

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TURKISH STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

PROF. DR. AHMET TOPALOĞLU
ARMAĞANI

-TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI-

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Yrd. Doç Dr. Mehmet GÜRLEK

Turkish Studies

International Periodical For The Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

AHMET TOPALOĞU ARMAĞANI TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI SAYISI

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.turkishstudies.net'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Dergide yer alan yazıların dijital baskı, grafik tasarım, DOI numaralarının alınması ve uluslararası indekslere tanıtılması gibi işlemler Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketi tarafından ücret karşılığında yapılmaktadır. Dergide basım kararı alınan yazıların sahipleri yazılarının tasarım, yayın ve indeks masraflarını Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketine öderler.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 9/9 Summer 2014

TURKISH

STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Yayınevi / Publishing House
ALKO DİJİTAL BASKI MERKEZİ – GRAFİK TASARIM

Editor
Sibel ÜST

Misafir Editorler
Mustafa ÖZKAN
Mehmet Dursun ERDEM
Mehmet GÜRLEK

Editor Yardımcıları/Assistant Editors
Özgür AY-Ramazan BÖLÜK
Hanife ALKAN-Mehmet Burak ÇAKIN

Yayın Kurulu/Editorial Board
Fatma S. KUTLAR OĞUZ - Orhan K. TAVUKÇU
Ali AKAR-Dursun Ali TÖKEL
M. Vefâ NALBANT-Caner KERİMOĞLU
Ülkü ELİUZ-Mitat DURMUŞ
Yavuz BAYRAM-İsrafil BABACAN
Mehmet Dursun ERDEM – Tuncay BÜLBÜL
Cemalettin KÖMÜRCÜ

Danışma Kurulu/Board of Advisory
Ahmet BURAN- Gürer GÜLSEVİN
Turgut KARABEY-Mehmet AYDIN-Ramazan KORKMAZ

Genel Koordinatör/General Coordinator
Yavuz BAYRAM

Kaynakça Sorumluları/Persons for Bibliography Process
Süleyman Kaan YALÇIN
Murat ŞENGÜL - Veysel İbrahim KARACA
Kadri H. YILMAZ

Yabancı Dil Uzmanları
Muhammet Raşit MEMİŞ - Yusuf AYDIN

Baskı Sorumluları/Persons for Print Process
Özgür AY - Önder SEZER

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Dış Temsilciler Koordinatörü/General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Dış Temsilciler/Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL-Zeki KARAKAYA
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDAMOEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDÛ
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA
Kazakhstan	Gülner KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV-Osman KÖSE
Azerbaijan	Vusale MUSALİ
Uzbekistan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Hakemler/Referees

Prof. Dr. Marcel ERDAL	Frankfurt University
Prof. Dr. Han-woo CHOİ	Eurasia University
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN	Oslo University
Prof. Dr. Robert DANKOFF	Univercity Of Chicago
Prof. Dr. Walter ANDREVS	Washington University
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞGIN	Konya Üniversitesi
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Ü.
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN	Manchester University
Prof. Dr. Filiz KILIÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Prof. Dr. Funda TOPRAK	Yıldırım Beyazıt Ü.
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Halûk Harun DUMAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AKAY	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice AYNUR	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN	Uludağ Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Prof. Dr. İlhan GENÇ
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ
Prof. Dr. Menderes COŞKUN
Prof. Dr. Metin AKKUŞ
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ
Prof. Dr. Mukim SAĞIR
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Prof. Dr. O. Kemal TAVUKÇU
Prof. Dr. Osman YILDIZ
Prof. Dr. Öcal OĞUZ
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ
Prof. Dr. Songül TAŞ
Prof. Dr. Şener DEMİREL
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Ass. Prof. Yuu KURIBAYASHI

Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ
Doç. Dr. Abdülhalim AYDIN
Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK
Doç. Dr. Adem ÖGER
Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
Doç. Dr. Ahmet YİĞİT
Doç. Dr. Alaattin KARACA
Doç. Dr. Alparslan CEYLAN
Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Doç. Dr. Bayram Ali KAYA
Doç. Dr. Bekir ÇINAR
Doç. Dr. Bülent BAYRAM
Doç. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Doç. Dr. Celal DEMİR
Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN
Doç. Dr. Erdoğan ERBAY
Doç. Dr. Erhan AYDIN

Gazi Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Dokuz Eylül Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Sakarya Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Atatürk Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Kırıkkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Girne Amerikan Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Gazi Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ankara Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Goethe University
Ege Üniversitesi
Okayama University

Dumlupınar Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Sakarya Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Aydın Kocatepe Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Doç. Dr. Fatma AÇIK
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR
Doç. Dr. Galip GÜNER
Doç. Dr. Gül TUNÇEL
Doç. Dr. Güray KIRPIK
Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ
Doç. Dr. Hüseyin GÜFTA
Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK
Doç. Dr. İsmail TAŞ
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Doç. Dr. Mehmet ÇOG
Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK
Doç. Dr. Mehmet Naci ÖNAL
Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN
Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
Doç. Dr. Mehmet ZAMAN
Doç. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ
Doç. Dr. Musa ÇİFÇİ
Doç. Dr. Mustafa ALKAN
Doç. Dr. Mustafa ÖZSARI
Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
Doç. Dr. Nergis BİRAY
Doç. Dr. Nesrin T. KARACA
Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ
Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Doç. Dr. Sami KILIÇ
Doç. Dr. Şaban DOĞAN
Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK
Doç. Dr. Tarık ÖZCAN
Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL
Doç. Dr. Turgut TOK
Doç. Dr. Turhan ÇETİN
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ
Doç. Dr. Ülkü GÜRSOY
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM
Doç. Dr. Yunus BALCI
Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Mustafa GENCER
Doç. Dr. Nadir İLHAN
Doç. Dr. Osman KÖSE
Doç. Dr. Serkan ŞEN

Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Adem İŞCAN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN

Gazi Üniversitesi
Hacette Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Çankırı Karatekin Ü.
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Uşak Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Fırat Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Pamukkale Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Gazi Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Pamukkale Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Fırat Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.

Niğde Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Ü.
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Fırat Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Yrd. Doç. Dr. Ali Emre ÖZYILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Alpaslan OKUR
Yrd. Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Alptekin YAVAŞ
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Ayfer YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Bayram ÇETİNKAYA
Yrd. Doç. Dr. Cafer GARİPER
Yrd. Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ
Yrd. Doç. Dr. Cüneyt AKIN
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL
Yrd. Doç. Dr. Ebru Burcu YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Esen DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Fatih AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Fatih USLUER
Yrd. Doç. Dr. Faysal Okan ATASOY
Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOLAK
Yrd. Doç. Dr. Funda KARA
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ARI
Yrd. Doç. Dr. Halil ERDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Halit KARATAY
Yrd. Doç. Dr. Hasan BAKTIR
Yrd. Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA
Yrd. Doç. Dr. Huriye ALTUNER
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Kahraman MUTLU
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KOPAR
Yrd. Doç. Dr. İlyas YAZAR
Yrd. Doç. Dr. İsmet ŞANLI
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih KANTER
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Yrd. Doç. Dr. Mesut TEKŞAN
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Murat KACIROĞLU
Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Murat ŞENGÜL
Yrd. Doç. Dr. Musa Şamil YÜKSEL
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERTÜRK
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI
Yrd. Doç. Dr. Mücahit COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Nafi YALÇIN
Yrd. Doç. Dr. Nedim BAKIRCI
Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Önder SEZER

Yıldız Teknik Üniversitesi
İstanbul Arel Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ordu Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Aydın Kocatepe Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Muğla Üniversitesi
Aydın Kocatepe Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
İnönü Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Doğu Akdeniz Ü.
Fırat Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
TOBB Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Erciyes Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Niğde Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Aydın Kocatepe Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Dumlupınar Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Ardahan Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi
Ç. Onsekiz Mart Ü.
Kafkas Üniversitesi
Bozok Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Ege Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Melikşah Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Muş Alparslan Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Uşak Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Yrd. Doç. Dr. Özgür AY
Yrd. Doç. Dr. Özlem NEMUTLU
Yrd. Doç. Dr. Refika ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan CANIM
Yrd. Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Sedat MADEN
Yrd. Doç. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Selma BAŞ
Yrd. Doç. Dr. Sema ÇETİN BAYCANLAR
Yrd. Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Serdar Uğurlu
Yrd. Doç. Dr. Seval ŞAHİN GÜMÜŞ
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU
Yrd. Doç. Dr. Sezai COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST
Yrd. Doç. Dr. Soner AKPINAR
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN
Yrd. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN
Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN
Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Tuba Işınsu İSEN-DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Tuğça Poyraz TACOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY
Yrd. Doç. Dr. Yunus AYATA
Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖRE
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Dr. İlyas KARABIYIK
Dr. Nezir TEMUR

Uşak Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Osmaniye Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Mimar Sinan -GS Ü.
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Eskişehir Osmangazi Ü.
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
TOBB Ekonomi ve Tek. Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Adnan Menderes Ü.
Cumhuriyet Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Abide DOĞAN
Prof. Dr. Ahmet BURAN
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
Prof. Dr. Faruk TOPRAK
Prof. Dr. Funda TOPRAK
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM
Prof. Dr. Hüseyin GÜFTA
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Prof. Dr. Menderes COŞKUN
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Prof. Dr. Mustafa ÇAKIR
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Rahim TARIM
Prof. Dr. Tahir BALCI
Prof. Dr. Tahsin AKTAŞ

Hacettepe Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Süleyman Demirel Üniversitesi
Kırıkkale Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü.
Çukurova Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.

Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Doç. Dr. Abdullah ŞENGÜL
Doç. Dr. Adem ÖGER
Doç. Dr. Ali MEYDAN
Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ
Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Doç. Dr. Bekir ÇINAR
Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Doç. Dr. Fatma BÜYÜKKARCI YILMAZ
Doç. Dr. Fatma SUSAR KIRMIZI
Doç. Dr. Feridun TEKİN
Doç. Dr. Galip GÜNER
Doç. Dr. Gencay ZAVOTÇU
Doç. Dr. Hakan SAZYEK
Doç. Dr. Halil ÇELTİK
Doç. Dr. Hikmet KORAS
Doç. Dr. Hülya TAŞ
Doç. Dr. Işıl ALTUN
Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK
Doç. Dr. İhsan SOYSALDI
Doç. Dr. İsrail BABACAN
Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ
Doç. Dr. Mehmet KÖÇER
Doç. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Doç. Dr. Mustafa ÖZSARI
Doç. Dr. Nermin YAZICI
Doç. Dr. Nesrin TAĞIZADE-KARACA
Doç. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN
Doç. Dr. Saadet KARAKÖSE
Doç. Dr. Sadık YAZAR
Doç. Dr. Serhan ALKAN İSPİRLİ
Doç. Dr. Seyfullah KORKMAZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Boğaziçi Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Mersin Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Doç. Dr. Ülkü ELİUZ
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK
Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKKAYA
Yrd. Doç. Dr. Ahmet BENZER
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Ayşe DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Bahar İŞİGÜZEL
Yrd. Doç. Dr. Barış ÇİFTÇİ
Yrd. Doç. Dr. Boray İDEM
Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÖKŞEN
Yrd. Doç. Dr. Cengiz KARATAŞ
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL
Yrd. Doç. Dr. Efkân UZUN
Yrd. Doç. Dr. Elmas ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Ergün HAMZADAYI
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan TAŞTAN
Yrd. Doç. Dr. Erol DURAN
Yrd. Doç. Dr. Ertan BESLİ
Yrd. Doç. Dr. Genç Osman GEÇER
Yrd. Doç. Dr. Hanife ÖZER
Yrd. Doç. Dr. Hasan BAKTIR
Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILINÇ
Yrd. Doç. Dr. Hiclal DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Hilal KAZU
Yrd. Doç. Dr. Kemal EROL
Yrd. Doç. Dr. Lütfiye CENGİZHAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜRLEK
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SAMSAKÇI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Yrd. Doç. Dr. M. Abdulbasit SEZER
Yrd. Doç. Dr. M. Serkan TAFLIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Mesut BULUT
Yrd. Doç. Dr. Mesut GÜN
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Murat ELMALI
Yrd. Doç. Dr. Murat ŞENGÜL
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer MALKOÇ
Yrd. Doç. Dr. Nihal ÇALIŞKAN
Yrd. Doç. Dr. Nihat BAYAT
Yrd. Doç. Dr. Nurullah KARTA
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan KARABURGU
Yrd. Doç. Dr. Salih GÜLERER
Yrd. Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Serkan ŞEN
Yrd. Doç. Dr. Serdar UĞURLU
Yrd. Doç. Dr. Serdar YAVUZ
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST
Yrd. Doç. Dr. Şerife AKPINAR
Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN

Gümüşhane Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Çağ Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Bitlis Eren Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Hitit Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Bayburt Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Akdeniz Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Bartın Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Editörden...

Değerli bilim insanları,

Turkish Studies Dergisinin Eylül 2014 sayısını Kur'an tercümelemleri ve sözlük çalışmaları başta olmak üzere Türklük bilimine örnek çalışmalar kazandıran hocamız Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu armağanı olarak yayımlamanın gururu içindeyiz.

Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu, sözlük konusundaki engin bilgisiyle Türk sözlükçülüğünün gelişimine büyük katkı sağlamış, yirmi ayrı ilim heyetinin kontrolünden geçerek gelen binlerce maddenin redaksiyonunu yaparak 44 ciltlik TDV İslam Ansiklopedisi'nin meydana gelmesinde önemli rol oynamış, lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde yüzlerce öğrenci yetiştirmiş bir bilim adamıdır.

Bu sayıda birbirinden değerli 73 makale yayımlanmıştır. Yazılar, öncelikle editörlerin kontrolünden geçerek İngilizce hakemi ve iki alan hakemine incelenmesi için gönderilmiş olup olumlu raporlardan sonra yayımlanmıştır.

Hocamıza armağan sayıyı hazırlayarak bu vefa borcumuzu bir parça ödeme imkânı sağlayan Turkish Studies dergisi ekibine, yazarlarımıza ve hakemlerimize en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜRLEK

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

AHMET TOPALOĞLU'NUN ÖZ GEÇMİŞİ
Mehmet GÜRLEK
I-XXX

MANYASLI MAHMUD'UN MANZUM GÜLİSTAN TERCÜMESİ VE YENİ BİR
NÜSHASI
*A TRANSLATION OF MANYASLI MAHMUD'S POETICAL GÜLİSTAN AND A NEW
VERSION*
Mustafa ÖZKAN
1-16

HAMZA-NÂME'NİN NESİR ÜSLÛBU
THE PROSE STYLE OF HAMZANAME
Muhammet YELTEN
17-30

KUR'AN-I KERİM'İN KIRGIZCA ÇEVİRİLERİ
THE KYRGYZ TRANSLATIONS OF THE HOLY QURAN
Güliden SAĞOL YÜKSEKKAYA
31-37

GREK HARFLİ KARAMANLICA KİTABELERDEKİ ALINTI ÖĞELER ÜZERİNE
*LOAN WORDS OF SCRIPTS IN CARAMANIAN LANGUAGE WITH GREEK
ALPHABET*
Zühal KÜLTÜRAL
39-51

AĞIZLARDA STANDART TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİLERDEN FARKLI
YAPIM EKLERİ VAR MIDIR?
*ARE THERE DIFFERENT DERIVATIONAL AFFIXES IN DIALECTS THAN THE
ONES STANDART TURKISH?*
Mehmet AYDIN
53-57

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ANKÂ-YI MAŞRIK'A GÖRE HACI BEKTAŞ VE AHİ EVRAN'IN OSMANLI
DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDAKİ ROLLERİ
*ACCORDING TO ANKA-YI MASHRIQ, THE ROLES OF MYSTICS IN THE
FOUNDATION OF OTTOMAN EMPIRE*

M. Fatih KÖKSAL

59-79

TANZİMAT AYDINLARININ "ÇAĞATAY TÜRKÇESİ"NE BAKIŞI VE
ŞEMSEDDİN SÂMÎ'NİN TESİRİ
*TANZİMAT INTELLECTUALS VIEW ON "CHAGHATAI TURKISH" AND THE
INFLUENCE OF ŞEMSEDDİN SAMÎ*

Mesut ŞEN

81-102

FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ'NİN SÜLEYMÂNNÂME-İ KEBİR'İNDEKİ DEYİMLER
IDIOMS IN SÜLEYMANNAME-I KEBİR'S FIRDEVSI-I RUMI

Asuman Akay AHMED

103-122

MİFOLOJİ DÜŞÜNCƏNİN NƏZƏRİ KONTEKSTİ VƏ BƏDİİ MƏTNİN
STRUKTURU
*THEORETICAL CONTEXT OF MYTHOLOGICAL THOUGHT AND THE
STRUCTURE OF LITERARY TEXT*

Pervane BEKİRKIZI

123-130

KAMER, BURÇLAR VE MENZİLLERLE İLİŞKİSİ HAKKINDA İKİ RİSALE
*TWO TREATISES ABOUT KAMER, ITS RELATIONSHIP WITH
ASTROLOGICAL SIGNS AND DWELLINGS OF KAMER*

Fatma BÜYÜKKARCI YILMAZ

131-143

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ARAPÇA SÖZCÜKLER VE BU
SÖZCÜKLERDEKİ SES OLAYLARI
*THE ARABIC WORDS IN TÜRKİYE TURKISH AND THE SOUND EVENTS
(CHANGING) IN THESE WORDS*

Halit DURSUNOĞLU

145-155

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

MECMUADAN BİYOGRAFİYE: SİLAHŞÖR İBRAHİM YÂVER'İN HAYATI
FROM MISCELLANEOUS TO BIOGRAPHY: LIFE STORY OF SİLAHŞÖR
İBRAHİM YÂVER
Kaplan ÜSTÜNER
157-173

BİR SARAY SÖZCÜSÜ OLARAK KLASİK TÜRK ŞİİRİ
CLASSIC TURKISH POEM AS A VOICE OF PALACE
Erkan AKALIN
175-184

'OTUZ YAŞ'TAN 'OTUZ BEŞ' YAŞA ÖLÜM
DIE FROM 'THIRTY AGE' TO 'THIRTY FIVE AGE'
Cüneyt AKIN
185-193

ANLAMBİLİMDEN HAREKETLE ÖYKÜ ÇÖZÜMLEMESİ SABAHATTİN
ALİ'NİN "DUVAR" ADLI ÖYKÜSÜNÜN ÇÖZÜMLENMESİ
STORY ANALYSIS WITH REFERENCE TO SEMANTIC ANALYSING OF
SABAHATTİN ALİ'S STORY "DUVAR"
Ahmet AKPINAR
195-206

KURTULUŞ YA DA FELAKET: EDEBİYATTA SU SEMBOLİZMİ
SALVATION OR CATASTROPHE: SYMBOLISM OF WATER IN
LITERATURE
Seda ARIKAN
207-216

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

BÜYÜ DÜKKÂNI'NDAKİ BÜYÜLÜ VE BÜYÜSÜZ ANLATILAR
MAGICAL AND NON-MAGICAL NARRATIVES IN THE SORCERY SHOP
Songül ASLAN KARAKUL
217-234

TÜRK TİYATROSUNDA KADIN TEMSİLİ ÜZERİNE FEMİNİST ELEŞTİRİ
DENEMESİ: BEŞ FARKLI OYUN HEP AYNI KADIN
A FEMINIST CRITICISM OF THE REPRESENTATION OF WOMEN IN
TURKISH THEATRE: FIVE DIFFERENT PLAYS, ALWAYS THE SAME
WOMAN
Pelin ASLAN
235-246

TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA YARATICI DÜŞÜNME
CREATIVE THINKING IN TEACHING TURKISH COURSE CURRICULUM
Belgin BAL
247-257

HALK ANLATILARINDA ÖLÜM DELİLİ OLARAK “KANLI GÖMLEK”
MOTİFİNİN KULLANIMI
USE OF “BLOODY SHIRT” MOTIF IN FOLK NARRATIVES AS EVIDENCE
OF DEATH
Mehmet Emin BARS
259-270

IVO ANDRIÇ'İN DRİNA KÖPRÜSÜ ADLI ROMANI BAĞLAMINDA
HAYATLARA UZANAN KÖPRÜLER
IN THE LIGHT OF 'BRIDGE OF DRINA' BY IVO ANDRIÇ, BRIDGES
REACHING TO LIVES: BOSNIA-HERZEGOVINA
Sibel BAYRAM
271-282

ONTOLOJİK METİN TAHLİLİ VE ŞEYH GÂLİB'İN BİR GAZELİNİN
ONTOLOJİK TAHLİLİ
ONTOLOGICAL TEXT ANALYSIS AND ONTOLOGICAL ANALYSIS A ŞEYH
GÂLİB'S GAZEL
Ulaş BİNGÖL
Özkan CİĞA
283-299

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

DİL VE EDEBİYATIN HARP ORTAMINDA BİREY VE TOPLUM
EĞİTİMİNE ETKİSİ: DERS KİTABI ÖRNEĞİ
*EFFECT OF LANGUAGE AND LITERATURE ON INDIVIDUALS AND
SOCIETY DURING WAR ATMOSPHERE: A TEXTBOOK EXAMPLE*

Mesut BULUT

301-316

8. SINIF VE 11. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN YAZILI ANLATIM
PERFORMANSLARI İLE KOMPOZİSYONLARINDA KULLANDIKLARI
KELİMELEER ARASINDAKİ İLİŞKİ
*RELATIONSHIP BETWEEN WORDS EIGHTH GRADE AND ELEVENTH
GRADE STUDENTS USE IN THEIR COMPOSITION AND THEIR WRITTEN
EXPRESSION PERFORMANCES*

Mehrali CALP

317-326

ALEKSANDR SOLJENİTSİNİN ESERLERİ VE YAZAR KİMLİĞİ ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME
*AN EVALUATION ABOUT ALEKSANDR SOLZHENITSYN'S WORKS AND
HIS AUTHOR IDENTITY*

Badegül CAN EMİR

327-334

GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM BAĞLAMINDA İKİ 'ALAFRANGA ZÜPPE' TİPİ:
BİHRUZ BEY VE FELATUN BEY
*TWO TYPES OF EUROPEAN SNOB WITHIN PRETENTIOUS
CONSUMPTION: MR. BIHRUZ AND MR. FELATUN*

Selami ÇAKMAKCI

335-350

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARINDA BİLGİSAYAR
TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMINA DAİR BAZI DÜŞÜNCELER
*THOUGHTS ON THE USE OF COMPUTER TECHNOLOGY IN OLD
TURKISH LITERATURE RESEARCHES*

Mehmet Korkut ÇEÇEN

351-366

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE EŞADLI SÖZCÜKLERİN
DOĞRU SESLETİMİNDE PARÇALARÜSTÜ BİRİMLERİN GÖRÜNÜR
HÂLE GETİRİLMESİ

*MAKING SUPRA-SEGMENTAL UNITS VISIBLE FOR THE CORRECT
PRONUNCIATION OF HOMONYMIC WORDS IN TEACHING TURKISH TO
FOREIGNERS*

Safa ÇELEBİ

Merve Hülya KİBAR FURTUN

367-380

DİL-KÜLTÜR İLİŞKİSİNDE NEHCÜ'L-FERÂDÎS ÖRNEĞİ
NEHCÜ'L-FERÂDÎS EXAMPLE IN LANGUAGE- CULTURE RELATIONSHIP

Ali ÇELİK

381-394

SÖZLÜKLERDE TANIMLAMA SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME
A STUDY ON DEFINING VOCABULARY IN DICTIONARIES

Bayram ÇETİNKAYA

395-406

HÜSEYİN B. AHMED SİRÔZÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE CÂMİÜ'L-
ENVÂR 'ALÂ TEFSİRİ'L-İHLÂS ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
*A SURVEY ON HÜSEYİN B. AHMED SİRÔZÎ'S LIFE, HIS PIECE AND HIS
PIECE NAMED CÂMİÜ'L-ENVÂR 'ALÂ TEFSİRİ'L-İHLÂS*

Murat ÇOLAK

Mesut Bayram DÜZENLİ

407-436

RUNİK HARFLİ METİNLERDE, ESKİ UYGUR YAZMALARINDA
-v-, -v SESİNE DÖNÜŞTÜĞÜ DÜŞÜNÜLEN SÖZ İÇİ VE SÖZ SONU -b-,
-b VAR MIDIR?

*RUNIC LETTERS, IN TEXT WRITING IN ANCIENT UIGHUR -v-, -v RETURN
TO THE SOUND OF THE CONTEMPLATED INSIDE THE LAST WORD AND
THE -b-, -b IS?*

Ümit Özgür DEMİRCİ

437-448

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

SÖZ DİZİMİ ANLAM İLİŞKİSİ ÜZERİNE YENİ BİR METOT DENEMESİ
*A NEW METHOD TRIAL ABOUT THE RELATIONSHIP BETWEEN SYNTAX
AND MEANING*

Özlem DEMİREL DÖNMEZ
449-454

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE “MERKEZ SEMBOLÜ” OLARAK “SEVGİLİ”
*THE “BELOVED” AS THE CENTRAL SYMBOL IN CLASSICAL TURKISH
POETRY*

Gamze DEMİREL
455-464

GÖKTÜRK KİTABELERİNDE TÜRK DİNİ İNANCININ İZLERİ
*TRACES OF TURKISH RELIGIOUS BELIEF IN THE GOKTURK
INSCRIPTIONS*

Serkan DERİN
465-474

ORTAOKUL DÜZEYİNDE BİR FABL İNCELEME ÖRNEĞİ
A FABLE ANALYSIS EXAMPLE AT SECONDARY SCHOOL LEVEL

Bahar DERVİŞCEMALOĞLU
475-488

OĞUZ ATAY’IN KORKUYU BEKLERKEN HİKÂYE KİTABINDA İRONİNİN
KULLANIMI

*THE USE OF IRONY IN OĞUZ ATAY’S STORYBOOK: KORKUYU
BEKLERKEN*

Sümeyye DİNLER KÖKSAL
489-504

KUTADGU BİLİĞ’DE DİL OLGUSU VE DİLSEL BELİRLEMECİLİK
LANGUAGE AND LANGUAGE DETERMINISIM IN KUTADGU BİLİĞ

Murat ELMALI
505-518

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

SÜNBÜL-ZÂDE VEHBÎ DÎVÂNÎ'NDA (SÜNBÜLİSTÂN) KOZMİK
UNSURLARIN KULLANIMI
*USAGE OF THE COSMIC ELEMENTS USED IN SÜNBÜL-ZÂDE VEHBÎ'S
DÎVÂN (SÜNBÜLİSTÂN)*
Emrah GÜLÜM
519-546

THE CHARM OF CORRUPTION BEHIND A RESPECTABLE FAÇADE IN
THE PICTURE OF DORIAN GRAY
*DORIAN GRAY'İN PORTRESİ'NDEKİ SAYGIN GÖRÜNTÜ ARDINDAKİ
YOZLAŞMA BÜYÜSÜ*
Neslihan GÜNAYDIN
547-556

BEKTAŞÎ FIKRALARINDA YARATICI DÜŞÜNME
CREATIVE THINKING IN BEKTASHI JOKES
Ahmet Zeki GÜVEN
557-569

“GARİB” REDİFLİ GAZELLERİN ŞEKİL VE ANLAM İLİŞKİLERİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME
*A SURVEY ON FORM AND MEANING RELATIONSHIPS OF GHAZALS
WITH REDİF “GARİB”*
Hikmet Feridun GÜVEN
571-604

CEBRÎ'NİN MÎHR Ü MÂHÎ
MÎHR U MÂH BY CEBRÎ
Ahmet İÇLİ
605-617

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN İRANLILARIN YAZILI
ANLATIMLARININ HATA ANALİZİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
*AN EVALUATION OF THE ERROR ANALYSIS IN THE WRITTEN
EXPRESSIONS OF IRANIANS WHO LEARN TURKISH AS A FOREIGN
LANGUAGE*

Kayhan İNAN

619-649

İLKÖĞRETİM 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUR ÖZ YETERLİKLERİNİN
ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ
*A STUDY ON 8th GRADERS' READING SELF-EFFICACY IN TERMS OF
SOME VARIABLES*

H. Özgür İNNALI

İbrahim Seçkin AYDIN

651-682

İKİ MİLLÎ ŞAİR: MEHMET ÂKİF ERSOY-MİRZA MUHAMMED TAKİ
MELİKÜ'Ş-ŞUARÂ BAHAR
*TWO NATIONAL POETS: MEHMET ÂKİF ERSOY - MIRZA MUHAMMED
TAKI MELIKUL'S- SUARA BAHAR*

Yeşim IŞIK

683-697

ŞARKI SÖZLERİNDEN HAREKETLE DİLDE BAĞDAŞIKLIK SORUNLARI
THE COHESION PROBLEMS IN LANGUAGE BASED ON SONGS

İbrahim KARAHANCI

699-712

MECMŪ'ATŪ'Ş- ŞANĀYİ' VE DİL ÖZELLİKLERİ
MECMŪ'ATŪ'Ş- ŞANĀYİ' AND ITS LINGUISTIC CHARACTERISTICS

Serdal KARA

713-743

KAVRAM SÖZLÜKLERİYLE İLGİLİ TERMİNOLOJİ ÜZERİNE
THE TERMINOLOGY RELATED TO THE CONCEPTUAL DICTIONARIES

Pelin KOCAPIÑAR

745-752

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

TÜRKÇE LİTERATÜRDE ÇEVİRİBİLİM ALANINI BELİRTEN TERİM(LER)
VE BU TERİM(LER)İN KAPSAMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
*AN EVALUATION OF THE UMBRELLA TERMS IN THE REALM OF
TRANSLATION STUDIES WITHIN THE TURKISH CONTEXT*

Şaban KÖKTÜRK
Cem ODACIOĞLU
Nazan Müge UYSAL
753-769

ŞEYH AHMED İLÂHÎ VE PEND-NÂME'Sİ
SEYH AHMED İLAHI AND HIS BOOK ON ETHICS
Esra KURU
771-784

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE ESKİ TÜRKÇENİN İZLERİ
TRACES OF THE OLD TURKISH IN DEDE KORKUT STORIES
Serhat KÜÇÜK
785-798

OSMANLI ALFABESİYLE BİR BAŞKA DİLİN YAZIMI: RUMCA ÖRNEĞİ
*WRITING OF THE ANOTHER LANGUAGE WITH THE OTTOMAN
ALPHABET: GREEK EXAMPLE*
Gökhan ÖLKER
799-812

"YALNIZLIK" VE "YALAN" BAĞLAMINDA KURGULANAN ÜÇ ROMAN
KAHRAMANI: FAHİM BEY, SAMİM VE HAYRİ İRDAL
*THREE NOVEL CHARACTERS THAT ARE FICTIONALIZED UNDER THE
CONTEXT OF "LONELINESS" AND "LIE": FAHİM BEY, SAMİM, HAYRİ
İRDAL*
Recai ÖZCAN
813-826

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

BOZKIRIN ÜZERİNE DOĞAN GÜNEŞ: “BOZKIRIN SIRRI TÜRK
PEYGAMBER”
*THE SUN WHICH RISING OVER OF STEPPE: BOZKIRIN SIRRI TÜRK
PEYGAMBER*
Mehmet ÖZDEMİR
827-841

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA ÖN SES /y-/ TÜREMESİ
ANAPTYXIS OF /y-/ IN TURKEY TURKISH DIALECTS
Fatih ÖZEK
843-853

AVUSTRALYA’DA İLKOKUL DÜZEYİNDEKİ TÜRK ÖĞRENCİLERİN ANA
DİL EDİNİMİNDE AİLE VE OKUL ETKİLEŞİMİ
*THE FAMILY AND SCHOOL INTERACTION OF MOTHER TONGUE
AQUISTION OF TURKISH STUDENT AT THE PRIMARY SCHOOL LEVEL IN
THE AUSTRALIAN CONTEXT*
Hatice PARLAK
Fatma ALKAN
855-869

FENÂFİLLÂH MERTEBESİNDEN BEKÂBİLLÂH MAKAMINA
MEVLÂNÂ’DA İLAHÎ AŞK
MEVLANA’S DIVINE LOVE FROM FENEFILLAH STAGE TO BEKABILLAH
Yakup POYRAZ
871-895

DİSİPLİNLERARASI MATERYAL GELİŞTİRME SÜRECİNİN TÜRKÇE
ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETİM TASARIMI BAŞARILARINA VE
ÜSTBİLİŞSEL FARKINDALIKLARINA ETKİSİ
*THE EFFECTS OF INTERDISCIPLINARY MATERIAL DEVELOPMENT
PROCESS ON THE PRE-SERVICE TURKISH TEACHERS’ INSTRUCTIONAL
DESIGN ACHIEVEMENT AND METACOGNITIVE AWARENESS*
Oğuzhan SEVİM
897-913

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

BATI KAYNAKLI KATEGORİK YAZINSAL ARGÜMANLARIN NESNELLİK
SORUNU VE BUNLARIN BAZI METİN TÜRLERİNDEKİ KARŞILIKLARI
ÜZERİNE

*OBJECTIVITY PROBLEM OF WEST ORIGINATED CATEGORICAL
LITERARY ARGUMENTS AND ON THEIR EQUIVALENTS IN SOME TEXT
GENRES*

Selim SOMUNCU

915-922

MEHMED FENNÎ VE TUHFETÜ'L-İHVÂN İSİMLİ ŞÜKÛFE-NÂMESİ
*MEHMED FENNÎ AND HIS WORK NAMED TUHFETÜ'L-İHVÂN AS
FLOWER BOOK*

Fatih SONA

923-943

INSTITUTIONS OF FAMILY AND MARRIAGE AS SOCIAL VICES IN
MAJOR WORKS OF OĞUZ ATAY
*OĞUZ ATAY'IN BAŞLICA ESERLERİNDE BİRER SOSYAL KUSUR OLARAK
AİLE VE EVLİLİK KURUMLARI*

Yiğit SÜMBÜL

945-952

TÜRKÇEDE PARA BİRİMLERİYLE İLGİLİ DEYİMLER VE BUNLARIN
ANLAM BİLİMSEL KARŞILAŞTIRILMASI
*COMPARATIVE SEMANTIC ANALYSIS OF TURKISH IDIOMS RELATED TO
CURRENCY*

Erdal ŞAHİN

953-968

YAPI BAKIMINDAN TÛMCE TÛRLERİ VE YAN TÛMCE
*SENTENCE TYPES AND SUBORDINATE CLAUSE IN TERMS OF
STRUCTURE*

İbrahim TOSUN

Ali KOÇ

969-990

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

FERİDÜDDİN-İ ATTÂR'IN MANTIKU'T-TAYR İSİMLİ ESERİNİN TÜRK
EDEBİYATINDAKİ İLK VE TEK ŞERHİ: ŞEM'İ ŞEM'ULLAH'IN ŞERH-İ
MANTIKU'T-TAYR'I
*FERIDUDDIN-I ATTAR'S MANTIKU'T-TAYR IN TURKISH LITERATURE OF
HIS WORK TITLED FIRST AND ONLY OPIMION: SEM'I SEM'ULLAH'S
SERH-I MANTIKU'T-TAYR*
Muhittin TURAN
991-1009

COMPARISON OF WRITING ATTITUDES OF 4TH GRADE STUDENTS
WHO SPEAK TURKISH AND KURDISH AS NATIVE LANGUAGE
*ANADİLİ TÜRKÇE VE KÜRTÇE OLAN 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN
YAZMAYA KARŞI TUTUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI*
Ali TÜRKEL
Behsat SAVAŞ
H. Sebile SAVAŞCI
1011-1022

DESTAN ŞAİRİ FAZİL HÜSNÜ DAĞLARCA'NIN SÖZ VARLIĞI
AN EPIC POET FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA'S WORD PROPERTY
Melike ULUÇAY
1023-1034

FERİT EDGÜ'NÜN "BİR GEMİDE" ÖYKÜSÜNÜN GREİMAS'IN
EYLEYENLER MODELİNE GÖRE İNCELEME DENEMESİ
*ANALYSIS ESSAY OF FERİT EDGÜ'S STORY "BİR GEMİDE" ACOORDING
TO GREİMAS' ACTANTS MODEL*
Ahmet USLU
1035-1047

KUR'AN'IN IŞIĞINDA FUZÜLİ
FUZULI IN THE LIGHT OF KORAN
Mehmet ÜNAL
Aliye YILMAZ
1049-1063

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

TÜRKMENÇEDE İSTEME İFADE EDEN YAPILAR
STRUCTURES THAT STAND FOR OPTATIVES IN TURKMEN TURKISH

Ünal ZAL
1065-1069

TÜRK SÖZLÜKÇÜĞÜNDE BİR DÖNÜM NOKTASI: MİSALLİ BÜYÜK
TÜRKÇE SÖZLÜK
*A MILESTONE IN TURKISH LEXICOGRAPHY: "MİSALLİ BÜYÜK TÜRKÇE
SÖZLÜK"*

Mehmet GÜRLEK
1071-1090

TANITMA – ELEŞTİRİ

ÇETİN CUMAGULOV, KIRGIZİSTANDAKİ NESTURİ-TÜRK YAZITLARI
(XIII-XIV. YÜZYILLAR),
(*KIRGIZSTANDAGI NESTORIAN-TÜRK CAZUU ESTELİKTERİ (XIII-XIV-
KILIMDAR)*)
CENGİZ AYTMATOV DİL VE EDEBİYAT ENSTİTÜSÜ YAY., BİŞKEK, 2013,
544 S.,
ISBN 978-9967-25-575-3

Ali ÇELİK
1091-1097

AHMET ATİLLÂ ŞENTÜRK ARMAĞANI (2013), AHMET KARTAL-
MEHMET MAHUR TULUM (ED.), AKADEMİK KİTAPLAR YAYINLARI,
İSTANBUL, 775 S., ISBN: 978-605-5688-59-2

Bilge KARGA
1099-1101

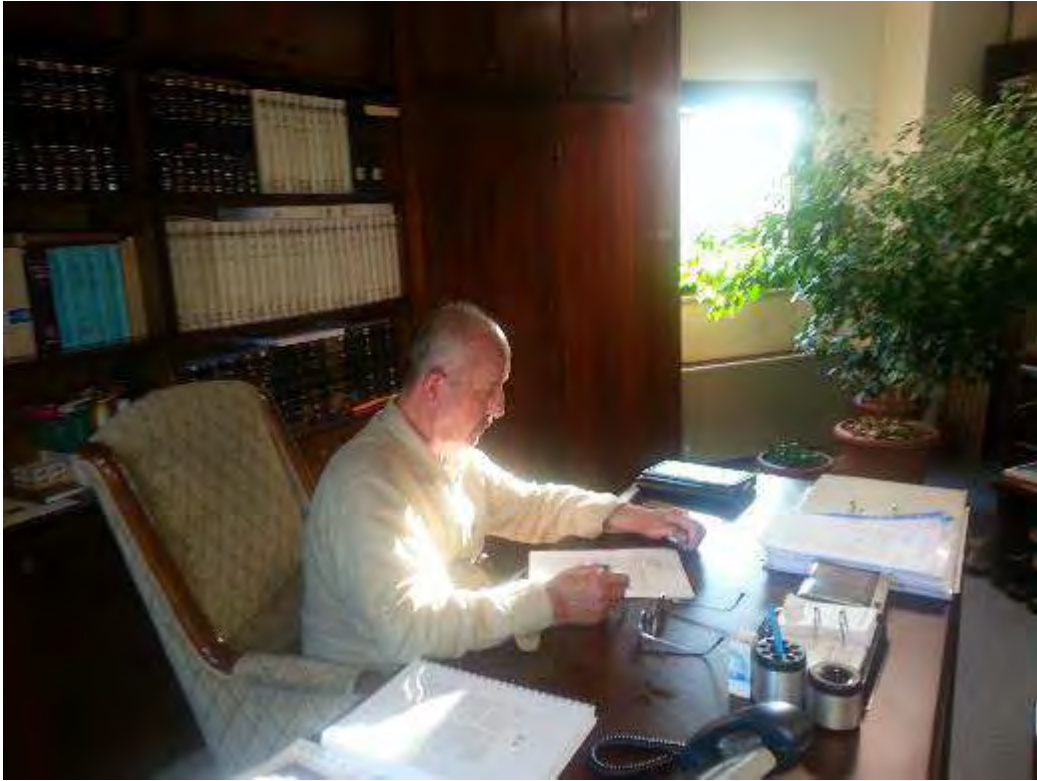
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

PROF. DR. AHMET TOPALOĞLU'NUN ÖZ GEÇMİŞİ*

*Mehmet GÜRLEK***

Ahmet Topaloğlu 1943 yılında o zaman köylerinin bağlı olduğu Of kazasının Taşçılar (Fotgene) köyünde doğdu. Bu köy daha sonra Çaykara ilçesine bağlandı. Ağabeysinin nezaretinde başladığı hafızlığını tamamladıktan sonra 1952 yılının Eylül ayında Taşçılar Köyü İlkokulu'nda üçüncü sınıftan ilkokula başladı. Topaloğlu, hafızlığından söz ederken İstanbul'da imam hatip okumakta olan ağabeyi Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'dan zaman zaman faydalandığını, onun İstanbul'dan kendisine gönderdiği bazı kitapları okuyarak okuma alışkanlığı edindiğini belirtir. Daha sonra da çok yoğun çalışmalarına kadar yıllarca her alanda birçok eser okumuş ve bu şekilde bir anlamda ansiklopedi maddelerini okuma kültürünü edinmeye başlamıştır. 1953'te ailece Trabzon'a taşındıkları için ilkokulu 1955'te Yeni İlkokul'da bitirdi. Aynı yıl Trabzon İmam Hatip Okulu'na kaydoldu, yedi yıllık imam hatip okulunu 1962'de tamamladıktan sonra İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nün yazılı sınavlarına Trabzon'da girdi. 1961'de babasını kaybettiğinden ailece

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, El-mek: mehmetgurlek@gmail.com

ağabeysinin Yüksek İslam Enstitüsü'nü okuduğu İstanbul'a taşındı. O zamanlar Fındıklı'da bir ilkokulun çatı katında eğitim veren Yüksek İslam Enstitüsü'nün sözlü sınavını da kazanarak bu okula kaydoldu. Aynı yılın Eylül döneminde Rize Lisesi'nde liseyi dışardan bitirme sınavlarına girdi ve ertesi yıl lise diplomasını da aldı.

1963 yılının 30 Mayıs'ında Yüksek İslam Enstitüsü'nde talebe olduğundan Sultan Ahmet'te bulunan Firuzağa Camii'ne imam tayin edildi. Merkezî sınavın ilk kez uygulandığı 1964'te sınava girerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandı. Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Ömer Faruk Akün hocaların derslerini takip etti. Aynı yılın Kasım ayında evlendi.

Askerlik tecili dolayısıyla Yüksek İslam Enstitüsü'nü bir yıl uzattı. Fındıklı'dan Bağlarbaşı'ndaki kendi binasına taşınan Yüksek İslam Enstitüsü'nde (şimdiki İlahiyât Fakültesi) dördüncü sınıfı okudu ve sonuçta 1968 yılının Mart ayında mezun oldu. Aynı yılın Haziran ayında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu.

1968'de imamlık görevine devam ederken doktora sınavına girdi ve sınavı kazanarak doktorasına başladı. Kadrosuzluk yüzünden bir süre daha imamlık görevine devam etti. Kadro boşalınca 30 Mayıs 1971 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde asistan olarak göreve başladı.

Uzun araştırmalar sonucunda Anadolu sahasında Satırrası En Eski Kuran Tercümesi olduğu tahmin edilen eser üzerinde Prof. Dr. Sadettin Buluç danışmanlığında çalışmaya başladı. Danışmanı ile Kuran'ın ilk on cüzü olan 100 varak üzerinde çalışmasına karar verilmişken ilerleyen dönemde kendi isteği ve teklifiyle bu önemli eserin gün yüzüne çıkması için çok yoğun bir çalışmayla tamamını metin ve sözlük şeklinde hazırladı ve 1974'te doktor oldu. Hazırladığı sözlük Arapça ile karşılaştırmalı bir sözlüktür ve o güne kadar hiç denenmemiş yeni bir metot ile düzenlenmiştir. Bu metot daha sonraki yıllarda ve günümüzde hâlâ uygulanmaktadır.

1975'te İzmir Bornova'da kısa dönem olarak askerliğini yaptı. Yeniden ele aldığı doktora tezinin birinci cildi 1976'da, çeşitli düzenlemelerle metin olarak Kültür Bakanlığı tarafından yayımlandı. Üzerinde iki yıl daha çalıştığı sözlük ise 1978'de basıldı.

Derslerine ve çalışmalarına devam ederken 1980 yılının başında üniversite tarafından Fransa'ya gönderildi. Paris Bibliotheque Nationale'de bulunan Türkçe el yazmaları üzerinde çalışırken zaman zaman Sourbonne Üniversitesi'nde Dilbilim derslerine katıldı. 1981 yılının başında yurda döndü.

1982'de *Cevâhirü'l-Asdâf* üzerinde yaptığı çalışmayla Prof. Dr. Hasan Eren, Prof. Dr. Talat Tekin, Prof. Dr. Doğan Aksan, Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu ve Prof. Dr. Muharrem Ergin'in bulunduğu jürinin yaptığı sınavı geçerek doçent oldu.

İlhan Ayverdi'nin hazırlamaya koyulduğu sözlük çalışmasına 1975'te katıldı ve eserin tamamlandığı 2005 yılına kadar *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* üzerinde çalıştı. İlhan Ayverdi'nin rahatsızlığı yüzünden son iki üç yıl içinde bütün sözlüğü tek başına toparlayıp çeşitli tashihlerle yeniden düzenledi ve eser bu şekilde baskıya hazırlandı. Herkesin samimiyetle desteklediği, büyük ümitlerle ve sabırsızlıkla beklenen bu sözlükteki her bir maddenin tashihini ve bugüne kadar hiçbir sözlükte yer almayan madde başı olan Türkçe kelimelerin etimolojisini, diğer kelimelerin kontrolünü ve gramer kısaltmalarını yaptı.

1984'de Marmara Üniversitesi'nde yeni kurulan Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne kendi isteği ile doçent olarak gitti ve bölüm başkanı oldu. Bölümü teşkilatlandırdı, ilk defa çeşitli anabilim dallarında asistanlar aldı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Hazırlık çalışmaları 1983'te başlayan Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine 1985'te redaktör olarak davet edildi ve haftada bir gün Ansiklopedi çalışmalarına başladı. İki buçuk yıllık bölüm başkanlığının ardından bölüme bir profesör tayin edildiği için bölüm başkanlığı görevini bıraktı ve daha önce haftada bir gün meşgul olduğu Ansiklopedi'ye yöneldi. 1988'de yayımına başlanan Ansiklopedi'deki işi arttığundan fakültedeki derslerini azaltarak kesif bir biçimde bu işe yoğunlaştı. Bu arada 1989'da *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nü çıkardı.

1991'de profesör oldu. Derslerinden ve yönettiği tezlerinden arta kalan bütün zamanını Ansiklopedi'ye ayırdı. Çeşitli müelliflerin yazıp yirmi ayrı ilim heyetinin kontrolünden geçen bütün maddeleri birçok düzeltmeler yaparak tek başına okudu ve Ansiklopedi 2013'te 44 cilt halinde tamamlandı.

2010'da yaş haddinden emekli oldu. Hiçbir ders teklifini kabul etmeyerek Ansiklopedi'ye devam etti. Halen aynı kurumda Ansiklopedi'nin çıkarılmasına karar verilen iki ek cildin maddelerini okumaya devam etmektedir.

Çok zor ve yeniliklerle dolu sözlük çalışmalarına rağmen kendisi hayatının en büyük eseri olarak bu Ansiklopedi'yi kabul etmektedir.

AKADEMİK ÇALIŞMALARI¹

Ahmet Topaloğlu, Muhammed Bin Hamza'nın Kur'an Tercümesi: Giriş ve Metin, Sözlük Üzerinde İnceleme ve Sözlük I-II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Filolojisi Kürsüsü Doktora Tezi, 1973. (Tezin konusunu Türk ve İslam Eserleri Müzesi nr. 40'da muhafaza edilen nüsha teşkil etmektedir. Kur'an tercümeleri üzerinde yapılan çalışmaların da verildiği eserde, metnin ardından Arapçalarının verilmesiyle birlikte hazırlanan ve geçen her kelime ve birleşik şekil için örnek cümlelerin verildiği sözlük yer almaktadır. Bu tez, sözlükteki kelimeler ve birleşik şekiller üzerinde hazırlanan bir incelemeyi de içermektedir.)

Ahmet Topaloğlu, Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-Arası" Kur'an Tercümesi: Giriş ve Metin I, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976. (Doktora tezinin I. cildinin yeniden gözden geçirilerek bazı ilâvelerle yayınlanmış şeklidir. Eserde Kuran-ı Kerim'in Türkçe tercümelerinin kısa bir tarihçesi, ilk nüshalar, Türkçe tercüme ve tefsirler üzerinde yapılan çalışmalar, Muhammed bin Hamza ve Molla Fenârî, üzerinde çalışılan metnin tavsifi, tercümede geçen Arapça ve Farsça kelimelerin imlâ ve fonetik hususiyetleri, Kuran-ı Kerim hakkında umûmî bilgi ve Hz. Muhammed'in hayatı üzerinde durulduktan sonra sure ve ayet usûlüne göre hazırlanan metin verilmiştir.)

Ahmet Topaloğlu, Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi: Sözlük, II, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1978. (Doktora tezi olarak hazırladığı Türk ve İslam Eserleri Müzesi nr. 40'da muhafaza edilen satır arası Kur'an tercümesinin metnini neşrettikten iki yıl sonra, metnin sözlüğünü ve metindeki karşılıklara göre hazırlamış olduğu Kur'an sözlüğünü yayınlamıştır. Arapça ile mukayeseli olarak hazırlanan sözlükte, her kelime ve birleşik için metinden örnek cümleler gösterilmiştir. Bu sözlüğün ardından tercüme metnindeki karşılıklara göre hazırlanmış Kur'an sözlüğü yer almaktadır.)

Ahmet Topaloğlu, "Cevâhirü'l-Asdâf: Giriş-Metin-Sözlük " İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doçentlik Tezi, 1982. (Metin tefsirli bir tercüme olan *Cevâhirü'l-Asdâf*'ın

¹ Akademik çalışmalar kronolojik olarak hazırlanmıştır. Ahmet Topaloğlu'nun Kuran Tercümeleri ile ilgili çalışmalarının kısa özetinde Gülşen Sağol Yüksekaya tarafından hazırlanan "Kur'an'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar" Türklük Araştırmaları Dergisi, 8, s. 379-396, İstanbul, 1997, adlı çalışmadan faydalanılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 22'deki nüshası ile Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa nr. 78'deki nüshasının ilk sekiz suresini içermektedir. Ayrıca *Cevâhirü'l-Asdâf*'ın Topkapı Sarayı ile Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki beş nüshası da bu iki nüsha ile karşılaştırılmış ve nüsha farkları metnin sonuna ilave edilmiştir. Bu çalışmanın sonunda ise seçme kelimelerden oluşan bir lugatçe yer almaktadır.)

Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleri ve Cevâhirü'l-Asdâf" Türk Dünyası Araştırmaları, 27 (Aralık 1983), 58-66. (Kur'an'ın Doğu Türkçesine çevrilmiş nüshaları ve tercüme türleri hakkında bilgi verildikten sonra, tefsirli bir tercüme olan *Cevâhirü'l-Asdâf* üzerinde durulmuştur.)

Ahmet Topaloğlu, "Cevâhirü'l-Asdâf Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Zajaczkowski'nin Eseri" Türklük Araştırmaları Dergisi, 2 1986 (1987), 161-183. (*Cevâhirü'l-Asdâf* hakkında kısa bir bilgi verilip üzerinde yapılan çalışmalar sıralandıktan sonra, Zajaczkowski'nin bu metin üzerindeki neşri değerlendirilmiştir.)

Ahmet Topaloğlu, Dilbilgisi Terimler Sözlüğü, Ötüken Yay., İstanbul, 1989. (Dilbilgisi terimleri sözlükleri, dil bilgisi kitapları ve birçok makale taranarak ortaya çıkan 2433 terimin değerlendirilmesiyle seçilen 473 madde başının açıklanmasıyla hazırlanmış ilk karşılaştırmalı dilbilgisi terimleri sözlüğüdür.)

Ahmet Topaloğlu, Kubbealtı Lugatı ile İlgili Çalışmalar, Kubbealtı Akedemi Mecmuası, XXXV/1, 18-22, İstanbul, 2006. (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'ün hazırlık aşamaları ve bu sözlüğü diğer sözlüklerinden ayıran noktalar üzerinde durulmuştur.)

Ahmet Topaloğlu, Üniversitelerde Leksikoloji Bölümleri Açılmalıdır, Türk Edebiyatı, XXXIV/391, s.4-9, İstanbul, 2006. (Sözlük çalışmalarının önemi ve Türkiye'de sözlük çalışmalarının istenilen seviyeye ulaşması için yapılması gerekenler üzerinde durulmuştur.)

Ahmet Topaloğlu (Mustafa S. Kaçalın ile), Sözlük, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 37, s. 402-414. İstanbul, 2009. (Sözlük terimi tanımlanmış, sözlük türleri ve sözlük hazırlamada göz önünde tutulması gereken noktalar üzerinde durulmuş, Türkçenin tarihî ve çağdaş sözlükleri tanıtılmıştır.)

Ahmet Topaloğlu, "Türkçe'de Genel ve Özel Sözlükler ile Sözlük Yazımı", *Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu*, s. 25-29, İstanbul, 2010. (Sözlük, sözlükçülük ve sözlük hazırlamada dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durulmuştur.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ahmet Topaloğlu (Redaksiyon-Etimoloji), (İlhan Ayverdi ile), Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yay., 3 cilt, İstanbul, 2005. (Eser ile ilgili değerlendirme için bu sayıda Dr. Mehmet Gürlek tarafından hazırlanan *Türk Sözlükçülüğünde Bir Dönüm Noktası: Misalli Büyük Türkçe Sözlük* başlıklı yazıya bakılabilir.)

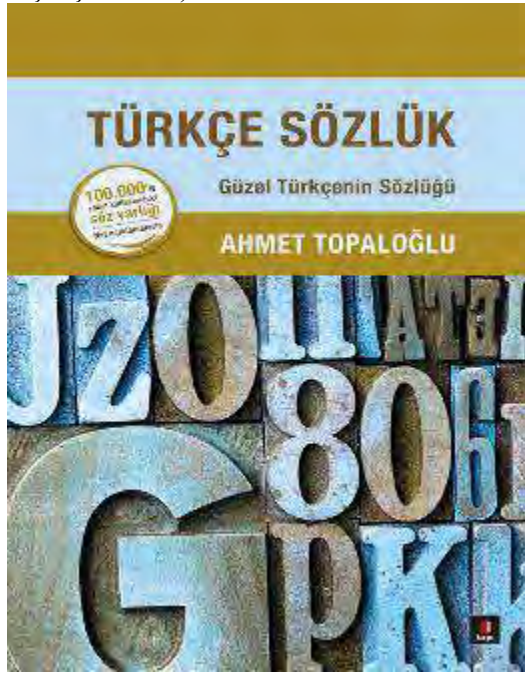
Ahmet Topaloğlu (İlhan Ayverdi ile), Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yay., İstanbul 2007. (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'ün Ahmet Topaloğlu tarafında sadeleştirilerek öğrenciler, öğretmenler ve aydınlar için hazırlanmış son dönem Türkçesine ait bir sözlüktür. Her ne kadar sözlüğün üstünde İlhan Ayverdi'nin adı varsa da bu tamamıyla eseri yayımlayanların ısrarı yüzünden olmuştur. Eseri iki yıl Ansiklopedi'den artan bütün zamanını gece gündüz çalışarak yalnız başına hazırlamış, hatta İlhan Ayverdi böyle bir sözlüğün hazırlanıp yayımlandığını bilmeden vefat etmiştir.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ahmet Topaloğlu (Redaksiyon), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 44 cilt, İstanbul. I. cilt 1988 - 44. cilt 2013. (1983 yılında hazırlık çalışmalarına başlanan ve ilk fasikülü 1988 yılında yayımlanan *TDV İslâm Ansiklopedisi'nin (DİA)* yirmi ayrı ilim heyetinin kontrolünden geçen bütün maddelerinin redaksiyonunu tek başına okuyup birçok düzeltmeler yaptığı en önemli çalışmasıdır.)

Ahmet Topaloğlu, Türkçe Sözlük (Güzel Türkçenin Sözlüğü), Kapı Yay., İstanbul, 2014. (Ahmet Topaloğlu'nun yeniliklerle dolu sözlük çalışmalarının son örneğini gösteren, yüz bine yakın kullarımdaki söz varlığını dil notları ile sunan son dönem Türkçesine ait sözlüktür. Bu sözlükte kendisinin daha önce hazırladığı ve genel anlamda Türkiye'de hazırlanan Türkçe sözlüklerin hiçbirinde yer almayan bazı özellikler bulunmaktadır. Mesela filler çatılarına göre sıralanıp anlamlandırılmış, çokanlamlı bazı kelimelerin içinde yer alan farklı anlam grupları ayrıca madde başı alınmış ve bunlar numaralandırılmıştır.)

YÖNETTİĞİ YÜKSEK LİSANS TEZLERİ

1. Latif Beyreli, *Lehçetü'l-Lugat*, 1988.
2. Zuhal Kültürel, *Galatat Sözlükleri*, 1989.
3. Bekir Sarıkaya, *Arif Mürşidü'l-Ubbâd, Nusha-i Âlem ve Şerhül Adem, Mevlid (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*, 1992.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

4. Nebahat Gülsoy, Arif, Mîrâc-nâme, Vefât, İsimsiz Bir Mesnevi (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük), 1993.
5. Tülay Alpay, Hilyetü'l-Ric'al, 1994.
6. Birgül Özel, Letâyif-nâme, 1995.
7. Engin Yılmaz, Gazavat-nâmeler ve Niyazî'nin Gazavat-ı Nebî'si, 1995.
8. Oya Yasav, Hilyetü'l-Envâr, 1995.
9. Esra Keskinçilic, Eşrefoğlu Rûmî Tarîkat-nâme, 1996.
10. R. Şenay Şişman, Defter-i Galatat, 1997.
11. Sadi Yılmaz, Kitabü't-ta'bîr (Tabir-nâme-i Türkî), 1998.
12. Sadettin Şahin, 17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (1a-40b), 2000.
13. Sema Demirel Şahin, 17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (41a-80b), 2001.
14. Kerim Sandal, Zîver Divanı, 2001.
15. Faysal Okan Atasoy, Melhâme-i Şeyh Vefâ (Giriş-Metin-Sözlük), 2001.
16. Songül İpek, Ali Himmet Fazıl'ın Galatat Defteri, 2001.
17. Ahmet Isparta, Türk Edebiyatında Baz-nâmeler ve İndî'nin Baz-nâmesi (Metin-Sözlük), 2002.
18. Funda Gökçe, Livâî, Bahrü'l-İrfân (Metin-Sözlük), 2003.
19. Serhat Küçük, Faik Reşad, Külliyyât-ı Letâif (Giriş-Metin-Sözlük), 2004.
20. Mehmet Akif Gündeş, Faik Reşad, Külliyyât-ı Letâif (Giriş-Metin-Sözlük), 2004.
21. Sedat Şener, Faik Reşad, Külliyyât-ı Letâif (Giriş-Metin-Sözlük), 2004.
22. Nilgün Yıldız, 17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (80a-119b), 2005.
23. Mehmet Gürlek, 17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (380a-408b), 2006.
24. Zahide Okun, 17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (320a-350b), 2006.
25. Selvet Isparta, 17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (291a-320b), 2006.
26. Mustafa Bülent Türkoğlu, Faik Reşad, Külliyyât-ı Letâif, 2007.

YÖNETTİĞİ DOKTORA TEZLERİ

1. Mehmet Aydın, Aybastı Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük), 1992.
2. Zuhal Kültüral, Şerifi Şehnâme Tercümesi (I. cilt Metin-Sözlük)1994.
3. Latif Beyreli, Şerifi Şehnâme Tercümesi, (II. cilt Metin-Sözlük)1994.
4. Nevnihal Bayar, 1930'lu Yıllardan Günümüze Kadar Türkçede Yeni Türetilen Kelimelerin Yapımı ve Dilbilgisi Bakımından Değerlendirilmesi, 2003.
5. Bekir Sarıkaya, Rükneddin Ahmed'in Acâibü'l-Mahlûkat Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük), 2010.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

-
6. Mehmet Gürlek, İbrahim bin Abdullah'ın Cerrahnâme (Alâim-i Cerrâhin) Adlı Eseri (Giriş-Metin-Sözlük), 2011.

Trabzon İmam Hatip Okulu yıllarından.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yılları. Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş ve bir grup arkadaşı ile birlikte.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yılları, sınıf gezisinde.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yıllarında öğrencileriyle birlikte bir gezide.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yılları. Prof. Dr. Süreyya Beyzadeoğlu'nun 1969 yılında Isparta'daki düğününden

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yılları, arkadaşlarıyla birlikte gezide.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yılları, arkadaşlarıyla birlikte gezide.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yılları, Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Prof. Dr. Muharrem Ergin, (altta sol başta) Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, (üst sağ başta) Prof. Dr. Nejat Birinci ve bazı arkadaşlarıyla birlikte.

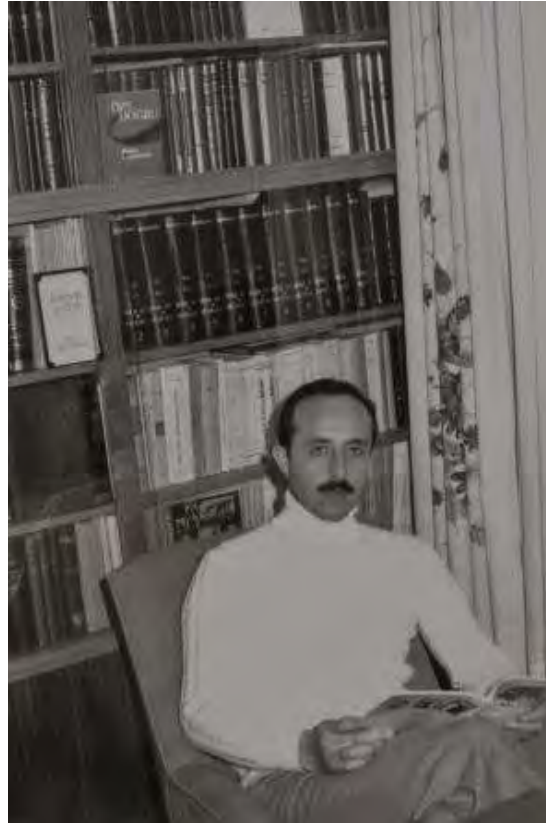
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arşivinde yer alan resmi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yılları, kendi odasında öğrencilerin devam karnelerine Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş'ın mührünü basarken.

Ansiklopedideki çalışma odasında.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yılları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yılları, (üstte sol başta) Prof. Dr. Mustafa Uzun yanında Prof. Dr. Mustafa Erünsal, (altta sol başta) Prof. Dr. Nejat Birinci, (ortada) Orhan Şaik Gökyay yanında Prof. Dr. Abdullah Uçman ve Prof. Dr. Süreyya Beyzadeoğlu ile.

İstanbul Kadıköy'deki evinde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İzmir Bornova Topçu Alayı'nda askerlik yılları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Askerlik yılları.

Misafirleriyle.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yılları, doktora savunma sınavında (Soldan) Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu, Prof. Dr. Mertol Tulum, Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu ve Prof. Dr. Nihat Çetin ile.

Eşi Ayşe Hanım ve kızı Şerife ile.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki odasında.

İslam Araştırmaları Merkezi'nde, Prof. Dr. Mehmet İpşirli (solda) ve Prof. Dr. Mahmut Kaya ile.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yılları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bir öğrencisinin düğününde.

İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yemekhanesinde.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde verdiği konferanstan sonra ikram sırasında.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde verdiği konferans sırasında.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde verdiği konferans sırasında.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

1963-1971 yılları arasında imamlık yaptığı Sultanahmet Firuzağa Camii.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Doç. Dr. Enfel Doğan'ın Doktora Savunmasından; (Soldan) Prof. Dr. Mustafa Çiçekler, Prof. Dr. Musa Duman, Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu, Doç. Dr. Enfel Doğan, Prof. Dr. Mustafa Özkan, Prof. Dr. Muhammet Yelten.

Doç. Dr. Enfel Doğan'ın Doktora Savunmasından sonra yemeğe giderken; (Önde soldan) Doç. Dr. Enfel Doğan, Prof. Dr. Mustafa Özkan, Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu, Prof. Dr. Muhammet Yelten, Prof. Dr. Musa Duman, (Arkada) Prof. Dr. Mustafa Çiçekler ve Doç. Dr. Ferhat Aslan.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İSAM'daki çalışma odasında, (Soldan) Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık, Prof. Dr. Zuhal Kültüral, Prof. Dr. Gülden Sağol Yüksekaya ile.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İSAM'daki çalışma odasında Prof. Dr. Gülden Sağol Yüksekaya ile.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İSAM'daki çalışma odasında, Dr. Mehmet Gürlek ile.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ekim 2014, torunu Kerem ile.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

MANYASLI MAHMUD'UN MANZUM GÜLİSTAN TERCÜMESİ VE YENİ BİR NÜSHASI*

*Mustafa ÖZKAN***

ÖZET

İran edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olan Sadi'nin 1258'de yazdığı Gülistan, günümüze kadar farklı dillerde tercüme edilmiştir. XIV. yüzyıldan başlayarak, günümüze gelinceye kadar Türkçeye de birçok tercüme ve şerhleri yapılan bu eserin temelini mensur hikâyeler oluşturmakla birlikte bu hikâyelerin aralarında ve sonlarında söylenen değişik ölçülerdeki manzum parçalarla eserin akıcı bir anlatım kazandığı görülür.

Türk dili ile yapılan ilk Gülistan tercümesi Seyfi Serayi tarafından Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınan Kitab Gülistan bi't-türki', ikincisi ise Sibicabi adında biri tarafından Çağatay Türkçesi ile yapılan tercümedir.

Anadolu (Osmanlı) sâhasında ise Gülistan'ın Türkçe'ye ilk tercümesinin II. Murad devri (1421 - 1451) âlimlerinden olan ve «Manyasoğlu» lakabı ile şöhret bulan Mahmud bin Kadi-i Manyas'ın yaptığı kabul edilmektedir. Manyasoğlu'nun biri muhtasar ve mensur, diğeri ilaveli, geniş ve manzum olmak üzere iki ayrı *Gülistan* tercümesi mevcuttur.

Bu çalışmada Manyasoğlu'nun ilaveli, geniş ve manzum *Gülistan* tercümesi üzerinde durulup Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi Türkçe yazmaları arasında, yanlışlıkla Sudî adına kayıtlı bulunan yeni bir nüshası tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gülistan, Manyasoğlu, Türk dili.

A TRANSLATION OF MANYASLI MAHMUD'S POETICAL GÜLİSTAN AND A NEW VERSION

ABSTRACT

Gülistan, which is one of the most prominent works of Persian Literature, has been translated into different languages until today. Strating with XIV. century, lots of translations and explanations Of this work was made in Turkish. Prose stories constitute the basis of this work. However the work gains a liquid expression by poetic pieces in different prosodies which are prenent inside and the end of the stories.

The first Gülistan Translation with Turkish is Gülistan bi't-türki' which was written in Klpchak Turkish by Seyfi Serayi; the second is in Chaghatay Turkish by Sibicabi.

The first translation into Turkish in Anatolian (Ottoman) era is the translation of Mahmud bin Kadi-i Manyas who is one of the writer of Murad II

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: mustafaozkan@istanbul.edu.tr

and known with the pseudonym “Manyasoğlu”. Manyasoğlu has two separate translations. One is abridged and prose the other is supplementary, wide and poetic. In this study, it is emphasised on Manyasoğlu’s supplementary, wide and poetic *Gülistan* Translation. The new version which is found in Topkapı Palace Library’s Turkish inscriptions and booked as *Sudî* by mistake will be introduced.

Key words: *Gülistan*, Manyasoğlu, Turkish language.

İran edebiyatının en meşhur simalarından biri olarak kabul edilen Sadi’nin, sayıları yirmiyi aşan manzum ve mensur birçok eseri arasında *Bostan* ve *Gülistan* adı, Sadi adının hemen ardından akla ilk gelen isimlerdir. *Gülistan*, *Bostan*’dan daha sonra yazılmış olmasına rağmen, ondan daha çok tanınmış ve daha fazla okunmuştur.

Nazım ve nesrin ahenkli bir imtizacından oluşan ve Arap edebî nesrinde bir tür olan “makama”¹ tarzında yazılan *Gülistan* sekiz bölümden meydana gelmektedir. Başlangıç kısmında münacat, naat, kitabın yazılış sebebi ve Atabek Ebu Bekr hakkında yazılmış medhiye vardır. Birinci bölüm padişahların tabiatı; ikinci bölüm dervişlerin ahlâkı; üçüncü bölüm kanaatin fazileti; dördüncü bölüm susmanın faydaları; beşinci bölüm aşk ve gençlik; altıncı bölüm zayıflık ve ihtiyarlık; yedinci bölüm terbiyenin tesiri ve sekizinci bölüm ise sohbet adabı ve muâşeret kaideleriyle ilgili hikâyeleri ihtiva etmektedir. Olgun bir fikrin ve orijinal bir görüşün sergilendiği bu hikâyeler, senelerce süren bir tecrübe ve düşüncenin sonunda meydana getirilmişlerdir. Derin bir bilgi ve müşahade imtizacından doğan bu eserin yazıldığı sahalara ahlâk, siyaset ve muâşeret kaideleri üzerinde tesiri olduğu muhakkaktır.

Gülistan Doğu’da ve Batı’da çok tanınmış, bilhassa İslâm âleminde zevkle ve takdirle okunmuştur. XX. yüzyılın başlarına kadar İslâm ülkeleri medreselerinde Fars dili ve edebiyatı için bir ders kitabı olarak da kullanılmış ve hemen hemen bütün dünya dillerine tercümesi yapılmıştır. Dünyanın belli başlı kütüphanelerinde yüzlerce yazma nüshası bulunan Farsça aslı da bugüne kadar aşağı yukarı iki yüz defa basılmıştır.²

Gülistan Türk toplumunda da büyük bir rağbet görmüş ve XIV. yüzyıldan başlamak üzere, günümüze gelinceye kadar Türkçeye de birçok tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Türkçe *Gülistan* tercüme ve şerhleri Türk dili tarihinin mühim eserleri arasında yer alırlar. Farklı sahalarda ve değişik zamanlarda meydana getirilen bu tercüme dil, özellikle sözlük çalışmaları bakımından büyük önem taşırlar.

Türkçe *Gülistan* tercüme ya kelime kelime yapılan “aynen tercüme”; ya muhtevaya bağlı kalınarak ve hikâyelerden bir seçme yapılarak meydana getirilen “muhtasar tercüme”, veya metnin aslına bağlı kalınmakla beraber konu ile ilgili başka hikâyeleri de içine alan “geniş ve ilâveli tercüme”; yahut da metnin tercümesi ile birlikte Farsça kelimeleri cümledeki durumları bakımından açıklayan “şerhler” olmak üzere dört gruba ayrılabilir. Kelime kelime yapılan aynen tercüme, her Farsça kelimeyi tek tek Türkçe kelimeyle karşılamaya esasına dayanmaktadır. Bu bakımdan Türkçe kelimelerin o devirdeki anlamlarını bugün Farsçaları yardımı ile doğru olarak belirlemek mümkün olmaktadır. Buna karşılık muhtasar ve ilâveli tercümelerde Farsça kelimeler tek tek ele alınmadığından Türkçe kelimelerin hangi Farsça kelimelere karşılık olarak kullanıldığını tespit etmek güçtür. Muhtasar tercümelerde maksat muhtevayı aktarmak olduğundan, esas metnin birçok kısımları tercüme edilmiştir. İlâveli tercümelerde ise muhtasar tercümelerin tam tersine, konu ile ilgili başka hikâyeler de araya sokularak okuyucu iyice aydınlatılmaya çalışılmıştır. Tercüme tekniği açısından aynen tercümelere benzeyen şerhler, kelimelerin cümle içindeki fonksiyonları ile ilgili açıklamaları dolayısı ile de ayrı bir özellik taşırlar. *Gülistan*’ın Türkçenin durumunu, kudretini ve ifade gücünü ortaya koyan bu tercümelerinde Farsça kelimelere geniş ölçüde Türkçe karşılıklar bulunmuştur. Bu bakımdan değişik muhitlerde ve değişik şekillerde yapılan bu tercümelerin karşılaştırmalı sözlük çalışmaları yönünden önemi büyüktür.

¹ “Makama” hakkında bilgi için bkz. C. Brockelman, “Makama” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi* c. VII, s. 197-201

² Ali Fehmi Karamanlıoğlu (Hazırlayan), *Seyf-i Sarayı, Gülistan Tercümesi*, İstanbul 1978, s.XII.

Gülistan'ın Türkçeye ilk tercümesi 793(1391) yılında Kıpçak Türkçesiyle Seyf-i Sarayî tarafından yapılmıştır. Bu tercüme üzerinde A. F. Karamanlıoğlu bir dil incelemesi yapmıştır.³ *Gülistan*'ın Türkçeye ikinci tercümesi ise, Seyf-i Sarayî tercümesinden yedi yıl sonra 800(1397-8) yılında Sibicabi adında biri tarafından Çağatay Türkçesi ile yapılmıştır. Bu tercümeden ilk defa bahseden Zeki Velidi Togan olmuştur.⁴ Daha sonra J. Eckmann bazı örnekler de vererek eseri dil bakımından değerlendirmiştir.⁵ Mehmet Turgut Berbercan ise eser üzerinde doktora çalışması yapmış ve sonra da çalışmasını kitap hâlinde yayımlamıştır.⁶

Anadolu (Osmanlı) sâhasında ise *Gülistan*'ın Türkçe'ye ilk tercümesinin **II. Murad devri (1421 - 1451)** âlimlerinden olan ve «**Manyasoğlu**» lakabı ile şöhret bulan **Mahmud bin Kadi-i Manyas**'ın yaptığı kabul edilmektedir.

Gerek târihî ve biyografik kaynaklarda, gerekse kendi eserlerinde Muhammed bin Kadi-i Manyas,⁷ Mahmud bin Kadi-i Mînasi'l-meşhûrî bi-Mikyasoglu,⁸ Mahmûd bin Kâdî-i Manyas el-meşhûrî bi-Manyasoglu⁹ gibi birbirinden biraz farklı isimlerle kaydedilen Mahmud, daha çok **Manyasoglu** lakabı ile şöhret bulmuştur. Mahmud'un, bu lakabı Manyas kadılığı ile meşhur olan babasının adına nisbetle almış olduğu düşünülebilir. Kâtip Çelebi'nin *Gülistan*'ı şerh edenlerden bahsederken onun künyesini El-Kadî Mahmud bin Manyâs¹⁰ ve Taftazânî'nin *Akaid*'ine hâşiye yazarlardan bahsederken de El-Mevlâ Muhammed bin Manyâs¹¹ diye kaydederek babasının Manyas olduğunu zannetmesi, herhalde, Mahmud'un «Manyasoglu» lâkabı ile meşhur olmasından dolayı, adı ile lakabı arasında kurulmaya çalışılan münasebetten ortaya çıkan bir durum olmalıdır. Halbuki Mahmud bin Kadi-i Manyas ifâdesinden babasının **Manyas** değil, **Manyas kadısı** olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda, hayatı hakkında verilen bilgiler çok sınırlı olduğundan, hayatının bir çok noktası yeteri kadar aydınlanmış değildir. Doğum tarihinin belli olmamasına karşılık, Bursalı Mehmet Tahir **Bey**'in “Tevellüdü Manyas'ta, neş'eti Üsküb'de- dir”¹² ifadesinden Manyas'ta doğduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Üsküb'e gelen Manyasoglu, ömrünün büyük bir kısmını burada geçirerek tahsilini ikmale çalışmıştır. Mecdî ondan bahsederken, devrinin üstün ilimleriyle uğraşıp hadis, fıkıh, kelâm, tefsir gibi dînî ilimlerde derin bir vukûfu olduğunu ve bu hususta akranlarından çok daha üstün bir seviyede bulunduğunu bildirmektedir.¹³ Üsküb'den Edirne'ye gelen ve orada müderrislik yapan Manyasoglu'nun Edirne'ye ne zaman geldiği de belli değildir. Nihayet «*Edirne'de müderris iken vefat eyledi*»,¹⁴ «*Menâsıb-ı âriyetü'l-merâtıbdan mahmiyye-i Edirne'de bâzı medârise müderris olup ders ve ifâde üzere iken vefat eyledi*»¹⁵ beyanlarından onun Edirne'de ders verirken vefat ettiği anlaşılmaktadır. Fakat ölüm târihi bilinmemektedir.

Manyasoglu'nun biri muhtasar ve mensur, diğeri ilaveli, geniş ve manzum olmak üzere iki ayrı *Gülistan* tercümesi mevcuttur. Muhtasar ve mensur tercümesini daha önce inceleme, metin ve sözlük şeklinde yayımlamıştım.¹⁶ Bu çalışmada Manyasoglu'nun ilaveli, geniş ve manzum *Gülistan* tercümesi üzerinde durulup yeni bir nüshası tanıtılacaktır.

³ Ali Fehmi Karamanlıoğlu (Hazırlayan), *Seyf-i Sarayî, Gülistan Tercümesi*, İstanbul 1978.

⁴ Zeki Velidi Togan, “Londra ve Tahrân'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* III, 1959-60, İstanbul 1960, s.149.

⁵ J.Eckmann, “Sadî Gülistan'ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi”, *TDAY-Belleten*, Ankara 1969, s.18.

⁶ Mehmet Turgut Berbercan, *Çağatayca Gülistan Tercümesi, Giriş-Gramer-Metin- Notlar- Dizin-Tıpkı Basım*, Hâkim Yayınları, Ankara 2013.

⁷ Mecdî, *Şakayık Tercümesi*, İstanbul 1269, s. 123.

⁸ *A'cebü'l-Acâyib* (yazma), Edebiyat Fak. Seminer kitaplığı 4460, v. lb.

⁹ *A'cebü'l-Uccâb* (yazma), Süleymâniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Ef. Nr. 4460, v. lb.

¹⁰ *Keşfüzzünûn*, İstanbul 1972, c. II, s. 1504.

¹¹ *Keşfüzzünûn*, c. II, 1145.

¹² Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c. II, s. 15.

¹³ Mecdî, a.g.e., s. 123.

¹⁴ Bursalı Mehmet Tâhir Bey, a.g.e., s. 15«

¹⁵ *Şakayık Tercümesi*, s. 123.

¹⁶ Mustafa Özkan, *Mahmud b. Kâdî-i Manyas, Gülistan Tercümesi, Giriş-İnceleme, Metin – Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Manyasoglu Manzum tercümesini, Gülistan'ın aslında olduğu gibi, mensur kısımları nesir hâlinde, manzum kısımları da nazmen tercüme ederek meydana getirmiştir. Tercüme yaparken de bazen eserin aslından uzaklaşıp tercüme ettiği konu ile münasebet kurarak araya ilave hikâyeler de katmıştır. Hikâye ve manzumeler tercüme edilirken hikâye ve manzume başlıkları belirtilmemiştir. Manzum kısımların Farsçaları da tercümeyle aynen alınmış ve hemen altına Türkçeleri yine nazmen yazılmıştır. Farsça kısımlar biraz daha koyu yazılarak Türkçelerinden ayırt edilmek istenmiştir. Tercümenin geniş ve ilâveli bir tercüme olmasına rağmen Manyasoglu, Gülistan'ın mukaddime kısmını tercüme ederken bazı tasarruflarda bulunmuştur. Bu bakımdan Gülistan'ın başlangıç bölümünde yer alan münacat, naat ve kitabın yazılış sebebi ile alakalı bölümler kısaltılarak tercüme edilmiştir. Atabek Ebû Bekr hakkında yazılan methiyeyi ise, eseri sunduğu hükümdar adına tercüme etmiştir. Bu arada metne dahil ettiği Farsça kısımlardan bazılarının da tercümelerini yapmadan olduğu gibi bırakmıştır.

Mütercim, “*Bismi’l-lahir’r-rahmani’r-rahim. El-hamdü li’llahi rabbi’l-âlemîn, ve’s-salâtü alâ efâdali rusulihî Muhammedin ve âlihî ecmaîne’t-tayyibîne’t-tâhiîn. Hamd-i bî-pâyân ve şükr-i bî-kerân ol ma’bûd-ı bî-zevâle olsun kim; tâ’atı mûcib-i kurbetdür ve hamd ve senâsı dâ’î-yi fikretdür ve şükr ve sipâsı mezîd-i ni’metdür (v.1b)*” diye başlayan Allah’a hamd ü senâ ve Peygambere salat ve selâmdan sonra tercüme sebebini, zamanını ve tarihini de şöyle açıklamaktadır: “...*Ben fakire arza kılup eyitdi kim senden iltimâs iderüz bu kitâbı kim Pârsî hikâyetindedür, şîrîn ve zengin tâzî ibâretindedür, rengîn Türki diline tercüme kılâsın kim bu Rûm halkı Arabî’den gâfildür ve Pârsî’den zâhildür, tâ ki bunlara dahı fâyidesi şâmil ola ve âbidesi kâil ola. Ve bir mâyide döşeyesin kim bu Rûm âşıkları dahı ana sunalar ve seni dahı senden sonra hayr-ıla yâd kılalar ki; bu çarhun zahmına bu merhemden gayrı nesne dermân olmaz kim fi’l-cümle ukalâ, fuzalâ ve hükemâ bu zehr-i helâhil derdine dermân dârû bu tiryâk-ı fârûkı bulmuşlardur ki, cihânda kişünün adı anılsa hayr-ıla ol ebedî zinde kalur, ölmez. Sen angıl seni kim ayruk kişi unutmaya. (v. 5b-6a)*”

“Lâ cerem birkaç kelime ber tarîk-ı ihtisâr ez nevâdir-i ân emsâl ve eş’âr kim ol Gülistan dürcidür ve ol bûstân-ı bahr-ı güher içinde buldum, Türki eyledüm ve gücüm yittüğü kadar kamu aybum-ıla ve eksüklüğüm-ile ala’t-tamâm ve’l-kemâl sekiz bâbını kim Hoca Sâdî uçmagun sekiz bâbına misâl bâb kılmuşdur bunca bâb ve fusûl-ıla bu fasl-ı rebî’ içinde söyledüm.

Bâb-ı evvel sîret-i şâhân-durur
Bâb-ı sâni hulk-ı dervîşân-durur
Bâb-ı sâlisde kanâat fazlını
Söyledüm şerh eyledüm her faslını
Bâb-ı râbi’de ne olur âbide
Söylenür hâmuşlığa fâyide
Bâb-ı hâmisde olur ışk-ı cüvân
Bâb-ı sâdis za’f-ı pîri ider beyân
Bâb-ı heftüm terbiyet te’sîridür
Bâb-ı heştüm de’b-i hikmet pîridür

Bu sekiz bâbı kim eyledüm beyân
Söyledüm her birinün şerhin ayân
Bağladukda düzmege bu nazmı bil
Bil sekiz yüz otuz üçünciydi yıl

Hem on üç gün idi Şa’ban ayına
Nazm oldu hayr-ıla herâyine

Tâ ki bu nazm-ıla nesrüm sâlhâ
Kala vü kalmaya bu nazma bekâ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Her kim okursa vü dinlerse bunı
Yazana hayr-ıla eyleye duâ

Defter-i Sa'dî ki bulmuş-ıdı nâm
Altı yüz hem elli altı-y-dı tamâm

Devr-i Sa'dî dün de kim geçmiş-idi
Târih olmuş idi yüz yetmiş yedi (v. 8a-8b)"

Bu açıklamalardan Manyasoğlu'nun, Gülistan'ı yazılışından yüz yetmiş yedi sene sonra 833(1430) yılının bahar mevsiminde Türkçeye tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Sonra da tercümeyi "...*fahr-i âl-i Osmân, vâris-i mülk-i zemîn ü zamân, kâyimmakâm-ı Süleymân-ı hâmi kâvâidü'l-adli ve'l-insâf, mâhî rûsûmü'l-cevri ve'l-ihtisâf, fâtih-i ebvâ-bi'l-hayrât fi'l-âlemîn, esbâbi'l-hasenât li'l-âlemîn, el-mahsûsu bi te'yîd-i ahkemü'l-hâkimîn, zillu'llâhi ala'l-halâik-ı ecmaîn, halîfe-i resûlu'llâhi fi'l-mü'minîn, azze'l-islâme ve'l-müslimîn, fahrü'd-dünyâ ve'l-edyân Sultân Sultan ibn Sultân Sultân Mehmed İbn Bâyezid Hân.*(v.10a)" diye nitelendirdiği Çelebi Sultan Mehmed'e sunduğunu belirterek bu hükümdar adına on üç beyitlik bir methiye yazmıştır ki o da şöyledir:

"Yâ mâlike'l-memâliki yâ melce'el-ümem
Kad kâne hısnu himyetike men câe'n-nesem

Izhâr hamd-i devletüne mültece'l-kulûb
İsâr şükr-i ni'metüne me'menü'l-himem

Havlun herem- misâl ü kapun ka'be-i emel
Varan halâs olur ana yâ mâlike'l-harem

Dîn-i Arab emîri vü Yunan Skenderi
Sâlâr-ı Rûm ü husrev-i ferman-dih-i Acem

Kâyimmakâm-ı Kayser ü Dârâ-yı memleket
Âlem murâd-ı vâris-i devrân-ı câm-ı Cem

Hasret harîm-i meclisüne gülşen-i behişt
Hayran safâ-yı sohbetüne ravza-i irem

Nâhîde meclis-i şehi vasf eylemiş kamer
Çekdi utârid anun-içün yüzine rakam

Fark-ı felekde na'l-i semendün misâlini
Her ay hilâl-i gurre-i devlet yazar kalem

Yağmâ buyurdı garba güneş şâh adına
Dikdi çü kâf-ı maşrıka her subh-dem alem

Sürdi bu zulmetin zulemin kâf- tâ be-kâf
Şeh yâdına çü sıdk-ıla dem urdı subh-dem

İder nesîm-i subh-ıla ter can dimâğını
Her subh-dem kapunda ki sıdk-ıla ura dem

Sıdk u safâ kapunda müdâm ola bî-dilân
Mahkûm ola nice kim ola dilberân-ı hakem

Hükmiyle işigün hakemi müstedâm ola
Nice ki hükme hâkim ola âlimü'l-hikem (18b)"

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu medhiyenin ardından da birinci bölümden itibaren asıl hikâyelerin tercümesine geçilerek hiçbir hikâye atlanmadan dördüncü bölümün sonuna kadar Gülistan'ın tercümesi yapılmıştır. Yani bu tercüme Gülistan'ın ilk dört bölümünün tercümesini ihtiva etmektedir.

II. Murad devri (1421-1451) bilginlerinden olduğu belirtilen Mahmud bin Kâdî-i Manyas'ın 833 (1430) yılında yaptığı bir tercümeyi 824 (1421) te vefat eden Çelebi sultan Mehmed'e¹⁷ sunması bizce pek mâkul görülmemektedir. Bu durumda ya tercüme tarihi yanlıştır; 833 (1430) olmayıp Çelebi Mehmed'in vefat tarihi olan 824 (1421)'ten önceki bir tarih olmalıdır, ya da eseri takdim ettiği hükümdar Çelebi Mehmet (Mehammed bin Bâyezid Hân) değil, 833 (1430) tahtta bulunan II. Murad (Murad bin Mehmed Hân) olmalıdır. Bunlardan başka Manyasoğlu'nun hem ilâveli ve geniş hem de muhtasar iki tercümesinin oluşu, önce ilâveli ve manzum tercüme yapıp Çelebi Sultan Mehmed'e, sonra da muhtasar ve mensur tercüme yaparak II. Murad'a sunmuş olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir.

Daha önce neşrettiğimiz muhtasar tercümede de tercüme tarihi olarak 833 tarihi verilmekte ve manzum tercümede geçen, yukarıda zikrettiğimiz tercüme tarihini gösteren beyitler aynen bulunmaktadır. Bu durum bize tercümenin 833 (1430)'te yapıldığını göstermektedir. Ayrıca muhtasar tercümeyi II. Murad'a ithaf ettiğini "...hakikatda tamâm ol vakt ola kim şâh-ı cihân-penâh, sâye-i kirdgâr...vâris-i milk-i Süleymân Sultân Murad bin Mehmed Hân hazretinin işiginde pesendide ola"¹⁸ ifâdesiyle açıkça belirttiği gibi, manzum ve ilâveli tercümede yazmış olduğu medhiyeyi hiç değiştirmeden muhtasar tercümede de "Der Medhi-i Sultan Murad bin Mehmed Hân" başlığı altında vermiştir. Bu tercümeden başka Üsküp'te te'lif ettiği¹⁹ ve Osmanlı Türklerinde Türkçe yazılan ilk aritmetik kitabı olarak telakkî edilen *A'cebü'l-acâib*²⁰ adlı eserini de II. Murad'a ithaf etmiştir.

Kısaca her iki tercümede de tercüme tarihi olarak aynı tarihin (h.833) zikredilmiş olması, diğer eserlerini de yine II. Murad'a ithaf etmiş bulunması ve birbirinden biraz farklı bile olsa aynı eserin tercümesinin iki ayrı padişaha sunulmasının pek hoş karşılanmayacağı gibi sebeplerden dolayı "Mehmed bin Bayezid Han" ibaresinin hattat tarafından sehven yazılmış olabileceği kanaatindeyiz.

Dil bakımından gayet açık ve sade olan bu eksik ve yarım kalmış tercümenin şimdiye kadar, Üniversite Kütüphanesi T.Y. 3010 numarada kayıtlı bulunan yazmasından başka bir nüshanın varlığı pek bilinmiyordu. Nerde, ne zaman ve kimin tarafından istinsah edildiği belli olmayan bu yazmanın cilt ölçüsü 2010x140mm, yazı alanı ise 160x100mm dir. Varak sayısı ise 200 olup her sayfaya harekeli nesihle on satır yazılmıştır. Tercüme *Gülistan*'ın ilk dört bölümünün tercümesidir.

Aşağıda, bu tercümenin ayrı bir nüshası olduğunu tahmin ettiğimiz fakat kataloglarda bir başkasının adına kayıtlı bulunan yeni bir nüshasını tanıtmaya çalışacağız

Türkçe Gülistan tercümeleri üzerinde çalışırken Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Katalogunda Sûdî adına kayıtlı bir *Gülistan* şerhine rastladım.²¹ Daha evvel Sûdî'nin şerhinin bazı nüshalarını başka kütüphanelerde²² görmüştüm. Bu da daha önce gördüklerimin bir benzeridir diyerek eseri görmeğe gerek duymadım. Aradan birkaç gün geçtikten sonra, Sûdî'nin hayatı ve eserleri üzerinde bir inceleme yapmış olan Prof. Dr. Nazif Hoca'nın çalışmasından bu nüshayı görüp görmediğini araştırdım, o da yazmayı gördüğünü fakat bunun Sûdî'ye ait olmadığına işaret etmekte ancak yazmanın kime ait olduğunu belirtmemekteydi.²³ Gerçekten de yazmanın hemen baş kısmında "Sûdî tercümesi alâ Gülistan-ı Şeyh Sâdî rahmetu'llahi aleyhi (v.2b)." kaydı var ise de, tercüme Sûdî'nin tercümesine hiç benzememektedir. Sûdî *Gülistan*'ı şerh etmiştir. Bu eser ise şerh değil "ilâveli ve geniş" bir tercümedir.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mehmed I, "Çelebi Sultan Mehmed" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, c.VII, s.504.

¹⁸ Mahmud bin Kâdî-i Manyas, *Gülistan Tercümesi*, Süleymaniye Ktb., Carullah 1648, v. 5a.

¹⁹ Şehabettin Tekindağ, "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar", *Türkiyat Mecmuası XVI*, İstanbul 1971, s. 148.

²⁰ Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970, s. 24.

²¹ E. Fehmi Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları*, İstanbul, 1961, c. II, s.75.

²² Msl. Süleymaniye Kütüphanesi, Abdülkâzım Ağa 205; Darülmecnevi 444; Ayasofya K. 4107. Edebiyat Fakültesi, İslâm Araştırmaları Enstitüsü Kitaplığı, Emb 1691.

²³ Nazif M. Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risâlesinin Metni*, İstanbul, 1980, s. 23.

Cilt ölçüsü 200x140, yazı alanı 160x100 olup 246 varaktan meydana gelen ve her sayfada harekeli nesihle 13 satır yazılı bulunan, dağılmış siyah deri bir cilt içerisinde kimin tarafından yazıldığı belli olmayan bu yazmanın, sonundaki

قد وقع الفراغ من تحرير هذا الكتاب في وقت صلاة العصر من يوم دوشنبه في اوایل شهر رجب المرجب سنة خمس و اربعة تسمایه منهجرة نبویه

(v. 246 b)

şeklindeki istinsah kaydından h.945 (1538-39) 'te istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Yazmayı baştan sona kadar incelediğimizde bunun, Manyaslı'nın bilinen tek nüshası Üniversitesi Kütüphanesinde T.Y. 3010 numarada kayıtlı bulunan ilâveli ve genişçe yapmış olduğu ve yarım bıraktığını zannettiğimiz *Gülistan* tercümesinin tam ve daha sağlam bir nüshası olduğu kanaatine vardık. Bu iki nüsha hemen hemen birbirinin aynısıdır. Nüshalar sadece mukaddime kısımlarında birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Şöyle ki:

Topkapı nüshasında *Gülistan*'ın mukaddime kısmı olduğu gibi hiç atlanmadan tercüme edilmiştir. Halbuki Üniversite nüshasında bu kısım kısaltılarak tercüme edildiği gibi bazı manzum parçalar da tercüme edilmeyip atlanmıştı. Buna karşılık Topkapı nüshasında, Üniversite kütüphanesi nüshasında bulunan ve tercüme tarihini gösteren beyitler ile tercümenin kime sunulduğunu gösteren kayıtlar mevcut değildir. Yalnızca "Medh-i Sultani'l-a'zam" başlığı altında 17 beyitten oluşan bir medhiye vardır ki bunun da 6 beyti üniversite kütüphanesi nüshasında da aynı şekilde mevcuttur.

Topkapı nüshasında mütercim mukaddime kısmının tercümesinin hemen ardından "ma'lûm ola ki işde bu araya gelince degin Şeyh Sa'dî'nün –rahmetu'llahi aleyhi- Kitab-ı Gülistan'ı düzdüğü dîbâcedür nesr-ile ve nazm-ıla, nesr gine nesr, nazm gine nazm olundu. Her birisi gine hemân yirlü yirince Türkî diline tercüme kılındı elden geldiği miktar. İmden girü bu kitabun tercümesine bir sebep ve bir bâis beyân idelüm andan bâblarına ve hikâyetine şürû'idelüm inşâellahu teâla. (v. 15a-15b)" diyerek medhiyeyi söylemeye başlıyor:

Medh-i Sultâni'l-Â'zam
Yâ mâlike'l-memâliki pâdişâh-ı muhterem
Zât-ı şerîfünî kıla bâkî o zü'l-kerem

Mâdem ki yir sâkin ola devr ide felek
İkbâl ü izz ü devletüne irmesün elem

Dâvûd- adl Süleyman- serîr Asaf-hired
Şehler kamu hizmetüne çün hadem ü haşem

Kâyimmakâm-ı Kayser ü dârâ-yı memleket
Âlem nizâm-ı vâris-i devrân-ı câm-ı Cem

Hasret harîm-i meclisüne gülşen-i behişt
Hayran safâ-yı sohbete ravza-i irem

Nâhîde meclis-i şehi vasf eylemiş kamer
Çekdi utârid anun-içün yüzine rakam

Fark-ı felekde na'l-i semendün misâlini
Her ay hilâl-i gurra-i devlet yazar kalem

Yağmâ buyurdı garba güneş şâh adına
Dikdi çü kâf-ı maşrika her subh-dem alem

Sürdi bu zulmetin zulemin kâf tâ be-kâf
Şah yâdına çü sıdk-ıla dem urdı subh-dem

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İder nesîm-i subh-ıla ter can dimâğını
Her subh-dem kapunda ki sıdk-ıla ura dem

Şark-ıla garb seyr kılan görmedi şahâ
Adlün cihanda fâş olalı kalmadı sitem

Düşman görürse kılıcını düşde kan yudar
Fi'l-hâl olur yürüyme bir dahı kadem

Ma'mûr kıldı âlemi bârân-ı cûdunun
Küffâr iline lîkin olupdur o zehr-i semm

Sultân-ı berr ü bahr u Süleymân-ı rûzigâr
Salsan kılıcı hışmuna kupkuru ola yemm

Nicesi vasf ide senün evsâfunı beşer
Bir bahr-ı bî kerâna ne vech-ile ura dem

Sahn-ı zemîn nice ki turur devr eylemez
Devr-i zamân nice ki bîş ü yâhu kem

Şâhâ kemâl-i devletüne gelmesün hâlel
Nice ki mülke hâkim ola âlimü'l-hikem (v.15b-16a)"

Bundan sonra da “...Şeyh Sa'dî –rahmetu'llahi aleyhi rahmeten vâsiaten- Gülistan kitabın sekiz bâb üzere kılmış, her birinde bunca mevâ'iz ve nesâyih ve emsâl ve letâyif beyân eylemiş. Pes bu âsî, cânî dahı ki kamu aybum ve eksüklüğüm-ile anı tercüme kıldum. Ziyâde noksan kılmadum, yine hemân babların sekiz getürdüm ol azîz üslûb üzerine ve ne tarik-ıla getürdise hemân anda buldugum söyledüm” (v.16a) diyerek babların tercümesine geçmektedir. Babların tercümesinden itibaren her iki nüshada aşağı yukarı aynı şekilde devam etmektedir. Şimdi bu benzerliği birlikte takip edelim:

Nüshalardan Karşılaştırmalı Örnekler

A. Topkapı nüshasından:

(16b) ⁵Bâb-ı evvel sîret-i şâhândur
Bâb-ı sâni hulk-ı dervîşândur

⁶Bâb-ı şâlisde kanâ' at fazlını
Söyledüm şerh eyledüm her fâlsını

⁷Bâb-ı râbi' de ne olur ' âyide
Söylenür ⁸hâmuşlığa ne fâyide

Bâb-ı hâmisde ' ışk-ı cüvân
⁹Bâb-ı sâdisde za' f-ı pîr ider beyân

Bâb-ı ¹⁰heftüm terbiyet te' şîridür
Bâ-ı heştüm de'b-i ¹¹hikmet pîridür

Bâb-ı Evvel Mülûk-ı Mâziyenüñ ¹²sîretindedür

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

HİKÂYET

Râviyân-ı aḥbâr ve hâkiyân-ı âşâr (17a)

صا نهم الله الملك الجبار عن الخذلان في يوم القرار

eyle rivâyet ²kılmışdur: Meger a' vâm-ı sâlifede ve edvâr-ı mâziyede bir pâdişâh-ı ³ âdil ve şehriyâr-ı ' âmil var-ıdı. Meger bir gün ' adl eyvânın ⁴kurup ma' dilet tahtında oturmuşdı. İttifâk bir esîr-i ⁵âvâreyi, nevmîz-i bî-çâreyi ki bu rûzigâr-ı sitemkâr anı belâ okına ⁶umaç itmişdi ve cefâ zindânına şalup anı katle müstahîk ⁷ kılmışdı. Şehriyâr-ı a' zam ber müceb-i şer' anuñ kışaşına ⁸hükme eyledi ve anı depelemege işâret eyledi. Pes şâhuñ ⁹cellâdları merrih- şıfatlular ve zühâl- şüretlüler ellerinde ¹⁰tîg-i âb-reng alup kanına müşteri oldılar. Çün ol ¹¹üftâde bu hâli gördi, cânından nevmîz oldı, ¹²pâdişâha dil uzatdı sögdi ve saķat söylemege ¹³başladı. Zirâ ki ululardan qalmış meşeldür ki: (17b) Her ki dest ez cân bişüyed /Her çi der dil dâred bigüyed. ²Tercüme: Ya' nî her kim ki canından el yuya diline her ³ne kim gelür söyler. Zira ki maķûl:

الغريق يتشبث بكل شيء

⁴Ya' nî ğarķ olan kimesne her neyi ki bulur yapışur. Nitekim ⁵ķâil eydür.

Beyt : Vaķt-i żarûret çü nemâned ğurîz

⁶Dest bigîred ser-i şemşîr-i tîzTercüme: Kalmayıcak vaķt-i ⁷żaruret ğurîz

İti kılıķ yüzine el duta tîz

⁸Ve daḥı ķavâ' id-i mu'tâddur ki bir za'îf-i nâtuvân bir ķavî kişiden ⁹şefķat ve teraḥḥum ümîzini kesicek ana kendüzin muķâbil ¹⁰idüp ölmekden yuķaru ölmek yok diyüben lâbüd ¹¹can tatluluĝı ol za' îfi ol ķaviye berâber gösterür. ¹²Beyt

كسور مغلوب يصول علي الكلب

اذا ينس الا نسا ن طال لسانه

Tercüme:

(18a) Çün ümîzin kese âdem dili uzanur olur

Şol ğurbe gibi ki za'îf olsa ²kelbe ḥamle kılur

Şehriyâr çün ol za' îfün kelamın işitdi, ³ammâ dilin bilmemeg-ile añlayımadı. Erkân-ı devlet ve a' yân-ı ḥazret ⁴meh kenarında şüreyya gibi şâh bezminde oturmuşlardı. Anlara ⁵şordı ki; bu bîçâre ne dir? Meger anda ḥâzır bir asılzâde ⁶vezir var-ıdı. ' aķlı kâmil ve zihni şâmil, ḥûb-ḥaşlet, ⁷laṭîf-manzar ve żarîf-maḥzar kişi-y-idi, ol cevâb virdi, ⁸eyitdi: "İy şâh-ı rûy-i zemîn, bu za' îf-i bî-çâre ⁹şâhuñ teraḥḥum ümîzine eydür kim **ayet**." ¹⁰

والكاظمين الغيظ والعافين عن الناس

Ya' nî "ķaķıduĝın yudanlar ¹¹ve ḥalkdan ' afv idenler..." Çün pâdişâh bu Ķur'an-ı Ķadîm ¹²ve Furķân-ı Ḥakîm ḥiṭâbı birle ol za' îfün ğünâhın ¹³ afv idüp merḥamet kılup âzâd eyledi. Meger pâdişâhuñ (18b) bir soñradan deĝinmiş veziri var-ıdı. Ol ²aşıl vezir-ile muḥâlefet daḥı var-ıdı. Çün sözi işitdi ḥased ķanı ķaynadı ve ḥabâset şeyṭanı ⁴içinde ḥarekete geldi eyitdi kim: "Pâdişâhlar ḥazretinde ⁵vezir olanlara lâyıķ budur kim sözi toĝrı söyleyeler. ⁶Niçün pâdişâhı yalan ḥabar-ıla aldarsın? Bu kişi pâdişâha ⁷düşnâm idüp sögdi ve saķat söyledi" didi. ⁸çün şehriyâr-ı ḥoş-ĝuftâr anuñ sözün işitdi, eyitdi: "Pes ⁹iy bî-aşl-ı nâ-ḥalef, baña düşâm sin didüñ yüzüme ¹⁰ķarşu imdi bunuñ yalanı baña beĝenilmiş geldi bu ĝirçekden ki ¹¹sen söyledüñ. Zirâ bunuñ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

sözi maşlahat üzerine ¹²mebnîdür, senüñ gerçeğüñ habâşet üzredür.” Zîrâ ¹³ âkıllar bir meşel eyitmişlerdür ki; dürûğ-ı maşlahat-âmîz (19a) bih ez râst-ı fitne-engîz. ya‘ ni yalan qarışur maşlahatlu ²söz yigdür fitne koparur gerçekden. Görmez misin ki şerî‘atde ³üç yirde yalan söylemege ruḥşat virmişler...⁷ Zîrâ ki üçinde daḥı üç ḥikmet var-ıdı. ⁸Ve daḥı pâdişâhlara ‘adl ve siyâsetdür, vezirlere lâıyık ⁹‘ afv ve ḥimâyetdür. Nite kim kâıyl eydür. Beyt

¹⁰Her ki şâh ân küned ki û gûyed

Ḥayf başed ki cüz nikû gûyed

¹¹Tercüme:

Ol ki sultân anuñ didüğün ide

Ḥayf ola ¹²söz yaramazın eyde

Bu ḥikâyet ol pâdişâh ḥikâyetine ¹³karîbdür kim Hızır peygamberi görmeg-içün bir dervişe biñ (19b) kızıl altun virmiş, bir aya va‘de kılmış kim bir ayda Hızır‘ı göre. ²Bir kaç gün geçdi görmedi; görmeyicek fikr eyledi kim nice ide. ³Meger bu pâdişâhuñ üç veziri var-ıdı; biri aşıl vezir-idi, ⁴ve birisi kaşşâb aşlı-y-ıdı ve birisi habbâz nesli-y-idi. Bu üç ⁵vezir-ile meşveret kıldı kim eger Hızır‘ı görmezsem neyleyem? Kaşşâb ⁶aşlından olan eyitdi kim; eger görmezseñ altun gine ⁷alalum. Habbâz aşlından olan vezir eyitdi kim; şehirden ⁸sürelim. Ol aşıl vezir eyitdi: “Eger görürseñ hoş ⁹maḥşûd ḥâşıl oldı, veger görmezsen bir derviş ¹⁰bir bahâne-y-ile geldi bir kaç altun aldı, varsun ¹¹yisün, pâdişâha du‘ â eylesün” didi. Andan sonra Hızır ¹²aleyhisselâm ḥâzır olup geldi, her birisine ¹³göründi ve eyitdi kim

الاصيل لا يخطئ

Ya‘ ni eyitdi: (20a) Aşıl ḥaṭâ ne küned bî-aşl vefâ. Ve daḥı ululardan ḳalmış meşeldür ²ki aşlında olan tuynağında belürür. ³Bu ḥikâyetden ve bu meşelden bize bir kaç nesne ma‘lûm ⁴oldı: Mutlaḳa ḥiçbir kişiyе ḳaḳımaḳ yoḳdur. Pes acımış kişinüñ ⁵söğdüğine ḳaḳımaya. İkinci cân muḥabbetinde za‘îf kaviye ⁶barabar olur. Üçüncü pâdişâhlara lâıyık budur; her bir siyâseti ⁷geçürmeg-ile ḥükm eylemeyeler. Dördüncü vüzerâ meşveret ⁸itmeyince bir işi itmeyeler. Beşinci her vezirüñ sözi-y-ile ⁹amel kılmayalar. Altıncı her nesnede aşlı eyü olanı gözedeler; ¹⁰ger emir olsun vezir olsun, faḳîr olsun ḡanî olsun ¹¹Yedinci sözüñ yarın âḥiretde od getürmeyeceğini ¹²ve şerî‘atde muḥâlîf olanı işitmeyeler. Sekizinci tanışığa ¹³oḳunan kişiler sözüñ ḥayırlusın ve maşlahat bitürürin (20b) söyleyeler. Toḳuzuncı bir işde kim hem şalâḥ ola ve hem fesâd ²ola, şalâḥın işleyeler fesâdın terk ideler. Onuncı Allah ³ḥulḳı-y-ıla ḥulḳlanalar. Ve bu ḥikâyetden bu añlandı kim; dünyâ ⁴begligine tekye idüp aldanmayalar ve ‘ömr tazalığına maḡrûr ⁵olmayalar.

Ferîduñ şâhuñ eyvân-ı tâḳında bu bir kaç ⁶beytler yazılmışdur ki, anı göreler ve oḳuyalar. Andan ⁷ibret alup bu cihânüñ bî-baḳâlıḡın ve bî-vefâlıḡın ⁸andan añlayalar.

Cihân iy bürâder nemâned be kes

⁹Dil ender cihân âferîn bend ü bes

Mekün tekye ber mülk-i ¹⁰dünyâ vü püş

Ki bisyâr kes çün tû perverd ü küşt

¹¹Çün âheng-i reften küned cân-ı pâk

Çi ber taḥt mürden ¹²çi ber rûy-i ḥâk

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Karındaş çün kimseye kalmaz cihân

¹³Göñül bağlamağıl cihâna çehân

Bu dünyâya şakın kılma tekye sen

(21a) Ki çün bisledügin komadı esen

Çün gitmege kaçd eyleye ²cân-ı pâk

Çi taht üzre ölmek çi ber rûy-i hâk

HİKÂYET

Horasan belgelerinden birisi merhûm, mağfûr ⁴Sulţan Maḥmud Sebüktekin oğlıdur, vefâtından yüz yıl şoñra ⁵düşinde görmiş ki cümle vücudı söğülmüş ve endamı dökülmüş ⁶maḥv olup hâk olmuş; meger iki gözleri hemân bayağılayın ⁷münevver ve küşâde kalmış. Saray içinde dört yaña nazar eyler. ⁸Pes melik uyḥudan uyandı, ḥükemâyı ve mu'abbirleri ⁹'cem' eyledi ve bu düşünûñ ta'birin şordı. Ve ḥükemâ ve mu'abbirler ¹⁰bunuñ ta'birinden 'âciz kaldılar. ¹¹

أصغات أحلام

didiler. Meger anda bir derviş var idi, ¹²beğâyet mu'abbirdi. Pes pâdişâha didiler, ol dervîşi ḥâzır ¹³kıldılar, düşi eydivirdiler. Firâset ile düşi ta'bîr (21b) eyledi, eyitdi: "İy melik! Sulţan Maḥmud henüz nigerânest ²mülkeş bâ digerânest. ya' ni ³henüz baqadurur ki milki ayruqlar elindedür. Bu dünyâ begligine cemî'-i vücudı ve endamı toymış ⁴illâ gözleri toymamış. Zîrâ her nesneye göñül toyar illa göz ⁵toymaz, meger ki toprağ-ıla. Pes âdem oğlanınuñ gözini toprağ ⁶tozdurur" didi. Andan şoñra ol dervîş bu beyitleri okudı.

⁷Şî'r

Pes nâmver ki zîr-i zemîn defn kerdend

'Ez ⁸hestîş be rûy-i zemin ḥod nişân nemâned

Ân pîr-i lâşe ki ⁹süpürdend zîr-i hâk

Ḥâkeş çünân biḥõred k'ez û üstühân nemâned

Zindeest nâm-ı ferruḥ-ı Nuşinrevan be 'adl

Gerçi ¹¹besî güzeşt ki Nûşinrevân nemâned

Ḥayrî kün iy fülân ganîmet ¹²şumâr 'ömr

Zân bîşter ki bâng ber âyed fülân nemâned

¹³İy niçe adlular yire medfûn olupdurur

İllâ bu yir yüzinde (22a) aña bir nişân qanı

Çün nâzenîn vücud ki hâk içre qodılar

²Var mı şoñında bir köhne üstühân qanı

Nûşrevân'ıñ adı diri ³oldı 'adl-ıla

Gerçi ki gitdi kalmadı Nûşinrevân qanı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

⁴Hayr eyle iy fülân bu gün fırsat eldedür
Şu vakıtdan ilerü ki ⁵diyeler ol fülân kanı

B. Üniversite Kütüphanesi nüshasından

(14a)

HİKAYET

Râviyân-ı ahhâr ve hâkiyân-ı âşâr

صانهم الله الملك الجبا عن الخذلان في يوم القرار

eyle rivâyet ³kılmışlar kim meger a'vâm-ı sâlifede ve edvâr-ı mâzîde bir pâdişâh-ı ⁴âdil ve şehriyâr-ı ⁵âmil var-ıdı. ⁶Adl evvânın kurup ⁷ma' delet tahtında oturmuş-ıdı. İttifâk bir esîr-i âvâreyi ve nevmîz-i ⁸bî-çârei kim, bu rûzigâr-ı sitemkâr belâ oına umaç itmiş-ıdı. ⁹Ve cefâ zindânına şalup katle müstahîk kılmış-ıdı. Siyâset ¹⁰mezdânına getürdiler. Şehriyâr ber müceb-i şer' anuñ kışasına ¹¹hükm eyledi. Lâbüd ber müceb-i hükm-i cihân muṭâ' -ı şâhuñ (14b)hâzır celladları var-ıdı, merrîh-şifatlar ve zühâl şüretler, ellerinde tîğ-ı ¹²âb-reng anuñ kanına müşteri oldılar. Çün ol ¹³üftâde bu hâli gördi der hâl-i nevmîzî pâdişâha ¹⁴dil uzatdı, düşnâm okımağa ve saķat söylemege başladı. ¹⁵Zîrâ ilerüden ululardan kalmış meşeldür, işidürsin kim; her ki ¹⁶dest ez cân bişüyed her çi der dil dâred bigüyed. Ol kimse ¹⁷kim canından elin yuya, diline geleni söyler, ne bilürse ¹⁸aña yapışur. Ve ki qarîbdurur

الغريق يتشبث بكل شيء

⁹hikâyet, nite kim kâil eydür:

¹⁰Vaķt-i zarûret çü nemâned girîz

Dest bigîred ser-i şemşîr-i tîz

(15a) Kılıcak vaķt-i zarûret girîz

Tîz kılıç yüzine el duta tiz

²Ve daḥı kâ'ide-i mu' tâdedurur ki, bir za' if, nâtuvân, bir ulu ve kavî ³kişiden şefkat ve teraḥḥum ümizîn kesicek kendüzin aña muḳâbil ⁴ider. Çün ölmekden yuķaru ölmek olmaz. Lâüd can ṭatlılığı ⁵ol za' ifi ol kavîye barabar gösterür. Nitekim tazı şî'inde gelmişdür.

كسور مغلوب يصول علي الكلب ⁶

إذا انس الانسان طال لسانه

⁷Çün ümizîn kese âdem dili uzanur olur

⁸Şu gübre gibi za' if olsa kelbe ḥamle kılur

⁹Şehriyâr çün ol za' ifüñ kelimâtın işitdi amma dilin bilmegin ¹⁰añlayımadı. Ḥavâlisinde erkân-ı devlet kim meh kenarında şüreyyâ gibi (15b) oturmuşlardı. Anlara şordı ki bu bî-çâre nedür dir? Meger anda ¹¹hâzır bir aşılzâde, atadan, devletden vezir var idi. ¹²aķlı ¹³kâmil ve zihni şâmil, ḥûb-ḥaşlet ve nîk-ḥil'at, laṭîf ¹⁴manzar ve zarîf-maḥzar, ol cevab virdi kim; pâdişâha ¹⁵begâyet müstedâm bâd bi'l-'adli ve'l-insâf bu za' if ¹⁶şâhuñ teraḥḥum ümizîne eydür:

والكاظمين الغيظ والعافين عن الناس

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

⁷Çün pâdişâh Kır'an-ı Kâdim ve Furkân-ı Hakîm ⁸hişâbı birle ol za' ifûn meskenet te'vîlini işitdi. Lâbûd ⁹günâhın ' afv idüp merhamet buyurdi. Meger bu pâdişâhuñ ¹⁰şoñradan deginmiş bir veziri dahı var-ıdı. Ol aşıl vezire (16a) muhâlefet var-ıdı. Çün bu sözi işitdi, ol hased kıanı ve ²hiyânet şeytânı, içinde harekete gelüp eyitdi kim pâdişâh ³hazretinde vezir olanlara lâyıķ budur ki sözi toğrı ⁴söyleyeler. Neçün pâdişâhı yalan habar-ıla adlarsın? Ol kişi ⁵hoz pâdişâha düşünâm okudı ve saķaķ söyledi" didi. ⁶Çün şehriyâr-ı hoş-güftâr anuñ sözini işitdi, ⁷eyitdi:"Bes iy halef-i bî-aşl-ı nâ-halef ki baña düşünâm sen ⁸okuduñ ki yüzüme bildüğüñ dil-ile didüñ. Bunuñ yalanı kim ⁹maşlahat ' imâreti üzerine mebnîdürür, yigrekdürür senüñ ¹⁰gerçeğünden habiş ve ğâret üzerine delâlet ider." Nite kim (16b) ' âķıllar eyitmişler. Mesel: Dürûğ-ı maşlahat-âmîz bih ez râst-ı fitne-engîz. ²Maşlahatlu yalan yigrekdürür fitne kıparur girçekden. Anuñ-çün ³görmez misin kim şerî'atde dahı üç yirde yalan söylemegeç ⁴ruşsat virmişlerdür. Ve dahı nite kim pâdişâhlar lâyıķ ' adl ⁵ve siyâsetdürür, vezirlere lâyıķ ' afv ve himâyetdürür. ⁶Nite kim ķâil eydür:

⁷Her ki şâh ân küned ki û gûyed
Hayf başed ki cüz nikû gûyed

⁸Ol ki sulţan anuñ didügin ide
Hayf ola söz yaramazın eyde

⁹Ve bu hikâyet ķarfîbdurur. Ol bir pâdişâh hikâyetine kim; ¹⁰bir dervîşe hıızır 'aleyhisselâmı görmeg-içün biñ kıızıl (17a) altun virmiş, bir ay va'de kılup görmeyicek ol üç ²vezir-ile meşveret kılduğı kim biri aşıl vezir-ıdı, biri ³ķaşşâb alşından-ıdı ve birisi habbaz nesli-y-ıdı. Ve şoñra ⁴Hıızır Peygamber 'aleyhisselâm hâzır olup

الأصیل لا یخطئ

diyüp ⁵cevab virdi ki hem ilerüden atalardan ķalmış meşeldürür kim ⁶aşlında olan tıymağında belürdür. Nite kim ol bir kıız hikâyeti, ⁷bir yigit birle kim atasın ağaca çıkarmak istedi, meşurdurur. ⁸Pes bu meşelden bir kaç nesne ma' lûm oldu: Biri bu kim ⁹kişi mutlaka tizcek kaçımak yokdur, hemçünan bir acımış kişinüñ ¹⁰ķaķıduğına kaçımaya. İkinci cân maħabbetinde za' if ve ķavî barabar olur. (17b) Üçünç; pâdişâh olana gerekdür ki siyâset-i helâk elbetde geçürmege ²hükm eylemeye her yirde. Dördünç; vüzerâya meşveret kılmayınca ³iş kılmayalar. Beşinç; her vezîrñ sözi-y-ile ' amel kılmayalar. ⁴Altınç; her nesnenüñ aşılından olanın gözedeler ve vezir olsun emir olsun, ⁵ġanî olsun faķîr olsun. Yedinç; sözüñ yarın âhîretde ⁶ve Hâķ kıatında eyüsin ve şer'a muvâfık olanı işideler. ⁷Sekizinç budur ki; bir yirde şalâh ve fesâd olsa ⁸şalâh işleyeler. Onunç budur ki Allah hulkı-y-ıla mütehallî olalar ¹⁰ki

تخلقوا با حلاق الله

gelmişdür. Ve bu dünyâ begligine aldanmayalar (18a) ve ' ömr tazalığına mağrûr olmayalar ve dahı i' tibâr bu maķâmda ²çokdur amma söz uzanur. Velîkin bu meşelde didüğümüz ³i'tibârât kim beyân oldu, eger senüñ kıatında hâzır ve ' ayân ⁴turursa aşğa gelen emşâl içinde dahı bunuñ gibi i' tibârât ⁵itmekden ġâfil olmayasın ki her nesnede i'tibâr eksük degüldür, ⁶heman mu'teber gerekdür. Laţîfe: İfridun şâhuñ ⁷eyvân-ı taķında bu bir kaç ebyatı yazmışlardı kim anı görenler ⁸ve aña erenler bileler ki bu cihân bünyâdı bî-şebât-durur ⁹ve ' ömr binası bî-baķâdurur. Beyt:

¹⁰Cihân iy bürâder nemâned be kes
Dil ender cihân âferîn bend ü bes

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- (18b) Mekûn tekye ben milk-i dünyâ vü püşt
 Ki bisyâr kes çün tû perverd ü küşt
²Çün âheng-i reften küned cân-ı pâk
 Çi ber taht mürden çi ber rûy-i hâk

³Karındaş çü kimseye kalmaz cihân
 Göñül bağlamağıl cihâna cihân

⁴Bu dünyâya kılma şaķın tekye sen
 Ki çok bisledügin kōmadı esen

⁵Çü gıtmege âheng ide cân-ı pâk
 Çi ber taht mürden çi ber rûy-i hâk

HİKÂYE

⁶Meger Horasan beglerinden bir beg merhûm mağfûr Sulţan ⁷Sebüktekinüñ vefâtından yüz yıl geçdüğinden soñra Sulţan Maḥmûd'ı ⁸düşinde görmiş kim mecmû' ı vüçûd endam maḥv ve ḥaşḥâş ⁹hâk-i remîm olmuş, vefat kılmış. Velikin iki göleri heman (19a) bayağılayın münevver küşâde, saray içinde dört yaña nazar eyler. ²Pes melik çün uyḥudan uyandı, ḥakîmleri ve mu' abbirleri ³cem' kıldı, düş ta' bîrin diledi. mu' abbirler ta'bîrden ' âciz ⁴olup eyitdiler:

أضغاث أحلام درر

didiler. Meger bir derviş var-ıdı, ⁵gâyet mu' abbirdi. Pâdişâha didiler, derviş getürdiler, düşi didiler. Derviş eyitdi: "Sulţan Maḥmud henüz nigerânest ki ⁷mülkeş bâ digerânest. ya' ni dünyâ begliğine cemî'-i vücud toymışdur ⁸illa gözleri toymamışdur ki her nesneye göñül toyar illa göz ⁹toymaz, meger toprağ-ıla ki âdem oğlanınun gözini toprak toyrur.

- 19b Bes nâmver be zîr-i zemîn defn kerdend
²Kez hestîş be rûy-i zemîn yek nişân nemâned
³Vân pîr-i lâşe süpürdend zîr-i hâk
⁴Hâkeş çünân biḥôred ki ez û üstüḥân nemâned
⁵Zindeest nâm-ı ferruḥ-ı Nûşinrevân be 'adl
⁶Gerçi besî güzeşt ki Nûşinrevân nemâned
⁷Ḥayrî kün iy fülân ḡanîmet şûmâr ' ömr
⁸Zân bîşter ki bâng berâyed fülân nemâned

⁹İy niçe nâmver yire medfûn olupdurur
¹⁰İlla bu yir yüzinde aña nişân kanı

- (20a) Çün nâzenîn vüçûdı ki hâk içre kōdılar
²Var mı soñında bulına bir üstüḥân kanı
³Nuşinrevânun adı diri oldu ' adl-ıla
⁴Çok devr döndi geçeli Nuşinrevân kanı
⁵Say ' ömri bes ḡanîmet ḥayrı kıl iy fülân

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

⁶Bundan öñürdi bâng uralar kim fülân kanı

Sonuç olarak:

a) Her iki nüshada da uygulanan tercüme metodu aynıdır. Şöyle ki; mensur kısımlar nesir olarak tercüme edilmiş, manzum kısımlara gelince bunların önce Farsçaları verilmiş sonra da tercümeleri yine nazmen yapılmıştır. Bu şekilde bir metot yalnızca Manyasoğlu'nun tercümesinde uygulanmıştır. Öteki tercümelerde ise Farsça kısımlar ya hiç alınmamış veya manzum ve mensur bütün Farsça kısımlar bütünüyle alınarak eser ya kelime kelime tercüme, ya da şerh edilmiştir.

b) Manyasoğlu'nun tercümesi ilâveli bir tercümedir. Tercümede Gülistan'da bulunmayan Fakat mütercimin kendisinin kattığı kısımlar vardır. Meselâ yukarıda bir mukâyese örneği olarak verdiğimiz hikâyelerden ilkinde geçen

الفریق یتثبت بكل شیئ

meseli; “görmez misin ki şeriatde...” diye başlayan ve “ömr tazalığına mağrûr olmayalar” cümlesine kadar olan kısım, Gülistan'ın aslında bulunmayan fakat her iki nüshada da mevcut olan ilâve kısımlardandır. Bu ilâve kısımların her iki nüshada da aşağı yukarı aynı olması ve bunların başka tercümelerde bulunmaması da bu iki nüshanın aynı tercümenin nüshaları olduğunu göstermektedir.

c) Dil, ifade ve üslup bakımından, hatta kelime kadrosu bakımından birbirlerine bu kadar benzerlik göstermeleri, hele manzum kısımların tercümelerinin hemen hemen aynı olması, bu iki yazmanın bir tercümenin nüshaları olduğunu göstermektedir. Topkapı nüshası ifade bakımından biraz daha düzgündür. Bu da müstensihin, eseri istinsah ederken ifade bakımından düşük bulduğu yerlere bazı müdahalelerde bulunmuş olabileceğini akla getirmektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde K.931 numarada kayıtlı bulunan bu nüsha, Manyasoğlu'nun manzum ve ilâveli tercümesinin şimdiye kadar yanlış olarak Sûdî adına kayıtlı bulunan yeni bir nüshasıdır.

KAYNAKÇA

- A'cebü'l-Acâyib* (yazma), Edebiyat Fak. Seminer kitaplığı nr 4460,
A'cebü'l-Uccâb (yazma), Süleymâniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Ef. Nr. 4460
 ADIVAR, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970.
 BERBERCAN, Mehmet Turgut, *Çağatayca Gülistan Tercümesi, Giriş-Gramer-Metin- Notlar- Dizin-Tıpkı Basım*, Hâkim Yayınları, Ankara, 2013.
 Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333.
 BROCKELMAN, C., “Makama” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi* c. VII, s. 197-201.
 ECKMANN, Janos., “Sadi Gülistan'ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi”, *TDAY-Belleten*, Ankara, 1969.
 HOCA, Nazif M., *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risâlesinin Metni*, İstanbul, 1980.
 KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (Hazırlayan), *Seyf-i Sarayî, Gülistan Tercümesi*, İstanbul, 1978.
 KARATAY, E. Fehmi, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları*, İstanbul, 1961.
Keşfüzzünûn, İstanbul 1972.
 Mecdî, *Şakayık Tercümesi*, İstanbul, 1269.

-
- ÖZKAN, Mustafa, *Mahmud b. Kâdî-i Manyas, Gülistan Tercümesi, Giriş-İnceleme, Metin – Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin, İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde bulunan Türkçe yazmalar üzerinde çalışmalar, *Türkiyat Mecmuası XVI*, İstanbul 1971.
- TOGAN, Zeki Velidi, “Londra ve Tahran’daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III*, 1959-60, s.147-155, İstanbul, 1960.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

HAMZA-NÂME'NİN NESİR ÜSLÛBU*

Muhammet YELTEN**

ÖZET

Osmanlı edebiyatının uzun tarihi boyunca nesir sahasındaki görünüşü her asırda farklılıklar arz ederek gelişmiştir. Bu fark hem yabancı unsurlar hem de cümle yapısı bakımından nazım ve nesir dili arasında görülen ayrılıktır. Osmanlı edebiyatında genel olarak bir çeşit nazım dili kullanılmıştır. Buna karşılık nesirde iki değişik dilin varlığı görülür. İlmi ve didaktik eserlerde ayrı, edebî eserlerde ayrı bir nesir dili vardır. İlmi nesir dili oldukça sade ve basit bir dildir. Edebî nesir dili ise abartılı ve yapay bir şekilde yabancı unsurlarla örülmüş bir görünüm içindedir.

Nesir dili, yabancı unsurlar yönünden değil asıl cümle yapısı bakımından farklı bir durumdadır. Osmanlı nesrinde Türk cümlesi anlaşılabilirlik içindedir. Çünkü nesirde şiirdeki gibi belirli bir ölçüye sığmak mecburiyeti yoktur. Nesir, cümle unsurlarının tam serbestliğe kavuştuğu alandır. Cümlelerin bir bütün teşkil eden yapısını bozmadan o unsurları istenildiği kadar genişletmek mümkündür. İşte cümle unsurlarının nesir dilindeki bu serbestliği Osmanlı Türkçesinde bir düzensizlik haline gelmiştir. Yani, nesir dilindeki serbestlik istismar edilerek, bilhassa zarf-fiil ve edat gruplarında olmak üzere, cümle unsurlarının çerçevesi de sayısı da gelişmiş güzel bir şekilde genişletilmiştir.

Hamzavi'nin yaşadığı tahmin edilen 14 ve 15. yüzyıllarda yazılan mensur eserlerin temel özellikleri konularının genellikle dini ve didaktik olmasıdır. Çoğu Arapça ve Farsçadan tercüme edilen bu eserlerin dili halkın anlayabileceği kadar sade ve açıktır. Bunlarda yabancı kelime, tamlama ve gramer şekillerine yer verilse de bunlar eserin anlaşılmasını engelleyecek nitelikte değildir. Halka yönelik sade bir dil kullanılması bu dönem müellif ve mütercimlerinin başlıca hedefi olmuştur.

15. yüzyıl başlarında Anadolu Beylikleri döneminde kaleme alınan eserlerde yine sade bir Türkçe kullanılmış, yüzyılın ortalarından itibaren mecazlı ve sanat unsurları yoğun bir nesir dili gelişmeye başlamıştır. Bu devirde şiirde olduğu gibi nesirde de ahenk ve ritim bir zenginlik işareti olarak görülmüş, bu da mecaz, teşbih ve istiarelerle örülü, anlaşılması güç külfetli bir dili beraberinde getirmiştir.

Battal Gazi hikâyeleri gibi yıllarca halk arasında okunan Hamza-nâme'nin yazılı haline gelmeden çok önce sözlü bir gelenek olarak Türkler arasında itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Hikâyelerin Türk halkı tarafından kısa sürede benimsenerek yaygınlaşmasında; halkın İslâm dinine karşı içten bir saygı beslemesinin yanında dilinin anlaşılır olmasının rolü de büyüktür.

Yazar, 72 ciltlik Hamza-nâme adlı eserini Hazreti Hamza'nın maceralarını oluş sırasına göre dilin bütün mahallî ve dışarıdan alınan öğelerini kullanarak yazmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hamza-nâme, Nesir, 14. ve 15. Yüzyıllar.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: muhammetyelten@arel.edu.tr

THE PROSE STYLE OF HÂMZANAME

ABSTRACT

Ottoman prose has evolved over many centuries by exhibiting different characteristics along its history. One key characteristic is the difference in the foreign features and sentence structure of Ottoman prose and poetry. In general, there is one literary style widely seen in Ottoman poetry. Conversely, there were two styles in Ottoman prose. One style is used in scientific and didactic texts, whereas the other one is adopted in literary works. The scientific prose style is plain and easy to grasp. On the contrary, the literary prose style is complex and filled with many artificially crafted expressions.

The sentence structure used in the literary style is another key difference from the one used in scientific prosers. In Ottoman literary prose, sentences were long and unclear that makes it difficult to understand. This was mainly because there was no counterpart of meter in prose unlike poetry. The prose enables a complete independence to build the structure of a sentence. It is possible to stretch the parts of a sentence as much as the writer wishes without damaging its integrity. Liberal choices in shaping the sentences lead to a disorder in Ottoman prose and caused understanding problems. In particular, the extensive usage of gerunds and grammatical particles resulted in an unbounded expansion in the number and scope of sentence elements.

In 14th and 15th centuries when Hâmzavi was assumed to have lived, the main themes prose works were about religious and didactic topics. Mostly translated from Arabic and Farsi, these works are written in a plain language that can be understood by the general public. Even though foreign words, expressions and grammatical elements were occasionally used they do not prevent the work from conveying its message. Using a plain language with the concerns of being understood was a main feature of the writers in that time frame.

More so was the early 15th century during the time of Anatolian Beyliks, when a plain Turkish was used in all works. However, after the midcentury, the language became more dense and composed of complex elements. This was mostly inspired by the poetry in which harmony and artistic images were heavily used. Thus, the prose grew to be more and more intricate.

It appears that Hâmza-nâme was a beloved work that became part of the oral tradition among Turkish people long before it was written on paper. A major contributing factor for its adoption was the plain language used as well as the sincere faith in Islam that was felt by the general public.

The author has written the 72-volume Hâmza-nâme, which consists of the life stories of Hz. Hâmza in chronological order, with a style that benefits from both local and foreign elements of language.

Key Words: Hâmza-nâme, The Prose, 14th and 15th Centuries.

A) HÂMZA-NÂME

Battal Gazi hikâyeleri gibi yıllarca halk arasında okunan Hâmza-nâme, Hazreti Muhammed'in kendisinden bir yaş büyük amcası ve sütkardeşi Hazreti Hâmza'nın şahsiyeti etrafında teşekkül etmiş İslâmî kahramanlık hikâyeleridir. Bu hikâyeler, çoklukla İslâmiyet'in yayılma dönemlerinden kalan tarihî olaylarla bazı menkıbelerin efsane kisvesine büründürülerek anlatılmasından meydana gelmiş nesir örneklerindendir.

İslâm dinini yayma uğruna savaşırken şehit edilen Hazreti Hâmza'nın kahramanlıkları önce Araplar arasında destanlaşmaya başlamış, şifâhî Arap hikâyecilerinin belli başlı konularından biri olmuştur. Daha sonra yazıya geçirilen bu hikâyeleri İranlılar birtakım yeni unsurlar katarak geliştirmiş, Türkler de dinî bir muhteva ile zenginleştirmişlerdir. Zenginleşme gerçekleşirken, tarihsel gerçeklere uymayan, geniş bir coğrafyaya ve zamana yayılmış olağanüstü olaylar Hazreti Hâmza'ya atfedilerek Kafdağı, cin, peri, dev, cadı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

vb. masal unsurlarıyla bezenmiş yeni bir destan kahramanı yaratılmıştır. Olay kahramanlarının Arap, Acem, Hristiyan ve putperest olmasına; olayların büyük bölümünün Arabistan ve İran'da geçmesine rağmen Hamza-nâme Türkler arasında büyük bir ilgi görmüştür.

Yazılı haline gelmeden çok önce Hamza-nâme'nin sözlü bir gelenek olarak Türkler arasında itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Hikâyelerin milli bir karakter taşımamakla beraber Türk halkı tarafından kısa sürede benimsenerek yaygınlaşmasında; İslâm dinine karşı içten bir saygı beslenmesi yanında hemen hemen bütün hikâyelerin özünde kahramanlık ve cihat anlayışının bulunması ile Hazreti Hamza'nın cesareti, dürüstlüğü ve daima zayıftan yana olması, Türk halkının onun şahsında kendi benliğini bulması da önemli bir sebep teşkil eder.

Türkçe Hamza-nâme metinleri ilk defa Hamzavî tarafından yazıya geçirilmiştir. Hamzavî, Emir Süleyman'ın müsâhiplerinden Divan şairi Ahmedî'nin kardeşi olup on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Asıl adı bilinmemektedir. Halk tarafından sevilerek okunan ve büyük bir rağbet kazanan "Hamza-nâme" adlı eseri dolayısıyla Hamzavî mahlasını almış ve bu adla tanınmıştır.

Hamza-nâme'nin yazılmaya başlandığı 14. yüzyılda önemli nesir eserleri de meydana getirilmiştir. Bu yüzyıldaki eserlerin temel özellikleri konularının genellikle dinî, dillerinin sade ve didaktik mahiyette olmalarıdır. Eserlerin bir başka niteliği de genellikle Arapça ve Farsçadan tercüme edilmeleridir. Edebî değeri olmayan bu telif ve tercüme eserlerin ifadeleri halkın kolaylıkla anlayabileceği açıklıktadır. Yani sade nesir örneklerini teşkil ederler. Yabancı kelime, tamlama ve gramer şekilleri zaman zaman dönem eserlerinde kullanılmıştır. Ancak bu yabancı unsurlar eseri okumayı ve anlamayı engelleyici değildir. Çünkü Türkçe yazmak ve tercümelerde halkın anlayabileceği sade bir dil ve üslup kullanmak bu dönem müelliflerinin başlıca hedefi idi. Dönemin telif ve tercüme eserleri nesir yapıları yönüyle sade nesir grubu içinde yer alırlar.

Hamza-nâme'nin de içinde yer aldığı dinî, tıbbî ve edebî eserlerin adlarını şöyle sıralayabiliriz: *Kelile ve Dimne*, Kul Mesud; *Marzubannâme Tercümesi*, *Kabus-name*, *Kenzü'l- küberâ ve Mehekkü'l- ulemâ*, Seyhoğlu Sadrüddin Mustafa; *Sîretü'n-nebî*, *Fütûhu's-şam Tercümesi*, *Yüz Hadis Tercümesi*, Erzurumlu Mustafa Darir; *Edviye-i Müfrefe*, İshak bin Murad; *Müntahab-ı Şifâ*, *Teshil*, Hacı Paşa adıyla meşhur olan Hızır b. Ali; *Yâdigâr-ı ibn Şerif*, Ali Çelebi bin Şerif; *Tuhfe-i Mübârizî*, *Hulâsa*, Hekim Bereket; *Battal-nâme*; *Dânişmend-nâme*; *Hamza-nâme*, *İskender-nâme*, Hamzavî.

B) HAMZANÂME'NİN NESİR ÜSLÛBU

Hamza-nâme 72 ciltten oluşan bir eserdir. Büyük çoğunluğu İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Hamza-nâme nüshalarının 40 ve 42. ciltler dışındaki bütün ciltlerini incelemiş durumdayım. Böyle bir imkana sahip olmama rağmen bildirim çalışmamı sınırlı ciltler üzerinden gerçekleştirmeyi tercih ettim. Tercihimi yapmamda "karşılaştırmalı üslûp çalışmaları prensipleri" etkili olmuştur.

Belirlenmiş "Karşılaştırmalı üslûp çalışmaları" prensiplerinde, hacimli veya çok ciltli eserlerin üslûpları değerlendirilirken metin kesitleri üzerinden hareket edilir düşüncesi söz konusudur. Bu noktadan hareket ederek çok ciltli aynı zamanda çok hacimli bir yapıya sahip olan Hamza-nâme'nin üslûbunun özelliklerini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü Nd. 2496 numarada kayıtlı bulunan Hamza-nâme'nin 1. cildinin metnini esas alarak tespit etmeye çalıştım. Zorunlu hallerde diğer ciltlere de başvurulmuştur. Çalışmamızda öncelikle 1. cildin baş, orta ve sonundan aldığım toplam altı varaklık metinde geçen kelimeleri ve cümleleri yapısı yönünden inceleyip toplam sayılarını tespit ettim. Sonra üslûbun oluşumunda görev alan diğer unsurları örneklerle göstermeye gayret ettim.

C) METİNDE GEÇEN KELİMELER VE CÜMLELER

Metinde kullanılan kelimeleri ve cümleleri aşağıda görülen plan çerçevesinde inceledik.

METİN

METİNDEKİ TÜRKÇE KELİMELER

Türkçe Kelime Sayısı

METİNDEKİ ARAPÇA KELİMELER

Arapça Kelime Sayısı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

METİNDEKİ FARŞÇA KELİMELER

Farsça Kelime Sayısı

İŞLEV DURUMUNA GÖRE TÜRKÇE KELİMELER

Fiil Görevli Türkçe Kelimeler

İsim Görevli Türkçe Kelimeler

Sıfat Görevli Türkçe Kelimeler

Zamir Görevli Türkçe Kelimeler

Ünlem Görevli Türkçe Kelimeler

Zarf Görevli Türkçe Kelimeler

Edat Görevli Türkçe Kelimeler

Fiilimsi Görevli Türkçe Kelimeler

METİNDE KULLANILAN FİİL KİPLERİ**HABER KİPLERİ**

Görülen Geçmiş Zaman

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Geniş Zaman / Geniş Zamanın Hikâyesi/ Geniş Zamanın Rivayeti

Gelecek Zaman

TASARLAMA KİPLERİ

İstek Kipi

Emir Kipi

Şart Kipi

METİNDEKİ CÜMLELER

İç İçe Birleşik Cümleler

*METİN**[HAMZA-NÂME, I. Cilt, Varak: 1b, 2a, 43a, 43b, 88a, 88b]***(Metinde Kullanılmış Bütün Kelime Sayısı: 1104)**

[1b/1] Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âşâr ve muhaddisân-ı rûzigâr öyle nakl iderler ki (2) ol zamân Hâzret-i Dâniyâl -‘aleyhi’s-selâm- dâr-ı dünyâdan dâr-ı uqbâya rihlet eyledi, Hâtunı (3) Şemse Banu hâmile idi. Ayı günü tamâm olup bir erkek evlâd dünyâya geldi.(4) İsmi Camasb koyup beslemeğe meşğul oldu. Çün dört yaşına girdi, (5) Şemse Hâtun Camasb’ı mu‘allime virdi. Bir zamân varup geldi, hiç nesne (6) öğrenmedi. Âhîr Camasb’ı şan‘ata virdi, anda dahı bir şan‘at öğrenmeyüp (7) gelüp büyüüp yigit oldu. Şöyle kim bir kimesne bunı şâkird almağa kabûl (8) itmezlerdi. Âhîr birkaç hımâr alup oduncılara qarışup tağdan odun (9) taşıyup şehre getirüp şatardı. Hikmet-i Hudâ bir gün yağmur ziyâde yağup (10) tûfân oldu. Ol tağda eski zamandan kalma bir mağara var idi. Böyle (11) vakitlerde ol mağaraya girüp oturlardı. Gene girüp oturdılar. Tamâm (12) yağmur sâkin olduğda gidelüm didiler. Lâkin Camasb oturduğı yirde elindeki (13) odunu baltaşıyla kazıyup tûrurdi. Birde anı gördi, bir mermer taş (14) zâhir oldu. Dönüp ol bir yoldaşlarına haber virdi. Anlar da gelüp ‘aceb (15) n’ola diyü etrafını kazup üşüp ol mermeri yirinden kıldurup (16)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

gördiler ki altı bütün bir kuyudur ve kuyu ağzına beraber tolu baldur. Eydürler ki (17) meger ol zamānda balı ve zeyt yağını define idüp saklarlar imiş. Şöyle ki [2a/1] kırk elli ve yüz yıllık bal ve yağ bulunup hükemā kavlince 'azim nef'i var imiş. Bu kez (2) oduncılar anı görüp şād oldılar. Cümlesi gelüp tulumlar ile ol balı (3) taşıyup odundan fāriğ oldılar. Bir nice zamān bu balı taşıyup şatdılar. (4) Ol kuyu ziyāde büyük idi, dükenecik hāli yok idi. Hāşılı gitdükce (5) azalup Camasb kuyu içine inüp tulumları tıldurur idi, yukarıdan (6) ol yoldaşları çekerler idi. Çünkü bal dükendi, oduncılar bir yire gelüp (7) müşāvere eylediler ki şimdi nice idelüm, Camasb bizlerden ziyāde pāy (8) ister, "Balı ben buldum ve kuyudan çıkardım" dir. İmdi buña zarāfet budur ki "Camasb'ı (9) kuyu dibinde birağup gidelüm, anda ol ölür gider, kimse tuymaz" didiler. (10) Bu söz üzere ittifāk idüp Camasb'ı ol kuyu dibinde birağup gitdiler, (11) gelüp balı şatdılar, aqçasın pāylaşup her biri kāmran bāzargān olup (12) oduncılıktan kurtulup şād oldılar. Ammā bu işe Camasb sebeb (13) oldu. Bunlar iyilik bilmeyüp iyilige kemlik itdiler. İşte bunlar bunda 'ayş (14) ü bezm-i şafāda; ammā bu tarafdan Camasb kuyu dibinde gördi ki kuyu ağzında (15) şadā kesildi, aşağıdan çağırıp "Bre ipi şarkıduñ mal kalmadı" didi. Gördi ki gene şadā (16) yok, eyitdi: Gitmişlerdür, aşağıdan çağırıp "Bre ipi şarkıduñ māl kalmadı" didi. (17) Gördi ki gelür gider yok. Kışsayı tuyp bildi ki kendini kuyu içinde birağup (18) gitdiler. Bir iki gün şabreyledi aç ve susuz, 'ākıbet cānına kār eyledi. Āhır (19) yüzün yirlere sürüp Hüdā'dan meded taleb eyledi. Üçüncü gün anı gördi ki nāgāh [2b/1] kuyunun bir tarafından bir an toprak dökölüp düşdi.

[43a/1] "Su'āl buyuruñ, baçalum ne yalan söyler", didi. Hâce-i Dānā diñleyüp güldi, (2) Şāh, Hâce'nün diñleyüp güldüğün görünce su'āl itdi. Hâce-i (3) Dānā "Belī şāhum añladum, lākin 'aceb söz dirler, hīç 'itimād olacak şey (4) degül, hele bir tecrübe idelüm görelüm" didi. Şāh nice didükde Hâce (5) eyitdi: "Bu kuşlar dirler ki şāh zulme mā'il oldu, eger böyle zulümden (6) ferāgat ide idi bizler yir altında define olan yirleri aña gösterürdük. (7) İşte evvelā şimdi şol ağaç dibinde şark tarafından kırk adım kadar (8) sayup kızsalar, altun ile tolu bir şanduk vardır, bulurlar (9) diyorlar" didükde, şāh biraz alınıp "Ey Hâce gene senün bunda (10) bize bir kināyeñ var, ben neden zulme mā'il oldum" didi. Bahtek ise (11) "Şāhum inanma, bu gene Hâce'nün düzmesidür, evvelā yabanda olan (12) hayvān 'adli, zulmi ne bilsün ve yir altında olan māl ne bilir, gelün (13) görelüm şimdi Hâce'nün kızbi āşikāre olur" didi. Varup (14) didügi maħalli kızdılar. Bir sandık zuhur idüp tolu altun bulup çıkardılar. Şāh eyitdi: "Hâce girçekdür, Bahtek-i La'tın yalandur" didi. (16) Bahtek eyitdi: Hayır şāhum, bunu Hâce kendi eliyle bunda gizlemişdür (17) diyüp 'inād eyledi. Ammā şāh azarlayup, "Şuş bre la'tın ben Hâce'yi (18) bilürem kızb ihtiyār itmez" diyüp ol şandığı alup sarāya geldiler. (19) Aradan bir kaç gün mürür eyledi. Gene şikāra gidecek oldılar, Hâce-i [43b/1] Dānā şehir halkına haber gönderdi. Şāh bugün şikāra çıkacakdur, falān (2) maħalle vardukdā ol yirde nihān olsunlar bizler şāh ile anda yakın (3) varduqdā anda bir vīrāne vardır, ben anda şāha bir nesne söylesem (4) gerekdür, anlar da ol demde ileri gelüp başlarında olan külāhların (5) zemīne ursunlar, dād-ı bī-dād elinden diyüp şikāyet itsünler, (6) ola kim bu zulmi üzerlerinden def itdürebile idüm didi. Anlar da (7) āmade oldılar. İşte şāh ile Hâce-i Dānā ve Bahtek-i La'tın (8) ve vezīrleriyle şikāra çıkdılar. Bahtek-i La'tın tırmayup şāhı (9) ma'mūr u ābādān olan yirlere çekerdi. Hâce-i Dānā ise vīrān u (10) harāb olan yirlere çekerdi. Şāh su'āl iderdi ki "Bu köy (11) ne zamān harāb oldu?" didükçe "Yakında harāb oldu" dirdi. (12) Çün aħşam oldu, ol ma'hūd olan maħalle geldiler. Hâce-i Dānā (13) bakup gördi iki dane baykuş karşuya oturup ötüşür. (14) Hâce rahşın başın çeküp diñlemeğe başladı. Şāh tırup (15) "Ey Hâce ne söylerler bunlar?" didi. Hâce-i Dānā biraz daħı (16) tırup diñledi, ba'de āh idüp alup yürüyivirdi. (17) Şāh eyitdi: "Nedür aşlı bize de bildür" didi. Hâce eyitdi: "Korkaram (18) baña kıyarsın, 'ahd eyle baña zararun doğunmayacağına, ben de (19) söyleyeyüm" didi. Şāh yemīn eyledi. Hâce eyitdi: Şāhum bu karşudaki [44a/1] kuşun bir oğlu var imiş, ol birinün bir kıızı var imiş. (17) Abdü'l-muṭṭalib eyitdi: İşte size didüğüm 'Ömer'dür. Ey Server incinme, (18) hele bir gör ne tırfe zātdur diyüp "Yā 'Ömer, Hāmza'yı seversen gel şol

[88a/1] araya" didi. Ömer de hemān ileri geldi. Gördiler üç arış kaddi var. (2) Hayrān oldılar. 'Abdü'l-muṭṭalib eyitdi: "Şakın 'Ayyār varup Hāmza'ya haber (3) virme, yoksa saña çok degnek ururam" didi. 'Ömer eyitdi: "Ben şimdi (4) varayum, alayum, geleyüm de sen de beni bulursan dögesin" diyüp (5) gitdi. Kahtān ardınca gitmek diledi. Seyf-i Zü'l-yezen eyitdi: (6) "Server muḳayyed olma, zīrā bunlar senün didüğün oğlanlar degüldür. (7) Şāhumuz bizlere gāzab ider, soñra rüsvāy oluruz, hemān harāc (8) malın alup gidelüm" didi. 'Abdü'l-muṭṭalib 'Ömer'ün ardınca varup (9) eyitdi: "Ya 'Ömer gel bak, saña ne diyeyüm" didi. 'Ayyār-ı Cihān da tırdı, (10) 'Abdü'l-muṭṭalib eyitdi: "Ya 'Ömer işte saña benden beş yüz altun; (11) kerem eyle, bu kışsayı varup oğlum Hāmza'ya söyleme" didi. (12) 'Ayyār-ı Cihān "N'ola senün hāṭruñ için söylemeyeceğime" didi. (13) 'Abdü'l-muṭṭalib de eyitdi: "Öyle ise yemīn eyle ki sen de varup (14) Hāmza'ya söylemeyeceğine" didi. 'Ömer de yemīn eyledi. 'Abdü'l-muṭṭalib de 'Ömer'e (15) beş yüz altun virdi. "Var oğlum Hāmza'yı birkaç gün eglendür, (16) bunda getürme" didi. 'Ömer de n'ola diyüp gitdi. Gelüp etmegi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

(17) getirüp, oturup yediler. ‘Ayyār-ı Cihān şetārete başladı. Hāmza (18) “Nedür aşlı, senüñ safān var”, didi. ‘Ömer de “Belī babañ baña beş yüz (19) altun virdi”, didi. Hāmza “Yā nedür aşlı? Ol seni sevmez” didi.

[88b/1] ‘Ömer eyitdi: “Belī, sevmez; ammā haqq-ı sükūt” didi. Hāmza “Bre, ne söylersen (2) doğru söyle” didi. ‘Ömer eyitdi: “Nice doğru söyleyeyüm, (3) biñ altun vermelisin ki ben de söyleyeyüm” didi. (4) “Olsun saña biñ altun vireyüm; ammā şimdi yanumda (5) yok, söyle bakayum” didi. ‘Ömer “Yok olmaz viremem” (6) didükde, Hāmza gazaba gelüp İşte saña gücendüm” (7) didükde, ‘Ömer de “Laṭīfe iderem Server, lākin (8) beni babanuñ elinden kurtar, bir de (9) benüm sözümden çıkmayacak ol” (10) didi. Hāmza da “N’ola aman söyle bakayum” didi. Bu cild de bunda (11) tamām oldu. Söyleyemedi.

METİNDEKİ TÜRKÇE KELİMELER

[Metinde Kullanılmış Bütün Türkçe Kelime Sayısı: 896]

aç-, adım, ağaç, ağız, āh it-, ahd eyle-, aḥşam, aḥşam ol-, aqça, al, al-, alın-, alt, altı, altun, āmāde ol-, aña, anda, anı, aña-, anlar, ara, araya, ard, ardınca var-, arış, aşağı, āşikāre ol-, ay, azal-, azarla-, baba, baq-, bal, balta, baña, baş, başla- baykuş, ben, besle-, beş, bırak-, bil-, bildür-, biñ, bir nice, bir, biraz, birkaç, biz, bize, bizler, böyle, bu, bugün, bul- bulun-, buña, bunu, bunlar, buyur-, bütün, büyü-, çağır-, çek-, çık-, çıkar-, çok, daḥı, def itdür, define it-, define ol-, değil, degnek ur-, dem, di-, dile-, diñle-, dip, dir-, diyü, doğru, doḡun-, döğ-, dökül-, dön-, dört, düken-, düş-, düzme, eger, eglendür-, el, elli, erkek, etmek, ey, eydür, eyit-, eyle-, fāriğ ol-, ferāgat it-, gāzab it-, gel-, gene, gerçek, gerek, getir-, gir-, git-, gizle-, gönder-, gör-, göster-, gücen-, gül-, gün, haber vir-, harāb ol-, hayrān ol-, hele, her, hiç, i-, iç, içün, idi, ihtiyār it-, iki, ile, ileri, ileri gel-, imdi, in-, inād eyle-, inan-, incin-, ip, ise, iste-, iş, işte, it, itimād ol-, ittifāk it-, iyilik, kabūl it-, kadar, kal-, kaldur-, kār eyle-, karış-, karışu, kaz-, kazı-, kemlik it-, kendi, kerem eyle-, kesil-, kez, kırk, kıy-, kız, kim, kimesne, kimse, kırk-, koy-, kurtar-, kurtul-, kuş, mā’il ol-, meşğul ol-, muḡayyed ol-, mürūr eyle-, müşāvere eyle-, n’ola, nakl it-, ne, neden, nesne, nice, nihān ol-, odun, oduncu, odunculuk, oḡlan, oḡul, ol, ol-, olan, otur-, öğren-, öl-, ötüş-, pay, paylaş-, rihlet tamām ol-, rüsvāy ol-, şabr eyle-, şakin, sākin ol-, sakla, saña, şarkıt-, şat-, şay-, sebeb ol-,sen, seni, senüñ, sev-, size, sonra, söyle-, söz, su’āl it-, suş-, şusuz, sür-, şād ol-, şey, şikāyet it-, şimdi, şol, şöyle, tamām ol-, tecrübe it-, tağ, taleb eyle-, taş, taş-ı, tol, toldur-, tolu, toprak, tūfān ol-, tulum, tur-, tuy-, ur-, üç, üçüncü, üş-, üzere, var, var-, vir-, vīrān harāb ol-, yāyağ, yağ-, yağmur, yakın yalan, yaş, yemīn eyle-, yıllık, yi-, yigit ol-, yir, yohsa, yok, yoldaş, yukarı, yürüyivir-, yüz, zāhir ol-.

(Maddebaşı Olacak Türkçe Kelime Sayısı: 318)

METİNDEKİ ARAPÇA KELİMELER

[Metinde Kullanılmış Bütün Arapça Kelime Sayısı: 270]

‘aceb, ‘adli, ‘ahd, ‘ākıbet, amān, ‘ayyār, ‘azīm, ‘inād, ‘itimād, aḥbār, āḥir, ammā, āsar, aşıl, beyān, cihān, cümle, dār, def, dünyā, eded, eṭraf, evlād, evvelā, falān, fāriğ, faydā, ferāgat, gāzab, haber, haqq, ḥālī, ḥalk, ḥāmle, harāb, harāc, ḥāşılı, ḥāṭır, hayrān, hayvān, hiç, ḥikmet, ḥimār, ḥükemā, ihtiyār, ism, ittifāk, kabūl, kadd, kavı, kerem, kışsa, kizb, kināye, la’in, lākin, laṭīfe, ma’ḥūd, ma’mūr, mā’il, mağara, maḥalle, maḥalli, māl, mermer, meşğul, mu’allime, muḡayyed, mürūr, müşāvere, nakl, nef, rihlet, şādā, safā, sākin, şan’at, şandık, sebeb, su’āl, sükūt, şark, şikāyet, şetāret, tamām, tecrübe, taleb, tūfān, turfe, uqbā, vakit, ve, vezir, yā, yemīn, zāhir, zamān, zarar, zāt, zemīn, zerāfet, zeyt, ziyāde, zulm. (Maddebaşı Olacak Arapça Kelime Sayısı: 104)

METİNDEKİ FARŞÇA KELİMELER

[Metinde Kullanılmış Bütün Arapça Kelime Sayısı: 66]

abādān, āh, āmāde, āşikāre, ‘ayş, ‘ayyār, ba’de, bāzergān, belī, bezm, bī-dād, cān, çün, çünki, dād, dāne, dem, Ḥāce, hemān, hīç, ḥudā, kāmran kār, ki, köy, külāh, meger, nāgāh, nihān, raḥşın, rüzigār, rüsvāy, sarāy, server, şād, şāh, şākird, şehir, şikār, vīrān, virāne, zīrā. (Maddebaşı Olacak Farşça Kelime Sayısı: 42)

FARŞÇA TAMLAMALAR

‘ayyār-ı cihān, baḥtek-i la’in, bezm-i safā, dār-ı dünyā, dār-ı uqbā, Ḥāce-i dānā, ḥikmet-i ḥudā, muḡaddisān-ı rüzigār, nākilān-ı āsar, rāviyān-ı aḥbār, seyfi-zü’l-yezen. (Farşça Tamlama Sayısı: 11)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İŞLEV DURUMUNA GÖRE TÜRKÇE KELİMELELER

Fiil Görevli Türkçe Kelimeler (154)

'ahd eyle / aḥşam oldı / alayum / alup gidelüm / âmāde oldılar / aḥladum / āşikāre olur / baḡ- / baḡalum / baldur / başladı / bıraḡup gidelüm / bildi/ bildür / bilsin / bilür / budur / buldum / bulup çıkardılar / bulurlar / buyurun / çekerdi / çıkardum / def' itdürebile idüm / degildür / didi / didiler / dirdi / dirler / diyorlar / dögesin / dükendi / dünyāya geldi / düşdi / düzmesidür / eglendür / eydürler / eyitdi / fāriḡ oldılar / ferāḡat ide / ḡaḡab ider / gel / geldiler / geleyüm / gelün / gerçekdür / gerekdür / getürme didi / gidecek oldılar / gidelüm / girip oturdılar / gitdi / gitdiler / gitmek diledi / gitmişlerdür / gizlemişdür / gördi / gördiler / görelüm / gösterürdük / gücendüm / güldi / ḡaber gönderdi / ḡaber virdi / ḡaber virme / ḡarāb oldı / ḡayrān oldılar / idi / ileri geldi / inanma / 'inād eyledi / incinme / ister / ḡabül itmezlerdi / ḡalmadı / kār eyledi / ḡazdılar / ḡazıyup ḡururdi / kemlik itdiler / kerem eyle / kesildi / kıyarsın / ḡorkaram / kurtar / laḡfe iderem / mā'il oldı / mā'il oldum / meşḡul oldı / mu'allime virdi / muḡayyed olma / mürür eyledi / müḡāvere eylediler / naḡl iderler / nedür / nihān olsunlar / olmaz / olsun / oturlardı / öğrenmedi / ölür gider / 'ömer'dür / ötüşür / rıḡlet eyledi / ḡabr eyledi / saḡlarlar imiş / ḡan'ata virdi / ḡarḡıdun / ḡatardı / ḡatdılar / ḡebab oldı / sebez oldı / söyle / söyleme / söylemeyeyüm / söylerler / söyleyemedi / söyleyeyüm / su'al iderdi / su'al itdi / suş / ḡād oldılar / ḡikāra çıkacaḡdur / ḡikāra çıkdılar / ḡikāyet itsünler / tamām oldı / tecrübe idelüm / ḡaleb eyledi / ḡūfān oldı / ḡulumları ḡoldurur idi / ḡurdi / ḡurup diñledi / ḡuymaz / ursunlar / ururam / var / var idi / var imiş / varayum / vardur / varup geldi / vermelisin / virdi / virememe / vireyüm / yalan söyler / yalandur / yaşına girdi / yediler / yemīn eyle / yemīn eyledi / yigit oldı / yok / yok idi / yürüyivirdi / zāḡir oldı /

İsim Olarak Kullanılan Türkçe Kelimeler (17)

aḡaḡıdan, ayı, balı, erkek, ḡüni, içinde, ḡuyu, odun, oduncılara, ḡaḡdan, ḡaḡ, yaḡmur, yaşına, yigit, yirlere, yüzün,

Sıfat Olarak Kullanılan Türkçe Kelimeler (30)

bir an, bir erkek, bir iki ḡün, bir kaç ḡımār, bir mermer ḡaḡ, bir nice zamān, bir ḡarafından, bir zamān, böyle vakitlerde, böyle zulümden, bu işe, bu kez, bu söz, bu ḡarafdan, bütün bir ḡuyudur, dört yaşına, dükenecik ḡālī, falān maḡalle, her biri, hiç nesne, kırḡ adım, yüz yıllık bal ve yaḡ, ol bir yoldaḡlarına, ol ḡuyu dibinde, ol maḡaraya, ol mermeri, ol yirde, ḡol aḡaç dibinde, üçüncü ḡün,

Zamir Olarak Kullanılan Türkçe Kelimeler (19)

aña, anda, anı, ben, bizler, budur, buña, bunlar, her biri, bunlar, ben, bizlerden, kimse, ol, anlar, bunda, kendini, anı,

Ünlem Olarak Kullanılan Türkçe Kelimeler

ey Ḥāce,

Zarf Olarak Kullanılan Türkçe Kelimeler (8)

şimdi nice idelüm, imdi, iyilik bilmeyüp iyilige kemlik itdiler, ḡabr eyledi aç ve şusuz, evvelā şimdi ḡol aḡaç dibinde, biraz alınup, gene ḡikāra gidecek oldılar, bugün ḡikāra çıkacaḡdur,

Edat Olarak Kullanılan Türkçe Kelimeler (7)

ḡuyu aḡzına beraber, meḡer ol zamānda, bu söz üzere, ammā bu işe, ammā bu ḡarafdan, eḡer böyle zulümden, kırḡ adım kadar,

Fiilimsi Olarak Kullanılan Türkçe Kelimeler (67)

tamām olup / İsmi Camasb koyup, beslemeḡe, varup geldi / zamān varup geldi / bir ḡan'at öğrenmeyüp, ḡelüp büyüüp yigit oldı / buni ḡākird almaḡa ḡabül itmezlerdi / Aḡir birkaç ḡımār alup, oduncılara ḡarışup ḡaḡdan odun ḡaşıyup, ḡehre getürüp ḡatardı / bir ḡün yaḡmur ziyāde yaḡup ḡūfān oldı / ol maḡaraya ḡirüp

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

otururlardı / Gene **girüp** oturdılar / yağmur sâkin **oldukda** gidelüm / Camasb **oturduğı** yirde elindeki balçasıyla **kazıyup** tururdu / **Dönüp** ol bir yoldaşlarına haber virdi / Anlar da **gelüp** ‘aceb n’ola diyü etrafını **kazup**, **üşüp** ol mermeri yirinden **kaldurup** gördiler, define **idüp** saklarlar imiş, oduncılar anı **görüüp** şâd oldılar / Cümlesi **gelüp** tulumlar ile ol balı **taşıyup** odundan fâriğ oldılar / bu balı **taşıyup** şatdılar./ Hâşılı **gitedükce** **azalup** Camasb kuyu içine **inüp** tulumları tıldurur idi / bir yire **gelüp** müşâvere eylediler / kuyu dibinde **bırağup** gidelüm / Bu söz üzere ittifâk **idüp**, Camasb’ı ol kuyu dibinde **bırağup** gitediler, **gelüp** balı şatdılar, akçasın **pâylaşup** her biri kâmrân-ı bâzargân **olup** oduncılıktan **kurtulup** şâd oldılar / Aşağıdan **çağırup** bre ipi şarkıdun mal kalmadı didi / Kışsayı **tuyup** bildi / kuyu içinde **bırağup** gitediler / kuyunun bir tarafından bir an toprak **dökülüp** düşdi / şâh biraz **alınup**, / Ammâ şâh **azarlayup**, şuş bre la’ın ben Hâceyi bilürem kız ihtiyâr itmez **diyüp** ol şandığı **alub** sarâya geldiler / ol demde ileri **gelüp** başlarında olan külâhların zemîne ursunlar, Bahtek-i La’ın **turmayup** şâhı ma’mûr abâdân olan yirlere çekerdi / ne zamân harâb oldu **didükçe** yakında harâb oldu dirdi / Hâce-i Dâna **bakub** gördi iki dane baykuş karşıya **oturub** ötüşür / Hâce rahşın başın **çeküp** dinlemeğe başladı / Şâh **turup** ey Hâce ne söylerler bunlar didi / Hâce-i Dâna biraz dağı **turub** dinledi / Ba’de âh **idüp**, **alub**, yürüyivirdi / Şakın ‘ayyâr **varup** Hamza’ya haber virme, malın **alup** gidelüm didi / ‘Ömer’in ardınca **varup** eyitdi: bu kışsayı **varup** oğlum Hamza’ya söyleme didi / ‘Ömer de n’ola **diyüp** gitdi / **Gelüp** etmegi **getirüp**, **oturup** yediler / Hamza gazaba **gelüp** işte saña gücendüm **didükde** ‘Ömer de laîfe iderem,

METİNDE KULLANILAN FİİL KİPLERİ

HABER KİPLERİ

Görülen Geçmiş Zaman (84)

rıhlet eyledi. / dünyâya geldi. / meşgul oldu. / dört yaşına girdi. / mu’allime virdi. / Bir zamân varup geldi. / hiç nesne öğrenmedi. / Camasb’ı şan’ata virdi. / yigit oldu. / bir gün yağmur ziyâde yağup tûfân oldu. / bir mağara vardı. / girüp oturdılar. / sâkin oldukda gidelüm didiler. / taş zâhir oldu. / haber virdi. / yirinden kaldurup gördiler. / anı görüp şâd oldılar. / odundan fâriğ oldılar. / bu balı taşıyup şatdılar. / bal dükendi. / müşâvere eylediler. / balı ben buldum ve kuyudan çıkardum. / kimse tuymaz didiler. / ol kuyu dibinde bırağup gitediler. / gelüp balı şatdılar. / oduncılıktan kurtulup şâd oldılar. / bu işe Camasb sebep oldu. / iyilik bilmeyüp iyilige kemlik itdiler. / Camasb kuyu dibinde gördi. / kuyu ağzında şadâ kesildi. / Aşağıdan çağırup bre ipi şarkıdun mal kalmadı didi. / Gördi ki gene şadâ yok. Eyitdi / Kışsayı tuyup bildi ki kendini kuyu içinde bırağup gitediler. / mal kalmadı didi. / Bir iki gün şabreyleydi. / ‘âkıbet cânına kâr eyledi. / Hüdâ’dan meded taleb eyledi. / Üçüncü gün anı gördi. / bir an toprak dökülüp düşdi. / ne yalan söyler, didi. / Hâce-i Dâna dinleyüb güldi. / güldüğün görünce su’âl itdi. / belî şâhum anladum. / şâh zulme mâ’il oldu. / Varub didüğü mahallî kazdılar. / Şâh eyitdi: / ‘inâd eyledi. / ol şandığı alub sarâya geldiler. / Aradan bir kaç gün mürür eyledi. / Anlar da âmâde oldılar. / vezîrleriyle şikâra çıkdılar. / Şâh su’âl iderdi. / mahalle geldiler. / bakub gördi. / rahşın başın çeküb dinlemeğe başladı. / Hâce-i Dâna biraz dağı turub dinledi. / Şâh yemîn eyledi. Hâce eyitdi: / Abdü’l-muṭṭalib eyitdi: / hemân ileri geldi. Gördiler üç arış kaddi var hayrân oldılar. / Kahtân ardınca gitmek diledi. / ardınca varub eyitdi: / ‘Ayyâr-ı cihân da turdı. / ‘Abdü’l-muṭṭalib eyitdi / ‘Ömer de yemîn eyledi. ‘Abdü’l-muṭṭalib de ‘Ömer’e beş yüz altın virdi. / Bunda getürme didi. / ‘Ömer de n’ola diyüb gitdi. / Gelüb etmegi getirüb, oturub yediler. / şitârına başladı. / tamâm oldu. / Söyleyemedi. / ben neden zulme mâ’il oldum didi. / kabûl itmezlerdi. / tağdan odun taşıyup, şehre getürüp şatardı / mağaraya girüp otururlardı. / balçasıyla kazıyup tururdu / tulumları tıldururdu. / yoldaşları çekerlerdi. / yirleri aña gösterürdük. /

Öğrenilen Geçmiş Zaman (4)

saklarlar imiş. / hükemâ kavlince ‘azım nef’i var imiş. / Gitmişlerdür. / Hayır şâhum buni Hâce kendi eliyle bunda gizlemişdür. /

Geniş Zaman / Geniş Zamanın Hikâyesi/ Geniş Zamanın Rivayeti (26)

eydürler / ziyâde pây ister / çıkardum dir / anda ol ölür, gider, kimse tuymaz / ne yalan söyler / lâkin ‘aceb söz dirler / bu kuşlar dirler / şanduk vardur, bulurlar / mâli ne bilür / Hâcenün kızbi âşikâre olur / bilürem kız ihtiyâr itmez iki dane baykuş karşıya oturub ötüşür / korkaram / yohsa saña çok degnek ururam didi/ sonra rüsvây oluruz / belî sevmez / kabûl itmezlerdi / balçasıyla kazıyup tururdu / tulumları tıldururdu / yoldaşları çekerlerdi / yirleri aña gösterürdük / yirlere çekerdi / şâh su’âl iderdi/

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Gelecek Zaman (1)

Şâh bugün **şikâra çıkacakdur**.

TASARLAMA KIPLERİ**İstek Kipi (3)**

böyle zulümden **ferâgat ide** / zulmi üzerlerinden def' **itdürebile** / sen de beni bulursan **dögesin**/

Emir Kipi (21)

şimdi nice **idelüm** / kuyu dibinde birağup **gidelüm** / bre ipi şarkıdun / su'âl buyurun / hele bir tecrübe **idelüm** **görelüm** / **gelün görelüm** / külâhların zemîne **ursunlar** / şikâyet **itsünler** / ben de söyleyeyüm / ben şimdi **varayum**, **alayum**, **geleyüm** / hemân harâc malın alub **gidelüm** / saña ne diyeyüm / senün hâtruñ için söylemeyeyüm / nice doğru söyleyeyüm / ben de söyleyeyüm / Olsun saña biñ altun vireyüm / söyle **bakayum** / söyle **bakayum** /

Şart Kipi (4)

kırk adım kadar şayub **kazsalar** / anda şâha bir nesne söylesem / yâ 'Ömer, Hamza'yı **seversen** / sen de beni **bulursan** dögesin/

METİNDEKİ CÜMLELER**İÇ İÇE BİRLEŞİK CÜMLELER (35)**

1. Tamâm yağmur sâkin olduğda **gidelüm didiler**.
2. Aşağıdan çağırıp "Bre ipi şarkıdun mal kalmadı" **didî**.
3. Eyitdi: Gitmişlerdür, aşağıdan çağırıp "Bre ipi şarkıdun mal kalmadı" **didî**.
4. "Su'âl buyurun, baçalum ne yalan söyler", **didî**.
5. Hâce-i Dâñ "Belî şâhum añladum, lâkin 'aceb söz dirler, hîç 'itimâd olacak şey degil, hele bir tecrübe **idelüm görelüm**" **didî**.
6. Şâh nice didükde Hâce eyitdi: "Bu kuşlar dirler ki şâh zulme mâ'il oldı, eger böyle zulümden ferâgat ide idi bizler yir altında defîne olan yirleri aña gösterürdük. İşte evvelâ şimdi şol ağaç dibinde şark tarafından kırk adım kadar şayup kazsalar, altun ile tolu bir şanduk vardır, bulurlar diyorlar" didükde, şâh biraz alınup "Ey Hâce gene senün bunda bize bir künâtuñ var, ben neden zulme mâ'il oldum" **didî**.
7. Bahtek ise "Şâhum inanma, bu gene Hâce'nün düzmesidür, evvelâ yabanda olan hayvân 'adli, zulmi ne bilsün ve yir altında olan mâli ne bilür, gelün görelüm şimdi Hâcenün kızbi aşikâre olur" **didî**.
8. Şâh biraz alınup Şâh eyitdi: "Hâce gerçektür, la'ın yalandur" **didî**.
9. Bahtek eyitdi: Hayır şâhum, bunu Hâce kendi eliyle bunda gizlemiştir diyüb 'inâd eyledi. Ammâ şâh azarlayup, "Şuş bre la'ın ben Hâceyi bilürem kızbi ihtiyâr itmez" **diyüp ol şandugı alup sarâya geldiler**.
10. Bizler şâh ile anda yakın vardukda anda bir virâne vardır, ben anda şâha bir nesne söylesem gerekdür, anlar da ol demde ileri gelüp başlarında olan külâhların zemîne ursunlar, dâd-ı bî-dâd elinden diyüp şikâyet itsünler, ola kim bu zulmi üzerlerinden def' itdürebile idüm **didî**.
11. Şâh turup "Ey Hâce ne söylerler bunlar?" **didî**.
12. Şâh eyitdi: Nedür aşlı bize de bildür" **didî**.
13. Hâce eyitdi: "Korqaram baña kıyarsın, 'ahd eyle baña zararun doğunmayacağına, ben de söyleyeyüm" **didî**.
14. Ey Server incinme, hele bir gör ne türfe zâtdur diyüp "Yâ 'Ömer, Hamza'yı seversen gel şol araya" **didî**.
15. 'Abdü'l-muttalib eyitdi: "Şağın 'Ayyâr varup Hamza'ya haber virme, yohsa saña çok degnek ururam" **didî**.

16. Seyf-i Zevālizen eyitdi: “Server muḳayyed olma, zīrā bunlar senüñ didüğün oğlanlar degildür. Şāhimuz bizlere ḡazāb ider, soñra rūsvāy oluruz, hemān ḡarāc malın alup gidelüm” **didī**.
17. ‘Abdü’l-muṭṭalib ‘Ömer’in ardınca varup eyitdi: “Ya ‘Ömer gel baḡ, saña ne diyeyüm” **didī**.
18. ‘Ayyār-ı Cihān da ṭurdı, ‘Abdü’l-muṭṭalib eyitdi: “Ya ‘Ömer işte saña benden beş yüz altun; kerem eyle, bu kışşayı varup oğlum Ḥamza’ya söyleme” **didī**.
19. ‘Ayyār-ı Cihān “n’ola senüñ ḡāṭruñ için söylemeyeyüm” **didī**.
20. ‘Abdü’l-muṭṭalib de eyitdi: “Öyle ise yemīn eyle ki sen de varup Ḥamza’ya söylemeyeceğine” **didī**.
21. ‘Abdü’l-muṭṭalib de ‘Ömer’e beş yüz altun virdi, “Var oğlum Ḥamza’yı bir kaç gün eglendür, bunda getürme” **didī**.
22. “Ḥamza nedür aşı? Senüñ safān var”, **didī**.
23. ‘Ömer de “Belī baban baña beş yüz altun virdi”, **didī**.
24. Ḥamza “Yā nedür aşı? Ol seni sevmez” **didī**.
25. ‘Ömer eyitdi: “Belī, sevmez; ammā ḡaḡḡı sūkūt” **didī**.
26. Ḥamza “Bre, ne söylersen doḡrı söyle” **didī**.
27. ‘Ömer eyitdi: “Nice doḡru söyleyeyüm, biñ altun vermelisin ki ben de söyleyeyüm” **didī**.
28. “Olsun saña biñ altun vireyüm; ammā şimdi ne faydā yok, söyle bakayum” **didī**.
29. ‘Ömer “Yok olmaz viremem” didükde, Ḥamza ḡazāba gelüp “İşte saña gücendüm” didükde, ‘Ömer de “Laṭife iderem Server, lākin beni babanuñ elinden kurtar, bir de benüm sözümde çıkmayacak ol” **didī**.
30. Ḥamza da “N’ola aman söyle bakayum” **didī**.
31. Şāh nice didükde Ḥāce eyitdi: “Bu kuşlar dirler ki şāh zulme mā’il oldı, eger böyle zulümden **ferāḡat ide** idi bizler yir altında defīne olan yirleri aña gösterürdük. İşte evvelā şimdi şol ağaḡ dibinde şark tarafından kırk adım ḡadar şayub **ḡazsalar**, altun ile ṭolu bir şanduk vardır, bulurlar diyorlar” didükde, şāh biraz alınıp “Ey Ḥāce gene senüñ bunda bize bir kināyeñ var, ben neden zulme mā’il oldum” **didī**.
32. Ey Server incinme, hele bir gör ne ṭurfe zātdur diyüp “Yā ‘Ömer, Ḥamza’yı seversen gel şol araya” **didī**.
33. ‘Abdü’l-muṭṭalib eyitdi: “Şaḡın ‘Ayyār varup Ḥamza’ya ḡaber virme, yoḡsa saña çok degnek ururam” **didī**.
34. ‘Ömer eyitdi: “Ben şimdi varayum, alayum, geleyüm de sen de beni bulursan dögesin” **diyüp** gitdi.
35. “Şāh su’āl iderdi ki bu köy ne zamān ḡarāb oldı didükçe yakında ḡarāb oldı” dirdi.

D) METNİN OLUŞUMUNDA GÖREV ALAN BAŞKA UNSURLAR

* Metindeki cümleler genellikle uzundur. Cümlelerin uzamasında zarf-fiilli yapılar önemli görev üstlenmişlerdir.

“Çünki şabāḡ oldı, emīr-i merdān Ḥamza-i şāhib-ḡıran yerinden **durup** (12) Bāzargān Ḥarasına **süvār olup** ol maḡall-i mezbūra **gelüp** ol şaḡıs (13) ile **buluşup** söyleşerek **azḡışup** cenge başladılar. Ḥazret-i (14) Hızır -‘aleyhi’sselām- tamām her fenni Ḥamza’ya öğretti.” 1. C., 74a/11-14

“Ammā bu ṭarafdan Ḥamza gitdükden soñra ‘Ömer de **gelüp** Ḥamza’yı **bulamayup** gitdüḡin ḡaber **alup** Ḥamza’nuñ kullarıyla yola **girüp** Mekke şāhrālarında **arayup** gezerken bir pūşte üzerine **ḡıḡup** öte cānibe **baḡup** gördiler ki bī-ḡadd ‘asker cenk iderler.” 1. C., 77a/19

“Rāviyān-ı aḡbār ve nāḡilān-ı āşār ve muḡaddişān-ı rūzīgār öyle naḡl iderler ki (2) ol zamān Ḥazret-i Dāniyāl -‘aleyhi’s-selām- dār-ı dūniyādan dār-ı uḡbāya rıḡlet eyledi, Ḥātunı (3) Şemse Banu ḡāmīle idi: 1. C., 1b/1-3

* Anlatımda sık sık deyimler kullanılmıştır:

‘aḡlı başına gel-: 12. C., 72b/9-10, 13. C., 64b/15- 40a/13; ‘aḡlını başına getir-: 12. C., 35a/11; ‘aḡlı başından git-: 13. C., 44a/5; ‘aḡlını şaşı-: 13. C., 67a/12; aman dile-: 13. C., 46a/4; and ver-: 13. C., 47a/3;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

bağrına baş- : 15. C., 57a/15; balgām bırak- : 15. C., 74b/7; başireti bağlan- : 13. C., 61a/14; başa çıkama- : 15. C., 68a/15; baş göster- : 12. C., 40b/2; baş kaldır- : 13. C., 79a/14 ; baş koy- : 15. C., 78b/1; bel bağla- : 15. C., 59a/11; benzi bozul- (at-) : 12. C., 39b/3; boynun ur- : 12. C., 36a/14 ; canı cehenneme teslim eyle- : 12. C., 87b/12 ; canı çık- : 15. C., 81a/7, 81a/10; canından bez- : 15. C., 49a/8; cānını dişine al- (tak-) : 13. C., 57b/17; cigeri pāre pāre ol- : 15. C., 53b/17; çeki düzen vir- : 15. C., 75a/20; çene çal- : 15. C., 68a/3; çifte kösle- : 12. C., 43a/3; dal budağ şal- : 12. C., 73a/2; elinden geleni ardına koyma- : 13. C., 41a/2; eteğine şarıl- : 13. C., 61a/8; kan ağla- : 13. C., 58b/11; kan gövdeyi götür- : 12. C., 71a/18; kan kuş- : 13. C., 64b/3 ; kanı kayna- : 15. C., 50a/13, 53a/19; kara kazaya uğra- : 12. C., 57b/7-8; kavara çek- : 12. C., 37b/12; kellesi kız- : 15. C., 69b/5; kellesin uçur- : 13. C., 52b/5 kulağı kabır- : 15. C., 56a/17 murādına iriş- : 15. C., 72b/12 üzerine düş- : 2. C., 12a/14; üzerine yürü- : 2. C., 7b/3; yaqasın kurtar- : 15. C., 60b/7; yol göster- : 15. C., 54a/10; yüregi oyna- : 15. C., 53b/19 ; yürek burusına uğra- : 2.C., 70a/15.

* Anlatımda deyimlerin kullanımı oranında olmasa da yer yer atasözlerine de yer verilmiştir:

At binenin kılıç kuşananındur: 13. C., 47b/12, Aç kurd koyuna girer: 19. C., 2b/23,

Babanın yidüğü etmek ile oğlunu karnı toymaz: 30. C., 6b, Kılıç ya kında ya kanda gerek: 30. C., 14a, Bol bol eken çok çok biçer: 30. C., 23b, Elin atduğu taş yabana gider: 30. C., 56b.

* Anlatımda *bre*, *ey*, *hey*, *behey*, *a*, *ya* gibi hitap öğeleri sık sık kullanılmıştır:

Dilārām Bānū eyitdi: (8) “*Bre hey* adam tūrile gidelüm, pādīşāh beni saña virdi” diyüp nikābuñ açup (9) cemālūñ buña arz idince herīfūñ ‘aqlı gidüp hayrān oldı. “*Bre* var git soñra (10) pādīşāh baña gāzab ider ve hem sen baña layık degilsün” didi. Bānū eyitdi: “*Bre hey* şaşkın (11) düş önüme eve gidelüm Hāḡ Ta’āla beni saña devlet virdi” didi. 1.C., 8b/7-12

“Bağ *a* yigit senüñ aduñ nedür, kimüñ oğlın?” 1. C., 13b/6

* Yazar olayları ayrıntılı olarak açıklamak istediği zaman “*rāvī eydür*” “*rāvī kavlınce*, *rāvī öyle rivāyet ider vb.*” sözlerle konuyu uzatma yoluna giderek anlatımı sürdürür:

“Camasb da yir alup bir gice yaturken bir vāk’a gördi. Şöyle ki (8) kendünün başı kızıl yakut olmuş, göbегine varınca altın olmuş, (9) göğsinden dizlerine varınca ağac olmuş. Camasb bu vāk’ay görüp (10) uyandı, kendüsi ta’bır eyledi. “Başumda olan ol la’l-i yakūt ma’rifetullāhdur, (11) vücūdum ağac olduğu bir oğlum ola, lākin ma’rifetden nesne hāşıl idemeye, (12) ayaklarum altın olduğu budur ki evvelā demek bir oğlu ola, ziyāde ‘ālim (13) ve fāzıl ola, şark ve garb halkı anuñ ayağına geleler” didi. İşte bunuñ (14) üzerine bir zamān geçüp Camasb dağı cām-ı memātı nüş eyleyüp āhirete (15) intikāl eyledi. Hātūnı hāmile idi. *Rāvī öyle rivāyet ider* ki (16) meger Şemhūr vezirūñ dağı bir oğlu kalmış idi. Adına Şem’ün dirlerdi.” 1.C., 7a/7-16,

* Yazar başka şahıs veya olayları anlatmak istediğinde “*ba’dehu*”, “*ezin-cānib*”, “*el-kıssa*” ve “*ba-husus*” kelimelerini kullanarak kişi ve olaylar arasındaki geçişi sağladığı ve anlatımdaki boşlukları doldurduğu görülür.

“Sührāb ol cezireye varup neyledi? Ol cāzū Sührāb’ı sihr idüp katl mı eyledi yohsa Sührāb ol cāzūyı mı öldürdi? Bile giden adamlar dağı geldiler mi? Bir haber alamaduk diyü bunlar da bu intizārda. *Ezin-cānib* beriden Melik Kasım gemiler ile kenara gelüp taşra çıkdılar. Bir mektup yazup Şāpūr’un eline virüp birkaç adam ile Mihrāc Hān’a gönderdi.” 30. C., 3a.

“Mihrāc Hān askeri ile azm-i Belh idüp gtdiler. *Ezin-cānib* bizim kıssamız Emir-i Arab’a geldi.” 30. C., 44b.

“Ammā *ezin-cānib* rāvī eydür: “Ol zaman kim Nüşirevān (12) şanup kaçdı.” 13. C., 49a.

“İşte bunlar bunda tursun. İmdi sen kışşayı Kubad şehriyārdan (4) dinle *ezin-cānib* rāvī eydür: “Ol zaman ki Kubad....” 13. C., 78b.

Kubād dağı ol yolu tutup kendi serencāmı neye encām (3) olur on beşinci cildinde beyān olunur *ezin-cānib* (4) bizim kışşamız bu taraftan Emir-i ‘Arab’a geldi. *Rāvī* eydür “İşte....13. C., 79a.

* Üslubun oluşumuna katkı yapan eş ve zıt anlamlı tekrar gruplarına anlatımda sık yer verilmiştir.

“Keykubād süvār oldı. Seyr ü seyrān iderek (1) bir gün gördi ki bir herīf arkasına biraz *çalı çırpı* yüklenmiş.” 1 C., 8a/1

“Hımārlara yükledüp (4) üzerlerine *çalı çırpı* örtüp eve taşıldılar.” 1. C., 10a/4

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“Şāh bu herīfūn **yirini yurdını** (4) su’āl itdi.” 1. C., 8a/3

“Büzürcmihir eyitdi: Evvelā baña Şem’un’un vezīrligin ve şāniyen cümle **evin barçın** (7) viresin dağı ne kerem idersin ol mürüvvet sizūndür” didi. 1. C., 25a/6

“Bu maḥalde sarāy içi **allaḥ bullaḥ** oldu.” 1. C., 25b/17

“Hiç kimseye söz söylemez, **kaşın gözün** (9) çatup oturur.” 1. C., 26a/8

*** Yazar, dönemin sözlü dilinde sık kullanılmış; ama sonraki devrelerde kullanılıştan düşmüş kelimelere anlatımında ihtiyaç duydukça yer vermiştir:**

“Şāh ḥavf idüp **beliñleyüp** (17) uyandı.” 1. C., 14b/17

“Keykubād şāh eyitdi: (6) “Bu gice şöyle bir ḥavf-nāk vāk’a gördüm, ol vāk’adan **beliñleyüp** (7) tahtan aşağı düşüp başum yarıldı”(8) diyüp” 1. C., 15a/6-7

“Bunları (8) gördükleri gibi şöyle **gümreşdiler** ki ol dağlar şadā virdi.” 1. C., 20b/8

““Bre bir oğlanūn (16) ne vücūdı vardır didükde ‘Ömer bir **zort virdi**. **Ḳahtān** kimdür ol didükde (17) Abdū’l-muṭṭalib eyitdi: ”1.C., 87b/14-17

“Hemān (10) ayakları rikābda elleri yelesinde giderek raḥş da bī-taḳāt oldu, (11) **yab yab** refṭāre başladı.” 1. C., 68b/9-11

““Ḥamza eyitdi: Bulamadum ammā bir eyü şikār **yataḳlandurdum**, ol şikārı (5) Allāhu Te’ālā kolaylık ile vire idi” didi. 1.C., 73a/3-5

“Ḥamza baḳup gördi bir taht eṭrāfında (8) bir alay dīvler **dolayı olmuşlar el ḳavşurup** ṭururlar.” 1.C., 81a/7-8

*** Halk söyleyişleri üslûbun oluşmasında görev almıştır:**

“Mekke’ye yakın geldiler. ‘Ömer ilerü gelüp ‘Abdū’l-muṭṭalib’e buluşup elin (7) öpdü. “**Nedür ey fitne taḡarcuḡı**, gene niye geldüñ, ḳanı oğlum nice (8) oldu.” didi.” 1. C., 69b/9-11

“Çünki şabāḥ oldu, emīr-i merdān Ḥamza-i Şāhib-ḳıran yerinden durup (12) bāzargān ḳarasına süvār olup ol maḥall-i mezbūra gelüp ol şaḥıs (13) ile buluşup söyleşerek **azḡışup** cenge başladılar. Ḥazret-i (14) Hızır -‘aleyhi’sselām- tamām her fenni Ḥamza’ya öğretti.” 1.C., 74a/11-14

*** Metinde “ammā” bağlacı çeşitli fonksiyonlarda sık kullanılmıştır:**

““Ömer yiyüb ḳarnūn (9) ṭoyurdu. ‘Aceb şunda sāza müte’allıḳ bir şey var mıdır diyüp elin (10) şoḳup bir rübāb çıkarup eline alup ḳalaraḳ maḡaradan (11) taşra çıkup gitti. **Ammā** bu ṭarafdan Ḥamza da ‘Ömer kendi ile eve (12) gelmedüğinden ‘aceb cenk arasında zaḥmdār mı oldu ola diyüp (13) tiz evden taşra çıkup ‘Ömer’i öte beri ararken ‘Ayyār-ı Cihān (14) ḳarşudan beri rebāb ḳalaraḳ çıkageldi.” 1. C., 79b/8-14

“Bu ḥāle cümlesi ḥayrān oldılar. İşte **bunlar da bunda ammā** (5) **bu ṭarafdan** Ḥazret-i Süleymān -‘aleyhi’s-selām- Kāf sulṭānlarından bir şāhuñ (6) ḳızın almışdı.” 1. C., 80a/4-6

“Esmā āh vāh iderek, ḳaḳup sürüp Kāfā gelüp (6) gice gündüz gün şayardı. İşte bunlar da bunda. **Ammā bu ṭarafdan** (7) Ḥamza bu ṭarz ile sürüp beri gelince Ömer-i ‘Ayyār gördi. Ḳarşu (8) gelüp ‘Arab raḥşı ḳanda bulduñ” didi. 1. C., 81b/5-8

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“Bre bu civân bizüm vaşfımız işidüb (11) öyle mi geldi, bizlerden pây mı ister” didi. **Âmmâ** aklı olmayanlar kimi (12) rahşına ve kimi alâtına müşteri oldılar. **Âmmâ** çün Hamza yakın gelince bir (13) na'ra urup eyitdi: Bre nâbekârlar böyle derdimend bâzargânları (14) urup mâlın almağ ne dimekdür” didi. 1. C., 82a/10-14

“Dost düşmân Hamza'ya du'âlar itdiler. (14) İşte Hamza'nuñ nâmı dünyâyı tutdı. **Âmmâ bu tarafdan** ol bâzargânlar (15) bir gün Medâyin'e gelüp Şâha buluşup hediyelerin virdiler.” 1. C., 83a/13-15

“Şâh Nüşî'r-Revân nola öyle olsun **ammâ** şimdi (5) Yemen Şâhı Nu'mân Şâha bir adam ta'yîn eyle harâcî göndersin” 1. C., 83b/4-5

“Al bunı (17) Nu'mân Şâha götür, Karûn-ı 'Acem harâc malın alup döndükden soñra (18) sen buluşup Şâh'dan ve benden selâm idüp mektûbı virüp (84a) ne cevâb iderse cevâbuñ alup gel didi, gönderdi. **Âmmâ bu tarafdan** (1) Karûn-ı 'Acem sürüp bir gün Mekke'ye geldi.” 1. C., 83b/7-19, 1. C., 84a/1-2

“La'in Bahtek eyitdi: Meded! Şâh (2) tuymasın, bakayum hâl nice olur diyüp çeşm-i gûşda oldı. (3) **Âmmâ bu tarafdan** Kaytân Yemenî bir gün üç bin 'asker ile Mekke'ye gelüp (4) irişdi.” 1. C., 85b/1-4

“Ayyâr-ı Cihân (16) eñsesine bir sille urup tacın kapup çıkup gitdi; **ammâ** (17) bu tarafdan Kaytân'ın koltuğına girüp yirinden kaldurdılar. Kaytân (18) “Bre nice oldı, tutduñuz mı” didi. 1. C., 85b/1-4

“Sizler beni (3) anuñla mı korkudursuñuz? Evvelâ ben bunda niye geldüm? Anların başların (4) kesüp Yemen'e götürsem gerek” didi. Andan 'askerine gelüp hâzır (5) oldı kim arayup bulalar; **ammâ bu tarafdan** Ömer de taban kaldurup (6) sürüp Hamza'ya gelüp tâcî önüne kodı.” 1. C., 86b/3-6

SONUÇ

Görüldüğü üzere çözümlemeye konu olan temsiliî metin, Hamza-nâme'nin dilsel ve yapısal kurgusu hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Hamza-nâme'nin anlatımında sade, açık, Arapça, Farsça terkiplerden oldukça arınmış, sanat endişesinden uzak ve külfetsiz bir üslûp kullanılmıştır. Yer yer atasözleri ve deyimlerle, manzum parçalarla süslenen hikâyeler sürükleyici, yapmacıktan uzak, ahenkli bir ifade ile kaleme alınmıştır. Eserde az da olsa arkaik kelimelere rastlanır. Bunun yanında konuşma dilinden alınan kelime ve deyimlerin bolluğu gözden kaçmamaktadır. Üslûp konusundaki bu tercih metnin kalabalık dinleyici/okur kitleleri tarafından tasarruf edilmek adına üretildiğini göstermektedir. Fiil ve fiilimsilerin egemen olduğu metinde, cümlelerin -up, -üp zarf-fiil ekleriyle oluşturulmuş fiilimsiler aracılığıyla genişletildiği ve Hamza-nâme'nin betimlemeden ziyade eylem odaklı bir öykülemeyi önceliği dikkat çekmektedir. Ağırlıklı olarak basit cümlelerle örülen metnin ilgi çekici yönlerinden bir diğeri de iç içe birleşik cümle yapısının yoğun bir biçimde kullanılmasıdır. Söz konusu cümleler karakterler arası diyalogların aktarımını sağlarken karakterler de âdeta “eylemleri” kadar “konuşmaları” aracılığıyla inşa edilmişlerdir. Kanaatimizce metindeki bu diyalog yoğunluğu, konuşma dilini metne hâkim kılmanın yanı sıra öykülemenin yeknesaklığını kırmanın da yolunu açmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Nurettin (1997), “*Hamzanâme*”, İslâm Ansiklopedisi, C. 15, s. 516-517, İstanbul.
- ARTUN, Erman (2002), *Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BAHARLI, Nihad Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, c.I-II., s. 489, 604,
- BALABAN, Âdem (2005), *Hamza-nâme, 1. Cilt, (Giriş-Metin-Dil İncelemesi)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BAYSAL, Sinem Ceyda (2008), *Hamza-nâme, 7. Cilt, (Gramer Özellikleri, Metin, Sözlük, İndeks)*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DATLI, Derya (2009), *Hamza-nâme, 2. Cilt, (Metin-Sözlük-İndeks)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, s. 23,
- İSEN, Mustafa (2002), “Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı”, *Türkler (neşreden: Hasan Celal Güzel ve diğerleri)*, Ankara, c.XI, s. 536-588.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- İZ, Fahir (1945), *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul, s. V- XVI.
- KÖKYAR, Derya (2009), *Hamzanâme'nin 30. Cildi, (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1970), *Türk Edebiyatı Antolojisi*, Ankara, s. 6-14.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1986), *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 371, 392.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1949), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, Ankara, s. 37- 41).
- MAZIOĞLU, Hasibe (1982), "Türk Edebiyatı, Eski", *Türk Ansiklopedisi*, İstanbul, c. XXXII, s.81-134.
- SEZEN, Lütfi (1988), *Hamzanâmelerin Halk Edebiyatındaki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- ŞİMŞEK Akın, Nurhayat (2006), *Hamzanâme, 8. Cilt (Metin- İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1990), *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul, Türlü Yerler.
- YAVUZ, Kemal (1983), "XIII-XVI. Asır Dil Yadıgârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", TDA, sy. 27, s. 9-56.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

KUR'AN-I KERİM'İN KIRGIZCA ÇEVİRİLERİ*

*Güliden SAĞOL YÜKSEKKAYA***

ÖZET

Arap dilini bilmeksizin İslamiyet'i kabul eden halk kitleleri için İslami düşüncenin tercüme edilmesi zorunluluk hâline gelmiştir ve bu gerçeğin temelinde Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır. Ana dili Arapça olmayan Müslümanlar için Kur'an'ın anlamını kavramak, ancak onun kendi dillerine çevrilmesiyle mümkün olmuştur.

Bu mukaddes metin, önce Samanoğullarından Emir Mansur b. Nuh zamanında Farsçaya tercüme edilmiştir. Farsçaya tercüme edilen tefsir, Muhammed b. Cerir-i Taberî tarafından Arapça olarak kaleme alınan Kur'an tefsiridir. Bu tefsir kısaltılıp Kur'an metni esas alınarak satır arasında Farsça çevirisi yapılmıştır.

İslamiyet'in Türkler tarafından devlet dini olarak kabul edilmesi, X. yüzyılda Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir. Kabul ettikleri her dine ait metinleri dillerine çeviren Türkler, Müslüman olmalarının ardından bu dinin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i kendi dillerine çevirmeye başlamışlardır. Kur'an'ın Türkçeye ilk tercümesinin tarihi ve mütercimi hakkında kesin bir söz söylemek mümkün olmamakla birlikte ilk Farsça çevirinin Türkçe çeviri için örnek oluşturduğu söylenebilir.

Kur'an-ı Kerim'in Sovyet Rusya çatısı altına girmeden önceki döneme ait Kırgızca çevirisi bulunmamaktadır. Bağımsızlık yitirdikten sonra Kırgızistan'da İslam hakkında bilgilenmeler, Rusça literatür vasıtasıyla olmuştur. Bu dönemdeki Kur'an çevirilerinin çoğunluğu, orijinal metne hiç bakılmadan Batı dillerinden, özellikle Fransızca çevirilerden Rusçaya aktarılarak yapılan çevirilerdir. Rusça çeviriler içinde Kur'an'ın Arapça metninin esas alındığı, öncekilere göre daha başarılı sayılabilecek iki çeviriden birincisi G. S. Sablukov'un, ikincisi de İ. Y. Kraçkovski'nin çevirileridir.

1991'de bağımsızlığını kazanan Kırgızistan'da dine yönelik ciddi bir eğilim tezahür etmiş ve aynı yıl Kur'an-ı Kerim, Ernis Tursunov tarafından Rusçadan Kırgızcaya çevrilmiştir.

Bu çalışmada Kur'an-ı Kerim'in Kırgızca çevirileri kronolojik olarak tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızca, Kur'an-ı Kerim, çeviri, Ernis Tursunov

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, El-mek: gsagolyuksekkaya@gmail.com

THE KYRGYZ TRANSLATIONS OF THE HOLY QURAN

ABSTRACT

The translation of Islamic thought was a necessity for the mass of people who embraced Islam and didn't know the Arabic language. The Quran was the basis of this fact. For the Muslims whom their mother tongue wasn't Arabic, was very difficult to grasp the meaning of the Quran. When the Quran had been translated to their own language, they could understand it.

This sacred text firstly had been translated to Persian, in the time Emir Mansur b. Nuh from Samanoğulları. The tafsir translated to Persian is the one that which was written in Arabic by Muhammed b. Cerir-i Taberı. This tafsir was shortened and based on the text of the Quran and then translated to Persian between lines.

Islam as a state religion is accepted by the Turks, in the tenth century was the time of Karahanids. Turks who translated all the texts of religions they accepted, after being Muslim they began to translate the Quran that is the main source of this religion into their own language. Although to say about anything about the interpreter and the date of the first translation of the Koran into Turkish is imposible, it can be said that the first Persian translation constitutes a model for the Turkish translation.

Kyrgyz translations of the Holy Quran are not available before entering to the Soviet Union. After the loss of independence Kyrgyzstan has been informed about Islamic studies by Russian literature. The majority of the Quran translations in this period, without regard to the original text, are the translations of Western languages, especially French to the Russian. Two Russian translations of the Quran which are based on Arabic text are successful than previous ones. First of them is translated by G.S. Sablukov and the second is translated by İ. Y. Kraçkovski.

After gaining independence in 1991, Kyrgyzstan has manifested a strong tendency toward religion and Holy Quran in the same year, have been translated from Russian to the Kyrgyz by Ernis Tursunov.

In this study, Kyrgyz translations of the Holy Quran will be presented in the chronological order.

Key Words: Kyrgyz, The Holy Quran, translation, Ernis Tursunov

Arap dilini bilmeksizin İslamiyet'i kabul eden halk kitleleri için İslamî düşüncenin tercüme edilmesi zorunluluk hâline gelmiştir ve bu gerçeğin temelinde Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır. Ana dili Arapça olmayan Müslümanlar için Kur'an'ın anlamını kavramak, ancak onun kendi dillerine çevrilmesiyle mümkün olmuştur ve Kur'an tercümelerinin Kur'an'ın bizzat indirildiği döneme kadar uzanan çok eski bir geçmişı vardır. Bir grup İranlı, sahabi Selman el-Farisi'den¹ Arapçayı bilmedikleri için bazı Kur'an ayetlerini Farsçaya çevirmesini istemişler, o da besmeleyi ve Fatiha suresini Farsçaya tercüme etmiştir.²

İslamiyet'in Türkler tarafından devlet dini olarak kabul edilmesi, X. yüzyılda Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir. Kabul ettikleri her dine ait metinleri dillerine çeviren Türkler, Müslüman olmalarının ardından bu dinin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i kendi dillerine tercüme etmeye başlamışlardır.

¹ İranlı Müslümanların ilk örneğini temsil eden Selman el-Farisi'nin hayatı için bk. G. Levi Della Vida (1966): "Salman Al-Fârisi", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, X, 457-458.

² Mahmûd er-Rabdâvî (2008): "Tarih Boyunca Kur'ân Tercümelerinin Amaçları ve Çeşitleri", Çev. Zafer Kızıklı, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII, 3, 280.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu mukaddes metin, önce Samanoğullarından Emîr Mansur b. Nuh (hükümrânlığı H. 350-365/ M. 961-976) zamanında, Maverâünnehirli âlimlerden kurulan bir heyet tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Farsçaya tercüme edilen tefsir, Muhammed b. Cerir-i Taberî'nin Arapça olarak kaleme aldığı kırk ciltlik Kur'an tefsiridir. Bu tefsir, Farsçaya çevrilirken kısaltılmış ve Kur'an metni esas alınarak satır arasında Farsça çevirisi yapılmıştır. Zeki Velidî Togan'a göre Kur'an'ın Türkçeye çevirisi de bu Farsça çeviri ile aynı zamanda, belki aynı komisyonun Türk üyeleri tarafından yapılmıştır.³ Aslında Kur'an'ın Türkçeye ilk tercümesinin tarihi ve mütercimi hakkında kesin bir söz söylemek mümkün olmamakla birlikte ilk Farsça çevirinin Türkçe çeviri için örnek oluşturduğu söylenebilir.

Elimize ulaşan ilk üç çeviri dil özellikleri ve kelime hazineleri göz önüne alındığında Harezmi Türkçesi özelliklerinin de karıştığı Karahanlıcanın son ürünleri ya da Harezmi Türkçesinin başlangıç ürünleri olarak değerlendirilebilir.⁴ Muhammed b. El-Hâce Devletşah eş-Şirazî tarafından H. 734 / M. 1333-1334'te istinsah edilen, günümüzde İstanbul'da Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi 73 numarada kayıtlı olan satır arası tercümeli nüsha; mütercimi, ne zaman, nerede ve kimin tarafından istinsah edildiği hakkında bilgi bulunmayan John Rylands Kütüphanesi Arabic MSS. 25-38'de kayıtlı olan satır arasında hem Farsça hem de Türkçe çeviri içeren nüsha; mütercimi, ne zaman, nerede ve kimin tarafından istinsah edildiği bilinmeyen "Anonim Tefsir" veya "Orta Asya Tefsiri" olarak adlandırılan ve Leningrad Asya Halkları Enstitüsü Kitaplığı Cod. 332'de 2475 numarada muhafaza edilen satır arası kelime kelime tercümenin yanı sıra tefsir de içeren nüsha.⁵ Bu üç çevirinin ardından 764 yılının Rebiülâhîr ayının ortalarında (Ocak-Şubat 1363) tarihinde istinsah edilip günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada muhafaza edilen satır arasında kelime kelime tercümeden başka -birkaç önemsiz istisna dışında- ilave veya tefsir içermeyen nüsha; mütercimi, ne zaman, nerede ve kimin tarafından istinsah edildiği hakkında herhangi bir bilgi mevcut olmayıp günümüzde Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan el Biruni adlı Şarksinaslık Enstitüsü 2008 numarada kayıtlı bulunan satır arasında Türkçe ve Farsça çeviri içeren nüsha da ilk çeviriler arasında sayılır.⁶ Bu çevirilerin ardından özellikle Anadolu sahasında yüzlerce çeviri ve tefsir yapılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in Sovyet Rusya çatısı altına girmeden önceki döneme ait Kırgızca çevirisi bulunmamaktadır. Bağımsızlık yitirdikten sonra Kırgızistan'da İslam hakkında bilgilenmeler, Rusça literatür vasıtasıyla olmuştur. Bu dönemdeki Kur'an çevirilerinin çoğunluğu, orijinal metne hiç bakılmadan Batı dillerinden, özellikle Fransızca çevirilerden Rusçaya aktarılarak yapılan tercümelerdir. Rusça tercümeler içinde Kur'an'ın Arapça metninin esas alındığı, önekilere göre daha başarılı sayılabilecek iki tercümeden birincisi G. S. Sablukov'un, ikincisi de İ. Y. Kraçkovski'nin tercümeleridir.

1991'de bağımsızlığını kazanan Kırgızistan'da bağımsızlıkla birlikte dine yönelik ciddi bir eğilim tezahür etmiş ve bu eğilim, özellikle 2000'li yıllardan itibaren neşriyat alanında da kendini göstermeye başlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'in bağımsızlığın kazanılmasının hemen ardından Ernis Tursunov tarafından Kırgızcaya çevrildiğini görüyoruz:

1. Эрнис турсунов⁷ (Которгон) (1991): *Куран*, Редакциялык коллегия: М. Абдылдаев, Т. Иязалиев, Б. Таңырыков, К. Сулайманова, Т. Кунашов, Атайын редактор: Саты Мамбеталиев, Рецензент: Мелис Абдылдаев, Бишкек, 604 б.

Tursunov'un tercümesi, İ. Y. Kraçkovski'nin Arapçadan Rusçaya çevirip vefatının ardından öğrencileri tarafından 1963'te yayımlanan Kur'an çevirisine dayanmaktadır.⁸

³ Zeki Velidî Togan (1959-1960): "Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair", *İTED*, III, s. 135.

⁴ Bu çeviriler dil açısından değerlendirilirken bu yüzyıllarda Orta Asya'daki edebî dilin gelişmesinde yerel lehçelerin ve Harezmi'nin rolü unutulmamalıdır:

⁵ Bu Kur'an çevirileri hakkındaki ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Argunşah-Gülden Sağol Yüksekaya (2012): *Karahanlıca Harezmiye Kıpçakça Dersleri*, 3. baskı, Kesit yayınları, İstanbul, s. 39-45.

⁶ Bu Kur'an çevirileri hakkındaki ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Argunşah-Gülden Sağol Yüksekaya (2012): *Karahanlıca Harezmiye Kıpçakça Dersleri*, 3. baskı, Kesit yayınları, İstanbul, s. 173-174.

⁷ Otuzdan fazla eseri Kırgızcaya çeviren ve bu çeviriyi Arapçadan değil de, Kur'an'ın Rusça çevirisinden hazırlayan Tursunov, Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra İncil ve Zebur'u da çevirmiştir.

⁸ И.Ю. Крачковски (1963): *Коран, Перевод и комментарии*, Москва.

Fatiha suresi ile başlayan kitapta, “Assaloomu Aleykum, Aziz İnsan” başlığı altında söz konusu surenin transkripsiyonu, sure hakkında kısaca bilgi ve Kırgızca evirisi verilmiştir. Fatiha suresinin Rusça çevirisini de veren Tursunov, İ. Y. Kraçkovski ile G. S. Sablukov’un çevirilerine dayandığını ifade ederek aynı surenin manzum Rusça evirisini V. A. Eberman’ın 1920’de yaptığı çeviriden almıştır. İkilas “İhlas” suresinin transkripsiyonu ve çevirisinin yanı sıra Kur’an, İncil, Toorat “Tevrat” vb. konular üzerinde genel bilgilerin verildiği, başka kitaplardan alıntılar yapıldığı, Kur’an’ın diğer dillere çevirileri üzerinde durulduğu kısmın ardından, Kaafiruun (Kaapırlar) “Kâfirn”, Felak (Taņ) “Felak” suresi, Kadr (Kadır tn), Nasr (Cardam), Takaasur (Dalalat) “Tekâsür”, Kurayş (Kurayşılar) “Kureyş”, Naasi (İnsan) “Nâs” sureleri ile Mülk (Biylik) suresinin bir kısmının Kırgızca evirisi yapılmıştır.

Kur’an-ı Kerim’in bütünüyle çevirisi 49. sayfada “El-mushafu’ř-şerif” kısmından itibaren yer almaktadır. Bu kısımda surelerin transkripsiyonları verilmemiştir.⁹

Çevirilerin ardından surelerin kronolojik listesi, Kur’an-ı Kerim’deki birtakım kelimeler ile şahıs isimlerinin açıklamalı szlğu (*azan, Ayça, Alla, cinder, cihad, din, zıkr, zamzam, zuhd, Madina, mascid, moldo, Mekke, Muhammed, Omar* vb.), “Ayrım sr, ayattardın transkripsiyası” başlığı altında bazı ayetlerin Kiril harfli transkripsiyonu, “Kuran” başlığı altında Fatiha suresinin transkripsiyonu ve Kırgızca evirisi,¹⁰ “Ak bata berer aldında” başlığı altında Temirali Kunaşov tarafından 1990 yılında yazılan kısım yer almaktadır. Kunaşov eşitli İslamî bilgilere yer verdikten sonra Tursunov’un bu çeviriyi hazırlarken Kur’an’ı Arapçadan Rusçaya eviren İ. Y. Kraçkovski’nin kitabını temel aldığından bahsederek İ. Y. Kraçkovski ile G. S. Sablukov’un Kur’an çevirileri hakkında bilgi verir. “şiltmeler” başlığı altında dipnotların verilmesiyle kitap sona erer.

Kitapta besmeleler “Allanın ısımı menen ırayımduu, ırahımı artık”, “Allanın ısımina ırayımduu, ırahımı artık” ve “t meerimdüü, t booruker Allanın atına” şeklinde çevrilmiştir.

Ernis Tursunov’un aynı yıl içinde bazı surelerin çevirisini de içermekle birlikte tam bir Kur’an meali niteliği taşımayan bir kitabı daha yayımlanmıştır: Эрнис турсунов (Которгон) (1991): *Куран*, Редактор С. Ниязов, Корректор К. Исмаилов, Москвадагы жаштардын Кыргызстан маданий борбору, Москва, 144 б.¹¹

⁹ Sırasıyla: Bet açar (Fâtiha), İzenđi (Bakara), İmran tukumu (Âl-i İmrân), Ayaldar (Nisâ), Nasip (Mâ’ide), Aybanattar (En’âm), Kasaba (A’râf), Olcolor (Enfâl), Toobo (Tevbe), Culus (Ynus), Hud (Hd), Cusup (Ysuf), Krkr (Ra’d), İbrayım (İbrahim), Hicr, Aarılar (Nahl), Sapar (İsrâ), nkr (Kehf), Mariam (Meryem), Ta ha (Tâhâ), Paygambardar (Enbiyâ), Acı (Hacc), Diniyatılar (M’minn), Nur (Nr), Furkan (Furkân), Akındar (şu’arâ), Kumurskalar (Neml), Kısısa (Kasas), Crgmş (Ankebt), rm (Rm), Ulukman (Lokman), Sacda (Secde), Camaattar (Ahzâb), Saba (Sebe), Perışteler (Melâ’ike), Ya sin (Yâsîn), Sapta turgandar (Sâffât), Sad (Sâd), Toptoşkondor (Zümer), Momun (Mü’min), Acıratıldı (Fussilet), Keņeř (şurâ), Casalga (Zuhruf), Tütün (Duhân), gl (Câsiye), Kum dblr (Ahkâf), Muhammed, Ceņiř (Fetih), crlr (Hucurât), Kaf (Kâf), auular (Zâriyât), Too (Tr), Cıldız (Necm), Ay (Kamer), Rahman (Rahmân), Tşlr (Vâkı’a), Temir (Hadîd), Kayaşa (Mücâdele), Aşar (Haşr), İmtıkan (Mmteħine), Katar (Sap) (Saff), Cuma , Eki czdlr (Mnâfıkn), Aldaşuu (Tegâbn), Talak (Talâk), Tıyuu (Tahrîm), Biylik (Mülk), Kalem, Akıykat (Hâkka), çatılar (Me’âric), Nuh (Nh), Cinder (Cin), mkn (Müzzemmil), Camınuuı (Müddessir), Kıyamat (Kıyâme), İnsan (İnsân), Elçiler (Mürselât), Kabar (Nebe), Culuuular (Nâzi’ât), Tnrd (Abese), Aņtarlıuu (Tekvîr), Kıyroo (İnfıtâr), llr (Mutaffifin), Carlıuu (İnşikâk), Munaralar (Burc), Tnd ıguuı (Târik), Uluk (A’lâ), Cabuu (Gâşiye), Taņ (Fecr), şaar (Beled), Kn (şems), Tn (Leyl), Erte menen (Duhâ), Biz apadıkı (İnşirâh), Ancir (Tin), Uyugan Kan (Alak), Kadır tn (Kadr), Aykın Bayan (Beyyine), Zılzaala (Zilzal), Alıp ukandar (Âdiyât), Alaamat (Kâri’a), Arbituuga dalalat (Tekâsür), Diğer (Asr), Uşakı (Hümeze), Pil (Fîl), Kurayşılar (Kureyş), Kayır (Mâ’n), Kavsar (Kevser), Kaapırlar (Kâfirn), Cardam (Nasr), Arkan (Tebbet), İkilas (İhlâs), Taņ nuru (Felak), İnsandar (Nâs).

¹⁰ Bu surenin transkripsiyonu ve evirisi V. Taņırıkov’dan alınmıştır.

¹¹ Fatiha suresinin Arap harfli olarak verilmesinin ardından transkripsiyonu ve Kırgızca evirisinin yer aldığı bu kitap, Kur’an, ayetler, İslam, melekler, yemin, dini içerikli deyim ve atasözleri gibi çeşitli konular üzerinde durulduğu, birtakım duaların çevirisinin verildiği, çeşitli kitaplardan alınan bilgilerin sıralandığı, Müslümanın namaz, oruç, zekât, hac vazifelerinin hatırlatıldığı giriş niteliği taşıyan kısım ile devam etmektedir. Bu kısmın ardından Mülk, Takaasur (Sekiz ayetten oluşan bu surenin yedinci ayeti atlanarak sekizinci ayetine geçilmiştir.), Humaza surelerinin Kiril harfli transkripsiyonu ve Kırgızca evirisi yapıldıktan sonra Tursunov, surelerin çevirisini Kur’an’ın Rusça çevirisinden hazırladığını, zaman zaman da Arapça aslına müracaat ettiğini, bu çevirinin yeri geldikçe Arapça aslına müracaat edilerek kullanılması tavsiye ettikten sonra çeşitli surelerin çevirisine geçer. Bakara suresinin bir kısmının transkripsiyonu ve çevirisinin ardından (İlk dört ayetin transkripsiyonu ve çevirisi yapıldıktan sonra, yirmiye aşkın ayetin sadece Kırgızca

2. Алауддин Мансур (Арапчадан которгон жана түшүндүрмөлүрдү жазган) (1999): *Ыйык Куран*, Долбоор жетекчиси жана башкы редактор: Алишер Сабилов, Илимий Редактор: Рахат Ачылова, Жооптуу редактор: Мырзакмат Карыпкулов, Сап арасы Өзбекче котормого катышкандар: Алымбек Алыбай уулу, Муратбек Жумабайтерин, Бишкек, 653 б.

Özbek mütercim ve İslam âlimi Alauddin Mansur, Kur'an-ı Kerim'i Özbekçeye çevirmiş ve bu çeviri Taşkent'te basılmıştır. A. Mansur, Özbekçe çevirinin ardından Kur'an'ı Kırgızcaya çevirmiş ve bu tercüme ilk olarak 1999 yılında yayımlanmıştır. Çok rağbet gören çeviri daha sonra *Курани карим-кыргызча котормосу жана мааниси*, *Куран карим- жана анын маанилеринин кыргызча котормосу* ve *Курани карим-кыргызча котормосу жана түшүндүрмөсү* adlarıyla önceki baskılardaki Arapça kelimeler Kırgızcalarıyla değiştirilerek çeşitli defalar basılmıştır.

“Assalamu aleykum, aziz okurman!” başlığı altındaki giriş niteliğindeki kısmın ardından tercümeye geçilmiştir. Tercüme kısmında sure hakkında bilgi verilip her ayetin Kırgızca çevirisi yapıldıktan sonra gerek görülen yerde “Tüşündürmө” başlığı altında tefsire geçilen kitapta sadece Fatiha suresi Arap harfli olarak da verilmiştir. Çeviride kullanılan Arap dilindeki tefsir kitaplarının listesi verildikten sonra “Alla Talanın көркөм ысımdarı” kısmında Allah'ın adları ve Kırgızca karşılıkları sıralanmıştır.

Sure isimlerinin Kırgızcaya çevrilmediği kitapta, besmele “Meerimdüü cana ırayımduu Allahın atı (ısmı) menen (baştaymın)” şeklinde çevrilmiştir.

3. Исмаилов, Абдышүкүр, Дүйшөн Абдыллаев, Садикас Доолов, Садык Гавай (Которгондор) (2006): *Ыйык Куран. Маанилеринин кыргызча котормосу менен*, Редактор: Шерназар Шүкүров, Корректор: Куттугалы Закиров, Бишкек, 604 б.

çevirileri verilir.), sadece bazı ayetlerinin yer aldığı Aali-İmran, Nisaa (Ayaldar), Maaida (Nasip), An'aam (Aybanattar), A'raaf (Kasaba), Tauba (Toobo), Yunus (Cunus), Hud (Ya Hud), Yusuf (Cusup), İbrahim (İbrayım), Hicr, Mariyam (Maryam), Nacc (Acı), Nur, Şauara (Akındar) “Şu'arâ” (Bu surenin tamamı verilmekle birlikte 227 ayetten oluşan surenin son ayeti ikiye bölünerek Kırgızcaya çevrildiği için ayet sayısı 228'e çıkmıştır.), Kısas, Rûm, Muhammad (Muhammed), Hucuraat (Ücürölör), Mucadala (Talaş), Haşar (Aşar), Mumtahina (Sınavluucu), Munaafikin (Eki cüzdülör), Talak, Tahrim (Tıyuu), Nuh, Naba (Kabar), Şams (Kün), Layl (Tün), Duha (Tağ), A-lam naşrah (Biz açpadıkı), Tiin (Ancir), Kadr (Kadır tün), Zilzala (Zilzaala), Aadiyat (Uçkandar), Kaariya (Alaamat), Kurayş (Kurayşılar), Kaafiruun (Kaapırlar), Nasr (Cardam), İhlaas (Ikılas), Falak (Tağ nuru), Naas (İnsandar) sureleri Kırgızcaya çevrilmiştir (Leyl suresinden itibaren “Kâri'a” suresi hariç olmak üzere surelerin bütün ayetlerinin çevirileri yapılmıştır.). “Tılmeç tuuraluu maalimat” başlığı altında kısaca mütercimnin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, M. Asankulov ile M. Aliyev tarafından yazılan Hz. Muhammed'in hayatı hakkında bilgilerin yer aldığı “Muhammeddin ömür-bayanı” kısmı gelmektedir. Bu bilgilerle kitabın Kur'an tercümesi kısmı sona ermiş olmalı ki ardından ön söz niteliğinde “Baş söz” kısmı gelmektedir. Burada çeşitli dinî konular üzerinde durularak İslam âleminde Kur'an-ı Kerim adıyla anılan kitaba Kırgızların sadece *Kur'an* dedikleri, ancak İslamî eğitim almış olanların *Kalami Şarip (Iyk Söz)* olarak adlandırdıkları, Kırgızlar arasında İslamiyet'e ilginin artmaya başladığı, Kur'an'ı okuyup öğrenenler için bu kitapta elifbaya da yer verildiği, namaz dualarının Kırgızcaya çevrildiği, bu kitabı hazırlarken çoğunlukla Türkiye'de neşredilen Türkçe, Kazakça din kitaplarından faydalandığı belirtilir. Bu kısmın ardından *sabaklar* “dersler” bölümüne geçilir. Sırasıyla: 1. *Kuran-i Kerim alfabeti* “Kur'an-ı Kerim alfabeti”. 2. *Araketter* “harekeler”. 3-7. *Aripterdin söz başında, ortosunda cana ayağında cazılıştarı I-V* “Harflerin söz başında, ortasında ve sonunda yazılışları”. 8. *Sükün* “sükûn”. 9. *Taşdid* “teşdit-şeddeleme”. 10. *Tanvin* “tenvin”. 11. *Madd aripteri (sozulma aripter)* “uzun harfler”. 12. *Sozulma alif cana anın orduna koldono turgan vav cana ya aripteri* “Uzun elif ve onun yerine kullanılan vav ve ya harfleri”. 13. *Cazuuda körsötülbögön madd (sozulma) aripteri* “yazıda gösterilmeyen uzun harfler”. 14. *Alip lam aykaşının okuluşu* “Elif lam'ın okunuşu”. 15. *Huruflı Mukatta: a*. 16. *Azan cana takbir (ikamet)* “ezan ve tekbir”. 17. *Namaz dubaları* “namaz duaları”. 18. *Namaz sürölörü* “namaz sureleri” Bu bahiste surelerin Arap harfli metni ve Kırgızca çevirisi yer almaktadır: 1. Faatiha sürösü, 2. Fil sürösü, 3. Kurayş sürösü, 4. Maaguun sürösü, 5. Kavsar sürösü, 6. Kaafiruun sürösü, 7. Nasır sürösü, 8. Abuu Lahab sürösü,¹¹ 9. İklas sürösü, 10. Falak sürösü, 11. Nas sürösü, 12. Aayatul-Kursi. Kitapta, besmele -çevrilmediği sureler de bulunmakla birlikte- şöyle çevrilmiştir: “Eñ kayrımduu, ırayımduu Allanın ısmına!”, “Eñ booruker, ırayımduu Allanın ısmına!”, “Ötö ırayımduu, ötö kayrımduu Allanın ısmına!”, “Ötö meerimdüü, ötö ırayımduu Allanın ısmına!”, “Ötö kayrımduu Allanın ısmına!”, “Allanın ısmına ırayımduu, rahımı artık!”, “Eñ kayrımduu, booruker Allanın ısmına!”, “Booruker, meerimdüü Allanın atı menen baştaymın!”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu çeviri, surelerin Arapçalarını ve Kırgızca çevirilerini içermektedir. Sure isimleri Arapçadaki biçimleriyle verilmiş, sayfa altında Kırgızcaları yazılmıştır. Dipnotlarda gerek görüldükçe açıklamalar yapılmıştır. Oldukça rağbet gören tercüme çeşitli defalar basılmıştır.

Kitapta, besmele Kırgızcaya “Meerimdüü, İrayımduu Allantın atı menen” şeklinde çevrilmiştir.

4. Алымбеков, Надырбек (Которгон) (2008): *Куттуу Куран, Кыргызча мааниси*, Редакциялык кеңеш: Мамасабыр Молдо Досболов-Төрага Абдышкр Ажы Нарматов, Чубак Ажы Жалилов, Замир Кары Ракиев, Бейшенбек Ажы Бекешев, Бишкек, 688 б.

Şair Nadırbek Alimbekov tarafından yapılan bu tercüme manzumdur. Mütercimin 14 mısralık manzum girişinin ardından önce kitabın baş redaktörü Mamasıbir Moldo Dosbolov’un, sonra da Çubak Acı Calilov’un giriş niteliğindeki yazıları yer almaktadır. Abdışkr Narmatov’un sunuş yazısı ve Fatiha ve İhlas surelerinin Arapçalarının ardından hece vezniyle kaleme alınan Kur’an tercümesi başlar ve sadece surelerin Kırgızca çevirileri verilir. Sure isimlerinin Kırgızcalarının da verildiği çevirinin sonunda tercümede kullanılan kitapların listesi verilmiştir.

Kitapta, besmele “(Eki dynnn) meermanı, ırayımduu Allanın atı menen” şeklinde çevrilmiştir.

İslam akidesine uygun olmadığı gerekçesiyle müftülüğün ilk baskısını onaylamadığı tercüme, üzerinde çok tartışma bulunmasına rağmen ikinci baskısında onaylanmıştır.

5. Асылбек Бектенов, Башарат Ахмад Шахид (Которгон), *Курани Карим. Арабча текст жана кыргызча котормо*, Бишкек, 2008, XI+1008+I-VI+67 б.

Ahmediye cemaati tarafından yayımlanmış bir tercüme olup Urduçadan çevrilmiştir. Surelerin Arapçalarını ve Kırgızca çevirilerini içeren kitapta, çeviriye geçmeden önce sureler hakkında kısaca bilgi verilir. Surelerin çevirisinin ardından Kur’an okunup bitirildikten sonra okunacak duanın Arapçası ve Kırgızca çevirisi yer almaktadır. Bu duanın ardından “Srlrdn krstkçt mazmunundağı temalardın tizmegi” kısmında temalar ve bu temaların hangi sayfada yer aldığı, “Srlrdn krstkçt mazmunu” kısmında temalar, bu temaların geçtiği sure ve ayetlerin listesi verilmektedir. “Ayırım szrdn cana terminderdın tşndrms” kısmında ise Kur’an’da geçen birtakım kelimelerin anlamının verildiği bir tür sözlük yer almaktadır.

“Çeksiz ırayım kıluçu, surabastan berç cana kayra-kayra ırayım kıluçu Allanın atı menen” şeklinde çevrilen besmele de kitapta ayet olarak kabul edilmiştir.

6. Абдыкалык уулу, Шамсуддин (Которгон жана тşндрмлрн жазган) (2009): *Ыйык Кураан жана маанилеринин котормосу*, Башкы редактр: Абдушакр Нарматов, Диний редактр: Толкунбек Арсен уулу, Адабий редактр жана менеджер: Мухаммад-Садык Элибай уулу, Корректорлор: Арзыкул Райымкулов, Хамза Хакимов, Бишкек, XXXV+869 б.

Surelerin Arapçalarını ve Kırgızca çevirilerini içerir. Dipnotlarda gerek görüldükçe tefsire yer verilen kitapta, sure isimleri Arapça olarak yazılmış, dipnotlarda Kırgızca çevirileri gösterilmiştir.

“Baş söz” kısmındaki Ormonov Ulukbek Zulpukaroviç ile mütercim ve baş redaktrn yazılarının ardından “Allah Taalanın 99 keremett ısımı cana sıpattarının maanisi” kısmında “esma-i hüsna”nın Kırgızca karşılıkları ve açıklamaları yer almaktadır. Bunların ardından Kur’an okumanın fazileti ile tilavet secdesi üzerinde durulur ve “Mazmunduk tşnktr” kısmında Kur’an’daki çeşitli konuların dizini gösterilir.

Besmele “İrayımduu, Meerimdüü Allahtın ısımı menen” şeklinde çevrilmiştir.

7. Шейх Шамсуддин Хакимов (Которгон) (2013): *Ыйык Куран Аяттарынын манилеринин котормосу Кыргыз тилинде*, Редактор: Шейх Айдарбек Кабулов иле Шейх Нематулла Кадаев, Падыша Фахд Атындагы Куран Басмаканасы Комплекси, Мединетил-Мневвере, 1139 б.

Surelerin hem Arapçalarının hem de Kırgızca çevirilerinin verildiği kitapta, dipnotlarda açıklamalar yapılmış ve sure isimlerinin Kırgızca karşılıkları yazılmıştır. Çevirilerin ardından “Mazmunduk tşnktr ce Kuran Entsiklopediyası” kısmı yer almaktadır.

Besmele "İrayımduu, Meerimdüü Allahtın atı menen (baştaymın)" ve "İrayımduu, Meerimdüü Allahtın ısımı menen" şeklinde çevrilmiştir.

8. Mursel Ahiskalı, *Kırgızca Kur'an-ı Kerim Meali-Кыргызча Куран Карим котормосу* (Elektronik meal: <http://mursel-ahiskali.blogspot.com/2014/02/krzca-kuran-kerim-meali.html>)

Sadece Kırgızca çeviriden ibaret olan ve gerek görüldüğünde dipnotlarda açıklamaların yer aldığı bu tercümede besmele "Meerimdüü, İrayımduu Allanın atı menen" şeklinde çevrilmiştir.

KAYNAKÇA

- ARGUNŞAH, Mustafa-Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA (2012): *Karahanlıca Harezme Kıpçakça Dersleri*, 3. baskı, Kesit yayınları, İstanbul.
- ERŞAHİN, Seyfettin (1996): "Sovyetler Birliğinde Kur'an'a Yaklaşımlar", *İslami Araştırmalar*, 9, 1-4, 231-239.
- HABİBOV, Aslan (2008): "İmâmiyye Şîası'nın Tefsir Tarihi ve Günümüze Ulaşan En Eski Şîi Tefsirler", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 207-251.
- HAYIT, Baymirza (1986): "Sovyetler Birliğinde İslam Araştırmalarının Temayülleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 41, 183.
- КРАЧКОВСКИ, И.Ю. (1963): *Коран, Перевод и комментарии*, Москва.
- er-Rabdâvî, Mahmûd (2008): "Tarih Boyunca Kur'an Tercümelerinin Amaçları ve Çeşitleri", Çev. Zafer Kızıklı, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII, 3, 279-290.
- РАЙЫМКУЛОВ, Арзыкул (2009): "Кыргызча Кураан котормолору. Каталар жана сабактар", *Ислам Нуру*, Сентябрь, б. 5.
- САБЛУКОВ, Г. С. (1878): *Коран, Перевод с арабского языка*, Казань.
- VİDA, G. Levi Della (1966): "Salman Al-Fârisî", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, X, 457-458.

GREK HARFLİ KARAMANLICA KİTABELERDEKİ ALINTI ÖĞELER ÜZERİNE*

*Zuhal KÜLTÜRAL***

ÖZET

Türk dili tarih boyunca birçok alfabe ile yazılmıştır. Bu alfabelerden biri de Yunan alfabesidir. Karamanlılar Anadolu'daki Türkçe konuşan ve yazılarında Yunan alfabesini kullanan Ortodoks Hristiyanlardır. Özellikle Anadolu'da Karaman, Konya, Kayseri, Isparta, Burdur, Aydın, Karadeniz'in sahil bölgesi ve İstanbul'da yaşamışlardır. Karamanlılar 11. yüzyılda Anadolu'da, özellikle Toros dağlarına Bizans tarafından yerleştirilen askerlerdi. Kurtuluş Savaşı döneminde Milli Mücadele yanlısı bir tutum sergilemişler fakat dinlerinden dolayı Rum milletinden sayılmışlardır. Şu anda çoğu 1926'daki nüfus mübadelesinden beri Yunanistan'da yaşamaktadır. Kullandıkları Grek alfabesi ile çeşitli eserler ortaya koymuşlar ayrıca bu alfabeyi çeşitli kitabelerde kullanmışlardır. Grek alfabesi ile yazılmış olan bu kitabeler Türk dili ve tarihi açısından önem taşımaktadır. Grek harfli Türkçe metinler Türkçenin Arap alfabesiyle yazılan metinlerindeki sorunların çözümde alternatif bir alfabe olması yönüyle önemlidir. Karamanlica metinlere ilk kez İstanbul'un fethinden sonra rastlanmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren Grek alfabesi ile yazdıkları eserlerle zengin bir Türkçe edebiyat geliştirmişlerdir. XVIII. yüzyılın başından itibaren de basılı eserler de karşımıza çıkmaktadır. İlk basılan Karamanlica eser 1718 tarihlidir. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Karamanlı ağzındaki alıntı öğeler Nevşehir, Isparta, Niğde taraflarındaki kilise kitabeleri, Tokat ve Isparta'da bulunmuş mezar kitabeleri ve daha önce bazı araştırmacılar tarafından yayımlanan çeşitli örneklerden derlenmiştir. Bu çalışmada Grek harfleriyle yazılmış kitabelerdeki Arapça ve Farsça kelimeler ve ses değişiklikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karamanlica, Grek harfli kitabeler, Arapça Farsça alıntı öğeler.

LOAN WORDS OF SCRIPTS IN CARAMANIAN LANGUAGE WITH GREEK ALPHABET

ABSTRACT

Turkish language has been written with many alphabets throughout history. Caramanians were Orthodox Christian in Anatolia that they speak Turkish and use Greek alphabet in their texts. They particularly lived in Anatolia, for instance in Karaman, Konya, Kayseri, Isparta, Burdur, Aydın, Black Sea area, Istanbul. Caramanians were managed by Byzantion as paid soldiers in Anatolian area in 11. century, espacially in the Toros Mountains.

* Türk Dil Kurumu ve Nevşehir Üniversitesi işbirliğiyle düzenlenen Karamanlı Türkçesi Çalıştayında sunulan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş şeklidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: zuhal.kultural@marmara.edu.tr

Now, They have lived in Greece since the population replacement in 1926. They have generated a literature with this script. In addition to Caramanian Turks have been used Greek alphabet on house appliances, gravestones etc. Greek lettered Turkish texts are very important that they are alternative alphabet for the solution of problems in Turkish texts written in Arab alphabet. This inscriptions that written Greek alphabet are so important of Turkish language, culture and history. In this study, we concerned on Arabic and Persian Word inscriptions which written Greek alphabet of Caramanian Language.

Key Words: Caramanian language, Inscriptions, Arabic and Persian Loan words,

İç Anadolu’da, özellikle Nevşehir, Niğde, Konya, Kayseri, Isparta, Karadeniz’in sahil bölgesi ve İstanbul’da dağınık bir halde yaşayan ve Türkçe konuşup yazan Ortodoks-Hristiyan Türkler Karamanlı, Grek harfleriyle yazdıkları Türkçe metinler de Karamanlca olarak adlandırılmaktadır. Karamanlıların etnik kökenleri hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Eckmann, bu görüşleri iki grupta toplamış ve Karamanlıların Selçuklular zamanında Bizanslılarla ilişkiler sonucunda Hristiyanlığı kabul etmiş Türklerin torunları olduklarını; birçok hususun da bu ikinci görüşü destekler mahiyette olduğunu belirtmiştir.¹ Karamanlılar XVI. yüzyıldan itibaren Grek alfabesi ile yazdıkları eserlerle zengin bir Türkçe edebiyat geliştirmişlerdir. XVI. yüzyılın ilk yarısı ile XX. yüzyılın ilk yarısı arasında devam eden dönemde yaşayan Karamanlı ağzı hakkındaki bilgileri bıraktıkları eserlerden öğrenmekteyiz. XV.-XVII. yüzyıllar arasındaki yazma eserlerin yanı sıra XVIII. yüzyılın başından itibaren basılmış eserler de bulunmaktadır. İlk basılan Karamanlca eser 1718 tarihlidir. Karamanlı Türkçesine tercüme edildiğini bildiğimiz en eski eser ise İstanbul’un fethinden sonra ilk Ortodoks patriği Gennadios’un *İtikadname* adlı eseridir. Ayrıca Adalia (Antalya)’lı Serapheim’in tercüme ettiği eserler de geniş bir yer tutmaktadır. Karamanlca eserlerin bibliyografyasının ilk üç cildi S.Salaville-E.Dalleggio d’alessio, son iki cildi ise Evangelia Balta tarafından hazırlanmıştır.² İstanbul, Atina, Venedik’te yayımlanmış birçok Karamanlca eser vardır. Bu eserlerin çoğu Yunanca’dan tercüme edilmiştir ve dinî konuları ihtiva etmektedir. Çeşitli araştırmacılar bu eserlerin standart Osmanlı Türkçesi ile değil, mahallî Karamanlı ağzı ile yazıldığını belirtmektedirler.³

Eckmann, “Anadolu Karamanlı Ağzlarına Ait Araştırmalar” adlı makalesinde Karamanlcanın nasıl bir dil olduğuna ilk defa Jacob’un değindiğini ve Karamanlı ağzlarına ait ilk araştırmanın Huart tarafından yapıldığını; bu alandaki en ciddi araştırmanın ise Dimitriev’e ait olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca 1756-1818 yılları arasında basılmış sekiz Yunan harfli kitaba dayanarak Karamanlca eserleri dil özellikleri bakımından iki ana grupta sınıflandırmıştır.

1. Doğrudan doğruya edebî Türkçe ile yazılan eserler, Arap harfleriyle yazılmış Türkçe eserlerin Yunan harfleriyle yapılmış neşirleridir. Bu gruba giren eserler yenidir ve transkripsiyon sistemleri genellikle doğru olması ve kelimelerin vurgusunu göstermeleri bakımından faydalıdır. Pröhle’de örneği görülen Ahmet Mithat’ın bir romanı, ayrıca Rumlar için yazılmış Türkçe gramer ve lugatlar bu gruba dâhil edilmiştir. Bu gramerlerde, Arap alfabesiyle yazılmış metinler bir de Grek harfleriyle tekrarlanmıştır.

2. Halk unsurlarıyla karışık bir yazı dili ile meydana getirilmiş eserler de dili edebî Türkçe’ye yakın olup halk diline ait bazı fonetik özellikler gösterenler ve bu özelliklerin yanı sıra, Karamanlca metinlerde rastlanan bazı özellikleri ihtiva eden metinler; ağız özelliklerinin daha fazla bulunduğu Mukaddes kitap tercümeleridir.⁴

Karamanlılardan kalan Grek harfli kitapların yanı sıra Nevşehir, Konya, Niğde ve Isparta gibi illerde bulunan bazı mezar taşları, çeşitli kilise ve çeşme kitabelerinin Grek harfli metinleri, çevriyazı ve resimleri

¹ Geniş bilgi için bk.J. Eckmann, “Anadolu Karamanlı Ağzına Ait Araştırmalar, I, Phonetica; “Yunan Harfli Karamanlı İmlası Hakkında” *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1950, s. 27-51; *Philologia Turcica Fundamenta*, II, s. 819-835

² O.F. Sertkaya, “Anadolu Karamanlı Ağzı Metinleri Üzerine”, *Journal of Turkish Studies*, 28/II Günay Kut Armağanı IV, s. 2, 2004.

³ Geniş bilgi için bk. Eckmann 1988, 89-90; Tekin 1997, 107-108; Eyice 1962, 373.

⁴ Geniş bilgi için bk. Eckmann, J. “Anadolu Karamanlı Ağzlarına Ait Araştırmalar I Phonetica” *DTCFD*, C.VIII, s. 165-200, Ankara 1950

ile birlikte yayımlanmıştır. Anadolu'nun pek çok yerinde, bilhassa iç Anadolu'da hayli çok sayıda Grek harfli Türkçe yazılar bulunduğunu ifade eden Semavi Eyice, bu yazıların mezar taşlarından başka kilise ve çeşme kitabelerinde, özellikle kilise ve ev eşyaları üzerinde bulunduğunu da belirtmektedir.⁵ Semavi Eyice, Harun Güngör, Gürsel Korat, Niğde, Nevşehir, Konya, Ürgüp'te bulunan çeşitli kitabeleri yayımlamışlardır. Anastas Yordanoğlu, Balıklı Meryemana Rum Kilisesi'nin zeminindeki Karamanlı mezar taşları üzerinde bir tez çalışması yapmıştır.⁶

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Karamanlı ağzındaki alıntı ögeler, Semavi Eyice, Nevşehir, Isparta, Niğde'nin Kumluca köyü kilise kitabeleri ile Tokat ve Isparta'da bulunmuş mezar kitabeleri⁷, Harun Güngör'ün yayımladığı Karamanlca Grek alfabeli Türkçe'bir kitabe⁸, Karamanlca Üç Kitabe⁹, Niğde Nevşehir Yöresinde Karamanlca Kitabeler¹⁰, Gürsel Korat, Niğde / Konaklı köyü Aziz Vlasios Kilisesinin iki kitabesi, Niğde Yeşilburç köyü Ayios Stefanos kilise kitabeleri (üç ve altı satırlık iki metin), Niğde Yeşilburç köyü Ayios Theodoros şapeli kitabesi, Ürgüp Yeni Cami Mahallesi, Rum hamamı kitabesi, Nevşehir / Derinkuyu Suvermez kasabasında bir evin kapısında bulunan yazı ile daha önce S. Eyice ve H. Güngör tarafından yayımlanmış olan iki kitabe¹¹ Karadeniz Ereğlisi'nde bir çeşme yazıtı gibi örneklerden derlenmiştir.

Yukarıda bahsedilen kitabeler Grek harfleriyle yazılmıştır. Ancak, az sayıda da olsa bazılarında üstte Arap harfli, altta Grek harfli metinlerin bulunduğu örnekler de görülmektedir. O.F. Sertkaya, "Anadolu Karamanlı Ağzı Metinleri Üzerine" adlı makalesinde Karadeniz Ereğlisi'nde bir çeşme yazıtının, üstte Arap, altta Grek harfli metnini örnek vermiştir.¹² Kitabelerdeki alıntı ögeler, bazı özel adlar, *efendi*, *Ortodoks*, *kilise*, *hristiyan*, *epitropos*¹³ gibi kelimeler ve ay adları dışında, çoğunlukla Arapça, Farsça kelimeler ve terkiplerdir. Edebî eserler üzerinde yapılan çalışmalarda Karamanlı Türkçesi'nin fonetik özellikleri çeşitli örnekler de verilerek değerlendirilmiştir. Niğde, Nevşehir, Konya, Ürgüp civarında bulunan Grek harfli kitabelerin yayımlanmış metinleri üzerinde bu tür bir araştırma yapılmamıştır. Bu bakımdan kitabelerden derlediğimiz alıntı ögeler, imlâ özellikleri, geçirdikleri fonetik değişiklikler açısından değerlendirilerek Arapça, Farsça tamlamalar, birleşik şekiller, bazı alıntı ekler ve kelimelerin farklı kullanılışları örnekleriyle ele alınacaktır.

1.İmlâ ile ilgili hususlar

Türkçe bazı seslerin Grek alfabesiyle yazımındaki güçlükler, kitabeleri yazan kişilerin Arap harfli imlâ konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması gibi nedenlere bağlı olarak metinlerde standart bir imlâ olduğu söylenemez.

Eckmann'ın "Yunan Harfli Karamanlı imlası hakkında" adlı makalesinde bu husus dile getirilmekte ve örnek olarak 'Osmanlıca okumak bilenlere ihtar' başlıklı yazı ile birlikte Karamanlca transkripsiyon alfabesi verilmektedir.¹⁴ Yazıda, halkın çoğunun Osmanlıca'yı okuyabildikleri halde yazmayı bilmediklerinden, bu yüzden de bazı hatalar yaptıklarından bahsedilmektedir. Bununla birlikte, Karamanlca edebî metinler üzerinde yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında kitabe metinlerinin imlâsındaki farklılıkların daha az olduğu görülmektedir.

⁵ Semavi Eyice, "Anadolu'da 'Karamanlca' Kitâbeler", *Belleten*, C.XXXIX, S. 153, s. 25-48, Ankara 1975; Semavi Eyice, "Anadolu'da 'Karamanlca' Kitabeler (Grek Harfleriyle Türkçe Kitabeler) *Belleten*, C. XLIV, S: 176, s. 683-696), Ankara 1980

⁶ A. Yordanoğlu, *Türkiyat Enstitüsü Mezuniyet Tezi* No: 1413, İstanbul 1973, s. 417. Geniş bilgi için bk. O.F. Sertkaya, "Anadolu Karamanlı Ağzı Metinleri Üzerine", *Journal of Turkish Studies*, 28/II Günay Kut Armağanı IV, s. 9, 2004.

⁷ S. Eyice, "Anadolu'da Karamanlca Kitabeler (Grek Harfleriyle Türkçe Kitabeler), *Türk Tarih Kurumu Belleten* 1975, s.25-48; (Eyice: *Türk Tarih Kurumu Belleten* 1980,s.684-695)

⁸ H. Güngör, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık 1984, S.33, s. 95-101.

⁹ H. Güngör, *Türk Dünyası Tarih Dergisi* Ekim 1989, C.III, s. 29-31

¹⁰ H. Güngör, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Aralık 2000, s. 44-46

¹¹ Geniş bilgi için bk. Gürsel Korat, "Karanlıktaki Dil. Karamanlca" *Atlas, Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*, Sayı 125, Ağustos 2003, s. 54-76. (Fotoğraflar: Şebnem Eraz)

¹² O.F.Sertkaya, *a.g.m.*, 2004, s.3

¹³ S. Eyice, "Anadolu'da Karamanlca Kitabeler" adlı yazısında Sille'de Hagios Mikhael Kilisesi Tamir Kitabesi açıklamalar bölümünde, *epitropos* kelimesinin Karamanlılar arasında kullanılan az sayıdaki Grekçe kelimelerden biri olduğunu ve mütevellî karşılığında kullanıldığını belirtmektedir *Belleten*, C.XXXIX, Ocak 1975, No: 153, s. 34.

¹⁴ O.F. Sertkaya, *a.g.m.*, s. 4

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Kitabelerde (b) ünsüzü Karamanlıca diğer eserlerde olduğu gibi gerek Türkçe gerek alıntı kelimelerde (p) ile yazılmıştır:

a. Pirateri < birâderi; ΠΙΡΑΤΕΡΗ (Eyice, Silifke Müzesindeki ikinci mezar taşı, 1975, s. 40).

İpatet < ibadet ΠΑΤΕΤ (Güngör, Kayseri Endürlük -Andronike- köyünde bir kilise kitabesi, 1984, s.100)

b.(d) ünsüzü genellikle (t) ünsüzüyle yazılmıştır.

Tintarlere < dindârlere ΤΙΝΤΑΡΛΕΡΕ (Güngör, Niğde Yukarı Kayabaşı kilise kitabesi, 2000, s. 46)

Tevel(i)uti < tevellüdü ΤΕΒΕΛΛΟΥΤΗ (Eyice, Silifke Müzesindeki bir mezar taşı, 1975, s. 31).

Asırınte <asrında ΑΣΗΡΗΝΤΕ (Güngör, Kayseri Endürlük -Andronike- köyünde bir kilise kitabesi, 1989, s. 100)

Tarih olarak daha geç dönemde bazı kitabelerde (d) ünsüzünün Δ (delta) ile yazıldığı da görülmektedir.

H. Güngör'ün yayımladığı 1890 tarihli, Nevşehir-Ürgüp Merkez Hamam kitabesinde (d) sesi (Δ), ΕΒΛΑΔΗ BATAN (evlad-ı vatan) tamlamasında ve ΓΙΑΔΕΤΔΙΡΗ (giadetdirir / yâdetdirir). kelimesinde (Güngör: 2000, s. 46); yine H. Güngör tarafından yayımlanmış 1886 tarihli Kayseri Talas ilçesinde bir kilisenin tamiri kitabesinde ΠΙΡΙΝΔΕ (pirinde<birinde) kelimelerinde (d) sesi (Δ) ile yazılmıştır.

c. (c) ünsüzü (tz) çift ünsüzüyle yazılmaktadır.

Müçetteten ΜΟΥΤΖΕΤΕΤΕΝ (Güngör, Kayseri Endürlük -Andronike- köyünde bir kilise kitabesi, 1984, s. 100)

d.(ş) ünsüzü Grek alfabesinde olmadığı için (s) ile işaretlenmiştir.

Masalah < maşallah; ΜΑΣΑΛΛΑΗ (Korat 67) “Aziz Vasileostan *bahsistir*. < bahşıştir PAXCICTIP , (Güngör, Konaklı Mistili kasabası Kitabesi, 2000,45)

Sefaati-ılan < şefaati ilen; ΣΕΦΑΑΤΗΛΑΝ (Eyice, Sille’de kilise tamir kitabesi, 1975, s.33)

1886 tarihli Kayseri Talas ilçesinde bir kilisenin tamiri kitabesinde şehir-i ma(y)ıs ΣΕΞΡ-Ι ΜΑΪΣ tamlamasında ş ünsüzü birinci Σ (sigma) üzerine nokta konmak suretiyle işaretlenmiştir. (Güngör: 1989)

Bazı kelimelerin imlâsındaki farklı şekiller

Kilise <kilîsâ <Fars. Kelîsâ < Yun.Ekklesia’dan kilise şekliyle dilimize yerleşmiştir. Kitabelerde, *Ekklesia*, (Eyice, İsparta’da kilise kitabesi, 1980,s.688); *Ekklesimizi*, *Kilisa* (Eyice, Nevşehir kilise kitabesi, 1980, s.684-86) gibi değişik şekillerde yazılmıştır. Bazı çalışmalarda kelime başındaki (e)sesi ünlü türemesi olarak değerlendirilmektedir. Kelimenin asıl imlâsı göz önüne alındığında, kelimenin aslındaki (e) sesi önceleri muhafaza edilmiş, daha sonra *kilise* şeklinde Türkçeleşmiş olarak kullanılmış ve kelimenin aslında bulunan(e) sesi düşmüştür.

Orthodoksos< (Eyice, İsparta kilise kitabesi, s.688); ortodosuslara (Güngör, Niğde Konaklı (Mistili) kasabası kilise kitabesi)

Ortodoks (Fr.Orthodoxe<Lat.<Yun. Orthódoksos¹⁵

Hristian “tzoumle orthodoxos *khristianların* imtat ve garetleri ile”(Eyice, İsparta Kilise Kitabesi, s. 688)

Ephenti kelimesi Yunanca *afendis* < *authentēs* “kendi kendine iş gören; mutlak hâkim” anlamında bir kelimedir. Kelime Türkçe’den Arapça’ya da geçmiştir. Kitabelerde *Efentimiz* < efendimiz; (Güngör, Niğde Konaklı (Mistili) kasabası kilise kitabesi); *Ephentimizin* (Eyice, İsparta kilise kitabesi, s.688) gibi değişik şekillerde yazıldığı görülmektedir.

¹⁵ (Topaloğlu, c.33, s. 2402).

1. Ünsüzler

Alıntı kelimelerde ünsüz teklesmesi

Gerek edebî metinlerde gerek bizim kaynak olarak kullandığımız kitabelerde alıntı öğelerde, özellikle Arapça bazı kelimelerde ünsüz teklesmesi örnekleri bulunmaktadır. Gürsel Korat'ın yayımladığı Nevşehir <Derinkuyu, Suvermez kasabasında bir ev kapısındaki yazıda şu ifadeler var. (s.67)

“14 April 1912 Masalah Yarabi bu hane senindir. Bu hanedekileri esirge Amin. Çerioğlu Hacı Aspar”.Örnekte görüldüğü gibi Masalah < maşallah; Yarabi< Yâ Rabbi, kelimeleri tek ünsüzle yazılmıştır.

Diğer kitabelerde mukates < mukaddes (H. Güngör tarafından yayımlanmış Kayseri Endürlük - Andronike- köyünde bir kilise kitabesi, 1984, s.100)

Tehamoul egle- < tahammül; (S. Eyice, Niğde müzesindeki kitabe 1975, s. 43-44)

Tikatlı < dikkatli; (S. Eyice, Niğde Kumluca köyü kilise kitabesi, 1980, s.691)

Kafasına< kâffesine. Uzun ünlüyü göstermek için çift (a) “KAAΦACINA” işaretlenmiştir.

Arapça “bütün, tüm” anlamında kullanılan kâffesine kelimesi H. Güngör tarafından neşredilmiş Niğde-Konaklı (Mistili) kasabası kilise kitabesinde kaafasınay şeklinde okunmuş. Kitabenin Grek harfli metni ve çevriyazıya aktarılışı şu şekildedir:

“AZIZ BACIAEOCTAN ΠΑΧCICTI

P MICTIAIAEPE NE MOYTAΥ KEΔIΠI (I)

KOPENAEPE PAXMET KAAΦACINA TI

AIITIPANAEP E IRAXMET OACYN TZE

TAEPINE....”

“Aziz Vasileostan bahsisti.

r (Mistililere)ne mutlı kerip (kedip veya gedip okunmalıydı)

Körenlere rahmet kaafasınay (kafasına< kâffesine

Aptıranlere ırahmet olsun cetlerine”

Kâffesine kelimesinin sonunda diğer kelimenin ilk sesi bitişik yazıldığı için metindeki yaptırarlara kelimesi aptıranlere şeklinde okunmuştur. (Güngör, 2000 s. 45).Niğde-Konaklı (Mistili) kasabası kilise kitabeleri II).

Tevel(i)uti < tevellüdü (Eyice, Silifkede bir mezar taşı, 1975 s. 33).

Çift ünsüzle biten Arapça kelimeler

Asırınte <asırında (Güngör, Kayseri Endürlük -Andronike- köyünde bir kilise kitabesi, 1984, s.100)

Asr kelimesi Arapça'dan alıntı bir kelime olup asır şeklinde Türkçeleşmiş biçimiyle dilimize yerleşmiştir. Çift ünsüzle biten Arapça kelimelerin kitabelerde asır, ecir, sabır, gibi yalın hâlde kullanılışlarının yanı sıra, çekime girmiş şekillerinde de orta hece ünlüsünün korunduğu görülmektedir. Eciri<ecri; (Eyice, Sille'deki kasabada kilise kitabesi, 1975, s. 33); Kapirime< kabirime; (Sertkaya, s. 15)

Sille'deki kilise kitabesi metninden şu örnekleri verebiliriz:

“Seſketlou Soultan Mahmout efentimiz ihsan eileti emri

Epitropos zarraf Hâ Elia oltou tekmil nazırı

Mihael Arhengelosun sefaati-ılan Haktaale

İmtat eten(n)ere ve zahmet çekennere vere eciri. Sine 1833”

“Şevketlü Sultan Mahmud efendimiz ihsan eyledi emri.” Emri kelimesi cümleinin nesnesi olup kelimenin sonundaki ek akkuzatif ekidir. Son satırdaki yardım edenlere ve zahmet çekenlere vere eciri cümlesinde de ecir kelimesi için aynı durum söz konusudur.

Eckmann “Anadolu Karamanlı Ağzına Ait Araştırmalar, I, Phonetica adlı makalesinde bu konu ile ilgili, fikir< fikr; vakıt< vakt; şehir-şehir< şehır, Fikiri, isimine, şehere, ilimi vb. gibi bazı örnekler vermiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ayrıca geçişli çatılı, nesne alabilen masdarlarda görülen ve ses türemesi olarak değerlendirilen kelimelerde, kelimenin kullanılışı dikkate alınmalıdır. Verdiğimiz örnekte bir ses türemesinden söz edilemez. Bu ünlüler akkuzatif ekleridir. Yalın halde ecir, sabır, asır gibi kullanışlarda türeyen orta hece ünlüsü, alıntı kelimelerde görülen bir türeme olup Türkçenin genel ses özelliklerindendir. Bu ses türemeleri kalıcı olup yazı diline de geçmiştir. Ancak, kelime çekime girdiği zaman kitabelerde gördüğümüz *eciri*, *kapirim* kelimelerinde orta hece ünlüsünün korunduğu şekiller Karamanlı ağız özelliği olarak değerlendirilebilir. Bugün, yazı dilimizde, yalın halde kullanımın dışında orta hecedeki bu ünlüler düşmektedir.

Ünsüz yer değiştirmesi Metathese

Edebî metinler üzerinde yapılan araştırmalarda bir çok örneği olan metatez konusunda “Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar, I, Phonetica” adlı makalede (ry< yr) heryan < hayran,173); elâyet < eyâlet, 196); erbişim < ibrişim(196); evhal < efhal < ahval(196), garyi< gayrı(196); horyat < hoyra, izlâm < ilzâm, kabl < kalb; mapkul< makbul, mehlem < melhem < merhem, mekfum < mefhum, Meyrem < Meryem nalet < lanet, verdimen < merdiven (Eckmann, 196) örnekleri verilmiştir. Bu örnekler, yalnız Karamanlı ağız değil, Anadolu ağızlarının genel fonetik özelliklerinden olup günümüz Türkçesinde yazı diline aksetmemektedir.

Kitabelerden metatezli kullanılışa mehrum < merhûm (Sertkaya, s. 15).¹⁶ Ve Kayseri Endürlük köyünde kilise kitabesi metnindeki *taktisleni* örnekleri verilebilir.

“Bu köyde ikamet eten cümle müminlerin gani imtâtı ile

mukates teslisin ismine 1835 senesinde mücetteten

ahya olunup Septembriosun sekizinte taktisleni.

Mezkur Hacı kalfanın hayretidir.” Kayseri (Endürlük Kilisesi, G. Korat 72). Bu kitabe Harun Güngör tarafından da yayımlanmıştır.(1984, s.100). Bu kitabe metninin iki yayımı arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Metinde *ahya olunmak* ifadesindeki *ahya* kelimesi “diriler” anlamında Arapça bir kelime olup *hayy* kelimesinin çokluk şeklidir. Kelimenin bu şekilde okunması anlama uygun değildir; if’âl kalıbındaki *iha* şeklinin kullanılması gerekir. İhya olunmak “canlandırılmak, diriltmek, yaşatılmak”. Kitabede anlatılan olay, kilisenin tamir edilişi olduğuna göre *ahya olunup* şeklinde okumak, anlam olarak uygun değildir. *Ahya* ve *iha* Arap harfli imlâları aynı olan kelimelerden olduğu için okuyuşu anlam belirlemektedir.

İncelenen Karamanlıca eserlerde birçok örneği bulunan metatez olayına S. Eyice’nin yayımladığı Niğde’nin Kumluca köyü kilise kitabesinden şu örnekleri de verebiliriz:

İspou emave ikhtas: olan: Hagios Stephanos (?) eklisası: tıkatlı giapılı roukhi:zemin

Haliphesi sephketlou elametlou: phoukaragia merkhmetlou padisakhi alempena Soultan Makhmout ephentimizin merkhmetkiara inagietoullakhi khattu khoumaginpherma

Nı alisanilen:tzoumlemiz gektil ve giekcihet olalım avaz ete-

Rek tegielim zouel tızılal khaziretlerineki pou ataletlou patisakhi-

Mızın ouzerinte oulsoun nazar Amin” (Eyice 1980, s.692).

Metin şu şekilde çevriyazıya aktarılmış:

İşbu emave(?) ihtas olan Hagios Stephanos kilisesi/dikkatli yapıldı /Ruy-ı zemin Halifesi/şefketlü, elâmetlü, fukaraya merhametlü Padişah-ı âlempenah Sultan Mahmud Efendimizin merhametkâra

¹⁶ A. Caferoğlu, “Anadolu Ağızlarındaki Metathese Gelişmesi” adlı yazısında, komşu olan ve olmayan ünsüzlerin yer değiştirmesi olarak ele alınan bu dil olayının ünsüzlerin karşılaşmasından kaynaklanan deyim zorluklarını ortadan kaldırmak için başvurulduğunu belirtmekte ve bu ses olayının yalnız ünsüz değişimleri olarak düşünülmemesi, asimilasyon çevresine soktuğumuz ünlü yer değiştirmelerinin alınmaması durumunda *hebar*, *haber a-e>e-a*; *eskar-asker*, *elav-alev*, *azen-azan*, *anteri-entari* gibi kelimelerdeki değişikliklerin sebeplerinin açıklanamayacağını da ifade etmektedir. Karamanlı ağızına ait şu metathese örneklerini vermektedir: “*erbüşüm-erbişim-ibrişim(br>rb)*; *baryaktar < bayraktar (yr<ry)*; *elayet< eyâlet (y-l<l-y)*”¹⁶ *evhal < ehval> efhal (hv>vh-fh)*; *ilzam < ilzam (lz>zl)*; *tahne < تنها (nh> hn)*; *inam < iman (m-n<n-m)*; *neşim<meşin*; *mapkul< makbul (kb>bk-pk)*; *mehlem < merhem (lh>rh)*; *mekfum < mefhum< mefhum (fh>hf>kf)*; *Meyrem < Meryem (ry<yr)*; *rahya < râyiha (yh<hy)*; *rigavet < rivayet (u-y<g(<y)-v)*; *tercûbe < tecrûbe (cr-rc)*; *verdimen < merdiven (m-v<v-m)*.

inayetullahı hatt-ı hümayun ferma-Nı âlişanıylen / cümlemiz yekdil ve yekcihet olalım/ âvaz ede-Rek diyelim/ Zül-Celâl <hazretlerineki / bu adâletlü Padişahı-Mızın üzerinde olsun nazar/ Amin.” (Eyice 1980, s. 692).

Birinci satırdaki emave EMAYE (?) kelimesi işaretli bırakılmış. Yanındaki kelime ise Arapça *ihdas* EXTAZ “kurma, meydana getirme” anlamındadır. Metinde ehdas şeklinde yazılmıştır.¹⁷ Kitabede bir kilisenin yapılışından bahsedildiğine göre *emave* kelimesi de avâm kelimesinin metatezli şekli olarak düşünülebilir. *Avâm* (ءوام) Arapça ‘amme “herkes, anlamında olup *halk* kelimesinin çokluk şeklidir.¹⁸ Kelime *amave* olarak metatezli şekliyle kullanılmış. Metinde *elâmet* <*alâmet* örneğinde görüldüğü gibi ön sesteki (a>e) ünlü değişmesiyle *avâma* kelimesi *emave* şeklini almıştır diyebiliriz. İfade, “İşbu *emave* (*avâma*) *ihdas edilen* (*halk için yapılan*) *Hagios Stephanos kilisesi*”, şeklinde anlam bakımından da tamamlanmaktadır. Cümlelerin devamında, *merhametkâra* olarak okunan kelimeyi de tamlamayla beraber *merhametkâr-ı inayetullah-ı hatt-ı hümayun-ferman-ı alişâniyle* şeklinde okuyarak cümleyi, “Ruy-ı zemin halifesi şevketli, alâmetli, fukaraya merhametli, padişah-ı âlem-penah Sultan Mahmud Efendimizin *merhametkâr-ı inayetullah-ı hatt-ı hümayun-ferman-ı alişâniyle –evâma-* (*emave*) *ihdas olunan, bu kilise dikkatli yapıldı*” şeklinde tamamlayabiliriz.

Ürgüp Yeni Cami Mahallesiindeki Rum hamamı kitabesi

“Asrı Sultanı Hamidi Sani

Fahri alemdir dehrin salmanı (sâdmânı okunması daha uygundur).

Sayesinde insa olundu bu hammam

Ehalimiz ipraz etdi itimam

Bilirig bu yurdu evladı vatan

İanesin buradan gerek tasradan” (Gürsel Korat, s.66) metinde hammam kelimesi çift ünsüzle kaydedilmiş. Aynı metin H. Güngör tarafından şu şekilde okunmuştur:

“Asrı Sultan Hamidi Sani

Fahri alemdir dehrin şadmahı (sâdmânı)

Sayesinde insa olan bu hamam

Ehalimiz ibraz etdi ihtimam

Bilirig bu yurdu evladı vatan

İanesin puradan gerek tasradan” (Korat’ta olan bu satır, Güngör’de bulunmamaktadır.)

Haralampos hacı savva eseri

Yadettirir eser ehli hüneri.” (Güngör: 2000, 46)

Bu yurdu tamlamasının *buyurmak* fiilinden *buyurdu* şeklinde okunması daha uygundur.

Metinde bir hamamın inşası konu edilmekte ve “Devrin övünç kaynağı Sultan Hamid-i Sâni sayesinde inşa olan bu hamam için ahalimiz (halkımız) büyük gayret sarfetti. Biliriz ki evlad-ı vatan gerek buradan gerek dışarıdan yardım edilmesini buyurdu, talep etti.” cümleleriyle metin anlam bakımından tamamlanmaktadır.

H. Güngör tarafından yayımlanmış Niğde-Fertek kasabası hamam kitabesi metninde de bazı alıntı kelimelerin imlâlarında değişiklikler görülmektedir:

“Şevketmaap aptülmecit asrı melekiutinde / Binsekizyüz elliiki haziran yurrasinte / İşbu hamam inşaina mubaşirat olundu elliu(ç) hıt / amı martta bu kemal (?)deki orundu /bunun midan almasın / ametanet gösterenler ragbetlen haydetsevici ha /cı Zampazadeler ihyasına iyanei hamamde / Sunanlar ragbetlu, vatansevici eksertan ? konşular / Turşucotlu Stilyanos nazırı mahsusası / Develizileden şahmuratlu iosif kalfası / soyunuda kudretullah hiç yokterden (?) gösterdi. /şifa sokusunta kalır kimin varise derdi / Sholuna vakfolundu salpesal varidatı / (Güngör: 2000, s. 46)

Metinde anlatılan hamam inşasıdır. 1852 haziran yurresinte” okunan kelime “guresinde” olmalıdır. Yani, hamamın inşası haziran ayının birinde başlamıştır. İşbu hamam inşaina mübâşeret olundu (başlandı).

¹⁷ Kanar, s. 607

¹⁸ *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2006, s. 212

Devamında *elliüç hut/amı martta bu kemal ?(deki) orundı* ifadesi “elliüç hitam-ı Martta bu kemallığı urundı” şeklinde okunmalıdır. *Bunun midan almasına* olarak okunmuş bölüm midanâmasına şeklinde yazılmıştır. Kelimen MİΔANAAMAΣIN/A müdânâmesine (< müdâm+nâme) şeklinde düşünülebilir. Metindeki *eksertan* kelimesi de (?) tereddütlü bırakılmış. Ar. *ekser* sıfat olarak “çok, birçok” anlamında olduğu gibi zarf olarak “genellikle, umumiyetle, ekseriya” anlamında kullanılmıştır. Kelimenin *ekseri* şekli zarf olarak *ekseriyyâ* kelimesinin kısaltılmış şekli olup “çok defa, çoğunlukla” anlamındadır. *Ekseriyyet* ise Ar. yapma masdar eki -iyyet ile *ekseriyyet* “sayıca üstünlük, çoğunluk anlamında isimdir.¹⁹ Kitabede ekseriyet kelimesi tenvinli olarak ekser(iye)ten şeklinden eksertan olmuştur. Metinde diğer sorulu bölümdeki *hiç yok terden (?)* ifadesi ise kitabede şöyle kayıtlıdır: XITZFI OKΓEPΔEN hiç giok (yok) yerden gösterdi olarak okunabilir. Metnin devamında *şifa sokusunta (?)* olarak okunan bölüm de şu şekilde kaydedilmiştir. ΣΙΦΑ ΣΟΚΟΥΣΟΥΝΤΑ sokusunta kelimesi k>h²⁰ değişikliği ile *sohusunta* ve metatezli olarak *hosusunta*< *hususunta* şeklinde düşünüldüğünde anlam bakımından da tamamlanmaktadır. *Şifa hosusunda kelir kimin var ise derdi*” şeklinde okumak mümkündür. Karamanlıca eserlerde kelimenin ilk hecesindeki u ünlüsünün daha açık telâffuz edildiğini gösteren *boğday<buğday*, *kocaklamak<kucaklamak*, *oğramak<uğramak* gibi Türkçe kelimelerin yanı sıra, *do(v)a<dua*, *goya<güyâ*, *hosumet<husûmet* gibi alıntı kelimeler örnek gösterilmiştir. (Eckmann: 175). Kitabenin devamı “*Shulyona vakfolundu salpesal* (yıldan yıla, her yıl) *varidati, uzak etsin Rabb bundan her türlü kedüreti.*” şeklindedir.

2. Ünlüler

Arapça, Farsça kelimelerde i>e değişikliği

Eckmann bu değişikliğin if’âl ve ifti’âl vezinlerindeki kelimelerde görüldüğünü belirterek şu örnekleri vermektedir: Ehmâl< ihmâl; ehrâç< ihrâç; ehsân< ihsân; ehyâ< ihyâ; eylâm < i’lâm (bu kelime de ayın sesinin yerine y ünsüzü türemiştir.); ehtâç< iht(i)âç (bu kelime de ise y ünsüzü düşmüştür.) ehtibâr< i’tibâr; ihtikât< i’tikât; ehtimâl< ihtimâl; ehtişâm < ihtişâm; ehtiyât < ihtiyât; ehtizâ < ihtizâ; ehtiar < ihti(y)ar. Verilen örnekler arasında ayın sesiyle başlayan kelimeler ayrılarak ele alınmalıdır. Çünkü türeyen (h) sesi işaretlenmeyen ayın sesinin yerini almıştır. *İ’tibar>ehtibar*, *i’tikat>ehtikat* vb. kelimeler bu türdendir. Ayın sesi, Türkçe’de bulunmayan boğaz seslerinden olup, Türkçe’de bu art ünlülü hecesinin özelliğini kaybettiği ve inceltici bir rol oynadığı da görülmektedir. J. Deny, *Türk Dili Grameri- Osmanlı Lehçesi*’nde Karamanlı ağzında görülen bu özellik konusunda ihtibar örneğini vermiştir. (1941, s.74). Diğer örneklerde ise (ehmal, ehsan vb.) (h) ünsüzü kelimenin aslında bulunan bir sestir. Bu örneklerde yalnız ünlü değişikliği söz konusudur. Arapça ve Farsça kelimeler Türkçe’ye geçerken vokallerin uzunları aynen muhafaza edilmiş; kısalı ise genellikle değişmiştir. Bu durum Azerî Türkçesinde bütün kısa vokallerin inceltmesi şeklinde yaygın olarak görülmektedir. İlim –êlim, ışk- êşk, ıtır-êtır kelimelerinde olduğu gibi Osmanlı ve Azerî sahaları arasındaki farklardan biri olan yabancı asıllı kelimelerdeki bu değişiklik Azerî Türkçesinde çok fazladır.²¹Karamanlı ağzındaki ehsan, ehmal, ehtiyar vb. örnekler de bu özelliğin ağızlardaki devamıdır.

Kitabelerde *ihitimam<ehtimam*, *ihsan<ehsan*, *ihdas<ehdas* örnekleri vardır. “matloi(pu)m ehsantir. (matlu(bu)m ihsandır”(Sertkaya, s.17) *ehdas* olan (Eyice, s. 692).

a>e değişikliği

Ehalimiz< ahâlî (Güngör, Nevşehir Ürgüp hamam kitabesi). Eckmann a>e değişikliği için (y)nin etkisiyle heyal, hayat, metathese ile heryan<hayran, (k) tesiriyle kehat<kağıt, kehaya<kâhya gibi örnekler vermiştir. Bu örneklerdeki değişme iç seste olmaktadır. Alıntı kelimelerin kısa ünlülerinin inceltilmesi özelliği *Ehali* kelimesinde de görülmektedir. M. Ergin, Osmanlı Türkçesinde eskiden zemân, behâr, râhet gibi bazı kelimelerdeki ince ünlülü kullanılışları örnek göstererek Azerî Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki paralelliği de belirtmiştir. (1981, s. 89-90). Ancak Osmanlı Türkçesinde kelime kalınlığı muhafaza edecek bir ünsüz varsa kısa kalın vokal de korunmaktadır. (1981, s. 89-90).

¹⁹ *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, A. Topaloğlu, C.I, s. 823, İstanbul 2005

²⁰ Eski Anadolu Türkçesi döneminde görülen kelime içinde ve sonundaki k> h değişikliği konusunda, daha sonra Azerî Türkçesi’nde h ve Osmanlı Türkçesi’nde k’ların daha fazla kullanıldığı görülmektedir. h sesi Azerî Türkçesinin temel özelliklerinden birini teşkil etmiştir. (Ergin; 1981, s. 92). Eski Anadolu Türkçesi döneminden beri görülen k> h değişikliği, günümüzde de Anadolu ağızlarında konuşma dilinde görülmekte olup yazı diline aksetmez.

²¹ M. Ergin, *Azerî Türkçesi*, 1981, s. 116

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Aydın'la başlayan Arapça kelimeler

Elametlou < alâmetlû; (Eyice, Niğde Kumluca köyü kilise kitabesi, s. 690-94). Ar. 'alâmet'ten "işaret, belirti, nişan, emâre" anlamında kullandığımız bu kelime, Grek harfli kitabelerde elâmet şeklindedir. Bu ses değişikliği (l) ünsüzünün etkisiyledir. Grek harfli metinlerde ayın sesi işaretlenmemektedir.

Ünlü düşmesi

TZOYMAE TINTAPΛERE BEP
IPIM KAMET AZHZ XAPAAA
MΠHCTEN OACYN NIGIAME
TΠY XANEΓIE TZEKIAEN ZA
XMET ΦAZIAET CAΓAMO -OY
CTATAEPE, 1884 (G.Korat, s. 61)

"Cümle tintarlere ver / İrim kamet aziz harala/ Mıstan olsun nigme/ T bu haneye çekilen za/ Hmet fazilet sagbo-u Statlere 1844." Yazıda görüldüğü gibi kelimeler aynı satıra sığmadığı için bölünmüştür. Metni "cümle dindarlara veririm (i)kamet şeklinde okunarak kamet<ikamet kelimesinde ön sesteki (i) ünlüsünün düştüğü söylenebilir. Eckmann tarafından yapılan gramer incelemesinde bu konuda (i)radet örneği vardır.

Ön seste ünlü türemesi

Irahmet < rahmet (Güngör). *Rahmet* kelimesinde de başta ünlü türemesi görülmektedir. Karamanlı ağzında r ile başlayan alıntı kelimelerin, irahmet < rahmet, irahya < rayiha, irast< rast, irazı < razı, ire(y)iz < reis, irenk < reng, iresim < resim, iret < ret, ırisk < rızık, ırıza < rıza, irica < rica, iricâl < ricâl gibi ünlü türemesi örnekleri vardır. (Eckmann:s. 178-179). Bu özellik, yalnız Karaman ağzına mahsus olmayıp Anadolu ağızlarında görülen bir ses olayıdır. Yazı diline yansımaz.

Tenvinli kelimeler

Osmanlı Türkçesi dönemi Arap harfli metinlerinde tenvin işareti çoğu zaman gösterilmemektedir. Bu durumun etkisiyle kitabelerde hale<hâlen, sanie<sânien şekilleri tenvinsiz yazılmış, bunun yanı sıra maan, mücetteten örnekleri de bulunmaktadır.

maan< mâan, *Validetu'llaha emanet kılını maan kasaba*" (Eyice, Nevşehirde kilise kitabesi, s. 684-686).

mücetteten (Güngör, Kayseri Endürlük -Andronike- köyündebir kilise kitabesi)

y ünsüzü düşmesi

mehanetzi < me(y)haneci; meaneci (G.Korat: s. 72); mehanetzi me(y)haneci (Sertkaya, s.13). İgianeı < iyâneyi (Güngör, Ferteke hamam kitabesi). Bazı çalışmalarda ünsüz düşmesi olarak değerlendirilmiş olan bu şekilde de kelimenin sonundaki (i) sesi akkuzatif eki olup, bu ek Arap harfli metinlerde bazan (ye) bazan hemze ile işaretlendiği için kelime ianei şeklinde yazılmış olmalıdır. Arap harfli imlâyı bilmemekten kaynaklanan bu şekiller de bir ağız özelliği olarak düşünülemez. Kelimenin asıl şekli Ar. iâne olup "avn" yardım kelimesinden türemiştir. Kelimenin bünyesinde bulunan ayın sesi Grek harfli metinlerde gösterilmediğinden bu ses boşluğu (y) ünsüzü ile giderilmiş ve kelime *iyâne* (igiane) olarak yazılmıştır. Akkuzatif eki eklendiğinde aradaki yardımcı ünsüz yazılmadığı için bu şekilde kaydedilmiştir. Kelimenin iyane(y)i şeklinde çevriyazıya aktarılması daha uygundur. Kitabelerde fazla örneği bulunmayan (y) ünsüzü düşmesinin edebî metinlerde *bean*<*beyan*, *beaz*<*beyaz*, *heal*<*hayal*, *heat*< *hayat* gibi birçok örneği olduğu belirtilmektedir.²²

Hece düşmesi

Gürsel Korat tarafından yayımlanmış Niğde'nin Yeşilburç köyünde camiye çevrilen Ayias Stefanos Kilisesinin yazıtında(s. 62) *mürvet*<*mürüvvet* ile *muazım* "muazzam"; *mükemlen* "mükemmelen" kelimelerinde hece düşmesi görülmektedir.

²² Eckmann, J., H. Kahya "İspat-ı Mesîhiye Göre?"

“Serif eklisiya / Mükemlen / Temelinden tamir olundu / Tzumne Mürvetli Sultan Selim Hazretlerinin / Emri şerifiynen / Muazım eklisanın bina kalfası

Zincidereli Esefoğlu.”

Metinde, ayrıca *tzumne* “cümle” kelimesi diğer kitabelerde görülmeyen bir imlâ ile yazılmıştır.

3. Arapça, Farsça Tamlamalarla ilgili hususlar

Amperi fam etti < amber-i fâm ; (Eyice, Niğde müzesi mezar taşı, s.43-45).

Aptoul Mefzit ephentimizin egiamı tevletterinte < Abdülmecid efendimizin eyyâm-ı devletlerinde;

Gektil < yek-dil; *Giek-ziat* < yek- cihet; (Eyice, Niğde Kumluca köyü kilise kitabesi, s.690-94).

cenneti alagie < cennet-i âlâ (Güngör, Niğde Konaklı (Mistili) kasabası kilise kitabesi)

Ehli ayal <ehl-i ayâl; (Eyice, Niğde müzesi mezar taşı, 1975, s.43-45); *Ekhli* < ehli; (Eyice, Tokat’ta mezar kitabesi, 1980, s. 686).

caht-i kayretiyilen < ceht-i gayretiyle (Güngör, Niğde Konaklı (Mistili) kasabası kilise kitabesi)

İnagietoullaklı khattı khoumagınphermanı alisanıylen < inâyetullâh-ı hatt-ı hümayun fermân-ı alîşâniylen ; (Eyice, Niğde Kumluca köyü kilise kitabesi, 1980, 690-94).

keremi inâgietlerig-ile < kerem-i inâyetleri(y)ile; (Eyice, İsparta kilise kitabesi, s.688) *sepepi meftim* < sebeb-i mevtim; (Eyice, Niğde müzesindeki mezar taşı, 43-45).

tarihi meft, (Eyice, Niğde müzesindeki mezar taşı, 43-45). Tamlamanın ikinci unsuru *mevt* kelimesinde *meft* <mevt; v>f.

Padisakhi alempena < pâdişâh-ı âlem-penâh; (Eyice, Niğde Kumluca köyü kilise kitabesi).

Âlem-pena < âlem-penâh.(A.-F.) (âlem+penâhiden > âlempenah “büyük padişah”. Bu tamlamada ikinci unsur penâh kelimesindeki (h) sesi düşmüştür. Bu düşüş de Arap harfli imlânın yeterince bilinmeyişinden kaynaklanmaktadır. Penah kelimesinin sonundaki پناه (h) sesinin bazen (a,e,) ünlüsünü göstermesinin etkisiyle olduğu söylenebilir.

Piri valia < pîr-i vâlâ; (Eyice, Nevşehir kilise kitabesi, s. 684-86).

Tarihi velade < tarih-i velâde(t); Tamlamadaki Ar. velâde(t) kelimesi Osmanlı Türkçesi metinlerinde *hikâye(t)* kelimesi gibi hem ت, hem ه işaretleriyle yazıldığı için iki şekilde de kullanılmıştır.

Egiamı tevletterinte <eyâm-ı devletlerinde (Eyice, İsparta kilise kitabesi, s.688).

Tamlamada eyyâm kelimesi Ar. yevm kelimesinin çoğulu olup أيام metinde eyam şeklinde tek ünsüzle yazılmıştır.

Roukhi zemin - ruği zemin < rûy-ı zemîn (Eyice, Niğde Kumluca köyü kilise kitabesi,

(Eyice Nevşehir kilise kitabesinde *khem oustadı Grigor kalpha*, hem üstâd-ı Gregor kalfa şeklinde tamlamalı olarak okunmuş. Üstad kelimesinin sonundaki izafet kesresi değil akkuzatif ekidir. Yani (üstadı Gregor kalfadır.) demek isteniyor.(1980, s.685).

s.690-93).

Türkçe kelimelerle alıntı unsurların birleşmesi

Varıdatı (Güngör, Fertek hamam kitabesi)

Vetansevici (Güngör, Fertek hamam kitabesi) Aynı birleşik şeklin Türkmençe Türkçe Sözlük’te *vatansöyücü* “vatancı, vatansever” şekli bulunmaktadır. (T.Tekin vd. 663).

Haydetsevici <hed(i)yetssevici

-lu /-lü isimden isim yapma eki almış alıntı kelimeler

Ataletlou < adaletlü (Eyice, Niğde Kumluca köyü kilise kitabesi, s.690-94)²³;

²³ Niğde’nin Kumluca köyündeki bir kilise yazısı (s. 694) Kumluca köyü yakınındaki Hamamlı köyündeki bir kilise yazısından bahsedilen bölümde ayrıca şu bilgiler mevcuttur: Kurdonos (Kurdunuz) olarak adlandırılmıştır. Bu hristiyan köyünün halkının evvelce Türkçe konuştukları İstanbul’da Balıklı Manastırı Kilisesindeki 1867 tarihli bir mezar taşından

Elametlou < alâmetlü, (Eyice, Niğde Kumluca köyü kilise kitabesi, s.690-94).

Fazıl/etlü <faziletli (Güngör, Kayseri Endürlük -Andronike- köyünde bir kilise kitabesi.)

Merkhametlou < merhametlü; (Eyice, Niğde Kumluca köyü kilise kitabesi, s.690-94).

Ragpetlü <rağbetlü (Güngör,Fertek hamam kitabesi)

Sefketlou < şevketlü (Eyice, Sille'deki kasabada kilise kitabesi, s. 33); Sefhketlou < şevketlü; (Eyice, Niğde; Sevketlou < şevketlü (Eyice, İsparta kilise kitabesi, s.688).

Bu ek, örneklerde görüldüğü gibi yuvarlak ünlülü şekliyle kullanılmıştır. Anadolu Türkçesi metinlerinde düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında olan ek, Osmanlı Türkçesi dönemi sonlarında düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmiştir. Kitabelerin yazıldığı dönem XIX. yüzyılın ilk yarısı olduğuna göre ağızlarda devam ede gelen bir özellik olarak kalmıştır. Bazı eklerin imlâları klişeleşmiş olarak Osmanlı Türkçesinin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Ekin yazıldığı gibi söylenip söylenmediği hususu Arap harfli yazıda belli değildir. Ancak Grek harfli kitabelerde yuvarlak ünlülü yazıldığı görülmektedir.

Alıntı kelimelerin anlamları ile ilgili bazı notlar

Kalfa: Arapça “birinin yerine geçen <remplacant> manâsındaki halife kelimesinden (Deny: 1941, s.771) Bir zanaatta derecesi çırakla usta arasında olan kimse, bir konakta vazifesi olan kadın veya hizmetçi halayık denilen gönüllü cariyeye anlamındadır. Bu kelime erkeklerdeki “ağa” kelimesine karşılıktır. Duvarcı ustalarına ve eski mekteplerde hoca yamaklarına da bu ad verilir. Kitabelerde genellikle usta anlamında kullanılmıştır.

Hacı: Bazı ünvanlar vardır ki tâzim mahiyetinde lâkaplar olmakla beraber has isimden önce gelir. (Deny: 1941, s.771) Hacı kelimesi kitabelerde de lâkap olarak kullanılmış olmalıdır.

Kitabelerde anne kelimesi ile mader de kullanılmıştır. Mader.“Ne tehamoul eglesin kardas mader ehli ayal” (Eyice, Niğde Müzesindeki mezartaşı, s. 43-45). Farsça mader kelimesi, bir başka kitabede anne kullanılmıştır.

Pirader birader: Farsça “erkek kardeş”. (Eyice, Silifke müzesi mezar taşı, s.40). Yâhu, arkadaş gibi hitap sözü “(Bu g)ün bana ise yarın sanadır / (ziyare)tden meram candan duadır / (bi)rader sorar isen kimdir bu / (Nev)şehirli terzi Eftim ustadır....”(Sertkaya, 13).

Peder: Farsça, “ merhum :h: Savatir asil peterim” (Sertkaya, 15).

“Eş” anlamında hem ehl hem de zevce kelimeleri kullanılmıştır. Ehl “pou mezarta giator Panagiot / Pogiatzoğlu 1847 / Ekhl Helena 1884 / Kızı Marina 1861” (Eyice, Tokat'ta mezar kitabesi, s. 687) Bir başka kitabede “zevzesi H. Vithleem giator. Allah rahmet eilesin” (Sertkaya, 13).

Ecir Arapça ecir kelimesi ise “ ücret, karşılık anlamındadır. Metinde sevap, mükafat” anlamında kullanılmıştır. Kelimenin dilimizde taziye için *Allah ecir sabır versin* şeklinde kalıplaşmış kullanılışı da vardır.

Ganî kelimesi Arapça ginâ”zengin olmaktan” sıfat ve isim olarak zengin anlamındadır.²⁴ Kelimenin gani gani z. Bol bol, *Allah gani gani rahmet eyleye*. gibi kullanılışı yanı sıra *gani gönüllü* “cömert, eli açık” anlamında kullanılışı da var.²⁵ Kitabedeki *gani imtati ile* ifadesinde “çok, çok fazla” anlamında bir pekiştirme, anlamı güçlendirme ifadesi vardır.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Yayınlanmış olan kilise, çeşme, hamam kitabelerindeki söz varlığı, gerek fonetik gerek semantik açıdan zengin dil malzemesi ihtiva etmektedir. Bu çalışmada kitabelerdeki alıntı ögeleri üzerinde görülen bazı hususlar dile getirilmeye çalışılmıştır. Örnek metinleri alınan kitabelerin farklı kişiler tarafından yapılmış yayımları karşılaştırıldığında değişik okumalara da rastlanmıştır. Karamanlıca Grek harfli metinlerin çevriyazıya aktarılmasındaki güçlük standart bir imlânın olmayışıdır. Metinlerin farklı kişiler tarafından yazılmış olması, farklı bölge ve dönemlere ait olması ve kitabayı yazan kişinin dönemin Arap harfli imlâsı hakkında yeterli bilgiye sahip olup olmaması gibi hususlar bu

da öğrenilmektedir. S. Eyice “Niğde'nin Kumluca Köyünde kilise kitabesi”, “Anadoluda <Karamanlıca> Kitabeler (Grek Harfleriyle Türkçe Kitabeler), *Belleten*, 1980, C. XLIV, S. 176.

²⁴ *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Topaloğlu A.-Ayverdi İ. C. I, s. 997, İstanbul 2005.*

²⁵ TDK Türkçe Sözlük, I, s. 813, Ankara 1998.

düzensizliğe neden olmaktadır. Ayrıca Türkçe bazı seslerin Grek alfabesiyle yazımındaki güçlükler, kelimeler arasında bazen boşluk bırakılmaması ve aynı satıra sığmayan işaretlerin aşağı alınması da kitabelerin okunması konusunda yanıltıcı olabilmektedir. Çeşitli araştırmacılar tarafından büyük emekler verilerek bulunup çevriyazıya aktarılan ve resimleri ile birlikte neşredilen bu metinler, dil araştırmaları için de önemli kaynaklardır. Metinlerin fonetik, morfolojik ve semantik açıdan incelenmesi ağız araştırmalarına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ANZERLİOĞLU, Yonca, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara 2003.
- BALTA, Evengelia, “Karamanlca Kitapların Önsözleri” (çev. H. Milas), *Tarih ve Toplum*, İstanbul 1990.
- BALTA, Evengelia, “Otoman Studies in Modern Grek Historiografi” *Journal of Turkish Studies (Günay Kut Armağanı)*, III, vol. 28/I, pp. 9-16.
- BRENDEMOEN, B., “Labial Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Bazı Notlar” *Türkiyat Mecmuası*, XIX, 1980.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Anadolu Ağızlarında İçses Ünsüz Benzeşmesi” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1958, Ankara 1958.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1963, Ankara 1964.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Anadolu Ağızlarında Metathese Gelişmesi” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1955, Ankara 1956.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1964, Ankara 1965.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Türkçede “v” morfemi” *Türkiyat Mecmuası*, c. XVI. 1971, s. 27-38.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme*, Ankara I, Ankara 1994.
- DENY, J. *Türk Dili Grameri-Osmanlı Lehçesi* (çev. A.U.Elöve), İstanbul 1941.
- ECKMANN, J. “Die karamanische Literatur”, *Philologiae Turcica Fundamenta*, II, s. 819-835
- ECKMANN, J. “Karamanlçada Birkaç Gerundium Terkibi”, (çev.Müjdat Kayayerli), *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXVI, 2, Ankara 1988.
- ECKMANN, Janos, “Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar I Phonetica” *Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VIII. s. 165-200, Ankara 1950.
- ECKMANN, Janos, “Yunan Harfli Karamanlı İmlâsı hakkında”, *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar*, s. 27-31, Ankara 1950.
- EREN, Hasan, “Anadolu Ağızlarında Rumca, İslâvca, Arapça kelimeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara 1960.
- EREN, Hasan, “Türk Dillerinde Metathese” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1953, Ankara 1953.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1953.
- EYİCE, Semavi, “Anadolu’da <Karamanlca> Kitâbeler <Grek Alfabesiyle Türkçe Kitâbeler>”, *Belleten*, 1975, C. XXXIX, S. 153, s. 25-48.
- EYİCE, Semavi, “Anadolu’da Karamanlca Kitâbeler(Grek Harfleriyle Türkçe Kitâbeler)”, *Belleten*, 1980, C. XLIV, S. 176, s. 683-696.
- EYİCE, Semavi, “Sallaville, Sévérien-Eugène Dalleggio, Karamanlidika, Yunan Harfleri ile Türk Dilinde Basılmış Kitapların Analitik Bibliyografyası 1, 1584-1850” *Belleten* XVI, 102, Ankara 1962, s. 369-374.
- GÜNGÖR, Harun, “Karamanlca (Grek Alfabeli Türkçe) Bir Kitâbe”, *Türk Dünyası Araştırmaları* S. 33, s. 95-101, İstanbul 1984.
- GÜNGÖR, Harun, “Karamanlca Üç Kitabe” *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, C.III, S. 34, s. 29-31, Ekim 1989.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- GÜNGÖR, Harun, “Niğde-Nevşehir Yöresinde Karamanlca Kitâbeler”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Aralık 2000, s. 44-46.
- HAZAR, Mehmet -Oğuz ÖZDEM, “Karamanlı Türkçesi Alfâbesinin Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/6, Fall 2008.
- KARAHAN, Leyla, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara 1996.
- KORAT, Gürsel, “Karanlıkta Dil, Karamanlca, *Atlas, Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*, S. 125, s. 56-74, Ağustos 2003,
- KORKMAZ, Zeynep, *Nevşehir İli Ağızları*, Ankara ?
- Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (Haz: Ahmet Topaloğlu-Ayverdi S.) III cilt, İstanbul 2005.
- ÖZKAN, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara 1996.
- SERTKAYA, Osman F “Grek Harfleriyle Yazılmış Anadolu Karamanlı Ağzı Metinleri Üzerine” *Journal of Turkish Studies*, 28/II Günay Kut Armağanı IV, s. 1-21, 2, 2004.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1901.
- TEKİN, Talat, “Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar, İbranî Yazısı ile Türkçe”, *Tarih ve Toplum*, S.1, s. 19-21, Ocak 1984.
- TEKİN, Talat, *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, İstanbul 1997.
- TİETZE, Andreas, *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch, Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü*, İstanbul 1999.
- Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005.

AĞIZLARDA STANDART TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİLERDEN FARKLI YAPIM EKLERİ VAR MIDIR?*

*Mehmet AYDIN***

ÖZET

Standart Türkiye Türkçesindeki yapım ve çekim eklerinin sayısı bellidir. Ancak Anadolu ağızlarının tamamını kapsayan eklerle ilgili çalışmalar sınırlıdır. Dolayısıyla Anadolu ağızlarındaki bütün yapım eklerini bildiğimiz söylenemez. Eklerin sonradan ortaya çıkıp çıkmayacağını tartışmak gerekir. Bu çalışmada eklerin sonradan ortaya çıkıp çıkmayacağı konusu da tartışılmıştır.

Anadolu ağızlarında yapım eki niteliği kazanan ve belli bir dağılım gösteren biçimbirimler vardır. Bu biçimbirimlerin dilbilim açısından değerlendirilmesi gerekir.

Anahtar Kelimeler: Ekler, ekleşme, yapım ekleri Anadolu ağızları.

ARE THERE DIFFERENT DERIVATIONAL AFFIXES IN DIALECTS THAN THE ONES STANDART TURKISH?

ABSTRACT

The number of derivational affixes and inflectional suffixes is known; however, there are very limited number of studies on the affixes which involve all the Anatolian dialects. There are, it cannot be suggested that all the derivational affixes in Anatolian dialect se known. It should be discussed whether the affixes can be produced later or not. In this study, this point is also discussed.

There are some morphemes that has gained the qualification as derivational affixes and has spread out. These morphemes should be interpreted in terms of linguistics.

Key Words: Affixes, affixation, derivational affixes, Anatolian dialects.

1. Giriş

Bir dildeki biçimbirimler sözlük biçimbirimleri ve gramer biçimbirimleri şeklinde ikiye ayrılabilir. Ancak bazı sözlük biçimlerinin gramer biçimbirimlerine dönüşmesi mümkündür.

Bu çalışmanın iki temel sorusu vardır. Birinci soru yazının başlığıdır: Ağızlarda standart Türkiye Türkçesindeki yapım eklerinden farklı yapım ekleri var mıdır? İkinci soru da şudur: Değişik eğilimler sonucu yeni yapım ekleri oluşabilir mi?

* Bu çalışma 21-23 Mayıs 2009 tarihleri arasında Kars'ta düzenlenen II. Türkiye Türkçesi Ağızları Çalıştay'ında okunan bildirinin yeniden üzerinde düşünülerek genişletilmiş hâlidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr., OMÜ Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

Dilbilim açısından dillerde iki tür sistemin varlığından söz edilebilir. Bunlar kapalı sistemler ve açık sistemlerdir. Bir dilin ses birimler (fonem) sistemi kapalı bir sistem oluşturur. Dolayısıyla bir dilin ses birimler sistemine yeni öğelerin katılabilmesi mümkün değildir. Türkçenin ses birimlerinin sayısı ne artar ne de azalır.

Açık sistemlere yeni öğeler eklenebilir. André Martinet bir dildeki birinci eklemlilik birimlerini açık bir sistem içinde düşünmüştür. “Her dildeki olanaklı sözcelerin sayısı kuramsal olarak sonsuzdur. Çünkü bir sözcenin içerebileceği ardışık anlambirimlerin sayısının sınırı yoktur. Gerçekte bir dildeki anlambirimlerin oluşturduğu dizelge *açık bir dizelgedir*: Bir dilde kaç anlambirim bulunduğunu kesinlikle belirlemek olanaksızdır, çünkü her toplulukta her an yeni gereksinimler doğar ve bu gereksinimler yeni adlandırmalara yol açar” (Martinet 1985: 12). Türkçe açısından birinci eklemlilik birimleri görevi ve anlamı olan birimlerden oluşmaktadır. Buna göre Türkçenin ekleri de kökleri de birinci eklemlilik birimleridir. Dolayısıyla Türkçenin eklerini kapalı bir sistem içinde değil, açık bir sistem içinde düşünebiliriz. O hâlde bu sisteme sonradan öğeler katılabilir, yeni ekler ortaya çıkabilir. Yeni bir ekin ortaya çıkması bir tür dil bilgiselleşme süreci sonunda ortaya çıkar. Bir anlam unsuru böyle bir süreç sonunda bir görev unsuruna, bağımsız bir biçimbirim bağımlı bir biçimbirime dönüşür. Ayrıca böyle bir süreçte iki ek biçimbirimi tek biçimbirime de dönüşebilir.

Muharrem Ergin, ekleri menşe bakımından ikiye ayırır: “Bir kısmı başlangıçtan beri ek olarak görülen morfeimlerdir ki bunlara asıl ekler diyebiliriz. Eklerin bir kısmı ise dilin bilinen devirleri içinde veya birden fazla ekin birleşmesi veya bir kelimenin ekleşmesi neticesinde teşekkül etmişlerdir” (1980: 119). Ergin’in sınıflandırması da eklerin açık bir sistemin unsurları oluşuna dayanır. Kuznetsov’a göre Türkçedeki bütün ekler çeşitli kelimelerin aşınması sonucu oluşmuştur (1997). Ekleşmeyle ilgili değişik teorileri de değerlendiren Kuznetsov’un görüşü büsbütün yabana atılamaz.

2. +IAK +tAK’lı Kelimeler

Standart Türkçede isimden fiil yapan eklerle fiilden isim yapma ekinden oluştuğunu söyleyebileceğimiz +IA-k ve -TA-k ekleri ağızlarda bazı örneklerde kaynaşıp tek bir eke dönüşmüştür.

Bunlar halk ağızlarında özellikle ses yansımali kelimelerle kullanılan iki yapım eki görünümü kazanmıştır. Bunlardan ikisi de eşzamanlı açıdan bakılırsa birer yapım eki olarak görülebilir. Ancak aynı parçacıklara artzamanlı olarak bakılırsa bunların iki ayrı ekin kaynaşmasına dayandığı söylenebilir. Burada Kuznetsov’un yeniden gündeme getirdiği kaynaşma teorisine uygun bir durum vardır (1997: 194). Uzun ve arkadaşlarının Türkçe Sözlüğe dayanarak yaptıkları çalışmada +IAK eki bütün olarak bir yapım eki olarak değerlendirilmiştir. Araştırmacılar bu ekin standart Türkçede on kelime türettiğini belirlemişlerdir (1992:119). Ancak +IAK Anadolu ağızlarında çok daha fazla kelimenin yapımında kullanılmıştır. Gerek +IAK ve gerekse +tAK eklerinin sonundaki damak sesinin bazı ağızlarda sızıcılışarak /h/ ünsüzüne dönüştüğüne de işaret etmek gerekir: *baatlah, bağartlak, bağirtlak, birtlak, böğlek, büngülek, bürtlek, cabalak, çağlak, cartlak, cavlak, cıbilak, cığalak, cıllak, cırlak, cıtlak, cıvlak, cızlak, cortlak, cöylek, çömlek, cörtlek, çağlak, çaplak, çatlak, çıtlak, deplek, förtlek, gavırtlak, götlek, harlak, hırlak, haşlak, horlak, hortlak, hoslak, kartlak, kavlak, löfle, patlak, poşlak, portlah, portlak, potlak, pörtlek, sağlak, saklak, sallak, saylak, sırlak, siylek, soğlak, sulah, sulak, şaklak, şaplak şarлак, şırlak, tablak, taklak, taplak, tarlak, taslak, taşlak, taylak, tazlak, tekerlek, toplak, torlak, toslak, toylak, vazalak vb.*

Buradaki *cabalak, cığalak ve vazalak* verilerinde bir +AlAK eki de düşünmek mümkündür. Ayrıca *çatlak ve patlak* gibi standart Türkçede de sıklıkla rastlanan verilerde kaynaşma sürecinin devam ettiği söylenebilir.

sağlak İçi boş, kof. (Yanpelit *Beypazarı -Ank.) DerS.*

saklak [sakulak] Olgunlaşmış meyve. (Akarsu, Bağlıca *Ardanuç -Ar.) DerS.

siylek (II) Hoppa (Genç kız için). (Kuz *Akkuş -Or.) DerS.

soğlak İçi boşalmış, içsiz. (*Merzifon ve köyleri -Ama.) DerS.

+IAk ekine kalın sıradan kelimelerde daha sık rastlandığını vurgulamak gerekir.

* Burada yalnızca birkaç veri *Derleme Sözlüğü*ndeki maddeden gösterilmiştir.

Bir kısmına standart Türkçe yanında bütün ağızlarda, bir kısmına da sadece Orta Karadeniz ağızlarında rastlanan bazı kelimeler vardır. Bunlardan birkaçı *Derleme Sözlüğü*'nde de yoktur. Bu kelimeler şunlardır: *feriştah*¹, *fırıldak*, *fingirdek*, *fişte*, *foltak* (*foltah*), *gaşaltah*, *guytah*, *kaltak*, *keltek*, *keskeltek*, *köstek*, *löstek*, *mizmeltek*, *paytak*, *peltek*, *tantak*, *taytak*, *teltek*, *yaltak* vb

Sıralanan kelimeleri +tAK parçacığı bir araya getiriyor. Ayrıca bu kelimelerin önemli bir bölümü olumsuz nitelikleri olan insanları anlatmak için kullanılıyor. Dolayısıyla bu kelimelerden bir bölümünü aynı kavram alanı içinde de düşünmek mümkündür.

Bu kelimelerle benzerlik taşıyan *çakıldak*, *kankıldak*, *pepildek* vb. kelimeler de vardır (Zülfikar 1995: 373- 532-594). Başka eserler taranırsa, başka kelimelere de ulaşılabilir. Ancak bizim sorununuz açısından bu kadar kelime yeterlidir.

fingirdek. Aşırı derecede oynak, kırıtkan, cilveli.

fişte. Şıllık. (Ks.)

foltak. [föltak] Bol, geniş (-Sm; *Niksar -To.; -Or. ilçe ve köyleri; Nefsiköseli, *Görelle -Gr.)

kaltak (I) 1. Delikanlı (Kızılköy, *Dinar, -Af.) 2. İhtiyar kadınlar (için) (sürez *Bozdoğan, -Ay; Alaeddin *Acıpayam -Dz.)

kankıldak mec. (insan, hayvan) İnce, zayıf (Büyükbaba; Senirkent, -Isp; Çepni, Gemerek -Sv)

keltek (I) Hurda, eski, bakır kap (Bayat *Emirdağ -Af; Görelle, Gr; Hacı İlyas *Koyulhisar, Ağrakos *Suşehri, Sv.) Düzensiz, tertipsiz eşya (Vazıldan *Divriği -Sv.) DerS

keltek (II) Terbiyesiz, uygunsuz insan (*Merzifon -Ama; Danışman), *Fatsa -Or; -Tr). DerS.

paytak (I) Peltek, kekeme (*Mudanya -Brs.)

paytak (II) [paytah] 1. Düztaban. (*Mudanya -Brs.) 2. Eğri bacaklı (insan ya da hayvan). (Dağal *Çal -Dz.; *Merzifon -Ama.; Harşit *Torul -Gm.; *Bor -Ng.) DerS.

tantak [tanta] Kalça, kaba et. (-Dz.; -Dy).

Zülfikar *paytak* kelimesini de ses yansımali kelimeler arasında saymıştır (1995: 592).

+tAK parçacığının içinde yer aldığı ses yansımali kelimeleri çözümlemek öbürlerine göre kolaydır.

çakıldak (<çakıl+da-k)

fingirdek (<fingir+de-k)

kankıldak (<kankıl+da-k)

pepildek (<pepil+de-k) biçiminde çözümlenebilir. Buna göre +tAK parçacığı biri isimden fiil yapma eki, öbürü de fiilden isim yapma eki olmak üzere iki ekten oluşan bir ögedir. Buradaki ekleri birçok örnekte görmek mümkündür. Ancak bütün +tAK'lı öbür biçimlerde aynı ekleri ve yapıyı görebilmek mümkün değildir.

Eren, **kaltak** sözünü "kökenini bilmiyoruz" notuyla vermiş ve bu sözün Türkçeden komşu dillere de geçtiğini belirtmiştir (1999: 203).

keltek kelimesini Dankoff, Ermenice bir alıntı saymıştır (Dankoff 1995:180).

peltek kelimesini 'dilini dişlerinin arasına alır gibi konuşan' şeklinde tanımlayan Eren kelimeyi şöyle kökenliyor: "~Tkm *peltek*. Türkmencede *peltek* yerine *sakav* biçimi de kullanılır. ~TatK *biltek*. Tatarcada *biltek* olarak da geçer. Tatarca *biltek* yanında *sakau* biçimi de kullanılır.

Eski Kıpçakçada *beltek* olarak geçer.

Türkçe bert- (>pert-) 'burkulmak' kökünden -(e)k >*bertek >*beltek >*peltek. Tatarcada bert- kökü birt- olarak geçer. Tatarcada birtak yanında biltek biçiminin kullanılması düşündürücüdür. Tatarca birtak biçimi Türkçe *peltek*'in de *bertek > *beltek > *peltek gibi birtakım ara duraklardan geçtiğine bir tanıktır.

¹ Belki burada Farsça feriştah (<ferişte/ firişte) sözüne itiraz edilebilir. Öbür öğelerin oluşmasında feriştah biçiminin de etkisi düşünülebilir.

Diyalektlerde *peltek* yanında *sakav* (Türkmençe), *sakau* (Tatarca, Kazakça, Kara Kalpakça), *tutlıkpa* (Nogayca, Kara Kalpakça) *tilkau* (Balkarca), *tiltappa* (Balkarca) gibi birtakım karşılıklar kullanılır” (Eren 1999: 329).

Peltek kelimesi Zülfikarca ses yansımali bir öge sayılmıştır (1995: 593).

Bu bilgiler, içinde +tAK parçacığı bulunan kelimelerin bir örnek olmadığını gösteriyor. Bir türetme eki gibi görünen +tAK’lı kelimelerden Türkiye Türkçesinin söz varlığı içinde epey örnek vardır. Bu tür kelimeleri sınıflandırmak için nasıl bir ölçütten yola çıkılmalı? Bu tür kelimeleri sınıflandırırken anlamla ilgili bir ölçütten yola çıkılabilir. Bu kelimeler farklı kavramları yansıtırken, insanın bir kusurunu veya olumsuz nitelikleri olan kişileri yansıtır duruma gelmişlerdir. Dolayısıyla +tAK parçacığı özellikle Orta Karadeniz yöresi ağızlarında kusurlu insanları anlatan kelimeler yapabilme potansiyeli kazanmıştır. Buna bağlı olarak *keskeltek* “işe yaramaz, beceriksiz (insanlar için)”, *löstek* “ağır, ağır ağır hareket edebilen, çok şişman ve kendini bırakmış (insan)”, *mizmeltek* “mızımız, elinden iş gelmeyen (insan)” vb. ögeler oluşturmuştur.

Türkiye Türkçesindeki ekleri, işlek ve işlek olmayan ekler biçiminde ikiye ayırıyoruz. Bu çerçevede +tAK işlek olmayan bir türetme eki sayılabilir. +tAK parçacığının eke dönüşmesi *örnekseme*yle açıklanabilir. Örnekseme “Var olan dilbilgisel ya da sözlüksel örneklere uygun olarak yeni ögeler yaratılmasına, dilseel birimler arasındaki bağıntı aracılığıyla kurulan bir orantıdan kalkılarak yeni biçimler oluşturulmasına, kimi ögelerin anlıkta bağıntı kurdukları başka ögelerin etkisiyle onlara benzer biçime girerek değişmesine yol açan süreç.” (Vardar 1980: 117) biçiminde tanımlanır. *Estek köstek* ikilemesinin, bazen *estek kerestek* biçiminde de kurulabilmesi de örneksemeyle açıklanabilir.

Ergin eklerin oluşmasında örneksemeden söz etmemiştir. Şunu sormak gerekir? Standart Türkiye Türkçesi içinde de böyle örnekseme sonucu ortaya çıkan türetme ekleri var mıdır?

3. Sonuç

Türetme eklerinin görevi, belli kök veya gövdelerden yeni kavramları anlatan kelimeler yapmaktır. Ancak +IAk ve +tAK parçacığı ile yapıldığını varsaydığımız kelimelerde yalnızca ek değil kök de sorunludur: **keskel+tek*, **mizmel+tek*, *lös+tek*. Bunlardan *lös+tek* en sorunsuz görünenidir. Çünkü *lös* ses yansımali bir veridir. Türkiye Türkçesinin söz varlığı içinde türeme açısından sorunlu kelimeler vardır.

Bu ögeleri sözlükselleşme aşamasına gelmiş birimler olarak da görmek mümkündür. Sözlükselleşme de bir süreçtir: “Adını hatırlayamadığımız ‘şey’ler için *şey*, *falan*, *filan*, argo özellikleri olsa da *zimbirtı*, *zamazingo* gibi sözcükleri kullanırız ama bazen bir ad da uydururuz. Bu sözcükler bazen türetildiği ortamda kalır, yani ‘tutunmaz’; birer anlık oluşum (nonce formation)’dur. Bununla birlikte bu anlık oluşumlar başka ortamlarda tekrarlanır ve belirli bir sıklığa ulaşırsa, yalnızca anlık oluşumun sahibi tarafından değil, başkaları tarafından da kullanılmaya başlarsa, bu oluşum artık yaygınlaşmış ve tutunmaya başlamış demektir.

Yeni bir sözcüğün dilde belli bir sözlüksel içerikle, belli bir çapta yaygınlaşması, tutunması sözlükselleşme olarak adlandırılır. Sözlükselleşmiş sözcükler artık o dilin söz varlığına ait olmuş sözcüklerdir. Ne var ki, sözcüklerin nasıl sözlükselleştiğini anlamak da, hangi sözcüklerin sözlükselleştiğine karar vermek de oldukça karmaşık süreçlere dayanan güç bir iştir” (Uzun 2006: 89).

Bu veriler ağızların yeni ögeler oluşturabilme potansiyeliyle canlılığını gösteriyor. Ağızlar standart dilin yanında ve söz konusu standart dilin baskısına rağmen gelişimini sürdürüyor.

Yeni bir kelimenin canlı bir kök ve işlek bir ekle oluşturulması beklenir. Ancak Türkçede her zaman canlı olmayan köklerden işlek olmayan eklerle türetilmiş kelimeler de olmuş ve bunlar bazen tutunmuştur. +IAk eki ağızlarda işlek olarak kullanılmıştır. Bu ekin bütün örneklerde aynı görünmediğini söylemeliyiz. Bazı örneklerde ek, -IA-k şeklinde iki biçimbirim görüntüsü verirken bazı örneklerde +IAk şeklinde bütün bir ek olarak yorumlanmaya uygundur.

Ağızlardaki bu tür kelimeler standart dilde de görünmeye başlayınca gramerciler ve sözlükçülerce galat ve uydurma sayılmış ama sonuç değişmemiştir. Esas olan bir kelimenin belli bir kullanım sıklığına ulaşabilmesidir. Belki standart dilde de +IAk ve +tAK parçacıkları ile türetilen kelimeler yaygınlaşacak +IAk ve +tAK parçacıkları da işlek bir yapım ekine dönüşecektir. Bunu kestirmek kolay değildir. Buna rağmen +IAk ve +tAK’la türetilen kelimeler bize bu konuda belli bir fikir vermektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Sonuç olarak şunlar da söylenebilir: Standart Türkçede işlek görünmeyen bir yapım eki, ağızlarda işlek hâle gelmiş olabilir; iki parçacıktan oluşan ek kaynaşmış da görünebilir. Standart Türkçedeki bazı gelişmeleri de doğru anlayabilmek için ağızlardaki malzemeye bakmak gerekir. Ağızlar bir dildeki gelişmeleri doğru anlamlandırmak isteyen bir dilci için canlı bir laboratuvar gibidir.

KAYNAKÇA

- DANKOFF, Robert (1995). *Armenian Loanwords in Turkish*, Harrasowitz Verlag. Weisbaden.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1980). *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- KUTNETSOV, Petro İ (1997). “Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair”, *TDAY Belleten* 1995, TDK Yayını, Ankara 1997, s. 193-262.
- MARTINET, André (1985). *İşlevsel Genel Dilbilim*, çev. Berke Vardar, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1963-1982). 12 cilt, TDK Yayını, Ankara.
- UZUN, Nadir Engin (2006). *Biçimbilim Temel Kavramlar*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- UZUN, Nadir Engin ve başkaları (1992). *Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri Bir Döküm Denemesi*, Ankara.
- VARDAR, Berke [yönetiminde N. Güz-E. Öztokat-M.Rifat-O. Senemoğlu-E. Sözer] (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, TDK Yayınları 628, Ankara.

ANKÂ-YI MAŞRIK'A GÖRE HACI BEKTAŞ VE AHI EVRAN'IN OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDAKİ ROLLERİ*

*M. Fatih KÖKSAL**

ÖZET

“Üsküdarlı Hâşim Baba” olarak tanınan Celvetî ve Bektaşî şeyhi Mustafa Hâşim Efendi'nin (1717-1782) *Ankâ-yı Maşrik* adlı eseri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair başka kaynaklarda yer almayan ilginç bilgileri ihtiva etmektedir. Ankâ-yı Maşrik, esas itibarıyla “cifr” ilmine ve bu meyanda bazı sayıların önemine dair küçük bir risale olmakla beraber içinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili, merkezinde Hacı Bektaş-ı Velî, Ahi Evran-ı Velî ve Şeyh Edebali üçlüsü ile Osman Gazi'nin bulunduğu bir “rüya” ve bu rüyanın sonuçlarını “Bektaşî” bakışıyla yorumlayan oldukça önemli bilgileri içermektedir.

Ankâ-yı Maşrik'ta Mevlânâ'nın Selçuklu-Moğol ilişkisine dair tutumu ve bu tutumun oluşumuna dair Bektaşî rivayeti de dikkat çekicidir. Ankâ-yı Maşrik aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Hacı Bektaş Velî'nin şahsında Bektaşîlerin, Ahi Evran'ın şahsında Ahilerin rolünü öne çıkarması bakımından da kayda değer tespitler içermektedir. Eserin mihverini oluşturan “rüya” hikâyesinin Vilâyetnâme ve Hacı Bektaş'a dair mevcut diğer menkabelerde geçmediği gibi Ahi Evran hakkındaki mekabevi-efsanevi yazılı-sözlü bilgiler arasında da yer almaması, eseri orijinal kılmakta ve bu manada değerini arttırmaktadır.

Bu makalede, Ankâ-yı Maşrik tanıtıldıktan sonra, eserde anlatılan ve benzerlerinden çok farklı olan “rüya rivayeti”nin tarihle örtüşebilirliği gerek Hacı Bektaş Velî, gerekse Ahi Evran açısından “Değerlendirme” başlığı altında ayrı ayrı irdelenmiş, kitabın ilgili bölümünün tenkitli metni ve sadeleştirilmiş şekli eklenmiştir. Çalışmada ayrıca Hacı Bektaş'ın ölüm tarihine dair ulaşılan yeni verilerle bu mesele etraflı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankâ-yı Maşrik, Hâşim Baba, Hacı Bektaş, Ahi Evran, Şeyh Edebali, Osmanlı'nın kuruluşu

ACCORDING TO ANKA-YI MASHRIQ, THE ROLES OF MYSTICS IN THE FOUNDATION OF OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

At the first glance, mystical works seem to mention exclusively mysticism itself, however they also carry some worthwhile information for history. *Anka-yı Mashriq* is one of those that belongs to the Bektashi and Jalvati sheikh Mustafa Hashim Efendi (1717-1782) known as “Hashim Baba of Uskudar”. In this paper I will introduce *Anka-yı Mashriq* that is a literary work involves noteworthy and unique knowledge concerning Ottoman Empire's foundation.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

* Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, El-mek: mfkoksall@gmail.com

Although Anka-yı Mashriq is a small booklet on “science of jifr”, the cypher, it involves significant knowledge about the foundation of Ottoman Empire through a “dream” including Othman Gazi and the triad of Hacı Bektash Veli, Akhi Evran Veli and Sheikh Edebalı by means of Mustafa Hashim Efendi’s interpretation with “Bektashi” perspective.

In the Anka-yı Mashriq, the attitude of Mewlana toward the Mongol-Seljuk relations and the Bektashi narrative about the formation of it are remarkable. It also contains valuable knowledge of significant findings in terms of emphasizing the role of Bekthasis and Akhis in Hacı Bektash Veli and Akhi Evran’s personalities.

In this study, after introducing of Anka-yı Mashriq, the overlapping of “the dream narrative” with the real history itself is analyzed one by one in terms of both Hacı Bektash and Ahi Evran’s perspectives in the part of “Evaluation”. This case, is also tried to be evaluated under the light of new information on Hacı Bektash’s date of death. Besides, the critical edition of some relevant sections of the manuscript and simplified translation of the text are aslo given.

Key Words: Anka-yı Mashriq, Hashim Baba, Hacı Bektash, Akhi Evran, Sheikh Edebalı, the foundation of Ottoman Empire

GİRİŞ

Ankâ-yı Maşrık, Üsküdarlı Hâşim Baba diye bilinen şair ve mutasavvıf Mustafa Hâşim Efendi’nin (1717-1782) küçük bir risalesidir. Celvetiye tarikatının Hâşimiye kolunun kurucusu olan Hâşim Baba, sonradan Bektaşîliğe meyletmış, önce Mısır’da Kaygusuz Abdal Bektaşî Tekkesi şeyhi Hasan Baba’ya intisap, bilahare Hacıbektaş’a gelerek dört yıl bu tekkeye hizmet etmiştir. Soyunu Safiyyüddîn Erdebîli kanalıyla Hz. Ali’ye dayandıran Hâşim Baba “çok yönlü şahsiyeti sebebiyle bir yerde karar kılmamış ve her grup tarafından genellikle dışlanmıştır. Bu yüzden ne Bektaşîler’e Bektaşîliğini ne de Celvetîler’e Celvetîliğini kabul ettirebilmiştir. (Yılmaz 1997: 406)” Dîvân’ından¹ başka, melâmete dair bazı risaleleriyle çeşitli zamanlarda kendisine vaki olan tecellileri anlattığı, cifr ilmi ve ebced hesabıyla geleceğe ait birtakım bilgiler verdiği mensur *Varidât*’ı ve yine *Varidât*’ta işlenen konulara benzer muhtevalı *Ankâ-yı Maşrık* adlı bir başka mensur eseri vardır. Bunlardan başka Niyâzi-i Mısri’nin *Devriye-i Arşîye*’sine zeyil olarak yazdığı doksan dört beyitten müteşekkil küçük bir de mesnevisi vardır (Yılmaz 1997: 407).²

20 civarında yazma nüshası bilinen Ankâ-yı Maşrık, nüshalara göre değişiklik gösteren yaklaşık 20 varak civarında bir risaledir. Eserine, Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin “şaşırtan anka” anlamına gelen *Ankâ-yı Muğrib* adlı eserini Ankâ-yı Mağrib kabul ederek ona bir nevi nazire olmak üzere “Ankâ-yı Maşrık” (Doğu’nun ankası) adını verdiği söylenmekteyse (Yılmaz 1997: 407) de risalede bunu açıkça ifade eden bir kayıt yoktur. Ancak;

“*Seyyid-i sâdât el-muhakkikîn Hazret-i Şeyh Muhyiddîn İbni ‘Arabî -kuddise sırruhû- ve eşref-i te’lifâtlarından ‘Ankâ-yı Muğrib*³ *nâm te’lifâtlarında bu sırrı ‘ayân ve beyân eyler.*” cümlesinden zımnen böyle bir çıkarım mümkün olabilir.

Eser, esasında Muhyiddin İbni Arabî’den temelini alan harf simgeciliğinin sırlarını izah etmek amacıyla yazılmıştır. Hâşim Baba’ya göre bu bilgi bir ‘sırlar ilmi’ (ilm-i esrâr), bu sırlar ulvî sırlar’dır (esrâr-ı ‘ulyâ) ve bu sırrın emaneti artık Anadolu’dadır. Böylece bu “ulvî sırlar”ın sahibinin kendisi olduğunu ima eden Hâşim Baba, eserine 12 sayısının önem ve değerinden İslâm ve Osmanlı tarihinden pek çok örnek vererek başlar. Ankâ-yı Maşrık, bölüm başlıklarıyla veya başka şekilde belirlenmiş bölümlere ayrılmamış olmakla birlikte ana hatlarıyla üç kısımdan oluşmaktadır. İlk bölüm burada kısmen değindiğimiz harflerin esrarına ve cifr ilmine dair bilgiler ve verilen bilgilerin yazara göre ispatı sayılan örneklerle dolu yaklaşık 10

¹ Çok sayıda yazma nüshası bulunan Hâşim Baba Dîvânı üzerine iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır: Ergün 2000; Kayacan 2002.

² Hâşim Baba’nın hayatı ve eserlerinin nüshaları için bkz.: Yılmaz 1997; Cunbur 2004.

³ Bizim görebildiğimiz 10 kadar nüshanın hiçbirinde bu eser adı hareketli olmadığı için müellifin muradının “Ankâ-yı Mağrib” mi yoksa “Ankâ-yı Muğrib” mi olduğunu bilemiyoruz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

varaklık bölümdür. İkinci bölüm olarak ise yazımızın konusunu teşkil eden Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair rivayetin aktarıldığı kısım addedilebilir. Eserin son bölümü de yine ilk kısımdaki bilgilerin devamı mahiyetindeki kısımdır. Böyle bakılınca ikinci bölüm, eserin esas mevzuyla doğrudan ilgisi bulunmayıp kitaba adeta monte edilmiş intibai vermektedir. Konumuz doğrudan bu eserini tanıtımı olmadığı için eserin muhtevasının teferruatına girmeden konumuza geçelim.⁴

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair, bir Melâmî-Bektaşî şairin, bir Bektaşî babasının görüşleri, onun şahsında bu zümrenin de konuya dair inanışlarını temsil etmesi bakımından önemlidir. Burada zikredilen olayların tarihî kaynaklarla ve döneme dair diğer eserlerle ne derece örtüştüğünün irdelenmesine ileride değinmek üzere, bizim eserin ikinci bölümü olarak nitelediğimiz yaklaşık üç varaklık kısımda Osmanlı kroniklerinde ve kuruluşu dair kaynaklarda yer almayan bu hadiseyi kısaca özetleyelim.⁵

Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'yi kendisine “ata” edinen Selçukluların son hükümdarı Alâaddin'in çocuğu olmadığı için saltanatın geleceğini görüşmek üzere Karaman eyaletindeki şeyhleri bir araya getirir. Mevlânâ, Alâaddin'in o toplantıda bulunanlardan “Baba” adlı birini⁶ kendisine “ata” edindiğini duyunca çok kızar ve Selçuklu saltanatının dizginlerini Tatar'a (Moğollar'a) teslim etmeye karar verir. Bunun üzerine Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran ve Şeyh Edebalı⁷ bir araya gelirler. Hacı Bektaş, Mevlânâ'nın artık meczup olduğunu, meczup ve mecnun olanlara yakınlığın devlete daima zarar getireceğini söyler. Bu üç eren, saltanatın başına Osman Gazi'nin geçmesinin uygun olduğu hususunda görüş birliğine varırlar. Buna itiraz eden 40 kişi yok edilir. Hacı Bektaş, Ahi Evran ve Şeyh Edebalı Allah'a bu hususta çok dua ve niyazda bulunurlar. Üç eren Osman Gazi'yi çağırarak ona istihareye yatmasını söylerler. Bir çadırda istihareye yatan Osman Gazi rüyasında beline Hacı Bektaş'ın bir kudret kuşağı, Ahi Evran'ın ise süslü bir kılıç kuşattığını; bir güneşin Şeyh Edebalı'nın koynundan doğup kendi koynuna girdikten sonra göbeğinden çıkan bir ağacın büyüyerek doğudan batıya bütün dünyayı kuşatacak şekilde dal budak saldıgını görür. Sonra gaipten “*Ey Osman otur!*” nidasını işitir. Kible yönünde bir büyük cami zuhur eder. Yine gaipten “*Ey Osman, kalk ve bak!*” hitabı gelir. Bu hitabın şiddeti Osman Gazi'yi uyandırır. Saltanat Allah tarafından Osman Gazi'ye rüya âleminde emanet edilmiştir. Biraz sonra bu üç Allah dostu Osman Gazi'nin rüya gördüğü çadıra girerler. Hacı Bektaş-ı Veli ona kudret kemeri, Ahi Evran kılıç kuşatır. Şeyh Edebalı da kızı Şerife'yi Osman Gazi'yle evlendirir; böylece rüya gerçeğe dönüşmüş olur.⁸

Ankâ-yı Maşrık'ta zikredilen hadiselerden, daha önce de muhtelif yayınlarda bahsedilmişse de, bu çalışmalarda konuya sadece bir yönüyle ve yüzeysel yaklaşımış ve metnin bilimsel neşri de yapılmamıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ankâ-yı Maşrık'ta geçen bu hadiseden ilk bahseden Ali Emîrî Efendi'dir. Osmanlılarda padişahların kılıç kuşanma geleneği hakkında bilgi verdiği bir yazısında, bu geleneğin kaynağı olarak nitelediği Ankâ-yı Maşrık'taki rüya olayına geniş yer veren Ali Emîrî, zengin dipnotlarıyla eserin ilgili bölümünün uzun sayılabilecek bir özetini verir (1336: 463-473). Ali Emîrî'nin “*Osman Gazi hazretlerine kılıç kuşatmak mes'elesi yalnız Ankâ-yı Maşrık kitabında görülmüş olmayıp daha bazı menâkıbnâmelerde ve müteferrik kitaplarda görülmekte ise de bunların en kıymetli aksâmını şeyh-i müşârun ileyh hazretleri Ankâ-yı Maşrık'ına derc eylemiş olduğundan bu bâbda diğer eserlerden bahsetmeğe lüzûm bırakmamıştır.*” (1336: 466) demek suretiyle eserin önemine dikkat çekmiştir.⁹

Daha sonra Rızâ Nûr, *Türk Tarihi*'nin üçüncü cildinde esere kısaca değinir (1342: 252). Hilmi Ziya [Ülken] de “Anadolu'da Tarihinde Dinî Rûhiyât Müşâhedeleri” başlıklı yazı dizisinin Hacı Bektaş'a tahsis ettiği üçüncü bölümünde (1344) Mevlevîlerle Bektaşîler arasındaki münasebetlere değinirken bahsettiği Ankâ-yı Maşrık'tan birkaç paragrafı da makalesine aktarmıştır. Hilmi Ziya, Ankâ-yı Maşrık'ın başında

⁴ Eserin bütünü hakkında daha geniş bilgi için bkz. Soyger 2005.

⁵ Ankâ-yı Maşrık'ın konumuza ait bölümünün orijinal metni ve metnin sadeleştirilmiş şekli makalenin sonundadır.

⁶ Görebildiğimiz diğer nüshalarda “Baba” olarak geçen bu kişinin adı sadece İBB Atatürk Kitaplığı K 6812 numarada kayıtlı nüshada “Baba-yı Muhammed” olarak geçmektedir.

⁷ Türkçe bir birleşik isim olan bu kelimeyi Arap-Fars telaffuzuyla “Edebalı, Edebalı veya en yaygın şekliyle Edebâlî” olarak okuyup yazmanın doğru olmadığı düşüncesindeyiz. Bu sebeple bu ad yazı boyunca “Edebalı” olarak geçecektir.

⁸ Bundan sonra Hâşim Baba'nın kendi zamanına gelene kadar bütün Osmanlı padişahlarının bunu bir gelenek hâlinde devam ettirdiklerine dair, yaklaşık bir varaklık bir değerlendirmesi vardır.

⁹ Ali Emîrî'nin bu yazısında, eserin ilgili bölümünün girişinin, Mevlânâ ile ilgili kısım zikredilmeksizin “Selçuklu saltanatında çöküşün görülmeye başlanmasıyla ‘herkes başı çaresine düştü.’ (Ali Emîrî 1336: 466)” şeklinde özetlenerek geçilmesi ile Osmanlıların seyyid ve şerif soyundan geldiğinin bu esere dayanarak delillendirmesi dikkat çekmektedir.

anlatılan Mevlânâ'ya dair olayın Mevlevî kaynaklarınca da doğrulandığına işaret ettikten sonra “*Yalnız bu tarihî hakikat Ankâ-yı Maşrık'ın lisânında efsânevî bir şekil alarak Edebalı ile Hacı Bektaş'ın muhâdeneti neticesinde gûyâ Osmanlı hânedânına 'himm-i nazar' eylemek sûretinde vâki' olmuştu.*” diyerek bu olayın akabinde anlatılanların hakikate uymadığını ima eder (1344: 525-526).

Ankâ-yı Maşrık, günümüz araştırmacılarının da ilgisini çekmiş ve kimi çalışmalarda değinilmiştir. A. Yılmaz Soyger ise eseri bir sempozyum bildirisine konu etmiştir (2005). Adı geçen yazıda müellif hakkında bilgi verildikten sonra eser ve bu arada Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair bölüm de dâhil özetlenmiş ancak doğrudan bu bölümle ilgili bir yorum ve değerlendirme yapılmamıştır.

DEĞERLENDİRME

Ankâ-yı Maşrık'ta anlatılan bu hadise adı konulmamış bir menkabedir. Geleneksel menkabe tarzının bütün unsurlarını ihtiva eden bu anlatının kimi bölümleri, muhtelif eserlerde farklı varyantlarla da olsa geçmekle birlikte bu şekliyle -tespit edebildiğimiz kadarıyla- başka bir kaynaktan geçmemektedir. Burada zikredilen olayların ne kadarının tarihî gerçeklikle uyumlu olduğu, hangilerinin gerçekleşmesinin makul ve mümkün görünmediği, Osmanlı devletinin kuruluşu meselesi çerçevesinde irdelenmeye değer bir konudur.

I. Mevlânâ ve Alâaddin Meselesi

Ankâ-yı Maşrık'ta ilgili bölüm, Selçuklu'nun son hükümdarı Alâaddin'in çocuğunun olmaması yüzünden saltanatın istikbalini görüşmek üzere tarikat büyüklerini çağırdığı bir toplantıda “Baba” denen birini kendisine “ata” edinmesi, bunu duyan Mevlânâ'nın gazaba gelerek Selçuklu devletinin dizginlerini Moğollara teslim etmeye karar vermesiyle başlar.

Böyle bir hadisenin varlığı, Ankâ-yı Maşrık müellifinin Mevlânâ'ya “meczip” demesi sebebiyle hücum oklarına hedef olduğu Mevlevî kaynaklarınca da doğrulanmaktadır. Olayın *Menâkıbu'l-ârifin*'de anlatılan fakat Hâşim Baba'nın rivayetinden oldukça farklı varyantı şöyledir:

Selçuklu Sultanı Rükneddin, Mevlânâ'ya mürit olup onu kendine baba yaptıktan bir zaman sonra büyük bir toplantı düzenler. Bu toplantıya riyazet sahibi, zahit ve bilgin bir adam olan Şeyh Baba-yı Merendî de davet edilir. Baba'ya büyük izzet ikramda bulunup baş köşeye oturturlar. Daha sonra gelen Mevlânâ da selam verip bir köşeye oturur. Sultan sohbetin bir yerinde Mevlânâ'ya yönelir ve şöyle der: “*Mevlânâ Hazretlerine malum olsun bu halis kul Şeyh Baba hazretlerini baba edindi, o da beni oğulluğa kabul etti!*” Buna kızan Mevlânâ kendisinin kıskanç olduğunu belirtip “*Eğer Sultan onu baba edindi ise biz de kendimize başka birini oğul ediniriz.*” der ve nara atarak yalın ayak çıkar. Bundan kısa bir süre sonra emirler Rükneddin'i Moğollara karşı takip edilecek politikayı kararlaştırmak üzere Aksaray'a davet ederler. Mevlânâ'nın gitmesen iyi olur demesine rağmen sultan gider. Orada emirler Rükneddin'i bir yay kırışi ile boğarlar ve Rükneddin “Mevlânâ, Mevlânâ” diyerek ölür (Ahmed Eflâkî 2001: 97-100).

II. Hacı Bektaş-Ahi Evran-Şeyh Edebalı'nın Beraberliği Meselesi

Bu üçlünün bir araya gelip toplantı yapması Osmanlı kroniklerinde, tarihlerde olmadığı gibi bilindiği kadarıyla Bektaşilik ve Ahiliğe dair kaynaklarda da mevcut değildir. Hacı Bektaş'la Ahi Evran arasında yakın bağlar olduğu, defalarca bir araya geldikleri başta *Vilayetnâme* olmak üzere pek çok kaynaktan dile getirilmekte¹⁰ ancak Şeyh Edebalı'yla birlikte üçünün doğrudan münasebetleri -aşağıda zikredeceğimiz bir eser hariç- bilinmemektedir. Edebalı'nın Karaman'da -bir rivayete göre Kırşehir'de- doğduğu, 120 yıl gibi uzun bir ömür sürdükten sonra 1326 veya 1327 yılında vefat ettiği (Şahin 1994: 394) hesaba katılırsa böyle bir buluşmanın kronolojik olarak mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Hacı Bektaş, Ahi Evran ve Şeyh Edebalı'nın tanıştıkları, tanışma ötesinde dost oldukları, XVI. yüzyılda kaleme alındığı söylenen bir menakıbnâmede kayıtlıdır. Bilinen tek nüshası Baki Yaşa Altınok'un

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız 2012.

elinde bulunan *Menâkıb-ı Ahi Evran* adlı 93 beyitlik kısa mesnevide¹¹ Ahi Evran'ın yakın dostları olarak Baba İshak (Kefersudî), Hacı Bektaş ve Şeyh Edebali'nin adları anılır (Altınok 2005: 67-68):¹²

*Bir hemdemi var key **Kefersudî***

Firâr idüp âlemi cenge kodı (34)¹³

Şol karındaşın[ı] Öyük'de kodı

***Hacı Bekdeş** idi kim erin adı (38)*

*Hem **Ede Balu** İnacü'l-Gülşehri¹⁴*

Ol hüma olmuşdı Evran'ın yârı (40)

Bu beyitleri, Ahi Evran'ın Hacı Bektaş ve Şeyh Edebali ile “karındaş ve yâr” denilecek derecede yakınlıkları olduğunu ortaya koyması açısından son derece önemli buluyoruz.

Bizim, “kendilerinin Osman Gazi’yi tahta geçirme kararlarına muhalefet eden kırk kişinin öldürülmesi” şeklinde yorumladığımız ibare metinde şu şekildedir: “*Osmân Han-ı Gâzî’yi seccâde-i saltanata ku’üd itdirmek üzre kendüleri tevecçüh üzre iken kırk ‘aded sâhib-tasarraf taraf-ı hilâfda bulunmağın terk-i sarây-ı fânî ile fenâ bulmuşlardır.*”

Ankâ-yı Maşrık’ta bu katil olayının ne suretle olduğuna dair bir açıklama yoktur. Bildiğimiz kaynaklarda da böyle bir hadiseden bahsedilmediğine göre bu konuyu sadece kaydetmekle yetiniyoruz.

III. “Üç Eren”in Osman Gazi’yle Görüşmesi Meselesi

Osman Gazi’ye kızını verecek olan Şeyh Edebali’nin Osman Gazi’yle görüşmesine dair hemen bütün kaynaklarda ittifak vardır. Ancak bu üçlünün bir araya gelmelerinden ziyade asıl mesele Hacı Bektaş-ı Velî ve Ahi Evran-ı Velî’nin yaşadıkları dönem itibarıyla Osman Gazi’yle görüşmelerinin mümkün olup olamayacağı hususudur. Meselenin Ahi Evran’a dair olan yönü bugüne değin hiç ele alınmamıştır. Ona sonradan geçmek üzere Hacı Bektaş’la ilgili olan tarafını ele alalım.

III.1. Osman Gazi-Hacı Bektaş Görüşmesi: Osman Gazi’nin Hacı Bektaş’la görüştüğüne dair en ayrıntılı anlatım *Vilâyetnâme*’dedir. *Vilâyetnâme*, *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî* veya *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî* adlarıyla bilinen bu menakıb kitabı anonim olup, XV. yüzyıl sonlarında yazıya geçirildiği (Gölpınarlı 1990: XXIX) söylenmektedir.

Osman Gazi’nin Hacı Bektaş’la görüşüp görüşmediği meselesi Osmanlı tarihçilerini öteden beri meşgul edegelmiştir. Bu hususta Âşıkpaşazade’den beri tarihçiler ikiye ayrılmıştır. Bu meseleyi bir makale konusu yapan Basri Karadeniz “*Oruç Bey, Kemal, Anonim Tarih ve Neşrî, Osmanlı sultanı (Osman veya Orhan Gazi) ile Hacı Bektaş Velî arasında bir bağın mevcudiyetini ileri sürerler. İkinci grup tarihçiler, Âşıkpaşazade, Kemalpaşazade, Hadidî ve Lütî Paşa ise böyle bir bağı reddederler. Birinci grubun Osmanlılar’ın merkezdeki önemli askerleri Yeniçeriler’in Bektaşîler’e ait özel giysi ‘ak börk’ü Hacı Bektaş Velî’nin izni ile giydiği iddiasına mukabil, ikinci grup Yeniçeriler’in ak börtü Orhan Gazi’nin kardeşi Alaeddin Paşa’nın tavsiyesi üzerine giydiklerini belirtirler.* (Karadeniz 2006: 8)”demektedir. Karadeniz,

¹¹ Altınok, kısa ama anlaşıldığı kadarıyla kayda değer bilgiler ihtiva eden bu eseri ilk defa Kırşehir’de yapılan bir sempozyumda tanıtmış (2005), sonra aynı eserden değişik konuları ele aldığı iki bildiri daha sunmuş (2007, 2012) fakat eseri tam metin olarak yayımlamamıştır. Dolayısıyla burada aktarılanlar da mezkûr bildiri metinlerinden aktarılan beyitlerle sınırlıdır.

¹² Eserin hemen her mısrasında vezin kusurları bulunmakla birlikte aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbında yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu kusurların bir kısmının müstensihinden kaynaklandığı düşünülebilirse de orijinalinde de ciddi aruz kusurları olduğu açıktır.

¹³ Ayraç içindeki numaralar o beytin Menakıb’daki sıra numarasını göstermektedir.

¹⁴ İnaç, Kırşehir merkezine yaklaşık 10 km mesafede, Mucur yolu üzerinde bir köydür. Yörede bugün de Şeyh Edebali’nin kendi köylerinden olduğuna inanılmaktadır. Kâmil Şahin, *İslâm Ansiklopedisi*’ne yazdığı “Edebâlî” maddesinde “*Hüseyn Hüsameddin, kaynak göstermeden künyesini İmâdüddin Mustafa b. İbrâhim b. İnac el-Kırşehri şeklinde kaydeder.*” demektedir (1994: 393). Amasya Tarihi müellifinin bu küçük menakıbı görüp görmediğini, dolayısıyla bu sözünün mesnedinin mezkûr eser olup olmadığını bilemiyoruz.

ileriki dönemlerde yazılan tarihlerde görülmeyen bu tartışmanın XV ve XVI. yüzyıl başlarında yazılan tarihlerde bulunmasına dikkat çekerek, kroniklerin Hacı Bektaş Velî-Osmanlı ilişkisine bakışlarının onların Bektaşiliğe karşı tutumları ile doğrudan orantılı olduğunu, Oruç Bey, Kemal, Neşrî tarihleriyle anonim tarihin Bektaşiler'i Osmanlı Devleti yanına alma taraftarı iken, Aşıkpaşazâde'nin devleti ele geçirecekleri kaygısıyla onları şiddetle reddettiğini ileri sürer (2006: 8). Nitekim meseleyi *Aşıkpaşazade Tarihi* özelinde ele alan bir başka makaledeki şu değerlendirme de bu tespiti teyit mahiyetindedir: "*Aşıkpaşazâde, Hacı Bektaş ve Bektaşilerle ilgili iddialarında objektif değildir. Tam aksine Bektaşilerle mücadele halinde bir kampın görüşlerini temsil etmektedir. Şu halde onun bu husustaki iddialarını sosyal ve ideolojik arka planını dikkate alarak değerlendirmek gerekmektedir.* (Yıldırım 2009: 142)"

Osman Gazi'nin Hacı Bektaş'la görüşmüş olamayacağı tezinin sahiplerine göre bu, kronolojik olarak mümkün değildir.¹⁵ Hacı Bektaş'ın ölüm tarihi üzerine serdedilen belli başlı görüşleri özetleyen Rıza Yıldırım, Hilmi Ziya (Ülken), Fuat Köprülü ve Birge'nin muhtelif vakıf kayıtlarından yola çıkarak yaptıkları değerlendirmelere nazaran onun 1291 senesinden önce ölmüş olması gerektiğini ifade eder (2009: 142). Sulucakarahöyük'te oturan Hacı Bektaş'ın Osmanlı ülkesine bizzat gelmediğinin açık olduğunu, bununla birlikte Vilayetnâme'nin (mezkûr görüşme) iddiasının da tamamen göz ardı edilmemesi gerektiğini söyler¹⁶ ve neticede "*Hatta bir adım daha ileri giderek Osman Bey ile Hacı Bektaş'ın görüşmesini Velayetnâme'nin bir uydurması diye kategorik olarak reddetmek yerine bir daha gözden geçirmenin yerinde olacağı söylenebilir. Zira gerek olayların akışı gerekse kronoloji böylesi bir görüşmeyi mümkün kılmaktadır.* (Yıldırım 2009: 142)" der.

Söz konusu vakfiyelerde geçen bazı ibarelere dayanarak Hacı Bektaş'ın ölüm tarihini tayin etmeye çalışmak sağlıklı sonuçlar vermeyebilir. Hatta bu tespit ve tayinler ciddi manada şüpheye açıktır. Zira pek çok vakfiye veya vakıfnâme, esasında "suret", yani müstensah nüsha olduğu hâlde -tabii olarak- orijinal vakfiyenin tarihini taşır. Köprülü, Ali Emîrî, Hilmi Ziya ve Birge'nin sözünü ettikleri vakfiyelerin de birer suret olması muhtemeldir. Hele bu vakfiyelerde "Hacı Bektaş nahiyesi", "Hacı Bektaş kazası" gibi yer adları geçiyorsa -ki geçiyor- bunların asıl nüsha olmadıklarına kuşku yoktur.¹⁷ Bu durumda da bu vakfiyeleri sonradan istinsah edenlerin tazim ve mağfîret dilemek amacıyla "merhûm, mağfûr" gibi ifadeler ilâve etmeleri normaldir.¹⁸ Yukarıda zikredilen vakfiyelerin tarihleri sırayla 691 (1291/92), 695 (1295/96), 697 (1297/98) ve 706 (1306/07)'dir. Kaldı bizim iki nüshasını birlikte neşrettiğimiz, bugün Kırşehir Müzesi'nde muhafaza edilen Ahi Evran vakfiyesinin¹⁹ tarihi yukarıda zikredilenlerden çok daha eskidir. Hicrî 976, miladî 1277/78 tarihli bu vakfiyede de Hacı Bektaş kazasına (kazâ'u'l-Hâc Bektaş) bağlı köylerden bahsedilmektedir (Köksal vd. 2008: 158-159, 178-179). Hacı Bektaş-ı Velî'nin muhtemelen hayatta olduğu bir tarihte de mezkûr mahallin adı herhâlde Hacı Bektaş değildi.²⁰

¹⁵ Söz konusu tez sahipleri ile kastettiğimiz yukarıda zikredilen tarihler değil, XX. yüzyıl başlarında yapılmaya başlan, bir kısmına burada da temas edeceğimiz çalışmalardır.

¹⁶ Osman Gazi'nin doğumu Osmanlı kaynaklarına göre 1257 yılına tekabül etmektedir. Osman'ın burada zikredilen olayların olduğunda 20 yaşlarında olduğu düşünülürse, -eğer olmuşsa- bu olayın 1277 yılı civarında vuku bulduğu kabul edilebilir.

¹⁷ Ali Emîrî'nin 706 tarihli Ahi Evren Vakfiyesi'nde "kazâ-yı Hacı Bektaş" ibaresinin yer almasını, asıl adı Karahöyük / Sulucakarahöyük olan kazanın Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra onun adıyla anılmaya başlanmış olması gerektiğiyle izah etmesini ise kabul etmek pek çok bakımdan imkânsızdır. Bir kere o devirde Sulucakarahöyük (bazı kaynaklarda Kara[h]öyük, bazılarında sadece [H]öyük) bir kaza ve nahiye merkezi olamayacak kadar küçük -yedi hanelik- bir köydür. İkinci olarak Hacı Bektaş'ın ölümünün hemen akabinde Karacahöyük'ün adının kayıtlara geçecek şekilde "resmen" değiştirilmiş olması da mümkün değildir.

¹⁸ Bu noktada Hilmi Ziya'nın (Ülken) bir yorumunu da kaydetmek gerekir. 691 tarihli bir vakfiyede Hacı Bektaş'tan "el-merhum" kaydıyla bahsedildiğine dikkat çeken yazar, bunun mutlaka o tarihte ölmüş olduğuna bir delil sayılamayacağını, çünkü o zamanlar "merhûm" tabirinin saygı ifade eden bir manasının da bulunduğu dikkat çeker (Hilmi Ziya 1340: 515).

¹⁹ Ali Emîrî'nin bahsettiği vakfiye (vakıfnâme) 706 tarihli bir Ahi Evran vakfiyesidir. Bunun, bizim neşrettiğimiz vakfiyenin bir sureti olması da ihtimal dâhilindedir.

²⁰ Nitekim, ileride de zikredileceği üzere, biz bu vakfiyede Ahi Evran hakkında sarf edilen "aleyhu'r-rahmete ve'l-gufrân" ifadesinden yola çıkarak onun bu tarihte hayatta olmadığı -erken- hükmünü vermiştik (Köksal vd. 2008: VII; Köksal 2011: 19). Bu vakfiye metninde geçen ve başka bir vesileyle araştırma yaparken sonradan fark ettiğimiz bu "kazâ-yı Hacı Bektaş" ibaresinin mevcudiyetinden bu vakfiyenin de geç istinsah bir suret olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu vakıf kayıtlarına göre XIII. yüzyılın sonlarında hayatta olmaması gereken Hacı Bektaş hakkında Bektaşî kaynaklı bazı yazmalarda geçen “hicrî 606 yılında doğduğu 63 yıl ömür sürdükten sonra 669 (1270/71) yılında öldüğü” (Bkz. Coşan 1986: XXI; Gölpınarlı 1990: XXIII)” bilgisi²¹ ise bu tarihi yaklaşık 30 yıl öne almaktadır. Esat Coşan’ın gösterdiği Ankara İl Halk Kütüphanesi 119 numarada bugün Arapça bir akaid kitabı vardır. Buna yakın olarak 116 numarada bir Vilâyetnâme varsa da bunda da bu tür tarihler yoktur. Fakat biz araştırmalarımız sonucunda aynı kütüphanede bulunan başka yazmalarda şu kayıtlara ulaştık:

a) Ankara İl Halk Kütüphanesi 4280 numarada *Hikâye-i Hacı Bektaş-ı Velî* adıyla kayıtlı bir yazmanın başında, farklı bir kayıt mevcuttur. Muhtasar bir Vilâyetnâme nüshası konumundaki bu yazmanın başına eserden bağımsız olarak şunlar yazılıdır:²²

“Sene 660: Tevellüd-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî

63: Hayât-ı dünyevîleri

723”

Bu kaydın hemen altında da şu açıklama vardır:

“Kelime-i ‘Bektaş’ vefâtı târîhi olmağla hesâb-ı ebced dahi ‘Bektaş’ lafzında yedi yüz yigirmi üç aded olduğunu urefâ beyân buyurmuşlar. (1a)”

Görüldüğü gibi buradaki kayda göre Hacı Bektaş hicrî 660 (1261/62) yılında doğmuş, 63 yıl yaşadıktan sonra 723 (1323) yılında ölmüştür.

b) Tekirdağlı Hasan Cemalî Baba’nın (1836-1928) Milli Kütüphane, Yz A 3045’de bulunan *Menakıbnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî* adlı eserinin²³ başında, eserden bağımsız olarak düşülen bir kayıtta ise doğumu, Anadolu’ya gelişi, ömrü ve vefatına dair şu bilgiler mevcuttur:

“Hazret-i Pîr’in vilâdeti ‘mürüvvet’ (646),

Horasân’dan Rûm’a teşrîfleri ‘rikkat’ (680)²⁴

Müddet-i ‘ömrleri ‘Muhammed’ (92)

‘Bektaşîyye’ târîh-i asvab-ı rihletidir (738)’ (1b)”

Aynı eserin sonunda da bu mealde malumat, Orhan Gazi saltanatı döneminde öldüğü vurgusuyla tekrarlanmıştır.²⁵

burada geçen “Hacı Bektaş kazası” ibaresi gibi Ahi Evran için sarf edilen “‘aleyhu’r-rahmete ve’l-gufrân” ibaresinin de vakfiye suretinin istinsahı sırasında eklenmiş olması mümkün ve muhtemeldir. Bu vakfiyeden İ. Hakkı Uzunçarşılı da bahsederek “*Hacı Bektaş’ın 1277’den evvel vefat ettiği anlaşıyor.*” demiştir (Uzunçarşılı 1972: 531). Uzunçarşılı’nın izahat vermeden “kayıttan anlaşıyor” demekle yetindiği kayıt, herhâlde Ali Emîrî’nin de değindiği “kazâ-yı Hacıbektaş” ibaresi olmalıdır. Zira mezkûr vakifyede Hacı Bektaş adı başka bir surette geçmemektedir.

²¹ TDV İslâm Ansiklopedisi’nde ölüm tarihiyle ilgili olarak “691 (1292) tarihli bir vakfiye kaydında kendisinden “merhum” diye bahsedildiğine göre (Birge, s. 41) bu tarihten önce muhtemelen 669’da (1271) vefat etmiştir.” denmektedir (Ocak 1996). Maddede bu tarihe (1271) bir dayanak gösterilmemekle birlikte muhtemelen Esat Coşan’ın Ankara Kitaplığı’nda bulunan aynı yazmada geçen kayda istinaden bu tarih -ihtiyat kaydıyla- kabul edilmiş olmalıdır.

²² Aşağıda görüleceği üzere bu bilgileri başka bir yazmada Baha Said de tespit etmiştir.

²³ Eser, 20 varaklık mensur-manzum karışık yazılmış olup Hacı Bektaş’ın bazı menkabelerini havidir.

²⁴ Yalnız “rikkat” kelimesinin ebced değeri 680 değil 700 etmektedir.

²⁵ “Ba’demâ ol pîr-i rûşen-zamîr 680 târîhinde diyâr-ı Rûm’a teşrîf buyurup Kırşehri’ne sekiz sâ’at mesâfede kâ’in Sulucakaraöyük nâm mahalde elli sekiz sene post-nişîn-i²⁵ seccâde-i irşâd ve emânet-i esrâr-ı kudsiyyeye emîn-i üstâd oldukları hâlde Sultân Orhân Gâzî -‘aleyhu’r-rahmeti’l-Bârî- hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında ya’nî yedi yüz otuz sekiz târîhlerinde intikâl ile kat’-ı peyvend-i ‘âlem-i fenâ eylediler. Ve medfen-i hâk-i utr-nâkleri olan merkad-i münevvereleri hâlâ mezkûr Karaöyük nâm mahalde dergâh-ı ziyâretgâh-ı melce’ [û] penâhdır. Ve Baktâşîyye tarîk-i ‘aliyyelerine ism-i tesmiyeleri bir kerâmât-ı bâhiresidir ki elli sekiz seneden sonra irtihâl-i dâr-ı bekâ buyuracaklarını ma’nen imâ buyurmuşlardır. ‘İnde’l-akrân ma’lûmdur ve müddet-i ‘ömr-i ‘azizleri ism-i ‘âlîleri Muhammed olduğu hasebiyle ‘inde’l-hisâb toksan iki yaşında bulunduğu rivâyât-ı sahîhâdır. (17b)”

Buna göre de 646 (1248/49) yılında doğmuş, “Muhammed” adının ebced karşılığı olan 92 yıl yaşamış ve 738 (1337/38) yılında ölmüştür.

Hacı Bektaş-ı Veli’nin hicrî 738 yılında öldüğüne dair kayıtlar pek fazladır. Abdülbaki Gölpınarlı, “büyük bir emekle 1291’de (1874/75) bütün tarikatlerin silsilelerini toplayıp bir ‘Silsile-Nâme’ meydana getiren” Derviş Mehmed Şükrü’nün Bektaşî silsilesini gösterirken Hacı Bektaş adının altına “Bektaşîyye” sözünü ve bu sözün tutarı olan 738 tarihini koyduğunu (1990: XXIV) kaydeder.²⁶

Baha Said de “Bektaşîler” başlıklı makalesinde “Hacı Bektaş hakkında geçerli delil olarak kabul edilen: ‘Bektaşîyye’ -738- tarih-i vefâtıdır.” dedikten sonra bunu teyiden Hacı Bektaş Kütüphanesi’ndeki bir Vilâyetnâme nüshasında “640’da doğdu, 670’de Rûm’a geldi” notunun bulunduğunu; aynı kütüphanenin resmî kayıtlarına ait haşiyelerde 660’da doğduğu, 63 yıl yaşadıktan sonra 723’te öldüğünün kaydedildiğini; yine bir hâl tercümesi varakasında 640’da Nişabur’da doğduğu, hac dönüşü 670 Muharremi’nde Sulucakarahöyük’e geldiği ve 738 yılında çocuksuz olarak öldüğünün kaydedildiğini bildirir (Görkem 2006: 260-261). Baha Said Bey, Hacı Bektaş’ın Orhan Gazi döneminde de yaşadığını ısrarla vurgulayarak yine Hacı Bektaş Kütüphanesi’nde mahfuz 1179 Recep ayında istinsah edilen bir Vilâyetnâme nüshasında da “Bektaşîyye: 738” sözünün onun vefat tarihi olarak kaydedildiğini vurgular (Görkem 2006: 261).

Keza John Kingsley Birge’nin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde tespit ettiği bir *Yunus Emre Divanı*’nın iç kapağındaki kayda göre de Hacı Bektaş 645 veya 646’da doğmuş, 680’de Horasan’dan Anadolu’ya gelmiş, 92 sene yaşamış ve nihayet 738 tarihinde (1337) ölmüştür (1937: 34).

XIX. yüzyıl müelliflerinden Yusuf Ziya Yozgadı’nın, *Temâşâ-yı Celâl-i Hudâ* adlı eserinde de Hacı Bektaş’ın ölüm tarihi “Bektaşîyye” kelimesinin ebced değeri olan 738 yılı olarak gösterilir²⁷ (Özger 2011: 137). Aslında gezi yazısı-hatırat türünden bir eser olan *Temâşâ-yı Celâl-i Hudâ*’da yazarın Hacı Bektaş’ın türbesini ziyaretini anlatırken bilvesile bu bilgiyi verdiği düşünüldüğünde ölümünün hicrî 738 tarihinde vuku bulmasının yörede yaygın bir bilgi olduğu söylenebilir.

Bir Mevlevî kaynağında da Hacı Bektaş’ın biyografisiyle ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Baha Said’in kaydettiği üç farklı tarihten sonuncusu ile örtüşen bu malumat, Sahîh Ahmed Dede’nin (1738-1813) *Mecmû’atü’l-tevârihi’l-Mevleviyye* adlı eserinde geçer. Esere göre Hacı Bektaş-ı Veli;

640 (1242/43) yılında Nişabur’da doğmuş,

23 yaşında iken [663 (1264/65) yılında] Yesevî dergâhının yedinci postnişini olmuş,

667 (1268/69) yılında hacca gitmiş²⁸,

670 yılı Muharrem ayının başlarında (Ağustos 1271) Anadolu’ya gelmiş²⁹,

671 (1272/73) yılında Derviş İshak’la birlikte Konya’ya giderek Mevlânâ’yla görüşmüş³⁰ ve geri dönmüş,

733 (1332/33) yılında, 63 sene yaşadığı Sulucakarahöyük’te 93 yaşında iken ölmüştür³¹ (Zorlu 2003: 161, 185, 190, 215).

²⁶ Hacı Bektaş’ın ölüm yılını 1270/71 olarak kabul eden Gölpınarlı, hemen devamla: “...beraber bu 669 tarihini de, herhâlde bir kaynaktan bularak eklemiştir.” demek suretiyle eserde hem 669, hem 738 tarihlerinin mevcudiyetini izhar etmiştir.

²⁷ “Sâdât-ı Kâzimiyyeden İbrâhîmü’s-sânî’nin mahdûm-ı mükerreremi olup Horasân’da vâki’ Nişâbûr’da ‘âlem-i vücûda gelerek kırk sene i’tikâf ve riyâzâtla imrâr-ı evkât eylediği ve ‘Bektâşîyye’ lafzı târih-i rihleti olduğu ma’lûm ve Muhammed ismiyle ma’lûm ve müsemmâ olan bu velî...”

²⁸ Bektaşî kaynaklarına göre hacca gitmemiştir ancak oraya yemek götürdüğünün görüldüğüne dair kerameti vardır. Buna göre, adına el-Hâcc veya Hacı denmesi bu yüzdendir.

²⁹ Bu geliş, Şam, Kudüs, Halep, Mersin, Ayıntab, Elbistan, Bozok, Maklan Kalesi ve Kayseri üzerinden Kırşehir’de Baba Resul’ün meclisine varana kadar teferruatıyla anlatılır. Elbistan’da –Vilâyetnâme’de de anlatılan- Ashab-ı Kehf mağarasını ziyaretine kadar anlatılır. Baba Resul’dan icazet alarak aynı yıl Zilhicce ayında (Temmuz-Ağustos 1271) Karaca[hö]yük’e yerleşir.

³⁰ Bu görüşme Mevlânâ’nın hastalanıp ölmesinden (1273) birkaç ay önce vuku bulmuştur.

³¹ Sahîh Ahmed Dede “Bektaşî” kelimesinin ölüm tarihini (733) verdiğini ve zamanın Sultan Orhan’ın saltanat vakti olduğunu da kaydeder.

Bunları teyit edici olmak üzere XVI. yüzyıl biyografi yazarı ve şair Kastamonulu Latîfî'nin tezkiresinde Âşık Paşa'nın Anadolu'ya Orhan Gazi zamanında geldiği ve Hacı Bektaş'la çağdaş olup onunla görüştüğü³² kaydettiğini (Latîfî 1314: 44) de eklemek gerekir.

Görüldüğü üzere;

Abdülbaki Gölpınarlı ve Esat Coşan'ın tespit ettiği yazmalardaki kayıtlara göre Hacı Bektaş'ın ölüm yılı 669 (1270/71),

Ankara İl Halk Kütüphanesi 4280 numaralı yazmaya ve Baha Said'in bildirdiği bir yazmaya göre 723 (1323),

Sahih Ahmed Dede'ye göre 733 (1332/33),

Hasan Cemalî Baba'ya, Derviş Mehmed Şükrü'ye; Baha Said ve Birge'nin tespit ettikleri muhtelif kayıtlara göre ise 738'dir (1337/38).

Hacı Bektaş'ın ölüm tarihi gibi kaç yıl ömür sürdüğü de ihtilaflıdır. Kimilerine göre Hz. Peygamber kadar ömür sürerek 63 yıl³³, kimilerine göre -"Muhammed" kelimesinin ebced karşılığı olan- 92 yıl, kimilerine göre ise Hz. Muhammed'in ömrü kadar Sulucakarahöyük'te yaşamış ve 93 yıl ömür sürmüştür. Görülüyor ki, çoğu Bektaşî kaynaklı olan bu eserlerde geçen bu kayıtlarda da birlik yoktur ve bunlara itibar ederek Hacı Bektaş'ın doğum-ölüm tarihlerini belirlemek mümkün değildir.

Böyle bir görüşmenin olmadığını öne sürenlerin asıl dayanakları kronolojik uyumsuzluk değildir. Hatta Âşıkpaşazade'ye göre -Hacı Bektaş'ın, Osman Gazi Beyliğinden (1299) kısa bir müddet önce öldüğünü kaydettiğine bakılırsa- bu buluşmanın kronolojik olarak mümkün olduğu da görülür. Başta Âşıkpaşazade olmak üzere muarızların asıl itirazları Hacı Bektaş'ın o devirdeki kimlik ve kişiliği ile ilgilidir. Âşıkpaşazade'ye göre Hacı Bektaş, yaşadığı dönemde şeyh veya mürit olmayan, silsilesi dahi bulunmayan bir meczuptu.³⁴ Âşıkpaşazade'nin bu yaklaşımını "garaz" olarak niteleyen Rıza Yıldırım, müellifin, eseri boyunca "ustaca gizlediği" Hacı Bektaş isminin Osmanlı beyliğinin kuruluşuna yaptığı hatırı sayılır katkıyı inkâr etmek amacıyla olduğunu ifade ederek bu amacına onun Osmanlı ailesinden hiç kimseye görüşmediği ve kendi devrinde etkisiz, kendi hâlinde, meczup bir derviş olduğu gibi iki argüman üzerine bina ederek ulaşmaya çalıştığını ileri sürer (2009: 142).

Köprülü de onun "Osman Gazi'ye kılıç kuşattığı veya tac giydirdiği hakkındaki rivayetlerin de XV. asrın galiba ilk yarısında Bektaşiliğin imparatorluk içinde güçlü bir mevki kazanmasından sonra meydana çıktığı" görüşündedir (1997: 461) ve ona göre "Hacı Bektaş'ın Osmanlı hükümdarlarıyla mülakatı yahud Yeniçeri Ocağı'nın te'sisindeki rolü hakkındaki iddiaların tarihi bir esası yoktur (Köprülü 1981: 170-171)." Ethem Ruhi Fiğlalı ise, XIV. yüzyılın ilk çeyreği olarak gösterilen ölüm tarihleri için "Bu ve buna yakın tarihlerin, Hacı Bektaş-ı Velî'nin on üçüncü yüzyılın ilk yarısında 'bilinen' hayatı göz önüne alınacak olursa, sırf Yeniçeri Ocağı ile irtibatını sağlamak ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda hisse sahibi kılmak isteyenlerce ortaya atılmış, tarihi gerçekliği henüz ispatlanmamış iddialar olarak görülmesi gerekir. (Fiğlalı 1996: 320)" demektedir.

Hakkındaki onca tarih, menkabe, adının anıldığı vakıf kayıtlarına rağmen Hacı Bektaş'ın ölüm tarihi meselesi hâlâ muğlaktır. Bu belirsizlik, "hakkındaki yetersiz tarihî bilgilerle menkabelerin yarattığı çift yönlü (tarihî-menkabevi) şahsiyetinin birbiriyle uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. (Ocak 1996: 455)" Kesin olan ise onun Mevlânâ, Ahi Evran, Yunus Emre ve Şeyh Edebalı ile çağdaş olduğudur.

Yukarıda zikredilen kaynaklarda, ölüm tarihlerinin "Bektaş" (723), "Bektaşî" (733) ve "Bektaşîye" (738) olmak üzere üç kelimenin ebced karşılıklarını vermesi, ömrünü Hz. Muhammed'in ömrü (63) ve aynı zamanda kendi asıl adı da olan "Muhammed" kelimesinin ebced karşılığı (92) ile ilişkilendirilmesi gibi hususlar, bu kaynaklardaki kronolojinin sıhhatini meşkûk kılmakla birlikte, onun vefatının hicrî VIII. asrın ilk çeyreği civarında vuku bulması ihtimalinin yabana atılmaması gerektiği kanaatindeyiz.

³² "Vilâyet-i Rûm'a selâtîn-i âl-i 'Osmân'dan Orhan devrinde gelmişler ve hazret-i Hacı Bektaş'la mu'âsır ve musâhib olup bu diyârda kalmışlardır."

³³ Hz. Muhammed 63 yıl yaşadığı için bu yaştan başka tarikat büyüklerine de atfedilmesi adeta gelenekselleşmiştir

³⁴ "...bir meczûb 'azîz idi. Şeyhlikden ve mürîdlikden fariğ-ıdı. (...) Ol zamânda şeyhlik ve mürîdlik iğen zâhir degüldi. Silsileden dahi fâriğlar-ıdı. (Yavuz-Saraç 2003: 571)"

III 2. Osman Gazi-Ahi Evran Görüşmesi: Meselenin Ahi Evran’la ilgili olan kısmı da en az Hacı Bektaş’ın ölüm tarihi kadar karmaşıktır.

Ahi Evran’ın hayatı ve eserleri (?)³⁵ üzerine yapılan türlü neşriyata rağmen bize göre onun da biyografisinde büyük boşluklar, cevaplanması gereken sorular vardır. Mikail Bayram tarafından öne sürülen 1171-1261 yılları arasında yaşadığı tezi genel kabul görmüş olmakla birlikte bu iddia ilmî tenkit süzgecinden geçirilmiş değildir. Öncelikle doğum tarihinin, doğru olduğu varsayılan ölüm tarihine göre hesaplanarak belirlendiğini kaydedelim.³⁶ Bir rubaide ve bir menkabe de geçen, onun öldüğünde ay tutulduğuna dair bilgiden hareket eden Bayram, kendi ifadesine göre İstanbul Üniversitesi Astronomi Bölümüne başvurmuş ve 27 Rebiülahir 659 / 1 Nisan 1261 tarihinde Anadolu’dan görülen bir ay tutulması olduğu bilgisini almıştır. Bayram’ın Ahi Evran’ın ölüm tarihini tespitine dayanak teşkil eden husus budur. Kimi kaynaklarda geçen 93 yıl yaşadığı kabulünden hareketle de 659-93=566 (1170/71) yılında doğduğu çıkarımı yapılmıştır.

Bizim de konuya dair çalışmalarımızda³⁷ bu tarihin doğruluğunu kabul ve kuvvetle muhtemel olduğunu ifade ettiğimizi belirtelim. Bu kanaate varışımızın sebebi yukarıda bahsettiğimiz Kırşehir Müzesi’nde muhafaza edilen hicrî 676 (1277/78) Arapça Ahi Evran vakfiyesinde Ahi Evran için sarf edilen “Allah’ın rahmeti ve bağışlaması üzerine olsun” mealindeki kayıttır. Fakat sonradan vakfiye metnindeki yerleşim adları arasında “Hacı Bektaş kazası”ndan bahsedildiğini fark edince mevcut vakfiyenin orijinal olmadığını anladık. Yukarıda bu konuya Hacı Bektaş ile ilgili bölümde değinilmişti. Yani bu kaydın, vakfiyeyi sonradan istinsah eden kişilerin (ki aynı vakfiyenin birden çok sureti vardır)³⁸ tazim sebebiyle konmuş olma ihtimali yüksektir; en azından mevcuttur. Aslında da 676 tarihli olmayan vakfiyenin güvenilirliğini / sağlamlığını teyit için eski bir tarih yazılmış olması mümkün olduğu gibi vakfiyenin yenilendiği tarihte hayatta bulunmadığı için mezkûr ibarenin yazılmış olması da ihtimal dâhilindedir. Kısacası bu vakfiye, Mikail Bayram’ın ileri sürdüğü 1261 tarihini destekleyen bir vesika olmaktan uzaktır.

Hâlbuki, Ahi Evran’ın, Bayram’ın iddia ettiği 1261 yılından sonra hayatta olduğuna dair de kaynaklar vardır.

*Bursalı Hoca Can Fütüvetnâmesi*³⁹ ile *Menâkıb-ı Ahi Cihân-ı Nasreddin Evran* adlı eserde (Köksal 2012: 99) Ahi Evran’ın “Hazret-i Resûl’ün 700 yılında” Ebû İshâk⁴⁰ ve Hacı Bektaş’la birlikte Anadolu’ya geldiği yazmaktadır.⁴¹

Gülşehrî’nin (öl. 1318’den sonra) *Kerâmât-ı Ahi Evran* adlı kısa mesnevisi de Ahi Evran’ın ölümüne dair bazı işaretler sunmaktadır. Gülşehrî’nin bu eserini kaç yılında yazdığını bilmiyoruz ama içinde diğer eseri *Feleknâme*’den bahsettiğine⁴² göre *Feleknâme*’nin yazılışından (1301/02) sonra, en önemli eseri *Mantıku’t-tayr*’ı anmadığına göre de onun yazılışından (1317/18) önce, yani 1301-1318 tarihleri arasında yazıldığı söylenebilir. Gülşehrî, eserinde Ahi Evran’a 50 yıl hizmet ettiğini⁴³ söylüyor. 20 yaş civarında Ahi Evran’ın yanına geldiği kabul edilirse, eserini yazdığından en azından 70 yaşlarında olmalı. *Mantıku’t-tayr*’ı yazdığından da ileri yaşlarda olduğunu bildiğimize (Özkan 1996: 250) göre *Kerâmât-ı Ahi Evran* da ondan

³⁵ Mikail Bayram’ın Ahi Evran’a atfettiği eserlerin neredeyse tamamının esasen başka müelliflere ait olduğunu ortaya koyan bir çalışma için bkz. Kaplan 2012. Bu cihetten bakılınca, Ahi Evran’ın gerçek hayatına dair somut bilgilerimizin, Bayram’ın tespitlerine ihtiyatla yaklaşan İlhan Şahin’in İslâm Ansiklopedisi’ndeki “Ahi Evran” maddesinde (Şahin 1988) yazılanlardan çok ileri bir durumda olduğu söylenemez.

³⁶ Bkz. Bayram 1981-1982.

³⁷ Mesela bkz. Köksal vd. 2008: VII; Köksal 2011: 19.

³⁸ Köksal vd. 2008: 154-163, 174-181.

³⁹ Millî Kütüphane Yz. A 870, 28b.

⁴⁰ Kaynaklarda geçen Ebû İshâk adlı şahsiyetlerin Ahi Evran’la muasır olması mümkün görünmemektedir. Ancak bu Ebû İshâk’ın Baba İshâk olması ihtimal yüksektir.. Nitekim yukarıda sözünü ettiğimiz 93 beyitlik *Menâkıb*’da Ahi Evran’ın yakın dostları arasında Kefersudî (İshak Baba) da anılmaktadır.

⁴¹ Burada hicretten hiçbir şekilde bahsedilmeksizin “Hazret-i Resûl’ün yedi yüz yılından sonra” denmesi dikkat çekicidir. Adı geçen fütüvetnâmeyi tanıttığımız bir yazımızda “Hazret-i Resûl’ün...” derken kastedilenin -gelenekte böyle bir tarihleme olmamakla birlikte- Hz. Muhammed’in doğumu olabileceğini, bu durumda murat edilen yılın 649 hicrî (1251/52) yılı olabileceğini kaydetmiştik.

⁴² Sen bu ilmi fehm kaçan kılasın / Var Felek-nâme okı kim bilesin (Kartal 2009: 242)

⁴³ Elli yıl bir dem ben ansuz durmadum / Yazı yaban varduğunu görmedüm (Kartal 2009: 235)

belki birkaç yıl önce, muhtemelen 1310'lu yıllarda yazılmış olmalıdır. Gülşehrî'nin bu eserini 70 yaşlarında yazdığını düşünürsek -esere göre- Ahi Evran'ın da yaklaşık o yıllarda öldüğü çıkarılabilir.⁴⁴

Ahi şecerenâmelerinde ise kaynağının ne olduğunu tespit edemediğimiz çok ileri bir tarih görüyoruz. Hemen bütün Ahi şecerenâmelerinde Ahi Evran'ın 830 (1426/27) yılında Anadolu'ya geldiği zikredilir (Köksal 2011: 26-27). Bu, elbette gerçek olması mümkün olmayan çok geç bir tarihtir ancak konuyla ilgili olarak kaynaklardaki mevcut bilgilerin atlanmadan aktarılması adına bunun da not edilmesi gerekir.

Ahi Evran'ın 1300'lerde vefat ettiğine dair kayıtlar sadece keramat ve menakıb türünden kaynaklarda mevcut değildir. Ali Emîrî bizzat gördüğünü ifade ettiği hicrî 706 (1306/07) tarihli bir vakfiyede ondan *"kutbu'z-zamân ve'l-âvân ve kemâlu'l-vakt ve'd-devrân eş-Şeyh Nasîrü'd-dîn pîr-i pîrân Ahi Evran"* suretinde bahsedildiğinden hareketle *"İşte Ahi Evran-ı Velî hazretlerinin Osmân Gâzî'nin evâil-i saltanatı ricâlinden olduğuna şu vesâik artık zerre kadar şüphe bırakmaz."* demektedir (1335: 467).

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne göre de Ahi Evran-ı Velî, Orhan Gazi'yle sohbet etmiştir (Kuşun vd. 199: 26).⁴⁵

İsmet Kayaoğlu ise bir makalesinde herhangi bir mesnet ortaya koymaksızın Ahi Evran'ın ölüm tarihini 1300 olarak gösterir (1999: 151).⁴⁶

Hâşim Baba'nın zikrettiği bu buluşmanın kronolojik olarak mümkün olup olmadığı bahsi, önemine binaen biraz uzun tutuldu. Fakat açıkça görüleceği gibi kaynaklardaki kayıtlar, bilgi notları ve çıkarımlarımız birbirini nakzeder mahiyettedir. Dolayısıyla gerek Hacı Bektaş-ı Velî, gerekse Ahi Evran-ı Velî'nin ömür sürdürükleri gerçek dönemin belirlenebilmesi oldukça müşkül görünmektedir ve bu hususta kat edilmesi gereken epeyce yol vardır. Zira konuyla ilgili malzeme sağlam bir neticeye ulaşmaya -henüz- kâfi değildir. İleride meydana çıkacak yeni bulgular delaletinde, menkabe türünden kaynaklarla vakıf senedi, berat, türlü defterler vb. belge niteliğindeki malzeme üzerine yapılacak tenkitli çalışmalarla bu meselenin aydınlığa kavuşturulması mümkün olabilir.

Ahi Evran'ın adını anmasa da, Friedrich Giese'nin Ahilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda oynadıkları rolü merkeze aldığı kuruluşa dair makalesi (1925) bakışların Ahilik ve Ahiler üzerine çekilmesini sağlayan ve mevzumuzla ilgili zikredilmesi gereken mühim bir çalışmadır. Onun, Gibbons'un rüya rivayetlerinden birine dayanarak Osman Gazi'yi "mühtedi" ve beyliğini "400 çadırılık bir aşiret" olarak takdimini tenkit ettikten sonra, *İbni Battuta Seyahatnâmesi*'ne sıklıkla atıf yaptığı makalesinde Şeyh Edebalı'nın bir Ahi şeyhi olduğunu ısrarla vurgulamasını (Giese 1925: 160-163) yukarıdan beri anlatıla gelen münasebetlerin teyidi bakımından kayda değer buluyoruz.

IV. Kılıç ve Kuşak Kuşanma Meselesi

Yukarıda da ifade edildiği gibi Ahi Evran'ın Osman Gazi'ye kılıç kuşatmasından Ankâ-yı Maşrık'tan başka bir yerde bahsedildiğini tespit edemedik. Hacı Bektaş'ın kuşak kuşatırken Ahi Evran'ın "kılıç kuşatması"nın, onun sadece postunda oturup irşat faaliyeti yapmakla kalmayıp aynı zamanda

⁴⁴ Bütün bunları, Kerâmât-ı Ahi Evran'ın Gülşehrî'ye aidiyeti konusundaki tartışmaları bir kenara koyarak söylüyoruz. Bizim kanaatimiz bu eserin başka birine aidiyeti için bir sebep olmadığı yönündedir. Bkz. Köksal 2011: 30-33, 54. dipnot; Köksal 2013. Ali Emîrî'nin, Helvacızade Mahmud Cemaleddin Hulvî'ye (ö. 1654) ait *Lemezât* adlı eserden naklen verdiği: *"Menküldür ki Kırşehir havâs beyninde Gülşehrî denilmekle yâd olunurmuş. Sebeb oldur ki ibtidâ şehir binâ olundukda kerpiçlerine gülâb katmışlar. Ve ba'zılar dahi derler ki Ahi Evren-i Velî pîr-i 'âlî ki anda medfûndur, ekser halk 'kemer-beste budur' derler, anın zâviyesinde olan şeyhin adına Gülşehrî derlerdi. Çengiz-zâdelere varup mu'âf etdirmişdi. Şehir halkı ana başışlanmıştı. Tahribden halâs itdirdüğüçün Gülşehrî dediler."* (Ali Emîrî 1335: 466-467) ifadeleri de Gülşehrî'nin Ahi Evran'ın halifesi olduğunu, dolayısıyla *Kerâmât-ı Ahi Evran* adlı eserin Gülşehrî'ye aidiyetinin güçlü bir tescilidir. Bu alıntı, Gülşehrî-Ahi Evran irtibatını tebellür etmekle kalmıyor, aynı zamanda Kırşehir'e neden Gülşehrî dendiğinin iki farklı rivayetini de bize aktarıyor. Birincisi malum ve yaygın rivayettir. İkinci rivayete göre Gülşehrî, -metinde Çengiz-zâdeler diye anılan- Moğollar'a giderek onların Kırşehir'e saldırılmalarını ve şehrin harap olmasını engellediği için şehre onun adı verilerek Kırşehir "Gülşehrî" olarak anılmaya başlanmıştır. Bunda eğer gerçeklik payı varsa, Gülşehrî'nin Moğollarla iyi geçinme siyaseti güden Mevlânâ'yla olan yakınlığının da bu muafiyette etkili olduğu söylenebilir.

⁴⁵ *"Selçûkiyândan berü mu'ammer olup Orhân sohbetiyle müşerref olmuştur."*

⁴⁶ *"Ahi Evren 1300 yılında Kırşehir'de vefat etmiş bir sufidir. (...) Ahi Evren Mevlânâ'dan sonra vefat etmiştir."*

“savaşkan” bir kişiliğe de sahip olmasıyla ilgisi olsa gerekir. Gülşehrî’nin eseriyle aynı adda ama düzyazıyla kaleme alınmış *Kerâmât-ı Ahi Evran* adlı bir menakıbnâmedeki şu kayıtlarda hem onun bu vasfı vurgulanmakta, hem de Hacı Bektaş’la münasebetine işaret edilmektedir:

“*Ahi Evran pâdişah Kayseri’den debbâğ idi. Ulu Alâeddin onu Konya’ya davet eyledi. Sad(r)eddin-i Konevî ilen muhabbeti ziyade idi. Tâ kim onu Denizli’ye gönderdiler. **Hacı Bekdeş kim Sulucaöyüğe gelince o da Kırşehri’ne geldi.** Çokça debbağlık yaptı. **Tatar muhâlifî olup savaşkan idi.** Fütüvvet erbâbının serveridir. Bu yüzden şehîdlik şerbetin içdi. **Hünkâr ile musâfahası, kerâmâtı çok durur.*** (Altınok, 2005: 70)”

Hacı Bektaş’ın Osman Gazi’ye kuşak kuşattığı, türlü menakıbnâmeler ve tarihlerde de zikredilmekle birlikte bu kadar ayrıntılı olarak sadece Ankâ-yı Maşrık’ta anlatılmaktadır (Ali Emîrî 1336: 466).⁴⁷ Ne var ki kuşak kuşatma yerine -yine benzer motiflerle- kimi kaynaklarda kılıç kuşattığı, kimilerinde taç (veya ak börk) giydirdiği, kimilerinde ise hem kılıç kuşattığı, hem taç giydirdiği nakledilmektedir. Ağırlıklı olarak bu konunun işlendiği çalışmalar bulunduğu⁴⁸ için ayrıntıya girmek istemiyoruz. Ancak önemine binaen -söz konusu çalışmalarda zikredilmeyen- “Osman Gazi’ye kılıç kuşatma” hadisesinin ve evveliyatının oldukça farklılık arz eden Mevlevî yorumuna da değinmek gerekir. Mehmed Zeki (Pakalın) “Taklîd-i Seyf” (1336: 848-849) başlıklı yazısında bu rivayeti şöyle anlatıyor:

Mevlevî postnişinlerinden Hemdem Çelebi’den itibaren teselsül yoluyla Celâleddin Çelebi’ye kadar intikal eden eski bir mecmuada kaydedildiğine göre son Selçuklu sultanı Alâaddin tarafından (Osman’ın babası) Ertuğrul’a (saltanat nişanesi olan) “davul ve alem” ile birlikte Söğüt, Eskişehir ve Domaniç yaylası hediye edilir.⁴⁹ Bu bölgedeki halkın vergileri Osmancık’a havale edilir. Çöküşe başlayan Selçuklu saltanatı halkın yoğun isteği üzerine saygın bir kişiliğe sahip olan (Mevlânâ’nın oğlu) Sultan Veled’e teslim edilirse de dünyevî ve manevî saltanat işlerini birlikte yürütemediğinden sadece 18 gün süren “sultan”lığı, o sırada Konya’ya gelmiş bulunan Osman Bey’e, dua ederek ve kılıç kuşatarak teslim eder. Adı geçen mecmuada belirtildiğine göre Osmanlı sultanlarına kılıç kuşatma âdeti bu olaydan sonra uygulanmaya başlamıştır.⁵⁰

Bu mecmuadan aktarılan bilgiler kılıç meselesinden ziyade Osmanlı’nın kuruluşuna Bektaşî nazarıyla bakan Ankâ-yı Maşrık müellifine karşılık Mevlevî rivayetini ortaya koyması açısından dikkate şayandır.

⁴⁷ Bizce bu cümleyi “Vilâyetnâme dışında” istisnasıyla kurmak doğru olacaktır. Kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan Vilâyetnâme’de daha tafsilatlı olarak anlatılan bu görüşme, öncesi ve sonrasıyla özetle şöyledir: Hacı Bektaş, “Osmancık”tan önce amcası Erdoğdu Alp’i saltanat seccadesine oturtur, ona kılıç kuşatır ve dua eder. Erdoğdu ölünce Kayı’nın uluları Ertuğrul’un yiğit oğlu Osman’ın “bey” yaparlar. Osman Yarhisar, Bilecik, İnegöl, İznik gibi yerlere akınlar eder, yağmalar yaparak kâfirleri bozguna uğratar. Bursa Bey’i, Alâaddin’e aralarında yaptıkları ahdi Osman’ın bozduğu iddiasıyla Osman’ı şikâyet eder. Alâaddin, Osman’ı yakalatıp huzuruna çıkarır. Yiğit ve samimi bir genç olduğunu görünce, onun nasıl biri olduğu konusunda emin olmak için çok güvendiği Hacı Bektaş’ın görmesi isteğiyle adamlarıyla Karacahöyük’e gönderir. Hacı Bektaş burada Osman Bey’e tac giydirir, kendi belindeki kemeri çıkararak ona kuşatır; önündeki çerağı uyandırıp tekbir ve öğütlerle Osman Bey’e sunar. Dualar eder, “*Rum erenleri bu makamı birisine vermek istedi. Her biri bir eri tuttu. Bense yedi yıldır seni ve senin soyunun ruhlarını vilâyet kabzasında saklayıp durmaktayım. İşte geldin, nasibini aldın* (Gölpınarlı 1990: 74)” diyerek saltanatı manen Osmancık’a teslim eder.

⁴⁸ Mesela bkz. Karadeniz 2006; Yıldırım 2009; Maden 2011.

⁴⁹ Vilâyetnâme’ye göre de Hacı Bektaş-ı Veli’nin önce Ertuğrul’u, sonra Osman’ı manevi himayesine aldığını hatırlatalım.

⁵⁰ “Saltanat-ı Selçukiye’nin âhiri olan ‘Alâe’-d-dîn tarafından ‘Ertuğrul’a tabl ve ‘alem verilir. Söğüt ve Eskişehir şehirleriyle Domaniç yaylağı ihsân ve i’tâ edilmiştir. O havâli ahâlisinden alınan vergilerin ve arâzilerden aldığı mukâtaalardan matlûb-ı muayyenini Sultân Alâe’-d-dîn’e irsâl mu’tad olduğundan böyle bir akçenin Alâe’-d-dîn’e teslimi zımnında hey’et-i mahsûsa ile mahdûmu ‘Osmancık’ dahi Konya[ya] gelmiş. Hâl-i inkırâzda bulunan devlet-i Selçukiye’nin eyâdî-i ehle geçerek şükûh-ı hükûmetin sıyânet edilmesi, ehâlice güftüğü bâdî ve esâsen ehliyetleri herkesçe ma’lûm olan ‘Sultân Veled’e teveccüh-i umûmî olduğundan keyfiyet-i mebhûseyi teklîf ve bütün Karaman ve havâlisi müşârûn ileyhe inkıyâd ve bîat etmişlerdir. Sultân Veled’e ‘sultân’ nâmının talkîb olunması şu hadisede taht-nişin olmasından inbiâs eylemiştir. Müşârûn ileyhe on sekiz gün kadar icrâ-yı saltanat etmiş ise de gerek idâreten ve gerek mesleken saltanat-ı suverîye ile saltanat-ı ma’nevîye’nin bir arada ictimâ uyamayacağını pîş-i teemmüle alarak o vakit tevsi’-i dâire-i hükûmetle uğraşan ve Konya’ya gelmiş bulunan ‘Osmân Beg’e duâ ederek kılınç kuşatmış ve bu sûretle terk-i saltanat etmiştir. İşte o tarihten bi’l-itibâr selâtîn-i Osmâniye’nin bu hânedâna karşı muhabbet ve samîmiyetleri olduğundan her teceddüde evlâdının eserine tebaan hânedân-ı Hazret-i Mevlânâ tarafından ediyîye-i hayriyye kırâatiyle kılınç kuşadılmak usûlü mer’û’l-icrâ olmuştur.”

V. Osman Gazi'nin Rüyası Meselesi

Osman Gazi'nin rüyası başta Âşıkpaşazâde olmak üzere birçok tarihte geçmektedir. Ancak Hâşim Baba'nın anlattığı rüya yaygın olarak bilinen Âşıkpaşazâde Tarihi'ndeki⁵¹ rüyadan önemli noktalarda ayrılır. Bu farkların daha belirgin görülmesi için tablo hâlinde mukayese edelim:

Ankâ-yı Maşrık'ta	Âşıkpaşazâde Tarihi'nde
Rüya bir çadırdadır görülür.	Rüya olayının geçtiği mekân Şeyh Edebalı'nın dergâhıdır.
Rüya olayı üç Allah dostu pirin Osman'a istihareye yatmasını emretmeleriyle gerçekleşir.	Osman Gazi, rüyasını dergâhta kaldığı odada uyuyakalınca görür.
Rüyada ilk motif Hacı Bektaş'ın Osman'ın beline kuşak bağlamasıdır.	Bu motif yoktur.
İkinci motif, Ahi Evran'ın kılıç kuşatmasıdır.	Bu motif de yoktur.
Şeyh Edebalı'nın koynundan doğan "güneş" Osman Gazi'nin koynuna girer.	Şeyh Edebalı'nın koynundan doğan "ay" Osman Gazi'nin koynuna girer..
Osman Gazi'nin göbeğinden çıkan ağacın bütün dünyayı kaplamasından sonra "kible tarafından bir büyük mescit zuhur" eder.	Mescit motifi yoktur.
Rüya bittikten sonra gaipten gelen "Kalk ve bak!" hitabıyla uykudan uyanır.	Kendiliğinden uyanır.
Rüyayı Hacı Bektaş, Ahi Evran ve Şeyh Edebalı birlikte yorumlarlar.	Rüyayı Şeyh Edebalı yorumlar.
Uyandıktan sonra Hacı Bektaş kuşak, Ahi Evran kılıç kuşatır. Edebalı da kızını nikâhlar.	Uyandıktan sonra Şeyh Edebalı kızını nikâhlar.
Edebalı'nın Osman Gazi'ye verdiği kızının adı Serife 'dir. ⁵²	Edebalı'nın Osman Gazi'ye verdiği kızının adı Malhun 'dur. ⁵³

F. Köprülü, başta Gibbons olmak üzere rüya meselesi üzerinden Osman Gazi ve ilk Osmanlılar hakkında yorumlara varan müsteşrikleri tenkit babında rüya meselesi üzerinde uzunca durur (1981: 40-44) ve öz olarak F. Giese'nin rüyayı "*Osmanlı sülâlesine Küçük Asya'daki diğer Türk kabileleri üzerinde hegemonyasını kurmak için ilâhî bir meşrûiyet vermek arzusu*" olarak değerlendirmesine katılır (1981: 41). H. İnalçık, bu rüya olayına Osman Gazi hakkındaki uzun ansiklopedi maddesinde (2007) neredeyse hiç değinmez. Bu "rivayet" in Osman Gazi'yi diğer "gaziler" arasında seçkin duruma getiren bir özellik olması hasebiyle önemli olduğuna vurgu yapar ve devamla "*Osman ile şeyh arasında folklorik bir kutsama hikâyesinin ilâvesi, bütün Türkmen beylerinin bu çeşit kutsamaları beyliğin tanrısal teyidi ve meşrûlaştırma gayreti olarak yorumlanmalıdır.*" değerlendirmesinde bulunur (İnalçık 2007: 446)". Bir başka yazısında da -benzer ifadelerle- Osman Gazi'nin rüyasını "hikâye" olarak niteleyen ve "*Bunun halk rivayetinde aldığı folklorik biçimi (rüya hikâyesi), bu ilişkinin gerçek tarihî olgu niteliğini gidermez. Din adamlarının, özellikle dervişlerin hükümdarın egemenliğini halk önünde meşrûlaştıran bu hayatî fonksiyonunu, Osmanlı tarihinin son dönemlerine kadar izleyebilmekteyiz.*" (2014: 149) diyen İnalçık'a göre Osman Gazi ile Edebalı ilişkisi "tarihî olgu", rüya "hikâye"dir.

Osmanlı tarihlerinde bazı değişikliklerle de olsa yer alan ve zaten bilinen bu rüya hadisesine dair, yukarıda tablo hâlinde aktardığımız ve esasen bu yazının da ortaya çıkış sebebi olan farklılıklar dışında eklenecek bir husus yoktur.

⁵¹ Yavuz-Saraç 2003: 325-326.

⁵² Gördüğümüz altı nüshanın beşinde "Şerife kerîmesini..." yazmaktadır. Dolayısıyla arada izafet hemzesi bulunmadığı için bu ibareyi "şerife-i kerîme" şeklinde okumak ve "şerife"ye cins isim manası yüklemek mümkün değildir. Kaldı ki Atatürk Kitaplığı OE 1584 nüshasındaki "Şerife nâm kerîme-i muhteremelerini..." ibaresi (6b) bu adın Şerife olduğuna kuşku bırakmamaktadır.

⁵³ Oruç b. Adil ise *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ında rüyayı göreni Ertuğrul Gazi, Edebalı'nın kızının adını ise Rabia Hatun olarak gösterir. Uzunçarşılı, 1324 (Hicrî 724) tarihli Orhan Bey vakfiyesinde Orhan Gazi'nin annesi için geçen "Mal Hatun binti Ömer" kaydına istinaden Edebalı'nın kızının adının Bâlâ Hatun olup muhtemelen "yalnızca şehzade Alâüddin'in validesi" olabileceğini söyler (1972: 105).

SONUÇ

Bütün bunlardan hareketle ulaştığımız sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

Osmanlı tarih yazarlarının diğer konulardaki siyasi kanaatleri -tabii olarak- nasıl dönemlerinin din-tasavvuf-devlet ilişkileri çerçevesinde şekillenen müessir anlayışı, yetişme tarzları ve siyasi otoritenin pozisyonuna göre oluşmuşsa, Hacı Bektaş-Osman Gazi buluşması hadisesindeki tavırlarının da bu çerçevede olduğu anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, Heterodoks zümrelerin devlet için bir “problem” oluşturmadığı dönemlerin eserlerinde bu görüşme dile getirilmiş, sonraki tarihlerde ise ya reddedilmiş ya konuya hiç değinilmemiştir. Bunda, yeniçerilerin devlet içindeki siyasi ağırlıkları ve güç dengeleri gözetilerek tavır belirlendiği açıkça gözlenmektedir. Bugün de kimi tarihçilerin “bulundukları yerden” değerlendirme yaptıklarına şahit olmaktayız. Günümüz Alevî-Bektaşî aydınları arasında da yazımıza esas olan konunun bir “sorun” olarak tartışılacağı dikkat çekmektedir. Önemli temsilcisi olarak Bedri Noyan Dede Baba’yı tespit ettiğimiz bir kesim “Osmanlı’nın kurucu iradesi” olmak veya en azından Osmanlı Devleti’nin teessüsünde Hacı Bektaş’ın, dolayısıyla Bektaşîlerin rolünü öne çıkarmak, tabiatıyla Osmanlı varisi bu topraklardaki varlıklarının kıymet ve önemini vurgulamak adına bu hadisenin varlığı tezini; bu tevarüsü önemsemeyen, hatta övünülecek bir miras olarak kabul etmeyen Marksist kesim ise, Hacı Bektaş’ın 1270 yılında öldüğü bilgisini temel alarak bu buluşmanın asılsız bir hikâyeden ibaret olduğu tezini savunmaktadırlar.

Bu hadisenin gerçekten olup olmaması bir tarafa, Hâşim Baba’nın, eserine bunu dâhil etmesinin belli bir maksada hizmet gayesine matuf olduğuna kuşku yoktur. Esasen eserin satır aralarında bunu tespit etmek de mümkündür. Meselâ metinde geçen “*Bu gâzî saltanatı râygânca aldı.*” ibaresi, Osman Gazi’ye saltanat dizginlerinin “kolayca”, hatta kelimenin tam manasıyla “bedavadan” teslim edildiğinin vurgulanışı, bu manada önemlidir. Yani Hâşim Baba’ya göre Osman Bey, devletini gücüyle veya başka etkenlerle değil, Hacı Bektaş, Ahi Evran ve Şeyh Edebali’nin “himmet”leriyle kurmuştur. Bu açıdan bakılınca Ankâ-yı Maşrık’ı Bektaşîlerin devletin tesisindeki rolünün bir nevi kutsandığı bir metin olarak tanımlamak da mümkündür.

Meseleye “uzaktan” bakıldığında durum şudur: XIII-XIV. asırlar Türk tasavvuf tarihi açısından (tabii genel Türk tarihi için de) belgelerin bulunmadığı, kendi devrinden çok ileri tarihlerde kaleme alınmış eserlerle aydınlatılmaya çalışılan bir dönemdir. Vakfiye veya vakıfnamelerin, -en azından bir kısmının- sonradan üretilmiş / düzmece veya tarihi değiştirilmiş olması ihtimali hesaba katıldığında konuyu aydınlatmaktan uzak oldukları görünmektedir. Hâl böyle olunca bu dönemin aydınlatılmasında menakıbnâme türü metinlerin değeri daha da öne çıkmaktadır. Bu hususta Halil İncalık’ın “*Günümüzde bu tarihî metinleri içerdikleri destanî-folklorik malzemeye bakarak toptan masal-efsane saymak ve ilk dönem tarihinin ‘kara bir boşluk’tan ibaret olduğunu iddia etmek için kolayına gitmektir.* (İncalık 2007: 452)” sözünü kılavuz kabul etmek suretiyle; bu kabil eserleri hem birbirleriyle, hem de kronikler ve sahih belgelerle -elbette müelliflerin kimlik ve kişilikleri, yazıldıkları dönem ve siyasi ortam gibi kıstasların süzgecinde- mukayese ederek bazı sonuçlara ulaşmak kabil olabilir.

Eserde, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’ye “meczup” ve “mecnûn” denmesinin ve Mevlânâ’nın Selçuklu saltanatını Moğollar’a teslim ettiğinin söylenmesinin Mevlevîler nezdinde doğurduğu tepkileri tahmin etmek zor değildir. Hâşim Baba’nın Mevlânâ’ya bakış açısı böyleyken “üç eren”in kendi aralarında konuşmalarında birbirlerine sürekli “*balım, gülüm, eyliğim*” şeklinde hitapları da folklorik ve dilsel bakımdan dikkat çekici olması yanında, hususen Hacı Bektaş’ın Ahi Evran’a “*erenler evreni, erenler gülü*” diye seslenmesi aralarında var olduğu bilinen dostluğun bir başka teyididir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ulaşabildiğimiz ve yukarıda paylaştığımız bütün malumat çerçevesinde, Hâşim Baba’nın aktardığı bu olayın ne kadarının hakikat olduğu ve olabileceği konusunda bugün için kesin bir söz söylemek imkânından mahrumuz. Bu olayın cereyan edip etmediği meselesi bir tarafa; Bektaşî zümrelerinin böyle bir buluşmanın sahilliğine olan inançlarını, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’ye bakış açılarını farklı ve orijinal değerlendirmelerle ortaya koyması, özellikle de bu hadisenin bir kahramanı olarak Ahi Evran’ın da yer alması, üstelik -mevcut bilgilerimize göre- hadiseyi bu şekilde ele alan yegâne kaynak olması gibi hususlardan bakılınca, Ankâ-yı Maşrık’ın mezkûr bölümünün önemi, tartışılmayacak değerdedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

II. METİN

II.1. Nüshalar: Ankâ-yı Maşrık'ın tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: DTCF Kütüphanesi, Üniversite A 137/1; Millî Kütüphane Yz A 9591; Yz A 4950/2; Ankara İl Halk Kütüphanesi 311; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, 3094; Hâşim Paşa, 60; Tercüman Y-104; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 816; TY 3833; Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi 230; Almanya Milli Kütüphanesi Ms.or.oct.2746; İngiltere Milli Kütüphanesi Or.8059; İBB Atatürk Kitaplığı OE 927; OE 1031; OE 1584; OE 1053; OE 1056; Bel K 0681; Millet Kütüphanesi AE Şer'iyye 891/1; AE Şer'iyye 1348.

II.2. Metin⁵⁴

/10b/... Meşhûrdur ki⁵⁵, Âl-i Selçûkiyye'nin âhiri Alâü'd-dîn-i Selçûkî hazretleri Monlâ Celâlû'd-dîn-i Rumî'yi kendüsine 'ata'⁵⁶ idinmiş idi. Ancak Alâü'd-dîn'in evlâdı olmayup, nâ-ümîd olduğundan emr-i saltanatı müşâvere için Karaman eyâletinde olan meşâyih-i ehlullâhı da'vet idüp bir meclis-i 'âlfî müheyyâ oldukda o mecliste hâzırlardan Baba⁵⁷ nâm bir pîr-i fânî ve 'ârif-i nûrânî zâtı kendüye "baba"⁵⁸ idinmiş idi. Bu ahvâl Celâlû'd-dîn-i Rûmî'ye 'aks oldukda ber-muktezâ-yı cezbe-i ilâhî celâle gelüp saltanat-ı Selçûkiyye'nin zimâm-ı devletini Tatar'a teslîme /11a/ himmet ve murâd eyledi.

Lâkin vâris-i nûr-ı nübüvvet, mazhar-ı sırr-ı velâyet Seyyid Hünkâr Hâcî Bektaş-ı Velî⁵⁹ hazretleriyle Seyyid Ahi Muhammed⁶⁰ Ni'metullah Evren hazretleri ve Seyyid Şeyh Edebalı hazretleri üç merd-i meydân birlik idüp bir yere cem' olup Seyyid Hâcî Bektaş Velî cevâb eyledi ki:

"Balım, gülüm, eyliğim, erenler evreni ve erenler gülü. Monlâ Celâlüddîn-i Rumî zirve-i celâlde bulunmağın yanında dost ile düşman berâberdir. Belki cüz'î nesneden hâtırı münkesir olsa düşman tarafına meyl idüp dostlarına celâl[i] muhakkaktır. İmdi, bu tâ'ife-i meczûbine⁶¹ yakın olmakda çendân 'âlem yoktur. Hemân âteş-i süzâna yakın olmak gibidir. Nihâyet irakdan âşinâlık ve ri'âyet idüp mülâkât câ'iz olanlardan değildir. Çünkü pâdişâhlar meczûb olanları kendülere yakın eyleyeler, lâ-büdd anlardan nice celâl zuhûr edip zarar⁶² görmeleri muhakkaktır. Vay ol hâkimlere ki, bir alay mecâninden meded taleb idüp istimdâd isteyeler. Bu meşhûrdur ki mestlere âşinâlık eyleyenler lâ-cerem helâklîk içindedirler. Cümleden biri Âl-i Selçûk'un zimâm-ı saltanatı ol meczûb-ı Hakk'ın zimmet-i himmetine⁶³ rabt eylemenin zevâl-i saltanatına illet-i müstakille olmuştur." diyö itmâm-ı sohbetlerinde gayret-i nûr-ı nübüvvet ve himmet-i sırr-ı velâyet zuhûra gelüp üç aded merdân-ı Hudâ ve 'irfân-ı bî-riyâ elvâh-ı 'ilm-i ilâhîye nâzır ve vâkıf olduklarında bu merd-i şecâ'at 'Osmân Han-ı Gâzî'yi seccâde-i saltanata itdürmek /11b/ üze kendüler teveccüh üze iken kırk 'aded sâhib-tasarruf taraf-ı hilâfda bulunmağın terk-i sarây-ı fânî ile fenâ bulmuşlardır. Ve bu taraftan bu üç 'aded merd-i meydân-ı Hudâ ol mertebe teveccüh ve cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd'dan recâ ve niyâz eylediler ki hattâ zimâm-ı saltanat-ı İslâmiyye misâl-i 'âlem-i mukayyede 'Osmân Han-ı Gâzî hazretlerine ihâle ve mukarrer kılındı. Âhirü'l-emr bu merdân-ı Hudâlar 'Osmân Han-ı Gâzî hazretlerin erenler meclisine idhâl idüp istihâre emr eylediler.

Çünkü emr-i merdân ve sırr-ı pîrân üze 'Osmân Han-ı Gâzî cenâb-ı Hakîm ve 'Azîz [ü] Gaffâr'a niyâz idüp erkân-ı ehlullâh ile niyâz eyledikde 'âlem-i misâl-i mukayyede 'Osmân Han-ı Gâzî seyr eyledi ki yed-i kudret ile sır yüzünden Seyyid Hâcî Bektaş Velî hazretleri 'Osmân Han-ı Gâzî'nin miyânına bir

⁵⁴ 1. Metin eserin sadece yazımıza esas olan bölümünü içermektedir.

2. Metin sekiz nüshanın (Millet Kütüphanesi AE Şer'iyye 1348, Milli Kütüphane Yz. A 4950/2, Yz. A 9591, İBB Atatürk Kitaplığı OE 1031, OE 1584, OE Yz. 0927 ve Bel K 0681) karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur.

3. Karşılaştırmada sadece anlama tesir eden nüsha farkları gösterilmiştir.

4. İki eğik çizgi arasında gösterilen (/10b/...) sayfa numaraları AE Şer'iyye 1348 nüshasına göredir.

⁵⁵ OE 1584'de derkenarda kırmızı mürekkeple "Sebeb-i İnkırâz-ı Selçûkiyye" yazılıdır.

⁵⁶ ata: OE 1031'de "baba".

⁵⁷ Bel K 6812'de "Baba" kelimesinin üzerine "-yı Muhammed" eklenerek "Baba-yı Muhammed" olarak tashih edilmiştir.

⁵⁸ baba: AE, OE 1031, Bel K 6812'de "ata".

⁵⁹ OE 1031'de metin boyunca Hacı Bektaş adından sonra "efendimiz hazretleri" ibaresi gelmektedir.

⁶⁰ Ahi Evran'ın adı Ahi şecerenâmeleri ve bazı menkabelerde Nimetullah olarak da geçer ama "Muhammed" adı bilinmemektedir.

⁶¹ tâ'ife-i meczûbine: OE 1584'de yok.

⁶² Zarar: hazer OE 1031.

⁶³ zimmet-i himmetine: OE 1031'de zimmet ü himmetine.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

فان لم تعدل والاعداء قوى والدوائر البسيطة خراب“; ammâ bâtinı “فاعدل واثبت واستقر“; kudret kuşağı kuşatdı ki zâhiri “يا هذا الامانة بيدك وبيد يد يد يد يد يد يد يد يد يد يد الا ثلاثة عشر في اربعة وان كانوا جميعاً في تصرفك فابدهم الله ونصرهم على اجناس الاعداء فالأ فلا شيء لهم في الحكم”.

Ve yine ol ma'nâda sır yüzünden Seyyid Ahi Evren Ni'metullâh 'Osmân Han-ı Gâzî'ye bir seyf-i sârim kuşatdı ki kabzasına iki bin altı yüz elli⁶⁴ 'aded lafza-i celâle nakş olmuş, ol seyfîn ağzında hatt-ı celî ile yüz toksan /12a/ tokuz lafz-ı zulm-ı mukatta'-şekl nakş olunmuş, ve yüzünde hatt-ı celî ile kitâbet olunmuş ki⁶⁵ “يا هذا خذ هذا السيف وامر بالمعروف وانه عن المنكر والسلطنة لك الى اتمام الدهر“ ve bir yüzünde “وان امرت بالمنكر ونهيت بالمعروف ولا مهابة ولا ولاية لك هذه امانة الله و امانة رسول الله منا اليك الى من ظهر ما ظهر و وقع ما وقع في اربعة و عشرين واذا ضعف قوى فالزم يدك القوى بالعدل و بالحق”.

Ve yine ol ma'nâda sır yüzünden Şeyh Seyyid Edebalı hazretlerinin koynundan güneş zâhir olup 'Osmân Han-ı Gâzî'nin koynuna girer ve 'Osmân Gâzî hazretlerinin göbeginden bir ağaç biter ki maşırık ile mağrib beynini tutar ve ol ağacın zıllında cümle gezerler ve yigirmi tokuz 'aded ırmakları akar ve ol ırmaklar bölünüp 'adedi nâ-ma'lûm ırmaklar akar ki evvelkilerden 'azîmdir. Ve halkın kimisi zirâ't ider ve kimi hayvân güder ve kimi ceng ider. Ya'nî cümle esnâf hizmetlerini edâ iderler.

Ba'dehû “يا عثمان فاجلس“ diyü hitâb-ı gaybla kıble tarafından bir seccâde zâhir olur ki mihrâbının toksan beş yerinde salât ile zekât yazılmış ve yigirmi dört küngüresi var. On ikisi gâyet latîf ve on ikisi bir gayrı 'âlemde ammâ on yedinci cümleye Ürker makâmında ve içinde yazılmış ki: “البحرين فلا تغفل يا هذا منهم واستقم كما امرتهم فامرك بتم بهم”.

Ba'dehû heybet ü şiddet ile hitâb geldi ki: “يا عثمان قم فانظر“ /12b/ Bu şiddet-i sûret-i ma'nâdan⁶⁶ 'Osmân Han-ı Gâzî hazretlerine intibâh gelüp âgâh ve kâ'im olup ol üç merdân-ı Hudâ'nın teşriflerine muntazır oldılar. Gördi ki bu üç merdân-ı Hudâ çadırdan içerü girerler. Selâm virüp erkân-ı ehlullâhı yirine getürdiler ve cevâb eytdiler ki: “Yâ sırr-ı 'Affân 'Osmân Gâzî “يا عثمان عليك امور الدنيا والدين فيشركناك بشارة لا بشارة مثلها” nutkuyla 'Osmân Han-ı Gâzî hazretlerini ortaya getürüp âdâb-ı nûr-ı nübüvvet ve erkân-ı sırr-ı velâyet üzre kemer ve seyfî kuşadup ve Şeyh Edebalı'nın Şerîfe kerîmesini⁶⁷ 'akd idüp gayret ü himmet-i hânedân-ı nübüvvet zuhûra geldi ve rû'yâ ta'bîr oldu.

Ba'dehû Hâcî Bektaş-ı Velî 'Osmân Han-ı Gâzî'ye hitâb itdi ki: “Balım, gülüm, eyligim⁶⁸! yâ sırr-ı 'Affân 'Osmân Han “كونوا ثلاثة عشر و اربعة عشر“ didükde Seyyid Ni'metullâh Ahi Evren cevâb eyitdi: “İnşâallâh ziyâde olur. On sekizde yeniden düzen yirin bulur, olanlar yine bunlardan olur, gayrıdan olmaz. Bîgânededen vefâ gelmez. Erenler olsun olmasun dimezler.” diyü cevâbın tamâm itdükde bir zamân murâkib durdılar. Ba'dehû Seyyid Hâcî Bektaş-ı Velî cevâb eyledi ki: “Balım, gülüm, eyligim. Yâ sırr-ı 'Affân yâ 'Osman! Sizden olmayınca bizden olmasun.” didükde Seyyid Ni'metullâh Ahi Evren hitâb itdi ki: “Erenler, himmeti ödünç itmezler. Elin alup kaldırdıkların yabâna atmazlar.” diyüp sükût eyledi. Tekrâr Ahi Evren /13a/ Seyyid Ni'metullâh, Hâcî Bektaş-ı Velî'ye cevâb eyitdi ki: “Erenler menziline 'âr sığmaz. Erenlerin atduğı ok yerde kalmaz, menzile irişür. Erenler cân ile dürişür, hasûdlar karışur. İşbu gâzîye devlet yaraşdı. Cümle sultânları ibtidâdan geçdi, galebe ve feth ü fütûh kılıcın erenler elinden kuşandı. Mâdâm ki 'ırk-ı nübüvvet ve sırr-ı velâyetden ayrılıp âher ele yapuşmayalar. Saltanat seccâdesinde kâm-rân olalar. Hod olan oldu. Bu gâzî saltanatı râygânca aldı. Celâl ile iş bir yüzden dahi olayazdı. Mâdâm ki erenler eli bu gâzînin saltanat kuşağında ola ve hânedân-ı nübüvvetin gönül elleri görklü mahallerde gayret miyânında ola, emr-i Hak ve şefâ'at-i mahbûb-ı mutlak ile hiç efrâd-ı âferîdeden zarar irişmek ihtimâli yokdur. Meğer ehl-i inkâr Deccâl-i münâfıklara gönül vereler. Ol zamân münâfık göçer, bunlar zahmet çeker, yine düzilir. Balım, gülüm, eyligim yâ sırr-ı 'Affân 'Osmân Gâzî! Senden gelecek bize oğuldur. 'İrk-ı tâhir, nesl-i betüldür. Sulbüne seyyid karışdı, münkir münâfık şaşdı.”

İmdi bu âdâb [u] erkân-ı ehlullâh üzre selef-i selâtîn-i Âl-i 'Osmân 'aleyhü'r-rahmeti ve'l-gufrân hazretlerinin her biri bir merd-i Hudâ ve ırs-i Muhammed Mustafâ 'azîz ve şeyh-i muhteremden kemer-i

⁶⁴ iki bin altı yüz elli: OE 1031'de “iki bin yedi yüz altı”

⁶⁵ OE 1031'de “hatt-ı celî” ibaresinden buraya kadar yok.

⁶⁶ Bu şiddet-i sûret-i ma'nâdan: OE'de “Bu hitâbın heybetinden ve sûret-i ma'nâdan”

⁶⁷ Şerîfe kerîmesini: OE 1584'de “Şerîfe nâm kerîme-i muhteremelerini”

⁶⁸ Bu kelimeyi “ilgim” okumak da mümkündür. Ancak bir nüshada (Milli Ktp. Yz. A 4950/2) normalde metnin harekeli olmamasına rağmen bu kelimenin geçtiği yerlerde “eyligim” şeklinde harekelenmesi dolayısıyla böyle okuduk.

himmet ve seyf-i ma'nevî kuşandılar. Hattâ Bâyezîd-i Velî hazretleri ceddimiz Seyyid Baba Yûsuf Efendi'den kemer-i himmet ve seyf-i ma'nevî /13b/ kuşanup şeyh-i mûmâ ileyhî oğlu 'Alî Efendi ile Mora seferine gittiler. Sultân Selîm Han-ı fâtih-i Mısır, ceddimiz Seyyid Abdullâh Efendi'den kemer-i himmet ve seyf-i ma'nevî kuşandı. 'Azîzim merhûm hâlâ Medîne-i münevverede medfûndur. 'Acîb menkabeleri vardır. Ve sultân Ahmed Han-ı Evvel pîr-i tarikatımız Hüdâ'î Seyyid Mahmûd Efendi'den kemer-i himmet ve seyf-i ma'nevî kuşandılar. Ve sultân Murâd-ı Râbî' yine hazret-i pîrden kuşandılar. Ve sultân Mehmed Han şeyh-i tarikatımız Ehl-i Cennet Efendi'den kemer-i himmet ve seyf-i ma'nevî kuşandılar. Kezâ ve kezâ...

İmdi bu nesl-i pâk-i 'Osmânî hânedânı nübüvvetden sahîh seyyid ve şerîf oldukları sikât-ı 'ulemâ-yı muhakkikînden ve mükâşif-i erbâb-ı yakînden rivâyet ve ahbâr-ı sahîha ile rütbe-i tevâtürdedir. Zikr olunduğu vech üze Sultân Orhan Gâzî, Seyyid Şeyh Edebalı hazretlerinin Şerîfe kerîmelerinden olmuştur.

II.3. Sadeleştirilmiş Metin

Selçukluların son hükümdarı Alâaddin, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'yi kendisine "ata" edinmişti. Ancak Alâaddin'in çocuğu olmuyordu ve olacağından da ümitli olmadığı için saltanat meselesini görüşmek üzere Karaman eyaletindeki Allah dostu şeyhleri çağırıp büyük bir meclis hazırladı. Alâaddin, o mecliste bulunanlardan "Baba" adlı⁶⁹ yaşlı ve nur yüzlü ârif bir kimseyi kendisine "ata"⁷⁰ edinmişti. Bu durum Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'ye ulaştırıldığında Mevlânâ, ilahî bir cezbeyle kızıp Selçuklu saltanatının dizginlerini Tatar'a (Moğollar'a) teslim etmeyi amaçladı.

Ancak üç meydan merdi; peygamberlik nurunun mirasçısı ve velilik sırrına mazhar Seyyid Hacı Bektaş-ı Velî, Seyyid Ahi Nimetullah Evren ve Seyyid Şeyh Edebalı hazretleri bir yerde toplandılar. Hacı Bektaş-ı Velî (Ahi Evran'a) dedi ki:

"Balım, gülüm, iyiliğim; ey erenler evreni ve erenler gülü. Mevlânâ Celâleddin öfkenin doruğunda olduğu için onun yanında dostla düşman birdir. Belki de küçücük bir şeyden gönlü kırılmıştır. Artık onun düşman tarafına meyledip dostlarına kızgın olduğu kesindir. Meccup olanlara yakın olmanın çok fazla âlemi yoktur. (Onlara yakın olmak) aynı yakıcı ateşe yakın olmak gibidir. Sonuçta (meccuplarla) uzaktan tanışıklık (yeterlidir); hürmet etmek ve konuşmak uygun olan kimselerden değildirler. Çünkü padişahlar meccupları kendilerine yakınlaştırırlarsa onlardan zarar görmeleri kaçınılmazdır. Bir alay deliden fayda umup yardım isteyen hâkimlere yazıklar olsun. 'Sarhoşlarla dostluk edenler kuşkusuz helaklık içindedirler.' sözü meşhurdur. Bunlardan biri, Selçuklu Devleti'nin saltanat dizgininin o Hak meccubunun⁷¹ himaye ve yardımına bağlanması saltanatın sona ermesi için başlı başına bir sebeptir."

Sohbetin sonunda peygamberlik nurunun gayreti ve velayet sırrının himmeti zahir olup bu üç samimi ve arif Allah dostu, İlâhî ilmin levhalarına vakıf olduklarında yiğitlik timsali Osman Gazi'yi saltanat seccadesine oturtmak üzere niyet etmişlerken buna karşı çıkan kırk kişi yokluk âlemine göçtüler.⁷² Bu yandan Allah meydanının üç eri o kadar arzu ettiler, Allah'a o kadar rica ve niyazda bulundular ki, İslâm saltanatının dizginleri Osman Gazi hazretlerine rüya âleminde teslim edildi. Bu Allah dostları Osman Gazi'yi erenler meclisine alıp ona istihareye yatmasını emrettiler.

Osman Han Gazi, o mert kişilerin buyruğu ve pirlerin sırrı üzerine Allah dostlarının usulünce Allah'a dua ettiğinde rüya âleminde sır vasıtasıyla şunları gördü:

Seyyid Hacı Bektaş-ı Velî Osman Gazi'nin beline, dış görünüş itibarıyla "Adaletli, sağlam duruşlu ve kararlı ol!" yazılı; asıl itibarıyla ise "Eğer adil olmazsan, (bil ki) düşman güçlenir ve bütün memleket harap olur; mîm'in 'hâ'ya üstün gelmesi hususunda 'şın' ve 'sîn'in hükmünce vatan yıpranır. Bu emanete sen ve senden sonraki dört (asır) boyunca on iki kişi (el) —on üçe kadar⁷³ sahip çıksın. Topluca senin

⁶⁹ Bir nüshada "Baba-yı Muhammed". Metne bkz.

⁷⁰ Bazı nüshalarda "baba". Metne bkz.

⁷¹ Bazı nüshalarda "Mevlânâ'nın". Metne bkz.

⁷² Bu ifadedden öyle anlaşıyor ki, bu üçlünün aldığı karara söz ve yetki sahibi kırk kişi muhalefet etmişler, ancak onların muhalefetleri ölümleriyle sonuçlanmıştır: "...üzre iken kırk 'aded sâhib-tasarruf taraf-ı hilâfda bulunmağın terk-i sarây-ı fânî ile fenâ bulmuşlardır."

⁷³ El (yed) kelimesinin metinde 12 kere yazılması da eserde ısrarla vurgulanan 12 sayısı ile ilgilidir ve kuvvetle muhtemeldir ki aynı zamanda müellifin dönemine kadar gelen 12 Osmanlı padişahını temsilen yazılmıştır.

yönetiminde olurlarsa Allah onları destekler ve her tür düşmana karşı onlara yardım eder; eğer böyle olmazsa onlar için yapacak hiçbir şey yoktur.” anlamına gelen bir kudret kuşağı kuşattı.

Yine o rüyada sır vasıtasıyla Seyyid Ahi Evran Nimetullah -Allah onun sırrını kutsasın- Osman Han Gazi'ye kabzasına 2650 adet Allah lafzı nakşolmuş; ağzında 199 adet mukatta şeklinde “zulm” kelimesi işlenmiş; bir yüzünde celî yazı ile “*Ey kişi! Bu kılıcı al, iyiliği emret, kötülüğü yasakla ki sonsuza kadar saltanat sende kalır.*”; diğer yüzünde ise “*Kötülüğü emredip iyiliği yasaklarsan ne bir itibar, ne dostun kalır. Bu, bizden sana ve (senden sonra) yirmi dördüncüye kadar (padişah) olacak ve ortaya çıkacak olana Allah'ın ve resulünün bir emanetidir. Güçlü olan zayıf düşerse, bütün kuvvetinle adalet ve hakka sarıl.*” yazan çok süslü bir kılıç kuşattı.

Yine o rüyada sır vesilesiyle Seyyid Edebalı'nın koynundan bir güneş doğup Osman Gazi'nin koynuna girer ve Osman Gazi'nin göbeğinden doğu ile batı arasını tutan bir ağaç biter. Öyle ki o ağacın gölgesinde pek çok insan gezer, 29 adet ırmak akar ve o ırmaklar sayısız ırmaklara bölünür ki bu sonraki ırmaklar öncekilerden de büyüktür. (O ağacın gölgesindeki) halkın kimisi tarımla uğraşır, kimi hayvan güder, kimi savaşı. Yani toplumun bütün sınıfları kendi işlerini yaparlar.

Ondan sonra gaipen “*Ey Osman, otur!*” diye bir ses duyuldu ve kible tarafından, mihrabının 95 yerinde “salât ile zekât” yazılmış; 12'si çok güzel, diğer 12'si ayrı bir âlemde 24⁷⁴ kubbeli bir mescit zahir oldu. Bu kubbelerin 17'ncisi hepsine Ülker⁷⁵ makamındadır ki içinde “*Ey kişi, otur ve iki denizin yolunu tut! Ey kişi onlara karşı gaflette olma. Onlara emrettiğin gibi dosdoğru ol, çünkü senin işin onlarla tamam olacaktır.*” yazılıdır.

Daha sonra heybet ve şiddetle: “*Ey Osman, kalk ve bak!*” hitabı geldi. Bu hitabın şiddetinden Osman Han Gazi uyandı. Olup bitenden haberi oldu ve ayağa kalkarak üç Allah dostunun gelmesini beklemeye başladı. Biraz sonra üçünün çadırdan içeri girdiklerini gördü. Selam verip Allah dostlarının usulünü yerine getirdikten sonra: “*Ey Hz. Osman'ın sırrı olan Osman Gazi, senin bizi rüyanda görüp korkmamana uyanırken korkmana şaşıyoruz. Onun dünya ve ahiret işlerinde sana itimadı var. Seni benzersiz bir müjdeyle müjdeliyoruz.*” diyerek Osman Gazi'yi ortaya getirip peygamberlik nurunun edepi ve erenler sırrının kurallarıyla kemer ve kılıcı kuşattılar. Şeyh Edebalı'nın kızı Şerife'yi Osman Gazi'ye nikâhladılar.

Ondan sonra Hâcî Bektaş-ı Velî hazretleri Osman Gazi'ye hitaben dedi ki: “*Balım, gülüm, iyiliğim, ey Hz. Osman'ın sırrı Osman Han! On iki ve on dört olunuz!*” deyince Seyyid Ni'metullâh Ahi Evren cevaben: “*İnşallah daha çok olur. On sekizde düzen yeniden yerini bulur. Olanlar yine bunlardan olur, başkasından olmaz. Yabancıdan vefa gelmez. Erenler olsun, olmasın demezler.*” diyerek sözünü bitirdikten sonra bir zaman bakiştılar. Sonra Seyyid Hacı Bektaş-ı Veli cevap verdi: “*Balım, gülüm, iyiliğim. Ey Affân'ın sırrı Osman! Sizden olmayınca bizden olmasın.*” deyince Seyyid Ni'metullâh Ahi Evren de: “*Erenler, himmeti ödünç vermezler. Eline alıp kaldırdıklarını dışarı atmazlar.*”⁷⁶ dedi ve sustu. Tekrar Ahi Evran /13a/ Seyyid Ni'metullâh, Hâcî Bektaş-ı Velî'ye seslenerek:

“*Erenler menzilinde mahcubiyet yaraşmaz. Erenlerin attığı ok yerde kalmaz, menzile ulaşır. Erenler canla çalışır, kıskançlar birbirine girerler. Bu gaziye devlet yaraştı. Bütün sultanlar önce bu yoldan geçtiler, üstünlük ve fetih kılıcını erenlerin elinden kuşandılar. Yeter ki peygamberlik kökünden ve velâyet sırrından ayrılıp başka ele yapışmasınlar; saltanat seccadesinde murat sürsünler. Artık olan oldu. Bu gazi saltanatı kolayca aldı. Kızgınlık (celâl)⁷⁷ yüzünden iş az daha başka türlü olacaktı. Erenlerin eli bu gazinin saltanat kuşağına ve peygamberlik hanedanının gönül elleri güzel yerlerde, gayret belinde oldukça, Allah'ın emri ve Allah sevgilisinin şefaatiyle, hiçbir kıldan zarar gelme ihtimali yoktur. Ola ki inkâr yoluna sapıp münafık Deccâllere gönül verenler olursa o zaman münafık göçer, bunlar zahmet çeker, ama yine (her şey) yoluna*”

⁷⁴ Üsküdarlı Hâşim 1717-1782 tarihleri arasında yaşamıştır. 17. kubbeden kastın 17. Osmanlı hükümdarı olduğu bellidir ki bu da 1612-1640 yılları arasında hüküm süren IV. Murad'dır. 24 kubbe derken kendi zamanına kadar gelen padişahları anlamak mümkündür. Zira 24. padişah da 1730-1754 yılları arasında hüküm süren I. Mahmud'dur. Neden 12 veya neden 24 sorularına Hâşim Baba eserinin baş kısımlarında kelime-i tevhidin ilk ve ikinci kısmının 12'şerden 24 haftten oluştuğunu ifade ederek aslında zımnen cevap veriyor (5a).

⁷⁵ Metinde “ürker” şeklinde imlâ edilmiştir. Kelimenin “hürker” telaffuzu için bkz. Gülensoy 2011: 2/990.

⁷⁶ Bir kere destek verdikleri kimseleri sonradan bırakmazlar, manasındadır.

⁷⁷ Burada Hâşim Baba'nın “celâl” kelimesini Mevlânâ Celâleddîn'i de kastederek tevriyeli kullandığı anlaşılıyor.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

girer. Balım, gülüm, iyiliğim, ey Affân sırrı Osman Gazi! Senden gelecek (kuşaklar) bize (de) oğuldur. Temiz soy, namuslu kuşaktır. Senin soyuna seyyid kanı karıştı, inkârcılar ve münafıklar (buna) şaştı.” dedi.

Şimdi, bu Allah dostlarının adap ve erkânına göre, eski Osmanlı padişahlarının her biri -Allah'ın rahmet ve merhameti onların üzerine olsun- bir Allah dostundan veya Muhammed Mustafa neslinden bir aziz ve muhterem şeyhten himmet kemeri ve manevî kılıç kuşandılar. Hatta Bayezîd-i Velî hazretleri ceddimiz Seyyid Baba Yusuf Efendi'den himmet kemeri ve manevî kılıç kuşanıp adı geçen şeyhin oğlu Ali Efendi ile Mora seferine gittiler. Mısır fatihi Sultan Selim Han, ceddimiz Seyyid Abdullah Efendi'den himmet kemeri ve manevî kılıç kuşandı. 'Azizim merhûm şu anda nurlu Medine'de gömülüdür. İlginç menkabeleri vardır. Ve I. Sultan Ahmed Han, tarikat pirimiz Seyyid Mahmud Hüdaî Efendi'den himmet kemeri ve manevî kılıç kuşandı. Ve Sultân IV. Murat yine hazret-i pirden kuşandılar. Ve Sultan Mehmed Han tarikat şeyhimiz Ehl-i Cennet Efendi'den himmet kemeri ve manevî kılıç kuşandılar. Diğerleri de böyle...

Öyleyse, Osmanlı'nın bu temiz soyunun peygamberlik makamına dayandığı, gerçek seyyid ve şerif oldukları gerçekçi âlimlerin güvenceleri, yakinen bilen araştırmacıların keşifleriyle ortaya çıkan gerçek haber ve rivayetlerle tevatür derecesindedir. Anlatıldığı gibi Sultan Orhan Gazi, Seyyid Şeyh Edebalı hazretlerinin kızları Şerife'den olmuştur...

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflâkî (2001), *Âriflerin Menkabeleri*, C.1, Çev.: Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ali Emîrî (1336), “Müessis-i Devlet-i Aliyye Osman Gazi Hazretlerinin Taklîd-i Seyf Merasimi”, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, C.2, S. 20 (31 Teşrinievvel 1335), s. 463-476.
- ALTINOK, Baki Yaşa (2005), “Yeni Vesikalar Işığında Ahi Evran Velî İle Arkadaşlarının Sürgün ve Şehit Edilmesi” *G.Ü. I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004 Kırşehir)*, Haz. M. Fatih Köksal, Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Ankara, s. 63-77.
- ALTINOK, Baki Yaşa (2007), “Selçuklu Ekonomisinde Yabanlu Pazarı ve Bu Pazarın Kurulmasında Ahi Evran'ın Rolü”, *II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu – Bildiriler 13 Ekim 2006 Kırşehir*, Haz. M. Fatih Köksal, A.E.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yay., Ankara, s. 1-18.
- ALTINOK, Baki Yaşa (2012), “Ahi Evran Velî'nin Kurduğu Yabanlu Pazarı ve Yabanlu Türkmen Aşireti”, *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu, 19 Eylül 2012, Kırşehir – Bildiriler*, C.1, AEÜ Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Ankara, s. 521-534.
- BAYRAM, Mikâil (1981-1982), “Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tespiti”, *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, s. 521-540.
- BİRGE, J. Kingsley (1937), *The Bektashi Order or Dervishes*, London, Hartford.
- Bursalı Hoca Can (yz.), *Fütüvetnâme*, Millî Kütüphane Yz. A 870.
- COŞAN, Esat (trsz), *Hacı Bektâş-ı Velî Makâlât*, İstanbul.
- CUNBUR, Müjgan (2004), “Hâşim Baba”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. 4, s. 412-413.
- ERGÜN, Asuman (2000), *Hâşim Baba Divânı Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (1996), “Hünkâr Hacı Bektaş Velî”, *Erdem (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II)*, C. 8, S. 23, s. 317-336.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (2006), *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir.
- GİESE (Gize), Friedrich (1925), “Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Mes'elesi”, *Türkiyât Mecmuası*, C.1, Matbaa-i Âmire, İstanbul, s. 151-171.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1990), *Vilâyet-nâme*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.

- GÖRKEM, İsmail (2006), *Baha Said Bey – Türkiye’de Alevî-Bektaşî, Ahî ve Nusayrî Zümreleri*, 2. Baskı, Kitabevi, İstanbul.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlere Köken Bilgisi Sözlüğü I*, TDK Yay., 2011, s. 350.
- Hikâye-i Hacı Bektaş-ı Velî* (yz.), Ankara İl Halk Kütüphanesi Nu. 4280.
- Hilmi Ziya [ÜLKEN] (1340), “Anadolu Târîhinde Dînî Rûhiyât Müşâhedeleri 3: Hacı Bektaş”, *Mihrab*, Sene: 1, S. 15-16, s. 515-530.
- İNALCIK, Halil (2007), “Osman I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, s. 443-453.
- İNALCIK, Halil (2014), “Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed”, *Osmanlılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 137-162.
- KAPLAN, Hayri (2012), “Tarihsel Hayatı ve Görüşleri Bağlamında Ahi Evran’ın Yaz(ma)dığı Kitaplar ve Söyle(me)diği Sözler”, *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu (Kırşehir, 19-20 Eylül 2012) Bildiriler*, C. 1, Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kırşehir, 2012, s. 71-104.
- KARADENİZ, Basri (2006), “Osmanlı- Hacı Bektaş Veli İlişkisi Veya ‘Ak Börk’ Meselesi”, *Akademik Bakış*, S. 8, s. 1-9.
- KARTAL, Ahmet (2009), “Kerâmât-ı Ahi Evran Mesnevisi Üzerine Notlar”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 223-242.
- KAYACAN, Mehmet (2002), *Hâşim Baba ve Divanı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- KAYAOĞLU, İsmet (1999), “Mevlana’nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 31, S.1, s. 147-155.
- KÖKSAL, M. Fatih, Orhan KURTOĞLU, Hasan KARAKÖSE, Özer ŞENÖDEYİCİ (2008), *Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri (Ahi Şecerenâmeleri, Beratlar, Vakfiyeler)*, Kırşehir Valiliği Yay., Ankara.
- KÖKSAL, M. Fatih (2011), *Ahi Evran ve Ahilik*, Kırşehir Valiliği Yayını, 3. Baskı, Ankara.
- KÖKSAL, M. Fatih (2012), “Ahi Evran’ın Menkabevî Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: *Menâkıb-ı Ahi Cihân-ı Nasreddîn Ahi Evran*”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 62, (2012), s. 83-108.
- KÖKSAL, M. Fatih (2013), “Gülşehrî”,
<http://www.turkdebiyatisimlersonzlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=742> erişim tarihi: 25.07.2014.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1997), “Bektaş. Hacı Bektaş Veli’”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C.2, s. 461-64.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1981), *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- KURŞUN, Zekeriya, Seyit Ali KAHRAMAN, Yücel DAĞLI (1999), *Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Kitap, Yapı Kredi Yay, İstanbul.ası,
- Latîfî (1314), *Âsâr-ı Eslâf’dan Tezkire-i Latîfî*, İkdâm Matbaası, İstanbul.
- MADEN, Fahri (2011), “Bektaşilikte Giysi ve Sembol Olarak Tac”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 60, s. 65-84.
- Mehmed Zeki (1336), “Taklîd-i Seyf”, *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuası*, C.2, S. 76 (13 Temmuz 1918 / 3 Şevval 1336), s. 847-852.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1996), “Hacı Bektaş Velî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, s. 455-458.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

- ÖZGER, Yunus (2011), "Yusuf Ziya Yozgadî ve Temâşâ-yı Celâl-i Hudâ Adlı Eseri", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 28, s. 115-150.
- ÖZKAN, Mustafa (1996), "Gülşehrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, s. 250-252.
- Rızâ Nûr (1342), *Türk Tarihi –Resimli ve Haritalı-*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- SOYYER, A. Yılmaz (2005), "Üsküdarlı Hâşim Baba'nın Anka-i Maşrık'ı", *II. Üsküdar Sempozyumu – Bildiriler II*, İstanbul, s. 108-113.
- ŞAHİN, İlhan, 1988, "Ahi Evran", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, s. 529-530.
- ŞAHİN, Kâmil (1994), "Edebâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, s. 393-395.
- Tekirdağlı Hasan Cemalî Baba (yz.), *Menakıbnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî*, Milli Kütüphane, Yz A 3045.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1972), *Osmanlı Tarihi*, C.1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- ÜNAL, Mehmet – Mehmet Pektaş (2014), "Üsküdarlı Hâşim Baba'nın Varidât'ı", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 18, Sayı: 58, s. 715-722.
- YAVUZ, Kemal – M. A. Yekta SARAÇ (2003), *Âşık Paşazade: Osmanogulları'nın Tarihi*, K Kitaplığı, İstanbul.
- YILDIRIM, Rıza (2009), "Hacı Bektaş Velî ve İlk Osmanlılar: Âşıkpaşazâde'ye Eleştirel Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 51, s. 107-146.
- YILDIZ, Harun (2012), "Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran İlişkisi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 61, s. 187-206.
- YILMAZ, Hasan Kâmil (1997), "Hâşim Baba", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, s. 406-407.
- ZORLU, Cem (2003), *Sahîh Ahmed Dede: Mecmuatü't-tevarih-i Mevleviyye – Mevlevîlerin Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul.

TANZİMAT AYDINLARININ “ÇAĞATAY TÜRKÇESİ”NE BAKIŞI VE ŞEMSEDDİN SÂMÎ’NİN TESİRİ*

Mesut ŞEN**

ÖZET

Tanzimat aydınları Türk milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkmasıyla birlikte Çağatay Türkçesini de Türk dilinin asıl edebî dili olarak görmeğe başlamışlardır.

Tanzimat aydınları içinde Suavi, Ahmed Vefik Paşa, Ahmet Midhat Efendi ve Şemseddin Sâmî’nin bu kapsamda ilginç görüşleri bulunmaktadır. Bu dönemde Orhun kitâbeleri ve Uygur metinleri gibi Eski Türkçe dil yadigârları henüz gün yüzüne çıkmamıştır. Yeni yayımlanan Kutadgu Bilig’in muhtevası ve dil özellikleri de yeterince bilinmemektedir. Tanzimat aydınları batılı Türkologların Çağatay Türkçesine yönelik yayınlarının ve bilhassa Á. Vámbéry’nin Çağatay Türkçesi ile ilgili görüşlerinin yoğun tesiri altında kalmışlardır. Bu etkilenme sonucunda Türklerin asıl vatanının Orta Asya olduğunu öğrenmişler, orada kullanılmakta olan Türkçenin de asıl Türk dili olduğuna kanaat getirmişlerdir. Çünkü onların nazarında her dilin bir tek asıl vatanı vardır ve bir dilin en doğru şekli de asıl vatanında kullanılır. Buna göre Türkçenin asıl vatanı da Orta Asya’dır.

Ancak Çağatay Türkçesi kendi vatanında, yani Türkistan’da, ceditçi aydınların, eskiden kalma bir dil olduğu, konuşma diliyle uyum sağlamadığı gibi tezlerle dışlanmağa çalışılmıştır. Abdurrauf Fıtrat, Abdülhamid Süleyman [Çolpan] gibi milliyetçi aydınların öncülüğünde oluşturulan “Çağatay Birliği” adlı karşı hareketin gayretlerine rağmen, yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkların kaldırılması, yazı dilinin mahallî unsurlara dayanması gerektiği görüşünün hâkim olması sonucunda, Çağatay Türkçesi yerini Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri gibi birkaç yeni şiveye bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat aydınları, Çağatay Türkçesi, Şemseddin Sami, Osmanlı Türkçesi, asıl Türkçe, galat dil

TANZİMAT INTELLECTUALS VIEW ON "CHAGHATAI TURKISH" AND THE INFLUENCE OF ŞEMSEDDİN SAMÎ

ABSTRACT

Tanzimat intellectuals, with the emergence of the idea of Turkish nationalism, also began to see Chagatai Turkish as the main literary language of Turkish language. As the Tanzimat intellectuals, Ali Suavi, Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Midhat Efendi and Şemseddin Sami have interesting opinions in

* Bu makale Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin yayını olan *Türklük Araştırmaları Dergisi*’nde yayımlanmıştır: *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17 (Bahar 2005): 195-227.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, El-mek: mesudsen@gmail.com

this context. During this period, the Orkhon inscriptions and Uighurs texts Old Turkish linguistic heritage has yet to face the day. Kutadgu Bilig newly released features of the content and language are not known enough. Tanzimat intellectuals Chagatai Turkish publications of the western Turcologist and especially Vambéry's opinion about Chagatai Turkish were under the heavy influence. As a result of this influence it is learned that the Central Asia is the original homeland of the Turks, and Turkish which is used there is also the original Turkish language. Because in the sight of them every language has one original homeland and it can be used there in the most correct way. According to this, the original homeland of Turkish is Central Asia.

However, Chagatai Turkish was tried to be excluded by ceditçi intellectuals in its homeland (Turkestan) because of the thesis like it is an ancient language and it is not in accord with the spoken language. Despite the effort of the opposed action "Chagatay Union" which is created under the leadership of nationalist intellectuals like Abdurrauf Fitrat, Abdul Hamid Suleiman [Çolpan], in consequence of the opinions that the removal of the difference between the written language and spoken language are needed and the written language should be based on local elements, Chagatai Turkish gave its place to a few new dialects such as Uzbek and New Uygur

Key Words: Tanzimat intellectuals, Chaghatai Turkish Şemseddin Sami, Ottaman Turkish, original Turkish, galatia

Osmanlı devletinde, Hâricîye Nâzırı Mustafa Reşîd Paşa'nın 3 Kasım 1839 tarihinde okuduğu "Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu" ile başladığı kabul edilen Tanzimat hareketi, görünen yüzüyle, devlet işlerinde bozulan düzeni yeni baştan tesis etme maksadını gütmektedir. Ancak askerî, mülkî ve hukukî alanda hayata geçirilen reformlar, bir siyasî düzen değişikliğinden öteye geçmiş, Türk düşünce sisteminde de köklü bir değişmeye zemin hazırlamıştır.

Tanzimat Döneminde yetişen aydınlar, bu değişikliğin bir yansıması olarak, edebî dile de çeki düzen vermek gerektiğini düşünmeğe başlamışlardır. Tanzimat hareketinin önderi Mustafa Reşîd Paşanın emriyle *Takvim-i Vakayî* gazetesinde yayımladığı bir bildirisinde Ahmed Cevdet Paşa, "fünûn u sanâyîye dair olan âsârın dahi âmme-i nâsın anlayıp hisseyâb-ı menfaat olabileceği surette yapılması" maksadıyla "âmmeye ehemmiyet ü elzem olan kitapların bir an akdem vücûda getirilmesi için eshâb-ı hüner ü ma'rifetten mürekkep bir cem'iyetin teşkiline lüzûm görüldüğü"nü¹ ifade ederek Osmanlı yazı dilinin hem ilmî, hem edebî sahada nasıl olması gerektiği hususundaki görüşlerini ilk defa olarak kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu bildirinin telkin ettiği görüş yeni dönemin aydınları arasında ilgiyle karşılanmıştır. Dilde sadeleşme fikrinin ortaya çıkmasında gazetenin de başlı başına bir rolünün olduğu şüphesizdir. Nitekim 1860 yılından itibaren yayın hayatına giren *Tercümân-ı Ahvâl* (1860), *Tasvîr-i Efkar* (1862), *Muhbir* (1867) gibi ilk özel gazetelerde edebî dilin halkın anlayacağı tarzda olması gerektiği fikri sık sık işlenmiştir. Özellikle Münif Paşa, Şinasî, Alî Suâvî, Ziyâ Paşa, Nâmık Kemâl, Ahmed Midhat Efendi gibi ilk dönem Tanzimat aydınları bu fikrin öncüleri olmuşlardır.

Tanzimat Döneminde yetişen aydınlar da görülen bir diğer kayda değer düşünce değişikliği Türkistan Türklerini de içine alan Türk milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkmasıyla kendisini göstermiştir. Zira Tanzimat Dönemine kadar Osmanlı devletinin sınırları dışında yaşayan Türklerin pek farkına varılmamıştır. Gerçi 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Çağatay edebiyatı, Alî Şîr Nevâî'nin eserleri başta olmak üzere, bazı Osmanlı şair ve yazarlarca takip edilmiştir; ancak Tanzimat'tan önceki devirlerde Türk denince akla umumiyetle Osmanlı ülkesinde yaşayan insanlar gelmiştir. Tabii Türk milliyetçiliği fikrinin doğmasında, 1789 Fransız İhtilâlinin bir sonucu olarak ortaya çıkan milliyetçilik cereyanının tesirini de unutmamak gerekir. Fransız İhtilâli ile birlikte gelişen romantizmin Osmanlı devletinde yaşayan Rum, Sırp, Bulgar gibi unsurların elitlerini heyecana gark ederek devlete karşı isyana sevk etmesi, Tanzimat aydınlarının bu

¹ (Levend 1972, 81)

minvaldeki fikirlerinin oluşmasında önemli bir saiktir. Fakat bu yönlendirmeye rağmen Tanzimat aydınları arasında Türkistan Türklerini de kapsayan Türk milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkmasında asıl etkili olan husus, bizce, 19. yüzyılda Avrupa’da Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserlere yönelik yapılan çalışmalardır. Fransa’da É. Marc Quatremère ve Abel Pavet de Courteille gibi bilim adamları, Türkoloji çalışmalarında, Osmanlı mahsulleri yanında, Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserlere de ağırlık vermişlerdir. Bilhassa É. M. Quatremère, Çağatay Türkçesi metinlerine örnek vermek maksadıyla seçtiği Alî Şîr Nevâî’nin *Muhâkemeti’l-lugateyn* ve *Târîh-i Mülûk-i Acem* adlı eserlerini yayımlayan² ve Doğu Türkçesi adını verdiği bu eserlerin dilini çeşitli açılardan inceleyerek Avrupa’daki şarkiyatçıların dikkatini bu dil üzerine çeken ilk Avrupalı Türkologdur. É. M. Quatremère, bir de *Doğu Türkçesi Sözlüğü* adında geniş bir sözlük hazırlamak istemiş, fakat bu çalışmasını gerçekleştiremeden vefat etmiştir. Sözlük hazırlamak için topladığı bütün malzeme daha sonra J. Theodor Zenker tarafından 1866-1876 yıllarında Leipzig’de Almanca olarak yayımlanan Türkçe, Arapça ve Farsça sözlükte kullanılmıştır.³ 1850’li yıllardan itibaren Rusya ve Avrupa’da Çağatay Türkçesi üzerine yapılan çalışmalarda büyük merhale kaydedildiği görülmektedir. Meselâ I. Berezin’in 1857’de Kazan’da yayımladığı *Turetskaya chrestomatiya* ‘Türkçe Seçilmiş Metinler’,⁴ Ármín Vámbéry’nin 1867’de Leipzig’de yayımladığı *Çagataische Sprach-studien* ‘Çağatayca Dil Araştırmaları’,⁵ Abel Pavet de Courteille’in 1870 yılında Paris’te yayımladığı *Dictionnaire turk-oriental* ‘Doğu Türkçesi Sözlüğü’⁶ bu alanda ortaya konan en önemli eserlerdir. Tabiatıyla Tanzimat aydınları, Avrupa’da, hususıyla Orta Asya menşeli eserler üzerinde yapılan bütün bu çalışmalara uzun müddet ilgisiz kalmamıştır. Tanzimat aydınlarının Türk kavmi ve Türk dili üzerinde oluşan fikirlerini doğrudan doğruya Avrupa’da yapılan Türkoloji çalışmaları yönlendirmiştir.

Avrupa’da başlayan Orta Asya menşeli eserlere yönelik Türkoloji çalışmaları Tanzimat aydınları arasında ilk olarak Ahmed Vefik Paşa’da (1813?-1891) akis bulmuştur. Babasının görevi dolayısıyla tahsilini Paris’te tamamlayan Ahmed Vefik Paşa, burada mükemmel derecede öğrendiği Fransızca yanında, Lâtin ve Grek dillerine de nüfuz etmiş Tanzimat Döneminin yetiştirdiği önemli bir devlet adamıdır. 1840 yılında sefaret kâtibi olarak gönderildiği ve iki yıl kaldığı Londra’da İngilizceyi de öğrenme fırsatını yakalamıştır. Zaten kendisi Osmanlı devletinde üst kademelerde görev almış mütercim bir aileden gelmektedir.⁷ Ahmed Vefik Paşa’nın Avrupa’da bulunduğu sırada Türkoloji faaliyetlerine gösterdiği yakın alâka, onu öncelikle Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserlere yöneltmiştir. Ahmed Vefik Paşa’nın bu sahada dikkatini çeken ilk eser, Hive hanı Ebulgâzî Bahâdır Han’ın (1643-1663) *Şecere-i Türk* adlı kitabıdır -bu eserin bir kısmını Ebulgâzî Bahâdır Han’ın kendisi, bir kısmını da ölümünden sonra oğlu Enûşe kaleme almıştır. P. Johann von Strahlenberg tarafından 1717 yılında Sibirya’da bulunan *Şecere-i Türk*, Buharalı bir imamın sözlü olarak yaptığı Rusça çevirisinden Almanca’ya (1721), bu dilden de tekrar Fransızca (1726), İngilizce (1730) ve Rusçaya (1770) tercüme edildikten sonra, İbrâhîm Halfin tarafından 1824 yılında, Kazan’da tam metin olarak bastırılmıştır.⁸ C. M. J. von Fraehn’in danışmanlığı altında ve onun tarafından yazılan Lâtince bir girişle yayımlanan bu esere, Fraehn tarafından Lâtince *Abulghasi Bahadur Chani historia mongolorum et tatarom* adı da verilmiştir. Ahmed Vefik Paşa, tamamı dokuz bâbdan oluşan *Şecere-i Türk*’ün Osmanlı Türkçesine çevirdiği ilk üç bâbını,⁹ haftada iki gün çıkan *Tasvîr-i Efkar* gazetesinin 28 Eylül 1863-23 Şubat 1864 tarihleri arasında, 131.-173. sayılarında, tefrika hâlinde ve ayrı bir nüsha olarak ciltlenebilecek şekilde neşretmiştir.¹⁰ Gazete tefrikası daha sonra 152 sayfalık kitap olarak da bastırılmıştır.¹¹ Ebulgâzî Bahâdır

² É. Marc Quatremère, *Chrestomathie en turc oriental* (Paris, 1841).

³ Julius Theodor Zenker, *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*, 2 cilt (Leipzig, 1866-1876).

⁴ I. Berezin, *Turetskaya chrestomatiya* (Kazan, 1857).

⁵ Herrmann Vámbéry, *Çagataische Sprach-studien* (Leipzig, 1867).

⁶ Abel Pavet de Courteille, *Dictionnaire turk-oriental* (Paris, 1870).

⁷ (Akün 1989, 143-144; Güray 1991, 9-10)

⁸ İbrâhîm Halfin, *Uşal Şecere-i Türkî-yi Nâm-ı Kitâb*, Ebu’l-gâzî Bahâdır Han b. Arab Muhammed Hannî’in inşâ ve tasnîfidir (Kazan, 1239).

⁹ Ahmed Vefik Paşa’nın tercümesi şu bâblardan oluşmaktadır: “Evvelki bâb, Hudâ-yı Taalâ Âdem Aleyhisselâmi yarattığının zikri” (s. 6-17), “İkinci bâb, Mogul Hanın ve evlâdının tâ Çengiz Han dünyâya gelince kadar zikri” (s. 17-93), “Üçüncü bâb, Çengiz Hanın dünyâya geldikten ölüncüye değin geçen vukûatı hâvidir” (s. 93-152).

¹⁰ Ahmed Vefik Paşa, “Uşal Şecere-i Türkî”, *Tasvîr-i Efkar*, sayı 131-173 (14 Rebiyülâhır 1280/16 Eylül 1278-16 Ramazan 1280/11 Şubat 1278): 1-152.

¹¹ Eserin adı dış kapakta *Uşal Şecere-i Türkî*, içinde başlık olarak ise *Asl-ı Şecere-i Türkî* olarak geçmektedir. Ahmed Vefik Paşa dış kapakta, eserin Kazan baskısında geçen orijinal adını olduğu gibi vermeyi tercih etmiştir. Ancak,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Han'ın *Şecere-i Türk*'ü Şiban hanlarının soylarını ortaya çıkarmak maksadıyla kaleme alınmıştır. Oysa Ahmed Vefik Paşa bu eseri, Türk tarihinin Osmanlı tarihi ile başlamadığını, Türklerin köklerinin çok daha eski dönemlere gittiğini ispat etmek gayesi ile tercüme etmiştir. Çağatay Türkçesine duyduğu ilginin bir devamı olarak 1872 yılında da Alî Şîr Nevâî'nin *Mahbûbû'l-kulûb* adlı eserini yayımlayan Ahmed Vefik Paşa'nın esas gayesi, o yıllarda bu saha ile ilgilenen bazı yabancı bilim adamlarının da gerçekleştirmek istediği Çağatay Türkçesinin bir sözlüğünü hazırlamak ve bu dil ile yazılmış eserleri büyük bir antolojide toplamaktır. Çünkü Çağatay Türkçesi, Avrupa'da uyandırdığı tesirin bir tezahürü olarak, Ahmed Vefik Paşa'nın öncülüğünde diğer Tanzimat aydınları arasında da büyük rağbet görmüştür.

Şecere-i Türk adlı eserin tesiriyle Türklerin menşeinin Orta Asya'ya dayandığını keşfeden Tanzimat aydınları, bu etkiden olsa gerek, Orta Asya'da o devirde hâlen kullanılmakta olan Çağatay Türkçesini de Türk dilinin aslı saymışlardır. Hattâ bazı aydınlar daha da ileri giderek Osmanlı Türkçesini, asıl Türk dili kabul ettikleri Çağatay Türkçesinden bozulma galat bir dil olarak görmeğe başlamışlardır. Tanzimat aydınları içinde Çağatay Türkçesinin Türk dilindeki yeri hususunda en doğru ve günümüzde de hâlâ geçerli olan tespiti, bu dille ilgilenen ilk aydın olmasına rağmen, yine Ahmed Vefik Paşa yapmıştır. Ahmed Vefik Paşa, ilk baskısı 1888 yılında neşredilen *Lehce-i Osmânî* adlı sözlüğünün mukaddimesinde, Çağatay Türkçesini şöyle tanımlamaktadır: “*Uygur dili Çin taraflarından Kâşgar'a doğru yayılıp, ondan yedi yüz tarihlerinde Cengiziyân akvâmı Türk ve İslâmiyete duhûl eylediklerinde, Çağatay lisânı mütevellid olup, sekiz yüz â'vâmında ziyâde şüyû bulmuştur.*”¹² O, Türk dilini de Oğuz, Kıpçak ve Uygur olmak üzere üç ana şubeye ayırarak bizce doğru bir tasnifte bulunmuştur.

Tanzimat aydınları arasında Avrupa'daki Türkoloji faaliyetlerinden etkilenen ikinci önemli şahsiyet Alî Suâvî (1839-1878)'dir. Alî Suâvî, 1869 yılında, Paris'te çıkardığı *Ulûm Gazetesi*'nin 2.,¹³ 3.¹⁴ ve 4.¹⁵ sayılarında tefrika hâlinde yayımladığı “Lisân ve Hatt-ı Türkî” adlı makalesinin ilk bölümünde, Osmanlı Türkçesini “*diğer malûm lisânlara nazaran kavâ'id-i sarfiyyesi gayet düzgün ve pek kolay ve pek nâzik ve pek tatlı*” bir lisân olarak nitelendirdikten sonra, onun günümüzde “*Arab ve Fars ve Çin lisânlarından çok kelimât almış ve diğer lisânlardan dahi bazı elfâz ile karışmış*” bir lisan hâline geldiğini, fakat aslının “*evâhir-i Selçukiyâna kadar ve belki biraz daha sonraca mevcut olan Uygur kalemi*” olduğunu öne sürmektedir. Alî Suâvî'nin bu makalede Uygur alfabesine de temas etmesi, hattâ bu alfabenin 16 harfini Osmanlı harfleri ile karşılaştırarak cetvel hâlinde sunması dikkate değerdir. Yine, 1869 yılında neşredilen makalesinde Alî Suâvî'nin *Kutadgu Bilig*'den iki beyti örnek olarak vermesi de ilginçtir. Çünkü bu makalenin yazıldığı tarihte, yani 1869 yılında, Hammer tarafından İstanbul'da satın alınarak 1823 yılında Viyana götürülen Uygur harfli *Kutadgu Bilig*'in tam metni henüz yayımlanmamıştır. *Kutadgu Bilig*'in bazı parçaları Á. Vámbéry tarafından 1870 yılında,¹⁶ tamamı da W. Radloff tarafından 1890 yılında¹⁷ neşredilmiştir. Alî Suâvî ayrıca Fransa ve İngiltere'de bulunan Uygur harfleri ile yazılmış *Tezkiretü'l-evliyâ*, Cengiz *Kanûn-nâme*'si gibi eserlerden de haberdardır. Şu hâlde bu makale, dönemi itibariyle, Tanzimat aydınları içinde Avrupa'daki Türkoloji çalışmalarına en fazla ilgi duyan kişinin Alî Suâvî olduğunu göstermektedir. Mamafih, onun da Avrupa'da iken edindiği bu bilgilerin ışığı altında “*Türk lisâmı*”nın “*mebâdisi*”ni “*Uygur, Çağatay, Kıpçak, Kırgız, Nogay, Kalmuk, Türkmen, Çuvaş, Cenûb-ı Sibir taifelerinin*” diline bağlaması, kendisinden sonra gelen birçok aydını etkilemiştir. Yani Alî Suâvî de Çağatay

kitabın içindeki başlıktan, Ahmed Vefik Paşa'nın Çağatay Türkçesinde ‘bu, işbu’ anlamına gelen *uşal* kelimesine ‘asıl’ anlamını verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü o, muhtemelen, kitabın adının ‘Türk Şeceresinin Aslı’ olması gerektiğini düşündü ve eseri de, Osmanlıların asıl şecerelerinin Orta Asya'ya dayandığını öğrenmeleri maksadıyla tercüme etmek istedi. Eserin dış kapağında geçen *Uşal Şecere-i Türkî* adı, daha sonraları, *uşal* kelimesinin anlamı bilinemediğinden dolayı, yanlışlıkla *Evşâl-i Şecere-i Türkî* veya *Şecere-i Evşâl-i Türkî* şeklinde yazılmasına sebep olmuştur. Kitabın kapağında bulunan künye bilgileri şöyledir: *Uşal Şecere-i Türkî*, Ebu'l-gâzî Bahâdır Han b. Arab Muhammed Hanın telifidir. Bir zat marifetiyle İstanbul Türkçesine tahvil olunmuştur. Birinci defa olarak tâbına teşebbüs kılındı (Eserde basıldığı yer ve tarih kaydı bulunmamaktadır).

¹² Ahmed Vefik Paşa, “Mukaddime”, *Lehce-i Osmânî* (Dersaadet, 1306).

¹³ Alî Suâvî, “Lisân ve Hatt-ı Türkî-1”, *Ulûm Gazetesi* 2 (22 Rebîyülâhır 1286): 69-78.

¹⁴ Alî Suâvî, “Lisân ve Hatt-ı Türkî-2”, *Ulûm Gazetesi* 3 (7 Cemâziyülevvel 1286): 114-134.

¹⁵ Alî Suâvî, “Lisân ve Hatt-ı Türkî-3”, *Ulûm Gazetesi* 4 (22 Cemâziyülevvel 1286): 214-228.

¹⁶ Herrmann Vámbéry, *Uigurische Sprachmonumente und das Kutadku Bilig* (Innsbruck, 1870).

¹⁷ W. Radloff, *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bâlasagun*, 2 cilt (Petersburg, 1890-1891).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Türkçesinin Türk dilinin aslı ve doğru şivesi, Osmanlı Türkçesinin ise bu şiveden ayrılmış bozuk bir dil olduğu fikrinin doğmasına ve bu fikrin giderek yaygınlık kazanmasına katkıda bulunan aydınlar arasındadır.

Bu dönemde gittikçe itibar kazanan “Osmanlı Türkçesinin aslı Çağatay Türkçesidir” görüşüne, Tanzimat aydınları arasında itiraz edenler de vardır şüphesiz. Bunlardan biri olan Ahmed Midhat Efendi (1844-1912), 1872 yılında *Basîret* gazetesinin 639. sayısında “M” imzasıyla çıkan “Ehemmiyetli Bir Lâyiha’dır”¹⁸ başlıklı bir yazısında, “En evvel kalem sahiblerine şunu sormak isterim ki, bizim kendimize mahsus bir lisânımız yok mudur? Türkistan’da söylenmekte bulunan Türkçeyi gösterecekler, öyle değil mi? Hayır, o lisân bizim lisânımız değildir. Bundan altı yedi asır mukaddem bizim lisânımız idi, fakat şimdi değil.” sözleriyle bu görüşe karşı çıkmaktadır. Fakat Ahmed Midhat Efendi de, bir yandan şu an Türkistan’da konuşulan dilin artık geline bu noktada Osmanlı Türklerinin dili olamayacağını söylerken, diğer yandan bu dilin altı yedi asır önce Osmanlı Türklerinin de lisânı olduğu fikrindedir. Bu fikir doğrultusunda, aynı yıl, kendisine ait *Dağarcık* dergisinde çıkan “Osmanlıcanın Islahı”¹⁹ başlıklı başka bir yazısında da şöyle demektedir: “Biz Türkistan’dan getirmiş olduğumuz asıl ana lisânımızı kaybetmiş bulunduğumuzdan, şimdiki hâlde lisânımızdan Arabî ve Fârisî lugatlerini çıkarmış olur isek, Osmanlı kamusunun hemen bütün bütün boşalacağı derkârdır.” “Fakat bir milletin lisânsız kalması mümkün ve mutasavver değildir. Gayeti, yukarıda dahi denildiği vechile, milletimiz ana lisânı bulunan Türkçeyi kaybederek onun yerine ‘Osmanlı lisânı’ isminden başka hiçbir isim kabul edemeyecek olan bir lisânı öğrenmiştir.”

Bu ifadeler, Tanzimat Döneminde yetişen aydınların, Osmanlı Türkçesinin ıslahı kapsamında, dile girmiş yabancı unsurlar yanında, bizzat dilin kendisini de tartışmaya açtıklarını göstermektedir. Tanzimat aydınları, aslında, sadece Osmanlı Türkçesinde konuşma dili ile yazı dili arasında çok fazla kopukluğa yol açan Arapça ve Farsça unsurlardan rahatsız değildir. Onlar aynı zamanda Osmanlı Türkçesindeki Türkçe kelime ve ifadelerde de kendilerince bozukluk sezmişler ve Çağatay Türkçesini esas alarak bu bozuklukları gidermenin, hattâ iki dili birbirine yaklaştırmının yollarını aramışlardır. Tabii bunun için yapılacak ilk iş, hakikî Türkçe kabul ettikleri Çağatay Türkçesini iyice öğrenmek ve onu her yönüyle araştırmaktır. Nitekim Ahmed Midhat Efendi, 1897 yılında basılan Mehmed Sâdık’ın *Üss-i Lisân-ı Türki* adlı Çağatay Türkçesi gramerine yazdığı takrizde²⁰ Osmanlı Türkçesinin aslına vâkıf olabilmek için Çağatay Türkçesinin iyice öğrenilip tetkik edilmesinin zarureti şu sözlerle ifade etmektedir:

“Lisânımızın aslı Çağataycadır deniyor, öyle değil a! Cengizâdelerden Çağatay Bey daha dünkü bir âdemdir. Akvâm-ı Türkiyye miyânında her ne zaman bir müctehid reis zuhur eder ise kabilenin nâmını onun nâmına tahvil etmek ve o kabileye mağlûb olan kabâil-i sâire dahi o nâmı alma mu’tad olduğu için bir zaman Türklük, Çağatay nâmına mensubiyyetle şeref aramıştır. Nasıl ki bir zaman dahi bu şerefi Özbek nâmında aramış ve kezâlik nasıl ki nihayet bu şerefi Osman nâmında bulmuştur. Yoksa Çağatay Beyden bin, iki bin, üç bin sene mukaddem -korkmayalım daha çıkalım- dört bin, beş bin sene mukaddem demeye ne mâni var? Elhâsıl mîr-i müşârünileyhden binlerce sene mukaddem Türk lisânı dünyanın bütün şarkîsinin zîver-i zebân-ı nâtikiyyeti idi. Mâ-hazâ ne beis var? Mâdem ki şimdiki hâlde lisânımızın aslı Çağatay lisânı denilmiş biz de öyle kabul edelim. Evvel be evvel o asla kadar ircâ-ı nazar-ı tettebbu eyleyelim de oraya vardıktan sonra ondan ilerisini de düşünüp taşınmak için kendisine yol açılmış olur. Bir lisânın aslını taharri ve bizce lisân-ı Türkinin aslını tettebbu için ne yolda davranmak lâzım geliyor? Defa’âtle dedik a, bir daha tekrar edelim. Bizden başkaları nasıl hareket etmişler ise bizim dahi öyle hareket etmek, yani lisân-ı kadîmimiz ile yazdıkları hâlde el’ân, gerek mükemmelen ve gerek gayr-ı mükemmelen mevcud olan şeylere vukûf peyda eylemek tarikiyle menzîl-i maksûda vusûl mümkün olacaktır. Zamanımızdan Ali Şîr Nevâî zamanına kadar Çağatay lisânıyla yazılmış hayli âsâr bulunduğu gibi, Asya-yı Vustâ ve Tataristan ve Sibîrya ve Türkistan-ı Çînî mine’l-kadîm akvâm-ı Türkiyyenin cevalângâhı olan fesîha vü vesî’ada eşcâr ve ahcâr ve medeniyyât üzerinde mahkûk ve daha kadîm birtakım âsâr dahi vardır ki onları okuyarak, hallederek, yalnız lisânımızın değil, kavmiyyet-i Türkiyyemizin dahi aslına doğru zulmet-âbâd-ı mechûliyyette kalan birçok hakâyık meydana çıkarmak mümkündür.”

¹⁸ Ahmed Midhat Efendi, “Ehemmiyetli Bir Lâyiha’dır”, *Basîret*, 27 Rebiyülâhır 1289/23 Mayıs 1288, 1-2.

¹⁹ Ahmed Midhat Efendi, “Osmanlıcanın Islahı”, *Dağarcık*, sayı 1 (1288): 20-25.

²⁰ Ahmed Midhat Efendi, “Atûfetli Ahmed Midhat Efendi Hazretlerinin Lütfe İhsan Buyurdıkları Takrîz-i Belâgat Unvanlarıdır”, *Üss-i Lisân-ı Türki* (İstanbul: Âlim Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1313), 3-9.

Ahmed Midhat Efendi, esasen, bir dilin şu ya da bu sebeple değiştirilmesine karşıdır. O, ilke olarak “bir halkın en az değişen, hattâ hiç bile değişmeyen şeyi var ise o da lisânıdır” görüşündedir. Ancak onun bu görüşü “terakkiyyât-ı lisâniyye denilen şeyi bihakkın takdir eylemiş bulunan halk içindir”, yoksa Osmanlıca gibi yabancı dillerin yoğun baskısı altına girmiş bir dili kullanan halk için değil. Çünkü Ahmed Midhat’a göre, Osmanlıcaya benzer şekilde, başka dillerin boyunduruğu altına girmiş bir dile sahip olan halkın “terakkiyyât-ı lisâniyye” meselesi bulunmaktadır. Tabî ilk bakışta “terakki demek, tegayyür ve tahavvül demek” gibi algılanmaktadır. Fakat Ahmet Midhat, “terakkiyyât-ı lisâniyye”nin asla dilde değişikliğe gitmek demek olmadığını, aksine o dili yabancı dillerin etkisinden kurtarmak ve aslına döndürmek suretiyle ona tekrar istiklâlini kazandırmak demek olduğunu iddia etmektedir. Hattâ Ahmed Midhat “terakkiyyât-ı lisâniyye”nin bir bakıma “evvelce vukua gelmiş olan tegayyürü, tahavvülü izaleden ibaret” olduğunu da ileri sürmektedir.²¹ Çünkü “Osmanlılar Asya-yı Vustâ’dan geldikleri zaman beraber getirmiş oldukları lisânı muhafaza etmiş olsaydılar da, ba’dehu terakkiyyât-ı medeniyye nisbetince lisânın dahi terakkiyyâtını yine Türkçe dairesinde aramış olsaydılar, şimdi kendilerine pek büyük teşekkürler ederdik. Ne fâide ki, o zamanlar İran ve Arabistan’dan celbine mecbur olduğumuz fuzalâ vü üdebâ Arab ve Acem lisânından ahzine lüzum gördükleri şeyleri Türkleştirmek dahi şöyle dursun, belki Türkçemizi dahi elimizden alarak Arabileştirmişler veya Fârisileştirmişlerdir, ki ‘işin geliştâ’ ‘gün be gün’ ve sâir bu kabîl tâbirâtın zamanımızda dahi istimal edilmesi gibi bir büyük fesadın tohumunu daha o zaman ekmişlerdir.”²² Bu ifadelerle göre dilde esas kapsamlı değişikliği Arapça ve Farsçanın yoğun baskısına girmek ve kadim dilimiz olan Çağatay Türkçesinden ayrılmak suretiyle Tanzimattan önceki Osmanlı nesli yapmıştır. Şu hâlde “terakkiyyât-ı lisâniyye” kapsamında yapılması gereken şey, Türk dilini yabancı dillerin boyunduruğundan kurtararak ona istiklâlini kazandırmak ve Çağatay Türkçesini tetkik ederek Osmanlı Türkçesinde kullanılmayan ve terk edilmiş hususları açığa çıkarmak olmalıdır.

Önce Ahmed Vefik Paşa’nın *Şecere-i Türk* tercümesi, ardından da Alî Suâvî’nin “Lisân ve Hatt-ı Türkî” adlı makalesinin yayımlanmasından sonra, Tanzimat aydınları arasında Çağatay Türkçesine ve bu dille yazılmış eserlere gösterilen yoğun ilginin yarattığı ortam, Buhara’dan gelip İstanbul’da hayatını sürdüren Özbekler Tekkesi şeyhi Şeyh Süleymân Efendinin 1882 yılında bir Çağatay sözlüğü²³ neşretmesiyle ilk semeresini vermiştir. Şeyh Süleymân Efendinin Çağatay Türkçesi ile yazılmış bazı klâsik kaynakları taramak ve Özbekler Tekkesinin müdavimi olan hemşehrilerinden maddî yardımlar karşılığında işittiği kelimeleri kaydetmek suretiyle elde ettiği malzemeyi bir sözlük hâline getirmesi, Tanzimat aydınları ile Avrupalı Türkologlar arasında büyük yankı uyandırmıştır. Sözlük, Martin Hartmann tarafından Çağatay Türkçesinden ziyade Orta Asya’daki çağdaş şivelerin bir sözlüğü olduğu gerekçesiyle tenkit edilmişse²⁴ de Mîr Alî Şîr Nevâî, Hüseyin Baykara, Mîr Haydar gibi ediplerin eserlerinin yanı sıra, Mâverâünnehir’de yaşayan halklar arasında kullanılan kelime, deyim ve ata sözlerini de sözlüğüne dâhil ettiğini Şeyh Süleymân Efendinin zaten kendisi söylemektedir. Çünkü ona göre Çağatay Türkçesi hem Alî Şîr Nevâî başta olmak üzere geçmişte klâsik Çağatay ediplerinin kullandığı bir dil, hem de bugün Mâverâünnehir’de yaşayan Özbek, Türkmen, Kazak, Moğol, Kırgız, Kıpçak ve Kalmak gibi halkların konuştuğu bir dildir.²⁵

Şeyh Süleymân Efendi, sözlüğün mukaddimesinde, Tanzimat aydınları arasında revaçta olan görüşe ve bu görüşün yarattığı ortama uygun olarak Çağatay Türkçesinin dünyada bulunan ana lisanlardan biri olduğunu ileri sürmektedir. Yani ona göre de hakikî Türk dili Çağatay Türkçesidir. Hem bu öneminde dolayı, hem Osmanlı ülkesinde kullanılan dilin de aslı ve kaynağı olması hasebiyle, Çağatay Türkçesinin lâıyk olduğu şekilde öğrenilmesini beyana dahi hacet yoktur. Sözlük de bu ihtiyacı karşılamak üzere hazırlanmıştır: “Asya-yı Vustâ’nın umûm ahalisi bununla mütekelimdir. İşte bu cihetle lisân-ı mezkûrun ehemmiyeti derkârdır. Bi’l-husûs lisân-ı Türkî-yi Osmânî’nin asıl ve me’hazı olmak münasebetiyle Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne’de taallüm ve itinâyâ şâyân olduğu muhtâc-ı beyân u izâh değildir.”²⁶

²¹ Ahmed Midhat Efendi, “Atüfetli Ahmed Midhat Efendi Hazretlerinin Lütfe İhsan Buyurdıkları Takrîz-i Belâgat Unvanlarıdır”, *Üss-i Lisân-ı Türkî* (İstanbul: Âlim Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1313), 3-9.

²² Ahmed Midhat Efendi, “Osmanlıca’nın Islahı”, *Dağarcık*, sayı 1 (1288): 20-25.

²³ Şeyh Süleymân Efendi, *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-yi Osmânî* (İstanbul: Mihrân Matbaası, 1298), 320 s.

²⁴ Martin Hartmann, *Der islamische Orient*, IV, 105.

²⁵ Şeyh Süleymân Efendi, “Mukaddime”, *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-yi Osmânî* (İstanbul: Mihrân Matbaası, 1298), 1-2.

²⁶ Şeyh Süleymân Efendi, “Mukaddime”, *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-yi Osmânî* (İstanbul: Mihrân Matbaası, 1298), 1.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Şeyh Süleymân Efendinin sözlüğü, yayımlandığı dönemde, gördüğü ilgi oranında kullanışlı olamamıştır. Çünkü Tanzimat aydınları arasında Çağatay Türkçe ile yazılmış eserlere nüfuz edebilecek vasıfta bir kişi bulunmamaktadır. Daha da önemlisi bu dilin henüz bir grameri yazılmamıştır. İşte bu mühim eksikliği gidermek üzere, Üsküdar’daki Özbekler Dergâhı postnişini Şeyh Edhem Efendinin oğlu olan ve Ravza-i Terakki Mektebinde Farsça muallimi olarak görev yapan Mehmed Sâdık, 1897 yılında *Üss-i Lisân-ı Türkî* ismiyle Çağatay Türkçesinin ana hatlarını öğretmeye yönelik muhtasar bir gramer kitabı yazar.²⁷ Bu gramer kitabı da Martin Hartmann tarafından tenkit edilmiş, hattâ birkaç istisna dışında kayda değer bir eser olarak dahi görülmemiştir.²⁸ Mehmed Sâdık, Tanzimat aydınları arasında revaçta olan görüşe uygun olarak kitabına ‘Temel Türk Dili’ anlamına gelen *Üss-i Lisân-ı Türkî* adını vermiştir. Çünkü o da Çağatay Türkçesinin “*lisân-ı ecdâdımız*” olduğu görüşündedir: “*Lisân-ı azbû’l-beyân-ı Osmânînin asl u me’hazı olan Çağataycanın bu yolda kavâ’id-i mazbûtası bulunmadığından sâye-i maârifvâye-i cenâb-ı tâbdârîde âciz kembida’aları işbu eser-i nâcîzi altı bâb üzerine cem ü tertîb ve nâminin Üss-i Lisân-ı Türkî tevsîmi tensîb ü tasvîb olunmuştur.*”²⁹

Tanzimat aydınları Çağatay Türkçesini Türk dilinin aslı olarak gördükleri hâlde, Avrupalı Türkologlar ilmî yayınlarda aynı fikri paylaşmamışlardır. Onlar, Kök Türk ve Uygurlara ait kitâbe ve yazmaların keşfedildiği yıllara kadar, umumiyetle, Türk dilinin biri doğuda ve diğeri de batıda olmak üzere iki ana şivesi bulunduğu görüşündedirler. Bunlardan doğuda olanına Çağatay Türkçesi, batıdakine ise Osmanlı Türkçesi adını vermişlerdir. Tabii, bilhassa Çağatay Türkçesinin adı ve kapsamı hususunda batılı âlimler arasında bu yıllarda farklı görüşler de yok değildir. Meselâ Çağatay Türkçesi ile ilgilenen ilk bilginlerden olan É. M. Quatremère, bu dil için *turc-oriental* ‘Doğu Türkçesi’ ismini kullanmıştır. Yine bir Fransız bilgin olan A. Pavet de Courteille, sözlüğüne *Dictionnaire turk-oriental* adını vermek suretiyle Quatremère’in yolunu takip etmiştir. Ancak Á. Vámbéry’nin *Çagataische Sprach-studien* isimli ünlü eserinden sonra bu dile Çağatayca adının verilmesi batıda giderek yaygınlaşmıştır. Á. Vámbéry, Orta Asya’da konuşulan şiveleri de Çağatay Türkçesi içine dâhil ederek bu dili tarihten bugüne bütün Orta Asya’nın Türkçesi olarak kabul etmiştir.³⁰ Wilhelm Radloff ise Çağatay Türkçesi ismini Uygurlar döneminden sonraki edebî ürünler için kullanırken, Orta ve Kuzey Asya’da yaşayan şiveler için Doğu Türkçesi tâbirini uygun bulmuştur.³¹

²⁷ Mehmed Sâdık, *Üss-i Lisân-ı Türkî* (İstanbul: Âlim Matbaası-Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1313), 74 s.

²⁸ Martin Hartmann, *Çaghataisches: die Grammatik ussi lisâni turkî des Mehemed Sadiq* (Heidelberg, 1902), XIX+83 s.

²⁹ Mehmed Sâdık, “Mukaddime”, *Üss-i Lisân-ı Türkî* (İstanbul: Âlim Matbaası-Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1313), 10-11.

³⁰ Herrmann Vámbéry, *Çagataische Sprach-studien*, Neudruck 1975 der ausgabe Leipzig 1867 (Amsterdam, 1975), 2-13.

³¹ János Eckmann, “Çağatayca”, çeviren Mehmet Akalın, *Tarihî Türk Şiveleri*, ilâveli 2. baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 73 (Ankara, 1988), 214.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ'NİN GÖRÜŞLERİ

Tanzimat aydınları içinde Çağatay Türkçesi üzerinde eser, sözlük, gramer v.s. neşretmemiş olmakla birlikte bu dille ilgili ilginç bir bakış açısına sahip olan, görüşleriyle devrindeki ve kendisinden sonraki aydınları en fazla etkileyen, hattâ ölümünden sonra da fikirleriyle Dil İnkılâbına yön veren en önemli sima hiç şüphesiz Şemseddin Sâmî'dir (1850-1904). Semseddin Sâmî'nin fikirlerinin oluşmasında, Çağatay Türkçesi ile ilgilenen ilk aydın olması hasebiyle öncelikle Ahmed Vefik Paşanın, sonra da Fransız Türkologların elbette büyük rolü olmuştur. Ayrıca, diğer Tanzimat aydınları gibi, onun da Á. Vámbéry'nin İngiltere'de büyük ilgi gören Türkistan seyahatnamesinden,³² özellikle de Çağatay Türkçesi ile ilgili görüşlerinden önemli ölçüde etkilendiği bilinmektedir.³³

Şemseddin Sâmî'nin Çağatay Türkçesine yönelik görüşlerini, ilk olarak, 1881 yılında 20 sayı kadar çıkarabildiği, kendisine ait *Hafta* dergisinde yayımlanan iki makalesinde bulmaktayız. Bu makalelerden "Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı" adlı makalesi söz konusu derginin 1., 2., 4, 5., 7. ve 8. sayılarında altı bölüm hâlinde neşredilmiştir. Yazar "Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-1"de³⁴ çeşitli görüşlere başvurarak insanlara mahsus tabîî iletişim vasıtası olan dillerin ortaya çıkışı üzerinde durmakta, yer yüzündeki diller hakkında umumî bir bilgi vermekte ve bir dilin zamanla farklı dallara ayrılarak nasıl dil ailelerini oluşturduğunu irdelemektedir. Yazara göre, "*lisânların teferru ve taaddüdü hususunda fevkalâde bir hâl aramağa ihtiyacımız yoktur. Çünkü zamanlarımızda dahi bu hâlin vukû'unu görüyoruz ve esbâb u suveri mechûlümüz değildir. Bu hâli intâc eden şey bazı defa ihtilât ve bazı defa ihtilâtsizliktir. Bir aynı lisânla mütekellim olan bir kavim efrâdının beynlerindeki mesafenin bu'diyyeti münasebetiyle, ihtilât edememelerinden dolayı, mürûr-ı zamânla lisânları her tarafta ayrı bir takım tebeddülâta uğrayarak, nihâyet birbirinden büsbütün ayrı iki lisân hâline girer ve o kavim efrâdının bir takımı diğer takımının lisânını anlayamaz olur.*" Meselâ, "*Irak, Suriye, Hicâz, Mısır, Tunus, Fas ve Malta'da başka başka suretlerde tekellüm olunmakta olan lisân-ı Arabînin dahi birkaç lisâna taksim olunmak istidâdında bulunduğu ve âdetâ taksim olunmak yolunu tutmuş olduğu görülmektedir. Bunların beynindeki vahdet ve irtibatı muhafaza eden şey, mahzâ, sayılan memleketlerin cümlesinde lisân-ı edebî bir olup hepsinin fasîh Arabî okuyup yazmakta bulunmalarıdır. Yoksa her memleket ahalisi lisânını söylediği gibi yazacak olsa, pek az zaman zarfında bu lisânlar beynindeki münasebet İtalyan, Fransız, İspanyol, Portekiz ve Roman lisânları beynindeki münasebet mesâbesinde kalıp, bir aileye mensub elbine-i muhtelif hükmüne gireceklerinde şübhe yoktur.*" Şemseddin Sâmî ayrıca bir dilin, o dili konuşan fertlerin birbirlerinden uzun yıllar ayrı kalması ve aralarındaki irtibatın kesilmesi sebebiyle birkaç dala ayrılmasının mümkün olması gibi, yakınlaşma ve birbirine karışmadan dolayı, iki ayrı dilin bir üçüncü dili oluşturmalarının mümkün olabileceğini de ileri sürmektedir. Meselâ "*Eski Gal lisânıyla Lâtin lisânının ihtilâtından Fransızca, Cermen lisânıyla Kelt ve Lâtin lisânlarının ihtilâtından İngilizce ve Çağatay lisânıyla Arabî ve Fârisî lisânlarının ihtilâtından dahi Osmânî lisânının teşkili bu kabildendir.*" Bu ifadesiyle Şemseddin Sâmî de Çağatay Türkçesini başlangıçtan beri devam edip gelen asıl Türk dili olarak kabul etmektedir. Ancak o, bu makalesinde Osmanlı Türkçesini *Osmanlı lisânı* olarak adlandırmak ve üç dilin karışımı bir dil olarak görmekle birlikte, ileride bu fikrinden vaz geçecektir.

Şemseddin Sâmî "Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-2"de³⁵ diller arasındaki münasebete örnek teşkil etmek üzere çeşitli dillerde "baş" anlamına gelen kelimeleri incelemektedir.

"Elsinenin Ensâb ve Taksîmâtı-3",³⁶ "Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-4",³⁷ "Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-5"³⁸ ve "Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-6"da³⁹ çeşitli görüşlere yer vererek dil ailelerini inceleyen Şemseddin Sâmî, makalesinin 6. ve son bölümünde, hususuyla yer yüzündeki dil aileleri içinde üçüncü sırada zikrettiği "*elsine-i Turaniyye*" ailesini ele almaktadır. Ona göre, "*elsine-i Turaniyye*" ailesi şu bölgelere yayılmış durumdadır: "*Asya kıt'asının hemen nısf-ı şimâlisinde mütekellim olup oradan biri, Olga nehrini*

³² Herrmann Vámbéry, *Travels in Central Asia*. (Londra, 1864)

³³ (Ligeti 1986, 183-187)

³⁴ Şemseddin Sâmî, "Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-1", *Hafta*, c. 1, sayı 1 (22 Ramazan 1298): 11-14.

³⁵ Şemseddin Sâmî, "Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-2", *Hafta*, c. 1, sayı 2 (29 Ramazan 1298): 29-31.

³⁶ Şemseddin Sâmî, "Elsinenin Ensâb ve Taksîmâtı-3", *Hafta*, c. 1, sayı 4 (13 Şevval 1298): 60-62.

³⁷ Şemseddin Sâmî, "Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-4", *Hafta*, c. 1, sayı 5 (20 Şevval 1298): 76-78.

³⁸ Şemseddin Sâmî, "Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-5", *Hafta*, c. 1, sayı 7 (5 Zilkade 1298): 109-110.

³⁹ Şemseddin Sâmî, "Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-6", *Hafta*, c. 1, sayı 8 (12 Zilkade 1298): 122-126.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

tevaciüzle, Rusya’nın içine girerek Kırım şibh-cezîresine ve diğeri Anadolu tarikiyle İstanbul ve Kal’a-i Sultâniyye boğazlarından geçerek Balkan şibh-cezîresinin aksâ-yı garb u şimâline kadar varır.” Şemseddin Sâmî, “elsine-i Turaniyye” ailesini üç gruba ayırmaktadır. Bunlardan birincisi “elsine-i Türkiyye” ya da diğer adıyla “lisân-ı Türkî”, ikincisi “Moğol lisânları” ve üçüncüsü ise “Tunguz akvâmının lisânları”dır. Yazar, “Lisân-ı Türkî”nin konuşulduğu bölgeleri de şöyle sıralamaktadır: “Bahr-i Şimâl-i Mütecemmid’in sahilinden ve Sibiryâ’nın Lena nehrinin mansıbından başlayarak Sibiryâ’nın bir büyük kıt’asıyla Türkistan’ın her tarafına ve Asya-yı Vustâ’nın bazı taraflarıyla İran’ın cihet-i şimâlisine ve bütün Asya-yı Sugrâ kıt’asıyla Rumeli’nin ekser taraflarına ve Rusya’nın şark-ı cenûbî cihetlerine intişar etmiştir.” Türk dili bu kadar geniş alanlara yayılmış olmakla birlikte tek bir dil görünümünde değildir. Fakat yine de “Lena mansıbında söylenilen nev’iyle Halic-i Kostantiniyye sahilinde söylenilen nev’i beyninde bunların ayrı ayrı iki lisân addolunmasını icab edecek kadar fark ve ihtilâf yoktur.” Şemseddin Sâmî makalesinin birinci bölümünde Osmanlı lisânını Çağatayca, Arapça ve Farsçanın karışımından teşekkül etmiş bir dil olarak görürken, son bölümünde Türk dilinin “Çağatay” ve “Osmanlı” lisânı olmak üzere iki büyük şubeye ayrılabilceğini belirtmektedir. Bu son görüşüne göre Türk dilinin şubelerinden “birincisi Türkistan ile Asya-yı Vustâ ve Rusya’da ve ikincisi İran’ın cihet-i şimâlisine Anadolu ve Rumeli’nde söylenmektedir. Şu kadar var ki, Çağatay lisânı garba doğru ilerledikçe kesb-i nezâket edip Osmanlı lisânına takarrüb ettiğinden, Kırım Türklerinin lisânıyla Rumeli Türklerinin lisânı arasında pek az fark görüldüğü gibi, kezâlik Osmanlı lisânı dahi şarka doğru ilerledikçe Çağatay lisânına takarrüb ederek, Tahran civarları Türkçesiyle Hive Türkçesi arasında büyük bir fark yoktur.” Şemseddin Sâmî makalenin sonunda Türk dilinin bu iki büyük şubesinin az bir himmetle birleştirilebileceğini de öne sürmektedir. Ancak “lisân-ı Türkînin ıslahı” kapsamında konuyla ilgili görüşlerini daha sonraki bir yazısında ele alacağını ifade ederek aynı yıl içinde yayımlayacağı “Lisân-ı Türkî (Osmânî)” adlı ünlü makalesine işaret etmektedir.

Şemseddin Sâmî, yine Hafta dergisinde yayımladığı “Lisân-ı Türkî (Osmânî)”⁴⁰ adlı büyük ses getiren makalesinde, özellikle Batı Türkçesine Osmanlıca denmesinin yanlışlığı üzerinde durmaktadır. Ona göre Osmanlı kelimesi devletin adı olabilir, ama milletin ve dilin adı olamaz. Çünkü Türk, sadece Anadolu köylülerinin değil, intisabıyla iftihar olunacak büyük bir milletin adıdır. Bu sebeple Osmanlı ve Türk isimleri arasında nispet farkı vardır. Bu fark tıpkı Avusturyalı ile Alman isimleri arasındaki farka benzemektedir. Şemseddin Sâmî bu nispet farkını kendi cümleleriyle şöyle açıklamaktadır: “Avusturyalı unvanı Avusturya devletinin taht-ı tâbiyyetinde bulunan kâffe-i akvâma ve onların biri ve ümmet-i hâkimîyyesi olan Avusturya Almanlarına ıtlak olunduğu hâlde, Alman ismi bu ümmet-i azîmenin gerek Avusturya’da, gerek Prusya ve Almanya’da ve gerek İsviçre ve Rusya ve sair taraflarda bulunan kâffe-i efrâdına ıtlak olunur. Devlet-i Osmânîyyenin zîr-i tâbiyyetinde bulunan kâffe-i akvâm efrâdına dahi Osmanlı denilip, Türk ismi ise Adriyatik denizi sevâhilinden Çin hudûduna ve Sibiryâ’nın iç taraflarına kadar münteşir olan ümmet-i azîmenin unvanıdır.” Bundan dolayı “Memâlik-i Osmânîyye”de kullanılan dillerin hepsine “elsine-i Osmânîyye” denmesi caizse de, “bunlardan birine ve hususuyla ekseriyyet-i etrâfi bu memâlikin hâricinde olup bu devletin teessüsünden çok daha eski bulunan bir lisâna lisân-ı Osmânî denilmek târihe ve ensâb-ı elsineye asla tevâfuk etmez.” Bu son ifadesinde Şemseddin Sâmî, Osmanlı ülkesinde kullanılan dillerden biri olan Türk dilinin daha fazla sayıda insan tarafından Osmanlı ülkesinin dışında konuşulduğunu ve bu dilin varlığının Osmanlı devletinin kuruluşundan çok daha eski dönemlere gittiğini, bu yüzden Türk diline Osmanlı dili denmesinin tarihe ve dil bilimine uygun düşmeyeceğini belirterek birinci makalede ileri sürdüğü görüşlerine daha da açıklık getirmektedir. Şemseddin Sâmî, bu görüşleriyle, Türk milletinin ve Türkçenin sınırlarını genişlettiği için, 1908 yılından itibaren önce kültürel, daha sonra siyasî bir akım hâline gelen Türkçülük hareketinin de fikrî alt yapısını hazırlayan aydınlar arasında kabul edilmiştir.

“Buhâra ve Hive ve Kâşgar Türklerinden pek çok efrâd görmüşüzdür; her ne kadar ki bunların Türkçesi biraz başkaca olup, hususuyla telâffuzları bize garib gelirse de, böyle farklar iki eyalet ahâlisinin söyledikleri lisân beyninde dahi bulunduğundan, bu fark-ı cüz’î bizim söyledığımız lisânla Kâşgarlıların söyledikleri lisânın bir lisân-ı vâhid olmasına ve bizim dahi onlar gibi Türk olmağımızla, söyledığımız lisânın dahi onların lisânı gibi, Türkçe olmasına mâni olamaz.” sözleriyle, daha önceki makalesinde de belirttiği gibi, Buhâra, Hive ve Kâşgar’da konuşulan dille, Osmanlı ülkesinde konuşulan dilin tek bir dil olduğunu vurgulayan yazar, ikisi arasındaki bazı ayrılıkların, özellikle telâffuz farklılıklarının, aynı dili

⁴⁰ Şemseddin Sâmî, “Lisân-ı Türkî (Osmânî)”, Hafta, cilt 1, sayı 12 (10 Zilhicce 1298): 177-181.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

konuşan iki eyalet arasında da görülebileceğini ifade ederek Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi arasındaki farklılıkların bugün ağız adını verdiğimiz dil ayrılıkları seviyesinde olduğunu belirtmek istemektedir.

Şemseddîn Sâmî bu makalede, önceki görüşlerinin aksine, Osmanlı ülkesinde konuşulan Türkçeye “*lisân-ı Osmânî*” adının verilmesine karşı çıktığı gibi, “*Mâverâünnehir’de ve Çin’deki hemcinslerimizin lisânına dahi Çağatay unvanı*” verilmesine de karşı çıkar; “*çünkü Çağatay, akvâm-ı Türkiyyeden yalnız bir kavm-ı sagîrin ismidir.*” Bu yüzden yazar, her ikisine birden “*lisân-ı Türki*” denmesine taraftardır. Aralarındaki farkı belirtmek için de “*onlarınkine Türki-yi Şarkî ve bizimkine “Türki-yi Garbî unvanın” verilmesini uygun görmektedir. Yazara göre, “bu lisân-ı müşterekin iki şubesi arasındaki fark, tasrîfâtça veya sûret-i ifâdece olmayıp, ikisinin kavâ'id ve tarz-ı ifâdesi bir olmakla fark-ı vâkî ancak sûret-i telâffuzdan ve bazı kelimelerin şubeteynden birine mahsus olmasından ibarettir.*”

Şemseddîn Sâmî’nin Çağatay Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki dil ayrılıklarını, bir dilin iki ağzında bulunan ayrılıklar seviyesinde görmesi, iki şive arasında gramer bakımından bir fark bulunmadığını iddia etmesi, onun Çağatay Türkçesine pek de hâkim olmadığının işaretidir. Yine iki dil arasındaki ayrılıkların “*bu taraflara gelen Türklerin vatan-ı aslîleriyle irtibat ve münasebetlerini kesip o vakitten beri eski vatandaşlarıyla pek az ihtilât ettiklerinden ve edebiyatlarını dahi ayırıp lisânlarını başka bir imlâ ile yazdıklarından ileri geldiğini*” öne sürmesi de Ahmed Midhat’ın görüşleriyle paralellik göstermektedir. Aslında bu ifadeler, sadece Şemseddîn Sâmî’nin değil, Tanzimat aydınlarının Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri ile ilgili genel görüşlerini yansıtmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Tanzimat aydınları, Türklerin asıl vatanının Orta Asya olduğunu öğrendikten sonra, Türklerin asıl dilinin de Çağatay Türkçesi olması gerektiğine kendilerini inandırmışlar ve bu inanç doğrultusunda dille ilgili yazılarında devamlı olarak Çağatay Türkçesinin başlangıçtan beri kesintisiz devam edegelen asıl Türk dili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Osmanlı Türkçesini ise bu dilden ayrılmış, imlâsı değişmiş galat bir dil olarak görmüşlerdir. Hâlbuki bugünkü Türk dili bilgimiz bize, Osmanlı Türkçesinin, köken olarak Oğuz Türkçesine dayandığını, yazı dili olarak Doğu Türkçesinin devamı olmadığını, aksine Moğol istilâsından sonra, 13. yüzyılda, Anadolu’da teşekkül etmiş yeni bir yazı dili olduğunu söylemektedir. Tabii ki Şemseddîn Sâmî’nin ve diğer Tanzimat aydınlarının görüşlerinde bugünkü bilgi seviyesinin bulunması beklenemez. Şemseddîn Sâmî bu makalesini yazdığı *Kutadgu Bilig*’in gün yüzüne çıkması daha çok yenidir. Kök Türk ve Uygurlara ait kitâbe ve yazmalar da henüz keşfedilmemiştir. Ancak yine de onda ve diğer Tanzimat aydınları arasında, Osmanlı Türkçesine karşı, bizce bilgi eksikliğinden veya yanlış bilgiden kaynaklanmayan tenkitçi bir yaklaşımın, hattâ olumsuz yönde bir önyargının oluştuğu sezilmektedir. Tanzimat aydınları Osmanlı Türkçesini zaman zaman pek tatlı, pek nazik, pek lâtif bir dil olarak gördüklerini dile getirmişlerse de, her nedense, bu dilde, ısrarla, hep bir bozukluk, bir yanlışlık bulma eğiliminde olmayı da elden bırakmamışlardır. Meselâ yazarın, Osmanlı Türklerinin *su* ve *soñra* gibi kalın sırada bulunan Türkçe kelimeleri, Orta Asya Türklerinin yazdığı şekliyle, yani ‘س’ harfiyle değil de, Arapçaya mahsus addettiği ‘ص’ harfi ile yazmalarını yersiz bulması ve bu yazılışı eski imlâyı unutmalarından kaynaklandığına bağlaması dikkate şayandır. Ona göre batıya gelen Türkler cengâver ve asker takımıdır. Yazı ile fazla uğraşmadıkları ve eski imlâdan da bihaber oldukları için kendiliklerinden bir imlâ uydurmak zorunda kalmışlardır. Eski imlâyı devam ettirememeleri bu sebeptendir.

Şemseddîn Sâmî’ye göre, Osmanlı Türklerinin “*mürûr-ı zamânla lisân-ı aslîlerinin birçok kelime ve tâbirlerini unutarak, Arabî ve Fârisîden başka ihtilât ve imtizâc ettikleri Rum ve Frenk ve sâir ümemin lisânlarından birçok kelimeler ahzetmeleri, lisânlarının lisân-ı aslîlerinden bir dereceye kadar ayrılmasına*” yol açmıştır. Oysa Orta Asya Türkleri “*her ne kadar İrânîler ve sâir kâffe-i ümem-i İslâmiyye gibi, lisân-ı Arabîden birçok kelimeler ahz ü kabul etmişlerse de onların aldıkları kelimât-ı Arabiyye, başlıca istilahât-ı fenniyye ve edebiyeden ibaret olup*” Osmanlı Türkleri gibi, “*kelimât-ı âdiye ahzetmemişlerdir.*” Bu yüzden Osmanlı Türkleri günlük konuşma ve yazışmalar için dahi Arapça kelimelere ihtiyaç duyarken, Orta Asya Türkleri ise daha fazla Türkçe kelime kullanarak meramlarını anlatabilmektedirler. Şemseddîn Sâmî bu sebeple bir dilin zenginlik ölçüsünü şöyle tarif etmektedir: “*Bir lisân, kelimât-ı ecnebiyyeden ne kadar ârî ve kendi kelimeleri ne kadar ziyâde olursa, o kadar mükemmel, o kadar vâsi, o kadar zengin*”dir. Yani ona göre bir dilin söz varlığında zenginlik ölçüsü, o dildeki kavramları karşılayan ve ifade gücünü artıran her tür kelime ve söz kalıplarının bolluğu değil, sadece kökeni o dile ait kelimelerin çokluğudur. Bu itibarla Doğu Türkçesi, Batı Türkçesine göre daha zengin olduğundan, şayet dilimizin ıslahını ve zenginleşmesini istiyorsak, Arapçadan kelime almaktan vazgeçmeli ve asıl dilimiz olan Doğu Türkçesinin “*bizce metrûk ve meçhûl olan kelimelerini uyandırarak, onları kabul ve istimâle*” çalışmalıyız. Gerçi yazara göre “*lisân-ı*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

aslîmizin, bizi Arabîden büsbütün müstağni edecek derecede vüs’atı” yoktur, ancak “hiç olmazsa, lisân-ı âdiye kifâyet edecek kadar kelimeleri mevcud”dur. Bu sebeple, “istilahât-ı Arabiyyenin fûnûn ve edebiyat lisânına münhasır kalması ve hele Fârisiye ihtiyaç kalmaması mümkündür.” Yazarın bu görüş doğrultusunda, “lisân-ı âdiye”den saydığı, Arapça kelimelere “lisân-ı aslîmiz”den Türkçe karşılıklar bulmak üzere “herkesin kullanmağa alışmış olduğu” Arapça “vakit” yerine “çağ” kelimesini tavsiye etmesi de ilginçtir. Çünkü yazardan, tabiatıyla, “lisân-ı âdiye”den olmakla birlikte, en az kullanılan ve halka mal olmamış yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar tavsiye etmesi beklenirdi. O ise, tam tersi en çok kullanılan bir kelimeden işe başlanmasını tavsiye etmektedir.

Şemseddin Sâmî “lisân-ı âdiye”den saydığı yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulmak maksadıyla unutulmuş eski kelimelere yeniden hayatıyet kazandırmanın güçlüğünü kabul etmektedir, ancak o yine de “eli kalem tutan zevât bu maksada hizmet etmeği murad ettikleri vakit”, bu gibi kelimelerin ilk önce yazı dilinde kullanılmasına başlanarak, yavaş yavaş yaygınlaşmasında muvaffak olunacağını ummaktadır. Zira bu türden kelimeler “büsbütün metruk olmayıp bazı eski üdebâ ve şuarâmızın âsârında mevcud oldukları gibi, Anadolu’nun bazı taraflarında dahi hâlâ müsta’mel bulunmaktadır.” Ayrıca “lisân-ı Türkî-yi Şarkîde yazılmış olan Nevâî gibi eâzım-ı üdebânın âsârı mekâtibimizde tâlim olunarak, meydân-ı tedâvüle konulmakla dahi bu maksada hizmet olunabilir.” Yazar Çağatay Türkçesi eserlerinin okullarda ders olarak okutulmasını iki açıdan yararlı bulmaktadır. Birincisi Çağatay Türkçesinde bulunan bazı kelimeler kullanılmağa başlandığı takdirde Türk dili edebî açıdan daha zengin ve daha güzel bir dil hâline gelecektir. İkinci olarak da Türkler arasında siyasî birlik sağlanacaktır. Böylelikle aşağı yukarı onar milyon civarında olan Osmanlı Türkleri ile Türkistan ve Rusya Türkleri ileride tek dil konuşan yirmi milyonluk büyük bir millete dönüşebilecektir.

Şemseddin Sâmî bu makalesinde ortaya attığı fikirleriyle aslında, bugün “dil plânlaması” ya da “dil mühendisliği” adını verebileceğimiz bir tür dile müdahale metodu önermektedir diyebiliriz. Çünkü Türk diline yapılabilecek her türlü müdahale konusunda, diğer Tanzimat aydınları gibi, o da kendisini yetkili görmüştür.

Şemseddin Sâmî, 1897 yılında, *Tercümân-ı Hakikat* ve *Servet-i Fünûn* gazetelerinin Girit muhtaçlarına yardım maksadıyla ortaklaşa çıkardıkları özel bir sayıda yayımlanan “Lisân ve Edebiyatımız”⁴¹ başlıklı makalesinde de bir önceki makalesinde öne sürdüğü, Türklerin cesur ve cengâver bir yaradılışa sahip olmaları gibi, lisânlarının da bu ahlâk ve tabiatlarına uygun olarak kabalıktan uzak olmadığı görüşünü tekrar etmektedir. Bu kabalığına rağmen “Eski Türkçe” de denen Uygur lisânının İslâmiyetten önce rahatlıkla yazılıp okunabilen, her ifadeye elverişli bir lisan olduğunu, hattâ “elsine-i Turaniyye”nin en mükemmel yazı dili konumunda bulunduğunu belirtmektedir. Fakat Türkler İslâmiyeti kabul ettikten ve büyük devletler teşkil ederek dindaşları olan Araplar ve İranîlerle karışmağa başladıktan sonra, Eski Uygur yazı ve edebiyatını terk ederek Arabî ve Fârisî edebiyatına tâbi ve onlara hâdim olup kendi lisânlarını ihmal etmişlerdir. Bu yüzden Türkler beş altı asır edebiyattan mahrum kalmış, sadece kaba bir lisânı konuşmuşlardır. Beş altı asır sonra ise Mâverâünnehir’deki Türkler konuştukları Çağatayca’yı, Anadolu ve Rumeli’ndeki Osmanlılar da o vakit söyledikleri Türkçeyi yazı dili hâline getirmeği başarmışlardır. “Hayfâ ki edebiyât-ı Türkiyyenin bu iki mahal-i zuhûru birbirinden mesafece pek uzak bulundukları gibi, mürûr-ı zamân ve bu’-ı mesâfe hasebiyle lisân dahi çok farklı idi. Mâverâünnehir’de Alî Şîr Nevâî zuhûr edip Çağataycanın edebiyatını mükemmeliyyetin evc-i bâlâsına îsâl etti. Çağatayca için bugünkü günde dahi Alî Şîr Nevâî’nin tarz ve üslûbuna tâbi olmaktan başka tarîk yoktur. Bizde ise öyle muktedâ-yı âm olacak büyük bir edib ve şair zuhûr etmedi. Devlet-i Osmânîyye’nin evâ’il-i te’sisinde yazılan eş’âr ve hele nesirleri oldukça sade, lâkin oldukça da kabadır. Hiç birinde düzgün bir ibare ve âli bir fıkre tesadüf olunmuyor.”

Şemseddin Sâmî’nin Çağatay Türkçesi hakkındaki fikirlerinde, Türkolojide yapılan keşiflere paralel olarak bazı değişiklikler olduğu göze çarpmaktadır. Meselâ yazar, Çağatay Türkçesinden önce Uygur yazısı ve edebiyatının olduğunu ilk kez bu makalesinde dile getirmektedir. Yine, Çağatay Türkçesinin, Alî Şîr Nevâî sayesinde mükemmele ulaşmış bir edebî dil hâline geldiğini kabul ederken, onun Türk dilinin aslı olduğu görüşünden artık vaz geçmiş görünmektedir. Diğer yandan Alî Şîr Nevâî’nin yaşadığı dönemlerde

⁴¹ Şemseddin Sâmî, “Lisân ve Edebiyatımız”, *Girid Muhtâcine-i İanete Nusha-i Yegâne-i Fevkalâde*, Tercümân-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn gazeteleri tarafından müştereken tertip olunmuş Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesinin ruhsat-ı resmiyyesiyle tâb edilmiştir (İstanbul, 1313), 89-91.

Osmanlı devletinde büyük bir şair ve edibin çıkmadığını ileri sürmesi de kayda şayandır. Keza, Çağatay ve Osmanlı edebiyatları arasında gerek ödünç kelimelerin varlığı, gerekse san'at anlayışı yönünden kayda değer bir fark olmamasına rağmen, sadece Osmanlı edebiyatını “*ekseri Türkçe denilemeyecek kadar elfâz u tâbirât-ı Arabiyye ve Fârisiyye ile memlû ve ‘sanâyi-i lafziyye’ dedikleri soğuk ve külfetli bir takım teşbihâtta ve münâsebetsiz mazmûnlardan ibaret*” bir edebiyat olarak görmesi de ilginçtir. Bütün bu ifadeler, yukarıda da belirttiğimiz gibi, yazarın Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserler hakkında pek bilgiye sahip olmadığını göstermektedir. Şemseddîn Sâmî, önceleri kaba bir şekilde konuşulup yazılan Türkçenin, Osmanlıların Rumeli’ne geçmesinden ve özellikle İstanbul’u fethetmesinden sonra, nasıl güzel, ince ve letafetli bir dil hâline geldiğini de kendi üslûbuyla şöyle anlatmaktadır: “*Rumeli’ne geçildikten ve alelhusûs İstanbul’a girildikten sonra, lisân tedricen inceliş fevkalâde bir nezâket ve letâfet peyda etti. Hattâ şive ve telâffuzun letâfeti için esâsen bir tedenni addolunabilecek bir tebeddüle dahi uğrayıp ‘خ’ların, ‘sağır ك’lerin telâffuzu unutuldu. ‘ق’lar, ‘غ’lar Arabî ve Fârisî ‘ك’ veya ‘ى’ telâffuzlarına takarrüb edecek derecede inceldi. Arabîden, Fârisîden me’hûz kelimelere de böyle hafif ve lâtif bir telâffuz verildi. Giderek Türkçemiz eski huşûnetinden asla eser kalmayacak derecede lâtif ve şirin bir lisân oldu. Cengâver ve haşin bir aşiret lisânı hâlinde çıkıp en nazik ve en güzel perî-peyker ve melek-simâ bir kızın ağzının letâfetini artıracak bir halâvet peyda etti.*” İşte bütün bu özelliklerinden dolayı, artık ona göre “*Türkçemizin en fasîhi, en güzeli, en mükemmeli, bugün söylediğimiz Türkçedir*”, yani İstanbul Türkçesidir.

Şemseddîn Sâmî’nin 1898 yılında Sabah gazetesinde Türk dili ve edebiyatı hakkında yayımladığı dört önemli makalesi bulunmaktadır. Yazar, bu makalelerin ilki olan “Lisân ve Edebiyatımız”⁴² başlıklı makalesinde de lisânımızın sekiz on asırdan beri yazılmasına rağmen “*edebiyatımızda ‘klâsik’ ittihâza şâyeste eski veya yeni hiçbir eserimiz*”in bulunmadığı görüşünü tekrar etmektedir. Bu sebeple “*kendi lisânımızın şive-i tabiyyesine göre yeni bir edebiyat binası kurmağa muhtacız*” derken, eski görüşü olan Çağatay Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin birleştirilerek tek bir dil hâline getirilmesi gerektiği fikrinden de dönmüş görünmektedir.

“Yine Lisân ve Edebiyatımız”⁴³ başlıklı ikinci makalesinde de bir önceki makalesindeki görüşlerine devam eden yazar, lisân ve edebiyatımız hakkında “*yapılacak şeyler çok olup, hulâsaten ifadesi lâzım gelse, lisân ve edebiyatımızı birleştirmeli demek iktizâ eder. Evet, dünyada tekellüm lisânı başka ve lisân-ı tahrîrisi başka bir kavim var ise o da biziz*” ifadesiyle özellikle, Osmanlı Türkçesindeki yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılıklar üzerinde durmaktadır. Ancak bu makalesinde daha önce kendisinin de müdafaa ettiği “*Çağatay lisânıyla Arabî ve Fârisî lisânlarının ihtilâtından Osmanlı lisânı*” teşkil etmiştir görüşünden vaz geçmiştir. Şemseddîn Sâmî bu husustaki yeni fikirlerini şu cümlelerle ifade etmektedir: “*Hiçbir lisân yoktur ki, elsine-i sâireden birtakım kelimeler istiâre etmiş olmasın. Türkçemizin bir miktar Arabî ve Fârisî kelimeleri hâvi olması Türkilikten çıkmasını icab edemez, o yine lisân-ı Türkidir. Lisân-ı Osmanî ise, eğer bu tâbir sahih ve câiz ise, Memâlik-i Osmâniyye’de söylenilen Garb Türkçesidir. Şark Türkçesine, ahfâd-ı Cengiz’den Çağatay Beye nisbetle Çağatayî denildiği gibi, Garb Türkçesine de müessis-i devlet olan Gâzî Sultân Osmân Han hazretlerinin nâmına nisbetle, lisân-ı Osmânî denilebilir. Bu hâlde lisân-ı Osmânî, Türkçe ve Arabî ve Fârisîden mürekkebdır, demek kadar abes ve manasız şey olamaz.*”

Şemseddîn Sâmî, “Lisân ve Edebiyatımızın İntihâbı”⁴⁴ adlı üçüncü makalesinde, “*Türkçemizin eski ve yeni birçok nev’i olduğu ve lisân-ı edebî olmak üzere bunlardan birinin intihâb ve tercihi iktiza ettiği*” fikrini ortaya atmaktadır. Diğer bir deyişle eski ve yeni Türkçelerden hangisinin Türklerin edebî dili olması gerektiği konusunu gündeme getirmektedir. Ona göre Türkçenin tarihî veya çağdaş şivelerinden sadece biri edebî dil olarak seçilmeli ve bu edebî dil bütün Türklerin ortak dili olmalıdır. Şemseddîn Sâmî yer yüzünde mevcut olan edebî dilleri de iki gruba ayırmaktadır. Birinci grupta Arapça gibi, telâffuzda gittikçe bozulmasına rağmen eski edebî dilini hâlen muhafaza eden diller, ikinci grupta da Fransızca gibi, eski şekli bozuk olmasına rağmen gittikçe düzelen ve bugün mükemmele ulaşmış bir yazı dili hâline gelen diller yer almaktadır. “*Bizim Türkçemiz bu iki lisânın birer misali oldukları iki takımdan acaba hangisine tâbidir? Arabça gibi vaktiyle fasîh olup da gittikçe bozuluyor mu, yoksa Fransızca gibi, vaktiyle bozuk olup da gittikçe düzeliyor mu?*” sorusunu soran yazar, bu soruya kendisi, “*Eski Türkçemizden kalma numûne ittihâza şâyân fasîh âsârımız olmadığından bilâtereddüd lisânımızın Arabîye makîs olmadığı*

⁴² Şemseddîn Sâmî, “Lisân ve Edebiyatımız”, Sabah, 27 Temmuz 1314/8 Ağustos 1898, 3

⁴³ Şemseddîn Sâmî, “Yine Lisân ve Edebiyatımız”, Sabah, 3 Ağustos 1314/15 Ağustos 1898, 3-4.

⁴⁴ Şemseddîn Sâmî, “Lisân ve Edebiyatımızın İntihâbı”, Sabah, 10 Ağustos 1314/22 Ağustos 1898, 3-4.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

söyleyebiliriz.” cevabını vermektedir. Ancak o, Türkçeyi, Fransızca gibi, gittikçe düzelen diller grubuna da sokmamaktadır. Çünkü, “Türkçemizi Fransızcaya kıyas edersek, mensub bulunduğumuz cinsiyyet ve söylediğimiz lisân hakkında bir hak-nâşinâslik etmiş oluruz.” diyen yazar, Türkçenin “birkaç bin senelik bir lisân” olarak “elsine-i Turaniyyenin en iyisi ve en esaslısı” olduğunu ve “elsine-i Sâmîyyede Arabînin ve elsine-i Aryaniyyede Sansgri lisânının tuttuğu mevki-i mühimmi elsine-i Turaniyyede lisân-ı Türkî”nin tuttuğunu iddia etmektedir. Bu yüzden, “böyle esaslı ve kadîm bir lisân-ı metni bozuk Lâtincenin mechlul ve kaba birkaç lisânın kelimâtıyla karışarak kendine mahsûs bir sûret almasından mütevellid olan Fransızca gibi beş günlük bir lisâna kıyas etmek, cinsiyyet nâmına tenezzüldür... Lâkin her hâlde Türkçeyi bugünkü günde Fransızca gibi iki günlük bir lisâna kıyas ettirilecek bir hâl-i tedennide bırakan şey, kendi hâl-i tabiîsi değildir; onu söyleyenlerin, Türklerin, bizim ecdâdımızın ihmâlidir.” Zira, “zuhûr-ı İslâmdan sonra, Fârisinin olduğu gibi, Türkçenin dahi eski âsârına küfürâmiz şeyler nazarıyla bakılarak, muhafazalarına değil, ihmallerine çalışılmıştır.” Şemseddin Sâmî’ye göre, Uygur Türkçesi ile yazılmış ürünler “diğer hiçbir lisânla karışık olmayıp sırf Türkçe yazılmış ve binâenaleyh pek büyük bir kıymet-i edebîyye ve târihiyyeyi hâiz bulunmuş olan eski âsâr”dır. Ne var ki, Uygur Türkçesi “muharrer bulundukları hatla beraber atılıp bir daha ele alınmadı ve aranmadı. Sonra dahi lisânın terakkisine medâr olacak bir hizmette bulunulmadı.” Bu yüzden Türkçe “fesâhatini kaybedip, şimdi yeniden düzelmeğe muhtac” bir dil görünümündedir ve derece olarak “terakki” etmemiş, aksine “tedenni” etmiştir. Artık, “Adriyatik sahilinden Çin’in vasatlarına ve Amur ırmağı menâbiyle Bahr-i Mütecemmid-i Şimâlî sevâhiline dek küre-i arzın vâsi memâlikinde bulunan Türklerin cümlesi tarafından lisân-ı edebî-yi müşterek ittihâz olunabilecek bir Eski Türkçemiz yoktur... Bugün Memâlik-i Osmâniyye’de, Kırım ve Kazan’da, Türkistan’da, Sibiryâ’da velhâsıl Türkçe söylenilen her memlekette başka bir Türkçe söylenmektedir ve bu memâlikten her birinin ahalisi söylediği lisânı” yazmaktadır. Bu lisânlar tek bir edebî dil altında birleştirilemezse ileride “lisân-ı Türkî”, “elsine-i Türkiyye”ye dönüşecektir, bu da millî menfaatlerimizin yararına olmayacaktır. Şemseddin Sâmî bu görüşüyle, sanki, günümüzde, bilhassa batılı Türkologlarca, Türk dilinin şive ve lehçelerinden her birinin ayrı birer müstakil dil olduğunu belirtmek amacıyla yaygın olarak kullanılan *Turkic languages* ‘Türkî diller veya Türk dilleri’ tâbirine o günden işaret etmektedir.

Şemseddin Sâmî, bu makalesinde, İstanbul Türkçesini bugünkü durumda “küre-i arzın üzerinde söylenilen Türkçelerin en güzeli, en şirini, en latifi” olarak görmesine rağmen, ona mevcut Türkçelerin “en doğrusu ve en fasîhidir demekten” uzak durmaktadır. Çünkü yazara göre İstanbul Türkçesinin de kendisi zaten böyle bir iddiayı tekzibe hazırdır. İstanbul Türkçesi hakkında, “İstanbul Türkçesi bütün Türkçelerin en zarîfidir; lâkin esâsından en ziyade ayrılanı ve en galatı da İstanbul Türkçesi olduğu unutulmamalıdır.” diyen yazar, *Tercümân-ı Hakikat* ve *Servet-i Fünûn* gazetelerinin Girit muhtaçlarına yardım maksadıyla birlikte çıkardıkları özel bir sayıda yayımlanan makalesinde İstanbul Türkçesi için sarf ettiği “Türkçemizin en fasîhi, en güzeli, en mükemmeli bugün söylediğimiz Türkçedir” ifadesini nedense unutmamıştır.

Diller hakkında “her lisânın bir vatan-ı aslîsi vardır, ki en fasîhi orada söylenilenidir” fikrine sahip olan Şemseddin Sâmî, bu fikir doğrultusunda “Türkçenin vatan-ı aslîsi de Türkistan’dır” yargısına ulaşmaktadır. Ona göre, Anadolu, Rumeli ve İstanbul’a gelen Türkler bu bölgelerde Türkçe bilmeyen başka kavimlerle karıştıklarından ve bu kavimlere mensup kişiler Türkçeyi hakkıyla asıl şivesine göre konuşamadıklarından “bunların galat şive ve telâffuzları mürûr-ı zamânla Türklere, daha doğrusu Türkleşmiş olan efrâd-ı muhtelifeye sirayet etmekle, bundan şimdiki İstanbul Türkçesi tevellüd etmiştir.” Şu hâlde yazara göre İstanbul Türkçesi Türklerin ata yurdunda konuşulmadığı için Türkçenin en galat şivedir; üstelik o, asıl Türklerin dilinden değil, Osmanlı ülkesinde Türklerle karışmış çeşitli kavimlere mensup fertlerin konuşmalarından sirayet ederek ortaya çıkmış bir şivedir. Zaten Şemseddin Sâmî Osmanlı Türklerini de Türk olmaktan ziyade, Türkleşmiş unsurlar olarak görmektedir. Yani ona göre Anadolu ve Rumeli’ne gelen Türklerin “sımaları büsbütün değişip akvâm-ı Turaniyyeden oldukları belli olmuyor. Sımalarında zâhir olan bu tebeddülden lisânları da masûn kalmamıştır. Lisânın şive-i aslîsini büsbütün kaybetmişlerdir.”

Şemseddin Sâmî’nin Osmanlı Türkleri ve İstanbul Türkçesi ile ilgili bu fikirleri, görünürde Türkçülük çerçevesinde söylenmiş görüşler olarak algılandığı için kayda değer bir itirazla karşılaşmamış, hattâ destek bulmuştur. Ancak, bu ifadeler, onun, Osmanlı Türklerinin dili ve menşei hakkında ne denli olumsuz bir görüşe ve nasıl bir önyargıya sahip olduğunun en bariz göstergesidir. Bizce, bu fikirlerin Türkçülük cereyanının öncülerinden kabul edilen bir yazara ait olması da hayli şaşırtıcıdır. Çünkü, Osmanlı Türklerinin başka kavimlerle karışarak sımalarının değiştiği, dolayısıyla Türklükten uzaklaştıkları, konuştukları İstanbul Türkçesinin en bozuk şive olduğu, bugün mevcut Türk şiveleri içinde kulağa en hoş

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

gelen, en güzel bir şive olarak görünmesinin de Anadolu ve Rumeli’nde Türkçeyi sonradan öğrenen kavimlerin Türkçe telâffuzlarından kaynaklandığı görüşü, neticede Türkçü olduğu iddia edilen bir yazar tarafından dile getirilmektedir. Normal şartlarda, milliyetçi fikirlere sahip olduğu farz edilen bir yazardan, kendi milletinin ırkî yapısının karışık ve aslından uzaklaşmış olduğu görüşünü ileri sürmesi beklenmez. En önemlisi de, milliyetçi olsun veya olmasın hiçbir yazar, kullandığı dilin söyleyiş güzelliğinin bu dili daha sonra öğrenen başka kavimlere mensup fertlerin telâffuzlarından sirayet ettiği fikrini bir belgeye dayandırmadan ortaya atmaz.

Şemseddîn Sâmî’nin, bu ilginç görüşleriyle, Tanzimat aydınları arasında ve daha sonraki dönemlerde, tenkit edilmek bir yana, Türkçülük adına taraftar bulması da aynı ölçüde şaşırtıcı bulduğumuz bir diğer husustur. Hattâ onun, bilhassa İstanbul Türkçesi hakkındaki fikirleri, kendi tâbirıyla, “galat” bir görüş olarak bugüne kadar devam edegelmiştir diyebiliriz. Çünkü hiçbir ilmî temele dayanmamasına, belki önceden tasarlanmış bir tez, belki de bir aldanış olmasına rağmen, bu yaygın yanlış günümüzde de yer yer etkisini sürdürmektedir. Bugün bile Türkiye Türkçesinin mevcut Türkçeler içinde aslından ayrılmış en bozuk şive olduğunu iddia edilenler yok değildir. Hâlbuki asıl yanlışlık hem Çağatay Türkçesine, hem de Osmanlı Türkçesine “tasvirî dil” anlayışıyla bakılmamasından kaynaklanmaktadır. Üstelik dil biliminde, herhangi bir dili aslından ayrılmış, bozuk ya da galat dil olarak görmek geçerli ve doğru bir usul değildir.

Şemseddîn Sâmî makalesinde, İstanbul Türkçesi hakkında sahip olduğu bütün bu olumsuz kanaatlere rağmen, artık geline bu noktada onun bütün Türklerin *lisân-ı edebî ve tahrîrî sıfatını*” alacağını da kabul etmektedir. Bu yüzden de “*lisân ve edebiyatımızın intihâbı*”nda tercihini, istemeyerek de olsa, İstanbul Türkçesinden yana yapmaktadır.

Şemseddîn Sâmî, *Sabah* gazetesinde yayımladığı “Lisânımızın Tahdîdi”⁴⁵ adlı dördüncü makalesinde lisânımızın “*kâffe-i elsine-i âlemden*” farklı bir başka noktasına temas etmektedir. Ona göre, söz varlığında birçok ödünç kelime bulunsun da, her lisânın sınırlı sayıda -meselâ 40 bin, 50 bin adet gibi- kelimesi bulunmaktadır. Ancak Türkçe için böyle bir sayı vermek mümkün değildir. “*Acaba Türkçenizin kaç bin lugatı vardır, diye biri soracak olsa cevap verebilir miyiz?*” diyen yazar, böyle bir soruya “*Türkçemizin kâffe-i lugatini câmi ve bu lisânın malı olmayan lugatlerden ârî bir lugat kitabımız var mıdır ki, onun mecmû-ı münderecâtına güvenerek, şu kadardır, diyelim*” cevabını vermektedir. Çünkü, “*lisânımızla Arabî ve Fârisî beyninde bir had ve sınır yoktur.*” Bu sebeple, “*Arabî ve Fârisî ile olan teklîfsizliğimizi o kadar ileri sürdirmeyip her Arabî ve Fârisî kelimeyi Türkçede kullanmak fikrinden vaz geçmeli ve lüzumsuz kelimât-ı Arabiyye ve Fârisiyyeyi Türkçeye mahsus olan lugat kitaplarımızdan çıkarmalıyız.*” Şemseddîn Sâmî makalesinde, son olarak Türkçenin gerçek söz varlığını meydana çıkarabilmek için “*en evvel Türkçemizin yalnız Türkiyyü’l-asl olan lugatıyla zarûriyyü’l-istimâl olan kelimât-ı Arabiyye ve Fârisiyyeyi ve istilahâtı hâvi mükemmel bir lugat kitabına ihtiyacı*” olduğunu ifade etmektedir. Nitekim kendisi de *Kamûs-ı Türkî*’yi bu ihtiyaç üzerine kaleme almıştır.

Şemseddîn Sâmî, *Tarîk*⁴⁶ ve *İkdâm*⁴⁷ gazetelerinde “Lisânımızın Sadeleştirilmesi” adıyla yayımladığı iki adet makalesinde de Osmanlı Türkçesinin sadeleştirilmesi gerektiği fikrini hararetle müdafaa etmiş, bilhassa lisânın sadeleştirildiği takdirde kabalaşacağı iddialarına karşı çıkmıştır.

Şemseddîn Sâmî’nin Çağatay Türkçesi üzerinde dile getirdiği son görüşlerini *Kamûs-ı Türkî*’de “İfade-i Meram”⁴⁸ başlığı altında yer alan ön sözde bulmaktayız. Şemseddîn Sâmî bu yazısında 1881 yılında *Hafta* dergisinde yayımladığı “Lisân-ı Türkî (Osmânî)” adlı ünlü makalesindeki fikirlerine neredeyse tekrar geri dönüş yapmış gibidir. Çünkü o, “İfade-i Meram”da da Türkçenin iki büyük şubesine Çağatayca ve Osmanlıca denmesinin yanlışlığı üzerinde durmakta, Çağatay Türkçesine Doğu Türkçesi, Osmanlı Türkçesine de Batı Türkçesi adının verilmesini tekrar önermektedir. Ancak yazarın, bu son yazısında, Çağatay Türkçesini “*lisân-ı aslîmiz*” olarak görmekten ziyade, artık “*hâl-i aslîinde kalmış*” şive olarak görmekte karar kıldığını söyleyebiliriz. Tabîî Osmanlı Türkçesi, “*ziyade tebeddül ve tegayyür etmiş*” şive olma özelliğini yazarın bu yazısında da korumaktadır.

⁴⁵ Şemseddîn Sâmî, “Lisânımızın Tahdîdi”, *Sabah*, 21 Eylül 1314/3 Teşrin-i Evvel 1898, 3-4.

⁴⁶ Şemseddîn Sâmî, “Lisânımızın Sadeleştirilmesi”, *Tarîk*, 26 Mayıs 1315/7 Haziran 1899, 3-4.

⁴⁷ Şemseddîn Sâmî, “Lisânımızın Sadeleştirilmesi”, *İkdâm*, 14 Kanun-ı Sâni 1317/27 Kanun-ı Sâni 1902, 1

⁴⁸ Şemseddîn Sâmî, “İfade-i Meram”, *Kamûs-ı Türkî* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 3-9.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Şemseddîn Sâmî, “İfade-i Meram”da da, 1898 yılında *Sabah* gazetesinde yayımladığı “Lisân ve Edebiyatımızın İntihâbı” adlı makalesinde ileri sürdüğü görüş doğrultusunda, Osmanlı Türkçesinin Çağatay Türkçesine nispetle daha “şive-i telâffuz ve ifade cihetince pek çok zarâfet ve letâfet peyda etmiş” olmasının sebebini, “Arabî ve Fârisîden ve Rumca ve İtalyanca gibi elsine-i ecnebiyyeden lisânların şivesine tebâiyyetle, şive-i asliyye-i Türkiyyesinden bir dereceye kadar ayrılmış” olmasına bağlamaktadır. Yani yazar, Batı Türkçesinin Arapça, Farsça, Rumca ve İtalyanca gibi yabancı dillerin şive özelliklerinden etkilendiği, dolayısıyla da Doğu Türkçesine göre daha zarif ve lâtif bir dil hâline geldiği iddiasını bu yazısında da sürdürmektedir.

Yine bu yazısında önceki görüşlerinin paralelinde, “Şark Türkçesiyle Garb Türkçesi arasındaki fark, zannolunduğu gibi, İtalyanca ile Lâtince veya İspanyolca ile Fransızca arasındaki fark kadar, yani bu iki Türkçeden her birini diğerinden büsbütün ayrı ve kendi başına bir lisân addettirecek derecede olmayıp, bu fark ancak şimalî ile cenubî Almanca veya Toskana İtalyancası ile Napolitan İtalyancası, yahut Mısır Arabçası ile Mağrib Arabçası arasındaki fark derecesindedir ve Şark Türkçesiyle Garb Türkçesi bir tek lisandır, ikisi de Türkçedir.” diyen yazar, bu hakikate rağmen, yedi sekiz yüzyıldan beri iki taraf ediplerinin yakınlaşma ve birleşme yerine, uzaklaşma ve ayrılmağa çalışmaları, her iki tarafın imlâ, yazı ve anlatımında tamamen ayrı birer yol ve usul ittihaz etmeleri, birbirinden büsbütün bîhaber bulunmaları, kısacası sekiz yüz senelik ihmal, kayıtsızlık ve cehalet sonucu, Türkçenin bu iki şubesinin ilk bakışta iki ayrı dil gibi görünmesine sebep olduğunu, ancak bu şubelerin ikisi de hakıyla incelenip araştırıldığı ve “itibarî ve gayr-ı tabiî olan imlâ farkı dahi bertaraf” edildiği takdirde, ikisinin bir lisân olduğunun açığa çıkacağını ifade etmektedir.

Yazara göre, Türkçenin bu iki şubesinden acaba “hangisi ziyade tebeddül ve tegayyür etmiş ve hangisi hâl-i aslîinde kalmıştır” sorusunun cevabını, konu ile ilgili biraz araştırma yapıldığında açıkça vermek mümkündür: “Şark Türkçesi hemen eski hâlinde sebat ve devam etmiş ve bizim Garb Türkçemiz ise karndan karna küllî tebeddülâta uğrayıp, nihayet şimdiki hâli kesbetmiştir.”

“İmdi, sırf bizim tarafa ait olan tebeddüle terakki mi yoksa tedenni mi diyeceğiz?” sorusuna ise yazar şu cevabı vermektedir: “Bu suale verilecek cevap ise ne sırf müsbet ne de sırf menfidir. Bu tebeddülde lisânımız min-cihetin terakki ve min-cihetin tedenni etmiştir. Gerek telâffuzda ve gerek sûret-i ifadede kesbettiği zarâfet ve Arabî ve Fârisî ile elsine-i sâireden aldığı hesapsız kelimelerle kazandığı vüs’at şüphesiz bir terakkidir; lâkin elsine-i Turaniyyenin kaide-i umumiyeye-i esasiyyesi olan ahenge tebâiyyeti bir dereceye kadar kaybedip bu ahenge asla uymaz kelimeler ve tâbirler peyda etmesi ve hâlis Türkçe olan binlerce kelimeleri gûşe-i nisyânda bırakıp, elsine-i sâireye arz-ı iftikarla, âdeta bir elsine tür-lüsü hâline geçmesi de elbette bir tedennidir. Hulâsaten diyebiliriz ki, Şark Türkçesi telâffuzca ve sûret-i ifadece biraz daha kaba ve bizim Garb Türkçemiz ise çok daha zariftir; lâkin kaideten ve esasen Şark Türkçesi doğru ve bizimki ise galattır. Arabî ve Fârisî ile elsine-i ecnebiyyeden aldığı kelimât ve istilahât sayesinde bizim Garb Türkçemiz daha vâsi ise de, sırf Türkçe kelimât ve tâbirâta gelince, Çağatayca bizimkinden çok daha zengindir.”

Şemseddîn Sâmî iki şiveyi karşılaştırırken Batı Türkçesinin Arapça ve Farsça başta olmak üzere birçok dilden ödünç kelime alarak genişlemesini ilk anda bir “terakki”, yani ilerleme olarak görmektedir. Ahmed Midhat’a göre aynı durum büsbütün bir “tedenni”, yani gerileme göstergesidir. Şemseddîn Sâmî ise Batı Türkçesinin büyük ünlü uyumunu bir dereceye kadar kaybetmesi ve birçok dilden aldığı kelimelerle âdeta diller tür-lüsü hâline gelmesini gerileme olarak değerlendirmektedir. Bu çelişkili ifadeler, yazarın Batı Türkçesindeki ödünç kelime yoğunluğunun bir “terakki” mi, yoksa bir “tedenni” mi olduğuna tam olarak karar veremediğini göstermektedir. Batı Türkçesinin, Doğu Türkçesine göre büyük ünlü uyumunu bir dereceye kadar kaybettiğini iddia etmesi de yine onun Doğu Türkçesini pek incelemediğinin işaretidir. Çünkü yazarın yaşadığı dönemde Doğu Türkçesindeki ünlü uyumsuzluğu Batı Türkçesine göre çok daha fazladır. Bugünkü Özbek Türkçesinin kelimelerinde görülen büyük ünlü uyumunun durumu da zaten bunu ispatlamaktadır.

Şemseddîn Sâmî’nin yazılarında devamlı surette dile getirdiği bir diğer kayda değer görüşü de şudur: Doğu Türkçesi, “telâffuzca ve sûret-i ifadece” Batı Türkçesine göre kaba görünse de, “kaideten ve esasen” daha doğrudur. Batı Türkçesi ise aslından uzaklaşmış olduğu için “galat” bir şivedir.

Galat konusunda da kendine has bakış açısına sahip olan yazar, Arapçadan Türkler tarafından türetilen veya farklı imlâ ile yazılan ihtisâs (hiss’ten) ‘duygulanma’, istimzâc (mizâc’dan) ‘birinin ne

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

düşündüğünü anlama', *müdrir* (aslî *müdirr*) 'idrar veren' gibi kelimelerin "*kelimât-ı Arabiyye*"den sayılmasına karşı çıkar. Hattâ bu tür kelimelere "*lugat-i müvellede*", yani 'yeni kelime' karşılığını verenlere de itiraz eder. Çünkü ona göre Türklerin Türkçe dışındaki dillerden kelime türetmeğe hak ve salâhiyetleri yoktur. Türkler ancak Türkçe kök ve eklerden kelime türetebilirler. Bu sebeple bu tür kelimelere "*galat*"tan başka hiçbir sıfat yakıştırılmaz. Şemseddîn Sâmî'nin galat hakkındaki görüşleri bununla da sınırlı değildir. Osmanlı sözlük biliminde *galat* kelimesi, yabancı dillerden, bilhassa Arapça ve Farsçadan, şekil ve anlam bakımından yanlış olarak dilimize girmiş kelime ve kelime gruplarını tanımlamak için kullanıldığı hâlde, Şemseddîn Sâmî bu kavramın kapsamını daha da genişleterek onu Türkçe kökenli kelimelere de uygulamaktadır. Çünkü yazar, Orta Asya'da kullanılmakta olan Çağatay Türkçesini aslını hâlen devam ettiren Türk dili olarak gördüğü için söz konusu Türkçeyi esas alarak Osmanlı Türkçesindeki bazı kelimelerde görülen farklı yazılış ve söyleyişleri de galat saymaktadır.

Şemseddîn Sâmî, ön sözde son olarak Çağatay Türkçesi ile Osmanlı Türkçesini karşılaştırmakta ve ulaştığı sonuçları dört maddede toplamaktadır:

1. Her iki şivenin grameri esasen müşterektir, aralarındaki fark bu iki şivenin ayrı ayrı iki lisân olmasını icap ettirecek seviyede değildir.

2. Her iki şivenin imlâ ve telâffuz özellikleri bir tarafa bırakıldığında, sahip oldukları kelimelerin üçte ikisinden fazlası ikisi arasında müşterektir; bu da onların bir lisân olduklarını göstermektedir.

3. Çağatay Türkçesinde bulduğumuz birçok hâlis Türkçe kelime, artık İstanbul'da kullanılmasa da, tamamıyla meçhulümüz değildir. Bunlardan bazıları düne gelinceye kadar eski şair ve ediplerimizin eserlerinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu kelimeler edebî dilimize dâhildir. Yine Çağatay Türkçesinde geçen bazı kelimelere de Anadolu ağızlarında tesadüf edilmektedir. Çağatay Türkçesinde bir miktar kelime vardır ki onlar Osmanlılarca hiç kullanılmamaktadır. Osmanlılar bu kelimelerin yerine, onların Türkçe eş anlamlılarını veya Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden alınan karşılıklarını kullanmaktadırlar. Osmanlı Türkçesinde hiç bulunmadığı hâlde, Çağatay Türkçesinde geçen kelimelerin Türkçeliği söz götürmez olduğundan, bu kelimelere Çağatayca adını vermek hatadır; bunlar hâlis ve sâfi Türkçe kelimelerdir. Bizce ihmal olunup unutuldukları hâlde doğudaki soydaşlarımız tarafından, yani Türkçenin beşiği ve asıl mahalli olan Türkistan'da saklanmış durumdadır. Bu kelimelerin Osmanlılarca da kullanılarak ihya edilmesi ve dilimizin bir kat daha genişleyip zenginleşmesi her hamiyet sahibinin arzu edeceği bir iştir.

4. Batı Türkçesinde doğudaki soydaşlarımızın anlayamadığı birçok kelime bulunmaktadır. Bunların çoğu yabancı dillerden alınmadır, bazıları da konuşma dilinde kullanılan yeni kelimelerdir.

Şemseddîn Sâmî, en büyük emelinin Osmanlılarca ihmal olunarak unutilan, ancak Doğu Türkçesinde kullanılmakta olan hâlis Türkçe kelimelerin, özellikle bunlardan lüzumlu ve değerli olanlarının toplanması, ihya edilmesi ve yaygınlaştırılmasına hizmet etmek olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu kelimeleri Arapça ve Farsçanın tumturaklı sözlerine tercih edecek kalbi kavmiyet sevgisi ile dolu kişilerin henüz pek az olması ve ekseriyetinin de bu fikre muhalif bulunması sebebiyle mevcut şartların bu hizmetten kendisini mahrum bırakmağa mecbur ettiğini de söylemektedir.

SONUÇ

Tanzimat aydınları, umumiyetle, Çağatay Türkçesinin Türk dilinin aslı olduğuna inanmıştır. Bu dönemde *Orhun* kitâbeleri ve *Uygur* metinleri gibi Eski Türkçe dil yadigârları henüz gün yüzüne çıkmadığı, yeni yayımlanan *Kutadgu Bilig*'in muhtevası ve dil özellikleri de yeterince anlaşılmadığı için, Tanzimat aydınları Ahmed Vefik Paşanın *Şecere-i Türk* adlı tercümesinin, batılı Türkologların Çağatay Türkçesine yönelik yayımlarının ve bilhassa A. Vámbéry'nin Çağatay Türkçesi ile ilgili görüşlerinin yoğun tesiri altında kalmışlardır. Bu etkilenme sonucunda Türklerin asıl vatanının Orta Asya olduğunu öğrenmişler, orada kullanılmakta olan Türkçenin de asıl Türk dili olduğuna kanaat getirmişlerdir. Çünkü onların nazarında her dilin bir tek asıl vatanı vardır ve bir dilin en doğru şekli de asıl vatanında kullanılır. Buna göre Türkçenin asıl vatanı da Orta Asya'dır. Anadolu'ya ve Rumeli'ne gelip yeni yerleri vatan edinmiş olan Osmanlı Türkleri ise asıl vatanla irtibatlarını kestikleri için, asıl Türk dilini muhafaza edememişler, hattâ onu bozmuşlardır. Geline bu noktada, asıl dil Çağatay Türkçesi, aslından uzaklaşan dil de Osmanlı Türkçesidir. Şu hâlde yapılması gereken iş, asıl dili esas alarak, bozuk dili düzeltmek olmalıdır. Tanzimat aydınlarının "*Çağatay lisânı*"na olan bakışı umumiyetle bu çerçevededir. Şemseddîn Sâmî de Tanzimat aydınlarının Çağatay

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Türkçesi hakkındaki görüşlerine ilâve olarak ortak dil teklifinde bulunmaktadır. Ona göre Çağatay Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi biraz gayretle birleştirilebilir. Bu iki dilden tek bir Türk dili oluşturulabildiği takdirde, on milyonluk Osmanlı Türkleri ile on milyonluk dış Türkler, yirmi milyonluk büyük bir milleti teşkil edebilir.

Şemseddin Sâmî’nin teklifini bir tür “dil plânlaması” olarak anlamak mümkündür. Çünkü bu teklif, hem Çağatay Türkçesini, hem de Osmanlı Türkçesini terk ederek onların yerine üçüncü bir dil ihdas etmek manasına gelmektedir. Mamefih Şemseddin Sâmî daha sonraki yazılarında bu görüşünden vaz geçer. Ömrünün son senelerinde yazdığı yazılarında Osmanlı Türkçesinin yabancı kelimelerden mümkün olabildiğince arındırılarak dile sadelik kazandırılmasını, yabancı kelimelerin kaldırılmasıyla doğacak boşluğun Çağatay Türkçesinde, eski metinlerde ve Anadolu ağızlarında bulunan Türkçe kökenli kelimelerle giderilmesini teklif etmektedir. O, Çağatay Türkçesine göre “galat” şive olduğunu iddia ettiği Osmanlı (İstanbul) Türkçesinin ileride bütün Türklerin edebî dili hâline geleceğini de öngörmektedir.

Tanzimat aydınları arasında, Çağatay Türkçesi hakkındaki ilginç görüşleriyle, kendisinden sonraki aydınlar üzerinde en fazla tesir bırakan kişi hiç şüphesiz Şemseddin Sâmî’dir. Onun bilhassa dilde sadeleşmeğe gidilerek ödünç kelimelerin yerine Çağatay Türkçesinden kelime alınması görüşü, 1908 yılından itibaren faaliyet gösteren Türk Derneğinin 1909 yılında çıkarmağa başladığı *Türk Derneği* isimli dergide yazan bazı yazarların da dayanağı olmuştur. Hattâ Türk Derneğinin bir kısım üyeleri daha da ileri giderek “dilde tasfiyecilik” adı altında Türkçenin bütün yabancı kelimelerden arındırılması gerektiği tezini de ortaya atmışlardır. 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinde başlayan Yeni Lisân hareketi ise dilde tasfiyeciliğe gidilmesine ve bu maksatla Çağatay Türkçesinden kelime alınmasına karşı çıkar. *Genç Kalemler*’de çıkan “Yeni Lisân”⁴⁹ adlı yazısında Ömer Seyfeddin (1884-1920) dilde tasfiye isteyenleri, özellikle ödünç kelimelerin yerine Çağatay Türkçesinden kelime alınmasını önerenleri şiddetle eleştirmektedir: “*Tasfiye. Bunu nasıl yapmalı? Dernek’in arkasına takılıp akım bir irticaa doğru, Buhâra-yı Şerif’teki henüz mebnâî bir hayat süren, müthiş bir vukufsuzluğun, korkunç bir taassubun karanlıkları içinde uyuyan bundan bir düzine asır evvelki günleri yaşayan kavimdaşlarımızın yanına mı gidelim? Bu bir intihardır. Bu seri ateşli toplarımızı, makineli tüfeklerimizi bırakıp yerlerine, düşmanlarımız gelince -kavimdaşlarımız gibi- üzerlerine atacağımız suları kaynatmağa mahsus çay semaverleri koymağa benzer. Hayır, beş asırdan beri konuştuğumuz kelimeleri, me’nus denilen Arabî ve Fârisî kelimeleri mümkün değil terk edemeyiz. Hele aruzu atıp Mehmed Emin Beyin hecâî vezinlerini hiçbir şair kabul edemez. Konuştuğumuz lisân, İstanbul Türkçesi en tabii bir lisândır. Klişe olmuş terkiplerden başka lüzumsuz zînetler asla mükâlememize girmez. Yazı lisânıyla, konuşmak lisânını birleştirirsek edebiyatımızı ihya yahut icat etmiş olacağız. Maharetimizi, san’atımızı, zekâmızı yalnız beş on kişilik bir edip kümesi takdir etmeyecek, karşımızda anlayan, takdir eden, alkışlayan ve mükâfatını veren bir ekseriyet bulunacak.*”

Cumhuriyet Döneminde, Dil İnkılâbı kapsamında, Türkçedeki ödünç kelimelerin tasfiyesi ve yerlerine Çağatay Türkçesinden Türkiye Türkçesine kelime alınması meselesi tekrar gündeme gelir. Sonuçta Türk Dil Kurumunun öncülüğünde yapılan çalışmalarda Çağatay Türkçesinden ve bazı çağdaş şivelere elde edilen birçok kelime, Türkiye Türkçesinin söz varlığında yerini alır. Bütün bu faaliyetler devam ederken bazı Türk aydınlarının Çağatay Türkçesine olan bakışında Tanzimat Döneminden 1940’lı yıllara kadar önemli ölçüde bir değişiklik olmadığının görülmesi kayda değerdir. Çağatay Türkçesi, Tanzimat Döneminde edindiği “asıl Türk dili” olma unvanını Cumhuriyet Döneminin ilk yirmi beş yılında da zımnen korumuştur diyebiliriz. Çünkü Türk dilinin Kök Türk, Uyгур, Hakaniye sahasına ait ürünleri gün yüzüne çıkmış olmasına rağmen, Çağatay Türkçesi, 1930’lu ve 40’lı yıllarda da Türk dilinin asıl kaynağı olarak görülmeğe devam etmiştir. Meselâ bu dönemin edebiyat tarihçilerinden Ağâh Sırrı Levend (1894-1978)’e göre, Çağatay Türkçesi Türkiye Türkçesinin zengin ve geniş bir kaynağıdır: “*Çağatayca düşmanlığını bir yana bırakmalıdır. Doğu Türkçesi bizim için zengin ve geniş bir kaynaktır. Bu kaynaktan yararlanmak gereği, bizden öncekilerin ortaya koyduğu, hele Şemseddin Sâmî’nin ısrarla üzerinde durduğu gerçeklerden biridir. İşimize yarayan kelimeleri oradan almaktan daha doğal bir şey olamaz. Hattâ amacı belirtmeğe daha elverişli bulursak, başka Türk diyalektlerinden de yararlanabiliriz. Bugün uzuv yerine organ, inzibat yerine disiplin kelimelerini, daha güzel Türkçe karşılığı bulununcaya dek nasıl kullanıyorsak, kongre yerine kurultay, nizamname yerine de tüzük kelimelerini aynı biçimde kullanmaktayız. Şimdi uyumsuz ve ağır*

⁴⁹ (Parlatır ve Çetin 1999, 78)

sanılan kelimeler, kullanıla kullanıla elbet yumuşayacaktır. Bu arada ağır olan kelimeleri de dil kendiliğinden atacaktır.”⁵⁰

Çağatay Türkçesi 15. ve 16. yüzyıllarda, Orta Asya’da, Alî Şîr Nevâî, Hüseyin Baykara, Bâbur gibi şahsiyetler eliyle bilhassa saray muhitinde inkişaf etmiş, 17. yüzyıldan sonra gerileme dönemine girse de, 20. yüzyıla kadar bütün Orta Asya’da tek yazı dili olarak kullanılmış, Türk dilinin ifade gücü çok yüksek tarihî şivelerinden biridir. Ancak Çağatay Türkçesinin en zirvede olduğu dönemlerde bile yer yer Osmanlı Türkçesinin tesiri altında kalmış olması dikkat çekicidir. Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserler incelendiğinde, bu eserlerde Osmanlı Türkçesine ait birçok dil özelliğine rastlamak mümkündür. Bilim adamları bu etkilenmeye umumiyetle “Oğuzcalaşma” adını vermektedirler. Hâlbuki aynı dönemlerde, Osmanlı devletinde, bilhassa Alî Şîr Nevâî’nin eserlerinin büyük rağbet görmesine, söz konusu eserlerin Osmanlı aydınlarının rahatlıkla okunup anlaşılması için sözlükler hazırlanmasına, hattâ bazı Osmanlı şairlerinin Çağatay şairlerine nazire olarak Çağatay Türkçesi ile şiir denemelerinde bulunmasına rağmen,⁵¹ Çağatay Türkçesinin dil özellikleri Osmanlı Türkçesine tesir etmemiştir. Yani Çağatay Türkçesinde görülen “Oğuzcalaşma”ya mukabil, Osmanlı Türkçesinde “Çağataycalaşma” hâdisesi ortaya çıkmamıştır. 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı aydınlarının zihinlerinde Çağatay Türkçesinin Türk dilinin aslı olduğuna dâir bir kavramın var olduğundan söz etmek de mümkün değildir. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Çağatay Türkçesi, Tanzimat aydınlarının karşısına birden bire “asıl Türk dili” olduğu iddiasıyla çıkarılmış ve bu iddia, hayrete şayandır ki, aydınlarca ciddî bir itirazla karşılanmadan benimsenmiştir. Diğer taraftan Çağatay Türkçesi Osmanlı devletinde gördüğü itibarı 20. yüzyılın başlarından itibaren Orta Asya’da, yani asıl vatanında bulamamağa başlamıştır. Çağatay Türkçesi, Rus Türkologların da göz ardı edilemeyecek katkılarıyla, Türkistan’daki bazı “ceditçi” aydınların eskiden kalma bir dil olduğu, konuşma dili ile uyum sağlamadığı türünde ortaya attıkları tezlerle, yani tam da Tanzimat aydınlarının Osmanlı Türkçesi için öne sürdükleri gerekçelere benzer iddialarla, asıl vatanından dışlanmağa çalışılmıştır. Bir anlamda Çağatay Türkçesinin asıl vatanındaki konumu da Osmanlı Türkçesinden pek farklı olmamıştır. Nihayet Abdurrauf Fıtrat, Abdülhamid Süleyman [Çolpan] gibi milliyetçi aydınların öncülüğünde oluşturulan “Çağatay Birliği” adlı karşı hareketin gayretlerine rağmen, yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkların kaldırılması, yazı dilinin mahallî unsurlara dayanması gerektiği görüşünün hâkim olması sonucunda, Çağatay Türkçesi yerini Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri gibi birkaç yeni şiveye bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Midhat Efendi. “Ehemmiyetli Bir Lâyiha’dır.” *Basîret*. 27 Rebiyülâhır 1289/23 Mayıs 1288, 1-2.
- _____. “Osmanlıcanın Islahı.” *Dağarcık*. Sayı 1 (1288): 20-25.
- _____. “Atûfetli Ahmed Midhat Efendi Hazretlerinin Lütfe İhsan Buyurdukları Takrîz-i Belâgat Unvanlarıdır.” *Üss-i Lisân-ı Türkî*. İstanbul: Âlim Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1313 [1897], 3-9.
- Ahmed Vefik Paşa. *Lehce-i Osmânî*. 2 cilt. İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1306 [1890].
- AKALIN, Mehmet. *Tarihî Türk Şiveleri*. İlâveli 2. baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 73. Ankara, 1988.
- AKÜN, Ömer Faruk. “Şemseddîn Sâmî.” *İslâm Ansiklopedisi*. C. 11, 2. baskı. MEB yayınları. İstanbul, 1979, 411-422.
- _____. “Hayatı, Hizmetleri ve Eserleri ile Şemseddîn Sâmî.” *Temel Türkçe Sözlük*. C. 1 (A-F). Tercüman Gazetesi-Yapı Kredi Bankası yayınları. İstanbul, 1985, VII-XX.
- _____. “Ahmed Vefik Paşa.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul, 1989, 143-157.
- _____. “Hayatı, Eserleri, Türklüğe Hizmetleri ile Şemseddîn Sâmî.” *Kamûs-ı Türkî*. ALFA yayınları: 355, dizi no: 16, İstanbul, 1998, 1-32.

⁵⁰ (Levend 1972, 457-458)

⁵¹ (Sertkaya 1970, 18: 133-138; 1971, 19: 171-184; 1973, 20: 157-184; 1977, 22: 169-189)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- AKYÜZ, Kenan. “La littérature moderne de Turquie.” *Philologiae Turcicae Fundamenta II*. Wiesbaden, 1965, 465-634.
- _____. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. *Philologiae Turcicae Fundamenta*’da yayımlanan makalenin kitap şeklinde basılmış Türkçe nüshası. Kitapta basıldığı yer ve tarih kaydı bulunmamaktadır.
- Alî Suâvî. “Lisân ve Hatt-ı Türkî-1.” *Ulûm Gazetesi* 2 (22 Rebîyülâhır 1286): 69-78.
- Alî Suâvî. “Lisân ve Hatt-ı Türkî-2.” *Ulûm Gazetesi* 3 (7 Cemâziyülevvel 1286): 114-134.
- Alî Suâvî. “Lisân ve Hatt-ı Türkî-3.” *Ulûm Gazetesi* 4 (22 Cemâziyülevvel 1286): 214-228.
- BARTHOLD, V. V. *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*. Hazırlayan Hüseyin Dağ. Çağlar yayınları: 1, tarih: 1. Ankara, 2004.
- BAZİN, Lous. “Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri.” Çeviren E. Gemalmaz. *Tarihî Türk Şiveleri*. İlâveli 2. baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 73. Ankara, 1988, 15-28.
- BENZİNG, Johannes. “Türk Dillerinin Sınıflandırılması I.” Çeviren R. Küçükboyacı. *Tarihî Türk Şiveleri*. İlâveli 2. baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 73. Ankara, 1988, 1-7.
- _____. “Özbek ve Yeni Uygur Edebiyatı.” Çeviren Mehmet Akalın. *Türk Dünyası Edebiyatı*. Hazırlayan Halil Açıkgöz. Tür Dünyası Araştırmaları Vakfı yayınları: 88-34-Y.0147.54. İstanbul, 1991, 85-108.
- BROCKELMANN, C. *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasien*. Leiden, 1954.
- CAFEROĞLU, Ahmet. *Türk Dili Tarihi I-II*. Edebiyat Fakültesi yayınları: 778. İstanbul, 1970.
- Ebulgâzî Bahâdır Han. *Uşal Şecere-i Türkî*. Çeviren Ahmed Vefik Paşa. Eserde basıldığı yer ve tarih kaydı bulunmamaktadır.
- _____. *Türk Şeceresi (Şecere-i Türk)*. Çeviren Doktor Rızâ Nûr. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1343 [1925].
- ECKMANN, János. *Çağatayca El Kitabı*. Çeviren Günay Karaağaç. Edebiyat Fakültesi yayınları: 3412. İstanbul, 1988.
- _____. *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Hazırlayan Osman F. Sertkaya. TDK yayınları: 635. Ankara, 1996.
- _____. “Çağatayca.” Çeviren Mehmet Akalın. *Tarihî Türk Şiveleri*. İlâveli 2. baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 73. Ankara, 1988, 211-245.
- ERASLAN, Kemal. “Çağatay Şiiri.” *Türk Dili: Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. C. 52, sayı. 415, 416,417 (1986): 564-718.
- ERCİLASON, Ahmet Bican. “Başlangıcından 13. Yüzyıla kadar Türk Nazım ve Nesri.” *Büyük Türk Klâsikleri*. C.1. Ötüken Neşriyat. İstanbul, 1985, 37-184.
- _____. “Batı Türkçesinin Doğuşu.” *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 (26 Eylül 1988-3 Ekim 1988)*. TDK yayınları: 655. Ankara, 1996, 39-45.
- _____. “Dilimizin Adı.” 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*. TDK yayınları: 678. Ankara, 1999, 387-407.
- EREN, Hasan. *Türklük Bilimi Sözlüğü*. TDK yayınları: 705. Ankara, 1998.
- ERGİN, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. Edebiyat Fakültesi yayınları: 780. İstanbul, 1962.
- _____. “Doğu Türkçesi (Çağatayca).” *Türk Dünyası El Kitabı*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları: 45. Ankara, 1976, 291-296.
- VON GABAİN, A. *Özbekische Grammatik: mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis*. Leipzig und Wien, 1945.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- GÜRAY, Sevim. *Ahmet Vefik Paşa*. 2. baskı. TDK yayınları: 250. Ankara, 1991.
- HARTMANN, Martin. *Çaghataisches: die Grammatik ussi lisâni turkî des Mehemed Sadiq*. Heidelberg, 1902, XIX+83 s.
- HEİD, Uriel. *Türkiye'de Dil Devrimi*. Çeviren Nejlet Öztürk. IQ Kültür Sanat Yayıncılık: 11. İstanbul, 2001.
- İbrâhîm Halfîn, *Uşal Şecere-i Türkî-yi Nâm-ı Kitâb*, Ebu'l-gâzî Bahâdır Han b. Arab Muhammed Hannî inşâ ve tasnîfidir. Kazan, 1239 [1824].
- KAÇALİN, Mustafa, S. "Galat." *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 13, 2. baskı. MEB yayınları. İstanbul, 1996, 300-303.
- KAPLAN, Mehmet, İnci ENGİNÜN ve Birol EMİL. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*. 2. baskı. Marmara Üniversitesi yayınları: 521, Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları: 30. İstanbul, 1993.
- KAPLAN, Mehmet, İnci ENGİNÜN, Birol EMİL ve Zeynep KERMAN. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*. Marmara Üniversitesi yayınları: 545, Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları: 31. İstanbul, 1995.
- KORKMAZ, Zeynep. *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*. A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları: 251. Ankara, 1974.
- _____. *Atatürk ve Türk Dili: Belgeler*. TDK yayınları, Atatürk dizisi: 574. Ankara, 1992.
- KORKMAZ, Zeynep, Ahmet B. ERCİLASUN, KÂZİM Yetiş, Saim SAKAOĞLU ve Zeynep KERMAN. *Atatürk ve Türk Dili 2: Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri (Gazetelerden Seçmeler)*. TDK yayınları: 662. Ankara, 1997.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. "Çağatay Edebiyatı." *İslâm Ansiklopedisi*. C. 3. MEB yayınları. İstanbul, 1988, 270-323.
- _____. "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri." *Edebiyat Araştırmaları*. Yayımlayan Orhan F. Köprülü. Ötüken Neşriyat: 186, kültür serisi: 52. İstanbul, 1989, 271-315.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl. *Türkçede Galatlar ve Galatât Sözlükleri* (Basımda).
- LEVEND, Ağâh Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. 3. baskı. TDK yayınları: 347. Ankara, 1972.
- LİGETİ, L. *Bilinmeyen İç Asya*. Çeviren Sadrettin Karatay. TDK yayınları: 527. Ankara, 1986.
- Mehmed Sâdık. *Üss-i Lisân-ı Türkî*. İstanbul: Âlim Matbaası-Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1313 [1897].
- MENGES, Karl Heinrich. "Türk Dillerinin Sınıflandırılması II." Çeviren R. Küçükboyacı. *Tarihî Türk Şiveleri*. İlaveli 2. baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 73. Ankara, 1988, 7-12.
- ÖKE, Mim Kemâl. *Saraydaki Casus: Gizli Belgelerle II. Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery*. İstanbul, 1991.
- ÖKSÜZ, Yusuf Ziya. *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*. TDK yayınları: 606. Ankara, 1995.
- ÖLMEZ, Zuhâl. *Şecere-i Türke göre Moğol Boyları*. Kebikeç yayınları. İstanbul, 2003.
- ÖZALP, N. Ahmet, haz. *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*. Ses yayınları: 4, seyahatnameler: 2. İstanbul, 1993.
- PARLATIR, İsmail ve Nurullah ÇETİN. *Genç Kalemler Dergisi*. TDK yayınları: 650. Ankara, 1999.
- PAVET de COURTEÏLLE, Abel. *Dictionnaire turk-oriental*. Réimpression 1972 de l'édition Paris 1870. Amsterdam: Philo Press, 1972.
- QUATREMÈRE, É. Marc. *Chrestomathie en turc oriental*. Paris, 1841.
- RADLOFF, Wilhelm. *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bâlasagun*. 2 cilt. Petersburg, 1890-1891.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- SERTKAYA, Osman Fikri. “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri.” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 18 (1970): 133-138.
- _____. “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri II.” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 19 (1971): 171-184.
- _____. “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri III ve Uygur Harfleri ile Yazılmış Bazı Manzum Parçalar.” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 20 (1973): 157-184.
- _____. “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri IV.” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 22 (1977): 169-189.
- Şemseddin Sâmî. *Lisân*. İstanbul: Mihrân Efendi Matbaası, 1303 [1886].
- _____. *Lisân*. Hazırlayan İsmail Doğan. İstanbul, 1997.
- _____. *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317 [1901].
- _____. *Temel Türkçe Sözlük: Sadeleştirilmiş ve Geliştirilmiş Kamûs-ı Türkî*. Hazırlayanlar Mertol Tulum, Metin Akar, Yaşar Akdoğan, Necat Birinci, Mustafa Özkan, Kâzım Yetiş, Halil Açıkgoz, Azmi Bilgin, Mehmet Ali Bulut, Muhammet Nur Doğan, Mehmet Sarı, Atilla Şentürk, Hatice Uzun, Muhammet Yelten. 3 cilt. Tercüman Gazetesi-Yapı Kredi Bankası yayınları. İstanbul, 1985.
- _____. “Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-1.” *Hafta*. C. 1, sayı 1 (22 Ramazan 1298): 11-14.
- _____. “Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-2.” *Hafta*. C. 1, sayı 2 (29 Ramazan 1298): 29-31.
- _____. “Elsinenin Ensâb ve Taksîmâtı-3.” *Hafta*. C. 1, sayı 4 (13 Şevval 1298): 60-62.
- _____. “Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-4.” *Hafta*. C. 1, sayı 5 (20 Şevval 1298): 76-78.
- _____. “Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-5.” *Hafta*. C. 1, sayı 7 (5 Zilkade 1298): 109-110.
- _____. “Lisânların Ensâb ve Taksîmâtı-6.” *Hafta*. C. 1, sayı 8 (12 Zilkade 1298): 122-126.
- _____. “Lisân-ı Türkî (Osmânî).” *Hafta*. C. 1, sayı 12 (10 Zilhicce 1298): 177-181.
- _____. “Lisân ve Edebiyatımız.” *Girid Muhtâcîne-i İanete Nusha-i Yegâne-i Fevkalâde*. Tercümân-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn gazeteleri tarafından müştereken tertip olunup Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesinin ruhsat-ı resmîyesiyle tâb edilmiştir. İstanbul, 1313 [1897], 89-91.
- _____. “Lisân ve Edebiyatımız.” *Sabah*. 27 Temmuz 1314/8 Ağustos 1898, 3.
- _____. “Yine Lisân ve Edebiyatımız.” *Sabah*. 3 Ağustos 1314/15 Ağustos 1898, 3-4.
- _____. “Lisân ve Edebiyatımızın İntihâbı.” *Sabah*. 10 Ağustos 1314/22 Ağustos 1898, 3-4.
- _____. “Lisânımızın Tahdîdi.” *Sabah*. 21 Eylül 1314/3 Teşrin-i Evvel 1898, 3-4.
- _____. “Lisânımızın Sadeleştirilmesi.” *Tarîk*. 26 Mayıs 1315/7 Haziran 1899, 3-4.
- _____. “Lisânımızın Sadeleştirilmesi.” *İkdâm*. 14 Kanun-ı Sâni 1317/27 Kanun-ı Sâni 1902, 1.
- _____. “İfade-i Meram.” *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317 [1901], 3-9.
- ŞEN, Mesut. *Zahîrüddin Muhammed Bâbur. Bâburname: Giriş, Metin (Kâbil ve Hindistan Bölümleri), Açıklamalı Dizin*. Doktora tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1993.
- Şeyh Süleyman Efendi. *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*. İstanbul: Mihrân Matbaası, 1298 [1882].
- TEKİN, Şinasi. “Eski Türk Yazı Dillerinin Özellikleri üzerine Düşünceler ve Bunların Teşekkülü ile Türk Siyasî Birlikleri Arasındaki İlişkiler.” *İştikakçının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. Simurg yayınları: 41, dil ve edebiyat: 8. İstanbul, 2001, 121-149.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri. “Şemseddin Sâmî ve Kamûs-ı Türkî.” *Kamûs-ı Türkî*. Çağrı yayınları: 2, lugatler dizisi: 1. İstanbul, 1978, 5-16.
- THÚRY, Józef. “Orta Asya Türkçesi üzerine Tetkikler.” Çeviren Râgıb Hulûsî. *Millî Tettebbular Mecmuası*. C. 1, sayı 2 (Mayıs-Haziran 1331): 207-233.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- TULUM, Mertol. “Temel Türkçe Sözlük’ün Niteliği ve Hazırlanışı Üzerine.” *Temel Türkçe Sözlük: Sadeleştirilmiş ve Geliştirilmiş Kamûs-ı Türkî*. C. 1 (A-F). Tercüman Gazetesi-Yapı Kredi Bankası yayınları. İstanbul, 1985, XXVII-XXX.
- UÇMAN, Abdullah. “Ali Suâvî.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2, 2. baskı. MEB yayınları. İstanbul, 1989, 445-448.
- VÁMBÉRY, Herrmann. *Çagataische Sprach-studien*. Leipzig, 1867.
- _____. *Uigurische Sprachmonumente und das Kutadku Bilig*. Innsbruck, 1870.
- YÜCE, Nuri. “Türk Dilinin Ural-Altay Dilleri Arasındaki Yeri.” *İslâm Ansiklopedisi*. C. 12/2, 2. baskı. MEB yayınları. İstanbul, 1988, 445-456.
- _____. “Türk Dili ve Lehçeleri.” *İslâm Ansiklopedisi*. C. 12/2, 2. baskı. MEB yayınları. İstanbul, 1988, 468-530.
- _____. “Türk Dilinin Tarihî Devreleri ve Bugünkü Lehçeleri.” *Türk Kültürü Araştırmaları: Prof.Dr. Muharrem Ergin’e Armağan*. Yıl 28/1-2 (Ankara, 1992): 305-318.
- ZENKER, Julius Theodor. *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*. New York: Georg Olms Verlag, 1979.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

FİRDEVSİ-İ RÛMÎ'NİN SÜLEYMÂNNÂME-İ KEBİR'İNDEKİ DEYİMLER*

*Asuman Akay AHMED***

ÖZET

Bu makalede XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başlarında yaşamış olan Firdevsi (Firdevsi-i Rûmî, Firdevsi-i Tavîl, Uzun Firdevsi)'nin kısaca hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve Süleymânnâme'nin 43. cildindeki deyimler incelenmiştir. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde eserlerini veren Firdevsi, Fatih Sultan Mehmed, Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanında yaşamıştır. Süleymânnâme-i Kebîr XVI. yüzyılın başlarında Firdevsi-i Rûmî tarafından yazılmış olup Süleyman Peygamber'in hayatını ve menkıbelerini anlatan ansiklopedik mahiyette bir eserdir. Süleymânnâme'de Hazreti Süleyman ile mücadele eden Efrâsyâb-ı Türk'ün Türk mitoloji kahramanlarından olan Alp Er Tunga olduğu ifade edilir. Eser ayrıca doğu mitolojisi, diğer peygamber kıssaları, tarih, hikmet, hendese, nûcum, coğrafya ve tıbbâ ait çeşitli konuları içerir. Süleymânnâme'de anlatımın sade, ilgi çekici ve canlı üslubu, Dede Korkut Hikâyeleri ile paralellik taşıdığı noktasında dikkat çekmektedir. Eserlerindeki akıcılığı sahip olduğu zengin söz varlığı sağlamaktadır. Süleymânnâme-i Kebîr'de yer alan atasözleri, deyimler, ikilemeler ve ayrıca ses ve söz tekrarları ile oluşmuş söz birliklerinin, kültürel açıdan Türkiye Türkçesine katkısı önemlidir. Süleymânnâme'nin incelenen 43. cildinde yer alan çok sayıdaki deyim; dil açısından Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini ve dönemine ait değer yargılarını ifade eden kalıp yapılar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlarken günümüze ait kalıplaşmış ifadeler olan deyimler konusunda kıyaslama imkânı da vermektedir. Süleymânnâme'deki deyimlerden bir kısmı aynen günümüzde kullanılmakta, bir kısmı ses veya anlam değişimine uğramış, bazıları da artık kullanılmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Firdevsi-i Rûmî, hayatı, eserleri, Süleymânnâme, deyimler

IDIOMS IN SÜLEYMANNAME-I KEBIR'S FIRDEVSI-I RUMI

ABSTRACT

This article gives a brief information about the life and the works of Firdevsi (Firdevsi-i Rumi Firdevsi-i Tavil) who has lived within the ends of the 15th till the beginnings of the 16th century and the idioms found in Süleymanname's 43th volume have been reviewed. Firdevsi, who has completed his works within the time of the Old Anatolian Turkish, has lived during the reigns of Fatih Sultan Mehmed, Sultan Bayezid II and Sultan Selim I. Süleymanname-i Kebir was written by Firdevsi-i Rumi at the beginning of 16th century as a work of an encyclopedic nature narrating the life and tales of Prophet Soliman. In addition, this work features topics about eastern

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: asuman.akay@marmara.edu.tr

mythologies, tales of other prophets, history, wisdom, geometry, astronomy, geography and medicine. It is stated in Süleymanname that Efrasiyab-ı Türk who struggled against Prophet Solomon was actually Alp Er Tunga one of the figures of the Turkish mythology. The author uses such a plain, interesting and lively fashion of expression in this work to the point that it draws attention to the parallelism it has with Dede Korkut stories. His rich use of vocabulary facilitates the fluency in his works. Proverbs, idioms, hendiadyoins and also word unities formed by sound and word repetitions which take place in Süleymanname-i Kebir have a significant cultural contribution to the Turkish language of Turkey. Many of the idioms which take place in Süleymanname's reviewed 43rd volume not only enable us to have some idea about the linguistic characteristics of the Old Anatolian Turkish and the stereotyped structures which express the value pronouncements of that period but also provide us with the possibility of making comparisons regarding the contemporary idioms. Some of the idioms in Süleymanname are being used at the present day in the original form while others have went through sound or meaning alternation and some of them are not being used any longer.

Key Words: Firdevsî-i Rûmî, his life, his works and Süleymânnâme, idioms

GİRİŞ

Eski Anadolu Türkçesi, Oğuz Türklerinin kullandığı ilk yazı dilidir. XIII. yüzyıla kadar tek koldan gelişen Türk dili bu yüzyıldan sonra Türk boylarının coğrafya ve kültür değişmelerine paralel olarak, ayrı bölgelerde farklı lehçelerle ortaya çıkmıştır. Bu lehçeler XIII. yüzyıldan başlayarak farklı yazı dili oluşturmuştur. Anadolu'ya gelen Oğuzlar, Orta Asya'ya ait edebî geleneklere olan bağlarını devam ettirmişlerdir. Bu bakımdan Selçuklular devri Anadolu Türkleri ile doğudaki diğer Türkler arasında sağlam bir kültür münasebeti bulunmaktadır. Onun için XIII. yüzyıldan XIV. yüzyıla uzanan yolda ortaya konan eserlerin dili sadece Oğuz yazı diline dayanmaktadır. Bu eserlerde Karahanlı, Kıpçak ve Oğuz özelliklerini bir arada görmek mümkündür. Bu dönemdeki eserlerde Arapça, Farsça unsurlar yer almaktadır; ancak bunların oranı pek fazla değildir, Türkçedeki sadelik XV. yüzyıldan sonra kaybolmuştur.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde eserlerini veren Firdevsî-i Rûmî yahut Firdevsî-i Tavîl (=Uzun Firdevsî) diye tanınan Firdevsî, XV. yüzyılın son yarısı ile XVI. yüzyılın başlarında Fatih Sultan Mehmet, Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanında yaşamıştır.

Firdevsî-i Rûmî'nin eserleri arasında en önemlisi olan Süleymânnâme'de, anlatım gücünü artıran, pekiştiren, canlılık, zenginlik katan kalıplaşmış yapılardan atasözü, deyimler ve ikilemeler; eserde göze çarpan ses ve söz tekrarlarının bolca kullanıldığı zengin söz varlığı içinde dikkat çekmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerdeki deyimler; milli kültürümüzün özelliklerini geçmişten günümüze taşımaları açısından önemlidir. Deyimler bir dili farklı kılan başlıca ifadelerden biridir. Kalıplaşmış, kristalize olmuş özel yapılardır. Deyimler ortaya çıktığı dönemden itibaren kazandığı anlam değerini ve kültür altyapısını tamamen kaybetmediğinden, dönemi derinlemesine bir bakışla kavrayıp tam manasıyla anlamaya ve devrin kültür yapısına eksiksiz nüfuz edilmesine katkı sağlar.

Bu çalışmada; Firdevsî-i Rûmî'nin eserleri arasında en önemlisi sayılan Süleymânnâme'nin, 43.cildindeki dil açısından Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşıyan ve dönemine ait değer yargılarını yansıtan deyimleri inceleyerek günümüz Türkçesine kadar geçirdikleri değişiklikleri tespit etmek amaçlandı.

Firdevsî-i Rûmî'nin Eserleri ve Edebi Kişiliği

Eski Anadolu Türkçesi döneminde eserlerini veren Firdevsî-i Rûmî de telif ve tercüme çok sayıda kitap ortaya koyan bir yazardır. *Şatrançnâme-i Kebîr* adlı eserinde Firdevsî, "Üç yüz altmış altı mücellid *Kitâb-ı Süleymânnâme*'nün musannifî 1830 meclis bâbun, tokuz yüz seksen ebyât-ı eş'ârun müellifidür. Min ba'd niçe bunun emsâli kitablari te'lif, 40 risâleyi tasnîf eylemişdür."der. Ancak bunlardan bir kısmı bilinmemektedir. Çeşitli konularda ve türlerde verdiği eser adlarını şu şekilde sıralayabiliriz: *Hayat u Memât* veya *Hayatnâme*, *Silahşornâme* (*Müsellahnâme*), *Şatrançnâme-i Kebîr*, *Kutbnâme*, *Teşhîsü'l-İnsân*, *Da 'vât-*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

nâme-i Firdevsî, Münâzara-i Seyf u Kalem, Firâsetnâme, Hakikatnâme (Tuhfetü'l-Hâdî / Hakâyıkname veya Hadikatü'l-Hâkayık), Tecnîsât-ı Süleymân veya Tecnîsât, Tâli'-i Mevlûd-ı Kebîr, Hadîs-i Ahsen, Kur'ân-ı Kerîm'den Tefe'üle Dâir Risâle (Hazâ el-Kitâbü Fâlü Kur'ân-ı Azîm), Terceme-i Câmeşûy-nâme, Süleymânnâme vü Belkıs-nâme, Süleymânnâme-i Kebîr.

Çok sayıda ve birçok türde eser ortaya koyan Firdevsî'nin kitaplarında; yaşadığı dönemle ilgili çeşitli bilgilerle beraber, insanlık tarihine ait dinî inançlar özellikle Doğu mitolojisi, peygamber kıssaları ve hayatın çeşitli yönlerine dair geniş malumat yer alır.

Firdevsî'nin eserlerinin dil yönünden son derece zengin ve kapsamlı olması, devrinin sanatçıları arasında farklı bir noktada değerlendirilmesine yol açmıştır. Özyaşamış-Şakar, “eski kaynaklarda yer alan Firdevsî on yedi yaşındayken dönemin ünlü şairi Bursalı Melihî'den aruz dersleri almıştır.” İfadesini kullanmıştır (2007:723). Eserlerinde; Firdevsî özellikle nesir kısmında sade ve halk söyleyişine yakın bir üslup tercih etmiş ve kullandığı kelimelerin sadece Anadolu bölgesinde konuşulan kelimeler olmadığı, Karahanlı ve Uygur döneminden pek çok izler taşıdığı, özellikle bazı kelimelerin sadece Dîvânü Lügâti't-Türk'te veya Karahanlı döneminde yazılan Kuran tercümelerinde bulunabildiği Olgun tarafından, belirtilmiştir (1978: 193-194). Firdevsî eserlerinde öğretici ve kıssadan hisse almaya yönelik bir anlatım tarzı tercih etmiştir.

Süleymânnâme-i Kebîr:

Süleymânnâme-i Kebîr üç padişahın saltanat yıllarını içine alması yönünden çok önem arz etmesinin yanı sıra kaleme alındığı zamana kadar Anadolu'da kendi türünün kapsam ve içerik yönünden en hacimli eseridir. Eserin yazılmaya başladığı tarih konusunda araştırmacılar ihtilafıdır. Latîfî'nin *Tezkire*'sinde “Sultân Bâyezid emriyle Süleymânnâme'yi nâm-ı şerifine nazm u nesr üze cem' idüp” (Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı 3525/1:261) ifadesi, Süleymân-nâme'nin II. Bayezid'in emriyle yazılmaya başlandığı yargısını, Köprülü'nün de kabul ettiği bilinmektedir (1964: 650), Genç de bu tespiti yer verir. (1995: 12). Buna karşın, Süleymân-nâme'nin 81. cildinin 25b varagındaki “...ibtidâen altı cild kitâb te'lif idüp merhum Sultân Muhammed Hân-ı Gâziye teslim itdüm.” cümlesine dayanarak eserin Fatih Sultan Mehmet döneminde yazılmaya başlandığı (Akay,1990: XIV) kesin olarak ifade edilmiştir. Büyükkarcı da eserin Fatih döneminde yazılmaya başlandığını ve II. Bayezid döneminde yazımına devam edildiğini yazar (1995: 2-3). Eserin 1-5. ciltlerinin Fatih döneminde, 6-80. ciltlerinin II. Bayezid zamanında ve 81. cildinin de Yavuz Selim döneminde kaleme alındığı Çatıkkaş tarafından belirtilmiştir (2009: 13).

Süleymânnâme'nin cüz sayısı tartışmalıdır. Latîfî (Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı 3525/1:261) ile Alî (*Künhü'l-ahbâr* Süleymaniye Kütüphanesi Fatih no. 4225:194b) eserin 360 cilt olduğunda birleşir. Söylentiye göre, Firdevsî en az 330, en çok 380 ciltlik bu hacimli eserin Sultan II. Bayezid'e sununca padişah bu kadar fazla laf kalabalığından sıkılmış kendisi ya da görevlendirdikleri kimseler içinden 80 cildini seçerek geriye kalanları yaktırmıştır. (Beyânî, İ.Ü. Kütüphanesi, TY no. 2568: 64, Hasan Çelebi, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 488). Tanyıldız, “II. Bayezid bu eseri çok hacimli bulup içinden 80 cüzünü seçerek gerisini yaktırması olayı eserin bitimine sebep olmuştur.” cümlesiyle bu rivayeti aktarır. Ama bugün 81. cildin varlığı ve Firdevsî'nin İstanbul'da kaleme aldığı *Hayat u Memât* adlı kitabının önsözünde (Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud 2333 no. 5 varak) 82. cildi tamamladığını belirtmesi 81. cilde Yavuz Sultan Selim'e dua ve sena ile başlaması Firdevsî'nin hayatı ve eseri Süleymânnâme hakkındaki söylentileri boşa çıkarmaktadır.

Süleymânnâme içerdiği konular bakımından çok kapsamlı olup Süleyman Peygamber etrafında şekillenmiş olan kıssa ve rivayetleri ele almasının yanı sıra Doğu mitolojisi, diğer peygamber kıssaları, tarih, hikmet, felsefe, ahlâk ve tıbbâ ait konuları da içerir. Eser manzum ve mensur karışık olarak sade bir şekilde yazılmış olup ses ve söz tekrarlarının anlatımda sağladığı ahenk itibarıyla de Dede Korkut Hikâyeleri ile paralellik taşıdığı noktasında dikkat çekmektedir. Kocatürk tarafından Süleymânnâme'de Hazreti Süleyman ile mücadele eden Efrâsyâb-ı Türk'ün Türk mitoloji kahramanlarından olan Alp Er Tunga olduğu ifade edilir (1964: 296-300).

Süleymânnâme-i Kebîr'deki Deyimler

Her dilde deyimler anlatım zenginliğini ve gücünü sağlayan kalıplaşmış yapılardır. Kültürel değerlerin penceresinden hayatı yorumlayan kalıplaşmış söz birlikleridir. Türkçede deyim terimi daha

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

önceleri *tabir* sözcüğü ile karşılanmaktaydı, artık kaynak eserlerin çoğunda *deyim* (Eyüboğlu 1975:V, Aksoy 1965, Çotuksöken 1992) kullanılmaktadır. Mustafa Nihat Özön, Ebüzzıya'nın *tabir* yanında aynı anlama gelmek üzere *istilah* sözünü kullandığını da belirtiyor ve *tabir* ile birden fazla kelimenin vücuda getirdiği anlamın kastedildiğini, ilave ediyor (1945: XXVII-XXIX). Kalıplaşmış bir anlatım şekli olan deyimler konusunda Çotuksöken, anlatım gücünü artırmak üzere, en az iki sözcükten kurulan ve yapısındaki kimi sözcükleri anlam değişmesine uğrayan kalıplaşmış söz öbeklerine verilen ad olduğunu (1992:5) ifade eder. Anlam bakımından deyimleri tanımlayan ve yaygın olmasa da tek sözcüklü deyimlerin olabileceğini belirten Aksan, “*Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür.*” (1982/III:35) şeklinde ifade etmektedir. Deyimin söz öbeği şeklinde kalıplaştığı ve tek sözcük ile kastedilenin *tabir* ifadesi olduğu düşüncesi, Yüceol-Özezen tarafından “*Tabirin tek sözcük de olabilmesi uzun süre deyim aslında birden fazla sözcükten oluşma özelliğinin gözden uzak tutulmasına neden olmuştur.*” (2001:870) şeklinde açıklığa kavuşturulmuştur. Türkçe Sözlük’te “ *Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir*” (2011:651) tanımı yer almaktadır.

Yapı bakımından sonu mastarla biten deyimler; kip, kişi ekleri, olumsuzluk durumunu ve yapım işlevli ekler taşıyabilirler. Anlam bakımından deyimler ise, bir kavramı, özel bir kalıp içinde ilgi çekici ve özlü bir anlatımla ifade etmek amacıyla kurulmuştur.

Deyim; anlam bakımından bir terim iken, yapı bakımından genellikle birleşik kelime görünüşünde bulunur. Bu konuyla ilgili olarak Özkan, birleşik kelime yapı bilgisiyle (morphology), deyim ise anlam bilgisiyle (semantic) ilgili bir terim açıklamasında bulunmuştur (2009:248). Birleşik kelimede, her biri farklı anlama sahip olan kelimeler, başka bir kavramı mecazi olarak ifade etmek üzere kalıplaşmış bir yapı olarak deyim diye tanımlanır. Bu mecazlı anlatımlarda birleşik kelimeler deyimleşme özelliği gösterebilir diye ifade eden Özkan, bu anlamca deyimleşme, birleşiklerin asıl niteliklerini değiştirmez, birleşik kelimelerin daima belirtme gruplarından, deyimlerin ise yargı gruplarından meydana geldiklerini anlatarak aralarındaki farka dikkat çekmiştir (2009:248). Sözü özlü bir şekilde ifade etmek ve anlatımı ilgi çekici kılmak için kelime ve kelime grubunun gerçek anlamları dışında kalıplaşarak yeni bir anlam oluşturmaları deyim olarak tanımlanır. Süleymânnâme’de gerçek anlamı dışında yan anlamı olan kalıplaşmış kelime grubu yapısındaki deyimler yer yer kullanılmıştır. Örnek: Cân alıcı (Azrail).

Anlamca deyim olan birleşik fiilleri; Korkmaz, ad ya da ad soylu bir veya birden çok kelimenin, belirli şekil bilgisi kalıpları içinde, bir esas fiil ile birleşerek anlam kayma ve kalıplaşması ile oluştuğunu belirtir (2009: 153). İnceleme konusu olarak ele alınan Süleymânnâme’de; anlam açısından deyim diye adlandırılan birleşik fiil yapısındaki fiillerin ad ya da ad soylu bir veya birden çok kelime olarak kalıplaşması ile mecazi bir kavram ortaya çıkmıştır: (cânların / elden / ‘ibret) *almak*, (acı / karşı / üzerine) *gelmek*. Yine Süleymânnâme’de örnek olarak ele aldığımız *meşğûl olmak* birleşik fiili, ‘ıyş u nûşa/ *meşğûl olmak* şeklinde kalıplaşmış deyim olmuştur, gerçi bu deyim günümüzde artık kullanılmıyor. Birleşik fiiller, bazı dönemlerde deyim anlamı taşıırken bazı dönemlerde deyim özelliğini kaybedebiliyorlar.

Süleymânnâme üzerine yapılan bu çalışmada; deyim anlamında kullanılan birleşik fiillerin bünyesinde yer alan fiillerden birkaçının yapı olarak işteş, ettirgen ve edilgen şekilleri de tespit edildi:

İşteş: (hâyrân) *kalışmak* (hâyrân *kalmak*), Ettirgen: (kılıçdan) *geçürmek*, Edilgen: (dâr) *çatılmak* (baş başa çatmak).

Tasviri fiillerdeki yardımcı fiiller, zarf fiilin anlattığı kılış ve oluşu tasvir eder. Süleymânnâme’de deyim olarak kullanılan tasviri fiillerin, tezlik, yaklaşıma, süreklilik şekilleri görülür. Örnekler:

Tezlik; -(y)I zarf fiil eki almış al- fiiline ver- yarı yardımcı fiil getirilmiştir: (elinden) *alvirmek*.

Süreklilik; -(y)I zarf fiil eki almış *sığın-* fiilinden sonra yarı yardımcı fiil *gel-* fiiliyle tasviri fiil oluşmuştur: (sâyesi altına) *sığın-gelmek*.

Yaklaşma, -(y)A zarf fiili eki almış ol- fiiline yaz- yarı yardımcı fiili getirilmiştir: (vücūdı bî-cân u hâk) *olayazmak*.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İki fiilden müteşekkil yarı tasviri fiil (Özkan, 2009:277) konusunda; Korkmaz (2009:152), iki ayrı fiilin belirli bir biçiminde anlamca yakın ya da zıt fiillerden oluştuğunu ifade eder. Bu birleşiklerde esas fiil genellikle -(y) Ip zarf fiil yapısındadır Metindeki örnek, anlam bakımından birbirine yakın *kop-* ve *gel-* fiillerinden oluşmuştur ve zarf fiil ile fiil ayrı yazılır: (yil) **kopup gelmek**.

Süleymânnâme'nin 16. yüzyıl dönemi eseri olması nedeniyle vur-<ur- örneğindeki ses türemesi konusunu, Özkan "Ünlü ile başlayan bazı kelimelerin ön seslerindeki vurgusuz ve zayıf kelime başı ünlülerinin, ses değerlerini korumak için bazen ön ses durumunda *g, h, v, y* ünsüzleri türer." (2009:175) diye izah eder. Süleymânnâme'de, ses bakımından farklı olan (vur-/ ur-) her iki fiil şekli de bulunmaktadır.

Süleymânnâme'nin incelenen 43. cildinde, deyim olarak kullanılan birleşik fiillerdeki fiile farklı ad ya da ad soylu kelimeler getirildiği görülür. Bazen de aynı ad, aynı fiilin farklı şekilleriyle kalıplaşarak yeni bir deyim oluşturmuştur:

Almak (cânların / elden / 'ibret), **Alıvirmek** (elinden)

Bulmak (bab / fırsat / gönle yol / ' izz /şöhret), **Bul-ma-mak** (gönle yol)

Çekmek (dem / ğam / seyf ü şalık / şiddet)

Çıkmak (karşu / sözlerden söz)

Düşmek (ayağına / şehvet bendine)

Gelmek (acı / karşu / üzerine), (**kopup**) **Gel-** (yil), **Gel-me-mek** (iş rastına)

Getürmek (gönlüne şekk ü gümân / sözlü sazın ele)

Gitmek (ceng semâ'ına / devleti /devleti başından / elden / ortadan)

İrmek (acı nesneye), **İriş-me-mek** ('aqlum)

İtmek (Āh-ı 'alevinden gök yüzün siyâh / tar u mâr / yiryüzün şerden pāk), **İt-me-mek** (karâr / telef)

Kalmak / Kalışmak (hayrân)

Karmak (kanını yire / kanını kara yire)

Kılmak (rûhı şād / Süleymânlık)

Olmak (ciğeri hûn / gözleri yaşı seylâb / hâke yiksân / 'ıyş u nûşa meşğul / kul /mât / oñmaz / ten bî-cân), Olayazmak (vücûdı bî-cân u hâk)

Sürmek (ardın / ardınca / hâk-i pâyüne yüz / harca /hizmetlerine yüz / kademinde yüz,/ yire yüz)

Tutmak ('âlemi / gûş-ı hûş / kılıç semâ'ına / sem'in / tig / tiğ ü hançere / yolıñ)

Uymak ('aqla), **Uy-ma-mak** (art-larına)

Varmak (fikre / hayrete)

Virmek (baş /karşu)

Vurmak (göz), **Urmak** (barmağ ağıza)

Yimek (yir cümlesin / zaḥm)

Süleymânnâme'deki deyimlerde, bazen birleşik fiili oluşturan isim; isim tamlaması veya sıfat tamlaması olabilir: *fikrin encâmıñ* /unutmak, *āh-ı 'alevinden gök yüzün siyah* /itmek, *Hâk-ı pâyüne yüz* /sürmek, *acı nesneye* /irmek.

Deyim olarak kullanılan birleşik fiilli meydana getiren adın Farsça ya da Arapça karşılıkları ile aynı anlamın ifade edildiği de tespit edilmiştir: Göñle *rāh* /bulmak, göñle *yol* /bulmamak.

Süleymānnāme’de deyimlerde anlamı pekiştirmek, belirginleştirmek için ad yanına başka ad ya da ad soylu kelimeler ilave edilmiştir: *Yüz sürmek* deyimi, *kademinde (yüz sürmek)* / *hizmetlerine (yüz sürmek)* olarak da ifade edilmiş, başka bir örnek daha vermek gerekirse, *kanını (yire karmak)* / *kanını kara (yire karmak)* deyimini meydana getiren kelimeler, anlamı güçlendirirken aynı zamanda, kan, kara, karmak kelimelerinde tekrar eden seslerle aliterasyon oluşturarak ahenk unsuru da ön plana çıkarılmıştır.

Birleşik fiil yapısındaki deyimlerde yine anlamı vurgulamak ve pekiştirmek için, fiil yanında ikileme biçiminde adlar da kullanılmıştır: *Seyf ü salıḳ* / çekmek, *tîr ü tebere* / tutmak.

Süleymānnāme’de deyim olarak kullanılan birleşik fiilin bünyesindeki -aynı yardımcı fiilin farklı adlarla deyim oluşturması gibi- ad ya da ad soylu kelimeler, farklı fiillerle ayrı anlamlar kazanmıştır. Örnek: Baş kelimesi (çegzinmek, götürmek, şalmak, virmek) fiillerinin her biriyle farklı anlamlar taşıyan deyimler oluşturmuştur. Süleymānnāme’nin 43. cildinde bu konuyla ilgili aşağıdaki örnekler tespit edilmiştir:

Acı: Acı /gelmek, Acı nesneye /irmek

Āh: Āh-ı ‘alevinden gök yüzün siyāh / itmek, Āhı ‘alem /ditretmek

‘Akıl: ‘Aḳla /uymak, ‘Aḳlum /irişmemek

‘Ālem: ‘Ālem içre /tolmak, ‘Ālemi /tutmak

Art: Ardın /sürmek, Ardına /sürmek, Artlarına /uymamak

Baş: Baş /çegzinmek, Baş /götürmek, Baş /şalmak, Baş /virmek, Baş başa /çatmak

Cān: Cān /yakmak, Cānların /almak

Devlet: Devleti /gitmek, Devleti başından /gitmek

El: Elden /almak, Elinden /alıvmak, Elden /gitmek

Fikr: Fikre /varmak, Fikrin encāmuñ /uñutmak

Göñül: Göñül /virmek, Göñle rah /bul-ma-mak, Göñle yol /bulmak, Göñlin /eğlemek, Göñlüne şekk ü gümān /getürmek

Göz: Göz /ḳararmak, Göz /vurmak, Gözleri yaşı seylāb /olmak

Ḥāk: Ḥāk-ı pāyüne yüz /sürmek, Ḥāke yiksān /eylemek, Ḥāke yiksān /olmak

Ḥayrān: Ḥayrān /kalmak, Ḥayrān /ḳalışmak

Ḳan: Ḳanını ḳara yire /ḳarmak, Ḳanını yire /ḳarmak, Ḳanların /dökmek

Ḳarār: Ḳarār /eylemek, Ḳarār /it-me-mek

Ḳarşu: Ḳarşu /çıkmaq, Ḳarşu /gelmek, Ḳarşu /virmek

Ḳılıç: Ḳılıç semā’ına /tutmak, Ḳılıçdan /geçürmek

Söz: Söz /açmak, Söz /düzetmek, Sözlerden söz /çıkmaq, Sözlü sazın ele /getürmek

Yir: Yir cümlesin /yimek, Yire yüz /sürmek

Yiryüzi: Yiryüzün /dutmak, Yiryüzün şerden pāk / itmek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Süleymânnâme'nin 43. cildinde birleşik fiil yapısındaki deyimlerin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında, fazla olmamakla beraber, cümle yapısında kalıplaşarak kullanılan deyimler de bulunmaktadır:

‘Arş-ı mâr göge çıktı.

Aıtutunı şāk olurdı hem-çunān şalgām hıyār.

Avāzesin felek dervāzesine irürmek.

Dü cihānuñ varlığını utaşın.

Göñül milkin tabāh ider.

Gözlerinden yaş yirine kın akdı.

Harūt’a Marūt’a sihri tā’lim kılurdu.

Her diyār mühr-i mülki elinde.

İblīs ağzından sakızı alur-ıdı.

İblīsî ensesinden tuymadın şatar-ıdı.

Kararı yok.

Kışsa gelüp yitdi.

Merrih ahsen dirdi.

On on biş kişi okı dizüp bir iderdi.

Vāsi‘ cihānı çeşmine teng idesin.

Yapı bakımından birleşik fiil şekli ve cümle formu dışında deyimlerin, ad ve ad soylu kelimelerin söz birliği oluşturarak anlam bakımından kalıplaşması söz konusudur. Bu konuyla ilgili olarak Özkan, deyimlerin anlatım gücünü artırmak için gerçek anlamı dışında bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime grubu tanımını yapmıştır. (2009: 248). Süleymânnâme’de bu yapıda yer alan birkaç örnek göze çarpar: Cān alıcı, Çār u nāçār, Feth-i kelām, Hunīn-i dil.

Ulucan, deyimlerin; sosyal hayat içerisinde belli bir sürecin sonunda belli bir ölçü, şekil çerçevesinde kalıplaşması ile ancak millî bir hassasiyetin ürünü olarak tanımlanabileceğini belirtir (2005: 49). Deyimler, atasözleri ve kalıp sözlerin şekillenmesinde, Bulut’un ifadesine göre, toplumsal kuralların, dinî faktörlerin, inançların, kültürün ve yaşamın etkileri söz konusudur. Toplumun hafızasında yer eden bu sözler unutulmadan yer alır ve zamanı geldiğinde gün yüzüne çıkar (2012:1150).

Az sözle çok anlam ifade etmeleri ve zengin mecaz dünyasına sahip olmaları deyimlerin her dönemde kullanılmasının en geçerli nedeni olmuştur. Bir dilde, hayatın akışı içinde zamanın ihtiyacına göre yeni deyimlerin ortaya çıkması, bazılarının kullanılma sıklığının azalması ya da var olan deyimlerin artık kullanılmaması gibi durumlarla her zaman karşılaşılabilir. Türkçede deyimler sözlüğü olarak hazırlanmış eserlerin çoğunun günümüz ya da yakın döneme ait deyimleri ihtiva etmelerine rağmen daha önceki dönemlerde kullanılmış ancak günümüzde kullanılmayan deyimlere yer vermemelerinin geçmişe ait metinlerin anlamlandırılmasında kimi sıkıntılara yol açtığını belirten Demirkazık, bunların o güne ait anlamlarının tespit edilmesinin şart olduğunu vurgulamıştır (2013:618).

Süleymânnâme’nin incelemek üzere ele alınan 43. cildi Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitapları bölümünde (1530 nu.) kayıtlıdır. Nesir kısmının çok sade anlatımı ve halk söyleyişine yakın üslubu seçi, asonans, aliterasyonla oluşturulan ahenkli anlatımının nesri nazma yaklaştırdığı görülmektedir. Eser aynı zamanda deyimlerin de içinde bulunduğu Türkçenin zengin söz varlığını yansıtan özelliğiyle de dikkat çekmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu çalışmanın amacına uygun olarak, Süleymânnâme'nin 43. cildindeki deyimler tespit edilerek, bunların içinde; günümüz Türkçesine kadar gerek dil özellikleri gerekse anlam bakımından aynen yaşayanlar, kültür hayatımızdaki sapmalara göre değişenler, Anadolu'da çeşitli yörelerde farklı kullanımı olanlar ya da artık hafızalardan silinerek unutulup kullanılmayanlar; Türkçede deyimlerle ilgili hazırlanmış olan kaynak kitaplar esas alınarak incelendi:

Acı gelmek:

Aña andan *acı gelmedi* ki atam gelüp beni oda atmağa mancılığa yapışdı. c.43/4a-12

*Acı gelmek. (Parlatır, 2008: 20; Püsküllüoğlu, 1995:13; TS, 2011:9)

Acı nesneye irmek:

Hâbîl'i *ķarındaşı KĀbîl* öldürdüğinden *acı nesneye irmedüm*. c.43/4a-15

*Acı çekmek. (Eyüboğlu, 1975, II:1, Aksoy,1976, II:430),

*Acı çekmek/duymak. (Parlatır, 2008: 20, 33).

Āh-ı 'alevinden gök yüzün siyāh itmek:

Āh ki 'alevinden gök yüzünden siyāh idersin. c.43/4a-21

*Ahı göklere erişmek (çıkma). (Eyüboğlu,1975, II:14)

*Ahı göğe çıkmak (Püsküllüoğlu, 1995: 44)

Āhı 'ālem ditretmek:

Āhı 'ālem ditredür ki mişli kāh. c.43/3a-1

*Yeri göğü titretmek. (Eyüboğlu, 1975, II:426)

'Aķla uymak:

'Aķla uyup *tut ķulaķuñ* pendine. c.43/49b-5

*Akla uymak. (Aksoy,1976, II:452; Püsküllüoğlu,1995: 50)

'Aķıl(um) irişmemek:

'Aķlum buna irişmedi. c.43/43a-9

*Akıl ermemek/akıl erdirememek. (Püsküllüoğlu, 1995: 47)

*Akıl ermek. (TS, 2011: 63)

*Akıl ermemek (Yurtbaş, 2013:26)

(Erligün) 'Ālem içre tōlmak:

Erligün 'ālem içre *tōlmışdur*. c.43/40b-7

'Ālemi tutmak:

Na'ralar āvāzı 'ālemi *tutdı*. c.43/15b-13

*Ālemi tutmak. (Eyüboğlu, II:21)

Ardın sürmek:

Begler Keyķāvus' uñ *ardın sürüp* cenge gitdiler. c.43/40b-2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

*Ardına/arkasına düşmek. (Eyüboğlu, 1975, II:29),

*Arkasına düşmek. (Püsküllüoğlu, 1995: 95; Parlatur, 2008: 104)

Ardın(ca) sürmek:

Sil ü 'ummân mişâl *düşmen ardınca sürüp*. c.43/30b-19

*Ardına düşmek. (Eyüboğlu, 1975, II:29)

'Arş-ı mâr göğe çıktı:

Tiğ ü gürzünden üşenüp göğe *çıktı* 'arş-ı mâr. c.43/2a-3

Artlarına uymamak:

'Acem beglerin izlerin sürüp *artlarına uymadın* kaçup gittiler. c.43/7a-1

*Ardını boşlamak. (Püsküllüoğlu, 1995: 94)

Afütünü şak olurdu hem-çunân şalgam hıyâr:

Afütünü şak olurdu hem-çunân şalgam hıyâr. c.43/22b-5

*Attığını vurur, tuttuğunu koparır. (Ahmet Vefik Paşa, 2005:107)

Avâzesin felek dervâzesine irürmek:

Manşûr âh idüp *avâzesin felek dervâzesine irürdi*. c.43/4a-18

Ayağına düşmek:

Keykubâd şâd olup Sām'ın *ayağına düşüp*. c.43/40b-4

*Ayağına düşmek. (Eyüboğlu, 1975, II:37; Püsküllüoğlu, 1995: 116; Parlatur, 2008: 124)

Bâb bulmak:

Şor anı kim *bulasın feth-ile bâb*. c.43/2b-1

*Kapu bulmak. (Şemseddin Sami, 2010)

*Kapı açmak. (Saraçbaşı, 2010, II:727)

*Kapıyı açmak. (Eyüboğlu, 1975, II/291)

Barmağ ağıza urmak:

Baş şalışup *barmağ ağıza urdılar*. c.43/9a-1b, 44a-2, 42b-20, 20a-18

*Parmağı ağzında kalmak. (Aksoy, 1976, II:849; Püsküllüoğlu, 1995: 656; Parlatur, 2008:709)

Baş başa çatmak:

Peri leşkeri *baş başa çatup* bilek bilege virüp *kol kola* omuz omuza söykenüp. c.43/32a-12, 49a-19

*Baş çatmak. (Eyüboğlu, 1975, II:52)

Baş çekzinmek:

Göz *karardı, baş çekzindi*. c.43/22b-21

*Başı dönmek. (Aksoy, 1976, II:510; Püsküllüoğlu, 1995:146; Parlatur, 2008:153)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Baş götürmek:

Toprağın her zerresi *baş götürür*. c.43/21b-12

Baş şalmak:

Baş şalup barmağ ağza urdılar. c.43/44a-2, 32b-15

Baş sallamak. (Parlatır, 2008: 163)

Baş virmek:

Ben aña *ṭābi*‘ olmayam *baş virem* saña *kılıç şallamayam*. c.43/18b-11

*Baş vermek. (Püsküllüoğlu, 1995: 157); başını vermek (Parlatır, 2008:161)

Cān alıcı:

Cān alıcı mişli *algıl cānumı*. c.43/21a-6

Cān(ların) almak:

Sana düşmān olanların *cānlarını alup* kanların dökiser. c.43/6b-13

*Canını almak. (Özdemir, 1981: 71)

Cān yakmak:

Nekbet ve şiddet odına cānımı yakam. c.43/40b-14

*Can yakmak. (TS.2011:438)

Ceng semā‘ına gitmek:

Cīş-i Süleymān serverlerine yitüp *cenk semā‘ına gidüp*. c. 43/31a-7

Ciğer(i) hūn olmak:

Mevt elinden *hūn olupdur āh ciğer*. c.43/38b-17

*Ciğeri hun olmak. (Eyüboğlu, 1975, II:111)

Çār u nāçār:

Çār u nāçār muṭī oluruz. c.43/42b-1

*Çār nāçār. (Eyüboğlu, 1975, II:116)

Çerha girmek:

Girdi çerha nüh felek sābi-i necm devr-i kibār. c.43/lb-2

Dār çatılmak:

Bir *dār çatılmış* abanos ağacından. c.43/37a-6

Dem çekmek:

İblīs-i bī-din... *dem çeküp* ḡayyūr-ı cāzü *katına* uçup. c.43/2b-18

*Dem çekmek. (Eyüboğlu, 1975, II:127; Parlatır, 2008:664)

Devleti başından gitmek:

Edniyā’nuñ *devleti başından gidüp*. c.43/6a-19

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

*Devleti başında (olmak) (...sönmek). (Eyüboğlu, 1975, II:134)

Devleti gîtmek:

Bu *devleti gitmiş* Keykubâd. c.43/4b-6

*Devletten düşmek. (Eyüboğlu, 1975, II:134)

Dü cihānuñ varlığını utasın:

Dü cihānuñ varlığını utasın. c.43/38a-1 1

Elden almak (Elinden alıvirmek):

Ḥātemin elden alup anı uṭa c.43/3a-13

Dāvūd' uñ tâc u tahtın *elinden* Süleymân' uñ *alı-vireydi*. c.43/5a-9

*Elinden almak. (Eyüboğlu1975, II:170; Saraçbaşı 2010, I:429)

(Tâc u taht) Elden gîtmek:

Padişâh-ken *gitdi elümden tâc u taht*. c.43/ 5a-17

Feth-i kelām:

Ḥāzret-i İsrâfîl' den *açup* ol nebi *feth-i kelām*. c.43/ 17b-16

*Söz açmak. (Eyüboğlu, 1975, II:376; Aksoy, 1976, II:879; Saraçbaşı, 2010, II:1042)

Fikre varmak:

Fikre vurup barmağ *ağıza* urdılar. c.43/42b-20.

*Fikre dalmak. (Eyüboğlu, 1975, II:182; Saraçbaşı, 2010, c.I:472)

Fikrin encāmuñ unutmak:

Fikrin encāmuñ unut çekme vü *ğam*. c.43/ 2a-20

*Derin derin düşün(me)mek. (Saraçbaşı, 2010, c.I:350)

Furşat bulmak:

Tedbîr eyle ki Süleymân'a *furşat bulavuz*. c.43/3a-20

*Fırsat bulmak. (Eyüboğlu 1975, II:181; Saraçbaşı, 2010, I:470)

Ğam çekmek:

Fikrin encāmuñ unut *çekme* vü *ğam*. c.43/2a-20

*Gam çekmek. (Eyüboğlu 1975, II:185; Saraçbaşı, 2010, I:480)

Göñle rāh bul(ma)mak:

Göñlüne bulmaya rāh c.43/49b-4

*Gönlüne yol bulmak. (Eyüboğlu 1975, II:196)

Göñle yol bulmak:

Göñle yol bulmak diler *kıla şitāb* c.43/49b-4

*Gönlüne yol bulmak. (Eyüboğlu 1975, II:196)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Göñlin eglemek:

Ḳandahār-ı cinni-y-ile ittifāk idüp göñlin egleyeler. c.43/4b-7

*Gönül eglemek. (Eyüboğlu 1975, II:200; Saraçbaşı 2010, I:507)

Göñlüne şekk ü gümān getürmek:

Göñlüne şekk ü gümān getürince. c.43/42b-7

Göñül milkin tabāh itmek:

Yoksa göñlün milkin ider ol tabāh. c.43/49b-5

*Göñül kırmak/ yıkmak. (Saraçbaşı 2010, I:508)

Göñül virmek:

Vir beḳāya göñlün iy bu zemān. c.43/38a-4, 38a-8

*Göñül vermek. (Eyüboğlu 1975, II:202; Aksoy 1976, II:675; Saraçbaşı 2010, I:509)

Göz ḳararmak:

Göz ḳarardı baş çegzindi. c.43/22b-21

*Gözü kararmak. (Eyüboğlu 1975, II:219; Aksoy 1976, II:687; Saraçbaşı 2010, I:529)

Göz vurmak:

Nūrı nār şanup göz urdılar. c.43/44a-5

*Göz atmak. (Saraçbaşı 2010, I:514)

Göz(leri) yaşı seylāb olmak:

Gözleri yaşı seylāb olup cūş iderlerdi. c.43/5a-1

*Gözyaşı akıtmak (Eyüboğlu 1975, II:211)

*Gözyaşı dökmek. (Eyüboğlu 1975, II:211)

*Gözyaşı saçmak. (Eyüboğlu 1975, II:211)

*Gözyaşı yağdırmak. (Eyüboğlu 1975, II:211)

Gözlerinden yaş yirine ḳan akmak:

Gözlerinden yaş yerine ḳan aḳdı. c.43/48a-1

*Gözlerinden kanlı yaş akıtmak. (Eyüboğlu 1975, II:215)

Gūş-ı ḥūş tutmak:

Gūş-ı ḥūşun baña tut. c.43/17b-17

Ḥāk-ı pāyüne yüz sürmek:

Hāk-ı pāyüne yüz süreler. c.43/8b-9

*Ayağının türâbı olmak. (Eyüboğlu 1975, II:39)

Ḥāke yiksān eylemek:

Ecel ḥāke yiksān eylemiş. c.43/48a-13

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

*Hâk ile yeksân etmek(olmak). (Saraçbaşı 2010, II:559)

Hâke yiksân olmak:

Hâke yiksân ola kamu mişl-i genc. c.43/38b-14

*Hâk ile yeksân etmek(olmak). (Saraçbaşı 2010, II:559)

*Yerle bir (yeksan) olmak. (Saraçbaşı 2010, II:1212)

Hâlîfe dikmek:

Seni Süleymân yirine sulţân idüp *hâlîfe dikiser.* c.43/ 6b-12

Harca sürmek:

Çok Süleymân *harca sürmiş* bu sipihr. c.43/48a-10

Hârût'a Mârût'a sihri ta'lîm kılmak:

Hârût'a Mârût'a sihri ta'lîm kıldı. c.43/7b-1,2

Hayrân kılmak:

Baş şalırdılar *hayrân kıldı* tâciver. c.43/34a-17

*Hayran kalmak. (Eyüboğlu 1975, II:242; Saraçbaşı 2010, I:590)

Hayrân kalışmak:

Baş şalırdı *hayrân kalışdılar.* c.43/32b-1 5

Hayrete varmak:

Hiç nesne görmeyüp *hayrete varınca...* c.43/6b-19

*Hayrete düşmek (dalmak). (Eyüboğlu 1975, II:242; Saraçbaşı 2010, I:590)

Her diyâr mühr-i mülki elinde:

Elinde mühr-i mülk-i her diyâr. c.43/ 1b-12

Hizmetlerine yüz sürmek:

Hizmetlerine yüz sürdü. c.43 42b/1, 46b/21

Hûnin-i dil:

Gönlü yaralı *kılmadı hûnin-i dil* devründe emmâ la'l ü enâr c.43 2a/8

*Gönül yarası. (Aksoy 1976, II:675)

'Iyş u nûşa meşğûl olmak:

'Iyş u nûşa meşğûl oldular. c.43/44a-9,16

İblîs ağzından sakızı almak:

Bir 'ayyâr var-ıdı ki iblîse telbîs idicek ensesinden *kıymadın şatar-ıdı* ve dağı anuñ gibi çapuk
'ayyâr-ıdı ki *ağzından sakızı alur-ıdı.* c.43/7b-1

İblîsi ensesinden kıymadın şatmak:

Bir 'ayyâr var-ıdı ki iblîse telbîs idicek ensesinden *kıymadın şatar-ıdı.* c.43/7b-1

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

‘İbret almak:

Şeh Süleymān gūş idüp ‘ibret aldı. c.43/36a-19

*İbret almak. (Eyüboğlu 1975, II:249; Saraçbaşı 2010,I:62)

İş rāstına gel(me)mek:

Her ne iş tıtdum ise rāstına gelmedi. c.43/5a-6

*İşi rast gelmek. (Eyüboğlu 1975, II:264)

*İşi rast gitmek. (Saraçbaşı, 2010, I:672)

‘İzz bulmak:

Hüb elhān nağmen-ile buldı ‘izz i muşīki-yār. c.43/2a-9

*Şeref yap olmak. (TS, 2011:2217)

Ḳademinde yüz sürmek:

Yirinden tırup Ḳademinde yüz sürüp, baş Ḳodı. c.43/21b-19

*Ayağına yüz sürmek. (Eyüboğlu 1975, II:38; Saraçbaşı 2010, I:144)

Ḳanını Ḳara yire Ḳarmak:

Başını kesüp Ḳanını Ḳara yire Ḳaram. c.43/20b-9

Ḳanını yire Ḳarmak:

Ḳanını Ḳara yire hüneri var-ise bana Ḳarşu tıra. c.43/8a-19

Ḳan(ların) dökme:

Saňa düşmān olanların cānlaruñ alup Ḳanların dökiser. c.43/6b-13

*Kan dökmek. (Aksoy 1976, II:762)

*Kanını dökmek. (Eyüboğlu 1975, II:286; Saraçbaşı 2010, II:724)

Kār it(me)mek:

Ḳurban itmek istediğin bıçaḳ İsmāil’e kār itmediğin. c.43/10b-l, 2

*Kâr etmek. (Eyüboğlu 1975, II:291; Saraçbaşı 2010, II:731)

Ḳara toprağı yir itmek:

Tenlerin şişe sancup Ḳara topraḳ için anlara yir iderdi. c.43/22b-7

*Kara toprağa girmek. (Eyüboğlu 1975, II:293; Saraçbaşı 2010, II:733)

(Taht-ı zerrīn üzerinde) Ḳarār eylemek:

Taht-ı zerrīn üzerinde Ḳarār eyledi. c.43/8b-20

*Karar kılmak. (Eyüboğlu 1975, II:294; Saraçbaşı 2010, II:735)

Ḳarār itmemek:

Ḳançerün ḥāvfmdān itmez gökde behrām uş Ḳarār. c.43/2a-10

*Karar etmez. (Saraçbaşı, 2010, II:735).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Kararı yok:

Hiç kararı *yokdur* anuñ bir zemān c.43/2a-17

*Karar etmez. (Saraçbaşı, 2010, II:735).

Karşı çıkmak:

Edniyā-yı şāha *karşı çıkup*... alup mihmānhāneye *kondurdular*. c.43/8b-12,13

*Karşı çıkmak. (Eyüboğlu, 1975, II:295; Saraçbaşı, 2010, II:741)

Karşı gelmek:

Yūnus'a *karşı gelüp* itā'at *kılup* c.43 lb/13

*Karşı gelmek. (Eyüboğlu, 1975, II:295)

Karşı vermek:

Edniyā kendüye *karşı viren* Hōrāsān begler-ile görüşüp. c.43/9a-2

*Karşılık vermek. (TS. 2010:1338)

Kılıç semā'ına fütamak:

Kılıç semā'ına fütup cenk itdiler. c.43/31b-l

Kılıçdan geçürmek:

Turan serkeşlerin *kılıçdan geçürdiler*. c.43/31b-3

*Kılıçtan geçirmek. (Eyüboğlu 1975, II:308; Aksoy 1976, II:782; Saraçbaşı 2010, I:776,TS. 2010)

Kışsa gelüp yitdi:

Bizüm *kışsamuz* Edniyā'ya gelüp yitdi. c.43/4b-15

Bizüm *kışsamuz* Süleymān Hāzretine *geldi*. c.43/ 33b-17,14

(Dergāhında) Kul olmak:

Keykubād'a geldüm... *dergāhında kul* oldum. c.43/5a-10

*Kul olmak. (Saraçbaşı, 2010, II:814)

Māt olmak:

Bir 'azāb ebrin sürer kim *māt olur* ebr-i buhār. c.43/2a-1

*Mat olmak. (Eyüboğlu, 1975, II:333; Saraçbaşı, 2010, II:862)

Merrîh ahsen dirdi:

Merrih ahsen dirdi görüp Sām Sūvār'ıñ cengi. c.43/22b-10

Mihneti artar olmak:

Leykīn āh-ile *artar oldi mihtim*. c.43/3a-l 1

Nefsüni bilmek:

Nefsüni bil ömrünü itme telef. c.43/2b-2,3

*Nefsini bilmek. (Eyüboğlu, 1975, II:343)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

On on biş kişi oğa dizüp bir itmek:

On on biş kişi oğa dizüp bir iderdi. c.43/22b-6,7

Oñmaz olmak:

Oñmaz oldi sihirle iğvāmuz āh. c.43/3a-9

Ortadan gitmek:

Süleymān ortadan gidicek. c.43/4b-9

*Ortadan kalkmak. (Eyüboğlu 1975, II:349; Aksoy 1976, II:833; Saraçbaşı 2010, II:925)

Ömrüni telef it(me)mek:

Nefsini bil ‘ömrüni itme telef. c.43/2b-2

*Ömür çürütmek. (TS 2011:1849)

Rūhı şād kılmak:

*Söyle bir destānı **kıla** rūhı şād. c.43/2a-15*

*Ruhu şād olmak. (Eyüboğlu 1975, II:363)

*Ruhu şād olsun. (Saraçbaşı 2010, II:987).

(Sultānuñ) Sāyesi altına sığınılmek:

*Sultānumuñ sāyesi altına **sığını**lmışler. c.43/8b-8*

*Gölgesine sığınmak. (TS 2011:960)

Sem‘in tutmak:

***Tuta** sem‘in aña biliş dağı yād. c.43/2a-15*

*Kulak tutmak. (Eyüboğlu 1975, II:320; Aksoy 1976, II:795; Saraçbaşı 2010, II:818)

Seyf ü şalıķ çekmek:

*Seyf ü **şalıķ** çeküp. c.43/22b-14*

*Kılıç çekmek. (Eyüboğlu 1975, II:308; Saraçbaşı 2010, II:776)

Söz açmak:

Süleymān’dan söz açdı. c.43/5a-l, 2

*Söz açmak. (Eyüboğlu 1975, II:376; Aksoy 1976, II:879; Saraçbaşı 2010, II:1042)

Söz düzetmek:

Söz ki muṭrip düzet eyle neğām. c.43/38b-l

Söz(ler)den söz çıkmak:

*Sözden söz **çıkara**ķ Süleymān’dan söz açıldı. c.43/ 41 b-21*

*Söz açmak. (Eyüboğlu 1975, II:376; Aksoy 1976, II:879; Saraçbaşı 2010, II:1042)

Sözlü sazın ele getürmek:

Sözlü sazın ele getürüp. c.43/41b-16

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

Süleymânlık kılmak:

Bir ahermen hâtem-i Süleymân'ı ala kırk gün Süleymânlık kıla. c.43/13b-19

Şehvet bendine düşmek:

Ġâfil olup düşme şehvet bendine. c.43/ 49b-5

Şiddet çekmek:

Çerh-i serkeşden beşer şiddet çeker. c.43/2 a-20

Şöhret bulmak:

Şîrîn emlah nazmuñ-ile buldı şöhret mûsikî. c.43/2a-20

*Şöhret bulmak. (Saraçbaşı 2010, II:1078)

Târ u mâr itmek:

Keykubâd Şâh leşkerini Sâam u Süvâr târ u mâr idicek. c.43/2b-17,6b-14,48b-19

*Târûmar etmek. (Eyüboğlu 1975, II:389)

Ten bî-cân olmak:

‘Âkıbet fikrinde ten bî-cân olur. c.43/2a-21

Tîğ tutmak:

Tutdı tîği heft kişver şark u ğarp ne ki var. c.43/lb-11

*Kılıç çalmak, kılıç sallamak. (TS 2011:1408)

Tîğ ü hançere tutmak:

Tîğ ü hançere tîr ü tebere tutup. c.43/31b-2

Tîr ü tebere tutmak:

Tîr ü tebere tutdılar. c.43/3b-10, 12

Üzerine gelmek:

Süleymân üzerine gelse. c.43/31b-2

*Üstüne yürümek. (Eyüboğlu 1975, II:408)

*Üzerine yürümek. (Saraçbaşı 2010, II:1161)

Vâsi‘ cihân milkin çeşmine teng itmek:

Vâsi‘ cihân milkin... çeşmine tenk idesin. c.43/49a-4

*Dünyayı başına dar etmek. (Eyüboğlu1975, II:152; Saraçbaşı 2010, I:399)

Vücûdı bî-cân u hâk ola yazmak:

Dîvlerden kırküp zehresi çâk, vücûdı bî-cân u hâk ola yazdı. c.43/3b-14,15

Yıl kopup gelmek:

Rub‘-i meskûndan dört dürlü yıl kopup gelüp götürmüşler. c.43/8a-3

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Yir(cümlesin) yimek:

Āh dirīgā cümlesin yir yir-imiş. c.43/38b-13

Yiryüzün dutmak:

At ayağından yiryüzün dutdılar. c.43/31a-19

*Dünyayı(dünya yüzün) tutmak. (Eyüboğlu 1975, II:152)

*Dünyayı tutmak. (Saraçbaşı 2010, I:399)

Yiryüzün şerden pāk itmek:

Yiryüzün anlaruñ şerrinden pāk iderem. c.43/46a-21

Yire yüz sürmek:

Yire yüz sürüp, dilek idüp. c.43/23a-7

*Yere yüz sürmek. (Eyüboğlu 1975, II:426)

Yire salmak:

Behmeni Belhi'yi çalup bir kâ'im muharref kesüp yire saldı. c.43/23a-1

*Yere sermek. (Eyüboğlu 1975, II:426)

Yol(in) tutmak:

Belh yolın tutup gitdi. c.43/23a-11

*Yol tutmak. (Eyüboğlu 1975, II:431)

Yüz şuyını hāke saçmak:

Yüz şuyını hāke saçdı her biri. c.43/23a-13

*Yüzsuyu (...dökmek). (Eyüboğlu 1975, II:448)

Zafer bulmamak:

‘Adūv bana zafer bulmaz. c.43/46a-20

Zaḥm yimek:

Elinden üç zaḥm yidi. c.43/20b-6,7

SONUÇ

Süleymānnâme'nin ciltlerinde sıkça görülen deyimler, atasözleri, ikilemeler gibi kalıplaşmış yapılar, ses ve söz tekrarları ile anlatıma, akıcılık, zenginlik, derinlik katan söz birlikleridir.

Süleymānnâme'de günümüz Türkçesinde aynı şekilde kullanılan veya aynı anlamı taşımakla beraber kelimelerde ses değişimine uğramış deyimlerin yer aldığı görülmektedir. Örnek: Acı gelmek, 'Aḳla uymak, 'Aḳıl irişmemek, 'Ālemi tutmak, Ayağına düşmek, Baş virmek, Cān almak, Cān yakmak, Çār u nāçār, Dem çekmek, Elden almak (Elinden alıvirmek), Elden gitmek, Fırşat bulmak, Ġam çekmek, Göñle yol bulmak, Göñlin eglemek, Göñül virmek, Göz karamak, Ḥayrān kalmak, 'İbret almak, Kān dökmek, Kārşu çıkmak, Kārşu gelmek, Kılıçdan geçürmek, Kul olmak, Māt olmak, Nefsüñi bilmek, Söz açmak, Tār u mār itmek, Yol tutmak.

Süleymānnâme metninde; günümüz Türkçesine göre kelime ve/veya anlam değişimine uğramış deyimler de bulunmaktadır. Örnek:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Âhı 'âlem ditretmek, Âh-ı 'alevinden gök yüzün siyâh itmek, Ardın sürmek, Ard(lar)ına uymamak, Bâb bulmak, Barmağ ağıza urmak, Baş başa çatmak, Baş çegzinmek, Baş salmak, Devleti başından gitmek, Devleti gitmek, Feth-i kelâm, Fikre varmak, Göñle râh bul(ma)mak, Göz vurmak, Göz(leri) yaşı seylâb olmak, Gözlerinden yaş yirine kıan akmak, Hâk-ı pâyüne yüz sürmek, Hâke yiksân eylemek, Hâke yiksân olmak, Hayran kalışmak, Hayrete varmak, Hûnin-i dil, İş râstına gel(me)mek, Kademinde yüz sürmek, Kara toprağı yir itmek, Karâr eylemek, Karârı yok, Karşu virmek, Ortadan gitmek, Ömrünü telef it(me)mek, Sâyesi altına şığını gelmek, Sem'in tutmak, Yüz şuyını hâke saçmak,

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eseri olan Süleymânnâme'de artık günümüz Türkçesinde kullanılmayan deyimler de tespit edildi. Örnek:

Acı nesneye irmek, 'Âlem içre ıolmak, 'Arş-ı mâr göğge çıktı, Aıtutunı şak olurdu hem-çunân şalgam hıyar, Ceng semâ'ına gitmek, Çerha girmek, Dâr çatılmak, Dü cihânuñ varlığını utasın, Fikrin encâmuñ unut, Gûş-ı hûş tutmak, Hâlife dikmek, Harca sürmek, Hârût'a Mârût'a sihri ta'lîm kılmak, Hizmetlerine yüz sürmek, 'İyş u nûşa meşğûl olmak, İblîs ağzından sakızı almak, İblîsi ensesinden tuymadın satmak, Kılıç semâ'ına ıutmak, Kışsa gelüp yitdi, Mihneti artar olmak, On on biş kişi oka dizüp bir itmek, Oñmaz olmak, Söz düzetmek, Sözlü sazın ele getürmek, Süleymânlık kılmak, Şehvet bendine düşmek, Şiddet çekmek, Ten bî-cân olmak, Tîğ ü hançere (Tîr ü tebere) tutmak, Vücûdı bî-cân u hâk ola yazmak, Yir(cümlesin) yimek, Zağm yimek.

Süleymânnâme'de Hazreti Süleymân ve askerlerinin, Efrâsiyâb-ı Türk ve kendilerine karşı çıkan diğer güçlerle mücadelesinin anlatıldığı savaş sahneleri çok canlı ve çarpıcı bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu konuyla ilgili deyimlerden birkaç örnek, Süleymânnâme'de savaş taktiklerine yer verildiğini ve kahramanca mücadele edenlerin takdir edildiğini göstermektedir:

Kan dökmek, Târ u mâr itmek, Ortadan gitmek, Hâke yiksân olmak, Kara toprağı yir itmek, Kanını kara yire kıarmak, Kılıç semâ'ına ıutmak, On on biş kişi oka dizüp bir itmek, Hâke yiksân olmak, Kılıçdan geçürmek, Ten bî-cân olmak, Tîğ ü hançere tutmak, Tîr ü tebere tutmak, Vücûdı bî-cân u hâk ola yazmak, Zafer bulmamak, Zağm yimek.

Deyimler ait olduğu milletin geleneklerini, yaşantılarını hayat felsefesini yansıtan kalıp sözlerdir. Milletlerin uzun yıllara dayanan kültür değerlerinde, zaman içinde çeşitli değişiklikler yaşanması sonucunda; kalıplaşmış yapı içinde ortak bir ifade tarzı olan deyimlerin ses, şekil ve anlam bakımından farklılaşması; Süleymânnâme'nin 43. cildi üzerine yapılan bu çalışmada sonuç olarak tespit edildi.

KISALTMALAR:

DLT: Divânü Lügati't-Türk

TS: Türkçe Sözlük

KAYNAKÇA

- AHMET VEFİK PAŞA, *Atalar Sözü Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl*, Haz. Recep Duymaz, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005.
- AKAY, Asuman (1990), *Firdevsî: Süleymân-nâme (44. cilt) Metin ve Fiiller Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSAN, Doğan(1989), *Her Yönüyle Dil* (3 cilt), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOY, Ö. Asım (1965), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c.1-2, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları,1965.
- _____ (1976), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c.1-2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (1989), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c.1-2, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ALÎ, *Künhü'l-Ahbar*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih nu. 4225:254
- BEYÂNÎ, *Tezkire*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. nu. 2568.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- BULUT, Serdar (2012), “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Kalıp Sözler Ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri / Anatolion Dialects Static Words Used In of This Use Static Words”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall 2012, p.1117-1150.
- BÜYÜKKARCI, Fatma (1995), *Firdevsî-i Tavîl ve Da’vet-nâme’si*, Amerika Birleşik Devletleri, Cambridge Mass.:Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- ÇATIKKAŞ, M. Atâ (1979), *Süleyman-nâme-i Kebîr*, 72. cilt (Gramer, Sentaks, Lûgat, Metin).Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1979.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf (1992), *Deyimlerimiz*, İstanbul: Özgül Yayınları Eğitim ve Öğretimde Kaynak Kitaplar Dizisi:2, 2.baskı.
- DEMİRKAZIK, H. İbrahim (2013), “‘El Arkası Yerde’ Deyimi Ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı/ The Idiom of ‘El Arkası Yerde’ and The Use of This Idiom in Ottoman Poetry”, *TURKISH STUDIES- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN 1308-2140, Volume 8/4 Spring 2013, p. 617-633, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.936>,
- EYÜBOĞLU, E. Kemal (1973-1975), *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, c.1-2, İstanbul:Doğan Kardeş Matbaası,
- GENÇ, Gülnaz (1995), *Firdevsî-i Rûmî, Süleyman-nâme (25. ve 26. ciltler) Giriş-Metin-Sözlük*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HASAN ÇELEBİ, *Tezkire*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nu. 488.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1964), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1964), *Firdevsi, İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: MEB, 1964.
- LATİFİ. *Tezkire*. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, nu. 3225:1.
- OLGUN, İbrahim (1978), *Uzun Firdevsi ve Türkçeciliği* (Ömer Asım Aksoy Armağanı), Ankara.
- ÖZDEMİR, Emin (1981), *Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÖZKAN, Mustafa (2009). *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÖZÖN, M.Nihat (1959), *Türkçe Tabirler Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÖZYAŞAMIŞ ŞAKAR, Sezer (2007), “Firdevsî-i Rûmî ve Terceme-i Câmeşûy-nâme / Firdevsî-i Rûmî and Terceme-i Câmeşûy-nâme”, *TURKISH STUDIES- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 2/4 Fall 2007.
- PARLATIR, İsmail (2008), *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü II*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1995), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*. c.I-II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ŞEMSETTİN SAMİ (2010), *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TANYILDIZ, Ahmet. “Uzun Firdevsî ve ‘Münâzara-i Seyf ü Kalem’i”, *TÜBAR-XXII-/ 2007-GÜZ*, 163-188 <<http://www.tubar.com.tr>>
- TÜRKÇE SÖZLÜK* (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ULUCAN, Mehmet (2005), “Muvakkitzade Mehmed Pertev’in Divan’ında Atasözleri ve Deyimlerin Kullanımı”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10: 2, 49-80.
- YURTBAŞ, Metin (2013), *Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: Tar Ofset, ISBN 9789759570330.
- YÜCEOL-ÖZEZEN, Muna (2001), “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz”, *Türk Dili*, S.600, s.868-879 Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

MİFOLOJİ DÜŞÜNCƏNİN NƏZƏRİ KONTEKSTİ VƏ BƏDİİ MƏTNİN STRUKTURU*

(Mövlud Süleymanlının “Yel Əhmədin bəyliyi” poesti əsasında)

*Pervane BEKİRKIZI***

ÖZET

XX. yüzylın ortalarından başlayarak dünya edebiyatında mit ve mitoloji tefekküre dönüş süreci süreklilik kazanmıştır. Bu, mitin kendini savunma, canlı bulunma ve daima yenilenme tabiatıyla bağlıdır. Sanatsal metinde de mitoloji imge ve motifler eserin esas ve alt katıdır. Mevzu ve düşüncenin bu alt katlardaki süsleyiciliğin sayesinde güçlenmesi sanatsal metnin mevcut ideolojilerden daha çok beşeri özelliğiyle seçilmesine imkan sağlıyor.

Mit ve edebiyatın bütünleştiği sanatsal edebiyat örnekleri çağdaş edebiyat biliminde “mitopoeziya”, “mitosentrik eser”, “mitojen edebiyat”, “magik realizm” gibi terimlerle izah olursa da, teorik çalışmaların ekseriyetinde E.Meletinski’nin “mitopoetika” kavramı daha makbul sayılmıştır.

XX. yüzylı Azərbaycan edebiyatında mit motifləri ve mitoloji imgelerin sanatsal metnin terkip hissesi şeklinde ortaya çıkışına ilişkin süreç kendine özgün çizgileriyle seçilmektedir. Bu açıdan sözünü ettiğimiz asrın başlarında mitoloji motifler ve imgeler esere kendi orijinal fonksiyonlarıyla dâhil oldukları halde 50’li ve 60’lı yıllarda yazarın kendi düşüncesinin iletilmesinde bir vasıtaya dönüşmüşlerdi.

Mevlut Süleymanlı’nın “Göç” ve “Şeytan” isimli eserlerinde olduğu gibi “Yel Ahmet’in beyliği” isimli eserinde de mit, sanatsal metnin içinde yaygın olarak görülmektedir. Eserde Yel Hamit ve onun “bir yüzü ağlayan, bir yüzü gülen” kadını, oğlu Yel Ahmet ve onun sarıkızla bağlantısı bulunan kadını Sarıca, Yel aşiretinde yenice doğan erkek çocuklarının ayaklarının altına kelebek tozu süren karı da tek bir mitoloji zaman içinde devran sürmektedirler. Somut bir zaman ve mekan göstermeyen yazar, sanatsal metine bir de tasavvuftan gelme unsurlar eklemektedir. Bu, zaman zaman Nesimi’den sunulan mısralarla öne çıksa da, Yel Hamit’in hayata geçirdiği âyin ve ritüellerle bütünlük kazanıyor.

Makalede mitoloji düşüncenin teorik meseleleri ve M.Süleymanlı’nın “Yel Ahmet’in beyliği” isimli eserinde işlenmiş motif ve imgelerin dâhilî katında gizlenen mitoloji süsleyicilik araştırmaya tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: mit, mitopoetika, mitoloji imge, sarı kız, M.Süleymanlı.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Azərbaycan Cumhurbaşkanlığı Ali Attestasiya Komissiyası – YOK, El-mek: bekirqizi69@mail.ru

THEORETICAL CONTEXT OF MYTHOLOGICAL THOUGHT AND THE STRUCTURE OF LITERARY TEXT

(According to Mowlud Suleimanli's narrative "The Lordship of Yel
Ahmad")

ABSTRACT

Since the middle of the twentieth century in the world literature, myths and mythological thinking gained great intensity. They are associated with self-defense, wildlife and always renewable nature of myths. Mythological characters and motifs are the main focus and this is evident in the lower layer in the literary texts too. The strengthening of the theme and idea by means of the ornamentation of these lower layers creates conditions for connection with human nature rather than existing ideologies.

Literary examples which combines myths with literature are expressed in modern literature studies under the terms "mythopoethry", "mythocentric work", "mythogen literature" and "magic realism". But E.Meletinsky's "mythopoetika" concept has been considered as more acceptable in most theoretical works.

In Azerbaijani literature of XX century, the performance of mythological motifs and images as a part of the literary text portray distinctive characteristics. From this point of view, if during the beginning of the mentioned century mythological motifs and images were reflected into text with their original functions, in the 1950's and 1960's, the delivery of the author's idea became prominent.

In Mowlud Suleimanli's narrative "The Lordship of Yel Ahmad" myths also branched out in literary text as in other narratives of the same author ("Migration" and "Satan"). In this literary work, Yel Hamid, his wife, whose "one face is crying and one face is laughing", their son, Yel Ahmad and his wife Sarija, who had a commitment with Sari-kiz (The Yellow girl) cult and an old woman who rubbed butterfly powder to six feet of newborn boys of Yel tribe, circulates in the single mythological period. The author, who did not define the time and place, added to his text the elements from Sufism. In some cases this was shown in Nesimi's hemistiches, but eventually the latter gained unity with ceremonies and rites of Yel Hamid.

In this article, theoretical issues of mythological thinking and mythological ornamentation which were hidden within motifs and images of Mowlud Suleimanli's narrative "The Lordship of Yel Ahmad" were investigated.

Key Words: myth, mythopoetika, mythological image, Sari-kiz, M.Suleimanli.

XX əsrin ortalarından başlayaraq dünya ədəbiyyatında mif və mifoloji təfəkkürə qayıdış prosesi intensivlik qazanmışdır. Bu, mifin təbiətindəki özünüqoruma, canlı və daima yenilənə bilən təbiəti ilə bağlıdır. Bədii mətində də mifoloji obraz və motivlər əsərin əsas və alt qatıdır. Mövzu və ideyanın bu alt qatlardakı ornamentallığın hesabna güclənməsi bədii mətnin mövcud ideologiyalardan daha çox bəşəri xüsusiyyəti ilə seçilməsinə şərait yaradır.

Mif və ədəbiyyatın bütövləşdiyi bədii ədəbiyyat nümunələri müasir ədəbiyyatşünaslıqda "mifopoeziya", "mifosentrik əsər", "mifogen ədəbiyyat", "magik realizm" kimi istilahlarla izah olunsada, əksər nəzəri ədəbiyyatlarda E.Meletinskiyin "mifipoetika" anlayışı daha məqbul hesab edilmişdir.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında mif motivləri və mifoloji obrazların bədii mətnin tərkib hissəsi kimi çıxış etməsi prosesi fərqli cizgiləri ilə seçilir. Bu baxımdan sözügedən əsrin əvvəllərində mifoloji

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

motivlər və obrazlar əsərə öz ilkin funksiyaları ilə daxil olurdusa, 50-60-cı illərdə müəllif ideyasının çatdırılmasında vasitəyə çevrilirdi.

Mövlud Süleymanlının “Köç”, “Şeytan” əsərlərində olduğu kimi “Yel Əhmədin bəyliyi” povestində də mif bədii mətnin içərisində şəxslənir. Əsərdə Yel Həmid və onun “bir üz ağlayan, bir üz gülən” qadını, oğlu Yel Əhməd və onun da sarıqızla bağlılığı olan qadını Sarıca, Yel tayfasında yenidən doğulan oğlan uşaqlarının ayaqlarının altına kəpənək tozu sürən qarı da vahid bir mifoloji zaman içərisində dövr edirlər. Konkret zaman və məkan göstərməyən müəllif bədii mətnə bir də təsəvvüfdən gəlmə elementlər də əlavə edir. Bu, zaman-zaman Nəsimidən gətirilən misralarla önə çıxsada, Yel Həmidin həyata keçirdiyi ayin və rituallarla bütünlük qazanır.

Məqalədə mifoloji düşüncənin nəzəri məsələləri və M.Süleymanlının “Yel Əhmədin bəyliyi” povestində işlənmiş motiv və obrazların daxili qatında gizlənmiş mif ornamentallığı tədqiqatə cəlb edilmişdir.

Bədii-estetik düşüncənin müxtəlif mərhələlərində ədəbiyyatla mif arasında carpaşmış əlaqə olmuşdur və bu gündə var. Xüsusilə XIX-XX əsrlərdə meydana çıxan bədii nümunələrdə bu cəhət daha ardıcıl bir şəkildə özünü göstərir. Dünyanın bir mif kimi qavranılması şəkli olaraq “mifologizm” bu dövrün simvolik poetikasının başlıca cizgisinə çevrilir.

Mifologizim həm bədii priyom, həm də onun arxasında dayanan dünyaduyumu kimi XX əsr ədəbiyyatının səciyyəvi hadisəsidir. Bu baxımdan Y.M. Lotmanın “mifologizmin tipoloji universal hadisə olaraq qəbul edilməsi dünyanın şərti-məntiqi mənzərəsilə tam bir uyğunluq təşkil edir” ifadəsi fikrimizin əsas dayaq nöqtəsinə çevrilir (Lotman 1992, 66).

Məsələ ondadır ki, ədəbiyyatın miflə bağlılığı struktur və semantik səviyyələrdə qorunur. Müasir dünyaduyumunun yaratdığı bədii materiallara mif mətni, mifoloji obrazlar və mifoloji motivlərin proyeksiya olunmasının bir çox yolları var. Burada janrın yaddaşı, kollektiv təhtəşüür, eləcə də müəllifin arxaik strukturlara, obrazlara, süjetlərə marağı və mifoloji paradigmalara şüurlu şəkildə meyillənməsidir.

Latin Amerikasının ədəbiyyatını bir proses halında götürərək onun nəzəri aspektləri tədqiq edən V.Zemskov yazır ki, dünya ədəbiyyatına təsir göstərən “yeni” Latin Amerikasının romanının poetikası həqiqi, “canlı” mifologizmi və müasir roman “mühəndisliyini” birləşdirmək imkanı verən oyun kombinatorikası üzərindəki mifopoetik konstruksionizmin poetikası şəkildə xarakterizə edilə bilər (Zemskov). Bu əslində son illərdə populyarlığı ilə seçilən Latin Amerikasının ədəbiyyatının elmi-nəzəri dəyərləndirməsidir.

Arxaik mifoloji təsəvvürlər, əsəri obrazlar, motivlər və süjetlər ayrı-ayrı xalqların şifahi söz yaradılığının əhəmiyyətli qismini təşkil edir. Bədii obrazlılıq da əslində mifoloji düşüncə tipi ilə mənşəcə bağlıdır. Bu baxımdan tədqiqatçılar təbii olaraq folkloru da bir sfera kimi mifologiya ilə ədəbiyyatın hududları arasında aralıq bir mərhələ hesab edirlər.

“Metaforik anlatımın hedefi ile mitolojik anlatıların/mitosların hedefi aynıdır. Çünkü herikisi de varlığın iç yüzünü anlamaya yöneliktir. Bir diğer ifade ile mitoslar, metaforik anlatımlardır. Mitoslar, zamanla değişebilen ve kültürden kültüre geçişken yapısıyla insanın olduğu her yerde bir şekilde varlığını sürdürmektedir. İnsan bu anlatılar yoluyla kendisini ve içinde yaşadığı evreni tanımaya, tanımlamaya, geçmişe ve geleceğe yönelik bilinmeyenleri algılamaya ve metafizik âlemle irtibat kurmaya çalışmaktadır” (İçli 2012: 1491.)

Mif o zaman bədii mətn hadisəsinə çevrildi ki, onu yaradan toplumun həyat şəraiti və vərdisləri dəyişdi. Mifoloji obrazlar və süjetlər estetik mahiyyət kəsb edərək bədii əsərlərin strukturunda özünə yer tapdı. Bu, mifoloji tənqidin ingilis-amerikan məktəbinin təbiri ilə “mifopoeziya” anlayışını elmi dövriyyəyə gətirdi. Bunun ardınca “mifosentrik əsər”, “mifogen ədəbiyyat”, “magik realizm” və s. istilahlər ortaya atıldı. Mifopoetika ilə bağlı araşdırmalara verilən adlar içərisində Y.Meletinskiyin müəyyən etdiyi “neomifoloji ədəbiyyat” anlayışı daha əhatəlidir və problemin sərhədlərini müəyyənləşdirməkdə ən uğurlusudur. Təbii ki, miflə bədii əsərin qarşılıqlı münasibətləri baxımından bütün bu terminlər bədii mətnə mifin müxtəlif təzahür formalarını qeydə alır.

Oguz epik düşüncəsinin məhsulu kimi meydana çıxmış qəhrəmanlıq dastanı “Dədə Qorqud kitabı”nın dilində mifoloji təfəkkürün izlərinin axtarışına həsr olunmuş tədqiqatında K.Abdulla “mifologizm”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

anlayışını nəzərdə tutaraq yazır: “Mifoloji təfəkkürün ifadə vasitələri olan mifologizmlər hər hansı bir xalqın həm dünyagörüşündə, həm də ümumiyyətlə formalaşması prosesində mühüm rol oynamışdır” (Abdulla 1981: 45-46). Formalaşma prosesi dedikdə müəllif xalqın mentallığı ilə bağlı qatlarında qorunan milli-mədəni simvolları nəzərdə tutur. K.Abdulla bədii mətnin tərkibindəki mifologizmləri araşdırarkən əsasən dil, ifadə formaları ilə bağlı detallara diqqət yetirməyi vacib hesab edir.

Mifin bədii ədəbiyyatın strukturuna təsiri və ya miflə ədəbiyyat arasında sərhədlərin şəfaflaşması bəzi tədqiqatçılarda ehtiyatlılıq, hətta müqavimət doğurmuşdu. Bu baxımdan mifoloji məktəbə rəğbəti olan Henri A.Merrey hesab edirdi ki, ədəbiyyatın “mündəricə”sinin müəyyən qədər fərqliliyinə və onun mifdən fərqli olaraq gündəlik həyatın təsvirini verməsinə baxmayaraq, öz funksiyasına görə mif və ədəbiyyat maksimal dərəcədə yaxınlaşa bilər (Meletinskiy).

Ümumdünya ədəbiyyatı tarixinə nəzər salsaq görürük ki, yazılı ədəbiyyat öz tarixi inkişafı boyunca mifoloji obraz, mif mətni, mifoloji motivsiz keçinə bilməmişdir. Ədəbiyyat tarixinə antik mədəniyyətin böyük abidəsi kimi daxil olmuş Homerin əsərlərindən üzü bəri bədii mətnin varlığını sürdürdüyü bütün janrlarda mif açıq və ya qapalı şəkildə varlığını sürdürməkdədir. “Mifoloji motivlər ədəbi süjetlərin genezisində dayanır. Yüzlər keçsə də,ənənədən bəlli mifoloji mövzu və süjetlər var ki, inkişafda olan və dəyişən ədəbi ənənədə yeni-yeni yozumlara məruz qaldığına baxmayaraq varlığını qoruyur.Bununla da mif ədəbiyyatın özünü ifadəsinin başlıca komponenti qalmaqda davam edir” (Bəydili 2003: 246).

Bu proses zaman-zaman dalğavari hərəkəti ilə seçilmiş, ədəbiyyat demifologizasiya və remifologizasiya dövrlərini yaşamışdır. Dünya ədəbiyyatına dair tədqiqatlardan aydın olur ki, XVII əsrin sonlarına doğru Avropada marifçilik ideyalarının təşəkkül tapması və inkişafı ilə əlaqədar olaraq mif demifologizasiya çağına qədəm qoyur və mifi andıran hər nə varsa yalnız aksesuar xarakteri daşıyır (Starobinskiy 2002: 85). Mifin ontoloji kateqoriya kimi dünyanın yaradılışı haqqındakı təsəvvürləri, süjet və obrazları yeni dünyanı modeli ilə sanki uzlaşdırdı. Ancaq mifoloji təfəkkür özünübərpə və qoruma funksiyasına malikdir. Bu da tarixin müxtəlif çağlarında mif və mif motivlərə yeniləşən dünyanın yeni modeli ilə bir arada yaşamaq, varolmaq kimi xarakterik cizgilər qazandırır. M.Eliade miflərin deqradasiyasından yazarkən də qeyd etdiyi kimi,mif epik əsətlərə, balladalara və ya romana hər nə qədər dəyişmiş şəkildə daxil olsa da özəlliklərini və əsas mahiyyətini ititmir (Eliade 1996: 142).

Məhz bu xüsusiyyətləri ilə mif XIX əsrin pozitivist elmində diqqətdən kənarda qalmadı. Şellingin təbircə desək, mifoloji təsəvvürlər öz mahiyyətində heç bir şübhə yeri qoymur və mütləq həqiqətdir (Şelling: 214).

XIX əsrdən başlayaraq mif mətninin hər cür epitetlikdən uzaq, informasiyaya dayanan mahiyyətinin özünüqoruma instikti ilə ədəbiyyatın müxtəlif janrlarında öz əksini tapdı . Mifin xarici formasının sərbəst,dəyişkən və variativliyə meyilli olması onun ədəbiyyatın və incəsənətin müxtəlif sahələrinə maneəsiz nüfuz etməsinə səbəb olur. Lakin bu üzdə görünən sadə forma arxasında mifin konservativ mahiyyəti durur. Məhz bu konservativlik mifin tarixin bütün sinəqlərinə rəğmən varolma səbəbidir. Ədəbiyyat və incəsənət də mifin bu xarakterik cizgiləri üzərində bəşəriyyətin minillik tarixini yaratmışdır. Bu mənada XIX əsrin mifoloji məktəbi əsasən ilkin miflərə müraciət etdi. Şelling və Şlegel qardaşlarının tədqiqatları bu istiqamətdə aparılan ilk nümunələr hesab olunur.

Mifoloji obraz və süjetlərin ədəbiyyatın bütün janrlarına nüfuz etməsi ədəbiyyatşünaslıqda ritual-mifoloji tənqid məktəbinin yaranmasını şərtləndirdi. XX əsr elmi dövriyyəyə R.Çeyzin “Mif axtarırları”,N.Frayın Tənqidin anatomiyası” kimi əsərlər daxil etdi ki,bunlarda da yalnız mif mətnləri, mifoloji obrazlar deyil, arxaik təfəkkürdə yer alan inisiyasiya mərasimləri də aparıcı xətt olmuşdu.

XX əsr həm də mifin ilkin mahiyyətinin bir qədər arxa plana keçməsi, polemik xarakterinin ağırlıq qazanması ilə fərqlilik qazandı.

Yeni dünyanın irəli sürdüyü şərtlər daxilində mif mahiyyəti etibarlı ilə dəyişmədi, forma olaraq fərqlilik qazandı. Tarix təkərrürdən ibarətdir fikri bu baxımdan mifin təbiəti ilə cox uyum saxlayır.

Zəngin Şərq ədəbiyyatının tərkib hissəsi olan Azərbaycan ədəbiyyatı da bu baxımdan mifoloji təfəkkürdən gələn motiv,obraz və süjetlərlə zəngindir. Klassik ədəbiyyat nümunələrindən tutmuş yeni dövrün ədəbiyyatına qədər ki bu uzun yolda bədii mətninin mövzu və problemləri müxtəlif ideoloji təsirlərə məruz qalsa da, daxili və çoxqatlı özəlliklərini qoruya bildi. Mifin özünüqoruma və bərpa etmə səriştəsi milli

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ədəbiyyatların altqatdakı ənənəyə bağlılıq və onu nəsillərə ötürə bilmək funksiyası idi. Bu mənada bədii mətn hər hansı ideoloji və məhəlli xarakterindən asılı olmayaraq onu yaradan etnosun özəlliklərini daşıya bilmək xüsusiyyəti ilə seçilir.

“Bir toplumun mitoslarını saptamak nispeten kolaydır. Bunu için o toplumun efsanelerine, gazetelerine ve kitaplarına bakılır ve bunlardan topluluğun hangi temalarının mitolojik olduğu saptanır. Bir de toplumda etkin bazı sembol kümeleşmeleri vardır ki, topluluğu mitostan daha kapsamlı bir şekilde belirler, fakat saptanmaları çok daha zordur. Bunlar toplumun tarih içinde işlenmiş, toplumun tümüne mal olmuş ve kurumlar yoluyla devam ettirilen “kültür kodları”dır” (Uzun 2007: 724).

Yeni dünyanın yaratdığı yeni ədəbi nümunələr içərisində Azərbaycan ədəbiyyatının da özünəməxsus yeri var. Xüsusən XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı T.Məmmədin də qeyd etdiyi kimi, “yalnız bir istiqaməti təmsil etmir, o çoxözlü və çoxcəryanlı bir ədəbiyyat olduğu üçün hər bir istiqamətin formalaşmasında tekst-kontekst əlaqələri ayrıca nəzərə alınmalıdır” (Məmməd 2010: 11)

Tədqiqatçı haqlı olaraq bədii mətni hakim ideoloji metodun çərçivəsindən daha geniş sferaya çıxarır və materialı yalnızca qərb ədəbiyyatşünaslığının deyil, həm də mənsub olduğu ənənə və mədəniyyətin arealın içərisində öyrənməyi vacib hesab edir, “yeniin strukturunda əskinin varlığının təsdiqi sabit elementlərin genetik rolunu üzə çıxarır ki, bu da millətin inqilabi yolla özündən uzaqlaşması qənaəti ilə tərs gəlir”(Məmməd 2010: 12).

Mifin bədii mətnin içərisində varlığını element, obraz, süjet kimi saxlamaq bacarığı da zənnimizcə, həmin sabit elementlər hesabına baş verir.

Ümumşərq ədəbiyyatının tərkib hissəsinə aid olan Azərbaycan ədəbiyyatı XIX əsrin ortalarından etibarən yeni mərhələyə daxil oldu. Bu mərhələ həm klassik kanonların mühafizəsi, həm də yeni janr və mövzuların gəlişi ilə fərqlilik qazanır. Bədii ədəbiyyatın qəhrəman və ideyalar aləmi yeni rakursdan təqdim edilir. Bu təzadların fonunda istər xalq yaradıcılığında, istər klassik və yeni ədəbiyyatda rastlaşdığımız dərviş obrazları da keçirdikləri dəyişimlə diqqət mərkəzinə gəlir.

Daha çox təriqət ədəbiyyatının əsas obrazlarından sayılan dərvişlər yeni ədəbiyyatda öz əvvəlki mövqeyini qoruya bilmədi. Bu bir tərəfdən dərvişlərə aid missiyanın sonlanması və ya yeni ədəbiyyatın qəhrəmanı ola bilməyəcəyi ilə də şərtlənir. Pozitivist ədəbiyyat könülə, ruha deyil, əqlə kökləndiyindən dərvişlik də öz ilkin funksiya və yerini itirirdi. Dərviş obrazı XIX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatındakı dəyişilmə aktını M.F.Axundzadənin “Molla İbrahimxəlil kimyəgər” və “Hekayəti – müsyo Jordan, həkiminəbatat və dərviş Məstəli şah, caduküni-məşhur” dramlarından başlayır. Həm dərviş Abbas, həm də dərviş Məstəli şah yalnız zahiri görünüşü və müəyyən rituallarla arxaik kökləri olan dərvişləri xatırladır. Yeni dünyanın Müsyo Jordani ilə əks qütblərdə dayanan dərviş Məstəli şah əslində Şərqin XIX əsrdəki timsalıdır. Məstəli şah təsəvvüf dərvişlərinin seyr və kəramətindən yox, müasiri olduğu cəmiyyətin sosial çarəsizliyindən istifadə edir. “Meydanlarda və bazarlarda camaatın diqqətini dərvişlər uzun müddət cəlb etmişdir. Onlar əvvəlcə yalnız Əli xəlifəni və onun nəvə-nəticələrini tərifləyirdilər, sonralar isə imamların, padşahların, əfsanəvi və i.ə. həyatından müxtəlif uydurmalar söyləyərək öz peşələrinin hüdudlarını genişləndirmişlər” (Haqverdiyev 1971: 417).

Müxtəlif səpkili dərviş obrazları ilə Ə.haqverdiyev, N.Vəzirov, H.Cavid, XX əsrin 60-cı illərində E. Əfəndiyev, M.Süleymanlı, ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatında K.Abdullanın yaradıcılığında rast gəlirik. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir Azərbaycan ədəbiyyatında dərviş obrazları ilkin funksiyalarına daha yaxın cizgilərlə işlənmişdir. Bu baxımdan M.Süleymanlının “Yel Əhmədin bəyliyi” povestində mifik obrazlar sistemi bədii mətnin bütün strukturunu əhatə edir.

“M.Kaşğari “Yel” sözünün “cin, cin vurmaşı”, yenə həmin kökdən gələn “yelvi” məfhumunun isə “ovsun, sehir ” anlamlarında işləndiyini qeyd edir” (Bəydili 2003: 394). “Türk mifoloji sözlüyü”nün müəllifinə görə, “yel” məfhumun “Al” kökü ilə bağlılığı vardır. Povestin qəhrəmanı Yel Əhməd və onun atası Yel Həmidin adlarındakı yel birləşməsi bu məqamda aydınlıq qazanır. Digər tərəfdən maraq doğuran cəhətlərdən biri də Yel Həmid və Yel Əhmədin qadınlarının da hal, sarı qızla bağlı cizgilərə sahib olmasıdır. Mifik əsaslı obrazların bir sistem kimi düzülüşü bədii mətnə sxematiklik gətirsə də, müəllif mifin təbiətindən irəli gələn harmonik bağlılıq yarada bilmişdir. Əsərin əsas xətti yalnız Yel Əhməd üzərində qurulmur. Yel Əhmədin dədə-babasının “dan əppəyini Qaradağda, günortasını Aladağda yeməsi, anasının Hal qızı olması,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Sarıca Sarı qızının bu tayfaya gəlin gəlməsi bir nizam ətrafında dövr edir. Əsərin proloqunda İ. Nəsiminin “Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfə eylə...” yel nəslinin alın yazısıdır. Kəndin bir yerə yığılıb bir adam olan camaatı isə bu missiyanı belə aydınlaşdırır: “Köklərinə yel deyirdilər. Oğlan uşaqlarının beş yaşmıcan ayaqlarına kəpənək tozu sürtüb böyüdükdülər ki, bərk getsinlər. Ulu babaları saqqallarını kəsövlə ütüb qırxdığından üzləri göyə çalırmiş. Üstlərində dəmir gəzdirməmişlər” (Süleymanlı 1984: 236).

Yuxarıda yel sözünün al, hal məfumu ilə bağlı olması haqqında irəli sürülən fikir bədii mətnə də öz təsdiqini tapmış olur. Mifik təfəkkürə görə, hal arvadı, Albastı deyilən varlıqlar dəmirdən qorxarmışlar, daha daqiq desək, üzərində dəmir bıçaq, sancaq gəzdirən hal, al arvadı bir yerə bağlı qalarmış. Yel tayfasının da dəmir gəzdirməməsinin səbəbi bu idi. Mətnə xalqın mifik təfəkkürü və Şərqdə mistik xarakteri ilə seçilən dərvişlik məqamı eyni müstəviyə gətirilir. Yel Əhmədin atası Yel Həmid bu birliyin mətindəki daşıyıcısıdır. Mətnəki ona görə ki, əsər daxilində dərviş obrazını transformasiyası baş verir. Yel Həmidin babaları üzlərini kəsövlə qırxardılar, o “mən qırxa bilmirəm, üzüm yanır” – deyir, amma hələ babalarından qalma qəzəlləri oxuyur, Aran camaatı ona dərviş, öz həmkəndliləri “cinni” deyirdilər.

Yel Əhməd isə əlaqələrin kəsilmə nöqtəsidir, onda tərkidünyalıqdan əlamət yoxdur, maddi olana maraqlıdır. Məzə Möyləni də hiçqırığa salan bəlkə də budur: “Möylə kəndin bilmədiyini çox işləri bildiyi üçün Əhmədin qaçaçağına inanmadı, hiçqıra-hiçqıra :

- Pulu var onun, - dedi, - pulun qoyub getməz”.

Məzə Möylə Yel Əhmədin dədə-babasının yol ilə getməyəcəyinin işarətini verirdi. Halbuki Yel Həmidin “ardınca at getmirdi, hürkürdü”. Bu məqam M.Kaşğari lüğətindəki anlamla bütünləşirsə də, sufi ordeninə mənsub dərvişin mahiyyəti ilə tamlıq qazanmır. Aran camaatına meyxana quran “Yel Həmid oxudu-oxudu, birdən havalandı, yellənib ortaya çıxdı, gözlərini yumub başladı oynamağa... bir xeyli ayaqlarını yerə döyə - döyə çırpındı. Samovarin dibinə çöküb lüləsini açdı, su qaynaya-qaynaya əlini-tüzünü yudu” (Süleymanlı 1984: 241). Bu cəzb olma aktının həyata keçməsi idi ki, Həmid “gözünün qabağında bir cüt yalın ayaqla od alıb qızarmış sobanın üstündə oynayan” atasını görür. Yel nəslinin sirri-sehri Yel Əhmədin doğuluşundan da yan keçmir: “Ağızdan – ağıza, qapıdan – qapıya, bacadan-bacaya kəndə hay düşdü ki, bəs Yel arvadının qarnına gündüz kəpənək qonmuşdu, axşam da doğdu (Süleymanlı 1984: 246).

M. Süleymanlı “Əhməd harda deyirdilər, orda mil kimi durub, ağzı tərsinə, burnu tərsinə, gülməyi tərsinə, baxmağı tərsinə kəndin camaatına baxırdı” (Süleymanlı 1984: 248) – deyəndə zənnimizcə, bir yerə yığılıb bir adam olmağı, bəzən də birağız olmağı bacaran bu dağ kəndinin obrazını bilavasitə şəx qüvvələrlə, xtonik zona ilə bağlayır. Müəllif xalq demonologiyasında yer alan Al, Hal ana obrazı ilə yaxından səsleşən tərsinlik motivindən bəhrələnilir və bu toplumun Yel Həmid və Yel Əhmədi gülüş obyektinə çevirməsində də vahid kompozisiyadan kənara çıxmır. Gülüşün təbiətindəki magik ambivalentlik mətnə yalnız Yel Həmid, Yel Əhməd ətrafında deyil, Məzə Möylə və dağ kəndinin bütün sakinləri arasında dövr edir. Gülüşün magik xarakterindəki işıq, doğum-artım aktı bədii mətnə bərabər paylanır. Yel Həmid haqqında lətifəni Məzə Möylə yox, onun arvadı qurub-qoşur, ağızdan-ağıza düşən bu lətifə yel Həmidin sonunu hazırlasa da, gülüş aktı yaradır.

Aranda dərviş kimi tanınan Yel Həmidin öz obasında gülüş hədəfinə çevrilməsi bədii mətnin vahid strukturdan kənara çıxması deyil, əksinə obrazın arxaik kökləri ilə bağlılığının göstəricisidir. “Komik fiqurlardan hər hansı birinin mənşəyini araşdırdıqda istər-istəməz o dünyaya məxsus qeyri-adi varlıqlara gedib çıxırıq. O varlıqlara ki, funksiyası həm qurub-yaratmaq, həm də dağıtmaqdır. O varlıqlara ki, həm həyatın, həm də ölümün simvoludur. Mənşəcə bu cür qeyri-adi varlıqlara bağlı olan komik ikili təbiəti ətraf adamlarla qarşılaşmanın özünəməxsus formasını meydana çıxarır (İmanov 2005: 77). Yel Həmid məhz gülüş hədəfinə çevrildikdən sonra öz statusunu itirir, Dağ kəndi artıq Yel Əhmədlə ovunur, onun haqqında yeni nağıllar qoşur. Camaatın bütünləşib “bir adam olmağı” bacardığı dağ kəndində Məzə Möylə və arvadının Yel Həmid və onun ailəsinə qarşı gizli münəqişəsi daha qabarıqdır. Qarşıdurmanın açıq olduğu bu müstəvidə Məzə Möylənin və arvadının əsl mahiyyəti elə “məzə” ətrafında qurulur. Ümumiyyətlə, müəllif mətnə ad və rəng simvolikasından geniş istifadə edir, obrazın mahiyyətini adıyla bütünləşdirir. (Məzə Möylə, Ağ Molla, Qara Qazi, ərəbcədə eyni kökdən olan Həmid və Əhməd, Sarıca Sarıqızı). Yel Əhmədin Əhməd bəyə dönüşü “məzə” obyektini əks istiqamətə - Məzə Möyləyə çevirir. (Mətnə əsas çevrilmələrdən biri Yel Əhmədlə bağlıdır. Atasının libasında kənddən gedən Əhməd dönüşdə “dərviş cildini dəyişdi” (Süleymanlı 1984: 262), yeni statusa keçdi. “Babaları cibində dəmir gəzdirməmiş” Əhməd isə dəmirdən yol çəkirmiş. Bu məqamda

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

obrazın arxaik kökləri ilə əlaqəsi kəsilir, Yel Əhmədin bəyliyi elə burdan başlanır). Möylənin hıçqırığı içindəkilərin, deyə bilmədiklərinin səsinə dönüb, onu kəndin məzə qaynağı edir. Dərdinin dərmanı da aldanmaq olan Möylə Yel Həmid kimi kəndin məsxərəsinə çevrilir.

Povestdə yel tayfasının qoca qarısı və kəpənək arxetiplərindən istifadə olunur. “Bunların bir nənəsi olub havaxtsa, oğlan uşaqlarını kəpənək tozuynan mayalayarmış” (Süleymanlı 1984: 246). Yel tayfasının tarixi isə “yerdən-göydən çox kəpənəklə bağlıydı”. Kəpənək arxetipi XX əsr ədəbiyyatında və ümumiyyətlə incəsənətin müxtəlif sahələrində müraciət olunan obrazlardandır. Obrazın Şərq və Qərb mədəniyyətində bir çox hallarda eynilik daşıyan mahiyyəti yenidən doğuluşun, ölümsüzlüyün, Şamanizmdə isə rəngindən asılı olaraq, üzüntü, xəstəlik, saf ruhun daşıyıcısı olması mifopoetik fiqurları araşdıran tədqiqatçıların diqqətindən qaçmamışdır. Türk tədqiqatçılarından Y.Kalafat yazır ki, Bolqarıstan və Anadolu türklərində mutlu ruhların bədəni kələbək olaraq tərk etməsinə inanılır, bu kəpənəklə bağlı xalq təfəkküründə yer almış inanışlardandır (Kalafat 2013).

“Yel Əhmədin bəyliyi” povestində müəllif kəpənək arxetipindən istifadə edərkən yel Həmid və onun tayfasının taleyinin kəpənəklə bağlılığının çox qədim olmasına işarə edir. Yel Həmidin sürətli yerışı, cəzb olması, atın onu görəndə hürkməsi və s. bu kimi detallar birləşəndə obrazın mahiyyəti aydınlaşır. Kəpənək mifik təfəkkürdə ruhun, ölümsüzlüyün, yenidəndə doğuluşun, dönmərgəlik və transformasiyanın özüdür. Yel Həmidin tayfasının fərqli cizgisinə çevrilən kəpənəklər nəslin bu günü ilə dünəni arasında əlaqə yaradır. Mifoloji təfəkkürdə kəpənək Ulu Ana kompleksinin simvoludur. Yel Əhməd də babalarının və atasının yeni dövrə transformasiya olmuş müasir variantıdır. Onları birə-bir təkrar etmir, amma atalarının dediyi qəzəlləri dodaqaltı zümzümə edir.

Bədii mətində mifoloji əsaslı obrazları bir –bir nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, onların hamısı Ulu Ana kompleksinin müxtəlif transformasiyalarından başqa bir şey deyil. Yel Həmidin adındakı yel ayamasından tutmuş daşdığı bütün fərqli funksiyalara və ailəsinin də (üzünün bir tərəfi gülüb, bir tərəfi ağlayan arvadı, kipriyinəcən sari qarının tayfasından olan gəlini Sarıca) məlum atributları Ulu Ana kompleksi ilə bütünləşir. Müəllif dərviş obrazının mistik mahiyyətini mifoloji qatlarla bağlılıqda təsvir etdiyi əsərdə xalq təfəkküründə yer almış mifoloji mətnlərin strukturundan bəhrələnir. Belə ki, əsərdəki cümlələrin informasiya daşıyıcılığının yüksək olması povestə bədii mətndən fərqli xüsusiyyətlər gətirir. Müəllif öz dəsti-xəttinə sadıq qalaraq, yenə bədii mətnə zaman və məkan konkretliyi vermir, Yel Əhmədin dəmir yol tikintisində işləməsi ilə başlanan dəyişimi, onun növbəti yolunu Arana yox, əks tərəfə istiqamətləndirir. Burada tarixin iştirakı dəmir yolunun çəkilişi ilə bağlıdır. Yolların haçalandığı məqamda Yel Əhməd və onun tayfasının hekayəsi bitirdi, ruhlar aləmi ilə olan bağlılıq sona yetirdi, əvəzində faytonlu, şlyapalı yeni zaman gəldi və Möylənin –“ Bu o getməkdən döyül, ” – ifadəsi ilə bir dağ kəndi gələcəyə boylandı, Yel Həmid və babalarının ruhundan uzaq və fərqli bir gələcəyə...

ƏDƏBİYYAT

ABDULLAYEV K (1981). Müəllif-əsər-oxucu. Bakı. Yazıçı.

BÖYDİLİ, Cəlal (2003). Türk mifoloji sözlüyü. Bakı.

HAQVERDİYEV, Əbdürrəhim Bəy (1971). Seçilmiş əsərləri. C. 2. Bakı.

İÇLİ, Ahmet (2012). “Yaratılışın öyküsü olaraq mevlid: mevlid ve mitoloji ilişkisi / Mevlid, A Story Of Creation: Relationship of Mevlid and Mythology”. *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 7/3, Summer 2012, [www.turkishstudies.net](http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3535), Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3535>, p.1499-1516.

İMANOV, Muxtar (2005). Gülüşün arxaik kökləri. Bakı.

KALAFAT, Yaşar (2013). Türk költürlü halklarda hayvanlarla ilgili inanclar.

MƏMMƏD, Tahirə (2010). XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, Aspoliqraf.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

UZUN, Gülsine (2007). "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Yaratılış ve Türeyiş Sembolizmi / Symbolism Of Creating And Springing Up In Cengiz Aytmatov's Works", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 2/2 Spring 2007. www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.103>, p. 723-735.

SÜLEYMANLI, Mövlud (1984). *Köç*. Bakı. Yazıçı.

Лотман Ю.М. Избранные статьи. Т.1. Статьи по семиотике и типология культуры. Таллин, 1992.

Земсков В.Б. Латиноамериканский литературный процесс XVI-XX вв. Некоторые теоретические аспекты./ [http ;//www/ilaran.ru/](http://www.ilaran.ru/).

Мелетинский Е.М. Мифологические теории XX в.на Западе.[http:// cultura.niv.ru./dos/cultura/ensiklopediya –xx vek/347.htm](http://cultura.niv.ru./dos/cultura/ensiklopediya-xx-vek/347.htm).

Старобинский Ж. «мифы» и «мифология» в XVII-XVIII веках.//Поезия и знания: История литературы и культуры.т.1. М., 2002, с.85.

Элиаде М. Аспекты мифа. Пере.с.фр.- М., 1996. 240 с.

Шеллинг Ф.В. Введение в философию мифологии. Соч. 2 т. – М., с. 214.

KAMER, BURÇLAR VE MENZİLLERLE İLİŞKİSİ HAKKINDA İKİ RİSALE*

*Fatma BÜYÜKKARCI YILMAZ***

ÖZET

Yeryüzünde meydana gelen olayların, gök cisimlerinin özellikleri ve hareketleri ile ilgili olduğu prensibi üzerine kurulu astroloji bilimi, İslâm literatüründe *ilm-i nücûm*, *ilm-i ahkâm-ı nücûm*, *ilmü't-tencîm* gibi isimlerle anılır. İlm-i ahkâm-ı nücûmun temeli sayılan yedi gezegen, (seyyâre) Kamer'e (Ay'a) olan uzaklıklarına göre Zuhâl (Satürn), Müşteri (Jüpiter), Mirrih (Merih), Şems (Güneş), Zühre (Venüs), Utarid (Merkür) şeklinde sıralanır.

Arapların çölde yaptıkları gözlemlere göre Kamer, felekleri yirmi sekiz gecede kateder. Kamer'in, her gece bulunduğu bu yerlere göre tespit edilmiş yirmi sekiz menzili vardır. Bu yirmi sekiz menzil sırasıyla şunlardır: Şerateyn, Butayn, Süreyya, Deberân, Hek'a, Hen'a, Zirâ', Nesre, Tarfe, Cebhe, Zübre, Sarfe, Avvâ, Simâk, Gafr, Zubânâ, İklîl, Kalb, Şevle, Ne'âyim, Belde, Sa'd-ı zâbih, Sa'd-ı Bulâ', Sa'dü's-su'ûd, Sa'dü'l-ahbiye, Ferg-i evvel, Ferg-i sâni ve Rişâ. Bu menzillerin kimi uğurlu, kimi uğursuz olarak nitelendirilmiş, buna göre her menzilde yapılması gereken işler tespit edilmiş ve bu konuda pek çok kitap yazılmıştır. Yazma kütüphanelerinde bu konuda, çoğunun yazarı belli olmayan, büyük kısmı muhtasaran tercüme edilmiş pek çok risale bulunmaktadır. İşte bunlardan biri manzum, biri mensur iki örnek İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde yer alır. Bu iki risalenin de yazarı belli değildir. Dilleri oldukça sade ve rahat anlaşılabilir bu iki risale, birbirlerini tamamlar niteliktedir. Bu yazıda bu iki eserin tanıtılması amaçlanmıştır.

Bu iki risaleden ilki, *Şerh-i dânisten-i sülûk-i Kamer*, 70 beyitten oluşur. Konusu Kamer'in burçlara göre ahkâmı hakkındadır. *Şerh-i menâzilü'l-Kamer* adlı risale ise, Kamer'in burçlara ve menzillere göre ahkâmı hakkındadır. Giriş kısmında verilen bilgilere göre; bu ilimle uğraşanlar Kamer'e çok önem vermişlerdir, işlerini Kamer'in menzillerine göre yapmışlar ve isteklerine ulaşmışlardır. Bu binlerce kez tecrübe edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: astroloji, ilm-i nücûm, Kamer

TWO TREATISES ABOUT KAMER, ITS RELATIONSHIP WITH ASTROLOGICAL SIGNS AND DWELLINGS OF KAMER

ABSTRACT

Astrology is founded on the principle that the events on earth are connected with the characteristics and movements of planets. It is called *ilm-i nücûm*, *ilm-i ahkâm-ı nücûm*, *ilmü't-tencîm* in Islamic literature. The seven

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
El-mek: yilmazfa@boun.edu.tr

planets, the main factor of ilm-i ahkâm-ı nücûm are Zuhâl (Saturn), Mûşteri (Jupiter), Mirrih (Mars), Şems (Sun), Zühre (Venus), Utarid (Mercury).

According to the observations made by Arabs in desert, it is observed that the moon travels over the seven heavens in twenty eight nights and it has twenty eight dwellings. These dwellings are Şerateyn, Butayn, Süreyya, Deberân, Hek'a, Hen'a, Zirâ', Nesre, Tarfe, Cebhe, Zühre, Sarfe, Avvâ, Simâk, Gafr, Zubânâ, İklil, Kalb, Şevle, Ne'âyim, Belde, Sa'd-ı zâbih, Sa'd-ı Bulâ', Sa'dü's-su'ûd, Sa'dü'l-ahbiye, Ferg-i evvel, Ferg-i sâni and Rişâ. Some of them are fortuitous and some of them are evil. A lot books or treatises were written on this subject in Islamic area. There a lot of treatises in the libraries, the writer of some of them are unknown, some of them are translated briefly. The two of them are in the Library of İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, one is written in verse and the other is in prose. Their languages are simple and clear. They complement each other in terms of the subject. In this article this two treatises will be introduced.

Şerh-i dânisten-i sülûk-i Kamer consists of 70 verses. It deals with "ahkâm" of Kamer, concerned with astrological signs. Şerh-i menâzilü'l-Kamer deals with "ahkâm" of Kamer, concerned with astrological signs and dwellings of Kamer. According to the information given in the introduction, Kamer has of prime importance in this science. This was tested a thousand times.

Key Words: astrology, ilm-i nücûm, Kamer (moon)

Yeryüzünde meydana gelen olayların, gök cisimlerinin özellikleri ve hareketleri ile ilgili olduğu prensibi üzerine kurulu olan astroloji bilimi, İslâm literatüründe *ilm-i nücûm*, *ilm-i ahkâm-ı nücûm*, *ilmü't-tencîm* gibi isimlerle anılır. Her insan, hayvan, bitki ve maden gök cisimlerinin etkisi altındadır. Gök cisimlerinin etkisi, her birinin kendi özellikleri, dünya ve diğer yıldızlara göre olan konumlarına göre değişir; bunları bilmek ve bunlardan hüküm çıkarmaksa müneccimin görevidir. Astroloji, sultanların saraylarında olduğu gibi halk arasında da yaygınlaşmış, özellikle hüküm çıkarmakla ilgili kısımlar pek çok kitapta ele alınmıştır.

İlm-i ahkâm-ı nücûm'un temeli olan yedi gezegen (seyyâre) Kamer'e (Ay'a) olan uzaklıklarına göre, Zuhâl (Satürn), Mûşteri (Jüpiter), Mirrih (Merih), Şems (Güneş), Zühre (Venüs), Utarid (Merkür) şeklinde sıralanır. Bu yıldızların belirli özellikleri vardır: Zuhâl naHS-ı ekber, Mûşteri sa'd-ı ekber, Mirrih naHS-i asgar, Zühre sa'd-i asgar, Utarid debîr-i semâ, Şems neyyir-i a'zam, Kamer neyyir-i asgardır. Şems'i gezegenler arasında sultan-ı cihan kabul eden müneccimlere göre diğer gezegenlerin, sultanın mahiyetinde görevleri vardır. Buna göre Kamer veziri, Zühre çalgıcısı, Mûşteri kadısı, Utarid kâtibi, Zuhâl hazinedarı ve Mirrih seraskeridir.

Şems'in dönencesi burç denen on iki kısma ayrılmış, her kısımdaki sabit yıldızlar ise durum ve şekillerine göre isim almışlardır. Bunlar Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Seretan (Yengeç), Esed (Aslan), Sünbüle (Başak), Mizan (Terazi), Akreb (Akrep), Kavs (Yay), Cedy (Oğlak), Delv (Kova) ve Hût (Balık) burçlarıdır.

Arapların çölde yaptıkları gözlemlere göre Kamer, felekleri yirmi sekiz gecede kateder. Kamer'in, her gece bulunduğu yere göre tespit edilmiş yirmi sekiz menzili vardır. Bu yirmi sekiz menzil sırasıyla şunlardır: Şerateyn, Butayn, Süreyya, Deberân, Hek'a, Hen'a, Zirâ', Nesre, Tarfe, Cebhe, Zühre, Sarfe, Avvâ, Simâk, Gafr, Zubânâ, İklil, Kalb, Şevle, Ne'âyim, Belde, Sa'd-ı zâbih, Sa'd-ı Bulâ', Sa'dü's-su'ûd, Sa'dü'l-ahbiye, Ferg-i evvel, Ferg-i sâni ve Rişâ. Bu menzillerin kimi uğurlu, kimi uğursuz olarak nitelendirilmiş, buna göre her menzilde yapılması gereken işler tespit edilmiş ve bu konuda pek çok kitap yazılmıştır.¹

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 2. bs., Remzi, İstanbul 1970, s. 40-109; Fatma Büyükkarcı, *Firdevsî-i Tavîl ve Da'vet-nâme'si*, Harvard Üniversitesi, Yakın Doğu Araştırmaları ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge Mass. 1995, s. 17-43; Tevfik Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

Yazma kütüphanelerinde bu konuda, çoğunun yazarı belli olmayan, büyük kısmı muhtasaran tercüme edilmiş pek çok risale bulunmaktadır. İşte bunlardan biri manzum (ŞR 43/4), biri mensur (ŞR 337/6) olan iki örnek İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde (İAE) yer alır. Bu yazıda bu iki eserin tanıtılması amaçlanmıştır.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü ŞR 43 numarada kayıtlı, 65 yapraklı yazmanın ölçüleri 202 x 155 mm., 145 x 70 mm.'dir. İçinde dört risale barındıran bu yazmada, ilk üç risalede satır sayısı 19, bu risalede 23'tür. İlk risale talik, diğerleri nesih hatla yazılmıştır. Başlıklar, bazı kelimeler ve derkenardaki notlar kısmen kırmızı mürekkepledir. Kâğıdı, açık krem, orta kalın, aharlı, su yollu, kuş filigranlı, mistarlıdır. Yaprak kenarlarında su lekeleri, son yapraklarda üstte kurt yenikleri vardır. Eser reddadelidir. Mukavva üzerine sırtı siyah bez, kapak kenarları kahverengi deri, kapak yüzleri çehar-gûşe ebru ciltlidir. Başta sarı koruyucu yaprak vardır. Ön kapağın iç yüzünde Arap harfleriyle matbu "Mu'allime hanımlara ve mu'allim beylere" yazılı bir kâğıt yapıştırılmıştır. 1a'da İAE kaşesi ve eser numarası kayıtlıdır.

Bu yazmanın ilk risalesi *Mesnevî-i ma'nevî'den parçalar*, 1a-5b arasındadır. Cevrî İbrâhîm Çelebi'nin (ö. 1065/1654) *Hall-i tahkikât* adlı 415 beyitlik terki-bendi ikinci risaledir ve 6a-16a arasındadır. Bu terki-bend, *Mesnevî-i ma'nevî*'nin ilk on sekiz beytine ve eserden seçilen kırk beytin her birine beşer beyit eklenerek oluşturulmuş bir şerhtir. Üçüncü risale 62a-65b arasındadır. Yine Cevrî İbrâhîm Çelebi'nin 366 beyitlik *'Aynü'l-füyûz* adlı, Yûsuf Sineçâk Dede'nin *Mesnevî*'den bir anlam bütünlüğü içinde seçtiği ve *Cezîre-i Mesnevî* adını verdiği Farsça eserinin manzum şerhidir (vezni fâilâtün fâilâtün fâilün). Şerh, her beyte beş beyit ilave edilerek oluşturulmuştur. Dördüncü risale, *Şerh-i dânisten-i sülûk-i Kamer*'dir.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü ŞR 337 numarada kayıtlı, altı risale içeren ve 101 yapraklı yazmanın ölçüleri 238 x 150 mm., 170 x 85 mm.'dir. 23 satırlıdır, nesihle yazılmıştır. Fasil başları ve bazı kelimeler kırmızı mürekkeple, vakfeler altın yaldızladır. Kâğıdı krem, orta kalın, aharlı, mistarlıdır. Eser reddadelidir. Yapraklar siyah mürekkeple tahrirli, altın yaldız cetvellidir. Tüm yapraklarda derkenar için siyah mürekkeple tahrirlenmiş altın yaldız cetvel hazırlanmıştır. İlk risalede bu cetveller boştur. Yaprakların "a" yüzünde kırmızı kalemle 281'den başlayan Hindî rakamlar yer alır. Bu da bu eserin başka bir ciltten ayrılarak yeni bir cilt haline sokulduğunu göstermektedir. Mukavva üzerine sırtı kahverengi deri, kapak yüzleri mavi ve yaldızlı desenli kâğıt ciltlidir. Bir sarı, dört krem renkli koruyucu yapraklıdır. Son risaledeki kayda göre (96a) 1725'te (tarih miladi olarak verilmiştir) istinsah edilmiştir.

Astroloji-astronomi ve gizli ilimler konulu risaleler içeren bu yazmada ilk olarak (1a-16b) Ahmed-i Dâ'î'nin (ö. 824/1421'den sonra) *Tercüme-i Sî fasl* veya *Risâle-i Sî fasl* adlı eseri yer alır. Hoca Nasîreddîn-i Tûsî (597-672/1201-1274)'nin *Sî fasl* adlı, otuz fasıldan oluşan Farsça eserinin tercümesidir. Yazmadaki ikinci risale (17a-26a), *Tesâkîn-i selâse-i Hazret-i Dânyâl* adlı bir remil risalesidir. Üçüncüsü (26b-65b), yine aynı konudaki *Risâle-i latîfe fî 'ilmi'r-reml* adlı risaledir. Ardından Müşteri ve Zuhâl yıldızlarının kıranatı ve ahkâmı hakkındaki *Risâle fî kırânâtı'l-kevkebeyni'l-'ulviyyeyn ve hümâ Zuhâl ve Müşterî* adlı risale gelir (66a-73a). Beşincisi de *Ahkâm risâlesi*'dir (73b-86b). Son risale ise (87a-101b) *Şerh-i menâzilü'l-Kamer*'dir.

Nûshalarını tanıttığımız bu iki risalenin de yazarı belli değildir. Manzum metinde (ŞR 43/4) risalenin yazılışı ile ilgili hiçbir bilgi yoktur. Mensur metinde (ŞR 337/6), 88a'da eserin yazılışı hakkında şu bilgiler vardır: Mütercim, Magrib diyarında on beş sene bir üstad hizmetinde bulunmuştur. Hizmetinden memnun olan üstad, bir gün onu çağırarak, kendisinden yadigar kalması için ona bir ilim, ilm-i nücümü öğretmek istediğini belirtmiştir. İlm-i nücüm demek, Kamer demektir; vefk, sihir gibi ilimlerde Kamer'in menzilleri iyi bilinmelidir, diyerek bu ilimde Kamer hakkındaki bilgilerin önemini vurgulamıştır. Mütercim de bu bilgileri yazıp Arapça'dan Türkçe'ye "tercüme" ettiğini, böylece bu ilimle uğraşanların kendisini hayır dua ile yad edeceklerini, kendisine Fatiha okuyacaklarını belirtir.

Bu iki risaleden ilki, *Şerh-i dânisten-i sülûk-i Kamer* (ŞR 43/4), 70 beyitten oluşur. Feilâtün mefâilün feilün veznindedir. Bu yazmadaki diğer eserlerde olduğu gibi eser her yaprakta ve derkenarda devam eder. Konusu ise Kamer'in burçlara göre ahkâmı hakkındadır. "Nakl-i ahkâm-ı mâh der Hamelest" başlığıyla Hamel (Koç) burcundan başlayıp sırayla on iki burçla ilgili ahkâm beşer beyit halinde verilir. Bu

Ansiklopedisi, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s. 124-26; Tevfik Fehd, "İlm-i Felek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s. 126-29.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

on iki burç sırasıyla şunlardır: Hamel, Sevr, Cevza, Seretan, Esed, Sünbüle, Mizan, Akreb, Kavs, Cedy, Delv, Hut. Birkaç örnek verelim:

Kamer Hamel burcundayken yola çıkmak, ulu kişilerin yüzünü görmek ve isteğini söylemek, yeni elbise biçmek ve giymek mübarektir. Kamer Cevza burcuna geldiğinde nikâhlanmak, tırnak kesmek, kan aldirmek iyi değildir. Kamer Seretan burcundayken karada ve denizde sefer etmek iyidir, nikâhlanmak, kan aldirmek iyi değildir. Kamer Mizan burcundayken yemek içmek, dostlarla sohbet etmek, çeng ve rebab dinlemek iyidir. Kamer Akreb burcundayken düşmanla savaşan, yener. Kamer Kavs burcundayken istenilen ilme başlamak iyidir, alışveriş yapmak, tohum ekmek, traş olmak iyi değildir. Kamer Cedy burcundayken ekâbirden hacet istemek, nikâhlanmak iyi değildir. Kamer Delv burcundayken bahçe işleriyle uğraşmak iyidir. Kamer Hut burcundayken halkı ziyafete davet etmek iyidir, kan aldirmek, hamama gitmek iyi değildir.

Şerh-i menâzilü'l-Kamer (ŞR 337/6) adlı risale ise, Kamer'in burçlara ve menzillere göre ahkâmı hakkındadır. Giriş kısmında verilen bilgilere göre; bu ilimle uğraşanlar Kamer'e çok önem vermişler, işlerini Kamer'in menzillerinin özelliklerine göre yapmışlar ve isteklerine ulaşmışlardır. Bu binlerce kez tecrübe edilmiştir. Kamer'in her ay on iki burcu devr ettiği, her burçta iki buçuk gün durduğu ve yirmi sekiz menzilin birinde bulunduğu, bu menzillerin uğurlu olup olmamasına göre iş yapılması gerektiği anlatıldıktan sonra "Kaçan Kamer Hamel burcuna tahvil eylese", "Kaçan Kamer Sevr burcunda olsa" gibi ara konu başlıklarıyla eser devam eder. Kamer'in bulunduğu menzilin uğurlu olup olmamasına göre neleri yapmanın iyi olup nelerden kaçınmak gerektiği hakkında bilgi verilir. Örneğin Kamer uğurlu bir menzilde iken giyilen elbise rahat ettirir, ama uğursuz menzilde giyilirse rahat edilmez, hatta çabuk yıpranır. Eğer iki kişi uğurlu menzilde evlenseler aralarındaki sevgi ölüncüye kadar devam eder, fakat uğursuz menzilde evlenirlerse aralarında geçimsizlik olur.

Kamer'in uğurlu menzilleri: Şerateyn, Butayn, Süreyya, Hen'a, Zirâ', Gafr, Kalb, Na'âyim, Belde, Zâbih, Sa'd, Ahbiye, Mukaddem, Mu'ahhar, Rişâ.

Uğursuz menzilleri: Deberan, Hek'a, Tarfe, Sarfe, Avvâ, Zubânâ.

Mümtezic (karışık) menziller: Nesre, Cebhe, Debre, Avvâ, Simâk, İklil, Kalb, Şevle, Na'âyim, Bul'a.

Birkaç örnek: Kamer Hamel burcuna geldiğinde, ilk gün bulunduğu yer Şerateyn menzildir. Uğurludur. Vefk, tılsım yazmak, hatun ile muhabbet etmek, padişah karşısına çıkmak, kimya ile uğraşmak, sefer etmek, yeni elbise giymek, ata binmek, ağaç dikmek, nikâhlanmak iyidir, alışveriş, bina yapmak ve kul almak iyi değildir. Kamer'in aynı burçta ikinci gün bulunduğu yer Butayn menzildir. Uğurludur. Baht açmak, beylerle sohbet etmek, altın ve gümüş eritmek, kimya ile uğraşmak, sefer etmek, ilaç yapmak iyidir, fakat alışveriş, yeni elbise biçmek ve nikâhlanmak iyi değildir.

Gök cisimlerinin özellikleri ve etkileri hakkında bilgiler divan edebiyatı şairlerince de kullanılmıştır.² Divan edebiyatında bu ilme ait kelime ve tabirler genellikle belirli teşbih ve mecazlarla kullanılır. Örneğin Kamer, el değmemişlik, yanına yaklaşılamama, her gece görünmeme ve bir yerde karar kılmama, yüksekte bulunma ve yüzünde siyah lekeler bulunması gibi özellikleri nedeniyle sevgili ile birlikte kullanılır. Güneş ve ay, aşık ve maşuk ilişkisi içindedir. Yeni ay, yani hilal sevgilinin kaşlarına benzetilir. Şemsi seyyareler arasında sultan kabul eden eski müneccimler, diğer seyyarelere o sultanın mahiyetinde birer hizmet vermişlerdir. Buna göre Kamer veziri, Zühre çalgıcısı, Müşteri kadısı, Utarid kâtibi, Zuhul hazinedarı ve Mirrih seraskeridir. Zühre (Venüs), sazende olarak vasıflandırılır ve divan şiirinde çalgı, şarkı ile birlikte

² Hakan Yekbaş, "Zâtî Divanında Halk İnanışları", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 4/2, Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.664>, p. 1112-1116; Osmanlı'da "müneccimler, muvakkitler ve eşref saatler" hakkında bir bölüm içeren makale için bkz.: Işıl Uçman Altınışık, "Osmanlı'da Zaman-Mekân Kavrayışının Değişimi: Edebi Metinler Üzerinden Bir İrdeleme", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 7/4, Fall 2012, www.turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4091>, p. 3062-3071.

anılır. Mirrih savaşı; Müşteri parlaklığıyla ve kelime anlamından hareketle alışverişte; Zuhal en üstte olması nedeniyle bekçi, gözcü olarak anılır.³

Sonuç olarak; yazma kütüphanelerinde müstakil olsun, bir eserin içindeki bir bölüm şeklinde olsun, Kamer, burçlar ve menziller ile ilişkisi ve ahkâmı konusunda oldukça fazla eser / risale bulunmaktadır. Dilleri oldukça sade ve rahat anlaşılabilir bu iki risale ise, birbirlerini tamamlar niteliktedir. Aşağıda metinlerinin tamamı verilen bu iki risalede, Kamer'in burçlara göre ahkâmı ile yine Kamer'in burçlara ve menzillerine göre ahkâmı oldukça derli toplu olarak verilmiştir. Bu nedenle bu iki risalenin tanıtımı uygun görülmüştür.

Şerh-i Dânisten-i Sülûk-i Kamer (ŞR 43/4)

Feilâtün mefâilün feilün

- 62b Bilmek isterse ehl-i hâcet eger
Kankı burcu makâm edindi Kamer
- 2 Olsa maksûdu her ne gün bilmek
Saya eyyâm-ı şehri ol güne dek
- 3 Kıla ana bir ol kadar günü zamm
Üstüne beş aded dahı koya hem
- 4 Mevzi'-i âfitâbdan yek-bâr
Ede her burcu beş adedle şümâr
- 5 Kankısında tamâm olursa hesâb
Etmîş olur Kamer ol burcu me'âb

Be-her ân mî-kün in misâl ezber

- 6 Meselâ ayın olsa on üçü ger
Bir o denlû izâfet eyleseler
- 7 Saysa aklın yigirmi altı bulur
Beş ziyâd eyleseñ otuz bir olur
- 8 Mevzi'-i Şems o demde olsa Hamel
Beş deseñ aña cümleden evvel
- 9 Bu hesâb üzre eyleseñ ta'dâd
Bulsa gâyet o cem' olan a'dâd

³ Divan edebiyatında astrolojinin, kozmik unsurların kullanımı ile ilgili pek çok divan incelemesinde ayrı bir bölüm bulunduğu gibi, konusu sadece astroloji olan çalışmalar da vardır. Örneğin, Sabahat Deniz. "16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvanlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev'î, Yahyâ Beğ), Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1992. Ayrıca Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Meşhumlar*, 2. bs., İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1943, s. 197-217; Ömer Ferit Kâm ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı, haz. Halil Çeltik, Kültür Bakanlığı, Ankara 1998, s. 244-271; Fatma Büyükkarcı, *age*, s. 19-27.

Divan şiirinde felek ve çarhın pergel ile ilişkisi hakkında bkz. Gülay Durmaz, "Pergelin Bir Ayağı Şair, Diğer Ayağı Hayal Dünyası: Divan Şiirinde Pergel", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/9, Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4941>, p. 1253-1256.

- 10 Kurs-ı meh bî-ziyâde vü noksân
Ola mevzû‘-ı keffe-i Mîzân

Nakl-i ahkâm-ı mâh der Hamelest

- 11 Olsa burc-ı Hamel’de mâh eger
Reh-revâna mübârek ola sefer
- 12 Hem revâdır o gün süvâr olmak
Hem dahı âzim-i şikâr olmak
- 13 Hûbdur rü’yet-i cemâl-i kibâr
Taleb-i hâcete icâzet var
- 14 Câme-i nev biçip dahı geymek
Müteyemmindir etme şübhe vü şek
- 15 Tarh-ı beyt ü imâret ü kârîz
Oldu memnû‘ hem melâl-engîz

Nakl-i ahkâm-ı mâh der Sevrest

- 16 Kamer’e burc-ı Sevr olsa mahal
Olsa akd-i nikâh hûb amel
- 17 Sohbet-i zen şemîm-i ‘ûd u buhûr
Vere kalbe neşât u rûha sürûr
- 18 Gars-bestân u bâg u bey‘ ü şîrâ
Dahı tohm ekmek oldu sûd-nümâ
- 19 Lîk kasd-ı hacâmat u hammâm
Hem tırâş olmak oldu bed fercâm
- 20 Hazer et ceng ü istirâhatdan
Olma mestâne câm-ı gafletden

Nakl-i ahkâm-ı mâh der Cevzâ

- 21 Kameriñ olsa menzili Cevzâ
Rûy-ı kitâba bakmak oldu sezâ
- 22 İştirâ-yı gulâm ü câriye hem
İbtidâ-yı muhâsebât ü rakam
- 63a Ola ferruh duhûl-i şehri ü sefer
Dahı ta‘lîm-i ilm ü fenn ü hüner
- 24 Oldu câ‘iz libâs-ı nev ammâ
Kılma akd-i nikâh u tarh-ı binâ
- 25 Kat‘-ı nâhun dahı hacâmat ü fâsd
Men‘ olunmuşdur etme bunları kasd

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Nakl-i ahkâm-ı mâh der Seretân

- 26 Seretân olsa ger makâm-ı Kamer
Sûd-bahş ola berr ü bahre sefer
- 27 Şûrb-i müşhil tenâvül-i dârû
Zevk-i hammâm u râhat-ı uyhu
- 28 Nev-reh ü pâki-i ten ü a'zâ
Câme-i nev latîfdır ammâ
- 29 Olma fâsd ü hacâmata râgıb
Ki olur sıhhate maraz gâlib
- 30 Dahı akd-i nikâh u tarh-ı esâs
Câ'iz olmaz zarardan eyle hirâs

Nakl-i ahkâm-ı mâh der Esedest

- 31 Kameriñ olsa câyı burc-ı Esed
Re'y ü tedbîr ederseñ olmaya bed
- 32 Ahd ü peymân ü rü'yet-i⁴ şâhân
Taleb-i hâcet ü cedîd-i mekân
- 33 İştirâ-yı kenîzek ü çâker
Ola bi'l-cümle menfa'at-güster
- 34 Fâsd u sayd u şecâ'at ü peykâr
Bu mahalde ola münâsib-i kâr
- 35 Biçinüp giyme câme-i nev hem
Sefer etme bu demde çekme elem

Gûş kün hükm-i mâh Sünbüle-râ

- 36 Kamer'e Sünbüle olursa mesîr
Kesb ü kâr etmek ola emr-i yesîr
- 37 Sohbet-i kısmân-ı ehl-i kalem
Azîm-i ta'îm ü iştirâ-yı hadem
- 38 Câme-i nev biçilse lâyıkdır
Hem sefer hükmüne muvâfıkdır
- 39 İctinâb eyle kâr-ı zergerden
Yok yere çıkma sîm ile zerden
- 40 Etme fâsd u hacâmata ragbet
Eyle akd-i nikâhdan nefret

Nakl-i ahkâm-ı mâh der Mîzân

⁴ Yazmada "rü'yet ü" şeklinde ise de anlam açısından "rü'yet-i" şeklinde okunmuştur.

- 41 Kamer'in olsa mevzi'i Mîzân
Sûd-mend ola kâr-ı her yan
- 42 Tarab u ayş u sohbet-i ahibb
İstimâ'-ı sadâ-yı çeng ü rebâb
- 43 Kat'-ı nâhun takayyüd-i ma'cûn
Ede lutf u safâ-yı rûhu füzûn
- 44 Câme-i nev nikâh u bey' ü sefer
Bir buçuk günde olsa hep bunlar
- 45 Hûbdur lîk soñradan ammâ
Etme bir kâra ibtidâ aslâ
- 63b **Nakl-i ahkâm-ı mâh der 'Akreb**
- 46 Kamer'in 'Akreb olsa me'vâsı
Böyle tahrîr olundu ma'nâsı
- 47 K'ola mekr ü hiyel anıñ eseri
Hasmile ceng eden bula zaferi
- 48 Gars-ı eşcâr u fâsd ü zînet-i bâg
Şûrb-i müşhil umûr-ı istifrâg
- 49 Kat'-ı ezfâr u râhat-ı hammâm
Feyz-bahş ola kalb ü rûha müdâm
- 50 Lîk etme süvâr olup tek ü tâz
Harekâtı revâdır eyleseñ az
- Nakl-i ahkâm-ı mâh der Kaysest**
- 51 Kamer'e Kavs olsa mesken eger
Eyle akd-i nikâh u sayd ü sefer
- 52 Başlasın ilme ol ki tâlibdir
Ulemâyâ nazar münâsibdir
- 53 Fâsd ederseñ olur velî zinhâr
Kılma ol demde şûrb-i müşhili kâr
- 54 Etme bey' ü şîrâ vü ceng ü cidâl
Tohm ekip karz verme çekme melâl
- 55 Hem tırâş olma biçme sevb-i cedîd
Ki olur soñra gam diliñde mezîd
- Nakl-i ahkâm-ı mâh der Cedyest**
- 56 Kamer'e Cedy olursa cevleñgâh
Etme sayd u şikârdan ikrâh

57 Her ne kâra şürû‘ olunsa revâ
Yeñi biçmek eger ki tarh-ı binâ

58 Hem harîdâri-i gulâm u kenîz
Mekr ü hîle imâret ü kârîz

59 Gerçi yokdur bu cümleñîñ zararı
Etme rûy-ı ekâbire nazarı

60 Anlara arz-ı hâcet eyleme hem
Olma akd-i nikâh edip pür gam

Nakl-i ahkâm-ı mâh der Delvest

61 Kamer’e burc-ı Delv olsa mekân
Hûbdur kâr-ı bâğ u hem bostân

62 Ahd ü peymân u cidd ü cehd ü ümîd
Taleb-i rûtbe iştirâ-yı abîd

63 Hıdmet-i kal’a vü umûr-ı hisâr
Uzlet ü halvet ihtiyâr-ı karâr

64 Bu mahalde acîb münâsibdir
Hareket mûcib-i revâ besdir

65 Lîk fâsd ü hacâmat oldu emek
Dahı akd-i nikâh-ı hadden el çek

Nakl-i ahkâm-ı mâh der Hûtest

66 Kamer’e burc-ı Hût olursa makâm
Hûbdur da‘vet-i ziyâfet-i ‘âm

67 Nazar-ı rûy-ı zümre-i eşrâf
Eyler âyîne-i derûnuñu sâf

64a Câme-i nev-bürîde olsa eger
Sâhibin şâd ü pür sürûr eyler

69 Kat’-ı nâhun tırâş u hâb-ı huzûr
Emr lâzım degil demiş cumhûr

70 Etme fâsd ü hacâmata ikdâm
Hazer eyle zararlıdır hammâm

* * *

Şerh-i Menâzilü’l-Kamer (ŞR 337/6)

(87a-1) Her ne kadar kim hükemâ gelmişlerdir, menâzil-i Kamer’den ayrılmadılar ve her ne amel (2) ederlerse Kamer’e nazar edip menâzil hükmünce amel etmişlerdir (3) ve biñ kerre tecrübe edip murâd ve maksûdlarına vâsıl (4) olmuşlardır, zîrâ menâziliñ sa‘dı ve nahsı bulunur. Kamer (5) ayda on iki burcu devr

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

eder, her burcda iki buçuk gün durur, (6) elbette yigirmi sekiz menziliñ birinde bulunur. Andan soñra nazar (7) edip göresin ol menzil sa'd mıdır yohsa nahs mıdır, (8) şerhinde ne amel münâsib ise aña göre amel edesin. (9) Ve kaçan sa'd menziline bir esvâbı geyersen, ol esvâbı râhat (10) üzre geyersin, ammâ nahs menziline geyerseñ sıhhat ve râhat (11) üzre geyemezsin, ve hem tîz paralanır, bu vechile fâ'idesin (12) göremezsin. Ve ehl-i magrib bu menâzil-i Kamer'e ziyâdesiyle i'tibâr (13) ederler. Zîrâ yedi kevâkib sa'dın ve nahsın ve şerefın ve terbî'in ve (14) tesdîsin ve müsellesin ve kırânın bulup istihrâc etmek pek güçdür. (15) Ammâ menâzil-i Kamer elbette yigirmi sekiz menziliñ günde biri hükm eder, biñ (16) kerre tecrübe olunmuşdur. Bir kimse bir avrata sa'd menziline nikâh eylese (17) birbirine öyle muhabbet ederler ki ölünce birbirlerinden muhabbetleri zâ'il (18) olmaya ve mâbeyninde dirlikleri eyü ola. Eger sihre uğrayıp (19) tefrîk olursa yine muhabbetleri birbirinde ola ve kalbinden ihrâc olmaya. (20) Ammâ eger nahs menziline nikâh olunursa birbirlerine muhabbetleri olmaya (21) ve dâ'im gavgâları da eksik olmaya, beynlerinde burûdet ve tefrîk (22) vâki' ola. Ammâ ba'zı vakit nahs menziline nikâh olur, elbette tefrîk (23) olurlar, ammâ andan soñra sa'd menziline nikâh olursa gayrı (87b-1) muhabbetleri birbirine düşer ve adâvetleri muhabbete mübeddel olur, gayrı birbirini (2) sevip dirlikleri düzgün olur. Sâ'ir ahkâmlar dahi buña kıyâs oluna, (3) fefhem.

Ammâ ba'zı vakitte muhabbet için tecrübeli amel edersin, ammâ nahs menziline (4) vâki' olur da teshîr olmaz, gene edesin. Ammâ menziliñ sa'd bulunca (5) eger sa'd menzilde amel etdiñse matlûb ol sâ'at teshîr olur (6) her ne ise. Ve hem bir avrata nahs menziline nikâh olursa eri ol avrat (7) ile cimâ' eyledikde ol avratıñ cimâ'ından hazz eylemez ve hem süstlük (8) vâki' olur her ne zaman ol avratla cimâ' eyledikde. Ammâ andan gayrı (9) avratla cimâ' eylese takvîyet bulur. Ve ba'zı vakitte çirkin koca (10) avrat ve yâhud Arab avratı olur ammâ sa'd menzilde bahtına nikâh (11) olur da kocası şöyle muhabbet eder ki bir sâ'at kalbinden dûr olmaz (12) ve hemân ol avratıñ cimâ'ından hazz eder, gayrı avratları gözü (13) görmez, aklı fikri hemân ol avratdadır, bu amel biñ kerre tecrübe olunmuşdur, (14) bu husûsda güzele ve çirkinde amel olunmaz, nazar dahi olunmaz ancak (15) hemân menzile nazar olunur. Elsine-i nâsda yıldız barışıklığı olsun (16) derler, murâd menzil-i sa'dda nikâh olmaktadır ammâ bir çirkin avrata nikâh olur da (17) tevekkelfi bahtına sa'd sâ'at düşer, kocası muhabbet eder, ekser çirkin avratıñ (18) bahtından sa'd menzile düşer, dirlikleri iyi olur, muhabbeti günden (19) güne ziyâde olur.

Eger bir kimse ber-mansib olsa eger sa'd menzilde (20) olduysa ol mansıbdâ çok fâ'ide görür, ve eger nahs menzilde olduysa (21) hayr etmez. Eger sefere sa'd menzilde giderse selâmet bulur, eger sa'd (22) menzilde binâ kursa ol hânede râhat edeler, eger sa'd menzilde bir amel (23) ederse iyi olur, gayrı amel dahi buña kıyâs oluna.

Diyâr-ı magribde (88a-1) bir üstâd-ı kâmile on beş sene hizmet eyledim, tamâm benim hizmetimden ol kâmil (2) şükran üzre olup bir gün beni karşısına çağırıp eyitdi: Saña bir (3) ilm ta'lîm edeyim, saña benden yâdigâr olsun. İlm-i nücûm demek Kamer demektir, (4) benim oğlum, bu menâzil amelin pek sakla, zîrâ cemî'-i nâr-ı necât ve ilm-i vefk ve (5) ilm-i teshîr ve tefrîk bu menâzil ile olur, zîrâ vefkiñ teshîri menâzil-i (6) Kamer iledir. Ben hakîr dahi kaleme getirdim, Arabî lisândan Türkî lisân üzre (7) tercüme etdim, her kim bu menâzil-i Kamer ile amel ederse ben hakîriñ rûhunu (8) hayr du'â ile yâd edip bir Fâtiha okuya, Hak sübhanehu ve te'âlâ ol (9) kimseniñ hayırlı murâd ve maksûdun feth-i bâb eyleye, âmin bi-hürmetihi seyide'l-mürselîn.

(10) Tahvîl-i *Hamel*: Kaçan Kamer *Hamel* burcunda tahvîl eylese evvel gün *Şerateyn* (11) menziline olur, sa'd. Dostluk için, vefk etmek için ve nâr-ı necât (12) yazmak ve tılsım yazmak ve esmâ okumak, her ne kim teshîr için amel etmek (13) iyidir, hâtûnuñ ile muhabbet etmek ve pâdişâh nazarına varmak ve kîmyâ (14) amelin etmek ve âteş işlerin işlemek iyidir ve da'vet-i cin eylemek ve bir (15) kimseye intisâb etmek iyidir, ammâ ervâhla mu'âlece etmek ve sefer etmek (16) ve yeñi esvâb biçmek ve ata süvâr olmak ve ağaç dikmek ve nikâh etmek (17) iyidir, ammâ bey' ve şîrâ etmek ve binâ kurmak ve kul almak iyi değildir.

(18) Kaçan Kamer *Hamel* burcunda olsa ikinci günü *Butayn* menziline olur, sa'd. (19) Teshîr için nâr-ı necât yazmak ve er bağın açmak ve baht açmak ve beyler ile (20) sohbet etmek, altun ve gümüş eritmek ve kîmyâ işlerin ve âteşe müte'allik (21) işlerin her ne amel var ise iyidir, sefer ve ilâc etmek ve âlimler ile (22) ülfet etmek iyidir, ve bir şey'e nizâm vermek ve sihr-i bâtıl etmek (23) için ibtâl-i sihr okumak iyidir ve mü'essirdir, ammâ bey' ve şîrâ etmek (88b-1) ve yeñi esvâb biçmek ve bir avrata nikâh etmek iyi değildir.

Kaçan *Kamer Sevr* (2) burcunda olsa evvel gün *Süreyyâ* menzilinde olur, sa'ddır. Tılsım yazmak (3) ve yeñi esvâb biçmek ve ta'lim-i san'at ve bağı açmak ve bir kimseden şey talep (4) etmek ve tenhâ sohbet etmek ve câzûluk bağlamak ve ticâret etmek ve sayd-ı (5) şikâr etmek ve zenân ile sohbet etmek ve bir büyük kimse tarafına intisâb (6) etmek iyidir, ammâ bey' ve şîrâ ve şîrket etmek iyi değildir, fefhem.

(7) Kaçan *Kamer Sevr* burcunda olsa ikinci gün *Deberân* menzilinde olur, (8) nahsdir. Bir kimseyi bir kimseden tefrîk etmek ve er bağlamak ve düşmen (9) üzerine bir şey musallat eylemek ve kahriye ilmin etmek, celâle müte'allik (10) her ne amel var ise amel etmek râstdır. Kaçan bir kimse için (11) bir şey yazmak murâd eylesen iyidir, ammâ mülk almağa ve ekâbirler yüzün (12) görmek ve yeñi esvâb kesmek ve bir marîze ilâc etmek ve işret (13) ve sefer etmek ve muhabbet ilmin etmek iyidir ve nikâh etmek ve avratla (14) sohbet etmek iyi değildir, pek hazer edeler.

Kaçan *Kamer Cevzâ* burcunda (15) olsa evvel gün *Hek'a* menzilinde olur, nahsdir. Adâvet ve düşmanlık (16) ve tefrîk için ve er bağlamak ve baht bağlamak ve kahriye ilmin etmek (17) ve da'vet-i cin için ve bir kimse'i mansıbından ve hânesinden âvâre etmek (18) için ve rûzgâr için vefk ve tılsım yazmak iyidir. Ammâ yeni esvâb (19) biçmek ve ilâc ve nikâh ve avratla sohbet etmek iyi değildir, hazer edeler.

(20) Kaçan *Kamer Cevzâ* burcunda olsa ikinci gün *Hen'a* menzilinde olur, (21) sa'ddır. Tohum ekmek ve halka karışıp dostluk etmek ve ta'lim-i ilm (22) etmek ve beyler ve ulular katına varmak ve sohbet etmek ve mansıb (23) talep etmek ve vefk yazmak ve esmâ okumak ve tılsım yazmak ve (89a-1) yatmak ve evlâd için ilâc etmek ve mahbûs için vefk etmek ve esmâ (2) okumak ve kul âzâdlığı için tılsım yazmak ve düşmene şebîhûn etmek (3) ve sefer etmek ve kul almak ve marîze ilâc etmek iyidir. Ve ammâ binâ (4) kurmak ve kul satmak ve kumaş almak iyi değildir, hazer edeler.

Kaçan (5) *Kamer Seretân*'da olsa evvelki gün *Zirâ'* menzilinde olur, sa'ddır. (6) Bağı çözmek ve ibtâl-i sihr etmek ve beylerle dostluk etmek ve defîneler (7) kazmak ve tenhâ işler işlemek ve libâs-ı cedîd giymek ve ticâret etmek (8) ve kul satın almak ve baht açılmak için amel etmek ve cin da'vet (9) etmek ve cimâ' etmek ve düşe yatmak, müsebbihiek içmek ve kan almak (10) iyi değildir, hazer gerektir, fefhem.

Kaçan *Kamer Seretân* burcunda olsa (11) ikinci gün *Nesre* menzilindedir, mümtezicdir. Tefrîk-i amel etmek ve er (12) bağlamak ve baht bağlamak ve cemî'-i bağlar amelin etmek ve kahriye amelin (13) etmek ve düşmenle ceng etmek ve düşmen üzerine cin musallat etmek (14) veyâ bir maraz musallat etmek ve uyhu bağlamak ve maraza ilâc etmek ve sefere (15) gitmek ve libâs-ı cedîd biçdirmek ve giymek ve mahbûs halâs için amel (16) etmek iyidir, ammâ nikâh etmek ve bir nesne almak ve zenânla sohbet etmek (17) ve muhabbet amelin etmek iyi değildir ve hazer edeler.

Kaçan *Kamer Seretân* burcunda (18) olsa üçüncü gün *Tarfe* menzilinde olur, nahsdir. Düşmenler ile ceng (19) etmek ve er bağı ve uyhu bağı etmek ve deryâ seferin etmek ve mâl almak (20) vermek iyidir, ammâ şîrket ve nikâh etmek ve yeñi biçmek ve giymek (21) ve devletlülere şey talep etmek iyi değildir, hazer edeler, el-ilmü (22) indellâh.

Kaçan *Kamer Esed* burcunda olsa evvel gün *Cebhe* (23) menzilinde olur, mümtezicdir. Er bağı ve baht bağı açmak ve her dürlü (89b-1) maraza mu'alece etmek ve beyler ile dostluk etmek ve bir şey talep (2) etmek ve altun ve gümüş eritmek ve tohum ekmek ve bey' ve şîrâ etmek ve gâlib (3) bulmak için nâr-ı necât yazmak ve yârile hem-sohbet olmak ve düşe (4) yatmak ve cimâ' etmek iyidir, ammâ sefer etmek ve yeñi libâs giymek ve kan (5) almak iyi değildir.

Kaçan *Kamer Esed* burcunda olsa ikinci gün *Debre* (6) menzilinde olur, mümtezicdir, ammâ bazı kâmiller nahs da demişlerdir. (7) Tılsımlar yazmak ve du'âlar yazmak ve akdû'l-lisân yazmak ve bir kimse ile dostluk (8) etmek ve beyler ve ulular işlerin işlemek ve sohbet ve işret (9) etmek ve cin da'vet etmek ve yağmur talebi için vefk yazmak ve binâ (10) kurmak ve câriye almak, düğün ve cem'iyet etmek iyidir, ammâ nikâh (11) etmek ve kan almak ve sefer etmek ve libâs-ı cedîd giymek iyi değildir.

(12) Kaçan *Kamer Sünbüle* burcunda olsa evvel gün *Sarfe* menzilindedir, (13) nahsdir. Sar'a marazına ilâc etmek, nesne yazmak ve okumak ve (14) bir kimseden tefrîk etmek ve tılsımât yazmak ve 'akd-i şehvet ve (15) akd-i bevl etmek ve da'vet-i cin etmek ve cimâ' etmek, düşmene (16) şebîhûn etmek ve sihr def'ine ilâc etmek ve hasta okumak, esîr (17) âzâd etmek için vefk kazmak ve esmâ okumak ve bir hânedan bir hâneye (18) nakl etmek iyidir, ammâ nikâh etmek ve sefer etmekden hazer edeler.

(19) Kaçan *Kamer Sünbüle* burcunda olsa ikinci gün 'Avvâ menzilindedir, (20) nahsdir, ammâ ba'zı kâmillar mümtezic derler. Uyhu bağı ve baht bağı (21) ve evlâd bağı amel etmek ve bir kimseden şey talep etmek ve tenhâ (22) işlerin işlemek ve beylere varmak ve imâret etmek ve binâ kurmak (23) ve defîne talep etmek ve marîze ilâc etmek iyidir, ammâ sefere gitmek (90a-1) ve kul ve câriye bey' ve şirâ ve kan almak ve nikâh etmekden hazer edeler, (2) el-ilmü indellâh.

Kaçan *Kamer Mîzân* burcunda olsa evvel günü *Simâk* (3) menzilindedir, mümtezicdir. Matlûb için azîmet okumak ve deryâ seferi (4) ve mekr ve hîle ve ticâret ve hâcet talep etmek ve kul ve câriye almak (5) ve kaçgın için nüsha yazmak ve cin tutan kimselere nüsha yazmak (6) iyidir, ammâ nikâh etmek ve muhabbet için amel etmekden hazer edeler.

Kaçan *Kamer* (7) *Mîzân* burcunda olsa ikinci gün *Gafr* menzilindedir, sa'ddır. Dostluk için (8) nâr-ı necât yazalar veya vefk ve tılsım ve esmâ okuyalar ve bağı çözmek ve ta'lîm-i (9) san'at etmek ve akd-i lisân yazmak ve beylere varmak ve kul ve câriye almak (10) ve bir kimse evvelki mertebesin bulmak için azâyim okumak, vefk etmek ve mansıb (11) için amel etmek ve yere akçe gömmek ve rasad etmek ve berzahdan halâs (12) olmak için vefk yazmak ve gâ'ib bulmak için ve bağ ve bostan dikmek (13) ve müşhil içmek ve kan almak ve cimâ' etmek ve hammâma girmek ve hısmına (14) mukârîn olmak iyidir, ammâ fâhiş iş etmek ve nikâh etmek ve borç (15) almaktan hazer edeler.

Kaçan *Kamer Mîzân* burcunda olsa üçüncü günü (16) *Zübânâ* menzilindedir, nahsdir. Tefrîk için ve akd-i şehvet ve taslî-i cin (17) ve kahriye için ve cin tutan kimselere ilâc etmek ve nüsha yazmak ve (18) kaçgın için nüsha yazmak ve düşe yatmak ve yağmur için vefk etmek (19) veyâ nüsha yazmak ve asker irsâl etmek ve ceng etmek ve yere bir şey gömmek (20) iyidir, ammâ nikâh etmekden hazer edeler.

Kaçan *Kamer Akreb* burcunda olsa (21) evvel gün *İklîl* menzilindedir, mümtezicdir. Hammâma girmek ve tırnak kesmek, (22) bir kimse ile ebeden dost etmek pek iyidir ki gayrı bir birinden ayrılmazlar, (23) ve libâs almak ve kul almak ve hayvân almak ve vefk amelin etmek ve her dürlü (90b-1) bağ açmak ve ot içmek ve her dürlü maraza ilâc etmek ve düşmene (2) şebîhûn etmek ve defîne talep etmek iyidir, ammâ tefrîk ve kahriye amellerin (3) etmekden gâyet hazer edeler.

Kaçan *Kamer Akreb* burcunda olsa ikinci (4) gün *Kalb* menzilindedir, mümtezicdir, ammâ ba'zı kâmil sa'ddır demişler (5) ve ba'zılar da nahsdir demişler. Akd-i şehvet ve her dürlü bağlar ve tefrîkler (6) ve kahriyeler ve taslî-i mülk-i meymûn ve her dürlü tasallutlar ve gâ'ib bulmak (7) için nâr-ı necât yazmak ve sar'a marazına ilâc etmek ve evlâd için (8) ilâc etmek ve cimâ' etmek iyidir, ammâ sohbet-i zenân ve sefer etmek ve (9) beyler yüzün görmek ve bir şey satın almak ve mülk satmak ve kul (10) satmak ve muhabbet amelin etmek ve nikâh etmekden hazer edeler.

Kaçan *Kamer Kavs* burcunda (11) olsa evvel günü *Şevle* menzilindedir, mümtezicdir. Dostluk için ve nâr-ı necât (12) ve cin da'veti ve defîne kazmak ve şakk-ı arz etmek ve akd-i şehvet etmek ve tılsım (13) yazmak ve her dürlü hastalara ilâc etmek ve kuşlar teshîr etmek ve şerbet (14) içmek ve er bağı çözmek ve ağaç dikmek ve hayvânât almak ve esîr âzâd etmek (15) için nüsha yazmak ve vefk etmek ve düşmene şebîhûn etmek iyidir, ammâ sefer (16) etmek ve libâs-ı cedîd giymek iyi değildir.

Kaçan *Kamer Kavs* burcunda olsa ikinci (17) gün *Na'âyim* menzilindedir, mümtezicdir, ammâ ba'zı kâmillar sa'ddır demişler. (18) Tasallut-ı ervâh etmek ve akd-i şehvet etmek ve kaçgın kimseler yolun (19) bağlamak ve bir kimse merâtibinden etmek iyidir, ammâ sefer ve nikâh etmekden (20) hazer edeler.

Kaçan *Kamer Cedy* burcunda olsa evvel gün *Belde* menzilindedir, (21) sa'ddır. Teshîr ilmin etmek ve vefk etmek ve tılsım yazmak ve mülk almak (22) ve kul ve câriye almak ve binâ kurmak, harâb yerleri ma'mûr etmek ve ağaç (23) dikmek ve evvelki mertebesin bulmak ve esmâ okumak ve tohum ekmek ve bir kimse ile (91a-1) dostluk etmek iyidir, ammâ sefer ve bey' ve şirâ etmek ve tefrîk (2) amelin etmekden hazer edeler.

Kaçan *Kamer Cedy* burcunda olsa (3) ikinci günü *Zâbih* menzilindedir, sa'ddır. Dostluk etmek ve halkla (4) sohbet etmek ve akd-i nevm etmek ve gizlî işler etmek ve eskileri (5) yeñi etmek ve ticâret etmek ve marîze ilâc etmek ve imâret etmek (6) ve kul ve karavaş almak ve tohum ekmek ve mahbûs halâsiçün vefk yazmak (7) ve esmâ okumak ve birine intisâb etmek ve düşe yatmak ve hayvânât (8) teshîr etmek, şey yazmak ve ibtâl-i sihr için ve mansıb için vefk yazmak (9) ve okumak ve bir kimseden şey talep etmek ve

göz ağrısına ilâc etmek (10) ve kan aldirmek iyidir, ammâ libâs-ı cedîd biçmek ve giymek ve nikâh etmekden (11) ihtirâz edeler.

Kaçan *Kamer Cedy* burcunda olsa üçüncü günü *Bul'a* (12) menzilindedir, mûmtezicdir. Beylerle dostluk etmek ve akd-i nevm etmek (13) ve libâs-ı cedîd biçmek ve giymek ve bir işe bed' ve şürû' etmek ve cimâ' (14) etmek ve mansıb için vefk etmek ve nâr-ı necât yazmak ve esmâ okumak ve bir (15) kimseye intisâb etmek ve evlâd için ilâc etmek ve baht küşâde- (16) siçün vefk ve nâr-ı necât yazmak ve sefer etmek iyidir, ammâ karz almak (17) ve vermek ve tefrîk ilmin etmekden ihtirâz edeler.

Kaçan *Kamer Delv* burcunda (18) olsa evvel günü *Sa'd* menzilindedir, sa'ddır. Dostluk etmek ve bağı (19) açmak ve ulularla sohbet etmek ve baht küşâdeliği ve nuhûsetlik def' için (20) vefk yazmak, esmâ okumak ve marîze ilâc etmek ve binâ kurmak ve kul (21) almak ve gâyet bulmak için nâr-ı necât yazmak ve mahbûs halâsiçün amel ve (22) esmâ okumak ve vefk etmek iyidir, ammâ kul satmak ve cedîd libâs (23) giymek ve sefere gitmekden hazer edeler.

Kaçan *Kamer Delv* burcunda olsa ikinci (91b-1) gün *Ahbiye* menzilindedir, sa'ddır. Cin da'vet etmek ve bir kimse'i cin (2) mekrinden halâs için nüsha yazmak ve da'vet edip hüddâm taleb (3) etmek ve ba'zı kimselerden hâcet taleb etmek, ekin ve sâ'ir tohum ekmek (4) ve ulemâ yüzün görmek ve sohbet etmek ve sar'a marazına ilâc etmek (5) ve nikâh etmek ve esîr âzâdlığıçün vefk ve nâr-ı necât yazmak iyidir, ammâ (6) hayvân almak ve sefer etmekden hazer edeler.

Kaçan *Kamer Hût* burcunda (7) olsa evvel günü *Mukaddem* menzilindedir, sa'ddır. Muhabbet için nâr-ı necât yazmak (8) ve halka ziyâfet etmek ve âlimler ve âdil beyler yüzün görmek ve (9) kîmyâ amelin etmek ve düşmene şebihûn etmek ve hayvân almak ve satmak ve tohum (10) ekmek ve nikâh etmek ve işret etmek ve düşe yatmak ve bir kimseye intisâb (11) için teshîr amelin etmek ve evvelki mertebesine ermek için vefk (12) edip esmâ okumak iyidir, ammâ sefer ve ticâret etmekden hazer edeler.

(13) Kaçan *Kamer Hût* burcunda olsa ikinci gün *Mu'ahhar* menzilindedir, sa'ddır. (14) Tefrîk etmek ve baht bağlamak ve mekr ve hîle vermek ve tılsımât ve (15) marîze ilâc etmek ve bir kimse'i mansıbından tefrîk ve hânesinden (16) âvâre etmek ve kaçgın için nâr-ı necât yazmak ve gâ'ib bulmak için (17) nâr-ı necât yazmak ve kan almak ve ot içmek iyidir, ammâ sefer etmekden (18) hazer edeler, ammâ ba'zılar bu menzili nahsdir demişler, el-ilmü indellâh.

(19) Kaçan *Kamer Hût* burcunda olsa üçüncü günü *Rişâ* menzilindedir, sa'ddır. (20) Beyler ve kadılar ve âlimler yüzün görmek ve nâr-ı necât ve tılsım yazmak (21) ve er bağlamak ve adâvet amelin etmek ve şerbet içmek ve işret etmek (22) ve cedîd biçmek ve cin da'vetin etmek ve defîne taleb etmek ve bir kimseden (23) şey taleb etmek ve esmâ okumak iyidir, ammâ kan almak ve tırnak kesmek (92a-1) iyi değildir. Temmet *Şerh-i menâzilü'l-Kamer*, vallâhu a'lem bi's-savâb.

KAYNAKÇA

ADIVAR Adnan (1970), *Osmanlı Türklerinde İlim*, 2. bs., Remzi, İstanbul.

ALTINIŞIK Işıl Uçman (2012), "Osmanlı'da Zaman-Mekân Kavrayışının Değişimi: Edebi Metinler Üzerinden Bir İrdeleme", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 7/4, Fall 2012, www.turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4091>, p. 3059-3091.

BÜYÜKKARCI Fatma (1995), *Firdevsî-i Tavîl ve Da'vet-nâme'si*, Harvard Üniversitesi, Yakın Doğu Araştırmaları ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge Mass.

ÇELTİK Halil, haz. (1998), *Ömer Ferit Kâm ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

DURMAZ Gülay (2013), "Pergelin Bir Ayağı Şair, Diğer Ayağı Hayal Dünyası: Divan Şiirinde Pergel", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/9, Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4941>, p. 1251-1270.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- FEHD Tevfik (2000), “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 124-26.
- FEHD Tevfik (2000), “İlm-i Felek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 126-29.
- LEVEND Ağâh Sırrı (1943), *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, 2. bs., İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- YEKBAŞ Hakan (2009). “Zâtî Divanında Halk İnanışları”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 4/2, Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.664>, p. 1085-1125.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ARAPÇA SÖZCÜKLER VE BU SÖZCÜKLERDEKİ SES OLAYLARI*

*Halit DURSUNOĞLU***

ÖZET

Türkiye Türkçesinde önemli bir yekünü, alıntı kelimeler oluşturmaktadır. Bu kelimeler içinde de Arapça kelimelerin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Asırlarca iç içe olan Türkçe ve Arapça birbirinden çok sayıda kelime almış, birbirine çok sayıda kelime vermiştir. Arapçadan Türkçeye geçen kelimeler Türkçeleştirilirken Türk insanının ağızında yeni bir şekil almış; bir başka ifadeyle, Türk'ün kudret ve zekâsının ürünü olarak yeni bir kimliğe kavuşmuştur.

Arapça kelimelerin Türkçede geçirmiş olduğu değişimler, aldıkları yeni şekiller, Türkçe kelimeler ile başka dillerden alınan kelimelerle oluşturdukları birleşik yapılar; kelimelerin Türkçeleştirilme biçimleri bakımından önemli örnekler içermektedir. Bu örnekler, kelimeleri Türkçeleştirmede Türk insanının ne kadar yaratıcı olduğunu ve kelimeleri ne kadar içselleştirdiğini de ortaya koymaktadır.

Türk Dil Kurumu tarafından 2005'te yayımlanan "Güncel Türkçe Sözlük"e göre, Türkçenin en büyük lehçelerinden olan Türkiye Türkçesinde, 2005 yılı itibarıyla, 104.481 söz varlığı bulunmaktadır. Bu sözlüğe göre Türkiye Türkçesinde 6.463 Arapça sözcük bulunmaktadır. Bu sayı, Türkiye Türkçesinde alıntı kelimeler bakımından en büyük sayıyı oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle, Türkiye Türkçesinde en fazla alıntı kelime, Arapçadan alınmıştır.

Türkiye Türkçesinin bir önceki dönemi, Osmanlı Türkçesi dönemi, dikkate alındığında bu sayının çok daha fazla olduğu da bir gerçektir. Türkçenin alıntı kelimelerden oluşan söz varlığı içinde en fazla yeri tutan Arapça sözcüklerin bazıları Türkiye Türkçesinde bir-iki sesin telaffuz farklılığı dışında olduğu gibi kullanılırken, bazıları da küçük ya da büyük değişimlere uğramış biçimde kullanılmıştır.

Bu bildiride Türkiye Türkçesinde kullanılan Arapça sözcükler, bu sözcüklerin yapısı ve sözcüklerdeki ses değişimlerinden bahsedilerek Türkçe ve Arapça arasındaki ilişki ve etkileşimlerden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Arapça, Türkiye Türkçesi, Dil Bilimi, Dil ilişkileri

* Bu makale, ICANAS38'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: hdoglu@atauni.edu.tr

THE ARABIC WORDS IN TURKEY TURKISH AND THE SOUND EVENTS (CHANGING) IN THESE WORDS

ABSTRACT

In Turkey Turkish is an important aggregate, constitute the quoted words. These words of the word in Arabic has a special place and importance. Intertwined with centuries of Turkish and Arabic have received many words of each other, gave each other many words. When Turkish last words from Arabic into Turkish Turkish people have taken a new shape in the mouth; in other words, Turkey's power and intelligence has gained a new identity as a product of.

Arabic words in Turkish, which have undergone changes, their new shapes, with Turkish words taken from other languages, composite structures they create with words; important in the forms of words localizing contains examples. These examples when Turkish in the words of the Turkish people is how creative and words that reveal how much internalized.

Published in 2005 by the Turkish Language Society "Contemporary Turkish Dictionary", according to the dialect of Turkish, which is one of the largest in Turkey Turkish, as of 2005, there are 104,481 vocabulary. These dictionaries are based Arabic words in Turkish of Turkey 6463. This number is quoted words in Turkey Turkish constitute the largest number of terms. In other words, the most quoted words Turkey Turkish, Arabic is taken from.

The previous period of Turkey Turkish, Ottoman Turkish period, considering that this number is much more than it is a fact. Turkish quote of words vocabulary in the most space holding the Arabic words, some in Turkey Turkish one-two audio pronunciation differences outside as well as being used, some small or large changes undergone format is used.

In this paper, which is used in Turkey Turkish Arabic words, these words sound in words from changes in the structure and mentioning the relationship and interaction between Turkish and Arabic will be discussed.

Key Words: Turkish, Arabic, Türkiye Turkish, Linguistic, Language Relations (Language Interactions)

Giriş

Günümüz Türkiye Türkçesine ait TDK tarafından yayımlanan “*Türkçe Sözlük*”te 6.463 söz varlığı bulunduran Arapça, yalnızca Türkiye Türkçesini değil Türkçenin bütün lehçelerini en fazla etkileyen, onlara en fazla kelime veren dillerin başında gelmektedir.

İslâmiyet’le birlikte, Kur’an’ın dilinin Arapça olması nedeniyle, İslâm medeniyetinin dili hâline gelen Arapça, İslâm’ın hâkim olduğu her coğrafyada olduğu gibi Türk milletinin yaşadığı coğrafyalarda da büyük bir ilgi ve rağbet görmüştür. Samimî duygularla İslâmiyeti benimseyen ve çok kısa bir zaman sonra, Peygamberin vefatından 200-250 yıl sonra, bu dinin sancaktarlığına talip olan Türk milleti; İslâm’ın gereklerini yerine getirmek, dinin temel kaynaklarını anlamak ve Kur’an’ın gür sedasını daha da uzak coğrafyalara duyurmak için Arapçaya çok önem vermiş, bir başka ifadeyle, Arapçayı kendi dili gibi benimsemiştir.

Eğitim sistemini tamamen Arapça üzerine bina eden ve ilim dili olarak Arapçayı benimseyen birçok Türk devleti ve bu devletlerin başındaki idareciler Arapçaya, Arapça eğitimine birçok Arap devletinden ve Müslüman topluluktan daha fazla önem vermiştir. Öyle ki medreselerde hemen hemen bütün dersler Arapça olup bu medreselerde görev yapan hocalar da en yüksek maaşla ücretlendirilmiş ve devlet erkânı tarafından çok büyük saygı ve itibar görmüştür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Medrese eğitiminin Arapçaya dayanması, ilim ve devlet adamlarının Arapça bilmeleri kadar ağırlık ve saygınlığının olması, dinin öğretilerinin yeterince anlatılması için Arapçanın çok gerekli olması, Arapça bilenlerin toplumda itibar görmesi ve benzeri sebepler, Arapçanın asırlarca önemini korumasına neden olduğu gibi Türkçe üzerinde de derin ve izler tesirler bırakmasına neden olmuştur.

19. yüzyıla birlikte Batı medeniyetinin tesiri altına giren Türk milleti, bu dönemden sonra Batı dillerinden özellikle Fransızcadan çok kelime almış olsa da, dilde sadeleşme hareketiyle birlikte birçok kelimeyi bünyesinden çıkarmış olsa da bünyesine aldığı ve iyiden iyiye kendine mal ettiği Arapça sözcükleri de kullanmaya devam etmiştir. Arapça kelimeleri irili ufaklı birtakım değişikliklerle yapısına alan Türkçe onlara yeni şekiller ve sesler kazandırmıştır. Artık bu kelimeler tamamen Türkün ve Türkçenin malı olmuştur. Öyle ki bu kelimelerden birçoğu bir Arap'ın anlamayacağı kadar Türk'ün olmuştur.

1. Türkiye Türkçesindeki Arapça kelimelerin yapısı

Türkiye Türkçesindeki Arapça kelimeler birkaç yapıdan oluşmaktadır. Bu yapılar şunlardır:

1.1. Yalnızca “Arapça”dan oluşan kelimeler

Türkiye Türkçesindeki Arapça kelimelerin büyük çoğunluğu bu yapıdadır. Bu sözcükler, Arapçadan ya olduğu gibi ya da birtakım ses değişimlerine uğrayarak alınmıştır. Bunun yanı sıra birleşik kelime ya da tamlama hâlinde alınan kelimeler de vardır.

akıl (*‘aql*), bedel (*bedel*), beden (*beden*), cerrahî (*cerrahî*), cevaben (*cevāben*), diyanet (*diyānet*), esas (*esās*), esmer (*esmer*), fitne (*fitne*), gafil (*gāfil*), hamt (*hamd*), hamur (*hamīr*), hıfzıssıha (*hifzu’ş-şihha*), insan (*insān*), kelime (*kelime*), kemal (*kemāl*), makbuz (*maḳbūz*), maksat (*maḳṣad*), medhüsenā (*medh u senā*), nihayet (*nihāyet*), nikāh (*nikāh*), ruh (*rūh*), ruhsat (*ruḥṣat*), tamir (*ta‘mīr*), taraf (*ṭaraf*), vakit (*vakt*), vali (*vālī*), zekâ (*zekā*)

1.2. “Türkçe+ Arapça”dan oluşan kelimeler

başhekim (*baş+(hakīm)*), başmüfettiş (*baş+mufettiş*), başmühendis (*baş+muhendis*), erat (*er+-āt*), gidişat (*gidiş+-āt*), mirasyedi (*mīrās+yedi*)

1.3. “Arapça+Türkçe”den oluşan kelimeler

cumartesi (*cum‘a+ertesi*), defnetmek (*defn+etmek*), defolmak (*def+olmak*), fethetmek (*feth+etmek*), haliyle (*hāl+-iyle*), hâsılı (*hāsil+-i*), hazmetmek (*hazm+etmek*), hazzetmek (*hazz+etmek*), hicveylemek (*hecv+eylemek*), hüsnükuruntu (*ḥusn-i +kuruntu*), kahvaltı (*ḳahve+altı*), kalabalık (*galebe+lık*), keyfetmek (*keyf+etmek*), meslektaş (*meslek+-taş*), sanatçı (*san‘at+-cı*)

1.4. “Arapça+ Farsça”dan oluşan kelimeler

Türkiye Türkçesinde çok sayıda sözcük, özellikle birleşik sözcüklerin birçoğu bu yapıdadır.

belki (*bel+ki*), beyanname (*beyān+nāme*), cahilâne (*cāhil+-āne*), cefâkâr (*cefā+kār*), cür’etkâr (*cur‘et+kār*), cüzdan (*cuz‘+-dān*), dâhiyane (*dāhī+-āne*), darphane (*darb+hāne*), davlumbaz (*tabl+-bāz*), defterdar (*defter+dār*), dersane (*ders+hāne*), dindar (*dīn+-dār*), duhan (*du‘ā‘+hān*), eczane (*eczā‘+hāne*), edibane (*edīb+-āne*), ehilidil (*ehl-i dil*), esrarengiz (*esrār+-engiz*), esrarkes (*esrār+-keş*), fakirhane (*fakīr+hāne*), fedakâr (*fidā‘+-kār*), felaketzede (*felāket+-zede*), ferahnak (*feraḥ+nāk*), gafilane (*gāfil+-āne*), gariban (*garīb+-ān*), gayretkeş (*gayret+-keş*), gazelhan (*gazel+hān*), gulyabanî (*gūl+yābānī*), gusülhane (*gūsl+hāne*), haberdar (*haber+-dār*), hakaretimiz (*hakāret+-āmisiz*), halisane (*hālīsh+-āne*), hamiyetperver (*hamiyyet+perver*), hapishane (*habs+hāne*), hatırşinas (*hātīr+-şinās*), hayalperest (*hayāl+-perest*), hayırperver (*hayr+perver*), hazinedar (*hazīne+-dār*), hicazkâr (*hicāz+kār*), hilebaz (*hīle+-bāz*), hilekâr (*hīle+-kār*), hissedar (*hişse+-dār*), hizmetkâr (*hidmet+kār*), hokkabaz (*hukḳa+bāz*), hükümdar (*hukm+-dār*), hükümran (*hukm+-rān*),

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

hürmetkâr (*hurmet+kâr*), hürriyetperver (*hurriyyet+-perver*), ibadetgâh (*ibâdet+-gâh*), ibadethane (*ibâdet+hâne*), ibraname (*ibrâ'+nâme*), icazetname (*icâzet+nâme*), kabristan (*kabr-sitân*), kadirşinas (*kadr-şinâs*), kafadar (*kafâ+dar*), kahvehane (*kahve-hâne*), kalpazan (*kalb-zen*), kanaatkâr (*kanâ'+kâr*), karargâh (*karâr+gâh*), kararname (*karâr+nâme*), kazara (*kazâ'+-râ*), kimyager (*kîmiyâ'+-ger*), kumarbaz (*kimâr+-bâz*), kütüphane (*kutub+hâne*), lügatçe (*luğat+-çe*), lütufkâr (*lutf+-kâr*), maceraperest (*mâcerâ+-perest*), mademki (*mâ-dâm+-ki*), mahirane (*mâhir+-âne*), mahpushane (*maḥbûs+hâne*), malikâne (*mâlik+-âne*), manidar (*mânî'+-dâr*), mapushane (*maḥbûs+hâne*), maslahatgüzar (*maşlahat+-güzâr*), masumane (*ma'sûm+-âne*), menfaatperst (*menfâ'+-perest*), menfaatperver (*menfâ'+-perver*), mevlithan (*mevlid-hân*), minnettar (*minnet+-dâr*), misafirhane (*musâfir+hâne*)

1.5. “Farsça+Arapça”dan oluşan kelimeler

beddua (*bed+duâ*), bertaraf (*ber+taraf*), bîhaber (*bî-haber*), bîtaraf (*bî-taraf*), çardak (*çâr+ṭâk*), çarkıfelek (*çerḥ+felek*), derakap (*der+akab*), derhal (*der+hâl*), divanıharp (*dîvân-i ḥarb*), ezcümle (*ez+cümle*), ezkaza (*ez+kaza*), hemcins (*hem+cins*), hemfikir (*hem+fikr*), hemhâl (*hem+hâl*), hırdavat (*hurde+-ât*), hoşsohbet (*hoş+suḥbet*), narenciye (*nârenc+-iyye*), peşinat (*pîşîn+-ât*), turuncu (*turunc+i*)

1.6. “Fransızca+Arapça”dan oluşan kelimeler

biokütle (*bio+kutle*), biyokimya (*bio+kîmyâ*), elastikî (*élastique+-î*), elastikiyet, elektrokimya (*électro+kîmyâ*), fizikî (*physique+-î*)

1.7. “Arapça+İngilizce”den oluşan kelimeler

Bu yapıda çok az sayıda kelime bulunmaktadır.

hücumbot (*hucûm+bot*)

1.8. “Yunanca+Arapça”dan oluşan kelimeler

Bu yapıda çok az sayıda kelime bulunmaktadır.

limonî (*lemon+i*)

2. Türkiye Türkçesindeki Arapça kelimelerin geçirdiği ses değişimleri

Arapçadaki “h, ḥ, ħ”, “s, ş, ṣ”, “z, ṣ, ḏ, ḏ”, “t, t”, “k, k” sesleri Türkiye Türkçesinde tek bir ses ve harfle yani “h”, “s”, “z”, “t” ve “k” ile karşılandıklarından bunlardaki ses değişimleri bu çalışmada değerlendirilmemiştir. Bu tür değişimler çok olsa da Türkiye Türkçesinde bunları karşılayan tek bir ses olduğu için bu durum, ses değişimi olarak gösterilmemiştir.

Ayın (‘) ve hemzeli (’) yazılışa sahip olan kelimelerdeki değişimler ise “a, e, i, u” sesleri dışında ses değişimi olarak belirtilmiştir.

2.1. Ses değişimine uğramayan kelimeler (Arapçadan olduğu gibi alınan kelimeler)

Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan çok sayıdaki Arapça kökenli sözcükten özellikle içerisinde yalnızca “e” ünlüsü bulunduran sözcükler olduğu gibi alınmıştır: bedel (*bedel*), defter (*defter*), merhem (*merhem*) gibi.

Arapçada yaygın olarak kullanılan uzun ünlü söz-cüklerden çoğu ise Türkiye Türkçesinde yazıda gösterilmese de söyleyişte birçok kelimede varlığını korumaktadır. Bu şekilde ses değişimine uğrayan kelimeler, yazı dilinde olmasa da söyleyişte Türkiye Türkçesinde çoğunlukla var olduğu için ses değişimine uğramamış kelimeler gibi değerlendirilmiştir. Yine, Türkiye Türkçesinde tek bir sesle karşılanan “h, ḥ, ħ”, “s,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ş, s”, “z, z, z, z”, “t, t”, “k, k” seslerinin bulunduğu kelimeler ile ayın (‘) ve hemzeli (‘) yazılışa sahip olan kelimeler de bu gruba dâhil edilmiştir.

âbide (*âbide*), asil (*aşıl*), asla (*aşla*), bedel (*bedel*), beden (*beden*), cadde (*câdde*), cahil (*câhil*), defter (*defter*), deha (*dehâ*), dehşet (*dehşet*), esaret (*esâret*), eşya (*eşyâ*), etraf (*etrâf*), felek (*felek*), felsefe (*felsefê*), gaye (*gâye*), gayet (*gâyet*), haber (*haber*), hakikat (*hakikat*), halk (*halk*), insan (*insân*), inşaat (*inşâ’ât*), intibak (*intibāk*), kelime (*kelime*), kemal (*kemâl*), kerem (*kerem*), lanet (*la’net*), latif (*latîf*), levha (*levha*), leziz (*lezîz*), mahir (*mâhir*), mahkeme (*maḥkeme*), mahkûm (*maḥkûm*), merhaba (*merḥabâ*), merhale (*merḥale*), merhamet (*merḥamet*), merhem (*merhem*), merhum (*merḥûm*), nihayet (*niḥâyet*), nikâh (*nikâh*), rağbet (*rağbet*), rahat (*râḥat*), rezalet (*rezâlet*), sulh (*şulḥ*), sultan (*sultân*), şebeke (*şebeke*), şefkat (*şefkat*), tekrar (*tekrâr*), teksir (*tekşîr*), temenni (*temennî*), ticaret (*ticâret*), tuhaf (*tuḥaf*), usul (*uşûl*), vefat (*vefât*), vekil (*vekîl*), vicdan (*vicdân*), yemin (*yemîn*), zafer (*zafer*), zahmet (*zaḥmet*), zalim (*zâlim*).

2.2. Ses değişimine uğrayan kelimeler

2.2.1. a > e değişimi

fitre (<fîtra>), helâ (<ḥalâ>), helâl (<ḥalâl>), hendek (<ḥandek>), kalleş (<ḥallâş>), keten (<kettân>), lehim (<lahîm>), madem (<mâ-dâm>), seda (<şadâ>)

2.2.2. a > ı değişimi

fıtkı (<fatḳı>), kılıf (<gilâf>)

2.2.3. a > i değişimi

mihrak (<maḥrâḳ>)

2.2.4. a > u değişimi

buhur (<baḥûr>), mahmuz (<mihmâz>), muhabbet (<maḥabbet>)

2.2.5. e > a değişimi

acaba (<acebâ>), adam (<âdem>), farfara (<ferfere>), hala (<ḥâlê>), haşarat (<haşerât>), havaî (<hevâ’î>), kurna (<ḳurne>), mağara (<mağâre>), maharet (<mehâret>), masal (<meşel>), maymun (<meymûn>), sofra (<sufre>), surat (<şûret>), şahadet (<şehâdet>), şamata (<şemâte>), şarap (<şerâb>)

2.2.6. e > i değişimi

fîtil (<fetîl>), hiciv (<hecv>), mihr (<mehr>), minare (<menâre>), simit (<semîd>)

2.2.7. e > o değişimi

molla (<mevlâ>)

2.2.8. e > ö değişimi

nöbet (<nevbet>), tövbe (<tevbe>)

2.2.9. i > a değişimi

kandil (<kindil>), kantar (<ıntār>), kantariye (<ıntāriyye>), mahmuz (<miḥmāz>), makas (<miḳaşş>), mastar (<mistār>), matara (<miṭhare>), matkap (<miṣkab>), matrak (<miṭrak>)

2.2.10. i > e değişimi

feda (<fidā>), fedai (<fidā'ī>), hece (<hicā>), hesap (<ḥisāb>), seyahat (<siyāḥat>)

2.2.11. i > ı değişimi

fikra (<fīkra>), fırka (<firka>), gıda (<ğidā>), gıybet (<ğiybet>), hınzır (<ḥinzīr>), hırka (<hirka>), ısrar (<ışrār>), ıstılah (<ıştilāh>), kible (<kıble>), kırmızı (<kırmizī>), kıssa (<kişsa>), kıyafet (<kiyāfet>), kıyamet (<kiyāmet>), kıyas (<kiyās>), kıymet (<kiymet>), mantık (<manṭik>), mıknatıs (<miḳnāṭīs>), sadık (<şādiḳ>), sıfat (<şifat>), sıfır (<şifr>), sıhhat (<şiḥḥat>), şarkı (<şarkī>)

2.2.12. i > u değişimi

hamur (<ḥamīr>), kumar (<ḳimār>), kürsü (<kursī>)

2.2.13. i > ü değişimi

rüşvet (<rişvet>), tecrübe (<tecrite>)

2.2.14. u > ı değişimi

fırsat (<fursat>), fıstık (<fustuk>), sandık (<şandūk>)

2.2.15. u > i değişimi

filan (fulān), ibne (ubne), kitle (kutle), misafir (musāfir), tedarik (tedāruk)

2.2.16. u > o değişimi

bornoz (<burnūs>), dolap (<dūlāb>), hokka (<ḥuḳḳa>), lokma (<lukme>), nokta (<nuḳṭa>), sofra (<sufre>), sohbet (<şuḥbet>), tomar (<tūmār>)

2.2.17. u > ö değişimi

şöhret (<şuhret>)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

2.2.18. u > ü değişimi

bünye (<bunye>), cümle (<cumle>), dükkân (<dukkân>), dünya (<dunyâ>), eylül (<eylül>), hücre (<hücre>), hücum (<hucüm>), hükmen (<hukmen>), hükümet (<hukümet>), hürriyet (<hurriyyet>), hüsrân (<husrân>), hüviyet (<huviyyet>), küfür (<kufr>), künye (<kunye>), lügat (<luğat>), müsteşar (<musteşâr>), nükte (<nukte>), rütbe (<rutbe>), sünnet (<sunnet>), tahammül (<taḥammul>), tecavüz (<tecāvuz>), türbe (<turbe>), ümmî (<ummî>), vücut (<vucūd>), zümre (<zumre>).

2.2.19. b > p değişimi

akrep (<akreb>), ahşap (<aḥşāb>), aptal (<abdāl>), cephe (<cebbe>), cevap (<cevāb>), edip (<edīb>), erba (<erbāb>), galip (<gālīb>), garip (<garīb>), gaza (<gaza>), gıyap (<giyāb>), gurup (<gurūb>), habip (<habīb>), harap (<ḥarāb>), harp (<ḥarb>), hatip (<ḥatīb>), hica (<hicāb>), hitap (<ḥiṭāb>), icap (<icāb>), inkılap (<inkilāb>), iptida (<ibtidā>), ispat (<isbāt>), kahpe (<kaḥbe>), kalp (<kālḥ>), kayıp (<gayb>), kebab (<kebāb>), kitap (<kitāb>), lakap (<laḥab>), mağlup (<mağlūb>), mahcup (<maḥcūb>), mapus (<maḥbūs>), maşrapa (<maşraḥba>), meczup (<meczūb>), mektep (<mekteb>), mektup (<mektūb>), mensup (<mensūb>), meşrep (<meşreb>), mezhep (<mezheb>), mihrap (<miḥrāb>), muhatap (<muḥāṭab>), papağan (<babağā>), sahip (<şāḥib>), sebe (<sebe>), şüphe (<şubhe>), tabip (<tabīb>), tahrip (<taḥrīb>), takip (<taḥīb>), tespih (<tesbīḥ>), tespit (<tesbīt>), üslup (<uslūb>), vacip (<vācīb>)

2.2.20. b > f değişimi

zencefil (<zencebīl>)

2.2.21. b > v değişimi

esvap (<esbāb>)

2.2.22. b > m değişimi

makara (<bekere>)

2.2.23. c > ç değişimi

burç (<burc>), felç (<felc>), haraç (<ḥarāc>), harç (<ḥarc>), hariç (<ḥāric>), içtihat (<ictihād>), içtimaî (<ictimā'ī>), ihraç (<iḥrāc>), ihtiyaç (<iḥtiyāc>), lehçe (<leḥce>), meçhul (<mechūl>), miraç (<mi'rāc>), teçhizat (<teḥzīzāt>)

2.2.24. d > t değişimi

aptal (<abdāl>), barut (<bārūd>), ceset (<cesed>), cet (<cedd>), cetvel (<cedvel>), cihat (<cihād>), cilt (<cild>), ecdat (<ecdād>), evlat (<evlād>), fesat (<fesād>), hamt (<ḥamd>), hasat (<ḥaşād>), haset (<ḥased>), haydut (<ḥaydūd>), hudut (<ḥudūd>), icat (<icād>), içtihat (<ictihād>), irşat (<irşād>), mabet (<ma'bed>), mastar (<maşdar>), mescit (<mescid>), metfun (<medfūn>), meth (<medḥ>), mevlit (<mevlid>), mezat (<mezād>), miat (<mi'ād>), miktar (<miḳdār>), milat (<mīlād>), mucit (<mūcid>), müteahhit (<mute'ahhid>), nakit (<naḳd>), senet (<sened>), şehit (<şehīd>), taklit (<taḳlīd>), tellal (<dellāl>), vaat (<va'd>)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

2.2.25. d > z değişimi

hıdırellez (<hızır-ilyās), hizmet (<hidmet)

2.2.26. ğ > k değişimi

kayıp (<ğayb)

2.2.27. h > y değişimi

sayfa (<şahife)

2.2.28. ħ > k değişimi

kalfa (<ħalife), maskara (<masħara)

2.2.29. ħ > k değişimi

kına (<ħinnā)

2.2.30. k > g değişimi

mangal (<manḳal)

2.2.31. k > y değişimi

tekke (<tekye)

2.2.32. k > n değişimi

mihenk (<mihekk)

2.2.33. l > r değişimi

kerpeten (<kelbetān)

2.2.34. n > m değişimimembra (<menbā^c)**2.2.35. s > t değişimi**

matkap (<miṣḳab)

2.2.36. t > d değişimi

kadife (<ḳatife)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

2.2.37. t > k değişimi

aktar (<‘at̤tār)

2.2.38. v> p değişimi

kispet (<kisvet)

2.2.39. ‘ > y değişimi

zayıf (<za‘īf)

2.2.40. ’ > y değişimi

acayıp (<‘aca‘ib), fayda (<fā‘ide), halayık (<ḥalā‘ik), kadayıf (<katā‘if)

2.2.41. ‘ > h değişimi

heybe (<‘aybe), talih (<tālī‘), tamah (<ṭama‘)

2.2.42. ‘ > v değişimi

ma‘i (<mā‘ī)

2.2.43. ‘ > ’ değişimi

sun‘î (<ṣun‘ī)

2.2.44. ‘u > ö değişimi

okka (<‘ukka)

2.2.45. ‘u > ö değişimi

ömür (<‘umr)

2.2.46. ‘i > ı değişimi

ırk (<‘irk), ırz (<‘irz), ıriyat (<‘iriyāt)

3. Ses olayları sonucu değişime uğrayan kelimeler**3.1. Ses türemesi**

Arapçadan Türkiye Türkçesine geçen birçok kelimede ses türemesi görülmektedir. Türkçede ünlülerin bolluğu, ünsüzlerin bir arada söylenme zorluğu bu tür değişime neden olan sebeplerdendir. Bu kelimeler Türkçe yardımcı fiillerle kullanıldığında tekrar asıl yapılarına dönerler. Ses türemesinin görüldüğü kelimelerden bazıları şunlardır:

akıl (<akl), asıl (<aşl), azil (<azl), azim (<azm), bahis (<baḥş), beyit (<beyt), devir (<devr), ecir (<ecr), fetih (<feth), feyiz (<feyz), fıkıh (<fiḳḥ), fikir (<fıkr), fiyat (<fiāt), fuhuş (<fuḥş), gayri (<gayr), gusül (<gusl), hacim (<ḥacm), haciz (<ḥacz), hasım (<ḥaşm), hasır (<ḥaşr), haşır (<ḥaşr), hatırat (<ḥātṛāt), havuz (<ḥavz), hayır (<ḥayr), hayız (<ḥayz), hazım (<ḥazm), hüküm (<ḥukm), kabir (<ḳabr), kadir (<ḳadr), kahır (<ḳahr), kavis (<ḳavs), kesir (<kesr), keşif (<keşf), keyif (<keyf), kibir (<kibr), lafız (<lafz), küfür (<kufr), lütuf (<lutf), meyil (<meyl), misil (<mişl), nakış (<naḳş), nutuk (<nuṭḳ), resim (<resm), sabır (<ṣabr), seyir (<seyr), sıfır (<şifr), sınıf (<şinf), şahıs (<ṣaḥş), şekil (<şekl), şükür (<şükr), tavır (<ṭavr), vahiy (<vaḥy), vakıf (<vaḳf), vakit (<vaḳt), zihin (<zihḥn), zikir (<zıkr)

3.2. Ses düşmesi

Birbirinin aynısı ünsüzlerin Türkçede yan yana bulunmaması ve söylenmesindeki zorluklar nedeniyle bu yapıdaki Arapça kelimeler, Türkiye Türkçesine alınırken bu ünsüzlerden biri düşer. Bu kelimelerden bazıları şunlardır:

bez (<bezz), cet (<cedd), cin (<cinn), darbuka (<darabukḳa), fen (<fenn), galibiyet (<gālībīyyet), gam (<ḡamm), hac (<ḥacc), had (<ḥadd), hak (<ḥaḳḳ), hamal (<ḥammāl), hamam (<ḥammām), hat (<ḥaṭṭ), haz (<ḥazz), his (<ḥiss), ikna (<iknā), hür (<ḥurr), ilahiyat (<ilāhīyyāt), kapan (<ḳabbān), kara (<ḳarra), kırtasiye (<ḳirtāsiyye), kule (<ḳulle), makas (<miḳaṣṣ), maliyet (<mālīyyet), men (<men'), mapus (<maḥbūs), menşe (<menşe'), mezra (<mezra'), muafiyet (<mu'āfiyyet), rakı (<arakı), saf (<saḳf), salep (<saḥleb), samimiyet (<ṣamīmīyyet), sandalye (<ṣandāliyye), şahsiyet (<ṣaḥsiyyet), şer (<şerr), sık (<şıḳḳ), telaş (<telāş), temas (<temāss), temiz (<temyīz), velinimet (<velīyy-i ni'met), zan (<ṣann), zemheri (<zemherīr), zümrüt (<zumurrud)

Sonuç

İslâmiyet'in Arabistan coğrafyasından başka coğrafyalara yayılmasıyla birlikte, bu dinin dili durumunda olan Arapça da bu coğrafyalara girmeye ve yayılmaya başlamıştır. Türk milletinin yaşadığı coğrafyada İslâm'ın kabul görmesinde bu yeni inancın Türkün yaşantısı ile yakınlığının çok önemli rolü olmuştur. Yeni bir din, yeni bir kültür, yeni bir medeniyetle tanışan Türk milleti dinî inançlarını kuvvetlendirmek ve dinin emirlerini yerine getirmek için Arapça bilenlerden ve Arapça eserlerden yararlanmaya başlamıştır. Her ne kadar farklı dil ailelerinden olsa da Arapça Türkçeye, Türkçe de Arapçaya kelime vermeye başlamış; ilerleyen yıllarla birlikte, Arapçanın Türkçe üzerindeki etkisi de iyice artmıştır. Bu gidişe zaman zaman dur deme çabaları olmuşsa da yıllarca halkın ağzına, irfanına, kültürüne girmiş kelimeleri dilden bir anda çıkarmak kolay olmadığı için bunda da epeyce zorlanılmıştır.

Batılılaşma hareketlerinin başlamasıyla birlikte etkisi yavaş yavaş azalan, özellikle Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasıyla birlikte dilde reform sayılabilecek çalışmaların neticesinde etkisi iyice azalan Arapça, şu bir gerçek ki, verdiği kelimelerle Türkçenin en önemli zenginliklerinden birini oluşturmuştur. Arapçanın dönem dönem Türkçenin zenginliğine, varlığına, etkinliğine zararı olmuşsa da bunu o dönemlerin kültürel etkileşiminin bir sonucu olarak kabul etmek gerekir.

Türkçenin aslında var olan zenginliğine kavuşmasında, şuurla işlenmesinde yabancı kelimelere karşı duyarlılık göstermek, elbette ki her Türkün en önemli görevlerindendir. Bu konuda herkesin ve her kurumun hassas olması gerekir; ancak bu, başka dillerden kelime alınmayacağı, başka dillere kelime verilmeyeceği anlamına da gelmemelidir. Türkçe zengin bir dildir; bu zenginliğini de ilelebet koruyacak ve sürdürecektir. Türkçe için bir başka gerçek daha var ki o da Türkçeleşmiş kelimelerin (alıntı kelimeler) de de Türkçenin öz malı olduğu gerçeğidir. Türk insanının benimseyerek kullandığı, kullanmakta zorluk çekmediği her kelime kökeni ne olursa olsun artık Türkçedir. Bu nedenle alıntı kelimeler, dilimizin en önemli zenginliklerindendir. Biz o kelimelerden yeni yeni kelimeler türetmiş, o kelimelere yeni yeni ahenkler kazandırmışız. Bu kelimeler, Türk'ün ağzı, zekâsı, kudreti ve irfanında yeni sesler, yeni şekiller, yeni anlamlar kazanmıştır. Bu çalışmada da görülmektedir ki kelimeleri Türkçeleştirme başlı başına büyük bir dil olayıdır. Başka bir dilden alınan kelimeyi dil kendi suretine, şekline sokup öyle almaktadır. Bu da önemli ses olaylarının neticesinde gerçekleşmektedir. Bunda da dilin elastik bir yapıya, değişime ve gelişime açık olması gerekir. Türkçe de bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

yönden bu zenginliklere kapısı açık bir dildir. O kapıdan içeri giren kelimeleri bir süre misafir ettikten sonra kimini bekliyormuş gibi hemen kendine mal etmiş kimini de beklediği o değilmiş gibi bir süre sonra uğurlamıştır.

Bugün geline noktada hemen hemen bütün dünya milletleri şu gerçeği kabul etmektedir ki “*Hiçbir dil arı değildir.*”, “*Dili zenginleştirmenin, geliştirmenin yollarından biri de başka dillerden kelime alışverişi yapmaktır.*” Bu zaten kaçınılmazdır; git gide küçülen, küreselleşen bir dünyada bunun önüne geçmek imkânsızdır.

KAYNAKÇA

- ANTEL, Nazime ve ALKIM, V. Bahadır (1998), *Türkçe-Osmanlıca-İngilizce Redhouse Sözlüğü*, İstanbul: Redhouse Yayınevi
- AVŞAR, Erkan (2004), *Arap Gramerine Giriş 1 Sarf*, İstanbul: Elif Yayınları
- AYVERDİ, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (3 cilt)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Dergâh Yayınları (1987), *Telaffuzlu Türkçe-Arapça Sözlük*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Yay. Haz: Aydın Sami GÜNEYÇAL), 17. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları
- DOĞAN, Mehmet (2005), *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Pınar Yayıncılık.
- ERGİN, Muharrem, *Osmanlıca Dersleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- KARSLI, İlyas (2002), *Türkçe-Arapça Sözlük*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Kolektif (2003), *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- MAKSUDOĞLU, Mehmet (2005), *Arapça Dilbilgisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat
- MUTÇALI, Serdar (1995), *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayın Eğitim
- MUTÇALI, Serdar (2001), *İngilizce-Türkçe-Arapça Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayın Eğitim
- ÖZARSLAN Hamza (1999), *Arapça Dilbilgisi*, İstanbul: Fono Yayınları
- ÖZDEMİR Hikmet ve CEBECİ Suat (1996), *Arapça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları
- TDK (2005), *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara: TDK Yayınları
- TDK (2005), *Yazım Kılavuzu*, Ankara: TDK yayınları

MECMUADAN BİYOGRAFİYE: SİLAHŞOR İBRAHİM YÂVER'İN HAYATI*

*Kaplan ÜSTÜNER***

ÖZET

Kütüphanelerimizde çeşitli örnekleri bulunan mecmualar, bir veya daha fazla yazar yahut şaire ait çeşitli şekil ve hacimlerdeki düzyazı ya da şiirlerden oluşan kitaplar şeklinde tanımlanır. Biyografi ise hayat hikâyesi demektir. Divan edebiyatında biyografi denince akla ilk olarak şair tezkireleri gelmektedir. Tezkireler ile mecmualar amaçları bakımından farklılık gösteren eserlerdir. Tezkireler daha çok yazarı, mecmualar ise yazarın eserinden örnekler sunmayı önceler. Bununla birlikte bazı mecmualarda, örnek metinler yanında şairlerin hayatına dair bilgilere de rastlanır. Bu çalışmamızın amacı da şairler tezkiresi ve diğer biyografi kaynaklarında adından çok söz edilmeyen Silahşor İbrahim Yâver adlı divan şairinin hayat hikâyesini Milli Kütüphane'de 06 Mil. Yz. A. 1793 arşiv numarası ile kayıtlı bulunan mecmuadan hareketle ortaya koymaktır. Ayrıca mecmuaların biyografik bilgiler sunduğunu örnekleyerek, edebiyat tarihimizin tam olarak yazılabilmesi için önemli kaynaklar olduğuna dikkat çekmektir. Silahşor İbrahim Yâver, Babadağı'nda 1115/1703 (?) yılında doğmuştur. Arnavut asıllıdır. Babasının adı Yusuf Paşa'dır. Annesi varlıklı bir ailedendir. Rukiye ve Zeynel Abidin adında iki çocuğu olduğu bilinmektedir. Şairin mesleği silahşorluktur. Hayatının büyük bir kısmını İstanbul'da geçiren Yâver, şiirlerinde yaşadığı şehri de konu edinmiştir. İstanbul'un güzelliklerini, depremlerini ve soğuk hava şartlarını şiirlerinde anlatmıştır. İstanbul'dan başka Kırım ve Ahıska'da da bulunan Yâver, babasının ölümünden sonra yokluklar içinde yaşamıştır. Mevlevilik yoluna sülûk eden Silahşor İbrahim Yâver, 1188/1774 (?) yılında vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Biyografi, Silahşor İbrahim Yâver

FROM MISCELLANEOUS TO BIOGRAPHY: LIFE STORY OF SİLAHŞOR İBRAHİM YÂVER

ABSTRACT

Miscellaneous, which has various samples in libraries, are described as books belonging to one or more authors or poets consisting of various forms or volumes of prose or poems. Biography means life story. When considering biographies in Ottoman literature, the first thing coming to mind is collection of poet biographies. Collection of biographies and miscellanies are different works in terms of their purpose. While collection of biographies mostly introduce the author, miscellanies give examples of the author's works. In addition to that there is information of author's life in some miscellanies, beside sample texts. Aim of this study is to assert the story of an Ottoman poet named Silahşor İbrahim Yâver, whose name is never mentioned in collection of

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Haran Ün. Fen Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı, El-mek: kaplanustuner@yahoo.com

biographies of poets and other source of bigraphies, with reference to miscallenous registered to 06 Mil. Yz. A. 1793 archive number in National Library. Moreover, the aim of this study is to point out that the miscallenouses are important sources in order to write our literature history accurately by giving examples that they introduce biographical information. Silahşor İbrahim Yaver was born in Babadagi in 1115/1703 (?). His was of Albanian origin. His father's name was Yusuf Pasha. His mother came from a rich family. It is known that he had two children named Rukiye and Zeynel Abidin. His occupation was swordsmanship. Yaver, who spent most of his life in İstanbul, mentones also the city that he lived in his poems. He tells the beauties, earthquakes, and cold weather of İstanbul in his poems. Apart from İstanbul, he had been in Crimea and Akhaltsikhe, after his father's death he lived in poverty. Silahşor İbrahim Yaver who followed Mevlevi principles died in 1188/1774 (?).

Key Words: Miscallenous, Biography, Silahşor İbrahim Yaver

Giriş

Arapça cem' (toplamak, bir araya getirmek) kökünden gelen mecmua kelimesi "toplanılmış biriktirilmiş şeylerin hepsi, seçilmiş yazılardan meydana getirilmiş yazma kitap" anlamında kullanılır. Edebi anlamda ise mecmua, bir veya daha fazla yazar yahut şaire ait çeşitli şekil ve hacimlerdeki düzyazı ya da şiirlerden oluşan kitaplar şeklinde tarif edilmiştir. Kütüphanelerimizde çok çeşitli mecmualar bulunmaktadır. (Mecmualar hakkında geniş bilgi için bkz: Yöntem 1996: 486-490; Levend 1988: 166-176; Kut 1986: 170-174; Gökyay 1993: 73-75; Uzun 2003: 265-268; Aydemir 2007: 122-137; Gıynaş 2011: 245-260; Aynur 2012: 493-527; Tanyıldız 2012: 224-239; Kurnaz 2013a: 21-49; Kurnaz 2013b: 51-64).

Biyografi kelimesi ise sözlüklerde "hayat hikâyesi, tercüme-i hâl, öz geçmiş" şeklinde tanımlanmıştır. Divan edebiyatında biyografi denildiğinde, şairler tezkiresi başta olmak üzere *Şakâik* telif, tercüme ve zeyilleri ile umumi tarihlerde yer alan biyografiler akla gelmektedir. Tezkireler ile mecmualar amaçları bakımından farklılık gösteren eserlerdir. Tezkirecilik, biyografik künye yazıcılığını esas aldığı için yazarı, mecmua ise şairin eserlerinden örnekler sunmayı önceler. Bununla birlikte bazı mecmualar içerisinde, örnek şiirler vermenin dışında şairlerin hayatına dair kaydedilmiş bilgilere de rastlanmaktadır. Tezkirelerde adına tesadüf edilmeyen şairlere mecmualarda tesadüf edilebilmektedir. (Mecmua ve biyografi konusunu ayrıntılı olarak ele alan çalışmalar için bkz: Aydemir 2011: 87-100; Gürbüz 2011: 315-328; Köksal 2011: 449-467).

Çalışmamızın tam olarak amacı da şairler tezkiresi ve diğer biyografi kaynaklarında adından çok fazla söz edilmeyen Silahşor İbrahim Yâver adlı divan şairinin hayat hikâyesini bir mecmuadan hareketle ortaya koymaktır. Milli Kütüphane'de 06 Mil. Yz. A. 1793 arşiv numarası ile kayıtlı bulunan bu mecmuayı başka bir çalışmada ayrıntılı olarak tanıtmıştık (Üstüner 2014). 173 varaktan oluşan, her varığında değişik satırlar bulunan, manzum ve mensur metinleri bünyesinde taşıyan, 94 şairin 193 manzumesini içeren mecmuada, derleyicilerden biri olan Silahşor İbrahim Yâver'in çok sayıda şiirinin yer aldığını çalışmamızda işaret etmiştik. Bu çalışma ile mecmuada yer alan şiirlerini etraflı bir inceleme ile yayıma hazırladığımız şairin biyografisini yazarak hem edebiyat dünyasını Silahşor İbrahim Yâver'den haberdar etmek hem de mecmuaların biyografik bilgiler sunduğunu göstererek tam bir edebiyat tarihimizin yazılabilmesi için mecmuaların ihmal edilemeyecek kadar önemli kaynaklar olduğuna dikkat çekmektir.

Edebiyat tarihimizde aynı mahlası taşıyan şairlerin biyografik bilgileri ve şiirleri birbirine karıştırılmıştır. Bunlardan biri de Yâver'dir. Tespitlerimize göre edebiyat tarihimizde Yâver mahlası ile şiir yazmış üç şairimiz bulunmaktadır. Daha önce yaptığımız çalışmalarda ilk ikisi hakkında ayrıntılı bilgi verdiğimizden burada özetlemek istiyoruz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Enderunlu Hasan Yâver: Asıl adı Hasan olup şiirlerinde Yâver mahlasını kullanmıştır. Enderunda yetişmesi sebebiyle Enderunlu Hasan Yâver olarak tanınan şair, İstanbul'da 1179/1765-6 yılında doğmuştur. Babası Silahdar Abdurrahman Ağa Enderun'da yetişmiş, Sultan III. Mustafa zamanında kilâr-ı hâssa ve hazîne-i hümayûn kethudalığı, rikabdarlık, çuhadarlık ve silahdarlık görevlerinde bulunmuş ve 1184/1770-1 yılında vefat etmiştir. Beş yaşlarında yetim kalan Hasan Yâver, Enderun'daki Kiler Odası'na alınmış, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını burada geçirmiştir. Bir süre on iki kişiden ibaret "bıçaklı" denilen sınıfa dâhil olan şair, 1204/1789-90'da padişahın ihsanıyla Enderun kademelerinin sonuncusu olan Has Oda'ya kadar yükselmiş ve Has Oda'da rikâbdarlık görevinde bulunmuştur. Hayatının son yıllarını sıkıntı ve hastalıklarla geçirdiği anlaşılan şair, 1213/1797-8 yılında vefat etmiştir. Enderunlu Hasan Yâver'in *Fenniyye-i Eş'âr*, *Gül-i Sad-berg* ve *Divan* olmak üzere bilinen 3 eseri vardır:

Fenniyye-i Eş'âr: Şiir yazmanın incelikleri, şairin dikkat etmesi gereken kurallar ve çeşitli edebi sanatlar ile nazım şekillerinden bahseden bir mesnevi olup 1211/1796-7 yılında yazılmıştır (Üstüner 2009: 826-892; Kaçar 2011: 95-140).

Gül-i Sad-berg: Yâver'in 1212/1797-8 yılında insanlara öğüt vermek amacıyla mesnevi nazım şekli ile yazdığı eser 100 beyitten oluşmuştur (Üstüner 2010: 261-283).

Divan: 1 terkîb-bend, 2 murabba, 3 tahmis, 206 gazel, 5 kıt'a ve 1 rubai olmak üzere toplam 218 şiirden meydana gelmiştir (Üstüner 2010a).

Trabzonlu Yâver Efendi: Trabzonlu olan şair hakkında fazla bilgi yoktur. Bir müddet Divan-ı Hümayûn kalemine devam ettikten sonra, bazı vezirlerin divan kâtipliğini yapmıştır. Uzun süre çeşitli yerlerin tahrîrât kâtipliği görevinde bulunmuş; hâcegân rütbesini kazanmış; daha sonra da Yanya tahrîrât kâtibi olmuştur. *Sicill-i Osmânî*'ye göre de Sultan Abdülmecid devrinde (1839-1861) vefat etmiştir (Mehmed Süreyya 1996: 1681). Kaynaklarda çok sayıda şiiri olduğu söylenen şairin divanı ya da başka eserleri olup olmadığı bilinmemektedir (Üstüner 2010: 2-3).

Silahşör İbrahim Yâver'in Hayatı

Silahşör İbrahim Yâver'in hayatı, *Sicill-i Osmânî* ile söz konusu mecmuada bulunan mensur metinler, tarih manzumeleri ve şiirlerden hareketle ortaya konacaktır. Mecmuadaki metinler ilk kez yeni harflere aktarıldığı için alıntılarını transkribe etmeyi uygun bulduk.

Şairin asıl adı İbrahim'dir. *Sicilde* İbrahim Bey şeklinde kayıtlıdır (Mehmed Süreyya 1996: 741). Şiirlerinde çoğunlukla Yâver mahlasını kullanmıştır:

İster iseñ ger naşîhat Yâver-i bî-çâreden

Hubb-ı dünyâ fikrini kaldır gel evvel aradan (vr. 39a)

*

Vaşluñla kıl yâd ey perî

Dîvâneñ oldı Yâver'i

Al destüñe câm-ı zeri

Şâd it dil-i mestânesin (vr. 61b)

*

Ehîbbânun bulundı her biri bir başka 'âlemde

Hemân dîvâne Yâver özge seyrân oldı gitdükçe (vr. 130b)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Yâver kimi manzumelerinde mahlası ile birlikte adına da yer vermiştir:

Sende kalmışdur bu meydân-ı belâgat yolısa sen

Yâver İbrâhîm bin Hâcî Yûsuf Paşa mısûn (vr. 55a)

*

Hırka vü tâcî dahı kılsam ‘aceb mi ber-ţaraf

Yâver İbrâhîm İbrâhîm bin Edhem degil (vr. 59b)

*

Yâver İbrâhîm bin Hâcî Yûsuf Paşa kuluñ

Luţf u ihsânuñ ümîd eyler nice eyyâmdur (vr. 129b)

Şair kaleme aldığı bazı şiirlerden önce adı ve mahlasını yazarak, mecmuada bulunan diğer manzumelerle karışmasını önlemeyi amaçlamıştır:

Li-muḥarririhi Yâver (vr. 2a, vr. 38b)

Ḥarrerehu’l-Faḫîr Yûsuf Paşa-zâde İbrâhîm Yâver (vr. 3a)

Mecmuada Yâver’in kendi künyesine tarih düşürmesine de rastlanır:

Li-muḥarririhi bende-i ḳadîm Yâver İbrâhîm (1175/1761-2) (vr. 89b)

Li-nâmîḳîhi İbrâhîm Yâver Yûsuf Paşa-zâde (1179/1765-6) (vr. 97b)

*Sicîl*deki kayda göre şair Babadağlıdır (Mehmed Süreyya 1996: 741). Babadağı, Romanya’da Dobruca bölgesinin kuzeyinde eski bir Türk yerleşim merkezidir (Aktepe 1991: 371-2) Babadağı’nda dünyaya gelen Yâver, doğduğu coğrafyayı aşağıdaki beytinde dile getirir. Ayrıca bir manzumesinde geçen “İsânûm üzre ya‘nî Arnavudça” (vr. 100b) ifadesinden de etnik kökenin Arnavut olduğunu öğreniriz:

Mevlidüm Rûmîli olmağla ne ḥâldür iştîyâḳ

Olmiyor dilde zamânlardur ki güncâyîş-peziir (vr. 69b)

Şairin doğum tarihi kesin olarak belli değildir ancak mecmuadaki bazı kayıtlar bize bu konuda yardımcı olmaktadır. Mecmuada “Berâ-yı Mevlid-i Şehsüvâr-zâde Seyyid Muştâfâ Beg” başlığı altında şöyle bir tarih beyti vardır:

Zâhir (1106) olsa n’ola Yâver târiḥ-i mevlid aña

Aşlı pāk ‘ırḳı ṭahûr âl-i Muḥammed Muştâfâ (1106) (vr. 93b)

Bu tarih beyti ile ilgili olarak da şu bilgi notu kaydedilmiştir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Lafz-ı ‘zâhir’ târîhdür ve ‘mışra’-i şânî’ dahı bir târîhdür. Gerçi velâdetleri velâdet-i Yâver’den muḳaddemdür. Lîkin silâhşorluğında kendülerinüñ iltimâslarıyla bu güne bir târîḥ-i velâdeti teberrüken Yâver dimişdür. (vr. 93b)

Mecmua derleyicilerinden birinin verdiği bu bilgiye göre Yâver 1106/1694-5 yılında henüz dünyaya gelmemiştir. Şair bu tarihten sonra doğmuş olmalıdır. Aşağıda üzerinde durulacağı üzere şairin çocuklarından biri olan Rukiye’nin ölüm tarihi ise 1144/1731-2’dir. Kızının kaç yaşında iken vefat ettiği ile ilgili mecmuada bilgi yoktur. Bu duruma göre kızının 5 yaşında öldüğü ve şairin 20 yaşında evlendiği varsayılırsa Yâver’in doğum tarihi olarak 1115/1703-4 yılı ileri sürülebilir.

Şairin babasının adı Yusuf Paşa’dır. Yukarıda verdiğimiz örnek metinlerde de görüldüğü gibi şair kendisini hep “Yusuf Paşa-zâde İbrahim Yâver” olarak nitelendirmiştir. Yusuf Paşa hakkında Mehmed Süreyya (1996: 1695) şu bilgileri vermektedir: “Babadağıdır. Yükselerek mîr-i mîran oldu. 1137’de (1724-5) Ankara ve sonra Erdebil muhâfızı olup 1140’da (1727-8) vezir rütbesiyle Tebriz valisi oldu. Muharrem 1141’de (Ağustos 1728) vefat etti. Oğlu İbrahim Beydir.” Babasının Osmanlı Devleti’ne uzun yıllar hizmet ettiğini mecmuada dile getiren Yâver, onun ölümünden sonra yetim ve kimsesiz kaldığını, bundan dolayı kendisine yardım edilmesi gerektiğini söyleyecektir:

Yigirmi iki seneden beri pederüm merḥûm efendimiz ḥidemât-ı devlet-i ‘aliyye-i ebediyyü’l-ğarrâda... (vr. 35a)

Benim pederüm ḥazretleri bundan esbak cenâb-ı sa‘ âdet-me’âblarıyla ḥuḳûḳ-ı dîrînemize binâ’en... (vr. 154a)

Bu yetim ü bî-kes kullarına... (vr. 35a)

Vasiyet niteliğindeki mensur metin parçasından anlaşıldığına göre babasından Yâver’e miras olarak kılıç kalmıştır:

Kılıcum pederüm merḥûmuñdur. (vr. 3a)

Aynı yerde şairin elinde bulunan malların rahmetli validesinin olduğunu ifade etmesi, annesinin varlıklı bir aileden geldiğini düşündürmektedir:

În‘ âmum vâlidem merḥûmuñdur. (vr. 3a)

Şairin biri kız biri erkek iki çocuğu olduğunu yazdığı tarih manzumelerinden öğreniyoruz. Bir manzumede geçen “toḳuz öksüz” (vr. 136b) ifadesinin şiirsel kurgu gereği mi söylendiği yoksa gerçekte şairin eşinin ölümünden sonra dokuz çocuğu ile baş başa mı kaldığı konusu tam olarak açık değildir.

Yâver’in kızının adı Rukiye’dır. Rukiye 1144/1731-2 yılında vefat etmiştir. Rukiye’nin küçük yaşlarda öldüğünü şairin doğum tarihi ile ilgili yaptığımız değerlendirmelerden hareketle söyleyebiliriz:

Duḥter-i pâkîze yavrum âh Ruḳiyye Ḥanımmum

Sevdigüm âḥîr kefenden eyledün pîrâheni

Söyledim bir âh ile târîḥ-i fevtün ‘ âḳıbet

Âh kızum cânum Ruḳiyye ḥayf ki aldıldık seni (1144) (vr. 105b)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Yâver'in mecmuada adından en çok söz edilen diğer çocuğu ise Zeynel Abidin'dir. Hemen bütün malını oğluna miras bırakmasından dolayı, şairin ileri yaşlarda bir erkek çocuğa sahip olduğu akla gelmektedir. Aşağıdaki metinde geçen "bâliğ oldukda" ifadesinden çocuğun küçük yaşta öldüğü anlaşılmaktadır. Şair mirasını Zeynel Abidin'e bıraktığını şu sözlerle vasiyet etmiştir:

"Hâzret-i Rabbü'l-âlemîne emânet olsun. Bu mecmû'amı bir dürlü zâyî itmeyüp hıfz idesiz. İnşâ'allâhu Te'âlâ oğlum Zeyne'l-Âbidîn Beg bâliğ oldukda aña viresiz. Ve zâyî itmeyüp beni du'â-yı hayr ile yâd eyleye diye tenbîh idesiz. Allâh emâneti ricâmı kabûl idesiz, ve's-selâm.

Ve in'âmum vâlidem merhûmuñdur. Kılıcum pederüm merhûmuñdur. Anları dahı zâyî itmeyüp oğlum Zeyne'l-Âbidîn Bege viresiz. Ve külâhum Hâzret-i Mevlânâ Efendimizüñ yâdigâridur. Ri'âyetinde kuşur itmeyesiz. Ve mühürli gömlek ya'nî yazılı gömlek pederime bir büyük âdemüñ yâdigâridur. Bu kadar zamân bende idi. Anı dahı oğluma viresiz. Ve gömlek yanında bir yemeni vardur, teberrûkdür. Anı dahı zâyî itmeyesiz." (vr. 3a)

Şair bu vasiyeti yazmakla birlikte oğlu kendisinden önce hayata gözlerini yummuştur:

"Egerçi böyle tahrîr olundu idi, lîkin ciger-pârem Zeyne'l-Âbidîn Beg bizden evvel fedâ-yı nağd-i cân ve ârzü-yı cılve-i hûrâ-yı cinân eyleyüp bu gûşe-i miñnetde yalnız koyup ve'l-hâşıl gitdi." (vr. 3a)

Zeynel Abidin'in 22 Safer 1176- Ağustos 1762 yılında vefat ettiğini şairin oğlu için yazdığı tarih manzumelerinden öğreniyoruz. Yâver oğlunun ölümüne 3 tane tarih düşürmüş olup birinde yıl ile birlikte ayı da eklemiştir:

Dâr-ı gâmda hayf koyup gitdün beni tenhâ-nişîn

Hâsretünle oldu her bir üstühânüm dür-bîn

Söyledüm bir servveş hâke düşünce târihin

Qaldı vâh el-ân hayâlün gözde Zeyne'l-Âbidîn (1176, 22 Safer)

*

Hem yazup târih-i fevtin hem hulûş-ı kalb ile

Oğuyalum 'Âbidîn Beg rûhına gel Fâtihâ (1176)

*

Gitdi yazık hayf yavrum yalnız koydı beni (1176) (vr. 3a)

Yâver çocuğunun vefatı dolayısıyla tarih şiirlerinden başka dört beyitlik bir manzume de kaleme almıştır. "Kandasın" redifli bu şiirde şairin çocuğunun ölümüne ziyadesiyle üzüldüğü, hem "neredesin" anlamına gelen redifi kullanarak adeta yeri göğü inletmesi hem de "göz nurum, ciğerparem, yavrum" gibi sevgi ifade eden sözcüklerden anlaşılmaktadır. Yâver'in eşinin de oğlunun ölümünden kısa bir süre önce vefat ettiği şiirin son beytinde söylenmektedir:

Qandasın ey nûr-ı aynum âh âyâ kandasın

Qandasın bilmem ciger-pârem ki hâlâ kandasın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Oldı hicrānuñla her bir üstüñ-ānum dūr-bīn
Kağı menzilgāhı yavrum eyledüñ cā kıandasın

Her biri müjgānumuñ hicrūñle oldı dūr-bīn
Kağı menzilgāhı kılduñ ‘Ābidin cā kıandasın

Māderinüñ açdığı dāğ olmadan merhem-pezir
Sen de itdüñ sīneme bir dāğ peydā kıandasın (vr. 2b)

Yâver'in aile bireylerinden erkek kardeşinin oğlu Muhammed'in, veba hastalığından dolayı 1153/1740-1 yılında 16 yaşında iken öldüğü aşağıdaki tarih manzumelerinden anlaşılmaktadır. Muhammed, şairin kızından sonra, oğlundan önce vefat etmiştir:

Birāder-zādemiz Muḥammed Beg on altı yaşında ‘āzim-i ‘uqbā olduḡda dinilmişdür:
Hey dirîḡā hey ciger-pārem kıuzum ḡayfā dirîḡ
Göz göre kıapdı seni de ‘ākıbet zi’b-i vebā

“İrci’i” emrine çünkü cāmı teslīm eyledüñ
Menzilüñ kıaşr-ı behişt itsün Cenāb-ı Kıbriyā

Terk idüp cümle çeküp el cübbe vü destārdan
Bir kefen gördüñ hemān kendüñe şāyeste sezā

Kabrüñi pür-nūr idüp kıılsın kıarāḡāhuñ cinān
Dilerüm Ḥaḡ’dan be-ḡaḡḡ-ı evliyā vü enbiyā

Ḥālet-i nez‘in görince zār u feryād eyleyüp
Didi tārîḡ-i vefātuñ vālideyn ü aḡrabā

Vay benüm gül yüzli servi boylu yavrum ‘ömrüm āh
Āh yazıklar āh ciger-ḡuşem Muḥammed Beg saña (1153)

*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Dirîgâ âh yine bu saṭḥ-ı künc-i miḥnet ü ğamda

Livâ-i mâtem-i şeb-rengi feryâdıyla ƣaldırdıƣ

Yazıƣlar nûr-ı çeşmüm çâr-sû-yı şahn-ı şıḥhatden

Metâ‘ -ı ‘ömrüni düzd-i nihân-ı merge çaldırdıƣ

Didim giryân ile âḥir vefâtıñ târîḥin yavrum

Ciger-pârem Muḥammed Beg seni de elden aldirdıƣ (1153)

*

Hey dirîgâ gülşen-i bâğ-ı ḥayâtdan servveş

Düşdi çün ḥâk-i siyâha böyle bir ‘âlî-nijâd

Güş idenler fevtini feryâd ile dir târîḥin

Ḥayf ḥayf gitdi Muḥammed Beg cihândan nâ-murâd (1153) (vr. 105b)

Sicilde İbrahim Yâver’in, Osmanlılarda saray eğitim kurumu olan Enderun’da yetiştiği bilgisine de rastlamaktayız (Mehmed Süreyya 1996: 741).

Yâver’in mesleği silahşorluktur. Mecmuadaki tespitlere geçmeden önce kaynakların silahşor hakkında verdiği bilgileri aktaralım.

Mehmet Zeki Pakalın (1993: 226), silahşor hakkında şu bilgileri kaydetmiştir:

“Silahşor, silahları karıştırıcı, silahlarla oynayıp uğraşıcı demektir. Eski zamanlarda bir sınıf silahlı askere, hususiyle muhtelif silahları kullanmakta fevkalade meleke ve maharet ile mümtaz olup maiyette istihdam olunanlara verilen addı.

(Ask.) Yeniçeri Ocağı zabitlerinin bir takımı hakkında kullanılan bir tabirdir.

(Sar.) Padişahın maiyyetinde muhafız olarak kullanılanlara bu ad verilirdi.”

Günümüz araştırmacılarından Âtîf Kahraman (1995: 526) silahşoru daha ayrıntılı olarak şöyle anlatmıştır:

“Sultan III. Ahmed’e kadar padişahların ve Enderun ağalarının tüfenk atışlarıyla Silahdar Ağa ilgilenirdi. Silahdar Ağa’nın başlıca görevi, törenlerde padişahın kılıcını taşımak, ok, yay, tüfenk, zırh, topuz gibi silahların bakımı ve korunmasıydı.

Hasodabaşı’ndan sonra Enderun’un en yetkili zabiti olan Silahdar Ağa, bu görevlerden başka 32 kişi olan Hasoda oğlanları ile diğer Hazine, Kiler, Seferli, Büyük ve Küçük odalardaki içoğlanlarının amiri olduğu için bunların da disipliniyle ilgilenirdi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

III. Ahmed zamanında tüfenk atıcılığı ile ilgili görevler Silahdar Ağa'dan alınıp "Birin"da bir "Silahşoran Bölüğü" oluşturuldu. Bu bölüm 8 nefer "Silahşor"den oluşuyor, ayrıca başlarında "Baş-silahşor" ve "İkinci-silahşor" Ağa zabıt olarak bulunuyordu. Bunlara "Silahşoran-ı Hassa" deniliyordu.

Teşrifatta "Baş Silahşor Ağa" Rikab-ağaları'ndan sonraki sınıfa dâhil olup, Defterdar ve Arpa-emi'nden sonra, Has-ahur Kethüdası'ndan önce geliyordu.

On sekizinci yüzyılın son yarısında saraydaki bu silahşorlardan ayrıca "Bab-ı âsâfi-Bab-ı âlî"de de sadrazamın Silahdar Ağa'sından başka bir de "Silahşor Ağa" bulunuyordu. Bunun da "Bab-ı âsâfi"deki teşrifat yeri birinci sırada yer alıyordu. Kendisinden önce Mehterbaşı Ağa, sonra da Ahur Kethudası geliyordu."

Yâver'in silahşor olduğunu mecmuadaki mensur metinlerden, şiir başlıklarından, şiirlerden ve tarih manzumelerinden öğreniyoruz.

Yukarıda metnini verdiğimiz mecmuadaki mensur parçada, Şehsüvâr-zâde Seyyid Mustafa Beyin Yâver'e silahşorluğu zamanında çok yardım ettiğine dair bir kayıt bulunmaktadır (vr. 93b).

Diğer bir mensur metinde de Yâver, silahşorluk ilminde ve at konusunda mahareti olduğunu söylemektedir (vr. 153b).

Şair bazı şiirlerinin başlığında silahşor ünvanını kullanmıştır:

"Yâver-i Silâhşor" (vr. 61b, vr. 62a)

Yâver kimi beyitlerinde de silahşor olduğunu övünerek dile getirmiştir:

Yâver ne 'aceb pey-rev isem hân-ı Kırım'a

Biz dahı silâhşor-ı şeh-i mülk-i 'atâyuz (vr. 57a)

*

Ol silahşor-ı cihân-dâriyam esb-i tab'uma

Eyledi ta'lim refât-ı selâset eşhebi (vr. 75b) (Ayrıca bkz: vr. 104a, vr. 112b, vr. 113a, vr. 118b, vr. 120b, vr. 137b)

Şair kendi evi ile meslektaşları olduğunu düşündüğümüz Muhammed, Mustafa ve Süleyman beyler hakkında çeşitli vesilelerle yazdığı tarih manzumelerinin başlığında silahşor ünvanına yer vermiştir:

Berâ-yı Hâne-i Silâhşor-ı Hâşşa Yâver İbrâhîm Beg (vr. 112b)

*

Silâhşor-ı Şehriyârî Birâder-i Nu'mân Paşa Muḥammed Beg'e (vr. 106a)

*

'Abdu'r-raḥman Paşa-zâde Silâhşor-ı Hâşşa Muṣṭafâ Beg hânesin ta'mir itdükde dinildi (vr. 101b)

*

Târiḥ-i Vefât-ı Silâhşor-ı Hâşşa Süleymân Beg (vr. 107b)

Sicill-i Osmânî'de İbrahim Yâver'in silahdarlık (1169/1756-1171/1757) (Mehmed Süreyya 1996: 1733) ve mîr-âhûr-ı sâni vekilliği (Rebiülevvel 1171-Kasım, Aralık 1757) (Mehmed Süreyya 1996: 741) görevlerinde bulunduğu yazılıdır.

Yâver, İstanbul'da yaşamıştır. Şiirlerinde yaşadığı yer hakkında çeşitli mekân isimlerine rastlanır. Bahar mevsiminde İstanbul bir başka güzeldir. İlkbaharda kiraz ile kuzu yemenin ve boğazı seyretmenin tadına doyum olmaz. Kirazlarıyla meşhur olan Beykoz'dan boğazı temaşa etmek çok hoştur. Dostlarla Kuzguncuk'ta buluşulur. Ok Meydanı ve At Meydanı sevgiliyle gezilip güzel vakit geçirilecek yerlerdir:

Bahâridur Sitanbul'un şafâ âvânıdur şimdi

Kirâs faşlı kuzu devri Boğaz seyrânıdur şimdi (vr. 128a)

*

Niçün Begkoz'a gelmezün kirâs âvânıdur şimdi

Buyur ey çeşm-i bādāmum Boğaz seyrânıdur şimdi

Yine kırtal kanad itsün giyüp kerrâkesin yârân

Süzülsünler gehî Kuzguncuğ'a devrânıdur şimdi (vr. 76a)

*

Sînem olmuşken hedef tîrine Yâver bakmadı

Ol kemân-ebrû çekildi gitdi Oğ Meydânı'na (vr. 131a)

*

‘İd-i aḫḫâdur ḫazer kıl esb-i nâzdan el-amân

Sîne-i Yâver senüñdür gitme At Meydânı'na (vr. 131b)

Şair İstanbul'da 1167/1754 yılında meydana gelen depremi yakından hissetmiştir. Bu depremin Yâver'i psikolojik yönden derinden etkilediği yazdığı tarih manzumesinde olayın gerçekleştiği yıl, ay, gün ve saatini kaydetmesinden anlaşılmaktadır:

Târîḫ berâ-yı Zelzele-i ‘Azîme der-İstanbul

Pek şedîd idi gice bu zelzele

Reybsiz ditretti çarḫuñ bāmını

Eylerim târîḫ ile Yâver niyâz

Ḥayr ide Mevlâ hemân encâmını

(1167, 15, Şeb, Se-şenbih, Der-Ağustos 23, saat: 3) (vr. 115b)

Şairin yaşadığı şehrin iklim olaylarını tarih manzumelerinden öğrenebiliyoruz. 1174/1761 yılında yağın kar İstanbul'un her tarafını beyaza bürümüştür. 1175/1762 baharında da ilkbahar geldi denilirken

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

yağan yoğun kar yağışı, İstanbullulara yeniden pamuklu hırkalarını giymeye mecbur etmiştir. 1176/1763 yılında ise soğuktan dolayı İstanbul'da deniz donmuş ve buz tutmuştur:

Söyle Yâver târîhin elîf-ı Hâk'dur bî-gümân

Ser-be-ser töldi müzeyyen berf-i yümn ile cihân (1174) (vr. 114a)

*

‘Avdet itdi gâlibâ hengâm-ı sermâ bu sene

Geldi dirken nev-bahârı halk açılmışken çiçek

Gey pamuklu hırka Yâver yaz görüp târîhini

Nâ-gehânî itdi kûtn-ı berfi hallâc-ı felek (1175) (vr. 100a, vr. 101a)

*

Didi seyr eyleyenler Yâverâ târîhe şâyeste

Deniz tondı baķuñ haķķâ ki şouķdan Sitanbul'da (1176, Recep) (vr. 100b)

Yâver, İstanbul'dan başka çeşitli yerlere seyahat etmiştir. İlk olarak Kırım'a gitmiştir. Kırım hanına hizmet için giden şair, başlıktan anlaşıldığına göre oradan eli boş dönmüştür. Mecmuada kayıtlı aşağıdaki iki tarih mısraına göre bu seyahat 1152/1739-40 yılında gerçekleşmiştir:

Ķarîha-i hümayûndan hizmet ile Ķırım Hânına me'mûr olup bî-hâşıl 'avdet olduķda dinilmişdür:

Virmeyince çün Ma'bûd n'eyler ola Yâver Maħmûd (1152)

*

Ķarşu koyamaz Maħmûd ihsân idicek Ma'bûd (1152) (vr. 87b)

Bir şiirinde de Kırım hanına hizmet edip onun peşi sıra gitmesine şaşılmanası gerektiğini söylemesinden, şairin bu davranışı bazı kişiler tarafından hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır:

Yâver ne 'aceb pey-rev isem hân-ı Ķırım'a

Biz daħı silâhşor-ı şeh-i mülk-i 'atâyuz (vr. 57a)

Şairin Musul'da bulunduğunu “Bizim Hasan, merhûm, Muşul'dan ma'an gelürken Gerede nâm menzilde vefât eyledükde” (vr. 106a) başlığı altında, yakınlarından Hasan'ın ölümü (1157/1744-5) için kaleme aldığı tarih manzumesinden öğrenmekteyiz.

Yâver'in 1177/1763-64 yılında Ahıska'ya gittiği (vr. 2a) mecmuada kayıtlıdır. Ancak şairin Ahıska'ya niçin gittiği ve orada ne kadar süre kaldığı konusunda bilgi yoktur.

Mecmuadaki kayıtlara göre, babasının ölümünden sonra Yâver çok sıkıntı çekmiş ve yokluklar içinde hayatını geçirmiştir. Şair, mensur ve manzum metinlerde fakirliğini sıklıkla dile getirmiştir:

“... Kemāl-mertebe perişān-aḥvāl olup efendimūñ luṭf u keremine eşedd-i iḥtiyāc ile muḥtācum ve efendimūñ ḥāk-pāy-ı devletlerinden mā‘adā yüz sürececek dergāh u penāhum ve āsitān-ı sa‘ādetlerinden ğayrı cāygāhum olmadığı efendimūñ daḥı ma‘lūm-ı devletleridür. Hezār şerm ü ḥicāb ile ḥāk-pāy-ı şerīflerine yüzüm süregeldim.” (vr. 154b)

“Aḥvāl-i perişānum ancaḳ efendimūñ keremine ḳalmışdur. Ma‘lūm-ı devletleridür ki ḳadīmden berü efendimūñ der-i devletinden mā‘adā penāhum olmayup hezār şerm ü ḥicāb ile ḥāk-pāy-ı devletlerine yüz süregeldim. Kerem ü merḥametlerinden mutazarra‘dur ki beyne‘l-aḳrān bu ḳulların bir ḥidmet iḥsānıyla mesrūr ve şikeste-i tiġ-ı ālām u ğumūm olan ḳalb-i cerīhi merhem-i himmetleriyle cebr buyurmaları bābında emr ü fermān efendimiñdür.” (vr. 163a)

Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi Yāver babasının uzun yıllar devlete hizmette bulunması hatırına kendisine yardım edilmesi gerektiğini dile getirmiştir (vr. 35a; vr. 154a).

Şair, şiirlerinde durumunun perişan olduğunu ve sabra gücünün kalmadığını söyler:

Āh perişān oldu ḥāl

Ḳalmadı şabra mecāl

Hep dögündi ḳıl ü ḳāl

Ḳaldı ancaḳ bir bükā (vr. 136b)

Borçlu olduğunu, borcunu ödeyemediğini bu yüzden borçlulardan her gün biri gelip biri gittiğini, Yāver bir beytinde açıkça ifade eder:

Borçlum ise birbirin her gün te‘āḳub itmede

Olmaz eksik dā‘imā ḥānemden eylerler şitāb (vr. 92b)

Yāver, aşağıya ilk beytini aldığımız kasidesinde yıkılıp dökülmüş ve eskimiş evini konu edinerek yoksulluğunu anlatır:

Şormañız bir dürlü aşlā ḥiç ḥāl-i Yāver‘i

Uğramış bir köhne evle āh kim derde seri (vr. 134a)

Şair kendisine verilen saat ve at gibi yardımları da şiirlerine konu etmiştir:

Sā‘at-i iḥsānla sulṭānum efendüm dā‘im ol

Şād u ḥandān eyledüñ ben ḳuluñı ḥadden birün (vr. 129b)

*

Bir vaḳitte esbi iḥsān eyledüñ kim serverā

Görmemiş Ḥātem daḥı ‘ālemde böyle bir seḥā (vr. 145a)

Yāver, Mevlevilik yoluna sülūk etmiştir. Şair, hayatı hakkında bilgi sahibi olamadığımız Mevlevi şeyhlerinden Muhammed Sıdkî tarafından 1174/1760-1 yılında irşad edilmiştir. Şeyh, aşağıdaki manzumelerde dile getirdiği manalarla Yāver’in gönül gözünü aydınlatmıştır. Aşağılık nefsin isteklerine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

uymaktan vaz geçip her şeyi bilen ve yaratan Allah'a teslim olmalıdır. Dünya sevgisini terk etmelidir. Fırsatları kaçırmadan Mevlana'nın dergâhına gelmelidir:

‘Înâd itme uyup nefs-i denîye ihtirâz eyle

Ki gizli ‘âşikâre işde Hâllâk durur ‘alîm¹

Hilâfında bulunma fâ’ide itmez hezâr sa’y it

Umûrın itdi zîrâ Hâkķ’a tefvîz Yâver İbrâhîm (vr. 1b)

*

Nükte-i “el-fakru fahr”iden hâbîr iseñ eger

Eyleme meyl-i muhabbet devlet-i dünyâya gel

Kim garaz Yâver vişâl-i şâhid-i maķşûd ise

Fırşatı fevt itmeyüp dergâh-ı Mevlânâ’ya gel (vr. 2a)

*

Umûrın ideli tefvîz Hâkķ’a Yâver İbrâhîm

Muṭayyebdür gerek zinde gerek olsun saķîm² (1174) (vr. 1b)

Şair, aynı yerde kayıtlı olan aşağıdaki tarih beytiyle şeyhini hayırla anmıştır:

İki ‘âlemde vire maķşûdını Rabbü’l-Ġanî

Kim du’â-yı ḥayr ile yâd eyleye Yâver seni (1176/1763) (vr. 2a)

Yâver’in “Külâhum Hâzret-i Mevlânâ Efendimizüñ yâdigârıdır.” (vr. 3a) şeklindeki sözleriyle kendisinde bulunan külâhın Mevlana’nın yadigârı olduğunu ifade etmesi, onun Mevlana’ya duyduğu saygıyı ve sülûk ettiği yolu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Şair, şiirlerinde Mevlevî, semâ, Konya, ney, külâh, çile, kuşak ve Mevlevihane gibi Mevlevilik ile ilgili kelime ve kavramlara sıklıkla yer vermiştir:

Mevlevîves döne döne dil semâ’-ı ğamda âh

Saña gerdün eyleyelden Konya şehrin cilvegâh

Sînemi dögsem kudümâsâ ‘aceb mi dem-be-dem

Ney gibi yakmaķda bağrum sîh-ı hicr dil-i tebâh

¹ Bu mısra da vezin hatalıdır.

² Bu mısra da vezin hatalıdır.

Tâ ezel bir baş açık âşüftegândan olduğum
Kim bilürsün sen de ašlâ istemez bâkî güvâh

Hırka-püş itdi bizi çün bād-ı serd-i firkatün
Yok mı âyâ bu faķire bir münâsibçe külâh

Yâverâsâ eylesem zıkr-i cemîlün ger n'ola
Tekye-i 'aşkuında şâhib-postum bî-iştibâh (vr. 68b)

*

Rahş-ı ğamla sâha-i hûlyâda gezme bes yeter
Tekye-i şehri-rızâda gel birez de çille çek

Renc-i şekvâ ile bozma şavm-ı rûz-ı miñneti
Ġayret it bayram yakındur kuşağun çek eyle pek (vr. 68b)

*

Ġonya'yı ey mîr-i zî-şânum idelden cilvegâh
Mevlevîveş dil semâ' -ı zârda hicrûnle âh

Tekye-i firkatde âhîr eyledün çün hırka-püş
Ġoyma bârî ser-bürehne isterüz senden külâh (vr. 130a)

*

Gerçi neyveş nâleme hem-dem cihânda görmedim
Hem-çü dâğ-ı sîne dâğı lîk anda görmedim

Açmadı sūrâh-ı tâze dahı sîh-ı firkatî
Mevlevî-zâdem gibi bir bî-amân da görmedim (vr. 131b)

*

Şanma 'aşkuında gönül dervîş-i Mevlev'hânedür
Şem' -i ruhsârında pür yakmış o bir pervânedür (vr. 155b)

Yâver'in ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. *Sicîde* de bu konuda bilgi bulunmamaktadır. Şiirlerinde gençlik günlerinin gittiği ve ihtiyarlığın belini büktüğünü söylemesinden, şairin uzun bir hayat sürdüğü anlaşılmaktadır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tâzelik eyyâmı gitdi köhne-dem oldum za'îf

Eylemek kaç' -ı mesâfe bendeñe gâyet 'asîr (vr. 69b)

*

Renc-i gûn-â-gûn ile oldum 'alîl ü nâ-tüvân

İhtiyârlık başdı бүkdi қaddimi bî-irtiyâb (vr. 92b)

Aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Yâver, Sultan I. Mahmud (1753-1754), Sultan III. Osman (1754-1757) ve Sultan III. Mustafa (1757-1774) için tarihler kaleme almıştır. Bu tarih manzumeleri Yâver'in yaşadığı dönem hakkında herhangi bir şüphe bırakmamaktadır:

Hamd idüp Feyyâz'a Yâver yazalum târîhîni

Ḥân Maḥmūd'a zehî bâ-yümn-i hengâm-ı şafâ (1166/1753) (vr. 116b)

*

Haḡ Te'âlâ rahmet itsün diyeler târîhîni

Çekdi vay Sulṭân 'Oṣmân dâmeni 'âlemden âh (1171/1757) (vr. 109a)

*

Yâverâsâ didi bir 'abd-i qadîmi târîhîni

Kân-ı dehre oldı cârî emr-i Sulṭân Muṣṭafâ (1171/1757) (vr. 109a)

Şairin son “yeni yıl” tebrikini 1180/1767 yılı için yazması (vr. 102a) ve Sultan III. Mustafa'ya tarih düşürmesi bu dönemde hayatta olduğunu gösterir. İhtiyarladığını söylemesi, tarih manzumelerinin 1180/1767 yılında sona ermesi, Sultan III. Mustafa (1757-1774) için tarih düşürmesi ve Sultan I. Abdülhamid için tarih manzumesi yazmamasından hareketle, Yâver'in ölüm tarihinin Sultan I. Abdülhamid'in tahta geçtiği yıl olan 1188/1774 olduğu söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmamızla şairler tezkiresi ve diğer biyografi kaynaklarında adından fazla söz edilmeyen Silahşör İbrahim Yâver adlı divan şairinin hayat hikâyesini, *Sicill-i Osmânî* ve Milli Kütüphane'de 06 Mil. Yz. A. 1793 arşiv numarası ile kayıtlı bulunan mecmuadan hareketle ortaya koymuş bulunuyoruz.

Biyografik bilgiler içerebildiğini örnekleyerek, edebiyat tarihimizin tam olarak yazılabilmesi için mecmuaların ne kadar önemli kaynaklar olduğunu dikkatlere sunmaya çalıştık.

Enderunlu Hasan Yâver ve Trabzonlu Yâver Efendi'den sonra Silahşör İbrahim Yâver'in de hayat hikâyesini yazarak aynı mahlası taşıyan bu şairlerin birbirine karıştırılan biyografik bilgilerini açıklığa kavuşturduk.

Milli Kütüphane'de söz konusu mecmuadan hareketle yazmaya çalıştığımız Silahşör İbrahim Yâver'in biyografisini şöylece özetleyebiliriz:

Şairin asıl adı İbrahim'dir. Şiirlerinde çoğunlukla Yâver mahlasını kullanırken kimi manzumelerinde adını da mahlasının yanına eklemiştir. Babadağı'nda dünyaya gelen şair Arnavut asıllıdır. Yusuf Paşa'nın oğlu olarak 1115/1703 (?) yılında doğmuştur. Annesi varlıklı bir ailedendir. Rukiye ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Zeynel Abidin adlarında iki çocuğu bilinmektedir. Kızı Rukiye 1144/1731 yılında küçük yaşta, oğlu Zeynel Abidin ise 1762 Ağustos’unda vefat etmiştir. Yâver’in mesleği silahşorluktur. Hayatının büyük bir kısmını İstanbul’da geçiren şair, şiirlerinde yaşadığı şehri de konu edinmiş; İstanbul’un güzelliklerini, depremlerini ve soğuk hava şartlarını anlatmıştır. Kırım, Musul ve Ahıska’ya gidip gelmiş olan Yâver, babasının ölümünden sonra yokluklar içinde yaşamıştır. Mevlevilik yoluna sülûk eden Silahşor İbrahim Yâver, 1188/1774 (?) yılında hayata gözlerini kapamıştır.

KAYNAKÇA

- AKTEPE, Münir (1991), “Babadağı”, *TDVİA*, C. 4, İstanbul.
- AYDEMİR, Yaşar (2007), “Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler”, *TURKISH STUDIES* -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, (Tunca Kortantamer Özel Sayısı-1) Volume 2/3, Summer 2007, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.118>, p. 122-137.
- AYDEMİR, Yaşar (2011), “Biyografi Kaynağı Olarak Mecmualar”, *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyum Bildirileri (Nevşehir, 6-8 Mayıs 2010)*, Ankara.
- AYNUR, Hatice ve öte. (2012), “Kaynakça”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, İstanbul.
- GIYNAŞ, Kamil Ali (2011), “Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, Konya.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1993), “Cönk”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul.
- GÜRBÜZ, Mehmet (2011), “Biyografik Değer Bakımından Şiir Mecmuaları”, *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyum Bildirileri (Nevşehir, 6-8 Mayıs 2010)*, Ankara.
- KAÇAR, Mücahit (2011). “Şiire ve Söz Sanatlarına Dâir Bir Mesnevî Hasan Yâver’in ‘Kitâb-ı Fenniye-i Eş’âr’ İsimli Eseri”. *Türkiyat Mecmuası*. C. 21, S. 2: 95-140
- KAHRAMAN, Âtîf (1995), *Osmanlı Devleti’nde Spor*, Ankara.
- KÖKSAL, M. Fatih (2011), “Biyografik Kaynak Olarak Şiir Mecmuaları ve Kastamonulu İshâk-zâde Fevzî Mecmuası”, *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyum Bildirileri (Nevşehir, 6-8 Mayıs 2010)*, Ankara.
- KURNAZ, Cemal-Halil ÇELTİK (2013a), “Şairlerin Gözüyle Mecmua”, *TURKISH STUDIES* -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu Armağanı), Volume 8/1, Winter 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4639>, p. 21-49.
- KURNAZ, Cemal-Yaşar AYDEMİR (2013b), “Mecmualara Sorulması Gereken Sorular”, *TURKISH STUDIES* -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu Armağanı), Volume 8/1, Winter 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4633>, p. 51-64.
- KUT, Günay (1986), “Mecmualar”, *Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*, C.1, Ankara.

Mecmua-i Eş'âr, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1793, Ankara.

Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmânî*, (Haz. Nuri Akbayan), C. 1-6, İstanbul.

ÖZCAN, Abdülkadir (2007), "Paşa", *TDVİA*, C. 34, İstanbul.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul.

TANYILDIZ, Ahmet (2012), "Şiir Mecmûalarının Neşri Hakkında", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 21, Bahar.

UZUN, Mustafa (2003), "Mecmua", *TDVİA*, C. 28, Ankara.

ÜSTÜNER, Kaplan (2009). "Şiir, Şair ve Edebi Kurallara Dair Yazılmış Bir Mesnevi: Fenniyye-i Eş'âr". *TURKISH STUDIES* -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, (Klasik Türk Edebiyatında Mesnevî -Prof. Dr. Halûk İPEKTEN Anısına), Volume 4 /7, Fall 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.927>, p. 826-892.

ÜSTÜNER, Kaplan (2010). "Enderunlu Hasan Yâver'in Gül-i Sad-berg'i". *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi Journal of Turkology Research*. S. 6. Bahar, 2010. Ankara: 261-283.

ÜSTÜNER, Kaplan (2010a). *Enderunlu Hasan Yâver Divan İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin*. Ankara.

ÜSTÜNER, Kaplan (2014), "Millî Kütüphanede Bulunan 06 Mil. Yz. A. 1793 Numaralı Şiir Mecmuasının Tanıtımı", *Prof. Dr. Abdulkadir Karahan Anısına III. Milletlerarası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Yayınlanmamış Bildiri, 5-6 Mayıs, Şanlıurfa.

YÖNTEM, Ali Canip (1996), "Edebiyat Tedkiklerinde Mecmuaların Rolü", *Prof. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, Haz. Ahmet Sevgi-Mustafa Özcan, İstanbul.

BİR SARAY SÖZCÜSÜ OLARAK KLASİK TÜRK ŞİİRİ*

*Erkan AKALIN***

ÖZET

Ayakları, fetih politikası ve köklü hanedan gelenekleri üzerinden hayat bulan siyasetten; bol, kaliteli, ucuz, eşitlikçi ve işbirliğine dayalı ürün ve hizmet üretimi esasıyla işleyen iktisattan ve zamanın imbiğinden geçip toplumsal kodlara sirayet ederek kemal bulmuş sanattan teşekkül eden Devlet-i Aliyye gerçekten de birimleri arasındaki ölçü, kurumlarının işleyişindeki ahenk ve uyum ile kafiyesi nizam teması istikrar olan tam bir şiir medeniyetidir. Bu medeniyette çizmecisinden şekercisine, kadısından müderrisine, askerinden bendesine kadar toplumun her sosyal ve mesleki katmanından insanlar şiir deryasından nasiplenmiş, şiiri şuurlarına iskandil eylemişlerdir. Öyle ki sokak satıcıları nidalarında, esnaflar tabelalarında, askerler musiki eşliğinde sefer esnasında, Şeyhülislamlar fetvalarında, âlimler tıp, simya, astronomi, matematik gibi akli; kalam, fıkıh, tefsir, hadis gibi nakli ilimlerle ilgili çalışmalarında, mutasavvıflar ezeli, mevcudatı ve ebedi yorumlarında, devlet adamları makam, itibar ve af arayışlarında hep bir tür sihir olan şiirin o tesir yüklü dilini kullanmış, fikirlerinin ve hülyalarının beyanında onu tercüman kılmışlardır. Bir çoğu şiirle şerbetlenmiş saray mensupları da hem kurgusal/edebi düzlemde klasik Türk şiirinin sağladığı kadim imge, simge ve düşünce şablonlarından faydalanmak suretiyle şiirin müşterek dilini kullanmışlar hem de reel/tarihi düzlemde devlet-öğüt-ağıt temelli olarak şiiri acılarının, saygılarının, pişmanlıklarının, dileklerinin ve dualarının sözcüsü olarak tayin etmişlerdir. Bu makalede sarayın şiiri tarihe, reel olana aracı kıldığı bu ikinci fayda yolu birtakım örneklerden hareketle izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Saray, Realite, Devlet, Öğüt, Ağıt.

CLASSIC TURKISH POEM AS A VOICE OF PALACE

ABSTRACT

Ottoman Empire that is composed of politics which gains its essence from conquering policies and deepseated reign culture; economy that depends on ample, good-quality, cheap, equalitarian and collaborative production of goods and services; and art that reached maturity through the retort of time into the codes of society, is a real society of poemwithstandart amongst its units, harmony in the execution of institutions and rhyme of measure and theme of contingency. In this civilisation, from boot-maker to candy-seller, from Muslim-judge to professor, from soldier to slave everybody from every segment of society got their share from the ocean of poems, and they got the poems nailed in their memories. It was such that street sellers used poems in their cries, so did shopkeepers in their notices, soldiers during campaigns with music, Şeyhülislams in their wisdoms, science people in logical and literal sciences like medicine, chemistry, astronomy, mathematics, and kalam, islamic law, Quranic translations, words of Mohammad, sufis in their comments about past, present

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğretmen-MEB, El-mek: erkan_06sebnem@hotmail.com

and future, government officials in search of title, respect and mercy. Poems, which are some kind of magic, were used to express dreams and thoughts as an interpreter of ideas. Many members of the palace, too, both used the common language of poems by making use of immemorial images, symbols, and thought schemes that were provided by Turkish poetry in classical level of fiction/literature, and in real/historical level they assigned them as the expressionist of their pains, respects, regrets, wishes and prayers based on state-sermon-requiem. In this article, the poem of palace as an intermediate tool between real, history will be aimed to be explained with this latter channel of benefit under the light of some examples.

Key Words: Classical Turkish Poetry, Palace, Reality, State, Sermon, Requiem.

Devlet-i Aliyye'deki kadim kaideler silsilesi hukuktan, uluslararası ilişkilere; çarşı, pazar, mahalle gibi günlük hayatın temsil birimlerinden; cülus, düğün, bayram ve ölüm gibi merasim ve teşrifat usullerine varıncaya kadar her alanı etkileyen bir kuşatıcılığa ve devamlılığa sahiptir. Bu bağlamda Osmanlı dönemi yazılı kaynakları dediğimiz ferman, berat, şeriyye sicilleri, tereke, inamat, ruus ya da mühimme defterleri, lonca nizamnameleri gibi resmî evrak hükmündeki metinler ile vakanüvislerin kaleminden çıkan tarihî-menkıbevi anlatılar, ahabplar arası yazışmalar ve elbette edebî söylemler gibi daha hususî olabilecek metinler gerek içerik ve gerekse biçimsel düzlemde söz konusu kadim nizamlar bütününe tabidir.¹

Ardında tarihle harmanlanmış kolektif bir şuur yatan ve en mühim özelliklerinden biri birimlerinin örüşüklüğü, iç içe geçmişliği olan bu kadim nizamlar sisteminin her bir dışlisi bir diğeri ile hemen daima alış veriş halinde işlemektedir. Öyle ki bu yapı hepsi aynı anahtarla açılabilen kapıların durumuna benzer. Sadece kapıların birbirine olan uzaklığı farklıdır. İşte bu sistemin önemli köşe taşlarından saray - şiir ikilisi de malzeme alış veriş bakımından söz konusu kenetlenmenin büyük durak noktalarındandır.

Sanatın ve daha özelde edebiyatın yazıldığı devrin zamanı ve zemininden başka bir deyişle zihniyet mozayiginden, o mozayığın dilbilimsel, sosyo-kültürel, tarihi, iktisadi ve dini paradigmalarından nice ayrıntıyı bir edebî metin malzemesi olarak kullanması gayet tabii bir hadisedir. Nitekim klasik Türk edebiyatında ayetler, hadisler, menkıbeler ve tasavvufî akideler gibi dini; deyim, deyiş ve atasözleri gibi dilbilimsel; gazalar, zaferler, fetihler, depremler gibi tarihi ve iktisadi; bayramlar, düğünler, yangınlar ve aşklar gibi kişisel olduğu kadar aynı zamanda sosyo-kültürel yönü de olan pek çok zihniyet rengi edebiyat sahasında sayısız kere kullanılmıştır. Örneğin, her şeyin olduğu gibi Devlet-i Aliyye zihin haritasının da merkezi diyebileceğimiz saray ve sarayın yapıp etmeleri, Tanpınar'ın "saray istiaresi" ile tanımladığı üzere sanat/edebiyat camiasının en mühim ilham ve istifade kaynaklarından biri olarak algılanmış, klasik Türk şiirinde diğer her şeyin etrafında pervane olduğu sevgili tipi ile hükümdarlık vasıfları arasında birçok mecaz yolu inşa edilmiştir. Üstelik bu yollara bizatihi şiirle ilgilenen gerçek sultanlar da kadim nizamla bağlı kalarak riayet etmişlerdir.

Bu hayattan sanata ya da daha daraltarak söylersek saraydan şiire ödünç alma edimi dışında zaman zaman sanatkarlar bir şey daha yapmışlardır: Edebiyata dair pek çok unsuru gerçek hayatın türlü durumları için araçsallaştırma yoluna gitmişlerdir. Yani bu bağlamda bir ters akıntıdan söz etmek pekâlâ mümkündür.

Sözünü ettiğimiz aşamada, klasik şiirimiz reel dünyanın verilerinden faydalıyor mu? sorusunun bir adım ötesine geçilmiş olunur; çünkü bu safhada hayat/saray, sanata/şiire malzeme taşımaz bilakis artık sanat/şiir, hayatla/sarayla ilintili realitenin emrindedir. Başka bir deyişle reelin şiir kılığına bürünmesidir.

İşte biz bu makalede klasik edebiyatımızın temel ilham kaynaklarından olan sarayın ve saray mensubu sultan şairlerin, baba-evlat ilişkisi çerçevesinde, şiirin bu ikinci boyutuyla daha çok hangi nedenlere bağlı olarak ilgilendiklerini örneklerden hareketle ele almaya çalışacağız.

¹ Zaten eski edebiyatımıza "klasik" sıfatının veriliyor olmasında, klas olması, bir nevi üst düzey eserler hazinesi olması ve uzun soluklu olması gibi etkenler yanında her biriyle muhkem bir "nizamlar sistemi" oluşturmuş bulunan imparatorluk ruhunun tesiri büyüktür.

II. Murad, aklını kullanmayı bilemeyip kendini kandıranların gençliğin ham cazibesine meylettiklerini halbuki yemişin olgunun makbul olduğunu vurgulayarak ihtiyarlığa övgü ifadelerinin girizgahını gerçekleştirir.

Görmez misin ki, yetişmiş ve olgunlaşmış nefis üzüm dururken koruğu tadan kimse divanedir ve gayet akılsızdır. Henüz olmamış, ağacında yeşil halde bulunan bir zeytini de olmuş yerine yemek istemek akılsızcadır. Çünkü her şeyin iyisine bakmak gerekir. Bu yüzden insanlar, koruğu yenecek üzüm oluncaya kadar beklerler. İşte gençliği övüp, ihtiyarlığı yerenler de aynen bunlara benzerler. (Murad Beg: 19)

Ona göre her şeyin belli bir mevsimi olduğu dünya hayatında gafiller dört nedenden dolayı ihtiyarlıktan kaçmak isterler: Güç ve kuvvet azalması, hastalıktan bir türlü kurtulamama, ölüme yaklaşma ve zevk ü safadan uzak kalma. Halbuki her şeyin eskisi / tecrübelisi iyidir, zevk ü safaya heves kişilere pekala zarar getirebilir, güçte devamlılık yoktur, ölümse çocuk genç dinlemez. İhtiyarlık, bir bakıma insanoğlunun bütün hayatının kemal noktasıdır ve aslında dünya ihtiyarların dünyasıdır. O nedenle ihtiyarlamaktan korkmamak bilakis perhizle yani aşırılıklardan kaçarak ihtiyarlığın sağladığı birikimden faydalanmak gerekir.

II. Murad son öğüdünü insanları üç kategoriye ayırarak ve adaletin önemini vurgulayarak şu şekilde gerçekleştirir.

Şunu da bil ki,

Bu dünyada üç türlü insan vardır. Birşudur: Akıl ve fikirleri yerinde, tedbirli ve hiçbir mantıksızlıktan olmayanlar.

İkincisi: Tuttukları yolun doğru veya eğri olduğunu kendileri bilemeyen; fakat nasihat edildiğinde, bunu kabul eden akıllılar ki, bunlar işitip kabul ettikleri nasihatlerle amel ederler.

Üçüncüsü ise, ne kendileri bir şeyden haberdar olan ve ne de yapılan ikazlara, nasihatlere kulak asanlar. Bunlar kendi istediklerini yapar ve her şeyi bildiklerini sanırlar. Ve bunlar diğerlerinden daha aşağıdadırlar.

Şimdi, ey oğul!

Yüce Allah eğer seni ilk saydığım kişiler arasında yaratmışsa gayet güzeldir. İlk değil de İkincilerden isen, sana yapılan nasihatlere kulak ver. Sakın üçüncü gruba dâhil olmayasın! Onlar ne Allah (c.c.) katında ve ne de yeryüzünde makbul kimseler değildirler.

Padişahlar, elinde terazi tutmuş bir kimseye benzerler. Sen teraziye doğru tutarsan yüce Allah da, senin iyiliğini arzular. (Murad Beg:49-50)

Sultanlar arası bu diyalogların, siyasetname-nasihatname karışımı ifadelerin, bir üçüncü türü daha vardır ki bu ne ilki gibi sert, kesinleyici bir üsluba,yaptırım gücüne, hukuki bir arka plana,gerçek tarihle birebir temasa sahiptir ne de ikinci gibi hissesini kıssası aracılığıyla vermeye çalışan tamamen kurgusal, hayali bir yapıdadır.Tarihi bir gerçeklikle şiir formunun bir bileşimidir.Sultan III. Ahmed'in Patrona Halil İsyanı neticesinde tahttan ayrılmak zorunda kalırken yeğeni ve halefi I. Mahmud'a dua ile karışık verilecek iki çift öğüdünde olduğu gibi.

Hayr-endîş ey vücûd-ı kerîm / Kimseye etme kendini teslîm

Hâcet ashâbına adâlet kıl / Fukarâ hâline riâyât kıl

Kimsenin inkisârını alma / Benim ettiklerime hem kalma

Sana şehzâdeler emânettir / Lâyık-ı şân olan sıyânettir

Dâimâ saltanatta var olasın / Fer ü şevketle berkarâr olasın

Eyleye bahtını güşâde Huda / Hayme-i ömrün ola pâ-ber-câ

Fer bulup necm-i baht-ı vücûdun / Ola meşhûr nâm-ı Mahmûd'un (Altınay, 2010: 102-103)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Sultanlar arası ilişkiler elbette her zaman müspet bir çizgide cereyan etmemiştir. Baba oğul ya da şehzadeler arasında devlete egemen olma yolunda defaatle husumetler peyda olmuş ve şiir bu noktada da duygu ve düşüncelerin anlatım aracı olarak tercih edilmiştir. Bu durumun en bilinen örneklerinden biri Fatih'in oğulları II. Bâyezid ve Cem Sultan çekişmesinde karşımıza çıkar. Bu iki aday hükümdar giriştikleri iktidar mücadelesinde söz otağlarını zaman zaman şiir meydanında kurma yoluna gitmişlerdir:

Cem Sultan: *Sen pister-i gülde yatasun şevk ile handân*

Ben kül döşenem külhân-ı mihnetde sebeb ne

II. Bâyezid: *Çün rûz-ı ezel kismet olunmuş bize devlet*

Takdire rızâ virmiyesün böyle sebeb ne

Hâceü'l-Harameynüm diyüben da'vî kılırsun

Bu saltanat-ı dünyevîye bunca sebeb ne (Afyoncu, 2004: 91)

Bu uğraşı kaybeden şehzade Cem işlediği cürmün farkında olmasına rağmen kerem madeni olan ağabeyinden lütf beklemekte, merhamet niyaz etmektedir:

Lütfunun dâr-ı şifâsında bulunur çü devâ / Umaram kim irişe derdüme dermân-ı kerem

Defter-i cürmüme bakma benüm iy kân-ı 'atâ/Kıyas-ı cûduna zamm oldı çü destân-ı kerem

Müşteriyem dil ü cândan k'ola bâzâr-ı safâ / Çâr-sû-yı ni'amun açalı dükkân-ı kerem

Keremün cümle giriftârı halâs eyler iken / Ne revâdur bana lâyük göre zindânı kerem

Gerçi yüzüm karadur nâme-i a'mâl gibi / Umaram kim yuya lutfun suyla anı kerem

Hâr-ı gamdan niçe bir gonce gibi kan yudayın/Dem-i lutfunla gülerken gül-i handân-ı kerem

Keremün hil'atıla fahr ider-iken dü-cihân / Ben reva mı ki kalam arada 'uryân-ı kerem

Ne revâdur ki bana dehr suna zehr-i firâk / Âleme cân virür iken şeker-istân-ı kerem

Bî-sitâre yaraşur mı ki gezem âlemi ben / Zeyn iken necm-i atân-ıla şeb-istân-ı kerem

Ne keremdür ki ola mûcib-i tecdîd-i güneş / Ne günehdür ki ola bâ'is-i hirmân-ı kerem

Dest ü pâ-beste vü dil-haste vü sergeşte vü zâr/Der-i divânuna geldüm yine sultân-ı kerem

Tiğ-i hışm elde vü boynumda kefen ortada baş/Tâbi 'em her ne ki emr eylese fermân-ı kerem

'Amdur lutf-ı 'amîmün ko günâhumı benüm / Merhamet vaktı-durur var-ısa imkân-ı kerem

Gerçi kim cürm ü hatâdur işümüz n'oldı 'atâ / Gerçi kim iki elüm kanda veli kân-ı kerem

Gel du'â başla yiter söyle şikâyet sözünü / Çünkü vâkıf-durur ahvâlüne ol hân-ı kerem (Cem Sultan, 1989:88-89)

Şiirin devlet-siyaset kulvarında araçsallaştırıldığı benzer bir hadise Kanuni ve oğlu şehzade Bâyezid arasında vuku bulmuş ve oğul babasına manzum bir afnâme yazarak şahsi devletini kurtarma yoluna gitmiştir:

Ey serâser'âleme sultân Süleymânum baba

Tende cânım cânımın içinde cânânum baba

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

Bâyezîdına kıyar mısın benim cânım baba
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba
 ...
Hak-ta'âlâ kim cihânun Şahı itmüşdür seni
Öldürüp ben kulunu, güldürme şahım düşmeni
Gözlerüm nûru oğullarumdan ayırma beni,
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

Tutalum, iki elüm başdan başa kanda ola,
Bu meseldür söylenür kim, "kul günâh itse n'ola
Bâyezîd'ün suçunu bağışla kıyma bu kula
*Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba*² (Turan, 1961:208-209)

Hal-i pür-melallerini hasb-i hâl ile arzeden bu iki şehzadeden ne şehzade Cem ne de şehzade Bâyezîd taleplerinin karşılığını bulabilirler.³ Sadece iktidarlarını değil evlatlarını ve hayatlarını da kaybedeceklerdir. Cem'in oğlu Oğuzhan'ın ölümünden sonra söylediği sürgün günlerinin bir panoraması da olan üç mersiye saray realitesinin şiire yansıtılışı bakımından eşsiz birer örnektir ve bütün olumsuzlukların sorumlusu felektir.

Mülk-i Yunana ser-â-ser hükm iderken âh kim / Eyledün mesken bize şimdi Firengistân felek
Yakamu yırtup elünden nicesi âh itmeyem / Cânımı odlara atdı derd-i Oğuz Han felek
Bir kılına virseler virmezdim Oğuz Han'umun / Genc-i Kârûn ile bin bin milket-i Osmân felek
 ...
Salâhdan beni girdâb-ı Firngistân'a sen / Gözlerümden kanlu yaş deryâ gibi akar felek
Kanın içmişdür nice şehzâde-i meh-rûların / Ol sebebdan geh kara geh görünür ahmer felek
Dökmedi Ya'kûb ben denlü gözinden kanlu yaş / Çekmedi ben çekdiğüm zulmetde İskender felek
 ...
İşidel'den Şâh Oğuz Han'un şehîd olduğunu / Derd ile oldu Firengistân'da Cem mecnûn felek
Yirde bu hâl ile görmüşdür beni mâtem tutar / Görme misin karalar giymişdür ay u gün felek
Hasret-i Sultân Oğuz Han ben Cemi hasretleri Câm-ı Cemde âteşi tâsı gibi yaksun felek

² Şehzâde Bâyezîd divanının önemli bir bölümünde arz-ı hâl ederek babasından özür dileyen, onun huzurunda ve emrine hazırolmayı özlemle arzu eden bir şiir iklimi hakimdir:

Nâme-i cân-bahşun ile yâd idersen tîz tîz / Pâdişâhum Şâhîye gâyet büyük ihsândur Gazel 42/5
Koyup el sînede karşunda hizmet bana 'izzetdür
Göz ucuyla nazar şâhum kuluna 'ayn-ı hümetdür
Eger mektûb ile geh geh anarsan 'âlî himmetdür
Helâk itdi beni hecrün ne müşkil derd imiş firkat Murabba 2/4
Bu Şâhî nâ-murâdı pâdişâhum ber-murâd eyle
Beşâretnâme ile vaktidür lutf eyle yâd eyle
İrîşdür derd ü hecr öldürmeden dermâna şâd eyle
Murâdum hâk-ı pâyünde hemân hizmetde olmakdur Murabba 3/5 (Kılıç, 2011: 215-217-218)

³ Klasik Türk şiirinde "Kişisel problemlerin dile getirildiği örnekler 'hasb-i hâl şiir' adı verilmiştir. Bu tarz az sayıda örnek içinde en dikkate değerleri Cem Sultan (1459-1495) ve Şehzade Bâyezîd'in kaleme aldıkları şiirlerdir." (İSEN-BİLKAN, 1997: 48-49).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

(Kurnaz, 1997:418-419-420)

Diğer taraftan Kanuni af dileyen oğluna cevaben bu affın mümkün olamayacağını yine şiiri araçsallaştırmak suretiyle ifade eder.

Ey demâdem mazhar-ı tuğyan u isyânım oğul
Takmıyan boynuna hergiz tavk-ı fermânım oğul
Ben kıyar mıydım sana ey Bâyezid Hân'um oğul
Bî-günâhım dime bari, tevbe kıl cânım oğul
 ...
Hak, reâyây-i mu'ti'e ra'î itmişdür beni
İsterüm mağlûb idem ağnâma zi'b-i düşmeni,
Hâşelilâh öldürürsem bî-günâh nâgâh seni
Bî-günâhım dime bâri, tevbe kıl cânım oğul

Tutalum iki elün başdan başa kanda ola,
Çünkü istiğjâr idersün, biz de 'afv itsek n'ola
Bâyezîdüm, suçunu başuşılarım gelsen yola
*Bî-günâhım dime bâri, tevbe kıl cânım oğul.*⁴(Turan: 209-210)

Şiir, çoğu kez ölüm ya da ölümlerle neticelenen haşin iktidar mücadelelerinin acı ve ıstırap kokan ifade aracı olabilmekle beraber ölen bir kişiye duyulan saygı ve sevginin ifadesi söz konusu olduğunda da sultanların başvuru kaynağı olabilmektedir. Örneğin, I. Ahmed ölen babası III. Mehmed'in ardından kısa da olsa bir kaside söylemiş, ona duacı olmuş ve kendi hayat görüşüne dair de bir çıkarımda bulunmuştur:

Şeh Mehmed rûhını yâ Rab ebed mesrur kıl / Her ne taksırâtı varsa her birin mağfûr kıl

⁴ Aynı Kânûnî, gönül mısırının hakimiyeti konusunda iktidarını çoktan kaybetmiştir. Nitekim edebiyat dünyasında kime yazıldığı bilinen bir aşk şiiri olarak ün yapan ve muhatabı Hürrem Sultan olan bir gazeli şu dizelerle örülmüştür:

Celîs-i halvetüm varum habîbüm mâh-ı tâbanum
 Enîsüm mahremüm varum, güzeller şâhı sultânım

Hayâtum hâsılum ömrüm şarâb-ı kevserüm adnüm
 Bahârüm, behcetüm rûzum nigârüm verd-i handânım

Neşâtum işretüm bezmüm çerağüm neyyirüm şem'üm
 Turunc u nâr u nârencüm benüm şem'-i şebistânım

Nebâtum, şekkerüm gencüm bu âlem içre bî-rencüm
 Azîzüm Yûsufum varum gönül mısırındaki hânım

Sitanbulum Karamanum diyâr-ı milket-i Rûmum
 Bedahşânım u Kıpçağum u Bağdâdum u Horâsânım

Saçı vavum kaşı yayum gözi pür-fitne bîmârüm
 Ölüsem boynına kanum meded hey nâ-müselmânım

Kapunda çünkü meddâhem seni medh iderem dâyim
 Yürek pür-gam gözüm pür-nem Muhibbiyem hoş-elhânım (Muhibbi, 2001: 20)

Kabrine revzenler aç tâ cennet-i firdevsden / Rahmet-âbâd mezârın bir cihân-ı nûr kıl
Türbe-i 'anber-siriştin ravza-i kuds eyleyüp / Hem-demin kudsiler ile hem-nişîn-i hûr kıl
İtdüigince bay olanlar hayr ile emvâtı yâd / Adım dillerde yâ Rab hayr ile mezkûr kıl
Ahmedâ umma vefâ dünyâ-yı fâniden yûri / Ol şeh-i 'âlî-cinânun kabrini manzûr kıl
 (Bahtî, 1994: 118)

Vefat eden sultanlara mersiyesöylemek konusunda saray mensupları arasında belki de en çok sözü olan kişi Âdile Sultan olmuştur. Divanında gerek babası I. Mahmud'a ve gerekse karındaşları Abdülmecid, Abdülaziz, Saliha, Mihrimah, Atıyye ve Hadice'ye, annesi Zer-nigâr Sultan'a, halası Esmâ Sultan'a, eşi Ali Paşa'ya vekızı Hayriyye Sultan'a söylenmiş oldukça içli şiirler nazm etmiştir. Bunlardan ilki "Mersiye der hakk-ı cennet-mekân sultân 'Abdül-'Aziz Hân" başlığını taşımaktadır:

Nasıl yanmam kime oldu olanlar şâh-ı devrâna / Bilinmez oldu hâli kıydılar ol zıll-ı Yezdân'a
O gitdi mülk-i 'ukbâya firâkı geçdi tâ câna / Saraya velvele saldı cihânı koydu efgâna
Cihân mâtem tutup kan ağlasın 'Abdülaziz Hân'a / Meded Allah mübârek cismi ki boyandı al kana

...

Nasıl hemşîresi bu 'Âdile yanmaz o Hakan'a / Ki kıydı bunca zâlimler karındaşı cihânbâna
Rızâ vermezdi 'adl ü şefkati zulm-i müşîrâna / Bütün nâr-ı firâkı saldı kalb-i ehl-i imâna

Cihân mâtem tutup kan ağlasın 'Abdülaziz Han'a / Meded Allah mübârek cismi boyandı kızıl kana
 (Âdile Sultan, 1996: s. 250-252)

Kızı Hayriyye Sultan'ın vefatı üzerine söylediği mersiye de oldukça çarpıcıdır. Nitekim söz konusu şiirde evladını kaybetmiş bir ananın samimi haykırışını duyar ve duyumsarız.

Gerçi dünyaya gelen ma'lûmdur elbet göçer
Ah kıldı ol civan ü ol melek Adn'e sefer
Sabrını lutfet İlâhî çün budur hükm-i kader
Gitdi Hayriyye'm kerimem derdi geçdi câna âh

...

Gülmedi 'ömründe hiç görmedi zevk u râhatı
Gül gibi açılmadan soldu vücûd-ı devleti
Bulmayıp derdine dermân etdi âhir rihleti

'Âdile Firdevs'i me'vâ eylesin ona İlâh (Âdile Sultan: 255-256)

Divanında yer alan "Tahassürnâme" ve "İftirakname" başlıklı şiirleri adeta birmersiyeleler dizisidirki bu, klasik mersiye türünün içerik yapısının dışında olup bir anlamda orijinal bir yapıya sahiptir. Nitekim yukarıda isimlerini sıraladığımız merhum ve merhume saray mensuplarının hepsini hayırla yad etmekte ve yokluklarının duygu dünyasında açtığı onulmaz yaraları paylaşmaktadır.Örneğin Tahassürname'de Allah'ın azameti ve Hz. Peygamber övgüsünden dem vurduktan sonra babası II. Mahmud'dan bahisle asıl mevzuya şöyle geçiş yapmaktadır.

Otuzuncu pâdişâh Mahmûd Hân / Vâlidim ol mefhar-ı 'Osmâniyân
Bin iki yüz yirmi üçde oldu şâh / Etdi din ü devleti hıfz ü nigâh
Elli beşde eyledi 'azm-i Na'im / Millet ü evlâdını koydu yetim

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

Görüldüğü üzere aynı zamanda bir tarih risalesi vazifesi de gören bu şiirde Âdile Sultan bir gülistandaki çiçekler kadar güzel ve değerli karındaşlarından bahisle kimisinin babasından önce bazısının ise sonra vefat ettiği bilgisini veriyor.

Bir gülistân hâslı güller idi / Lâle vü reyhân ü sünbüller idi

Kimi ma'sûm kimi 'âkil kimi genc / Kimi gitdi kimi kaldı ehl-i renc

Gördü çoğu acısın ol pâdişâh / Ba'zısı fevt-i pederde etdi âh (Âdile Sultan: 257-258)

Daha sonra ise sırasıyla merhume kız kardeşleri Saliha Sultan, Mihrimah Sultan, 'Atıyye Sultan ve Hadice Sultan'a, kızı Hayriyye Sultan'a, annesi Zer-nigâr Sultan'a ve halası Esmâ Sultan'avetekar babasına ve Sultan Abdülmecid'e olan sevgisini ve vefat edişlerinden dolayı duyduğu tahassürü dile getirmektedir. Derdini vezne dökmekte zorlanan biçare Âdile Sultan son olarak kaleme seslenir ve şiirini vefat eden yakınlarına dua ile bitirir.

Eski derdim tâzelendirdin kalem / Defter ü divâna sığmaz söylesem

Yâ İlâhî Fahr-i 'âlem aşkına / Sevdigin ol zât-ı a'zam 'aşkına

Enbiyâ vü evliyânın aşkına / Asfiyâ vü etkîyânın 'aşkına

Cümlesinin rûhunu dilşâd kıl / Nûra gönder nârdan âzâd kıl (Âdile Sultan: 267)

Bir diğer iç dökümü "İftiraknâme" isimli manzumesinde babası Sultan II. Mahmud'u kaybetmenin ye'si ile sözlerine başlar. Ardından sırasıyla karındaşı Abdülmecid Han, eşi Ali Paşa, kızı Hayriyye Sultan ve nihayet karındaşı Abdülaziz Han'ın matemini tutar ve yine onlar adına duacı olur.

Öyle me'yûsum ki mislim görmemiştir bu cihan / Vâlidem cânım idi hem vâlidim Mahmûd Hân

Kaldım onlardan sabıyy-i nâtüvân iken yetîm / Açdı kalb ü sîneme firkatleri zahm-ı 'azîm

Dâderim cennet-mekân 'Abdülmecid etdi cülûs / Sâye-i şâhânesinde olmuş idim nev- arûs

Geçdi eyyâmın ferâğ-ı hâtır ile bir zamân / Zann ederdim ol dem-i mes'ûdı baha câvidân

'Aksine devr etdi sonra işbu çarh-ı bi-vefâ / Hazret-i 'Abdülmecid Hân eyledi 'azm-i bekâ

Çün bana olmuş idi hem şâh ü hem yâr u nasîr/Hem birâder hem peder hem vâlide hem destgîr

Başka bir acı da gösterdi baha zâlim felek /Ya'ni zevcim 'Ali Pâşâ da gitdi 'Adn'e dek

Yadigârı kalmış idi Hayriyye Sultân bana / Kalb-i mahzûnum onunla eğlenirdi dâ'imâ

Nûr-ı çeşmimdi surûr-ı kalb-i virânım idi / Hemdem ü yâr-i şefiküm sînede cânım idi

Hüsnü hulku veş cemîl ü pek güzel idi kızım / Hayra mâ'il merhametli bî-bedel idi kızım

Âh kim ol nevcivân ü gül-fidânım nâ-gehân / Uğradı bir derde asla bulmadı çâre aman

İşte bu pür yara sînem gördü bir yara dahi / Uğradı ya'ni cefâ-yı çarh-ı gaddâra dahi

Kardaşım 'Abdülaziz Hân Pâdişâh-ı 'asr iken / Adl ü lutf ü rahm ile bir tâcdâr-ı dehr iken

Etdi terk-i saltanat ba-hükm-i takdîr-i Hudâ / Sonra yüz gösterdi ammâ emr-i cellâd-ı kazâ

Nâ-gehân bir hâl oldu mahşer-i dünyâ gibi / Düştü al kanlar içine gonca-i hamrâ gibi

Hânedânı mâden evlâdı efgân eyledi / Hâl-i ehl-i beytini bu gam perişân eyledi

Hak 'adâlet etdi gerçi düşmânı gördü cezâ / Oldu amma 'ayn-ı ahvâl-i belâ-yı Kerbelâ

Kurret-i 'ayn-ı habîb-i Kibriyânın 'aşkına / Ya'ni yâ Rabbi Hüseyin-i Kerbelânın 'aşkına

Kabrin ol merhûmların bâğ-ı cinân eyle hemân / Her birinin destgîri ola hem Fahr-i cihân

Cennetü'l-Firdevs içre bunlar etdikçe safâ / 'Âdile mahzûna da sabr-ı cemil eyle 'atâ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

(Âdile Sultan: 268-269-270)

Sonuç

Devlet-i Aliyye'yi temsil eden birimler sarmalında saray-şiiir ilişkisi alış veriş bakımından en işlek bedestenlerden biridir. Bu ikisi arasındaki alış verişte nasıl ki şiir,saray istiaresi etrafında; eşikte bende olmak, kalbe akınlar düzenlemek ve onu fethetmek, gönle taht kurmak, haşmetli olmak, buyruğuna boynu kıldan ince olmak, daima onun yanında ya da en azından yakınında olmak, aynı amacı taşıyan rakiplerle mücadele etmek gibi ifade kalıplarıyla bezeli bir söylem tarzını farklı bağlamlarda defalarca kullanmışsa ya da sultan şairler kurgusal düzlemde klasik şiirin onlara sağladığı söz teçhizatından tıpkı diğer şairler gibi enikonu faydalanmışsa örneğin, Fatih gibi râz-ı aşkı âşikâr etmeye takat bulamamışlar, Yavuz gibi bir gözleri ahuya zebun olmuşlar, Kanuni gibi gam içre zâr olmayan gönlü şâd bilmemişler, II. Bâyezid gibi şifasına ermek için geceden sabaha değin sevgilinin eşiğinde vird etmişlerse saray da devletin nasıl yönetilmesi gerektiğine dair hususiyetlerin ifadesinde, şahsi devletlerinin muhafazasıyla ilgili meydan okumalarında, af dilemelerinde, öğütlerinde, ağıtlarında hasılı bir çok saray içi reel durumun naklinde şiir formundan faydalanmış, şiirin o etkin dilini fikirlerinin ve hislerinin aracı kılmışlardır ki bu durum klasik Türk şiirinin mekânı şuur imkanı şiir olan başka bir boyutunu, sözcülük fonksiyonunu işaret eder.

KAYNAKÇA

- ÂDİLE SULTAN (1996). *Âdile Sultan Divanı*, (Haz. Hikmet Özdemir), Ankara: Milli Kütüphane Basımevi.
- AFYONCU, Erhan (2004). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu-1*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- ALTINAY, Ahmet Refik (2010). *Lâle Devri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BAHTÎ (1994). *Sultan Ahmed ve Divanı*, (Haz. İsa Kayaalp), İstanbul: Hz. Akşemseddin Vakfı Yayınları.
- BATİSLAM H. Dilek (2008). "Divanlardaki Manzum 'Arz-ı Hâller / Verse Petitions In Divan Poetry" Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/1 Winter 2008, www.turkishstudies.net, p. 209-218.
- CEM SULTAN (1989). *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, (Haz. İ. Halil Ersoylu), Ankara: TDK Yayınları.
- DURMUŞ, Tuba Işınsoy (2009). *Tutsan Elini Ben Fakirin; Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği*, İstanbul: Doğan Kitap.
- GENÇ, Mehmet (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- İSEN, Mustafa; BİKAN, Ali Fuat (1997). *Sultan Şairler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya (1942). *Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzâde Süleyman'a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetname*, 21-22 Sayılı Belleten'den ayrı basım, Ankara: TTK Basımevi.
- KILIÇ, Filiz (2011). "Şehzade Bayezid (Şâhî)'in Hayatı ve Edebî Kişiliği", *Klasik Türk Edebiyatının Peşinden*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- KURNAZ, Cemal (1997). "Cem Sultan'ın Oğuzhan Mersiyesi: Bir Kaside Mi, Üç Gazel Mi?", *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 415-420.
- MUHİBBÎ (2001). *Muhibbî Divânı, Nuruosmaniye Kütüphanesi No 3873'teki Karamemi Tezhipli Nüshanın Tıpkıbasımı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- MURAD BEG (2010). *İhtiyarlığa Övgü ya da Sultan Murad'dan Fatih'e Nasihat*, (Haz. Harun Tuncer), İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- TURAN, Şerafettin (1961). *Kanuni'nin Oğlu Şehzâde Bâyezid Vak'ası*, Ankara: AÜDTCTF Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

‘OTUZ YAŞ’TAN ‘OTUZ BEŞ’ YAŞA ÖLÜM*

*Cüneyt AKIN***

ÖZET

Bu çalışmada ölüm teması, Kırgız Türklerinin ‘Otuz Yaş Şairi’ olan Alıkul Osmonov ile Türkiye edebiyatında bu temanın adıyla bütünleşen ‘Otuz Beş Yaş’ şairi Cahit Sıtkı Tarancı’nın şiirleri mukayese edilerek ele alınacaktır. ‘Demir Perde’ ile birbirinden ayrılmış iki farklı coğrafya ve dünyanın (ideoloji, mantalite) insanı olan Alıkul ve Tarancı, insanlığın ortak teması olan ‘ölüm’de birleşmişler ve birçok yönüyle farklı duyuş ve düşünüşe sahip olsalar da, bazı yönleriyle birbirine yaklaşmışlardır. Kişiliklerinin, yaşadıkları hayatın ve başlarına gelen olayların tesiriyle oluşan ‘ölüm’ kaygısını her iki şair de çoğu zaman şiirlerine yansıtmış ve sanki birbirlerinden haberliymişçesine, birisi ‘Otuz Beş Yaş’ şiirini yazarken, diğeri ‘Otuz Yaş Şiiri’ni kaleme almıştır. Cahit Sıtkı ile Alıkul’un şiirlerinde ölüm teması, bazı dizelerde birbirine yaklaşıırken, bazen de bu iki şairi bambaşka dünyaların insanları yapmaktadır. Yaşadığı hayatı (şiir dışında) bir boş vermişlik olan ve Alıkul Osmonov’un başından geçen fâciaların birini bile yaşamadan ölen Cahit Sıtkı için ‘ölüm’ fikri, ‘şiddetli yaşam sevgisi’nin bir tezahürüdür. Alıkul’da ise bu durum, ‘yaşadığı travmalar’ın ve en sevdiği varlıkları (anne-babası ve biricik evladı) yitirmenin sonucudur. Cahit Sıtkı ‘Otuz Beş Yaş’ şiirini yazdığı dönemde, Alıkul’da otuz yaşındadır ve ‘Otuz Yaş’ şiirini yazmaktadır. Birbirinde haberli olup olmadıkları hakkında herhangi bir belge ve bilgi bulunmamaktadır. Cahit Sıtkı’daki ‘Otuz Beş Yaş Sendromu’, Alıkul’da ‘Otuz Yaş Sendromu’ şeklinde karşımıza çıkar.

Anahtar Kelimeler: ölüm, otuz beş yaş, otuz yaş, cahit sıtkı tarancı, alıkul osmonov

DIE FROM 'THIRTY AGE' TO 'THIRTY FIVE AGE'

ABSTRACT

In this study, with 'Thirty-Age Poet' of Kirghiz Turks, Alıkul Osmonov and in Turkish literature, Cahit Sıtkı Tarancı who is famous with a poem named 'thirty-five age' the theme of death will be compared. Two poets, separated by 'Iron Curtain', Alıkul and Tarancı, , while they are belong to two different ideological world, they met at the common motif of humanity. Their personalty and life has shaped the theme of “death anxiety” in their works. As if they know each other they use the motif of dead in the same way at at their works “thirty five age” and “age of thirty poem”. Cahit 'Thirty-Five Years of Age' at the time he wrote the poem, Alıkul thirty years old, and 'Thirty-Age' is writing poetry. Each other about whether they are in the news does not have any documents and information. Cahit in the 'Thirty-Five Years of Age Syndrome', in Alıkul 'Thirty-Age Syndrome', appears in the form.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Türk Dili / Çağdaş Türk Lehçeleri / Kırgız Türkçesi, El-mek: cuneyt.akin@hotmail.com

Key Words: die, thirty age, thirty five age, cahit sitki taranci, alikul osmonov

Giriş

Cahit Sıtkı için ‘ölüm’, insanın doğduğu anda ‘mahkûm’ olduğu bir gerçektir ve şair bunu şiirinin merkezi yapmış gibidir. Aslında bu ‘mahkûmiyet’, Newton fiziği ile başlayan ve modern insanın dinden uzaklaşması sonucu oluşan bir çıkmazdır (ÖRGEN, s.162)

Ölüm karşısında dine sarılmayan Cahit Sıtkı, panteist bir anlayışa yönelir ve ölümü, öldükten sonra da çiçekte, böcekte, yaprakta devam eden, tabiatla bütünleşen ebedî yaşama biçimi olarak görür (KORKMAZ, s.214-215).

Cahit Sıtkı için ‘yaşamak’, ‘dev bir yalan’dır ve evinde bu yalanla çevrili bir dünyada yaşamaktadır. O’na göre ‘bütün korkular’ hep ‘hülya’ ve bütün gördükleri ‘rüya’dan ibarettir (MEKTUPLAR, s.47). Yaşadığı hayatı (şiir dışında) bir boş vermişlik olan ve Alıkul Osmonov’un yaşadığı fâciaların birini bile yaşamdan ölen Cahit Sıtkı için ‘ölüm’ fikri, ‘şiddetli yaşam sevgisi’nin bir tezahürüdür adeta. Kaplan, hem bu durum hem de Cahit Sıtkı’nın “Otuz Beş” şiiri hakkında;

“Otuz Beş Yaş şiirinde ne varlık ötesi âlem fikri, ne Tanrı ne de insanı fanilik ve yalnızlık duygusundan kurtaran tarihi ve sosyal bir çevre vardır. Cahit Sıtkı, vücudunda ve hayatında vukua gelen değişikliği, fani bir varlık oluşunu ve ölümünü, ıstırap duyarak, fakat hiçbir metafizik fikre kapılmadan ve teselli aramadan adeta çıplak bir gözle seyrediyor.” (Kaplan, 1990: s.90) değerlendirmesini yapmaktadır.

Kaplan’ın işaret ettiği ve “Mektup”larında şairin kendisinin ifade ettiği “yaşamının dev bir yalan” olduğu düşüncesi, burada daha net bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Hayatın kendi içerisinde var ettiği kurallar, Cahit mizacındaki insanlar için çoğu zaman katlanılmaz bir meşguliyet alanı yaratır. Bu süreçte bu tür mizaçların sığınağı hayal ve rüya olmaktadır. Gerçeklerin dışında kendi kabulleri ile inşa edilen bu âlem, geçici huzurun ve neşenin kaynağı haline dönüşür. Elbette bu durum bireysel yaşamın ve ferdi davranışların öncelendiği bir yaşam alanının da varlığını işaret etmektedir. Yaşamın karşısındaki felsefi olgu, kaçınılmaz bir biçimde ölüm duygusudur. Abdülhak Hamid’le birlikte Türk edebiyatında bu olguya karşı bir felsefi isyan başlamış, meşhur “Makber” şiiri bu tavrın icra edildiği en önemli metin olarak gösterilmiştir. Yunus Emre, Mevlana gibi mütefekkir ve büyük mutasavvıfların aksine Hamit’le başlayan süreçte, bu iki ontolojik olgu, insanın kendi dışında ve idrak sınırlarını zorlayarak gerçekleşen olaya karşı isyanının hareket noktası olacaktır. Cahit ve çağdaşları için özellikle “Garip” ve Orhan Veli nesli ve şiiri için bu durum, Andre Gide’nin felsefi yaklaşımları ışığında bir “vurdumduymazlığı” dönüşecektir. “Hülya ve rüyaya” sığınma, adeta insanı gerçek dünyanın karmaşası ve sorumluluklarından kurtarıp, sadece “yaşanan ânı” önemli kılan bir bilincin gelişmesine sebep olacaktır. Alıkul’da ise bu durum, ‘yaşadığı travmalar’ın ve en sevdiği varlıkları (anne-babası ve biricik evladı) yitirmenin ardından yaşamın anlamsızlığa sürüklenmesidir. Bu açıdan bakıldığında her iki şairin de benzer bir algıyla tavır aldıkları düşünülebilir. Zaten Cahit ve Alıkul nerdeyse aynı imgesel anlatıyla hayata bakarlar.

Cahit Sıtkı Tarancı’daki ‘Otuz Beş Yaş Sendromu’, Alıkul’da ‘Otuz Yaş Sendromu’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir insanın bedensel ve ruhsal anlamda zirvede olduğu yıllar olması beklenen otuzlu yaşlar Alıkul’da, Cahit Sıtkı’da olduğu gibi, ölüm çanlarının çalmaya başladığı bir dönem ve yaşlılığa adım olarak algılanmıştır. Aslında, Cahit Sıtkı ile Alıkul’un arasında, bir ‘Demir Perde’ bulunmaktaydı. Fakat ne enteresandır ki, Cahit Sıtkı’nın ‘Otuz Beş Yaş’ şiirini kaleme aldığı sırada, Alıkul otuz yaşındaydı ve ‘Otuz Yaş Şiiri’ni yazmaktaydı. Ancak, bu iki şairin birbirinden haberli olup olmadıkları hakkında elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Farklı coğrafyalarda aynı duygulanma alanından beslenen şairlerimizin bu ortak yanı, bize aynı “milletin” birer ferdi olduklarını da hatırlatmalıdır. Çağdaş iki şairin aralarında bir “demir perde” de olsa aynı kaynaktan besleniyor olmaları bize, dönemin evrensel anlamda yaşanan sorunlarını unutturmamalıdır. Her iki şairin tematik dünyalarını inşa eden ferdi travmaların ve psikolojik savrulmalarının yanı başında tüm bu olumsuzlukları tetikleyen toplumsal sorunların varlığının bilincinde olmak, bu iki mizacı ve şiirlerini değerlendirmede bize yol gösterici olacaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

1. Şiirlerin Mukayesesi

Otuz yaşı‘**boz at**’ binen birine benzeten Alıkul, ‘yirmi beş yaş’ için yazdığı şiirinde de ‘at’ metaforunu kullanır:

Köbüktöngön külük atta yarkırap, Köpük saçarak koşan yürük at gibi,
Cıyırma beş çaş cetip keldi arkırap... Yirmi beş yaş yetiştirdi geldi koşarak...
(KölTolkunu, s.41)

Kırgız kültürünün en önemli simgesi olan ‘at’, Alıkul’un dimağında bir ölüm habercisine, bir ecel atına dönüşmüştür:

...Keçe ganatigi kırdı çok ele, Daha dün şu bozkırda yokken,
Kaydan çıktı **boz at**mingen otuz çaş? Nereden çıktı boz at binen otuz yaş,
(KölTolkunu, s.47)

Alıkul’daki ‘**boz at**’ metaforu, Cahit Sıtkı’daki ‘**taht**’ metaforuna karşılık gelmektedir. Ancak, Cahit Sıtkı bu benzetmeyi, öldükten sonra konulacağı musalla taşı için yapmaktadır. Alıkul’un şiirinde “boz at” imgesi ile karşımıza çıkan ve teşhis edilen “yaş” olgusunun ardında, bu kültüre ait anlatımın izleri görülür. Alıkul, kendi yolunda giden atlı bir yolcunun, aniden hırçın bir atlı ile karşılaşmasına ve bu karşılaşma esnasında yaşanan şaşkınlık ve ürpertiye gönderme yapar. Bu çerçevede bakıldığında, sükûnetin yerini telaşın aldığı bir anlamla karşılaşıyoruz ki bu da Cahit’in şiirinde gördüğümüz telaş ve tedirginlikle örtüşür. Cahit Sıtkı’nın;

Ayva sarı nar kırmızı sonbahar!
Her yıl biraz daha benimsediğim.
Ne dönüp duruyor havada kuşlar?
Nerden çıktı bu cenaze? Ölen kim?
Bu kaçınıcı bahçe gördüğüm tarumar
dizeleri ile;
Neylersin ölüm herkesin başında,
Uyudun, uyanamadin olacak,
Kim bilir nerde, nasıl, kaç yaşında?
Biz namazlık saltanatın olacak,
‘**Taht**’ misâli o musalla taşında...(Otuz Beş Yaş, 188)

Mısralarını bu açıdan okuduğumuzda söz konusu telaş ve şaşkınlığı açıkça görebiliriz. Şair, âsûde bir biçimde akan zamanın içerisinde gelişen ve kendi kurallarını işleten “*gücün*” farkında olsa da ona ilişkin bir teslimiyet duygusuna ya da tanımlama gerekliliğine ihtiyaç duymaz. Bu durum sanki aniden gerçekleşen ve ferdi bir yüzleşme zorunluluğu taşıyan bir süreç gibi algılanır. Bu ferdi tavır zorunlu olarak yalnızlık ve mutsuzluk fikrinin gelişmesine neden olur. Metafizik öğretilerin dışında, ölüm duygusunu bireysel bir son olarak algılamak, Cahit Sıtkı gibi kırılgan mizaçların bütünüyle kendi içlerine kapanmalarına vesile olmaktadır. Aksi görüş, zaten ölümü bir son olarak görmemekte hatta Mevlana bu ana “şeb-i arus” gibi son derecede dünyevi bir tanımlama ile fakat bu tanımlamanın çok üstüne çıkan tasavvufi bir bakış açısı ile yaklaşır.

Cahit Sıtkı’nın yaşamadığı çok sayıda acı olay yaşayan, beşikteyken annesini, üç yaşında babasını ve hayatının ilerleyen dönemlerinde ise ilk ve tek çocuğunu, doğumundan kısa bir süre sonra kaybeden büyük Kırgız şairi ise, ölümü kendisine bir ‘**çın yoldaş**’ (gerçek yoldaş)’ olarak görmüştür (bk. KALLİMCİ, s.174).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

...Alıkul çın coldoşuñ al kim deseñ	<i>Gerçek dostun kim, dersen Alıkul</i>
Eñuyañ...közübüzgökörünböğön	<i>Gözümüze görünmeyen, en gizli olandır</i>
Eli çok, ceri da çok, tuuganıçok,	<i>Halkı yoktur, vatani da, akrabası da yoktur</i>
Kadimki kayran baatır ölüm degen	<i>Kadimden beri heybetini koruyan kahraman ölümdür o.</i>

(Mahabat, s.23)

Alıkul'un bu yaklaşımının Mevlana Yunus gibi abide şahsiyetlerin düşüncesine daha yakındır. İki şairin aynı temaya yaklaşımlarındaki farklılık da burada belirginleşmektedir. Alıkul'un mısralarında hissedilen teslimiyet anlayışı, Cahit Sıtkı'da karmaşaya, telaşa dönüşür. Alıkul, Anadolu coğrafyasının son yüzyıldaki büyük ozanı, Aşık Veysel'in baktığı yerden bakmaktadır ölüme. Aşık Veysel'in dünyasında "sadık yare" dönüşen "toprak" "yani" ölüm teması, Alıkul'da "gerçek dosta" dönüşür.

Cahit Sıtkı, Alıkul'un gerçek bir yoldaş olarak gördüğü 'ölüm'den 'kaçacak delik' aramaktadır:

'Hadi mezara koş' der gâipten bir ses.

(..)

Beyhûde ararım bir kaçacak delik.

(Bütün Şiirleri, s.43)

Cahit Sıtkı'daki bu kaçış arzusu tek başına "yaşam sevinci veya yaşam arzusu" olarak algılanır ve yorumlarsa elbette doğru olmaz. Servet-i Fünun ediplerinin ısrarla işledikleri, Haşim'in bir yaşam biçimine dönüştürdüğü "kaçış" teminin bireysel psikoloji ile örtüşen yanları, hatta devrin siyasi ve sosyolojik yapısı ile olan bağlantısı bu noktada gözden kaçırılmamalıdır. Tematik bir olgu olarak "**kaçış**", bu mizaca uygun şairlerde, realiteden izole edilmiş bir hayatın kapılarını açan bir nevi bir başka alemdir. Bu yeniden inşa edilen ve rüyaya benzer bir zemin üzerine inşa edilen âlemin, sosyolojik referanslarında, 20yy.'ın beraberinde getirdiği "modern insan yalnızlığını", ardından şekillenen "post- modern" yaklaşımları ve tüm bunların esin kaynağı vaziyetinde olan "pozitivist" dünya görüşlerinin hatırlanması gerekir. Aynı yüzyılın başlarında tıptan başlayarak bütün edebi kuramları kökünden sarsan psikanalist yaklaşımların da, 1940 ve sonrası şiirimizi ne denli etkilediği unutulmamalıdır. Bu karmaşık algı yoğunluğu içerisinde Cahit, yaşadığı modern yalnızlığın ruh dünyasında bıraktığı duygusal yoğunluğu tercümanlığını yapmaktadır.

Bazı şiirlerinde bu 'kaçış', 'her türlü mihnet' yani, dünyanın bütün yaşanılmaz hâlleri pahasına ve belki de 'zavallica' bir hâle dönüşmektedir:

Her mihnet kabulüm,

Yeter ki Gün eksilmesin pencereyden!'

(Otuz Beş Yaş-Bütün şiirleri, 121)

Cahit Sıtkı'nın ölümden bu sürekli 'kaçış'ı ve aşırı diyebileceğimiz 'yaşam sevgisi', kendisini bir türlü 'ölüm'ün 'soğuk yüzü'ne alıştıramamıştır. Tarancı, 'ölüm'ü kendine bir türlü yakıştıramamıştır ve ölüme kapısını, çaresizce kapatmıştır:

Kapımı çalıp durma ölüm,

Açmam;

Ben ölecek adam değilim.

(Otuz Beş Yaş-Bütün şiirleri, 96)

Diyen şâir, bir başka şiirinde: *Neylersin ölüm herkesin başında* ifadeleriyle, sonunda ölümü kabullenir. Bu kabulleniş aslında "çaresizliğin" sınırları içerisine giren bir duygu yükü taşımaktadır. Hâlbuki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

manevi cephesi kuvvetli şairlerde, bu durum “çaresizlik” sınırlarından çıkıp ‘sonsuzluk’ duygusuna dönüşür. Erdem Beyazıt bu durumu;

Ölüm bize ne uzak bize yakın ölüm

Ölümsüzlüğü tattık, bize ne yapsın ölüm

(Şiirler-Bulmak, 206)

Şeklinde mısralara dönecektir. Buldum adlı bu şiirin son iki mısrası aslında ölüm karşısında, iç dünyaları farklı şairlerin tavırlarını anlamamız bakımından önemlidir. Burada Necip Fazıl’ı, Yahya Kemal gibi Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinin büyük kalemelerini de hatırlamak gerekir. Manevi dünyaları pekişmiş, sağlam iradelerin ölümüne bakışlarındaki sonsuzluk algısının, tam aksi durumdaki isimler de nasıl çaresiz bir kaçışa ve hiçliğe dönüştüğü daha net bir biçimde görülecektir.

Alıkul bu açıdan bakıldığında, ölümü, ahiret inancının tesiriyle, hem hak olarak görüp kara bir libas giydirmemiş hem de bir kader olduğuna inanmıştır. Yani onu, sonsuzluğa uzanan kapının eşiği olarak algılamıştır.

Öngö calgan, ölüm ak,
Ölümdün adil biyliği,
Ayabayt asıl canındı
Karabayt altın kıyımindi
.....
Kaytpasküngö kalkıp kete beremin
Kayısı küñütagdırıma kez kelse...

*Ölümden başkası yalan, ölüm hak
Ölümün adaleti, yani ölüm varsa bu dünyada
zulüm var
Dünya şirin can aziz demene bakmaz
Elbisen altın da olsa alır canını
Dönülmez güne doğru gidiyorum
Hangi gün kaderime yazılmışsa.*

(Köl Tolkunu, 261)

Görüleceği gibi, Alıkul’daki ahiret inancı, Cahit Sıtkı’da ‘âdem (yokluk, hiçlik)’ olarak karşımıza çıkar. Kaplan’ın “Otuz Beş Yaş” şiiri ile ilgili yukarıda yapılan alıntıdaki değerlendirmesinde belirtildiği gibi Cahit Sıtkı, ölüm karşısın da tanımlayamadığı bir yokluk ve hiçlik duygusuna kapılır. Zaman zaman bir başka hayatın olabilirliği fikrine yakın duran Cahit Sıtkı, bu kez onu fikri cephesinde konumlandıramaz. Ona imani bir “içselleştirme” kazandıramaz. Bu anlamda aşağıya aldığımız şu dizeler önemli bir işaret taşımaktadır:

(..)

Ve mâdem ki o dem

Başlayacak **adem**

(..)

(Otuz Beş Yaş-Bütün Şiirleri, s.82)

Cahit Sıtkı’da ölüm öncelikle “adem” dir. Eğer varsa – ki Cahit’in tereddüdünün olduğunu hissediyoruz- onda rastlamadığımız ölüm sonrası kabir hesabı vurgusu, “Öte” duygusunu ortaya çıkaran bir derinlik taşımaz. Eğer varsa noktasından hareket ederek vaziyet alan bir anlayışı ortaya koyar.

Alıkul’da ise bu durum daha net bir biçimde karşımıza çıkar. Alıkul, İslami öğretinin tesiri ile, münker-nekir meleklerinden bahseder. Bu durum, kader ve ahiret inancının Cahit’in aksine Alıkul’daki varlığına işaret etmektedir:

Oşondo:
Caakkaçuu dedire bir koyup,
Üñkür-nakircarakün
Suraginaalganda,

*O zaman:
Çene çat diye vurup,
Münker-Nekir melekleri,
Sorguya çekerken,*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

-Ey künöökör, oygondep
Kürsü menensalganda

-Ey günahkâr, uyan diyerek,
Topuzuyla vurduğu vakit.

(Köl Tolkunu, s.261)

Aslında, Alıkul'un ölüm fikrine giden yolda yaşadıkları, O'nu mazur gösterebilecek cinstendi. Anne-babasını çok erken kaybettiği ve yegâne çocuğu olan kızını da yaşı dolmadan, elleriyle ebediyete uğurladığı yetmiyormuş gibi, bir de erken yaşta yakalandığı ölümcül hastalık, O'nu ölüm psikolojisinin en derin noktalarına çekmişti. Ancak şair ebediyeti, rahmetle anılmaya, yani ölse de sözlerinin yaşamasına bağlamıştır. Alıkul'un yukarıdaki dizelerinde gördüğümüz teslimiyet, bütün yaşadıklarına rağmen kaderine ram olma anlayışı Cahit'in mütereddid tavrından ayrışır.

Alıkul, ölümü bir son değil bir başlangıç ve hesap günü olarak görür. Bu hesaba çekilme bilinci elbette onun bu dünyadaki iş ve işlemlerini de denetleyecektir. Dolayısıyla, otuzlu yaşlarda yüzleştiği ölüm duygusu, onun önceden belirlenmiş kaderinin yansımasıdır. Ona ram olmak fikri ile bireysel yaşamını tanımlar. Oysa Cahit, yaşadığı ferdi hayatın sıkıntılarını bir yana bırakırsak, ölümü etrafında vuku bulan "modern yalnızlığın" etkisiyle tanımlamaya çalışır.

Taştan bolor, kumdan bolortöşögüm,
Az bolso da sırtta kalarsözdörüm,
Ölsömdö cara teepmürzömdü
Buudanboluptaskak salıp ötürümün

Taştan olur, kumdan olur döşөгim, kabrim,
Az olsa da, dışa çıkar sözlerim.
Ölsem de yıkıp mezar taşımı,
Yörük atı olup, yürür giderim.

(Mahabat, s.31)

Yukarıda 'boz at' ile yaptığı 'ölüm' metaforuna ek olarak, bu dizelerde de öldükten sonra 'yörük atı' olup mezarından çıkacağını ifade ediyor. Bu metaforun Türk kültüründe, ölen kişinin atıyla gömülmesiyle de ilgisi olsa gerektir. Çünkü atıyla gömülen kişinin, diğer âlemde atına bineceğine inanılmaktadır. Bu bizim menkıbevi geleneğimizde, "kurban" ritüeliyle de uyuşur. Bu menkıbevi gelenekte, kesilen kurbanların sahibini sırttan geçireceği gibi bir inanç hakimdir. Alıkul'un buradaki hissiyatının hem maddi hem de manevi dünyamızın öğretilerinden beslendiğini ortaya koymaktadır.

Bu durum Cahit Sıtkı ile Alıkul arasındaki önemli farklardan birini ortaya koyar. O da, Cahit Sıtkı'nın Alıkul'a göre kendi kültürüne yabancı kaldığı gerçeğidir.

Alıkul, Cahit Sıtkı'nın 'Ben ölecek adam değilim.' dizesine nispet edercesine, bazen ölüme meydan okuyarak, mezarlardan yükselen bir bahar edasıyla küllerinden dirileceğini, on beş defa ölse, on beş defa doğup, on beş defa öleceğini haykırıştır:

...Tilalbassın, cogolober, kete ber,
Senden küçtüü, senden öcör bul uçur.
On beş colu ulam kayra tulup,
On beş colucaşarbasam karam tur!

Umrunda değil, yok ol, def ol
Bu vakit senden güçlü ve inatçı
On beş kez yeniden doğup,
On beş kez yeşermezsem yuh olsun bana!

(Köl Tolkunu, s.47)

Alıkul'un beslendiği kültürel kaynaklar onun ölüm karşısındaki duruşunu belirler. Ancak, Alıkul bazen de, belki çelişkili ve 'ölüm' karşısında köşeye sıkışmış bir ruh hâliyle, Cahit Sıtkı'nın yukarıda geçen: 'Ben ölecek adam değilim.' ifadesine benzer şekilde, 'Ben ölmesem ne olur!' demektedir:

Baariagatdeyt, baariötödeytömürdön,
Men til albay ölböykoysom ne bolot?...
Baari sanat, baariölödeyitturmuşta,
Men til albay ölböykoysom ne bolot?...

Her şey akıp geçer, hepsi geçer derler ömürden
Ben umursamayıp bunları, ölmesem ne olur?
...Bütün hepsi kırılır, her şey ölür derler bu
hayatta.
Ben umursamayıp bunları, ölmesem ne olur?

(Köl Tolkunu, s.197)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Alıkul'un zaman zaman Cahit'in çizginse yaklaşmış olması tamamen Alıkul'un yaşadığı trajik boyuttaki hadiselerle ilgilidir. Alıkul Osmonov, yakalandığı ölümcül hastalığın da tesiriyle, ölüme yaklaştığını hissetmekte ve sergüzeşt-i hayatını dizelerinde özetlemektedir. Bu duygusal travma, ister istemez bir vasiyet havasına bürünecektir. Alıkul, şiirle, sözle bu dünyadaki varlığını kendisinden sonra gelenlere hatırlatmak arzusunda. Böylece şiirleri bir nevi hayatının kısa özeti mahiyeti de taşır. Aslında bu özet, O'nun son sözleridir ve bu özet cümlelerde aynı zamanda bir iç muhasebe yapmaktadır. Yaşadığı günlerden razı bir insanın, aslında 'hiç yaşamamış gibi ölmek' sanki akşam bir karın sessizce yağıp geçmesi gibi, herkes evlerindeyken ve karanlığa yağın kar gibi bir romantik duyusu ve kar kadar temiz (iyi niyetli) bir hayatın huzur içinde sona erişinin dizelere yansıdığını görmekteyiz.

Men çaşadım öz künümötaarınbay,
Kara tilek, camanoygobagınbay,
Tük bilinbey ötüp ketetokşoymun,
Bir keçenin caap ketken karınday...

*Yaşadığım günlere dargın değilim.
Kötü niyet ve düşünceye yönelmedim, hüsn-ü zan ile
yaşadım.
Bir şey anlamadan, sanki yaşamamış gibi ölüyorum.
Bir akşam yağın kar gibi...*

Taza cürdüm kastık işke kaminbay
Adal cürdüm aramdıkka malınbay...
Dostorum go appak boldu maksatım:
Bir keçenin caagan karınday...

*Saf ve temiz yaşadım, düşmanlık biriktirmedim.
Adaletli oldum, harama el uzatmadım.
Dostlarıma tertemiz maksatlar besledim.
Bir akşam yağın kar gibi...*

(Köl Tolunu, s.223)

Genç bir ölümün, yakınları üzerinde bıraktığı acı ile onu bizatihi yaşayanın, iç dünyasında kopan fırtınaları düşünerek bu mısraları anlamlandırmamız gerekir. Ölüme yaklaşan Alıkul, metindir. Böyle bir durumda bile, bir iç muhasebe yapabilecek kadar inanç cephesi kuvvetlidir. Dolayısıyla, zaman zaman yaşadığı duygusal çöküntüler onun ferdi hayatının veya edebi cephesinin esasını teşkil etmez. Sadece yaşanan bu trajik hadise karşısında her bireyin yaşayabileceği travmatik durumu izah eder.

Cahit Sıtkı'da ise, Alıkul'un yukarıda yaptığı iç muhasebeyi görmeyiz. Onda bir teslimiyet duygusu da gelişmez. Cahit Sıtkı, tam olarak anlamlandıramadığı bu durum karşısında, yaşam duygusuna olan bağlılığını ortaya koyar. "kaçış" temi burada ortaya çıkan ve râm olma duygusunun yerine ikame edilen bir temadır. Bu durum doğal olarak bir boşluk ve felsefi bir sorun meydana getirecektir. Alıkul, bu boşluğu inanç sistemi içinde çözümlerken, Cahit Sıtkı, felsefi savrulmalar yaşayacaktır. Alıkul'un yukarıda verdiğimiz mısralarında görülen hesaplaşma, dikkat edilirse, inançlı bir Müslüman'ın yapacağı türden bir hesaplaşmadır ve tamamen İslam öğretisinin sınırları ile çevrilidir. Temiz yaşamak, düşmanlık yapmamak, haram yememek ve hep insanlara iyi gözle bakmak, İslamın temel naslarını işaret eder. Henüz otuzlu yaşlarını idrak eden birisinin hem bunların farkında olması hem de bunları hayatında bir şiar haline getirmiş olması Alıkul'u Cahit Sıtkı'dan ayıran en temel hususlardır. Burada Alıkul'un yaşadığı dönemi, Sovyet Rusya'nın milliyet ve din konusu karşısındaki olumsuz tavır ve uygulamalarını da düşündüğümüzde, Alıkul'un şahsi, manevi ve edebi cephesi daha anlamlı bir şekilde karşımıza çıkar. Alıkul'un aksine Anadolu coğrafyasında, daha rahat bir ortamda yaşayan Cahit Sıtkı'nın bu türden toplumsal ve siyasal baskılardan uzak olduğu aşikârdır.

Cahit ve çağdaşı durumundaki şairlerin Anadolu coğrafyasında bu dönemde neşrettikleri metinlerdeki melankolik olgular, felsefi buhranlar ve ferdi yalnızlığın ruh dünyalarında açtığı derin boşlukların temel sebebi kanaatimizce yaşadıkları inanç boşluğunun bir tezahürüdür.

Aynı dönemde yaşayan Orhan Veli'nin, Kitabe-i Seng-i Mezar adını taşıyan ve yayımlandığı dönemde önemli tartışmaların odağı olan şiiri bu anlamda önemlidir. Orhan Veli, Süleyman Efendi karakteri üzerinden ölüm metaforuna şöyle bakar:

Hiçbir şeyden çekmedi dünyada

Nasırdan çektiği kadar;

Hatta çirkin yaratıldığından bile

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

O kadar müteessir değildi;
Kundurası vurmadığı zamanlarda
Anmazdı ama Allah'ın adını,
Günahkâr da sayılmazdı.
Yazık oldu Süleyman Efendi'ye

(Kitâbe-i Seng-i Mezar, 46-47)

Süleyman Efendi'nin şahsında teşekkül eden bu ölüm karşısındaki duruş, dikkat edilirse ironik bir derinlik taşır. Hayata bu ironiyle anlam vermeye çalışan dönem edipleri, büsbütün İslam inancının dışında değildir. Ancak bu sistematığa karşı geliştirdikleri ironik tavır, onları zaruri olarak şüpheci, güvensiz ve melankolik bir ruh haline sürükler. Cahit Sıtkı'nın şirine hakim olan bu tematik yapının aksine, Alıkul'da sorumluluk ve inanç bilincinin çevrelediği bir ölüm algısı hakimdir.

2. Sonuç

- Cahit Sıtkı ile Alıkul'un şiirlerinde ölüm teması, bazı dizelerde birbirine yaklaşıırken, bazen de bu iki şairi bambaşka dünyaların insanları yapmaktadır.
- Cahit Sıtkı'da ölüm, inançtan uzak bir kavram, yani '**adem** (yokluk, hiçlik)' iken, Alıkul'da kader ve ahiret inancından bağımsız düşünülemez.
- Cahit Sıtkı'da: 'Kapımı çalma ölüm, / Açmam; / Ben ölecek adam değilim.' Dediği ve kaçacak yer aradığı bir olgu iken, Alıkul'da ölüm, her şeye rağmen bir '**çın coldoş** (gerçek yoldaş)'tur.
- Cahit Sıtkı'da ölüm, ilahi bir kader değildir. Alıkul'da ise, ölüm Allah'ın emridir. Yani 'hak'tır.
- Cahit Sıtkı, yeter ki ölüm gelmesin, '**her mihnete razı**'dır. Oysa Alıkul, ölüm gelirse gelsin, geride bıraktığım şeyler silinmesin derindedir. Fakat bazen, 'Ben ölmesem ne olur!?' gibi bir serzenişte de bulunmaktadır.
- Cahit Sıtkı ile Alıkul, her ikisi de bazen ölüme isyan eder. Ölümü kendilerine yakıştıramazlar.
- Ölüme karşı her ne kadar bazen isyanları olsa da, kaçınılmaz sonu, her ikisi de kabul etmektedir.
- Cahit Sıtkı'daki 'Otuz Beş Yaş Sendromu', Alıkul'da 'Otuz Yaş Sendromu' şeklinde karşımıza çıkar.
- Cahit Sıtkı 'Otuz Beş Yaş' şiirini yazdığı dönemde, Alıkul'da otuz yaşındadır ve 'Otuz Yaş' şiirini yazmaktadır. Birbirinde haberli olup olmadıkları hakkında herhangi bir belge ve bilgi bulunmamaktadır.
- Alıkul'daki '**boz at**' metaforu, Cahit Sıtkı'daki '**taht**' metaforuna karşılık gelmektedir. Ancak, Cahit Sıtkı bu benzetmeyi, öldükten sonra konulacağı musalla taşı için yapmaktadır:
- Yaşadığı hayatı (şiir dışında) bir boş vermişlik olan ve Alıkul Osmonov'un başından geçen fâciaların birini bile yaşamadan ölen Cahit Sıtkı için 'ölüm' fikri, 'şiddetli yaşam sevgisi'nin bir tezahürüdür. Alıkul'da ise bu durum, 'yaşadığı travmalar'ın ve en sevdiği varlıkları (anne-babası ve biricik evladı) yitirmenin sonucudur.

KAYNAKÇA

BAYAZIT. Erdem. (2003). Şiirler, İstanbul.

DIYKANBAYEVA. Mayramgül (2009). Kırgızlarda Ölüm. Millî Folklor. Yıl 21. Sayı 82.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

-
- KALLİMCİ. İsmail Turan. (2002). Çağdaş Kırgız Şiiri ve AlıkulOsmanov'un Kırgız Şiirindeki Yeri. Muğla. s.174.
- KANIK. Orhan. Veli. (2001). Bütün Şiirleri, 44. baskı. Eylül. İstanbul. Adam Yayınları.
- KAPLAN. Mehmet. (2001). Şiir Tahlilleri II. (Cumhuriyet Devri Türk Şiiri). İstanbul. Dergâh Yayınları.
- KORKMAZ. Ramazan (2002). İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı, Ankara. Akçağ Yayınları. s.214-215.
- ÖRGEN. Ertan (2008). 1940 Sonrası Türk Şiirinde Ölüm, TÜBAR, XXIV, Güz.
- TARANCI. Cahit Sıtkı. (2001). Bütün Şiirleri. İstanbul. Can Yayınları.
- TARANCI. Cahit Sıtkı. (2013). Otuz Beş Yaş. İstanbul. Can Yayınları.
- YILDIZ. Naciye (1995). Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile ilgili tespit ve Tahliller. Ankara. TDK Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ANLAMBİLİMDEN HAREKETLE ÖYKÜ ÇÖZÜMLEMESİ SABAHATTİN ALİ’NİN “DUVAR” ADLI ÖYKÜSÜNÜN ÇÖZÜMLENMESİ*

*Ahmet AKPINAR***

ÖZET

Her tür insan faaliyetinin merkezinde anlama, anlatma ve anlaşma vardır. Dil, rastgele bir araya gelmiş bir sistem değil düşüncelerimizi başkalarına aktarmak için her biri nedensizlik ilkesiyle doğmuş sözcüklerden kurulu bir dizgedir. Dil, iletişimi sağlanacak ve iletişimi sağlayan şeyleri birbirine bağlayan yani bir yanda mesaj diğer yanda işaret ya da semboller kümesinin yer aldığı bir sistemdir. Ferdinand de Saussure, bu sistemi ‘gösteren/işaret eden’ (signifier veya signifiant) ve ‘işaret edilen/gösterilen’ (signified veya signifié) arasındaki ilişki olarak değerlendirmiş bu ilişkiyi ‘işaret/gösterge’ (sign) terimiyle adlandırmıştır.

Dilbilim dilin bilimsel araştırılması, Dilbilimin bir alt bölümü olan Anlambilim ise dilin anlam yönünden incelenmesidir. Anlambilim, semantik ifadelerin anlamıyla değil cümlelerin anlamıyla ilgilenir, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkileri ve anlam değişimlerini konu edinir. Anlambilimde, anlam denince söylenilen değil kastedilen (gösterilen) anlaşılır, gösterenin gösterilen bölümü artzamanlı ve eşzamanlı olarak incelenir.

Guiraud (1999)’a göre sözcüklerin anlamları yoktur, kullanımları vardır. Anlam, dil dizgesi içerisinde sözcüğün aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkilere bağlıdır. Bu görüş Saussure’ün *değer* kavramının, gösterenin dildeki öbür biçimlerle kurduğu bağının sonucudur.

Saussure (1998)’e göre her şey bütüne göre anlam kazanır. Dilde tek başına bir öge yoktur ve yalnızca ayrılıklar bulunur. Karşıtlıkları sezdiğimiz, kavradığımız ölçüde dış dünya bizim için şekil almaya ve anlam kazanmaya başlar.

Bu çalışmada, Sabahattin Ali’nin “hürriyet” kavramına sıkça atıfta bulunduğu “Düvar” adlı öyküsü göstergebilimden yararlanarak incelenmiştir. Anlambilimden hareketle düz anlam, yananlam, anlambirimcik çözümlemesi, karşıtanamlılık, altanamlılık, eşadlılık gibi anlam alanları üzerinde durulmuştur. Ayrıca metin düzeyinde öykünün kişi, uzam ve zaman öğeleri gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anlambilim, anlam alanları, kişi, uzam ve zaman.

STORY ANALYSIS WITH REFERENCE TO SEMANTIC ANALYSING OF SABAHATTİN ALİ’S STORY “DUVAR”

ABSTRACT

There exists understanding, explanation and agreement at the center of every type of human activity. Language is not a system randomly coming

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Bayburt Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Birimi El-mek: ahmedibabert@gmail.com

together to pass our thoughts to others, it is a string based on words each one of which was born with the principle of causality. Language is a system including words that connect to each other and to other things to provide communication and its intention is to provide on the one hand a message and on the other a set of signs or symbols. Ferdinand de Saussure is famous for his sign language and this system is evaluated as the relationship between 'signifier ou signifiant' or 'signified or signifier'.

Linguistics is the scientific research of language. Semantics, however, is a subdivision of linguistics, which investigates the meaning of the language. Semantics is not interested in the meaning of semantic phrases but rather it thematizes the meaning of sentences and underlines changes in meaning and relationships between signifier and signified. In semantics, the meaning is not what is said but what is understood. It examines the part of the signified of a sign both diachronically and simultaneously.

According to Guiraud (1999), a word with no meaning has its uses. The meaning of a word depends on the relation to the other words within the same context. This view stems from Saussure's "value" notion which is the result of the relation build between sign and the other formats in the language.

According to Saussure (1998), everything becomes meaningful as a whole. In language, there is no individual element but only dissension. When our perception contrasts and comprehends the outside world, it begins to make shapes and to make sense to us.

In this study, Sabahattin Ali's story "Duvar" in which he frequently refers to the notion of "Freedom" is examined utilizing Semiotics. Considering semantics, meaning fields as denotation, connotation, semantic analysis, antonym, hyponymy and homonymy are emphasized. Also, the elements of person, place and time of the story are showed in text level.

Key Words: Semantics, semantics fields, element of person, place and tense.

Duvar

Uzun zamanlar deniz kenarında ve surlar içindeki bir hapisanede kaldım. Kalın duvarlara vuran suların sesi taş odalarda çınlar ve uzak yolculuklara çağırırdı. Tüylere sular damlayarak surların arkasından yükseliveren deniz kuşları demir parmaklıklara hayretle gözlerini kırparak bakarlar ve hemen uzaklaşırlardı.

Bir mahpusu dünya ile hiç alakası olmayan bir zindana kapamak ona en büyük iyiliği yapmaktır. Onu en çok yere vuran şey, hürriyetin elle tutulacak kadar yakınında bulunmak, aynı zamanda ondan ne kadar uzak olduğunu bilmektir. On adım ötede en büyük hürriyetlere götüren denizi dinlemek ve sonra aradaki kalın kale duvarlarına gözleri dikerek bakmaya, denizi yalnız muhayyilede görmeye mecbur kalmak az azap mıdır? Bahçede insanın ayakucuna inerek ekmek kırıntılarını toplayan ve aynı hürriyetsiz topraklarda sağa sola adım atan bir kuşun bir kanat vuruşuyla bu duvarları aşarak serbestliklerle kucaklaşmaya gittiğini görmektense, nefes almaktan başka hürriyeti hatırlatacak hiçbir şey bulunmayan bir yerde kapanmak daha iyi değil midir?

Fakat benim kaldığım hapisanede her şey, her ses, hürriyeti gözlerin önüne kadar getirmek, sonra birdenbire çekip götürmek için yapılmış gibiydi. Surların üstünde büyüyen ufak ağaçlar, yosunlu taşlardan aşağı sarkan sarı çiçekler bir bahar havası içinde eli kolu bağlı olmanın bütün acılarını içime dökerdi. Uçsuz bucaksız gökte bir kuğu gibi ağır ağır yüzen küçük beyaz bulutlar benden bir tek teselli: unutmayı alırlardı.

Ve burada konuşulan şeyler hep eskiye, dışarıya ait şeylerdi. Sanki hiç kimse buraya girdikten sonra yaşamıyor, yahut hafızası bunu zapt etmiyordu. Buradaki hayattan bahsetmek lazım gelince de o kadar isteksiz anlatılırdı ki, insanda, söyleyene azap veren bu şeyleri susturmak arzusu uyanırdı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Yalnız kır saçlı bir mahpus bana hapishaneye ilk geldiği senelere ait bir vaka anlattı. Belki bunu ona sıkılmadan anlattıran, İçeriden ziyade dışarıya ait olmasıydı. Bu, yarı kalmış bir firar hikâyesiydi.

Yalnız daha evvel hapishanenin duvarlarından bahsedelim:

Avlunun dört tarafını çeviren surlar kara tarafında kalın ve birbiri arkasına birkaç tane idiler. Bir zamanlar burası şehrin iç sarayı imiş ve şimdi sarı yüzü, sakallı ve dünyadan uzak zavallıların dolaştığı bu bahçede asırlarca önce genç cariyeler, belki aynı hürriyet aşkıyla gözlerini yukarı çevirip denizi dinleyerek, dolaşırlarmış. Bu kalın surlar onları hem yabancı gözlerden, hem de düşmandan korumak için yapılmış.

Şimdi yer yer çöken ve üzerlerinde biten bin türlü ot altında taşları görünmez olan bu duvarların garp köşesindeki kısmının yıktırılmasına başlanmıştı. Buraya yeni münferit daireler yaptırılacağı söyleniyordu.

Bir gün yukarıda söylediğim kır saçlı mahpusla birlikte bu yıktırılan duvarı seyrediyor, kazmayı vurdukça parça parça aşağı dökülen harçlara bakıyorduk. Sekiz metre kadar geniş olan surun yıktırılması epey uzun sürüyordu ve dış bahçenin bu tarafına gelmelerine müsaade olunan emniyetli yahut eski mahpuslar, uzun seneler içinde pek bol olarak görülmeyen bu "eğlenceyi" sabahtan akşama kadar oturup seyrediyorlardı.

Duvar yarı yarıya yıkılmıştı ki, benim yanımda sesini çıkarmadan duran kır saçlı mahpus yavaşça kulağıma eğildi:

"Bir zamanlar ben bu duvardan kaçacaktım!" dedi. Merakla yüzüne baktım. O, bahçenin bir kenarındaki kuru ayva ağacına doğru yürüdü. Yan yana çömeldik, gözlerini parça parça aşağı düşen duvardan ayırmadan anlattı:

"Dokuz sene evvel, yeni hapse düştüğümün birinci senesinde bu duvarların dibinde ahşap dükkânlar vardı. Bazı mahpuslar orada marangozluk, oymacılık, kuyumculuk yapar ve çıkardıkları işleri dışarıdaki komisyonculara vererek limana gelen vapurlarda sattırırlardı. Biz de, cürüm arkadaşım ile birlikte, evimizden beş on kuruş getirterek şu şimdi yıkılan duvarın önündeki bir dükkânda çalışmaya başladık. Sessiz insanlar olduğumuz için müdür bizi koruyordu. Biz de kârımızdan ona üç beş kuruş ayırıyorduk. Fakat ne bu iş, ne de kazanç bize dışarısını unutturamıyordu. Düşün! ikimiz de yirmi iki yaşındaydık. Dışarıda ele avuca sığar şey değildik. Bir orospu kadın yüzünden vukuat yapıp içeri düştüğümüz zaman, burada birkaç günden fazla kalacağımızı aklımız kesmiyordu. Fakat cezamız tasdik olup on beş sene yüklendikten sonra aklımız başımıza geldi. Daha doğrusu aklımız başımızdan gitti. Ama ne yaparsın? Dört taraf dört duvar. Belki af çıkar; cezasını sonuna kadar yatan kaç kişi var ki?., diye kendimizi avutmaya çalıştık.

Bir gün dükkânın bir köşesinde tutkal kaynatıyorduk. Çanağın altına sürdüğüm odun, duvarın taşına çarptı. Bana, taş yerinden oynar gibi geldi. Hemen ateşi ve çanağı oradan kaldırdım, taşın soğumasını beklemeden yapıştım. Azıcık kireç döküldükten sonra, koca bir tepsi ekmeği kadar büyük olan taş yere düştü. Eğilerek içeri baktım. Gözlerime inanamayacaktım: Uzakta, ta ileride dar bir ışık görünüyordu. Hemen arkadaşımı çağırdım. O da yere yatarak bakmaya başladı. Sonra bana dönüp:

'Bu delikten dışarı çıkmak zor olmasa gerek, hemen kaçalım!' dedi.

Ben kendisine 'düşünelim' diye cevap verdim. Acemilik etmeye gelmezdi. Akşama kadar iş göremedik, bir içeri, bir dışarı dolaştık.

Bazı geceler, iş çok olursa, gardiyana beş on kuruş vererek dükkânda kalmak mümkündü. Gardiyan, koğuş yoklamasında bizi mevcut gösterirdi. O akşam düdüğü çalıp herkes koğuşlarına giderken Arap gardiyanın eline bir yirmi beş kuruşlukla bir tutam esrar sıkıştırdık. O da: 'Hapishaneden banker olup çıkacakınız ellâlem!' diye yarenlik ederek gitti. Gece oluncaya kadar ceviz takozlarını keserle yontup sözümona sedefli nahın yaparak vakit geçirdik.

Yatsıdan sonra lambayı köşeye çekerek taşı oradan aldım, arkadaş pencereden nöbetçi gardiyanı gözliyordu. Kâfir Arap her sefer esrarı çekince bir köşede uyur kalırdı ama, bu sefer domuzuna dolaşacağı tutmuştu. Ben delikten içeri süzıldüm. Gözüm öbür baştaki delikteydi. Ay ışığı olmadığı için orası şimdi koyu yeşil bir fener gibi parlıyordu. Biraz daha sürünerek ilerledim. Sırtım taşlara dokunuyor, ensem kireçler

dökülüyordu. İki adam boyu kadar gittikten sonra birden ferahladım. Elimle iki yanımı, üstümü yoklayınca geniş bir yerde olduğumu anladım, yine yoklaya yoklaya doğruldum.

Burası üç adım eninde, üç adım boyunda bir yerdi. Başımı eğerek ayakta durabiliyordum. Duvara dayanarak solumaya kışladım. Sürünürken oldukça yorulmuştum. Böylece biraz bekledikten sonra dükkân tarafında bir patırtı oldu ve delik karardı. Önce korktum, sonra baktım bizim oğlan geliyor. Sanki bu yerin dibindeki delikte bizi duyacaklarmış gibi, yavaş sesle: 'Arap gardiyan uyudu mu ki?' diye sordum. Yattığı yerde ilerlemeye çalışarak: 'Öyle olmalı, yarım saatten beri dolaşmaz oldu!' dedi. O benden daha zor sürünebiliyordu. Nihayet benim durduğum yere geldi, hemen:

'Burası ne biçim yer?' diye sordu. Sonra ellerini duvarda gezdirerek söylendi:

'Vıyy, her yanlar da yaş!'

Elimle onu aradım, parmaklarıma meşin bir torba dokundu. O zaman ne diye zor zoruna sürüklenebildiğim anladım.

Gündüzün acele ile bu torbayı bulmuş, belli etmemek için yalnız kendi tayınlarımızı içine koyarak saklamıştık. Belki bir gün, iki gün insan yüzü göremeyecektik...

Ben bunu unutmuştum bile, arkadaş unutmamış ve beraber getirmiş. O da biraz dinlendikten sonra: 'Haydi bakalım, dayan!' dedim. Bu sefer o öne düşerek şimdi daha yakına gelen deliğe doğru ilerlemeye başladı. Ben de yere uzanarak arkasından gitmeye hazırlandım. Önümdeki, birdenbire durdu: 'Buradan geçilmez!' dedi. Başı deliğe yaklaştığı için, dışarıda, kalenin üstünde dolaşan candarmanın duymasından korkuyor ve yavaş konuşuyorduk. Sonra, sesi taşların ve kendi elbiselerinin arasında boğulmaktaydı. Ben kalktım; o geri geri sürünerek geldi.

'Delik birdenbire darlaştı. Bir taş var, onu söktürmek lazım. Ondan sonrası yine ferah!' dedi.

O sıkıntılı yolu bir daha geçerek dükkâna döndüm. Bahçeyi bir güzel dinledim: Ne ayak sesi, ne de Arap'ın öksürüğü duyulmuyordu. Lambayı biraz açtım. Sandığın içinden bir keski ile bir çekiç alarak geri döndüm.

Ondan sonra sıra ile deliğe girip çalışmaya başladık. Ses çıkarmamak için çekici hiç kullanmıyor, yalnız keski ile taşın etrafındaki harçları dökmeye, taşı oynatmaya çabalıyorduk. Bizi dışarı atacak olan deliğe yarım adım bile yoktu. 'Bir şu taş düşse!' diyordum.

Gözüm karanlığa alıştığı için dışarısını seçebiliyordum. Karşımda öteki surun taşları vardı. Fakat bu surlar pek harap olduğu için aralarından geçmek kolaydı. Kasabadaki oğlanlar bile kuzularını alıp burada yayarlardı. Bu vakadan sonra hepsini tamir ettirdiler.

Böylece her birimiz üç dört kere girip çıktık. En son ben girmiştım. Yarım saat kadar uğraştıktan sonra taş, bir sürü siva ile beraber, önüme yuvarlanıverdi. Sevincimden deli gibi oldum. Arkada sesleri duyan arkadaşım da sabırsızlanıyordu. Ellerimle sımsıkı sarılarak taşı geri geri getirdim. Onu bir kenara iter itmez deliğe doğru atıldım.

Fakat ben bu işle uğraşırken hiç dışarı doğru göz atmamıştım; deliğe yaklaşıncı ne bakayım: Şafak sökmüş bile.

Başımı yavaşça uzattım ve elli adım kadar ötedeki kalede nöbetçi candarmanın gölgesini gördüm.

Tere gömülüvermişim. Ağır ağır geriye döndüm ve:

'Yazık, kaçamayız!..' dedim.

Arkadaşım evvela güldü ve deliğe kendisi girdi. Fakat biraz sonra o da geldi. Karşı karşıya durduk, artık gözlerimiz birbirimizi seçiyordu.

'Bu akşam geçti, başka bir akşam inşallah!' dedim.

Fakat bu kadar yaklaştıktan, hatta serbestliğin içine böyle başını uzatıp baktıktan sonra insana geri dönmek pek zor geliyor. Arkadaş başımı salladı:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

'Başka akşamı falan yok, bu akşam gideriz!' dedi.

'Artık bu akşam kalmadı, bugün diye konuş!'

'Peki, bugün gideriz!'

İlkönce ben de geri dönmeyi ister değildim, fakat bunun lazım olduğunu ona anlatırken onu değil kendimi kandırdım. En sonunda sözlerime o kadar inanmış ve kendimi o kadar korkutmuştum ki: 'Sen istersen git, ben kalırım, candarma kurşunuyla geberecek halim yok!' diye bağırdım, hızla geriye dönüp dükkâna doğru sürünmeye başladım. O arkamdan bağırdı:

'Ülen gitme! Candarmanın gözünü avlar, daha ortalık adamakıllı aydınlanmadan otların arasına sine sine gideriz!' dedi.

Fakat benim yüreğim, kör olası bir korku, bir can korkusu ile öyle yaman atmaya başlamıştı ki, üstümü başımı yırtı yırtı kendimi dükkâna zor fırlattım ve taşı eski yerine kapatarak sabahı ve koğuşların açılmasını bekledim.

O gün kuşluk vakti iş meydana çıktı. Gardiyanlar, candarmalar dükkâna doluverdiler. Ben yarı korkudan, yarı şaşkınlıktan aptala dönmüştüm. Taşı çektiler, delik meydana çıktı. Eğilip bakınca öbür baştaki delik, bu sefer kocaman olarak görünüyordu. Yol bomboştu... Bir candarma mavzerini uzatarak iki sıkı attı. Kurşunların karşı surlara vurdukları duyuldu. Hemen, bütün dükkânları boşalttılar. Duvarlar muayene edildi, bizim arkadaşın kaçtığı delik iki yandan ördürüldü ve bir daha böyle dükkân açmak falan yasak edildi.

Ben çok dayak yemedim. Kendim kaçmadığım için hapishane müdürü, karakol kumandanı, hatta müddeiumumi halime acıdılar. Fakat keşke dayaktan öldürselerdi!.."

Kır saçlı mahpus bir müddet sustu. Yarı kapalı gözleri bir hayali kovalıyor gibiydi. Başını bana çevirmeden, küfrediyormuş gibi keskin keskin:

"Ah... ne enayilik ettim!" dedi, "Ne enayilik ettim! Bir candarma kurşunu on beş seneden daha mı kötü sanki? Bir korku yüzünden gençliğimi yok ettim."

"Halbuki o... kim bilir şimdi nerelerdedir? Bir daha buralarda görünmedi. Herhalde uzak bir memlekette, kendisini tanımayanlar arasında yerleşti, akıllı uslu adam oldu... Belki çoluk çocuğa da karışmıştır. İstesem ben de onunla beraber olabilirdim. Fakat bir dakikalık korku... O kahrrolası korku..."

Çenesinin adaleleri gerilmişti. Hayatımda kendisini bu kadar istihkar eden, kendisine bu kadar kızan insan görmedim; her gün üst üste yığılarak müthiş bir kin halini alan bu nefret dudaklarından çıkararak bir tükürük halinde kendi korkaklığının yüzüne fırlatılıyordu.

Karşıda ameleler duvarı iyice alçaltmışlardı, ikimiz de ayağa kalkarak o tarafa yürüdük. Tam bu sırada gürültüyle birkaç taşın yuvarlandığı duyuldu. Ameleler geri fırladılar. Yanımdaki gülümsemeye çalışarak:

"O benim söylediğim boşluğa geldiler galiba, duvarın tam orta yerindeki boşluğa... Ben o zamandan beri çok düşündüm, ama bunun ne diye yapıldığını bulamadım. Kim bilir, eski zamanlarda burada duvar içinde yollar, kapılar mı vardı?" dedi.

Ameleler bu sefer taşların düştüğü deliğe yaklaşmışlar, içeri doğru bakıyorlardı. Birkaç taşı daha ellerine alıp bir kenara koyduktan sonra birdenbire, yüzlerinde elle tutulabilecek bir dehşet ifadesiyle, doğruldular...

Etrafta bulunanlar ve bunların arasında kır saçlı mahpusla ben, o tarafa yürüdük; artık bir metre kadar inmiş olan duvara tırmanarak deliğe yaklaştık. Herkes halka olmuş, ses çıkarmadan, aşağı bakıyordu. Bunları aralayarak biz de sokulduk ve gözlerimizi oraya çevirdik...

Elime birisinin yapıştığını, sınıksı tuttuğunu ve sinirli sinirli titrediğini hissettim.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Orada, binlerce seneden beri güneş görmemiş olan rutubetli taşların üstünde bembeyaz bir insan iskeleti uzanıyordu. Çoğu birbirinden ayrılmış olan kemiklerin ayakucunda bir çift eski kundura, yanı başında meşin bir torba vardı.

Başımı kaldırarak yanımdakine baktım. O hâlâ elimi tutuyor ve sinirli sinirli sıkmakta devam ediyordu. Yüzü sapsarıydı ve bu yüzde, henüz ölümden kurtulanlarda görülen şaşkın bir hayata sarılış vardı...

Ayda Bir, 1.5.1936

Giriş

Anlambilimden hareketle Sabahattin Ali'nin YKY tarafından Kağnı/Ses/Esirler adıyla basılan kitabındaki "Duvar" adlı öyküyü çözümlemeye çalışacağız.

Bu çalışmanın amacı, öykünün anlambilimden hareketle; biçim, temelanlam, yananlam, karşıt anlam, eşanlam, altanlam, anlambirimcik çözümleme gibi anlam alanlarını göstergeden yararlanarak çözümlemek ve metin düzeyindeki kişi, uzam ve zaman kavramlarını incelemektir.

1. Öykünün Dil ve Biçim Özellikleri

Yazar, öykünün anlatımında diğer öykülerinin biçimsel özelliği olan; konunun, konuşmaların akışına göre uzayıp kısalan bir biçim kullanmıştır.

Yazar öyküye, geçmişte ruh dünyası üzerinde derin izler bırakan bir hapisane tasviri ile başlamıştır. Belki öykünün geneline serpiştirilmiş duygu değeri de bu tasvirlerde gizlenmiştir. Daha öykünün başlığının "Duvar" olması bile okuyucuya sınırlandırılmışlık izlenimi vermektedir.

Karşılıklı konuşmalarla devam eden öyküde kişiler yer yer yöresel ağızla da konuşturulmuştur. Yazar, öykünün gerçekliğini kendi algı evreninde şekillendirip dille örgütlemiştir. Göstergelere kodlanan anlamlar öykünün gerçekliğini oluşturmaktadır.

2. Anlambilim

"Anlambilim; kelimelerin, cümlelerin ve sözcüklerin anlamının incelenmesidir." (Aydın, 2007: 84). Anlambilim, sözcüklerden kurulu büyüklü bir düzen olan dili inceler. Olaylar, tasarımlar ya da görüntüler dilde sözcükler ile anlamlandırılır. Kelimeler ise kendi anlamıyla değil gerçekte bize iletmek istediği işlevsel anlamıyla Anlambilimi ilgilendirir. Yani tek başına kelimeler yoktur cümle içerisinde diğer kelimelerle anlamsal bir bağ kuran kelimeler vardır.

Dil rastgele bir araya gelmiş bir sistem değil düşüncelerimizi başkalarına aktarmak için her biri nedensizlik ilkesiyle doğmuş sözcüklerden kurulu bir dizgedir. Mantık, göstergenin gerçekte olan bağlantısını sorgularken Ruhbilim; bildirilişimin "niçin ve nasıl"ını, fizyolojik ve ruhsal düzeneğini incelerken anlamsal sorun alanlarının dışında dilbilimin özel alanı olan Anlambilim ise sözcüklerin anlamını inceler (Guiraud, 1999: 18).

Anlambilim sözcüğün anlamını incelerken onun nesne ve onu karşılayan kavram arasındaki boyutunu değil "... sözcükleri dil içinde inceler: sözcük nedir? Bir sözcüğün biçim ve anlamı arasındaki bağıntılar, sözcüklerin ilişkileri nelerdir? Sözcükler işlevlerini nasıl yerine getirir?" (Guiraud, 1999: 16) gibi boyutlarını konu edinir. Yani anlamı değil kullanımı esas alır. Bir sözcük bağlamda diğer sözcüklerle nasıl bir ilişki içerisinde? sorusuna cevap arar. İşte, "bir göstergede gösteren ve gösterilen arasında ilişki kurulması işlemine anlamlama diyoruz." (Aydın, 2007: 85).

Kavramla işitme imgesinin birleşimi olan dil göstergesi bir nesneyle bir adı birleştirmez, bir kavramla bir işitme imgesini birleştirir. (Saussure, 2001: 107). Yani sesler fiziksel olarak kulağımızda yerini bulan fizyolojik bir olgu değil zihnimizde çeşitli tasarımlar oluşturan anlık izlerdir. Saussure'a göre göstergeler kişilerin tercihiyle ortaya çıkmaz toplumsal bir uzlaşma sonucu bir dili konuşan tüm bireylerin genel kabulü ile kavramsallaşır (Saussure, 2001: 110).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Anlambilim dil göstergesinin gösterilen bölümünü incelerken Dilbilimin iki ana yasasını -artzamanlı ve eşzamanlı (yapısal) inceleme metodunu- kullanır. "... yapısal anlambilim sözcükler arasındaki ilişkileri saptamaya çalışır. Bunlar çokanlamlılık, eşzamanlılık, eşadlılık, karşıtanlamlılık ve altanlamlılık ilişkileridir. Yine yapısal anlambilim sözlüksel alan, anlamsal alan ve yananlamları inceleme konusu yapar." (Kıran-Kıran (Eziler), 2010: 246).

2.1 Düzanlam/Yananlam

Anlambirimecikler, gösterilen ya da kavramın iki yönüne işaret eder: 1. Temel/düz anlamına 2. Yananlamına. Temel anlam, bir topluluğun tüm fertleri tarafından benimsenmiş nesnel anlam iken Yananlam ilk bakışta o toplumun tüm bireyleri arasında algılanamayan bireysel ya da kültürel etkiyle şekillenmiş öznel anlamdır.

Bu bölümde öykümüzün temel göstergesi "duvar/sur"un temel anlamını bulmaya çalışacak, öyküdeki göstergelerin; anlamsal olarak hangi yananlamları çağrıştırdığına ve hangi duygu değerini yansıttığına bakacağız.

Duvar/sur kavramına baktığımızda akla ilk gelen bir engel/engelleme/engellenme olması. *Sur* bulunduğu gibi "kale duvarı" demek. Temel anlamda dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı insanların sığındığı, kendilerini müdafaa ettikleri, etrafı kalın ve yüksek duvarlarla çevrilmiş bir yerin sınırlarını ifade eder. Tarih boyunca insanlar bu sınırlar içerisinde kendilerini güvende hissetmişlerdir. Çin Seddi *sur* kavramına en iyi örnektir.

Yananlamda düşünüldüğünde öyküde *duvar/sur* kavramları dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı insanların kendilerini güvende hissettikleri bir yerin sınırlarını çağrıştırmayıp aksine dışarıdaki insanları içerideki mahpuslardan koruyan özgürlük ya da hürriyet kavramının sınırlandırıldığı, hapsedildiği bir yer imgesini çağrıştırır.

"Sözcüklerin anlamları yoktur, kullanımları vardır." diyen Guiraud'a göre bir sözcük dil dizgesinin -konuşma ya da söylemde- bütünsel yapısı içerisinde aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkiye göre anlam kazanır (Guiraud, 1999: 34).

Her şeyin bütüne göre anlam kazandığını söyleyen "Saussure de dilde tek başına bir ögenin olmadığını, dilde yalnızca ayrılıkların bulunduğunu ifade etmiştir. Karşıtlıkları sezdiğimiz, kavradığımız ölçüde dış dünya bizim için biçimlenir ve anlam kazanır. Karşıtlık sezmek en az iki terimi birlikte düşünmek demektir. İki terimi birlikte düşünmek için, iki terimin hem ortak yanları hem de birini ötekenden ayırmamıza yarayan ayırıcı yanları bulunmalıdır." (Ayдын, 2007: 86).

Duvar göstergesi, çağrışımsal uyaran olarak her ne kadar ilk bakışta "sınırlandırılmışlık/esaret/tutsaklık" çağrıştıran "hürriyetsizlik" kavramıyla eşleşse de, öyküdeki göstergeler arası ilişkiler benzerlik ve karşıtlıklardan yararlanarak incelendiğinde "hürriyet" kavramıyla daha fazla ilişki içerisinde olduğu görülür:

Surlar: “Bir zamanlar burası şehrin iç sarayı imiş ve şimdi sarı yüzlü, sakallı ve dünyadan uzak zavallıların dolaştığı bu bahçede asırlar önce genç cariyeler, belki aynı hürriyet aşkıyla gözlerini yukarı çevirip denizi dinleyerek dolaşırlarmış. Bu kalın surlar onları hem yabancı gözlerden hem de düşmandan korumak için yapılmış.”

saray-cariye-deniz-hürriyet aşkı kavramları ile sur-koruma, sur-korunma ilişkisi kurularak hürriyet çağrışımı yapılmış.

Kuru ayva ağacı: “O, bahçenin bir kenarındaki kuru ayva ağacına doğru yürüdü.”

Öyküde, hapishanenin psikolojik rengine (sarı) gönderme yapan *kuru ayva ağacı* göstergesi tercih edilmiş. Ve yine bahar mevsimi olmasına rağmen (sarı çiçeklerden anlıyoruz) bu ağaç hâlâ yeşermemiş, tıpkı hapishanedeki “*sarı yüzlü, sakallı ve dünyadan uzak zavallılar*” gibi o da kurumuş.

“taşlar üstünde bembeyaz bir insan iskeleti”, “bir çift eski kundura” ve “yanı başında meşin bir torba” betimlemeleri de bağlamda anlatılan bir *fırar* eyleminin göstergeleri olarak karşımıza çıkıyor.

Pişmanlık göstergesi olarak “... her gün üst üste yığılarak müthiş bir kin halini alan bu nefret, dudaklarından çıkarak bir tükürük halinde kendi korkaklığının yüzüne fırlatılıyordu.” ifadesinde ‘nefret’ soyut bir kavram olmasına rağmen ‘üst üste yığılarak’ ve ‘tükürük hâlinde’ denilerek somutlaştırılmıştır.

Her sözce ya da sözce dizisinin, anlam oluşturan her bölümünün dilsel bir gösterge olarak nitelenebileceğini söyleyen André Martinet de tıpkı Saussure gibi göstergenin gösterilen ve gösterenden oluştuğunu kabul eder (Yücel, 2008: 48). Martinet’in işaret ettiği göstergenin “anlamı ya da değeri” bakımından “d.u.v.a.r” göstereni gösterilen boyutunda incelendiğinde şunları söyleyebiliriz:

“duvar” kavramı duygu değeri bakımından ilk bakışta okuyucuya sınırlandırılmışlık/eli kolu bağlı olma/esaret/hürriyetsizlik... gibi çağrışımlar yapsa da göstergeler arası ilişkiler ‘özgürlük ve hürriyet’e her defasında gönderme yapar.

2.2 Karşıtanlamlılık

Anlamsal olarak birbirinin karşıtı sözcüklerin birbiriyle olan ilişkisidir (Vardar, 2002: 130). Dilde ayrılıklar vardır ve anlam zıtlıklardan doğar. Gösterilen boyutunda her sözcük diğer sözcüklerle olan benzer ya da karşıt ilişkilerle anlamlamada rol alır.

Öyküde yer alan göndergelerin karşıtlarına baktığımızda;

su×toprak/yer×gök/hür×mahpus/hürriyet,serbestlik×mahpus(luk)/uzak×yakın/saray×hapishane/beyaz bulutlar×esaret/bir yerde kapanmak×bir kanat vuruşu/akşam×şafak.

Öyküde geçen karşıtanlam çağrıştıran kelime veya kelime gruplarını şöyle gösterebiliriz:

hürriyetsiz topraklar×hür kuşlar, (özgürlüğün hayatın simgesi) su/deniz, sarı çiçekler×kuru ayva ağacı, eğlence×susturmak arzusu.

2.3 Anlambirincik Çözümlemesi

Toprak altındaki maden tek başına bir yığından başka bir şey değildir. İçerisindeki mineraller ayrıştırıldığında ekonomik değeri olan bir cevher hâlini alır. İşte bu hammadde içerisinde yer alan cevher oranı madeni değerli kılar. Tıpkı dili oluşturan sesler de başlangıçta birer yığın iken fonksiyonlarına göre ayrıştırıldığında (ünlüler-ünsüzler) anlatımın tözü hâlini alırlar. Sesbirimler tek başlarına sesbilimsel olarak içerikle doğrudan bir ilişkide olmasa dahi –yani gösteren ile gösterilen arasındaki doğrudan ilişki olmaması– işlenmiş birer hammadde olarak içerik boyutunda anlambirincikleri oluştururlar. Anlatımın tözü (cevheri) içerik düzlemiyle ilişkideki anlatım düzleminde, anlamı (gösterilen) oluşturan biçimbirimleri oluştururlar.

“Dil göstergesinin gösterilen (anlam) yüzü bir anlambirincikler demeti yapısı içerir. ... Dil göstergesinin iki yüzü vardır ve her yüzün de kendine özgü ‘töz’ ve ‘biçim’i vardır. İşte içeriğin, yani gösterilenin biçim yönü, anlambirinciklerden oluşur.” (Kıran-Kıran (Eziler), 2010: 247).

Metinde geçen “kuğu” ve “mahpus” sözcüklerinin anlambirincik demetini şöyle gösterebiliriz:

anlatım ya da gösteren

içerik ya da gösterilen

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

töz: k,u,ğ,u / m,a,h,p,u,s

töz: “kuğu/mahpus”

anlatım ya da gösteren

biçim: /k+u+ğ+u/ ; /m+a+h+p+u+s/

içerik ya da gösterilen

biçim: “kuğu” /canlı/ + /-insan/ + /-memeli/ + /dişi, erkek/ + /erişkin/ + /otobur, hetebur/ + /kuşgillerden/ + /iki ayaklı/ ; çağrıştırdığı yananamlar /hürriyet, tazelik, toyluk/ + /saflık/’tır.

“mahpus” /canlı/ + /insan/ + /memeli/ + /erkek/ + /erişkin/ + /hetebur, otobur/ + /iki ayaklı/; çağrıştırdığı yananamlar / esaret/sıkıntılılık/suçluluk/zindan/duvarlar/’dır.

2.4 Altanlamlılık

Aralarında anlamsal olarak alt-üst ilişkisi olan sözcüklerin daha genel ve üst kavramda toplanmasıdır. Örneğin, öyküde geçen “çiçek” ve “ağaç” sözcüklerinin “bitki” ile özel bir ilişkisi vardır. Bu durumda “bitki”; “çiçek”, “yosun” ve “ağaç” ile üstanlamlılık ilişkisi kurar.

Öyküde geçen “duvar, mahpus, gardiyan, sur, nöbet, parmaklık, düdük, koğu, rutubet” sözcüklerinin “hapishane” ile özel bir ilişkisi vardır. Bu durumda “hapishane” bu sözcüklere göre üstanlamlıdır. Bahsettiğimiz bu sözcükler “hapishane”nin altanlamlarıdır.

2.5 Eşanlamlılık

“İki ya da daha çok sayıda gösterenin aynı anlama gelme, ayrı göstergelerin aynı gösterileni belirtme özelliği” (Vardar, 2002: 94).

“hapishane”: Hapis cezasına çarptırılanların kapatıldıkları yer, dam, cezaevi, kodes (Türkçe sözlük, TD: 943).

“zindan”: Tutuklu veya hükümlülerin içine konulduğu kapalı yer (Türkçe sözlük, TDK: 2516).

2.6 Eşadlılık

“Gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliği.” (Vardar, 2002: 93). Yazılışları ve söylenişleri aynı fakat anlamları farklı olan sözcüklerdir. Bu tür sözcüklerin özelliğine eşseslilik de denir.

Öyküde “sur” bir zamanlar cariyelerin yaşadığı bir sarayı çevrelerken şimdi mahpusların tutuklu kaldığı bir hapishaneyi çevrelemektedir. Öyküde yazar eşadlılıktan yararlanarak anlam karşıtlığı yaratmak istemiştir.

“sur”: Kale duvarı demek. “Metinde hapishane duvarları” (Türkçe sözlük, TDK: 2043).

“sur”: Uğur, alınyazısı, talih (Türkçe sözlük, TDK: 2043).

3. Metin Düzeyi

Bir sözü, ‘kim, nerede, kime, ne zaman ve hangi bağlamda söyledi’ sorularına cevap alabilmek için anlamın bir bölümünü içinde bulunduğu durumdan alan “bir sözceyi doğrudan zaman, yer ve kişi ile ilişkilendiren söz ya da söz öbeği” olan gösterime bakılmalıdır. Gösterim, aynı topluluk içerisinde yaşayan bireyler arasında da farklılık gösterir. Gösterim, sözcüklerin bireysel kullanımını da denebilir (Kılıç, 2009: 74).

3.1 Kişi

Öyküde birinci anlatıcı “ben” var. “... bir hapishanede kaldım/kendisine bu kadar kızan insan görmedim/yanımdakine baktım” Öykü birinci anlatıcı “ben” ile başlıyor. Öykünün başında ve sonunda hep 1. kişi “ben” var. Öyküdeki olayın geçtiği yeri tanıtan ve öykünün mesajını ileten hep “ben” anlatıcı.

Bir diğer anlatıcı 3. tekil kişi “O”dur. Öyküde geçen olaya dışarıdan bakarak anlatan, öyküde anlatıcı kahraman, yorumlayan kahraman. Olaylar 3. tekil kişinin başından geçmiş, 1. tekil kişi “ben” ise olayları yorumlayarak kendi duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Öyküde geçen bir diğer anlatıcı 1. çokluk şahıs "biz" kullanılmış: "... dökülen harçlara bakıyorduk."

Öyküdeki kişi kadrosu ise: kır saçlı mahpus; sarı yüzlü, sakallı ve dünyadan uzak zavallılar/mahpuslar; asırlar önce denizi dinleyerek gözlerini hürriyet aşkıyla yukarı çevirip bakan/cariyeler; komisyoncular, bir kadın; Arap gardiyan; kalenin üzerinde dolaşan/candarma; kuzularını alıp orada yayan/kasabadaki oğlanlar; hapishane müdürü; karakol kumandanı; müddeiumumi; ameleler.

3.2 Uzam

Öyküde geçen uzamları esenlikli uzam ve esenliksiz uzam olarak ikiye ayırabiliriz (Yücel, 1995: 180).

Esenliksiz uzam *hapishane/duvarları, karanlığı, hürriyetsizliği, rutubeti*

Esenlikli uzam *gök/yukarı uçmayı, yükselmeyi/ özgürlüğü; kasaba/ toplumsal beraberliği; deniz/hürriyeti, sonsuzluğu* anlatan uzamlar olarak karşımıza çıkar.

3.3 Zaman

Zaman kavramları olarak karşımıza "uzun zamanlar, bir zamanlar, şimdi, asırlar önce, bir gün, dokuz sene evvel, hapse düştüğümün birinci senesinde, on beş sene, akşama kadar, bazı geceler, yatsıdan sonra, gündüzün, belki bir gün, iki gün, vakadan sonra, yarım saat kadar, o gün kuşluk vakti, tam bu sırada, o zamandan beri, binlerce seneden beri, hâlâ, henüz..." gibi ögeler çıkmaktadır.

Olaylar geçmişte yaşanmış ve bitmiştir (bunu -dİ'li geçmiş zamandan anlıyoruz) fakat ara ara geniş zamanlı anlatımlara da yer verilmiştir:

"...kaldım/uzaklaştırlardı/dökerdi/yürüdü/anlattı." Öykünün kimi cümleleri geniş zamanın hikâyesi, Gelecek zamanın hikâyesi, Şimdiki zamanın hikâyesi ve Şimdiki zamanın rivayeti ile anlatılıyor:

"... çağırırdı/alırlardı/dolaşırlarmış/bakıyorduk/kaçacaktım"

Söylemsel ögeler, kiplikler yardımıyla zaman ve mekâna dair belirsizlikler oluşturup hem yazarın dili kendi isteğine göre kullanmasına hem de öykünün temasına gönderme yapmaktadır:

"*Kalın duvarlara vuran suların sesi taş odalarda çınlar ve uzak yolculuklara çağırırdı.*"

Yukarıdaki tümcede anlatıcı, geçmişte yaşanan olayın izlerini bugün bile duyumsayabilmektedir. Su sesleri -özgürlük çağrışımı- sürüp gitmekte fakat mahkûmiyet süresince hapishane duvarlarına vuran özgürlük sesleriyle hürriyete açılan seyahatleri hatırlatan durum son bulmuştur. Yani anlatıcı şimdi özgürdür.

Sonuç

Yazar, anlatımını yer yer içsel duygulanmalara, değerlendirmelere dayandırmıştır. Kimi kısımlarda olayı yarıda bırakıp kendi duygu ve düşüncelerini ifade ediyor. Dili akıcı olmakla beraber şahısları bulundukları konumlarında konuşturuyor. Metnin genel yapısı gramer yapısı yönünden Türkçenin temel yapısına uygundur. Cümleler temel anlamlarında kullanılmaya çalışılmış yer yer yan anlam ve sanatsal anlatımlara da başvurulmuştur.

Biz öykünün anlambilimsel ögelerini göstermeye çalıştık. Öyküde geçen kelimeler öykünün konusu hakkında birer göndergeydi. *Hürriyet, hapishane, deniz, kuş, mahpus* kelimeleri metnin temel anlam içeren kavramları olmakla birlikte kimi kısımlarda yan anlam özelliği de kazanmışlardır. Metinde asıl anlatılmak istenen; *hürriyetin bir duvar arkası kadar yakında olmasına rağmen insanın ona ulaşamaması, hürlüğün önemi*. Hürriyet, hayatın vazgeçilmezi olarak karşımıza çıkıyor.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (1995) **Her Yönüyle Dil**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AYDIN, Mehmet (2007) **Dilbilim El Kitabı**, İstanbul: 3F Yayınları.

GUIRAUD, Pierre (1999) **Anlambilim** (B. Vardar, çev.), İstanbul: Multilingual Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

-
- KILIÇ, Veysel (2009) **Anlambilime Giriş**, İstanbul: Papatya Yayınları.
- KIRAN, Zeynel ve KIRAN (EZİLER) Ayşe (2002) **Dilbilime Giriş**, İstanbul: Seçkin Yayınları.
- RIFAT, Mehmet (1997) **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SABAHATTİN ALİ (2000) **Kağı/Ses/Esirler**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SAUSSURE, de Ferdinand (1998) **Genel Dilbilim Dersleri** (B. Vardar, çev.), İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Türkçe Sözlük** (1998) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VARDAR, Berke (1998) **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- YÜCEL, Tahsin (1995) **Anlatı Yerlemleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KURTULUŞ YA DA FELAKET: EDEBİYATTA SU SEMBOLİZMİ*

Seda ARIKAN**

ÖZET

Sanatın önde gelen kollarından biri olan edebiyat yaşamdan türetilmiş önemli semboller içerir. Bu semboller, insanoğlunun edebiyata aktardığı düşüncelerinin, duygularının ve fikirlerinin yansıtıcıları olarak işlev görürler. Bu bağlamda *su*, tarihin başlangıcından beri sözlü ve yazılı edebiyatın başlıca sembollerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. *Su* teması ve sembolizmi genellikle katarsis, arınma, yaşam ve yeniden doğuş fikirleri ile bağlantılıdır. Bununla birlikte *su* sembolizmi sıklıkla iki yönlü olarak kullanılır. Olumlu ve yenileyici özelliklerinin yanı sıra, olumsuz yıkıcı özellikler *su* sembolizminde önemlidir. Özellikle psikanalitik çalışmalar açısından *su*, içgüdüler gibi karanlık güçleri barındıran bilinçdışının bir sembolü olarak kabul edilir.

Bu çalışma İngiliz Edebiyatından seçme edebi eserlerde *su* sembolizmini ele almayı amaçlamaktadır. Aşkınlık sembollerinden biri olan *su*, edebi eserlerde kurtuluş ve/ya felaket (yaşam ve/ya ölüm) temalarını uyandıran iki başlı bir sembol olarak ele alınacaktır. Çalışma, *su* sembolizminin psikanalitik okumasına dayanarak, farklı tür ve dönemlerden İngilizce edebi eserlerdeki çeşitli boyutlarla *su* teması ve sembolizmini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Su*, sembolizm, İngiliz Edebiyatı, psikanalitik eleştiri.

SALVATION OR CATASTROPHE: SYMBOLISM OF WATER IN LITERATURE

ABSTRACT

As one of the prominent branches of art literature involves significant symbols that are derived from life. Those symbols function as reflectors of thoughts, feelings and ideas of human beings who transmit those aspects to their literary works. In this respect, *water* appears as one of the leading symbols in oral and written literature since the beginning of history. As a must-have life source, *water* penetrates into literary works with a variety of symbolism. The theme and symbolism of *water* are mainly related to the ideas of catharsis, cleansing, life and re-birth. Nevertheless, water symbolism is frequently used in two-dimensional way. Besides its positive and regenerative features, negative and destructive ones are significant in water symbolism. Especially in terms of psychoanalytic studies, *water* is accepted as a symbol of unconscious that harbors dark forces such as instincts.

This study aims to put forth *symbolism of water* for consideration in selected literary works from English literature. Water, one of the symbols of transcendence, will be handled as a bicephalous symbol that inspires the themes of salvation and/or catastrophe (life and/or death) in literary works.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İnsani Ve Sosyal Bilimler Fakültesi Batı Dilleri Ve Edebiyatları Bölümü, El-mek: bulutsedaarikan@gmail.com

With regard to the psychoanalytic reading of *water* symbolism, this study intends to exhibit the theme and symbolism of *water* with varied dimensions from English literary works of diverse genres and periods.

Key Words: Water, symbol, English Literature, psychoanalytic criticism.

Agnes Petocz, in her significant book *Freud, Psychoanalysis and Symbolism* mentions that

Just as we humans are community-living creatures, and just as we are creatures endowed with the ability to reason, so, too –and this has long been acknowledged– we are symbol-producing, symbol-using and, often, symbol-dominated beings; the creation and use of symbols is central and distinctive in our behaviour and in our mental life. (Petocz, 2004: 1)

The father of psychoanalysis, Sigmund Freud, focused on that symbol-production of human being to explain conscious and unconscious mechanisms of mental processes. Freud, in his prominent work *The Interpretation of Dreams* depicted symbolism and its function in dream interpretation and this process opened the way for symbol interpretation based on myths, legends, folktales, and literary works. In this way, psychoanalysis founded a strong connection with mythology and philology. Freud frequently mentioned the significance of symbols and tried to illustrate the connection between a symbol and its meaning. He emphasized that what confuses our mind is the inability to explain why a certain symbol holds a certain meaning or meanings, and to him, this confirmation could be achieved especially from philology, folklore, mythology and religious rituals (Freud, 1933: 41). In this respect, Freud introduced not only conscious and individual but also unconscious and collective use of symbolism.

Freud's reference to the "phylogenetically inherited" (Petocz, 2004: 59) symbols and their reflections in myths, legends or literary works directed his pupil Carl Gustav Jung to the concept of "collective unconscious". Jung's concept of collective unconscious tries to explain the collective mental mechanism of symbol-producing process of human mind. Jung mentions that "a word or a picture becomes a symbol when it holds extra meaning apart from the patent and initial meaning. Then, it gains an undefinable, unknown, more extensive, 'unconscious' aspect" (Jung, 1964: 21). To Jung, this unconscious direction is supported by the collective symbols that also exist in cultural heritages. In this respect, to understand the conscious and unconscious mechanisms, the meanings of some objects and their representation and symbolism in individual and collective unconscious have been analyzed. Parallel to the analyzing methods of psychoanalysis, in literary criticism psychoanalytic symbol depiction is a productive tool to decipher the meaning of a literary work. Petocz remarks that "any theory of symbolism is obliged to respect certain logical constraints and meet certain psychological requirements. (...) Not only must psychology play a part, that part is fundamental" (Petocz, 2004: 2). That's why; not only symbolism in a literary work is explained with references to psychoanalysis but psychoanalysis also uses literary works to explain the meanings of symbols.

One of the most important points in Freud's approach to symbol formation is that he depicts it in a multi-directional way. He allows that "symbol formation may be pathological or normal, unconscious or conscious, non-conventional or conventional" (Petocz, 2004: 45). Freud's interpretation of symbols with a duality reappears in his handling "symbolism of representation by the opposite" (Petocz, 2004: 81). Representation of the same thing by opposites functions to depict the meaning of a symbol in terms of a circular representation. In this respect, this study examines a significant symbol both in psychoanalysis and literature, which is *water*, in terms of representation by the opposite and by a circular representation. The opposite symbolism of water will be handled in life and death, salvation and catastrophe opposition, similar to Freud's two basic drives, Eros and Thanatos.

We know that in water symbolism different types of water refer to different symbols:

Sweet water and salt water; shallow water and deep waters; fast-flowing and stagnant; water which brings wealth and water which brings disease; water which brings love and water which drowns love and sweeps it away; water for purification of the body, of places and objects; water which gives health by drinking or bathing. (Reyes, 2009: 125)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Although this variety can be expanded, water on the basis, refers to the unconscious of human being in terms of psychoanalysis. Initially, it must be mentioned that the most significant point of water symbolism in psychoanalysis is its reference to unconscious, which is the basic element of psychoanalytical studies. We know that water is generally accepted as the symbol for the unconscious as Carl Jung mentions (Jung, 1976: 92). While deep water, wide oceans, seas, large lakes symbolize the collective unconscious, smaller volumes of water symbolize the personal unconscious. In *A Dictionary of Symbols*,

the ocean is equated with the collective unconscious, out of which arises the sun of the spirit. The stormy sea, as a poetic image or a dream, is a sign of an analogous state in the lower depths of the affective unconscious. A translucent calm, on the other hand, denotes a state of contemplative serenity. (Cirlot, 1971: 242)

While the different modes of water refer to various states of unconscious, the main point is that “[i]mages of water often emerge in dreams and meditations as a representation of the unconscious, with forgotten or repressed ‘things’ lurking in its dark uncharted depths” (Harrington, 2009: 170).

Whether we take water as a symbol of the collective or of the personal unconscious, or else as an element of mediation and dissolution, it is obvious that this symbolism is an expression of the vital potential of the psyche, of the struggles of the psychic depths to find a way of formulating a clear message comprehensible to the consciousness. (Cirlot, 1971: 366)

It is significant to mention that in many myths and legends, watery places, such as fountains, lakes, or rivers are regarded as entrances to the Otherworld.

[T]he journey beyond the physical into the unknown has always been represented as a journey over water. The ancient Egyptian underworld, Amenti, was believed to be on the west of the river Nile, and the Celts saw the Isles of the Blessed (afterlife) as being in the west over the Atlantic Ocean. (D’Este, 2009: 79)

In this respect, it should be kept in mind that the entrance to the Otherworld via watery places opens the way to a mystic (as exemplified above) or a psychic otherworld that is the unconscious of human being. So, “the mysterious attraction of water as something sacred, as a symbolic and manifested expression of a psychic or cosmic reality” (Burckhardt, 2009: 130) appears.

In alchemical acronym “water is described by Aqua –*Album Quæ Vehit Aurum*, meaning ‘Which bears the White Gold’ and the term white gold is used to describe the liquid Mercury, also called the Water of the Philosophers” (D’Este, 2009: 77). The water of philosophers, meanwhile Mercury (quicksilver), signifies the volatile nature of human being who is examined to be understood by philosophers. In this sense, Mercury also “symbolizes the unconscious because of its fluid and dynamic character; it is essentially *duplex* for, in one way, it is an inferior being, a devil or monster, but in another sense it is the ‘philosophers’ child’ ” (Cirlot, 1971: 207).

The alchemists gave the name of ‘water’ to quicksilver in its first stage of transmutation and, by analogy, also to the ‘fluid body’ of Man. This ‘fluid body’ is interpreted by modern psychology as a symbol of the unconscious, that is, of the non-formal, dynamic, motivating, female side of the personality. (Cirlot, 1971: 207, 364)

In literature, there are many examples of water symbolism as a representative of unconscious. For instance, “The sea often symbolizes the unconscious mind (sometimes calm, sometimes turbulent, and usually deep and mysterious)” (Aburrow, 2009: 41). Robert Drewe, in his book *The Penguin Book of the Beach*, mentions the term ‘*hydrous psyches*’ to refer to the writers who have a close relationship with the sea and who insert water symbolism into their works (Drewe, 2002). Virginia Woolf, as a prominent writer using stream of consciousness technique which is “a literary method of representing such a blending of mental processes in fictional characters” (Baldick, 1990: 212) is a significant example of ‘*hydrous psyches*’. Her characters’ relation to sea and the inspiration they achieve from the sea, meanwhile from the water, to reflect their psychic life is noteworthy. For instance, in *To the Lighthouse*, the sea that surrounds the island that is the setting of the novel functions as a kind of unconscious world or as a door opening to unconscious of the characters. “The sea permeates thoughts, feelings and reflections of Woolf’s characters” and “Woolf’s use of

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

the sea as symbol in *To the Lighthouse* provides characters with some kind of psychic awareness in life” (Güneş, 1999: 176,178). Woolf’s another novel *The Waves* also uses water symbolism as a representative of feelings and psychic worlds of the characters. The furious or peaceful state of waves represents the unconscious world in a functional way. As another example, in Dion Fortune’s 1938 novel *The Sea Priestess*, a prominent British occultist, author and psychologist, “[t]he sea and its tides play a central role throughout the story, and are used to illuminate the tides, which surge within every human psyche” (Champigny, 2009: 146). In another well-known English novel, Joseph Conrad’s *Heart of Darkness*, traveling on the Congo River is also a journey into the dark and deep unconscious mind. Marlow’s journey is not only an experience of facing a primitive area, but it is also a journey to the unknown and *unheimlich* unconscious. In William Golding’s *Lord of the Flies*, the ocean that surrounds the island functions as a kind of unconscious world into which humanity sinks. The deep unconscious world of the novel exists by the rules of *id*, more than *ego* and *superego*. The children on the island believe that the monster comes from the sea. In fact, the monster that comes from the sea corresponds to the fatal drives that come from the unconscious mind of human being. By this way, the setting of *Lord of the Flies* appears as a reflector of unconscious where two main drives, Eros and Thanatos, battle to overwhelm each other.

Water, as a symbol of individual and collective unconscious in which Freudian two basic drives life and death (Eros and Thanatos) intertwine, stands as the symbol of those two opposite aspects. As mentioned before, Freud states that a symbol generally stands with its representation by opposites. In this respect, water symbolism is generally used for the representation by two opposites, life and death. Freud’s main distinction of drives is between life (Eros) and death (Thanatos). While Eros tries to collect living elements to form bigger livings and generally includes erotic drives, Thanatos stands against this tendency and includes death drives that change the organic into inorganic (Freud, 1933: 138). In this sense, symbolism of water shows a great similarity to Freud’s opposition of Eros and Thanatos.

Water is a dichotomy. Life began in the waters. Water is vital for life, and like the element of Fire it can be both nurturing and destructive. (...) Heraclitus in the sixth century BC writes “The sea is the purest and foulest water: for fish drinkable and life-sustaining; for men undrinkable and deadly”. (D’Este, 2009: 79)

The dual nature of water as a life-giving and as a taker of lives finds its reflection in many ways: “In India the Ganges is considered to be one of the holiest of rivers. The river is believed to be the body of the Goddess Ganga, representing the feminine energy of the Universe that is connected to both life and death” (Falaise, 2009: 31). In this respect, water symbolism should be handled in two-dimensional way, a positive salvation and/or a negative catastrophe...

Let’s begin with representation of water as a positive symbol. We know that water is mainly a powerful symbol of life and birth, such as Freud’s Eros. In psychoanalysis, birth is usually expressed through water-imagery. Freud says that being born can be symbolized both by entering water and by coming out of water:

Because of the ease of ‘representation by its opposite’ the symbolisms of giving birth and being born are often exchanged. In the well-known exposure myths of Sargon, Moses, Romulus, etc., the exposure in a basket or in water signifies the same as the subsequent rescuing out of the water. Both refer to birth. (Jones, 1955: 490)

To Jung, in water symbolism, fountain represents the primary life-source. “He mentions as examples: the ‘fountain of life’ of the Florentine Codex Sphaerae, and the Garden of Delight painted by Hieronymus van Aecken (Bosch)” (Cirlot, 1971: 113). In terms of Jung’s remark on fountain as a symbol of life and birth, the mythology appears as an indicator again:

In the image of the terrestrial Paradise, four rivers are shown emerging from the centre, that is, from the foot of the Tree of Life itself, to branch out in the four directions of the Cardinal Points. They well up, in other words, from a common source, which therefore becomes symbolic of the ‘Centre’ and of the ‘Origin’ in action. (Cirlot, 1971: 113)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Furthermore, “water is the fluid powering creation mythology in all cultures” (Stokowski, 2008: 25) and many creation myths emphasize the primordial waters from which life arises. In *Bundahishn* 28, 2 it is stated that “This creation is, in its totality, a drop of Water; man himself has originated from a drop of Water” and *Holy Koran* mentions that “God have created every living thing from water.” (Nûr, 24/45)

In Egyptian hieroglyphs, the symbol for water is a wavy line with small sharp crests, representing the water’s surface. The same sign, when tripled, symbolizes a volume of water, that is, the *primaeval* ocean and prime matter. According to hermetic tradition, the god Nu was the substance from which the gods of the first ennead emerged. The Chinese consider water as the specific abode of the dragon, because all life comes from the waters. In the Vedas, water is referred to as *mâtritamâh* (the most maternal) because, in the beginning, everything was like a sea without light. In India, this element is generally regarded as the preserver of life, circulating throughout the whole of nature, in the form of rain, sap, milk and blood. Limitless and immortal, the waters are the beginning and the end of all things on earth. (...) The waters, in short, symbolize the universal congress of potentialities, the *fons et origo*, which precedes all form and all creation. (Cirlot, 1971: 364, 365)

The Book of Genesis begins with the words: “In the beginning God created the heavens and the earth; the earth was waste and void, darkness covered the abyss, and the spirit of God was stirring above the waters” (St. Joseph Edition of the Holy Bible 1963: Genesis 1: 1-2). So, “at the root of all water stories are creations myths” (Stokowski, 2008: 25).

As it is conjectured that life first came from water and it is the source of life and birth, water is commonly associated with a feminine self. We know that “It is one of the four elements, placed in opposition to fire, the masculine element” (Fordoński, 1999: 204). Water is generally accepted as “representative of archetypal feminine” (Huggens, 2009a: 9). Water as a feminine archetype finds its reflection in many myths. For instance, in Persian mythology, “Goddess Anahita’s role as the goddess of water, rain, abundance, blessing, fertility, marriage, love, motherhood, birth, and victory became well established [and] [t]his goddess was the manifestation of women’s perfection” (Nabarz, 2009: 21). In this respect, water symbolism related to the feminine self takes on some positive meanings such as purity, cleansing, catharsis, wisdom, sensuality, compassion, nurturing, emotion, serenity, trust and healing.

This aquatic symbolism finds its place in many literary works in which a sea, a fountain, an ocean etc. function as maternal symbols with many positive connotations related to life. Especially sea imagery is mainly used as a symbol of feminine source. Sigmund Freud, in his discussion of the origin myth, mentions that the myths about the birth of a hero who appears in a casket in any kind of water when just a baby is representative of water as a feminine source: “The exposure in a casket is an unmistakable symbolic representation of birth: the casket is the womb and the water is the amniotic fluid” (Freud, 1939: 12). That’s why, symbolically, “‘to return to the sea’ is mainly accepted as ‘to return to the mother’ ” (Cirlot, 1971: 281). Here, aquatic symbolism is parallel to a psychoanalytic desire that is the desire to be in archaic wholeness with mother. In some literary works we can observe that the sea appears as a symbol of amniotic fluid and the desire to be in water reminds the desire to be in mother’s womb. For instance, Sylvia Plath’s usage of sea imagery in her novel *The Bell Jar* strongly refers to the desire to return to mother’s womb. The main character, Esther, attempts to suicide twice by drowning in the sea. At her second attempt, while walking towards the sea, she thinks about the fetuses in the jars and compares them to the fishes in the sea. In this novel, Plath gives the idea that the sea involves two distinct elements at the same time: Self and the other, life and death paradox, consciousness of being and consciousness of non-being unconsciously (Marmara, 2007: 55). So, the sea functions as a symbol of feminine space which is the beginning, but also the end of life.

Contrary to the positive connotations of water symbolism that are derived from its being a feminine symbol and its being accepted as a salvation for life, the negative meanings of aquatic symbolism appear on equal terms. Those negative qualities of water symbolism are related to the themes of death, destruction, fear, sorrow, separation; meanwhile it is a representative of Freud’s Thanatos. In this sense, “Water is not just

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

symbolic of purity, nurture, and life, but also maintains a fiercely destructive form that brings devastation at certain times” (Huggens, 2009b: 61). This catastrophic side of water is generally related to dark, deep, *unheimlich* characteristic of water. Carl Jung mentions that “deep water” that is related to death is a *baleful* symbol in our collective unconscious (Jung, 1976: 21-2). In this sense, as a representative of death, water presents its destructive properties besides creative ones. So, water appears as “one of the most potent symbols of nature: beneficial but cruel and untamed depending on the situation” (Fordoński, 1999: 204), and in water symbolism, this duality frequently emerges. “Water’s mystery is that of surface and depth –it reflects back at us like a mirror but its surface is also the entrance to immense, mysterious depths. (...) [O]ur relationship with water is both one of potential pleasure and transformation and one of potential suffering and loss” (Magin, 2009: 149). For instance, in Virginia Woolf’s *To the Light House*, “[a]t one time, [sea] gives pleasure and peace by soothing the disturbed feelings, yet at other times, it ruins and destroys with a brutal power” (Güneş, 1999: 181). Although water is so necessary for life, its deadly side can evoke a catastrophe such as in many dystopian stories in which immense waters covers the earth. Richard Doyle’s disaster novel *Flood* published in 2002 depicts a catastrophic flood and fire in London. Stephen Baxter’s self-titled science fiction, *Flood*, also describes a future world of 2052 in which human civilization is almost destroyed by the immersion of waters which cover Mount Everest. So, in literature, water functions frequently as the representative of two opposites, life and death, salvation and catastrophe.

To mention the purifying quality of water, which is used on various levels within mythology and literature, a dual symbolism is under consideration again. The opposition between water and blood stands as the representative of life and death duality. “First, in its mystical sense - water is the fluid that can wash away blood - which may metaphorically mean cleansing the soul, washing away sins, as during baptism” (Fordoński, 1999: 206). We know that blood is generally related to darkness, guilt and sin, in psychoanalysis to Thanatos, while water is associated with purification, contrarily to Eros. In Shakespeare’s *Macbeth*, Lady Macbeth’s hallucinations about her blood-stained hands and her obsessive hand washing reflect this duality: sin and confession, contamination and purity in terms of spirituality.

It is apparent that while water can be nurturing, life-giving, it can also symbolize death. So, it includes in itself both Eros and Thanatos and it symbolizes two of them at the same time. As mentioned before, this polar symbolism is explained as a common feature of the language of symbolism by Sigmund Freud. In “Dreams and Telepathy”, he discusses the symbolic representation of birth both by rescuing from water and by immersing in water and he adds: “The language of symbolism, as you are aware, knows no grammar; it is an extreme case of a language of infinitives, and even the active and passive are represented by one and the same image” (Freud, 1922: 212). This “psychological kinship of opposites” (Petocz, 2004: 109) is also apparent in water symbolism. Water, as a representative of Eros and Thanatos, includes both living and deadly features. This inclusion can be accepted as a result of another symbolic meaning and characteristic of water, which is *changeability*. Furthermore, the *changeability* from Eros to Thanatos presents a symbolism of *circulation*. “Death which thrives on life; life which thrives on death. A circle sustained and nourished by the water” (Reyes, 2009: 125). The outcome of this circulation generally opens the way to the *rebirth*. Meanwhile, the circular characteristic of water attributes a significant meaning to water symbolism that is *rebirth*. So, it would be crucial to mention water symbolism in terms of change, circulation and rebirth related to the polar opposition of life and death.

Water is well known as a universal symbol of change mainly because it has no fixed form and it is in a state of continual fluidity. Besides, “the upper and lower waters communicate reciprocally through the process of rain (involution) and evaporation (evolution)” (Cirlot, 1971: 366). This cyclic process of meteorology presents water in a changeable and circular symbolism. In this sense, water is commonly accepted as “a symbol of change, fluidity and variability” (Fordoński, 1999: 204). Also in psychoanalysis aquatic symbolism refers to the changes in our psychic world. According to Carl Jung, the process of change in terms of *self* is symbolized by passing through the waters (Jung, 1964: 198). Jonathon Swift, in his significant work *Gulliver’s Travels*, depicts this kind of change in *self* in an ironic way. Gulliver, who is drifted by sea from one island to the other, becomes conscious about not only his self but also human nature. His experiences on Lilliput, Brobdingnag, Laputa islands and the country of Houyhnhnm create awareness for his self about “the insignificance of human vanity” that is the main theme of this work (Göktürk, 1973: 59).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Water, as a representative of change, is mainly used to emphasize the conversion from life to death, and vice versa. The creative and destructive features of water present it as a circular symbol. So, the cyclic creation and/or destruction are frequently represented by water symbolism. It is a general idea that “water is, of all the elements, the most clearly transitional, between fire and air (the ethereal elements) and earth (the solid element). By analogy, water stands as a mediator between life and death, with a two-way positive and negative flow of creation and destruction” (Cirlot, 1971: 365). We know that, in many mythologies, “The symbolism of the flood is the utter destruction of all that went before, and the inception of a new order of things” (Aburrow, 2009: 35). In this sense, water represents a circular transformation that comes from life to death, from death to rebirth. In this respect, another significant meaning of water symbolism appears as the theme of “rebirth”.

In many mythologies or religious traditions, water functions as a representative of re-birth in terms of the circular transformation of life and death. The story of Noah and his Ark is the typical example of this circular transformation. In this story, the flood, meanwhile the water not only destroys but also purifies the earth. “On the cosmic level, the equivalent of immersion is the flood, which causes all forms to dissolve and return to a fluid state, thus liberating the elements which will later be recombined in new cosmic patterns” (Cirlot, 1971: 365). In water symbolism, a fast-flowing river or flood symbolizes sometimes positive strength and sometimes catastrophe. In Noah’s story, the flood symbolizes not only catastrophe but also salvation; it is a way to the re-birth. “With Noah, God started the world of living things all over again” (Henry, 2007: 104). So, in this story “the power of destroying the corrupt and of initiating a new cycle of life” (Cirlot, 1971: xxxviii) is given together. In Shakespeare’s *King Lear*, when Lear feels as a grieved man, he desires everything to be destroyed by water. When waters sink the whole earth, this would cause the end of human being but also the purification of the sins. So, the way to a new life could be possible.

It is apparent that the symbolism of immersion in water includes the themes of life-death dichotomy and re-birth, recreation, and regeneration. It “signifies a return to the preformal state, with a sense of death and annihilation on the one hand, but of rebirth and regeneration on the other, since immersion intensifies the life-force” (Cirlot, 1971: 365). In this sense, Christian doctrine mentions water related to blood and wine as a representative of rebirth. “Blood, water, and wine also feature in later religious belief systems, such as Roman Catholic teachings about Jesus Christ’s death and resurrection, including the sacrifice of his human body that obtains salvation (rebirth) for believers” (Stokowski, 2008: 27). The symbolism of baptism is significant in this sense.

St. John Chrysostom explains that (Homil. in Joh., XXV, 2): “It [Baptism] represents death and interment, life and resurrection. (. . .) When we plunge our head beneath water, as in a sepulchre, the old man becomes completely immersed and buried. When we leave the water, the new man suddenly appears”. (Cirlot, 1971: 365)

So, “Baptism in the Christian tradition is both purification and a symbolic re-enactment of the mysteries of death & rebirth to allow the divine to enter into the candidate, just as it was to the Egyptians” (Orpheus and Orchard, 2009: 137). In Egyptian tradition, the king was being sprinkled with water each day. “This act was a symbolic unification with the sun-god Ra, who was believed to be reborn at dawn via the waters after his journey through the night; just as human beings were reborn via the waters of the amniotic fluid” (Orpheus and Orchard, 2009: 136). In psychoanalysis, Carl Jung also accepts Baptism as an archetypal expression of both birth and death (Jung, 1961: 227). The baptized begins a new life by the death of the sinful self. So, the woven nature of water symbolism in terms of life-death-rebirth circulation finds its reflection in mythology, religion and psychoanalysis. In this respect, literature also uses this circular process in water symbolism.

In many literary works, water or secondary aspects related to water generally express the transformation from life to death, and from death to re-birth. For “water is a medium of transformation, going through change and also creating change” (D’Este, 2009: 82), it often presents a turning point in a literary work. This turning point may function as a means of rebirth rising from death. Iris Murdoch, a prominent writer and philosopher of twentieth century English Literature, frequently uses water symbolism to express her philosophy on ethical rebirth. As John Burke mentions “the use of water (a Murdoch favorite) as signifying ambiguously both destruction and salvation” (Burke, 1995: 13) is common in Murdoch’s novels. In an interview, Murdoch mentions that water is a deep symbol, dark and murderous and at the same time

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

cleansing and forgiving (Meyers, 1990: 239). In many of her novels, such as *The Nice and the Good*, *Nuns and Soldiers*, *The Green Knight* or *The Unicorn*, the theme of ethical rebirth and resurrection is given by a character's experiencing drowning in water and then evading a physical death. However, this experience opens the way to the death of egoist and solipsist ego and rebirth of a new self with a new ethical consciousness.

As mentioned before, water's main characteristics are fertilization, dissolution and purification.

These three qualities have so much in common that their relationship can be expressed in a variety of ways, although one constant factor always emerges: the suspension of form—that is, the lack of any fixed form (fluidity)—is bound up with the functions of fertilization or regeneration of the material, living world on the one hand, and with the purification or regeneration of the spiritual world on the other. (Cirlot, 1971: xxxviii)

So, the theme of rebirth and regeneration can be observed in a spiritual level in addition to the physical one. Such as “the concept of purification in early Vedic texts [which] was essentially spiritual, rather than moral and/or physical” (Joshi and Fawcett, 2006: 122), in Shakespeare's masterpiece *Hamlet*, Ophelia's death is an example of multi-dimensional characteristic of water and drowning. In this drama, *physical death* and *catastrophe* are intertwined with *spiritual life* and *salvation*. Ophelia's suicide by drowning is a physical death but it is an escape from the merciless world and a way to the new life. The drowning also symbolizes her wish to be purified from the world of dirty desires. So, her physical death can be read as a spiritual rebirth.

Consequently, like many other symbols, the use of water cannot be restricted. However, it is a prominent symbol of life and death dichotomy though it can be used in different ways. This symbolism of water is mainly supported by psychoanalytical reading which includes the traces of a collective unconscious. Water “carries human life from birth to death. It cleanses us, refreshes us, drowns us, nourishes us, cools us, and inspires us. It is variously a lover, a friend, an enemy, a ruler, a symbol, a god, or a tool” (Huggens, 2009a: 12). So, as a bilateral symbol, it is a representative of life and death, meanwhile both salvation and catastrophe. Besides, “With its ability to exist in different states, and its association with the emotions, dreams, the unconscious, the otherworld and the lower astral realms, water may be seen in many ways as the most challenging of the elements” (D'Este, 2009: 83). So, a drop of water is necessary for life, for salvation but is also enough for death, for catastrophe. It is unsurprising that water has been a fascinating element for humankind for ages and also a prominent symbol in literature.

REFERENCES

- ABURROW, Yvonne (2009). “The Mirror of the Soul”. *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia. pp. 35-41.
- BALDICK, Chris (1990). *Dictionary of Literary Terms*. Oxford and New York: Oxford UP.
- BURCKHARDT, Titus (2009). *Foundations of Oriental Art and Symbolism*. Bloomington: World Wisdom.
- BURKE, John J. Jr. (1995). “Bloom Canonizes Murdoch”. *The Iris Murdoch Newsletter*. Number 9, pp. 12-13.
- CHAMPIGNY, Diane M. (2009). “Strung Like Pearls”. *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia. pp. 141-148.
- CIRLOT, J. E. (1971). *A Dictionary of Symbols*. (Diccionario de Simbolos Tradicionales, 1962). (Tran. By. Jack Sage). London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- D'ESTE, Sorita (2009). “To Dare”. *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia. pp. 67-83.
- DREWE, Robert (2002). *The Penguin Book of the Beach*. London: Penguin Books.
- FALAISE, Nina (2009). “Dancing with Water”. *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia. pp. 31-34.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- FORDOŃSKI, Krzysztof (1999). "The Symbolic Usage of Water in *A Room with a View* by Edward Morgan Forster". *Tradition and Postmodernity: English and American Studies and the Challenges of the Future*. Eds. Teresa Bela and Zygmunt Mazur. Krakow: Universitas. pp. 203-212.
- FREUD, Sigmund (1922). "Dreams and Telepathy". Standard Edition, Vol. XVIII. London: Hogarth.
- _____ (1939) *Moses and Monotheism: Three Essays*. Standard Edition. Vol. XXIII. London: Hogarth.
- _____ (2010) *Psikanaliz Üzerine* (Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1933). (Trans. By. A. Avni Öneş). İstanbul: Say Yayınları.
- GÖKTÜRK, Akşit (1973). *Edebiyatta Ada*. İstanbul: Sinan Yayınları.
- GÜNEŞ, Ali (1999). "Sybolism in Virginia Woolfs *To the Lighthouse*". *Hacettepe University Journal of Faculty of Letters*. Vol: 16, Number: 2. pp. 173-188.
- HARRINGTON, Melissa (2009). "The Moon". *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia. pp. 165-171.
- HENRY, Patrick (2007). "Water as a Religious Symbol". *Psychological Insight into the Bible: Texts and Readings*. Ed. Wayne G. Rollins and d. Andrew Kille. Cambridge: Eerdmans Publishing. pp. 103-106.
- HUGGENS, Kim (2009a). "Foreword". *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia. pp. 9-12.
- _____ (2009b) "The Admiral, The Siren and Whale". *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia. pp. 47-66.
- JONES, Ernest (1955). *Sigmund Freud: Life and Work*. London: Hogarth.
- JOSHI D. and FAWCETT B. (2006). "Water, Hindu Mythology and an Unequal Social Order in India". *A History of Water: The World of Water*. Ed. Terje Tvedt and Terje Oestigaard. London: I. B. Tauris. pp. 119-156.
- JUNG, Carl Gustav (2009). *İnsan ve Sembolleri* (Man and His Symbols, 1964). (Trans. By. Ali Nahit Babaoğlu). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- _____ (2009) *Dört Arketip* (Die archetypen und das kollektive unbewusste, 1976). (Trans. By. Zehra Aksu Yilmazer). İstanbul: Metis Yayınları.
- _____ (2009) *Anılar, Düşler, Düşünceler* (Erinnerungen, Träume, Gedanken, 1961). (Trans. By. İris Kantemir). İstanbul: Can Yayınları.
- MAGIN (2009). "Rituals of Water". *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia. pp. 149-160.
- MARMARA, Nilgün (2007). *Sylvia Plath'in Şairliğinin İntiharı Bağlamında Analizi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- MEYERS, Jeffrey (2003). "An Interview with Iris Murdoch" (1990). *From A Tiny Corner In The House of Fiction Conversations With Iris Murdoch*. Ed. Gillian Dooley. Columbia: University of South Carolina Press. pp. 218-234.
- NABARZ, Payam (2009). "Anahita". *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia. pp. 21-30.
- ORPHEUS, Rodney and ORCHARD, Cathryn (2009). "A Feast For Water". *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia. pp. 135-140.
- PETOCZ, Agnes (2004). *Freud, Psychoanalysis and Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

REYES, Andrea Salgado (2009). "The Queen of the Oceans". *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia. pp. 125-130.

St. Joseph Edition of the Holy Bible, "Genesis" (1963). Catholic Book Publishing Company.

STOKOWSKI, Patricia (2008). "Symbolic Aspects of Water". *Water and People: Challenges at the Interface of Symbolic and Utilitarian Values*. Ed. Stephen F. McCool. Washington: USDA.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

BÜYÜ DÜKKÂNI'NDAKİ BÜYÜLÜ VE BÜYÜSÜZ ANLATILAR*

Songül ASLAN KARAKUL**

ÖZET

Yazınsal göstergebilim farklı metinlerin anlaşılmasında ve anlamlandırılmasında kullanılan bir yöntem olagelmıştır. Bu yöntem, anlatıyı farklı açıdan okumaya olanak sağlaması ve anlatıdaki söylenen şeyin nasıl söylendiğini ortaya koyması; *görünmeyeni görünür kılması* açısından önemlidir. Bu çalışmada Yeşim Türköz'ün *Büyük Dükkânı* adlı öyküsü yazınsal göstergebilim açısından değerlendirilecektir. Göstergebilimsel çözümlemede gönderenle özne arasında bir anlaşma yapılır. Bu anlaşmaya temel anlatı izlencesi denir. Temel anlatı izlencesine anlatı boyunca belirleyeceğimiz kullarındaki anlatı izlenceleri sayesinde ulaşırız. Bu nedenle çalışmamızda kullarındaki anlatı izlenceleri ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Büyük Dükkânı adlı bu öykü bir anlatı örneğidir. Anlatı, anlatı kişileri tarafından belli bir uzam ve zaman içinde gerçekleştirilen bir olay ya da olaylar zincirinin sözlü ya da yazılı olarak aktarıldığı bir tür söylemdir. Bu tür bir söylemde, anlatı kuramcısı gerçek ya da kurmaca bir iş yapan ya da yapmaya niyetli olan anlatı kişilerini tanımak için bu kişilerin değişik bağlamlarda yaptıkları eylemleri, işlevleri açısından değerlendirmek ister. Anlatı, bir olayörgüsü içeren anlatı izlencelerinden ve bunların birbirleriyle olan bağıntılarından oluşur.

Yeşim Türköz tarafından yazılan *Büyük Dükkânı* adlı öykü ruhbilimsel özellikler taşımaktadır. Bu açıdan anlatı izlencesinin dört aşaması çok belirgin bir biçimde anlatıda görülmemektedir. Öykünün yapısı gereği eyletim ve edinç aşamaları çok geniş yer tutmaktadır. Öznenin kendisini sorgulaması, kipsel olarak kendisini kontrol etmesi inceleyeceğimiz anlatıda en fazla yer tutan kısımdır.

Anathar Kelimeler: Göstergebilimsel inceleme, anlatısal düzey, anlatı izlencesi, eyletim, edinç.

MAGICAL AND NON-MAGICAL NARRATIVES IN THE SORCERY SHOP

ABSTRACT

Literary semiotics has been a method for the comprehension and interpretation of a variety of texts. This method is important in the act of reading through different critical lenses, portrayal of intended messages in the narrative, and making the invisible visible. In this paper the story entitled *The Sorcery Shop* (*Büyük Dükkânı*) by Yeşim Türköz is read through the literary semiotics lens. In semiotic analysis, an agreement is made between the consignor and the subject, which is dubbed as essential narrative program. An essential narrative program is obtained through the narrative programs in use

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri Ve Edebiyatları Bölümü Fransız Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, El-mek: songulaslankarakul@gmail.com

which we shall determine throughout the narrative. Therefore, the prevalent narrative programs in use will be evaluated in detail.

The story called *The Sorcery Shop* is a narrative sample. The narrative is either an oral or written discourse regarding an event or a chain of events that are performed by narrative agents in a specific space and time. In such a discourse, the narrator aspires to explore the narrative agents in different contexts in terms of the functions of their intended actions who perform, or intend to perform either fictitious or real deeds. A narrative consists of a narrative program including a plot and how they are related to each other.

The Sorcery Shop (*Büyü Dükkânı*) by Yeşim Türköz displays characteristics of a psychological story. For this reason, four stages of the narrative program are not vividly seen in the narrative. Owing to the structure of the story, the stages of manipulation and competence occupy a substantial space. Accordingly, self-questioning of the subject in relation to time is the thing which mostly occupies the narrative.

Key Words: semiotic analysis, narrative stage, narrative program, manipulation, competence.

0. Giriş

Göstergebilim ve göstergebilimci bir çeşit “anlam avcısı”dır. Ancak yapmak istedikleri “anlatıların anlamlarını araştırmak değil, anlamın eklemlenmiş biçimini ortaya çıkarmak, bir başka deyişle, anlatılardaki üretici sürecin aşamalarını saptamaktır (Rifat, Yücel & Zeyrek ‘ten aktaran Erdem, 2009: 124). “İnceleme nesnesini dilsel ya da dil-dışı olmak üzere her alanda bulabilir. Yazınsal göstergebilim anlatıdaki anlamın oluşum sürecini yani anlamlandırmayı merkeze alır” (Aslan Karakul, 2012: 56) ‘Anlam’ın¹ ve onun oluşum aşamalarının peşinde olan göstergebilimcilerin başında Paris Göstergebiliminin öncüsü olan Algirdas Julien Greimas gelir. Greimas “incelediği nesneyi belirleyerek, hiçbir şeyi dışarıda bırakmadan, bütüncül bir biçimde çözümlemek; incelenecek nesneyi kendi kendisi için ve kendi kendisi içinde; kendi kendine yeterli bir yapı, bir anlam dizgesi olarak, eşsüremlilik düzleminde ele almak; inceleyeceği nesneyi anlam açısından kuşatmak için onu hem bir kavram ulamları dizgesi ya da bir anlam evreni hem de bir eylemler ve deneyler kesiti olarak çözümlemeye yönelmek” (Aktulum, 2014: 4) ilkesini de benimseyerek eyleme dayalı bir göstergebilim oluşturmaya çalışır. Greimas anlatının göstergebilimsel çözümlemesinde üç temel düzey sunar: Betimsel düzey, anlatısal düzey ve derin yapılar. *Betimsel düzey* (diğer adıyla söylemsel düzey)’de inceleme nesnesi olan metnin fotoğrafı çekilir. Bu düzeyin birimleri; anlatı kişileri, anlatının gerçekleştiği uzam, zaman ve izleksel yerdeşliklerdir. *Anlatısal düzey*’in birimleri anlatı çizelgesi (ki eyletim (sözleşme), edinç, eylem ve yaptırım aşamalarından oluşmaktadır), eyleysel sözdizim (özne, nesne, gönderen, karşı özne eyleyenlerinden ve de anlatı izlenceleri ve anlatı izlemi bölümlerinden oluşmaktadır), kipsel yapılar (istemek, zorunda olmak, bilmek, yapmaya muktedir olmak ya da olmaya muktedir olmak ve tüm bunların olumsuzları olan kiplikleri içerir)’dır. *Derin yapılar* ise temel anlambilim ve sözdizim (göstergebilimsel dörtgen) öğelerini kapsamaktadır (Bertrand, 2000: 29).

Çalışmamızın bütününde tüm bu aşamaları ayrıntılı olarak ele alacağız.

Anamlı her yapıda Greimas’ın sözünü ettiği üç düzeyi bulmak her zaman olası değildir. Üçlü düzey ancak anlatısal metinlerde vardır. Başka birçok anlamlı yapıda betimsel düzey ve izleksel düzey olarak iki düzey söz konusudur. Bununla birlikte her anlatısal metinde de anlatı izlencesinin dört aşaması (eyletim (sözleşme), edinç, edim ve yaptırım) belirgin biçimde yer almayabilir. Bazı metinlerde eyletim aşaması belirgindir, bazılarında edinç aşaması öne çıkar ama tüm anlatılarda en belirgin olan kısım edim aşamasıdır. Çünkü özne bir eylemi gerçekleştirmekle yükümlüdür.

¹ Tüm göstergebilimcilerin üzerinde birleştiği şey şu ki “anlam tanımlanamazdır” (Greimas & Courtés, 1993: 348). Bununla birlikte Louis Hjelmslev ‘anlam’ a işlemsel (fr.opérateur) bir tanım önerir: “Anlambilimin, biçim olarak, kendini görünür kılmasını sağlayan ilk “gereç” ya da “destek” (Greimas, & Courtés, 1993: 348) olduğunu söyler.

Ruhbilimsel anlatılara geldiğimizde, en çok üzerinde durulan kısım edinç aşamasıdır. Çünkü orada özne kendisini, geçmişini, toplumu sorgular. Hatta edim aşamasına gelmeden anlatı bitebilir.

Anlatısal düzeyde anlatısal-göstergeyel yapıların (Bertrand, 2000: 29) göstergebilimsel incelemesiyle birbirine mantıksal olarak bağtılanan yukarıda belirttiğimiz bu dört aşamayı anlatıda ortaya koymak çok kolay bir iş değildir. Anlatı bu dört aşamadan birinin ya da birkaçının üzerine kurulmuş olabilir: Diğer aşamalar daha önce de sözünü ettiğimiz üzere anlatıda baskın olarak bulunmayabilir. Bununla birlikte araştırmacı metinde bu dört aşamanın da varolduğunu önvarsayarak, incelemesinde tamamına yer vermelidir (Groupes d'Entrevignes, 1988: 63). Bu aşamalardan eyletim ve yaptırım aşamaları bilişsel boyutta; edinç ve edim aşamaları ise edimsel boyutta yer almaktadırlar. Birinci boyut, her iki aşama için de, 'bilgi' merkezli iken ikinci boyut 'eylem' merkezlidir. Birinci boyutta öznenin "bilgi"si eksiktir, ikinci boyutta ise gönderenin "bilgi"si eksiktir.

Bu çalışmada, eyletim ve edinç aşamalarındaki öznenin durumuna ve yine öznenin edinç aşamasındaki /istemek/, /bilmek/ kipliklerine geniş olarak yer verilecektir. Bu iki kiplik sözünün eyleyenleri arasındaki ilişkiler açısından yalın ilişkiler grubunda yer alır. "Bu sınıflama, sözünün eyleyenleri (iki ya da üç eyleyenli sözcükler) açısından yapılmıştır: Geçirgen ilişkileri belirten (fr. modalité exotaxique) kiplikler (/zorunda olmak/, /muktedir olmak/, /yapmak/) ile yalın ilişkileri belirten (fr. modalité endotaxique) kiplikler (/istemek/, /bilmek/, /olmak/) eyleyenler arası ilişkilere göre yapılan sınıflamadır (Greimas'tan aktaran Günay, 2003: 44). Yaptırım aşamasında ise /inanmak/² kipliği açısından öznenin durumuna bakılacaktır. Böyle bir sınıflama aynı sözce için kendi anlatı izlencelerinin ve edimlerinin öznesi olan iki ayrı eyleyenin (gönderen ve özne) söz konusu olduğu sözcükler için geçerli olacaktır. "Geçirgen ilişkileri belirten kipliklerde, bir sözcükteki edim, iki ayrı özneyi ilgilendirir ve iki öznenin ilişkisi bu sözcükten belli olur. Yalın ilişkileri belirten kipliklerde ise, aynı sözünün tek bir özneyi ilgilendirmesi söz konusudur (Günay, 2003: 44).

Bu çalışmada, yalın ilişkileri belirten iki kiplik (/istemek/, /bilmek/) çalışma bütünlüğü içerisinde ele alınacaktır. Bunların yanı sıra yaptırım aşamasında /olmak-görünmek/ kipliklerine de /inanmak/ (fr. croire) /kendini inandırmak/ (fr. se faire croire) kiplikleri açısından yer vereceğiz.

Anlatının biçimi her ne kadar bir masal değilse de kullanılan belirsiz zaman zarflarıyla ("o sabah") ve mekan betimlemeleriyle ("uzak diyarlardan birindeki bir ülkede") masalsı bir görünüme sahiptir. Okuyucu anlatıdan masalsı bir tat almaktadır. Anlatı kişileri özel isimleri olmayan tiplerdir ("Büyük Satıcısı", "ak sakallı", "ak saçlı" vb). Görüldüğü üzere öykü belirsiz bir yerde, belirsiz bir zamanda ve belirsiz kişilerce yaşanmaktadır. Bu özellikleriyle anlatı türlerinden masala yaklaşırken anlatının genelinde kullanılan zaman belirli geçmiş zamandır. Bu zamanın kullanılmasının amacı öykünün inandırıcılığını arttırmak, okuyucuyu öykünün gerçekliğine ikna etmektir. Metinde anlatı ve söylem öğeleri bir arada görülmektedir. Betimleme bölümlerinde belirli geçmiş zaman kullanılırken, diyaloglarda (söyleşimlerde) şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, soru ve ünlem cümleleri kullanılmıştır. Sözcüğün üç temel öğesi olan BEN, ŞİMDİ, BURADA anlatısal şimdiki zaman kipliğine ait olup sözcelem anının şimdiki zamanına ait değerlerdir.

Kitapta sekiz kurgusal psikodrama öyküsü yer almaktadır. İnceleyeceğimiz metin kitabın ilk ve kitapla aynı adı taşıyan öyküsü olan *Büyük Dükkânı*'dır. Bu öykü, diğerlerinin de olduğu gibi, psikolojik bir öyküdür. Çehov ya da Maupassant türü yani 'eylem'e dayalı bir öykü değildir. İç hesaplaşmaların ve kişilerin geçmişleriyle hesaplaşarak sorunlarını çözmeye çalışmalarının anlatıldığı bir öyküdür.

"Her insanın yaşamında çok istediği ancak sahip olamadığı şeyler vardır (ÖÜN). Ya da sahip olup kaybettiği şeyler (ÖÜN) → (ÖÜN)³. **Bazen de sahip olduğu ancak kurtulmak istediği şeyler...** (s.16). İşte bütün bunlar, o ülkede yaşayan insanlar için Büyük Dükkânı'na gelme nedeniydi" (s.16). Anlatının kahramanı böyle bir isteği olan ve yazarın "Müşteri" diye adlandırdığı elli beş yaşında bir erkektir. Müşteri hayatının elli beş yılını yaşanmamış olarak geri istemektedir. Bir başka deyişle beraber olduğu nesnesinden ayrılmak ve

² /inanmak/ kipliği göstergebilim çalışmalarının son dönemlerinde eklenen yeni bir kipliktir. "Eyleyenlerin sınıflaması ve işlevlerinin yeniden tanımlanmasına bağlı olarak, öznenin sahip olması gereken kiplikler içerisinde gösterilmeye başlanmıştır. [...] /inanma/ kipliği de gerek yaptırım, gerekse eylem (daha önceki biçimi ile edinç ve edim aşamaları) aşamasında, gönderenin işlemci özneye yardım etmesi, bir konuya inandırması bağlamında ele alınmalıdır"(Fontanille ve Bertrand'dan aktaran Günay, 2003: 43).

³ Anlatı izlencesi: Ö: Özne, U: ayrışık olma, N: Nesne, İ: bağlaşıklık olma, : dönüşüm

yeni değer nesnesine kavuşmak istemektedir. İşlemci Özne (eylem yapan) bu isteğiyle kendisinden bir karşı-özne oluşturmuştur ve ondan kurtulmak için de Büyü Dükkânı'ndan ve de Büyü Satıcısı'ndan çare dilenmektedir. Klasik masallara göndermede yaptığımızda Büyü Dükkânı 'Kâf Dağı'nın arkasıdır. Kahraman Kâf Dağı'nın arkasına gönderilir, orada devleri yener ve 'değer nesnesi'ni alıp getirir. Böylece mutlu sona ulaşır. Gönderen tarafından ödüllendirilir. Anlatımızın sonunda Müşteri kendi belirlemiş olduğu değer nesnesine kavuşamaz ancak öykü yine de mutlu sonla biter. Burada oluşan soru işaretini incelememizin ilerleyen aşamalarında yok edeceğimizi umuyoruz.

Greimas'ın metindeki anlam evreninin düzenlenişini gösterdiği çözümleme yönteminde metin aşamalı olarak incelenir. Bir anlatının onu temel anlatı izlencesine kavuşturan yardımcı anlatı izlenceleri vardır. Anlatıyı kesitlendirip her birinin anlatı izlencesini oluşturduğumuzda ulaşacağımız son nokta temel anlatı izlencesi olacaktır.

Bertrand'ın üç (söylemsel yapılar, anlatısal-göstergesel yapılar, derin yapılar), Greimas'ın ise iki ana bölümde (anlatısal yapılar, söylemsel yapılar) incelediği temel anlatı izlencesini biz de iki bölüme ayırıp ilkinde anlatımızın yüzeysel yapısını ikincisinde ise derin yapısını ele alacağız. Yüzeysel yapıda temel anlatıyı oluşturan yardımcı anlatı izlencelerini bulup bunların anlatısal, söylemsel düzeylerini ve sözdizimsel yapılarını ortaya koymaya çalışacağız. Böylelikle, Özne'nin temel anlatı izlencesini ne derecede ve hangi aşamalardan geçerek ve hangi dönüşümleri geçirerek gerçekleştirmiş olduğunu görünür kılmayı deneyeceğiz. Derin yapı bölümünde anlatının genel yapısının Greimas'ın geliştirmiş olduğu ve "çelişkin içerikleri eklemleyen anlam eksenini (Kıran & (Eziler) Kıran, 2007: 327) yani göstergebilimsel dörtgen üzerinde değerlendirmesini yapmaya gayret göstereceğiz. Buraya kadar açınan kollarımızı biçimsel olarak aşağıdaki gibi tablolatabiliriz:

YÜZEYSEL YAPI	Anlatısal düzey Söylemsel düzey Sözdizimsel yapı
DERİN YAPI	Göstergebilimsel dörtgen

1. Büyü Dükkânı'nın Yüzeysel Yapısı⁴

"En yalınından en karmaşığına anlatı izlencesi, işlemler (/yapmak/) ve durumların (/olmak/) dönüşümü (ya da dönüştürülmesi) demektir. Dönüştürüm, ilişkiyi değiştiren ve örneğin bağlaşıklık durumdan ayrışık duruma geçiren bir edimdir" (Günay, 2002: 90) ya da tersi. Bu anlatıda kahramanı (Özne) temel anlatı izlencesine götürmede rehberlik eden dört yardımcı anlatı izlencesi bulunmaktadır⁵: "Geçmişini geri alma", "Büyü yaptırmak", "Büyü Satıcısı'ndan geçmişini alabilme çabası: Pazarlık", "Düşünce yolculuğu: Gelecek"

Özne'nin temel anlatı izlencesi: "*Mutluluğu yakalama*"tır.

Temel anlatı izlencesi: Müşteri_(Ö1) → (Müşteri_{Ö1} ∩ N₁ Mutluluk)

Bir yardımcı anlatı izlencesindeki dönüşüm bizi bir diğerine en sonunda da temel anlatı izlencesinin başlangıç durumundan bitiş durumundaki dönüşümüne ulaştıracaktır.

1.1. Yardımcı Anlatı İzlencesi 1: "Geçmişini geri alma"

1.1.1. Anlatısal Düzey:

"A.J. Greimas anlatı kişilerini ne olduklarına göre değil, ama üç büyük anlam eksenine katıldıkları ölçüde, ne yaptıklarına göre (sözkonusu anlatı kişilerine verilen eyleyen adı buradan gelir) betimlemeyi ve sınıflandırmayı önerdi; tümcede de görülen bu üç büyük eksen (özne, nesne, dolaylı tümleç), bildirişim, istek (ya da arayış) ve sinamadır; bu katılım, çiftler halinde sıralandığından, anlatı kişilerinin sonsuz dünyası da anlatı boyunca beliren dizisel bir yapıya (Özne/Nesne,

⁴ Makalenin uygulama bölümünde Seldağ Bankır'ın "Sabahattin Ali'nin Koyun Masalı'na Göstergebilimsel bir Yaklaşım" başlıklı makalesinin sistematigi çalışmamıza uygunluk gösterdiğinden biçimsel olarak model alınmıştır.

⁵"Kullanımdaki anlatı izlenceleri" yerine çalışma boyunca "yardımcı anlatı izlenceleri" kavramını kullanmayı tercih ettik.

Gönderen/Gönderilen, Yardımeden/Karşıçikan); bağımlı kalır; eyleyen de, bir sınıfı belirttiği için, çoğalma, yerine geçme ya da eksilme kurallarına göre harekete geçen değişik oyuncularla dolabilir” (Barthes, 1988: 46-47).

Bu izlencede “Müşteri”, Özne_(Ö1) rolünü üstlenmiştir. Müşteri_(Ö1) geçmişte bıraktığı elli beş yıllık yaşamında yapmış olduğu hataların gelecekte mutlu olmasına engel oluşturduğuna inanmaktadır. “Geçmiş yaşamımda birçok hata yaptım... Bunlar için pişmanlık duyuyorum. Yanlış kararlar verdim, kayıplara uğradım. Zamanı hovardaca harcadım. Bir gün bir de baktım ki hayat yanımdan geçip gidiyor. Paniğe kapıldım ve bir çare aramaya başladım” (s.19).

Müşterinin_(Ö1) değer nesnesi yaşanmışlığı silinmiş geçmiştir; “Geçmişini geri alma”_(N2). Müşteri değer nesnesiyle ayrışık durumdadır (Ö₁ U N₂). Ancak bu ayrışıklık ilişkisinden kurtulma onun kontrolünde değildir. Kavuşmak istediği nesnesine kavuşma bilincine sahip değildir. “Ben bugüne kadar olan hayatımı geri istiyorum. Mümkün mü?” (s.18)

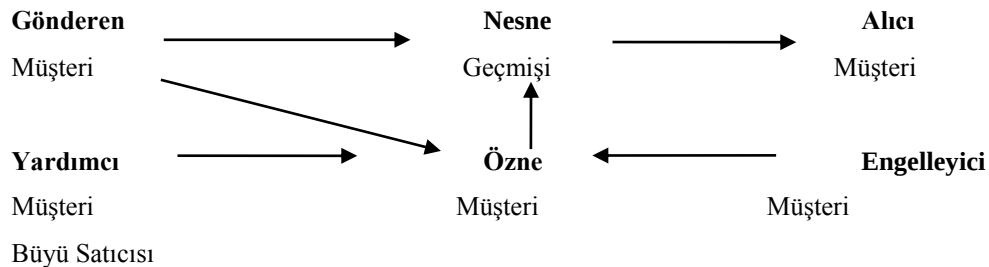
Müşteri bir bakıma kendisinin karşı-öznesi konumundadır ve bir süre bu karşı-öznenin etkisinde yaşamını sürdürmüştür. Hayatını “hovardaca” harcamış ve hata üstüne hata yapmıştır... “Bir gün bir de baktım ki hayat yanımdan geçip gidiyor. Paniğe kapıldım ve bir çare aramaya başladım”(s.19). Bu durum Müşterinin karşı-öznenin olumsuz etkisinden kurtulup hayatının kalan kısmına yeni biri olarak başlamak istediğinin göstergesi olarak değerlendiriliriz. Bu aşamadan itibaren anlatının dönüşüm süreci de başlar. Pişmanlık içinde yaşayan Müşteri bu durumdan kurtulmaya karar verir. Temel anlatı izlencesinde değer nesnesi olan “Mutluluğu”n peşinde anlatı izlencelerini gerçekleştirme arayışına girer. Propp’a göre “kahramana güç bir iş önerilir” (Propp, 1970: 74). Göndericisi de kendisi olan Müşteri kendisini bu işe koşar.

Yardımcı anlatı izlencesi 1: Müşteri_(Ö1) → (Müşteri_(Ö1)U_(N2) Geçmişini geri alma)

Müşterinin_(Ö1)’nin geçmişini geri almasına engel oluşturan karşı-öznesi olan kendisi; yani bilinçsiz “ben”idir. O “ben”in bilgisizliği ve cehaletidir. Bu iki öznenin karşı karşıya gelmesi anlatı izlencesinin çatışmalı yapısını oluşturmaktadır. Öznelerden birinin başarısı diğerinin başarısızlığını getirecektir. Çatışmadan anlamamız gereken budur.

Müşteri	Özne (bilinçli “ben”) _(Ö1) (Ö1U _{N1})	Büyük Satıcısı’nın ortaya çıkarmaya çalıştığı “ben”
	Karşı-özne (bilinçsiz “ben”) (Ö2N ₁)	Hayatını hovardaca harcayan “ben”

Müşteriyi_(Ö1) isteyim ekseninde bu eseniksiz durumdan kurtulması için yönlendiren yine kendisidir. Alınan sonuçtan etkilenen olan da yine kendisidir. O halde anlatı izlencesinin Göndereni Müşteri, Alıcısı Müşteri, edim aşamasında eylemi gerçekleştirecek olan yine Müşteri_(Ö1). Güç ekseninde ilişki içinde olan Engelleyici ve Yardımcılar Müşteri_(Ö1)’nin konumuna göre belirirler. Bu izlencede Engelleyici karşı-özne olan Müşteri_(Ö2)’dir, yanı sıra Müşteri_(Ö1)’nin cehaleti ve de bilgisizliğidir.

Müşterinin _(Ö1) geçmişini elinden geri almaya çalıştığı kişi yine onu bugün pişman olacağı hale getirmiş olan kendisi yani anti-öznesidir_(Ö2).

1.1.2. Söylemsel Düzey:

İncelememiz boyunca her anlatı izlencesi için ayrı ayrı oluşturacağımız Greimas'ın eyleyenler çizgesinde gösterdiğimiz eyleyenler anlatının öznelliğine bağlı olarak bu düzeyde ete kemiğe bürünürler. Bir adları, kimi zaman soyadları, fiziki ve psikolojik görünüşleri, meslekleri, biricik yaşamları vb. olur. Eyleyenler “eden”lere dönüşür. Anlatının söylemine inandırıcılığını bu durumları edenlerin anlatı izlencelerindeki söyleşimlerinden ya da anlatıcının onları betimlediği sözcelerden çıkarmaya çalışırız; betisel rollerini ortaya koyar, bunların genellemesinden de izleksel rollerini çıkarırsanız.

Bu izlencede Müşterinin_(Ö1) betisel rolleri şu sözcelerle verilmiştir:

“Ününüzü duyunca çok uzaklardan kalkıp geldim buraya. İstedğim şeyi bir tek sizin dükkânınızda bulabileceğimi söylediler. Karşılığında ne isterseniz vermeye hazırım.” (s.18)

“İstedğiniz şeyin ne olduğunu öğrenebilir miyim?” (s.18)

“Bakın, ben elli beş yaşındayım. Yani **yolun yarısını** geçeli çok oldu. Söylemeye dilim varmıyor ama yolun sonuna yaklaştım galiba. Bu gerçeğe tahammülüm yok. **Ben bugüne kadar olan hayatımı geri istiyorum.** Mümkün mü?” (s.18)

Gözünün önünden geçen sahnelerin kendi yaşamına ait olduğunu kabul etmek için kendini zorluyordu. Bütün görüntüler, bir **kargaşa** ve **telaş** içinde birbirlerine karışarak geçip gittiler ve geride yalnızca **ıssız bir hüznün** bıraktılar. **Hüznünün yüzüne yansımaya engel olamayan** müşteri, yaşlı satıcının karşısında ancak şunları söyleyebildi:

“Geçmiş yaşamımda birçok **hata** yaptım... Bunlar için **pişmanlık duyuyorum.** **Yanlış kararlar verdim, kayıplara uğradım. Zamanı hovardaca** harcadım. Bir gün bir de baktım ki hayat yanımdan geçip gidiyor. **Paniğe kapıldım** ve bir **çare aramaya** başladım. Dostlarımla konuşmayı denedim. Beni teselli edip derdimi unutturmaya çalışanlar da oldu, yardım etmeye çalışanlar da. Ama hiçbir kâr etmedi. Kendimi çok **umutsuz** hissediyordum. **Derken bir gün** birisi bana sizden ve Büyü Dükkânı'ndan sözetti. **Büyük bir umutla** hemen yollara düşüp size geldim. Kendimi çok **çaresiz** hissediyorum. Lütfen **elli beş yılını bana geri verin.**”

İzleksel olarak bakıldığında Müşteride_(Ö1) “umutsuzluk”, “pişmanlık”, “umutsuzluk”, “çaresizlik”, “panik”, “hüznün” gibi esenliksiz roller görüyoruz. Yine uzamsal olarak “burası/orası”, izleklerini görmekteyiz. “Orası” Müşterinin_(Ö1) yaşadığı ve kalkıp geldiği esenliksiz yeri; “burası” ise Büyü Dükkânı betisiyle Müşterinin_(Ö1) gözünde esenlikli yeri belirtmektedir. Betisel anlatıda geçen “yağan karın yolu iyice kapattığını gördü.”, “Kar beyazının kamaştırdığı gözlerini kısarak” ve “soğuktan elleri kızarmış” sözcelerinden ise mevsimsel olarak “kış” izleği yakalanmaktadır.

Anlatıdaki diğer bir oyuncu Büyü Dükkânı'nın sahibi olan Büyü Satıcısı'dır. Bu izlencede Müşterinin_(Ö1) bakış açısıyla yardımcı eyleyendir. Nesnesine kavuşmasında ona yardım edebilecek yegâne kişidir.

1.1.3. Sözdizimsel Yapı

Anlatıları sözdizimsel yapılarına göre ele aldığımızda anlatıların her birinde Eyletim (Başlangıç durumu) ve Yaptırım (Bitiş durumu) aşamaları arasında bir dönüşümün oluştuğunu görürüz. Göstergebilimsel çözümlemede ele alınan anlatıda bir ya da iki aşama varsa diğer aşamaların da varolduğu kabul edilir. Bu öyküde anlatı izlencesinin ‘edim’ ve ‘yaptırım’ aşamaları belirgin olmayan; ‘eyletim’ ve ‘edinç’ aşamaları ise belirgin bir biçimde yer almaktadırlar.

Anlatımızda anlatısal çizgenin barındırdığı bu dört aşamanın varlığını özelliklerine değinerek sergilemeye çalışacağız:

Edim: Anlatısal izlencenin en temel aşamasıdır ve anlatıda *yapma* (fr. faire) anını karşılar. Bu an *eylem* (fr. action) gerektiren bir *dönüşüm* (fr. transformation) anıdır. *İşlemci öznenin* edimi, başlangıç aşamasındaki *olma durumunun*, (fr. état de l'être) *karşı-özneyi* de alt ederek, dönüşümünü sağlayarak bitiş aşamasında yeni bir *olma durumu* yaratacak bir eylem gerçekleştirmeye yöneliktir. Büyü Dükkânı anlatısında İşlemci özne “Müşteri” olarak adlandırılmıştır. “Müşteri-Müşteri karşılaşması söz konusudur. Yani İşlemci

özne de karşı-özne de anlatıda aynı kişilerdir. Kendisinden memnun olmayan Müşteri_(Ö1) eksikliğini giderip yeni bir adama dönüşmek istemektedir.”

Edinç: İşlemci öznenin edinci edimini gerçekleştirme için gerekli koşulların sağlanmasıyla oluşur. Yapabilmek (fr. pouvoir-faire) ve/veya yapmayı bilmek (fr. savoir-faire). “Müşterinin eylemini gerçekleştirmede kullanacağı /kullandığı yöntemi”. Müşteri_(Ö1) değer nesnesine_(N2) ulaşması için gerekli kiplikleri elde etmek durumundadır. Böylece durum öznesi olmaktan çıkıp edim öznesine dönüşecek ve eyleme geçebilecektir. Bu izlencede Müşteri_(Ö1) /yapmayı bilmek/ kipliğine henüz sahip değildir. “Paniğe kapıldım ve bir çare aramaya başladım. Dostlarımla konuşmayı denedim (...). Ama hiçbir kâr etmedi” (s.19). Ancak Müşterinin_(Ö1) eyleme geçmek için /yapmayı istemek/ kipliğine sahip olduğunu görmekteyiz. “Ben bugüne kadar olan hayatımı geri istiyorum” (s.18). Eksikliğini gideremediği /yapmayı bilmek/ kipliği nedeniyle edim aşamasına geçememektedir. “Ama hiçbir kâr etmedi” (s.19).

Eyletim (sözleşme): Bu *yaptırmak* (fr. faire-faire) anıdır. Gerçekleştirilecek eylem ve bunun muhtemel kazanımları ortaya serilir. Birine bir şey yaptırmak söz konusudur. Bu aşama anlatı izlencesinin başlangıç aşamasıdır. Bir eylem izlencesi oluşturan ve hedeflenen değerlerin garantisi olan İşlemci özne yapmayı-yapar (ikna edilerek, ya da kendini ikna ederek, tehditle, gönüllü olarak, vb). “Müşteri_(Ö1) bugüne kadar yaşamış olduğu elli beş yıllık hayatını_(N2) geri istiyor.”

Yaptırım: Tamamlanmış izlencenin değerlendirilmesinin yapıldığı son evredir (dönüşmüş olayların değerlendirilmesi). Yaptırım aşaması değerlerin ve nesnelerin yapılmış olan anlaşmaya uygunluğunun ölçüldüğü bir bilgilendirme, bir değerlendirme, bir ödüllendirme ya da cezalandırma anıdır: Müşteri Müşteriyi (kendisini) ödüllendirir ya da ödüllendiremez.

Bu aşamaları anlatısal çizelge üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Eyletim (başlangıç durumu)	Edinç	Edim	Yaptırım (bitiş durumu)
Yaptırmak	Yapmayı olmak	Olmayı yapmak	Olmayı olmak
Müşterinin mutlu olmak için elli beş yılını geri istemesi	Müşterinin /yapmayı istemek/ kipliğini elde etmesi; /yapmayı bilmek/ ve /yapabilmek/ kipliklerini elde edememesi (Ö1∩İ/U/B/U/YB) ⁶		
(+)	(+), (-), (-)	(-)	(-)

1.2. Yardımcı Anlatı İzlencesi 2: “Büyü yaptırmak”

1.2.1. Anlatısal Düzey

Anlatının başlangıç durumundaki durağanlığını değiştiren şey Müşterinin_(Ö1) eksikliğini gidermek üzere derhal Büyük Dükkânı'na giderek Büyük Satıcısı'ndan büyü yapması_(N3) yoluyla geçmişini_(N2) istemesidir. “Derken bir gün” sözcüğüyle ise bu durumdan çıkmanın yollarını aramaya başladığını ve “büyük bir umutla yollara düşüp size geldim. Lütfen elli beş yılını bana geri verin” (s.19).

Geçmişteki hatalarından kurtularak “mutluluğunu”_(N1) yakalamaya ve bunu korumaya çalışan Müşteri bu izlencede de Özne rolündedir. Müşteri_(Ö1) değer nesnesi olan mutluluğunu_(N1) elde etmeye çalışır. Müşteri yaşadığı elli beş yılı heba eden kişi olarak karşı-özne_(Ö2) rolünü de üstlenmiştir.

Temel anlatı izlencesinden yola çıkarak şimdiye kadarki iki yardımcı izlenceyi alt alta sıraladığımızda kahramanımızın buraya kadar almış olduğu yolu kolaylıkla görebiliriz:

Temel anlatı izlencesi	:Müşteri_(Ö1) → (Müşteri_(Ö1) ∩ N₁ Mutluluk)
Yardımcı anlatı izlencesi 1	:Müşteri _(Ö1) → (Müşteri _(Ö1) ∩ N ₂ Geçmiş)
Yardımcı anlatı izlencesi 2	:Müşteri _(Ö1) → (Müşteri _(Ö1) ∩ N ₃ Büyü yaptırmak)

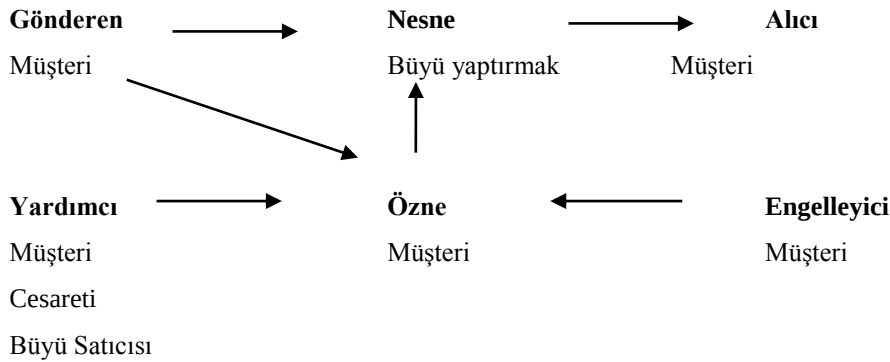
⁶ /B/: /bilmek, /YB/: /Yapmayı-Bilmek/, (+): kipliğe sahip olma, (-): kipliğe sahip olmama

Anlatıda Müşteri_(Ö1) değer nesnesi olan mutluluğuna_(N1) ulaşmasında bugüne kadar engel oluşturmuş olan karşı-öznesine_(Ö1) karşı mücadele kararını kendisi alır.

“Geçmiş yaşamımda birçok hata yaptım... Bunlar için pişmanlık duyuyorum. Yanlış kararlar verdim, kayıplara uğradım. Zamanı hovardaca harcadım. Bir gün bir de baktım ki hayat yanımdan geçip gidiyor. Paniğe kapıldım ve bir çare aramaya başladım. Dostlarımla konuşmayı denedim. Beni teselli edip derdimi unutturmaya çalışanlar da oldu, yardım etmeye çalışanlar da. Ama hiçbiri kâr etmedi. Kendimi çok mutsuz hissediyordum. Derken bir gün birisi bana sizden ve Büyü Dükkânı’ndan sözetti. Büyük bir umutla hemen yollara düşüp size geldim” (s.19).

Bu izlencenin eyleyenlerinin neredeyse tamamı Müşterinin kendisidir: Bir başka deyişle bir tür “kendim ettim kendim buldum” durumu söz konusudur.

Anlatı eyleyenlerini çizge üzerinde göstermeye çalışalım:

1.2.2. Söylemsel Düzey

Öznenin bu izlencede üstlendiği betisel rollere baktığımızda “elli beş yaşındayım”, “yolun sonuna yaklaştım”, “hata yaptım”, “pişmanım”, “kendimi çaresiz hissediyorum” gibi kullanımlar onun izleksel olarak “mutsuz”, “umutsuz”, “endişeli” olduğunu gösteriyor ve eseniksiz bir ruh durumu içinde olduğunu çıkarıyoruz. “Işık yandı”, “büyük bir umutla”, “hemen”, “lütfen” gibi betisel kullanımlar ise izleksel olarak Öznenin bu aşamada “umutlu” ve de “sabırsız” olduğunu göstermekte olup esenlikli bir ruh durumunu işaret ediyor.

1.2.3. Sözdizimsel Yapı

Başlangıç durumunda hayatının pişmanlıklarıyla kendini_(Ö2) sorgulayan Müşteri_(Ö1) mutluluğu_(N1) yakalamak için mücadele etmeye karar verir. Edinç aşamasında Müşteri_(Ö1) bunun için /istemek/ kipliğine sahiptir. “Ben bugüne kadar olan hayatımı geri istiyorum” (s.18). Hayatını ona geri verecek yerin ve kişinin neresi ve kim olduğunu biliyor olması onun /bilmek/ kipliğine de sahip olduğunu göstermektedir. “İstediğim şeyi, bir tek sizin dükkânınızda bulabileceğimi söylediler” (s.18). Müşterinin_(Ö1) nesnesine_(N2) kavuşmak için oraya gitme kararı alması /yapabilmek/ kipliğiyle donandığının bir göstergesidir ve bu da artık onu edim aşamasına geçmeye hazır hale getirmektedir. Böylece edim aşamasına geçen Müşteri_(Ö1) anlatı izlencesinin durum öznesi olmaktan çıkıp edim öznesine dönüşür. Sahip olduğu yetilerle kalkıp Büyü Dükkânı’na gelir. Uzam olarak geldiği yer /eseniksiz/ varacağı yer ise /esenlikli/dir. Bu geliş masalsi bir öge olan Kaf Dağı’nın Ardı ile özdeşleştirilebilir. “Ününüzü duyunca çok uzaklardan kalkıp geldim buralara” (s.18). Bitiş durumunda ise Müşteri’nin_(Ö1) Büyü Satıcısı’ndan istediği şeyi alabileceğini öğrenmesi onu mutlu eder. “Elbette mümkün. Biliyorsunuz, dükkânımda her şey mevcut” (s.19).

Eyletim (başlangıç durumu)	Edinç	Edim	Yaptırım (bitiş durumu)
Yaptırmak	Yapmayı olmak	Olmayı yapmak	Olmayı olmak
Müşterinin _(Ö1) mücadelede karar vermesi	Müşterinin /yapmayı istemek/ kipliğini elde etmesi; /yapmayı bilmek/ ve /yapabilmek/ kipliklerini elde etmesi (Ö1∩İ/∩B/∩YB) ⁷	Müşterinin _(Ö1) Büyü Dükkânı'na gelmesi	Müşterinin _(Ö1) Büyü Satıcısı'ndan istediği şeyi alabileceğini öğrenmesi
(+)	(+), (+), (+)	(+)	(+)

YAI2: { Müşteri_(Ö1) → (Müşteri_(Ö1)∩N3Büyü)

Temel anlatı izlencesi: (Müşteri_(Ö1)∩N1Mutluluk) → (YAI2) = Başarılı

Müşteri'nin_(Ö1) YAI2'de Büyü yaptırmak amacıyla Büyü Dükkânı'na ulaşma isteğini izlençe sonunda başardığını görüyoruz. Böylelikle bu anlatı izlencesi başarıya ulaşmıştır, diyebiliriz.

1.3. Yardımcı Anlatı İzlencesi 3: “Büyü Satıcısı'ndan geçmişini alabilme çabası: Pazarlık

1.3.1. Anlatısal Düzey

İkinci anlatı izlencesinin başarıya ulaşmasıyla Müşteri_(Ö1) Büyü Satıcısı'ndan_(Ö3) değer nesnesini_(N2) almak üzere “pazarlık”_(N3) başlatır.

“Ben yalnızca kaybettiğim yıllarımı geri istiyorum.”

“Anlıyorum. Bunu çok istiyor olmalısınız.”

“Evet, hem de her şeyimi verecek kadar.”

“Pekâlâ, benim size vereceğim elli beş yılın karşılığında siz bana ne verebilirsiniz?”

“Ne isterseniz...”

“Sanki bunun için her şeyden vazgeçmeye hazır gibisiniz.”

“Hiç kuşkunuz olmasın. Şu anda sahip olduğum her şeyden vazgeçebilirim. Yeter ki geride bıraktığım yıllarımı bana geri verin.”

(...)

“Beyefendi, her ne kadar siz elli beş yıl karşılığında bana her şeyinizi vermeye hazır olsanız da ben sizden tek bir şey isteyeceğim.”

Müşteri sevinç içinde atıldı:

“Dileyin benden ne dilerseniz!”

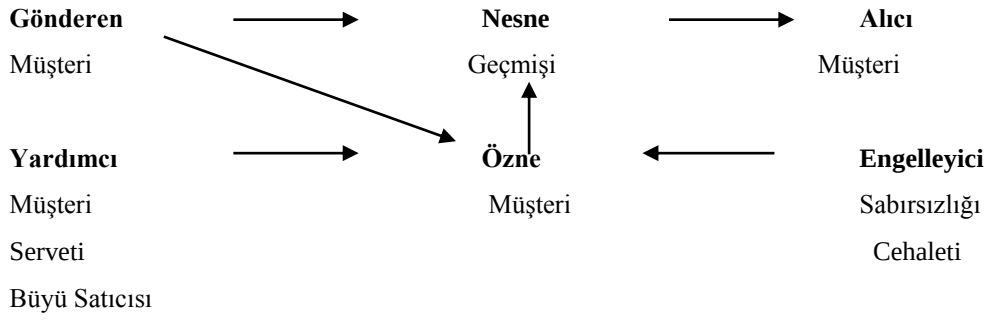
“Belleğinizi...” (s.19).

Burada birbirine karşıt iki isteyim ekseni oluşmuştur:

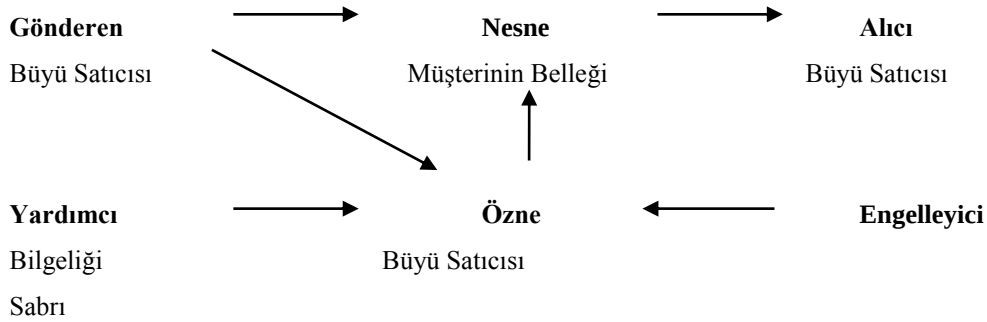
Ö1 → Müşteri	N2 → Geçmiş
Ö3 → Büyü Satıcısı	N5 → Müşterinin belleği

Bu anlatıda olaya yeni bir oyuncu eklenmiş ve de eyleyenlerin işlevlerinde değişiklikler olmuştur. Buna bağlı olarak karşıtlık oluşturan iki eyleyensel örnekçe çizebiliriz.

⁷ /İ/: İstemek

Gönderen Büyü Satıcısı olduğunda;

1.3.2. Söylemsel Düzey

Anlatının bu en önemli kesitinin anlatı izlencesinde betisel ve izleksel yerdeşliklere baktığımızda temel anlatı izlencesine ulaşmak üzere olduğumuzu sezinleriz.

Müşteri_(Ö1): “Lütfen elli beş yılımı geri verin” (s.19).

Büyü Satıcısı_(Ö3): “Sanki bunun için her şeyden vazgeçmeye hazır gibisiniz” (s.20).

Müşteri_(Ö1): “Hiç kuşkunuz olmasın. Şu anda sahip olduğum her şeyden vazgeçebilirim. Yeter ki geride bıraktığım yıllarımı bana geri verin” (s.20).

Yaşlı adam ellerini sakallarında dolaştırırken, kendini sallanan koltuğunun devinimlerine bırakmıştı. Bir süre düşündü. Müşterisinin, sabırsızlıkla pazarlığın bitmesini beklediğinden emindi. Büyü Dükkânı’na gelen kişiler, genellikle bir an önce istediklerini alıp gitmek için acele ederlerdi. Bu nedenle, yaşlı adam pazarlığın başındaki düşünce yolculuklarında yalnız kalırdı. Şu anda da sessizliğin, yalnızca kendi işine yaradığını biliyordu. Koltuğu ile birlikte öne doğru eğilerek müşterisinin gözlerinin içine baktı ve ağır ağır konuşmaya başladı:

“Beyefendi, her ne kadar siz elli beş yıl karşılığında bana her şeyinizi vermeye hazır olsanız da ben sizden tek bir şey isteyeceğim.”

Müşteri sevinç içinde atıldı:

“Dileyin benden ne dilerseniz!”

“Belleğinizi...”

“Anlayamadım?”

“Belleğinizi dedim. Elli beş yılın yaşantısını içinde barındıran belleğinizi istiyorum.”

“Ah! Evet anladım. İlginç bir bedel... Kabul ediyorum. Tamam, alın belleğimi.”

“Emin misiniz?”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“Neden olmayayım? Elli beş yıl kazanacağım” (s.21).

Yukarıdaki alıntılardığımız uzunca bölümden çıkardığımız izleksel roller her iki özne için şu biçimdedir: Müşteri_(Ö1) “istekli”, “sabırsız”, “cahil” buna karşın “kendinden emin görünen”; Büyü Satıcısı_(Ö3) “istekli” (Büyü Satıcısı’nın_(Ö1) bu izleksel rolü Müşterininkiyle_(Ö1) çakışmaktadır. Her ikisi de eylemlerini gerçekleştirmek için isteklidirler), “kendinden emin”, “sabırlı” ve “bilge”. Büyü Satıcısı’nın_(Ö3) bu son iki izleksel rolü ise Müşterinin_(Ö1) “sabırsız” ve “cahil” izleksel rolleriyle karşıtlık içermektedir:

Edenler (Oyuncular)	Müşteri _(Ö1)	Büyü Satıcısı _(Ö3)
İzleksel roller	“istekli”	
	“sabırsız”	“sabırlı”
	“cahil”	“bilge”
	“kendinden emin görünen”	“kendinden emin”

1.3.3. Sözdizimsel Yapı

Bu izlencenin başlangıç durumunda Müşteri’nin_(Ö1) Büyü Satıcısı’na_(Ö3) elde edeceği şey karşılığında istediği her şeyi vermeye /istekli/ olduğunu ve de bunu /yapabileceğini/ (maddi zenginliğiyle) düşündüğünü anlarız. Müşteri_(Ö1) durum öznesinden edim öznesine dönüşmüştür. Büyü Satıcısı_(Ö3) açısından baktığımızda başlangıç durumunda Müşteri’nin_(Ö1) isteğini gerçekleştirmeyi kabul ettiğini edinç aşamasında ise buna /istekli/, gerekli /bilgi/ ve /güce/ de sahip olduğunu görürüz. Büyü Satıcısı_(Ö3) da edim öznesine dönüşmüştür. Edim aşamasında her iki özne de eylemlerini gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu, Büyü Satıcısı_(Ö3) için emin bir yol; Müşteri_(Ö1) için yeni bir yoldur. Her ikisi de yetilerini kullanarak “pazarlığı” en sıkı şekilde yaparlar. Bitiş durumunda yeni bir izlençe açılır. Bu Büyü Satıcısı_(Ö3) için istemli; Müşteri_(Ö1) için istemsiz (beklenmedik) bir durumdur. YAİ3 Büyü Satıcısı_(Ö3) için başarıya ulaşırken Müşteri_(Ö1) için başarısızlığa ulaşmıştır. Müşteri_(Ö1) bu izlencenin sonunda nesnesine ulaşamamıştır:

Eyletim (başlangıç durumu)	Edinç	Edim	Yaptırım (bitiş durumu)
Yaptırmak	Yapmayı olmak	Olmayı yapmak	Olmayı olmak
Müşterinin _(Ö1) Büyü Satıcısı’nı _(Ö3) ikna etmesi	Müşterinin _(Ö1) /yapmayı istemek/, /yapmayı bilmek/ kipliklerine sahip olması; /yapabilmek/ kipliğine olamaması. (Ö1N/İ/N/B/U/YB/)	Müşterinin _(Ö1) pazarlık başlatması	Müşterinin _(Ö1) Büyü Satıcısı’ndan istediği şeyi istediği şekilde alamayacağını anlaması
(+)	(+), (+), (-)	(+)	(-)
(+)	(+), (+), (+)	(+)	(+)
Büyü Satıcısı’nın _(Ö3) Müşterinin _(Ö1) isteğini vermeyi kabul etmesi	Büyü Satıcısı’nın _(Ö3) /yapmayı istemek/, /yapmayı bilmek/ /yapabilmek/ kipliklerine sahip olması (Ö1N/İ/N/B/N/YB/)	Büyü Satıcısı’nın _(Ö3) pazarlık başlatması	Büyü Satıcısı’nın _(Ö3) Müşteriyi _(Ö1) istediği şeyi ondan istediği şekilde alamayacağını farkına vardırması
Yaptırmak	Yapmayı olmak	Olmayı yapmak	Olmayı olmak
Eyletim(başlangıç durumu)	Edinç	Edim	Yaptırım (bitiş durumu)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

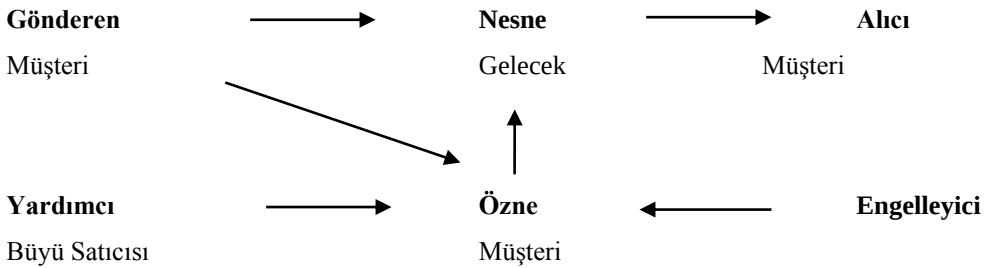
YAI2: Müşteri_(Ö1) → (Müşteri_{(Ö1)UN2}Geçmiş) :
 Büyü Satıcısı_(Ö1) → (Müşteri_{(Ö1)N6}Müşteride farkındalık yaratma)
 (Ö1UN2) YAI3 = başarısız
 (Ö3N6) YAI3 = başarılı

Tabloya baktığımızda bu anlatı izlencesinde Müşteri_(Ö1) değer nesnesi olan elli beş yılın_(N2) kavuşamamıştır. Müşteri'nin_(Ö1) bu izlencesi başarısızlığa uğramıştır. Büyü Satıcısı_(Ö3) değer nesnesi olan Müşteri'de farkındalık yaratmaya_(N6) kavuşmuştur. Büyü Satıcısı'nın_(Ö3) bu izlencesi başarılı olmuştur. Bu anlatı izlencesinde iki öznenin istekleri çakışır. Fakat değer nesneleri farklıdır. Bu nedenle edinc aşamasındaki kipliklikleri de bitiş durumları da farklı olmuştur.

1.4. Yardımcı Anlatı İzlencesi 4: “Düşünce yolculuğu: Gelecek”

1.4.1. Anlatısal Düzey:

Anlatıda Müşteri_(Ö1) üçüncü yardımcı anlatı izlencesinin sonuna kadar başarıya ulaşmış olduğunu düşünse de bu izlencenin bitiş durumuyla bir yanlış içinde olduğunu görür. Büyü Satıcısı_(Ö3) onu sorularıyla bir “düşünce yolculuğuna” çıkarmasıyla Müşteri_(Ö1) yanlış bir değer nesnenin peşinde olduğunu anlamaya başlar ve Büyü Satıcısı'nın_(Ö3) yardımıyla kendisine yepyeni bir anlatı izlencesi oluşturur. Bu izlençe düşünce yolculuğu: “gelecek” olarak adlandırılabilir. Temel değer nesnesi “mutluluk”_(N1) olan Müşteri'nin_(Ö1) birinci yardımcı anlatı izlencesindeki değer nesnesi “geçmiş”_(N2) iken bu izlencede değer nesne “gelecek”_(N7) olarak yer değiştirmiştir. Büyü Satıcısı_(Ö3) bu anlatı izlencesinde yine yardımcı rolünü üstlenmiştir. Sözkonusu yardımcı izlencenin eyleysel örnekçesi şu şekilde oluşturulabilir:

1.4.2. Söylemsel Düzey

Bu izlencedeki betisel ve izleksel rollere bakıldığında Büyü Satıcısı'nın_(Ö3) Müşteri'ye_(Ö1) oranla daha baskın (etken) bir rol oynadığını görürüz ona neredeyse görme özürü birine rehberlik eder gibi bilgece, sabırla yaklaşmakta ve her bir taşıma kendisinin bilinçle döşediği düşünce yolunda, düşünce yolculuğuna çıkarmaktadır. Müşteri_(Ö1) ise Büyü Satıcısı'nın_(Ö3) bir sözüyle adeta duvara carpmış gibi olmakta ve de başarıya ulaştırdığını düşündüğü tüm anlatı izlenceleri bu an itibarıyla önemini yitirmektedir.

“Dileyin benden ne dilerseniz!”

“Belleğinizi...”

“Anlayamadım”

“Belleğinizi dedim. Elli beş yılın yaşantısını içinde barındıran belleğinizi istiyorum.”

“Ah! Evet anladım. İlginç bir bedel... Kabul ediyorum. Tamam, alın belleğimi.”

“Emin misiniz?”

“Neden olmayayım? Elli beş yıl kazanacağım.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

“Belleğinizi, içindeki her şeyle birlikte bu dükkânda bırakıp gideceksiniz. Elli beş yılın tek bir anını bile hatırlayamayacaksınız. Buraya neden geldiğinizi bile...”

“Daha iyi ya! Her şeye yeniden başlayacağım. Zaten geçmişî hatırlamak istemiyorum ki!”

“O halde, korkarım elli beş yıl sonra buraya tekrar gelirsiniz. Tabii o zaman benim yerime bir başkası size yardımcı olur.”

“Hayır, hayır... Emin olun ki şu dakika belleğimi size bırakıp elli beş yılımı geri alacağım ve dükkânınızı, bir daha dönmek üzere terk edeceğim. Ve yine söz veriyorum ki şu ana kadar yaptığım hataların hiçbirini tekrar etmeyeceğim.”

“İsterseniz başka sözler vermeyin. Çünkü az sonra belleğinizle birlikte bütün hepsini burada bırakıp gideceksiniz.”

Yaşlı adamın son sözleri müşterinin duraklamasına neden olmuştu. Bu sözlerinin anlamını kavrayabilmek için birkaç saniye düşünmek zorunda kaldı” (ss.21-22).

Buraya kadar ki betisel yerdeşliklere baktığımızda Müşteri₍₀₁₎ için izleksel roller “cahil”, “şaşkın”, “heyecanlı”, “sabırsız”; Büyü Satıcısı₍₀₃₎ için “bilge”, “kendinden emin”, “sakin” ve de “sabırlı” biçiminde belirtilebilir.

“Nasıl yani” (s.22)? sözcüyle Müşteri₍₀₁₎ için “sorgulama” izleği belirmektedir. “Sanırım ne demek istediğinizi şimdi anlıyorum” (s.22) sözcüyle de düşünce yolculuğunda Büyü Satıcısı₍₀₃₎ açısından beklendik sona yaklaşmakta ve dönüşüm gerçekleşmiş olmaktadır.

Belleğimden vazgeçemem. Bu neye benziyor biliyor musunuz? Bir kadının, çok istediği bir tokayı saçları karşılığında satın almasına... Çok ilginç bir insansınız. Bana, Büyü Dükkânı'ndan almak istediğimden çok farklı bir şeyle çıkacağımı söylemişlerdi de inanmamıştım. Ben, bugüne kadar ki yaşamımı almak için gelmişim, ancak bugünden sonraki yaşamımı alıp gidiyorum. Size teşekkür ederim.”

“Bir şey değil. Güzel bir pazarlıktı. Hoşçakalın” (ss.22-23).

Anlatının sonunu getiren bu ve benzeri sözcülerden çıkarılabilecek izleksel roller Müşteri₍₀₁₎ adına değişime uğramıştır: “farkına varma”, “değerini anlama”, “değer verme” ve “kendini bulma”; Büyü Satıcısı₍₀₃₎ açısından bir değişim ya da dönüşüm söz konusu değildir.

Edenler	Müşteri ₍₀₁₎	→	Müşteri ₍₀₂₎	Büyü Satıcısı ₍₀₃₎
İzleksel roller	“cahil” “hırslı” “şaşkın” “sabırsız”		“farkına varan” “değerini anlayan” “değer veren” “kendini bulan”	“bilge” “kendinden emin” “sabırlı”

1.4.3. Sözdizimsel Yapı

Bu yardımcı anlatı izlencesi diğerlerine göre biraz daha karmaşık bir yapı içermektedir. Başlangıç durumundaki Müşteri₍₀₁₎ bitiş durumunda değer nesnesi olan “geçmişine”_(N2) kavuşamamıştır; ancak anlatı izlencesi yine de onun lehine olacak biçimde başarıyla sonuçlanmıştır. Müşteri₍₀₁₎ kendisinin de farkında olmadığı asıl nesnesinin /Büyü Satıcısı'nın₍₀₃₎ yardımıyla/ farkına varır ve buna ulaşılabilceği konusunda kendisine olan inancını güçlendirir. Bu noktadan sonra peşinde olduğu ilk değer nesnesinden (geçmiş_(N2)) vazgeçip asıl değer nesnesine (geleceği_(N7)) kavuşur. “Anlatılarda en fazla rastlanan dönüşüm biçimi edimsel

dönüşümlerdir. Olayın akışındaki bu değişimler anlatıların zaman ve yerindeki (tarihî ve coğrafi çerçevesi) dönüşümün doğal sonucu olarak meydana gelir” (Bars, 2014: 142). Öykünün zaman ve mekandaki dönüşümünün doğal sonucu olarak eylemin akışında da dönüşüm meydana gelir. Müşteri_(Ö1) bu izlencenin edinç aşamasında /istek/, /bilgi/ ve /güç/ kipliklerinin tamamına sahip olur ve durum öznesinden edim öznesine dönüşür son olarak da yardımcısının desteğiyle eylemini gerçekleştirerek mutlu sona ulaşır.

Anlatının dengelenmeye başladığı “Nasıl yani?” sözcesinin öncesinde ve sonrasındaki anlatı çizelgesini aşağıdaki biçimde elde ederiz:

Eyletim (başlangıç durumu)	Edinç	Edim	Yaptırım (bitiş durumu)
Yaptırmak	Yapmayı olmak	Olmayı yapmak	Olmayı olmak
Müşteri’nin _(Ö1) Büyü Satıcısı’ndan _(Ö3) geçmişi _(N2) geri almak etmesi	Müşteri’nin /yapmayı istemek/, /yapmayı bilmek/, /yapabilmek/ kipliklerine sahip olması (Ö1N/İ/N/B/N/YB/)	Müşteri’nin _(Ö1) geçmişi _(N2) geri alamaması	Müşteri’nin _(Ö1) mutlu olması
(+)	(+), (+), (+)	(-)	(-)
(+)	(+), (+), (+)	(+)	(+)
-Müşteri’nin _(Ö1) geçmişi _(N2) almaktan vazgeçmek istemesi -Geleceği _(N7) kazanmak istemesi	Müşteri’nin _(Ö1) /yapmayı istemek/, /yapmayı bilmek/, /yapabilmek/ kipliklerine sahip olması (Ö1N/İ/N/B/N/YB/)	Müşteri’nin _(Ö1) geleceğine _(N7) sahip olması	Müşteri’nin _(Ö1) mutlu olması
Yaptırmak	Yapmayı olmak	Olmayı yapmak	Olmayı olmak
Eyletim (başlangıç durumu)	Edinç	Edim	Yaptırım (bitiş durumu)

Ö1UN2 =>Aİ: Başarısız

YAİ4 = _____

Ö1N7 =>Aİ: Başarılı

Yardımcı anlatı izlencelerinin başarısızlığı normal koşullarda temel anlatı izlencesinin de başarısızlığı anlamına gelir. Ne var ki böyle bir anlatının bu son yardımcı anlatı izlencesindeki Müşteri’nin_(Ö1) başarısızlığı temel anlatı izlencesinin başarılı olmasını sağlamıştır.

Büyü Satıcısı’nı_(Ö3) edim öznesi olarak düşündüğümüzde anlatı çizelgesini aşağıdaki biçimde oluşturabiliriz:

Eyletim (başlangıç durumu)	Edinç	Edim	Yaptırım (bitiş durumu)
Yaptırmak	Yapmayı olmak	Olmayı yapmak	Olmayı olmak
Büyü Satıcısı’nın _(Ö3) Müşteri’yi _(Ö1) değer nesnesine _(N7) kavuşturmayı istemesi	Büyü Satıcısı’nın _(Ö3) /yapmayı istemek/, /yapmayı bilmek/, /yapabilmek/ kipliklerine sahip olması (Ö1N/İ/N/B/N/YB/)	Büyü Satıcısı’nın _(Ö3) Müşteri’yle _(Ö1) pazarlık yapması	Büyü Satıcısı’nın _(Ö3) Müşteri’yi _(Ö1) değer nesnesine _(N7) kavuşturması
(+)	(+), (+), (+)	(+)	(+)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Temel anlatı izlencesi: $(\bar{O}1 \cap N1) = \text{"Mutlu olma"}$ başarıya ulaşmıştır.

Müşteri'nin($\bar{O}1$) tüm anlatı boyunca izlediği süreçleri tablolataştıracak olursak;

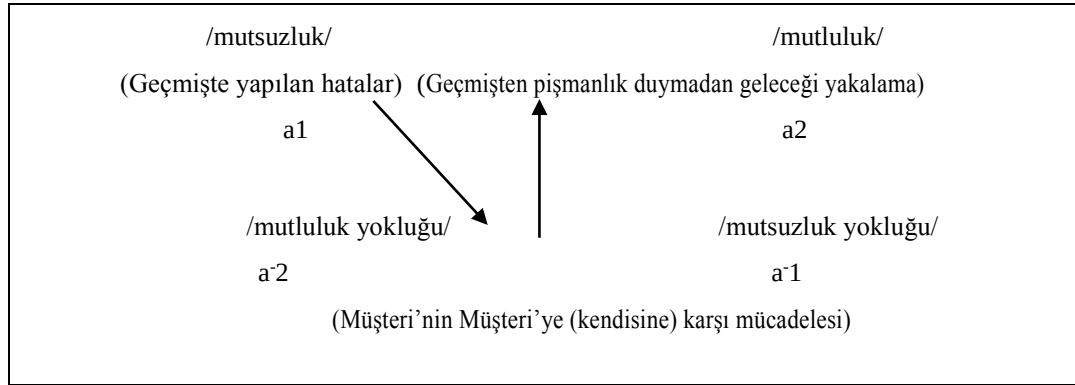
Başlangıç durumu /Bilinçsiz/	Dönüşüm süreci /Bilinçlenme/	Bitiş durumu /Bilinçli/
-Müşteri($\bar{O}1$) geride bıraktığı elli beş yılın pişmanlıklarıyla yaşamaktadır. -Değer nesnesi, "geçmişini" yaşamamış haliyle geri almaktır. -Bunu nasıl yapacağını bilememektedir.	-Bu duruma artık katlanamayacağını anlar; -Çareler ararken yanlış bir değer nesnenin peşinde olduğunun bilincine varır. Yeni değer nesnesi "geleceği" olur.	-Belleği karşılığında alacağı geçmişini zaten hatırlamayacağından aynı hataları tekrarlama riski olduğunun bilincine varmış bir şekilde "geçmişini" almadan "geleceğine" sahip olur.

2. Derin Yapı

Anlatının genel yapısı "çelişkin içerikleri eklemleyen bir anlam eksenini üzerinde yer alır (Kıran & (Eziler) Kıran, 2007: 327). Greimas tarafından geliştirilmiş olan eksen "göstergebilimsel dörtgen" biçiminde adlandırılır ve gösterilir. Bu dörtgen üzerinde gösterilen ilişkiler metnin temel yapısını ortaya koyarlar. Derin yapı olarak adlandırılan bu bölüm göstergebilimsel incelemenin en soyut aşamasını oluşturur. Yüzeysel yapıda ortaya konan ilişkiler bu bölümde gerçek yaşamdaki göndergelerine kavuşturulur. Değerler dünyasındaki karşılıkları bulunur. Böylece metin düzeyinde sözcüklerle betiselleştirilen bir değer anlatının bitiş durumunda verilen ya da sezdirilen bir dersle (bu masalların temel amaçlarından birisidir) izlekselleştirilmiş olur.

2.1. Göstergebilimsel Dörtgen

Anlatının temel dönüşümü mutluluk/mutsuzluk karşıtlığı üzerine kurulmuştur. Derin yapıda bu durumu anlatının ulaştığı son itibarıyla temel sözdizimi (dönüşüm karesi) ve temel anlam (durum karesi) çizgilerinde aşağıdaki gibi gösterebiliriz.

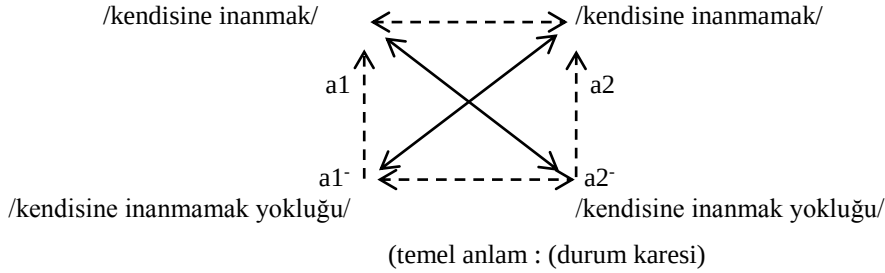
(anlatının temel sözdizimi)

Anlatıda $a1$ başlangıç durumunu göstermektedir. Müşteri geçmişinde yaptığı hatalar nedeniyle mutsuzdur. $a1$ noktasında kalan ömrünü aynı şekilde geçirmek istememektedir. Bunu da ancak geçmişini silip baştan başlayarak yapacağına inanmaktadır. Buradaki dönüşüm Öznenin kendi planladığı biçimde olmamakla beraber $a2$ noktasında Özne Büyük Satıcısı'nın yardımıyla mutluluğunu nasıl elde edeceğini öğrenir.

"Gönderen ile yapım öznesi arasında üç tür /yaptırma/ ediminden söz edilebilir. (Greimas'tan aktaran: Günay, 2002 :95): Bir şey öğrenmesi için /yapmak/ (bilmesini-yapmak/ = bildirmek), birşeye

inanması için /yapmak/ (/inanmasını yapmak/ = inandırmak) ve bir şey yapması için /yapmak/ (/inanmasını yapmak/ = yaptırtmak)” (Günay, 2002 :95). Anlatımızda bu üç edimden ikincisi sözkonusudur. Büyü Satıcısı dördüncü yardımcı anlatı izlencesinde Gönderen rolünü üstlenerek özneye (Müşteri) bilişsel boyutta ikna edici bir tutum takınarak bilgilendirme yoluyla kendisine inanmasını sağlamaya çalışmaktadır. Yeşim Türköz’ün psikodrama tekniğiyle yazmış olduğu *Büyü Dükkânı* adlı öyküsüyle hedeflediği etki Greimas’ın göstergebilimsel dört

geniyle şu biçimde gösterilebilir:

Çizgede “kendisine inanmak” ve “kendisine inanmamak” kavramları karşıtlık ilişkisi içerisinde verilmektedir. Anlatı bu ilişkiyle bireyin toplumsal ya da bireysel sorunlar karşısında takındığı ya da takınması gereken tutumu irdelemektedir. Birey kimi zaman sorunlarını çözüme ulaştırmada kendisinden farklı birilerinden yardım alma ihtiyacı duyabilir. Bu yardım psikolojide genellikle ayna tutma, kişinin bilinçaltında bilinmeyen farkındalığına varmasıyla kendinde olanı keşfetmesi ve en son olarak da kendisine olan inancını yenilemek koşuluyla sorunun çözümünün aslında yine kendisinde olduğuna kendisini inandırmak ve değişime gitmek biçiminde gerçekleşir. Müşteri’nin *uzak diyarlardan birindeki Büyü Dükkânı*’na gitmesi simgesel olarak bireyin içine doğru yaptığı düşünce yolculuğunu karşılamaktadır. Büyü Satıcısı’nın Müşteri’yi “gelecekteki mutluluk”u yakalamak için kendisine inandırması da yine Müşteri’nin bu iç yolculuktan sonra bilinçlenmesi ve değişimin kendi iç yolculuğunda gerçekleşmesi şeklinde simgeleştirilebilir.

3. Sonuç

Anlatımızın yüzeysel yapı ve derin yapı incelemelerinin ardından aşağıdaki değerlendirmelere ulaşılmış olduk.

Müşteri_(Ö1) özne olmanın yanı sıra Büyü Satıcısı_(Ö3) için değer nesne olma özelliğini de barındırmaktadır. Müşteri_(Ö1) ilk iki ve dördüncü yardımcı anlatı izlencelerini başarıyla tamamlarken üçüncüsünde başarısız olmuştur. Anlatının kurgusu gereği temel anlatı izlencesinin başarıya ulaşması için bu tam da istenen durumdur. Çünkü Müşteri_(Ö1) baştan beri ulaşmak istediği son için değer nesnesini doğru belirlememiştir. Üçüncü yardımcı anlatı izlencesinin başarılı sonuçlanması Müşteri’yi_(Ö1) aldatıcı bir mutlu sona ulaştıracaktı ancak gerçek anlamda kesinlikle mutsuz olacaktı.

Anlatının genel ilerleyişinde sürekli dönüşümlerin oluştuğunu görmekteyiz. Müşteri_(Ö1)’nin lehine olan her dönüşüm Müşteri_(Ö2) (karşı-özne)’nin aleyhine sonuçlanmaktadır. Anlatısal düzeyde Müşteri_(Ö1) ile Büyü Satıcısı_(Ö3) arasındaki karşıtlıkları yakalayabilmekteyiz. Bilgili/cahil, sabırlı/tezcanlı, deneyimli/deneyimsiz, hırslı/kanaatkar, şaşkın/sakin vb.

Geleneksel anlamda vermenin karşılığı almadır. Alan kişi nesneyle bağlaşık (*fr.conjonctif*) hale gelirken veren kişi nesnesinden ayrışık (*fr.disjonctif*) duruma geçer. “Deneyim” kapalı değerler sisteminde olduğu üzere ortamda hep vardır. Verildiğinde bir ayrışıklık oluşmaz. Anlatımızda “deneyim” Müşteri’de_(Ö1) yokken Büyü Satıcısı’nda_(Ö3) vardır. Büyü Satıcısı_(Ö3) bunu Müşteri’ye_(Ö1) verdiğinde kendisi verdiği şeyden yoksun kalmaz.

“İngiltere kraliçesi bütün yetkilerini, onlardan vazgeçmeden, başbakana geçirir” (Courtès, 1991: 93)

Durumun anlatı izlencesi aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

(başlangıç durumu)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

$$F \{ \ddot{O}1 \rightarrow \{(\ddot{O}1UN)\}$$

$$F \{ \ddot{O}3 \rightarrow \{(\ddot{O}3NN)\} \text{ (Courtès, 1991: 95)}$$

Anlatımızın tüm kesitlerinde girilen eylemler ve oluşan dönüşümler sonrasında ulaşılan son durum ise ilk durumla karşılaştırmalı olarak aşağıdaki biçimde özetlenebilir:

$$F \{ \ddot{O}1 \rightarrow \{(\ddot{O}1UN \cap \ddot{O}3) \rightarrow (\ddot{O}1NN \cap \ddot{O}3)\} \text{ (Courtès, 1991: 94)}$$

(başlangıç durumu) (sonuç durumu)

“Her türlü bilgi bir gösterge yardımıyla alıcıya aktarılmaktadır. Bilgi ile gerçek, dil ile dünya arasındaki ilişki edilgen değil etkindir. Bu bağlam içinde, nesne orada simgesel dizgenin dışında olmasına rağmen, belirsiz olduğu için, dil (simge) tarafından yoğurulmadığı sürece hiçbir anlam taşımaz” (Sunar’dan aktaran: Günay, 2013: 101).

Eksikliğini gideren Müşteri_(Ö1)’in durumu başarıya ulaşmış olan temel anlatı izlencesi şu şekilde formüleştirebilir:

$$F \{ \ddot{O}1 \rightarrow \{(\ddot{O}1 \cap N \cap \ddot{O}2)\}$$

(eylem öznesi) (durum öznesi) (durum öznesi)

Müşteri’nin_(Ö1) gerçeği kendisi onu simgesel olarak tanımlayamadığı için elli beş yıl boyunca örtük kalmıştır. Büyük Satıcısı_(Ö3) bu örtük gerçeği ona sezdirim yoluyla kavratmıştır. Bunu yaparken çekim aracı olarak öncelikle uzamı daha sonra da dükkânındaki raflara muntazam şekilde sıraladığı nesneleri kullanmıştır. Yüzeysel yapıda iletişim işlevi varmış gibi görünen bu nesnelerin derin yapıda etkisiz eleman oldukları tespit edilmektedir. Metinde betisel olarak verilen şu söz aynı zamanda anlatının izleksel olarak temel anlamını da ortaya koymaktadır. “Geçmişini hatırlamayanlar, onu bir kez daha yaşamak zorunda kalırlar” (s.23).

KAYNAKÇA

- AKTULUM, Kubilay (2014). “Tahsin Yücel’in *Yalan* Adlı Romanında Yapısal Dilbilimin ve Göstergebilimin İzleri”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/13 Fall 2013, p. 1-11, Ankara-TURKEY
- ASLAN KARAKUL, Songül (2012). “*Mavi Sakal*’ın Anlam Evreni”, **Dilbilim** XXVII, Cilt I/ Volume I. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi: ISSN: 0255-674X, İstanbul
- BANKIR, Selda, “Sabahattin Ali’nin Koyun Masalı’na Göstergebilimsel bir Yaklaşım”, file:///C:/Users/Songul/Downloads/17055-37570-1-SM.pdf (son erişim: haziran 2014)
- BARS, M. E. (2014). “Epik Anlatıdan Masala Ana-Metinlerin Ciddi Düzendeki Dönüşümüne Bir Örnek: Bey Böyre”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 9/6 Spring 2014, p. 133-146, Ankara-TURKEY
- BARTHES, Roland (1988). **Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş**, İstanbul: Gerçek.
- BERTRAND, Denis (2000). **Précis de Sémiotique littéraire**, Paris: Nathan.
- COURTÈS, Joseph (1991). **Analyse sémiotique du discours: De l'énoncé à l'énonciation**, Paris: Hachette
- ERDEM, Mehmet Dursun (2009). “Göstergebilim (Semiotik) Açısından Rasim Özdenören’in “İt” Hikâyesi, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 4/6 Fall 2009
- GREİMAS, Algirdas Julien & Courtès, Joseph (1993). **Sémiotique: dictionnaire raisonné de la théorie du langage**, Paris: Hachette:

-
- GÜNAY, Veli Doğan (2002). **Göstergebilim Yazıları**, İstanbul: Multilingual
- GÜNAY, Veli Doğan (2003). “Bilmek ve İstemek Kiplikleri Açısından Özne”, **Günümüz Dilbilim Çalışmaları-Dilbilim**, İstanbul: Multilingual.
- GÜNAY, Veli Doğan (2013). **Söylem Çözümlemesi**, İstanbul: Papatya
- GROUPE D'ENTREVERNES (1988). **Analyse Sémiotique des Textes**, Lyon: Presses Universitaire de Lyon; coll. Linguistique et Sémiologie
- KIRAN, Zeynel & (EZİLER) KIRAN, Ayşe (2003). **Yazınsal Okuma Süreçleri**, 3.baskı. Ankara: Seçkin
- PROPP, Vladimir (1970). **Morphologie du Conte**, Paris: Seuil
- TÜRKÖZ, Yeşim (2013). **Büyük Dükkânı. Psikodrama Öyküleri**, 17. baskı. İstanbul: Epsilon

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

TÜRK TİYATROSUNDA KADIN TEMSİLİ ÜZERİNE FEMİNİST ELEŞTİRİ DENEMESİ: BEŞ FARKLI OYUN HEP AYNI KADIN*

*Pelin ASLAN AYAR***

ÖZET

Bu makalede Cumhuriyet'in ilanından 1980'lerin ortalarına kadarki dönemde formasyonları, dünya görüşleri, edebiyata yaklaşımları birbirinden farklı beş erkek yazarın oyununa feminist eleştiriye dayalı bir okuma yapılacaktır. Yazarlardan Musahipzade Celal, Osmanlı'nın son dönemlerine ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına tanıklık etmiş, geleneksel bir eğitimden geçmiş ve geleneksel tiyatroya ilgi duymuş bir yazardır. Şair kimliğiyle daha ön planda olan Necip Fazıl Kısakürek ise Avrupa'da felsefe tahsilini yarım bırakmış, Aldülhakim Arvasi ile tanıştıktan sonra mistik bir dünya görüşünü benimsemiş ve bunu da yazdığı oyunlara yansıtmıştır. Ahmet Muhip Dıranas şiirdeki kendine özgü duruşunu tiyatroya da taşımış, oyunlarında dramatik yapılar kurgulamıştır. Sabahattin Kudret Aksal, felsefe eğitimi görmüş, eğitiminin de etkisiyle oyunlarında soyutlamalar ve genellemelere gitmiş, Ionesco ve absürd tiyatrodan etkilenmiştir. Oğuz Atay ise Batılı yazarları, akımları, düşünürleri yakından takip etmiş, yeni teknikler denediği eserlerinde Türk aydınının çıkmazlarını işlemiştir. Musahipzade Celal'in *Bir Kavuk Devrildi*, Necip Fazıl Kısakürek'in *Bir Adam Yaratmak*, Ahmet Muhip Dıranas'ın *Gölgeler*, Sabahattin Kudret Aksal'ın *Önemli Adam*, Oğuz Atay'ın *Oyunlarla Yaşayanlar* adlı tiyatro oyunlarına odaklanan bu makalede oyunlar önce erkek yazarların yarattığı kadın karakterler üzerinden incelenecektir. Oyunlarda kadınların ya melek ya şeytan tipinde kurgulandığı ya da entelektüel, düşünen, sorgulayan erkek karakterlerin karşısında hep gündelik dertlerle meşgul ve entelektüel kaygılardan arındırılmış oldukları gösterilecek ve son olarak da kadın karakterlerin neden hep bu şekilde yaratıldığı sorgulanacaktır. Birbirinden son derece farklı yazarın, farklı dönemlerde hep aynı kadın tipinde ısrarı ve bu ısrarın ardında yatan kültürel ve ideolojik etmenler ortaya konacak ve bu etmenlerin ışığı altında fallus merkezli bakış açısının uzun yıllar Türk tiyatrosunda egemen olduğu yargısına ulaşılabacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bir Kavuk Devrildi, Bir Adam Yaratmak, Gölgeler, Önemli Adam, Oyunlarla Yaşayanlar, feminist edebiyat eleştirisi.

A FEMINIST CRITICISM OF THE REPRESENTATION OF WOMEN IN TURKISH THEATRE: FIVE DIFFERENT PLAYS, ALWAYS THE SAME WOMAN

ABSTRACT

The aim of this study is to make a feminist literary criticism upon the plays written in the period starting from the declaration the Republic till the mid-80's. The plays were written by five male writers who are different in terms of their education, their world view and their approaches towards literature. The

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı, El-mek: aslan.pelin@gmail.com

plays, *Bir Kavuk Devrildi* written in the beginning of the Republican period by Musahipzade Celal who has a traditional education and theater view, *Bir Adam Yaratmak* by Necip Fazıl Kısakürek who has a mystical world view after leaving his European education and meeting with Aldülhakim Arvasi, *Gölgeler* by Ahmet Muhip Dıranas whose theaters have dramatical structures, *Önemli Adam* by Sabahattin Kudret Aksal who is influenced by Inesco and absurd theatre, *Oyunlarla Yaşayanlar* by Oğuz Atay who follows the new movements in the West literature and focuses on the problems of Turkish intellectuals in his fictions are firstly analyzed through women characters, the analysis displays that the women characters are always either angel or evil, or busy with daily issues without intellectual concerns in contrast to men characters who are intellectuals thinking and questioning themselves and the world. Finally, the reasons behind such constant depiction of women characters are evaluated. Cultural and ideological factors behind the insistence on such depiction of women characters by these five different writers living in different times are discussed and in the light of these factors it is claimed that the phallus centric view is dominant in Turkish theatre for a long time.

Key Words: Bir Kavuk Devrildi, Bir Adam Yaratmak, Gölgeler, Önemli Adam, Oyunlarla Yaşayanlar, feminist literarycriticism.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılda deneyimlediği moderleşmenin araçlarından biri olan tiyatro, Cumhuriyet'in ilanıyla benzer işlevini sürdürmüş, bu dönemden günümüze çok sayıda tiyatro oyunu yazılmıştır. Türkçe tiyatronun bu makalenin sınırlandığı dönemlerine -Cumhuriyet'in ilanından 1980'lerin başına kadar- bakıldığında çok genel ve kısa bir değerlendirmeye, Metin And'ın tespitlerinden yola çıkarak; 1923-1940 yıllarda Meşrutiyet dönemindeki eğilimleriyle yazan yazarlar (Musahipzade Celal gibi) ile tiyatroya yeni bir soluk getiren genç yazarların (Nazım Hikmet, Necip Fazıl Kısakürek gibi) görüldüğü; 1940-1950 yılları arasında *Gölgeler* (Ahmet Muhip Dıranas) ve *Köşebaşı* (Ahmet Kutsi Tecer) gibi önemli oyunlar dışında yeni yazar ve oyunların çıkmadığı; 1950-1960 yılları arasındaysa yazarların tiyatro üretimi açısından çeşitli imkânlarla kavuştuğu, bunun meyvelerini özellikle 1960-1970 yılları arasında verdiği ve bu dönemde oyunların hem nitelik hem nicelik bakımından arttığı, tiyatro açısından "olgun yıllar"ın yaşandığı, 1970-1983 yılları arasında yeni güçlü yazarlarla yeni biçim denemelerinin yapıldığı söyleyebilir.¹ Bu makalede ise belli dönemlerde, önde gelen bazı yazarların tiyatro tarihi açısından ses getiren oyunlarında kadın temsiline dair feminist bir inceleme sunulacaktır. Seçilen oyunların hepsinde kadın karakterler değil, erkek karakterler ön plandadır ama asıl dikkat çekici olan erkeklere göre nispeten önemsiz rolleri olan bu kadın karakterlerinin -oyun ister gelenekle bağlarını koruyan bir oyun olsun, ister yeni bir içerikle seyircisinin karşısına çıksın, ister Batılı kaynaklardan, akımlardan daha çok faydalansın- hep aynı şekilde resmedildiğidir. Bu bağlamda makaleye konu olacak oyunlar konu, teknik, içerik açısından birbirinden farklı tarzlarıyla dikkat çeken ama kadının temsili konusunda aynı yaklaşımı paylaşan beş oyun olup bunlar; Musahipzade Celal'in *Bir Kavuk Devrildi* (1936), Necip Fazıl Kısakürek'in *Bir Adam Yaratmak* (1938), Ahmet Muhip Dıranas'ın *Gölgeler* (1947), Sabahattin Kudret Aksal'ın *Önemli Adam* (1983), Oğuz Atay'ın *Oyunlarla Yaşayanlar* (ölümünden sonra yayınlanmış, 1985) adlı oyunlarıdır.

Türkçe romanın ilk yirmi beş yılındaki belli başlı eserleri inceleyen Berna Moran, anlatılarda hep biri aşk için ölen melek kadın, diğeri aşk için öldüren şeytan kadın olmak üzere iki zıt kadın tipinin görüldüğüne dikkat çeker ve kadınların Tanzimat romanının öykündüğü Batı'daki kurban (*victim*) ve ölümcül kadın (*femme fatal*) tiplerinden kaynaklanmadığını, Türkçe romanda bu kadın tiplerinin kullanılmasının toplumsal koşulların doğal sonucu olduğunu ileri sürer. İslami esaslara göre yaşayan Osmanlı/Türk toplumunda Batı tarzı kadın-erkek ilişkileri yaşanmadığından romancılarıdaki bu iki tip kadının *Hançerli*

¹ Metin And, *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu* (1923-1983), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983: 488-490.

Hanımın Hikaye-i Garibesi'nde olduğu gibi geleneksel hikâyelerden kaynaklandığını düşünür.² Moran ve daha sonra pek çok araştırmacının roman üzerine yaptığı incelemelerde vurguladığı bu mesele, kadınların tek yönlü temsili, tiyatro için de geçerlidir. "Tiyatro Eserlerimizde Kadın İmajı ve Kadın Sorunları" başlıklı yazısında Sevda Şener de Türk tiyatrosunda uzun bir süre toplumun egemen kadın imajını yansıtan kalıplaşmış kadın tiplerinin yer aldığını, bu durumun ancak uzun bir süre sonra kadın oyun yazarlarının katkısıyla değiştiğini ileri sürer.³ Şener, 1920-1930-1940'lı yıllarda tiyatrodaki suç işlemeye eğilimli iffetsiz ve günahkâr kadın tiplerinin, kötü annelerin, kötü eşlerin, dizginlenemeyen tutkularıyla tehlikeli kadınların görüldüğünü; 1950'li yıllarda aynı kadın tipinin temsiline devam ettiğini, modern hayat düşkünü görgüsüz ve çıkarıcı kadın tipleri ile yoksul olup zengin yaşama özenen açgözlü ve bencil kadınlara, çocuklarını mutsuz eden, kocasını aladan kadınlara rastlanıldığını; tarihî oyunlarda da tutkulu, entrikacı kadınların bulunduğunu belirtir. Ayrıca özellikle 1930'lu yıllarda halkevlerinde sergilenen oyunlarda Atatürk devrimine inanmış, akıllı, erdemli, "ideal" kadın tiplerinin görüldüğünü de ekler. Tiyatronun yenilikçi 1960'lı, 1970'li yıllarında bile "olumsuz" kadın tipinin devam ettiğini oyunlardan örneklerle gösterir. "Olumlu" tip olarak da törelerin, geleneklerin baskısı altında ezilen genç kızların, idealist geç kızların, özverili eş ve anne olan kadınların temsil edildiğini bildirir.⁴ Sonuçta, romanda görülen temsil sorunu tiyatrodaki da görülür: Tiyatrodaki kadın karakterler, neredeyse kadın yazarların yapıtlarına kadar ya olumlu ya olumsuz iki tip üzerinden temsil edilir. Bu sorun, romandaki durumu hatırlayınca belki de tür ayrımı yapmaksızın edebiyatta kadının temsili şeklinde genellenebilecek kadar yaygın bir temsil sorunudur ve hatta sadece Türkçe edebiyatla sınırlı değil, dünya, özellikle Batı edebiyatında da durum uzun yıllar böyleydi.

Bu makalenin amacı ise seçilen oyunlardaki kadın karakterleri yorumlamak ya da erkek yazarların tek yanlı bakış açılarını deşifre etmek değildir sadece. Bu noktada Sibel Irzık'ın "Öznenin Vefatından Sonra Kadın Olarak Okumak" başlıklı makalesindeki "kadın olarak okumak"tan kastına değinmek yol açıcı olacaktır; zira bu makalede yapılmaya çalışılacak olan bir kadın olarak okumadır. Irzık, Jonathan Culler'in *On Deconstruction* [Yapıçözüm Üzerine] yapıtında irdedeği feminist eleştirinin üç aşamasını yorumlar. Bu eleştirinin ilk aşaması "kadın okur" kavramına dairdir ancak bu kavram kendi içinde de önemli bir soruna işaret eder; şöyle ki kadınca okumak eylemi, kadınlığı en baştan verili bir durum olarak kabul ettiği için ortaya koyduğu çelişkili durumla baştan sorunludur. Bu çelişkinin aşılması için ikinci aşamaya geçilir, "kadın okur hipotezi". Bu hipotez sayesinde kadın okur "direnir", edebiyat yorumlarını belirleyen estetik ve siyasal varsayımları görünür kılıp sorgular. Üçüncü aşamada ise feminist eleştiri "kadın okur hipotezinden yararlanarak alternatif edebiyat yorumları üretmeyi bırakıp ataerkil kültür tarafından biçimlendirilmiş okuma pratiklerinin felsefi temellerini ve metodolojik ilkelerini reddeder."⁵ Irzık'ın kadınların özne olma talepleri ile postmodern söylemlerle öznenin parçalanıp öldürülmesinin aynı zamana denk gelmesinin yol açtığı kuramsal tartışmalar çevresinde bu üçüncü aşama feminizme kuşkuyla yaklaşma uyarılarını da kulağımızın bir köşesinde bulundurarak bu yazıda aslında bu üçüncü aşama feminizme dair bir okuma yapmaya niyetleneceğim. Bir feminist metinsel eleştiri, Rita Felski'nin de vurguladığı gibi, sadece basitçe edebî metinden dış dünyaya gitmekle yetinmemeli, edebî metnin üretimini ve algılanışını belirleyen kültürel ve ideolojik güçleri açığa çıkararak, onların çelişkilerini gözler önüne sermelidir.⁶ Bu bağlamda makalede ele alınacak beş tiyatro oyununda önce kadın karakterler ortaya konacak, erkek yazarların kadın imgesi çözümlenecek, yaşadıkları dönemler, içine doğdukları toplumsal koşullar, formasyonları, edebî görüşleri, dünyaya bakışları birbirinden farklı olan yazarların kadına bakışındaki aynılık gösterildikten sonra bunu üreten ideoloji görünür kılacaktır.

² Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul: İletişim, 1990: 35-36. Türk romanında kadın karakterlerinin temsili için bir başka yazıya da bakılabilir: Deniz Kandiyoti, "Cariyeler, Fattan Kadınlar ve Yoldaşlar: Türk Romanında Kadın İmgeleri", *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler Ve Toplumsal Dönüşüm*, Çev. Aksu Bora vd., İstanbul: Metis Yayınları, 1997.

³ Sevda Şener, *Gelişim Sürecinde Türk Tiyatrosu*, İstanbul: Alkım, 2003: 68.

⁴ Şener, a.g.e., 68-74.

⁵ Sibel Irzık-Jale Parla (der.), *Kadınlar Dile Düşünce: Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul: İletişim, 2005: 41-42.

⁶ Rita Felski, *Beyond Feminist Aesthetics: Feminist Literature and Social Change*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1989: 8.

Bir Kavuk Devrildi

Özdemir Nutku'nun yorumuyla yazınsal değerlendirmede "hafif" veya "değersiz" ancak tiyatro araştırmacıları açısından "ilginç bir model" olan oyunların⁷ yazarı Musahipzade Celal'in *Bir Kavuk Devrildi* adlı oyunu Cumhuriyet'in bakış açısından Osmanlı'ya eleştiriye merkezine alan, bunu yansıtmacı bir atmosferle (örneğin Kapalıçarşı, mesleki diyaloglar son derece gerçeğe yakın ve ayrıntılı verilmeye çalışılmıştır), yanlış anlamalara dayanmak, kişileştirmede tiplere yer vermek gibi geleneksel yöntemlerle sunan bir oyundur. Halkının, ülkesinin sorunlarını bilmeyen, hiçbir şekilde yöneticilik vasıfları taşıyamayan, nitelsiz, kabiliyetsiz ve bilgisiz kişilerin ülke yönetimindeki önemli makamlara getirilişi, bu duruma onay veren en tepedeki yönetici (padişah), yöneticilerin etrafındaki dalkavuklar, kimler tarafından yönetildiğine ses çıkarmayan halk, sanata ve sanatçıya kıymet vermeyen, günlerini zevk ve sefa ile geçiren devlet erkânı, sanayi devrimi sonrası seri ve hızlı üretimle başa çıkamayan küçük esnafın durumuna kadar pek çok mesele oyunda gözler önüne serilir. Oyunda İstanbul Kapalıçarşı esnafının ve ülke yönetiminde söz sahibi olan kişilerin yani daha görünür ve muktedir olan erkeklerin dünyası ön plandadır. Böyle bir dünyada, oyunda erkeklere göre çok daha geri planda kalsalar da iki kadın karakter öne çıkar: Nesime ve Şehnaz.

Nesime, annesini kaybetmiş, babası Hayret Ağa'dan şefkat, muhabbet, ilgi görmemiş, babasının evinde maruz kaldığı yabancı muamelesini sessizce kabullenmiş, dadısının "melek yavrusu", utangaç, maddi beklentileri olmayan, gözü tok, duygusal, sade, süssüz, masum bir genç hanım olarak resmedilir. Dayısının oğlu ve çok sevdiği Nevres'le evlenecek, babasından görmediği şefkati dayısından görecektir. O bir "melek"tir ve iyi bir hayatı hak eder.

Şehnaz ise, Nesime'nin babası Hayret Ağa'nın gözdesidir ve çevresindekilerin deyimiyle "Hayret Ağa gibi zengin avanaklardan topladığı etek etek altınları gözüne kestirdiği delikanlılara yediren", "fettan", "gönül avcısı", "tutkuncu", "afişte", "bir içim su", "işveli", "cılveli", "füsunkâr" bir kadındır. Melek Nevres'in aksine, erkekleri ağına düşüren şeytani bir kadındır. Elmaslarla, pullarla süslü göz alıcı gösterişli kıyafetleri içinde içip içip şuh kahkahalar atan, "zevk âlemlerini zilleriyle çınlatan" Şehnaz, birlikte olduğu adamın kızıyla evlenmek üzere olan iyi niyetli Nevres'e de "kancayı takmış"tır. Nesime fiziksel özelliklerinden arındırılmış bir melek gibi çizilirken Şehnaz, "gül yanakları", "billur gerdanı" gibi fiziksel özellikleriyle tasvir edilen bir kadındır. Oyundan alıntılanan şu diyaloglar iki kadın arasındaki farkı net bir şekilde ortaya koyar:

"Şehnaz:(Gülerek yelpazesini sallayıp Eşref'in kulağına söyler gibi)- yavrucuğum muhabbet pazarında gönül alışverişi böyle olmaz. (Kahkaha) daha pek toysun. Kuzucum daha ilk alışverişte gönlünün tüm sermayesini ortaya döktün (kahkaha)."⁸

"Nesime: (Nevres'in omzuna başını dayar) kalbim senin aşkınla mesrur, bahtiyar. Bütün hayatımda bu saadet bana yeter."⁹

Görüldüğü üzere Şehnaz tüm kıvraklığıyla sahnededir, deneyimlidir, erkekleri istediği gibi yönlendirir. Nesime ise masumiyetin temsilidir, sevdiği erkekle "temiz ve masum" bir sevgi yaşamaktadır ve hayattan sevdiği erkekle yaşayacağı mutluluk dışında hiçbir şey beklemeyen, kaderine sessizce razı olur, entrika, cilve nedir bilmez.

Feminist eleştiride çok ses getirmiş ve sürekli atıfta bulunulan kitapları *The Mad Woman in the Attic*'te Sandra M. Gilbert ve Suzan Gubar, erkek yazarların yarattığı bu iki karşıt kadın tipinin ataerkil toplumda yaşayan erkeğin yaratısı olduğunu iddia ederler.¹⁰ Nesime, bu bağlamda masumiyeti, sadakati, uyumlu yapısıyla "evdeki melek"ken; erkekleri çıkarları için kullanan, onlara bağlanmayıp onları kendine bağımlı hale getiren Şehnaz şeytandır. Musahipzade Celal, Cumhuriyet'in ilanından sonra yazdığı bu oyunda Osmanlı'nın son dönemlerini eleştirdiğinden yani henüz Cumhuriyet'in kadını sosyal hayata teşvik eden, ona birtakım yasal haklar veren düzenine kavuşulmadığından mı bu tarz kadın tipi yaratmıştır? Oysa biliyoruz ki Osmanlı'da da, özellikle II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki yönetiminin politikalarıyla her ne kadar denetim ve sınırlamalarla da olsa "millî aile"ye evrilme aşamasında kadınların kamusal alana çıkışı teşvik

⁷ Özdemir Nutku, *Dram Sanatı*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1997: 21.

⁸ Musahipzade Celal, *Bir Kavuk Devrildi*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1936: 25.

⁹ a.g.e., 44.

¹⁰ Sandra M. Gilbert-Suzan Gubar, *The Mad Woman in the Attic*, New Haven: Yale University Press:1979.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

edilmiştir.¹¹ Eve sahip çıkacak uysal kadın ve evi dağıtma tehlikesi bulunan yıkıcı kadın tipinin yaratılması tam da bu yüzdendir; aile yapısı. Bu yapıyı kadın açısından aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde ele almadan önce şunu de belirtmek gerekir ki bu yapı İslam dini tarafından da desteklenir. “Fitne hem baştan çıkarma hem de fesat, çekicilik ve isyandır. Erkekler, işte bu yüzden kadınların çekiciliğine kapıldıklarında Allah’ın iradesine karşı ayaklanırlar.”¹² İslami düzen, erkekleri baştan çıkarıcı, yıkıcı kadına karşı uyarır, kadının ev içindeki uysal rolüne vurgu yapar. Tabii unutmamak gerekir ki İslamiyet’i bu şekilde yorumlayan da yine erkeklerdir. Bu bağlamda Musahipzade’nin içine doğduğu toplum gerek devlet politikası gerek dinî gelenek açısından olsun kadın kimliğinin ataerkil düzenin temel birimi olan aile yapısını koruyacak biçimde oluşturulmasından yanadır; evdeki uysal, yetinmesini ve sınırlarını bilen, sadık bir eş ancak aileyi dağıtmaz, aile birliğini sağlayabilir. Bu bağlamda Musahipzade, gözlemleyebileceği kadın-erkek ilişkisi olmadığından oyununa melek ve şeytan tiplerini dâhil etmiş değildir; o yaşadığı ataerkil düzeni bilerek ya da bilmeyerek içselleştirdiğinden seyircisine/okuyucusuna “makbul” kadını sergilemiştir.

Bir Adam Yaratmak

Necip Fazıl Kısakürek’in yazdığı *Bir Adam Yaratmak*, *Bir Kavuk Devrildi*’den oldukça farklı biçim ve içerikte bir oyundur, modern bireyin kendi acizliğiyle başa çıkmayışını anlatır. Oyun; geçmiş yaşantının, travmatik bir çocukluğun kişinin sonraki yaşamı üzerindeki etkisi, yaratıcılığın sancıları, ölüm korkusu, manevi keşif gibi konularıyla tiyatrodaki bireyin temsili sergileyen oyunların başında gelir. Ancak birey yine erkek karakter üzerinden temsil edilir. Oyundaki kadın karakterler tıpkı *Bir Kavuk Devrildi*’de olduğu gibi tip düzeyinde kalmışlardır; ya melek ya şeytandırlar.

Melek kadın tipini oyunun başkarakteri Husrev’e olan aşkını kalbine gömmüş, sessiz, sadık ve uysal Selma temsil eder. Selma, genç yaşına rağmen karşılıksız aşk beslediği kuzeni Husrev dışında hiçbir erkekle bir ilişki düşünmez, kendini Husrev’e adamıştır. O da tıpkı *Bir Kavuk Devrildi*’nin Nesime’si gibidir; oyunda fiziksel özellikleriyle değil saf ve masum aşkıyla varlık gösterir. Ölümünden sonra onu sevdiğini fark eden Husrev’in “Onun [Selma’nın] taze bir gelin gibi incecik vücudunu kollarıma gömeyim.”¹³ şeklindeki sözleri bu bağlamda anlamlıdır; Selma el değmemiş, taze bir gelindir. Artık yoktur o, ölmüştür ama şimdi taze gelin imajıyla Husrev’in hayallerinde sonsuza dek yaşayacak masum, günahsız bir meleğe dönüşmüştür.

“Giyimi ve tavırları hoppa”, “şımarık” ve evli olmasına rağmen kocasının da ahabası bulunan Husrev’le gizli bir ilişki yaşayan Zeynep ise şeytan kadın tipini temsil eder. Husrev’in deyimiyle “tabii zevklerini sıhhatle duyan ve kendini onlara kolayca bırakabilen”¹⁴ bir kadın olarak Zeynep’i tasvir eden yazar, burada erkek bakış açısından doğa ile kadın arasında kurulan bağı kurar: Zeynep doğadır, ondan ne geleceği belli olmaz, dizginlenmemiş, yoldan çıkarıcı ve tehlikelidir; denetim altına alınması gerektir. Zeynep dişiliğini kullanarak Husrev’le bir ilişki yaşamıştır ama artık Husrev onu istemez, kendi benliğiyle girdiği mücadelede Zeynep artık geride bırakılması gereken kirli bir anıdan başka bir şey değildir. Zeynep, masum Selma’nın ölüsüne bile saygı duymayan biridir; kendi çıkarları, dizginlenemez tutkusu için herkesi ve her şeyi kullanabilecek kadar kötüdür. Ayrıca Husrev’in Zeynep’e söylediği “Meğer bu dünyada yalnız değilmişsin. Senin mayandan erkekler de varmış. Onlardan biri kocan senin.”¹⁵ ifadeleri de önemli bir noktaya işaret eder: Bir erkek olarak Husrev, o ana kadar bu bozuk ve tehlikeli “maya”nın sadece kadınlarda olduğunu varsaymıştır. Ataerkil toplumda erkek bilinçaltı kadını bu şekilde kodlamış, bu tarzdan erkeklerin de varolabileceğini görünce şaşırılmıştır. Tehlike, sınır tanımayan şeytani kadının yanı sıra bir erkekten de gelebilir ama bu erkek ancak kendini bozan bir kadına teslim olursa şeytanlaşabilir. Kim bilir belki de Husrev de Zeynep’e kapılıp gitse mayasını bozacak, değişecek, Zeynep’in kocası gibi bir duruma düşecekti ve belki de bu yüzden, bu kadının yıkıcı ve yok edici gücü karşısında kimliğini kaybetme korkusundan onu reddetmektedir.

¹¹ Fatmagül Berktaş, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikim*, der. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001: 354-355.

¹²A. Boudhiba, *Sexuality In Islam*’dan aktaran Kandiyoti, a.g.e., 1997: 135.

¹³Necip Fazıl Kısakürek, *Bir Adam Yaratmak*, İstanbul: Semih Lütfi Erciyas Suhulet Kitabevi, 1938: 95.

¹⁴a.g.e., 23.

¹⁵a.g.e., 56.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ayrıca nasıl *Bir Kavuk Devrildi*'de Nesime Şehnaz'dan genç ise bu oyunda da Selma Zeynep'e göre çok daha gençtir. Asıl erkek karakterlerin kendilerine layık gördükleri kadınlar gençlikleriyle de öne çıkar. Bu da bizi ataerkil düzenin bir başka sınıflandırmasına götürür: Kadınlar sadece erdemliliklerine göre değil yaşlarına göre de sınıflandırılırlar.¹⁶

Oyunda dikkat çeken bir diğer kadın karakter de Husrev'in annesi Ulviye'dir. Husrev'in babası, Husrev henüz çocukken kendisini incir ağacına asarak intihar etmiştir. Bu sarsıcı ölüme dair Husrev annesine sürekli sorular sorar, annesi Ulviye'ye "Mademki karısıydın bir şeyler bilmen lazım. Benden biraz daha fazla bilmen lazım."¹⁷ diyerek adeta bu ölüm için onu suçlar. "Ne de kolay ağlıyorsunuz siz, birtakım insanlar ne de kolay ağlıyorsunuz. Gözyaşlarınız olmasaydı neyle müdafaa edecektiniz kendinizi."¹⁸ şeklindeki sözlerini de annesine sarf etmiştir. Bu da bize yine kadınlara dair erkek kodlamalarını gösterir: Bir kadının öncelikli görevi, kocasının hayatını kolaylaştırmak; kocasını anlamaya çalışmak, onun dertlerine derman olabilmek için uğraşmaktır. Husrev'in yukarıda alıntılanan sözlerinden anlaşılıyor ki kadın mücadele etmek yerine kolayca ağlayabilen, gözyaşlarını silah olarak kullanan aciz bir varlıktır. Ve Husrev'e göre babası belki de kendisini anlamayan bu aciz anne yüzünden kendini öldürmüştür, anne yuvayı, ailesini bir arada tutmayı başaramamıştır, bu yüzden suçlanmayı hak eder.

Bu oyunda da kadının bu şekilde algılanmasının temel nedenini aile oluşturmaktadır. Husrev yaşı geçmesine rağmen evlenmemiş bir adamdır ve Selma'nın ölümünden sonra onu sevdiğini anlar. Belki de zamanında Selma gibi bir kadınla yuva kursaydı, bir aile olmayı başarabilseydi, bu bunalımların hiçbirini yaşamayacaktı. Ya da annesi "uygun" bir eş olsaydı, babası intihar etmeyecek, Husrev de mutlu bir çocukluk geçirip sağlıklı bir yetişkin olabilecekti. Tekrar aynı noktaya dönüyoruz; ataerkil düzen aileye dayalıdır. Kadınların aile içinde baskıyla yönetildiğine dikkat çeken Kate Millett, aileyi şu şekilde tanımlar: "Aile, birey ile toplumsal çatı arasında bir aracı olarak, politik ve diğer faktörlerin yetersiz kaldığı yerde denetim görevini yüklenip düzenin devamını sağlar."¹⁹ Ataerkil düzenin en temel kurumu olan ailedeki çatlama, topluma, oradan da devlete sirayet eder. Bu yüzden de aile birliğinin korunması devletler için hayati bir önem arz eder. Bu bağlamda "makbul" kadın Nesime gibi, Selma gibi erkeğine sadık, uysal, isyan etmeyen, sınırlarını ve yerini bilen kadın olmalıdır; ancak bu tipte bir kadın erkeğin, çocukların, toplumun ve devletin güvencesi olabilir. Şehnaz ve Zeynep gibi kadınlar ise ataerkil düzenin dayandığı aile birimine dâhil olamayacak çapta kadınlardır, dizginlemedikleri takdirde erkekleri yoldan çıkarıp toplumun bekasına zarar verirler.

Bir Adam Yaratmak'ta aşağıda incelenecek diğer oyunlarda da göreceğimiz bir eğilim daha göze çarpar: Düşünme, kendini ve hayatı sorgulama, varoluşsal sancılar çekme gibi entelektüel kaygılar da erkeklerin tekelindedir. Husrev ruhsal acılar çekerken, geçmişi ve şimdiyi sorgularken, adeta "beyni kanayacak" kadar düşünürken, Zeynep onu hiçbir şekilde anlamaz. Husrev Zeynep'e entelektüel bir dille insan olma durumunu düşünmenin kendisine verdiği ıstırapı anlatırken Zeynep Husrev'in anlattıklarına "Ne demek bunlar?", "Anlamıyorum, anlamıyorum.", "Ne içinden çıkılmaz şeyler bunlar. Kendini bunlarla harap ediyorsun.", "Hayret, hayretler içindeyim."²⁰ şeklinde tepkiler vermekten ileri gitmez. Bunun üzerine Husrev "Sen o kadın tipindesin ki, yüzüne manevi bir kapı kapatıldığı zaman onu görmez, kendisine mal etmez. İçeriye girmemesi için maddi bir kapıdan ve zorla itilmek ister. Bir sihirbaz inceliğiyle başlayan iş bir hamal kalabalığıyla bitirilmeli ki neticeye aklı ersin."²¹ diyerek Zeynep'in aklının bu meselelere ermeyeceğini açık bir şekilde belirtir ve ekler: "Hayret değil mi? Ben de karşına geçmiş neler karıştırıyorum! Hastalığımı ne ahmakça teşhir ediyorum. Ben ne ahmağım ki, bunlardan hiçbirini anlamadığının söyleyen insana, beni mazur görsün diye yine bunları anlatıyorum."²²

Zeynep ise tüm bu olup bitenlerin, tutkulu ve yasak ilişkilerinin bitişinin nedeni olarak Selma'yı görür. Bu anlamda Zeynep basittir, Husrev'in büyük ıstırabını gönül macerasına indirger ve her şeyi sadece kendi bedenî zevklerine göre yorumlar. Husrev ise bu durumda Zeynep'e şöyle söyler: "Zeynep, meğer sen

¹⁶ Kate Millett, *Cinsel Politika*, Çev. Seçkin Selvi, İstanbul: Payel Yayınevi, 1973: 70.

¹⁷ Kısakürek, *a.g.e.*, 36.

¹⁸ *a.g.e.*, 37.

¹⁹ Millett, *a.g.e.*, 62.

²⁰ Kısakürek, *a.g.e.*, 51-53.

²¹ *a.g.e.*, 50.

²² *a.g.e.*, 53.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ne yılanmışsın! Senin gibi ancak kafası taşla ezilecek, pencereden maşayla atılacak bir yılan ben de oturmuş birtakım ruh oyunlarından, his dolambaçlarından bahsediyorum.”²³ Masum Selma’yı kendi çirkin emellerine alet eden Zeynep yılan ilan edilerek yine tüm şeytanlığıyla sahnededir. Ancak bu kez şeytanın erkeği kadar iyi düşünemediğini de görürüz. Selma da Husrev’e adanmış bir hayranlık duymaktan öte bir marifet sergilemez. Düşünen, sorgulayan ve üreten erkek karakter Husrev’dir. Husrev bir oyun yazarıdır. Bu bağlamda yazma eylemi ve erkekler arasında kurulan ilişki hatıra gelir. Gubar ve Gilbert Batı edebiyat geleneğinde pen (kalem)-penis (erkeklik organı) ilişkisine dikkat çekerek yazmanın da erkeklerin tekelinde olduğunu gösterirler (Kolaylıkla bu tespitin uzun yıllar boyu Türkçe edebiyat için de geçerli olduğu görülür). Kadın ise erkeğin sadece bir yaratisıdır, ikincildir, kendi başına bir özerkliği yoktur.²⁴

Gölgeler

Bergsoncu zaman anlayışıyla, yarattığı tekinsiz atmosferle²⁵dikkat çeken *Gölgeler*, çözümlenmesi son derece zor modernist bir oyundur. Oyun, ailesiyle iletişimi zayıf, sık sık Nar Çiçeği Giysili Tablo’daki hayalî kadınla konuşan, huzursuz bir adamın ölmeden önceki son saatlerini anlatır. Oyun metninin başında kişiler tanıtılırken şöyle bir not düşülmüştür: “Gölgeler, bir kişinin, Baba’nın dramıdır denebilir; ama bir altyapı dramıdır.”²⁶ Yine bir dram erkek karakter üzerinden anlatılacaktır. Bu, elbette ki kabul edilebilir bir durumdur, yazarlar ister erkek ister kadın karakterleri merkeze alıp dünyaya onların gözünden bakabilirler. Sorun kadınların hep aynı biçimde temsil edilmesindedir. Bu oyunda da bunalan, düşünen, sorgulayan baba; onu anlamayan, daha yüzeysel olan ise annedir. Babaya göre “zavallı” karısıyla evliliklerinden kısa bir süre aralarında ve dünya görüşlerinde bir uyum olmadığı ortaya çıkmıştır. Buna fena halde bozulup sevinçlerini kaybeden kadın, durumu “yalın kat” a indirmiş, çocuk doğurmuş, ev işleriyle uğraşmış, kendini hizmet etmeye vermiş ve erkeğin ifadesine göre hiçbir zaman onun istediği kadın olamamıştır. Sonuçta mutsuzluk her ikisinin mutsuzluğudur ama bu mutsuzluk kadını gündelik ev işlerine yönlendirirken erkeği düşünmeye, sorgulamaya, hayatı irdelemeye yönlendirmiştir.

“Anne: Yine bir yığın saçma sapan laf edecek değil misin? Eşyanın da ruhu vardır, bir koltukla da konuşulur, bir portre bir insandan daha anlayışlıdır demeyecek misin? Belki öyledir. Ama ben bıktım artık. Bıktım, gerçektir labirentlerde dolaşmaktan... Neyse, tutma beni mutfakta işlerim var.”²⁷ Alıntından da anlaşıldığı gibi bu oyunda diğer oyunlara göre kendini daha iyi ifade eden bir kadın olsa da bu kadın da erkeğe göre daha az düşünen biridir, düşünmek yerine mutfaktaki işleriyle uğraşır. Bu kadın çevresine bakmayan, “gözleri hep kendi içine” odaklanan kocasından yılmıştır. Annenin mutsuzluğu karşısında babanın “Bir bakıma kader irademizden daha güçlü değildir. İnsan kendini mutlu etmenin yollarını pek güzel arar. Ve bulur...”²⁸ şeklindeki derinlikli ifadeleri karşısında annenin tepkisi “Ne demek istiyorsun yani?”²⁹ olur. Babanın “Hiç, en ufak bir şey... Diyelim... Diyelim bir kapı... Yani... Kapı kapıdır. Her açılan kapının ardından umduğumuz çıkmayabilir... Önemli olan kapının açılmasıdır. Yaşamak ne? Sayısız kapıları açıp kapamak değil mi? ...”³⁰ cevabına, yani yaşamın sonsuz olasılıklı bir varoluş biçimi olduğuna dair bu sözler üzerine kadın derinlikli, içinde felsefi bir bakış açısı barındıran bir yanıt vermez; diğer oyunlardan aşına olduğumuz bir tavır sergiler: “Anlamıyorum. Başım da ağrıyor.”³¹ Aynı tonda konuşmaya devam eden babaya anne kendisini bunlarla yormaması, çocuklarıyla ilgilenmesi gerektiğini söyler. “En iyisi düşünmemek.”³² diyerek kadın, düşünme işini yine erkeğe bırakmıştır.

Anne-babanın durumunun benzeri çiftin kız-erkek çocuğunda da görülür. Erkek çocuk babasıyla hafıza-medeniyet ilişkisi gibi düşünsel tartışmalar yapan, çok sayıda kitabı olan, okumaya meraklı,

²³a.g.e., 54-55.

²⁴Gilbert-Gubar, a.g.e., 247.

²⁵Seda Öndül, “ ‘Gölgeler’ İçinde Gölgeler”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 30:2010/2: 13-26; Süleymâ Murat Dinçer, “Dıranas ya da *Gölgeler* ve Duree: Türk Tiyatro Yazınında Özgün Bir ‘Modernleşme’ Alternatifi Üzerine Bir Deneme”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 30:2010/2: 165-181.

²⁶Ahmet Muhip Dıranas, *Oyunlar: Gölgeler, Çıkmaz, Finten*, İstanbul: Adam Yayınları, 1995: 11.

²⁷a.g.e., 38.

²⁸a.g.e., 39.

²⁹a.g.e., 39.

³⁰a.g.e., 39.

³¹a.g.e., 39.

³²a.g.e., 58.

entelektüel bir gençken, kız çocuk maddi şeylere önem veren, babasıyla derinlikli sohbetler yapmayıp “Sana anlatacaklarım var, baba; ama sonra... Neler, neler... Tutacağımız apartmanı gezdik bugün. Görme ne, güzel! Adalar, tüm Marmara ayaklar alıntında.”³³ tarzında gündelik paylaşımlarda bulunan biridir. Aşkta anlamadığını belirtip aşkın “kentsoylu oyunu” olduğunu öne süre erkek çocuk, evlenmek üzere olan kız kardeşinin nişanlısına yönelik tavırlarını beğenmez, kız ise nişanlısıyla olan ilişkisinden son derece memnundur. Kız, “Erkeklerini böyle sevmelidir iyi kadınlar.”³⁴ der. “İyi kadın olma” ataerkil toplumda erkeğe itaat etmekle ölçülür ve bu ölçü en başta kadının kendisi tarafından içselleştirilmiştir. Burada belirtmek gerekir ki Dıranas, diğer yazarlardan farklı olarak aslında seyirciye/okura bu kadın tipinin eleştirisini sunar ama yine de babanın “Bir kız mı? Önünde sonunda evlenir, sevmiş, sevmemiş. Oğlan mı? Kendisini arayıp duruyor; bulur.”³⁵ şeklindeki ifadeleri toplumun kız ve erkek çocuğuna dair yerleşmiş bilinçaltı bakışını dile getirir. Erkek çocuk kendisini arayacak, varoluşunu sorgulayarak hayatın düşünsel terazisinde yer alacaktır. Kız çocuk ise itaat edeceği, her türlü fedakârlıkta bulunacağı iyi bir eş olma yolunda ilerleyerek duygusal terazideki yerini benimseyecektir. Bu anlamda, oyunda mutsuz da olsa sembolize edilen aile ataerkil düzene katkı sağlayacak bir ailedir: Kadın kendini ev işlerine vermiş, çocuklar cinsel rollerini benimsemişlerdir.

Önemli Adam

Mekânın, kişilerin, olayların ve diyaloglarının kurgulanışıyla absürd tiyatrodan esintiler taşıyan *Önemli Adam*, “yüz yıllık” evli bir çiftin salonunda geçer. Erkek karakter hayatı boyunca silik kalmış biridir; bunu aşmak, önemli biri olduğunu göstermek çabası içindedir ve bunun için telefon bekler, telefonun ona bir fırsat vermesini umar, oysaki telefon 50 yıldır hiç çalmamıştır. Erkeğin kendini göstermek için pasifçe de olsa bu bekleyişine karşın Kadın karakter gündelik dertlerle meşguldür. Daha oyunun açılışında görürüz: Erkek, “Tarihe göz atın! Piramitler...” der, kadın “Bırak şimdi Piramitleri! Kahvaltı hazır, kahvaltıya yürü!”³⁶ Erkek sfenks der, Eyfel, Pisa, David, Mona Lisa der; kadın çörek, börek, çay, çay suyu. Oyun bu tarz diyaloglarla doludur:

“Erkek: Su, hava, toprak, ateş! Kandiller, kandil çanakları! Mumlar, mum yüzlü kadınlar!

Kadın: Şamdanları da ovacağım. Konuklarımız gelecek.

Erkek: Solgun yüzlü Ophelia!

Kadın: Tabanlarım yanıyor, öğle olsa d ah bir yatıp uyusam!

Erkek: Lear’in soytarısı, cadıları Macbeth’in!

Kadın: Alışverişe çıkacağım. Erik alacağım, armut, şeftali, kayısı, üzüm.”³⁷

Diyaloglardan da anlaşıldığı üzere erkek karakter, kendini gerçekleştirememiş bir entelektüeldir. Uyuşmadığı gündelik hayattan kaçmış, kendi düş dünyasında yaşar hale gelmiştir. Düşünde “kimyada simyada, astronomide astrolojide, aritmetikte matematikte, fizikte metafizikte, etikte estetikte, retorikte teorikte, ontolojide paleontolojide, hidrolojide, histolojide, historyada, prehistoryada, antinomide anatomide, kaotikte kozmikte, fonoda fonografta, sinemada sinematografta, bütün bilimlerde, bütün sanatlarda, felsefede”³⁸ kendini kanıtlayabileceği, “önemli” olduğunu gösterecek konuşma yapabileceğini, “gökyüzünü ve yeryüzünü, varlığı ve yokluğu, önceyi ve sonrası, zamanın iki ucunu”³⁹ yorumlayabileceğini iddia eder. Her ne kadar gerçek yaşamında bunu başaramasa da Erkek, ilgileri, merakları bakımından düşündür, aydındır, düşünde de olsa üretmeye çalışandır.

Kadın ise yine diğer oyunlardaki kadın karakterlerine benzer; yüzeyseldir, gündelik meseleleri kendine dert edinir. Erkek gibi kendini var etme, kendini gerçekleştirme sorunu yoktur. Onun kaygıları çok

³³a.g.e., 21.

³⁴a.g.e., 11.

³⁵a.g.e., 42.

³⁶Sabahattin Kudret Aksal, *Oyunlar-Sabahattin Kudret Aksal*, İstanbul: Yapı Kredi, 1998: 676-677.

³⁷a.g.e., 680.

³⁸a.g.e., 709.

³⁹a.g.e., 710.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

daha toplum odaklıdır, “kim ne der”in derdindedir, görünüşe önem verir: “Çöp torbalarını hazırlayacağım daha... Çöpleri, çok renkli naylon torbalarda, saydam... göz alıcı... Soyluluğu çöplerinden anlaşılır bir evin, çöp torbalarından... Konu komşuya neyimizle görünüyoruz? Çöp torbalarımızla! Çöp torbalarımıza konuşuluyoruz, çöp torbalarımızla düşünülüyoruz, çöp torbalarımızla biliniyoruz.”⁴⁰

Diğer oyunlarla bir başka benzerlik de erkeğin kültürel açıdan donanımlı sözlerine kadının yine “bilmiyorum” şeklinde cevap vermesidir:

“Kadın: Olacak şey değil bu! Seni, bunca yıl çağırılmayı bekleyen seni, çağırırsınlar da gideme! Neden? Lağım çukuru yüzünden. Saçma bu, saçma! ... Ne düşünüyorsun?

Erkek: Caesar’ı.

Kadın: Caesar’ı?

Erkek: Evet, Caesar’ı! Caesar savaşlarında, başarıya ulaşmadan önce saçmayla karşılaşmadı mı hiç?

Kadın: Bilemiyorum.

Erkek: Goethe Faust’u yazarken... Cervantes Don Quijate’yi...

Kadın: Bilemiyorum.

Erkek: Descartes usun yöntemini bulmaya çalışırken?

Kadın: Bilemiyorum, bilemiyorum. Aklım karışık. Bilsem de bilemiyorum.”⁴¹

Bu noktada, doğa ile kadın arasında kurulagelen eşleştirme bir kez daha hatırimıza gelir. *Bir Kavuk Devrildi, Bir Adam Yaratmak*’ta gördüğümüz üzere doğayla eşleştirilen kadın tehlikelidir, kontrol altına alınmazsa ataerkil aile yapısı için yıkıcı olacaktır. Bir kez evcilleştirdikten sonra ise, kadın artık aşılması gerektir. Ev içine hapsedilmiş, kontrol altına alınmıştır. Evini gönül rahatlığıyla bu “evcil” kadına bırakan erkek, artık düşünme ve kendini aşma konularına kendini kolaylıkla verebilir. *Önemli Adam*’da Kadın kendini evine tam anlamıyla adamıştır, kendisine dair bir hayali yoktur, kocasına bağımlı bir hayat sürer. Bu yüzden düşlerini gerçekleştirme fırsatı bulan kocasının evden ayrılmaması için bir dizi saçma engel yaratır. Böylece bir kez daha, ataerkil toplumun dayattığı roller, erkeklerin kurduğu bu düzen yine en çok kadın tarafından korumuş olur.

Oyunlarla Yaşayanlar

Oyunlarla Yaşayanlar, emekli tarih öğretmeni Coşkun Ermiş’in oyunlarla hayata tutunma çabasını anlatır. Coşkun Ermiş’in büyük şehrin küçük bir mahallesindeki evinde her şey biraz üst üstedir ve evin duvarları resimlerle doludur. Duvarlarda büyükannelelerin, büyükbabaların kahverengi fotoğraflarının yanı sıra büyük adamaların resimleri de vardır: “Napolyon, İskender, Hidenburg (ya da onun gibi bir Alman), Nelson (ya da sarışın bir Batılı kumandan), Fatih Sultan Mehmet, Kanuni, bir Arap ileri geleni, bir Hint şairi, bir Çin filozofu... bir iki minyatür, birkaç tablo: Osman Hamdi Bey, Namık İsmail, Rembrand, Von Gogh, Dürer...”⁴² Coşkun Ermiş’in çalışma masası da kâğıt ve eski kitaplarla doludur; yalnız bunlar “karmakarışık” bir biçimdedir. Hemen oyunun başında yer alan bu dekor tarifiyle anlarız ki Coşkun Ermiş tarihe, sanat, kitaplara meraklıdır ve yine oyun ilerledikçe görürüz ki tıpkı evi gibi dağınık bir bilinci ve algılayışı vardır, kafası karışık bir adamdır o, *Önemli Adam*’ın erkek karakteri gibi kendini gerçekleştirememiş bir entelektüeldir. Kendi varoluşunu anlamlandırabilmek, hayatı daha katlanır kılmak için kendini oyunlara vermiştir.

Diğer yandan karısı Cemile ise Coşkun gibi oyun oynama lüksüne sahip değildir; dikiş dikerek para kazanmak, kocasına oğulları Ümit’in derslerine yardımcı olması için uyanılarda bulunmak, faturaların yatırılması gerektiğini hatırlatmak zorundadır. Coşkun kendini uyuşmadığı gündelik hayattan sıyrıp oyunları avuturken Cemile, gündelik hayatın tüm yükünü üzerinde taşımakla yükümlüdür ve hatta günlük

⁴⁰a.g.e., 678.

⁴¹a.g.e., 730.

⁴²Oğuz Atay, *Oyunlarla Yaşayanlar*, İstanbul: İletişim, 1995: 9.

hayatın gerekliliklerini hatırlatarak Coşkun'u entelektüel uğraşlarından alıkoyan olumsuz bir karakterdir: "Cemile: Oyun oyun. Biraz da gerçek oyunlarla ilgilensen iyi olur. Mesela benim para kazanmak, evi geçindirmek için sahneye koyduğum şu dikiş dikme oyunlarımla, Ümit'in her sınıfı iki yılda geçme oyununu düzeltsen biraz. Ya da parayı içkiye yatırma oyununu adam etsen. Erken emekli olma oyununun bize neye mal olduğunu bir düşünsen... Ne dersin?"⁴³ Yine erkeğin entelektüel olup varoluşsal kaygılar yaşadığı oyunlarda olduğu gibi kadın "gündelik" dertleri olandır. Cemile kocasını anlamayan, onu "çıldırılmışlık"la suçlayan, onun uğraşlarını "soygarlık" olarak değerlendiren, kocasının aklını başına toplayarak doğru dürüst bir iş bulup çalışmasını isteyen bir kadındır. Coşkun ona fikirlerinden bahsederken Cemile "Sizinle konuşulmaz."⁴⁴ der, ya da tiyatroyla ilgili hayallerini anlatırken onu dinlemez, alışverişten dönmüştür ve elindeki paketleri göstererek "Çok yorulmuş. Şunları alır mısın Coşkun?"⁴⁵ der. "... Ben amcamla konuştum: Sana şirketlerinde hemen bir iş bulacak."⁴⁶ Cemile Coşkun'u başta geçim derdi olmak üzere, onlarca sorunun bulunduğu gerçek/gündelik hayata çekme çabası içindedir, bu yüzden de Coşkun'un bir aydın olarak kendini gerçekleştirme önündeki en büyük engeldir. Cemile onu anlamaz, onunla asla empati kurmaz.

Bu noktada Cemile'nin durumuna daha yakından bakabilmek adına Juliet Mitchell'in görüşlerinden yararlanmak ufuk açıcı olacaktır. Mitchell ailenin kapitalizmin koruması gerektiği ama yok ettiği şeylerin yani özel mülkiyetin ve bireyciliğin kalesi olduğunu iddia eder. Ev kadını-anne de bunların bekçisi ve temsilcisi olarak konumlandırılır. Böyle bir durum da kadını gerici ve tutucu bir güç haline getirir. Bu ise kadının ezilmesinden başka bir şey değildir. Bu ezilmişlik kadında küçük insan olma eğilimini, adi kıskançlıkları, usdışı bir duygusallığı ve rastgele bir öfkeyi doğurur. Kadını rekabetçi bir bencilliğe, edilgenliğe ve bir tür görüş sınırlılığı ile tutuculuğa yöneltir.⁴⁷ İşte Cemile'ye olan tam da budur. Yaşadığı kapitalist düzenin beklentilerini yerine getirmek ve savunuculuğunu, bekçiliğini yapmak Cemile'ye düşmüştür, Coşkun ise bunları reddederek kendi dünyasını kurmuştur. Cemile bu bekçiliği yaparken ister istemez Coşkun gibi "derinlikli" işlerle uğraşamaz, daha öfkeli, daha tutucu, daha dar fikirli, ailesinin geçimini sağlayabilmek, yaşadıkları kapitalist düzende ayakta kalabilmek için rekabetçi olmak durumundadır. Dikiş dikerek para kazanması, Coşkun'a iş bulma girişimleri onu bir an için gözümüzde güçlü bir kadın haline getirir de bunları kendi seçimi olduğu için değil, toplumsal düzen dayattığı için yapar. Toplumun temel birimi olan ailenin devamını sağlamak, aile üyelerinin beraberliğini korumak görevini kocasından çok daha fazla önemser ve bu da onu erkeğin uğraştığı düşünsel işlerden uzak, gündelik işlerle boğuşan öfkeli ve anlayışsız bir kadın haline getirir. Bu bağlamda ataeril düzende Cemile de kendine dayatılan rolü içselleştirmiştir.

Oyunun diğer bir kadın karakteri olan Coşkun'un sevgilisi Emel'i de olumsuz kadın tipi olarak yorumlamak mümkün. Emel para için reklam filmlerinde oynayan bir oyuncudur ve Coşkun'a olan ilgisi onu oynamak istediği sanatsal oyunlar için işe yarar görmesinden kaynaklanır. "Emel tıpkı Cemile gibi kendi düzenini koruma yanlısıdır."⁴⁸ Yine bir kadın kendi zekâsı ve birikimini kullanarak değil ancak bir erkek aracılığıyla yükselmeyi planlanmaktadır. *Bir Adam Yaratmak* ve *Önemli Adam*'da görüldüğü gibi *Oyunlarla Yaşayanlar*'da da kadınların kendilerine özgü bir entelektüel karaktere veya düşünme tarzına sahip olmadıkları görülür.

Bu konuda kadınların ikincil sayılması yeni bir durum değildir. Genevieve Lyod *Erkek Akıl-Batı Felsesinde "Erkek ve Kadın"*⁴⁹ adlı kitabında Batı felsefesinde uzun bir süre kadının kendine özgü bir entelektüel karaktere veya düşünme tarzına sahip olmadığı düşüncesini örnekleriyle birlikte gözler önüne serer. Örneğin Kant, "insanı yorgun düşüren öğrenme çabası" veya "acı verici düşünce uğraşı"nın kadın cinsine uygun erdemleri mahvedeceğini düşünür.⁵⁰ Entelektüel düşünüş biçiminin erkeğin alanı olarak görülmesi sadece Batı dünyasına özgü bir durum değildir, bilindiği üzere Doğu toplumlarında da durum pek farklı değildir. Sonuçta Husrev de, önemli adam olmak isteyen Erkek karakter de, Coşkun da oyunlarda

⁴³a.g.e., 14.

⁴⁴a.g.e., 14.

⁴⁵a.g.e., 43.

⁴⁶a.g.e., 79.

⁴⁷Juliet Mitchell, *Kadınlık Durumu*, Çev. Gülseli İnal vd., İstanbul : Kadın Çevresi yayınları, 1985:221-223.

⁴⁸ Adnan Çevik, "Sahnedeki Kültürel Travma: Oyunlarla Yaşayanlar", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 20:2005: 65.

⁴⁹Genevieve Lyod, *Erkek Akıl-Batı Felsesinde "Erkek ve Kadın"*, Çev. Mutallip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.

⁵⁰a.g.e., 102.

görüldüğü üzere sürekli düşündükleri, varoluşu anlamaya ve anlamlandırmaya çalıştıkları için acı çekerler. Kadınların acıları ise o kadar etkili değildir, onlar ya erkeklerinden olma kaygısı güderler ya da aksayan ev işleri, ihmal edilen çocuklar için üzürlüler. Demek ki bu erkek ve kadınları yaratan yazarların bilinçaltı kadın ve erkek cinsine dair yüzyıllar boyunca sürmüş bu kodlamayı bilerek ya da bilmeyerek kabul etmiştir.

Sonuç

Bir kez daha vurgulamak gerekirse genel olarak “feminist eleştiri toplumsal ideolojilere ve uygulamalara yönelirken, feminist edebiyat eleştirisi dikkatini bu ideolojilerin ve uygulamaların edebî metinlerde nasıl şekillendirdiklerine yöneltir.”⁵¹ Tanımdan anlaşıldığı üzere bu tarz bir eleştiri cinsiyet odaklıdır. Bu çalışmada da beş erkek yazarın yarattığı kadın karakterlere odaklanıldı. Çalışmaya konu olan beş erkek yazar birbirinden farklı toplumsal koşullar içine doğmuş, farklı edebiyat anlayışları gütmüş, farklı kaynaklardan beslenmiştir. Musahipzade Celal, Osmanlı’nın son dönemlerine ve Cumhuriyet’in ilk yıllarına tanıklık etmiş, geleneksel bir eğitimden geçmiş ve geleneksel tiyatroya ilgi duymuş bir yazardır. Şair kimliğiyle daha ön planda olan Necip Fazıl Kısakürek ise Avrupa’da felsefe tahsilini yarım bırakmış, AldülhakimArvasi ile tanıştıktan sonra mistik bir dünya görüşünü benimsemiş ve bunu da yazdığı oyunlara yansıtmıştır. Sadece iki oyun yazmış olan Ahmet Muhip Dıranas şiirdeki kendine özgü duruşunu tiyatroya da taşımış, oyunlarında dramatik yapılar kurgulamıştır. Sabahattin Kudret Aksal, felsefe eğitimi görmüş, eğitiminin de etkisiyle oyunlarında soyutlamalar ve genellemelere gitmiş, Ionesco ve absürd tiyatrodan etkilenmiştir. Kısa ömründe sadece bir oyun yazmış olan Oğuz Atay ise Batılı yazarları, akımları, düşünürleri yakından takip etmiş, yeni teknikler denediği eserlerinde Türk aydınının çıkmazını, onun “tutunamama” sorununu işlemiştir. Tüm farklarına rağmen bu beş yazar, oyunlarında kadınları hep aynı tipe mahkûm etmiştir. *Bir Kavuk Devrildi* ve *Bir Adam Yaratmak* kadını ya melek ya şeytana indirgemiş, *Bir Adam Yaratmak*, *Gölgeler*, *Önemli Adam* ve *Oyunlarla Yaşayanlar* aydınca düşünmeyi, entelektüel dertler edinmeyi sadece erkeğe özgü görmüştür. Erkek kaleminden kadının bu şekilde resmedilmesi sadece Türkçe edebiyatta görülmez elbet, Âdem’in cennetten kovulma sebebi olarak kadın Batı’da da daha en baştan günahkârdır. Ayrıca kadını daha farklı, daha boyutlu, daha olumlu resmeden erkek yazarlara da rastlanır ama burada dikkat çekici olan birbirinden bu kadar farklı yazarın hep aynı kadın tipinde ısrarındır ve bu ısrar bizi fallus merkezli bakış açısının uzun yıllar Türkçe tiyatrodan egemen olduğu yargısına vardırılmaz yeter. Bunun ardında en başta, erkek yazarların ve hatta kadınların sorgulamadan kabul ettikleri ataerkil düzen ve bu düzenin korumada üstüne titredikleri aile biriminin biçimleniş gelir. İncelenen oyunlardaki kadınların durumunun cinsiyetçi bir toplum içinde konumlandırılmış aile yapısından kaynaklandığı ortadadır. Buna bir de dinin ve felsefenin kadına yaklaşımı eklendiğinde erkek bilinçaltının kadını bu şekilde kodlamasının çok kültürel ve ideolojik etmenlerin bir sonucu olduğu görülür.

KAYNAKÇA

- AKSA, Sabahattin Kudret. *Oyunlar-Sabahattin Kudret Aksal*, İstanbul: Yapı Kredi, 1998.
- AND, Metin. *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu (1923-1983)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ATAY, Oğuz. *Oyunlarla Yaşayanlar*, İstanbul: İletişim, 1995.
- BERKTAY, Fatmagül. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikim*, der. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- ÇEVİK, Adnan. “Sahnedeki Kültürel Travma: Oyunlarla Yaşayanlar”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 20: 2005.
- DİRANAS, Ahmet Muhip. *Oyunlar: Gölgeler, Çıkmaz, Finten*, İstanbul: Adam Yayınları, 1995.
- DİNÇER, Süleymâ Murat. “Dıranas ya da Gölgeler ve Duree: Türk Tiyatro Yazınında Özgün Bir ‘Modernleşme’ Alternatifi Üzerine Bir Deneme”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 30:2010/2.

⁵¹MaggieHumm, *Feminist Edebiyat Eleştirisi*, Yay. Haz. Gönül Bakay, İstanbul: Say, 1994: 11.

- FELSKI, Rita. *Beyond Feminist Aesthetics: Feminist Literature and Social Change*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1989.
- GILBERT, Sandra M. -Suzan Gubar, *The Mad Woman in the Attic*, New Haven: Yale University Press, 1979.
- HUMM, Maggie. *Feminist Edebiyat Eleştirisi*, Yay. Haz. Gönül Bakay, İstanbul: Say, 1994.
- IRZİK, Sibel -Jale Parla (der.). *Kadınlar Dile Düşünce: Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul: İletişim, 2005.
- KANDIYOTI, Deniz. "Cariyeler, Fattan Kadınlar ve Yoldaşlar: Türk Romanında Kadın İmgeleri", *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler Ve Toplumsal Dönüşüm*, Çev. Aksu Bora vd., İstanbul: Metis Yayınları, 1997.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl. *Bir Adam Yaratmak*, İstanbul: Semih Lütfi Erciyas Suhulet Kitabevi, 1938.
- LYLOD, Genevieve. *Erkek Akıl-Batı Felsesinde "Erkek ve Kadın"*, Çev. Muttalıp Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- MILLETT, Kate. *Cinsel Politika*, Çev. Seçkin Selvi, İstanbul: Payel Yayınevi, 1973.
- MITCHELL, Juliet. *Kadınlık Durumu*, Çev. Gülseli İnal vd., İstanbul : Kadın Çevresi yayınları, 1985.
- MORAN, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul: İletişim, 1990.
- MUSAHİPZADE CELAL, *Bir Kavuk Devrildi*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1936.
- NUTKU, Özdemir. *Dram Sanatı*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1997.
- ÖNDÜL, Seda. " 'Gölgeler' İçinde Gölgeler", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 30:2010/2.
- ŞENER, Sevdâ. *Gelişim Sürecinde Türk Tiyatrosu*, İstanbul: Alkım, 2003.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA YARATICI DÜŞÜNME*

*Belgin BAL***

ÖZET

Okulda işlenen derslerin hemen hemen önemli bir kısmında öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini arttıracak etkinliklere yer verildiği görülmektedir. Beyin fırtınası, yaratıcı düşünme, metin tamamlama gibi etkinlikler ile öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirici etkinlikler ders kitaplarımızda yer almaktadır. Geleceğin toplumu olma yönünde yaratıcı düşünme becerisini elde etmek önemli bir vasıf haline gelecek gibi görünmektedir. Toplumumuz hızla ilerlemekte ve çağın gereklerine uygun olarak programını değiştirme eğilimindedir. Çalışmamızda 2005 yılında yeni oluşturulan Türkçe dersi (1-5 ve 6-8. sınıflar) öğretim programında yer alan yaratıcı düşünme eğitimiye yönelik ne tür açıklama ve kazanımlar olduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada tarama modeli kullanılmış ve içerik analizi yapılmıştır. Araştırmada veri toplamak amacıyla öncelikle, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı web sitesinden (www.ttkb.meb.gov.tr), 1-5. Sınıf ve 6-8. Sınıf Türkçe Öğretim programlarına ulaşılmıştır. Her iki programda yer alan , öğretim programının dayandığı felsefe; genel amaçlar, temel beceriler, yöntem ve teknikler ile kazanımlar kısmı taranmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular dikkate alındığında, hem ilkökul hem de ortaokul öğrencilerine yönelik yeterli sayı ve nitelikte kazanımın olduğu söylenebilir. Programda yaratıcı düşünme; temel beceriler içinde yer almakta ve program bu becerinin öğretilmesini metinler aracılığıyla vermeye çalışmıştır. Öğrencilere sunulan zengin içerik ile yaratıcı düşüncelerini geliştirmeye katkı sağlamaya çalışılmaktadır. Kazanımlar ile öğrenciler hece, kelime, cümle ve metin oluşturma sürecine bizzat katıldıklarından çeşitli yöntemler ile öğrencilerin yaratıcılığını geliştirici etkinliklere yer verilmiştir. Bu yönüyle bu kazanımlar, yaratıcı düşünme eğitimiye katkı sağlayabilir. Yaratıcı düşünme kazanımlarının, ilkökul 2. sınıftan itibaren yoğunlaştığı ifade edilebilir. İlkokul 3. sınıftan sonra öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesine daha çok önem verilmeye başlandığı görülmektedir. İlkokul 4. ve 5. sınıflardan sonra da yaratıcı düşünme becerisi elde etmeleri ve bunu günlük hayatta kullanmalarına yönelik çalışmalar yaptırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcı Düşünme, Yaratıcılık, Türkçe Öğretim Programları

* "III. Ulusal Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi", Mayıs 7-8, 2014, Gaziantep'te bildiri olarak sunulmuştur.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. OMU Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü, El-mek: belginbal33@gmail.com

CREATIVE THINKING IN TEACHING TURKISH COURSE CURRICULUM

ABSTRACT

Almost majority of the lessons taught in the school includes activities that foster students' creative thinking. In order to be a society of the future, gaining creative thinking skill will be an important attribute. Our society is developing fast and has a tendency to change its educational curriculum in accordance with necessities of the time. Newly constructed Turkish course (1th-5th and 6th-8th grades) aims to study what kind of explanations and gains there are about teaching creative thinking in Teaching Curriculum. Screening model has been used and content analysis has been done in the research. To obtain data, first of all, curriculums have been reached at the website of Ministry of National Education *Head Council of Education and Morality*: (www.ttkb.meb.gov.tr). In the curriculums, philosophy on which teaching curriculum depends, general goals, main skills, approaches and techniques have been screened. When the findings, obtained as a result of the research, are taken into consideration, it can be said that there has been adequate gain for both primary and secondary school students in aspects of quantity and quality. Creative thinking in the curriculum is within main skills and curriculum has tried to make learners gain this skill through texts. With rich content, students are tried to develop creative thinking. As students themselves take part in the process of generating syllable, word, sentence, text with goals, activities to develop students creativity are included. Goals with this aspect can contribute to teaching creative thinking. Creative thinking goals can be said to become intense beginning from 2th grade in primary school. It is seen that after 3th grade more importance is given to foster students creative thinking skills. After 4th and 5 th grade in primary school, students have been tried to do exercises about gaining creative thinking skills and using that in their daily lives.

Key Words: Creative thinking, creativity, teaching turkish curriculum.

GİRİŞ

Eğitim, bireyin doğuştan getirdiği birtakım biyolojik özelliklerin belli bir program ve sistem dâhilinde şekillenmesi sürecidir. “İnsanın kalıtsal güçlerinin geliştirilip istenen özelliklerle yoğunlaşmış bir kişiliğe kavuşması için kullanılacak önemli bir araç” olarak eğitim kullanılmaktadır (Varış, 1991: 12). Günümüzde davranışa dayalı olarak ortaya çıkan öğrenme kavramı, eğitimin bir parçası ve can damarı mahiyetindedir. Yaşadığımız çağ olan bilgi çağını, her devlet veya her toplum en iyi şekilde değerlendirmek durumundadır; çünkü eğitim ve bilimde iyi olan bir toplum, bilgi çağında her türlü şartlara sahip olma konusunda her zaman daha avantajlı olacaktır (Bulut, 2014: 295) Eğitim sistemimiz günümüz şartlarına göre 2005-2006 öğretim yılında yeniden gözden geçirilip değerlendirilmiştir. Yeni şartlar göz önüne alınarak programın hedeflerine yenilikler eklenmiştir. “Bilgi üreten çağdaş toplum olabilmenin en temel gereksinimi, eğitilmiş bireyler” (Balta & Demirel, 2012: 470) yani “eleştirici ve yaratıcı, yeni buluşlar ve keşifler yapan ve toplumsal değişmeyi başlatmayı isteyen” bireylerdir. Bireylerdeki bu değişikliği hazırlamak, eğitimin yaratıcı işlevlerinden biridir (Tezcan, 1997: 188). “Çağdaş bir eğitimciden beklenen, sorunlara çözüm getiren yaratıcı düşünce sistematığının bireyde geliştirilmesini sağlamaktır. Bu nedenle bir eğitimciden öğrencilerini kişilikli bir birey olarak kabul etmesi, onları özgür davranmaya özendirilmesi, kendisinin de onlara model olma niteliği taşıması, sürekli kendini yenileyebilmesi, kitleleri heyecana getiren ve sevecen özelliğinin olması, bildiklerini kendisinden emin ve kolay anlaşılabilen bir şekle dönüştürmesi gerekmektedir” (Emir, Erdoğan, & Kuyumcu, 2007:78). Eğitilmiş bireylerden beklenen, onların öğrendiklerini, kabul ettiklerini, karşılaştığı bilgi ve ifadeleri sorgulayabilmeleri, mantıksal çıkarımlar yapabilmeleri ve bunları günlük hayatla ilişkilendirebilmeleridir. Eğitimde, eleştirel ve yaratıcı düşünmenin varlığı, bireyin bunları kazanması onun günlük hayatta olduğu gibi akademik başarılarını geliştirmede de etkilidir (Güven ve Kürüm 2006, 86; Koray vd. 2004: 2).

Günümüz eğitim sisteminden beklenen bireylerin yeni düşüncelere açık, farklı fikirler ortaya koyabilen, var olan bilgiyi değil de düşünülmeyen bilgiyi ortaya çıkartabilen bireyler yetiştirmek istemektedir. Bunu gerçekleştirebilmek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

için de “eğitim sisteminde yaratıcılığı etkin kılmak gereklidir. Özgür ve eleştirel düşünme yaratıcılığın, dolayısıyla çağdaş eğitim anlayışının gereklerinden biridir” (Yenilmez, 2007: 97). Birey bilgilenmek için okurken düşünür, düşündüklerini içselleştirir, kendi yaşantı süzgeçlerinden geçirir ve bilgiye ulaşır (Özmutlu, Gürler, Kayma & Demir, 2014: 1123) ulaştığı bu bilgi ile yeni farklı fikirler ortaya atabilirler.

Yaratıcı düşünme yaklaşımına dayalı eğitim tarzları oluşturulması hedeflenen derslerde öğrencilerin hedef davranışlarına ve hazır bulunuşluk düzeylerine uygun öğretme stratejisi, etkinlik, yöntem ve teknikler kullanılmalıdır. Bu amaçla buluş ve araştırma yoluyla öğretme stratejisi ile şiir, hikâye, anı yazma, resim yapma, bilimsel düşler kurma ve geliştirme, eğitsel oyunlar, yaratıcı drama, analoji, nitelik sıralama, beyin fırtınası ve problem çözme gibi yöntem ve tekniklere yer verilmelidir (Demirel, 2004: 32).

Türkçe Öğretim Programının Temel Yaklaşımları

“Öğretmen merkezli anlayışla öğrencinin davranışını değiştirme de yetersiz kaldığından ‘İlköğretim Türkçe Öğretim Programı’ öğrenci merkezli anlayışla öğrencinin zihinsel becerilerini geliştirmeye ve bilgiyi yapılandırmaya ağırlık veren yapılandırmacı yaklaşımı merkeze almış” (Karabay, 2013: 1730) ve çoklu zekâ kuramından yararlanmıştır. 2005- 2006 İlköğretim Türkçe Öğretim Programının temelini oluşturan yaklaşım ve modeller; yapılandırmacı yaklaşım, çoklu zekâ yaklaşımı, öğrenci merkezli öğrenme, bireysel farklılıklara duyarlı eğitim şeklinde sıralanmaktadır. Bu kuram ve yaklaşımlar arasında beceri yaklaşımı ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü “yaşamın gittikçe karmaşıklaşması ve eğitilmiş insan sayısının çoğalması, beceri boyutu gelişmiş insanlara olan ihtiyacı arttırmıştır” (Mutluer 2013: 356). Bununla birlikte öğrencinin öğrenme sürecine aktif olarak katılabilmesi için meraklı, katılımcı ve paylaşımcı olması yanında kendi kararlarını verebilmesi, bireylerle etkili iletişim kurulabilmesi, olaylara eleştirel gözle bakabilmesi, öğrendiklerini farklı ortamlarda kullanabilmesi gibi özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler aynı zamanda Türkçe Dersi Öğretim Programının üzerinde önemle durduğu temel becerilerle kazandırılmaktadır. Bu bağlamda Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan beceriler: 1. Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma, 2. Eleştirel düşünme, 3. *Yaratıcı düşünme*, 4. İletişim, 5. Problem çözme, 6. Araştırma, 7. Bilgi teknolojilerini kullanma, 8. Girişimcilik, 9. Karar verme, 10. Metinler arası okuma, 11. Kişisel ve sosyal değerlere önem verme becerilerinden oluşmaktadır (MEB, TTKB, 2005: 17, Yaşar, 2014: 867). Programda yer alan bu becerilerin öğrencilere kazandırılması için ders kitaplarından, öğrenci çalışma kitaplarından ve öğretmen kılavuz kitaplarından yararlanılmaktadır. “Öğrencileri, küreselleşen dünyanın getirdiği şartlara uyum sağlayacak, her türlü sorunlarına çözümler üretecek bireyler olarak yetiştirmek ders kitaplarının öncelikli amaçları arasındadır” (Ekinci Çelikpazu ve Aktaş 2011: 416). “İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı (2006) eski bilgilerin çeşitli etkinliklerle yapılandırılmasını ve yeni bilgilere ulaşılmasını hedeflemektedir. Bu noktada sınıf içi uygulamalarda zaman sıkıntısı yaşanmaktadır” (Yaylı & Solak, 2014: 1141).

Türkçe dersinde alanlar, öğrencilerin derslerde daha aktif olabilmeleri için yeniden belirlenmiş ve düzenlenmiştir (Ataman, 2009: 11). Türkçe Öğretim Programı; *dinleme, konuşma, okuma, yazma, görsel okuma ve görsel sunu* olmak üzere beş öğrenme alanı üzerinde yapılandırılmıştır.

Dinleme: Dinleme kurallarını uygulama, dinlediğini anlama; tür, yöntem ve tekniklere uygun dinlemeyi ifade eder.

Konuşma: Konuşma kurallarını uygulama, kendini sözlü olarak ifade etme; tür, yöntem ve tekniklere uygun konuşma anlamına gelir.

Okuma: Okuma kurallarını uygulama, okuduğunu anlama, anlam kurma, söz varlığını geliştirme; tür, yöntem ve tekniklere uygun okumayı ifade eder.

Yazma: Yazma kurallarını uygulama, kendini yazılı olarak ifade etmeyi; tür, yöntem ve tekniklere uygun yazmayı kapsayan bir alandır.

Görsel Okuma ve Görsel Sunu: Gördüğü bir resmi yorumlamayı ve belli bir konuyu görsellerden faydalanarak sunmayı ifade eder.

Türkçe Öğretim Programında, tematik yaklaşım benimsenmiş, içerik konu odaklı değil, tema odaklı olarak biçimlendirilmiştir. Zorunlu temalar, tüm ilköğretim okullarında genel amaçlar doğrultusunda bir standartlaşmaya sebep olmuş, seçmeli temalar ise çevre ve öğrenci şartlarına göre seçim yapılmasına olanak tanımıştır. Programda, dil bilgisi konuları ayrı bir öğrenme alanı olarak verilmemiş, konular sınıf seviyelerine göre diğer öğrenme alanlarına dağıtılmıştır. Dil bilgisi kavram ve tanımları verilmemiş, öğrencilere sezdirilmesi ilkesi benimsenmiştir.

Yaratıcı Düşünme

2004–2005 öğretim yılında pilot uygulamaları yapıp, 2005–2006 öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı tüm ilköğretim okullarında uygulanmaya başlanan ilköğretim programında, öğrencilere kazandırılması gereken sekiz ortak beceri belirlenmiştir (MEB, 2005: 3). “Eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim, araştırma-sorgulama, problem çözme, bilgi teknolojilerini kullanma, girişimcilik ve Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma becerileri” olarak

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

sıralanmıştır (Kıroğlu, 2006: 15). “Öğrenciler ilkokula başladığı dönemden itibaren Türkçe Dersi (1-5.Sınıflar) Öğretim Programında başta olmak üzere; Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanan, eleştirel ve *yaratıcı düşünebilen*, bilgiyi kullanabilen, üretebilen, girişimci, kişisel ve sosyal değerlere önem veren bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır” Kıroğlu (2006: 15) bu beceriler içinde en öncelikli geliştirilmek istenen becerinin yaratıcı düşünme becerisi olduğunu belirtmiştir. Yaratıcılık becerisinin cinsiyete, ekonomik ve sosyal duruma bağlı olmadığını bu yüzden her öğrencimizde yaratıcılık becerisinin olabileceği belirtilmiştir.

2005 Türkçe Öğretim Programında yaratıcı düşünme becerisi şöyle tanımlanmaktadır (MEB, TTKB, 2005: 23):

Yaratıcı düşünme becerisi; öğrencilerin bir temel fikri ve ürünü değiştirme, birleştirme, yeniden farklı ortamlarda kullanma ya da tamamen kendi düşüncelerinden yola çıkarak yeni ve farklı ürünler ve bilgiler üretme, olaylara farklı bakabilme, küçük çaplı da olsa bazı buluşlar yapabilmeyi kapsar. Ayrıntılı fikirler geliştirme ve zenginleştirme, sorunlara benzersiz ve kendine özel çözümler bulma, fikirler ve çözümler ortaya çıkarma; bir fikre, ürüne çok farklı açılardan bakma, bütünsel bakma gibi alt becerileri içermektedir. İncelenen 2005 Türkçe Öğretim Programında, önceki programda yer alan ve yaratıcı düşünmeyi destekleyen estetik değerlere önem verme ve yapıcı düşünme becerilerinin yer almadığı görülmüştür. Yine Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak belirtilen Türkçe öğretiminin amaçları arasında da “Öğrencilerin eleştirel ve *yaratıcı düşünme*, kendini ifade etme, iletişim kurma, işbirliği yapma, problem çözme ve girişimcilik becerilerini geliştirmek (MEB, TTKB, 2005: 24)” maddesinin yer aldığı görülmüştür.

Düşünme, içinde bulunulan durumu anlayabilmek amacıyla yapılan aktif amaca yönelik organize zihinsel sürece verilen addır (Cüceloğlu, 1999: 243). Düşünmenin de çeşitleri vardır. Problem ya da durumun türüne göre bunlardan uygun olanlar kullanılır (Özden 1998: 94), düşünme biçimlerini, bu süreç içinde gözlenebilen davranışları da belirleyerek yediye ayırmıştır. Bunlar: eleştirel düşünme, problem çözme, okuduğunu anlama, yazma, bilimsel düşünme, yaratıcı düşünme ve yaratıcı problem çözmedir. 1960’lı yıllardan bu yana gelişen yaratıcılık, yaratıcı düşünme, sorun çözme kavramları özdeş kavramlar olarak kullanılmaktadır. Dünyayı ve çevremizdeki olguları “sorun” olarak tanımlayan bir görüşe göre yaşamda başarılı olmak; yanlışlara, kusurlara, bilgi eksikliğine ilişkin sorular sormak, tahminlerde bulunmak, bunları sınamak ve çözüm yollarını ortaya koymaktan geçer (Sungur, 1992: 63).

Yaratıcı düşünmeye en yakın düşünme biçimlerinden biri iraksak düşünmedir. Iraksak düşünme bilineni, öğrenilmiş olanı eleştirir, gerekirse düzeltir, olabilecek konusunda düşünür, belirli olmayan alanlarda dolaşmak eğilimi gösterir (Çakmak, 2010: 27). Arık (1990: 22), yaratıcı düşünme ve yaratıcı düşünür kavramlarını şöyle açıklar: Yaratıcı düşünme, önceden kestirmelerin ya da sonuç çıkarmaların birey için yeni, özgün, hünerli, zekice ve nadir olması anlamına gelir. Yaratıcı düşünür, yeni alanları araştıran, yeni gözlemler yapan, yeni kestirmelerde bulunan ve yeni çıkarımlar yapan kişidir. Görüldüğü gibi yaratıcı düşünen birey; amacına odaklanıp düşünme biçimlerinden uygun olanlarını uyarlayabilecek esnekliğe, farklı bir düşünme tarzını üretebilecek özgünlüğe, üzerinde çalıştığı konuda bol düşünce, çözüm ve alternatif üretebilecek akıcılığa sahiptir demistir.

Yaratıcı düşünme tek bir yetenek olmayıp, çok sayıda yeteneği içerir. Bu alandaki yaygın araştırmalara göre, yaratıcılık, problemlere duyarlı olmayı, akıcılık (çok sayıda fikir ve çağrışım üretebilme), esneklik (aynı uyarana ilgili değişik fikirler üretme ve birbirinden değişik yaklaşımlar kullanma), orijinallik (yeni, alışılmamış ve az rastlanan fikirler üretme), elaborasyon (verilen yalın bir uyarana ayrıntılı ve özenli bir biçimde işleyip geliştirme) ve yeniden betimleme (alışlagelenden, kurulmuş olandan, istenilen yoldan farklı bir yol algılama veya betimleme) yeteneklerini de içerir (Öncü, 2003: 222 aktaran; Torrance & Goff, 1989: 136-137).

Öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini öğrenebilmesi ve öğretmenlerin de bu konuda eğitilmiş olmaları gerekir (Demirel, 2007: 226). Kneller, programdaki yaratıcılığı geliştirmede orijinalliği teşvik eden ve aynı zamanda her farklı olayın farklı düzeylerde orijinallik gerektirdiğini ortaya koyan daha bütünleştirici bir yaklaşımı önermektedir. Aynı zamanda öğrencinin bilgiyi yapılandırdığı sırada anında ödüllendirilmesini içermektedir. Bu şekilde öğrenci yeni olandan haz duymaya devam edecektir. Sınıf içerisinde ilginç sorular soran öğrencileri ödüllendirmen, yaratıcılığı kapsayan bazı davranış, alışkanlık ve beyin fırtınası gibi becerileri işe koşmalıdır. Öğretmenler öğrencileri zorlayıcı fikirlerle öğrencilerin kendilerine olan güvenlerini geliştirmeye çalışmalıdırlar. (Emir, Erdoğan, & Kuyumcu, 2007: 77).

Yaratıcı düşünme becerisi gelistikçe, bireylerin problem çözme ve karar verme yetilerinin gelişmesi kaçınılmazdır. Özellikle bireysel ve toplumsal sorunlara getirilebilecek yaratıcı çözümlerin zamanımızda ne kadar değerli olduğu açıktır. Herkesten farklı düşünen bir bireyin bir alanda verileri işleyerek ulaşacağı kullanışlı bir bilgi, onun entelektüel kimliğini iki yönde etkileyecektir: Birincisi teorik anlamdaki bilgisi ona ekonomik bir gelir sağlayacaktır. İkincisi bu bilgi ona sosyo-kültürel anlamda otorite ve güç kazandıracaktır (Çakmak, 2010: 46).

Yaratıcılık (Creativity)

Yaratıcılık kavramının Batı dillerindeki karşılığı “kreativitaet, creativity” dir. Latince “creare” kelimesinden gelir. Bu kelime, “doğurmak, yaratmak, meydana getirmek” anlamındadır (San, 1985: 9).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Yaratıcılık kavramı, 1950’li yıllardan bugüne değin çok yönlü bir kavram olarak ele alınmış ve çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Bazı yazarlara göre vurgulama, verilen ürün üzerindedir, bazıları düşünme süreçlerine ağırlık verirler, bazı yazarlar da belirli bir tür kişilik yapısı üzerinde yoğunlaşırlar (Öncü, 2003: 222). Bu kadar farklı görüş arasından da “yeni ve alışılmamış bir şeyin ortaya konma süreci” (222) olarak tanımlanır. San (1979: 179)’a göre “Yaratıcılık her bireyde var olan ve insan yaşamının her bölümünde bulunabilen bir yeti, günlük yaşamdan bilimsel çalışmalara dek uzanan geniş bir alanı içine alan süreçler bütünü, bir tutum ve davranış biçimidir.”

Torrance’a göre yaratıcılık; Problemlere duyarlı olma süreci ve bunun sonucu olarak, eksikliğin duyulması, eksik öğelerin fark edilmesi, bu öğelerle ilgili fikir veya hipotezlerin sekillendirilmesi, çözüme ilişkin tahminler yürütme, hipotezlerin test edilmesi, gerektiğinde değiştirilip yeniden test edilmesi ve sonucun ortaya konmasıdır (Akt. Sungur, 1997: 13; Özden, 2005: 45; Kuyubaşoğlu, 2009: 11).

Yüksek yaratıcılık sürecini yüksek zeka ile birlikte giden bir yetenek olarak düşünme eğilimi de yaygındır. Oysa zeka, öğrenme süreci içinde çabuk ve hızlı kavramayı, yaratıcılık ise orijinal ve yararlı tepkiler vermeyi ifade eder (Öncü, 2003: 222).

Yontar’a göre yaratıcılık, en az dört boyutu ile düşünülmesi gereken bir kavramdır. Yaratıcı süreç, yaratıcı ürün, yaratıcı birey ve yaratıcı durum olarak sıralanabilecek bu boyutlar tam anlamıyla açıklık kazandığında kavramsal bir bütünlükten söz edilebilir. Yaratıcı davranış, bir durum olmadan ortaya çıkmaz. Sosyal, kültürel ve fiziksel çevre yaratıcı davranışların ortaya çıkmasına neden olduğu gibi, engel de olabilir (TED, 1993: 17).

Özden (2005: 35), Davis ve Rimm’in belirttiği okuldaki yaratıcılık eğitiminin yedi amacını şu şekilde aktarmaktadır:

1. Yaratıcılık bilincini ve yaratıcı tutumlarını geliştirmek,
2. Yaratıcılık konusunda bilgilendirmek,
3. Yaratıcı öğretim etkinlikleri sunmak,
4. Yaratıcı sorun çözme yeteneğini güçlendirmek,
5. Yaratıcı kişilik özelliklerini kuvvetlendirmek,
6. Yaratıcı düşünme tekniklerini öğrenmek,
7. Yaratıcı yetenekleri geliştirici alıştırmalar sunmak.

Öğretmenler yaratıcı düşünen bireylerin ortaya çıkmasına uygun zemin hazırlayabilirler. Bu da en güzel şekilde çocukluk çağlarında yapılır. Çocuklar ön yargılar ve katı dünya görüşleri ile engellenemezler. Onlar doğal olarak meraklı ve doğal problem çözücüdürler. Çocukların bu özellikleri kendiliğinden ve uyarlayıcı esnekliği cesaretlendirmek, özgünlüğü ve geleneksel olmayan yorumlamaları ortaya koymak için uygun bir ortam oluşturun (Çakmak, 2010: 31).

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türkçe Öğretim Programlarında (1-5 ve 6-8. sınıflar), yaratıcı düşünme eğitimine ilişkin yer alan genel açıklamalar, temel beceriler, kazanımlar ve kullanılan teknikler incelemektir.

Türkçe Dersi (1-5 sınıflar) Öğretim Programlarında yer alan yaratıcı düşünme eğitime yönelik ne tür açıklamalar ve kazanımlar yer almaktadır?

Türkçe Dersi (6-8. sınıflar) Öğretim Programlarında yer alan yaratıcı düşünme eğitime yönelik ne tür açıklamalar ve kazanımlar yer almaktadır?

Araştırmanın Deseni

Araştırmada tarama modeli kullanılmış ve içerik analizi yapılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada tarama modeli kullanılmış ve içerik analizi yapılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da günümüzde var olan bir durumu, olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez (Karasar, 2009: 77). Araştırmacı yukarıdaki sorulara cevap bulmak amacıyla İlköğretim Türkçe Öğretim Programları (1-5 ve 6-8. sınıflar), yaratıcı düşünme eğitime yönelik genel açıklamalar, temel beceriler, kazanımlar ve kullanılan teknikler yönünden taranmış ve içerik analizi yapılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Veri Toplama Süreci

Araştırmada veri toplamak amacıyla öncelikle, Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) ve Türkçe Dersi (6-8. Sınıflar) Öğretim Programlarına ulaşılmıştır. Programlar Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı web sitesinden (<http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari>) indirilmiş ve programların açıklamalar ve kazanımlar kısmı taranmıştır. Programlarda, ilgili öğretim programının dayandığı felsefe; genel amaçlar, temel beceriler ve yöntem ve teknikler kısımları taranmıştır. Çünkü bu kısımlar bir öğretim programının üzerine kurulu olduğu ve yapısının temellerini oluşturan unsurlarıdır. Programlardaki yaratıcı düşünme eğitimiye yönelik kazanımlar seçilirken, bu eğitime dolaylı katkısı olanlar ve doğrudan katkısı olan kazanımlar incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Sosyal bilimlere ilişkin çalışmalarda sıklıkla kullanılan içerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla, kitap, kitap bölümü, mektup, tarihsel dokümanlar, gazete başlıkları ve yazıları gibi, bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir teknik olarak tanımlanabilir (Sert, Kurtoglu, Akıncı ve Seferoğlu: 2012, 2).

BULGULAR

Araştırmanın bulguları ve bulgulara ait yorumlar, alt problem sırası dikkate alınarak verilmiştir.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Türkçe Öğretim Programında, ilkökul 1-4. sınıf öğrencilerinin yaratıcı düşünme eğitimiye yönelik açıklama ve kazanımlar aşağıda belirtilmiştir:

a. Genel Amaçlar

Türkçe öğretiminin amacı, Türk Millî Eğitimin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak öğrencilerin: ...

Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

Temel Beceriler

Türkçe Dersi (1-5.Sınıflar) Öğretim Programı içerdiği öğrenme alanları ve kazanımlarla öğrencilerde aşağıdaki temel becerilerin gelişmesini sağlayacaktır. Bu programla ulaşılmaması beklenen temel beceriler; Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim, problem çözme, araştırma, bilgi teknolojilerini kullanma, girişimcilik, karar verme, metinler arası okuma, kişisel ve sosyal değerlere önem verme olarak sıralanmaktadır. Bilimsel, yapıcı, eleştirel ve yaratıcı düşünme, kendini ifade etme, iletişim kurma, iş birliği yapma, problem çözme ve girişimcilik gibi temel becerilerini geliştirmektir.

b. Kazanımlar

Türkçe Dersi Öğretim Programında, okuma ve görsel okuma öğrenme alanları içerisinde yer alan yaratıcı düşünme kazanımları (MEB, 2012a), Tablo 1’de gösterilmiştir.

Türkçe Dersi 1-5. Sınıf Öğretim Programında yaratıcı düşünme, yöntem ve teknikler başlığı altında şu şekilde açıklanmıştır (MEB, 2012b):

Beyin Fırtınası

Beyin fırtınası, öğrencilerin bir konu, olay ya da sorun hakkında düşünmeleri, çok sayıda fikir üretmeleri ve mantıklı olup olmadığı endişesine kapılmadan kendilerini ifade etmeleri anlayışına dayalıdır. Birden fazla konu, olay ya da sorun üzerinde aynı anda beyin fırtınası yapılamaz. Temel amaç, öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmektir. Bir diğer amaç da öğrencilerin bir işi (örneğin, bir hikâyeye başlık bulmak) başarmak için, olabildiğince çeşitli seçenekleri göz önünde bulundurmalarını sağlamaktır. Türkçe Dersi Öğretim Programında, programda yer alan öğrenme alanları içerisinde yer alan yaratıcı düşünme kazanımları (MEB, 2012a), Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programında Yer Alan Yaratıcı Düşünme Kazanımları

Sınıflar	Öğrenme Alanı	Kazanım
İlkokul 2	Yazma	İş birliği yaparak yazar. Şiir yazar.
İlkokul 3	Dinleme	Dinlediği olayın nasıl gelişeceğini ve sonucunu tahmin eder.
İlkokul 3	Yazma	Atatürk ve Doğa” konulu görsel materyallerden yararlanarak onun doğa sevgisini anlatan bir hikâyeye oluşturur.
İlkokul 3	Yazma	Okuduğu metinlerden yararlanarak Atatürk’ün insan sevgisini anlatan kısa bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

		öykü veya şiir yazar.
İlkokul 3	Görsel okuma, okuma, yazma	Atatürk'ün vatan ve millet sevgisini gösteren materyalleri yorumlar.
İlkokul 3	Görsel okuma, okuma, yazma	Atatürk'ün önder oluşuna ilişkin fotoğrafları anlamlandırır.
İlkokul 3-4	Dinleme, konuşma	Dinlediği anının Atatürk'ün hangi özellikleri ile ilgili olduğunu tahmin eder.
İlkokul 3-4	Yazma	Şiir yazar.
İlkokul 3-4	Yazma	Yazılarında kelime türlerini işlevine uygun kullanır.
İlkokul 3-4	Yazma	Kısa oyunlar yazar.
İlkokul 4	Okuma, konuşma, yazma	Atatürk'ün güçlüklerle rağmen başarılı olmasının nedenlerini yazılı veya sözlü olarak açıklar.
İlkokul 4-5	Görsel okuma, konuşma, yazma	Atatürk'ün sanatseverliğine ilişkin fotoğrafları anlamlandırır.
İlkokul 4-5	Görsel okuma, konuşma, yazma	Atatürk'ün milletlerin tanınmasında güzel sanatların rolüne ilişkin düşüncelerini yorumlar.
İlkokul 4-5	Görsel okuma	Resim ve fotoğrafları yorumlar.
İlkokul 4-5	Yazma	Yazılarında söz varlığından yararlanır.
İlkokul 4-5	Yazma	Yazılarında kelime türlerini işlevine uygun kullanır.

Tablo 1'deki bulgulara göre, Türkçe (1-5. sınıflar) Öğretim Programında, ilkokul 1. sınıfa yönelik hiç kazanım bulunmadığını, 2. sınıfa yönelik bir kazanım bulunduğunu, 3. sınıfa yönelik dokuz kazanım bulunduğunu, ve 4. sınıfa yönelik on beş kazanım bulunduğunu, 5. sınıfa yönelik on iki kazanım olduğu görülmektedir. 2012-2013 eğitim öğretim yılından önce 5. sınıf İlköğretim sınıfı olduğu içinde yer aldığı için yeni öğretim programında ilkokul 1-4. sınıflar için geçerli olan ilköğretim Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programı olarak yayınlanmıştır. Dolayısıyla yukarıda ilkokul 1-5. sınıflar için programda yapılan açıklamalar, ortaokul 5. sınıflar içinde geçerlidir. Yaratıcı düşünme kazanımlarının ilkokul 3. sınıftan itibaren yoğunlaştığı ifade edilebilir. İlkokul 2. sınıfta öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini kazandırmaya yönelik çok az kazanım olması yaratıcı düşünme becerisinin gelişimine çok ta uygun bir tutum değildir, çünkü küçük çocuklarda yaratıcılık yeteneğinin daha gelişmiş olduğu ve yaratıcılığın geliştirilebilir bir beceri olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Türkçe ders programın da yer alan kazanımlar da birinci sınıftan itibaren öğrencilerin yaratıcılık yeteneğini kullanabilecekleri, geliştirebilecekleri durumlara bütün sınıflar düzeyinde eşit olarak yer verilmesi önemlidir. Programda en yoğun 4. sınıflar için hazırlanan kazanımlarda daha sonra 5. sınıf kazanımlarında yer almaktadır. Üst sınıflara doğru kazanımlar artmaktadır. Kazanım sayısının artması olumlu bir durumdur çünkü yaratıcı düşünme becerisi sadece bir ders için değil hayatının her aşamasında kullanılabileceği bir beceri türüdür. Öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini ne kadar arttırsak gelecek toplumlar için iyi bir yatırım yapmış oluruz.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Türkçe Dersi (1-5 ve 6-8. Sınıflar) Öğretim Programlarında, ortaokul 5-8. sınıf öğrencilerinin yaratıcı drama eğitimine yönelik açıklama ve kazanımlar aşağıda belirtilmiştir:

a. Açıklamalar

Ortaokul 5. sınıflar, 2012-2013 eğitim öğretim yılından önce ilköğretim 5. sınıf olarak adlandırılmakta idi. Ve bu sınıf seviyesine yönelik hazırlanan Program, ilkokul 1-4. sınıflar için geçerli olan ilköğretim Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programı olarak yayınlanmıştır. Dolayısıyla yukarıda ilkokul 1-4. sınıflar için Programda yapılan açıklamalar, ortaokul 5. sınıflar için de geçerlidir. Bu bölümdeki açıklamalar, sadece ortaokul 6-8. sınıflar için yapılacaktır. İlköğretim Türkçe Dersi (6-8. Sınıf) Öğretim Programında, yaratıcı düşünme eğitimine yönelik açıklamalar şu şekilde sıralanabilir (MEB, 2012b):

Programdaki Temel Yaklaşım

...Türkçe Dersi (6-8. sınıflar) Öğretim Programı'yla dinlediklerini, izlediklerini ve okuduklarını anlayan; duygu, düşünce ve hayallerini anlatan; eleştirel ve yaratıcı düşünen, sorumluluk üstlenen, girişimci, çevresiyle uyumlu, olay, durum ve bilgileri kendi birikimlerinden hareketle araştırma, sorgulama, eleştirme ve yorumlamayı alışkanlık hâline getiren, estetik zevk kazanmış ve millî değerlere duyarlı bireyler yetiştirilmesi amaçlanmıştır...

Genel Amaçlar

...Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak öğrencilerin;

Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Temel Beceriler

Türkçe Dersi (6-8. Sınıflar) Öğretim Programında, ortaokul 6-8. Sınıf öğrencilerinin ulaşması beklenen temel beceriler şu şekilde sıralanmıştır: Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim kurma, problem çözme, araştırma, karar verme, bilgi teknolojilerini kullanma, girişimcilik.

Türkçe Dersi 6-8. Sınıf Öğretim Programında eleştirel okuma, yöntem ve teknikler başlığı altında şu şekilde açıklanmıştır (MEB, 2012b):

Amaç: Öğrencilerin dinlediklerini/izlediklerini yorumlaması ve bunlardan yeni fikirler üretmesidir.

Uygulama: Bu yöntem iki şekilde uygulanabilir:

1. Katılımsız dinleme/izleme yapılarak konuşmacının sözlerinden yeni düşünce ve hayaller üretilir.

2. Katılımlı dinleme/izleme yapılarak konuşmacının sözlerinden üretilen düşünce ve hayaller ifade edilir. Konuşmacının daha rahat ve yaratıcı düşünmesini sağlamak için yönlendirici sorular sorulur veya cesaret verici sözler söylenir.

Türkçe Dersi (6-8. Sınıflar) Öğretim Programı, öğrencilerde yaratıcı düşünme becerisinin gelişimini önemsemektedir. Programın temel yaklaşımında, genel amaçlarında, temel becerilerinde, yöntem ve teknikler bölümünde yaratıcı düşünme becerisinin geliştirilmesi gerekliliğinden sıklıkla söz edilmektedir. Bu durum Programın, yaratıcı düşünme becerisinin gelişimini ne kadar önemseydiğini ortaya koymaktadır.

b. Kazanımlar

Türkçe Dersi (1-5 ve 6-8. sınıflar) Öğretim Programında, programda yer alan öğrenme alanları içerisinde yer alan yaratıcı düşünme kazanımları (MEB, 2012a-b), Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. *Türkçe Dersi (1-5 ve 6-8. sınıflar) Öğretim Programlarında Yer Alan Yaratıcı Düşünme Kazanımları*

Sınıflar	Öğrenme Alanı	Kazanım
İlkokul 4-5	Görsel okuma, konuşma, yazma	Atatürk’ün sanatseverliğine ilişkin fotoğrafları anlamlandırır.
İlkokul 4-5	Görsel okuma, konuşma, yazma	Atatürk’ün milletlerin tanınmasında güzel sanatların rolün ilişkin düşüncelerini yorumlar.
İlkokul 4-5	Görsel okuma	Resim ve fotoğrafları yorumlar.
İlkokul 4-5	Yazma	Yazılarında söz varlığından yararlanır.
İlkokul 4-5	Yazma	Yazılarında kelime türlerini işlevine uygun kullanır.
İlkokul 5	Yazma	Yazılarında kelime türlerini işlevine uygun kullanır.
İlkokul 5	Yazma	Yazılarında kelime türlerini işlevine uygun kullanır.
Ortaokul 6	Dinleme	*Dinleneni/izleneni anlama ve çözümleme
Ortaokul 6	Dinleme/izleme	*Dinleneni/izleneni anlama ve çözümleme
Ortaokul 6	Konuşma	Konuşma kurallarını uygulama
Ortaokul 6	Konuşma	Hazırlıklı konuşmalar yapma
Ortaokul 6	Konuşma	Kendini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı kazanma
Ortaokul 6	Okuma	*Okuduğu metni anlama ve çözümleme
Ortaokul 6	Okuma	*Okuduğu metni anlama ve çözümleme
Ortaokul 6	Okuma	*Okuduğu metni anlama ve çözümleme
Ortaokul 6	Okuma	*Okuduğu metni anlama ve çözümleme
Ortaokul 6	Okuma	*Okuduğu metni anlama ve çözümleme
Ortaokul 6	Okuma	*Okuduğu metni anlama ve çözümleme
Ortaokul 6	Okuma	*Söz varlığını zenginleştirme
Ortaokul 6	Okuma	*Söz varlığını zenginleştirme
Ortaokul 6	Okuma	*Okuma alışkanlığı kazanma
Ortaokul 6	Okuma	*Okuma alışkanlığı kazanma
Ortaokul 6	Yazma	*Farklı türlerde metinler yazma
Ortaokul 6	Yazma	*Farklı türlerde metinler yazma
Ortaokul 6	Yazma	Kendini yazılı olarak ifade etme alışkanlığı kazanma
Ortaokul 6	Yazma	Yazım ve noktalama kurallarını uygulama
Ortaokul 6	Uygulama	Kelimenin yapı özellikleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama
Ortaokul 7	Konuşma	Sesini ve beden dilini etkili kullanma
Ortaokul 7	Dinleme	Dinleneni/izleneni anlama ve çözümleme
Ortaokul 7	Okuma	*Okuduğu metni anlama ve çözümleme
Ortaokul 7	Okuma	*Söz varlığını zenginleştirme
Ortaokul 7	Yazma	Planlı yazma
Ortaokul 7	Yazma	Farklı türlerde yazma
Ortaokul 7	Yazma	Kendini yazılı olarak ifade etme alışkanlığı kazanma

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ortaokul 8	Konuşma	Hazırlıklı konuşmalar yapma
Ortaokul 8	Konuşma	Kendini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı kazanma
Ortaokul 8	Okuma	Okuma kurallarını uygulama
Ortaokul 8	Okuma	*Okuduğu metni anlama ve çözümleme
Ortaokul 8	Okuma	*Okuduğu metni anlama ve çözümleme
Ortaokul 6-7-8	Konuşma	Hazırlıklı konuşmalar yapma
Ortaokul 6-7-8	Konuşma	Konuşma kurallarını uygulama
Ortaokul 8	Yazma	Yazma kurallarını uygulama
Ortaokul 8	Yazma	Planlı yazma
Ortaokul 8	Yazma	*Farklı türlerde metinler yazma
Ortaokul 8	Yazma	*Farklı türlerde metinler yazma
Ortaokul 8	Yazma	*Farklı türlerde metinler yazma
Ortaokul 8	Yazma	*Farklı türlerde metinler yazma
Ortaokul 8	Yazma	Kendini yazılı olarak ifade etme alışkanlığı kazanma

*Farklı okuma parçalarında yer almaktadır.

Tablo 2'deki bulgulara göre, Türkçe Dersi (6-8. sınıflar) Öğretim Programında 6. sınıf seviyesinde, yaratıcı düşünmeye yönelik 21 tane, 7. Sınıfı yönelik dokuz tane ve 8. Sınıfı yönelik on dört tane kazanıma yer verilmiştir. Öğretim Programında her sınıf seviyesinde yaratıcı düşünme becerisini geliştirecek kazanımlara yoğunlukla yer verilmiştir. İlkokul seviyesindeki kazanım sayısından daha fazla bu becerinin gelişmesi için etkinlikler yaptırılmıştır. Bu durum olumlu bir tutum olarak görülebilir çünkü ilkökul programındakazandırılmaz ise ortaokulda bu beceri eksiksiz bir şekilde kazandırılmaya çalışılıyor gibi yorumlanabilir. Ortaokul 6-8. sınıflar için hazırlanmış yaratıcı düşünme kazanımlarının, öğrencilerin yaratıcı düşünme becerisini kazanmalarına katkı sağlayacak kazanımlar olduğunu söylenebilir. Tablo 2'de yer alan yaratıcı düşünme becerisini geliştirmek amaçlı bir çok kazanım farklı okuma parçaları içinde bir çok kez yinelenmiştir, kazanımı elde edilmesi için birçok kez uygulama imkanı sunulmaktadır.

SONUÇ - TARTIŞMA

Bu araştırma, Türkçe Dersi (1-5 ve 6-8. sınıflar) Öğretim Programlarında yer alan, yaratıcı düşünme eğitimine ilişkin açıklama ve kazanımları incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular dikkate alındığında, ilkökul öğrencilerine yönelik ilk 3 kademe de az sayıda kazanıma yer verilmesine rağmen 4. ve 5. sınıf seviyesinde daha çok kazanıma yer verilmiştir. Ortaokul öğrencilerine yönelik ise yeterli sayı ve nitelikte kazanımın olduğu görülmektedir. Ortaokul 7. sınıf seviyesinde kazanım sayısı azalmasına rağmen diğer beceriler içinde oranlandığında yeterli sayıda olduğu görülmektedir. Yaratıcı düşünme becerisi kazanımları incelendiğinde, kazanımların bir metin inceleme çalışması sırasında kazandırılması düşünülen kazanımlar olduğu görülmektedir. Kazanımı öğretebilmek amaçlı ise de bir kazanımı farklı metinler ile birçok kez yineleyerek kazandırmak amaçlandığı görülmektedir.

İncelenen 2005 Türkçe Öğretim Programında, önceki programda yer alan ve yaratıcı düşünmeyi destekleyen estetik değerlere önem verme ve yapıcı düşünme becerilerinin yer almadığı görülmüştür.

Ders kitapları derslerde kullanılan ana kaynaklardır. Ancak ders kitaplarında bazı eksiklik ve yetersizliklerin olması öğrencilerde temel becerilerinin kazandırılma sürecini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

İlköğretim Türkçe Öğretim Programında yöntemler başlığı altında; *gözlem ve inceleme, tartışma, problem çözme, rol oynama, gösteri, oyunlar, anlatım ve özetleme* yer almaktadır (MEB, TTKB, 2005: 399). Bu yöntemlerin, yaratıcı düşünme becerilerinin gelişimini doğrudan ya da dolaylı yollardan etkilemesi kaçınılmazdır. Programda yer bulan oyunlar, yaratıcı düşünmeyi geliştirmesi açısından özel bir yere sahiptir. Her oyuna bir ders saatinin 10-15 dakikasının ayrılması ve oyunlara dersin ortasında ve sonunda yer verilmesi (MEB, TTKB, 2005: 403), programda oyunların "eğitici/eğitsel" olarak sınırlandırılmaması, programın yaratıcı düşünmeyi geliştirmesi açısından olumlu bir durum olarak düşünülebilir.

Öğretmenler, yaratıcı düşünme beceri eğitimini sadece ders kitapları ve öğretmen kılavuz kitaplarındaki etkinliklerle sürdürmemeli, gerektiğinde kendileri de etkinlik geliştirmelidir. Öğretmenler bu etkinlikleri geliştirirken etkinliklerin öğrencinin hayatından kesitler taşımasına da dikkat etmelidir.

KAYNAKÇA

ARIK, İ. A. (1990). *Yaratıcılık*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ATAMAN, M. (2009). *Türkçe Derslerinde Kullanılabilecek Yaratıcı Etkinlikler ve Yaratıcı Yazma Örnekleri (Yaratıcı Drama Yöntemi ile)*. Ankara: Kök Yayıncılık.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- BALTA, Elif Emine, & DEMİREL, Şener, (2012). “Waldmann Modelinin 8. Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama ve Eleştirel Düşünme Becerilerine Etkisi / The Effect Of Waldmann Model on 8th. Grade Students’ Reading Comprehension And Critical Thinking Skills”, “STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/3 Summer2012, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3627>, p. 469-476.
- BULUT, Mesut, (2014). “Beyin Temelli Öğrenme Yaklaşımının Türkçe Öğretimine Etkisi/ Impact Of Brain-Based Learning Approach On Turkish Education”, “STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/3 Winter2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5992>, p. 293-309.
- CÜCELOĞLU, D. (1999). *İyi Düşün Doğru Karar Ver*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- ÇAKMAK, G. (2010). *İlköğretim birinci kademe Türkçe öğretim programının öğrencilerin yaratıcı düşüncelerini geliştirmeye etkisine yönelik öğretmen*. Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- DEMİR, M.R. (2008). *İstasyonlarda öğrenme modelinin hayat bilgisi dersindeki üst düzey beceri erişimine etkisi*. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Turkey.
- DEMİREL, Ö. (2007). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- EKİNCİ ÇELİKPASU, Esra; AKTAŞ, Elif (2011). “MEB 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerin Değer İletimi Açısından İncelenmesi/Examination of Texts at MEB 6, 7 and 8. Grade Turkish Course Textbooks According to Value Transmission”, *TURKISH STUDIES – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 6/2, Spring 2011, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2274> p. 413-424.
- EMİR, S., ERDOĞAN, T., & Kuyumcu, A. (2007). Türkçe öğretmenliği öğrencilerinin yaratıcı düşünme düzeyleri ile sosyo-kültürel özelliklerinin ilişkisi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 73-87.
- ERGİNER, E. (2000). *Öğretimi Planlama Uygulama ve Değerlendirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- GÜLERYÜZ, H. (2001). *Eğitim programlarının dili ve yaratıcı öğrenme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- GÜVEN, M. ve KÜRÜM, D, (2006). “Öğrenme Stilleri ve Eleştirel Düşünme Arasındaki İlişkiye Genel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/1, s.75-89.
- KARABAY, Ayşegül. (2012). “Eleştirel Yazma Eğitiminin Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yazma Akademik Başarılarına ve Eleştirel Yazma Düzeylerine Etkisi / The Effect of Critical Writing Training on The Academic Achievement and The Critical Writing Levels of Turkish Language Prospective Teacher”, “STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/9 Summer2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5138>, p. 1729-1743.
- KIROĞLU, K. (2006). *Öğretenler ve öğrenenler için ek açıklamalarla yeni ilköğretim programları (1-5. Sınıflar)*, Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- KORAY, Ö. YAMAN, S. & ALTUNÇEKİÇ, A. (2004). “Yaratıcı ve Eleştirel Düşünmeye Dayalı Laboratuar Yönteminin Öğretmen Adaylarının Akademik Başarı, Problem Çözme ve Laboratuar Tutum Düzeylerine Etkisi”, *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, 6-9 Temmuz, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- KUYUBAŞIOĞLU, B. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler dersinde yaratıcı düşünme becerilerinin kazandırılması ile ilgili öğretmen ve öğrenci görüşleri*. Yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MAYER, E. R. (1992). Cognition and Instruction: Their Historic Meeting within Educational Psychology. *Journal of Educational Psychology*. 84 (4), 4-11.
- MEB (2005). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (1-5. Sınıflar)*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- MEB (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6-8. Sınıflar)*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- MUTLUER, Celal (2013). “Sosyal Bilgiler Programlarında Yer Alan Beceriler Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmen Görüşleri (İzmir Menemen Örneği)/The Views of Social Studies Teachers about the Skills Contained in Social Studies (The Example of Izmir Menemen)”, *TURKISH STUDIES – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/7, Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5236> p. 355-362.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- ÖNCÜ, T. (2003). Torrance yaratıcı düşünme testleri-şekil testi aracılığıyla 12-14 yaşları arasındaki çocukların yaratıcılık düzeylerinin yaş ve cinsiyete göre karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43 (1), 221-237
- ÖZDEN, Y. (1998). *Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- ÖZDEN, Y. (2005). *Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- ÖZMUTLU, Pınar, GÜRLER, İsmail, KAYMAK, Hilal, DEMİR, Özden. (2014). “Ortaokul Öğrencilerinin Eleştirel Okuma Becerilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi/Secondary School Student’s Critical Reading Skills Investigation According To Several Variables”, “TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic ISSN: 1308-2140, Volume 9/3 Winter2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6066>, p.1121-1133.
- ÖZSOY, V. (2007). *Görsel Sanatlar Eğitimi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- SAMURÇAY, N. (1983). Zeka ve Yaratıcılık. *Eğitim ve Bilim Dergisi*. 8 (45), 4-12
- SAN, İ. (1979). *Sanatsal Yaratma ve Çocukta Yaratıcılık..* Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel Yayın. Ankara: Tisa Matbaası.
- SAN, İ. (1979). Yaratıcılık, iki düşünme biçimi ve çocuğun yaratıcılık eğitimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, (1) 4, 177-183.
- SAN, İ. (1985). *Sanat ve eğitim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları
- SAN, İ. (1991). Yaratıcı drama- eğitsel boyutları. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi I. İzmir Kongresi 558-565.
- SEL, R. (1976). *Anaokulunda Oyun*. Ankara: Kadioğlu Matbacılı
- SUNGUR, N. (1992). *Yaratıcı Düşünce*. İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım.
- TEZCAN, M. (1997). *Eğitim Sosyolojisi*, Yayınevi belirtilmemiş, Ankara.
- TORRANCE, E. Paul & GOFF, Kathy (1989). A Quiet Revolution. *Journal of Creative Behavior* 23, 2: 136-145.
- UĞRAŞ, H. & SEMERCİ, Ç. (2012). Öğrencilerin Hayat Bilgisi dersinde yaratıcı düşünme becerilerini kazanma düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleri (Elâzığ ili örneği). *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 93-100.
- VARIŞ, F. (1991). *Eğitim Bilimine Giriş*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- YAŞAR, Funda Örgü, (2014). “Nitel Bir Araştırma: Türkçe Dersinde Beceri Eğitimi / A Qualitative Study: Training of Skills in the Turkish Language Course”, *TURKISH STUDIES – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 9/6, Spring 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6727> p. 865-886.
- YAYLI, Derya, SOLAK, Murat, (2014). “Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında ve Öğretmen Kılavuz Kitaplarında Yer Alan Yazma Etkinliklerine Dair Öğretmen Görüşleri/Views Of Teachers On The Writing Activities In Middle School Textbooks And Teacher’s Books Of Turkish Language”, “*STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/6 Spring2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6624>, p. 1139-1151.
- YILDIRIM, R. (2002). *Yaratıcılık ve Yenilik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- YONTAR, A. (1993). *İnsanda Yaratıcılığın Gelişimi*. Türk Eğitim Derneği Yaratıcılık ve Eğitim XVII. Eğitim Toplantısı. Ankara: TED Yayınları.

HALK ANLATILARINDA ÖLÜM DELİLİ OLARAK “KANLI GÖMLEK” MOTİFİNİN KULLANIMI*

*Mehmet Emin BARS***

ÖZET

Motif, halk anlatılarında yaşama gücüne sahip en küçük unsurdur. Motif, edebî eserlerde benzer şekillerde vurgulanan ve insanların zihninde kalıcı izler bırakan anlatım şifreleridir. Motifler, bir toplumun geleneğinde var olup metinlerde önemli fonksiyonlar üstlenir ve taşıdıkları olağanüstü nitelikleriyle varlıklarını sürdürürler. Motifler farklı eserlerde tekrar tekrar karşımıza çıkar. Kanlı gömlek motifi de halk anlatılarında sıkça kullanılan motiflerdendir ve İslam kaynaklıdır. Ölüm delili olarak birçok anlatıda karşımıza çıkan kanlı gömlek, kaynağını Yusuf kıssasından almış, buradan diğer anlatılara geçmiştir. Bu motif Türkçede özellikle masallarda sıkça görülür. Çalışmamızda ölüm delili olarak kanlı gömlek motifinin dört anlatıda kullanımı incelenmiştir. İlk anlatı olan Yusuf ile Züleyha halk hikâyesinde, bu motif en orijinal şekilde kullanıldığından ele alınmış, daha sonra bu motifin geçtiği bir epik anlatı, bir masal ve bir halk hikâyesindeki kullanımı incelenmiştir. Böylece halk anlatılarında kullanılan bir motifin farklı türlerdeki görünümünü dikkatlere sunulmuştur. Sonuç olarak anlatılarda geçen şahıslarda, olaylarda, zaman ve mekânda çok büyük değişiklikler görülse de kanlı gömlek motifinin bu durumdan fazla etkilenmediği, incelenen tüm anlatılarda aynı işlevde (sahte ölüm haberi verme) kullanıldığı görülmüştür. Ölüm delili olarak kanlı gömlek motifi, her anlatıda içinde kullanıldığı anlatı türünün niteliğine uygun biçime girmiştir. Ayrıca, anlatılarda kullanılan motifler arasında da sıkı bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Bir motif kendisiyle yakın ilişki hâlinde başka motiflerin kullanılmasına da kapı aralamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Motif, kanlı gömlek, anlatı, halk, ölüm.

USE OF “BLOODY SHIRT” MOTIF IN FOLK NARRATIVES AS EVIDENCE OF DEATH

ABSTRACT

A motif is the smallest element in folk narratives that persists in oral tradition. A motif is narrative codes which leave permanent marks in people's minds and which is emphasized similarly in literary works. Motifs exist in the traditions of a society, bear important functions in the texts, and continue their existence with their extraordinary qualities. They always appear in different literary works. Bloody shirt motif is one of the motifs which is frequently used in folk narratives and it has its origin in Islam. The bloody shirt which we encounter in many narratives as evidence of death, had its origin in Yusuf Kısası and then moved on to other narratives. This motif is especially used in fairy tales. The study explored the use of the bloody shirt motif as evidence of death in four stories. In the folk tale called Yusuf and Züleyha, this motif was

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Öğretmen-MEB, El-mek: m_e_bars_21@hotmail.com

discussed as it was used in its most original way. Then, its use in an epic tale, a fairy tale, and a folktale was examined. Thus, how different genres viewed the motif which was used in folktales was presented. The findings revealed that although great changes were displayed in the narratives with regard to characters, plot, events, time, and setting, bloody shirt motif was not affected very much with this condition and it was used with the same function (giving news of fake death). Bloody shirt motif, as evidence of death, changed in every narrative prose according to the features of the genre it was told in. Moreover, it is possible to state that there was a strong relation between the motifs used in narratives. A motif provides an opportunity for the other motifs which have close relations with it.

Key Words: Motif, bloody shirt, narrative, folk, death.

Giriş

Motif mitoloji, masal, efsane, destan, halk hikâyesi gibi anlatılarda yaşama gücüne sahip en küçük unsurdur. “...motif, edebi eserlerde benzer şekillerde vurgulanan ve insanların zihninde kalıcı izler bırakan en küçük anlatım şifreleridir” (Yılar, 2000: 44). Motif, bir toplumun geleneğinde var olup metinlerde önemli fonksiyonlar üstlenir. Motifler metinlere doğrudan güç kazandırır. Milletlere aidiyetleri bakımından millî kimliğin önemli unsurlarındandır. Nakışta, resimde, mimaride kullanılan motif kavramı ile halk nesrindeki motif kavramı arasında farklılıklar vardır. Motifler taşıdıkları olağanüstü nitelikleriyle varlıklarını sürdürürler. Bu yönüyle halk nesrinde motif olabilmesi için olağanüstülüğün olması gerekir. Bu olağanüstülük kahramanda, olayda, zamanda veya mekânda karşımıza çıkar. Özellikle masallar taşıdıkları zengin motiflerle dikkat çeker. Motifler farklı eserlerde tekrar tekrar karşımıza çıkar. Motif konu içerisinde olayları meydana getirip devamını sağlar. Herhangi bir edebî metnin incelenmesinde en küçük unsur olan motiflerden hareket etmek en sağlıklı ve güvenilir yollardan biridir. S. Thompson motif araştırmalarının öncüsü olarak kabul edilir. Thompson, 1932-36 yılları arasında yayımladığı 6 ciltlik “Motif Index of Folk Literature” (Halk Edebiyatının Motif İndeksi) adlı ansiklopedik eserinde, çeşitli milletlerin halk edebiyatlarında kullanılan motifleri 23 ana başlık altında toplar. Ülkemizde ise W. Eberhard ile P. Naili Boratav tarafından 1953 yılında yayımlanan “Typen Türkischer Volkmarcen” (TTV) adlı eser, Türk masal tiplerini 23 başlık altında sınıflandırır (Alptekin, 2005: 289; Kaya, 2007: 532; Aslan, 2008: 273-274).

1. Kanlı Gömlek Motifi

Gömlek, İslamiyetten gelen motifler arasındadır. Ölüm delili olarak birçok anlatıda karşımıza çıkan kanlı gömlek, kaynağını Yusuf kıssasından (Kur’ân-ı Kerîm, Yusuf Sûresi, 12/111) almış, buradan diğer anlatılara geçmiştir. Gömlek ile ilgili İslam kıssalarında şöyle bir rivâyet bulunmaktadır:

“Nemrud, İbrahim’i çırılçıplak soymuş, ondan sonra ateşe atmıştır. Bunun üzerine Cebrâil Allahın buyruğuyla cennetten bir gömlek getirerek ona geydirmiştir. Bu gömlek Uçmak ipeğinden, yeşil sündüsdan dikilmiştir ve gayet incedir. İbrahim, ateşten çıktıktan sonra bu gömlek onda kalmış, o ölünce İshak’a, İshak ölünce Yakub’a geçmiştir. Yusuf delikanlı olunca, babası bunu bir muska yaparak, göz değmesin diye, onun boynuna asmıştır. Yusuf bunu hiç çıkarmazmış, kardaşları onu soyup ta kuyuya attıkları zaman bir melek, Cebrâil, gelmiş, muska Yusuf’un boynunda imiş, muskanın içinden gömleği çıkarıp ona giydirmiştir” (Gökyay, 2000: CCLXXXVIII-CCLXXXIX). Halk anlatılarında sıkça karşılaşılan kanlı gömlek motifi, birbirine bağlı üç motiften oluşur. Bu üçlü motif silsilesi şu şekilde karşımıza çıkar:

“1. Kahramanın, hayvan kanına bulanmış gömleği, anne/babaya iletmek suretiyle sahte ölüm haberi verilir.

2. Anne/baba bu ölüm haberi üzerine ağlaya ağlaya kör olur.

3. Ağlamaktan kör olan anne/babanın gözleri evladın yaşadığına ilişkin bir delil (gömlek vs.) veya evladın verdiği bir ilaç sayesinde açılır” (Daşdemir, 2012: 234).

Ölüm delili olarak kanlı gömlek motifinin en eski örneği Tevrat’taki Yusuf kıssasında görülür. Bu motif Türkçede özellikle masallarda sıkça görülür. Çalışmamızda ölüm delili olarak kanlı gömlek motifinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

dört anlatıda (üç farklı anlatı türünde) kullanımı incelenmiştir. İlk anlatı olan Yusuf ile Züleyha halk hikâyesinde, bu motif en orijinal şekilde kullanıldığından ele alınmış; daha sonra bu motifin geçtiği bir epik anlatı (Bamsı Beyrek), bir masal (İyilik Et De Suya At Balık Bilmezse Halik Bilir) ve bir halk hikâyesi (Destân-ı Hikâyet-i Maksûd)’ndeki kullanımı incelenmiştir. Böylece halk anlatılarında bir motifin farklı türlerdeki görünümü dikkatlere sunulmuştur.

1.1. Hikâyet-i Yûsuf Zelîhâ

Yusuf ile Züleyha hikâyesi hem Kitab-ı Mukaddes hem de Kur’ân-ı Kerîm’de geçer. Dünyanın hemen her yerinde bilinen hikâye, edebiyatın neredeyse tüm türlerinde kaleme alınmıştır. Hikâye klasik edebiyattan sözlü geleneğe geçmiştir. Hz. Yusuf’un kadim hikâyesi Yahudi, Hristiyan ve Müslüman milletler tarafından asırlarca halk anlatılarında ve yazılı metinlerde işlenmiştir. Hikâye zamanla Müslümanlar tarafından o kadar benimsenmiş ki İslam âleminin tüm yörelerinde rağbet görmüştür. Kur’ân-ı Kerîm’de Ahsenü’l-Kasas (kıssaların en güzeli) adıyla anılır. Tüm tefsir kitaplarında geniş şekilde yer edinmiştir. İslam edebiyatında mesnevî biçimiyle ilk defa Fırdevsî tarafından yazılan Yusuf u Zeliha, Türk edebiyatında Hamdullah Hamdî ile zirveye ulaşmıştır (Pala, 1995: 573-575). “Yusuf ile Züleyha’ kutsal kitapların kaynaklık ettiği evrensel bir hikâyedir. Hikâye yalnız edebi metinlere konu olmakla kalmamış; resim, heykel, minyatür, tiyatro ve sinemada tekrar tekrar işlenmiş, hikâyeye çeşitli göndermeler yapılmıştır. Hikâyenin dünya halkları arasında çok sayıda anlatı örneği vardır. Buradaki birçok motif farklı anlatılarda da bulunmaktadır” (Daşdemir, 2013: 1010). Hikâyenin hikmetlerle dolu olması, Yusuf ile Züleyha arasındaki büyük aşk ve Kur’ân-ı Kerîm’de en güzel kıssa olarak övülmesi şöhretinin yayılmasının gerekçelerindendir. “Kuran-ı Kerim’de ‘Kıssaların en güzeli’ olarak tavsif edilen Yusuf kıssası, Türk düşünce dünyasında da çok fazla rağbet edilen bir konudur. Aile hayatı ve mahremiyeti, ana-baba, kardeş, evlat, eş sevgisi, namus, şeref gibi ahlaki kavramlar, memleket-devlet idaresi, felaketler karşısında devlet adamının alacağı önlemler vb. konular Yusuf kıssasının ele alındığı, Divan Edebiyatının manzum romanları sayılan, mesnevilerde söz konusu edilmiştir. Asıl kahramanı peygamber olan bir konuda yazarların üslupta ölçülü davranma mecburiyeti gibi bir yükümlülük altında bulunmalarını gerektirmiştir. Bu konu, Anadolu sahasında sayıları hayli fazla olan Yusuf u Züleyhaların yazılmasına vesile olmuştur” (Ayan, 2009:229).

Yusuf ile Züleyha halk hikâyesinin incelenmesinde kullandığımız metin Milli Kütüphane’de 06 MK. Yz. A 3812/6 numarada kayıtlıdır. Yazma olan eser, 126a-160b varakları arasındadır. Hikâye mensurdur ve çeşitli ayetlerle desteklenmiştir. Metin, Ö. Daşdemir’in “Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha” (2012) adlı eserinden alınmıştır. Hikâyenin olay örgüsü şu şekildedir:

1. Yakup peygamberin on iki oğlu vardır. Yakup oğulları arasında en çok Yusuf’u sever.
2. Yakup’un diğer oğulları babalarının Yusuf’a olan sevgisini kıskanırlar.
3. Yusuf gördüğü düşü babasına anlatır. Babası onun ileride bir peygamber olacağını söyler. Yakup ile Yusuf’un konuşmalarını dinleyen kardeşleri, öfkelenip Yusuf’u öldürmeye karar verirler.
4. Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yusuf’u, Cebrail kuyu içinde bir taşa oturtur. Yusuf yedi gün boyunca kuyuda kalır.
5. Kardeşleri Yusuf’un kanlı gömleğini babalarına göstererek kurt tarafından yendiğini babalarına söylerler. Bu haberi alan Yakup’un çok ağlamaktan gözleri kör olur. Azrail, Yakup’a Yusuf’un canını almadığını söyler.
6. Yusuf kuyudan su almak için gelen yolcular tarafından bulunur. Kuyudan çıkarılarak on yedi akçe karşılığında kardeşlerinden alınan Yusuf, Mısır azizi tarafından satın alınır. Burada yedi yıl kalır.
7. Mısır azizinin güzel karısı Zeliha, Yusuf’a âşık olur. Yusuf’u baştan çıkarmaya çalışan Zeliha’yı Yusuf reddeder. Zeliha, Yusuf’a iftira eder.
8. Dedikodu yapan kadınları eve davet eden Zeliha, Yusuf’u onlara gösterince gelen kadınların tümü Yusuf’un güzelliğinden ellerini keserler.
9. Aziz, Yusuf’u zindana atar. Rüya tabir eden Yusuf, yedi yıl zindanda kalır.
10. Melik’in düşünü doğru yorumlayan Yusuf, zindandan çıkarılarak hazineden sorumlu olur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/... Summer 2014

11. Yusuf bolluk yıllarında depoladığı buğdayı, kıtlık yıllarında satar.

12. Kıtlık yıllarında Yakup, oğullarını Mısır'a buğday almaları için yollar. Yusuf bir hile ile kardeşi İbn-i Yemin'i yanında alıkoyar.

13. Yusuf kendini ağabeylerine tanıtır, onları affeder. Yehuda, Yusuf'un gömleğini babasına iletir. Yakup gömleği gözlerine sürer, gözleri açılır. Yakup oğullarıyla Mısır'a gelir.

14. Zeliha, Yusuf'un aşkıdan on sekiz yıl boyunca ağlar; gözleri kör olur. Yusuf, Zeliha için dua eder; Zeliha eski güzelliğine kavuşur.

15. Yusuf ile Zeliha evlenirler. Yedi çocukları olur. Yakup'tan sonra Yusuf, peygamber olur (Daşdemir, 2012: 249-284).

"Yusuf'un gömleğinde üç keramet vardır: 1) Babaları, kardaşlarının sözüne inanmaz, eğer Yusuf'u kurt yemiş olsaydı gömleğini parçalardı, der. 2) Züleyha kapıları kapayıp Yusuf'tan murat almak ister. İkisi birden kapıya koşarlar. Züleyha onun gömleğini arkasından yırtar. Bu sırada kapı yanında Züleyha'nın kocası ile karşılaşır. Kadın, Yusuf'un kendisine sahip olmak istediğini söyleyerek cezalandırılmasını ister, Züleyha'nın akrabasından biri şöyle tanıklık eder: Eğer gömleği önden yırtılmış ise hanım doğru söylemiştir. Yusuf yalancıdır. Yok eğer gömleği arkadan yırtılmış ise Züleyha yalan söylemiştir, Yusuf doğruculardandır. 3) Yüzüne sürünce, Yakub'un Yusuf'un hasretiyle ağlamaktan kör olmuş olan gözlerinin açılmasıdır" (Gökyay, 2000: CCLXXXVIII).

Yusuf ile Züleyha halk hikâyesinde, Yusuf'un kardeşlerinin kıskançlığı olayların başlamasını sağlar. Babaları Yakup, çocukları arasında en çok Yusuf'u sevmektedir. Bu durum diğer kardeşlerin kıskançlığına neden olur. Ağabeyleri, Yusuf'tan kurtulmak için bir plan yaparlar. Kardeşleri, babalarından Yusuf'u gezdirmek için izin isterler. Yakup ilk önce izin vermez. Ama Yusuf'un istemesi üzerine kardeşleriyle gitmesine izin verir. Hikâyede kardeşlerinin kıskanmalarında en önemli etken Yusuf'un gördüğü rüyadır. Yusuf rüyasında Ay, Güneş ve on bir yıldızın kendisine secde ettiklerini görür. Yakup bunun üzerine oğluna *"yâ Yûsuf bu düşüni kardaşlarına demegil olmasın kim sana mekr iderler"* (Daşdemir, 2012: 250) der. Babalarının rüya yorumunu duyan kardeşler, Yakup'un korktuğu şeyi yaparlar. Yusuf, kardeşleri tarafından gezmeye götürme bahanesiyle önce soyulur; sonra kovaya konulup kuyuya atılır. Yusuf, Allah'ın emriyle Cebrail tarafından kuyuda bir taşın üstüne oturtulur. Kardeşleri babalarını Yusuf'un öldüğüne inandırmak için de *"bir oğlağ[ı] boğazladılar Yûsuf'un gömleğin oğlak kanına sürdiler"* (Daşdemir, 2012: 252). Babalarının yanına ağlayarak gelip *"Yûsuf[ı] kurt yemiş biz hod bilirüz inanmazsın eğerçi kim doğr[ı] söyleyevüz illâ uş gömleği nişan deyüb önine bıraktılar"* (Daşdemir, 2012: 252). Yakup anlatılanlara inanmaz. Gömleği alır yüzüne sürer *"şol kadar ağladı kim gözüz oldu"* (Daşdemir, 2012: 252). Yakup, Yusuf'u önce Cebrail'e sorar. Cebrail, Allah'a durumu arz edince Allah, Yusuf'u kime ısmarladı ise ondan istemesini söyler. Sonra Azrail'e sorar, Azrail Yusuf'un canını almadığını bildirir. Kuyunun yanından geçen bir kervan tarafından Yusuf kuyudan çıkarılır, Mısır azizine satılır. Hikâyenin sonunda ise Mısır'da maliyeden sorumlu olan Yusuf, kendisini kardeşlerine tanıttıktan sonra gömleğini babasına yollar. *"eger ol gömleğe gözi nûrı gittiye uşbu gömleği iledün babam gözine sürsün ki gözi açıla"* (Daşdemir, 2012: 249-284). Gömlek, kardeşi Yehuda tarafından Yakup'a götürülür. Yakup, gömleğin kokusunu uzaklardan alır. Yehuda tarafından getirilen gömleği gözlerine sürünce Yakup'un gözleri görmeye başlar. Anlatıda birbirine bağlı üç motif görülür:

1. Kahramanın hayvan (oğlak) kanına bulanmış gömleği, babaya iletilmek suretiyle sahte ölüm haberinin verilmesi,

2. Baba (Yakup)'nın bu ölüm haberi üzerine ağlayarak gözlerinin kör olması,

3. Ağlamaktan gözleri kör olan baba (Yakup)'nın gözlerinin evladının yaşadığına ilişkin bir delil (gömlek) getirmesi ile açılması.

1.2. Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı

Eski yurtları Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkler, beraberlerinde pek çok maddî ve manevî kültür birikimini de getirmişlerdir. Bu kültür unsurlarından en önemlilerinden biri de kuşkusuz Dede Korkut anlatılarıdır. Dede Korkut anlatıları, aynı zamanda destandan halk hikâyeciliğine geçişin ilk basamağını

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

oluşturduklarından, halk hikâyeleri ile biçim ve içerik açısından pek çok ortak özellik sergiler. “Bu güne kadar yapılan bir çok derlemeden anlaşılacağı üzere Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde, zaman ve çevreye göre muhtelif şekiller alan hikâye, bazen ilk destani vasfını korumuşsa da çoğunlukla masal mahiyetini almıştır” (Yılar, 2000: 43). Bamsı Beyrek anlatısı, Dede Korkut anlatmalarının en uzun olanıdır. Asıl nüshanın 66. sayfasından başlayıp 122. sayfasında sona erer. İncelememizde, M. Ergin tarafından hazırlanan “Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile” (1997) adlı eserdeki metin kullanılmıştır. Metnin olay örgüsü şu şekildedir:

1. Kam Gan oğlu Han Bayındır, İç Oğuz ve Taş Oğuz beylerine büyük bir ziyafet verir. Pay Püre Bey de oradadır. Pay Püre Bey, Kara Göne oğlu Kara Budak, Kazan oğlu Uruz, Kazılık Koca oğlu Bey Yigenek gibi gençlere bakınca ağlamaya başlar. Beyler bunun sebebini sorar. Pay Püre Bey, oğlu olmadığı için ağladığını söyler. Beyler onun oğlu olması için dua ederler. Pay Piçen Bey de kızının olması için beylerden dua ister. Onun için de dua ederler. Pay Piçen Bey, kızı olursa Pay Püre Bey’in oğluna vereceğini söyler.

2. Bir müddet sonra Pay Püre Bey’in bir oğlu, Pay Piçen Bey’in de bir kızı olur. Pay Püre Bey oğluna hediyeler alması için bezirgânları Rum iline yollar. Bezirgânlar çocuk için İstanbul’dan bir at, bir yay ve bir güz alırlar.

3. Çocuk on beş yaşına gelir, delikanlı olur. Avlanmak için arkadaşlarıyla babasının tavlmasına gider. Bu sırada Kara Dervend ağzında, Avnik Kalesi’nin kâfirleri İstanbul’dan dönmekte olan bezirgânlara saldırır, mallarını yağmalar.

4. Bezirgânlardan biri kâfirlerden kaçarken tavlada gördüğü yiğitten yardım ister. Yiğit, bezirgânları ve mallarını kâfirlerin elinden kurtarır. Önce yiğit ardından bezirgânlar Pay Püre Bey’in evine gelirler. Çocuk baş kesip kan döktüğü için Dede Korkut gelir, ona Bamsı Beyrek adını verir.

5. Beyler bu vesileyle bir av düzenler. Beyrek avda bir geyik kovalarken nişanlısının otağına gelir. Burada Pay Piçen kızı Banı Çiçek’le ok atar, at koşturur, güreş tutar. Üçünde de kızı yener. Kızın Banı Çiçek olduğunu anlayınca parmağına yüzük takarak onunla nişanlanır.

6. Avdan dönen Beyrek, babasına evlenmek istediğini söyler. Fakat kızın Deli Karçar adında bir kardeşi vardır. Deli Karçar, kız kardeşini istemeye gelen herkesi öldürmektedir.

7. Beyler Deli Karçar’ı razı etmek için Dede Korkut’u göndermeye karar verirler. Dede Korkut kızı istemek için gönderilir. Dede Korkut, kızı isteyince Deli Karçar onu kovalamaya başlar, yakalar. Deli Karçar, Dede Korkut’u tam öldüreceği sırada Dede Korkut’un bedduası ile eli havada asılı kalır. Deli Karçar kardeşini vereceğini söyleyerek Dede Korkut’a yalvarır. Dede Korkut dua eder, Deli Karçar’ın kolu iyileşir.

8. Dede Korkut, Deli Karçar’ın istediği bin at, bin deve, bin koç, bin köpek ve pireleri alıp, Deli Karçar’a götürür. Dede Korkut malları verirken Deli Karçar’ı soyarak pirelerin bulunduğu ahıra sokar. Pirelerin hücumuna uğrayan Deli Karçar, yine Dede Korkut’un yardımıyla kendisini suya atarak kurtulur, düğün hazırlığına başlanır.

9. Beyrek’in gerdeğe gireceği gece, Bayburt Hisarı’nın beyi yedi yüz kâfirle gelerek Beyrek ile otuz dokuz arkadaşını tutsak eder, naibi de şehit olur.

10. Bu olayın üzerinden on altı yıl geçtiği halde Beyrek’in ölüsü dirisi bilinmez. Deli Karçar, Bayındır Han’a gider. Beyrek’in dirisi haberini getirene hediyeler, ölüsü haberini getirene kız kardeşini vereceğin söyler.

11. Yalancı oğlu Yaltaçuk, Beyrek’in daha önce kendisine verdiği gömleğini kana bulayarak Beyrek’in öldüğü haberini getirir. Banı Çiçek’le küçük düğünü yapar, büyüğü için mühlet koyar.

12. Beyrek’in babası, bezirgânlarını Beyrek’i aramaya gönderir. İki bezirgân Bayburt’ta Beyrek’i görür. Olup biteni Beyrek’e anlatırlar. Beyrek kendisine âşık olan Bayburt Bey’inin kızının yardımıyla hisardan kurtulur, Oğuz iline gelir.

13. Beyrek yolda Yaltaçuk’a tuzak hazırlayan babasının çobanlarına rastlar. Sonra atını bir ozanın kopuzu ile değiştirerek evlerine uğrar. Kendisini tanıtmaz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/... Summer 2014

14. Beyrek, eski bir deve çuvalını boynuna geçirir; Deli Ozan kılığında düğüne gider. Bu arada Yalancı oğlu Yaltaçuk, Budak, Urus, Yigenek ve Şir Şemseddin ile ok atmaktadır. Beyrek diğer ok atanları över, sıra Yalancı oğlu Yaltaçuk'a gelince ona söver. Yaltaçuk buna kızar, Deli Ozan'dan yayını çekmesini ister. Deli Ozan, Yaltaçuk'un yayını çekince yay ikiye ayrılır. Sonra getirilen kendi yayı ile ok atarak Yaltaçuk'un yüzüğünü parçalar.

15. Bunu gören Kazan Bey, o günlük beyliğini Deli Ozan'a verir ve onu hareketlerinde serbest bırakır. Deli Ozan tüm düğün yemeğini döker, çalgıcıları döver.

16. Deli Ozan kadınların toplandığı otağa gider. Evlenecek kızı oynatmak ister. Kısırça Yenge ile Boğazça Fatma adlı iki kadını gelin diye oynatırlar. Deli Ozan bunları tanır, sonunda Banı Çiçek oyuna katılır. Deli Ozan burada kendisini tanıtır.

17. Düğün karışır, Beyrek'in geldiğini öğrenen Yalancı oğlu Yaltaçuk sazlığa kaçır. Beyrek sazlığa ateşe verir, Yalancı oğlu Yaltaçuk sazlıktan çıkar, Beyrek'ten af diler. Beyrek onu bağışlar.

18. Beyrek'in anası ile babası duruma sevinir. Ağlamaktan gözleri kör olan Pay Püre Bey'in gözleri, Beyrek'in serçe parmağının kanının sürülmesiyle açılır.

19. Beyrek, otuz dokuz yiğidi ile iki bezirgânı kurtarmak için Oğuz beyleri ile Bayburt Hisarı'na saldırır; onları kurtarır. Kâfir beyleri kılıçtan geçirilir. Kâfirin kilisesi yıkılır, cami yapılır; keşişleri öldürülür, ezan okutulur.

20. Beyrek melikin kızını alır, geri döner. Kırk gün kırk gece düğün olur. Dede Korkut gelir, bu Oğuznâme'yi düzenleyerek Beyrek'e ithaf eder (Ergin, 1997: 116-153).

Anlatıda Beyrek'in tutsak edilip ondan uzun yıllar haber alınamaması ölüm delili olarak kanlı gömlek motifinin olay örgüsünde yer almasını sağlar. Beyrek bir gün kırk arkadaşıyla yiyip içerken kâfirin casusu onları görür, Bayburt Hisarı beyine haber verir. Casus, Bayburt Hisarı beyine Pay Piçen Bey'in ona vereceği kızı Beyrek'e verdiğini söyler. Kâfirler, Beyrek ile arkadaşlarını uyurken tutsak eder. Tüm Oğuz beyleri buna çok üzülür. Bu olaydan sonra uzun yıllar geçer. Bir gün Beyrek'in yavuklusu Banı Çiçek'in kardeşi Deli Karçar, Bayındır Han'ın divanına gelir. Bayındır Han'a "*Devletlü Hanun ömri uzun olsun, Beyrek diri olsa on altı yıldan berü gelür-idi, bir yiğit olsa dirisi haberin getirse çırgap çuha altun akça virür-idüm, ölüsi haberin getirene kız kardaşum virür-idüm*" (Ergin, 1997: 131) der. Deli Karçar'ın bu söyledikleri Banı Çiçek'le evlenmek isteyen Yalancı oğlu Yaltaçuk'u harekete geçirir. Yalancı oğlu Yaltaçuk "*Sultanum ben varayın, ölüsi dirisi haberin getireyin*" (Ergin, 1997: 132) der. Beyrek zamanında Yalancı oğlu Yaltaçuk'a bir gömlek bağışlamıştı, o bunu hiç giymemişti. "*Vardı könlegi kana kuna baturdı, Bayındır Hanun önüne getirüp bıraktı. Bayındır Han aydur: Mere bu ne kömlekdür? Beyregi Kara Dervendde öldürmüşler, uşda nişanı sultanum*" (Ergin, 1997: 132) der. Gömlek, Banı Çiçek'e de gösterilir. Banı Çiçek gömleği tanır. "*Yaltacuk'un bu namertliğine inanılması gerekir ki hikâyenin akışına farklı bir boyut kazandırılabilir. Hikâye bu konuda bize yine geçmişle ilgili şu bilgiyi sunar: 'Oğuz Beyleri içinde yalan yoktu'... İşte bu cümle Yaltacuk'un yalanına inanılmasını sağlayan temel faktördür*" (Sevim, 2011: 1736). Yalancı oğlu Yaltacuk anlatıda dikkat çekici bir şahıstır. Banı Çiçek sadakati temsil ederken Yalancı oğlu Yaltacuk ihaneti ve aldatmayı temsil eder. Hikâyede geçen kanlı gömlek simgesi olumsuz haberi sembolize eder. Kanlı gömlek ölüm haberi getirirken olumsuz bir değer taşır. Yalancı oğlu Yaltaçuk, Beyrek'in öldüğüne Banı Çiçek'i inandırdıktan sonra küçük düğününü yapar; büyüğüne vade alır. Beyrek'in babası Pay Püre Bey ise bezirgânlarını Beyrek'in ölüsünü veya dirisini aramaları için gönderir. Bazirgânlar, Beyrek'i Bayburt Hisarı'nın önünde görürler. Bezirgânlar olanları Beyrek'e haber verir. Kâfir beyinin bir kızı vardır. Kız, Beyrek'i sevmektedir. Beyrek'ün üzüntülü hâlini örünce ona ne olduğunu sorar. Beyrek yavuklusunu Yalancı oğlu Yaltaçuk'un alacağını söyler. Kız kendisine yardım edince dönüp onu da almasını ister. Beyrek kâfir kızının yardımıyla hisardan kaçır. Beyrek Oğuz iline vardığında bir ozana rastlar. Ozan, Yalancı oğlu Yaltaçuk'un düğüne gittiğini söyler. Beyrek atını ozana verir, ozanın sazını alır. Kız kardeşini pınar başında görür. Evine gelir, diğer kız kardeşleri de karalar bağlamıştır. Onlardan bir kaftan ister. Ona Beyrek'in kaftanını getirirler. Kaftan içinde kız kardeşleri onu tanıyınca kaftanı çıkarır, üstüne eski bir deve çuvalı geçirir. Kendisini deliliğe vererek düğün evine gider. Düğünde Kazan Bey ona o günlük beyliğini verir. Beyrek kızların yanına gider. Düğünde Banı Çiçek'i oynatır. Söylediği türkülerden Banı Çiçek, onun Beyrek olduğunu anlar. Pay Püre Bey'e müjde verilir. Pay Püre Bey: "*Oğlum idüğün andan bileyim, sırça parmağımı kanatsun, kanımı destmala dürtüsün, gözüme süreyin, açılacak olur-ise oğlum Beyrekdi diti. Zirâ*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ağlamakdan gözleri görmez olmuş-idi. Destmalî gözine siliçek Allah Ta’alanun kudreti-y-le gözi açıldı” (Ergin, 1997: 151). Yalancı oğlu Yaltaçuk bunu işitince korkar, sazlara saklanır. Beyrek sazlari yakarak onu çıkarır, suçunu kabul eden Yalancı oğlu Yaltaçuk’u affeder. Bayburt Hisarı’ndan kırk arkadaşını da kurtarır. Melikin kızı ile birlikte Banı Çiçek’i de alır, düğün yapılır. Bu epik anlatıda da yukarıdaki anlatıya benzer olarak birbirine bağlı üç motif görülür:

1. Kahramanın kana bulanmış gömleği, babaya (Pay Püre Bey) ve sevdiğine (Banı Çiçek) iletilmek suretiyle sahte ölüm haberinin verilmesi,
2. Baba (Pay Püre Bey)’nın bu ölüm haberi üzerine ağlayarak gözlerinin kör olması,
3. Ağlamaktan gözleri kör olan baba (Pay Püre Bey)’nın gözlerinin, evladı (Beyrek)’nın sırça parmağının kanı ile açılması.

1.3. İyilik Et De Suya At Balık Bilmezse Halik Bilir

Masallarda sık sık rastlanan kanlı gömlek motifinde, cellatlar kendilerine verilen öldürme emrini yerine getirmezler. Öldürülecek kişinin gömleğini bir hayvanın kanına bulayarak götürürler. Böylece öldürülmesi istenen kişiden rüşvet alırlar. Ziya Gökalp tarafından kaleme alınan “Küçük Şehzade” masalında da bu motife rastlanır. Masalda şehzadelerini üçer defa imtihan eden padişah, en küçük oğlunu cezalandırmak için cellat başına teslim eder. Cellat şehzadeyi öldürdükten sonra kanlı gömleğini de padişaha getirecektir. Şehzade kendisini öldürmemesi için celladı ikna eder. Cellat bir tavşan keser, kanını şehzadenin gömleğine sürer, padişaha götürür (Gökalp, 1989: 37-49). Aynı motif Erzurum masallarından “Hain Vezir” adlı masalda da görülür. Masalda kendisine teslim edilen kıza karşı kötü niyet besleyen, emanete ihanet eden hocanın, kızın hacca giden babasına yazdığı mektup kanlı gömlek motifine zemin hazırlar. Burada kızın annesi ile babası tarafından kızın öldürülmesi için abisi gönderilir. Kızın abisi gidip kızı öldürecek, kızın kanlı gömleğini anne-babasına getirecektir. Abi masalda akıllı bir kişilikle karşımıza çıkar. Olayın aslını öğrenmeden kızı öldürmeyi doğru bulmaz. Üstelik kız kardeşinin böyle bir davranışta bulunabileceğine de ihtimal vermez. Oğlan olayın aslını tahkik etmeye başlar, kız kardeşinin suçsuz olduğunu anlar. Abi, anne-babasına götürceği bahanesiyle kız kardeşiyle yola çıkar. Kız yolda yorgunluktan uykuya dalınca bohçasından gömleğini çıkarır, bir kuş öldürür, kanını ona sürer. Böylece babasını kandırır (Seyidoğlu, 2006: 294-300). İncelemeye esas aldığımız “İyilik Et De Suya At Balık Bilmezse Halik Bilir” masalı B. Seyidoğlu’nun derlediği “Erzurum Masalları” (2006) adlı eserden alınmıştır. Masalın olay örgüsü şu şekildedir:

1. Zamanın birinde bir padişah yaşar. Hastalığının sonunda gözleri kör olur. Doktorlar, balıklar padişahının kanıyla padişahın gözlerinin iyileşeceğini söyler.
2. Memleketin tüm balıkçıları toplanır; ancak kimse istenen balığı tutamaz.
3. Padişahın Ahmet Bey adında on iki yaşında bir oğlu vardır. Ahmet Bey de balık tutmaya gider. Üç gün üst üste padişahın istediği balığı tutmasına rağmen tekrar suya atar.
4. Durumu öğrenen padişah, oğlunun öldürülmesini ister. Cellatlar boynunu vurmaya kıyamazlar, çocuğu serbest bırakırlar. Babası sonradan pişman olur, cellatları zindana attırır.
5. Ahmet Bey kurtulduktan sonra babasının memleketinden çıkar. Yolda Mehmet Bey’e rastlar, kan kardeşi olurlar. İki kardeş gurbette beraber çalışacak, kazandıklarını kardeş payı edeceklerdir.
6. Mehmet Bey ismini duyduğu padişahın dünyalar güzeli kızını istemeye gider. Padişah kızının hiç konuşmadığını, onu üç kere konuşturana kızını vereceğini söyler.
7. Mehmet Bey anlattığı üç masalla, kızı üç kere konuşturmayı başarır. Padişah, kızını Mehmet Bey’e verir.
8. Ahmet Bey ile Mehmet Bey buluştukları köprü’nün başına tekrar gelirler. Kazandıklarını paylaşırlar. Sıra kıza gelince Ahmet Bey hakkından vazgeçerek kızı Mehmet Bey’e verir.
9. Mehmet Bey kendisinin balıklar padişahı olduğunu açıklayarak kızı Ahmet Bey’e verir. Kendisini üç defa bıraktığı için ona yardım ettiğini söyler.

10. Ahmet Bey, balıklar padişahının kanından biraz alır; babasının gözlerine sürer; gözleri açılır.

11. Padişah çok sevinir, cellatlar zindandan çıkarılır. Ahmet Bey kırık gün kırık gece düğün yapar (Seyidoğlu, 2006: 204-211).

Halk hikâyesi ile epik anlatıdaki kör olma sebebi çok sevilen oğuldan ayrılmadır. Masalda padişahın kör olma sebebi farklıdır. Padişahın hastalıktan gözleri kör olur. Bunun tek çaresi de balıklar padişahının kanıdır. Burada masal türünün bir özelliği olarak inanılması güç bir istek yer alır. Ülkede hiç kimse bu balığı yakalayamaz. Padişahın tek oğlu olan Ahmet Bey, balığı üç defa yakalar, üçünde de suya geri atar. Padişah bu durumu öğrenince çok kızar, oğlunun kellesini ister; ancak öfkesi geçince yaptığına pişman olur. Cellatlar çocuğa kıyamadıkları için padişahın oğlunun ülkeden gitmesini isterler. Cellatlar, padişahı kandırmak için “*Bir koyun keserler, oğlanın gömleğini bunun kanına batırıp babasına götürürler*” (Seyidoğlu, 2006: 205). Babasının öfkesi geçince canı buna çok sıkılır. Bunu yapan cellatları da zindana atar. Ahmet Bey babasının ülkesini terk edince yaptığı iyiliğin karşılığı hemen karşısına çıkar. Üç defa yakalayıp suya attığı balıklar padişahı, Mehmet Bey kılığında karşısına çıkar. Ahmet Bey’e yardım eder, aldığı padişahın dünyalar güzeli kızını da ona verir. Balıklar padişahı, kanını babasının görmeyen gözlerinin açılması için Ahmet Bey’e verir. Masal, türünün özelliğine uygun biçimde mutlu biçimde sona erer. Padişahın görmeyen gözleri, balıklar padişahının kanının sürmesiyle açılır, Ahmet Bey kızla evlenir, baba oğluna kavuşur, oğlanı öldürmeyen cellatlar zindandan çıkarılarak çeşitli hediyelerle gönülleri alınır. Masal metninde de kanlı gömlek motifinde üç motif silsilesi bulunur. Ancak masal motiflerinin yer değiştirdiği ve sebeplerin farklılaştığı görülür. Bu farklılıklar masalın tür özelliğinden kaynaklanmaktadır. Masalda kanlı gömlek motifine bağlı şu üç motif silsilesi yer alır:

1. Baba (padişah)’nın hastalıktan gözlerinin kör olması,
2. Kahramanın hayvan (koyun) kanına bulanmış gömleği, baba (padişah)’ya iletmek suretiyle sahte ölüm haberinin verilmesi,
3. Ağlamaktan gözleri kör olan baba (padişah)’nın gözlerinin, olağanüstü bir varlık (balıklar padişahı)’ın kanı ile açılması.

1.4. Destân-ı Hikâyet-i Maksûd

15. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve yayılmaya başlayan halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği Türk halk edebiyatının en önemli anlatı türlerinden biridir. Kendine ait özelliklere ve anlatıcılara sahip olan bu gelenekte, aşk ve kahramanlık gibi konulardan oluşan çeşitli hikâyeler bulunmaktadır. Sevilen halk hikâyelerimizden biri olan Âşık Garip hikâyesi, gerek tüm Türk dünyasında gerekse Ermeni, Gürcü gibi Türk olmayan milletlerce çok sevilmiş; geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Türk dünyasının birçok bölgesinde bulunan Âşık Garip hikâyesi, Kazan Tatarları arasında da bilinmektedir. Hikâyenin motifleri dünyanın birçok yerinde ve Türk anlatı geleneğinde mevcuttur (Atnur, 2007: 155). Bunun doğal sonucu olarak “*Her bölgenin mahallî özellikleri, sosyal eğilimleri hikâyeye yeni ve değişik birçok unsurların girmesine sebep olmuştur. Ayrıca her bölgede, bazan sözlü ananeden bazan da yazmalardan istifade edilerek birçok metin neşredilmiştir*” (Türkmen, 1995: XXIV). Âşık Garip hikâyesinin yanı sıra “Asuman ile Zeycan”, “Tahir ile Zühre”, “Hurşit ile Mahmihrî”, “Kirmanşah Hikâyesi” gibi birçok halk hikâyesinde de ölüm delili olarak kanlı gömlek benzer şekilde kullanılmıştır. İncelememizde kullandığımız metin F. Türkmen’in “Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin” (1995) adlı eserinden alınmıştır. Hikâyenin olay örgüsü şu şekildedir:

1. Tebriz şehrinde Hoca Mesud adında zengin bir kişi yaşar. Hoca Mesud’un bir oğlu vardır. Hoca Mesud ölünce oğluna büyük bir servet kalır. Babasının ölümünden sonra çocuğa babasının adı verilir.
2. Oğlan Tebriz’de bulunan beş mirasyedi tarafından kandırılır. Babasından kalan tüm malı kısa sürede bitirir.
3. Annesi, oğlunu, bir meslek öğrenmesi için hangi ustanın yanına verirse çocuk hepsi tarafından kovulur. Elinden hiçbir iş gelmez.
4. Oğlan en sonunda bir âşkın yanına çırak olarak verilir. Uzun süre ustasının yanında kalmasına rağmen ustası ona hiçbir şey öğretmez.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

5. Oğlan rüyasında bir güzelin elinden dolu içer, güzele âşık olur, saz çalmayı öğrenir. Oğlana güzelin Tiflis’te olduğu söylenir. Aynı gece bir pir tarafından Şah Senem’e de dolu içirilir, o da rüyasında gördüğü yiğide âşık olur.

6. Oğlan, anne ve bacısını da alarak tüm malını satar; âşık olduğu güzeli bulmak için Tiflis’e gider. Kahvede saz çalınca âşıklar tarafından beğenilir ve ona Âşık Garip adı verilir. Âşıklarla yapılan tüm atışmalardan galibiyetle ayrılır.

7. Âşık Garip’i dinleyen Şah Senem’in babası Hoca Sinan onu beğenir, saz çalması için köşküne davet eder. Âşık Garip anne ve bacısıyla Hoca Sinan’ın köşküne yerleşir. Burada Şah Senem ile görüşür. Bir süre sonra kendi evine taşınır.

8. Âşık Garip, Şah Senem’i babasından istetir; babası kırk kese akçe karşılığında kızını Âşık Garip’e verir.

9. Âşık Garip parayı biriktirmek için gurbete çıkar. Önce Erzurum’a, sonra Halep’e gider. Burada âşıklarla atışır, onları yener.

10. Âşık Garip, daha önceden Şah Senem’i isteyen Şah Velet’le Halep’te karşılaşır. Âşık Garip, Şah Senem’e vermesi için Şah Velet’e bir mektup verir. Şah Velet’in hizmetkârı yolda mektubu açar, okur. Hizmetkâr Şah Velet’e olanları anlatır.

11. Şah Velet, Âşık Garip’in verdiği gömleğini keser; onu kana bular; annesine Âşık Garip’in öldüğü haberini götürür. Olayı duyan annesinin gözleri ağlamaktan kör olur.

12. Olayı işiten Şah Senem, Âşık Garip’in öldüğüne inanmaz. Şah Senem bir koca karının hileleri sonunda Şah Velet’le nikâhlanır.

13. Şah Senem, konağının karşısına konaklayan bezirgânlardan Âşık Garip’i sorar. Bezirgânlara bir tas verir. Gittiği yerlerde şerbet yapıp tasla dağıtmasını, tası kim alırsa onun Âşık Garip olduğunu, olanları ona anlatmasını ister. Altı ayda dönmezse Şah Senem’in Şah Velet’le evleneceğini söyler.

14. Bezirgân en son uğradığı Halep’te Âşık Garip’i bulur. Ona olan biteni anlatır. Âşık Garip, Hızır tarafından Tiflis’e getirilir. Hızır’ın tavsiyesi üzerine atının sağ ayağının altından aldığı toprağı heybesine doldurur.

15. Âşık Garip, Şah Senem’in düğünü olduğu gece şehre girer. Çeşme başında bacısına rastlar. Bacısı onu tanımaz. Bacısı ona Şah Senem’im Şah Velet’le bu gece evleneceğini söyler. Âşık Garip düğün evine gider, orada saz çalar.

16. Şah Senem, sesini duyduğu Âşık Garip’i tanır. Durumu öğrenen Şah Velet kaçır. Âşık Garip, Şah Velet’i yakalar; daha sonra onu affederek kız kardeşini ona verir.

17. Âşık Garip, Hızır’ın atının ayağının altından aldığı toprağı annesinin gözlerine sürer; annesinin gözleri açılır. Âşık Garip ile Şah Senem evlenirler (Türkmen, 1995: 113-195).

Hikâyede Şah Velet, Şah Senem’im babası Hoca Sinan’ın amcasının oğludur. Âşık Garip’ten önce Şah Velet babasından Şah Senem’i ister. Hoca Sinan, Şah Velet’e “*Benim malım kadar mal peydah eyle de kızımı sana vereyim*” (Türkmen, 1995: 162) der. Şah Velet de mal biriktirmek için bezirgânlık yapar. Bu sırada Şah Velet Hint’i, Yemen’i, Halep’i gezer. Kervanı Halep’e geldiğinde tesadüfen Âşık Garip’le bir kahvede görüşür. Âşık Garip, Şah Velet’in Tiflis’e gideceğini öğrenir. Âşık Garip, sevdiğine götürmesi için Şah Velet’e bir mektup, bir gömlek ve bir yağlık verir. Şah Velet’in hizmetkârı yolda mühürlü olan mektubun içinde ne yazıldığını merak eder, açar, okur. Şah Velet mektubun Şah Senem’e yazıldığını öğrenince çok şaşırır. Bu arada Şah Velet’in hizmetkârı olan Kel Oğlan bir hile düşünür. Kel Oğlan “*Belinden hançerini çıkarub, gömleği dilik dilik idüb, başın kelini kanadub, gömleğe ve yağlığa bulaşdurub, gömleği yağlığın içine bağla[r]*” (Türkmen, 1995: 163). Kel Oğlan bu iş karşılığında Şah Velet’ten beş katırı yükü ile birlikte alır. Şah Velet, Âşık Garip’in annesine, oğlunun çok mal kazandığını; ama eşkıyalar tarafından öldürüldüğünü söyleyerek kanlı gömleğini gösterir. Annesinin ağlamaktan gözleri kör olur. Olayı duyan Şah Senem, Âşık Garip’in öldüğüne inanmaz. Şah Senem, Kel Oğlan’a gerçeği söylemesini ister. Kel Oğlan doğru söylemez, Şah Senem beddua edince Kel Oğlan yıkılıp anında ölür. Şah Velet bir koca karının

hilesiyle Şah Senem’le nikâhlanır. Ancak Şah Senem gece gündüz ağlar, Âşık Garip geldiğinde ne yapacağını düşünerek üzülür. Bir gün Şah Senem’in konağının karşısındaki yaylaya bir kervan konar. Şah Senem, Âşık Garip’in dolu içtiği tası bezirgâna verir. Ona “*Bak bezirgân hoca, al şu mührü şu tasın içine koy da, gittiğin yerlerde pilav, zerde dök, bu tasla Şah Senem’in âşıkına deyip şerbet dağıt. Eğer kim bu tase sahip olursa, benim halimi ana ifade edersin. Eğer altı aya kadar gelmezse gayrı ben elden giderim. Kendi kendimi helâk iderim. Gelirse sonra bulmaz*” (Türkmen, 1995: 170) der. Bezirgân, Âşık Garip’i Halep’te bulur. Yedi yıldır gurbette olan Âşık Garip hemen Tiflis’e hareket eder. Yolda karşılaştığı zorlukları Hızır’ın yardımıyla aşar. Hızır yolda Âşık Garip’e “*Oğlum, gel şu atın sağ ayağını kaldır. Nalından üç kere öp de ayağını bastığı yerden, bir avuç toprak al da, üç İhlas, bir Fâtihâ oku da, bir çevreye bağlayasın. Uğruna ananın iki gözleri alil oldu. Varınca gözlerine sürüver, gene evvelki gibi iyi olur*” (Türkmen, 1995: 181) der. Âşık Garip’in Tiflis’e geldiği gece Şah Senem’in kına gecesidir. Âşık Garip çeşmenin başında bacısını görür. Bacısı onu tanımaz. Âşık Garip bacısından Şah Velet’le Şah Senem’in bu gece evleneceğini öğrenir. Âşık Garip kız kardeşine, kardeşinin ölmediğini sabaha burada olacağını söyler. Âşık Garip evine girince kendi eliyle duvara astığı sazının teli kopar. Annesi “*Aman, oğlum gurbete giderken, duvara astı’, dedi. ‘Valide, eğer bu saz buradan düşerse veyahut bir tel kırılırsa, ben ya geldim, ya öldüm. Benim geldiğimi, öldüğümü andan bilesin*” (Türkmen, 1995: 185) der. Âşık Garip bir çırak kılığında düğün evine gider. Âşık Garip saz çalmaya, türkü söylemeye başlar. Şah Senem, Âşık Garip’i sesinden tanır. Durumu öğrenen Şah Velet, kaçıp kaz damına saklanır. Âşık Garip, Şah Velet’i saklandığı yerde bulur; onu affeder; kız kardeşini ona verir. Hızır’ın atının ayağının altından aldığı toprağı anasının gözlerine sürer, annesinin gözleri açılır. Âşık Garip ile Şah Senem kırk gün kırk gece düğün ederek evlenirler. Âşık Garip hikâyesinin motifleriyle Bamsı Beyrek epik anlatısının motifleri büyük ölçüde benzerlik gösterir. Bu benzerlik ölüm delili olarak kullanılan kanlı gömlek motifinin iki ayrı türde aldıkları şekli göstermesi bakımından önemlidir. Halk hikâyelerinde âşıkların her sıkıştığında yardımına koşan Hızır, bu hikâyede de karşımıza çıkar. Hızır, düğün gecesi Âşık Garip’i Tiflis’e getirmiş; atının ayağının altından alınan bir avuç toprak Âşık Garip’in annesinin gözlerinin açılmasını sağlamıştır. Önceki anlatılarda kahramanın babasının gözleri herhangi bir sebepten kör olurken Âşık Garip hikâyesinde gözleri kör olan annedir. Anne de oğlunun ölüm haberinden sonra ağlamış, gözleri ağlamaktan kör olmuştur. Bu hikâyede de benzer şekilde üç motif silsilesi karşımıza çıkar:

1. Kahramanın kana bulanmış gömleği, anneye ve sevdiği (Şah Senem)’ne iletmek suretiyle sahte ölüm haberinin verilmesi,
2. Annenin bu ölüm haberi üzerine ağlayarak gözlerinin kör olması,
3. Ağlamaktan gözleri kör olan annenin gözlerinin, olağanüstü bir varlık (Hızır)’ın atının ayağının altından alınan bir avuç toprak ile açılması.

2. Sonuç

Motif mitoloji, masal, efsane, destan, halk hikâyesi gibi anlatılarda yaşama gücüne sahip en küçük unsurdur. Motifler taşıdıkları olağanüstü nitelikleriyle varlıklarını sürdürürler. Halk nesrinde motif olabilmesi için olağanüstülüğün olması gerekir. Bu olağanüstülük kahramanda, olayda, zamanda veya mekânda karşımıza çıkar. Kanlı gömlek motifi de içinde olağanüstülükler barındıran önemli halk anlatı motiflerinden biridir. Kanlı gömlek, İslamiyetten gelen motifler arasındadır. Ölüm delili olarak birçok anlatıda karşımıza çıkan kanlı gömlek, kaynağını Yusuf kıssasından almış; buradan diğer anlatılara geçmiştir. Bu motif Türkçede özellikle masallarda sıkça görülür.

Ö. Yılar “Dede Korkut Kitabındaki Bamsı Beyrek ile Anadolu’da Anlatılan Bey Böyrek Hikâyeleri ve Masalları Üzerine Motif Bakımından Bir Karşılaştırma Denemesi” adlı makalesinde Dede Korkut Kitabı’ndaki Bamsı Beyrek anlatısı ile Anadolu’da halk arasında anlatılagelen Bey Böyrek anlatılarını karşılaştırır. Yılar, incelemesinde 23 farklı sözlü anlatıda 26 motif tespit eder. Yılar’ın motif karşılaştırması neticesinde ulaştığı sonuçlardan biri de şudur: “*Çalışmamızda dikkatimizi çeken önemli noktalardan biri hatta en önemlisi de anlatım esasına dayalı türler içinde olay örgüsünün zamanla çok büyük değişikliklere uğrasa da motiflerin bu durumdan fazla etkilenmemesidir. Bu yüzden, anlatma esasına dayalı türlerde zamanla pek çok unsur yüzünden (anlatıcı, çevre v.b) bir metnin olay örgüsü değişebilir, tamamen ortadan kalkabilir fakat kalıcı olan motiftir diyebiliriz*” (Yılar, 2000: 47). Yılar, çalışmasında epik özellikler taşıyanından masallaşmış türlerine kadar farklı Beyrek anlatılarını inceler. Ölüm delili olarak birçok anlatıda yer alan kanlı gömlek motifinin de farklı anlatılarda benzer şekilde kullanıldığı görülmüştür. Anlatılarda

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

şahıslarda, olaylarda, zaman ve mekânda zaman zaman büyük değişiklikler görülse de kanlı gömlek motifi bu durumdan fazla etkilenmemiş; incelenen tüm anlatılarda benzer işlevde (sahte ölüm haberi verme) kullanılmıştır. Ayrıca, anlatılarda kullanılan motifler arasında da sıkı bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Bir motif kendisiyle yakın ilişki hâlinde başka motiflerin kullanılmasına da kapı aralamaktadır. Bu yönüyle bazı motifler belli motiflerin kullanımını gerekli kılmaktadır. Örneğin anlatılarda geçen kanlı gömlek motifi incelenen anlatıların tümünde benzer şekilde bir silsile hâlinde başka motiflerin beraberinde kullanılmasını sağlamıştır. Kanlı gömlek motifi şu şekilde bir üçlü motif silsilesi şeklinde karşımıza çıkmıştır:

1. Kahramanın, hayvan kanına bulanmış gömleği, anne/babaya iletilmek suretiyle sahte ölüm haberi verilir.
2. Anne/baba bu ölüm haberi üzerine ağlaya ağlaya kör olur.
3. Ağlamaktan kör olan anne/babanın gözleri evladın yaşadığına ilişkin bir delil veya evladın verdiği bir ilaç sayesinde açılır.

Sonuçta, ölüm delili olarak kanlı gömlek motifi, olay ve şahıslar değişse de, farklı anlatı türlerinde benzer işlevlerle kullanılmıştır. Kanlı gömlek motifi, her anlatıda içinde kullanıldığı anlatı türünün niteliğine uygun biçime girmiştir. Benzer motiflerin farklı anlatı türlerinde kullanımları ile ilgili yapılacak başka çalışmalar, motiflerin anlatılarda alacağı şekilleri ve işlevlerini anlamada daha sağlıklı sonuçlara varmayı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, A. Berat. (2005). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ASLAN, Ensar. (2008). *Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Maya Akademi.
- ATNUR, Gülhan. (2007). Kazan Tatarlarında “Şahsenem ve Garip” Hikâyesi. *Millî Folklor*, 76, 149-156.
- AYAN, Gönül. (2009). Anadolu Sahasında Yazılan Bazı “Yusuf u Züleyha” Mesnevilerinde Sebeb-i Telifler. *TURKISH STUDIES-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, (PROF. DR. HAMZA ZÜLFİKAR ARMAĞANI), V o l u m e 4 / 3 S p r i n g 2 0 0 9, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.678>, p. 227-272.
- DAŞDEMİR, Özkan. (2012). *Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- DAŞDEMİR, Özkan. (2013). Yeniden-Yazılmış Bir Yusuf ile Züleyha Hikâyesi Üzerinde Metinlerarası Bir Okuma. *TURKISH STUDIES-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, (PROF. DR. MUSTAFA ARGUNŞAH ARMAĞANI), V o l u m e 8 / 9 S u m m e r 2 0 1 3, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5375>, p. 1009-1018.
- ERGİN, Muharrem. (1997). *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKALP, Ziya. (1989). *Şiirler ve Halk Masalları Ziya Gökalp Külliyyatı-I*. (Araştıran ve Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel). Ankara: TTK Basımevi.
- GÖKYAY, O. Şaik. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- KAYA, Doğan. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KUR'ÂN-I KERÎM VE TÜRKÇE MEÂLİ. (2011). (Elmalılı Hamdi Yazır). İstanbul: Ravza Yayınları.
- PALA, İskender. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SEVİM, Oğuzhan. (2011). Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerler Açısından Bamsı Beyrek Hikâyesi. *TURKISH STUDIES-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, (PROF. DR. RAMAZAN KORKMAZ ARMAĞANI), V o l u

m e 6 / 3 S u m m e r 2 0 1 1, www.turkishstudies.net, Doi Number
:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2679, p. 1729-1739.

SEYİDOĞLU, Bilge. (2006). *Erzurum Masalları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TÜRKMEN, Fikret. (1995). *Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin*. Ankara: Akçağ Yayınları.

YILAR, Ömer. (2000). Dede Korkut Kitabındaki Bamsı Beyrek ile Anadolu'da Anlatılan Bey Böyrek Hikâyeleri ve Masalları Üzerine Motif Bakımından Bir Karşılaştırma Denemesi. *Millî Folklor*, 48, 43-47.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

IVO ANDRIÇ'İN DRİNA KÖPRÜSÜ ADLI ROMANI BAĞLAMINDA HAYATLARA UZANAN KÖPRÜLER*

*Sibel BAYRAM****

ÖZET

İnsanlık tarihi boyunca üretilen ve evrensel kültürel miras olarak adlandırılan eserler, geçmiş değerlerin günümüze aktarılmasında önemli görevler üstlenmektedirler. Kültürel mirasın önemli parçalarından biri de kuşkusuz köprülerdir. Köprü, iki şey arasında bağ veya ilişkiyi sağlayan şey anlamına gelmektedir. Ancak köprüler iki mekânı bağlayan somut yapılar olmaktan çıkıp bulundukları bölgede birer ikon haline gelirler. Taşıdıkları anlam itibarıyla kentin sembolü olurlar. Kentin kimliklerini taşıyıp orada yaşayan insanlarla birlikte birçok olaya tanıklık edip şehrin başkarakterini oynarlar. Geçmişin izlerini taşıdıkları gibi gelecekle de bağlantıyı sağlayan yapılardır. Bosna-Hersek, geçmişten günümüze köprülerle zengin bir ülke olup buradaki köprüler, iki uzak yeri birleştiren taş yapılar olmaktan ziyade bazen barışın simgesi olup farklı kültürlerin kaynaştığı birer mekânken bazen de savaşın başlangıç yerleri olmuşlardır. Bosna-Hersek'teki köprüler, acıklı neşeli birçok olayın doğduğu mimari eserlerdir. Bosna-Hersek'teki köprüler, mimari estetik olmanın dışında ayrı bir ruh sahiptirler. Şehir sakinleri ile aralarında organik bağlar vardır. Böylece Bosna-Hersek, dünyada köprüleriyle anılan ülkeler arasına girmeyi başarmıştır. İvo Andriç'in Osmanlı Döneminde Sokollu Mehmet Paşa tarafından yaptırılan Drina Köprüsünü anlattığı "Drina Köprüsü" adlı eserinde köprü sadece iki yakayı birleştiren değil aynı zaman da doğu ile batı kültürünün de birbirine geçişini sağlayan bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Osmanlı Döneminde yapılan Mostar Köprüsü çok kültürlülüğün sembolü olmuştur. Ancak bununla beraber köprüler her zaman kültürleri birleştiren yaklaştıran bir görev üstlenmemişlerdir. Bazen de yıkımların başlangıç yerleri olmuşlardır. Saraybosna'daki Latin ve Vrbanja Köprüleri I. Dünya ve Bosna savaşının ilk kıvılcımlarının ateşlendiği mekânlardır.

Anahtar Kelimeler: Köprü, şehirler, doğu-batı, kültür, çatışma

IN THE LIGHT OF 'BRIDGE OF DRINA' BY IVO ANDRIÇ, BRIDGES REACHING TO LIVES: BOSNIA-HERZEGOVINA

ABSTRACT

The work of arts created through the human history and called global cultural heritage has a precious task to transfer old values to our modern day. One of the most important part of cultural heritage is Bridges for sure. Bridge means a connection between two things or a bond combining two things. After a while Bridges are not only a concrete building but also they become an icon

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Dr. Sarajevo Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, El-mek: sibelbayram02@hotmail.com

*** Bu makale "Burç Üniversitesi, Uluslararası Türk Edebiyatı Kongresi 17-19 Mayıs 2013", Bosna-Hersek adlı kongrede sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

with the meaning they carried in the area. They play the leading role by carrying people and witnessing many events with the locals. They are the structures establishing connection with future as well bearing the traces of the past. Bosnia Herzegovina is a country with so many bridges which are not only stone buildings combining two distant places but also they are the buildings which sometimes the symbol of peace and melting pot of different cultures and sometimes the beginning spot of the war. The bridges in Bosnia-Herzegovina are the architectural works of art which many bitter sweet memories have taken place. The bridges in Bosnia have a different soul of themselves in addition to their architectural beauty. They have organic links with the people living in the city. Thus, Bosnia succeeds to be among the countries best known with its bridges. 'The Bridge of Drina', a novel by Ivo Andrić, tells the story of Drina Bridge constructed by Sokullu Mehmet Pasha during Ottoman Period. The Bridge in this novel comes onto the stage as the main character which doesn't only combine two banks together but it is a meeting point for the east and the west cultures as well. Another bridge called Mostar constructed in Ottoman Period has become the symbol of multiculturalism. But Bridges has not always had the role of combining cultures and bringing them closer. Sometimes they became the start point of destruction. Latin and Vbanja bridges are the places where first sparks of destructive fire was ignited. In our presentation, the meaning the bridges in Bosnia carried is going to be studied in the lights of The Bridge of Drina by Ivo Andrić.

Key Words: Bridge, cities, east-west, culture, clash

GİRİŞ

Ahmet Haluk Yüksel, kültür kavramı için: "*Kültür, insanın ortaya koyduğu ve içinde insanın da var olduğu tam gerçeklik biçimi*" şeklinde tanımlanmaktadır. Daha geniş anlamıyla kültür; tabiata karşı insanların en başından beri sosyal ve bireysel hayatın her alanında gerçekleştirdiklerinin bir bütünü ve birikimidir. " der. (Akt. Toksoy,2007:125)

Köprüler, insanoğlunun ürettiği ve önemli kültürel mirasın birer parçasıdır. İnsanlık bu mirasa sahip çıkıp köprülere maddi boyutun da ötesinde farklı anlamlar yüklemiştir. Geçmiş uygarlıkların izlerini geleceğe taşıyan köprüler, insanlık uygarlığının ortak malı olmuş, şehrin ikonları haline gelmişlerdir.

"Kentsel mekânları oluşturan vazgeçilmez öğelerden şehir ikonları ait oldukları kentlerin sembolleridir. Kent dokusunda yarattıkları önemli etki kadar Lökçe'ye göre aslında 'onlar birer - lanmark- ve -ikon- olarak zamanda ve mekanda varolurken büyük düşüncelerin nerede ve nasıl olduklarının da işareti olurlar.' Eğer kent, bir araya geldiklerinde bütünü oluşturan farklı parçalara sahip bir yapı ise; bu tür anıt yapılar da şehrin en önemli parçalarıdır ve kentler genellikle o ikonlar olmadan düşünülemezler. Şehir ikonları aynı zamanda bulundukları yerin ve zamanın, teknolojisi kültürü hatta yaşam tarzı ile, olanakları ya da olanaksızlıkları karşısında inşa edilmelerinin ardındaki mimari yaratıcılığın da birer simgesidirler. " (Selçuk, Akan,2005:37) Şehirlerdeki mekânlar ki köprüler bu konuda önemli bir fonksiyona sahiptirler. Mekânlar o şehirde yaşayan insanların yaşamsal pek çok olayları yaşadıkları simgesel yerlerdir. Şehir ikonları haline gelen kültürel eserler şehrin yaşamını, tarihini, zenginliğini ortaya koyar. Aynı zaman da şehrin prestijini de gösterir. Köprüler, sadece bir taş yapı değil şehrin imajı açısından da önemlidirler. Bu yüzden yapıların ihtişamlı olmasına, göz doldurmasına dikkat edilir. Bu yapılar şehrin ikonu olurlar. Geçen zamana, güce meydan okurlar.

Şehirlerin kendilerine özgü özel kimlikleri bulunur. Bu özel kimlikler eserler yoluyla yansıtılır. Köprüler, bu anlamda şehrin estetik güzelliğini ve dinanizmini yükseltirler. "*Köprü'nün somut ulaşım işlevinin ötesinde simgesel, anlamsal ve kültürel içeriği de var. Öte yandan, 'yerin ruhu'nu belirlemede tayin edici rol oynadığı da yadsınmaz...*" (Selçuk, Er Akan,2005:39) Köprüler iki uzak mekânı birleştirme fonksiyonunun ötesine geçer. Simgesel olurlar.

Dünyada pek çok şehir sahip olduğu köprülerle anılır. Hatta bazen bu köprüler şehrin isminin ötesine geçer. Bosna-Hersek'teki Drina Köprüsü, Mostar Köprüsü, San Francisco Golden Gate Köprüsü, Londra

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tower Bridge, Budapeşte Zincirli Köprü, Sidney Harbour Bridge, Türkiye'deki Boğaziçi Köprüsü iki mekânı birleştirmenin ötesinde kültürel manevi değerleri taşıyan geçmiş geleceğe bağlayan yapılardır. Bu yüzden bunlar mimari eser olmanın ötesindedirler. Şehirdeki kullanıcılar, zamanla bu köprülerle kendisini özdeşleştirirler. "Anlaşıldığı üzere insanın yeryüzündeki hayatı; çok büyük ölçüde zamana ve içinde yaşadığı fizikî çevreye göre şekillenmektedir." (Özder,2012:215) Zamanla bir kültür oluşur. Mümtaz Turan kültür için; "Bir milletin hayat biçimi" olarak tanımlar. Canlı varlıklar içinde sadece insana özgü bir yetenek olan kültürü oluşturabilme aynı zamanda insanı hayvandan ayıran en temel özelliktir. Böylece insanın kavramlaştırma, soyutlaştırma, sembolleştirme ve akılsallaştırma özelliği ile kâinatı, tabiatı, kendini ve toplumu anlama, anlamlandırma, açıklama, oluşturma ve değiştirme çabası sonucu kültür ya da medeniyet ortaya çıkabilir." der. (Akt. Özder, 2012:16) Köprüler insanların kendilerini anlamlandırdıkları, birtakım anlamlar yükledikleri cansız varlıklardır.

Toplunun kültüründe sahip olduğu coğrafik özellikler de etkili olur. Bosna-Hersek dağlık bir yapıya sahip olup pek çok nehre ev sahipliği yapmaktadır. Bu nehirlerde kurulmuş olan köprüler, bulundukları şehirlerle özdeşleşmişlerdir. Bosna-Hersek hem köprüler bakımından hem de sahip olduğu kültür bakımından zengindir. Birçok çeşitliliği kendisinde barındıran Bosna-Hersek kültürel, dini bir mozaikten oluşmaktadır. Başkent Saraybosna için Avrupa'nın Kudüs'ü tabiri kullanılmaktadır: "Antik Butmir kültürüne beşiklik eden Bosna, Keltiler, İlliryalılar, Romalılar vd. toplulukların hakimiyeti altında kalmıştır. Avar Türkleri'yle yakın ilişkileri bulunan Slav halklarının 6. yüzyılın sonlarından itibaren bölgeye göçü, Hristiyanlık ve İslam, B-H'nin etnik yapısını belirleyen en önemli unsur olmuştur." (Eker, 2006:72) Bosna-Hersek tarihinde önemli bir olay da Osmanlı'nın Bosna'yı 1463'te fethetmesidir. "Fatih Sultan Mehmed'in maiyyetinde seferlere katılan ve aynı sultanın biyografisini yazan Dursun Bey, Bosna'nın fethini anlatırken, 'Fi'l-cümle bu mübarek seferde dört vilâyeti feth ve istihlâs edüb sancakbeyi ve kadılar nasb edüb me'âdinleri üzere emînler konulub re'âyâyâ cizye-i şer'i olundu. Bu feth-i mübînle ganâyim-i azâyim-i bî-nihâyetle mürâca'at buyurdu ve dârü's-saltana İstanbul'a geldi' demektedir. Bu ifadeden Sultan II. Mehmed'in İstanbul'a dönüşünden önce, hemen fethi müteakip Bosna sancağının kurulduğu ve sancakbeyinin tayin edildiği anlaşılmaktadır." (Oruç, 251, <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5108>, 10.03.2013) Daha sonra Bosna sancağında altı kadılık oluşturulmuştur: "Yeleç Vilayeti ve Yeleç Kadılığı, Saray Vilayeti ve Saray Kadılığı, Kral Vilayeti ve Bobovats ve Neretva Kadılıkları, Pavli Vilayeti ve Vişegrad Kadılığı, Kovaç Vilayeti (Pavli Vilayetiyle birlikte Vişegrad Kadılığı), Hersek Vilayeti ve Drina ve Blagay Kadılığı" (Oruç,254, <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5108>, 10.03.2013)

"Hersek vilayetinde iki kadılık bulunuyordu. Bunlar merkezi Foça'da olan Drina kadılığı ve merkezi Blagay olan Blagay kadılıkları idi. 1469 yılında Drina kadısı Mevlana Eminuddin, Sokol nahiyesinde 4097 akçelik gelir getiren iki karyeyi timâr olarak tasarruf etmektedir. 1472 tarihli bir Dubrovnik kaynağında Eminuddin 'hayatının sonuna kadar Hersek vilayetinin kadısı (Eminuddin, dozivotni kadija hercegovačkog vilajeta)' olarak nitelendirilmektedir. Blagay kadısı İmran'ın Nevesinje nahiyesindeki bir karyeden 4080 akçelik bir timâr geliri vardı. Drina kadılığına tabi nahiyeler Sokol, Samobor, Kukany, Mileşevo, Dubštitsa, Bohoriç, Poblatye ve Kava'dır. Blagay kadılığı nahiyeleri ise Blagay, Gorajde, Zagorje, Bistritsa, Osanitsa, Tocevat, Vişeva, Kom, Neretva, Nevesinje, Blagay, Trebinje, Popovo, Vidoška, Dabri, Konats Polye, Vatnitsa (Fatnitsa), Gatsko, Mostar, Drejnitsa, Onogoşt, Dubrava idi." (Oruç,261,<http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5108>, 10.03.2013)

Osmanlı'nın Bosna fethi siyasi olduğu kadar yeni bir kültürel dönemin de başlangıcı olmuştur. Çünkü bu tarihten sonra Bogomil mezhebine bağlı olan Bosnalılar topluca İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Bu tarihten 1908 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun egemenliğine kadar Osmanlı'nın sınır ucundaki sınır ülkesi olmuştur. Bu topraklar doğu ve batı arasında tampon görevi görmüştür. Bosna topraklarında pek çok asker devlet adamı yetişmiş buralar İstanbul yönetimine her zaman yakın olmuştur. 1977-1978 Türk-Rus savaşından sonra ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bu toprakları almasından sonra 1918 yılında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın bir parçası haline gelmiştir. "1970'li yılların dünyaya model olan Güney Slav Ülkesi aslında Osmanlı'dan sonra pandoranın kutusu hâline gelmişti. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Tito'nun kadife kaplı demir yumruğuyla kapatılan kutu, ölümünün ardından yeniden açılacaktır." (Eker, 2006:73) Din Sırp, Hırvat ve Boşnaklar arasında en önemli kimlik olup aralarındaki derin fay hattını ortaya çıkarmıştır. Tito döneminde din öğesi ortadan kaldırılırken Tito'dan sonra yine baskın ve ayırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Kimlik savaşında üç topluluk da tam olarak aidiyet duygusunu taşımamaktadır. Hırvatlar, Hırvatistan'daki soydaşlarına bağlılıklarını sürdürürken Sırlar, Sırbistan'daki soydaşlarına bağlılıklarını sürdürmektedirler. Boşnak müslümanları ise bu anlamda kendilerini yalnız hissetmektedirler. *"Etnik kimlik, toplumun kendisini nasıl gördüğü ve başkalarının toplumu nasıl gördüğü olmak üzere iki boyutludur. 'Din-sekülerizm, tarih, coğrafya, dil, zaman, koşullar' vb. değişkenlerin ortaya çıkardığı bu iki boyut, her zaman birbirleriyle tutarlı değildir. B-H'de, kimin; kimi, kime, neye göre adlandırılmasının kesin ölçütleri yoktur. Müslüman, Ortodoks ve Katolik etnitelerin nasıl adlandırılması gerektiği çok karmaşık, karmaşık olduğu kadar yaşamsal bir sorundur."* (Eker,2006:74) Zaman zaman Bosnalı tabiri kullanılmakla birlikte Sırlar ve Hırvatlar bu tabirin müslümanları çağrıştırdığı gerekçesiyle bu tabiri kullanmayı reddetmektedirler. Bununla birlikte Boşnakların müslüman Sırp olduğu savı da ileri sürülmektedir. Bu kimlik karmaşası sadece günümüzde değil geçmişin de bir sorunudur. *"Sokollu Mehmet Paşa (Boş. Mehmed Pasa Sokolovic) Hırvatlara göre ihtida etmiş Hırvat, Sırlara göre de aynı şekilde ihtida etmiş Sırp'tır."* (Akt. Eker,2006:74)

"Bosna-Hersek'in Osmanlı topraklarına katılmasından sonra sadece siyasi ve askeri anlamda değil ekonomik ve kültürel anlamda da yeni bir dönem başlamıştır. Yönetim sistemi din, İslami Türk medeniyetine ait olan her şey Bosna'da da yerleşti. Mahalleler bile doğu sitiline göre yeniden düzenlendi. Zanaat ve ticaret gelişti. Çeşitli mimari yapılar ve anıtlar inşa edildi. Bu sosyo-ekonomik değişikliklerde ülkede ilk olarak askeri stratejik yapılara önem verildi. Bu yapılar arasında en önemli yapılar köprülerdir. Bu tip yapılar genellikle sultanların, sadrazamların, Bosna valilerin adına yaptırılmıştır. Dolayısıyla devlet bütçesinden karşılanmıştır." (Çeliç, Mujezinoviç,1998:23)

Bu kimlik karmaşasının içerisinde sahip olduğu nehirler bakımından zengin olan Bosna-Hersek'te birçok köprü zaman zaman kültürel ayrımı, zaman zaman da kültürel birleşimi sağlamıştır. Tarihte zengin kişiler tarafından yaptırılan köprüler bu zengin kişilerin tanınmasını sağlamıştır. Osmana A. Sokoloviç'e göre: *"Taş köprüleri yaptıranlar çeşitli yerlerden İstanbul'dan, Bosna-Hersek'ten, Hırvatistan'dan ve İtalya'dan gibi çeşitli yerlerden gelmelerine rağmen işin ilginç yanı yapıları doğu konseptine uydurmuş olmalarıdır. Bu geleneğin dışına çıkan yapılar oldukça azdır. Bu kişilerin arasında en örnek alınacak olan kişi Koca Mimar Sinan'dır. Kariyerini de buna benzer bir işle başlatmıştır. Üç büyük kadruga inşa etmiştir. İran seferleri sırasında Doğu Anadolu'ya asker geçirmek için Van Gölü üzerinde köprü kurmuştur."* (Bejtiç,1953:274) Bosna-Hersek'te yaptırılan bu köprüler arasında en değerli olanlar Mostar Köprüsü ve Vişegrad'daki Drina Köprüsü'dür. Bu köprüler zerafetleriyle dikakat çekerler. Bunlar, geçişi sağlayan birer araç olmaktan ziyade sosyal, kültürel anlamlar da taşırlar. Ivo Andriç'in romanına konu olan ve Drina Nehri üzerinde kurulan Drina Köprüsü, sosyal hayatın birer parçasıdır. İnsanların ortak hafızasında 'köprü üstünde' sözü yer edinmiştir. Kasabadaki hayat köprü ile başlar. Hem Müslüman hem de Hristiyan çocukları ilk oyunlarını, ilk gezintilerini köprü'nün üstünde yaparlar. Köprü, hem birleştirici hem de ayırıcı bir özelliğe sahiptir. Köprü'nün sol kıyısında Hristiyanlar otururken sağ kıyısında Müslümanlar oturmaktalardır. Farklı kıyılarda otursalar da köprü ortak mekânlarıdır: *"Bu kasabada oturanların yaşamı bu köprü ile Kapiya'sının üstünde çevresinde ya da onunla ilgili olarak gelişir, akıp gider. Özel ya da genel yaşantıda her geçen konuda masallarda her zaman 'Köprü Üstünde' sözü duyulur. Gerçekten de çocukların ilk gezintileri, ilk oyunları orada başlar. Drina'nın sol kıyısında doğan Hristiyan çocukları daha bir haftalık iken köprüyü geçerler. Çünkü vaftiz olmak için onları sağ kıyıdaki kiliseye götürürler. Hatta sağ kıyıda oturanlar, yani Müslüman çocukları bile tıpkı babalarının ve dedelerinin yaptığı gibi çocukluklarının büyük bölümünü köprü'nün üstünde veya çevresinde geçirirler."* (Andriç,1980:23) Çocukluk, köprü altında geçerken gençlikle beraber artık Köprü üstüne taşınır. Köprü üstü gençlerin aşklarının yeşerdiği ilk fısıldaşmaların yapıldığı ilk heyecanların duyulduğu mekândır: *"İlk hülyaları, bakışmalar, fısıltılar, laf atmalar, ilk iş görüşmeleri hep burada başlar, pazarlıklar ve anlaşmalar burda yapılır, ilk randevular burada verilir."* (Andriç,1980:29)

Köprü kasabalarının karakterini, kaderini de tayin eder. Vişegradlıların hayalperest olmaları, melankolik bir yapıya sahip olmalarındaki en büyük etken burdaki insanların Kapiya'da uzun saatler kalıp hayallere dalmaları gösterilir: *"Çok eskiden biri bu Kapiya'nın, kasabanın kaderi ve kasabalarının karakterleri üstünde büyük bir etki yaptığını söylemiş. Vişegradlıların hayal kurma ve düşünceye dalma eğilimlerinin, karakterlerindeki melankolik umursamazlığın nedenini, Kapiya'da geçirdikleri o uzun düşünceye dalma saatlerinde aramak gerekir."* (Andriç,1980:31)

Mekân ve insanlar arasında bağlantı bulunur. Mekânlar insanların ruh halini etkiler: *"Bu neşeli insanları böyle yapan Kapiya mıdır? Yoksa istek ve ihtiyaçlarına cevap vererek Kapiya mı kendi zeka ve*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

düşüncelerinden doğmuştur?" (Andrić,1980:33)

Köprü aynı zaman da acıklı, neşeli birçok hikâyenin doğmasına sebep olmuş Vişegradlılarla bütünleşmiştir. Aralarında organik bir bağ oluşmuştur. Köprü ile ilgili anlatılan hikâyeler aynı zaman da kasabanın da hayat hikâyesidir.

Devşirilen sadrazamlar, "devşirilip Türk olduğu için büyük bir günah işlediklerini düşünüyorlardı. Vicdanlarını rahatlatmak ve memleketlerine borçlarını ödemek için köprüyü yaptırdıkları söylene de bu kanıtlanmamıştır. Ancak bu köprüler daha çok ülkenin bütünlüğü için inşa edilmiştir." (Çeliç, Mujezinoviç,1998:23) Hırvat ders kitaplarında da romandan bu devşirme ile ilgili bölümün alıntı yapıp okutulması ayrıca ilginç bir durumdur. Andrić ise bunun tersine bir yorumda bulunur. Sadrazamın artık yepyeni bir insan olduğunu ancak yıllar geçtikçe uzaklardan memleketini, köprüsüz Drina Nehri'ni düşünüp göğsünün sızlandığını ifade eder: "Sokullu Mehmet Paşa memleketine çok yakın bir yerde yaptırmış ancak bunun asıl sebebi bu bölgenin merkezle Orta Avrupa'yı bağlayan en önemli yer olmasıdır ." (Çeliç, Mujezinoviç,1998:23)

Sokollu, sadece memleketi Vişegrad'da köprü yaptırmamıştır. Başka yerlerde de köprüler yaptırmıştır. "Podgorica'da Trebišnica'da birer köprü yaptırmıştır. Bu köprüler o dönemde Dubrovnik ve Hırvatistan'da büyük rol oynamışlardır." (Çeliç,Mujezinoviç,1998:23)

Yazar, Sokollu'nun duygusal sebeplerden değil ekonomik ve stratejik sebeplerden dolayı bu köprüyü inşa ettiğini ifade eder: "Evliya Çelebi Vişegrad'da köprüünün sağ tarafında kervansaray ve bir imaret olduğunu yazmaktadır. Çelebi, bu kervansaraya on bin deve,katırın sığdığını yazar. Çelebi bu sayıyı abartılı anlatsa da hayranlıkla bahsettiğine göre gerçekten kaliteli ve büyük bir yapı olduğu halk arasında 'taş han' olarak bilindiği bir gerçektir." Çeliç, Mujezinoviç,1998:177)

Köprüünün yapılışı açılışı ile ilgili hikâyeler yüzyıllar boyunca anlatılır. Halk, köprü ile ilgili hafızalarındaki anıları değiştirerek ve başka olaylar katarak yeni hikâyeler üretir: "Bayramda bile şeker yemeyenler bol bol şeker yedi. Kasabanın çevresindeki köylere kadar helva yiyen herkes sadrazama ve eserlerine uzun ömür vermesi için dua etti. Kazanın başına on dört defa gelen çocuklar vardı. Aşçılar artık onları tanımışlar, kepçelerle kovalıyorlardı. Bir çingene çocuğu helvayı fazla kaçırdığından o gece öldü. Bu gibi olaylar, halkın hafızasında yer alıyordu." (Andrić,1980:88)

Köprüünün varlığı kasabalıya güç verir. Her şeyi başarabileceklerine dair onları motive eder. Hayati unsurlardan olan hava, su, toprak elementlerine bir de köprü eklenmiştir: "Sanki hayatın bilinen elemanlarına: Gökyüzü, toprak ve suya, birdenbire bir eleman daha katılmıştır." (Andrić,1980:89)

"Birçokları da yarım saat yürüyerek Kalata ya da Mezarlına'ya kadar gidiyor, karanlık iki dağın arasında çeşitli büyüklükteki on bir kemerile yeşil suların üstüne tuhaf arabeskler çizen uzaktan hafif ve bembeyaz görünen köprüyü seyrediyordu." (Andrić,1980:90)

Andrić, romanda 1571 yılını köprüünün tamamlanış tarihinin Baki tarafından yazıldığını belirtir: "İstanbul'da bir şair tarafından yazılmıştı. Bu vakfı yaptıranın adını, sanını ve rütbesini köprüünün tamamlandığı mutlu yıl (Hicri 979, Miladi 1571) yazıyordu." (Andrić,1980:90) Baki tarafından yazılan bu manzumeler, kasabalının günlerce üzerinde yorum yapmasına sebep olur. Bu manzumeleri anlamaya çalışırlar.

"Drina Köprüsü, ekonomik ve stratejik öneme sahiptir. Vişegrad, Ortaçağ'da merkezi bir konumdaydı. Ortaçağ'da Pavloviç ailesine aitti. Türkler gelmeden önce burda bir köprü var mıydı bilinmiyor. Ancak 16. Yüzyılın ilk yarısında Drina Nehri üzerinde ahşap bir köprü sayesinde geçiliyordu. Bu köprü Kuripeşiç'in resminde resmedilmiştir." (Çeliç, Mujezinoviç,1998:175) Vişegrad'ın tarih boyunca stratejik öneme sahip olmuştur. İlk Sırp ayaklanması, I. ve II. Dünya savaşları sırasında karşıt güçlerin biraraya geldiği yer olmuştur.

Kasaba yüzyıllar içerisinde geliştikçe köprü önemini korur. Kuşaklar gelip geçtikçe kasabalının hayatındaki yeri daha da artar: "Kasabada bıraktığı ışıklı iz hiç değişmedi. Dağların gökyüzüne çizdiği profilin hiç değişmediği gibi." (Andrić,1980:94) Gençler, Kapıya'ya gelip otururlar, burada kasabalının felsefesini öğrenirler, sorunları önemsememeleri gerektiğini algırlarlar.

"Köprüünün en yüksek yeri sudan 13.80 mdir. Balkon şeklinde bir çıkıntısı bulunmaktadır. Yolda geçenlerin dinlenmesi için bir sofa bulunmaktadır. 1886 yılına kadar bu çıkıntının üzerinde Kapıkula vardı."

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

(Çeliç, Mujezinoviç,1998:275) Bu sofada insanların dinlendiği, görüştükleri, şarkı söyledikleri bir mekândır: "Yine halk, sohbet etmek, iş üzerine konuşmak ve tatlı tatlı uyuklamak için sofaya gelmeye başladı. Yaz geceleri gençler kabileler halinde şarkı söylüyorlardı. Bir gönül ağrısını dindirmek isteyen ya da uzak diyarların serüveninin özlemini çeken gençler gelip oraya oturulardı." (Andriç,1980:121)

Köprü, kasabanın baş kahramanıdır. Gelip geçen kuşakların kaprislerini, dertlerini dinleyen, ortak olan ancak hiç değişmeyen hep aynı kalan... Köprü sadece yaşama canlılık katmaz aynı zamanda bazen hayatın bitişine de yardımcı olur. Yazar: "Sosyal çatışmaları anlatmak için Drina Köprüsü'nde Fata Avdagina ve Çorkan karakterlerini kullanır." (Kazaz, 2012:45) Drina Köprüsü adlı eserde Fato, istemediği bir kişi ile evlendirildiği için köprüden atlayarak hayatına son verir. Olayın sonlandığı yer yine köprüdür: "Sağ ayağıyla taş korkuluğa bastı ve sonra kanatlanmış gibi eyerin üstünden sıçrayarak köprüünün altında uçuşan suya atladı." (Andriç,1980:143)

Köprü ile ilgili efsaneler anlatılır köprüünün gücü mübalağalı bir şekilde halk arasında yayılır. Avusturyalılar Vişegrad'a yaklaştığında kasabalı tarafından köprüünün müslüman olmayan bir milletin geçmesine izin vermeyeceğine inanılır: "Bu köprü bir vezirin hayratıdır. Bu köprüünün gavur kuvvetlere geçit vermediği yazılıdır. Onu biz değil de ne kılıcın ne de tüfeğin etkilemeyeceği 'bir evliya koruyor. Düşman gelince o.. mezarından kalkacak, köprüünün ortasında dikilecek..." (Andriç,1980:143)

Nehrin bir tarafında Molla İbrahim, diğer tarafında ise Rahip Nikola yaşamaktadır. Drina köprüsü farklı dinden olan bu insanları birleştirir. Molla ve rahip kendi milletleri için çalışan ama aynı zamanda çok iyi dost olan din adamlarıdır. Halk arasında 'papazla hoca gibi sevişiyorlar' tabiri kullanılır. Her ikisi nehrin karşı tarafında oturduklarından birbirlerine 'komşu' diye hitap ederler. Avusturyalılar geldiğinde de her ikisi Kapıya'da durup düşmanı durdurmak isterler. Vişegradlıların hayatlarında dönüm noktası olan bu olayda savunma mekânı olarak köprü seçilmiştir. Düşmana karşı farklı dinlerden olan iki millet birlikte hareket etmiştir.

"Avusturya-Macaristan Devletinin bölgedeki yetkilileri yaptıkları gezilerde çeşitli sebeplerden dolayı tahrip edilen eserlere rastladıklarında onarımları için ilgi göstermiş ve hatta zaman zaman nakdi yardımlarda bulunarak halkın teveccühünü kazanma gayreti içerisine girmişlerdir." (Ekiz, 2012:1007) Avusturyalılar kasabaya geldikten sonra sosyal değişim yaşanmış ve bu değişim de ilk önce köprüde hissedilmeye başlanmıştır: "Yabancıların getirdikleri yeniliklerle, halkın değişmeyen geleneklerin çarpışması asıl köprüde başladı." (Andriç,1980:179)

Köprü aşkın filizlendiği, yaşandığı, gençlerin aşklarından yakındıkları ya da unutmak için uğraştıkları, aşk yüzünden kavgalar ettikleri, suya bakarak heyecanlar duydukları hayal kurdukları bir yerdir: "Kapıya ile kasabanın kadınları arasında her zaman bir bağıntı bulunmuştur. Delikanlılar köprüden geçen genç kızlara laf atmak, ya da gönül ağrırlarını dindirmek, onları unutmak... Ya da onlardan yakınmak için oraya geliyorlardı. Kadınlar yüzünden çok kavgalar da olurdu. Sevgilileri için şarkı söyleyen sigara içerek sessizce akan suyu seyreden, yalnız kendini unutmaya çalışan gençler de pek çoktu." (Andriç,1980:179)

Geçen yıllarla birlikte kasabadaki sosyal değişim köprüye de yansır. Daha önce kadınlar Kapıya'da oturmazken Avusturyalılar döneminde kadınlar daha rahat gelip Kapıya'da oturmaya, vakit geçirmeye başlarlar: "Nice aşklar burada alevlenmiş yine niceleri burada sönmüştür. Ama ne olursa olsun ne Müslüman ne de Hristiyan kadınları hiçbir zaman gelip Kapıya'da oturmamışlardı." (Andriç,1980:182)

Andriç, Avusturya döneminde kasabadaki sosyal hayatı daha düzenli daha gelişmiş olarak görür: "Jelçić, Drina Köprüsü romanında Bosna'daki Avusturya – Macaristan hâkimiyeti anlatılırken anlatıcı Andriç dünyaya bir Sırp gözüyle değil bir batılı bir Latin gözüyle baktığını ifade eder. Çünkü bu bölümde Andriç 1878'den sonra geri kalmış Bosna toplumunda günlük hayatta bazı değişikliklerin meydana geldiğini anlatır." (Kovaç,2012:139)

Avusturya-Macaristan döneminde gelen Macarlar, Polonyalılar da köprüünün büyüüne kapılıp saatlerini Kapıya'da geçirmeye başlarlar: "Birkaç yıl sonra onlar da saatlerce Kapıya'da oturmaya, kalın kehribar ağızlarıyla sigaralarını içerken, kasabanın yerlileri gibi..." (Andriç,1980:222)

Sadece Bosna'daki olaylar değil Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ilgili haberler de Kapıya'da asılır: "Majesteleri İmparatoriçe Elizabeth'in Cenevre'de iğrenç bir suikaste kurban gittiği ve Luccheni adlı bir İtalyan anarşisti tarafından öldürüldüğü bildiriliyordu." (Andriç,1980:258)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Köprü ile ilgili birçok efsane anlatılır. Köprüyü onarmanın, değiştirmenin uğursuzluk getireceğine inanılır: *"Ben de bu köprüye dokunmakla iyi etmiyorlar diyorum size! Bakın görürsünüz! Bunun sonu iyi çıkmaz. Onu bugün onardıkları gibi yarın da yıkarlar. Rahmetli Molla İbrahim bana anlatmıştı. Bir kitapta okumuş, canlı suya dokunmak, akıntısını değiştirmek çok günahmış."* (Andrić,1980:267) Köprüye olağanüstü özellikler verilir. Onun yıkılacağını düşünmezler. Köprü sonsuza kadar ayakta kalacaktır. Çünkü köprü Allah sevgisiyle yapılmıştır: *"Her köprüünün ne biçim olursa olsun, isterse bir selin üstüne uzatılan bir ağaç kütüğü, ister Mehmet Paşa'nın güzel eseri gibi olsun, başında daima bir melek bekler ve Cenabı Hak ne kadar ömür verdiyse o kadar dayanır."* (Andrić,1980:267)

19. yüzyıldan itibaren Drina Köprüsü'nde modernizm yakından takip edilir. Kasabaya tren gelir. Vişegrad'a trenin gelmesiyle köprünün doğu ile batıyı birleştirme görevi sona erer. Ancak halkın sosyal yaşantısındaki önemi devam eder. Halk yine Kapıya'ya gidip dinlenir, sohbet eder: *"Halk köprüünün o eski köprü olmadığına, köprüden geçen yolun artık batı ile doğuyu birleştirmedikğine inanıyor ve bunu kolayca kabul ediyordu."* (Andrić,1980:276) Ülkedeki yönetim biçimi değişiklikleri köprünün üzerindeki bildirilere yansır. Daha önce Türkçe yazılan bildiriler Osmanlı'nın gitmesiyle birlikte artık asılmaz. Türkçe yerine Sırpça yazılır: *"Bu sefer bildirinin Türkçesi yoktu. Hoca da Sırpça okumasını bilmiyordu."* (Andrić,1980:279) Prag'a, Graz'a, Zagreb'e okumak için giden gençler yanlarında getirdikleri kitaplarla kasabada farklı bir hava estirirler.

"İhtiyarlar 'ah' çekerek Balkanlardaki yeni sınırlardan ve Türk hâkimiyetindeki Lika'dan İstanbul'a uzanan coğrafyada geçen çocukluklarından bahsederler." (Kovaç,2012:83) Robert Hodel'e göre Osmanlı dönemi romanda tatlı bir sessizlik olarak görülür, Avusturya dönemi ise karmaşadır.

Türk sınırının Edirne'ye çekilmesinden sonra artık köprü doğuyu da bağlamaz. Sadece Vişegrad'ın iki yanını bağlama görevi kendisine kalmıştır: *"Daha dün oracıkta olan ve onu yaratan Doğu... Son zamanlar çok sıkışmış, kemirilmiş olmasına rağmen daimi ve gerçek olan doğu, şimdi bir hayalet gibi birden kayboluvermişti. Artık köprü, şehrin iki yanı ile... Drina'nın iki yanındaki yirmi kadar bucak ve köyden başka bir yeri birleştirmiyordu."* (Andrić,1980:294)

Fra Jukić, Türklerin yaptırdığı hiçbir şeyi beğenmemesine rağmen köprüden hayranlıkla bahseder. Otto Blau da beğenen kişiler arasındadır. Drina Köprüsü sadece müslümanlar için değil Sırp'lar için de önemli olmuştur. Drina Köprüsü'nü konu edinen Ivo Andrić, bu romanla Nobel ödülünü almıştır. *"Post Yugoslav siyasi ve kültürel coğrafyasında birbirinden farklı dört dil oluşsa da Andrić'in eserlerini bu dillere çevirme ya da uyarlama ihtiyacı duyulmamıştır. Çünkü Andrić okuyucular tarafından yabancı bir kültürün temsilcisi olarak algılanmadı. Ancak politik ve kültürel çevrenin değişmesiyle Andrić'e takınılan tavır da değişmiştir."* (Lovrenović,2012:13)

Sırp'lar Andrić'i Sırp yazar olarak nitelendirmektedirler, Hırvatlar ise yazarın Katolik bir aileden gelmesinden dolayı ona sahiplenmektedirler. Boşnaklar ise daha eleştirel bakmaktadırlar.

Mostar Köprüsü:

"Daha Roma Döneminde Mostar ve çevresinin nüfusu fazla bulunmaktaydı. Buranın etrafı arkeolojik kalıntılarla ünlüydü. II. Dünya savaşına kadar 'Kasor'daki eski köprü kullanılmaktaydı. Bu köprü Roma döneminde inşa edilmişti. Türkler Bosna'ya geldiğinde ahşap bir köprü kullanılmaktaydı. Osmanlı Döneminde bu bölge ekonomik ve siyasi yönden bir merkezdi" (Çeliç, Mujezinović,1998:229)

Burada bulunan eski köprü sağlam olmadığı için Osmanlılar yeni bir tane yapma gereği duymuşlardı. Evliya Çelebi de bu eski köprüden bahseder. Neretva Nehri üzerinde kalın çelik zincirden oluşan bir köprü olduğunu söyler: *"Mostar Kumova Slame'ye uzanan bir gökkuşağını andırmaktadır. Köprüünün iki tarafında da birer kale bulunmakta ve şehri bir yakasını diğer yakasına bu köprü olmadan geçmek mümkün değildir."* (Çeliç, Mujezinović,1998:229)

Evliya Çelebi, bugüne kadar on altı yer gördüğünü ancak bu kadar güzel bir köprü görmediğini ve bu köprünün gökyüzüne kadar yükseldiğini mübalağalı bir şekilde ifade etmiştir. Mostar Köprüsü genişliği on beş adım, uzunluğu ise yüz adımdır. Evliya Çelebi'den önce Poulet, köprüyü görmüş ve köprü hakkında şunları yazmıştır: *"Bu varoшта beş gün kaldık. Neretva Nehri'nin üstündeki köprüden başka hiçbir şey dikkatimizi çekmedi."* (Çeliç, Mujezinović,1998:231)

Mostar Köprüsü de efsanelere, şarkılara konu olmuş, yapımında karşılaşılan zorluklar efsaneleşmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Köprü sol tarafında bir mescit bulunmaktaydı ve Avusturya Dönemine kadar ezan buradan okunmaktaydı. Ayrıca köprüden atlama şenlikleri burdaki halkın hayatının en önemli eğlencesidir: "Evliya Çelebi bu şenliklerden bahsederken geçmişte bazıları kafa üstü atlarken diğerleri oturarak alaturka sitleyle atlamaktaydılar, ikişer üçer kişi atlayıp suyun içerisinde mutlu bir şekilde çıkmaktaydılar." (Çeliç, Mujezinoviç, 1998:246) II. Dünya savaşı sırasında da köprünün altında bir eğitim uçağı geçmiştir.

Latin Köprüsü:

Bosna-Hersek'te tarihi öneme sahip bir diğer köprü de Latin Köprüsü'dür. Latin Köprüsü I. Dünya savaşının kıvılcımı bu köprü üzerinde çıkmıştır: "Latin Köprüsü 1798 yılında inşa edilmiştir. Tüm masraflarını Hacı Abdullahage Briga ödemiştir. Ölmeden önce servetinin üçte birini bu amaçla harcanmasını vasiyet etmiştir. Köprünün inşaatı için Ljubinja şehrinde Mimar Risto ve on iki ustası davet edilmiştir. Ancak o gelmediği için onun yerine Mimar Jovan yetmiş altı günde inşa etmiştir. Köprünün inşaatı yerli mimarların da yetenekli olduğunu gösteriyor çünkü yüksek bir sanat değerine sahip olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde mimarının en yüksek seviyede olduğu dönemde inşa edilmediği düşünülecek olunursa köprüyü yapanların yeteneği ve sanatı daha büyük bir değer kazanmaktadır." (Bejtiç, 1953:274)

Köprü adını nehrin sağ tarafındaki 'Latinlik Mahallesi'nden alır. Bu mahallede Katolikler yaşarlardı. Türk kaynaklarında ise 'Frenklük Mahallesi' olarak geçer. Mehmet Emin İsviç köprüyü yaptıran Abdullah Briga için: "Zenginleri kötü anmamak gerekir çünkü öldükten sonra yaptıkları hayırlarla anılırlar. Bu yıkık köprüyü yüz fakir onaramazdı. O ise tek bir vasiyetle köprüyü mirası yapmıştır." (Kreşevijakoviç, 1939:203)

Estetik, zarif, minik sayılabilecek hatta benzerlerine Osmanlı coğrafyasında sıkça rastlanabilecek olan bu vakûr köprüyü dünyanın en ünlü köprülerinden biri yapan olay 28 Haziran 1914 günü gerçekleşir. 9.381.551 insanın ölmesi, 23.148.975 insanın ciddi şekilde yaralanması ve kaybolan 31.266.438 insandan haber alınamaması sonucunu doğuran I. Dünya Savaşı'nı başlatan kıvılcım bu köprünün üzerinde çakılır. Avusturya - Macaristan veliahtı Ferdinand ve eşi Hohenberg Düşesi Sofia 28 Haziran 1914 tarihinde, 6 sene evvel ilhâk ettikleri Bosna-Hersek'in merkezi Saraybosna'yı ziyaret ederken, ayrılıkçı bir Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Princip tarafından bir sükast sonucu öldürülür. Kısa bir süre sonra 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş ilân eder. Suikastten hemen sonra Avusturya-Macaristan hükûmeti tarafından suikastın yapıldığı yere maktûl prensin anısına bir anıt dikilir, fakat bu anıt 1918 yılında Avusturya - Macaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedip bölgeden çekilmesi üzerine Sırp tarafından yıkılır. II.Dünya Savaşı'ndan sonraysa köprüye Sırp ulusal kahramanı olarak kabul edilen suikastçi Gavrilo Princip'in ismi verilir. Bu köprü için Boşnaklar farklı, Sırp'lar farklı isimler kullanırlar.

Vrbanja Köprüsü:

24 yaşındaki Suada Dilberoviç ve 2 çocuk annesi 34 yaşındaki Olga Sučić, Miljacka Nehri'nin üzerinde bulunan Vrbanja Köprüsü'nün karşısına kurulan barikatlara doğru yürürler. Holiday Inn Otel'i'nden çetnikler tarafından açılan ateş sonucu hayatını kaybederler. Köprü aynı zaman da Suada ve Olga Köprüsü olarak da anılır.

Görüldüğü gibi:"İnsanın bünyesinde hayat bulduğu ve karşılıklı bir etkileşimle şekillendiği/şekillendirdiği bir unsur olarak öne çıkan coğrafya, yerbilimi/mekânbilimi olarak tanımlansa da, çok yönlü etkinliğiyle insan hayatında önemli bir yere sahiptir. " (Coşkun, 2010: 845)

Vişegradlı Binbaşı Vahid Podziç ile Drina Köprüsü Üzerine Röportaj:

Drina Köprüsü sizin için ne ifade ediyor?

Eski Yugoslavya'da komünist sistemde doğdum. Drina Köprüsü benim için önemliydi. Çünkü eski Yugoslavya'nın en meşhur köprüsüydü. Mostar'dan daha önemliydi. Ben Vişegrad'da doğdum ve bunun için gurur duyuyorum. Drina Köprüsü'nü her gün görüyordum. Drina Köprüsü çok turistik bir yerd, her gün 20-30 otobüs dolu insan köprüyü görmeye geliyorlardı. Eski Yugoslavya'da özellikle öğrenciler geliyordu çünkü bir gelenek vardı. Okul bittikten sonra öğrenciler geziye götürülürlerdi ve bu yer de Drina Köprüsü olurdu. Öğrenciler için o zamanlar yurt dışına gezi yasaktı. Ancak Drina Köprüsü romanı nobel ödülü almıştı. Bu yüzden de öğrencilere gösterilmek için bu geziler düzenlenilirdi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Benim çocukluğum bu köprüde geçti. Her gün köprüden geçerdim, arkadaşlarımla bu köprü'nün üzerinden eğlenceler düzenlerdik, kızlara bakardık. Savaştan önce arabalar da geçiyordu sonra sadece yayalara izin verildi. Ben kız arkadaşım ile ilk kez bu köprüde buluştum.

Drina Köprüsü'nün Sırlar ve Boşnaklar için anlamı nedir?

Savaştan önce kardeşlik vardı. Vişegrad'da savaştan önce % 66 Boşnak, %33 Sırp, %1 ise diğer milletler yaşıyordu. Çoğu arkadaşım Sırp'tı. Sırlar da Boşnaklar da köprüye aynı bakıyorlardı. Herkes için önemliydi. Ama bu 92 yılından önceydi. Vişegrad küçük bir şehir olmasına karşılık köprüden dolayı ünlüydü. Ancak savaşta 6000 asker Sırp ve onlarla beraber Vişegrad'daki Sırlar Boşnak'lara saldırdı. Biz Vişegrad'dan çıkmak zorunda kaldık. Savaşta Sırlar, Boşnakları köprü'nün üstüne götürüp orada hayvan gibi kestiler. Boşnaklar, bu olaylara şahit oldular. Drina Nehri'ne atıldılar. Çünkü bu köprü sembolikti Osmanlılar yapmıştı. Sırlar Boşnakları Türk olarak görüyorlardı ve böylece Türkleri kendi yaptıkları köprüde öldürerek zafer kazandıklarını düşünüyorlardı. Biz şimdi Drina Köprüsü'nü sevmiyoruz. Çünkü baktıkça üzerinde yapılan katliamı hatırlıyoruz. Şimdi Türk hükümeti restorasyon için Sırlara para verdi bazen buna kızıyoruz çünkü Vişegrad'da Sırlar yaşıyor savaştan sonra Boşnaklar göç ettiler. Sırlar için halen önemli. Çünkü Ivo Andrić'i Sırp olarak görüyorlar ve nobel ödülünü kazandı. Geçen sene köprü'nün yanında Ivo Andrić şehri anıtını yaptılar. Lisedeysen bu kitabı mecburiyetten okudum. Osmanlılar zalim olarak gösterilmektedir. Bu gerçek değil Sırların mitolojisidir.

Drina Köprüsü ile ilgili anlatılan efsane, hikâye ya da hurafe biliyor musunuz?

Köprü yapıldığı zaman iki çocuğun Osmanlı tarafından köprü'nün içine canlı olarak gömüldüğü anlatılır.

Drina Köprüsü ile ilgili unutamadığınız bir anınızı anlatır mısınız?

Drina Nehri'nde yüzmeyi öğrendim, yarışmalar düzenlenilirdi. Ve bu yarışmalarda birinci oldum. Bu yüzden köprü'nün benim için farklı bir anlamı vardır.

04.02.2013

Binbaşı Vahid Podziç

Bosna-Hersek Silahlı Kuvvetleri

Mostarlı Doç. Dr. Dijana Gup ile Mostar Köprüsü Üzerine Röportaj:

Mostar Köprüsü sizin için ne ifade ediyor?

Mostar'ın kimliğinden bahsedecek olursak, bu şehrin kimlik kartının ilk harfi Eski köprü'dür. Eski Köprü bir dönemin, bir kültürün simgesidir. Türkiye bizim coğrafyamıza birbirinden güzel gelenek, yeni bir hayat, mücadele, umut ve paha biçilemez bir kültür getirmiştir. Bu coğrafyalarda halen hiç geçmeyecek olan bir zamanın atmosferi yaşanmaktadır. Eski Köprü'den geçerken kendinizi yeni bir hayata, bambaşka bir dünyaya geçiyormuş gibi hissedersiniz.

Benim hayatım, gençliğim tam da orada, Eski Köprü'nün kenarında başladı. Orada geçirilmiş bir zaman, bir genç kız masumiyetiyle mutlu, aynı köprü'nün duvarları altında ve yanında, aşk için dökülen ilk gözyaşları, huzur ve mahcup bakış, genç kızlığın ilk sevinci... Savaş döneminde köprü'nün yıkımı sırasında Bosna-Hersek'te değildim. İnsan böyle bir canılığı nasıl kabullenebilir? Bir şey yıkılıyorsa ve bunu yapan bir insansa eğer, her türlü yargıyı hak eder, böyle bir durum hiçbir toplumda ve hiçbir zaman kabul göremez. Eski Köprü'nün yıkılması güzel olan her şeyin, başlarında yüce Sultanın bulunduğu iyi insanlar tarafından yapılan her şeyin yıkılması demekti. Zamanı ve daima yaşayan atmosferi yıkmayı başaramadılar. İnsanları sevenler Eski Köprü'yü de severler. Dünyadaki köprülerin hepsi insanları birleştirmeye yarar, ayırmaya değil. Onlar birliğin, barışın ve sevginin sembolüdür.

Eski Köprü'den geçerken kendimi hayatımın merdivenlerini çıkıyormuş gibi hissediyorum, sanki bir parçam sonsuza dek orada kalmış gibi. Sanki sonsuza dek bir zamanın içine hapsolmuş gibi, mutlu olduğum

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

zamanın içine, kaygısız olduğum zamanın içine. Eski Köprü beni her zaman belki de durduğum bir yere, kim olduğumu, nereye gittiğimi bildiğim bir yere götürecektir. Eski Köprü bana insanları ayırdetmeyi, insanları sevmeyi, insanların düşündüğü gibi düşünmeyi ve birinin bana ihtiyacı olduğunda elimi köprüünün diğer tarafına uzatmayı öğretti...

Eski Köprü, bugün köprüünün her iki tarafında bulunan insanların inançları geri getirmeli, onların birbirleriyle yakınlık kurmalarını sağlamalı, onları barıştırmalı, her güne, her insana sevinmeyi öğretmeli, Neretva'ya baktıklarında kendilerini, çocuklarını, umutlarını görmeyi, acılarını unutmayı, insanlar aksini iddia ettiklerinde ve imkansız olduğunu söylediklerinde bile affetmeyi bilmeyi öğretmelidir. Bu tekrar barışlarıyla, barış köprüleriyle, barışmalarıyla tanınan insanlar olmamızın yoludur, gelecekte nehrin iki kıyısında barış içinde yaşayan ve amaçları aynı, insan olmak olan insanlar olarak tanınmamızın yoludur. Eski Köprü hepimiz için o barışın, yeni hayatın, umudun kanıtı olmalıdır, gerçeğe uzanan bir yol olmalıdır. Yaşadığımızın ve Neretva aktıkça ve bizi güzelliğiyle büyüledikçe tekrar gülmeyi ve yaşamayı öğrenmiş insanlar oluşumuzun kanıtı olan bir yol... Eski Köprü ise bize uzaktan gizlice ve sessizce imreniyor ve "Hepimiz aynıyız, ortak gücümüz ve adımız sevgi." diyor.

Eski Köprü, Hırvatlar ve Boşnaklar için ne anlam ifade ediyor?

Gerçekten onurlu olan Boşnak ve Hırvatlar için her şeyi, hayatı ifade etmektedir. Aksini düşünenler insan değillerdir.

Mostar Köprüsü ile ilgili anlatılan efsane, hikâye ya da hurafe biliyor musunuz?

Birçok hikâye biliyorum ama duyduklarımın en enteresanı baş mimarın Eski Köprü'yü resmi bitiminden sonra asla görmemiş olmasıdır.

11.02.2013

Doç. Dr. Dijana Gup

Felsefe Fakültesi/Cemal Bihediç Üniversitesi

Mostar/Bosna-Hersek

SONUÇ

Bosna-Hersek topraklarında 15. ve 16. yüzyıllarda Türklerin büyük etkisi hissedilir. Bu dönemde önemli mimari eserler ortaya çıkar. Bosna-Hersek'te Roma döneminden de köprüler bulunmakla birlikte Bosna-Hersek'teki köprüler en fazla 16. Yüzyılda inşa edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman ve onun vezirleri tarafından Doni Vakuf, Foça'da yaptırılmışlardır. Rüstem Paşa da Ilıca'daki Zeljeznici'deki köprüyü yaptırmıştır.

İsen'e göre: "Şehirlerin Osmanlı uygarlığı doğrultusunda gelişme aşamasında bilim, kültür ve sanatın alt yapısı olan medrese, mektep, tekke ve zaviyeler tesis edilmiş, bunları takiben bilim, kültür ve sanatın ilk temsilcileri bu topraklarda boy vermeye başlamıştır..." (Eker, 2006:76)

"Mekân tasviri romanda meydana gelebilecek olayları hissettirmekle görevli olduğu kadar, eserdeki kahramanları tanıtıcı bir fonksiyona da sahiptir. Bir kişinin oturduğu ev, yaşadığı oda, kullandığı eşyalara ilişkin tasvirler o kişiye ait özellikleri okuyucuya yansıtır. Kahramanlar genellikle yaşadıkları mekânla bütünleşmiş şekilde karşımıza çıkarlar. İnsanların yaşamak için seçtikleri, ya da yaşamak zorunda oldukları mekânlar zamanla onların kişiliklerinin bir parçası haline gelir." (Özdemir,2006:17) Her şehrin kendine özgü özel kimliği bulunur. Bu özel kimlikler eserler yoluyla yansıtılır. Köprüler şehrin estetik güzelliğini ve dinanizmini yükselten yapılar arasında en önemlileridir. Köprüler iki uzak mekânı birleştirme fonksiyonunun ötesine geçip şemsiye olurlar.

Görüldüğü gibi; Bosna-Hersek'teki köprüler tarihi, mimari eser olmalarının dışında hem romanlarda hem de orada yaşayan insanlar için özel bir anlama sahip olmuşlardır. Hem "Drina Köprüsü" adlı romanda hem de röportajlarımızda anlaşıldığı üzere köprüler –Drina Köprüsü, Mostar Köprüsü, Latin Köprüsü, Vrbanja Köprüsü- sosyal hayatın canlı birer parçası olup kimi zaman aşkların filizlendiği, sevgililerin buluşma mekânı, kimi zaman da hayattan vazgeçişin mekânı olarak görev yapmışlardır. Bu köprüler, şehrin adının önüne geçip şehirlerden daha ünlü birer ikon olmuşlardır. Yüzyıllar içerisinde şehrin ana karakterleri olup

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

yaşanan tarihi olaylara tanıklık etmenin ötesinde, etkin roller oynamışlardır. İnsanların, çocukluklarının geçtiği, aşklarını yaşadıkları, yaşama sevincini hissettikleri kadar ölümle de yüz yüze geldikleri Bosna-Hersek'teki köprüler, tarih boyunca, hem ayırıştırıcı hem de birleştirici yönleriyle şehrin, kültürün önemli, vazgeçilmez yaşayan kahramanları olmuşlardır diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- ANDRIÇ, Ivo(1980) (çev. Hasan Ali EDİZ), *Drina Köprüsü*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN SELÇUK, ER AKAN, Sema (2005), "Bir Şehir İkonu Olma Yolunda Yaya Üst Geçitleri ve Aydınlanmaları", ODTÜ Yaya Üst Geçit Örneği, III. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu ve Sergisi Bildirileri.
- BEJTİÇ, Alije (1953), "Spomenci osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini", Prilozi za Orientalnu Filologiju, istoriju Jugoslovenkih naroda pod/Turskom Vladavinom, III-IV , Štamparski Zavod-Veselin Masleia Sarajevo.
- COŞKUN, Sezai (2010), "Sezai Karakoç'un Şiirleri Üzerinde Edebiyat-Medeniyet-Coğrafya İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme/A Study In The Context Of Literature Civilization-Geography Relationship İn Sezai Karakoç's Poems", TURKISH STUDIES International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter 2010, p. 843-885
- ÇELİÇ, Dzamal- MUJEZİNOVIĆ, Mehmed(1998), *Stari Mostovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo-Publishing.
- EKER, Süer (2006), "Bosna'da Etno-Linguistik Yapı ve Türk Dili ve Kültürü Üzerine", Milli Folklor, Yıl:18, Sayı:72.
- EKİZ, Mehmet (2012), "İşgal Sonrası Bosna-Hersek'te Eski Eser ve Vakıf Eserleri:Vatan Gazetesi Örneği/Old Works Of Art And Foundation Buldings In Bosnia-Herzegovina After The Invasion: The Newspaper Vatan Sample", TURKISH STUDIES - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/1 Winter 2012, p.1005-1011.
- HODEL, Robert (2011), *Andrić i Socijalno Pitanje, Ivo Andrić 50 Godina Kasnije, Medunarodni Naučni Skup*, Akademija Nauka I Umjetnosti Bosne I Hercegovine, Sarajevo, Novembra.
- KAZAZ, Enver (2011), *Univerzalnast Poličkog Romana, Ivo Andrić 50 Godina Kasnije, Medunarodni Naučni Skup*, Akademija Nauka I Umjetnosti Bosne I Hercegovine, Sarajevo, Novembra.
- KOVAÇ, Zvanko (2011), *Andrić Dijaloški Narativı o Modernizacija, Ivo Andrić 50 Godina Kasnije, Medunarodni Naučni Skup*, Akademija Nauka I Umjetnosti Bosne I Hercegovine, Sarajevo, Novembra.
- KREŞEVIJAKOVIĆ, Hamdija (1939), *Vodovodi ı Gradnje Na u Starom Sarajevo*, İslamska Dionička Štamparija, Sarajevo.
- LOVRENOVIĆ, Ivan (2011), *Andrić Kao Naše Ogledalo, Ivo Andrić 50 Godina Kasnije, Medunarodni Naučni Skup*, Akademija Nauka I Umjetnosti Bosne I Hercegovine, Sarajevo, Novembra.
- ORUÇ Hatice, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5108>, 10.03.2013.
- ÖZDER, Adem (2012), "Bosna-Hersek Cumhuriyetinde Coğrafyanın Halk Kültürüne Etkisi", Marmara Coğrafya Dergisi, sayı: 25, Ocak s. 213-237 İstanbul - ISSN:1303-2429.
- TEZCAN Nuran- TEZCAN Semih (2011), "Doğumunun 400.Yılında Çelebi Evliya", Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- TOKSOY Nurcan,(2007). "Türk İnkılabında Milli Kültürün Yeri ve Halkevi Çalışmaları/The Place Of The National Culture In The Turkish Revolution And The Community Center Works", TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

-
- HistoryofTurkishorTurkic, Volume2/12007, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.38>, p.124-161.
- URAL, Ali (2005), “Tarihi Kemer Köprülerin Sonlu Eleman Metoduyla Analizi”, Deprem Sempozyumu Kocaeli.
- VELİÇKOVIĆ, Nenad (2011), *Andriç u čitankama, Ivo Andrić 50 Godina Kasnije, Medunarodni Naučni Skup*, Akademija Nauka I Umjetnosti Bosne I Hercegovine, Sarajevo, Novembra.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ONTOLOJİK METİN TAHLİLİ VE ŞEYH GÂLİB'İN BİR GAZELİNİN ONTOLOJİK TAHLİLİ*

Ulaş BİNGÖL**

Özkan CİĞA***

ÖZET

İsmail Tunalı; Nicolai Hartmann ve Roman Ingarden'ın fikirlerinden faydalanan ontolojik tahlil yöntemini geliştirir. Söz konusu yaklaşımın esası, sanat eserinin ön-yapı ve arka-yapı diye adlandırılan iki temel tabakaya ayrılmasıdır. Ön-yapıdan kastedilen şey sanat eserini meydana getiren malzemedir. Arka-yapı ise anlam birimleri, nesne, karakter ve kader tabakalarından meydana gelir. Her bir tabaka bir önceki tabakanın oluşmasına zemin hazırladığı için metni oluşturan tabakalar ontik bütünlük gösterir. İsmail Tunalı; Nicolai Hartmann ve Roman Ingarden'ın ontoloji ile ilgili düşüncelerini eklektik biçimde bir araya getirerek geliştirdiği bu yöntem, zamanla araştırmacılar tarafından geliştirilerek divan şiiri metinlerine uygulanır.

Ontolojik yaklaşıma göre her sanat eseri gibi edebi eserler de bazı tabakalardan oluşur. En alt tabakada edebiyat eserinin meydana getiren malzeme, sesler vardır; ses tabakası aynı zamanda metnin ön-yapısını oluşturur. Ses tabakasının hemen üstünde anlamlı birlikler kuran semantik tabaka, onun üstündeyse sırasıyla obje, karakter ve kader tabakaları bulunur. Polifonik bir görüntü çizen edebi metinler, ontik bir bütünlüğe sahiptirler. Ontolojik yöntemde, metin en alt tabakadan başlanarak çözümlenir. Sanatçının edebi şahsiyetine ve metnin kendine has birtakım özelliklerine göre tabakalar şekillenir. Tabakalarda bulunan bütün unsurlara ulaşmak mümkün olamayacağı gibi bu unsurların hepsinin bir edebi metinde bulunacağına dair bir kaide de yoktur. Bu çalışmanın amacı, ontolojik yöntemin temel özelliklerini ele almak ve ontolojik yöntem ile Şeyh Gâlib'in "hep senünçindür" redifli gazelini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Ontolojik Yöntem, Şeyh Gâlib, Ön-yapı, Arka-yapı

ONTOLOGICAL TEXT ANALYSIS AND ONTOLOGICAL ANALYSIS A ŞEYH GÂLİB'S GAZEL

ABSTRACT

İsmail Tunalı improves the ontological assay method by Nicolai Hartmann and Roman Ingarden's ideas. The principle of this assay method is artwork separated into two basic layers called back-yard and front-yard. Front-yard means work of art's materials. Back-yard means meaning units, object, character and destiny layers. The layers of the text indicates ontical integrity because each layer precedes previous layer. The ontological assay method

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi, El-mek: ulasedebiyat@gmail.com

*** Arş. Gör. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi El-mek: ozkanciga@hotmail.com

improved by İsmail Tunalı is used by some researchers in *divan* poetry in course of time.

According to the ontological approach literary works consist of some layers as each artwork. There are sound that material for ming the literary work in the bottom layer. Saund layer also occurs the structure of the text. These mantic layer tha testablishing the significant associations is just over sound layer. Objects, characters and fate layers are located respectively over this layer. Literary texts which have polyphonic image have ontical integrity. The text is resolved starting from the bottom layer in ontological method. Layers are shaped by artist literary figure sand the text of features. It may not be able to reach all the elements in the layers. There is not a pedestal that will be found all of ontological elements in a literary text. The aim of this study is to handle the ontological assay method and analyze a Şeyh Galib's "gazel".

Key Words: Ontological Method, Şeyh Gâlib, Front-yard, Back-yard

Giriş

Son yıllarda divan şiirini yeni yöntemlerle inceleme arzusunun akademik camiada hızla yayıldığı gözlerden kaçmaz. Yapısalcı ve onun devamında gelişen göstergebilim başta olmak üzere psikanalitik ve ontolojik tahlil yöntemleriyle birçok çalışma yapılarak divan şiiri modern bakışlarla ele alınmaktadır. Bu yöntemler arasında en dikkat çekici olanlarından biri ontolojik incelemedir. Ontolojik yaklaşımla metin tahlili yapan araştırmacılar, İsmail Tunalı'nın *Sanat Ontolojisi* adlı kitabında ortaya koyduğu görüşleri referans alırlar. Bazı araştırmacılar, bu kitap dışında varlık felsefesi ve estetikle ilgi başka bir kaynağa başvurmayı dahi gerekli görmez.

İsmail Tunalı'nın *Sanat Ontolojisi* çalışması, şüphesiz alanında en özgün birkaç kitaptan biridir. Yabancı dillere çevrilmiş olması da bu çalışmanın uluslararası düzeyde kabul gördüğünün bir kanıtıdır. NicolaiHartmann ve Roman Ingarden'ın fikirlerinden faydalanan Tunalı, ontolojik yöntemi geliştirir. Söz konusu yaklaşımın esası, sanat eserinin ön-yapı ve arka-yapı diye adlandırılan iki temel tabakaya ayrılmasıdır. Ön-yapı, ses tabakasından oluşur ve bu tabakadan kastedilen, metni meydana getiren seslerin temel özellikleridir. Arka-yapı ise anlam birimleri, nesne, karakter ve kader tabakalarından meydana gelir. Ses tabakasının üstünde anlam birimleri tabakası, onun üstünde sırasıyla nesne, karakter ve kader tabakaları gelir. Her bir tabaka bir önceki tabakanın oluşmasına zemin hazırladığı için metni oluşturan tabakalar ontik bütünlük gösterir. İsmail Tunalı; Nikolai Hartmann ve Roman Ingarden'ın ontoloji ile ilgili düşüncelerini eklektik biçimde bir araya getirerek geliştirdiği yöntemle Yahya Kemal'in *Sessiz Gemi* ve Cahit Sıtkı'nın *Gün Eksilmesin Pencereden* adlı şiirlerini inceler.¹ Tunalı'nın geliştirdiği bu yöntem, yıllar içerisinde değişik araştırmacılar tarafından dönüştürülerek divan şiiri metinlerine uygulanır.²

Ontolojik metin tahlili, yirminci yüzyılda varlığa bakış açısının değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu yüzden varlık felsefesinde yaşanan değişimleri bilirsek ontolojik metin tahlilinin de hangi koşullarda ortaya çıktığını anlayabiliriz.

¹ Bkz. Tunalı, İsmail (2011) *Sanat Ontolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.111-116.

² Özellikle Yavuz Bayram'ın *Divan Şiirinin Metinlerinin Ontolojik Tahlili Üzerine* adlı çalışmasında geliştirdiği ontolojik yöntem sonraki yıllarda yayınlanan birçok makalede örnek alınmıştır. Bkz. Bayram, Yavuz (2008) *Divan Şiirinin Metinlerinin Ontolojik Tahlili Üzerine*, Prof.Dr.Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu, 27-28 Mayıs 2008, Beykoz Belediyesi Yay., İstanbul 2008, s.167-182. Tabi bu makalenin öncesinde de ontolojik yöntemle divan şiiri metinlerinin incelendiğini unutmamak gerekir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Tökel, Dursun Ali (1996) "Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Bakı'nın Bir Gazeline Uygulanışı", *Yedi İklim*, C. 11, S. 74, ss:53-59.

Öztürk, Furkan (2007) "Osmanlı Şiirine Sanat Ontolojisiyle Yaklaşmak Üzerine", *TurkishStudies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 2/4 Fall.

Mehmet Dursun Erdem, "Ontolojik İncelemeye Dehhani'nin 'eyledi' Redifli Gazeli Örneğinde Yapısalcı Bir Bakış", *Turkish Studies, Tunca Kortantamer Özel Sayısı 1, Volume 2/3 (Summer 2007)*, s.254-273.

Yavuz Bayram, "Ontoloji Analiz Metodu ve Bir Uygulama," *Yom Sanat, S.12 (Mayıs-Haziran 2003)*, s.12-15.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

1.Ontoloji ve Ontolojik Metin Tahlili

Ontoloji, “en genel anlamıyla varoluşun doğası ile en son anlamdaki gerçekliğin varlıksal yapısını soruşturan, kimileyin metafiziğin bir alt bölümü olarak da görülen varlığın ya da varlık felsefesi” (Güçlü 2003: 1514) anlamına gelir. Schelling’e göre sanatı anlamak, onun evrendeki konumunu belirlemek demektir; bu konumu belirleme, birinin ona verebileceği bir açıklama olduğundan felsefenin ilk ilkelerine dönülmelidir (Albayrak 2012: 278). Felsefe, insanın dış dünyada gördüğü varlıkları anlama gayretiyle oluşmuş düşünme etkinliğidir. Başka bir deyişle felsefenin ortaya çıkması, ontolojiyle birlikte olmuştur; bu yüzden felsefenin ilk ilkeleri ontolojinin de ilkeleridir.

Ontolojinin gelişim seyri, varlıkla ilgili düşüncelerin sürekli dönüşmesiyle bir paralellik gösterir. Tarih boyunca varlığın kökeninin, sınırlarının, formunun ve özünün ne olduğu gibi sorulara felsefeciler cevap aramaya çalışmışlardır. Antik Yunan’da, varlığın kökeni hakkında birbirinden farklı düşünceler ortaya konulduğu görülür. Varlığın kökeni; Thales’e göre sudur, Anaximenes’e göre havadır, Herakleitos’a göre ateştir. Empedokles ise hava, su, toprak, ateşi arkhe (ana madde) olarak ele alır ve varlığın kökenini çoğulcu bir yaklaşımla izah etmeye çalışır. Antik filozoflar, sadece maddenin kökeni konusuna eğilmemişlerdir; “Pythagorasçılarla birlikte maddenin form özellikleri incelenmeye başlanılır” (Cevizci 2011: 42). Platon, gerçeklik alanının form (idea) denilen şeylerden meydana geldiğini belirtir. Ona göre değişmeyen doğrular form alanında bulunur. Aristoteles ise varlığı anlamamızı şu dört nedeni bilmemizle mümkün olacağını ileri sürer: “1. Caousa materialis (Maddi Neden), 2. Caousa formalis (Biçim Nedeni), 3. Caousa Finalis (Ereksel Neden), 4. Caousa Efficiens (Fail Neden)” (Güçlü 2003: 98). *Metafizik* adlı eserinde varlığı cansız maddeler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar olmak üzere dört kategoride ele alan Aristoteles’e göre varlığın ilk nedeni bilindiğinde varlıkla ilgili birçok şey de anlaşılabacaktır.

İlkçağ felsefesi; varlığı form ve arkhe (ana madde) çerçevesinde ele alırken tabiattan kopmamaya özen gösterir. Hâlbuki Ortaçağ felsefesinde, varlığın kökeni sorusuna din merkezli bir eksende cevap aranır. Agustinus, insan zihninde bulunan değişmez idealerin ancak zorunlu bir varlık, yani Tanrı tarafından yerleştirdiğini söylerken Farabi evrenin yaratıcısı olarak Tanrı’yı *vacibül- vücud* olarak görür. Aralarında bazı farklar olmasına karşın Tanrı’yı varlığın kökeni olarak görme fikri; Boethius, İbn Sina, Gazali ve İbn Rüşd gibi diğer Ortaçağ filozofları tarafından da kabul edilmiştir. Ortaçağ’da din ile felsefe arasında sıkı bir ilişkinin varlığında söz etmek mümkündür. Nitekim Farabi’ye göre “felsefenin olgun bir tarzı olarak Aristoteles felsefesi ve dinlerin içinde gerçek tek din olarak İslâmiyet söz konusudur” (Özdemir 2014: 910).

Varlığı; tabiat ve din çerçevesi dışında insan merkezli açıklayan Descartes, sonraki yüzyıllarda birçok düşünürü etkiler. Descartes ile birlikte ortaya çıkan *Cogito* geleneği varlığı açıklama dinamiği olarak bilinç sahibi özneye işaret eder (Çüçen 2011: 274). Descartes da Ortaçağ düşünürleri gibi Tanrı’yı yaratıcı varlık olarak kabul eder, fakat Tanrı’dan önce zihnin var olduğunu söyleyerek onlardan ayrılır. Varlık yirminci yüzyıla kadar epistemolojide bir bilgi nesnesi olarak ele alınır. Nesnenin bilgisine sahip olacak özne yoksa varlığın bir anlamı da olamayacağı düşüncesinin ağır bastığı bu eğilime tepki gösteren kişi Husserl oldu. Husserl’in “nesnelere dönelim” söylemi varlığı varlıkta anlamlandırmayı önceleyen bir anlayışın doğmasını sağladı. Heidegger de “artık cogito merkezli felsefeler yerini varlık merkezli felsefelere bırakmalıdır” (Çüçen 2012: 18), diyerek yeni ontolojiye kapı aralar. Ontolojiyi epistemolojik bakışlardan arındırmaya çalışan diğer bir düşünür de Nikolai Hartmann’dır. Hartmann’a göre “bilgi daima aşkındır, onun için önemli olan nesnenin nasıl düşünüldüğü değil, nesnenin nasıl olduğudur; tüm bilgi donanımı da nesnenin kavranması içindir” (2010: 8). Hartmann, nesnelerin bilgisi ile uğraşmaktan ziyade varlığın ontik bütünlüğüne dönülmesi gerektiğini söyleyerek Husserl gibi epistemolojik varlık yaklaşımına karşı çıkar. Ona göre varlığı metafizik perspektifinden açıklamak boş bir uğraştır önemli olan varlığın katmanlarına inebilmektir. “Maddi varlık alanının kategorilerinin zaman, mekân, oluş, durum ve nedensellik olduğunu belirten Hartmann, her katmanın bir öncekinde bulunmayan yeni bir kategoriye sahip olduğunu ifade eder” (Çüçen 2011: 406). *Var* olan her şeyin kendi başına bilinebileceğini belirten Hartmann’a göre, “bir bilen öznenin onu nesneleştirmek için gerekli yeteneği gösterdiği her durumda ve her yerde, var olan kendisini bilmeye sunar” (2010: 34).

Yirminci yüzyıla kadar varlıkla ilgili genel yaklaşımların değişmesi doğrultusunda sanata ve sanat eserine yönelik görüşler de değişmiştir. Platon, sanatı devlet için tehlikeli görürken Aristoteles, ruhun kötülüklerden arındırdığı (katharsis) için sanatı toplum için faydalı bir faaliyet olarak değerlendirir. Aristoteles’e göre “bir sanat eserinin oluşumunda form sanatçının ruhudur” (Çüçen 2011: 145). Bu şekilde

sanat eserinin kökenini sanatçının ruhunda aranması gerektiği düşünülür. Ortaçağ boyunca Tanrı'dan başka yaratıcı bir özne düşünülmediği için “ölümlülüğün tutsağı olan insan, bir yapıt yaratırken Kadir-i mutlak'ın sonsuz gücünü ortaya çıkarmaktan başka bir şey yapmazdı” (Jimenez 2008: 27). Bu devirde sanat eseri de sanatçı da ontolojinin temel uğraşları arasında değildir.

Kant, sanatı bilimden, ahlaktan ve zanaattan ayırarak özgür bir alana yerleştirir. Sanat eserinin varlığının bu özgür alan içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer ve “güzel sanat, bir doğa olarak gözüktüğünde sanattır” (2011: 175), sözleriyle sanat eserlerinin varlığının nasıl olması gerektiği konusunda bilgi verir. Sanatı mutlak tinin bir yansıması olarak gören Hegel'e göre ise “sanat eseri her ne kadar özünde uyumlu ve eksiksiz bir dünya oluşturabilse de o, yine de edimsel tek bir nesne olarak, kendisi için değil, ama bizim için, sanat eserini gören ve ondan zevk duyan bir kamu için var olur” (1994: 262). Hegel'in açıklamasından hareket edildiğinde sanat eserinin varlığı alımlayıcı süjeyle bitişiktir.

On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarında sanat eserlerinin giderek sosyoloji ve psikolojinin gölgesinde incelenmesi sanat eserinin bir *var* olan olarak değerinin ikinci plana atılmasına neden olmuştur. İşte tam da bu noktada Nikolai Hartmann'ın yeni ontolojisi sanat eserini bir *var* olan olarak ele almayı hedefler. Bu ontolojik yaklaşım kategoriler üzerine kurulmuştur. Hartmann'a göre sanat eseri bir objektivasyondur, objektivasyon ise var olmayan bir şeyin ortaya konmasıdır. Objektivasyonda bir eylem ve bir yaratma söz konusudur. Tunalı, sanat yapıtlarının objektivasyon yasası altına girdiğini ve heterojen bir ontik yapıya sahip olduklarını belirtir. Özel olarak edebiyat eserinin yapısını ele alan Tunalı'ya göre “edebiyat yapıtı, birçok heterogen tabakadan meydana gelmiş bir bütündür. Bu, sanat yapıtının (burada edebiyat yapıtını) *ontik-ontolojik strüktürünü* ifade eder” (2012: 65). Hartmann, sanat eserini ön-yapı ve arka-yapı olmak üzere iki tabakaya ayırır. Ön-yapı, sanat eserinin algılanan reel yönünü oluşturur; arka-yapı ise sanat eserindeki yaratılan yeni dünyayı, irreal tabakayı meydana getirir.

Sanat yapıtını, ontolojik bir bütün olarak ele alan diğer bir kuramcı Roman Ingarden'dır. Ingarden bir edebi eserin sanat değeri taşıması için belirli metafizik nitelikleri içermesi gerektiğini söyler. Ona göre “edebi eser, bilinen nesneler dünyası üzerinde kurulmakla beraber, bu durum bizi yalnızca yazarın amaçladığı ikinci bir dünyaya doğru yönlendirmek içindir” (Ergiydiren 2007: 61). Sanat eserlerini kuran her tabakada, o tabakaya özgü karakteristik estetik değer nitelikleri bulunur. Ingarden, yazınsal sanat yapıtının çok tabakalı polifonik bir yapıdan oluştuğunu; her yazınsal yapıtta önce sözcüklerden oluşan metinler, anlam birlikleri, sonra şemalaştırılmış görüşler ve en son da dışa vurulmuş nesnelleştirmeler bulunduğunu belirtir (Bozkurt 2012: 271).

İsmail Tunalı; Ingarden ve Hartmann'ın görüşlerinden hareket ederek edebi bir metnin beş tabakadan oluştuğunu belirtir (2011: 115-116). En alt tabakada edebiyat eserinin meydana getiren malzeme sesler vardır; ses tabakası aynı zamanda metnin ön-yapısını oluşturur. Ses tabakasının hemen üstünde anlamlı birlikler kuran semantik tabaka, onun üstündeyse sırasıyla obje, karakter ve kader tabakaları bulunur. Polifonik bir görüntü çizen edebi metinler, ontik bir bütünlüğe sahiptirler. Tunalı, metin tahliline en alt tabakadan başlayarak çözümler. Tunalı'nın geliştirmiş olduğu tabakalar kuramını divan şiiri metinlerine uygularken araştırmacılar, bazı değişiklikler yaparak kendilerine özgü tabakalar kuramı geliştirmişlerdir. Tabakalar kuramının anlaşılması için metnin ön-yapı ve arka-yapısından nelerin anlaşılması gerektiğini şöyle gösterebiliriz:

Edebi Eser³	
4. Tabaka: Kader Tabakası Nesne ve Karakter Tabakasındaki Tespitlerin Genelleştirilmesi	ARKA YAPI
3. Tabaka: Nesne ve Karakter Tabakası Anlamların Yoğun Olduğu Bölüm, Şairin Psikolojisi ve Edebi Şahsiyeti	
2. Tabaka: Anlam Tabakası Kelime ve Cümle Semantiği	
1. Tabaka: Ses Tabakası Ses ve Dil Özellikleri, Mısra, Beyit, Dörtlük, Ritim Unsurları, Kafiye, Vezin,	ÖN YAPI

³ Bu tablo, Yavuz Bayram'ın “Ontolojik Analiz Metodu ve Bir Uygulama” *Yom Sanat*, S. 12 (Mayıs-Haziran), Adana, adlı çalışmasından faydalanılarak geliştirilmiştir.

Ses tabakası, metnin vücuda gelmesinde birinci adım olduğuna göre en altta bulunması ve ilk önce incelenmesi gerekir. İnceleme nesnesi bir şiir ise ses tabakasında ele alınacak olan unsurlar metnin reel yönüyle ilişkili olmalıdır. Bu yüzden bu tabakada, metnin ses ve dil özellikleri; mısra, beyit, dörtlük gibi şekil özellikleri; kafiye, vezin, aliterasyon, asonans gibi ahenk unsurları göz önünde bulundurulur. İkinci tabaka olan anlam tabakası, reel yapıdan irreel yapıya geçişin ilk adımıdır. Burada kelime ve cümle semantiği ele alınarak şairin irreel yapıya nasıl geçiş yaptığı ele alınır. Üçüncü tabakada, artık yeni bir dünyaya girmiş bulunuruz. Bizi bu evreye getiren şey şairin imgelem gücüdür. Bu yüzden burada söz sanatları, mecazlar, semboller ve işaretler incelenerek şairin edebiyatçı kimliği ortaya konmaya çalışılır. Tunalı; nesne ve karakter tabakalarını ayrı ayrı incelemesine karşın biz obje tabakasındaki bulguların şairin edebi şahsiyetini açıklamaya yardımcı olduğu için aynı basamakta ele aldık. Metnin en üst tabakası olan kader tabakasında, edebi eserin dokusuna sinen genel anlamlar bulunur.

Sanatçının edebi şahsiyetine ve metnin kendine has birtakım özelliklerine göre tabakalar şekillenir. Tabakalarda bulunan bütün unsurlara ulaşmak mümkün olamayacağı gibi bu unsurların hepsinin bir edebi metinde bulunacağına dair bir kaide de yoktur. Tunalı, estetiğin çekirdek probleminin estetik obje yani sanat eserinin kendisinin olduğunu söyler (2012: 51). Önemli olan edebi eserin estetik değerini, edebi eserin varlığında bulabilmektir; dışarıdaki etkiler ile edebi esere değer biçmekten vazgeçmek gerekir. Böylece edebi metinlerin estetik değerleri, duruma ve kişiye göre değişmeyecek; bir metnin estetik değeri varsa o metin sanat eseri olarak kabul edilmeye devam edecektir.

“Divan şiiri gelenekten ayrılmayı hoş görmemekle birlikte bu gelenek içinde kalarak gerçekleştirilen orijinal söyleyişlere kıymet atfeder” (Okuyucu 2004: 105). Birçok estetik kuramcıya göre bir sanat eserinin estetik değeri anlatılan konudan ziyade sanatçının konuyu işleyiş tarzında gizlidir. Kant’ın ifade ettiği üzere, “sanat, güzel bir şeyin temsili değildir, bir şeyin güzel temsidir” (Albayrak 2012:47). Sanatçının konuyu işleyiş tarzının tam olarak ortaya çıkabilmesi için eserin bütün unsurlarıyla incelenmesi gerekir, çünkü sanatçının üslubu eserin bütün parçalarına yayılmıştır. Bu bağlamda ontolojik tahlil yöntemi objektif bir şekilde divan şiiri metinlerini ele almamıza yardımcı olur.

Gazel

1. Bezimde câmvêş bu cüst ü cûlar hep senünçündür
Miyân-ı mutribânda güft ü gûlar hep senünçündür
2. Gül-i maksûda eyle bir nazar ey mihr-i âlem-tâb
Müheyyâ şebnem-âsâ âb-rûlar hep senünçündür
3. Tenezzül eyle dervîşâne teşrîf et ne var şâhâ
Olan bu hânkâhda hây u hûlar hep senünçündür
4. Sadevêş dürr-i şâdâb-ı kelâmın etmege ısgâ
Küşâd olmakda gûş-ı ârzûlar hep senünçündür
5. Ne mümkün dâmen-i matlûba tenhâ dest-res bulmak
Bana müjgân-ı hançerden adûlar hep senünçündür
6. Sifâl-i tâk olup geh gâh mey-hôr olma fikriyle
Şikestî vü dürtüstî-i sebûlar hep senünçündür
7. Sülûkunda eğerçi şüphe yokdur Gâlibin ammâ
Hemân pîr-i muğâna ser-fürûlar hep senünçündür (Okcu 2011: 420)

2.Ön-Yapı

2.1. Ses Tabakası

Malzemesi dil olan edebi eserler, dilin imkânları çerçevesinde varlıklarını ortaya koyarlar. Heidegger, dilin bir var olan olarak varlığı açıklığa götürdüğünü belirtir (2011: 70). Sanatsal üretimde malzeme sanatçının sınırlarını belirleyen zemindir. Sanatçı ancak bu zeminin sınırları içerisinde sanatını icra

edebilir. Söz gelimi bir ressamın sınırlarını belirleyen esas unsurlar; tuval ve boyalar iken bir şairin sınırlarını kelimeler belirler. “Kelime, işitilebilir ve okunabilir. Kelimelerin oluşturduğu yapı, edebiyat eserinin reel yapısıdır” (Tunalı 2011:108). Ontolojik metin incelemesi, tinsel bir yönü olan eserin reel bir objeye dayanmadan varlığını sürdüremeyeceği düşüncesinden hareket eder. Edebi eserlerin reel yönünü sesler ve seslerden oluşan kelimeler oluşturur. Ayrıca ahenk unsurları, vezin ve kafiye gibi şiir metninin reel yönüne etki eden diğer faktörler de ses tabakası başlığı altında değerlendirilir.

Birinci beytin ses tabakasına bakıldığında ilk önce dikkati çeken nokta, kullanılan kelimelerin ses özelliklerinin oluşturdukları hareketliliğidir. “Cüst ü cûlar” ve “güft ü gûlar” kelime grupları bu hareketliliğe daha fazla katkı sağlar. Beyitte, “â,a,e,ü,û,i” ünlüleri sıkça kullanılarak bir ahenk yakalanmıştır. Ayrıca “m” ve “n” ünsüzleri ile aliterasyon yapılmıştır.

İkinci beyitte, “a” ve “e” sesleri ile asonans yapılmıştır. “Ey” seslenme ünlemiyle bağlantılı olarak içinde “â” sesinin geçtiği kelimelerin bilinçli bir şekilde tercih edildiği görülür. “Ey” seslenme ünleminden sonra yedi tane uzun ünlünün geçmesi, özellikle okunurken seslenmenin beyit boyunca devam etmesini sağlamıştır.

Üçüncü beyitte, “a” ve “e” sesleriyle asonans yapılmasına karşın “e” sesi ilk mısradaki dokuz defa geçmiştir. İkinci mısradaki “h” sesiyle aliterasyon yapılmıştır; ayrıca dört kelime üst üste “h” sesiyle başlar: “hânkâhda hây u hûlar hep⁴”. Bu kelimeler, ahengin oluşmasına yardımcı oldukları gibi aynı zamanda mısra okunduğunda tekkede yapılan zikir esnasında çıkarılan sesleri çağrıştırırlar. Oluşturulan bu armoninin metnin müzikalitesine de katkıda bulunduğu söyleyebiliriz.

Dördüncü beyitte, “â” ve “e” sesleriyle asonans yapılmıştır. Ayrıca “s” ve “ş” sesleri beytin ritmine katkıda bulunmuştur.

Beşinci beyitte, “m” ve “n” sesleriyle yapılan aliterasyon sayesinde bir ritim elde edilmiştir. Yine bu beyitte de “a” ve “e” sesleriyle asonans yapılmıştır.

Altıncı beytin ikinci mısrasında “s” sesinin sıkça kullanılması ritme katkı sağlamıştır. “e” ve “a” sesleriyle bu beyitte de asonans yapılmıştır. Yedinci beyitte ise asonans “u” ve “ü” sesleriyle yapılarak müzikalite elde edilmiştir.

Söz konusu gazel, mefâilün/ mefâilün/ mefâilün/ mefâilün vezniyle yazılmıştır. Şiir bu vezne göre okunduğunda kelimelerin meydana getirdiği musikî daha da belirginleşir. Gazelin redif ve kafiye şemasını ise şöyle gösterebiliriz:

a-	<u>cûlar hep seninçündür</u>	} Redif
a-	<u>gûlar hep seninçündür</u>	

“-lar hep seninçündür” redif iken “ü” sesi tam kafiyedir. Uzun bir redifin seçilmesi ve diğer beyitlerin ikinci mısralarında da rediften önce “ü” sesinin geçmesi, gazelin ahenk noktasında bir bütünlük yakalamasına yardımcı olduğu gibi konu bütünlüğünü de pekiştirir.

Ses tabakası, gazelin teknik kısmı olarak ele alınabilir. “Her sanatın kendine özgü bir tekniği vardır, her sanat özel bir kuruluş biçimini gerektirir” (Timuçin 2008: 6). Klasik Türk edebiyatında gazelin müstesna bir yerinin olduğundan bahsedilebilir. Gazel, “lırik konusu, derli toplu yapısı, çekici şekli ile her divân şairinin özenle işlediği bir şiirdir” (Pala 2009: 165). Divan şairleri şiirde anlatmak istediklerini en etkili bir tarzda verebilmek için dilin sınırlarını zorlardı. Seçilen kelimelerin ses değerlerinin anlam üzerindeki etkilerine dikkat eder; Arap alfabesindeki yazılışlarını göz önünde bulundurarak yeni anlamların yakalanmasına gayret ederlerdi.

Şeyh Gâlib’in gazelinde seçilen kelimeler özellikle ses değerleriyle metnin arka planında bulunan anlamlara bir göndermede bulunduğu söz edilebilir. Tekkede dervişlerin yaptıkları zikirler esnasında çıkardıkları seslere benzer bir çeşni, gazelin bazı bölümlerinde kendini hissettirir.

⁴ Her ne kadar mahreç ve yazım açısından “hânkâh” kelimesi farklı olsa da dört kelime art arda okunduğunda “h” sesi yoğun bir şekilde kendini hissettirir.

3. Arka-Yapı

3.1. Anlam Birimleri Tabakası

Sanat eserleri, sadece malzemeden müteşekkil olsalardı pratik faydaları dışında bir özellikleri olmazdı. Böylece sanat eserleri, oldukça yüzeysel ve statik bir yapıya bürünmüş olurdu. Hâlbuki bir sanat yapıtı görüldüğünden, duyulduğundan, dokunulduğundan başka bir şeydir. “Yapıtın bize kendini açması ve bize kendini duyurması için öncelikle onun sadece madde ya da biçimsel yönden çok daha fazlası olduğunu duyumsamak gerekir” (Gece 2012: 23). Tunalı, sanat eserlerin bir var olan olduklarını, ama diğer varlıklardan farklı olarak var olduklarını, sanat ontolojisinin ödevinin bu farklı olarak var olanı incelemek olduğunu söyler (2012: 52).

Ses tabakasının hemen üzerinde anlam birimleri tabakası bulunur. Edebi bir metinde anlam birimleri tabakası kelime ve cümle semantiği demektir. Anlam, kelimeler ve cümlelerin metinde kullanılma şekline göre oluşur. Söz konusu bir gazel olduğunda edebi sanatların anlamsal katman üzerindeki etkisi göz önünde bulundurularak incelenir.

Şeyh Gâlib, birçok şiirinde olduğu gibi incelediğimiz bu gazelinde de tasavvûfî bir konu işlemiştir. Bu yüzden kelimelerin birinci anlamlarından ziyade işaret ettikleri anlamlara dikkat etmek gerekir. Şeyh Gâlib, şiirde lafza önem vermekle beraber asıl üzerinde durduğu mevzu manadır; ona göre “şiire tatlılık veren şiirin yüzünü güldüren manadır”(Kaplan 2007: 459). Metnin arka yapısındaki anlamsal yoğunluğu meydana getiren kelimeler ve bu kelimelerin çağrıştırdığı anlamları şu şekilde gösterebiliriz:

Kelime ve Kelime Grupları	Anlam	Çağrışım
Bezm	Meclis.	Tasavvufta Tekke ya da Bezm-i Elest anlamında kullanılır.
Câm	Kadeh.	Tasavvufta Allah dostunun kalbi anlamına gelir.
Cüst ü cû	Dönüp dolanma, araştırma.	Mevlevilerin sema ayini çağrıştırır.
Mutribân	Çalgıcılar.	Mutrib, tasavvufta âriflerin gönlünü mamur kılan kişi anlamında kullanılır, zâkir.
Güft ü gû	Dedikodu, şarkı söyleme.	Bezm-i Eleste Allah’a verilen söz.
Gül	Bir çiçek türü.	Sevgili, Allah’ın cemali bazen de Hz. Muhammed’in yerine kullanılır.
Nazar	Bakmak.	Tasavvufta mürşidin müride manevi yolla bakması demektir.
Mîhr-i âlem-tâb	Alemi aydınlatan güneş.	Allah, ilahi aşk.
Müheyyâ	Amade, hazırlanmış.	
Şebnem-âsâ	Çiğ tanesi gibi.	Gözyaşı.
Âbrû	Yüzsuyu.	Tasavvufta sâlikin kalbine gaybden gelen ilham, gözyaşı.
Derviş	Dünyaya yüz çeviren, bir yola giren.	Allah’a yönelen, tevazu sahibi.
Şâh	Padişah, Sultan.	Tasavvufta birçok veli şâh unvanı almıştır. Allah.
Hânkâh	Tekke.	Dünya, kâinat.
Hây u hû	Bir zikir şekli	Hây; diri, canlı anlamına gelirken hû, “o” anlamında Allah’ı gösterir.
Sadefveş dürr-i şâdâb-ı kelâm	Sadef gibi parlak inciye benzeyen sözler.	Tasavvufta dürr, itaat etmek manasındadır, kelâm ise iradenin gaib olan bir şeyi açığa çıkarması anlamında kullanılır. Ayrıca dürr, derunda gizli olan ve ulaşılması güç olan sır,

Turkish Studies

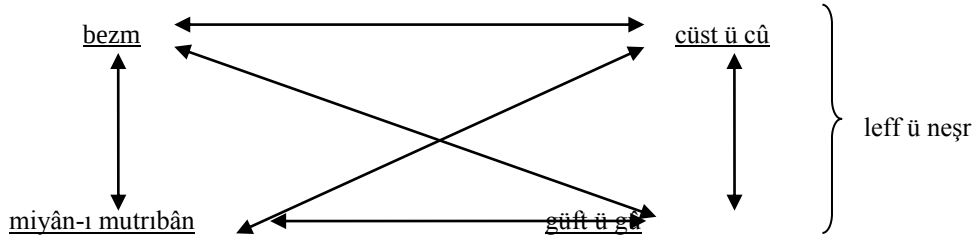
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

		gönüldeki anlam ve söz.
Isgâ	Kulak verip söz dinleme.	Boyun eğme, teslim olma.
Gûş-	Kulak.	Gül, itaat.
Kuşâd ol-	Hazır beklemek.	Gönül kulağı ile dinlemek.
Dâmen-i matlûb	Eteğe erişme isteği.	Şeyhe tutunma arzusu, sülûk yolunda şeyhe ulaşma arzusu.
Tenhâ	Yalnız, tek başına.	Çile yeri, müridlerin zikir için kapandıkları yer.
Dest-res	Elleme, el sürme, yetişme, ulaşma.	Dest, tasavvufta makam, servet, nüfûz anlamına gelir.
Müjgân-ı hançer	Hançer kirpikler.	Tasavvufta; müjgân sâlikin bir hikmetten dolayı manevi görevlerini ihmâl etmesi anlamında kullanılır.
Sifâl-i tâk ol-	Üzüm asmasının çömleği ol-	İlahî aşkla yoğrulmuş beden.
Geh gâh	Zaman zaman.	Zikir esnasında çıkan sesi çağrıştırır.
Mey-hôr	Şarap düşkünü.	Allah aşkıyla kendinden geçme.
Şikestî vü dürüstî-i sebû	Şarap testilerinin sağlamlığı ve kırılması.	Tasavvufta; sebû, feyezân halindeki hakikat nurunun mebdei anlamında kullanılır.
Sülûk	Yola girmek.	Tasavvufta; insan-ı kâmil olma için çıkılan yola denir.
Pîr-i mugân	İhtiyar, efendi, meyhaneci.	Tasavvufta, pîr-i mugân Allah sevgisini öğretmeye çalışan kişi anlamında kullanılır.
Ser-fürû	Baş eğme söz dinleme.	Zikirde başını ileri geri sallamak.

1. Bezimde câmveş bu cüst ü cûlar hep senünçündür

Miyân-ı mutribânda güft ü gûlar hep senünçündür

Birinci beyitteki kelime ve kelime gruplarına baktığımızda bezm (içki meclisi), câmveş (kadeh gibi), miyân-ı mutribân (çalgıcılar arasında), cüst ü cû (arayıp sorma), güft ü gû (dedikodu) kelime ve kelime grupları, anlamsal yoğunluğa sahiptir. Bu kelimeler arasındaki ilişkiyi şöyle gösterebiliriz:

Beytin metin içi çevirisi şöyledir: *İçki meclisinde kadeh gibi dolanarak arayıp taramalar hep senin içindir. Çalgıcıların aralarında yaptıkları dedikodular yine senin içindir.*

Beyitte bir mekân içerisinde olup bitenler anlatıldığı için bu mekânı çağrıştıracak faaliyetlerden bahsetmek gerekir. Nitekim beyitte tekke, sembolik olarak bir içki meclisi üzerinden tasvir edilmektedir. İçki meclisinde (bezm), katılımcıları eğlendiren şarkıcıların (mutribân) bulunduğu bir köşe vardır. Burada şarkılar söylenirken (güft ü gû) içki kadehleri elden ele dolaşır (cüst ü cû). Seçilen kelimeler arasındaki tenasüp ilişkisi, metnin sonraki anlam tabakalarının oluşmasına yardımcı olur. Beyit iki isim cümlesinden oluşmasına

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

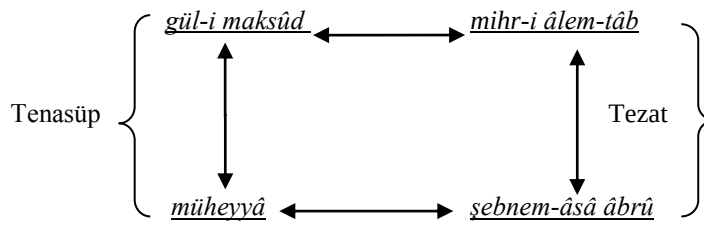
rağmen *cüst ü cû* ve *güft ü gû* kelime grupları sayesinde yoğun bir hareketlilik kendisini hissettirir. Cümlelerin yüklemeleri Türkçenin söz dizimine uygun olarak sonda bulunur.

Beyitteki söz sanatları: 1. *Bezm*, *câmveş* ve *miyân*, *mutribân*, *güft ü gûlar* arasında anlamsal ilişkiden dolayı tenasüp sanatı vardır. 2. *Bezimde camveş bu cüst u cûlar* derken dönüp dolaşmalar kadehe benzetildiğinden teşbih sanatının olduğunu söyleyebiliriz, 3. Yukarıdaki şekilde gösterildiği üzere birinci mısra da geçen *bezm* ve *cüst ü cû* ile ikinci mısra da geçen *miyân-ı mutribân* ve *güft ü gû* arasındaki anlamsal ilişkiden ötürü leff ü neşr sanatı vardır.

2. Gül-i maksûda eyle bir nazar ey mihr-i âlem-tâb

Müheyyâ şebnem-âsâ âb-rûlar hep senünçündür

İkinci beyitte; *gül-i maksûd*, *nazar*, *mihr-i âlem-tâb*, *müheyyâ*, *şebnem-âsâ âb-rû* kelimeleri anlam yoğunluğunu üzerinde taşırlar. Bu kelimeler arasındaki ilişkiyi şöyle gösterebiliriz:

İkinci beytin metin içi çevirisi şöyledir: *Ey dünyayı aydınlatan güneş! Yetiştmesi istenilen güle bir bak, Çiğ taneleri gibi dökülmeye hazır yüzuları (gözyaşları) hep senin içindir.*

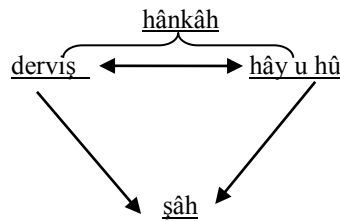
Bütün âlemi aydınlatandan, kendisi için hazırlanan (müheyyâ) güle bakması ve özellikle gülde bulunan bir ayrıntının farkına varması istenilir. Bu ayrıntı, gülün üstünde bulunan çiğ damlalarıdır. Beytin ikinci mısraında verilen çiğ taneleri gibi yüzuları ile gül birbirini anlamca tamamlar. Çünkü gülün üzerinde bulunan çiğ taneleri ile yüzden akan gözyaşları birbirine benzer. Beytin birinci mısraı eylem cümlesinden, ikinci mısraı ise diğer beyitlerde olduğu gibi bir isim cümlesinden oluşur. Birinci cümlede bir arzu, ikinci cümlede ise bu arzunun gerçekleşmesi için var olan bir durum anlatılır.

Beytin söz sanatları: 1. *Şebnem-âsâ âbrûlar* kelime terkinde çiğ taneleri gibi yüzuları denilerek teşbih sanatı yapılmıştır, 2. *Âb-rû* terkinde, gözyaşı ve “sâlikin kalbine gelen ilham” kastedildiği için açık istiare vardır, 3. *Gül* kelimesinde ilâhî cemâl ve celâl, şevk sahibi ruhun simgesi kastedildiği için açık istiare yapılmıştır, 4. *Ey mihr-i âlem-tâb* kelime terkinde *ey* kelimesiyle seslenme/ nidâ sanatı yapılmış. *Mihr-i âlem-tâb* tamlamasıyla aşkın gönlüne nazar eden yüce Allah veya tekke şeyhi yerine kullanılarak açık istiare yapılmış, 5. *Şebnem*, *âb-rû*, kelimeleri arasında tenasüpsanatı vardır. 6. *Gül-i maksûd*, *müheyyâ* kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır, 7. *Şebnem-âsâ* kelimesi geceyi yani karanlığı; *mihr-i âlem-tâb* terkihi ise sabahı yani aydınlığı çağrıştırdığından anlamsal yönden tezat sanatı vardır.

3. Tenezzül eyle dervîşâne teşrîf et ne var şâhâ

Olan bu hânkâhda hây u hûlar hep senünçündür

Üçüncü beyitte; *dervîş*, *şâh*, *hânkâh* kelimeleri ve *hây u hû* kelime grubu anlamsal yoğunluğu sağlar. Bu kelimeler arasındaki anlamsal ilişkiyi şu şekilde gösterebiliriz:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Üçüncü beytin metin içi çevirisi şöyledir: *Sultanım! Dervişlere alçak gönüllü davran. Bu tekkeye gel de şeref ver, buradaki bütün hây ve hûylar hep senin için çekilmektedir.*

Tekke (hânkâh) dervişlerin zikir yaptıkları yerdir aynı zamanda. Dervişler, tekke şeyhinin aralarına katılmalarını istemektedirler. Anlamca birbirini tamamlayan bu kelimelerin kullanılması, tasvir edilmek istenilen durumu açıklar niteliktedir. Beytin birinci mısraı üç yan cümlecikten oluşur; ikinci mısraı ise yine bir isim cümlesinden oluşur. İkinci mısradaki var olan bir durumun anlatılması, birinci mısradaki isteğin gerçekleşmesi için dile getirilmiştir.

Beytin söz sanatları: 1. *Ne var* söz grubunda soru sorulduğu için istifham sanatı vardır, 2. *Şâhâ*, kelimesinin sonudaki *â* sesi ile nidâ sanatı yapılmıştır, 3. *Tenezzül*, *dervîşâne* ve *hânkâh*, *hây u hûlar* kelimeleri arasında anlamsal ilgiden dolayı tenasüp sanatı vardır, 4. *Şâh* ve *dervîş* kelimeleri arasında zengin ve fakirlik ilgisiyle tezat sanatı bulunur.

4. Sadeşveş dürr-i şâdâb-ı kelâmın etmege ısgâ

Küşâd olmakda gûş-ı ârzûlar hep senünçündür

Dördüncü beytin metin içi çevirisi şöyledir: *Senin sadeş gibi parlak inciye benzeyen sözlerini dinlemeye arzulu kulaklar hep açılmış, hazır beklemekteler.*

Bu beyitte *sadeşvedürr-i şâdâb-ı kelâm* ve *gûş-ı arzular* söz grupları anlam yoğunluğunu üzerinde bulundurulur. Bu kelime grupları arasındaki anlamsal tenasüp çok fazladır. Sadeş, inciye (dürr) yapan bir istiridyedir. Şekil olarak kulağa çok benzer ama aynı zaman ağzı da çağırıştırır. İstiridyenin ağzı açıldığında içinden inci çıkar. Nitekim şair, ikinci mısradaki arzulu kulaklar (gûş-ı arzular) ile birinci mısradaki övdüğü kişinin ağzından çıkan sözleri tenasüplü kullanmıştır. Birinci mısra ikinci mısraa bağlanarak beyit tek bir cümle halinde verilmiştir.

Beytin söz sanatları: 1. *Sadeş* kulağa benzetildiği için teşbih sanatı vardır, 2. *Dürr* kelim, söze benzetildiği için teşbih sanatı vardır, 3. *Sadeş*, *dürr* kelimeleri arasında anlamsal ilgiden dolayı tenasüp sanatı vardır.

5. Ne mümkün dâmen-i matlûba tenhâ dest-res bulmak

Bana müjgân-ı hançerden adûlar hep senünçündür

Beşinci beytin metin içi çevirisi şöyledir: *Arzu eteğine yalnız erişmek ne mümkün! Hançere benzeyen kirpiklerin bana düşmanlıkları hep senin içindir.*

Söz konusu beyitte *dâmen-i matlûb*, *tenhâ*, *dest-res*, *müjgân-ı hançer*, *adû* kelime ve kelime grupları anlamsal yoğunluğu taşırlar. Şair övdüğü kişinin eteğine yalnız ulaşmak ister, fakat kaşlarını çatan rakipler ona bakmaktalar. *Dâmen* herkesin ulaşmak istediği yerdir ve kıskançlıkların da başlama sebebidir. Beşinci beyit iki isim cümlesinden oluşur. Şairin mahlas beytinden önce kendisini en fazla hissettirdiği yer de burasıdır.

Beytin söz sanatları: 1. *Dâmen*, *dest-res* kelimeleri arasında anlamsal ilişkiden ötürü tenasüp sanatı vardır, 2. *Müjgân*, *hançer*, *adû* kelimeleri arasında anlamsal ilişkiden ötürü tenasüp sanatı vardır, 3. *Matlûb*, *dest-res* kelimeleri arasında anlamsal ilişkiden ötürü tenasüp sanatı bulunmaktadır, 4. *Müjgân-ı hançer* terkinde kirpik hançere benzetilerek teşbih sanatı yapılmıştır, 5. *Müjgânadûya* benzetilerek teşbih sanatı yapılmıştır

6. Sifâl-i tâk olup geh gâh mey-hôr olma fikriyle

Şikestîvüdüstî-i sebûlar hep senünçündür

Altıncı beytin metin içi çevirisi şöyledir: *Bazen asma suyunun testisi, bazen de mey içen kişi olma düşüncesiyle kadehi kırmaların veya yapmaların senin içindir.*

Gazelin bütününde tasvir edilen mekâna uygun olarak *sebû*, *mey*, *sifâl* gibi nesneler kullanılarak anlamsal bir birlik bu beyitte de sağlanmıştır. Birinci mısradaki emir kipiyle çekimlenmiş iki yargı bulunurken ikinci mısra bir isim cümlesinden oluşur. “Fikriyle” kelimesi birinci mısraın sonunda bulunması sayesinde hem birinci mısradaki anlam pekiştirilmiş hem ikinci mısradaki bahsedilen duruma işaret edilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Beytin söz sanatları: 1. *Sifâl-i tâk*terkibinden şarap kastedildiği için açık istiare sanatı vardır, 2. *Sifâl-i tâk*, *mey hór*, *sebû* kelimeleri arasında anlamsal ilgiden dolayı tenasüp sanatı vardır, 3. *Şikest*, *dürüstî*, *sebû* kelimeleri arasında anlamsal ilgiden dolayı tenasüp sanatı vardır, 4. *Şikest*, *dürüstî* (kırıklık-sağlamlık) kelimeleri arasında anlam yönünden tezat sanatı vardır, 5. *Mey hór ol-*, *fikreyle-* (sarhoş-ayık) kelimeleri arasında anlam yönünden tezat sanatı vardır.

7. Sülûkunda eğerçi şüphe yokdur Gâlibin ammâ

Hemân pîr-i muğâna ser-fürûlar hep senünçündür

Yedinci beytin metin içi çevirisi şöyledir: *Gâlib'in seyr ü sülûkunda şüphe olmamasına rağmen meyhaneçiye daima baş eğip yalvarmaları hep senin içindir.*

Bu beyitte *sülûk*, *pîr-i muğân*, *ser-fürû* kelimeleri arasında anlamsal bir tenasüp bulunur. Beyit, iki isim cümlesinden oluşmasına rağmen, eylem olarak belirten *sülûk* (yola girme) ve *ser-fürû* (baş eğme) kelimeleri beytin odağında bulunur. Birinci mısraın sonunda bulunan *ammâ* kelimesi, sonraki mısradaki gerçekleşen eylemin doğru anlaşılması için pekiştirici görevini üstlenmiş gibidir.

Beytin söz sanatları: 1. *Pîr-i muğân* terkinde tekke şeyhi kastedildiği için açık istiare vardır, 2. Şair kendi mahlasını kullanırken başka birinden bahsediyormuş gibi davranarak tecrit sanatı yapar, 3. *Sulûk*, *pîr-i muğân*, *ser-fürû* kelimeleri arasında anlam yönünden tenasüp sanatı vardır.

3.2. Obje ve Karakter Tabakası

“Bu tabakanın ayırt edici özelliği, metni vücuda getiren nesnelerin yaratıcı öznenin ruhu ile ilişkisini göstermesidir. Sanatçının karakter özelliklerinin esere nasıl sindiği ve objeleri estetik tarza dönüştürdüğü bu basamakta incelenir” (Bingöl 2013: 554). Her sanatçı kendi ruhuna uygun objeleri seçmeye dikkat eder. Başka bir deyişle eserde kullanılan objelerden hareketle sanatçının ruh iklimine ulaşılabilir. Ayrıca sanatçı bir şeyleri tasvir ederken objeleri kullanma zorunluluğu hisseder; nesneleri anlatırken kendini aşar. Timuçin bu durumu, bilincin kendinden çıkıp bir nesnede yoğunlaşması şeklinde izah eder (2008: 12).

Şeyh Gâlib'in incelediğimiz gazelinde kullandığı objelerden hareketle edebi şahsiyeti hakkında bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Seçilen objelerin çoğu meyhane ve tekke ile ilgilidir: *bezm*, *câm*, *mutribân*, *dervîş*, *şâh*, *hânkâh*, *dâmen-i matlûb*, *sifâl-i tâk*, *mey*, *sebû*, *pîr-i muğân*. Ayrıca bu objelerle birlikte kullanılan *cüst ü cû*, *güft ü gû*, *hây u hû*, *dest-res*, *şikestî vü dürüstî*, *sülûk*, *ser-fürû* kelimeleri ve kelime gurupları tekke ve meyhane ortamını çağırıştırır. Söz konusu objeler dışında *gül*, *mîhr-i âlem-tâb*, *şebnem*, *âb-ı rû*, *sade*, *dürr-i şâdâb*, *gûş-ı ârzû*, *müjgân-ı hançer*, *adû* objeleri de dolaylı yoldan tekke ve meyhaneyle ilişkilidir.

Divan şiirinde, şairlerin özel anlamları olan mazmunları tercih ettikleri unutulmamalıdır. Şeyh Gâlib'in gazelinde olduğu gibi divan şiirinde kullanılan objelerin çoğu bir mazmundur veya bir mazmunla beraber kullanılırlar. Bu yüzden ilk anlamlarından ziyade divan şiiri geleneğinde objelerin neleri temsil ettikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Birinci beyit *bezm* objesi etrafında şekillenmiştir. Bilindiği üzere divan şiirinde *bezm*, “içkili, eğlenceli meclis, toplantı, dernek” (Pala 2009: 71) demektir. *Bezm*de bulunanlar bir daire oluşturacak şekilde yan yana oturur ve sâkî elindeki sürahiyle/ büyük kadehle mecliste dönerek herkese içki dağıtır. Çalgıcıların ve rakasların da bulunduğu bilinen bu meclis, tasavvûfî şiirde çoğu zaman tekkeye benzetilir. Bu bağlamda mecliste yer alan âşıkların, aslında tarikatta yer alan *mürîd* lerin olduğunu, içki sunan sâkînin *tekke şeyhi*, sunulan içkinin *ilahî aşk/ ilim/ irfan*, meclis içinde geçen konuşmaların *zikir* ve çalgıcıların ise *zâkîr* olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde Şeyh Gâlib'in de müntesibi olduğu Mevlevî tarikatında semânın yapıldığı meydanda beyite göre âşıkların *ayinhan* ve *naathanlar* olduğunu, sâkînin *tekke şeyhi/ post-nîşin* ve çalgıcıların ise *neyzen* ve *kudumzen* olduğunu düşünebiliriz. Böylece gazelin son beyitinde olduğu gibi Şeyh Gâlib bu mecliste gerçekleşen bütün ritüelin aslında Allah için olduğunu, sadece onun rızasını kazanmak için yapıldığını ifade eder.

Birinci beyitte yer alan ve *kadeh*, *kâse*, *sürâhi* anlamlarına gelen *câm* objesi tasavvûfî ıstılahta “içi marifetle dolu olan sülûk ehli arifin gönlü” (Uludağ 2001: 82) ve “Allah dostunun kalbi” (Cebecioğlu 2009: 115) anlamlarına gelir. Bir kısım tasavvûfî şiirlerde *câm*; çoğu zaman insan bedenine, içindeki *mey/ bâde* ise bedeni tasfiye etmek için bulunan ilahî aşka yorumlanır. Beden, maddî olduğu için daima yok olmaya

mahkûm, ilâhî aşk ise ebedî kalacak bir metafor olarak algılanır. Fahreddîn-i Irâkî bir şiirinde varlık ve yokluk bilgisini *şarap* ve *kadeh* metaforu üzerinden anlatmaya çalışır:

“Ey sâkî! Gönlüm ve dînim olan şarapla
Kadehi doldur zîrâ o benim tatlı cânımdır
Bir kimsenin âyini şarap içmek ise eğer
Mâşûkayı kadehle içmek de benim âyinimdir
Sâkî bir anda varlık şarabını yokluk kadehine o kadar döktü ki:
Şarabın duruluğundan ve kadehin inceliğinden
Kadehin rengi ile şarabın rengi birbirine karıştı
Her şey kadeh gibi sanki şarap yoktur
Ya da her şey şaraptır, kadeh yoktur” (Irâkî 2012: 97)

Bu bağlamda Şeyh Gâlib’in söz konusu beytinde yer alan *câmveş* (*sûrahi/ büyük kadeh gibi*) kelimesini *sûrâhiye/ büyük kadehe benzeyen insan bedeni/ ehl-i sülûk/ mürid* olarak algılamamız mümkündür. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi semâ sırasında müridin kendi etrafında dönüşü, meclis içinde dolaşan *sûrâhiye/ büyük kadehe* benzetilir.

Beyitte yer alan *cüst ü cû* ibaresi “arayıp sorma, araştırma” (Devellioğlu 2000: 149) anlamına gelmektedir. Tasavvûfî ıstılahta ise “başkasının kusurlarını araştıran, insanları ayıplayan kişiler için kullanılır” (Cebecioğlu 2009: 135). Söz konusu beyitte bu kelimenin az önce ifade edilen iki anlamı da ihtiva etmesinin yanı sıra Mevlevîlerin semâritüelini de çağrıştırdığını söyleyebiliriz. Şöyle ki mecliste bulunan kişinin *sûrâhi* gibi âşıklara içki dağıtmak için dönmesi/ araştırmaya koyulması bize semâ esnasında âşıklar arasında dolaşıp ilâhî aşkı sunan şeyhi/ post-nîşîni anımsatır.

Söz konusu beyitte yer alan *miyân-ı mutribân* tamlamasını ise iki farklı şekilde yorumlamak mümkündür. “Orta, meyan, ara, aralık” (Devellioğlu 2000: 654) anlamlarına gelen *miyân* tasavvûfî ıstılahta “sâlikin varlığı, seyr, makam, perde ve benzeri, sâlikle matlûb arasında cereyan etmesi takdir olunan şeydir” (Cebecioğlu 2009: 441). “Çalgı çalanlar, çalgıcılar” (Devellioğlu 2000: 694) anlamına gelen *mutribân* ise tasavvûfî terim olarak “rumuzu açan, hakikati açıklayan, ariflerin gönlünü mamur kılan, bu şekilde şevke getiren ve feyze ulaştıran” (Cebecioğlu 2009: 447) kişi veya kişilere denmiştir. Böylece söz konusu tamlama; *âşıklar arasında/ meydanında, ehl-i sülûk arasında/ meydanında* ve Mevlevîlerin ayini sırasında yer alan *neyzen ve kudumzenlerin çalgı sesleri/ konuşmaları* şeklinde anlamlandırılabilir. Bu ibarenin hemen sonrasında yer alan *güft u gû* ise “dedikodu” (Devellioğlu 2000: 296) anlamındadır. *Güft u gû* hem müritler arasında Allah’ı daha iyi tanımaya yönelik olan konuşmaları hem de ritüel sırasında yapılan zikirleri anlattığını söyleyebiliriz. Beyit bu bağlamda “mecliste âşıklara ilahî aşkı dağıtmak için dolaşan müridin yaptıklarının sadece Allah için olduğu, âşıklar arasında/ meydanında yapılan konuşmaların/ zikirlerin ise Allah’ı tanıyıp ona kavuşmak için olduğu” şeklinde anlamlandırılabilir.

İkinci beyitte *gül* objesi ve onunla ilişkili olan *şebnem-âsâ âb-ı rûlar* etrafında oluşan anlamsal bütünlük göze çarpar. Divan şiirinde, en çok sözü edilen çiçeğin gül olduğu bilinmektedir. Gül, sevgili ile ilgili imajların yanı sıra çoğu kez sevgilinin yanağı ve yüzüne benzetilir. Gülün zikredildiği beyitlerin çoğunda bülbülün de bahsedilir. Bülbül, gül için daima niyaz halinde inleyen âşık olarak telakki edilirken gül, naz içinde bulunan sevgili olarak tasvir edilir. Gülün güzelliği ve kokusu itibarıyla bir kısım şiirlerde gülden bahsedildiğinde Hz. Muhammed’in anlatılmaya çalışıldığını da söyleyebiliriz. Tasavvufî şiirlerde gül “gönülde meydana gelen bilginin neticesi ve meyvesi, güzel taç yaprakları ve dikeniyi ilâhî cemâl ve celâl, şevk sahibi ruhun simgesi” (Uludağ 2001: 149) olarak düşünülür. Beyitte yer alan *gül-i maksûd* ibaresi aşığın gönlünde meydana gelen bilginin neticesi ve meyvesi olarak düşünüldüğünde *âlemi aydınlatan güneş* anlamında kullanılan *mihr-i âlem-tâb* aşığın gönlüne nazar eden yüce Allah veya tekke şeyhi olarak anlaşılır. Nazar, tasavvufta “şeyhlerin ve ermişlerin müritlere ve sülûk ehline bakışı ki, bu bakış ruhlarına tesir ederek onlara yeni bir şekil verir, gönüllerini feyizle doldurur, ruhlarını olgunlaştırır” (Uludağ 2001: 272). Allah/ tekke şeyhi aşığın gönlüne nazar ettiğinde güneşin kâinatı aydınlattığı gibi aşığın da gönlünü aydınlattığı,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ilham ve feyizle doldurduğu ifade edilir. Yüzsuyu ve mecaz anlam olarak şeref, haysiyet anlamına gelen *âb-rû* tasavvûfî ıstilahta “sâlikin kalbine gelen ilham” (Cebecioğlu 2009: 30) şeklinde anlaşılır. Beyite bakıldığında söz konusu kelime, tasavvûfî ıstilahının yanı sıra gözyaşı anlamında da kullanıldığını söyleyebiliriz. Şeyhin bir nazarıyla aşığın gönlüne gelen ilham/ feyiz sonrası gül yanaklar üzerine dökülen şebnem gibi gözyaşlarının sadece Allah için olduğu ifade edilir. *Şebnem-âsâ âbrûlar* ve *mihr-i âlem-tâb* terkipleri arasındaki anlamsal ilişki tasavvûftaki bir hakikate işaret eder. *Şebnem-âsâ* kelimesi, Farsça gece anlamındaki şeb ve havada bulunan su buharı ıslaklık anlamlarındaki nem kelimesinden oluşan birleşik bir isimdir. Söz konusu kelime gece ıslaklığı anlamında olup sâlikin çile çekerken geceden sabaha kadar akıttığı gözyaşlarını çağırıştırır. *Mihr-i âlem-tâb* terkinde ise hem şeyhe hem Allah’a göndermede bulunulur. Bu terkipli sâlikin gönlüne ilham edilen ilahi nur olarak düşünebiliriz.

Üçüncü beyitte bezm mazmunu üzerinden tasvir edilen tekke, doğrudan anlatılmıştır. Bu yüzden tekke denildiğinde akla ilk gelen derviş, şeyh (şâh), zikir (hay u hû) kelimeleri çerçevesinde bir anlam bütünlüğü oluşturulmuştur. Derviş, Allah yolunda alçak gönüllülüğü ve fakirliği kabul eden veya bir tarikata bağlı bulunan kimseye denir. Padişah, sultan anlamına gelen *şah* ise tasavvûfî ıstilahta sûfî, velî, şeyh olarak düşünülür. Pek çok tarikat şeyhine bu unvanın verildiği görülür. Derviş mürid; şah ise mürşid yani şeyh olarak düşünüldüğünde beyitte yer alan *dervîşâne* kelimesi ile şâh kelimesinin arasında bir tezatlığın olduğunu söyleyebiliriz. Bu beyitte derviş/ âşık şeyhine, “şeyh olduğunu unut, sen de bizim gibi alçak gönüllük gösterip zikre katıl”, der. Aynı şekilde âşık, kendi nefsinin bir sultan olarak görüp kendi nefesine hitaben dervişler gibi alçak gönüllü davranarak tekkeye girip Allah’ı zikretmesi gerektiği uyarısında bulunduğunu düşünebiliriz. Söz konusu beyitte yer alan şâhın kâinatın sultanı olan Allah olarak da algılanabileceği kanaatindeyiz. Beyitin ikinci dizesinde geçen *hay* ve *hû* kelimeleri bilindiği üzere Allah’ın isimlerinden olup zakir bu isimleri söyleyerek zikrini eda eder. Ayrıca beyitte tekkede yapılan tüm zikirlerin yalnızca Allah için olduğu ifadesi bu düşüncemizi destekler.

Dördüncü beyitte mürid ve mürşid arasındaki ilişki anlatılır. Mürşidin ağzından çıkan sözlerin güzelliğini tasvir etmek için uygun bir nesne olan inci seçilir. Bilindiği üzere inci, sade denilen hayvanın karnında oluşur. Nisan ayında sahile çıkan sade, midye gibi yapısıyla kapakçığını açar ve nisan yağmurunun ağzına düşmesini bekler. Karnına düşen nisan yağmurunun damlasını yutup denize döner. Denizdeki tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi hayvana bir ızdırıp verince sade, bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgıladıkça bu sıvılar katılaşıp birbirini üzerine yapıştır ve böylece inciyi oluşturur (Pala 2009: 126). Divan şiirinde sıkça işlenen bir simge olarak karşımıza çıkan *dür* yani inci, pek çok benzetmelere konu olmuştur. Tasavvûfî şiirlerde ise *dür/ inci* itaat etmek manasında olup “Hz. Muhammed, insan-ı kâmil ve insan ruhu”na (Uludağ 2001: 112) benzetildiği görülür. Şeyh Gâlib, yukarıdaki beyitte *dürü* kelama/söze, sade de şekil itibarıyla o kelamı dinlemeye müştak olan kulaklara benzetmiştir. Kelâm, tasavvûfî ıstilahta “irade ve kudretin gaib olan bir şeyi etkileyip açığa çıkarması, gaybde olanın vücûda getirilmesi” (Uludağ 2001: 209) anlamında kullanılır ki bu da müridin ebedî olarak gönlünde saklayacağı, inciden de değerli manası olan bir şeydir. Ayrıca burada mürid/âşık, kelâm kelimesiyle mürşidin/şeyhin ağzından Allah’ın, Hz. Muhammed’in bahsinin geçtiği veya bizzat Hz. Muhammed’in ağzından duymak istediği sözleri de kastettiğini söyleyebiliriz. Nitekim bu sözler müridin gönlüne yerleştiğinde müridin dilinde zikir eksik olmayacaktır.

Beşinci beyitte şair, bir aşığın maşukuna ulaşmak için yaşadığı sıkıntıları tasvir ederken aslında müridin seyr-i sülûkta yaşadığı ruh halini kasteder. Söz konusu beyitte geçen *dâmen*, *müjgân* ve *adû* kelimeleri asıl anlamlarının yanı sıra farklı şekillerde de yorumlanabilir. Etek olarak bilinen *dâmen*, tasavvûfî ıstilahta şeyhe has bir giysi olarak telakki edilir. Tarikata bağlılığını göstermek adına mürid, şeyhin eteğini öper (dâmen-bûs) ve böylece şeyhinin önderliğinde *seyr ü sülûk*ta ilerler. Divan şiirinde ise *dâmen*, “aşığın gözü, inci gibi yaşlarla dolu bir etektir ki, bu inciler sevgili için yollara saçılır” (Pala 2009: 105). Beyitte görüldüğü üzere *dâmen* kelimesi, hem şeyhin eteği hem de inciye benzeyen gözyaşları olarak düşünülebilir. Müridin, şeyhin eteğine تنها yerde ulaşma arzusunda olması bize tarikat adabında bulunan ve *inziva*, *çile* olarak adlandırılan müridin kendi nefsiyle baş başa kaldığı yeri hatırlatır. Mürid, şeyhin eteğini öpmeyen önce تنها yerde ibadet ve taatla Allah’a yalvararak tövbe eder.

Beyitin ikinci dizesinde yer alan ve *kirpik* anlamında olan *müjgân* kelimesi, divan şiirinde sevgiliye ait bir güzellik unsuru olarak değerlendirilir. Ayrıca kirpik, şekil yönünden ok ve hançere benzetilerek kirpiğin yaralayıcı ve öldürücü vasıfları anlatılırken aşığın düşmanı olarak görülür. Ancak âşık, maşuktan gelen bu oklara hedef olmak ister. Aynı kelime, tasavvûfî ıstilahta “ilâhî bir hikmetten dolayı sâlikin mânevî

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

görevlerini ihmâle uğratması, aksatması” (Cebecioğlu 2009: 451) anlamına gelir ki bu durum, Allah’a ulaşma yolunda sâlik için bir perdedir. Beyitte görüldüğü üzere *müjgân* divan şiirinde olduğu gibi düşman olarak görülmüş ve bu düşmanın varlığı *maşûka* bağlanmıştır. Düşman, tasavvûfî ıstılahta “nefs, şeytan, kâfir, münkir” (Uludağ 2001: 113) olarak algılanır. Bu bağlamda âşık/ sâlik, ilk aşamada bu düşmanın varlığından rahatsız görünse de aslında kendisini *insân-ı kâmil* mertebesine taşıyacak bir merdiven olarak düşündüğünü söyleyebiliriz. Nitekim âşık/ sâlik pek çok imtihandan geçerek diğer insanlardan ayrıлып Allah’a yaklaşır. Bu durum divan şiirinde maşûkun oklarına hedef olan âşık için de geçerlidir. Âşık ilk önce bu oklardan rahatsız olsa da bu okların sevgiliden geldiğini bildiği için sevgilinin onunla meşgul olduğunu hisseder ve bu oklar ona rahatsızlık vermez.

Altıncı beyitte *bezm* benzetmesi üzerinden yine tekkede olup bitenler tasvir edilir. Bu beyitte *sifâl-i tâk, mey, sebû* objeleri çerçevesinde bir anlamsal ilişkiler ağı oluşturulur. Testi ve saksı parçaları, çanak, çömlek” (Devellioğlu 2000: 951) anlamlarına gelen *sifâl*, divan şiirinde “ölen kişinin kafatası ve içki çanağı olarak bir kanaat sembolü” (Pala 2009: 404) şeklinde anlamlandırılır. *Tâkise* asma, üzüm kütüğü olarak bilinir. “*Sifâl-i tâk*” tamlaması hem üzüm asmasından yapılan testi anlamında hem de üzüm suyunun (şarabın), içine konduğu testi anlamında düşünülebilir. *Sifâl-i tâk* tamlamasını “üzüm asmasından yapılan testi” anlamında düşündüğümüz zaman tasavvûfta *ilahî aşk, ilim ve irfan* sembolü olan şarabın kaynağı olarak görülen asmadan oluşan testi, insan bedeni olarak da algılanabilir. Böylece *ilahî aşk, ilim ve irfan*la yoğrulmuş bir bedenden söz edilir. Aynı şekilde söz konusu tamlamayı “üzüm suyunun (şarabın), içine konduğu testi” olarak düşündüğümüzde, içi *ilahî aşk, ilim ve irfan*la dolu olan müridin bedeni olarak görülür. Daha önce aynı gazelin matla’ beyitinde söz edildiği gibi beden, maddî olduğu için daima yok olmaya mahkûm, ilâhî aşk ise ebedî kalacak bir metafor olarak algılanır. Şair, söz konusu beyitte böylesi bir niteliğe sahip olan müride enâniyete kapılıp kendinden geçmemesi için öğütte bulunur. Hemen sonraki dizelerde bunun nedenini açıklayarak testinin kırılıp kırılmamasını yani bedenin fânî olup olmaması hususunun yalnızca Allah için olduğunu hatırlatır. Kadeh anlamındaki *sebû*, tasavvûfî ıstılahta “feyezan halindeki hakikat nurunun mebdei, vahdet şarabının kadehi ve mutlak feyz kaynağı” (Cebecioğlu 2009: 547) olarak anlamlandırılır. Bu bağlamda *şikestî vü dîrûstî-i sebû* ibaresi beyitin üçüncü anlam katmanı olarak adlandırabileceğimiz vahdete ulaşma yolunda “vahdet şarabı kadehinin kırılıp kırılmaması” olarak anlaşılabilir. Bu durum aynı şekilde ilâhî aşkla fenâ-fi’llâha ulaşan veya bu yolda olup fenâ-fi’llâha ulaşamayanların çektikleri sıkıntıların Allah için olduğu ifade edilir.

Mahlas beyitinde Şeyh Gâlib, metnin dokusuna sinen tasavvûfî düşünciyi açıkça dile getirir. Önceki beyitlerde övülen ve ulaşılmaya çalışılan *pîr-i mugân* objesinin burada asıl vazifesi açıklanır. Tasavvûfta, *pîr-i mugân* Allah sevgisini öğretmeye çalışan kişi anlamında kullanılır ki bu kişi tekke şeyhidir. Şeyh Gâlib, insan-ı kâmil yolunda ilerlerken tekke şeyhine baş eğmesinin asıl amacının Allah’a ulaşmak olduğunu anlatır. Gâlib’in baş eğme durumu hem şeyhe itaat olarak hem de Allah için yapılan zikir olarak değerlendirilebilir.

Görüldüğü üzere Şeyh Gâlib’in gazelinde, tasavvûfî bir konu lirik bir tarzda işlenmiştir. Kullanılan objelerden ve bu objelerin kullanım şekillerinden yola çıkılırsa Gâlib’in sanatıyla ilgili birtakım sonuçlara varılabilir. Şair, her şeyden önce mutasavvıf bir şahsiyete sahip olduğunu gazelin bütününde bizlere hissettirir. Beyitlerde anlam yoğunluğunu üzerinde taşıyan bütün kelimelerin tasavvûfî ıstılâhta bir karşılığının olduğu gözden kaçmaz. Mevlevî dedesi olan Şeyh Gâlib’in sanatı üzerinde Mevlânâ’nın büyük bir etkisi vardır. Halûk İpekten, Gâlib’in şiirlerinde Mevlânâ’nın özellikle *Divân-ı Kebir* eserindeki neşvenin hissedildiğini söyler (2006: 24). *Mesnevî*’de zühd ve takva; *Divân-ı Kebir*’de tasavvûf ve aşk ön plandadır. Nitekim incelediğimiz gazelde Gâlib, bir âşık gibi dertlidir, şeyhini bir sevgili gibi tasavvur eder.

Şeyh Galib’in gazelinde, Sebki Hindî’nin etkileri dikkatlerden kaçmaz. “Sebki Hindî şairlerinin tasavvûf muhtevalı şiirlerini genel olarak üç gruba ayırmak mümkündür. 1. Tasavvûfî temsil ve sembollerin araç olarak kullanıldığı şiirler. 2. Tasavvûfun temsil ve semboller ardında dolaylı yoldan işlendiği şiirler. 3. Tasavvûfun doğrudan işlendiği şiirler” (Babacan 2012: 420). Bir Sebki Hindî şairi olarak bilinen ve diğer Sebki Hindî şairlerinin de üslubunda görülen bu hususlar yer yer Şeyh Gâlib’in şiirlerinde de görülür. Söz konusu şiirde tasavvûf, temsil ve sembollerin ardında dolaylı yoldan işlenmektedir. Bu tür şiirlerin bir kısmında anlamlandırma güçlüğü ile karşılaşıldığı hatta şiirin tamamen tasavvûftan uzak bir mecrada yorumlandığını, söyleyebiliriz. Örneğin birinci beytin metin içi çevirisini yaptığımız zaman bir içki ve eğlence meclisinde sevgili için toplanan aralarında çalgıcıların da bulunduğu bir tabloyla karşılaşıyoruz ki bu anlamlandırma tasavvûftan oldukça uzaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Sanat eserlerinin varlık nedeni, onları yaratan sanatçının bilinç eyleminde bulunur, alımlayıcının estetikle ilgili yaşantısında somutlaşırlar ve böylece estetik bakımından değerli nesneler olarak kavranırlar (Bozkurt 2012: 270). Şeyh Gâlib'in bilincinde bulunan şey Mevlevilik olduğundan incelediğimiz gazelin ontik bütünlüğünü de Mevlevilikte aramamız gerekir. Gazel okunduğunda metnin anlam tabakalarından duyumsanan şey müridinin tekkedeki yaşantısıdır. Ses tabakasının üstünde bulunan anlam tabakalarının farkına varıldığı takdirde müridin *seyr ü sülûk*'taki yaşantısının öğrenilebileceği unutulmamalıdır.

2.4. Kader Tabakası

Anlamsal yoğunluğa sahip olma, sanat eserlerinin ayırt edici özelliklerinden biridir. "Her sanat yapıtı anlam açısından sıkıştırılmış bir yapı ortaya koyar. Her sanat yapıtı olduğundan daha çok bir şeydir. Bir sanat yapıtı söyleyebileceğinden ya da söylemek istediğinden daha çoğunu söylemekle yükümlüdür" (Timuçin 2011: 81). Söz konusu sanat eserleri divan edebiyatı ürünleriyse iç içe geçmiş anlam katmanlarıyla karşı karşıyayız, demektir.

Ontolojik metin tahlilinin son aşaması olan kader tabakası, metinden çıkarılabilecek genel düşüncelerle ilgilidir. Söz konusu genel düşünceler iç içe geçen anlam katmanlarının arasında sıkıştırılarak verilir. Sebki Hindî ekolüne bağlı olan Şeyh Gâlib oldukça kapalı bir anlatımla; çoğu kere kelimelerin birinci veya ikinci anlamlarından ziyade üçüncü anlamlarını kast eder. Tasavvûfun etkisinde olan Gâlib'in kullandığı kavramlara bakıldığında bir üst dil oluşturmaya çalıştığı fark edilir. "Sûfi şairler eski aşk ve şarap tabirlerini alarak onlara yeni manalar yüklemiş ve böylece sırrî bir dil vücuda getirmişlerdir Latîfî'nin de dediği gibi: 'hakikate bunlar (aşk ve şarap tabirleri), cemel-i mutlakın vassafıdır ve talat-ı hakkın arrafıdır' (Okuyucu 2004: 77). Bu açıdan yaklaşıldığında Gâlib'in şiirinin kader tabakası tasavvûfla ilintilidir.

İncelemeye tabi tuttuğumuz gazelde, insan yaratılışıyla ve Mevlevilikle ilgili bazı genel düşünceler çıkarılabilir. Birinci beyitte, *bezm* kelimesi bize *Bezm-i Elestyani* Elest meclisini/ toplantısını hatırlatmaktadır. Bilindiği üzere A'râf Sûresi'nin 172. ayetinde, Allah ruhlara hitaben "*Elestü bi-Rabbikûm*" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) söyleyince ruhlar, "*Belâ!*" (Evet!) diyerek cevap verirler. Bu durum dünyaya gönderilmeden önce ruhlar tarafından Allah'a bir nevi verilmiş söz olarak algılanmıştır. Divan şairlerinin şiirlerinde sıkça telmih hususu olarak kullandıkları bu diyalogun, kimi araştırmacıların yorumuyla farklı boyutlara taşındığını söyleyebiliriz. Bunlardan biri Allah ile ruhlar arasında geçen bu konuşma sırasında ruhların birbirini tanıdığını ve dünyaya geldikleri zaman insanlar arasındaki samimiyetin oradan kaynaklandığını söylemişlerdir. Bir diğer yorum ise şöyledir: Ruhlar, Allah'ın sorusuna karşılık "*Belâ!*" (Evet!) diyerek Arapça kökenli dert, sıkıntı anlamında olan *belâ* kelimesiyle benzerliğinden dolayı dünyada dert, acı ve sıkıntıya göğüs gerebilecekleri hususunda Allah'a söz vermişlerdir. Bu bağlamda söz konusu beyitteki tasvir bir *Bezm-i Elest* olarak telakki edilebilir. Beyit bu şekilde yorumlandığında *Elest* meclisinde Allah ile ruhlar arasında geçen konuşmanın aslında Allah için olduğu, aynı şekilde çekilecek dert ve sıkıntıya dair verilen sözün Allah rızasını kazanmak için olduğu şeklinde düşünülebilir.

Şeyh Gâlib, *câmveş* kelimesini kullanarak yukarıda anlatılan derin anlamın yanı sıra çizmiş olduğu tabloda görselliği de ön plana çıkardığını söyleyebiliriz. Semâ sırasında giyilen külah, hırka, tennûre, elfî-nemed vb. giysilerin Mevlevîlerce hangi amaçla giyildikleri, sembolik anlamları tasavvufi eserlerde detaylı şekillerde anlatılır. Aynı şekilde Mevlevî kıyafetinin unsurları Mevlevî şairlerce de şiire taşınmış, farklı ve çok zengin benzetmelerle konu edilir (Duru 2007: 119). Şeyh Gâlib'in söz konusu beyitinde geçen *câmveş* kelimesiyle bu tip benzetmelerden birini kullandığını düşünebiliriz. *Câm* daha önce de ifade edildiği gibi *sürâhi/ büyük kâse/ kadeh* manalarına gelir. Âşıklara mey dağıtmak için kullanılan sürâhi şekil itibarıyla de denilebilir ki semâ sırasında kendi etrafında dönen aşığa benzetilir. Mevlevî, semâ sırasında bir avucunu havaya doğru diğer avucunu ise yere doğru açarak boynu hafif bükük bir şekilde kendi etrafında döner. Mevlevî, bu şekilde dönerken meclis içinde dönen ve Hak'tan alıp halka dağıtılan içinde ilâhî aşk bâdesinin olduğu sürâhiye benzetilebilir. Sebki Hindî şiirinin kudretli şairleri arasında gösterilen Şeyh Gâlib'in kullandığı *câmveş* kelimesini bu şekilde yorumlayabileceği kanaatindeyiz.

Gazelden çıkarılabilecek diğer bir genel düşünce ise mürşidin şeyhe duyduğu sevgi ve muhabbetin Allah'a yönelik olduğudur. Mürid, insan-ı kâmil olma yolunda bir şeyhe ihtiyaç duyar, ona bağlanır ve onu bütün kalbiyle sever. *Seyr ü sülûk*'ta şeyh ile mürid arasındaki bu ilişki tasavvûfun genel kaidelerinden biridir. Gâlib, şiirinde bu genel kaidenin asıl gayesinin Allah'a yönelik olduğunu dile getirmeyi ihmal etmez.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Şiirde redif olarak kullanılan *-lar hep senin içindir* söz grubu tasavvûftaki bir hakikati serimler. Nefsini öldüren müridin her eylemi şeyhe yöneliktir; şeyh de insan-ı kâmil olma yolunda müride yardımcı olur. Müridin bütün eylemleri şeyhe yönelik görünse de asıl gaye Allah'a varabilmektir, yani aslında son beyitte de belirtildiği üzere her şey Allah içindir. Ayrıca redifte yer alan *-lar* çokluk ekiyle bir nevi kâinata var olan bütün varlıkların yapmış olduğu zikirler ifade edilmek istenilir.

Sonuç

Her sanat eserinin içinde, insanlıkla ilgili bir hakikatin var olduğundan söz edilebilir. Heidegger'in belirttiği üzere varlığının hakikatini açığa çıkartacak yer ontolojik yapının serimlenmesidir (Çüçen 2012: 138). Bu açıdan yaklaşıldığında ontolojik tahlil aynı zamanda metnin doksunda bulunan bir hakikatin ortaya çıkmasına yardım eder. Şeyh Galib'in şiirinde, ruhun yaratılmasından müridin seyr-i sülûk yolunda şeyhle olan münasebetine kadar birçok hakikat anlatılır.

İncelemeye tabi tuttuğumuz gazel üst üste binmiş anlam katmanlarından oluşmaktadır. Bu anlam katmanları birbirleriyle ontik bir bütünlükle bağlıdır. En derin katmanda bulunan insan yaratılışı ve Mevlevilik ile ilgili fikirlerin anlaşılması için ses tabakasından yola çıkmak gerektiği elde ettiğimiz tespitlerden anlaşılmaktadır. Gâlib'in seçtiği kelimelerin ses değerlerine dikkat ettiği gibi seslerin metnin arka-yapısında bulunan anlam boyutlarının oluşması üzerindeki etkiye de özen gösterdiği görülür. Metindeki cümlelerin söz diziminin ve kelimelerin mısra içerisinde bulundukları yer itibarıyla hem ritim üzerinde hem anlamsal tabakalar üzerinde olumlu etkileri vardır.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Mevlüt (2012). *Estetik'in Serüveni*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BABACAN, İsmail (2012). *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı Sebki Hindî* (Hint Üslûbu), Ankara: Akçağ Yayınları.
- BAYRAM, Yavuz (2003). "Ontolojik Analiz Metodu ve Bir Uygulama", *Yom Sanat*, S. 12 (Mayıs-Haziran), Adana.
- BİNGÖL, Ulaş (2013). "Abdülhak Hamit Tarhan'ın 'Nâkâfî' Adlı Şiirinin Ontolojik Tahlili", *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN:1308-2140, (Prof. Dr.Turgut Karabey Armağanı) Volume 8/13 Fall 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.5748, p. 543-558.
- BOZKURT, Nejat (2012). *Sanat ve Estetik Kuramları*, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet (2011). *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*, İstanbul: Say Yayınları.
- ÇÜÇEN, Kadir (vd.) (2011). *Varlık Felsefesi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- ÇÜÇEN, Kadir (2012). *Martin Heidegger: Varlık ve Zaman*, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DURU, Necip Fazıl (2007). "Şair Muhayyilesinde Mevlevî Kisvesi", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi Mevlana Özel Sayısı*, 2007/3, s.199-140.
- ERGİDYİREN, Sevinç (2007). *Eleştiride Fenomenolojik Yaklaşımlar*, Ankara: Hece Yayınları.
- Fahreddin-i Irâkî (2012). *Aşk Metafiziği* (Çev. Ercan Alkan), İstanbul: Hayyikitap.
- GECE, Şule (2012). "Haidegger'de Sanatın Hakikati Ya Da Hakikatin Sanatı", *Özne 16. Kitap, Bahar 2012*, s. 23-30.
- GÜÇLÜ, Abdülbaki (vd.) (2003). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- HARTMANN, Nicolai (2010). *Ontolojinin Işığında Bilgi*(Çev. Harun Tepe), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- HEGEL, Georg Wilhelm F.(1994). *Estetik Güzel Sanatlar Üzerine Dersler* (Çev. Taylan Altuğ-Hakkı Hünler), İstanbul: Payel Yayınevi.
- HEIDDEGER, Martin (2011). *Sanat Eserinin Kökeni* (Çev. Fatih Tepebaşı), Ankara: De Ki Basım ve Yayımları.
- İPEKTEN, Halûk (2006). *Şeyh Gâlib, Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- JIMENEZ, Marc (2008). *Estetik Nedir?* (Çev. Aytekin Karaçoban), İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- KANT, Immanuel (2011). *Yargı Yetisinin Eleştirisi* (Çev. Aziz Yardamlı), İstanbul: İdea Yayınevi.
- KAPLAN, Mahmut (2007). "Şeyh Galib'in Şiir Anlayışı", *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*,ISSN:1308-2140, (Tunca Kontartamer Özel Sayısı II) Volume 2/4 Fall 2007, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.186, p. 455-465.
- OKCU, Naci (2011). *Şeyh Gâlib Divânı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- OKUYUCU, Cihan (2004). *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul: L&M Yayınları.
- ÖZDEMİR, Muhammet (2014) "Fârâbî ve İbnSînâ'da Felsefe Tarihi Kurgusu ve İslâm'da Felsefenin Konumu", *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*,ISSN:1308-2140, (İsmail Yıldırım Armağanı) Volume 9/4 Summer 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.6897, p. 901-926.
- PALA, İskender (2009). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- TİMUÇİN, Afşar (2008). *Estetik*, İstanbul: Bulut Yayınları.
- TUNALI, İsmail (2011). *Sanat Ontolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TUNALI, İsmail (2012). *Estetik*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

DİL VE EDEBİYATIN HARP ORTAMINDA BİREY VE TOPLUM EĞİTİMİNE ETKİSİ: DERS KİTABI ÖRNEĞİ*

Mesut BULUT**

ÖZET

Balkan Harbi'nde ve sonrasında (1911-1916) yaşanan savaşlar; Türk milletinin hafızasında derin yaralar bırakmış, çoluk çocuk ayrımı yapılmadan alınlarına bıçakla haç çizilmiş, sarıklarından asılmış din adamlarının, yerlerde sürüklenip her türlü iğrençliklere maruz kalmış masum genç kızların acı ve ızdırap dolu yaşam öyküleriyle dolu, binlerce Müslüman Türk'ün vahşice katledildiği, “felaket yılları” olarak adlandırılmış ve tarihe kara bir leke olarak yazılmış savaşlardır. Bu dönemde Avrupa devletlerinin kirli tezgâhlarıyla koskoca bir imparatorluğun ve bakiyesinin yok olmaya yüz tutması, her taraftan ihanetlerin türemesi gibi yaşanan olumsuzluklar, Müslüman Türk milleti üzerinde üzüntü ve ümitsizliğe neden olmuş, bu nedenle İmparatorluğu kurtarmak için çeşitli fikir akımları ortaya konmuş; fakat bunlar sonuç vermemiş, neticede kısa sürede vatanın her tarafı işgale ve zulme uğramıştır. Böyle bir ortamda, Türk milliyetçiliği ideolojisini kendisine şiar olarak seçen birçok vatanperver aydın ve yazarlar boş durmayıp dil ve edebiyatın eğitim yönünü ön plana çıkarmak suretiyle Türk milletinin moral ve motivasyonunu artırmaya yönelik çalışmalar yapmışlardır. Özellikle Selanik'te yayın hayatına başlayan Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp'in öncülüğünde ortaya çıkan Genç Kalemler, Yeni Lisan Hareketi'yle; dilde sadeleşmeyi, Türkçeden yabancı kaidelerin çıkarılması ve yazı dili ile konuşma dili arasındaki ayrımın ortadan kaldırılmasını, dolayısıyla dilde birlik ve dilde millileşme amacındaki bu dil ve edebiyat hareketi; Balkan Savaşları neticesinde güçlü bir taraftar kitlesine ulaşan Türkçülük akımının güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem, Ziya Gökalp ve M. Fuad Köprülü gibi birçok milliyetçi aydın ve yazarlarca, dil ve edebiyat bir vasıta işlevinde, birey ve toplumun eğitilmesinde, bilinçlendirilmesinde eğitim aracı olarak kullanılmış, dönemin içinde bulunulan şartlarına kayıtsız kalınmamış; bilakis aktif olarak vatanperverlik örnekleri sergilenmiş, milli bir çerçevede Türk milletinin kurtuluşuna çareler aranmış; bu bağlamda Tasvir-i Efkar gazetesi başta olmak üzere, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve Türk Derneği gibi dergilerde, Maarif Nezareti'ne bağlı okullarda okutulacak dersler için hazırlanan Türkçe-Edebiyat ders kitaplarında milli hassasiyetler yoğun olarak işlenmiş, insanların “*gaflet uykusu*”ndan uyandırılmaları ve bilinçlendirilmeleri hedeflenmiştir. Bu anlamda dil ve edebiyat; Balkan Harbi'nde ve sonrasında yoğun şekilde aydın ve yazarlar tarafından *kalem ile millî mücadelede araç* görevinde kullanılmıştır. Bu çalışmada, nitel araştırmanın doküman incelemesi yöntemiyle, Balkan Harbi'nde

* Bu çalışma, tarafımızdan 5th International Conference on New Trends in Education and Their Implications (İCONTE) 24- 26 April, 2014 tarihinde sunulan “*Birey ve Toplum Eğitiminde Dil ve Edebiyatın Etkisi Üzerine: Balkan Savaşları Örneği*” adlı bildiriden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu çalışma, Doç. Dr. Halit DURSUNOĞLU danışmanlığında tarafımızdan hazırlanıp Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne sunulan “*M. Fuad Köprülü'nün “Millî Kıraat” Adlı Türkçe-Edebiyat Ders Kitabının Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi Açısından İncelenmesi*” adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bayburt Üniversitesi Bayburt Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: mesutbulut_77@yahoo.com

ve sonrasında (1911-1916) yaşanan savaşların atmosferindeki dil ve edebiyatın eğitim amaçlı olarak hangi işlevlerde kullanıldığına yönelik olarak M. Fuad Köprülü'nün Osmanlı Dönemi'nde ilköğretim 8. ve ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerine yönelik olarak hazırladığı *Millî Kıraat (Beşinci Kısım)* adlı Türkçe-Edebiyat ders kitabındaki örnek metinlerle tespitlerde bulunulmaya çalışılmış, değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışma ile tarihe ışık tutulmuş, edebî metinlerin dil ve edebiyat eğitimindeki rollerine ve işlevlerine dikkat çekilmeye çalışılmış, bu konuda yapılacak çalışmalara katkı sunulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harp, dil, edebiyat, eğitim, ders kitabı

EFFECT OF LANGUAGE AND LITERATURE ON INDIVIDUALS AND SOCIETY DURING WAR ATMOSPHERE: A TEXTBOOK EXAMPLE

ABSTRACT

The wars broke out after the Balkan War and immediately after it left deep scars in the memory of Turkish nation. These war years when thousands of Muslim Turkish people were slaughtered were called "disaster years" and they were printed in history as disgrace because these conflict years were full of real life stories which were painful and miserable. For example, cross was drawn on their foreheads without considering whether they are children or not, religious men were hanged from their turbans, and innocent girls were dragged along and exposed to any kind of cruelty. During this period, such disadvantages as an enormous empire and her remaining balance facing extinction due to the conspiracies of European states and emergence of treachery from everywhere caused sorrow and despair on Muslim Turkish nation and therefore, various movements of ideas were introduced; however, they did not yield results and anywhere in the motherland was occupied and tyrannized. In such an atmosphere, many patriotic intellectuals and writers who chose ideology of Turkish nationalism as their motto made an effort to bring educational aspect of language and literature into the forefront. For that purpose, they performed tasks to increase the motivation and morale of Turkish nation. Specifically, Young Pens (Genç Kalemler) which was begun in the city of Thessalonica in 1911 by the three writers who were most representative of the movement: Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, and Ali Canip Yöntem, had many fans as a result of the Balkan wars and had a very important role for the Turkism to gain strength. With New Language Movement " (Turkish: "*Yeni Lisan*"), they pointed out that language must be simplified, the effects of foreign language and rules on Turkish must be removed and the differences between the oral language and the written language must be removed. Therefore, this language and literature movement aimed at unity and nationalization in language. In this period, many nationalistic intellectuals and writers such as Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem, Ziya Gökalp and M. Fuad Köprülü used language and literature as a means of education to educate and raise the awareness of the society. Moreover, they were not indifferent to the conditions of the country; on the contrary, examples of patriotism were actively exhibited, and remedies were searched for the liberation of the Turkish nation. For that purpose, national sensitivity was mentioned extensively primarily in *Tasvir-i Efkâr* (Picture of Ideas) newspaper, such magazines as *Türk Yurdu*, *Türk Ocağı* and *Türk Derneği* and in the Turkish-Literature textbooks written for the courses which were going to be taught in schools belonging to Maarif Nezareti (Ministry of National Education) and it was the aim to wake up people from "dreaming" and to raise their awareness. In this sense, language and literature was used as a means with the pens of intellectuals and writers in the war of independence during the Balkan wars and afterwards. The aim of the study was to detect and evaluate for what purposes language and literature was used as educational means during the war atmosphere in the

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Balkan Wars and afterwards (1911-1916). For that purpose, the example texts in Turkish-Literature textbook called Milli Kıraat (Fifth Part) by M. Fuad Köprülü for the 8th grades in primary education and the 9th grades in secondary education in Ottoman Period were used. This study was carried out via document analysis, one of the qualitative research methods. The study shed light on the history, the attention was drawn on the roles and functions of literary texts in language and literature education and it aimed at making contributions to the future studies.

Key Words: War, language, literature, education, textbook

Giriş

Dil, İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan doğal bir vasıta; kendisine özgü kanunları içinde yaşayan ve gelişen canlı varlık; milleti birleştiren, koruyan ve onun ortak malı olan sosyal bir müessese; seslerden örülmüş muazzam bir yapı; temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli antlaşmalar ve sözleşmeler sistemidir (Ergin, 2000: 7). “Dil, bir milletin tarihinin, kültürünün oluşumunda etkili, sonrasında bu ortak değerlerin aktarımında başrol oynayan bir unsurdur” (Karakaş vd., 2013: 933). Dil, tarih, gelenek, görenek, inanç birliği millet oluşumunda önemli temel öğelerdir. “Millet” denilen kavramın oluşmasını sağlayan hiç şüphesiz dildir. Dili olmayanın milleti de olmaz. Dil, bir milleti birleştiren, bütünleştiren çimento hüviyetindedir, milletin can damarıdır. Sağlam bir kültürün temeli, sağlam bir dille gerçekleşebilmektedir. Sosyal ve kültürel yönden gelişmiş milletlerin dilleri ve onun sonucunda oluşan edebiyatları olur. Dil, bir milletin kültürel değerlerin başında gelmektedir. Bu yüzden ona önem vermek gerekmektedir. Ortak dili konuşan insanlar “millet” denilen sosyal varlığın temelini oluştururlar. Dil, bireylere duygu ve düşüncüyü aktaran bir araç işlevinde olduğu için, bireyleri yığın veya kitle olmaktan kurtararak duygu ve düşünce birliği olan “millet” hâline getirir. Dilini bilmediğimiz bir toplumda kendimizi yabancı hissederiz. Dil, bireylere toplum tarafından bağışlanan en büyük miras ve donatıdır. Anne, baba, çevre ve okul, çocuğa dil aracılığıyla toplumun yüzyıllar boyu biriktirmiş olduğu yaşam deneyimlerini ve kültürünü aktarır (Kaplan, 1987: 9). Dil ve edebiyat, maddi kültürel değerleri günümüze ve oradan sonraki nesillere taşımada köprü işlevindedir. Dil ve edebiyat, süreklilik ilkesiyle canlıdır ve toplumun kültürünün temelini oluşturur. “Her millet dilini ve kültürünü yüzyıllar boyunca yoğurur. Bu esnada o, akan bir nehir gibi, içinden geçtiği her topraktan bazı unsurlar alır. Her medeni milletin konuşma ve yazı dili karşılaştığı medeniyetlerden alınma kelime ve deyimlerle doludur. Bu bakımdan her milletin dili, o milletin çağlar boyunca yaşadığı tarihin adeta özetidir” (Kaplan, 2001: 140).

Dil, bireyin sosyal bir varlık olarak toplumda yer edinmesini, evreni algılayabilmesini ve yorumlayabilmesini, özgürce eleştirel bir şekilde düşünebilmesini sağlayan temel öğedir. Çağdaş bir toplumun fertleri olarak, bilgi çağında çağdaş birey olabilmek, etkili iletişim becerileri kazanmak önem kazanmaktadır. İnsanları diğer canlılardan ayıran en önemli özellikler; düşünebilme, dili kullanabilme ve konuşabilme yetileridir. Bireyin duygu ve düşüncelerini belli bir düzen içerisinde dile getirmesi hiç şüphesiz “dil” ile gerçekleştirilmektedir. Millî Eğitimin temelini oluşturan ana dil eğitimi ve bunu sağlamak için uygulanan Türkçe-Edebiyat öğretiminde, yeni yetişen genç nesillerin, estetik duygu ve duyarlılıklarının ortaya çıkarılması, geliştirilip zenginleştirilmesi ve onlara estetik çerçeve içinde millî ve evrensel değerlerin tanıtılması, dilin incelik ve zenginliklerinin fark ettirilmesinde ders kitapları ve onları oluşturan edebî metinler önemli rol oynamaktadır.

Bir toplumun pek çok özellikleri, yaşayışı, gelenekleri, dünya görüşü, yaşam felsefesi, inançları, bilim, teknik ve sanata katkıları o toplumun diline yansır; o toplumun dilinden izlenebilir... Dil, aynı zamanda her yönüyle bir ulusun kültürünün de aynasıdır; insanın ve uygarlığın en önemli belirtisi ve aracı, dildir (Aksan, 2000: 13). Kültür, insan toplumunun, biyolojik yönden ziyade, sosyal olarak kuşaktan kuşağa aktardığı maddî ve maddî olmayan ürünler bütünü, sembolik ve öğrenilmiş ürünler ya da özellikler toplamıdır (Cevizci, 2000: 586). Sosyalleşmenin en önemli aracı olan dil, kültürel değerlerin oluşumunda ve aktarımında önemli rol oynar. Dil bu yönüyle millet olmayı sağlayan, kültüre şekil veren ve onu aktaran, öğretim ve öğrenmenin anahtar rolüne bürünen, bilgi ve birikimi sağlayan yegâne öğedir. Birey, dil sayesinde yaşama anlam verir, duygu ve düşüncelerini paylaşır, hayatı anlamlandırır. Dil olmadan ortak bir dünya ve kültürün oluşması, bireyin sosyalleşmesi elbette düşünülemez. Dil, bireyleri sosyalleştirerek yığın olmaktan kurtararak, ortak kültürel değerler ekseninde birlikteliğe zemin hazırlar. Bu bağlamda dil, bireyin topluma intibakını sağlayarak

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/... Summer 2014

toplumun “millet” karakterine bürünmesinde alt yapıyı hazırlar. Yabancı bir ülkede kendimizi yalnız ve kimsesiz hissetme güdüsünün temelinde de dil ve kültür öğeleri önemli rol oynamaktadır. Çünkü, “millet olma hissi ve aidiyet duygusu, duygu ve düşünce birliği” gibi birtakım değerleri sağlayan, bireyin sosyalleşmesinde önemli rol oynayan, kültüre ve bireye şekil veren dildir.

Dilin kullanım alanları günlük yaşamda farklılıklar göstermektedir. Birey ve toplumun günlük yaşamdaki birlikteliğini sağlayan dil ve dil sayesinde gerçekleşen iletişimidir. Bu yüzden günlük yaşamın en önemli vazgeçilmez ögesi dildir. Günlük yaşamda ihtiyaçlar çeşitlendikçe, dil kullanım alanları da bu duruma paralel olarak artmaktadır. Bu çeşitlikler; resmî dil, hukuk dili, ticaret dili, bilim dili, argo dil vb. birçok alanda dil kollarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Günlük yaşamda bireyin toplum içerisinde kendisini yalın, sade, anlaşılır, etkileyici bir şekilde anlatabilmesi ve karşısındaki fertlerle iletişim kurabilmesinde en önemli rolü sağlayan dildir. Günlük yaşamda kullanılan dil bilim dili olarak da kullanılır. Tarih, sosyoloji, matematik, fizik, kimya, biyoloji, tıp ve psikoloji, felsefe gibi bilim ve bilgi dallarında da kullanılan dil; açık, sağlam, yalın, kesinlik noktasında günlük yaşam dilinden farklılıklar göstermektedir. Bilim diline bu bağlamda hassasiyetle yaklaşılması gerekmektedir. Bilim dilinde nesnel, öğretici, açıklayıcı, terimlere dayalı birtakım öğelerin ağırlıkta olduğu bir dilin kullanılması esastır. Felsefe dili, bilim dilinin özelliklerini taşımakla birlikte, kavramların önem kazandığı görülmektedir. Edebiyat dili, daha çok duyguya hitap ettiği için bu noktada diğer bilim dallarından farklılıklar gösterebilmektedir. Günlük yaşam dilinden, felsefe dili ve bilim dilinden farklılıklar gösteren edebiyat dili; imgelerin, kurmaca bir dünyanın ve mecazlı bir anlatımın ağırlık kazandığı görülmektedir.

Dil aklın izdüşümüdür. Birey, bilgi ve birikimini dili aracılığıyla aktarır. Duygu ve düşünceler dil vasıtasıyla dile getirilir. Dilin en önemli özelliklerinden birisi de iletişim kurma aracı olmasıdır. İletişim; kaynak, mesaj, ileti, alıcı, ortam ekseninde gerçekleştirilir. Dil öncülüğünde gerçekleşen bu sisteme iletişim sistemi de diyoruz. Bu sistemin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayan hiç şüphesiz dildir. Resim, müzik, mimar vb. güzel sanatların malzemesi birbirinden farklıdır; edebiyatın malzemesi ise dildir. Edebî eserler ortaya konarken duygu, düşünce, üzüntü ve mutluluklar dil vasıtasıyla edebî bir kimliğe bürünür; dil edebiyatı, edebiyat da dili besler. Edebî yapıtlar sayesinde dil gelişir, zenginleşir; zengin bir anlam dünyası oluşur, sözcük dağarcığı zenginleşir. Dil, her yazar/şairin elinde farklı şekillerde karşımıza çıkar; çünkü dilin işlenmesi kişiden kişiye farklılık gösterir. Kültür aktarımının sağlanmasında, ortak millî duygu tarzının benimsenmesinde, millî birlik ve beraberliğin, dilde birliğin sağlanmasında dil başrodedir. Kültürün, dilin ve yaşam tarzının yansıması olan edebî eserlerde bir toplumun geçmişini tarihini görmek mümkündür. Dil, kültür taşıyıcılığı ile birlikte yaşama bir derinlik ve canlılık katar.

Bir milletin varlığını devam ettirmesini sağlayan, nesilden nesile diri tutan, millî şuuru besleyen, bireylerde “biz” bilincinin oluşumunu sağlayan, “millet” olmasına imkân tanıyan en önemli öge hiç şüphesiz dildir. Atatürk’ün şu sözü, dilin önemini çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır: Türkiye Cumhuriyetini kuran; Türk halkı, Türk milletidir. Türk milleti demek, Türk dili demektir. Türk dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir; çünkü Türk milleti, geçirdiği nihaysiz felâketler içinde ahlâkının, an’anelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin, kısacası, bugün kendi milliyetini yapan her şeyinin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir (İnan, 1969: 18). Bu yönleriyle dil, bir milletin can damarı hüviyetindedir. Geçmişten geleceğe köprü kuran dil, bireye hizmet etmekle kalmaz; onu bir araya getirerek millet olma vafına haiz olmasını sağlar; çünkü, millet olmanın temel şartı aynı dili konuşabilmektir. Atatürk’ün de belirttiği üzere dilini kaybeden milletler öncelikle bağımsızlıklarını, kimliklerini kaybetmeye mahkûmdurlar. Kısacası dil; bir milletin sanatı, tarihi, kültürü ve edebiyatıdır.

Edebiyat; duygu, düşünce ve hayallerin sanatkârane bir şekilde sözlü ve yazılı bir şekilde dile getirilmesidir. Aynı zamanda edebiyat, etkili ve güzel bir sanat ortaya çıkarmayı önemsemekle birlikte birey ve toplumların eğitiminde önemli rol oynayan bir sanat dalıdır.

Ders kitapları, bilginin anlamlandırılması, özümsemesi ve tatbik edilmesi noktasında etkili olan materyal işlevindedir. Küreselleşen dünyanın her türlü şartlarına uyabilen ve olumsuzluklarla mücadele edebilen bireylerin yetiştirilmesi ders kitaplarının öncelikli amaçlarındandır (Çelikpazu, 2011). Türkçe-Edebiyat öğretiminde kullanılan en önemli materyalin başında ders kitapları gelmektedir. Dolayısıyla ders kitaplarında yer alan metinler dil öğretiminde önemli bir yere sahiptir. Edebiyat dersi kitaplarında yer alan metinlerin öğrenciye kazandırmak istediğimiz davranışları verebilmemiz açısından birer araç işlevindedir. Bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

aracı hedefe ulaştıracak şekilde kullanmak gerekmektedir. Kitapları bir amaç gibi görmek bizi yanlışlara sürükleyecektir. Bu yüzden, eğitim camiamızın, genellikle ders kitaplarının dışında başka kitaplardan da faydalanma bilincinde olmayışı ders kitaplarında yer alan metinlerin, edebiyat öğretimi açısından alternatifsiz bir araç olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır (Ay, 2006: 18).

Dil ve edebiyat, birbirini tamamlayan bütünün parçalarıdır. Edebiyat, dil sayesinde bireylerin ve insanların kendilerini ifade edebilme noktasında etkin bir şekilde rol alır. Birey ve toplum yaşantısından kaynaklanan duygu, düşünce ve olayları kapsayan bir sanat dalıdır. Bu anlamda edebiyat ile sosyal toplum arasında etkileşim ve iletişim vardır. Bu etkileşim toplumların her döneminde kendisini hissettirmiştir. Dil, bir iletişim ögesi ve propaganda işlevindedir. *“Toplumlar dil aracılığıyla yalnızca bugünü değil, dünü ve yarını da var ederler; kendi geçmişlerini, tarihlerini oluşturdıkları dil ile bunları geleceğe taşır. Dil ile ilgili olan her şey aynı zamanda kültür ile de ilgilidir. Dilin en önemli kullanım alanlarından biri şüphesiz ki edebiyattır. Edebiyat dilin sanatsal boyut kazanmış şeklidir. Edebiyat dil ile üretilir. Bir toplumun dildeki sağlamlığı ve gücü, o toplumun sahip olduğu dili işleme becerisiyle yakından ilgilidir. Bu beceri ile toplumlar kendi dillerinde güçlü edebi metinler ortaya koyar”* (Başçallı, 2010: 11). Dil ve edebiyat, toplumun yaşantısından soyut olarak düşünülemez; aksine birey ve toplumun yaşantısı dil ve edebiyat aracılığı ile yansıtılmıştır; çünkü dil ve edebiyatın varlığı ve amacı da bunu gerektirir. Edebiyat, birey ve toplum ilişkisi varlık amacının temelini oluşturduğundan birey ve toplum dil ve edebiyatın merkezinde olmaktadır. Dil, birey ve topluma dair birtakım olay, duygu ve düşünceleri yansıtmak için araç olurken; edebiyat bunu etkili ve sanatkârane bir şekilde yansıtmamanın yolu olmuştur. Edebiyat tarihine ve edebî eserlere bakıldığında dil ve edebiyat ile sosyal yapı arasında etkileşimi görmek mümkündür. Çünkü, dil ve edebiyat bir arada toplumun aynası olma işlevinde olagelmışlerdir. *“Bütün uluslar, dil ve edebiyatını kendilerinden sonra gelen bir sonraki nesle öğretmek, onlara miras bırakmak, ana dillerini ve edebiyatlarını öğretmek amacıyla aile içinde başlayan ana dili eğitimini, öğretim kurumlarında da aynen devam ettirir. Bunda amaç kültürün nesildin nesile aktarımının sağlanmasıdır. Eğitim-öğretim kurumlarının öğretim programlarında da bu alanların öğretimine yönelik derslere yer verilir. Dil, yukarıda belirtilen kültür taşıyıcılığı özelliğinin yanı sıra, insanın geçmişten günümüze düşünce üretme ve bu düşünceler vasıtasıyla kendisini ifade etmesinde ve diğer bütün canlılardan ayrılmasında da önemli bir unsurdur”* (Bulut, 2012: 5). Birey ve toplumların yönlendirilmesi noktasında önemli bir katkı sunan dil ve edebiyat, duygu ve düşüncelerimizin geliştirilmesinde, duygularımızın zenginleştirilmesinde; insanın kendini tanımasında etkin rol oynamaktadır. Birey ve toplumun eğitiminde ve gelişiminde önemli rol oynayan edebiyat, toplumdaki gelişimleri ve değişimleri yansıtmak durumundadır; çünkü edebiyat ait olduğu toplumdan soyutlanamaz. Toplumların yaşadığı savaşlar, olaylar, sevinç ve üzüntüler vb. her dönemde dile ve edebiyata yansıdığını görmek mümkündür. Dil ve edebiyat, bir kompozisyonun parçaları olarak birey ve toplumları etkilemekte, onların gelişimlerine öncü olmaktadır. Dil ve edebiyatın önemli işlevleri yerine getirmesinde ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde, ders kitapları önemli bir araç olarak rol oynamaktadır.

Ders kitaplarının en önemli eğitim araç-gereci olduğunu dile getiren Yalçın, (1996: 24)’e göre, ülkemizde ders araç ve gereçlerinin sınırlı olmasından dolayı hâlen eğitimin en önemli aracının ders kitapları olduğunu ifade etmiştir. *“Ders kitaplarına alınan metinler türünün en güzel örneğini sunacak nitelikte olmalıdır”* (Arı, 2011: 508). Ders kitapları, içerdikleri metinler ile bir ulusun kültürüne ilişkin temel fikirleri yansıtır. Bu yüzden, bir toplumun, kendi çocuklarını gelecekte nasıl bir eğitimle yetiştirmek istediklerini resmî olarak kabul ettikleri bilgileri içerir, bir nevi toplumun aynasıdır. Yetişkinlerin doğru olduğuna inandıkları, gelecek kuşaklara aktarmak istedikleri birçok kurula, norma ve davranış kalıplarına dayanır, bunlar sadece bilgi aktarmakla kalmaz, bir toplumun siyasal ve toplumsal kurallarının belleklere yerleştirilmesinde rol oynar. Bu açıdan da büyük bir öneme sahiptir.

Eğitim tarihimizi incelediğimizde; harp ortamında yaşanan felaketler sonucunda, eğitim sisteminin yetersizlikleri ortaya çıkmış, eğitimin toplumsal değişimdeki rolü anlaşılmış ve bu doğrultuda özellikle Meşrutiyet Dönemi’nde, eğitim ile ilgili olarak *millî duygularla dolu, yeni bir nesil yetiştirme* isteği ortaya çıktığı göze çarpmaktadır. Bu yıllarda vatanın ve milletin içerisinde bulunduğu duruma bir çözüm getirmesi açısından eğitim- öğretim faaliyetleri içerisinde M. Fuad Köprülü, *“Millî Kıraat”* (Beşinci kısım) adlı Türkçe-Edebiyat ders kitabıyla bu *felâket* ortamından başta gençler olmak üzere, bütün Türk milletini uyandırma, bilinçlendirme bir nevi öğretmenlik ve rehberlik etme arzusuyla, Türk milletinin başkaldırması için uğraş vermiştir. Ders kitabını oluşturan edebî şahsiyetlerin belli başlı eserlerini seçerek bu amacını ortaya koymuştur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/... Summer 2014

M. Fuad Köprülü'nün çalışma konusu olan "*Millî Kıraat*" (Beşinci kısım) adlı Türkçe-edebiyat ders kitabının ilk metni olarak *Turan* manzumesini seçmesi de anlamlıdır. Kitabına ilk olarak bu manzumeyi koyması, bir anlamda Türkçe-Edebiyat öğretiminde millîleşme cereyanını başlatma arzusu olarak değerlendirilebilir. Meşrutiyet Dönemindeki edebî faaliyetlerle ilgili olarak Kavcar, "*II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim*" adlı eserinde yeni insan tipi yetiştirilmeye çalışıldığını belirterek bu yeni insan tipinin başlıca nitelikleri şu şekilde sıralamıştır:

1. *Ahlakî nitelikleri*: Dürüst, gerçekçi, çalışkan, dayanıklı, girişken, yardımsever, fedakâr, namuslu ve şerefli, aşırı isteklilerden ve aşırı kıskançlıktan uzak.

2. *Medenî nitelikleri*: Bilgili; taassupla savaşıyor, boş inançlarla her türlü gerilikle savaşıyor; hürriyet ve adaleti, insanları seven, ailesine bağlı, ülkücü, kadına değer veren saygı duyan, medenî toplum olma şartlarının sağlanması yolunda sürekli çaba harcayan.

3. *Millî nitelikleri*: Milletini ve yurdunu her şeyden çok seven, milliyetçi, yurtsever, mert, kahraman gibi birtakım niteliklere sahip olunması hedeflenmiştir (Kavcar, 1974: 253).

Kavcar'ın "*II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim*" adlı eserinde belirttiği insan tipi II. Meşrutiyet dönemi yazar ve şairlerinin eserlerinde yansıttıkları insan tipini yansıtmaktadır. Bu anlamda "*Millî Kıraat*" beşinci kısım adlı çalışma konusu kitaptaki metinlerle millî, medenî ve ahlaki niteliklere sahip bireylerin eğitilmesi arzusu gözlemlenmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın verilerinin elde edilmesinde sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemlerinden biri olan *doküman incelemesi* yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi yöntemi, son yıllarda sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biridir. Tarih, sosyoloji, dilbilimi ve antropoloji bu alanların başındadır. Bunların yanında eğitim bilimlerinde de doküman incelemesi yöntemi kullanılmaya başlanmıştır. Dokümanlar diğer araştırma yöntemleriyle kullanılabileceği gibi sadece tek başlarına bir araştırmanın tüm veri setini oluşturabilirler.

Doküman incelemesi, araştırılması düşünülen birtakım yazılı materyallerin analiz edilmesini sağlayan çalışmalar bütünüdür. Bu çalışmada ayrıca kategori (tema) analizinden yararlanılmıştır. "*Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Doküman incelenmesi, hemen her araştırma için kaçınılmaz olan bir veri toplama tekniğidir. Belge yoksa tarih de yoktur*" (Madge, 1965: 75). Dokümanlar; gerçek, kolay ulaşılabilir hazır veri sağlayarak, araştırmacılar için sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla kullanılmaktadır. *Doküman* sözcüğü şemsiye bir kavram olarak; yazılmış, görsel ve fiziksel materyallere karşılık gelmektedir (Merriam, 1998). Doküman incelemesinin kapsamını Yıldırım ve Şimşek (2008: 188)'de şöyle açıklamaktadır: Hangi dokümanların önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanılabileceği araştırma problemi ile yakından ilgilidir. Örneğin; eğitim konusunda yapılacak bir araştırmada şu tür dokümanlar veri kaynağı olarak kullanılabilir: *Eğitim alanında ders kitapları, program (müfredat) yönergeleri, okul içi ve dışı yazışmalar, öğrenci kayıtları, toplantı tutanakları, öğrenci rehberlik kayıt ve dosyaları, öğrenci-öğretmen el kitapları, öğrenci ders ödevleri ve sınavları, ders ve ünite planları, öğretmen dosyaları, eğitim ile ilgili resmî belgeler vb.* (Bogdan ve Biklen, 1992; Goetz ve Le Compte, 1984).

Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamını M. Fuad Köprülü'nün *Millî Kıraat* (Beşinci kısım) adlı Türkçe-Edebiyat ders kitabındaki bazı metinler (okuma parçaları) oluşturmaktadır.

Verilerin Analizi

Doküman incelemesine dayalı araştırmalarda, tüm doküman verisinin bir bütün olarak analize konu olması mümkün olmadığından, çoğu zaman araştırmacılar, eldeki veri içinden bir örneklem oluşturmaya çalışır. Eğer ders kitapları örneğini alacak olursak, eldeki kitapların sayısının fazla olduğu düşünülecek olursa,

bu durumda araştırmacı, öncelikle bunlar arasından belirli bir örneklem yöntemi kullanarak bir grup dokümanı ya da bu dokümanların belirli bölümlerini seçebilir.

Dokümanlardan elde edilen verinin mutlaka sayısallaştırılması veya nicelleştirilmesi gerekemeyebilir. Araştırmacı, saptadığı kategoriler ve analiz birimi doğrultusunda yaptığı analizden sonra bulduğu sonuçları, rahatlıkla *düzyazı şeklinde de rapor edebilir*. Bu araştırmacının bir seçimidir. Yıldırım ve Şimşek (2008: 188-200).

ÇALIŞMA KONUSU METİNLER İLE İLGİLİ BULGULAR VE YORUMLAR

1789 Fransız İhtilali ile başlayan milliyetçilik hareketleri hiç şüphesiz en çok imparatorluk dâhilinde olan milletlerin etkilenmesiyle kendini göstermiştir. Avrupa devletleri tarafından “*hasta adam*” olarak görülen Osmanlı İmparatorluğu, balkanlarda birçok devleti bünyesinde barındırdığından balkan savaşı 19. yüzyılda en çok ayaklanma bu dönemde Osmanlı’ya karşı çıkmıştır. Avrupa’nın önde gelen büyük devletlerinin de desteğiyle Osmanlı zor bir döneme girmiştir. Balkan savaşları toplumda travmalara yol açmış, haşmetli İmparatorluğun yerini içten içe ihanetlerle arta kalan küçük bir devlet kalmıştır. Balkan savaşları öncesinde Mustafa Kemal Atatürk’ün Trablusgarp Savaşı’nda verdiği amansız mücadele dillere destan olmuştur. Avrupa’nın tarihteki Türk düşmanlığının bizzat Avrupalı bir yazar tarafından dile getirilmesi ayrı bir öneme sahiptir. Batı dünyasının tarih boyunca çeşitli senaryolarla yürüttükleri kirli tezgâhları ve Türk düşmanlığını göstermesi açısından Piyer Loti’nin “*Osmanlı-İtalyan Muharebesi*” hatıratı o dönemi çok iyi bir şekilde anlatan ibretlik bir vesika mahiyetindedir:

“...Fransa gazetelerinden çoğu zımnen, İtalya lehinde görünüyorlar. Mükemmel toplar sayesinde yüzlerce Türk’ün yere serilmesine mukabil İtalyanlar’ın üç, dört telef vererek kazandıkları muvaffakiyyâtı bu gazeteler büyük bir sükûn ile anlatıyorlar. İtalyanlar’ın Âsî demek şenâatını irtikâb ettikleri birçok Arap esirinin göz önünde asılmasını, bir şey demeden hikâye ediyorlar. İtalyanlar yağma ediyorlar, yakıyorlar, öldürüyorlar ve bütün bu harekâta “memleketi temizlemek” nâmını veriyorlar; o kadar ki, insan vahşî hayvan ondan bahsedildiğine inanacak gibi oluyor. Geçende, en büyük Paris gazetelerinden birinin muhabiri, uzak mesafeden açılmış bir top ateşinin güzelliğinden(!) bahsediyordu. Topçular, o kadar güzel nişan alıyormuş ki karşılarındaki Araplar’ı, zavallı eski tüfekleriyle ekin biçer gibi seriyormuş. Türkler, kendilerini arslanlar gibi müdâfaa etmek için bir caminin derûnuna girmişler. İtalyanların fûtuhatını geciktirmişler. Muhabir bu camiye “uğursuz” demekten çekinmiyordu... Hristiyan Avrupa’nın nazarında bütün Müslümanlar, sayd-ı mücâz olan bir şikâr sürüsünden başka bir şey değildir. Bir anda memlekete hûn-în bir gün ve kemik yığını haline getiren öldürücü aletlerin faikıyyeti yüzünden Avrupa umûmiyetle bu avlanışlarda muvaffak oluyor.

...

İşte Afrika’da bu sayd -ağır bir esâret sebunu olan Mısır’dan geçerek- mağribden Zengibar’a kadar hemen tamam oldu; aynı sûretle, bütün Hindistan Müslümanlar’ı da esaret altına girdi. Biri şimâlden, diğeri cenûbdan iki dehşetli avcı, İran içine doğru ilerleyip duruyor...

Geride ancak Osmanlı Hükûmeti kaldı. Lâkin onlar gibi kendine dokundurmuyor. Evlâdını kemirmeğe başlayan teceddütperverlik yarasına rağmen yine müdhiş bir mücâhididir. Onun mağrur ve kahraman ordusu kanının son katresini dökünceye kadar müdâfadan fariğ olmayacaktır ” (M. Fuad Köprülü (1916) *Millî Kiraat Beşinci Kısım* , s.16).

Hamdullah Suphi, “*Gördüklerimiz*” adlı hatıratında vatan ve millet sevgisinden bahseder:

“...

Padişahıma, yurduma kulum,

Düşmana kalbim, besler intikam!

Biz, henüz yaklaştığımız çam ormanlarına doğru parça parça yayılan bu türküyü dinleyerek uzaklaşırken, yeni bir heves, bir heyecan hamlesi ile bir başka türkünün taburlardan yükseldiğini duyduk. Simdi onlar, hep birden:

“Yatağımız taştan olsa, yorganımız yapraktan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/... Summer 2014

Vazgeçmeyiz bu vatandan, biz bu kızıl sancaktan!”

Şarkısına başlamışlardı.

Akşamın hissi saatinde, bu türkü ne derin bir sûrette müessirdi!...” (a.g.e., s.193).

Piyer Loti “*Muharip Şövalyeler*” adlı hatıratında Avrupalı devletlerin Türk düşmanlığına ve ikiyüzlülüğüne dikkat çekmiştir:

“O Avrupa ki, Türklere karşı en şenî' bir yalanı irtikâb etmiş; O Avrupa ki, hudûdlarını muhafaza edeceğini onlara temin eylemiş; o Avrupa ki, istatüko nâmına olarak galip oldukları sûrette hiçbir sûrette tevsi'-i arazi edemeyeceklerini onlara bildirmişti. Bulgarlar'ın Edirne Vilayeti, Edirne şehri hakkındaki talepleri haklı imiş... Bilakis en hakaretâmiz bir şenâattir. Avrupa müttefiklerinin basiretsizliklerini setr için, onların Avrupa'yı dinleyerek Lüleburgaz Muharebesi'nden sonra açılmış olan İstanbul yolunda tevakkuf etmelerinden memnun olduğunu söylemeğe kadar ictisâr ediyor.” Lâkin afv edrler, ama onların söyleyişine nazaran, geçilmesi o kadar kolay olan bu yol üzerinde bir ufak mâni' olduğunu galiba unutuyorlar: Çatalca hattına karşı üç gün devam eden hücumları boşuna gitti; ve üç gün, mütemediyen, kanlı mağlubiyetlerle nihayet buldu” (a.g.e., s.141).

Bu cümleler, Hristiyan Avrupa'nın Müslümanlar'a ve Türkler'e bakışını anlatan önemli tespitlerdir. Balkan Savaşları'nı ve öncesinde Trablusgarp Savaşı'nı Osmanlı'ya karşı başlatan Avrupa'nın Müslüman Türk'ün yanında olması elbette beklenemez; ancak tarih boyunca yürüttüğü kirli, ikiyüzlü politikaların günümüzde de anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Piyer Loti'nin bu hatıratları Türk tarihine ışık tutan önemli belge mahiyetindedir. Bu bağlamda yazılmış birçok okuma parçası (metin), ders kitaplarına konulmuş ve bu metinlerin eğitim- öğretim faaliyetlerinde işlenmesine önem verilmiştir. Piyer Loti'nin bu hatıratları, Maarif nezareti tarafından kurulan kitap inceleme komisyonu üyelerinden M. Fuad Köprülü'nün “*Millî Kıraat*” adlı ders kitabında ve o dönemde yazılmış birçok ders kitabında “*felaket hatıraları*” adı altında okuma parçası olarak okutulmuştur.

Felaket yılları denilen bu dönemde, özellikle savaşımlardan dolayı çok ezilen, vahşice katledilen Müslüman Türk milleti, doğal olarak milliyetçi bir çizgiye doğru yönelmeye başlamıştır. Dil ve edebiyat, eğitim yönü ile bireylerin ve toplumun uyandırılması ve bilinçlendirilmesinde araç işlevinde olmuştur. Özellikle Yeni Lisan hareketi ile başlayan dilde sadeleşme hareketleri ve sonrasında Türkçülük akımının kendisine yoğun bir taraftar bulması neticesinde, birçok aydın ve yazarın gazete ve dergilerde dil ve edebiyatı, birey ve toplum eğitiminde kullandıklarını görüyoruz. Bu dönemde yazılmış bazı şiirlerdeki milliyetçilik ile ilgili örnekler sergilenmiştir:

“*Şehid ve Hilâl*” adlı şiirde şair; içinde bulunduğu acı durumdan kurtulmak için geçmişin şanlı sayfalarına sığınır. Altın taçlı hilal; birkaç asırdır süren bu çöküşe ağlamayı, üzülmeyi bırakıp geçmişin şanlı günlerinin hatırlamalıdır. Böylece o şanlı günlere dönme gücünü kendinde bulacaktır. Türklerin Orta-Asya'da Tuna ve Orhun ırmaklarındaki mutlu günlere kavuşmak mümkündür:

“—Altun taçlı yüce hilâl, sen kaç asırdır

Evlâdının hüsrânına yaşlar dökersin,

Nazlı “Orhun” sularına aksedersin,

Yeşil “Tuna” boylarında gözlerin kalır;

Sendin gören ecdâdımın şân demlerini;

Anlat şimdi asırların mâtemlerini?” (a.g.e., s.19).

Mehmed Emin Yurdakul, “*Anadolu, 10 Temmuz, Yolcu, Aç Bağrını Biz Geldik, Yavrularımızı Çoğaltalım*” adlı şiirleriyle Türk milletinde derin izler bırakmış bir şairdir. “*Anadolu*” şiirinde; savaş öncesi yıllarda Türk milleti bereketli vatan toprağını işlemiş, toprak vatan evlatlarını kucağında besleyip, büyümüştür; ama düşman işgalinden sonra vatan toprağı da öksüz kalmıştır. Kendisini işleyecek insan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

bulamamış, millet bereketli geçmiş günlerinin arar olmuştur. Artık bu sefaletten kurtulmak gerekir. Bu sefaletin sebebi olan gafletten, cehaletten, uykudan uyanma zamanı gelmiştir:

“Ey vatanın bağı yanık bucağı!

Hani senin bereketli hasadın,

Yeşil yurdun, mesut çatın, şen çiftin?

Hani senin medeniyet hayatın,

Yolun, köprün, kazman, iğnen, çekicin?

Ey Türklüğün otağı!

Ne vakte dek bu acıklı sefâlet,

Bu viranlık, bu inilti, bu kaygu?

Ne vakte dek bu uğursuz cehalet,

Bu taassup, bu görenek, bu uyku?” (a.g.e.,s.29).

Mehmed Emin Yurdakul’un, “*Aç Bağrını Biz Geldik*” şiirinde Türk milliyetçiliği vurgusu ön plandadır. Şair umutsuz değildir. Bugün yaşanan kara günlerin yakında biteceğine dair umudunu korumaktadır. Türk milletinin geçmişinde yaşamış olduğu şanlı günlerine kavuşması pek yakındır. Bu mutlu günler hür olmakla geri gelecektir. O hâlde düşmanın yurttan kovulması için kalan zaman yakındır ve ümitli olunmalıdır.

“...

Yirmi evli köydeki rençbere dek her insan

Onlar için en derin muhabbetler duymakta.

Bakın size bir çocuk, bülbül sesli diliyle

Onlar için ihtilâl şiirleri okuyor;

Bakın size bir genç kız, som gümüşten eliyle

Onlar için hürriyet bayrağını dokuyor.

Evet, artık kurtuluş zamanları yakındır;

Yarın yine saltanat bu kahraman ırkıdır.

Bu ayrılmaz Türklüğün yaşadığı her bucak

Yetmiş iki ulusa bir hür vatan olacak;

Yine altun saraylar,

Medreseler, camiler Şark’a şeref verecek;

Yine şanlı alaylar,

Debdebeler, şerefler orada hüküm sürecek”(a.g.e., s.203).

Mehmed Emin Yurdakul’un, “*Yavrularımızı Çoğaltalım*” şiirinde Türk milliyetçiliği fikriyatıyla Türk toplumunu yönlendirme amacı güttüğü görülmektedir. Şair, Türk kadınlarına bu vatani savunacak yeni evlatlar doğurmasını istemektedir. Teknolojik gelişmelerin olmadığı bir dönemde insan sayısının çokluğu sizin için önemlidir. O hâlde düşmana karşı güçlü olmanın yolu savaştan önce askerlerinizin çokluğuyla mümkündür. Bunu sağlayacak olan da Türk kadınıdır. Türk kadını, doğuracağı yeni neslin nasıl büyüyeceğini düşünmeyecek; çünkü bu vatan toprakları hepimizi besleyebilecek berekete sahiptir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/... Summer 2014

“ ...

—Sebep ne ki doğurmasın bir kadın?
Ya sen her yıl ağacın yemişini isterken,
Bir ineğin yavrusuna hizmetçilik ederken,
Neden senden türeyecek insanlara düşmansın?
— Aç kalırlar!..
—Sus, söyleme, bu söz küfür demektir.
Şu toprakta hepimizi besleyecek şeyler var;
Yeraltında solucanlar bile rızık bulurlar;
Bilmez misin, dış yaratan ekini de yeşertir?..” (a.g.e., s.210-211).

Bu dönemde buna benzer bir şiir de edebiyatımızda fazla tanınmayan *Doğan* adlı yazarımız tarafından “*Şehid Teyyarecilerimizin Anısına*” denilerek dile getirilmiştir: “*Teselli*” adlı şiirde; vatan için canlarının feda eden gençler için ağlama zamanı değildir. Bu evlatlar sadece analarının değil bu vatanın da evlatlarıdır. Tarihi şanlarla dolu Türk milletinin düşmanın elinden kurtulması için bu şehitlere ihtiyacı vardır. Şehitler ölmezler. Onar her zaman diridirler; fakat biz onları göremeyiz. Onlar cennet bahçeleri içindedirler. O hâlde cennette olan şehitler için ölüm yas değil, bir düğün günüdür:

“Ey şanlı analar, siz ağlamayın,
Kalpleri yeniden siz dağlamayın.
Onlar sizin değil, arzın oğludur...
Onların tarihi şânla doludur.
Onlardır hakiki Türk’ün soyundan,
Onlardır Allah’ı bilen Müslümân.
Susun, ağlamayın, bilakis gülün!
Zehrolmamalı şebnemi gülün!
Susun, ağlamayın, düğün günüdür.
Bu düğün millete dirlik önüdür” (a.g.e., s.38-39).

Bu dönemin milliyetçi aydınlarından Mehmed Ali Tevfik’in, “*Cenk ve Zafer Şiirleri*” adı altında “*Kanın İsyarı*” adlı hikâyesinde, Osmanlı’nın kuruluş ve yükselme dönemine atıflarda bulunduğu görülür: “Sert merhametsiz âsî kan yine eski tahavvürle eski şiddetle haykırdı: ‘Hayır, ben burada dökülmem! Hayır, bütün düşmanların kahredildiği Niğbolu’da, Moskof Çarı’nın ezildiği Prut’ta gurur ve ihtişâmla akan kan, burayı bu küçük gavga meydanının toprağını ıslatmağa, tenezzül etmez. Ben büyük zaferler gördüm, yine büyük zaferler isterim. Bana layık olan galibiyet senin şu bir avuç Moskof’a galeben değil, Batum’da, Tiflis’te, Süveys’te, Kahire’de, Selanik’te, Yanya’da yüz binlerce düşman karşısında ihrâz edeceğin muzafferiyettir. Bana haysiyetimi iâde etmek beni şâd u mest akıtmak istersen kalk, yaranı ov ve bekle, kapa, düşmana karşı çık! İşte sana son ihtârım: ‘Git, bana yakışacak, benim şâhid olduğum Niğbolu ve Prut’la beraber yâd edilecek bir büyük kat’i zaferle muzaffer ol, yahut sefil, geber!’” (a.g.e.,s.34-35).

Celâl Sahir Erozan’ın “*Kafkas Türküsü*” adlı şiirinde Türk milliyetçiliğine vurgu yapıldığı görülür. Vatanın sadece batısı değil doğusu da tehdit altındadır. Kafkasya’da da Türk, kendisini düşmana karşı koruyacaktır. Türk, bayrağı gibi kanıyla kırmızı boyanacak ancak düşmanı yurda sokmayacaktır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“Güzel Kafkas! Yeter bu yas uykusu, uyan!

Benzin solmuş, düşmanların kanıyla boyan;

Bayrak gibi kırmızı ol, güneş gibi yan...

Sarı Türk'ün getirdiği parlak hilâle!

Seni onun hicranı mı koydu bu hâlâ?” (a.g.e., s.44).

Yine Celâl Sahir Erozan'ın “*Türk Kızı Diyor ki*” (a.g.e., s.215). adlı şiiri ile Türk milliyetçiliğine vurgu yapıldığı görülür. Kadın, Türk toplumunda her zaman ön planda tutulmuş, ayrı bir öneme haiz kılınmıştır. Mehmet Kaplan, medeniyet devrelerine göre edebiyatta Türk kadını üç merhalede değerlendirir:

“1) İslamiyet'ten önce ve göçebelik devrinde o, bu devrin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve icabında düşmanla kahramanca çarpışır.

2) yerleşik medeniyete ve İslami kültür çevresine dahil olduktan sonra kadın, erkek ve erkekte daha fazla pasif bir karakter arz eder. Toprak ve din, insanları kendilerinden üstün tabiat veya tabiatüstü kuvvetlere bağlar. Bu devirde kadının kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk mevzuu olduğu görülür.

3) Batı medeniyeti tesiri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta beşerî hakları müdafaa edilir ve tamamiyle erkekle eşit bir seviyeye getirilir” (Kaplan, 2004: 39). Şair tarafından aşağıda seslenilen kadın; birinci merhalede bulunan ata binen, ok atan, kılıç kullanan ve icabında düşmanla kahramanca çarpışan kadındır. Bu savaşta erkek kadar kadına da vatanını korumak vazifesi düşmüştür:

“...

Maziye baksana: Türk kadını

Kalmamış erkekte bir adım geri.

Kandan kızıl olmuş ak bilekleri.

Tarihe kılıçla yazmış adını!

Damarımdaki kan onların kanı,

Ruhumda onların büyük imanı,

Ben de büyüyorum, hazır ol, düşman,

Bir gün yine bürür etrafı duman...

Silahım yurt aşkı, kurşunum meram,

Beklediğim yarın, kastım intikam!...” (a.g.e.,s.217).

Yusuf Ziya “*Kafkaslar'a Doğru*” adlı şiirinde, insanların duygularına hitap ederek, Türk milliyetçiliğine vurgu yaptığı görülmektedir. Türk'ün geçmişi şanlı zaferlerle doludur. Düşman ne kadar güçlü olursa olsun sen bu şanlı geçmiş günlerine dönmek için önüne çıkan her türlü engeli aşacak güce sahiptir:

“...

—Ey Türkoğlu! Bugün yine şeref günüdür

Düşmanları bir yıldırım gibi vur öldür.

Cehennemden pusu kursa yoluna dağ, taş,

Zabtolunmaz coşkun bir sel gibi köpür, taş!

Bir dakika bile sakın inme atından,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/... Summer 2014

Vazgeçme yeryüzündeki saltanatından!” (a.g.e.,s.45).

Yusuf Ziya “*Nöbetçi ve Yıldız*” adlı şiirinde vatanı için canın feda eden genç delikanlıyı anlatır. Bu delikanlının sevdiği, onun yolunu beklemektedir; fakat genç geri dönemeyecektir. Uzaklarda sevdiğinin gelmesini bekleyen kıza seslenen şair, artık sevdiğinin yolunu gözlememesini ister. Çünkü o artık dönemeyecektir:

“...

Birdenbire göklerde derin

Bir gürültü dalgalandı, bir alev yandı,

Kan içinde genç kahraman yere uzandı.

Şaşkın, deli bir kakhaha koyverdi yıldız:

—Artık haber bekleme, ey uzaktaki kız!

Nişanlının hayâlini kalbine göm sen,

İşte ben de kaçıyorum bu ıssız gökten...” (a.g.e.,s.161).

Uşakîzâde Halid Ziya “*Türk Sesi*” adlı hikâyesinde Türk milliyetçiliğine vurgu yaptığı görülür:

“Mevcûdiyyet-i hassasemi mass eden bir te’sirin bahtıyla donmuş gibiydim; bu ses bütün Türklüğün sesiydi; Türklüğün tarihinden, tali’den, i’sâr ve şuûnu zulm-u bî-fasılasından, bî-insaf bir ta’kîb-i muhrile hayatını kemiren mukadderât-ı sefâlet ve musibetten, gecelere, ufuklara, semâlara haykır haykırâ hicrân ve hüsrân okuyan, uzun bir fihris-i muâhezâtının figanlarını, hançereden şâhikalarla püskürüp tüküren Türklüğün sedâ-yı şikâyet ve itâbıydı. Ve her lahn-ı elemi bittikçe, nakaratının güyâ tesellîyyet-yâb olmuş, ulvî bir feragatın sükûnu içinde feveranları tevakkuf etmiş zannedilen âsûde kararı, kim bilir, bütün terennüm ettiği elvâh-ı muhavvifenin ortasında henüz ümîde benzeyen bir gûşe bularak oraya, kasırgasız, fırtınasız bir mersâye sokulurcasına, yavaş yavaş mülâyemet ve nevâzişle, uyuyanları uyandırmak isteyen bir seylan ile sokuluyordu” (a.g.e.,s.52).

Ziya Gökalp’in “*Turan Kendine Doğru*”, *Türk Enmuzeci*, *Altun Yurt*, *Altun Destan*, *Galiçya Yolunda*, *Durma*, *Vur!*, *Türk’e Göre Vazife*” adlı şiirleri hem aydın, yazarlar üzerinde hem de Türk milleti üzerinde derin izler bırakan şiirlerdir. “*Turan*” şiiri Türkçülüğün bayrağı konumunda bir şiir olarak göze çarpmaktadır:

“*Galiçya Yolu’nda*” adlı şiirinde Gökalp, vatanın kurtulacağına dair ümidini korumaktadır. Merak etmeye gerek yoktur, bu gemi yoluna devam edecektir:

“...

Ey kardeşler, merakta

Kalmayınız ırakta.

Yükselecek ordunun

Şânı bu ak toprakta.

Uygun düştü kelâmlar,

Halife selâmlar!

Moskof’u üzeceğiz

Kurtulacak İslâmlar!” (a.g.e., s.113).

“*Altun Destan*” adlı şiirde ise şiirin adında geçen “destan” sözcüğü milletin düşmanı yurttan kovarak, büyük bir destan daha yazacağını ipucunu vermektedir. Türk, henüz derin uykusundan uyanmamıştır. Ancak, tanyerinin ağarmasına az kalmıştır. Yakında uyanacak olan Türk ırkı düşmana gününü gösterecektir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“...

Türk yurdu uykuda, ey düşman sakın!

Uyuyan ülkeye yapılmaz akın...

Tanyeri ağardı, yiğitler kalkın!

Bakın yurt ne hâlde, vatan nerede?

Gideyim arayım; yatan nerede?...” (a.g.e., s.118).

“*Altun Yurt*” adlı şiirinde ise düşmanı yurttan kovmanın ilk şartı birlik ve beraberliktir. Anadolu’da yaşayan tüm insanlar bu büyük Türk milletinin birer ferdidir. O halde gün birleşme ve düşmanı yurttan birlikte kovma günüdür:

“...

Ey oymaklar, Alaylar! Birleşelim, Türk bir soy

Olduğunu herkese, herkese anlatsın.

Hangi millet, hangi bey, hangi oymak, hangi boy

Baş eğmezse, başını mızrağımız patlatsın.

Türk milleti bir ordu, katılmayan kaçaktır;

“Yasa” mızda yazılı: “Harpten kaçan alçaktır!” (a.g.e., s.134).

Mehmed Rauf’un “*Harp Hikâyeleri*” ana başlığı altında yazdığı “*Bir Yiğit*” adlı hikâyesi, Türk milliyetçiliğine vurgu yapan hikâyelerden biridir. Bu hikâyede idama giden bir Türk subayının hikâyesi ele alınmaktadır. Bu metinde temel mesaj olarak Türk milletinin kahramanlığı göze çarpmaktadır.

“...

El fenerlerinin meş’ûm aydınlığında bu meş’ûm işi sür’atle bitirip çekilmek isteyen Moskof zâbitleri, tüfekler patladığı vakit, genç Türk zâbitinin:

—Yaşasın Türklük!..

Diye haykırarak yere düştüğünü gördüler ”

Kimin yazdığı tarafımızdan tespit edilemeyen “*Gelibolu Sırtları’nda*” adlı şiirde vatan ve millet sevgisi bağlamında Türk milletinin kahramanlığı işlenmiştir:

“...

—Ey fedakâr Türk kadını, ağlama sakın!

Gözyaşların evlâdını belki incitir.

Tatlı yurda yabancılar etmişken akın

Vatanını çiğnetmeyen: O Türk gencidir!” (a.g.e. s.111).

“*Şehid Mezarı*” adlı şiirde; vatani için canını veren şehitlerin mezarı dahi yoktur. Dönemin ruhuna uygun mesaj yüklü bir şiir olarak göze çarpmaktadır. Anadolu’nun dört tarafında böyle isimsiz kahraman şehitlerin mezarlarına rastlamak mümkündür:

“...

—Dün sordum çölden geçerken:

‘Kervan mı kalktı bu yerden?’

Kumlarda bir ufak tümsek

Ne bir diken, ne bir çiçek!

Dediler: “ O burada öldü;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/... Summer 2014

Türk'ün kalbine gömüldü! ” (a.g.e., s.169).

Yine bu dönemde Yakup Kadri'nin “*Ses Duyan Kız*” adlı hikâyesinde nişanlısı savaşta şehit olan, yüreği vatan ve millet sevgisi ile dolu Emine'nin “*Ses Duyan Kız*”ın hikâyesinden bahsedilir:

“...

Yalnız Garipler'den değil, bütün civar köylerden onu ziyarete gelirler; fakat, onun en gedikli ziyaretçileri genç kızlarla, genç kadınlardır. Askere giden delikanlılar da bir defa buraya uğramadan geçmezler ve sağ salım dönmek için kendisine adak adarlar. Şimdi son muharebe çıktığı zamandan beri, iki yıldır âdet oldu, kocaları veya nişanlıları harpte bulunan genç kadınlarla, genç kızlar, akşamüzerleri karşiki yamaca çıkarlar ve yüzlerini Ses Duyan Kız'ın türbesine doğru çevirip şöyle haykırırlar: “Şehîd mi? Gazi mi? ” *Ses Duyan Kız*, derinden derine, uzaktan uzağa onlara cevap verir. Bazen “*şehîd*”, bazen “*gazi*” diye bağırır.”

Köprülüzade M. Fuad'ın “*Düşen Bayrak*” adlı hikâyesi, yine vatan ve bayrak sevgisini, millî şuurunu anlatan önemli hikâyelerdendir:

“...

Bu tunç yüzlü bir Türk'tü. Çehresinin belki bu muhaberede biraz daha derinleşmiş çizgileri; fakat sevimli ve sert çizgileri vardı. Bin endişe ile dolu başında onun için gayr-i ihtiyarî bir köşe ayırmıştım. Bu geniş alın, kaç gece siper çamurunu oyup, dayanmış ve dinlenmiş bu yüzün kaç siper güneşinin nemli sıcağı altında buruşmuş olduğunu düşünüyordum” (a.g.e.,s.152).

Ahmed Refik, “*Satvetli Günlerimiz*” (a.g.e.,s.21) adlı tarihî makalesiyle; Osmanlı'nın ihtişamlı dönemine atıfta bulunmuş, Birinci Fransuva'nın, Şarlken'in cesîm ordularını yenmek için Kanuni'den yardım istemesini ve Kanuni'nin Avrupalı devletlere saldırdığı korkuyu muzafferiyet edasıyla dile getirerek, bireylere ve topluma tarih bilinci ile moral vermeye çalışmıştır. Ayrıca “*Karacahisar'da*” (a.g.e., s.183). Tarihî makalesinde Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki ihtişamından bahsedilmektedir.

Ahmed Refik'in “*İstanbul'da Zafer Sabahı*” (a.g.e., s.43) adlı tarihî makalesi, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesini anlatır. Türk'ün bugün İstanbul'dan düşmanı kovması, Fatih'in İstanbul'u almasından daha zor değildir. İstanbul'u Bizans'tan alan Türk milleti, bugün veya yarın düşmanlarını vatan topraklarından atacak kudrete sahiptir: “Artık Osmanlılık Bizans'ta tesîs edecek, Türk nesli burada büyüyecekti. Tuna boylarına doğru ilerleyecek, orduların yaldızlı tuğlarla İstanbul sokaklarından geçtiği görülecekti. Fatih'in kahraman hafîdleri zamanında bütün Müslümanlık âleminin nazarı İstanbul'a hilâfet merkezine teveccüh edecek, Türk saltanatı bu muazzam pâyitahtta evc-i ikbâline vasil olacaktı.”

M. Fuad Köprülü'nün “*Ruslar*” adlı makalesi, birey ve topluma “Rus” tahlili yapan, Türk milletinin Ruslar'ın zulmüne maruz kalmasını ve Ruslar'a duyduğu öfkeyi anlatması açısından çok önemli tarihi bir vesika niteliğindedir:

“...Bazen, bizi bu muharebeye sevk eden uzun sebepleri arıyorlar, fakat bu yalnız Rusya'dır. Ruslar karada ise biz de denizdeyiz; Ruslar gökte ise biz yerdeyiz. Biz Ruslar'a karşı ebedî, semâdan ve güneşten ebedî bir kinle sarhoşuz. Eğer Türkler'in Ruslar'a el uzatacağı bir güne inansaydım, Türk olduğuma yanardım. Anadolu herkes için ışıksa Ruslar için alev, herkes için ırmaksa Ruslar için sel ve sağnaktır. Ruslar'ın mezarları bizim ümidlerimizin beşikleridir. Ben ne Kars, ne Kırım, ne Türkistan, kelimeleriyle çıldırmıyorum. Beni çıldırtan İslâv kelimesidir.

....

Bütün Türkler'in Ruslar'a karşı iki vazifesi var: Esir olmamak için mücadele, serbest olmak için mücadele. Bizim hayatımız Ruslar içindir. İnsan bunu düşündükçe “Yaşasın hayât!...” diyor. Ve yaşamalıyız. Mademki dünyada yaşayan bir Rus var. Eğer Türkler arasında ölmek de unutulmak, ve dünya üstünde asırlarca kalmak isteyenler varsa, bunlar Ruslar'ın büyük bir matem gününe bütün bu asırları feda ederler ve ölmek için kendilerini hatırlatabilirler” (a.g.e., s.180-181).

Sonuç

✚ Ders kitabındaki edebî metinlerde yediden yetmişe herkese hitap edilmiştir. Vatani korumak, kollamak herkesin görevidir. Düşmanı yurttan kovmanın ilk şartı birlik ve beraberliktir. Anadolu'da yaşayan tüm insanlar bu büyük Türk milletinin birer ferdidir, neferidir. Düşmana karşı kin ve öfke diri tutulmak istenmiştir. Millî bilinç oluşturulma hedefi güdülmüştür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

✚ Şair ve yazarlar yaşanan durumdan umutsuz değillerdir. Bugün yaşanan *kara günlerin* yakında biteceğine dair umutlarını korumaktadırlar. Türk milletinin geçmişinde yaşamış olduğu şanlı günlerine kavuşması pek yakındır. Vatanın düştüğü acı durumdan kurtulmak için geçmişin şanlı sayfalarına sığınılır. Böylece Türk milleti, o şanlı günlere dönme gücünü kendinde bulacaktır. Cesaret, kahramanlık ve yiğitlik gibi temalarla birey ve toplum eğitimi güdülmüş, millî bilinç aşılanmaya çalışılmıştır.

✚ Türk milleti, bereketli vatan toprağını işlemiş, toprak vatan evlatlarını kucağında besleyip, büyümüştür. Ama düşman işgalinden sonra vatan toprağı da öksüz kalmıştır. Kendisini işleyecek insan bulamamış, millet bereketli geçmiş günlerinin arar olmuştur. Artık bu sefaletten kurtulmak gerekir. Bu sefaletin sebebi olan gafletten, cehaletten, uykudan uyanma zamanı gelmiştir. Ders kitabındaki metinlerde bunlara vurgular yapılmıştır.

✚ Türk kadınından bu vatani savunacak yeni evlatlar doğurması istenmektedir. Teknolojik gelişmelerin olmadığı bir dönemde insan sayınızın çokluğu sizin için önemlidir. Türk kadını; ata binen, ok atan, kılıç kullanan ve icabında düşmanla kahramanca çarpışan kadındır. Bu savaşta erkek kadar kadına da vatanını korumak vazifesi düşmüştür. Burada kadın eğitime verilen önem göze çarpmaktadır. Kadın aile ve toplumun temel taşı olarak görülmektedir; dolayısıyla millî mücadelenin lokomotifidir.

✚ *Osmanlı kimliği* söylemi yerine *Türk kimliği* söyleminin ağır bastığı görülmektedir. Bu metinler; Türk milletinin dertlerini, felâketlerini, hatıralarını, savaşlarını, ananelerini, göreneklerini, millî davalarını, kısaca Türk kültürünü ve tarihini yansıtmaktadır Türk'ün vatan savunması için nasıl fedakârlık yapması gerektiğine dair vurgular vardır.

✚ *Felaket yılları* denilen ve milletimizin için *kara günlerin* yaşandığı, dönemin savaş psikolojisinin edebi metinler yoluyla çok iyi bir şekilde yansıtıldığı görülmektedir. Savaşın dehşet verici etkileri ve hüznün bir arada verilmiştir. Ders kitabındaki metinlerde ideolojik eğilimler oluşturma gayreti ve milliyetçilik göze çarpmaktadır. Yazarlar ve şairler *ümid* ve *azim* telkininde bulunmuşlardır.

✚ Vatan, millet ve bayrak sevgisi en başta gelen kavramlardır. Dil ve edebiyatın eğitim boyutundan yararlanılmak istenmiştir. "*Türk Harp Edebiyatı*" da bunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Okuma parçalarında yurt, millet, vatan sevgisi, kahramanlık duygusu en çok üstünde durulan konular olmuştur. Metinlerle yurt ve Anadolu sevgisi aşılanması ve yayılması hedeflenmiştir. Genel anlamda metinler yolu ile eğitim-öğretim söz konusudur.

✚ Ders kitabını oluşturan metinler, dil, kültür ve sanat değerleri bakımından hitap ettiği o günkü neslin -o dönem öğrencilerinin- seviyesine göre millîlik yönüyle oldukça zengindir. Bu ders kitabıyla öğrencilere -o dönem nesline- eğitim ve öğretim yoluyla millî uyanış hareketi gibi bir hareket arzusuyla, millî şuur aşılması hedeflenmiştir.

✚ Edebî metinlerde; birlik, beraberlik ve sosyal dayanışmayı güçlendirme arzusu göze çarpmaktadır. Yeni nesilleri millî ve manevî değerler konusunda eğitme, vatan ve millet sevgisiyle büyüyen bir nesil hedefiyle metinler seçildiği, yazarların fikriyatından ortaya çıkmaktadır

✚ Ders kitabı, yazıldığı dönemde, hitap ettiği kesimde dil bilincini geliştirmek amacı gütmüştür. Bu ders kitabı, bir anlamda dil, milliyet ve *Türkçülük* hareketleri yolunda atılmış adımlardan birisi mahiyetindedir. Yazar bu ders kitabında; edebiyatı fikirlerin yayılması için bir araç olarak görmüş ve edebiyatın bu işlevinden faydalanmıştır.

✚ Eserdeki metinler dönemi itibarıyla hem dil hem de edebiyat eğitimi için değerlendirildiğinde, okuma alışkanlığı ve bu yolla da birtakım örf, âdet ve terbiye kurallarının öğretilmesi amacına hizmet etmek amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.

✚ Bu ders kitabından anlaşılmaktadır ki o dönemde *Türkçe* ve *Türk dili ve edebiyatı* ders kitapları hazırlanırken, Türklüğü, Türk milletini, tahkir ve tezyif eden ve insanları dil, din, ırk ayrımı gözetken şair/yazar ve bunların edebî metinlerinin yer almamasına özellikle dikkat edilmiştir. Türk kültürünü çok daha iyi yansıtan şair ve yazarlardan okuma parçaları seçilmiştir. Bu paralelde *Türkçe* ve *Türk Dili ve Edebiyatı* öğretiminde milletimizin tarihten gelen kültürünü, edebî zevkini ön planda tutan, milletimizin yaratılışına, karakterine, tarihi ve sosyal değerlerine uygun ders kitapları ve metinlerin seçilmesine özen gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, D. (2000). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- AKSUNGUR, H. S. (2009). *1923-1973 Yılları Arasında Yayımlanan Türkçe Eğitimi İle İlgili Yazılar Üzerinde Bir Araştırma*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Denizli.
- ARI, G. (2011). Türkçe (6, 7, 8. Sınıf) Ders Kitaplarındaki Okuma ve Dinleme/İzleme Metinleri İle Yazma Görevleri Arasındaki Tür Uyumu. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/3. p. 489-511. www.turkishstudies.net. Doi Number :http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2375
- AY, K. (2006). *Lise Birinci Sınıf Edebiyat Ders Kitaplarındaki Tanzimat Sonrası Yazılan Şiirlerin Eğitimdeki Yeri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- BAŞÇALLI, Ş. (2010). *Ömer Seyfettin Eserlerinde Dil ve Milliyetçilik*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- BULUT, M. (2012). *M. Fuad Köprülü'nün "Millî Kıraat" Adlı Türkçe-Edebiyat Ders Kitabının Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi Açısından İncelenmesi*. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum.
- CEVİZCİ, A. (2000). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma yay.
- ÇELİKPAZU, E. E. ve AKTAŞ, E. (2011). Meb 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerin Değer İletimi Açısından İncelenmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/2 p. 413-424. www.turkishstudies.net. Doi Number :http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2274
- ERGİN, M. (2000). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- İNAN, A. (1969). *Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El yazıları*. Ankara: TTK Yayınları.
- KAPLAN, M. (2001). *Kültür ve Dil*. Ankara: Dergâh yayınları.
- KAPLAN, M. (2004). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, (Dede Korkut Kitabında Kadın)* 39-50, İstanbul: Dergâh yayınları.
- KAPLAN, M. (1987). *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KARAKAŞ, Ö., TÜRKAN, A. H., ÖZDEMİR, Ş. (2013). Fen Edebiyat ve Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Dil Kirliliğine Duyarlılığı Üzerine Bir Araştırma: Afyonkarahisar Örneği. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/4, p. 927-93. www.turkishstudies.net. Doi Number :http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4781.
- KAVCAR, C. (1974). *İ. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim. 1908-1923*. Ankara: Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay.
- KÖPRÜLÜZADE. M. F. (1916). *Millî Kıraat (beşinci kısım)*. İstanbul: Kanaat Matbaası.
- MADGE, J. (1965). *The Tools of Science An Analytical Description of Social Scince Techniques*. Anchor Books Doubleday and Comp.
- MERRIAM, S. (1998). *Qualitative research and case study applications in education*. San Francisco: Jossey-Bass.
- YALÇIN, A. (1996). Türkçe ders kitaplarının planlanması ve yazılması, *Türk Yurdu*, 107: 24-27.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yay.

8. SINIF VE 11. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN YAZILI ANLATIM PERFORMANSLARI İLE KOMPOZİSYONLARINDA KULLANDIKLARI KELİMELER ARASINDAKİ İLİŞKİ*

*Mehrali CALP***

ÖZET

Yazma eyleminin temel amacı, bireyin duygu ve düşüncelerini yazılı olarak ifade etmesidir. Yazılı anlatım pek çok alt beceriyi gerektiren çok yönlü, karmaşık ve zor bir süreçtir. Anlatımın temelinde anlamlı dil birlikleri olan cümleler ve kelimeler bulunmaktadır. Anlama ve anlatma becerilerinin etkin kullanımı kelime hazinesine bağlıdır. Bu çalışmanın amacı, 8. sınıf ve lise 11. sınıf düzeyindeki öğrencilerin yazılı anlatım performansları ile kompozisyonlarında kullandıkları kelimeler arasında ilişki olup olmadığını ve bu ilişkinin sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir.

Çalışma tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Çalışma kapsamında ortaokul 8. sınıf düzeyinden 201, lise 11. sınıf düzeyinden 177 öğrenciye birer kompozisyon yazdırılmıştır. Kompozisyonlar iki aşamada incelenmiştir. İlk aşamada, öğrencilerin yazdığı kompozisyonlar iki kez analitik ölçme aracı, bir kez de holistik ölçme aracı ile olmak üzere 3 kez puanlanmıştır. Yazılı anlatım performansı söz konusu bu üç puanlamanın aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmıştır. İkinci aşamada her bir kompozisyon "performans" dışındaki "toplam kelime sayısı, basit-birleşik-türemiş kelime sayısı, yanlış yazılmış kelime sayısı, batı kökenli kelime sayısı, en uzun ve en kısa cümledeki kelime sayısı" değişkenleri gibi diğer değişkenler açısından incelenmiş ve söz konusu kelime sayıları elde edilmiştir. İki aşamada toplanan sayısal veriler için Spearman korelasyon katsayısı hesaplanmış, iki sınıf düzeyinin karşılaştırılması için ise Mann Whitney U testi yapılmıştır.

Sonuçlara göre 11. sınıf öğrencilerinin kompozisyon performansları 8. sınıflara göre daha yüksektir. 11. sınıf öğrencileri daha çok kelime kullanarak 8. sınıflara oranla kompozisyonlarını daha uzun tuttukları görülmektedir. 11. sınıf öğrencilerinin daha çok basit ve türemiş kelime kullandığı, birleşik kelime kullanmayı çok fazla tercih etmediği anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın yazılı anlatım performansında kelimelerin ne derece önemli olduğuna dikkat çekmesi umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kompozisyon, kelime, anlatım

RELATIONSHIP BETWEEN WORDS EIGHTH GRADE AND ELEVENTH GRADE STUDENTS USE IN THEIR COMPOSITION AND THEIR WRITTEN EXPRESSION PERFORMANCES

ABSTRACT

The main purpose of the act of writing is to express thoughts and feelings in writing. Written expression is a multi-faceted, complex and difficult process

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü, E-mail: mehralicalp@hotmail.com

that requires many sub-skills. On the basis of expression, there are words and phrases in meaningful language relationship. Comprehension and expression skills' efficient use depends on capacity words. The purpose of the study is to determine whether there is a relationship between middle school 8th grade and high school in the 11th grade level of students' written expression performances and the words that they used in their compositions and whether it differs according to grade level of students.

The study is a descriptive study on survey model. In the study, 201 from the 8th grade in middle school, 177 students from the 11th grade in high school were asked to write a composition. Compositions were analyzed in two steps. In the first step, the compositions students wrote were scored 3 times including analytical measurement tool two times and once with a holistic measurement tool. Written expression performance is calculated by taking the arithmetic mean of these three scoring. In the second step, each composition has been examined in terms of some variables, except 'performance', such as "total number of words", "the number of simple, compound and derived words", "the number of misspelled words", "the number western origin words", "the number of words in the longest and shortest sentences" and these values have been obtained. Spearman correlation coefficients were calculated for numeric data collected in two steps and Mann-Whitney U test was performed for comparison of these two grade levels.

According to the results, 11th grade students' composition performances are higher than 8th grade ones. 11th grade students wrote longer compositions using more words than 8th grade students. It is observed that 11th grade students use simple and compound words, 8th grade students use simple sentences rather than compound sentences. It is hoped that this study draw attention to how important the words are in written expression performance.

Key Words: composition, word, expression

Giriş

Dil, doğal bir iletişim aracıdır. İletişim için insanın başvurduğu her tür anlatımda dil vardır. En basit bildirimden en karmaşık duygu ve düşüncelerin iletimine kadar her şey, dil ile ifade edilir. Konuşan ve yazar bir varlık olarak insan, her türlü duygu, düşünce ve tasarımlarını kelimelerden oluşan cümlelerle anlatır.

Dil eğitiminin anlama ve anlatma olmak üzere iki temel boyutu vardır. Anlama, okuma ve dinleme; anlatma, konuşma ve yazma becerilerinden oluşur. İster ana dil eğitimi olsun ister ikinci ve/veya yabancı dil öğretimi olsun, eğitim ve öğretim temel dil becerilerinin kazandırılması esasına dayanır. Yazılı anlatım çalışmalarında bir yandan çocukların anlatım becerileri geliştirilirken, öte yandan da onlara dilbilgisi bakımından doğru cümle kurma; yerinde ve doğru kelime kullanma becerileri kazandırılır. Çünkü doğru ve etkili anlatımın temelinde cümle ve kelime kullanımı vardır. Cümle ve kelimeler düşüncenin evi olan paragrafların çekirdeğidir.

Dil, kurallar yığını olarak düşünüldüğünde, dil bilgisi, bir dilin fonetik, morfoloji ve sentaks yapısının kurallarını oluşturan bir alandır. Bu kurallar, ana dilini konuşabilen bireylerce tabii olarak bilinen kurallardır. Bir dil onu konuşan bireyin bireysel hafızasında var olur. Hafızadaki kurallar, ana dilini konuşanda kendiliğinden oluşur (Murcia ve Hilles 1988).

Anlamanın temel şartı kelimelerin anlamlarını ve metindeki rol ve değerlerinin bilinmesidir. Anlama ve anlatma becerisini geliştirmede kelime ve cümle bilgisi öğretimi önemlidir. Dil bilgisi derslerinde öğrencilerin kazanacağı en önemli yetenek, doğru cümle kuruluşunu kavramak ve kelimelerin cümle içindeki görevlerine göre çeşitlerini ve biçimlerini/çekimlerini tanımak olmalıdır.

Dil bilgisi, bir dilin ses, kelime ve kelime grupları gibi öğeleri ile bunların cümle içindeki görevlerini ortaya koyan kurallar bütünüdür. Bu alandaki gelişmeler, okullarda okutulan dil bilgisi dersinin içeriğini veya bu dersi öğretme yöntemlerini pek fazla etkilememiştir. Dil bilgisi denince hala bir dili doğru

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

konusmak ve yazmak için bilinmesi gereken kurallar bütünü akla gelmektedir. Bu kurallar bütünü ezberlemek zorunda bırakılan öğrencilerin, eğer bunları yeterince öğrenemezlerse, diğer beceri alanlarında da yetersiz kalacakları düşünülmektedir. Bu düşünceden dolayı, konuşma ve yazmada görülen yanlışlıklar dil bilgisi öğretiminin yetersizliğine bağlanır (Ergin, 1995).

İnsanın iletişim için kullandığı her tür anlatımda kavramların egemenliği dikkat çeker; kavramlar kelimelerle ifade edilir. En basit ihtiyaçlardan en karmaşık duygu ve düşüncelere kadar her şey, kelimelerle dile getirilir. Bir dili konuşmak ve yazmak için, zihinde iyi bilinen kelimelerin bulunması gerekir. Kişinin duyduğunu, okuduğunu anlayabilmesi; duygu ve düşüncelerini tam ve doğru bir şekilde ifade edebilmesi için zengin bir kelime dağarcığına ihtiyacı vardır.

Kelimeler, düşünsel veya simgesel olan varlık ve kavramların ses ve yazı olarak karşılığıdır. İnsan, soyut veya somut varlık ve kavramları hafızasında depolarken her zaman bunların karşılığı olan simgeleri kullanır. Simgeler yerine göre ideogramları, yazının icadıyla sözlü ve yazılı dilde ses, hece ve kelimeleri meydana getirmiştir (Karatay, 2007).

Dil bilgisi etkinlikleri çocuğun dil becerilerinin gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Cümlede kelimelerin yerinde kullanımının anlatım üzerinde önemli etkisi vardır. Yerinde kelime kullanımı, anlatımın açık ve anlaşılır olmasını sağlar. Bir dili kusursuz konuşmak ve yazmak için, iyi bilinen kelimelere ihtiyaç duyulur. Kişinin duyduğunu, okuduğunu anlayabilmesi; duygu ve düşüncelerini tam ve doğru bir şekilde ifade edebilmesi için zengin bir kelime dağarcığına ihtiyacı vardır. Çünkü konuşan ve yazan bir varlık olarak insan, her türlü duygu, düşünce ve tasarımlarını kelimelerden oluşan cümlelerle anlatır. Dilin temel ögesi olan kelimelerden faydalanmadan cümle kurmak, yeterli bir anlatıma ulaşmak imkânsızdır.

Çocuğun başkalarını anlama yeteneği de büyük ölçüde kelime hazinesine bağlıdır. Bu bakımdan, ilköğretimde kelime çalışmalarının önemli bir yeri vardır. Kelime dağarcığının zenginliği, öğrencilerin diğer derslerdeki başarılarını da etkilediği bilinmektedir. Öğrencilerin, okuduklarını veya dinlediklerini tam ve doğru olarak anlaması; anladıklarını, düşünüp tasarladıklarını söz ve yazıyla etkili biçimde anlatması kelime servetinin zenginliğine bağlıdır (Sever, 2000).

Gerek sözlü gerekse yazılı anlatımda bu kadar önemli bir yeri olan kelimelerin öğretimi de üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Kelime çalışmaları, iyi seçilir ve iyi yürütülürse, öğrenciler için son derece yararlı olur. Graves'e göre (2006) ilkök seviyesinde yılda ortalama 300 (üç yüz) kelime öğretim yoluyla öğrenciye kazandırılmaktadır. Durkin (1979) gözlem metodunu kullanarak yaptığı çalışmada, dördüncü sınıf öğrencilerini 4469 dakika gözlemlemiş ve doğrudan kelime öğretimine yalnızca 19 dakika ayrıldığını tespit etmiştir. Bu araştırmanın ortaya koyduğu sonuca göre okullarda doğrudan kelime öğretimine ayrılan zaman oldukça yetersizdir.

Kelime, tecrübelerimizin hafızada depolanmış halidir. Bu depolanan tecrübeler kendi düşünce ve hareketlerimizin sonucu oluşmaktadır. Harris ve Sipay kelimeleri "alınan" ve "ifade edici" olmak üzere iki grup altında toplamaktadır. Alınan kelimeler okuma ve dinleme yoluyla kazanılan; ifade edici kelimeler ise konuşma ve yazma becerilerinin ortaya konmasında kullanılan kelimelerdir (Akyol, 1997).

Bir kişinin kazandığı sözcüklerin hepsine sözcük dağarcığı denir. Çocuklarda ve büyüklerde sözcük dağarcığı, işleyiş yönünden iki türlü canlılık gösterir:

1. Etkin(aktif) sözcükler: Konuşup ya da yazarken kullanılan sözcükler
2. Edilgin sözcükler: Dinlerken okurken anlaşılan sözcükler” (Sağır, 2002).

Beck, McKeown, McCaslin ve Burkes üç çeşit kelime bilgisi seviyesi olduğunu belirtmişlerdir: hiç bilinmeyen, az bilinen ve kazanılmış kelimeler (Beck ve McKeown, 1991). Meselâ “arşın” bir ölçü birimidir. Bu, bir ölçü birimi olarak ifade edilmiş olsa bile, çocuk “arşın”ın tam anlamıyla nasıl bir şey olduğunu kavrayamaz. İşte bu kelime çocuk için bilinmeyen bir kelimedir. Oysa çocuk, “metre” kelimesinin ne olduğu hakkında daha fazla bilgiye sahiptir ve onu görünce/işitince tanır. “Arşın” ve benzeri kelimeler çocuk için az bilinen kelimelerdir. Öte yandan “cetvel” kelimesini ele alırsak, bunun çocuk tarafından kullanılan, daha iyi bilinen bir ölçü aleti olduğunu görürüz. Cetvel kelimesi çocuk için bilinen/kazanılmış bir kelimedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Kelime sayısını tespit etme ve değerlendirme okuma programının önemli bir parçasıdır. O halde kelime sayısının öğrenci sınıf seviyelerine göre tespit edilmesi oldukça önemlidir. Sınıflara göre belirlenen kelime sayısı ders kitaplarının yazımından programın içeriğini düzenlemeye kadar birçok konuyla ilişkilidir. “Sınıflara göre ders kitaplarının kelime çeşidi ve sayısı ne olmalıdır? Ayrıca kelime sayısına göre kullanılacak kavram miktarı ne olmalıdır?” gibi sorular dil öğretimi ile yakından ilgilidir.

Öğrencinin kelime dağarcığındaki kelime sayısını hesaplama işi oldukça güçtür. Meselâ Amerika’da yapılan araştırmalara göre birinci sınıf öğrencisi için kelime sayısı 2500 (iki bin beş yüz) ile 25000 (yirmi beş bin) arasında değişen oranlarda bulunmuştur. Bu durumun sebebi neyin kelime olarak kabul edileceği hususundaki görüş ayrılıklarıdır. Meselâ bir kelimeyi bilmek ne demektir? Türetilmiş kelimeler ne ölçüde bağımsız bir kelime olarak kabul edilmelidir? Bu ve bunun gibi sorulara ek olarak kelime sayısının tespitinde kullanılan sözlüğün hacmi, tespit etme stratejisi ve örnekleme çalışmaları da yapılacak kelime sayısı tespitini etkilemektedir (Akyol, 1997).

Dil ve dil bilgisi öğretimi hatta “kelime öğretimi” üzerinde birçok araştırma yapılmış olmakla birlikte, alan yazında “kelime kullanımı ile anlatım başarısı arasındaki ilişki”yi ele alan yayın ve araştırmalara rastlanmamaktadır. Bilindiği üzere anlatımın temelinde anlamlı dil birlikleri olan kelimeler bulunmaktadır. Yerinde kullanılmış kelimeler ile dil bilgisi bakımından doğru, açık, anlaşılır cümlelerle örülmüş anlatımlar etkili ve değerlidir. Bu bakımdan, dil bilgisi yeterlikleri ile yazılı anlatım becerileri arasındaki ilişkinin araştırılmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın bu alandaki eksikliklere dikkat çekmesi umulmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ortaokul 8. sınıf ve lise 11. sınıf düzeyindeki öğrencilerin yazılı anlatım performansları ile kompozisyonlarında kullandıkları kelimeler arasında ilişki olup olmadığını ve bu ilişkinin sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir.

Bu amaç için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Kullanılan toplam kelime sayısı ile yazılı anlatım performansı arasında ilişki var mıdır?
2. Kullanılan basit kelime sayısı ile yazılı anlatım performansı arasında ilişki var mıdır?
3. Kullanılan birleşik kelime sayısı ile yazılı anlatım performansı arasında arasındaki ilişki var mıdır?
4. Kullanılan türemiş kelime sayısı ile yazılı anlatım performansı arasında ilişki var mıdır?
5. Yanlış yazılmış kelime sayısı ile yazılı anlatım performansı arasında ilişki var mıdır?
6. Kullanılan Batı kökenli kelime sayısı ile yazılı anlatım performansı arasında ilişki var mıdır?
7. En uzun cümlede kullanılan kelime sayısı ile yazılı anlatım performansı arasında ilişki var mıdır?
8. En kısa cümlede kullanılan kelime sayısı ile yazılı anlatım performansı arasında ilişki var mıdır?
9. Öğrencilerin yazılı anlatım performansları ile kullandıkları kelimeler 8. sınıf ve 11. sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Bu çalışma nicel yaklaşımla desenlenmiş olup tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı için öğrencilerin kullandıkları kelimeler ile yazılı anlatımları arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma kapsamında ortaokul 8. sınıf ve lise 11. sınıf öğrencilerine birer kompozisyon yazdırılmıştır. Öğrencilere hakkında yazmaları için sunulan konular okul düzeyine göre ve uzman görüşü alınarak belirlenmiştir. Kompozisyon yazma uygulaması sırasında sınıf ortamında beyin fırtınası tekniği kullanılarak öğrencilerin yazma konusuna psikolojik ve zihinsel olarak hazırlanmaları sağlanmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Öğrencilerin yazdığı kompozisyonlar iki aşamada incelenmiştir. İlk aşamada, öğrencilerin yazdığı kompozisyonlar iki kez analitik ölçme aracı, bir kez de holistik ölçme aracı ile olmak üzere 3 kez puanlanmıştır. Her bir kompozisyon için puanlama aşaması, biri Türkçe öğretmeni, ikisi Türkçe eğitimi doktoralı öğretim elemanı olmak üzere 3 kişilik ekiple tamamlanmıştır ve analizler için bu üç puanın aritmetik ortalaması alınmıştır. Analizde adı geçen performans değişkeni için söz konusu bu aritmetik ortalama kastedilmektedir.

İkinci aşamada her bir kompozisyon "performans" dışındaki "toplam kelime sayısı, basit-birleşik-türemiş kelime sayısı, yanlış yazılmış kelime sayısı, Batı kökenli kelime sayısı, en uzun ve en kısa cümledeki kelime sayısı" değişkenleri açısından incelenmiş ve analizde kullanılacak sayısal değerler elde edilmiştir. Bu aşamadaki hataları en aza indirmek için kompozisyonlar başka bir kişiye daha incelettirilerek kontrol sağlanmıştır.

İki aşamada incelenen kompozisyonlara ilişkin sayısal veriler SPSS programına aktarılmıştır. Hangi analizlerin yapılacağına karar vermek için verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Tablo 1'de tüm veriler için iki sınıf düzeyinde de normallik testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 1: Liseler ve Ortaokullar için Normallik Testi

Değişkenler	11. Sınıflar			8. Sınıflar		
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Kolmogorov-Smirnov ^a		
	Statistic	df	p	Statistic	df	p
Performans	.049	177	.200*	.044	201	.200*
Toplam kelime sayısı	.099	177	.000	.066	201	.032
Basit kelime sayısı	.133	177	.000	.080	201	.003
Birleşik kelime sayısı	.217	177	.000	.215	201	.000
Türemiş kelime sayısı	.049	177	.200*	.123	201	.000
Yanlış yazılmış kelime sayısı	.199	177	.000	.172	201	.000
Batı kökenli kelime sayısı	.318	177	.000	.344	201	.000
En uzun cümledeki kelime sayısı	.122	177	.000	.131	201	.000
En kısa cümledeki kelime sayısı	.170	177	.000	.163	201	.000

Tablo 1 incelendiğinde 8. sınıflarda performans, liselerde ise performans ve türemiş kelime sayısı dışında hiçbir değişkenin normal dağılım göstermediği anlaşılmaktadır. 11. sınıflarda performans ve türemiş kelime sayısı değişkenleri için 0.200 olan p değeri .05 ten büyük olduğu için her iki grupta da normal dağılım söz konusudur. Diğer değişkenler için p değeri .05 ten küçüktür ve normal dağılım söz konusu değildir.

Performans dışındaki değişkenlerin normal dağılım göstermemesi sebebiyle korelasyon analizinde non-parametrik testlerden spearman korelasyonu hesaplanmıştır. Ayrıca 8. sınıflar ile 11. sınıfların yazılı anlatım performansı ve kullandıkları kelimeler bakımından karşılaştırılmasında parametrik olmayan dağılımlar için kullanılan Mann Withney U testi yapılmıştır.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini ortaokul 8. sınıf düzeyinden 201 ve lise 11. sınıf düzeyinden 177 olmak üzere toplam 378 öğrenci oluşturmaktadır. Ağrı il merkezindeki ilköğretim okullarından alt ve üst olmak üzere iki farklı sosyo-ekonomik düzeyi temsilen İbrahim Çeçen Ortaokulu ile 15 Nisan Ortaokulu seçilmiştir. Ortaöğretim düzeyinde ise yine alt ve üst sosyo-ekonomik düzeyi temsilen Hayrettin Atmaca Lisesi ile Şemsi Türkmen Anadolu Lisesi belirlenmiştir. Alt ve üst olmak üzere iki farklı düzeyden örnekleme yapmaktaki amaç, sosyo-ekonomik düzeyin öğrencilerin yazılı anlatım performansındaki etkisini en aza indirmek ve her düzeyde öğrencinin çalışmaya katılımını sağlamaktır.

Çalışma kapsamında toplam 227 sekizinci sınıf öğrencisi ile 203 on birinci sınıf öğrencisinin yazılı kompozisyonu incelenmiş ve puanlanmıştır. Performans puanları açısından dağılımdan aşırı sapma gösteren 8. sınıflardan 26, 11. sınıflardan ise 26 öğrencinin kompozisyon kâğıdı analiz dışında tutulmuştur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamında ele alınan yazılı anlatım performansı, toplam kelime sayısı, basit-birleşik-türemiş kelime sayısı, yanlış yazılmış kelime sayısı, Batı kökenli kelime sayısı, en uzun ve en kısa cümledeki kelime sayısı değişkenleri için iki sınıf düzeyinde de minimum, maksimum ve ortalama değerler ile standart sapma gibi tanımlayıcı bilgiler aşağıda verilmiştir. Ayrıca performans değişkeni ile diğer değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik yapılan analiz sonuçları sunulmuştur. Son olarak öğrencilerin yazılı anlatım performansları ile kullandıkları kelimelerin 8. sınıf ve 11. sınıf düzeyine göre farklılaşp farklılaşmadığını görmek için yapılan Mann Whitney U testi sonuçları tartışılmıştır.

Tablo 2: Lise 11. sınıflarda değişkenlere ait minimum, maximum ve ortalama değerler ile standart sapma değerleri

Değişkenler	N	En az	En çok	Ortalama	Standart sapma
Performans	177	36	92	62.51	10.80911
Toplam kelime sayısı	177	39	316	132.22	47.230
Basit kelime sayısı	177	27	206	81.12	29.821
Birleşik kelime sayısı	177	0	12	3.24	2.943
Türemiş kelime sayısı	177	7	121	48	18.410
Yanlış yazılmış kelime sayısı	177	0	12	3.34	3.084
Batı kökenli kelime sayısı	177	0	11	1.24	2.530
En uzun cümledeki kelime sayısı	177	7	23	16.41	4.477
En kısa cümledeki kelime sayısı	177	1	9	4.45	1.555

Tablo 2'ye göre 177 lise öğrencisinin yazılı anlatımlardan aldıkları puanların ortalaması 62.51'dir. En düşük puan alan öğrenci 36, en yüksek puan alan öğrenci 92 almıştır. Öğrenciler en az 39, en fazla 316 kelime kullanmışlardır. Öğrencilerin kullandıkları basit, birleşik ve türemiş kelime sayısı incelendiğinde 81.12 ile en çok basit kelime ortalaması dikkat çekmektedir. 3.24 olan birleşik kelime ortalaması, 11. sınıf öğrencilerinin çok fazla birleşik kelime kullanmadığını göstermektedir. Kullanılan türemiş kelime sayısı ortalaması basit kelime sayısı ortalamasının neredeyse yarısı kadardır. Öğrencilerin kullandıkları yanlış yazılmış kelime sayısı ortalaması 3.34'tür. Kullanılan Batı kökenli kelime sayısı ortalamasının 1.24 olduğu dikkate alındığında öğrencilerin yabancı kökenli kelime kullanmayı tercih etmediği görülmektedir.

Tabloya göre lise 11. sınıf öğrencilerinin kullandığı uzun cümlelerdeki kelime sayısı ortalaması, 16.41; kısa cümlelerdeki kelime sayısı ortalaması 4.45'tir. 177 öğrenci içinde en uzun cümleyi kuran öğrenciler bu cümlelerde en fazla 23 kelime kullanırken, en kısa cümleyi kuran öğrenciler bu cümlelerde 9 kelime kullanmıştır. Buradan lise öğrencilerin 7 ile 23 sayı aralığında kelime kullanarak çok da kısa kabul edilmeyecek cümleler kurduğu sonucuna ulaşılabilir. En kısa cümledeki kelime sayısı incelendiğinde, öğrencilerin 1 ile 9 sayı aralığında kelime kullandığı görülmektedir.

Tablo 3: Ortaokul 8. sınıflarda değişkenlere ait minimum, maximum ve ortalama değerler ile standart sapma değerleri

Değişkenler	N	En az	En çok	Ortalama	Standart sapma
Performans	201	24	83	55.12	12.43402
Toplam kelime sayısı	201	37	208	100.35	34.239
Basit kelime sayısı	201	20	138	65.58	22.87476
Birleşik kelime sayısı	201	0	10	1.65	1.982
Türemiş kelime sayısı	201	10	70	33.23	11.67819
Yanlış yazılmış kelime sayısı	201	0	18	4.24	3.856
Batı kökenli kelime sayısı	201	0	11	.77	1.496
En uzun cümledeki kelime sayısı	201	7	19	12.78	3.413
En kısa cümledeki kelime sayısı	201	1	7	3.63	1.340

Tablo 3'e göre 201 ortaokul öğrencisinin yazılı anlatımlardan aldıkları puanların ortalaması 55.12'dir. En düşük puan alan öğrenci 24, en yüksek puan alan öğrenci 83 almıştır. Öğrenciler en az 37, en fazla 208 kelime kullanmışlardır. Tablo 2'ye dönülecek olursa liselerde kullanılan toplamda en çok kelime sayısının (316) ortaokullardan daha fazla olduğu görülmektedir. 11. Sınıf öğrencileri daha çok kelime

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

kullanarak daha uzun kompozisyonlar yazmıştır. Bu durum okul düzeyi dikkate alındığında normal olarak karşılanmaktadır.

Öğrencilerin basit, birleşik ve türemiş kelime kullanmaları incelendiğinde 65.58 olan basit kelime sayısı ortalamasının, 1.65 olan birleşik kelime kullanma ortalamasından ve 33.23 olan türemiş kelime sayısı ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 2'de liselerde birleşik kelime kullanma ortalamasının 3.24 olduğu hesaba katılacak olursa ortaokuldaki öğrencilerin liselere göre daha az sayıda birleşik kelime kullandığı söylenebilir. Benzer şekilde 8. sınıf öğrencilerinin 33.23 olan türemiş kelime kullanma ortalaması, 11. sınıflarda 48 olan ortalamadan; 65.58 olan basit kelime sayısı ortalaması, 81.12 olan ortalamadan düşüktür.

Tablodan ortaokul öğrencilerinin kelimeleri 4.24 sayı ortalamasıyla 11. sınıf öğrencilerinden daha fazla yanlış yazdığı görülmektedir. Benzer şekilde 11. sınıf öğrencilerinin 8. sınıflara kıyasla daha fazla kelime barındıran uzun cümleler kullandığı görülmektedir. Kullanılan batı kökenli kelime sayısı ortalaması her iki sınıf düzeyinde de yakındır (1.24 ve 0.77). Bu sınıf düzeyinde de öğrenciler batı kökenli kelime kullanmayı tercih etmemektedirler.

Tablo 4: Lise 11. Sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım performansına yönelik Spearman's Korelasyonu Sonuçları

		Toplam kelime sayısı	Basit kelime sayısı	Birleşik kelime sayısı	Türemiş kelime sayısı	Yanlış yazılmış kelime sayısı	Batı kökenli kelime sayısı	En uzun cümledeki kelime sayısı	En kısa cümledeki kelime sayısı
Yazılı Anlatım Performansı	rho korelasyon katsayısı	.516**	.501**	.123	.500**	-.080	.275**	-.008	-.104
	p	.000	.000	.103	.000	.293	.000	.917	.170
	N	177	177	177	177	177	177	177	177

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 4'e göre 11. sınıf öğrencilerinin “yazılı anlatım performansı” ile “kullandıkları toplam kelime sayısı” arasındaki korelasyon değeri 0.516 olarak bulunmuştur ($p < .01$). Bu değer performans ile toplam kelime sayısı arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani yazdıkları kompozisyonlardan yüksek puan alan öğrenciler daha fazla kelime kullanmış, daha uzun kompozisyonlar yazmıştır. Bazı öğrencilerin akranlarından “daha fazla kelime kullanmış olmaları” var olan birikimlerinden hareketle yeni düşünceler üretebilme becerilerinin göstergesi sayılabilir. Benzer şekilde öğrencilerin yazılı anlatım performansı ile kullandıkları basit ($p < .01$, $r=0.501$) ve türemiş ($p < .01$, $r = 0.500$) kelime sayısı arasında da orta düzeyde kabul edilebilecek pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Tablodan öğrencilerin yazılı anlatım performansı ile kullandıkları batı kökenli kelime sayısı arasındaki korelasyon değerinin 0.275 olduğu anlaşılmaktadır ($p < .01$). Bu değer performans ile kullanılan Batı kökenli kelime sayısı arasında pozitif yönlü fakat zayıf bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yüksek puan alan öğrenciler daha çok batı kökenli kelime kullanmıştır.

Tabloya göre 11. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım performansı ile kullandıkları birleşik kelime sayısı ($p > .01$, $r = 0.123$) arasında, yazılı anlatım performansı ile yanlış yazdıkları kelime sayısı ($p > .01$, $r =$

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

-0.080), yazılı anlatım performansı ile en uzun cümlede kullandıkları kelime sayısı ($p > .01$, $r = -0.008$) ve yazılı anlatım performansı ile en kısa cümlede kullandıkları kelime sayısı ($p > .01$, $r = -0.104$) arasında herhangi bir ilişki yoktur.

Tablo 5: Ortaokul 8. Sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım performansına yönelik Spearman's Korelasyonu Sonuçları

		Toplam kelime sayısı	Basit kelime sayısı	Birleşik kelime sayısı	Türemiş kelime sayısı	Yanlış yazılmış kelime sayısı	Batı kökenli kelime sayısı	En uzun cümledeki kelime sayısı	En kısa cümledeki kelime sayısı
Yazılı Anlatım Performansı	rho korelasyon katsayısı	.522**	.518**	.031	.521**	-.397**	-.085	.605**	-.057
	p	.000	.000	.663	.000	.000	.229	.000	.418
	N	201	201	201	201	201	201	201	201

Tablo 5'e göre 8. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım performansı ile kurdukları toplam kelime sayısı arasındaki korelasyon değeri 0.522 olarak bulunmuştur ($p < .01$). Bu değer performans ile toplam kelime sayısı arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani yazdıkları kompozisyonlardan yüksek puan alan öğrenciler daha fazla kelime kullanmıştır. Benzer şekilde ortaokul öğrencilerinin yazılı anlatım performansı ile kullandıkları basit ($p < .01$, $r = 0.518$) ve türemiş ($p < .01$, $r = 0.521$) kelime sayısı arasında da orta düzeyde kabul edilebilecek pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Öğrencilerin en uzun cümlede kullandıkları kelime sayısı ile performansları arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir ($p < .01$, $r = 0.605$). Öğrencilerin en uzun cümlelerinde kullandığı kelime sayısının çokluğu, yazılı anlatım performanslarının artması anlamında doğru orantılı olarak ilişkilidir.

Öğrencilerin yazılı anlatım performansı ile kullandıkları birleşik kelime sayısı ($p > .01$, $r = 0.031$), yazılı anlatım performansı ile kullandıkları Batı kökenli kelime sayısı ($p > .01$, $r = -0.085$) ve yazılı anlatım performansı ile en kısa cümlede kullandıkları kelime sayısı ($p > .01$, $r = -0.057$) arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Ortaokul öğrencilerinin yazılı anlatım performansı ile kullandıkları yanlış yazılmış kelime sayıları arasında ise negatif yönlü bir ilişki belirlenmiştir. Yüksek puan alan öğrenciler daha az yanlış yazılmış kelime kullanmıştır. Bir başka anlatımla öğrencilerin yanlış yazdığı kelime sayısı arttıkça yazılı anlatımlarının kalitesi azalmakta ve aldıkları puanlar düşmektedir ($p < .01$, $r = -0.397$).

Tablo 6: Öğrencilerin yazılı anlatım performansı ve kullandıkları kelimelerin 8. sınıf ve 11. sınıf düzeyine göre karşılaştırılması (Mann-Whitney U Testi)

Boyutlar	Sınıf Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	U	P
Performans	8. Sınıf	201	158.00	11456.500	.000
	11. Sınıf	177	225.27		
Toplam kelime sayısı	8. Sınıf	201	152.46	10344.000	.000
	11. Sınıf	177	231.56		
Basit kelime sayısı	8. Sınıf	201	164.06	12675.000	.000

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

	11. Sınıf	177	218.39		
	8. Sınıf	201	157.70	7.000	.000
Birleşik kelime sayısı	11. Sınıf	177	225.61		
	8. Sınıf	201	144.57	9.000	.000
Türemiş kelime sayısı	11. Sınıf	177	240.53		
	8. Sınıf	201	201.74	15328.500	.019
Yanlış yazılmış kelime sayısı	11. Sınıf	177	175.60		
	8. Sınıf	201	185.81	17046.500	.414
Batı kökenli kelime sayısı	11. Sınıf	177	193.69		
	8. Sınıf	201	148.18	9483.000	.000
En uzun cümledeki kelime sayısı	11. Sınıf	177	236.42		
	8. Sınıf	201	162.31	12322.500	.000
En kısa cümledeki kelime sayısı	11. Sınıf	177	220.38		

Tablo 6'da öğrenci kompozisyonlarında “performans, toplam kelime sayısı, basit-birleşik-türemiş kelime sayısı, yanlış yazılmış kelime sayısı, batı kökenli kelime sayısı, en uzun ve en kısa cümledeki kelime sayısı” gibi çeşitli durumların sınıf düzeyine göre karşılaştırılmasına ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları verilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde lise ve ortaokul öğrenci kompozisyonlarının performansı arasında lise öğrencilerinin lehine anlamlı fark bulunmuştur ($U = 11456.500$, $p < .05$). Benzer şekilde toplam kelime sayısı ($U = 10344.000$, $p < .05$), basit kelime sayısı ($U = 12675.000$, $p < .05$), birleşik kelime sayısı ($U = 7.000$, $p < .05$) ve türemiş kelime sayısı ($U = 9.000$, $p < .05$) boyutlarında da iki sınıf düzeyinde anlamlı fark bulunmuştur. Lise öğrencileri kompozisyonlarını, ortaokul öğrencilerine göre daha fazla kelime kullanarak oluşturmuştur. Benzer şekilde lise öğrencileri ortaokul öğrencilerine göre daha çok basit, birleşik ve türemiş kelime kullanmıştır.

En uzun cümledeki kelime sayısı ($U = 9483.000$, $p < .05$) ve en kısa cümledeki kelime sayısı ($U = 12322.500$, $p < .05$) değişkenleri açısından 8. sınıflar ve 11. sınıflar arasındaki fark anlamlıdır. İki sınıf düzeyi arasında kullanılan batı kökenli kelime sayısı ve yanlış yazılmış kelime sayısı boyutlarında ise anlamlı fark bulunmamıştır ($p > .05$).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, kelimelerin yazılı anlatımda ne derece önemli olduğuna dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Kelimeler ses, şekil ve anlam bakımından tanınmadan temel dil becerileri gelişemez. Dil bilgisinin önemli işlevlerinden birisi öğrencilerin kelime tanıma becerilerini geliştirmektedir. Ayrıca öğrencilerin dil ve zihinsel becerilerini geliştirmeleri, bir dili güzel, etkili ve doğru kullanmaları açısından da kelime bilgisi çok önemli olmaktadır.

Bulgular 11. sınıf öğrencilerinin 8. sınıflara kıyasla daha çok kelime kullanarak kompozisyon oluşturduğunu göstermektedir. Kullanılan basit, birleşik ve türemiş kelime sayısı incelendiğinde 11. sınıf öğrencilerinin en çok basit kelime kullandığı çok fazla birleşik kelime kullanmadığı görülmektedir. Benzer şekilde 11. sınıf öğrencileri 8. Sınıf öğrencilerinden daha çok basit, birleşik ve türemiş kelime kullanmıştır. Lise ve ortaokul öğrencilerinin yabancı kökenli kelime kullanmayı tercih etmediği görülmektedir. Bulgulardan 11. sınıf öğrencilerinin 8. Sınıflara kıyasla kısa kabul edilmeyecek cümleler kurduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ortaokul öğrencilerinin kelimeleri 11. sınıf öğrencilerinden daha fazla yanlış yazdığı görülmektedir.

Bulgular 11. Sınıflarda yazılı anlatım performansı ile “toplam kelime sayısı, basit kelime sayısı, türemiş kelime sayısı ve batı kökenli kelime sayısı” değişkenleri arasında pozitif yönlü ilişkiye işaret etmektedir. Ancak performans ile “birleşik kelime sayısı, yanlış yazılmış kelime sayısı, en uzun ve en kısa cümledeki kelime sayısı” değişkenleri arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

8. sınıflarda yazılı anlatım performansı ile “toplam kelime sayısı, basit kelime sayısı, türemiş kelime sayısı ve en uzun cümledeki kelime sayısı” değişkenleri arasında pozitif yönlü; “yanlış yazılmış kelime sayısı” değişkeniyle negatif yönlü ilişki belirlenmiştir. Ancak performans ile “birleşik kelime sayısı, batı kökenli kelime sayısı ve en kısa cümledeki kelime sayısı” değişkenleri arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bulgular incelendiğinde lise ve ortaokul öğrenci kompozisyonlarının performansı arasında lise öğrencilerinin lehine anlamlı fark bulunmuştur Benzer şekilde toplam kelime sayısı, basit kelime sayısı, birleşik kelime sayısı ve türemiş kelime sayısı boyutlarında da iki sınıf düzeyinde anlamlı fark bulunmuştur.

Sonuçlar ışığında öğretmenlere öğrencilerin kelime dağarcığının sınıf ve okul bazında aşamalı olarak genişletilmesi için ek programlar uygulanması önerilmektedir. Anlama ve anlatmanın temelini kelimelerin anlamlarını ve metindeki rol ve değerlerinin bilinmesi oluşturur. Anlama ve anlatma becerisini geliştirmede kelime servetinin artırılması önemlidir. Dil bilgisi derslerinde öğrencilerin kazanacağı en önemli yetenek, doğru cümle kuruluşunu kavramak ve kelimelerin cümle içindeki görevlerini tanımak olmalıdır.

Kelimelerin yazım ve sesletimleri yazılı ve sözlü anlatımda “yerinde ve doğru kelime kullanımı” bakımından önemlidir. Kelimeler fonolojik bakımdan uygun bir tarzda seslendirilmediğinde konuşmacı ile dinleyici arasındaki iletişim; imla bakımından doğru yazılmadığında yazar ile okur arasındaki anlamsal bağ sağlıklı bir şekilde gerçekleşmez. Kelimelerdeki sesler yeteri kadar ayrıştırılmadığında, kelimeler doğru yazılmadığında “anlam” gölgelenir. Kelimelerin doğru yazılmamasının altında kullanılan kelimelerin fonolojik açıdan yanlış kullanılması vardır. Dil bilgisi öğrenirken öğrencilerin her kelimeyi bilinçli olarak incelemesi, öğrenmesi ve diğerlerinden ayırması gerekmektedir.

Türkçe için, yaş ve düzeye göre hangi kelimelerin ne sıklıkla öğretileceği ile ilgili çalışmaların noksanlığı giderildikten sonra, kitaplarda öğretilmek için seçilen kelimelerin, yazarların kişisel deneyim ve tercihlerine bırakılmaması için, gerekirse yeniden metinler oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKYOL, H. (1997). Kelime Öğretimi. *Millî Eğitim, Sayı: 134*
- BECK, I. L and MCKEOWN, M.G. (1991). Conditions of Vocabulary Acquisition. In R. Barr, M.L. Kamil, P.B. Mosenthal ve P. D. Pearson (Eds) *The Handbook of Reading Research*. New York.
- DURKİN, D. (1979). What classroom instruction has to say about reading comprehension instruction. *Reading Research Quarterly, 14*, 481–533.
- ERGİN, M. (1995). Türkçe ve Dil Bilgisi Öğretimi. *Türk Kültürü, 33(382): 65-67*.
- GRAVES, M. F. (2006). *The Vocabulary Book*. New York: Teachers College Press, IRA, and NCTE.
- KARATAY, H. (2007). Kelime Öğretimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 27(1): 32641-153*.
- MURCİA, M. C. and HİLLES, S. (1988). *Techniques and Resources in Teaching Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- SAĞIR, M. (2002). *Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.
- SEVER, S. (2000). *Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme*. 3. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ALEKSANDR SOLJENİTSIN'IN ESERLERİ VE YAZAR KİMLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

*Badegül CAN EMİR***

ÖZET

Toplumun elçisi vazifesi gören yazarların eserleri ülkelerinin tarihidir. Onlar ülkenin geçmişini oluşturdukları şahıslar aracılığı ile göstererek yarına işaret ederler. Söz konusu elçi yazarlardan biri de 1970 Nobel Edebiyat Ödüllü Muhalif Yazar Aleksandr İsayeviç Soljenitsın'dır. Stalin karşıtı tavrı sebebiyle Soljenitsın, yaşamının on yılını mahkûm olarak çeşitli kamplarda, yirmi yılını ise vatanından ayrı sürgünde geçirir. Eserlerinin malzemesini de yaşadığı bu ağır deneyimlerden toparlayan yazar, siyasi söylemleriyle ön plana çıkar. Soljenitsın her ne kadar bir yazardan çok, politikacı gibi algılanmış olsa da, önemli niteliklere sahip kimliği, kötülöklere, yalanlara ve haksızlıklara karşı çıkan duyarlı yaklaşımıyla tanınmış bir yazardır. Soljenitsın'ın eserlerinde konu yelpazesinin temelini sosyal eşitsizlik, özgürlük, siyasi ve ideolojik baskı, Stalin kampları gibi konular oluşturmaktadır. Yazar bu konuları merkeze alarak Rusya'nın sosyal politik ve ekonomik değişim ve dönüşüm dönemi ile ilgili gerçeklere uzanmaktadır. Dolayısıyla Soljenitsın'ın eserleri Rus tarihinin önemli bir kesitini oluştururlar. Bu eserler tarihi gerçeklerin edebiyatta dile getirilmesi ve edebiyatın tarih öğreticiliğinde üstlendiği rolü göstermesi açısından önemlidir.

Eserlerinin eksen olarak alındığı bu çalışmayla şimdiye dek siyasi kalıplar içerisinde duymaya alışkın olduğumuz Soljenitsın, asıl kimliğiyle, Yazar Soljenitsın olarak araştırılmaya, anlatılmaya çalışılmıştır. Nitekim Soljenitsın'a edebiyat penceresinden bakmak, onu edebiyat dünyası içinde aramak bambaşka bir dünyanın kapılarını aralayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aleksandr Soljenitsın, Sovyet Dönemi Rus Edebiyatı, Esir kampları, Rusya

AN EVALUATION ABOUT ALEKSANDR SOLZHENITSYN'S WORKS AND HIS AUTHOR IDENTITY

ABSTRACT

The works of authors who act as ambassadors of the society is the history of the country. They create the country's history through the people indicating the future. One of them is Aleksandr İsayeviç Solzhenitsyn who was laureate Nobel Price in 1970. Because of his anti-attitude to Stalin, he was sentenced to ten years of his life in various camps, twenty years spent in exile separated from the motherland. He was inspired the materials of his works from the lived experience and he was in the limelight with his political discourses. Although Solzhenitsyn was perceived more than a writer, he was famous with his important identity and his opposition to evils, lying and his sensitive approach to injustice. Solzhenitsyn's works included these subjects: social inequality,

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Dr. KTÜ Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: canbadegul@gmail.com

freedom, political and ideological oppression, Stalin's camps. Author taking this issues to the center tells the truths related to the Russia's social, political and economic change and transformation. Therefore, Solzhenitsyn's works constitute an important part of Russian history. These works are important with regard to the facts to be expressed in literature and showing his role with history teaching.

Until now that we are used to hearing political Solzhenitsyn, but with this study taken as the axis of his works, the real identity of the writer, that is, writer Solzhenitsyn has been investigated. Indeed, thinking Solzhenitsyn with his works of literature, looking him in literary world will open us the doors of a different world.

Key Words: Aleksandr Solzhenitsyn, The Soviet Period of Russian Literature, Prisoner Camps, Russia

Aleksandr Soljenitsın (1918-2008) 20. Yüzyıl Sovyet Rus Edebiyatının kilit isimlerinden biridir. Ekim devriminden sonra 11 Aralık 1918 tarihinde Kislovodsk'da dünyaya gelen yazar, sisteme karşı aykırı duruşuyla tanınır. 1945 yılında yüzbaşı rütbesinde batarya komutanı olduğu Doğu-Prusya cephesinde Stalin aleyhinde propaganda yapmak suçundan tutuklanmasıyla yaşamının on yılını çeşitli kamplarda ve Kok-Terek'te sürgünde geçirir. "Gulag Takımadaları" isimli sanatsal denemesinin yurt dışında yayınlanmasının ardından vatandaşlıktan çıkarılır ve yaşamının yirmi yılını yurt dışında geçirmesine neden olan sürgün başlar. Gittikçe zorlaşan mahkûmluk ve sürgün yılları onun edebi yolculuğunu başlatması anlamında bir kazanımdır. A. Soljenitsın'ın yaratıcılığı Gulag'ta başlar; ancak o zamanlar dönemin şartları nedeniyle şiir ve nesirlerini yazıya dökme fırsatı yoktur. Yazar onları iyi bir yerde, zihninde muhafaza eder. Esir kampından ayrıldıktan sonraki sürgünlük dönemi çalışmalarını da aynı şekilde muhafaza eder. Her an bir komployla onları kaybetmeye de hazırdır.¹ Zira, Soljenitsın sistemin yazarlara çizdiği sınırların dışında yazdığı için istenmeyen, aykırı bir yazardır. A.Soljenitsın'ın edebi kariyeri yaratıcılığının ilk günlerinde hikâye türünden yanadır, daha sonra çeşitli türlerde eserler verir. Yazar sadece tarzıyla değil, beklenmeyen yeni temalarla da dikkati çeker. V. Şalamov eserlerinden "son derece güçlü bir biçim" diye bahsederken, A. Tvardovski yazardan "deneyimli bir sanatçı" diye söz eder. Soljenitsın, Sovyet edebiyat eserlerinde önceden sistemden dolayı sınırları olan sözcüklerin önemli ölçüde genişleyebildiğini gösterir. Halk dilinin onun eserlerindeki ifadeleri: üstü kapalı küfürler, modası geçmiş kelimeler ve özellikle halk bilincini uyandıran Sovyet aydınının dilidir. Yazarların ve halkın derin dünya görüşlerinden elde edilen atasözleri, deyimler, vecizeler Soljenitsın için çok önemlidir ve "en zengin donanım"² anlamı taşır.

A.Soljenitsın'ın kalemi "Suçlu kim? Nereden başlamalı? Ne yapmalı?" gibi sorularla Rusya'da rejimin insan özgürlüğüne vurduğu darbeleri yazar. Bunu bir yazarın sorumluluğu ve yazar olarak taşıması gereken bir vasıf olarak algılar ve şöyle der: "Yazarın en çetin görevi gerçeğe hizmet etmek, ülkeyi ayakları altına alan, ezen, karalayan gerçeği diriltmektir"³. Soljenitsın tanımladığı yazar niteliğini, kendisi fazlasıyla yerine getirmeye çalışır. Lâbirent gibi karmaşık sanat yaşamında, sosyal eşitsizlik, özgürlük, siyasî ve ideolojik baskı, esir kampları, Stalin gerçeği gibi birçok sorunu irdeler. Onun mücadelesi Rus halkının gözlerindeki karanlık perdeyi indirmek, gerçeği göstermek adınadır. Bunu şöyle ifade eder: "Eserlerimi Batı'nın gözlerini açmak için yazdığımı söyleyemeyeceğim. Bütün kitaplarımı ilkin kendi halkım, dolayısıyla Ruslar için yazdım. Tarihimizi bilmiyoruz, unuttuk onu. Korkunç olan da budur. Benim uğraşım gerçekleri ortaya çıkarmaktır. Milletim yararlı olsun, gerçekleri öğrensin."⁴ Bu onun bir yazar olarak taşıdığı aydın sorumluluğuyla açıklanabilir. Gazeteci Yazar Alev Alatlının şu sözleri bu anlamda onun yaratıcılığı ve taşıdığı yazar kimliği üzerine anlamlı bir tespittir: Soljenitsın için şunları söyler: "Cesur, yüce gönüllü, soylu,

¹ Bkz. N.L. Leyderman, M.N.Lipovetskiy; Sovremennaya Russkaya Literatura 1950-1990-ye godı, T.1., Akademia, Moskva 2003. s.260.

² Bayevskiy Vadim Solomonoviç, İstoriya Russkoy Literaturı XX veka, Yazıkı Slavyanskoy kultırı, Moskva 2003.,s. 313.

³Alev Alatlı; Peygamber Yazarların Sonuncusu..., <http://www.alevalatli.com/menu.asp?sayfa=soljenitsin>, (E.T.: Ağustos 2009).

⁴ Osman Nebioğlu; Soljenitsın'ın Hayatı, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1974, s.28.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ahlâkçı, muhteşem bir yazar. Dostoyevski'den bu yana Rusya'nın en iyi romancısı. İlâhî Komediye gözlemleyen Dante'nin en gerçekçi rakibi. Nefretin ve zulmün cehenneme çevirdiği bir cinnet çukurunda telef olan milyonların hiç değilse insan olduklarının teslim edilmesini sağlayan, onlara isim veren bir yazar. Bir dünya nöbetçisi! 1918'de, yirmi milyon insanın katledildiği İç savaş sırasında doğmuştu. Yaşadıkları düşünüldünce doksan yaşını bulmuş olması başlı başına bir mucizedir. Yakınları "Saşa'yı yaşatan sorumluluk duygusudur" derlerdi. Kendisi de bir konuşmasında, "Ölenler göreve çağırıyorlar," demişti, "Milyonlarca ölü... Her gün, her birisi göreve çağırıyor. Onlar ölü. Sen yaşıyorsun. Görevini yap. Dünya olan biten her şeyi öğrenmeli. Ölülere görev borcun var. Görevini yap." Zamana karşı yarıştıyordu: "Bitirmeyi plânladığım işleri yaşam beklentimle ucu ucuna getirmeye çalışıyorum." Korkarım ki, insanlığın son "kâhin yazarı"dır. Bir daha onun gibisi asla gelmeyecek"⁵

Bu kâhin yazar, aydın sorumluluğuyla eserleriyle Rus insanını, yaşam bilincini yeniden oluşturmaya, üretmeye çağırır. "Realizmin yolunu ben seçmedim, ben onunla doğdum."⁶ diyen yazarın, gerçeğin savunucusu oluncaya kadar yaşamında savaş, kamp, kanser olmak üzere üç önemli dönüm noktası vardır. Fizik ve matematik okuyan bir öğrenciden, nasıl totaliter rejim karşıtı bir savaşçı doğduğu sorusu bu dönüm noktalarında cevabını bulur. Dolayısıyla Soljenitsin'in eserleri yaşanmışlıkların ürünüdür ve yaşadığı her acı olay bu eserlere taşınmıştır. Örneğin "Gulag Takımadaları" adlı eseri yazarın 40 derece soğukta ağlayan kızların sesini duyduğunda kendine verdiği bir vaade dayanır. O zamanlar "Bunu yazıp, bütün dünyaya okutacağım söz veriyorum."⁷ der. Nitekim yazar eserlerini kurban gidenlere karşı duyduğu sorumluluk bilinciyle yazdığını da dile getirmiştir.⁸ Doğu Prusya'da yaşadıklarından "Prusya Geceleri", kamptaki yaşamından "İvan Denisoviç'in Bir Günü" ve "Gulag Takımadaları", Saraşka'da yaşadıklarından "İlk Çember", sürgünde öğretmenlik günlerinden "Matryona'nın Evi" ve "Dava Uğruna", kanser tedavisi sırasındaki yaşamından "Kanser Koşusu" ve "Sağ El", Ryazan'a yaptığı gezilerden "Büyük Cepli Sahar" (Zahar-kalita, 1965) gibi öyküleri doğar. Soljenitsin'in eserleri ana çizgileriyle, yazarın kendi yaşadıklarından beslenir ve başka hayatlarla sağlamlaştırılır.

"İvan Denisoviç'in Bir Günü" (Odin den İvan Denisoviça, 1962) 1950'li yılların toplama kampında bir mahkûmun sıradan bir gününü anlatır. Eser konusunu, yazarın Ekibastuz'da bir çalışma kampında duvar, döküm ustası olarak çalıştığı zamanlardan alır, yani genel itibarıyla eser, yazarın yaşadığı uzun günlerden birinin ifadesidir. Yazarın çalışma kamplarının boş, monoton ve korku dolu sistemini açıkça gözler önüne serdiği povest, sabah 5'ten akşam 10'a kadar Sibiryâ kampındaki bir mahkûmun bir gününü dile getirir. Basılmak üzere "Noviy Mir" e gittiğinde povestin adı, başkahraman Şuhov'un kamp numarası olan III-854'tür. Sonradan burada "İvan Denisoviç'in Bir Günü" olarak değiştirilmiştir.⁹ Povestte Şuhov adlı bu mahkûm vasıtasıyla bir halkın trajedisi aktarılır. Nitekim yazar, "Ben tüm dünya kamplarında bir günü açıklamak için ortak bir sedye taşıdım."¹⁰ der. İvan Denisoviç, o günün şartlarında bir düzenin taşla tuğlayla değil insanla kurulduğunu göstermesi açısından önemlidir. Şuhov kampta, kendine yulaf lâpası, fazladan bir dilim ekmek, tütün alabilmek ve bir dilenci olmadan onurunu korumak için mücadele eder. "İvan Denisoviç'in Bir Günü" adlı eserin "Noviy Mir" dergisinin sayfalarında görülmesiyle birlikte Soljenitsin'in edebi yolculuğu da başlamış olur. Yazarın edebiyata girişi, birçok okurun duygusal tepkisine neden olur ve "edebi bir mucize" olarak karşılanır. A.Tvardovski eseri okuduğunda ilk izlenimleri şöyledir: "Çoktan beri benzeri hiçbir şey okumadım; güzel, sade, büyük bir yetenek. Bir damla sahtelik yok."¹¹ Yine, povest için, Varlam Şalamov, "Sevgili Aleksandr İsayeviç! Ben sizin hikâyenizi okuduktan sonra iki gece uyuyamadım,

⁵ <http://www.haber7.com/haber/20080805/Alev-Alatli-Soljenitsini-anlatti.php>, (E.T.:Ağustos 2009).

⁶ Akif ÖLİ, Meşur Yazıcının Son Müsahibesi, <http://kultaz.com/2009.01.31/aleksandr-soljenitsin-%E2%80%99Coz-tariximizi-biz-ozumuz-yaradiriq-ozumuz-de-ozumuzu-quyuya-saliriq%E2%80%99D/>, (E.T.: Ocak 2009).

⁷ Lidiya Korneyevna Jukovskaya, "Nastoyasıy Pisatel' to je, çto Drevniy Prorok" Anton Pavloviç Çehov, <http://www.litra.ru/composition/get/coid/00024201184864030495/>, (E.T.: Şubat 2010).

⁸ Sami Ateş, Terörden-Hürriyete Soljenitzin, Akçay Matbaası, Ankara 1974.s.,2.

⁹ Bkz. M. İ. Golubkoy, Russkaya Literatura XX veka, izd. Aspekt press, Moskva 2003., s.310.; T. M. Kolyadiç (red.), Russkaya Proza rubeja XX-XXI vekov, izd. Nauka, Moskva 2011, s.413.

¹⁰ Viladimir Aleksandroviç Zaytsyev; Aleksey Petroviç Gerasimenko; İstoriya Russkoy Literaturı Vtoroy Polovini XX. Veka..., s.370.

¹¹ <http://www.twirpx.com/file/200683/> (E.T.:03.12.2013 14¹⁵). Tvardovski'nin "İvan Denisoviç'in Bir Günü" adlı eser hakkındaki görüşleri için bkz: Erhan Etiker, Soljenitsin Dosyası, Özgür Yayınları, İstanbul 1974.,s.100.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

yeniden yeniden okudum.”¹² derken, Grigori Baklanov “Aleksandr Soljenitsin’in uzun öyküsüyle birlikte, şimdiye kadar asla yazılamayanların da yazılabileceği netleşti.”¹³ ifadesini kullanır. Edebiyata gelen bu yeni ses sevinçle karşılanır ve eser Soljenitsin’in temel eseri olarak değerlendirilir.¹⁴ İvan Denisoviç’in Bir Günü” sanatsal tarzıyla büyük yankı uyandırır. Zira, “İvan Denisoviç’in Bir Günü” adlı povest Rus edebiyatının gelişiminde bazı yeni aşamaların da başlangıcıdır. Örneğin Marksist Yazın Bilimci George Lukacs, Soljenitsin’a adadığı “Bugünün Sosyal Gerçekçiliği, 1963” adlı bir makalede şöyle der: “Sosyalist realizm bugün uyanış çağının arifesini yaşıyor. Ve benzer bir durumda edebiyatta sosyal gerçekçilik diye ortaya çıkıyor. Bugün sosyal realizmin asıl meselesi, Stalin dönemine eleştirel bir bakıştır. Ve “İvan Denisoviç’in Bir Günü” sosyal gerçekçiliğin gelişiminde bir kilometre taşı temsil ettiği için önemlidir.”¹⁵ Tabii ki, eseri sosyal realist bir eser olarak değerlendirmeyen ve aksini düşünenler de vardır. Örneğin, 1963 yılında Rus Göçmen Yazar Roman Gül zıt bir bakış açısıyla şöyle der: “Ryazan öğretmeni A. Soljenitsin’in “İvan Denisoviç’in Bir Günü” eserinin sosyalist realizmle ilgisi yok.”¹⁶

“İvan Denisoviç’in Bir Günü” adlı povestin yayınlanabilmesi ve duyduğu olumlu seslerin ardından Soljenitsin diğer çalışmalarını yayınlama konusunda gayret gösterir. “Koçetovka Garında Bir Olay (Sluçay stantsii Koçetovka, 1963)”, Matryona’nın Evi” (Matrenin dvor, 1963) ve “Dava Uğruna” (Dlya pol’zı dela, 1963) adlı öykülerini ardı ardına yayımlar. “Koçetovka Garında Bir Olay” öyküsünde, bir demiryolu istasyonu Komutan Vekili Sotov’un, Stalingrad’ın eski adını bilmeyen bir askerden şüphelenip onu ihbar ediş öykülenir. Eser, savaş sırasında düzeni bozulan, yerlerinden kaçan insanların durumlarını anlatır. Aynı zamanda sistemin insanı nasıl şüpheli hale getirdiğini gözler önüne serer. “Matryona’nın Evi” adlı eser ise otobiyografik bir çalışmadır. Soljenitsin, 1956 yılında kaldığı sıcak, tozlu kulübedeki yaşantısından, içinde bulunduğu durumdan yola çıkarak izlenimlerini anlatır. “Matryona’nın Evi” yaşlı ve yoksul bir köylü kadının hayatta kalma mücadelesini ve sıkıca bağlı olduğu evini yitirmesiyle birlikte uğradığı trajik sonu öyküler. İç savaştan, kolektifleşmeden sonra 20. yüzyılın Rus köyü, Matryona adlı yaşlı bir kadının suretinde vücut bulur. Bu yaşlı figür aracılığıyla Rus köylüsünün vatanından, toprağından ayrı yapamayacağı gösterilir. Eser temelde bir yerlerde hala temiz ve âdil bir Rusya’nın kalıp kalmadığını sorgularken, “İnsan neyle yaşar?” sorusuna da cevap verir. İnsanı yaşatan geçmiş hayalleri, anıları, bağlı bulunduğu kökleridir, bunlardan ayrılması durumunda yaşama tutunamayacaktır. Soljenitsin’in basit bir köylü kadının akıbetini gösteren hikâyesi, derin bir sempati, şefkat ve hayranlıkla doludur. Anna Ahmatova (1889-1960) eserin bıraktığı etkiyi “Evet... İnanılmaz şey!... Nasıl Yazılabilmiş? Şaşırtıcı!...”¹⁷ sözleriyle ifade eder. Ahmatova’nın bu denli başarılı bulduğu eser, okurun dikkatini de çekmeyi başarır. Bu anlamda yazarın 1960’lı yıllarda çıkan çalışmaları arasında en iyisinin hangisi olduğuna dair yapılan bir değerlendirme önemlidir. Buna göre ilk sırayı “Matryona’nın Evi” alır. Eser “göz alıcı” yetenekli bir çalışma” olarak değerlendirilir.¹⁸ Soljenitsin söz konusu ilk eserlerinde, Şuhov ve Matryona gibi figürleri merkeze alarak Rus köyünün durumunu, Rus halk ruhunu, iktidarda olanların mahkûmlara uyguladığı terör bilincini canlandırır. “Soljenitsin’in “Matryona’nın Evi” ve “İvan Denisoviç’in Bir Günü” hikâyelerinin tarihte özel bir rolü vardır, bunlar edebiyatımızı çok eski bir geleneğe - dünya düzeninin beşeri değerlerin araştırılmasına döndüren yolun en başına götürür. Ayrıca bu yolda önemli bir yön izlenmiştir- bu dönemde, bu toprakta, bu ülkede olup bitmiş ve olup biten her şeye ister istemez katılan basit (orta, kütleli, sıradan) insanın, çağdaşının manevi deneyiminin bu dünya düzenindeki yeri ve rolü kavranmaktadır.”¹⁹ “Dava Uğruna” adlı eserin çıkışı ise önceki çalışmalar kadar olumlu yankılar doğurmaz, eleştiri bombardımanına tutulur. Bir teknik okul öğretmeni ve öğrencilerinin kendi çabalarıyla yaptıkları binanın ellerinden alışının öykülediği eser önceki çalışmalar kadar başarılı bulunmaz: “Soljenitsin’in, Gulag’taki (Çalışma Kampı) bir gününü anlattığı, İvan Denisoviç’in bir günü adlı eserindeki

¹² <http://www.twirpx.com/file/200683/> (E.T.:03.12.2013 14¹⁵).

¹³ <http://www.twirpx.com/file/200683/> (E.T.:03.12.2013 14¹⁵).

¹⁴ Erhan Etiker, Soljenitsin Dosyası, Özgür Yayınları, İstanbul 1974., s.102.

¹⁵ N.L. Leyderman, M.N.Lipovetskiy; Sovremennaya Russkaya Literatura 1950-1990-ye godı, T.1., Akademia, Moskva 2003. s.269.

¹⁶ N.L. Leyderman, M.N.Lipovetskiy; Sovremennaya Russkaya Literatura 1950-1990-ye godı, T.1., Akademia, Moskva 2003. s.269.

¹⁷ Badegül CAN, Aleksandr Soljenitsin’in Eserlerinde Şahıs Kadrosu, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010., s.14.

¹⁸ <http://www.twirpx.com/file/200683/> (E.T.:03.12.2013 14¹⁵).

¹⁹ N.L. Leyderman, M.N.Lipovetskiy; Sovremennaya Russkaya Literatura 1950-1990-ye godı, T.1., Akademia, Moskva 2003. s.268.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 9 Summer 2014

gerçekçilik, karakterlerin oturmuşluğu ve hatta diyaloglar bile “Dava Uğruna” da ne yazık ki umutsuzca aranır.”²⁰ Noviy Mir’in Editör Yardımcısı Yuri Barabaş eserle ilgili olumsuz düşüncelerini şöyle ifade eder: “İvan Denisoviç’in Bir Günü” adlı eserin yaratıcısı, meslek hayatı bakımından çok dramatik ve olağanüstü bir başarı gösterdi. “Koçetovka Garında Bir Olay” ve “Matryona’nın Evi” eserleri için görüşlerimiz ne olursa olsun, bu eserler bize, kendisini bir toplama kampı teması içinde hapsedmeye hiç de niyeti olmayan yetenekli bir yazar gösterdi. Acaba gerçekten yeni bir Soljenitsin mi bu? Bu eserinde bazı kelimelerde Soljenitsin’in varlığını hissetmek mümkün. Diğer eserlerinde takdimimizi kazanan üslup ve tarzdan burada bahsetmek mümkün değil. Dolayısıyla bu bir başarısızlıktır... Tıpkı Matryona’nın Evi’nde olduğu gibi yeni ve gerçek anlamda modern bir Soljenitsin’i burada da bulabilmiş değiliz.”²¹ Petrozavodsk Üniversitesi Öğretim Üyesi L.Reznikov ise Barabaş’ın şu sözlerine şu ifadelerle karşı çıkar: “Büyük kabiliyetler daima karmaşık ve çok yönlüdürler. Eleştirmenlerin onları incelerken büyük bir özen göstermesi gerekir. Bu konuda, sizin “Dava Uğruna” adlı eseri hemen başarısızlıkla damgalamanız, böyle yetenekli bir yazar hakkında tartışmasız yargıya varmanız, en son yapılması gereken şeydir.”²² Aldığı eleştirilere rağmen “Dava Uğruna” adlı eseri, hem eğitim sistemindeki aksaklıkları, idarecilerin çıkarları uğruna kural tanımazlığını göstermesi, hem de bir yanda haksızlığa karşı duran, diğer yanda çıkarları için hareket eden tipleri karşı karşıya getirerek doğru-yanlış meselesini çözümlemesiyle dikkate değerdir.

A.Soljenitsin’in ilk çalışmalarıyla yakaladığı başarı “Kanser Koğuşu” (Rakoviy korpus,1966), “İlk Çember” (V krugue pervom,1968), “Gulag Takımadaları” (Arhipelag Gulag) gibi çalışmalarıyla taçlanır. Bu çalışmaların Batı’da görülmesinin ardından yazar, Sovyetlerin dününü bugününü ortaya koyan adam olarak, özellikle de bir yazar olarak anılır. George Lukacs, onun yaratıcılığını Tolstoy ve Dostoyevski’ye eş değerde görür: “Soljenitsin toplumsal gerçekçiliğin ilk çağındaki en güzel fikirlerin savunucusu olmakla kalmamış, büyük edebiyatın, öncelikle Tolstoy ve Dostoyevski’nin mirasına konmuştur.”²³ Söz konusu eserler sanatsal yönden oldukça donanımlı bir içeriğe sahiptir. “Kanser Koğuşu” romanında Taşkent’te bir hastanenin Onkoloji kliniğine tümör teşhisiyle gelen insanların, kitlelere, öğrenim durumlarına, farklı görüşlerine göre hastalıklar ve büyük acılar karşısında duruşları anlatılır. Eser, Kasım 1966 yılında Sovyet Yazarlar Birliği toplantısında alınan kararla basılır. Toplantıda eleştirel fikirler olsa da, genel olarak yazarlar Soljenitsin’in büyük bir yazar olduğunu ve romandan son derece etkilendiklerini ifade ederler. Yazar Konstantin Simonov ve Yazar A.Borşçagovski görüşlerini şu sözlerle dile getirirler: “Simonov: Bu kitapta her şey hoşuma gitmez; ama her şeyin herkesin hoşuna gitmesi de şart değil ya derken, Borşçagovski: “Kanser Koğuşu, Tolstoy’un “İvan İlyiç’in Ölümü” kadar derin bir eserdir. Yalnız hiciv tarafını düşünürsek, Saltıkov-Şedrin’in “Golovlov Ailesi”ne eşittir.”²⁴ “İlk Çember” ise fen bilimlerinde eğitilmiş mahkûmların ilmi araştırma enstitüsü olan Mavrino-Saraşka’ya getirilmelerini ve burada araştırmacı olarak çalışırken yaşadıklarını konu alır. Soljenitsin da matematikçi olması sebebiyle mahkûmiyetinin bir kısmını burada geçirmiştir. Eser, düşünce özgürlüğü çığnarak mahkûm edilen insanlar adına gösterilen bir tepkidir. Romanda Stalin’e geniş ölçüde yer verilir. Stalin, bu eserde kimseye güvenmeyen, başarısızlığa dayanamayan; ancak parlak başarılarından nefret eden, kendinden başka kimsenin bir şeyi eksiksiz bilip yapmasına katlanamayan ve yaşlanma sürecini zor geçiren ürkütücü bir karakterdir. “Gulag Takımadaları” ise yazara 1970 Nobel Edebiyat Ödülünü getiren çalışmasıdır. Nobel ödüllü yazara “Rus edebiyatının zaruri geleneklerini takip ettiği, etik gücü yüksek çalışmaları”²⁵ nedeniyle verilir. “Gulag Takımadaları” adlı eseriyle yazar Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti ödülünü de layık görülür; ancak Soljenitsin, “Bu kitap milyonların acısını anlatır. Onun üzerinden saygınlık elde edemem.”²⁶ diyerek ödülü reddeder. “Gulag Takımadaları” Soljenitsin’in Gulag’da olanları anlattığı bir tarihi araştırmadır. Yazar, bu tarihi araştırmasına “sanatsal araştırma deneyimi” (Opıt Hudojestbennogo İssledovaniya) adını verir. Nitekim eser bir hikâye ya da roman değildir. Giriş ve gelişmeden oluşan bir olay örgüsü yoktur. Yazar 1950’lerin kamp sistemi

²⁰ <http://blog.milliyet.com.tr/soljenitsin-in-davasi-ugruna/Blog/?BlogNo=357300> (E.T.:05.10.2013).

²¹ Aleksandr İsayeviç Soljenitsin; Dava Uğruna (çev.: Behzat Tanç) Damla yayın evi, İstanbul 1975, s.113-119-120.

²² Aleksandr İsayeviç Soljenitsin; Dava Uğruna (çev.: Behzat Tanç) Damla yayın evi, İstanbul 1975, s.139.

²³ Osman Nebioğlu; Soljenitsin’in Hayatı, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1974, s.111.

²⁴ Osman Nebioğlu; Soljenitsin’in Hayatı, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1974, s.110.

²⁵ Nobelprize.org/Nobel Edebiyat Ödülü 1970 (E.T.:01.02.2009).

²⁶ Nuray Şahinkaya, Aleksandr Soljenitsin’in “İvan Denisoviç’in Bir Günü” ve “Kanser Koğuşu” Adlı serlerinde Kişilik Çatışması, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2013., s.18.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

zamanında, Gulag'ta siyasi suçluların yargılanması noktasındaki korkunç gerçeği ve rejim karşısında insanın hiçbir değeri olmadığı anlatılır. Anlatılan her şey gerçektir ve belgelere dayandırılır. Yazar bunu şöyle ifade eder: *"Bu kitapta hayali kişilere ve yaşanmamış olaylara yer verilmemiştir. İnsanlar ve bulundukları yerler kendi isimleriyle anılmıştır. İsim yerine sadece baş harfleri yazılı ise özel sebeplerdendir. Böyle olsa da her şey aynen hikâye edildiği gibi yaşanmıştır."*²⁷ Soljenitsin gerçeklere dayanan bu eserini daha önce yazmış, ancak adı geçen ve kendine yardımcı olan arkadaşlarını korumak için yayınlamamıştır.²⁸ Soljenitsin burada kişisel düşüncesini ve tarihi iç içe sunar. Kendi deneyimleri, 227 kişinin ifadesi, mektupları ve çok sayıda belgeyle cezaevi tarihini gözler önüne serer. Üç ciltten oluşan çalışmada, manifestolar, belgeler, mahkeme raporları doğrudan tırnak içinde sunulur. Çalışmanın sonunda adı geçen kişiler tek tek tanıtılır. Dolayısıyla "Gulag Takımadaları" Gulag'ta kurban olan tüm insanlar adına dikilen bir anıt özelliği taşır.²⁹ Soljenitsin okurlarını Gulag'a kendi yaşamının belleği olarak bakılmaması gerektiği konusunda uyarır. Zira, bu sanatsal araştırma deneyimi dilsiz Rusya için yazılmıştır.³⁰

A.Soljenitsin'in tarihsel olaylar merkezli işlediği konularla tarih öğreticiliğinde üstlendiği rolü de vurgulamak gerekir. Yazar, edebi eserin toplumun tarihsel ve kültürel yaşamının belleğini oluşturduğunun bilinciyle, Mehmet Kaplan'ın dediği gibi "yaşanılan tarihi", "yazılan tarih" vasıtasıyla aktarmaya çalışır. Bu anlamda "Gulag Takım Adaları" gibi, Kulikova Meydan savaşının yapıldığı yerdeki izlenimlerine dayanan anı yazısı "Büyük Cepli Zahar" (Zahar-kalita,1965), Birinci Dünya Savaşı ve devrimi konu aldığı "Kırmızı Tekerek" (Krasnoye koleso³¹) serisi, Yahudilerin Rus toplumundaki yeri ve Bolşevik devriminde oynadıkları rolü incelediği "İki Yüzyıl Yıl Birlikte" (Dvesti let vmeste, 1995) adlı çalışması; "Sovyet Liderlerine Açık Mektup" (1974), "Meşe ve Dana" (Bodalsya telenok s dubom,1975) "Yalanla Yaşamayın" (Jit' ne po lji!1975), "Rusya Nasıl Kurtulur" (Kak nam obustroit' Rossiyu?1990) gibi politik içerikli yazıları önemlidir.

A. Soljenitsin'in bahsi geçen eserleri dışında tiyatro oyunları ve küçürek öyküleri de vardır. Tiyatro oyunlarının birçoğunu yayınlatamazken küçürek öyküleri yazarın yaratıcılığında önemli bir yer tutar. 50'li yılların sonu 60'lı yılların başında görünen ve bir yıl içinde "Noviy Mir" dergisinde yayınlanan küçürek öyküler³² içinde "karaçam" (Listvennitsa), "Yıldırım" (Molniya), "Uğlic Çanı" (Kolokol Uğlica), "Çan Kulesi" (Kolokol'nya), "Yaşlanma" (Stareniye), "Utanç" (Pozor) "Yaman iksir/Ruhundaki İksir" (Lihoye zel'ye), "Sabah" (Utro), "Paravan"(Zavesa) v.b. çalışmalar yer alır. Küçürek öykü, minyatür öykü, ufakık öykü, kıpkısa öykü isimlerle bilinen bu tür yazılarda çıkarılacak çok ders vardır. Küçürek öykülerde Soljenitsin, kendine özgü karakteriyle, özgürlük, Rusya'nın ağırları, yaşama ve nefes almanın mutluluğu, ölüm korkusundan kurtulmak, güzellik ve yaratıcılık üzerine düşüncelerini açığa vurur. Bu öykülerde özellikle yazarın yaşlanmayı anımsadığı hissedilir, yaşamında biriken ruhsal deneyimler ortaya çıkar. Yaşadıkları onun için bir ölüm kalım deneyimidir ve bu deneyimler Soljenitsin'in yaratıcılığını şekillendirir. "Nefes" (Dihaniye) adlı küçürek öyküsü bunun örneklerindendir. Anlatılmak isteneni göstermek adına küçürek öyküyü paylaşmakta fayda var. Küçürek öykü şöyledir:

" Gece yağmur çiseliyor ve gökyüzünde bulutlar bir o yana bir bu yana hareket ediyor, ara sırada hafiften boşalıyor. Ben çiçeklenmiş bir elma ağacının altında duruyorum ve nefes alıyorum. Sadece çiçeklenen bir elma ağacı değil, çevresindeki çimenlerde yağmurdan sonra parıldıyor. Ve havayı dolduran bu tatlı ruhu tarif etmek mümkün değil. Ben onu tümüyle akciğerlerime çekiyorum, tüm göğsümle bu havayı hissediyorum, nefes alıyorum, nefes alıyorum gözlerimi bir açıyorum bir kapıyorum, hangisi daha iyi bilmiyorum. İşte, belki de özgürlük eşsizdir, bizi cezaevinde yoksun bıraktıkları en önemli şey özgürlüktür: orada nefes

²⁷ Aleksandr İsayeviç Soljenitsin; Arhipelag Gulag 1918–1956..., s.9 ;

http://www.solzhenitsyn.ru/proizvedeniya/arhipelag_gulag/arhipelag_gulag_tom1.pdf, (E.T.: Şubat 2009).

²⁸ Bkz. Milliyet Sanat Dergisi, "Soljenitzin: Anavatanda yeterince konuştum. Şimdi suskunluğu tercih ediyorum", sayı 68, 22 Şubat 1974., s.7.

²⁹ Bkz. Badegül CAN, A.Soljenitsin'in Eserlerinde Şahıs Kadrosu, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010., s.62.

³⁰ N.L. Leyderman, M.N.Lipovetskiy; Sovremennaya Russkaya Literatura 1950-1990-ye godı, T.1., Akademia, Moskva 2003. s.305.

³¹ Ağustos 1914" (1971), "Ekim 1916" (Oktyabr šestnadsatogo,1984), "Mart 1917" (Mart semnadsatogo,1986) "Nisan 1917" (Aprel' semnadsatogo,1987) çalışmalardan oluşur. Bu seriden özellikle Birinci Dünya Savaşını anlatan "Ağustos 1914" eseri ilgi görür.

³² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. K.D. Gordoviç, Sovremennaya Russkaya Literatura, izd. Peterburgskiy institut pečati, Sankt-Peterburg 2007.,s.143-151.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

almak, burada nefes almak... (orada nefes almakla burada nefes almak aynı şey değildir.)Yeryüzündeki herhangi bir yiyecek, herhangi bir içki ve hatta bir kadının öpüşü bile bu havadan daha tat verici değildir, çiçek, nem ve tazelik dolu bu havadan. Bırakın sadece 5 katlı bir evin çevresine sıkıştırılmış küçücük bir bahçe olsun. Ben motor gürültüsünü duymuyorum, radyonun sesini, hoparlörün gürültüsünü dinlemekten kurtuluyorum. Bir elma ağacının altında yağmur sonrası hala nefes alıyorsam, daha çok yaşarım!”³³

A. Soljenitsın her ne kadar oyun yazarlığında başarısız olsa da, yazdığı ilk eserin bir sahne oyunu oluşu önemlidir. Ekibastuz kampında şiir olarak düzenlediği ve unutmamak için ezberlediği “Galiplerin Şenliği” (Pir pobediteley,1951) adlı bu sahne oyununu yazar, ağır şartlarda çalışmanın verdiği hislerle yazdığı için yayınlamamıştır.³⁴ “Yaman İksir” (Lihoe zel’ye,1969) adlı başka bir sahne eseriyle ister kapitalist ister sosyalist olsun üstün uygarlığa erişen toplumların ahlâkî sorunlarını inceler. Bunların dışında “İşin Doğrusunu Tanklar Bilir” (Znayut istinu tanki, 1959) adlı sahne oyununu yayınlamak için de destek bulamaz. “Parazit” (Tuneyadets,1968) adlı sinema komedisi de başarılı olmaz. Soljenitsın’ın bu alanda başarılı olan tek çalışması “Çaylak ve Fahişe” (Olen’ i şalaşovka,1954) adlı piyesidir. Piyeste zor bir çocukluk sürecinden sonra kampa düşen Lyuba ve Tank Yüzbaşısı Nemov arasındaki aşk öykülenir. Piyesle yazar kampta kadın erkek ilişkilerini, kadın yüzüne hasret erkeklerin durumunu dile getirir. Bütün bu temalar A.Soljenitsın’ın evrensel bir yazar olduğunu gösterir. Çünkü işlediği hemen her konu yüzyıllarca kalıcılığını koruyacak ve toplumların kanayan yarası olmaya devam edecektir.

A. Soljenitsın’ın edebi zevki, son derece seçicidir ve eleştiri götürür. Örneğin Anna Ahmatova’nın “rekviyem” ini (ölülerin ruhu için dua) anlamadı, bu uzun şiirin genel manasını duymadı. Ve yine onun Zamyatin, Çehov, Grossman, Şalamov, Malışkin üzerine yazdığı eleştirel makaleler basit birer çalışma gibi dursa da ince ve zekice yargılar içerir.³⁵ Soljenitsın’ın yaratıcılığını sadece Rus klasik edebiyatı bağlamında değil, aynı zamanda 19-20.yüzyıl Rus felsefi düşüncenin gelişimi bağlamında da değerlendirmek gerekir. Zira, A.Soljenitsın gündemden uzak kalmamış, günceli yakalamaya, onu şimdinin belleğinde geleceğe taşımaya çalışmıştır. Onu başarılı bir yazar yapan da her şeyden önce budur. Zira Yazar K. Fedin’in söylediği gibi: “Edebiyat sanatının tek anlamı vardır: Bu toplumun, halkın hizmetinde olan bir uğraştır. Tarih, ölümsüzlüğün, kökleri, yaratıcılarının güncele olan ilgisine bağlı eserlere özgü olduğunu göstermiştir.”³⁶

Sonuç olarak, tüm dünyaca kabul görmüş bir yazar olarak A. Soljenitsın’ın eserlerinin okuyucuda gerçeği bulma arzusu yaratan, insanın yüreğine dokunan bir yönü vardır. Eserlerini aykırı bir yazar olmak için değil, aydın olarak toplum önünde taşıdığı ve üstlenmesi gereken rolün bilincinde bir yazar olarak vermiştir. Eserlerinin politik malzeme oluşu ve siyasi propaganda aracı olarak gördüğü ilgi bir kenara bırakıldığında aydınların ve halkın dilini ve derin dünya görüşlerini içeren çok zengin bir tarzla donatılan edebi değerleri anlaşılır. Bize göre Soljenitsın, yazarlık, düşünürlük, bilgelik ve yurtseverlik gibi kavramları edebî yaşamında en üstün yerde tutan, yaşadığı dönem göz önüne alındığında ise oldukça cesur yazabilmiş bir yazardır.

KAYNAKÇA

AKİF ÖLİ, Meşur Yazıcının Son Müsahibesi, <http://kultaz.com/2009.01.31/aleksandr-soljenitsin-%E2%80%99Coz-tariximizi-biz-ozumuz-yaradiriq-ozumuz-de-ozumuzu-quyuya-saliriq%E2%80%99D/>, (E.T.: Ocak 2009).

ALATLI Alev; Peygamber Yazarların Sonuncusu...,

<http://www.alevalatli.com/menu.asp?sayfa=soljenitsin>, (E.T.: Ağustos 2009).

ATEŞ Sami, Terörden-Hürriyete Soljenitzin, Akçay Matbaası, Ankara 1974.

³³ A.İ. Soljenitsın,Rasskazı i krohotki, izd. vremya, Moskva 2006.,s.533.

³⁴ Osman Nebioğlu, Soljenitsın’ın Hayatı, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1974.,s.101.

³⁵ Bkz. N.L. Leyderman, M.N.Lipovetskiy; Sovremennaya Russkaya Literatura 1950-1990-ye godı, T.1., Akademia, Moskva 2003. s.270.

³⁶ K. Zelinski, Sovyet Edebiyatı (çev:Funda Savaş), Konuk Yayınları, İstanbul 1978., s. 299.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

BAYEVSKİY Vadim Solomonoviç, İstoriya Russkoy Literaturı XX veka, Yazıkı Slavyanskoy kultırı, Moskva 2003.

CAN, Badegül, Aleksandr Soljenitsın'ın Eserlerinde Şahıs Kadrosu, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010.

ETİKER Erhan, Solkenitsın Dosyası, Özgür Yayınları, İstanbul 1974.

GOLUBKOY, M. İ. Russkaya Literatura XX veka, izd. Aspekt press, Moskva 2003.

GORDOVIÇ K.D., Sovremennaya Russkaya Literatura, izd. Peterburgskiy institut pečati, Sankt-Peterburg 2007.

JUKOVSKAYA, Lidiya Korneyevna, "Nastoyaşiy Pisatel' to je, çto Drevniy Prorok" Anton Pavloviç Çehov,

<http://www.litra.ru/composition/get/coid/00024201184864030495/>, (E.T.: Şubat 2010).

KOLYADIÇ T. M. (red.), Russkaya Proza rubeja XX-XXI vekov, izd. Nauka, Moskva 2011.

LEYDERMAN N.L., Lipovetskiy M.N.; Sovremennaya Russkaya Literatura 1950-1990-ye godı, T.1., Akademia, Moskva 2003.

Milliyet Sanat Dergisi, "Soljenitsın: Anavatanda yeterince konuştum. Şimdi suskunluğu tercih ediyorum", sayı 68, 22 Şubat 1974.

NEBİOĞLU Osman; Soljenitsın'ın Hayatı, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1974.

SOLJENİTSIN, A.İ., Rasskazı i krohotki, izd. vremya, Moskva 2006.

SOLJENİTSIN, A.İ.; Dava Uğruna (çev.: Behzat Tanç) Damla yayınevi, İstanbul 1975.

SOLJENİTSIN, A.İ.; Arhipelag Gulag 1918–1956,

http://www.solzhenitsyn.ru/proizvedeniya/arhipelag_gulag/arhipelag_gulag_tom1.pdf, (E.T.: Şubat 2009).

ŞAHİNKAYA, Nuray; Aleksandr Soljenitsın'ın "İvan Denisoviç'in Bir Günü" ve "Kanser Koğuşu" Adlı Eserlerinde Kişilik Çatışması, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2013.

ZAYTSYEV, Vladimir Aleksandroviç; Gerasimenko, Aleksey Petroviç; İstoriya Russkoy Literaturı Vtoroy Polovini XX. Veka, İzd. Akademia, Moskva 2008.

ZELİNSKİ K., Sovyet Edebiyatı (çev:Funda Savaş), Konuk Yayınları, İstanbul 1978.

<http://blog.milliyet.com.tr/soljenitsin-in-davasiugruna/Blog/?BlogNo=357300> (E.T.:05.10.2013).

<http://www.haber7.com/haber/20080805/Alev-Alatli-Soljenitsini-anlatti.php>, (E.T.:Ağustos 2009).

http://www.solzhenitsyn.ru/proizvedeniya/arhipelag_gulag/arhipelag_gulag_tom1.pdf, (E.T.: Şubat 2009).

<http://www.twirpx.com/file/200683/> (E.T.:03.12.2013 14¹⁵).

http://www.solzhenitsyn.ru/proizvedeniya/arhipelag_gulag/arhipelag_gulag_tom1.pdf, (E.T.: Şubat 2009).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM BAĞLAMINDA İKİ ‘ALAFRANGA ZÜPPE’ TİPİ: BİHRUZ BEY VE FELATUN BEY*

*Selami ÇAKMAKCI***

ÖZET

Lale Devri ile başlayan Batılılaşma hareketleri Tanzimat Fermanı'nın ilânıyla plânlı bir şekil alır. Sosyal ve kültürel açıdan çok hızlı gelişmelerin yaşandığı bu dönemde Batının gündelik yaşam unsurları etkin bir şekilde toplumsal yaşama girer. Sosyal yaşamın yeniden ve hızlıca şekillenmesinde ise gecikmiş modernliğin payı vardır.

Avrupa'da Aydınlanma Çağının doğuş koşullarını hazırladığı roman türü, Türk edebiyatında Batılılaşma hareketinin sonucunda ortaya çıkar. Batılılaşma olgusu, ilk roman örneklerinde alafanga züppe tipleri üzerinden sorun olarak ele alınarak Batılılaşmanın sadece şekilde yaşandığı vurgulanmıştır. Alafanga züppe tipi, yabancıya olan aşırı hayranlığı, taklitçiliği ve basit özentisi ile tanınır. Bu çalışmada “alafanga züppelik”le ilgili Batılılaşma eksenli yapılan bir okuma gerçekleştirilmiş; yabancı arzuların peşindeki iki alafanga züppenin ortaya çıkışındaki şartlar, düşüncelerine ve davranışlarına yön veren nedenler belirlenmiştir. Çalışmada asıl amaçlanan şey ise Doğulu kalmak veya Batılı olmaktan çok aşırı Batılılaşma arzusu taşıyan bir toplumun arkasında gizlenen sosyal gerilimleri fark etmektir.

Toplumsal kırılmaların yaşandığı bir dönemin ürünü olan alafanga züppe tipi; “Araba Sevdası”nda ironik bir söylemle, “Felatun Beyle Rakım Efendi” romanında ise toplumun örnek alabileceği yeni aydın tipinin karışıklığında eleştiri konusu yapılmaktadır. Bu romanlardaki başkışilerin gündelik yaşamına ilişkin öğeler modernleşmeye olan bakışlarını yansıtmaktadır. Ayrıca gündelik yaşamla olan ilişkileri ve gündelik yaşamda değer verdikleri araçlar iki roman kişinin Batılılaşmayı algıladıkları zihin düzeyine ilişkin bilgileri verir.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, alafangalık, gösteriş, züppelik, tüketim.

TWO TYPES OF EUROPEAN SNOB WITHIN PRETENTIOUS CONSUMPTION: MR. BIHRUZ AND MR. FELATUN

ABSTRACT

Having started with Tulip Age, Westernisation movements take a planned form with edict of Gulhane. In that age, when social and cultural developments are lived quite fast, daily life units of West go into the social life effectively. The late modernism has a share on the fast and repeated remodelling of social life.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: selamicak23@hotmail.com

The type of novel which prepares the birth conditions of Enlightenment in Europe springs in Turkish literature towards the end of Westernisation movements. Westernisation phenomenon was handled as a problem over the European snob types in the first samples of novel and it was stressed that Westernisation was only lived in only appearance. European snob type is known with admiration, apery and simple wannabe towards foreign. In this study, a reading based on over-westernisation about "european snobbery" has been carried out, and the causes directing their behaviours and thoughts and the conditions emerging those two European snobs who were in the pursuit of foreign desires were determined. The main aim of the study is to realize social tensions hidden behind a society which carries the desire of over westernisation instead of being a Westerner or staying Easterner.

Being a product of a period when social breakages were lived, european snob type has been made a subject to criticism in an ironic expression in "Araba Sevdası" and contradiction of a new intellectual type who will be taken as an example in the novel of Felatun Beyle Rakım Efendi". The daily life units of protagonists in these novels reflect their viewpoints towards modernism. Moreover, the selected means concerning daily life gives information about both of their intelligence level of acquiring Westernisation.

Key Words: Westernisation, europeanism, pretention, snobbery, consumption.

Giriş

İnsanlara önceki dönemlerden daha fazla olanaklar sunan "modernleşme"nin dinamik ve geleceğe dönük bir yapısı vardır. "Mark ve Durkheim modern çağı sorunlu bir dönem olarak gördüler. Fakat her ikisi de modern çağın sağladığı olumlu olanakların onun olumsuz karakteristiklerine daha ağır bastığına inandı." (Giddens, 2012: 14) Aydınlanğı ve karanlığı çerisinde birlikte barındıran modernleşme, bir yandan insanlara hayatın tadını çıkarma imkânı verirken diğer yandan da güven bunalımı yaratmıştır. Hep yeni olanı imleyen modernleşme, değerlerin yitirileceğı endişesini taşıdığından her zaman eski değerlerle çatışma halinde olmuştur. Tarihsel anlamda Tanzimat fermanının doğurduğu atmosfer ile birlikte modernleşmeyle tanışan Osmanlı toplumu, gecikmiş bir modernlik yaşamıştır. Gecikmiş modernleşmenin yarattığı endişe ise, Batılı birçok değer ve alışkanlığın sorgusuz sualsiz kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Modern zamanlara ait bir anlatı olan roman bizde Batılılaşma hareketinin parçası olarak gelişen bir türdür. Şerif Mardin, ilk dönem romanlarının büyük çoğunluğunun toplumsal ve siyasal değişimin yarattığı sorunları inceleyen tezli romanlar olduğunu, bu romanlarda özellikle iki konunun kadının toplumdaki yeri ve üst sınıf erkeklerin Batılılaşma sorununun başında geldiğini belirtir. (1999: 31) Doğu-Batı, eski-yeni, gelenek-modern arasındaki değerler çatışmasının yaşandığı sahneleri kapsayan ilk romanlarımızda, "alafranga züppe tipi" üzerinden Batılılaşma olgusu ele alınır.

Batılılaşma olgusu sonucunda ortaya çıkan alafranga züppe tipi, yabancı hayranlığı ile tanınan, basit bir taklitçidir. Genel anlamda bir özentiyi çağrıştıran züppe, kendini beğendirmek ve saygınlık kazanmak için bin bir türlü bayağılık yapan, basit bir özentinin sosyal ve psikolojik tazyiki altında değeri olmayan bir soyluluk sürdürür. "Züppelik, kişinin gerçek benliğinin görünmesini önlemek ve böylece dış karşı, kendisiyle özdeşleştirdiği daha iyi bir kişilik yansıtmak için kullandığı araçlar bütünüdür." (Girard, 2007: 47) Taklitçi olmasının kendisini belirgin kıldığı züppe, zevk ve eğlenceyle zamanını geçirir. Züppenin modaya karşı da aşırı bir ilgisi vardır. Züppe, kendisinden uzaklaşıp "öteki"ne yüzünü dönerek gerçek benliğinden uzaklaşır. Kişinin dış dünyayla doğru ilişki içerisinde olması öncelikle kendisiyle kurduğu sağlıklı iletişime bağlıdır. (Öksüz, 2011: 1704) Kendi değerleri ile uzlaşmayan alafranga züppe, "Batıyı genelde yüzeyde temsil eden, ona öykünmekle öne çıkan, kendi toplumsal katmanları ve zihniyet dünyasına uzak ve yabancılaşmış bir tip"tir. (...) Köklü felsefî-düşünsel temellere yaslanmamakta, "üstün-öteki"ne benzeme tutkusundan, onu aşırı bir tarzda taklit etmekten öteye geçememektedir."

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

(Alver, 2002: 255-257) Züppe, giyiminden konuşmasına, davranışlarına, alışverişteki tercihlerine kadar sahte bir yaşam tarzına sahip, kendi toplumunun değerleriyle uyuşmayan, Batılı görünen ancak Batının eşiğine bile yaklaşmamış ve Batılı yaşam tarzı bakımından marjinal sınırı aşmış bir kişiliktir. Batılı bir zihin yerine Batılı bir görüntüye kavuşmanın peşine düşmüş alafranga züppenin temel karakteri gündelik yaşamda aşırılık içinde olmasıdır.

Tanzimat romanının ilk örneklerinde çok yer verilen alafranga züppe tipinin yaşam tarzında mirasyedilik, tembellik, aylaklık, Batılı görünmek, gösterişçi tüketim gibi kabuller ön plandadır. İlk dönem romanlarındaki bu vurgu; Batılılaşmayla başlayan kültür krizine karşı aydın sorumluluğu ile bir endişe ortaya koyulmaktadır. Çünkü Tanzimat yazarları edebiyat düzeyinde her zaman toplumun bekçisi olduklarını düşünmüşlerdir. Bu romanları, Batılılaşma sürecinin başladığı bir dönemdeki modernleşmenin yol açacağı benlik kaybetme endişesini veya kültürel yabancılaşmanın korkularını içermektedir. Nurdan Gürbilek, alafranga züppeliğin ilk romanlarda çokça işlenmesinin ana nedeninin yazar(lar)ın kendisine yöneltilebilecek bir suçlamayı abartılı figürlere yansıtarak ortadan kaldırmak olduğunu ifade eder. (2010: 55). Dolayısıyla alafranga züppe tipinin ilk romanlarda sıklıkla işlenmesinin asıl nedeni modernleşmeye karşı duyulan endişeden kaynaklanmaktadır.

Tarihsel ve toplumsal süreç olan Tanzimatla başlayan Batılılaşma ortamı, değerler bağlamındaki birçok karşıtlığı toplumsal zeminde tartışmaya açar. Geleneksel ve modern yaşam tarzları arasındaki karşıtlık ilk roman örneklerinden beri belli tipler aracılığıyla tartışılır. *“Tanzimat romanında batılı zihniyeti üst seviyede taşıyan bir insan olarak kabul edebileceğimiz aydınlar açısından baktığımızda, Sentezci ve Alafranga olmak üzere iki model tip Türk aydınına rastlarız.(...) Batılılaşmayı doğru anlayan sentezci tipler, Tanzimat romanının en temel kahramanlarındadırlar.”* (Balıcı, 2000: 135) Söz konusu iki aydın tipi A. Mithat Efendi'nin *“Felatun Beyle Rakım Efendi”* romanında değerler bağlamında karşı karşıya getirilmektedir. Romanda Felatun Bey ile alafranga züppe tipinin, Rakım Efendi ile ideal Osmanlı-Türk aydınının özellikleri ortaya koyulmaktadır. Sentezci aydın tip, kendi değerlerini muhafaza etmekle birlikte, Batılı değerlerde aşırıya varmayacak şekilde bir yenilikçi refleksin sahibi olarak roman boyunca idealize edilen kişidi konumundadır. Bu kişi, Doğu kültür ve edebiyatını özümsemiş, Fransızca bilen, çalışkan ve üretken, toplumunun değerlerine karşı saygılı ve bu değerlerle uyumlu aydın bir kişidir. O, geleneksel değerleri reddetmemekle beraber modern değerlere de uzak değildir.

1. Modernleşme mi? Batılılaşma Arzusu mu?

Yeni bir medeniyet dairesinin eşiği olan Tanzimat, Batılılaşmanın başlangıcı kabul edilmektedir. Bu dönemde hız kazanan Batılılaşma hamleleri, genellikle modernleşme olarak algılanmış ve değerlendirilmiştir. Batı karşısındaki yetersizlik ve yenilmişlik duygusunu yaşayan toplumlarda, değişimin zorunlu olduğu düşünülmüş, bu düşünceyle Batılı olduğu bilinen birçok unsur modernleşme diye sorgulanmadan kabul edilmiştir. Tarihsel sürece bakıldığında her zaman *“güçlü olan”*ın taklit edildiği ve güçlüde var olanların *“yenilik”* diye âdeta fetiş haline getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla toplumumuzda yüz elli yıllık süreden beri yapılan bir tartışma konusu olan Batılılaşmanın arka planında Batı karşısındaki yenilmişlik ve yetersizlik duygusunu aşma çabası vardır. Ancak Batılılaşma olgusu, başlangıcından beri dışta yani kabukta yaşanmış çekirdeğe yani öze hiçbir zaman inememiştir. Çağın gereklerini yerine getiremeyerek kendi dönüşümünü gerçekleştiremeyen toplumlar, gecikmiş bir modernleşme yaşarlar. Gregory Jusdanis'in *“gecikmiş modernlik”* şeklinde kavramsallaştırdığı bu düşünceye göre, *“modernlik”*, Batı dışı toplumlarda her zaman gecikmeli olarak yaşanmıştır. Osmanlı toplumu açısından bakıldığında ise Tanzimat dönemi ile başlayan modernleşme çabaları; kabul etme ve uzak durma şeklindeki tepkilerle karşılık bulmuştur. İnceleme konusu yapılan romanlardaki alafrangalık düşkünü karakterlerin Batılı yaşam şeklini taklit etmeyi medenileşmenin ön kabulü olarak saymaları *“gecikmiş modernleşme”* kavramı ile açıklıklaabilir. *“Felâtun Beyle Rakım Efendi”* romandaki Rakım Efendi tipi ile gecikmiş modernleşme denilen olgunun kendi geleneklerinden yola çıkarak dengeli bir şekilde aşılabileceği, *“Araba Sevdası”* romanında da bireyin kendi değerlerine arkasını dönmeden ancak Batılılaşmayla uzlaşabileceği vurgulanmıştır.

Modernle-gelenek arasında her zaman problemli bir ilişki var olagelmıştır. Bu problemi, Türk edebiyatının Batılı anlamda ilk örnekleri arasında yer alan “*Felâatun Beyle Rakım Efendi*”¹ ve “*Araba Sevdası*”² romanlarında görmek mümkündür. Bu iki roman, “*Yabancı arzuların peşinde bir ucubeye dönüşen (iki) züppenin (...), kudretini yitirmiş imparatorluk topraklarında gecikerek modernleşmenin yol açtığı bozulma endişesinin, kültürel melezleşmenin doğurduğu kendini kaybetme korkusunun hikâyesidir.*” (Gürbilek, 2010: 55) İki romandaki alafranga züppe tipinin yaşam biçimi, “yanlış Batılılaşma” veya “yüzeysel Batılılaşma”ya örnektir. Şerif Mardin “Türk Modernleşmesi” adlı eserinde ilk romanlardan beri işlenen alafranga züppe tipine duyulan nefreti “*Bihruz Sendromu*” şeklinde kavramsallaştırır. “*Bihruz sendromu*”, benimsenmiş modernlik yerine gecikmiş modernliğin ortaya çıkardığı sorunların değerlerde sarsıntıya neden olacağı endişesini ortaya koyan bir tanımlama olarak “*Batı uygarlığının maddî yönlerine düşkünlük kadar, bu tutkuyu günahkâr olarak damgalayan bir modernlik karşılığını yansıtmaktadır.*” (Gürbilek, 2010: 53) Osmanlı toplumundaki insanlar, gecikmiş modernliğin doğurduğu endişeden dolayı, onlar gibi giyinerek Batı ile aralarındaki mesafeyi kısaltmak istemişlerdir. Ancak Batı ile olan mesafesini kısaltmak isterken kendi toplumu ile olan mesafesini de açmıştır.

Modernliği kendi kültürel değerleri üzerinde oluşturamayan bir toplum genellikle idealize edilmiş bir toplumun peşinden gider ve kendisinden üstün tuttuğu toplumun yaşam tarzını taklit eder. Rimbaud, modernliğin gerekliliği üzerine konuşurken; “*modern olmak arzusu bir idealdir. Yani içimizin derinliklerine kök salmış, akıl dışı bir zorunluluktur, içeriği değişken ve belirsiz olan ısrarcı bir biçimdir.*” (Kundera, 2009: 155) der. Ayrıca güçlü karşısındaki yetersizlik duygusu, taklit edilene duyulan hayranlığı artırarak ve güçlüyü taklit etmesine neden olur. Eric Hoffer, ezilmiş olanların kendisinden uzaktakileri daha fazla taklit etme isteğine ittiğini ifade ederken İbn Haldun bu düşünceye; “*yenilgiye uğrayanın yeneni taklit etmesi*” (Barbarosoğlu, 2012: 39) şeklinde bir açıklık kazandırır. Osmanlı Devleti’nde, Batı’ya karşı her alanda yaşanan yenilgiler sonucunda yeni bir dünya görüşü oluşur ve yenilgiler artarak yenilginin boyutları büyüdükçe aydınlar ile siyaset adamları çözümü kendi toplumunun dinamiklerinde değil, Batılı değerlerin koşulsuz kabulünde ararlar. Tanzimat fermanıyla başlayan bu düşüncenin doğurduğu yenedünya görüşünün sınırları sosyal yaşamdan ana dile kadar geniş bir yelpazeyi içine alır. Devlet açısından bir irkilme, toparlanma veya uyanış dönemi anlamındaki Tanzimat, “*uzak düşünülmüş bir ideal düzene, yitirilmiş bir altın çağa dönebilmek üzere girilmiş bir hareket*”tir. (Parla, 1993: 11) Ancak bu hareket birtakım yenilikleri getirdiği gibi, bireyde kültürel bir ikilemi de doğurmuş ve çoğu zaman eski değerlerini yitirmesi ile sonuçlanmıştır. Geleneksel değerleri sarsacağı endişesiyle Batılı değerlere bazen karşı çıkmış, bazen de geleneği modernliğin önünde engel olarak görenler tarafından koşulsuz kabul edilmiştir.

2. Gösterişçi Tüketim

Modernleşme ile gelenek arasındaki en problemli ilişkilerden biri üretimin tüketimin hız kazanmasıdır. Tüketim kültürü daha çok modernleşmeyi benimseyen Osmanlı toplumundaki seçkin sınıf arasında kendini göstermiştir. Mısır’daki yönetici zenginlerle paşaların, kendilerine daha fazla lüks yaşam sunan Osmanlı başkentine taşınması, İstanbul’da zevk ve eğlenceye dayalı bir tüketim ortamı doğurur. Gösterişçi tüketim anlayışı özellikle Kırım savaşı’ndan sonra daha çok artar. Zenginlerin akın akın İstanbul’a gelmesiyle başkentte tüketim mallarının piyasasında canlılık yaşanır. Geleneksel yapıyı olumsuz etkileyen bireysel tüketim kültürü, zamanla modernleşme yolundaki üst sınıf üyelerinin bir kimlik oluşturma aracına dönüşür. Jean Baudrillard bu düşünceye şöyle açıklık kazandırır: “*Eğer safça inanıldığı gibi tüketim bir yalayıp yutma, bir içine çekme isteği olsaydı, o zaman doyuma ulaşmamız gerekirdi. Ama bu durumun olmadığını biliyoruz: hep daha fazla ve daha fazla tüketmek istiyoruz. Bu karşı konulmaz tüketim isteği ne birtakım psikolojik etmenlerin sonucu ve ne de basit bir rekabet gücüdür. Eğer tüketim bastırılmaz bir duygu gibi görünüyorsa, bunun sebebi artık gereksinimlerin doyurulması ya da gerçeklik ilkesi ile ilişkisi kalmamış olan tam bir idealist uygulama olmasıdır.*” (Baudrillard, 2004: 10)

“Araba Sevdası”ndaki Bihruz Bey ile “Felatun Beyle Rakım Efendi”deki Felatun Bey’in temel ortak yönleri gösteriş ve tüketim eksenli bir hayat tarzına sahip olmalarıdır. Tüketimde ve gösterişteki

¹ Felatun Beyle Rakım Efendi, Morpa Kültür Yayınları 1992, İstanbul. (Baskı sayısı yok.)

² Araba Sevdası, İnkılap Yay., 2005, 5. Baskı, İstanbul.

aşırılık onların karakterinin temel belirleyicisidir. İki karakterin gösterişçi tüketime dönük yaşama tarzlarını eğlence, eğitim, yabancı dil, giyim, kitaplar, aşk ve araba gibi unsurlar üzerinden izlemek mümkündür.

“Felatun Beyle Rakım Efendi” romanındaki başlığın imlediği ikilem iki karakterin temsil ettiği değerler arasındaki uyumsuzluğa işaret etmektedir. Bu uyumsuzlukta kahramanlardan birincisi hayatı gösteriş ve tüketim eksenli yaşamayı seçen ikincisi ise çalışarak ve ölçülü bir şekilde yaşayan biridir. On bir kısımdan meydana gelen romanın birinci kısmındaki Felatun Bey ile ailesinin tanıtımında, alafrangalık veya yanlış Batılılaşma bağlamında gösteriş amaçlı tüketici bir kimliğin eleştirisi yapılmaktadır. Batılı olmayı birçok değerın üstünde gören sahte burjuva Felatun Bey, gösterişçi, mirasyedi, derinliksiz, ürettiğinden çok tüketen bir şahsiyettir. Romanın başlangıcında onun “büyücek kalemlerin birisinde(ki) memur”luğu şöyle anlatılmaktadır:

“Cuma günü mutlaka bir seyir mahalline gidip cumartesi ise dünkü yorgunluğu çıkarır ve pazar günü seyir mahalleri daha alafranga olduğundan gitmemezlik edemez. Pazarın yorgunluğunu dahi pazartesi çıkarır. Sah günü kaleme gitmeye hazırlanıyor ise de havayı muvafık görünce Beyoğlu'nun bazı ziyaret mahallerini, baba dostlarını, ahababı vesâireyi ziyaret arzusu o günü dahi tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek olur ise, saat altıdan dokuza kadar olan vakti ancak o haftanın vukuatını hikâyeye bulabilip, akşam için mutlaka iki dalkavukla gelir. Bunlar dahi kendisi gibi genç olacaklarından ve bâhusus Felatun Beyefendi Beyoğlu'nda oturmak münasebetiyle ahababını alafranga bir yolda eğlendirmek lâzım geleceğinden, perşembe gecesini alafranga eğlence mahallerinde geçirir. O gece sabahladığı cibede perşembe günü akşama kadar uyur. Nihayet yine cuma gelir ve işte şu bir haftalık meşguliyet nasılsa öteki haftaların uğraşları da yine tıpkı onu andırır.” (s. 15)

Onun kişiliğine dair ilk dikkati çeken şey tüketim eksenli bir hayat tarzına sahip olmasıdır. Babasının aylık yirmi bin kuruşluk gelirini tüketmekle görevli bir memur! olan Felatun Bey, bu mirasın tükenmeyeceğini sandığından bütün zamanını Avrupa yakasındaki eğlence ortamlarında geçirir. Kâğıthane âlemlerinde etrafa avuç avuç paralar saçan Felatun Bey'i çalışmaktan başka her şey ilgilendirir. Hatta Rakım Efendi'nin çalışmasıyla alay ederek “Bu gençlik ele girmez yahu! Yarın sakalına kır düştükten sonra paran olsa bile kadınlar yüzüne bakmaz. Birazda gençlikte yaşamaya bakmalı.” (s.96) der. Tükettikçe var olabildiğine inanan Felatun Bey'in tüketim şekli yapay arzuların doyurulmasından ibarettir. Madam Josefino, Rakım Efendi'den Felatun Bey'in dört yüz bin franklık sermayesinin tükendiğini dinleyince şunları söyler:

“İstanbul'un budalaları akıllılarından çok fazla. İşittiğime göre o Platon Bey'in üç dört yüz bin frank sermayesi varmış! Bu sermayenin geliriyle üç dört yüz bin sene ömrü olsa, yine bir Bey olarak yaşayabilirdi. Bu parayı kendisine babası bırakmış. O da kendisini harcamakla görevli kılmış. Acaba Beyefendimizin üç dört yüz kuruş kazanmak gücü var mıydı?

İnsan para harcar ama, para kazanmaya gücü olur ve daha fazla para kazanmaya başlar da öyle sarf eder.” (s.175)

İnsanın yaşamdan zevk alabilmesi ve mutlu olabilmesi için tüketim eyleminin anlamlı olması gerekmektedir. Onun üstleneceği bir sorumluluğu bulunmadığından ve bir aile kurmanın sorumluluğunu al(a)madığından metresi Polini ile eğlenceden eğlenceye koşmaktadır. Derinliksiz bir şahsiyet olan Felatun Bey, hayatı yüzeysel yaşadığından can sıkıntısı çekmektedir. Ancak onun kendi sorumluluğunu üstlenmeden başkaları için bir sorumluluk üstlenmesi imkânsızdır.

İnsan, yaratıcılığının ve yaratıldığının bilincinde olan tek varlıktır. Bu nedenle insanın hayatını sürdürebilmesi için bir yaratıcılığının olması gerekir. Yazar, romanda üretmeden sadece tüketen bir kimliğin karşısına sürekli çalışan ve üreten bir insanı; Rakım Efendi'yi koyar. Ona göre çalışmak kutsal bir eylemdir. Yazar, onun bu özelliğini; “zavallı çocuk bu parayı kazanabilmek için yirmi dört saat günden yalnız yedi saat kadarını uyku ve dinlenmeye ve yeme içmeye harcayarak on yedi saatini hemen sürekli olarak çalışma ile geçirirdi.” (s.26) şeklindeki cümle ile ifade eder. Rakım Efendi, Batılılaşma yolundaki Osmanlı aydınının kendi değerleriyle yenedünya görüşünün sunduğu değerler arasında dengeyi kurmayı başarmış biridir. Çünkü o, kazandığından fazlasını tüketmez ve tüketse de aşırılığa kaçmaz. Ahmet Mithat Efendi, Batılılaşmayı yüzeyde kavrayan Felatun Bey'e karşılık Batılılaşmanın özünü anlayan Rakım Efendi ile ideal bir Osmanlı insanının görüntüsünü vermeye çalışır. Romanda iki insanın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

kişilik özellikleri keskin çizgilerle çizilmiş, birisi olabildiğince olumsuz, diğeri ise olumlu çizilmiştir. Çocukluğundan beri baba yokluğuna rağmen çalışarak hayatını kurmayı başarabilen Rakım Efendi, kültür, duyuş düşünüş, yaşayış itibarıyla Doğu ile Batıyı özümsemiş idealize bir tiptir. Roman yoluyla halkı eğitmeyi amaçlayan Ahmet Mithat Efendi böylece okuruna toplumun ihtiyacı olan bir model sunmuştur. Yazar romanda idealize ettiği bu sentezci tipte, Batılılaşma karşısında olması gereken zihinsel ve düşünsel tavrı göstermektedir. Batılı yaşam tarzına kendini kaptırmayan Rakım Efendi, babasız büyümesine rağmen kendi kendisini yetiştirmesini bilmiştir. Boş zamanlarında Fransızca öğrenir, memurluk yapar, çeviri ve öğretmenlik gibi işlerde çalışarak hayatını kimseye muhtaç olmadan sürdürür. Ona göre ancak çalışmak insanı mutlu edebilir. Yabancıların bile hayranlık duyduğu bir entelektüel olan Rakım Efendi, iç dünyası oldukça zengin sentezci bir aydın tipidir.

Nurdan Gürbilek, Tanzimat romanının esas probleminin babanın yol göstericiliğinden yoksun kalmış züppeleşmiş yetim erkeklerin olduğunu belirtir ve romanların yoldan çıkmış züppe erkek kahramanlar etrafında döndüğünü vurgular. (2010: 47) Aile düzeninin olması için bir babanın otoritesine ihtiyaç kaçınılmazdır, çünkü baba otoritenin kendisidir. “*Babasının ölümünden sonra Felatun Bey artık eve barka uğramamaya başla(mıştır).*” (s.133) Benzer şekilde Bihruz’un da babası ölünce annesi o boşluğu dolduramaz, hatta çocuğundan önce kendi arzularını düşünür. “*Ahmet Mithat’a göre babasızlık, yanlış terbiyeyle eşittir.*” (Parla, 2004: 29) Tanzimat’ın bu didaktik yazarı, babasız büyüyen çocukların kendi kendilerini yetiştirebileceklerini göstermek için özellikle Rakım Efendi örneğine yer vermiştir.

Koruyucu, eğitici ve yönlendirici olan baba ailedeki otoritenin en büyük temsilcisidir. Baba otoritesinin olmaması bireyin temel değerlerinden kopmasına neden olmuş, ailenin parçalanma tehdidine yol açmıştır. Alafranga züppenin “*Batıdan ithal edilmekte olan toplumsal ahlâkî ve kültürel normlar arasında yolunu bulma çabasında yalnız kalmış, güvenilir kılavuzdan yoksun oğullar*” (Saraçgil, 2005: 118) olduğunu açıklar.

İkisi de kendilerine bir hedef seçmekten acizdirler. Buna baba otoritesinin eksikliği de eklenince oğullar iyice yönünü kaybeder. Bir insanın babasından aldığı izler yaşam boyu varlığını sürdürür, insanın dünyayı ve yaşamı algılama biçimini etkiler. Gerçek bir otorite modelinden yoksun büyümek bir çocuğun sağlıklı bir gelecek inşa etmesini imkânsız kılar. Bihruz’un trajik öyküsünde ve yönünü kaybetmesinde de babasızlığın payı büyüktür. Babasının otoritesinden ve rehberliğinden yoksunluk onun iradesizliğine yol açmış, benmerkezci bir kişilik geliştirmesine yol açmıştır. Benmerkezci bu oğul baba otoritesi olmayınca kendi ihtirasları altında kendini tüketmiştir. Bu bağlamda özellikle Batıya öykünen bireylerin değerlerinden kopmaması için sınırlarını çizecek bir baba otoritesinin gerekli olduğu iki romanın da temel meseleleri arasındadır.

Bireyin temel değerlerinden kopması yaşam algısında sorunlara yol açar. Değerler dünyası sarsılmış Felatun Bey’in gösterişçi anlayışı ölüm konusunda da kendini gösterir. Çünkü ölümü kendi geleneklerine göre değil, alafranga değerler üzerinden anlamlandırmakta ve babasının ölümü karşısında aldığı tavrı kendi değerlerine göre değil Batılı değerlere göre belirlemektedir. Felatun Bey, babasının ölmesi üzerine siyah elbiseler giyerek yas tuttuğunu Rakım Efendi’ye şöyle söyler:

“*Bildiğiniz gibi, babanın ölümü üzerine yas tutmak alafrangada vardır. Her yanım gece karanlığı gibi simsiyah kesilmişti.*” (s.95)

Rakım Efendi, Türklerin bu kurala uyma zorunda olmadığını ve Cuma günleri Yasin-i şerif ile ölüleri anmanın gerekliliğini vurgulayınca Polini’nin kendisini böyle bir davranışa zorladığını söyler.

Toplumsal dönüşümün temel basamaklarından biri sayılan Batılılaşma olgusu, Batı dışı toplumlardaki seçkin tabakalar arasında standartlaşan bir hayat biçimi geliştirir. Gezinti yerlerinde dolaşmak, eğlenmek, alışveriş yapmak, çay davetlerinde bulunmak gibi birçok yeni alışkanlık toplumun sınıf üyelerinin davranış kalıpları arasına girer. Alafrangalık denilen bu hayat biçimi en keskin çizgilerle İstanbul’da Beyoğlu çevresinde yaşanır. Beyoğlu çevresindeki gösterişçi tüketim odaklı bir yaşamın yansımaları Bihruz Bey ve Felatun Bey’de bulmak mümkündür. Bihruz Bey, Babıâli’de memurdur ancak Beyoğlu’nda gezmekten ve eğlenmekten çalıştığı kaleme uğramaya zaman bulamamaktadır. Romanın ilk bölümünde yer alan tanıtımda Bihruz Bey’in gösteriş budalası olduğu şu satırlardan anlaşılmaktadır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“Kaleme gitmediği günler ise saçlarını kestirmek, terziye esvap ısmarlamak, kunduracıya ölçü vermek gibi hiç eksik olmayan vesilelerle Beyoğlu'nda, ötede beride vakit geçirir, cumaları, pazarları da sabahleyin hocalarıyla yarımşar saat ders müzakeresinden sonra hanesinden çıkar, akşamlara kadar seyir yerlerinde dolaşırdı. Vilâyetlerde bulunduğu zaman en büyük zevki -sırmalı esvap içinde, midilli veya at üzerinde - arkasında çifte çifte uşaklarla sokak sokak gezip dolaşmaktan ibaret olan bu Beyin, İstanbul'a geldikten sonra merakı üç şeye masruf oldu ki birincisi araba kullanmak, ikincisi alafranga Beylerin hepsinden daha süslü gezmek, üçüncüsü de berberler, kunduracılar, terziler ve gazinolardaki garsonlarla Fransızca konuşmak idi.” (s. 17)

Gösterişçi tüketim anlayışını yansıtan unsurlardan biri de giyim-kuşamdır. Bu anlayış, iki romanda da erkek bedenleri üzerinden verilmiştir. Felatun Bey ve Bihruz Bey, giyim-kuşamda gösteriş yanlısı kişilerdir. Çünkü “zuppenin temel niteliklerinden birisi kuşkusuz görünüşe düşkünlüğüdür. Bu durumu anlamak mümkündür çünkü züppe bir görüntüdür, kendi bedenini kamusal alanda sergileyerek dolaşan bir gezgindir.” (Alver, 2008: 74) Kişilik anlamında özentiden ibaret olan züppe, sosyal yaşamın dışına çıkarak zihinsel bir tavır geliştiremediğinden sadece bedenine yatırım yapar. Böylece züppe, kültürel bir varlık olmaktan çıkarak bedensel bir varlığa dönüşür. İki alafranga züppe de bu dünyaya beden bağli olduklarından giyimde gösterişe önem vermektedirler. Tek amaçları yaşamlarına Batılı anlam, bedenlerine ise Batılı görünüm kazandırmaktan ibarettir.

Geleneksel olandan moderne geçiş sürecinde zevk değişiminin zihniyet değişiminden önce geldiği, Bihruz Bey ve Felaun Bey'in moda ile ilişkisi üzerinden takip etmek mümkündür. Çünkü Batılılaşma hareketiyle birlikte zevkteki en büyük değişimlerden biri kılık kıyafetteki değişikliklerdir. Toplumsal değişimin göstergelerinden biri olan giyim ile zihniyet arasında sıkı bir ilişki vardır. Giyim, insanın kendi toplumsal sınıfını belirleme ve o toplumun üyesi olduğunu gösterme araçlarından biridir. Batılılaşmayı zihin düzeyinde değil de beden düzeyinde değişiklik olarak algılayan kişiler, “Batılı gibi görünmek” için Batılı gibi giyinmek isterler. İnsanın gösteriş duygusunu gidereceği en kolay araç giyim olduğundan Bihruz Bey ve Felatun Bey de benzer yolu seçer. Giyim-kuşamı ile bir kimlik peşinde olan Bihruz Bey, herkesten farklı giyinerek beden düzeyinde seçilmiş biri olmak ister. O, bedeniyle bir ayrıcalık kazanma duygusu içerisindeki bir ayağıdır. İçi boşaltılmış hazzı hayat tarzını benimsemiş olduğundan görünürlük kazandıkça mutlu olacağına inanır. Bu nedenle güzel görünmek için yaz günü kalın, kış günü ise ince giyinmektedir.

“Kışın, meselâ zemherir içinde bir açık hava görünce arkasında mücerret süse halel vermemek için dar ve incerek jaket, dizlerinin üzerinde ise mücerret süslü görünmek için bir kadife örtü bulunduğu hâlde Beyoğlu Caddesinde, Kâğıthane yollarında araba kullanmak hevesiyle en şedid poyrazın karşısında tiril tiril titreyen Bihruz Bey yazın da otuz, otuz beş derece sıcak günlerde Çamlıca, Haydarpaşa, Fenerbahçesi yollarında gene o hevesle en kızgın güneşin altında haşım haşım haşlanır ve fakat bu azabı en büyük zevk addeder idi. Bihruz Bey her nereye gitse, her nerede bulunsu maksadı görünmekle beraber görmek değil, yalnızca görünmek idi.” (s. 18)

Bu satırlarda giysilerin kullanım değerinin geri plânda kaldığı, gösterişin ön plana çıktığı bir insan tasviri yapılmaktadır. Görünme arzusunu yaşamının merkezine taşıyan Bihruz'un kendisini algılayışı sürekli başkaları tarafından görülme duygusuyla tamamlanır. O, kendi sınırlarını bedeninin sınırları aracılığıyla keşfetmeye çalışmaktadır. Kendisine ait algısını bedenine yatırım yaparak kendi gözüyle değil başkasının gözünden gerçekleştirmek istemektedir. Kendisini başkalarının dünyasının ortasında görünür kılmak isteği duyan Bihruz Bey, alışkanlıklarının iyi ve doğru olmasından çok farklı olması gerektiğine inanır. Bihruz var olmaktan çok görünür olmayı istediğinden içeriği ve anlamı olan bir hayatın değil, görüntüsü olan bir hayatın peşindedir. Onun eylemlerini belirleyen temel güç bu yöndeki arzularıdır. Bu bağlamda Bihruz Bey yaşamını başkalarına ait olarak sürdürmekte, “kimliğini 'öteki'nin beklentilerine ve arzularına mahkûm ettiği” (Akar, 2011: 1641) görülmektedir. Jean Baudrillard, “Tüketim Toplumu” adlı eserinde tüketim toplumunun en belirgin özelliklerinden birinin beden baskı altına alınmasını ve beden ödüllendirici büyük bir ilgiyi de beraberinde getirdiğini söyler. (İnceoğlu- Kar, 2010: 70) Bedenin ilgi nesnesi haline geldiği modern zamanın insanı, tüketim kültürünün dayattığı güzellik baskısından dolayı her türlü gülünçlüğü kabul etmektedir. İki roman kişinin de güzel görünmek amacıyla kendi bedenleriyle kurdukları dışsal ilişki gizli bir leitmotiv şeklinde sürmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Toplumsal anlamda seçkin olduğuna inanan insanlar veya gruplar kendilerini farklı şekilde ifade etme gereksinimi duyarlar. Giyimi böyle bir farklılığı oluşturma en kolay yolu olarak gören Bihruz, kıyafetiyle kendi ayrıcalıklı konumunu belirler. Böylece giyim, farklı olmak isteyenlerin farklı olanlara benzemeye çalıştığı bir araç haline gelir. Bireyin dünyaya gelişle başlayan tamamlanma ihtiyacı, bedeninin yeniden inşa etme arzusunun içerisinde almaktadır. İnsanın kendi bedeniyle kurduğu bu dışsal ilişki Lacan ve Freud gibi birçok düşünce adamının ilgi ve araştırma konusu olmuştur. Lacan, insanın kendini sergilemekle elde ettiği hazzın, öznenin ötekini bakışıyla kurduğu özdeşleşmede ortaya çıktığını ve öznenin ötekini bakışından kendisini bir resim olarak gördüğünü söylerken, “*Freud, kıyafet teşhirinin verdiği hazzın ilk olarak kişinin kendi bedenine, daha sonra da bedeni sarmalayan giysi ve aksesuarlara yöneltilen bir tür narsisizmden kaynaklandığını ileri sürer.*” (İnceoğlu-Kar, 2010: 67) Hem Bihruz’un hem de Felatun Bey’in giyim kuşama gerektiğinden fazla önem vermeleri; toplumla uyum gösterecek bir değerlerinin olmaması nedeniyle bakışlarını kendilerine çevirmelerine neden olmuştur. Kimlik bunalımı yaşayan kişiler olarak kendi toplumundaki yalnızlıklarında kendi bedenlerine yönelik bu çabalar ikisinin de bir sığınma aracına dönüşmüştür.

Felatun Bey ve Bihruz Bey’in gösterişçi tüketim anlayışlarını mekân düzeyinde Beyoğlu temsil eder. Felatun Bey, Beyoğlu’nda terzilerde gördüğü resimlere benzeyebilmek için zamanının birçoğunu ayna karşısında geçirir. Beyoğlu’ndaki tanınmış terzilerden elbise modelleri gösteren resimleri toplar ve bir elinde resim boy aynasının karşısına geçerek kendisini resimdeki modellere benzetinceye kadar çaba gösterir.

“*Felatun Bey’in kıyafetini sorarsanız tarifinden ızhar-ı acz ederiz. Şu kadar diyelim ki haniya Beyoğlunda elbiseci ve terzi dükkânlarında modaları göstermek için mukavvalar üzerinde birçok resim vardır ya? İşte bunlardan birkaç yüz tanesi Felatun Beyde mevcut olup elinde resim, endam aynasının karşısına geçer ve kendisini resme benzetinceye kadar mutlaka çalışırdı. Binaenaleyh kendisini iki gün bir kıyafette gören olmadı ki Felatun Bey’in kıyafeti şudur demek mümkün olsun.*” (s. 18)

Gösteriş budalası Felatun Bey’in alafranga züppeliğini nesneler düzeyinde ayna temsil etmektedir. Erken romanda bir züppelik işareti olarak yer alan ayna (Gürbilek, 2010: 141), Felatun Bey’in kişisel narsisizmi için en uygun narsistik sahnedir. Ancak kendi narsisizmine kapıldıkça kendine yabancılaşmaktadır. Çünkü “*Kendini sürekli ‘gözlemlemek’, kendini bir nesne gibi algılamak kendine yabancılaşmaktır.*” (May, 2013: 100) O, kusursuz bir beden algısının kendisini tam bir insan yaptığını sanır. Felatun Bey ayna karşısında kusursuz imgesine kavuşmak isterken diğer yandan kendisini ötekilerin gözünde farklı göstererek sağladığı sosyal doyum ile bu dünyada ontolojik güvenlik sağlamanın yolunu bulur. Felatun Bey, sürekli bir güzellik deneyimi yaşayarak mutlu olan biridir. Jean Paul Sartre, güzellik deneyimini, hiçliğe kayan ve böylece o andan itibaren artık algılanmayan, seyredilen nesneyle ilgili olarak hissedilen bir çeşit “*irkilme*” diye tasvir ederken, Freud, insanın sadece bedenden oluşan güzellğine yönelik bakma etkinliğinin kendini korumaya yönelik bir yönü olduğunu söyler. (Pacteau, 2005: 128,133) Felatun Bey’in moda ile olan ilişkisi, narsistik kişiliğe sahip olduğunun göstergesidir. O, çalışarak bedenini ve ruhunu tüketmek istemez. Sürekli ayna karşısında zaman geçirerek bedenini, elbiselerini yeniler. Ayrıca beden düzeyinde ve yaşam tarzında Batılı olmak fazla bir çaba gerektirmemektedir.

Felatun Bey’in giyim anlayışı yüzeysel Batılılaşma düşüncesiyle bağdaşmaktadır. O, kıyafeti ile kendisini seyirlik bir nesneye dönüştürerek beden düzeyinde görünmek kılma isterken komik duruma düşer. Bir eğlencede Margrit ile dans ederken yaşadıkları onun komik durumunu şöyle yansıtmaktadır:

“*Ayağında bumar gibi bir pantolon vardı. (...) Felatun Bey pantolonunun düzlüğü bozulmasın diye, böyle büyük yerlere giderken pantolonu donsuz giymek-zira alafrangalığın icabının böyle olduğu inancındaydı- adet edinmişti.*” (s.68)

Giyimin geçici bir yenilik olarak görülmesinde hoşlanma ve yenilik duygusu etkilidir. Eskinin verdiği usanç karşısında yeniyi duyulan istek, giyimdeki anlayışı etkiler. Kişi güzel olduğuna inandığı ve hoşlandığı bir yeniliği takip ederek -göreceli de olsa- bir saygınlık kazandığını düşünür. Çünkü gösteriş duygusunun giderilmesi için en kolay yol olarak seçilen giyim unsuru, başkalarının ilgisini çekmenin verdiği haz duygusunu pekiştirir, Batılı görünmek için giyim yoluyla “*kendisi*” ile “*öteki*”ler arasındaki farklılık oluşturur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Çağdaş toplumlarda insanlar kendilerini ayrıcalıklı konumlandırmak, statü elde etmek için bazı araçlara gereksinim duyarlar. Gösterişçi tüketimin hâkim olduğu bir toplumda insanın "öteki" algısı, zihin üzerinden değil beden üzerinden benimsenince, giyim-kuşam statünün göstergesi halini alır. Bu gösterge insanın üst sınıfa ait olma isteğini de yansıtır. Üst sınıf erkeklerin konumlandığı her iki romanda giyim, gösterişçi tüketimlerini yansıtan, kendi toplumsal konumlarını belirleyen ve sahip oldukları zihniyetin sembolleşmiş şekli olarak yansır.

3. Batılılaşmanın Somut Göstergeleri: Piyano Çalmak ve Fransızca Konuşmak

Fransızca konuşmak ve piyano çalmak Tanzimat romanından Cumhuriyet romanına kadar hem Batılılaşmanın göstergeleri hem de Batılılaşmanın statü sembolleri olarak yer almıştır. Hilmi Yavuz'a göre bu iki sembol, Tanzimat'la birlikte başlayan Batılılaşma veya modernleşme sürecinin, nasıl alımlandığını gösteren işaretlerdir. Yavuz, bu konuda "*Türk modernleşmesinin semiyolojisi, bize modernleşme ya da Batılılaşmanın 'metonimik' bir Batılılaşma olduğunu gösteriyor. Metonimi, parça'nın bütün'ün yerini alması, onun yerine geçmesi, onun yerini tutması, demek! Piyano çalmak, şapka giymek, Fransızca konuşmak, Batılı olmanın bir 'parça'sı olabilirler ama, elbette, hiçbir zaman Avrupalılığı 'bütün'üyle temsil etmezler. Avrupalılık, ancak kavramsal düzeyde temsil edilebilir. (...) Türk modernleşmesi, Batılılaşmayı somut ve görünür simgelerle kavradığı içindir ki, parçayı bütünü kendisi zannetmiş; bir medeniyeti temellendirmenin soyut kavramlarla olabileceğinin ayırdına varmamıştır.*" (2010: 66-68) der. Bu bağlamda gerçek benliği olmayan kişinin çevresindekilere karşı daha üstün bir kişilik sahibi olduğunu göstermek için araçlara gereksinimi vardır. Toplumsal anlamda kendilerini ayrıcalıklı gören Felatun Bey ve Bihruz Bey'in de statü sembollerine ihtiyaçları vardır. Fransızca konuşmak veya bilmek bu sembollerin başında gelir. İki alafranga züppe, Fransızca'yı yarım yamalak bilen, Fransız edebiyatına ait sanatçıları gösteriş için okuyan, konuşmalarına Fransızca kelimeler sıkıştıran kişilerdir. İkisi de Fransızcadan özel ders almışlardır ve ikisinin de babası Fransızca konuşmayı hayatın olmazsa olmazlarından biri olarak kabul etmektedirler. Özellikle Bihruz'un babası oğlunun geleceğini düşündüğünden Fransızca'yı bilmesini istemiş ve ona Mösyö Piyer adında Fransızca bir hoca tutmuştur. Ancak Bihruz Bey, hocasının kendilerine gelip gittikçe Fransızca'yı öğrendiğini inanmıştır. Hâlbuki bir dilin "*performatif bir etkinlik*" (Yavuz, 2010: 36) olduğunu, yani bir dili bilmenin kullanabilmekten geçtiğinin farkında değildir. Mösyö Piyer ise Bihruz Bey'in Fransızca öğrenemeyeceğini anladığından zamanla sadece alacağı ücreti düşünmeye başlar.

Bihruz, "*üstün-öteki*"ne benzeme tutkusundan dolayı kültürel bir kopukluğun eşliğindedir. Onun, gerçekte yanılısma arasında yaşadığı gel-git ana dili düzeyinde de devam etmektedir. Çünkü gösteriş budalası bu insan kültürel belleği olan ana diline karşı negatif tavır almıştır. Kendi dilini aşağılayan bir düşünceyi taşıdığından gündelik yaşamdaki konuşmalarını anlamını bilmediği Fransızca kelimelerle süsler.

"*Diyabl; par hazar sörej amurö?(...) Se natürel, lakin domaj vuala ün bote mal plase! Si se tün bote par egzampl* (s.25)

Bu bağlamda Bihruz Bey'in "*kişiliğini gerçekler değil ya da yaşantısı değil sözcükler belirler.*" (Parla, 1993: 35) Fransızca'yı mükemmel bir dil olarak kabul ederken Türkçeyi beğenmez ve hatta ona hakaret eder. Anlamını kendisinin de bilmediği kelimelerle annesiyle Fransızca konuşması, entelektüel yanılısını gözler önüne sermektedir.

"- Oğlum, Bihruz'um! Ne işle meşgul idin?

-Hiç bir işim yoktu, kendi kendime lektür yapıyordum.

-Lektür nedir?

-Okuyordum.(...)

-Oton ne demek?

-Sonbahar değil mi ya? İlkbahar: prentan, sonbahar: oton.

-frenkçe mi bu?

-Fransızca... Fransızcanın her lâkırdısı güzeldir, bizimki gibi kaba değildir.

-Peki.. demek hemen demaneje edeceğiz öyle mi?

-Deminaje ne demek? Niçin bana Türkçe söylemiyorsun?

-Demaneje ... sanki göç edeceğiz.(...)

-Memnun oldum oğlum. Allah senden razı olsun.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

-Mersi! Şer mer!
 -Benimle konuşurken frenkçe karıştırmazsan daha çok hazzederim.
 -Dilim alışmış da, ..oruar valide!
 -Gene mi? Neyse zararı yok..."(s.190-193)

Fransızca konuşmak iddiası ile kendisini komik duruma düşüren "*Bihruz, edebiyatımızda farklı çizilmiş, gerçeğin karikatürize edilmiş orijinal bir tipidir.*" (Kolcu, 2005: 88) Fransızca konuşmak Bihruz için, modernleşmenin kendisidir. Kendi ana dilini ve kültürünü Batılılaşmanın önünde bir engel olarak kabul etmektedir. Tam bir çelişkiler yumağına dönüşen Bihruz, böylece entelektüel yanılgısını ana dilini inkâr ederek de sürdürmektedir. Batı karşısındaki aşağılık duygusuna kapılmış olduğundan kendi değerlerini küçümsemekte ve kültürel devamlılığını sağlayacak olan ana dilini reddetmektedir. Alafrangalık uğruna geçmişini silmek, kültüründen tamamen kopmak istemektedir. Gerçek dünyanın değerleriyle uyuşmayan bu insanın, kendi kimliğini inkâr noktasına kadar gelmesinin nedeni, Batılı değerlere kutsayan bir gözle bakmasıdır. Bihruz, modernleşmeyi kendi kültüründen yola çıkarak inşa edebileceğini bilememekte, geleneği bir kalıntı olarak görmektedir. Perives'e yazdığı mektubu Türkçe yazılmış olmasından dolayı beğenmemekte ve satır aralarına Nouvelle Heloise'den aldığı parçaları sıkıştırılmaktadır.

"O zaman mektubun yazılışındaki letafetsizliği lisan-ı türkinin kifayetsizliğine hamlederek biraz söylenildikten sonra tekrar Nouvelle Heloise'yi aldı. Birçok karıştırdı. Bundan maksadı münderecatı içinde kendi haline uygun muhtasar bir mektup bulup onu tamamiye tercümeye himmet etmek idi."(s.59)

Bihruz, farklı olabilmek için kendi kültürünü küçümsemektedir.

"Türklerde adam gibi şair yetişmediğini ve çünkü Türkçede şiir söylenemeyeceğini gene kendisi gibi alafranga Beylerden işitmiş(tir)."(s.64)

Görüldüğü gibi bu gösteriş budalasının farklılığını yaratabilmek için seçtiği araçlar kendi kültürüne değil yabancı bir kültürün araçlarına dayanmaktadır. O, Tanpınar'ın deyişiyle bir "*ödünc şahsiyet*"e dönüşmüştür. (2006: 270) Fransızcaya duyulan aşırı hayranlık onun kendi toplumunun içinde kaybolan kişi olmasına neden olmuştur. Bihruz'da her şey anlam buharlaşmasına uğramış olduğundan kendi toplumuna nefret duymaktadır. Yaşama ilişkin gerçeklik algısının kaybedildiği bir durumda ne kendisini ne de diğerlerini tanıma yeteneği vardır.

Yanlış Batılılaşma olgusu etrafında eleştirilen Felatun Bey de, Fransızca konusunda benzer bir yanılgı içerisindedir. Roman boyunca alafranga züppeliği eleştiri konusu edilen Felatun Bey de üstünlük iddiasını Fransızca konuşarak göstermek ister. Batı uygarlığının üstünlüğünü kabul eden Felatun Bey, Fransızcanın bu üstünlüğün bir parçası olduğunu düşündüğünden günlük hayatta karşılaştığı insanlarla Fransızca konuşur. Ancak Fransızca'yı hep yarım yamalak konuşabilmektedir. Ancak onun için önemli olan Fransızca'yı doğru konuşmak değil, Fransızca konuştuğunu gösterebilmektir. Onun, isminin Fransızca karşılığı olan "Platon"u tercih etmesi ve kitaplarının üzerine bu kısaltmayı yazdırması "*Batının henüz Batı olamamış bir ülkede metalaştırılması*"ndan (Batmankaya, 2011: 58) başka bir şey değildir.

Romanda Fransızca öğrenmek ve piyano çalmak, Batılılaşmanın ne olduğunu anlayan ve Batılılaşmada aşırıya gitmeyen bireyler açısından olumlu bir çaba/kazanım olarak gösterilmektedir. Romanda Felatun'un karşıtı olarak konumlandırılan Rakım Efendi kendi çabalarıyla öğrendiği Fransızcasını daha çok ilerleterek çeviriler yapar, zamanla bu çevirilerden iyi para kazanmaya başlar. Mister Ziklas, kendi evinde piyano eşliğinde söylenen bir şarkının sözlerini Rakım Efendi'den Fransızcaya çevirmesini isteyince o, bu şarkının sözlerini Fransızcaya çevirir. Rakım Efendi, Mister Ziklas'ın evinde kızlarına verdiği Türkçe dersinden sonra piyanonun başına geçer ve onlarla birlikte alafranga parçalar söyler. Onun cariyeye olarak evine aldığı Canan da Madam Josefino'dan Fransızca eğitimi almış, piyano çalmayı öğrenmiştir. Madam Josefino Perşembe günlerini Canan'a verilecek piyano dersleri için ayırır ve eve gelerek ders verir. Canan da efendisi Rakım gibi Fransızca öğrenmek ve piyano çalmak konusunda oldukça başarılıdır. Cananın piyano çalmada gösterdiği başarı yeni bir piyano ile ödüllendirilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

“Kulekapısı’nda bir mızıkacı dükkânına girip Josefinonun seçtiği gayet güzel bir piyanoyu yedi yüz franga satın aldılar, rakım dört yüz frangını peşin verdi. Geri kalanı için de yine Josefino’nun tavsiyesi üzerine bir ay vade alıp piyanoyu sırık hamalına yüklediği gibi evine aşırıldı.

Vay Canan’daki sevinç! kız çıldırarak be! Öteki odada dadının boynuna sarılmış, yüzünü gözünü öper! Bu durumu rakım da gördü. Canım ne kadar da memnun ya!”...(s.44)

Rakım Efendi’nin cariyesi Canan, ideal kadın tipinin sınırları içerisindeki Türk kadınına temsil etmektedir. Bu nedenle yazar, karakterlerini tek yönlü çizdiği ve idealize ettiği için onun başarısını oldukça abartılı vermiştir. Onun Türkçe ve Fransızca öğrenmesi, piyano çalmaktaki başarısı, Türk kadını açısından Batılılaşmanın gereği olarak düşünülmektedir. Canan, iki romanda da Batılı değerleri körü körüne taklit eden, erkekleri baştan çıkaran kadınlara karşı ahlâkî değerlerini kaybetmeyen bir kadın olarak konumlanmıştır.

4. Bir Gerçeklik Yanılsaması Olarak Aşk

Aşk gizli ve derin bir duygudur. Alafranga züppe ise yaşamı derinde değil yüzeysel yaşayan biridir. Yaşamın maddî yönlerine değer veren alafranga züppe, aşkta da benzer tavır içerisinde. Her iki romanda aşkın bedeni boyutu bu tiplerin tükenişine zemin hazırlayan unsurlardan biridir.

“Araba Sevdası”ndaki Bihruz Bey, yanılgılarla dolu bir sevda macerası yüzünden gerçek ile ilgisini kaybetmiş, bir yalan üzerine temellendirilen sevda ile yanılsama dünyasındaki yolculuğu başlamıştır. Bihruz Bey, Çamlıca bahçesinde kiraladığı bir lando ile gezen Periveş adlı bir kadını görür görmez aşık olmuştur. Periveş’e aşık olmasında ise bu lando ile gezmesi etkilidir. Ancak Bihruz’un soylu bir kız olduğuna inandığı Periveş Hanım, Sakin Ağa’nın kızı ve merhum arzuhalci Mağmum efendinin dul karısıdır. Arabanın göz kamaştırıcılığından içindeki bayanın soylu bir kadın olduğunu sanan Bihruz’un bu yanılsaması kendisini yanılgılar yumağının içerisine çeker. Bu bağlamda Bihruz’un aşkı bir yanılgı içeriyorsa onun gerçeklik algısı açıktır. O, yanılsama ile gerçek arasındaki mesafeyi aşabilmek için gerekli iradeye asla sahip değildir. Onun ikinci bir yanılgısı da sarışın bir kadın olan Periveş Hanım’a esmer bir kadını öven şiir göndermesidir. Bu gülünç olay, roman kahramanının yaşamını trajik hale getirir. *“Trajik en genel hâliyle, insanın eylemleriyle somutlaştırdığı tutku ve hayal gibi ideallerinde beliren kişiliği ile realitenin barındırdığı imkân(sızlık)lar arasındaki derin çelişki ve çatışma durumudur.”* (Sazyek, 2013: 1246) Gerçekleri değil, hayalindekileri gören Bihruz kendi olamamanın ve sınırlarını bilememenin sıkıntısını yaşar. *“Yabancılaşmış kişiliğin en belirgin özelliği, gerçeklik duygusunun yok olmasıdır.”* (Fromm, 1996: 159) Gerçeklik kavramını yitiren Bihruz’a ötekinin sırt çevirmesi, bir saplantıyı/arzuyu da harekete geçirir. Bu arzusunun oluşturduğu saplantı kendi dışındaki dünyayı nesnel olarak algılamasını engeller. Çünkü insan, dünyayı akıl yoluyla ancak kavrayabilir. O, dünyayı ve insanları olduğu gibi görebilme yetisine sahip değildir. Halbuki insan gerçekliği kavrayabildiği ölçüde bu dünyayı kendi dünyası olarak görebilir.

Bihruz Bey, kendini ve karşısındakini sorgulayabilen iki yönlü bir sorgulamaya sahip değildir. Onun budala olduğu, hayat algısının zayıflığı Çamlıca’daki bir gezinti sırasında sarı bir lândonun içinde gördüğü Periveş Hanım’ı asil bir bayan olarak zannetmesiyle başlar. Dolayısıyla budalalığı onun kaderini belirleyecek ve hayatını karartacaktır. Yalanlarla örülü gerçeklerin peşinde koşmasına sebep olan Keşfi Bey’dir. Keşfi Bey, Bihruz’un budalalığını bildiği için onunla oyun oynamak ister ve ona bir yalan söyler. Onun söylediği yalanlara inanan Bihruz Bey, uzun süre onun yalanları ile örülü gerçeğin peşine düşecektir. Ancak sonunda sevdasının bir yalan olduğunu ve Keşfi Bey tarafından kandırıldığını anlayacaktır. Dolayısıyla boşlukta filizlenen bir duygu yine boşluğa düşecek ve *“Bihruz’un Periveş’e duyduğu metafizik arzu, nesnel gerçeklik karşısında eriyerek yok ol(acak)”* (Uçar, 2008: 177) eli havada kalacaktır.

Aşk, insana ait büyük duyguların başında gelir. Bihruz ve Felatun Bey için aşk ise gösterişin başka bir yoludur. Özellikle Bihruz Bey, *“sevda içinde olmaya değil de, nasıl sevda içinde görülmesi gerektiğine yoğunlaş(mıştır).”* (Birhekimoğlu, 2011: 64) Girard’ın deyimiyle kendini avuttuğu bu *“romantik yalan”*, onun içindeki doyurulmamış arzuların izidir. Çünkü landonun parıltısı, içindeki gösteriş merakı arzusunu harekete geçirmiştir. Onun arzularını Girard’ın üçgen arzu modeli denilen *“modele duyulan hayranlık-düşmanlık diyalektiği üzerine kurulu ‘dolayımlanmış arzu’ kuramı”* (Gürbilek,

2010: 31) ile açıklamak mümkündür. Öznenin arzusunun doğuşunda her zaman bir arzu nesnesi ve dolayımlayıcı vardır. Bu modele göre Bihruz'un arzu nesnesi araba, dolayımlayıcısı ise kendisi gibi bir züppe olan Keşfi Bey'dir. Girard, züppenin dolayımlayıcısının da yine kendisi gibi züppe olduğunu iddia eder.

Felatun Bey'in de aşk konusunda yanılsaması vardır. Bütün zamanını Fransız bir tiyatro aktristi olan Polini ile harcadığından çalıştığı kaleme çok az gitmektedir. Felatun Bey, Rakım Efendi ile karşılaştığında babasının ölümünden dolayı günlerdir kaleme adım atmadığını belirtse de asıl neden Polini'dir.

O, Polini'nin kendi servetinde gözü olduğunu anlayamaz. Onun aşktan kaynaklanan yanılsaması servetini, aşkını yitirince son bulacaktır. Aylak ve budala olan Felatun Bey, Polini adlı Fransız tiyatrocunun kendisini sadece parası için sevdiğini anlayamadığı için ona bütün servetini harcar. Onun parasının tükendiğini anlayan Polini ise Felatun Bey'i "*yolup kül ettikten sonra (ondan) yüz çevir*"ir. (s.170) Çünkü Polini, Felatun Bey'in sadece parasında gözü olan bir kadındır. Onun parasına göz diktiği için Felatun Bey'in zaaflarından yararlanarak kumarda diğer arkadaşlarıyla iş birliği ederek ve onu oyuna getirir. Yazar, Polini'nin Felatun Bey'le kurduğu maddi bağı "*nerede bir yankesici varsa onu kont ya da baron diye Platon'a tanıştırır, hemen kumara gönderir ve bunlar kendi aşkından ne kazanırsa hanımefendi de ortak olurdu.*"(s.174) şeklindeki sözlerle belirtir. Polini, parasının tükendiğini anladığında ise bir bahane bulup onu terk eder. Kumar, Felatun Bey'in tüketişini hızlandıran unsurlardan biridir. Hiçbir zaman parasının tükenmeyeceğini sanan Felatun Bey kumarda para üstüne para kaybeder.(s.131) Babasından kalan servetin tükenmeyeceğini sanan Felatun Bey, maddi bakımdan tükenince kendi gerçeği ile yüzleşir ve "*İstanbul'un zevkini*" acı bir şekilde Rakım Efendi'ye bıraktığını söyleyerek eski dostlarından biri aracılığıyla bir mutasarrıflık görevi elde ederek geçimini sürdürmeye çalışır.

Değerler bağlamında Felatun Bey'in karşıtı konumundaki Rakım Efendi ise kadınlarla ilişkilerinde ölçülüdür. Rakım Efendi, Canan'ın eğitimini sağlayarak ideal kadın konumuna getirdikten sonra onunla evlenmek ister.

Görüldüğü gibi iki başkişinin de maddi planda gördükleri aşk, benzer tüketişlerine zemin hazırlar.

5. Gösteriş Nesnesi: Araba

Modern insan, maddi imkânlar üzerinden kendini ortaya koyar; ne kadar araca sahipse o kadar kendini hissedir. Bihruz Bey, mutluluğu dışarıda aradığından saygınlık elde etmek için en gösterişli araçlara sahip olmak ister. Onun arzularının eksenini sahip olacağı araçlar üzerinden bir kimlik kurmak ve bir nesne üzerinden güç elde etmek oluşturmaz.

Modern tüketim kültürünün bir parçası olan otomobil, sahip olmak ve tüketmek dışında bir kaygı taşımayan Bihruz Bey'in gösterişçi tüketimini yansıtan nesnedir. Bu anlamda "Araba Sevdası", "*insanın arama, arzulama,isteme, sahip olma eğilimlerinin özünü bir alet, yani bir 'araba' ekseninde okuma dışavurma çabası*(dır)." (Batmankaya, 2011: 56) Onun bu nesneye karşı duyduğu iflah olmaz tutku, gösteriş arzusunun kaynaklanmaktadır. Tarihsel olanaklar açısından bakıldığında arabadan daha gösterişli bir unsur yoktur. Ancak araba nesnesi, anlamı ve içeriği olan bir varlık değil bir görüntüdür. Araba, modern tüketim kültürünün simgesi işlevini taşıyan bir nesne olarak nesne karakter ilişkisi bağlamında ele alındığında romandaki tematik mesajı veren bir simgedir.

Bihruz Bey'in zihniyetini ve toplumsal konumunu yansıtan araba bir gösteriş nesnesi olarak, Bihruz'un yanılsama ile gerçek arasındaki mesafesini aşmasında engeldir. O, arabanın kullanım değerini değil, gösterişini, kısaca kendisine sağlayacağı görünürlüğü düşünmektedir. İnsanın kullandığı veya sahip olmak istediği nesneler, başkalarıyla olan ilişkisini belirleyen göstergelerdir. Bihruz Bey'in gösterişçi tüketim anlayışını yansıtan araba sevdası; kendi toplumu ile arasındaki iletişimine engeldir. Kendisi dışındaki insanların böyle bir arabaya sahip olmasını kabullenemeyen Bihruz Bey, kendisinin sahip olduğu bu lüks araca başkasının sahip olmasını ise kendi ayrıcalığının önünde bir engel olarak görmektedir:

"Bihruz Bey lândonun Kadıköyü tarafından olduğuna ihtimal veremiyor (...) lândoyu Kadıköyüne yakıştıramıyordu; çünkü pek alafranga Beylerle ihtilât sayesinde peydah etmiş olduğu bazı

garaib-i efkâr cümlesinden olmak üzere Bihruz Bey İstanbul ile mülhakatındaki mevaki ve mahallatı-birincisi kendisi gibi nobles'e yani erbab-ı asalet ve itibardan olan sivilize kibara, ikincisi burjuva sınıfına yani efkâr-ı medeniyeden o kadar behresi olmayan kaba tabiatlı orta halli halka, üçüncüsü esnaf takımına mahsus olmak üzere üç sınıfa ayırmış ve Kadıköyünü birinciye geçirmek lazım gelirken her nasılsa ikinci sınıfa ithal etmiş idi."(s.23)

Görüldüğü gibi o, kendisine ayrıcalıklı bir konum sağlayan bu gösterişli nesneye Anadolu yakasındaki insanların sahip olmasını yadsımaktadır.

Bihruz Bey, araba ile kişiliğini inşa etmek ve kişiliğini görünür hale getirmek ister, ancak araba onun kişiliğini silen bir nesneye dönüşür. Arabaya sahip olarak mutlu olacağını sanan Bihruz, arabaya sahip olunca mutluluğunu da sahip olduklarını da kaybeder. Lüks bir arabaya sahip olarak kendisine ayrıcalıklı bir konum oluşturmak isterken toplumun gözünde gülünç duruma düşer. Borçlanarak aldığı arabasına borcuna karşılık el konulur ve o arabaya sahip ol(a)madan kaybeder.

Romanda arabanın varlığını aşırı şekilde hissettirmiş olması birçok eleştirmen tarafından eleştirilmiştir. Çünkü metnin anlaşılmasında bu nesnenin kurguda oynadığını rolü çözümlemek gerekmektedir. Tanpınar, yerinde bir tespitle arabanın Bihruz'un kişiliğini silmiş olmasından dolayı, romanın asıl kahramanının bir insan değil, bir nesne-lando olduğunu söylemiştir. Nesne-karakter görünümündeki araba, Şerif Mardin'in "*Bihruz sendromu*" şeklinde kavramsallaştırdığı alafranga yaşam tarzına olan tutkuyu yansıtan ve Batının gösterişçi tüketimini simgeleyen bir nesnedir. Rene Girard'ın "*üçgen arzu*" modeline göre Bihruz Bey, arzu nesnesi olarak gördüğü bu arabanın gölgesini hep üzerinde hissetmiştir.

Romanda fetiş nesne durumundaki araba, modern dünyanın üyesi olan insanın ontolojik anlamda kişiliğini silen ve insanın olduklarıyla değil, ancak sahip olduklarıyla var olabileceğini ironik şekilde ortaya koymaktadır. Bihruz Bey, insanlar arasında saygın biri olmak için, arabaların en gösterişlisine sahip olmak gerektiğine inanmaktadır. Bu bağlamda modern düzen insana eskisinden daha anlamlı bir varoluş alanı yaratamadığından, yeni olan birçok şey olduğundan daha değerli görülmeye başlanmıştır. Seyit Battal Uğurlu, "*Otomobil ve Benlik: Türk Edebiyatında Araba Olgusu*" adlı yazısında "*arabayı benlik inşasının önemli bir aracı ve statüyü belirleyen bir Batılılaşma göstergesi*" şeklinde tanımlamaktadır. Araba, Bihruz'un, kullanarak hayatını kolaylaştıracağı bir nesne değil, kişiliğinin narsisistik bir uzantısıdır. Dolayısıyla araba onun benliğinin yerine geçmiştir. Kendi anlamsız dünyasında büyük yer tutan bu arabaya sahip olmak onun tek soylu idealidir. Araba onun sahte bir akılla kavradığı nesne olunca arabanın kölesi olur. Ayrıca bir amacı olmayan kişiler, bireysel ve toplumsal ilişkilerindeki yoksunlukları eşyalarla kurdukları bağlarla telâfi etmeye çalışır.

Araba, romanda hem modernleşme hem de statü ve gösteriş sembolü olarak görülmektedir. İnsanın kendi becerisiyle ürettiği eşyalar kendisi için daha anlamlıdır. Gösterişçi ve tüketim kültürü odaklı bir anlayışı benimseyen Bihruz'un, arabaya sahip olabilecek hiçbir eylemi yoktur. Aynı zamanda Batılılaşmanın getirdiği alafranga hayatın rahatlığını ifade etmekte olan bu araba, Tanzimat'ın getirdiği ruhsal karmaşaları somutlaştıran nesne düzeyindeki bir simgedir.

Gösterişçi tüketimi bir amaç olarak yaşamının merkezine yerleştiren Bihruz Bey ile Felatun Bey'in kitaplarıyla olan ilişkilerinin de nesne-karakter ekseninde okunması gerekir. Bihruz, kitaplarının ve arabasının üzerine kendi isminin kısaltmasını yazarak kitaplar üzerinden basit bir gösteriş sürdürmektedir. Bihruz, yeni çıkan kitapları hemen satın alarak "*güzelce teclit ederek gene kütüphanesine*"(s.67) koymayı alışkanlık haline getirmiştir. Arabasına ise M.B (Mösyö Bihruz) yazması da Bihruz'un gösterişçi tüketimini yansıtmaktadır. Ciltli kitaplara, lüks bir arabaya sahip olmak ve onlara kendi ismini yazmak, entelektüel görünmenin ve statü sahibi olmanın simgesel biçimidir.

Felatun Bey'in de romanın başındaki tanıtımında ilk dikkati çeken şey, kitapları üzerinden basit bir gösteriş peşinde olmasıdır. Kendi isminin Fransızcadaki söyleniş şekli olan Platon'u kullanmaya özen gösteren Felatun Bey, yeni yayımlanan bir kitabı gösteriş için hemen satın alıp Beyoğlu'ndaki ciltçi Gulam'a teslim ederek alafranga usule uygun şekilde Ahmet Platon'un kısaltması olan A.P.'yi yazdırır ve daha sonra kitaplığına koyar. Görüldüğü gibi kitaplarla olan ilişkisini, "olmak" değil, "sahip olmak" arzusunun yönlendirdiği bir duygu belirlemiştir. Çünkü kitapları okumak için değil, sahip olmak için satın almaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İnsanın gösteriş ve tüketimle olan ilişkileri, sahip olmak istedikleri nesneler üzerinden takip edilebilir, eşyaya verdiği değerin şekli onun dünyayla kurduğu ilişkisine açıklık getirir. Bihruz Bey'in sosyal konumunu güçlendiren diğer nesneler arasında Terzi Mir markalı pardösüsü, Heral marka ayakkabıları ve gümüş bastonu, markalı mendili de bulunmaktadır. Elindeki sürekli taşıdığı “*gümüş markalı bastonu*” ve “*siyah ipek şeride merbut mineli saati*”(s.15) de gösterişe yönelik nesnelerdir. Görüldüğü gibi tüketim toplumunun gösterişçi budalası Bihruz Bey, gücünü bütünüyle gösteriş unsurlarına harcamaktadır. Bu gösteriş nesneleri romandaki tematik işlevleri ile kurguya katkı sağlamaktadırlar.

6. Gösterişçi Tüketimin Mekânı: Beyoğlu

İnsanla-mekân arasındaki ilişki bütün anlatılarda göz ardı edilemeyecek bir konudur. Batılılaşmış bir anlayışın ve zevkin sahnesi olarak Beyoğlu, Türk romanında alafranga züppenin kendini bulacağı temel mekândır. Doğudan çok Batıya yakınlığıyla bilinen Beyoğlu, kahramanların Batılılaşma ile olan ilişkilerini yansıtır. Değerler bağlamında birçok romanımızda olduğu gibi “Felatun Bey ile Rakım Efendi” ve “Araba Sevdası” romanlarında da Doğu-Batı karşıtlığına ilişkin olarak Doğuya karşılık Batıyı temsil etmektedir.

Tanzimat’la Batılılaşmanın plânlı bir şekilde devletin politikası olarak benimsenmesi İstanbul’daki sosyal hayatı değiştirir. Tanzimat’ın alafranga züppeleri kendilerini görünür kılma amacı taşıdıklarından bu görünürlüğü en yoğun biçimde sağlayan Beyoğlu’ndaki mekânları tercih ederler. Sosyal hayatın en canlı şekilde yaşandığı yer olan Beyoğlu, gösterişçi tüketimin de mekânıdır. Çünkü Avrupa’nın ve Paris’in yeni çıkan modaları hep Beyoğlu üzerinden İstanbul’a taşınmaktadır. Gelenekselden moderne geçişin anahtarı konumundaki bu mekân, toplumsal ve bireysel alışkanlıkların değişimindeki simgedir. Felatun’un “*alafranga meşrep bir adam*” olan babası, evini Anadolu yakasından Beyoğlu tarafına taşımış ve konağını o dönemin alafrangalık modasına uyarak taş ve tuğladan olacak şekilde kâgir olarak yaptırmıştır.

“*Hâl ve vakti pek yolunda hem de pek ziyadece yolunda olduğundan kendisi zaten Üsküdarlı olduğu ve orada güzel konağı, bağı bahçesi dahi bulunduğu hâlde mücerret alafranga, yani rahat yaşamak için cümlesini ucuza pahalıya bakmayarak satıp gelmiş, Tophane’nin Beyoğlu’na civar bir mahallesinde müceddeden güzel bir hane inşa ettirip sakin olmuştu.*” (s.12-13)

Mustafa Merakî Efendi, alafrangalığa inandığı için Beyoğlu’na yakın bir yere evini taşıması Batılılaşma karşısında “ev”in de diğer değerler gibi temelinden sarsıldığına ışık tutmaktadır. Onun, evini Anadolu yakasından Avrupa yakasına taşıması kendisini nereye ait hissettiğinin göstergesidir. “*Alaturkalıktan en yüksek derece alafrangalığa birdenbire sıçramış bir adam*” olan Mustafa Merakî Efendi’nin kendi farklılığını kurmak için gerçekleştirdiği bu tercihi zihinsel bir tavır değil, sadece bir gösteriştir. Evin sırf moda olsun diye yerinin değişmesi, bir hayat tarzından başka bir hayat tarzına geçmektir. Beyoğlu tarafına taşınmakla birlikte yeni hayat tarzına dört elle sarılan Mustafa Merakî Efendi konağında alafranga dostlarını ağırlamak için Ermeni ve Rum hizmetçilere bile ihtiyaç duymaktadır. Mustafa Merakî Efendi’nin eskiyi yıkarak yeni bir eve taşınması bir tehlikeyi işaret etmektedir. Çünkü “*gelenekler(in) ev içinde korunduğu*”nın (Parla, 1993:101) farkında olmadığından, evini yıkarak eski değerleri de kökünden yıkmış olur. Böylece modernleşmenin getirdiği hızlı değişimin doğurduğu gösterişçi tüketim anlayışı evin/ailenin çöküşünü de hazırlar.

Alafranga züppelerin gezinti yeri olan Beyoğlu ahlâkın yozlaştığı ve eğlenceye dayalı tüketimin simgesel mekânıdır. Alafranga yaşayışı, zevki, eğlenceyi seçen ve o hayat tarzıyla mutlu olmaya çalışan Bihruz ve Felatun da gündelik yaşamda ve serbest zaman etkinliklerinde Beyoğlu’nda zamanlarını tüketirler. İki alafranga züppenin mekânla kurdukları ilişki, karakterlerinin bir göstergesidir. Beyoğlu’ndaki parıltılı hayat, zevk ve kültürdeki ölçsüzlükleri ile bilinen Felatun Bey’le Bihruz Bey’i olanca ışıltısıyla çekmektedir. Bihruz’un görünürlüğü en iyi sağlayan yeni hayatın mekânı Beyoğlu’dur.

“*Kaleme gitmediği günler ise saçlarını kestirmek, terziye esvap ısmarlamak, kunduracıya ölçü vermek gibi hiç eksik olmayan vesilerle Beyoğlu’nda, ötede beride vakit geçirir*”(s.17)

Yeni bir hayat ve zihniyet üslûbunun adamı olan alafranga züppe, sosyal yaşamda rahat davranabileceği mekânları Beyoğlu’nda bulur. Beyoğlu’nun ışıltısı ise gidilince bir daha içinden

çıkılamayacak kadar parlaktır. “*Beyoğlu Tanzimat romanında Avrupa’nın küçük bir aynasıdır, baştan ve yoldan çıkan gençler için aynı Avrupa gibi tehlikelerle doludur. Bu tehlike hep tensellik, duygusallık, cinsellik çerçevesinde ifade edilir.*” (Parla, 1993: 81) Bihruz ve Felatun, Beyoğlu’nun zevk ve eğlence ikliminde servetlerini tüketmişlerdir.

Beyoğlu kendimizden kaçarak sığınılan bir mekândan daha öte, bir anlayışın sahnesi olarak, İstanbul’un Batıya açılmış penceresi, tükenen kimliğin mekân düzeyindeki temsilcisidir. Mekân insanın sahip olduğu zihniyetin belirleyicisidir, çünkü mekân savunulan değerlere anlam katar. Tanzimatla birlikte Batılı hayatın merkezi konumuna gelen ve alafranga züppelerin tüketim mekânı haline gelen Beyoğlu’nun ilk dönem romanlarımızdan beri barınılan bir yer olmadığı ve bir zihniyeti temsil ettiği anlaşılmaktadır. Modernleşme ile üst sınıf erkeklerin eğlenmek, alışveriş yapmak, tiyatroya gitmek için sık sık gidilen Beyoğlu, böylece yaşam alanlarının ayrıştığı ve farklılaştığı anlamına da gelmektedir.

SONUÇ

Türk edebiyatının ilk romancıları modernleşmenin getirdiği değer kayıplarının doğurduğu ikiliği ve zihinlerin açtığı yarayı göstermeye çalışmak çabasında olmuşlardır. Özellikle Tanzimat’ın getirdiği hızlı dönüşümle yaşanan değer kayıpları, dönem aydınlarının/yazarlarının sosyal değişimin getirdiği sorunlara yaklaşımını da belirlemektedir. Yeniliklerin her zaman çekiciliğe sahip olması, modernliğin sınırlarının belirlenememesi, parçanın bütünü yerini aldığı sanılması, hayatın gerçekleri ile hayalleri arasında bir denge kurulamaması modernleşme karşısında sağlam duramayan bireyin tükenişine neden olur.

Tanzimat romanlarının birçoğundaki sosyal eleştirilerde, geri kalmışlıktan kurtulmak için bir gelişme mitinin peşinde gitmek düşüncesi vardır. İki yüz yıla yakın zamandır toplumsal dönüşümün eksenini kavramsallaştırılan Batılılaşma, hep eskinin terk edilip yeni ile buluşulan bir zamana tanıklık eder. Ancak Tanzimatla girilen hamleler Batı karşısındaki yetersizlik ve yenilmişlik duygusunun doğurduğu aşağılık duygusu, gecikmiş bir modernleşme endişesi, Batıya ait ne varsa hepsinin koşulsuz kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Batılılaşma arzusunun doğurduğu “alafranga” yaşam tarzıyla bir modernlik alanı yaratılmaya çalışılmışsa da ancak bu yaşam tarzı “alaturka” değerlerle çatışarak Doğulu ve Batılı değerler bağlamında bir ikilem yaratmıştır. Bu ikilemde eski ile yeniyi harmanlayamayan “alafranga züppe tipi”, kendi kültürünü terk ederek anlamsızlaşmış, köksüz ve kimliksiz hale gelmiştir. Alafranga züppe, değişimin nasıl olması gerektiğini anlayamadığından Batılılaşmanın ne olduğunu kavrayamamış, öze inemeyerek yüzeyde kalmıştır. Çünkü modern olmak benliğini kimliğini bırakıp bir başkasına benzemek değildir. Zihinsel bir değişiklik yerine, zevk ve yaşayışta Batılı değerlerle buluşmak büyük bir probleme dönüşmüştür. Modern olduğuna inanan iki alafranga züppenin temel problemi de; modernlikle tanışınca nelerin atılacağı ve nelerin alınacağı arasındaki seçimlerinde doğru karar verememeleridir.

Modernleşme hamleleri ile beraber tüketim sınıfının oluşmaya başladığı ve tüketimin bir gösterişe dönüşerek seçkin sınıfların statü göstergesi haline geldiği anlaşılr. Kendisini farklı konumlandıran kişiler, mekânda, yaşantıda, giyimde farklı olmak isterler. Doğudan çok Batıya yakın bir yer olan Beyoğlu sosyal ve kültürel içeriği olan bir mekân olarak iki romanda da Batılı kültürün inşa edildiği, zevkin, eğlencenin, tüketimin yeridir. Batılı değerlerin daha fazla yaşandığı ve özgürlük alanına sahip Beyoğlu Felatun’la Bihruz’un kimliğinin bir parçasıdır. Beyoğlu onların kendi ayrıcalıklarını konumlarının bir parçasıdır. Beyoğlu, zevk ve yaşayıştaki yeni anlayışı temsil ettiği kadar yeni olanla gerekli mesafenin bırakılmaması sonucunda bazı değer kayıpları ile sonuçlanmasına denen olan bir mekândır. İki roman kahramanı bir özne olarak, modernliğin ürettiği kent/Beyoğlu içinde kendilerini kaybederler. Çünkü mekânla kurdukları ilişki, kendi değerlerinden çok Batılı değerlerle ve kabullerle gerçekleşmektedir.

Felatun Bey ve Bihruz Bey, Batılılaşma arzularının altında kendilerini öğüten ve bunun sonucunda yenilgiye uğrayan iki tiptir. Batılılaşmayı zihinsel planda inşa etmek gerektiğini kavrayamadıkları için sadece görüntüde Batılı olmayı seçerler. Kendi geleneklerinden yola çıkıp inşa etmek yerine kendi değerlerini dışlayarak modernliği kurarlar. Modernliği gerekli gören iki alafranga züppe tip, yaşanan dünyayı anlamak yetisinden uzak oldukları için modernlikle uzlaşamazlar. Modernleşmeyi akılcılığa dayandırmayan bireylerin; değerlerini kaybederek gitgide yoksullaştığı, hayatın öznesi değil nesnesi olmaya doğru ilerlediği, standartlaşan bir yaşam biçimini yaşamak zorunda kaldığı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

anlaşılmaktadır. Böylece birçok yeniliği ve kolaylığı taşıyan modernizmin dengeli olunmadığında tükeniş tehdidini de beraberinde getirdiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKAR, Yeliz (2011), “*Fakir Baykurt’un Romanlarında Yabancılaşma Ve Aidiyet Sorunu*”, *Turkish Studies –International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/3 Summer, s. 1637-1644, TURKEY.
- ALVER, Köksal (2008), “*Züppe ve Züppeliğin Toplumsal Boyutu*”, *Hece Dergisi*, Sayı 144, s.72-80.
- BALCI, Yunus (2000), “*Batılılaşma Açısından Roman-Aydın İlişkisi ve İlk Dönem Romanlarında Aydınlar*”, *Türk Yurdu*, Sayı 153, s. 133-139.
- BATMANKAYA, Murat (2011), “*Bihruz Bey Yahut Bir Mirasharın Serencamı*”, *Roman Kahramanları*, Ekim-Aralık, Sayı 8, Sayı, s.58-60.
- BARBAROSOĞLU, Fatma Karabıyık (2012), *Moda ve Zihniyet*, İz Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul.
- BAUDRİLLARD, Jean (2004), *Tüketim Toplumu*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BİRHEKİMOĞLU, Yasemin (2011), “*Lakin Siz Her Vakitki Bihruz Beysiniz!..*”, *Roman Kahramanları*, Ekim-Aralık, Sayı 8, s.61-65.
- FROMM, Erich (1996) *Sağlıklı Toplum*, (Çev: Yurdanur Salman- Zeynep Tanrısever), Payel Yay., 3. Baskı, İstanbul.
- GİDDENS, Anthony (2010), *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GİRARD, René (2007), *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*, (Çev. Arzu Etensel İldem), Metis Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- GÜRBİLEK, Nurdan (2010), *Kör Ayna Kayıp Şark*, İstanbul, Metis Yayınları, 3. Baskı.
- KOLCU, Ali İhsan (2005) *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, “*Alafranga Züppenin Romanı: Araba Sevdası*”, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Ankara, s. s.87-93)
- KUNDERA, Milan (2009), *Roman Sanatı*, Can Yay., (Çev. Aysel Bora), 3. Basım, İstanbul.
- İNCEOĞLU, Yasemin- KAR, Altan (2010), “*Yeni Güzellik İkonları: İnsan Bedenin Özgürlüğü Mü, Mahkumiyeti Mi?*”, *Kadın ve Bedeni*, Ayrıntı Yay., İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1999), *Türk Modernleşmesi-4*, 6. Baskı, İletişim Yay. İstanbul.
- MAY, Rollo (2013), *Kendini Arayan İnsan*, Okuyan Us Yayınları, İstanbul.
- MORAN, Berna (1997), *Türk Romanına Eleştirel Bir bakış 1*, İletişim Yay., İstanbul.
- ÖKSÜZ, Elif (2011), “*Cam ve Elmas*” *Romanında İletişim/Sizlik ve Yabancılaşma Temaları Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/3 Summer, s.1697-1704, TURKEY.
- PARLA, Jale (1993), *Babalar ve Oğullar /Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- SARAÇGİL, Ayşe (2005), *Bukalemun Erkek/Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- SAZYEK, Hakan (2013), “*Grotesk-Yabancılaşma İlişkisi Bağlamında Tanpınar’ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü*” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/4 Spring, s.1243-1267, ANKARA-TURKEY.
- TANPINAR, A. Hamdi (2006), *Yaşadığım Gibi*, Dergah Yay., İstanbul.
- UÇAR, Aslı (2008) “*Araba Sevdası ve Felatun Bey ile Rakım Efendi Romanlarında Mimetik Arzu*”, *Pasaj Dergisi*, Kasım 2007- Mayıs, Sayı 6, s.168-179.
- YAVUZ, Hilmi (2010) *Alafrangalığın Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARINDA BİLGİSAYAR TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMINA DAİR BAZI DÜŞÜNCELER*

*Mehmet Korkut ÇEÇEN***

ÖZET

Günümüzde birçok alanda bilgisayar kullanımı neredeyse zaruri hâle gelmiştir. Akademik alandaki çalışmalarda da bilgisayar teknolojisinden faydalanılmakta olup dil ve edebiyat araştırmalarında bilgisayar teknolojisi araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Daha özelde ise Eski Türk Edebiyatı araştırmalarında istifade edilen bilgisayar ve internet uygulamalarının büyük kısmı etkin bir biçimde kullanılmamaktadır. Eski Türk Edebiyatı alanında araştırmacılar kelime işlemci, tablolama, resim ve sunum programlarından oluşan ofis uygulamalarını kullanırlar. Günümüzde yaygın olarak kullanılan kelime işlemci programlarında farklı alfabe kullanımı, dizin hazırlama gibi işler kolaylıkla yapılabilmektedir. Tablolama programları verilerin çeşitli ölçütlerle değerlendirilmesinde, resim programları nadir eserlerin dijital kopyalarının kullanılmasında ve işlenmesinde, sunum programları ise akademik bildirilerin veya çalışmaların daha etkili bir şekilde sunumunda faydalar sağlamaktadır.

İnternette Eski Türk Edebiyatı alanına yönelik bibliyografya, katalog ve nadir eserler veri tabanı uygulamaları mevcuttur. Nadir eserler ve bu eserler üzerine yapılan çalışmaların bir bölümü internet ortamında yer almaktadır. Bu tür elektronik kaynaklar, eski harfli ve yeni harfli olmak üzere iki bölümde değerlendirilebilir. Eski harfli kaynaklar daha çok nadir eser kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu kütüphanelerden bazıları, yazma ve matbu eserlerin dijital kopyalarını çıkarmış, kataloglarını hazırlamış ve böylece veri tabanlarını oluşturmuştur. YÖK Ulusal Tez Merkezi'ndeki yüksek lisans ve doktora tezleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Projesi, Metin Bankası, akademik dergilerin elektronik ortamdaki kopyaları, elektronik dergiler ile bibliyografya, biyografi, ansiklopedi, sözlük vb. alanlarındaki çeşitli veri tabanları ise yeni harfli elektronik kaynakları oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Edebiyatı, kelime işlemciler, resim programları, elektronik kaynaklar, e-kütüphane uygulamaları.

THOUGHTS ON THE USE OF COMPUTER TECHNOLOGY IN OLD TURKISH LITERATURE RESEARCHES

ABSTRACT

Currently, using computer in many fields has almost been compulsory. Whilst computer technology is used in academic studies, it provides

* Bu çalışma 15-17 Kasım 2012'de Diyarbakır'da Ali Emiri hatırasına düzenlenen VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulan "Eski Türk Edebiyatı Alanında Bilgisayar Teknolojisinin Kullanımı Üzerine Bazı Düşünceler" başlıklı bildirinin genişletilerek makale hâline dönüştürülmüş biçimidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi Sabire Yazıcı Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: mkcecen@aksaray.edu.tr

convenience to researchers in language and literature studies. Specifically the large part of computer and internet applications, used in Old Turkish Literature researches, are not used efficiently. Researchers in the discipline of Old Turkish Literature use desktop applications, consisting of word processor, spread sheet, paint and presentation programmes. Recently, commonly-used word processor programmes such as use of different alphabet and index preparation are carried off easily. Spread sheet programmes are helpful in data evaluation through various criterions; paint programmes are helpful in use of and processing of digital copies of rare works; presentation programmes are helpful in the effective presentation of academic reports and studies.

Regarding the discipline of Old Turkish Literature, database applications of bibliography, catalogue and rare works are available on the internet. Rare works and parts of studies on these works are on the web. Such electronic sources can be evaluated in two sections as old-letter and new-letter. Sources in old-letter are found mostly in libraries of rare works. Some of these libraries reproduced digital copies of manuscript and printed works, and therefore catalogued them and created database. Master and doctoral dissertations in YÖK National Thesis-Center, Ministry of Culture and Tourism E-Book Project, Text Bank, electronic copies of academic journals, electronic journals and databases of bibliography, biography, encyclopedia and dictionary constitute new-letter electronic sources.

Key Words: Old Turkish Literature, word processors, paint programmes, electronic sources, e-library applications.

Bilgisayar teknolojisi, günlük hayattaki işlerden bilimsel çalışmalara kadar birçok alanda fayda ve kolaylık sağlar. Sosyal bilimlerde bilgisayar, genellikle yazı, resim, tablolar programları ve veri tabanı uygulamalarında kullanılır. İnternet ise haberleşmeye imkân vermesi yanında bilgiye ulaşmayı sağlar. Eski Türk Edebiyatı alanındaki akademik araştırmalarda, özellikle kelime işlemci (yazı) programlarından istifade edilmektedir. Kelime işlemcilere ilave olarak tablolar ve resim programları ile internet uygulamalarının etkin bir şekilde kullanılması Eski Türk Edebiyatı alanındaki akademik çalışmaları kolaylaştıracaktır. Bu çalışmada, ofis uygulamaları, elektronik kaynakların araştırmacılar için sunduğu imkânlar ve bu imkânların etkin bir şekilde kullanımına dair bazı düşünceler dikkatlere sunulacaktır.

1. Ofis Uygulamaları

1.1. Kelime İşlemciler:

Bir metni bilgisayarda yazma imkânı veren kelime işlemciler sayesinde metin üzerinde değişiklikler yapılabilmekte ve meydana çıkan metin, doküman dosyası olarak kaydedilebilmektedir. Eskiden kelime işlemcilerin bazı eksikleri bulunuyordu, gelişen teknoloji ile bu eksikler giderilmeye çalışıldı; pratik kullanım için komutlar oluşturuldu ve bu komutlar bilgisayar ekranından rahatlıkla ulaşılır hâle getirildi. Eski Türk Edebiyatı araştırmalarında, kelime işlemciler yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle metin neşri ve transkripsiyonlu metin yazımında kelime işlemcilerin etkin kullanımına dair bazı hususlar şu şekilde sıralanabilir:

Farklı Alfabelerin Kullanımı:

Eskiden kelime işlemcilerde Latin alfabesi ile Arap alfabesinin aynı program içinde kullanımı mümkün değilken ya da ek programlar ile düzensiz bir şekilde kullanım sağlanırken günümüzde Latin ve Arap alfabesi yanında, yazısı değişik başka alfabeler de aynı program içinde sağlıklı bir şekilde kullanılabilir:

Eski Türk Edebiyatı اسكى تورك ادبياتى

Kelime işlemcide farklı alfabeleri kullanabilmek için işletim sisteminde ilgili dillerin kullanımını etkin hâle getirmek gerekebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Transkripsiyon Fontu:

Transkripsiyon fontu metin neşri çalışmalarında kullanılmaktadır. Ancak, yeterli miktarda transkripsiyon fontu bulunmamaktadır. Hâlihazırdaki eski transkripsiyon fontları bazı eksiklikleri bulunan ve her sisteme uygunluk göstermeyen fontlardır. Tez ve makalelerde genellikle “Times New Roman” ve “Arial” gibi fontların kullanılması istenmektedir. Bu bağlamda transkripsiyon için yaygın olarak kullanılan “Times Turkish Transcription” fontu “Times New Roman” benzeridir; ancak italik (eğik) yazı kullanımında, düz yazılı metin içinde fazla eğik durmaktadır. Bu yönüyle estetik görüntü açısından “Times New Roman” kadar başarılı değildir.

Times New Roman - Times Turkish Transcription

Buna rağmen “Times Turkish Transcription” standartlara uyması ve bilgisayar sistemleriyle uyumlu olması bakımından iyi bir fonttur. Ancak tez ve kitap yazımında kullanılabilecek farklı transkripsiyon fontlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için Font Maker, Font Manager gibi programlardan istifade edilebilir veya teknik destek alınabilir.

Dizin:

Metin neşri, metin tahlili gibi bilimsel çalışmalarda dizinin bulunması çok önemlidir. Çalışmada geçen bir sözcüğü veya kavramı ancak dizin yardımıyla kolaylıkla bulabilmekteyiz. Dizin olmadığı takdirde eserin baştan sona okunması gerekir ki bu, araştırmacı ve okur için hem zaman hem de emek açısından kayıp olacaktır. Dizin eklemek suretiyle çalışma daha bilimsel hâle getirilerek araştırmacılara kolaylık sağlanacaktır¹.

Dizin birkaç şekilde olabilir. Tam dizin: Bütün söz varlığının dizinde yer almasıdır. Böylece yazarın ve eserin söz varlığı ortaya çıkarılmış olur.

Seçme dizin: Özel adlar, yer adları, eser adları ve kavramların ayrı başlıklar altında dizinlerinin yapılması. Ayrı başlıklar altındaki bu dizinler birleştirilerek bir tek dizin hâlinde de verilebilir.

Tahlilî dizin: Eski Türk Edebiyatı incelemelerine yönelik belirli kavramların belirli başlıklar altında toplanıp dizin hâline getirilmesi. Örneğin genelden öze doğru “insan” başlığı altında “sevgili”, “sevgilinin güzellik unsurları” ve “kaş, göz” gibi alt başlıkların sayfa numaralarını vermek suretiyle dizin yapılabilir².

Eski Türk Edebiyatı çalışmalarındaki dizinlerde söz varlığının ortaya koyarken üslup çalışmalarına da katkı sağlamak amacıyla dizine eklenen sözcük ve bu sözcüğe ait tamlamalar aslî şekilleriyle alınmalı, tamlamalar bölünmemelidir. Örneğin, Bakî Divanı’nın dizinini oluşturacak olsaydık, “büy” sözcüğü altında “büy-ı hulk, büy-ı gül, büy-ı müşğîn-i zülf, büy-ı bahûr-ı Meryem, büy-ı dil-âvîz, büy-ı ‘ûd u ‘anber, büy-ı zülf-i dil-rübâ” gibi tamlamalar yer alırdı.

Dizin ne zaman yapılmalı? Çalışmanın tamamlanmasından sonra hazırlanan dizinin ardından çalışmaya herhangi bir ek yapılırsa, metnin farklı sayfalara kayma ihtimali vardır. Çalışma kitap hâlinde yayınlanacaksa, kitap boyutlarına göre yeniden düzenlenen çalışmanın sayfa numaraları değişecektir. Böyle bir kayma ve değişim olursa dizindeki sözcüklerin sayfa numarası da eski sayfa sırasına göre olacağından, sözcükler dizinin gösterdiği sayfada yer almayabilir. Bu ihtimalleri göz önüne alarak dizin, çalışma tam olarak bittiğinde yapılmalıdır veya değişen sayfa yapısından sonra dizin güncellenmelidir.

1.2. Resim Programları:

Günümüzde nadir eser kütüphaneleri genellikle yazma ve matbu eserlerin dijital kopyaları ile araştırmacılara hizmet vermektedir; araştırmacılar dijital kopyalarını temin ettikleri eserler üzerinde çalışmaktadır. Resim programları eski harfli metinlerin dijital kopyalarını okumada kullanılır.

Bir metin çalışmasının sonuna eski harfli eserin tıpkıbasımı/dijital kopyası eklenebilmekte veya çalışmanın bulunduğu doküman dosyası içine eserin orijinalinden alıntılar yapılabilir. Bu takdirde

¹ Windows Office’in kelime işlemcisi Word’ün “Başvurular” sekmesinde “Dizin Ekle” butonuna basınca açılan pencerede yer alan “Girdi İşaretle” ile metin içinden seçilen kelimeler dizine eklenebilir. Kelime işlemcilerde bulunan dizin hizmeti dışında, müstakil dizin programları da mevcuttur.

² Tahlilî dizin örneği için bk. Süleyman Çaldak, Rûz-nâmece-zâde Şinâsî Divânı, İstanbul 2004, s.105-119.

eserin dijital kopyasındaki bir yaprağı doküman sayfasına naklederken bazı değişiklikler gerekebilir. Çalışmanın sonuna eklenecek olan eski harfli metin okunaklı olmalıdır. Aşağıda, bir yazmanın üç sayfası yan yana getirilerek oluşturulan tıpkıbasımın bir sayfası örnek olarak gösterilmiştir:

Bu örnekte görüleceği üzere metin oldukça küçük ve okumaya elverişli değildir. Bunun yerine bir yaprak, hatta tek bir sayfanın, çalışmanın bir sayfasında yer alması, metnin okunaklı olması ve metinden istifade edilmesi açısından yerinde olacaktır.

Bazı yazma eserlerin kağıdı koyu renkte olabilir. Böyle bir metin siyah beyaz yazıcıdan çıkarıldığında veya matbaada tek renkle basıldığında sayfaların zemini koyu gri renkte olacak ve çok okunaklı olmayacaktır. Aşağıda Riyazi Tezkiresi'nden alınan koyu renkli bir yaprak görülmektedir:

Basit bir resim programıyla yapılacak olan küçük bir işlemle zemin rengi açık renkli hâle getirilebilir. Örneğin yukarıdaki resim, Picture Manager programında açıldığında, program ekranında yer alan "Otomatik Düzelt" komutuyla resmin zemin rengi açık hâle getirilebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

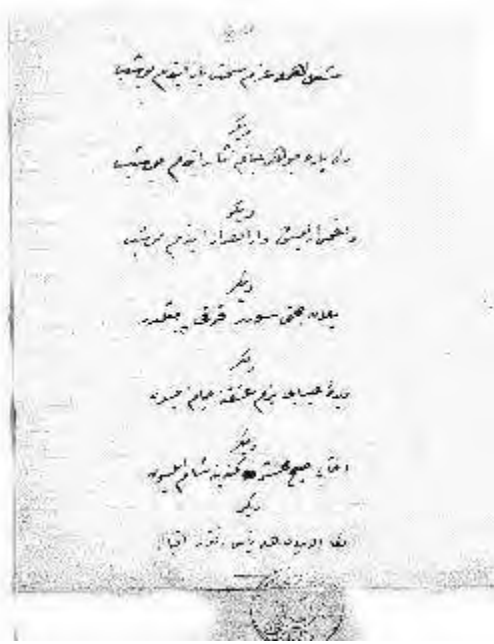

Bu tür işlemler resim programlarındaki parlaklık ve karşıtlık ayarlarıyla da yapılabilir. Örneğin Picture Manager’da “Resimleri Düzenle” bölümünden “Parlaklık ve Karşıtlık” seçilerek “Orta Ton” ayarlarından zemin rengi istenilen oranda açık veya koyu hâle getirilebilir.

Şu örnek ise İbrahim Hâlet Bey Divanı’nın son yaprağıdır:

Soldaki sayfa cilde denk geldiğinden koyu renktedir ve yazıcıdan koyu renkte çıkacaktır. Resim programındaki kırpma komutuyla soldaki sayfa ortadan kaldırılabilir ya da koyu renkli kısımlar silinebilir:

1.3. Diğer Ofis Uygulamaları:

Kelime işlemciler dışındaki ofis uygulamalarının önemli olanları tablolama, veri tabanı ve sunum programlarıdır.

Bir tablolama programı olan Excel ile veriler tablolara girilebilir, bu veriler çeşitli ölçütlerle taranabilir ve istatistiki sonuçlar çıkarılabilir. Elde edilen sonuçlar grafik hâline dönüştürülebilir.

Bir edebiyat tarihi çalışması için şöyle bir tablo oluşturulabilir:

ŞAİR / YAZAR		ESER		
Mahlas/İsim	Yüzyıl	Ad	Konu	Biçim
Sinan Paşa	15	Tazarru'-name	Dini-Tasavvufi	Mensur
Fuzulî	16	Divan	-	Manzum
Fuzulî	16	Leylâ vü Mecnun	Aşk	Manzum
Bakî	16	Meâlimü'l-Yakîn	Siyer	Mensur
Şeyh Galib	18	Hüsni ü Aşk	Aşk	Manzum

Geliştirilmeye müsait olan böyle bir tabloda, filtre komutuyla örneğin sadece aşk konulu eserler ve yazarları kronolojik olarak sıralanmak istenirse elde edilecek tablo şu şekilde olacaktır:

ŞAİR / YAZAR		ESER		
Mahlas/İsim	Yüzyıl	Ad	Konu	Biçim
Fuzulî	16	Leylâ vü Mecnun	Aşk	Manzum
Şeyh Galib	18	Hüsni ü Aşk	Aşk	Manzum

Bu tür tabloların verileri ve elde edilen sonuçları akademik çalışmalarda ve eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullanılabilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Access gibi veri tabanı programlarında verileri sınıflayabilecek küçük programlar oluşturulabilir. Örneğin veri tabanı uygulamasıyla kişisel kütüphane programı hazırlanabilir.

Ders anlatımında ve bildiri sunumunda, sunum programlarından istifade edilebilir. Bu sunumlarda sözlü olarak söylenecek her şey sunum ekranında gösterilmez. Bunun yerine sunumda ana başlıklar yer almalı ve gerekli açıklamalar sözlü olarak yapılmalıdır. Bununla birlikte bildiride varsa beyitlerin ekrana yansıtılarak okunması veya açıklanması faydalı olur. Ekranı yansıtılacak yazıların font büyüklüğü muhatapları tarafından rahatlıkla görülebilecek boyutta olmalıdır.

2. Elektronik Kaynaklar

Eski harfli yazma ve matbu eserler ile bu eserler üzerine yapılan çalışmaların bulunduğu elektronik dosyalar, Eski Türk Edebiyatı'nın elektronik kaynaklarıdır. Bu kaynaklar herhangi bir bilgisayar programı veya internet tabanlı bir uygulamaya içinde bulunabilir³. Söz konusu kaynaklar eski harfli ve yeni harfli olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir.

2.1. Eski Harfli Elektronik Kaynaklar:

Eski harfli yazma ve matbu eserlerin bilimsel ve kültürel araştırmalarda önemli bir yeri vardır. Eski Türk Edebiyatı araştırmaları genel olarak eski harfli yazma ve matbu eserler üzerine yapılır veya bu alandaki araştırmalarda eski harfli eserlerden istifade edilir. Bu tür eserler genellikle kütüphanelerde bulunur. Bu yönüyle yazma ve matbu eserleri ihtiva eden nadir eser kütüphaneleri Eski Türk Edebiyatı araştırmaları için önem arz etmektedir.

Nadir eser kütüphaneleri, bilgisayar teknolojisi sayesinde araştırmacılara yönelik hizmetlerinin bir kısmını elektronik ortamda vermektedir. Kurumdan kuruma farklılıklar bulunmakla birlikte kütüphanelerin nadir eserlerle ilgili elektronik ortamdaki çalışmaları her geçen gün gelişerek devam etmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Millî Kütüphane, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi gibi Türkiye'nin büyük nadir eser kütüphaneleri⁴, bünyelerindeki eserleri elektronik ortamda arşivleyerek araştırmacılara kütüphane içindeki bilgisayarlar üzerinden eserleri inceleme ve okuma imkânı sunmaktadır. Eserlerin yıpranmasını önleyen bu projede, araştırmacılar ücreti karşılığında istedikleri eserlerin kopyasını alabilmektedir. Bir kısım kütüphaneler, eserlerin internet üzerinden okunmasına ve kopyalanmasına imkân tanırken bazı kütüphaneler ise sadece katalog taraması hizmetini vermektedir. Eski harfli elektronik kaynakların bulunduğu nadir eser kütüphaneleri ve bu kütüphanelerin elektronik hizmetleri ana hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir:

Türkiye Yazmaları:

Türkiye ve yurt dışı yazma eser kütüphanelerindeki eserlerin bibliyografik bilgilerinin taranabilmesi için Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Yazmaları projesiyle www.yazmalar.gov.tr adresli bir internet sitesi kurduğunu belirtmiştir. Yurt içi nadir eser kütüphanelerinin elde bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça yazma eser katalogları ile yurt dışı yazma eser kütüphanelerinin Türkçe yazma eser katalogları sitenin veri tabanına eklenmiştir. Böylece nadir eser koleksiyonlarına sahip Süleymaniye Kütüphanesi, Millî Kütüphane, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Bodleian Library, Bibliotheque Nationale de France, Biblioteca Vaticana gibi yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde bulunan yazmalar, ortak elektronik katalogdan taranabilmektedir. Başta Millî Kütüphane olmak üzere, bazı kütüphanelerdeki eserlerin dijital kopyaları da sitenin veri tabanına dâhil edilmiştir. Araştırmacılar ücretini ödemek suretiyle istedikleri eserlerin kopyasını bilgisayara indirebilmektedir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bu projeyi geliştirmek üzere, yakın bir gelecekte başkanlığa bağlı bütün kütüphanelerdeki eserlerin kopyalarını veri tabanına eklemeyi planlamaktadır.

³ Elektronik kaynaklar konusunda daha önce yapılan bir çalışma için bk. İlyas YAZAR. "Klasik Türk Edebiyatı Çalışmalarında Bilişim Teknolojisinden Yararlanma ve E-Kütüphane Uygulamaları", *TURKISH STUDIES (TUNCA KORTANTAMER Özel Sayısı-1)*, Volume 2/3 Summer 2007, s. 573-585.

⁴ Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı nadir eser kütüphaneleri hakkında detaylı bilgi için Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın sitesine bakılabilir: www.yek.gov.tr.

Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı kütüphanelerdeki matbu eserlerin dijital ortama aktarılması devam etmektedir. Matbu eserler içinde dergiler önemli bir yer tutar. Süreli yayınlar açısından zengin olan Millî Kütüphane ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi gibi kurumlar eski harfli süreli yayınlar için elektronik uygulamalar geliştirmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi:

Süleymaniye Kütüphanesi Türkiye’de yazma eserlerin dijital kopyasını çıkarmaya başlayan ilk nadir eser kütüphanesidir. 2002 yılında başlayan arşivleme süreci 2010’da tamamlanmıştır. Araştırmacılar kütüphane içindeki bilgisayarlardan eserleri okuyabilmekte ve ücretini ödeyerek eser kopyalarını temin edebilmektedir. Kütüphane, yaklaşık on yıl önce yazma eserlerin elektronik kataloğunu oluşturarak internet üzerinden eser tarama imkânı sağlamıştı. Ancak bir süre sonra güncelleme gerekçesiyle elektronik katalog hizmeti durduruldu. Şu an www.yazmalar.gov.tr üzerinden Süleymaniye yazma eser koleksiyonlarının bir kısmı taranabilmektedir. Bütün eserleri içeren kataloğa kütüphane içindeki bilgisayar sisteminden ulaşılmaktadır.

Millî Kütüphane:

Millî Kütüphane El Yazması Eserler Bölümü oldukça zengin koleksiyonlara sahiptir. Yazma ve matbu eserler, kurumun www.mkutup.gov.tr genel kataloğundan taranabilmektedir. Kurumun internet sayfasındaki “El Yazması Eserler” bölümünden sadece yazma eserlere ait katalog taraması yapılabileceği gibi ücreti karşılığında eserlerin kopyaları internet üzerinden alınabilmektedir. Bu bölümün müstakil adresi <http://yazmalar.mkutup.gov.tr> şeklindedir.

Ülkemizin zengin süreli yayın koleksiyonlarından birini içeren Millî Kütüphane Süreli Yayınlar Bilgi Sistemi <http://sureli.mkutup.gov.tr> adresinden hizmet vermektedir. Burada eski harfli dergiler ve gazeteler, bibliyografik künyeleriyle taranabilmekte ve istenilen sayılar ücret karşılığı bilgisayara indirilebilmektedir.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi:

Beyazıt Devlet Kütüphanesi nadir eserler yönünden zengin bir kütüphanedir. Kütüphanenin elektronik uygulamasına www.beyazitkutup.gov.tr adresinden ulaşılabilir. Bu adresteki katalogdan yazma eserler taranabilir; ancak eserlerin dijital kopyalarına erişim sadece kütüphane içinden mümkündür.

Bu kütüphane, eski ve yeni harfli süreli yayınlar yönünden oldukça zengindir. Eski harfli süreli yayınlar açısından önemli olan Hakkı Tarık Us koleksiyonu Beyazıt Devlet Kütüphanesi bünyesine dâhil edilmiştir. 2003 yılında Tokyo Üniversitesiyle Kültür ve Turizm Bakanlığı arasında imzalanan protokole göre Hakkı Tarık Us süreli yayınlar koleksiyonunun dijital ortama aktarılması projesi başlatılmış ve proje 2010’da tamamlanmıştır. Koleksiyonda bulunan gazete, dergi ve salnamelere www.tufts.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu adresinden ulaşılabilir. Yayınlar bilgisayar ekranında okunabilmekte ve ücretsiz olarak bilgisayara kaydedilebilmektedir.

Millet Yazma Eser Kütüphanesi:

Millet Kütüphanesi’nde 30000 civarında nadir eser bulunmaktadır. Ali Emiri Efendi ve Feyzullah Efendi koleksiyonlarından oluşan kütüphane uzun zaman restorasyon görmüş, restorasyonun ardından kütüphanedeki eserler, bir bilim kurulu tarafından gözden geçirilmiş ve böylece yeni eserler de tasnife girmiştir. Güncellenen kütüphane kataloğu elektronik ortama aktarılmıştır. Sadece bibliyografik künye ile araştırma yapılabilen elektronik kütüphane uygulamasına www.milletkutup.gov.tr adresinden ulaşılabilir. Nadir eserler kütüphane içinde görülebilmektedir.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü:

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü yurt içindeki farklı kütüphanelerin yazmalarını da bünyesine katarak 92 koleksiyon ile araştırmacılara hizmet vermektedir. Uzun çalışmaların ardından kütüphanedeki nadir eserler, dijital ortama aktarılmış ve eserlerle ilgili elektronik katalog oluşturulmuştur. Kataloğa www.konyayazmakutup.gov.tr adresinden ulaşılabilir. Eserlere kütüphane içindeki bilgisayar sisteminden erişim sağlanmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi:

Yıldız Sarayı Kütüphanesi ile fakülte kitaplıklarının eski harfli nadir eserlerinden oluşan bu kütüphanenin elektronik kataloğuna www.istanbul.edu.tr kütüphane bölümünden veya <http://kutuphane.istanbul.edu.tr> adresinden ulaşılabilir.

Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü:

Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü zengin koleksiyonlara sahiptir. Kütüphanede tasnifi yapılmamış birçok eser bulunmaktadır. Üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı, Arap Dili ve Edebiyatı ile Fars Dili ve Edebiyatı bölümlerinin akademik personeli tarafından eserlerin bir bölümünün kataloğu oluşturulmuştur. Oluşturulan kataloglar *Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu* adıyla elektronik ortama eklenmiş ve yazma eserler dijital ortama aktarılmıştır. Eserler, internet üzerinden incelenebilmekte ve ücret karşılığı kopyalanabilmektedir. İlgili kataloglara www.ankara.edu.tr kütüphane bölümünden veya doğrudan <http://yazmalardtcf.ankara.edu.tr> adresinden ulaşılabilir.

Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Nadir Eserler Bölümü:

Atatürk Üniversitesi kütüphanesinin Seyfettin Özege bölümü nadir eser bakımından çok zengindir. Yazma eserler elektronik katalog üzerinden taranabilmektedir. Matbu eserler ise katalog üzerinden taranabilmekte, dijital kopyaları ekrandan okunabilmekte ve ücretsiz olarak kopyalanabilmektedir. Kütüphanenin elektronik uygulamasına www.atauni.edu.tr veya doğrudan <http://kutuphane.atauni.edu.tr> adresinden ulaşılabilir.

Marmara Üniversitesi Kütüphanesi:

Marmara Üniversitesi, kütüphanesindeki nadir eserlerin dijital ortama aktarılmasını yakın bir tarihte tamamlayarak *Marmara Üniversitesi Dijital Nadir Eserler Koleksiyonu* adıyla araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Koleksiyonda hem yazma hem de matbu eserler taranabilmekte ve ücretsiz olarak kopyaları alınabilmektedir. Bu kütüphane uygulamasına İSAM Kütüphanesi matbu eserleri de dâhil edilmiştir. Uygulamaya www.marmara.edu.tr kütüphane bölümünden veya <http://katalog.marmara.edu.tr> adresinden ulaşılabilir.

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi:

Kurum kütüphanesindeki yazma ve matbu eserler katalogdan taranabilmekte ve ücret karşılığı eserlerin kopyası alınabilmektedir. *Türk Dil Kurumu El Yazması ve Nadir Eserler Veri Tabanı Kitaplığı* başlıklı uygulamaya www.tdk.gov.tr veya doğrudan <http://yazmalar.tdk.org.tr> adresinden ulaşılabilir.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi:

Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde yazma ve matbu eserler mevcuttur. Kütüphane uygulaması ile sadece katalog taraması yapılabilmektedir. Uygulamaya www.ttk.gov.tr adresindeki “Kütüphane Katalog Tarama” bölümünden veya <http://library.ttk.gov.tr>’den ulaşılabilir.

TBMM Kütüphanesi:

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı kurum kütüphanesindeki nadir eserleri internet üzerinden araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Eski harfli matbu eserlerden oluşan koleksiyonun elektronik uygulamasına www.tbmm.gov.tr/kutuphane adresinden ulaşılabilir.

İSAM Kütüphanesi:

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi kütüphane ve araştırma hizmetlerini, bilgisayar ve internet teknolojisinin bütün imkânlarını kullanarak profesyonel bir şekilde araştırmacıların istifadesine sunmuştur. www.isam.org.tr sitesinde oldukça zengin elektronik veri tabanları oluşturulmuştur. Bunlardan Eski Türk Edebiyatı araştırmaları için öne çıkanlar şu şekilde sıralanabilir:

“Kütüphane Katalog Tarama” bölümünden kütüphanenin bütün eserleri taranabilmektedir. Bu eserler içinde başka kütüphanelerden alınma yazma eser fotokopi nüshaları, matbu eserler vb. vardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı”nda ise özellikle nadir eser kütüphanelerinin de içinde bulunduğu Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı 66 kütüphanenin kayıtları mevcuttur. Süleymaniye Kütüphanesi ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi gibi önemli kurumların eserleri de bu veri tabanında taranabilmektedir.

“Osmanlıca Risaleler Veri Tabanı”nda İSAM bünyesindeki bütün matbu eserler taranabilmekte, okunabilmekte ve kopyalanabilmektedir.

“Osmanlı Salnâmeleri Veri Tabanı” kurum kütüphanesinde bulunan salnâmelerin dijital kopyalarını içermektedir.

“Osmanlıca Makaleler Veri Tabanı” ise kütüphanedeki bütün eski harfli dergilerin dijital kopyalarını kapsar. Makale başlıkları ve içeriğine dair bilgiler yeni harflere çevrilerek sisteme dâhil edilmiştir. Buna bağlı olarak veri tabanında konu taraması yapılabilmektedir.

Atatürk Kitaplığı:

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi’ne bağlı olan Atatürk Kitaplığı nadir eser yönünden zengin bir kütüphanedir. Kütüphanedeki yazma, matbu eser ve eski harfli süreli yayınların dijital ortama aktarılması devam etmekte olup aktarılan eserler ücretsiz olarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Kitaplığın veri tabanında çeşitli kişilere ait evrak koleksiyonları, makaleler veri tabanı ve yabancı dil kitapları da bulunmaktadır. Kütüphane uygulamasına <http://ataturkkitapligi.ibt.gov.tr> adresinden girilebilir.

Bünyesinde nadir eser bulunan bazı özel kütüphaneler de elektronik kütüphane uygulamalarıyla hizmet vermektedir:

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi - <http://katalog.iae.org.tr>

Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi - www.ykykultur.com.tr/sermet

Yabancı ülkelerdeki kütüphanelerin elektronik kaynakları ayrı bir araştırma konusudur. Genel olarak, Avrupa ve Amerika kütüphanelerinde elektronik katalog hizmeti verildiği, Amerika’daki bazı üniversite kütüphanelerinin ise eski harfli Türkçe eserlerin dijital kopyalarını elektronik ortama aktararak araştırmacıların istifadesine sunduğunu söyleyebiliriz. Türkçe yazma eser koleksiyonları bulunan bazı Avrupa kütüphaneleri eski harfli Türkçe yazmaların dijital kopyalarını ücreti karşılığında gönderebilmektedir.

Hathi Trust Digital Library:

Bu dijital kütüphane Amerika’daki önemli üniversitelerin kütüphane koleksiyonlarının desteğiyle hizmet vermektedir. www.hathitrust.org adresli bu kütüphanede, aralarında az sayıda yazma eser de bulunan Türkçe matbu eserlere erişim mümkündür.

Internet Archive:

Yurt dışı kaynaklı Internet Archive, sahip olduğu büyük dijital veri tabanı ve sunduğu hizmetlerle dikkati çekmektedir. www.archive.org adresinden hizmet veren site, ses, video, metin vb. açısından oldukça zengindir. Bu sitenin konumuz açısından önemi ise metinler (texts) bölümündeki eski harfli Türkçe eserlerdir. Sitenin veri tabanı, eski harfli Türkçe eserler bakımından oldukça zengindir. Bu eserlerin büyük bir bölümü Toronto Üniversitesi’nin Türkçe eserler koleksiyonuna dayanmaktadır. Türkoloji açısından önemli eserler yanında birçok şairin matbu divanı bu koleksiyonlarda yer almaktadır. Ayrıca telif hakkı bulunmayan başka dillerdeki birçok edebî eser de okuyucu ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Sitedeki eserler bilgisayar ekranında okunabilmekte ve ücretsiz olarak bilgisayara indirilebilmektedir.

2.2. Yeni Harfli Elektronik Kaynaklar:

YÖK Ulusal Tez Merkezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap projesi, Metin Bankası projesi ve internet tabanlı dergilerden oluşan yeni harfli elektronik kaynaklarda Eski Türk Edebiyatı’na ait metinler ve çalışmalar bulunur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Kitaplar, Tezler ve Metinler:

Eski Türk Edebiyatıyla ilgili kitaplar ve tezlerin bir bölümü elektronik ortama aktarılmıştır. Üniversite kütüphanelerinin elektronik kitap bölümlerinde alanla ilgili çeşitli yayınlar bulunmaktadır ve bu tür yayınların sayısı her geçen gün artmaktadır.

Yüksek lisans ve doktora tezleri 2006'dan itibaren pdf uzantılı dosya olarak YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanına eklenmektedir. YÖK, bünyesinde bulunan bütün tezleri elektronik ortamda erişime açık hâle getirmek için çalışmalar yapmaktadır⁵. Eski Türk Edebiyatı alanındaki tezler <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> sitesinde taranabilmekte ve erişime açık olanlar görülebilmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap projesi de Eski Türk Edebiyatı araştırmalarına kaynak teşkil etmektedir. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> adresinden ulaşılabilen veri tabanı, sosyal bilimlerin farklı alanlarıyla ilgili kaynakları içermektedir. Sitede Eski Türk Edebiyatı Bölümü, Edebiyat bölümü içindeki alt başlıklardan biridir. Bölümün direkt adresi <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78352/eski-turk-edebiyati.html> şeklindedir. "Divanlar ve Mesneviler, İncelemeler, Nazîreler, Târihnâmeler, Tezkireler" bu bölümün ana başlıklarını oluşturur. Özellikle Divanlar ve Mesneviler bölümünde çok sayıda metin yer almaktadır. Bakanlığın e-kitap uygulaması ile Eski Türk Edebiyatı'nın bilimsel kaynakları, profesyonel bir mahiyette elektronik ortama alınarak araştırmacıların ve ilgililerin istifadesine sunulmuştur. Metinler üzerinde muhteva taraması rahatlıkla yapılabilir.

Metin Bankası projesi Eski Türk Edebiyatı için önemli bir çalışmadır. Projedeki metinler doküman dosyası hâlinde ve üzerlerinde tarama yapmaya müsaittir⁶. Eserlerin elektronik ortama aktarılması bilimsel araştırmalar için oldukça faydalı olmuştur. Bu proje "metinambarı" adıyla geliştirilmeye devam etmektedir.

Dergiler ve Akademik Veri Tabanları:

Eski Türk Edebiyatı alanındaki bilimsel çalışmaların bir bölümü, akademik dergilerde makale biçiminde yer almaktadır. Gelişen teknoloji sayesinde akademik dergiler internet ortamında da yayın yapmaya başlamıştır. Bu elektronik yayınlarda asıl amaç okuyucuların makalelere kolaylıkla ulaşmasını sağlamaktır.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin basılı olarak yayınlanan sayıları, eş zamanlı olarak internet ortamında da yayınlanmaktadır. Derginin eski sayıları da elektronik dergi uygulamasına eklenmiştir. Bu yönüyle dergi, ülkemizde internet üzerinden erişim sağlayan ilk akademik yayınlardandır. Söz konusu derginin elektronik uygulamasına <http://sosyalbilimler.cukurova.edu.tr/dergi.asp> adresinden ulaşılabilir.

Yayın tarihi bakımından eski olan bazı dergiler de zamanla elektronik ortama aktarılarak okuyucuların makalelere erişimi sağlanmıştır. Bunların başında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü yayını olan ve içerisinde kıymetli yazıların bulunduğu Türkiyat Mecmuası'nı zikredebiliriz. 1925 yılında yayınlanmaya başlayan ve ilk iki sayısı eski harfli olan Türkiyat Mecmuası'nın bütün sayıları <http://turkiyat.istanbul.edu.tr/?p=6537> adresinde yer almaktadır. Ayrıca dergiye <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuturkiyat/issue/archive> adresinden de ulaşılabilir.

Ankara Üniversitesi'nin Türkoloji Dergisi de ilk yayınlarından itibaren elektronik ortama aktarılmıştır. Dergiye <http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=12> adresinden ulaşılabilir. Bu derginin dâhil olduğu Ankara Üniversitesi Açık Erişim Yayınları sayfası içinde adı geçen üniversite yayını olan dergilerin tamamı ve kitapların bir bölümü yer almaktadır. Bu kaynaklara <http://onlineyayinevi.ankara.edu.tr> adresinden ulaşılabilir.

⁵ Tez Merkezi, veri tabanında bulunan 350000 tezin yarısı erişime açık durumdadır. YÖK, 1987 öncesine ait 50000 tezi de veri tabanına ekleyerek 400000 tezi ulaşılır hâle getirmek için çalışmalar yapmaktadır.

⁶ A.Atilla Şentürk, Muhammet Nur Doğan ve Hatice Aynur'un girişimiyle 2003'te başlatılan Metin Bankası projesi, Eski Türk Edebiyatı metinlerinin toplu bir şekilde elektronik ortama alınmasının ilk örneklerinden olmuştur. Ancak metin naşirlerinin projeye göndermiş olduğu dosyaların formatları birbirinden farklı olabilmektedir. Dosyalar yazı fontu, font büyüklüğü ve sayfa ölçüleri gibi hususlarda belirli bir formatta düzenlenerek standart hâle getirilebilir. Böylece metinler üzerinde çalışma, alıntı yapma, kaynak gösterme vb. bilimsel çalışmalar açısından daha kullanışlı olacaktır. Söz konusu metinler zamanla Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap bölümüne dâhil edilebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Son yıllarda akademik dergilerin elektronik ortamda da yayın yapması yaygınlaşarak devam etmektedir. Atatürk Üniversitesi Türkoloji Dergisi, Selçuk Üniversitesi Türkoloji Dergisi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi buna örnek olarak gösterilebilir.

Bunların dışında basılı olmayıp sadece elektronik ortamda yayınlanan dergiler vardır. www.turkishstudies.net adresinden ulaşılabilen Turkish Studies dergisi bu alandaki ilk örneklerdendir. Bazı üniversitelerin de elektronik dergileri vardır: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün elektronik dergisi, www.adyusbd.com sitesinde yayınlanır.

Son zamanlarda akademik dergilerin internet üzerinden yayınlanması ve bu husustaki hizmetlere yönelik TÜBİTAK ULAKBİM tarafından yürütülen DergiPark Akademik Projesi başlatılmıştır. Böylelikle bütün akademik dergilerin tek bir veri tabanından görülebilmesi, makalelere ulaşılabilmesi ve muhteva taraması yapılabilmesi amaçlanmıştır. Literatür taramasını kolaylaştıran bu projeye <http://dergipark.ulakbim.gov.tr> adresinden ulaşılabilir.

Uluslararası akademik dergilerde özet taraması yapılabilen Ebscohost, ISI Web of Science gibi veri tabanları literatür araştırmaları açısından önemlidir. ISI Web of Science, yüzlerce kitap, akademik yayın ve konferans bilgilerini içeren 7 veri tabanında atıf yapılmış yayınları araştırabilmemizi ve yapılan atıfları takip edebilmemizi sağlar. Social Sciences Citation Index (SSCI), Web of Science veri tabanına dâhil olan alt veri tabanlarından biridir; sosyal bilimler alanında 1900 yılından itibaren taranan 3000 süreli yayını kapsar. Bu kapsamdaki dergi listesine <http://ip-science.thomsonreuters.com/cgi-bin/jrnlst/jlsearch.cgi?PC=SS> adresinden ulaşılabilir. Uluslararası veritabanlarının bir kısmı abonelik gerektirmektedir, diğer kısmı ise erişime açıktır. Üniversiteler bu tür veritabanlarına erişim için anlaşmalar yapmaktadır. TÜBİTAK ise bu konuda üniversitelere destek olmakta ve ULAKBİM EKUAL üzerinden birçok veri tabanına erişimi sağlamaktadır. TÜBİTAK ULAKBİM'in erişim sağladığı veri tabanlarına <http://ekual.ulakbim.gov.tr/veritabani> adresinden ulaşılabilir. Türkoloji alanında Millî Folklor, Bilig gibi birkaç uluslararası dergi bazı uluslararası veritabanları tarafından taranmaktadır.

Google Akademik, tez, kitap, makale gibi bilimsel yayınları ve veri tabanlarını tek bir yerden taramaya imkân veren kolay kullanımlı bir arama motorudur. <http://scholar.google.com.tr> adresinden ulaşılabilen Google Akademik, geniş çaplı literatür taramasıyla bilimsel çalışmalara tam metin, özet veya alıntı seviyelerinde ulaşılabilme özelliğine sahiptir.

Akademik çalışmaların bilim dünyasına duyurulması ve araştırmacıların bilimsel makalelere ulaşabilmesi önemlidir. Bu bağlamda Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, www.turkoloji.cu.edu.tr sitesinde Türkoloji ile ilgili farklı dergilerde yayınlanmış makaleleri elektronik veri tabanında toplamaktadır. Merkezin web sitesinde sözü edilen makaleler konu ve yazar seçenekleriyle taranabilmekte ve makalelere ulaşılabilir.

Bibliyografya ve Kataloglar:

Elektronik ortamdaki bibliyografya ve kataloglar öncelikle CD ortamında taranabilir veri tabanı hâlinde oluşturulmuştur. Bu tarzda ilk çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı hazırlamıştır:

Millî Kütüphane Eski Harfli Basma Eserler Bibliyografyası 1584-1986

Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası

Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (TÜYATOK)

Kültür ve Turizm Bakanlığı CD şeklinde hazırlatılan bibliyografyaları güncelleyerek, bunlara yeni çalışmalar eklemiştir. Böylece oluşan bibliyografyalar veri tabanı, günümüzde internet üzerinden erişime açık hâle getirilmiştir. <http://eyayinlar.mkutup.gov.tr> adresinden ulaşılabilen "Bibliyografyalar" sayfasında "Makaleler, Cumhuriyet Dönemi Makaleler, Eski Harfli Türkçe Basma Eserler, Kaşgarlı Mahmud, Mevlana, Hacı Bektaş Veli, Yusuf Nabî" bibliyografyaları bulunmaktadır. Bu tür çalışmaların çoğaltılması alanımızdaki araştırmalar açısından faydalı olacaktır.

2004 yılından itibaren başta TÜYATOK, İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, Millî Kütüphane yazma eserleri olmak üzere, yurt içi ve yurt dışı yazma eser ihtiva eden kütüphanelerin katalogları www.yazmalar.gov.tr sitesinde veri tabanı hâline getirilmiştir. Sözü edilen sitede eser ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

yazar/şair adı taranabilmektedir. Bu önemli sitenin dışında, yukarıda tanıtmaya çalıştığımız nadir eser kütüphanelerinin elektronik uygulamaları, birer katalog ve bibliyografik veri tabanı hükmündedir.

Prof. Dr. Hatice Aynur'un yıllardan beri güncelleyerek yayınladığı Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları adlı bibliyografik eser dizisi son olarak 2005 yılında yayınlanmıştır. Bu zahmetli çalışma Hatice Aynur'un gayretleriyle elektronik ortama aktarılarak Osmanlı Edebiyatı Bibliyografyası Veritabanı adıyla internet erişimine açılmıştır. Eski Türk Edebiyatı'na dair literatür taramasını kolaylaştıran bu siteye www.osmanliedebyati.com adresinden ulaşılabilir. Araştırmacıların yeni yayınlarına ait bibliyografik bilgileri düzenli olarak sözü edilen siteye ulaştırmasıyla veri tabanı daha etkin bir şekilde kullanılacaktır. Bu bakımdan akademisyenlerin gerekli hassasiyeti göstermesi veri tabanının geliştirilmesi için önemlidir.

Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, www.turkoloji.cu.edu.tr sitesinden bibliyografik araştırmalara yönelik çeşitli veri tabanı hizmetleri sunmaktadır. Türk Dili ve Edebiyatı alanındaki lisansüstü tezler, Çukurova Üniversitesi lisans tezleri ve Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Kaynakçası bu veri tabanları arasındadır⁷.

İSAM'ın "Dokümantasyon Veri Tabanı", bibliyografya taraması için faydalıdır. İslâm Ansiklopedisinin hazırlanmasında kullanılan bütün kaynaklar ve bibliyografik künyeler kurumda muhafaza edilmektedir. Bu veri tabanında İslâm Ansiklopedisi'nin maddelerine ait bibliyografik bilgilerin pdf ortamına aktarılanları, araştırmacılarla paylaşılmaktadır. Veri tabanına www.isam.org.tr adresinden ulaşılabilir.

Tarihî dönemler ve biyografik araştırmaları belgelerle desteklemek açısından Devlet Arşivleri araştırmacılara hizmet vermektedir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün www.devletarsivleri.gov.tr sitesinde Osmanlı Arşivleriyle ilgili rehber incelenebilir ve online hizmetler bölümünden katalog taraması yapılabilir.

Biyografi:

Şair ve yazarların biyografileriyle ilgili önemli bir çalışma Eylül 2013'te erişime açılan Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü projesidir. Bu internet uygulamasında şair ve yazarların hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve eserlerinden örnekler yer almaktadır. Projede 7000 kadar edebiyatçının sisteme dâhil edilmesi öngörülmüştür. Bu uygulamaya www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com adresinden ulaşılabilir. Türk Dili ve Edebiyatı alanındaki akademisyenler madde yazımına destek olurlarsa proje daha nitelikli ve araştırmalar için daha faydalı hâle gelecektir.

Ansiklopedi:

İSAM'ın İslâm Ansiklopedisi'ni elektronik ortama taşıması, ilim âlemi için değerli bir hazine hükmündedir. İSAM ana sayfasından veya www.islamansiklopedisi.info adresinden ansiklopediye ulaşılabilir.

Sözlükler:

Türk Dil Kurumu çok uzun bir çalışma sonucunda "Büyük Türkçe Sözlük" projesini www.tdk.gov.tr adresine taşıdı. Bu faydalı çalışma sessiz bir devrim niteliğindedir. Kurum tarafından hazırlanmış olan birçok sözlük elektronik ortamda taranabilir vaziyete getirilmiştir. www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts adresinden de ulaşılabilen sözlükte; tarama sözlüğü, derleme sözlüğü ve farklı disiplinlere ait sözlükler aynı anda taranabilmektedir.

Eski harfli tarihî metinler üzerinde yapılan çalışmalarda sözlükler temel kaynaklardır. Özellikle eski harfli sözlüklerin elektronik ortamda bulunması akademik çalışmalara büyük fayda sağlayacaktır. Osmanlı Türkçesi sözlüklerinin elektronik ortama aktarılması henüz amatör olarak devam etmektedir. Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Lügat'i, Mehmet Kanar'ın Osmanlı Türkçesi Sözlüğü'nün eski baskısı amatör çabalarla pdf hâline getirilmiştir. Redhouse ve Steingass gibi ihtisasa yönelik sözlüklerin ise resim

⁷ Tezler veri tabanı 2008 yılına kadar yapılan tezleri kapsar. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Kaynakçası ise 2004 yılına kadar yayınlanmış bazı dergilerin taranmasıyla meydana gelen "Bazı Dil ve Edebiyat Dergilerindeki Eski Türk Edebiyatı Makalelerinin Dizini" başlıklı lisans tezine dayanmaktadır. Sözü edilen veri tabanlarının güncellenmesi araştırmacılar açısından faydalı olacaktır.

formatında dijital kopyaları çıkarılmıştır; resim dosyalarında karakter tanıma özelliği bulunmadığından anılan sözlüklerin kullanımı zorluklar taşımaktadır. İnternette sözlüklerin dijital kopyalarının bulunması faydalı olmakla birlikte bu tür çabalar amatör mahiyettedir. Yurt dışında ise profesyonelce hazırlanmış nitelikli çalışmalara rastlıyoruz. Ali Ekber Dihhudâ'nın on beş ciltlik Farsçanın en büyük ansiklopedik sözlüğü olan Lügat-nâme adlı eseri, eski harflerle tarama yapılabilecek şekilde Tahran Üniversitesi tarafından CD hâlinde hazırlanmıştır. Bilahare sözlük www.loghatnaameh.org sitesinde hizmete sunulmuştur. Ülkemizde de eski harfli sözlüklerin elektronik ortama aktarılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için üniversitelerimiz ve Türk Dil Kurumu ortak projeler yapabilir. Türk Dil Kurumu, Osmanlı Türkçesi sözlüklerini, eski ve yeni harfli taramaya imkân verecek şekilde sözlük veri tabanına aktarabilirse, bu çalışma bilim dünyası için büyük bir hizmet olur. Öncelikle kurum tarafından yayınlanan eski harfli Türkçe sözlüklerin elektronik ortama aktarılması ile işe başlanabilir. Böylece Büyük Türkçe Sözlük projesi daha da geliştirilmiş olur.

Tarih Çevirme Kılavuzu:

www.ttk.gov.tr adresli Türk Tarih Kurumu sitesinde bulunan uygulama miladi, hicri ve rumi tarihler arasında çeviri yapmak için geliştirilmiştir.

3. Verilerin Depolanması

Uzun zaman ve emek mahsulü olan akademik çalışma dosyalarının bilgisayar ortamında saklanması önemli bir husustur. Çalışmanın farklı safhalarında dosya yeni adlarla kaydedilmelidir. Bu kayıtlar ve çalışmanın nihai şekli sabit disk, flash disk, CD ve internet ortamında saklanmalıdır. Böylece veriler virüs bulaşması ve fiziksel hasar gibi tehlikeler sonucu zarar görmekten mümkün olduğunca korunacaktır.

Sonuç

Bilgisayar teknolojisinin sunduğu imkânlar her geçen gün artmaktadır. Eski Türk Edebiyatı araştırmalarında bilgisayar ve internet uygulamalarından istifade edilmesi, alana ilişkin çalışmalara kolaylıklar getirecek ve büyük katkılar sağlayacaktır. Bu nedenle alanla ilgili elektronik kaynakların ve internet uygulamalarının tanınması gerekmektedir.

Kelime işlemci, tablolama, resim ve sunum programları Eski Türk Edebiyatı araştırmalarında kullanılan programlardır. Bu programlar, her yeni sürümünde daha gelişmiş özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır.

İnternet teknolojisi, halka yönelik hizmetlerde ve bilgiye ulaşmada her geçen gün daha iyi imkânlar sunmaktadır. Eski Türk Edebiyatı alanında ise araştırmacıların istifade edeceği elektronik uygulamalar ve kaynaklar yaygınlaşmaktadır. Eski harfli eserleri ihtiva eden kütüphaneler, bu eserlere ulaşılması ve eserlerden istifade edilmesine yönelik elektronik uygulamalar geliştirmektedir. Yakın bir gelecekte eski harfli ve yeni harfli kaynakların çoğu internet ortamında yer alacak gibi görünmektedir. Bu sebeple internet ortamındaki kaynaklar ve hizmetler takip edilmeli, bilişim alanındaki çalışmalar desteklenmelidir.

Araştırmalarda kullanılan bazı uygulamalar bilgisayar işletmenliği bilgisini gerektirebilir. Bunun için bilgisayar uygulamalarını kullanmaya başlamak tecrübe kazanmak için atılan ilk adım olacaktır. Dil ve edebiyat araştırmalarında bilgisayar teknolojisini kullanmaya yönelik, üniversitelerde lisans ve yüksek lisans seviyesinde Bilgisayar Destekli Dil ve Edebiyat Araştırmaları dersi konulabilir ve bu hususta teknik programlardan destek alınabilir. Ayrıca bilişim konusunda akademisyenlere yönelik çalıştaylar ve seminerler düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

AYNUR Hatice, Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, İstanbul 2005.

Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası (CD), Millî Kütüphane Başkanlığı, Ankara 2004.

ÇALDAK Süleyman, Rûz-nâme-i-zâde Şinâsî Dîvânı, İstanbul 2004.

DİHHUDÂ Ali Ekber, Lügat-nâme (CD), Müessese-i İntişârât u Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahrân 1385.

Eski Harfli Basma Eserler Bibliyografyası 1584-1986 (CD), Millî Kütüphane Başkanlığı, Ankara 2002.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- <http://aturkitapligi.ibb.gov.tr> (ET: 02.05.2014).
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=12> (ET: 03.05.2014).
- <http://dergipark.ulakbim.gov.tr> (ET: 04.05.2014).
- <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuturkiyat/issue/archive> (ET: 04.05.2014).
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (ET: 04.05.2014).
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78352/eski-turk-edebiyati.html> (ET: 04.05.2014).
- <http://ekual.ulakbim.gov.tr/veritabani> (ET: 07.05.2014).
- <http://eyayinlar.mkutup.gov.tr> (ET: 04.05.2014).
- <http://ip-science.thomsonreuters.com/cgi-bin/jrnlst/jlsearch.cgi?PC=SS> (ET: 10.05.2014).
- <http://katalog.iae.org.tr> (ET: 04.05.2014).
- <http://katalog.marmara.edu.tr> (ET: 05.05.2014).
- <http://kutuphane.atauni.edu.tr> (ET: 05.05.2014).
- <http://library.ttk.gov.tr> (ET: 06.05.2014).
- <http://onlineyayinevi.ankara.edu.tr> (ET: 06.05.2014).
- <http://scholar.google.com.tr> (ET: 09.05.2014).
- <http://sosyalbilimler.cukurova.edu.tr/dergi.asp> (ET: 01.05.2014).
- <http://sureli.mkutup.gov.tr> (ET: 07.05.2014).
- <http://turkiyat.istanbul.edu.tr/?p=6537> (ET: 08.05.2014).
- <http://www.adyusbd.com> (ET: 09.05.2014).
- <http://www.ankara.edu.tr> (ET: 03.05.2014).
- <http://www.archive.org> (ET: 06.05.2014).
- <http://www.atauni.edu.tr> (ET: 05.05.2014).
- <http://www.beyazitkutup.gov.tr> (ET: 07.05.2014).
- <http://www.devletarsivleri.gov.tr> (ET: 10.05.2014).
- <http://www.hathitrust.org> (ET: 10.05.2014).
- <http://www.isam.org.tr> (ET: 02.05.2014).
- <http://www.islamansiklopedisi.info> (ET: 03.05.2014).
- <http://www.istanbul.edu.tr> (ET: 07.05.2014).
- <http://www.konyayazmakutup.gov.tr> (ET: 06.05.2014).
- <http://www.loghatnaameh.org> (ET: 15.06.2014).
- <http://www.marmara.edu.tr> (ET: 08.05.2014).
- <http://www.milletkutup.gov.tr> (ET: 08.05.2014).
- <http://www.mkutup.gov.tr> (ET: 07.05.2014).
- <http://www.osmanliedebiyati.com> (ET: 17.04.2014).
- <http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane> (ET: 14.04.2014).
- <http://www.tdk.gov.tr> (ET: 27.04.2014).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (ET: 27.04.2014).

<http://www.ttk.gov.tr> (ET: 06.05.2014).

<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu> (ET: 28.04.2014).

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com> (ET: 04.05.2014).

<http://www.turkishstudies.net> (ET: 12.04.2014).

<http://www.turkoloji.cu.edu.tr> (ET: 25.04.2014).

<http://www.yazmalar.gov.tr> (ET: 02.05.2014).

<http://www.yek.gov.tr> (ET: 01.05.2014).

<http://www.ykykultur.com.tr/sermet> (ET: 16.04.2014).

<http://www.yok.gov.tr> (ET: 10.05.2014).

<http://yazmalar.mkutup.gov.tr> (ET: 07.05.2014).

<http://yazmalar.tdk.org.tr> (ET: 27.04.2014).

<http://yazmalardtcf.ankara.edu.tr> (ET: 03.05.2014).

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> (ET: 10.05.2014).

İbrahim Hâlet Bey, Divan, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, Manzum Eserler 96.

KÜÇÜK Sabahattin, Bâkî Dîvânı, Tenkitli Basım, TDK Yay., Ankara 1994.

Riyazî, Riyâzü'ş-şu'arâ, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, 314.

Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (TÜYATOK) (CD I-II-III), Millî Kütüphane Başkanlığı, Ankara 2004.

YAZAR İlyas, "Klâsik Türk Edebiyatı Çalışmalarında Bilişim Teknolojisinden Yararlanma ve E-Kütüphâne Uygulamaları/Making Use of Information Technologies in the Study of Classical Turkish Literature and E-Library Applications", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, (TUNCA KORTANTAMER Özel Sayısı-1), Volume 2/3 Summer 2007, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.150>, s. 573-585.

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE EŞADLI SÖZCÜKLERİN DOĞRU SESLETİMİNDE PARÇALARÜSTÜ BİRİMLERİN GÖRÜNÜR HÂLE GETİRİLMESİ*

*Safa ÇELEBİ***

*Merve Hülya KİBAR FURTUN****

ÖZET

Türkçede yer alan eşadlı sözcükler, sesletim sırasında çoğu zaman yabancı bir öğrenci tarafından doğru algılanamamaktadır. Türkçe öğrenen yabancıların eşadlı kelimelerdeki anlam ayırıcı özelliklerin yani vurgu, ton, ezgi, süre, durak gibi parçalarüstü birimlerin farkına varabilmeleri için söz konusu kelimelerin sesletiminde meydana gelen farklılıkların görünür hâle getirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkçede bulunan bazı eşadlı sözcüklerin parçalarüstü birimler açısından farklılıklarını tespit etmek ve bu farklılıklar doğrultusunda doğru sesletimlerinin sağlanmasında parçalarüstü birimlerin görünür hâle getirilmesinin önemini vurgulamaktır. Yabancılar Türkçe öğretiminde parçalarüstü birimlerin bilgisayar ortamında görünür hâle getirilmesi, öğrencilerin doğru, etkili konuşma ve sesli okuma becerisi kazanmalarına büyük katkı sağlayacaktır.

Çalışmada olayları ve olguları doğal koşulları içerisinde incelemeyi hedefleyen betimsel yöntem kullanılmıştır. Veriler, TDK Sesli Türkçe Sözlük'te yer alan bazı eşadlı sözcüklerden ve çekime uğramış bazı eşadlı sözcüklerin de cümle içerisinde Türkçe öğretimi alanında uzman 5 kişiye sesli okutulması ve ses kayıt cihazıyla kaydedilmesiyle elde edilmiştir. Ses kayıt cihazıyla kaydedilen veriler, Praat 5.3.56 programıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarının değerlendirilmesinde istatistiksel yöntem kullanılmıştır.

Sonuç olarak Türkiye Türkçesinde eşadlı sözcüklerin vurgularının birbirinden farklı olduğu; sözlük birim bakımından vurgu farkı olmayan eşadlı sözcüklerin ise bir bağlam içerisinde vurgusal farklılıklarının tespit edilebildiği; sesli okuma veya konuşma becerisinde eşadlı kelimelerin doğru sesletimlerinin sağlanmasında vurgu, ton, ezgi, süre, sınır, durak gibi parçalarüstü birimlerin bilgisayar ortamında görünür

*Bu çalışma, 19-21 Haziran 2014 tarihleri arasında Muğla'da düzenlenen "7. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**Arş. Gör.,Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: sefacelebi0712@gmail.com

***Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: Merve.kibar@erdogan.edu.tr

hale getirilerek yabancılara vurgu çalışmaları yaptırılması gerekliliğinin büyük öneme sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, Eşadlı sözcükler, Parçalarüstü birimler.

MAKING SUPRA-SEGMENTAL UNITS VISIBLE FOR THE CORRECT PRONUNCIATION OF HOMONYMIC WORDS IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS

ABSTRACT

Homonymic words in Turkish, most of the time cannot be perceived and pronounced correctly by foreign students. In order for Turkish-learning foreigners to recognise the meaning-diacritic features of supra-segmental units such as accent, intonation, tune, duration, and caesura, the differences that occur during the pronunciation of words need to be made visible.

The aim of this work is to identify the differences of some homonymic words in Turkish in terms of supra-segmental units; and in line with these differences, to emphasise the significance of making supra-segmental units visible in achieving correct pronunciation. Making supra-segmental units visible in silico in teaching Turkish to foreigners will contribute to the skills of speaking correctly and eloquently as well as oral reading of students.

This work was conducted by the depictive method, which examines incidents and phenomena in their natural conditions. The data was acquired from some homonymic words in TDK Audio Turkish Dictionary as well as oral reading of some homonymic words within sentences by 5 experts in Turkish teaching and recording of the reading by a recorder. The data recorded by the recorder was analysed with Praat 5.3.56 programme. The statistical method was used in the evaluation of the results of the analysis.

As a result, it became clear that accents of homonymic words in Turkish are different from each other; it is possible to observe accent differences of homonymic words within a context, which do not have any accent differences in terms of lexeme; it is necessary and has a great significance to have foreigners make accent practices by making supra-segmental units such as accent, intonation, tune, duration, limit and caesura visible in silico, in achieving the correct pronunciation of homonymic words in oral reading and speaking skills.

Key Words: Teaching Turkish to Foreigners, Homonymic words, Supra-segmental units.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

1. Giriş

Günümüz dünyasında gelişen teknoloji ve değişen değerlerle beraber insanlar iş, eğitim, göç, kişisel ilgi gibi nedenlerle ikinci bir dili öğrenmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bağlamda ikinci bir dili öğrenmeye duyulan ihtiyaç ve zorunluluklar, dünyadaki hızlı gelişim ve değişimle meydana gelmektedir. Dolayısıyla dil öğretimi pek çok ülkede gün geçtikçe önemli bir sektör hâline gelmektedir. Türk dili de bu sektör içerisinde yerini almak ve konumunu sağlamlaştırmak zorunluluğu içerisinde girmiştir. Bu süreçte, yabancılar Türkçe öğretiminin önemi kavranmış ve çeşitli çalışmalar başlatılmıştır. Bunun sonucunda Türkiye’de 1950 yılından sonra üniversiteler bünyesinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, ciddi biçimde ele alınmaya başlanmıştır.

1984 yılında sistemli bir biçimde Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi’nde (TÖMER) başlayan dil öğretim hizmetine kısa bir süre sonra Gazi TÖMER ardından da Ege TÖMER katılmıştır (Açık, 2008: 2). Oluşturulan ders kitapları, yöntem ve materyaller TÖMER’lerde her ne kadar yabancılar için Türkçe öğretimine büyük katkı sağlasa da dört temel dil becerisini geliştirme yolları belli ölçütlere dayanmamıştır (Şimşek, 2011: 1). Anlama ve anlatma becerileri geliştirmeye yönelik materyaller için ölçü belirleme ve bu ölçülere göre materyalleri düzenleme konusunda sıkıntılar vardır. Özellikle sesli okuma, dinleme ve konuşma becerilerini geliştirmek için oluşturulan materyallerin öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik işlevsel bir yaklaşımla hazırlanması gerekmektedir. Özdemir (2013) çalışmasında, medya çağında yaşandığını, dolayısıyla eğer yabancılar Türkçe öğretimine ve Türkçe öğrencilerine değer veriliyorsa, hazırlanacak Türkçe öğretimi malzemelerinin de her bakımdan yeterli düzeyde olması gerektiğini; ayrıca özgün ve kaliteli görsel işitsel dil malzemelerine sahip olunmadan, öğrencilere dilimizin de içinde yer aldığı kültürel zenginliğimizi aktarmanın ve onların müfredat dışında karşılaşacakları dil problemleriyle başa çıkmalarını sağlayacak yöntemler geliştirmenin epeyce zor olacağını vurgulamıştır.

Dil öğretimi dinleme, konuşma, okuma ve yazmadan oluşan dört temel dil becerisini gerektiren çok boyutlu bir iştir. Fakat diğer dillerde olduğu gibi Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde de bu dört beceride aynı anda ilerlemek imkânsızdır. Yabancı dil öğretiminde yeterliliğin, bireyler arasında kayda değer farklılıklar gösterdiği gerçeği, Türkçenin öğretimi esnasında da unutulmamalıdır (Açık, 2008). Ülkemizde gerçekleştirilen dil öğretimi alanındaki çalışmaların azlığı ve bu alanda yazılan nitelikli kitapların yetersizliği, yabancılar Türkçenin öğretimi esnasında çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda, yabancı öğrencilerin dört temel dil becerilerinin belirlenmesine yönelik kayda değer sorunlar elde edilmiştir.

Ankara, Gazi ve Ege Üniversitesine bağlı TÖMER’de öğrenim gören yabancı öğrencilerle ilgili yapılan bir çalışmada (Açık, 2008) öğrenciler, %40 ile “yazma”, %33 ile “konuşma”, %17 ile “anlama” ve %16 ile “okuma” becerilerinde zorluk çektiklerini belirtmişlerdir.

Dil becerilerini geliştirmede önce anlama, sonra konuşma, ardından okuma ve nihayetinde yazma gelir. Ankete katılanların %17’si anlamada zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Yüksek bir oran olmamasına rağmen dil becerilerini geliştirmenin ilk basamağı olan bir alanda bu rakam öğretim esnasında üzerinde durulması gereken bir husustur. Türkiye Türkçesi ile diğer Türk lehçelerinde yazılışları aynı, anlamları farklı olan kelimelerin varlığı ve yazılışları aynı, anlamları farklı olan eklerin varlığı yani yabancı eşdeğerliliğin bu noktada Türk soylulara engel teşkil ettiğini söyleyebiliriz (Açık, 2008: 6).

Diğer bir çalışmada (Sallabaş, 2012) ise Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin en çok konuşma becerisinde kaygı duydukları ortaya çıkmış; bu durum göz önüne

bulundurulduğunda, sınıf içinde konuşma uygulamalarına daha fazla yer verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Günümüzde bilgisayar kullanımı, eğitime bakan yönüyle, vazgeçilmez bir yardımcı ders aracı konumuna gelmiştir. Arslan'a (2003) göre bilgisayar, toplumların bütün ticari, sanayi ve eğitim faaliyetlerinde yer alarak kullanıldıkları her alanda verimliliği artırmış ve insan yaşamının içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. İnsanların yaşamlarında önemli bir yer tutan bilgisayar, yabancılara Türkçe öğretiminde işlevsel bir şekilde kullanıldığında, öğrencilerin özellikle görsel ve işitsel becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Şahin ve Akçay (2011: 914), Türkçe eğitimi bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitimi öğretmen olduklarında etkili bir biçimde kullanabilmeleri için teknik alt yapı bakımından öğretim ortamlarının yeterli hâle getirilmesi gerektiğini, öğretim elemanlarının derslerinde teknolojik materyalleri kullanmalarını, öğretmen adaylarına bilgisayar ve interneti etkili biçimde kullanma becerilerinin kazandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Gençlerin bilgisayara olan ilgileri, yabancılara Türkçe öğretiminde bilgisayar tabanlı programların hazırlanmasını gerekli kılmaktadır. Bilgisayarlar öğretim ortamlarında öğretmenler tarafından genellikle sunum (Powerpoint programı kullanılarak) hazırlama, video izletme, müzik dinletme vb. amaçlarla kullanılmaktadır. Arslan ve Adem'e (2010) göre öğretmenlerin bilgisayarda hazırladıkları materyalleri derste kullanmaları, öğrenci motivasyonunu olumlu olarak etkilemektedir. Bu doğrultuda Yabancılara Türkçe eğitimi amacıyla hazırlanacak olan bilgisayar destekli öğretim etkinlikleri de yabancı öğrencilerin Türkçeyi daha kolay öğrenmelerini ve öğrendiklerinin daha kalıcı hâle getirilmesini sağlayacaktır.

1.1. Eşadlı Kelimeler ve Yabancılara Eşadlı Kelimelerin Öğretiminde Parçalarüstü Birimlerin Bilgisayarda Görünür Hâle Getirilmesi

Aksan'a (1998) göre eşadlılık, her dilde aynı ses bileşiminden oluşmuş, başka başka kavramları yansıtan sözcükler olarak tanımlanmıştır. "Eşadlılık (fr. Homonymie) , gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliğidir. Örneğin bir renk belirten "kara" ve toprak parçası anlamına gelen "kara" sözcükleri arasında bir eşadlılık vardır" (Günay, 2007: 200).

Özellikle eşadlı kelimelerin dilimizde pek çok kelime ve kelime grubunda kendini gösteriyor olması, yabancı öğrencilerin söz konusu farklı anlamları içeren kelimeleri anlamlandırmalarını zorlaştırmaktadır. "Kelimelerin çekimleri sırasında ya da sözcüklerin aldıkları eklerle birlikte bir sözce içinde, bir ya da birden çok dilsel birim aynı biçimde sesletilebilmektedir. İki farklı sözcenin bir kısmı ya da tamamının okunuşları aynı ancak farklı bağlamlar içine yerleştirildiğinde anlamlarının farklı olduğu görülür" (Günay, 2007: 202). Örneğin "Konuştuktan sonra susarsın (Günay, 2007: 202)" cümlesinde "susarsın" kelimesi ile "susamak" ya da "susmak" eylemlerinden hangisinin bildirildiği konusunda sorunlar yaşanmaktadır.

Doğru ve etkili bir iletişimin sağlanması için konuşmada parçalarüstü birimlerin doğru bir biçimde yansıtılması gerekmektedir. Çünkü bir kelimenin ister bağlam içinde ister bağlam olmadan vurgu, ton, süre, sınır, ezgi gibi parçalarüstü birimlere dikkat edilmeksizin sesli olarak ifade edilmesi, alıcı ile etkili bir iletişimi ve alıcının bağlam içindeki anlamı algılama durumunu engelleyecektir.

Dilin iletişim temelli oluşu ve Türkçenin konuşma diline özgü birtakım ayrıntılar içermesi, Türkçe öğrenen bir yabancıda anlam karmaşasına yol açmaktadır. Örneğin Türkçede yer alan "aydın" kelimesinin iki farklı anlamının olması, yabancı bir birey için anlam ikiliği oluşturmaktadır. Dolayısıyla "sesletim çalışmasında, kelime ve kelime grupları söz konusu olduğu için, karşılaştırmalı tekrar, tekrarlarda nefesi kullanma, ses üretim organlarının hareketi önemli olduğu gibi, soyut kelime ve kelime gruplarının anlamlarının algılatılması da önemlidir. Çünkü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

konusma ve okuma becerilerinin kazanılması için sesletimin, yani seslerin ve kelimelerin anlamlarına göre söyleyiş biçimlerinin iyi kavranmaları gerekmektedir.”(Coşkun, 2006: 68).

Coşkun (2006), sesletimle ilgili yaptığı bir çalışmada, kelimelerin sözlük şekliyle sesletimlerinin farklı, cümle içindeki şekliyle farklı olduğu sonucuna varmıştır. “Cümle içindeki sesletimin farklı olmasının sebebi, kelimelerin sözlük anlamları dışında, duygu anlamlarına da sahip olmasıdır. Kelimelerin duygu anlamları yer aldıkları cümle içinde oluşmaktadır bu sebeple kelimelerin veya kelime gruplarının sesletimi, cümledeki şekilleriyle algılatılmalı ve kavratılmalıdır”(Coşkun, 2006: 72-73).

Türkçe öğrenen yabancıların eşadlı kelimelerdeki anlam farklılıklarını ayırt edebilmeleri için söz konusu kelimelerin sesletiminde meydana gelen farklılıkların görünür hâle getirilmesi gerekmektedir. Sesletim sırasında meydana gelen farklılıkları oluşturan ve anlam ayırıcı özelliklere sahip olan parçalarüstü birimlerin önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Börekçi (2005) çalışmada, dilde parçalarüstü ya da bürünsel olarak adlandırılan vurgu ezgi, tonlama gibi öğelerin anlama önemli katkılarına olduğunu; bu öğelerin iyi kullanıldıklarında dış yapıyı etkiledikleri kadar iç yapıyı da etkilediklerini ifade etmiştir. Böylece bir kelimenin ya da cümlelerin sesletimi sırasında anlam ayırıcı özelliklere sahip olan vurgu, ton, ezgi, uzunluk, durak vb. parçalarüstü birimler, hem ana dili eğitiminde hem de yabancılar Türkçe öğretiminde kullanıldığı takdirde öğrencilerin anlama ve anlatma becerileri istendik yönde geliştirilmiş olacaktır.

“Parçalarüstü birimlerin bilgisayar ortamında görünür hâle getirilmesi, söz konusu birimlerle ilgili becerilerin daha hızlı ve kalıcı olarak kazanılmasına yardımcı olmaktadır. Göze dayalı bir eğitimle bireyler, konuşmanın vurgu ve tonlamalarını görerek kulakla duyulana gözle pekiştirebilir; konuşmadaki anlam ve duygu farklılıklarının sebeplerini, görüntülenen vurgu ve tonlarla daha iyi algılayabilir; farklı vurgu ve tonlara sahip cümleleri birbiriyle karşılaştırarak anlam ayırıcı unsurları tespit edebilir; kendilerinin ürettikleri parçalarüstü birimlerin, konuşmalarındaki duygu ve düşünceleri yansıtmayı yansıtmadığını, ses-söz dizimi ilişkisini sağlıklı kurup kuramadıklarını daha iyi belirleyebilirler. Parçalarüstü birimlerin algılanması ve üretimiyle ilgili becerileri kazanan bireyler, konuşmayı sıradan bir ses dizisi olmaktan çıkaran ses-söz dizimi ilişkisini dilin kuralları çerçevesinde oluşturabilecek ve birbirleriyle sağlıklı iletişim kurabileceklerdir. Tüm bu sebeplerle, ana dili eğitiminde parçalarüstü birimlerle ilgili becerilerin kazandırılmasında ve ses-söz-anlam birlikteliğindeki ilişkinin kavratılmasında, görüntü teknolojilerinden faydalanılmalıdır.”(Coşkun, 2009:48)

Aynı ses birlikteliğiyle oluşmuş fakat yazma becerisinde cümle içerisindeki bağlamın; konuşma ve sesli okumada ise hem bağlamın hem de parçalarüstü birimlerin anlam ayırt edici özelliğinden dolayı birbirlerinden farklılık gösteren eşadlı sözcükler, her dilde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de bulunmaktadır. Eşadlı kelimelerden olan *aydın*, *ordu* gibi kelimelerin yanı sıra ek alarak da eşadlılık işlevine sahip olan pek çok yapı bulunmaktadır. Bunların içerisinde özellikle fiilimsi grupları, eşadlı kelimeler türetme özelliğine sahiptirler. Örneğin “görüşme” kelimesi, “görüşmeden geldim” bağlamı ile kullanıldığında ve doğru vurgu ve tonlamayla sesletilmediğinde, Türkçe bilmeyen bir yabancıda kavram karmaşası oluşturacaktır. Emir ifadesi taşıyan “gÖRÜŞme” eyleminde vurgu orta hecedeyken; isim fiil eki almış “gÖRÜŞME” isminde vurgu son hecededir. Hem ana dili hem de ikinci dil olarak Türkçe öğrenenlerin her iki anlamı da ayırt edebilmeleri için başvurulması gereken en önemli yöntem ise kelime ve kelime gruplarının sesletimi sırasında ses programları aracılığıyla parçalarüstü birimlerin görünür hâle getirilmesiyle gerçekleştirilecek olan bir öğretim yöntemi olmalıdır. Çünkü ses analizi programları ile sese ait her türlü unsur görünür hâle getirilebilmektedir. Eşadlı kelimelerin öğretilmesinde hem kulağa hem de göze dayalı çalışmaların yaptırılması Türkçe öğrenen yabancıların farklı anlamlara sahip kelimelerde anlatılmak istenen ifadeyi doğru şekilde algılamalarına ve algılatmalarına katkı sağlayacaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Türkçede bulunan bazı eşadlı sözcüklerin parçalarüstü birimler açısından farklılıklarını görünür hâle getirerek tespit etmek ve bu farklılıklar doğrultusunda doğru sesletimlerinin sağlanmasında parçalarüstü birimlerin görünür hâle getirilmesinin önemini vurgulamaktır.

Bu çalışma ile Türk kültürünün yabancılara dil yoluyla aktarılmasında önemli bir rol alan TÖMER’lerdeki dil öğretiminin ve dilin unsurlarının, hem sesletim hem de anlam yönüyle öğrencilere algılatılması ve kavratılmasında, bilgisayar destekli eğitim ile daha işlevsel ve özgün bir öğretim etkinliği ve materyali sunulmuş olacaktır. Yabancılara Türkçe öğretiminde parçalarüstü birimlerin bilgisayar ortamında görünür hâle getirilmesi, öğrencilerin doğru, etkili konuşma ve sesli okuma becerisi kazanmalarına büyük katkı sağlayacaktır.

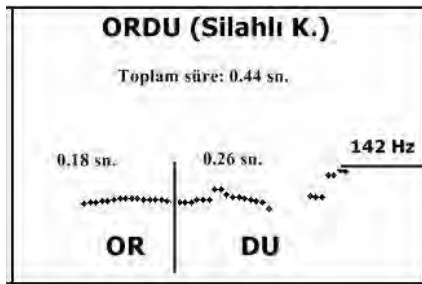
3. Yöntem

Çalışmada olayları ve olguları doğal koşulları içinde incelemeyi hedefleyen betimsel yöntem kullanılmıştır. Veriler, TDK Sesli Türkçe Sözlük’te yer alan bazı eşadlı sözcüklerden; çekime uğramış bazı eşadlı sözcüklerin ise Türkçe öğretimi alanında uzman 5 kişiye cümle içerisinde sesli okutulması ve ses kayıt cihazıyla kaydedilmesiyle elde edilmiştir. Ses kayıt cihazıyla kaydedilen veriler, Praat 5.3.56 programıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarının değerlendirilmesinde istatistiksel yöntem kullanılmıştır.

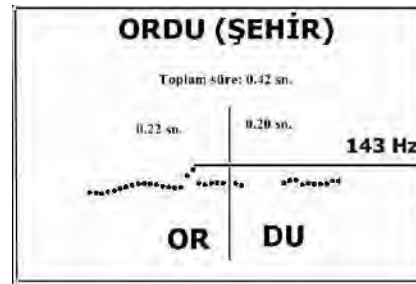
4. Bulgular ve Yorum

Praat 5.3.56 programıyla analiz edilen eşadlı kelimeler ve bu kelimelere ait sesletimlerde ortaya çıkan parçalarüstü birimlerin yer aldığı veriler şu şekildedir:

TDK Sesli Türkçe Sözlük’te Eşadlı Ordu Sözcüğünün Sesletiminin Vurgu Görüntüleri

Şekil 1

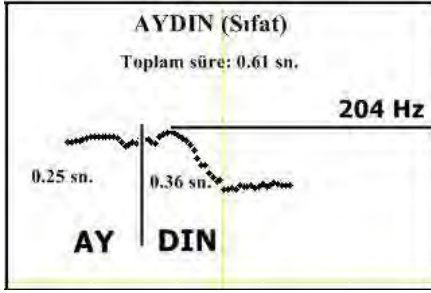

Şekil 2

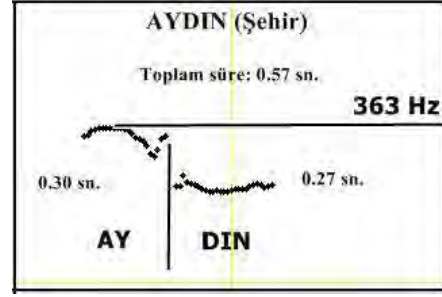
Yukarıda Şekil 1 ve Şekil 2’de görüldüğü üzere, TDK Sesli Türkçe Sözlük’te, silahlı kuvvet anlamındaki ordu sözcüğünün “-du” hecesi, 142 Hz ile birincil vurguya sahipken şehir anlamı olan “ordu” sözcüğünün “-or” hecesi 143 Hz ile birincil vurguya sahiptir. Ayrıca silahlı kuvvet anlamındaki ordu sözcüğünün “or” hecesinin oluşum süresi 0.18 sn., “du” hecesinin oluşum süresi 0.26 sn. dir. Şehir anlamında olan “ordu” sözcüğünün “or” hecesinin oluşum süresinin 0.22 sn., “du” hecesinin oluşum süresinin ise 0.20 sn. olduğu tespit edilmiştir.

İki farklı anlama sahip olan “ordu” sözcüğünün, hem hece vurguları bakımından hem de hecelerin oluşum süreleri bakımından birbirinden farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

TDK Sesli Türkçe Sözlük'te Eşadlı Aydın Sözcüğünün Sesletiminin Vurgu Görüntüleri

Şekil 3

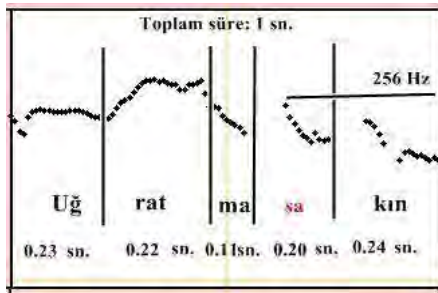
Şekil 4

Yukarıdaki Şekil 3 ve Şekil 4 incelendiğinde, “Aydın” sözcüğünün TDK Sesli sözlüğündeki iki farklı anlamdaki söylenişlerindeki vurguları görülmektedir. Şekil 3’te sıfat türündeki “aydın” sözcüğü 204 Hz ile birincil vurguyu “-**din**” hecesinde taşıırken, Şekil 4’te şehir anlamı olan “aydın” sözcüğü birincil vurguyu 363 Hz ile “-**ay**” hecesinde taşımaktadır. Süre bakımından incelendiğinde, sıfat türündeki “Aydın” sözcüğündeki “ay” hecesinin oluşum süresi 0.25 sn., “-din” hecesinin oluşum süresi ise 0.36 sn’dir. Şehir anlamı taşıyan “Aydın” sözcüğündeki “ay” hecesinin oluşum süresinin 0.30 sn., “din” hecesinin oluşum süresi ise 0.27 sn. olduğu tespit edilmiştir.

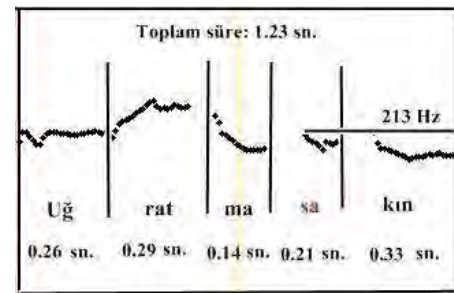
Göstereni aynı fakat gösterileni ayrı olan “Aydın” sözcüğünde, iki gösterilenin de hem hece vurgularının hem de hecelerin oluşum sürelerinin birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir.

Türkçede bazı çekime uğramış eşadlı sözcüklerin tek başlarına söylenişlerinde vurgu bakımından farklılıklarının tespit edilemediği; aralarındaki anlam farklılığının bir öbek içerisinde söylenişlerinde ortaya çıktığı görülmektedir. “Sakın” sözcüğü de bu türden sözcüklerdendir. Bu sebeple İstiklâl Marşı’nın “Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın” mısrası, dil alanında uzman 5 kişi tarafından “sakın” sözcüğünün ünlem ve fiil türündeki iki farklı anlamı doğrultusunda sesletilmiş olup; anlam bakımından farklılığın hangi parçalarüstü birimlerden kaynaklandığını tespit edebilmek için “sakın” sözcüğü “uğratma” ile birlikte incelenmiştir.

Uzmanların Sesletimlerindeki “Sakın” (Asla) Sözcüğünün Vurgu Görüntüleri

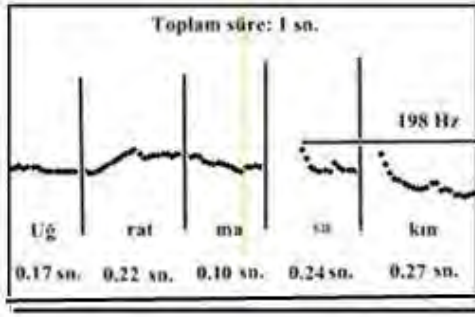
Şekil 5: Uzman Kişi 1 (Bayan)

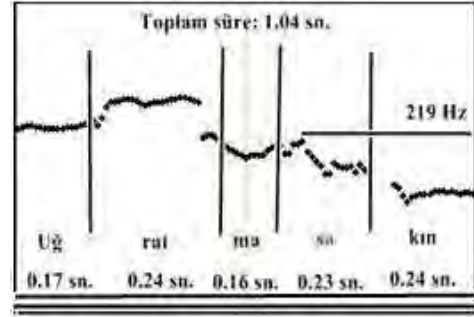
Şekil 6: Uzman Kişi 2 (Bayan)

Turkish Studies

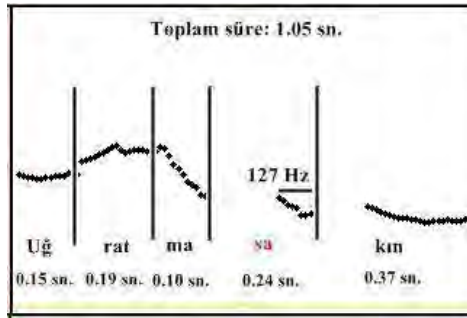
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

Şekil 7: Uzman Kişi 3 (Bay)

Şekil 8: Uzman Kişi 4 (Bayan)

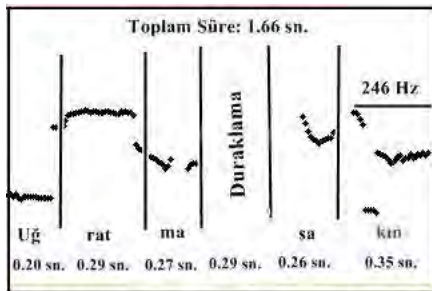

Şekil 9: Uzman Kişi 5 (Bay)

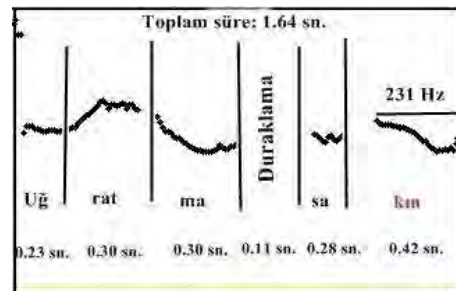
Yukarıda, asla anlamında ve ünlem bildiren “sakın” sözcüğünün alanlarında uzman beş kişi tarafından söylenişlerindeki ses dizimleri görülmektedir. Beş örnek de incelendiğinde “sakın” sözcüğündeki birincil vurguyu, birinci uzman kişinin 256 Hz, ikinci uzman kişinin 213 Hz, üçüncü uzman kişinin 198 Hz, dördüncü uzman kişinin 219 Hz, beşinci uzman kişinin de 127 Hz ile “-sa” hecesinde oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca beş örnek de incelendiğinde, “uğratma” filinin sesletiminin “-rat” hecesinden başlayıp cümle sonuna kadar alçalan tonla gerçekleştiği görülmektedir.

Oluşum süreleri incelendiğinde, “Uğratma sakın” ifadesini, birinci ve üçüncü Uzman kişinin 1, ikinci Uzman kişinin 1,23, dördüncü Uzman kişinin 1,04, beşinci Uzman kişinin de 1.05 saniyede oluşturduğu görülmektedir.

Uzmanların Sesletimlerindeki “Sakın” (Korumak) Sözcüğünün Vurgu Görüntüleri

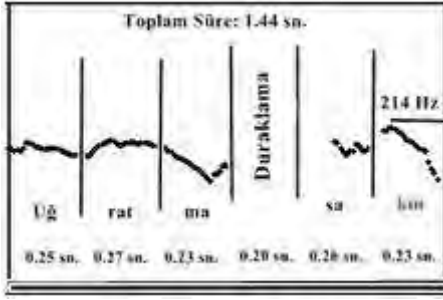
Şekil 10: Uzman Kişi 1 (Bayan)

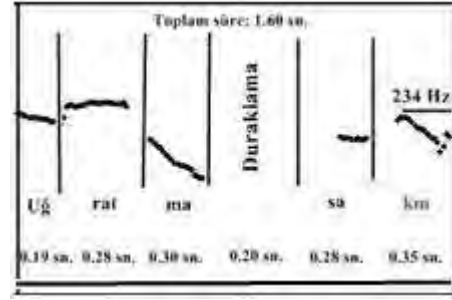
Şekil 11: Uzman Kişi 2 (Bayan)

Turkish Studies

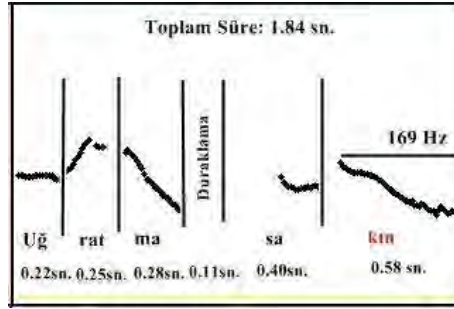
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Şekil 12: Uzman Kişi 3 (Bay)

Şekil 13: Uzman Kişi 4 (Bayan)

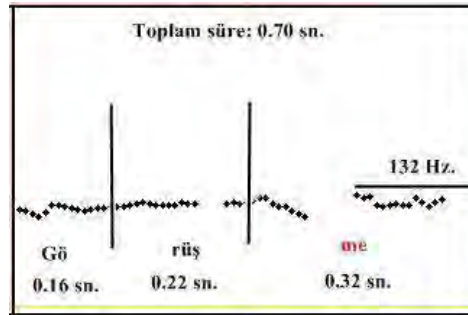

Şekil 14: Uzman Kişi 5 (Bay)

Emir ifadesi taşıyan ve korumak anlamındaki “sakın” sözcüğünün, uzmanlar tarafından söylenişlerindeki ses dizimleri görülmektedir. Tüm örnekler bakıldığında “sakın” sözcüğünde birincil vurgunun “-kin” hecesinde oluşturulduğu ve “sakın” sözcüğünden önce tüm uzmanlar tarafından 0.10-0.30 sn. arası duraklama yapıldığı görülmektedir. Oluşum süreleri incelendiğinde, “Uğratma sakın” cümlesinin sesletiminin 1. uzman kişinin 1,66, 2. uzman kişinin 1,64, 3. uzman kişinin 1.44 ve 4. uzman kişinin ise 1,60 saniyede oluşturdukları tespit edilmiştir.

Göstereni aynı fakat gösterileni farklı olan “sakın” sözcüğünün söylenişleri karşılaştırıldığında hem hece vurguları hem de oluşum süreleri bakımından birbirinden farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca emir bildiren “sakın” ifadesinden önce duraklama yapılması, anlam bakımından farklılığın oluşmasında duraklamanın önemli etken olduğunu da göstermektedir.

TDK Sesli Türkçe Sözlük’te Kılış Bildiren “Görüşme” Sözcüğünün Sesletimindeki Vurgu Görüntüsü

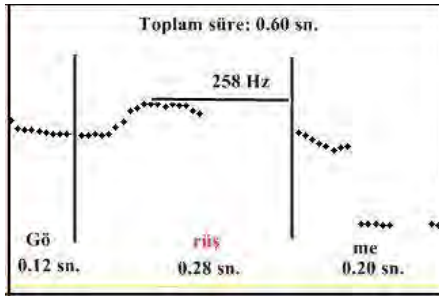
Şekil 15

Turkish Studies

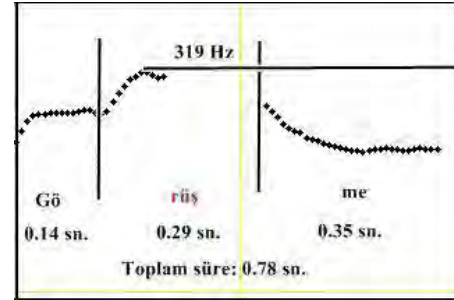
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

Yukarıda Şekil 15’te, TDK Sesli Türkçe Sözlük’te bulunan ve isim fiil eki almış olan “görüşme” sözcüğünün sesletiminde tespit edilen parçalarüstü birimler görülmektedir. Şekil 15 incelendiğinde, heceler arasında vurgu bakımından büyük bir farklılığın olmadığı; hecelerde düz bir tonlamanın gerçekleştirildiği ve “-me” hecesinin 132 Hz ile birincil vurguyu üzerinde taşıdığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda görüşme sözcüğünün oluşum süresinin 0.70 saniye olduğu da şekilde görülmektedir.

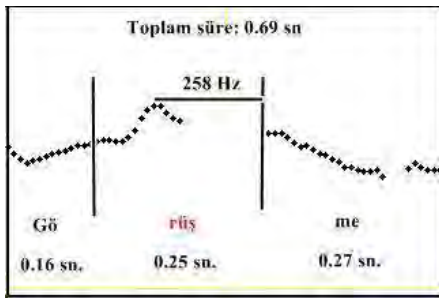
Uzmanların Sesletimlerindeki Olumsuzluk Bildiren “Görüşme” Sözcüğünün Vurgu Görüntüleri

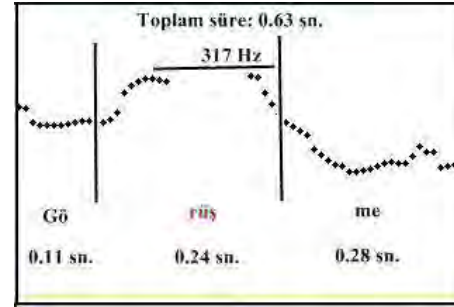
Şekil 16: Uzman Kişi 1 (Bayan)

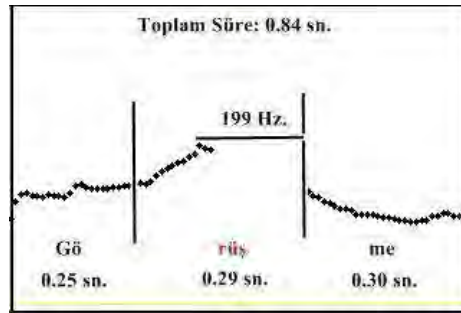
Şekil 17: Uzman Kişi 2 (Bayan)

Şekil 18: Uzman Kişi 3 (Bay)

Şekil 19: Uzman Kişi 4 (Bayan)

Şekil 20: Uzman Kişi 5 (Bay)

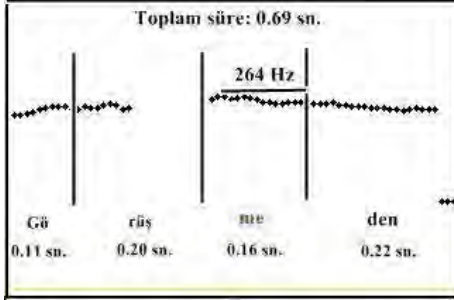
Yukarıda, Türkçe eğitimi alanında uzman 5 kişinin olumsuzluk eki almış olan “görüşme” sözcüğünün sesletimlerindeki parçalarüstü birimler görülmektedir. Şekiller incelendiğinde, tüm seslendiricilerin olumsuzluk bildiren “görüşme” sözcüğünde birincil vurguyu “-rüş” hecesinde oluşturdukları görülmektedir. Ayrıca tüm örneklerde “-rüş” hecesinde yükselen ton ve “-me” hecesinde ise alçalan ton meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu örneklerde tespit edilen birincil

Turkish Studies

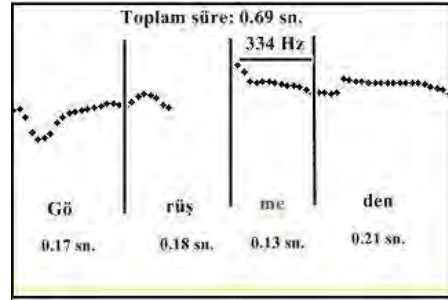
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

vurguların “rüş” hecesinde oluşturulmuş olması, olumsuzluk eki almış fiillerde birincil vurgunun olumsuzluk ekinden bir önceki hecede olduğu kuramını da desteklemektedir.

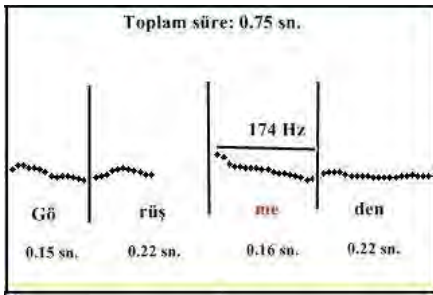
Uzmanların Sesletimlerindeki Kılış Bildiren “Görüşmeden” Sözcüğünün Vurgu Görüntüleri

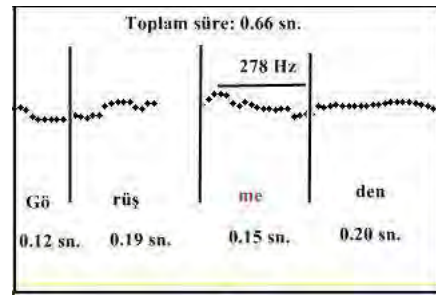
Şekil 21: Uzman Kişi 1 (Bayan)

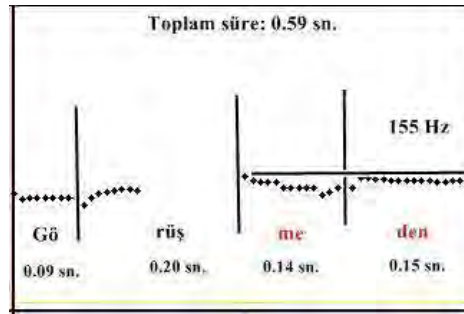
Şekil 22: Uzman Kişi 2 (Bayan)

Şekil 23: Uzman Kişi 3 (Bay)

Şekil 24: Uzman Kişi 4 (Bayan)

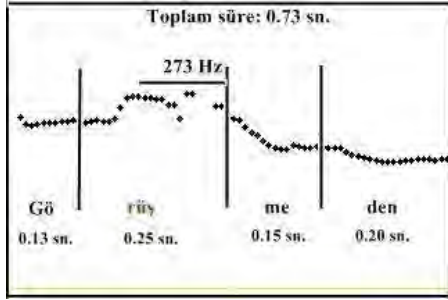
Şekil 25: Uzman Kişi 5 (Bay)

Yukarıda kılış bildiren “Görüşmeden” sözcüğüne ait 5 farklı uzman kişinin söyleyişlerindeki ses dizimleri görülmektedir. Şekil 21, 22, 23 ve 24 incelendiğinde, birincil vurgunun “-me” hecesi üzerinde; şekil 25’te ise “-me” ve “-den” hecelerinde eşit miktarda oluşturulduğu tespit edilmiştir. Tüm şekiller incelendiğinde heceler üzerinde oluşturulan tonların birbirine benzer olduğu görülmektedir. Ayrıca görüşmeden sözcüğünün oluşum süreleri incelendiğinde, 0.59 ile 0.75 sn. arasında oluşturulduğu görülmektedir.

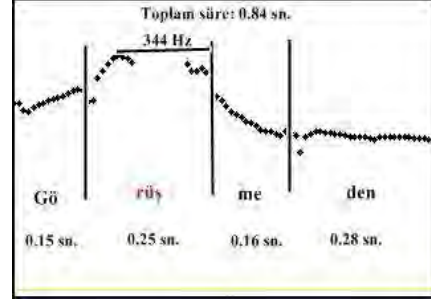
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

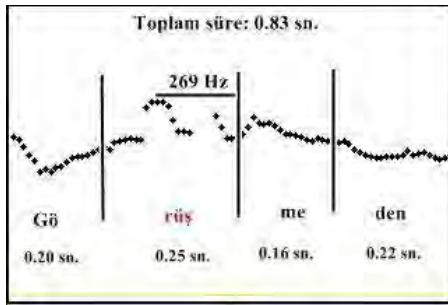
Uzmanların Sesletimlerindeki Olumsuzluk Bildiren “Görüşmeden” Sözcüğünün Vurgu Görüntüleri

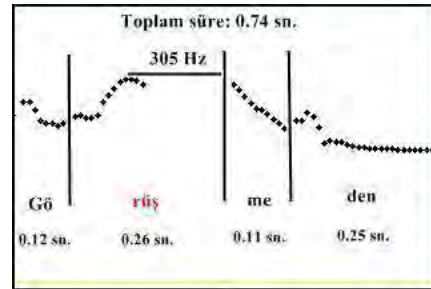
Şekil 26: Uzman Kişi 1 (Bayan)

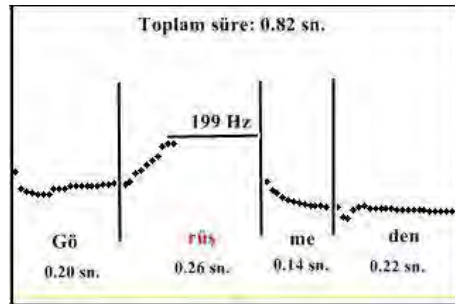
Şekil 27: Uzman Kişi 2 (Bayan)

Şekil 28: Uzman Kişi 3 (Bay)

Şekil 29: Uzman Kişi 4 (Bayan)

Şekil 30: Uzman Kişi 5 (Bay)

Son olarak olumsuzluk bildiren “görüşmeden” sözcüğüne ait uzmanların sesletimlerine ait ton görüntüleri yukarıda şekiller halinde ortaya konmuştur. Şekil 26, 27, 28, 29 ve 30 incelendiğinde, beş sesletimde birincil vurgunun “-rüş” hecesinde oluşturulduğu görülmektedir. Şekillerdeki ton görüntüleri benzerlikleri bakımından da dikkat çekmektedir. Oluşum sürelerinin ise 0.73 sn ile 0.84 sn. arası olduğu tespit edilmiştir. Olumsuzluk bildiren “görüşmeden” sözcüğünün oluşum süresinin kılış bildirenden daha uzun olmasının sebebi ise “-rüş” hecesinin daha baskın olarak sesletilmesinden kaynaklanmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak Türkiye Türkçesinde eşadlı sözcüklerin vurgularının birbirinden farklı olduğu; sözlük birim bakımından vurgu farkı olmayan eşadlı sözcüklerin de bir bağlam içerisinde ele alındığında vurgu bakımından farklılıklarının tespit edilebildiği ortaya çıkmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Söz varlığımızın zenginliği dilimizde eşadlı kelimelerin ve kelime gruplarının çeşitliliğiyle kendini göstermektedir. Dilimize ait bu unsurların kendine özgü inceliklerini yabancıların doğru bir şekilde algılaması ise hassas bir öğretim yöntemini zorunlu kılmaktadır. Araştırmamızın bir parçası olan eşadlı kelimelerin yabancılar öğretilmesi konusunda sunduğumuz çözüm önerisi, bugüne kadar değerlendirmeye alınmamış özgün bir yöntemdir. Bu çalışma ile sesli okuma veya konuşma becerisinde eşadlı kelimelerin doğru sesletiminin sağlanmasında vurgu, ton, ezgi, süre, sınır, durak gibi parçalarüstü birimlerin bilgisayar ortamında görünür hâle getirilerek yabancılar vurgu çalışmaları yaptırılması gerekliliğinin büyük öneme sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Yabancılarla Türkçe öğretiminde istenilen başarıyı elde edebilmek, derslerin öğrencilerin bütün duyularına hitap edebilecek şekilde düzenlenmesine ve öğretmen tarafından doğru şekilde organize edilmesine bağlıdır. Derslerde kullanılacak olan dil öğretim malzemelerinin öğrencilerin dil becerilerini ve bilişsel düzeylerini daha ileriye taşıyacak nitelikte olmasına özen gösterilmelidir. İkinci bir dili öğrenen birey için öğrenmenin daha kalıcı ve sağlıklı olabilmesi, kullanılan yöntem, teknik, materyal ve ölçme araçlarının daha hassas ve somut hale getirilmesiyle mümkün olacaktır. Dil öğretim esnasında kullanılacak görsel/işitsel malzeme ve etkinliklerin birden çok duyuya hitap ediyor olması, yabancı öğrencilerde dil becerilerinin daha sağlıklı bir şekilde gelişmesini sağlayacaktır.

Yabancılarla Türkçe öğretimi için hazırlanan öğretim programlarında bilgisayara dayalı öğretim yok denecek kadar azdır. Diğer yabancı dillerin öğretiminde kullanılan bilgisayar programları, Türk dilinin ikinci bir dil olarak öğretiminde henüz işlevsel bir şekilde kullanılamamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmamızda Türkçe öğreten çeşitli kurum ve kuruluşlara kullanım amacıyla önerdiğimiz ses analiz programlarının, Türkçe öğrenen yabancıların özellikle dinleme, konuşma ve sesli okuma becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı ve Türkçenin sesletimi konusunda yaşanan problemlere bir çözüm getireceği düşünülmektedir.

Araştırma bulguları doğrultusunda elde edilen sonuçlara dayanarak, yabancılarla Türkçe öğretimine yönelik şu önerilerde bulunulmuştur:

- Yabancılarla Türkçe Öğretimi programına vurgu çalışmaları yaptırılmasına yönelik dersler konulmalıdır.
- Derslerde kullanılacak dil öğretim malzemelerinin öğrencilerin dil becerilerini ve bilişsel düzeylerini daha ileriye taşıyacak nitelikte olmasına özen gösterilmelidir.
- Hem ana dili hem de ikinci dil olarak Türkçe öğretiminde, öğretim elemanları tarafından Türkçenin vurgu sistemi doğrultusunda öğrencilere parçalarüstü birimleri bilgisayar ortamında görünür hale getirerek vurgu ve tonlama çalışmaları yaptırılmalıdır.
- Eşadlı sözcükler gibi birden fazla anlamı içinde barındıran ünlemlerin veya farklı tonlama ile farklı anlamlara gelen cümlelerin yabancı öğrenciler tarafından daha kolay anlaşılmasını sağlamak amacıyla göze ve kulağa dayalı materyallerden ve etkinliklerden yararlanılmalıdır.
- Türkçenin sesletiminde yapılan hataların giderek yaygınlaştığı günümüzde ilköğretimde ve yabancılarla Türkçe öğretiminde, TDK Sesli Sözlüğünden öğrencilerin faydalanmaları öğretim elemanları tarafından sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- AÇIK, F (2008). Türkiye’de Yabancılar Türkçe Öğretilirken Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu*. Doğu Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. KKTC.
- AKSAN, D (2007). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARSLAN, B (2003). Bilgisayar Destekli Eğitime Tabi Tutulan Ortaöğretim Öğrencileriyle Bu Süreçte Eğitici Olarak Rol Alan Öğretmenlerin BDE’ye İlişkin Görüşleri. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 2/4, 67-75.
- ARSLAN, M. ve ADEM, E. (2010). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Görsel ve İşitsel Araçların Etkin Kullanımı. *Dil Dergisi*, 147, 63-86.
- BÖREKÇİ, M. (2005). “Türkçede Vurgu-Tonlama-Ölçü-Anlam İlişkisi”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 187-207.
- COŞKUN, M. Volkan. (2006). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Sesletim Sorunu, Gülsevin, G. ve Boz, E. (Edt). *Türkçenin Çağdaş Sorunları*. 61-75. Ankara: Gazi Kitabevi.
- COŞKUN, M. Volkan. (2009). Ana Dili Eğitiminde Parçalarüstü Birimlerin Önemi ve Teknoloji Destekli Olarak Kavratılması, *Bilig*, S. 48, s. 41-52.
- GÜNAY, V. Doğan. (2007). Sözcükbilime Giriş. İstanbul: Multilingual.
- ÖZDEMİR, Cihan (2013). “Yabancılar Türkçe Öğretiminde Ders Malzemelerinin Önemi ve İşlevsel Ders Malzemelerinin Nitelikleri”, *TURKISH STUDİES (İnternational Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, Volume 8/1, s. 2049-2056.
- SALLABAŞ, M. Eyyüb (2012). “Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Konuşma Kaygılarının Değerlendirilmesi”, *TURKISH STUDİES (İnternational Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, Volume 7/3, s. 2199-2218.
- ŞAHİN, Abdullah ve AKÇAY, Ahmet (2011). “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Bilgisayar Destekli Eğitime İlişkin Tutumlarının İncelenmesi”, *TURKISH STUDİES (İnternational Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, Volume 6/2, s. 909-918.
- ŞİMŞEK, P. (2011). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Okuma Metinleri ve Yardımcı Kitaplar. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Afyon.
- TDK. (2008). *Sesli Türkçe Sözlük*.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_seslisozluk&view=seslisozluk. Ağ adresinden 10.04.2014 tarihinde edinilmiştir.

DİL-KÜLTÜR İLİŞKİSİNDE NEHCÜ'L-FERÂDİS ÖRNEĞİ*

*Ali ÇELİK***

ÖZET

Günümüze gelene kadar Türkler farklı toplumlarla birlikte yaşamış, bunun sonucunda karşılıklı kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Bilhassa İslâm dininin kabulü ile birlikte dilde birtakım kelime alışverişleri olduğu görülmektedir. İşte bu durumdan yola çıkarak çalışmamızda Harezmi Türkçesinin önemli eserlerinden olan Nehcü'l-Ferâdis'in dil-kültür ilişkisinde durumu hakkında bilgiler verilmek istenmiştir. Nehcü'l-Ferâdis Türk dili tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Gerek dili gerek bağlı bulunduğu asır içinde Türk dilinin Orta Devrini yansıtmaktadır. Ayrıca eserde kullanılan kelimelerin bir kısmı günümüz Türk dillerinde de kullanılmaktadır. Bu sebeple kuşaktan kuşağa aktarılan kültürde dil unsurlarının bir kısmı korunup günümüze kadar gelmiştir. Aslında bunda dil, hem doğrudan doğruya milli kültürün bir parçası hem de bir başka kültür unsurunun aracıdır. Durum böyle olunca edebî eseri oluştururken seçilen dil de yazarın/şairin bağlı olduğu kültürel değerlerin doğrudan göstergesi durumundadır. Edebî eserde kullanılan dilden hareketle o eserin arka planını oluşturan kültür boyutu hakkında tespitler yapılabilir (Börekçi 1999: 534). Diğer taraftan her millet dilini ve kültürünü yoğurur. Bu esnada o, akan bir nehir gibi, içinden geçtiği her topraktan bazı unsurlar alır. Her medeni milletin konuşma ve yazı dili, karşılaştığı medeniyetlerden alınma kelime ve deyimlere doludur. Bu bakımdan her milletin dili, milletin çağlar boyunca yaşadığı tarihin adeta özetidir. Dile bu gözle bakılırsa mana kazanır (Kaplan 1998: 140). Bu sebepten dolayı Orta Türkçe devrinin önemli eserlerinden olan Nehcü'l-Ferâdis'in dönemine uygun yapısının dil-kültür ilişkisi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nehcü'l-Ferâdis, dil, kültür, sözvarlığı, İslâm etkisi

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, El-mek: alicelik@istanbul.com

NEHCÜ'L-FERÂDÎS EXAMPLE IN LANGUAGE- CULTURE RELATIONSHIP

ABSTRACT

Turks have lived together with different communities until today and as a result have exchanged cultures. Particularly, it is seen that a number of words have been exchanged in languages with the acceptance of Islam religion. Setting of from this aspect, it has been attempted to give information on the position of Nehcû'l-Ferâdis which is one of the important Works of Harezmi Turkish in language-culture relationship in our study. Nehcû'l-Ferâdis has an important role in Turkish language history. It reflects the Middle Period of Turkish language both with its language and the century it was written in. Furthermore, some of the words used in the work are also used in today's Turkish language. For this reason, a part of the language elements is protected and has reached modern day in the culture which is transferred from generation to generation. Actually, language here is both directly a part of the national culture and a means of another cultural element. In the circumstances, the language chosen when creating a literary work is a direct indicator of the cultural values which the author/ poet is connected to. From the point of view of the language used in the literary work assessments can be done on the cultural dimension which forms the background of the work (Börekçi 1999: 534). On the other hand, every nation kneads its language and culture. Meanwhile, it incorporates some elements from the land it passes through like a flowing river. The spoken and written language of every civilized nation is full of words and idioms taken from the civilizations it meets. In this respect, the language of every nation is almost like a summary of the history of the nation down the ages. The language gains significance when you look at it from this perspective (Kaplan 1998: 140). For this reason, it has been attempted to give information on the language- culture relationship of one of the important works of the Middle Period of Turkish, Nehcû'l-Ferâdis' structure which matches its period.

Key Words: Nehcû'l-Ferâdis, language, culture, vocabulary, Islam effect

1. Giriş

Edebî metinlerin, dilin tarihî araştırmalarındaki yeri büyüktür. Dilin geçirdiği aşamaları, geçmiş dönemlerde yazılan eserlerden takip etmek mümkündür. Kültürel, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki dış ve iç faktörlere bağlı olarak gelişen çeşitli yenileşme hareketleri ve değişimlerin yansımaları öncelikle o toplumun dilinde görülür. Çünkü canlı bir varlık olan dil, sürekli bir gelişme ve değişim içindedir (Tekin 2008: 617). Bunun sonucunda dilin yaklaşık yaşı hakkında sonuçlar elde edilebilir, geçmiş dönemlere ait sözvarlığı ve varsa gramer yapısındaki farklılıkları da görülebilir.

Dil, bir gramer sistemi halinde örgütlenmiş, düşünce ve duyguları bildirmeğe yarayan boğumlu sesler bütünüdür (Meydan Larousse 1990: 689); ancak bu gramer sistemi dilin bağlı bulunduğu dönem içerisinde farklılıklara sahip olabilir. Bunun Türk dili için örneklerini Orhun

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

abidelerinden başlayarak günümüz Türkçesine kadar gelen değişiklikler ışığında görebilmekteyiz. Diğer taraftan kültür, bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde devam eden her türlü duygu, düşünce, dil, sanat, yaşayış unsurlarının tümüdür (Meydan Larousse 1990: 724). Bilhassa “dil-kültür ilişkisi” dilin gelişmesinde en etkili unsurdur. Bu gelişme daha çok sözcüklüğünde olmaktadır. Gramer yapısının değişmesi ise geçmişte edebî ürünler veremeyen ve o dili kullananların köklü bir geçmişe sahip olmamalarından ileri gelir.

Dilde yer yer farklı kültürlerden gelen kelimelerin bulunması olağandır. Çünkü dilin en kolay değişebilen alanı, kelime hazinesindeki ya da leksikolojiye ait farklılıklar için uygundur. İhtiyaç duyulduğunda, yeni sözcükler ve farklılıklar oluşup yayılır (Kottak 2008: 520).

2. Dil-Kültür İlişkisinin Türklere Etkisi

Diller arasındaki ilişkilerde en çok alınan öğeler, sözcüklerdir. Başta dinsel yaklaşımlar, edebiyat etkilenmeleri olmak üzere birlikte yaşama, ticaret ilişkileri, siyasal ilişkiler nedeniyle ödünç öğeler, bu ilişkilerin ölçüsü oranında dilden dile aktarılmaktadır (Aksan 1998: 137). Tarihin belli bir döneminde, belli bir muhitte, belli şartlar içinde yaşamış ya da yaşamakta olan bir milletin, dünü bugüne yansıtan birer kültür taşıyıcısı olarak işlev görmek üzere, dil varlığı içinde barındırdığı kelimeler, o milletin kültürel kimliğini ortaya koyan temel malzemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu malzemeler, bir kültürü diğer kültürlerden ayıran ya da diğer kültürlerle birleştiren örücü elementlerin neler olduğunu anlamamızı sağlar (Berbercan 2010: 915).

Günümüze gelene kadar Türkler farklı kültürlerle iç içe yaşamış, bunun sonucunda karşılıklı kültür alışverişi gerçekleşmiştir. Bu karşılıklı kültürel alışveriş içinde sosyal durum, iktisadi hayat, idari hayat, dildeki sözcüklük gibi birtakım değişiklikler görülmüştür. Bu değişim hakkında Mehmet Kaplan şöyle demektedir: *Her millet dilini ve kültürünü yoğurur. Bu esnada o, akan bir nehir gibi, içinden geçtiği her topraktan bazı unsurlar alır. Her medeni milletin konuşma ve yazı dili, karşılaştığı medeniyetlerden alınma kelime ve deyimlere doludur. Bu bakımdan her milletin dili, milletin çağlar boyunca yaşadığı tarihin adeta özetidir. Dile bu gözle bakılırsa mana kazanır* (Kaplan 1998: 140).

İslâmiyete girmeden önce yazılmış olan eserlerimize bakıldığında yabancı dil etkisinin pek fazla olmadığı görülmektedir. Ancak Eski Uygurlar döneminde Manihaizm, Budizm, Brahmanizm gibi dinlerin o günkü edebiyatlara etki ettiği görülür. Bilhassa bunu daha çok dinî içerikli kelimeler şeklinde görmekteyiz.

Türklerin Müslüman olmalarıyla Türk tarihi büyük bir değişime uğradı. Türklerin sosyal ve kültürel hayatlarında büyük gelişmeler oldu. Kendi geçmişlerinden getirdikleri değerleri, İslâmiyetin kutsal prensipleri ile uzlaştırıp bundan aldıkları hızla, düşüncede, sanatla, ilim ve teknikte büyük atılımlar gerçekleştirdiler (Özkan 2007: 100). Bilhassa İslâm kültürü ile yoğrulmuş olan Divan-ı Hikmet, Atabetü'l-Hakayık, Kutadgu Bilig ve Divanu Lügat'it-Türk gibi ilk Türk-İslâm eserleri meydana getirildi.

İslâm medeniyetinin kültür alanında Türklere tesiri çok derin olmuş ve yüzyıllarca sürmüştür. Onuncu yüzyıldan bu güne gelinceye kadar Türk tarih ve kültürüne İslâmiyet şekil vermiştir. Türkler İslâmiyeti kabul ettikleri zaman Arapça ve Farsça' dan İslâmiyete dayalı çok zengin yazılı bir kültür teşekkül etmiş bulunuyordu. Müslüman olan Türkler, onların bir kısmını Türkçeye çevirmekle beraber, o kaynaklardan faydalanmak için Arapça ve Farsçayı da öğrenmişlerdir (Kaplan 1993: 108-109).

3. Nehcü'l-Ferâdis

Türkler İslâmla tanıştıktan sonra Kur'an'ı anlamak ve dinin esaslarını hakıyla öğrenebilmek için onu Türkçeye çevirmekte gecikmediler. Ayrıca Kur'an'ın yanı sıra hadis, fıkıh

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

gibi pek çok dinî nitelikteki eseri de Türkçeye kazandırdılar (Özkan 2007: 100). İşte bu yapılan tercümelerden biri de Nehcü'l-Ferâdis'tir. Eserin Türkçe adı Uştmahların Açık Yolu'dur; "Cennetlerin Açık Yolu" anlamına gelmektedir. Nehcü'l-Ferâdis'in yazarı Mahmud bin Ali'dir; Harezm'in Kerder şehrendir. 1360'ta ölmüş, eserini 1358'den önce yazmıştır (Ercilasun 2004: 381). Dinî mahiyette bir eser olan Nehcü'l-Ferâdis, Türk edebiyatı sahasındaki kırk hadis tercümelerinin ilkörneğidir. Kitap, her biri onar fasıldan ibaret olan dört müstakil baptan oluşmuştur: Hz. Peygamber'in faziletleri, Hulefa-i Raşidin, Ehl-i Beyt ve Dört İmamın faziletleri, Allah'a yaklaştıran ameller, Allah'tan uzaklaştıran ameller (Yüksekkaya 2002: 808).

Zaman ilerledikçe, toplumların da kültürleri geliştikçe dilde değişimler yaşanır. Dildeki bu değişimler toplumların o günkü düşünce yapısını yansıtır. Nehcü'l-Ferâdis, döneminin en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Eserin bugünkü ehemmiyeti ise, zamanında rağbet görmüş dinî bir eser olmasından çok, devrinin dil hususiyetleri hakkında bilgi edinmemizi sağlayan ana kitaplardan biri olması bakımındandır (Karamanlıoğlu 1955: 556).

Bu çalışmada Nehcü'l-Ferâdis'in kullanılmasının amacı, eski Türkçenin ilk metinlerinden yaklaşık 500 yıl; günümüzden de yaklaşık 650 yıl evvel yazılmış olmasından dolayıdır. Yani iki farklı dönemin ortasında kalan değerli eserlerimizden biridir. Kullanılan dilde hem eski Türkçenin izleri görülürken hem de kendinden sonraki dönemde diline etki edecek sözvarlığı ve gramer gibi birtakım özellikler barındırmaktadır. Bu sebeple Nehcü'l-Ferâdis'in, dil-kültür ilişkisi bakımından seçilmesi uygun görülmüştür.

3.1 Nehcü'l-Ferâdis'in Sözvarlığı

Bil dilin sözvarlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, sözdizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne tür değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir (Aksan 1998: 11).

Nehcü'l-Ferâdis'in sözvarlığını incelemek için "Ata, Aysu (1998) Nehcü'l-Feradis – Uştmahların Açık Yolu, Dizin-Sözlük III., TDK, Ankara" künyeli eserde madde başı olarak verilen kelimeler incelenmiştir. Yapılan çalışmada Nehcü'l-Ferâdis'in dinî eser olmasından dolayı Arapça kelimeler yoğun biçimde kullanılmıştır; ancak yapılan çalışmada Türkçe kökenli kelimeler, sözvarlığı içinde ilk sırayı almaktadır.

Nehcü'l-Ferâdis, kültürlerarası etkileşimin edebiyata yansımaları gösteren en güzel örneklerinden biridir. Bilhassa Mustafa Özkan bu konuda: *Dil ile sosyal hayat arasında da sıkı bir bağ vardır; sosyal hayatta var olan her şey dile yansır. Dil toplumun içinde bulunduğu tarihî ve sosyal şartlar altında değişir ve gelişir. Bu bakımdan toplumsal süreçlerin dil üzerinde önemli etkileri olur* (Özkan 2007: 99), diye belirtmektedir.

Konumuzun daha iyi kavranması açısından Nehcü'l-Ferâdis'te geçen kelimelerin sayısal verileri tablo biçiminde gösterilmiştir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

<u>Madde Başı Kelime Sayısı</u>		<u>Arapça</u>	<u>Farsça</u>	<u>Türkçe</u>		<u>Yunanca</u>	<u>Fr.+T</u>	<u>A+Fr. Fr.+A</u>	<u>A+T</u>
				<u>E</u>	<u>İ</u>				
A	261	87	19	53	85	0	8	1	8
B	225	35	30	50	99	1	5	4	1
C	63	45	8	0	0	0	7	0	3
Ç	52	0	9	21	21	0	1	0	0
D	74	29	37	0	2	0	4	2	0
E	136	48	7	39	38	0	2	0	2
F	53	47	5	0	0	0	1	0	0
G	46	32	7	0	0	0	1	0	6
H	201	143	20	0	3	0	6	3	26
I	11	1	0	6	4	0	0	0	0
İ	126	85	0	12	21	0	0	0	8
K	445	90	11	132	197	0	2	0	13
L	14	14	0	0	0	0	0	0	0
M	307	258	6	4	15	1	2	2	19
N	86	55	12	0	10	0	1	5	3
O	86	0	0	27	59	0	0	0	0
Ö	54	4	0	22	28	0	0	0	0
P	27	0	20	0	0	0	7	0	0
R	67	47	13	0	0	0	2	1	5
S	260	87	8	72	78	0	1	1	13
Ş	59	35	12	2	1	0	2	0	7
T	339	100	16	79	138	0	3	0	3
U	72	8	1	27	35	0	1	0	0
Ü	44	4	2	12	26	0	0	0	0
V	43	40	2	0	0	0	0	1	0
Y	261	12	9	94	143	0	1	2	0
Z	76	55	13	0	0	0	4	0	4
Toplam		<u>Arapça</u>	<u>Farsça</u>	<u>Türkçe</u>		<u>Yunanca</u>	<u>Fr.+T</u>	<u>A+Fr. Fr.+A</u>	<u>A+T</u>
				<u>E</u>	<u>İ</u>				
3487		1361	267	652	1001	2	61	22	121
				1653					

Tablo: 1

Toplamda 3487 kelime barındıran eserin 1653 kelimesi (edat, fiil ve isim) Türkçe kökenlidir. Kelimeleri metin içindeki yüzdelik orası ise şöyledir:

<u>Kullanılan Dil</u>	<u>Arapça</u>	<u>Farsça</u>	<u>Türkçe</u>	<u>Yunanca</u>	<u>Fr.+T</u>	<u>A+Fr. Fr.+A</u>	<u>A+T</u>
Oran	%39.03	%7.65	%47.40	%0.05	%1.74	%0.63	%3.47

Tablo: 2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

Yüzdelik oranlara bakıldığında Türkçe kelimelerin kullanımı ilk sırada yer almaktadır. Bunun yanında Arapça ikinci sırayı alırken Arapça kelimelerin çok büyük bir kısmı dinî terimlerdir. Kelimeler değerlendirilirken tabloda gösterildiği gibi ayrı kategoriler içinde değerlendirilmiştir.

3.1.1 Arapça Kelimeler (1361)

‘abarāt, abdāl, ‘acāyib, ‘aceb, acīb, ‘āciz, ‘acūz, ‘ādāb, ‘adāvet, ‘ādem, ‘ādemī, ‘ādet, ‘ādil, ‘adl, ‘āfet, ‘āfiyet, ‘afv, ‘āh, ‘ahd, ‘āhir, ‘āhiret, ‘ahkām, ‘ahmak, ‘ahvāl, ‘akd, ‘ākibet, ‘ākil, ‘akl, ‘akreb, ‘akribā, ‘akvāl, a‘‘lā‘‘illiyīn, ‘alaf, ‘alāmet, ‘alem, ‘ālem, ālet, ‘aleykümü‘‘s-selām, ‘alif, ‘ālim, ‘ām, ‘amel, ‘āmil, ‘āmīn, ‘amm, ‘amma, ammā, ‘ammī, ‘amūd, ‘anber, a‘‘rābī, arādet, ‘araḡ, ‘arefe, ‘ārif, ‘ārif bi‘‘llāh, ‘arife, ‘āriyyet, ‘arş, ‘arza, ‘aşā, ‘asel, ‘aşhāb, ‘āşī, ‘aşlī, ‘aşāyir, ‘āşık, ‘aşūre, ‘atā, ‘atş, ‘avāmu‘‘n-nās, ‘avret, ‘ayāl, ‘ayādat, ‘ayb, ‘āyet, ‘ayn, ‘aynā, ‘ayş, a‘‘zā, ‘azāb, azamet, azhā, ‘azīm, ‘aziz, ‘azlet, ‘azm, bāb, baḡl, baḡş, bāk, bākī, bātıl, bātın, ba‘‘zı, bekā, bekāret, belā, belī, berāt, berekāt, bereket, beşāret, bevl, bey‘‘, beyān, bey‘‘et, beyt, beytü‘‘l-māl, bid‘‘at, biḡār, bikāret, bikir, bikr, bi‘‘l-cūd, binā, bint, bi‘‘smi‘‘llāh, bişāret, burāk, būhtān, būrd-i Yemenī, cabbār, cāfī, cāhiliyyāt, cāmi‘‘, cārī, cāriye, cebr, cedd, ceddēt, cedel, cefā, cehd, cehennem, cehl, cellād, celve, cem‘‘, cemā‘‘at, cemād, cemāl, cemīl, cenāze, cerāḡat, cerb, cerḡ, cevāb, cezā, ceza‘‘, cezāre, cidd, cihād, cihet, cimā‘‘, cinān, cināze, civār, cizye, cūd, cum‘‘a, cumāda‘‘l-āḡir, cumāda‘‘l-ūlā, cümle, cūr‘et, cūrüm, cūzām, daḡl, dār-ı bekā, dār-ı fenā, dāru bekā, dāru fenā, dāru‘‘l-bekā, dāru‘‘l-fenā, dāru‘‘n-nadva, da‘‘vā, da‘‘vet, da‘‘vāt, def‘‘, defn, dehr, delālet, delīl, delv, derece, devlet, dimāḡ, dīn, dīvān, diyānet, diyet, du‘‘ā, durrā‘‘a, dübr, dünyā, dünyāvi, ebedā, ebedī, ecel, eczā, edā, edeb, edīm, ef‘‘āl, eḡār, eḡzāl, eḡad, eḡādīş, ehl, ehl-i beyt, eḡyā, elbette, elḡamdulī‘‘llāhī, emān, emānet, emīn, emir, emīr, emīrū‘‘l-mū‘‘minīn, emr, emred, emr-i ma‘‘rūf, emşāl, enbiyā, enşār, enşārī, envā‘‘, envār, esbāb, eşer, esīr, esrār, eşerr, eşrāf, eşref, etbā‘‘, eḡrāf, evlād, evliyā, evvel, eyyām, eyyāmū‘‘l-biz, ezān, ezeli, fācir, fāḡiş, fāḡīh, fāḡīr, falān, fānī, fāriḡ, farīza, fark, fāşid, fāşīh, fāşık, faşl, fāyda, fāyida, fazāyil, fāzıl, fāzīḡat, fazilet, fazl, fenā, ferah, ferc, fesād, feth, fetvā, fevt, feza‘‘, fīḡḡ, fidā, fikr, fīl, fi‘‘l, firāk, firāset, Firdevs, fīşḡ, fitne, fīḡr, fīḡvā, fuḡarā, fulān, furḡān, furḡat, furşat, fūḡa, fūcūr, ḡāfil, ḡaflet, ḡalebe, ḡālib, ḡammāz, ḡanīmet, ḡār, ḡarāz, ḡāret, ḡārīb, ḡarīm, ḡarḡ, ḡāşiye, ḡavḡā, ḡaybet, ḡāyet, ḡāyib, ḡayret, ḡazā, ḡazab, ḡazāt, ḡāzī, ḡidā, ḡilmān, ḡıybet, giriftār, ḡudde, ḡufrān, ḡul(l), ḡurbet, ḡurūr, ḡusl, ḡaber, ḡabbe, ḡabīs, ḡabs, ḡabḡ, ḡacālet, ḡacāmet, ḡac(c), ḡaccatu‘‘l-vidā‘‘, ḡacet, ḡācī, ḡācīl, ḡad(d), ḡādim, ḡādime, ḡādīş, ḡafaḡān, ḡakāret, ḡakāyık, ḡakīḡat, ḡākim, ḡak(k), ḡāl, ḡalāş, ḡal‘‘at, ḡalāvet, ḡalāyık, ḡālel, ḡālet, ḡālī, ḡālī, ḡālīfe, ḡālīlu‘‘llā, ḡālīm, ḡālīş, ḡālk, ḡālḡa, ḡal(l), ḡalvet, ḡām, ḡamd, ḡamīm, ḡamīr, ḡamle, ḡammāletü‘‘l-ḡaḡab, ḡammār, ḡamr, ḡandaḡ, ḡānḡāh, arāb, ḡarābāt, ḡarāc, ḡarām, ḡarb, ḡarc, ḡarem, ḡarīş, ḡāş, ḡased, ḡasenāt, ḡāşī, ḡāşıl, ḡāşiyyet, ḡaşlet, ḡaşm, ḡasret, ḡāşsa, ḡaşem, ḡaḡā, ḡaḡar, ḡātem, ḡāḡır, ḡaḡīb, ḡāḡif, ḡāḡim, ḡatm, ḡaḡ(t), ḡattā, ḡavārī, ḡavāşī, ḡavf, ḡāviye, ḡavz, ḡayā, ḡayāt, ḡāyız, ḡayl, ḡayme, ḡayr, ḡayrān, ḡayrāt, ḡayz, ḡāzık, ḡāzır, ḡazīn, ḡazīne, ḡazret, hebā, hediye, hediyeeten, helāk, helāket, helāl, hele, helvā, herīf, heybet, heyḡāt, hezīmet, ḡıdmet, ḡıyānet, ḡicāb, hicret, ḡikāyet, ḡikmet, ḡilāf, ḡilāfet, ḡil‘‘at, ḡīle, ḡilm, ḡisāb, ḡişār, ḡiḡāb, ḡizlān, ḡuḡḡa, ḡulefā-i rāşidīn, ḡulle, ḡūr, ḡūrā, ḡūrī, ḡurmā, ḡurrem, ḡusrān, ḡuşūmet, ḡuş, ḡuḡbe, ḡuzūr, ḡuccet, ḡücre, ḡükm, ḡüküm, ḡürmet, ḡüsn, ‘ışḡ, i‘‘ādet, ‘ibādet, ‘ibāre, ‘ibret, ‘ibriḡ, icābet, icāzet, icmā‘‘i ümmet, icḡihād, ‘id, ‘idü‘‘l-azḡā, ‘idü‘‘l-fīḡr, ‘iddet, iḡlāş, iḡrām, iḡsān, iḡḡilāf, iḡḡilāt, iḡḡimāl, iḡḡirāz, iḡḡiyāc, iḡḡiyār, iḡḡiyāt, ‘ikāb, ‘ikāmet, iḡlīm, iḡkrām, iḡkrār, iḡtidā, ilāḡī, ilāḡī, i‘‘lām, ilḡām, illā, ‘illet, ‘illiyīn, ‘ilm, iltifāt, iltimās, imām, imāme‘‘l-müslimīn, imāme, imān, ‘imāret, imīn, imḡān,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

imtiḥān, imtinā‘, imtiṣāl, inābet, in‘ām, inān, ināyet, inḳiyād, intikām, intizār, inzāl, irākat, i‘rāz, iṣābe, iṣār, iṣlāḥ, islām, isnād, isti‘ānet, isti‘dāt, istiḡfār, istiḥsān, istiḳbāl, istirāḥat, iṣāret, iṣtiḥā, iṣtiyāk, itāb, i‘tibār, i‘tikād, i‘timād, ittibā‘, ittifāk, iyādet, izār, izā, i‘zāz, izhār, izzet, ḳabīle, ḳabīn, ḳabūl, ḳabz, ḳabza, ḳadar, ḳadeḥ, ḳadem, ḳadīm, ḳadir, ḳadr, ḳāfile, ḳāfir, ḳāfur, ḳāhin, ḳahr, ḳaḥt, ḳal‘a, ḳalem, ḳāmet, ḳāmil, ḳanā‘at, ḳandīl, ḳarābe, ḳarār, ḳaṣd, ḳasem, ḳāṣid, ḳāṣide, ḳaṣṣāb, ḳaṭ‘, ḳaṭarāt, ḳātib-i vaḥy, ḳatre, ḳavī, ḳavl, ḳavm, ḳaylūla, ḳay(y), ḳazā, ḳāzī, ḳaṣiyye, kebāb, kebīre, ke‘ennehu, kefen, keffāret, kelām, kelām-ı mecīd, kelāmu‘llāh, kelīm, kelimāt, kelime, kelime-i ṣehādet, kerāhiyyet, kerāmāt, kerāmet, kerem, keremāt, kerīm, kesb, kettān, keyd, keyfiyyet, kevser, kezzāb, ḳible, ḳirā‘at, ḳiṣāṣ, ḳismet, ḳiṣṣa, ḳiyāmet, ḳiyās, ḳibr, ḳifāyet, ḳirām, kisb, ḳiṣf, ḳitāb, ḳitābet, ḳur‘a, ḳur‘ān, ḳur‘an-ı mecīd, ḳurb, ḳurbān, ḳurbet, ḳuvvet, küfr, küfür, kürsī, lācerem, laḥmānī, la‘īn, la‘net, laṭīf, lāyık, lebbeyke, le‘īm, levḥü‘l-maḥfūz, līf, līkā, luḡat, luḡma, luṭf, maḡrifet, maḡrib, maḡrūr, maḡabbet, maḡalle, maḡbūb, maḡcūb, maḡfūz, maḡlūk, maḡlūkāt, maḡrem, maḡrūr, ma‘iṣet, maḡām, maḡāmāt, maḡbūl, maḡhūr, maḡṣūd, māl, mālīk, ma‘lūl, ma‘lūm, ma‘mūr, ma‘nī, mānī‘, marāz, ma‘rifet, ma‘rūf, ma‘rūz, maṣḡara, ma‘ṣiyet, maṣlaḡat, maṣrık, maṭbaḡ, maṭhara, māyaḡtāc, ma‘yūb, maṣarrat, maṣḡar, maṣlūm, ma‘zūl, ma‘zūr, mazzāḡ, me‘ānī, meblaḡ, meṣ‘ūs, mecīd, meclis, mecma‘, mecmū‘, mecnūn, mecrūḡ, me‘de, meded, medḡ, medrese, meḡāsin, mehr, mekān, mekr, melāmet, melekūt, melekü‘l-mevt, melik, melūl, mel‘ūn, mel‘ūne, memleket, men‘, menba‘, menfā‘at, meṣūr, merḡabā, merḡamet, merdūd, merkeb, mertebe, meṣākīn, mescid, meṣel, meṣelā, meṣ‘ele, meṣkenet, meṣvāk, meṣaḡḡat, meṣāyih, meṣḡale, meṣḡul, meṣḡūr, meṣrū‘, meṣveret, metā‘, mevcūd, mevhūṣ, mevt, meydān, meyl, mezār, mezhep, mezkūr, miḡnet, miḡrāb, miḡdār, minber, minnet, mi‘rāc, mīrāṣ, miṣāl, miṣḡāl, miskīn, miṣl, misvāk, mīzān, mu‘abbir, mu‘ākib, mu‘allim, mu‘āmile, mu‘āmilet, mu‘āniḡa, mu‘āṣiret, mu‘aṭṭar, mu‘ayyen, mu‘azzam, mubaṣṣır, mu‘cizāt, mu‘cize, mufaḡhiret, mufīd, mūfık, muḡabbet, muḡacir, muḡacirīn, muḡaddis, muḡaḡḡaḡ, muḡāl, muḡalifet, muḡāfızat, muḡarrem, muḡib, muḡkem, muḡliṣ, muḡtāc, muḡtelif, muḡtelit, muḡtesib, muḡābil, muḡābile, muḡaddem, muḡārinat, muḡkarrar, muḡarreb, muḡavvī, mulāzimat, munaḡḡaḡ, munāḡiṣa, munāzira, mungīṣ, mun‘im, mūnis, munkād, murād, murāḡibe, murdār, musābıḡat, muṣāfiḡa, muṣāfiḡat, musāfir, musaḡḡar, muṣallā, musallaṭ, muṣannif, muṣḡaf, muṣıbet, mustaḡnī, mustaḡraḡ, mustaḡaḡ, mustaḡīm, muṣāhide, mutābi‘at, mu‘tād, mutālī‘a, mutavvel, mu‘teber, mu‘tekif, mu‘temed, muṭī‘, mutṭaḡi, mutṭali‘, muvāfaḡat, muvāfık, muvāḡḡid, muṣṭar, mūbāḡ, mūbāḡāt, mūbārek, mūbeddel, mūbtelā, mūcāhide, mūcādile, mūcerred, mūctehid, mūdām, mūdāvet, mūdde‘ī, müddet, mü‘eccel, mü‘ezzın, müfessir, müfreṣ, müheyyā, mühim, mühlet, mühūr, mühr, mūkāfat, mülāḡāt, mülevves, mülk, mülket, mülūk, mü‘mīn, mü‘mine, mü‘minīn, mümteni‘, mūnācāt, mūnādī, mūnāfık, mūnāre, mūnāsib, mūneccim, mūnevver, mūnezzeh, mūnker, mūnker, mūnteṣir, mürebba‘, mürid, mürsel, müsīmīn, müstaḡraḡ, müsta‘mel, müstecāb, müstecābü‘d-da‘vā, müstevcid, mestevlī, müsülmān, müṣerref, müṣkil, müṣrik, müṣṭaḡ, müte‘allık, müteberrik, müteferrik, müteḡayyir, müteḡayyir, mütekebbir, mütevekkil, müyesser, müzeyyen, nabz, nafaḡa, naḡif, naḡḡas, naḡd, naḡil, nāḡiṣatü‘l-‘aḡl, naḡl, naḡṣ, na‘līn, nāmūs, na‘ra, nās, naṣīb, naṣıḡat, naṣrānī, nāyib, nazar, nāzil, nāzır, nāzır, nebīre, necāset, necāt, neces, necis, nedāmet, nefes, nefīs, nefret, nefṣ, nehāyet, nehy, nehy-i mūnker, nesl, neṣr, nevbet, nevhā, nezr, nezzāre, ni‘ām, nidā, nihāyet, nikāḡ, ni‘met, niṣār, niyāz, niyyet, nuḡṣān, nūr, nūrānī, nuṣret, nuṭfe, nuzūl, nübüvvet, ‘ömr, ‘ömür, ‘özü, ‘özür, Rabb, rabbānī, Rabbe‘l-‘alemin, Rabbenā, Rabbi, Rabbü‘l-‘izze, raḡbet,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

rāhat, rāhib, raḥīm, raḥm, raḥm, raḥmānī, raḥmet, ramazān, rāşidīn, rāvi, ravza, rāyiha, rāzī, rebī'ü'l-evvel, recā, Receb, red, rek'at, reml, resūl, resūlu'llāh, revḥ, reyḥān, rihlet, rızā, rızık, rızvān, ribā, ribāt, ridā, risālet, rişvet, rivāyet, riya, riyāzet, rucū', rūḥ, ruḥsat, rūḥu'llāh, ruḥ'a, sa'ādet, sa'ādet-i ebedī, sā'at, şābir, şabit, şābit-ka-dem, şabr, şabur, şadaḳa, şādir, şadr-i cinān, şaf, şafā, şafar, şāfī, şahābe, şāhib, şāhib-i Resūla'llāh, şāhib-'ayāl, şāhib-cemāl, şāhib-ḥayr, şāhib-kerāmāt, şāhir, şahrā, sa'id, sā'il, sakf, sāki, sākin, şalābet, şalavāt, şālih, saltanat, şandūk, şanem, şarf, şavāb, şavma'a, şavt, sa'y, şayd, şāyimü'l-dehr, sebeb, sebīl, seccāde, secde, sefer, seḥer, seḥv, sekerāt, sekīnet, selām, selāmet, selātin, sem'a, sem'at, şemen, şemere, şenā, şevāb, seyr, seyide, şiddīk, şifat, şifāt, şihḥat, sır(r), siccīn, sidretü'l-müntehā, şifāḥat, sihr, silāḥ, sirāyet, sīret, siyāḥāt, sofra, şöḥbet, su'āl, şūf, şulḥ, sultān, şun', sûre, şüret, sûretü'l-aḥzāb, sünnet, şüreyyā, şahne, şahs, şā'ir, şakī, şarāb, şart, şefā'at, şefakat, şefī', şefkat, şehādet, şehādet, şehīd, şehir, şehvet, şekāvet, şek(k), şekl, şemme, şerbet, şerḥ, şerī'at, şerīk, şer(r), şeyḥ, şeytān, şeytānī, şifā, şikāvet, şikāyet, şirā, şurū', şübhe, şübhət, şükür, ta'accüb, ta'am, ta'aşşub, tā'at, tā'āt, tabaḳ, tabīb, tābi'in, ta'bīr, tābūt, tāc, ta'cīl, tafahḥus, taḡayyur, taḡyīr, taḥalluf, taḥammül, taḥiyyat, taḥriş, taḥsīn, tāk, tākat, takāzā, takdīr, takrīr, takşīr, takvā, talāḳ, taleb, tālib, tama', tamām, tamattu', tandūr, tarab, taraf, tarfata'l-'ayn, tāriḥ, tarīḳ, tarīkat, taşarruf, taşdik, taşnīf, taşşuc, tavāf, tavaḳkuf, ta'vīz, tavḳ, ta'yīb, tāyib, tāyife, ta'yīn, tayyibe, tazarru', ta'zīm, ta'ziyet, teberrūk, tecrībe, tedārūk, tefāvut, tefekkür, teferrüc, tefriḳ, tefsīr, tefzī', tehdid, teheccüd, te'ḥir, tehlīl, tekbīr, tekebbür, tekellüf, tekye, telbiye, telkīn, temcīd, temessük, temettu', temüz, tenāvul, tena'um, tenezzüh, terbiyet, terk, tesbīḥ, teslīm, teşehhüd, teşnī', teşrif, teşviş, tevāzu', tevbe, teveccüh, tevekkül, tevfiḳ, tevḥīd, te'vīl, teyemmüm, ticāret, tūfān, 'ūd, 'uhde, 'uḳbā, 'uḳubet, 'ulemā, umerā, 'umre, 'urefā, ücre, ülfet, ümmet, ümmü'l-mü'minīn, vācib, va'de, vaḥiy, vaḥşet, vaḥt, vaḥy, vā'iz, vakf, vāḳı'a, vāḳıf, vāḳı', vakit, vaḳt, vaḳtī, vālide, va'llāh, va'llāhu a'lem, vāriş, vāsıl, vaşī, vaşiiyet, vaṭan, vāy, va'z, ve, vebāl, vefā, vefāt, vekīl, velī, ve's-selām, vesvese, vezīr, vida', vilāyet, vildān, vird, vucūd, vuḳūf, vüzerā, yā, yahūdī, yahūdiyye, yakīn, yakīni, yāḳūt, ya'nī, yāşabāḥāh, yetīm, yevmü'arife, yevmü'n-naḥr, yevmü't-terviye, zabt, za'ferān, zāhid, zāhir, zaḥm, zaḥmet, za'if, za'ifa, za'iflık, za'ifluk, zā'il, zaḳkūm, zālim, zam, zamān, zamāne, zarar, zarīf, zarūret, zarūrī, zāt, zāyī', zāyil, zebānī, zebānīye, zeberced, zebūr, zecr, zekāt, zellet, zem, zenbīl, zerre, zevāl, zeyt, zıkr, zinā, zīnet, ziyād, ziyāde, ziyāfet, ziyāret, ziyinet, zūfārī, zu'l-ḥicce, zu'l-ka'de, zulm, zulmānī, zulmet, zulum, zunnār, zu'n-nüreyn, zühd, zümām, zümerred, zümre

3.1.2 Farsça Kelimeler (267)

ābādān, āb-dest, āb-rū, āgāh, āgāz, āheste, āmāde, ārām, ārāste, ārī, ārzū, āsān, āsāyiş, āşkāre, āşnā, āvāz, ayna(āzīne), āzād, āzār, bādām, bāḡ, bāḡdār, bāḡiça, bahā, bahātūr, baḳşış, baḳça(bāḡçe), bāḡ-i namāz, Bār Kudāyā, bārī, bāzār, bāzīrgān, bed-baḥt, beḥil, bēhūda, bē-huş, bē-namāz, bē-meze, bende, berāber, bes, bēzār, bezmān, būstān, būḥtī, but, butḥāne, butperes, butperest, cāmedān, cān, cānvār, cīr, cuḥūd, cūft, cūvān, cūvān-merd, cādır, çālāk, çapān, çāre, çehārşenbih, çeng, çeşme, çirāḡ, çübān, dād, dāḡ, dāne, dānişmend, dār, daraḥt, daraḥtī, darīḡ, dārū, dāye, dehkān, dem, derāzgūş, derbān, derem, dergāh, derḥost, dermānde, dervīş, deryā, destān, destār, dest-gīr, destūr, dēv, dīdār, dīde, dirīḡ, dirre, dīvāne, dost, durūz, duşenbih, dūrīst, duşman, duşmān, duşvār, ebter, eger, endām, endāze, endīşe, eyā, eyvān, fāş, ferīşte, fermān, feryād, fūta, ḡalī, genc, gūr, gūrīstān, güher, günāh, güzāf, hafta, ḥānedān, ḥasta, havā, havādār, hēç, hem,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

hemân, hemîşe, henûz, her, hergîz, hezâr, hîred, hırka-pûş, hîz, hoca, hor, hoş, hoşnûd, kâgîd, kâlbéd, kârvân, kecâbe, kersân, kilîd, kîne, kufl, küse, küze, küngüre, mâya, meger, meşk, meze, mihrubân, müjde, nâ-cümerd, nâ-cüvânmerd, nâgâh, nâ-hoşnûd, namâz, nâ-peydâ, nâ-resîde, nâ-revâ, nâzenîn, nevmîd, nişân, nuhûd, pâdişâh, pâdşâh, pâk, pâlân, palâs, pâre, pârsâ, pehlevân, perâkende, perde, perhîz, perî, perîşân, perverdigâr, pêşe, peşimân, peydâ, peygâmbâr, peygâmbâr-zâde, pişimân, râst, rây, râz, renc, reng, revâ, revân, rûstâyî, rûşen, rûze, rûze-dâr, rûzgâr, rûzî, sarây, ser-gerdân, serheng, sezâ, sîmâ, sipâs, sûsmâr, sust, şâd, şâdimân, şâgird, şâyiste, şehr, şehir, şehri, şeker, şenbih, şikeste, şûrba, tâ, tâba, tabânça, taht, tahta, tâvân, tâze, tâzî, ten, ten-dürüst, terâzû, tersâ, testgîr, têz, tışt, tirîd, ustâd, ümîz, ümîz-vâr, velî, veyrân, yâ, yâbân, yâd, yâdgâr, yâ-hod, yâr, yârân, yârî, yek-şenbih, zâr, zâr, zârî, zehr, zincir, zêrek, zincîr, zindân, zinde-pûş, zinhâr, zişt, ziyân, ziyân-kâr

3.1.3 Türkçe Kelimeler (1653)

abuşka, aç, aç-, aç-, açığ, açığılık, aç(i)l-, açlık, açtur-, açuk, açur-, adağ, adağ, adım, adımla-, adır-, adırıl-, ağaç, ağ(i)r, ağırla-, ağırlık, ağırsın-, ağ(i)z, ağna-, ağrı-, ağrığ, ağu, ağuluğ, ağuluk, ahtar-, ak, ak-, ak-, akar-, akça, akılık, akru, akrun, aksur-, ahtur-, al-, ala, alçak, alçaklık, alda-, aldur-, alguluğ, al(i)n, alın-, alma, alnaş-, alp, alt, altı, altı miñg, altınç, altıncı, altı yüz, altı yüz miñg, altı yüz yigirmi, altmış, altmış miñg, altmış üç, altun, ana, anasız, ança, and, anda, andağ, andağok, aňgdur-, aňgla-, ant, anuk, apra-, ar-, ara, araba, arığ, arığılık, arıksızlık, arık, arıl-, arıt-, arka, arpa, arslan, arşun, art, art-, artuk, artuksı, artur-, aruk, asıgılık, asıl-, asra, asra-, ast, astın, aş, aş-, aşı, aşığ, aşığ, aşak, aşat-, aşıklık, aşnu, aşur-, at, at, at, at-, ata, ata-, atalık, atasız, atla-, atlan-, atlıg, atlıg, aw, awla-, awuç, awut-, ay, ay-, aya, ayak, ayıt-, aylık, ayna-, ayra, ayt-, ayıl-, ayış-, az, az-, azdur-, azğun, azğunluk, azğur-, azık, azıklıdır-, azıt-, azla-, azlık, baba, bağ, bağarsuk, bağ(i)r, bağışla-, bağla-, bağlan-, bağlık, bak-, bakır, bal, bala, balçık, balık, balta, balta, bar, bar-, barça, barçın, barı, bark, barlık, barmağ, bars, bas-, basıl-, bastur-, baş, baş, başak, başka, başla-, başlıg, bat-, batış, batman, bay, bayakı, beçin, beçuk, beg, beglik, bekle-, bel, belgür-, ber-, beril-, berk, berü, besre, beş, beşik, beşinç, Beşinç, beş miñg, beş yüz, bez, beze-, bezek, bezeklig, bezen-, bıçak, bildir, bildurğı, bildurkı, birağ-, biskır-, bışur-, bıyık, biçkü, bil-, bildir-, bile, bilmek küni, bir, birer, birle, birle-, birlik, biş-, bişür-, bit-, biti-, bitig, bitigçi, bitiglig, bitil-, biz, boğ, boda, boğluğ, boğ-, boğaz, boğun, boğuş, boğ(u)z, boğuzla-, boğuzlan-, bol-, borç, borçluğ, borğu, boşa-, boşat-, boy, boya-, boyagçı, boyan-, boy(u)n, bori, bori, bori, büyük, böz, bu, buçuk, budak, buğday, buğuluğ, buğuluğ, buğuluğ, bul-, bulamak, bulaş-, bulaştır-, bulğuş-, bulğuştur-, bulğuşuk, bulıt, bulut, bulun, burçak, bur(u)n, butak, butaklan-, buyruk, buyrul-, buy(u)r-, buz-, buzağı, buz(u)l-, büken, bükür-, bükürer-, büt-, büt-, bütün, bütünlük, çağan, çak-, çakır, çakır-, çakırış-, çalılık, çanak, çap-, çat-, çaw, çayan, çekürge, çerig, çetük, çewrül-, çew(ü)r-, çevür-, çeyne-, çeynem, çibin, çığay, çık-, çıkan, çıkar-, çıpçuk, çıpçurğa, çiçek, çimgen, çiz-, çoğla-, çom-, çök-, çökür-, çökürdek, çömçe, çöprek, çukur, çulğa-, çulğan-, çupul-, çürü-, çürü-, delü, delülük, ede, eder, edgü, edgülük, eg(i)n, egir-, egle-, eglen-, ek-, ekegü, eki, ekin, ekinç, ekinçi, ekinçi, ekindü, ekindük, ekiz, ekki, ekki miñg, ekinç, ekinçi, ekkişer, ekki yüz, ekki yüz miñg, ekki yüz on ekki, eksil-, eksül-, eksit-, eksüt-, eksük, el, el, elçi, elçilik, elet-, el(i)g, ellig, ellig miñg, elt-, em-, emdi, emdür-, emgek, emgeklig, emgen-, emget-, emük, emzür-, en-, en-, endür-, endürül-, engek, enge, er, er-, eren, ergen, eri-, erk, erkek, erkeklik, erki, erkin, erklen-, erklig, erlig, erlik, erte, ertele-, ertesi, erüt-, es-, esil-, eski, eskir-, esrit-, esrü-, esrük, es(ü)r-, eş, eşek, eşik, eş(i)t-,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

sarıklık, sarımsak, sarp, sarsıt-, sası, sası-, sasığ, sat-, satgaş-, satgın, saltık, sawu-, sawuk, sawut-, sekir-, sekirt-, sekit-, sekiz, sekkiz yüz, sekriş-, seksen, seksen miñg, seksinç, semrü-, semüz, sen, sêngek, señgir, sew-, sev-, sewmeklik, sewnüş-, sewüglüg, sewüglük, sew(ü)n-, sewünç, sewünçi, seyrek, sez-, sezik, sığ-, sığ(ı)n-, sığınç, sığındur-, sığır, sığış-, sığa-, sıkıtur-, sıltağ, sın, sın-, sına-, sındı, sındur-, sınık, sırça, sız-, sil-, silk-, siñg, siñgek, siñgür, siş-, siz, soğ-, soğıl-, sol, soñg, soñgra, soñgsuz, sor-, sor-, soy-, sök-, sökel, sökellik, söklün-, sökül-, sökil-, sön-, söndür-, söw-, söz, sözle-, sözleş, sözlüg, suç(u)l-, suğal-, sun-, suw, suv, suva-, suwar-, suvarıl-, suwğar-, suwluğ, suwsa-, suwsalık, suwsat-, suwsuz, süçüg, südre-, sünğü, sünğük, sünğütlük, süplük, sür-, sürç-, süre-, süri-, sürü-, sürme, sürt-, sürüg, süt, şeşil-, şiş, şiş-, tağ, tağarçuk, tağıl-, tak-, takı, takıl-, takıt-, takuk, tal, tam, tam-, tamar, tamuğ, tamuğluğ, tamuğluk, tañg, tan-, tanı-, tañgı, tanuk, tanukluk, tanuksuz, tap, tap, tap-, tapa, tapşur-, tapuğ, tapul-, tapun-, tapuzluk, tar, tara-, tarğak, tariğ, tart-, tartanakçı, taş, taş, taş-, taşkaru, taşla-, taşra, tat-, tatlıg, tatlıgıg, tawar, tawuk, taya-, tayan-, taz, te-, teg, teg-, tegi, tegirmen, tegirmençi, tegme, tegre, tegrü, teg(ü)r-, tek, tek, telim, temür, tèn-, tepe, tepren-, teprek, tepret-, ter, ter, teri, teriñg, terinçek, teriñglik, terk, ters, teş-, teşil-, teşük, tetik, tewe, teweçi, tewelig, tezgın-, tezgındür-, tıç-, tıñgla-, tımarla-, tırnak, tik-, tiken, tikil-, til, tile-, tilek, tiñg-, tindür-, tiñgdür-, tirek, tırgüz-, tırig, tırigle, tıriglik, tiril-, tırki, tırsek, tiş, tişi, tişlig, titre-, tiz, tizgin, tiziglig, torba, todağ, toğ, toğluğ, toğra-, tokıl-, tokıt-, tokısan, tokısınç, toku-, tokı-, tokun-, tokuş, tokış, tokuz, tokuz yüz, tol-, toldur-, tolğag, toltur-, toluğ, tolun ay, ton, tonluğ, tonluk, tonsuz, toñguz, toprak, topuz, toy-, tög-, tök-, tök(ü)l-, tölek, tölen-, töpe, töpen, töre, tört, törtügü, törtör, törtinç, törtinçi, tört miñg, törtünç, törüt-, tört yüz, töşeglig, töşek, töz-, tuğ-, tuğ(u)r-, tul, tumşuk, tur-, turğuz-, turuk-, turuş-, tuş, tut-, tutuğ, tutul-, tutun-, tuturğan, tutuş, tutuş-, tuwkur-, tuynak, tuzluk, tü, tü, tüg, tüg-, tügeçke, tükel, tüken-, tüket-, tüklüg, tün, tüne-, tünek, tünle, tünğlük, tüp, tüplüg, tür-, türlü, türlüg, türü, tüş, tüş vakti, tüş-, tüşe-, tüşür-, tütün, tütüz-, tüwkür-, tüwkürük, tüz, tüz-, tüzet-, tüzlük, uç, uç-, uçgun-, uçkun, uçluğ, uçmağ, uçtmağ, uçtmağlık, uçtmağlık, uçuz, udı-, ulal-, ulan-, ulaştır-, ulaşı, ulğay-, uluğ, uluğla-, uluğluk, uluğsın-, umınç, umınçı, umınçlıg, umun-, un, una-, unit-, unut-, unuttur-, ur-, urluk, uruğ, uruğluğ, urul-, uruş, uruş-, usluğ, uş, uşak, uşan-, uşat-, uşbu, uşol, uştmağ, uştmağ, utru, uwtan-, uy-, uya, uyal-, uyat, uyatsızlık, uydur-, uyi-, uyu-, uyku, uza-, uzak, uzat-, uzun, uzın, uzunluk, üç, üç miñg, üç yüz, üç yüz miñg, üçegü, üçer, üçinç, üçünç, üçinçi, üçünçi, üçün, üçrölmiş, üçründi, üçdür-, üçdüründi, üküş, üküşlük, üleş-, üleş, ünde-, ündet-, üñgür, ür-, ürk-, ürküt-, ürül-, üst, üstün, üwüş-, üwüş-, üwüşlük, , üz-, üze, üzengü, üzeyök, üzre, üzül-, üzüm, ya, yağak, yağ, yağ-, yağıdur-, yağı, yağmur, yağın, yağış, yak, yak-, yaka, yakın, yalawaç, yalbar-, yalğan, yalğançı, yalğandır-, yalğanla-, yalguz, yalguzluk, yalıñg, yalıñg, yalıñgıg, yamağ, yamağlık, yaman, yamanla-, yamanlık, yan, yan-, yana, yanaş-, yançıl-, yandır-, yanı, yañgı, yañgıl-, yañgıldurul-, yañgla, yañgluz, yansı, yap, yap-, yaprak, yapşun-, yapşur-, yapurğak, yapuş-, yar, yar-, yara-, yarağ, yaraş-, yaraştır-, yarat-, yaratıl-, yarı, yarığ, yarıl-, yarım, yarın, yarlıg, yarlıka-, yarlıkat-, yarmak, yaru, yaru-, yaruğ, yaruğluk, yarut-, yasmuk, yastuk, yaş, yaş, yaşa-, yaşar, yaşık, yaşıl, yaşılık, yaşlıg, yaşur-, yat, yat-, yatkur-, yatgur-, yatsıg, yatur-, yawlak, yawu-, yawuk, yawuk, yawukluk, yawun-, yawut-, yawuz, yawuzluk, yay-, yayıl-, yazıcı, yazuk, yazukluk, yazuksuz, ye-, yedür-, yeg, yel, yel-, yeldür-, yelin, yelken, yelpi-, ye, yemek, yeñg, yeñg-, yer, yer-, yet-, yetgür-, yeti, yeti miñg, yeti yüz, yeti yüz miñg, yetinç, yetişer, yetiz, yetmiş, yetmiş ekki, yetmiş miñg, yetti, yetür-, yıdıg, yıdıg, yığ-, yığ-, yığaç, yığaç, yığ(ı)l-, yığ(ı)l-, yığ(ı)lış, yığla-, yığlaş-, yığlın-, yıķ-, yıķıl-, yıķuk, yıl, yılan, yıldırım, yılduz, yılķı kara, yılķı karalıg, yıllık, yıpar, yırağ, yırat-, yırt-,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

yırtıl-, yırtuk, yışı-, yışık, yışır, yigirmi, yigirmi beş, yigirmi toktuz, yigirmi trt, yigirmine, yigit, yigitlik, yigren-, yigrenek, yigrenş-, yilik, yin, yink, yip, yipek, yitig, yoğun, yoğur-, yoğ, yoğluk, yol, yol-, yolı, yolıla-, yoluk-, yoruğ, yn, yne-, ynendr-, yri-, yr-, yrş, yrt-, yrit-, yu-, yul-, yul-, yulduz, yuluğ, yum-, yumşak, yun-, yunuğ, yupula-, yurt, yuv-, yuw-, yuvalandur-, yuvdur-, ygen, ygrş-, yg()r-, ygrt-, yk, ykey, ykle-, yklg, yksek, ylit-, yl-, yli-, ym-, ynę, ynęl, yrek, yreklen-, yz, yz, yz ellig, yz mnę, yz yigirmi, yzer, yzlg, yzk

3.1.4 Yunanca Kelimeler (2)

mancink, batrk

3.1.5 Farsa+Trke Kelimeler (61)

b-rylg, madelik, ramlk, rzlg, vzlg, zdlk, zrla-, zrlat-, bahlg, bzircnlk, behillik, b-mezelik, bzrlk, cnsiz, cmerdlk, cftlen-, cftlendr-, cftlk, cvnmerdlk, apnlg, dervişlik, destrsiz, dşmnlk, dşmanlık, endzelg, endşesiz, fermnla-, gzrla-, hredlg, hrla-, hrlk, hşlan-, hşlk, hşndlk, kildsiz, knelig, mezlg, mihrubnlk, n-resdelik, pdşhlk, pklk, prslk, peldlk, perhzlig, perhzlg, peygambarlık, rstlk, renglig, sustlk, şdlk, şmlk, ten-drstlk, ten-drstlk, tenlig, usthlk, yrii, zrlk, zencrlig, zindnlg, zreklik

3.1.6 Arapa+Farsa/Farsa+Arapa Kelimeler (22)

‘ahdnme, b-ġyet, b-haber, bel-hd, b-nihyet, derhl, du‘-gy, hayr-bd, hazne-dr, hdmetkr, mrş-hra, mbrek-bd, n-hk, nahhşbn, nahhşhne, n-mahrem, n-meşr, ribhor, şulh-nme, velkin, yr-ı ġr, yru ġr

3.1.7 Arapa+Trke Kelimeler (121)

‘acizlk, ahmklk, ahşam, ‘amellig, ‘rlan-, şlk, ‘aybla-, ‘azametlg, baġllk, cemllg, cemlsiz, cihetsiz, edebszlk, ehylik, ġfillk, ġmmzlk, ġrlblk, ġzablan-, ġzablg, ġzlk, hkla-, hklk, hlfelk, hrblk, hramlk, hareketlig, hrişlk, hsedlig, hşlk, hsretlig, htarlg, hyrlg, hzrlk, helketlik, helklik, helllk, helvlg, helvsiz, heybetlig, hicabsuz, hlesiz, hsabsuz, hsbsiz, hccetlig, hrmetlg, hrmetlig, hrmetsiz, iczetsiz, immelg, immesiz, immethk, imamlk, imnlg, imnsiz, ‘izzetlig, kblelg, kdersiz, kfrlk, khillk, khillk, khtlk, kefenle-, kefenlik, keyfiyyetsiz, kr’atsiz, kisblg, kdretlg, kvvethg, maġrlk, mllg, ma’nlig, mazlumlk, meġsnlg, meknsiz, menfa’atlig, meskenetlik, meřkatlıġ, meřġalesiz, misknlk, muġkemle-, muġtesiblk, muġtesiblk, m’ezzinlik, mnfklk, mslmnlk, mteġayyirlik, mtekebbirlik, necsetlg, nikhl, ni’metlig, raġbetlen-, raġmetlg, raġmetlig, rzlk, riysiz, şhib-cemllg, şklk, sefhlk, selmetlk, şevablg, seyyhlk, şfatlg, şfatlig, silhlg, silhlg, şretlg, şrmelig, şrmelik, şefa’atı, řefaatlıġ, řefatlıġ, şhdlk, şksiz, şbhetlig, şbhetsiz, ř’atlıġ, takşrlg, teşvşsiz, zhidlik, za’flk, za’flk, zarretsiz

4. Sonu ve Değerlendirme

Nehc’l-Ferdis Trk dili tarihi iinde nemli bir yere sahiptir. Gerek dili gerek bağlı bulunduğu asır iinde Trk dilinin Orta Devrini yanstmaktadır. Ayrıca eserde kullanılan kelimelerin bir kısmı da gnmz Trk dillerinde de bulunmaktadır. Bu sebeple kuşaktan kuşağa

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

aktarılan kültür içinde dil unsurlarının bir kısmı da korunup günümüze kadar gelmiştir. Aslında bunda dil, hem doğrudan doğruya milli kültürün bir parçası hem de bir başka kültür unsurunun aracıdır. Durum böyle olunca edebî eseri oluştururken seçilen dil de yazarın/şairin bağlı olduğu kültürel değerlerin doğrudan göstergesi durumundadır. Edebî eserde kullanılan dilden hareketle o eserin arka planını oluşturan kültür boyutu hakkında tespitler yapılabilir (Börekçi 1999: 534).

Dil Tarihi araştırmalarında ele alınan eserlerin dilleri hakkında art zamanlılık ya da eş zamanlılık kavramları içersinde değerlendirilme olanağı bulunmaktadır.

Tarihî dönemlerde yazılan eserlerde kullanılan kelimeleri günümüzde kullanılan dilin sözcüklüğü ile karşılaştırmalar yaparak dilin günümüze kadarki geçmiş olduğu değişikliği görülebilir. Aynı biçimde, bir an için tek başına dili ele alarak, belli bir dilin belli bir dönemdeki bir metnini, yalnızca yabancı öğeler, yabancı etkilerin açısından inceleyerek dili konuşan toplumun o süre içinde hangi kültür hareketlerine sahne olduğunu, hangi dış etkiler altında kaldığını saptayabiliriz (Aksan 1998: 65).

Bir dili zenginleştiren, gücünü arttıran, o dilin en eski dönemlerinden beri kullanılan, ait olduğu toplum ile değişen gelişen kelimeleri anlamak; bunların kullanımlarıyla ilgili doğru bilgilere ulaşmak dilin yazılı ürünlerinin incelenmesinden geçmektedir (Ergüzel-Kirik 2012: 52). Edebî dilde olmayıp ağızlarda yaşayan farklı kelimeler vardır. Bundan dolayı metindeki kelimelerin ağızlarda yaşaması durumunda, ağız bölgesinin tarihî geçmişine de bir nebze olsun ışık tutabilme imkânı sunmaktadır.

Günümüzde ihtiyaç halinde birtakım kelimelere Türkçe karşılıklar aranmaktadır. Tarihî metinlerde Türkçeleştirilmiş birtakım kelimeler günümüzde kullanılabilmek imkânına girebilir.

Dil-kültür ilişkisi dâhilinde dilin, tarihî dönemlerde yazılmış olan eserler hakkında incelemeler yapmak o dilin hangi kültürde ilişki kurduğu görülebilir. Bu da dilin canlı bir yapı da olduğunun göstergesidir.

Türk dili İslâm medeniyetinin diğer iki büyük dili Arapça ve Farsçanın müstakil olarak varlığını ispatlamış, Türk edebiyatı da şahsiyeti kendi özü içinde kuvvetlenmek üzere gelişmeye devam etmiştir (Kafesoğlu 1996: 177). Diller arasındaki ilişkiler sonucunda sözcüklerin yanı sıra, birtakım sözdizimi kurallarının da aktarılışına, yeni kavramların çeviri yoluyla ve olduğu gibi, dile alınışına da tanık oluruz (Aksan 1998: 139).

Ele aldığımız eser, üzerinden 650 yıllık zaman geçmesine rağmen hala birçok kelimesini anlamamız ve gündelik hayatta kullanmamız, kültürün kuşaktan kuşağa geçtiğinin kanıtıdır.

KISALTMALAR:

F: Fiil; **İ:** İsim; **Fr.+T:** Farsça-Türkçe; **A+Fr.:** Arapça-Farsça;

Fr.+A:Farsça-Arapça; **A+T:** Arapça-Türkçe

KAYNAKÇA:

AKSAN, Doğan (1996) Türkçenin Sözcüklüğü, Engin Yay, Ankara

AKSAN, Doğan (1998) Her Yönüyle Dil, TDK, Ankara

ATA, Aysu (1998) Nehcü'l-Ferâdis-Uşmağları'nın Açık Yolu, Dizin-Sözlük III, TDK, Ankara

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

- BERBERCAN, Mehmet Turgut** (2010) “Tarihî Türk Şivelerinde Geçen Bazı İçecek Adları Hakkında Leksikal Tespitler / Lexical Determinations On Some Drink Names In Historical Turkic Dialects”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1303-9199, (Türkçede Dilbilim Çalışmaları) Volume 5/4, Fall 2010, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1639>, p. 914-929
- BÖREKÇİ, Muhsine** (1999) *Kültür-Dil-Edebiyat Bağlamında Türk Kültürü-Türkçe ve Türk Edebiyatı*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C: 1999/I, S: 570, TDK, Ankara, s.532-538
- ERCİLASUN, Ahmet Bican** (2004) *Türk Dili Tarihi*, Akçağ, Ankara
- ERGÜZEL, Mehmet Mehdi-KİRİK, Esra** (2012) “Sait Faik Abasıyanık'ın Hikâyelerinin Söz Varlığı Üzerine / About The Vocabulary Of Sait Faik Abasıyanık's Stories”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Mehmet Aydın Armağanı, 1.Cilt) Volume 7/4, Fall 2012, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4210>, p. 51-68
- KAFESOĞLU, İbrahim** (1996) *Türk İslâm Sentezi*, Ötüken, İstanbul
- KAPLAN, Mehmet** (1993) *Dil ve Kültür*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C: 1993/II, S: 500, TDK, Ankara, s. 108-110
- KAPLAN, Mehmet** (1998) *Kültür ve Dil*, Dergâh, İstanbul
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi** (1955) *Nehcü'l-Ferâdis'e Dair*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi IV. Cilt, Sayı: 45, TDK, Ankara, s. 556-558
- KOTTAK, Philipp Konrad** (2008) *Antropoloji-İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, (Çev.: Serpil N. Altuntek, Balkı Aydın-Şafak, Dilek Erdal vd.) Ütopya, Ankara
- MEYDAN LAROUSSE** (1990) Cilt 3, Meydan Yay., İstanbul
- MEYDAN LAROUSSE** (1990) Cilt 7, Meydan Yay., İstanbul
- ÖZKAN, Mustafa** (2007) *Kültür Dilimiz*, Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C: XCIII, S: 662, TDK, Ankara, s. 99-103
- TEKİN, Feridun** (2008) “Özbek Türkçesi Söz Varlığına Bir Bakış (XIX.Yüzyılın İkinci Yarısı-XX. Yüzyıl Başları)/ An Observation To the Vocabulary Of Uzbek (From 2.nd Part of The 19.th Century - To Beginning of 20.th Century)”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Türkiye Dışındaki Türkler Dosyası) Volume 3/7, Fall 2008, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.521>, p. 608-618
- YÜKSEKKAYA, Gülden Sağol** (2002) *Harezm Türkçesi ve Harezm Türkçesi İle Yazılmış Eserler*, Türkler Ansiklopedisi 5. Cilt, Yeni Türkiye, Ankara, s. 804-813

SÖZLÜKLERDE TANIMLAMA SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

*Bayram ÇETİNKAYA***

ÖZET

Başvuru eserler arasında önemli bir yere sahip olan sözlükler, kullanıcılarının dil ile ilgili yeterliliklerini arttırmalarına yardım eder. Kullanıcıların yaşı, eğitim düzeyi, ana dili, sözlükten yararlanma amacı, imkanlarına bağlı olarak sözlükler de çeşitlenmekte, türlere ayrılmaktadır. Günümüzde gerek sınırlandırılmış gerekse sınırlandırılmamış pek çok türde sözlük görmek mümkündür.

Bir sözlüğün, kullanıcılarının ihtiyaçlarına göre şekillenip şekillenmediğini sözlük maddelerine ve özellikle tanımlamalarına bakarak anlayabiliriz. Sözlük hazırlayıcıları, sözlüğün bir başvuru kaynağı olarak amacına ulaşabilmesi için sözlük maddesini en uygun şekilde tanımlaması gerekmektedir. Büyük bir özen gerektiren tanımlamalar, sınırlandırılmış sözlükler arasında yer alan okul sözlüklerinde daha bir önem arz eder. Öğrenciler dil ile ilgili bilgi ve yeterliliklerini artırmak, farklı alanlardaki derslerde karşılaştıkları anlamını bilmedikleri sözcükleri öğrenmek amacıyla okul sözlüklerine başvururlar. Sözlük hazırlayıcıları, belirli bir düzeye sahip olan öğrencilerin bildikleri sözcük ve kavramları göz önünde tutarak, bilinmeyen bilinenlerle tanımlamaya çalışmalıdır. Tanımlamalarda kullanmak üzere dili kullananlar arasında bilinirliği yüksek olan sözcüklerden oluşan bir tanımlama söz varlığının oluşturulması hem kullanıcılara tanımlama anlamada kolaylık sağlayacak hem de sözlüğün kendi içinde sistemli, düzenli bir yapıya kavuşturacaktır.

Bu çalışmada sözlük hazırlayıcılarının tanımlamalarda, sözcük seçimi açısından, nasıl bir tutum sergiledikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için tanımlamaların önem arz ettiği ilköğretim okulları için hazırlanmış olan sözlükler seçilerek, bu sözlüklerin tanımlamalarında kullanılan sözcüklerin oluşturduğu tanımlama söz varlığı niceliksel yönden incelenmiştir. Sözcüklerin tanımlamalardaki kullanım sıklıkları göz önünde bulundurularak, sözlükler arasında ortaklık ve farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanımlama söz varlığı, Sözlük bilimi, Okul sözlükleri, Derlem çalışması.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yeni Türk Dili, El-mek: bayramcetinkaya@yahoo.com

A STUDY ON DEFINING VOCABULARY IN DICTIONARIES

ABSTRACT

Dictionaries, which are an important reference work, help their users develop their language proficiency. Based on the users' age, levels of education, mother tongue, purpose of use, and opportunities dictionaries are diversified and divided into categories. Today, it is possible to see many kinds of restricted and unrestricted dictionaries.

Whether a dictionary is formed or not according to the needs of its users can be understood by looking at its dictionary entries and especially definitions. Dictionary makers should define a dictionary entry most appropriately in order for a dictionary to serve its purpose. Definitions, which need closer scrutiny, play a more important role especially in school dictionaries, which are among restricted ones. Students use school dictionaries in order to develop their knowledge and proficiency in language and to learn meanings of unfamiliar words they face in different lessons. Dictionary makers should define unfamiliar words with familiar ones, considering words and concepts which students have already known. In order to be used in the definitions, the generation of defining vocabulary consisting of a widely-known words among the language users would both facilitate the user understanding of the definitions and have the dictionary reach a systematic structure.

This study strives to examine what approaches the dictionary makers adopt in word choices. Thus, the primary school dictionaries, whose definitions are especially important, were selected and the defining vocabulary used in these dictionaries were quantitatively analyzed. The similarities and differences among the dictionaries were identified based on the frequency of the words used in definitions.

Key Words: Defining vocabulary, Lexicology, School dictionaries, Corpus study.

1. Giriş

Sözlük, bir dilin ya da bir dilin bir bölümünün genel olarak veya belirli bir zamanda kullanılan kelime ve deyimlerini umumiyetle alfabe sırasına, bazen de kavram alanlarına göre ele alıp aynı dille tanımlarını yapan, örnek vererek açıklayan veya başka bir dildeki karşılıklarını yazan kitap şeklinde tanımlanır. (Topaloğlu 2010:25).

Kaynak eserler arasında önemli bir yere sahip olan sözlükler, kullanıcının yaşı, eğitim düzeyi, ana dili, sözlükten yararlanma amacı; maddî kaygılar, sözlüklerin yayımlanacağı ortam gibi sebeplerden dolayı çeşitlenerek kullanıcıların hizmetine sunulmaktadır (bkz. İlhan 2009:537-552).

Dili kullananların sahip olduğu sözcük bilgisi kişiden kişiye farklılık arz edebilmektedir. Sözlüğü hazırlayanlar, geniş kullanıcı kitlesini esas alarak sözcükle ilgili imlâ ve seslendirme açıklamalarına, dilbilgisi açısından taşıdığı özelliklere, etimolojik bilgilere, temel, yan ve mecaz anlamlarına, diğer sözcüklerle olan birlikteliklerine, cümle içerisinde örnek kullanımlarına, yakın ve zıt anlamlı karşılıklarına yer veren geniş kapsamlı, kısıtlanmamış sözlükler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

hazırlayabilmektedir. Böylece sözcükle ilgili farklı derecelerde bilgi sahibi olan kişilerin bu bilgilerini arttırmalarına katkıda bulunmaktadır.

Belirli kullanıcılar için hazırlanan sözlükler ise, kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte, sınırlandırılmış bir sözlük maddesini ve açıklamaları barındırmaktadır. Okul sözlükleri, bu nitelikteki sözlükler arasında yer alır.

Hartmann ve James, okul sözlüklerini “okul çocukları için hazırlanmış, kontrol edilmiş tanımlama söz varlığına sahip, anlaşılır bir düzende olan ve örneklerle beslenmiş sözlük türü (1998: 122) şeklinde tanımlar. Bu çeşit sözlükler, sadece dil ile ilgili bilgi ve becerisini geliştirme değil aynı zamanda öğrencinin diğer derslerde karşılaşabileceği anlamını bilmediği sözcükler konusunda da yardımcı bir kaynak olarak görülür.

Gerek yabancı ülkelerde gerekse ülkemizde yayımlanmış okul sözlüklerinin ön sözlerinde sözlük hazırlayıcılarının sözlük ile ilgili olarak bu istikamette açıklamalar yaptıkları görülmektedir:

Collins School Dictionary’nin ön sözünde sözlüğün öğrencilerin İngilizcedeki ve diğer ders konularındaki performanslarını artırmaya yönelik hazırlandığı belirtilmiş ve sözlüğün, öğrencinin insanlarla iletişiminde, düşüncelerini daha etkili bir şekilde ifade etmede dili iyi kullanabilmesine yardımcı olacağı söylenmiştir. Ayrıca sözlüğün, okul müfredatında yer alan konulardan çıkartılmış geniş bir söz varlığına sahip olduğu belirtilmiştir (Collins School Dictionary 2009: iii).

10 yaş ve üzeri ortaokul öğrencileri için hazırlanmış olan *Oxford School Dictionary*’de ise, sözlük ile ilgili, öğrencilerin sınıfta çalışma/ders aracı olarak kullanabileceği ve yetişkinler için hazırlanmış sözlüklerdeki stile alıştırmaya hizmet edeceği belirtilmektedir (Oxford School Dictionary 2011:5).

Zambak Yayınlarının *İlköğretim Türkçe Sözlük*’ünün ön sözünde okullarda okutulmuş ve hâlen okutulmakta olan bütün ders kitaplarının metinleri, edebiyatımızdaki belli başlı hikâye, roman, tiyatro ve şiir kitapları, pek çok sözlüğün taranarak sözlüğün hazırlandığı belirtilmektedir. Sözlükte sadece yazı ve konuşma dilinde yaygın olarak kullanılan sözcüklerin değil sosyal bilgilerden matematiğe kadar pek çok sahanın terimlerine de yer verildiği kaydedilmiştir (2010:4).

Arkadaş Yayınevi’nden çıkan *İlköğretim Türkçe Sözlük*’te Püsküllüoğlu, sözcüklerin anlamlarını öğrenmenin en güvenilir yolunun sözlüklere bakmak olduğunu söyler ve öğrencilerin dilini iyi öğrenmeleri ve kullanmalarına yardımcı olması amacıyla hazırladıkları sözlükte, ilköğretim öğrencilerinin düzeylerinin göz önünde bulundurulduğunu dile getirir. (Püsküllüoğlu, 2010:5).

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*’te ise sözlüğün, öğrencilerin hem Türkçe dersinde hem de ilköğretim boyunca diğer derslerde yararlanabileceği temel başvuru kaynağı olarak hazırlandığı söylenmiştir (2011:i).

Sözlüklerde sözcük veya sözcük grubunun dildeki kullanımı ile ilgili bilgileri barındıran açıklamalar, sözlük biliminde *tanım* terimiyle karşılanmaktadır. Bir başvuru kaynağı olan sözlükten beklenen, sözcük veya sözcük gruplarının dildeki kullanımını en iyi şekilde yansıtmasıdır.

Aksan (1998:85), sözlüğün hazırlanmasında en önemli, en çok özen isteyen işin tanımlama olduğunu belirtmekte ve tanımlamanın kolayca yanlışlığa düşmeye ya da eksik anlatıma çok elverişli olduğunu dile getirmektedir. Bu işle uğraşan kişilerin belirli bir uzmanlığa ve geniş bir kültüre erişmiş olmaları gerektiğini belirtir.

Günay da, sözcüklerin toplumdaki değer, işlev, biçim ve anlamını doğru olarak ortaya koyması açısından, tanım yapmanın, en çok zaman ve emek harcanması gereken alan olduğunu

belirtir ve tanımlamaların sözlüğün bütününde tutarlı bir şekilde yapılması gerektiğini kaydeder (Günay 2007:89).

Sözlüklerde tanımlamalara baktığımızda genel olarak sözcüğün karşıladığı kavramın içinde bulunduğu bir tür ismi ile bu tür içerisinde kendisini diğerlerinden farklı kılan özelliği/özellikleri karşılayan sözcükten/sözcüklerden yararlanıldığı görülür (Hartmann ve James 1998:36). Bunun yanında yakın anlamlı, karşıt anlamlı bir sözcükten yararlanılarak, kullanım yeri, amacı belirtilerek, belirli bir grup, sıra, mekan; zaman çizgisi içerisinde yer alan kavramlarla ilişkilendirilerek, bileşenlerinden, yapılma aşamalarından yararlanılarak, örnek vererek yapılan tanımlamaları da görmek mümkündür.

Sözlük hazırlayıcısı, tanımlanacak sözlük maddesinin aynı kavram alanı içerisindeki diğer unsurlarla kurduğu ilişki veya ilişkileri göz önünde bulundurarak uygun olan tanımlama yöntemini belirlemelidir. “Gazete”, “dergi”, “broşür” ve “risale” sözlük maddelerinin sözlüklerdeki tanımlamalarını inceleyen Boz, aynı kavram alanı içerisinde yer alan sözcüklerin tutarlı bir şekilde tanımlanmadığını belirlemiş ve tanımlamaları yaparken, ortak kavram alanı oluşturan sözcükleri bir arada değerlendirmenin gerekliliğini vurgulamıştır (Boz 2009:183).

Okur (2011:1570), tanımlama yöntemi hususunda ülkemizdeki sözlükçülüğü eleştirmekte ve Türkiye Türkçesi söz varlığını yetkin bir biçimde değerlendirememelerinin ve sürekli olarak sözlükteki madde başlarının niceliği üzerinde yoğunlaşmalarının, sözlük hazırlayıcılarının yöntem konusuna yeterince eğilmelerini engellediğini belirtmektedir.

Tanımlama yöntemlerinin yanında sözlükteki tanım ifadelerinde yer alan sözcüklerin oluşturduğu *tanımlama söz varlığı* da önem arz etmektedir. Sözcüğün zihinde belirgin bir nitelik kazanması, dildeki yerinin bilinebilmesi için tanımdaki sözcüklerin özen gösterilerek seçilmesi gerekmektedir.

Tanımlarda kullanılacak sözcüklerin sözlükte bir sözlük maddesi yani tanımlanmış sözcükler olarak bulunması gerektiğini belirten Zgusta (1971: 257), bu sözcüklerin, tanımlanan sözlük maddesinden daha zor sözcüklerden (arkaik, ağızlarda yaşayan, kaba, kullanım sıklığı çok düşük sözcükler gibi) seçilmemesi görüşündedir.

Ana dilini veya bir yabancı dili öğrenenlere yönelik olarak hazırlanan sözlüklerin tanımlama söz varlığı, diğer sözlük türlerine göre daha bir önem arz eder. Eğitim ve öğretimin belirli aşamalardan, basamaklardan oluşması sözlüklerin de bu aşamalara, basamaklara göre düzenlenmesini gerektirmektedir. Bilinmeyen bilinenle açıklama ilkesi gereği belirli düzeydeki öğrencilerin bildikleri veya bildiği düşünülen varlık ve hareketleri karşılayan sözcükler belirlenerek bir tanımlama söz varlığı oluşturulmalıdır. Atkins ve Rundell sözcükler için yapılan tanımlamaları öğrencinin gerektiği şekilde anlayabilmesi için, tanımlama söz varlığının, öğrencinin bildiği varsayılan yüksek sıklığa sahip sınırlı sözcüklerden oluşması gerektiğini belirtirler ve bu sözcüklerin genelde, dilde en sık kullanılan 2000-3000 sözcükten oluştuğunu kaydederler (Atkins ve Rundell 2008:449).

Benson ve arkadaşları kontrol edilmiş tanımlama sözvarlığının, dili öğrenenler için kolaylık sağlayacağını kabul etmekle birlikte teknik terimler ve dilde kullanımı sık olan sözcüklerin tanımlamalarında bu sınırlandırılmış söz varlığının yetersiz kalabileceğini belirtirler. Ayrıca bazı kullanıcıların, tanımlamaları yavan, fakir bulabileceğini kaydederler (Benson vd. 1986:221).

Çalışmamızda öğrencilerin düzeyleri, ihtiyaçları ve beklentileri çerçevesinde şekillenen okul sözlüklerinde sözlük hazırlayıcılarının tanımlamalarda kullanılan sözcüklerde nasıl bir tavır sergilediklerini tespit etmek amaçlanmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır: a) Tanımlanan sözlük maddesi ile tanımlama söz varlığı arasında niceliksel ilişki nasıldır? b) Okul sözlükleri arasında tanımlama söz varlıkları açısından benzerlik veya farklılıklar var mıdır? b) Okul sözlüklerinde tanımlama söz varlığında kullanılan en sık sözcükler nelerdir? c) Okul sözlüklerin tanımlama söz varlığında sıklığı düşük sözcüklerin durumu nedir?

2. Yöntem

2.1. Çalışma Grubu

Çalışmamız, ilköğretim öğrencileri için hazırlanmış olan şu dört sözlük ile sınırlıdır:

- İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (TDK).
- İlköğretim Türkçe Sözlük (2010). İstanbul: Zambak Yayınları (ZAMBAK).
- ÖZÖN, Mustafa Nihat (2008). İlköğretim İçin Çağdaş Türkçe Sözlük (2008). İstanbul: İnkılap Kitabevi.(İNKILAP).
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2010). İlköğretim Türkçe Sözlük, Ankara: Arkadaş Yayınları. (ARKADAŞ).

2.2. Verilerin Analizi

Belirlenen sözlüklerde sözlük maddeleri ile tanımlamalar ayrılarak fişlenmiş; tanımlarda yer alan kısaltmalar, örnek cümleler çıkarılmıştır.

Ayrıca tanımlamalarda sözcüklerin dizimsel ilişkiden dolayı aldıkları çekim ekleri ile, olumsuz eki ve fiilimsi ekleri silinerek sözcükler maddeleştirilmeye çalışılmıştır.

Sözlükler arasında imladan kaynaklanan farklılıklar TDK'nın *Yazım Kılavuzu* esas alınarak kaldırılmıştır. Fakat sözlük hazırlayıcısının bitişik bir şekilde yazdığı ve diğer sözlüklerde ve Yazım Kılavuzunda rastlanılmayan özel kullanımlarına dokunulmamıştır.

Tanımlarda kullanılan sözcüklerin farklı bağlamlarda kullanımlarından dolayı gösterdiği çeşitlilik bu sayede belirli maddeler altında toplandıktan sonra, sözlüklerin tanımlama söz varlığı analizine geçilmiş ve sözlüklerin kendi içlerinde ve diğer sözlükler arasındaki durumları belirlenmeye çalışılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Tanımlanan Sözlük Maddesi ile Tanımlamada Kullanılan Sözcüklerin Karşılaştırılması

Hedef kitlenin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak hazırlanan okul sözlüklerinin, gerek tanımlanan sözlük maddelerinde gerekse tanımlamada kullanılacak sözcüklerin seçiminde, sınırlamaya gitmesi beklenir. İncelenen ilköğretim sözlüklerinde tanımlanmış olan sözlük maddelerinin sayısı ile tanımlamada kullanılan çeşit sözcük sayısı Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Tanımlanan Sözlük Maddeleri ile Tanımlamada Kullanılan Sözcüklerin Dağılımları

	İlköğretim Sözlükleri			
	ARKADAŞ	İNKILAP	TDK	ZAMBAK
	İlköğretim Sözlüğü	İlköğretim Sözlüğü	İlköğretim Sözlüğü	İlköğretim Sözlüğü
	f	f	f	f
Tanımlanan Sözlük Maddesi	17533	20891	11564 ¹	10457
Tanımlamada Kullanılan Çeşit Sözcük Sayısı	9804	14986	8970	9290

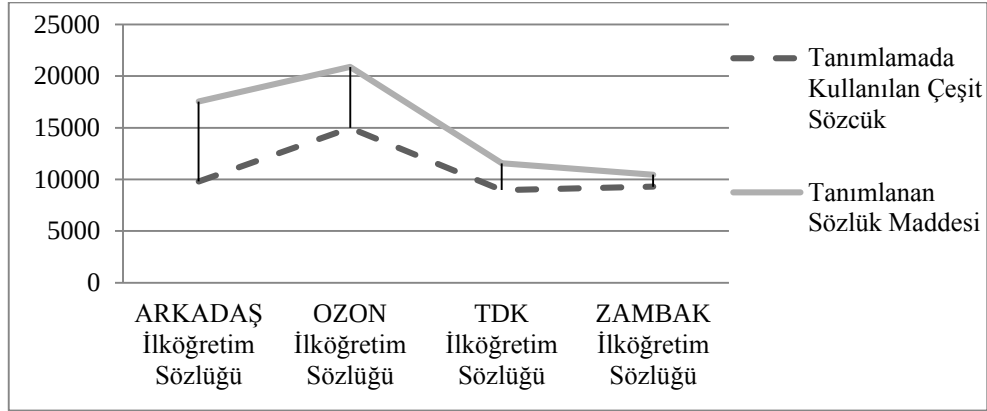
Tabloda da görüldüğü üzere ilköğretim okullarında öğrenim gören öğrenciler için hazırlanmış olan sözlüklerde tanımlanan sözlük maddelerinin sayısında tutarlılık olmadığı görülmektedir. En az sözlük maddesine sahip ZAMBAK ile en çok sözlük maddesine sahip İNKILAP arasında 10.000’den fazla farkın olması sözlük hazırlayıcılarının hedef kitlenin ihtiyaçlarına yaklaşımlarında büyük farklılıklarının olduğunu göstermektedir.

Derlem ile ilgili çalışmalarda derlemde yer alan her farklı sözcük, *çeşit* (İng. *type*) olarak isimlendirilir. Çalışmamızda *çeşit sözcük* olarak isimlendirdiğimiz bu sözcüklerin, sözlüklerin tanımlama bölümlerinde sınırlı tutulması gerekmektedir. Tanımlamalarda çeşit sözcüğün sınırlı tutulması bir sözcüğün anlamını öğrenmek isteyen kullanıcılara kolaylık sağlar; aksi takdirde tanımlarda, kullanıcıların anlamını bilmediği sözcüklerle karşılaşma ihtimali artacağından kullanıcıyı, tanımlamak için sözlükten başka bir sözlük maddesine bakmaya sevk edecektir.

İncelenen ilköğretim sözlükleri arasında tanımlamada en fazla çeşit sözcük kullananın (14986 adet) İNKILAP ilköğretim sözlüğü olduğu tespit edilmiştir. TDK ilköğretim sözlüğünün ise en az çeşit sözcük (8971 adet) kullanarak tanımlamaları gerçekleştirdiği görülmektedir.

Sözlüklerde tanımlanan sözlük maddeleri ile bu sözcükleri tanımlamak için kullanılan çeşit sözcük sayıları karşılaştırıldığında tanımlanan sözlük maddelerinin bütün sözlüklerde tanımlamalarda kullanılan çeşit sözcük sayısından yüksek çıktığı tespit edilmiştir. Bir sözlükte de olması gereken budur. Çünkü sözlüklerde bilinmeyenle bilinenlerle tanımlanması, pek çok kavramın belirli üst anlamlar altında toplanması, kavramlar arasında belirli başlıklar altında toplanabilen ilişkiler tanımlanan sözlük madde sayısının diğerine göre yüksek çıkmasını doğurur.

¹ TDK’nın hazırladığı sözlükte tanımlanan sözlük maddesi tarafımızca 11.564 adet belirlenmesine rağmen, sözlüğün Sunuş bölümünde madde başı olarak 11.630 söz bulunduğu belirtilmektedir (2011:iii).

Şekil 1: Tanımlamada Kullanılan Çeşit Sözcük Sayısı ile Tanımlanan Sözlük Maddesinin Karşılaştırılması

Şekil 1’de görüldüğü üzere ARKADAŞ ve OZON ilköğretim sözlüklerinde özellikle tanımlanan sözlük maddesinin yüksek olması tanımlamada kullanılan çeşit sözcük sayısını etkilemiştir.

ARKADAŞ ilköğretim sözlüğünün 17533 adet sözlük maddesi olmasına rağmen tanımlamada kullandığı çeşit sözcük sayısının TDK ve ZAMBAK ilköğretim sözlüklerinininkine yakın olması, sözlüklerde tanımlanan sözlük maddesi arttıkça tanımlama söz varlığındaki çeşit sözcük sayısının da aynı oranda artmasını gerektirmediğini göstermektedir.

3.2. Tanımlamada Kullanılan Sözcükler ve Dağılımları

Çeşit sözcük yanında derlem çalışmalarında önem arz eden bir başka terim de *çeşit* sözcüklerin derlemin değişik yerlerinde görülen şekillerinin her biri için kullanılan *örnekçe* (İng. *token*)dir (bkz. Baker vd. 2006:162). Bir derlem içerisinde yer alan farklı sözcüklerin, kullanılmış bütün sözcükler içindeki durumunu ortaya koyan *çeşit/örnekçe oranı* (İng. *type/token ratio*), ilgili derlemin sözcük zenginliğini ortaya koymasından önem arz eder.

Çeşit/örnekçe oranı değer olarak büyüdükçe derlem metinlerinde farklı sözcükler kullanıldığı düşünülürken, bu oranın daha az çıkması derlemde hep benzer sözcüklerin birçok defa tekrar edildiğini, metinlerin sürekli olarak sınırlı bir kümeye ait olan aynı sözcüklerle yazıldığını gösterir (Aksan ve Yaldır 2011:379).

İncelenen sözlüklerde tanımlamalarda kullanılan çeşit sözcükler ve bu sözcüklerin sözlüklerdeki kullanımlarını ifade eden örnekçelerin sayısı aşağıdaki Tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 2: İlköğretim Sözlüklerinde Tanımlamada Kullanılan Sözcüklerin Dağılımları

	İlköğretim Sözlükleri			
	ARKADAŞ İlköğretim Sözlüğü	İNKILAP İlköğretim Sözlüğü	TDK İlköğretim Sözlüğü	ZAMBAK İlköğretim Sözlüğü
	f	f	f	f
Çeşit Sözcük Sayısı	9804	14986	8970	9290
Örnekçe Sayısı	141029	150370	119252	94723
Çeşit/Örnekçe Oranı	% 6,952	% 9,966	% 7,523	% 9,808

Görüldüğü üzere tanımlamada İNKILAP ilköğretim sözlüğünün, en çok örnekçeyi (150370 adet) içermesi açısından sözlükler arasında en hacimlisidir. En az örnekçeyi (94723 adet) barındıran sözlük ise ZAMBAK ilköğretim sözlüğüdür.

Sözlüklerde tanımlanan sözlük maddesinin sayısı, sözlük derleyicisinin tanımlamalarını sözcük veya cümle şeklinde yapması, tanımlamalarda yakın anlamlı, zıt anlamlı sözcüklerden yararlanması gibi sebeplerden dolayı tanımlamalardaki örnekçe sayısı etkilenmektedir. Fakat sözlükte artan örnekçe sayısına mukabil çeşit sözcük sayısında fazla bir artış olmayabilir.

Sözlüklerin kendi içerisinde sözcük zenginliğini belirlemek amacıyla çeşit/örnekçe oranına baktığımızda ise İNKILAP ilköğretim sözlüğünün (% 9,966) ilk sırada yer aldığını görmekteyiz. Bu durumu, tanımlanan sözlük madde sayısı yönünden diğer sözlüklerden fazla olmasına ve tanımlamalarda içeriği, kendi içinde, sıklığı düşük yakın anlamlı, zıt anlamlı sözcüklerle zenginleştirmesine bağlayabiliriz.

Örnekçe yönünden ikinci büyük hacimdeki eser olmasına rağmen ARKADAŞ ilköğretim sözlüğü, çeşit/örnek oranı yönünden en düşük değere sahip sözlük olarak belirlenmiştir. Bu durumu ise sözlüğün, diğer sözlüklere göre, belirlediği sözcükleri tanımlamalarda daha sık kullanmasıyla açıklayabiliriz.

3.2.1. Tanımlamalarda Kullanılan Ortak Sözcükler ve Dağılımları

Sözlüklerin tanımlamalarında kullanılan ortak sözcüklerin tespiti, tanımlamalarda ihtiyaç duyulan sözcükleri belirleme açısından önem arz eder. İncelenen sözlüklerin tanımlamalarında 5627 adet sözcüğün bütün sözlüklerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu ortak sözcüklerin sayısının ve örnekçe sayılarının sözlükteki ağırlıkları Tablo 3'te gösterilmiştir:

Tablo 3: İlköğretim Sözlüklerinde Tanımlamalarda Kullanılan Ortak Sözcüklerinin Kullanım Sıklıklarının Dağılımları

	İlköğretim Sözlükleri							
	ARKADAŞ İlköğretim Sözlüğü		İNKILAP İlköğretim Sözlüğü		TDK İlköğretim Sözlüğü		ZAMBAK İlköğretim Sözlüğü	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Ortak Çeşit Sözcük	5627	57,395	5627	37,548	5627	62,731	5627	60,571
Örnekçe Sayısı	132958	94,277	133501	88,781	113795	95,424	88185	93,098

Görülmektedir ki bütün sözlüklerde ortak olarak yer alan sözcükler, tanımlamalarda çok sık kullanılan sözcükler olarak görev almaktadır. Genel olarak tanımlamalarda kullanılan örnekçe sayısının % 90'ından fazlasını oluşturması, ilgili sözcüklerin, sözlüklerin tanımlama bölümlerinde tercih edilen sözcükler olduğunu göstermektedir.

Bu ortak sözcükler, çeşit sözcükler içindeki oranı yönünden incelendiğinde ise sözlükler arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. ARKADAŞ, TDK ve ZAMBAK ilköğretim sözlüklerinin tanımlamalarda kullandığı çeşit sözcük sayısı içinde ortak sözcükler, birbirine yakın bir değer arz ederken (ortalama % 60); İNKILAP ilköğretim sözlüğünde daha düşük bir değerdedir (%37,5). Yani İNKILAP ilköğretim sözlüğü, tanımlama yaparken ortak sözcükleri çok kullanmasına rağmen sayısı çok olan ama kullanım sıklığı çok az olan sözcüklere de yer vermiştir.

İncelenen sözlüklerin tanımlamalarında yer alan ve kullanılma sıklığı yönünden ilk 200 arasında bulunan ortak sözcükler ile bu sözcüklerin sıklık sayıları şöyledir:

bir 22068, olmak 12774, ve 9571, yer 5108, ya da 4893, şey 4673, için 4407, veya 4294, iş 4273, durum 3816, kimse 3462, yapılmak 3326, çok 3074, etmek 2684, bulunmak 2563, gibi 2553,

kullanılmak 2538, biçim 2476, bu 2338, yapmak 2160, iç 2144, gelmek 2013, vermek 1854, yol 1738, üzeri 1733, ara 1687, ile 1661, almak 1616, kendi 1599, her 1584, el (organ) 1535, büyük 1500, söz 1483, bitki 1443, su 1387, iki 1369, küçük 1331, hayvan 1318, başka 1302, ses 1302, parça 1201, bölüm 1197, çıkmak 1140, sağlamak 1128, yaramak 1115, birbiri 1108, üst 1063, göstermek 1047, araç 1044, oluşmak 1010, geçmek 978, konu 969, zaman 966, çıkarmak 953, verilmek 947, renk 946, uzun 926, insan 922, baş 904, yan 902, madde 890, para 886, güç 872, çalışmak 861, kalmak 857, ilgili 852, getirmek 845, orta 841, gitmek 838, davranış 833, alt 822, ince 819, ağaç 804, ad 803, belli 797, herhangi 793, doğru 777, yapı 777, karşı 760, kişi 748, en (zarf) 743, yazı 713, edilmek 707, bütün 693, iyi 693, tür 690, oyun 689, topluluk 674, eski 673, daha 671, açmak 670, yüz (görünüm) 660, dış 659, uç 656, tutmak 648, göz 639, yaşamak 638, çeşit 634, görmek 632, vücut 628, oluşturmak 626, sayı 623, kadın 619, o 619, göre 618, sonra 613, ayrılmak 611, hava 600, kap 598, düşünce 584, yüksek 574, son 571, olay 570, söylemek 569, çekmek 562, anlatmak 560, çocuk 560, kağıt 557, uygun 552, mal 548, sıvı 539, toprak 536, geçirmek 534, ayak 533, nitelik 533, kim 531, yemek (aş) 528, aynı 525, anlam 520, genellikle 520, taşımak 520, devlet 519, açık 512, ön 500, az 498, değer 498, gün 495, deniz 491, sonuç 491, yön 491, hastalık 487, sürmek 487, nesne 486, ülke 483, kadar 477, kumaş 475, belirli 474, çiçek 474, alınmak (alma işi) 473, amaç 471, taş 470, da 468, eşya 461, önce 460, erkek 459, koymak 459, sert 458, bilgi 456, çeşitli 456, kötü 456, türlü 455, bazı 452, vurmak 452, güzel 448, kullanmak 446, duygu 442, ölçü 442, özellik 437, istemek 434, kuş 433, yaprak 432, etki 430, ağız 429, deri 429, konuşmak 428, sıra 422, kısa 421, varlık 419, hâl 416, eylem 415, dal 413, gemi 412, iri 409, cisim 408, dayanmak 408, kuruluş 405, düzen 403, taşıt 400, söylenmek 397, satmak 396, geniş 395, hareket 394, halk 393, bilim 391, çevre 391, özel 390, aygıt 388, hafif 387, ışık 387, organ 386.

Tanımlamalarda ortak olarak kullanılan ve sıklığı yüksek olan sözcükler, yazılı ve sözlü dilde sıklık düzeyi yüksek sözcüklerle de benzerlik göstermektedir. Türkçenin kelime sıklığı ile ilgili yapılmış çalışmalara baktığımızda (Türkçe Ulusal Derlemi, http://www.tudweb.org/frequency_list.pdf; Göz 2003) sıklık yönünden ilk sırada yer alan sözcükleri, sözlüklerin tanımlama söz varlığında da ilk sıralarda görebilmekteyiz. Buradan dil öğretimine yönelik hazırlanan sözlüklerdeki tanımlamaların, dilde sıkça kullanılan; yani toplumun iyi bildiği sözcükleri içermesi gerektiği sonucuna ulaşabiliriz.

3.2.2. Tanımlamalarda Kullanılan Farklı Sözcükler ve Dağılımları

Sözlüklerin sadece birinde görülen, diğer sözlüklerde rastlanılmayan sözcükler, sözlükler arasındaki farklılıkları göstermesi açısından önem arz eder. İncelenen sözlüklerde kullanılmış olan bu farklı sözcüklerin sayısı, kullanım sıklıkları ve ilgili sözlükteki ağırlıkları Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 4: Tanımlamalarda Tek Bir İlköğretim Sözlüğünde Tespit Edilen Sözcüklerin Dağılımları

	İlköğretim Sözlükleri							
	ARKADAŞ İlköğretim Sözlüğü		İNKILAP İlköğretim Sözlüğü		TDK İlköğretim Sözlüğü		ZAMBAK İlköğretim Sözlüğü	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Farklı Çeşit Sözcük	1083	11,05	4801	32,037	534	5,953	815	8,773
Örnekçe Sayısı	1422	1.008	6317	4,201	668	0,560	946	0,999

İNKILAP ilköğretim sözlüğü, tanımlamalarda diğer sözlüklerde görülmeyen en çok çeşit sözcüğe sahip sözlük olarak tespit edilmiştir. Bu sözcükler, tanımlamalarda kullandığı çeşit

sözcüklerin % 32,037'lik bölümünü oluşturmalarına rağmen kullanım sıklıkları sözlük içerisinde düşüktür (% 4,201).

TDK ilköğretim sözlüğü ise sözlükler içerisinde en az farklı sözcüğü içeren sözlük olarak belirlenmiştir (535). Bu sözcükler gerek tanımlarda kullanılan çeşit sözcükler içerisinde (%5,953) gerekse örnekçe içerisinde (% 0,560) diğer sözlüklere oranla en düşük seviyededir.

Sözlüklerin tanımlamalarında, diğer sözlüklerde kullanılmamış olan ve sıklık değeri 4 ve üstü olan sözcükler şunlardır:

ARKADAŞ: ikiçenekli 63, gözeli 14, senlibenli 10, haberleşme 8, gereksemek 6, sazan 6, alçakgönüllü 5, alçakgönüllülük 5, çekinceli 5, kuyruksuz 5, pekitmek 5, boynuzlu 4, evcikli 4, fildişi 4, mihrace 4, rastlanılmak 4, sarılğan 4, yamçı 4.

İNKILAP: orun 26, dizelge 21, pathcangiller 10, yazıklanmak 10, bitik 9, büyülemek 9, balığıgil 7, ağı (zehir) 6, hariciye 6, inhilal 6, inikas 6, izmaritgil 6, kanun 6, kelle 6, mı 6, mikropsuzlaştırmak 6, otugil 6, pop 6, sayım 6, sıvanmak 6, şehriye 6, tabı 6, tinsel 6, uskumrugil 6, amme 5, asma (bitki) 5, berkitilmek 5, bildirişim 5, dalavereci 5, irili 5, kartalgil 5, kut 5, mıymıntı 5, minik 5, muaheze 5, mübadele 5, mütenakız 5, savlet 5, sınıflandırılmak 5, tanıtı 5, ufaklı 5, umarsız 5, aceleci 4, ağıl 4, araçsız 4, arıtım 4, bağıt 4, bangır 4, başlılık 4, baz (kimya) 4, bitimsiz 4, bitişmek 4, cinsellik 4, dahiliye 4, dizgeli 4, doğallık 4, ebedilik 4, eğilimli 4, ekici 4, ekli 4, erekleme 4, esrik 4, eşsiz 4, genetik 4, hal (çözme) 4, ılgım 4, ışıklandırmak 4, intihap 4, istihale 4, kalınbağırsak 4, karaltı 4, meful 4, merbut 4, muhabere 4, muvasalat 4, muvazene 4, mütalaa 4, mütecanis 4.

TDK: gönderim 22, kıyma (et) 9, sıkıca 8, ata 7, dayanışma 7, atık 5, ivedilikle 4.

ZAMBAK: ibaret 10, tesirli 9, teşkil 6, kerem 5, anlaşma 4, aruz 4, fesat 4, hadis 4, kurtuluş 4, mahfaza 4.

Sözlükler arasındaki farklılıklardan birisi de tanımlarda bazı sözcüklerin sözlüklerde tercih edilme oranının farklılık göstermesidir. Sözlük maddesi tanımlanırken tanımı daha güçlendirmek, belirginleştirmek; kullanıcının dil ile ilgili bilgisini artırmak amacıyla yakın veya karşıt anlamlı sözcükler, pek çok sözlükte tanımlamada kullanılan ortak sözcükler arasında yer alabilmektedir. Fakat yararlanılan bu yakın ve karşıt anlamlı sözcüklerden bazıları dilde kullanım sıklığı düşmüş/düşük eski sözcükler veya yeni türetilmiş sözcükler olabilmektedir.

Dilde kullanım sıklığı düşmüş/düşük olan bu türden eski sözcükler veya yeni türetilmiş sözcükler sözlüklerin tanımlama bölümlerinde az kullanılmış sözcükler olarak beklenirken bazı sözlük hazırlayıcılarının bunlara fazlaca yer verdikleri görülebilmektedir.

İncelediğimiz sözlüklerin en az ikisinde yer alan ve sözlük hazırlayıcısının diğer sözlük veya sözlüklere oranla daha fazla tercih ettiği ilk 50 sözcük şöyledir:

ARKADAŞ: özdek, sayrılık, sayrı, eklembacaklı, bileşmek, genişgetiren, gözde, almaşık, aman, ergimek, sayrılanmak, abecesel, aşamalı, yalınç, çenek, kinci, sarmısak, taçsız, değin, ha, Arnavutluk, ayımsız, eter, havagazi, ıtır, İtalya, okutmak, sapçık, sarkık, sarmaşık, silikat, sürerlik, taşlı, yönetimsel, ıtırılı, yabanıl, adıl, deyim, tümce, yalım, san, belirteç, değgin, yollu, Avusturya, dümen, yumurtacık, alkaloit, ateşlenmek, bağlam.

İNKILAP: yenilenmek, düzlemek, ufacık, izlence, söyleşmek, çarpıtılmak, değirmi, deneyimli, örgen, yaldız, im, kedigil, radyoaktif, aşçı, deveran, dek, arsızlık, uslamlamak, anlık, azınlık, etkileyici, tekamül, kaynaklanmak, gayri, cüzdan, devinimsiz, ılım, kuşe, mayalandırılmak, nedensiz, söbe, yabancılık, yeğlemek, aklamak, azıcık, beylik, biçem, çökertmek, imtizaç, iye, izafi, jöle, meçhul, murakabe, öğütücü, pütür, uyuntu, şap, simgelemek, taşınmaz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

TDK: atışmak, arttırmak, koyulaştırmak, kaşe, tabu, gol, hukuksal, bayi, depolamak, entrika, kablosuz, oysaki, paraşüt, projeksiyon, demokratik, ezgili, leh, matematiksel, müteahhit, ciddiyet, milat, hentbol, seramik, tropik, kaydetmek, İslamiyet, veya, ağırlıklı, ahit, aksine, akü, alp, amaçlanmak, belgegeçer, beyazlaşmak, bülüğ, camia, çağrışım, desteklenmek, emare, garnizon, gayrimenkul, gelişmişlik, hülya, işlevsel, itfaiye, karmaşa, kenet, kırılğan, korunak.

ZAMBAK: mana, Kuran-ı Kerim, ilim, hadise, mensup, tesir, kabiliyet, vazifeli, faydalı, lüzumsuz, müddet, dinen, şekil, kenef, şerefli, kimyevi, destan, Allah, vazife, terk, memleket, gaye, devamlı, manga, mahsul, doktrin, fiziki, hizmetkar, memleketli, menzil, rahmet, akçe, imbik, mesele, kıymetli, evrak, manzum, ifade, faydalanmak, isim, cihaz, hakimiyet, tedbir, siyasi, amir, elbise, menfaat, kaide, aniden, kafiye.

4. Sonuç

Sözlüklerin kullanım amacını somut bir şekilde ortaya koyan tanımlama bölümleri, kavramların daha rahat şekilde anlaşılmasını sağlayacak şekilde düzenlenir. Bu rahat anlaşılmayı sağlamada sözlük hazırlayıcısı, tanımlamalarda kullanacağı sözcükleri dikkatli seçmesi gerekmektedir. Özellikle belirli kullanıcılar için hazırlanmış olan sınırlandırılmış sözlüklerde bu, daha çok önem arz etmektedir.

Tanımlama söz varlığı açısından incelediğimiz sözlükler, genel olarak birbirlerine benzerlik gösterse de farklılıklar da göze çarpmaktadır. Bu farklılıkların en başında sözlük maddeleri tanımlanırken sözlüğün amacı ve kullanıcıların düzeyleri ön planda tutulmadan, dilde sıklığı, bilinirliği düşük sözcük kullanmaları gelmektedir. Sözlük hazırlayıcılarının, konuşma ve yazı dilinde sıklık düzeyi yüksek sözcüklerden yararlanarak veya mevcut sözlüklerin tanım bölümlerinde sıkça kullanılan sözcükleri belirleyerek bir tanımlama söz varlığı oluşturmaları özellikle ana dili ve yabancı dil öğretimine yönelik hazırlanacak sözlüklerin amacına ulaşmasına ve sözlüğün sistemli bir yapıya sahip olmasına katkısı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan. (1998). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, 3. Cilt, 2. Baskı, Ankara: TDK Yay.
- AKSAN, Yeşim ve YALDIR, Yılmaz (2011). “Türkçe Sözvarlığının Nicel Betimlemesi” Ç. Sağın-Şimşek ve Ç. Hatipoğlu (haz.) 24. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı, 377-387. Ankara: ODTÜ Basım İşliği.
- ATKINS, B.T.Sue ve RUNDELL, Michael (2008). The Oxford Guide to Practical Lexicography, New York: Oxford University Press.
- BAKER, Paul, HARDIE, Andrew ve MCENERY, Tony (2006). A Glossary of Corpus Linguistics, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- BENSON, Morton, BENSON, Evelyn, ILSON, Robert. F. (1986). Lexicographic Description of English, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- BOZ, Erdoğan (2009). “Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış”, TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, (Sözlük – Dr. Yücel Dağlı Anısına), Volume 4/4, Summer 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.806>, p. 172-183.
- Collins School Dictionary (2009). Glasgow: Harper Collins Publishers, 4. Baskı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- GÖZ, İlyas (2003). *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- GÜNAY, Doğan (2007). *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual.
- HARTMANN, R.R.K. ve JAMES, Gregory (1998). *Dictionary of Lexicography*, London: Routledge.
- İLHAN, Nadir (2009). “Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri”, *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Sözlük – Dr. Yücel Dağlı Anısına), Volume 4/4, Summer 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.819>, p. 534-554.
- OKUR, Alpaslan (2011). “İlköğretim Türkçe Sözlükleri Üzerine”, *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof.Dr. Gürer Gülsevin Armağanı), Volume 6/1, Winter 2011, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1982>, p. 1567-1583.
- Oxford School Dictionary (2011). New York: Oxford University Press.
- ÖLKER, Gökhan (2011). *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü (1945-1950 Arası)*, Konya: Kömen Yayınları.
- TOPALOĞLU, Ahmet (2010). “Türkçe’de Genel ve Özel Sözlükler ile Sözlük Yazımı”, *Türkiye’de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 11. Baskı.
- Türkçe Ulusal Derlemi (2012). http://www.tudweb.org/frequency_list.pdf, Erişim tarihi: 08.08.2014.
- ZGUSTA, Ladislav (1971). *Manual of Lexicography*. Prague: Academia.

HÜSEYİN B. AHMED SİRÔZÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE CÂMIÜ'L-ENVÂR 'ALÂ TEFSİRİ'L-İHLÂS ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

*Murat ÇOLAK***

*Mesut Bayram DÜZENLİ****

ÖZET

Halvetiyye tarikatına mensup olduğu bilinen Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin mesnevî nazım biçimiyle kaleme aldığı Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsiri'l-İhlâs adlı eser şu anki tespitlere göre Divan edebiyatındaki tek manzûm İhlâs Sûresi tefsiridir. 10912 beyitten oluşan bu hacimli sayılabilecek mesnevide İhlâs Sûresi'nin tefsiri dışında din büyükleriyle ilgili menkıbeler, Allah'ın isimlerinin zâhirî ve bâtinî manası, zikir ve duanın önemi, ilahî aşk, cennet, cehennem, seyr ü sülûk, nefis ve mertebeleri gibi tasavvufî bağlantılı pek çok konu da işlenmiştir. Bu yapılırken İhlâs Sûresi dışında pek çok âyet ve hadise de anlatılanlara delil olması açısından yer verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin Ahlak Kitaplarımız ve Osmanlı Müellifleri adlı eserlerinden faydalanarak şâirin hayatı, mensup olduğu tarikatla bağlantısı; Câmîü'n-Nasâyih ve Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsiri'l-İhlâs adlı iki manzûm eseri hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın asıl konusunu oluşturan Câmîü'l-Envâr ikinci bölümde incelenmiştir. Bu bölümde öncelikle nüshanın ayrıntılı olarak tanıtılması, beyit sayısı, kullanılan nazım şekilleri gibi hususlara değinilmiştir. Devamında eser muhtevası yönünden incelenmiştir. Bunu yaparken eserin içeriği göz önüne alınarak "Eserde İhlâs Sûresinin Tefsiri" ve "Eserde Tasavvufî-Ahlaki Konular" şeklinde iki alt başlık oluşturulmuştur. Bunu takip eden dil ve imlâ özelliklerinin anlatıldığı alt başlıkta ise büyük oranda müstensihinden kaynaklanan imlâ hataları ve 16. yüzyılda görülmeyen Eski Anadolu Türkçesine ait eklerin kullanımı örnek beyitlerle tespit edilmiştir. Câmîü'l-Envâr ile içerik yönünden büyük benzerlikler gösteren Kitâb-ı İzhâr-ı Ehâdiyyet adlı mensur İhlâs Sûresi tefsirinin eserimizle mukayesesi yapıldıktan sonra son bölüme geçilmiştir.

Sonuç bölümünde eserin Türk dilinin gelişimi ve özellikle tasavvuf kültürümüz açısından önemi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin b. Ahmed Sirôzî, Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsiri'l-İhlâs, tefsir, tasavvuf, divan edebiyatı.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Sakarya Üniversitesi Doktora Öğrencisi, El-mek: mcolak77@hotmail.com

*** Dr. El-mek: asiyan_43@hotmail.com

A SURVEY ON HÜSEYİN B. AHMED SİROZİ'S LIFE, HIS PIECE AND HIS PIECE NAMED CÂMIÜ'L-ENVÂR 'ALÂ TEFSİRİ'L- İHLÂS

ABSTRACT

Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs written in the masnavi form according to the current literature is the only verse commentary of the Ihlas sura was written by Husayn b. Ahmed Sirôzî who was a member of the Khalwatiyya tariqa. In this masnavi, which was comprised from 10,912 couplets, apart from the commentary of Ihlas sura; there were menakıbs about the religious leaders, apparent and esoteric meanings of the names of Allah, importance of pray and dhikr, divine love, heaven and hell, seyr ü sülûk (training the soul), self and its stages, which were linked with the sufism were described. While doing this apart from the Ihlas sura many sura, ayats and hadiths were used as an evidence to the described.

In the first part of the study information is given about the life of the poet, his connections with his tariqa and his two works in verse, Câmiü'n-Nasâyih ve Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs by using the Bursalı Mehmet Tahir's books Ahlak Kitaplarımız and Osmanlı Müellifleri. Câmiü'l-Envâr which constitute's the main subject of the study is examined in the second part. In this part the manuscript is described in detail, the verse forms used in the text, the number of the couplets are shown. After this, the work is analyzed in terms of the content. While doing this two sub-titles named as "The Commentary of Ihlas Sura in The Work" and "Sufist and Moral Subjects in the Work" constituted by taking account of the content. Language and spelling features were described in the subsequent subtitle. Mistakes caused mainly by the transcribers and suffixes of Old Anatolian Turkish which were not used in the 16th century were identified.

A comparison is made with the Kitâb-ı İzhâr-ı Ehâdiyyet a prose comment of Ihlas sura which shows great similarities in terms of content with the Câmiü'l-Envâr. After this we pass to the last part of the study. In the conclusion the importance of the work in the development of the Turkish language and especially for our sufi culture is evaluated.

Key Words: Hüseyin b. Ahmed Sirôzî, Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs, paraphrase, sufism, divan literatüre.

Giriş

Divan edebiyatı denince akla ilk gelen dinî veya dünyevî aşkın temel konu alındığı manzûmelerdir. Fakat dinî, ahlakî ve tasavvufî konuların mesnevî veya diğer nazım biçimleriyle işlendiği çok sayıda eser de Divan edebiyatının bir parçasıdır. Osmanlı toplumunda tekke ve medreselerde dinî ve beşerî ilimlerin daha çok hıfz etme yoluyla öğrenilmesi, manzûm metinlerin etkileyicilik ve akılda kalıcılık yönünden geniş halk kitlelerine ulaşmada daha başarılı oluşu, âlim ve mutasavvıfları manzûm eserler vücûda getirmeye yöneltmiştir.

Dinî, tasavvufî ve ahlakî mesnevîlerin öncelikli hedefi tekke ve medrese müntesipleri olmakla birlikte, cemiyetin büyük çoğunluğu bu eserlerin muhâtabı olmuştur. Bu sebeple eserlerin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

dilleri, yazıldıkları dönem dikkate alındığında ve Divan edebiyatının diğer manzûm metinleri ile mukayese edildiğinde son derece sade ve sanat kaygısından uzaktır. Zira bu tür metinlerin asıl gayesi, şekilden ziyâde muhtevadır. Bu tür eserlerde şiirin şekle dâir yapısı ikinci plana bırakılmakla birlikte tamamen ihmal de edilmemiştir.

Bu çalışmamızda, bir Halvetî müntesibi (şeyhi?) olan Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin geniş kitlelerin okuması gayesiyle kaleme aldığı "Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-ihlâs" adlı manzûm eseri çerçevesinde, şâirin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilme çalışılacaktır.

Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin Hayatı ve Eserleri

1. Müellifin Hayatı

Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-ihlâs adlı eserin şâiri Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin hayatı hakkında sınırlı sayılabilecek bilgiye ulaşılmış bulunmaktayız. Yaptığımız çalışmalardan hareketle kendisi hakkında bilgi veren tek kişi Bursalı Mehmed Tahir Efendidir¹. Bursalı Mehmed Tahir Efendi, "Ahlak Kitaplarımız" adlı eserinde Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin diğer bir eseri olan Câmiü'n-Nasâyih hakkında bilgi verirken eserin müellifinin, "Onuncu karn-ı hicrî ulemâ ve şu'arâsından Kudüsde medfûn (Hüseynî)..." olduğunu ifade eder². Yine Mehmed Tahir Efendi, "Osmanlı Müellifleri" adlı bir diğer eserinde, müellifle ilgili olarak "Halvetî tarikatına mensup ârif ve şâir bir zat olup Sirozludur." şeklinde bir bilgi verdikten sonra üzerinde çalıştığımız eserde yer alan bilgilerden hareketle mürşidinin "Selâhaddin" ve memleketinin "Siroz" olduğundan söz eder. Mehmed Tahir Efendi, müellifle ilgili "Kendisinin H.1000 (1591-1592) tarihinde yaşayan zatlardan olduğu anlaşılmaktadır." şeklinde aktardığı bilginin kaynağını ise söylemez³.

Şâirin künyesi, memleketi ve tarikatına dair bilgileri, çalışmamızın temelini oluşturan Câmiü'l-Envâr isimli eserinde bulmaktayız. Bu eserde şâir, babasının isminin "Ahmed" ve doğum yerinin "Siroz" olduğunu söyler:

İbn-i Ahmed mevlûdî Sîrûz-durur

Hem ṯarîḳ-i Ḥalvetîde uz durur (386a)

Ehl-i Sîrûza Ḥudâ rahmet ide

Cümle mü'minler ile nûra gide (386b)

Yine aynı eserde şâir, şeyhi olarak Selahaddin Ali Dede'yi gösterir:

Şeyhi Şalḫâ'd-dîn 'Âlî Dededür

Ger şorarsañ göñli anuñ nededür (387b)

O döneme ait Halvetî silsile-nâmelerinde Şeyh Selahaddin isminde yalnızca bir şeyhin kaydı yer almaktadır ki, Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin şeyhi bu kişi olsa gerektir. Silsile-nâmeye göre Şeyh Selahaddin, Şeyh Cemal-i Halvetî'nin halifesidir⁴. Halvetî silsile-nâmesinde yer alan

¹ Şâirin hayatına dair şuara tezkireleri başta olmak üzere, Halvetî silsileleri, menâkıb-nâmeleri ve tezkireleri (Sinânüddin Yusuf b. Ya'kûb'un, *Tezkîre-i Halvetiyye'si*; İbrahim Hâs Efendinin *Tezkîre-i Hâs'ı*; Mahmud Celaleddin El-Hulvî'nin *Lemezât-ı Hulvî ez-Lemâ'at-ı Ulvî'si*; Hasan Senâî'nin *Silsile-i Tarikat-ı Halvetiyye'si*; Abdülehad Nûrî'nin *Silsilenâme'si*; Sûzî Ahmed Efendi'nin *Silsile-i Pîr li-Meşâyih-i Halvetiyye'si*; Sâdık Vicdânî'nin *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'si*; Mehmed Şükrî Efendinin *Silsile-nâme-i Süfiyye'si*; Ahmed Münib Efendinin *Mir'atı't-Turûk'u* vs.), tarih kitapları, Şakâyık ve zeyilleri, Seyahat-nâme, Sicill-i Osmânî ve zeyilleri, Sefîne-i Evliyâ, Hadîkatü'l-Cevâmî ve çeşitli tarih kitaplarında yapılan taramalar neticesinde, herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

² Mehmed Tahir Efendi, *Ahlak Kitaplarımız*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1325, s. 26.

³ Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, C.1, s. 107.

⁴ Şeyh Cemal-i Halvetî (Ö. 899/1494), Cemaliyye kolunun kurucusu ve bu tarikatın İstanbul'daki ilk temsilcisidir. Kendisi Aksaraylıdır ve Çelebi Halife olarak da bilinmektedir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Serhan Tayşi, "Cemal-i

bilgilerde, Şeyh Selâhaddin İzniklidir. Kendisinden şöyle bahsedilir: “Çelebinün bir halîfesi dahı İznikî Salâha’d-dîn Efendidür hayli azîmü’l-kadr matbû’u’l-envâr insân-ı kâmindür Sünbül Efendi merhûm eğer Çelebi Efendiye erişmesem ana irâdet getürürdüm diyü şehâdet idermiş”⁵. Bununla birlikte menakıbnâmede, Şeyh Selâhaddin Efendi’nin, şâirin beytinde geçtiği şekilde ikinci bir isminin “Ali” olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak, Selâhaddin Efendi’nin Cemal-i Halvetî’nin halîfesi olduğu, bu münasebetle Halvetî tarikatının Cemâliyye şubesine müntesip bulunduğu söylenebilir.

Hüseyin b. Ahmed Sirôzî’nin Şeyh Selâhaddin Efendi’nin halîfesi olup olmadığına dair kesin bir bilgiye ise ulaşamamıştır. Yalnızca, Câmiü’l-Envâr’ın tezhipsiz zahriyesinde (1a) “Tarîk-i Halvetîden Şeyh Selâha’d-dîn Hazretlerinin halîfesi Sirôzlı Hüseyin” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Buradaki yazı, gerek karakteri ve gerekse kullanılan mürekkep itibarıyla, nüshanın asıl metninden bir hayli farklılık göstermektedir. Dolayısıyla, Hüseyin b. Ahmed Sirôzî’nin Şeyh Selâhaddin Efendi’den sonra onun halîfesi olduğunu ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.

2. Müellifin Eserleri

Hüseyin b. Ahmed Sirôzî’nin Câmiü’n-Nasâyih ve Câmiü’l-Envâr isimli iki eseri bulunmakla birlikte Osmanlı Müellifleri’nin yazarı Mehmed Tahir Efendi, adı geçen eserinde şâirin Kasîde-i Cezeriye’nin bir şerhi olan “Dürr-i Mekkûn” adlı manzûm bir eserin daha olduğunu söyler; ancak bu eserin nerede bulunduğu ve mahiyetine dair herhangi bir bilgi vermez⁶. Yaptığımız araştırmada, söz konusu eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Kasideci-zâde Bölümünde 8 demirbaş numarasıyla “Dürr-i Mekkûn fî Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye” adıyla ve Hüseyin b. Ahmed es-Sirôzî adına kayıtlı olduğunu tespit ettik. Eserin istinsah tarihi H.1160 (1747-48) ve varak sayısı 62’dir. Manzûm olarak yazılmış olan eserin müellifi “Hüseynî” mahlasını kullanmakla birlikte, künyesini eserin bir bölümünde şöyle ifade etmektedir:

Ḥāk-i rāh-ı pâylarına rûy-ı māl iden velî
Dā’î-i muḥlişleri Seyyid Ḥüseyn’ibn-i ‘Alî

El-Amāsî hem Ḳapudân Câmî’inde olup imām
İder ihvâna duâlar ol maḳâmda şubḥ u şâm⁷

Hüseyin ibn-i Alî, eserini tamamladığı tarihi de manzûm olarak verir:

Târîhi biñ elli üç zî’l-hiccede dil yevm-i ‘ıyd
Oldı itmâmı müyesser rûz-ı cum’a seyyidâ⁸

Bu bilgilere göre, eser 1053 Zilhiccesinde Cuma günü (Şubat 1644⁹) tamamlanmıştır. Müellifin, gerek künyesine ve gerekse eseri tamamlama tarihine dair verdiği bilgiler, kendisinin Câmiü’l-Envâr’ın müellifinden farklı biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Halvetî”, DİA, İstanbul, 1993, C.7, s.302; Yusuf b.Yakub, Menâkub-ı Şerîf ve Tarîkat-nâme-i Pîrân ve Meşayih-i Tarîkat-ı Aliyye-i Halvetiyye, İstanbul, 1290, s. 16.

⁵ Yusuf b.Yakub, s. 31-32.

⁶ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, Meral Yayınevi: İstanbul, 1972, C.1, s.107.

⁷ Dürr-i Mekkûn fî Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Kasideci-zâde Bölümü, Demirbaş No:8, vr.56b.

⁸ Dürr-i Mekkûn, vr.57b.

⁹ Faik Reşat Unat, Hicrî Takvimleri Milâdî Takvime Çevirme Kılavuzu, Ankara; TTK, 1988, s.73.

2.1. Câmiü'n-Nasâyih

Câmiü'n-Nasâyih Yâsin Sûresi'nin tefsir edildiği, mesnevî nazım şekliyle yazılmış hacimli bir eserdir. Şâir, Yâsin Sûresi tefsiri çerçevesinde çeşitli tasavvufî konulara ve nasihatlere eserinde yer vermiştir. Eserdeki beyit sayısı 10 bin civarındadır.

Eser, tevhid, münâcât, medh-i çehâr-yâr-i güzîn, medh-i Hz. Fatıma, medh-i Hz. Hasan ve Hüseyin (ve onlara dair menkıbeler), sebab-i te'lif gibi bölümlerle başlamaktadır. Şâir, Yâsin Sûresi'ni tefsir ederken, tasavvufî pek çok konuya temas etmiş; bunlarla ilgili âyet ve hadis iktibasları yapmış; çeşitli hikâyeler ve menkıbeler anlatmış ve nasihatlere yer vermiştir. Eserde Yâsin Sûresi'nin tamamı tefsir edilmemiştir. Bununla birlikte, sûre tefsir edilirken şâir; sûrenin sebab-i nüzûlü, şeriat-tarikat-hakikat ve marifet, şeyh-i kâmil, seyr ü sülûk ve vasıfları, mürid ve vasıfları, cennet ve cehenneme dair nakiller, sırat köprüsü, ehl-i tevhid-ehl-i isyan ve bunların ahiretteki hâlleri, duaya icabet, besmele ve istiâzenin faziletleri, kabir hayatı, mümin-kâfir ve münafıkların vasıfları, kalemin, yerin ve göğün yaratılışı, nur-ı Muhammedî, ilim meclisi, güneşin vasfı, melekler ve semanın vasfı, aşk, muhabbet ehli, vahdet-i vücûd, mevlid-i Nebi, Hz. Emine'nin vefatı, Hz. Peygamber'in mucizeleri, mirac, rüyetullah, Hz. Peygamber'in vasıfları, Hz. Peygamber'in vefatı, kalbin fiilleri, salavatın faziletleri, dört mezhep imamı gibi konulara da eserinde yer vermiştir. Bu yönüyle eser her ne kadar Yâsin Sûresi tefsiri gibi görünse de şâirin eserini hem tasavvufî düşüncelerini aktarmak hem de nasihat vermek gayesiyle kaleme aldığı açıktır.

Câmiü'n-Nasâyih adlı eserin dört nüshası bulunmaktadır.

a. İstanbul Merkez Kütüphanesi Nüshası: Eser bu kütüphanede, 567 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Nüsha 209x150 ebatlarında olup varak sayısı 31 ve satır sayısı ise 21'dir. Harekeli nesih ile çift sütun hâlinde kaleme alınmıştır. Söz başları, âyet ve hadisler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Nüsha ciltsizdir. İstinsah tarihi belli olmayan bu nüsha noksandır.

b. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası: Eserin bir diğer nüshası, kütüphanenin Hacı Mahmud Efendi Bölümünde 1604 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Nüsha 229x160x90 ebatlarında olup varak sayısı 282 ve satır sayısı ise 17'dir. Harekesiz nesih yazı ile çift sütun hâlinde yazılmıştır. Söz başları, âyet ve hadisler kırmızı mürekkep ile gösterilmiştir. Nüshanın istinsah tarihi H.1236 (M.1820-21)'dir.

c. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası: Eserin üçüncü nüshası yine Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Serez Bölümünde 1744 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Nüsha 206x151x65 ebatlarında olup 311 varak ve 18 satırdır. Harekeli nesih yazı ile çift sütun halinde yazılmıştır. Söz başları, âyet ve hadisler kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Nüshanın istinsah tarihi H.1059 (M.1649-50)'dur.

d. Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü Nüshası: Eserin Ms.or.oct.2320 numarasıyla arşiv kaydı olan bu nüshasının istinsah tarihi H.1067 (M.1656-57) ve müstensih Mehmed b. Ahmed'dir. Nüsha, 195x135 ebatlarında olup varak sayısı 281 ve satır sayısı 17'dir. Nüsha, nesih hatla yazılmıştır.

2.2. Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs

Şâirin bilinen ikinci eseri Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs adlı mesnevîsidir. Eserin şekil ve muhteva yönünden incelenmesini, benzerlik gösterdiği bir başka eserle karşılaştırmasını şu başlıklar altında toplayabiliriz:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

2.2.1. Nüsha Tavsifi

Çalışmamızın mihverini oluşturan Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs, mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır ve eserin tek nüshası Arkeoloji Müzesinde 66 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Nüsha, kenarları yıpranmış siyah deri cilt içindedir. Ciltte mikleb ve şemse yoktur. Deri cildin üstüne “*Câmi'ül-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs-ı Şerîf*” adı ve 66 demirbaş kayıt numarası, kalp şekli verilmiş bir kağıda Arap harfleriyle yazılarak yapıştırılmıştır.

Nüsha, 388 varak, (1b-388a) ve 280 x 185 ebatlarında olup eksiksizdir. Varaklarda çift sütun hâlinde 15'er satır bulunmaktadır. Eser, harekeli nesih hatla istinsah edilmiştir. Müstensihî ve istinsah tarihi ise belli değildir. Nüsha cildinin iç kısmında “Müze-i Hümâyûn” tarafından düşülmüş bir temellük kaydı yer almaktadır. Nüshanın tezhipsiz zahriyesinde (1a) “*Tarîkat-ı Halvetiyye'den Şeyh Selaha'd-dîn Hazretlerinin Halîfesi Sirôzî Hüseyin*” kaydı düşülmüş ve hemen alt tarafına nüshanın 390 tabakadan oluştuğunu belirten Arapça rakamlar yazılmıştır. Bu sayı, eserin son sayfasında (388a), hem yazı hem de rakamlarla tekrar yazılmıştır. Varaklara 1b'den başlanarak Romen rakamları verilmiştir. Ayrıca, nüshanın baş ve son kısımlarında fevâid türünden bazı bilgiler ve manzûme parçaları bulunmaktadır. Eserin başlangıcında (1b) besmele ve hemen ardından da kırmızı mürekkeple yazılmış olan “*Kitâb-ı Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs*” başlığı yer almaktadır.

Nüsha,

Îlâhî Hâlık-ı kevneyn senüñdür arz u hem eflâk
Saña maşşûşdur ol ancağ yaratmak nûr u ger kim hâk

beytiyle başlamakta ve

Cümle mü'minlere olsun hem selâm
Uş burada hatm olsun bu kelâm

beytiyle bitmektedir.

Nüşhada, müellifin eserini tamamlama tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte müellif, eserini Ramazan ayının on ikinci gününde Duhâ vaktinde tamamladığını manzûm olarak aktarır:

Uş Ramazân ayı içre hatm olur
On ikinci günde zuhâ vakt olur (388a)

Şâir, eserini dört ay on günde tamamladığını da söylemektedir:

Dört ay on günde tamâm oldu kamu
Nazmı bunuñ cem' i birle iy 'amu (388a)

Hak Te'âlâ lutfı birle feth ider
Dört ay on gün içre cümle hep biter (388a)

Nüshanın 131a'sında, Hüsâm b. Ahmed tarafından yazılmış ve nefsin mertebelerini açıklayan bir der-kenar yer almaktadır. Der-kenarın sonunda,

Taîrî rahmet eylesün ol cân için
Kim okıya Fâtîha yazan için **Sene 1060**
Ketebe el-haķırü'l-faķir Hüsâm bin Aħmed ğafera'llāhu Teālā zünübihî

beyti ve tarih kaydı bulunmaktadır. Bu tarih kaydı, eserin elimizdeki bu tek nüshasının H. 1060 (M.1650) tarihinden önce yazıldığını göstermektedir. Bursalı Mehmed Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde, şâirin vefat tarihini H. 1000 (M.1591) olarak vermektedir. Dolayısıyla, eserin 16.yy'da yazıldığını söylemekten öte, kesin bir bilgi verilmesi mümkün görünmemektedir.

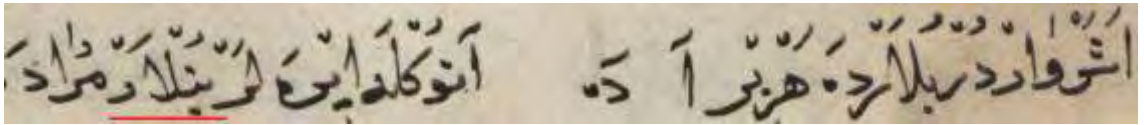
Nüşanın varaklarındaki satır sayısı genel olarak 15 olmakla birlikte, varaklardaki boşluklar ve âyet, hadis vb. iktibaslar, bu sayının zaman zaman düşmesine sebep olmuştur. Bazı varaklarda ise, unutulmuş beyitlerin der-kenarlara ilave edilmesi ile varaklardaki beyit sayısı 17'ye çıkabilmektedir. Müstensih, sehven yanlış yazılan yerlerin üzerini nokta işaretleriyle karalamıştır. Eserin tamamında **10.912** beyit bulunmaktadır.

Nüşhada fasıl başlıkları, âyet, hadis ve diğer iktibaslar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ancak, özellikle iktibasların genel olarak noksan, yanlış ve bazen de birbirine karıştırılmış şekilde verildiği göze çarpmaktadır.

Eserin nüshasında, iktibaslardaki hatalar dışında imlâ yönünden de pek çok kusur bulunmaktadır. Bu durum, bu tür hataların şâirden mi yoksa müstensihinden mi kaynaklandığını tespit etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple eldeki bu tek nüshayı, müellifin diğer bir eseri olan Câmiü'n-Nasâyih'in mevcut üç nüshasıyla karşılaştırdık ve Câmiü'l-Envâr'da var olan imlâ ve iktibaslarla ilgili sorunların bu nüshalarda bulunmadığını tespit ettik. Üstelik, tasavvufa hâkim olduğunu eserlerinde belli eden bir kişinin bilhassa âyetleri bazen yanlış vermesi, bazen de birbirine katarak iktibas etmesi beklenmeyen bir durumdur. Bu tespit bizi, eserin bu tek nüshasının -yarı okumuş, yazı diline hâkim olmayan ve dinî bilgisi yetersiz- bir müstensihinin kaleminden çıktığı kanaatine ulaştırmaktadır. Nüşanın tertibi ve yazı stiline düzgün oluşu da, bu kanaatin oluşmasındaki diğer bir sebeptir. Yazımızın bu bölümünde, nüshanın imlâ hususiyetine ve hatalarına kısaca temas edilecektir.

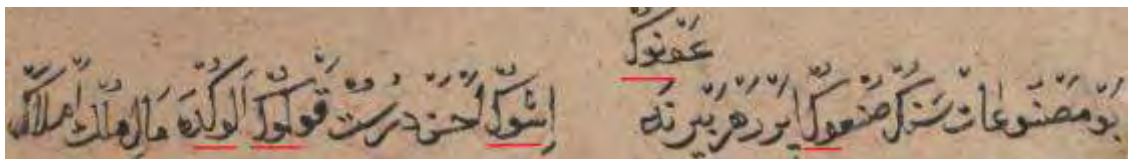
Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs adlı eserin eldeki tek nüshası, hareke ve hurûf-ı imlâ esasına göre istinsah edilmiştir. Bu yönüyle nüsha, 16. yy. Osmanlı eserlerinde vokallerin artık hurûf-ı imlâ [elif (ل), vav (و), ye (ي)] ile gösterildiği metinlerden farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte nüshada, hurûf-ı imlânın kullanılmadığı ve vokal seslerin yalnızca hareke ile karşılandığı yerler de bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte, "bunlar" kelimesindeki "u" sesi, sadece hareke ile sağlanmıştır:

Eşer vardur bularda her bir ada
Anuñla ireler bunlar murâda (39a)

Hurûf-ı imlâların yanlış olarak kullanıldığı yerler de nüshada karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte, aitlik eklerinin yazımında "-u, -ü" sesi hareke ile gösterilmiş; ayrıca imlâda yer almayan bir kuralla, ikinci şahıs ekinden (ك) önce "vav" harfi (و) getirilmiştir:

Bu maşnû'ât senüñ şun' uñ irer her birine 'avnüñ
İşüñ ahsen dürüst kavlüñ elüñde mâl ü mülk emlâk (2a)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Hareke ve harf sistemine göre yazılmış olan eserlerde, hareke işaretleri dışında aynı zamanda hurûf-ı imlâ ile med ve çekme gibi işaretlerin de kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar Arapça, Farsça kelimelerde tamamen vokal uzunluklarını karşıladıkları halde, Türkçe kelimelerde - genellikle vokal uzunluğuna tekabül etmeseler de -¹⁰ zaman zaman kelimelerin gerek aslî uzunluklarını ve gerekse aruz veznindeki imâle değerini göstermek amacıyla kullanılmışlardır. İşte, bu tür harf ve işaretlerin aruza uygunluk göstermesi amacıyla kullanılması, bir aruz imlâsını ortaya çıkarmıştır¹¹.

Câmiü'l-Envâr adlı eserin nüshasının pek çok yerinde de bu aruz imlâsının uygulandığını görmek mümkündür. Aşağıdaki beyitte, “bir” kelimesinin imlâsı aruz sebebiyle farklılık göstermektedir. Kelime, önce imlâyâ uygun olarak “ye” (ی) harfî olmadan yazılmış; ikincisinde ise hecede bir buçuk ses değeri (imâle-i memdûd) olduğu belirtilmek için “ye” (ی) harfî ve çeker esre birlikte imlâ edilmiştir:

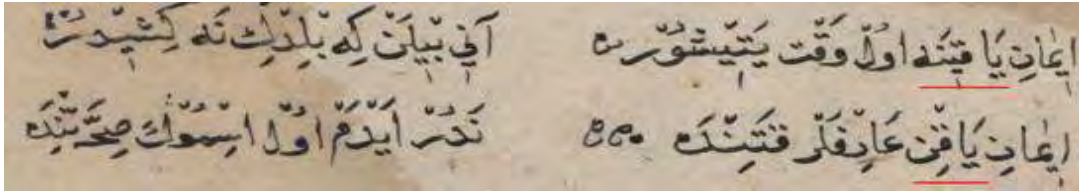
Bir vücûd u bîr varlıkdur hemân
Kim kopar bundan görünür her zamân (190a)
fâ ‘i lâ tûn / fâ ‘i lâ tûn / fâ ‘i lûn

Nüshada, aruz sebebiyle kelimelerin aslî yazılışlarında da (müellif veya müstensih) şahsî tasarrufunu görmek mümkündür. Arapça ve Farsça kelimelerde uzunlukları sebebiyle hurûf-ı med ile yazılması gereken bazı kelimelerin imlâsı değiştirilebilmiştir. Bununla birlikte nüshada bu tür kelimelerin aruz sebebiyle uzun veya kısa yazılışlarıyla ilgili belli bir standardın uygulandığını söylemek mümkün değildir. Mesela aşağıdaki beytin ilk mısraında geçen “yakın” kelimesinin ikinci hecesi -aruzun kısa hecesine karşılık gelmesine rağmen- aslî yazılışına uygun olarak hurûf-ı med olan “ye” (ی) harfîyle uzun olarak yazılmışken, hemen sonraki beyitte, aruzun kısa hecesine karşılık geldiği için “ye” (ی) harfî olmadan imlâ edilebilmiştir. Beyitler aruzun “mefâilün / mefâilün / feûlün” kalıbıyla yazılmışlardır:

Îmân-ı yâkîne ol vaqt yetişür
Anı bilen ki bildük ne kişidür (190b)

Îmân-ı yâkîn ‘ârifler katında
Nedür eydem ol ismüñ şîhhatinde (190b)

¹⁰ Zeynep Korkmaz, “Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler”, **II. Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Araştırmaları Semineri**, Hamburg, 5-10 Eylül 1976, s.72.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Ali Nihat Tarlan, “Bir İmlâ Hususiyeti”, **Türkiyat Mecmuası**, C.III, İstanbul Ü. Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1935, s.1-4. Ayrıca bkz. Halil Çeltik, “Ahmed-i Rıdvân Divanı’na Göre Eski Harfli Metinlerde Vezin-İmlâ İlişkisi”, **Turkish Studies**, V. 3/6, Fall, 2008, ss.159-172.

Öyle ki, nüshada imlâ-aruz münasebeti sebebiyle aynı kelime, üç farklı yazılışla karşımıza çıkabilmektedir. Mesela Arapça kökenli “ âyîne ” kelimesi, nüshada “âyîne / âyine / ayna” şekillerinde yazılarak imlâ-aruz uygunluğu sağlanmıştır.

Yukarıda verdiğimiz misaller dışında yâ / ya, hâl / hal, şûret / şuret, şîfat / şîfât / şîfât / şîfât, fânî / fânî, zîrâ / zirâ / zîrâ, dahî / dâhî / dahî / dâhî vb. pek çok kelimenin imlâsında aruz münasebetiyle farklılıklar nüshada göze çarpmaktadır.

Nüshada, “kapalı é ”nin telaffuzundan kaynaklanan ikili imlâlar göze çarpmaktadır. Aynı kelime bazen “esreli ye” (ي) ile gösterilmiş; bazen ise “esre” veya “ye” (ي) harfine yer verilmeden kelime üstünle imlâ edilmiştir. Vir (وير) - ver (ور); dedi (ددي) - didi (ديدي); yer (ير) - yir (بير) gibi farklı yazılışlara nüshanın pek çok yerinde rastlamak mümkündür. Aşağıdaki beyitte “demek” fiili, iki farklı imlâ ile yer almıştır:

Yine şordı aña iblîs dedi ben

Ki tâ üç kez olunca didi hep ben (58b)

Türkçe ön, orta ve son seslerde görülen “b, c, d” konsanantlarının bulunduğu kelimelerin farklı yazılışları da nüshada karşılaşılan bir diğer durumdur. “ağaç, hep, Çalap, üç” gibi bir kısmı aslî uzun ünlülü olan bu kelimeler zaman zaman “ağac, heb, Calap (Calab), üç” şekilleriyle de yazılmışlardır.¹² Bununla ilgili aşağıda bazı misaller yer almaktadır:

Aşağıdaki beyitte “aç” kelimesi metinde “cim” (ج) harfî ile yazılmıştır:

Henüz uş bir gedâsın ferd-i vâhid

Yalıncağ ac bu râh üzre mücâhid (4b)

Eserin pek çok yerinde Karahanlı Türkçesinin fonetik yapısı olarak bazı kelimelerin “dal” (ـڤ) harfî yerine “zel” (ـڤ) harfî ile yazıldığı göze çarpmaktadır. Mesela, “hod, yâhûd, Hüdâ, câvidân” gibi kelimeler, nüshada –kafiye mecburiyeti dışında- “hoz, yâhûz, Huzâ, câvizân” şeklinde imlâ edilmişlerdir. Aşağıda bu tür imlâlarla ilgili bazı misaller bulunmaktadır:

Olar hâkķında aydam bu beyânı

Neler virür görûn ol câvizânı (18a)

Aşağıdaki beyitte “birâder” kelimesi “bürâzer” şeklinde yazılmıştır:

Gidergil ‘ucbı başuñdan bürâzer

Pes andan oķı gel sen “*Ėul hüvallah*” (20a)

Gerundium eklerinden olan “-up, -üp” ekinin yazılışında da farklı imlâ özellikleri nüshada yer almaktadır. Bu ek, nüshanın bazı yerlerinde 16. yy. Osmanlı yazı dilinin bir özelliği olarak “be” (ـب) harfî ile gösterilmesi gerekirken -konuşma dilinde var olan- “pe” (ـپ) harfî ile yazılabilmektedir.

Aşağıdaki beyitte gerundium ekleri “be”(ـب) ve “pe” (ـپ) harfleriyle imlâ edilmiştir:

¹² Türkçede aslî uzun ünlülü kelimelerin durumu ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Cahit Başdaş, “Türkiye Türkçesinde Aslî Uzunluk Belirtileri”, *Turkish Studies*, V. 2/2, Spring, 2007, ss. 89-101; Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağızlarında Aslî Ünlü Uzunlukları Hakkında”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1953, ss.197-203; Zeynep Korkmaz, “Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü (Vokal) Uzunlukları”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, TDK, Ankara, 1995, s. 443-458; Talat Tekin, *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.

Biri şer‘î biri bî-şer‘ olupdur
Bunuñla ekşerî nâsuñ tolubdur (4b)

Metinde “-up, -üp” şeklinde gösterilen bu ekin, kafiye sebebiyle eserde geçtiği şekilde metne dâhil edildiği beyitler de bulunmaktadır:

Bu resme didi elfâzı o kâzib
Giderken dîn yolından şöyle azıb (23a)

Şahıs ve iyelik eklerinin imlâsı yönünden de nüshada hatalar bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte “kulluk” kelimesine eklenen genitif eki, “nazal n” (نَ) ile değil “nun” (ن) harfi ile yazılmıştır:

Bil bu emri kim buyurdu saña ol Perverd-gār
Kulısın sen ol Hüdānuñ kulluğun eyle hemān (12b)

Aşağıdaki beyitte “hālūn” şeklinde yazılması gereken kelime, kafiye sebebiyle “hālīn” şeklinde “nazal n”siz ve düz-dar sesle yazılmıştır:

Hicābın ref‘ idüp üş gör bu hālīn
Saña ‘arz eyleye kudret cemālin (100b)

Kaf (ق) / kef (ك) / gef-i Fârisî (گ) / kef-i nûnî (ڭ) ğayn (غ) harfleri ile ilgili farklı imlâlar yer almaktadır. Nüshada, “g” sesini karşılayan “gef-i Fârisî” (گ) harfi hiç kullanılmamıştır. “Gül, begen, gel, git, reng vb. kelimelerin “kef” (ك) harfi ile yazıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte, “nazal n” veya “kef-i nûnî” (ڭ) dediğimiz üç noktalı “kef” harfi, geniz seslerini, bazen ikinci şahıslarla ilgili aidiyetleri ve görülen geçmiş zamanın ikinci tekil ve çoğul şahıslara ait çekimlerini karşılamakla kalmamış, pek çok yerde gef-i Fârisî (گ) yerine kullanılmıştır. “Gül” kelimesi -az önce de belirttiğimiz gibi- zaman zaman bu “kef-i nûnî” (ڭ) ile yazılabilmektedir.

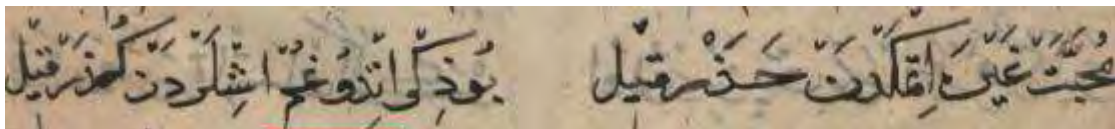
Nüshada, konsonant yumuşamalarının görüldüğü kelimelerde de, birbirine yakın olan bu harflerin yanlış kullanımından kaynaklanan imlâ farklılıkları göze çarpmaktadır. Aşağıdaki beyitte, “gördüğü” kelimesindeki yumuşamanın, “kef” (ك) harfi yerine “ğayn” (غ) harfiyle yazıldığına dair bir misal yer almaktadır:

Gördüğü zâhirde şeytân olısar
Anuñ ehli nâsa sultân olısar (177a)

Aşağıdaki beyitte de “itdügüm” kelimesinin imlâsında benzer yanlış bulunmaktadır:

Muhabbet ğayra itmekden hâzer kıl
Bu zıkr itdügüm işlerden güzër kıl (3b)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Nüshada, konuşma dilindeki konsonant benzeşmesinin yazı diline aktarılması yönünden imlâ yanlışları yapılmıştır. Sert konsonantla (p,ç,t,k) biten kelimelere getirilen ve yumuşak konsonantla başlayan eklerin bazen sertleştiği görülmektedir ki, bu yönüyle müstensih'in nüshanın imlâsında devrin telaffuz özelliğinin etkisinde kaldığı söylenebilir. Özellikle, konuşma dilinde var olan ve o dönemki imlâda rastlanmayan sert konsonantlar arasındaki benzeşme, metinde sıkça rastlanan bir durumdur.

Aşağıdaki beyitte ablatif eki “altun” kelimesine “-dan” şeklinde, “gümüş” kelimesine ise “ten” şeklinde eklenmiştir:

Namâzdan soñra okırsa yapar yüz

Kim altundan gümüşten işbudur söz (19a)

Aşağıdaki misalde ise “iş” kelimesine getirilen ekin bu türden bir benzeşmeye uğratıldığını görülmektedir:

Tefahhüş kıl bu sırdan ol cevâbı

Bulasın tâ kim ol işten şevâbı (28b)

Vav-ı rabita (ve) ve vav-ı atıflarla(u, ü, vü) ilgili, nüshada belli bir imlâ standardı bulunmamaktadır. Bu harf (veya ötre hareke ile okunan u/ü sesi), nüshanın pek çok yerinde birbirine karıştırılmış; bazen harf ve hareke ile bazen de sadece hareke ile gösterilmiştir. Bu durumun sebepleri arasında, mısraın aruz veznine uydurulması ve müstensih'in dikkatsizliği önemli bir yer tutar.

Bazen, atıf vavı yerine rabita vavının kullanıldığı durumlar da vardır. Aşağıdaki beyitte eş görevli “zemzem” ve “Kur’ân” kelimeleri “vü” yerine “ve” ile birbirilerine atfedilmişlerdir:

Harem hem Ka‘be vü zemzem ve Qur‘ân

Maķâm-ı ma‘şer üş hem ‘ilm ü ‘irfân

Beytin aruz kalıbına uygun olması endişesiyle atıf vavlarının iki kelime arasında birden fazla kullanıldığı durumlar da vardır:

Evet zıkr ü şeref şabr(u) vü hem nûr

Żiyâ vü hem bahâ vü ħilm ü pes tûr (24b)

Durursa arķurı ‘arş(u) vü kürsî

Göyinür bir nefesle ķılmaz aşşı (36b)

2.2.2. Eserin Dil ve Üslup Özelliği

Câmiü'l-Envâr ‘alâ Tefsîri'l-Ihlâs’ta sade, açık ve akıcı bir dil karşımıza çıkmaktadır. Bu durum gayet tabiidir. Zira didaktik metinlerin manzûm olarak yazılma sebebi, ezberlenmelerinin kolay olması yanında, insanların din ve tasavvufa dair bazı bilgileri öğrenirken kafiye ve aruz gibi unsurların getirdiği ahenkle onların keyif almalarının sağlanmasıdır.

Eserde genel anlamda bir akıcılıktan söz etmemiz mümkünse de bazı beyitlerde bu akıcılığın kaybolduğu görülmektedir. Bunun sebepleri arasında aruz kusurları ile mahreçleri yakın olan kelimelerin art arda kullanılması başta gelmektedir. Aruzdaki -bilhassa zihaf- kusurlar, bu akıcılığı bozan önemli bir unsurdur:

Her maķalde ta‘bîri bir dürlüdür

İllâ bunlar bu maķâmda yirlüdür (177b)

Mahreçleri yakın olan kelimelerin art arda kullanılması, aşağıdaki beyitlerde akıcılığı bozmuştur:

Ve illā şāhiçün dutmazsın **üş iş**
Bunu bil eyleme sen anı teşviş (32a)

Uyandı **didi düş** gördüm çü kaçduñ kapuyı tırdum
Ne gördüñ diyüben şordum cevāb eyle dir ol ebrār (125b)

Aruz kusurlarına rağmen, eserin özellikle aruzun uzun bahirleriyle yazılmış bölümlerinde güçlü bir âhenk göze çarpmaktadır. Müellif, bu bölümlerde iç kafiyele (musammatlara) sıkça başvurmuş ve imâle ve zihaf hatalarını böylece telafi etmiştir. Aşağıda birkaç beyit misal olarak yer almaktadır:

Benüm ğayb zātuma ‘āşık / olup pes olduñuz şādık
Kim oldı fi‘lünüz t̄abık / irişdi uş bu esrāra

Pes ol bî-çün cemālümnden / götürdüm perde hālümnden
Görüñ uşta vişālümnden / diye pes anda bunlara

Görine şöyle ol Ma‘būd / pes ol kim olısar maķşūd
Pes oldur vācibü’l-mevcūd / mu‘ayyen ola anlara

Anuñ zevk ü şafāsından / u hem vech ü liķāsından
Bulurlar ol beķāsından / ebed ğarķ olup envāra

Pes ol ‘āşıkıların hāy / geçer ‘arşdan dañı hūy
Koyup Cennāt-ı Me‘vāy / çü merhem buldı bu yara (43b)

Eserde dikkati çeken bir diğer durum, Türkçe-Farsça/Arapça terkiplere, sıfat vb. kelime gruplarına yer verilmesidir. Sayıları çok olmasa da, bu tür terkip ve gruplar, gerek Divan şiirinde ve gerekse Türk dili grameri içinde alışık olmadığımız söz yapılarını ortaya çıkarmıştır. Aşağıda bu terkiplerden bazı misaller yer almaktadır:

Vü hem fazl-ı şefā‘ at ‘adl-i yāri
Dañı şaff-ı cemā‘ at **havz-ı arı** (24b)

Vü hem zātum şifātum tenzihinden
Urup-van **tağ-ı mülhıde** bu hıynden (27a)

16.yy’a ait bir eser olan Câmîü’l-Envâr, Eski Anadolu Türkçesinin bazı dil ve gramer özelliklerini taşımaktadır. Bu gramer özelliklerine dair şu misalleri verebiliriz:

a. “-madın/-medin; -ıcaķ/-iceķ; -uban/-üben; -duķda/-dükde” zarf fiilleri kullanılmıştır:

Nitekim didi Kır’ānda beyānı
Nazar kıl uş yaz**uban** bunda anı (292a)

Şordılar Bū Bekre cānlar çıkacaķ
Gövdeden ķanda varurlar var**ıcaķ** (301b)

Göñül şem‘i imān ‘irfān olur gör
Gözün aç menzilün pes ol**madın** gūr (103a)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

‘Arşı ma‘ kûs kılı**ca**ğ ol şer‘ olur
Şer‘ uñ ‘ aksin tı**ca**ğ bî-şer‘ olur (67a)

Yine tekrâr aña tevḥîd cārūsın
Al**uban** bu bār-gāhuñ bārūsın (187a)

Vü hem ‘ İśāya böyle kıldı kâli
Nidā it**dükde** ol lafzan me‘ âli (83a)

Daḥı uçmak çemenlerinden anı
Kılam uş bir çemen var**du**ğ**da** ya‘ nî (359b)

b. Emir kipi 2. tekil şahıs eki bazen -ğıl/gil eki ile kullanılmıştır:

İkidür ‘ âlem ne yüzden aña**ğıl**
Birisi ğaybdur şehâdet biri bil (63b)

Kendi luṭfından buyurdi ol Ḥudā
Kanda baḳsak olma**ğıl** benden cüdā (222b)

c. Bildirme anlamını katan “-van/-ven” ; “-durur”; “-vuz/-vüz”; -em/-am”; “-sız, -siz” eklerinin misallerine rastlanır:

Uş Zelîḥā ağlayub aydur aña
Kırk yıldur ‘ âşık olmış**van** saña (336b)

Ve hem zātum şıfātum tenzîhinden
Urup-**van** tağ-ı mülḥîde bu hıynden (27a)

O hū’nuñ iki gözi var-**durur** dir
Neyiçün oldı ol pes n’ola tedbîr (29b)

Senüñle âḥiretde bulış**avuz**
Bu ağlamağa anda gülüş**vüz** (47a)

Ger eger Mūsāya ğālib olavuz
Ne virürsin bize söyle bile**vüz** (315a)

Eserde Eski Anadolu Türkçesine ait arkaik kelimelere ve deyimlere de rastlanmaktadır. Avurt (söz, laf, sohbet), bayık (açık, gerçek), emerce (memeden kesilmiş), geñez (kolay), üsmek (yetişmek, büyüme), yaraklanmak (hazırlanmak, silahlanmak), dutuz durmak (oyalamak, meşgul etmek), tutaşık olmak (karşılaşmak, rastlamak, yaklaşmak; meşgul olmak, çalışmak) bunlardan bazılarıdır.

2.2.3. Eserin Tertibi ve Muhtevası

Câmiü'l-Envâr ‘alâ Tefsîri'l-İhlâs adlı eserin, klasik mesnevî planına göre tertip edildiği söylenebilir. Buna göre eser (1b-388a), giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümlerinden oluşmaktadır. Ancak, eserin klasik mesnevîlerden plan açısından farklı yönleri de bulunmaktadır.

Eser, metne dâhil edilmeyen “besmele” ile başlamış, besmelenin sonrasında eserin ismi yer almıştır. Eserde asıl konunun işlenişine (İhlâs Sûresi’nin tefsiri) kadar olan giriş bölümünde (1-308. beyitler), Divan edebiyatında alışlagelmiş “tevhid, na’t-ı Resûl, na’t-ı çehâr-yâr-i güzîn ve eserin muvaffakiyeti için duâ” manzûmeleri yer almaktaysa da, “besmelenin ve Allah isminin fazileti,

nasihat, pâdişâhla derviş hikâyesi ve nasihat, Allah'ın vasıfları ve nasihat" gibi klasik mesnevîlerin giriş bölümünde rastlayamayacağımız manzûmeler de bulunmaktadır. Eserin giriş bölümündeki "tevhid, besmelenin ve Allah isminin fazileti, sebeb-i te'lif ve fahriye" bölümleri, herhangi bir başlık taşımamaktadır. Eserde konunun işlendiği asıl bölüm, yani İhlâs Sûresi'nin tefsiri, 309. beyitten (12a) itibaren başlamaktadır. Bu bölümde dinî, tasavvufî ve ahlâkî türden farklı konular, herhangi bir plan gözetilmeden işlenmiştir.

Eser genellikle "Fasl, Hâzâ" başlıklarıyla tasnif edilmiş ve bu başlıklarla konular diğerlerinden ayırt edilmiştir. Bununla birlikte, bu başlıklar altında işlenen konuların da bazen başlıktaki ifâdeyle paralellik taşımadığı görülmektedir. Meselâ, Hz. Ömer'in vasıf ve övgüsü, Hz. Ebû Bekir'in anlatıldığı bölüm içinde yapılmıştır. Yine bu bölümlerde anlatılanların diğerlerinden keskin çizgilerle ayrıldığını söylemek bazen mümkün değildir. Zira şâir, diğer bölümlere geçişler yaparken girizgâh sayılabilecek bazı manzûmelere bölüm sonlarında yer vermiştir.

Eserin bazı fasıllarında, farklı herhangi bir konuya geçilmemesine rağmen, başlık şeklinde yazılmış Arapça ifâdeler bulunmaktadır. Meselâ, nüshanın vr.12b'sinde "Faslun fî Beyân-ı Sevâb-ı Sûre-i İhlâs" başlıklı 119 beyitten oluşan bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün sonunda, kırmızı mürekkeple yazılmış "Beyt" kelimesi ve hemen altında da yine kırmızı mürekkeple yazılmış olan "Hâzâ's-şerhu min meşârıkı'l-envâr" (16b) ibâresi, devamında da "nazm" şekliyle yazılmış iki beyitlik bir manzûme bulunmaktadır. İki beyitlik manzûmeyi müteâkip bölüm sona ermektedir. Bunun dışında aynı konunun farklı başlıklarla devam ettiği durumlar da vardır. Meselâ, vr.7a'da "Faslun fî Na't-ı Ebû Bekr-i Sıddîk Raziya'llâhu 'Anhü" başlıklı bir fasıl yer alır. Ancak bu fasıl, nazm şekliyle iki beyitle (163. ve 164. beyitler) sona erer ve fasılda Hz. Ebû Bekir'den hiç bahsedilmez. Hz. Ebû Bekir'in vasıfları, bu iki beytin hemen ardından gelen "Hatem-i Beyt ve Beyân-ı Vâsıf-ı Hâl" başlığını taşıyan 165. beyitten itibaren anlatılmaya başlanır. Bu bakımdan, eserde bazen gereksiz ara/alt başlıkların bulunduğunu söylemek mümkündür.

Bu ara/alt başlıklar, eserde, farklı aruz bahirlerine geçişin olduğunu belirtmek için de kullanılmıştır. Meselâ, nüshanın vr.184a'sında yer alan "Faslun fî Beyân-ı Ahvâl-i Kalb ve Rûh ve Tecelliyâtihî" başlıklı bölümde 96 beyit (5154-5250. beyitler) yer almaktadır. Bu bölümün bir kısmı aruzun kısa bahriyle bir kısmı uzun bahriyle yazılmıştır. Aruzun kısa bahrinden uzun bahrine geçişte (185b - 5194. beyitten sonra) farklı bir konudan bahsedilmemesine rağmen, gerek nazım şeklinin ve gerekse aruz kalıbının değişmesi sebebiyle "Fî Beyân-ı Kalb ve Hâlihî" başlığına ve hemen ardından da "Beyt 'alâ Bahr-i Tavîl ve Kâfiye-i Âhar" ifâdesine yer verilmiştir.

Eserde dikkatimizi çeken husûslardan biri de konu tekrarlarına düşülmesidir. Aynı konu, eserin farklı yerlerinde tekrar tekrar işlenebilmiştir. Meselâ, İhlâs Sûresi'nin fazilet ve sevapları, eserde 322-440. beyitlerde (12b), 489-497. beyitlerde (18b-19a) ve 507-520. beyitlerde (19b-20a) mükerrer olarak işlenmiştir. Fasılların çoğunun sonunda (bazen başında) "nazm" şekliyle tekrar hâlinde yazılmış manzûme yer almaktadır.

Eser, vr.387b'de şâirin künyesini verip duâ etmesi ve vr.388a'da eseri tamamlamasına dâir bilgi vermesi ile sona ermektedir.

Bu tespitlerden hareketle Câmiü'l-Envâr'ı müellifinin –özellikle İhlâs Sûresi tefsirinin yapıldığı asıl bölümde- herhangi bir plana bağlı kalmadan serbest bir tefsir anlayışıyla oluşturduğunu söylemek mümkündür.

2.2.4. Müellifin İhlâs Sûresi'ni Tefsir Yöntemi

Çalışmamızın konusu olan Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs, yöntem bakımından tasavvufî(işârî) tefsirin tatbik edildiği bir eserdir. Bununla birlikte, İhlâs Sûresi'nin çeşitli yönlerinin ele alındığı eserin, yalnızca İhlâs Sûresi tefsiri ile sınırlı olduğu söylenemez. Zira eserde

sâdece İhlâs Sûresi'nin tefsiri yapılmamış, İhlâs Sûresi mihverinde diğer pek çok tasavvufî konuya da temas edilmiştir. Bu meyânda, tasavvufî düşünceleri dile getiren manzûmeler ve yine bu düşüncelere uygun olarak verilen işârî yorumlara açık âyet, hadis ve diğer sözler, menkıbe, hikâye ve nasihatler, eserin hacmini bir hayli genişletmiştir. Bunun içindir ki, *Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs*'ın, müstakil bir İhlâs Sûresi tefsirinden ziyâde, çok farklı konuları ihtivâ eden tasavvufî-didaktik bir eser olduğunu söylememiz mümkündür. Eserde şâirin tefsir yöntemine dâir tespitlerimizi maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

a. Eserde İhlâs Sûresi tefsirine vr.12a'dan itibaren başlanmıştır. Eserin ilk bölümlerinde şâir, İhlâs Sûresi ile ilgili olarak, *sûrenin sevabı ve önemi, sûredeki âyet, kelime ve harf sayısı ve bunların mâhiyet ve sırrı, sûrenin nüzûl sebebi, sûrede geçen "hû" zamirinin mâhiyet ve önemi, İhlâs Sûresi'nde yer alan kelime-i tevhid ve önemi ve diğer milletlerin tevhide dâir inanışları* gibi konulara temas etmiş; bunları bazı iktibâslar, kıssa, menkıbe ve hikâyelerle açıklamış; böylelikle konunun daha iyi anlaşılmasına çalışmış ve düşüncelerini bunlarla ispatlama yolunu seçmiştir. İhlâs Sûresi'nin nüzûl sebebine dâir, müşriklerin Hz. Peygambere "Senin Tanrın altından mı yoksa gümüşten mi, ne yer ne içer?" şeklinde sorular sormaları, sûrenin sevabına dâir Hz. Âişe'den ve diğer sahâbelerden gelen "Yedi kat gökler ve yedi kat yer, 'Kul hüvallah' üzerine kurulmuştur." gibi hadis rivâyetleri, sûredeki tevhid anlayışı çerçevesinde Hristiyan ve Yahudilerin Allah tasavvurları buna misâl olarak verilebilir. Ancak şâirin bilhassa İhlâs Sûresi'ndeki iman ve tevhid akîdesinden, sûrede geçen "Hû" zamirinden ve "Allah" lafz-ı celîlinden yola çıkarak çok farklı mevzûlara geçtiğini görmekteyiz. Meselâ, "Hû" zamirinin önemi anlatılırken, Ebu'l-Kâsım'la bir derviş arasında geçen bir menkıbe aktarılır. Menkıbeye göre derviş, sadece güzel sözler söylemenin yeterli olmayacağını, sözün fiiliyâta dökülmesi gerektiğini iddia etmektedir. Müellif, bu menkıbe sonrasında "Hû" isminden yola çıkarak "zikir" konusuna geçer ve İmâm-ı Âzam ve talebelerinin zikir ve devrân hakkındaki fetvâlarını anlatmaya başlar. (33b) Bu bakımdan şâirin, İhlâs Sûresi'ni tefsir ederken çok farklı mevzûlara kaydığını, belli bir metod takip etmediğini söylemek mümkündür.

b. Eserde İhlâs Sûresi ile şu veya bu şekilde bir alaka kurulamayacak tasavvufî mevzûlara da temas edilmiştir. Bunlar, eserde önemli bir yer işgal etmektedir. Bu mevzûlar genel hatlarıyla şunlardır: *Bazı mutasavvıfların kerâmetleri, din büyükleriyle ilgili menkıbeler, elif harfi ve insan bedeni arasındaki münâsebet, zikir ve duânın önemi, ilâhî aşk-kalp ve nûr-ı Muhammedi, kâinatın yaratılışı ve bununla ilgili görüşler, cennet, cehennem, A'râf, şeriat-tarikat-hakikat ve mârifet, tarikata girmenin önemi, seyr ü sülûk, nefis ve mertebeleri, nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi, kabir hayatı ve kabir ehli, ibadetler ve önemi, peygamber kıssaları, ahlâk-ı hamîde ve ahlâk-ı zemîme, çeşitli haramlar ve helâller, akıl-rûh-nefis-beden münâsebeti, ilâhî aşk ve bununla ilgili temsiller, insanın yaratılışı, Allah'ın nimetleri vs.*

Eserdeki bu tasavvufî konular bazen müstakil bölümlerde aktarılmıştır; bazen de sûrenin tefsiri esnâsında biraz önce bahsettiğimiz yöntemlerle farklı başlıklar taşıyan bölümler arasına serpiştirilmiştir. Tasavvufî mevzûlar anlatılırken şâirin bilhassa mutasavvıflar arasında işârî yorumlanan âyet ve hadislerle, bazı sûfî sözlerine ve kelâm-ı kibarlara geniş bir yer verdiğini görmekteyiz. Bunlar aynı zamanda tasavvuf nazariyesinin temelini oluşturan türden sözlerdir. Bu iktibâslardan bazılarını ve eserde yer alma sebeplerini şöyle gösterebiliriz:

Nûr 24/35 "*Allah, göklerin ve yerin nûrudur.*": Şâir, âlemlerin yaratılmasını nûr-ı Muhammedî görüşüne göre açıklarken mezkûr âyete eserinde yer vermiştir. (83b/139a)

Yusuf 12/53 "*Nefis, aşırı derecede kötülüğü emreder.*": Âyet-i kerime eserde, rûhun bedene üflenmesiyle nefsin kötü vasıflarının insanın karşısına çıktığını şeklinde yorumlanmıştır. (v85b)

Hadîd 57/4 “*Nerede olursanız olun, o sizinle beraberdir.*”: Âyet-i kerime, eserde, vahdet-i vücûd anlayışına göre yorumlanmış ve Cenâb-ı Allah’ın her şeyi kuşattığı, yarattıklarıyla her an beraber olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. (100a)

Tâhâ 20/5 “*Rahmân Arş’a kurulmuştur.*”: Tasavvufta Muhyiddin Arabî’nin ortaya koyduğu nûr-ı Muhammedî düşüncesine göre âlemlerin yaratılışı açıklanırken âyete yer verilmiştir. (101a)

Mâ’ide 5/35 “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ona yaklaştırmaya vesîle arayın!*”: Âyette geçen “vesîle” kelimesi, Allah’a ulaşmak için bir şeyhe ihtiyaç duyulduğu şeklinde yorumlanmıştır. (103a)

Enbiyâ 21/69 “*Biz, ‘Ey ateş’ dedik, ‘İbrâhim’e karşı serin ve esenlikli ol!’*”: Şeyh Tüsterî’nin bu âyeti söylemesiyle ateşin sönüvermesi menkıbesine yer verilir ve gerçekte onu söyleyenin Cenâb-ı Allah olduğu ifade edilir. Âyet, vahdet-i vücûd görüşünü göre yorumlanmıştır. (108b)

Fecr 89/27 “*Rabbine, ondan râzı olmuş ve onu râzı etmiş olarak dön!*”: Nefsin mertebeleri açıklarken âyete yer verilmiştir. (134a)

Fussilet 41/54 “*Bakın, şüphe yok ki o, her şeyi çepeçevre kuşatmıştır.*”: Vahdet-i vücûd düşüncesine uygun olarak yorumlanmıştır. (137a)

Bakara 2/19 “*Zira Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.*”: Âyet-i kerime, “muhit” kelimesi münâsebetiyle esere dâhil edilmiş ve vahdet-i vücûd düşüncesi paralelinde yorumlanmıştır. (137a)

Eserde tasavvufî olarak yorumlanmış hadislerden¹³ bazıları şunlardır:

“*Muhakkak ki Allah, insanı Rahmân sûretinde yarattı.*” (40a)

“*Nefsini bilen Rabbini bilir.*” (69a)

“*İman çıplaktır; onun örtüsü takvâ, süsü hayâ ve meyvesi ilimdir.*” (112a)

“*Ne yeryüzüne sığdım, ne de gökyüzüne. Ama mümin kulumun kalbine sığdım.*” (125a)

“*Allah (cin ve ins dâhil) mahlûkatını bir karanlık içinde yarattı.*” (139a)

“*Müminin kalbi Allah’ın evidir.*” (145a)

“*Onu (kulumu) bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli olurum.*” (188a)

Âyet ve hadislerin dışında, eserde yer alan bazı mutasavvıf sözleri şunlardır:

“*Hiçbir şey görmedim ki, onu görmeden önce Allah’ı görmemiş olayım.*” (160a)

“*Gerçek ubûdiyet, şahsî tedbir ve ihtiyar terk edildiğinde elde edilir.*” (128b)

“*Allah birdir ve ben de birim.*” (113a)

“*Birden (Allah’tan) başka bir şey(varlık) kalmadı.*” (111a)

“*Kendimi tesbih ederim. Benim şanımla ne yücedir.*” (192b)

“*Ene’l-Hakk*” “*Ben Hakk’ım.*” (26a vd.)

Eserin genelinde ama bilhassa tasavvufî/ahlâkî mevzûların anlatıldığı bu tür manzûmelerde vahdet-i vücûd düşüncesinin belirgin bir şekilde öne çıktığını söylememiz yanlış olmaz. Gerçi şâir,

¹³ Bu sözler, sahih kaynaklarda yer almamakla birlikte eserde hadis olarak nakledilmiştir.

eserde İhlâs Sûresi tefsirinin yapıldığı bölümlerde de vahdet-i vücûdla ilgili bazı görüşlere yer vermiştir. Hatta Hz. Peygamber'e ve dört halifeye övgünün bulunduğu eserin giriş bölümlerinde de bu tür ifâdelere rastlamak mümkündür. Meselâ, vr.6b'de " Faslun fî Ni'met-i Rasûlu'llâh " başlıklı bölümde, Hz. Peygamber'in vasıfları sayılıp kendisi methedilirken "Ben Allah'ın nûrundanım ve müminler de benim nûrumdandır." hadisi ¹⁴ nakledilir ve nûr-ı Muhammedî görüşüne yer verilir. Şâir, bu sözle ilgili;

Sen andan pes olar senden zühûr
Nitekim didi Hâk saña bi-nûrî (6b)

demektedir. Yine, İhlâs Sûresi'nin tefsirine geçilmeden önce Allah'ın vasıflarının anlatıldığı vr.5b'de Kasas Sûresi'nin 30. âyetinden bir kısım, manzûm olarak geçer. Şâir, Cenâb-ı Allah'ın her şeyi muhit olduğunu bu yüzden bir ağaçtan Mûsâ Peygamber'e seslenmesinin acayip karşılanmaması gerektiğini söyler:

Ağaçdan didi Mûsâya "ena'llâh"
Bu şâhiddür bu sözler üzre va'llâh (5b)

Şâir, daha sonra her zerrenin kaynağının Allah olduğunu, gerçek mevcûdun o olduğunu ifâde eder:

Ki her zerre vücûdından alur cûd
Hâkîkatda odur pes yine mevcûd (6a)

c. Eserde, gerek İhlâs Sûresi'nin tefsiri esnâsında, gerekse diğer tasavvufî konulara temas edilirken, peygamber kıssaları, mutasavvıfların menkıbe ve kerâmetleri ve diğer ismi verilmeyen kişilerin yaşadıkları ile ilgili pek çok olay, bazen de âyet ve hadisler, manzûmelerde tahkiye yoluyla aktarılmıştır. Meselâ şâir, kelime-i şehâdetin önemini vurgularken, Hz. Âdem'le ilgili bir hikâyeye eserinde yer verir. Buna göre, Hz. Âdem, cennette meleklerin bir nûr karşısında saf tuttıklarını görür ve Cenâb-ı Hakk'a bunun hikmetini sorar. Cenâb-ı Hakk da, o nûrun, âlemlerin kendisinin hürmetine yaratılan Hz. Muhammed olduğunu söyler:

Niyâz itdi pes Âdem yâ İlâhî
Yirüñ gögüñ kamu halkuñ İlâhı
Melekler neyçün ardumdan dururlar
Ki ' izzet birle el gövse ururlar
Hiţâb irdi ki zahruñda olan nûr
Muhammed nûrîdur bâ-şevk ü mesrûr (96b)

Hz. Âdem, daha sonra bu nûru görmek ister ve Cenâb-ı Allah da o nûru Âdem Peygamber'in şehâdet parmağında tecelli ettirir. Hz. Âdem de, şehâdet parmağını göğe doğru kaldırır ve Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in onun Resûlü olduğuna şehâdet eder:

Pes andan Hâk Te' âlâ bil o nûr
Şehâdet barmağında kıldı tûrî (97a)
Didi kim birdür Allâh hem Muhammed
Rasûlidür olanlar aña ümmet (97a)

¹⁴ Eserde hadis olarak verilmekle birlikte müteber hadis kitaplarında yer almamaktadır.

d. Câmiü'l-Envâr'da müellif, âyetlerin bazen nüzûl sebeplerini değiştirmiş, bazen âyetin tamamını değil bir kısmını eserine almış ve böylece onları bağlamlarından kopararak ve farklı anlamlar yükleyerek kendi düşüncelerine uygun şekilde kullanmıştır. Bu yöntem, tasavvufî / işârî tefsire uygun bir yaklaşım tarzıdır.

Nüzûl sebebinin değiştirilmesine dâir şu misâlleri vermemiz mümkündür.

Eserin “Faslun fî Beyân-ı Evsâf-ı İlâhî” adlı bölümünde şâir, Cenâb-ı Allah'ın Resûlüne, herkese kendi varlık ve birliğini duyurmasını, “Kulhüvallâhu ehad” demesini emrettiğini diyalog tarzı bir ifâdeyle Cenâb-ı Allah'ın ağzından aktarır:

Buyurdı yâ Muhammed Ferd-i Hâdî
Okısañ “*Kul hüva 'llâhu ehad*”¹

Benüm haqqumda böyle diyesin sen
Senün haqquñda uş böyle diyem ben (17b)

Manzûmenin devamında Ahzab Sûresi'nin 40. âyetine yer verilir: “Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir.”

Şâir, âyeti iktibâs ettikten sonra yine Cenâb-ı Allah'ın ağzından bir monolog hazırlar. Buna tahkiyeye göre, kendi şânını yüceltmesi mukâbilinde Cenâb-ı Allah da peygamberinin şânını yüceltmektedir:

Benüm haqqumda “*Allâhü 'ş-şamed*” di
Egerçi aradan çün perde gitdi

Senün haqquñda ben eydem bu yâdı
Görüñ uşta yazılmış bunda adı (17b)

Âyetin tefsir kitaplarındaki nüzûl sebebi, peygamberimizin âzât ettiği evlatlığı Zeyd bin Hârise için “Muhammed'in oğlu Zeyd” denilmesidir. Cenâb-ı Hak da bu âyetiyle, kimsesiz veya bakıma muhtaç bir çocuğun bakımını üstlenmeyi yasaklamamıştır, fakat nesebin karışmasıyla sonuçlanacak uygulamaları engellemiştir. Âyetin gerçek vahiy sebebi düşünüldüğünde Câmiü'l-Envâr'da iktibâs edildiğinden çok farklı olduğu; nüzûl sebebiyle şâirin iktibâs ettiği mevzû arasında bir bağ bulunmadığı açıktır. Ancak şâir, âyetin nüzûl sebebini, beyitte anlattıklarını tasdik edecek şekilde değiştirmiştir.

Nüzûl konusu ile ilgili olarak verilebilecek belki de en bâriz misâl, Kalem Sûresi'nin 4. âyeti ile alakalı olanıdır ki, eserde aktarılan bu rivâyet, hiçbir İslâmî kaynakta yer almamaktadır. Buna göre, Hz. Âişe, Hz. Peygamber'e gelerek kendisine, “Yusuf mu yoksa sen mi daha gökçeksin?” diye sormuştur:

Şu vaqt kim ‘Â’işe şordı saña uş
Haber vir baña tâ gönüm ola hoş

Yüsuf mı gökçek uş yâ sen mi didün
Cevâb itdün pes aña eyle didün (24a)

Hz. Âişe'nin bu sorusu üzerine Kalem Sûresi'nin 4. âyeti nâzil olmuştur: “*Sen elbet yüce bir ahlâk üzeresin.*”

Bu âyet geldi şânında o şâhuñ
Olupdur çün habîbi pâdişâhuñ (24b)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Şâirin işârî yorum için uyguladığı yöntemlerden biri de âyetlerin tamamının değil bir bölümünün esere dâhil edilmesidir. Âyetteki bir veya birkaç kelime bağlamlarından koparılarak eserde iktibâs edilmiş, böylece şâir, tasavvufî düşüncelerini İhlâs Sûresi'nin tefsiri çerçevesinde yorumlama imkânı bulmuştur. Şâir, düşüncelerini dile getirdiği manzûmelerin sonunda, "İşte bu âyet buna işâret etmektedir." kabîlinden cümlelerle, bağlamından kopardığı âyetlere yer verir. Meselâ, vr.26a'da, Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber vâsıtasıyla kâfirlere yönelik ilâhî îkâzda bulunur:

Eyit fâşıklara işböyle anı
Olar da bileler bu naqli ya' nî

Budur ol emr olan âyât-ı Sübhân
Kim anı vâsıta kıldı o Sultân (26a)

Beyitlerin devamında, Zümer Sûresi'nin 53. âyetinin bir kısmına yer verilir: "Kul yâ 'ibādîye'İleziine esrafı..." Âyet-i kerimenin bu kısmı "Ey israf eden kullarım!" meâlinedir. Âyet-i kerimenin devamı meâlen şöyledir: "*Allah'ın rahmetinden aslâ umut kesmeyiniz. Allah bütün günahları affedebilir; çünkü o, evet odur mutlak bağışlayıcı, sonsuz rahmet kaynağı olan!*" Müminleri muhâtap alan ve onlara bir müjde niteliğinde olan âyet, gerek tamamının verilmemesi ve gerekse sûre içindeki bağlamından koparılmasıyla, gerçek muhâtabını kaybetmiş, müjde yerini îkâza bırakmıştır. Nitekim eserde bu âyetin iktibâsından sonra şâir şu beyitleri nazmetmiştir:

Bu küffâra vü fâşıklara sen di
Eşit kim bu neçün uş böyle dendi

Zire bunlar olur yüz kırasında
Benümle kendülerün arasında

Büti vü nefsi iy merdân-ı ma' nî
Kılurlar vâsıta pes anlar anı

Anuñ'çün ben de söz vaktinde her-bâr
Seni kıldum haber virmekde kim var (26a)

Şâir, nüzûl sebebini değiştirmek ve âyetleri bağlamlarından kopararak kendi düşüncelerine uygun olarak vermek gibi yöntemlerin dışında, bazen, âyetlerin bâtinî yönü de olduğunu söyleyerek onları işârî yoruma uygun olarak açıklamıştır. Meselâ, eserin bir bölümünde, sûredeki kelime sayısının on beş olduğunu söyleyen şâir, bu sayı ile cennetin sekiz kapısı ve cehennemin yedi kapısı arasında bir ilgi kurmuştur. Cenâb-ı Hak, sekiz cennet ve yedi cehennem kapısı yaratmıştır ki sûredeki on beş kelime, cennet ve cehennem kapılarına işârettir:

Kelime oldu çün on beş eşit tâ saña ola eş
Okıyan dökmeye ol yaş günâhın 'afv ider Allâh

Yaratdı cenneti ol Hâk sekiz kapu ider ancak
Tamunuñ da yedi olmak ne sırdan eyledi Allâh (17a)

Sûredeki sekiz kelime, kişinin cennete gitmesine vesîle olur, yedi tanesi ise onu cehennem ateşinden muhâfaza eyler. Sûrenin on beş kelimededen oluşmasının sırrı budur:

İkisi ola on beş dir neyiçün oldu bu tedbîr
Eşit kim naql idem bir bir çü virdi 'arz-ı hâl Allâh

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Okıyan tāmuya girmez gider uçmağa ol illā
Gel imdi sen gönül bağla saña da faẓl ider Allāh

Yedisi tāmudan şaklar sekizi cennete ilter
Dağı hem Hâk işe yilter şöında vaşl ider Allāh (17a)

e. Eserde, çeşitli sebeplerle yer alan hadislerden bir kısmı sahih kaynaklarda yer almaktadır; bir kısmı ise diğer bazı kitaplarda bulunan mevzû türden hadislerdir. Şâir, eserine aldığı bu hadislerin bazılarını tahkiye yoluyla ve manzûm bir şekilde Hz. Peygamber'in ağzından nakletmiştir. Şâirin bu tür tahkiye yoluyla muhtevâsını genişlettiği hadislerdeki bilgilerin bir kısmı -hadis sahih olsa bile- kaynaklarda yer almamaktadır. Şâirin bu yönüyle, tahkiye esnâsında hadis metinlerine kendinden de ilâveler yaptığını söylemek mümkündür. Meselâ Hz. Enes'ten rivâyet ederek manzûm bir şekilde aktarılan hadiste, hadisin orijinalinde -Kütüb-i Sitte' de geçtiğine göre- yer almayan bilgiler de bulunmaktadır. Aşağıda, buna dâir bir misâl yer almaktadır:

Enes eydür yine bir nakli tekrār
Buyurmuş ol Rasûl-i Hayy u Settār (14a)

Kütüb-i Sitte'de yer alan bu hadis-i şerifte, “*Kim Kul hüvallâhu ehad sûresini günde iki yüz sefer okursa, üzerindeki kul borcu hâriç, elli yıllık günah (amel defterinden) silinir.*”¹⁵ ifâdesi geçmesine rağmen şâir, bu hadise bilgi ilâvesi yapmış ve bazı bilgileri de yanlış aktarmıştır. Şâire göre, sûrenin bir defa okunması ile kişinin rızkı artar, iki kez okunmasıyla sûrenin sevabı yakınlarına kadar ulaşır. Sûre üç kez okunursa Cenâb-ı Allah ona cennette bir köşk yaptırır. Yüz kez okunursa, asla ateş yüzü görmez, Allahu Teâlâ onun yirmi yıllık günahlarını affeder. Dört yüz kez okunursa cennetteki yerini görmeden vefât etmez:

Eger bir kez okırsa arta rızkı
Hemân kendinün ancak gayrı bâkî
İki kez okısa ehline bile
Ola dir ol Rasûl çün gelse dile
Ger üç kez okısa Tañrı Te‘âlâ
Aña ne vire gör ol Celle A‘lâ
Yapar bir köşk anuñ’çün cennet içre
Olur yâkut-ı ahmer bak bu emre
Vü ger yüz kez okırsa n’ola ecri
Ki görmez nâr içinde anda zecri
Ne deñlü yazuğın mahv ide Bârî
Yigirmi yıllık oladur ol arı
Çü dört yüz kez okırsa añlañ anı
Görür yitmez pes andan vire cânı (14a)

f. Eserde konular işlenirken ifâdelere delil olarak getirilen veya zaman zaman müstakil olarak açıklanan hadislerin kaynağına itibar edilmemiştir. Bu sebeple, müfessirlere, mutasavvıflara âit sözler hadis olarak alınmış, zaman zaman da kudsî hadisler âyet adıyla eserde yer almıştır.

¹⁵ İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988, C.4, s.418, Hadis No: 890.

Şâirin bu anlamda, özellikle İbn-i Arabî gibi mutasavvıfların eserlerinde yer alan ve keşf yoluyla elde edilen sözleri de hadis olarak eserinde kullandığını görmekteyiz. Meselâ, vahdet-i vücûdla ilgili beyitlerin yer aldığı eserin bir bölümünde, Risâle-i Gavsîyye Şerhi'nde yer alan bir sözü, kudsî hadis olarak iktibâs etmiştir. Eserinde, Mecnûn'un Leylâ'ya; Ferhat'ın Şirin'e aşkının gerçek sebebinin Cenâb-ı Allah'ın "Cemâl" sıfatının o yüzde tecelli etmesi olduğunu söyleyen şâir, daha sonra, İbn-i Arabî'nin bir halifenin çocuğunu görünce na'ra atıp bayıldığını anlatır:

Halîfe oğlu çün geçdi öñinden
Ziyâ almışdı vechi şanki günden
Nazar itdi anı şeyh çünki gördi
Hemân-dem haykırup bir na' re urdı
Gider 'aklı başından düşdi yire
Bile düşdi anuñla çok menâre (136b)

Şeyhin bayılma sebebi, çocuğun yüzünde Cemâlullâh'ı temâşâ etmesidir. Şâir, bu hikâyeden sonra, her şeyin Cenâb-ı Hakk'ın bir aynası; bazısının Celâl, bazısının da Cemâl isminin bir tezâhürü olduğunu; nereye bakılırsa bakılsın onun görülebileceğini; zira Allah'ın bütün her şeyi kuşatmış olduğunu açıklayarak Risâle-i Gavsîyye' de geçen bir sözü, söylediklerine şâhit olarak gösterir:

"Allah Teâlâ bana buyurdu: Ey Gavs-ı Âzam! İnsan benim sırrımdır ve ben onun sırrıyım! Eğer, insan benim indimdeki menziline bilseydi, her nefesinde 'Bugün mülk ancak benimdir.' sözünü söylerdi." ¹⁶

Bu açıdan değerlendirildiğinde şâirin, hadislerin sıhhat değerinden ziyâde, onların ifâde ettikleri mânâlara ve kendi düşüncelerine uygun olduğuna önem verdiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

g. Mutasavvıflar, eserlerinde ilâhî sırları dile getirirler ve bu sırların Allah'ın inâyetiyle kalplerine doğduğunu ifâde ederler¹⁷. Bunlar, *keşf/ilham/ilkâ* türünden bilgi kaynaklarıdır. İrfanî bir yorumun esas olduğu Câmiü'l-Envâr adlı eserde de bu tür bilgi kaynaklarına mürâcaat edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim şâir eserinin bir bölümünde anlattıklarının kalbine ve rûhuna geldiğini, lisan yoluyla açığa çıktığını dile getirmektedir:

Doğındı câna vü kalbe zühûr oldı lisânumdan
Bu kez kaçd eyledüm anı beyân idem eşit yârâ
Bu menzil ü maķâmâtı diyem uş temm ü tāmâtı
Vü hem keşf ü kerāmâtı dökem bahri bu enhâra (2b)

Bilhassa tahkiyelerde karşımıza çıkan bu tür kaynaklara mürâcaatta şâir, Hz. Allah'ı, Hz. Peygamber'i ve diğer kişileri konuşturmuş; diyalogları onların ağzından nakletmiştir. Bu konuşmaların bir kısmı eserde âyet/hadis olarak verilen sözlerin manzûm hâle getirilmesiyle oluşturulmuştur, bir kısmının ise kaynağı belli değildir. Meselâ, İhlâs Sûresi'nin nüzûl sebebinin mânevî olarak izâh edildiği "Hâzâ Sebeb-i Nüzûli be-Haseb-i Mânevî" adlı bölümde (25b) anlatılanların bir kısmı Cenâb-ı Allah'tan nakildir:

Haber vir benden anlara ol 'aşık arı cânlara
Muhabbetden yananlara eytdür rahm ider Allâh (25b)

¹⁶ Mahmut Kanık, *Muhyiddin İbn Arabî'nin Gavsîyye Şerhi Risâlesi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, s.36.

¹⁷ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.309.

Manzûmenin devamında Cenâb-ı Allah, zâtının bir deniz, yaratılmışların bir katre olduğunu, yine bütün zerrelere (mahlûkatın) güneşten (zâtından) var olduğunu söyler. Bu sebeple, bazı zaman Hallâc'ın dilinden bazen de Beyazid'in dilinden kullarına seslenir:

Deñiz kıatrede gizlüdür güneş zerrede örtülmüş
Bunu Hâk böyle buyurmuş ki naklinden Te'âllâh

Ki tâ kim Hâzretüm Hallâc dilinden diye “Ene'l-Hâk”
Beyâziddin de “Sübhânî” diyem dir ol Te'âla'llâh (26a)

“Faslun fî Bahr-i Kasîr ve Beyân-ı Nev'-i Âhar min'allâhi Teâlâ” başlığını taşıyan bu bölümde (26a), yine konuşturulan Cenâb-ı Allah'tır ve onun ağzından, kâfirlere ve müminlere hitap edilir:

Bu küffâra vü fâşıklara sen di
Eşit kim bu ne'çün uş böyle dendi
Zire bunlar olur yüz kıarasında
Benümle kendülerün arasında
Büti vü nefsi iy merdân-ı ma' nî
Kılurlar vâsıta pes anlar anı
Anuñ'çün ben de söz vâktinde her-bâr
Seni kıldum haber virmekde kim var (26a)

Bu tür konuşurma yollu tahkiyeler, Cenâb-ı Allah dışında başka kişiler adına da yapılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde şâir, Hz. Allah ile Hz. Peygamber arasında geçen bir diyalogu aktarır. Buna göre Cenâb-ı Hak, peygamberini, İhlâs Sûresi'ni okuduğu için Kur'ân-ı Kerim'de övmüştür; fakat Hz. Peygamber ümmeti olmadan bunca meratibi istemediğini söyler:

Didi ol Seyyidü'l-Ebrâr İlâhî
Yirün gögün cihânun pâdişâhı
Yâ bu miskîn za' ifçe ümmetüm'çün
Naşib ne ola di iy Ferd-i bî-çün
Olarsuz ben n'idem bunca merâtib
Baña maşşûş mı olsun bunca râtib (18a)

Bu niyâz üzerine Allah, İslâm ümmeti için İhlâs Sûresi'ni okumaları hâlinde himmetini vereceğini söyler:

Hiţâb irdi âna kim yâ habîbüm
Sen olduñ bu kıamu derde şabîbüm
Eger kıanķı kıulum kim ümmetüñden
Okırsa tâ virem gör himmetüñden (18a)

Bu tür konuşmalar, kişiler arasında da gerçekleşmiştir. Meselâ, Hz. Muhammed'e nübüvvet verilmesinin anlatıldığı bölümde, Hz. Ebû Bekir ve ile Hz. Peygamber arasında geçen bir muhavere yer almaktadır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'e müşriklerin hâlinde şikâyetle onun peygamber olmasının kendisine lâyık olduğunu ifade eder. Muhaverede şâir konuşmaları kişilerin ağzından tahkiye yoluyla aktarmıştır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Buyurdi yâ Muḥammed yâ ḥabībī
Ki sensin bu benüm derdüm ṭabībī

N'olaydı diyedüñ ben rasûlem
İnanaydum saña olsañ vesîlem (8b)

Hız. Peygamber de kendisine “Allah muradını versin, senin adın bundan sonra “Sıddîk” olsun diye cevap verir:

Didi seyyid Ḥudâ virsün murâduñ
Bugünden girü Şıddîk olsun aduñ (8b)

Hız. Allah ve Hız. Peygamber dışında, eserdeki diğer kişilerin de bu şekilde konuşturulduğunu görmek mümkündür. Bir kısmı Kur'ân-ı Kerim'de, kudsî hadislerde veya İslâm tarihi kitaplarında yer almayan bu tür konuşmalarda anlatılanların, keşf/ilham/ilkâ/sadr türünden bilgi kaynaklarına dayandığı ve/veya şâirin tamamen kendi yorumu olduğu düşünülebilir.

h. Beyitlerde -genellikle- düşünceler ifade edildikten sonra ona uygun olan bir âyet, hadis vb. iktibâslara başvurulmuş, böylece fikirlerin ispatlanması yoluna gidilmiştir. Bununla ilgili eserde çok sayıda misâl bulunmaktadır. Meselâ şâir, Allah'ın rü'yeti bahsinde, sözlerini Kur'ân-ı Kerim'den âyetle delillendirir:

Pes andan ol Te'âla'llâh derer mü'minleri va'llâh
Ḥiṭâb ide pes ol âgâh bu yüzden nâsa vü dâra (43b)

Seyr ü sülûkta Cenâb-ı Hakk'a ulaşmanın dile getirildiği manzûmelerin sonunda, şu beyte yer verilir:

Uşta âyet nazm olandan diyelüm
Vuşlatuñ âb-ı cânından yiyelüm (166a)

ve hemen ardından da onunla ilgili bir âyeti kerime nakledilir:

“Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: ‘Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım.’ ” İbrâhim 14/7

Eserin başka bir bölümünde vahdet-i vücûd nazariyesinden bahseden şâir,

Pes Rasûlu'llâh buyurmuş bir ḥaber
İncedür key didüğünden ola der (167b)

beytinin hemen ardından “İlimlerin en zoru, ilimlerin en incisi bâtın ilmidir.” sözünü peygambere atfen eserinde nakleder.

i. Eserin bazı bölümlerinde, şâirin yazdığı beyitlerle iktibâs edeceği âyet, hadis veya sözlere uygun geçişler yapmıştır. Yani şâir, uygun beyitlerle iktibâstaki ifâdenin zeminini hazırlamıştır. Bu tür bölümlerle ilgili olarak şâirin, manzûmeye göre iktibâs değil, iktibâsa göre manzûme şeklinde bir anlayışı taşıdığını söylemek, yanlış olmasa gerektir. Meselâ, eserde bir pâdişâhın kızı ile bir yiğidin arasında aşkın anlatıldığı hikâyede şâir, insan güzelliğinde ilâhî güzelliğin temâşâ edilmesi düşüncesine yer verir ve sonrasında Cenâb-ı Allah'a ulaşmak için kalbin kelime-i tevhidle temizlenmesi gerektiğini söyler:

Ki “lâ” cârûnla sen olğıl mülâzım
Beşer tozın süpürmek ola lâzım

Süpür tevḥīd kelāmı birle anı
Budur ol lafẓatu'llāhdan me'ānī (56a)

Şâir, kelime-i tevḥīd eserde naklettikten sonra, “benlik” tozunun kelime-i tevḥīdle temizlenmesi gerektiğini ifâde eder. Bunun için de “ben” yerine “Hû” denilmeli; yani kelime-i tevḥīd söylenmelidir. Şâir, daha sonra Firavun’ un benlik davası güttüğü için kavmiyle helak olduğundan söz eder

Nitekim didi Fir‘avn ben-ven a‘lā
Helāk oldu kamu kavminle bile (56b)

ve Nâziât Sûresi’nin 79. âyeti ile Zuhrûf Sûresi’nin 43. âyetlerine değinir:

“Firavun, ‘Ben sizin en yüce Rabb’inizim’ dedi.”

“Hepsini suda boğduk.”

Bu iki âyetin naklinden sonra, Hz. Mûsâ ile ilgili manzûmeler başlar.

Misâllerde de görüldüğü gibi şâir, zaman zaman iktibâs edeceği söze uygun manzûmeler yazarak farklı konulara geçişler yapmıştır. Ancak eserde nakledilen bu iktibâslar, fasılların konu bütünlüğünü bozmuştur. Bazen de iktibâs edilen sözün manzûm olarak açıklanması, bu açıklamalar yapılırken farklı nakillere yer verilmesi, şâirin farklı fikirlere yönelmesine ve ana konudan tamamen uzaklaşmasına ve fasıl adı verilen bölümlerde çok çok farklı mevzûların işlenmesine yol açmıştır.

j. Eserde verilen âyet ve hadislerin bir kısmının anlatılan konu ile bir münâsebeti bulunmamaktadır. Meselâ, eserin 19. beytinden sonra “*Levlâke levlâk lemâ ḥalaqtü'l-eflâk*”¹⁸ ile “*Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-‘âlemîn*”¹⁹ hadis ve âyetinin tevḥīd bölümü olarak adlandırılabilir bu kısmıyla bir alakası bulunmamaktadır. Aynı şekilde, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’in vasıflarının anlatıldığı Fasılun fî Na’t-ı Ebû Bekr-i Sıddîk Raziya’llāhu Anh adlı bölümde (9a) “*Ve’t-tîni ve’z-zeytûni ve fûr-ı sînîne*”²⁰ âyeti geçmektedir ki, esere göre bu âyet, bu iki sahâbeden bahsetmektedir. Şâir, bu bölümde, Hz. Ebû Bekir’in sadâkatinden ve Hz. Ömer’in adâlet ve doğruluğundan bahsetmektedir. Oysa verilen âyet, Cenâb-ı Allah’ın incire, zeytine ve Sina Dağına yeminini ifâde etmektedir. Dolayısıyla, eserde verilen bu âyetle, bu iki güzide sahâbe arasında işârî tefsirle dahi izah edilebilecek bir ilgi görünmemektedir. Bununla birlikte, “ahsen-i takvîm” ifâdesini hâvî olması münâsebetiyle eserin ancak 4. âyeti ile bu iki sahâbe arasında bir ilgi kurmak mümkün görünmektedir.

k. Eserde aynı konu, farklı bölümlerde tekrar işlenmiştir. Meselâ, İhlâs Sûresi’nin tefsirine dâir ilk bölüm vr.12a’da yer almaktadır. Sevabına dâir ikinci bir bölüm eserin vr.18b-19a’da tekrar yer almaktadır. Üçüncü bir bölüm ise vr.19b’de geçmektedir. Bu bölümlerdeki konuların anlatım şekli birbirinden farklıdır. Meselâ, ilk bölümde şâir Hz. Peygamber’den hadis rivâyetlerine yer vererek İhlâs Sûresi’nin önemini ve sevabını dile getirir. Bu bölümde de anlatılanlar sâdece sevapla ilgili değildir. Sûreyi okumanın dünyevî faydaları üzerinde de durulmuştur. Sûrenin sevabının anlatıldığı ikinci bölümde yine hadis rivâyetine yer verilir. Üçüncü bölüm, şâirin sûreyi okumanın sevabına ve faydalarına dâir nasihatlerini havidir. Bölümlerde sûrenin sevabıyla ilgili anlatım şeklinin birbirinden farklı olmakla birlikte, aynı konunun farklı bölümlerde tekrar ele alınması, şâirin belli bir tertibe uymadığını, biraz da eserini çalakalem yazdığını düşündürmektedir.

¹⁸ “Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” Tasavvufî eserlerde kudsî hadis olarak geçmektedir.

¹⁹ “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiyâ 21/107, s.362.

²⁰ “Tîn’e ve zeytûn’a andolsun! Sînâ Dağına andolsun!” Tîn 95/1-2, s.691.

Sûrenin nüzûl sebebi, eserde yine üç farklı bölümde ele alınmıştır. Bunlardan ilki eserin 441-458., ikincisi 540-555., üçüncüsü 668-685. beyitlerinde yer almaktadır.

Benzer bir durum, Hz. Peygamber'in övgüsüne yönelik farklı bölümlerde karşımıza çıkmaktadır. Meselâ, eserin vr.6a'da 134.beyitten itibaren Hz. Muhammed'in övgüsü yapılmaktadır. Bu bölüm 162. beyitle sona ermektedir ve 29 beyitten oluşmaktadır. Yine vr.36a'da Hz. Peygamber'in övgüsüne yönelik bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümdeki beyit sayısı 6'dır. Eserin farklı yerlerinde -müstakil bir başlık açılmadan- çeşitli vesilelerle, Hz. Peygamber'in övgüsüne tahsis edilmiş beyitlere de rastlamak mümkündür.

İ. Eserde, iktibâs edilen sözlerin mâhiyetiyle ilgili (âyet, hadis veya kudsî hadis) bazı hatâlar da göze çarpmaktadır. Meselâ, İhlâs Sûresi'nin öneminin aktarıldığı bir bölümde, şâir, naklettiği sözün "âyet" olduğunu söylemektedir:

Hureyre hem Enes eyler rivâyet
Rasûlu'llâh buyurmuş uşta âyet (20a)

Yukarıdaki beyitten sonra aşağıdaki iktibâsı yapılmıştır:

"Yedi kat gökler ve yedi kat yer, 'Kul hüvallâh' üzerine kurulmuştur."²¹

Fakat eserde "âyet" olarak gösterilen bu söz, Kur'ân-ı Kerim'de yer almamaktadır. Sözün kudsî hadise işâret ettiği düşünülebilirse de, bu tür hadisler için âyet kelimesinin kullanılması söz konusu değildir. Üstelik sözün geçtiği kaynakta, kudsî hadis olduğuna dâir herhangi bir açıklama da bulunmamaktadır.

m. Eser yazılırken İhlâs Sûresi ile alakalı farklı görüşlerden ve kaynaklardan da yararlanılmıştır. Şâir, bazen bu görüş ve kaynakların adını ve müellifini eserinde zikretmiş; bazen de herhangi bir isim vermeden "müfessirler, ehl-i Şam, âlimler" gibi ifâdeleriyle yetinmiştir.

Aşağıdaki beyitte müellif, İhlâs Sûresi'nden *müfessirlerin çoğunun* "nûr-ı Kur'ân" şeklinde söz ettiklerini ifâde etmektedir:

Pes müfessirlerden ekşer nûr-ı Kur'ân didiler
Sen bu nakli ger eşitseñ itmegil hergiz gümân (12b)

Eserde, İhlâs Sûresi'nin tertibi anlatılırken, âyet, kelime ve harf sayıları açıklanmakta; bu arada sûrenin âyet sayısı ile farklı görüşlere de yer verilmektedir:

Dağı dört âyet olupdur anlaruñ katında bil
Ehl-i Şam katında beşdür ger şaya şaysın şayan (12b)

Sûrenin nüzûlüne dâir farklı görüşlere de eserde yer verilmiştir. Buna göre sûrenin nâzil olma sebebi iki farklı rivâyete dayanmaktadır. Bunlardan biri sûret ve diğeri mânâ yönündendir:

Nüzûline sebeb eydem ne yüzden
İki dürlü dediler işbu sözden
Biri şûret yönünden biri ma' nî
Yönünden didiler pes anla anı (20b)

²¹ İmâm Suyûtî, *Câmiu's-Sağir, Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi* (Heyet), C.1, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008, s.506, Hadis No: 1020.

İhlâs Sûresi'nin nâzil olma sebebi izâh edilirken, Hristiyan mezheplerinin Allah'ın varlık ve birliğine dâir inançları arasındaki farklardan bahseder ve Yusuf Hemedânî'nin tefsirindeki bu konuya dâir düşüncelerine yer verir:

O tefsîr-i Hemedânîde eydür kavm-i 'Îsâ'çün
Ki beş bölükdi bil bunlar nedür aşlın eşit sen de (21b)

Eserde, yine İhlâs Sûresi'nin nâzil olma sebebine dâir Sa'lebî tefsirinde yer alan rivâyet aktarılmıştır:

Eşit tefsîr-i Şa'lebîde eydür haqqına bunuñ
Sebeb ne oldı inmekde iki şahş için insânda (22a)

Eserde, zikirle ilgili İmâm-ı Âzam ve onun iki talebesi İmâm Muhammed ve İmâm Ebû Yusuf'un görüşlerine herhangi bir kaynak göstermeksizin yer verilir. Zikrin gizli veya açık yapılmasının mekrûh oluşu, devrân ve raksın helâl veya haram oluşu gibi husûslarda bu üç fakihin görüşleri aktarılır. Şâir, onların arasında ihtilaf olabileceğini söyler:

İmâm A'zam çü cehre diye mekrûh
İmâmeyn dimedi ol işe bil kürh

Taharrük aña âletdür ider zarb
Ki ya'nî nefsi şeytânla ider harb

Evet rakş" vü devrân olsa hâlet
Giderse ihtiyârı ola âlet

Velî rakşdan u lu'ben olmaya râst
Revâ görmezler anı ola bî-dost

Ki devre rakşa virmezler rızâyı
Evet hâletse itmezler nizâ'yı (34a-b)

Bunların dışında, İmâm-ı Gazâlî ve Necmeddin-i Dâye, Sâgânî vb. müelliflerin eserlerinden iktibaslar yapılmıştır.

Yukarıdaki tespitlerimizden yola çıkarak müellifin tefsir yöntemiyle ilgili şu sonuçlara varmamız mümkündür:

Eser, İhlâs Sûresi'nin tefsiriyle sınırlı değildir. Şâir, İhlâs Sûresi ile ilgili olabilecek âyet ve hadislerle tasavvufî konular arasında çeşitli yönlerden bağ kurmuş, böylece tasavvufî düşüncelerini anlatma imkânını yakalamıştır. İhlâs Sûresi dışında verilen âyet ve hadisler, şâirin kurduğu kurmuş olduğu bu bağın bir neticesidir. Kaldı ki bu bağ, eserin ilerleyen bölümlerinde kaybolmuş ve şâir tamamen tasavvufî düşüncelere yönelmiştir. Bütün bunların neticesinde, eserin muhtevâsı genişlemiş ve fasıllardaki konu bütünlüğü ve eserin tertibi bozulmuştur.

Eserde, gerek İhlâs Sûresi'nin gerekse tasavvufî konuların anlatımında iktibâs edilen âyet ve hadislerle pek çok yerde işârî yorumlar getirilmiştir. Zaman zaman da bu yorumlar, Cenâb-ı Allah'ın, Hz. Muhammed'in ve bazen de diğer kişilerin ağzından onlara âit sözlermiş gibi aktarılmıştır. Bu meyânda şâirin, gerek kendine âit ve gerekse başka tasavvufî eserlerdeki keşf/ilkâ/sadr/ilham yoluyla elde edilmiş bilgi kaynaklarına müracaat ettiği söylenebilir.

Özellikle âyetler ve kısmen de hadisler, bağlamlarından koparılmış, böylece şâirin tasavvufî düşüncelerini destekler hâle getirilmiştir. Eserde, âyetlerin nüzûl sebebi değiştirilebilmiş

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

veya kaynaklarda yer almayan vak'alar, nüzûl sebebi olarak gösterilebilmiştir. Bütün bunlar, şâirin işârî/irfanî yorum yapmasını kolaylaştırmıştır.

Eserde, Kütüb-i Sitte'de yer almayan pek çok söz, Hz. Peygamber'e âit olarak aktarılmıştır. Bu hadislerin önemli bir çoğunluğu, mutasavvıfların rağbet ettiği türdendir. Dolayısıyla şâir, hadislerin kaynağının sahih olmasından ziyâde, mânâlarına ve kendi tasavvufi düşüncesine uygun olmasına önem vermiştir. Şâir, sahih olsun olmasın iktibas ettiği hadislerle, manzûm tahkiyelerle bazen kendinden de yorumlar eklemiştir.

2.2.5. Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-ihlâs ve Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet'in Mukayesesi

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra dinin toplumsal hayattaki önemi giderek artmıştır. Toplumun yeni kabul edilen dini öğrenmesi için şiirin etkileyicilik ve akılda daha kolay kalma özelliklerinden de faydalanılmıştır. Bu nedenle gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar döneminde dinî-didaktik mensur eserler örnek alınarak oluşturulmuş pek çok manzûm eser bulunmaktadır. Klasik Türk edebiyatındaki nazım egemen anlayışın da desteklediği bu duruma çeşitli örnekler verilebilir. Hatiboğlu Mehmed tarafından yazılmış olan Bahrû'l-Hakâyık, Hacı Bektaş-ı Velînin Makâlât'ının manzûm hâle getirilmiş şeklidir. Yine Hatiboğlu tarafından yazılmış olan Ferah-nâme, Arapça mensur bir eserden Türkçeye tercüme edilerek nazma aktarılmış ve genişletilmiş bir eserdir. Ferah-nâme, bu yönüyle telif bir eser hâline gelmiştir. Hatiboğlu Mehmed tarafından manzûm hâle getirilen bir diğer eser ise Muhammed b. Mustafa tarafından kaleme alınmış Mülk Sûresi tefsiridir. Hatiboğlu, Letâyif-nâme adını verdiği eserine herhangi bir ilave yapmayıp sadece nazma aktarmakla yetinmiştir²². Şâirler, bazen de manzûm eserlerinin mevzuunu başka mensur eserlerden almışlardır. 15.yy. şâirlerinden Şeyhî, Har-nâme adlı 126 beyitlik mesnevîsinin konusunu, Emir Hüseyinî'nin "Zâdü'l-Müsâfirîn" isimli eserinde geçen altı beyitlik küçük bir eşek hikâyesinden almıştır²³. Şâirlerin bazen kendi eserlerini nazma aktardıklarını söylememiz de mümkündür. Dürr-i Manzûm, Nidâî'nin yine kendi eseri olan Menâfiü'n-Nâs adlı eserini nazma aktarmasıyla meydana gelmiştir.²⁴ Kısacası şâirler, dinî-edebî değeri olan mensur eserleri, toplum içinde yaygınlaşarak okunmaları, daha kolay ezberlenerek öğrenilmeleri amacıyla, zaman zaman, çeşitli yöntemlerle manzûm hâle getirmişlerdir.

Bu tür çalışmalardan birisi de yazımıza konu olan Câmiü'l-Envâr adlı eserdir. Bu eserle Mustafa b. Muhammed tarafından yazılmış İhlâs Sûresi tefsiri arasında pek çok benzerliğin bulunduğu görülmektedir²⁵.

Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-ihlâs, Mustafa b. Muhammed'in Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet adlı İhlâs Sûresi tefsirinin nazma aktarılmış ancak şâir tarafından ilaveler yapılarak genişletilmiş şeklidir. Bu iki eserin İhlâs Sûresi tefsir edilirken kullanılan iktibaslar (âyetler, hadisler ve kelâm-ı sûfiler) ve müelliflerin şerh yöntemleri, eserlerde geçen hikâyeler/rivâyetler/menkibeler, tasavvufî konular, kelime ve cümle benzerlikleri, tertipleri vb. yönlerden karşılaştırılması, Hüseyin Sirôzi'nin Câmiü'l-Envâr'ı yazarken Mustafa b. Muhammed'in Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet adlı eserinden yararlandığını ortaya koymaktadır. İki eserin benzerlik ve farklılık yönünden mukayesesi aşağıda yer almaktadır.

²² Mustafa Erkan, "Hatiboğlu", *DİA*, İstanbul, 1997, C.16, s.461-462; Mustafa Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kuran Tercüme Üzerine-I", İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S.39, 2008, s.140-142.

²³ Faruk Kadri Timurtaş, "Har-nâme", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.3, 1979, s.373.

²⁴ Ferdi Kiremitçi, "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları ve Sâdıkî'nin Manzûm Akaid-Nâme Örneği", *Turkish Studies*, V. 7/1, Winter, 2012, s.1503.

²⁵ Mustafa b. Muhammed'in hayatı ve eseri hakkında geniş bilgi için bakınız: Yusuf Akçay, "Mustafa bin Muhammed'in İhlâs Sûresi Tefsiri, Giriş-İnceleme-Metin-Ekler Dizini-Sözlük-Tıpkıbasım", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, SBE, 2005.

Her iki eserde de yer alan iktibaslar büyük oranda aynıdır. Bu iktibaslardan bazıları, eserlerde bahsedilme sebepleriyle birlikte şöyledir:

“Li-küllü şey’in nûrun ve nûru’l-Ḳur’âni ḳul hüva’llâhu eḥad” (Hadis): Her iki eserde de İhlâs Sûresi’nin sevabını anlatılırken bu hadis iktibas edilmiştir.

“Mā kāne Muḥammedün ebā eḥadin min ricālüküm...” (Âyet): Tefsirlerde, Cenâb-ı Allah’ın Hz. Peygamber’in İhlâs Sûresi’ni okuması hâlinde kendisi hakkında böyle buyurup onun şanını yücelteceği ifade edilirken âyet-i kerimeden faydalanılmıştır.

“Üsisetü’s-semâvâtü’s-seb’u ve’l-arzûne’s-seb’u ‘alâ ḳul hüva’llâhu” (Hadis): Tefsirlerde İhlâs Sûresi’nin önemini anlatmak amacıyla yer almış ve hadis her iki tefsirde de açıklanmıştır.

İki eser arasındaki ortaklığı göstermesi açısından herhangi bir kaynakta bulamadığımız ancak Câmiü’l-Envâr’da hadis olarak nakledilen sözlerin aynısını Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet adlı eserde de görmekteyiz. Bunlardan biri de “Lev-enne li-yehûdiyyin ilâ bâb-ı Ebî’l-Cehli ve talebenî fî ḳazâ’ihâ le-teraddettü ilâ bâb-ı Ebî Cehl” sözüdür. Bu söz, her iki tefsirde de hadis olarak yer almakla birlikte (55b-76b) kaynaklarda hiçbir sûrette geçmemektedir.

Her iki eser de tasavvufî-işârî tefsir anlayışıyla kaleme alınmıştır. Gerek İhlâs Sûresi ve gerekse diğer iktibaslarda müellifler, bâtnî yorumlara müracaat etmişlerdir. Bunu birkaç misalle şöyle açıklayabiliriz:

Necm Sûresi’nin 3-4. âyetleri her iki eserde de yer almaktadır. Sûresini bu âyetleri mealen şöyledir: “(Arkadaşınız) ne de kendi keyfinden konuşmaktadır; bu (Kur’an), kendisine indirilen bir vahiyden ibarettir.” İki tefsire baktığımızda benzer ifadelerle âyetin açıklandığını görüyoruz. Buna göre, Hz. Peygamber’in söyledikleri, Cenâb-ı Allah’ın sözlerinden ibarettir.

Eserlerde tefsir sırasında anlatılan hikâye/rivâyet ve menkıbe türünden olaylar, -sıralanmaları da dâhil olmak üzere- birbirinin aynıdır. Bu olaylardan bazıları, eserlerde yer aldıkları varaklarla birlikte (Parantez içinde verilen varak numaralarından ilki kaynak esere ikincisi ise Câmiü’l-Envâr’a aittir.) şöyledir:

Muhammed b. Fazl’ın dişinin ağrması ve İhlâs Sûresi’ni okuyunca diş ağrısının geçmesi (5b/vr.14b)

Tebük Gazası sırasında Muâviye’nin vefatı ve meleklerin cenaze namazını kılması için Hz. Peygamber’in yanına gelmeleri (5b-6a/vr.15a-b: Câmiü’l-Envâr’da Muâviye adı verilmez, ölenin sadece “bir kişi” diye söz edilir.)

Bu benzerliklerin dışında her iki eser arasında temel bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Bilhassa Hüseyin Sirôzî Efendi’nin eserini geliştirirken temas ettiği özellikle tasavvuf ve tarikata dair meseleler, Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet adlı eserde yer almamaktadır. Bunlardan belli başlıları şunlardır: “Muhabbetin önemi ve dünyanın muhabbet üzere yaratılması, şariat-tarikat-hakikat ve marifet, kalp ve ruhun vasıfları ve bunların kemale ulaşması, nefis çeşitleri ve terbiyesi, seyr ü sülûk ve mertebeleri, tarikatın önemi, tarikata giren müridin kat etmesi gereken mesafeler, halvet ve talibin halvette yaşadıkları, keşf-keramet halleri, zikrin önemi ve nasıl yapılması gerektiği, bezm-i elest, rû’yetullah, kötü ahlak ve vasıfları, insanın on dört nesneden yaratılması, insanın ter kibini oluşturan dört unsur ve bu dört unsurla birlikte insanın hangi özellikleri taşıdığı, Esmâü’l-Hüsna ve şerhi vb.”. Bunların dışında, Câmiü’l-Envâr’da kaynak eserde olmayan bilhassa nasihat çevresinde yazılmış mevzulara kaynak eserde rastlanmamaktadır. Ayrıca her iki eserin sebep-i telif ve giriş bölümleri de tamamen farklıdır. Câmiü’l-Envâr’da bulunan tevhid, na’t, meth-i çehâr-yâr-i güzîn bölümleri Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet’te yer almaz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Sonuç

12. yy'dan itibaren tarikatlar eliyle sistemli denilebilecek bir şekilde gelişmeye başlayan tasavvuf kültürü, hem bireyin iç dünyasının biçimlendirilmesinde hem de İslami anlayışa uygun bir toplumsal atmosferin şekillendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Tasavvuf kültürü, bir yandan Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Kaygusuz Abdal gibi mutasavvıflarla halk edebiyatı çizgisiyle bir yandan da Mevlana, Eşrefoğlu Rumi, Niyaz-ı Mısri gibi mutasavvıflarla Divan edebiyatı çizgisiyle gelişimini sürdürmüştür. Hüseyin Ahmed b. Sirôzi de, bu tasavvuf ekolünden gelen Halvetî tarikatına mensup mutasavvıflardan biridir. Hayatı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kendisinin Yâsin Sûresi'ni tefsir ettiği Câmiü'n-Nasâyih ve İhlâs Sûresi'ni tefsir ettiği Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs adlı iki manzûm eseri bulunmaktadır. Câmiü'l-Envâr, İhlâs Sûresi mihverinde kaleme alınmış dinî-tasavvufî içerikli manzûm bir eserdir. Eser, özellikle tasavvuf kültürümüz açısından zengin bir malzeme içermektedir. Şâir, İhlâs Sûresi tefsiri ve buna bağlı tevhid anlayışı dışında şeriat-tarikat-hakikat, nefis çeşitleri ve terbiyesi, seyr ü sülûk ve mertebeleri gibi tasavvufî konuları işleyerek eserin içeriğini bir hayli genişletmiştir. Şâir, tasavvufî konuları işlerken âyet, hadis ve kelam-ı kibarlardan faydalanmıştır. Âyet iktibaslarının ciddi bir bölümü, bağlamlarından kopararak işârî bir anlayışla yorumlanmıştır. Şâirin tasavvufî anlayışını gösteren bu durumun disiplinler arası bir çalışmayla diğer tasavvufî eserlerdeki benzer kullanımlarla karşılaştırılması tasavvuf kültürünün fikrî temellerinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacaktır.

Eserin tek nüshası İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. Harekeli nesih yazı ile yazılmış nüshanın imlâsında, -müstensihten kaynaklanan- dönemin konuşma dilinin etkilerini görmek mümkündür. Eserin dil ve üslup özelliği, Eski Anadolu Türkçesinden izler taşımaktadır. Bu yönüyle eserin geçiş dönemi özelliği taşıdığını söylemek mümkündür.

Hüseyin b. Ahmed'in Câmiü'l-Envâr adlı eserini yazarken iktibaslar, hikâyeler, menkıbeler, İhlâs Sûresi'nin tefsir yöntemi vb. bakımdan Mustafa b. Muhammed'in Kitab-ı İzhâr-ı Ehadiyyet adlı tefsirinden önemli ölçüde faydalanmıştır. Ancak şâir, özellikle tasavvuf ve Halvetî tarikatına dair düşünce ve anlayışını ilave etmek sûretiyle Câmiü'l-Envâr'ı genişletmiş ve te'lif bir eser hâline getirmiştir.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, Yusuf, "Mustafa bin Muhammed'in İhlâs Sûresi Tefsiri, Giriş-İnceleme-Metin-Ekler Dizini-Sözlük-Tıpkıbasım", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dumlupınar Üniversitesi, SBE, 2005.
- BAŞDAŞ, Cahit, "Türkiye Türkçesinde Aslı Uzunluk Belirtileri", *Turkish Studies*, V. 2/2, Spring, 2007.
- CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, C.4, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988.
- CEYLAN, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Dürr-i Mekkûn fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Kasıdecî-zâde Bölümü, Demirbaş No:8.
- ÇELTİK, Halil, "Ahmed-i Rıdvan Divanı'na Göre Eski Harfli Metinlerde Vezin-İmlâ İlişkisi", *Turkish Studies*, V. 3/6, Fall, 2008.
- ERKAN, Mustafa, "Hatiboğlu", *DİA*, C.16, İstanbul, 1997.
- Hüseyin b. Ahmed Sirôzi, *Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs*, İstanbul Arkeoloji Müzesi, No:66.

-, *Câmiü'n-Nasâiyih*, Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü, Ms.or.oct.2320.
-, *Câmiü'n-Nasâiyih*, İstanbul Merkez Kütüphanesi, No: 567.
-, *Câmiü'n-Nasâiyih*, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bl., No:1604.
-, *Câmiü'n-Nasâiyih*, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Serez Bl. No:1744.
- İmâm Suyûtî, *Câmiu's-Sağır, Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi* (Heyet), C.1, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2008.
- KANIK, Mahmut, *Muhyiddin İbn Arabî'nin Gavsîyye Şerhi Risâlesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- KİREMİTÇİ, Ferdi, “Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları ve Sâdikî'nin Manzûm Akaid-Nâme Örneği”, *Turkish Studies*, V. 7/1, Winter, 2012.
- KORKMAZ, Zeynep, “Anadolu Ağızlarında Aslî Ünlü Uzunlukları Hakkında”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1953.
-, Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü (Vokal) Uzunlukları, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, TDK, Ankara, 1995.
-, “Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler”, *II. Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Araştırmaları Semineri*, Hamburg, 5-10 Eylül 1976.
- Mehmed Tahir Efendi, *Ahlak Kitaplarımız*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1325.
- Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, Meral Yayınevi, İstanbul, 1972.
- ÖZKAN, Mustafa, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kuran Tercümeleri Üzerine- I”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S.39, 2008.
- TARLAN, Ali Nihat, “Bir İmlâ Hususiyeti”, *Türkiyat Mecmuası*, C.III, İstanbul Ü. Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1935.
- TAYŞİ, Mehmet Serhan, “Cemal-i Halvetî”, *DİA*, C.7, İstanbul, 1993.
- TEKİN, Talat, *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Har-nâme”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.3, 1979.
- UNAT, Faik Reşat, *Hicrî Takvimleri Milâdî Takvime Çevirme Kılavuzu*, TTK, Ankara, 1988.
- Yusuf b.Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarikat-nâme-i Pîrân ve Meşayih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul, 1290.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

RUNİK HARFLİ METİNLERDE, ESKİ UYGUR YAZMALARINDA -v-, -v SESİNE DÖNÜŞTÜĞÜ DÜŞÜNÜLEN SÖZ İÇİ VE SÖZ SONU -b-, -b VAR MIDIR? *

Ümit Özgür DEMİRCİ**

ÖZET

Kutsal merkez Ötüken’de kurulan I. Köktürk devleti zamanından kalan Bugut Yazıtı ve Çory Yazıtı gibi yazıtlardan birinin dilinin Soğdca olması nedeniyle; diğerinin de hacim olarak küçük bir yazıt olmasından dolayı, II. Köktürk devletinden kalan Tunyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları Türk dilinin ilk edebi eserleri ya da Türk yazı dilinin başlangıcı olan eserler olarak kabul edilmektedir, II. Köktürk devleti döneminden kalan Ongin Yazıtı, Küli Çor Yazıtı, Ihe Ashete Yazıtı gibi yazıtlar da vardır. Yine runik alfabeyi kullanan Bozkır Uygur Devleti zamanından kalan Şine Usu Yazıtı, Tes Yazıtı ve Taryat Yazıtı gibi yazıtlar da bu coğrafyada yazılarak, Türk diline armağan edilmiştir. Runik harfli yazıtlar üzerine gerek yurt dışında gerekse de yurt içinde pek çok Türkolog birbirinden değerli çalışmalar yapmıştır. Arami kökenli olduğu ve bize Soğdlular üzerinden geldiği tahmin edilen runik alfabesi konsonantlar bakımından oldukça zengin bir alfabe olmasına rağmen, dudak ve diş-dudak seslerini *b*, *m*, *p* işaretleriyle sınırlamıştır. Böylece *sav*, *suv*, *yavlak*, *yavız* gibi kelimeler, runik harfli metinler üzerine çalışan pek çok bilim adamları tarafından *sab*, *sub*, *yablak*, *yabız* biçiminde kabul edilmiştir. Kansu bölgesine göç eden ve orada yeni bir dinin etkisiyle kabul edilen Uygur alfabesinde, *v* sesi için hususi bir işaretin olması nedeniyle Uygur yazmalarında *sab*, *sub*, *yablak*, *yabız* gibi kelimelerin *sav*, *suv*, *yavlak*, *yavız* biçiminde *v* ile yazıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ilgili yazımların bir ses değişimi değil imla ve allophone sorunu olduğu konusu işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Orhon Yazıtları, runik alfabe, imla, allophone, ses değişimi.*

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: umitdemirci41@gmail.com

**RUNIC LETTERS, IN TEXT WRITING IN ANCIENT UIGHUR -v-,
-v RETURN TO THE SOUND OF THE CONTEMPLATED INSIDE
THE LAST WORD AND THE -b-, -b IS?**

ABSTRACT

Ötüken sacred center was established in the rest of the time I. Köktürk state Bugut and Çoyr Inscription language as one of the Sogdian inscriptions; the other is small in volume due to an article, II. Köktürk from the rest of the state Tunyukuk, Köl Tigin and Bilge Kagan Inscriptions Turkish language and Turkish literary language of the first literary works or works that are considered to be the beginning of, in II. Köktürk state time, Ongin, Küli Çor, Ihe Ashete etc... there are inscriptions. Again using the runic alphabet Steppe Uighur State on the time remaining water, Şine Usu Yazıtı, Tes and Taryat Inscriptions writing in this region, such as inscriptions, was a gift to the Turkish language. Runic inscriptions on letter within the country as well as abroad need many have done valuable work Turcologist from each other. Aramaic origin and is estimated to come to us through Soğd, konsonant very rich in terms of the runic alphabet, although an alphabet, lips and teeth-lip tones b, m, p marks curbed. Thus, arguments, *sav*, *suv*, *yavlak*, *yavız* words like, runic letter texts by scientists working on many *sab*, *sub*, *yablak*, *yabız* format was adopted. Gansu migrate to and there is a new religion under the influence of the Uyghur alphabet accepting the Uighurs of the remaining manuscripts have sound for one particular sign because Uighur manuscripts in the *sab*, *sub*, *yablak*, *yabız* of words like *sav*, *suv*, *yavlak*, *yavız* format has written seen that. In this study, a sound change is not about the spelling of the spelling and allophone that the issue was mentioned.

Key Words: *Orhon Inscriptions, runic alphabet, spelling, allophone, sound change.*

Runik metinler incelenirken, Eski Uygur yazmalarında çift dudak -w-, -w'sine ya da -v-, -v sesine dönüştüğü düşünülen -b-, -b seslerinin varlığı meselesi, runik metinleri yayımlayan araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde algılanmıştır. Runik harfli metinler üzerine ilk neşriyatı yapan W. Radloff'un eseri elimizde bulunmadığı için ilgili neşriyata bakamadık. Ancak Radloff'un öğrencisi ve bir nevi onun ekolünün devamı olan Malov tarafından 1951 yılında neşredilen *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti* adlı eserde, runik alfabe ve buna karşılık kullanılan transkripsiyon işaretlerinin gösterildiği kısımda $\mathfrak{S} = b^1$, $\mathfrak{X} = b^2$ biçiminde gösterilmiştir. Metin kısmında da *sab*, *sub*, *yablak* vb... biçiminde gösterilen okumalar, ilgili eserde, Eski Uygur lehçesinde -v-, -v sesine dönüştüğü düşünülen -b-, -b sesinin varlığı kabul edilmiştir, muhtemelen Radloff da aynı görüşteydi (Malov 1951: 17, 28, 29, 30). Runik metinleri ilk çözen W. Thomsen tarafından neşredilen ve Vedat Köken tarafından Türkçeye aktarılan eserde; yine runik metinlerdeki $\mathfrak{S} = -b^1$ -, $-b^1$, $\mathfrak{X} = -b^2$ -, $-b^2$ biçimindeki transkripsiyonlama devam etmiştir (Thomsen 2002: 16, 29). Yine aynı eserin Türkçe kelimeler dizini kısmındaki *eb*, *sab*, *sub*, *yablak* gibi kelimeler, Thomsen'in de $\mathfrak{S}$ ve $\mathfrak{X}$ harflerini $-b^1$ -, $-b^1$ ve $-b^2$ -, $-b^2$ biçiminde düşündüğünü göstermektedir (Thomsen 2002: 276-284). Türkiye'de yapılan neşriyatlara baktığımızda Hüseyin Namık Orkun tarafından neşredilen, *Eski Türk Yazıtları* adlı eserde, "runik Türk alfabesi başlığı" altında $\mathfrak{S}$ ve $\mathfrak{X}$ harfleri $\mathfrak{p}$ ve $\mathfrak{b}$ biçimlerinde gösterilmiştir (Orkun 1994: 17). Yine metnin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

transkripsiyon kısmında *sab*, *sub*, *yablak* gibi okumalar, Orkun'un da ilgili eserinde **ᠰ** ve **ᠰ** harflerinin sadece $-b^1-$, $-b^1$ ve $-b^2-$, $-b^2$ seslerini verdiğini kabul ettiğini göstermektedir (Orkun 1994: 22-25). Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri* adlı eserinde, "Orhun harfleri ve Latin harfleriyle karşılıkları" adlı kısımda **ᠰ** ve **ᠰ** harflerine karşılık $-b-$, $-b$ verilmiştir. Dizin kısmında *sab*, *sub*, *yablak*, *yalabaç* gibi okumalar da göstermektedir ki Ergin de ilgili harflerin sadece $-b^1-$, $-b^1$ ve $-b^2-$, $-b^2$ seslerini karşıladığını düşünmektedir (Ergin 1970: 109, 111, 120). Talat Tekin, *Orhon Yazıtları* adlı eserinde "Orhon alfabesi tablosu başlığı" altında runik harfler ve Latin alfabesindeki karşılıkların gösterildiği kısımda **ᠰ** ve **ᠰ** harflerine karşılık B^1 ve B^2 verilmiştir. Yine ilgili eserde *sab*, *sub*, *yablak*, *yalabaç* vb... okumalar göstermektedir ki Tekin de ilgili harflerin sadece $-b^1-$, $-b^1$ ve $-b^2-$, $-b^2$ seslerini karşıladığını düşünmüştür (Tekin 2008: 10). Árpád Bertá tarafından neşredilen, Emine Yılmaz tarafından Türkçeye aktarılan *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını* adlı eserin metin kısmında *çaβışı*, *elteβer*, *taβyaç* gibi okumalarla, **ᠰ** ve **ᠰ** harflerine karşılık verdiği β işareti ile Árpád Bertá, söylenişi $-v-$, $-v$ sesine yakın sızıcı $-b-$, $-b$ sesini kabul etmiştir (Berta 2010: 13). Mehmet Ölmez tarafından neşredilen, *Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları* adlı eserde, **ᠰ** ve **ᠰ** harflerine karşılık $-b^1-$, $-b^1 = -b-$, $-b$, $-v-$, $-v$ ve $-b^2-$, $-b^2 = -b-$, $-b$, $-v-$, $-v$ karşılıkları verilmiştir (Ölmez 2012: 49). Yine eserin metin ve dizin kısmında verilen *sav*, *suv*, *yavlak*, *tavgaç*, *yalavaç* gibi örnekler, Ölmez'in **ᠰ** ve **ᠰ** harflerinin sadece $-b-$, $-b$ sesini karşılamadığı, aynı zamanda $-v-$, $-v$ sesi için de kullanıldığını kabul ettiğini göstermektedir (Ölmez 2012: 307-328). Erhan Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları* adlı neşriyatının metin ve dizin kısmında **ᠰ** ve **ᠰ** harfleriyle yazılan *sav*, *suv*, *yalavaç*, *yavlak*, *tavgaç* gibi kelimeleri, $-v-$, $-v$ ile okumuş, **ᠰ** ve **ᠰ** harflerinin sadece $-b-$, $-b$ sesini karşılamadığı, aynı zamanda $-v-$, $-v$ sesi için de kullanıldığını kabul etmiştir (Aydın 2011: 94-108). Osman Mert, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us* adlı eserinde, yazıtlardaki ünsüzlerin gösterildiği bölümde **ᠰ** ve **ᠰ** harflerine karşılık $-b^1-$, $-b^1$ ve $-b^2-$, $-b^2$ seslerini vermiştir (Mert 2009: 118). Yine eserin metin ve dizin kısmında *eb*, *sebin-*, *sub*, *tabgaç*, *yablak* gibi okuma örnekleri, Mert'in eserinde **ᠰ** ve **ᠰ** harflerinin sadece $-b^1-$, $-b^1$ ve $-b^2-$, $-b^2$ seslerini verdiğini düşündüğünü göstermektedir (Mert 2009: 269-284). Hatice Şirin User tarafından neşredilen *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* adlı eserde verilen; *abla-*, *sab*, *sub*, *tebi*, *tabgaç*, *yabız*, *yablak* gibi örnekler göstermektedir ki User de **ᠰ** ve **ᠰ** harflerinin sadece $-b^1-$, $-b^1$ ve $-b^2-$, $-b^2$ seslerini verdiğini kabul etmektedir (User 2009: 517-538). Talat Tekin'in 2004 yılında neşrettiği kâğıda yazılı runik metin olan *Irk Bitig* adlı eserde, *ab*, *eb*, *sab*, *sabçı*, *tabışgan*, *yabız*, *yablak* gibi okumalar Tekin'in bu eserde de **ᠰ** ve **ᠰ** harflerinin sadece $-b^1-$, $-b^1$ ve $-b^2-$, $-b^2$ seslerini verdiğini düşündüğünü bize göstermektedir.

Yine runik metinleri yurt dışında neşreden filologlardan bazılarının bu kelimelerle ilgili okumalarına bakarsak; Tes Yazıtının batı yüzü 5. satırında geçen *yavgum* kelimesini S. G. Klyastorniy ve Ôsawa *yabgum* şeklinde, Á. Bertá *yaβgum* okumuşlardır (Aydın 2011: 32). Aynı yazıtın kuzey yüzü 5. satırında geçen *tavgaç* kelimesini S. G. Klyastorniy ve Ôsawa *tabgaç*, Á. Bertá *taβgaç* okumuştur (Aydın 2011: 34). Tariat Yazıtının batı yüzü 7. satırında geçen *ışvara* kelimesini Kayatama *ışbara*, Á. Bertá *ışbara* biçiminde okumuştur (Aydın 2011: 53). Şine Usu Yazıtının kuzey yüzü 2. satırında geçen *suvi* kelimesini Ramstedt ve Malov *subi*, Á. Bertá *suβi* şeklinde okumuştur (Aydın 2011: 63). Şine Usu Yazıtının kuzey yüzü 5. satırında geçen *kuvrati* kelimesini Ramstedt ve Aydarov *kobratı*, Á. Bertá *kuβratı* (Aydın 2011: 64), aynı yazıtın kuzey yüzü 11. satırındaki *yavlak* kelimesini Ramstedt, Malov, Aydarov *yablak*, Á. Bertá *yaβlak* biçiminde okumuştur (Aydın 2011: 69). Şine Usu yazıtında batı yüzü ek 1. satırda geçen *éltever* kelimesini T. Moriyasu *élteber* olarak okumuştur (Aydın 2011: 92).

Yukarıdaki okumaları değerlendirirsek, S. G. Klyastorniy, T. Ôsawa, A. Kayatama, Ramstedt, S. E. Malov, G. Aydarov ve T. Moriyasu gibi filologların okumaları runik metinlerde **ᠰ**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ve **Თ** harflerinin sadece $-b^1$ -, $-b^1$ ve $-b^2$ -, $-b^2$ seslerini verdiğini kabul ettiklerini bize gösterir. Bunların yanı sıra Á. Bertá, **Ბ** ve **Თ** harflerine karşılık β işaretini vermiş ve “sızıcı $-b$ -, $-b$ sesi, söylenişi $-v$ -, $-v$ sesine yakın”, diye açıklamıştır. Türkiye’de runik harfli metinler üzerine neşriyatlar yapan Hüseyin Namık Orkun, Muharrem Ergin, Talat Tekin, Osman Mert, Hatice Şirin User gibi Türkologlar runik metinlerde **Ბ** ve **Თ** harflerinin sadece $-b^1$ -, $-b^1$ ve $-b^2$ -, $-b^2$ seslerini verdiğini düşünmüşlerdir. Türkiye’de runik metinler üzerine yapılan neşriyatta **Ბ** ve **Თ** harflerinin sadece $-b^1$ -, $-b^1$ ve $-b^2$ -, $-b^2$ seslerini değil, aynı zamanda $-v$ -, $-v$ sesini de verdiğini Mehmet Ölmez ve Erhan Aydın düşünmektedir.

Clauson, EDPT’de *ev* (3b), *éltever* (134b), *sav* (782b), *suv* (783a) gibi okumalarla runik metinlerde **Ბ** ve **Თ** harfleriyle gösterilen ilgili kelimelerde $-b$ -, $-b$ olarak kabul edilen kelimelerin, aslında $-v$ -, $-v$ ile olması gerektiğini düşündüğünü bize gösterir. Eski Türkçenin Gramerini hazırlayan A. Von Gabain kitabında “Türk Run Yazısı” başlığı altında **Ბ** b^1 (w^1), **Თ** b^2 (w^2) biçiminde vererek, bu konudaki tereddüdünü ortaya koyarak, bu harf karşılığının sadece $-b^1$ -, $-b^1$ ve $-b^2$ -, $-b^2$ seslerini karşılamadığını, aynı zamanda $-w$ -, $-w$ sesini de karşılayabileceğini (Gabain 1988: 6), bu konuda bir tereddüdünün olduğunu bize göstermiş; ancak kitabının 39. sayfasında “Kitabelerdeki $-b$ -, $-b$ ’nin Yazmalarda $-w$ -, $-w$ ’ye Değişmesi” başlığı altında $ab > aw$, $sab > saw$, $sebin- > sewin-$ örneklerini vermiştir¹ (Gabain 1988: 39). Kemal Eraslan’ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserine baktığımız zaman, “Ünsüz Değişmeleri” başlığı altında $-b > -w$ değişimi olarak gösterdiği kısımda $abçı > awçı$, $sab > saw$ örneklerini vererek, o da runik metinlerde bazı kelimelerdeki $-b$ -, $-b$ seslerinin Uygur yazmalarında $-w$ -, $-w$ sesine dönüştüğünü düşünmektedir (Eraslan 2012: 87).

Eski Türkçenin Gramerini hazırlayan bir başka isim de Marcel Erdal’dır. Erdal bu konu ile ilgili; *A Grammar Of Old Turkic* adlı eserinin 2. 31. bölümünde “Dudaksıllar” başlığı altında şunları söyler: “Runik metinlerdeki referansa göre, bilim adamları yazıtlardaki sedalı dudaksıl konsonantın her yerde hatta iki vokal arasında bile $[b]$ olduğunu kabul etmişlerdir. Onlar “ $\ddot{a}b$ ” “ ev ” örneğini vermişlerdir, ben runik metinlerin transkripsiyonunda da “ $\ddot{a}v$ ” yazdım ya da “ $k\ddot{o}t\ddot{u}$ ” anlamındaki kelime “ $yab\ddot{ı}z$ ” değil “ $yav\ddot{ı}z$ ”dır. V. Thomsen bu tercümeyi vermiştir, kanımca onun prensibi runik karakterlerin b^1 ve b^2 şeklini her nerede görmüşse aynı şekilde transkript etmiştir; O, Tekin 1968: 7 tarafından da takip edildi. Ben kendi kendime Clauson 1962: 77 ve Zieme 1969: 3 ile aynı metodu uygulama tarzında anlaştım. Çünkü runik yazısında $[v]$ karakteri yoktur.² (ya da $[f]$ için), Thomsen’in fikri için sağlam temel yoktur; çünkü alfabenin kullanıcıları bir tercihe sahip değildir; fakat “ b ” harfinin kullanımı ne fonemik farkla ilgili bir ihtiyaç ne de herhangi bir geleneksel harf ihtiyacı ile ilgilidir. Başka bir deyişle ispatlanmadıkça ben bu yüzden runik kaynaklarda bu fonemi farklı aldım (bazen bütün hepsinden sonra Uygurca yazılmış bazı yazmalardan daha eski olmayan) pek çok kelimede dudak konsonantlarının sürdürülmesi diğer Türk dillerinden farklı değildir. (Özellikle Eski Uygurcadan olmayanlarda) Bilim adamlarının bir kısmı “ b ” gibi idrak ediyor (hatta vokaller arasında da) Eski Türkçenin (Orhon Türkçesi) en eski karakteristiklerinden biri olarak idrak edip alıyorlar ve daha sonra $b > v$ değişimini de ikinci en eski durum, bu karakteristik durumu en erken Eski Türkçe karakteri olarak kabul ediyorlar, bence bu hayaldir. Aslında runik yazıtlarında sızıcı patlayıcı ve sert ünsüzler bir mantığa dayandırılmaksızın fahılaştırılamazlar; b^1 ve b^2 her ikisi için de sadece bir anlayış vardı. Patlayıcı olmayan temel allophone zayıf sesli konsonant prensibi içinde dış-dudak olabilir ($[v]$ sesine

¹ Gabain, bu konuda tereddüt etmesine rağmen, yine de runik metinlerde $-b$ -, $-b$ varlığını kabul etmiştir.

² Bu yazıtlardaki alfabe için Sami kökenli olduğu söylenebilir; çünkü erken olmayan Sami dillerinde ya da yazı sistemlerinde b ’den farklı v ’ye sahiptirler, onların bir w ’ye sahip olmaları (aynı zamanda yuvarlak vokaller için *mater lectionis* gibi hizmet eder) Eski Türkçe için kullanılan Sami kökenli alfabede $[w]$ konsonantı alıntı kelimeler ve bunun gibi tercüme olduğu zaman W kullanılır. Hintçe *Devanāgarī* Yazıtı ayrıca sadece burada iki karakteri -üç karakteri değil- temsil eden dudak konsonantına sahiptir (Erdal 2004: 63, 64).

karşılık [f] bir sürekli dudak sert ünsüzü ([β] sesine karşılık [φ] üfleme sesi) ya da çift dudaksıl ([w]) [w] Uygurcada onu yazmak için hem Uygur yazısında hem de Manichæan yazmalarında beth harfi kullanıldığı zaman bu harfin anlama sahip olmadığı görülür³ (Erdal 2004: 63, 64). Yine Erdal kitabının 2. 409. bölümünde; “Benzer bir fenomen de dudaksılların baskın olduğunda olabilir: Sedalı sert konsonant /v/ bazen patlamalı [b] gibi fark edildiği görülür (Uygur yazısında pe ile yazılır) ayrıca /l/ ve nadiren /r/: yublunmaklıg (Ht VII 1994; OTWF 641) < yuvlun- “rol hakkında yorum yapmak”, kübrüg (BT III 947) < küvrüg “davul” ve yalbarinçig “yalvarmaya teşvik etmek” (BT XIII 29, 8) < yalvar-; yalbar- üstelik yalvar- Suv. içerisinde ortaktır (ayrıca Orta Türkçe varyantlarda yalvar- şeklinde yaşamaktadır). Dolaylı bir kanıt Moğolcada jilbi ~ Eski Türkçe yelvi “sihir” (OTWF n. 383) Manichæan yazısında P şekli B şekinden farklılaşır, biz TT II 2 22’de yablak, Pothi 167 nirban şeklini buluruz. O yazı sistemi hatta V karakteri B’den yukarıda belirtilen ses ayırıcı iki nokta tarafından farklılaştırılır; çünkü biz kib “akibet” (BT V 134) gibi örneğe sahibiz ki bu şekil her yerde kiv gibi görülür (aynı metin üzerinde üç çizgiden daha fazla) ya da nizbanî TT II 2 73 ve 82’de 1. 20’deki nizvanî şekline karşılık ki o, eğer bu noktalar konulmamışsa oldukça benzerdir.⁴ O belki yablak (aynı metin!) ve nirban benzer eksik yazım durumudur (Erdal 2004: 119).

Mehmet Ölmez, “Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır?” adlı makalesinde “Söz içi ve söz sonu -b-, -b harflerinin durumu” başlığı altında bu konuya da değinmiş ve şunları söylemiştir: “Ünsüzleri gösteren işaretler konusunda bir hayli zengin olan yazıtlar dudak ünsüzlerini dört harfle sınırlamıştır.”

ᠰ b ¹	ᠪ b ²	ᠮ p	ᠮ m

Bu harf dizisinden söz içinde -b- ünsüzü ile yazıtlarda karşılaştığımız kelime sayısının 33 olduğunu, bunların içerisinde 13’ünü çeşitli unvanlar, yer adları ve özel adların oluşturduğunu, bundan dolayı da bu kelimeler içerisinde yabancı kökenli kelime sayısının hatırı sayılır miktarda olduğunu, geriye kalan 20 sözcükten 5’inin türeme olduğunu, bundan dolayı yazıtlarda karşılaştığımız kelimelerden -b-, -b bulunduran kelime sayısının 15 olduğunu belirtir. Yine Ölmez, yazısının devamında buradan çıkaracağımız sonucun yazıtlarda söz içinde ötümlü dudak ünsüzleri ile çok fazla karşılaşmadığımızı, yazıtlar sonrası tarihi metinlerle günümüz Türk lehçelerinde söz konusu sözcüklerin durumunu göz önüne aldığımızda Türk lehçelerinde -v-, -v ile türemelerin dışında az sayıda sözcüğün olduğunu ifade etmiştir. Ölmez, günümüz Türk lehçelerine baktığımızda özellikle de Türkiye Türkçesinde bu sesleri bulunduran sözcüklerin azlığı, Türkçe sözcükler açısından bakıldığı zaman b/v ünsüzlerinin fonem değil allophone olduğunu kabul ederek, bu durumun sadece söz içerisinde değil, söz başında da olduğunu, çoğu Türk lehçelerinde söz başı b-’li sözcüklerin korunduğunu, çok azında b-’lerin p-, kimisinde de b-’lerin v- olduğunu belirtir. Ölmez, sonuç olarak, b ile v arasında bu tür ayırım, fonemik bir ayırım görülmemesinden dolayı ünsüz işareti konusunda zengin olan eski Türk yazısında b ile v seslerinin yazımında ayırım gözetilmemiş, söz içi ve söz sonundaki v’lerin yazımında b işaretinin kullanıldığını, bunu kâğıda yazılı runik metin olan Irk Bitig’den de anlayabileceğimizi, söz konusu runik harfli belgelerde dönemdaşları Uygur metinlerinde b ile v harfleri ayırt edilirken, Irk Bitig gibi kâğıda yazılı runik belgelerde sadece -b-, -b görüldüğünü ifade etmiştir. Yazısının devamında Ölmez, runik harfli metinlerde bu durum görülürken Soğud ve Mani yazılarını kullanan Uygurların metinlerinde söz içerisinde -b- yerine birden bire -v- kullanıldığını gördüğümüzü, bunun nedeninin de her iki alfabede de -v- harfinin bulunması olduğunu, bu görüşten hareketle yazıtlarda söz içi ve söz

³ Gabain w harfini [v] için kullanır, Alman imlasını takip eder ve v harfi için de [w] kullanır, onun yayınlarının içeriği metin yayınları ve gramerdir. (1941, 1974) Hamilton oral dudak konsonantları için transliterasyonda [β] kullanır (Erdal 2004: 63, 64).

⁴ Böylece Zieme 1969: 35 *Maḥrn* 33 içerisinde *savčr* kelimesi için ayrıca *sabčr* şeklini tespit etti.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

sonunda -b-, -b ile transkripsiyonu yapılan kelimeleri -v-, -v ile gösterebileceğimizi, dolayısıyla da -b-, -b > -v-, -v değişiminden bahsetmeye gerek kalmayacağını söylemiştir. Yine Ölmez, hece sonunda yalnızca ilk hecenin sonunda -b, daha doğrusu -v seslerinin bulunduğunu, ikinci hece sonunda b ve p (dolayısıyla v) seslerinin Türk lehçelerinde görülmediğini, bugün Kıpçak lehçelerinde görülen örneklerin ikincil olduğunu, bunların büyük bir kısmının g'lerden geliştiğini, ikinci hecenin başında Eski Türkçede l ve r'den sonra -v- bulunabileceğini belirterek şu örnekleri vermiştir: arva-, arvı, arvıla-, arvış, arvışçı vb... (Ölmez 2009: 212, 213).

Şimdi bu konuyu daha da somutlaştırmak için runik metinlerde -b-, -b'li kelimeleri verirsek: (Kelimeler Mehmet Ölmez'in "Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayını Nasıl Olmalıdır" adlı makalesinden alınmıştır)

eb	ev, çadır, karargah
ebir-	çevirmek
élteber	él+teber unvan
kabiş-	kavuşmak, ittifak yapmak
köbürge	davul
kubra-	toplanmak
sab	söz
sebig	Kişi adı
sebin-	sevinmek
sub	su
tabışgan	tavşan
tebe	deve
teblig	hilekar
ubut	utanç
yabız	kötü
yablak	kötü
yabrut-	bozguna uğratmak
yubul-	yuvarlanmak
çabiş	çavuş
ışbara	unvan
tabgaç	kavim adı
tatabı	kavim adı
yabgu	unvan
yalabaç	elçi

Tabii burada alınan örneklerde yer adları ve aynı kökten türetme olan kelimeler alınmamıştır. Şimdi runik metinlerde Uygur yazmalarında -v-, -v'ye dönüştüğü tahmin edilen -b-, -b'nin olup olmadığına karar verebilmek için kavim adı, unvan, kişi adı gibi kelimelerin dışındaki kelimelerin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki seyrine bakarsak:

çavuş "çavuş" **Kök.** çabiş, **Uyg.** çavuş, **Kar.** çavuş, **Har.** çawuş, **Kıp.** çawuş, **Çağ.** çawuş, **Osm.** çavuş (EDPT 399b). **Az.** çavuş, **Tat.** çavuş, **Kum.** çovuş (Starostin 407).

evir- "çevirmek, döndürmek" **Kök.** ebir-, **Uyg.** evir-, **Kar.** evür-, **Har.** evür-, **Kıp.** evir-, **Çağ.** éwür-, **Osm.** evir- (EDPT 14a). **Tkm.** öwür-, **Özb.** öwür-, **Bşk.** ewir-, **Kaz.** üyir-, **Hak.** ibir-, **Şor.** ebir-, **Oyr.** ebir-, **Çuv.** avır- (Starostin 601).

ev "ev" **Kök.** eb, **Uyg.** ev, **Kar.** ev, **Har.** ew, **Kıp.** ev, **Çağ.** üy, **Osm.** ev (EDPT 3b). **Gag.** yev, **Az.** ev, **Tkm.** öy, **Halaç** hāv, **Özb.** üy, **YUyg.** öy, **Krm-Tat.** üy, **KazTat.** öy, **Bşk.** üy, **Kır.** üy,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- Kaz. üy, KKalp. üy, Kum. üy, Nog. üy, SUyg. yü, Hak. ib, Şor. üy, Oyr. üy, Tuv. ög, Çuv. av** (Starostin 577).
- kaviş-** “kavuşmak” **Kök. kabiş-, Uyg. kaviş-, Kar. kavuş-, Har. kavuş-, Kıp. kovuş-, Çağ. kawuş-, Osm. kavuş-**(EDPT 588a). **Az. qovuş-, Tkm. govuş-, Bşk. kaviş-, Özb. kavuş-, YUyg. kavuş-, Tat. kaviş-** (Türk Lehçeleri Sözlüğü 456, 457).
- kuvra-** “toplanmak” **Kök. kubra-, Uyg. kuvra-, Şor. kura-, Hak. kura-, Kır. kura-, Kaz. kura-**(EDPT 586a).
- sav** “söz” **Kök. sab, Uyg. sav, Kar. sav, Har. saw, Kıp. saw, Osm. sav, Tkm. sav** (EDPT 782b).
- sev-** “sevmek” **Kök. seb-, Uyg. sev-, Kar. sev-, Har. sev-, Kıp. sev-, söv-, söw-, Çağ. sev- Osm. sev-** (EDPT 791a) **Gag. sev-, Az. sev- Tkm. söy-, Hal. sev-, Özb. sev-, YUyg. söy-, Tat. süy-, Bşk. hüy-, Kır. süy-, Kaz. süy-, KrçBlk. süy-, KKalp. süy-, Kum. süy-, Nog. süy-, Oyr. sü:-, Çuv. sav-** (Starostin 1221).
- suv** “su” **Kök. sub, Uyg. suv, Kar. suv, Har. suv, su, Kıp. suv, Çağ. suw, Osm. suv, su** (EDPT 783a). **Gag. su, Az. su, Tkm. suv, Sal. su, Hal. suw, Özb. suv, YUyg. su, Özb. suv, KırTat. su, Kaz.Tat. siw, Bşk. hiw, Kır. su, Kaz. su, KrçBlk. su, KKalp. suw, Kum. suw, Nog. suw, SUyg. su, Hak. sug, Şor. sug, Oyr. su, Tuv. sug, Çuv. siv, Yak. ü, Dolg. ü** (Starostin 1286).
- tavişgan** “tavşan” **Kök. tabişgan, Uyg. tavişgan, Kar. tavişgan, Har. tavişgan, Kıp. dawuşgan, tawşan, Osm. tavşan, Gag. tawşan, Az. dawşan, Tkm. tawşan, Sal. tōşen, Hal. dovuşgan, Özb. taşgan, YUyg. toşgan, KrmTat. tawşan, KKalp. tawşan, Kum. tawşan, Nog. tawşan, SUyg. tōşgan, Yak. tabişgan** (Starostin 1408).
- teve** “deve” **Kök. tebe, Uyg. teve, Kar. teve, Har. teve, Kıp. teve, Çağ. tewe, Osm. deve, Gag. deve, Az. deve, Tkm. diye, Sal. töye, Özb. tuya, YUyg. töge, KrmTat. diye, Tat. diye, Bşk. diye, Kır. dö, Kaz. tiye, KrçBlk. tiye, Kum. tiye, Nog. tiye, SUyg. ti, Hak. tibe, Oyr. tebe, Tuv. teve, Çuv. ta^wve** (Starostin 1424).
- tevlig** “hilekar” **Kök. teblig, Uyg. tevlig, Kar. tevlig** (EDPT 439b).
- uvut** “utanç” **Kök. ubut, Uyg. uvut, Kar. uvut, Har. uvut, Kıp. ud/ut, Osm. ud/ut** (EDPT 6b). **Az. ut, Tkm. ut, Gag. ut, YUyg. uvat** (Starostin 621).
- yalavaç** “elçi” **Kök. yalabaç, Uyg. yalavaç, Kar. yalavaç, Har. yalawaç, Kıp. yalawaç, Çağ. yolawuç, Osm. yalavaç** (EDPT 921a).
- yalvar-** “yalvarmak” **Kök. yalbar-, Uyg. yalvar-, Kar. yalvar-, Har. yalwar-, Kıp. yalwar-, Çağ. yalbar-, Osm. yalvar-** (EDPT 920b). **Az. yalvar-, Gag. yalvar-, Tkm. yalbar-, Özb. yalwar-, YUyg. yalvar-, Bşk. yalbar-, Kır. yalbar-, Kaz. jalbar-, KKalp. jalbar-, Kum. yalbar-, Nog. yalbar-, Oyr. yalbar-, dalbar-, Tuv. calwar-** (Starostin 1525, 1526).
- yavız** “kötü” **Kök. yabız, Uyg. yavız, Kar. yavuz, Har. yawuz, Kıp. yawuz, Çağ. yawuz, Osm. yavuz** (EDPT 881b). **Gag. yavan, Az. yavan, Tkm. yavuz, Özb. yawuz, YUyg. yavuz, Tat. yawiz, Bşk. yawıd, Kaz. zawiz** (Starostin 467).
- yavlak** “kötü” **Kök. yablak, Uyg. yavlak, Kar. yavlak, Har. yawlak, Kıp. yavlak, Çağ. yawlak, Osm. yavlak** (EDPT 886b).
- yavrit-** “bozguna uğratmak” **Kök. yabrit-, Uyg. yavrit-, Kar. yavrit- Kıp. yavrit-** (EDPT 879b).

Yukarıdaki örnekleri değerlendirirsek; runik metinlerde -b-, -b'lere sahip olduğu düşünülen ve Eski Uygur lehçesinde -v-, -v'ye dönüştüğü kabul edilen kelimelere baktığımız zaman, tarihi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

lehçelerde ve çağdaş lehçelerde umumiyetle bu kelimelerin -v-, -v ile olduğunu görmekteyiz. Yalnız Hakas, Şor ve Oyrat lehçelerinde bazı kelimeler -b-, -b ile. Bu kelimelere bakarsak:

evir-	Hakas <i>ibir-</i> ,	Şor <i>ebir-</i>	Oyrat <i>ebir-</i>
kuvra-	Hakas <i>kura-</i>	Şor —	Oyrat <i>kura-</i>
ev	Hakas <i>ib</i>	Şor <i>üy</i>	Oyrat <i>üy</i>
suv	Hakas <i>sug</i>	Şor <i>sug</i>	Oyrat <i>su</i>
teve	Hakas <i>tibe</i>	Şor —	Oyrat <i>tebe</i>
yalvar-	Hakas —	Şor —	Oyrat <i>yalbar-, dalbar-</i>

Ayrıca Marcel Erdal'ın Uygur metinlerinde normalde -v-, -v olması gerekirken -b-, -b ile tespit ettiği *yublunmaklıg* (Ht VII 1994), *kübrüg* (BT III 947), *yalbarınçig* (BT XIII 29, 8), *kıb* (BT V 134), *nızbanı* (TT II 273) gibi verdiği örnekler ve Peter Zieme'nin Mahrn 33 içerisinde tespit ettiği *sabçı* örnekleri -b-, -b ile.

Her şeyden önce Eski Uygur yazmalarında -b-, -b ile tespit edilen veya edilebilecek kelime sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Çağdaş lehçelerde de durum aynıdır, Hakas, Şor, Oyrat lehçelerinde görülen -b-, -b'li kelime örneği hem çok azdır hem de düzenlilik yoktur; şöyle ki runik metinlerdeki -b-, -b ya da Eski Uygur lehçesindeki -v-, -v'li kelimelerin tamamı bu lehçelerde -b-, -b ile diyemiyoruz; çünkü yukarıda da görüldüğü gibi bir düzensizlik (dalgalanma) vardır.

Peki runik metinlerde -b-, -b ile yazılan, Eski Uygur lehçesinde -v-, -v'ye dönüştüğü düşünülen -b-, -b var mıdır? Kanaatimize göre bu sorunun cevabını bulmaya üç kriter yardımcı olabilir. İlki runik metinlerde -b-, -b ile yazılan, Eski Uygur lehçesinde -v-, -v'ye dönüştüğü düşünülen kelimelerin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki seyri, ikincisi bunun bir allophone olup olmadığı, üçüncüsü de bunun bir imla meselesi olup olmadığı gibi soruların cevabını yeterince verebilmemizdir. Yukarıda bu kelimelerin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki seyri verildi, bu konudaki kısa değerlendirmeler yapıldı, şimdi allophone konusuna değinmek ve meseleyi bir de bu açıdan ele almak, sorunu çözmede bize yardımcı olabilir.

Ahmet Topaloğlu'nun, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde “değişmeli ünsüzler” adıyla allophone şöyle açıklanır: “Ünsüz uyumuna bağlı olarak, ötümlülük ve ötümsüzlük bakımından birbirinin yerine geçen ünsüzler. Örnek: *b/p, c/ç, d/t* (Topaloğlu 1989: 54).

Zeynep Korkmaz'ın, *Gramer Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde “değişken ses” maddesinde allophone şöyle açıklanır: “Fonem denilen bir ses bilgisi biriminin boğumlanma özelliğinden kaynaklanan değişik türleri. Söz gelişi *a* ünlüsünün konuşma cihazının biraz daralması ile boğumlanan kapalı *a* (*â*) türü ile hafif yuvarlaklaşan yuvarlak *a* türü (*a*²), *a* ünlüsünün değişken sesleridir. Ünlülerde olduğu gibi ünsüzlerde de ünlüler ile birleşip hece kurarken gösterdikleri değişik boğumlanma özelliklerine göre değişken sesleri ortaya çıkar. lâmba, lokum kelimelerindeki *l*'ler alın kelimesindeki *-l-*'nin birer değişken sesi durumundadır (Korkmaz 2007: 64).

Günay Karaağaç'ın, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü* adlı sözlüğünde “dal ses” maddesinde allophone şöyle açıklanır: “Bir ses, kişilere, komşu sözlere veya sözün bulunduğu yere göre farklı çıkarılır. Aynı sesin farklı biçimleri, dal sesler (allophones) olarak bilinir. Bu dal seslerin bileşkesi, o sesi, ses birimi haline getirir. Dal sesler, aynı ses biriminin bir bütünlük içerisindeki dal sesleridir, değişkenleridir.

Ses biriminin klasik tanımı şöyle bir şeydir: Anlam ayırıcı olmayan ve bütünüleyici dağılımda veya sesçe benzerlikte yer alan sesler dizisi. Bütünüleyici dağılım ses benzerliğinden daha

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

gerçekçi çizgidir. Ses birimi sıfatıyla, sadece dağılımın daha üst bir düzleminde, bir biçim biriminde ortaya çıkar. Ses bilgisi düzleminde ses birimi, sadece gerçek ötesi bir varsayım iken, biçim bilgisi düzleminde ise bir gerçekliktir; yani ses birimleri saymaca birimlerdir ve ancak biçim birimlerinde bir değer taşırlar. Ses birimleri ses benzerlikleriyle değil, işlevleri ve dağılımlarıyla ses birimidirler. Ses benzerliğinin ve ses biriminin fiziksel sınırları nedensiz ve ölçekleri yerine göre değişkendir (Karaağaç 2013: 261).

Doğan Aksan'ın *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* adlı eserinde sesbirim ve allophone gibi konular şöyle açıklanmıştır: “Ünlü bilgin N. S. Trubetzkoy’a göre görevsel sesbilim, sesbilimin tersine dil yapısında yalnızca belli bir görev yapan sesle ilgilenir. Çok daha önceleri B. Courtenay’ın koyduğu phonème terimi (biz buna sesbirim diyoruz) Prag Okulunca “anlam ayırıcı öge” olarak benimsenir. Türkçeden örneklerle bu konuyu açıklayalım: *kuyu*, *kuzu*, *kutu* sözcüklerinde /y/, /z/, /t/ sesleri dışındaki sesler aynıdır. Bu ses bileşimlerini birbirinden bütünüyle ayrı ve başka anlamlar veren sözcükler yerine sokan, /y/, /z/, /t/ sesbirimleridir.” Yine Aksan, allophone için şunları söyler: “Bir sözcük bir ses bileşimi içindeki aynı ses çevresi içinde seslerden biriyle aynı ses çevresi içinde bulunan, bugün allophone adını verdiğimiz değişik seslerden biri değiştirilirse, anlamda farklılaşma olmayacağı gibi anlaşmada, bildirilişimde de bir aksaklık çıkmaz. Örneğin: *yel* sözcüğündeki /e/’yi bir kapalı [é] ile [jél] biçiminde söylersek, anlamda bir değişme olmaz, /e/’nin allophonu olan [é] bir sesbirim değil değişik sestir. Buna karşılık seslerden herhangi birindeki değişme, başka bir anlamın belirmesine neden oluyorsa (örneğin: *kasık* yerine *kaşık* denirse) burada artık ayrı ses birimler /s/ ve /ş/ varlığı söz konusudur, bu iki ses bir karışıklığın doğmasına yol açar (Aksan 2000: 61, 62; Kıran 2014: 719-729).

Yukarıda verdiğimiz tanımlara göre allophone ile ilgili çıkartacağımız iki önemli sonuç, allophone’da bir kelimedeki sesin kişilere, çevreye, komşu sözlere göre farklı boğumlanmasıdır; ancak bu farklı boğumlanma anlam farkı oluşturmadığı için bildirilişimde herhangi bir aksama olmaz. O halde *suv* “su” kelimesinin *suv*, *suw*, *sub*, *sug* gibi şekillerini, *ev* “ev, bark” *ev*, *eb*, *éb*, *üy* gibi kullanımlarını allophone sayabilir miyiz? Dilbilimi kriterlerine göre bu ses nöbetleşmeleri anlamda farklılığa neden oluyorsa sesbirim, anlamda farklılığa neden olmayıp bildirilişimde aksamaya neden olmuyorsa allophone’dur. O halde yukarıdaki örnekler allophone’dur (Demirci 2014: 275-283).

Meseleye bir de imla açısından bakarsak, runik alfabe ile ilgili umumiyetle kabul edilen görüşe göre, bu alfabe Türklerin kendi icadı olmayıp kökeninin Mezopotamya’ya dayandığı düşünülmektedir, Arami kökenli olan ve Türklerle Soğdlular üzerinden geldiği tahmin edilen bu alfabenin Türkçenin fonetiğine tam olarak uyması ya da Köktürk lehçesindeki tüm sesleri göstermesi pek de mümkün değildir (Nurieva: 2014: 789-796).⁵ O zaman runik alfabenin konumuzu ilgilendiren kısmı olan dudak ve diş-dudak konsonantlarıyla ilgili olarak; runik alfabe bu sesleri **𐰇**, **𐰆**, **𐰅**, **𐰄** işaretleriyle sınırlamıştır. Öyleyse şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki runik alfabede sedalı diş-dudak sesi olan -v-, -v için herhangi bir işaret yoktur. Bu durumda bu alfabeyi kullanan kullanıcılar kendi dillerinde böyle bir ses varsa bir tercih yapmak zorunda kalacaklar, ya ellerindeki alfabeye eksik harfi ekleyecekler ya da alfabede olmayan sese en yakın boğumlanan bir sesin işaretini kullanacaklardır. Meseleye bir de şu açıdan bakabiliriz: Köktürk lehçesinde -b-, -b’nin var olduğunu düşünelim ve bu seslerin Eski Uygur lehçesinde -v-, -v sesine dönüştüğünü var sayalım, o zaman aynı Uygurlardan kalan yazıtlarda neden -b-, -b > -v-, -v’ye dönüşmedi? Ya da Eski Uygur lehçesinde de ilgili kelimelerin -b-, -b ile olduğunu kabul edelim; fakat zamanla -b-, -b > -v-, -v nöbetleşmesinin olduğunu düşünelim, o zaman en azından ilk dönem Uygur yazmalarında bir karışıklık (dalgalanma) göze çarpmaz mıydı? Yine göz önünde tutmamız gereken başka bir husus da büyük Türk âlimi Kaşgarlı Mahmut’tur; o, *Divan-ı Lügat-it-Türk*’te kelimelerle ilgili bilgi

⁵ Bu konuda değişik görüşler ve bunların değerlendirmesi için bakınız: Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I*, sayfa: 117-130.

verirken, bir kelime eğer Türk lehçelerinin ya da diyalektlerinin herhangi birinde farklı biçimlerde söyleniyorsa, ya da farklı anlamlara geliyorsa mutlaka bu söyleyiş biçimlerinden ve farklı anlamlarından bahsetmiştir. Öyleyse bu kelimeler bazı Türk boylarında ya da en azından Köktürklerde *-b-*, *-b* ile ise, o zaman *Divan-ı Lügat-it-Türk*'te neden bu husus ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur?

SONUÇ

Eski Uygur yazmalarında *-v-*, *-v'*ye dönüştüğü düşünülen runik metinlerde *-b-*, *-b* ile yazılan kelimeler için sonuçta şunları söyleyebiliriz: Türk dilinde *b*, *v*, *w*, *g* ve yarı vokal olan *y* konsonantlarının *suv ~ sub ~ suw*, *döv- ~ dög-*, *sogan ~ sovan*, *övün- ~ ögün-*, *ev ~ üy* örneklerinde olduğu gibi bu şekillerin birbirinin allophone'nu olarak kullanılması oldukça yaygındır, bu kullanımda ilgili kelimelerin anlamlarında herhangi bir daralma ya da bildirilişimde herhangi bir aksama olmaz. Bundan dolayı *v* sesi için herhangi bir işarete sahip olmayan runik alfabesini kullanan kullanıcılar, bu konuda bir tercih yapmak zorundadır; ya ilgili alfabeye bu sese karşılık bir işaret ekleyecekler ya da dillerinde bu sese en yakın olan ses için kullandıkları işareti kullanacaklardır. Runik alfabeyi kullanan Köktürk ve Ötüken Uygurları alfabede mevcut olmayan *v* harfine karşılık dillerindeki *sav*, *suv*, *evir-*, *yavız* vb... kelimelerin allophone'nu olan *sab*, *sub*, *ebir-*, *yabız* gibi yazımı kullanmışlardır, diyebiliriz. Yine ilgili kelimelerin tarihi lehçelerde ve çağdaş lehçelerde umumiyetle *v* ile olması (yukarıda da belirttiğimiz gibi Uygur yazmalarında çok az sayıda kelime *b* ile asıl biçimin allophone'nu olarak kullanılmıştır, yine aynı durumun yukarıda örneklerini verdiğimiz bazı çağdaş lehçelerde de istikrarsız olarak bazı kelimelerde görüldüğü belirtilmişti) bize, Uygur yazmalarında *-v-*, *-v* biçimine dönüştüğü düşünülen runik metinlerdeki *-b-*, *-b'*li kelimelerin aslında bu dönemde de *-v-*, *-v* ile olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca Kaşgarlı'nın *Divan-ı Lügat-it-Türk*'ünde bu kelimelerin *b* ile olduğuna dair hiçbir kayıttın olmaması da bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.

KISALTMALAR

Az.	Azeri lehçesi
Bşk.	Başkurt lehçesi
BT	Berlin Turfantexte
Çağ.	Çağatay lehçesi
Çuv.	Çuvaş uzak lehçesi
Dolg.	Dolgay diyalekti
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
Gag.	Gagavuz lehçesi
Hak.	Hakas lehçesi
Har.	Harezmi lehçesi
Ht	Hüen-tsang Biyografisi
Kar.	Karahanlı lehçesi
Kaz.	Kazak lehçesi
KazTat.	Kazan Tatar lehçesi
Kıp.	Kıpçak lehçesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Kır.	Kırgız lehçesi
KKalp.	Kara Kalpak lehçesi
Kök.	Köktür lehçesi
KrçBlk.	Karaçay Balkar lehçesi
KrmTat.	Kırım Tatar lehçesi
Kum.	Kumuk lehçesi
Nog.	Nogay lehçesi
Osm.	Osmanlı lehçesi
OTWF	Old Turkic Word Formation
Oyr.	Oyrat lehçesi
Özb.	Özbek lehçesi
Sal.	Salar lehçesi
SUyg.	Sarı Uygur lehçesi
Şor.	Şor lehçesi
Tat.	Tatar lehçesi
Tkm.	Türkmen lehçesi
TT	Turkish Turfantexte
Tuv.	Tuva lehçesi
Uyg.	Eski Uygur lehçesi
vb...	ve benzeri
Yak.	Yakut uzak lehçesi
YUyg.	Yeni Uygur lehçesi

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan,** *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- ATALAY, Besim,** *Divan-ı Lügat-it-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- AYDIN, Erhan,** *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya, 2011.
- BERTÁ, Árpád,** *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- CAFEROĞLU, Ahmet,** *Türk Dili Tarihi*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1998.
- CLAUSON, Sir Gerard,** *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth Century*, Oxford At The Clarendon Press, London, 1972.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- DEMİRCİ, Ümit Özgür**, “g’li Damak ɳ’si ve Bunun Ardahan Yerli Şivesinde Çözülmesi Üzerine”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/6 Spring, p. 275-289, ANKARA-TURKEY, 2014.
- ERASLAN, Kemal**, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.
- ERDAL, Marcel**, *A Grammer of Old Turkic*, Brill Press, Leiden-Boston, 2004.
- ERDAL, Marcel**, *Old Turkic Word Formation I, II*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1991.
- ERGİN, Muharrem**, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1970.
- KIRAN, Ayşe Eziler**, “Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim,” *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/6 Spring, p. 275-289, ANKARA-TURKEY, 2014.
- KORKMAZ, Zeynep**, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- MALOV, S. E.**, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis’mennosti*, teksti issledovaniya, Moskova-Leningrad: İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR.
- MERT, Osman**, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*, Belen Yayıncılık Matbaacılık, Ankara, 2009.
- NURİEVA, Feruze**, “İdil Boyunda Bulunan Runik Harfli Yazıtların Dili,” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/6 Spring, p. 789-796, ANKARA-TURKEY, 2014.
- ORKUN, Hüseyin Namık**, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- ÖLMEZ, Mehmet**, “Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayını Nasıl Olmalıdır?” I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni, Afyonkarahisar, 2009.
- ÖLMEZ, Mehmet**, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları*, Bilgesu Yayınları, İstanbul, 2012.
- STAROSTIN, Sergei, Anna DYBO, Oleg MUDRAK**, *Handbook of Oriental Studies Hnadbook Der Orientalistik*, Brill Press, Lienden-Boston, 2003.
- TEKİN, Talat**, *İrk Bitig*, Öncü Kitap Yayınları, Ankara, 2004.
- TEKİN, Talat**, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- THOMSEN, V.**, *Orhon Yazıtları* (Çev: Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- TOPALOĞLU, Ahmet**, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.
- USER, Hatice Şirin**, *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Kömen Yayınları, Konya, 2009.

SÖZ DİZİMİ ANLAM İLİŞKİSİ ÜZERİNE YENİ BİR METOT DENEMESİ*

*Özlem DEMİREL DÖNMEZ***

ÖZET

Bu çalışmada söz dizimi şekillerinin nasıl elde edileceği ve elde edilen verilerin nasıl değerlendirileceği üzerinde durulmaktadır. Çalışma şu ana kadar denenmemiş bir metodu sunmaktadır. Bu metot, bir metinde, özellikle şiirde, yer alan cümlelerin alt alta dizilerek aynı ögelerin bir çizgide birleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Bu birleştirme sonucunda ortaya çıkan şekilde ögelerin karşılık geldiği kelimeler sıralanarak yorumlanmaktadır. Bu metot, yapı anlam ilişkisini sağlamanın yanında söz dizimi konusuna da katkı sağlamaktadır.

Çalışmada Orhan Veli Kanık'ın Bu Güzel Havalar şiiri örnek olarak seçilerek incelenmiştir. Öncelikle şiirdeki cümleler belirlenerek, cümlelerin ögeleri tespit edilip şiirin ögeler tablosu oluşturulmuştur. Daha sonra ise çalışmaya orijinalliğini kazandıran söz dizimi grafiği çizilmiştir. Bu grafik, şiirdeki aynı ögelerin birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca ortaya çıkan şeklin eksik kalan kısmı aynı hat üzerindeki öge ile tamamlanmıştır. Son olarak da grafik anlam açısından yorumlanmıştır. Bu yorum ortaya çıkan şekil üzerinden yapılmış olup bazen ögelerin yeri değiştirilmiştir. Bu durum yani ihtiyaç duyuldukça ögelerin yerinin değiştirilmesi metodun en zayıf yönüdür. Ortaya konulan metot geliştirildikçe olumsuz taraflarının telafi edilebileceği düşünülmektedir. İncelenen metinlerin sayı ve çeşitliliği arttıkça metodun başarısı kesinlik kazanacaktır. Zira her metinde farklı ve benzer şekillerle karşılaşılacaktır. Burada tek bir metin verilmesinin sebebi ise bu çalışmanın sadece metodu tanıtmaya amacını gütmesindendir. Bu amacın yapı anlam ilişkisini arama yolunda bir adım olacağını düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Söz Dizimi, Yapı, Anlam, Metot.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: ozlem.demirel@inonu.edu.tr

A NEW METHOD TRIAL ABOUT THE RELATIONSHIP BETWEEN SYNTAX AND MEANING

ABSTRACT

In this study how the syntax types are obtained and how the obtained data is evaluated is focused. The study presents a method which has not been tried up to now. This method takes its bases on, especially in the poem, ordering the same units of the sentence one under the other and uniting them in a single line. The words that correspond to the the units which are obtained as a result of the uniting are interpreted by ordering. Besides providing a connection between structure and meaning, this method contributes to syntax subject.

In this study “Bu Güzel Havalara (Such Nice Weather)” poem of Orhan Veli Kanık was chosen as a sample to study. Firstly, the sentences in the poem were specified, the elements of the sentences are identified and the table of those elements are formed. Then syntax graphic is drawn which gave the originality to this study. This graphic is obtained when the same elements of the poem are combined. In addition, the missing parts of the obtained shape are completed with another element on the same line. Finally, the graphic is interpreted in terms of meaning. This interpretation is based on the shape and sometimes the elements of the sentence are replaced. This condition which is changing the place of elements when needed is the weakest point of this method. It is considered that in time this method will develop and this weak point of this method will be compensated. When the number and variety of the texts increase, the success of this study will be certain. Furthermore, in each text different and similar shapes will be encountered. The aim of giving only one text here is having the aim of introducing this method. We think that this study will be a step in searching the relationship between structure and meaning.

Key Words: Syntax, Structure, Meaning, Method.

Söz dizimi çalışmalarının kullanılabilirliğini, işe yararlığını yeni metotlarla ortaya koymak mümkündür. Bir metni veya bir şiiri kurulan cümleler, cümlelerin çeşitleri, öğeleri yani kısaca söz dizimi bakımından incelemek bize ne gibi bir fayda sunmaktadır veya bu bilgiler hangi alanda işimize yaramaktadır? Öğelerin dizilişi, yazarın veya şairin söylemek istediklerini daha açık anlamamıza veya yorumlamamıza yardımcı olabilir mi? Dilbilimin uğraşıp durduğu anlam çözümlemelerinde yol gösterici olmanın ötesine geçebilir mi? Andrews bunun mümkün olduğunu şu şekilde belirtir: *Türkçede cümlelerin öğelerinin dizilişi bir anlam taşır ve belirli dizilişlerin yorumlanması, bu dizilişleri üreten nedenler ne olursa olsun bir ölçüde anlama bağlı olacaktır* (Andrews, 2006: 38). Bu doğrultuda cümle kuruluşlarının anlamın anahtarı olduğu, yapıdan anlama gidilebileceği ve cümle kuruluşlarının rastgele olmayıp aynı zamanda bir kural olmanın ötesinde anlam belirleyici şifreler olduğu düşünülebilir.

Bu yeni metodun malzemesini edebi metinler ve özellikle de şiir oluşturmaktadır. Yaklaşım olarak kuraldan metine değil, metinden kurala gitmek esas alınmıştır. Altun’un ifadesiyle, *filolojik açıdan metin, dilin bilgisinin, dil kurallarının elde edileceği bir bilgi havuzudur. Dile dair örnekler verilecekse, bu havuzdan alınmalıdır. En iyi cümleler roman ve hikâye yazarlarındandır, kimi*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

zaman şiir de örnekler arasında baskın bir rol oynar (Altun, 2010: 82). Aynı fikirde olmakla birlikte biz dilin en karmaşık ve sıra dışı şekillerinin şiirde kodlandığını ve dil şifrelerinin çözülmesinde şiirin vazgeçilmez bir tür olduğunu düşünmekteyiz.

Çalışmamızda tek tek cümleler değil, bir bütün olarak metin esas alınmaktadır zira *metin dilbilimi açısından bir tümce ancak kimi durumlarda bir yargı ya da uyarıyı kesinlikle başka türlü anlaşılmayacak biçimde yansıtabilir* (Aksan, 2006: 148). Cümleyi metinden bağımsız düşünerek ifade edilmek istenene ulaşılması güçtür. Derin yapıya ancak bütünlükle ulaşılabilir. *Dilin bir bütün olduğu, dil birimlerinin birbirleri aracılığıyla varlık bulduğu göz önünde bulundurulunca her gösterenin değerini yani gösterilen yanını yalnız gösterenin nitelik ve biçiminden değil aynı zamanda bütün içindeki yerinden ve bağıntılarından aldığı gerçeği ortaya çıkar. Bu durumda derin yapıyı bağlamın belirginleştirdiğini söyleyebiliriz* (Üstünoğlu, 2010: 699). Bu metotta öge bağlantılarını ortaya çıkan şekil, üçgen, belirlemektedir. Metnin bütünü içerisinde ele alınan yüzey yapı unsurları, cümlelerin öğeleri, birleştirildiğinde karşımıza metnin altında yatan temel fikri veya çıkış noktasını gösteren şaşırtıcı ipuçları çıkmaktadır. Bu durum bize belli bir mantık içerisinde bir araya getirilebilen yüzey yapı unsurlarının derin yapının kapılarını aralayabileceğini göstermektedir.

Yüzey yapı derin yapının bir yansıması olmakla beraber derin yapıda anlatılmak istenen her şey yüzey yapıda yer almayabilir. *İster söze isterse yazıya dayalı olsun bir cümlede birçok ögenin ifade edilmediği, gizli kaldığı veya yüzeye çıkmadığı görülür* (Demirci, 2010: 295). Söz konusu olan bu metotta ögeler cümlelerin içinde değil metnin içinde kendisiyle aynı türden olan öğelerle olan bağlantısına göre değerlendirilip, metinde yer almayan tamamen yeni bir cümle kurulduğundan bu eksik öge faktörü de ortadan kalkmış olur.

Kısaca ifade etmek gerekirse aynı tür öğelerin birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan yeni cümle ile derin yapıya gidilebileceği ve metinde verilmek istenen ancak açıkça söylenmeyen ana fikrin bu yeni cümleyle şifrelendiği düşünülmektedir. Yani ortaya çıkan üçgen anlamın merkezidir.

Bu çalışmada Orhan Veli'nin Güzel Havalar şiiri örnek olarak seçilmiştir (Veli, 1996: 53). Şiirin seçiminde kısa cümlelerden oluşması dışında herhangi bir husus gözetilmemiş olup bu da incelemenin kolaylığı ve bir ilk olması dolayısıyla netliği sağlamak açısından tercih edilmiştir.

Güzel Havalar

Beni bu güzel havalar mahvetti,
Böyle havada istifa ettim
Evkaftaki memuriyetimden.
Tütüne böyle havada alıştım,
Böyle havada âşık oldum;
Eve ekmekle tuz götürmeyi
Böyle havalarda unuttum;
Şiir yazma hastalığım
Hep böyle havalarda nüksetti;
Beni bu güzel havalar mahvetti.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tablo I: Şiirin Öge Dizilişi

1. Cümle	B'li nesne Beni	Özne Bu güzel havalar	Yüklem Mahvetti
2. Cümle	Zarf tümleci Böyle havada	Yüklem İstifa ettim	Dolaylı tümleş Evkaftaki memuriyetimden
3. Cümle	Dolaylı tümleş Tütüne	Zarf tümleci Böyle havada	Yüklem Alıştım
4. Cümle	Zarf tümleci Böyle havada	Yüklem Âşık oldum	
5. Cümle	B'li nesne Eve ekmekle tuz götürmeyi	Zarf tümleci Böyle havalarda	Yüklem Unuttum
6. Cümle	Özne Şiir yazma hastalığım	Zarf tümleci Böyle havalarda	Yüklem Nüksetti
7. Cümle	B'li nesne Beni	Özne Bu güzel havalar	Yüklem Mahvetti

Tablo II: Ögelerin Birleşme Şekilleri

1. cümle	B'li Nesne	Özne	Yüklem
2. cümle	Zarf tümleci	Yüklem	Dolaylı tümleş
3. cümle	Dolaylı tümleş	Zarf tümleci	Yüklem
4. cümle	Zarf tümleci	Yüklem	
5. cümle	B'li Nesne	Zarf tümleci	Yüklem
6. cümle	Özne	Zarf tümleci	Yüklem
7. cümle	B'li Nesne	Özne	Yüklem

Görüldüğü gibi şiirde geçen yüklem, zarf tümleci ve özneler üçgen; belirtili nesne ve dolaylı tümleşler de düz ve yatay çizgi şeklindedir. Yüklemelerin oluşturduğu birinci üçgenin tabanını dolaylı tümleşle, ikincisini zarf tümleciyle, üçüncüsünü de hiçbir öge kullanmadan kapatabilmekteyiz.

Yukarıdaki tabloyu şu şekilde göstermemiz tabloyu daha anlaşılır kılacaktır:

Yüklem

	1. Kenar	2. Kenar	3. Kenar	Taban
1.üçgen	Mahvetti →	İstifa ettim →	Alıştım →	Evkaftaki memuriyetimden
2.üçgen	İstifa ettim →	Alıştım →	Âşık oldum →	Böyle havada
3.üçgen	Alıştım →	Âşık oldum →	Unuttum	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Zarf tümleci

1.üçgen	<i>Böyle havada →</i>	<i>Böyle Havada →</i>	<i>Böyle Havada →</i>	Tütüne
2.üçgen	<i>Böyle havada →</i>	<i>Böyle Havada →</i>	<i>Böyle Havada →</i>	Âşık oldum

Özne

1.üçgen	Bu güzel havalar →	Şiir yazma hastalığım →	Bu güzel havalar →	İstifa ettim Böyle havada Âşık oldum Böyle havalarda Hep böyle havalarda

Yüklemin 1. Üçgeni, *evkaftaki memuriyeti* merkeze oturarak: *Evkaftaki memuriyetim mahvetti, evkaftaki memuriyetten istifa ettim, evkaftaki memuriyete alıştım*. Bu sıralamanın yerlerini değiştirdiğimizde daha anlamlı bir tabloyla karşılaşırız: *Evkaftaki memuriyete alıştım, evkaftaki memuriyetim mahvetti, evkaftaki memuriyetten istifa ettim*. Yüklem 2. Üçgeninde *böyle havalar* merkezinin etrafında *istifa ettim, alıştım, âşık oldum* yüklemeleri yer alır. Sıralamayı değiştirecek olursak: *Böyle havalarda alıştım, böyle havalarda istifa ettim, böyle havalarda âşık oldum* ortaya çıkar. Yüklem 3. üçgeninde merkez boşalır geriye *alıştım, âşık oldum, unuttum* yüklemeleri kalır. Görüldüğü gibi olaylar belli bir düzene göre ilerlemektedir: Evkaftaki memuriyetin verdiği alışkanlığın kendini mahvettiğini düşünen şair, istifa eder istifa ettikten sonra âşık olur ve âşık olduktan sonra unutmaya başlar. Şemaya baktığımızda birer paralel oluşturacak şekilde *istifa ettim 2, alıştım 3, âşık oldum 2* defa kullanılmaktadır. Bu durum şiirin merkezinde bu üç durumun olduğunu ve şiirin bu üç hareketin etrafında şekillendiğini göstermektedir. En tepede yer alan durum alışkanlıktır, gerçekleşen diğer hareketlerin sebebi alışkanlığa bağlanabilir, alışkanlık mahvolmak hissine, istifa etmeye, âşık olmaya ve unutmaya sebep olur ancak mahvolmak ve unutkanlık duyguları geri planda ve sadece duygu olarak kalır, eyleme dönüşmez. O nedenle *alıştım, istifa ettim ve âşık oldum* eylemleri bu bölümün çıktıları olarak düşünülebilir.

Zarf tümleci şemasına baktığımızda yüklemden farklı olarak *böyle havada, böyle havalarda ve tütüne* sözcükleri; özneye ise *bu güzel havalar ve şiir yazma hastalığım* elimizde kalıyor.

Her bölümün çıktılarını birleştirecek olursak: *Alıştım, istifa ettim ve âşık oldum, böyle havada, böyle havalarda, tütüne, bu güzel havalar, şiir yazma hastalığım*. Bu birleştirmede *böyle hava, böyle havalar ve bu güzel havalar* aynı durumu ifade ettikleri için teke indirgenebilir: *Bu güzel havalarda*.

Şimdi elimizdeki verileri birleştirerek anlamlı bir cümle oluşturalım:

Özne: Ben, şiir yazma hastalığım.

Yüklem: Alıştım, istifa ettim, âşık oldum.

Zarf tümleci: Bu güzel havalarda.

Dolaylı tümleç: Tütüne.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Anlamli bir cümle oluşturmamıza tek engel şiirde özne olarak kullanılan *şiir yazma hastalığım*. Bunu merkeze alarak: *Şiir yazma hastalığım* = ben bu güzel havalarda tütüne alıştım, istifa ettim, âşık oldum.

Buna göre şairin şiir yazma hastalığı yukarıdaki cümlelerin sebebidir ve şiirin merkezinde de aslında bu şiir yazma hastalığı yer alır geriye kalan unsurlar onun sonuçlarıdır sadece.

Sonuç

Görüldüğü gibi bu metotla metnin tamamı ele alınarak söz dizimi aracılığıyla bazı öğeler seçilmekte onların bir araya getirilmesiyle kurulan yeni cümleden metinde söylenmeyen ya da açıkça görülmeyen gizli anlama ulaşmaya çalışılmaktadır. Bu metot anlam ve yapı ilişkisine katkı sağlamanın yanında gramer konularında da aydınlatıcı olabilmektedir. Bilindiği gibi yüklemi olan her bir yapı tek bir cümle olarak ele alınmaktadır, ancak otoritelerce bu cümleler noktalama işaretleriyle bağlanınca sıralı cümle, bağlaçlarla bağlanınca da bağlı cümle adı altında birleşik cümle olarak kabul edilirken, birbiriyle anlam bakımından ilintili ancak noktayla sonlandırılmış cümleler, tek bir yüklem içeriyorsa, basit kabul edilmektedir. Metnin bütünlüğü ve anlam açısından baktığımızda birleşik kabul edilen bu cümlelerin yapı itibarıyla bağlaçlar veya noktalama işaretleri dışında o art arda gelen ve anlam açısından ilintili olan cümlelerden bir farkının olmadığı görülmektedir. Bu durum bize metnin tamamına bakmayı öğütlerken bile yapının kuşatıcılığından kurtulamadığımızı göstermektedir.

Bu çalışmada yapı sıradan olmayan, belli bir düzeni olan ve kesinlikle anlamdan ayrı düşünülemeyecek bir unsur olarak ele alınmaya çalışılmıştır. İleri sürülen bu metodun işlendiği geliştirilebileceği ve söz dizimi çalışmalarına yeni bir boyut kazandıracağı umut edilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan (2006). *Anlambilim*, Engin Yayınları, Ankara.
- ALTUN Mustafa (2010). “Filolojik-Dil Bilgisi ve Dil Bilimi Kaynaklarında Türk Dilinin Söz Dizimsel Yapılarının Karşılaştırılması”, *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140 (Türkçede Dilbilim Çalışmaları), Volume 5/4, Fall 2010, www.turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1832>, p. 74-86.
- ANDREWS Walter (2006). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCİ Kerim (2010). “Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz?”, *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140 (Türkçede Dilbilim Çalışmaları), Volume 5/4, Fall 2010, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1762>, p. 291-304.
- ÜSTÜNOVA Kerime (2010). “Yüzey Yapı - Derin Yapı Kavramları Üzerine”, *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140 (Türkçede Dilbilim Çalışmaları), Volume 5/4, Fall 2010, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1771>, p. 697-704.
- VELİ Orhan (1996). *Bütün Şiirleri*, Adam Yayınları, İstanbul.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE “MERKEZ SEMBOLÜ” OLARAK “SEVGİLİ” *

*Gamze DEMİREL***

ÖZET

Sembol olanla, sembolize ettiği şey arasında önemli bir bağ vardır. Bu sebeple, sembollere, gelişigüzel anlamlar yüklemek yerine; her sembolü, kullanıldığı metin ve şekillendiği kültür bağlamı içerisinde değerlendirmek gerekir. Klasik Türk edebiyatı metinlerinde çeşitli kimliklerde ve yüzlerde karşımıza çıkan “sevgili (sultan, övülen)”; “merkez (nokta)” i, aşık ise; merkez noktanın yayılımı neticesinde oluşan “daire (çember, küre, yuvarlak)” yi sembolize eder ve (sevgili, övülen), aşkın ulaşmayı amaçladığı esas ilke, yegane amaçtır; çünkü sonunda herkes ve her şey, “merkez (sevgili, övülen)” e dönecektir. Tüm varlıklar tek bir nokta (merkez) ya doğru yönelir; hepsi de merkezde birleşmeyi; ona yakın olabilmeyi; yani merkez ile “bir” olabilmeyi hedeflerler. Yaşamdaki amacının bu “ilksel varlık (nokta, merkez nokta, merkez, çember, yuvarlak)” ı aramak olduğunu fark eden aşık, nokta (daire, yuvarlak, küre, çember) sal merkezdeki konumunu “aşk” ile belirlemeye çalışacaktır. Aşkın bu mistik yolculuğunda, son derece dikkat çekici ve incelemeye tabii tutulması gereken “dairevî hareketler (pervanenin mum etrafında dönmesi, aşkın sevgilinin bulunduğu yeri gece gündüz tavaf etmesi gibi)” sergilediği dikkati çeker. Bu dairevî hareketlerle, aşık tekamülünü tamamlar ve merkeze ulaşarak kendini gerçekleştiren aşık, (mükemmel bilge, insan- ı kâmil), bu noktada ilkenin değişmezliğine katılarak onunla çözülmez bir birlik içine girer. Klasik Türk Edebiyatı’ na ait metinlerden, makalemizdeki tespitlerimizi ve söylediklerimizi destekleyecek pek çok örnek vermek mümkündür. Ancak buradaki tespitler, makalenin sınırlarını aşabileceği kaygısıyla, sadece “sevgili (sultan, övülen)” etrafında sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, sembol, merkez, nokta, daire

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Sinop Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, El-mek: hafgam@gmail.com

THE “BELOVED” AS THE CENTRAL SYMBOL IN CLASSICAL TURKISH POETRY

ABSTRACT

There is a significant connection between a symbol and the symbolized. That's why it is necessary to evaluate each symbol within the text in which it has been used and within the cultural context in which it has been shaped instead of ascribing random meanings to symbols. The “beloved” (the sultan, the praised) that we come across in various identities and faces in the texts of Classical Turkish Literature is the center (point), whereas the lover symbolizes the circle (round, globe, sphere) created as a result of the spread of the central point and the beloved (the praised) is the essential principle and the unique target that the lover aims to reach because everything and everyone will return to the center (the beloved, the praised) eventually. All beings are headed towards only one point (center). All of them aim to be united at the center, to be close to the center and to be identified with the center. The lover, who realizes that the purpose of his life is to search for this primary being (point, central point, center, circle, round), will try to determine his position in the circular (circle, round, globe,) center through love. The circular movements that are quite remarkable and needed to be examined in this mystical journey of love attract the attention they exhibit (just as a butterfly rotates around a candle, the lover circumambulates the place where he stands day and night). The lover completes his evolution by these circular movements and the lover who realizes himself by reaching the center (perfect, wise human being) enters into an insoluble unity with her by participating in the stability of the principle. It is possible to give several examples from the texts of Classical Literature to support what we have argued and determined in the article. However, the findings have been restricted around the beloved (the sultan, the praised person) with the anxiety that they may be beyond the scope of the article.

Key Words: Classical Turkish Poetry, symbol, center, point, circle

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE

“MERKEZ SEMBOLÜ” OLARAK “SEVGİLİ”

“..., tüm imgelem öğretileri, zorunlu olarak aşırının bir felsefesidir. Her imgenin yazgısı, büyüme”- (Gaston Bachelard)

Semboller, “(...) daha üst ontolojik bir statüye ait olan bir şeyin, varlığın daha alt bir düzeyindeki yansıması (Bakar, 2003, s. 57)” olurlar ve soyut olanı daha anlaşılır kılarak; nesneleri, gerçeğine en yakın şekilde temsil ederler. Böylece aklın ötesindeki gerçekliklere dikkati çekerek, insanın gözünü, beşeri olandan ilahi olana çevirmesini; bu alemde gördüklerinin bir yanılsamadan ibaret olduğunu fark etmesini ve hakikati aramasını sağlarlar. Sevgili (sultan, övülen)” de, kendisi aracılığıyla verilmek istenen şey (ler) i, hakikatine en yakın şekilde ifade ederek “(...) gizli bir anlamı ortaya çıkaran bir tasvirdir; o bir gizli tecellisidir (Durand, 1998, s. 10)”; görülebilir olanın önemini azaltarak, sembol ettiği şeyin önemini arttırmakta; sıradan olanın değil, görünenin içindeki görünmez (ilahi olan) in, kutsalın, “Bir” ve “Tek” in, “merkez” in mükemmel sembolü olmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Merkez (sevgili, sultan, övülen); çatışmaların sonlandığı, çokluğun tekliğe dönüştüğü tekamül düzeyinin, “saf ve mutlak varlık” ın, ilahî ve ebedî olanın zahiren görülebilir haldeki hakiki bir yansıması; aşkın ulaşmayı amaçladığı esas ilke, yegane amaçtır. “(...) evren bir merkezden yayılarak oluş (Eliade, 2003, s. 364)” muştur; dolayısıyla “(...) merkezsiz bir çember olamaz, çünkü çember bütünüyle merkezden doğmaktadır (Guenon, 1989, s. 42)”. Sonunda herkes ve her şey, başlangıcı ve sonu olmayan bu “merkez (sevgili, övülen)” e, yani “ilksel varlık” a dönecektir. Allah kendi ruhundan varlığa üfürmüştür ve varlık kendi sınavını yaşayıp belli bir süre sonra tekrar O’ na döndürülecektir. İslam Tasavvufu’ na göre “insan özü itibariyle Allah’tan kopan bir parçadır ve O’ ndan kopup dünyaya geldiği andan itibaren, tüm varlıkların “(...) hareket noktaları ne olursa olsun, hepsi de tek bir noktaya doğru yönelir; hepsi de merkezde birleş (Guenon, 1989, s. 41)” meyi; ona yakın olabilmeyi; yani merkez ile “bir” olabilmeyi hedeflerler:

Ya men ahâtâ ilmüke’l- eşyâe küllehâ

Ne ibtidâ sana mutasavver ne intihâ (Fûzûlî) (G. 2, b. 1)

(Ey ilmi bütün eşyayı ihata eden Allah, sana ne başlangıç, ne de son tasavvur edilebilir.) ¹

Aşık, merkez olmadan bir hiçtir; hiçbir eylemi, merkez (sevgili, sultan, övülen) in kontrolü dışında olamaz; oluşumu, gelişimi, devamlılığı, itibarı, kısacası varlık kazanması, tamamen bu merkeze bağlıdır. Çünkü nicelik itibariyle yer kaplamayan merkez (deki nokta)”, ilkesel olarak en büyüktür; tüm sebeplerin sebebi, tüm başlangıçların başlangıcı; yaşamın devamlılığı için gerekli olan ana prensiptir. O, aşkın yaşam kaynağı, hayatının anlamı, yokluk alemindeki varlık sebebi, ömür sermayesindeki tek kârdır.

Efendimsin cihanda itibarım varsa sendendir

Miyân-ı âşıkanda iştiharım varsa sendendir (Şeyh Galip) (G. 16, b. 1)

(Efendimsin; ben kulunum. Âlemde her ne varım varsa sendendir; âşıkların arasında şöhretim varsa, adım- sanım duyulmuşsa, ancak sendendir, senin lütfundandır.) ²

Benim feyz-i hayâtım hâsılı rûh-ı revânımsın

Eger sermâye-yi ömrümde kârım varsa sendendir (Şeyh Galip) (G. 16, b. 2)

(Benim yaşayışımın feyzisin; hâsılı benim yürüyen ruhumsun; ömür sermayemden bir kâr elde etmişsem, sendendir.) ³

Veren bû sûret-i mevhûma revnak reng-i hüsnündür

Gülistan- ı hayâlîm nev- behârım varsa sendendir (Şeyh Galip) (G. 16, b. 3)

(Ben gerçekte yokum; vehimden doğmuş bir suretten ibaretim; bu surete bir parlaklık veren, senin güzellik rengindir. Hayalimin gülbahçesi, ilkbaharım varsa, ancak sendendir.) ⁴

¹ Ali Nihat Tarlan, Fuzûlî Divanı Şerhi, s. 20

² Abdübâkî Gölpinarlı, Şeyh Galip Seçmeler, s. 56- 57

³ Adı geçen eser, s. 56- 57

Gören ser-geştelikte gird-bâd-ı deşt zanneyler

Fena ender-fenayım her ne varım varsa sendendir (Şeyh Galip) (G. 16, b. 7)

(Öylesine başım dönüyor, öylesine dönüp duruyorum ki gören, çölün kasırgası sanır; yokum, yokluk içinde yokluk kesilmişim; her ne varım varsa, ancak sendendir.)⁵

Aşıktan kaçışın mümkün olmadığını, bunun “ilâhî bir kader” olduğunu ve kaderinin “ilksel varlık (merkez)” ı aramak olduğunu fark eden aşık, nokta (daire, yuvarlak, küre, çember) sal merkezdeki konumunu belirlemeye çalışacak; merkezle bir olabilmek için, aradaki mesafeyi azaltmaya ve kutsal olan bu merkeze ulaşmaya çabalayacaktır. Merkezden uzaklaştıkça ıstırapı büyüyecek, merkeze ulaşmayı başardığında ise varlığı anlam kazanacak ve gerçek aşka ulaşacaktır.

Ey ki ehl- i ıška söylersen melâmet terkin et

Söyle kim mümkün midür tagyîr- i takdir- i Hudâ (Fûzûlî) (G. 1, b. 5)

(Ey aşk ehline melâmet yolunu terk et diyen, söyle Allah’ ın takdirini değiştirmek kabil midir?)⁶

Fuzûlî âşıka anlar ki derler terk- i ışk eyle

Demezler mi hatâ tagyîr kıl hükm- i kazâ derler (Fûzûlî) (G. 78, b. 7)

(Fuzûlî âşıka aşkı terket derler yanlış söz söylerler, yani Allah’ ın kazâsının hükmünü değiştir derler. Bu ise hatâdır.)⁷

Câna cismüm ol hadeng- i gamzeden olmaz penâh

Hiç cevşen kimseyi tîr- kazâdan sahlamaz (Fûzûlî) (G. 112, b. 3)

(Cismin, o yan bakış okunun canıma saplanmasından beni korumaz. Hiçbir kalkan insanı Allah’ ın kazâsı, takdiri okundan kurtaramaz.)⁸

Gerçek aşkın peşinde olan aşık için, kendi canının bir anlamı yoktur; onu sevgilisi için sever ve korur. Çünkü cân, sevgiliyi tanımak ve sevebilmek için bir vasıttır. Sevgiliyi, dünyevî hazlar için seven aşık, gerçek aşık değildir. Sevgili; maddeden uzaklaşmak, manayı kavramak için sevilmelidir. Ancak o vakit, ilâhî aşktan bahsedilebilir. Aksi durum süflî bir duygudur ki, bu tür bir aşk, aşkı değersizleştirir ve aşkın merkeze yaklaşmasını; merkez (sevgili, övülen) le bir olmasını engeller. Bu yüzden aşık Mevlâ’ dan sürekli ve yalnızca sevgiliye yakın olmayı dilemekte, aşkı daha da artsın diye yalvarmaktadır:

⁴ Adı geçen eser, s. 56- 57

⁵ Adı geçen eser, s. 56- 57

⁶ Ali Nihat Tarlan, Fuzûlî Divanı Şerhi, s. 18

⁷ Adı geçen eser, s. 218

⁸ Adı geçen eser, s. 291

Cân ver gönül ol gamzeye kim bunca zamandır**Cân ile seni sakladugum anun içündür (Fûzûlî) (G. 80, 6. b.)**

(Ey gönül! o yan bakışa canını ver, zîrâ bunca zaman seni canımla sakladığım o gamzeye canını vermen içindir) ⁹

Cânı kim cânânı için sevse cânânın sever**Cânı için kim ki cânânın sever cânın sever (Fûzûlî) (G. 74, b. 1)**

(Cananı için cânını seven insan cânânını sever. Cânânını cânı için seven insan ise cânını sever.) ¹⁰

Koyma nâkıs ehl- i derd içre Fuzûlîni tabîb**Eyle bir derman ki derdin ede gün günden ziyâd (Fûzûlî) (G. 64, b. 8)**

(Ey tabip, Fuzûlî’ yi dert ehli içinde nâkıs “eksik” bırakma. Ona öyle bir derman eyle ki derdi gün günden ziyâde olsun.) ¹¹

İşk derdiyle hoşem el çek ilâcumdan tabîb**Kılma dermân kim helâküm zehri dermânımdadır (Fûzûlî) (G. 82, b. 3)**

(Aşk derdinden memnunum, ey tabip beni tedaviden vazgeç. Derman kılma, zirâ beni öldürecek zehir senin dermanındadır.) ¹²

“Sahip olma” nın; “tüketmek” ve “bozulmak”, “olma” nın ise; “yeniden olmak” olduğunu hatırladığı takdirde, işi daha da kolaylaşacak; doğruyu yanlış ayırt etme noktasında daha doğru kararlar verebilecektir. “Sahip olma” duyusunu ön plana çıkarırsa; aşkı, tamamen mekanik ve maddî boyutta yaşayacak, bu da onu asıl hedefinden uzaklaştıracaktır. “Ol (-abil) mak” hedefiyle yola çıktığında ise, büyük bir cesaretle, kendisini olayların akışına bırakacak; kınanmak ve ayıplanmayı umursamayacak; aşkını tüm boyutları ile ve bütün benliğiyle, aktif bir şekilde yaşamaya başlayacaktır ki, bu da onu bir üst boyuta taşıyacaktır:

Ta ‘ ne- i ehl- i melâmetden ne noksan âşıka**Berk- i lâmi ‘ def ‘ in eyler mi hücum- ı hâr ü has (Fûzûlî) (G. 121, b. 5)**

(Kınayan insanların ta ‘ nından âşıka ne zarar gelebilir. Düşen parlak yıldırıma çerçöpün hücumu gibidir bu. Onu yolundan çevirir mi?) ¹³

⁹ Adı geçen eser, s. 223

¹⁰ Adı geçen eser, s. 205

¹¹ Adı geçen eser, s. 184

¹² Adı geçen eser, s. 244

¹³ Adı geçen eser, s. 313

Ebedî saadetin var olduğu “aslî vatan” a ya da “cennet” e kavuşma ve yeniden “kutsala dönme” arzusunun yarattığı farkındalık anından sonra birey, gerçeği, kalıcı ve sürekli olanı aramaya başlar. “Hakikati hasretle arayan ve bunu algılayabilme kapasitesi kendisine ihsan edilmiş olan bir şahıs, herhangi bir nesnede veya anlaşılabilir bir ifadede, kendisine Hakikati hatırlatacak bir şey bulabilir. (Livingston, 1998, s. 119)”. Sevgili de, bu dünyada öz (bir, gerçek, kutsal v.s.) ün tecelli etmiş hallerinden biridir ve aşıkı “Bir” e yönlendiren en açık hatırlatıcı, aşkın en etkin ama en hareketsiz başlatıcısıdır. Aşık, aşk yoluna, bu hatırlatıcı vesilesiyle girer. Bu andan itibaren “sahip olmak” ile “olmak” arasındaki ince yol ayrımını seçmek durumundadır. Bu ayrımı ona en doğru şekilde yaptıracak olan ise, kişisel kabiliyetidir:

Her kimün âlemde mîkdâruncadur tab ‘ ında meyl

Men leb- i cânânı Hızır Âb- ı Hayvânın sever (Fûzûlî) (G. 74, b. 2)

(Herkesin yaratılışındaki, zevkindeki sevmek kabiliyeti, kendi idrâki derecesindedir. Meselâ ben cânânımın dudağını, Hızır ise Âb-ı Hayât’ını sever.)¹⁴

Mâ ‘ il- i serv kadün vashına yetmez nişe kim

Baht şâyeste degül himmeti kûtâhlara (Fûzûlî) (G. 241, b. 4)

(Serviye meyleden yani onu seven, senin boy bosunun visaline eremez. Zirâ himmet gayreti az, kısa olanlara talihli olmak yakışmaz.)¹⁵

“Allah’ a giden yollar insanların ruhları (kişilikleri) kadar çok ... (Guenon, 1989, s. 30)” tur; ancak “(...) kutsalın, hem çektiğini hem de ittiğini hem yararlı hem tehlikeli olduğunu, ölümü getirdiği gibi ölümsüzlüğe de ulaştırdığını (Eliade, 2003, s. 369)” hatırladığımızda, bir o kadar da zordur. Aşık, ilahî olana ulaşma noktasında, “aşk” gibi meşakkatli bir yolu seçmiştir:

Serserî basma kadem ışk tarikine Fuzûlî

İhtiyât eyle ki gâyetde hatar- nâk seferdür (Fûzûlî) (G. 83, b. 7)

(Fuzûlî aşk yoluna öyle düşüncesizce, ma’nâsız şekilde ayak basma. İhtiyat ile hareket et. Zirâ bu tehlikeli bir yolculuktur.)¹⁶

Ser- had- i matluba pür- mihnet tarik- i imtihân

Menzil- i maksuda pür- âsîb râh- ı âzmûn (Fûzûlî) (G. 210, b. 7)

(İsteddiği yere varmak için imtihan yolu mihnetlerle doludur. İsteddiği menzile varmak için tecrübe yolu felaketlerle dolu.)¹⁷

¹⁴ Adı geçen eser, s. 206

¹⁵ Adı geçen eser, s. 587

¹⁶ Adı geçen eser, s. 228

¹⁷ Adı geçen eser, s. 521

Aşık çıktığı bu mistik yolculukta, son derece dikkat çekici ve incelemeye tabî tutulması gereken, “dairevî hareket (pervanenin mum etrafında dönmesi, aşkın sevgilinin bulunduğu yeri gece gündüz tavaf etmesi gibi)” ler sergiler:

Aşk bir şem ‘- i İlâhidir benim pervânesi

Şevk bir zencirdir gönlüm anın kâşânesi (Şeyh Galip) (G. 28, b. 1)

(Aşk bir İlâhî mumdur ki onun pervanesi benim; şevk bir zincirdir ki gönlüm, o zincirin bulunduğu konaktır)¹⁸

Âlem-i pervâne- i şem ‘- i cemâlün kıldı ısk

Cân- ı âlemsin fidâ her lâhza min candur sana (Fûzûlî) (G. 8, b. 3)¹⁹

(Aşk bütün âlemi güzelliğinin mumu etrafında pervane etmiştir. Sen âlemin canısın, her lâhza bin can sana feda olsun)

Gönül şevk-i ruhunla yana geldi

Cemâlün şem‘ine pervâne geldi (Bâkî) (G. 498, b. 1)²⁰

(Gönül yüzünün şevkiyle yandı; yüzünün mumuna pervane oldu.)

Bâkıya ister isen kalbe safâ virmek eger

Ka‘be-i kûyna var döne döne eyle tavâf (Bâkî) (G. 231, b. 5)²¹

(Ey Bâkî! Eğer kalbe safâ vermek istersen; onun bulunduğu yere var döne döne tavaf et.)

Birbirini takip eden ve birbirini tamamlayan, dinamizmi ve sonsuzluğu ifade eden bu dairevî hareketler, “tamamlanma”nın ve “(...), devresel tekamülün sembolü (Guenon, 2001, s. 45)” olan ilahî hareketlerdir. Aşkın; “Başlangıç (bezm-i elest, aslî vatan)” a “yeniden dönme”, “bir” ile bütünleşme ve varoluş tekâmülünü tamamlama arzusunu en doğru şekilde; “Dönme” ve “Döndürülme” şeklindeki bu “dairevî” hareketlerle tanımlamak mümkündür. “Dairevî hareket” ler, her dönemde, kutsal yolculukların en iyi temsilcisi, kutsal hareketlerin en temel ögesi olmuştur. Bütün şekillerin kendisinden çıktığı, mükemmel ve evrensel geometrik bir form olan “daire (nokta, çember, küre, yuvarlak)”; “(...) varlığın ontolojik alanlarının küreler olduğu hipotezinden hareket (Tuğrul, 2010, s. 35)” eden “Küreler” teorisi” ne göre “(...), her yönde eşit olarak yayılmasından dolayı evrenin bütünselliğini ifade etmekte ve evrende en az farklılaşmış şekil olarak kabul edilmektedir. Daire, evreni, yaşamı, dönüşümü, sürekliliği, başlangıcı ve sonu, tamlığı, bütünü, bölünmez olanı, sürekli çözülüşü ve kuruluşu simgeler. “Yuvarlak figür dirençlidir, ...: Bölündüğü zaman yeniden yuvarlanarak bütünselliği olan iki yeni figür yaratabileceğini sezdirir...; kalmayı, yok olmamayı... (Koçak, 1995, s. 26) hatırlatır. Sevgili

¹⁸ Abdübâkî Gölpınarlı, Şeyh Galib Seçmeler, s. 84- 85

¹⁹ Ali Nihat Tarlan, Fuzûlî Divanı Şerhi, s. 39

²⁰ Sabahattin Küçük, Bâkî Divânı, s. 410

²¹ Adı geçen eser, s. 243

(sultan, övülen), “(...) her şeyi içine alan kapalı bir yuvarlak, kendi içinde düzeni olan dünyadır (Tuğrul, 2010, s. 33)”. Tüm yaratılmışlar gibi, aşık için de bu “küre” nin içinde var olabilmek; dünyadaki temel konumunu ve varoluş sebebini belirlemek demektir.

Aşkın, tekamülünü tamamlayıp; aynı yoldan, geri dönmeksizin, tekrar tekrar geçebilmesi için en kolay yol “daire” çizerek ilerlemesidir. Çünkü düz yol, insanı gerçek menzilden uzaklaştıracaktır. Ancak, hangi yolu izlerse izlesin, kimi rehber edinirse edinsin, aşk ile yumuşayıp kesretin içerdiği tüm zıtlıklardan kurtulabildiğinde tam erişilmezliğe ulaşabilir. Bu andan sonra, onun bakışında, “Tüm zıtlıklar ortadan kalkmıştır ve mükemmel bir dengenin içinde çözümlenmişlerdir (Guenon, 2001, s. 51)”. Kendi benliğini neredeyse ‘hiç’ e indirgeyen aşık, artık hiçbir şey etkileyemez. Bu andan sonra, aşık, “(...) hiçbir varlık ile çatışma haline girmez, çünkü o artık sonsuza yönelmiştir, sonsuzda silinmiştir (Guenon, 2001, s. 51)”; “(...) dönüşümlerin başlangıç noktasına, çatışmanın bulunmadığı nötr noktaya ulaşmıştır ve orada durur (Guenon, 2001, s. 51)”. Tüm yaratmaların ilkesiyle birleşmiştir ve mükemmelleşen bu doğası ile artık aşık hiçbir varlık zarar veremez.

Kutsal (merkez) a yaklaşıldığında, yani “dış” tan “iç” e geçildiğinde, bir tür “asla dönüş” gerçekleşmiş olur. Bu içsel halin zahiri işareti olan “şaşmazlık (sarsılmazlık)” halidir. Merkeze ulaşarak kendini gerçekleştiren aşık (mükemmel bilge, insan- ı kâmil), bu noktada ilkenin değişmezliğine katılarak onunla çözülmez bir birlik içine girer. “Merkez bütün noktaların en iç noktası olarak gözüktür; ama oraya ulaştıktan sonra ne iç ne dış söz konusu olur (Guenon, 1989, s. 43)”. “Merkez (sevgili, övülen)” ine ulaşan aşık, onunla bir olduğu andan itibaren her şeyi ilkenin birliği içinde görmeye başlar. Bu nötrleşme ve yumuşama neticesinde, aşık da sevgili de, aynı nesne durumuna döner; bir bedende birleşip, bütünleşip “tek” olurlar; her ikisi de “birlik” i temsil eder; ortada ne özne ne nesne, ne sevgili ne aşık, ne sultan ne de köle kalır; aşık için artık yaşam ve ölüm aynı derecede önemsizdir; sadece “Bir” vardır. Bu hal ölümsüzlük halidir ve bu hâl, sıradan insanlar için, görülemez, kavranamaz, tanımlanamaz, belirlenemezdir. Yalnızca tam saflık haline ulaşmış; yani “Kendini Gerçekleştirmek (insan-ı kâmil)” i başarmış olan zihinlerin idrak edebileceği bir durumdur. Buna ancak derin bir tefekkür ve dikkatli bir temaşa ile ulaşılabilir. Aşık için, bundan sonrası, “(...), tüm varlıkların ilk kaynağı ve nihai sonu olan- ya da, ezeli ve ebedi olan- ilkeye) dönmek, dinlenme haline girmektir (Guenon, 2001, s. 49)”. Bu boşluk, hiçlik ya da dinlenme hali, dünyevî şeylerden bağları koparma ve gerçek ile bir olma, kendini gerçekleştirme (insan- ı kâmil), vahdetten kesrete ulaşma, çemberden merkeze yerleşme halinin göstergesidir. “(...), bir çember merkezine yaklaştıkça küçülür ve sonunda merkezin kendisine indirgenir: böyle olduğunda, merkez tek bir nokta olmakla birlikte çemberin tüm noktalarını içermek durumundadır, bu da her şeyin birlikte (ya da, “Bir” de) içerildiği anlamına gelir (Guenon, 2001, s. 94)”. Çemberi daraltıp merkez (nokta) e yaklaşmayı başaran aşık, onun cazibesi ve gücü karşısında eriyerek, kesretten kurtulup vahdete erişir.

Vâdî- i vahdet hakikatde makâm- ı ıskdur

Kim müşahahs olmaz ol vâdîde sultandan gedâ (Fûzûlî) (G. 1, b. 3)

(Vahdet vâdisi hakikatta aşk makamıdır. O aşk makamı ki orada sultandan dilenci ayırtedilemez)²²

²² Ali Nihat Tarlan, Fuzûlî Divanı Şerhi, s. 17

Sonuç

Sembollere, gelişigüzel anlamlar yüklemek yerine; her sembolü, kullanıldığı metin ve şekillendiği kültür bağlamı içerisinde değerlendirmek önemli ve gereklidir. Klasik Türk edebiyatı metinlerinde, hemen hemen her kelimenin bir veya birden fazla sembolik anlamı vardır. Bir sembol değer olarak karşımıza çıkan “sevgili” de; evrensel ve bilge insanı, insan- ı kâmilî temsil eder. Bu sebeple “sevgili”, kendisi aracılığıyla verilmek istenen şey (ler) i, hakikatine en yakın şekilde ifade edebilen özel bir imge değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah’ ın hikmetlerinin sonsuz sayıda tezahür ettiği tüm yaratılmışlara, özellikle de yaratılmışların en mükemmeli olan insan (eşref-i mahlûkât) a ait her türlü bilgi, son derece önemli ve kutsaldır. Hep bir fazlayı içeren kutsal, hem korkutucu ve ürpertici hem de gizemli ve büyüleyicidir. Kutsal bir gizim sembolü olan ve gizli anlamları ortaya çıkaran sevgili; görülebilir olanın önemini azaltarak, sembol ettiği şeyin önemini arttırmakta; sıradan olanı değil; “Bir” i temsil etmektedir. Bu sebeple, ilahi olanın, kutsalın ya da başka bir ifadeyle, “merkez” in sembolü olan “sevgili (sultan/ övülen)” yi değerlendirirken, anlamamız gereken en önemli şey, onun hakikatin alemdeki bir yansıması ve gücünü ilahi olandan alarak; bunu çeşitli vesileler (adalet, himmet, merhamet, sevgi v.s.) le etrafına yansıtan, kadim bir öge olduğudur. Bir eseri klasik ve edebî yapan da Hakikati ne derece yansıttığına bağlıdır. Kişisel duyu ve düşünceleri yansıtan eserlerde Hakikat asla tecelli etmeyecektir.

Geleneksel yapılanmamızda, kültür ve edebiyatımızda, sevgili ve aşık arasında var olan ilişkinin hangi ilkelere bağlı olarak şekillendiği ve ne derece önemli olduğunu gösterme ve belirli göstergelerin bir araya gelerek oluşturduğu edebî bir metindeki sembollerini yorumlama çabasından ibaret olan bu çalışma; “Şiirin anlamının bütününü veya büyük kısmını ortaya çıkarmak iddiası taşıyan bir analiz değil bu, aynı anda işlev gören pek çok anlamlandırma örüntüsünden sadece birini ayırıp incelemeye yönelik bir girişim (Andrews, 2001, s. 134)” dir.

Edebî metinleri doğru anlamlandırabilmek, doğasından gittikçe uzaklaşan günümüz insanının, benine dönmesini, iç sesini dinlemesini, kendi içine doğru genişlemesini, değerlerine sahip çıkmasını sağlayabilmek adına önemli bir çabadır.

Klasik Türk Edebiyatı’ na ait metinlerden, makalemizdeki tespitlerimizi ve söylediklerimizi destekleyecek pek çok örnek vermek mümkündür. Ancak buradaki tespitler, makalenin sınırlarını aşabileceği kaygısıyla, sadece “sevgili (sultan, övülen)” etrafında sınırlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- ANDREWS Walter (2001). Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ASTROSET Semboller Araştırma Grubu. (2010, 01 Haziran). Daire Sembolü. Erişim tarihi: 12 Eylül 2013, <http://www.astroset.com>
- BAKAR Osman (2003). Gelenek ve Bilim- İslam’ da Bilim Tarihi ve Felsefesi Üzerine. Gelenek Yayınları, İstanbul.
- BUMİN Tülin (2013). Hegel- Bilinç Problemi Köle- Efendi Diyalektiği Praksis Felsefesi, YKY Yayınları, İstanbul.
- DURAND Gilbert (1998). Sembolik İmgelem, İnsan Yayınları, İstanbul
- ELİADE Mircea (2003). Dinler Tarihine Giriş, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- FROMM Erich (2003). Sahip Olmak ya da Olmak, Arıtan Yayınları, İstanbul.
- GÖLPINARLI Abdülbaki (1994). Şeyh Galip Divanı’ ndan Seçmeler, MEB Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

-
- GUENON Rene (1989). İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış, İnsan Yayınları, İstanbul.
- _____ (2001). Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi, İnsan Yayınları, İstanbul
- KOÇAK Orhan (1995). İmgenin Halleri, Metis Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜK Sabahattin (1994). Bâkî Dîvânı- Tenkitli Basım, TDK Yayınları, Ankara.
- LİVİNGSTON Ray (1998). Geleneksel Edebiyat Teorisi, İnsan Yayınları, İstanbul
- TARLAN A. Nihat (2001), Fuzûlî Dîvânı Şerhi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TUĞRUL Saime (2010). Ebedi Kutsal Ezeli Kurban– Çok Tanrılılıktan Tek Tanrılılığa Kutsal ve Kurbanlık Mekanizmaları, İletişim Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

GÖKTÜRK KİTABELERİNDE TÜRK DİNİ İNANCININ İZLERİ*

*Serkan DERİN***

ÖZET

II. Göktürk kağanlığı zamanında yazılan Göktürk Kitabeleri, Türklerin tarihine ışık tutan en önemli belgelerden biridir. Bu tarihi belgelerde Türklerin devlete, siyasete ve topluma nasıl baktığını gösteren parçalar bulunur. Bunların yanında dini düşünceye parçalar da bulunur. Bu parçalardan hareketle Türklerde kitabelerin yazıldığı dönem itibarıyla nasıl bir inanç dünyası olduğuna dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Türkler, tarih boyunca Şamanizm, Budizm, Hristiyanlık, İslamiyet gibi çeşitli dinleri kabul etmişlerdir. İnsanların ya da toplumların bir dinden başka bir dine geçişleri belirli bir süreci gerektirdiğinden eski inançlardan kopmak ve yeni inançları benimsemek çok kolay olmamaktadır. Aynı şey Türkler için de geçerlidir. Örneğin Türkler, Şamanizm'den İslamiyet'e geçerken eski adet ya da inançları tamamen terk etmemiştir. Eski inançları yeni dinin içinde yeni formlar ile yaşatmaya devam etmiştir. Tarihsel süreçte yazılan bazı metinlerde bu geçişin izlerini görmek mümkündür. Göktürk Kitabeleri de bu geçişin izlerinin sürülebileceği metinlerden biri olarak değerlendirilebilir. Dönem itibarıyla Göktürkler için din değiştirme gibi bir şey söz konusu değildir. Ancak mevcut dinin tekamül sürecinde olduğu söylenebilir. Kitabelerdeki hem mitolojik hem de gelişmiş dinlere ait ibareler buna işaret eder. Yani kitabelerin yazıldığı dönemde Göktürkler mitolojik bir inanç sisteminden daha gelişmiş bir inanç sistemine geçiş yaşamaktadır. Bu çalışmada mitolojik dönemden dini döneme geçişin izleri saptanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göktürkler, Göktürk Kitabeleri, Türk Dini, Türk Mitolojisi.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Eski Türk Edebiyatı, El-mek: serkanderin261@hotmail.com

TRACES OF TURKISH RELIGIOUS BELIEF IN THE GOKTURK INSCRIPTIONS

ABSTRACT

The Gokturks Inscriptions that wrote in the Gokturk Kaghan II. period are one of the most important documents that enlighten the history of the Turks. These inscriptions involve fragments that give a viewpoint about the Turkish State, policy and society. Even the numbers are less there are also some texts about religious belief and it is possible to conjecture from these fragments about religious life of Turks of that period.

Religious history indicates that the Turks had believed in different religion like Shamanism, Buddhism, Christianity and Islam throughout the history. Even these religions believed by various clans at the same time, some clans put faith in various beliefs in different periods of history. It is not easy to abandon from old religion and to receive new religion so tergiversate takes a process for individuals and societies. The same situation is valid for Turks. For instance the Turks had not given up the old traditions and beliefs after tergiversation from Shamanisim to Islam. Their former beliefs maintained with new forms of the recent religion. Traces of this process included in some texts. The Gokturks Inscriptions are one of these texts that can be considered as an evidence of this process. Mythological and advanced religious expressions in The Gokturk Inscriptions indicate that the Gokturks were not in a tergiversation process however the existing beliefs were maturing. This means that the time when The Gokturk Inscriptions written down, the Gokturks were in a passing process from mythological beliefs to an advanced religious faiths. In this study will be studied to be determine traces of passing from mythological period to religious period.

Key Words: Gokturks, Gokturk Inscriptions, Turkish Religion, Turkish Mythology.

Giriş

Sekizinci asırda Batı Göktürkleri tarafından dikilen Göktürk Kitabeleri, Türklerin siyasi tarihine ışık tutan en önemli belgelerdendir. Kitabeler, eski dönemlere ait derli toplu bilgiler verdiği için araştırmacılar tarafından önemli bir bilgi kaynağı olarak görülür. Kitabeler sadece tarihsel anlamda değil sosyolojik, dini hayat hakkında da bazı bilgileri içerir. Hatta kitabelerin Tanrıçılık ya da Tengrizm denen eski tük inancının ana kaynağını oluşturduğu söylenebilir (Güngör, 2013: 64).

Toplumlar tarihin çeşitli dönemlerinde dinlerini değiştirebilir. Bu değişim kimi zaman dinin kendi içinde yaşadığı değişiklikler olarak karşımıza çıkarken bazen de toplumlar diğer toplumların etkisi ya da zoruyla dinlerini değiştirebilir. Bu değişim süreçlerinde dini inanç ya da ritüellerin tamamının yenileriyle değiştirildiğini söylemek mümkün değildir. Böyle durumlarda toplumlar bir yandan yeni inanç sisteminin esaslarını yaşamaya başlarken bir yandan da eski inanç ve uygulamaları yeni inancın içinde yeni formlarla yaşatmaya devam eder.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tarihsel süreçte Türkler, Gök Tanrı inancından Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık ve İslamiyet'e kadar pek çok din ve inanç sistemini kabul etmiştir. Bununla birlikte kabul edilen yeni dinin içinde eski gelenek ve uygulamalar, yeni formlar ile yaşamaya devam eder. Bu yazıda kitabelerin yazıldığı dönem olan sekizinci asırda Türklerin dini inancını hangi aşamada olduğunu tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Kitabelerin Yapı Olarak Önemi

Göktürk Kitabeleri, bilindiği üzere, taş sütunlar üzerine kazınmıştır. Taş, insan için kendi kırılğan ve geçici yapısını aşan bir gücün temsilidir. Bu yüzden de sadece Türkler için değil, neredeyse bütün medeniyetler için kutsallık barındıran bir maddedir. Sertliği, kalıcılığı her zaman insanların dikkatini çekmiştir (Eliade, 2003: 222; Sarıkçıoğlu, 2002: 16). Kitabelerin yazıldığı taşlar kaplumbağa şeklinde bir kaideye sahiptir. Ayrıca Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının üst kısmında da kurttan süt emen bir çocuk tasviri bulunur (Alyılmaz, 2003: 14). Kaplumbağa uzun ömürlü olduğu için Türklerde kutsal kabul edilir. Çin ve Hint mitolojilerinde kaplumbağa, yeri taşıyan hayvanlardan birisidir. Buna benzer bir inancın Türlerde de olduğu kabul edilir. Kurttan süt emen çocuk tasviri ise Göktürklerin Bozkurt destanına gönderme yapar.¹ Kitabelerin taş olmasını ve kaplumbağa şeklinde bir kaideye sahip olmasını sonsuzluğa uzanan bir zaman anlayışının izleri olarak değerlendirmek mümkündür.

2. Kitabelerde Tanrı'nın Konumu

Tengri, kitabelerdeki en önemli kelimelerden biridir. Gerard Clauson bu sözcüğün aslen fiziksel gökyüzü anlamında kullanıldığını ancak sonradan Tanrı anlamını da kazandığını belirtir (Clauson, 1972: 523b). Roux'a göre ise eski Türklerin nesnel gökyüzü ile bir Tanrı olarak gökyüzü arasında ayırım yapıp yapmadıkları belli değildir. Bu sebeple de kitabelerde geçen, gökyüzü ile yerin yaratıldığı bölümde sadece iki kozmik bölgenin mi yoksa aynı zamanda Tanrıların da mı kastedildiği bilinmemektedir (Roux, 2011: 127; Ögel, 1998: 147). Her ne kadar gök ile Tanrı arasında bir ilişkinin varlığı inkar edilmese de Türklerin önce göğü kutsal bir nesne olarak kabul edip sonradan göğe Tanrısallık atfetmeleri ya da antropomorfik bir Tanrıyı ya da Tanrıları sonradan gökyüzüne çıkarmaları konusundaki bilgilerimiz konuyu netleştirecek düzeyde değildir (Bayat, 2007: 41). Eliade'ye göre ilkel insan için gök, kutsal olmadan önce de aşkındı, izleyende dini duygular uyandırıyor. Bu aşkınlık karşısında insanlar zamanla göğün bizzat kendisini kutsal kabul etti (Eliade, 2003: 62). Buradan yola çıkarak Türklerin önceleri göğü kutsal kabul ettikleri, daha sonra ise gökteki bir Tanrıya inanmaya başladıkları söylenebilir.

Türk düşüncesinde Gök ile Tanrı arasındaki ilişki gibi Tanrı'nın kendisi de tartışmalı bir konudur. Türklerdeki Tanrı inancı üzerine çalışan araştırmacılardan bazıları Türklerde monoteist bir inancın olmadığını, çok tanrılı bir inancın olduğunu savunurken (Esin, 1978: 90) bazıları tek Tanrılı bir inancın varlığını savunur. Aynı şekilde Tanrı konusunda bazı araştırmacılar Türklerde Tanrı, soyut bir algılanış biçimidir derken bazıları da bunu somutlaşmış Tanrı olarak kabul eder (Bayat, 2007a: 221). Söylenenlerde de anlaşıldığı üzere kitabelerde yer alan Tanrının tam bir portresini çizmek pek mümkün görülmemektedir. Bununla birlikte onun bazı niteliklerinden bahsedilebilir. Bunlar; yaratıcılık, koruyuculuk, hakimlik ve cezalandırıcılıktır (Dallos, 2004: 67). Ancak bunlardan daha önemli bir husus vardır ki o da Tanrının milli bir Tanrı olduğudur. Kitabelerdeki adıyla Tengri, milli bir Tanrının tüm özelliklerine sahiptir. Metinler onun yabancı halkların değil Türklerin Tanrısı olduğunu belirtir. Tengri, her şeyden önce bir imparatorluk Tanrısıdır. O'nun tarafından gönderilen hükümdar, O'nun temsilcisi, O'nun benzeri veya O'nun gölgesidir (Roux, 2002: 115, 129). Tanrının milli bir Tanrı olduğu metinlerdeki bazı ifadelerde de

¹ Türklerdeki "Kurt" inancı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ögel, Bahaeddin (1998), *Kurt ve Türkler*, Türk Mitolojisi, C.2 (111-126). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

açıkça bellidir. İleride de görüleceği gibi bazı durumlarda Tanrı dünyaya müdahale ederek Türklerin düşmanları karşısında galip gelmesini sağlar.

Abidelerin ortaya koyduğu dini anlayışın merkezinde, en etken varlık olarak Tengri görülür. Ancak konu insanlara yardım etme olduğunda yegane varlık, Tengri değildir. Bazı yerlerde zikredilen Yer-su ve Umay gibi varlıklar da insanlara yardım etme açısından Tengri'den sonra ortaya çıkan ikincil varlıklar olarak göze çarpar. Göktürk Kitabeleri, Umay hakkında bilgi veren en erken belgelerdir (Çoruhlu, 2011: 40). Bayat'a göre Türk mitolojisinin en eski katmanında doğumla ölümü bir arada tutabilecek ve ilklik, başlangıç olma gibi vasıflara cevap verecek nitelikte olan Yer Ana, zaman içinde çeşitli etkiler ile Yer-Su, Ötüken, Umay gibi kültlere dönüşür (Bayat, 2007b: 13). Yazıtlarda Umay, insanlara kut veren, iyilik yapan yardımcı bir ruh olarak görülür. Kitabelerde Umay şu şekillerde karşımıza çıkar:

Tengri Umay ıduk yirsub basa birti erinç.² Bu cümle araştırmacılar tarafından şu şekillerde çevrilmiştir:

“Tanrı Umay İlahe, mukaddes yer, su üzerine çöku verdi her halde (Ergin, 2001: 77)”;

“Tanrı, Umay kutsal yer, sular (bizim için onlara) gaflet verdi (Orkun, 2011: 113)”;

“Galiba, Tanrı Umay, kutsal Yer ve Su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler (Tekin, 1994: 16,17).

Parçada geçen iki varlık ve bu varlıkların sıfatları göz önünde bulundurulduğunda Umay'ın yer-su'lara göre daha önemli olduğu söylenebilir. Çünkü Umay, Tanrı ile yer-su'lar ise ıduk ile sıfatlanmıştır. Dolayısıyla Umay için sadece kutsal bir varlıktır şeklinde bir yorum yapmak yeterli olmayacaktır. Göktürk devri için Umay'ın aşkın bir varlık görünümünde olduğu söylenebilir. Umay'ın eril veya dişil bir varlık olduğunu gösteren açık bir emare yoktur. Ancak Kül Tigin Yazıtı'nda kağanın “göge benzer” olduğu gibi Hatun'un da Umay'a benzerliğinden söz edilmesinden hareketle onun dişiliği ve üretici kült olduğu söylenebilir (Taş, 2011: 59). Nitekim hemen her araştırmada Umay dişi bir varlık olarak değerlendirilir.

Umay ile ilgili diğer bölüm şu şekildedir:

Umay teg ögüm katun kutınga inim kül tigin er at buldı.³ Bu cümlemin çevirisi şu şekildedir:

“Umay gibi annem hatunun devletinin küçük kardeşim er adını aldı”(Ergin, 2001: 21);

“Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti” (Tekin, 2010: 33);

“Umay'a benzeyen annem hatunun taliine küçük kardeşim Kül Tegin er adını aldı” (Orkun, 2011: 44).

Burada Umay bir benzetme aracı olarak kullanılır. Anne Hatun, kut vermesi ya da yardım etmesi açısından Umay'a benzetilmektedir. Bu da Umay'ın en önemli niteliğinin kut vermek olduğunu göstermektedir.

Umay gibi Yer-Su'lar da kitabelerde mitolojik dönemden kalma izler olarak görülür. Türk mitolojisinde Yer-Su, gök ve yerin bizzat kendisidir. Bu sebeple Yer-Su kültü ya da inancı duygusal değil, gerçek bir kozmik anlayıştır. Yer-Sular, ataların himayesindedir ve korunan kutsal mekan özelliği taşır (Bayat, 2007b: 40, 41). Yer-Su, Türk uygarlığında mitolojik vatan anlamını taşır. Bu

² Tonyukuk Yazıtı İkinci Taş Batı Yüzü 3.

³ Kül Tigin Yazıtı Doğu Yüzü 31.

iki kavram birleşerek vatani da içine alan mitolojik bir inancı oluşturmuştur (Seyidov, 1996: 265). Eski Türkler için bir yerin vatan olabilmesi için yer ve sularına birlikte sahip olmak gerekiyordu (Erdemir, 2011: 823). Kitabelerdeki ıduk Yir-Sub, Mitolojik Ana'nın sonraki telakkisi olup somutlaşmıştır ve Türklerin yaşamış oldukları yerler anlamına gelir. Kitebelerde Yer-Su'lar "Eçümüz apamız tutmuş yirsub idisiz bolmazun tiyin Az budunug itip yaratıp" ⁴ (Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip [Ergin, 2001: 15]) örneğinde fiziksel yerin kendisi olarak görülür. Burada Yer-Su'lar, bizzat kendileri olarak değil atalar vasıtasıyla bir önem kazanır. Vurgu Yer-Su'lara değil atalaradır. Yani o topraklar kendilerine atalarından kaldığı için boş bırakılmamalıdır. Burada fiziksel yerin kendisi olarak bahsedilen Yer-Su'lardan kitabelerin başka bir yerinde ise kutsal varlıklar olarak bahsedilir. Yer-Su'ların kutsal varlıklar olarak anıldığı yerlere şu bölüm örnek olarak gösterilebilir:

Üze Tengri ıduk yirsub [eçimka]gan kut taplamadı erinç. Tokuz Oguz budun yirinsubınıdıptabgaçgaru bardı.⁵

"Üste Tanrı, mukaddes yer, su amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak. Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çin'e doğru gitti (Ergin, 2001: 49);

"(Bu hareketi) yukarıdaki Tanrı, (aşağıdaki) kutsal Yer (ve) Su (Ruhları ile) amcam hakanın ruhu tasvip etmedi hiç şüphesiz. Dokuz Oğuz halkı yerini yurdunu terk edip Çin'e doğru gitti(Tekin, 2010: 63)";

"Yukarıdaki Tanrı ve mukaddes yer, sular [amcam] hakanın taliine yar olmadılar. Dokuz Oğuz kavmi yerlerini, sularını bırakıp Çin'e doğru gittiler" (Orkun, 2011: 65, 66).

Bu bölümlerde Yer-Su'lar fiziksel yer olarak değil o yerlerin koruyucuları olarak geçer. "Eçümüz apamız tutmuş yirsub idisiz bolmazun tiyin Az budunug itip yaratıp" cümlesinde Yer-Su'lar atalar vasıtasıyla önem kazanan mekanlardı. Burada ise tazim gösterilmesi gereken kutsal varlıklardır. Yani önemleri bizzat kendilerinden kaynaklanır. Burada Yer-Su'lar sadece dünyadaki belirli mekanların koruyucu güçleri olarak geçmez. Aynı zamanda insanların hayatları üzerinde iradeye de sahiptirler. Yukarıdaki Tanrı ve yeryüzündeki Yer-Su'ların hoşnut olmadığı bir durumdan ötürü Dokuz Oğuz beyleri yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Yani insanlar sadece Tengri'ye karşı değil Yer-Su'lara karşı da sorumludur.

Yukarıdaki parçalarda da görüldüğü üzere kitabelerde birbirinden farklı üç varlık (Tengri, Umay, Yer-Su) göze çarpar. Kitabelerde geçen bu ve buna benzer kavramlardan hareketle bu dönem Türk inanç yapısında bazı belirsizliklerin olduğu söylenebilir. Tek Tanrılı inançların en önemli özelliği her şeyin tek bir Tanrı tarafından gerçekleştirilmesidir. Burada ise Umay ve Yer-Su gibi ilahi varlıklardan söz edilir. Kitabelerin herhangi bir yerinde Umay ve Yer-Su'ların Gök-Tengri tarafından yaratıldığına dair bir işaret yoktur. Bununla birlikte mevcut metinlerden hareketle Türklerde bir panteon inancının da olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kitabelerdeki en tartışmalı konulardan biri de zaman Tanrısı meselesidir. Kitabelerde bu konuyla ilgili metin şu şekilde geçer:

Öd tengri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli törümiş.⁶

"Zamanı Tanrı yaşar insanoğlu hep ölmek için türemiş (Ergin, 2001: 27)";

"Zamanı Tanrı takdir eder; kişiöglü hep ölmek için türemiş (Orkun, 2011: 52)";

⁴ Kül Tigin Yazıtı Doğu Yüzü 19 ve Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü 16.

⁵ Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü 35.

⁶ Kül Tigin Yazıtı Kuzey Yüzü 10.

“Zaman Tanrısı buyurunca insanoğlu hep ölümlü yaratılmış (Tekin, 2010: 39)”.

Bu metindeki Öd Tengri kavramından yola çıkan bazı araştırmacılar Türklerde bir zaman Tanrısının olduğunu kanıtlamaya çalışırken bazıları ise bu durumu kesinlikle reddeder ve cümlelerin yanlış okunduğunu iddia eder. Örneğin Emel Esin “Türk mitolojisinde Evren, hem göksel mekânın hem de zamanın simgesi olmaktadır. Bu kozmolojinin gereği olarak gök Tanrısının zaman ilahı (öd tengri) kavramını da içerdiği sonucu çıkmaktadır” (Esin, 2001: 43) diyerek bir Zaman Tanrısı’nın varlığını kabul eder. Aynı şekilde Roux da “Büyük Tanrının muhtemelen özel tezahür biçimleri olan birçok tali Tanrının varlığı bilinmektedir. Bunlar özellikle zaman Tanrısı (Öd Tengri) ve Yol Tanrısı (Yol Tengri)’dır” (Roux, 2011: 127) diyerek bu konudaki fikrini belirtir. Gökhan Yılmaz ise Türk düşüncesindeki zaman mefhumunu detaylı olarak incelediği “Erken Dönem Türk Düşüncesinde Zaman Kavrayışı” adlı makalesinde Türklerde Zaman Tanrısının olmadığını savunur. Bize göre de Türkler için bir zaman Tanrısının olma ihtimali çok zayıftır. Hem kitabelerin genelinde hem de sonraki dönemlerde zaman Tanrısına işaret edebilecek bir inanç ya da uygulama yoktur. Aksi takdirde böyle bir inancın izlerinin sonraki dönemlerde de bir şekilde izlenebilmesi gerekirdi.

3. Tanrının Dünyaya Müdahaleleri

Kitabelerin birçok yerinde Tanrı’nın dünyaya müdahale ettiği görülür. Bu açıdan bakıldığında kitabelerdeki inanç sisteminde Deus Otiosus yani yarattığı Dünya’dan elini çekmiş, olanlara karışmayan bir Tanrının varlığından bahsetmek pek mümkün görülmez. Çünkü eski Türkler, Tanrı’nın iradesinin her şeyin üstünde olduğuna inanırdı. Göktürklerde Tanrı, her şeye egemendir. O, Türk ulusunu hem korur hem de yoldan, yani kağanın buyruğundan çıktığı zaman cezalandırır. Aynı zamanda, verdiği cezayı da bağışlar. (Yıldırım, 1998: 103). Bu da göstermektedir ki dönemin inanç sisteminde dünya Tanrı’nın müdahalesine açıktır.

Kitabelerde Tanrı bazen Türklerin zor durumda kaldığı zamanlarda müdahalede bulunur. Bazen de Kağan olma sürecinde bizzat aktif rol oynar. Tanrının dünyaya müdahale ettiği bölümlerden bazıları şunlardır:

Üze tengri asra yir yarlıkaduk üç[ün...] ⁷

“Üstte Tanrı, altta yer bahsettiği için” (Ergin, 2001: 61);

“Yukarıda gök aşağıda da yer lutfettiği için” (Tekin, 2010: 47).

Roux’a göre Tengri yarlıkaduk için ve tengri yarlıkazu ifadeleri hatalı olarak, “gök ona destek olduğunda” veya “göğün lütfu olarak” şeklinde çevrilmiştir. Roux bu ifadeleri “çünkü ilahi bir buyruk vardı” şeklinde çevirmeyi tercih eder. Ona göre –dük için biçimlerinde basitçe nedeni belirtmek söz konusu değildir; tam tersine, fiil veya nesneyi etkileyen bir müdahaleye işaret edilmesi söz konusudur (Roux, 2002: 122). Türklerde hükümdarlık gök ile ilişkili olarak kişiye verilir ve hükümdar her zaman bunun farkındadır. Dolayısıyla yapılan savaşlar, kazanılan zaferlerde ya da mağlubiyetlerde hep bu göksel iradenin bir müdahalesi bulunur. Kitabelerin başka yerlerinde de “Tengri yarlıkaduk için” ya da “Tengri küç birtük için” gibi ifadeler mevcuttur. Roux’un bakış açısıyla bunları yorumladığımızda Kağanların başarısının arkasında Tanrı’nın yardımı görülebilir. O, Türklerin adı sanı yok olmasın diye onlara hükümdar gönderir, bu hükümdarların da düşmanlar karşısında zafer kazanmasını sağlar. Dolayısıyla Türklerin, düşmanlarına karşı kazandığı zaferler hep Tanrı’nın yardımı ile olur.

Tanrının müdahalede bulunduğu yerlerin en önemlilerinden biri hükümdarın seçilmesidir. Kitabelerde hükümdarın seçilmesi şu şekillerde anlatılır:

⁷ Bilge Kağan Yazıtı Kuzey Yüzü 10.

Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kagan bu ödge olurtum.⁸ Bu cümlemin çevirileri şu şekildedir:

“Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan’ı bu zamanda oturdum” (Ergin, 2001: 3);

“(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde (tahta) oturdum” (Tekin, 2010: 21);

Göge benzer gökte (mevcut) olmuş Türk Bilge hakan bu zamanda [iktidar mevkiine] oturdum. (Orkun, 2011: 22).

Türklerin, tarih boyunca kendilerini göge bağlamaya çalıştığını söylemek mümkündür. Türkler, ecdatlarının, silahlarının, atlarının, koruyucularının gökten indiğine inanırlardı (Bayat, 2007a: 173). Kitabelerde hükümdarın seçilmesi Tanrının bizzat müdahalesiyle gerçekleşir. Bu, hükümdar olan kişinin gücünü meşrulaştırma yollarından biridir. Yani hükümdar Tanrısal bir müdahaleye maruz kalmış, kutsal bir güçle donatılmıştır. Bu durumda gücünü gökten alan hükümdarın emirleri de Tanrı emri gibi anlaşılmalıdır. Bir anlamda gökte tek bir Tanrı’nın olması gibi yeryüzünde tek bir hükümdar olmalıdır (Roux, 2002: 59). Göktürk çağında kağanlık ile insanın ve kainatın yaratılışı arasında açık bir bağ olduğu inancı etkinliğini korur (Yıldırım, 1998: 119). Göktürkler, kağanlarını göksel hükümdarlar olarak nitelendiriyorlardı (Esin, 2001: 21). Onlara göre Tanrısal irade olmadan hükümdarlar var olamazdı. Gerçekte hükümdarlar “O’na benzer”, “O’ndan gelmekte” ve “O’nun tarafından atanmaktaydı (Roux, 2002: 116). Gökhan Yılmaz bir makalesinde meşruiyetin gökten gelmesi ile ilgili olarak şunları söyler:

Eski Türk devletlerinin yapılanmasında, maddî şartlar kadar, geçmişten taşınan devlet geleneğinin ve din ile mitolojinin de etkin birer rol oynadıkları bilinmektedir. Bir siyasî iktidarı kurmuş olmak değil, ancak meşruiyetini gerekçelendirebilmek varlığının güvencesi olabilir. Söz konusu dönem için bunu yapmanın iki yolu vardır: Bu gerekçe, yaratılışa ve türeyişe ilişkin var olan köken efsanelerinden devşirilir veya bu amaçla köken efsaneleri ihdas edilir. (Yılmaz, 2006).

Yukarıdaki parçada da görüldüğü üzere Türk tanrısı devletin meşruiyet kazanmasında sosyolojik açıdan etkin bir role sahiptir.

Hükümdar ile Tanrı arasındaki ilişkiyi gösteren diğer parça da şöyledir:

Tengri Teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kagan.⁹

“Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı (Ergin, 2001: 55)”;

“Tanrı gibi, Tanrıca (tahta oturmuş) Türk Bilge Hakan (Tekin, 2010: 69);

“Göge benzer gök tarafından yaratılmış Türk Bilge [Hakan]” (Orkun, 2011:70).

Bu ifadelerde Kağan’ın seçilmesine dair doğrudan bir ibare yoktur; ancak hükümdarın yaratılışının doğaüstü olması kağanlığı meşrulaştırmaya yönelik bir cümledir. Kitabelerde geçen bu ifadeler üzerine oldukça fazla yorum yapılmıştır (Bkz. Şen, 2009). Bu yorumlar genel olarak Bilge Kağanın durumu ile ilgilidir. Bazı araştırmacılar Bilge Kağanı göksel bir varlık olarak görürken bazıları bunu reddetmektedir. Ceval Kaya ise bu ibareyi daha farklı bir şekilde yorumlar. Kaya’ya göre metnin tercümesi “Tanrı gibi nizam yaratmış Türk Bilge Kağan” şekline olmalıdır (Kaya, 2012). Bu yoruma göre bilge Kağan’ın bir kutsallığı yoktur. O, Türk düşüncesinde var olan dünyaya nizam fikrinin kişileşmiş halidir.

Kitabelerin bir başka yerinde hükümdarın seçimiyle ilgili şu ifadeler geçer:

⁸ Kül Tigin Yazıtı Güney Yüzü 1 ve Bilge Kağan Yazıtı Kuzey Yüzü 1.

⁹ Bilge Kağan Yazıtı Güney Yüzü 13 ve Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü 1.

Üze Türk Tengrisi Türk ıduk yiri subı ança itmiş. Türk budun yok bolmazun tiyin kangım İltirış Kaganı göğüm ilbilge Katunug tengri töpüsünde tutup yügerü kötürmüş erinç.¹⁰ Metnin çevirisi şöyledir:

“Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye babam İltirış Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesine tutup yukarı kaldırmış olacak” (Ergin, 2001: 13);

“Yukarıda Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki” (Tekin, 2010: 27);

“[Fakat] yukarıda Türk Tanrısı, Türkün mukaddes yeri suyu böyle tanzim etmiş[mukadder eylemiş]: Türk kavmi yok olmasın diye, millet olsun diye babam Elteris hakanı, annem Elbilge hatunu Tanrı tepesinde tutup yukarı götürmüş” (Orkun, 2011: 34).

Yukarıdaki ifadelerde Tanrı’nın ve diğer kutsal varlıkların Türk halkının yok olmasını engelledikleri görülür. Burada geçen “tengri töpüsünde” ifadeleri genel olarak Ergin ve Tekin’in yorumladığı şekliyle alınmıştır. Buna göre İlteriş Kağan ve İlbilge Hatun göğün tepesine çıkarılmıştır. Aynı metinler Dursun Yıldırım tarafından ise farklı bir şekilde yorumlanır. Yıldırım’a göre bu ibare Tanrı, onları tepesinden tutup yukarı çıkarmış ve kağan olarak geri indirmiş şeklinde çevrilmelidir. Zira buradaki ilişki Tanrı ve kağan arasında bir ilişkidir (Yıldırım, 1998: 105). Çünkü Köktürk çağında kağan adayı, ancak Tanrı iradesiyle kağan olabilir ve bu da onunla ilişki kurmak için yapılan Yağış/kurban kesme töreni ile gerçekleşebilirdi (Yıldırım, 1998: 117). Burada da Tanrı, kağan olma sürecinin içinde aktif bir şekilde bulunur. O, İlteriş Kağanı ve İlbilge hatunu tepelerinden tutup yukarı çıkarır. İlteriş Kağan yere tekrar indiğinde artık normal bir insan değildir. Göğün de yardımıyla kağan olmuştur.

Sonuç

Dünyadaki inanç sistemlerinin tarihsel seyrine bakıldığında ilkel-mitolojik inançlardan sistemleşmiş dinlere doğru bir yol izlediği görülür. Türklerin de inanç tarihi bu yolda bir gelişme gösterir. Bununla birlikte bu tarihsel seyir içinde geçiş dönemleri diyebileceğimiz dönemler mevcuttur. Bu geçiş dönemlerinde inanç bir yandan eski dönemlerin izlerini taşıırken bir yandan da yeni inanca entegre olur. Bu entegre oluş sırasında meydana getirilen eserlerde eski ve yeni dönemin izleri görülür.

Göktürk kitabeleri yukarıda da belirttiğimiz gibi bir geçiş dönemi eseri niteliği taşımaktadır. Kitabelerde bir yandan Türk mitolojisinin izleri görülürken bir yandan da sistemleşmiş bir inanca geçişin ilk izleri görülür. Umay, Yer-Su gibi ifadeler mitolojik dönemin izleridir. Gökte var olduğuna inanılan bir tek Tanrı ise sistemleşmiş inanca ait ifadelerdir.

KAYNAKÇA

- ALYILMAZ, C. (2003). Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi Üzerine. Selçuk Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Derigisi 13, 11-22.
- BAYAT, F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi 1-2. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- CLAUSON, G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford: ClarendonPress.

¹⁰ Kül Tigin Yazıtı Doğu Yüzü 11.

- ÇORUHLU, Y. (2011). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- DALLOS, E. (2004). Shamanism or Monotheism? Religious Elements in the Orkon Inscriptions. *Shaman*, 12, 63-84.
- ELİADE, M. (2003). Dinler Tarihine Giriş. Çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ERDEMİR, Hatice PALAZ (2011). “Eski Türklerde vü Ve Su Ulaşımı/Water and Water Transportation in Ancient Turks” *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 6/2 Spring 2011, www.turkishstudies.net, DOI Number : 10.7827/TurkishStudies.2271, p. 819-836.
- ERGİN, M. (2001). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ESİN, E. (1978). İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- ESİN, E. (2001). Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- GÜNGÖR, H. (2013). “Türk Dünyasında Dini ve Politik Bir Fenomen Olarak Tanrıcılık=Tengriyanstvo/Turkish World Religious and Political Phenomenon Tengrism=Tengriyanstvo” *TURKISH STUDIES - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140 Volume 8/9, Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.5402, p. 63-70,
- İNAN, A. (2006). Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAYA, C. (2012) Köktürkçe “teñri teg teñri yaratmış” İbaresine Üzerine. VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, **24-28 Eylül**. Ankara. Türk Dil Kurumu.
- ORKUN, H. N. (2011). Eski Türk Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, B. (1998). Türk Mitolojisi 1-2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖNER, M. (2004). “Yarlık Sözü Hakkında” *TİKA* 1. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu. Ukrayna.
- ROUX, J. P. (2011). Eski Türk Mitolojisi. Çev. Musa Yaşar Sağlam. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- ROUX, J. P. (2002). Türklerin ve Moğolların Eski Dini. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- SARIKÇIOĞLU, E. (2002). Din Fenomenolojisi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- SEYİDOV, M.A. (1996). “Eski Türk Kitabelerindeki Yer-Sub Meselesi” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* C. 18. S. 29. ss. 259-265.
- ŞEN, S. (2009) Orhon Yazıtlarına Geçen Tengri Teg Tengride Bolmuş Türük bilge Kagan ve Tengri Teg Tenrgi yaratmış türük Bilge Kagan İfadelerinin Yeni Bir Yorumu. 1. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni. Afyonkarahisar. 251-259.
- TEKİN, T. (1994). Tunyukuk Yazıtı. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TEKİN, T. (2010). Orhon Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları,

-
- TAŞ, İ. (2011). Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji. Konya: Kömen Yayınları,
- YILDIRIM, D. (1998). Türk Bitiği. Ankara: Akçağ Yayınları.
- YILMAZ, G. (1995). Erken Dönem Türk Düşüncesinde Zaman Kavrayışı. Kutadgu Bilig. 7.
- YILMAZ, G. (2006). Siyasî İktidarın Meşrûiyet Gerekçelerinden Biri Olarak Köken Miti Ve Efsânevî Soylar. Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları. 10, 79-105.
- YILMAZ, G. (2010). Türk Devlet Felsefesinin Kökenleri: Erken Dönem Türk Düşüncesinde 'Devlet' Kavrayışı. Turan. 10, 79-137.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ORTAOKUL DÜZEYİNDE BİR FABL İNCELEME ÖRNEĞİ*

*Bahar DERVİŞCEMALOĞLU***

ÖZET

Fabllar, çocuklara ahlâk dersi vermek amaçlı bir eğitim aracı olarak yüzyıllardır kullanılmaktadır. Fablların veciz, metaforik ve çok anlamlı özellikleriyle önemli bir işlev taşıdıkları açıktır. Bu makalede, öncelikle fablların genel özellikleri ve çocuk eğitimindeki rolleri üzerinde durulacak, daha sonra da “Tilkiyle Leylek” isimli Ezop fablının ortaokul düzeyinde bir inceleme örneği sunulacaktır. Burada esas amaç, öğrencilerin zaten aşık olan şeyleri tekrar etmesi yerine, fablın derin yapısını kavramalarını ve fablda verilen dersleri mantıklı ve eleştirel bir bakış açısıyla sorgulamalarını sağlamaktır. Bunun için fabl analiz edilirken öncelikle fablın iki kutuplu anlatısal yapısı üzerinde durulmuş ve Labov’un genel kabul görmüş anlatı modelinin altı unsuru, incelenmekte olan fabla uygulanmıştır. Daha sonra çalışmada esas alınan “Yazarı Sorgulama” yaklaşımı ile ilgili genel bilgiler verilmiş ve fablın bu yaklaşıma göre nasıl incelenebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Söz konusu fabl, Yazarı Sorgulama yaklaşımına göre analiz edildiği takdirde okuma eylemi çok daha aktif ve etkileşimsel bir deneyim hâline dönüşmekte, dolayısıyla daha verimli bir öğrenme gerçekleşmiş olmaktadır. Fabldaki fikirleri olduğu gibi kabul etmek yerine öğrencileri sorgulamaya ve fabldaki örtük anlamları keşfetmeye teşvik eden bu yaklaşım, öğretmenin cevapları bizzat kendisi vermek yerine öğrencileri yönlendirdiği, çeşitli sorular ortaya atarak onları düşünmeye ve sorgulamaya ittiği, kendi aralarında tartışmalarını sağlayarak sınıf içi iletişimi kuvvetlendirdiği ve etkileşimi sağladığı son derece verimli bir ders ortamı doğurmaktadır. Fabllar, ciddi ve derinlemesine ele alındıklarında, öğrencilere sorgulamayı, eleştirmeyi, düşünmeyi, yorumlamayı, analiz etmeyi, empati kurmayı vs. öğreten önemli bir araç hâline dönüşmektedir. Bu açıdan öğretmenlerin fabl metinlerini işlerken büyük bir dikkat ve özen göstermesi, konuyu daha verimli kılacak yöntem ve yaklaşımlardan faydalanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fabl, eğitim, fablın yapısı, fabl analizi, Yazarı Sorgulama yaklaşımı

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, E-mail: bahardervis@yahoo.com

A FABLE ANALYSIS EXAMPLE AT SECONDARY SCHOOL LEVEL

ABSTRACT

Fables are being used for centuries as an educational tool designed to offer moral lessons to children. It is apparent that fables have a significant function due to their brief, metaphoric and multidimensional structure. First of all, this article discusses general characteristics of fables and their role in educating children and then studies an Aesop fable "The Fox and The Stork" as an example at secondary school level. Here, the primary goal is not to encourage student to repeat things that are actually apparent but to assure that they grasp an enhanced understanding of fable and adopt a logical and critical approach while deliberating on the lessons offered by the fable. For this purpose, the two-pole narrative structure of the fable was initially discussed while analyzing the fable and six elements of Labov's recognized narrative model was applied to the fable discussed. Then, "Questioning the Author" approach which is the basis of this study was explained and we tried to exemplify how a fable can be analyzed based on this approach. When we analyze the fable in question based on "Questioning the Author" approach, the reading process turns into a more active and interactive experience and thus assures more productive learning process. This process encourages students to question and discover the underlining meanings of the fable rather than accepting these ideas as is and thus helps to create a very productive class environment where the teacher guides students rather than simply answering the questions, encourages them to think and question by bringing up some questions as well as reinforcing class communication through debates and assuring interaction. If discussed critically and thoroughly, the fables turn into an important tool that teaches students to question, criticize, think, interrupt, analyze and to sympathize etc. Bearing in mind this fact, teachers should be precise and careful while teaching fable texts and make use of methods and approaches that will assure a more productive process.

Key Words: Fable, education, the structure of the fable, fable analysis, the approach of Questioning the Author

Giriş

Klasik anlamda fabl, öğretici bir maksatla yazılmış, kısa, hayal ürünü ve alegorik bir anlatıdır. Hem nazım hem de nesir biçiminde yazılabilen fablların kahramanları çoğunlukla insan gibi konuşan ve davranan, ancak kendi özelliklerini de koruyan hayvanlardır.¹ Ana kahramanları hayvanlar olan fabllarda, bu hayvanların masallardakinin aksine insanlarla pek karşılaşmadığı, temasa geçmediği görülür. Bununla birlikte fablların da tıpkı masallar gibi kaynağını sözlü gelenekten aldığını ve sadece çocuklara hitaben yazılmadığını belirtmek gerekir (Oğuzkan, 2010: 64-68; Sınar, 2007: 119, 120; Lukens, 1986: 23).

¹ Fabllarda çoğunlukla hayvanlar kullanılsa da, zaman zaman insanlara, bitkilere ve cansız varlıklara da yer verildiği görülmektedir. Ayrıntı için bk. Aygün, 2013: 115-121.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tarihsel olarak bakıldığında, fablları, çocuk edebiyatının ilk ürünleri olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Arkeologlara göre ilk fabl örnekleri Sümer dönemine dayanmaktadır. Sümer tabletlerindeki biçimsiz yazılar muhtemelen çocuklar tarafından yazılmıştır; bu da fablların o dönemde okullarda eğitim amaçlı kullanıldığını göstermektedir. Hindistan’da da aynı şekilde fablların eğitim amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Nitekim ilk fabl derlemesi sayılan ve Hint edebiyatının en önemli ürünlerinden biri olan “Pançatantra”nın, MÖ. 200 yılında Keşmir’de derlendiği bilinmektedir. Brahman filozof Beydaba’nın “Kelile ve Dimme” isimli eseri de Pançatantra’dan sonra Hint edebiyatının dünya edebiyatına kazandırdığı ikinci önemli fabl örneğidir. Bu iki eser, daha sonra birçok yabancı dile çevrilmiş, Ezop (Aisopos) ve La Fontaine’in fabllarına da kaynaklık etmiştir (Grenby, 2010: 10-13; Oğuzkan, 2010: 64-68; Sınar, 2007: 119, 120). Fabl türünün bizdeki ilk örnekleri Tanzimat dönemine rastlar.² Şinasi, Kayserili Doktor Rüştü, Recâizade Mahmut Ekrem, Ahmet Mithat Efendi gibi yazarların La Fontaine ve Ezop tercümeleriyle başlayan süreç,³ konuyla ilgili telif eserlerin de yazılmaya başlanmasıyla devam etmiştir (Ayrıntı için bk. Çıkla, 2005: 89-107). Fablların günümüzde de güncelliğini koruduğunu, hem çocuklara hem de yetişkinlere hitap eden roman boyutunda çağdaş fablların yazıldığını görmekteyiz.

Bu çalışmada öncelikle fablların genel özellikleri ve çocuk eğitimindeki rolü üzerinde durulacak, daha sonra da “Tilkiyle Leylek” isimli Ezop fablının ortaokul düzeyinde bir inceleme örneği sunulacaktır. Burada esas amaç, öğrencilerin zaten aşık olan şeyleri tekrar etmesi yerine, fablın derin yapısını kavramalarını ve fablda verilen dersleri mantıklı ve eleştirel bir bakış açısıyla sorgulamalarını sağlamaktır. Bunun için fabl analiz edilirken öncelikle fablın iki kutuplu anlatsal yapısı üzerinde durulmuş ve Labov’un genel kabul görmüş anlatı modelinin altı unsuru, incelenmekte olan fabla uygulanmıştır. Daha sonra çalışmada esas alınan “Yazarı Sorgulama” yaklaşımı ile ilgili genel bilgiler verilmiş ve fablın bu yaklaşıma göre nasıl incelenebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Söz konusu fabl, Yazarı Sorgulama yaklaşımına göre analiz edildiği takdirde okuma eylemi çok daha aktif ve etkileşimsel bir deneyim hâline dönüşmekte, dolayısıyla daha verimli bir öğrenme gerçekleşmiş olmaktadır. Fabldaki fikirleri olduğu gibi kabul etmek yerine öğrencileri sorgulamaya ve fabldaki örtük anlamları keşfetmeye teşvik eden bu yaklaşım, öğretmenin cevapları bizzat kendisi vermek yerine öğrencileri yönlendirdiği, çeşitli sorular ortaya atarak onları düşünmeye ve sorgulamaya ittiği, kendi aralarında tartışmalarını sağlayarak sınıf içi iletişimi kuvvetlendirdiği ve etkileşimi sağladığı son derece verimli bir ders ortamı doğurmaktadır.

1. Fablların Çocuk Eğitimindeki Rolü ve Metaforik Boyutu

Fablların çocuk eğitimindeki rolüyle ilgili geçmişten günümüze birçok değişik görüş ortaya atılmış, bazı filozoflar ve araştırmacılar fablların çocuk gelişimini olumlu yönde etkilediğini savunurken, bazıları da aksini savunmuştur. Bilindiği gibi Jean-Jacques Rousseau, çocuk eğitiminin nasıl olması gerektiği üzerine yazdığı “Emile” isimli eserinde fablların küçük yaşta çocukların eğitiminde kullanılmaması gerektiğini öne sürmüştür. Rousseau’ya göre çocuklara fablları öğretmeye çalışmak beyhude bir uğraştır, çünkü “*çocukların bunları anlaması mümkün değildir; üstelik anlamamaları daha iyidir; çünkü fabllardan çıkan ahlâk dersi o kadar karışık ve yaşlarına göre o kadar oransızdır ki onları erdemden çok kötülüğe itecek gibidir*” (Rousseau, 2011

² Her ne kadar Batılı anlamda “fabl” türünün bizdeki örnekleri Tanzimat’la başlasa da, tam olarak fabl türünün biçimsel özelliklerini yansıtmayan ancak verdikleri mesajlar ve kullandıkları üslup bakımından fabllara yaklaşan eserler mevcuttur. Mesela Mevlana’nın “Mesnevi”si ile La Fontaine’in fablları arasında birçok benzerlik mevcuttur. Konuyla ilgili ayrıntı için bk. Boyacıoğlu ve Erdağ, 2013: 325-340.

³ Süreci devam ettirenler arasında Nurullah Ataç’ı ve Orhan Veli’yi anmak gerekmektedir. Ataç’ın Ezop, Orhan Veli’nin ise La Fontaine tercümeleri gerek kullandıkları şiirsel dil açısından gerekse fablların çocuklar ve yetişkinler arasında yaygınlaşmasını sağlamaları açısından son derece önemlidir. Orhan Veli’nin fabl tercümeleriyle ilgili değerlendirmeler için bk. Erdal, 2009: 1146-1152.

[1762]: 124). Netice itibarıyla Rousseau, çocuklar için yazılmış en basit fablların bile çocukların kavrayamayacağı fikirler içerdiğini ve niyetlenenin tersi bir sonuç doğurduğunu düşünmüştür (Rousseau'nun fabllarla ilgili görüşlerinin eğitim felsefesi açısından kapsamlı bir eleştirisi ve değerlendirmesi için bk. Lewis, 2012: 323-341). John Locke ise bunun tam tersini savunarak, fablların çocuklar için hem zevk verici olduğunu hem de onların özgürleşmesine zemin hazırladığını ve fabllarda olumsuz herhangi bir yön olmadığını belirtmiştir (Ayrıntı için bk. Locke, 2010 [1693]). Günümüzde fablların gerek eğitim programlarında gerekse diğer alanlarda yaygın bir şekilde kullanılması, söz konusu tartışmalarda ibrenin John Locke ve onun gibi düşünenlerden yana olduğunu göstermektedir.

Fabllar kısa oldukları için basit bir plan üzerine inşa edilmişlerdir. Bu durum, fablların kaynaklandığı sözlü gelenek içerisinde kolayca hatırlanmalarını ve nakledilmelerini sağlamıştır. Ayrıca fablların kısa ve öz oluşu, çocuk eğitiminde yaygın bir şekilde kullanılmalarını sağlayan faktörlerden biri olmuştur. Fablların bir diğer önemli özelliği olan “konuşan hayvanlar” ise, bu anlatı türünün kurgusal ve dolayısıyla metaforik boyutuna gönderme yapmaktadır. Çocukların fabllardaki metaforik söylemi anlayıp anlayamayacağı ise sürekli tartışma konusu olmuştur.

Bu bağlamda Goldman'ın (1985), çocukların Ezop masallarını kavrayışıyla ilgili yaptığı çalışma dikkat çekicidir. Goldman, söz konusu çalışmada Kintsch'in ve van Dijk'in anlatıdaki iki temel bilgi türü arasında yaptığı ayırmadan hareket etmiştir. Buna göre anlatıdaki nedensel ve mantıksal bağlantılardan kaynaklanan bilgiyle, anlatı tarafından iletilen genel temalardan ya da soyut ilkelerden kaynaklanan bilgi farklıdır. Goldman, buradaki birinci bilgi türüne “metin-içi akıl yürütme”, ikincisine de “metin-dışı akıl yürütme” adını vermiştir. Goldman'a göre karakterlerin amaçları, eylemleri, elde edilen neticeler vb. arasındaki bağlantıları içeren metin-içi olguların anlaşılması, söz konusu öyküyle ilgili yüksek düzeyde genellemeler, yani soyutlamalar yapılmasını garanti etmeyebilir. Nitekim Goldman'ın araştırmasında ilkökul üçüncü sınıf ve altı öğrencilerin, kendilerine okutulan fabllardaki dersleri tam olarak kavrayamadıkları; üçüncü sınıf ve üstü öğrencilerin ise bunu başardıkları görülmüştür. Burada küçük yaş grubuna mensup öğrencilerin metin-içi olgularla metin-dışı bilgiyi ilişkilendirmekte sıkıntı yaşadıkları ve dolayısıyla fabllardaki metaforik mesajları kavrayamadıkları görülmektedir (Jose vd., 2005: 7). Netice itibarıyla çocukların metaforları kavrama kabiliyetleriyle fablları anlama kabiliyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2. “Tilkiyle Leylek” Fablına Genel Bir Bakış

Çalışmamızda incelemek üzere seçtiğimiz “Tilkiyle Leylek” fablı, hayatıyla ilgili net bilgilere ulaşılamayan, ancak Trakya asıllı bir köle olduğu tahmin edilen Ezop'a (Aisopos) aittir. Bilindiği gibi Ezop'un anlattığı masallar o hayatta iken basılmamıştır. Ezop öldükten sonra onun masallarını ilk derleyen Demetrius olmuştur; daha sonra Sokrates, Ennius, Livius ve Horatius gibi önemli ilk çağ ve klasik çağ yazarları eserlerinde bu masallara yer vermişlerdir (Phaedrus, 2000, 5, 6). Biz incelememizi, Ezop'un masallarını manzum biçimde Latinceye aktaran Phaedrus'un “Tilkiyle Leylek” fablı üzerinde yapacağız (Phaedrus, 2000: 44):

Tilkiyle Leylek

Kimseye zarar vermemeli insan,
ama birisi kötü davrandı mı
yüzüne çarpmalı onun, aynını.
İşte bu masalın öğüdü!

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İlkin tilki çağırır
 evde şölene güya,
 bizim hacı babayı,
 yaylak bir mermer kapta,
 buyur etmiş çorbayı.

Bizim leylek aç olmasına aç ama n'apsa,
 bir lokmacık bile yiyemiyor ki çorbadan.
 Tilkiyi çağırınca ötekisi, karşılık,
 büyük bir hamur tutmuş, boyunlu bir şişeye
 koyarak buyur etmiş.
 Gagasını sokup doyurmuş leylek karnını
 güzel güzel, rahatça, gel gelelim konuğu
 açlıktan bayılmış içi ezile ezile.
 Şişenin boynunu yalarken tilki boş yere,
 ona şöyle demiş bizim hacı baba: "İnsan
 sükûnetle katlanmalı kendi örneğine!"

Fabllarda belirli bir zaman ve mekân belirtilmez, daha doğrusu önemsenmez; asıl amaç, hayvanlara ait özelliklerle insanî anlayışın harmanlandığı herhangi bir mekânda geçen olaylar vasıtasıyla ahlakî bir ders vermektir. Modern iletişim terminolojisiyle ifade edecek olursak, fabllar, bir çeşit "davranış değiştirme tekniği"dir, yani dinleyen kişide davranış değiştirmeye yönelik bir mesaj taşır. Bunu edimbilimin (pragmatik) en önemli kategorilerinden birini oluşturan "söz edimleri teorisi"nin terminolojisiyle de açıklayabiliriz. Fablın yüzeysel ve eğlenceli kısmı "düzsöz"ü, verilmek istenen mesaj yani ahlak dersi "edimsöz"ü, okuyucu üzerinde bıraktığı etki (ve tepki) ise "etkisöz"ü temsil eder (Mazid, 2009: 2518; "Söz Edimleri Teorisi"yle ilgili ayrıntı için bk. Searle, 2000).

Bunu "Tilkiyle Leylek" fablına uygulayacak olursak, fablın okunması "düzsöz" düzeyini ifade eder. Bu kısımda, basitçe ifade edecek olursak, hayvanlar dünyasının üyeleri olan tilkiyle leyleğin öyküsü söz konusudur. Ayrıca bu düzey, metnin yüzeysel yapısını göstermektedir. "Edimsöz" düzeyi, yüzeysel yapıdan derin yapıya geçilen yani fabldaki "ahlâk dersi"nin ya da "dersleri"nin verildiği düzeydir. Dolayısıyla edimsöz düzeyi aynı zamanda fablın alegorik ve metaforik boyutunu yani derin yapısını ifade etmektedir. Tabii ki geleneksel olarak her fablda olduğu gibi, "Tilkiyle Leylek" fablında da verilmek istenen ders açıkça dile getirilmiştir; ancak aşağıda daha detaylı bir biçimde ele alacağımız gibi, bu fablda birden fazla ders verilmekte ya da ima edilmektedir. Son olarak, fablın çocuklar üzerinde yarattığı etki ve tepkiyi ifade eden "etkisöz" düzeyine gelirse, bu düzey de çeşitlilik arz etmektedir; zira yine aşağıda daha detaylı bir biçimde ele alacağımız gibi, tilkinin ve leyleğin davranışının her öğrencide aynı etkiyi/tepkiyi doğurmasını beklemek pek mümkün görünmemektedir.

Söz konusu incelemeyi uygulayacak olan öğretmenlerin konunun edimbilimsel boyutuyla ilgili bazı temel bilgilere vakıf olması, daha sistematik ve verimli bir tahlile imkan tanıyacaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

Nitekim öğretmenlerin, yukarıda değindiğimiz üç boyut içerisinde özellikle “edimsöz” ve “etkisöz” düzeyleri üzerine odaklanması gerekir. Her ne kadar bizim bu çalışmada esas aldığımız ortaokul öğrencilerinin fabllardaki metaforik boyutu anlayabilecek bilişsel düzeye erişmiş olmaları beklense de, fabldaki “niyetlenen anlam”ın, alıcıların -yani bizim örneğimizde ortaokul öğrencilerinin- zihninde gerçekleşmemiş olma ihtimali her zaman mevcuttur. İşte bu ve bunun gibi meselelerde, edimbilim ve anlambilim (semantik) gibi, kelimelerin ya da yapıların görünüşteki anlamlarında fark edilemeyen yönleri açıklamaya çalışan disiplinlerin kılavuzluğuna ihtiyaç vardır (Söz konusu disiplinlerin verilerinden hareketle yapılan bir fabl tahlili için bk. Filizok, 2009).

2. 1. Fablın Anlatısal Yapısı

Ders verici özellikleri dikkate alındığında, fablların anlatısal yapısında iki temel yön olduğu göze çarpar. Bunlardan birincisi, fabldaki ana eylemin olumlu ya da olumsuz değeri; ikincisi ise fablın sonucunun olumlu ya da olumsuz değeridir. Yetişkinler, metinde betimlenen eylem-sonuç bağlantılarını tespit ederek fablda verilmek istenen mesajı rahatlıkla kavrayabilirler. Ortaokul düzeyindeki öğrenciler ise öğretmenlerinin yönlendirmesi ve açıklamalarıyla meselenin özünü algılayabilirler. İncelemek üzere seçtiğimiz “Tilkiyle Leylek” fablında tilki, adaletli davranmamıştır (olumsuz değerli bir özellik) ve cezasını çekmiştir (olumsuz değerli bir sonuç); leylek de tilkinin davranışının hakkaniyetli olmadığını fark etmiş (olumlu değerli bir özellik) ve kendisine yapılan adaletsizliğin aynısını tilkiye yaparak onun hatasını fark etmesini sağlamıştır (olumlu değerli bir sonuç). Görüldüğü gibi fabllarda iki kutuplu bir yapı vardır ve fablı yorumlarken, olayların sonuçlarını her iki kutup açısından da değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin şu şekilde akıl yürütmesi beklenmektedir: “Eğer X’in sonuçları olumluysa, X’i yapmalıyız” ve “Eğer Y’nin sonuçları olumsuzsa, Y’yi yapmamalıyız”.

Görüldüğü gibi, fabldaki kahramanların ahlakî davranışları ile bu davranışların sonucunda ortaya çıkan durumdan hareketle, fablın vermek istediği ders rahatlıkla kavranabilir. Nitekim fabllardaki eylem-sonuç bağlantıları, adil bir ödüllendirme ve cezalandırma sistemine bağlı olarak yapılandırılmıştır. Dolayısıyla incelenen fablı tam anlamıyla kavrayabilmek için, genel olarak bütün fablların temelinde kötülerin cezalandırıldığı, iyilerinse ödüllendirildiği adil bir dünyada yaşama arzusunun yattığını bilmek gerekmektedir (Jose vd., 2005: 10, 11).

Fablın anlatısal yapısıyla ilgili öğretmenlere yol gösterecek bir model sunmak gerekirse, Amerikalı dilbilimci Labov’un genel kabul görmüş anlatı modeli esas alınabilir. Labov’un daha ziyade sözlü anlatıları esas alarak oluşturduğu bu modele göre, anlatının en azından “sorun içeren bir eylem” ve -şayet “tam” ya da her yönden geliştirilmiş bir anlatı ise- anlatının genel yapısıyla ilgili altı temel unsuru sergilemesi gerekir. Bu unsurlar; *özet*, *yönlendirme*, *bozguncu (karmaşıklıklaştıran) eylem*, *çözüm*, *değerlendirme* ve *final* şeklinde sıralanır (Simpson, 2006; Prince, 2003, 59). Bu unsurların hangi sorulara cevap verdikleri, anlatıdaki işlevleri ve dilsel ifade biçimleri şu şekilde sıralanabilir (Simpson, 2006: C5):

- Özet:** “Anlatı ne hakkında?” sorusuna cevap verir. Anlatıdaki işlevi “öykünün başlamak üzere olduğunu işaret etmek ve böylece okuyucunun ya da dinleyicinin ilgisini çekmeye çalışmak”tır. Dilsel ifade biçimi “anlatıya başlamadan önce söylenen kısa ve özetleyici bir ifade”dir.
- Yönlendirme:** “Öyküde kimler yer alıyor; öykü ne zaman ve nerede gerçekleşiyor?” sorularına cevap verir. Anlatıdaki işlevi “okuyucunun ya da dinleyicinin, öyküdeki yeri, zamanı, kişileri, durumu ve eylemi saptamasına yardımcı olmak”tır. Dilsel ifade biçimi “daha çok şimdiki zamanın hikayesi ve yer, zaman, durum vb. zarfları”dır.
- Bozguncu (Karmaşıklıklaştıran) Eylem:** “Öyküde ne oluyor?” sorusuna cevap verir. Anlatıdaki işlevi “öyküde ‘ne olduğu’nu gözler önüne sermek”tir. Dilsel ifade biçimi “görülen geçmiş

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

zaman ya da geniş zamanla çekimlenmiş fiillerle birlikte zamansal açıdan düzenlenmiş anlatısal cümleler”dir.

- d) *Çözüm*: “Öykünün sonunda ne oluyor?” sorusuna cevap verir. Anlatıdaki işlevi “öyküde en son gerçekleşen en önemli olayın altını çizmek”tir. Dilsel ifade biçimi “bozguncu eylemi başlatan anlatısal cümlelerin sonuncusu” olarak tanımlanabilir.
- e) *Değerlendirme*: “Yani bundan ne çıkarabiliriz?” sorusuna cevap verir. Anlatıdaki işlevi “öykünün esas noktasını açıklamak”tır. Dilsel ifade biçimi “pekiştirici ifadeler, yardımcı fiiller, olumsuzluk içeren ifadeler, yinelemeler, değerlendirici yorumlar, iliştilenmiş sözler, gerçekleşmemiş olaylarla mukayese” şeklinde sıralanabilir.
- f) *Final*: “Her şey nasıl neticeleniyor?” sorusuna cevap verir. Anlatıdaki işlevi “öykünün bittiğine işaret etmek ve okuyucuyu ya da dinleyiciyi, anlatının başladığı noktaya geri götürmek”tir. Dilsel ifade biçimi çoğunlukla “genelleştirilmiş ‘zamansız’ bir ifade”dir.

Labov’un altı unsurdan oluşan bu modelini “Tilkiyle Leylek” fablına uyguladığımızda şu sonuçlar ortaya çıkar:

- a) *Özet*: Fablın ilk bölümünü oluşturan “Kimseye zarar vermemeli insan, ama birisi kötü davrandı mı yüzüne çarpmalı onun, aynını. İşte bu masalın öğüdü!” şeklindeki ifadelerde, anlatıcı, fablın “ne hakkında” olacağını özetlemektedir. Burada anlatıcı aynı zamanda öykünün başlamak üzere olduğunu işaret etmekte ve okuyucuların dikkatini çekmeye çalışmaktadır.
- b) *Yönlendirme*: Fablın giriş kısmından sonra masalın ana karakterleri olan tilki ile leyleğin devreye girdiği ve mekân olarak tilkinin evinde geçen “yönlendirme” bölümü, okuyucuların öyküdeki yeri, zamanı, kişileri, durumu ve eylemi saptamasını sağlamaktadır.
- c) *Bozguncu (Karmaşıklaşan) Eylem*: Masalda sorunun ortaya çıktığı ya da olayların karmaşıklaştığı bölümde, tilkinin evinde misafir olarak ağırladığı leyleğe karşı nezaketsiz ve açgözlü davranışı gözler önüne serilmektedir. Bu bölüm, fablın anlaşılmasında kilit önem taşımaktadır.
- d) *Çözüm*: Çözüm kısmı, yani fablda en son gerçekleşen ve önem arz eden olay, leyleğin tilkiye verdiği karşılıktır, yani leyleğin tilkiyi yemeğe davet etmesi ve tilkinin ona yaptığı muamelenin aynısını ona yapmasıdır.
- e) *Değerlendirme*: Leyleğin “İnsan sükûnetle katlanmalı kendi örneğine!” cümlesiyle biten “değerlendirme” bölümünde, fabldan çıkarılacak sonuç özetlenmekte, anlatıcının bakış açısı ya da öznel değerlendirmesi leyleğin ağzından ifade edilmektedir.
- f) *Final*: Denge hâline yani fablın başladığı noktaya dönüşü ifade eden final bölümü için “değerlendirme” aşamasında da zikrettiğimiz “İnsan sükûnetle katlanmalı kendi örneğine!” ifadesini kullanabiliriz. Fablın bittiğine işaret eden bu ifadede anlatıcı kendini geri plana atarak leyleğin ağzından kendi düşüncesini vermektedir. Aynı zamanda fablın nasıl neticelendiğini gözler önüne seren “genel” bir ifade niteliği taşıması açısından final bölümü kapsamında değerlendirilebilir.

3. “Yazarı Sorgulama” Yaklaşımına Genel Bir Bakış

Birçok öğretmenin temel problemi, öğrencilerin, işlenen parçayı ya da metni anlayamamasıdır. Öğretmenlerin bütün çabasına ve öğrencilerin bütün dikkatine rağmen “metni anlayamama” sorunuyla sıkça karşılaşırız. Hatta bazı durumlarda öğretmen, çocukların öğrendiğini düşündüğü bir şeyi bir ay sonra tekrar sorduğunda, öğrencilerin, o konuyu ilk kez duyuyormuş gibi davrandığını görerek sinirlenir. İşte bu tür sorunları bertaraf etmek için ortaya atılan “Yazarı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Sorgulama” (Questioning the Author) yaklaşımıyla, öğrenciler sadece metinde yer alan bilginin yerini tayin etmeyi ve metinden bilgi çıkarmayı değil, metinle “etkileşim” kurmayı, metindeki fikirleri yakalamayı ve aydınlatmayı, metindeki meselelere dahil olmayı, sorgulamayı, analiz etmeyi, bağlantı kurmayı vs. öğrenirler. Bu yaklaşımda öğretmen, “kolaylaştırıcı” ve “yönlendirici” bir rol üstlenir. Ayrıca düşünmeyi ateşler, öğrenme edimini bir orkestra şefi gibi yönetir ve öğrencilerin anlayıp anlamadığını izler. Bu yaklaşım temelde yazarların “yanılabilir” olduğu ve okuyucunun mesajı anlamak için uğraşması gerektiği önermesine dayanır. “Yapılandırmacılık” üzerine bina edilen bu yaklaşıma göre öğrencilerin genellikle okuduklarını anlamamasının sebebi, anlamayı sağlayacak şekilde metinle etkileşime girmemeleri, yani metindeki bilgiyle aktif olarak meşgul olmamalarıdır. Metin-temelli öğretim için tasarlanmış olan Yazarı Sorgulama yaklaşımı, metindeki fikirleri anlamayı kolaylaştırmaya çalışır; sorgular (queries) ve tartışma vasıtasıyla öğrencilerin anlayış kurmalarına yardım eder (Beck vd., 1998: 1-4).

Anlayış kurmak (ya da yapılandırmak), bilginin ne anlama geldiğini belirlemeyi içerir. Okumak, anlam kurmak demektir. Yazarı Sorgulama yaklaşımıyla işlenen bir derste, öğrencilere, metindeki fikirlerle, metni okudukları esnada meşgul olmaları öğretilir. Anlamın o anda kurulabilmesi ise sorgular ve tartışma yoluyla gerçekleşir. Tartışma esnasında öğrencilere zaten sahip oldukları fikirleri paylaşımlarından ziyade, okudukları metinden, işbirliğiyle, çeşitli fikirler kurmaları telkin edilir. Sorguların amacı ise öğrencilerin metindeki bilgileri aynen tekrar etmeleri ya da metindeki fikirleri ortaya koymaları değil, anlam üzerinde düşünmeleri ve çeşitli fikirler geliştirmeleridir. Sorgular genelde açık-uçlu ve yazar merkezlidir; öğrencileri düşünmeye ve anlam kurmaya yönlendirir. Mesela “Yani yazar burada ne demek istiyor?” ya da “Yazar bunu bize neden söylüyor?” gibi (Beck vd., 1998: 6).

Anlayış kurma prensibi, Yazarı Sorgulama yaklaşımının temelidir. “Bilişsel Devrim” diye adlandırılan yirmi beş yıllık bir araştırmanın ürünü olan bu yaklaşım, bir şeyleri anlamak için, sadece bilgi parçacıklarını bir araya getirmenin yeterli olamayacağını, bilgiyi aktif bir şekilde kullanmak gerektiğini göstermiştir. Anlam kurmak için bilgiyi işlemek gerektiğini vurgulayan bu öğrenme anlayışı da “yapılandırmacılık” şeklinde adlandırılmıştır. Yapılandırmacı görüşe göre öğrenme, basit bir şekilde bir kaynaktan bilgi edinmekle gerçekleşmez; bir metinden çıkardığımız bilgileri öğrencilerin zihnine yerleştirerek anlamayı gerçekleştiremeyiz. Bilişsel anlayış, bir metni anlamlandırmak için, okuyucuların, o metindeki bilgiyle etkileşim içerisine girmesinin önemli olduğunu vurgular. Okuyucu, bir metinde karşılaştığı her yeni bilgiyi teşhis etmeli ve bunun daha önce verilmiş olan bilgiyle nasıl bir bağlantısı olduğuna karar vermelidir. Metinde temsil edilen mesajı biçimlendirmenin en iyi yolu, hem metinde verilen bilgiyle yeni bilgi arasında hem de metindeki bilgiyle metin-dışı bilgi arasında ilişki kurmaktır. Yapılandırmacı anlayışta öğrencilerin, hangi bilginin önemli olduğunu ve fikirlerin birbirine nasıl bağlandığını anlayabilmeleri istenir. Buna şöyle bir örnek verebiliriz: İzlediği bir filmde sonra gemilere ilgi duymaya başlayan bir çocuğa, oyuncak bir gemi satın almak yerine gemi parçalarından oluşan bir oyuncak alırsak, çocuk gemiler hakkında daha kalıcı bilgiler edinecektir, çünkü geminin parçalarını bizzat kendisi birleştirmeye çalışacak ve bunu yaparken parçaların birbirine nasıl bağlandığını görecektir, nelere dikkat etmesi gerektiğini öğrenecektir.

Yazarı Sorgulama yaklaşımında esas olan “yazarın yanılabilirliği” ve “anlamın kurulması” meseleleri şu şekilde izah edilebilir (Ayrıntı için bk. Beck vd., 1998: 17-21):

- Yazarın Yanılabilirliği: Ders kitapları ve bu kitaplardaki metinler çoğunlukla öğrenciler ve öğretmenler tarafından eleştirilmeksizin kabul edilir. Dolayısıyla öğrenciler, ders kitaplarının içeriğini anlamada zorlandıkları zaman, bunu okur olarak kendi yetersizliklerine bağlama eğilimi gösterirler. Öğrencilerin kendilerini suçlamaktan kaçınmalarının bir yolu, okumaya ara vermektir. Böylece okudukları şeyi gözden

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

geçirebilirler ve daha az efor sarf ederler. Yazarı Sorgulama yaklaşımında öğrencilerden şunu kavramaları istenir: Ders kitaplarının içindekiler, sadece bir kişiye ait fikirlerdir ve bu kişi anlatmak istediklerini her zaman, okuyucuların anlayabileceği biçimde açık ve anlaşılır ifade edememiş olabilir. Sonuçta yazar da bir insandır ve her zaman yanlışlık payı vardır. Bazen yazar, fikirlerini iletirken yanlışlık yapabilir; işte böyle durumlarda problem, öğrencilerin anlayışının kısıt olmasından değil, kitabın yazarından kaynaklanır. Görüldüğü gibi burada suç, öğrenciden yazara kaydırılır. Yazarı Sorgulama yaklaşımının amacı, öğrencilerin, metindeki çeşitli konularda yazarın “ne demek istediğini” düşünerek ve anlamla adeta boğuşarak bulmalarını sağlamaktır.

- Anlamanın Kurulması: Yazarı Sorgulama yaklaşımında, okuma esnasında çeşitli fikirlerle çarpışmak, öğrencilere birbirlerinin fikirlerini öğrenme, alternatif olasılıkları sorgulama, düşünme ve kendi fikirlerini güvenilir/sağlıklı bir ortamda test etme fırsatını verir. Böylece herkes, öğretmenin değil, metnin yazarının onlara bu mücadeleyi sunduğunu anlar. Okuma esnasında anlamı inşa etmek (yapılandırmak); metindeki kesitler arasında ileri-geri gitmek ve karşılaşılan fikirleri tartışmak demektir.

Yazarı Sorgulama yaklaşımının önemli bir diğer unsuru da “tartışma”dır. Öğrencilerin sesini duymak, derse katılmalarını ve çeşitli fikirlerle çarpışmalarını sağlamak için onları kışkırtmak gerekir. Öğrenciler, anlam kurmak için akranlarıyla ve öğretmenleriyle işbirliği yapmaları gerektiğini kavramalıdır. Böylece kendi argümanlarını desteklemeyi de öğrenebilirler. Yazarı Sorgulama yaklaşımında tartışma, bir amaç değil, amacın başarıya ulaşması için kullanılan bir “araç”tır. Burada amaç, “anlam kurmak”tır. Öğrenciler bir yazarla mücadele etmeyi öğrenirken, bir başkasıyla mücadele etmeyi de öğrenirler. Bu, metni anlamak için yapılan bir girişimdir. Bu yaklaşımda öğretmen, tartışmanın bütününe bir başlatıcı, kolaylaştırıcı, rehber ve öğrencilere karşılık veren kişi olarak dahildir.

Bu yaklaşımda tartışma, “sorgular” vasıtasıyla başlatılır ve sürdürülür. Dikkat edilirse “soru” yerine “sorgu” ifadesi tercih edilmiştir; çünkü bu yaklaşımda geleneksel sorularla bu yaklaşımın orijinal yanını oluşturan sorgular birbirinden ayrılmıştır. Buna göre geleneksel sorularla sorgular arasındaki farklardan bazıları şunlardır:

- Geleneksel soru yönteminde, öğrencinin metinde verilenleri anlayıp anlamadığı, metin okunduktan sonra tayin edilir. Sorgulara dayalı yöntemde ise metnin başından itibaren öğrencilerin anlam kurmak yani yapılandırmak için metindeki fikirlerle çarpışmaları amaçlanır.
- Geleneksel soru yönteminde öğretmenin sorduğu sorulara öğrencilerin verdikleri yanıtlar tek tek değerlendirilir; öğretmen-öğrenci etkileşimi ön plana çıkarılır. Sorgu yöntemi ise bir yazarın fikirleriyle ilgili grup tartışmalarını kolaylaştırır ve öğrenci-öğrenci etkileşimini ön plana çıkarır.
- Sorular, metni okumadan önce ya da okuduktan sonra sorulur. Sorgular ise okumanın başından itibaren ve okuma süresince kullanılır.

Yazarı Sorgulama yaklaşımının temelini oluşturan sorgular başlatıcı, sürükleyici ve anlatsal sorgular olmak üzere üçe ayrılır (Ayrıntı için bk. Beck vd., 1998: 34-45) :

1. Başlatıcı Sorgular: Bu tür sorguların temel amacı metnin yazarının verdiği fikirleri ve mesajları herkesçe bilinir hâle getirmek ve tartışmayı başlatmaktır. Bu sorgular, metindeki en önemli fikirlere dikkati çeker ve öğrencilere, bu fikirlerin bir yazar tarafından yazıldığını hatırlatır. Başlatıcı sorgular genelde şu şekildedir:
 - Yazar burada ne demek istiyor?

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- Yazarın mesajı nedir?
 - Yazar neden bahsediyor?
2. Sürükleyici Sorgular: Bu tür sorguların amacı tartışmanın içeriğine ve gidişatına odaklanmaya yardım etmek; öğrencilerin, anlam kurmak için fikirler arasında bağlantı kurmasını sağlamaktır. Aşağıdaki iki sürükleyici sorgu örneği, öğrenciyi, yazarın kelimelerinin arkasındaki fikirleri düşünmeye sevk ediyor. Yani metnin ne dediğinden çok, ne demek istediğine odaklanıyor:

- Yazar burada ne kastediyor?
- Yazar bunu açık ve net açıklayabiliyor mu?

Sürükleyici sorgular, öğrencilerin daha önce öğrendikleri ya da okudukları fikirlerle bağlantı kurmalarına da yardım eder. Bu tür sorgular, öğrencilere, metnin değişik kısımlarındaki bilgileri ilişkilendirmeleri konusunda rehberlik eder. Ayrıca öğrencilerin metindeki eksik ya da bağlantısız bırakılmış yerleri fark etmelerini de sağlar. Mesela:

- Bu, yazarın bize daha önce söylediği şeyle uyuyor mu?
- Bu, yazarın bize burada söylediğiyle nasıl bir bağlantı içinde?

Sonuç olarak, sürükleyici sorguların, öğrencilerin, yazarın bazı bilgileri vermesinin muhtemel nedenlerini anlamaya yardımcı olduğu söylenebilir:

- Yazar bunu neden söylüyor?
- Sizce yazar bunu bize neden şimdi söylüyor?

3. Anlatısal Sorgular: Başlatıcı ve sürükleyici sorgulara, anlatısal metinler için geçerli olan anlatısal sorguları da eklemek gerekir. Bunun temel amacı, anlatısal metinlerle açıklayıcı metinler arasındaki farkı vurgulamaktır. Açıklayıcı metin yazarları, daha çok içerik konusunda ve kendi alanlarında uzmandırlar; dolayısıyla profesyonel birer yazar olmaları beklenemez. Bu yazarlar, sanatlı, etkileyici ve ahenkli bir dil kullanımından ziyade, verdikleri bilginin doğruluğuyla ilgilenirler. Anlatısal metin yazarları ise genellikle yazı konusunda yeteneklidirler. Bununla birlikte her ne kadar sunum ve etkileycilik açısından kuvvetli sayılsalar da, anlatısal metin yazarlarını anlamak da bazen zor olabilir. Hem açıklayıcı hem de anlatısal metinlerde aynı sorunla karşılaşabiliriz: Anlaşılması güç bir dil kullanımı, alışılmadık ve yoğun bir içerik gibi.

Her iki metin türü arasındaki bir başka fark da amaçtan kaynaklanır. Açıklayıcı metin yazarının amacı, bilgiyi sunmak, açık, net ve kesin olmaktır. Anlatısal metin ise edebiyat temlerini orijinal ve yaratıcı bir yolla ifade etmeye çalışır; sanatsal ifade biçimleri ve figüratif bir dil kullanır. Sonuç olarak açıklayıcı ve anlatısal metinlerin yapılarının da farklılık arz ettiğini belirtmek gerekir. Açıklayıcı metinlerde -ki bunlar daha çok ders kitaplarıdır- başlıklar ve alt-başlıklar bulunur. Anlatısal metinlerin yapısı ise bu kadar açık ve belirgin değildir (Bir romanda geri-dönüş yani flashback tekniğinin kullanıldığını düşünün).

Burada dört tane sorguya yer vermek istiyoruz. Bunlardan ilk ikisi, öğrencileri karakterle ilgili olarak düşünmeye sevk etmek içindir:

- Şimdi bu karakter için durum nasıl görünüyor?
- Yazarın bu karakter hakkında şimdiye kadar söylediklerini dikkate alırsak, sizce bu karakter neyle karşı karşıya?

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Diğer iki sorgu ise öğrencilerin dikkatini, yazarın olay örgüsünü kurmadaki hünerine çekmek için sorulabilir:

- Yazar, bizim bir şeyin değiştiğini anlamamızı nasıl sağlıyor?
- Yazar bunu nasıl düzenlemiş?

Yazarı Sorgulama yaklaşımıyla ilgili son olarak planlamadan bahsetmek istiyoruz. Yazarı Sorgulama yaklaşımını kullanan öğretmenlerin geleneksel planlardan farklı bir plan uygulamaları gerektiği aşıkardır. Ders planı için bazı öğretmenler öğretmen el kitaplarına başvururlar. Böylece metindeki önemli fikirleri ve bilgileri, metni okuduktan sonra ne tür sorular ve aktiviteler kullanılacağını belirlerler. Ancak bu yöntemin istenmeyen bir sonuca yol açtığı gerçektir: Öğretmen el kitabına güvenen öğretmen, genellikle metni bizzat detaylı olarak incelemeyiz. Bu iş zaten yapılmıştır, hazırdr; öğretmen de bunun iyi yapıldığına inanır. Ancak bazı öğretmenler metni gözden geçirir, ne öğretecekleriyle ilgili kendi kararlarını verirler. Sonuç olarak ne olursa olsun bu öğretmenlerin çoğu, metni, temel olarak “anlaşılabılır”; yazarı ise “yanılmaz” olarak değerlendirir.

Her ne kadar öğretmen el kitaplarına başvurmak mantıklı gibi görünse de, bazı durumlarda bunların ihtiyaca cevap veremediği bir gerçektir. Birçok durumda içeriğin önemli kısmının iyi belirlenemediği, önerilen soru örneklerinin ise anlamaya pek katkı sağlamadığı görülür. Daha önce de değindiğimiz gibi öğrencilerden okumalarını beklediğimiz metinler, onların seviyesi için çok yoğun ve anlaşılması zor olabilir. İşte Yazarı Sorgulama yaklaşımı, öğretmenleri, bütün bu zorlukları önceden tahmin edip buna göre bir plan hazırlamaları konusunda yüreklendirir. Bu yaklaşımda, planlama ve öğretme arasındaki bağıntı, geleneksel öğretimdekinden farklıdır. Yazarı Sorgulama yaklaşımında bir ders planı hazırlamak, oyun öncesi yapılan provaya benzetilebilir. Bir oyun provasında, oyuncular ve yönetmenler, hazırlık ve plan yapmaktan daha fazlasını yaparlar; yani planlamanın ötesine geçerler. Sahneleri tasarlarlar, hangi hareketlerin daha etkili olacağını belirlerler, sahneler arası geçişleri ve oyuncuların söz alışverişlerini vs. prova ederler. Yönetmenin görevi, seyircilerin tepkisini kestirmek, oyunun beğeni toplaması için neler yapılacağına karar vermek ve çıkabilecek problemlere hazır olmaktır. Yazarı Sorgulama yaklaşımıyla yapılan bir derste, öğretmen hem yönetmen hem de oyuncudur. Yönetmen olarak, öğretmen, derste neyin tartışılacağını tasarlar ve dersin nasıl gelişebileceğini kestirmeye çalışır. Bir oyuncu olarak ise öğretmenin görevi, ders beklediği gibi gitmediği zaman doğaçlama yoluyla hemen buna bir çare bulabilmektir.

3. 1. Fablın “Yazarı Sorgulama” Yaklaşımına Göre İncelenmesi

Fabl gibi anlatısal metinlere uygulandığında oldukça verimli sonuçlar elde edilen bu yaklaşımda yönlendirici konumundaki öğretmene büyük iş düşmektedir. Öğretmenin öncelikle fabldaki alegorik anlatımı ve verilmek istenen açık ve örtük mesajları iyi analiz etmesi gerekmektedir. Esasında verilmek istenen ders, fablların tipik bir özelliği olarak, “Tilkiyle Leylek” başlıklı fablın başında “Kimseye zarar vermemeli insan, ama birisi kötü davrandı mı yüzüne çarpmalı onun, aynını. İşte bu masalın öğüdü!” şeklinde açıkça dile getirilmiştir. Şayet öğretmen, sadece bu açıklamayla yetinir, fablı okuyup (ya da öğrencilere okutup) öğrencilerden buradaki mesajı yorumlamalarını isterse metnin derinine inilememiş, “Yazarı Sorgulama” yaklaşımına göre ifade edersek, fablla ilgili bir “anlayış” kurulmamış (ya da yapılandırılmamış), metindeki ana ve yardımcı fikirler sorgulanmamış ve fablda zaten açık bir biçimde verilen mesajla yetinilmiş olur.

Bu bağlamda öğretmenin fablı işlemeye başlarken yapacağı ilk şey, öğrencilere fablın ilk kısmında verilen öğüt ile ilgili şu soruyu sormak olmalıdır: “Birisi bize kötü davrandığında ona aynı şekilde kötülükle karşılık vermeli miyiz?”. Bu soruyla birlikte öğrenciler düşünmeye başlayacak ve değişik fikirler, bakış açıları ortaya atılacak, hem *öğrenci* - *öğretmen* hem de *öğrenci* - *öğrenci* etkileşimi gerçekleşmiş olacaktır. Burada önemli olan nokta, verilen öğüdü düşünmeden

kabullenmek yerine öğrencileri düşünmeye sevk ederek buradaki fikri sorgulamalarını yani aktif bir biçimde metinle ve metindeki fikirlerle meşgul olmalarını sağlamaktır. Bu açıdan her fikrin sorgulanabileceği fikri esastır.

Olayın anlatılmaya başlandığı bölümde ise “İlkin tilki çağırılmış evde şölene güya, bizim hacı babayı” ifadesinden hareketle öğrencilere misafir ağırlama ve iyi bir ev sahibinin yapması (ve yapmaması) gerekenlerle ilgili bazı sorular sorularak temel görgü kurallarıyla ilgili bir tartışma başlatılabilir. Misafir ağırlamayla ilgili temel bilgiler verildikten sonra “yaylak bir mermer kapta, buyur etmiş çorbayı” şeklinde devam eden cümlelerin yorumuna geçilir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, tilkinin, leyleğin fiziksel özelliklerini dikkate almadan yemeği servis etmesidir. “Tilki, bunu kasıtlı olarak mı yapmıştır yoksa bir dalgınlık ya da unutkanlık neticesinde mi?” sorusu öğrencilere yöneltilerek tilkinin durumu tahlil edilebilir. Ancak metindeki “güya” kelimesi, bize anlatıcının pozisyonu ve tilkiye bakış açısıyla ilgili önemli bir ipucu vermektedir. Öğrencilerin de bunu fark etmesi ve tilkinin karakterini buna göre tahlil etmesi beklenir. Tilkinin, açgözlü, bencil ve kurnaz tabiatı, karşısındakinin yani misafirin farklılıklarını görmesini ve empati kurmasını engellemiştir. Tilkinin bu düşüncesiz davranışı, leyleğin aç kalmasıyla neticelenmiştir.

Tilkinin zaferiyle sonuçlanan kısımdan sonra sıra leyleğe gelmiştir. “Tilkiyi çağırınca ötekisi, karşılık, büyük bir hamur tutmuş, boyunlu bir şişeye koyarak buyur etmiş” şeklinde ifade edilen bölümde, bu sefer tilkinin leyleğe yaptığı, leylek tilkiye yapmaktadır, yani tilkinin fiziksel özelliklerini dikkate almadan yemeği servis etmektedir. Böylece tilkinin, leyleği geçen sefer yemeğe çağırdığında yaptığı hatayı anlaması beklenmektedir. “Kendinize nasıl davranılmasını istiyorsanız başkasına da öyle davranın”, “Ne ekersen onu biçersin”, “Yapılan kötülük cezasız kalmaz” şeklinde dersler çıkarılabilecek bu durumdan hareketle, öğrenciler arasında bir tartışma başlatılabilir. Öğretmenin öğrencilere yönelteceği “Leyleğin tilkiye verdiği karşılık sizce haklı mıdır?”, “Tilkiye yaptığı şeyin yanlış olduğunu göstermenin başka bir yolu olabilir miydi?”, “Leylek, tilkiye böyle bir karşılık vermek yerine onunla konuşmayı deneseydi ve bu davranışının yanlış olduğunu söyleseydi tilki yine hatasını anlar mıydı?”, “Siz leyleğin yerinde olsaydınız tilkiye nasıl bir ders verirdiniz?” ve benzeri sorular vasıtasıyla konu değişik açılardan irdelenebilir. Burada önemli iki kavrama da dikkat çekilmesi gerekir: Eşitlik ve adalet. Tilki, ev sahibi konumundayken yani daha genel ifade edersek güçlü konumdayken, daha pasif durumdaki misafirini aç bırakmış, yani eşitlik ve adalet ilkesini ihlal etmiş, elindeki gücü tamamen kendi lehine kullanmıştır. Ev sahibi olma sırası leyleğe geldiğinde yani leylek güçlü konuma geçtiğinde tilkiye ders vermek amacıyla gücünü tilkinin aleyhine kullanmıştır. Birinci durumda tilki galip, leylek mağlupken; ikinci durumda leylek galip, tilki mağlup duruma düşmüştür, bir anlamda da denge ve eşitlik sağlanmıştır. Bu bağlamda öğrencilerden eşitlik ve adalet kavramlarını tanımlamaları istenebilir. “Leyleğin tilkiye verdiği karşılık bir intikam mıdır?” sorusu da tartışılabilir. Adalet kavramının içerdiği “iyiliğin ödüllendirilmesi, kötülüğün cezalandırılması” fikri de irdelenebilir.

Görüldüğü gibi fablın başında ifade edilen dersle yetinildiğinde metnin yüzeysel yapısıyla sınırlı kalınacaktır. Sorgulayıcı bir yaklaşımla fablın derin yapısındaki anlamlar açığa çıkarılıp yorumlandığında ise daha zengin ve etkileşimli bir ders işlenmiş olacaktır. Öğretmenin, cevapları bizzat kendisi vermek yerine öğrencileri yönlendirdiği, çeşitli sorular ortaya atarak onları düşünmeye ve sorgulamaya ittiği, kendi aralarında tartışmalarını sağlayarak sınıf içi iletişimi kuvvetlendirdiği ve etkileşimi sağladığı bir ders daha verimli ve anlamlı olacaktır.

Sonuç

Fabllar, insanları (ve dolayısıyla dünyayı) tanımanın ve anlamının en kestirme yollarından birini sunması, evrensel doğrulardan bahsetmesi ve bütün bunları çocukların dikkatini çekecek eğlenceli ve alegorik bir biçimde anlatması sayesinde tarih boyunca eğitimde sıkça faydalanılan anlatı türlerinden biri olmuştur. Anlatıbilim, edimbilim, anlambilim vb. bilim dalları ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

yapısalcılık, yapılandırmacılık, “Yazarı Sorgulama” vb. yöntem ve yaklaşımlar ışığında değerlendirildiğinde, fabllar, okuma eylemini çok daha aktif ve etkileşimsel bir deneyim haline dönüştürür, öğrencilerin ufku açacak veriler sunar ve böylece daha verimli bir öğrenme gerçekleşmiş olur. Bu açıdan öğretmenlerin fabl metinlerini işlerken büyük bir dikkat ve özen göstermesi gerekmektedir. Fabllar, ciddi ve derinlemesine ele alındıklarında, öğrencilere sorgulamayı, eleştirmeyi, düşünmeyi, yorumlamayı, analiz etmeyi, empati kurmayı vs. öğreten önemli bir araç hâline dönüşmektedir. Çalışmamızda esas aldığımız “Yazarı Sorgulama” ve benzeri yaklaşımların temel amacı da budur.

KAYNAKÇA

- AYGÜN, Uğur (2013). “Edebi Bir Tür Olarak Fabl ve Fabl Analizi”, **TURKISH STUDIES** - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 8/10, Fall 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5971>, p. 115-121.
- BECK, Isabel, Margaret MecKeown, Rebecca Hamilton ve Linda Kucan (1998). **Questioning the Author**, International Reading Association, Delaware.
- BOYACIOĞLU, Fuat ve Serap ERDAĞ (2013). “Mevlâna Celaleddin Rumi ve La Fontaine’de Hoşgörü Algısı”, **TURKISH STUDIES** -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 8/8, Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5259>, p. 325-340.
- ÇIKLA, Selçuk (2005). “Tanzimattan Günümüze Çocuk Edebiyatı ve Bazı Öneriler”, **Hece Dergisi**, Sayı: 104-105, ss. 89-107.
- ERDAL, Kelime (2009). “Çocuk Edebiyatı Türlerinin Kullanımı Açısından Orhan Veli Kanık’ın Eserlerine Bir Bakış”, **TURKISH STUDIES** -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 9/1, Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.576>, p. 1135-1154.
- FİLİZOK, Rıza (2009). “Karga ile Tilki Hikâyesinin Tahlili”, **Ege Edebiyat**, <http://www.ege-edebiyat.org/wp/?p=1214>.
- GRENBY, M.O. (2010). **Children’s Literature**, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- JOSE, Paul E., Catherine A. D’Anna ve Dana Balsink Krieg (2005). “Development of the Comprehension and Appreciation of Fables”, **Genetic, Social, and General Psychology Monographs**, 131(1), ss. 5-37.
- LEWIS, Tyson E. (2012). “Rousseau And The Fable: Rethinking The Fabulous Nature of Educational Philosophy”, **Educational Theory**, V. 62, N. 3, University of Illinois, ss. 323-341.
- LOCKE, John (2010). **Some Thoughts Concerning Education**, Gale ECCO, Print Editions.
- LUKENS, Rebecca (1985). **A Critical Handbook of Children’s Literature**, Third E., Scott, Fores and Company, Illinois.
- MAZİD, Bahaa-eddin M. (2009). “Date-palms, language and the power of knowledge: An analysis of a fable from Kalila and Dimna”, **Journal of Pragmatics**, v. 41, ss. 2515-2534.

-
- OĞUZKAN, Ferhan A. (2010). **Çocuk Edebiyatı**, Anı Yayınları, İstanbul.
- PRINCE, Gerald (2003). **A Dictionary of Narratology**, University of Nebraska Press.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (2011). **Emile**, çev. Yaşar Avunç, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- SEARLE, John R. (2000). **Söz Edimleri**, çev. R. Levent Aysever, Ayraç Yay., Ankara.
- SIMPSON, Paul (2006). "A Sociolinguistic Model of Narrative", **Stylistics**, Routledge, http://cw.routledge.com/textbooks/0415281059/about/pdf/Stylistics_C5.pdf
- SINAR, Alev (2007). **Çocuk Edebiyatı**, Morpa Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

OĞUZ ATAY'IN KORKUYU BEKLERKEN HİKÂYE KİTABINDA İRİNİN KULLANIMI*

Sümeyye DİNLER KÖKSAL**

ÖZET

İroni çağlar boyu kullanıla gelen bir söz sanatıdır. Söylenenin aksini kastetme ya da alaya alma olarak tanımlanabilecek olan ironi, kıvrak bir zekânın ürünü olarak kabul edilmektedir. İlk örneklerine Sokrates'in söylemlerinde rastlanılan ironi, edebî metinlerde de kullanılan etkili bir yöntem olmuştur. İroni, çoğunlukla bir eleştiri yöntemi olarak kullanılmaktadır. Eleştirilerini ironi yöntemi ile ileten yazar, eleştirinin dozunu yükseltmiş ama dilini yumuşatmış olur.

İroni, Türk hikâyeciliğinde zaman zaman kullanılan ifade tarzlarından biridir. Ahmet Mithat'tan itibaren hikâye dalında ironinin örneklerini görmek mümkündür. Türk edebiyatının öncü isimlerinden biri olarak kabul edilen Oğuz Atay, eserlerinde ironiyi oldukça fazla kullanmıştır. O ironiyi, edebî bir tarz olarak benimsemiştir. Oğuz Atay'ın ironi ile ördüğü *Tutunamayanlar* ve *Tehlikeli Oyunlar* romanlarının yanında tek hikâye kitabı olan *Korkuyu Beklerken*'de de ironik unsurlar kullanılmıştır. *Korkuyu beklerken* hikâyesi ve kitaptaki diğer hikâyelerde belirgin ironik söylemler vardır. Bir Mektup, Babama Mektup, Tahta At ve Ne Evet Ne Hayır başlıklı hikâyeler ironinin yoğun olarak kullanıldığı hikâyelerdir.

Bu çalışmada Oğuz Atay'ın *Korkuyu Beklerken* hikâye kitabında yer vermiş olduğu ironinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Hayatta bir 'tutunamayan' örneği olan Oğuz Atay, eserlerinde hayata yönelik eleştirilerde bulunmuş ve bunu genellikle ironik olarak yapmıştır. Ironiyi bir yazı tekniği olarak kullanan Atay'ın eleştiri yöntemi dikkat çekicidir. *Korkuyu Beklerken*'de Atay'ın ironik eleştirilerinin neye yönelik yapıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Atay, *Korkuyu Beklerken*, ironi

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** İnönü Üniversitesi Doktora Öğrencisi, E-mail: sdinler_20022000@yahoo.com

THE USE OF IRONY IN OĞUZ ATAY'S STORYBOOK: KORKUYU BEKLERKEN

ABSTRACT

Irony is a rhetoric that is used throughout the ages. The irony which can be defined meaning the opposite of said or making fun. It is considered as a product of a quick-wit. The irony which encountered in the Socratic' discourse firstly, it is also an efficient way to used in literary texts. The irony is mostly used as a criticism method. The poet, which convey his criticisms via the irony method, increase the level of criticism but softens his language.

Irony is one of the phraseology that used from time to time in Turkish storytelling. It is possible to see examples of irony in the story branch from Ahmet Mithat. Oğuz Atay, is considered one of the pioneering figures of Turkish literature, considerably used the irony in his works. He adopted the irony as a literary form. Ironically elements are used in *Korkuyu Beklerken* which is the only storybook of Oğuz Atay as well as his novels include *Tutunamayanlar* and *Tehlikeli Oyunlar* which were built with the irony. There are obvious ironic discourses in "Korkuyu Beklerken" and the other stories in the book. The titles of "Bir Mektup", "Babama Mektup", "Tahta At", and "Ne Evet Ne Hayır" which are stories that the irony is used extensively.

In this study, it was aimed to detect the irony in the storybook "Korkuyu Beklerken" of Oğuz Atay. Oğuz Atay who is an example as a "tutunamayan" in this life, he criticised for life and made it often ironically in his works. Atay's criticism method, who used the irony as a writing technique, is striking. It was attempted to reveal Atay's ironic criticism for what is done in *Korkuyu Beklerken*.

Key Words: Oğuz Atay, *Korkuyu Beklerken*, Irony

İroni, kelime anlamı olarak ‘alaya alma, söylenenin aksini ima etme’ demektir. İroni yapan kişi ya ifade etmek istediğinin tersini söyleyerek ya da cahil taklidi yaparak bunu gerçekleştirir. Bu noktada muhatabın ironiyi anlamamış olması durumu olası bir sonuçtur. Bu sebeple ironik anlatım belli bir anlama kapasitesindeki kitleye hitap eder. İroninin bu özelliği onu üst seviyenin ifade yöntemi konumuna getirir. Önemsiz veya ciddiyetsiz bir konuyu hayatî önemdeymişçesine ifade etmek de ironinin bir başka kullanım çeşididir. Bu kullanım çeşidinde de söz konusu muhatabın ifadedeki ironiyi anlamlandıramayarak ironi yapan kişiyi ‘saçmalayan’ birisi olarak görüp yarı meczup olarak nitelemesine yol açabilir. İroninin kullanımındaki bu zorlayıcı tarz, ona entelektüel seviyenin anlatım biçimi olma konumunu kazandırdığına bir delildir. Kierkegaard, ironinin bu özelliğine şöyle bir yorum getirir: “İronik konuşma biçiminde, yine tüm ironilerin ortak özelliği olan bir yön daha vardır; bu da anlaşılmasına rağmen, doğrudan anlaşılmasından kaynaklanan bir ayrıcalıktır. Bu yüzden adı geçen konuşma biçimi, sıradan ve hemen anlaşılın konuşma biçimlerini hor görür; kendisine özel bir takma adla yolculuk yapar ve yüceltilmiş konumundan, sıradan vatandaş konuşmalarını acımayla izler”(2009:272). İroni, söylemlerdeki anlamı doğrudan iletme yöntemine göre konu hakkında verilmek istenen vurguyu daha kuvvetli kılmaktadır. Çünkü ironi ile söylemin gidişatına bir aykırılık verilerek dikkat çekilmiş olur. Enrique Vila-Matas’ın, “ironi bir retorik figürüdür, dili yalanlar”(2009: 78) ifadesi ironinin dil kullanımındaki bu rolüne

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

dikkat çeker. İroni dili yalanlamaktadır, çünkü dilin işaret ettiğinin tam aksini kastetme rolünü üstlenmiş bulunmaktadır. Onun bu karmaşık ifade tarzı konu üzerine daha fazla dikkat toplar ve ifadeyi farklı bir desende sunarak ifadenin daha vurucu bir ileti olmasını sağlar. Necip Tosun, “ironik tutum apaçık bir zekâ göstergesidir. Zekâ parıltısıyla bir gerçeğin deşifre edilmesidir. İronist bir söz, retorik ustasıdır ve ironi hiç şüphesiz bir üst dildir”(2011a: 282) ifadeleriyle ironin sözü geçen özelliğine değinir. İroniyi anlamak için ortalamanın üstünde bir zekaya sahip olmak ve konuya hâkim olmak gerekir. İronik bir dil kullanmak ise kıvrak bir zeka gerektirir. İroniyi gerçeklikle konumlandırmak ince bir detaydır. “İroni hem içeriğin eksiksiz gerçekçiliğiyle, hem de yazar açısından tutumun bastırılmasıyla tutarlılık içindedir”(Frye 2009: 62). Bu tutarlılık sayesinde söylem katmanlaşır, birden çok boyuta ulaşır.

İroniyi kişilerin kullandığı bir çeşit savunma mekanizması olarak da değerlendirmek mümkündür. “ ‘Genel ironi’ nin insanoğlunun içinde yaşadığı evrenin çelişkilerine, açmazlarına ve kendi güçsüzlüğüne yönelik tepkisinden kaynaklandığını söyleyebiliriz”(Cebeci, 2008: 286). Bu zaviyeden ironi, hoşlanılmayan gerçeği inkâr veya hafife alma amacıyla gerçeğin etkisini azaltmaya yönelik psikolojik bir hareket olarak görülmektedir.

İroni, bir ifade şekli olarak edebî türlerde de kendine yer bulmaktadır. İronik anlatımla, yazarlar ifadelerini daha vurucu yaparak okuyucu üzerindeki etkiyi artırır. “Sözlü saldırı yazın sanatının en okunası biçimlerinden biridir; övgünün de yazın sanatının en sıkıcı biçimlerinden biri olması gibi”(Frye 2009: 62). Bu ifadeye göre ironi bir çeşit sözlü saldırı olmaktadır. Hırçın ve yüksek tondan uzak saldırgan niteliği taşıyan ironi, çoğu zaman anlatılarda muhatabını döver. İroni saldırısını görünmez bir hamle ile gerçekleştirir. Necip Tosun, edebî türlerde ironik anlatımın ilk ögesinin gizlemek olduğu söyler ve ekler: “İronik anlatımın bir başka ögesi de eleştirel bakıştır. Anlatımda yazar, her ne kadar bu saçmalığı/karşıtlığı tarafsız bir şekilde anlatıyor gibi gözükse de metnin gerisinde ağır bir eleştiri vardır”(2011a: 281). İroninin konuşma dilindeki özellikleri edebî türlerde de kendini gösterir. Edebî türlerde kurgu oluşturulurken ironi yalnızca diyaloglarla yani konuşma ekseninde verilmez. Kurgunun özüne yerleştirilen ironi bazen kendini çok iyi gizlemiş olabilir. İroni, edebî eserde toplumda absürt görülebilecek durumlar tüm doğallığıyla kurguya dahil edilerek veya hayatın önemsiz kareleri aslolan olarak verilir. “Büyük ironi ustalarından biri olan Swift’te ironi, çağın kayıtsızlığına yöneltmiş bir ‘saeva indignatio’ nun[şiddetli öfke] maskesidir”(O’connor, 2009: 59). Anlayan için zaman zaman ironi eleştirinin en ağır tonlarında kendini gösterir. Öfkesini yansıtmak isteyen yazar, argo veya öfke dilinden ziyade zekanın detaycı dilini kullanır. İroni bir çeşit değersizleştirme ve küçümseme yoluyla edebî intikam alma yöntemidir Bu yöntemle yapılmak istenen eleştiri ve göndermeler hedefine daha kısa ve etkili bir yoldan ulaşmış olmaktadır.

Edebî türlerde bir anlatım yöntemi olarak da kullanılan ironi, kaynağını Sokrates’ten almaktadır. Sokrates bilgili olduğunu iddia eden insanların karşısına bir cahil gibi çıkarak ve onlara peşi sıra sorular yönelterek aslında onların bilgili olmadığını göstermeye çalışmıştır. Sokrates ironinin “alçakgönüllülük ironi maskelerinden birinin kökünde yatmaktadır”(Schoentjes 2009: 73) kuralını uygular. O kendisini cahil gibi gösterip rakibinin eline ateşten koz verir. Aslında yanan Sokrates’in rakibidir, verdiği koz rakibine tuzaktır. Müge Pehlivan Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinde ironinin tarihine dair yaptığı kronolojik sıralamasını Sokrates’ten başlatır(2009: 4). Tarihte rastlanan ilk ironik yöntem olarak Sokrates’in bu tavrı gösterilmektedir. Burada Sokrates’in asıl amacının sorularla öğrenmek değil karşı tarafı sarsmak ve çelişkiye düşürmek olması onun yöntemini ironik yapar. Oğuz Cebeci, Sokrates’in fizikî ve zihinsel yapısındaki çelişkinin onun ironisindeki temel noktayı oluşturduğunu belirtir: “Diyaloglardan öğrendiğimiz kadarıyla, Sokrates, çirkin, şişman ve gülünç görünümlü bir insandı. Buna karşılık, eşi bulunmaz bir zekâyı ve kişiliğe sahipti. İşte, Sokrates’in ‘dış’ı ile ‘iç’ arasındaki bu farklılık, ironi tarihçileri için kavramın simgesel özünü oluşturur diyebiliriz”(2008: 277). Sokrates’ten sonra ironi en belirgin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Shakespeare'in eserlerinde ve Cervantes'in *Don Kişot*'unda görülür. Bunun devamında ise Fransız İhtilali ile ortaya çıkan romantizm akımının eserlerinde görürüz. Kısacası "klasikler, romantikler, modernistler, postmodernistler, hep ironinin gücüne başvurmuşlardır. İroni kiminde bir ton, kiminde bir anlatı grameri, kiminde retorik, söz oyunu, kiminde bütün bir sanat anlayışı olarak yer almıştır"(Tosun 2011a:285). Postmodern dönemde ironi öne çıkan anlatım tarzlarında bir yöntem olmuştur ve bu dönemde ironik özellikli eserlerin bolluğu görülmektedir. Modern olanın keskin çizgilerine bir başkaldırı özelliği taşıyan postmodern öğeler edebî türlerde de kendini gösterir ve postmodernistler, modern çizginin dışında durmak amacıyla ironiye sıkça başvurular.

Türk edebiyatında ironi benzeri ifade tarzları hiciv, kinaye ve istihza olarak gösterilebilir. İronik çerçevede değerlendirilebilecek ilk ürünler ise Türk edebiyatına yeni edebî türlerin girdiği dönemde verilmeye başlamıştır. Bu dönemde hikâye de modern bir yapıya bürünmüş ve hikâye türünde bünyesinde ironi barındıran ilk eserler verilmeye başlanmıştır.

Modern anlamda hikâyenin ilk örneklerinden başlayarak günümüz hikâyecilerine kadar birçok hikâyeci eserlerinde ironiyi kullanmıştır. Bu noktada Oğuz Atay önemli bir konumda durmaktadır. Zira yalnız hikâyelerinde değil tüm eserlerinde ironiyi temel bir anlatım tekniği olarak kullanan Oğuz Atay'ın "Türk öykücülüğüne kazandırdığı en önemli yenilik/zenginlik ironidir"(Tosun 2011b: 20). Oğuz Atay'ın kahramanları genellikle aynı karakterde insanlardır. Onlar umutsuz, uyumsuz, topluma yabancılaşmış kişilerdir ve buhranlı bir ruh haline sahiptirler. "Sanayileşmeyle birlikte insan yeni bir döneme girer. Madde, insan hayatının hemen hemen her alanına sirayet ederek insanı silikleştirmeye ve yabancılaştırmaya çalışır"(İlhan 2012: 42). Toplumda gittikçe yaygınlaşan bu salgın Atay için büyük bir sorundur. O neredeyse eserlerinin tamamında, kiminde kafakesk öğelerle kiminde ironiyle, bu konuyu ele alır. Kahramanlarını kendine veya topluma yabancılaştıran sebepleri irdeler. Atay, kahramanlarının yabancılaşmasından kurulu düzeni sorumlu tutmuş ve eleştirilerini ironi yoluyla sorumlu olarak gördüğü 'dünya'ya yöneltmiştir. "Oğuz Atay da yaşadığı dünyanın bir parçası olarak insanî atılım ve varoluşların yitip gitmemesi için çalışır. Çünkü ona göre toplum, milletin yapı taşıdır. Kendi kimliğini metanın ötekileştiren yüzünde aramak, en büyük toplumsal yıkımdır. İçteki insancıl sese farklı bir bakış açısıyla kulak veren Oğuz Atay, toplumsal hafızada ortaya çıkan tikanıklığı eserlerinde etkili bir şekilde irdeler"(Şahin 2013: 2315). 'Birey'in, 'toplum'a karşı mücadelesi Oğuz Atay'ın eserlerinde şiddetlenmektedir. Ona göre bireyi sindiren kurulu düzenin kalıp kuralları ve tikanık zihinlerdir. Atay, kurulu düzene ve kalıplaşmaya karşı eleştirisini klasik yöntemle yapmaz, yani yanlış bir parmak işaretiyle göstermez. O, insan zihninin sivrildiği zirve noktalarla iletişime geçerek yani ironiyi kullanarak bildirisini sunmayı tercih eder. Necip Tosun, Atay'ın ironiyi bu şekilde kullanmasına Nurdan Gürbilek'in "[O] düşüncenin taşlaşmasına, duygunun basmakalıplaşmasına, doğrunun sabitletlenmesine karşı ironiyi kullan[mıştır]" yorumu ile açıklık getirir ve ekler: "Oğuz Atay, acıyı, yalnızlığı, intiharı anlatmasına karşın melodramın tuzağına düşmemiştir"(Tosun 2011b: 21). Oğuz Atay'ı melodrama düşmekten kurtaranın ironi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira onun kahramanları her ne kadar toplumdan kopuk, kaynaşmayan bir karakter olsa da acınası halde değildir. Kendince bir nefese, bir soluğa sahip kahramanları vardır Oğuz Atay'ın. Bu kahramanlar klasik kavramların içine düşmezler. Atay onları ürettiği yeni bir kavramın içinde korumaya almıştır: 'Tutunamayanlar'. "Samimiyetin 'samimiyet buhranı'na, Vüs'at O. Bener'in deyişiyle 'anlatı'nın 'ağlatı'ya dönüşmesidir esas tehlike. İşte Atay'da ironi en çok da bu tehlikeye, duygudaki aşırılığın yol açabileceği patetik yanılgıya, abartıldığı için inandırıcılığını kaybetmiş sahte *pathos*'a karşı alınmış bir önlem olarak çıkar karşımıza"(Gürbilek 2013: 68). Dünyada kendince durduğu bir yer vardır Atay'ın. Kendini ait hissettiği bir grup vardır. O 'tutunamayan'dır. Kahramanların bu karakterde olmasına sebep olarak gördüğü düzeni ve yapıyı eleştirirken haklılığından emindir. Atay'ın eleştirilerini yöneltirken kahramanlarına ironiyi kullandırması da onların kendinden ne kadar emin olduğunun önemli göstergelerinden biridir. Zira

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

kendine hem zekâsı hem haklılığı bakımından güvenmeyen birisinin ironiye başvurması oldukça zordur. Oğuz Atay, ironiyle toplumda fark edilmeyeni gözlemlemiş olmanın ayrıcalığını yansıtır. Atay'ın bu özelliği –her ne kadar kendini ‘tutunamayan’ olarak nitelese de- onu toplumda normal seviyenin üstüne çıkarır. Akatlı'nın deyişiyle o, “her egoyu ezip geçen ama içinde bir kendini beğenme de bulunan amorf tan resmedilmiş bir müsellahtır” (Akatlı 2012: 46). Onun tutunamadığı sıradanlıktır. Daha üst, daha farklı, daha orijinal olanı aramaktadır çünkü. Oğuz Atay'a dair yapılan bu çıkarımın en güçlü kanıtı da ironiyi temel anlatım tekniği olarak kullanmış olmasıdır. Çünkü ironide sağlam bir zihin yapısı, oturmuş bir fikir dünyası ve orijinal ifade gücü vardır. Cebeci, ironinin tanımlamasını yaparken onu üst seviyeye ait bir ifade tarzı olduğunu belirtmiştir: “Negatif bir perspektiften bakıldığında, ironinin ‘elitist’ ve ‘dışlayıcı’ olarak görülmesi bu yüzdendir. Hattâ ironinin aristokratik, bu yüzden de anti-sosyal bir entelektüel tavır olarak değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. İronistin röntgencilikle, sadizmle ilişkilendirilmesi, bir tür Tanrı gibi diğer insanlara tepeden bakan bir karakter olarak algılanması da bu kapsamdadır. Bu açıdan bakıldığında, ironist ve ironiyi yorumlayanlar küçük ve gizli bir seçkinler topluluğu oluştururlar. İronistle yorumcu, işbirliği yapan ve bu işbirliğinden haz alan kişilerdir”(2008: 298). İronin bu özelliğinin örneği olarak Oğuz Atay'ı göstermekte bir beis olmayacaktır.

Korkuyu Bekleme Sanatı

Oğuz Atay'ın *Korkuyu Beklerken* isimli hikâye kitabındaki en uzun hikâye olan Korkuyu Beklerken hikâyesi ‘tutunamayan’ bir karakterin başından geçen korku çıkmazını konu alır. Toplumdan uzak, şehrin ücra bir yerinde oturan hikâye kişisi sınırlı sayıda tanıdığı ve tek tük akrabası bulunan birisidir. “Yalnız çalıştığı küçük yazıhanesi ile evi arasında yaşayan bu karakter, çoğu halleriyle Dostoyevski'nin ‘Yer altı insanı’nı da çağrıştırmaktadır”(Karabay 2011: 161). Yaşam alanı ve aktivitesi belirlenmiş biri olan karakter, yalnızlığın da getirmiş olduğu kendi kendine konuşma sebebiyle en küçük olayları büyük korkulara dönüştürebilmektedir. Oğuz Atay karakterini topluma yabancılaştıran nedenleri ironi yoluyla eleştirmeyi seçer. Korkuyu Beklerken hikâyesindeki başkarakter de topluma yabancılaşmıştır, sosyal hayata karışmamaktadır. O, toplumsal baskının bireyleri sokmaya çalıştığı kalıpları reddeder. “Çağ hakikate yabancı kaldığı için hakikat adına yola çıkanlar, çağın bir unsuru olmayı reddederler (...) Bu insanlar çağlarına, çağlarının akıl düzenine, iktisadî ve toplumsal işleyişine yabancı kalmayı seçmişlerdir. Daha doğru bir deyimle ‘yabancılaştırılmışlardır’”(Özel 2013: 71). Fakat yazar bu eleştirisini ironik bir dille yapmayı tercih eder. O ideal, aranan bir karakter çizmek yerine başkaldıran fakat doğruyu gösterme misyonu taşımayarak hantallıktan uzak bir karakter oluşturmayı başarır. Başkarakter, bir akşam eve geldiğinde masada bulduğu bir mektup zarfıyla başına iş açmış olur. Bu mektupta kendini ‘üstün-yol’ olarak adlandıran gizli bir mezhebin, kahramanı dışarı çıkmaması konusunda uyarı ve kendi dillerince yazılmış bir ihtar vardır. Yazıyı bir arkadaşına çözdüren başkarakter bu uyarıyı fazlaca dikkate alır ve evden hiç çıkmaz. Yaklaşık üç senelik bir hikâye zamanını kapsayan bu süreçte kahraman delirme noktasına gelir. Eve gelen fakat okumadığı gazetelerden birinde bu mezhebin üyelerinin yakalandığı haberini alan başkarakter kendini dışarı atarak sıradan, herkes gibi bir hayat yaşamaya gayret gösterecek fakat başarılı olamayacaktır. Korkuyu Beklerken'in başkarakteri Nobel Barış Ödülü sahibi Albert Schweitzer'in ifade ettiği “üstün insan, gücünün artmasıyla birlikte gerçekte zavallı ve acınacak bir insan haline gelmiştir”(Fromm 2003: 21) durumunun acınacak zavallı insanıdır. Erich Fromm *Sahip Olmak ya da Olmak* kitabında ele aldığı ve irdelediği insanlar birer ‘korkuyu bekleyen’ karakterlerdir. İnsanların “teknik aracılığı ile ‘en güçlü’ ve bilimin aracılığı ile de ‘her şeyi bilen’ olacaklarını sanmaya başla[maları]”(Fromm 2003: 19) giderek çevresine yabancılaşan insanlar topluluğu oluşturmuştur.

Sıradanlığın, toplumsal kuralların, statünün, zenginliğin, kitabî bilgilerin, suni doğa tutkusunun, aydın olmanın, sosyal kabullerin eleştirisi bu hikâyede ironinin kullanıldığı alanlardır. Aydın ve yabancılaşma sorunsalını ironi yöntemini kullanarak sık sık ele alan Oğuz Atay, bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

hikâyesinde de aydın meselesine değinir. “20. Yüzyılın kendine yabancılaşmış öznesi vardır burada. Anlatıda görülen doğaya yabancılaşması da, kendine yabancılaşmasının bir uzantısıdır. Her şeyi kitaplardan öğrenen bir insanın patolojikleşmesinin analizidir adeta metin. Bu insan doğadan kopuktur. Orada neler olup bittiğinden habersizdir ve bundan dolayı doğayı sevmez. Uzaktır her şeye...”(Karabay 2011: 170-171). Hikâyenin kahramanı, mektubun anlamını henüz çözemediği günlerde kendinde bir ayrıcalık hissetmiştir. Küçük bir ayrıntıyla, tek bir kişiden de olsa üstün olma fırsatını kaçırmayan bir içgüdü atağı söz konusudur: “ Biletçiden farklı olduğumu hissettim herhalde, diye düşündüm, önümdeki kâğıtlara bakarak. Bir yabancı. Ne olduğumu bilmediğim bir mektubun sağladığı üstünlük.” Otobüse biniyor olmayı da büyük bir sorun haline getiren kahraman, aydın kesimin ayrıldığı temel nokta olarak otobüsü işaret ederek ironiyi bu noktadan harekete geçirir. Yukarıdaki bilinç akışının devamında “ülkemize gösterdiğiniz ilginin küçük bir karşılığı olarak sizi üçüncü dereceden ‘portog’ nişanıyla... Artık otobüse binmemelisiniz”(KB s.41) cümlesi bulunmaktadır. Öğretim üyesi arkadaşı aklına geldiğinde kahraman; onun unvanı, katı ve arabasını düşünerek “ben otobüse biniyorum; yüksek düşüncelerimi anlamayacak kimselerle birlikte yolculuk ediyorum, yüzlerine bakıyorum: Hayır anlamıyorlar”(KB s. 42) demektedir. Bu ifadede aydın eleştirisi kendini daha net göstermektedir. Kahramanın bu düşüncesini otobüsle ifade etmesi ve bu derece açık bir şekilde itirafı, söylemi ironik yapmaktadır. Otobüs meselesi ilerleyen sayfalarda da karşımıza çıkar. Öğretim üyesi arkadaşı ile buluşan kahraman, arkadaşının arabasını nereye bıraktığı yönündeki sorusunu zihninde evirip çevirerek ve sırf bu soru neticesinde telaş belirtileri göstererek bu meseleye gereğinden fazla takıldığını ispat eder: “ Bu arada, nasıl oldu bilmiyorum, arabamı nereye bıraktığımı sordu. Yani, öylesine sordu; içinde bir kötülük yoktu. Fakat bu araba, insanlarla aramda ortak bir dil yaratılmasına engel oluyordu. Aceleyle mektubu çıkardı; arabasız olmanın telaşı içinde ...”(KB s.45) Kahraman, arabasızlığı onu aydın yapmaya engel olarak gördüğü için fazlaca sorun yapmıştır. Arabasızlık onunla insanlar arasındaki iletişime engel değildir; onunla ‘aydınlara’ arasındaki iletişime bir engeldir. Ironik bir dille aydınlara yapılan bir göndermeye de ilerleyen sayfalarda rastlanmaktadır. Yandaki evin yıkımını seyreden kahraman bu yıkımı kasaplığa benzetmiş ve bunu işçilerden birine söylemiştir. İşçinin “nereden akıl ettin bey” diyerek gülümsemesi kahramana “tabii, ben aydın bir kişiyim; böyle küçük buluşlarla ayakta duruyorum”(KB s.68) ironik ifadesine zemin oluşturmıştır. Hikâyede aydın kesime yapılan göndermelerden biri de aydınlara ile sıradanlar arasındaki anlayış farkının vurgulanmasında görülür. Esasen aydınlarda bir tavır ve ruh hali şeklinde görülen bu farkın hissedilişi hikâyede açık bir şekilde ifade edilerek ironi yapılmış olur: “Bakkala iki üç gündür (kaç gün olduğunu tam bilemiyorum) kapıyı açmıyorum gene. Bu münasebetsiz herif nereye gitti? desin bakalım. Param yokken seni çağırımıyordum, şimdi de kovuyorum! Haydi bakalım! Ben aydın bir kişiyim, cahil herif! Sen ne anlarsın!”(KB s.89). Oğuz Atay’ın hikâyede aydınlara yönelik ironik üslubunda en belirgin olanı “aydınlara, benim gibi ne yapacağını bilmeyenlere bir ışık tutabilirdi, onları sarsıp yerinden kaldıracabilirdi”(KB s.92) cümlesinde görülmektedir. Kendinin aydın olduğundan şüphesi olmayan kahramana yaptırılan bu masumane itiraf güçlü bir eleştiriyi içinde barındırmaktadır. Kierkegaard’ın ironi yapan kişinin kendisini iki şekilde ifade edeceğini belirterek açıkladığı iki yoldan “ironist kendisini saldırmak istediği saçmalıklarla özdeşleştirecektir”(2009: 273) yolunu Oğuz Atay’ın aydın eleştirisinde kullandığını görmekteyiz.

Aydın ironisinin yanında zenginliğe karşı gösterilen ironik tepkilere de rastlamak mümkündür hikâyede. Kahraman, hali vakti yerinde olan öğretim üyesi arkadaşını düşünürken “şimdi onun arabası var, katı var; bir insanın daha başka neyi olabilir” cümlesiyle parayı yegâne gaye edinenlere gönderme yapar. Bu düşüncenin ciddi bir dille ifade ediliyor olması onu ironik yapan özelliğidir. Hikâyede iddiacılık ya da ilk olma davranışının da ironik olarak eleştirisini görebiliriz: “Bu böceği dünyada ilk defa ben gördüm. Olamaz mıydı? (Babam da, çok bayağı meselelerde, buna benzer görüşler ileri sürerdi: Meselâ dış fırçasını yıkadıktan sonra lavabonun kenarına vurarak sularını silkmeyi ilk önce o akıl etmiş. Bu yüzden misafirler, benim için, maşallah

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

tıpkı babasına benziyor dedikleri zaman çok sinirleniyordum)” Kahraman babasının iddiasını bayağı bulmasına rağmen kendisinin ileri sürdüğü mevzu da babasınınkinden çok farklı değildir. Bu örnekte Tosun’a göre nesil ve kuşak ironisi de bulunmaktadır(Tosun 2011b: 22). Zira genel bir davranış olan diş fırçası kullanım tarzından yola çıkarak babaya benzetme gerçekçi değildir.

Hikâyenin doğaya düşkün olma gibi bir vasfı bulunmayan modern zaman insanı olan kahramanı, sadece ‘doğa sevilmeli, medeniyet düşkünü olunmamalı’ görüşünü uygulamak adına evini şehirden uzak ve bahçeli tuttuğunu söyler. Suni bir modernizm muhalefetidir bu. O bu davranışını “tabiatı sevdiğimi göstermek için, medeniyetten kaçan insanların görünüşüne bürünebilmek için” yaptığını itiraf eder. Ve ekler: “Gösterişten ibarettim”(KB s. 64). Burada medeniyet ve betonu sevmeme, doğaya âşık olma davranışının insanlarda gösterişten ve sadece bir modadan ibaret olduğunu göstermenin ironisi vardır. Ondaki bu durum “teknolojik uygarlaşmanın doruğu olan 20. Yüzyılın insanı, hem betonlaşmış yapay dünyada gerçek yer küre doğasına hem de maddesel değer ölçütlerinin sarmalında gerçek insan doğasına yabancılaşmıştır”(Ecevit 1998: 46) olarak ifade edilebilir. Zira ilerleyen cümlelerde kahramanımız gökyüzündeki aya bakınca “ ay oradaydı, bildiğim ay. Hayır, ben adam olmazdım”(KB s.65) cümlesini kurar. Aya bakınca özel bir şey hissetmek adam olmanın delilidir. Moda telakkiye göre. Mektupla üniversite okuyan kahraman Tabiat Sevgisi dersi için “on beş dakika tabiat sevgisi gösterme hareketleri”(KB s. 77) yapmayı planlamaktadır.

Tutunamayanların temel hareket noktası olan sıradan olmama durumu bu hikâyede kendini göstermektedir. Sıradanlık ise ironik bir dille küçümsenerek şöyle eleştirilir: “Söz veriyorum: Bana eski durumum bağışlanırsa, evi saksılarla dolduracağım ve böceklerin evi istila etmesi pahasına, yerlerin ıslanması pahasına onlara bakacağım. Tabiatı seveceğimi, yurduma yararlı olmaya çalışacağım. Herkese gülyüz göstereceğim, evleneceğim, çocuk yetiştireceğim, gece uyutmak için sabırla masal anlatacağım, dedikoduları dinleyeceğim, ilgi göstereceğim, ilgi!”(KB s.79). Kahramanın sıradan olarak saydığı bu özelliklerin arasına yerleştirdiği olumsuz neticelere katlanma davranışı cümlelerin ironisini yansıtır. Esasında kabul edemeyeceği bu olumsuzlukları sıradanlık pahasına katlanacağını belirten kahraman, sıradanlığı istemeyen olarak yansıtmış olmaktadır.

Oğuz Atay, Korkuyu Beklerken’de kitabî bilgileri ve eğitim tarzını da ironik bir dille eleştiriye tabi tutmuştur: “Korkuyla beklemek, korkuyu beklemek gereksizdi; çünkü dünyanın yarıçapını ve İstanbul’un fethini biliyordum. Üç çeşit yönetim biçimi vardır, anlıyor musunuz: Mutlakiyet, meşrutiyet, cumhuriyet. Bunun dışında hiçbir şey yoktur, varsa da bunlardan birine girer. Dünya basık bir yuvarlaktır ve yerçekimi diye bir kuvvet vardır, anladınız mı”(KB s.80). Okullarda temel bilgi olarak verilen ve belli bir eğitim sürecinden geçmiş insanların biliyor olması zorunluluk olan bu bilgilerin, hayattaki her soruna çözüm olacakmışçasına otomat bir yöntemle dayatılması eleştirilir. Bu temel bilgilere sahip her insan tüm sorunlarını halletmiş sayılır, burada düz mantığının eleştirisi söz konusudur. Alıntı yapılan parçada yönetim biçimlerini sayan kahramanın “Bunun dışında hiçbir şey yoktur, varsa da bunlardan birine girer” cümlesi okullarda verilen bilgilerin sorgulanmazlığına yöneltlen ironik bir eleştiridir.

Korkuyu Beklerken hikâyesinde tekdüze, toplumun beklentisine göre şekillenen ve onu bir meta haline getiren kadın anlayışına karşı da bir ironi vardır. Evinden çıkmaya muvaffak olan kahraman evlenmeye karar verir. Akrabasına kendisine birisi bulmasını söyler ve gelin adayının özelliğini sıralar: “Her zaman yorgun erkekler için, kendine göre bir tane bulamayanlar için, eli yüzü düzgün bir şeyler bulunabilirdi. Bazı kızlar hanım hanımcık evlerinde oturup böyle kısmet beklerlerdi. Bu arada, ellerinde daima bir bez parçası, çeyizlerini hazırlarlardı. Her gün yeni bir yemek yapmasını öğrenirlerdi ve pencerenin kenarına oturup, kırmızı ya da soluk yanaklarını cama dayayarak o bilinmeyen, o tanınmayan, o nasıl olursa olsun gelecek kocalarını beklerlerdi. Evin erkeklerine hizmet ederek, gelecekteki kocaları için talim yaparlardı. Babalarına paltolarını

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

giydiren alttan ceketlerinin eteklerini çekerek düzeltirlerdi. Babaları da onlara aferin kızım, derlerdi. Kocan rahat edecek.”(KB s. 94) Gerçekten de toplumda birçok erkeğin aradığı kadın tipi değil midir? Burada Oğuz Atay, geleneksel kültürde eş olarak kadına bakışın eleştirisi sunmaktadır.

Korkuyu Beklerken hikâyesi, Oğuz Atay’ın hem tutunamayan kahramanının duygularını hem de bu kahramanı vesilesiyle ironiyi kullanarak eleştirdiği konuları barındırır. İroninin temel doku olduğu bu hikâyede eleştirilen konular, Oğuz Atay’ın kahramanını tutunamayan yapan sebeplerdir bir bakıma. Özellikle sosyal baskı ve kalıplar kahramanı en çok zorda bırakan durumlardır ve ironi bu konular üzerinde belirginleşir.

Cevapsız Bir Mektup

Gönderilmeyen bir mektuptur. Bir memurun amirine karşı hislerini ve beklentilerini anlattığı bu mektup, memurun ağzından değil yazar, Oğuz Atay tarafından ironik yazılmıştır. Atay’ın mektup yazarı memur karakteri, aydın olmasa da, Berna Moran’ın “Atay’ın tutunamayanları burjuva düzeninin kurallarına, değer yargılarına, beğenisine, yaşam biçimine ayak uyduramayan, topluma yabancılaşmış aydın insanlardır”(2008: 262) tanımına uyar. Amiri tarafından söz gelişi verilen sözleri ve yapılan davetleri fazla ciddiye alan memur, bu sayede işe girmiş ve kendini önemli bir konumda zannetmiştir. Memur, mektubunda bunları ve kendi hayatının gereksiz ayrıntılarını anlatır. Köpeğinden, köpeğini nasıl bulduğundan, onu nasıl beslediğinden, onunla yaşadıklarından uzun uzun bahseder. Kahvede tanıştığı “üçüncü şey”den, sevmediği sevgilisinden ayrıntılarıyla bahseden memur, amirinin fark etmediği ve fark edilmesi de pek mümkün olmayan ayrıntıları vurgular. Kendi derin ve karmaşık duygularını amire anlatan memurun üslubunda yoğun bir dalkavukluğa da rastlanmaktadır. Bu mektupla Atay, dalkavukluğun ironisini yapmıştır, diyebiliriz. Toplumun makinevari işleyen düzeninden sapan memur karakterin düşünce yapısı da ‘tutunan’ insanların arasında kurulan zihinsel ağın dışında işlemektedir. “Anlatılarda, ‘Tutunamayanlar’ toplumun ahlakî ve insanî değerler tabakasını oluştururken tutunanlar ise toplumun ötekileşmiş ve yozlaşmış düzlemini simgeler. Yazar eserlerinde, toplumsal yapıdaki değişimleri, düşünsel boyuta çekme gayretindedir” (Şahin 2013: 2318). Hikâyede bir ‘tutunan’ olmaya çalışan memurun ‘git-gel’leri okunmaktadır.

Hikâyede ironi “gerçekte büyük bir yaş farkımız yok; ben de okumuş yazmış bir kişi sayılırım”(KB s. 99) cümlesiyle kendini gösterir. Burada aydın ironisinin ucundan tutulmuştur. Aydın sayılamayacak bir kişi olan memurun bu cümlesinden ironisi yapılmaya müsait bir aydın adayı olduğu çıkarılabilir. İlerleyen sayfalarda aydın ironisine birkaç noktada daha rastlanmaktadır. Aydın olmanın bir kılıf gibi görülmesine yönelik yapılan bu eleştiride ‘aydın’lığını sık sık gösterme gayreti içinde olmaya gönderme yapılmıştır: “Gerçekten cahildim. Şimdi de cahilim ama, mesela artık ‘üçüncü şey’i biliyorum ve mesela siz bilmiyorsunuz”(KB s. 114). Aydınlığını vurgulamaya çalışmanın ironik olarak eleştirildiği bir cümle de “benden fazla okumuş olduğu için örnekleriyle beni şaşırtmaya çalışıyordu”(KB s.115) cümlesidir. Hikâyede asıl ironi, memurun mektupta parantez içlerini doldurmaya başladığı noktada başlamış olur. Parantez içlerinde ‘özür’lerini sıralayan memur kısa bir süre sonra kendi hayatındaki anlamsız ayrıntılara girerek ironiyi pekiştirir. Memur ‘içkili’ sözcüğünün ona anımsattığını hayatından yaşanmış bir örnek vererek açıklamaya çalışır. Tabi yine, özür dilemek suretiyle, parantez içlerini doldurarak.

Memurun mektubun bir yerinde belirttiği “söylenen sözleri hemen ciddiye almak” özelliği onun her konuda gösterdiği bir tepkidir. Memurun, entelektüel ortamda bir meselenin görüşülmesi adına söylenen “bir kahve içmek” sözünü bu bağlamda değerlendirmiş olması mümkündür. Amirinden iş almak için sürekli ‘kahve içme’ye giden memur, son gidişinde kahve söylenmemiş olmasını da kendine mesele yapar. Burada ‘kahve içme’ sözcüğünün ironik olarak irdelendiği görülmektedir. Hikâyede resmî işlemlere de ironik bir gönderme yapılmıştır. “Siz elbette bilemezsiniz; ayrıca değişimin ne zaman olduğunu da durup dururken bana resmen

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

bildiremezsiniz”(KB s.102) cümlesiyle ironi ‘resmen kabul edilmeyen şeylerin varlığının kesinleşmemesi’ algısına eleştiri olarak gösterilebilir.

Hikâyede memur sık sık yaptığı parantez içi özürleriyle ve çoğu cümleyi efendim(KB s.104), muhterem efendim(KB s.106), aziz efendim(KB s.110) hitap kalıplarıyla bitiriyor olması hikâyeye ironi katmıştır. Memur her fırsatta amirini övmekte, kötü sıfatlardan onu daima tenzih etmektedir. “İnsanları sevmiyorum derken elbette sizi katmadım onların arasına”(KB s.105) ve “sizi, ‘üçüncü şey’ ile nasıl yan yana koyabilirim? Böyle bir küstahlıkta bulunacağımı benden beklemezsiniz herhalde. (...) Oysa siz, hiçbir karşılığı olmadan bana iyilik ettiniz”(KB s.117) cümleleri memurun tavrına örnek olarak gösterilebilir. Mektubunu övgüyle bitirmek isteyen memur tek cümleye ‘Osmanlı beyefendisi’ havası vermek amacıyla birden fazla Arapça kökenli kelimeyi yerleştirmiştir. Mektup bu tür cümlelerle örülü olmasının yanında memurun “üçüncü şey” ile arasında geçen samimiyet konusu hayli dikkat çekicidir: “Ona bazı kötü duygularımdan –size anlattığım- söz ettim. Tam düşündüğü gibiymiş. İnsanlık işte bu yoldan, yani benim gibi, tam hissettiğim gibi davranırsa kurtulacakmış”(KB s.116). Dalkavukluğun ironisinin yanında insanın kötü duygularını doğallık, samimiyet kabul edip ‘insanlığın kurtuluşu’ gibi ulvî bir meseleye deva görülmesine karşı da bir eleştiri vardır.

Bir Mektup hikâyesinde ‘aşk’a yönelik bir ironi de bulunmaktadır. Necip Tosun, “ebedi aşk nedir? İkimizin de ‘yapacak bir şeyi olmamak’tan başka ortak özelliklerimizin bulunmaması mıdır?”(KB s.109) cümlesini ‘aşk tanımına ilişkin ironi’ye(Tosun 2011b: 22) örnek olarak göstermektedir.

Bir Mektup hikâyesi, Oğuz Atay’ın ironi yöntemine başvurarak ‘tutunamayan’ bir memuru anlattığı hikâyelerindendir. Memurun hayatındaki gereksiz ayrıntıları çokça anlatması ve sosyalleşme sıkıntısının bulunması onu tutunamayan olmasının önemli kanıtlarıdır. Atay’ın tutunamayanların hayata dair eleştireceği noktalar hayli fazladır ve o, bunu çoğu zaman ironik bir dille yapar.

Parantezin İçi

Oğuz Atay’ın Ne Evet Ne Hayır hikâyesi, bir gazetede ‘dert babalığı’ veya ‘aşk doktorluğu’ denilebilecek bir konumda çalışan birisinin, kendisine gelen ilginç bir mektubu yayınlamasını konu alır. Bu mektupta M.C., âşık olduğu kızı ve onunla ilgili yaşadığı sıkıntıları anlatmaktadır. Oldukça karışık cereyan eden olaylar ve M.C.’nin ifade yanlışlarıyla dolu üslubu hikâyenin konusunu oluşturur. Sevdığı kızdan bir türlü müspet ya da menfi cevap alamayan, esasen aldığı menfi cevabı bir türlü kabullenemediği için hiçbir cevap alamamaktan yakınan M.C.’nin saplantılı aşkı, hikâye anlatıcısı Doktor Akın Korkmaz takma adıyla F.G. tarafından mektupta parantez içlerinde değerlendirmektedir. Hikâyede arabesk aşkın ironisinin yapıldığı görülmektedir. Burada kayıtsız şartsız seven, ‘redd’i cevap olarak algılamayan, hayatını aşkına endeksleyen, abartılı bir aşk yaşıyan neslin veya grubun eleştirisi görülmektedir. Atay hikâyede iki uç noktayı karşı karşıya getirerek çift yönlü ironik bir eleştiri sunar. Anlama kapasitesi düşük cahil bir genç ile aydın Doktor Akın Korkmaz karşı karşıya getirilir. “M.C. rumuzlu genç, sıradandır, cahildir, arabesktir ve Akın Korkmaz, okuryazar kimliği ile onu tedavi edecektir”(Şahin 2011: 189). Hikâyede, öz değerlerine yabancılaşmış ve kaybettiği kimliğini arabesk kültürde arayan gencin yaşadığı kimlik travması görülmektedir. Yabancılaştığı çevresine anlam yüklemeye çalışırken tümüyle bocalayan bir genç çıkar karşımıza. Atay’ın diğer karakterlerinde de zaman zaman farklı yönleriyle işlenen tutunamayan veya tutunduğunu sanan tipler birer toplumsal eleştiridir. “Oğuz Atay, romanlarında toplumsal yapının bozulması sonrasında, birey ve toplumun kendi öz değerlerini tahrip ederek yok ettiğini dile getirir. Oğuz Atay’ın romanlarında insan emeğiyle şekillenen toplumsal yaşam, öteki ve insancıl olmayan değerlerin sıkıştırması sonucu kaotik bir yabancılaş(tır)ma eylemine dönüşür. Toplumsal parçalanma, çalkantı ve hesaplaşmaların bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

düzlemde eyleme dönüşümü, Oğuz Atay'ın anlatılarında sosyolojik bir sorunsal olarak işlenir. Oğuz Atay'ın eserlerinde toplumun kendilik değerlerine ötekileşmesi, toplumun eylemlerini kendi ülküsel değerlerine yabancılaştırır”(Şahin 2013: 2320).

Hikâyede anlatıcı olan Doktor Akın Korkmaz'ın mektubu yayımlamadan önce yaptığı açıklamalarda hikâyenin ilk ironilerine rastlanır. “Mektupta hiç noktalama işareti yoktu. Bir arkadaşım bu şekliyle yayımlamanın daha güzel olduğunu söyledi. Şimdi bu çeşit edebiyat üstelik bir hüner sayılıyormuş”(KB s.125) cümlesinde popülaritenin eleştirisi yapılmaktadır. Akın Korkmaz'ın M.C.'nin üslubuna müdahalesi ise tipik bir aydın tavrıdır ve eleştiriden nasibini alır. “Mektubun içinden parantezlerle açılan bu öyküde duyduğumuz ses, eleştirilen aydın tipinin örneğidir. Akın Korkmaz, M.C.'nin dil hatalarına, anlatım bozukluklarına, imlasına gördüğü her hatada kızarak, alayla, ukalalıkla, yardım etmek isteyerek, anlamaya çalışarak müdahale etmiştir”(Şahin 2011: 191).

Mektupta M.C.'nin anlattığı aşk macerasının arabeskliliği sevdiği kızın verdiği cevabı anlamamakta direnmesiyle başlar. Kız ona “red red ediyorum” dediği halde bunu “hayır demedi”(KB s.128) olarak değerlendiren M.C., bir kez daha aynı cevapla karşılaşmasına rağmen yine de vazgeçmemektedir ve hala kızıdan bir cevap, ne evet ne hayır, alamadığı için dertlidir. Bu cevaptan sonra M.C., yine de doktora kıza ait hislerini anlatmaktadır. Önce normal bir aşkın arzularıyla başlayan temenniler birkaç cümle sonra arabesk ifadelere dönüşür:

“ (...) Kısaca ona her şeyimi vererek daima her şeyimi ona adamak ona bakan bütün gözler yalnız sadece ben olmak, el ele kol kola dolaşmak çocuklar gibi, işimiz bittikten sonra sinema tiyatro konser plaj seyahate gitmek, oynamak, eğlenmek, gezmek,(ben bu adama karşıyım) Onunla mutlu anılarımız oldu (yalan), çok mu çok sevdim (sevmek sana ait bir şey, anı filan değil). Onu deliler çılgınlar gibi dünyalar kadar çok mu çok (peki anladık) seviyordum, ona âşık olmuştum, güzel gözlerine âşık olmuştum, o kadar güzel gözleri vardı ki, hayat vardı sanki gözlerinde (elbet olacak) yaşama gücümü kuvvetimi arzumu ondan alıyordum. Her şeyimi ona açık tarafından yazdım. Tam 4 yıl bıkmadan usanmadan yemeden içmeden uyumadan dinlenmeden daima kafamı taktım ona. Hiçbir engel tanımdan alacağım sevgilimi (bunu kime söylüyorsun acaba?) Hiç kimseyi dinlemedim bu hususta (her şeye rağmen seninle karşı karşıya gelip konuşmak isterdim açıkça mertçe Türkçe)”(KB s.129).

M.C.'nin sık sık kullandığı kalıp ifadeler arabesk kültürün bir yansımasıdır. Onun aşkını ve verilen ‘redd’ cevabını anlamayışını “ya benimsin ya kara toprağın” aşk anlayışından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Mektubun sonunda M.C.'nin doktordan talep ettiği hala kızın görüşleridir. Yani henüz kızın onun aşkı hakkındaki cevabını anlamış değildir: “Bana bu hususta teselli değil de bu yazdıklarımın fikir ve düşüncelerinizi, bu kızın gönlü var mı yok mu (YOK YOK) seviyor mu sevmiyor mu? (SEVMİYOR) (...) Gönül sahifesini kapattım efendim. Yine de onu, kötü hain zalim insafsız merhametsiz bile olsa seviyorum (peki gönül sahifesini kapatmak ne oluyor? İnsanların ‘hayati önem taşımakta’ olan durumlarda bile kötü plakların diliyle, hiç de hissetmedikleri sözleri etmesi nedense bana çok acıklı geliyor)”(KB s.139)

M.C.'nin ifadelerindeki tutarsızlık arabesk aşka yapılan ironik bir eleştiridir. Burada arabesk kültürün samimiyetsizliği ve gerçek dışılığına vurgu yapılmaktadır. Mektupta parantez içlerinde doktorun verdiği cevaplar, yapılan ironinin açıklaması olarak görülebilir. Doktorun cümlelerin ve ifadelerin bozukluğuna, hislerin tutarsızlığına, kendince kabullere ve ‘redd’ cevabının anlaşılmasına verdiği cevaplar arabesk aşka yapılan eleştirinin diyalog kısmını oluşturmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tahta Başkaldırı

Tahta At hikâyesi bir kasabada geçmektedir. Truva atını temsilen, kasabayı güzelleştirme derneği tarafından kasabaya yapılacak olan tahta atı konu alır. Bu projeye yerel kültürden kopuk ve Truva atının bir hainlik simgesi olduğu düşüncesiyle karşı çıkan Tuzcuların Bekir Bey'in oğlu Tuğrul Tuzcuoğlu'nun çabaları bu hikâyenin olay örgüsünü oluşturur. Tarih, bürokrasi, statü ve kalıp ironisinin yapıldığı bu hikâyede kahraman, diğerlerine göre, tepkisini dışa vuran ve harekete geçen birisidir. Kahramanın adının olması da onun dışa dönüklüğünün bir delildir. Üstelik baba adı, babasının konumu bellidir ve adının tarihsel kökeni vardır. Tahta atın yapımını engellemek amacıyla bir kısım alt tabaka kasabalıyı toplayan Tuğrul Tuzcuoğlu, buna engel olamaz ama hikâyenin sonunda tüfeğini tahta atın yapımından sorumlu olanlara doğrultarak tepkisini yeterince açık ve net biçimde ortaya koymuş olur. İroni bu hikâyenin başlığından başlayarak yoğun olarak metne dağılmıştır. Truva atının tahta at olarak ifadesi onun değerini alçaltıcı ve alaya alıcı bir rol üstlenmiş bulunmaktadır.

Tahta At'ta ironi hikâyeye masal havasında girişle başlar. İlk cümlelerde “sen bize bir masal anlatırsan” ifadesinin devamında gelen “ozan çok dertliydi anlaşılan”(KB s. 141) cümlesiyle bir masalın başladığını anlarız. Yani masal ironisinin. Masalını anlatmaya başlayan kahraman anlatısını ironik ifadelerle örmeyi ihmal etmez. “Gece karanlık basınca şehre mermi gibi dağılmıştı savaşçılarımız. Burada mermi sözün gelişi, o zamanlar daha mermi yoktu.” Cümlesiyle mecaz ironisi yapılmıştır. Zira “mermi gibi dağılmak” deyimini gerçek anlamıyla anlayana rastlamak hayli güç olmasına rağmen yazar bunu açıklama yoluna gitmiştir. Buradaki tavır gereksiz veya saçma olarak değerlendirilemez. Şehri gezdiren bir rehber gibi anlatımına devam eden kahraman kendini masala kaptırarak “ve bildiğiniz gibi atlarına binen savaşçılarımız, pardon Tahta At'ın içinden fırlayan atlılarımız, pardon askerlerimiz, büyük bir hızla şehri yağmalamışlardır.” cümlesiyle şehir için verilen mücadeleyi önce kahramanca ve onurlu bir savaş tablosu gibi verir. Derhal hatasını düzeltir fakat askerlere yüklediği “atlı” heybetinden sıyrılmaz. Son olarak ifadesini toparlar ve “askerler”e şehri “yağmala”tır. Burada tahta ata yani Truva atına yüklenen kahramanlık sembolünün ironisi yapılmıştır. Necip Tosun'a göre Truva atına yöneltilen eleştiri yabancılaşma eleştirisidir, “Truva atı yabancılaşmayı temsil etmektedir ve içimize kadar girmiştir”(2011b: 14)

Oğuz Atay'ın bu hikâyede, kasabayı güzelleştirme derneğinin kasabayı güzelleştirmesi adına yaptırdığı tahta atın tam karşısına koyduğu “susuz tuvaletler” manidardır. Umumi tualete verecek suyu olmayan kasabanın, güzelleşme derdinde olması ve bunu bir heykel dikerek gerçekleştirmeye çalışması tuvaletleri tam heykelin karşısına yerleştirilmekle ironik olarak eleştirilmiştir. Kasabanın güzelleştirme derneğinin olması da ironinin bir parçasıdır.

Hikâyenin kahramanının ve babasının adı, içinde ironi barındıran isimlerdir. Kahramanın babasının adı Tuzcuların Bekir'dir. Bu isim bize gölge oyunundaki Tuzsuz Deli Bekir'i çağırır. Hikâyede masal, ozan, saz ve türkü gibi halk edebiyatı unsurlarıyla ironi yapılmış olması bu tezi güçlendirir. Tuzsuz Deli Bekir gölge oyunun kabadayı tiplemesidir. Mahalledeki olayları çözen zabıta konumunda birisi gibi görünse de esasında içkili ve yarım akıllı bir tiptir. O kendi çıkarlarına göre hareket eder fakat adaleti korumakla görevli gibi davranmaktadır. Tahta At hikâyesinde Tuzcuların Bekir Bey de mebustur ve kasabadaki herkes ona saygı duyar. Bekir Bey'in oğlu da babasının nüfuzunu kullanır ve tam da Tuzsuz Deli Bekir gibi “kasabayı kendince denetliyor”dur(KB s. 148). Kahramanın adı da Tuğrul Tuzcuoğlu'dur. O adıyla daima övünür. Adının tarihsel kökeni olduğunu ve bunun onu tarihten beslenen bir kişi yaptığını sık sık vurgular kahraman. Yazar, kahramana Tuğrul ismini koymakla tarih ironisi yapmış olur. Bu çıkarıma örnek olarak “benim yanımda nasıl tarihten söz edebilir”(KB s. 151) ve “Tuğrul Bey işte tarih demektir, çünkü onun babası vardı ve babasının da babası vardı ve nice babalar vardı”(KB s.152) cümleleri gösterilebilir. Hikâyede tarih anlayışına yapılan bir gönderme de “bütün alafranga hela taşları birer

birer tarihî harabe haline geliyor” cümlesiyle yapılmıştır. Kırılmış ve eskimiş her şeye tarihî birer unsur olarak kıymet biçilmesine ironik bir eleştiri vardır. Hikâyede geçen popçu ve halk ozanın isimleri de ironiktir. Halk türkülerini uzmanı olarak tanıtılan kişinin adı Seyfettin Dağdeviren, popçunun adı ise Arkan Tansal’dır. Bu iki müzisyenin isimleri adeta kimlikleri gibidir. Halk ozanının adı ancak böyle bir isim olacaktır. Popçunun ise moda bir ismi olmalıdır (KB, s. 148). Toplumsal kabullerin ve beklentilerin ironik bir eleştirisi yapılmıştır.

Tahta At hikâyesinde dil üzerine yapılan ironiye de rastlanmaktadır. Tuğrul Tuzcuoğlu yabancı dil bildiğini vurgularken “biz de voulez vous yaptık biraz”(KB s.145) cümlesiyle henüz öğrendiği ve belki de bildiği tek yabancı kelimeyi kullanır. Ve kendini bekçi Salih’e beğendirir. Özgüvenini yeniden yakalayan Tuğrul Bey birkaç tahta at mütalaasından sonra “işte her şey bütün çıplaklığıyla ortada. İşte baylar bayanlar ...”(KB s.145) cümleleriyle başlayan ve yaklaşık bir buçuk sayfa süren ve içinde düz bakışla anlamsız denilebilecek birçok noktaya değindiği nutkuna başlar. Hikâyede nutuk ironisi ilerleyen sayfalarda tekrar karşımıza çıkar. Ekibini toplayan Tuğrul Tuzcuoğlu, kısa bir âlemin ardından yine uzun bir nutka başlar(KB s.161). Tahta at yapımını durdurmak adına harekete geçen Tuğrul Tuzcuoğlu ekibi önce bürokratik yöntemlere başvururlar ve bir dilekçe yazarlar. Dilekçede yoğun bir şekilde kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler ile “Sayın Belediye Reisi Başkanlığına” şeklinde giriş dilekçeyi baştan sona ironik yapmaktadır(KB s.154-156). Bu dilekçenin mahiyeti hakkında Tuğrul Tuzcuoğlu’nun “biz de dilekçe sahibiyiz artık; hayatımızın bir anlamı var” ifadesi bürokrasiye ironik bir dille yöneltmiş olan eleştiridir(Tosun 2011b: 23).

Hikâyede Tuğrul Tuzcuoğlu’nun oluşturduğu ekibin kasabanın alt tabaka, nüfuzu zayıf insanlarından olması bir ironiyi sezdirir. Bekçi Salih, Arzuhalci Emin, şoför Hayri, onun muavini Bektaş, Âşık Rüstem ve eski garson Lâtif, Tuğrul’un ekibini oluşturur. Ve bu insanlar Tuğrul’un nutkuyla gaza gelmiş etkisiz insanlardır. Onlar vatan kurtarmak kadar önemli bir iş yaptıklarını düşünmektedirler. Burada Oğuz Atay başarılı bir ciddiyet-mizah oyunu oynamıştır. Elif Şafak, “Oğuz Atay’da absürt olan şeyler aslında bir ciddiyet barındırır ve en ciddi olan şeylerde de bir absürt unsuru vardır. Yani ciddiyet ile absürt arasında veya hüznle mizah arasındaki diyalektik onun cezbettiğini düşünüyorum”(Şafak 2012: 114) sözleriyle Atay’ın ironisini bu diyalektik üzerine kurduğunu ifade eder. Tahta At hikâyesinde de ciddiyet ve absürtlüğün manidar birlikteliği görülmektedir.

Tahta At, Oğuz Atay’ın diğer hikâyelerine göre tepkisini dışı vuran bir kahramanının hikâyesidir. Kendince yanlış gördüklerini yine kendince yollarla düzeltmeye adan kahramanın davranışları ironi barındırmaktadır. Hikâyenin daha ayrıntılı tahlili ile birçok gözden kaçan ironik unsur tespit etmek mümkündür.

İçsel Hesaplaşma ve İroni

Oğuz Atay’ın Babama Mektup adlı hikâyesi otobiyografik bir hikâyedir. Yıldız Ecevit bu metni, kurmaca özellik göstermediğini ifade ederek öykü olarak kabul etmemektedir (2011: 495). Babasının ölümünün üzerinden üç yıl geçtikten sonra yazdığı bu mektup, Oğuz Atay’ın yaşam hikâyesinden birçok gerçeği barındırmaktadır. “Mektubu yazan hikâyenin kahramanı yaşadığı bütün gel-gitleri bu mektupla açıklamak ister. Gerçekte bu mektup sessiz bir haykırışın ifadesidir. Hikâyeyi yazan oğul, bu mektup vasıtasıyla şimdiye kadar söyleyemediklerini söyler”(Sakallı 2011: 1722). Babasını kendi gelişimi önünde bir engel olarak gören Atay, bu mektupta yanıltığı itirafında bulunur. Oğuz Atay, mektupta babasının özelliklerinden ve babası ile olan ilişkisinden bahseder.

Atay, diğer hikâyelerinde de görüldüğü gibi, bu mektubunda da aydınlara ironik dille eleştiri yönlendirmektedir. Babasıyla ‘aydınlık’ yarışına giren Atay, “sana oranla daha ‘münevver

bir zat' sayıldığı ya da kendimi öyle sandığım için, bu yargıya 'filan' sözünü eklemeyi de ihmal etmiyorum"(KB s.173) demektedir. Onun aydınlara yönelik yaptığı bu eleştiri onların bir kalıba girmesine, benimsedikleri üslubun benzer ve kalıplaşmış olmasına yöneliktir. Atay'ın beylik sözlere yaptığı ironik bir eleştiri de "sessiz faziletlerin heykeli dikilmiyor ya da onun gibi bir şey"(KB s. 175) cümlesinde görülebilir.

Babama Mektup hikâyesinde Oğuz Atay, yabancılaşma eleştirisi yapmak için ironiye başvurur. "Acaba senin bilinçaltın var mıydı babacığım? Bana öyle geliyor ki sizin zamanınızda böyle şeyler icat edilmemişti. Sanki Osmanlıların böyle huyları yoktu gibi geliyor bana"(KB s.181) cümlesinde, Necip Tosun'un tespitine göre, yabancılaşma ironisi yapılmıştır (2011b: 22). Bilinçaltı gibi Batı ilminden transfer edilen kavramların ülkenin aydınları veya toplumun dilinde ne denli eğreti durduğu görüşü saklıdır bu ironide. Bilinçaltı ve bununla bağlantılı olarak bilinç akımının diğer bilimsel buluşların aksine hayatı kolaylaştırmak yerine zorlaştırması Atay'ın değindiği meselelerden biridir. Babasına hitaben söylediği "sizin zamanınızda herhalde böyle zorluklar yoktu babacığım; yemek ve bilmece çözmek ve benim zorumla radyodan dinlediğin alafranga müzik ve sineklerin camı kirletmesi ve gazetede sağlıkla ilgili makale hakkındaki düşüncelerin ve aylık bütçe hesapların ve yarın pişirilecek aşureye neler katılması gerektiği ve benzeri ve ilgisiz bütün düşüncelerinin 'bilinç akımı' denilen karmaşık bir düzende yer aldığını bilseydin sanırım yemekten sonra o yüksek koltuğunda rahatça uyuklayamazdın"(KB s.181) ifadesi söz konusu eleştiriyi barındıran noktadır. Zira 'bilinçaltı' ifadesiyle varlık bulan bir kavramdır. Bu sebeple bilinçaltı hakkında bilgi hatta duyum sahibi dahi olmayan bir insan kendi bilinçaltının varlığının farkında değildir.

Babama mektup hikâyesi Oğuz Atay'ın ironik bir dil kullanarak yazdığı otobiyografik bir hikâyedir. Babası ile arasında olan ayrılıkları çoğu yerde ironik olarak ifade eden Atay, zaman zaman toplumsal eleştiri de yapar. "Atay'ın *açık bir yapıt* özelliği gösteren bu mektubunun anlam alanı, özelde her ne kadar yazar ile babası arasında sınırlı olsa da, genel olarak kendisine, babasına, hayata, eşyaya ve ben'i etrafında cereyan eden hadiselerle *herkes* gibi bakmayanlara yönelik olarak çoğalmaktadır"(Tüzer 2010: 1504). Anlamlandırma konusunda yaşadığı karmaşayı ironi ile görünür kılmaya çalışan Atay, babasına hak vererek bitirdiği mektubunda yine de ona benzemekten korktuğunu ifade etmeyi ihmal etmez. Atay'ın korkusu, ironisini yaptıklarının içinde kaybolup gitmaktır.

Tahkiye Zanaatı- "Esnaf Hikâyecisi"

Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya Oğuz Atay'ın yazarın, sanatçının toplum içindeki yerini eleştirdiği bir hikâyedir. Hikâyede, hikâye yazıp satarak geçinen üç kişiden bahsedilir: Anlatıcı, genç Yahudi ve genç kız. Bu üç kişi Bir istasyonda, üç ayrı kulübede kalmakta ve tren yolcularına satmak için hikâye yazmaktadır. Hikâye satıcılarının 'malları' alınabilir olması için güncel ve ilgi çekici olmalıdır. Tıpkı sucuk-ekmek ve elma satıcılarının ürünlerinin taze ve lezzetli olması gerektiği gibi. Tren yolcularının hikâyeleri beğenmemesi sebebiyle bir süre sonra kötüye giden işler, kötü koşullar sebebiyle ölen Yahudi ve terk eden genç kız, istasyon şefinin baskısı, anlatıcının hikâye yazma konusunda özüne dönmesine sebep olur. Artık onlar 'müşteri' değil 'okuyucu'dur: "... bir yolunu bularak okuyucularıma -artık müşterim kalmadı- iletebilsem bile ..." (KB, s. 196). Hikâyede Oğuz Atay yazarlığın popüleriteye yenik düşüşünü ironi ile eleştirir.

Seyyar hikâye satıcıları, hem yazdıkları hikâyeleri zamanında yetiştirmek, hem yolculara beğendirmek zorunda, hem de istasyon şefinin sınırları dışına çıkmamak durumundadırlar. İstasyon şefi, hikâyede otoriteyi temsil eder. İşin özüyle ilgilenmeyen istasyon şefi, yazarların hikâyelerinden prosedür gereği birer kopya alır fakat hiç okumaz. Üstelik 'ilham'la alay eder. İstasyon şefinin bu alaycı ve kayıtsız duruşu, yazarlığın itibarsızlığına bir örnektir. Hikâyecileri 'esnaf' olarak niteleyen de istasyon şefidir. Şefin bu alaycı üslubu aslında bir ironiyi barındırır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Buradaki ironi ciddiyetin sakladığı bir alay değil, alayın ardındaki ciddiyettir. “Çünkü ironide hakikat sürekli yer değiştirir. Zemin devamlı kayar”(Şafak 2012: 114). Oysa sanatçı olduklarını düşünen hikâyeciler, birer esnaf gibi çalışmakta, ürünlerini ‘müşteri’ye satmaya çalışmaktadır. Üstelik hikâyeciler, mallarını müşteriye beğendirmek için birbirlerini itip kakıyorlar, “öteki satıcılar kadar bağılıyor[lardır]”(KB s.187). Burada gizliden bir aydın ironisi de yapmıştır Atay. “Ayrıcalıklı olmalıydık”(KB s. 187) kompleksine ne kadar bu ayrıcalıktan uzak olduklarını göstererek cevap verir. Hikâyeciler de diğer sucuk-ekmek, ayran ve elma satıcıları gibi bir hengâme ortasında satış yapmaktadırlar. Nitekim Atay satılan hikâyeleri ‘mal’ olarak niteler.

Hikâyede anlatıcı, hikâyecinin en çok vurguladığı konulardan birisi yazılanların güncel olmasına dairdir. Hikâyelerin ‘moda’ya uygun olması gerekmektedir. Yolcular “bunları biliyoruz, yeni şeyler yok mu?”(KB s. 187) diye sorarken hikâyeciler yazdıklarının ‘bayat’ olduğunu kabul ederek geri dönmektedirler. Hikâyelerin bayatlaması ironik bir durumdur. Zira hikâye bayatlama özelliği olan bit unsur değildir. Atay, hikâyeyi mantık dışı bir konuma sokarak hikâyenin ve hikâyecilerin toplumsal değerini ortaya koymayı amaçlar. Bu ifade ile anlatıcı bir hikâye yazarı olarak kendini ayran ve sucuk-ekmek satıcılarıyla, hikâyelerini ise ayran ve sucuk-ekmekle bir tutmaktadır. Hatta bu satıcıların durumu hikâyecilerden daha iyidir. Hikâyecilere acıyan satıcılar zaman zaman onlara kendi ürünlerinden vermektedirler. Ayran ya da elma almak hikâyeciler için sevindiricidir, fakat onların okuma yazma bilmeyen satıcılar için verecek bir şeyleri yoktur. Sadece sucuk-ekmekçi sigara sarmak için ince kâğıt olan hikâyelerden alır. Hikâyeciler zaman zaman diğer satıcılara ikram olarak hikâyelerinden okumaktadır. Fakat hikâyeleri de sadece ‘ayrancı’ dinlemektedir. Satıcıların hikâyeleri okunurken ayrancı dahi uyumaktadır. Gerçek olanın hikâyesi satıcıların dikkatini çekmemektedir. Burada gerçekliğin ironisi vardır. Çünkü satıcılara okunan hikâye kendi hikâyeleridir.

Demiryolu Hikâyecileri’nde Atay, bürokrasinin soğukluğa yönelik eleştirilerde bulunmaktadır. Oğuz Atay, memur zihniyeti ve ‘ne lazımcılık’ kafasından şikâyetçidir. Hikâyede, istasyon şefi, Atay’ın eleştirdiği memur tipidir. İstasyon şefi, sadece vazife olarak bildiği işleri yapmakta amiri olduğu çalışanların diğer durumlarıyla ilgilenmemektedir. Şef için Hikâyecilerin yazdıkları kanunda yalnızca bir maddeden ibarettir. İstasyon şefinin yaptığı işin anlamını ve anlamlılığını sorgulamadan yalnızca ‘yönetmelikleri’ uygulaması hikâyede ironik olarak eleştirilen noktalardan biridir: “İstasyon şefinin de yazdıklarına aldırıldığı yoktu; fakat nedense, her hikâyemizden bir kopya alır ve bunları özenle dosyalayarak ayrı bir dolapta saklardı. Yönetmelikler böyle gerektiriyormuş. Demiryolları idaresinin toprakları içinde yazıldıkları için 248. Maddenin kapsamına giriyormuş bizim durumumuz”(KB, s. 189). 248. madde tüm istasyon satıcıları için geçerli bir kanundur ve anlatıcı sucuk-ekmek yasası olarak nitelendirdiği bu yasaya hikâyecilerin de dâhil olmasına karşı çıkmaktadır. Oysa kendileri için ayrıca bir yasa yoktur, üstelik bu yasada da onları doğrudan ilgilendiren bir ibare yoktur. Anlatıcı hasta genç Yahudi için bir kanun maddesi dilemektedir. Çünkü yalnızca kanunda varsa uygulanabilmektedir. Bir çeşit robot tavrıdır bu. Atay, yasa olmadan harekete geçemeyen, yasa bulamazsa tüzük, tüzük olmazsa yönetmelikle sistem işleten zihniyeti eleştirmektedir. Bu eleştirel tavrı ironik yapan hikâyede anlatıcının kanun maddelerini, tüzük ya da yönetmelikleri sık sık öne sürmesi, savunucu bir tavır takınmasıdır. Anlatıcının ciddiyetle tüzük maddesinin geçerliliğinden faydalandığını, yürürlükten kalkınca işlerinin bozulacağını ifade etmesi aslında Atay’ın söylemek istediğinin tersi bir söylemdir: “Allahtan geçici bir tüzük maddesi bulmuştuk (...) Bu münasebetsiz yasa da bir ay sonra yürürlükten kalkıyordu”(KB, s. 190).

Hikâyenin sonunda anlatıcının etrafında kimse kalmamıştır. Genç Yahudi, genç kız ve istasyon şefi gitmiştir. Anlatıcı için artık müşteriler yoktur, okuyucular vardır. Müşteri ironisi, okuyucu gerçeğine dönüşmüştür. ‘Bir rüya’ olan hikâyede popüler edebiyat ve aydın eleştirisi göze çarpmaktadır. Eleştirilerini ironik bir dille yapan Oğuz Atay, Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

hikâyesinde yabancılaşma konusunu kafkaesk öğelerle dile getirmektedir. İroninin yer yer kendini hissettirdiği hikâyede, yalnızlık imgesi daha ön plandadır.

Sonuç

İroni, metin yazarlarının da yöntem olarak kullandığı bir üstdildir. Türkçede ironiye karşılık kullanılabilecek en yakın kelime 'kinaye'dir. Söylenenin tersini kastetme, gereksiz konuları fazla ciddiye alma ve ciddiyet gösterilmesi gereken meseleleri önemsememe ironinin kullanım şekillerindendir. İroni eleştiri yapılırken sık başvurulan bir yöntemdir. İroni aracılığıyla eleştiri yapıldığında hem eleştirilen konu üzerindeki hâkimiyet sezdirilir hem de gizli bir üstünlük sağlanmış olur. Böylelikle eleştiri dilinin sertliğinin kırılması yanında, eleştiri anlamsal olarak daha fazla ağırlık kazanmış olmaktadır. Çünkü işin içine kısmî bir alay girer ve eleştiri derine inerek daha yaralayıcı olabilir. Müge Pehlivan yüksek lisans tezinin ön sözünde ironinin diğer anlatım formlarıyla olan ayrımını şöyle ifade eder: "Çelişki ve çatışmalardaki gerçeklik, ironi, hiciv, kinaye gibi farklı dil formları ve düzeyleri ile ima yoluyla işaret edildiğinde bazen katıksız bir gülme, bazen buruk bir tebessüm meydana gelmektedir. Fakat ironinin asıl amacı ve etkisi gülme değildir; bu yanılla kaba komikten ayrılır. İroninin asıl etkisi zihinseldir; başka bir deyişle zekâdan doğar ve zekâyı muhatap alır"(2009: iii).

Oğuz Atay eserlerinde ironiyi sık kullanan yazarlardandır. Onun üslubunu oluşturan ironiyi, *Bir Bilim Adamının Romanı* dışında, tüm eserlerinde görmek mümkündür. *Korkuyu Beklerken* hikâye kitabının her hikâyesinde az ya da çok olmak üzere ironiye rastlanır. Oğuz Atay'ın ironiyi bu denli etkin kullanmasının altında yatan sebep olarak Atay'ın düzene karşı kendini üstün bir öteki olarak görmesidir, diyebiliriz. Kierkegaard, "ironik olma kendini beğenmişliğin bayağı bir biçimidir"(2009: 273) demektedir. Atay'da, eserlerinden hareketle gizli bir egonun varlığından söz edilebilir. Necip Tosun'un "ironistin gerçek amacı bir gerilim oluşturmaktır. Onun aradığı keşif ve çarpılma ânının hazzıdır. Çünkü bir yandan da yaptığı şeyin bir zekâ ürünü ve söz sanatı olduğunun fark edilmesini ister"(2011a: 284) cümlesiyle ifade etmek istediği üstünlük arayışı Oğuz Atay'ın benimsediği tarzın ifadesidir. Atay'ın toplumdan soyutlanması aşağıya değil yukarıya doğru olan bir harekettir. O insanlara dışarıdan bakma ve değerlendirme gücünü kendinde bulabilmektedir. Üstelik bunu ironik bir dille yaparak üstünlüğünü daha da belirgin hale getirir.

Korkuyu Beklerken hikâye kitabında, sekiz adet hikâye vardır. *Korkuyu Beklerken* ve *Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya* hikâyelerinde kafkaesk öğeler ve ironi bir aradadır. Bir Mektup, Ne Evet Ne Hayır, Tahta At, Babama Mektup hikâyelerinde ironinin yoğunlaştığı ve öne çıkan anlatım tarzı olduğu görülür. Bu hikâyelerde ironi metnin tamamına hâkimdir. Beyaz Mantolu Adam ve Unutulan hikâyelerinde yer yer ironik söyleme rastlansa da diğer hikâyelere nazaran zayıf kalmaktadır. Bu hikâyeler daha çok yabancılaşma ve yalnızlaşma teması üzerinde modernist eserlerdir. Oğuz Atay'ın ironiye az da olsa yanaşmayan hikâyesi *Unutulan*'dır: "Genellikle ironisiyle ve ironinin derecelerini ve katlarını zevkle, uzun uzun çeşitlendirmesiyle tanıdığımız Atay'ın ironiden uzak, 'duygunun sınırlarını çizmeyi' en az umursayan hikâyesi olan 'Unutulan' (...)"(Özgüven 2012: 190). Beyaz Mantolu Adam hikâyesi ise yoğun olarak yabancılaşma olgusunu ele almakta, otorite ve beden sınırlaması eleştirilmektedir.

Oğuz Atay, sık başvurduğu ironiyi kullanmada oldukça ustadır. Kimi zaman hikâyenin içine gizlediği ironiyle kimi zaman da hikâye kahramanı aracılığıyla açık bir şekilde ironi yapmasıyla ustalığını göstermektedir. Onun hikâyelerinden bazıları sadece ironi amacıyla yazılmıştır. İroni Atay'ın üslubuna o denli yerleşmiştir ki bazen ironiyi tespit etmek yoğun okuma süreçleri neticesinde gerçekleşebilmektedir. Atay'ın bu üslubu yazılış döneminin sosyal ve siyasal zeminine aykırı düşmesi sebebiyle henüz takdir toplayabilmiş ve hak ettiği ilgiye kavuşabilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

KAYNAKÇA

- AKATLI, Füsun (2012), “Öykücü Oğuz Atay”, *Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ATAY, Oğuz (2011), *Korkuyu Beklerken*, İletişim Yayınları, İstanbul
- CEBECİ, Oğuz (2008), *Komik Edebi Türler: Parodi, Satir ve İroni*, İthaki Yayınları, İstanbul
- ECEVİT, Yıldız (1998), Edebiyatta Yabancılaşma ve Yabancılaştırma, *Virgül*, S.14, Aralık s.45-47.
- _____ (2011), “Ben Buradayım...” , İletişim Yayınları, İstanbul
- FROMM, Erich (2003), *Sahip Olmak ya da Olmak*, (çev. Aydın Arıtan), Arıtan Yayınevi, İstanbul.
- FRYE, Northrop (2009), “Kış Mitosu: İroni ve Hiciv”(çev. Yurdanur Salman - Deniz Hakyemez), *Kitap-lık Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 123, s.62-63.
- İLHAN, Nilüfer (2012), “Yabancılaşma Olgusu ve Kürk Mantolu Madonna Romanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 20, s. 41-59.
- KARABAY, Erkan (2011), “Roman Karakter(ler)i Üzerinden, Toplumsalın Eleştirisinde – Karakteri- Kurucu İmge Olarak Korku, Yalnızlık ve Yabancılaşma”, “*Korkuyu Beklerken Gelenler*”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KIERKEGAARD, Søren (2009), *İroni Kavramı*, İmge Kitabevi, Ankara
- O’CONNOR, William van (2009), “İroni”, *Kitap-lık Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 123, s. 59-61
- ÖZEL, İsmet (2013), *Üç Mesele*, Tiyo Yayınları, İstanbul.
- PEHLİVAN, Müge (2009), *Ömer Seyfettin’den Oğuz Atay’a Türk Öykücülüğünde İroni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, XI + 172.
- SAKALLI, Fatih (2011), “Tutunamayanların Hikâyeleri ‘Korkuyu Beklerken’”, *Turkish Studies Dergisi*, S. 6/1, s. 1713-1725.
- SCHOENTJES, Pierre. (2009), “Yazınsal İroni İmgeleri”(Çev. O. Türkay), *Kitap-lık Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 123, s. 73-77.
- ŞAFAK, Elif (2012), “Oğuz Atay’ın Çocukları”, *Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, Burcu (2011), “Türkçenin (Parantez İçindeki) Delisi”, *Korkuyu Beklerken Gelenler*, İletişim Yayınları, İstanbul
- ŞAHİN, Veysel (2013), “Oğuz Atay’ın Romanlarında Toplumsal Yabancılaşma”, *Turkish Studies Dergisi*, S. 8/9, s. 2313-2322
- TOSUN, Necip (2011a), *Modern Öykü Kuramı*, Hece Yayınları, Ankara
- _____ (2011b) “Yabancılaşma, Aydın Eleştirisi ve İroni: Oğuz Atay Öyküleri”, *Korkuyu Beklerken Gelenler*, İletişim Yayınları, İstanbul
- TÜZER, İbrahim (2010), “Oğuz Atay’dan ‘Babama Mektup’ ya da Bir Yazarın Ölen Babasıyla/Kendisiyle Hesaplaşması”, *Turkish Studies Dergisi*, S. 5/4, s. 1499-1515.
- VILA-MATAS, Enrique, “İroni Üstüne”(Çev. O. Türkay), *Kitap-lık Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 123, s. 78-80.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

KUTADGU BİLİĞ'DE DİL OLGUSU VE DİLSEL BELİRLEMECİLİK*

Murat ELMALI**

ÖZET

Bu çalışmada Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri dil ve dilsel belirlemecilik (Linguistic Determinism) açısından değerlendirilecektir. Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınmış, Türklerin İslam kültür çevresindeki ilk eserlerindendir. Eser bir siyasetname olup, belirli değerleri temsil eden kahramanların mutluluk eksenindeki söyleşilerini içerir. Eserin ana temi "ideal insan"dır. Kutadgu Bilig günümüze değin çok sayıda çalışmaya konu olmuş bir eserdir. Ancak bu çalışmalarda eser, ağırlıklı olarak dilbilgisel yönden incelenmiştir. Türk dili tarihi içerisinde eşsiz bir yere sahip olan Kutadgu Bilig'de modern dilbilimi araştırmacılarının 19. ve 20. yüzyılda ifade ettikleri bazı kuramların izlerini görmek mümkündür. Bu kuramlardan biri de dilsel determinizmdir. *Dilsel belirlemecilik* ya da *dilbilimsel determinizm* şeklinde adlandırılan bu görüş; dilin ve dil yapılarının, insanın düşünme ve dünyayı görme biçimini belirlediği düşüncesidir. Bu görüşü benimseyen dilbilimciler, her dilde özel bir dünya görüşü olduğunu düşünmüş ve bunu 'dil'in iç biçimi' terimiyle adlandırmıştır. Her dilin kendine özgü anlama ve anlatma yolu bulunduğu biçiminde açıklanan bu görüş, dilbilimde sonradan değişik adlarla anılan *Dilbilimsel determinizm*, *dilbilimsel görecelik ilkesi* / *kuramı* (İng. *Linguistic Relativity Hypothesis*) vb. kuram ya da varsayımların temelini oluşturmuştur. Kısaca dilin birey ve toplum üzerindeki etkisine dayanan bu kurama 11. yüzyılda yazılmış bu önemli eserde çeşitli derecelerde rastlanmaktadır. Bu çalışmada doküman inceleme yöntemi kullanılarak öncelikle dil ve dilsel belirlemecilik konusu üzerinde durulmuş, ilerleyen bölümlerde konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz dizeler orijinal biçimleri ve Türkiye Türkçesine aktarılmış şekilleri verilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, dil olgusu, dilsel belirlemecilik, kültürel dilbilimi.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Assistant Professor Doctor, Shanghai International Studies University, School of Asian and African Studies, Department of Turkish, E-mail: muratelmali1@gmail.com

LANGUAGE AND LANGUAGE DETERMINISIM IN KUTADGU BİLİĞ

ABSTRACT

In this study, Yusuf Has Hacib's Kutadgu Bilig has been evaluated for language and linguistic determinism. Kutadgu Bilig, written by Yusuf Has Hacib, is one of the earliest written works of Turks in Islamic cultural environment. Kutadgu Bilig is a political treatise and contains dialogues about hapiness of heroes who represents certain values. Main theme of Kutadgu Bilig is ideal person. Until today it has been subjected to a good number of study. But mainly in these studies, it was analayzed in grammatical aspects. According to Linguists that study on Lingistic Determinism, language and language frames determine the way thinking of human. In Kutadgu Bilig which have a unique place in History of Turkish Language is possible to see the trace of some theories mentioned by modern linguistics researhers in 19st and 20st centruies. One of those theories is Linguistic Determinism. Briefly, the theory lean on effect of language in individual and society and it is encountered in this important manuscript written in 11st centruy. In this study, primarily it has been made a point of language and linguistic determinism by using document rewiew method and in the next chapters it has been analyzed by presenting lines of original forms and modern Turkish forms that we believed it is related with the issue.

Key Words: Kutadgu Bilig, Language, Linguistic Determinism, Cultural Linguistic

GİRİŞ

İnsanlar dünyayı dil yoluyla anlamlandırır, kendi zihninde yeniden kavramlaştırır. Başkan dili, "bir toplulukta, insanların birbirleri ile karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan bir bildirişim düzeneği" olarak tanımlar (2003: 87). Dil her bir birey için hem bireysel, psikolojik özellikleri ve dilsel süreçleri yansıtmaları hem de sosyal aidiyet ifade etmesi açısından belirleyici bir unsurdur. Birey bir yandan sahip olduğu idiolektrik (bireye özgün sessel, sesüstü, biçimsel, dizimsel, anlamsal ve edimsel) özellikleri ile diğer bireylerden ayrılmakta ve kendisi olabilmektedir. Öte yandan da içinde yaşadığı toplumla, geçmişiyle bir bağ kurabilmekte, ortak değerleri paylaşabilmektedir (Alyaz -Esen 2011: 105).

Dilin işlevlerinden biri de yazınsallık işlevidir. Roman, şiir gibi yazınsal yapıtlar dilin yazınsallık işlevini yerine getiren dil kullanımlarıdır (Huber 2008: 41). 11. yüzyılda yazılmış bir eser olan Kutadgu Bilig¹ (KB) Türk dili ve edebiyatının en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir ve dilin yazınsallık işlevine örnek bir dil yâdigârıdır. Eser üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır², ancak bu çalışmalar ağırlıklı olarak eseri dilbilgisel yönden betimlemektedir.

¹ Çalışmada Kutadgu Bilig "KB" olarak kısaltılmış, çevriyazı işaretlerinden nazal n, /ñ/ , kapalı e /ë/ ve çift dudak ünsüzü, /w/ ile işaretlenmiştir.

² Bkz. Gülensoy, Tuncer, "Kutadgu Bilig Bibliyografyası", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ekim 2000, C: 2000/II, S: 586, s. 371-377 ve Kaymaz, Zeki, "Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye'de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme" *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, s. 1408-1422.

KB, mesnevi tarzında kaleme alınmış 6645 beyitlik bir siyasetnamedir. Eser, Tanrı'ya hamd, peygambere ve dört halifeye övgü ile başlar. Baharın güzelliklerini tasvir ile esere devam eden şair, bahar tasvirinden hükümdarın methine geçer. Yusuf kitabın adı ve manası hakkında bilgi verdikten sonra "bilgi, dil ve iyilik" konuları üzerinde durur. Yusuf Has Hâcib eserini, dört kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurmuştur. Hükümdar Kün Togdı "adalet", vezir Ay Toldı "baht", vezirin oğlu Ögdülmüş "akıl", vezirin kardeşi Odgurmış "akıbet" kavramlarını temsil etmektedir. Bu bakımdan eserin yapısı son derece dikkat çekicidir. Esas yapı, manzum hikâye şeklinde olmakla beraber şahısların karşılıklı konuşmaları esere tiyatro havası katmaktadır. KB'de işlenen esas tem "ideal insan"dır. Yusuf Has Hâcib, kendi devrindeki ideal bir insanda bulunması gereken vasıflar üzerinde durur. Bu insan bütün kötü vasıflardan arınmış ve iyi huylarla bezenmiş bir insandır. Allah'a sıkı sıkıya bağlı, takva sahibi bir mümindir. Zamanının bütün ilim ve hünelerine öğrenmiş bir âlim ve hâkimdir. Bütün alfabeleri ve dilleri bildiği gibi şiir, belagat, hesap, hendese, tıp, hey'et vb. hünelerle sahiptir. Adaletten ve doğruluktan şaşmaz; ağır başlı ve alçak gönüllüdür. Hırsızlık yapmaz, yalan söylemez, içki içmez, dedikodu etmez. Son derece cömert ve iyilikseverdir. Etrafındaki insanlara merhametli ve insaflı davranır. Âdet ve ananelere, görgü kurallarına uygun hareket eder (Ercilasun 2004: 298-316).

Türk kültür evreni içerisinde hayatın her alanında varlık gösteren KB iktidar içerisindeki bilgi kavramına yönelik bilgiler barındıran, dilbilimin ve felsefenin kesişim evreninde önemli bilgiler sunan öncü bir eserdir (Aydemir 2013: 805).

Dil ve edebiyat tarihi içinde özel bir yere sahip olan bu eserin içerisinde dil ve söz üzerine yazılmış onlarca beyit görmek mümkündür. Hatta Yusuf Has Hâcib dil konusuna özel bir bölüm ayırmış (7. bap) son derece etkileyici beyitlere yer vermiştir. Bu beyitlere bakıldığında modern dilbilim kuramlarının çeşitli izleriyle karşılaşılmaktadır.

DEĞERLENDİRME

Dilsel belirlemecilik ya da *dilbilimsel determinizm*; dilin ve dil yapılarının, insanın düşünme ve dünyayı görme biçimini belirlediği düşüncesidir. 19. yüzyılda ünlü düşünür, devlet adamı ve dil bilgini Wilhelm von Humboldt, her dilde özel bir dünya görüşü olduğunu ortaya koymuş ve bunu 'dil'in iç biçimi' (Alm. innere Sprachform) terimiyle adlandırmıştır (İmer, 1987: 213). Her dilin kendine özgü anlama ve anlatma yolu bulunduğu biçiminde açıklanan bu görüş, dilbilimde sonradan değişik adlarla anılan *Dilbilimsel determinizm*, *dilbilimsel görecelik ilkesi / kuramı* (İng. *Linguistic Relativity Hypothesis*) vb. kuram ya da varsayımların temelini oluşturmuştur. İmer' e göre, Sapir-Whorf varsayımı gibi adlarla anılan tezler ve toplumdilbilim çerçevesinde katmanlara özgü kodlar (Alm. schichtenspezifische Kode) terimi altında incelenen özellikle Bernstein'ın öncülük ettiği çalışmalar, temelde Humboldt'a dayandırılabilir (1987: 213).

Dilbilimsel determinizm ile dilbilimsel görecelik ilkesi ve Sapir-Whorf varsayımı arasında temelde büyük bir ayrım yoktur. Daha doğrusu, Lewandowski (1976: 434, Akt. İmer 1987: 214)' nin "bütün kavramsal dizgenin göreceliği ve bunun dile bağımlılığı ilkesi" olarak açıkladığı dilbilimsel görecelik ilkesiyle, yine Lewandowski (1976: 589, Akt. İmer 1987: 214)' nin "bir dilin onu konuşanın düşünce ve davranışını düzenleyen gücü konusundaki tez" olarak belirttiği Sapir-Whorf varsayımı, dilbilimsel determinizme dayandırılmaktadır.

Yapısalcılığın bir uzantısı olarak benimsenen üretici-dönüşümsel dilbilim akımı (İng. Transformational Generative Grammar) ise ideal bir konuşan ve dinleyen örneğiyle bağdaşık bir dil dizgesini göz önünde bulundurmuş, üstelik bu dizgeyi toplumsal bağlamdan da soyutlamıştır. Bu akımdaki temel kavramların başında *edinç* (İng. competence) ve *edim* (İng. performance) gelmektedir. Edinç; konuşan ve dinleyenin sonsuz sayıda tümce üretip anlamasını sağlayan zihinsel düzenek (mekanizma) ya da kurallar dizgesi, kısaca onun diline ilişkin bilgisidir. Edim ise; edinç

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

denilen dilsel yeteneğin somut nitelikli konuşma eyleminde gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Vardar ve ö., 1980: 71). Öte yandan Ludwig Wittgenstein; dünya, gerçeklik, bilim, etik, mantık, din, mistisizm, felsefe, dil ve düşünce alanlarında sunduğu kendi önermelerini ve bu önermeleri açıklamak için kullandığı alt-önermeleri barındırdığı *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı yapıtında, “Dilimin sınırları, dünyanın sınırları demektir.” (Wittgenstein, 1922: 74) ifadesiyle dilsel belirlemeciliğe vurguda bulunmuştur.

Whorf, dilin, algılama gücü üzerinde bir çeşit diktatorya kurduğunu düşünür ve bizlerin lafların esiri olduğunu iddia eder (Akt. Doğru, 1996: 18). Sapir-Whorf hipotezine göre insanların algılama ve düşünmesini dil biçimlendirir. Kişinin konuştuğu dilin, düşünme ve dünyayı görme biçimini doğrudan etkilediği bu savın aslında biri zayıf, diğeri güçlü olmak üzere iki türü vardır. İlkinde sadece dünyaya ilişkin algıların dille şekillendiği varsayılır. Whorf buna örnek olarak da Eskimoların ‘kar’ anlamında kullandığı sözcükleri gösterir. ‘Kar’ için tek bir kelimenin bulunduğu diğer dillerin aksine, kutba yakın yaşayan Eskimolar arasında, ‘kar’a karşılık gelen çok sayıda kelime vardır. Whorf, bunun da Eskimoların karı diğer dillerdekinden farklı görmelerine yol açtığını, yani Eskimoların, kardaki çok küçük farklılıkları başkalarından daha iyi algıladığını savunur. Güçlü türde ise soyut kavramsal süreçlerin de dilden etkilendiği varsayılır. Buna örnek olarak da bazı ilkel kabilelerin zamanı nispi olarak değerlendirmesine karşılık, batılı toplumların zamanı mutlaklaştırması (geçmiş, şimdi, gelecek gibi kategorilere ayırması ve sabit aralıklı bir ölçekte ölçmesi) gösterilir. Farklı dil gruplarında renk algılama üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, tüm kültürlerin rengi aynı şekilde algıladığını göstermektedir. Bu da dilin, insanların düşünme tarzını belirlemediğini düşündürmektedir. Ancak bu, dilin düşünme tarzını etkilemediğini kanıtlamaz. Dilin düşünmeyi tam olarak nasıl etkilediği henüz açıklık kazanmış bir konu değildir. (Sapir-Whorf Hipotezi Nedir?, 2013)

Chomsky (2002: 37), dilin insan zihninde derin ve yüzey yapıları kesin olarak belirleyen ve çağrıştıran değişmez bir üretici ilkeler dizgesi olduğunu ve söylem üretilirken ya da yorumlanırken, kişinin belli bir biçimde dil edincini kullandığını; Gökberk ise (1997: 71) dilin insanlar üzerinde onların düşüncelerini ve değerlendirmelerini belirleyen bir güç olduğunu savunur. Her dil, konuşulduğu toplum içinde, kendine özgü bir kültür ve uygarlık çevresinde biçimlenirken dış dünyayı, toplumsal, ruhsal, fiziksel gerçekliğe uygun bir biçimde yorumlar; kavramlaştırır ve yapılaştırır (Uzun Subaşı, 2000: 25; Başkan, 1983: 151-172 ve Akarsu, 1984: 50-65’den aktaran Ergenç, 2002: 13). Vardar’ a göre her dil, kendisini kullanan toplumun izini taşır; her toplum da kullandığı dilin çerçevesine girer. İlişki, görüldüğü gibi, tek yönlü değil, karşılıklıdır (Vardar, 2001: 114). Bunların yanı sıra, Wittgenstein (1969: 300 Akt. Selçuk, 2007: 505), “...konuşmak bir hareketin, eylemin veya yaşam biçiminin bir parçasıdır” demektir. Türkçe’ de “üslub-u beyan, aynıyla insan” şeklinde ifadesini bulan bu saptama, tek başına bir birey için düşünülebileceği gibi, toplumun geneli açısından da düşünülebilir. Çünkü bir toplumun söz dağarcığında bulunan sözcük ya da ifade kalıpları, o toplumun yaşam biçiminin dile yansımından başka bir şey değildir (Selçuk, 2007: 505). Başkan’ a göre, “her yaşama düzeninde kullanılan anadil içerisinde belli bir dünyacık, bir mikrokozmoz bulunmaktadır.” (Başkan, 2003: 171)

Daha önce de belirtildiği gibi, Sapir-Whorf hipotezi, iki prensibi birleştirir. Birincisi *dilbilimsel determinizm* olarak bilinir. Bu varsayım, dilin düşünme şeklimizi belirlediğini bildirir. İkincisi bundan doğar ve *dilbilimsel görecelik* olarak bilinir. Buna göre, bir dilde düğümlenen ayrımlar herhangi bir diğer dilde bulunmaz. Whorf’un bu fikrini Crystal (1987: 15) şu şekilde açıklar: “Doğayı ana dillerimizce konulan çizgiler boyunca dikkatle inceleriz. Fenomenler dünyasından soyutladığımız kategoriler ve cinsleri orada bulamayız çünkü her gözlemcinin yüzüne bakıp dururlar; aksine, dünya sürekli değişen, zihinlerimiz tarafından düzenlenmesi gereken bir izlenimler akıntısı içinde sunulur ki bu da büyük oranda zihinlerimizdeki dilbilimsel sistemler tarafından sağlanır. Doğayı küçük parçalara böler, kavramlara uyumlar ve önem yükleriz, bunu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

büyük oranda bu şekilde düzenlemek için dilimizin yapılarında sistemleştirilen bir uzlaşım ortağıdır. Bu uzlaşım elbette örtük, yani açıkça belirtilmemiş türdendir. Düzenlemeye katılma ve uzlaşımın hükmettiği veri sınıflandırması dışında hiçbir suretle konuşamayız.”

Miller ve McNeill (1969) bu hipotezi üç farklı derecede sunar. Birincisi dil düşünceyi kesin olarak belirler. İkincisi, dilin yaptığı, bu denli keskin biçimde düşünceyi belirlemekten çok, algıları etkilemesidir. Üçüncüsü ise dilin ancak dil kodlu işlerde belirleyici olduğudur. Bu üçüncüsü oldukça tartışmalıdır çünkü dilin yeniden tanımlanması gereğini ortaya koyar. Dilin düşünceyi belirlemesi bağlamında öne sürülen ilk kanıtlar antropolojik kanıtlardır. Whorf, Amerikan yerli dillerini (hopi, nootka, apache ve aztec) inceler. Örneğin Hopi dilinde zamanı belirten bir kelime ya da bir gramatik yapı mevcut değildir. Whorf, bundan destek alarak Hopi dilini konuşan bir insanın zaman algısının, zamanı gramatik yapıda ifade eden bir dili konuşan insanın zamanı algısından farklı olduğunu düşünür. Toplumdilbilim alanında yapılan daha sonraki çalışmalarda, Whorf’un verileri güvenilirlik ve geçerlilik konusunda sorgulanır ve Lenneberg ve Roberts (1956), dairesel bir nitelik taşıması nedeniyle Whorf’un yaklaşımına eleştiri getirir. Yani dil farklı olduğu için düşünce farklıdır ve bu düşüncedeki farklılık, dönüşümlü olarak dildeki farklılığı doğurur. Bu nedenle Lenneberg ve Roberts bir sebep sonuç ilişkisi için, düşünce örgüsünün bağımsız bir şekilde ölçülebilmesi gerekliliğini ortaya koyar. Sapir-Whorf teorisine ilişkin bir diğer konu da dillerdeki kelime sayısı ve çeşitliliği-çeşitsizliği olmuştur. Bazı kültürler bir kavramı ifade etmede tek bir kelime kullanırken, bazı kültürlerde bu 8-10 kelimeye kadar çıkabilmiştir. Örneğin Filipin dilinde ‘pilav’a karşılık gelen 13 kelime vardır; Eskimo dilinde ‘kar’a karşılık gelen 4 kelime vardır, vb. İlk bakışta doğrulanabilir gibi görünse de sonraları bu gözlemlerin güvenilirliği toplumdilbilimciler tarafından çok tartışılmış, geçerliliği desteklenememiştir. Buna ek olarak, Carroll ve Cassagrande (1958), İngilizce ve Navajo dillerindeki gramer farklılığından yola çıkarak Navajo dilinde ‘tutma’ eylemini ifade eden fiillerin, tutulan objenin şekline ve sertliğine göre takı alarak değiştiğini (örneğin, tutulan obje bir ip mi, bir taş mı) ve bu sebeple Navajo dilini konuşan yerlilerin, İngilizce konuşanlarla karşılaştırıldığında objenin niteliklerine daha fazla dikkat ettiklerini öne sürer (paragrafın tamamı: <http://www.dil-bilim.com/sapir-whorf-hipotezi-nedir/>). Dilsel farklılık ve dilin düşünceye etkisi şeklinde iki temel üzerine oturan bu hipotez *Sapir-Whorf hipotezi* veya *Whorf hipotezi* olarak da adlandırılır. Bu hipotez, ilk olarak dilin düşünceyi belirlediği ve dilsel kategorilerin idrak kategorilerini sınırladığını ön gören *kuvvetli* versiyon ile karşımıza çıkar. Dilsel kategoriler ile kullanımın düşünceye ve dil dışı davranışlara tesir ettiğini var sayan, dil ile düşünce arasındaki ilişkinin doğasına hasredilen yakın dönemdeki bir kısım çalışmalara dayanak teşkil eden *zayıf/ılımlı* versiyonlara sahip *linguistic relativity* “dilsel görecelik” hipotezi ile birlikte dil bilim geleneğinde yerleşiklik kazanır (Evans ve Green 2006: 97, Swoyer 2012, Woolard 2010, Goddard ve Wierzbicka 1995: 37-40 Aktaran Karabeyoğlu ve Ersoy 2012:623).

19. yüzyılda bir bilim olarak ortaya çıkan dilbilimi ve bu alana ait kavramlar olabildiğince gelişmiş, günümüzde pek çok alanı ve eseri ilgilendirir olmuştur. Tarihi ve modern pek çok eseri daha iyi anlayabilmek ve tahlil edebilmek için dilbiliminin bu kavramları üzerinden değerlendirmek bu tür metinleri daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Özellikle eser incelemelerinde geleneksel yöntemlere ek olarak eserlerin yeni dilbilimsel bakış açılarıyla ele alınması yeni ufuklar açacaktır. Ayrıca bu değerlendirmelerin sonucu özellikle tarihi değeri olan dil malzemelerinin başka kapılar araladığı da görülecektir.

Günümüzde modern kavramlarla ifade edilen bazı bilgilerin geleneğimizde de var olduğu görülmektedir. Yapılan bu çalışmada Dilsel Belirlemecilik konusunun Balasagunlu Yusuf tarafından da bilindiği ve eserine yansıdığı tespit edilmiş, adı “dilsel determinizm/belirlemecilik” olarak konmasa da bu kavramların Balasagunlu Yusuf’un dil ve düşünce dünyasında yer ettiği

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

sonucuna varılmıştır. Çalışmaya alınan örnekler de onun dil ve düşünce dünyasında yer alan bu konunun en önemli göstergeleridir:

Örnekler³:

et özlüg kişike kereki bu ol

Birisi tilin söz birisi köñül **(KB 1023)**

(Vücut sahibi insana lazım olan şeylerden biri dil ve söz, biri de gönüldür.)

ukuş körki til ol bu til körki söz

kişi körki yüz ol bu yüz körki köz **(KB 274)**

(Aklın süsü dildir, dilin süsü söz: kişinin süsü yüzüdür, yüzün süsü göz.)

til arslanturur kür eşikte yatur

ayâ ewlig er sak başıñnı yéyür **(KB 3184)**

(Dil arslandır, bak eşikte yatar; ey ev sahibi, dikkat et, senin başını yer.)

Yukarıdaki dizelere bakıldığında Yusuf Has Hacib'in dil olgusuna bakışı ve dili nasıl tanımladığı görülmektedir. Hacib'e göre dil aklın, söz ise dilin süsüdür⁴. Modern dilbilimin kendisiyle başladığı varsayılan ünlü İsviçreli yapısal dilbilimci Ferdinand de Saussure, karmaşık bir olgu olarak gördüğü dil yetisi (Fr. langage) içinde toplumsal nitelikli dil (Fr. langue) ile bireysel nitelikli söz'ü (Fr. parole) ayırmaktadır. Dil ile söz'ün birbirleri karşısındaki durumuna açıklık getirmek için Saussure şöyle demektedir: "Dil, varlığını yalnızca toplum üyeleri arasındaki bir tür sözleşmeye borçludur. Öte yandan işleyişini bilebilmek için bireyin dili öğrenmesi gerekir" (1916; çev. Vardar, 1976). Söz'den ayrı olan dil'in ondan bağımsız bir biçimde incelenebileceğini belirten Saussure, kuramsal olarak bu kavramların tüm niteliklerini açıklamaktadır (İmer, 1987: 214).

Yusuf Has Hacib'in dizelerinde dil, söz ve gönül (düşünce) kavramlarının birbirinden ayrıldığı görülmektedir. KB 1017-1028'de Hükümdar ile Ay Toldı arasında geçen karşılıklı konuşmada bu üç kavramın farklılığı özellikle vurgulanır gibidir. KB 1020'de ilk olarak, "Dile sadece sövme atfetmek doğru değildir, onun övülecek, övgü atfedilecek tarafı da çoktur; sözün de övülecek sövülecek tarafları vardır." denilerek dil ve söz kavramları net bir şekilde ayrılmıştır.⁵ Fakat ayrım bununla da kalmamış dil ve söz kavramları birbirinin yerini tutmayacak şekilde ifade edilmiştir. KB 1022'de⁶ Tanrının yarattığı yüzlerce mahlûkat Tanrıyı dilleri ile övmektedirler. Bu beyitte dikkat edilmesi gereken şey Tanrı söz ile değil dil ile övülmektedir. Yine KB 1021'de Bütün canlılar, bütün sayısız mevcudat Tanrının birliğine dil ile şahadet getirmektedir.⁷ KB 1021'deki bütün canlılar, KB 1022'deki yüzlerce mahlûkat ifadeleri genel'e, bütün'e işaret etmekte

³ Bu çalışmada Mustafa Kaçalın tarafından hazırlanan Kutadgu Bilig metni kullanılmıştır. KAÇALIN Mustafa S., Kutadgu Bilig, (E-kitap E-kitap adresi <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>)

⁴ bu buğra han vakıtı içre anı / yéme han tilinçe bu aymış munı **(KB 23)** dizeleriyle dönemin standart dili olarak Hakaniye Türkçesini temel aldığını göstermektedir.

⁵ KB 1020 tilig sökse bolmaz telim öggüsü / sözüg öggüsü bar yéme sökgüsü

⁶ KB 1022 törüttü tümen miñ halâyıklarığ / tili birle teñrig ögerler arığ

⁷ KB 1021 kamuğ teprenigli bu sansız kalın / tanukluk bérür bir bayatığ tilin

ve daha toplumsal bir kullanımı düşündürmektedir. Bu ifadelerden hareket ederek tıpkı Saussure’ün tanımlamasında olduğu gibi dil toplumsal nitelikli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

KB 1023’te ise gönül (düşüne/fikir/zihin) kavramı, dil ve söz kavramlarından net bir şeklide ayrılmıştır. Dil ve söz vücut sahibi insana lazım olan şeylerdendir ve daha önceki satırlarda yapılan ayırım burada bir kere daha vurgulanmıştır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise bu beyitte üç kavramın birbirinden farklı olduğu vurgulansa da birlikte ele alınmış olmalarıdır: “Vücut sahibi insana lazım olan şeylerden birisi dil ve söz (ise) diğeri de gönül (düşünce)’dir.” Çünkü dil ve dil yapıları insanın düşünme ve dünyayı görme biçimini etkiler ve bu üç kavramın birlikte ele alınması gayet doğaldır.

KB 274’te *aklın süsü dil, dilin süsü söz* ifadeleri ile dil ve söz farklılığı tekrar vurgulanmıştır. *aklın süsü dil* denilerek, dilin akıl yani düşüncenin ürünü, *dilin süsü söz* denilerek sözün de dilin bir ürünü olduğuna dikkat çekilmiştir. Burada dilbilimsel bağlamda aklımıza gelen ilk şey yine Saussure’ün dil ve söz ayrımıdır. Varlığını yalnızca toplum üyeleri arasındaki bir tür sözleşmeye, ortak akıla borçlu olan dil kavramı bireysel nitelikli olan söz kavramından farklıdır. Söz’ün ortaya çıkabilmesi için bireyin ortak aklın, ortak düşüncenin ürünü olan toplumsal nitelikli dili öğrenmesi gerekir. KB 274’de *aklın süsü* olan dil, sadece bireysel bir düşüncenin değil, toplumun ortaklaşa meydana getirdiği düşüncenin yani ortak aklın süsüdür. Dolayısıyla toplumsaldır. Burada *dilin süsü olan söz* ise bireysel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

KB 274’teki bu satırlar, Saussure’ün dil ve söz ayrımının biraz daha derinleştiren üretici-dönüşümsel dilbilimi akımı ile karşımıza çıkan edinç ve edim kavramlarını da düşündürmektedir. Daha önce “konuşan ve dinleyenin sonsuz sayıda tümce üretip anlamasını sağlayan mental düzenek (mekanizma) ya da kurallar dizgesi, kısaca onun diline ilişkin bilgisi olarak tanımladığımız *edinç* kavramı KB 274’teki “aklın süsü dil” tanımlaması ile neredeyse örtüşmektedir. Yine daha önce “edinç denilen dilsel yeteneğin somut nitelikli konuşma eyleminde gerçekleştirilmesi” olarak tanımladığımız *edim* kavramı da “dilin süsü söz”ü nitelendirmektedir.

bilip sözlese söz biligke sanur

biligsiz sözi öz başını yéyür (KB 170)

(Söz bilerek söylenirse, bilgi sayılır, bilgisizin sözü kendi başını yer.)

biligligke sözledim uş bu sözüm

biligsiz tilini bilümez özüm (KB 202)

(Bu sözümü bilgili için söyledim, bilgisizin dilini ben bilemem.)

negü tér eşitgil biliglig tilin

iwe kılmış işler ökünçi yılın (KB 631)

(Dinle, bak, bilgili insan ne der; acele ile yapılmış bir işin pişmanlığı yıllarca sürer.)

ağın kendü berklig tili sözlemez

biligsiz tili ol sözün kızlemez (KB 970)

(Dilsizin dili konuşmaz, bilgisizin dili de sözünü saklayamaz.)

yawa söz biligsiz tilindin çıkar

biligsiz kişig bilge yılkı atar (KB 985)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

(Boş söz bilgisizin ağzından çıkar; bilgisiz adama âlim hayvan der)

bu ay toldı aydı eşitsü ilig
tilin sözlemese kalur bu bilig (**KB 1019**)

(Bu Ay Toldı hükümdarın duyması için söyledi, dille söylemeseydi bu bilgi kalırdı.)

biliglig çıkarmasa bilgin tilin
yarutmaz anıñ bilgi yatsa yılın (**KB 214**)

(Bilgili diliyle bilgisini ortaya koymazsa, yıllarca yatsa onun bilgisi aydınlatmaz.)

KB’de bilgi ve dil kavramlarının birlikte ifade edildiği örnekler oldukça fazladır. Akıl, bilgi, anlayış ve dil eserde uzun parçalar halinde sıkça tekrarlanmaktadır. Hacib, dili bilginin en önemli aracı olarak göstermektedir. Eserin adından da anlaşılacağı gibi mutluluk ile bilgi doğrudan ilişkilidir. KB170-KB214 örneklerinde olduğu gibi dil düşüncüyü belirleyen bir unsur olmaktan çok, bilginin bir aracı olarak ortaya konulmaktadır. Ayrıca XI. yüzyıl Türk toplumunun akıl ve bilgi konusuna verdiği önemi göstermesi de dikkat çekmektedir.

Özne ile nesne arasındaki ilişkiden doğan her türlü ürün bilgi olarak nitelendirilmektedir. Bilgi’nin pek çok tanımın yanında bu en çok ve en bilinen tanımdır. KB 170’te bilgi, bilerek söylenilen söz’ün sonucu olarak tanımlanmıştır. Gerek bireysel gerek toplumsal düşüncenin bir ürünü olan bilgi burada söz’e bağlanmıştır.

Toplumsal “dil”, bireysel olan “söz”ü, “söz” de düşüncelerin oluşmasını sağlar. Doğal olarak dil ile söz, söz ile bilgi, dil ile bilgi arasındaki ilişki dil ile düşünce arasındaki ilişki ile aynıdır. Düşüncelerin dışavurumu olan bilgi, dilin kontrolündedir. Dil bilgiyi dolayısıyla düşüncüyü etkiler. Burada “söz bilerek söylenirse, bilgi sayılır” cümlesi Whorf-Sapir’in “dil insanların algılama ve düşünmesini dil biçimlendirir” düşüncesinin çok uzun zaman önce dillendirilmiş şeklidir.

üküş sözde artuk asığ körmedim
yana sözlemişte asığ bulmadım (**KB 171**)

(Çok sözde fazla fayda görmedim, tekrar sözde fayda bulmadım.)

üküş sözleme söz birer sözle az
tümen söz tüğünün bu bir sözde yaz (**KB 172**)

(Sözü çok söyleme, sırasında ve az söyle; binlerce söz düğümünü bu bir sözde çöz.)

tilin sözlemese ağıñ tēr kişi
üküş sözlese atı yañşak başı (**KB 1027**)

(Konuşmayan kimseye dilsiz derler; çok söyleyenin adı ise, geveze başıdır)

tilin sözlemese söz aşğı telim
ökündürdi sözlep méni bu tilim (**KB 3879**)

(Sözü söylememenin faydası çoktur; bu dilim beni söylemekle pişman etti)

üküş sözleme söz serin til küdez

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

üküş sözlemiş söz suwı kaldı az **(KB 4332)**

(Çok söyleme, dilini gözet, çok söylenmiş söz az kalmış akarsudur.)

Yukarıdaki dizelerde gereksiz konuşma üzerinde durulmuştur. Hacib’e göre dil insana kıymet ve erdem kazandırır. Söz, bilerek az ve öz söylenmelidir. Söz, düşünülmeden ve iyice tartılmadan söylenmemelidir. Gereksiz konuşma bilgisiz insanın bir özelliğidir. Çünkü sözü dinlemeden ve anlamadan söyler.

Bu dizeler, “söz” kavramı açısından ele alındığında bireysel davranış üzerinde durulduğu görülmektedir. “Dil” kavramının özel olarak ele alınmadığı bu dizelerde kişi-söz olgusu vurgulanmakta ve özellikle “dil” ve “söz” kavramlarının farklılığı hissedilmektedir. Genel olarak dil tanımlarında karşımıza çıkan “bir toplulukta, insanların birbirleri ile karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan bir bildirişim düzeneği” (Başkan, 2003: 87) tanımı dil’i karşılıklı iletişim sistemi olarak ortaya koyar. Bununla birlikte “söz”de böyle bir durum söz konusu değildir. “Söz” elbette iletişimin bir parçasıdır fakat “söz” buna rağmen daha bireyseldir ve iletişimden daha farklı bir olgudur. Bireysel olan “söz”de bildirişim her zaman gerçekleşmeyebilir.

esenlik tilese seniñ bu özüñ

tiliñde çıkarma yaragsız sözüñ **(KB169)**

(Sen kendi selametini istiyorsan, ağzından yakışksız bir söz kaçırma.)

köñül til törütti köni söz üçün

sözi egri bolsa küyer ol küçün **(KB 1024)**

(Gönül doğru söz için dili var etti, sözü eğri olsa yarar.)

köni sözlese söz kör aşğı üküş

kalı sözlese egri barça söküş **(KB 1025)**

(Söz doğru söylenirse, faydası çoktur; eğri söz daima mezmûmdur.)

köni sözler erse tiliñ tepresü

sözüg egri erse özüñ kizlesü **(KB 1026)**

(Doğru söyleyecekse dilin kımıldasın; sözün eğri ise, onu saklamalısın).

toğuglı ölür kör kalır belgü söz

sözüñ edgü sözle özüñ ölgüsüz **(KB 180)**

(Doğan ölür, ondan eser alarak, söz kalır; sözünü iyi söyle, ölümsüz ol.)

iki neñ bile er karımaz özi

bir edgü kılınçı bir edgü sözi **(KB 181)**

(İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır; biri iyi iş ve diğeri iyi söz.)

akar suw yorık til bu kut turmadı

ajun tezgünürler yorıp tınmadı **(KB 669)**

(Akarsu, güzel söz ve devlet, bunlar durmadan, yorulup dinlenmeden dünyayı dolaşırlar.)

méni bulğuçı kılık alçak kerek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

köñül kodkı til sözde yumşak kerek **(KB 703)**

(Beni bulan kimse mütevazı tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır)

ne edgü söz aymış köni er tili

köni er tili urdı sözke ulı **(KB 921)**

(Doğru insan ne kadar güzel söz söylemiş; değerli söze temel atan doğru insanların dilidir.)

tiliñde çıkarma bu yalğan sözüg

bu yalğan sözün er uçuzlar özüñ **(KB 1326)**

(Dilinden yalan bir söz çıkarma, bu yalan sözle kişi kendini değersizleştirir.)

tili yalğan erniñ cefa kılkı ol

cefa kimde erse uş ol yılkı ol **(KB 2041)**

(Sözü yalan olan kimsenin tavır ve hareketi cefadır, cefa kimde ise, o kimse hayvandır.)

kalı beg tili yumşak erse süçig

anı sewdi bodnı uluğ tut kiçig **(KB 3184)**

(Eğer, beyin dili yumuşak ve tatlı ise, onu, büyük küçük bütün halk sever.)

Yukarıdaki dizelerde iyi söz üzerinde durulmuştur. Tatlı dil ve iyi söz devleti idare edenlerin vasıflarından biri olarak işlenmiştir. Hacıb, güzel söylenmiş bir söz ile yapılan iyi işlerin insanı ihtiyarlıktan kurtaracağına inanır. Bunun yanında kişiyi itibarsızlaştıran bir kavram olarak yalan konuşma üzerinde de durur. Yalan söz kişinin inandırıcılığını kaybettirir ve bu yönüyle bir konuşma kusurudur.

İnsan zihninde var olan derin ve yüzey yapıları belirleyen üretici ilkeler dizgesi dil kavramına farklı bir bakış açısı getirmektedir (Chomsky, 2002: 37). Sözdizimsel bileşende elde edilen, evrensel nitelikli olduğu varsayılan, biçimsel soyut cümle yapısına “derin yapı” ya da “anlam yapısı” denilmektedir. “Yüzey yapı” ise derin yapılara uygulanan dönüşümler sonucu gerçekleştirilen, iletişime elverişli duruma gelen somut cümle biçimidir (Kıran-Kıran, 2013: 209). Derin yapı (derin gramer) yüzey yapının karşıt durumu olup bir cümlenin soyut olarak anlambilimsel boyutunu temsil eder. Bu yapı cümlenin biçimsel veya sentaktik görüntüsünün aksine görünmeyen fakat algılanabilen seviyesi olup dönüşümlü gramerde (transformational grammar) temel yapı, uzak yapı, birincil yapı vb. birçok adla ifade edilmektedir. Cümlenin bu seviyesi bize aynı yüzey yapıya sahip cümlelerin derinlerinde yatan farklı anlamları ayırt etmemiz konusunda yardımcı olur (Demirci 2010: 293).

KB 1024’te geçen “gönül (düşünce/fikir) doğru söz için dili var etti” dizesi derin ve yüzey yapı kavramını düşündürmektedir. Bu dizedeki dil, derin yapıya; söz ise yüzey yapıya işaret etmekte ve bu dize “insan zihninde var olan derin ve yüzey yapıları belirleyen üretici ilkeler dizgesi” tanımı ile neredeyse örtüşmektedir. Dil’i var eden gönül (düşünce, düşünce sistemi) üretici ilkeler dizgesidir. Dil, söz için var edilmiş olan biçimsel soyut cümle yapısı olan “derin yapı”dır. Söz ise dil tarafından var edilen iletişime elverişli duruma gelen cümle biçimi yani “yüzey yapı”dır.

kişig til ağırlar bulur kut kiş

kişig til uçuzlar barır er baş **(KB 163)**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

(İnsanı dil kıymetlendirir ve onunla saadet bulur, insanı dil kıymetten düşürür ve dili yüzünden başı gider.)

sözüñni küdezgil başıñ barmasun
tiliñni küdezgil tişiñ sınmasun **(KB 167)**

(Sözüne dikkat et, başın gitmesin; dilini tut, dışın kırılmasın.)

kişi söz bile koptı boldı melik
üküş söz başıg yérke kıldı kölik **(KB 173)**

(İnsan söz ile yükseldi ve sultan oldu; çok söz başı, gölge gibi yere serildi.)

kişi tuğdı öldi sözi kaldı kör
özi bardı yalñuk atı kaldı kör **(KB 182)**

(İnsan doğdu, öldü; sözü kaldı; insanın kendisi gitti, adı kaldı.)

kalı sözleyü bilnese til sözüg
yaşıl kökte erse kör indürür özüg **(KB 1003)**

(Eğer dil söz söylemesini bilmezse, mavi gökte olsa bile kişiyi yere indirir.)

kişi kirmedük ilke kirse kalı
kelin teg bolur er ağın teg tili **(KB 494)**

(İnsan bilmediği bir memlekete girince gelin gibi olur ve dili tutulur.)

begi edgü bolsa ne köñli tili
tutar işçileri könilik yolu **(KB 2244)**

(Beyin sözü ve gönü iyi olursa, onun hizmetinde bulunanlar doğruluk yolunu tutarlar)

negü tér eşitgil ukuşluğ tili
ukuşluğ tili açtı ma’nî yolu **(KB 2521)**

(Bilgili dili nasıl der işit, bilgili dili mana yolunu açtı.)

kamuğ til bilir erse açsa tilig
kamuğ hatnı bilse bitise elig **(KB 2636)**

(Her dili bilip bu dilleri konuşmalı, bütün yazıları bilip yazmalı)

tili uz kerek hem köñüllüg kerek
sözi uz kerek hem ked öglüg kerek **(KB 2660)**

(Dili ustaca ve cesurca kullanmak gerek, sözü ustaca ve çok akıllıca kullanmak gerek.)

siñimlig bolur ol tili uz kişi
sözi uz yorısa yarar er işi **(KB 2661)**

(Dili mahir olan kişi kabul olur, sözü ustaca söyleyen işi yarar.)

negü sözlegü erse sözle tilin
yarağı ne erse sen andağ kılın **(KB 3280)**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

(Nasıl söylenmeli ise söyle, çaresi ne ise öyle yap.)

Yusuf Has Hacib dilin insanı değerini artırdığını düşünmektedir. Ona göre, dili ustaca kullanan kişi gittiği her yerde kabul görür. Eğer kişi söz söylemeyi beceremezse makam ve mevkiini kaybeder. Devleti idare edenler dili iyi kullanırsa bu devlet yönetiminde büyük fayda sağlar.

Bu örneklerde de dilsel belirleyiciliğin alt yapısını oluşturan dilbilim kavramlarını görmek ve yorumlamak mümkündür. KB 2660'ta "**dili** usta ve cesur gerek, **sözü** usta ve çok akıllı gerek bize" sözleriyle yine dil ve söz kavramlarının farklılığına işaret edilmektedir. KB 2521'deki "bilgili dili mana yolunu açtı" dizesinde yer alan mana yolu bize yine "derin yapı" kavramını hatırlatmaktadır. Son olarak 'her dilin kendine özgü anlama ve anlatma yolu vardır', 'dil, düşünme şeklini belirler' şeklinde tanımlanan dilsel belirlemecilik pek çok satırda olduğu gibi KB 2688'deki *akar suw teg ol bu tilin edgü söz / kayuka bu aksa çeçek öndi tüz* "dilin söylediği iyi söz ise, akarsu gibidir; nereye akarsa, orada çiçek açar." dizeleri ile de kendini göstermektedir.

SONUÇ

Birçok açıdan KB dil ve kültür tarihimiz için çok önemli bir eserdir. İslam kültür dairesinde yazılan ilk eser olmasının yanında kullandığı dil ve verdiği mesajlarla da Türk dilbilimi için paha biçilmez bir kaynaktır.

Dil unsurlarının söz dağarcığı, söz dizimi; metafor, metonimi ve benzetme gibi çeşitli seviyelerde dil ve kültür ilişkileri açısından incelenmesi o dili kullananların varlık ve durumları, olayları, olguları algılayışının, kısaca dünya bilgisinin ve kültürel algılayışları ile kültürel dağarcıklarının ortaya çıkarılmasına da yardımcı olur (Karabeyoğlu ve Ersoy 2012:623)

"Söz bilerek söylenirse, bilgi sayılır, bilgisizin sözü kendi başını yer" "Dinle, bak, bilgili insan ne der; acele ile yapılmış bir işin pişmanlığı yıllarca sürer", "Boş söz bilgisizin ağzından çıkar; bilgisiz adama âlim hayvan der." "Bilgili diliyle bilgisini ortaya koymazsa, yıllarca yatsa onun bilgisi aydınlatmaz" örnek dizelere baktığımızda dil bilginin bir aracı olarak görülmektedir.

"İnsanı dil kıymetlendirir ve onunla saadet bulur, insanı dil kıymetten düşürür ve dili yüzünden başı gider", "İnsan söz ile yükseldi ve sultan oldu; çok söz başı, gölge gibi yere serildi", "Eğer dil söz söylemesini bilmezse, mavi gökte olsa bile kişiyi yere indirir." "İnsan bilmediği bir memlekete girince gelin gibi olur ve dili tutulur," "Dili mahir olan kişi kabul olur, sözü ustaca söyleyen işi yarar" gibi örnekler ise dil bireyi ve toplumu biçimlendiren bir unsur olarak sunulmaktadır.

Burada verilen örneklerden de hareketle KB'de dilsel belirlemecilik kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek verilerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Yapılan bu çalışma dilsel belirlemecilik ile ilgili verilerin tespitini oluşturmaktadır. Çalışmanın Değerlendirme bölümünde ele alınan bilgiler ışığında KB'in daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması ve eserin modern dilbilim kuramları ile daha iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. KB üzerine yapılacak bu tür dilbilimsel çalışmalar, KB'in bizlere yeni ufuklar açmasını da sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ALYAZ, Y.- ALİYEVA E. M. (2011). Batı Edebiyatında Dil ve Dilsel Determinizm, 38. ICANAS bildirir Kitabı (s.107-127)
- AYDEMİR, Özgür Kasım (2013), Kutadgu Bilig’in Dilinde Bilgi Kavramı ve İşlevi, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140 (Prof. Dr. Amil Çelebioğlu Armağanı), Volume 8/1, Winter 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4449> s. 803-810.
- BAŞKAN, Ö. (2003). Bildirişim İnsan dili ve ötesi, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları Dilbilim Dizisi.
- BAŞKAN, Ö. (2003). *Lengüistik Metodu*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları / Dilbilim Dizisi.
- CARROLL, J., B., & CASAGRANDE, J., B. (1958). The function of language classifications in behavior. In: Maccoby, Eleanor E., Newcomb, Theodore M., Hartley, Eugene L. (Eds.): *Readings in social psychology*. 3rd edition. New York usw.: Holt, Rinehart and Winston: 18-31.
- CHOMSKY, N. (2002). *Dil ve Zihin*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- CRYSTAL, D. (1987). *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge: University of Cambridge Press.
- DEMİRCİ, K. (2010). Derin Yapı ve Yüzey yapı Kavramlarından ne Anlıyoruz?, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140 (Türkçede Dilbilim Çalışmaları), Volume 5/4, Fall 2010, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1762>, s. 291-304.
- DOĞRU, E. (1996). Dil, Düşünce ve Kültür Arasındaki İlişki. *Dil Dergisi*. (45): 15–25.
- ERCLASUN, Ahmet B. (2004), Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yay., Ankara.
- ERGENÇ, İ. (2002). *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- EVANS V. - GREEN M. (2006), *Cognitive Linguistics: An Introduction*, Edinburgh University Press Ltd, Edinburg.
- GODDARD C. - WIERZBICKA A. (1995). “Keywords, Culture and Cognition”, *Philosophica* 55 (1), 37-67.
- GÖKBERK, M. (1997). *Değişen Dünya Değişen Dil*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2000). “Kutadgu Bilig Bibliyografyası”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 2000/II, s. 371-377.
- HUBER, E. (2008). Dilbilime Giriş, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- İMER, K. (1987). Toplumdilbilimin kimi kavramlarına kuramsal bir bakış ve dil türleri. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cumhuriyetin 60 Yıldönümü Armağanı*. Ankara. 213-230.

- KAÇALIN Mustafa S., Kutadgu Bilig, (E-kitap E-kitap adresi <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>)
- KARABEYOĞLU, A. R. ve ERSOY A. (2012). Kültürel Kavramlaştırma ve Kutadgu Bilig’de Kuş Tasvirleri, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/2 Spring 2012, p.621-642.
- KAYMAZ, Z. (2009). “Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye’de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140 (Prof. Dr. Hamza Zülfikar Armağanı), Volume 4/3, Spring 2009, www.turkishstudies.net, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.735>, s. 1408-1422.
- KIRAN, Z.-KIRAN, Ayşe E. (2013). Dilbilime Giriş, Ankara: Seçkin Yayınları.
- LENNEBERG, E. H. & J. Roberts. (1956). *The language of experience: A study in methodology*. No. Memoir 13 in Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics, Waverly Press.
- LEWANDOWSKI, T. (1976). *Linguistisches Wörterbuch*, 1-3, Heidelberg. (Tr. Dilbilim Sözlüğü, 3 cilt. gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı).
- MILLER, G. S., & McNeill, D. (1969). Psycholinguistics. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds), *The handbook of social psychology Vol. 3*, 2nd ed., 666-794. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Sapir-Whorf Hipotezi Nedir?*. (2013). 29.06.2014 tarihinde <http://www.dil-bilim.com/sapir-whorf-hipotezi-nedir/> kaynağından ulaşıldı.
- SAUSSURE, F. de (1916) *Cours de linguistique générale*, C. Bally and A. Sechehaye, with the collaboration of A. Riedlinger (Eds). Lausanne and Paris: Payot; trans. W. Baskin, *Course in General Linguistics*, Glasgow: Fontana/Collins, 1977. (Tr. *Genel Dilbilim Dersleri 1-2*, çev.: B. Vardar, Ankara 1976, s. 35.)
- SELÇUK, A. (2007). Sosyal Bir Davranış Biçimi Olarak Dil. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (17): 503-507.
- VARDAR, B. (2001). *Dilbilim Yazıları*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- VARDAR, B. ve ö. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara, , s. 71.
- WITTGENSTEIN, L. (1922). *Tractatus Logico-Philosophicus*. With contributions of Bertrand Russell; trans. C. K. Ogden. *Tractatus Logico-Philosophicus*, 2010. Edinburgh: Edinburgh Press. [E-kitap]. E-kitap adresi: <http://www.gutenberg.org/files/5740/5740-pdf.pdf>.
- WOOLARD Kathryn (2010), “Linguistic Relativity, Whorf, Linguistic Anthropology” *Society for Linguistic Anthropology*, Official Homepage of the SLA,

SÜNBÜL-ZÂDE VEHBÎ DÎVÂNINDA (SÜNBÜLİSTÂN) KOZMİK UNSURLARIN KULLANIMI*

*Emrah GÜLÜM***

ÖZET

Gökyüzü ve gök cisimleri tarihin her anında ve alanında olduğu gibi, edebiyat alanında da her zaman ilgi çekici konular olmuştur. Yıldızlar, yıldız kümeleri, gezegenler vs. astronomların ve bilim adamlarının dışında, şairlerin ve yazarların da fazlasıyla ilgisini çekmiş, onlar da bu kavramları eserlerinde sıklıkla kullanarak insanoğlunun bu merakını bir üst basamağa taşımıştır. Yaklaşık altı yüzyıllık Osmanlı edebiyatı da insanoğlunun bu ilgisinden nasiplenmiş; Dîvân şairleri yazdıkları mensur ve manzum eserlerde kozmik âlemlere dalmaktan geri durmamışlardır. Hemen hemen her divan şairi gerek divanlarında, gerek mevnevilerinde, gerekse de yazdıkları diğer eserlerde kozmik unsurlara yer vermişlerdir. Kozmik unsurların kullanım sıklığı ve anlamsal altyapısı şairden şaire değişkenlik gösterse de bu konuyu şiirlerinde çokça işleyen ve bu nedenle de akla ilk gelebilecek isimlerden biri de Sünbül-zâde Vehbî'dir. Sünbül-zâde Vehbî, divanında çokça başvurduğu yıldız, seyyare, burç gibi kozmik unsurlara gerek dolaylı yollarla gerekse de doğrudan muhtelif anlamlar yüklemiştir. Bilimsel özelliklerinin haricinde benzetme unsuru olarak da kullanılan bu öğeler, kimi zaman memduhu şerefendirirken, kimi zaman da kötü özellikleri ön plana çıkarılarak yergi unsuru halini almışlardır. Maraşlı Sünbül-zâdelerden olan Vehbî'nin *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı'nı (Sünbülistân)* esas alan bu araştırma, söz konusu divanda geçen bütün kozmik unsurları tespit etmeyi ve bu unsurların hangi özellikleriyle, ne şekilde kullanıldıklarını belirlemeyi ve örnek beyitler vasıtasıyla açıklamayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sünbül-zâde Vehbî, Dîvân, Sünbülistân, Kozmik Unsurlar, Kozmik Âlem.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: emrahgulum.tde@gmail.com

USAGE OF THE COSMIC ELEMENTS USED IN *SÜNBÜL-ZÂDE* *VEHBÎ'S DÎVÂN (SÜNBÜLİSTÂN)*

ABSTRACT

As in every moment and every area of history, sky and celestial bodies are always being attractive subjects for literature field. Writers and poets have an attention greatly on stars, constellations, planets etc. besides astronomers and scientists. They lead this curiosity of humankind to a higher level by using these concepts in their works. Approximately six hundred years of Ottoman Literature also took an advantage from this attraction, and Dîvân poets never took a step back to use cosmic elements in their proses and verses. In almost every Dîvân poets used these cosmic elements in their works such as Dîvâns, Mathnawîs and other kind of literature works. Although frequency of usage and semantic substructure of the cosmic elements changes from poet to poet, one of the first poets coming to mind is Sünbül-zâde Vehbî who used this subject in his poems frequently. Sünbül-zâde Vehbî gives various meanings to stars, planets and constellations used in his Dîvân vastly by direct or indirect ways. Except its' scientific qualities, it's used as a metaphoric items. Sometimes these were used for compliment to people who praised and sometimes for satire about its' bad features. This study, based on *Sünbül-zâde Vehbî's Dîvân (Sünbülistân)* written by Vehbî from Maraş, aims to state every cosmic element used in this *Dîvân* and to identify their uses and principles and to explain these principles by illustrating with verses.

Key Words: Sünbül-zâde Vehbî, Dîvân, Sünbülistân, Cosmic Element, Cosmic Universe.

Giriş

Merak, insanoğlunun fitratında var olan bir hissiyattır. Varlığı milyon yıllarla ifade edilen insanoğlu, tarihi boyunca, ilkel ya da teknolojik yollarla, bu merakı giderme yoluna gitmiştir. "Merak etme" ile başlayan öğrenme yolu "araştırma", "keşfetme", "anlama" ve "geliştirme" aşamalarını da geçerek mükemmel öze yani ideaya, bilgiye ulaşır. Üzerinde yaşadığımız arz başta olmak üzere yeri, göğü, yıldızı ve diğer gezegenleriyle, kâinatın tamamı her zaman için bu merak yolunun ana hedeflerinden biri olmuştur.

Bu doğrultuda gökyüzü, gök cisimleri ve gök olayları sıklıkla gözlemlenmiş, araştırılmış ve açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak her zaman için söz konusu mevzularda mantıklı bir açıklama yapılabilecek kadar bilgiye ulaşmak mümkün olamamıştır. Böyle durumlarda mitolojiden felsefeye, teolojiden edebiyata kadar pek çok disiplin devreye girmiş ve merak edilen ancak açıklanamayanı açıklamaya, anlamlandırmaya çalışmıştır.

Bütün bu disiplinler arasında, açıklanamayan şeyleri bilimsel kurallara bağlı kalmadan yorumlayan ve ürettiği eserlerde benzetmeler, yakıştırmalar ve dolaylı ifadelerle açıklamaya çalışan disiplin "Edebiyat"tır. Edebiyat tarihiyle yaşıt olarak edebî türlerin her birine girebilmiş olan kozmik unsurlar, benzetme unsuru olarak kullanımından dolayı en çok da şiirde kendine yer bulabilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu sebepledir ki 600 yılı aşkın bir süre hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti'nin "şiiir" temelli edebiyatında da kozmik unsurlar sıkça kullanılmış; kimi zaman âşık ile maşuk arasındaki vuslat hasretine tanık olmuş, kimi zamansa şaire yoldaş, derdine ortak olmuşlardır. Divan şairlerinin yoğun kullanımına maruz kalan kozmik unsurların kullanım şekilleri ve sebepleri şairden şaire değişse de, bunları mısraları arasına en çok serpiştiren şairlerin başında XVIII. yüzyıl şairlerinden Sünbül-zâde Vehbî gelmektedir.

Maraşlı Sünbül-zâdelerden olan Vehbî, kaleme aldığı şiiirlerin çokluğu sebebiyle Türk Edebiyatı'nın en hacimli divanlarından birini vücuda getirmiştir. *Dîvân*'ında¹ 9 mesnevi, 52 kaside, 8 muhammes ve tahmis, 1 terkeb-i bend, 41 kıta, 4 nazım, 271 gazel, 1 müstezad, 63 müfred ve 18 rubai bulunmaktadır. Kozmik unsurlara şiiirlerinde çokça yer veren Vehbî, *Dîvân*'ındaki bu kullanım yoğunluğu sayesinde bize, dönemin sosyal hayatı, gelenek, görenek ve inanışları hakkında da önemli bilgiler veren bir kaynak sunmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî'nin Türkçe *Dîvân*'ı incelendiğinde kozmik âlem ile ilgili onlarca tabirin, muhtelif anlamlar ve anlam ilgileriyle kullanıldığı görülmektedir.

Edebiyatımızda kozmik unsurları inceleyen müstakil eserlerin sayısı açısından ciddi eksiklikler vardır. Bu çalışmamız gibi, belli başlı şairlerin şiiirlerinde kullandığı kozmik unsurları inceleyen makaleler² nispeten mevcuttur ancak bunların sayısı maalesef ki bir elin parmaklarını geçemeyecek kadardır. Her ne kadar divanlar üzerine yazılan bazı yüksek lisans, doktora tezlerinde ve araştırma çalışmalarında³ kozmik unsurların derlendiği başlıklar açılmışsa da bu konuda müstakil eser sayılabilecek tek bir çalışma⁴ mevcuttur. Bu çalışma, bu alanda gördüğümüz eksiklikleri bir nebze olsun azaltmak amacıyla hazırlanmaktadır.

Kozmik Âlem

1. Gökyüzü

Gökyüzü, divan edebiyatında çok sık kullanılan mazmunlardandır. Kimi zaman eşanlamlı olarak "felek, çarh, âsumân, sipihr, gerdûn, atlas" gibi kelimelerle şiiirde yer bulurken kimi zaman ise göğün farklı özelliklerinden dolayı tamamen benzetme yoluyla "âhenin kafes, bitî, burç, hisar, kale, perestâr, peleng, pîr, top, tevsen, cevşen, çenberî, çevgân, hâtem, hıng, hayme, çâder, çetr, dam, kubbe, sakf, tâk (tâk-ı muallâ, tâk-ı ulyâ, tâk-ı kebûd) dolab, gerdân, rahş, rasad, zer-nigâr, zeberced, sifâl, sade, sandûk-ı pelengî, tabak, tûtî-i ser-sebz, tâs, kâse, tokuz, nüh, arsa, fânûs, firâş-ı zer-keş, kebûd, çînî, mînâ, nîl-gûn, âb-gîne, levh-i zeberced nigûn-sâr" (Çavuşoğlu: 2001, s. 239-240) gibi muhtelif kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

Batlamyus'un kozmolojik sisteminden kaynaklanan tasavvura göre, dünya evrenin merkezidir ve çevresinde iç içe geçmiş bir şekilde dokuz felek bulunur. (Durmaz: 2013, s. 1253) Dünyadan dışı doğru olmak üzere sırasıyla Kamer (Ay), Utarid (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrîh (Merih, Mars), Müşteri (Jüpiter) ve Zuhâl (Satürn) felekleri yedi gezegen feleğini oluşturur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleği, dokuzuncu felek ise Atlas, büyük felek (felek-i azam, çarh-ı azam) veya felekler feleği (felekül'-eflâk) gibi isimler alır. (Uludağ: 2005, s.

¹ Yenikale, Ahmet. "Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı". Yayımlanmamış çalışma. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, 2012

² Bu konuda müstakil makale olarak makale bilgi sisteminde yer alan iki makale vardır. Bunlardan biri Doç. Dr. Saadet Karaköse'nin "Kozmik Âlemde Nefî'nin Seyri" adlı makalesi, diğeri ise Nureşan Kapa'nın "Zâtî Divânı'nda Kozmik Unsurlar" adlı makalesidir.

³ Mehmed Çavuşoğlu'nun *Necati Bey Divânı'nın Tahlili* adlı çalışması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmanın dördüncü bölümü tamamen kozmik unsurlara ve kozmik zamana ayrılmıştır.

⁴ Bu çalışma Sabahat Deniz'in Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda hazırlamış olduğu "16. Yüzyılın Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg)" adlı yayımlanmamış doktora tezidir.

133-134) Üzeri işlenmemiş, desensiz, tek parça, düz kumaş için kullanılan isim olan Atlas, aynı mantıkla gökyüzünün en üst feleği için de benzer özelliklerinden dolayı benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda birinci ve en alttaki felek *Ferş*, sekizinci felek *Kürsî*, dokuzuncu felek ise *Arş* olarak da adlandırılmış, dokuz feleğin tamamına ise nüh-felek denmiştir.

Sünbül-zâde Vehbî, *Sünbülîstân*'ın giriş sayılabilecek bölümünün üçüncü mesnevisinde dokuz beyitlik bir bölümle bu dokuz felekten bahsetmiştir. Her beyitte, sırayı takip ederek, birden sekize kadar olan sayılara atıf yapmış, her sayı hangi feleği temsil ediyorsa ve o feleğin özelliği ne ise, o sayıyı o felekle birlikte anmıştır. Bir tek son beyitte yani Atlas'ın anlatıldığı beyitte rakamsal bir ifade olmamakla birlikte en yüce, en büyük ve en geniş felek olduğuna, diğer bütün felekleri kapladığına ve üzerine ayak basılmamış kadar boş ve temiz olduğuna atıf yapılmıştır.

'Urûc etdikde evvelki semâya

Kef-i ihsânına Mâh açdı aya

(Mes.3/26)⁵

İkincide 'Utârid aldı hâme

Yazardı şevk ile teşrîf-nâme

(Mes.3/27)

Üçüncüye edince 'azm ü âheng

Safâdan Zühre aldı destine çeng

(Mes.3/28)

Çehârümde olunca pertev-efgen

Dedi Hurşîd'e 'Îsâ dîde rûşen

(Mes.3/29)

Beşincide düşüp pâyına Mirrîh

Hemân olmuşdu na 'l-i esbine mîh

(Mes.3/30)

Çün altuncıda kıldı 'arz-ı cevher

Melekler Müşterî'si çıkıdı yek-ser

(Mes.3/31)

Yedinci üzre oldukda şitâbân

Aña meş'al-keş-i nûr oldu Keyvân

(Mes.3/32)

Olunca kutb-veş sâminde sâbit

Pür oldu nûr ile çeşm-i sevâbit

(Mes.3/33)

⁵ Sünbül-zâde Vehbî *Dîvân*'ından yapılan beyit alıntıları Ahmet Yenikale'nin "Sünbül-zâde Vehbî *Dîvânı*" adlı yayımlanmamış çalışmasından yapılmıştır. Erişim için bkz: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10651,sunbul-zade-vehbipdf.pdf?0>

Çün oldu **atlas** üzre pâ-nihâde

O pâ-y-endâz olup erdi murâda

(Mes.3/34)

Seyyareler başlığı altında ilk yedi felek hakkında ayrıntılı bilgilere yer vereceğiz. Ancak kısaca bahsetmek gerekirse, inanışa göre bu seyyarelerin ve yıldızların hareketleri ve konumları insanlar üzerinde bazı tesirler bırakırlarmış. İlm-i Tencim adı verilen bir ilim dalı yıldızların ve seyyârelerin bu tesirlerini incelemek adına ortaya çıkarılmıştır. Bu tesirler nedeniyle de seyyârelerin ve yıldızların bir kısmı uğurlu, bir kısmı ise uğursuz addedilmiştir. Her bir seyyarenin ve yıldızın belli günler üzerinde etkisi büyüktür ve hepsinin manen bağlı olduğu günler vardır. Aynı şekilde hepsinin bir rengi, bir mesleği ve bir de madeni mevcuttur. Atlas'ın durumu ise diğer feleklere göre farklıdır. Diğer feleklerin tersi yönünde döndüğüne inanılan atlas feleği aynı zamanda diğer feleklerin dönüşüne de tesir edip içten ters bir döngüye sebebiyet verir. Bu yönüyle şiirlerde teşbihlere sebep olmuştur. Şairler sıklıkla bu feleğe atıf yaparak onun dönekliğinden ve tersliğinde dem vurmuşlardır. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi bütün felekleri kaplayacak kadar büyük ve geniş olması dolayısıyla büyüklük, yücelik, ululuk, güzellik gibi anlamlarıyla teşbihlere konu olmuştur.

Mücerred sûret-i zâhirde bir köhne kabâmız var

Bizim bu **çarh-ı atlas**dan ne bîm ü ne recâmız var

(G.82/1)

Tâ kevâkible müzeyyen ola **çarh-ı a'zam**

Mihr-veş kevkeb-i bahtı vere âfâka ziyâ

(Tar.11/17)

Sünbül-zâde Vehbî'nin Dîvân'ına ya da kendi deyimiyle *Sünbülîstân*'a⁶ bakacak olursak şair yüzlerce beytinde gökyüzünden, feleklerden, atlastan ve diğer kozmik unsurlardan bahsetmiştir. Özellikle feleğin hainliğinden, dönekliğinden ve işleri bozan tabiatından dem vuran Vehbî, yeri geldiğinde feleğin hakkını vermekten, iyiliğinden, güzelliğinden, işe yararlığından bahsetmekten de çekinmemiştir.

Ne kuşlar kondururdum gül-nihâl-i vasfîña ammâ

Felek âvâre-i gam eyledi mürgân-ı efkârı

(Kas.8/62)

Nişün cevrin füzûn eyler baña bu **çarh-ı dîn** bilmem

Kadîmî tavrıdır gerçi sitem dânişverân üzre

(Kas.15/49)

Hilâl oldum **sipihriñ** gerdiş-i cevri-âzmâsından

Meger tekmiñ ede hurşîd-i ihsânıñ bu noksânı

(Kas.27/6)

⁶ Eger yazmış ise Sa'dî Gülistân / Bu âsâra desinler Sünbülîstân (Mes.7/132). Sünbül-zâde Vehbî bu beytiyle açık bir şekilde Dîvân'ına Sünbülîstân denmesini istemiştir.

Degil ebr-i bahârîñ sâyesi sultân-ı nevrûzuñ

Felek kurdu bu mevsimde otagın bûstân üzre

(Kas.15/2)

Mihr ü meh sanma huzûra 'ûd u 'anber yakmaga

Sîm ü zerden var elinde çarhîñ iki micmeri

(Kas.23/44)

Zemîn-i lutfuna ferş eyle tâb-ı pençe-i mihrin

Döner gird-i serinde âsumân el arkası yerde

(G.216/11)

Çekmeyip minnet-i gerdûnu 'abâ-pûş olduk

Kâle-i atlas-ı çarhı biliriz kim ne kumâş

(G.126/3)

Rumûz-ı sûre-i Necm ü Kamer'den va 'z eder gûyâ

Mahâretle oturmuş Kürsî-i çarh-ı mu'allâda

(Kas.49/6)

2. Yıldızlar ve Yıldız Kümeleri

Yıldızlar, şairlerin en çok başvurduğu mazmunlardandır. Gerek parlaklıkları, gerek uzaklıkları, gerek yanıp sönerik göz kırpan bir siluet gibi görüntüleri, gerek soğuklukları ve gerekse de sabah kaybolmaları sebebiyle yıldızlar sevgililere benzetilmiş ve bu ilgiler doğrultusunda çeşitli mazmunlar oluşturulmuştur. Şiirlerde yıldız yerine “kevkeb, kevâkib, necm, nücûm, encüm, ahter, sitâre” gibi kelimeler de kullanılmıştır. Aynı zamanda anlam ilgileri doğrultusunda "arpa, dâne-i enâr, dürr-i hoş-âb, zer, sipâhî, asker, şem', finduk, kebkeb, göz, gözyaşı, mîh, nukl" (Çavuşoğlu: 2001, s. 242) gibi kelimelerle kullanılmışlardır. Şairler yıldızları ilm-i tencîmdeki etkileri nedeniyle baht, talih anlamlarıyla da kullanırken halk arasında yıldızların yön tayin etmedeki kullanımları da şiire yansımıştır.

Vehbî'de ise yıldızlar daha çok sayısal fazlalığından, parlaklığından, yüksekliğinden, yıldız kümelerinin bütünlüğünden ve hayal-rüya gibi silik görüntülerinden dolayı kullanılmıştır. Şair aynı zamanda yücelik anlamlarıyla padişaha övgü amacıyla da yıldızları kullanmıştır.

Sîm ü zer 'arz eyleyen şems ü kamer mi yalıñız

Cevher-i eş'ârıma yıldız kadar var müşterî

(Kas.23/57)

Âfâka ol sitâre-i es'ad verir hemân

Devr-i kamerde kevkebe-i zîb ü zîveri

(Kas.39/2)

Güpegündüz görünen necm-i şeb-âhenge misâl

Rûyuna şu'le düşer cevher-i mengûşundan

(G.198/2)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Aşağıda, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Sünbülîstân*'ında adı geçen bazı yıldızlar ve yıldız kümelerinin isimleri ve kullanımları sıralanmıştır.

Benâtü'n-Na's: Dübb-i Ekber (Büyük Ayı) veya Dübb-i Ekber'in kuyruğunun en sonundaki küçük ve kümenin en sönük yıldızı anlamlarına gelir. Beyitlerdeki kullanımı da bu cihettir.

Necm-i bahtım cem' ü tefrîk üzredir gerdûnda kim

Geh Benâtü'n-na's'a beñzer gâh Pervîn olmada

(G.225/4)

Demir Kazık: Kutup Yıldızıdır. Gökyüzünün sabit, büyük ve parlak yıldızlarından. Yön tayin etmede çokça kullanılır. Beyitlerde sabitliğinden ve işaret oluşundan bahsedilir.

O kutb-ı saltanat hükm eylese edvâr-ı gerdûna

Eder gerdûne-i seyr ü temâşâ çarh-ı seyyârı

(Kas.8/14)

Ferkadân (Ferkadeyn): Dübb-i Ekber yıldız kümesinin "Dübb" ve "Merak" adlı en parlak iki yıldızının müşterek adıdır.⁷ Her birine "Ferkad" denir. Kuzey Kutbuna yakın olan bu iki yıldız bulundukları yerden doğup batırlar. Birlikte ikizler burcunu oluştururlar.⁸ Beyitlerde parlaklıkları dolayısıyla memdûhu yüceltmek için kullanılmıştır.

Nûr-ı çerâğı kasr-ı sipihr-irtifâ'ınıñ

Şeb-tâba ferr ü kevkebe-i Ferkadân verir

(Kas.70/40)

Dizer nazm-ı Süreyyâ-kadrimi gevher gibi gerdûn

Gehî iklîl-i mihre gâh fark-ı Ferkadân üzre

(Kas.15/57)

Ahter-i Dünbâle-dâr (Necm-i Gîsû-dâr): Kuyruklu yıldızdır. Eskiler "saçlı yıldız" da derlerdi. Halk arasında çoğunlukla kötülük alameti olarak sayılır. Depremler, kıtlıklar, seller, yangınlar alameti olarak görülür. Kuyruklu yıldızın görüldüğü yıl mahsul tarladan çıkmaz, hayvanlar semirmez, balıklar suda ölürlermiş. Fitne, gam, keder ve elem duygularını kabartırmış. Bu inanışlara rağmen beyitlerde görkeminden dolayı sevgiliye benzetilmekten geri kalınmamıştır.

Sipihriñ necm-i gîsûdârına taklîd ile herkes

Takar kandile teller şekl-i hûb-ı necm-i Şî'râ'da

(Mes.4/29)

⁷ Ferit Devellioğlu'na göre Dübb-i Ekber'in değil Dübb-i Asgar (Küçük Ayı) yıldız kümesinin en parlak yıldızlarıdır. (Devellioğlu: 2010, s. 298)

⁸ İskender Pala'ya göre "Ferkadân"ın Türkçe karşılığı "İkizler"dir. (Pala: 1995, s. 169)

Dökülmüş turralar hâl-i ruh-ı pertev-feşân üzre

*Görüp ben **necm-i gîsûdâr** sandım âsumân üzre*

(Kas.15/63)

Nesr-i Tâir (Nesrü't-Tâir): Batı yönünde görülen parlak bir yıldız olan Nesr-i Tâir, Kartal Burcu'nun T şeklindeki yapısında, iki hattın birleşme yerinde bulunur ve burcun en parlak yıldızıdır. Beyitlerde burcundan dolayı kartala, dolayısıyla da güç ve sağlamlığa atfedilir.

'Îkâb-ı pençe-i şehbâz-ı kahır ızdırâbından

*Felek evcinde **Nesr-i Tâ'ir**'e dehşet olur târî*

(Kas.8/23)

*Germî-i peykânı **Nesr-i Tâ'ir**'i eyler kebâb*

Çarha pertâb etdirirseñ tîr-i âteş-şehperi

(Kas.23/4)

Kehkeşân (Mecerre): Samanyolu galaksisidir. Küçük ve sabit yıldızlardan meydana gelen Samanyolu, gözle görülebilen yıldızların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Yıldızlar birbirlerine çok yakın olduklarından Dünya'dan bakıldığında beyaz bir toz bulutu gibi görünürler. Gecenin ilk saatlerinde kuzeyden güneye doğru görünmeye başlayan şekli, gecenin sonlarına doğru tersine döner. Beyitlerde sayıca çokluklarından, rengârenk görüntüsünden ve toz bulutuna benzerliklerinden dolayı muhtelif tasavvurlara maruz kalmıştır.

Ol pâdişeh ki na 'l-i şerer-pâşı rahşınıñ

*Sahrâ vü kûha zîb-i reh-i **kehkeşân** verir*

(Kas.70/11)

*Degildir **kehkeşân** çarh üzre kalmış sâyesi böyle*

Gazâda tîgini asdıkda tâk-ı 'arş-ı a'laya

(Kas.29/29)

Sühâ: Dübb-i Ekber yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Gün ışımaya başladığı zaman ilk kaybolan yıldız buymuş. Eskiden gözlerin sağlamlığı çıplak gözle bu yıldızla bakarak tespit edilmiş. Beyitlerde küçüklüğü ve ışığının zayıflığı yönünden benzetmelerle kullanılmıştır.

Dânesi darb-ı nişân eyler şeb-i târîkde

***Dîde-i necm-i Sühâ** olsa sipihr üzre yeri*

(Kas.23/12)

Süheyl: Güney yarım kürede Sefine-i Nûh (Nuh'un Gemisi) burcunda bulunan çok parlak bir yıldızdır. En iyi Yemen'den görülebildiği için "Süheyl-i Yemânî" adıyla da anılır. Bir inanışa göre Hz. Peygamber (S.A.V.) Mirac gecesi bütün felekleri geçerek arşa yükselmiş, bu esnada da felekler ve bazı yıldızlar bir takım kudretlere mazhar olmuşlardır. Süheyl yıldızının da özellikle Yemen bölgesinde bulunan "akik" taşlarına kırmızı rengini verdiğine inanılmaktadır. Beyitlerde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Mirac hadisesine atfen kullanıldığı gibi, parlaklığı, Yemen münasebeti ve değerli taşlar üzerindeki tesirleri açısından da kullanılmıştır.

*Nedir ol reng-i 'akîki bu **Süheyli** kadehiñ*

Sâkiyâ cevher-i mey yohsa Yemen'den mi gelir

(G.85/4)

Ayyuk: Kuzey yarımkürede görülen Keçi burcunun en parlak yıldızıdır. İnanişâ göre göğün en yüksek noktasını temsil eder. Bu bağlamda beyitlerde mübalağa unsuru olarak kullanılmıştır. "Ayyuk'a çıkmak" deyiimi bu yıldızı işaret eder.

Gazâ-yı Bedr'i yâd etdirdi tâb-ı berk-i şemşîriñ

*Olup '**Ayyûka** dek pertev-feşân şevketlü hüinkârım*

(Kas.35/4)

Şihâb (Sâkib): Yıldız kaymasıdır. Eski inanışlara göre, Şeytan Arş'tan haber alabilmek için melekler âlemine yaklaşıncâ, melekler onu kovalamak için yıldızları fırlatırlarmış. Bu nedenle kayan yıldız görmek halk arasında pek hayra alamet olarak görülmezmiş. Ancak daha sonraki dönemlerde yıldız kayması uğurlu sayılmaya başlanmıştır. Kayan yıldızla birlikte dilek tutma ve dileğin yerine geleceğine inanma batıl inancı hâsıl olmuştur. Bu değişimin sebepleri kesin olarak bilinmemektedir. Beyitlerde hareketliliği ve uğurlu-uğursuz olduklarına inanılması açısından kullanılmıştır. Özellikle mile ve iğneye teşbih edilir.

*Sanma **şihâb-ı Sâkib** olur çarha lem'a-pâş*

Çıkmakda âhım âteşi ta âsumâne âh

(G.226/4)

Süreyyâ (Pervîn, Peren, Ülker): Kuzey yarımkürede görülen ve yedi yıldızdan oluşan bir kümedir. Çok güzel bir görüntüsü vardır. Bu sebeple beyitlerde gerdanlığa benzetilerek "İkd-i Süreyyâ" tabiriyle kullanılır. Birliktelik anlamı verebilmek adına kullanılan Süreyyâ; aile, meclis, dış, ben, gözyaşı, âlimler gibi muhtelif cemi anlamlarda kullanılmıştır.

Çeşm-i encümle görüp her şeb kanâdîlin felek

*'**Akd-i Pervîne**⁹ o tertîb üzre versin intizâm*

(Kas.45/9)

Felekler müşterî ol nûra cümle nakd-i encümle

*Ki es'âd¹⁰ şeref-bahşende-i **çeşm-i Süreyyâ**'dır*

(Kas.1/10)

⁹ Çeviri metinde “‘Akd-i Pervîn” olarak geçen bölüm yanlış okunmuş olup doğrusu “‘İkd-i Pervîn” yani “Pervîn’in gerdanlığı” olmalıdır.

¹⁰ Çeviri metinde “es'âd” olarak geçen bölüm yanlış okunmuş olup doğrusu “is'âd” yani “mesut etme, kutlu kılma” olmalıdır.

Şi'râ: Güney yarımkürede bulunan “Kelbü'l-Ekber (Büyük Köpek)” takımyıldızının ve tüm gökyüzünün bilinen en parlak yıldızıdır. Günümüzde bilinen ismi “Sirius”tur. Diğer adı ise “Akyıldız”dır. Güneş'in iki katı büyüklüğündedir ve çok parlak mavimsi beyaz bir ışığa sahiptir. Beyitlerde özellikle büyüklüğü ve parlaklığı dolayısıyla kullanılmıştır.

Sipihriñ necm-i gîsûdârına taklîd ile herkes

*Takar kandîle teller **şekl-i hûb-ı necm-i Şi'râ**'da*

(Kas.4/29)

Bedî'-i nesrine bîhûde taklîd etmesin Nesre

*Ki reşk-i şî'ri dâg olmuş **derûn-ı necm-i Şi'râ**'da*

(Kas.49/16)

Nesre nesr-i dîr-nisârîñdan eder kesb-i ziya

*Pertev-i şî'riñ felekde **kevkeb-i Şi'râ** mıdır*

(Kas.31/5)

3. Seyyâreler

Yıldızlar kadar çok yoğun olmasa da divan şairleri tarafından çokça kullanılan bir diğer mazmun da seyyârelerdir. Dünyayı merkez sayarak sıralanan dokuz feleğin ilk yedi feleğini meydana getiren seyyârelere aynı zamanda "seb'â-i seyyâre" de denilmektedir. Bazı seyyâreler kutlu, uğurlu sayılırken bazıları ise kutsuz, uğursuzdur. Her bir seyyârenin kendine has günü, rengi, madeni ve mesleği mevcuttur. Divan şairleri tarafından da bu bağlamlarda sıkça teşbih unsuru olarak kullanılmışlardır.

Sâre ammâ sâ'ire olmaz kıyâs ol meh-likâ

*Nûr-ı hüsnü rûşen etmiş **seb'a-i seyyâreyi***

(G.262/2)

*Kanâdîl-i fîrûzân **encüm-i seyyâreden** efzûn*

Zemîn eyler tefevvuk âsumâna bu donanmada

(Kas.4/22)

*Eyler isrinde te'âkub birbirin **seyyâreler***

Mâh ederse devr-i dâ'im iktizâ-yı âfitâb

(Kas.35/29)

Aşağıda Sünbül-zâde Vehbî'nin *Sünbülîstân*'ında adı geçen yedi feleğin yani seb'â-i seyyârenin isimleri ve kullanımları en iç felekten en dışa doğru sıralanmıştır.

Kamer (Bedr, Hilâl, Mâh, Ay): Birinci felekde bulunan kamer, bu feleğin tamamına hâkimdir. Pazartesi gündüzüne ve cuma gecesine tesir eder. Sa'd-ı mutavassıt (orta kutlu) ve neyyir-i asgardır (küçük nurlu). Münecimlere göre tabiatı nemli ve soğuktur. Bu yüzden bu seyyârenin tesirinde olanlar sebatsız, ihmalkâr, kararsız, hayalci, endişeli, zayıf ve metanetsizdirler. Uğurlu rengi beyaz, madeni gümüşdür. Mesleği ise vezirdir. Keten, kamy ve otlar üzerindeki

kurutucu etkisi nedeniyle de şiirlere konu olmuştur. (Onay: 2007, s. 44) Bunun dışında eski inanışlara göre, kozmik zaman, dünya yaratıldığında her bir seyyâreye biner yıl (başka bir rivayete göre yedişer bin yıl) verilmek üzere, yedi devreye bölünmüştür. (Levend: 1984, s. 202) İlk devir devr-i Zuhâl ya da devr-i Âdem'dir. Zuhâl, Mirrîh, Müşterî, Şems, Zühre ve Utârid devirleri geçmiştir. Şu an içinde bulunduğumuz devir son devirdir ve adı devr-i Kamer yahut devr-i Muhammedî'dir. Bu devrin sonunda kıyametin kopacağına inanılır. Bu yüzden kamer, beyitlerde kıyamet ile olan bu ilgisinden dolayı "fitne" ve "fitne-i ahir zaman" tabirleriyle birlikte kullanılmıştır. Güneş'in aksine ışığı ateşten değil nurdandır. Bu açıdan daha naif ve nazik teşbihlere de konu olmuştur. Divan şairlerinin en sık başvurduğu mazmundur. Ay ve ay ile ilgili her şey şiirlerde binlerce teşbih unsuruna dönüşmüştür. En çok da sevgiliye ve sevgilinin yüzüne teşbih edilmiştir.

Şafak sanma giyinmiş al eteklik çengî-i Nâhîd

*Oyunlar gösterir **devr-i kamer** hükmünce bâlâda*

(Kas.4/32)

Gelmedi külbe-i ahzânıma ahşama karîb

*Bir gece **bedr-i felek** gibi o **mâh-ı Ken'ân***

(Kas.43/94)

***Bedr** oldu **meh-i rûyu hilâl** ise de ebrû*

On dördüne** girmiş ki **hisâb-ı kamerîdir

(G.64/3)

Âfâka ol sitâre-i es'ad verir hemân

***Devr-i kamerde** kevkebe-i zîb ü zîveri*

(Kas.39/2)

Pertev-i mihr-i kemâinden edip şerm ü hicâb

***Mâh-ı nev** etse felekden nola 'arz-ı noksân*

(Kas43/31)

Utârid (Debîr, Merkür): Arzıtelek olarak da bilinir. (Atasoy: 2010, s. 175) İkinci feleğe hâkimdir. Pazar gecesi ile çarşamba gününe tesir eder. Hünsâ-yı leylî nehârî (gece ve gündüzün çift cinsiyetlisi) özelliğindedir. Tabiatı normal ancak soğuk ve kurudur. Edep, açıkgozluluk, anlayış, yiğitlik, zekilik, yumuşaklık, merhamet, güzel konuşma, nakış, yazı, hesap, dikkat, isabet, hüner, sanat, hile ve hainlik vasıflarına sahiptir. Bu seyyârenin tesirinde olanlar bu hassalardan hepsine ya da bazılarına sahip olurlar. Mümteziç, uysal ve münafık bir yapısı vardır. (Çeltik: 1998, s. 264-265) Kutlu yıldızla kutlu, kutsuz bir yıldızla kutsuz durumuna geçmeye müsaittir. Bu yüzden rengi alaca, madeni ise civadır. Mesleği kâtiptir. Dolayısıyla güzel söz, yazı ve sanatkârlığın sembolü, kâtip ve yazarların piri sayılır. (Pala: 1995, s. 504) Bu özelliği nedeniyle beyitlerde "kalem-i Utârid-rakam" tabiriyle kullanılır. Flüt, lir gibi müzik aletleriyle, ölçü ve tartı aletlerine etkisi olduğuna inanılır. Manzum eserlerde "tîr-i felek, bedîr-i felek, münşî-i çarh" gibi tabirlerle bu gezegene atıf yapılır. Bazen "ok" anlamına gelen "tîr" kelimesi direk olarak "Utârid" anlamında kullanılır. Bunun sebebi ise Utârid'in mensup olduğu burç olan Cevzâ (İkizler) burcunun tasvirinin koyun üzerine binmiş, belinde ok kabı, elinde de yayı olan bir erkek figürü olması dolayısıyladır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu nedenle “Cevzâ” ile sıklıkla bir arada kullanılır. Beyitlerde genellikle kâtip, haberci, ok ve hain anlamlarıyla kullanılmıştır.

‘Utârid hâme-i Behrâm ile seyf âyetin yazsın

O tîg-i rûşen-i Cevzâ-nitâk-ı hûn-feşân üzre (Kas.15/39)

Verir ‘Utârid ü Bircîs kâğıd-ı telhîs

Debîr-i pîr-i felek vâşfın eylese inşâ (Kas.21/5)

Sinedir kâğıd-ı tesvîdi debîr-i çarhuñ

Anda nakş-ı emeli gâh bozar gâh yazar (G.48/8)

Germî-i peykânı Nesr-i Tâ’ir’i eyler kebâb

Çarha pertâb etdirirseñ tîr-i âteş-şehperi (Kas.23/4)

Görünce hüsn-i hattıñ kâtib-i Bircîs olup hayrân

Anı tahsîn ile ta’lik eder bâzû-yı Cevzâ’ya (Kas.29/27)

Zühre (Nâhîd, Çulpan, Venüs): Üçüncü feleğin hâkimidir. Salı gecesi ile cuma gününe tesirlidir. Müennes-i leylî (gecenin hanımı) ve sa’d-ı asgârdır (küçük kutlu). Tabiatı normal ancak soğuk ve nemlidir. Bu seyyâreye mensup olanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli, sanatkâr, duygusal, eğlenceye düşkün, merhametli, istekli, ferah, güzel ahlaklı, oyunbaz, hoş sözlü, cinselliğe ve sevdaya meyyâldirler. İnanişâ göre çıplak gözle görülebilen bu seyyâreye bakmak kalbe sevinç, mutluluk, huzur ve neşe vermiştir. (Pala: 1995, s. 538) Rengi yeşil, madeni kalay, mesleği ise sâzendedir (çalgıcı). İlm-i tencîmde diğer adları Kervankıran ve Çobanyıldızı, edebiyatta ise Nâhîd’dir. Efsaneye göre Zühre, Hârut ve Mârut’un aklını başından alan İranlı bir güzeldir ve melekleri kandırarak göğe yükselmiştir. Bunun cezası olarak da Allah tarafından Venüs gezegenine dönüştürülmüştür. (Çeltik: 1998, s. 270-271) Bu nedenle divan edebiyatında şarkı, çalgı, çengi, raks, meclis, saki, aşk, güzellik, takı (halhal¹¹) ve eğlence anlamlarına gelen kelimelerle tenasüplü kullanımının dışında, bu efsaneye atfen “Hârut, Mârut, Çâh-ı Bâbil” gibi kelimelerle birlikte de kullanılır. Ayrıca çok parlak oluşundan mütevellit göze, gözyaşına ve inciye de benzetilmiştir.

Necm-i bahtım Zühre-i çengîye döndü şevk ile

Devr-i ihsâmında herkes bendeñi raksân bulur (Kas.18/33)

Mutrib-i fikriñ elinde def midir hurşîd ü mâh

Çengî-i bezm-i hayâliñ Zühre-i zehrâ mıdır (Kas.31/3)

¹¹ Venüs gezegeninin etrafında, tıpkı Satürn’deki gibi halkalar mevcuttur. Şairler bu halkaları sazendenin veya çenginin ayağındaki halhala benzetmişlerdir.

Hünermendân-ı 'asrîñ necm-i bahtı ol kadar rûşen

Ki çeşm-i Zühre vü Pervîn o tâli'den münevverdir

(Kas.41/4)

Dîde-i Cevzâ vü Zühre görmemiş gerdûnda

Kevkeb-i dürriden a'lâ öyle bir sa'd ahteri

(Tar.5/7)

Şafak sanma giyinmiş al eteklik çengî-i Nâhîd

Oyunlar gösterir devr-i kamer hükmünce bâlâda

(Kas.4/32)

Şems (Mihir, Âfitâb, Hûrşîd, Güneş): Divan edebiyatının en çok başvurulan mazmunudur. Teşbihleri sayılamayacak kadar çoktur. Şairlerin hayal dünyasında şekilden şekle girer ve bu sayede binlerce mazmunun temelini oluşturur. Teşbihlerde çift taraflıdır. Hem benzeyen hem de kendisine benzetilen olarak kullanılmıştır. Dördüncü feleğin hâkimidir. Perşembe gecesi ile pazar gününe tesirlidir. Müzekker-i nehârî (gündüz erkeği) ve sa'd-ı evsâtır¹² (orta kutlu). Tabiatı sıcak ve kurudur. Kuvvet, şiddet, kahr, gözyaşı dökme, gazap, rağbet, utanma, merhamet gibi özellikler Şems'e aittir. Bu seyyâreye mensup olanlar gösterişe, eğlenceye, sefaya ve süse düşkün, sanatkâr, hayalperest, zeki ve kuvvet sahibi olurlar. (Onay: 2007, s. 171) Rengi sarı, madeni altın, mesleği ise sultandır. Bu nedenle "Sultân-ı Encüm" ya da "Şâh-ı Encüm" şeklinde de kullanılır. Metinlerde "Neyyîr-i Â'zâm" veya "Sultân-ı Â'zâm" olarak da geçer. Lâl ve akik taşlarının oluşumunda tesiri büyüktür. (Çavuşoğlu: 2001, s. 247) Ay ile birlikte "Şems ü kamer, sîm ü zer, mihr ü mah" gibi ikilemelerde kullanılır. Şiirlerde çoğunlukla sevgiliye ya da memdûha teşbih edilse de binlerce farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Beyitlerde güneş en çok tutulmasıyla, madenler üzerindeki tesiriyle, gül-şeker ilişkisiyle, göz, zerre, sâye, katre, su, sehâb, hararet ilişkileriyle, ahir-zaman ve kıyamet alametleriyle ve tan namazıyla ilişkilendirilerek kullanılır. (Çavuşoğlu: 2001, s. 248)

Burc-ı 'akrebde güneş gibi 'ayândır zülf ü ruh

Zehrînak ammâ yine pertev-feşândır zülf ü ruh

(G.39/1)

Tâli'-i pür-şerefiñ nâzırı çeşm-i Pervîn

Şemsdir kevkeb-i mes'ûduña ehl-i tencim

(Kas.16/9)

Sîm ü zer 'arz eyleyen şems ü kamer mi yalıñız

Cevher-i eş 'ârıma yıldız kadar var müşterî

(Kas.23/57)

Çarhîñ tûlâ-yı mihri ile nukre-i mehi

Olmaz semend-i lutfuna bir raht-ı Hayderî

(Kas.25/15)

¹² Mehmet Çavuşoğlu Necati Bey Divanı'nın Tahlilinde Güneş için "sa'd-ı ekber" (büyük kutlu) demıştır. (Çavuşoğlu: 2001, s. 249)

Dîdeler rûşen yine bir âfitâb-ı saltanat

Eyledi ref'-i zalâm-ı zulm için neşr-i ziyâ

(Tar.1/3)

Kadri pest olmasa gerdûnda kerem-cüyânî

Âfitâbî dahi kalmaz idi mâh altında

(G.233/4)

Olurken pertevinden perde-i şebde nihân her gün

Ruhuñ hurşîde teşbîh etmedir ta'bîr-i âfâkî

(G.257/3)

Mirrîh (Merîh, Mars): Beşinci feleğin hâkimidir. Cumartesi gecesi ile salı gününe tesirlidir. Tabiatı aşırı derecede ateşli ve kurudur. Nahs-ı asgâr (küçük kutsuz) ve müzekker-i leylîdir (gecenin erkeği). Harp, neşât, şecaat, hiddet, senâhât, kuvvet, cinayet, kabahat, azap, inat ve riya bu seyyârenin özelliklerindendir. Bu seyyâreye mensup olanlar kızgın, kavgacı, aceleci, fevrî, sebatlı, müteşebbis, sert, cüretkâr, lider, zevk ve eğlenceye düşkün olurlar. (Onay: 2007, s. 276) Rengi kırmızı, madeni demir ve bakır, mesleği ise komutandır. Renginden dolayı “Mirrîh-i Âhmer” de denir. Mirrîh savaş alâmetidir. Bu yüzden “Behrâm, Behrâm-ı Felek, Behrâm-ı Çarh, Tîgzen-i Âsumân” gibi tabirler Mirrîh’ten kinaye edilerek kullanılır. Tasvirlerde elinde kılıç ya da hançer olan zırh kuşanmış bir askerdir. (Pala: 1995, s. 352) Divan şiirinde savaş, savaşçı, cellât, sünnetçi, kılıç, hançer, kan ve lale ile tevriyeli olarak kullanılmıştır.

*Kuşanır tîgini **Mirrîh** silahdârîndir*

Boynuna lâzım olan hizmeti eyler tetmîm

(Kas.16/7)

*Hüsrev-i sâhib-kırân kim her seher **Behrâm-ı çarh***

Bîm-i tîginden girîbân-ı şafakda kan bulur

(Kas.18/11)

Bîm-i şemşîriñ emânın kesdi yek-ser düşmeniñ

***Hancer-i Behrâm**'ı bilmem böyle hûn-pâlâ mıdır*

(Kas.31/39)

*'Utârid **hâme-i Behrâm** ile seyf âyetin yazsın*

O tîg-i rûşen-i Cevzâ-nitâk-ı hûn-feşân üzre

(Kas.15/39)

*Çekdikçe tîgin hışmnâk **Behrâm**'ı eyler sine-çâk*

A'dâsına zahm-ı helâk urmaz mı bîm-i cân o dem

(Kas.22/23)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Müşterî (Bircis, Erendiz, Jüpiter): Altıncı feleğin hâkimi olan seyyâredir. Pazartesi gecesiyle perşembe günü Müşterî'nin etkisi altındadır. Sa'd-ı ekber (büyük kutlu) ve müzekker-i nehârîdir (gündüzün erkeği). En hayırlı, uğurlu seyyâredir. Tabiatı normal olmak üzere sıcak ve rutubetlidir. Din, ilim, yumuşak huyluluk, hayâ, tevazu, kerem, akıl, temizlik, hitabet ve belagat Müşterî'nin özelliklerindendir. Bu seyyâreye mensup olanlar cesur, alicenap, zarif, mütevazı, terbiyeli, utangaç ve cömert olurlar. (Onay: 2007, s. 288-289) Rengi mavi, madeni tunç, mesleği ise kadı ve hatiptir. Şiirlerde "Hatîb-i Felek, Kâdî-i Felek, Kâdî-i Çarh" gibi tabirler Müşterî'ye kinayedir. Diğer adı Hüzmüz'dür. (Levend: 1984, s. 207) Beyitlerde akıl, hikmet, büyük uğur, güzel huy ve saadet anlamlarıyla birlikte kullanılır. Altıncı felekte olması sebebiyle yüksekliğe ve makama da atfedilen Müşterî, renginden dolayı mücevhere ve gözyaşına, büyüklüğünden dolayı da memdûhun yüzüne atfedilmiştir. Aynı zamanda Kavs (Yay) burcunda olması dolayısıyla Kavs ile; Kamer ve Mirrih ile dost, Zühre ve Utârid ile düşman olması dolayısıyla da bu seyyâreler ile ilişkilendirilerek kullanılır.

'Utârid müşterîsi çıkdı saçdı nakdini Pervîn

Yerâ'am 'arz edince kâle-i zer-dûz-ı 'irfânı

(Kas.5/8)

Sîm ü zer 'arz eyleyen şems ü kamer mi yalıñız

*Cevher-i eş 'ârıma yıldız kadar var **Müşterî***

(Kas.23/57)

Kâlâ-yı lutfuñ atlasa tercîh edip felek

*Nakd-i nücûm ile çıkarır mâhı **Müşterî***

(Kas.25/13)

Niçe hurşîd-i cihândır ki verir mâha ziyâ

***Kilk-i Bircîs** yazar vasfını ber-vech-i merâm*

(Kas.17/11)

*Görünce hüsn-i hattıñ **kâtib-i Bircîs** olup hayrân*

Anı tahsîn ile ta'lik eder bâzû-yı Cevzâ'ya

(Kas.29/27)

*Bu şevk ile yine **Bircîs-i çarha** bir gazel yazdım*

'Aceb raksa getirdim Zühre ile şûh Cevzâ'yı

(Kas.34/57)

Zuhâl (Keyvân, Sekendiz, Satürn): Yedinci ve gezegenler sıralamasında en yüksek felekterdir. Çarşamba gecesi ile cumartesi gününe tesir eder. NaHS-ı ekber (büyük kutsuz) ve müzekker-i nehârîdir (gündüzün erkeği). Tabiatı aşırı derecede soğuk ve kurudur. Gam, keder sebebi ve fenalığın alametidir. Bu seyyâreye mensup olanlar ahmak, cahil, korkak, hasis, yalancı, hayalperest, hurafeye meyilli, pinti ve kindar olurlar. (Çeltik: 1998, s. 272) Rengi siyah renge çalan boz yeşil (Pala: 1995, s. 538), madeni kurşun, mesleği ise hazinedardır. Yedi iklimden yedincisine yani Hindistan'a tesirlidir. Bu bağlamda ve siyah renginden dolayı "Hindistan" ve "Hindu" lafzı ile kinayeli kullanılır. Aynı şekilde köle ve kölelik sembolü olan külâhla ilişkili olarak da kullanılır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ayrıca en yüksek felekte olması sebebiyle “gözcü, bekçi” anlamlarına gelen “pâs-bân” olarak da anılmaktadır. (Pala: 1995, s. 420) Şiirlerde özellikle yüksekliğinden, karalığından ve uğursuzluğundan kinayeler yapılmıştır.

Ma'ârîf meşk ederler nev-be-nev Bircîs-i kilkimden

*Sipihriñ pîr Behrâm'ı ile üstâd **Keyvân**'ı*

(Kas.5/9)

Rûşenâyî-bahş-ı şeb-tâb olsa necm-i şefkati

*Evc-i isti'lâda kadr u rif'at-i **Keyvân** bulur*

(Kas.18/23)

Cânımı bir nâr-ı hilkat ol kadar yakmışdı kim

***Meş'al-i Keyvân-ı menhûs** öyle âteş-zâ mıdır*

(Kas.31/48)

*Nevbet ile **pâsbân-ı âsitânı** olmaga*

Hâveristândan gelir mihr ü kamer her subh u şâm

(Kas.45/10)

*Dil-i sevdâ-zede **gîsû-yı siyâh**ında mıdır*

Göremem yohsa o da zîr-i külâhında mıdır

(G.72/1)

4. Burçlar

Sekizinci felek “felekü'l-burc”tur (burçlar feleği). Bu felek sabit yıldızlardan müteşekkil olduğu için “sevâbit” de denilmektedir. Bu feleğin eski astronomi âlimleri tarafından parçalara bölündüğü ve her bir parçadaki yıldızlardan canlı ya da cansız şekiller türeterek bu burçlara o şekillerin isimlerinin verildiği bilinmektedir. Eski âlimlerin rasatlarına göre bu felekteki toplam yıldız sayısı 1022'dir ve yıldızlar toplamda 48 kısıma (burca) bölünmüştür. (Deniz: 1992, s. 145) Bunların içinde 346 yıldız içine alan 12 burç, insan fitratına ve karakterine en çok tesir etmesi sebebiyle meşhur ve malumdurlar. Bu burçlar sırasıyla şöyledir:

Hamel (koç, kuzu)

Sevr (boğa)

Cevzâ (ikizler)

Seretân (yengeç)

Esed (arслан)

Sünbüle (başak)

Mîzân (terazi)

Kejdüm (akrep)

Kavs (yay)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Cedy (oğlak)

Delv (kova)

Hût (balık).

Burçların zamanı nevrüz ile başlar ve yukarıdaki sıra ile bütün bir yılı tamamlayarak başa döner.

Kâinatın başlangıcında her bir seyyâre bir burçta yaratılmıştır. Buna göre Zûhal, Mîzân; Müşterî, Seretân; Mirrîh, Cedy; Güneş, Hamel; Zühre, Hût; Utârid, Sünbüle; Kamer de Sevr burcundadır. Fakat daha sonra kâinatın deverânı başlayınca seyyâreler mensup oldukları burçlardan farklı konumlara sürüklenmişlerdir. (Çavuşoğlu: 2001, s. 241) Her bir seyyârenin hareket süresi birbirlerinden farklıdır. Bu nedenle bazı dönemler bazı seyyâreler aynı burç içinde buluşabilmektedir. İki seyyârenin bir burçta birleşmesine “Kırân” denmektedir. Temelde iki çeşit kırân vardır. Kutlu yıldızların (Müşterî ile Zühre) kırânına “kırân-ı sa'deyn”, kutsuz yıldızların (Mirrîh ile Zûhal) kırânına ise “kırân-ı nahseyn” denir. Kırân-ı sa'deyn döneminde doğan sultanlara “Sâhib-kırân” lakabı verilir. Kırânlar arasında en kutlu zaman Müşterî ile Kamer'in buluştuğu zamandır.

Burçlar hâllerine, tabiatlarına ve özelliklerine göre bazı tasniflere tabî tutulmuşlardır. Mevsimlerin değişikliğine göre yapılan tasnifte; Hamel, Seretân, Mîzân, Cedy burçlarına “Münkâlîbe” (değişen) denmiştir. Güneş bu burçlardayken bir mevsimden diğerine geçilmektedir. Sevr, Esed, Kejdüm, Delv burçlarına ise herhangi bir mevsim geçişi olmamasından mütevellit “Sâbite” (sabit olan) denmiştir. Bu dönemler mevsimlerin tam ortasına tekabül eder. Son dört burç olan Cevzâ, Sünbüle, Kavs ve Hût'a ise “Mütecesside” (vücuda gelen) denmiştir. Bu dönemlerde iki mevsim arasında karışma olur. (Deniz: 1992, s. 145) Ayrıca bu 12 burç eşit olarak anâsır-ı erba'adan (dört element) birine tayin edilmişlerdir. Bu tayine “Müsellesât-ı Buruç” denilmiştir. Buna göre Hamel, Esed ve Kavs (her biri burc-ı nârî olmak üzere) müsellese-i nâriye (ateş üçlüsü); Sevr, Sünbüle ve Cedy (her biri burc-ı hâkî olmak üzere) müsellese-i türâbiye (toprak üçlüsü); Cevzâ, Mîzân ve Delv (her biri burc-ı hevâî olmak üzere) müsellese-i hevâyî (hava üçlüsü) ve son olarak da Seretân, Kejdüm ve Hût (her biri burc-ı mâî olmak üzere) ise müsellese-i mâiyedir (su üçlüsü). (Deniz: 1992, s. 145-146) Cinsî tasnife göre ise ateş ve hava üçlüleri müzekker olup gündüze, toprak ve su üçlüleri müennes olup geceye nispet edilmiştir.

Burçlar, divan şiirinde yoğun olarak uğurlu ve uğursuz özelliklere sahip olmaları dolayısıyla kullanılmışlardır. “Burc-ı melâhat, hüsn burcu, burc-ı şeref, burc-ı saadet, burc-ı hikmet, burc-ı adl” ve benzeri terkipler bu münasebetle şiirlerde benzetme unsuru olarak kullanılır. Özellikle “Kırân” lafzı beyitlerde çokça kullanılmış, memdûha atfen kinayeler oluşturulmuştur. Ayrıca yüksek bir felekte olmaları nedeniyle de özellikle kale burçlarıyla kinayeli olarak kullanılmışlardır. Bağdat şehri şiirlerde “Burc-ı Evliyâ” olarak da geçmektedir. (Deniz: 1992, s. 146)

Devâm-ı pâdişâh-ı dîn için Hakk'a münâcât et

*Yüzüñ sürdükçe **burc-ı evliyâ**da hâk-i Nu'mân'a*

(Kas.7/111)

Fahr-i salâtîn-i selef ecdâdına hayru'l-halef

*Mihr ü mehe **burc-ı şeref** zill-i Hudâ-yı lâ-yezâl*

(Kas.20/5)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- Ey kutb-ı çarh-ı a'zam-ı fazl ü keremverî*
V'ey burc-ı lutf u merhametiñ mihr-i enveri (Kas.39/30)
- Tâli'i sa'd olur elbette o vâlâ-güheriñ*
Mihr ü mâh etmiş idi burc-ı sa'âdetde kırân (Tar.19/3)
- Mefhar-i ehl-i me'âlî Ahmed Aga kim odur*
Pertev-i ikbâl ile hurşîd-i burc-ı 'izz ü şân (Tar.27/1)
- Nûrdur çeşm-i sevâbitde şu'â'-ı şefkati*
Mihr-i tab'ı şa'sa'a-bahş-ı verâ-yı âfitâb (Kas.35/28)
- Sâbit olsun kevkeb-i câhı melekler seyr edip*
Birbirine söylesin kutb-ı felek-pîrâ mıdır (Kas.31/71)
- Te'yîd-i dîn ü devlet olunca murâd-ı Hak*
Dünyâyâ böyle bir şeh-i sâhib-kırân verir (Kas.70/18)
- Çekip şemşîriñi kırdıñ geçirdiñ cümlesin anıñ*
Ki sensin hüsrev-i sâhib-kırân şevketlü hüñkârım (Tar.35/17)
- Hüsrev-i sâhib-kırân kim kıldı devrinde felek*
Tâli'-i a'dâya nâzır çeşm-i nahs-ı ekberi (Kas.23/20)

Aşağıda, eski âlimler tarafından taksim edilen ve insan fitratına tesiri sebebiyle meşhur ve malum olan 12 burçtan, *Sünbülîstân*'da adı geçen 8 tanesinin (Sevr, Hamel, Mîzân ve Delv burçları *Sünbülîstân*'da geçmemektedir) müstakil olarak özellikleri sıralanacak ve bu burçlar Vehbî'nin *Sünbülîstân*'ından örnek beyitlerle birlikte açıklanacaktır.

Kejdüm: Akrep burcudur. 22 yıldızdan müteşekkil olan bu burç ismini şeklinden alır. Başı kuzeybatı, kuyruğu güneydoğu istikametindedir. Burc-ı mâîdir ve soğuk, rutubetli bir tabiatı vardır. Müennes-i leyli (gecenin kızı) olarak nispet edilir. Burc-ı sabitelerdendir ve Güneş'in bu burca girişi sonbaharın ortasına tekabül eder. Ay ile kırân oluşturmaları "kırân-ı nahseyn" olarak kabul edilir. İnanca göre bu dönemlerde fitne, fesat artar, savaşlar olur, yağmurlar, yangınlar ve diğer doğal afetler baş gösterir, sıkıntılar, üzüntüler, sorunlar artar, yalan haberler yayılır. (Deniz: 1992, s. 147) Ayrıca yine bu inanca göre bu dönemlerde yola, sefere çıkmak uygun olmayacağından kervanlar, ordular ve diğer yolcular seferlerini ertelerlermiş. (Şentürk: 1994, s.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

177) Beyitlerde genel olarak uğursuzluğu açısından kullanılmıştır. Ayrıca akrebin zehirli bir hayvan olmasından dolayı “zehir” ile de irtibatlı olarak beyitlerde yer almıştır.

Burc-ı ‘akrebde güneş gibi ‘ayandır zülf ü ruh

Zehrînk ammâ yine pertev-feşândır zülf ü ruh

(G.39/1)

Esed: Arslan burcudur. 27 yıldızdan meydana gelmektedir. Tasvirlerinde yüzü batıya, arkası kuzeye bakan bir arslan olarak resmedilmiştir. Burc-ı sabitelerdendir ve yaz mevsiminin ortasına tekabül eder. Burc-ı nâriyeden olan bu burcun tabiatı sıcak ve kurudur. Müzekker-i nehârî (gündüzün erkeği) olarak nispet edilmiştir. Güneşin bu burca girmesi liderlik vasfının ve istikrarın sembolü olarak görülmüştür. Ayrıca cesaretin, kudretin ve gücün simgesidir. Eski bir inanca göre bu burcun mensupları padişah maslahatında olurmuş. (Deniz: 1992, s. 147) Beyitlerde de bu yönleriyle kullanılmıştır.

Saklanır burc-ı Esed'de düş olup teb-lerzeye

Hışm ile hurşîde gösterseñ hilâl-i hançeri

(Kas.23/3)

Hût: Balık burcudur. Arapçada “Balık” anlamındaki “Semek” isminden gelen “Simâk” olarak da bilinmektedir. (Şentürk: 1994, s. 178) Mütecesside olan burçlardandır. Güneş bu burcun etkisine girdiği vakit kış ile ilkbahar arasında karışma meydana gelir. Burc-ı mâî grubuna mensuptur ve tabiatı rutubetli ve soğuktur. Müennes-i leylî olarak nispet edilmiştir. Tasvirlerde birbirlerine kuyruklarından bağlı olan iki balık şeklinde resmedilmiştir. Birinci balığın başı doğuyu, kuyruğu batıyı; ikinci balığın ise başı kuzeyi, kuyruğu güneyi işaret etmektedir. (Deniz: 1992, s. 148) Balık burcu mensupları genelde naif, soğukkanlı ve ağırkanlı olarak bilinirler. Ayrıca uyumlu ve sakin bir karakterleri vardır. Beyitlerde isminden kaynaklı söz oyunları ile birlikte kullanılmıştır. Denizde balığın çok oluşu sebebiyle çokluk ifade etmek için de şairler tarafından tercih edilmiştir. Ayrıca mübalağa sanatına çok uygun oluşundan mütevellit “semekten simâka” (denizdeki balıktan gökteki balık burcuna kadar) şeklinde bir deyimsele ifadeye de ilham kaynağı olmuştur. Hz. Yunus kıssasında geçen balık hadisesinden dolayı da Yunus peygamberle ilişkili kullanımlarına rastlamak mümkündür.

Hurûş-ı mevc-i hüsnüñ burc-ı Hût'u eylemiş gark-âb

Kî mâh ol bahr-ı nâz u şîvede bir fûls-i mâhîdir

(G.80/4)

Sünbüle: Başak burcudur. 26 yıldızı vardır. Tasvirlerde cariye gibi resmedilmiştir. İki kanadı vardır. Sol eli aşağıda, sağ eli ise yukarıdadır ve elinde bir tutam buğday başağı tutmaktadır. (Deniz: 1992, s. 148) Bu burcun ismi de buradan gelmektedir. Burc-ı mütecessidelerdendir ve Güneş ile bulunduğu zaman yaz ile sonbahar arasında karışma vuku bulur. Burc-ı hâkîden olup tabiatı soğuk ve kurudur. Müennes-i leylî olarak nispet edilmiştir. Eski inanışlara göre tarım ve ziraat üzerine tesiri vardır. Mensubu olan kişiler bu işlere daha vakıf olurlar. Beyitlerde genellikle sevgilinin saçına teşbih edilirken şeklinden dolayı cariye olarak da beyitlerde kendine yer bulmaktadır.

Vehbiyâ birgün seniñ de rûşen eyler çeşmiñi

*Gâhî **burc-ı Sünbüle** basmaz mı pâ-y-ı âfîâtâb*

(Kas.35/42)

*Oldu **burc-ı şeref-i Sünbüle** câ-y-ı hurşîd*

Şimdi bu Sünbül'e de nûr-ı 'inâyet şâyân

(Kas.43/90)

Seretân: Yengeç burcudur. Diğer adı “Harçeng”dir. 9 yıldızdan müteşekkildir. Tasvirleri önü kuzeydoğuya, ardi güneybatıya bakan bir yengeç şeklindedir. Burc-ı münkalibedendir. Güneş bu burçtayken ilkbahardan yaza geçilir. Burc-ı mâî mensubudur ve tabiatı rutubetli ve soğuktur. Müennes-i leyli olarak nispet edilmiştir. Mensubu olan kişilerde sert ve acımasız karakterli olmak yaygındır. Cellatların ve yol kesenlerin bu burçta olduğuna inanılır. (Deniz: 1992, s. 150-151) Başka bir inanışa göre yengecin yan yürüyüşü sebebiyle onun bulunduğu feleğin düşeceği rivayet edilmiştir. (Deniz: 1992, s. 151) Beyitlerde mahlûk olan yengeçle ve bu mahlûkun yan yan yürüyüş şekliyle kinayeli olarak kullanılır.

Etse bir teb-zede şimdi feleke germ-i nigâh

*Görünür çeşme-i hurşîd aña '**ayn-ı Seretân***

(Kas.43/11)

Cevzâ: İkizler burcudur. (Karabacak: 2013, s. 287) Diğer isimleri “Tev'emân, Zûcesedeyn, Dü-peyker”dir. Pala'ya göre “Ferkâdân”ın Türkçe karışılı “İkizler”dir. (Pala:1995, s. 169) Kuzey yarım kürede birbirlerinden hiç ayrılmayan iki yıldız bu burcun temelini oluşturur ve ismini bu iki yıldızdan alır. Aslen 16 yıldızdan müteşekkildir. Tasvirlerde el ele tutuşmuş ya da birbirine sarılmış iki kız kardeş olarak resmedilmiştir. (Şentürk: 1994, s. 175) Burc-ı mütecessidedendir. Güneş bu burçtayken ilkbaharla yaz arasında bir karışma meydan gelir. Burc-ı hevâî mensubudur ve tabiatı kuru ve karanlıktır. Müzekker-i nehârî olarak nispet edilmiştir. Mensubu olanlar âlim ve şair olmaya meyillidir, ancak aynı zamanda hırsız ve yankesici meyli de barındırırlar. (Şentürk: 1994, s. 175) Beyitlerde iki kız kardeş tasavvuru doğrultusunda teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Ayrıca yükseklik, yücelik ve mertebe sembolüdür. Şairler memdûhlarını överken bu bağlamda ikizler burcunu kullanmışlardır.

Nazm-ı gevher-zîveriñ 'akd-i Süreyyâ mı 'aceb

*Dür gibi **mengûş-ı gûş-ı duhter-i Cevzâ** mıdır*

(Kas.31/4)

Bu şevk ile yine Bircîs-i çarha bir gazel yazdım

*'Aceb raksa getirdim Zühre ile şûh **Cevzâ**'yı*

(Kas.34/57)

Eder ol mertebe tezyîn-i ebkâr-ı ma'ânî kim

*Olur dür gibi nazmı gûşvâre **gûş-ı Cevzâ**'da*

(Kas.49/17)

***Dîde-i Cevzâ** vü Zühre görmemiş gerdûnda*

Kevkeb-i dürriden a'lâ öyle bir sa'd ahteri

(Tar.5/7)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Kavs: Yay burcudur. 31 yıldızdan meydana gelmektedir. Tasvirlerde boynundan ayağına kadar yay şeklinde olan bir erkektir ve başında da sarığı vardır. Yayını doldurmuş ve ateş etmeye hazır durumdadır. (Deniz: 1992, s. 150) Burc-ı mütecessidelerden olup Güneş bu burçta iken sonbahar ile kış arasında bir karışma olur. Burc-ı nârîyedendir ve tabiatı sıcak ve kurudur. Müzekker-i nehârî olarak nispet edilmiştir. Bakırcılar ve tüfekçiler üzerinde tesiri olduğuna inanılır. (Deniz: 1992, s. 150) Beyitlerde özellikle “Yay (Kavs) – Ok (Tîr)” münasebetiyle ve bu burçta bulunması kutlu sayılan Utârid ile birlikte kullanılır. Ayrıca şeklinden dolayı sevgilinin kaşına da nispet edilir. Menzil, hedef, nişan, nişangâh gibi kelimelerle mazmunlar oluşturulur.

Kabzaya alsa kemânın hedef-i mihri felek

Kavs burcunda nişangâhına eyler takdim

(Kas.16/20)

Cedy: Oğlak burcudur. Diğer adı “Burc-ı Buzgâle”dir. 11 yıldızdan müteşekkildir. Tasvirlerde boynuzlu bir oğlak ya da keçi şeklinde resmedilir. Burc-ı münkalibedendir ki Güneş bu burçtayken sonbahardan kışa geçilir. Burc-ı hâkîden olup tabiatı kuru ve soğuktur. Müennes-i leyli olarak nispet edilir. Mensubu olanlar ciddi ve tutucu olurlar. Beyitlerde genellikle Mirrîh ve Zuhâl ile birlikte anılır. Ayrıca oğlağın kurbanlık hayvan olmasından dolayı bu bağlamda tevriyeli ve kinayeli kullanımları vardır.

Kadr-i şeb-i mi'râcî için 'îd edip çarh

Cedy-i feleki eyledi kurbân-ı Muhammed

(Kas.3/13)

Esed bâm-ı semâda bîm-i şemşîr ile lerzândır

Nola Cedy-i felek biñ cân ile olursa kurbânı

(Kas.5/19)

Cenâb-ı 'Âsım İsmâ'il Efendi kim kudûmunda

Felek Cedy'in fedâ etdi kılıp 'îd-i dü-bâlâyı

(Kas.34/15)

*Cân atar bu demde kurbân olmaga **Cedy-i felek***

Oldu hengâm-ı cülûsu 'îd-ber-bâlâ-yı 'îd

(Tar.4/4)

5. Diğer Kozmik Unsurlar

Sünbülîstân başta olmak üzere birçok divanda adı geçen yıldızlar, yıldız kümeleri, seyyâreler ve burçlar, bu divanlarda yer alan tek kozmik unsurlar değildir. Gökyüzünü her daim inceleyen ve gök olaylarını takip eden şairler, bu olayları şiirlerine yansıtmaktan da çekinmemişlerdir. Özellikle doğa olaylarına kayıtsız kalmayan şairler; gökkuşağı, ay ve güneş tutulması, yağmur, kar, dolu, çığ, şimşek, yıldırım gibi birçok doğa olayını teşbih unsuru olarak kullanmış, memdûha atfen çok çeşitli mazmunlar ihtiva etmişlerdir. Nitekim gök unsurlarına ve olaylarına şiirlerinde çokça yer veren şairlerin başında gelen Sünbül-zâde Vehbî de *Dîvân*'ının içine bütün bu olayları başarılı bir şekilde serpiştirmiştir.

Aşağıda *Sünbülîstân*'da adı geçen bazı gök unsurları ve olaylarını örneklerle birlikte ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

Kavs-ı Kuzâh: Gökkuşağıdır. Gökyüzünde iki ucu yeryüzüne değiyormuş gibi bir görüntüsü olan yarım halka şeklindedir. Oluşması için güneş ışığı ile yağmurdan hâsıl olan su damlacıklarının aynı anda ayan olması gerekir. Güneş ışınlarının su damlacıkları içinde kırılarak yedi ana renge bölünmesi ve bu bölünen renklerin yarım halka şeklinde bir yol oluşturması ile ortaya çıkan görüntüsü hoş bir doğa olayıdır. Şekli, rengi ve oluşumu bakımından birçok terkibe girmiş ve onlarca mazmuna kaynak olmuştur.

*Degil kavs-i kuzah tahsîn ile çarh etmiş âvîze
Ser-i bâmunda bir kâlâ-yı reng-âmîz-i nev-îcâd*

(Tar.22/6)

*Çarhda kavs-i kuzah mıdır kemânîñ 'aksi mi
Tîr-i dil-dûzuñ nişâmı sîne-i a'dâ mıdır*

(Kas.31/40)

*Kavs-i kuzahla destine sehm-i sa'âdeti
Zâl-i sipîhr-i ham-şude tîr ü kemân verir*

(Kas.70/20)

Sehâb: Buluttur. Diğer adı "Ebr"dir. Yeryüzündeki suların buharlaşarak gökyüzüne çıkması yoluyla oluşur. Çok farklı renklerde ve şekillerde olması, yağmur, dolu, kar yağdırması ve Güneş ve Ay gibi ışık kaynaklarının önüne perde olması nedeniyle beyitlere konu olmuştur.

*Pîçîş-i dūd-ı kebūd-ı topuñu sanar gören
Ol bulutdur kim çeker cevvi semâya ejderi*

(Kas.23/13)

*Nemâ-yı himmeti nisyân-nümâ-yı ebr-i nîsândır
Sehâb-ı feyz-i Hak'dır 'âleme dest-i güher-bârı*

(Kas.30/27)

*Ebre teşbîh eylemem cûş-ı 'atâda destini
Cûdu ol deryâ-kefîñ bir iki katre mâ mıdır*

(Kas.31/28)

*Degildir hayme-i ebr-i bahârî sahn-ı gülşende
Sehâb-ı şefkatiñ bâğ-ı cihâna sâye-güsterdir*

(Kas.41/34)

*Hevâ-yı zülfüñ ile âhım ebre peyveste
Semâda oldu hüveydâ sehâb içinde sehâb*

(G.15/4)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ra'd: Gök gürültüsüdür. Çok yüksek ve ürkütücü bir sesi vardır. Özellikle geceleri daha etkili bir gürültü koparır. Beyitlerde bu ürkütücü ve keskin sesi dolayısıyla kullanılır. Ayrıca gök gürültüsünün ardınca yağmur yağma ihtimali olduğundan yağmurla birlikte, yağmurun habercisi olarak zikredilir. Bunun dışında sesin yüksekliği dolayısıyla orduların gürültüsüne ya da insan feryadına benzetildiği de olmuştur.

Ra'd-veş sît-i tûfenginden kıyâmetler kopar

Dehşet-i gülbengi gösterdikçe hevl-i mahşeri

(Kas.23/11)

Sadâ-yı ra'd-ı tûpuñ tutdu âfâkı mehâbetde

Olup lerzân zemîn ü âsumân şevketlü hünkârım

(Tar.35/23)

Küsûf: Güneş tutulmasıdır. Ay'ın Güneş ile Dünya arasına girerek Güneş ışınlarının Dünya'ya ulaşmasına mani olması sebebiyle vuku bulur. Böyle zamanlar hava kararır ve Güneş, tutulmanın şekline göre siyah ya da kan kırmızısı bir renge bürünür. Hayra alamet olmadığına inanılır. Beyitlerde özellikle şer alameti olarak kullanılmıştır. Renginden dolayı yaraya ya da yaralı ciğere benzetilmiştir. Gündüz vakti havanın kararması dolayısıyla da çeşitli kıyamet mazmunlarına kaynak olmuştur.

Zamîr-i enverin mir'ât-ı mihr-i müncelî derdim

Küsûf âlûde-i jeng etmeseydi gâhice anı

(Kas.21/22)

Berk: Şimşektir. Bulutların çarpışması sonucu oluşur. Çok hızlı cereyan eden bir ışık patlamasıdır. Göz açıp kapayınca kadar kaybolur. Bu hususiyetle faniliği sembolize eder. Beyitlerde sıklıkla bu anlamda kullanılmıştır. Ayrıca ışık olması ve parlaklığı sebebiyle nura teşbih edilir. Memdûhun yüzünün nuruna berk yoluyla atıf yapılır. Berk de ra'd gibi yağmur habercisidir. Bu nedenle yağmur ve bulutla birlikte kullanılır. Bazı beyitlerde çok hızlı olmasından mütevellit memdûhun atına ya da kılıcına teşbih edilmiştir.

Gazâ-yı Bedr'i yâd etdirdi tâb-ı berk-i şemşîriñ

Olup 'ayyûka dek pertev-feşân şevketlü hünkârım

(Tar.35/4)

Geçirdiñ hatveden nûr-ı basar-veş ablak-ı çarhı

Edince berk-ı rahşîñ zîr-rân şevketlü hünkârım

(Tar.35/43)

Hirmen-i sabrım lehîb-i hecriñ olmuş sûznâki

Şu'le-i âhım felekde berk-veş cevâlelenmiş

(G.116/4)

*Geçdi pür-âteş ile **berk** gibi yanımdan*

Hirmen-i sabr u karâr-ı dil-i zârı yakarak

(G.156/2)

*Eder zerrîn rikâbı **berk-veş** rahşende âfakı*

Süvâr oldukça rahş-ı çâpük-i âteş- 'inân üzre

(Kas.15/30)

Şafak: Güneşin doğuşu ve batışı esnasında ufukta beliren kızılıktır. Bu nedenle güneşle birlikte ve kızılığın yönüyle kullanılır. Renginden dolayı kana teşbih edilir. Aynı zamanda Güneş'in doğuşu ve batışı esnasında Ay görünür hâle geldiği için Ay ile de birlikte kullanılır.

***Şafak** sanma giyinmiş al eteklik çengî-i Nâhîd*

Oyunlar gösterir devr-i kamer hükmünce bâlâda

(Kas.4/32)

Hüsrev-i sâhib-kırân kim her seher Behrâm-ı çarh

*Bîm-i tîginden **girîbân-ı şafak**da kan bulur*

(Kas.18/11)

Âfâk: Ufuk çizgileridir. Gökyüzü ile yeryüzünün birleşmiş gibi görüldüğü yerlerdir. Güneş ufuklardan doğar ve batar. Bu nedenle Güneş'le birlikte kullanımı yoğundur. Ufuk çizgilerinin karşılıklı olmasından dolayı "karşı, karşı"; gökyüzünün kenarları gibi görünmesinden dolayı da "kenâr-ı çarh, kenâr-ı felek" olarak da adlandırılır. Ufuklar, şafakla birlikte mazmunlara konu olmuştur. Şafağın kızılığın, ufukların yanması olarak aktarılmıştır.

Var mı bir misli cihânda deyü böyle şeb ü rûz

*Mihr ü meh olmada **âfâk**da pûyân u devân*

(Kas.43/33)

Görse ger şemsü 'l-e 'imme iktidâ eylerdi kim

*Enfûs ü **âfâk**dan 'asrında def' oldu zalâm*

(Kas.45/19)

Müjdecidir niçe şehzâdeleriñ makdemine

*Hele **âfâk**a safâ geldi o mihr-i rahşân*

(Tar.3/6)

Tâ kevâkible müzeyyen ola çarh-ı a'zam

*Mihr-veş kevkeb-i bahtı vere **âfâk**a ziyâ*

(Tar.11/17)

*Olur **âfâk**a rûşen 'ayb-ı merd-i kâmil elbette*

Ki mâh-ı nâ-tamâm üzre kelef pek âşikâr olmaz

(G.106/2)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Hâle: Özellikle ayın etrafında ortaya çıkan parlak ışık huzmesidir. “Ay ağılı, Ay harman, Ayça” gibi isimlerle de anılır. Çok nadir de olsa Güneş’in etrafında da görülebilmektedir. Güneş’in hâlesine “Zufâre” denmektedir. Havada nem varken zuhur eden bu olay yağmura delalettir ki bu nedenle yağmurla birlikte de kullanılır. Parlak ancak şeffaf ve silik olmasından dolayı da “hayal, rüya, yalan” benzetmeleri yapılır. Ay’ı çepeçevre sardığı için de sevgiliye benzetilir.

***Hâle-veş** gerçi ham olmuş kâmeti Vehbî-i pîr
Sînede ammâ ki her şeb bir meh-i tâbân bulur* (Kas.18/46)

*O meh-rûyuñ görüp dîvânegân-ı zülf-i şeb-gûnun
Felekde **hâlesin** ser-halka-i zencîr eder mehtâb* (G.16/4)

*Kad-i ham-geşte ile **hâle** gibi Vehbî-i pîr
Her şeb ol mâh-ruhu sîne-i ‘uryâna çeker* (G.61/7)

*Ham etmiş iken **hâle** gibi kaddimi cevri
Ol mâh yine sîne-i ‘uryâna çekilmez* (G.97/4)

*Çarhıñ hezâr pîçiş ile geçdi çenberin
Bir mâhtâbı sîneye alınca **hâlemiz*** (G.105/4)

Bârân: Yağmurdur. Bereketin ve rahmetin sembolüdür. Beyitlerde bu bağlamda kullanılır. Ayrıca âşığın gözünden dökülen gözyaşına veya maşuğun âşığı yaralamak için attığı oka teşbih edilir. Memdûhun cömertliğine atıf yapmak için yağmur mazmunu kullanılır. Ayrıca her damlası bir cevhere benzetilir.

*Kılsın o şâhıñ dâ’ima gülzâr-ı ikbalin Hudâ
Pür-behcet ü revnak-nümâ **sîr-âb-ı bârân-ı kerem*** (Kas.22/43)

*Kılsın giyâh-ı hüşkûñü **bârân-ı himmetiñ**
Mânend-i berg-i sünbül-i ter tâze vü tarî* (Kas.39/52)

*Bu mevsimde sanardım **rîziş-i bârânı** nâ-ber-câ
Bisât-ı gül-zemîn-i sebz-i nev-nakş-ı zamân üzre* (Kas.15/16)

*Gülşen-i ‘ömr ü riyâz-ı devleti şâd-âb ola
Bâg-ı ‘âlem tâ ki **feyz-i reşha-i bârân** bulur* (Kas.18/49)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Cihâna yagdırınca ebr-i nîsân gibi gevherler

Sadepler hem küşâd eyler dehân şevketlü hünkârım

(Tar.35/48)

Berf: Kardır. Çok soğuk havalarda yağmur damlalarının donmasından dolayı meydana gelen bir hava olayıdır. Renginin beyazlığı, şeklinin yuvarlaklığı ve yumuşaklığı sebebiyle çeşitli teşbihlere konu olmuştur. Özellikle eskiden Anadolu’da giyilen gelinliklerin renklerindeki benzerliklerden ötürü bahara benzetilen gelinlerin karşılaşma törenlerinde başlarına saçılan saçılara ve altın akçelere benzetilir. Aynı zamanda İlkbaharın habercisidir.

Reh-güzârında o şâhuñ görünen berf degil

Aksu dîbâsını çarh eyledi pâý-endâzı

(G.239/7)

Geçirdi âb-ı berf-âsâ zemîne bozdu tâbûrun

Atıp kar topların bir bir sipâh-ı mihricân üzre

(Kas.15/4)

Şebnem: Çiydir. Diğer isimleri “Çise, Jâle, Nedâ”dır. Özellikle sabaha karşı aşırı soğuk ve sıcak hava arasındaki bir derece donmadan suya dönüşen su buharının bitkilerin yaprakları ve haşerât üzerinde aldığı şekildir. Küçük su damlacıkları olarak görülürler. Işığı yansıttıkları için etrafa parlak bir görüntü yayarlar. Beyitlerde inci tanelerine benzetilen çiy taneleri aynı zamanda gece ağlayan âşığın gözyaşlarına da teşbih edilir.

Nîsân-ı tab’ın olsa çemenzâra katre-pâş

Eyler misâl-i jâle dîr-i gûşvâr gül

(Kas.37/32)

Jâlelerden gûş-ı bîkr-i gonçeye mengûş için

Dâne dâne intihâb eyler dîr-i şeh-vâr gül

(Kas.38/9)

Katre katre jâleler mi eşk-i bülbül mü ‘aceb

Makdem-i hurşide eyler dîr gibi îsâr gül

(Kas.38/13)

‘Ârız-ı hoy-kerde-i dilber gibi pür-âb u tâb

Cûşîş-i şebnemle olmuş matmah-ı inzâr gül

(Kas.38/5)

Gülşenî şeyhi gibi devrinde safvet-yâb olup

Dâne-i şebnemden etmiş sübha-i ezkâr gül

(Kas.38/22)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Eşkim de gül-i rûyuña hayrân u temâşâ

Şebnem gibi her katresi bir çeşm-i diğerdîr

(G.75/4)

Sonuç

Yukarıda verdiğimiz, kaynakçada adı geçen kaynaklardan derlenmiş olan bilgilerden de anlaşılacağı gibi kozmik unsurlar, Sünbül-zâde Vehbî başta olmak üzere, divan şairlerinin birçoğu tarafından sıklıkla kullanılmış ve anlam ilgileri doğrultusunda bu unsurlara yeni anlamlar, sıfatlar ve özellikler nispet edilmiştir. Edebî bir tür olan şiire, başarılı ve eşsiz bir şekilde adapte edilebilen astronomi ve astroloji terimlerinin kullanımı, dönemin şairlerinin edebiyat ve şiir dışındaki alanlar hakkındaki bilgilerinin ne kadar üst seviyelerde olduklarının bir kanıtı niteliğindedir. Ayrıca divan şairlerinin, genel inanışın aksine, sosyal hayata, batıl inançlara, hurafelere ve efsanelere çok da uzak olmadıklarının bir göstergesidir.

Şiirlerinde sıklıkla kullandığı kozmik unsurlar sayesinde onları monotonluktan kurtarıp ahenkli ve okunurken zevk veren bir hava katan Vehbî'nin astronomi bilgisinin ne denli üst seviyelerde olduğunu anlamak için beyitlerinde kurduğu anlam ilgilerini takip etmek yeterli olacaktır. Kozmik unsurlara *Sünbülîstân*'ın her bölümünde rastlamak mümkündür. Ancak bu unsurların en yoğun kullanıldığı yer kasideler olmuştur. Bu durum da bize Vehbî'nin bu unsurları yoğunlukla teşbih unsuru olarak memduha yönelik kullandığı fikrini vermektedir. Sünbül-zâde, kozmik unsurları çoğunlukla gerçek anlamları üzerinden kurmuş olduğu anlam ilgileriyle kullanmıştır. Bazen de unsurun ismini vermeden dolaylı yoldan, sanatlı söyleyişle ya da manen atıf yaparak bu unsurlara şiirlerinde yer vermiştir.

Sünbülîstân'da içinde en az bir tane kozmik unsurun ismini barındıran beyitlerin sayısı, divandaki toplam beyit sayısının % 5'i ile 8'i arasında bir orana tekabül etmektedir ki bu oran dönemin diğer divanlarına kıyasla önemli bir rakamdır.

Bu çalışmamız giriş bölümünde de bahsettiğimiz üzere, kozmik unsurları inceleyen kaynaklardaki bir takım eksiklikleri giderebilme gayesi ile hazırlanmıştır. Ancak ihtiyacı ne denli karşıladığı okuyucuların ve ihtiyaç sahiplerinin takdirindedir. Yine de bu ve benzeri çalışmaların, bu alanda yapılacak olan daha ciddi çalışmalar için bir dayanak noktası, öncü ve tetikleyici olabileceği hasebiyle önemli oldukları kanaatindeyim.

KAYNAKÇA

- ATASOY, Faysal Okan (2010). "Şeyh Vefa ve 'Yedi Yılduzuñ Ahkâmı' Adlı Risalesi / Sheikh Vefa And His Tractate Which Named 'Yedi Yılduzuñ Ahkâmı (Seven Stars Ascendants)'" , *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Eski Oğuz Türkçesi – Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Adına), Volume 5/1, Winter 2010, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1136>, p. 154-177.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (2001). *Necati Bey Divanının Tahlili*. İstanbul: Kitabevi.
- ÇELTİK, Halil (1998). *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- DENİZ, Sebahat (1992). "16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev'î, Yahya Beğ)". Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- DEVELLİOĞLU, Ferit (2010). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DURMAZ, Gülay (2013). “Pergelin Bir Ayağı Şair, Diğer Ayağı Hayal Dünyası: Divan Şiirinde Pergel / One Leg Is The Poet, The Other Is The Dream World: Compass In The Divan Poetry”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Mustafa Argunşah Armağanı), Volume 8/9, Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4941>, p. 1251-1270.
- KAPAL, Nurefşan (Kış 2013). “Zâtî Divanı'nda Kozmik Unsurlar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* cilt 6, sayı 24, s. ?.
- KARABACAK, Esra (2013). “Ahmed-i Dâî'nin Risâle-i Sî Fasl Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme / Ahmed-i Dâî The Risale-i Sî Fasl Named an Investigation of Work”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Mustafa Argunşah Armağanı), Volume 8/9, Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5351>, p. 279-288.
- KARAKÖSE, Saadet (2012). “Kozmik Âlemde Nefî'nin Seyri”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* sayı 12, s. ?.
- LEVEND, A. Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ONAY, A. Talat (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Haz. Cemal Kurnaz. İstanbul: H Yayınları.
- PALA, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (Haziran 1994). “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyareler, Sabiteler”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* numara 90, s. 131-179.
- ULUDAĞ, Süleyman (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- YENİKALE, Ahmet (2012). “Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı”. Yayımlanmamış çalışma. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi. Erişim için bkz: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10651,sunbul-zade-vehbipdf.pdf?0>

THE CHARM OF CORRUPTION BEHIND A RESPECTABLE FAÇADE IN *THE PICTURE OF DORIAN GRAY**

Neslihan GÜNAYDIN**

ABSTRACT

Civilization is a phenomenon full of temptations such as isolation, selfishness, idleness and decadence and culture is the main factor which affects the character, morality and intellect of people of a society and whatever is experienced by these people it is inseparable from their culture. A mirror of moral decay in Victorian middle-class, *The Picture of Dorian Gray* by Oscar Wilde indicates that “there is no essential incongruity between crime and culture”(Pater, 1986: 152). In a society in which status and appearance are of great importance there are only two options, individuals will be either civilized or corrupted. The hypocrisy of Victorian aristocracy and the middle-class depicted in *The Picture of Dorian Gray* is a good example of the close connection between a corrupted society and the depraved nature of its individuals. Preoccupation with crime is a cultural phenomenon as well as an error or individual guilt. Hence the purpose of my paper is to demonstrate how the protagonist, Dorian Gray, is involved in crime, corruption and hypocrisy because of his worldly desires and passions affected by both cultural and individual incentives, while he assumes a respectable and honourable role in society. Dorian Gray has become the victim of his hidden malicious side, in contrast to his seemingly respectable posture in society, owing to cultural and aesthetic temptations. His extreme desire for beauty, youth and immortality fails in the face of life realities such as inevitable death, oldness and corrupted dual nature of human beings. Therefore this study will also point out that Gray’s downfall is incited by hedonist reasons, vanity, narcissism, passion for aestheticism and a fateful wish for eternal youth and beauty. This refers to the evil within himself and his enjoyment of a double-edged life that reflects the beauty of evil.

Key Words: culture, corruption, hypocrisy, good, evil, respectability, hedonist, duality, beauty, art, immortal

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Süleyman Sah University Yabancı Diller Bölümü, El-mek: ngunaydin@ssu.edu.tr

DORIAN GRAY'İN PORTRESİ'NDEKİ SAYGIN GÖRÜNTÜ ARDINDAKİ YOZLAŞMA BÜYÜSÜ

ÖZET

Medeniyet, yalnızlık, bencillik, tembellik ve çökme gibi kışkırtıcı şeylerle dolu bir olgudur. Kültür, bir toplumda yaşayan insanların karakterini, ahlakını ve zekâsını etkileyen ana faktördür ve bu insanların tecrübe ettiği her ne varsa, kültürlerinden ayrı düşünülemez. Ahlaki çöküşün bir aynası olan, Oscar Wilde'ın kaleme aldığı *Dorian Gray'in Portresi*, suç ve kültür arasında hiçbir temel uyumsuzluğun olmadığını gösterir. Statü ve dış görünüşün çok önemli olduğu bir toplumda, sadece iki seçenek vardır: bireyler ya medenileşecek ya da yozlaşacak. Oscar Wilde'ın *Dorian Gray'in Portresi* adlı eserinde resmedilen Viktorya aristokrasisinin ve orta sınıfın ikiyüzlülüğü, yozlaşmış toplum ile bireylerinin yozlaşmış tabiatı arasındaki yakın ilişkinin iyi bir örneğidir. Suçla saplantılı olma, hata ya da bireysel suç gibi kültürel bir olgudur. Bu yüzden, yazımın amacı, başkarakter Dorian Gray'ın toplum içinde saygıdeğer ve şerefli bir rol üstlenirken, hem kültürel hem bireysel dürtülerin etkisiyle dünyevi arzu ve tutkularından dolayı nasıl suça, yolsuzluğa ve ikiyüzlülüğe bulaştığını göstermektir. Dorian Gray, toplum içindeki görünüşteki saygın duruşunun aksine, kültürel ve estetik dürtülerden dolayı, gizli kötü yanının kurbanı olmuştur. Güzellik, gençlik ve ölümsüzlüğe olan aşırı tutkusu, kaçınılmaz ölüm, yaşlılık ve insanoğlunun yozlaşmış çifte tabiatı gibi hayatın gerçekleri karşısında başarısız olur. Bu nedenle, bu çalışma, aynı zamanda, Gray'in düşüşünün hedonist nedenlerle, kibir, narsisizm, estetik duygusuyla ve ebedi gençliğe ve güzelliğe duyulan can alıcı arzuyla körüklendiğini belirtecektir. Bu, Gray'in kendi içindeki kötülüğe ve kötülüğün çekiciliğine ayna tutan, çift yönlü bir hayattan aldığı lezzete işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: kültür, yozlaşma, ikiyüzlülük, iyi, kötü, saygınlık, hedonist, ikilik, güzellik, sanat, ölümsüz

The Charm of Corruption Behind a Respectable Façade in *The Picture of Dorian Gray*

Civilization is a phenomenon full of temptations such as isolation, selfishness, idleness and decadence. In a society in which status and appearance are of great importance there are only two options, individuals will be either civilized or corrupted. Culture is the main factor which affects the character, morality and intellect of people of a society and whatever is experienced by these people it is inseparable from their culture. The hypocrisy of Victorian aristocracy and the middle-class depicted in *The Picture of Dorian Gray* by Oscar Wilde is a good example of the close connection between a corrupted society with the depraved nature of its individuals. On the surface they exhibit a respectable appearance in smart society, yet lead their lives according to the hedonist principle "not the fruit of experience, but experience itself, is the end" (Pater 1986: 152). However, this elusive and deceitful manner in the background suggest the beauty of evil and charm of corruption, influencing its perpetrators, enthralled by the attractiveness of a double life.

A mirror of moral decay in Victorian middle-class, *The Picture of Dorian Gray* indicates that "there is no essential incongruity between crime and culture"(Gagnier, 1987: 39).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Preoccupation with crime is a cultural phenomenon as well as an error or individual guilt. The purpose of my essay is to demonstrate how the protagonist, Dorian Gray, is involved in crime, corruption and hypocrisy because of his worldly desires and passions affected by both cultural and individual incentives, while he assumes a respectable and honourable role in society. Moreover, Gray's downfall is incited by hedonist reasons, vanity, narcissism, passion for aestheticism and a fateful wish for eternal youth and beauty. This refers to the evil within himself and his enjoyment of a double-edged life that reflects the beauty of evil.

Every human being contains good and evil. Our characters are shaped and influenced profoundly by one's dominance over the other. Our tendency to do evil rather than good drives us to disgrace, outrage and infamy, while our enthusiasm for good elevates us to a honourable and respectable position in society. Despite this it is tempting for humans to involve themselves with the devil and rebel against good. As Lord Henry dreams, "our future would be the same as our past, and that the sin we had done once, and with loathing, we would do many times, and with joy"(Wilde 1891: 70). The devilish emotions and ideas we struggle to repress under normal conditions search for ways to be revealed and activated at every turn. Charles Baudelaire addressed this to the reader in *The Flowers of Evil*, "the Devil's hand directs our every move / the things we loathed become the things we love; /day by day we drop through stinking shades/quite undeterred on our descent to Hell"(Baudelaire 1982: 5). The evil motive within ourselves has a deceptive charm, which gives us temporary pleasure, but accelerates our spiritual collapse. Arthur Symons describes Baudelaire as "a moralist, with so keen a sense of the ecstasy of evil [...]an ascetic of passion and a hermit of the brothel"(Symons 1983: 221). Baudelaire experiences the duality of human nature very intensely, and this clash of good and evil also constitutes the core subject of *The Picture of Dorian Gray*. The protagonist, Dorian is a tragic hero who experiences a downfall from a respectable position as a person of wealth and intellect to losing his popularity by immoral and seductive acts behind the curtain, "there is indeed more of 'poison' than of 'perfection' in Dorian Gray"(Schmidgall 1994: 201). In Dorian's loss of innocence the effect of corrupt society besides his own desire for pleasure is undeniable. Dorian both poisons and is poisoned in the sordid environment of hypocrite English society. He follows a hedonist life policy unlike the character Samim who is aware of the corrupt world around him and trying to reach beyond his body in social, spiritualist or metaphysical senses"(Polat 2012: 2181) as referred by Adem Polat in his article entitled *The Escape to Simeranya from Matter-Soul Conflict: Yalnızız*. Even if the portrait is the reflection of his sins as a mechanism of conscience, he prefers ignoring it as long as he keeps his pure and never-aging profile in public eye. "Eternal youth, infinite passion, pleasures subtle and secret, wild joys and wilder sins—he was to have all things. The portrait was to bear the burden of his shame"(Wilde 1981: 123). The flowers of evil were much more attractive for Dorian. The following prayer to the devil is significant in shedding light on the gratification of the devil's advocates and accomplices, such as Dorian and his mentor; Lord Henry, with both believing that "sin is the only real colour-element left in modern life"(Wilde 1981: 37):

Satan be praised! Glory to you on High
Where once you reigned in Heaven, and in the Pit
Where now you dream in taciturn defeat!
Grant that my soul, one day, beneath the Tree
Of Knowledge, meet you when above your brow
Its branches, like a second Temple, spread! (Baudelaire 1982:145)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

When we compare *The Picture of Dorian Gray* with *Lord Arthur Savile's Crime*, the fear of a fall from grace, the maintenance of a respectable profile in society and the preservation of personal peace are crucial to this analysis of social respectability and preoccupation with crime. Just as Dorian sees the effect of his sins and malicious deeds through Basil Hallward's portrait, in *Lord Arthur Savile's Crime* both the protagonist and tragic hero, Lord Arthur is foretold to commit a murder by the chiromantist, Mr Podgers. While Basil led Dorian Gray to be vain of his beauty and youth by drawing an immortal and amazingly fascinating portrait, Mr Rodgers instills in Lord Arthur the idea of crime by chiromancy. In both plays the two protagonists turn into real murderers with a feeling of internal revolt against their mentors through the pygmalion effect. Both Mr Podgers and Basil are victimized because of their corrupt conception of art. However, behind this act of murder there is the idea of repentance, exoneration, justification, torment and salvation from all sins. Lord Arthur dreams of marrying Sibyl without any pressure of sordid care and scandal in his background as a young man of birth and fortune, leading a delicate and luxurious life. As soon as he learns about his terrible destiny, he persuades himself to commit the murder consciously and free himself from this fearful fortune for the sake of his love. "His heart told him that it was not a sin but a sacrifice; his reason reminded him that there was no other course open" (Wilde 1977: 167). Social respectability and fear of scandal force him to delay his marriage. His conscience is deviated between good and evil. He resorts to evil despite his spiritual relief and good intentions on the way to start a new, pure married life. His meeting with Mr Rodgers triggers the evil side lurking in his sub-conscience and he commits the murder. In a way the cheiromantist is responsible for his own death, as he drives Lord Arthur to murderous ideas. Similarly, Dorian's tendency to murder is exacerbated by a depraved society in which Aestheticism is a dominant movement, "an effeminate, invertebrate, sensuous, sentimentally-Christian, but thoroughly Pagan taste in literature and art"(Schmidgall 1994: 201).

Worshipping physical beauty and aestheticism in art endorse selfishness, sensuality and wordly pleasure. Dorian's passion for immortal beauty is realised with the exchange of his soul with the portrait. "His own beauty might be untarnished, and the face on the canvas bear the burden of his passions and his sins"(Wilde 1981:106), but he can't help feeling repugnance in seeing the result of his corruption in the face of the portrait. This mirror image has an opposite effect and urges him to make a decision between good or evil. This conflicting psychology arouses hatred and repulsion against the artist of the portrait resulting in Dorian mercilessly murdering Basil. "All excess, as well as all renunciation, brings its own punishment. The painter, Basil Hallward, worshipping physical beauty far too much, as most painters do, dies by the hand of one in whose soul he created a monstrous and absurd vanity"(Mason 1971: 43). With the hope of salvation and the return to good Dorian stabs a knife into the heart of the portrait, but he fails. As the picture is the reflection of his soul the act of stabbing the portrait means killing himself. He cannot save his soul from the devil and becomes the victim of his own mistakes and cultural temptations in this hedonist society. "Ugliness that had once been hateful to him because it made things real, became dear to him now [...] ugliness was the one reality"(Wilde 1981: 214), although he points out beforehand: "I am jealous of everything whose beauty does not die"(Wilde 1981: 35) Basil states, "there is a fatality about all physical and intellectual distinction"(Wilde 1981: 9). Accordingly, a Turkish poet and artist, Ahmet Hamdi Tanpınar, who is very well-aware of death and mortality as the greatest tragedy and anxiety like Basil, dreams of reaching immortality through his works. As indicated by Tolga Bayındır in *Death-Life Conflict and 'Tragic' in the Ahmet Hamdi Tanpınar's Works*, "that Tanpınar searches for or desires historical, social and cultural immortality by means of his works with an artistic soul is one of the main conflicting points in his works"(Bayındır 2013: 337) and "being remembered, not being forgotten thanks to what he has done so far, or this desire or approach that we may call as "the desire of being immortal" is certainly valid for Tanpınar as well" (Bayındır 2013: 338). Fascinated and misled by the idea of "beauty"and "immortality" like

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

every artist, Basil pictures Dorian's portrait in a way that will make Dorian's beauty and his own art immortal. Extreme admiration and adoration for his own portrait corrupt Dorian's feelings. Immortal artistic beauty brings about vanity and vanity leads to Dorian's moral decay. Lord Henry states ironically, Dorian discovers that "ugliness is one of the seven deadly virtues"(Wilde 1981: 224), which would be an evasion for him from all the temptations of beauty. Therefore, prophetic cases such as chiromancy or the mirror effect of a portrait reflects the aesthetic concerns among upper classes resulting in the imminent calamities driving individuals to criminal acts. As Lord Henry explains, "civilisation is not by any means an easy thing to attain to. There are only two ways by which man can reach it. One is by being cultured, the other by being corrupt"(Wilde 1981: 240). Control and resisting the influence of degrading events and situations are related to the will of individuals, such as Dorian Gray and Lord Arthur. Blaming the artist for their fate is just a method of relieving their conscience. The dominance of their evil side and the beauty of evil in their eyes bear great importance in the effect of culture on abetment in crime. Dorian Gray is a creation of a society in which homosexual relations, debauchery and secret vices are common and everybody sinks into corruption and reveals the inner side of middle-classes:

The Middle classes air their moral prejudices over their gross dinner-tables, and whisper about what they call the profligacies of their betters in order to try and pretend that they are in smart society, and on intimate terms with the people they slander. In this country it is enough for a man to have distinction and brains for every common tongue to wag against him. And what sort of lives do these people, who pose as being moral, lead themselves? My dear fellow, you forget that we are in the native land of the hypocrite (Wilde 1981:173).

On the other hand, Basil does not approve of Dorian's acceptance of the corrupt English society and warns him of his loss of purity, honour and goodness in the pursuit for pleasure. Finding this condemnation ironical, Dorian takes Basil to the statue of corruption, his own portrait. The wish to be justified and exonerated from sins, a mirror effect of the portrait, engages Dorian's mind. This is also the case in *Pilgrim's Progress* in which Christian asks the man who sold his soul to the Devil:

Christian: "why did you bring yourself into this condition?"

Man: For the lusts, pleasures, and profits of this world; in the enjoyment of which I did then promise myself much delight: but now even every one of those things also bite me and gnaw me like a burning worm (Bunyan 1965: 33).

Even though he is conscious of his mistakes, as in *Pilgrim's Progress*, Dorian takes great pleasure in living a double life with a hedonist mind. He is attracted by the glamor of evil and depicts his lust for pleasure in this way: "this grey, monstrous London of ours, with its myriads of people, its sordid sinners, and its siplendid sins[...]must have something in store for me"(Wilde 1981: 59). As he is involved in corruption, each sin stains his soul and makes great difference between his appearance and portrait. Even discovering the distinctions between the two gives him delight and pleasure. As "he grew more and more enamoured of his own beauty, more and more interested in the corruption of his own soul"(Wilde 1981: 148) and "he would examine with a monstrous and terrible delight, the hideous lines that seared the wrinkling forehead, or crawled around the heavy sensual mouth, wondering sometimes which were the more horrible, the signs of sin or the signs of age"(Wilde 1981: 148). Although he sometimes feels repentance because of his decaying soul and wants to resist temptation, it is not permanent. His passions revive under the demonic effect of Lord Henry. "There were moments when he looked on evil simply as a mode through he could realise his conception of the beautiful"(Wilde 1981: 168) and the concept of beauty had nothing to do with morality. Evil was a means of reaching pleasure and perfection in life. He becomes so absorbed in crime that after he got over the murderous event (Basil's murder), "he himself could

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

not help wondering at the calm of his demeanour, and for a moment felt keenly the terrible pleasure of a double life”(Wilde 1981: 201). His physical abstraction from his soul enables him to do all crazy and base things he wants to do without any sign of corruption in appearance, but on the portrait, the reflection of his soul. “He knew that he had tarnished himself, filled his mind with corruption, and given horror to his fancy; that he had been an evil influence to others, and had experienced a terrible joy in being so”(Wilde 1981: 251). He identifies his life with the one of the young Parisian in the poisonous book Lord Henry gave him (probably Joris Karl Huysmans’ *Against Nature*), and reads each moment of pleasure with a cruel joy. The expression of purity and innocence on his face does not confirm his infamous, dishonourable mode of life through London and hearing about evil things about Dorian startles all people, as no evidence on his face displays his profligacy or shameful acts. This deception makes him more vain and ravenous to know about life and the blessings of evil.

The figure of Satan symbolizes splendour, magnificence and fallen beauty as a charming character in the works, such as Milton’s *Paradise Lost*. Satan has a majestic position although it is in ruin. He is a Narcissus, who is the victim of his pride; a fallen angel. As regards the subject of *Paradise Lost*, Schiller observes that “automatically we take the side of the loser; an artifice by which Milton, the panegyrist of Hell, transforms for a moment even the mildest of readers into a fallen angel”(Praz 1933: 57). Satan’s cry of revolt in spite of his defeat indicates his strong will in the strife of deceiving human beings. His accursed beauty is an influential means to show evil to be something fascinating and alluring in people’s minds sub-consciously. Coming from Satan’s artifice, duality of human nature is the conflict between the sinful side and the moral self. In the nineteenth century when outward respectability was very significant the social pressure forced people to wear a mask to conceal their inward lust or malicious intentions. This tendency for social hypocrisy originates from the strife to keep the respectable profile in public eye by repressing our evil side, but when it is not repressed, resorting to a secret life including evil and cruel deeds. Another remarkable example of this double life is the split life of Dr Jekyll in the disguise of Mr Hyde. Having a good, respectable and charitable character in public eye, Dr Jekyll becomes the slave of evil within himself at times, which stimulates him to commit criminal acts mercilessly. The desire not to lose his honourable status incites him to create a different identity through chemical methods, under which he can satisfy all his demonic motives and temptations. His character is divided into two, as being totally good or evil. He portrays his two different identities such as: “a moment before I had been safe of all men’s respect, wealthy, beloved—the clothe laying form in the dining-room at home; and now I was the common quarry of mankind, hunted, houseless, a known murderer, thrall to the gallows”(Stevenson 2004: 74). However, these two divergent parts of his personality cannot survive in different bodies as it is very hard to control the evil side, which goes to extremes. Dr Jekyll’s case shows us that humanbeings should learn how to lead a harmonious and balanced life in the clash between good and evil in our nature, rather than separate them sharply. Moreover, “in turning Dorian into an ageless image, a work of art impervious to life, Wilde explored the possibility of art and life’s disjunction” (Gagnier 1987: 7), but it is suggested that two cannot be separated. Like Dr Jekyll trying to conceal his distorted, corrupted soul through the identity of Mr Hyde, Dorian Gray regards his portrait as a cover for all his sensual desires and spiritual decadence, while he deceives public opinion through his untainted beauty and innocence in appearance. “Dorian not only espouses decadence, he decays in every way except physically, the physical decay being consigned till the book’s end to his portrait. He is driven to ruin men and women alike, as if his love in either mode were genuine only to the extent that it is tainted”(Ellmann 1988: 9). Dorian’s one-way lifestyle, based on passion and pleasure, and far from spiritual contentment, does not make him happy and secure; “The life of mere sensation is uncovered as anarchic and self-destructive. Dorian Gray is a test case. He fails. Life cannot be lived on such terms. Self-indulgence leads him to vandalize his own portrait, but this act is a reversal of

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

what he intends and he discloses his better self, though only in death”(Ellmann 1987: 297). His inner remorse for his hedonist tendency drives him to get rid of the duality in his soul and choose the way for a good life as a last stand, but sacrificial death becomes his only relief without finding any chance to prove his resolution for goodness in practice.

Idolization of art and identification of beauty with art alienate Dorian from real, pure emotions. He adores Sibyl Vane because of her art and cannot imagine her separate from an artistic, fancy world, as he believes “life imitates art far more than art imitates life”(Wilde 1977: 933). In the same way Wilde describes aestheticism “a mode of acting, an attempt to realize one’s own personality on some imaginative plane out of reach of the trammeling accidents and limitations of real life”(Wilde 1977: 221). Because of this perspective Sibyl’s roles as Juliet, Imogen, or Rosalind in Shakespeare’s plays fascinates Gray. However, when Sibyl discovers the real love, acting stops being the only reality of her life and she risks falling into the position of a commonplace, mediocre actress. Art loses its importance and the real life gains importance with love in Sibyl’s eyes, while Dorian thinks Sibyl has killed his love, by sacrificing theatricality for her love’s sake, in contrast to Basil, who warns him “love is a more wonderful thing than Art”(Wilde 1981: 99). Setting out with the idea that Art makes beauty permanent, Dorian applies aestheticism to real life and experiences conflicts and disillusion. He despises Sibyl: “how little you can know of love, if you say it mars your art! Without your art you are nothing”(Wilde 1981: 102). These bitter words bring Sibyl to the brink of suicide, but “even her death is rendered aesthetic[...]she gives up the pretense of art so as to live entirely artlessly in this world, only to commit suicide. Dorian tries to give up the casuality of life and to live in the deathless (and lifeless) world of art, only to commit suicide too”(Ellmann 1987: 298). It is impossible for Dorian to lead his life as an aesthete without any caution to morality, as he is a mixture of good and evil. Art is very different from real life in terms that Beauty reaches perfection in Art, while it remains imperfect in reality, so Dorian’s duality fails him to lead a totally aesthetic life, by an artistic viewpoint in which beauty is complete. Whose life has been his art, Dorian pictures Sibyl’s death: “it seems to me to be simply like a wonderful play. It has all the terrible beauty of a Greek tragedy, a tragedy in which I took a great part, but by which I have not been wounded”(Wilde 1981: 117). After this cruel act Dorian finds out that the portrait bears the burden of his sins and passions through the touch of cruelty in the mouth on the canvas despite his unspoilt beauty. “The Picture, changed or unchanged, would be to him the visible emblem of conscience”(Wilde 1981:107). As Christopher Craft analyses, “Dorian’s portrait confers visibility upon an internal corruption that otherwise escapes sensory apprehension”(Craft 2005: 114). It serves as the mirror that reflects the struggle, conflict and opposition between body and soul.

In contrast to the principle “art never expresses anything but itself”(Wilde 1891: 942), that is, “Art is for Art’s sake”, the ideal conception about art in *The Picture of Dorian Gray* starts to change and Art is corrupted by the inner world of the artist as seen in Basil’s desire to conceal the portrait from public eye, as he has put too much of himself into it, which refers to the violation of artistic principles. Goldfarb thinks: “there is something static, narcissistic, satanic and horrible in the decadent scheme of values”(Goldfarb 1962: 372). Basil confirms, “we live in an age when men treat art as if it were meant to be a form of autobiography. We have lost the abstract sense of beauty”(Wilde 1981: 18). It is possible to see the epitome of this satanic and narcissistic effect upon the transformed character of Dorian Gray, who admires his own beauty, reflected gorgeously in the portrait under the pressure of Basil’s idolatry like a Narcissus who fell in love with his own reflection in the water. In *Ideas about the Theme of Duality in Andre Gide and Dostoyevski* Cengiz Ertem denotes: “the manifestation of evil side symbolizes human dilemma, a struggle with his own conscience, and the conflict between good and evil. A confrontation with the second personality generally drives a person to depression and may also bring with death. This reminds us of the story

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

of Narcissus who dies after encountering his own reflection”(Ertem 2013: 283). Basil’s impeccable picturing of his portrait makes Dorian more arrogant and disposed to pleasure by preparing his tragic end. Moreover, “Lord Henry’s seductive picture of the fruits awaiting youth and beauty is the immediate cause of Dorian’s looking at his own likeness with new eyes. As a result of what he hears and sees, he wishes for a division between art and nature so extreme and so unnatural that it inevitably causes the total disintegration of personality”(Shewan 1977: 120-1). His tragic flaw is his pride of untarnished beauty. According to Baker, “Dorian is first of all an artistic ideal, and the corruption that he undergoes in his hedonistic pursuit of pleasure is the corruption of an artistic ideal”(Baker 1969: 353). He is an indispensable point of inspiration and a new mode of style in art for Basil. However, Dorian cannot remain loyal to this ideal, as he poisons his soul in ill-famed taverns, opium dens or by immoral books. Lord Henry inspires Dorian Gray with the idea that “to cure the soul by means of the senses, and the senses by means of the soul [...] there were opium-dens, where the memory of old sins could be destroyed by the madness of sins that were new”(Wilde 1981: 212). In a way, behind these deviant manners of Dorian Gray lies the corrupt artistic work painted with feelings of the artist, rather than the sitter. “The moment art surrenders its imaginative medium it surrenders everything”(Wilde 1891: 943). Imagining the portrait as the real Dorian, Basil is a bad influence on Dorian with his selfish and narcissist feelings. As soon as Dorian sees his portrait, he recognizes the depth of his beauty and desires it to remain intact forever. He is ready to give his soul for this purpose by confessing his jealousy for everything whose beauty remains immortal. This “Fall of innocence and its consequences and the corruption of “natural” life by a sudden irrevocable consciousness (symbolized by Dorian’s infatuation with himself)”(Oates 1980: 425) have their base in this autobiographical tradition of art, which refers to the destruction of artistic ideal. Although Wilde claims that ethics and aesthetics are two different spheres of reality by defining “Ethics, like natural selection, make existence possible. Aesthetics, like sexual selection, make life lovely and wonderful, fill it with new forms, and give it progress, and variety and change”(Foldy 1997: 111). As Wilde’s claim “nature, no less than life, is an imitation of art”(Wilde 1891: 937) shows, Art’s privilege over both life and nature from the perspective of aestheticism sweep Dorian away to utopic desires and finally costs his irrevocable or irretrievable life. The gap between art and real life refers to Dorian’s inability to reconcile his desire of immortal beauty with the inevitability of oldness and death in *The Picture of Dorian Gray*. As Huysmans denotes, like life, Nature “supplies the raw materials, the seed and the soil, the nourishing womb and the elements of the plant, which man rears, shapes, paints, and carves afterwards to suit his fancy”(Huysmans 1959: 102). Art’s isolation from reality, but its contiguity to imagination make nature and life only as a means to realize perfection and eternal beauty, while it does not answer to Dorian’s desire of eternal beauty as a corporal human being.

On the final analysis, Dorian Gray cannot help being the victim of his hidden malicious side, in contrast to his seemingly respectable posture in society, along with cultural and aesthetic temptations. His extreme desire for beauty, youth and immortality fails in the face of life realities such as inevitable death, oldness and corrupted dual nature of human beings. Submitting to his evil aspect as well as to social and cultural seductive ideas and influences results his tragic end. Flattering beauty and senses does not relieve soul of absolute decadence, destruction and worldly sins, even if it seems to give temporary pleasure and satisfaction. Narcissism as the mainstay of human beings in life leads Dorian to fall from grace. Just as the angel, Satan, fell from grace because of his pride, so Dorian Gray transforms into a demonic figure owing to his vanity of his own untarnished beauty, idolized by Basil’s miraculous portrait replacing with Dorian’s soul. Dorian can also be regarded as a tragic hero, since his battle between good and evil is the reflection of each human being’s conflict, referring to the duality of human nature. Dorian’s tendency towards crime can be attributed to the corrupt nature of his own culture and society to some extent, though his indulgence for passion, corruption and vice is also responsible for his spiritual downfall

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

and decadence. Individual control and dominance over sins and passions bear much importance not to submit to any temptation. Dorian's failure is fired by hedonism. As a morality tale, *The Picture of Dorian Gray* shows that physical beauty brings calamity in spite of its seeming splendour, popularity and adoration by society, when it is idolized in the beholder's eye. The victim of his senses and desires, Dorian is swept away by the temporariness of youth and beauty. He sacrifices his soul for the sake of beauty. He seems to be innocent, young and respectable despite his corrupted, malicious nature, which gives him great delight. Dorian's double life represents hypocrisy of human nature and the conflict between good and evil. Putting art in place of life is Dorian's tragic flaw, as it does not enable him to see life as it is and realize the impossibility of immortal human beauty, in contrast to Art. Sibyl's withdrawal from theatre becomes the collapse of his aesthetic ideal. For Dorian, Sibyl exists by her art. Discovering that "the soul is a terrible reality; it can be bought, and sold, and bartered away; it can be poisoned, or made perfect there is a soul in each of us" (Wilde 1981: 246), Dorian finally takes revenge on art, artist and his own depraved soul by killing Basil and attacking his portrait, Basil's gift and representative of his corrupt soul. However, this time he cannot be saved from this tragedy unharmed. His cooperation with the Devil leaves a destructive influence upon his soul by imprisoning it to the Hell despite his last rehabilitative efforts. On the other side, the novel suggests that Evil keeps its charming and seductive influence and beauty for hedonists like Dorian Gray behind a respectable façade, as the Devil is "majestic though in ruin" (Praz 1933: 56).

REFERENCES

- BAKER, Houston A., "A Tragedy of the Artist: The Picture of Dorian Gray", *Nineteenth Century Fiction*, Vol. 24, No. 3 (Dec., 1969).
- BAYINDIR, Tolga, "Death-Life Conflict and 'Tragic' in the Ahmet Hamdi Tanpınar's Works", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Volume 8/4, Spring 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4685>, pp. 335-342.
- BAUDELAIRE, Charles, *The Flowers of Evil* (Brighton: The Harvester Press, 1982).
- BUNYAN, John, *The Pilgrim Progress* (London: Penguin, 1965).
- CRAFT, Christopher, "Come See About Me: Enchantment of the Double in "The Picture of Dorian Gray", *Representations*, No. 91 (Summer, 2005).
- ELLMANN, Richard, *A Long The Riverrun: Selected Essays* (London: Penguin, 1988).
- _____, *Oscar Wilde* (London: Penguin, 1987).
- ERTEM, Cengiz, "Ideas about the Theme of Duality in Andre Gide and Dostoyevski", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Volume 8/10, Fall 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5970>, pp. 281-286.
- FOLDY, Michael S. , *The Trials of Oscar Wilde: Deviance, Morality, and Late-Victorian Society* (London: Yale University Press, 1997).
- GAGNIER, Regenia, *Idylls of the Marketplace: Oscar Wilde and the Victorian Public* (Aldershot: Scolar Press, 1987).

- GOLDFARB, Russell M. , “Late Victorian Decadence”, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 20, No. 4 (Summer, 1962).
- HUYSMANS, J.K., *Against Nature* (Middlesex: Penguin, 1959).
- MASON, Stuart, *Oscar Wilde, Art & Morality* (London: Haskell, 1971).
- OATES, Joyce Carol, "The Picture of Dorian Gray": Wilde's Parable of the Fall” *Critical Inquiry*, Vol. 7, No. 2 (Winter, 1980), p. 425.
- PATER, Walter, *The Renaissance* (Oxford: Oxford World’s Classics, 1986).
- POLAT, Adem, “The Escape to Simeranya from Matter-Soul Conflict: Yalnızız”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Volume 7/3, Summer 2012, www.turkishstudies.net, [Doi Number:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3507](http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3507), pp. 2177-2182.
- PRAZ, Mario, *The Romantic Agony* (London: Oxford University Press, 1933).
- SCHMIDGALL, Gary, *The Stranger Wilde: Interpreting Oscar* (London: Penguin, 1994).
- SHEWAN, Rodney, *Oscar Wilde: Art and Egotism* (London: The Macmillan Press, 1977).
- STEVENSON, Robert, *The Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde and Other Stories* (New York: Barnes & Noble Classics 2004).
- WARNER, Eric & Hough, Graham, *Strangeness and Beauty: An Anthology of Aesthetic Criticism 1840-1910*, Vol. 2 (London: Cambridge University Press, 1983).
- WILDE, Oscar, *The Collected Works of Oscar Wilde* (London: Wordsworth, 1997).
- _____, “The Decay of Lying”.1891.
- _____, *The Picture of Dorian Gray* (London: Penguin, 1891).
- _____, “The Portrait of Mr. W. H”, *The Collected Works of Oscar Wilde* (London: Wordsworth, 1997).

BEKTAŞİ FIKRALARINDA YARATICI DÜŞÜNME*

*Ahmet Zeki GÜVEN***

ÖZET

Fıkralar yapısında barındırdıkları mizah ve gülmece unsuru ile özellikle ilk ve ortaokul çağındaki öğrenciler için büyük önem taşımaktadır. Fıkranın yapısında bulunan güldürürken düşündürme özelliği de öğrencilerin düşünme becerilerini büyük oranda etkilemektedir. Fıkradaki kahramanın herhangi bir problem karşısında takınmış olduğu tavır, sorunun çözümünde farklı yollar denemesi, sıra dışı bakış açıları ortaya koyması, fıkraları okuyan öğrenciler için de farklı neden ve sonuçların keşfinde örnek teşkil eder. Fıkra kahramanlarının sorunlar karşısındaki sıra dışı tavır ve düşünceleri öğrenciler için de örnek teşkil edecek, bu sayede öğrencilerin yaratıcı düşünme becerileri de gelişecektir. Bu nedenle bu çalışmada amaç, yaratıcı düşünme becerisinin özellikleri bakımından Bektaşî fıkralarının incelenmesi ve bu fıkraların Türkçe öğretiminde nasıl kullanılabileceğinin tespiti olarak belirlenmiştir. Araştırmada nitel veri toplama tekniklerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri Yıldırım (1999) tarafından hazırlanan Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları adlı eser içerisinde yer alan 389 adet Bektaşî fıkrasının değerlendirilmesiyle elde edilmiştir. Araştırmada veri toplamak amacıyla Temizkan (2011) tarafından geliştirilen “Yaratıcı Düşünme Becerisinin Özellikleri” adlı ölçme aracı kullanılmıştır.

Araştırma sonucuna göre Bektaşî fıkralarında en çok yer verilen yaratıcı düşünme özelliği “Olaylara herkesten farklı yönlerden bakma” (f 81); en az yer verilen yaratıcı düşünme özelliği ise “Kalıplardan kurtulma, değişik olma ve bilinenin dışında kullanma” (f 2) olarak tespit edilmiştir. Diğer özellikler de göz önünde bulundurulduğunda Bektaşî fıkralarının, yaratıcı düşünmeyi geliştirme bakımından zengin metinler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bektaşî fıkraları, yaratıcı düşünme becerileri.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: ahmetzekiguven@hotmail.com

CREATIVE THINKING IN BEKTASHI JOKES

ABSTRACT

Jokes having the humor and entertainment factor have a great importance especially for the students attending primary and secondary schools. Jokes make children not only think but also laugh, and this affects the children's thinking skills to a large extent. The protagonist's attitude towards any problem, trial different ways for the solution of the problem and extraordinary perspectives create a good model for the students who read those jokes in the discovery of different reasons and results. The extraordinary manners and thoughts of the protagonists of the joke will be a model for the students, and their creative thinking skills develop, as well. That's why, the aim of this study is to examine the Bektashi jokes in terms of creative thinking skills and to detect how these jokes can be used in teaching Turkish. Document review which is one of the qualitative data collection techniques was used for this research study. The data of this research study have been gathered by evaluating the 389 Bektashi jokes which are in the 'Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları' prepared by Yıldırım (1999). "Characteristics of Creative Thinking Skills" developed by Temizkan (2011) was used as an instrument to gather the data for the study.

According to the results of the study, "Approaching to the events from different viewpoints unlike other people" (f 81) has been detected as the most ranked characteristic of the creative thinking, and "Getting free from stereotypes, being different and standing out of the known" (f 2) has been found as the least ranked characteristic of the creative thinking. Bektashi jokes have been detected as the rich texts which can be used in in terms of developing creative thinking skills when the other characteristics are considered, too.

Key Words: Bektashi jokes, creative thinking skills.

Giriş

Toplumsal hayattaki gelişim ve değişimler insanları, düşünen ve düşündüklerini yaşama geçiren bireyler olmaları noktasında yönlendirmektedir. Özellikle olaylar karşısında soran, sorgulayan, farklı bakış açıları ortaya koyan bireyler, toplumların gelişmesinde büyük roller üstlenmektedir. Bu sıradışı bakış açılarından biri de yaratıcılıktır. Yaratıcılık her bireyde farklı düzeylerde bulunan bir özelliktir (Runco, 1996). Yaratıcılık, olaylara, sorunlara, düzensizliklere karşı duyarlı davranarak bunların çözümleri noktasında denenceler geliştirebilme ve bunlara çözüm üretebilme durumu (Torrance, 1963) olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada Stenberg (2005), yaratıcılık sürecinin önceden kazanılmış bilgi, beceri, deneyimlerin kullanılması, bunlara yenilerinin eklenmesiyle ortaya çıkan yapma ve oluşturma süreci olduğunu belirtir. Yaratıcılık kavramı, kimi zaman yaratıcı düşünme kavramının yerine kullanılabilir. Ancak yaratıcılık, yaratıcı düşünmeye göre daha genel ve geniş bir kavram olup her alan için düşünülebilir. Yaratıcı düşünme ise, düşünme becerilerinden biri olup daha özel bir alanı kapsar. Yaratıcı düşünmeyi öğrenen bireyler, sorunların çözümleri durumunda her zaman başkalarına ihtiyaç duymadan yapıcı ve işlevsel kararlar alabilmekte ve bunları uygulayabilmektedir (Temizkan, 2011).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Yapılan çalışmalar yaratıcı düşünmenin dört temel boyutu olduğunu ortaya koymuştur (Fisher, 1995, akt. Doğanay, 2002). Bu boyutlar şunlardır:

Akıcılık: Bellekte saklanan bilgilerin gereksinim anında hızlı ve akıcı bir şekilde kullanılmasıdır. Yani anlık çözümler önerme durumudur.

Esnelik: Bir sorun karşısında alışlageldik kalıplar yerine sıradışı bir şekilde düşünebilme, olaylara farklı bakabilme durumudur.

Özgünlük: Bir probleme sıradışı ve farklı çözümler üretebilme durumudur. Önerilen çözüm yolu daha önce kullanılmış, ancak oradaki kimseler tarafından bilinmeyen bir çözüm yolu bile olsa özgün sayılmaz.

Ayrıntılama: Verilen sıradan bir uyarıcıya eklemeler yaparak onu geliştirme durumudur.

Yaratıcı düşünme, bireyin yaşamış olduğu çevreden etkilenmekle birlikte yetenek ve eğitim ile de yakından ilişkilidir. Bu nedenle yaratıcı düşünme öğrenilebilmekte ve geliştirilebilmektedir (Yıldırım, 1998). Bu noktada en büyük sorumluluk öncelikle ailelere, sonrasında da okullara düşmektedir. Yapılan araştırmalar yaratıcı düşünme becerilerini destekleyen ebeveyn tutumlarının çocuklar üzerinde de olumlu etkileri olduğunu ortaya koymaktadır (Gardner ve Moran, 1990). Öztunç (1999), Güngör (2007), Gök ve Erdoğan (2011) da çalışmalarında ebeveynlerin eğitim durumları ve ekonomik durumlarıyla çocukların yaratıcı düşünme yetenekleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Bu nedenle çocuklarının yaratıcı düşünebilmesini isteyen aileler, onları özgürce düşünebilmeleri ve düşündüklerini açıklayabilmeleri noktasında onlara gerekli imkânları sağlamalı, düşüncelerine ve yaptıklarına saygı göstermelidirler (Dökmen, 1994). Aileden sonra çocukların yaratıcı düşünme becerileri üzerinde etkili olan kurum okullardır. Öğretmenler, çocuklar için olumlu rol modeller olmalı, öğrencilerin kontrollü serbestlik içerisinde özgürce düşüncelerini açıklamalarına imkân vermeli, onların sorunlar karşısında alternatif çözümler bulmalarına destek olmalıdırlar. Ayrıca öğretmen, öğrencinin sıradışı fikirler öne sürmeleri durumunda yaşayacakları benlik kavramını sorunlarını da olumlu hale getirerek, başkaları tarafından olumsuz görülme endişelerini azaltarak onların yaratıcı düşünebilmelerini destekleyeceklerdir (Tuckman, 1992).

Yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesi için dikkat edilmesi gereken belli başlı ilkeler şunlardır:

- “Öğrencilere düşüncelerini ifade etmeleri için fırsat vermek.
- Her düşünceye saygı göstermek.
- Eleştiriye yer vermemek.
- Tek doğru cevaba kilitlenmemek.
- Öğrencilerin yanlıştan korkmalarını önlemek.
- Sürekli mantıklı cevaplar beklentisi içinde olmamak.
- Öğrencilerde yaratıcılıklarının gelişebileceği inancını yerleştirmek” (MEB, 2012: 7).

Yaratıcı düşünmenin doğasında var olan sorgulama ve merak duygusu, insanın yeni şeyler araştırma ve yeni ürünler ortaya koyma isteğini artırır (MEB, 2007). Bu nedenle yaratıcı düşünme kavramına ülkemizde de öğretim programlarında yer vermeye başlanmıştır. Yaratıcı düşünme becerileri kavram olarak ilk kez, 2007 yılında Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanan “İlköğretim Düşünme Eğitimi Dersi 6., 7. ve 8. Sınıf Öğretim Programı” içerisinde “Programın Yapısı” başlığı altında, merak duygusunun yaratıcı düşünmenin en önemli unsuru olduğu, kimi zaman akla ve mantığa uygun değilmiş gibi görünen durumların aslında orijinalliğin belirtileri olarak değerlendirilebileceği şeklinde geçer. 2013 yılında ise Milli Eğitim Bakanlığınca “Yaratıcı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Düşünme Dersi 1-8. Sınıflar Öğretim Programı” hazırlanarak yaratıcı düşünme becerileri ders programı başlığı altında sistematize edilmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli, nitel veri toplama tekniklerinden yararlanılarak gerçekleştirilen tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Çalışmada Bektaşî fıkralarında yaratıcı düşünmeyi destekleyen temalar belirlenmiş, bu temalar gruplandırılarak yorumlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Bektaşî fıkraları oluştururken örneklemini Yıldırım (1999) tarafından hazırlanan “*Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*” adlı eser oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri bu eser içerisinde yer alan toplam 389 adet Bektaşî fıkrasının değerlendirilmesiyle elde edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla Temizkan (2011) tarafından oluşturulan “Yaratıcı Düşünme Becerisinin Özellikleri” adlı ölçme aracı kullanılmıştır. Yaratıcı düşünme ve yaratıcılıkla ilgili literatür taraması yapılarak oluşturulmuş ve uzman görüşleriyle son şekli verilmiş bu ölçme aracında toplam 8 madde yer almaktadır. Bu maddeler şu şekildedir:

1. Olaylara herkesten farklı yönlerden bakma

Yaratıcılığın en önemi özelliği sıradan olaylara ya da durumlara farklı açılardan bakabilmektir. Dolayısıyla yaratıcı düşünen bir birey herhangi bir soruna diğer insanlardan farklı şekillerde çözümler önerirler, farklı yaklaşımlar sergilerler.

2. Ortaya çıkan olay ya da durumları farklı bir sebebe bağlama

Yaratıcı düşüncenin temelinde, olay ve durumların oluşları ve sonuçları üzerine kimsenin aklına gelmeyecek sebeplere bağlama vardır. Buna göre yaratıcı düşünen bir birey, olayları bilindik sıradan düşünceler ve kalıpların ötesinde değerlendirir, bunların nedenleri olarak sıradışı düşünceler önerir. Bu yönüyle yaratıcı düşünme analitik düşüncenin tersini ifade etmektedir (Temizkan, 2011).

3. Problemlere pratik çözümler üretme

Yaratıcı düşünmede sorunlara pratik, kolayca uygulanabilir çözümler üretme ön plandadır. Zaten yaratıcılığın doğasında herhangi bir problem karşısında pratik ve kalıcı çözümler üretme bulunmaktadır. Bu noktada Torrance (1963) yaratıcılığın sorunlara, düzensizliklere, bilgisizliğe, kayıp öğelere ve uyumsuzluğa karşı duyarlı olma süreci, bunlara çözüm arama, denenceler geliştirme ve sonuçta da bunlara çözüm üretebilme durumu olduğunu belirtir.

4. Daha önce aralarında bağ kurulmayan olay, durum, nesne vb. arasında bağ kurma

Yaratıcı düşünen bir birey, olaylar arasında pek çok kimsenin göremediği bağlantıyı görme ve bunlar arasında bağ kurma özelliğine sahiptir. Bu durum analogik düşünme kavramını aklı getirmektedir. Analogik düşünmede daha önceden karşılaşılan bir durumla ilgili düşünceler, sonraki süreçte karşılaşılan başka bir duruma uygulanır. Bu sayede birey, olaylar, durumlar ve fikirler arasında bilgi ve düşünce transferi yapabilir; bir problem durumu için geliştirilen çözüm önerisi başka problemler için de uygulanabilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

5. Ayırt edicilik, özgünlük ve üretkenlik boyutunda yeni düşünceler ortaya koyma

Yaratıcı düşünme, bireyin yeni düşünceleri üretme ve fikirler öne sürme, hipotezler önerme, hayal gücünü kullanma ve alternatif yenilikçi sonuçlar ortaya koymasını sağlar. Bu noktada Hançerlioğlu (2000), yaratıcı düşünmenin özgün düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlayan bir düşünme biçimi olduğunu vurgular. Sıradışı, özgün düşünceler sahibi olan insan, herhangi bir durum ya da sorun karşısında yeni düşünceler ve yeni çözüm önerileri ortaya koyarlar.

6. Kalıplardan kurtulma, değişik olma ve bilinenin dışında kullanma

Yaratıcı düşünme, alışılmış kalıpların dışına çıkarak ve sıradanlıktan uzaklaşarak yenilikçi ve farklı düşünceler üretme işidir. Bu yönüyle yaratıcı düşünmeyi bir kalıba sokmak doğru olmayacaktır. Çünkü kalıplar her zaman bireyin özgür ve yaratıcı düşünmesini engelleyecek, sorunlar karşısında sıra dışı çözümler bulmasına mani olacaktır.

7. Hiç kimsenin görmediklerini görme, düşünmediklerini düşünme

Yaratıcı düşünebilen bir bireyin olaylara bakış açısı, diğer bireylere göre çok daha farklıdır. Sıradan insanlar olayları tek boyutlu görür ve değerlendirirken yaratıcı düşünen bireyler, farklı açılardan olayları algırlar, kimsenin görmediklerini görmeye çalışarak değişik düşünceler ortaya koyarlar. Bu noktaya Sylvan (1997; akt. Temizkan, 2011) yaratıcılığı kimsenin görmediklerini görme ve hiç kimsenin düşünmediklerini düşünme ve hiç kimsenin yapmaya cesaret edemediklerini yapma olarak tanımlamaktadır.

8. Bilinmeyen yeni bir yöntem ya da teknik icat etme

Yaratıcı düşünebilen bireyler sorunların çözümünde mümkün olduğu kadar farklı yöntem ve teknikler denerler. Bu denenen yöntem ve tekniklerin daha önce kullanılmamış, tercih edilmemiş teknikler olması önemlidir. Zaten en genel manâda yaratıcılık olay ve durumlar karşısında eleştirel bakma, farklı önermelerde bulunma, alışılmamış yöntem ve denencelerle sonuca gitme işidir.

Verilerin Analizi

Çalışmada nitel veri analizi tekniklerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesinde elde bulunan yazılı materyallerin analizi yapılır. Bu süreçte beş aşama takip edilir: 1. Dokümanlara ulaşma, 2. Dokümanların orijinalliği kontrol etme, 3. Dokümanları anlama, 4. Verileri analiz etme, 5. Veriyi kullanma (Forster, 1995). Bu çalışmada bu beş aşama takip edilmiş, Bektaş fıkraları üzerine yayınlanmış eserlere ulaşılmış, ardından bunlar kontrol edilerek kullanılacak veri tespit edilmiş, ardından bunlar okunarak analiz edilmiş, sonrasında da ulaşılan bulgular yorumlanmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla 389 fıkradan rastgele belirlenen 50 tanesi başka bir araştırmacı tarafından incelenmiş, elde edilen bulgular Miles ve Huberman (1994: 64) tarafından ortaya konulan şu güvenirlilik formülüyle karşılaştırılarak hesaplanmıştır:

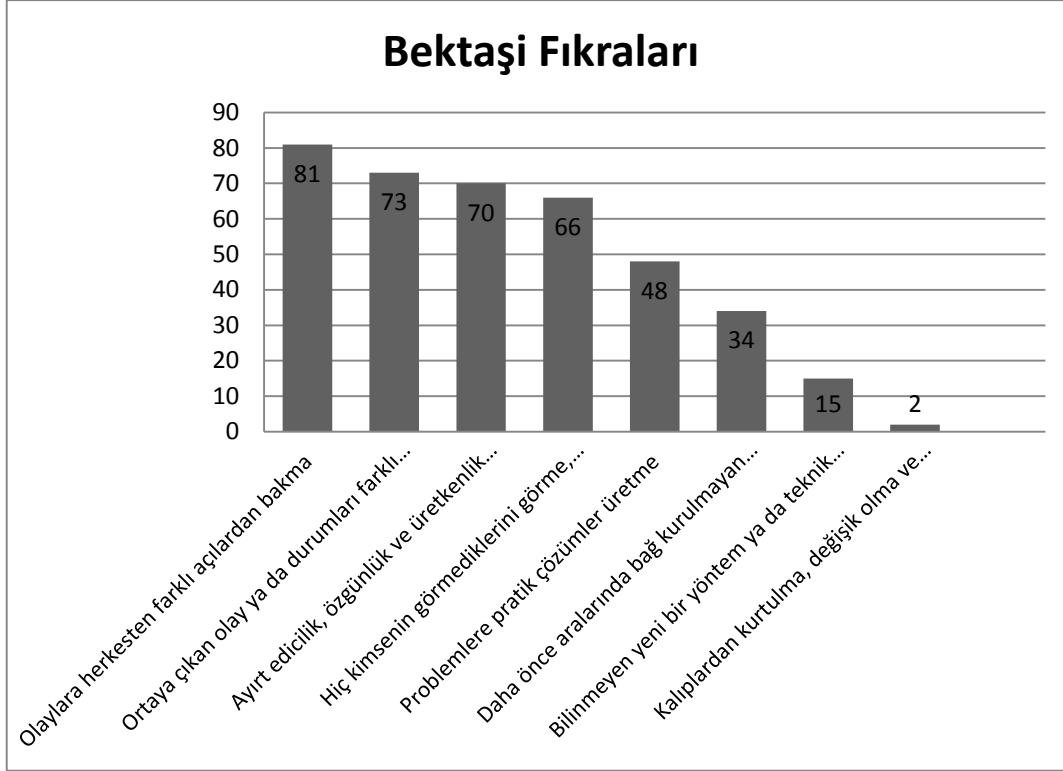
$$\text{Güvenirlilik} = \text{Görüş Birliği} / (\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı}) \times 100$$

Hesaplama sonucunda araştırmanın güvenirliliği .92 olarak tespit edilmiştir. Güvenirlilik hesaplarının .70'in üzerinde çıkması, bu çalışmanın güvenilir olduğunu göstermektedir (Miles ve Huberman, 1994:64).

BULGULAR

389 adet Bektaşî fıkrasının incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular şöyle sınıflandırılmıştır:

Tablo 1. Bektaşî Fıkralarında Yaratıcı Düşünme Unsurları

1. Olaylara herkesten farklı yönlerden bakma

İncelenen Bektaşî fıkralarından 81'inde Bektaşî ereni olaylara herkesten farklı yönlerden bakarak değerlendirmede bulunmuştur. Bu duruma uygun üç örnek fıkra şöyle gösterilebilir:

“ Ahirette Nasıl Yanacaklar

Bir Ramazan akşamı, kibarlardan birinin konağında iftar varmış. Davetlilerden zayıf, cılız imamın biri top atılıp oruç bozulduktan sonra ve karşısında oturan iki şişman Bektaşî babasını hayretle süzdükten sonra:

- Dünyanızda orucu yer, rakıyı içer, şişmanlarsınız. Yarın âhirette bu kocaman gövdelerin nasıl yanacağını düşünüyorum, deyince babalardan yaşlıcası:

- İmanım, düşündüğün şeye bak. Biz bu dünyada yer içer, yaşarız. Cehennemlik oluruz. Yarın âhirette zebaniler bizi tuttukları gibi ateşe atarlar. Halbuki fazla şişman olduğumuzdan ateş 'puf' diye söner. Zebâniler 'aman ateş söndü, getirin kuruları' diye bağırsırlar. O zaman sizin gibi kuruları getirip altımıza koyarlar. Kuru olduğunuzdan derhal alev alırsınız. Hocam, böylece sizin narınıza biz de yanarız, demiş." (Fıkra No: 60, s.102).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“Bayram Geline Yanacaktı

Ailesinin bayram masraflarından bîzar olan bir Bektaşîye:

- Ramazan çıkıyor, demişler.
- Ramazanın çıktığına yanmam; bayramın girdiğine yanacağım, demiş.” (Fıkra No: 181, s.153).

“Varlık Harcamakla Belli Olur

Birkaç kişi oturmuşlar, hocalardan birinin aklından, ilminden söz ederek öğerlermiş. Hocayı iyi bilen Bektaşî babası da orada bulunuyormuş. ‘Baba efendi, sen bu zâtı nasıl bilirsin?’ diye sormuşlar. Baba ‘Evet, onun akli var, zekâsı var, bilgisi var. O bunların hiçbirini harcamamış. Varlık harcamakla belli olur.’ (Fıkra No: 294, s.204).

2. Ortaya çıkan olay ya da durumları farklı bir sebebe bağlama

İncelenen Bektaşî fıkralarında en çok yer alan ikinci yaratıcı bakış açısı Bektaşî’nin olay ya da durumları farklı sebebe bağlama durumudur. İncelenen fıkraların 73’ü bu sınıflandırmaya dâhil edilmiştir. Bu duruma uygun üç örnek fıkra şöyle gösterilebilir:

“Dediklerimin Aksini Yapıyordu

Adamın biri hasta yatmakta olan çocuğuna okuyup dua etmesi için bir Bektaşî babasını çağırmış. Bektaşî gelip çocuğun başında okuyup üfleyerek elini sürmüştü:

- İnşallah bu çocuk ölür, demiş.

Buna canı sıkılan ev sahibi ses çıkarmadan Bektaşî’yi yolcu etmiş. Aradan birkaç gün geçince hasta çocuk iyileşip ayağa kalkmış ve bir gün Bektaşî’ye rastlayan adam:

- Baba erenler, geçen günler seni götürüp hastamıza dua etmeni istemiştik. Siz aksine beddua ettiniz. Fakat Allah’a şükür çocuk iyileşti. Senin kötülüğün yanına kaldı, diye kahırlanan adama Bektaşî fütursuzca:

Oğlum, o sıra benim Allah ile aram yoktu. Dediklerimin hep aksini yapıyordu. Ben öyle istedim ki çocuğa sıhhat versin, demiş.” (Fıkra No: 4, s.77-78).

“Hep Birden Yüklendiniz

Bektaşîlerden birisi ata binmek istemiş. ‘Yâ Ali’ diye hoplamış, binememiş. ‘Yâ Hasan’ demiş, binememiş. ‘Yâ Hüseyin’ diye hoplayınca eyerle birlikte atın öbür tarafına düşmüş. Canı sıkılan baba:

- Sizi tek tek çağırdım, gelmediniz. Sonra da hep birden yüklendiniz, demiş.” (Fıkra No: 70, s.106).

“Kırık Köprüden Geçemez

Adamın biri Ramazan içinde ve yolculuğu sırasında bir Bektaşî köyüne uğrar, dere kenarında oturmuş sigara içerek koyunlarını otlatan ihtiyara sorar:

- Baba bu köye daha Ramazan gelmedi mi?

İhtiyar, derenin üstündeki yıkık tahta köprüyü göstererek cevap verir:

- Bu köprüden köyün davarları bile geçemiyor. Mübârek Ramazan geçebilir mi, demiş.” (Fıkra No: 125, s.133).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

3. Ayırt edicilik, özgünlük ve üretkenlik boyutunda yeni düşünceler ortaya koyma

Yaratıcı düşünmenin önemli özelliklerinden biri de ayırt edicilik, özgünlük ve üretkenlik boyutunda yeni düşünceler ortaya koymadır. İncelenen Bektaşî fıkraların 70'inde bu özellik dikkati çeker. Bu durum fıkralardan şöyle örneklendirilebilir:

“Ben Her Güne Seni Taciz Etmem

Ramazan ayı, dileklerin kabul olduğu aydır. Allahtan ne istersen verilir, demişler. Bektaşînin biri de bunu duymuş. Çoktan beri veremediği borcunu ödemek için camiye giderek namaz kılar; duaya başlar.

- Yârabbi, evine ilk defa geldiğim gündür, ben bunlar gibi günde beş defa gelip seni tâciz etmem. Borcumu verecek kadar para ihsan eyle. Bir daha gelmem, demiş.” (Fıkra No: 14, s.81-82).

“Hak Deyip Dururmuş

Bektaşînin biri bir Mevlevîye nasıl âyin yaptıklarını sorar. Mevlevî:

- Hak deyip döneriz, deyince Bektaşî:

- Yok azizim, der. Biz bir kere Hak, dedik mi artık dönmeyiz, dururuz.” (Fıkra No: 98, s.121).

“Dayanırsa Tutar, Dayanamazsa Yutar

Uzun ve sıcak günlü bir yaz Ramazanında Bektaşînin birine sormuşlar:

-Oruca nasıl niyet etmeli?

Şu cevabı vermiş:

- Sahurda tıka basa yedikten sonra ‘dayanırsam tutarım, dayanamazsam yutarım’ diye niyet edip ağzını çalkalamalı!...” (Fıkra No: 156, s.144-145).

4. Hiç kimsenin görmediklerini görme, düşünmediklerini düşünme

Yaratıcı düşünmenin en belirgin özelliklerinden biri de sıra dışı bir bakış açısı ve düşünebilme yeteneğidir. İncelenen Bektaşî fıkralarının 66'sında hiç kimsenin görmediklerini görme, düşünmediklerini düşünme dikkati çeker. Bu durum fıkralardan şöyle örneklendirilebilir:

Fıkra No:3

“Bir Bektaşî, yelken gemisine binip giderken birden bire fırtına zuhur etmekle gemi dalıp çıkmağa, Bektaşî de fena halde korkmağa başlar. Yolculardan biri yanına sokulup ‘Dedem! Korkma, Allah kerimdir’ deyince Bektaşî:

- Ben de onun için korkuyorum ya, kemâl-i kereminden balıklara ziyafet verebilir.” (Fıkra No: 3, s. 77).

“Cehennem Lisanı

Bektaşî babalarından birine, sofulardan biri:

- Baba efendi, Fârisî lisanına cehennem lisanıdır, diyorlar. Acaba doğru mudur? diye sorar. Baba şu cevabı verir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- Belki de öyledir. Fakat yine de öğrenmelidir. Çünkü yarın nereye gideceğini bilemezsin ki... Şâyet cehenneme gidersen, hazır olanların dilini öğrenmiş olur, sıkıntı çekmezsin.” (Fıkra No: 66, s. 104).

“Duası Makbul Değil

Dilencinin biri, bir Bektaşî dervişine:

- On para ver, sana duâ edeyim! demesiyle, Bektaşî onluğu verip:

- Duânı istemem, der. Dilenci:

- Hayırlı duâmı neye istemiyorsun, deyince Bektaşî:

- Allahın yanında eğer duân makbul olsaydı, duâyı kendine ederdin de dilencilikten kurtulurdun! demiş.” (Fıkra No: 80, s. 111).

5. Problemlere pratik çözümler üretme

Yaratıcı düşünmenin bir diğer özelliği herhangi bir problemle karşılaşılması halinde onlara pratik çözümler üretilebilmesidir. İncelenen Bektaşî fıkralarından 48’inde Bektaşî ereni problemlere pratik çözümler üretir. Bu durum şöyle örneklendirilebilir:

“Ya İğnenin Deliğini Büyütür Ya Deveyi Küçültür

Bektaşî dervişlerinden birine:

- Erenler! Cenâbı Hak herşeye kadirdir, dersiniz; bir dikiş iğnesinin gözünden bir deveyi geçirebilir mi? demişler. Bektaşî:

- Vızır vızır, der.

- Nasıl? diye sorulunca:

- Ya dikişi iğnesinin gözünü büyütür, ya deveyi küçültür, geçirir, demiş.” (Fıkra No: 2, s. 77).

“Helâl İse İçer, Haram İse Yakar

Bir mecliste tütünün içilmesi helâl yahut haram olduğundan konuşuluyormuş. Hazır bulunanlardan biri aralarındaki bir Bektaşîye dönerek:

- Buna sen ne dersin hazret? demesiyle Bektaşî şu cevabı verir:

- Helâl ise içiyorum, haram ise yakıyorum.” (Fıkra No: 256, s. 189).

6. Daha önce aralarında bağ kurulmayan olay, durum, nesne vb. arasında bağ kurma

Yaratıcı düşünmenin özelliklerinden biri de aralarında herhangi bir bağ kurulmayan olay, nesne ya da durumlar arasında bağ kurma işlemidir. İncelenen fıkralardan 34’ünde bu özellik tespit edilmiştir. Bu duruma fıkralardan şöyle örnek gösterilebilir:

“Kim Bilir Kime Verdi

Bektaşî’nin biri nasılsa camiye gitmiş. Girerken eşeğini bağliyacık bir yer bulamıyarak ‘Allaha emanet’ diyerek avluda bırakıp içeri girmiş. Namazdan sonra çıkıp merkebi bulamayınca kendi kendine şöyle söylenmiş:

- Kim bilir, benim gibi nice insanlar kendisinden merkep istemişlerdir. Kim bilir kime verdi, der. ” (Fıkra No: 34, s. 91).

“Bir de Namazı Yese

Bir Ramazan günü alenen nakz-ı siyâm ederken yakaladıkları bir şahsı halk toplanıp döğerek mahkemeye götürüyorlarmış. O sırada geçmekte olan bir Bektaşî dervişi kemâl-i hayretle sormuş:

- Bu adamı ne için döğüyorlar?

Kalabalıktan biri cevap vermiş:

- Orucu yemiş de onun için döğüyor ve mahkemeye götürüyorlar.

Baba başını sallayarak yürümüş ve kendi kendine:

- Nu tuhaf hal! Halk bu adama ettiği hizmetten dolayı arz-ı teşekkür edeceklerine döğüyorlar. Keşki biri çıkıp şu beş vakit namazı yese, demiş. ” (Fıkra No: 119, s. 131).

“Ayık Gezdiğim Var mı?

Babalardan birine, neden namaz kılmadığını sormuşlar:

- Kur'an-ı Kerim'de, sarhoş iken namaza yaklaşmayın, buyuruluyor da ondan, demiş.

- Pekâlâ ama, o sarhoşluğa göre, sana ne? demişler. Baba cevap vermiş:

- Siz benim ayık gezdiğimi gördünüz mü hiç? ” (Fıkra No: 122, s. 132).

7. Bilinmeyen yeni bir yöntem ya da teknik icat etme

Yaratıcı düşünmenin özelliklerinden biri de herhangi bir sorun karşısında yeni bir yöntemle ya da teknikle çözebilme durumudur. İncelenen Bektaşî fıkralarından 15'inde bu konuya yer verilmiştir. Bu durum fıkralardan şöyle örneklendirilebilir:

Sıratı Denizden Gececeğim

Bir kurban bayramı arifesinde, herkes kurbanlık koyun götürürken meşhur Bektaşî babalarından Nâfi Baba, kocaman bir torik almış. Evine gidiyormuş. Yolda rastladığı ahabları ona takılmışlar:

- Ne o erenler? Kurban yerine torik mi aldınız?

Nâfi Baba gülümseyerek cevap vermiş:

- Evet canlar, fakir bu sene sıratı denizden geçmek niyetinde olduğundan derya kuzusu kurban edeceğim. (Fıkra No: 57, s. 101).

“Düşman

Bektaşînin birisi her gün şarap içmek âdetindeymiş. Bunu hoş görmeyenler, kendisine sormuşlar:

- Baba erenler, içki sağlığımızın düşmanıdır, sen neden içiyorsun?

Bektaşî de:

- *Düşman olduğunu bildiğimden onu yok etmek için içiyorum, demiş.*” (Fıkra No: 222, s. 172).

“Kefen Parası

Bir başka köyde bir eve misafir olan Bektaşî akşam olunca ev sahibine:

- *Eğer ben burada ölürsem ne yaparsın? Deyince ev sahibi:*

- *Erenler, hürmetle kefenler, defnederim.*

- *Öyle ise beni ölmüş farzederek şu kefen parasını himmet etseniz fena olmaz, der. Ve parayı alıp rakı getirip demlenir.*” (Fıkra No: 280, s.198).

8. Kalıplardan kurtulma, değişik olma ve bilinenin dışında kullanma

Yaratıcı düşünmenin özelliklerinden biri de bir olay ya da durum karşısından bilindik kalıplar yerine bilinmedik kalıpların kullanılmasıdır. İncelenen Bektaşî fıkralarından sadece 2’sinde bu özellik dikkati çeker.

“Bektaşînin Sırrı

Bir Bektaşî dervîşi bir köye gider. Oralarda dolaşırken köylülerin meydana toplanıp harâretle konuştuklarını görür. Merak ederek bunun sebebini sorar. Köylüler yakaladıkları bir tilkiyi dervîşe göstererek:

- *Sorma başımıza geleni, derler. Şu hâin tilkiyi görüyor musun? Ne kadar tavuğumuz varsa hepsini yedi. Nihâyet kapan kurup tuttuk. Şimdi bu mendebura ne cezâ verelim diye konuşuyoruz.*

Dervîş hemen sırtından cübbesini çıkarıp tilkiye giydirdikten sonra salıverir. Tilki koşarken köylüler:

- *Eyvah! diye bağırlar. Aç hayvan serbest bırakılır mı? Gene tavukları yiyecek.*

Dervîş pişkin bir tavırla:

- *İstediği kadar aç olsun! Üzerinde benim cübbem oldukça bahtı kapanır, yiyecek bir şey bulamaz, açlıktan ölür, gider, siz de kurtulursunuz, der.* (Fıkra No: 39, s. 93).

“Sırat Köprüsü

Bektaşînin biri bir gün meyhaneye oturmuş, demleniyormuş. O sırada yanına bir hoca yaklaşıp:

- *Behey adam, demiş, yarın Tanrının huzuruna çıkıp Sırat köprüsünden geçeceksin, sende hiç korku yok mu?*

Bektaşî:

- *Sırat köprüsü nasıl şeydir? diye sormuş. Hoca:*

- *Kıldan ince, kılıçtan keskin, demiş.*

- *Peki korkuluğu var mı?*

- *Yok.*

Bektaşî başını sallamış:

- *Öyleyse cumburlop, demiş.*” (Fıkra No: 53, s. 99).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

SONUÇ

Gelişen ve değişen günümüz dünyasında bireylerde aranılan en önemli özellikler soran, sorgulayan, olaylara eleştirel bir gözle sıra dışı çözümler üreten bireyler olarak kendini yetiştirmektir. Bu sistem içerisinde bireylerin yaratıcı düşünen, okuyan, eleştiren ve sorunlar karşısında farklı çözümler üreten bireyler olmaları amaçlanmaktadır. Bu amaçla bu çalışmada komik ve mizahi yönüyle dikkat çeken fıkra türlerinden, Bektaşî fıkraları yaratıcı düşünme becerileri bakımından incelenmiştir.

Çalışma sonucunda 389 fıkranın yaratıcı düşünmenin temel özellikleri olarak belirlenen; 1. Olaylara herkesten farklı yönlerden bakma ve onları farklı yönlerden değerlendirme (81 fıkra), 2. Ortaya çıkan olayları, durumları farklı bir sebebe bağlama (73 fıkra), 3. Ayırt edicilik, özgünlük ve üretkenlik boyutunda yeni düşünceler ortaya koyma (70 fıkra), 4. Hiç kimsenin görmediklerini görme, düşünmediklerini düşünme (66 fıkra), 5. Problemlere pratik çözümler üretme (48 fıkra), 6. Daha önce aralarında bağ kurulmayan olay, nesne vb. arasında bağ kurma (34 fıkra), 7. Bilinmeyen yeni bir yöntem ya da teknik icat etme (15 fıkra), 8. Kalıplardan kurtulma, değişik olma ve kavramları bilinenin dışında kullanma (2 fıkra), gibi özellikleri taşıdıkları belirlenmiştir. Buradan hareketle Bektaşî fıkralarının yaratıcı düşünme becerilerini geliştirme bakımından zengin metinler olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ARIKAN, M.; AGHDAM, G.Y.; AGHDAM, A. A. (2012). Fıkralarda Bektaşî Tipine Atfedilen İktidar Algısının Kökenleri. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1, Winter, 233-250
- DOĞANAY, A. (2002), *Yaratıcı Öğrenme*, (Editör: Şimşek, A.), *Sınıfta Demokrasi* (3.Baskı), Ankara: Eğitim-Sen Yayınları.
- DÖKMEN, Ü. (1994). *İletişim Çalışmaları ve Empati Sanatta ve Günlük Yasamda*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- FORSTER, N. (1995), *The analysis of company documentation*. C. Cassell and G. Symon (Eds.), *Qualitative methods in organizational research: A practical guide*. London: Sage.
- GARDNER, K.G., MORAN, J.D. (1990). Family Adaptability, Cohesin, and Creativity. *Creativity Research Journal*, 3(4), 281-286.
- GÖK, B.; ERDOĞAN, T. (2011). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Yaratıcı Düşünme Düzeyleri ve Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi*. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Dergisi, C.44, s.2, ss.29-51.
- GÜNGÖR, İ. (2007). Anadolu lisesi öğrencilerinin yaratıcı düşünme düzeylerinin kişisel uyum, sosyal uyum, genel yetenek ve akademik başarı ile ilişkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- MEB. (2007). *İlköğretim Düşünme Eğitimi Dersi (6. 7. 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- MEB. (2012). *Yaratıcı Düşünme Dersi (1- 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- ÖZTUNÇ, M. (1999). *Yaratıcı Düşünme Üzerinde Ailenin Etkisi*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- RUNCO, M. (1996). *Personel creativity: Definition and developmental issues*. New Directions for Child Development, 72.
- STERNBERG R.J. (2005). Creativity or Creativities?, International Journal of Human-Computer Studies, 63, 370–382.
- TEMİZKAN, M. (2011). “Türkçe Öğretiminde Yaratıcı Düşünmeyi Geliştirme Bakımından Nasreddin Hoca Fıkraları”. *Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8 (16), 195-223.
- TORRANCE, EP (1963). İçinde Vernon, PE. (1989). The natura nurture problem in creativity. Handbook of creativity. New York: Plenum Press
- TUCKMAN, BAV. (1992). Educational Psychology: From Theory to Application. New York: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- YILDIRIM, D. (1999), Türk Edebiyatında Bektaş Fıkraları, Ankara, Akçağ Yay.
- YILDIRIM A.; ŞİMŞEK, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5.Baskı, Ankara, Seçkin Yay.
- YILDIRIM, R. (1998). Yaratıcılık ve Yenilik. *İstanbul: Sistem Yayıncılık*.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“GARİB” REDİFLİ GAZELLERİN ŞEKİL VE ANLAM İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

*Hikmet Feridun GÜVEN***

ÖZET

Kafiye ve redif şiirde önemli ahenk unsurlarıdır. Divan şiirinde mısra sonlarındaki ses tekrarı (kafiye) ile sağlanan ahengi daha da kuvvetlendirmek için ek, kelime veya kelime grubu şeklindeki söz tekrarlarından (redif) istifade edilmiştir. Kafiye ve redifli mısraların dizilişi, nazım şekillerine göre değişerek, her nazım şeklinin kendine has ritminin oluşmasında etkili olur.

Divanlarda redifli şiirlerin sayısı redifsiz olanlardan daha çoktur. En az bir kelimedenden oluşan redifler, anlam ilişkisi kurduğu kelimeleri etrafına toplayarak şiirin anlamı üzerinde etkili olur. Bu sebeple Divan şiirinin gelişimini ve şairlerin birbirlerinden etkilenmelerini izleyebilmek için belli rediflerin izini sürmek fayda sağlayacaktır.

Bu çalışmada Divan şiirinin temel nazım şekillerinden biri olan gazellerde “garib” redifinin kullanılışı incelendi. İnceleme, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmuştur. Giriş kısmında Divan şiirinde redif kullanımı konusunda bilgi verildi. Redifin ahenk ve anlam üzerindeki etkisi üzerinde duruldu. Birinci bölümde “garib” redifli gazel yazan şairler ölüm tarihlerine göre sıralandı, gazelleri vezni ve matla beyitleri verilerek tanıtıldı. İkinci bölümde gazeller beyit sayıları, vezinleri, kafiye ve rediflerine göre incelendi. Çizilen tablolarla gazeller arasındaki şekli benzerlikler gösterildi. Üçüncü bölümde gazeller arasındaki anlam ilişkileri, “garib” kelimesinin çeşitli anlamları dikkate alınarak üç alt başlık halinde incelendi. İncelemenin genel değerlendirmesi sonuç bölümünde yapıldı.

Anahtar kelimeler: Divan şiiri, gazel, nazire, redif, kâfiye.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: hfguven@gmail.com

A SURVEY ON FORM AND MEANING RELATIONSHIPS OF GHAZALS WITH REDİF “GARİB”

ABSTRACT

Redif and rhyme are important elements of harmony in poetry. Repeated sounds (redif) like suffixes, words or word groups are used in order to strength the harmony at the end of the verses in Clasical Turkish Poetry. Alternating the formation of each verse with the rhyme and redif according to versification form is effective on each versification form to has unique ryhme.

In poetry books, poems with redif are more than poems without it. Consisting of at least one word redif are effective over the meaning of the poem when they gather the words they established meaning relationship. For this reason, keeping track of certain redif will benefit in order to monitor the development of Clasical Turkish Poetry and poets and the effects to each other.

In this study, the usage of redif “garib” is examined in ghazal which is one of the Clasical Turkish poetry’s basic versification form. Review consist of introduction, three chapters and conclusion. In the introduction part information about redif usage in Clasical Turkish Poetry is given with a focus on the effect of redif on harmony and meaning. In the first chapter, poets who had written ghazals with the redif “garib”, are ordered according to their death dates and their ghazals are introduced by giving meter and first couplet. In the second part ghazals are viewed according to their number of couplets, meter, rhymes and redif. The shape similarity between the ghazals are shown in the tables drawn. In the third section the relationship between the meanings of ghazals are studied in three sub-headings by considering the various meanings of "Garib". Overall assessment is made in the conclusion section of the review.

Key Words: Clasical Turkish Poetry, ghazal, nazîre, redif, rhyme

Giriş:

Divan şiirindeki gelişmeyi takip edebilmek için, Divan edebiyatının temel nazım şekillerinden olan ve divanların önemli bir bölümünü oluşturan gazellere bakmak gerekir. Divan şairlerinin birbirlerinden etkilenmelerini takip etmek için de ilk bakılacak olan şiirler gazellerdir. Gazellerin divanlarda çoğunlukla alfabetik olarak sıralanışı ve bir şairin genellikle her harf ile biten bir gazel yazma isteği, bazı kelimelerin redif olarak birçok şair tarafından tekrar edilmesine sebep olmuştur. Arap alfabesinde bulunan ancak Türkçede ses karşılığı bulunmayan veya kelime sonuna gelmeyen harflerle (se, ha, zel, ayın, gayın, zı, dat gibi) biten gazeller yazabilmek için bu harflerle biten Arapça “bahs, abes, gıyâs, kadeh, ferâh, lezîz, hazz, arz, garaz, şem” gibi kelimeler redif olarak kullanılmıştır.¹

¹ Muhibbî Divanı’nda “abes” kelimesi 2, “bahs” kelimesi 8, “el-gıyâs” kelimesi 4, “ferâh” kelimesi 2, “kadeh” kelimesi 4, “arz” kelimesi 4, “hazz” kelimesi 6, “şem” kelimesi 10 gazelde redif olarak kullanılmıştır. Bu gazeller için bkz. Ak, 1987.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Redif olarak seçilen ek, kelime veya kelime grupları, kafiye ile birlikte şiirin ahengini kuvvetlendirir. “Mecma‘ü’n-nezâir” isimli nazire mecmuasındaki gazellerde şairlerin redif tercihlerini inceleyen ve 379 zemin şiirden 267’sinin redifli, 112 şiirin redifsiz olduğunu tespit eden Köksal: “Redif, Divan şiirinde ahengi temin eden en önemli unsurlardan biridir. Çoğu kez kafiyeyle yetinmeyen divan şairleri özenle seçtikleri rediflerle hem şiirde iç ahengi sağlamış, hem de akıcılığı temin etmişlerdir”(2012:38) diyor. Bu incelemede 267 redifli gazelden redifi ek olan gazel sayısı 102, redifi bir kelime olan gazel sayısı 92, redifi ek ve bir kelime olan gazel sayısı 48 olarak gösteriliyor. Söz konusu nazire mecmuasında karşılaştığımız bu tablo, redifli gazellerin nazire yazmaya daha yatkın olmasından mı kaynaklanıyor sorusunu akla getirmektedir. Redifli gazel yazmanın, redifin anlatımı güçlendirme, ahenk ve konu birliği sağlama fonksiyonu sebebiyle tercih edildiğini belirten Yeniterzi, redifli gazellerin nazire yazılmaya daha yatkın olduğu düşüncesindedir. “Vezin ve kafiye/redif gazellerde şekil mükemmelliğinin bel kemiği gibidir. Şairler, divan tertiplerken her harften kafiyeyle şiir yazmaya dikkat etmişler; bu arada anlatıma güç katmak, ahenk ve konu birliği sağlamak için redif kullanmaya özen göstermişlerdir. Redifli gazellerin nazire yazılmaya daha yatkın olması da redifin önemini artıran bir özellik olmuştur” (2005:1).

Divanlar üzerinde yapılan kafiye ve redif incelemeleri gösteriyor ki, divanlarda da redifli gazeller çoğunluktadır. Redifli gazellerin tercih edilmesi, okuyucuyu etkilemesi ve çağrışım dünyasını zenginleştirmesi² ile açıklanabilir. “Redif, şiirde âhengi artırarak okuyucuyu/ dinleyiciyi etkilemenin yanı sıra çağrışım dünyasını da zenginleştirir. Bu bakımdan divanlarda redifli gazellerin sayısı redifsizlerden fazladır. Taradığımız Şeyhî Divanı’nda 199 gazelin 130’u, Ahmed Paşa Divanı’nda 351 gazelin 256’sı, Necâtî Beğ Divanı’nda 648 gazelin 413’ü, Bâkî Divânı’nda 548 gazelin 284’ü, Fuzûlî Divanı’nda 302 gazelin 106’sı, Nef’î Divânı’nda 144 gazelin 107’si, Nedim Divanı’nda 166 gazelin 100’ü, Şeyh Galip Divanı’nda 335 gazelin 260’ı kelime veya kelime grubu seviyesinde rediflidir” (Macit, 1996:88).

Muallim Naci, redifli gazellerin tercih edilme sebebini; redifli şiir söylemenin daha kolay olması, rediflerin mazmunları cezbetmesi ve bu sayede okuyucu üzerinde oluşturduğu etkiye bağlıyor: “... redifli belîğ bir gazelin matlaı okunduğu vakit onu takip eden beyitlerde redifin nasıl bir maharetle tekrar edildiğini görmeye tabiat arzu ve şevk duyar. Redif tekrar ettikçe bu şevki artar. Redifsiz şiirde ise bu durum bulunmaz. Onda yalnız kafiye zevki vardır. Halbuki tabiata redifli şiir söylemek redifsiz şiir söylemekten kolay gelir. Çünkü mazmunları redif cezbeder. Tabiat da onun cazibesine kapılıp gider. (2004:27).

Redif, kafiye ses veya sesleri ile birlikte şiirde önemli bir ahenk unsuru olarak kullanılırken şiirin vezni üzerinde de etkili olur. Tabii ki, konumuz Divan şiiri olduğu için aruz veznini kastediyoruz. Redif olan kelimenin hece değerleri her aruz kalıbına uygun olamayacağı için şiirde kullanılacak kalıpları sınırlar. Redif, şiirin ses yapısı üzerinde etkili olduğu kadar anlam yapısı üzerinde de etkili olmaktadır. “Şekilsel bir yapı ve bir ahenk unsuru olan redif edebiyat kuramcıları ve birçok araştırmacıya göre şiirin ses ve anlamının oluşmasında çok etkin bir role sahiptir. Ses ve anlamın odak noktası olarak görülen redif, bu özelliğinden dolayı şekil ve muhteva birlikteliğini sağlayan bir unsur olarak görülmüştür” (Karaman 2013: 1126). Tanpınar kafiye ve redifin Divan şiirindeki rolünü şu cümlelerle ifade ediyor: “Bu şiir her şeyden evvel muayyen bir şeklin şiiriydi. Filhakika şiirde asıl temanın kafiye ve redif olduğunu iddia etmek hiç de yanlış olmaz. Şairin ilhamını hemen tek başına bunlar idare eder... Hakikatte düşünce veya hayal kafiye ve redifin mihveri etrafında kuruluyor, onun imkânlarıyla şair, velev ki kıyas yolu ile olsun, duygularının veya duyularının dünyasına giriyordu. Bu itibarla şairlerimizin getirdikleri

² Yalnızca ek veya eklerden oluşan redifler için böyle bir hükme varmak doğru olmaz. Ek halindeki rediflerin kullanıldığı gazellerde beyitlerin anlam çerçevesi kafiyeyle kelimenin etrafında oluşur.

yeni redif ve kafiyele göre şiirin orkestrasına ilave ettikleri şeyi bulmak daima mümkündür. Bu gelenekte her yeni kafiye ve redif yeni bir mana alemine açılmış bir yola benzer” (1976:20).

Redif (kafiye ile birlikte), şaire duygu, düşünce veya duyuların dünyasına girmesini sağlayacak yollar açar ancak, onun bu yolda serbestçe yürütmesine de pek imkân vermez. Başka bir ifadeyle redif olarak seçilen kelime, her beyitte anlam ilişkisi kurduğu kelimeleri etrafında toplayarak beytin anlamı üzerinde etkili olur. Böylece her beyitte tekrar edilen kelime halindeki redifler gazelin anlam çerçevesini çizer. Redif olan kelime farklı anlamlarda kullanılarak bu çerçeve genişletilebilir. *“Redifli manzumelerin diğer manzumelere nazaran ayrı bir özelliği vardır. Bu manzumelerde redif olarak seçilen kelime her beyitte bütün anlamı, bir müknaatın demir zerrelerini kendisine çektiği gibi kendisine yöneltir. Bu konumuyla anlamın mihverini teşkil eder. Ayrıca redif kelimesinin değişik anlamlarını kastederek kullanan şairler, şiirlerini çok daha ilgi çekici bir anlam zenginliğine kavuştururlar. Her edebî eserde mevcut olan anlam bütünlüğü, redifli manzumelerde daha kuvvetli hissedilir” (Sefercioğlu, 2008: 322).*

“Redifli manzumelerde anlam bütünlüğünün daha kuvvetli hissedildiği” veya “redifin konu bütünlüğü sağladığı ve bu sebeple tercih edildiği”, kabul görmüş bir kanaattir. *“Şairler, şiirlerinde zengin bir âhenk sağlamak ve konu bütünlüğü oluşturmak için genellikle redifli gazelleri tercih ederler” (Aydemir – Çeltik, 2009:80).* Konu bütünlüğü olan gazel ile kastedilen “yek-aheng” gazel midir? Bu soruyu başka bir şekilde soralım. Redifli gazeller genellikle “yek-aheng” midir? Muallim Naci, redifli gazellerin çoğunlukla “yek-aheng” olamayacağı fikrindedir: *“... ekseriya redifli gazeller yek-âheng olamaz. Şairin takip etmek istediği mazmun redife yahut redif o mazmuna uymaz. Bu vechile söylenen gazel redifin esareti altında tamamlanır. Meydana ise muhtelif mazmunları ihtiva eden bir şey çıkar. Redifli olmayan gazellerde ise vezinden sonra yalnız kâfiye gâilesi bulunacağından aynı mananın sürdürülmesinde güçlük çekilmez” (2004:27).* Ancak redif olarak seçilen bazı kelimelerin, beyitlerdeki mazmun ve manaların birbiriyle irtibatlı olmasını gerekli kıldığını da ilave eder: *“Şurası da unutulmamalıdır ki, bazen redif beyitlerin mazmunlarının ve manalarının birbiriyle irtibatlı olmasını icab eder. Meselâ “gözleriniz” redifli bir gazelde kullanılacak mazmunların hep gözlere yönelik olması tabii olacağından o gazel yek-aheng denilecek surette vücuda getirilir” (2004:27).*

Redifin gazeldeki fonksiyonu üzerine ileri sürülen bu düşüncelerden hareketle diyebiliriz ki, en az bir kelimededen meydana gelen redifler gazelin hem ses yapısı, hem de anlam yapısı üzerinde etkili olur. Ses yapısı üzerindeki etkisi, vezin ve kafiye ile birlikte gazele “ritmik akışkanlık” kazandırmasıdır. Anlam üzerindeki etkisi, redifin diğer kelimelerle birlikte oluşturduğu anlam çerçevesidir. Bu etki, redif olan kelimenin anlam kapsamına göre, anlamı sınırlayıcı veya zenginleştirici olabilmektedir. Şairlerin redif tercihleri, kendilerine daha fazla imkân veren Türkçe “bana, sana” gibi isim soylu kelimeler ile “bil-, et-, gel-, gör- gibi fiil köklerinin çekimli hallerinden yana olmuştur. Şaire söyleyiş serbestliği sağlayan “âşinâ, peydâ, bu şeb” gibi Arapça ve Farsça kelime veya kelime grupları da çok kullanılan rediflerdendir.³

Divan şiiri üzerine yapılacak araştırmalarda belli rediflerin izini sürmek, hem şiirin şekil ve anlamı üzerindeki redif etkisini hem de şairlerin birbirlerinden etkilenmelerini ortaya çıkarma açısından fayda sağlayacaktır.⁴ Bu düşünceden hareketle “garîb” redifli gazelleri incelemeye karar verince, Tez Merkezi’ndeki inceleme izni verilen yüksek lisans ve doktora tezleri, Kültür

³ “Garîb” redifli gazellerin tespiti için yaptığımız taramada “bu şeb” redifinin çok kullanıldığı görülmüştür. Sayısını kesin olarak tespit etmemekle birlikte redifi “bu şeb” veya “ek+bu şeb” olan gazel sayısının iki yüz civarında olduğunu söyleyebiliriz. Bu redif bir zaman ifadesi olduğu için şaire, bu zaman diliminde yapılmış, yapılabilecek veya yapılması istenen her türlü fiil ve olayı anlatabilme imkanı vermektedir.

⁴ Bu konuda yapılmış çalışmalar için bkz. Kurnaz 1997: 265-276; Horata 1998: 44-66; Alıcı 2004: 35-48; Yeniterzi 2005: 1-10; Akkaya 2007: 25-30; Sefercioğlu 2008: 321-344; Aydemir - Çeltik 2009: 79-118; Bektaş 2009: 133-151; Yıldız 2009: 478-498; Üstüner 2010: 181-207.

Bakanlığı tarafından “E- kitap” olarak yayınlanan divanlar, Metin Bankası, ulaşabildiğimiz eski ve yeni harflerle yayınlanmış matbu divanlar ile bazı el yazması divanlar taranmıştır. Taranan divan sayısı 500 civarındadır. Redifi “garîb” veya “ek+ garîb” olan 48 gazel tespit edilerek, bu gazellerin şekil ve anlam ilişkileri üzerine bir inceleme yapılmıştır.

1. Garip Redifli Gazellerin Tanıtılması⁵

Bu incelemede şairlerin ölüm tarihleri dikkate alınarak bir sıralama yapılmıştır. Böylece şairlerin kendisinden önce yazılmış olan gazellerden etkilenip etkilenmedikleri gözlenebilecektir. Yalnızca iki gazelde nazire olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple ölüm tarihleri birbirine yakın olan şairlerden hangisinin gazeli daha önce yazdığını tespit etmek kolay değildir. Ölüm tarihi daha önce olan Halis’in gazeli, Ölüm tarihi daha sonra olan Sabit’e naziredir.

1.1. Ahmedî (ö. 1413): Ahmedî Divanı’nda garip redifli 9 beyitlik bir gazel bulunmaktadır (Akdoğan, 1979:241, G.49). Gazelin vezni ve matla beyti şöyledir:

Fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilün

Ben diyâr-ı yârdan uş düşmüşem tenhâ garîb
İnileyü ney bigi sözüm budur kim vâ garîb

Genel olarak gurbette olmanın zorluğu anlatılır. Gurbet olarak nitelenen yer dünya mıdır? Bunu gazelden anlamak güçtür. Eğitim için Mısır’a gitmiş olan Ahmedî’nin bu gazeli memleket hasreti ile söylemiş olma ihtimali daha kuvvetlidir. Gurbette olan âşığın halini kimse sormaz. O sığınabilecek bir yer bulamaz. Bu sebeple kimsesiz ve çaresizdir. Padişah dahi olsa, gurbette olunca vatanını hatırlayıp inler. Bu gazel daha sonra yazılmış on gazel için zemin gazeldir.

1.2. Şeyhî (ö. 1431) : Şeyhî Divanı’nda iki tane garip redifli gazel bulunmaktadır (İsen - Kurnaz, 1990 :101-102, G. 5-6). Her iki gazel de 7 beyittir. Birinci gazelin vezni, kafiye ve redifi Ahmedî’nin gazeliyle aynıdır.

Fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilün

Çok durur şehrinde ben kul düşmüşüm şâhâ garîb
Candan ayrı ten gibi nice olan tenhâ garîb

Şeyhî, yari görememekten dolayı garip kaldığından ve sevgilinin ilgisizliğinden bahsediyor. "Sevgilinin rahat yatağında yatarken âşığın perişan halinden haberdar olmayacağını" söylediği beyit Hafız’ın bir beytinin tercümesidir. Sevgilinin saçının âşıkların sığındığı bir yer olarak gösterildiği beyit de Hafız’ın gazelinden mülhemdir.

Fe’ilâtün/ fe’ilâtün/ fe’ilâtün/ fe’ilün

Odlu derdiyle seher-geh kılıcak âh garîb
Ne ciğer yakıtğın ey cân bilir Allah garîb

Bu gazelde sevgiliden ayrı kalan âşığın kimsesizliği dile getiriliyor. Gurbete gidenlerin değil, sevgiliden ayrı düşenlerin garip oldukları düşüncesi vurgulanmaktadır.

1.3. Hakîkî (ö.1486-87): Yusuf Hakîkî (Somuncu Baba) Divanı’nda biri 15 diğeri 13 beyitlik iki gazel bulunmaktadır (Boz, 2009:133-135, G. 56-57).

⁵ İncelemede verilen beyitler derlendiği kaynaktaki imlasıyla alınmış, metinlerin imlasındaki bazı tutarsızlıklar bundan kaynaklanmıştır. Yalnızca hatalı olduğunun düşünüldüğümüz birkaç kelime değiştirilerek, italik olarak dizilmiştir. Metinlerde hemze ve ayın dışında transkripsiyon alfabesi kullanılmamıştır. Gazellerin tanıtım bölümünde metnin alındığı kaynak belirtilip, sayfa ve gazel sıra numarası; inceleme bölümünde ise divan sahibinin ismi, gazel ve beyit numarası verilmiştir. Sayfa, gazel ve beyit numaraları metnin alındığı kaynağa aittir.

Müstef' ilün/ müstef' ilün/ müstef' ilün/ müstef' ilün

Eyledi bir bir rihlet âh ihvân-ı dîn kalduk garîb
Bilemezüz kim nidevüz zâr u hazîn kalduk garîb

Bu gazel bir mersiye'dir. Seyyid Haydar'ın ölümü üzerine söylenmiştir. Şair, Seyyid Haydar'ın ölümü üzerine, kendisine yardım edecek, yol gösterecek biri kalmadığı için bu dünyada garip kaldığını dile getirmektedir.

Mef'ûlü/ fâ'ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

Bülbül gibi 'aceb mi iderse figân garîb
Gözden ya ebr gibi olup dür-fişân garîb

Dünyanın gurbet olarak nitelendiği bu gazelin başlığı “*vasf-ı hâl-i ehlu'llâh der-ğurbet*” tir. Dünya nimetlerine kanmayan gönül kuşunun bu dünyada yuva yapmadığı ve dünyanın şan ve şöhrat tuzağına düşmediği anlatılır.

1.4. Aynî (ö. 1494): Aynî Divanı'nda 7'şer beyitlik iki gazel bulunmaktadır (Mermer, 1997: 328, 340, G. 40, 54). Gazellerin vezinleri ve matla beyitleri şöyledir:

Fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

Ger cihân vuslat olursa bî-visâl olur garîb
Server-i 'âlem olursa pâ-y-mâl olur garîb

Aynî, “olur garîb” redifli ilk gazelde, garip olacak bazı durumları ve kendi garipliğini anlatır. Gazelin son beytinde dünyanın rengine aldanmamak gerektiği ve dünyanın bir hile yeri olduğu dile getirilir.

Müfte'ilün/ mefâ'ilün/ müfte'ilün/ mefâ'ilün

İşbu cihânda olmasun kimse benüm bigi garîb
Kevn ü mekânda olmasun kimse benüm bigi garîb

Redifi “olmasun kimse benüm bigi garîb” olan bu gazelde şair, daima kendi garipliğinden bahsetmektedir. Hiç kimsenin kendisi gibi garip kalmaması dileğini dile getirir. “Mülk-i Yunânda olmasun kimse benüm bigi garîb” mısraı şairin Yunan mülküne gidip gitmediği konusunda bizi tereddüte düşürmektedir. Bu mısra, Aynî'nin gönülden bağlı olduğu Cem Sultan için bir dua da olabilir.

1.5. Ahmed Paşa (ö.1497): Ahmed Paşa'nın “garib” redifli 9 beyitlik bir gazeli vardır (Tarlan, 1966: 130, G. 12).

fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

Anun için görünür ol kâmet-i ra'nâ garîb
Kim gül-endâm olsa olur serv-i hoş-bâlâ garîb

Ahmet Paşa'nın gazeli vezni, kafiye ve redifi bakımından Ahmedî'nin gazeline benzer. Anlam bakımından Hafız⁶ ve Şeyhî'nin gazellerinden izler taşımaktadır. Garip kelimesinin az bulunur, şaşılacak, tuhaf şey manasına kullanıldığı, sevgilinin görünüşünün tarif edildiği beyitlerde Hafız etkisi görülürken, bu kelimenin âşığın kimsesizliğini, zavallılığını anlattığı beyitlerde Şeyhi etkisi hissedilir. Özellikle âşığın sevgilinin çene çukuruna düşmesi ve geceleri sevgilinin zülfüne sığınması Şeyhî'nin gazelinden alınmıştır.

⁶ Bu gazelin iki beyti Hafız'ın aynı redifli gazelinden tercüme edilmiştir. Bu konuda bkz. Gölpınarlı, 1988: xx.

1.6. Necâtî Bey (ö. 1513): Necati Bey Divanı’nda “garîb” redifli biri 8, diğeri 5 beyitlik iki gazel bulunmaktadır (Tarlan, 1963:159,161, G.24, 26). Gazellerin vezinleri ve matla beyitleri aşağıda verilmiştir:

Mefâ’ilün/fe’ilâtün/ mefâ’ilün/ fe’ilün

Dimez nice sürinürsin kapumda sen de garîb
Kimesne bencileyin olmasun vatanda garîb

Bu gazel, vezni, kafiyesi, anlam zenginliği ve kompozisyonu bakımından kendisinden önce yazılmış gazellerden ayrılır. “Garîb” kelimesi birçok anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Sevgilinin ilgisizliği karşısında kendisini garip olarak niteleyen şairin, sevgilinin ilgisini çekebilmek için yalvarıp yakarması ve sonunda onun ilgisine mazhar olmasının hikâyesi anlatılmıştır.⁷

Fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilün

Ah kim düşdüm diyâr-ı gurbete tenhâ garîb
Bî-dil ü bî-cân olub şûrîde vü şeydâ garîb

Sevgiliden ayrı düşen bir âşığın garipliği anlatılmaktadır. Bu gazelde Şeyhî etkisi hissedilir.

1. 7. Sabâyî (ö. 1512-28): 15. yüzyıl şairi olarak tanıtılan bu şairin ölüm yılı tahmini olarak verilmiştir. Divanında bir tane “garîb” redifli gazel bulunmaktadır (Kavaklık, 2008: 29, G.11).

Fe’ilâtün/ fe’ilâtün/ fe’ilâtün/ fe’ilün

Kendü şehrumde beni eyledi cânâne garîb
Düşmesün kimsene bu kişver-i hicrâna garîb

Necâtî Bey’in ilk gazelinin etkisi görülen bu gazelde, sevgilin ilgisizliği sebebiyle kendisini garip olarak hisseden âşık anlatılmaktadır. Bazı beyitlerde sevgilinin ilgisizliği karşısında âşığın düştüğü şaşkınlık hali dile getirilir.

1.8. İbni Kemal (öl. 1533): Manzûmelerinde mahlas kullanmayan bu şairin divanında garib redifli 5 beyitlik bir gazel vardır (Demirel, 1996: 24, G. 25).

Mef’ûlü/ fâ’ilâtü/ mefâ’ilü/ fâ’ilün

Bûsen umarsa dil degül iy sîm-ber garîb
Umar kaçan ki h’ân göre hakk-ı nazar garîb

“Garîb” kelimesi yalnız, kimsesiz, zavallı anlamlarıyla âşık için kullanılmıştır. Yalnızca ilk mısra “şaşılacak, tuhaf şey manasıyla kullanılır. Gazel kendisinden önce yazılmış olan gazellerden vezni ve kafiyesi ile ayrılır.

1.9. Nazmî (öl. 1563): Divan edebiyatının en çok gazel yazan şairi olan Edirneli Nazmî’nin divanında dört tane garîb redifli gazel bulunmaktadır. Ayrıca “Cana geçdi fûrkatün cânâ garîb oldum garîb” ve “ Olmasun kimse cihân içre benüm gibi garîb” mısra’larının tekrar edildiği mütekerrir iki murabba, “Yalunuz kaldum garîb oldum garîb” mısra’ının tekrar edildiği mütekerrir bir muhammesi vardır. (Doğan, 2010: 663, 664, 724, 725, G. 730, 731, 827, 828). Gazellerinden ilki 7 beyittir. Vezni ve matla beyti şu şekildedir.

⁷ Bu gazel için bkz. Güven, 2013:1581-1601.

Fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

Didüm ey şeh hüsnüne 'âşık bir abdalam garîb
Didi nâz ile kolayun seyleme epsem garîb

Vezni aynı kafiyesi farklı olan ikinci gazeli 5 beyittir.

Derd-i hicrânunla kim dermanda oldum ben garîb
Ey tabîb-i cân beni yâd itmedüğün sen garîb

Vezni ve kafiyesi farklı olan üçüncü gazel 7 beyittir.

Mef'ûlü/ fâ'ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

Bir kimse kim fakîr ola dahi ola garîb
Bakmaz kimesne lutf yüzünden ana garîb

Bu gazelde garip olarak nitelenen bir kişinin gurbetteki hali tasvir edilir. Nazîre başlığı konulmuş olan dördüncü gazel 5 beyittir ve üçüncü gazele nazîredir.

Hicründe gelmesün gam u derdüm sana garîb
Rahm eyle ben gedâya ki oldum şehâ garîb

Nazmî gazellerinde "garîb" kelimesini çoğunlukla "zavallı, kimsesiz, çaresiz" anlamıyla âşık için kullanır. Gazellerin matla ve bazı beyitlerinde "şaşılacak, tuhaf şey manasıyla cinaslı bir kullanım söz konusudur.

1.10. Rahîmî (ö. 1567-77): Kütahyalı Mehmed Rahîmî'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1566 yılında hayatta olduğu ve 1578 yılından önce öldüğü Ahdî tezkiresindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu şairin divanında 5 beyitlik bir gazel vardır. (Sağdıç, 2008: 122-124, G. 16) Vezni ve matla beyti şöyledir:

Fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

Sende ey meh olalı bu hüsn-i bî-hemtâ garîb
Eyledi 'âlemlere 'aşkun beni rûsvâ garîb

"Garîb" kelimesi sevgili için kullanıldığında "eşsiz, benzersiz" anlamına gelirken, âşık için kullanıldığında "zavallı, kimsesiz" anlamındadır. Gazelde Şeyhî ve Ahmed Paşa gazellerinin etkisi hissedilir.

1.11. Mehmed Şerîf (d.1519- ö. 15..): Hafız'ın gazellerini Türkçe'ye tercüme eden bu şair "garîb" redifli 8 beyitlik gazelini de 5 beyit olarak tercüme etmiştir (Yazar, 2006: 147, G.26).

Fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

Merhamet eyle didükçe yâre bu gamgîn garîb
Dir benüm şeydâlarum çok sen nesen miskîn garîb

Şiirlerinde Şerîfî ve Hâfız mahlaslarını kullanan şair, Hafız'ın sekiz beyit olan "garîb" redifli gazelinden seçtiği dört beyti aynı vezin ve kafiye ile tercüme etmiştir, Beşinci beyitte dinî bir söyleyişe yönelir ve Allah'ın "Müstakîm" ismini dile getirerek hiç kimseye kin tutmadığını ve herkesi Allah'a havale ettiğini söyler.

1.12. Mezâkî (ö.1677): Mezâkî Divanı'nda 9 beyitlik bir gazel bulunmaktadır (Mermer, 1991: 294, G.22).

Mef'ûlü/ fâ'ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Mâh-ı münîr olursa da ger kevkeb-i garîb
Gurbetde hiç rûşen olur mı şeb-i garîb

Mezâkî'nin gazeli, kendisinden önce söylenmiş olan gazellerden vezin, kafiye ve redifiyle tamamen ayrılır. Bu gazele söylenen sekiz nazire bulunmaktadır. Gazel dar bir kafiyeyle sahip olduğu için bu gazelerde aynı kafiye kelimeleri tekrar edilmiştir. Dolayısıyla anlam bakımından da birbirine çok benzerler. Onun gazeline "garîb" kelimesi bazen âşık kelimesinin yerine kullanılırken bazen de bir sıfat tamlamasının sıfatı olarak kullanılır ve nitelediği isme “az görülen, tuhaf” anlamını katar.

1.13. Sâmi'î (ö. 1685) Bir şiir mecmuasında rastladığımız bu gazel Sahhaf Rüşdî ve Sükkerî'nin bir gazeliyle birlikte verilmiştir (Boysak 2007: 448). Sekiz beyit olan gazelin vezni ve matla beyti şöyledir:

Mef'ûlü/ fa' ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

Der-'ukde-i husûf ölicecek kevkeb-i garîb
Hep târ u tîr olsa 'aceb mi şeb-i garîb

Mezâkî'nin gazeline nazîredir. “Garîb” kelimesi çoğunlukla “zavallı, çaresiz âşık için kullanılmıştır. İki beyitte “şaşılacak, tuhaf şey” manasıyla sıfat olarak kullanılır.

1.14. Sükkerî (ö.1689): Aynı vezin, kafiye ve redifle yazılmış iki gazel bulunmaktadır (Erol, 1994: 155, G. 6,7). Her iki gazel de 6'şar beyittir.

Mef'ûlü/ fâ' ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

Dil 'arzûda vasl ise bir matlab-ı garîb
Togmaz felekde buncalayın kevkeb-i garîb

Mef'ûlü/ fâ' ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

Mihr-i visâli 'âşık bir matlab-ı garîb
Sevdâ-yi hâli kevkebe-i agreb-i garîb

Mezâkî'nin gazeline nazire olarak yazılmış olan bu gazelerde kafiye ve redif olarak kullanılan kelimeler aynı olduğu için anlam bakımından da bu iki gazel birbirinin tekrarı gibidir. Garip kelimesi çoğunlukla sıfat olarak kullanılmış ve sıfatı olduğu kelimeye “tuhaf, şaşılacak şey” manasını katmıştır.

1.15. Edîb (öl.1688 ?): Nazîr İbrahim Divanı'ndaki nazire yazılmış bir gazelden bu şairin “garîb” redifli bir gazeli olduğunu öğreniyoruz, ancak gazeline ulaşamadık. Nazire yazılmış gazelden hareketle birinci grup gazeller içerisinde olduğunu söyleyebiliriz..

fâ' ilâtün/ fâ' ilâtün/ fâ' ilâtün/ fâ' ilün

1.16. Nazîr İbrahim (ö. 1694) : Edîb mahlaslı bir şaire nazire olarak yazılmış 6 beyitlik bir gazel bulunmaktadır (Şengün, 2006:500, G. 59).

fâ' ilâtün/ fâ' ilâtün/ fâ' ilâtün/ fâ' ilün

Hâl-i uşşâka tarahhümsüz nigh cânâ garîb
Gayra ammâ çesm ü ebrûlar ile imâ garîb

Başlığından ve makta beytinden nazire olduğu anlaşılan bu gazel, şekil ve muhteva bakımından 15. yüzyıl gazellerine benzer. Sevgilinin garip davranışları ve âşığın bu sebeple kimsesiz, zavallı bir garip olduğu dile getirilmiştir.

1.17. Sırrî (ö. 1699): Sırrî'nin gazelinin redifi “garîb olmaz” şeklindedir. (Kazan, 2003: 96, G. 46) Bu sebeple vezin, kafiye ve mana olarak incelememiz dışında tutulmuştur. Vezni ve matla beyiti şöyledir:

mefâ'ilün/ fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe'ilün

Asıl itse de terk-i vatan garîb olmaz
Düşerse hâke de dürr-i Aden garîb olmaz

1.18. Sahhaf Rüşdî (ö.1699): Mezâkî gazellerine nazire olduğu anlaşılan gazeli 6 beyittir (Ekici, 2006: 97, G. 13).

Mef'ûlû/ fâ'ilâtû/ mefâ'ilû/ fâ'ilün

Zülf-i siyâhun *oldı* ruhunda şeb-i garîb
Hâlün aceb mi olsa eger kevkeb-i garîb

Konya Koyunoğlu Kütüphanesindeki 3005 numaralı mecmuada sırasıyla Rüşdî, Sâmî'î, ve Sükkî'nin bir gazeli nazire olarak kayıtlıdır. Bu mecmuada Mezâkî'nin gazeli verilmemiştir. Garip kelimesi isim olarak “zavallı, kimsesiz” anlamıyla kullanılmıştır. Sıfat olarak kullanıldığında “şaşılacak, tuhaf, acaip” anlamıyla bir ismi niteler.

1.19. Hâlis (ö. 1709) : Hâlis Divanı'nda Bosnalı Sâbit'e nazire olarak yazılmış 6 beyitlik bir gazel bulunmaktadır (Atıcı, 2009: 90, G. 10).

fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

Yâd ider feyyâzun i'tâsında câhildür garîb
Rûz u şeb deryûzeden 'âlemde mâ'ildür garîb

Bu gazelde “garîb” kelimesi “zavallı, kimsesiz” anlamlarıyla âşık için kullanılmıştır. Yalnızca bir beyitte “tuhaf, şaşılacak” şey manasıyla kullanılır.

1.20. Nâbî (ö. 1712): Nâbî Divanı'nda “garîb” redifli 7 beyitlik bir gazel bulunmaktadır (Bilkan, 1997: I, 466. G.18).

mefâ'ilün/ fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe'ilün

Derûn-ı gamzede de neş'e-i şarâb garîb
Harâbede görünür şem'-i bezm-tâb garîb

Nabî'nin gazeli şekil ve muhteva bakımından kendisinden önce yazılmış gazellere benzemez. Beyitlerin birinci mısralarında söylenen anlam, ikinci mısradaki hikmetli bir söyleyişle desteklenir. İkinci mısralarda garip karşılanacak durumlar, somut birer örneklendirme olarak verilmiştir.

1.21. Sâbit (ö. 1714): Sâbit Divanı'ndaki “garîb” redifli gazel 5 beyittir. (Karacan, 1991:360, G. 20).

Fâ'ilâ tün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

Bülbülün gönlün alaldan gonca bî-dildür garîb
Gelmedi dâr ü diyâr-ı yâre bir yıldur garîb

Sabit'in gazeli kafiye redif ve anlam bakımından kendine özgüdür. “Garip” kelimesi, zavallı, çaresiz, kimsesiz bir âşık için kullanılmıştır. Gazel'in “-dür garîb” redifi, her beyitte “...bî-dildür garîb, ...sâildür garîb, ...kâ'ildür garîb” gibi ifadelerle gurbette olan garip bir âşığın halini tasvir eder.

1.22. Fâiz (ö. 1717) : Edirneli Fâiz Divanı’nda “garîb” redifli 5 beyitlik bir gazel bulunmaktadır (Demir, 2006: 138, G. 8).

mefâ’ilün/ fe’ilâtün/ mefâ’ilün/ fe’ilün

Nevâya başla çemende gel ey hezâr-ı garîb
Figân ü nâle gerekdür hemîşe kâr-ı garîb

Edirneli Fâiz’in gazeli, “garîb” kelimesinin tamlama halinde kullanılmasıyla Mezaki’nin gazeline benzerse de kafiyesi ve vezni bakımından kendine has bir yapısı vardır. “Garîb” kelimesi bazı beyitlerde “âşık” kelimesinin yerine, bazı beyitlerde ise âşığın sıfatı olarak kullanılmıştır.

1.23. Yahya Nazîm (ö. 1726): Yahyâ Nazîm’in I. divanında 7 ve IV. divanında 5 beyitlik birer tane “garîb” redifli gazel bulunmaktadır (Nazîm, 1841: I, 77, G. 6; IV, 344, G. 28). Gazellerin vezinleri ve matla beyitleri aşağıda verilmiştir.

Fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilün

Yâr gitdi sîneden kaldı tek u tenhâ garîb
Oldu gûyâ kendü şehrinde dil-i şeydâ garîb

Bu gazelde sevgilinin vefasızlığı ve sevgiliden ayrı düşmüş gönlün garipliği dile getirilmiştir. Gönlüne seslenen şair, garip durumlara düşmemesi için ona nasihatte bulunur. Gazel şekil ve muhteva özellikleriyle birinci grup gazeller içerisinde yer alır.

Mef’ûlü/ fâ’ilâtü/ mefâ’ilü/ fâ’ilün

Hem-reng-i çîn-i zülfün olaldan şeb-i garîb
Hâlün gibi siyâh dogar kevkeb-i garîb

Garip kelimesi “şeb, kevkeb, Rab, meşreb, mekteb ve leb” kelimeleriyle tamlama halinde kullanılmıştır. Bir beyitte “şaşılacak tuhaf şey” anlamıyla kullanılırken, diğer beyitlerde “zavallı, kimsesiz” anlamıyla âşık için kullanılır. Bu gazel ikinci grup gazellere naziredir.

1.24. Sâkib (ö. 1735): Biri 15, diğeri 18 beyitlik “garîb” redifli iki gazel bulunmaktadır (Arı, 1994: 215-217, G. 8-9).

Fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilün

Olmasa çeşm-i felekde merdüm-i bînâ garîb
Merdüm-i rûşen güher olmazdı mihrâsâ garîb

“Garîb” kelimesi çoğunlukla az rastlanan, tuhaf, şaşılacak şey manasıyla kullanılmıştır. Üç beyitte kimsesiz, zavallı ve çaresiz anlamındadır. Gazel kafiye ve vezin bakımından birinci grup içerisinde yer alır.

Fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilün

Pây-gâh olsa n’ola sadr-ı şebistân-ı garîb
Bî-gam-ı sâhib gerekdür cây-i mihmân-ı garîb

Sıfat tamlamasının sıfatı olarak kullanılan “garîb” kelimesi çoğunlukla tuhaf, şaşılacak şey manasındadır. Bazı beyitlerde isim olarak kullanılır ve “zavallı, çaresiz kişi” anlamını ya da “gariplik” mastar anlamını ifade eder.

1.25. Nazîf (ö. 1744) : Mehmed Nazîf Divanı’nda 5 beyitli bir gazel bulunmaktadır (Darıcık, 2006: 168, G.17). Vezni ve matla’ beyti,

Mef'ûlû/ fâ'ilâtû/ mefâ'ilû/ fâ'ilûn

Nâ-dîde-i fûrûg-ı emeldir şeb-i garîb
Yâ Rab ne tîre kevkeb olur kevkeb-i garîb

olan bu gazel, ikinci grup gazellerdendir. "Garîb" kelimesi "yalnız, kimsesiz anlamlarıyla âşık için veya "şaşılacak şey" manasıyla sıfat olarak kullanılmıştır.

1.26. Nuri (1785 de hayatta): Piriştineli Nûrî Divanı'ndaki "garîb" redifli gazel 5 beyittir (Yıldırım, 2008: 48, G.26).

Fâ'ilâtûn/ fâ'ilâtûn/ fâ'ilâtûn/ fâ'ilûn

Ağlar inler hecr ile her kûşede tenhâ garîb
Ney gibi nâlendedür subh u mesâ hayfâ garîb

Bu gazelde zavallı, çaresiz, kimsesiz anlamında kullanılan "garîb" kelimesi, "âşık kelimesinin yerini almıştır. Gazel, birinci grup gazeller içerisinde yer alır.

1.27. Selâmî (ö. 1813): Matbu Selâmî Divanı'nda 5 beyitlik "garîb" redifli bir gazel bulunmaktadır (Selâmî, 1870: 104, G.15).

Fâ'ilâtûn/ fâ'ilâtûn/ fâ'ilâtûn/ fâ'ilûn

Sunmadın meclisde câm itdin beni cânâ garîb
Şâh-ı gülde oldı gûyâ bûlbûl-i şeydâ garîb

Bu gazel de birinci grup gazeller içerisinde yer alır. Dört beyitte zavallı, çaresiz, yalnız anlamıyla kullanılan "garîb" kelimesi bir beyitte tuhaf, şaşılacak şey manasında kullanılmıştır.

1.28. Re'fet-Şerîf (ö.1813): Her iki mahlası da kullanan bu şairin divanında bulunan 5 beyitlik gazelin vezni bozuktur. Kafiyelelerinde de tutarsızlık görülmektedir (Tarı, 2011: 71, G. 12). Bu sebeple gazel inceleme dışında tutulmuştur.

Vezin ?

Dil âteş-i hicrânda garîb
Pervâne gibi şem'inde garîb

1.29. Müştak (ö. 1831): Müştak (Baba) Divanı'nda "garîb" redifli bir gazel vardır. Gazel 5 beyittir (Müştak, 1848: 9, G.17). Vezni ve matla beyti,

Mefâ'ilû/ fâ'ilâtû/ mefâ'ilû/ fâ'ilûn

Olmaz çerâğ-ı mâh ile rûşen şeb-i garîb
Zulmetdedir garîb hele kevkeb-i garîb

olan gazel, ikinci grup gazeller içerisinde yer alır. "Garîb" kelimesi sırasıyla şeb, kevkeb, leb, meşreb, matleb, Rab, kelimeleriyle tamlama meydana getirmiştir. Kelime daha çok "gurbette olan, zavallı, çaresiz, kimsesiz" anlamındadır.

1.30. Nâfi (ö. 1849): Nâfi Divanı'nda 9 beyitlik bir gazel bulunmaktadır (Özen 2010: 45, G.16) . Vezni ve matla beyti şöyledir.

Fâ'ilâtûn/ fâ'ilâtûn/ fâ'ilâtûn/ fâ'ilûn

Gerçi çarh üzre çıkar her gice feryâd-ı garîb
Bu garib işdir ki gelmez kimseye yâd-ı garîb

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

"Gârîb" kelimesinin "zavallı, çaresiz âşık" ve "tuhaf, şaşılacak iş" anlamında kullanıldığı bu gazel her iki gruba da girmez. Dünyanın gurbet olarak nitelendiği beyitlerde insanın bu dünyaya gelmekle garip olduğu vurgulanmaktadır.

1.31. Ömer Şevkî Mardini (ö. 1852): Bazı mısralarında vezin bozuklukları bulunan 7 beyitli bir gazel bulunmaktadır.⁸ Hazırlanan yüksek lisans tezinde vezin, “müstef’ilün/ fe’ilâtün/ müstef’ilün/ fe’ilün” şekilde gösterilmiştir. (Kanmaz, 2010: 105, G. 25).

mefâ’ilün/ fe’ilâtün/ mefâ’ilün/ fe’ilün

Bîgânelerden olur nükte-i ‘itâb garîb
Zevk-âver olmayana neş’e-i şarâb garîb

Nâbî'nin gazeline nazire olan bu gazelde "garîb" kelimesi “garip, tuhaf, şaşılacak şey” manasıyla kullanılmıştır. Başarısız bir naziredir.

1.32. Nûrî (ö. ?): Doğum ve ölüm tarihlerini bilmediğimiz bu şair 19. yüzyıl ortalarında yaşamıştır. Divanındaki “garîb” redifli gazel 5 beyittir (Yılmaz, 2010: 110, G. 9).

mefâ’ilün/fe’ilâtün/ mefâ’ilün/ fe’ilün

Tutınca bir yolu bilmez uzak yakın garîb
Yakın görür uzağı hemçü dūr-bîn garîb

"Garîb" kelimesi bütün beyitlerde "âşık" kelimesinin yerine kullanılırken, son beyitte âşık ve âşığın gönlü için tekrarlanarak kullanılmıştır.

1.33. Kâzım Paşa (ö. 1890): Kazım Paşa Divanı’nda 7 beyitli bir gazel bulunmaktadır (Bardakçı, 2007: 904, G. 35).

Mef’ûlü/ fâ’ilâtü/ mefâ’ilü/ fâ’ilün

Dünyâyı yaksa âteş-i âh-ı şeb-i garîb
Yanmaz çerâğ-ı püf-zede-i matleb-i garîb

Bu gazel Mezâkî ve Sükkerî çizgisinde ikinci grup gazellerdendir. "Garîb" kelimesi, şeb, matleb, kevkeb, mekseb, me’reb, leb, teb agreb kelimeleriyle tamlama halinde bazen zavallı, kimsesiz, bazen de tuhaf, şaşılacak şey manasıyla kullanılmıştır.

1.34. Nâkâm (ö. 1890): Nâkâm Divanı’nda bulunan iki gazelden ilkinde “garîb” redifi ikileme şeklinde kullanılmıştır (Mert, 2012: 213,215, G. 31, 33). Bu yönüyle diğer gazellerden ayrılır. Her iki gazel de 7’şer beyittir.

Mefâ’ilün/ fe’ilâtün/ mefâ’ilün/ fe’ilün

Dizildi gül yüzünün jâlesi garîb garîb
Hevânun oldu revâ kâlesi garîb garîb

Bu gazel, redifin ikileme şeklinde kullanılışıyla diğer gazellerden ayrılır. Bütün beyitlerde tuhaf olan alışılmadık hadise ve durumlar anlatılır.

Mef’ûlü/ fâ’ilâtü/ mefâ’ilü/ fâ’ilün

⁸ Nâbî'nin gazeline nazire olan bu gazelin vezni bazı mısralarda mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün iken bazı mısralarda ilk tef’ile müstef’ilün şeklinde gelmiştir. Okuma yanlısından kaynaklandığı düşünülerek metin Milli Kütüphane nüshasından kontrol edilmiştir. Çevriyazıda "mevâki'in" kelimesi mevâkî'in, "anlamayana" kelimesi "anla miyâne" şeklinde okunmuştur. Ancak gazeldeki vezin bozukluğu bundan kaynaklanmamaktadır.

İklîm-i hüsn ü nâza düşüp nâgehân garîb
Kaldım diyâr-ı 'aşkda bî-hânümân garîb

Nâkâm bu gazelinde de "garîb" kelimesini "tuhaf, şaşılacak şey" anlamında kullanır. İki beyitte "zavallı, çaresiz, gurbete düşmüş kişi" anlamında kullanmıştır.

1.35. Murad Emrî (ö. 1916) : Murat Emrî Divanı'nda üç tane "garîb" redifli gazel bulunmaktadır. Bu gazellerin vezni aynı ancak kafiye ve redifi farklıdır (Öztahtalı, 2009: 1019,1021, 1023, G.78, 80, 81)

Fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

Başda sevdâ dilde âteş öyle bir hicrân garîb
Her bakan şu hâlîme hep olmada giryân garîb

Bu gazelde şaşılacak tuhaf şeyler anlatılır.

Fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

Kurretü'l-'aynım garîb gönlüm garîb hânem garîb
Ben garîb-i bî-kesim gurbetde her yanımda garîb

Bu gazelde "garîb" kelimesi birinci şahıs iyelik ekiyle birlikte redif olarak kullanılmıştır. Kelime daha çok "zavallı, çaresiz kimse" anlamı ile kullanılırken iki yerde tuhaf, şaşılacak şey anlamıyla kullanılmıştır. Matla beytinde görüldüğü gibi, redif olan kelime beyit içerisinde tekrarlanmaktadır.

Fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

Subh-dem esme nigârım uykuda yârim garîb
Öyle dalmış uykuda kalmış o dil-dârım garîb

Bu gazelde de iyelik birinci şahıs ekiyle birlikte redif olarak kullanılan "garîb" kelimesi, "şaşılacak şey ve gurbette olan, kimsesiz, zavallı, çaresiz" anlamlarıyla karşımıza çıkar.

2. Garîb Redifli Gazellerin Şekil Yönünden İncelenmesi

Tespit ettiğimiz gazelleri bir tablo üzerinde bir arada görerek değerlendirmek daha uygun olacaktır. 35 şaire ait 48 gazel beyit sayısı, vezni, kafiye ve redifi ile aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloya Hafız'ın gazeli de ilave edilmiştir.

	Şairler	Öl. T.	B.	Vezin	Kafiye ve redif
	Hâfız	1389	8	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-în <i>garîb</i>
1	Ahmedî	1413	9	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â <i>garîb</i>
2	Şeyhî	1431	7	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â <i>garîb</i>
3	"	1431	7	Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	-âh <i>garîb</i>
4	Hakîkî	1487	15	müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün	-in <i>kaldık garîb</i>
5	"	1487	13	Mef'ûlû fâ'ilâtü mef'ûlû fâ'ilün	-ân <i>garîb</i>
6	Aynî	1494	7	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-âl <i>olur garîb</i>
7	"	1494	7	Müfte'ilün mef'ûlûn müfte'ilün mef'ûlûn	-ân -da <i>olmasun kimse benüm bigi garîb</i>
8	Ahmed Paşa	1497	9	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â <i>garîb</i>
9	Necâfî Bey	1513	8	Mef'ûlûn fe'ilâtün mef'ûlûn fe'ilün	-en -de <i>garîb</i>
10	"	1513	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â <i>garîb</i>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

11	Sabâyî	15.yy	7	Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün	-âne garîb
12	İbni Kemâl	1533	5	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-er garîb
13	Nazmî	1563	7	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-em garîb
14	“	1563	5	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-en garîb
15	“	1563	7	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-â garîb
16	“	1563	5	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-â garîb
17	Rahîmî	1566+	5	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-â garîb
18	Şerîfî/ Hâfız	16.yy	5	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-în garîb
19	Mezâkî	1677	9	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-eb-i garîb
20	Sâmî‘î	1685	8	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-eb-i garîb
21	Edîb	1688?	?	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-a garîb
22	Sükkerî	1689	6	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-eb-i garîb
23	“	1689	6	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-eb-i garîb
24	Nazîr İbrahim	1694	6	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-â garîb
25	Sırrî	1699	5	Mef‘îlün fe‘ilâtün mef‘îlün fe‘ilün	-en garîb olmaz
26	Rüşdî	1699	6	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-eb-i garîb
27	Nâbî	1712	7	Mef‘îlün fe‘ilâtün mef‘îlün fe‘ilün	-âb garîb
28	Sâbit	1714	5	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-il -dür garîb
29	Hâlis	1709	6	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-il -dür garîb
30	Fâiz	1717	5	Mef‘îlün fe‘ilâtün mef‘îlün fe‘ilün	-âr -ı garîb
31	Yahya Nazîm	1726	7	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-â garîb
32	“	1726	5	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-eb-i garîb
33	Sakîb Dede	1735	15	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-â garîb
34	“	1735	18	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-ân-ı garîb
35	Nazîf	1744	5	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-eb-i garîb
36	Nûrî	1780+	5	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-â garîb
37	Selâmî	1813	5	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-â garîb
38	Re‘fet/ Şerîf	1823	5	Vezni tespit edilememiştir.	Kafiyesi tutarsız.
39	Müştak	1831	5	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-eb-i garîb
40	Nâfî	1849	9	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-âd-ı garîb
41	Şevkî (Ömer)	1852	7	Mef‘îlün fe‘ilâtün mef‘îlün fe‘ilün	-âb garîb
42	Nuri	19.yy.	5	Mef‘îlün fe‘ilâtün mef‘îlün fe‘ilün	-în garîb
43	Kazım Paşa	1890	7	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-eb-i garîb
44	Nâkâm	1890?	7	Mef‘îlün fe‘ilâtün mef‘îlün fe‘ilün	-âle-si garîb garîb
45	“	1890?	7	Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mef‘îlü fâ‘ilün	-ân garîb
46	Murad Emrî	1916	5	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-ân garîb
47	“	1916	5	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-ân -ım garîb
48	“	1916	5	Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	-âr -ım garîb

Bu tabloya şairler sütunundan baktığımızda 25 şairin bir, 8 şairin iki, 1 şairin üç, 1 şairin de dört tane “garîb” redifli gazel yazdığı görülmektedir. Şairlerin -ölüm tarihlerini dikkate alarak- yüzyıllara göre dağılımını yaparsak şöyle bir tablo ile karşılaşırız.

Yüzyıla göre	Yüzyıl sınırlaması	Şair sayısı	Gazel sayısı
14. yüzyıl	1413 yılına kadar	1	1
15. yüzyıl	1513 yılına kadar	6	10
16. yüzyıl	1613 yılına kadar	4	7
17. yüzyıl	1714 yılına kadar	10	11
18. yüzyıl	1813 yılına kadar	6	8
19. yüzyıl	1916 yılına kadar	8	11

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Gazellerden ondokuzu 5, onüçü 7, beşi 6, dördü 9, ikisi 8, ikisi 15, biri 13, biri 18 beyittir.

Gazellerde kullanılan aruz kalıpları -“garîb” kelimesinin yapısı gereği- sonu kısa ve uzun hece ile biten kalıplardır. Aşağıdaki tabloda kullanılan aruz kalıpları ve gazel sayısı gösterilmiştir:

Bahir	Vezin	Gazel sayısı
Remel	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	22
Muzari	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	14
Müctes	Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	7
Remel	Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	2
Recez	Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün	1
Recez	Müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün	1

Ana tablo kafiye ve redif sütununa göre incelendiğinde “garîb” redifli gazellerin iki ayrı grup oluşturduğu görülmektedir. Birinci grup; remel bahrinin “Fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün” kalıbıyla söylenen ve kafiyesi “â”, redifi “garîb” olan gazellerdir. Bu gruptaki 11 gazelden ilki 14. yüzyılda Ahmedî tarafından söylenmiştir.

	Şairler	Öl. T.	Beyit	Vezin	Kafiye ve redif
1	Ahmedî	1413	9	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â garîb
2	Şeyhî	1431	7	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â garîb
3	Ahmed Paşa	1497	9	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â garîb
4	Necâti	1513	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â garîb
5	Rahîmî	1566+	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â garîb
6	Edîb	1688?	-	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-a garîb
7	Nazîr İbrahim	1694	6	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â garîb
8	Yahya Nazîm	1726	7	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â garîb
9	Sâkîb Dede	1735	15	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â garîb
10	Nûrî	1780+	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â garîb
11	Selâmî	1813	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-â garîb

İkinci grup; muzari bahrinin “Mef'ûlü/ fâ'ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün” kalıbıyla söylenen, kafiyesi “(e)b”, redifi “-i garîb” olan gazellerdir. Bu gruptaki 9 gazelden ilki 17. yüzyılda Mezâkî tarafından söylenmiştir.

	Şairler	Öl. T.	B.	Vezin	Kafiye ve redif
1	Mezâkî	1677	9	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-eb- i garîb
2	Sâmi'î	1685	8	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-eb- i garîb
3	Sükkeri	1689	6	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-eb- i garîb
4	Sükkeri	1689	6	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-eb- i garîb
5	Rüşdî	1699	6	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-eb- i garîb
6	Yahyâ Nazîm	1726	5	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-eb- i garîb
7	Nazîf	1744	5	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-eb- i garîb
8	Müştak	1831	5	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-eb- i garîb
9	Kazım Paşa	1890	7	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-eb- i garîb

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Redifi yalnızca “garîb” kelimesi olan gazel sayısı 26’dır. Gazellerin 16 tanesinde ek+ redif kullanılmıştır. Redifi ek+iki kelimeden oluşan gazel sayısı 4’tür. Bir gazelin redifi ek+beş kelimedir. Bir gazelin ise kafiyesi tutarsızdır.

3. Garip Kelimesinin Çeşitli Anlamları Etrafında Oluşan Hayal ve Tasavvurlar

Garîb/garip kelimesi “1. Kimsesiz, zavallı. 2. Yabancı, gurbette yaşayan, elgin. 3. Yadırganan, anlaşılmamış, gizli yönleri olan, yabansı, tuhaf” (Türkçe Sözlük, 1988: C.I, 523) anlamlarına gelir. Mecazi olarak, “1. Dokunaklı, hüznün veren, 2. Az bulunan ve bu sebeple rağbet edilen, eşsiz, benzersiz” anlamlarını da kazanmıştır. Ünlem olarak kullanıldığında “şaşılacak bir şey karşısında söylenilir.” Zarf olarak kullanıldığında; “zavallı, şaşkın bir biçimde, üzgün olarak” anlamlarıyla fiilleri, sıfat olarak kullanıldığında; “alışılmamış, acayip, tuhaf” anlamlarıyla isimleri niteler. Arapça asıllı olan kelime, “garîbân/gariban, garâbet/garabet, garîbe/garibe, garâ’ib/garap,” gibi Farsça ve Arapça türevleriyle Türkçeye girmiştir. Türkçe eklerle bu kelimeden “garipleşme, garipleşmek, gariplik, garipseme, garipsemek” gibi kelimeler türetilmiştir.

Garip kelimesinin redif olarak kullanıldığı gazelerde bu kelimenin çeşitli anlamları etrafında oluşan hayal ve tasavvurları, üç başlık altında inceleyebiliriz.

3.1. Garip kelimesinin “gurbette olan, yabancı, kimsesiz, zavallı, çaresiz” anlamları etrafında oluşan hayal ve tasavvurlar

Kelime bu anlamlarıyla kullanıldığında âşık/şair kelimesinin yerine alır veya bir sıfat olarak âşık kelimesini niteler. Âşığın garipliği iki türdür. Gurbette olduğu ve yeri, yurdu belli olmadığı için gariptir. Âşık, vatanında olmasına rağmen yârinin ilgisizliği sebebiyle gariptir.

3.1.1. Garip: Gurbette olan, yeri yurdu olmayan kişi

Vatanından ayrılmış olan kişi gurbet elde kimsesizdir. Yabancı olduğu bu yerde sığınacağı bir yer de yoktur. Zengin, fakir herkes yerli yerinde hoşça yaşarken yalnızca garip olanın yeri, yurdu belli değildir:

Ger fakîr ü ger ganî yirli yirinde her kişi
Hoş durur elhamdülillah kamusu illâ garîb Ahmedî D. G.49/2

Gurbette vatan sevgisi daha fazla hissedilir. Vatan hasretine dayanmak zordur. Hasret insanın yüreğine kadar işler. Bu sebeple vatanından ayrı kalan kişinin gece ve gündüz ah etmesine şaşmamak gerekir.

Yâd illerinde hubb-i vatan câna kâr ider
Geçse aceb mi âh ile rûz u şeb-i garîb Sükkerî D. G.7/5

Gurbette olan kişi yalnızdır. Yalnızlığından kurtulabilmek için her yakınlaştığı kişiyi öz akrabası gibi görür.

Öz akrabâsının biri gibi görür hemân
Gurbetde her kimünle k’ola âşinâ garîb Nazmî D. 827/5

Tanıdık birisini görmenin kadrini ancak gurbet ele düşmüş olanlar bilir. Bu sebeple garibin gurbet elde sürekli yâri anması şaşılacak bir durum değildir.

Yâri yâd itsem n’ola düşdüm diyâr-ı gurbete
Âşinânın kadrin bilmez yine illâ garîb Yahya Nazîm D. G.6/2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Gurbete giden kişi yalnız diyarından değil yârinden de ayrılmıştır. Gurbet elde yalnız ve çaresizdir. Onun halini ancak, gurbete gitmiş ve yârinden ayrılmış olanlar bilir.

Hicrünü görmeyen ne bilür hâlümü benüm
Gurbet çeken bilür ne belâlar çeker garîb İbni Kemal D. G.25/5

Gurbette kalmış olan âşğın yalnızlığı her haline işlemiştir. Gözünün nuru da, gönlü de, evi de gariptir. Gariplik onu tamamen kuşatmıştır.

Kurretü'l-‘aynum garîb gönlim garîb hânem garîb
Ben garîb-i bî-kesim gurbetde her yanım garîb Murad Emri D. G.80/1

Garip olan kişi, göz yaşı gümüşünden başka geçinmesi için hiçbir geliri olmayan, ve gam evinde devamlı “nükre-i eşk” i harcayan (ağlayan) göz bebeği dilencisine benzer.

Bâb-ı gamda nukre-i eşki idüp vech-i ma’âş
Merdüm-i çeşmüm gibi gurbette sâ’ildür garîb Sâbit D. G. 20/3

Yabancı bir memlekete düşmüş olan kişiye kimse yardımcı olmaz. Onu lütuf ile yad edecek kimse bulunmaz. Öyle bir durumdadır ki, “ben hem garip hem de fakirim, bana merhamet edin” diyerek seslenir.

Düşmüşem yâd illere yok lutf ile bir yâd ider
Hey bana rahm eylenüz kim hem fakîrem hem garîb Nazmî D. G.730/5

Her ne kadar acınası halini arz ederek, insanlardan merhamet dilense de vatanını terk edip gurbete giden kişinin Allah’tan başka kimsesi olmaz.

Olmaz Hudâ’dan özge ebed dahi kimsesi
Terk-i diyâr idüp olıcak bir gedâ garîb Nazmî D. 827/2

Gurbete giden kişinin garip olması tabiidir. O kişi bir padişah bile olsa, vatanını yad ederek kendini avutmaya çalışır. Gurbetteki hayatı ona zehir olur. Dirliğinden asla zevk alamaz ve rahat bulamaz.

Pâdişeh dahi olursa ger diyârın yâd ide
Dirliğinden zevk u râhat bulamaz asla garîb Ahmedî D. G.49/8

Dârâ gibi kudretli bir padişah dahi gurbette yersiz yurtsuz bir dilenciden daha kötüdür. Çünkü hem diyarından hem de yârinden uzak kalmıştır.

Dâr-ı gurbette gedâ-yı derbederdendir beter
Ger ola yâr u diyârından ırak Dârâ garîb Şeyhî D. G.5/4

Gurbetteki kişinin gariplik duygusuna kapılmasının sebebi hasrettir. Hasreti hem diyarına hem de yârinedir.

Biri diyârına hasret birisi yârine
Garîb Nûrî-i zâr u dil-i hazîn garîb Nûrî D. G.9/5

3.1.2. Garip: Vatanında garip olan, kimsesiz zavallı kişi

Âşık kendi vatanında olduğu halde garip olduğunu dile getirirken sevgilinin ilgisizliğinden şikayet eder. Hâfız sevgilinin ilgisizliğini şöyle dile getirir: "Garip, kendisine dikenden yatak, taştan yastık yapsa da, şahlara layık sincap kürkünde uyuyan nazlı güzelin umurunda mı?"

Hofte ber sincâb-ı şâhî nâzenînî râ çè gam
Ger zi hâr u hâre sâzed bister ü bâlîn garîb Hafız D. G.14/3

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Hafız’ın beytini Şeyhî “devlet döseğinde yatan gül yüzlü padişah, garibin dikenini yastık, taşı döseğ edindiğinden haberdar olur mu?” şeklinde Türkçeleştirir.

Şâh-ı gül-ruh ferş-i devlette haberdâr ola mı
Yaslanıp döseğendiğinden hâr ile hârâ garîb Şeyhî D. G.5/5

Âşığın vatanı sevgilinin bulunduğu yer, kapısı, mahallesi veya şehridir. Âşık ve sevgili ten ve can gibidir. Sevgiliden ayrı düşen âşık candan ayrı kalmış ten gibidir.

Çok durur şehirde ben kul düşmüşüm şâhâ garîb
Candan ayrı ten gibi nice olan tenhâ garîb Şeyhî D. G.5/1

Vatanda garip olmanın gurbette garip olmaktan daha kötü olduğunu dile getiren Şeyhî, şehrini ve diyarını terk edenlerden ziyade, şâhın/sevgilinin ilgi göstermediği kişilere garip denileceğini söyler.

Ol garîb olmaya kim şehir ü diyar eyleye terk
Müşkil oldur ki kılar kullarını şâh garîb Şeyhî D. G.6/3

Âşık sevgilinin kapısında sürünmekte, sevgili ise onun farkında bile değildir. Sevgilinin tegafülü, âşığı vatanını olarak gördüğü bu kapıda acınası bir hale düşürmüştür. “Hiç kimse benim gibi vatanında garip olmasın” diye seslenir.

Dimez nice sürinürsin kapumda sen de garîb
Kimesne bencileyin olmasun vatanda garîb Necâtî D. G. 24/1

Sevgilinin ilgisizliği âşığı kendi şehirde garip eder. Kendi şehirde ayrılık ülkesine düşmüş gibi olur. Öyle çaresizdir ki hiç kimsenin kendi durumuna düşmesini istemez.

Kendü şehrimde beni eyledi cânâne garîb
Düşmesün kimsene bu kişver-i hicrâna garîb Sabâyî D. G.11/1

Kişi kendi ilinde olmasına rağmen yârsız ve kimsesiz kalmışsa gariptir. Kendi ilimdeyim ama yine de garip kaldım diye hayıflanıp ah eder.

Bî-yâr u bî-kes olmag ile hey dirîg u âh
Kendü ilimdeyüm yine ben Nazmiyâ garîb Nazmî D. G.827/7

3.1.3. Garip: Gecelemek ve sevgilinin saçı

Garip olan kişi yalnızdır. Sığınacak yeri, yurdu yoktur. Gündüz başıboş, işsiz bir vaziyette dolaşan garip kişi, gece olduğu zaman da sığınılacak bir yer bulamaz.

Gündüzün ser-geşte vü bî-kâr her yana yürür
Gice olduhda bulamaz mesken ü me’vâ garîb Ahmedî D. G.49/7

Garip olan âşık, kapı kapı dolaşarak gününü geçirse de akşam olduğunda barınacak bir yere ihtiyac duyar. Bu yer çoğunlukla sevgilinin geceyi andıran siyah zülfüdür.

Zülfünü şâm-ı garîban gördü Şeyhî dolaşıp
Kaldı yıllar demedi bir gün ki kimsin yâ garîb Şeyhî D. G.5/7

Garip yersiz yurtsuzdur. Akşam olduğunda bulunduğu yeri kendisine mesken edinir. Sevgilinin kara zülüfleri gecenin karanlığını akla getirdiği için garip olan gönül, sevgilinin zülüflerine sığınır.

Bu sebebdan dil karâr eyler kara zülfünde kim
Şâm irişdüğü mahalde idinür me’vâ garîb Ahmed Paşa D. G.12/3

Ahmet Paşa'nın beytini Rahîmî de tekrar eder. "Garip akşam olduğunda nerede ise mutlaka orayı kendisine mesken edinir. Bu sebepten zavallı gönlüm bu gece senin zülfünün gölgesine/karanlığına sığındı."

Şâm-ı zülfünde karâr itdi bu şeb miskîn gönül
Kanda kim ahşâm ola lâ-büdd ider me'vâ garîb Rahîmî D. G. 16/4

"Dün garibindir" atasözünü hatırlayarak sevgilinin zülfüne sığınan âşık, oraya sığınmakla garipliğinden kurtulabileceğini düşünse de o zülûflerin gam zincirinde başka bir şey olmadığını anlar. Âşığın can atarak sığındığı zülûf, sevgilinin ilgisizliği sebebiyle gam zincirine dönmüştür.

Dün garîbüdür diyu cân atdı Ahmed zülfüne
Ah kim zincir-i gamda kaldı ol şeydâ garîb Ahmed Paşa D. G.12/9

3.1.4. Garip kör gibidir

Bir Arap atasözüne göre "garip kör gibidir". Nereye gideceğini bilemez. Garip olan âşığın halini anlatırken bu atasözü irsal-i mesel veya telmih yoluyla kullanılır.

Sevgilinin güzellik şehrinde, bu güzelliklerin verdiği şevkle kendinden geçmiş bir vaziyette dolaşan âşık, sevgilinin çene çukuruna düşünce bu ata sözünü hatırlatarak mazur görülmesini ister. Tabii ki, halinden memnundur.

Seyr ederken hüsnü şehrinde gönül yüz cân ile
Düşd'enegi çâhına hoş dedi ke'l-a'mâ garîb Şeyhî D. G.5/6

Sevgilinin kapısından uzak olan âşık sevgiliyi göremeyince, "garip kör gibidir" sözünün anlamını işte o zaman anladım der.

Görmez gözüm kapundan irag olalı seni
Bildüm yakîn kim olur imiş bî-basar garîb İbni Kemal D. G. 25/3

Gurbet elde güneş, garip olan âşığın gözüne zerre kadar gelmez. (Hem zerre gibi görünmez, hem de gözüme zerre kadar ışıq vermez anlamları düşünülebilir). Çünkü gözü gören bir kişi garip olduğunda bir körden farksızdır. Hiçbir şey göremez.

Ğurbet elde 'aynıma mihr olsa gelmez zerreveş
Bu meşeldir olsa da bînâ olur a'mâ garîb Selâmî D. 15/3

Ahmed Paşa "garip kör gibidir" atasözünü kullanmasa da Şeyhî'nin beytindeki "garip olan kişinin sevgilinin çene çukuruna düşmesi" tasavvurunu iki beytinde kullanır. "Ben perişan bir garip olarak o zindana düşeyim diye, yanağındaki tüyler çene çukurunu taze yeşilliklerle örter" dediği aşağıdaki beyitte, kör olduğu için değil üstü örtüldüğü için çukuru görememiştir.

Hattun örter sebze-i terle enegün çâhını
Kim düşem zindanına ben bî-ser-ü-bî-pâ garîb Ahmed Paşa D.G.12/4

İkinci beyitte Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması hadisesine telmih yaparak, "Ey sevgili, gönül senin zindana benzeyen çene çukurunu arzuladı. Şimdi o zindanda kuyuya düşmüş Yusuf gibi garip olarak yatıyor" demektedir.

Hubb-ı zindân eyleyüb şevk-ı zenahdânunla cân
Çâha düşmişdür yatur Yûsuf gibi cânâ garîb Ahmed Paşa D. G.12/8

3.1.5. Garibin inlemesi - bülbül teşbihi

Garip olan âşık sevgiliden bir ilgi göremeyince ağlar, feryat eder. Garibin ah u figan etmesi çoğunlukla bülbüle teşbih edilerek anlatılmaktadır. Bazı beyitlerde bülbül âşığı temsil eder.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Divane bülbül bahçede garip olduğu için her gece öyle inler ki, işitenler şaşkınlık içinde kalır.

Her gice şöyle iniler ki işiden kalur tana
Bâg içinde olduğu çun bülbül-i şeydâ garîb Ahmedî D. G.49/3

Garip, bülbül gibi figan etmeye başlarsa ya da gözünden bulut gibi göz yaşı incilerini dökerse buna şaşmamak gerekir.

Bülbül gibi ‘aceb mi iderse figân garîb
Gözden ya ebr gibi olup dür-fişân garîb Hakîkî D. G.57/1

Bülbül goncasız gülsüz bir garip olunca, bu halini gül bahçesinde inleyip ağlayarak dile getirmesin de ne yapsın.

Gülşen içre yâ nice nâlân u giryân olmasun
Goncasız gülsüz olunca bülbül-i gûyâ garîb Nazir İbrahim D. G.59/4

Sabit, “gonca, bülbülün gönlünü aldığından beri o garip “bî-dil”dir. Bu sebeple bir yıldan beri yârin evine ve diyarına gelmedi” derken, “bî-dil” sıfatını gönülsüz, küskün ve kırılgan anlamlarıyla kullanır.

Bülbülün gönlün alaldan gonca bî-dildür garîb
Gelmedi dâr ü diyâr-ı yâre bir yıldur garîb Sâbit D. G.20/1

Garibin işi daima inlemek ve ağlamaktır. Ey garip bülbül gel bahçede ahenkli sesinle ötmeye başla.

Nevâya başla çemende gel ey hezâr-ı garîb
Figân ü nâle gerekdür hemîşe kâr-ı garîb Fâiz D. G. 8/1

Selâmî, garip âşığın halini sıralı bir teşbihle anlatır. "Ey sevgili mecliste bir kadeh sunmadın. Divane bülbülün gül dalında garip kalması gibi ben de senin meclisinde garip kaldım".

Sunmadın mecliste câm itdin beni cânâ garîb
Şâh-ı gülde oldu gûyâ bülbül-i şeydâ garîb Selâmî D. G.15/1

3.1.6. Garibin inlemesi - ney teşbihi

Garip olan âşığın hali tasvir edilirken kullanılan bir teşbih unsuru da neydir. Yarin diyarından ayrılmış ve yalnız kalmış olan âşık, Mesnevi’de olduğu gibi inleyerek bu ayrılıktan şikayetçi olur.

Ben diyâr-ı yârdan uş düşmüşem tenhâ garîb
İnileyü ney bigi sözüm budur kim vâ garîb Ahmedî D. G.49/1

Tatlı dudaklı şahtan ayrılan garibin, mum gibi sararıp solarak yanmasına ve bir ney gibi ah edip inlemesine şaşmamak gerekir.

Şâh-ı şîrîn-lebden ayrı şem‘ gibi zâr u zerd
Yakılırsa nâleyile ney-sıfat n’ola garîb Şeyhî D. G.5/ 3

Âşık, sevgiliden ayrıldığı için her zaman ve her yerde yalnız başına ney gibi ağlayıp inler. Ne yazık ki, derdine derman olacak kimsesi yoktur.

Ağlar inler hecr ile her kûşede tenhâ garîb
Ney gibi nâlendedür subh u mesâ hayfâ garîb Piriştineli Nuri D. G. 26/1

Garip, sık sık ney gibi inlese de hiç kimse “kulak tutun bu inleme sesi nedir ” demez.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Kulak tutun neymiş bir nefes dimez kimse
Dem-â-dem eylese mânend-i nâya enîn garîb

Nuri D. G.9/3

3.1.7. Garibin ah eylemesi, “ah-ok” teşbihi

“Alma mazlumun ahını, çıkar âheste âheste” atasözü, garip olan kişinin mazlum olduğu düşüncesiyle “alma garibin ahını, çıkar âheste âheste” şeklinde de söylenmektedir.

Zulüm görenlerin -özellikle seher vakti- ah edip inleyerek yalvarıp yakarmalarının kabul göreceğine ve zalimlerin zulümlerinin cezasını çekeceğine inanılır. Bu sebeple gariplerin ahını almaktan sakınmak gerekir. Hafız, “garîb” redifli gazelinde bu düşüncüyü dile getirir. " Ey gece renkli kakülü gariplerin akşamı olan güzel, bu garibin seher vakti ağlayıp inlemesinden sakın dedim".

Goftem ey şâm-ı garîbân turre-i şeb-reng-i to
Der sehergâhân hazer kon çun benâled in garîb

Hâfız D. G.14/7

Şeyhî ise, “ey can, ateşli derdiyle seher vakti ah eden garip, Allah bilir bu ahıyla nice ciğerleri yakar” demektedir.

Odlu derdiyle seher-geh kılıcak âh garîb
Ne ciğer yaktığın ey cân bilir Allah garîb

Şeyhî D. G.6/1

Aşk derdiyle yanan garip, ah eder ve Allah’a yalvarır. Mezâkî aşağıdaki beyitte: “Seher vakti garibin yanan gönlünden yükselen ateşli ahı ve “yâ Rab” nidası taşta tesir eder. Onun ahını almaktan kesinlikle sakınınız” diyor.

Sad-el-hazer ki vakt-i seher taşta kâr ider
Âh-ı derûn u zemzeme-i yâ Reb-i garîb

Mezâkî D. G.22/8

Sükkerî biraz değiştirerek benzer bir manayı şöyle dile getirmektedir: "Garibin yâ Rab (derken ağzından çıkan) nefesi bu cihanın şimşegi gibidir. Onun içindeki gizli kıvılcımlardan kesinlikle sakınınız".

Sad el hazer şerâr-ı nihân-ı derûndan
Berk-i cihân imiş nefes-i yâ Rabb-i garîb

Sükkerî D. G.6/3

Rüşdî, “Ey zalim, garip olan gönlün ahını almaktan binlerce defa sakın, çünkü garibin 'yâ Rabbim diye seslenip âh etmesi kaza oku gibi tesirlidir, sana zarar verir” derken, sevgilinin âşığa zulmetmemesini ister.

Ey zâlim alma âh-ı dilin kıl hazer hazer
Tîr-i kazâdur eyler eser yâ Rab-i garîb

Sahhaf Rüşdî D. G.13/5

Fâiz, aynı ifadeyi farkı bir vezin ve kafiye ile dile getirmiştir. Sevgiliye “ey padişah, zulmünle Fâiz’in gönlünü harabetme, garibin gönül kırgınlığının/ bedduasının sana tesir etmesinden sakın” diye seslenir.

Şehâ sitemle dil-i Fâ'iz'i harâb itme
Sakın ki sana eser eyler inkisâr-ı garîb

Fâiz D. G.8/5

Garibin yalvarıp yakarmaları taşta tesir ederken, ahının okları sevgilinin taşta dönmüş, acımasız gönlüne tesir etmez.

Tîr-i âhum geçmez oldu Nâfi' ol sengîn dile
Taşa te'sîr eyler iken zîkr ü evrâd-ı garîb

Nâfi D. G.16/9

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

3.1.8. Garibin talihi-yıldız ilişkisi

Garip olan âşığın hali genellikle kötü talihine bağlanarak anlatılır. Divan şiirinde talihinin iyi veya kötü olması o kişinin sekizinci gökte olduğuna inanılan yıldızıyla ilgili olarak yorumlanır. Bu yıldız doğum zamanındaki burçtadır. Seyyareler uğurlu, uğursuz; nurlu, nirsuz; iyi, kötü; düzenli, düzensiz; soğuk, sıcak gibi özelliklere sahiptir. Burçları dolaşırken sahip olduğu özelliklerine göre kişinin yıldızını iyi veya kötü yönde etkiler. Kişinin yıldızı parlar veya yıldızı kayar, kararır söner.⁹ İyi talih için “yıldızı parlamak, yıldızı barışmak” deyimlerinin; kötü talih içinse “yıldızı kara olmak, yıldızı düşük olmak, yıldızı alçak olmak, yıldızı tutulmak, yıldızı barışmamak, yıldızı olmamak” deyimlerin kullanılması, “ilm-i tencîm” denilen yıldızların hareket ve vaziyetlerinden ahkam çıkarma ilminden kaynaklanır.

Garip olan kişinin bağı yaralı, gözü yaşlı, talihi de kötüdür. Eğer bir kavgaya karışsa herkes ona düşman olur.

Bagrı başlu gözi yaşlu yılduzı alçak olur
Her kişi düşmen olur ger eylese gavgâ garîb

Necâtî Bey D. G.26/3

Zemin gazelin Mezâkî’ye ait olduğunu düşündüğümüz ikinci grup gazellerde kevkeb-i garîp” tamlamasıyla karşılaşırız. Bu tamlama Türkçeye “garibin yıldızı” şeklinde çevrilebileceği gibi “garip/tuhaf yıldız” şeklinde de çevrilebilir. Gazellerde her iki anlamıyla da kullanılır. Mezâkî, “parlak ay garibin yıldızı olsa bile gurbet elde garibin gecesini aydınlatmaz” derken, garibin kötü talihine işaret etmektedir.

Mâh-ı münîr olursa da ger kevkeb-i garîb
Gurbetde hiç rûşen olur mı şeb-i garîb

Mezâkî D. G.22/1

Sükkerrî “Gönül arzuda, garip/âşık ise kavuşma isteğinde, ancak felekte bu kadar garip yıldız doğmaz ki” derken, hem gönül arzularının, hem de garibin kavuşma isteğinin gerçekleşmeyeceğini anlatır.

Dil ‘arzûda vasl ise bir matlab-ı garîb
Togmaz felekde buncalayın kevkeb-i garîb

Sükkerrî D. G.6/1

Sevgilinin siyah beni ile garibin -kara bahtını temsil eden- sönük yıldızı arasında ilişki kuran şair, benin âşıklar arasında fitne çıkarma vasfını da manaya katarak, “Gözünün köşesindeki siyah beni canın belasıdır. Garibin yıldızı, fitne çıkarıcı bir kuyruklu yıldız olur” diyor. Bu tasavvurda göz kenarındaki bene, renkleri siyah olan kaş, kirpik ve göz ile bir kuyruk çizilmiştir. Kurduğu tamlamanın uzunluğuna bakarak, “şair kuyruklu yıldız resmini şekil olarak da çizmiştir” diyebiliriz.

Hâl-i siyâh-ı gûşe-i çeşmi belâ-yi cân
Dünbâle-dâr-ı fitne olur kevkeb-i garîb

Sükkerrî D. G.7/3

Yahyâ Nazîm ben-yıldız teşbihine gece-zülf teşbihini katarak “garibin gecesini zülfünün bükümüyle hem-renk olalı, garibin yıldızı benin gibi siyah doğar” diyor. “Hem-reng olmak” ifadesindeki anlam, “aynı renkte olmak” anlamından ziyade, “sevgilinin zülfünün tuzağına düşmek, ona bağlanmak” anlamıyla düşünüldüğünde beyitte “bu aşka düştüğünden beri garip perişan oldu, talih yüzüne gülmedi” denmektedir.

Hem-reng-i çîn-i zülfün olaldan şeb-i garîb
Hâlün gibi siyâh dogar kevkeb-i garîb

Yahyâ Nazîm I. D. G.6/1

⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Levent 1984: 198-217; Güven 1988: 46-59

Garip gam, keder gecesindedir. Talihi kötü, yıldızı karadır. Başındaki dert ve belalardan kurtulmak ve arzularına kavuşabilmek için yıldızının biraz parlaması gerekir. Şair bunun imkansız olduğunu şöyle ifade ediyor: “Yâ Rab! garibin yıldızı ne kadar karanlık bir yıldızdır ki, garibin gecesine emel nurunu göstermez.”

Nâ-dîde-i fûrûg-ı emeldir şeb-i garîbe
Yâ Rab ne tîre kevkeb olur kevkeb-i garîb

Nazif D. G.17/1

Garibin gecesinden bahsedilen beyitlerde gamlı, kederli bir âşık profili çizilir. Gam, keder ve zulmün rengi siyahtır. Bu siyahlık öyle kesiftir ki, garibin gecesini hiçbir ışık aydınlatamaz. “Ayın çerağıyla garibin gecesini andınlanmaz, bu sebeple garip ve özellikle garibin yıldızı zulmettedir.”

Olmaz çerâğ-ı mâh ile rûşen şeb-i garîb
Zulmettedir garîb hele kevkeb-i garîb

Müştak D. G.17/1

Garibin yıldızı hiçbir zaman parlamaz. “Garibin yıldızı bütün cihanı aydınlatan güneş dahi olsa batma ve tutulma gamıyla kederlenir”.

Melhûf olur melâl-i kûşûf u zevâlden
Hurşid-i ‘âlem olsa dahi kevkeb-i garîb

Kazım Paşa. D. G.35/2

3.1.9. Garibin titremesi , sıtma (teb)

Kafiye ve redifi “-eb-i garîb” olan ikinci grup gazellerde “teb-i garîb” terkihiyle karşılaşırız. Bu ifadenin geçtiği beyitlerde garib olan âşığın sıtmaya tutulmuş gibi titrediği dile getirilir. Eskiden sıtma hastalığını tedavi etmek için, “rişte-i teb” denilen ergenlik yaşına gelmemiş bir kızın eğirdiği ip, üzerine düğümler atılarak hastanın boynuna, koluna veya ayağına bağlanırmış (Onay, 1992:348).

Mezâkî, garibin ateşler içinde yanarak sıtma nöbeti geçirdiğini görünce, “gökyüzü piri güneşin altın ipliyle (ışığıyla) bağlasa, garibin sıtma hararetinin yakıcılığı teskin bulmaz” demektedir.

Pîr-i sipîhr bağlasa zer-târ-ı mihr ile
Teskîn bulur mı sûzîş-i tâb-ı teb-i garîb

Mezâkî D. G.22/2

Rüşdî, “gazap ateşiyle gönlünü doldurma, zira garibin ateşler içinde yanması yüzlerce ıztıraba sebep olur” diyerek, âşığı teskin etmeye çalışır.

Nâr-ı gazabla gönlünü pür-âteş itme kim
Sad ıztırâba bâ’is olur her teb-i garîb

Sahhaf Rüşdî D. G.13/4

Garibin sıtma ateşi eğer kükreyen aslana musallat olsa, onun canını sonbahar yaprağının vücudu gibi titretir.

Cânın vücûd-ı berg-i hazân gibi ditredür
Şîr-i jiyâna olsa musallat teb-i garîb

Kazım Paşa. D. G.35/6

3.1.10. Garip-gurbet, anka-kaf benzetmesi

Gurbete gitmiş olan âşık ile Kaf dağına düşmüş Ankâ kuşu arasında benzerliğin kurulduğu aşağıdaki beyitte Ahmedî, “Eğer Ahmedî memleketinden uzak düştüyse buna şaşılır mı, Anka kuşunun Kaf dağına düşüp orada garip (yalnız) olması ayıplanacak bir şey midir?” demektedir.

Ger diyârından ırah düşdise n’ola Ahmedî
‘Ayb mıdur Kâfa düşüp olduğu ‘ankâ garîb

Ahmedi D. G.49/9

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tuhaf, acayip kuşlarla beraber olmak gurbette olmak gibidir. Anka, ıssız Kaf dağında tek başına kalsa o kadar garip olmaz.

Gurbet ancak hem-nişîn-i turfe-murg olmakdadur

Kâf-ı tenhâyide olmaz ol kadar ‘Ankâ garîb

Sakıb Dede D. G.8/9

3.2. Garip kelimesi “*tuhaf, şaşılacak, acayip bir durum veya nesne*” manasında kullanıldığında oluşan hayal ve tasavvurlar

Garip kelimesi “acayip, tuhaf, şaşılacak şey” manasıyla kullanıldığında az rastlanan hadiseler ve durumlar dile getirilir. Kelime bu beyitlerde, şairin şaşkınlığını da ifade eder.

3.2.1. Aşk duygusunun garipliği

Sevdanın insan üzerindeki etkisinin anlatıldığı aşağıdaki beyitte şair, “bu sevda nasıl tuhaf, akıl ermez bir duygudur ki, insana bazen Rum ilini bazen Mısır diyarını dolaştırır, bazen de Acem memleketini seyrettirir” diyor.

Geh Mısır iklimlerin seyr itdürür geh Rûm ilin

Geh ‘Acem mülkin temaşa kıldurur sevdâ garîb

Necati Bey D. 26/2

Aşkın, sevdanın garipliğini Mezâkî, “mekteb-i garîb” tamlamasıyla dile getirmiştir. Bu cihanda aşk mektebi gibi garip bir mektep olmaz. En büyük âlim bile bu mektepte, mektebe yeni başlamış bir çocuğa döner.

'Allâme gelse tıfl-ı ebîcâd-h'ân olur

Olmaz cihânda 'ışk gibi mekteb-i garîb

Mezâkî D. G.22/4

Aşk mektebi, gariplik mektebidir. O mektepte ah etmek ve inlemek öğretilir. Bu dersleri okuyup öğrenebilmek için delilik meşki yapmak gereklidir.

Hem-ders-i âh u hem-negâm-ı nâle olmaga

Meşk-i cünûnı muktezîdür mekteb-i garîb

Sükkerî D. G.6/5

Aşk denilen bu garip mektebe gelenler, iradeleri dışında çeşitli zorlukları çekerek öğrenirler. Bu yüzden mektep hüznü çocuklarla doludur.

Bî-ihtiyâr meşk-i meşakkat ider gelen

Etfâl-i hüznile toludur mekteb-i garîb

Yahyâ Nazîm D. G.6/4

3.2.2. Sevgilinin davranışlarının garipliği

Âşık sevgili için her türlü cevr ü cefaya katlanır, hatta onun için canını vermeğe hazır iken, sevlilinin ona iltifat etmemesi, yakınlık göstermemesi anlaşılmaz, ne kadar garip bir haldir?

Terk-i cân eyler iken ben sana cânâne diyü

İltifât eylememen sen bana cânâ ne garîb

Sabâyî D. G.11/3

Nuri, “sevgilinin kendini naza çekmeden rakiplerin meclisine gittiği halde, kendisini daha sonra gelirim diyerek avuttuğunu” söyler. Sevgilinin bu tavrını garip bulur. Beyitte “garîb” kelimesi şairin şaşkınlığını da ifade etmektedir.

İmtinân itmez gidersin meclis-i agyâre sen

Nûriye eylersin ammâ va’de-i ferdâ garîb

Priştineli Nûrî D. G.26/5

Nazîr de “sevgilinin âşıkların halini merhametsiz bir halde seyrederken, başkalarına kaş, göz işaretleriyle imalarda bulunduğunu” dile getirir.

Hâl-i uşşâka tarahhümsüz nigh cânâ garîb

Gayra ammâ çesm ü ebrûlar ile îâmâ garîb

Nazir İbrahim D. G.59/1

Sevgili o meşhur güzelliğiyle herkesin gönlünü fethedip, alemi kendine âşık etmiştir. O müstesna güzel ne gariptir ki, bunu inkar etmektedir.

‘Âlemün gönlünü aldun hüsn-i ‘âlem-gîr ile

Yine inkâr üzresin ey şûh-ı müstesnâ garîb

Nazir İbrahim D. G.59/2

Nazîm, “sevgiden yoksun olan sevgilinin, sadıkım demesine inanma, zira yalancı sabahta doğruluk iddiası garip olur” derken, sevgilinin sadıkım demesini, “subh-ı kâzib”in “subh-ı sâdık” gibi görünmesine benzetir.

Sâdıkım dirse inanma ol meh-i nâ-mihribân

Sıdk da’vâ subh-ı kâzibde olur zîrâ garîb

Yahyâ Nazîm D. G.28/2

Sâmiî, sevgilinin tutum ve davranışlarını garip olarak vasıflandırırken, “ey can, bir kadeh şarap için ellerin ayağına gidersin, bu nasıl garip bir mezhep ve meşreptir” diyor. Beyitte “ayak” kelimesinin “ayağına gitmek” deyimini içerisindeki anlamı yanında “kadeh” anlamını dikkate almak gerekir.

Bir câm için gidersin ayagina ellerün

Cânâ nedür bu mezheb ü bu meşreb-i garîb

Sâmi’î, G.7/5

Sükkerî de sevgilinin huyunu, yaşayış tarzını garip bulmakta ve hayıflanmaktadır. “O aya benzeyen sevgilinin vuslat meclisinin sarhoşluğu rezaletmiş, Eyvahlar olsun ki, o naz çocuğunun böyle garip bir meşrebi vardır.”

Ser-germ-i bezm-i vaslı arâzil o mehveşün

Hayfâ o tıfl-ı nâzda ol meşreb-i garîb

Sükkerî D. G.7/4

3.2.3. Garip bulunan, şaşırtıcı diğer haller

Garip redifli gazellerde, şairlerin garip, şaşırtıcı, tuhaf buldukları birçok hal dile getirilmiştir. Seçtiğimiz bazı beyitleri örnek olarak bu başlık altında veriyoruz. Anlam yakınlığı olduğunu düşündüğümüz beyitler bir arada verilmeye dikkat edilmiştir.

Necati, “dostum ben rakibin her türlü nüktelerini çekerim, bir ejderhanın karıncadan zebun olması garip bir iştir” derken, karıncaya benzettiği rakibin imalı söz ve davranışlarının kendisini bu kadar aciz, çaresiz bırakmasına şaşırmaktadır.

Dürlü nüktetin çekerem ben rakîbün dostum

Mûrdan olur zebûn olursa ejderhâ garîb

Necâtî Bey D. G.26/4

Sabâyî, sevgilinin saçını taramaya cesaret etmesine şaşıır. Ey Sabâyî, saçının bir kılı bin can avlar iken senin o sevgilinin zülfüne tarak vurmaya çalışman şaşılacak bir iştir.

Ey Sabâyî eyler-iken bir kılı bin cân şikâr

Nice urmak ser-i zülfine anun şâne garîb

Sabâyî D. G.11/7

Nâfi, “garibin feryadı her gece göklere yükselse de hiç kimsenin garibi anmaması ve feryadlara duyarsız kalması garip bir iştir” der.

Gerçi çarh üzre çıkar her gice feryâd-ı garîb

Bu garib işdir ki gelmez kimseye yâd-ı garib

Nâfi D. G.16/1

Müştak, aşka düşmüş olan gönlünün huy ve alışkanlıklarının değişmesine akıl erdiremez. “Gönül senin için Cem’in kadehi ile zehirli/ acı su ile dolu bir kadeh birbirinden farksızdır. Ne oldu da böyle garip bir meşrebe sahip oldun bilemiyorum” der.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Yeksân olur piyâle-i zehr-âb u câm-ı Cem
Bilmem nedir gönül sana bu meşreb-i garîb

Müştak D. G.17/3

Nazmî, bu âlemin kararsızlığını garip bulmaktadır. Mutluluk ile kederin, eğlence ile matemin birbiri ardınca yaşanması ve bu dünya hayatının değişim üzerine kurulmasına şaşırır.

Gâh şâdî gâh gam geh sûr u geh mâtem dürür
Yok sebâtı inkilâb üstinde bu ‘âlem garîb

Nazmî D. G. 730/6

Kazım Paşa ise bu dünyayı bir ağlama mekanı olarak görür. Bu eve ağlayarak gelen yine ağlayarak gider. Bu ev gariplerin en garibidir.

Ağlar bu dâr-ı nedveye dâ’im gelen gider
Kâzım cihânda işte bu dâr agreb-i garîb

Kazım Paşa D. G.35/7

Sevgilinin beyaz gerdanı siyah zülûfleri arasından görününce Sakıb Dede Hz. Musa’nın mucizesini hatırlayarak, “Gerdanın zülûflerinin arasından tecellî eylediğinde beyaz elin arkasını dişler arasına alıp hayretler içerisinde kalmamak garip” der.

Ceyb-i zülûfünden tecellî eyledükde gerdenün
Vakf-ı dendân olmamak puşt-i yed-i beyzâ garîb

Sakıb Dede D. G.8/7

Sakıb Dede, (aşk) şarabının gulgul sesini, gam ordusu tarafından fethedilen gönül mülkünde verilen fetih salasına benzeterek, “ billur kadehten dökülen şarabın gulgul sesi, akıl kulağına hiç garip gelmesin çünkü o ses, gamın yeni fethettiği mülkte verilen fetih salasıdır” der.

Mülk-i nev-teshîr-i endûha sâlâ-yı fethdür
Gelmesün hiç gûş-ı hûşa gulgul-i mînâ garîb

Sakıb Dede D. G.8/6

Sakıb Dede’nin garip karşılamadığı bu durum Selâmî için şaşırtıcıdır. O, zahidin elinde şarap kadehi olmasına şaşırır. Zahid de felek sakisinin hilesine aldanmıştır. Felek sakisi bir al/hile ile zehirli kadehini sundu. Şimdi o al/kızıl şarabın zahidin elinde gezmesi gariptir.

Câm-ı zehrin sundı sâkî-i felek bir rengle
Dest-i zâhid de gezer şimdi mey-i hamrâ garîb

Selâmî D. G.15/5

Nâbî, cahillerin elinde kitap bulunmasının garip olduğunu düşünmektedir. “Yaşı küçük ay yüzlü güzellere sakın gönül düşürme, gönlün cahiller arasındaki kitap gibi garip kalır” der.

Dilün düşürme sakın meh-ruhân-ı kem-sâle
Ki câhilân arasında kalur kitâb garîb

Nâbî D. G.18/5

Nazîm, bir köylünün kulağında değerli inci küpe olmasını garip bulmaktadır. “Ey gönül, sırrını mahrem olmayana açma, sırrın namahrem olanın kulağında tıpkı bir köylünün kulağındaki eşsiz inci küpe gibi garip olur” der.

Râzını nâ-mahreme keşf itme ey dil olmasın
Gûş-ı dihgânîde mengûş-ı dür-i yektâ garîb

Yahyâ Nazîm D. G.28/4

Nuri “garîb” kelimesini “ tuhaf, şaşılacak hal” anlamıyla kullanırken âşığın halini temsili olarak anlatır. Gül bahçesinde gonca gülün eteği dikenin pençesinde iken, aşktan deliye dönmüş bülbülün gülden uzak kalması garip bir haldir.

Pençe-i hâra giriftâr dâmen(i) gül goncenin
Sahn-ı gülşenden cüdâdır bülbül-i şeydâ garîb

Nûrî (Piriştineli) D. G.26/4

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

3.3. Garip kelimesinin “az bulunan, eşsiz, benzersiz, değerli” manasında kullanıldığında oluşan hayal ve tasavvurlar

3.3.1. Sevgilinin güzelliğinin garip olması

“Garîb” kelimesi sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanıldığında “eşsiz, benzersiz, az görülen ve bu sebeple değerli olan” anlamı ön plana çıkar. Hâfız, “garîb” redifli gazelinin üç beytinde kelimeyi bu anlamıyla kullanmıştır. Sevgilinin yüzüne şarabın aksetmesini şöyle anlatır. "Sevgili, ay gibi yüzünde şarabın aksi, ağustos/yaban gülü üzerinde erguvan yaprağının eşsiz güzelliği gibi görünmekte".

Mî nümâyed ‘aks-i mey der reng-i rûy-ı mehveşet
Hemcû berg-i erguvân ber safha-i nesrîn garîb

Hafız D. G.14/5

Ahmet Paşa Hafız’ın bu beytini, şarap kadehi ile lalenin şekil ve renk benzerliğini de dikkate alarak, şu şekilde Türkçeleştirir. Ey şarap dağıtan güzel, kırmızı yanağın üzerine yansıyan şarabın aksi, gül yaprağı üzerine kızıl lalenin aksetmesi gibi eşsiz güzellikte görünüyor.

Sâkiyâ reng-i ruhunda görünür ‘aks-i şarâb
Nitekim berg-i gül üzre lâle-i hamrâ garîb

Ahmet Paşa D. G.12/7

Bazı şiirlerinde Hafız mahlasını da kullanan Şerîfî, Hafız’ın beytini biraz değiştirerek Türkçeye şu şekilde tercüme etmiştir. Ey gül yanaklı, senin aya benzeyen yüzünde yanağının rengi, yaban gülü üzerinde erguvan yaprağı gibi görünür.

Reng-i rûy-ı mehveşünde görünür ey gül-‘izâr
Erguvan yaprağı gibi safha-i nesrîn garîb

Mehmed Şerîf D. G.26/4

Sevgilinin yanağındaki karıncaya benzeyen tüylerin ona eşsiz bir güzellik kattığını düşünen Hafız, “Nigâristanda misk gibi nakışlara şaşılmazsa da senin yanağının etrafında o karınca gibi ince nakışlar pek şaşılacak bir güzelliktedir” diyor.

Bes garîb uftâde est ân mûr-hat gerd-i ruhat
Ger çe nebved der Nigâristân hat-ı miskîn garîb

Hafız D. G.14/6

Ahmet Paşa da sevgilinin yüzündeki misk kokulu tüylerin, onun güzelliğine güzellik kattığı düşünülmektedir. Ancak bu tabii bir şeydir. “Bir resim kadar güzel olan sevgilinin yanağında misk kokulu nakışların olmasına şaşmamak gerekir. Çünkü Nigaristan’da anber kokulu nakışların bulunması garip değildir.”

Hatt-ı miskin olsa haddinde nigarun tan degül
Çün nigâristânda olmaz hatt-ı ‘anber-sâ garîb

Ahmet Paşa D. G.12/5

Şeyhî ise sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini, ayın üzerinde yeşilliklerin bitmesi şeklinde hayal ediyor. “Gece renkli saçının içinde ay yüzünün görünüşü ne kadar şaşırtıcıdır. Yanağın ile üzerindeki ayva tüyleri sanki ayın üzerinde yeşillikler bitmiş gibi eşsiz görünüyor.”

Gece saçunda kamer yüzüne tan okuyugör
Hatt u haddin ki olur sebzeyile mâh garîb

Şeyhî D. G. 6/5

Hafız aşağıdaki beytinde sevgilin kırmızı yanağı üzerindeki miske benzeyen benin sevgiliye ayrı bir güzellik kattığını söyler. “Ey zincire benzeyen saçları, bunca aşına âşıkın mekânı olan sevgili, kızıl yanağına misk gibi simsiyah ve eşsiz ben ne de gazel yaraşmış”.

Ey ki der zincîr-i zülfet cây-ı çendîn âşinâst
Hoş fûtâd ân hâl-i miskîn ber ruh-ı rengîn garîb

Hafız D. G.14/4

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ahmet Paşa ise sevgilinin yüzü üzerindeki zülûflerinin onu güzelleştirdiğini söylemektedir. “Yârin yüzü üzerindeki zülfü, gül yaprağı üzerine işlenmiş sünbül nakışları gibi ne kadar da güzel görünüyor.”

Zülfî yüzinde garîb olmaz mı yârin kim olur

Dâmen-i gülde tırâz-ı sünbül-i ra‘nâ garîb

Ahmet Paşa D. G.12/6

Üzerine gül aşılansın veya sarmaşık gülü sarmış olan serviye “serv-i gül-endâm” denir. Gül serviye ayrı bir güzellik katar. Ahmet Paşa sevgilinin boyunu serviye, yüzünü de güle benzeterek onun güzelliğini şöyle tasvir ediyor. “Hoş görünümlü uzun boylu servi bir de gül endamlı olsa eşsiz olur. Sevgili hem servi boylu hem de gül yüzlü olduğu için böyle eşsiz güzellikte görünüyor.”

Anun için görünür ol kâmet-i ra‘nâ garîb

Kim gül-endâm olsa olur serv-i hoş-bâlâ garîb

Ahmet Paşa D. G.12/1

Ahmet Paşa, “garîb” kelimesinin “eşsiz, benzersiz” anlamını sevgiliye, “zavallı, çaresiz” anlamını âşığa tevcih ederek kullandığı aşağıdaki beytinde, “gönlümün ne halde olduğunu bilmek istersen güzelliğine sor, garibin halini ancak garip olanlar bilir” diyor.

N’olduğun bilmek dilersem gönlümü hüsnüne sor

Kim garîbün hâline vâkıf degül illâ garîb

Ahmet Paşa D. G.12/2

Benzer bir beyitte Necâtî Bey, kelimeyi hem sevgilinin güzelliği hem de kendi aşkı için “değerli, eşsiz, benzersiz” anlamıyla kullanır. “Celalinin cemaline yansımaları ne hoş, aşkımın kemale ermesi ne hoş! Güzellik sende, aşk da bende eşsiz, benzersiz oldu.”

Zihî kemâl-i terakkî zihî cemâl-i celâl

Ki ‘ışk bende garîb oldu hüsn sende garîb

Necâtî Bey D. G.24/6

Sahhaf Rüşdî, sevgilinin güzelliğiyle, kendisinin aşkıyla şan, şöret kazanmasına şaşmamak gerektiğini söylerken Necatî Bey’i tekrar eder. “Ey aya benzeyen sevgili, sen eşi, benzeri olmayan, inanılmaz güzelliğinle, ben de sana olan benzersiz aşkımla cihana şöret salarsak buna şaşılır mı?”

Ey meh aceb mi olsak eger şöre-i cihân

Aşkum garîb hüsnün ise agreb-i garîb

Sahhaf Rüşdî D. G.13/2

Rahîmî matla beytinde “garîb” kelimesini iki farklı anlamıyla kullanır. Bu kullanımıyla Ahmed Paşa’nın yukarıdaki beytine yaklaşıp, “ey aya benzeyen sevgili, senin eşi, benzeri bulunmayan güzelliğin arttıkça sana olan aşkım beni, herkesin diline düşmüş bir garip haline getirdi” der. İkinci mısradaki “garîb” kelimesini “şaşılacak, tuhaf şey” manasıyla alırsak beyti, “ey aya benzeyen sevgili, senin eşi benzeri bulunmayan güzelliğin arttıkça, ne gariptir ki, aşkın beni alemlere rezil, rüsva etti” şeklinde anlamak mümkündür.

Sende ey meh olalı bu hüsn-i bî-hemtâ garîb

Eyledi ‘âlemlere ‘aşkun beni rüsvâ garîb

Rahîmî D. G. 16/1

Nâkâm sevgilinin güzelliğini anlatırken “garîb” kelimesini, “agreb” müştakıyla birlikte sevgilinin her bir vasfı için ayrı ayrı kullanır. “Sevgilinin zülfü güzellikte eşsiz bir kemende, kaşları benzersiz bir yaya, kirpikleri ise eşi, benzeri bulunması imkansız oka benzer.”

Müjgânî tîr ü zülfî kemend ebruvân kemân

Tîr agreb ü kemend garîb ü kemân garîb

Nâkâm D. G.33/3

Başka bir beytinde sevgilinin kaküllerini şöyle anlatır. “Kakülünün kıvrım ve bükümlerinden misk ve anber kokuları saçan güzelin, anber saçan kakülü de saçtığı anber kokusu da eşsiz, benzersizdir.”

Efşân idüp ‘abîr saçup tâb-ı turrenden
‘Anber garîb ü turre-i ‘anber-feşân garîb

Nâkâm D. G.33/4

3.3.2. Şairin şiirinin garip olması

“Garîb” kelimesi “eşsiz, benzersiz” anlamıyla bazı şairler tarafından şiirleri için kullanılmıştır. Sayısı az olan bu beyitler, gazellerin mahlas beyitleridir.

Edib’in gazelini tanzir eden Nazîr, nazmı ve nesriyle parmakla gösterilecek kadar şöhret kazanmış olan Edib’in şiirini tanzir edenlerin, kendisi gibi şöhret kazanacaklarını söyler.

Nazm ü nesr ile Edib oldı müşârün bi’l-benân
Şi’rine tanzîr iden olur Nazîr-âsâ garîb

Nazîr İbrahim D. G. 59/6

Sakıb Dede, sözünü ve şiirlerini papağan ve ayna teşbihiyle somutlaştırarak anlatır. “Sakıb ney sohbetine başlar ve kamış kalemimiz sırları garip bir şekilde kağıda döker. Sanki birbirleriyle papağan ile ayna gibi olmuşlardır.”¹⁰

Sâkıb eyler sohbet-i ney kilcümüz gûyâ-yı râz
Birbiriyle tûtî vü âyinedür gûyâ garîb

Sâkıb Baba D. G.8/15

Ey Nazîm, şiirle alakası olmayan, şiirden anlamayan gözler renkli nazmındaki güzel, bildik lafızları ve eşsiz manaları görmezlerse buna şaşılır mı?

Dîde-i bî-gâne görmezse ‘aceb mi ey Nazîm
Nazm-ı rengîninde elfâz-âşinâ ma’nâ garîb

Yahya Nazîm D. G.28/4

Sonuç

Taranan divan ve mecmua sayısı dikkate alındığında tespit edilen gazel sayısı çok fazla değildir. Şekli özelliklerine göre, biri onbir, diğeri dokuz gazelden meydana gelen iki gruptan söz edilebilir. Bu gazellerin çoğu XVII. yüzyıldan sonra yazılmıştır. Garip redifli dört gazel yazar Edirneli Nazmî’ ile Pervane Bey’in nazire mecmualarında bu gazellere yer verilmemesi de düşüncemizi doğrulamaktadır.

Gazellerin sadece vezin, kafiye ve rediflerine bakarak bir gazelin diğerine nazire olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım değildir. Gazeller arasındaki anlam ilişkilerini de dikkate almak gerekir. Şekli benzerlikleri olmadığı halde anlam olarak birbirinin tekrarı sayılabilecek ya da şekil bakımından aynı olduğu halde, anlam bakımından birbiriyle alakasız gazellerin olması bunu göstermektedir. Gazellerin anlam ilişkilerini incelerken orijinal olduğunu düşündüğümüz bazı mazmunların, “-îb” mürdef kafiyeyle gazellerin “garîb” kelimesiyle biten beyitlerinde daha önce söylenmiş olduğunu tespit ettik. Bu, bize "şairlerin birbirlerinden etkilenmeleri hususunda" söz söylerken, redif olan kelimenin metin içerisindeki kullanımlarına da dikkat etmek gerektiğini gösterir.

¹⁰ Bu beyitte “garîb” kelimesini tuhaf, şaşılacak şey” manasıyla da almak mümkündür. Papağan aynadaki aksini hem cinsi sanarak sohbe başlar. Aynadakinin söyledikleri kendini, kendi söyledikleri aynadakinin konuşturur. Aslında söylenenlerin hepsi ayna gerisinde gizlenmiş olanın söyledikleridir. Böylece gizli sırlar açığa çıkar. İki ayrı varlık gibi görüne de papağan ile aynadaki aksi birdir. Sakıb kendisini neye, sözlerini neyden çıkan sese benzetiyor. Sözler kalem tarafından yazılıyor. Kalem yazı yazarken çıkardığı ses ile neyin sesi birbirine karışıyor ve ney sohbeti başlıyor. Neyin de kalem de aslı kamıştır. Bu kamış ayrılıklardan şikayet ederek vahdet sırrının hikayesini anlatır.

Garip redifli gazelerde kullanılan dil, Osmanlı Türkçesinin tarihi seyrine uygundur. XVII. yüzyılda yazılmış olan gazellerin dili, Farsça ve Arapça kelimelerle kurulmuş üç veya dört kelimelik tamlamalarla ağırlaşmıştır.

Garip redifli gazelerde beyitlerin anlamları, redif ve kafiye kelimenin etrafında oluşmaktadır. Bazı beyitlerde kelime birden fazla anlamıyla kullanılarak beytin anlamı zenginleştirilir. Kelimenin iki defa kullanılması sebebiyle matla beyitleri bu kullanıma daha müsaittir. Kelimenin “yabancı, kimsesiz, zavallı, yoksul, çaresiz” anlamı çoğunlukla âşık için kullanılmıştır. “Garîb” kelimesinin “tuhaf, şaşılacak şey, hal veya fiil” anlamı daha çok sevgilinin durumu ve davranışlarını anlatmak için ya da bu durum ve davranışlar karşısında âşığın şaşkınlığını ifade etmek için kullanılmıştır. Sevgilinin tasvir edildiği beyitlerde “garîb” kelimesi, “az bulunan, eşi benzeri bulunmayan ve bu sebeple kıymetli, olan” anlamını kazanır. Makta beyti fahriye olan gazelerde de kelime bu anlamıyla kullanılmıştır.

İncelenen gazellerin çoğunlukla yek-âhenk olması, “ekseriya redifli gazeller yek-âheng olamaz” düşüncesini doğrulamaz. Gazelin yek-âhenk olup olmaması, kafiye ve redif olan kelimelerin anlam genişliği ve daha çok şairin kâbiliyetiyle alakalıdır. Önce redifle birlikte kullanacağı kafiye kelimelerini bulup, bu kelimeler etrafında, vezne uygun bir beyit inşa etmeye çalışan şairlerin, beyitler arasında konu birliğini sağlaması elbette ki zordur. İncelediğimiz gazelerde aynı vezin, kafiye ve redifle yazılmış gazellerden bazılarının yek-âhenk bazılarının yek-âhenk olmaması bu düşüncemizi desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- AK, Coşkun (1987), *Muhibbî Dîvânı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara.
- AKDOĞAN, Yaşar (1979) *Ahmedî Dîvânı*, Kütüphaneler Ve Yayınlar Genel Müdürlüğü 3141, Kültür Eserleri, 424, Isbn 978-975-17-3344-3 www.kulturturizm.gov.tr, E.T. 17.06.2010
- AKKAYA, Hüseyin (2007) "Rasih Bey"İn 'Üstine' Redifli Meşhur Gazelinde İkilemelerin Kullanılışı/ Râsihbey's Üstine Rhymed Ghazel And The Use Of Repeats", *TURKISH STUDIES*, Türkoloji Araştırmaları, Volume 2 / 3 Summer, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.111> p . 25-30.
- ALICI, Lütfi (2004) “Klâsik Türk Edebiyatında Tenkid Örnekleri Olarak 'Yuf' Redifli Gazeller”, *İlmi Araştırmalar*, Güz, S. 17, s. 35-48.
- ARI, Ahmet (1994), *Sakıp Mustafa Dede: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10645,sakibdededivanigirispdf.pdf?0>, E.T.26.07.2014
- ATICI, Muammer (2009), *Mehmet Hâlis Efendi ve Mehmet Hâlis Efendi Dîvânı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- AYDEMİR Yasar - Halil Çeltik (2009) “Gazelde İkileme Redif Ve İkileme Kafiye/ Repeated Rhyme And Repeated Redif In Gazels ”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-*, Volume 4/2 Winter, www.turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.622>, p. 79-118.
- BARDAKÇI, Ramazan (2007), *Musa Kâzım Paşa (Hayatı-Sanatı Ve Külliyyatı)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara

- BEKTAŞ, Ekrem (2009) “Kâşkî Redifli Gazeller Uzerine Bir Değerlendirme/Some Notes On The Gazels With “Kâşkî” Redif”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-*, Volume 4/2 Winter, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.624>, p.133-151.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Dîvânı*, M.E.B. Yay. II. Cilt, İstanbul.
- BOYSAK, Nail (2007), *Konya Yazma Eserler Kütüphanesindeki 1479, 1591, 2752, 3005 Numaralı Şiir Mecmualarının Tanıtımı Ve 2752, 3005 Numaralı Mecmuaların Metni*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya
- BOZ, Erdoğan (2009), *Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı*, Aksaray Valiliği, İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, Kültür Yayınları, Ankara.
- DARICIK, Murad (2006), *Nazîf Dîvânı (Transkripsiyonlu Çeviri ve Metin - İnceleme)*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- DEMİR, Tarık (2006), *Edirneli Fâiz Divanı İnceleme-Metin-Dizin*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DEMİREL, Mustafa(1996), *İbn-i Kemal Divanı*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- DOĞAN, Güler (2010), *Edirneli Nazmî Divanı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- EKİCİ, Hatice (2006), *Sahhâf Rüşdî Ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- EROL, Erdoğan, *Sükkerrî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1988), *Hafız Divanı*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- GÜVEN, Hikmet Feridun, (1988) *Hayreti Dîvânı'nda Kozmik Âlem ve Zaman*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- (2013), “Şiiri Anlamak, Necati Bey'in Bir Gazelinin Hikayesi ve Yorumu” *JASSS-International Journal of Social Science-* Volume 6 Issue 2, p.1581-1601, February.
- HAFİZ, *Dîvân-ı Hâfız*, [www.bisheh.com/Uploaded/Post File/634430360513582500.pdf](http://www.bisheh.com/Uploaded/Post_File/634430360513582500.pdf) E.T.17.01.2008.
- HORATA, Osman (1998): "Necati Bey'den Bâkî'ye Döne Döne", *Bilig*, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 7 (Güz) s.44-66.
- İSEN, Mustafa, Cemal Kurnaz (1990), *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KANMAZ, Fatma Esra (2010), *Ömer Şevki Mardinî ve Divanı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KARACAN, Turgut (1991), *Bosnalı Sabit*, Cumhuriyet Üniversitesi Yay. Sivas.
- KARAMAN, Gülay (2013) “Gidenlerin Ardından: Şeyhî Ve Ahmet Paşa'nın “Sen Gideli” Redifli Gazelleri Üzerine Bir Karşılaştırma/ After The Ones Who Have Gone: A Comparison Over The Ghazels Of Şeyhî And Ahmet Paşa With The Redif “Since You Have Gone” *TURKISH STUDIES -International Periodical For the Languages, Literature and History*

of Turkish or Turkic- Volume 8/13 Fall 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number :
http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5822, p. 1123-1143

- KAVAKLIK, Rüstem (2008), *On Beşinci Yüzyıl Şairi Sabâyî Ve Divançesi, (Transkripsiyonlu Metin-Açıklamalar-Dizin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KAZAN, Şevkiye (2003), *Üsküdarlı Sırrî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı, (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- KÖKSAL, M. Fatih (2012), *Edirneli Nazmî Mecma’u’n-nezâ’ir (İnceleme-Tenkitli Metin)*,
http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10721,edirneli-nazmi-mecmaun-nezairpdf.pdf?0, E.T. 06.03.2013
- KURNAZ, Cemal (1997) “Divan Şiirinde Belge Redifler” *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ, Ankara, S.265-276;
- LEVENT, Agah Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, (Dördüncü basım) İstanbul.
- MACÎT, Muhsin (1996) *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, Akçağ Yay. Ankara
- MERMER, Ahmet (1991), *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkitli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- (1997), *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Akçağ, Ankara.
- MERT, Aslı (2012), *Nâkâm Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- MUALLİM NÂCÎ (2004) *Edebiyat Terimleri / İstilahât-ı Edebiyye*, (Haz. M. A. Yekta Saraç), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- MÜŞTAK, (1264/1848), *Dîvân-ı Müştak*, Takvimhane-i Âmire Matbaası, İstanbul
- ONAY, Ahmet Talat (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (Haz. Cemal Kurnaz), Diyanet Vakfı Yay, Ankara.
- ÖZEN, Vahit (2010), *Naft Divanı*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ
- ÖZTAHTALI, İbrahim İmran (2009), *Bursalı Emrî Murad Efendi ve Divanı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- SAĞDIÇ, Ayşegül Özkul(2008), *Kütahyalı Rahîmî Dîvânı’ndan 1.-50. Gazellerin Şerhi*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat (2008) “Meyve Redifli Gazeller/ Ghazels With Fruit Refrain”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-*, Volume 3/5 Fall. www.turkishstudies.net DOI Number :http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.427, p. 321-344;
- SELÂMÎ, (1870), *Dîvân-ı Selâmî*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul.
- SENGÜN, Necdet (2006), *Nazîr İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1976), *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.

- TARI, Benal (2011), *Re'fet Mehmed (1198-1238/ 1784-1823) Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihad (1963), *Necati Bey Divanı*, M.E.B. Yay. İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihad (1966), *Ahmed Paşa Divanı*, M. E. B. Yay. İstanbul
- ÜSTÜNER, Kaplan (2010), “Güler” Redifli Gazellerin Karşılaştırılması”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28-Güz s. 181-207, Konya.
- YAHYA NAZÎM (1841): *Dîvân-ı Nazîm*, C. I - C. IV, Takvimhane-i Amire, İstanbul.
- YAZAR, Sadık (2006), *Seyyid Şerîfî Mehmed Efendî; Hayatı, Divanı ve Hilyesi*, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- YENİTERZİ, Emine (2005), “Divan Şiirinde Gazel Redifli Gazeller”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 18, S. 1-10
- YILDIRIM, Metin (2008), *Priştineli Nuri Ve Divanı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- YILDIZ, Ayşe (2009) “Klasik Türk Edebiyatında ‘Var İçinde’ Redifli Şiirler ve Nedim’in ‘Var İçinde’ Redifli Gazeli/ Poems With “Var İçinde” Redif In Turkish Classical Literature And Nedim’s Ghazel With “Var İçinde” Redif”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-*, Volume 4/6 Fall, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.895>, p. 478-498.
- YILMAZ, Ayşe (2010), *Nûrî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Divanı ve Divanı’nın İncelemesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

CEBRÎ'NİN MİHR Ü MÂH'I*

*Ahmet İÇLİ***

ÖZET

Mihr ü Mâh anlatıları, Klâsik Türk Edebiyatı edebi faaliyetleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalar ekseninde Klâsik Türk Edebiyatı şairlerinden Necâtî, Âli, Kıyâsî, Zarîfî ve Hamîdî'nin olmak üzere varlığı bilinen beş Mihr ü Mâh anlatısı vardır. Fakat bunlardan Necâtî'ye ait olanına halen rastlanamamıştır. Hamîdî'nin eserinin de sadece kütüphane kaydı bulunmaktadır.

16. Yüzyıl şairlerinden Cebri'nin de Mihr ü Mâh'ının olduğu kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır.

Eserde Mihr ve Mâh'ın birbiriyle görüşüp konuşmaları, aşkları, ayrılıkları ve hem Ay hem de Güneş'in tabiattaki işleyişleri hakkında bilgiler verilmektedir. Mihr ve Mâh, kendilerinin simge değer oldukları tüm hususları açıklarken hem terim hem de kavramsal boyutta kendilerini açmışlardır. Bu açıklama, felsefe, edebiyat, tarih, coğrafya, dinî vb. boyutlardadır.

Cebri'nin Mihr ü Mâh isimli eseri sembolik bir özellik taşımaktadır. Anlatı Samanyolu galaksisinin işleyişiyle oluşan doğa olayları ve gök cisimlerinin hareketlerini sembolik bir dille vermektedir. Her sembolik değer, Klâsik Türk Edebiyatında gök cisimleri ve onlar etrafında oluşan mazmunlar bağlamında değerlendirildiği görülür. Bu değerlendirmelerin tümü de bireysel gelişim ve değişim eksenli bir seyir izlemektedir. Eserde insanın mücadelesi ve bireysel tekâmülü Mihr ve Mâh bağlamında açıklanmıştır. Bu yönüyle bakıldığında eser Mihr ve Mâh'ın imgesel açılımıdır.

Bu makalede Cebri hakkında bilgi verilip Mihr ü Mâh'ın şekil ve muhteva yönünden tanıtımı yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cebri, Mihr ü Mâh, mesnevi, Mihr/Güneş, Mâh/Ay

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: aicli@hotmail.com.tr

MİHR U MÂH BY CEBRÎ

ABSTRACT

The narrative texts of Mihr u Mâh have an important place among literary products in Classical Turkish Literature. The studies conducted up to now have put forward that there are five narrative texts of Mihr u Mâh belonging to Necâtî, Âlî, Kiyâsî, Zarîfî and Hamîdî, who are among the poets of Classical Turkish Literature. However, the one that belongs to Necâtî has not been found out yet. Hamîdî's work has been found only in library records.

The sources suggest that Cebri, a poet who lived in 16th century, had a Mihr u Mâh, as well. That work has an allegoric symbolic character. This narrative presents the functioning of the celestial bodies through a symbolic language. It is seen that each symbolic element is evaluated within the framework of celestial bodies in Classical Turkish Literature and the metaphorical statements formed around them. All of these evaluations follow a route based on individual improvement and change. The struggle and maturation of human beings is explained within the context of Mihr u Mâh. In that sense, that work is an imaginative expansion of the Sun and Moon (Mihr and Mâh).

In this article, some knowledge about Cebri will be presented and Mihr u Mâh will be described in terms of its structure and content.

Key Words: Cebri, Mihr u Mâh, masnavi (mesnevi), Sun (Mihr), Moon (Mâh)

Giriş

Klâsik Edebiyatta varlığı bilinen Mihr ü Mâh'lar; Necâtî, Kiyâsî, Âlî, Zarîfî, Hamîdî'nindir. Necâtî ve Âlî hakkında ilk bilgiler, Osmanlı Müelliflerinde geçmektedir. (Tahir, 1333; C.II, s. 90, 435) Levend de bunlara ek olarak Kiyâsî'nin ve Zarîfî'nin eserlerinin varlığını bildirir (1998: 133). 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlarında yaşamış olan Edirneli Necâtî Bey'in bir Mihr ü Mâh'ının varlığı konusunda kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Levend, Mihr ü Mâh yazan şairler ve eserlerini tanıtırken (1998: 133) Edirneli Necâtî'nin eserini, Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri'ndeki bilgiye dayandırmaktadır. Ayrıca Latîfî'nin Tezkiretü's-Şu'arâ'sında da Edirneli Necâtî'nin "Risâle-i Mihr ü Mâh" ibaresiyle (Canım 2000: 518) Mihr ü Mâh'ından bahsedilmektedir.

Mihr ü Mâh'lar üzerinde değerlendirme ve çalışmalarda bulunan akademisyenlerin hepsi Necâtî'nin eserin varlığıyla birlikte esere ulaşamadığı konusunda hem fıkirdirler (İçli 2009: 49-52). Bu bilgilerle birlikte, Edirneli Necâtî'nin eserinin bir nüshasının Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi'nde 05 Ba 1626 numarada kayıtlı olduğu görülmekteydi. Fakat daha sonra söz konusu yazmanın tarafımızdan okunması sonucu, eserin Necâtî'nin Mihr ü Mâh'ı olmadığı, Niğbolulu Âhî Benli Hasan Çelebî'nin "Hüsni ü Dil"i olduğu sonucuna varılmıştır. Gerekli yazışmalar sonucu söz konusu hata da düzeltilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ayrıca III. Murat devri şairlerinden biri olan Hâmidî'nin eserinin varlığını Anbarcıoğlu bildirmektedir. Eser hakkında detaylı bilgi vermeyen Anbarcıoğlu sadece dipnotta eserin bulunduğu yer hakkında bilgi vermiştir (Anbarcıoğlu, 1983: 1154)¹.

Bu eserlerle birlikte Üdî'nin Macerâ-yı Mâh isimli eserini de Mihr ü Mâh şeklinde değerlendiren akademisyenler bulunmaktadır. (Arslan, Aksoyak 1998: 26) II. Selim Dönemi şairlerinden olan Udî, eserini 975/1568'de tamamlamıştır. Mesnevinin hiçbir bibliyografik kaynaktan geçmediğini ve Üdî mahlasına da hiçbir biyografik eserde rastlanmadığını belirten Cunbur, (1985: 185) eserin tek nüshasını bulup eser üzerinde çalışmıştır. Kutlar da ayrıca Macerâ-yı Mâh isimli eser üzerinde çalışmıştır. (2005)

1. Cebrî'nin Hayatı

Klâsik Türk Edebiyatının en verimli dönemlerinden sayılan 16. Yüzyılda birçok şair ve yazar yetişmiştir. Bunlardan birisi de Cebrî'dir. Kaynaklarda kendisi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Cebrî hakkında bilgi veren tek kaynak Âşık Çelebi'nin Meşâirü's-Şu'arâ isimli eseridir.

Âşık Çelebi şu bilgileri verir:

“Keşfi ve Hasbî'ye “hâher-zâde ve kendü İstanbullu olup hâliya Burusadadır. Mevlid-i Nebîsi ve Mihr ü Mâh adlı kitabı var.” (Kılıç 2010: 454) Meşâirü's-Şu'arâ'da Cebrî hakkında Keşfi bahsinde de bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilere göre ise Cebrî, Keşfi'nin biraderzâdesidir. (Kılıç 2010: 719)

Cebrî'nin ne zaman doğduğu ve öldüğüne dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. 16. Yüzyıl tezkiresinde geçmiş olması onun bu yüzyılda yaşadığını göstermektedir.

Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilere bakılırsa Cebrî'nin amcası veya dayısı Keşfi H. 945'te (M. 1538/1539) vefat etmiştir. Hasbî de Keşfi'nin küçük kardeşidir. Daha sonra mahlasını Habsî olarak değiştiren Hasbî, abisi Keşfi ile onun oğlu Atâ için Edirnekapı mezarlığında mezar yaptırmış (H. 955) ve kendisine de bir yer ayırmıştır. (Kılıç 2010: 615) Bu bilgiler ekseninde bakıldığında üçünün de birlikte aynı dönemi gördüğü söylenebilir. Meşâirü's-Şu'arâ'da üçünün şiiri ve şairliği hakkında aşağıdaki bilgi bulunmaktadır:

“Şultân Bâyezid-i merhûm İstanbul'da câmi'-i şerif binâ itdükde evvel ol buhûrcı olmuşdur. Ol zemândan beri kendü vü karındaşı Hasbî ve birader-zâdesi Cebrî ve oğlu 'Ata 'alâ zu' mihim şi' r hânedânıdır ve her biri zemânuñ şâhib-i dîvânıdır.” (Kılıç 2010: 179)

Keşfi'nin camiinin buhursu olduğu bilgisi Hasan Çelebi Tezkiresinde de geçmektedir. (Hasan Çelebi, 1989: 819). Ayrıca Kühü'l-Ahbar da bu buna benzer bilgiler bulunmaktadır:

“Bâyezid Bâyezid câmi'ini yapdukda evvela Keşfi, ba' dehu birâderi Hasbî daha sonra birâderzâdesi Şabrî 'akabince anuñ oğlu 'Atâ buhursu olmuşdur. Zu'mlarınca şu'arânuñ ocağı bizüm hânedânımızdır diyü iftihârları zuhûr bulmuşdur” (İsen 1994: 264)²

Bu açıklamalara göre; Keşfi ile birlikte aynı aileden dört kişi şairdir. Bunlardan Hasbî Keşfi'nin küçük kardeşi olmakla birlikte söz konusu tezkire yazıldığı dönemde Cebrî ile birlikte şairdir.

¹ Hamidî'nin eserinin kütüphane kaydı: Blochet, VIII, . 218-219 Flugel Vienna Katalog. S. 547-565; Rieu Pers. Cat. OR 7742

² Adı geçen Sabrî'nin, eski yazıda cim ve sad harflerinin el yazısından kaynaklı hatalı yazılması ihtimaline binanen kaynakların verdiği bilgiler ışığında Cebrî olabilmesi ihtimal dâhilindedir. (A. İçli)

Keşfi'nin Beyazıt Cami yapıldıktan sonraki ilk buhursu olmasına istinaden şunlar söylenebilir: Keşfi 15. Yüzyılda doğmuş ve 16. Yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Kendisi yaşarken Cebrî de şair olduğuna göre Cebrî'nin en azından 16. Yüzyıl başında doğmuş olması muhtemeldir. Keşfi H. 945 (M. 1538/1539)'da öldüğüne göre Cebrî'nin en azından bu dönemde şairliğinin tanındığı kanısına varılabilir.

2. Eserleri

Cebrî'nin bilinen iki eseri bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu iki eserin varlığını Âşık Çelebi haber vermektedir. (Kılıç 2010: 454) Buna göre Cebrî'nin eserleri;

2.1. Mevlid

Cebrî'nin bu eseri hakkında verilen tüm bilgiler Pekolcay kaynaklıdır. Pekolcay bu eser hakkında bilgi verirken Âşık Çelebi'nin verdiği bilgileri kullanır. Pekolcay Cebrî'nin eserini Türkçe yazılmış diğer mevlidler arasında sayar ve eserin bir nüshası hakkında bilgi sahibi olduğunu beyan eder. (2005: 40 ve 2010: 41) Bunun dışında genel olarak Mevlidler üzerinde çalışması bulunan Mazioğlu (1974: 60), Alyılmaz (1999: 197), Aksoy (2007: 328), Ceyhan (2000: 95) da Cebrî'yi Mevlid yazan şairler arasında saymaktadır.

2.2. Mihr ü Mâh

Cebrî'nin bu eseri hakkında ana bilgi, bugünkü bilgiler ekseninde sadece Meşâ'irü's-Şu'arâ'da geçmektedir. (Kılıç 2010: 454) Mihr ü Mâh hakkında bilgi veren Ceyhan (2000: 95) da Meşâ'irü's-Şu'arâ'ya atıfta bulunmaktadır.

2.2.1. Mihr ü Mâh'ın Yazma Nüshası

Cebrî'nin Mihr ü Mâh'ın bugüne kadar tespit edilmiş tek bir yazma nüshası bulunmaktadır.³ Söz konusu yazma; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal yazmaları arasındadır.

Yazma, önce **İbn 3685** kayıt numarası ile kayıtlanmıştır. Tüm yazmaların yeniden tasnifi sonrası eser, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserleri Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümüne **TY 11065** kayıt numarası ile yeniden kayıtlanmıştır.

Varak sayısı 70 olan yazma Talik hat ile yazılmış olup satır sayısı 15'tir. Eserin boyutu 164x93mm'dir. Siyah mürekkepli kalemle yazılan yazmanın bölüm başlıklarında altın sarısı mürekkep kullanılmıştır. Metin içinde bazı beyitlerin ve vurgulanan isimler ile durumların ise kırmızı mürekkeple yazıldığı görülmektedir.

Yazmanın herhangi bir istinsah veya feragat kaydı yoktur. İç kapakta "Mihr ü Mâh Nâzımı Cebrî" ibaresi yazılıdır. Bu yazının daha sonra, büyük bir ihtimalle İbnü'l-Emin tarafından yazıldığı muhtemeldir. Çünkü yk. 1a'da geçen ve İbnü'l-Emin'in eserin temellük kaydı yazısı ile aynıdır. Bu yaprakta ayrıca "Dîvân-ı Cebrî" ifadesi vardır; ama hafifçe silinmiştir. Aynı yaprakta "Min kelâm-ı Kemâl Paşazâde" başlığıyla Kemâl Paşazade'ye ait bir 7 beyitlik bir manzume bulunmaktadır. Söz konusu beyitlerden üçü, Ahmed Cevdet tarafından İkdâm matbaasında basımı yapılan (1313: 65-66) Kemâl Paşazâde divanında da geçmektedir.

2.2.2. Mihr ü Mâh'ın Yazıldığı Tarih

Eserin hiçbir yerinde eserin yazıldığı tarihe dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Cebrî ve eseri hakkında elimizde varlığı bilinen tek bilgi, Meşâ'irü's-Şu'arâda geçen bilgidir. Bu durumda eserin yazılış tarihinin en geç H.976/M.1568⁴ olması gerekmektedir.

³ Farklı isimlerle kayıt altına alınmış nüshalar da söz konusu olabilir. Fakat kayıtlarda rastlanmamıştır.

Mihr ü Mâh'ta bulunan devrin padişahına övgü bölümünde geçen ibareler ile Adı Mehmed olan “defterdâr”ın methiyesi ekseninde bu yüzyılda defterdarlık yapmış olup adı Mehmed olanlara bir bakılacak olursa;

1. Piri Mehmed Çelebi, Yavuz Selim Dönemi, (1511)
2. Hocaşade Mehmed Çelebi, Yavuz Selim Dönemi, (1518-1519)
3. Mehmed Çelebi, Kanuni Dönemi, (1521-1525)
4. Ramazanzâde Yeşilce Mehmed Çelebi, Kanuni Dönemi, (1536-1537)
5. Eğri Abdullahzâde Mehmed Çelebi, Kanuni Dönemi (1551-1561)
6. Ebul Fazl Mehmed Çelebi, II. Selim Dönemi, (1566-1569)

yukarıda adı geçen altı kişinin olduğu görülür. Meşâîrû's-Şu'arâ'nın tamamlandığı tarihlere göre adı geçen Mehmed, bu altısından birisi olabilir. Fakat devrin sultanına yapılan övgüde geçen İran seferleri, padişahın azameti Sultan Selim'i andırmaktadır.

Yapılan İran seferinde İran Şahı'nın durumunu tasvir eden:

Tâc u tahtın birağdı kıldı qarâr/Kılmayup 'izzetile çünki firâr [yk. 9a/11]

dizeleri ve İran Seferlerinin daha çok Yavuz ekseninde düşünülüyor olması da bu iddiamızı destekleyen bir göstergedir. Adı geçen defterdarın da “Hocaşade Mehmed Çelebi” olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Kesin bilgi içermemekle birlikte, [yk 65b] eserde geçen;

“*Bu suhan içre âhir oldı kelâm*” beytinin ikinci dizesi, “حمد الله رساله اولدی تمام” H. 946/M.1539-1540 tarihlerine tekabül etmektedir. Bu dizinin tarih beyti olma ihtimali yüksek olmakla birlikte kesin bir yargı değildir. Fakat adı geçen defterdarlardan Eğri Abdullahzâde Mehmed Çelebi'nin bu tarihte yaşamış olması bu ihtimali de ayrıca kuvvetlendirmektedir.⁵

Her durumda eserin yazılış tarihi ile ilgili söylenecek kesin bir tarih yoktur. Söylenecek en net ifade ise eserin; 1568'den önceki bir tarihte yazılmış olduğudur.

2.2.3. Mesnevi Olarak Mihr ü Mâh

Mihr ü Mâh, bir mesnevide olması gereken ana bölümleri içermektedir. Bununla birlikte mesnevide gazel, müseddes, terci-bent gibi nazım şekilleri de kullanılmıştır. Fakat tüm nazım şekillerinin vezni, metnin vezniyle aynıdır.

Mesnevideki Gazeller: Mesnevide 6 (altı) adet gazel bulunmaktadır. Bunlar;

1. yk. 23a/1'de geçen “Güneş” redifli gazeldir. Gazel “ğazel-i münâsib” başlığı ile verilmiştir. Güneşin/Mihr'in aşk halini anlatan beş beyitlik gazelin ilk beyti şöyledir:

Görmege gün yüzünü anı güneş/Ser-be-ser seyri der cihanı güneş

2. yk. 27a/6'da geçer. Bu gazel, Mihr'in Mâh'a gönderdiği mektupta geçmektedir. Gazel-i münâsib-i hâl başlığı ile verilen beş beyitlik gazelin ilk beyti şöyledir:

Tâ ki sen Mâhdan bulalı cüdâ/Düşmüşem zerre teg çü bî-ser ü pâ

⁴ Meşâ'irûş-Şu'arâ H. 976/M. 1568'de tamamlanıp devrin sultanı II. Selime sunulmuştur. Geniş bilgi için bkz. Kılıç, 2010: 49

⁵ Bir diğer ihtimalde eserin Ebul Fazl Mehmed Çelebinin defterdarlığı döneminde yazılmış olduğudur. Bu durumda yukarıdaki dizinin tarihe işaret etmediği veya bir eksiklik olduğu söylenebilir.

3. yk. 43b/11’de başlayan gazel 7 beyittir. Herhangi bir başlık sunulmadan verilen gazel Mihr diliyle verilmektedir. Gazel “*Mihr gün gibi toğdı menziline/Geldi ol demde bu gazel diline*” ibaresiyle başlar. Gazelin ilk beyti ise şöyledir:

Veh ki oldım gamıyla dīvāne/Bir güneş yüzlü mäh-ı tībāne

4. yk 45a/15’te başlayan gazel, “Ġazel-i münāsib” başlığını taşır. Mihr’in Mäh’a olan aşkı, fakat Mäh’in ondan saklanması üzerine Mihr dilinden söylenen 7 beyitlik gazelin ilk beyti şöyledir:

Āftābum gözümden oldu nihān/Oldı gün gibi nāgehān pinhān

5. yk. 58b/4’te başlayan gazel “Ġazel-i münāsib-i hāl” başlığını taşımaktadır. 6 beyitlik bu gazel Mäh’in Mihr’e aşkını ifade eder. Gazelin ilk beyti şöyledir:

‘Āşık oldu efendi saña kamer/Yüzüni gördi kaldı taña kamer

6. yk. 60b/10’da başlayan gazelin başlığı “Ġazel-i münāsib-i hāl”dır. Mäh’in Mihr’den uzaklaşıp karanlık diyarlara düştüğü anı anlatan “siyah” redifli 6 beyitlik gazelin ilk beyti şöyledir:

Didi geldi dile belā-yı siyāh / Cāna oldu dırığ cāy-ı siyāh

2.2.3.1. Mihr ü Mäh’in İlk ve Son beyitleri

Elimizdeki yazma nüshaya göre eserin ilk ve son beyitleri şöyledir:

İlk: Evvel ism-i ilāhı zıkr idelüm

Bize cān virdi k’anı şükr idelüm [yk. 1b/1]

Son: Cān münevver bu şevke dil mesrūr

Şan tülū‘ eyledi du‘ ayile nūr [yk. 70a/9]

2.2.3.2. Mihr ü Mäh’in Vezni

Eserin vezni daire-i mütenevvi‘ adan bahr-ı cedîddir:

Fe‘ilātün Meḥā‘ilün Fe‘ilün (v v__ / v_ v_ / v v_)

Eserde bulunan diğer nazım şekilleri ile yazılmış tüm manzum parçalar da bu vezinle yazılmıştır. Hatta metinde görülen manzum bölüm başlıklarının tamamı da yine bu vezinle yazılmıştır.

2.2.3.3. Mihr ü Mäh in Beyit Sayısı

Varlığı bilinen tek nüsha üzerinden yapılan değerlendirmelere göre mesnevide 1954 beyit bulunmaktadır. Mesnevide bulunan, aynı bölümdeki içerik değişiklikleri ve ağaz-ı dstandaki vaka parçaları arasında kullanılan 33 geçiş beyti de bu sayıya dāhildir.

2.2.4. Mihr ü Mäh’in Bölümleri

Yukarıda da değinildiği üzere eser, bir mesnevide olması gereken klâsik mesnevi tertibine uygundur.

Mîhr ü Mâh başlıksız 71 beyitlik bir **tevhid** ve **münâcatla** başlar:

“*Evvel ism-i ilâhî zîkr idelüm Bize cân virdi k'anı şükr idelüm*” [yk. 1b/1].

Bu bölümde bütün aşk hikâyelerinin kaynağının Allah olduğu ve kahramanlara aşk algısının Yüce Allah tarafından verildiği ısrarla işlenir. Münacâat kısmında da kendisinin yazacağı eser konusunda aynı aşkın, algının ve gücün Allah tarafından kendisine verilmesi talebinde bulunur.

Eserin **naat** bölümü;

Na 't-ı sultân-ı Seyyidü 's-saḳaleyn/Muṣtafâ müctebâ şeh-i ḫarameyn [yk 4a]

başlığı ile birlikte 20 beyitten oluşmaktadır. Eserde *Mu 'cizât-ı şerîf-i kâr-ı 'acîb/ Gün gibi zâhir oldu ḫâl-i ḫabîb* başlığı ile başlayan 8 beyitlik, peygamberin mucizelerinin anlatıldığı kısım bulunmaktadır.

Eserde **Medh-i Çihâr Yâr-ı Güzin** bölümü “*Medḫ-i aşḫâb-ı âftâb-ı cenân / Zîkr-i aḫbâb-ı mâhtâb-ı cinân*” [yk 5a] başlığı ile başlar. Ardından 4 halife ve Hasan ve Hüseyin'in övgüsü ve onlara ait bilgilerin verildiği anlatımlar gelir. Her bir halife için bölüm başlığı ile birlikte 6 beyitlik bir anlatım söz konusudur. Eserde Hasan ve Hüseyin için ayrı iki bölüm açılmıştır. İlk bölüm; *Mîve-i Murtaẓâ ḫasîb Nesîb/ḳurretü 'l-'ayn-ı çeşm-i nûr-ı ḫabîb* [yk 6a/1] bölüm başlığı beyti ile başlayan 16 beyitlik bir anlatımdır. Daha sonra da; *Uralum bir ḫikâyete bünyâd/Göñlümüñ âftâbı ola gûşâd* [yk. 6b] bölüm başlığı ile başlayan 21 beyitte de yine Hasan ve Hüseyin'e ait menkıbevi hikâye anlatılır.

Eserde bir yönüyle küçük bir dibâce de addedilebilen fakat daha çok müellifin kendini övdüğü bir **fahriye** bulunmaktadır. Bu fahriyenin başlığı bulunmamaktadır:

“*Şöhret-i şî'rüm oluben iş'ar/Tuta 'âlem yüzünü mîhr-i şerâr*” [yk7a/8]

Bu bölümde şair, şiirinin ve sözlerinin (eserinin) tüm aşk hikâyelerindeki kahramanların algısını tersyüz edeceğini ve şiirine paha biçilemeyeceğini aktarır.

Dönemin padişahının **övgüsü/medhiyesi** “*Medḫ-i Sultân-ı a'zâm u ekber/ Mâlik-i pâdşâh-ı bahrile berr*” [yk. 8b] bölüm başlığı ile başlayan 18 beyitlik bir anlatımla verilir.

Dönemin önemli devlet adamlarından olup bir anlamda da müellifin kendisine hâmî olarak telakki ettiği ve kendisine himmet etmesi için dua ettiği **Defterdâr Mehmed'in medhiyesi** de “*Şol felek-rif'at-ı melek-kirdâr/Hazret-i vaşf-ı ḫâl-ı defterdâr*” [yk 9b] bölüm başlığı ile verilir. Söz konusu medhiye 27 beyitten oluşmaktadır.

Eserin **Sebeb-i Telif** bölümü olarak nitelendirilen bölüm ise;

“*Hôş buyurmuş suḫan ḫarîdârı/Germ iden Müşteriye bâzârı*” [yk 10b] bölüm başlığı ile verilmektedir. 22 beyitlik bu bölümde eserin hak ettiği yere gelmesi arzusunun bulunduğu dualar da önemli bir yer kaplar. Bu bölümden 36 beyitlik bir de Tercî'-bend gelmektedir. Tercî'-bendde; Hürşîd, Kamer, Hâle, Encüm, Şehâb, Şafaḳ redifleri ile oluşturulmuş bendler vardır.

Bu bölümden sonra gelen “*Bu faşl, nâzım-ı 'inde 'n-nâs kitâbuñ maḳbûl olduḡın iltimâs ḳılduḡıdır*” manzum olmayan bölüm başlığı ile başlayan 13 beyitlik bölüm ise eseri hakkında şairin kendi terennümlerinden oluşmaktadır. Cebrî, eseri sayesinde “gam batı”sının gidip “can şarkı”ndan Güneş'in doğduğunu belirtir. Bu dizelere göre eser, bir güneştir. Bu güneş sayesinde karanlığın aydınlığa kavuştuğu dile getirilir. Aşağıdaki beyit, Cebrî'nin eseri/sözünün kıymeti için yaptığı önemli tasvirlerdendir:

Ḳaplaya yeryüzünü envârı/Gökleri yaka şu'le-i nârı [yk. 13a/9]

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Eserin **Dibâcesi** Ağaz-ı Destan bölümünün hemen önünde gelmektedir. “*Zikr-i dibâce-i risāle-i Mihr/Fikr-i evşāf-ı Māhtāb-ı Sipih*” [yk 13a] bölüm başlığı ile birlikte 21 beyitten oluşan eserin manzum önsözü bir dua beyti başlar:

“*Baḥr-ı nazmum revān kıl yā rab/Söz bedi‘in beyān kıl yā rab*” [yk 13a/12] dizeleriyle eserin yazımı için Allah’tan yardım ve güç istenir. Cebrî’nin eserin kıymeti ve eserden beklentisi de bu dizelerde aktarılır. Aşağıdaki dizeler bu dibâcedendir:

Dile kuvvet virürse feyz-i İlāh/Şerḥ idem şehri içinde Mihrle Māh [yk. 13b/9]

‘Āleme gün gibi olup meşhūr/Lem‘a-i cānı eyleye pür-nūr [yk. 13b/12]

Ya‘ni kim rāh-ı ‘aşkı tarḥ idelüm/Kışsa-i Mihr ü Māhı şerḥ idelüm [yk. 13b/13]

Mihr ü Māh’ın **Âğaz-ı Destân** bölümü; “*maṭla‘-ı dāstān-ı Mihrile Māh/Zikr-i rengin-kelām-ı şun‘ullāh*” [yk. 14a] bölüm başlığı ile başlar. Bu bölüm itibarıyla artık eserin içeriğine geçilmiş olur. Bu bölümde Mihr ve Māh’ın doğumu/varlığı öncesi gökyüzü, varlık âleminin durumu, Hz. Cebrâilin rolü, Mihr ve Māh’ın doğum anları, büyümeleri, eğitimleri, ayrılmaları ve tekrar kavuşmaları, kavuşma esnasından önceki ve sonraki maceraları anlatılır. Metin içinde olay örgüsüne bağlı olarak 21 farklı içeriğe ait bölüm başlığı bulunmaktadır. Bunlar zaman, mekân ve kişilere göre değişen geçiş beyitleridir.

Eserin **hâtîme** bölümü; “*Fî-i‘tizār-ı nāzım ve fî ḥātîmeti‘l-kitāb*” [yk. 67a] Arapça geçiş başlığı ile verilmiştir.

Bu bölümde eserin yazılma serüveni ve sonuçlanması aktarılır. Eserdeki kişilerin/kahramanların sembolik mahiyette nelere karşılık geldiklerinin de tanımlandığı bu bölümde Cebrî, kendisi ve eseri için dualarda bulunmaktadır.

Bir bütün olarak eserde manzum ve mensur bölüm başlıkları bulunmaktadır. Bu bölüm başlıklarının 33’ü manzum 19’u da mensurdur. Yüklemsiz cümle kuruluşunda olup Türkçe veya Farsça olan (ğazel-i münāsib-i ḥāl) bölüm başlıklarıyla birlikte büyük oranda Türkçe başlıklar kullanılmıştır. Bir tanesi de Arapça’dır. Söz konusu Arapça bölüm başlığı hatime bölümünün başlığıdır.

2.2.5. Mihr ü Māh’ın İçeriği

Cebrî’nin Mihr ü Māh’ı Klâsik Edebiyatta yazılmış mesneviler arasında tamamen sembolik, alegorik türden sayılabilecek bir eserdir. Aşk hikâyesi veya alegorik mesneviler arasında bulunan diğer Mihr ü Māh anlatılarından Kıyâsî’nin ve Zarîfî’nin eserlerinin konusu tamamen yeryüzünde geçer. Anlatı kahramanlarının adı Gök cisimlerinden olduğu gibi coğrafi terimlerden de oluşmaktadır. Bu anlatılardan farklılık gösteren Alî’nin Mihr ü Māh’ında olay örgüsü tamamen yeryüzü dışındadır. Bir yönüyle gökyüzünde geçtiği söylenebilen eserin konusu tamamen semboliktir.

Olay, gök cisimleri arasında geçtiği gibi dünyanın güneş etrafında dönmesi ve güneşe ait hususiyetlerden oluşan doğa olayları da anlatı kişilerine (kahramanlara) isim olabilmektedir.

Adı Mihr ü Māh olmayıp Mihr ü Māh’lar arasında kendisine yer bulan Mâcera-yı Māh isimli eser de sembolik mahiyet taşıyan bir eserdir. Eser sergüzeştname türünde olmakla birlikte gök cisimlerinin iletişimini barındırmaktadır. Türk Edebiyatında yazılmış Mihr ü Māh’lar hakkında bilgi veren Aksoyak ve Arslan, eseri Mihr ü Māh (1998: 26) olarak değerlendirmişlerdir. Eser içinde Mihr ve Māh kelimelerinin geçtiği çokça beyit bulunmaktadır. Bunun yanı sıra diğer gök cisimleri de mesnevîde yer almaktadır. Fakat diğer Mihr ü Māh’lar gibi, karakterlerinin birinin eril diğerinin dişil olduğu ya da Âlî’nin Mihr ü Māh’ında olduğu gibi kahramanlarını gök cisimlerinin kendilerinin oluşturduğu (alegorik olarak) Māh ve Mihr arasında geçen bir aşk hikâyesi değildir.

Eserde geçen Mâh, Âlî'nin kendisidir ve şair kendi macerasını anlatmıştır. Eserde kullanılan Mihr ve Mâh kelimeleri sembolik kullanımdadır. Bazı durumlarda Mâh, kendisi olurken, bazen de Mâh, sevdiği biri olmaktadır. Yine bazı durumlarda Mihr ve Mâh, Şehzâde Selim ve Şehzâde Bâyezid için kullanılmıştır.

Cebrî'nin Mihr ü Mâh'ı Âlî'nin Mihr ü Mâh'ı ile paralel konuları işlemektedir. Bu eser de Âlî'nin eseri gibi tamamen gök cisimlerinin kendi aralarındaki iletişimini kapsamaktadır. Ayrıca Âlî'nin eserinde olduğu Cebrî de eserin arka planında neleri temsil ettiğini her remzin nelere işaret ettiğini beyân etmektedir:

Añla ey dürr-i fikretün kânı/Fehm-i cân ile eyle iz'ânı

Bunca ma'nâ ki bunda derc oldı/Onca elfâz hâş-ı harc oldı

Añladun mı nedür bu rāya ğaraž/Gel ğaruşdırmağıl buraya ğaraž

Mihr 'ālemde bir muħabbetdür/Mâh ise vech-i yāre 'illetdür

Ka'be 'ālemde vaşl-ı dilberdür/Şehr-i Yesrib maķām-ı gevherdür [yk. 65b-66a]

Cebrî'nin Mihr ü Mâh'ında diğer anlatıların aksine arayış içinde olan kahraman Mihr'dir. Diğer anlatılarda Mâh, Mihr'i arayıp dururken bu eserde Mihr, Mâh'ı aramaktadır. Ayrıca Kıyasî ve Zarîfî'nin eserlerinin aksine bu eserde erillik-dişillik net değildir. Her ne kadar Mâh, eril unsurlarla donatılmış ve Mâh'ın gecenin oğlu, Mihr'in de Ruz'un kızı olduğu bilgileri bulunuyorsa da eserde eril ve dişil ayrımı yoktur. Bu durum Âlî'nin eseri için de geçerlidir.

Cebrî'nin eserin sonunda Mihr'in uykudan uyanması ve yaşadığı çoğu tecrübenin rüyada olması ve Mâh'a kavuşması gibi remizler Cebrî ile özdeşleşmektedir. Cebrî eserin sonunda "Cebriyâ düşün ise hayr olsun" [yk 68b] ifadeleri bir yönüyle kendisinin de bu rüya ile eşdeğer olduğunu gösteren önemli göstergelerden birisidir. Bu durumda eser Udi'nin Mâcerâ-yı Mâh isimli eserine yaklaşmaktadır. Fakat buradaki olay/durum Mihr'in macerasıdır.

Cebrî'nin Mihr ü Mâh'ında başka kişiler de bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemli kişilik **Hâle**'dir. Âlî'nin eserinde de bu yönüyle önemlilik arz eden kişilik **Zerre**'dir. Hale, Mâh'a çok yakın olduğundan Mihr'i kıskanmaktadır. Bununla birlikte gök cisimlerinin hemen hemen hepsi; yıldızlar, gezegenlerin ve burçların herbiri mesnevide birer rol almışlardır. Bunların yanısıra Samanyolu galaksisinin işleyişi, dünyanın güneş etrafında dönmesi ile oluşan coğrafi tanımlamalar/terimler de mesnevide birer kişilik olarak görülürler. Bunlar arasında, Felek, Leyl, Nehâr, Sehâb, Ebr, Şafak, Bâd, Subh-ı Sâdik, Hüsûf, Kûsûf ve (Şah-ı) Magrib önemli roller üstlenmişlerdir.

Mihr'in veya Mâh'ın kurduğu, özellikle gök cisimlerinin bulunduğu meclislerde (Çeng, Ney vb) bazı çalgı âletleri de birer kişilik olarak görülebilmektedir.

Eser sembolik-alegorik mahiyette olup olay örgüsü de tamamen zihinsel tasarım olan mekânda geçmektedir. Bu mekânlardan ikisi yeryüzünde bilinen mekân olmakla birlikte, mekânların eserdeki görünüşleri de tamamen semboliktir. Mihr'in Subh-ı Sadık ile Mâh arayışında, çıktığı yolcularında uğrak alanları olan yerlerden birisi Mekke diğeri de Medine'dir. Bu mekânların simgesel mahiyet taşıdıkları Cebrî tarafından mesnevinin sonunda dile getirilmektedir.

Mesnevideki olay örgüsü özetle şöyledir:

Aynı zaman diliminde doğup yaşdaş olan Mihr ve Mâh'ın, Mâh'ın 14'üne girmesi sonucu yolları ayrılır. Mâh Şeb diyarının şâhı olurken Mihr de Rûz iline gider. Her biri kendi saltanatlarında mutlu ve huzurlu yaşarken her ikisi de farklı zamanlarda rüya görür. Bu rüya

sonucunda Mâh, onu arayanın kendisini bulmasını beklerken, Mihr arayışlara girer. Sorup soruşturur. Rüyada gördüğü ve âşık olduğu unsura kavuşmayı arzular. Her ikisinin de dâyesi onlara bu konuda yol gösterici olmuştur. İlk etapta aşkın zor olduğu, bundan vazgeçmesi talep edilirse de her ikisi de aşk ehli olma gayretindedirler. Mihr rüyası konusunda ısrarcıdır ve kendisine yeterli bilgi vermeyen Daye'si dışındaki kişilere durumu sorar. Meclisini toplar bütün gök cisimleri hazır bulunur. Bu konuda ona en detaylı bilgiyi veren Subh-ı Sâdık'tır. Meclis'in aldığı karar gereği Şeb diyarına Hâle elçi olarak gönderilecektir.

Hâle Mâh'a yakın olduğu ve gideceği menzili iyi bildiği için tercih edilmiştir ama yanlış tercihtir. Çünkü Hâle de Mâh'a âşıktır. Elçi giden Hâle durumu ağırdan alır, ama en sonunda yazılan mektubu iletir. Mâh bu duruma çok kızmıştır. Bunun iki sebebi vardır. İlk ve önemsiz görünen sebep, Hâle'nin uzun süredir Mâh'ın haberi olmadan nerede olduğunun bilinmeyişi, diğeri de Mihr'in aşk sırrını faş etmesidir. Hâle olumsuz cevapla döner.

Mihr'in sevda ateşi daha da artar ve vuslatı daha çok arzular. Meclis yeniden toplanır. Amaç Mihr'in bu sevdadan vazgeçmesidir. Fakat Mihr kararlıdır. Meclis bu kararlılığı görünce Mâh'a bir daha mektup yazılması gerektiği kanısına varır. Fakat Mihr ya vazgeçme ya da sefer arasında karar vermek gerektiğini vurgular. Subh-ı Sâdık ile sefere çıkan Mihr'in ilk durağı Kabe'dir. Burada haccını tamamlayan Mihr, yolcuğun Yesrib ayağını da tamamlar.

Her iki mekânda da manevi tekâmülünü tamamlayan Mihr Garb diyarına gelir. Burada Mâh'ı sorar. Mâh oradadır ama tutulmuştur. Hüsûf'un onu yakalaması sonucu rengi gitmiş, çok rahatsız bir durumdadır. Mihr onu bu haliyle göremez. Belli bir süreden sonra Mâh Hüsûf'tan kurtulur ve eski saltanatına yeniden kavuşur.

Mihr Mâh'ı arayışına devam etmektedir. Fakat bir türlü Mâh'a ulaşamamıştır. Meclis yeniden toplanır bir daha mektup yazılması karara bağlanır. Bu defa mektubu götürecek olan kişi, Bâd'dır. Bâd mesajı götürür ve Mihr'in içinde bulunduğu durumu Meclis ağzıyla sunar. Bâd kendisi de Mihr'in aşk acısını dile getirir ve Mâh'a dua eder. Mektup ve konuşmalardan sonra Mâh sakinleşir, önceki gazabı ve azabından eser kalmaz. Ve sonunda Mâh da Mihr'e karşı aynı duyguları beslediğini açıklar. Mâh da Mihr'e bir mektup yazar. Bu mektup, Mihr'i davet anlamına gelmektedir. Mâh'ın mektubunu götürecek olan Heft-Peyker'dir. Mesaj ulaşınca Mihr düğün hazırlıkları ile birlikte Mâh'ın ülkesine doğru yola çıkar. İkisnin kavuşması/görüşmesi bütün âlemin sevinci hâline gelir. Mihr ve Mâh bu kavuşmada kendi mâhiyetleri hakkında uzun konuşmalar yapar. Birbirlerini daha yakından ve birinci elden tanırlar. Mihr ve Mâh eğlence içindedir. Fakat bu eğlence ve meclisteki sevinç yerini bir anlık kaosa bırakır. Bunun birinci sebebi de sarhoşluktur. Çünkü tabiatın işleyişi sekteye uğramıştır. Mâh'ın ve Mihr'in kendi yerini alması ve gökyüzündeki saltanatlarını kendi mekânlarında devam ettirmesi gerekmektedir. Edebi bir dille açıklanan durum, diğer gök cisimlerinin bir anlamda dedikodularıdır. Mihr ve Mâh'ın birliktelikleri onların da dengelerini bozmuştur çünkü her bir burç ve gök cisimleri Ay ve Güneşin mekânları ve hareketleri iledir. Mihr ve Mâh'ın mekân algısındaki değişiklik onların düzenlerini etkilemiştir. Bu durumda özellikle Mâh'ın kendi yerine çekilmesi istenir.

Mâh'ın kendi mekânına gitmesi için Mihr'den ayrılması pek kolay olmaz. Mâh dilinden çeşitli aşk nağmeleri dökülür. Bir türlü ayrılığa gelemmez. Mihr ve Mâh cephesinde bunlar yaşanırken Şeb diyârının sâkinleri Mâh'ı yatağında/evinde/yerinde bulamazlar. Hâle burada yalnız başınadır. Tüm Şeb diyârı sâkinleri Mâh'ın nerede olduğunu merâk ederek onu aramaya koyulurlar. Çünkü onların nezdinde Mâh'ın biricik aşkı Hâle'dir. Hâleyi yalnız bırakıp Mihr ile vakit geçiren Mâh'ın bu durumu düzen ve huzur bozucu bir durumdur.

Mihr'den ayrılan Mâh kendi mekânına doğru gider yalnız kalan Mihr'in yolu da karalar ülkesine gelir. Bu durum metinde Hüsûf ve Kûsûf ile açıklanır. İki "Zengî" ile karşılaşma güneş ve

ayın tutulmalarıdır. Bu durumu haber alan Mâh'ın dostları kurtarmak adına mücadeleye girer. Mihr bu mücadeleyi tam kaybettiği esnâda ve kendinden geçmiş haldeyken Hızır ona ab-ı hayatı getirir. Güneş tutulmaktan kurtulmuştur. Sonunda hem Mâh hem de Mihr kendi mekânlarında birbirlerine bakışarak kendi aşklarını yaşamaya devam ederler.

Sonuç

Klâsik Türk Edebiyatında yazılmış Mihr ü Mâh anlatılarından birisi de 16. Yüzyıl şairi Cebri'ye aittir. Cebri'nin müstakil bir Mevlid'inin olduğu da belirtilmektedir.

Eserin bilinen bir tek yazma nüshası bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Bölümünde 11065 numarada kayıtlı bu nüshanın herhangi bir istinsah veya feragat kaydı bulunmadığı için kim tarafından istinsah edildiği bilinmemektedir. Ayrıca eserin müellif hattı olup olmadığı konusunda da netlik yoktur.

Çalışmada da tartışıldığı üzere eserin hangi tarihte yazıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Eldeki veriler ışığında; eserin en geç M. 1568 yılında yazıldığı söylenebilir.

Eser, Klâsik bir mesnevide olması gereken hususiyetleri barındırmaktadır. Mesnevide Hz. Hasan ve Hüseyin'in methiyesinde özel bir menkıbe de anlatılmaktadır.

Eserde mesnevi nazım şekli dışında müseddes, terci-bent, gazeller de yazılmıştır. Bu kullanımların hepsi mesnevinin vezni olan *Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'îlün* vezni ile dir. Metin içindeki olayın, mekânın ve zamanın değişmesine bağlı olarak değişen her konu için verilen bölüm başlıkları da manzumdur. Bu aktarımlar içinde verilen diğer hususiyetler mensur başlıklarla sunulmuştur. Söz konusu manzum başlıklar da mesnevinin veznindedir.

Eldeki tek yazma nüshaya göre, mesnevide manzum bölüm başlıkları dahil olmak üzere 1954 beyit bulunmaktadır. Beyit sayısına 33 adet manzum bölüm başlığı da dâhildir.

Mesnevi diğer Mihr ü Mâhlar gibi olay ağırlıklı değildir. Metinde görülen olayların tümü sembolik özellik taşımaktadır. Hikâye, dünyevî manada düşünülebilecek bir aşk hikâyesinin aktarımı değildir. Eserde görülen her bir anlatım, Güneş'in ve Ay'ın işleyişi ve Klâsik Edebiyatta Mihr ve Mâh ekseninde oluşmuş mazmunları içermektedir.

Mihr ve Mâh'ın birbiriyle görüşüp konuşmaları, aşkları, ayrılıkları ile hem Ay hem de Güneş'in tabiattaki işleyişleri hakkında bilgiler verilmektedir. Mihr ve Mâh, kendilerinin simge değer oldukları tüm hususları açıklarken hem terim hem de kavramsal boyutta kendilerini açıklarlar. Bu açıklama, felsefe, edebiyat, tarih, coğrafya, dinî vb. boyutlardadır.

Mihr ve Mâh anlatısında bu iki ana kahraman dışında (dünyamıza göre) gök cismi olan unsurlar ve Samanyolu/Kehkeşân galaksisinin işleyişiyle oluşan doğa olayları da kişi olarak görülürler. Her bir kişilik ismine uygun sembolik değerler taşır ve anlatıda imgesel olarak kendini açıklar. Hâle, Felek, Şafak, Subh-ı Sâdik, Heft Peyker ve Ebr bunlardan bazılarıdır.

Anlatıda önemlilik arz eden bir diğer husus da olay örgüsüdür. Kurmaca metinde verilen her bir vaka, aslında samanyolu galaksisinin işleyişidir. Her bir mekân değişimi ve kahramanların macerası, asli öge olan gök cisminin kendi macerasıdır.

Eser sembolik mahiyet taşımaktadır. Anlatı gök cisimlerinin işleyişini sembolik bir dille vermektedir. Her sembolik değer, Klâsik Türk Edebiyatında gök cisimleri ve onlar etrafında oluşan mazmunlar bağlamında değerlendirildiği görülür. Bu değerlendirmelerin tümü de bireysel gelişim ve değişim eksenli bir seyir izlemektedir. Eserde insanın mücadelesi ve bireysel tekâmülü Güneş, Ay ve bağlamında açıklanmıştır. Bu yönüyle bakıldığında eser Mihr (Güneş) ve Mâh'ın (Ay'ın) imgesel açılımıdır.

KAYNAKÇA

- AKSOY Hasan; “Eski Türk Edebiyatında Mevlidler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 5 Sayı 9, (2007), s. 323-332, s. 328
- ALYILMAZ Semra, (1999) “Mevlit ve Türk Edebiyatında Mevlit Türü”, **Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** S.13, Erzurum, s. 195-202
- AMASYALI Güner, **Zarifi'nin Mihr ü Mah mesnevisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Tezi İstanbul 1953
- ANBARCIOĞLU Meliha Ülker, (1986). “Kıyasî'nin Mihr u Mah Mesnevisi” , **Erdem**, C.2, S.4, s. 87-172
- ANBARCIOĞLU, Meliha (1983) “Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ı Mah ve Mihr u Müşteri Mesnevileri”, **Belleten**, C.47, S.188, s. 1151-1189
- ARSLAN Mehmet ve AKSOYAK, İsmail. H. (1998). **Gelibolulu Ali, Riyazü's-Salikin** Sivas: Dilek Matbaacılık.
- Âşık Çelebi (2010) **Meşâirü's-Şu'arâ**, (Haz.: Filiz Kılıç) İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- BİRNBAUM, Elazar (1960) “Notes And Communications, The Date of Âli's Turkish Mesnevi Mihr ü Mâh”. **Bulletin of the School of Oriental and African Studies** , 23 (1), 138-139.
- BURSALI MEHMED TAHİR (1333). **Osmanlı Müellifleri** C.2, İstanbul: Matbaa-i Amire
- CANIM, Rıdvan (2000) **Latîfî, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ**, (İnceleme-Metin), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
- Cebrî, **Mihr ü Mâh**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 11065
- CEYHAN Âdem, (2000). “Süleyman Nahîfî'nin Mevlidü'n-Nebî Mesnevisi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** S.14 Erzurum, s. 89-141
- CUNBUR Müjgân, (1985). “Ûdî ve Macerâ-yı Mâh adlı eseri” **Erdem**, C.1, S.1, s. 187-198
- İÇLİ Ahmet, **Mihr ü Mâh Gelibolulu Mustafa Âlî, İnceleme-Metin**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2009
- İSEN Mustafa (1994). **Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: Ankara.
- Kemal Paşazade, Dîvân, (1313), (Dü. Ahmed Cevdet), Der-Saadet: İkdâm Matbaası
- KINALIZÂDE HASAN ÇELEBÎ (1989) **Tezkiretü's-Şu'ara**, (Haz.: İbrahim Kutluk) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2005). **Ûdî, Mâcerâ-yı Mâh**, Ankara: Öncü Kitap
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1998). **Türk Edebiyatı Tarihi 1. Cilt**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MAZIOĞLU Hasibe (1974). “Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler”, **Ankara Üniversitesi D.T.C.F Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü Türkoloji Dergisi**, Cilt 6, sayı 1, Ankara, S. 31-62, s. 60

-
- MEHMED SÜREYYA (1311). **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye** (Cilt 4). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- PEKOLCAY Neclâ (2005) **Mevlid**, İstanbul: Dergâh Yayınları
- PEKOLCAY Neclâ (2010) **Mevlid**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- TURHAN Vedat, **Zarîfî ve Mîhr ü Mâh Mesnevisi'nin Tenkitli Metni İle İncelemesi**, Atatürk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1995

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN İRANLILARIN YAZILI ANLATIMLARININ HATA ANALİZİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

*Kayhan İNAN***

ÖZET

Türkiye ile zengin bir geçmişe; sıkı kültürel, siyasi ve ekonomik bağlara sahip olan İran, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin yapıldığı ülkelerden biridir. Bu ülkede Türklerin ve Türkçenin tarihi eski olmak ile birlikte Türkiye Türkçesinin öğretimi yeni bir durumdur. İranlılar, Türkçe ve Farsça arasındaki dil ilişkileri, ortak kültürel miras, Türkiye'ye ve Türkçeye duydukları ilgi ve sevgi nedeniyle Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenirken hızlı bir ilerleme göstermektedirler. Özellikle konuşma ve dinleme gibi beceri alanlarında başarılı olmakla birlikte yabancı dil öğretiminde temel bir etkinlik alanı olan yazma becerisi söz konusu olduğunda çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

Yazma, temel dil becerilerinin son basamağını oluşturmaktadır. Bu becerinin gelişmesi ya da geliştirilmesi çeşitli sebepler ile sona bırakılmaktadır. Bunun başlıca nedeni konuşmada yetkinlik ve dinlediğini anlamamanın yabancı dil bilmenin göstergesi olarak anlaşılmasındandır. Ancak bir dili çok iyi konuşmak ya da her dinlediğini anlamak bir dili bilmek için yeterli değildir. Kişinin kendisini yabancı bir dilde yazılı olarak ifade etmesi de gereklidir. Yazmanın yabancı dil öğretimindeki bu önemine karşın İranlı öğrencilerin kendilerini yazılı olarak ifade etmede karşılaştıkları sorunların yazmayı önemsememeleri, sınıf içerisinde yazma etkinliklerine ayrılan sürenin yetersizliği ve bu etkinliklerin ev ödevi olarak geçiştirilmesi, alfabe farklılığı, İranlıların kendilerine duydukları aşırı güvenden kaynaklandığı söylenebilir. Oysaki yabancı dilde etkili bir yazılı anlatım için yüksek motivasyon ve sıkı çalışma gereklidir.

Bu araştırma yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımlarında yaptıkları yanlışların nedenlerini belirlemek ve çözüm önerileri getirmek amacıyla 2012-2103 Bahar dönemi Tahran Yunus Emre Türk Kültür Merkezi B2 düzeyindeki 71 öğrencinin yazılı anlatımlarının Keshavarz'ın (2011) yanlış analizi tasnifine göre değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Araştırma sonuçları yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlıların Türkçe yazılı anlatımlarında yazım, noktalama ve ses bilimsel, sözcük-anlamsal, biçim-söz dizimsel ve süreç temelli yanlışlar yaptığı belirlenmiştir.

* Bu makale, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen İranlıların Yazılı Anlatımları Üzerine Bir İnceleme* başlıklı yüksek lisans tezinin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: hankayhan@gmail.com

Anahtar Kelimeler: İran, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Yazma Becerisi, Türkçe Eğitimi, Hata Analizi.

AN EVALUATION OF THE ERROR ANALYSIS IN THE WRITTEN EXPRESSIONS OF IRANIANS WHO LEARN TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

ABSTRACT

Iran, which is engaged and has a rich history and cultural, economic, politic ties with Turkey in the historical process, is one of the countries where Turkish is taught as a foreign language. In this country, while the history of the Turks and Turkish is ancient, the education of Turkish is a new situation. The mutual friendship and neighbourhood relations between Iran and Turkey enabled Turkish to become popular in this country. Because of the language relation between Turkish and Persian, the common cultural heritage, the interest and affinity they feel towards Turkey and Turkish, Iranians have been making a rapid progress while they have been learning Turkish as a foreign language. In spite of being successful especially in the fields of speaking and listening, they are faced with many problems when it comes to writing skill which is the basic area of activity in foreign language education.

Writing is the last of basic language skills. The development of this skill should be put off for another time. The main reason for this is that the competence in speaking and comprehension in listening are understood as the indicators of foreign language knowledge. However, to speak a language and understand what you listen to are not enough to know a language. It is also required that a person can express himself/herself in writing in a foreign language. Despite the importance of writing in foreign language education, it can be said that the problems, which Iranian students are faced with while expressing themselves in writing, result from their ignorance of writing, lack of time in the in-class writing activities and also their ignorance of these activities by assigning them homework, the alphabet differences and the over-confidence that Iranians feel towards themselves. Nevertheless, high motivation and hard work is necessary for an effective writing in a foreign language.

This study consists of the evaluation of the written expressions of 71 students, at B2 level in Tehran Yunus Emre Turkish Cultural Centre in 2012-2013 Spring Semester, according to Keshavarz's (2011) error analysis with the aim of determining the errors which Iranians learning Turkish as a foreign language do in their written expressions and finding solutions to these errors. Research results concluded that Iranians who learn Turkish as a foreign language make spelling, punctuation, phonological, lexical, syntactic and process-based errors in their Turkish written expressions.

Key Words: Iran, Turkish Education as a Foreign Language, Writing Skills, Turkish Education, Error Analysis.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

Giriş

Çağlar boyu toplumların birbirlerini tanıması ve anlaması için en etkili yollardan biri yabancı dil olmuştur. Yabancı dil, ülkeler arasındaki etkileşimin yoğunluğunu artırarak bireylerin dünyadaki farklı dilleri öğrenmesini ve farklı kültürleri tanımasını sağlamıştır. Günümüzde hızla küreselleşen dünyada artan uluslararası ilişkiler ve toplumların birbirine yakınlaşması, yabancı dili daha önemli hâle getirmiştir. “Bu küresel etkileşim içerisinde etkin olan ulusların dilleri de doğal olarak önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ve Türkçenin öneminin artması Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin önemini ortaya çıkartmaktadır” (Göçer ve Moğul, 2011: 798).

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye ile derin bir geçmişe ve sıkı bağlara sahip olan İran da Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin yapıldığı ülkelerden biridir. Resmî adıyla İran İslam Cumhuriyeti olan topraklar, geçmişte Türkler için hem bir vatan olmuş hem de Asya içlerinden Anadolu’ya yapılan göçler için bir köprü görevi görmüştür. Türklerin ve Türkçenin bu ülkedeki varlığı çok eskilere gitmekle birlikte Türkiye Türkçesinin öğretimi oldukça yeni bir durumdur. Türkiye ve İran arasındaki karşılıklı dostluk ve komşuluk ilişkileri Türkçenin bu ülkede aranan ve saygın bir yabancı dil hâline gelmesini sağlamıştır.

İranlılar, Türkçe ve Farsça arasındaki dil ilişkileri, ortak kültürel miras, Türkiye’ye ve Türkçeye duydukları ilgi ve sevgi nedeniyle Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenirken hızlı bir ilerleme göstermektedir. İranlılar, özellikle konuşma ve dinleme gibi beceri alanlarında başarılı olmakla birlikte yabancı dil öğretiminde temel bir etkinlik alanı olan yazma becerisi söz konusu olduğunda çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

Yazma, temel dil becerilerinin son basamağını oluşturmaktadır. Bu becerinin gelişmesi ya da geliştirilmesi çeşitli sebepler ile sona bırakılmaktadır. Bunun başlıca nedeni konuşmada yetkinlik ve dinlediğini anlamamanın yabancı dil bilmenin göstergesi olarak anlaşılmasındandır. Ancak bir dili çok iyi konuşmak ya da her dinlediğini anlamak bir dili bilmek için yeterli değildir. Kişinin kendisini yabancı bir dilde yazılı olarak ifade etmesi de gereklidir.

Yazmanın yabancı dil öğretimindeki önemine karşın İranlı öğrencilerin kendilerini yazılı olarak ifade etmede karşılaştıkları sorunlar; yazmayı önemsememe, sınıf içerisinde yazma etkinliklerine ayrılan sürenin yetersizliği, bu etkinliklerin ev ödevi olarak geçirilmesi ve alfabe farklılığından kaynaklanmaktadır. Oysaki yabancı dilde etkili bir yazılı anlatım için yüksek motivasyon ve sıkı çalışma gereklidir.

1. Yabancı Dilde Yazma

Yazma, insanlığın ortak eseri olup var olma ve edebi kalma çabasının bir ürünüdür. Kendini yazılı olarak ifade edebilmek, dil becerilerini kullanabilmek, yaratıcı yazabilmek sanıldığı gibi sadece yetenekle gelişebilen bir eylem değildir (Altunbay, 2012: 758).

Yazma, anlatmaya bağlı üretici bir dil becerisidir. Bu nedenle yabancı dilde yazma hem bir süreci, hem de bu süreç sonunda ortaya çıkan ürünü kapsar. Yazma süreci bir bütün olarak incelendiğinde fiziksel ve zihinsel unsurların önemli rol oynadığı görülmektedir (Harris, 1993: 57). Yazmanın hem ana dilinde hem de yabancı dilde son derece zor baş edilen bir alan olması, öğrencinin ve öğreticinin ortak gayretini gerektirir (Kroll, 1990: 140).

Collins ve Gertner’e (1980: 67) göre yazma becerisinin zor olarak görülmesinin sebebi dört temel yapısal düzeyin aynı anda yeterince karşılanması gerektiğindendir: Tüm metinsel yapı, paragraf yapısı, tümce yapısı (biçim bilim) ve sözcük yapısı. Öğrencilerin ana dillerinde, ikinci veya yabancı dillerinde bu dört yapıyı aynı anda doğru olarak oluşturmada zorlandıkları bir gerçektir (Akt.: Selvikavak, 2006: 17).

Bu dört unsur ile birlikte sınıf içi etkinliklerde uygulama, değerlendirme ve düzeltmeye yeterince önem verilmemesi de yazma becerisinin kazanılmasını ve geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Chastain, sınıf içi yazma etkinliklerinde öğrencilerin yazdıkları hakkında dönüt alsalar da bunların çoğunun düzeltme ve sınıflandırmaya yönelik olduğuna dikkat çekmektedir (1988: 251). Gebhard ise yabancı dil öğrenenlerin yazma becerisini kazanmada karşılaştıkları sorunları şu şekilde sıralamaktadır:

- Öğreticinin yazma becerisini geliştirmede yetersiz olması,
- Öğrencilerin yazmaya karşı olumsuz tutuma sahip olması,
- Yazma becerisinin geliştirilmesinde sorumluluğun tamamen öğreticide olduğunun düşünülmesi (2009: 223).

Sınıf içerisindeki etkinliklerde nitelikli ürünlerin çıkması çoğu zaman zordur. Bunun nedeni, yazma becerisinin günlük hayatta daha çok sınıf içerisinde yapılan etkinliklerle, resmî kurumlarda görülmesi gereken işlerle veya çeşitli günlük ihtiyaçların karşılanmasıyla sınırlı kalmasındandır. Çok az insan, akademik bir makale ya da edebî bir eser yazar. Ancak bu durum yazma becerisinin önemsiz bir etkinlik alanı olduğunu düşündürmemelidir. Eğitimli her insan, bir konu hakkında açık ve anlaşılır bir metin yazabilme yeterliliğine sahip olmalıdır. Yazma, “sadece akıldan geçenlerin kâğıda dökülmesi olmayıp; duyulan, düşünülen ve ifade edilmek istenenlerin estetik ve anlaşılır bir üslûpla dile getirilmesini de esas almaktadır. Nitelikli bir yazma becerisi eğitimi için nitelikli bir bilgi birikimi de olmazsa olmazdır” (Ünal ve Tekin, 2013: 1597).

Dil öğrenenler için yabancı bir dilde yazılan metinler ana dilinde yazılanlara göre muhtemelen çok daha kısadır. Yabancı bir dilde alışveriş listesi hazırlayan ya da ailesine mektup yazan çok az kişi vardır. Bireylerin yabancı dilde yazacakları metinler daha çok bilimsel makaleler, raporlar hatta doktora tezleridir. Benzer şekilde bir banka yöneticisinin iş ortağı için yabancı dilde bir şeyler yazması kaçınılmazdır (Tribble, 1996: 6).

Pek çok yazar için yazma süreci, önceden belirlenmiş aşamalı bir sıra izlememektedir. Ancak bir dilde yazma becerisi kazanmak ve geliştirmek isteyen kişiler, bir öğreticinin gözetiminde aşamalı ve kapsamlı bir eğitim almak zorundadır. “Öğrenciler ilk olarak öğretilen dil bilgisi yapılarını ve kelimelerin yazımını pekiştirmeli, sonra yazarken öğrendiklerinin ötesine geçerek farklı ifade şekillerini keşfetmeli ve göz, el, beyin arasında uyum sağlayarak düşüncelerini ortaya koyma çabası göstermelidirler” (Raimes, 1983: 3). Yine de yazma becerisinin planlanmasında öğreticilerin net bir çerçeve çizmeleri zordur.

Hyland (2008) ise yazma sürecini yazma öncesi, yazma ve yazma sonrası olarak ayırmakla birlikte bu üç aşamayı da alt başlıklara ayırarak yabancı dil sınıflarındaki yazma etkinliklerinin genel yapısını ayrıntıları ile ortaya koymuştur.

Hyland’a göre yabancı dilde yazma süreci şu aşamalardan meydana gelmektedir:

- Konu seçimi: Öğretmen ya da öğrenci tarafından,
- Yazma öncesi: Veri toplama, beyin fırtınası, not alma, özetleme vb.,
- Düzenleme: Düşünceyi kâğıda dökerek bir taslak oluşturma,
- Taslağın değerlendirilmesi: Öğretmen ya da öğrenciler tarafından taslağın değerlendirilmesi,
- Gözden geçirme: Taslağın yeniden düzenlenmesi,
- Taslağın değerlendirilmesi: Taslağın gözden geçirilmesinden sonra tekrar öğretmen ya da öğrenciler tarafından değerlendirilmesi,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- Okuma ve düzenleme: Metnin son şeklini alması, sayfa düzeninin kontrol edilmesi,
- Değerlendirme: Öğretmenin yazma sürecini ve sürecin sonunda ortaya çıkan metni değerlendirmesi,
- Yayınlama: Kompozisyonun sınıfa sunulması ya da panoya asılması (2008: 11).

Genel anlamda yazma öncesinde öğrenci öncelikle yazma fikrine odaklanır. Yazacağı metin ile ilgili bir plan hazırlar, amaçlarını belirler. Yazma öncesinde yaratıcı etkinlikler, öğrencilerin yazacakları konu hakkında özgün düşünceler bulmalarını sağlayarak hangi konulara değineceklerini belirlemelerine yardımcı olur.

Yazma, metnin ilk taslağının oluşturulduğu aşama olmanın yanında; düzenleme öğrencinin elindeki kaynakları kullandığı, düşüncelerini kanıtlandığı kısımdır. Düzenleme aşamasında öğrenci tasarladığı cümleleri belirli bir sıraya göre düzenler, bunu yaparken hangi dilde yazıyorsa o dildeki bağlama unsurlarını kullanarak tutarlı bir bütünlük oluşturur. “Öğrenci yazarken ses ve harfler arasında bir ilişki kurmalı, harflerin sırasını karıştırmamalı, yazının konusuna ve konuyu açıklarken izleyeceği yolu hesaplamalıdır” (Graves, 1984: 64).

Yazma, ani ve bir anda gerçekleşen bir eylem değildir. Öğrenci belirlediği konu hakkında yazarken duraklar, düşünür, yazar, sonra tekrar duraklar, düşünür, gözden geçirir ve yazmaya devam eder. Burada gözden geçirme metnin kontrol edilmesinde ve hataların düzeltilmesi için çok önemlidir. Harris (1993: 62), gözden geçirme sırasında yazma becerisi iyi olan öğrencilerin özellikle yazdıkları metnin içeriğini ve ifadelerini gözden geçirdiklerini; yazma becerisi kötü olan öğrencilerin ise genellikle yazım ve noktalama ile ilgili değişiklikler yapma eğiliminde olduklarını tespit etmiştir.

Oluşturulan ilk taslağın gözden geçirilmesi ve eksikliklerin giderilmesi ile ortaya çıkan yeni taslağın değerlendirilerek son şeklini alması sağlanır. Bu aşamada öğreticiden yardım alınabilir.

Yazma sonrası, yazılan metnin tamamlanması anlamına gelir. Bu aşamada öğrenci, yazdığı metni sınıftaki diğer öğrencilerle veya öğretici ile paylaşır ve ortaya koyduğu metnin değerlendirilmesini bekler. Değerlendirilen metindeki hatalar belirlenerek düzeltilir, daha sonra yazı, sınıf panosu gibi herkesin okuyabileceği bir yere asılır. Böylelikle yazma süreci tamamlanmış olur.

2. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen İranlılar ve Yazılı Anlatım

İran, topraklarının genişliği ve bölgesinin en büyük nüfusa sahip ülkesi olması nedeniyle yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, Türkiye’nin etkin olduğu pek çok Avrupa ve Asya ülkesinden çok daha fazla potansiyele sahiptir. Buna İranlıların Türkçeye duydukları yoğun ilgi ve derin sevgi de eklenince bu ülkede Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi konusunda İran’ın önemi ortaya çıkmaktadır. Ancak Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin bu ülke için çok yeni olması, İran’ın muhafazakâr bir dil politikası izlemesi ve ülke içerisinde başka ülkelere bağlı kurumların faaliyetlerine yönelik çeşitli kısıtlamalar bazı sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

İran toplumunun farklı etnik gruplardan meydana gelmesi, Türkçe öğretiminin yapıldığı sınıflarda öğrenciler arasında derin farklılıklara neden olmaktadır. Bir sınıfta ana dili Türk şivelerinden¹ herhangi biri olan öğrencilerin yanında ana dili Türkçe ile hiçbir akrabalık bağı

¹ Şive, bir dilin bilenen tarihi seyri içinde ayrılmış olup bazı ses ve şekil ayrılıkları gösteren kolları, bir kavmin ayrı kabilelerinin birbirinden farklı konuşmalarıdır (Ergin, 1985: 10). Bu tanımdan yola çıkılarak araştırmada İran’da yaşayan Türk soyluların dili, lehçe değil şive olarak belirtilmiştir.

bulunmayan dillerden biri olan öğrenciler bulunabilir. Bu gibi durumlar ana dili bir Türk şivesi olan öğrencilerin, ana dili diğer diller olan öğrencilere göre Türkçe öğrenmeye daha yatkın oldukları sonucunu doğursa da ilerleyen aşamalarda onları daha az Türkçe çalışmaya ve Türkçeyi kendi şiveleri ile karıştırmaya itmektedir. Bunun yanında hiçbir Türk şivesini bilmeyen öğrencilerin Türkçe öğrenimlerinin başında zorlansalar da Türkçeyi öğrenmek için daha çok çaba sarf ettikleri ve ilerleyen aşamalarda daha temiz bir İstanbul Türkçesi ile konuşup yazdıkları görülmüştür.

Ana dilinden kaynaklı sorunların yanında gerek İran kültüründen gerek İran eğitim sisteminden kaynaklanan durumlar (derse zamanında gelmeme, devamsızlık, yapılan hatanın kabul edilmemesi vb.) öğretmenlerin işini zorlaştırmaktadır. İranlı öğrenciler her ne kadar öğretmenlerine büyük bir saygı beslese de zaman zaman dersin akışını bozacak davranışlar sergilemektedir. Bunun yanında yine aynı sebepten öğrencilerin yaptıkları hataları fark etme ve düzeltme konusunda isteksiz davrandığı gözlemlenmiştir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlılar için diğer becerilere göre en fazla ihmal edilen ve en zor geliştirilen etkinlik alanı yazmadır. Türkçe öğrenen İranlıların yazma becerisini geliştirmekte çok istekli oldukları söylenemez. Buna pek çoğunun günlük hayatta ana dilleri ile bir şeyler yazma alışkanlığının olmaması da eklenince Türkçe yazma, daha çok derslerde yapılan yazma etkinlikleriyle sınırlı kalmaktadır.

Çok geniş bir yaş aralığına sahip olan İranlı öğrencilerin yazmaya karşı tutumları Türkçe öğrenme amaçlarına göre değişmektedir. Amacı Türkiye’de üniversite eğitimi almak olan genç öğrenciler yazmaya karşı daha istekliken amacı izledikleri Türk dizilerini anlamak olan orta yaşlı öğrencilerin yazmaya karşı kayıtsız kaldıkları söylenebilir.

İranlılar, herhangi bir konuda Türkçe bir metin yazmak istediklerinde pek çok sorunla karşılaşmakta ve yazılı anlatımlarında metnin anlamını ve akışını bozacak hatalar yapmaktadırlar. İranlıların Türkçe yazılı anlatımlarında yaptıkları hatalar Keshavarz’ın (2011) tasnifine göre dil bilim temelli hatalar ve süreç temelli hatalar olmak üzere iki ana başlıkta incelenebilir.

Dil bilim temelli hatalar, öğrencilerin Türkçe yazılı anlatımlarında yapmış oldukları, kaynağını genellikle ana dillerinden ya da bildikleri diğer yabancı dillerden yaptıkları aktarımların oluşturduğu hatalardır. Dil bilim temelli hatalar, yazım, noktalama ve ses bilimsel hatalar, sözcük-anlamsal hatalar ve biçim-söz dizimsel hatalar olmak üzere üçe ayrılır.

Yazım, noktalama ve ses bilimsel hatalar, Türkçe yazım, noktalama ve ses bilimine ait kuralların öğrenciler tarafından göz ardı edilmesi, iyi öğrenilmemesi ya da bilinmemesine bağlı olarak ortaya çıkan hatalardır. Bu hatalar;

- Türkçenin Latin temelli, Farsçanın Arap temelli alfabe kullanmasından,
- Öğrencilerin Türkçeyi, bildikleri diğer Latin temelli alfabe kullanan dillere göre yazmalarından,
- Türkçe ve Farsça arasındaki ortak kelimelerin farklı şekillerde telaffuz edilmesinden,
- Türkçedeki birbirine yakın seslerin öğrenciler tarafından ayırt edilememesinden,
- Türkçe ve Farsça arasındaki ses bilimsel farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Sözcük-anlamsal hatalar, bir cümlede anlatılmak isteneni ifade etmek için yanlış kelimenin seçilmesine bağlı olarak ortaya çıkan hatalardır. Bu hatalar;

- Türkçe ve Farsçadaki ortak kelimelerin iki dilde farklı anlamlarda kullanılmasından
- Farsçada bulunan kelimelerin Türkçede de kullanıldığının düşünülmesinden,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- Diğer Türk şivelerinde bulunan kelimelerin Türkiye Türkçesinde de kullanıldığından düşünülmesinden,
- Öğrencilerin bildikleri diğer yabancı dillerin etkisi ile Türkçede bulunmayan yabancı kelimeleri kullanmalarından,
- Öğrencilerin Türkçe kelimelerdeki anlam farklılıklarına hâkim olmamalarından kaynaklanmaktadır.

Biçim-söz dizimsel hatalar, öğrencilerin bildiği diğer dillerdeki biçim ve söz dizimsel unsurları Türkçeye aktarmalarına bağlı olarak ortaya çıkan hatalardır. Bu hatalar;

- Türkçede bulunmayan Farsça biçim ve söz dizim unsurlarının kullanılmasından,
- Türkiye Türkçesinde bulunmayan ancak diğer Türk şivelerinde bulunan biçim ve söz dizim unsurlarının kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Süreç temelli hatalar, öğrencilerin Türkçe kullanımları sırasında yaptıkları hatalardır. Süreç temelli hataların dil kurallarının tam olarak kavranamamasına, yanlış öğrenmelere ve yanlış stratejilerin seçimine bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu hata türü, unutma, ekleme, yerine geçme ve sıralama olarak dörde ayrılmaktadır (Keshavarz, 2011: 99).

Unutma, öğrencinin Türkçe yazarken gerekli olan bir dil bilimsel unsuru kullanmamasından kaynaklanan hatalardır.

Ekleme, öğrencinin Türkçe yazarken gereksiz yere fazladan bir dil bilimsel unsuru kullanmasından kaynaklanan hatalardır.

Sıralama, öğrencinin Türkçe yazarken dil bilimsel unsurları yanlış bir sıra ile kullanmasından kaynaklanan hatalardır.

3. Araştırmanın Amacı

Bugüne kadar Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi üzerine yapılan araştırmaların çoğunlukla dil bilgisi konularının öğretimi, ders kitaplarının incelenmesi, örnek etkinliklerin planlanması üzerinde durduğu görülmektedir. Bu araştırmaların önemli bir kısmında Türkçe öğrenenler sahip oldukları kültüre, ait oldukları ülkeye ve taşıdıkları özelliklere göre ayrılmamış “yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler” adıyla bağdaşık bir kitle olarak ele alınmıştır.

Dünyanın pek çok ülkesinde Türkçe öğrenmek için bir araya gelen kitleler amaçları, kültürleri, ana dilleri vb. özellikleri bakımından farklılıklar göstermektedir. Türkçenin çeşitli nedenlerle talep edilen bir yabancı dil hâline gelmesi Türkçe öğretilecek bölgeler ve Türkçe öğrenecek kitleler ile ilgili akademik araştırmaların yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin yapıldığı ülkelerden biri olan İran’da da gerek ülkenin genel yapısının gerek öğretim yapılan kitlenin dil ve kültür özelliklerinin göz önünde bulundurulmaması, çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sorunlardan birini Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımda yaptıkları hatalar oluşturmaktadır. Bu araştırma yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımlarında yapmış oldukları hataları alt başlıklar altında inceleyerek sınıflandırmayı ve çözüm yolları önermeyi amaçlamaktadır.

4. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması ve değerlendirilmesi ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

4.1. Araştırmanın Modeli

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımlarında hata analizi yapmayı amaçlayan bu araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. “Tarama modelleri, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez” (Karasar, 2009: 77).

4.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Tahran Yunus Emre Türk Kültür Merkezinin 2012-2013 eğitim öğretim yılı içerisinde B2 düzeyindeki 71 öğrenci oluşturmaktadır. Bu düzeydeki öğrenciler, Türkçe yazılı anlatım için gerekli olan kelime dağarcığına, dil bilgisi yapılarına ve yazım kurallarına ait temel bilgilere sahip olmaları nedeniyle araştırmanın çalışma grubu olarak tercih edilmiştir.

Araştırmaya katılan B2 düzeyindeki öğrencilerin 51’i (%71,8) kadın, 20’si (%28,2) erkeklerden oluşmaktadır. Öğrencilerin 29’u (%40,8) 15-29 yaş grubuna, 42’si (%59,2) 30 ve üzeri yaş grubuna dâhildir. 71 öğrenciden 40’nın (%56,3) ana dili Farsçadır. Farsçayı 31 (%43,7) öğrenci ile Azerbaycan Türkçesi izlemektedir. 71 öğrenciden 7’si (%9,9) lise, 51’i (%71,8) lisans, 13’ü (%18,3) lisansüstü eğitim kurumundan mezunudur. Araştırmaya katılan 22 (%31,0) öğrenci hobi, 20 (%28,2) öğrenci eğitim, 19 (%26,8) öğrenci iş, 10 (%14,1) öğrenci seyahat amacıyla Türkçe öğrenmektedir.

4.3. Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımlarına ait verilerin toplanması için İran İslam Cumhuriyeti’nin başkenti Tahran şehrine gidilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler, Yunus Emre Türk Kültür Merkezi öğrencilerinin yazmış oldukları kompozisyon kâğıtları ve öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemek için kullanılan kişisel bilgi formları ile toplanmıştır.

Kişisel bilgi formu, araştırmaya katılacak olan öğrencilerin demografik özelliklerini tespit etmek için hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formu hazırlanırken soruların kısa, öz ve anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. Öğrencilerden kompozisyonlarını yazmadan önce bu formu doldurmaları istenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerden yazılı anlatımdaki başarılarını belirlemek için Türkçe kompozisyon yazmaları istenmiştir. Bu amaçla öğrencilere içlerinden birini seçip o konuda yazmaları için 6 adet kompozisyon konusu verilmiştir.

4.4. Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırma kapsamında Türkçe öğrenen İranlıların yapmış oldukları yazılı anlatım hatalarının değerlendirilmesinde kategorisel analize başvurulmuştur. “Kategorisel analiz, genel olarak, belirli bir mesajın önce birimlere bölünmesinin ardından bu birimlerin, belirli kriterlere göre kategoriler hâlinde gruplandırılmasını ifade eder” (Bilgin, 2006: 19).

İlk olarak İranlı öğrencilerin yazmış olduğu Türkçe kompozisyonlarda yapmış oldukları hatalar belirlenmiş ve bir hata havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra havuzda yer alan hatalar Keshavarz’ın (2011) hata analizi tasnifine göre gruplara ayrılarak incelenmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde İranlı öğrenciler tarafından yazılan Türkçe kompozisyonlarda belirlenen hatalar başlıklar altında gruplandırılmış ve bunların yorumlarına yer verilmiştir.

4.5. Yazım, Noktalama ve Ses Bilimsel Hatalar

Büyük Ünlü Uyumu Hataları

Ö2. Ailenin en **büyükünden** mesela dede ve anneanneden başlıyor.

Ailenin en büyüğünden mesela dede veya anneanneden başlıyor.

Ö2. Yeni yıl **gırdığımız** zaman evdekiler bu masada oturuyor.

Yeni yıla girdiğimiz zaman evdekiler bu masaya oturuyor.

Ö3. Adetlerin biri **büyükklare** saygı.

Adetlerin biri de büyüklere saygıdır.

Ö3. **Önamli** adetleri...

Önemli adetleri...

Ö4. İnsanlar savaştan kötü **höylarından vazgeçerler** mi?

İnsanlar savaştan, kötü huylarından vazgeçerler mi?

Ö7. Son gün insanlar **dışari** giderler.

Son gün insanlar, dışarıya çıkarlar.

Ö8. Bayramda büyükler **küçüklara** harçlık veriyorlar.

Bayramda büyükler küçüklere harçlık veriyorlar.

Ö9. Yemekleri çok iyi ve bizim damak **tadimiza** çok yakın.

Yemekleri çok iyi ve bizim damak tadımıza çok yakın.

Ö9. İran ve Türkiye'nin **külturu** çok **yakin** birbirine.

İran ve Türkiye'nin kültürü birbirine çok yakındır.

Ö11. Yıl **donumunun** saatinden **once** herkes masa başına toplanır.

Herkes yılın değiştiği saatten önce masa başına toplanır.

Büyük ünlü uyumu hataları, İranlı öğrencilerin Türkçe yazılı anlatımlarındaki en temel sorunlardan birini oluşturmaktadır. Hemen her kompozisyon kâğıdında Türkçe sözcük ve eklerin yazımında büyük ünlü uyumuna dikkat edilmediği görülmüştür. Öğrencilerin büyük ünlü uyumu temelli hatalar yapmalarının nedenleri;

- Türkçedeki ünlü harflerin ayırımına tam olarak varamama,
- Türkçede eklerin kendisinden önce gelen ses değerlerine göre çeşitlendiğini unutma, önemsememe veya kavrayamama,
- Büyük ünlü uyumuna göre çeşitlenen aynı işlevdeki ekleri, birbirinden farklı, ayrı ekler olarak görme eğilimi,
- Türkçede Farsçaya göre daha fazla ünlünün bulunması olarak sıralanabilir.

Ünsüzlerde Ötümlüleşme Hataları

Ö4. İnsanlar **savaştan** vazgeçerler mi?

İnsanlar savaştan vazgeçerler mi?

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ö7. İran, bir derin kültüre **sahipdir**.

İran, derin bir kültüre sahiptir.

Ö10. Eskiden insanları **sıcakdı** ama şimdi soğumuşlar.

Eskiden insanları sıcak davranıyorlardı ama şimdi öyle değiller.

Ö10. Sıkıntılar ve **başkentden** uzak...

Sıkıntılar ve başkentten uzak...

Ö40. Allah'ın bereketini bizimle **paylaştılar**.

Allah'ın nimetlerini bizimle paylaştılar.

Ö57. Ben bir **ofiste** çalışıyorum.

Ben bir ofiste çalışıyorum.

İranlı öğrencilerin yazılı anlatımlarında ünsüzlerde ötümlüleşme hatalarının görülmesinin nedenleri;

- Öğrencilerin diğer Türk şivelerinden yaptıkları olumsuz aktarmalar,
- Farsçada ünsüzlerde ötümlüleşme gibi bir kuralın bulunmaması,
- Kök ve gövdeye eklenen eklerin ötümlüleşmeye göre çeşitlendiğini unutma, önemsememe veya kavrayamama,
- Öğrencilerin Türkçe konuşurken ötümlüleşen seslere dikkat etmemeleri ve konuştukları gibi yazmaları olarak sıralanabilir.

Ünsüzlerde Ötümsüzleşme Hataları

Ö2. Ailenin en **büyükündan** mesela dede ve anneanneden başlıyor.

Ailenin en büyüğünden mesela dede ve anneanneden başlanıyor.

Ö6. Uygun bir günde **teleferike** gideriz.

Uygun bir günde teleferiğe binmeye gideriz.

Ö25. Doğdum **toprakın** adı İran

Doğduğum toprağın adı İran

Ö40. Allah bereketini **çokaltsın**.

Allah bereketini çoğaltsın.

Ö40. Dilimizden, **meslekimizden** hiç sormadılar.

Dilimiz ve mesleğimiz hakkında hiç soru sormadılar.

İncelenen kompozisyon kâğıtlarında İranlı öğrencilerin ünsüzlerde ötümsüzleşme temelli hatalarının, ötümlüleşme hatalarına göre daha az olduğu görülmüştür. Bu durum, ötümsüzleşmenin ünlüler aracılığıyla gerçekleşmesi nedeniyle öğrenciler tarafından daha kolay fark edilmesine bağlanabilir.

Daralma Hataları

Ö1. Ben önce bu dili öğrenmemin sebebini **söyliyorum**.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ben, önce bu dili öğrenmemin sebebini anlatıyorum.

Ö3. Yerine getirmeye ehamyit veriyorlar ve **uyguluyorlar**.

Yerine getirmeye ehemmiyet veriyorlar ve uyguluyorlar.

Ö9. Kızlar çok **okumiyorlar**.

Kızlar çok okumuyorlar.

Ö11. Her sene farklı **oluyor**.

Her sene farklı oluyor.

Ö15. Onlar tarımcılıkla hayat **süreiyorlar**.

Onlar tarımla hayatlarını sürdürüyorlar.

Ö24. Tatlı şeyler **yeyiyorlar**.

Tatlı şeyler yiyorlar.

Daha çok şimdiki zaman kip eki ile ilişkilendirilen daralma temelli hataların, İranlı öğrencilerin kompozisyonlarında süreklilik izlemediği; şimdiki zaman kip eki alan her fiilde daralma hatasının yapılmadığı görülmüştür. Öğrencilerin, Türkçenin ses bilimsel yapısında tam olarak hâkim olmamaları nedeniyle daralma hataları yaptıkları söylenebilir.

Diğer Latin Temelli Alfabelerin Etkisinden Kaynaklanan Hatalar

Ö1. Orada **majborken** **Engilizce sözcükleri** kullanıyordum.

Orada, mecbur kaldığım için İngilizce sözcükler kullanıyordum.

Ö17. Çay ve şurup **service** olur.

Çay ve şurup servis edilir.

Ö19. Elma bir **jennet** meyvesidir.

Elma bir cennet meyvesidir.

İran'da günlük hayat içerisinde Arap temelli Fars alfabesinin yanında yaygın olarak Latin temelli İngiliz alfabesi de kullanılmaktadır. Özellikle teknolojik aletlerde, çeşitli reklam ve tabelalarda Farsça sözcüklerin İngilizcenin ses bilimsel özelliklerine göre yazılmış şekillerine sıklıkla rastlanır. Bunun yanında İranlıların büyük bir bölümünün Latin alfabesini İngilizce üzerinden öğrenmeleri, Latin temelli alfabeleri kullanan diğer diller ile İngilizceyi karıştırmalarına neden olmaktadır.

Ses Düşmesi Hataları

Ö15. Araz **nehiri** şuranın en önemli heyat bakışlayan kan tamarıdır.

Aras nehri, o yere can veren kan damarı gibidir.

Ö17. Bayramın 13. Günü sabah **şehiri** terk edip kırsala çıkılır.

Bayramın 13. günü, şehirden ayrılarak kıra gidilir.

Kompozisyon kâğıtlarında görülen ses düşmesi hatalarının daha çok belirtme durum eki ve tamlanan eki ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

Türkçe ve Farsçadaki Ortak Sözcüklerin Yazımlarından Kaynaklanan Hatalar

Ö2. **Aylenin** en büyüğü

Ailenin en büyüğü

Ö3. Yerine getirmeye **ehamyit** veriyorlar ve uyguluyorlar.

Yerine getirmeye ehemmiyet veriyorlar ve uyguluyorlar.

Ö11. Biz **ayilede** her **zeman** yedi tür yemek yapılır.

Bizim ailede her zaman yedi çeşit yemek yapılır.

Ö15. Aras nehri şuranın en önemli **heyat** bakışlayan kan tamarıdır.

Aras nehri, o yere can veren kan damarı gibidir.

Ö16. Tarihi mekanlar, adalar, yeşil ağaçlar, **rengli** çiçekler, büyük **üniversitiler**, alışveriş merkezleri, Mihriban insanlar ve **şaiirler** ne kadar yazsam az.

Tarihi mekânlar, adalar, yeşil ağaçlar, renkli çiçekler, büyük üniversiteler, alışveriş merkezleri, sıcakkanlı insanlar ve şairler... Ne kadar yazsam az!

Ö17. Bayramlık denen bir **hidye** gümüş, altın veya banknot paradır.

Gümüş, altın ve kâğıt para bayram hediyesidir.

Ö24. Bu yeni yıl İran'da **tabiyet** duğudu berabermiş.

İran'da yeni yılın gelmesi ile beraber tabiat canlanır.

Ö51. Türkçe öğrenmek kolay **amma** çaba göstermek lazım.

Türkçe öğrenmek kolay ama çaba göstermek gerekiyor.

Ö51. Bir **vakt** bulsam kesinlikle Türkiye'ye gideceğim.

Vakit bulursam kesinlikle Türkiye'ye gideceğim.

Ö64. Ama **malisef** denizin suyu kuruyor.

Ama maalesef deniz kuruyor.

Ortak sözcüklerin yazımlarından kaynaklanan hataların nedenleri;

- Ortak sözcüklerin Türkçe ve Farsçada farklı şekillerde telaffuz edilmesi,
- Türkçe ve Farsça arasındaki alfabe farklılıkları,
- Öğrencilerin Latin temelli Türk alfabesine ve Türkçenin ses bilimsel yapısına tam olarak hâkim olmamaları olarak sıralanabilir.

Birbirine Yakın Seslerin Karıştırılması

/ı/, /i/ Seslerinin Karıştırılması

Ö2. **Kizil** balıklar var.

Kızıl balıklar var.

Ö6. Yurt **dışından** gelmiş bir arkadaşımı Tehran'da gezireceyim.

Yurt dışından gelen bir arkadaşımı Tahran'da gezdireceğim.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

/o/, /ö/ Seslerinin Karıştırılması

Ö1. Verebileceğimi **düşünüyörüm**.

Verebileceğimi düşünüyorum.

Ö4. Her şeyden **könüşmak** istiyorum.

Her şey hakkında konuşmak istiyorum.

/u/, /ü/ Seslerinin Karıştırılması

Ö1. Bu bana çok **tühaf** geliyordu.

Bu bana çok tuhaf geliyordu.

Ö2. Nevruz bayramı 13 gün **suruyor**.

Nevruz bayramı 13 gün sürüyor.

Ö4. Her şeyden **könüşmak** istiyorum.

Her şey hakkında konuşmak istiyorum.

Ö4. Neden dünya **bü** hale geldi?

Neden dünya bu hâle geldi?

Ö4. Kötülüklerden **üzak** dörmayı ikna etsem.

Onları kötülüklerden uzak durmaya ikna etsem.

Ö17. Bu hareketle 13. günün **üğürsüzlüğünü** dışarıda bırakılmasına inanırlar.

Bu davranışla 13. günün uğursuzluğunun dışarıda bırakıldığına inanılır.

Ö44. Bir **hüzür** var sanki.

Bir huzur var sanki.

/u/, /ö/ Seslerinin Karıştırılması

Ö4. Kötülüklerden uzak **dörmayı** ikna etsem.

Onları kötülüklerden uzak durmaya ikna etsem.

/ü/, /ö/ Seslerinin Karıştırılması

Ö1. Onlarla iletişim kurabilemediğim için çok **özüldüm**.

Onlarla iletişim kuramadığım için üzüldüm.

Ö3. Her **tör** yemeye onam veriyorlar.

Her tür yemeğe önem veriyorlar.

Ö4. Neden **dönya** bü hale geldi?

Neden dünya bu hâle geldi?

Ö16. Bence İstanbul **cog güzel** bir ülkedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bence İstanbul çok güzel bir şehirdir.

/c/, /ç/ Seslerinin Karıştırılması

Ö6. Onu Derbend'e **görüreçeyim**.

Onu Derbend'e götüreceğim.

/d/, /t/ Seslerinin Karıştırılması

Ö15. Aras nehri şuranın en önemli heyat bakışlayan kan **tamarıdır**.

Aras nehri, o yerin can veren kan damarı gibidir.

Ö57. Ofisin işi Türkiye'den gübre ve tarım ürünleri **idhal** etmektir.

Ofisin işi Türkiye'den gübre ve tarım ürünleri ithal etmektir.

/ğ/, /y/ Seslerinin Karıştırılması

Ö6. Yurt dışından gelmiş bir arkadaşımı Tehran'da **gezireceyim**.

Yurt dışından gelen bir arkadaşımı Tahran'da gezdireceğim.

Ö6. Orada yemek **yiyeceyiz**.

Orada yemek yiyeceğiz.

Ö6. Onu Derbend'e **görüreçeyim**.

Onu Derbend'e götüreceğim.

Ö11. Nevruz İran'da yıl **deyişimidir**.

Nevruz İran'da yıl değişimidir.

Ö14. İnsanlar Türkiye'ye yolculuk **yapmağı** seviyorlar.

İnsanlar Türkiye'ye yolculuk yapmayı seviyorlar

Ö16. Bence İstanbul **cog** güzel bir ülkedir.

Bence İstanbul çok güzel bir şehirdir.

Ö16. İstanbul göz **bebeyidir**.

İstanbul, göz bebeğidir.

Ö27. Bana iyi şanslar **dileğın**.

Bana iyi şanslar dileyin.

/p/, /b/ Seslerinin Karıştırılması

Ö5. Bence zamanı geldiğinde kendini, düşüncesini, duygusunu ve başkaları ile ilişkisini **gösterib** devam ettirir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bence zamanı geldiğinde insanlar kendi düşüncelerini, duygularını ve başları ile ilişkilerini gözden geçirmelidir.

/s/, /z/ Seslerinin Karıştırılması

Ö4. Kızkançlıklarından hiç vazgeçerler mi?

Kıskançlıktan hiç vazgeçerler mi?

Türkçenin ses bilimsel yapısının Farsçadan farklı olması, İranlı öğrencilerin Türkçe yazmada sıklıkla hata yapmasına neden olmaktadır. Türk alfabesinde yer alan sekiz ünlüye karşılık Farsçada /a/, /ä/, /e/, /i/, /o/, /u/ olmak üzere altı ünlü bulunmaktadır. Öğrenciler, özellikle Farsçada bulunmayan /ı/, /ü/, /ö/ ünlülerini /i/, /u/, /o/ kalın ünlüleri ile karıştırmaktadır.

Farsçada bulunan ve Türk alfabesinde gösterilmeyen /ä/ sesi ise Türkçedeki Farsça ve Arapça sözcüklerin yazımında /a/ ünlüsü ile karıştırılmakta ve /e/ olarak yazılmaktadır. Farsça için kullanılan Arap alfabesinin ünsüz temelli bir alfabe olması; ünlülerin yazım sırasında atlanması veya gösterilmemesi de öğrencilerin Türkçe ünlüleri birbirine karıştırmalarına neden olmaktadır. Bunun yanında Fars alfabesinde /o/, /u/, /v/ sesleri için /و/ harfinin; /i/, /y/ sesleri için /ی/ harfinin kullanılması da öğrencilerin sesler arasındaki ayrımı yazıya aktarmalarını zorlaştırmaktadır.

Ünlüler kadar olmasa da birbirine yakın ses değerine sahip ünsüzlerin de karıştırıldığı görülmektedir. Özellikle ötümsüzleşmeye bağlı olarak /k/ ünsüzünün yerine geçen /ğ/ ünsüzünün yerine /y/ ünsüzü kullanıldığı görülmüştür.

Yazım ve Noktalama Hataları

Ö53. Ben farsım o yüzden türkçe öğrenmek bana çok zordur.

Ben Farsım. Bu nedenle Türkçe öğrenmek bana çok zordur.

Ö55. Türkiye'nin halkı ve kültürü bence İrana çok yakındır.

Bence Türkiye'nin halkı ve kültürü İran'ınkine çok yakındır.

Ö66 İzmir ve Antalya'nın sahili'de çok eğlencelidir.

İzmir ve Antalya'nın sahilleri de çok eğlencelidir.

Ö68. Nevruz bayramı iran ve diğer ülkelerde de kutlanıyor.

Nevruz bayramı, İran ve diğer ülkelerde de kutlanıyor.

Ö69. Bence türkçe gerçekten çok güzel ve tatlı bir dildir.

Bence Türkçe, çok güzel ve tatlı bir dildir.

Ö70. Nevruz, İranda bir bayramdır.

Nevruz, İran'da bir bayramdır.

İncelenen kompozisyon kâğıtlarındaki en belirgin yazım yanlışı Türkçede özel isimlerin büyük harfle yazılması kuralına uyulmamasıdır. Bunun nedeni Fars alfabesinde büyük ve küçük harf ayrımı olmaması olarak gösterilebilir. Cümle başının büyük harf yerine küçük harf ile başlatılması da yine Fars alfabesinde büyük ve küçük harf ayrımının olmamasından kaynaklanmaktadır.

Kompozisyonlarda tespit edilen yaygın noktalama yanlışı özel isimlere gelen eklerin kesme işaretiyle ayrılması kuralına uyulmamasıdır. Öğrenciler bu kuralın Farsça ve diğer başka pek çok

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

dilde de olmaması nedeniyle tam olarak kavrayamamaktadır. Bazı durumlarda ise özel isimlere gelen eklerin kesme işareti ile ayrıldığı görülmektedir.

4.6. Biçim-Söz Dizimsel Hatalar

Çokluk Eki Hataları

Ö15. Anadolu Türkçesinden olan birçok **sözcükleri** bulmak olur.

Anadolu Türkçesinde bulunan birçok sözcüğe rastlamak mümkündür.

Ö51. İnşallah geniş **zamanlarda** daha iyi konuşacağım.

İnşallah gelecekte daha iyi konuşacağım.

Pek çok dilin aksine Türkçede sayı sıfatlarından sonra gelen isimlere ve çokluk anlamı taşıyan sözcüklere çoğul eki getirilmez. Bunun yanında çokluk ekinin Türkçedeki kullanımı ile Farsçadaki /ه/ ve /ان/ çokluk eklerinin kullanımı benzerlik göstermektedir. Bu nedenle çokluk eklerinde Farsçadan Türkçeye olumsuz bir aktarma söz konusu değildir. Ancak sözcüklerin anlam değerlerine tam olarak hâkim olmamaktan kaynaklanan gereksiz kullanımlar görülmektedir.

Durum Eki Hataları

Belirtme Durumu Eki Hataları

Ö4. Kötülüklerden uzak **dörmayı** ikna etsem.

Kötülüklerden uzak durmaya ikna etsem.

Ö7. Yeni **Yıllarını** mutlulukla başlıyorlar.

Yeni yıllarına mutlulukla başlıyorlar.

Ö8. İran'da bahar **mevsimi** kutluyorlar.

İran'da bahar mevsimini kutluyorlar.

Ö20. Kitap okumak hem **yazmanızı** hem **okumanızı** yardım eder.

Kitap okumak hem yazmanıza hem okumanıza yardım eder.

Ö27. Ben **Türkçeye** televizyonu bakarken anladım ve öğrendim.

Ben Türkçeyi televizyona bakarken anladım ve öğrendim.

Ö40. Ben Türkçe **öğrenmeyi** çaba gösteririm.

Ben Türkçe öğrenmeye çaba gösteririm.

Yönelme Durumu Eki Hataları

Ö2. Giyim kuşamdan evin **eşyaları** kadar her şey olabilir.

Giyim kuşamdan evin eşyalarına kadar her şey olabilir.

Ö2. Ondan sonra sıra bayramlık **giymek** ve **bayram** ziyareti geliyor.

Ondan sonra sıra bayramlık giymeye ve bayram ziyaretine geliyor.

Ö2. Yeni **yıl** girdiğimiz zaman evdekiler bu masada oturuyor.

Yeni yıla girdiğimiz zaman evdekiler bu masada oturuyor.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ö23. Her **şeye** temizleriz.

Her şeyi temizleriz.

Ö27. Benim annem Azeri olduğu için ben **Türkçeye** daha rahat öğrendim.

Benim annem Azeri olduğu için ben Türkçeyi daha rahat öğrendim.

Ö27. Ben **Türkçeye** televizyonu bakarken anladım ve öğrendim.

Ben Türkçeyi televizyona bakarken anladım ve öğrendim.

Ö33. Ben **kendime** eminim ki mutlaka bir gün Türkçeyi daha iyi konuşacağım.

Ben kendimden eminim ki mutlaka bir gün Türkçeyi daha iyi konuşacağım.

Bulunma Durumu Eki Hataları

Ö20. **Türkçe'de** en zorlandım yanı yazmak ve en kolay yanı okumak.

Türkçenin en zorlandığım yanı yazı yazmak ve en kolay yanı okumak.

Ö42. **Türkiye'de** yerleşmeyi istiyorum.

Türkiye'ye yerleşmeyi istiyorum.

Çıkma Durumu Eki Hataları

Ö2. İnsanlar kış **gittiği** dolayı tören yapmışlar.

İnsanlar kış gittiğinden dolayı tören yapmışlar.

Ö8. Çünkü **İran'dan** Nevruz büyük bir bayramdır.

Çünkü İran'da Nevruz büyük bir bayramdır.

Ö8. **İran'dan** bahar öncesinden herkes koşturuyor.

İran'da baharın gelmesinden önce herkes koşturuyor.

Ö15. Anadolu **Türkçesinden** olan birçok sözcükleri bulmak olar.

Anadolu Türkçesinde bulunan birçok sözcüğe rastlamak mümkündür.

Ö57. **Hocamdan** çok teşekkür ediyorum.

Hocama çok teşekkür ediyorum.

Farsçada bulunan /به/ /در/ /از/ ve /را/ yapılarının Türkçedeki durum eklerine benzer bir şekilde kullanılması, İranlı öğrencilerin Türkçedeki durum eklerini kavramalarını kolaylaştırmak ile beraber eklerin kullanımında bazı farklılıkların olması öğrencilerin hata yapmasına neden olmaktadır. Bu farklara örnek olarak şunlar gösterilebilir:

Dün seni aradım. دیروز به تو زنگ زدم. "Dün sana aradım."

Sana soruyorum. از تو میپرسم. "Senden soruyorum."

Babam bana kızdı. پدرم از من عصبانی شد. "Babam benden kızdı."

Öğrenciler sıklıkla belirtme durumu ekleri ile yönelme durumu eklerini birbirinin yerine kullanmaktadır. Türkçede belirtme durumu ekinin kullanıldığı bazı yerlerde Farsçada yönelme

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

durumu ekinin kullanılması ya da Türkçede yönelme durumu ekinin kullanıldığı bazı yerlerde Farsçada belirtme durum ekinin kullanılması öğrencilerin Farsçadan Türkçeye olumsuz aktarma yapmalarına neden olmaktadır. Öğrencilerin bulunma durumu eki yerine çıkma durumu ekini kullanmalarının nedeninin de olumsuz aktarma olduğu söylenebilir.

Türkçe ve Farsçadaki bulunma durumu ekinin kullanım yerlerinin büyük oranda benzerlik göstermesi, söz konusu ek ile ilgili hata yapılmasını engellemektedir. Bunun yanında bazı durum eki hatalarının öğrencilerin bu ekleri kullanmayı unutmalarından kaynaklandığı görülmektedir.

Kip Eki Hataları

Ö32. Tahran’da olan müzeleri **gezdireçim**.

Tahran’daki müzeleri gezdireceğim.

Ö35. Onlar da bizim evimize **gelerler**.

Onlar da bizim evimize gelirler.

Ö35. Esfend ayının sonunda evi temizliyorum, **siliriz**.

Esfend ayının sonunda evi temizleyip sileriz.

Ö46. Herkes yeni elbiseler **giyir**.

Herkes yeni elbiseler giyer.

Ö53. Bazen keşke ben de Azeri olsaydım **diyerim**.

Bazen keşke ben de Azeri olsaydım diyorum.

Kip eki hatalarının şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman ekleri ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Söz konusu kip eklerinin eklendikleri fiilin ses yapısına göre çeşitlenmeleri ve öğrencilerin konuşma sırasında yuvarlanan, vurgulanmayan ekleri yazmayı göz ardı etmeleri, kip eklerinin yazımında hata yapılmasına neden olmaktadır.

Çatı Eki Hataları

Ö15. Erdebil kıtasında bulunan Mugan düzündə **doğuldum**.

Erdebil bölgesinde bulunan Mugan ovasında doğdum.

Ö36. Nevruz’da İranlılar yeni yılın başladığı zamanı **kutlanıyorlar**.

Nevruz’da İranlılar yeni yılın başladığı zamanı kutluyorlar.

İranlı öğrencilerin kompozisyon kâğıtlarında çatı eki hatalarına çok rastlanmamaktadır. Söz konusu çatı eki hatalarının öğrencilerin bildikleri Türk şivelerinden yaptıkları olumsuz aktarmalardan kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye Türkçesinde “Mugan ovasında doğdum.” cümlesi Azerbaycan Türkçesinde “Mugan ovasında doğuldum.” şeklinde ifade edilmektedir.

Fiilimsi Eki Hataları

Ö2. İlk harfleri sin ile **başladığını** 7 nesne koyuyoruz.

İlk harfleri sin ile başlayan 7 nesne koyuyoruz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ö12. Özellikle **konusarak** adeta Azeri konuşuyorum.

Türkçeyi adeta Azerice gibi konuşuyorum.

Ö17. Bu hareketle 13. günün uğursuzluğunu dışarıda **bırakılmasına** inanırlar.

İnsanlar böyle yaparak 13. günün uğursuzluğunu dışarıda bıraktıklarına inanırlar.

Ö20. Türkçe öğrenmek için ilk hangi amaçla bu dili öğrenmek **istedinizi** bilmeniz lazım.

Türkçe öğrenmek için ilk olarak hangi amaçla bu dili öğrenmek istediğinizi bilmeniz gerekiyor.

Ö20. Türkçe’de en **zorlandım** yanı yazmak ve en kolay yanı okumak.

Türkçenin en zorlandığım yanı yazma, en kolay yanı okumadır.

Ö22. Benim **okumağım** güzel ama konuşmam iyi değil zira evde hiç kimse Türkçe bilmiyor.

Benim okumam güzel ama konuşmam iyi değil. Çünkü evde hiç kimse Türkçe bilmiyor.

Ö25. **Doğdum** toprakın adı İran

Doğduğum toprağın adı İran

Ö29. Türkçeni dünyada yaymak için daha iyi eğitim **yapılmağı** gerekiyor.

Türkçeyi dünyaya yaymak için daha iyi eğitim yapılması gerekiyor.

Ö31. Onlara bizimle ne kadar yakın **olmalarını** anlatmak istiyordum.

Onlara bizimle ne kadar yakın olduklarını anlatmak istiyordum.

Ö38. Benim için Türkçe **konusuyor** zor.

Benim için Türkçe konuşmak zor.

Ö44. Türkiye tam ben **istedim** yerdir.

Türkiye tam benim istediğim gibi bir ülkedir.

Ö57. Ben **çalışan** yeri biraz anlatacağım.

Ben çalıştığım yeri anlatacağım.

Ö58. Herkes doğaya **gidip ve** geziyor.

Herkes doğaya gidip geziyor.

Türkçe, fiilimsi ekleri bakımından zengin bir dildir. Ancak aynısını bir Hint-Avrupa dili olan Farsça için söylemek zordur. Fiilimsiler, özellikle ana dili Farsça olan öğrenciler için Türkçe dil bilgisi konularının en zor bölümünü oluşturmaktadır. Öğrencilerin yaptıkları fiilimsi eki hataları için şunlar söylenebilir:

Türkçede fiilimsi ekleri, eklendikleri fiil kök ve gövdelerini isimleştirerek fiilleri cümle içerisinde isim, sıfat ve zarf olarak kullanılmasını sağlamaktadır. Türkçede fiilimsi eki alan fiiller tek bir cümle içerisinde cümledeki temel yargıyı desteklerken Farsçada cümledeki temel yargıyı destekleyen yardımcı unsurlar, yan cümlelerin eklenmesi yoluyla ana cümleye bağlanır.

Oturan çocuk benim arkadaşımdır.

بچه ای که نشسته دوست من است.

“Çocuk ki oturuyor, benim arkadaşımdır.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Farsçadaki bu kullanım nedeniyle öğrencilerin, fiilimsileri başlı başına bir fiil olarak görme eğilimindedir.

Fiilimsiler ile ilgili hataların bir kısmının ise eklerin işlevlerini tam olarak kavrayamamaktan kaynaklandığı söylenebilir. Ana dili herhangi bir Türk şivesi olan öğrencilerin fiilimsi eklerini birbirine karıştırdığı görülmektedir. Ana dili Farsça olan öğrencilerin ise söz konusu ekleri birbirine karıştırmanın yanında yazmayı da unuttukları belirlenmiştir.

İsim Tamlaması Hataları

Ö1. **Türkler** kendilerine ait bir edebiyatları yok.

Türklerin kendilerine ait bir edebiyatları yok.

Ö2. Yeni yıl geldiği için **evler** temizlenmesi gerekiyor.

Yeni yıl geldiği için evlerin temizlenmesi gerekiyor.

Ö8. Biri de tatil için kendi **programlarısını** planlıyor.

İnsanlar tatil için kendi programlarını planlıyor.

Ö8. Bizim **bayramız** Nevruz'dadır.

Bizim bayramımız Nevruz'dadır.

Ö11. **Biz aylede** her zaman yedi tür yemek yapılır.

Bizim ailemizde her zaman yedi çeşit yemek yapılır.

Ö13. **Ona** bir benzeri yoktur.

Onun bir benzeri yoktur.

Ö31. Tüm **bitkiler** hayatı başlıyor.

Tüm bitkilerin hayatı başlıyor.

İncelenen kompozisyonlarda İranlı öğrencilerin daha çok belirtili isim tamlamalarında hata yaptıkları görülmüştür. İsim tamlamaları ile ilgili en genel hata, tamlayan ya da tamlanan eklerinden birinin ya da her ikisinin yazılmamasıdır. Buna ek olarak tamlayan ve tamlanan eklerinin gereksiz yere kullanılmasından kaynaklanan hatalar da vardır.

Sıfat Tamlaması Hataları

Ö1. Kendilerine ait **bir özel edebiyatları** yok.

Kendilerine özgü bir edebiyatları yok.

Ö7. İran, **bir derin kültüre** sahiptir.

İran, derin bir kültüre sahiptir.

Türkçe ve Farsça sıfat tamlamasını oluşturan öğelerin dizilimi bakımından farklılık göstermektedir. Türkçede sıfat tamlamaları sıfat+isim şeklinde oluşturulurken Farsçada isim+sıfat şeklinde oluşturulur.

Kırmızı elma	سیب قرمز	“Elma kırmızı”
Büyük ev	خانه بزرگ	“Ev büyük”

İranlı öğrencilerin Türkçe öğrenimleri ilerledikçe sıfat tamlamalarının dizilimi ile ilgili hatalarının azaldığı söylenebilir. Kompozisyon kâğıtları incelenen B2 düzeyindeki öğrencilerin sıfat tamlamaları konusunda çok fazla hataya düştükleri söylenemez. Bunun yanında öğrencilerin sıfat tamlamaları ile ilgili en belirgin hatalarının birden fazla sıfatın bulunduğu tamlamalarda sıfatların diziliminin karıştırılması olduğu söylenebilir.

Bağlaç Hataları

Ö5. Annesi ve babası ona bu dilde seslenip **ve** konuşturmuşlar.

Annesi ve babası ona bu dilde seslenip onunla bu dilde konuşmuşlar.

Ö12. Türkçe konuşup **ve** yazmak istiyorum.

Türkçe konuşup yazmak istiyorum.

Ö12. Önceden daha kolay okuyup **ve** yazıyorum.

Önceden daha kolay okuyup yazıyordum.

Ö26. En büyük **amacımta** bir Türk üniversitesinde hukuk bölümünde okumak.

En büyük amacım da bir Türk üniversitesinin hukuk bölümünde okumaktır.

Ö33. Türkçe dili öğrenmek kesinlikle çok zor **çünkü** Türkçe Azericeden **veya** Farsçadan çok farklı bu yüzden çok zor **ama** ben kendime eminim **ki** mutlaka bir gün Türkçeyi daha iyi konuşacağım.

Türkçe Azerice ve Farsçadan farklı olduğu için öğrenmesi zor bir dildir ama bir gün Türkçeyi daha iyi konuşacağıma eminim.

Ö45. Tabiatla birlikte yenilenen yıl **dahada** güzel olur.

Tabiatla birlikte yenilenen yıl daha da güzel olur.

Türkçe tarihî süreç içerisinde bağlaçlar bakımından zengin bir dil olan Farsçadan pek çok bağlama unsuru alınılmıştır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda İranlı öğrencilerin Türkçedeki bağlama unsurlarını öğrenmede fazla zorluk yaşamayacakları ön görülebilir. Ancak Türkçe yazılı anlatımda kısa ve öz cümleler kurmak esasken Farsçada birbirine bağlanmış uzun cümleler kurulmaktadır. Türkçedeki bağlaçları kullanmaları bakımından İranlı öğrencilerin cümledeki anlamın dağılmasına ve Türkçe dil bilgisine aykırı olmasına rağmen birbirine bağlanmış uzun cümleler kurma eğilimi gösterdikleri söylenebilir.

Bağlaçlar ile ilgili en belirgin hata ayrı yazılması gereken “da” bağlacının birleşik yazılmasıdır. Bunun yanında –İp fiilimsi ekinden sonra “ve” bağlacını kullanmaları da öğrencilerin yaygın bir şekilde yaptıkları hatalara örnek olarak gösterilebilir.

Söz Dizim Hataları

Ö1. **Beni çok mutlu ediyor** Türkçe kitaplar okumak, Türkçe film seyretmek, Türkçe edebiyatına önem vermek...

Türkçe kitaplar okumak, Türkçe film seyretmek, Türk edebiyatı ile ilgilenmek beni çok mutlu ediyor.

Ö4. Umarım bir zaman **olurdu** her şey dünyada iyi, güzel...

Dünyadaki her şeyin iyi ve güzel olmasını umuyorum.

Ö6. **Umarım** o yorulmasın.

Onun yorulmasını istemiyorum.

Ö7. Bu kültür çok iyi, **bu nedenle ki** insanlar birbirlerini ziyaret ediyorlar.

İnsanların birbirini ziyaret etmesi kültürümüzün güzel bir tarafıdır.

Ö17. Nevruz **eski İran takvimine göre yılın ilk günüdür ki** çok önemli bir bayram sayılır.

Nevruz eski İran takvimine göre yılın ilk günü olduğu için çok önemli bir bayram sayılmaktadır.

Ö17. Evi derinden temizlemek **şuna dahil** halıların yıkanması, duvarların silinmesi veya boya badana yapılması.

Evi derinlemesine temizlemek için halıların yıkanması, duvarların silinmesi, boya badana yapılması gereklidir.

Ö19. Evlerde **bir sofraya kuruluyor ki** yedi şey onda var.

Yedi nesne evlerde kurulan sofraya konulur.

Ö19. **Başka ülkeler ki** bir zaman Farsça konuşuyorlardı kutlanıyor.

Eskiden Farsça konuşulan ülkelerde de kutlanıyor.

Ö20. **Haftsin bir sofraya ki** herkes evinde onu hazırlıyor ve uğurlu olduğunu düşünüyor.

Haftsin, herkesin evinde hazırladığı ve uğurlu olduğunu düşündüğü bir sofradır.

Ö36. Bu adetler **bin yıllardır ki** İran'da kutlanıyor.

Bu adetler bilerce yıldır İran'da kutlanıyor.

Ö61. **İnsanlar ki** Tahran'da yaşıyorlar sevgileri, dostlukları başkadır.

Tahran'da yaşayan insanların sevgileri ve dostlukları başkadır.

Türkçe cümle yapısı içerisinde özne, yüklem ve tümleç bulunmaktadır. Bu öğelerin Türkçenin söz dizimine göre cümle içinde sıralanışları özne+tümleç+yüklem şeklindedir. Diğer pek çok Hint-Avrupa dilinden farklı olarak Farsçadaki basit cümlelerin dizilimi de özne+tümleç+yüklem şeklindedir. Örneğin; من ترکیه را دوست دارم. (Ben Türkiye'yi seviyorum.) cümlesi, öğelerinin sıralanışı bakımından Türkçedeki karşılığı ile aynıdır.

Türkçe ve Farsça basit cümlelere ait öğelerin sıralanışlarının benzerlik göstermesi onların Türkçe söz dizimini kavramalarını kolaylaştırmaktadır. Ancak söz dizimi ile ilgili en büyük sorun Türkçe uzun ve karmaşık cümlelerin söz diziminin Farsçadan farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkçede birbirine bağlı uzun ve karmaşık cümleler daha çok fiilimsiler ve büyük bir kısmı başka dillerden alıntılanan bağlaçlar ile oluşturulmaktadır. Farsçanın bağlaçlar bakımından zengin

bir dil olması, Türkçedeki gibi fiilimsi benzeri yapıların bulunmaması nedeniyle temel cümleyi tamamlayan yan cümlelerden istifade edilir.

Türkiye’de eğitim almak istiyorum. می خواهم در ترکیه تحصیل کنم .

“İstiyorum (ki) Türkiye’de eğitim alayım.”

İranlı öğrencilerin yazdıkları kompozisyonlara bakıldığında uzun ve karmaşık cümlelerde Farsça söz diziminin olumsuz bir etkisinin olduğu görülmektedir. Cümleler daha çok, temel cümle ile yan cümlelerin “ki” bağlacı kullanılarak birbirine bağlanması ile kurulmuştur. Bunun yanında “ve” bağlacı ile birbirine bağlanmış ikili üçlü cümle dizilerine de rastlanmaktadır.

Diğer Türk Şivelerine Ait Biçim ve Söz Dizimi Unsurların Kullanılmasından Kaynaklanan Hatalar

Ö1. Farsça sözcükler bizim lehçede çok yer **alırlar**.

Bizim lehçemizde Farsça sözcükler çok fazla.

Ö4. Kendi kendime hep **bunnari** düşünüyorum.

Kendi kendime hep bunları düşünüyorum.

Ö1. O **ülkeni** çok sevdim.

O ülkeyi çok sevdim.

Ö1. Onlarla iletişim **kurabilemediğim** için çok özüldüm.

Onlarla iletişim kuramadığım için çok üzüldüm.

Ö6. Uygun bir günde teleferike **gederiz**.

Uygun bir günde teleferiğe gideriz.

Ö11. Tathılar **yeyip** fotoğraflar çeker.

Tathılar yiyip fotoğraflar çeker.

Ö13. Umarım bir gün beraber oraya **gederiz**.

Umarım bir gün beraber oraya gideriz.

Ö15. Uzun süre **akandan** sonra İran ve Azerbaycan arasında sınır olur.

Uzun süre aktıktan sonra İran ve Azerbaycan arasında sınır oluşturur.

Ö15. Anadolu Türkçesinden olan birçok sözcükleri bulmak **olar**.

Anadolu Türkçesinde bulunan birçok sözcüğü bulmak mümkündür.

Ö16. Verdiği konulardan **Türkiyeni** seçtim.

Verdiği konulardan Türkiye’yi seçtim.

Ö17. İlk defa “Kürk Mantolu **Madonna**”nı okudum.

İlk defa “Kürk Mantolu Madonna”yı okudum.

Ö31. Onun için **Türkçeni** öğrenmeye başladım.

Onun için Türkçe’yi öğrenmeye başladım.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

İranlı öğrenciler içerisinde ana dili Farsça olanların yanında ana dili herhangi bir Türk şivesi olan öğrenciler de vardır. Bu öğrenciler, ana dili Farsça olan öğrencilerden farklı olarak Türkçe yazarken hem Farsçadan hem de bildikleri Türk şivesinden olumsuz aktarmalar yapabilmektedir. Bunun yanında ana dili herhangi bir Türk şivesi olan öğrencilerin kendi şivelerine ait biçim ve söz dizimi kurallarını genelleyerek Türkiye Türkçesinde de olduğunu düşünmeleri de hata yapmalarının bir başka nedeni olarak gösterilebilir.

Öğrencilerin yaptıkları en temel hatalardan biri Türkiye Türkçesindeki kaynaştırma eki olan -y yerine kendi şivelerinde benzer bir işleve sahip olan -n ekini kullanmalarıdır. Buna ek olarak Türkiye Türkçesinde fiilimsi görevinde kullanılan -Ip ekini kendi şivelerinden yaptıkları olumsuz aktarma nedeniyle görülen geçmiş zaman eki olarak kullanmaktadırlar. Bunların dışında öğrenciler, Türkiye Türkçesinde dar, diğer Türk şivelerinde geniş ünlü olarak telaffuz edilen bazı sesleri geniş olarak yazma eğilimi göstermektedirler.

4.7. Sözcük-Anlamsal Hatalar

Yalancı Eş Değerlikten Kaynaklanan Hatalar

Ö2. Sonra evin temizliği başlıyor bu da geleneksel bir **adabdır**.

Sonra evin temizliğine başlanır. Bu da bir gelenektir.

Ö2. İnsanları iyi ve özellikle **sadakatli** insanlardı.

İnsanları iyi ve özellikle güvenilirdir.

Ö10. Her zaman insana ve insanlığa vefakar ve **hizmetkarlar**.

Her zaman insana ve insanlığa karşı vefakâr ve yardımseverdirler.

Ö11. Bizim o günün öncesinde çok **merasimimiz** var.

O günün öncesinde çok sayıda yapılması gereken işlerimiz vardır.

Ö57. Bu ürünlerin farklı **asarlari** var.

Bu ürünlerin farklı etkileri vardır.

Bir dilin iki lehçesi ya da birbirinden farklı diller arasında anlam kaymasına uğramış olan yapıdaş ortak sözcüklere yalancı eş değer sözcükler adı verilmektedir. Tarihî süreç içerisinde birbirinden çok sayıda sözcük alıntılaman Türkçe ve Farsça arasında da çok sayıda yalancı eş değer sözcük bulunmaktadır. Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımlarında yaptıkları sözcük-anlamsal hataların başında da iki dil arasındaki yalancı eş değer sözcükler gelmektedir.

Türkçe ve Farsçadaki bu sözcüklerin ses değeri olarak farklılaşması, anlamlarının daralması ya da genişlemesi, kullanım alanlarının değişmesi nedeniyle öğrencileri yanıltmaktadır. Ancak sözcükler anlam olarak ne kadar farklılaşsalar da bağlam yönünden anlamlarını hissettirmektedirler.

Farsçada Bulunan Sözcüklerin Kullanılmasından Kaynaklanan Hatalar

Ö13. Turistler **yadigari** olsun diye fotoğraf çektirirler.

Turistler hatıra olsun diye fotoğraf çektirirler.

Ö19. **Bastan** devresinden bize kalmıştır.

İlk çağlardan bize kalmıştır.

Ö19. Büyükler de bir **sonnat** olduğu için para verir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Büyükler de gelenek olduğu için para verir.

Ö25. Buradaki tarihi ve **temeddunu** görebilir.

Buradaki tarihi ve medeniyeti herkes görebilir.

Ö32. Tahran **paytaht** olduğu için zengin bir kültüre sahip.

Tahran başkent olduğu için zengin bir kültüre sahiptir.

Ö63. Karadeniz ve ünlü **Mediterrane** muhteşem!

Karadeniz ve ünlü Akdeniz muhteşem!

Ö67. Farklı **nejatlar** Türkiye'nin yeni hayat tarzını yansıtıyor.

Faklı gruplar Türkiye'nin yeni hayat tarzını yansıtıyor.

Ö64. **Durstkar** ve işleyen insandırlar.

İşini doğru yapan ve çalışkan insanlardır.

Ö64. Dünyanın en büyük **şor** denizidir.

Dünyanın en büyük tuzlu denizidir.

Farsça ve Türkçe arasındaki ortak sözcüklerin varlığı öğrencilere Türkçe öğrenimlerinde kolaylık sağlamaktadır. Bunun yanında bazı öğrenciler Farsçadaki her sözcüğün Türkçede de olduğu yanılgısına düşmekte ve Farsça sözcükler kullanmaktadır. Öğrencilerin Farsça sözcükler kullanmalarındaki bir diğer neden ise Türkçe söz dağarcıklarının yeterli olmamasıdır.

Diğer Türk Şivelerindeki Sözcüklerin Türkiye Türkçesinde de Aynı Şekilde Kullanıldığının Düşünülmesinden Kaynaklanan Hatalar

Ö15. **İndilerde** kendilerine Azerbaycan Türkü bilen Muganlı Şahsevenlerin dilinde...,

Günümüzde kendilerine Azerbaycan Türkü diyen Muganlı Şahsevenler'in dilinde....,

Ö16. Kendi nefesinden onlara **hüfledi**.

Kendi nefesinden onlara üfledi.

Herhangi bir Türk şivesini bilen öğrenciler kimi zaman Türkçeyi kendi şivelerine ait söyleyiş biçimleri ile yazmaktadırlar. Bu hataya kimi zaman da kendi şivelerinde bulunan ama Türkiye Türkçesinde bulunmayan sözcükleri kullanmaları da eklenebilir.

Türkçede ve Diğer Dillerde Bulunan Batı Dillerinden Alıntılanmış Ortak Kelimelerin Farklı Yazım ve Kullanımlarından Kaynaklanan Hatalar

Ö17. **Sosiyetelerde** bunlar pastaneden değil evde yapılır.

Üst tabakadaki zengin aileler bunları pastaneden almaz; evde yaptırırlar.

Ö17. Çay ve şurup **service** olur.

Çay ve şurup servis edilir.

Ö19. **Sezon** değişmesine göre...

Mevsimin değişmesine göre...

Türkçenin Latin temelli bir alfabe ile yazılması, İngilizcenin bütün dünyada olduğu gibi İran'da da yaygın ve etkili bir dil olması öğrencilerin Türkçe yazılı anlatımlarında bazı hatalar yapmalarına neden olmaktadır.

Türkçe ve diğer pek çok dilde kullanılan, daha çok İngilizceden alıntılanmış pek çok kelime vardır. Öğrenciler Türkçe yazarken bu sözcükleri Türkçenin ses yapısına ve biçim özelliklerine göre değil İngilizce ya da başka bir dildeki şekliyle yazmaktadır. Bu durumun onların Latin temelli Türkçe alfabeye tam olarak hâkim olmamalarından ve Türkçe söz dağarcıklarının sınırlı olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Yanlış Sözcük Seçiminden Kaynaklanan Hatalar

Ö7. Yedi s harfiyle başlayan **ürün** oraya kurulur.

S harfiyle başlayan yedi nesne oraya konulur.

Ö14. Yazmayla Türkiye'yi **temsîl etmek** çok kolay değil.

Türkiye'yi yazarak anlatmak mümkün değil.

Ö15. Erdebil **kıtasında** bulunan Mugan düzündə doğuldum.

Erdebil bölgesinde bulunan Mugan ovasında doğdum.

Ö15. Kebap yemeyi çok **kullanıyorlar**.

Kebap yemeğini sıklıkla pişiriyorlar.

Ö16. Bence İstanbul çok güzel bir **ülkedir**.

Bence İstanbul çok güzel bir şehirdir.

Ö17. **Şu** takvim öylesine yapılmıştır ki Nevruz bahar mevsiminin de ilk günüdür.

Bu takvim öyle ayarlanmıştır ki yılbaşı aynı zamanda bahar mevsiminin de ilk günüdür.

Ö21. İran'ın en güzel **kültürlerinden** birisi olan "Nevruz" İran halkı için çok önemli.

İran'ın en güzel geleneklerinden birisi olan Nevruz, İran halkı için çok önemlidir.

Ö32. Orada **meyhoş** hava, yeşillik, canlılık ve güzel denizler var.

Orada ılıman bir hava, yeşillikler, canlılık ve güzel bir deniz var.

Ö34. Ona sebze **söylüyoruz**.

Ona sebze adını veriyoruz.

Ö36. **Hepsi** birbirine **tebrik diyorlar**.

Herkes birbirini tebrik ediyor.

Ö42. Umarım ki bu sıkıntı **gittikçe** geçer.

Umarım bu sıkıntı zamanla geçer.

Ö57. Antistres bitkileri kışın donmaktan **sağlıyor**.

Stres giderici ilaçlar, bitkileri kışın donmaktan koruyor.

Ö64. Durstkar ve **işleyen** insandırlar.

İşini doğru yapan ve çalışkan insanlardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ö67. Türkler İslamı gönülden benimsediler ve onu dünyaya **sergilemek** istediler.

Türkler, İslâm'ı gönülden benimsediler ve onu dünyaya yaymak istediler.

Yabancı dilde kişinin kendisini yazılı olarak ifade etmesi için sözcüklerin temel anlamlarının yanında yan ve mecaz anlamlarının da bilinmesi gerekmektedir. Bunun yanında anlamı birbirine yakın olan sözcüklerin arasındaki ince farklara da hâkim olunmalıdır.

İncelenen kompozisyonlarda bazı öğrencilerin kendilerini ifade ederken cümlelerin akışını ve anlamını bozacak cümleler kullandıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin yanlış sözcükleri tercih etmeleri, Türkçe sözcüklerin anlam derinliklerini bilmemelerinden ve söz dağarcıklarının yetersiz olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Farsça İfadelerin Türkçeye Aktarılmasından Kaynaklanan Hatalar

Ö6. Alışveriş merkezlerinden birkaç yere **başvuracağız**. (سرزدن)

Alışveriş merkezinde birkaç yere uğrayacağız.

Ö17. Bayram **görüşlerinde** misafirlere çeşitli pastalar, kurabiyeler, şekerlemeler ve çikolatalar ikram edilir. (دیدار)

Bayram ziyaretlerinde misafirlere çeşitli pastalar, kurabiyeler, şekerlemeler ve çikolatalar ikram edilir.

Ö31. İran'ın tarihinde Jamsid padişah bu günü bayram **karar verdi**. (دستور دادن)

İran tarihinde Cemşit padişah bu günün bayram olmasını emretti.

Ö33. Ben **Türkçe dilini** hobi için öğreniyorum. (زبان ترکی)

Ben Türkçeyi hobi olarak öğreniyorum.

Ö36. Hepsi birbirine **tebrik diyorlar**. (تبریک گفتن)

Herkes birbirini tebrik ediyor.

Ö39. **Türkçe dili** bizim dilimize çok yakındır. (زبان ترکی)

Türk dili bizim dilimize çok yakındır.

Ö64. İnsanlar için deva olduğuna doktorlar **söz verdiler**. (قول دادن)

Doktorlar, insanlar için faydalı olduğunu belirttiler.

Her dil kendi özellikleri ölçüsünde anlatım olanaklarına sahiptir. Bir dildeki bir ifadenin birebir tercümesi kimi zaman başka bir dilde anlamlı bir bütünlük oluşturmaz. Farsça ile Türkçe arasında da bu tür ifadeler bulunmaktadır. İncelenen kompozisyonlarda bazı öğrencilerin kendi ana dillerinde kullandıkları ifade kalıplarını Türkçeye aktardıkları belirlenmiştir. Farsça ifadelerin Türkçeye aktarımının nedenleri öğrencilerin Türkçeye hâkim olmamaları, Farsçadaki her sözcük ve ifade kalıbının Türkçede de olduğunu düşünmeleri ve Türkçe söz dağarcıklarının yetersiz oluşu şeklinde sıralanabilir.

4.8. Süreç Temelli Hatalar

Unutma Kaynaklı Hatalar

Ö1. Keşke genç olsaydım ve bu **edbiyatı** üniversitede okuyordum.

Keşke genç olsaydım ve bu edebiyatı üniversitede okusaydım.

Ö3. Önemli **adeteri** yerine getiriyorlar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Önemli adetleri yerine getiriyorlar.

Ö5. Ana dilinin kurallarını, dil bilgisini ve imla kılavuzunu **örenmek** zorundadır.

Ana dilinin kurallarını, dil bilgisini ve yazımını öğrenmek zorundadır.

Ö6. Çok **sevdim** arkadaşım İran'a geliyor ve ben çok mutluyum.

Çok sevdiğim bir arkadaşım İran'a geliyor ve ben çok mutluyum.

Ö11. Sonra herkes **birbirin** kutlar.

Sonra herkes birbirini kutlar.

Ö13. Esfahan'ın her yeri **güzl** ve iyidir.

İsfahan'ın her yeri güzel ve iyidir.

Ö21. Haftsin aslında 7 tane "s" **harfile** başlayan şeyden başlıor.

Haftsin aslında 7 tane "s" harfiyle başlayan nesneden oluşmaktadır.

Unutma kaynaklı hatalar, İranlı öğrencilerin kompozisyon yazarken bir ünlüyü, bir ünsüzü, bir heceyi ya da bir sözcüğü yazmayı unutmalarından kaynaklanmaktadır. Bu hatalar daha çok öğrencilerin dikkatlerinin dağınık olduğu, yazdıkları cümleyi zihinlerinde iyi planlamadığı, yazmaya önem vermediği durumlarda yapılmaktadır.

Ekleme Kaynaklı Hatalar

Ö1. Gelecekte bu kararı **kendime** verebileceğimi düşünüyorum.

Gelecekte bu kararı verebileceğimi düşünüyorum.

Ö2. Çocuklar bu **nedeniyle** bayram çok seviyor.

Çocuklar bu nedenle bayramı çok seviyor.

Ö2. Evin **eşyaları** kadar...

Evin eşyaları kadar...

Ö5. İnsan **hiçbir** dil bilgisi öğrenmeden ana dilini öğrenir.

İnsan dil bilgisi öğrenmeden ana dilini öğrenir.

Ö10. Doğu Azerbaycan'da **doğudum**, soğuk bir şehirde.

Doğu Azerbaycan'da soğuk bir şehirde doğdum.

Ekleme kaynaklı hatalar öğrencilerin yazma sırasında bir eki, bir sözcüğü ya da herhangi bir dil unsurunu gereksiz yere kullanmalarından kaynaklanan hatalardır. Bu hataların yapılmasında öğrencinin Türkçe dil bilgisi kurallarını aşırı derecede kurallaştırılmasının da payı vardır.

Sıralama Kaynaklı Hatalar

Ö13. İnsanlar o havuzların önünde **yorulduktan sonra** oturup dinlenirler.

İnsanlar yorulduktan sonra o havuzların önünde oturup dinlenirler.

Ö15. Onlar tarımcılıkla hayat süreyorlar **ve de hayvancılıkla**.

Onlar tarımcılık ve hayvancılıkla hayatlarını sürdürüyorlar.

Ö19. Nevruz bayramı **İran'da**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İran'da Nevruz Bayramı

Ö61. Zencan, İran'ın **batı kuzeyinde** güzel ve küçük bir şehir.

Zencan, İran'ın kuzeybatısında güzel ve küçük bir şehirdir.

Sıralama kaynaklı hatalar, öğrencilerin yazma sırasında cümle öğelerini ya da bir sözcükteki ekleri Türkçenin dil bilgisi kurallarına uygun olmayacak şekilde sıralamalarından kaynaklanmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Öğrencilerin yazılı anlatımlarında yaptıkları hatalara ilişkin elde edilen bulgular doğrultusunda ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

1. Yazım, noktalama ve ses bilimsel hatalar incelendiğinde en çok hatanın büyük ünlü uyumunda yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında öğrencilerin ince ve kalın ünlüleri birbirine karıştırdığı belirlenmiştir. Öğrencilerin özellikle Farsçada bulunmayan sesleri karıştırdıkları, kök ve gövdeye eklenecek eklerin ses bakımından uyumunu tam olarak kavrayamadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

2. Biçim ve söz dizimsel hatalar incelendiğinde en çok hatanın söz diziminde yapıldığı görülmektedir. Öğrenciler Farsça söz diziminin yoğun etkisi nedeniyle uzun ve bağlaçlı cümleler kurdukları belirlenmiştir. İncelenen kompozisyonadaki cümlelerin önemli bir kısmının “ki” bağlacı ile kurulan cümleler oluşturmaktadır. Bunun yanında öğrencilerin belirtme ve yönelme durumu eklerini birbirine karıştırdığı; kimi zaman da belirtme durumu ekini kullanmadıkları görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin fiilimsi eklerinin işlevlerini tam olarak kavramadıkları, özellikle –İp ve –Dık fiilimsi eklerini doğru kullanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

3. Sözcük-anlamsal hatalar incelendiğinde en çok hatanın Türkçe ve Farsçada bulunan ortak sözcüklerin kullanımlarında yapıldığı görülmüştür. Özellikle Arapça sözcüklerin iki dilde çeşitli anlam ve bağlam farklılıklarının bulunması bu hatanın yapılmasına neden olmuştur. Bunun yanında Türkçede bulunmayan Farsça sözcüklerin ya da herhangi bir Türk şivesinde bulunan ama Türkiye Türkçesinde bulunmayan sözcüklerin kullanımından kaynaklanan hatalar da mevcuttur. Öğrencilerin Türkçe sözcüklerin anlam inceliklerine ve kullanıldıkları bağlama ait bilgi eksikleri nedeniyle yanlış sözcük seçiminde bulunmalarını da eklemek gerekir. Bazı öğrencilerin ise Farsça ifade kalıplarının birebir Türkçeye aktararak kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

4. Süreç temelli hatalar incelendiğinde en çok hatanın unutmadan kaynaklandığı görülmektedir. Öğrenciler bir ünlüyü, bir ünsüzü, bir heceyi ya da bir sözcüğü yazmayı unutmuşlardır. Bu durum öğrencilerin yazdıklarını zihinlerinde iyi yapılandırmadıklarını, dikkatlerinin dağınık olduğunu ve yazmayı önemsemediklerini göstermektedir. Kimi öğrencilerin ise bir eki, bir sözcüğü ya da herhangi bir dil unsurunu aşırı derecede kurallaştırarak gereksiz yere kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular ve sonuçlardan hareketle araştırmacının önerileri şu şekildedir:

1. Öğrenciler, Türkçenin Latin temelli bir alfabe ile yazılması nedeniyle büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Başta harflerin doğru bir şekilde yazılması, büyük harf-küçük harf ayrımı, noktalama işaretlerinin kullanımında zorlanmaktadırlar. Bunun üstesinden gelmek için öğrencilerin Türkçe öğrenimlerinin başlangıcından itibaren bilinçli bir şekilde yazım ve noktalama kuralları üzerinde durulmalı ve temel kompozisyon bilgilerini edinmeleri sağlanabilir.

2. Öğrenciler Türkçe yazılı anlatımlarında özellikle Türkçe ünlü harflerin yazımı, söz dizimi ve fiilimsi eklerinde sorun yaşamaktadır. Derslerde öğrencilerin Türkçe dil bilgisi konularını

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

sezdirerek öğrenmeleri sağlanmalı, bol uygulama yapılmalıdır. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenimlerinin daha ilk aşamasında dil bilgisi ile kompozisyon eğitimi eş zamanlı olarak verilmelidir. Böylece öğrencilerin öğrendiklerini yazılı anlatımda kullanmaları sağlanabilir.

3. Öğrencilerin Türkçeyi daha iyi bir şekilde yazabilmeleri için Türkçe ve Farsça arasındaki benzerlik ve farklılıkların belirlenmesi gerekmektedir. İki dil arasında tespit edilen benzerlik ve farklılıkları hakkında bu ülkede çalışacak öğreticilerin bilgi sahibi olması sağlanmalıdır.

4. Türkçe ve Farsça arasındaki ortak sözcüklerin çokluğu öğrenciler için kimi zaman büyük kolaylık sağlasa da ortak sözcükler arasında görülen anlam kaymaları pek çok yalancı eş değer sözcüğün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle öğrencilerin sözcüklerden kaynaklı hatalar yapmamaları için Türkçe sözcüklerin anlam incelikleri ve kullanıldıkları bağlamlar öğrencilere iyice öğretilmelidir.

5. Sözcük öğretimi yazılı anlatım için vazgeçilmezdir. Çoğu zaman sadece dil bilgisi kurallarını bilmek yeterli olmamaktadır. Öğrencilerin kendilerini doğru bir şekilde ifade edebilmeleri için geniş bir söz dağarcığına sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle derslerde ve hazırlanacak ders materyallerinde sözcük öğretimi ihmal edilmemelidir. Sözcük öğretiminin yazma derslerinin bir parçası olduğu unutulmamalıdır.

6. Noktalama ve yazım kuralları üzerinde başlangıç düzeyinden başlayarak titizlikle durulmalı, bu kuralların öğretiminin ileriki düzeylere bırakılmasından vazgeçilmelidir.

7. Yazılı anlatım sadece yazma becerisi ile ilişkilendirilmekten çok okuma, dinleme ve konuşma becerilerinin de içinde olduğu bir süreç olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- ALTUNBAY, M. (2012). Dil öğreniminde ve öğretiminde tiyatronun kullanımı ve tiyatronun temel dil becerilerine katkısı, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 7/4, Fall 2012, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://10.7827/TurkishStudies.3643>, p.747-760.
- BİLGİN, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- CHASTAIN, K. (1988). *Developing second-language skills*. Orlando: HBJ.
- ERGİN, M. (1985). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GEBHARD, J. G. (2009). *Teaching English as a foreign or second language*. Michigan: Michigan University Press.
- GÖÇER, A. ve MOĞUL, S. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi ile ilgili çalışmalara genel bakış, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 6/3, Summer 2011, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://10.7827/TurkishStudies.2470>, p.797-810.
- GRAVES, D. H. (1984). *A researcher learns to write*. Usa: Heinemann Educational Books.
- HARRIS, J. (1993). *Introducing writing*. Sullfork: Penguin.
- HYLAND, K. (2008). *Second language writing*. New York: Cambridge University Press.

- İNAN, K. (2013). *Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımları üzerine bir inceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- KARASAR, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın.
- KESHAVARZ, M. H. (2011). *Contrastive analysis and error analysis*. Tehran: Rahnama Press.
- KROLL, B. (1990). *Second language writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RAIMES, A. (1983). *Techniques in teaching writing*. New York: Oxford University Press.
- SELVİKAVAK, E. (2006). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ileri düzeydeki öğrencilerin paragraf yazma becerilerini geliştirme üzerine bir uygulama*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÜNAL, F. T. ve TEKİN, M. T. (2013). Eleştirel yazmaya ilişkin Türkçe öğretmeni adaylarının metaforik algıları, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/13, Fall 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://10.7827/TurkishStudies.5989>, p.1595-1606.
- TRIBBLE, C. (1996). *Writing*. Hong Kong: Oxford University Press.

İLKÖĞRETİM 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUR ÖZ YETERLİKLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ*

*H. Özgür İNNALI***

*İbrahim Seçkin AYDIN****

ÖZET

Alan yazında okuma becerisi üzerine yapılan çalışmalarda, okumanın bilişsel yönünün ağırlıklı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ancak okumanın yalnızca bilişsel yönü olan bir edim olmadığı, aynı zamanda duyuşsal yönü de olan bir edim olduğu bir gerçektir.

İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okur öz yeterlik inanışlarının ne düzeyde olduğu ve çeşitli değişkenler açısından bu durumun değerlendirilmesini amaçlayan bu çalışma, “İlişkisel Tarama Modeli”nde betimsel bir çalışmadır. Bu model bağlamında araştırma, nicel araştırmaya bağlı olarak korelasyonel araştırma yönteminde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Türkiye’de MEB’e bağlı ilköğretim okullarında öğrenim gören öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemi ise İzmir ili Buca ilçesinde farklı okullardan “basit seçkisiz örneklem” yöntemine göre belirlenmiş 8. sınıf düzeyindeki 666 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmaya 314 (%47.1) kız, 351 (%52.7) erkek öğrenci katılmıştır.

Çalışmada, geçerliği ve güvenirliği önceden saptanmış, “Okur Öz Yeterlik Ölçeği (Ülper ve diğer., 2013)” ve “Okuma Tutum Ölçeği (Özbay ve Uyar, 2009)” kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda, örneklemde yer alan ilköğretim 8. sınıf öğrencilerin okur öz yeterliği konusunda kendilerini iyi ($\bar{X}=3.8$) düzeyde gördükleri saptanmıştır. Öğrencilerin okur öz yeterlik inançlarıyla okumaya yönelik tutumları arasında okur öz yeterlik inançları lehine anlamlı bir fark olmasına karşın okur öz yeterlik ile okumaya yönelik tutum değişkenlerinin doğrusal bir ilişkiye sahip olduğu; cinsiyete göre kız öğrencilerin okuma yönünden kendilerini daha yeterli gördükleri; başarı durumlarına göre yapılan analiz sonucunda önceki yıl Türkçe dersi başarı durumuna göre okur öz yeterliklerinin de artış gösterdiği; anne-baba eğitim düzeyi yükseldikçe

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

Bu makale İ. S. AYDIN’ın danışmanlığında H. Ö. İNNALI’nın hazırladığı, makale ile aynı başlıklı tezden üretilmiştir.

** Dokuz Eylül Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü Doktora Öğrencisi, El-mek: ozgurinnali@hotmail.com

*** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: seckin.aydin@deu.edu.tr

öğrencilerin okur öz yeterlik ortalama puanlarının da yükseldiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okuma, Okur, Öz Yeterlik, Okur Öz Yeterliği, Okuma Eğitimi.

A STUDY ON 8th GRADERS' READING SELF-EFFICACY IN TERMS OF SOME VARIABLES

ABSTRACT

According to the studies carried out on reading skills in literature, it seems that cognitive side of reading is predominantly evaluated. But the truth is, that reading is not only a deed that contains cognitive side, but also affective side.

This study, which aims to determine the level of 8th grade students' reader self-efficacy beliefs and evaluation of this circumstance according to diverse variables, is a descriptive study in Relational Screening Model. Within the context of Relational Screening Model, this study was performed utilizing the Correlational Research Technique and depending upon Quantitative Research. Participants of the research are students from primary schools of Ministry of National Education of Turkey. Samples of the research are 666 8th grade students that were selected by 'simple random sampling' method, from Buca district of Izmir. 314 (47.1%) female and 351 (52.7) male students participated in the research.

'Reader Self Efficacy Scale (Ülper et al., 2013)' and 'Reading Attitude Scale (Özbay et al., 2009)' which have beforehand proven validity and reliability were utilized in the study.

At the end of the research, it has been determined that 8th grade students from primary schools consider themselves good ($\bar{X}=3.8$) in terms of reader self efficacy. Although reader self efficacy beliefs of students have a significant supremacy over their attitude towards reading, it has also been concluded that the variables of reader self efficacy and attitude towards reading have a linear relationship, female students consider themselves more sufficient in terms of reading, according to a success analysis, reader self efficacy of students have increased compared to their Turkish subject success from last year, as parents' education levels rise, average scores for reader self efficacy of students rise as well.

Key Words: Reading, Reader, Self-Efficacy, Reader Self-Efficacy, Reading Education.

Giriş

Bilginin sürekli güncellendiği, bilim ve teknolojinin insan hayatında değişimleri zorunlu kıldığı günümüz dünyasında, insanın hem meslekî hem de sosyal hayatında sürekli bir değişime ve uyuma ihtiyaç duyduğu açıkça görülmektedir. Bireyin, hayatı duyarak ve yaşayarak okumanın, bilgilenmenin, araştırmanın ve neticede de akıl yürütmenin ne kadar önemli bir ihtiyaç olduğunun farkında olabilmesi bu görevlerin başında gelmektedir (Batur, Gülveren ve Balcı, 2013: 1034).

Kırkılıç ve Maden'e (2009: 1424) göre doğru bilginin, yerini kullanılabilir bilgiye bıraktığı ve kesinliğin artık hız ile yer değiştirdiği günümüzde bilgi, hayatı idame ettirmeye bağlı olarak yoğunlaşmış, büyümüş ve o oranda da mikro düzeye (disiplinlerle) indirgenerek küçülmüştür. Güneş'e (2011: 124) göre bilgi çağını yaşayan dünyamızda yaşam boyu öğrenmenin ve gelişmenin en önemli anahtarı dildir. Okuma, yazma, anlama, sorgulama, düşünme, sorun çözme gibi işlemler ve iletişim kurma, duygu ve düşünceleri ifade etme, etkileşme, dış dünya ile bütünleşme, kültürü aktarma gibi süreçlerde dilin önemli bir yeri vardır. Dil, bütün bu süreçlerde temel beceriler aracılığıyla bireye yardımcı olur. Bu becerilerden okuma becerisi ise yaşanan süreçlerin anlamlandırılmasında ayrıca öneme sahiptir.

Temel bir dil beceri alanı olarak okuma, bireye “zihinsel, duygusal ve sosyal” gelişiminde kolay ve çabuk ilerleme imkânı sağlar. Özdemir (1991: 27) bu imkânı şu sözlerle açıklar: “Başlı başına bir okuldur okuma. Her okur kendi eğilimlerine, yönsemelerine, ilgi ve gereksinimlerine göre yetiştirip eğitebilir kendini. Düşün ve düş gücünü geliştir; içinde yaşadığı gerçekler dünyasının sınırlarını alabildiğine genişletir, tekdüzelikten kurtarır yaşamını bu okulda. Öğrenir, eğlenir, yeni duyarlıklar, düşünsel donanımlar kazanır. İnsanoğlunu değişik ilişkiler içinde, eylemleriyle tanır.”

Okuma denilince ilk olarak aklımıza “kitap” gelse de okuma becerisinin yanında özel alan bilgisi gerektiren farklı okuma kaynaklarından bahsedilebilir. Dolayısıyla okuma sürekli devam eden, sonu olmayan bir süreci ifade eder. Bunun yanı sıra birey, yalnızca bir metni okumakla kalmaz, aynı zamanda bir tabloyu, bir şekli ya da daha genel anlamda bir resmi, bir fotoğrafı okuyabilir. Bu özellikleriyle de okuma, bir dil becerisi olmanın yanında içerdiği “anlama” niteliğiyle karşımıza çıkar. Çünkü okuma becerisi, insana, dilin ve yaşamışın pek çok alanını anlama imkânı sunar. Güneş'e (2013: 2) göre bilgiler sadece yazılı değil; aynı zamanda resim, şekil, sembol, işaret, grafik gibi görsel olarak da çoğalmaktadır. Bu durumun görsel bilgi kültürünü canlandırdığını, görsel okuma ve öğrenmeyi yaygınlaştırdığını ifade eder. Bu beceriler yenilikleri izlemek, kendini geliştirmek, öğrenme hızı ve niteliğini artırmak, hayal gücü ve yaratıcılığını geliştirmek, yaşam kalitesini yükseltmek, çağdaş toplumun gereklerini yerine getirmek isteyen bireyler için bir zorunluluk olmaktadır. Yıldız ve Akyol (2011: 794) okumayı bu boyutuyla ele alarak ön bilgilerin kullanıldığı, yazar ve okuyucu arasında etkili iletişime dayalı, uygun bir yöntem ve amaç doğrultusunda düzenli bir ortamda gerçekleştirilen anlam kurma süreci biçiminde değerlendirmektedirler.

Genç (2004: 83-84) okuma ediminin, yazardan okura ulaşan bir bildirişim süreci olarak değerlendirildiğinde, bu sürecin çeşitli aksaklıklara ve kopukluklara uğramadan okura ulaşmasının, okuma amacının gerçekleşmesi anlamına geldiğini ve bu amacın gerçekleşmesinin bir dizi düşünsel ve yapısal koşulların sağlanmasına bağlı olduğunu belirterek şu örneği verir: “Örneğin, yazarın betikte kullandığı yazınsal öge ve biçim, betik türü, okuma koşulları, okuyucunun okuma isteği, amacı ve beklentisi gibi pek çok etmen okumanın amaçlarını sınırlayıp, şekillendirir. Okuma bir beyin etkinliğidir. Tanıma ve algılama yorumları güçlendirip, besler.”

Okuma, insan yaşamının her döneminde önemli bir yere sahip olan bir beceri alanıdır. Onu yaşla sınırlamak ya da belli bir eğitim düzeyinin sorumluluğundan ibaret görmek büyük bir hata

olur. İnsan, her dönemde değişen, gelişen, yenilenen bir varlıktır. Yaşla birlikte ilgiler, meraklar, arayışlar değişebilir; ancak okuma, bütün bu değişimlerin içinde ve onlarla beraber var olur ve yenilenir.

Kavramsal Çerçeve

Okuma ve Okur

Bilgi dünyasının hızla geliştiği ve zenginleştiği 21. yüzyılda bilgiye erişim de çoğunlukla teknolojik araçlarla sağlanmaktadır; ama değişmeyen bir gerçek var ki o da kitabın bilgiye ulaşmadaki rolü ve etkinliğidir. Yazının icadından bu yana kitap, her yüzyılda olduğu gibi 21. yüzyılda da bilgiye kaynaklık etmede esas unsurdur. Kitap, insanlar için bir süs eşyası yahut alelade bir nesne değildir. Bilgilenmenin ve yenilenmenin kaynağı ve aracıdır. Bu anlamda kitabın varlığı, okumanın gerekliliğine işaret eder. Öyle ki okuma, bu yüzyılda da bilgiye ulaşmada en etkin ve kolay yoldur.

Temizkan'a (2007: 16) göre günümüzde teknoloji alanında görülen baş döndürücü gelişme ve değişimler bilginin üretilmesini, aktarılmasını, algılanıp yorumlanmasını daha önemli bir hâle getirmiştir. Bu bağlamda bilginin kaynakları da çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir. Bunlara rağmen değişmeyen iki temel şey vardır. Birincisi bilginin yazılı ve görsel olarak sunulması zorunluluğu, ikincisi ise yazılı ve görsel olarak sunulan bilginin okunması, anlaşılması ve değerlendirilmesi durumudur. Buna göre okuma eylemi, insanın var olduğundan beri bilgiyi elde etmenin en önemli yollarından biri olmuştur ve öyle olmaya devam edecektir.

Güneş'e (2012: 2) göre eğitim, bilgi çağını yaşayan dünyamızda bir güçtür. Bu güce ulaşmanın en önemli anahtarı ise okumadır. Okuma; dil ve zihinsel becerileri geliştirme, düşüncüyü zenginleştirme ve geleceği yapılandırma çalışmalarının başında gelmektedir. Coşkun'a (2002: 234) göre dünyada büyük bir hızla gelişen bilimsel ve teknolojik çalışmalar, insanların sahip olduğu bilgi birikiminin katlanarak artmasına ve yenilenmesine yol açmaktadır. Bilginin artmasının yanında bilginin yayılma hızı da şaşırtıcı ölçülere ulaşıldığı ifade edilir. Bu durum, yenilikleri takip edemeyen toplumların, "bilgi toplumlari" karşısındaki rekabetinde, yenilgilerini kaçınılmaz kılmaktadır.

Okumanın çeşitli yönleri dikkate alınarak birçok araştırmacı tarafından çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalardaki farklılığın temel sebebi okuma eyleminin gözle görülmeyen karmaşık zihinsel bir sürece sahip olması olarak görülebilir. Okuma ile ilgili yapılan tanımlar, okumanın iki yönünü ortaya çıkarmaktadır. Bunlar, yazıyı oluşturan sembolleri görmek, tanımak ve bu sembollerin anlamlarını kavramaktır. Karmaşık bir süreç olan okuma, görme ve seslendirme yönüyle fiziksel; kavrama yönüyle de zihinsel bir süreçtir. Okumada başarılı olmak için bu iki sürecin uyum ve eşgüdüm içerisinde çalışması gerekir. Bunların birinde eksiklik varsa diğeri ilerleyememektedir. Bu sebeple okuma eğitiminde her iki sürecin beraberce geliştirilmesine dikkat edilmelidir (Özbay, 2006; Özbay, 2009; Kurdayıoğlu, 2011).

Bu açıklamaların yanı sıra okuma, farklı pek çok özelliği de bünyesinde barındırır. Okuma, insanın dünyasını genişleten, kişiliğini biçimlendiren, onu başkalarına bağlayan bir değerdir (Mete, 2012: 44). Okuma edimi her yüzyılda olduğu gibi günümüzde de aydınlanmanın, bilgilenmenin, özgürce düşünmenin, bireyin varoluş nedenini anlamasının tek ve en etkin yoludur (İşeri, 1998: 15-16). Okuma çağdaş yaşamın en temel bilgi edinme yollarının başında yer almakta (Ülper, 2011a: 941); bilimsel gelişmelere ve bilgiyi sunma çeşitliliğine rağmen, bilgi edinme yollarının en önemlisi olmaya devam etmektedir (Özarslan, 2012: 6).

Temel bir dil becerisi olarak okuma Yantır'a (2011: 14) göre sadece Türkçe dersinin değil, diğer derslerin de gereksinim duyduğu bir öğrenme alanıdır. Çünkü okuma alanında yaşanan sorunlar ya da eksikler diğer tüm dersleri de etkileyecektir. Okumanın anlamayı anlamının da öğrenmeyi doğrudan etkileyeceği bilinmelidir. Yangın (1999: 67) okuduğunu anlama ile akademik başarı arasında yüksek ilişki olduğu belirlenmiştir. Fidan ve Baykul'un (1994) araştırmasında ise yine, öğrencilerin okuduğunu anlama testindeki başarılarıyla diğer derslerdeki başarıları arasında anlamlı düzeyde ilişki bulunmuştur.

Okuma, insan hayatında "kendini gerçekleştirme" diye tanımlanabilecek sürecin bir parçası, bunun en önemli adımı olarak nitelendirilebilir. Kitapla birlikte bireyin duygu ve düşünce dünyası zenginleşir. Okuyan bireyin tek bir hayat yaşadığı düşünülemez; çünkü her kitap her okuma başka bir hayata, başka tecrübelerle kapı aralar. Yani okumak, birden çok hayat yaşamaktır. Böylesi bir yaşamı "okuyacak" bireyler için okuma edimi okul sürecinin en başından itibaren ciddiye alınmalı ve bireylere okuma becerisi ve ardından okuma alışkanlığı kazandırılmalıdır. Henüz hayatın ilk yıllarında bu alışkanlığı kazanacak olan bireylerin bu alışkanlığı kazanamamış bireylerden çok daha önde olacakları tartışılmaz bir gerçektir.

Okuma, bilişsel davranışlarla psiko-motor becerilerin ortak çalışmasıyla yazılı sembollerden anlam çıkarma etkinliği (Demirel, 1999: 59); yazılı bir metni gözle takip ederek anlamaya çalışmak (Cemiloğlu, 2001: 89) gibi ifadelerle tanımlanabilir. Özbay'a (2006: 8) göre karmaşık bir süreç olarak nitelendirilen okuma, görme ve seslendirme yönüyle fizyolojik, kavrama yönüyle de zihinsel ilgili bir süreçtir. Bu karmaşık sürecin kişiye kazandırılması çalışmalarına okuma eğitimi denir. Okuma eğitiminde öğrenciye okuma ile ilgili bilgilerin öğretilmesinden çok, öğrencinin fiziki ve zihinsel unsurlarının geliştirilmesi çalışmaları yapılmaktadır. Ünalın'a (2006: 62) göre okuma; kelimeleri, cümleleri, noktalama işaretleriyle, bir yazıyı bir bütün olarak görme, algılama ve kavrama sürecidir. Okuma, görme, algılama, seslendirme, anlama, beyinde yapılandırma gibi göz, ses ve beynin çeşitli işlevlerinden oluşan karmaşık bir süreç (Güneş, 2007: 115); okuyucunun metni anlamaya uğraştığı, anladıklarını ve ön bilgilerini birleştirerek yeni anlamlar ortaya koymaya çalıştığı, uygun bir ortamda gerçekleşen, okuyucuyla yazar arasındaki bir görüş alış-verişidir (Akyol, 2007: 15).

Diren'in (2010) de belirttiği gibi okuma ile ilgili yapılan tanımlarda okumanın fiziksel ve zihinsel bir etkinlik olduğu üzerinde durulmuştur. Bu tanımlardan yola çıkılarak okuma, görme ve seslendirmeye yönelik fiziksel; öğrenme-kavrama, anlam kurma ve değerlendirme gibi gelişim süreçlerini taşıma yönüyle de zihinsel bir etkinlik olduğu söylenebilir.

Ülper (2010) okuma tanımlarında ağırlıklı olarak okuma becerisinin bilişsel yönüne vurgu yapıldığını belirtmiştir. Hâlbuki okumanın "duyuşsal" da bir yönü vardır. Bu düşüncelerle Ülper (2010: 3) okumayı şu sözlerle tanımlamıştır: "Yazılı metnin üretildiği dilin anlamsal ve dilbilgisel özelliklerini tanıyan bireylerin belirli amaçlar doğrultusunda, hızlı bir biçimde kod çözerek ve birtakım stratejiler kullanarak, gerçekleştirdikleri, duyuşsal yönü de olan yinelemeli bir anlamlandırma sürecidir."

Sever'e (1995: 19) göre okuma, bireylerin kişiliğini, değerlerini, ilgisini de etkiler. Bu etkileme duyuşsal boyutlu değişimlere neden olabilir. Özellikle yazınsal metinler, insanlığın duygu ve düşünce birikimini en zengin ve etkili biçimde ortaya koyan ürünlerdir. Okunması, bireyleri çeşitli duygu, düşünce ve eylem biçimleriyle karşılaştırır. Bu bağlamda okuma, bireylerin, -arınma (katarsis) sağlama, içgörü ve hoşgörü kazanma, özdeşim kurma vb.- duyuşsal boyutlu davranışlar kazanmasında ve beğeni düzeylerinin yükseltilmesinde etkili olan bir süreçtir.

Bu bağlamda Ülper (2011b: 222) okumanın bilişsel yönü kadar hatta daha öncelikli bir biçimde okumanın duyuşsal yönüne daha da özelinde okuma güdüsüne yönelmenin gerekliliği

işaret eder. Okumanın duyuşsal yönü uzun bir süre göz ardı edilmiştir; ancak son yıllarda okumanın duyuşsal yanına ilişkin çalışmalar artış göstermiştir.

Hamzadayı ve Çetinkaya (2013: 491) yazınsal okuma sürecini, yapıt ile okur arasında gerçekleşen eytişimsel (dialectic) bir süreç olarak tanımlarlar. Okurun niteliği ile yapıtın nitelikleri karşılıklı olarak bu sürecin başarıya ulaşmasında etkileşim içindedir. Yapıtın konusu, iletileri, olay örgüsü, kahramanların nitelikleri kadar yazarın anlatım biçimi (üslûbu) de okur-yapıt etkileşiminin nasıl gerçekleşeceğinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bir yazarın, fikrini, duygularını anlatmak için kullandığı özel anlatış biçimi olan üslûp okurun kurgusal gerçekliklerle nasıl bir çerçevede iletişime gireceğini belirler. Üslûp konusu çocuk edebiyatı açısından düşünüldüğünde yapıtta ortaya konan sorunlar, çatışmalardan çok bunların nasıl bir yaklaşımla çözüme kavuşturulduğu daha büyük bir önem taşımaktadır.

Yazarlık nasıl bir yazma donanımı gerektirirse okurluk da bir okuma donanımı gerektirir (Özdemir, 2000: 33). Okurluk donanımı, bireyin metin karşısındaki yeterliliğini ifade eder. Okuma sırasında okur, söylenenden söylenmeyi çıkarabilir; yazarın, metnin gereçler donanımında yer alan değişik öğeleri seçmesindeki ilkeyi görebildiği an, daha önce sözünü ettiğimiz, metnin derindeki temel kavramlar örgüsüne varmış olur (Göktürk, 2002: 71).

Bu bağlamda, Grabe'e (1991) göre bir okurun okuma sürecinde okuma edimine ilişkin işlemleri yerine getirebilmesi için yani bu süreci yaşayabilmesi ve metni anlamlandırabilmesi için,

- Otomatik tanıma becerileri,
- Sözcük dağarcığı ve yapı bilgisi,
- Metin şeması bilgisi,
- İçerik ve dünya bilgisi,
- Bireşim ve değerlendirme becerileri,
- Üstbilişsel bilgi ve beceri denetimi, gibi bilgi/becerilerine sahip olması gerekir

(Akt. Ülper, 2010: 6).

Ülper'e (2010: 7) göre okuma edimine ilişkin bu alt beceriler, aynı zamanda yetkin okur ile yetkin olmayan okuru ayırıcı özelliklere de işaret eder. Diğer bir deyişle yetkin okurlar okuma sürecinde bu alt becerileri sergilerken yetkin olmayan okurlar ise bu alt becerileri ya daha az sergiler ya da sergilemez.

Balcı, Uyar ve Büyükkiz (2012: 966) okumanın bir alışkanlık haline dönüşmesi sonucunda, okuma eylemini gerçekleştirme sıklığına bağlı olarak farklı okuyucu tiplerinin tanımlanmaya çalışıldığı ifade eder. Okuma alışkanlığı olan ya da olmayanı tanımlayabilmek amacıyla Amerikan Kütüphaneciler Birliği'nin (A.L.A., 1978: 3; Akt. Gürcan, 1999: 173) yaklaşımı örnek alınabilir. Bu yaklaşıma göre:

- *Çok okuyan okur*: 1 yılda 21 ve fazlası kitap okuyan kişi;
- *Orta düzeyde okur*: 1 yılda 6-20 arasında kitap okuyan kişi;
- *Okuyucu olmayan kişi*: Hiç kitap okumayan kişi.

Aynı gerekçelerle UNESCO okuma alışkanlığı ölçütlerini ise şu şekilde ifade etmektedir (Staiger, 1979; Akt. Duran ve Sezgin, 2012: 1654):

- *Üst Düzey Okuyucu*: Ayda 2 veya daha fazla kitap okuyan okuyucu,

- *Orta Düzey Okuyucu:* Ayda 1 kitap okuyan okuyucu,
- *Zayıf Düzey Okuyucu:* 2 ayda 1 veya daha az kitap okuyan okuyucudur.

Yıldız ve Akyol'a (2011: 796) göre iyi okuyucular daha çok okumaya eğilimlidir; çünkü okumak için daha fazla motivasyon sahibidirler. Bunun sonucunda da kelime hazineleri ve anlama becerileri gelişmektedir. Öte yandan, zayıf okuyucular okumaktan kaçınabilirler, bu da becerilerinin sürekli düşmesine yol açmaktadır. Böylece, sık okuyanlar ile okumaktan kaçınanlar arasındaki fark zaman içerisinde büyümektedir. Gülerer ve Batur (2005: 88) ise iyi bir okuyucu olmanın temelinde okuduğunu net bir şekilde anlama anlayışı olduğunu belirtir. Okuyucu, kendine duyduğu özgüvenle daha kolay karar verme noktasına ulaşır. Bu durum bireyin olay ve durumlara eleştirel bir bakışla bakması sağlamaktadır.

Özbay'ın (2006: 165) da belirttiği gibi çocukların iyi bir okuyucu olarak yetiştirilmesinde gözetilmesi gereken temel ilkelerden birincisi, onların ilgilendiği konuları bilmek ve ilgilerini karşılayacak kitaplarla buluşmasını sağlamak olmalıdır. Bu nedenle iyi bir okuyucu olması beklenen öğrenciler için öğretmen ve aile iki önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öz Yeterlik ve Okur Öz Yeterliği

Öz yeterlik kavramı, ilk defa Sosyal Öğrenme Kuramı'nın öncüsü Bandura tarafından kullanılmıştır. Bandura (1986: 391) öz yeterliği, bireylerin bir performansı sergilemek için kimi uygulamaları organize edip bunları gerçekleştirebilme kapasitesine yönelik kişisel algısı olarak tanımlamıştır. Bandura'nın bu tanımından yola çıkarak öz yeterliğin, gerçek yeterlik düzeyinden çok, yeterlik düzeyi hakkındaki inançla ilgili olduğu söylenebilir (Gün ve Yıldız, 2014: 1055). Bu kurama göre bireyin kendisinde var olan psikolojik süreçler, onun yeterlilik beklentisini geliştirme ve yeniden meydana getirmesine hizmet eder (Akar, 2008: 185-186).

Türkiye'de Bandura'nın "self-efficacy" kavramının, öz yeterlik inancı (Akar, 2008), yeterlik algısı (Karacaoğlu, 2008), öz yeterlik algısı (Akkoyunlu ve Kurbanoglu, 2003); yetkinlik beklentisi (Yiyit, 2001) ve öz yetkinlik (Bozgeyikli, Bacanlı ve Doğan, 2009) gibi farklı kavramlarla ifade edildiği görülmektedir. Farklı kavramlar kullanılsa da (Aksoy ve Diken, 2009), bu çalışmaların hepsi Bandura'nın öz yeterlik (self-efficacy) kavramına atıfta bulunmaktadır.

Öz yeterliğe, teknik olarak "algılanan öz yeterlik" denmektedir. Öz yeterlik, bireyin gelecekte karşılaşabileceği güç durumların üstesinden gelmede ne derecede başarılı olabileceğine ilişkin kendi hakkındaki yargısı, inancı (Senemoğlu, 1997: 235; Akar, 2008: 186); bireyin farklı durumlarla baş etme, belli bir performansı göstermek için gerekli etkinlikleri düzenleyip, başarılı olarak yapma kapasitesi hakkında kendi algılayışı, inancı ve yargısı (Gürçan, 2005; Akt. Demirtaş, Cömert, Özer, 2011: 99); belli bir alanda kendinden beklenen davranışları düzenleme ve gerçekleştirmeye ilgili kendi kapasite ve yeteneklerine olan inancı (Sallabaş, 2013: 261); belli bir performansa ulaşabilmeyi sağlayacak eylemleri örgütleme ve sergileme becerisiyle ilgili yargıları (Ekinci, 2013: 190; Piji Küçük, 2011: 11) şeklinde tanımlamıştır.

Sosyal Öğrenme Kuramı (Bandura, 2009: 195) algılanan öz yeterliği sosyo-bilişsel faktörlerin geniş ağı içerisine alır. Senemoğlu'na (1997: 235-236) göre öz yeterlik, bireyin becerilerinin bir fonksiyonu değildir. Bireyin, becerisini kullanarak yapabildiklerine ilişkin yargılarının bir ürünüdür, bir sonucudur.

Bandura'ya (1994; Akt. Kılıçoğlu vd. 2011: 1223) göre güçlü öz yeterlik inançlarına sahip olan insanlar yeni karşılaştıkları ve mücadele etmek durumunda oldukları yaşantılardan kaçmazlar ve eylemlerini başarılı bir şekilde tamamlamak için oldukça kararlıdırlar. Zayıf öz yeterlik inançlarına sahip insanlar da belli görevleri yerine getirme aşamasında güçlü öz yeterlik inancına sahip olan insanlara nazaran gerginlik, stres ve hoşnutsuzluk duyguları ile yaşantıları ortaya çıkar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Öz yeterlik algısı gerçek yeterlik düzeyinden çok, yeterlik düzeyi hakkındaki inançla ilgilidir (Kurbanoğlu, 2004: 139). Senemoğlu (1997: 241) burada şu noktaya dikkat çeker: “Eğer bireyin öz yeterlik algısı, kendi gerçek yeterliğinden düşük ise, birey kapasitesini yeterli bir şekilde kullanamayacak, hareketsizliğe, tembelliğe yönelecektir. Öz yeterlik algısı, gerçek yeterliğinden çok yüksekse de, başaramayacağı işler üstlenerek birey, bu sefer de hayal kırıklıkları yaşayacak, depresif davranışlar gösterecektir.” Leithwood (Akt. Öncü, 2012: 186) ise kişinin öz yeterlik algısının bir kişinin gerçek yeteneği veya kapasitesi olmadığını belirterek, bir kişinin herhangi bir davranışa ilişkin kendi performansını yeterli görebileceğini, ancak ortaya koyduğu performansın yetersiz olabileceğini ifade etmektedir. Buna göre, öz yeterliğin algısal bir durum olduğu ve kişinin gerçek performansının düzeyi ile tam olarak tutarlı olmayabileceği söylenebilir. Kişinin yeterlik algısını, gerçek kapasitesinden biraz yüksek görmesinin performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir.

Ekici’ye (2005) göre öz yeterlik düzeyi düşük olan bir bireyin başarı düzeyinin yüksek olması beklenilemeyeceği gibi, öz yeterlik düzeyi yüksek olan bir bireyin de başarı düzeyinin düşük olması beklenmemelidir. Bandura (1977: 201) güçlü bir öz yeterlik duygusunu pekiştirmek için, asgari çabayla başarıyı teşvik etme becerisi kazandırılması gerektiğini vurgular. Bandura’nın (Karabay, 2013: 1109-1110) öz yeterlik algısının bireyin; etkinliklerinin seçimini, güçlükler karşısındaki sebatını, çabalarının düzeyini ve performansını etkilediği konusundaki görüşü birçok araştırmaya konu olmaktadır. Karabay’a (2013) göre araştırma sonuçları Bandura’yı doğrulamakta, bir durumla ilgili öz yeterlik algısı yüksek olan bireylerin, bir işi başarmak için büyük çaba gösterdiklerini, olumsuzluklarla karşılaştıklarında kolayca geri dönmediklerini, ısrarlı ve sabırlı olduklarını göstermektedir.

Bandura (1986; Akt. Dodds, 2011: 13) bireyler bir işi ‘*yapabilir*’ olduklarına inandıklarında, tereddüt etmeksizin çok daha zor, çok daha karmaşık faaliyetlere girişebileceklerini belirtir. Bandura’nın öz yeterlik çalışmalarından bu yana, sayısız çalışma yüksek öz yeterlik inancı ilâ başarı/performans arasında olumlu yönde ilişkinin olduğunu göstermiştir; esasen bu durum, öz yeterlik inanışlarının sık sık muhtemel başarıları/performansları öngörebileceğine işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında (Karabay, 2013) öz yeterlik algısı eğitimi de üzerinde durulması gereken önemli özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvenç’e (2010: 61) göre de öz yeterlik algısı “*yapabilirim*” olarak ifade edilebilecek yeterlilik ve kapasitelerle ilgilidir. Bu doğrultuda öz yeterlik algısına en benzer kişisel yargı yapısının benlik kavramı olduğu söylenebilir. Burada benlik kavramının bazı şeyleri yerine getirmede ne denli iyi olduğunuzu ifade eden genel yargıları, öz yeterlik algısının ise “*bunu yapabilirim*” şeklinde, bireyin alana özel yargılarını içerdiği şeklinde ifade edilmiştir.

Bireylerin kendi güçlü ve zayıf yönlerini bilmesine ihtiyacı vardır. Pajares’e (1997; Akt. Temel, 2012: 192) göre öz yeterlik algısı yüksek olan bir birey, zor bir görev karşısında daha sakin olurken, öz yeterlik algısı düşük olan birey görevi olduğundan zor olarak algılayabilmekte ve bu inancı onun kaygılarını artırmakta, probleme uygun çözüm yollarını bulma konusundaki bakış açısını sınırlandırmaktadır. Bandura’ya (1977: 194) göre algılanan öz yeterlik, aktivite ve düzenlemelerin seçimini doğrudan etkilemekle kalmaz; ayrıca, nihaî başarı beklentileri arasından, başlandığı andaki örnek çabayı da etkileyebilir. Yeterlik beklentisi, insanların karşılaştıkları engel ve isteksiz deneyimlerde ne kadar mücadele edeceklerini ve ne kadar daha çaba sarf edeceklerini belirler. Çünkü öz yeterlik algısı güçlü olanlar, çok daha fazla çaba sarf ederler.

Kurbanoğlu’na (2004: 139) göre insan davranışları gerçekte kişilerin neyi başarmaya yetkin olduklarından çok, kapasiteleri/yetenlikleri konusundaki inançlarına dayanır. Bu durum, insan davranışları ile gerçek kapasitelerinin neden bazen birbirini tutmadığını ve benzer bilgi ve becerilere sahip olmalarına rağmen neden performanslarının farklı düzeylerde olabildiğini

açıklamaya yardımcı olur. Bir beceriye sahip olmakla onu farklı durumlarda/koşullarda iyi kullanabilmek arasında fark bulunmaktadır. Bu nedenle Bandura (1986: 391) aynı becerilere sahip kişilerin, hatta aynı kişinin farklı durumlarda farklı düzeylerde (kötü, yeterli, çok iyi) performans sergilediklerini belirtir.

Bandura'ya (1994; Akt. Ekici, 2005: 86) göre bireyin davranışlarında oldukça önemli olan öz yeterlik algıları dört kaynağa bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

- Benzer bir davranışı ilk elden tecrübe etme (tam ve doğru deneyimler)
- Başkalarının aynı tür davranışlarını izleme fırsatı bulma (sosyal modeller)
- Bir otorite tarafından inandırılma (sözel ikna)
- Bireyin kendi fizyolojik ve duygusal durumlarını algılama (Fizyolojik ve duygusal durumlar).

Sapancı (2010: 57) eğitimde öz yeterlik inançlarını belirlemeye yönelik çalışmalar yapılmasının hem öğretmenler hem de öğrenciler için önemli veriler sağlayabileceğini, bu verilerle uygulamada bazı kolaylıklar sağlanabileceğini ve okullardaki eğitim programlarında yeni düzenlemelere ve eğitimin kalitesini artıracak pratik bilgilere varılabileceğini belirtmiştir.

Korkut ve Akkoyunlu (2008: 179) bilgi çağının kaçınılmaz sonucu olarak yaşananlar, öğrenenin özelliklerini de değiştirdiğini, kendi kendine öğrenme (bağımsız öğrenme) ve bilgi okuryazarlığı yaşam boyu öğrenmenin temel taşları olduğunu belirtirler.

Bandura'ya (Yüksel, Diken, Aksoy ve Karaaslan, 2012: 138) göre öz yeterlik algısı yüksek olan bireyler meslek seçiminden, okul başarısına kadar geniş bir yelpazede daha başarılı olmaktadır. Sorunlarla karşılaştıklarında bunları çözmek için daha fazla gayret sarf etmektedirler. Sorunun çözümünde ısrarlı bir tutuma sahip olmakta ve engellemelerden dolayı geriye çekilme düzeyleri daha düşük olmaktadır. Oysa yüksek yeterlik sahibi insanlar (Bandura, 2009: 181) çabalarının başarıyı getireceklerini bilirler ve olumsuz sonuçlarla karşılaştıklarında kolay vazgeçmezler.

Ülper vd.ye (2013: 85) göre öğrenci öğrenme sürecinde bir birey olarak sosyal ortamdan etkilenir ve bu etkilenme onun duyuşsal mekanizmalarını harekete geçirerek düşünce ve davranışları üzerinde etkili olmaya başlar. Yani öğrenci kendini içinde bulunduğu toplum üzerinden fark eder ve anlamaya çalışır. Bu algılama sürecinde, özel öğrenme durumları konusundaki bireysel yeterliği açısından da yargılar ve inançlar geliştirir. Kurt'a (2012: 197) göre ise hem eğitim bilimlerinin hem de yönetim bilimlerinin ortak ve en önemli amaçlarından birinin insanların sahip oldukları yetenekleri tam olarak kullanabilmelerini sağlamak olduğu söylenebilir.

Öz yeterlikle ilgili derlenen bu bilgilerin ışığında okuma becerisiyle öz yeterlik ilişkisinin ele alınması gerekmektedir. Alan yazındaki kuramsal bilgiler göstermektedir ki okuma sadece bilişsel yönlü değil, aynı zamanda duyuşsal yönlü bir edimdir ve okuma sürecinde bu iki yön de başat rol üstlenmektedir (Guthrie ve Wigfield, 2005; Akt. Ülper, Yaylı ve Karakaya, 2013: 96). Buradan hareketle okuma sorunlarının belirlenmesi sürecinde okumanın duyuşsal yönünün göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Öz yeterlik inancının önemli olduğu alanlardan biri de yaşam boyu öğrenmedir. Yaşam boyu öğrenme, bireylerin kendi kendilerini yönlendirmelerini ve bilgi problemi çözme eylemlerini kendi istekleriyle gerçekleştirmelerini gerektirir (Kurbanoğlu, 2004: 144). Yaşam boyu öğrenmenin en temel aracı ise okuma becerisidir. Okuma becerisinin etkin kullanımı ve bilgi edinmedeki rolü bireyin öz yeterlik algısıyla doğrudan ilişkilidir.

Öğrenme sadece bilişsel değil aynı zamanda duyuşsal ve sosyal bir süreçtir (Bandura, 1977, 1982, 1986, 1993, 1997; Akt. Ülper, Yaylı ve Karakaya, 2013: 85). Bu yüzden, öğrenci öğrenme sürecinde bir birey olarak sosyal ortamdan etkilenir ve bu etkilenme onun duyuşsal mekanizmalarını harekete geçirerek düşünce ve davranışları üzerinde etkili olmaya başlar. Yani öğrenci kendini içinde bulunduğu toplum üzerinden fark eder ve anlamaya çalışır. Bu algılama sürecinde, özel öğrenme durumları konusundaki bireysel yeterliği açısından da yargılar ve inançlar geliştirir. Buna *algılanan öz yeterlik* adı verilir. Epçayan ve Demirel (2011) araştırmaların, öz yeterliğin duyuşsal, bilişsel ve duyuşsal gelişimler hakkındaki kişisel inançları etkileyebilen güdüselsel bir yapı olduğunu gösterdiğini belirtirler.

Okumanın sadece bilişsel değil, aynı zamanda duyuşsal ve sosyal bir süreç olduğu dikkate alındığında (Ülper vd. 2013: 85) okuduğunu anlama eğitiminin anlamlandırılması ve geliştirilmesi bu duyuşsal ve sosyal boyutların da anlaşılması ile olanaklı olacaktır. Algılanan öz yeterlik öğrenmeyi etkileyen önemli duyuşsal etkenlerden biridir ve bu etkenin okuma eğitiminde de dikkate alınması gerekir.

Aydın vd.ye (2013: 142) göre değişen ve gelişen eğitim sisteminde bireye verilen önem giderek artmaktadır. Bununla birlikte bireylerin düşünceleri ve özellikle de bir konuda sahip oldukları inanışları önem kazanmıştır. Birey, bir konudaki yetkinliğini biliyor ve bu doğrultuda başarı sergileyebiliyorsa bu birey için öz yeterlik algısı yüksektir denilebilir. Öz yeterlik, bireyin kendisini sağlıklı bir şekilde algılaması, o konuya ilişkin güdüsü ve bunun neticesinde elde ettiği başarıda önemli bir işleve sahiptir.

Okurların, yazarın ifadelerinin doğrudan anlamını anlayabilmek için o konu hakkında önemli bir miktarda geçmiş bilgiye ihtiyaçları vardır (Karabay, 2013). Karabay'a (2013: 1108) göre eleştirel okur, yazar bir konu hakkında tez ortaya atarken alakalı olan ile olmayan bilgiyi ayırt etmeye çalışır ve yazarın konu dışında söylediklerini dikkate almamaya özen gösterir. Bu yolla okur, yazarın o konuda söylediklerini, yeterliğini değerlendirebilir ve taraflılığını, net olmayan, zıt olan yönlerini fark eder. Metindeki bilgiler ve kendi zihnindeki var olan bilgiler arasında yeni bağlar kuran kişiler eleştirel okuma yapıyorlardır.

Bandura'nın sosyal biliş kavramı tüm öğrenme alanlarında olduğu gibi okuma eğitimi alanında da önemli bir yere sahiptir. Okuma öz yeterlik algısı yüksek olan bireylerin okuduğunu anlama ve zor metinlerle mücadele etmede düşük öz yeterlik sahibi okurlardan daha başarılı oldukları görüşü (Ülper, Yaylı ve Karakaya, 2013: 86); Shell, Murphy ve Bruning (1989; Akt. Durdukoca, 2010) tarafından yapılan çalışmada okuma ve yazma görevlerini başarıyla ile öz yeterlik ve sonuç beklentisi arasında önemli bir ilişki bulunduğunun tespit edilmiş olmasıyla desteklenebilir.

Okuma sürecinde duyuşsal yönlerin de önemi araştırmalarla ortaya konduğu için bilişsel boyutunun yanı sıra okuma sorunlarının tam olarak belirlenebilmesi amacıyla bireylerin duyuşsal durumlarının da değerlendirmelerde göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca, okurun okuma öncesi bilişsel ve fiziksel hazırlığının yanında öz yeterlik inanışı gibi duyuşsal hazırlıkları da göz önünde bulundurulmalıdır. Okur öz yeterlik algısı düşük olan bir bireyin bilişsel olarak okumaya ne kadar hazır olursa olsun, ondan beklenen okuma başarısını göstereceğini düşünmenin yanlış olacağı yukarıda belirtilen ilgili araştırmalarda ortaya konmuştur. Okurun yeterlik algısı okuma başarısını etkileyebileceği gibi bu verilerin okuma becerisi üzerine yapılacak çalışmalarda daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmasına da yardımcı olacağı beklenmektedir.

İlgili Yayın ve Araştırmalar

Araştırmanın problem cümlesi ve alt problemlerine göndermelerde bulunan benzer çalışmalar ve ilgili diğer araştırmalardan derlenen alan yazındaki belli başlı çalışmalar bu bölümde

aktarılmıştır. Okuma ve öz yeterlik genel çerçevesi içinde literatürde okur öz yeterliği ile ilgili doğrudan çalışmalara çok az sayıda rastlanmış, bu açıdan araştırma alan yazına önemli bir katkıda bulunacak niteliktedir.

Birinci ve ikinci kademe okuma eğitimi üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların değerlendirilmesi amacıyla Elbir ve Bağcı (2013) gerçekleştirdikleri araştırmalarında toplam 39 adet doktora ve yüksek lisans tezi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda aşağıdaki tabloda gösterilen dağılım elde edilmiştir. Tezlerin konularına göre dağılımı:

Konu	Toplam
Okuma Eğitimi Yaklaşımları	4
Okuma Alışkanlıkları	10
Okuma Stratejileri	8
Okuma Etkinlikleri	4
Türkçe Dersi Programı ve Okuma	7
Okuma-Anlama İlişkisi	5
Okuma Eğitimi ve Değerlendirilmesi	1

Öğrencilerin öz yeterlik (self-efficacy) algılarının okuma yazma başarısı üzerindeki etkileri ile ilgili literatür bulgularının derlenmesi amacıyla Akar (2008) yapılan araştırmalarda okuma yazma etkinliklerinde kendilerine ve yeteneklerine güvenen öğrencilerin daha fazla çaba harcadığını, daha ısrarcı olduğunu ve daha fazla başarılı olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle öz yeterlik hakkında bilgi sahibi olunması, öğrencileri okuma yazma etkinliklerine motive etmede önemli görülmektedir.

Epçaçan ve Demirel (2011) ilköğretim öğrencilerinin okuduğunu anlamaya ilişkin öz yeterlik algı düzeylerini ölçmek amacıyla okuduğunu anlama becerisi ile öz yeterlik ilişkisine yönelik kaynaklardan yararlanarak bir ölçek geliştirmişlerdir. Beşli likert tipinde hazırlanan 35 maddelik ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışması için yapılan Siirt'te farklı sosyo-ekonomik çevrelerde bulunan 9 ilköğretim okulunun birinci kademe 5. sınıflarında okuyan 521 öğrenciye uygulanmıştır. 35 maddelik ölçeğin güvenirlik ve geçerlik çalışmaları yapılmıştır.

Özbay ve Uyar (2009) çalışmalarında ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarını ölçmek için "tutum ölçeği" geliştirmeyi amacıyla 367 öğrenciden alınan veri kullanılmıştır. Çalışmanın geneline 816 öğrenci dâhil edilmiştir. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile ölçeğin 4 faktörlü bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı 0.930 bulunmuştur.

Akkaya ve Özdemir'in (2013) ortaöğretim öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirdikleri araştırmanın örneklemini, İzmir Buca ilçesindeki 10 liseden tabakalı tesadüfi örneklemeyle belirlenen 272'si kız, 253'ü erkek toplam 525 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen okumaya yönelik tutum ölçeği ile toplanmıştır. Araştırma sonucunda ortaöğretim öğrencilerinin çoğunun okumaya yönelik tutumlarının yüksek olduğu, tutum puanlarının cinsiyete ve öğrenim gördükleri ağırlıklı derslere göre anlamlı farklılık gösterdiği, annelerinin ve babalarının eğitim durumlarına ve mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin okumaya yönelik

tutumları ile okumaya ayrılan süre ve okudukları kitap sayısı arasında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki; ailenin aylık geliri arasında negatif yönlü ve düşük bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda, ortaöğretim öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarını artırmak için önerilerde bulunulmuştur.

İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarını cinsiyet, anne ve baba eğitim düzeyi, okuma kampanyasına katılım ve kampanyadan haberdar olma değişkenleri açısından belirlemeyi amaçlayan Mete (2012) bu doğrultuda gerçekleştirdiği çalışmasında tarama modelini kullanmıştır. Araştırma sürecinde ölçme aracı olarak “Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum Ölçeği”, “Kişisel Bilgiler Formu” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlığına ilişkin tutum düzeylerinin genel olarak “yüksek” seviyede olduğu belirlenmiştir. Kız öğrencilerin okumaya yönelik tutumları erkek öğrencilerden daha yüksektir. “Malatya Okuyor Kampanyası” da öğrencilerin okuma alışkanlığına karşı tutumlarında etkili olmuştur. Anne ve baba eğitim düzeyi değişkeni bütün alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır.

Güngör (2009) ilköğretim okullarındaki 5.sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıklarının Türkçe dersi akademik başarılarına etkisinin olup olmadığını incelemek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasında 768 öğrencinin kitap okuma alışkanlıkları üzerinde; cinsiyet farklılığı, anne ve babanın eğitim durumu, ailenin gelir düzeyi, yaşanan yerleşim birimi ve akademik başarının etkileri analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre şöyle kız öğrenciler erkek öğrencilere göre daha çok kitap okumaktadırlar. Annenin eğitim düzeyinin öğrencilerin kitap okuma alışkanlığını etkileme oranı babaya göre daha yüksektir. Ailenin gelir düzeyi arttıkça öğrencilerin kitap okuma alışkanlık düzeyleri de artmaktadır. Öğrencilerin yaşadıkları yerleşim birimleri küçüldükçe kitap okuma alışkanlığı düzeyleri de azalmaktadır. İl ve ilçe merkez okullarda eğitim alan öğrencilerin kitap okuma alışkanlıkları, köy okullarında eğitim alan öğrencilerin kitap okuma alışkanlıklarına göre daha fazladır. Son olarak, öğrencilerin akademik başarı düzeylerine göre kitap okuma alışkanlıkları farklılaşmaktadır.

Güneş (1997) ilköğretim öğrencilerinin okuma düzeyleri ve dikkat özelliklerini bazı değişkenler açısından incelemek amacıyla Ankara ilinde bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçların araştırmamızla ilgili olanlarını şu şekilde belirtmek mümkündür:

- Öğrencilerin okuma düzeyleri ile sosyo-ekonomik düzeyleri arasında bulunan fark istatistiksel açıdan anlamlıdır. Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanların okuma düzeyleri de yüksektir.
- Öğrencilerin okuma düzeyleri ile öğretmen yargıları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı değildir.
- Öğrencilerin dikkat düzeyleri ile okuma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dikkat düzeyi yüksek olanların okuma düzeyleri de yüksek olmaktadır.

Ülper (2011a) tarafından öğrencilerin okumaya güdüleyici etmenlerle karşılaşma düzeylerini öğretmen, aile, arkadaş ve kitap değişkenleri bağlamında belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada Burdur il merkezi evreninden seçkisiz olarak belirlenen ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin oluşturduğu örneklemden veriler toplanmıştır. Verileri toplamak için araştırmacı tarafından bir sormaca geliştirilmiştir. Ortaya çıkan sonuca göre ilköğretim öğrencileri sık sık; ilköğretim ikinci kademe öğrencileri ender olarak okumaya güdüleyici etmenlerle karşılaşmaktadır. Öğrenciler büyüdükçe okumaya güdüleyici etmenlerle karşılaşma düzeyleri düşmektedir. Cinsiyet değişkeni bakımından okumaya güdüleyici etmenlerle karşılaşmada belirgin bir fark yoktur.

Okuma motivasyonu, akıcı okuma ve okuduğunu anlamanın akademik başarıyı hangi yolla ve ne düzeyde etkilediğini belirlemek amacıyla Yıldız (2013) tarafından ilişkisel tarama modeli çerçevesinde yürütülen araştırmada yapısal bir model geliştirilip test edilmiştir. Araştırmaya katılan Ankara ili Etimesgut ilçesinde kamuya ait bir ilköğretim okulunda beşinci sınıfa devam eden 135 öğrencinin okuma motivasyonlarının belirlenebilmesi için Okuma Motivasyonu Ölçeği-Türkçe Formu kullanılmıştır. Araştırma sonuçları okuma motivasyonu, akıcı okuma ve okuduğunu anlamanın beşinci sınıf öğrencilerinin akademik başarılarındaki değişimin %61'ini açıkladığını göstermiştir. Bu bulgunun literatüre çok önemli bir katkı olduğu söylenebilir.

Karabay (2013) öğretmen adaylarının ve öğretmenlerin eleştirel okuma öz yeterlik algı düzeyini ölçmek amacıyla eleştirel okuma becerisi ile öz yeterlik algısına yönelik kaynaklardan yararlanılarak beşli likert tipinde 58 maddelik bir ölçek geliştirmişlerdir. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışması için Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin çeşitli ana bilim dallarının ve bölümlerinin birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfında öğrenim gören 650 öğretmen adayından veriler toplanmıştır. Güvenirlik ve geçerlik çalışmaları, ölçeğin kullanılabilir özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

İlköğretim öğrencilerinin öz yeterlik düzeylerinin akademik başarı, cinsiyet, yaş, kardeş ve okulun yeri gibi bir kısım değişkenler bakımından farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla Yılmaz vd.nin (2012) gerçekleştirdikleri çalışmada “Öz Yeterlik ve Başarı Tespit Sınavı Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Konya’da yer alan farklı ilköğretim kurumlarında öğrenim görmekte olan, 2487’si kız, 2575’i erkek öğrenci olmak üzere toplam 5062 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada kız öğrencilerin öz yeterlik puanları erkek öğrencilerden yüksek olduğu; öğrencilerin öz-yeterlilik puanlarında sınıflara göre farklılık gösterdiği; 8. Sınıfların puanı, 6 ve 7. Sınıflara göre yüksek olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca 2 kardeşi olanların, 4 ve daha fazla kardeşi olanlardan, 3 kardeşi olanların ise 5 ve daha fazla kardeşi olanlardan öz yeterlilik puanları yüksek bulunmuştur. Büyükşehirlerde oturan öğrencilerin, öz yeterlilik puanları, diğer tüm yerleşim birimlerindeki öğrencilerden yüksek bulunmuştur. Son olarak ise, öz yeterlilik ile BTS puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Baş ve Şahin (2012) ilköğretim öğrencilerinin okumaya ilişkin tutumları, yazma eğilimleri ile Türkçe dersindeki akademik başarıları arasındaki ilişkiyi ve öğrencilerin okumaya ilişkin tutumlarının ve yazma eğilimlerinin Türkçe dersindeki akademik başarıyı ne oranda yordadığını incelemek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmaya Niğde ilindeki ilköğretim okullarından toplam 474 öğrenci katılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin okumaya ilişkin tutumları, yazma eğilimleri ile Türkçe dersindeki akademik başarıları arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler saptanmıştır. Ayrıca, öğrencilerin okumaya ilişkin tutumları ile yazma eğilimlerinin de Türkçe dersindeki akademik başarıyı anlamlı bir şekilde yordadığı bulunmuştur. Okumaya ilişkin tutumların Türkçe dersindeki akademik başarının yaklaşık olarak %45’ini ve yazma eğiliminin ise Türkçe dersindeki akademik başarının yaklaşık olarak %41’ini açıkladığı görülmüştür. Ayrıca, okumaya ilişkin tutumun yazma eğiliminin %66’sını açıkladığı anlaşılmıştır.

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları, kütüphane kullanma sıklıkları ve okumaya yönelik tutumlarının incelenmesi amacıyla Balcı vd.nin (2012) yaptıkları araştırmanın evrenini Hatay ili merkez Antakya ilçesinde öğrenim gören ilköğretim 6. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Evreni temsilen farklı sosyoekonomik çevrelerde bulunan 5 ilköğretim okulundan 403 öğrenci araştırma örnekleme alınmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar kız öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca sosyoekonomik çevrenin okumaya yönelik tutum üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığı sonucuna varılmıştır. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar,

örneklem grubundaki öğrencilerin beşte ikisinin "orta düzeyde okuyucu", beşte ikisinin "çok okuyan okuyucu" olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Az okuyan okuyucular ise %14,6'lık bir orana sahiptir.

Başaran ve Ateş'in (2009) ilköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin okumaya ilişkin tutumları ve bu tutumların bazı değişkenlerden ne ölçüde etkilendiğinin tespiti amacıyla yaptıkları çalışmanın evrenini, Yozgat ili Sorgun ve Saraykent ilçelerine bağlı kasabalarda; Sorgun ilçe merkezinde ve Ankara ili Çankaya ilçesinde bulunan ilköğretim okullarına devam eden 601 beşinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Yapılan uygulama sonucunda öğrencilerin büyük çoğunluğunun okumaya ilişkin yüksek seviyede olumlu tutum geliştirdiği görülmüştür. Araştırmada ayrıca kız öğrencilerin erkek öğrencilere; il ve ilçe merkezinde ikamet eden öğrencilerin kasabalarda ikamet eden öğrencilere göre, okumaya ilişkin daha yüksek seviyede olumlu tutum geliştirdiği; aileleri tarafından hikâye anlatılma sıklığının, öğrencilerin okumaya ilişkin tutumları üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu ve okumaya ilişkin olumlu tutum düzeyi ile öğrencilerin Türkçe dersi akademik başarıları arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Problem Durumu

Okuma becerisi, dil öğretiminin önemli bir beceri alanıdır. Öğrencilerden okudukları metinleri tam ve doğru bir şekilde anlamlandırmaları beklenir (Sever, 1990). Ancak Türkiye'de bu sürecin beklenildiği şekilde gerçekleşmediği görülmektedir (Karatay, 2007; Ülper, 2010). Bu çalışmada, okumaya yönelik öz yeterlik algısı bağlamında öğrencilerin okuma edimi karşısındaki durumları değerlendirilecektir. Pek çok konuda olduğu gibi okuma konusunda da tutum önemli bir yere sahiptir. Okuma ediminde olumlu tutum geliştirmek metnin anlamlandırılmasında okuyucuya kolaylık sağlayacaktır (Baş ve Şahin, 2012; İşeri, 2010). Bunun yanı sıra son yıllarda yapılan birçok araştırma göstermiştir ki öz yeterlik bireye öğrenme sürecinde yadsınamayacak katkılar sunmaktadır. Bireyin öz yeterlik düzeyinin yüksek olması okunan metnin anlamlandırılmasını da kolaylaştıracaktır. Nitekim yapılan pek çok çalışmada bu yönde sonuçlara ulaşılmıştır (Bandura, 1982; Akar, 2008; Sallabaş, 2008; Ünal, 2006).

Yalın bir ifadeyle okuma, "basılı ya da yazılı sözcükleri duyu organlarımız yoluyla algılama, bunları anlamlandırıp kavrama, yorumlama" olarak tanımlanabilir (Özdemir, 2000: 11). Günay'a (2007: 29) göre kültürün bir parçası olarak okuma: Bir okuma ediminde okuyucu farkına varsa da varmasa da birçok düzeyle ilintili olarak okuma işini yapar. Okuma anlam üretmeye yönelik bir etkinliktir. Yazarla okurun aynı kültürden beslenmesi ile de ilişkilidir, yani bilişsel durum ile metin arasındaki ilişkiyi (bir başka deyişle verici ve alıcının ortak olarak sahip olduğu varsayılan bilgiler toplamını) bilmek, anlamlandırma açısından önemlidir.

Alan yazında okuma becerisi farklı yönleri üzerine pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir (Gökçe, 2011; Arıcı, 2008; Baş ve Şahin, 2012; Karadüz, 2011). Bu noktada okuma becerisinin bilişsel yönünün ağırlıklı olarak değerlendirildiği yukarıda sıralanan çalışmalarda da ilk göze çarpan unsurdur. Okuduğunu anlama, okur ile metin arasında bir anlam yaratma sürecidir. Bu sürecin geliştirilmesinde bilişsel becerilerin rolü çok büyüktür. Ancak okuduğunu anlama aynı zamanda duyuşsal ve sosyal boyutlara da sahiptir (Gambrell, Block ve Presley, 2002; Alvermann ve Guthrie, 1993; Akt. Ülper, Yaylı ve Karakaya, 2013: 86). Ülper (2010) okumanın sadece bilişsel yönü olan bir edim olmadığını, aynı zamanda duyuşsal yönü de olan bir edim olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu noktada okuma becerisini duyuşsal yönden inceleyen çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışma, okuma becerisini okur açısından ele almayı hedeflemektedir. Okurların kendi okuma yeterliklerine yönelik inanışlarını saptamak, araştırmanın merkezinde yer almaktadır. Bu

noktada ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin “okur öz yeterlik inanışları”nın ne durumda olduğu çalışmanın problem durumunu oluşturmaktadır.

Yaylı ve Duru (2008) öğrencinin bilgiyi işleyen ve kendini düzenleyebilen aktif bir aktör olarak kavramsallaştırılması, onun kendi performansına ilişkin öz yeterlik inançlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu belirtirler. Bu nedenle, algılanan öz yeterlik, yani kişinin kendi öğrenme performansı ve yeteneğine ilişkin yargıları ve inançları, öğrenme sürecine etki eden bir gerçeklik olarak görülmektedir. Araştırmalar okumaya karşı olumlu tutuma sahip olan öğrencilerin daha çok ve daha yoğun okuduklarını ve okumaya daha eğilimli olduklarını göstermektedir. Öğrencinin öz yeterlik inançlarının okuma eğitimindeki önemi, bu inançların ölçülmesini, öz yeterlik algı ve inançlarının ölçülmesinin zorluğu ise güvenilir ölçüm araçlarına olan gereksinimi artırmıştır.

Özellikle öğrenme etkinlikleri düşünüldüğünde akademik öz yeterlik algısı daha çok dikkat çekmektedir (Öncü, 2012: 184). Türkiye’de ilköğretim öğrencilerinin farklı derslere yönelik öz yeterlik algılarının tespiti için çalışmalar yapılmışsa da Türkçe dersleri için bu alanda bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir (Durukan ve Maden, 2012: 165). Büyükduman’a (Akt. Hancı Yanar & Bümen, 2012: 98) göre dil öğretiminde öz yeterlik inancı, Türkiye’de çok az çalışılmış bir konudur.

Amaç ve Önem

Bu çalışmanın temel amacını, ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okur öz yeterlik inanışlarının ne düzeyde olduğu ve çeşitli değişkenler açısından bu durumun değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Okuma edimini açıklayan kuramlara bakıldığında zaman daha çok bilişsel yönün ağır bastığı görülmektedir. Ancak okuma edimi sadece bilişsel değil; aynı zamanda duyuşsal yönü de olan bir edimdir (Ülper, 2010). Bu çalışma okumanın bilişsel yönü kadar duyuşsal yönünü de ortaya koyması bakımından özgünlük taşımaktadır.

Problem Cümlesi

Bu araştırmanın problem cümlesini “İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okur öz yeterlik inanışları ne düzeydedir?” sorusu oluşturmaktadır.

Alt Problemler

Problem cümlesine bağlı olarak alt problem cümleleri şu şekilde düzenlenmiştir:

1. 8. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları okur öz yeterlik inanışlarını ne düzeyde yordamaktadır?
2. 8. sınıf öğrencilerinin okur öz yeterlik inanışları, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
3. 8. sınıf öğrencilerinin önceki yıla ait Türkçe başarı notları ile okur öz yeterlik inanışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. 8. sınıf öğrencilerinin okur öz yeterlik inanışları, sosyo-kültürel düzey (anne-baba eğitim düzeyi) açısından farklılık göstermekte midir?

Sayıtlılar

1. Araştırmaya katılan öğrencilerin verilen anketleri doğru ve içten yanıtladıkları varsayılmaktadır.
2. Örneklem grubunda yer alan öğrencilerin evreni temsil ettikleri varsayılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Sınırlılıklar

1. Araştırma, İzmir ili Buca ilçesinde bulunan Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı ortaokullarda öğrenim gören öğrenciler üzerinde uygulanmıştır. Sonuçlar benzer özellikler taşıyan öğrencilere genellenebilir.
2. Araştırma, Resmî okullarla sınırlıdır. Özel okullar dâhil edilmemiştir.
3. Araştırma, İlköğretim Okulu 8. sınıf öğrencileriyle sınırlıdır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma, “İlişkisel Tarama Modeli”nde betimsel bir çalışmadır. İlişkisel model, iki veya daha çok değişken arasında birlikte değişimin varlığını veya değişimin derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir. Bu model bağlamında araştırma, nicel araştırmaya bağlı olarak korelasyonel araştırma yönteminde gerçekleştirilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye’de MEB’e bağlı ilköğretim okullarında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemi ise İzmir ili Buca ilçesinde farklı okullardan “basit seçkisiz örneklem” yöntemine göre belirlenmiş 8. sınıf düzeyindeki 666 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya 314 (%47.1) kız, 351 (%52.7) erkek öğrenci katılmıştır.

Tablo 1’de örnekleme dâhil olan öğrencilerin cinsiyetleri ve toplam katılımcı sayısına bağlı yüzde ve frekans değerleri sunulmuştur:

Tablo 1. Toplam Katılımcı ve Cinsiyet Tablosu

Cinsiyet	Frekans (f)	Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde
Kız	314	47.1	47.1
Erkek	352	52.9	100
Toplam	666	100	

Tablo 1’de da görüldüğü gibi örnekleme %47.1’i (f=314) kız; %52.9’u (f=352) erkek olmak üzere toplam 666 öğrencinin yer aldığı görülmektedir. Bu öğrencilerin okullara göre oranı ise Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2. Öğrencilerin Okullara Göre Dağılım Tablosu

Okullar	Frekans (f)	Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde
Buca Ortaokulu	150	22.5	22.5
Ufuk Ortaokulu	115	17.3	39.8
Akıncılar Ortaokulu	98	14.7	54.5
Makbule Süleyman Alkan Ortaokulu	49	7.4	61.9
Ali Kuşçu Ortaokulu	53	8	69.8
İrfan Nadir İlkokulu	54	8.1	77.9
Tuğsavul İlkokulu	56	8.4	86.3
Şerif Tikveşli İlkokulu	91	13.7	100
Toplam	666	100	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Veri Toplama Araçları

Çalışmada, geçerliği ve güvenirliği önceden saptanmış, “Okur Öz yeterlik Ölçeği (Ülper ve diğer., 2013)” ve “Okuma Tutum Ölçeği (Özbay ve Uyar, 2009)” kullanılmıştır.

Bu çalışmada öğrencilerin okur öz yeterliğini belirlemek amacıyla Ülper, Yaylı ve Karakaya (2013) tarafından geliştirilen “Okur Öz Yeterlik Ölçeği” kullanılmıştır. Ülper, Yaylı ve Karakaya’ya (2013: 95) göre geçerliği ve güvenirliği ortaya konan bu ölçekten elde edilecek yüksek puan, öğrencilerin yüksek öz yeterliğe; düşük puan ise düşük öz yeterliğe sahip olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Ülper, Yaylı ve Karakaya (2013) tarafından geliştirilen “Okur Öz yeterlik Ölçeği”dir. Okur öz yeterlik ölçeği geliştirilirken taslak ölçek araştırmacılar tarafından 518 öğrenciden oluşan bir çalışma grubuna uygulanmıştır. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinin sonucunda 36 maddelik ve tek boyuttan oluşan bir ölçek elde edilmiştir. Ölçeğin iç tutarlık (güvenirlik) Cronbach Alfa değeri 0.948 olarak saptanmıştır. Geçerliği ve güvenirliği yüksek olan bu ölçme aracının okuma eğitimi ortamlarında ve araştırma amaçlı kullanılabileceği görüşü belirlenmiştir.

Çalışmada kullanılan bir diğer ölçek ise Özbay ve Uyar (2009) tarafından geliştirilen “Okuma Tutum Ölçeği”dir. Ölçeğin faktörlerinin belirlenmesi ve güvenirliği ile ilgili kanıtların toplanmasında 367 öğrenciden alınan veri kullanılmıştır. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile ölçeğin 4 faktörlü bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı 0.930 bulunmuştur. Güvenirlik katsayısı, alt gruplar için de ayrı ayrı hesaplanmıştır. Ayrıca ölçeğin ölçüt geçerliliğine dair kanıtlar toplanmaya çalışılmıştır.

Bu araştırma için örneklemden seçilen 100 öğrenci üzerinde yapılan analiz sonucunda “Okur Öz Yeterlik Ölçeği”nin güvenirlik katsayısı $\alpha=0.924$ olarak belirlenmiştir. Bu durum ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. “Okuma Tutum Ölçeği”nin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı ise $\alpha=0.828$ olarak saptanmıştır. Bu doğrultuda ölçeğin güvenirliğinin iyi düzeyde olduğu söylenebilir.

Veri Çözümleme Teknikleri

Verilerin analizinde tek değişkenli istatistiklerde kullanılan ANOVA Tukey testi, bağımsız t-testi, Kolmogorov-Smirnov testi ve basit doğrusal regresyon modeli kullanılmıştır. Kullanılan testler ilgili bulgulara sunulmuştur.

Bulgular

Problem Cümlesine İlişkin Bulgular

“İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okur öz yeterlik inanışları ne düzeydedir?” problem cümlesi araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Problem cümlesine yönelik analiz sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur:

Tablo 3. 8. Sınıf Öğrencilerinin Okur Öz Yeterlik İnanış Düzeyi Tablosu

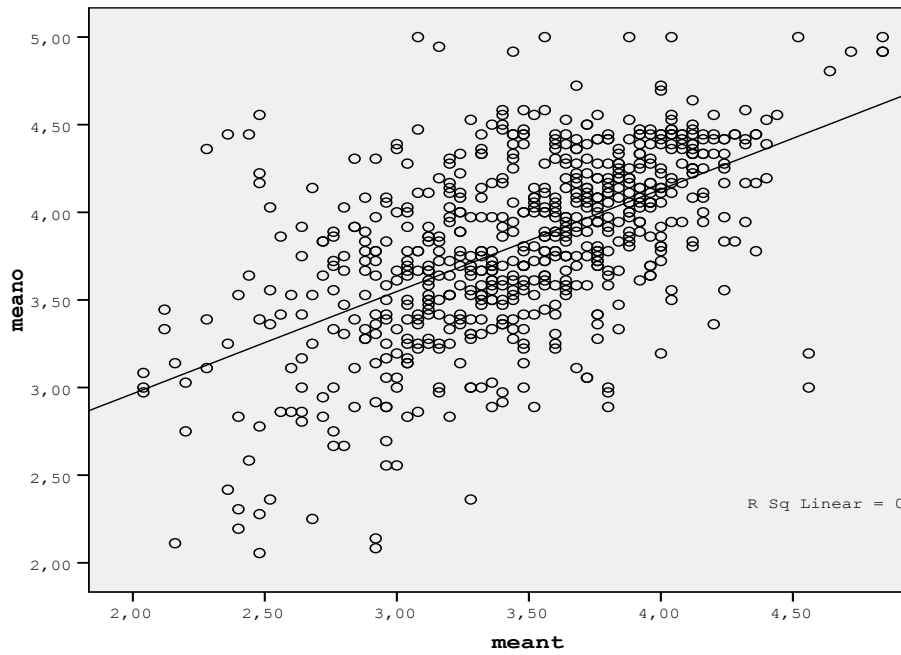
N	Aritmetik Ortalama ($\bar{X}$)	Standart Sapma
666	3.8241	0.51825

Aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçlarına göre örnekleme yer alan öğrencilerin kendilerini iyi ($\bar{X}=3.8$) düzeyde yeterli gördükleri saptanmıştır. Bu düzeyle bağlantılı olarak gerçekleştirilen alt problem cümlelerine ilişkin bulgular aşağıda yer almaktadır:

Birinci Alt Problem Cümlesine İlişkin Bulgular

“8. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları okur öz yeterlik inanışlarını ne düzeyde yordamaktadır?” alt problemine yönelik “Okur Öz Yeterlik” (meano) ile “Okumaya Yönelik Tutum” (meant) değişkenleri için düzenlenen saçılma diagramına ait SPSS ÇIKTISI Şekil 1’de verilmiştir:

Şekil 1. Okur Öz Yeterliği ve Okumaya Yönelik Tutum için Saçılma Diyagramı ve Regresyon Doğrusu

Şekil 1’de görüldüğü gibi okur öz yeterlik ile okumaya yönelik tutum değişkenlerinin doğrusal bir ilişkiye sahip olduğu söylenebilir. Deneklerin iki değişkene ilişkin değerlerini gösteren noktalar bir doğru etrafında toplanmaktadır.

Okur öz yeterliğinin okumaya yönelik tutuma göre yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur:

Tablo 4. Okumaya Yönelik Tutumun Okur Öz Yeterliğini Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Tablosu

Model	R	R ²	F	p
1	0.572	0.327	323.332	.000

p<.01

Tablo 4’te verilen analiz sonuçlarından yordayıcı değişkenle yordanan değişken arasındaki değişken ortaya konmuştur. Ayrıca bulunan ilişkinin analize ait regresyon modelinin anlamlı olup olmadığına ilişkin test sonuçları ile regresyon modeline ilişkin parametreler gösterilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde bir önceki analiz sonucunda çıkan iki değişken arasındaki anlamlı farka karşın okumaya yönelik tutumun okur öz yeterliğinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır.

$R=0.572$, $R^2=0.327$, $F(1.66)=323.332$, $p<.01$ şeklindedir. Okur öz yeterliğine ilişkin toplam varyansın %33'ünün okumaya yönelik tutum ile açıklandığı ifade edilebilir.

İkinci Alt Problem Cümlesine İlişkin Bulgular

"8. sınıf öğrencilerinin okur öz yeterlik inanışları, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?" alt problemine yönelik Kolmogorov-Smirnov testi bulguları Tablo 5'te sunulmuştur:

Tablo 5. Okur Öz Yeterliği Ölçeği Puanlarının Cinsiyete Göre Kolmogorov-Smirnov Testi Tablosu

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Kız	314	3.94	0.47	664	5.60	.001
Erkek	352	3.72	0.53			

$p<.01$

Levene sonuçlarına göre normal dağılım göstermeyen varyans sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Ardından yapılan Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarına göre yapılan analizlerde okur öz yeterlik inanışları puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Tablo 5'te bu durum $t(664)=5.60$, $p<.01$ biçiminde okur öz yeterlik puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği şeklinde gösterilmiştir. Kız öğrencilerin okur öz yeterliğine yönelik puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=3.94$) erkek öğrencilerin okur öz yeterlik puanlarının aritmetik ortalamasına göre ($\bar{X}=3.72$) daha üst düzeydedir. Bu bulguya göre kız öğrencilerin okuma yönünden kendilerini daha yeterli gördükleri söylenebilir.

Üçüncü Alt Problem Cümlesine İlişkin Bulgular

"8. sınıf öğrencilerinin önceki yıla ait Türkçe başarı notları ile okur öz yeterlik inanışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?" alt problemine yönelik önceki yıla ait Türkçe dersi puanlarının bağımsız t-testi bulguları Tablo 6'da sunulmuştur:

Tablo 6. Önceki Yıla Ait Türkçe Dersi Puanlarının Bağımsız T-Testi Sonuçları Tablosu

Önceki Yıla Ait Durumu	Başarı	N	$\bar{X}$	SS
Yetersiz (Y)		14	3.66	0.56
Geçer (G)		65	3.51	0.56
Orta (O)		177	3.66	0.51
İyi (İ)		210	3.82	0.50
Pekiyi (P)		200	4.1	0.40
Toplam		666	3.82	0.52

Bağımsız t-testi sonuçlarına göre önceki yıla ait Türkçe dersi puan ortalamaları ile okur öz yeterlik inanış düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu ($F(4.661)=25.791$) görülmektedir. Düzeyler arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak için yapılan Tukey testinin sonuçları ise Tablo 7'de gösterilmiştir:

Tablo 7. Düzeyler Arası Farkların Hangi Gruplar Arasında Olduğunu Gösteren Tukey Testi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplararası	24.113	4	6.028	25.791	.000	P-Y, P-G, P-O, P-İ; İ-Y, İ-G, İ-O
Gruplariçi	154.497	661	0.234			
Toplam	178.61	665				

Tablo 7’de gösterilen Tukey testi ANOVA sonuçlarına göre çoğu grupta anlamlı fark olduğu saptanmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre okul puanı pekiyi olan ($\bar{X}=4.1$) öğrencilerin okur öz yeterliklerinin de yüksek olduğu saptanmıştır. Aynı durum okul puanları iyi düzeyde olan ($\bar{X}=3.82$) öğrencilerde de görülmektedir. Başarı durumlarına göre yapılan analiz sonucunda önceki yıl Türkçe dersi başarı durumuna göre okur öz yeterliklerinin de artış gösterdiği Tablo 7’de görülmüştür.

Dördüncü Alt Problem Cümlesine İlişkin Bulgular

“8. sınıf öğrencilerinin okur öz yeterlik inanışları, sosyo-kültürel düzey açısından farklılık göstermekte midir?” alt problemine yönelik bulgular Tablo 8’de sunulmuştur:

Tablo 8. Anne-Baba Eğitim Düzeyleri ve Öğrenci Okur Öz Yeterlik Puanları Arasındaki İlişki Tablosu

Eğitim Düzeyi	Anne		Baba	
	N	$\bar{X}$	N	$\bar{X}$
Okur-Yazar Değil (O)	44	3.60	17	3.55
İlköğretim (İlkokul-Ortaokul) (İ)	385	3.81	342	3.76
Lise (L)	177	3.86	207	3.89
Lisans ve Lisansüstü (LS)	60	4	100	3.92
Toplam	666		666	

Tablo 8’de görüldüğü gibi çalışmaya katılan öğrencilerin annelerine ilişkin eğitim durumları %6.6 ($f=44$) oranında okuryazar değil; %57.8 ($f=385$) oranında ilköğretim mezunlarından; %26.6 ($f=177$) oranında lise mezunlarından ve %9 ($f=60$) oranında lisans ve lisansüstü mezunlarından oluşmaktadır. Buna göre öğrencilerin annelerine ilişkin eğitim durumlarının en çok ilköğretim düzeyinde en az ise okuryazar olmayan düzeyde yer aldığı görülmektedir.

Baba eğitim durumlarına bakıldığı zaman ise, %2.6 ($f=17$) oranında okuryazar değil; %51.4 ($f=342$) oranında ilköğretim mezunlarından; %31.1 ($f=207$) oranında lise mezunlarından ve %15 ($f=100$) oranında lisans ve lisansüstü mezunlarından oluşmaktadır. Buna göre öğrencilerin babalarına ilişkin eğitim durumlarının en çok ilköğretim düzeyinde, en az ise okuryazar olmayan düzeyde yer aldığı görülmektedir.

Tablo 8’de görüldüğü gibi anne ve baba eğitim düzeyi düşük olan öğrencilerin okur öz yeterlik ortalama puanları da düşük olarak saptanmıştır. Anne-Baba eğitim düzeyi yükseldikçe

öğrencilerin okur öz yeterlik ortalama puanları da yükselmektedir. Tablo 9’da anne eğitim düzeylerine göre okur öz yeterlik ortalama puan farklarının Tukey testi sonuçları verilmiştir:

Tablo 9. Anne Eğitim Düzeyi ile Öğrencilerin Okur Öz Yeterlik Ortalama Puanları Tukey Testi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamli Fark
Gruplararası	4.510922139	3	1.503640713	5.72	.000	O-İ, O-L, O-LS, İ-LS
Gruplariçi	174.0986458	662	0.262988891			
Toplam	178.60957	665				

Tablo 9’da gösterilen Tukey testi ANOVA sonuçlarına göre çoğu grupta anlamlı fark olduğu saptanmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre anne eğitim düzeyleri LS ($\bar{X}=4$) olan öğrencilerin okur öz yeterliklerinin de yüksek olduğu saptanmıştır. O-İ, O-L, O-LS, İ-LS düzeylerinde anlamlı fark görülmüştür.

Tablo 10’da baba eğitim düzeylerine göre okur öz yeterlik ortalama puan farklarının Tukey testi sonuçları verilmiştir:

Tablo 10. Baba Eğitim Düzeyi ile Öğrencilerin Okur Öz Yeterlik Ortalama Puanları Tukey Testi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamli Fark
Gruplararası	4.2368636	3	1.412287858	5.36	.001	O-L, O-LS, İ-L, İ-LS
Gruplariçi	174.3727	662	0.263402877			

Tablo 10’da gösterilen Tukey testi ANOVA sonuçlarına göre çoğu grupta anlamlı fark olduğu saptanmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre baba eğitim düzeyleri LS ($\bar{X}=3.92$) olan öğrencilerin okur öz yeterliklerinin de yüksek olduğu saptanmıştır. O-L, O-LS, İ-L, İ-LS düzeylerinde anlamlı fark görülmüştür.

Sonuç ve Tartışma

İlk defa Sosyal Öğrenme Kuramı’nın öncüsü Bandura tarafından kullanılan öz yeterlik kavramı üzerine pek çok araştırma ve çalışma yapılmıştır. Farklı alanlarda yapılan bu çalışmalar genel olarak göstermiştir ki öz yeterlik düzeyi arttıkça bireyin başarısı da buna bağlı olarak artmaktadır (Ülper ve Bağcı, 2012; Baş ve Şahin, 2012; Yıldız, 2013; Doğan, İlhan Beyaztaş ve Koçak, 2012). Bu anlamda öz yeterliğin başarıyı olumlu yönde etkileyen önemli bir faktör olduğu sonucu karşımıza çıkmaktadır.

Öz yeterlik inancı, davranışları etkilediği için insan davranışlarının gelişiminde de çok etkili bir role sahiptir (Dede, 2008). Piji Küçük’e (2011) göre öz yeterlik, kişinin öğrenme ya da bir beceri sergileme yeterliliğine ilişkin inancıdır. Yapılan çalışmalarda, öğrenmedeki yetenek ve yeterliklerinden şüphe duyan öğrencilere kıyasla öz yeterlik inancına sahip olan öğrencilerin,

öğrenmeye daha hazır ve istekli oldukları, daha fazla çalıştıkları, zorlukları aşmada daha kararlı oldukları ve daha yüksek bir başarı düzeyine ulaştıkları ortaya konmuştur.

Diren'in (2010) de belirttiği gibi okuma ile ilgili yapılan tanımlarda okumanın fiziksel ve zihinsel bir etkinlik olduğu üzerinde durulmuştur. Bu tanımlardan yola çıkılarak okuma, görme ve seslendirmeye yönelik fiziksel; öğrenme-kavrama, anlam kurma ve değerlendirme gibi gelişim süreçlerini taşıma yönüyle de zihinsel bir etkinlik olduğu söylenebilir. Alan yazında okuma becerisi üzerine yapılan çalışmalar daha çok okumanın fiziksel ve bilişsel boyutları üzerinde yoğunlaşmıştır (Demirel, 1999; Cemiloğlu, 2001; Akyol, 2007). Ülper, Yaylı ve Karakaya'ya (2013) göre ise okuma sadece bilişsel değil, aynı zamanda duyuşsal ve sosyal bir süreçtir. Bu yüzden okuduğunu anlama eğitiminin anlamlandırılması ve geliştirilmesi bu duyuşsal ve sosyal boyutların da anlaşılması ile olanaklı olacaktır. Algılanan öz yeterlik öğrenmeyi etkileyen önemli duyuşsal etkenlerden biridir ve bu etkenin okuma eğitiminde de dikkate alınması gerekir.

Alan yazına bakıldığında, doğrudan okur öz yeterliğin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın temel özelliği, başarı noktasında belirleyici bir konuma sahip olan öz yeterlik faktörünün okuma becerisi üzerindeki durumu ve etkisini incelemektir. Çalışma sonucunda problem cümlesi ve alt problem cümlelerine ilişkin sonuçlar alan yazındaki benzer çalışmalarla karşılaştırılarak şu şekilde verilmiştir:

Gerçekleştirilen çalışmanın problem cümlesine ilişkin analiz sonuçlarına göre örneklemede yer alan ilköğretim 8. sınıf öğrencilerin okur öz yeterliği konusunda kendilerini iyi ($\bar{X}=3.8$) düzeyde gördükleri saptanmıştır. Alan yazında, Ekinci'nin (2013) Müzik, Resim ve Beden Eğitimi öğretmen adayları üzerinde yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının % 75 oranında kendilerini öz yeterli buldukları tespit edilmiştir. Seçkin ve Başbay (2013) beden eğitimi ve spor öğretmeni adaylarının öz yeterlik inançlarının “oldukça yeterli” düzeyde olduğu tespit etmişlerdir. Ülper ve Bağcı'nın (2012) çalışmalarının sonuçlarına göre Türkçe öğretmeni adaylarının öz yeterlik algıları “iyi” düzeydedir. Farklı alanlarda yapılan öz yeterlik araştırmalarında da öğrencilerin öz yeterliklerinin “iyi” düzeyde olduğu saptanmıştır (Balcı, Uyar, Büyükkız, 2012; Coşkun, Özer ve Tiryaki, 2010; Küçükoglu, 2008; Korkut ve Akkoyunlu, 2008; Kutluca ve Ekici, 2010) .

Çalışmanın birinci alt problem cümlesine ilişkin analiz sonuçlarına bakıldığında, okumaya yönelik tutumun okur öz yeterliğinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır. Okur öz yeterliğine ilişkin toplam varyansın %33'ünün okumaya yönelik tutum ile açıklandığı saptanmıştır. Tutum değişkeniyle ilgili elde edilen bu sonuçlar, alan yazında yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir. Mete'nin (2012) yaptığı araştırma sonucunda da ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlığına ilişkin tutum düzeylerinin genel olarak “yüksek” seviyede olduğu belirlenmiştir. Ünal'ın (2012) araştırmasının sonuçlarına göre, öğrencilerin okuma tutumları ile okuduğunu anlama düzeyleri arasında yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. İşeri (2010) ise ilköğretim okulları 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin okuma tutumları cinsiyet ve okul değişkenleri ele alınarak belirlenmeye çalışılan çalışmanın sonucunda ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin okuma tutum düzeylerinin olumlu olduğu görülmüştür. Seçkin ve Başbay'ın (2013) çalışmalarının sonucuna göre ise öğretmenlik mesleğine ilişkin öz yeterlik inancıyla, mesleğe ilişkin tutum arasında ise orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Yıldız'ın (2013) okuma motivasyonu, akıcı okuma ve okuduğunu anlamının akademik başarıyı hangi yolla ve ne düzeyde etkilediğini belirlemek amacıyla yaptığı araştırma sonuçlarına göre okuma motivasyonu, akıcı okuma ve okuduğunu anlamının beşinci sınıf öğrencilerinin akademik başarılarındaki değişimin %61'ini açıkladığını göstermiştir.

Demirtaş, Cömert ve Özer'in (2011) araştırmaları sonucunda öğretmen adaylarının öz yeterlik algıları ile mesleğe yönelik tutumları arasında pozitif yönde ancak düşük düzeyde bir korelasyon olduğu belirlenmiştir. Özdemir'in (2008a) yaptığı çalışma sonunda ise, öğretmen

adaylarının öz yeterlik inançlarının artırılması için öğretmen adaylarına alanlarına ve öğretmenlik mesleğine ilişkin olumlu tutum ve anlayışların kazandırılması gerektiği önerilmiştir. Bümen ve Ercan Özaydın'ın (2013) araştırmasında öğretmen öz yeterlik inançları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumların dört yıllık lisans eğitimi süresince ve ilk görev yılının sonundaki değişiminin incelenmesi amaçlanmıştır. Bulgular, lisans eğitimi boyunca öğretmen öz yeterlik inançlarının anlamlı derecede arttığını, ancak mesleğe yönelik tutumların anlamlı olarak değişmediğini göstermektedir. İlk öğretmenlik yılının sonunda da aynı sonuçlar elde edilmiş; öğretmen öz yeterliği anlamlı derecede yükselmiş, mesleğe yönelik tutumlar yükselse de anlamlı farklılık görülmemiştir. Tutum ve öz yeterlik bağlamında yapılan çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür (Kutluca ve Ekici, 2010; Başaran ve Ateş, 2009; Aydoğan, 2008; Akkaya ve Özdemir, 2013).

Çalışmanın ikinci alt problem cümlesine ilişkin sonuçlar incelendiğinde okur öz yeterlik puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır. Kız öğrencilerin okur öz yeterliğine yönelik puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X} = 3.94$) erkek öğrencilerin okur öz yeterlik puanlarının aritmetik ortalamasına göre ($\bar{X} = 3.72$) daha üst düzeydedir. Bu bulguya göre kız öğrencilerin okuma yönünden kendilerini daha yeterli gördükleri söylenebilir.

Arslan'ın (2013) okuma becerisinde cinsiyetler arasında çeşitli farklılıkların olup olmadığını, sebepleriyle birlikte, Türkiye'de yayınlanan makalelerden hareketle belirlemek amacıyla yaptığı çalışmanın sonucunda okuma becerisinin okuduğunu anlama gibi çeşitli yönlerinde cinsiyetler arasında ağırlıklı olarak bayanlar lehine olan bir takım sonuçların olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada cinsiyet değişkeni ile ilgili farklılıklara ulaşan birçok makalenin bayanlar veya erkekler lehine olan durumun sebebini açıkla(ya)madığı veya sadece okuma becerisiyle ilgili benzer yayınlara atıfta bulunduğu da tespit edilmiştir. Araştırmada bazı makalelerde bayanların evde daha çok zaman geçirmeleri gibi sebeplerden dolayı okuma becerisinin çeşitli yönlerinde erkeklere göre daha olumlu tutumlar içinde olduklarının ifade edildiği sonucuna da ulaşılmıştır. Çalışmanın sonunda cinsiyet değişkeni ile ilgili deneysel araştırmaların yapılması gerektiği dile getirilmiştir.

Farklı eğitim düzeylerindeki öğrenciler üzerinde yapılan araştırmalarda cinsiyet değişkenine yönelik anlamlı farkın bulunmadığı sonuçlara (Ekinci, 2013; Ülper ve Bağcı, 2012; Doğan, İlhan Beyaztaş ve Koçak, 2012; Ülper, 2011; Kutluca ve Ekici, 2010; Ekici, 2008) ulaşıldığı gibi, erkekler lehine sonuçlara ulaşılan çalışmalar da (Yüksel, Diken, Aksoy ve Karaaslan, 2012; Korkut ve Akkoyunlu, 2008) mevcuttur. Arslan'ın (2013) da belirttiği gibi okuma becerisinin okuduğunu anlama gibi çeşitli yönlerinde cinsiyetler arasında ağırlıklı olarak bayanlar lehine olan bir takım sonuçların olduğu ortaya çıkmıştır. Yaptığımız çalışmanın cinsiyet değişkenine göre sonuçları ele alındığında, kız öğrenciler lehine anlamlı bir farkın ortaya çıkması alan yazındaki "ağırlıklı" olarak kız öğrenciler lehine ortaya çıkan sonuçları desteklemektedir (Güngör, 2009; Demir, 2009; Balcı, Uyar ve Büyükkız, 2012; Eroğlu, 2013).

Özdemir'in (2008a) çalışmasının sonuçları, öğretmen adaylarının öğretim sürecinin bazı boyutlarına ilişkin öz yeterlik inançlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiğini belirlenmiştir. Demirtaş, Cömert ve Özer'in (2011) araştırmaları sonucunda öğretmen adaylarının öz yeterlik algılarının cinsiyet göre anlamlı biçimde farklılaştığı belirlenmiştir. Yılmaz, Yiğit ve Kaşaracı'nın (2012) araştırmanın ilk bulgusunda, kız öğrencilerin öz yeterlik puanları erkek öğrencilerden yüksek bulunmuştur. Balcı, Uyar, Büyükkız'ın (2012) araştırmalarından elde edilen sonuçlar kız öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Topuzkanamış'ın (2009) araştırmasına göre okuduğunu anlama bakımından kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha başarılı oldukları görülmüştür. Ülper

(2011b) cinsiyet açısından kitap ve etkinlik boyutu dışındaki etmenlerin erkeklere göre kızlar üzerinde daha etkili olduğunu bulgulamıştır.

Karabay'a (2013: 1109) göre öz yeterlik algısı ile yüksek veya düşük başarı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yüksek başarıya sahip bireyler her zaman, sahip oldukları yeteneklerden dolayı üstlenmiş oldukları görevi başarıyla yapabileceklerine inanırlar. Çalışmanın "8. sınıf öğrencilerinin önceki yıla ait Türkçe başarı notları ile okur öz yeterlik inanışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?" üçüncü alt problem cümlesine ilişkin sonuçlara bakıldığında önceki yıla ait Türkçe dersi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu ($F(4,661)=25,791$) görülmüştür. Sonuçlara göre çoğu grupta anlamlı fark olduğu saptanmıştır. Okul puanı pekiyi olan öğrencilerin okur öz yeterliklerinin de yüksek olduğu saptanmıştır. Aynı durum okul puanları iyi düzeyde olan öğrencilerde de görülmektedir. Başarı durumlarına göre yapılan analiz sonucunda önceki yıl Türkçe dersi başarı durumuna göre okur öz yeterliklerinin de artış gösterdiği görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlar, öz yeterlik-başarı ilişkisini destekler nitelikte ve alan yazındaki pek çok çalışmayla da paralellik göstermektedir (Ekici, 2008; Piji Küçük, 2011; Yılmaz, Yiğit ve Kaşaracı, 2012; Doğan, İlhan Beyaztaş ve Koçak, 2012; Ülper ve Bağcı, 2012; Yüksel, Diken, Aksoy ve Karaaslan, 2012; Kesicioğlu ve Güven, 2014).

Yıldız'ın (2013) okuma motivasyonu, akıcı okuma ve okuduğunu anlamanın akademik başarıyı hangi yolla ve ne düzeyde etkilediğini belirlemek amacıyla yaptığı araştırma sonuçları okuma motivasyonu beşinci sınıf öğrencilerinin akademik başarılarındaki değişimin %61'ini açıkladığını göstermiştir. Topuzkanamış'ın (2009) çalışmasında ise, okuduğunu anlama bakımından akademik başarı puanı yüksek öğrencilerin de akademik başarı puanı düşük öğrencilere göre daha başarılı oldukları görülmüştür. Akademik başarı puanı yüksek olan öğrenciler daha fazla okuma stratejisi kullandıklarını belirtmişlerdir. Okuduğunu anlama ile akademik başarı puanı arasında düşük düzeyde fakat anlamlı bir korelasyon bulunmuştur. Turan ve Demirel'in (2010) tıp fakültesi öğrencilerinin öz düzenleyici öğrenme becerilerine ilişkin bir betimleme yapmak, ayrıca başarı düzeyine göre öz düzenleyici öğrenme becerilerini incelemek amacıyla yaptıkları çalışmada akademik başarı düzeyleri ile öz düzenleyici öğrenme beceri düzeyleri arasında yüksek başarılı öğrenciler lehine fark belirlenmiştir. Çalışmanın nitel bulgularında başarılı öğrencilerin öz düzenleyici öğrenmenin tüm aşamalarında bu becerileri daha çok kullandıkları gözlenmiştir.

Sonuçlara göre anne ve baba eğitim düzeyi düşük olan öğrencilerin okur öz yeterlik ortalama puanları da düşük olarak saptanmıştır. Anne-Baba eğitim düzeyi yükseldikçe öğrencilerin okur öz yeterlik ortalama puanları da yükselmektedir. Ünal'ın (2012) belirttiği "Öğrencileri kitap okumaya büyük oranda yönlendirenler anne ve babalarıdır." görüşü bu sonuçları destekler niteliktedir. Seçkin ve Başbay'ın (2013) çalışmalarında anne eğitim düzeyine göre öğretmen adaylarının öz yeterlik inançlarının farklılaşmazken baba eğitim düzeyine göre anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Akkaya ve Özdemir'in (2009) araştırmaları sonucunda ortaöğretim öğrencilerinin çoğunun okumaya yönelik tutumlarının yüksek olduğu, tutum puanlarının annelerinin ve babalarının eğitim durumlarına ve mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu konuda Öрге Yaşar (2014) ise çalışmasında görüştüğü öğretmenlerin bazılarının, ailelerin çocuklarına karşı kayıtsız kalmalarının, farklı özelliklere sahip olmalarının da becerileri kazandırmada sorunlara neden olduğunu düşündüklerini aktarmaktadır.

Analiz sonuçlarına göre anne eğitim düzeyleri Lisans ve Lisansüstü ($\bar{X}=4$) olan öğrencilerin okur öz yeterliklerinin de yüksek olduğu saptanmıştır. Çalışmada elde edilen bu sonuçlar alan yazındaki benzer çalışmalarla da desteklenmiştir. Tekerek ve Polat'ın (2011) bilişim teknolojileri ve ilköğretim matematik öğretmenleri adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğu konusunda yaptıkları araştırmada anne öğrenim durumu

değişkenine göre annesi ilköğretim ve ortaokul mezunu olanlar arasında ilköğretim lehine; ortaokul ve lise mezunu olanlar arasında lise lehine bir ilişki bulunmuştur. Güngör'e (2009) göre ise annenin eğitim düzeyinin öğrencilerin kitap okuma alışkanlığını etkileme oranı babaya göre daha yüksektir.

Baba eğitim düzeyleri ise Lisans ve Lisansüstü ($\bar{X}=3.92$) olan öğrencilerin okur öz yeterliklerinin de yüksek olduğu saptanmıştır. Duran ve Sezgin'in (2012) çalışmalarında öğrencilerin okuma kültürü kazanmalarında, onların ne tür alışkanlıklara sahip olduklarının ve ne tür kitapları okumaya ilgi duyduklarının belirlenmesi önemlidir. Bu çalışma, ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıklarını ve okuma ilgilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Öğrenciler, orta ve alt düzey okuyucudurlar. Öğrencilerin okuma alışkanlığına sahip olmama sebeplerinden biri de ailelerinin onlara model olmaması gösterilmiştir. Okumayan bir ailede yetişen bireylerin okumayı karşı istekli olmaları çok güçtür. Çünkü (Shunk 2003; Akt. Akar, 2008) model olma öğrenmeyi destekleme ve motivasyonu sağlamada önemli bir yoldur.

Ülper'e (2011a) göre okuma becerisine ilişkin sorunlar hem bilişsel boyutuyla hem de duyuşsal boyutu ile ele alınabilir. Ortaya çıkan sonuca göre öğretmen, aile, arkadaş, kitap, ortam ve etkinlik etmenlerinin öğrencilerde okuma isteği uyandırma açısından belirleyici bir etkisi olduğu bulgulanmıştır. Dolayısıyla öğrencileri okumaya yöneltebilmek için, öğretmen ve aileler tarafından onlara kitap armağan edilmeli, onlara okur modeli olunmalı, onlara güvenilmeli ve özerklik tanınmalı, çocuklara ilgi alanlarına uygun ve eğlendirici kitaplar sunulmalı, doğru arkadaş seçimi konusunda onlara destek olunmalıdır.

Öneriler

Yapılan bu araştırmanın sonuçlarından hareketle ailelere, öğretmenlere, araştırmacılara ve program geliştirmecilere şu önerilerin getirilmesi uygundur:

1. Hem yapılan araştırmalar hem de bu araştırmanın sonuçları başarıyla öz yeterlik arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu nedenle eğitimde öz yeterliği artıracak uygulamalara yer verilmelidir.
2. Öğrenciler okur öz yeterliği konusunda bilinçlendirilmelidir.
3. Öğrencilerin kendilerini okuma yönünden eksik hissettikleri yönlerle ilgili çalışmalara ağırlık verilmelidir.
4. Türkçe derslerinde öğretmenler öğrencilerin bir okur olarak öz yeterliklerini artıracak etkinliklere yer verilmelidir.
5. Okumaya yönelik tutumun okuma öz yeterliğini yordadığı göz önünde bulundurulursa okumaya yönelik tutumla ilgili sorunlar da saptanmalı ve bu sorunlara ilişkin çözümler üretilerek öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının olumlu yönde geliştirilmesi sağlanmalıdır.
6. Okullarda okuma etkinliklerine ağırlık verilerek bu noktada gerekli kaynak, araç-gereç, materyal gibi ihtiyaçlar giderilmelidir.
7. Okuduğunu anlamayla okur öz yeterliği ilişkisini saptamaya yönelik araştırmalar yapılmalıdır.
8. Diğer dil becerilerine yönelik öz yeterliklerle okur öz yeterlik arasındaki karşılaştırmalara yer verilmeli ve bu konularda çalışmalar yapılmalıdır.
9. Okur öz yeterliğini tutum dışında yordayabilecek bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor faktörler üzerinde araştırmalar yapılmalıdır.

10. Öncelikle durum saptaması ve eylem araştırması yoluyla okur öz yeterliğine ilişkin veriler toplanmalı; ardından okur öz yeterliğini iyileştirici programlar geliştirilmelidir.

Not: Bu araştırmaya önerileriyle katkı sunan Doç. Dr. Hakan ÜLPER'e teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- AKAR, C. (2008). Öz-Yeterlik İnancı ve İlkokuma Yazmaya Etkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 185-198.
- AKKAYA, N. ve ÖZDEMİR, S. (2013). Ortaöğretim Öğrencilerinin Okumaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi (İzmir-Buca Örneği). *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 75-96.
- AKKOYUNLU, B. ve KURBANOGĞLU, S. (2003). Öğretmen Adaylarının Bilgi Okuryazarlığı Ve Bilgisayar Öz-Yeterlik Algıları Üzerine Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 1-10.
- AKSOY, V. ve DİKEN, İ. H. (2009). Rehber Öğretmenlerin Özel Eğitimde Psikolojik Danışma ve Rehberliğe İlişkin Öz Yeterlik Algılarının İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 8(3), 709-719.
- AKYOL, H. (2007). *Okuma. İlköğretimde Türkçe Öğretimi*. Kırkılıç, A. ve Akyol, H. (Ed.). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- ARICI, A. F. (2008). *Okuma Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- ARSLAN, A. (2013). Okuma Becerisi ile İlgili Makalelerde Cinsiyet Değişkeni. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(2), 251-265.
- AYDIN, İ. S.; İNNALI, H. Ö.; BATAR, M. ve ÇAKIR, H. (2013). “Öğretmen Adaylarının Yazılı Anlatım Öz Yeterliklerine İlişkin Ölçek Geliştirme Çalışması”, *TURKISH STUDIES - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, - ISSN: 1308-2140, Volume 8/8, Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4978> , p. 139-160.
- AYDOĞAN, R. (2008). *Okumaya Karşı Olumlu ve Olumsuz Tutuma Sahip 6. Sınıf Öğrencilerinin Türkçe Dersinde Kullandıkları Okuduğunu Anlama Stratejileri ve Yaratıcılık Düzeyleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- BALCI, A.; UYAR, Y. ve BÜYÜKİKİZ, K. K. (2012). “İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları, Kütüphane Kullanma Sıklıkları ve Okumaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, - ISSN: 1308-2140, 7/4, Fall 2012, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3795> , p. 965-985.
- BANDURA, A. (1977). Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- BANDURA, A. (1982). Self-Efficacy Mechanism and Human Agency. *American Psychological Review*, 84, 191-215.
- BANDURA, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

- BANDURA, A. (2009). *Cultivate Self-efficacy for Personal and Organizational Effectiveness*. In E.A. Locke (Ed.), *Handbook of Principles of Organization Behavior*. (2nd Ed.), (pp.179-200). New York: Wiley.
- BAŞ, G. ve ŞAHİN, C. (2012). “İlköğretim 6. 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Tutumları ve Yazma Eğilimleri ile Türkçe Dersindeki Akademik Başarıları Arasındaki İlişki”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, - ISSN: 1308-2140, Volume 7/3, Summer 2012, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3356> 555-572.
- BAŞARAN, M. ve ATEŞ, S. (2009). İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Okumaya İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 73-92.
- BATUR, Z.; GÜLVEREN, H. ve BALCI, S. (2013). “Müzakereli Okumanın Üst Düzey Zihinsel Becerileri Kullanmadaki Etkisinin Belirlenmesi”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, - ISSN: 1308-2140, Volume 8/1, Winter 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3430> , p. 1033-1042.
- BOZGEYİKLİ, H.; BACANLI, F. ve DOĞAN, H. (2009). İlköğretim Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Mesleki Karar Verme Yetkinliklerinin Yordayıcılarının İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 125–136.
- BÜMEN, N. T. ve ERCAN ÖZAYDIN, T. (2013). Adaylıktan Göreve Öğretmen Özyeterliği ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlardaki Değişimler. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 109-125.
- CEMİLOĞLU, M. (2001). *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- COŞKUN, E. (2002). Okumanın Hayatımızdaki Yeri ve Okuma Sürecinin Oluşumu. *TÜBAR-XI*, 231-244.
- COŞKUN, E.; ÖZER, B. ve TIRYAKI, E. N. (2010). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Özel Alan Yeterlik Algılarının Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 123-136.
- DEDE, Y. (2008). Matematik Öğretmenlerinin Öğretimlerine Yönelik Öz-Yeterlik İnançları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 741-757.
- DEMİR, T. (2009). “İlköğretim II. Kademe Öğretmen Adaylarının Okuma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma (Gazi Üniversitesi Örneği)”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, - ISSN: 1308-2140, Volume 4/3, Spring 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.703> , p. 717-745.
- DEMİREL, Ö. (1999). *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- DEMİRTAŞ, H.; CÖMERT M. ve ÖZER, N. (2011). Öğretmen Adaylarının Özyeterlik İnançları ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları. *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 96-111.
- DİREN, E. (2010). *Türkçe Öğretim Programı 8.Sınıf Okuma Alanı Kazanımlarının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi(Ankara İli Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

- DOĞAN, N.; İLHAN BEYAZTAŞ, D. ve KOÇAK, Z. (2012). Sosyal Bilgiler Dersine İlişkin Özyeterlik Düzeyinin Başarıya Etkisinin Sınıf ve Cinsiyete Göre İncelenmesi: Erzurum İli Örneği. *Eğitim ve Bilim*, 37(165), 224-237.
- DOODS, J. (2011). *The Correlation Between Self-Efficacy Beliefs, Language Performance, and Intergration Amongst Chinese Immigrant Newcomers. A Capstone submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in English as a Second Language*. Hamline University: Saint Paul, Minnesota
- DURAN, E. ve SEZGİN, B. (2012). “İlköğretim 4 ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıklarının ve İlgilerinin Belirlenmesi”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, - ISSN: 1308-2140, Volume 7/4, Fall 2012, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3498> , p. 1649-1662.
- DURDUKOCA, Ş. F. (2010). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Akademik Özyeterlik Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 69-77.
- DURUKAN, E. ve MADEN, S. (2012). Türkçe Dersi Özyeterlik Algısı Ölçeği (TDÖAÖ): Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43, 164-173.
- EKİCİ, G. (2005). Biyoloji Özyeterlik Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 85-94.
- EKİCİ, G. (2008). Sınıf Yönetimi Dersinin Öğretmen Adaylarının Öğretmen Öz-Yeterlik Algi Düzeyine Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 98-110.
- EKİNCİ, H. (2013). “Öğretmen Adaylarının Özyeterlik Algıları: Müzik, Resim ve Beden Eğitimi”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, - ISSN: 1308-2140, Volume 8/3, Winter 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4582> , p. 189-196.
- ELBİR, B. ve BAĞCI C. (2013). Birinci Ve İkinci Kademe Okuma Eğitimi Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 6(11), 229- 247.
- EPÇAÇAN, C. ve DEMİREL, Ö. (2011). Okuduğunu Anlama Öz Yeterlik Algısı Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(16), 120-128
- FİDAN, N. ve BAYKUL, Y. (1994). İlköğretimde Temel Öğrenme İhtiyaçlarının Karşıllanması. *Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 7-20.
- GENÇ, H. N. (2004). Okuma Biçimleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(8), 83-89.
- GÖKÇE, E. (2011). İlköğretim Öğrencilerinin Kitap Okuma Alışkanlıkları. 3. *Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*. Ankara Üniversitesi Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- GÖKTÜRK, A. (2002). *Okuma Uğraşı* (6. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÜLERER, S. ve BATUR, Z. (2005). Yanlış Okuma Tutum ve Davranışları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 77-88.

- GÜN, E. ve YILDIZ, G. (2014). “Müzik Öğretmeni Adaylarına Yönelik Piyano Performansı Öz Yeterlik Ölçeğinin Geliştirilmesi”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,- ISSN: 1308-2140, Volume 9/5, Spring 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6896> , p. 1053-1065.
- GÜNAY, D. (2007). *Metin Bilgisi* (3. Basım). İstanbul: Multilingual.
- GÜNEŞ, M. (1997). *İlkokul Öğrencilerinin Okuma Düzeyleri ve Dikkat Özelliklerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Ankara İlinde Bir Araştırma)*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- GÜNEŞ, F. (2007). *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayınları.
- GÜNEŞ, F. (2011). Dil Öğretim Yaklaşımları ve Türkçe Öğretimindeki Uygulamalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 123-148.
- GÜNEŞ, F. (2012). Okuma ve Zihni Yönetme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 1-15.
- GÜNEŞ, F. (2013). Görsel Okuma Eğitimi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-17.
- GÜNGÖR, E. (2009). *İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Kitap Okuma Alışkanlığı ile Türkçe Dersi Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.
- GÜRCAN, H. İ. (1999). *Okuma Alışkanlığı ile Kitap Yayıncılığının Kültürel İletişim ve Teknolojisine Bağlı Sorunları Karşısında Türkiye Koşulları Temelinde Bir Model Önerisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- GÜVENÇ, H. (2010). Ders Çalışma Özyeterlik Algısı Ölçeği'nin Geliştirme Çalışması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 59-69.
- HAMZADAYI, E. ve ÇETİNKAYA, G. (2013). “Çocuk Okurların Bilişsel, Duyuşsal ve Toplumsal Gelişimlerdeki İşlevleri Açısından Aytül Akal'da Mizah Ögesinin Kullanımı”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,- ISSN: 1308-2140, Volume 8/4, Spring 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4686> , p. 489-498.
- HANCI YANAR, B. ve BÜMEN N. T. (2012). İngilizce İle İlgili Özyeterlik İnancı Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(1), 97-110.
- İŞERİ, K. (1998). Okuma Ediminin Eğitimsel İşlevi. *Tömer Dil Dergisi*, 70, 5-18.
- İŞERİ, K. (2010). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Okuma Tutumlarının İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 468-487. [Bağlantıda]. 7: 2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com> (15.01.2014).
- KARABAY, A. (2013). “Eleştirel Okuma Öz Yeterlik Algı Ölçeğinin Geliştirilmesi”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,- ISSN: 1308-2140, Volume 8/13, Fall 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5389> , p. 1107-1122.
- KARACAOĞLU, Ö. C. (2008). *Öğretmenlerin Yeterlilik Algıları*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(1), 70-97.

- KARADÜZ, A. (2011). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Serbest Okuma Süreçlerinde Okuma Amaçları ve Anlamı Yapılandırma Stratejileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 134-152.
- KARATAY, H. (2007). *İlköğretim Türkçe Öğretmeni Adaylarının Okuduğunu Anlama Becerileri Üzerine Alan Araştırması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- KESİCİOĞLU, O. S. ve GÜVEN, G. (2014). “Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Özyeterlik Düzeyleri ile Problem Çözme, Empati ve İletişim Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, - ISSN: 1308-2140, Volume 9/5, Spring 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6784> , p. 1371-1383.
- KILIÇOĞLU, G.; KARAKUŞ, E. N. ve DEMİR, T. (2011). Sosyal Alanlar Öğretmenlerinin Kişilerarası Özyeterlik İnançlarının Değerlendirilmesi (Ankara İli Örneği). *2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications 27-29 April, 2011, Antalya/Turkey*, 1221-1229. www.iconte.org (Şubat 2014).
- KIRKKILIÇ, A. ve MADEN, S. (2009). “Hızlı Okuma İçin Yapılandırıcı Bir Model Önerisi: Hızlı Okuma ve Anlamı Yapılandırma (Prof. Dr. Firdevs Güneş)”, *TURKISH STUDIES - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, - ISSN: 1308-2140, Volume 4/3, Spring 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.736> , p.1423-1436.
- KORKUT, E. ve AKKOYUNLU, B. (2008). Yabancı Dil Öğretmen Adaylarının Bilgi Ve Bilgisayar Okuryazarlık Öz-Yeterlikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 178-188.
- KURBANOĞLU, S. S. (2004). Öz-Yeterlik İnancı ve Bilgi Profesyonelleri İçin Önemi. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 137-152.
- KURT, T. (2012). Öğretmenlerin Özyeterlik ve Kolektif Yeterlik Algıları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 195-227.
- KURUDAYIOĞLU, M. (2011). Zihinsel ve Fiziksel Bir Süreç Olarak Okuma. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(1), 15-29.
- KUTLUCA, T. ve EKİCİ, G. (2010). Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Destekli Eğitime İlişkin Tutum ve Öz-Yeterlik Algılarının İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*, 38, 177-188.
- KÜÇÜKOĞLU, H. (2008). *İngilizce Öğretmen Adaylarının Eleştirel Okumaya Yönelik Özyeterlik Algıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- METE, G. (2012). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlığı Üzerine Bir Araştırma (Malatya İli Örneği). *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 43-66.
- ÖNCÜ, H. (2012). Akademik Özyeterlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 13(1), 183-206.
- ÖRGE YAŞAR, F. (2014). “Nitel Bir Araştırma: Türkçe Dersinde Beceri Eğitimi”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, - ISSN: 1308-2140, Volume 9/6, Spring 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6727> , p. 865-886.

- ÖZARSLAN, A. (2012). 9. Sınıf Öğrencilerinin 6-8. Sınıflar Türkçe Öğretim Programındaki “Okuduğu Metni Anlama ve Çözümleme” Kazanımlarına Ulaşma Düzeyleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- ÖZBAY, M. (2006). *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri I*. Ankara: Öncü Basımevi.
- ÖZBAY, M. (2009). *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II*. Ankara: Öncü Kitap.
- ÖZBAY, M. ve UYAR, Y. (2009). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri İçin Okumaya Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4(2), 632-651.
- ÖZDEMİR, E. (1991). *Okuma Sanatı, Nasıl Okumalı, Neler Okumalı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ÖZDEMİR, E. (2000). *Eleştirel Okuma* (4.Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ÖZDEMİR, S. M. (2008a). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretim Sürecine İlişkin Öz-Yeterlik İnançlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54, 277-306.
- PİJİ KÜÇÜK, D. (2011). Müzik Öğretmeni Adaylarının Müzik Yeteneğine İlişkin Özyeterlik Algıları Özel Yetenek Sınavı Başarıları ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişki. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 34, 171-181.
- SALLABAŞ, M. E. (2013). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenler İçin Konuşma Öz Yeterlik Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 261-270.
- SAPANCI, M. (2010). *Güzel Sanatlar Eğitimi Öğrencilerinin Bilişüstü Farkındalık Düzeyleri Ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Öz-Yeterlik İnançlarının İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bolu.
- SEÇKİN, A. ve BAŞBAY, M. (2013). “Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Öz-Yeterlik İnançlarının İncelenmesi”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/8, Summer 2013, [www.turkishstudies.net](http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5305), DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5305>, p. 253-270.
- SENEMOĞLU, N. (1997). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim (Kuramdan Uygulamaya)*. Ankara: Ertem Matbaacılık.
- SEVER, S. (1990). Bilgi Toplumu Olma Aşamasında Ülkemizde Kitap ve Okuma Olgusu. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.23, S.2.
- SEVER, S. (1995). *Türkçe Öğretiminde Tam Öğrenme*. İstanbul: Ya-Pa Yayınları.
- TEMEL, S. (2012). Problem Çözme Sürecinin Temel Unsurları: Üstbilişsel Özdüzenleme Stratejisi ve Özyeterlik Algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 190-199.
- TEMİZKAN, M. (2007). *İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Derslerinde Okuma Stratejilerinin Okuduğunu Anlama Üzerindeki Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- TOPUZKANAMIŞ, E. (2009). *Öğretmen Adaylarının Okuduğunu Anlama ve Okuma Stratejilerini Kullanma Düzeyleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

- ÜLPER, H. (2010). *Okuma ve Anlamlandırma Becerilerinin Kazandırılması*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- ÜLPER, H. (2011a). Öğrenci Açısından Okumaya Güdüleyici Etmenler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(2), 941-960.
- ÜLPER, H. (2011b). Öğrencilerin, Okumaya İsteklendirici Etmenlerle Karşılaşma Durumu: Öğretmen, Aile, Arkadaş ve Kitap Boyutları Üzerinden Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 221-237.
- ÜLPER, H. ve BAĞCI, H. (2012). “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Dönük Öz Yeterlik Algıları”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 7/2, Spring 2012, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3039> , p. 1115-1131.
- ÜLPER, H.; YAYLI D. ve KARAKAYA İ. (2013). Okur Özyeterlik Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(1), 85-100.
- ÜNALAN, Ş. (2006). *Türkçe Öğretimi (3. Baskı)*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- YANGIN, B. (1999). *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Modül 4.
- YANTIR, N. (2011). İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- YAYLI, D. ve DURU, E. (2008). Okur Öz-Algılama Ölçeği’nin İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencileri için Türkçeye Uyarlanması. *Eurasian Journal of Educational Research*, 33, 193-210.
- YILDIZ, M. ve AKYOL, H. (2011). İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama, Okuma Motivasyonu ve Okuma Alışkanlıkları Arasındaki İlişki. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 793-815.
- YILDIZ, M. (2013). “Okuma Motivasyonu, Akıcı Okuma ve Okuduğunu Anlamanın Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarılarındaki Rolü”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/4, Spring 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4780> , p. 1461-1478.
- YILMAZ, Y.; YİĞİT R. ve KAŞARCI, İ. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Özyeterlilik Düzeylerinin Akademik Başarı Ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 371-388.
- YİYİT, F. (2001). *Okul Psikolojik Danışmanlarının Yetkinlik Beklentilerini Ölçmeye Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- YÜKSEL, K.; DİKEN, İ. H.; AKSOY, V. ve KARAASLAN, Ö. (2012). Rehber Öğretmen Adaylarının Özel Eğitimde Psikolojik Danışma ve Rehberliğe İlişkin Öz-Yeterlik Algıları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 137-148.

İKİ MİLLÎ ŞAİR: MEHMET ÂKİF ERSOY-MİRZA MUHAMMED TAKÎ MELİKÜ'Ş-ŞUARÂ BAHAR*

*Yeşim IŞIK***

ÖZET

Osmanlı'da Tanzimat Fermanı'ndan sonra başlayan modernleşme faaliyetleri İran'da Kaçarlar Dönemine rastlamaktadır. Geçiş dönemi olarak değerlendirebileceğimiz bu dönemde, Batı ve Doğu arasında ikilemler yaşayan Türkiye ve İran aydını, birçok yeni fikir ve akımla karşı karşıya gelmiştir. Dünya genelinde ve ülke dâhilinde hızla değişen siyasi ortama ayak uydurmanın zorlaştığı bu zamanda, halk ve aydınlar arasında ikilemler yaşanmıştır. Meşrutiyet hareketleriyle belli bir platforma oturmuş siyasi, sosyal ve edebi gelişmeleri bu döneme şahitlik eden yazar ve şairler vasıtasıyla incelemek önemli bilgilerin elde edilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda Türkiye'de II. Meşrutiyet dönemine şahitlik etmiş Mehmet Âkif Ersoy ile İran'da I. Meşrutiyet döneminde benzer tecrübeyi yaşamış Mirza Muhammed Takî Melikü'ş-Şuarâ Bahar'ın siyasi ve edebi yaşamları üzerinde durularak içinde bulundukları devrin anlamlandırılmasına çalışılacaktır.

1886-1951 yılları arasında yaşamış olan Mirza Muhammed Takî Melikü'ş-Şuarâ Bahar ile 1873-1936 yılları arasında yaşamış Mehmet Âkif Ersoy'un siyasi ve edebi hayat serüvenleri şiirleriyle paralel gitmiştir. Kendilerini I. Dünya Savaşının ortasında bulan bu iki ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve iktisadi durum şair ve aydınlarını özgürlük için mücadele etmeye sevk etmiştir. Söz konusu şairler ülkelerinde hâkim olan baskı ve işgaller karşısında halklarına kendi tarih, kültür ve medeniyet değerleri hakkında bilinçlendirmeyi hedef edinmişlerdir.

Bu çalışmada her iki ülkenin edebiyat alanında fikirleri ve edebi kişilikleri ile adlarını edebiyat tarihlerine yazdıran iki millî şair, karşılaştırmalı bir şekilde yaşadıkları dönemin özellikleri üzerinden ele alınırken, edebi eserlerinin yazarlarının hikâyesine bağlı, hayat hikâyesinin ürünü olduğuna inanılan Pozitivist İnceleme Yöntemine göre değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif Ersoy, Mirza Muhammed Takî Melikü'ş-Şuarâ Bahar, Pozitivist İnceleme, Meşrutiyet Dönemi Edebiyatı.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı El-mek: yesimisik_29@hotmail.com

TWO NATIONAL POETS: MEHMET ÂKİF ERSOY - MIRZA MUHAMMED TAKI MELİKUL'S- SUARA BAHAR

ABSTRACT

Modernization activities following "Imperial Edict of Gulhane", corresponds to the Kacarlar Period in Iran. In this transition period, Turkish and Iranian intellectuals who were in a dilemma choosing between Western and Eastern cultures, were confronted with many new ideas and movement. There were many conflicts among intellectuals, government and the public since it was difficult to adopt to the rapidly changing political environment around the world and country during that time.

It enables us to achieve significant knowledge by researching political, social and literary developments which gained a certain ground within the constitutional movement, through the contemporary poets and authors. In this context, I will try to enlighten the period by focusing on political and literary lives of the key individuals Mehmet Âkif Ersoy who witnessed the second Constitutionalist Period in Turkey and Mirza Muhammed Taki Melikul's-Suara Bahar who had similar experience in the first Constitutionalist Period in Iran. There are a number of parallels between political and literary lives of Mirza Muhammed Taki Melikül's-Suara Bahar who lived in the years 1886- 1951 and Mehmet Âkif Ersoy who lived in the years 1873-1936 and their poems.

Political, social and economic circumstances of the two countries which were in the First World War, led their poets and intellectuals to fight for freedom. Under the foreign invasions and political pressures in their countries, those two poets also aimed to raise their people's awareness in the values of their own history, culture and civilization.

In this study, two national poets which became prominent figures in their literature histories will be analysed comparatively over the characteristics of the period, and also evaluated according to positivist methodology which argues that literary works are closely linked with writer's life and products of their lives.

Key Words: Mehmet Âkif Ersoy, Mirza Muhammed Taki Meliku's-Suara Bahar, Positivist Views, Literary of Constitutional Period.

Mehmet Âkif Ersoy'un Hayatı

Mehmet Âkif Ersoy 1873 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Arnavutluk'un İpek Kasabasından Tahir Efendi'dir. Nakşi Şeyhi Feyzullah Efendi'nin müridi olan Tahir Efendi, Mehmet Âkif'e ilk dini bilgilerini veren hocasıdır.

Mehmet Âkif, öğrenim hayatına henüz dört yaşında, Fatih Muvakkithânesi'nin yanındaki ibtidai mektepte başladı. İki yıl sonra da Emir Buhari Mekteb-i İptidaisine geçti. Biryandan Maarif Nezaretine bağlı bu okula giderken, bir yandan da babasından Arapça dersleri aldı. Burayı bitirdikten sonra Fatih Merkez Rüstiyesine yazıldı. Bu okulda en çok etkilendiği şahsiyet Hoca Kadri Efendi'dir. Kadri Efendi hürriyetperver bir insandır. Abdülhamit devrinde Mısır'a kaçmış, orada Kânûn-ı Esâî Gazetesini çıkarmıştır. Aslen Hersekli olan Kadri Efendi, daha sonraki yıllarda Paris'e gitmiş,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

I.Dünya Savaşını'nın ortalarına kadar orda yaşamıştır. İlim ve ahlak bakımından çok değerli bir zat olan Kadri Efendi; Fransızca, Arapça ve Farsça bilmektedir. Mehmet Âkif Ersoy, ilim ve ahlak hususunda onu kendine örnek almıştır.

Mehmet Âkif Selanikli Esad Dede'den Farsça, Hoca Halis Efendi'den Arapça öğrendi. Hafız'ın "Divan"ını, Sadi'nin "Gülistan"ını, Mevlâna'nın "Mesnevi"sini, Fuzuli'nin "Leylâ vü Mecnûn"unu rüştiye yıllarında okudu.

Devam ettiği Mülkiye Mektebi'nin lise kısmında üç yıl okuduktan sonra iki yıllık yüksek kısmına geçti. 1888'de babasını kaybetmesi ve Sarıgüzeldaki evlerinin yanmasıyla Mülkiye Mektebini bırakmak zorunda kalan Âkif, Mülkiye Baytar Mektebi'ne yazıldı. 1893 yılında birincilikle mezun oldu.

Âkif'in ilk memuriyet görevi Ziraat Nezareti Umûr-ı Baytariye ve Islah-ı Hayvanat- Umum Müfettiş Muavinliği'dir. Gören merkez yeri İstanbul olan Âkif, başta Adana ve Edirne olmak üzere Anadolu, Rumeli ve Arabistan'ın kasaba ve köylerinde hayvan hastalıklarıyla ilgili çalışmalar yapmıştır. 1908'den itibaren Darülfünun Edebiyat Şubesi Birinci Sene Edebiyat-ı Osmaniye muallimi olur. Bu yıllarda İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Şehzadebaşı'ndaki İlmiye Mahfili'nde Arap Edebiyatı dersleri verir. Ara sıra da Fatih, Bayezit ve Süleymaniye camilerinin kürsülerinde vaizlik yaptı.

1913'te halkı aydınlatmak için kurulan Müdafaa-i Millîye Heyet-i Neşriyat Şubesi'nde; Recaizade Ekrem, Abdulhak Hamid, Süleyman Nazif ve Cenab Şehabettin'le birlikte çalıştı.

1913'te devlet memuriyetindeki son görevi olan Umur-ı Baytariye Müdür Muavinliği'nden ayrılan Âkif, 1914'te Harbiye Nezareti'nin kurduğu Teşkilat-ı Mahsusa'nın verdiği görevle Berlin'e gitti. 1917'de aynı teşkilatın verdiği görevle Arabistan'da bulundu. 1918 yılında Şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulan Darü'l Hikmet-i İslamiye Cemiyetinin başkâtipliğini yaptı.

Mehmet Âkif 1920'den sonra kurtuluş hareketine fiilen katıldı. Konya'da çıkan isyanın bastırılmasında rol alır. Mücadelesini Ankara ve çevresinde sürdüren Âkif'in, 19 Ekim'de Kastamonu Nasrullah Camiinde verdiği vaaz, Kurtuluş Savaşını desteklemesi açısından önemlidir. Âkif'in burada, Devlet-i Aliye'nin düştüğü kötü durumu, Sevr Antlaşması'nı kabul etmenin Türk Milletini esarete mahkûm edeceğini anlattığı konuşması "Sebilürreşad" dergisinde yayınlandı. Bu konuşma halkın büyük bir şevkle Millî Mücadeleye katılmasında önemli rol oynamıştır. Bu arada "Sebilürreşad" işgal kuvvetleri tarafından devamlı sansür edilen bir dergidir. Âkif Millî Mücadeleye destek verdiği için bir süre sonra İstanbul'da çalışamaz duruma geldi.

Mehmet Âkif, 25 Aralık 1920'de Burdur Mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçildi. Bu yılın sonunda Maarif Vekâleti millî marşın yazılması için ülke çapında yarışma düzenledi. Yarışmada istenilen düzeyde eserler elde edilmeyince yarışma süresi uzatıldı. Hamdullah Suphi'nin özel bir yazıyla Mehmet Âkif'in şiir yazmasını istemesi üzerine Âkif bugünkü İstiklal Marşı'nı Meclis'e sundu. Mehmet Âkif'in yazdığı şiir Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onaylamasıyla 1921 yılında kabul edildi. Şair kazandığı para ödülünü orduya bağışladı.

Mehmet Âkif, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde muhalif grub içerisinde yer aldı. Bu sebeple de Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kurulan İkinci Meclis'e katılamamıştır. 1923 yılında Abbas Halim Paşa'nın davetiyle Mısır'a gitti. Kahire Üniversitesinde Türk Edebiyatı dersleri verirken bir taraftan da Diyanet İşleri Riyaseti tarafından kendisine verilmiş olan Kur'an-ı Kerim tercümesiyle uğraştı.

1935 yılında Âkif sıtmaya yakalandı ve İstanbul'a döndü. 1936'da vefat etti. (Akvaryum Yayınevi Ekibi, 2006: 13-16).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Mirza Muhammed Takî Melikü's-Şuarâ Bahar'ın Hayatı

Melikü's-Şuarâ Bahar 1265 Hş./1886 yılında Meşhed şehrinde dünyaya geldi. Babası, Hacı Mîrzâ Muhammed Kazım, Meşhed şehri Melikü's-Şuarâ'sıydı. Dönemin geçerli ilimlerini "Edib Nişaburi"nin hizmetinde, babasının yanında aldı. Çocukluk yıllarından itibaren şiir okumaya başlayan Bahar, babasının vefatından sonra Muzafferiddün Şah tarafından babasının unvanı olan Melikü's-Şuarâlık makamına getirildi.

On dört yaşından itibaren babasıyla hükümete karşı özgürlük mücadelesi içinde olan gruplarla yapılan oturumlara katılmaya başladı. 1903 yılında özgürlük hareketleri baş gösterince Horasan Bölgesindeki Meşrutiyet taraftarlarına katıldı. 1904'te Şah ile halk arasındaki mücadele arttı ve Bahar, ilk siyasi şiirini gizlice basılan Horasan Gazetesinde yayınladı. Hükümetle halk arasında süren mücadelede halkın galip gelmesiyle Horasan'da Demokrat Partisi güç kazandı ve böylece parti komitesi kuruldu. Parti komitesinin üyesi olan Bahar "Novbahar" adlı gazeteyi Demokrat Partisinin düşüncelerini yaymak için neşretti.

1908 yılının sonunda Rusya'nın ültimatonuyla 2.Meclis kapatılarak Nasir-ül Mülk dönemi başladı. Buarada Melikü's-Şuarâ Bahar "Novbahar" adlı gazete yerine Meşhed'de yayınlanan "Bahar" gazetesinde halkı cihada teşvik edince, kısa sürede gazete kapatılarak Bahar Tahran'a sürüldü. Altı aylık sürgünden sonra Meşhed'e geri dönen Bahar, 1911 yılında "Novbahar" gazetesini tekrar çıkararak ilk defa kadınların özgürlüğüyle ilgili bir makale yayınladı.

Melikü's-Şuarâ Bahar'ın İran'da hâkim olan İngiliz-Rus işgalcileriyle ilgili yazdığı yazılar sonucunda gazetesi kapatılırken kendisi de tutuklandı. Fakat kısa süre içinde Meclisin 3. Seçimlerinden milletvekili olarak çıkarak özgürlüğüne kavuştu. Tahran'a gelip, yayın faaliyetlerine aynı çizgide devam ettirdi. 1913'te etrafına toplanan gençlerle "Encümeni Edebi-yi Daneşkede"yi kurdu.

Meclisin 4, 5 ve 6. dönemlerinde milletvekili seçilen Bahar dönemin siyasi çekişmelerine müdahil oldu. 1923 yılında Kültür Bakanlığınca "Dârül-Muallimini Âli"de edebiyat hocası olarak görevlendirildi. Dönemin en seçkin öğrencilerinin biraraya geldiği "Dârül-Muallimini Âli"de İslam öncesi İran Edebiyatı dersi veren Bahar, kendisine iftira atılması sonucunda hapse girdi. Hapiste yazdığı kasidesinde dönemin memur ve yöneticilerini ağır bir dille eleştirdi.

Siyasi baskılar şairin Divan'ının sansürlenmesiyle sonuçlandı. 1933 yılında tekrar tutuklandı. 5 ay hapis hayatından sonra gönderildiği İsfahan şehrinde bir yıl yaşadı.

Bahar hapishane ve sürüldüğü yerlerde başına gelen haksızlıkları şiirlerinde dile getirdi. Son olarak arkadaşlarının tavsiyesiyle Şah'a yazdığı şiiri sayesinde Tahran'a dönme izni alabildi. Kendisine üniversite hocalığı unvanı verildi. İran'da yapılan Firdevsi ile ilgili uluslararası sempozyumda yer alan Bahar, hayatının geri kalan kısmını Edebiyat Fakültesinde Fars Dili ve Edebiyatı hocası olarak geçirdi.

Rıza Şah dönemine dek Bahar, hayatının en sakin ve huzurlu dönemini yaşadı. Dersler verdi, kitap ve şiirler yazdı. Bu süre zarfında yazdığı en önemli eseri, günümüzde ders kitabı olarak da kullanılan "Sebkşinasi" adlı üç ciltlik kitabıdır.

Bahar 1945 yılında Kültür Bakanlığına getirildi. Fakat bu görevi yaşadığı anlaşmazlıklar sonucunda birkaç aydan fazla sürmedi. Meclisin 15. Döneminde Tahran'dan, altıncı kez milletvekili seçilerek İran Demokrat Fraksiyon Başkanlığını üstlendi.

Bahar, Kaçarlar Hükümetinde iki dönem, Pehlevi Hükümetinde ise üç dönem Başbakanlık yapmış olan "Gevam-üs Sultan"ı övdü. Hayatının son dönemlerinde Sovyet Rus Birliğine ilgi duyup, İran-Rus Kültür İlişkileri Encümenliğine üye oldu.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

1947 yılında göğsündeki rahatsızlığı dolayısıyla Avrupa'ya tedavi olmak için gitti. Bir yıl sonra İran'a döndü, 1330 Hş./1951 yılında vefat etti (Aryenpur, 1382: 473-478).

Şairlerin İçinde Bulundukları Siyasi Ortam ve Tepkileri

Mehmet Âkif Ersoy'un hayatının ilk elli yıllık sürecini yaşadığı Osmanlı padişahlarından II. Abdülhamit dönemi (1876-1909) Osmanlı tarihi boyunca yerli ve yabancı araştırmacıların en fazla dikkatini çeken dönemdir. Çünkü dönem hakkında yapılan araştırmalar farklı yaklaşımlarla birlikte bir takım zıtlıklar içermektedir. II. Abdülhamit döneminin bu denli ilgi görmesi gerek Osmanlı ve gerekse Avrupa tarihinin en kritik olaylarının ve hesaplaşmalarının yaşandığı bir döneminin olmasının yanı sıra tarihi kökleri Abdülhamit-Jöntürk mücadelesine kadar uzanan ve günümüze kadar devam eden II. Abdülhamit ve mirası üzerinden ciddi bir siyasi hesaplaşmanın yaşanmasındandır. Başta meşruti yönetim olmak üzere, diğer modern özgürlükçü fikirleri savunan Jöntürkler, bu özgürlüklerin hayata geçirilmesi için II. Abdülhamit'le yoğun bir mücadeleye girişmişlerdir. 1908 ihtilâline kadar devam eden süreçte II. Abdülhamit bütün imkânlarını kullanarak Jöntürk Hareketi'ne göz açtırmamaya gayret etmiştir. Buna rağmen Jöntürklerle mağlup olarak II. Meşrutiyeti ilan etmiş ve sürecin devamında tahttan indirilmiştir (Alkan, 2009: 23-24).

Âkif'in siyasi şahsiyetinin belirlenmesinde, saraya karşı takındığı tavrın önemli rolü vardır. Meşrutiyetten sonra bazı şiirlerinde görülen Abdülhamit karşıtı sözlerini, devrin yaygın hiciv hareketleriyle karıştırmamak lazımdır. Onun Abdülhamit'e olan muhalefetine, yetişme çağına Fatih Merkez Rüşdiyesi son sınıf talebesiyken eğitim aldığı Türkçe hocası Kadri Efendi'nin etkisi vardır. Tam adı Mehmed Kadri Nâsîh olan hoca efendinin karanlıkta kalmış bir hayatı vardır. 1860'da Bosna'da doğan ve İstanbul'da tahsil gören Nâsîh, II. Abdülhamit idaresine tahammül edemediğinden Mısır'a kaçtı. Bir jurnal üzerine padişaha suikast ithâmı ile gıyapta idama mahkûm edildi. Sonrasında İttihad ve Terakki'nin Mısır'daki teşkilatının başına geçti.

Hoca Kadri Efendi'yi Âkif'le özdeşleştiren bir diğer yönü ise onun 1902'de Paris'te gerçekleştirdikleri büyük kongre'nin Osmanlı devleti tebeası olan gayr-i müslim unsurlarla işbirliği yapma kararına karşı çıkarak İttihatçıların devleti yıkma gayesiyle hareket ettikleri gerekçesiyle kongreyi terk etmesidir.

Mehmet Âkif'in İttihat ve Terakki'yle olan ilişkisine değinecek olursak 1908'de Meşrutiyetin ilan edildiği hafta Âkif'e bu teşkilata girmesi teklif edildi. Âkif'in antlaşma metnine itiraz etmesi üzerine, o ana kadar teşkilata karşı bir muhalefete şahit olamayan cemiyet, metni değiştirdi. Âkif'in üyeliği, cemiyetin Şehzadebaşı'ndaki İlmiye Mahfeli'nde verdiği dersleri aşmadığı gibi İttihatçıların bir müddet sonra baskı ve zulüm teşkilatı haline gelmeleri dolayısıyla onlardan tamamen kopmasıyla son buldu.

Doğrudan doğruya saray ve Osmanlı hânedânı aleyhinde olmayan Âkif, Jöntürklerden bu yönüyle ayrılır. Âkif'in iki hedefi vardı. Biri, vatanın düşmanlardan kurtulmasıydı. Diğeri ise İslam idealinin gerçekleşmesiydi. Ona göre, İslam'ın ayakta kalan son kalesi olan Türkiye'nin kurtulmasıyla büyük İslam ideali gerçekleşecekti (Okay, 1989: 17-21).

İran'da ise Kaçarlar döneminde dek yaşanan içtimai değişim, Meşrutiyet'in ilan edildiği 1905 ila 1911 yıllarını kapsar. Bu tarihler arasında İran'daki farklı grup ve tabakadan insanların katılımıyla yönetime karşı oluşturulan mücadele farklı boyutlara ulaşmış, yabancı devletlerin İngiltere ve özellikle Rusya'nın baskısıyla şekil almıştır.

Muzaferiddin Şah dönemi itibariyle gün yüzüne çıkmaya başlayan sorunlar; yurt dışına yapılan yolculukların masrafları, yabancı devletlerden alınan borçlar karşılığında onlara verilen imtiyazlar, pahalılığın artmasıyla şehirlerde baş gösteren isyanlar ve yönetimlerin isyanları bastırmak için halka karşı zor kullanması en önemli huzursuz sebepleriydi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Meşrutiyetin ilanına zemin hazırlayan faktörlere bakıldığında, Kaçarlar Hanedanı yönetimi boyunca yaşanan iç huzursuzlukların yanısıra yabancı ülkelerde yaşanan değişimlerin İranlıların dikkatini çekmeye başladığı görülür. Özellikle İran'ın kadim komşusu olan Osmanlı topraklarında gerçekleşen yenilikler, İstanbul'da elçilik yapan İranlı siyasetçiler üzerinde etki yaratmaya başladı. Meşrutiyet taraftarı Mehmet Paşanın (Bayat, 1988: 19) fikir ve düşüncelerinin İran'a intikalinde en önemli isim, İstanbul'da 1858- 1870 yılları arasında görev yapmış olan Mirza Hüseyin Han Sipehsalar'dır. Sipehsalar; Ali Paşa, Münif Paşa ve Fuad Paşa ile arkadaşlık ilişkisi içinde olduğu bu dönemde onların hükümette ıslah çalışmaları için nasıl mücadele ettiklerini yakından izleme fırsatı buldu. Görevi süresince Osmanlıdaki ıslahat çalışmalarını İran'a rapor etti. Ülkesine gönderdiği mektuplarında Osmanlıda kurulması için mücadele edilen Kanun-i Esasi'yi destekleyerek, İran'ın içinde bulunduğu buhranlardan ancak Osmanlı topraklarındaki ıslahatlar gibi yenilikler yapılarak çıkabileceği düşüncelerini yerleştirmeye çalıştı (Hazreti, 1389: 283-284).

Bu arada 1904-1905 yılında Japon-Rus savaşında Japonya'nın Rusya'ya galip gelmesi, yıllardır Rus işgaline maruz kalan İran halkını cesaretlendirmişti. Aydın kesim ve din adamları devlete karşı gizli toplantılar düzenlemeye başladı. 1905 yılından itibaren hükümete karşı şiddetlenmeye başlayan olaylar 1906'da son noktaya ulaştı. Böylece olaylar Şura-yı Meclisi-i Millî'nin kurulmasıyla Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle sonuçlandı. Muhammed Ali Şah'ın iktidara gelmesiyle baskılar arttı. Saray hazinesinden Meclise bütçe sağlandı. Şah'ın yetkileri kısıtlandı. Şah milletvekillerini korkutmaya çalıştıysa da gönüllü silahlı bir grup tarafından Meclis korundu. Kaçar Şahları ve halk arasındaki bu mücadele söz konusu hanedanın yıkılmasına dek sürdü (Sapanlu, 1369: 260).

Hayatının otuz dokuz yıllık süreci Kaçarlar hükümeti dönemine denk gelen Bahar, on dört yaşından itibaren babasıyla hükümete karşı özgürlük mücadelesi içinde olan gruplarla yapılan oturlara iştirak etti. 1903 yılında özgürlük hareketleri baş gösterince Horasan Bölgesindeki Meşrutiyet taraftarlarına katıldı. (Aryenpur, 1382: 473) Melikü's-Suarâ Bahar'ın siyasi şiire başlaması halk kitleleriyle Meşrutiyet rejimini övmesiyle başlar. Bu dönemde, âşina olduğu terim sadece "adalet"tir. Millet Meclisi, kanuni yapılanma ve özgürlükten pek haberdar değildir. Sözünün özü azametli tarihinin yok olmaya yüz tuttuğudur. İlk şiirlerinin saklı özü "milliyetçilik"tir. İran tarih ve medeniyetinden neş'et eden onun bu anlayışı ömrünün sonuna kadar bütün eserlerinde hissedilmektedir (Sapanlu, 1369: 260-262).

Dönemin Fikri Yapısı ve Şairlerin Konumu

II. Meşrutiyet yıllarında "Osmanlıcılık" söyleminin yerini "İslamcılık" almıştır. İslamcılık, İslamiyet'i Batı karşısında "ideolojik" bir kurtuluş reçetesi ve "siyasal" bir uyanış projesi olarak öne çıkaran düşünce ve hareket tarzıdır. Bu akım, 19. yüzyılda geleneksel din anlayışının İslam toplumlarındaki çürümeyi teşhis etmekte yetersiz kaldığını görerek, Batı'nın kolonyalist ve emperyalist saldırıları karşısında sorumluluk duyan geleneksel ve yeni aydın sınıf arasında kendine zemin bulmuştur.

İslamcılık fikri ile Osmanlı Devleti bünyesindeki halk bir araya toplanmak istenmiştir. Buradaki hedef kitle, Müslüman halktır. Bu hareketin, Osmanlı'da temelleri Namık Kemal'e dayanmaktadır. İslamcılığın Cemaleddin Afgânî tarafından sistemleştirildiği kanaati kabul görmüştür. Ayrıca Reşid Rıza, Muhammed Abduh gibi yazarlar ve dava adamlarının eserlerinde geleneksel İslam düşüncesi ve anlayışının eleştirisiyle ilk nüvelerini ciddi anlamda göstermeye başlamıştır.

İslamcılar da diğer fikir akımlarında olduğu gibi farklı kategorilerde değerlendirilmekteydi. Kaba bir ayırım ile İslamcılar; Batıcı-İslamcılar, Türkçü-İslamcılar, İlimli/Modernist İslamcılar, Radikal-İslamcılar olarak dörde ayrılmaktadır. İlk üç grupta, Batı'dan her şekilde yararlanılabileceği

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

fikri hâkimken, İslamcılar, devletin ve milletin içinde bulunduğu kötü durumdan ancak İslam'a sarılarak kurtulunulacağını savunmaktaydılar. Bu fikir, Osmanlı dışındaki diğer İslam topluluklarında da çoktan telaffuz edilmeye başlanmıştı. Ancak bu düşünce en fazla Osmanlı aydınında karşılık bulmuştur. Fikri karmaşaların had safhaya ulaştığı 20. Yüzyılda, Âkif yetiştigi ve inandığı düşüncenin saflarında yer alarak, İslamcılık olarak tanımlanabilecek İslami duyarlılığın ön plana çıktığı bir anlayışı benimsedi. Âkif'in bu düşünceyi taşımasındaki etkenlerin başında ailesi ve çevresindekilerin İslami duyarlılığa sahip bir gelenekten gelmeleri idi. Bu bağlamda Âkif'i bu sınıflandırmada bir yere koyacak olursak ona Ilımlı/Modernist İslamcı diyebiliriz.

Âkif, Kur'an'ı iyi anlayarak, toplumun realitesini onun ışığında incelemiş, toplumun hastalıklarını teşhis edip tedavi çarelerini aramıştır. Fen bilimleri öğrenimi yapmış olması, zekâsı, müşahade kabiliyeti, kendisine realist gözlem ve tahlil yapma imkânı sağlarken, Âkif'e göre Kur'an onun şaşmaz mihengi, daha doğrusu rehberi olmuştur. Realist bir şahsiyete sahip olan Âkif ortaya koyduğu edebi eserleri düşünceleri ile içselleştirmiştir. İçinde bulunduğu kötü koşullara niçin ve nasıl düşüldüğünü, Kur'an-ı Kerim'i referans alarak, meseleleri sebepleriyle birlikte ortaya koyup kurtuluş çarelerini bulmaya çalışmıştır.

Mehmed Âkifin düşünce yapısını daha doğrusu İslamcı dünya görüşünü şekillendiren bir diğer unsur da etkilendiği fikir adamlarıdır. Bunlardan en önemlisi Şeyh Cemaleddin Afgânî diğeri ise Mısırlı Şeyh Abduh'tur. Onun İslamcılığı katı ideolojik temellere oturmayan, sadece hayatımıza bir nizam verilmesi için gerekli değerler olarak yorumlayan bir anlayıştır. Mehmed Âkif bu kişilerin özellikle Abduh'un büyük ölçüde etkisi altındadır. Örnek aldığı insanlar kısmen tasavvufa, tarikatlere ama genellikle istibdat sistemine karşıdır. Âkif, Afgânî ve Abduh'a olan hayranlığını saklamaz. Safahat'ında onları anan ve "İnkılap istiyorum ben de fakat Abduh gibi" diyen Âkif "Mısır'ın en muhteşem üstadı" olarak gördüğü Muhammed Abduh'un bazı kitaplarını ve yazılarını Türkçeye çevirerek Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergilerinde yayınlamıştır (Yıldırım, Özdemir, 2008: 70-78).

Cemaleddin Afgânî bu dönemde İslam ülkelerinde en dikkat çeken isimdir. Müslüman ve Batılı araştırmacıların hakkında birbiriyle çelişen yargıları vardır. İran ve Arap araştırmacılar onu gerçek bir müslüman addederken bazı Batılılar ise onu dinsiz bir fırsatçı olarak değerlendirmiştir.

İran kökenli bir seyyid olduğunda şüphe edilmeyen Afgânî, Osmanlı ulemasını tekfir etmesi üzerine Osmanlı topraklarından sürülerek Mısır'a gitti. Burada masonlarla ilişkiler içinde olmuş, "Urve"adlı teşkilatı kurdu. Siyasi faaliyetleri sonucunda Mısır'dan ihraç edildi. Fransa'ya geçen Afgânî burada İslam Birliği düşüncesini vurguladı. İngilizlere karşı açık muhalefet sergilesi üzerine Nasıruddîn Şah tarafından İran'a davet edildi. Şah'a karşı kullandığı üslup ve söylediği sözler Nasıruddîn Şah'ı rahatsız ettiği için Şah onu bir daha huzuruna kabul etmediği gibi Afgânî'nin gözüaltına alınarak, Tahran dışına çıkarılmamasını öngördü. Bu şartlar altında İran'da olmak fayda sağlamadığı için Afgânî Rusya'ya gitmeye karar verdi.1889'da tekrar İran'a gelen Afgânî'nin evi hükümet karşıtlarının mekânı haline geldi. Afgânî masonlarla iyi ilişki içindeki ulema ile irtibatta olup, hükümet karşıtı faaliyetlerini devam edince İran'dan sürüldü. Bağdat'ta siyasi faaliyetlerine devam ederken Nasıruddîn Şah'ı tahttan indirmeye yönelik propaganda yaptı. İngiltere'deyken 1892 yılında Sultan Abdülhamit tarafından İstanbul'a davet edilen Afgânî, burada Osmanlı halifesi liderliğinde Müslüman birliği için Şii ulemayla yazışmaya başladı. Bu arada Şah'a karşı tutumunu değiştirmedeği ve İran'ın itibarını zedelediği gerekçesiyle İran Büyükelçisi'nin şikâyeti üzerine Trabzon'da hapsedildi. Nasıruddîn Şah'ı öldüren Mirzâ Kirmânî'nin 'nin yakın takipçisi olması tesadüfi değildir. İran Afgânî'nin kendilerine teslim edilmesini istemesine rağmen Osmanlı onun Afganlı olduğu gerekçesiyle İran hukukuna tabi olmadığını ileri sürerek Afgânî'yi teslim etmedi (Uyar, 2008: 117).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İran’da Meşrutiyet dönemi şairlerini düşünce yapısı olarak üç başlık altında sınıflandırabiliriz; katıksız din tarafları, dini hurafelerden arıtarak yenilikçi anlayışlara açık olanlar, din karşıtları. Bahar’ın anlayışı dine karşı olmayan ve aynı zamanda yeniliklere de açık olan ikinci gruba dâhildir. İran’da Meşrutiyet dönemi şiirinde İslam İttihadı düşüncesi asli konulardan biri olarak benimsendi. Öyle ki İslam İttihadı düşüncesi sonraki yıllarda aşırı milliyetçi olarak nitelendirilecek olan şairlerin şiirlerine dâhi girmiştir (Kedkenî, 1390: 53-62). Bahar’ın şiirinde vatan savunulması teması her zaman dinin korunmasıyla birlikte ifade edilmiştir (Harabi, 1380: 69).

Afgânî’nin Batı’ya karşı Müslümanların yekvücut olmasını kendine hedef edindiği İslam İttihad fikri, Bahar’ın da gerçekleşmesini istediği arzusu (Sapanlu, 1369: 262). Bahar, Osmanlı öncülüğünde Müslümanların birleşmesi arzusunu “Ehlen ve Sehlen” adlı şiirinde dile getirmiştir. Müstezad şeklinde yazdığı şiirde şair, Abdülhamit’in Meşrutiyet karşıtı tavrını eleştirirken, ona karşı mücadele ettiğini düşündüğü halkı övüp, onları Meşrutiyeti ilan edilmesini sağladıkları için Hak taraftarı olarak nitelendiriyordu. İktidara gelen V. Mehmed’i övüyor, İslam İttihadını gerçekleştireceğine dair ümitler besliyordu.

Şiirin ilgili bölümlerinden:

Cehalet ve sapkınlıktan ahdini bozarsa/ Korkarım Abdülhamit gibi/ İktidarın pençesine esir düşer/ .../ Ahdini bozan Şahlar bu Şah’tan öğüt alırlarsalar iyi olur/.../ Ey Osmanlı halkı, ey yüzü Allah’a doğru/ Ey Osmanlı halkı, ey yönünüz diama Allah’a doğru/ Bâzunuzun gücünden Allah düşmanlarının sırtı yere geldi/ ve gönül zenginliğinizden ötürü ümitvar kalpleriniz mutluluklarla doldu/ .../ İttihadın nimetiyle terakkiniz layığını buldu/ İttihadın himmetiyle düşmanın kökü kazındı/ İttihadın himmetiyle İranlıların can ve gönülleri dirildi/.../ Yeni Sultan geldi, yüzlerce aferin/.../ Sultan Mehmet Reşat/ Yüce, adaletli Sultan/.../ Kudretinle İslamı yücelt/ Kendi halkınla birlikte İranlıları kendine yar ve yardımcı kıl/ Din, İttihad ile aşikâr olsun/.../ İttihad sözü İran memleketinde ulu bir ahd oldu/.../ O gitti ve İranlılar kurt elindeki sürü gibi kaldı/ ve onu gitmesiyle bu ulu İttihad’da ortadan kalktı/ (Bahar, 2014).

Siyasi Oluşumlar Karşısında Şairlerin Konumlandırılması

II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra basından sansürün kaldırılması üzerine çok sayıda gazete ve dergi çıkmaya başladı. O dönemde hâlihazırda İstanbul’da dört gazete çıkmaktaydı. Bunlar; Sabah, Tercüman-ı Hakikat, Saadet ve İkdâm gazeteleriydi. Bu dört gazetenin sahipleri, Meşrutiyet’in ilan edildiği ilk gün kendi aralarında toplanıp sansür uygulamasına kendi elleriyle son verdiler. Sansürün kaldırılması, mevcut gazetelerin baskı sayılarını artırdığı gibi, yeni gazete ve dergilerin çıkmasını da kolaylaştırdı. Her düşünce akımı veya sanat anlayışı, kendi eğilimine uygun gazete veya dergi çıkarmaya başladı. Öyle ki Meşrutiyet’in ilanını takip eden iki ay içerisinde iki yüzün üstünde gazete imtiyazı alınmıştı (Duymaz, 2008:176). Eli kalem tutan aydınlar devleti içine düştüğü karmaşadan kurtarmak için Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık, Medeniyetçilik, Milliyetçilik gibi akımlar öne sürüyor, dergi ve gazeteler aracılığıyla fikirlerini yaymaya çalışıyorlardı.

Meşrutiyetin ilanına kadar diğer şairler gibi Âkif de devrin siyasi baskıları yüzünden az şiir yazdı. Onun şöhret yaptığı 1908-1918 yılları Türk toplumunun en çok kargaşa yaşandığı dönemdi (Okay, 1989: 3958). Daha önce de belirttiğimiz gibi İslamcı bir çizgi takip eden Mehmet Âkif, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Ebul-ula Mardin ve Eşref Edip tarafından çıkarılan haftalık dergi olan “Sırat-ı Müstakim”de başyazar olarak yazmaya başladı. Söz konusu dergi 183. sayıdan itibaren “Sebîlürreşâd” adını aldı. Birkaç kez kapatılan dergi 1925 yılına kadar yayımlandı. Dergi “İttihad-ı İslam” düşüncesini benimsemekteydi (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 6-9).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

1920 yılından itibaren Sırat-ı Müstakim, Millî Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya geçmiş olanlarla İstanbul'daki yakınları arasında haberleşmenin gizli merkezi oldu. Gazete ve mektuplar, onun vasıtası ile Anadolu-İstanbul arasında gidip geliyordu. Âkif'in savaşın gerçek sebepleri, dünyanın içinde bulunduğu siyasi durum, Osmanlı Devletini tehdit eden tehlikelerle ilgili halkı bilinçlendirdiği yazı ve hitabelerinin bulunduğu dergi cephelerde, camilerde ve askeri birliklerde elden ele dolaşıyordu (Düzdağ, 2006: 10-12).

Sesli ve görüntülü medyanın olmadığı bu dönemde Osmanlı'da camiler birer eğitim merkezi olarak oldukça öneme sahipti. Çocukluk yıllarından itibaren camilere aşina olan Âkif'in siyasi ve sosyal açıdan karmaşanın yaşandığı ortamda halkla ilişki kurduğu en etkili yerler camiler oldu (Çakan, 2006:147). Âkif, millî mücadele döneminde İstanbul, Balıkesir, Ankara ve Kastamonu gibi birçok şehirde camilerde verdiği vaazlarla toplumun geri kalmasına sebep olan yanlış anlayış ve batıl inançları tenkit ederek insanları bilinçlendirdi (İldeniz, 2006: 74-78). Balıkesir'de başlayan millî hareketlerde Âkif'in önemli bir rolü vardır. Şair, Balıkesir'in en büyük camisi olan Zağanos Paşa Camisi'nde vaaz vererek, ülkenin başına gelenleri, sebepleri ve çözüm çarelerini ortaya koymaya çalıştı (Anar, 2011: 72-73).

Âkif'in I. Dünya Savaşı yıllarında kurulan "Teşkilât-ı Mahsûsa" adlı gizli teşkilata bağlı olduğu, aynı teşkilatta görev almış olanların hatıralarından, ölümünden sonra anlaşılmıştır. Onun bu teşkilattaki görevi Müslüman esirlere savaşın gerçek sebeplerini anlatmak, kime karşı savaştıkları hakkında onları aydınlatmaktır.

Şairin dâhil olduğu başka bir teşkilat da Şeyhülislam'lığa bağlı "Dârü'l-Hikmeti'î İslâmiye" idi. Teşkilatın başkâtibi olarak toplantılara katıldı. Fakat işgal altındaki ülkede artık tebliğlerin yanı sıra Millî Mücadele'ye fiili olarak katılması gerektiğini düşünerek, Kuvâ-yı Millîye dâhil oldu. Kuvâ-yı Millîye'ye karşı olan hükümet Âkif'i Dârü'l-Hikmeti'î İslâmiye'den azletti (Okay, 1989: 27-29).

İslamcılık ideolojisinin ısrarlı takipçisi olan Âkif, I. Dünya Savaşında Arap isyanıyla bu idealin gerçekleşmemesi sonucunda kendisini "Müslüman Türk" olarak tanımlayarak Türk milletinin sözcüsü oldu. Böylece Millî Mücadele döneminde Türkçülük fikrinin bazı temel yaklaşımlarını benimsedi. 1915-1916 yıllarına kadar onun İslam dünyasının siyasi birliği fikrine hâlâ inandığı "millet" kavramıyla bütün Müslümanları kastettiği görülmektedir (Çökçek, 2006: 69).

Söz konusu dönemde İran'da hâkim olan havaya bakacak olursak, 1908'de Meclisin bombalanmasından sonra bütün gazeteler kapatılırken sadece devlet gazetesi olan "Okyanus" ara sıra yayın yapmaktaydı. Özgürlükçülerin Tahran'ı ele geçirerek Muhammed Ali Şah'ın firar etmesi sonucunda başlayan Meşrutiyetin ikinci döneminde, yurtdışında yaşayan İranlı özgürlük taraftarı yayın sahibi müdürlerin ülkeye dönmesiyle matbuat canlanmaya başladı. Böylece Tahran'da ve diğer şehirlerde birçok yeni gazete çıkarıldı. Bu dönem yapılan yayınlar genel itibarıyla siyasi fikir ve düşüncelerin tebliğini icra eden birer araç işlevi gördüğü için Meşrutiyetin birinci dönemindeki coşkuya sahip olamadılar (Aryenpur, 1382: 106).

Meşrutiyetin ilanından sonra Ruslara karşı faaliyet gösteren en etkili parti olan İran Demokrat Partisi, Horasan'da partinin eyalet komitesini kurup gazete çıkarabilmek için Meşhed'e taşındı. Horasan Gazetesinde ilk defa gazeteciliğe adım atan Bahar, partiye üye olarak Demokrat Partinin savunuluculuğunu yapan "Novbahar" adlı derginin kuruculuğunu üstlendi. İlk defa 1910'da yayın yapan gazete, haber içerikli formatıyla siyasi ve edebi konulara değindiği gibi İslamın Birliğine ve Büyük İran Tefekkürüne vurgu yapmaktaydı. Novbahar'ın dönemin diğer gazetelerinden ayıran bir diğer yanı ise, Türkmenistan'dan haberlere yer vermesinin yanı sıra Osmanlı topraklarındaki gelişmelerden, özellikle İstanbul'daki İranlılarla ilgili haberlerle de ilgili malumat vermesiydi. Böylece gazete söz konusu topraklarda ilgi görüyordu.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bahar, Ruslara karşı halkı kıskırtan Novbahar'ı Rus Konsolosluğunun baskı ve tehditleri neticesinde kapatmaya karar verdi. Arkadaşlarının itirazı üzerine yirmi günlüğüne gazeteye ara verdiğini açıkladı. Bir aydan fazla süren bir aradan sonra gazetenin adını değiştirerek "Tazebahar" adıyla yayınlamaya başladı. Halkı işgalcilere karşı cihada çağıran gazete Rus baskısıyla tekrar karşı karşıya kaldı. Tazebahar dönemin hükümeti tarafından gelen telgrafla kapatıldı. Bahar bir yıllık Tahran sürgününden sonra Meşhed'e döndü ve tekrar gazete çıkarmak istedi. Babasının kadim dostu olan validen izin almasına rağmen Rus Konsolosluğu engel çıkardı. Bahar İngiltere ve Rusya'ya karşı yayın yapmayacağına dair taahhüt verdi. Siyasi alanda mücadele edemeyeceğini anlayanca edebi ve sosyal konulara yöneldi. 1914 yılına kadar çıkardığı gazeteyi Tahran'a milletvelilliği görevi için gideceği için kapattı. Tahran'da daha sonra tekrar "Novbahar"ı çıkardı (Salihi,1389: 109-112).

Bahar'ın ilk ünlü şiiri İngiliz Dışişleri Bakanına hitap ettiği kasidesidir. İngilizler; İran'ın Güneyini, Ruslar; Horasan'ı işgal etti. 1911'de Ruslar sekizinci İmam'ın türbesini bombalayınca şair "Rus Topu" adlı şiirine Rusların bu tecavüzüne değindi. Meclis-i Şura-yı Millî'nin üçüncü döneminde milletvekili seçildi. Novbahar adlı dergisini 1912-1915 yılları arasında Tahran'da yayınladı. 1915'te kendi deyimiyle nazım ve nesir alanında yeni bir mektep olan "Danişkede"yi kurarak, genç şair ve yazarları etrafında topladı. Novbahar adlı dergi devlete karşı takındığı tutumdan dolayı kapatıldığı için şair, soru cevaplı gençleri eğitmeye yönelik makalelerini Danişkede'de yayınladı. Danişkede her ne kadar bir yıldan fazla yayın yapamasa da dönemin en iyi dergisiydi (Aryenpur, 1387:332).

Birçok ülkede karışıklığa ve tahribe yol açan I. Dünya Savaşı, İran için bir kurtuluş vesilesi oldu. Almanya'nın savaşın ilk aşamasında İngiltere ve Rusya'ya karşı elde ettiği başarılar, İran halkının bu ülkeye sempati duymasına sebep oldu. Bahar'ın "Varşova'nın Fethi" adlı şiiri bu düzlemde yazılmıştır. Almanya ve Osmanlı ittifakı sonucunda nizami güçler İran'a girince halkın ülkenin işgali karşısında sessiz kalması Bahar'ın onları aşağılık birer dilenciler olarak nitelemesine sebep oldu. Elbette onun bu serzenişi ümitsiz bir çaba değildi. Onun tek amacı halkın hurafelerden kurtulması, adil bir hukuk devleti için onları harekete geçirmekti. Bu anlamda İran halkına seslendiği "Ey Mermom-i İran" adlı şiirinde İran halkını eleştirmekten kaçınmadı.

Rus işgalcilerinin Tahran'a doğru ilerlemesi neticesinde vatanperverler tarafından oluşturulan Millî Savunma Komitesinin meşhur göçü 1915 yılında gerçekleşti. Bahar da muhacirler arasındaydı fakat bir takım sebeplerden ötürü gidenlerden geri kalmıştı. Ahmet Şah Hükümeti tarafından tekrar sürgün edilmesi sonucunda "İbret Levhası" adlı önemli kasidesini yazdı. Rusya'nın Bolşevik ihtilali sonucunda İran'dan çekilerek yüz yıllık baskının sona ermesiyle, ülkenin parçalanmadan yabancı ülkelerin işgalinden kurtulması sevinciyle millî bir marş yazan Bahar'ın sevinci uzun sürmedi. İngiltere oluşan yeni siyasi platformda etkin rol oynamaya başladı. Şair, 1918 ihtilali sonunda girdiği hapishanede üç ay kaldı. Meclisin dördüncü döneminde milletvekili seçildi. Yayın yaptığı dergide edebi makalelerini yayınladı. Ahmet Kesrevi ve Abbas İkbâl Aştıyani gibi önemli isimlerin yazdığı dergi, bir yıl sonra kapatılınca Bahar'ın gazetecilik hayatı sona ermiş oldu. Bahar Meclisin beşinci ve altıncı dönemlerinde tekrar milletvekili seçildi. Fakat altıncı dönemin sonunda devlet seçimlere el koyunca Bahar siyaset serüveninin dışına itilmiş oldu (Aryenpur, 1387: 334).

Bahar'ın ülkesini işgal eden yabancılara karşı hiçbir zaman müsbet tutum sergilememesi ve halkı harekete geçiren; güçlü, sarsıcı ve akılda kalıcı konuşmaları sürgün edilip tutuklanmasının önemli sebeplerindendir (Sapanlu, 1369: 262-264).

Her İki Şair ve Mücadele Adamının Edebi Kimliği

Mehmet Âkif'in edebî hayatının ne zaman başladığı kesin olarak belli değildir. Onun herkesçe bilinen şiirleri, Safahat adlı eserinde topladığı şiirlerdir. Safahat'taki şiirlerin tamamı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

1904'ten itibaren yazılmış veya çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış şiirlerdir. Safahat'ın 1911'de yayımlandığını göz önüne alınırsa, onun ilk şiirini 31 yaşında yayımladığı, ilk şiir kitabını ise 38 yaşında çıkarmış olduğu anlaşılmaktadır. Fakat pek çok şâirin, ilk şiir kitabından önce birçok şiir denemesi olduğunu düşünürsek, Âkif'in de birinci Safahat'tan önce, birçok şiir yazmış olduğunu kolaylıkla tahmin edebiliriz. Nitekim Âkif'le ilgili yapılan bazı araştırma ve incelemelerde, yayımlanan bazı hatıralarda, onun yazılıp da yayımlanmayan veya bazı dergi ve gazete sayfalarında kalan bir takım şiirleri olduğu ortaya konmuştur.

Âkif, Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet havasından da faydalanarak toplumcu ahlâkçı bir şiir yolu tutmuştur. Şiirin, millî, dinî bir îmanla yazılıp halkı uyarması gerektiğini kabul etmiştir. Âkif'e göre sanat "sanat için değil hayat içindir."

Mehmed Âkif geleneksel edebiyatın olduğu kadar Batı kültürünün değerleriyle etkileşimi kabul eder, ancak Doğu'ya ya da Batı'ya öykülenmeye şiddetle karşı çıkar. Çünkü her edebiyatın doğduğu toprağa bağlı olmakla canlılık kazanabileceği ve belli bir işlevi yerine getirmedikçe değer taşımayacağı görüşündedir.

Türk Edebiyatında yaşadığı devri bütün genişlik ve derinliği ile Mehmet Âkif kadar eserine geçirmiş olan bir başka şair yoktur. Safahat, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk halkını, münnevverlerini ve büyük çalkantılar geçiren ülkenin bütün acıları, sevinçleri, umutları, düşkünlükleri ve eğilimleriyle anlatan manzum bir tarih, bir roman bir destan gibidir.

Yoksul insanların gerçek çehreleriyle yer aldığı şiirler Türk edebiyatında ilk kez Mehmed Âkif tarafından yazılmıştır.

Konuşma diline yaslandığı için kolayca yazılıvermiş izlenimi veren şiirleri, biçime ilişkin titiz bir tutumun örnekleridir. Hem aruzdan doğan bağların üstesinden gelmiş, hem de şiirin bütünü kapsayan bir iç musiki düzenini gözetmiştir. Dilde arılaşmadan yana olan tutumunu her şiirinde biraz daha yalın bir söyleyişi benimseyerek somut bir şekilde ortaya koymuştur.

Şiirleri manzum hikâyeler, hitabet, lirik ve taşlama şiirleri şeklinde sınıflandırılabilir. Bunlardan manzum hikâyeleri sosyal konulu, hitabet şiirleri didaktik muhtevalı, lirik şiirleri vatanî, millî ve dinî coşkunluklarla dolu, taşlama şiirleri ise şakadan hicve kadar uzanan tenkitleriyle doludur.

Mehmed Âkif şiirlerini çoğunlukla kurlsız nazım şekliyle yazmıştır. Vezin olarak yalnız aruzu kullanmış, ama heceye de karşı olmamıştır. Üslûbu, şiirlerindeki olay ve fikirlerden daha çok göze çarpar. Süse ve yapmacığa kaçmadan yaşayan halk ifadeleriyle kurulmuş, çekici bir anlatışı vardır. Halk dili ve üslûbunu hemen her şiirinde kullanmasına rağmen, bu konuda en çok muvaffak olduğu eseri Âsim oldu. Bol fiil ve sıfat kullandığı şiirlerinde aşırı sadelikten ve yapma dilden kaçınmıştır.

Şiirlerinde tahkiye, tasvir, hitap, muhavere gibi bütün anlatım yollarını başarıyla kullanmıştır. Bilhassa muhavere (karşılıklı konuşma) anlatım yolu onun şiirlerinin en önde gelen özelliklerinden olmuştur. İç ahenk, daha çok lirik şiirlerinde görünür. Fazla mecaz kullanmaktan kaçınmıştır.

Âkif daha çok kurallı (klâsik) olmayan nazım şekilleri kullanmıştır. Mesnevi dizilişi ve kıtalar Safahat'ta en çok bulunan şekillerdir. Vezin olarak yalnız aruzla yazmıştır. Bütün edebiyat tarihimizde Türkçeyi aruza en kolay, en ustaca uygulayan şair Mehmet Âkif'tir. Gerçek hayat safhalarını, fikirleri, olayları ve her sınıf halkın konuşmasını şaşılacak kudretle aruz veznine çekmesi, Türkçeyi çok iyi bilmesinden, deyim ve söz hazinesinin zenginliğinden ileri gelir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Âkif'in nazım üslûbu eserlerinin en dikkat çekici yönünü temsil eder. Şiirlerindeki düşünce ve duygular aruz vezninin gövdesi içinde daha kuvvetle hissedilir. Süse ve yapmacığa kaçmayan, fazlalıklardan arınmış, dipdiri halk sözlerinden kurulmuş çekici bir anlatışı vardır. Aruza hâkimiyeti ise bu anlatışı büsbütün güçlendirmiştir.

Bu çok canlı ve hareketli üslûp, Tanzimat'tan önce veya sonra görülen yazı ve kitap diliyle sağlanamazdı. Halka seslenmek isteyen şair, halkın dilini bulmalıydı. Mehmet Âkif buldukları ile de yetinmeyerek bu halk Türkçesini ömrünün sonuna kadar arayıp geliştirdi. Her kitabı, bir öncekine göre daha sade ve temiz bir üslûpla çıktı. Asım ise bu halktan alınma üslûbun şaheseri oldu. Bu son kitap Âkif'in her çeşit Türkçeyi bol fiil ve bol sıfat kullanarak nasıl bir kudretle, zevkle kullandığının belgesidir (Hilmi, 2009: 135-141).

Onun şiirleri genellikle öykü planı çerçevesinde yazılmıştır. Bunlar ya “Küfe”, “Hasır” ve “Hasta” adlı şiirlerinde olduğu gibi kısadır ya da “Süleymaniye Kürsüsünde” ve “Fatih Kürsüsünde” olduğu gibi, iç içe geçerek uzayıp gitmektedir.

Gözlem gücü yüksek olan Âkif, gerçekçi bir roman yazarı gibi, davranmıştır (Yazıcı; Kaya; Çakıcıoğlu, 2009: 28). Âkif dilin sadeleşmesini isteyen aydınlardandı. Eserlerinde, bilhassa şiirlerinde sade Türkçe'yi kullanıyor etrafındakilere de bunu tavsiye ediyordu (Ağar, 2006: 26).

Bahar şairlik geleneğini Meşhed şehrinin Melikü's-Şuarâsı olan babası, Muhammed Kâzım Saburî'den öğrendi. Edib Nişâbü'rî'nin öğrencisi oldu. Hayatının ilk dönemlerinde Meşhed'deki şiir meclislerine katılarak tamamen geleneksel şiiri benimsedi. Kasidelerinde Horasan'ın önde gelen isimlerini, din büyüklerini ve imamları övdü.

Babası ve özgürlük taraftarı ile katıldığı söyleşilerden sonra ülkenin yeni siyasi ortamına çok rahat ayak uyduran Bahar, öncelikle gazetelerde yayın yaptı. Eski edebiyat konularını bir tarafa bırakarak şiirini sosyal, siyasi, inkılâp ve meşrutiyet düşüncelerinin hizmetine sundu. Klasik Edebiyatın zenginliklerinden sonuna kadar faydalanmak isteyen şair, şekil olarak eskiye sadık kalsa da muhteva olarak yeni şiiri tercih etti. Başka bir deyişle Bahar'ın şiiri, his ve duygu dünyasını inkılâp coşkusu ve güncel meselelerden, ritmini Klasik Edebiyatın aruz vezni, kafiye ve redifinden alıyordu. Bahar, eski şiirden yeni şiire geçiş için en uygun türlerden olan Musammat ve Müstezat ile en güzel manzum örneklerini verdi. Aynı zamanda Methiye, Na't, Mersiye, Hiciv gibi türlerde de eserler yazdı (Zengânî, 1387/106-114). Bahar'ın divanına türler açısından bakıldığında, Fars Edebiyat Tarihi içerisinde hiçbir kaside şairinin divanının onunki kadar renkli ve çeşitli olmadığı görülecektir (Kedkenî, 1390: 384). O eski şiir kalıplarıyla adalet, özgürlük, barış gibi yeni düşünceleri ifade eden döneminin en iyi kaside şairi unvanını aldı. Melikü's-Şuarâ Bahar'ı yenilikçi İran şairleri arasında sayamayız. Kaçar Hanedanının son dönemine rastlayan Bahar, Meşrutiyet dönemi şairlerindendir. Bahar'ın modern tarzda yazılmış sadece iki şiiri var (Lengrudi, 1380: 153).

Klasik şiire karşı taassubu olanların aksine siyaset, tarih, dil bilimi ve İslam Edebiyatı hakkında belli bir eğitime sahip olan Bahar, bu bilgi birikimini nazım ve nesir şeklinde, yazı ve söylemlerinde gerek ciddi gerekse mizahla karışık bir şekilde kullanmasını bilmiş (Abadî, 1391: 72-73) öğretici şiirler yazarak halkı eğitmeye çalışmıştır (Kedkenî, 1390: 102).

Bahar, İran Meşrutiyet dönem şiirinin tam merkezinde yer alan bir şairdir. Akranlarının aksine Meşrutiyet sonrasında da Rıza Şah'ın hüküm sürdüğü süre zarfında, yaratıcılığıyla şiirini aynı çizgide devam ettirebilmiş, şairliğinin en verimli otuz yılını bu döneme sığdırmıştır. Hayatının sonuna kadar halkın nabzını tutan şairin şiiri, hiçbir zaman tekrara düşmemiştir. Şiirleri geniş halk kitlelerine ulaşmıştır. Klasik edebi türlerden biri olan Kasideyi İran'ın tarihi, sosyal konumuna uyarlayarak kendi düşüncelerinin hizmetine sunmuştur. Bahar, aşk şiirlerinin ifade edildiği gazel türünde başarısını tamamen siyasi içeriğine borçludur. İran Klasik Edebiyatının son yüz yılına

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

bakıldığında mizahtan tabiat tasvirine siyaset, ahlak, vatanperverlikten tutun da çocuk ve gençlerin eğitimine kadar birçok alanda Bahar'ın rolü dönemindeki herkesten daha fazladır (Kedkenî, 1390: 382).

Bahar'ın şiirlerini konu itibarıyla sınıflandıracak olursak; hükümet, halk, yabancılarla olan münasebetler, din ve toplum, ahlaki değerler, doğu ve batı toplumlarını içeren sosyal içerikli konulardan bahsedebiliriz.

Bahar, Meşrutiyet döneminin en seçkin isimlerinden biri olarak, şiirini hiçbir zaman ifrata kaçmadan, herhangi bir grubun ve siyasi partinin hizmetine sunmadan toplumsal, içtimâî bir şiir ortaya koymuştur (Zengânî, 1387: 114). Şiirindeki “millet” kavramına “millî” bir mefhum kazandırmıştır (Abadî, 1390: 73).

Meşrutiyet ve özgürlük taraftarı aydınları arasında, halkın asırlardır baskı yönetimlerinin sultasî altında cahil bırakıldıkları düşüncesi hâkimdi. Bahar da İran halkının cahil ve gaflet içinde olduğunu düşünüyor, şiirlerinde onları kendilerini bu cehaletten kurtarmaya çalışmadıkları için eleştiriyordu (Harabî, 1380: 37).

Sonuç

Osmanlı ve İran topraklarında başlayan yenilik hareketlerinde hükümetlerin çabaları yeterli görülme de yeni bir yola girilmesini sağlamıştır. Türkiye’de II. Meşrutiyet’in oluşumunda siyasi bir yapıya sahip olan İttihat ve Terakki etkin rol oynarken, İran topraklarında daha çok Hükümete karşı birleşen halk ve aydın kesim ön planda görülür. I. Dünya Savaşının çıkmasıyla yeni bir döneme giren Türkiye ve İran’da Millî Mücadele dönemi başlamıştır. İslam geleneğine sahip olan Türkiye ve İran, içinde bulundukları işgaller karşısında ortak anlayışlara ve ideolojilere başvurmuşlardır. Öncesinde düşmana karşı yekvücut olmak gerektiği düşüncesi ile inanılan İslam İttihadı düşüncesi yerini Millî anlayışlara bırakmıştır.

Âkif, işgalci güçlere karşı sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesinde öncelikle İslam Birliğine sıkı sıkıya bağlıyken Bahar, Osmanlı önderliğinde İslam İttihadının gerçekleşeceğine dair ümitler beslemekteydi. Giderek Millî bir kimliğe bürünen Âkif’e karşın Bahar, her zaman İran’ın İslam öncesi görkemli tarihine vurgu yapmıştır. Âkif ve Bahar’ın düşünce dünyasında vatan algısı daima din ile birlikte zikredilmiştir. Bu anlamda onların “Milliyetçilik” ve “Millîlik” anlayışları her zaman içinde islami unsurları barındırmıştır.

Türkiye ve İran’da oluşan bu değişim sürecinde siyasetle ilgilenen edebiyatçıların oldukça etkin bir rol sergiledikleri görülmektedir. Şairlerin edebiyat faaliyetleri yanında siyasetle de yakından ilgilendikleri eserlerinden anlaşılmaktadır. Edebi kimlikleri güçlü olan Âkif ve Bahar da bu tarz edebiyatçıları gibi sanat eserlerini düşüncelerinin hizmetine sunmuşlardır. “Sanat toplum içindir” anlayışını benimseyen şairler hayatın içinden, halkı ilgilendiren sorunları konu edinmişlerdir.

Âkif ve Bahar’ın hayat hikâyelerine bakıldığında her iki şairin dünya görüşlerinin ve siyasi tavırlarının içinde bulundukları ortam ve ailelerinden aldıkları anlayışlar doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Yeni Dünya Düzeni’nin şekil almaya başladığı, Meşrutiyet hareketleriyle hâkim olan düşünce ortamında her iki şair kendi geleneklerine arkasını dönmeden, yeniliklere açık bir tavır sergilemişlerdir. Batının körü körüne taklit edilmesine karşı çıkarak, kendi kültür yapılarına ve inançlarına aykırı görüş ve anlayışların değerlendirilmeden benimsenmesini hoş karşılamamışlardır.

I. Dünya Savaşıyla işgalci güçlere karşı etkin birer kampanya başlatan Âkif ve Bahar, fikişsel mücadelelerinin yanında fiili mücadele de sergilemişlerdir. Gazete ve dergilerde yayın yapmış, gerektiğinde şehirlerinden ve ülkelerinden çıkmak ya da çıkarılmak durumunda kalmışlardır. Milletvekili olarak mecliste yer alan şairler, her zaman hükümetlere karşı muhalif olarak, halkın

yanında yer almışlardır. Yazılarıyla olduğu kadar nutuk ve konuşmalarıyla da halk üzerinde etki yaratmışlar, özel meclislerde toplanarak halkı bilinçlendirilmeye çalışmışlardır. Gerek hükümetlerin ve gerekse işgalci güçlerin halkın üstünde tahakküm kurarak uyguladıkları zulüm ve baskıya başkaldırmışlardır. Âkif'in bağımsızlığını kazanan milletine hediye ettiği İstiklal Marşı Mecliste büyük bir memnuniyet ve âlâyîşle kabul edilmiştir. Ancak Bahar'ın özgürlük mücadelesini kazandığına inandığı halkına hediye ettiği Millî Marşının değeri dönemin kargaşası yüzünden ilgi görmemiştir.

Toplumsal içerikli, realist şirin temsilcisi olan şairler, gençlerin eğitilmesine özellikle önem vermişlerdir. Ahlaklı, çalışkan ve şuurlu bireylerin yetişmesine katkı sağlamayı üzerlerine bir borç bilmişlerdir. İlime ve bilimsel bilgiye değer verirken toplumda yerleşmiş hurafe ve batıl anlayışları hakir görmüşler, yok etmeye çalışmışlardır.

Meşrutiyet Döneminde, Klasik Edebiyatın konusu olan aşk ve maşuk ilişkisinin tamamen terk edilerek, yerini toplumun ve siyasetin dinamiklerini oluşturan güncel sorunlara bıraktığını görmekteyiz. Birebir toplumu ilgilendiren konuların anlatım şekli büyük oranda değişikliğe uğramıştır. "Toplum için sanat" anlayışı ilkesinin gereği olarak dil sadeleşirken, ağır ve ağıdalı terkipler ortadan kalkmıştır. Konuşma dili şiire girmiş, halkın anlamasını kolaylaştıracak hikâye, temsil ve nasihatler ön plana çıkmıştır.

Âkif ve Bahar'ın edebi anlamda bu dönem şiirine getirdikleri yenilikleri değerlendirecek olursak; Mehmed Âkif, şiirlerini çoğunlukla kuralsız nazım şekliyle yazarken Bahar, şekil itibarıyla Eski Edebiyata daha çok bağlı kalmıştır. Eski yazım kurallarına şekil itibarıyla tam olarak uyan Bahar'ın gazellerindeki başarısı tamamen onların siyasi içerikli olmasına bağlıdır. Kaside türünde verdiği eserlerinin konusu tamamen halkı ilgilendiren, güncel konular olmuştur. Şiiri tamamen düşüncelerini ibraz ettiği bir araç olarak gören Bahar, aruz ölçüsüyle yazdığı şiirlerini halkın hizmetine sunmuştur. Aynı şekilde aruz ve hece veznini kullanmaktan çekinmeyen Âkif, şiire konuşma dilini sokmuştur. Âkif, sade halkın anlayacağı bir dil kullanmaya özen göstermiş, ağır terkipler kullanmaktan çekinmiştir. Halk diline yerleşmiş deyimleri ve ifadeleri bol bol kullanarak, anlatmak istediklerini geleneksel anlatım biçimlerini kullanarak sağlamlaştırmıştır.

Âkif ve Bahar'ın toplumlarının yaşanmışlıklarını, sosyal ve siyasi düşüncelerini başarılı bir şekilde aruz ölçüsüyle kendi dillerine uyarlamaları, onların, Türkçeyi ve Farsçayı çok iyi bilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu onların dönemlerinin ilimlerini ve edebiyat anlayışlarına hâkim olmalarından ileri gelmekteydi.

Siyasi ve edebi anlamda her iki ülke için birer geçiş dönemi olan bu dönemde, eserleri hayat hikâyelerinin birer ürünü olan Âkif ve Bahar, türlerinin en iyi örneklerini vermişlerdir.

KAYNAKÇA

- ABADÎ, Yusuf Ali Abbas. (1391) **Ceryanşinasi-yi Şiir Muasır**, Sohen Yayınevi, Tahran.
- AGAR, M.Emin. (2006) **M.Âkif ve Sadeleşmeye Bakış**, Kültür (Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi) Sayı 02, İstanbul.
- Akvaryum Yayınevi Ekibi. (2006) Safahat, Akvaryum Yayınevi, İstanbul.
- ALKAN, Necmettin. (2009) **II. Abdulhamid ve Jöntürkler**, Selis Kitaplar, İstanbul.
- ANAR, Turgay. (2011) **Bir İstiklal Aşığı Memet Âkif: Hayatı, Sanatı, Fikirleri Üzerine Araştırma ve İncelemeler**, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- ARYENPUR, Yahya. (1382) **Ez Nima Ta Saba**, C.II, Zevvar Yayınevi, Tahran.
- ARYENPUR, Yahya. (1382). **Ez Nima Ta Ruzgar Ma**, C. III, Zevvar Yayınevi, Tahran,
Bahar'ın Farsça şiiri 13 Haziran 2014 tarihinde <http://ganjoor.net/bahar/mostazadbk/sh1/> adresinden alınarak, Türkçeye çevrilmiştir.
- BAYAT, Ali. (1988) **Hekim-Devletadamı Keçecizade Mehmet Fuat Paşa**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- ÇAKAN, İsmail. (2006) **Halk Eğitimi Açısından Camiler ve Âkif**, **Millî Eğitim Dergisi**, M.Âkif Özel Sayısı. (Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi)Yıl:7. Sayı:73.
- DUYMAZ, Recep. (2008) **Türk Edebiyatı Tarihinde Millî Edebiyat Dönemi (1911-1923)** 3F Yayınevi, İstanbul.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul. (2006) **M. Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri**, **Millî Eğitim Dergisi**, M.Âkif Özel Sayısı. (Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi) Yıl:7. Sayı:73.
- GÖKÇEK, Fazıl M. (2006) **Âkif'te Millet Kavramı**, **Millî Eğitim Dergisi**, M.Âkif Özel Sayısı, (Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi)Yıl:7. Sayı:73.
- HARABİ, Faruk. (1380) **Siyaset ve İctima der Şiir-i Asr-ı Meşrute**, Tahran Üniversitesi Yayınlar, Tahran.
- HAZRETİ, Hasan. (1389) **Meşrute-i Osmanî**, Pejuheşkede-i Tarih-i İslam, Tahran.
- HİLMİ, Tolga. (2009) **Mehmet Âkif Ersoy**, Anonim Yayıncılık, İstanbul.
- İLDENİZ, Aysun. (2006) **Millî Mücadelede Mehmet Âkif**, **Millî Eğitim Dergisi**, M.Âkif Özel Sayısı. (Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi) Yıl:7. Sayı:73.
- KEDKENÎ, Muhammed Rıza Şeffî. (1390) **Ba Çerağ u Ayine**, Sohen Yayınevi, Tahran.
- LENGRUDÎ, Şems. (1380) **Tarih-i Tahlil-i Şiir-i Nov**, C.I, Neşr-i Merkez, Tahran.
- OKAY, Orhan. (1989) **Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi**, Akçay Yayınevi, Ankara.
- SALİHÎ, Nasırullah. (1389) **Tarihçe-yi Ruzname-i Novbahar-ı Meşhed**, Peyam-ı Baharistan, Tahran. (پیام بهارستان / د 2، س 2، ش 8 / تابستان 13)
- SAPANLU, Muhammed Ali. (1369) **Çehâr Şair-i Âzadi**, Nigah Yayınevi, Tahran.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**. (1980) Sırat-ı Müstakim Maddesi, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- UYAR, Mazlum. (2008) **İran'da Modernleşme ve Din Adamları**, Emre Yayınları, İstanbul.
- YAZICI, Yüksel; Kaya, Ahmet; Çakıcıoğlu, Erdal. (2009) **Millî Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy**, Akvarvum Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, Tahsin & ÖZDEMİR, Şaban. (2008) **Fikirler ve Hatıralar Etrafında Mehmet Âkif'i Anlamak**, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- ZERGÂNÎ, Seyid Mehdi. (1387) **Çeşm Endaz-ı Şiir-i Muasır-ı İran**, Salis Yayınları, Tahran.

ŞARKI SÖZLERİNDEN HAREKETLE DİLDE BAĞDAŞIKLIK SORUNLARI*

İbrahim KARAHANCI**

ÖZET

Dil çalışmalarının belirli bir düzeye erişmesinde metin incelemelerinin yeri önemlidir. Cümle üstü birimleri merkezine alan metin dil bilimi, şu ölçütler çerçevesinde çalışmalarını yürütür: *bağdaşıklık, tutarlılık, niyetlilik (amaçlılık), metin içi ilişki (metinler arası), bilgi vericilik (bilgilendiricilik), benimsenirlik (ikna edicilik, kabul edilebilirlik) ve durumsallık*. Bunlardan *bağdaşıklık* ve *tutarlılık* diğerlerine göre daha yaygın biçimde uygulanır. Popüler kültür ve günlük yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelen şarkıların, bir metnin üretilme amacına uyması ve kendi aracılığıyla aktarılacak istenen iletinin doğru kavranabilmesi için oldukça önemli olan *bağdaşıklık* ve *tutarlılık* ölçütleriyle değerlendirildiğinde gözle görülür bir dil kirliliği barındırdıkları ortaya çıkar. Sesli ve görüntülü kitle iletişim araçları sayesinde şarkıların inanılması güç bir hızla yayılması; bilinçsiz tüketim nedeniyle üretimin sınırlarının zorlanmasıyla üretim-tüketim dengesinin tüketim lehine bozulması; kendini şarkının ritmine kaptıran dinleyicinin de farkına varmadan dil yanlışlığını benimseyip taklit yoluyla geliştirdiği diline yeni yeni kurallar / kuralsızlıklar katması, pek çok alanda olduğu gibi şarkı sözlerinde de dil kirliliğini artırdığını düşündürmektedir. Doğru iletişim kurulmasında vazgeçilmez bir unsur olan dilin günlük yaşamda sıkça karşılaşılan sorunlarını -örneğin şarkı sözlerindeki dil kirliliği- önemsememek ya da bir şekilde geçiştirmek doğru ve kalıcı bir çözüm değildir. Bu davranış biçimi aksine sorunu derinleştirir. Çözüm, dilin kendi doğasından getirdiği kurallar çerçevesinde belli bir bilgi birikiminin ürünü olan bilimsel verilerde gizlidir.

Anahtar Kelimeler: Metin, Bağdaşıklık, Şarkı Sözleri, Dil Sorunları

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: ikarahanci@yahoo.com.tr

THE COHESION PROBLEMS IN LANGUAGE BASED ON SONGS

ABSTRACT

In reach to a level of language studies, the role of text analysis is important. Text linguistics which ground on the larger units than sentence carries out its work in the framework of the following criteria: *cohesion, coherence, intentionality, intertextuality, informativeness, acceptability, stituationality*. *Cohesion* and *coherence* of these are more common than others. Songs has become one of the indispensable elements in popular culture and daily life. Songs contain visible language pollution in point of *cohesion* and *coherence* which are important to comply with the aim of producing a text, and can be grasped correctly intended to convey the message through its own. Spreading of songs quickly thanks to audio and video media; corrupting of the production-consumption balance in favor of consumption with of production is a challenge due to unconscious consumption; adding new rules to own language which is developed via imitation to adopt language mistakes give way to in the rhythm of the song without knowing; make think the increase of language pollution in songs as in many fields. Of language which is an indispensable element in the establishment of correct communication, problems frequently encountered in daily life -e.g. language pollution in songs- ignoring or fudging in a way is not solution correct and permanent. This behavior is in contrast to the deepening problem. The solution lies in scientific data which is a production of particular knowledge under brought the rules of the nature of language.

Key Words: Text, Cohesion, Songs, Language Problems

1. Giriş

Bir söz topluluğunun basit cümleler dizisi olmaktan çıkıp metin özelliği kazanabilmesi için, içerdiği bazı bilgilerin ve öğelerin yinelenmesi, yeni öge ve bilgilerin metne katılması, birbirleriyle çelişen fikirlerin bir arada bulunmaması ve metne konu olan göndergelerin, dış dünya gerçekleriyle örtüşmesi, bunlarla belli bir bağlantı içinde olması gerekir. Metni değişik açılardan mercek altına alan metin dil bilimine bu nitelikler, *bağdaşıklık, tutarlılık, niyetlilik (amaçlılık), metin içi ilişki (metinler arasılık), bilgi vericilik (bilgilendiricilik), benimsenirlik (ikna edicilik, kabul edilebilirlik)* ve *durumsallık* olmak üzere yedi özellik / ölçüt etrafında değerlendirilir. Bu çalışmalarda *bağdaşıklık* ve *tutarlılık* yaygın olarak tercih edilen iki ölçüttür.

Bağdaşıklık kavramını Aksan, bir metni oluşturan sözceler arasında anlam bağıntısıyla birlikte dil bilgisel ilişkilerin bulunması durumu ve bu ilişkilerin yerine göre gönderimlerle sağlanması biçiminde tanımlar. (2009: 150) Karatay, *bağdaşıklık*ı metindeki bir ögenin yorumunun bir başka ögeye bağlı olma durumu olarak görür. Metin kavramının içerdiği bütünlüğün biçime yansıtılması metnin temel özelliği niteliğindedir. Araştırmacıya göre, bir metnin dış biçimlerinin; cümle ve paragraflarının dil bilgisi açısından birbirine bağlı oluşu, yani dil bilgisine ait yapıların, öğelerin birbirleriyle bağıntılı olması *bağdaşıklık*ı ifade eder. (2010: 374) Özkan, metin dil bilimsel incelemenin temelinde *bağdaşıklık*ın yattığını belirtir. (2004: 171) Onursal'a göreyse, *bağdaşıklık*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ve *tutarlılık* kavramları, dil kurallarının metnin yüzeyinde sözcük ve söz dizim açısından nasıl uygulandığını ve metnin anlamsal düzeyde nasıl oluşturulduğunu açıklar. (2003: 127-128)¹

Bu çalışmada dil bilgisi kurallarının göz ardı edildiği -bağdaşıklıkla aykırılık gösteren- şarkı sözleri, bağdaşıklık konusunu inceleyen araştırmacıların ortaya koyduğu sınıflandırmalar, ölçütler kapsamında² incelenmiştir. Bağdaşıklıkla aykırılığın tespitine yetecek boyutta alınan örneklerin incelenmesinde şu yöntem belirlenmiştir: 1. Şarkı sözünün orijinali verilmiş, 2. Söz yazarı, seslendiren ve eser adı ayrıç içinde gösterilmiş, 3. Sorunlu kısım italik karakterle yazılmış, 4. Sorunlu kısım, dil kurallarına uygun hale getirilerek önerilen doğru biçim italik ve altı çizili yazılmıştır. Sorunun açıkça ortaya konabilmesi için örnekler kısa açıklamalar eşliğinde verilmiştir.

1.1. Eksiltiyi Yönelik Bağdaşıklık Sorunları

Bağdaşıklığın beş temel ölçütünden biri olan *eksiltili anlatımı*, Halliday ve Hasan, “metinde söylenmemesine rağmen anlaşılan şey” olarak tanımlar. (1976: 142’den akt. Coşkun, 2011: 882) Coşkun’a göre eksiltili anlatımda temel amaç, metindeki fazlalıkları atarak söyleyişi sadeleştirmek, okurun algılamasını olumsuz biçimde etkilemeksizin metinde tekrarlanan bazı ifadeleri düşürmektir. (2011: 882) Tekrardan kaçınmanın, tekrara düşmemenin yollarından biri olarak eksiltiyi gören Üstünova, anlam bütünlüğünü bozmadan cümlelerin bazı öğelerinin düşürülmesiyle eksilti üzerinden iletişimin sağlandığını belirtir. Eksik öğelerin oluşturduğu boşluk, okuyucu / dinleyici tarafından iletişim yetisi aracılığıyla doldurulur ve sağlıklı iletişim kurulmuş olur. (1999: 95) Günay’sa yazınsal sanatlardan biri olarak değerlendirdiği eksiltili anlatıma özellikle şiirlerde rastlandığını, alıcı / vericiye heyecan ve coşku vermek amacıyla sıklıkla bu yola başvurulduğunu söyler. (2007: 83-84)

Alan araştırmacılarının da vurguladığı gibi hem doğru iletişim kurmada hem gereksiz tekrara düşüp estetikten uzaklaşmada hem de zamandan tasarruf etmede eksiltili anlatımın yeri büyüktür. Özellikle Günay’ın belirttiği, şiirlerde sıkça başvuru alan eksilti, şarkı sözlerinde de tercih edilen bir bağdaşıklık unsurudur. Dil kullanıcılarının yetkin iletişim ağı kurmasında alıcı ve verici arasında karşılıklı anlaşmalar örgüsü ve kurallar bütünü oluşturulması kaçınılmazdır. Alıcı tarafından anlaşılması istenerek söylenmemiş sözlerin, eksiltili yapıların, gerek dil bilgisel gerekse mantıksal açıdan doğru eksilti kurallarıyla donatılmış, çelişkiye fırsat tanımayan bir bağlamda kurgulanması gerekir. Aşağıdaki şarkı sözlerinde eksilti kurallarının dışına çıkılarak aktarılmak istenen sözlerin anlaşılabilirlikten uzaklaştığı görülür.

1.1.1. Farklı Öznelerin Aynı Yükleme Bağlanmasından Kaynaklanan Bağdaşıklık Sorunları

Ardışık düzende sıralanan cümlelerde özneler, farklı kişiler üzerinden kurgulanmışsa aynı yükleme bağlanamazlar çünkü sözlüksel özneye dil bilgisel öznenin kişi bakımından uygunluğu zorunludur. Öyleyse özneleri farklı ardışık cümlelerde ortak yüklem kullanılamaz. Bu durumda eksilti devre dışı kalır, her cümle kendi öznesine uygun, yüzey yapıya taşınmış dil bilgisel öznesi

¹ Bağdaşıklık konusunda ayrıntı bilgi edinebilmek ve uygulama örnekleri için bakılabilecek kaynaklardan bazıları şunlardır: Halliday ve Hasan, 1976; Uzun, 1995; Günay, 2007; Özkan, 2004: 167-182, Coşkun, 2005; Balyemez, 2010: 133-173; Gümüştam, 2013: 953-965; Gökçe, 2014: 725-743.

² Türkçede bu alanın son önemli çalışması, Coşkun’un 2005 yılında tamamladığı *İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri* başlıklı doktora tezidir. Bizim makalemizde özel bölüm ayırmadığımız bağdaşıklık ölçütleri, sınıflandırmalar ve tanımlamalar, Coşkun’un çalışmasında ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir. (bkz. s. 50-89) Değerlendirmelerini dünyada en çok kabul gören çalışma olduğunu ileri sürdüğü Halliday ve Hasan’ın eserindeki (1976) beş temel ölçüt (gönderim, değiştirim, eksilti yapı, bağlaçlar ve sözcüksel bağdaşıklık) üzerinden yapan araştırmacı, bu başlıkların altında Türkçenin dil özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan farklı görünümleri dikkate aldığını belirtmiştir. (2005: 54)

ayrı bir yükleme gereksinim duyar. Aşağıdaki örneklerde Türkçenin bu temel yapısal özelliğinin işletilmediği gözlenmektedir:

1.1.1.1. “ben - sen” / “sen-ben” Uyumsuzluğu

- 1) Sen bana yangın *ol* efendim. / *Ben* sana rüzgâr.

(Söz ve Seslendiren: Hüsnü Arkan- Hoş geldin)

Yüklem eksiltisinin tamamlandığı biçim: Sen bana yangın *ol* efendim. / *Ben* sana rüzgâr *ol*.³ [ben (I. teklik kişi) ≠ *ol* (II. teklik kişi)]

Olması gereken biçim: Sen bana yangın *ol* efendim / *Ben* sana rüzgâr *olayım*.

- 2) Sigaramın dumanı *sen*, ateşi ben *olayım*.

(Söz: Sinan Özen-Metin Özülkü, Seslendiren: Sinan Özen- Sigaramın Dumanı Sen)

Yüklem eksiltisinin tamamlandığı biçim: Sigaramın dumanı *sen* *olayım*, ateşi ben *olayım*. [sen (II. teklik kişi) ≠ *olayım* (I. teklik kişi)]

Olması gereken biçim: Sigaramın dumanı *sen* *ol*, ateşi ben *olayım*.

1.1.1.2. “ben - o” / “o-ben” Uyumsuzluğu

- 1) *Zaman* mı *değişt*i yoksa *ben* mi?

(Söz: Rıza Ereklî, Seslendiren: Teoman- Papatya)

Yüklem eksiltisinin tamamlandığı biçim: *Zaman* mı *değişt*i yoksa *ben* mi *değişt*i? [ben (I. teklik kişi) ≠ *değişt*i (III. teklik kişi)]

Olması gereken biçim: *Zaman* mı *değişt*i yoksa *ben* mi *değişt*tim?

- 2) *Yol* beni, *ben* yolu *yordum*.

(Söz: Sezen Aksu, Seslendiren: Ferhat Göçer- Ah Yıllar)

Yüklem eksiltisinin tamamlandığı biçim: *Yol* beni *yordum*, *ben* yolu *yordum*. [yol (III. teklik kişi) ≠ *yordum* (I. teklik kişi)]

Olması gereken biçim: *Yol* beni *yordu*, *ben* yolu *yordum*.

1.1.1.3. “sen - o” / “o-sen” Uyumsuzluğu

- 1) Zalim oyunbozan / *Sen* *de*, bu büyü *de* *yalan*.

(Söz ve Seslendiren: Yalın- Zalim)

Yüklem eksiltisinin tamamlandığı biçim: Zalim oyunbozan. / *Sen* *de* *yalan*, bu büyü *de* *yalan*. [sen (II. teklik kişi) ≠ *yalan* (III. teklik kişi)]

Olması gereken biçim: Zalim oyunbozan / *Sen* *de* *yalansın*, bu büyü *de* *yalan*.

- 2) *Ay* bir yandan, *sen* bir yandan *sar* beni.

(Söz: Sabahattin Ali, Seslendiren: Zülfü Livaneli- Leylim Ley)

Yüklem eksiltisinin tamamlandığı biçim: *Ay* bir yandan *sar*, *sen* bir yandan *sar* beni. [*ay* (III. teklik kişi) ≠ *sar* (II. teklik kişi)]

Olması gereken biçim: *Ay* bir yandan *sarsın*, *sen* bir yandan *sar* beni.

³ Eksilteler koyu karakterle yazılmıştır.

1.1.1.4. “sen - biz” Uyumsuzluğu

Sen viskiyi, bizler zehir içeriz.

(Söz ve Seslendiren: Muhlis Akarsu- Arada Sırada Bizi de Düşün)

Yüklem eksiltisinin tamamlandığı biçim: *Sen viskiyi **içeriz**, bizler zehir içeriz.* [sen (II. teklik kişi) ≠ **içeriz** (I. çokluk kişi)]

Olması gereken biçim: *Sen viskiyi içersin, bizler zehir içeriz.*

1.1.2. Birincil Öznenin Ortak Kullanılışından Kaynaklanan Bağdaşıklık Sorunu⁴

Beden yandı, tuzla sardım.

(Söz ve Seslendiren: Kıvrıcık Ali- Gülüm)

Örnekte, “beden” sözcüğü ortak kullanılmış: “*Beden yandı, **beden** tuzla sardım*”. “Beden”, birinci cümlede özne, ikinci cümlede birincil nesne görevindedir, yani birinci cümlede özne, ikinci cümlede değişken öge olarak kullanılmış. Ancak bu durumda ortak ögeden söz edilemez. Çünkü yüzey yapıdaki özne, -{Ø} özne durumu eki alırken nesne, -{X} nesne durumu ekiyle çekime girmek zorundadır. Değişken öge, eksiltiye bırakılamayacağından doğru biçim şöyle olmalı:

Olması gereken biçim: *Beden yandı, bedeni / onu tuzla sardım.*

1.1.3. Birincil Nesne Eksiltisinden Kaynaklanan Bağdaşıklık Sorunları

Yükleme verilen cümlede yer alan öğeleri yönetme yetkisi doğrultusunda belirlenen zorunlu ve seçimlik öğeler, cümlede sunulan bilgileri zenginleştirmek, açıklamak üzere görev alırlar. Geçişli eylemin yüklem olduğu cümlede zorunlu öğelerden biri olarak kabul edilen birincil nesne, anlamı tam olarak vermek, bulanıklık ya da kapalılığa yol açmamak için gereklidir, bu nedenle yüzey yapıda yer alması varsayılabılır. Aşağıda verilen örneklerde italik yazılan geçişli eylemlerin kurduğu önermelerde birincil nesneler yüzey yapıda yer almadığından anlam kapalılığı söz konusudur.

1) Ayrı ayrı hepsiyle dans edecektim. / Biraz sohbet ederek *çözmeyi deneyecektim*.

(Söz ve Seslendiren: Şebnem Ferah- İyi Kötü)

Neyi çözmek? Bilinmiyor.

2) Ben sarrafım, inci düzdüm. / Gevher denizinde yüzdüm. /

Akıl süzgecinde *süzdüm*. / Cevri akıl kul satarım.

(Söz: Nejat Birdoğan, Seslendiren: Musa Eroğlu- Hey Erenler Pazarım Var)

Neyi süzmek? Belli değil.

3) Yandım, söndüm, binlerce kez öldüm. / Baktığım her yerde *gördüm*.

(Söz ve Seslendiren: Yıldız Tilbe- Aşk Laftan Anlamaz ki)

⁴ Arka arkaya sıralanmış cümlelerde gereksiz tekrara düşüp estetikten uzaklaşmamak ve zaman / emekten tasarruf etmek adına ortak kurgulanan öğelerden biri, cümlede birinde verilip diğerinde varsayılabılır. Ortak ögenin eksiltiye bırakılması biçiminde tanımlanabilecek bu kural, bazı şarkı sözlerinde doğru işletilmemektedir. Bu eksilti kuralının kusursuz uygulanabilmesi için yüzey ve derin yapıdaki öğelerin aynı nitelikte öğeler olması gerekir. Yani yüzey yapıdaki öge, özne / nesne / tümleşçe derin yapıda da bu görevle kullanılmalıdır. Kısaca değişken öğeler -bir cümlede özne diğerinde nesne vb. olması gereken öğeler- ortak kullanılamaz. Bu da eksiltiye bırakılamayacaklarının göstergesidir.

Neyi gördüm? Kestirilemiyor.

4) Aya benzer yüreğim. / E doğal olarak *takipteyim*. /

Ah şu kaderi çözersem eğer. / Bekle geliyorum aşkım.

(Söz ve Seslendiren: Mustafa Sandal- Aya Benzer Yüreğim)

Neyi / kimi takip etmek? Anlaşılmıyor.

1.1.4. Birincil Nesnenin Ortak Kullanılışından Kaynaklanan Bağdaşıklık Sorunları

1) *Kalbimi* seve seve sana veririm. / Bir kere de senin için ölsün yar.

(Söz: Sude Bilge Demir, Seslendiren: Demet Akalın- Aşkın Açamadığı Kapı)

Birincil nesnenin ortak kullanıldığı bu şarkı sözünde eksilter tamamlanınca “*Kalbimi* seve seve sana veririm. / *Kalbimi* bir kere de senin için ölsün yar.” biçimine ulaşılır. Sorunun çözümü için ortak öge değil değişken öge tercih edilmeli, ikinci cümlede “*kalbim*” ya da “o” öznesine yer verilmelidir:

Olması gereken biçim: *Kalbimi* seve seve sana veririm. / *Kalbim* / *O* bir kere de senin için ölsün yar.

2) Sevemedim *ayrılığı*, gel, alışamadım.

(Söz ve Seslendiren: Yıldız Tilbe-Sevemedim Ayrılığı)

Eksilti kurallarına göre “Sevemedim *ayrılığı*, gel, *ayrılığı* alışamadım.” biçiminin olduğu bu örnekteki son cümlede ortak öge yanlış kurgulanmıştır. Burada birincil nesne ortak kullanılmamalı, “*ayrılığı*” ikincil nesnesiyle değişken ögeye başvurulmalıdır:

Olması gereken biçim: Sevemedim ayrılığı, gel, *ayrılığa* alışamadım.

1.1.5. İkincil Nesnenin Ortak Kullanılışından Kaynaklanan Bağdaşıklık Sorunları

1) Söz verdim *yarına*, güzel olacak.

(Söz: Yıldız Tilbe, Seslendiren: Emir- Sudan Sebe)

“*Yarına*” sözcüğünün ortak kullanıldığı bu örnekte eksilter tamamlanınca “Söz verdim *yarına*, *yarına* güzel olacak.” yapısını ulaşılır. Dil mantığına aykırılığın hemen fark edildiği burada birinci cümledeki “*yarına*” ikincil nesnesinin, ikinci cümlede “*yarın*” biçiminde birincil özne göreviyle yüzey yapıya taşınması gerekir. Ortak öge kuralının yanlış işletildiği bu şarkı sözünün doğrusu şöyle olmalı:

Olması gereken biçim: Söz verdim *yarına*, *yarın* güzel olacak.

2) *Bana* gözün gibi baksan / El üstünde tutsan

(Söz: Mustafa Sandal, Seslendiren: Asya- Beni Aldattın)

Ortak öge kuralı işletilerek eksilter tamamlanınca “*Bana* gözün gibi baksan / *Bana* el üstünde tutsan” yapısı ortaya çıkar. İlk cümledeki “*bana*” ikincil nesnesi, kural yanlış uygulanarak ikinci cümlede derin yapıya bırakılmıştır. Sorun, ikinci cümlede -{i} ekli nesne almış “*beni*” sözcüğünün yüzey yapıya taşınmasıyla çözülebilir:

Olması gereken biçim: *Bana* gözün gibi baksan / *Beni* el üstünde tutsan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

1.1.6. Yüklem Eksiltisinden Kaynaklanan Bağdaşıklık Sorunları

Ardışık düzende sıralanan cümlelerde yüklem bir yerde verilip diğerinde eksiltiye bırakılabilir. Ancak bu uygulamada dilin yapısal özellikleri bağlayıcı olmalıdır. Yüzey yapıda gösterilen yüklem, eksiltiye bırakıldığı cümlede aynı biçimde varsayılacağı için bu cümlelerin gerektirdiği anlamsal ve biçimsel işlevlerle (olumsuzluk, kişi, zaman, karşıtlık vb.) örtüşmelidir. Aşağıda bu örtüşmenin sağlanmadığı örnekler sıralanmıştır.

1) Her gecenin bir sabahı, her kışın bir baharı, her şeyin bir zamanı, benim dermanım yok.

(Söz: Fikret Kızılok, Seslendiren: Mehmet Erdem- Bir Harmanım Bu Akşam)

Dizelerde öne çıkması gereken, kişinin dermanının olmayışıdır. Bunu da her şeyin olduğunu gösterip kendi dermanının olmadığını öne çıkarma yöntemiyle yapması gerekir ki bunun için en uygun olan karşıtlık bağıdır. Verici, dizelerde karşıtlık bağına sağlayamamış çünkü dört cümle de aynı yükleme bağlanmıştır. Yüklem sonda verilmiş ilk üç cümlede varsayılmıştır: “Her gecenin bir sabahı **yok**, her kışın bir baharı **yok**, her şeyin bir zamanı **yok**, benim dermanım yok.” Oysa ilk üç cümlede “var” yüklemi kullanılmalıdır.

Olması gereken biçim: Her gecenin bir sabahı, her kışın bir baharı, her şeyin bir zamanı var, benim dermanım yok.

2) Kapımı açtım sonuna kadar gönül. / Ya içeri *gir* ya dışarı.

(Söz ve Seslendiren: Serdar Ortaç- Gel)

Yüklem eksiltisinin tamamlandığı biçim: Ya içeri *gir* ya dışarı **gir**.

Olması gereken biçim: Ya içeri *gir* ya dışarı cık.

3) Irmaklar denizlerde, denizler sahillerde buldular. /

Arayanlar *hiçbir* yerde, inananlar dualarda buldular.

(Söz: Kutlu Özmakinacı, Seslendiren: Yüksek Sadakat- Aklımın İplerini Saldım)

Yüklem eksiltisinin tamamlandığı biçim: Arayanlar *hiçbir* yerde **buldular**, inananlar dualarda buldular.

“Hiçbir” zarfı, olumsuz eylem ister, bu nedenle diğer cümlelerin olumlu eylemine bağlanamaz yani üçüncü cümle ortak yüklemi kaldıramaz. Onun yüklemi bu yüzden eksiltiye bırakılamaz.

Olması gereken biçim: Arayanlar *hiçbir* yerde bulamadılar, inananlar dualarda buldular.

4) Sen beni bazen, bazen de hiç *aramıyorsun* gülüm.

(Söz ve Seslendiren: Yaşar- Yüreğimi Kaybettim)

Yüklem eksiltisinin tamamlandığı biçim: Sen beni bazen **aramıyorsun**, bazen de hiç *aramıyorsun* gülüm.

Olması gereken biçim: Sen beni bazen arıyorsun, bazen de hiç *aramıyorsun* gülüm.

1.2. Bağlaçlara Yönelik Bağdaşıklık Sorunları

Bağlaçlar, temelde dil birimlerini bağlama göreviyle kullanıma çıksalar da her bir bağlacın anlamsal işlevi ayrıdır. Verici bunları göz önünde bulundurmamak zorundadır. Aşağıdaki örneklerde

bazı bağlaçların cümlede bulunmaları gereken zorunlu yerler ve oluşturması gereken anlam bağlantıları yönlerinden bağdaşıklık sorunları bulunmaktadır.

- 1) *Ne emeğini inkâr edemem ne hakkını ödemem mümkün.*

(Söz: Sezen Aksu, Seslendiren: İrem Derici- Düşler Ülkesinin Gelgit Akıllısı)

ne ... ne bağlacı kullanıldığı cümleye olumsuzluk anlamı katar. Bu yüzden onun bağladığı cümlelerin yüklemeleri olumsuz olmaz.⁵

Olması gereken biçim: *Ne emeğini inkâr ederim ne hakkını ödemem mümkün.*

- 2) *Bu dünya ne sana ne de bana kalmaz.*

(Söz: Aysel Gürel, Seslendiren: Mabel Matiz- Sultan Süleyman)

Olması gereken biçim: *Bu dünya ne sana ne de bana kalmır.*

- 3) *Veda edip gittin gideli, nedense / Ne bir mektup ne selam gelmedi.*

(Söz: Alp Aydın, Seslendiren: Tarkan- Gelip Halimi Gördün mü?)

Olması gereken biçim: *Ne bir mektup ne selam geldi.*

- 4) *Bir çılgın gibi hayatım. / Ne sevgim kaldı çünkü ne gözyaşlarım.*

(Söz: Barlas, Seslendiren: Teoman- Dursun Dünya)

Olması gereken biçim: *Bir çılgın gibi hayatım. / Çünkü ne sevgim kaldı ne gözyaşlarım.*

- 5) *Yeniden seve de bilirim. / Sözümden döne de bilirim.*

(Söz: Nalan Tokyürek, Seslendiren: Demet Akalın- Unuttum)

Bileşik eylemi parçalayıp araya *de* bağlacını koymak, sözcük öbeklerinin parçalanamazlığıyla ters düşer.

Olması gereken biçim: *Yeniden de sevebilirim / Sözümden de dönebilirim.*

Yeniden sevebilirim de / Sözümden dönebilirim de.

- 6) *Hiçbir şeyim yok ama taş gibiyim.*

(Söz: Zeynep Önkaya, Seslendiren: Hakan Peker-Taş Gibiyim)

Birbirine paralel iki cümlelerin birbirine “ve” bağlacıyla bağlanması gerekir. Aralarında karşıtlık vb. ilişki olmadığından “ama”ya gerek yoktur.

Olması gereken biçim: *Hiçbir şeyim yok ve taş gibiyim.*

1.3. Eklerin Yarattığı Bağdaşıklık Sorunları

- 1) *Birçok güzeller sevdim. / Birini biraz fazla / Gönül eşit sevmiyor. / Mecburiyetten*

(Söz ve Seslendiren: Mazhar, Fuat, Özkan- Mecburiyetten)

⁵ Atabay vd., bu kuralın yakın zamanlara kadar yaygın bir kullanım biçimi olduğunu söylemekle birlikte özellikle son yüzyıl içinde yüklem olumsuz biçimde kullanıldığı *ne ... ne* bağlacı cümlelere de oldukça sık rastlandığını belirtirler. (2003: 131) Bu konudaki tartışmaları eski ve yeni kaynaklardan tanıkladığı örneklerle ele alan Gencan, *ne ... ne*’li cümlelerin yüklemelerinin olumlu kullanılışının altı yüz yıllık bir gelenek olduğunu ve bu geleneğe uymak gerektiğini bildirir. (1970: 274) Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzunda da bu konu, yüklem olumlu olması yönünde kurala bağlanmıştır. (2005: 11)

Altay dillerinin yapısal özelliği sayı sıfatlarının ardından gelen adın, çokluk eki almasına izin vermez.⁶ Bu bağlayıcı kural, nicelik özelliği taşıyan sıfatlarda da kendini gösterir. Kural dışı uygulamanın söz konusu olduğu bu şarkı sözünde tamlayan / ad unsuruna çokluk eki getirilmiştir. İlgili örnekte kalıplaşma, kullanım sıklığının yüksekliği ya da çeviriden kaynaklı bir tutumun sergilendiği düşünülmemekle birlikte dinleyicide uyandırılmak istenen heyecan ve coşkunun tamlayana / ada getirilen abartma işlevli çokluk ekiyle sağlanmasının amaçlandığı akla yatkın gelebilir.

Olması gereken biçim: Birçok güzel sevdim.

2) Sormayın *halim*, ah başım duman.

(Söz: Şebnem Ferah-Sezen Aksu, Seslendiren: Şebnem Ferah- Deli Kızım Uyan)

Birincil nesne durumu ekinin düşümü, anlamın netleşmesini önleyen, iletişimi güçleştiren ciddi bir bağdaşıklık sorunu olarak görünmese de dil kullanıcısı, ahenk, uyum, ölçü gibi şiire ve besteye özgü sanatsal nitelikleri bahane ederek kullanılması zorunlu ekleri gelişigüzel düşüremez.

Olması gereken biçim: Sormayın halimi, ah başım duman.

3) Benim aşkım bir köşede / *Sen bir yerde ben bir yerde*.

(Söz ve Seslendiren: Kutsi- Yaz Günü)

Anlam bulanıklığı yaratmasa da “yerde” sözcüklerini yüklem çekimine sokan bildirme ekinin düşürülmemesi gerekir.

Olması gereken biçim: Benim aşkım bir köşede / *Sen bir yerdesin ben bir yerdeyim*.

4) Hiç *niyetim* yoktu *ben* maziye dönüp seni anıp düşünmeye.

(Söz: Fecri Ebcioğlu, Seslendiren: Nilüfer- Boş Sokak)

Dil, zamirlerin tamlayan durumu ekini düşürmesine izin vermez çünkü “ben” kullanımı, yalnız zaminin özne görevini üstlendiğinde söz konusu olur.

Olması gereken biçim: Hiç *niyetim* yoktu benim maziye dönüp seni anıp düşünmeye.

5) Seni ben *ellerin olsun* diye mi sevdim?⁷

(Söz: Gonca Gül, Seslendiren: Zeki Müren-Seni Ben Ellerin Olsun Diye mi Sevdim)

Eylem işletme ekinin yanlış kullanımı, sözlüksel özne-dil bilgisel özne uyumsuzluğuna yol açmış. Aşağıdaki örnekte de benzer durum söz konusudur.

Olması gereken biçim: Seni ben ellerin olasin diye mi sevdim?

6) Bana ne olur ellerini ver. / Gideceksin ama yine gel. / *Döneceksin* diye söz ver.

(Söz: Kutlu Özmakinacı, Seslendiren: Yüksek Sadakat- Döneceksin diye Söz Ver)

Üç cümlede de ikinci kişiye hitap edilmiştir. Yazar üçüncü cümlede bir yandan ikinci kişiye seslenirken bir yandan da cümlemin içinde yer alan “döneceksin” iç cümlesinde hitap ettiği kişiyi konuşturmuştur. Ancak buradaki konuşucu, temel cümledeki ikinci kişinin kendisi olduğu için iç cümlemin yüklemi / eylemi yazarın konuşturduğu birinci kişiyle kurgulanmalıdır.

⁶ Ergin, çok belirsizlik sıfatının anlamında zaten çokluk ifadesi olduğu için kendisinden sonra gelen adın normal olarak teklik şeklinde bulunduğunu belirtir. (2006: 256) Karaağaç, bu kurala rağmen bazı durumlarda adın çokluk ekini aldığını, bunun da ya kalıplaşma ya kullanım sıklığının yüksekliği ya da çeviriden kaynaklandığını belirtir. Aynı zamanda sıfat tamlamasına abartma anlamı katmak için de bu yola başvurulduğunu söyler. (2009: 182)

⁷ Bu şarkı sözünde karşılaşılan sorunla ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Üstünoğlu, 2012.

Olması gereken biçim: *Döneceğim* diye söz ver.

7) Cenneti değişmem saçının *teline*. / Arar bulur yine seni severim.

(Söz: Aslı Zen, Seslendiren: Ferhat Göçer- Cennet)

-{A} ad işletme eki yerine -{I} ad işletme eki kullanılınca yanlış öge kullanımı olarak da değerlendirilebilecek bir bağdaşıklık sorunu ortaya çıkar. Aşağıdaki örnekler de bu türdendir.

Olması gereken biçim: *Cennete* değişmem saçının *telini*. / Arar bulur yine seni severim.

8) Sen Tanrı mısın beni öldürdün. / *Eşime dostuma beni güldürdün*.

(Söz: Ali Avaz, Seslendiren: Sezen Aksu- Tanrı İstemezse)

-{A} ad işletme eki yerine -{I} ad işletme eki kullanılmış.

Olması gereken biçim: Sen Tanrı mısın beni öldürdün. / *Eşimi dostumu bana* güldürdün.⁸

9) Karşı karşı dururken yüzüne hasret kaldım / Al beni, *kıyamam seni*.

(Seslendiren: Haluk Levent- Çemberimde Gül Oya)

Ahenk sağlamak için olsa gerek -{A} ad işletme eki yerine -{I} ad işletme eki kullanılmış.

Olması gereken biçim: Karşı karşı dururken yüzüne hasret kaldım / Al beni, *kıyamam*⁹ *sana*.

10) *Benden sorsan ummanlardır derdim*.

(Söz ve Seslendiren: Emel Sayın- Senden Başka)

-{DAn} ad işletme eki yerine -{A} ad işletme eki kullanılmış.

Olması gereken biçim: *Bana* sorsan ummanlardır derdim.

1.4. Sözcüksel Bağdaşıklığa Yönelik Sorunlar

Metinsellik ölçütlerinden bağdaşıklığın *sözcüksel bağdaşıklık (sözcük bağdaşıklığı)* türü, Halliday ve Hasan tarafından “tekrar” (Sözcüğün aynen tekrar edilmesi, eş veya yakın anlamlı sözcük kullanma, üst anlamlısını kullanma, genel anlamlı sözcük kullanma) ve “aynı kavram alanından sözcük kullanımı” olmak üzere iki başlıkta ele alınır. (1976: 277-283’den akt. Coşkun 2005: 89)

Karatay’a göre metinde işlenen ana düşünceyi destekleyen yardımcı düşüncelerin mantıklı ve birbiriyle bağlantılı olacak şekilde planlı sunulması, bağdaşıklık öğelerinin doğru işletilmesine bağlıdır. (2010: 375)

Dilin estetiğe düşkünlüğü ve yüzey yapıda tekrara mesafeli duruşu, sözcüğün aynen tekrarını, eş ya da yakın anlamlı sözcük kullanımında sergilenen bilinçsiz tutumu bağdaşıklık sorunu haline getirir. Sözün gereksiz uzatılması, hem metni sıkıcı hale getirir hem de iletişimin

⁸ Bu örnekteki dil sorunu bulmada yönlendirici, eylem soylu yüklem nitelikleridir. *göl*- eylemi geçişsizdir, -{X}’li birincil nesne almaz ama etrafında -{A}’lı ikincil nesnenin bulunmasına olanak tanır (Örn.: Kız *bana* güldü.). TDK-GTS’de de *göl*- eyleminin -{A}’lı ikincil nesne alabileceği ve bu durumda anlamının “biriyle alay etmek” olacağı geçer. Bu şarkı sözünde güldüren / özne, derin yapıdaki *sen*; gülen / ikincil özne, *eşim dostum*; gülünen / alay edilen / ikincil nesne *bendir*. Sonuçta eylemin / yüklem nitelikleri göz önünde bulundurularak ögelere kaynaklık eden adların aldıkları durum ekleri doğru yerleştirilince anlam da eksiksiz verilmiş olur.

⁹ *kıy*- eylemi, “çok ince ve küçük parçalar biçiminde doğramak” şeklindeki temel anlamında kullanıldığında -{X}’li birincil nesne alırken, “acımayarak büyük bir kötülük etmek, zulmetmek” şeklindeki yan anlamıyla kullanıldığında -{A}’lı ikincil nesne alır. Burada *kıy*- yan anlamında kullanılmıştır.

kurulmasında gözetilmesi gereken sadelik ve anlaşılabilirlikten uzaklaştırır. Nitekim Özünlü, sözcük tekrarlarının her zaman metne katkı sağlamadığını, bazı tekrarların metnin gereği olarak değil, kişinin dili kullanmasındaki yetersizliğinin sonucu olarak ortaya çıktığını söyler. (1987: 44-51)

Eksilti kuralları çerçevesinde bir kez söylenip diğerlerinde varsayılabilceği yerde yüzey yapıya taşınan dil birimleri, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere tekrara yönelik bağdaşıklık sorunu yaratır.

En sevdiğim kot pantolonumla en sevdiğim lacivert tişörtümü giydim.

(Söz ve Seslendiren: Şebnem Ferah- Babam Oğlum)

Olması gereken biçim: *En sevdiğim kot pantolonumla lacivert tişörtümü giydim.*

İkileme unsurlarının gereksiz yere tekrar edilerek öbeği üçlemeye dörtlemeye dönüştürmeleri dil kurallarına aykırıdır.

Ağlaya ağlaya ağlaya âşık oldum.

(Söz ve Seslendiren: Serdar Ortaç- Ağlaya Ağlaya)

Olması gereken biçim *Ağlaya ağlaya* âşık oldum.

Aşağıda verilen örneklerde de yakın anlamlı sözcüklerin bir arada kullanımıyla ortaya çıkan sorunlar sergilenmektedir:

Sever gibi yapma artık *daha henüz* vakit varken.

(Söz ve Seslendiren: Teoman-Bazı Yalanlar)

Olması gereken biçim: Sever gibi yapma artık *daha* vakit varken. / Sever gibi yapma artık *henüz* vakit varken.

Tüm hayallerin *sonsuzluğa ve sona erebildiği* yerdeyim.

(Söz ve Seslendiren: Şebnem Ferah-Ben Bir Mülteciyim)

Olması gereken biçim: Tüm hayallerin *sona erebildiği* yerdeyim. / Tüm hayallerin *sonsuzluğa erişebildiği* yerdeyim.

Aşk çölünde *zayı* bir *kayıbım* ben.

(Söz: Koray Can, Seslendiren: Emre Altuğ- Bu kadar mı?)

Olması gereken biçim: Aşk çölünde *zayıyım* ben. / Aşk çölünde *kayıbım* ben.

Kurudum yeni gelin *misali gibi*. / Kurudum senin ellinde sivrulurum.

(Söz: Serdar Ortaç, Seslendiren: Petek Dinçöz-Kurudum)

Olması gereken biçim: Kurudum yeni gelin *misali*. / Kurudum yeni gelin *gibi*.

1.5. Tamlamalara Yönelik Bağdaşıklık Sorunu

Türkçede tamlamalar, sınırları çizilmiş kurallar çerçevesinde oluşturulur. Tamlayanın tamlanan, tamlananın tamlayan istemesi, tamlayan ve tamlanan arasındaki kişi bağı örtüşmesi, bu kurallardan ikisidir. Aşağıdaki şarkı sözlerinde söz konusu kurallara aykırı kurgulanmış tamlama örnekleri sunulmuştur.

1) Dile kolay ne yapsam geçmek bilmez *hayallerimin*.

(Söz ve Seslendiren: Fettah Can- Yalanlar Cumhuriyeti)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“Hayallerimin”, -{in} tamlayan durumu eki alarak tamlayan olmaya hazırlanmış ancak bağlanacağı bir ad / tamlanan olmadığı için boşlukta kalmıştır.

2) Artık seni sevmiyorum. / Kalbime dönüyorum. / Sevdama ağlıyorum. / *Umurunda* değil ki *onun*. / Aşk benim sonum.

(Söz: Emirkan, Seslendiren: Demet Akalın- Gururum)

Üçüncü teklik kişi zamirinden oluşan “onun” tamlayanın bağlanacağı tamlanan, üçüncü teklik kişi iyelik eki almalıdır. Burada tamlanan -{um} ekli birinci teklik kişi iyelik almış ve kural dışına çıkmıştır.

Olması gereken biçim: *Umurunda* değil ki *onun*.

1.6. Özne-Yüklem Uyumsuzluğundan Kaynaklanan Bağdaşıklık Sorunları

Çalışmanın eksiltiye yönelik bağdaşıklık sorunları bölümünde cümle öğeleri çerçevesinde irdemeler yapılmıştı. Orada derin yapıdaki sorunlar sorgulanırken bu kısımda özellikle özne-yüklem arasındaki kişi bağı kuralından hareketle yüzey yapıdaki aykırılıklar ele alınmıştır.

1) Onu bunu bilmem anlamam. / *Kim* ne derse *desinler*. [Özne: kim (3. teklik kişi) ≠ Yüklem: *desinler* (3. çokluk kişi)]

(Söz: Kaan Tangöze, Seslendiren: Duman-Seni Kendime Sakladım)

Olması gereken biçim: *Kim* ne derse *desin*.

2) Dillere düşeceğiz seninle. / İlle de *biz düşecek*. [Özne: biz (1. çokluk kişi) ≠ Yüklem: *düşecek* (3. teklik kişi)]

(Söz ve Seslendiren: Gülşen- Dillere Düşeceğiz)

Olması gereken biçim: İlle de *biz düşeceğiz*.

3) Bir gün özlenirsem, *yolum gözlenirsem* / Sonum kollarında nihayet bulsun. [Özne: *yolum* (3. teklik kişi) ≠ Yüklem: *gözlenirsem* (1. teklik kişi)]

(Söz: Serdar Ortaç, Seslendiren: Sibel Can-Nihayet)

Olması gereken biçim: Bir gün özlenirsem, *yolum gözlenirse* / Sonum kollarında nihayet bulsun.

2. Sonuç

Yaklaşık iki yüz elli şarkı sözünün ele alındığı çalışmada, olabildiğince farklı sorunların öne çıkarılması amaçlanmıştır; bu nedenle birbirini tekrar eden ve aynı bağdaşıklık sorununun saptandığı örnekler elenmiş, her bir sorun için göze çarpan birkaç örnek sunulmuştur. Kırk sekiz şarkı sözünün örneklendirildiği incelemede eksilti yapılar, ek kullanımı ve tekrarlarla daha fazla dil yanlışlığına düşüldüğü gözlenmiştir.

Gizli anlaşmalar sistemiyle oluşmuş dil kurallarının aşınması ve sorunun sıradanlaşması, doğruyla yanlış arasındaki ayrımı belirsizleştirir. Dil kirliliğinin toplumsal bir boyut kazanması, insanın en önemli yaşamsal unsurlarından iletişimin doğru kurulamamasına neden olur, böylece telafisi olanaksız durumlara yol açılabilir. Günlük yaşamda sıkça karşılaşılan bu dil yanlışlarını önemsememek ya da beylik sözlerle geçiştirmek doğru ve kalıcı bir çözüm değildir. Bu sorunun çözümüne kurallar çerçevesinde, belli bir bilgi birikiminin ürünü olan bilimsel veriler katkı yapabilir. Bağdaşıklık kurallarının doğru uygulanması, pek çok dil sorununa çözüm getirecek ve iletişim becerilerini geliştirecektir. Bu da ancak iyi bir dil eğitimiyle olur.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (2009), **Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, Engin Yayınevi, Ankara.
- ATABAY, Neşe - Sevgi Özel - İbrahim Kutluk (2003), **Sözcük Türleri**, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul.
- AYATA ŞENÖZ, Canan (2005), **Metindilbilim ve Türkçe, Multilingual Yayınları**, İstanbul.
- BALYEMEZ, Sedat (2010), “Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikâyeleri’nde Bağdaşıklık Görünümleri”, **TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1303-9199, (Türkçede Dilbilim Çalışmaları), Volume 5/4, Fall 2010, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1759>, ss. 133-173.
- COŞKUN, Eyyup (2005), “İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri”, Gazi Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- COŞKUN, Eyyup (2011), “Türk ve Göçmen Öğrencilerin Yazılı Anlatımlarında Metin Bağdaşıklığı”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, c. 11, s. 2, Bahar/Spring, ss. 881-899
- ERGİN, Muharrem (2006), **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım/Yayım/Dağıtım, İstanbul.
- GENCAN, Tahir Nejat (1970), “Ne Ne Bağlacı Üzerine”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, c. XXI, s. 220, ss. 264-274.
- GÖKÇE, Bekir (2014), “Reşat Nuri Güntekin’in “Aşk Mektupları” Adlı Öyküsüne Metin Dilbilimsel Bir Yaklaşım”, **TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1308-2140, Volume 9/3, Winter 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6061>, ss. 725-743.
- GÜMÜŞATAM, Gürkan (2013), “Kıbrıs Türkleri’nin Eşkıyalık Destanı Hasan Bulliler’in Metindilbilimsel Tutarlılık ve Bağdaşıklık Görünümleri”, **TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı), Volume 8/13, Fall 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6031>, ss. 953-965.
- GÜNAY, Doğan (2003), **Metin Bilgisi**, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009), **Türkçenin Söz Dizimi**, Kesit Yayınları, İstanbul.
- KARATAY, Halit (2010), “Bağdaşıklık Araçlarını Kullanma Düzeyi ile Tutarlı Metin Yazma Arasındaki İlişki”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 7, s. 13, ss. 373-385.
- ONURSAL, İrem (2003), “Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık”, **Günümüz Dilbilim Çalışmaları**, Multilingual Yayınları, İstanbul, ss. 121-132.
- ÖZKAN, Bülent (2004), “Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner’in “Onikiye Bir Var” Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 13, s. 1, ss. 167-182.

- ÖZÜNLÜ, Ünsal (1987), “Dilbilimi ve Edebiyat Konusu Olarak Yinelemeler”, **I. Dilbilimi Sempozyumu, Dilbilimin Dünü, Bugünü, Yarını**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, ss. 44-51.
- SUBAŞI UZUN, Leyla (1995), **Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı**, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, Ankara.
- Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (1999), “Eksilti ya da Sıfır Tekrar”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, c. 1, s. 1, ss. 93-105.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2012), “Ezber Bozan Söylemler”, **VII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, Bilkent Üniversitesi, Ankara, ss. 12-17.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

MECMÜ'ATÜ'Ş- ŞANÂİYİ' VE DİL ÖZELLİKLERİ*

Serdal KARA**

ÖZET

Çalışmamızın konusu 17. yüzyılda Farsçadan Türkçeye tercüme edilen “Mecmü'atü'ş-Şanâiyi'” adlı eserdir. Eser farklı alanlarla ilgili konuları ihtiva etmesi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü bir dilin tarih içindeki gelişimini ortaya koyabilmek, farklı alanlarda yazılmış ve değişik dönemlerine ait eserlerin incelenmesi ile mümkün olabilmektedir. İncelemeye esas aldığımız eser de bu yönüyle önem taşımaktadır. Bu tür yazma eserlerin az sayıda olması da eserin önemini arttırmaktadır. Ayrıca eserin birden fazla nüshasının bulunması ve bu nüshaların farklı zamanlarda istinsah edilmesi eserin gördüğü ilgiyi göstermesi bakımından da ayrı bir değere sahiptir. Bunun yanı sıra eserde farklı alanlarla ilgili terimlerin yer alması da Türkçenin bu alanlardaki durumunu göstermesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

Çalışmamızın giriş bölümünde eserin yazarı ve yazılış tarihi ile mütercimi ve müstensihleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmış, daha sonra eserin konusu ve bölümleri üzerinde durulmuştur. Eserin adı ve yazılış amacı ile ilgili bilgiler ise nüshalardan hareketle verilmiştir. Bu bilgiler sonrası eserin nüshaları tek tek ele alınarak nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılmıştır. Giriş bölümünde verilen bu bilgiler sonrası eserin başlıca dil özellikleri ortaya konulmaya çalışılmış ve son olarak da bu incelemeler sonrası elde edilen bulgulardan hareketle değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mecmü'atü'ş-Şanâiyi', dil özellikleri, 17. yüzyıl

* Bu çalışma, “Mecmü'atü'ş- Şanâiyi' (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-Dizin), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2013” doktora tezinden üretilmiştir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, El-mek: serdalkaraa@hotmail.com

MECMŪ'ATŪ'Ş- ŞANĀYİ' AND ITS LINGUISTIC CHARACTERISTICS

ABSTRACT

The topic of this study is the treatise “Mecmū'atü 'ş-Şanāyi'”, which in the seventeenth century was translated from Persian into Turkish. This treatise is quite important because it contains topics related to different areas. After all, being able to describe the development of a language over time depends on being able to analyse works that were written in different areas and different periods. The work on which this study is based is in this respect very important. The fact that such texts are rare further increases the importance of the treatise. Besides, the fact that the treatise has survived in more than one copy and that those copies were produced at different times is also of importance because it shows that the treatise was popular. Besides the fact that terms from different areas are found in the treatise it also is important because it shows the state of Turkish in those areas.

In the introductory section of this study an attempt is made to give information about the author of the treatise, the date of its composition and the translator and copyists. Thereafter the focus is on the topic and the sections of the treatise. Information about the name of the treatise and the reason for its composition is given through analysis the copies. Then an attempt is made to give detailed information about the copies by examining them one by one. After this information, which is given in the introductory section, an attempt is made to establish the main linguistic characteristics. Finally after these examinations and based on what has been discovered a general evaluation will be given.

Key Words: Mecmū'atü 'ş-Şanāyi', linguistic characteristics, seventeenth century

1. Giriş

17. yüzyılda Farsçadan Türkçeye tercüme edilen “Mecmū'atü 'ş-Şanāyi'” adlı eser, çeşitli bilim alanları ile ilgili konuları içermektedir. Bu eserin yazarı ve yazılış tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Rieu kataloğunun ikinci cildinde yer alan “add.17,960” katalog numarasında Farsça yazılmış Mecmū'atü 'ş- Şanāyi' ile ilgili katalog bilgileri yer alır. 18. yüzyılda yazılan bu Farsça nüsha, elli beş yaprak ve on yedi satırdan oluşmuştur. Yine aynı katalogda belirtildiğine göre; Stewart kataloğuna göre söz konusu eser Evrengzib zamanında Zeynelabidin tarafından yazılmıştır.

Bodleian Library kataloğunun 1869 katalog numarasında eserin Farsça nüshası Majmū'at-al-şanā'î' başlığı altında verilmiştir. Katalogda eserin yazarının belli olmadığı, sanat ve politeknik (uygulamalı fen) bir mecmua olduğu, kırk iki bāb ve yüz kırk fasıldan oluştuğu, özellikle simya bilimi ile ilgili çeşitli konuları içerdiği belirtilmektedir. Bodleian Library kataloğunda başka bir

¹ Charles Rieu, *Catalogue of The Persian Manuscripts in The British Museum*, Volume II, 1881, s. 489-490

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

nüsha daha tanıtılmakta ve şu bilgiler yer almaktadır: 1752 numaralı Hindistan Ofis kopyalarından birinin katalog bilgilerinde eserin yazarının Mir Yahyâ olarak verildiği, yine aynı koleksiyona ait 2363 numaralı nüshada ise eserin yazarı olarak Hâkim Failâşûf-i-Maghribî olarak gösterildiği belirtilmektedir. Buna göre eserin yazıldığı tarihin H.1033 (M.1624)'ten önce olması gerektiğini, bunun kanıtı olarak da Rieu kataloğunun ikinci cildinin 489-490'uncü sayfalarında verilen bilgiler olduğunu bildirmektedir. Bodleian Library kataloğunun 1870 katalog numarasında yine farklı bir Farsça nüsha hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre; bu nüsha eksik ve düzensizdir. H.1033 tarihinde Recep ayında (Nisan-Mayıs 1624) Haydarabad'da istinsah edilmiştir. Eserin giriş kısmı 1869 katalog numaralı Farsça nüsha ile aynıdır. Kırk iki bâbdan oluşmuştur. Fakat fihristte kırk bir bâb gösterilmiştir. Fraser sayfa 184'teki bilgilerle karşılaştırdığımızda otuz sekizinci ve otuz dokuzuncu bâblar arasında bir bâb eksiktir. Metindeki bâbların başlıkları karışıktır. Özen gösterilmeden nestalik ve talik şikeste yazı çeşitleri kullanılarak yazılmıştır. Kataloğun 1871 katalog numarasında bir başka Farsça nüsha daha tanıtılmaktadır. Buna göre; bu Farsça nüsha da yukarıdaki nüshanın bir benzeridir. Daha kısa bir nüshadır. Bu nüshada tarih yoktur. Nüshadaki bilgiler Fraser 184'teki bilgilerle uyur. Nüsha 77a yaprağının ilk satırında sona erer. Ve burada 77a yaprağının ikinci satırı ile 79a yaprağına kadar dua ve dua edenler üzerine bir diğer bilimsel inceleme yer alır.²

Eserin Farsça nüshaları ile ilgili bilgileri İran Milli Kütüphanesi'nde de bulabilmekteyiz. Bu kütüphanenin 1/1/1/9102 katalog numaralı nüshasında eserin taş baskı olduğu ve Kâmrân Şîrâzî tarafından 1878 tarihinde yazıldığı, 112 sayfa ve 21 satırdan oluştuğu belirtilmektedir.³ 519-2404 katalog numaralı nüshada ise eserin H.1096(M.1684) tarihinde yazıldığı 68 yaprak, 14-15 satırdan oluştuğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca katalogda bu eserin bazı kaynaklarda Hekîm Mağribî'ye, bazı kaynaklarda ise Mîr Yahyâ'ya nisbet edildiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra eserin kataloglarda Mecma' u 'ş-Şanâyî', Cevâhirü 'ş-Şanâyî' (curzon collection'da bu şekilde eserin adı geçmektedir.) gibi farklı isimlerde yer aldığı bilgisi verilmektedir. Bu nüshanın sonunda falcılık ve cifir hakkında birkaç sayfalık bilgi yer almaktadır. Kataloğun kitap tanıtımı bölümünde şu bilgiler verilmektedir: Bu kitapta hekim Mağribî'nin eserine atıfta bulunulur. Muhtelif fihristler bu kitabı Hekîm Mağribî ve Mîr Yahyâ'ya nisbet etmişlerdir. Fakat eserin 9102-6(9102s) numaralı taş baskısı örneğinde yazar kendini Kâmrân Şîrâzî olarak tanıtmıştır ve muhtemelen Kâmrân Şîrâzî'nin derlediği diğer bir Farsça nüshadır. Aynı şekilde eserin bâblarının sayısı da muhtelif yerlerde farklılık arz etmektedir. Fakat eldeki nüsha kırk iki bâbdan oluşmaktadır.⁴ Yine aynı kütüphanenin 1/1/1/7845 katalog numaralı nüshasında eserin yazarı olarak Kâmrân Şîrâzî gösterilmekte ve 111 yapraktan oluştuğu bildirilmektedir.⁵ 5/978f katalog numaralı nüshada ise eserin H. 1129(M. 1716) tarihinde istinsah

² Ed. Sachau - Hermann Ethé, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî, and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, Part I, Oxford University Press Warehouse, 1989, s. 1078

³ http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=781176&pageStatus=0&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author (Son erişim tarihi: 07/07/2014)

⁴ http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=1088500&pageStatus=0&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author (Son erişim tarihi: 07/07/2014)

⁵ http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=777740&pageStatus=0&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author (Son erişim tarihi: 07/07/2014)

edildiği, 428 yaprak ve 18 satırdan oluştuğu belirtilmektedir.⁶ Ayrıca bir başka Farsça nüshanın 5-20102 katalog numarasında kayıtlı olduğu bilgisi de yer almaktadır.⁷ 98-6-5 katalog numarasında bulunan Farsça nüshanın ise H.1170 tarihinde istinsah edildiği, 40 yaprak ve 15 satırdan oluştuğu ve eserin sonunda bir cetvel bulunduğu belirtilmektedir.⁸

Görüldüğü üzere kataloglarda eserin yazarının kim olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Farklı kataloglarda Kāmran Şirāzī, Mīr Yahyā, Hekīm Mağribī ve Zeynelabidin yazar adı olarak geçmektedir. Bazı kataloglarda ise yazarın belli olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca eserin yazıldığı tarih kesin olarak bilinmemektedir. Araştırmamız sonucunda eserin Farsça nüshasının en eski kopyasının H. 1033 tarihinde Haydarabad'ta yazılan nüsha olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra kataloglarda eser, Mecma' u 'ş-Şanāyi', Cevāhirü 'ş-Şanāyi' gibi farklı adlarla da yer almaktadır.

Farsçadan Türkçeye tercüme edilen eserin yazarı hakkında muhtelif görüşler olmasına rağmen mütercimi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Elde ettiğimiz bazı nüshalarda Türkçe tercümesinin Bitlis Hanı Abdal Han'ın emriyle gerçekleştirildiği bilgisi yer almaktadır. Ancak gerek nüshalar içinde, gerekse de kataloglarda bu eserin kim tarafından tercüme edildiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Ancak tespit ettiğimiz nüshalar içinde en eski nüsha olan H. 1103 (M. 1691) tarihli Çorum nüshasının sonunda Derviş Muhammed Gülşenī adı yer alırken, H. 1124 (M.1712) tarihli Hacı Mahmut Efendi nüshasının sonunda Haffāfzāde'nin öğrencilerinden Hekīmzāde olarak bilinen Süde Muhammed adı yer almaktadır. Eser Abdal Han döneminde tercüme edildiğine göre bu belirtilen adlar müstensih olmalıdır. Çünkü Abdal Han'ın Bitlis'teki hâkimiyetine H. 1065 (M.1655) tarihinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından son verilmiştir.⁹ Buna bağlı olarak eserin 1655'ten önce tercüme edilmiş olması gerekmektedir. Bunun dışında Bodleian Library kataloğunda Flügel kataloğunda bulunan nüshanın 12 Muharrem 1100 (M. 6 Kasım1688) tarihinde Bahāidās tarafından istinsah edildiği belirtilmişse de,¹⁰ Flügel kataloğunda¹¹ belirtilen Viyana nüshasının gerek katalog bilgilerinde, gerekse de nüshanın temmet kaydında Zilkade 1112 (M. Nisan 1701) tarihinde istinsah edildiği bilgisi yer almaktadır. Ancak müstensihine dair bilgi bulunmamaktadır.

1.1. Eserin Konusu ve Bölümleri

Mecmū'atü 'ş-Şanāyi' genel olarak inci, lal, yakut, zümrüt, zebercet gibi değerli taşların yapılmasından, altının yazı ve süsleme işleri için eritilmesinden, camların renklendirilmesi ve çeşitli

⁶ http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=1731566&pageStatus=0&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author (Son erişim tarihi: 07/07/2014)

⁷ <http://dl.nlai.ir/UI/3ea294fd-6585-4fb5-b5f9-76fa2a42fd85/Catalogue.aspx> (Son erişim tarihi: 07/07/2014)

⁸ http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=2111537&pageStatus=0&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author# (Son erişim tarihi: 07/07/2014)

⁹ Evliyā Çelebi, *Evliyā Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini* (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), 4. Kitap, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 140-144

¹⁰ Sachau and Ethé, *a.g.e.*, s. 1078

¹¹ Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen Und Türkischen Handschriften Der Kaiserlich-Königlichen Hof-Bibliothek Zu Wien*, Zweiter Band, Wien, 1865, s.525-526

renklerin elde edilmesinden, kılıçların sağlamlaştırılmasından, kemik boyanmasından, metallerin çözülmesinden, bardak, kâse, kadeh gibi şeylerin renklendirilmesinden, panzehir hazırlanmasından, kuvvetlendirici macun ve hap yapımından, İskenderiye yağının (rûğan-ı iskenderî) yani Yunan ateşinin üretilmesinden, cıvanın katı hale getirilmesinden, yapay çiçek yapımının yanı sıra bağdadî ve diğer kağıtların yapımından, mürekkeplerin hazırlanmasından, kendisini ve elbiselerini yanmaya karşı koruyan maddeler ve illüzyon oyunlarından, tutkal çeşitlerinden, elbise temizlemekten, havai fişeklerden vb. konulardan bahseder.

Eser nüshalara göre sayısı değişebilen bâblardan oluşmaktadır. Bâblar da fasıl ve nev'lere ayrılmaktadır. Nüshaların genelinde yüz altmış bir hüner ve yüz otuz dört fasıldan oluştuğu belirtilen eser, bazı nüshaların fihrist bölümlerinde otuz dokuz, bazılarında kırk, bazılarının da ise kırk bir bâb olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak bu sınıflandırmadaki farklılık bazı nüshaların tek bâbda ele aldıkları konuları diğer bazı nüshaların ayrı bâblar olarak ele almasından kaynaklanmaktadır. Yoksa konuları kırk veya kırk bir bâb olarak ele alan nüshalar otuz dokuz bâb olarak ele alan nüshalardan daha fazla konu içermemektedir.

Esas aldığımız H. 1108 tarihli Ali Emiri nüshasına göre eserde yer alan konular, fihristte sınıflandırılmalarına göre başlıca şu bâblardan oluşmaktadır.

bâb-ı evvel: İnci yapımı hakkındadır. Yedi fasıldır.

bâb-ı şânî: Yakut ve lal taşı yapımı hakkındadır. İki fasıldır.

bâb-ı şâliş: Billura lal ve yakut rengini vermek hakkındadır. Yedi fasıldır.

bâb-ı râbî: İnciyi parlatmak, cila vermek hakkındadır. Dört fasıldır.

bâb-ı hâmis: Bazı kitap, boyama veya süsleme gibi gerekli olan işler için altını hal etmek hakkındadır. Üç fasıldır.

bâbü 's-sâdis: Zümrüt ve zebercet yapımı hakkındadır. Üç fasıldır.

bâbü 's-sâbi': Firuze, mercan, elmas ve elmas çeşitleri yapmak hakkındadır. Dört fasıldır.

bâb-ı şâmin: Kemik boyanması hakkındadır. Beş fasıldır.

bâb-ı tâsi': Billura parlaklık ve renk verilmesi hakkındadır. Bu yedi renk ve bir fasıldır.

bâb-ı 'aşir: Avrupai renkler ve çini astarlar hakkındadır. Bu bir Avrupai renk ve üç astar rengidir. Dört fasıldır.

bâb-ı hâdî 'aşer: Kağıt gibi bükülebilen, keskin ve ağzı aşınmayan Avrupai kılıçlar yapmak hakkındadır. İki fasıldır.

bâb-ı şânî 'aşer: Kılıç, temren ve süngü yapmak hakkındadır. Bu dört nev' ve iki fasıldır.

bâb-ı şâliş 'aşer: Kılıca su vermek hakkındadır ki benzersizdir. Bu suyla çini, ayna gibi parlar. Bu su verilmiş kılıç demiri bile keser. Beş fasıldır.

bâb-ı râbî 'aşer: Yedi renkli minâ yapmak hakkındadır ki iki fasıldır.

bâb-ı hâmis 'aşer: Benzersiz yedi renk yapmak hakkındadır. Bu bir fasıl ve birçok nev' den oluşmaktadır.

bâb-ı sâdis 'aşer: Zincifre pişirmek, zengâr yapmak ve kağıt boyamak hakkındadır. Bu bir fasıl ve birçok nev' den oluşmaktadır.

bâb-ı sâbi 'aşer: Lacivert taşı yapılması ve temizlenmesi hakkındadır. Dört fasıldır.

bâb-ı şâmin 'aşer: Süsleme ve başka işler için zincifre dövmek hakkındadır. Altı fasıldır.

- bāb-1 tāsi‘ ‘aşer:** Zincifre pişirmek için çömlek ve gömmek için kuyu yapmak hakkındadır ki inci ve başka şeyleri hal etmek için gereklidir. Ayrıca hikmet çamuru, mavi zaç, sarı zaç, beyaz zaç ve kulkit yapmak hakkındadır. Billura ve başka şeylere renk vermek için gereklidir. Dört fasıl ve sekiz nev‘dir.
- bāb-1 ‘işrīn:** Kāse, bardak ve kadeh gibi şeylere yeni renkler vermek hakkındadır ki bunlar zümrüt renginde olur. Bir fasıldır.
- bāb-1 ḥādī ‘işrīn:** Gümüş, bakır, çelik kurşun, kalay, zırnık ve başka şeylerin hal edilmesi hakkındadır. Altı fasıldır.
- bāb-1 ṣānī ‘işrīn:** Altın, gümüş, bakır, çelik, mika ve cıvayı hal edip macun yapmak hakkındadır. Altı fasıldır.
- bāb-1 ṣālīṣ ‘işrīn:** Solucandan yapılan panzehir hakkındadır. Bütün zehirlerin panzehridir. İki fasıldır.
- bāb-1 rābi‘ ve ‘işrīn:** Düşman kalesine ve şehrine atmak için rûḡan-ı iskenderī yapmak hakkındadır. Beş fasıldır.
- bāb-1 ḥāmīṣ ve ‘işrīn:** Bele kuvvet vermek için gerekli hapların yapılması hakkındadır. Cinsel birleşme anında bu hapları ağızda tuttuklarında inzāl olmazlar. On iki fasıldır.
- bāb-1 sādis ve ‘işrīn:** Katır boncuğu, kaşgari ve riş üstebeci hakkındadır. Bir fasıldır.
- bāb-1 sābi‘ ve ‘işrīn:** Yapay çiçek sanatıyla ilgilidir. Altın ve gümüşten olur ki; gülden, yaseminden veya başka çiçeklerden ayırt edilemez. O çiçekler titrek olur ve hareket eder. Bir fasıldır.
- bāb-1 ṣāmin ve ‘işrīn:** Altın hal etmek, kağıttan yağ ve yazıyı gidermek, kalem süslemek, mürekkep yapılan isı çıkarmak ve mürekkep yapmak, kurutma kağıdını ıslah edip bağdadī kağıt gibi yapmak hakkındadır. On bir fasıldır.
- bāb-1 tāsi‘ ve ‘işrīn:** Yazı yazma sanatı hakkındadır. Yazdığına görünmez, ancak ateşe tutup ısıttığında görünür. Her bir maddeden ki kağıda yazıldığında bir renk ortaya çıkar. Bir fasıldır.
- bāb-1 ṣelāṣūn:** Lacivert, yeşil, kırmızı ve sarı bıçak sapları yapmak hakkındadır. Sedef işlemeli ki değerli taşlardan ayırt edilemez. İki fasıldır.
- bāb-1 ḥādī ve ṣelāṣūn:** Acayip şeyler hakkındadır. İkiyüzlü sahtekarlar bunu yaparak ermişlik taslarlar. Mesela, bir şeyi ellerinde tutarken kaybetmesi ya da ateşi ellerine, ağızlarına ve koyunlarına koyup ateşin bunlara zarar vermemesi gibi. Bu hokkabazlık gibidir. Beş fasıldır.
- bāb-1 ṣānī ve ṣelāṣūn:** Tutkallar hakkındadır. Bu kitapta bahsedilen bazı sanatlar bununla ilgilidir. Üstatlar bunu gizli tutmuşlardır ve bu bilinmeyen gizli bir hünerdir. Bir fasıldır. Ayrıca ok tüylerini bu tutkallarla yapıştırırlarsa nemden ve sudan asla zarar görmez. Bir fasıldır.
- bāb-1 ṣālīṣ ve ṣelāṣūn:** Güzel ses çıkaran turunç yapmak hakkındadır. Eğer sürekli elle hareket ettirseler bülbül sesi gibi ses verir. Ondan misk kokusu gelir. Ayrıca yaylar için zamk hal edip yapmak hakkındadır. İki fasıldır ve bir fasıl da hangi renk isterlerse o renk yapmak hakkındadır.
- bāb-1 rābi‘ ve ṣelāṣūn:** Şam pirinci ve cıva yapmak, mika hal etmek ve göze iyi gelen göz ilacı yapmak hakkındadır. Yedi fasıldır.
- bāb-1 ḥāmīṣ ve ṣelāṣūn:** Beyaz yakuta renk vermek hakkındadır ki lal gibi olur. Bir fasıldır.
- bāb-1 sādis ve ṣelāṣūn:** Taşların özelliği ile akik taşı ve diğer taşların üzerine yazı yazmak hakkındadır. Ayrıca demirden bakır yapmak, talaşı gümüş yapmak, billura ve başka şeylere

renk vermek için yanmış bakır yapmak, renkli düğme ve kolye yapmak ve narın içinde kaç adet tane olduğunu bilmek hakkındadır. Yedi fasıldır.

bāb-ı sābi' ve şelāşūn: İpekli kumaşlar lekелendiğinde bu lekeyi kolay bir biçimde çıkarma yolu hakkındadır. Bir fasıldır.

bāb-ı şāmin ve şelāşūn: Kıl boyamak, uzatmak ve çoğaltmak ya da kılın çıkmasını engellemek hakkındadır. Dört fasıldır.

bāb-ı tāsi' ve şelāşūn: Her renkte havai fişek ki yeşil, sarı, mavi renklerinde ve güller şeklinde olur. İki fasıl ve birçok nev' den oluşmaktadır.

1.2. Eserin Adı ve Yazılış Amacı

Eserin adı ve yazılış amacı ile ilgili bilgileri nüshaların başlangıç sayfalarında bulabilmekteyiz. Temelde iki gruba ayırdığımız nüshalardan birinci grupta yer alan H. 1108 tarihli esas aldığımız Ali Emiri nüshasında eserin adı ve yazılış amacı şu şekilde belirtilmektedir: "...bu za' if hāk-sār cemī' -i fūnūnda sa' y-i belīg eylemişdür ve her hirmenden bir hūşe ele getürmişdür ve çok üstādlar hīzmetinde olmuşdur envā' -ı hüner müşāhede eyleyüp tecrübe eylemişdür ve müddetler anuñ üzerine olmuşdur nice memdūh tuhfе kalemе getürdi tā her kim ki anda şerā' itī üzre sa' y gösterüp 'amele getüre ve itmāma yetişdüre tamām menfa' at müşāhede éde ...ol kerem şāhibi 'āriflerün kuluym ki bir şavāb görmediler yüz hātā bağışladılar ve bu hīṭāb-ı müsteṭāb ile bu cevāhir niḳāblu kitāb mecmū' atü 'ş-şanāyi' dēyü tesmiye eyledüm ol eclden ki bu mecmū' ada şan' at-ı bisyār ve hikmet-i bī-şūmār mūndericdür ki andan her bir ḳaṭresi bir baḥr ve her bir çeşmesi bir nehrdür ki şöhet-i şehrdür ve çünki ṭālib olup bu şanāyi' üñ ma' rifetine ıṭṭilā' bulup ve kemāl yetişdüreler bi-tevfīḳı 'llāhi ta' ālā maḳşūd-ı küllī ḥāşıl ola..." (Bk. A, 3a-3b)

Görüldüğü üzere eserin adı metin içinde açıkça "mecmū' atü 'ş-şanāyi'" olarak belirtilmektedir. Eserin yazılış amacı olarak da; eserde geçen hüner ve sanatlar birçok üstadın yanında tecrübe edildikten sonra her kim isterse bunları yapıp ve bunlardan faydalanması için kaleme alındığı belirtilmekte; ayrıca eserde birçok sanat ve sayısız hünerin bulunduğu, bu sanatların marifeti öğrenilerek bunların olgunlaştırılmaları temenni edilmektedir.

İkinci grupta yer alan H. 1112 tarihli Viyana nüshasında ise eserin adı ve yazılış amacı ile ilgili bilgiler şu şekilde yer almaktadır: "...zamīr-i münīr erbāb-ı başīrete ḥafī olmaya ki (ki) bu kitāb-ı cevāhir-i niḳāb bedī' ü 'n-niṣābla hīṭāb-ı müsteṭāb birle mecmū' atü 'ş-şanāyi' dēyü mersūm olinmişdur lügāt-ı müşkilāt birle bir dilber-i mehpeyker gibi perde'-i zebān-ı fārsiden cilveger olup lisān-ı türki isti' māl eden ṭālib ve rāğıba münāzara ve müşāhedesinde tereddüd tām vārid olmaya ol āftāb-ı evc-i kerem ve māhtāb-ı burc-ı himem mānī' ü 'l-cevr ve 'z-zulm şāhibü 's-seyf ve 'l-kalem musnid nişin cemşid ü cem ḥusrev ü keyḥüsrev 'alem a' nā dāver-i devrān dādvar-ı cihān İskender-i zamān şānī nūşirevān ḥān ibn-i ḥān ḥāzret-i Abdāl Ḥān 'ālīşān edāmallāhu ta' ālā ilā inḳirāze 'd-devrān ḥāzretleri lisān-ı fārsiden zebān-ı türkiye terceme olinmaḳ fermānları şādir olmağın bu dā' i zerre mıḳdārı dahı bir mūcib-i emr-i 'ālī ḳadrü 'l-maḳdūr lisān-ı türkiye şāḥife beyān ḳılındı" (Bk. V, 2a)

Yine bu nüshada da görüldüğü gibi eserin adı "mecmū' atü 'ş-şanāyi'" olarak açıkça belirtilmektedir. Eserin yazılış amacı olarak; eserin dilinin zorluğu nedeniyle, eseri Türk dilini

kullananların tereddütsüz tam anlamaları için, Abdal Han'ın emriyle güzel bir dilber gibi resmedilmiş Fars dilinin örtüsünden ortaya çıkarıp Türkçeye çevrildiği belirtilmektedir.

Örnek olarak yer verdiğimiz ikinci grup nüshalarından Viyana nüshasında görüldüğü gibi eserin Abdal Han'ın emriyle Farsçadan Türkçeye tercüme edildiği bilgisi ikinci grup nüshalarında yer almaktadır.

1.3. Eserin Nüshaları

Eser ile ilgili toplam on dokuz nüsha tespit ettik. Bu nüshaların on sekizini temin edebilirken, Bosna-Hersek'te bulunan bir nüshayı temin edemedik. Bunun nedeni ise, Bosna-Hersek ile iletişim kurmamıza rağmen, bize olumlu ya da olumsuz anlamda bir cevap verilmemesidir.

Temin ettiğimiz nüshaları incelediğimizde nüshalar arasında bazı farklılıkların olduğunu gördük. Bunlar, nüshaların başlangıç kısmı ile son bölümleri arasında ve çeşitli ifade farklılıkları olarak göze çarpmaktadır. Bu nedenle nüshaları iki grupta topladık. Birinci grup: Diyarbakır, Ankara, Kütahya, Çorum (19 Hk 2938), Süleymaniye (3332), Erzurum (173/SA), Hacı Mahmut Efendi, Millet Kütüphanesi (dört nüsha) nüshalarından oluşurken; ikinci grup ise: Almanya, İzmir, Mısır, Çorum (19 Hk 2964), Erzurum (35/ASL), Viyana ve Millet Kütüphanesi (100/2) nüshalarından oluşmaktadır. İkinci grupta yer alan nüshaların ilk yapraklarında eserin Abdal Han'ın emri ile Farsçadan Türkçeye tercüme edildiği bilgisi yer alırken; birinci grup nüshalarda bu bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca son bölümlerde yer alması gereken elbise temizlemek, saç ve sakalı boyamak ve havai fişek konuları birinci grupta yer alırken; ikinci grubun çoğu nüshasında bu konular bulunmamaktadır. Fihristte belirtilen bu konular yerine ikinci grubun son bölümlerinde kuvvetlendirici macunlar, süttten yağ yapmak, mürekkep yapımı gibi konular yer almaktadır.

İki gruba ayırdığımız nüshalardan birinci grubu da metin içeriğine bağlı olarak kendi içinde iki ayrı gruba ayırabilmekteyiz. Bunları Kütahya, Çorum (19 Hk 2938), Süleymaniye (3332), Erzurum (173/SA), Hacı Mahmut Efendi, Millet Kütüphanesi (101; 102) ile Diyarbakır, Ankara, Millet Kütüphanesi (99; 103) şeklinde ayırabilmekteyiz. Çünkü Kütahya nüshasıyla başlayan grubun tamamında son bāb olan havai fişek konusu yarıda kesilerek metin bitirilmekte; ayrıca bu grupta yer alan nüshalardaki eksiklikler Diyarbakır nüshasıyla başlattığımız grupta bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra zaman zaman her iki grup arasında ifade farklılıkları da görülebilmektedir.

1) A Nüshası (Esas Alınan Nüsha)

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu (No. 34 Ae Müteferrik 99)

Nüsha 195x130, 145x72 mm ölçülerinde olup sırtı ve kenarları meşin kaplı, şirazeli ve mikleplidir. Harekesiz nesihle yazılmıştır. Toplam 102 yaprak, 17 satırdan oluşmaktadır. Yalnız nüshanın 1b sayfası 12, 72a sayfası 16 satırdır. Nüshada bāb ve fasıl numaraları ile başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış olup 1b ve 2a sayfaları kırmızı çerçeve içine alınmıştır. Nüshanın 1b sayfasının başında eserin adı “kitāb-ı mecmū‘atü’ş-şanāyi‘” olarak yazılmıştır. İstinsah tarihi H. 1108 (M. 1696) olan nüshanın müstensihi belli değildir. İçerik açısından diğer nüshalara göre daha sağlam bir nüshadır. Nüsha toplam 39 bābdan oluşmaktadır.

Nüshada Allah'a hamd ve senā edildikten sonra, Allah'ın varlık âleminde vücuda getirdiği sanatlardan bahseden bir beyit ile başlanmaktadır. Eser daha sonra hüner ve sanatın önemini belirten

beyitlerle devam etmektedir. Nüshanın 3a-3b sayfalarında eserin yazılış amacı ve eserin adı hakkında bilgi verilmektedir. Nüshada yüz altmış bir hünerin olduğu, kırk bâb ve yüz otuz dört fasıldan oluştuğu belirtilmektedir. Bu bilgiler sonrası eserin bölümlerinin sıralandığı fihrist bölümü yer almaktadır. Her ne kadar metnin başlangıcında eserin kırk bâb olarak sınıflandırıldığı belirtilmişse de fihristte otuz dokuz bâb vardır. Bu farklılığın nedeni, ok tüylerinin yapıştırılması ile ilgili konunun ayrı bir bâb olarak değil, tutkallar bâbında yer almasındandır. Gerek fihristte, gerekse de metin içinde ikinci, üçüncü ve dördüncü bâb numaraları karıştırılmıştır. Bunun dışında metin içinde on sekinci bâb, on yedinci bâb şeklinde yanlış numaralandırılmıştır.

Metnin fihrist bölümü sonrası 7b sayfasından itibaren bahsedilen konular tek tek açıklanmaya başlanmıştır. Ancak fihristte beş fasıl olarak belirtilen kemik boyamak ile ilgili sekizinci bâb, metin içinde kemiğin yeşil, kırmızı, lacivert, siyah, sarı, renklerle renklendirilmesi şeklinde yer alan beş fasılın yanı sıra kemik hal etmek ile ilgili altıncı fasıl da yer almaktadır. Bunun dışında kılıç, temren ve süngü yapmak ile ilgili olan on ikinci bâb fihristte iki fasıl ve dört çeşit olarak verilmişken, metin içinde tercüme edilen eserde bir fasıl ve bir çeşit olarak yer aldığı geri kalan bölümlerin kaybolması nedeniyle tercüme edilemediği belirtilmektedir. Yirmi birinci bâbda da fihristte belirtilen fasıl sayısı ile metin içindeki fasıl sayısı uyuşmamaktadır. Fihristte altı fasıl olarak belirtilen bu bâb, metin içinde beş fasıl olarak yer almaktadır. Bunlar; gümüş, bakır, çelik, cıva, zırnık hal etmek şeklindedir. Fihristte belirten kalay ve kurşun ile ilgili olarak ikinci fasılda bunların da gümüş gibi hal edildiklerini belirtir. Eserin son bölümü olan otuz dokuzuncu bâb, havai fişek hakkındadır. Bu bâb içinde 96a, 96b, 97a, 97b sayfalarında yer alan bölümü mütercim, konuyla ilgili bilgisi olmadığı ve tecrübe etmediğinden Farsça metindeki bu bölümü tercüme etmeden aynı şekilde yazdığını belirtmektedir.

Metnin temmet kaydı sonrası hafızaya ve cinsel ilişkiye kuvvet veren macun tarifi yapılmaktadır. Son yaprakta ise çeşitli karışımlar verilmektedir. Ancak bunlar farklı kalemle sonradan yazılmıştır.

2) D Nüshası

Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi (No. 21 Hk 407)

Nüsha 160x108, 110x62 mm ölçülerinde olup sırtı vişne rengi meşin, üstü ebru kağıt kaplı mukavva ciltlidir. Harekesiz nesih ile yazılan nüshada bâb ve fasıl numaraları ile başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Cetvellerin büyük çoğunluğu da kırmızı olup baştaki cetveller sarıdır. Nüshanın son bir yaprağı eksiktir. 2a'da bir vakıf kaydıyla Hüseyin Vîrânî'nin vakıf mührü vardır. Nüsha 132 yaprak ve 13 satırdan oluşmaktadır. Ancak nüshanın 1b sayfası 9 satırdan oluşmaktadır. Nüshanın istinsah tarihi ile müstensihi belli değildir. Nüsha toplam otuz dokuz bâbdan oluşmaktadır.

Bu nüshayı incelerken nüshanın bazı yapraklarının yerlerinin değiştirilmiş olduğunu tespit ettik. Konu bütünlüğü ve metnin devamına göre 56a-b, 57a-b yaprakları ile 36a-b, 37a-b yaprakları yer değiştirmelidir.

Oldukça sağlam olan bu nüshada dikkat çeken özelliklerden biri de metin içinde bazı kelimelerin anlamlarının kelime altlarına yazılmasıdır. Özellikle otuz dokuzuncu bâbın son yapraklarında yabancı kelime ya da terkiplerin anlamları kelime altlarına yazılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Her ne kadar sağlam bir nüsha olsa da bazı bölümleri eksiktir. Nüshada eksik olan bölümler şu şekildedir: Zincifrenin siyahlığını gidermek ile ilgili olan on sekizinci bābın dördüncü faslı bu nüshada yoktur. Zincifre pişirmek ile ilgili olan on dokuzuncu bābın ilk faslında yer alan zincifre pişirmek için ocak yapmak bölümü sonrası gelen kuyu yapmak bölümü ile bu bābın ikinci faslında yer alan billur ve başka şeylere renk vermek ile ilgili bölüm de bu nüshada yoktur.

Eserin bir yerinde bāb numaralandırmasında yanlışlık yapılmıştır. Hokkabazlık ile ilgili otuz birinci bābın dördüncü faslına tekrar otuz birinci bāb başlığı atılmış, ancak daha sonra gelen bölüm beşinci fasıl diye numaralandırılmıştır.

3) A2 Nüshası

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu (No. 34Ae Müteferrik 103)

Nüsha 210x160, 150x170 mm ölçülerinde olup meşin kaplı, şirazeli ve şemselidir. Harekesiz nesihle yazılan nüshanın bāb ve fasıl numaraları ile başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüsha 69 yaprak ve 19 satırdan oluşmaktadır. Ancak nüshanın 1b sayfası 15 satırdır. Müstensihi belli olmayan bu nüsha H. 1115 yılının Şaban ayında (M. Aralık 1703) istinsah edilmiştir. Toplam 39 bābdan oluşmaktadır.

Nüshanın 1b sayfasının başında eserin adı esas aldığımız nüshada olduğu gibi “ kitāb-ı mecmū‘ atü’ş-şanāyi‘ ” olarak yazılmıştır. Bu nüsha diğer nüshalara göre esas aldığımız nüshaya daha yakın bir nüshadır. Bu yüzden de esas aldığımız nüshada yanlış yazılan ya da eksik olan bir kelime bu nüshada da aynı şekilde yanlış veya eksik olabilmektedir.

Nüshada bazı bāb ve fasıl numaralandırılmasında yanlışlık yapılmıştır. Bunlar şu şekildedir: Onuncu ve on birinci bāb numaraları yirmi ve yirmi birinci olarak yanlış numaralandırılırken, on dokuzuncu bābın üçüncü faslına ikinci fasıl, otuz sekizinci bābın ikinci faslına birinci fasıl denilmiştir.

4) A1 Nüshası

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İsmail Sait 1. Koleksiyonu (No. 2081)

H. 1139 (M. 1726) tarihinde yazılan nüshanın müstensihi belli değildir. Bāb ve fasıl numaraları ile başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazı türü taliktir. Satır sayısı 29-35 arasında değişmekte ve 42 yapraktan oluşmaktadır. Sonunda bulunan bir yaprak ile başında bulunan üç sayfalık bölüm metinden ayrı bilgiler içermektedir. Nüshanın başında bulunan üç sayfalık bölüm renklendirme ya da altın ve gümüş yaldız yapma ile ilgili konuları içermektedir. Daha önce anlatılan altın yaldız yapmak ile ilgili bölüm nüshanın 1b sayfasının üst kısmında tekrar yazılmıştır. Nüshanın temmet kaydı sonrası ise metin içinde de geçen bazı terimlerin farklı adları yer almakta, ayrıca son bir yaprak kırmızı mürekkep yapımı hakkında bilgi içermektedir.

5) Ç Nüshası

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi (No. 19 Hk 2938)

Nüsha 205x150, 140x85 mm ölçülerinde olup sırtı siyah bez, üstü kavuniçi renkli kağıt ile ciltlidir. Harekesiz nesih ile yazılmıştır. Bāb ve fasıl numaraları ile başlıkları kırmızı olup sayfalar

kırmızı çerçeve içine alınmıştır. Toplam 62 yaprak ve 15 satırdan oluşmaktadır. Ancak nüshanın 1b sayfası 11 satırdır. Nüshanın temmet kaydında Dervîş Muhammed Gülşenî tarafından H. 1103 (M.1691) tarihinde istinsah edildiği yazılıdır.

Esas aldığımız nüshadan farklı olarak bu nüshanın fihrist bölümünde konular kırk bâb olarak sınıflandırılmıştır. Bu farklılığın nedeni esas aldığımız metnin otuz ikinci bâbında tutkallar bölümü içinde nev' olarak gösterilen ok tüyleri yapıştırmak ile ilgili bölümün bu nüshada farklı bir bâb (otuz üçüncü bâb) olarak gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu nüshanın fihrist bölümünde "dimişki pirinc" ile ilgili olan otuz dördüncü bâb da yoktur. Fihristte otuz beşinci bâb numarası verilmeden otuz altıncı bâba geçilerek numaralandırmada da yanlışlık yapılmıştır.

Bu nüsha, tespit edebildiğimiz kadarıyla nüshalar içindeki en eski nüshadır. En eski nüsha olmasına rağmen esas aldığımız nüshaya göre eksik bir nüshadır. Bu eksiklikler metnin hemen ilk sayfalarında karşımıza çıkmaktadır. Mesela; esas aldığımız nüshanın ilk sayfalarında yer alan beyitlerin anlamı ile üçüncü beyit bu nüshada yoktur. Metin içinde de bazı eksik bölümler ve yanlışlar bulunmaktadır. Mesela; nüshanın fihrist bölümünde yirmi ikinci bâbda altı fasıl olarak gösterilen altın, gümüş, bakır, çelik, mika ve cıvadan macun yapmak ile ilgili bölüm metin içinde yirmi beşinci bâbda yer almaktadır. Esas aldığımız nüsha ile karşılaştırdığımızda bu bâb ile ilgili son üç fasıl bu nüshada yoktur. Ayrıca nüshada "rûğan-ı iskenderî" ile ilgili bölüme yirmi sekizinci bâb başlığı atılırken ondan sonra gelen kuvvetlendirici haplar bölümüne yirmi yedinci bâb denilmiştir. Yirmi yedinci bâb olarak gösterilen kuvvetlendirici hapların yer aldığı bölüm fihristte yirmi beşinci bâbda on iki fasıl olarak belirtilmekte, metin içinde ise iki fasıl olarak gösterilmektedir. Esas aldığımız nüsha ile karşılaştırdığımızda bu bâbın ilk iki faslı bu nüshada yer alırken, son dokuz faslı yer almamaktadır. Fihristte otuz altıncı bâb olarak gösterilen "beyaz yakuta renk vermek" ile ilgili bölüm metin içinde anlatılmamış eksik bir bölümdür. Esas aldığımız metinde yer alan ve bu nüshanın da otuz altıncı bâbında bulunması gereken yanmış tunç ile ilgili olan üçüncü fasıl ile taşların özelliklerinin anlatıldığı yedinci fasıl yine yoktur. Ayrıca esas aldığımız nüshada otuz sekizinci bâbın atı boyamak ile ilgili dördüncü faslı bu nüshada bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Çorum nüshasının fihrist bölümünde kırkinci bâb olarak verilen havai fişek bölümü metin içinde otuz yedinci bâbın dördüncü faslı olarak yer almakta ve bu Farsça bölüm de yarıda kesilerek metin sonlandırılmaktadır.

6) V Nüshası

Viyana Kütüphanesi (Flügel, Kat. No. 1459)

Nüsha 100 yaprak, 13 satırdan oluşmaktadır. Yazı türü nesihdir. Bâb ve fasıl numaraları ile başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın temmet kaydında Zilkade 1112 (M. Nisan 1701) tarihinde istinsah edildiği yazılıdır. Nüshanın hemen başında müellifin Abdal Han olduğu belirtilmektedir. Ancak metin içinde Abdal Han'ın emriyle tercüme edildiği yazılıdır. Nüshada ilk 100 yaprak sonrası kiremit yağı ve merhemlerin anlatıldığı farklı iki Arapça makale bulunmaktadır. Nüshanın iç kapak sonrası gelen yaprağın ön yüzünde sabun yapımı ile ilgili Arapça bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümün hemen altında Abdal Han'ın emriyle Mecmū' atü 'ş- Şanāyi' 'nin tercüme edildiği kaydı yer almaktadır. Yaprağın arka yüzünde ise taşlarla ilgili Arapça başka bir bölüm

bulunmaktadır. Bundan sonra gelen sayfada ise İslam'ın beş esas üzerine kurulu olduğunu anlatan hadis, üstü karalanmış olarak bulunmaktadır.

Nüshanın başlangıç sayfaları esas aldığımız metinden oldukça farklıdır. Mesela; esas aldığımız nüshanın ilk sayfalarında çeşitli beyitler yer alırken, bu nüshada bu beyitler yoktur. Nüshanın giriş kısmında eserin adı ve yazılış amacı hakkında bilgiler yer almaktadır. Ayrıca nüshada konuların kırk bir bāb olarak sınıflandırıldığı belirtilmiştir.

Nüshanın dikkat çeken özelliklerinden biri de, bir sayfanın son kelimesi bir sonraki sayfanın başlangıç kelimesi olarak zaman zaman tekrar yazılmasıdır.

Bu nüshanın fihristinde on altı, on yedi ve on sekizinci bāb olarak yer alan konular esas aldığımız nüshanın on altıncı bābında yer almaktadır. Ayrıca ok tüylerini yapıştırmak ile ilgili bölümü esas aldığımız nüshadan farklı olarak bu nüsha tutkallar bölümünden ayrı bir bāb olarak ele almıştır. Esas aldığımız nüshanın fihristinde ayrı bāblar halinde yer alan beyaz yakuta renk vermek ile akik taşı ve taşların özellikleri ile ilgili konular bu nüshada tek bāb halinde göstermiştir.

Nüshanın kırk bir bāb üzere olduğu fihrist kısmında belirtilmişse de metin içinde kırk bāb yer almaktadır. Nüshanın belirgin bir şekilde son bölümlerinin eksik olduğu görülmektedir. Fihristte otuz dokuz, kırk ve kırk birinci bāblarda belirtilen elbise temizlemek, saç ve sakal boyamak, ve havai fişek bölümleri metin içinde yoktur. Bu bāblarda kağıt, mürekkep, kuvvetlendirici macun yapımı, kağıttan yazıyı gidermek, süttten yağ yapmak gibi konular yer almaktadır

7) İ Nüshası

İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu (No. 802)

Dış ölçüleri 165x155 mm ölçülerinde olan nüsha 85 yaprak 15 satırdan oluşmaktadır. Ancak 1b sayfası 10 satırdır. Yazı türü nesihdir. İstinsah tarihi ile müstensihhi belli değildir. Bāb ve fasıl numaraları ile başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Viyana nüshasına yakın bir nüshadır. Bu yüzden Viyana nüshasında olduğu gibi nüshanın başlangıç kısmı esas aldığımız nüshadan farklıdır. Nüshanın ilk sayfalarında eserin yazılış amacı verildikten sonra Abdal Han'ın emriyle Farsçadan Türkçeye tercüme edildiği yazılıdır. Nüshanın sonunda metin içinde geçen bazı terimlerin anlamlarını veren bir sözlük bölümü yer almaktadır. Sözlük bölümünün yer aldığı yaprağın arka yüzünde ise aklı götüren ya da aklı geri getiren bir ilaç karışımı verilmektedir. Metni incelerken nüshanın bu sözlük kısmından zaman zaman yararlandık. Çünkü metinde geçen bazı kelimelerin anlamları sözlüklerde bulunmamaktadır. Bu nedenle de kelimeleri anlamlandırmak için bu sözlük bölümünden yararlanmak zorunda kaldık.

8) S Nüshası

İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu (No. 3332)

135x70, 170x105 mm ölçülerinde olan nüsha 15 satırdan oluşmaktadır. Ancak 1b sayfası 14 satırdır. Harekesiz nesih ile yazılan nüsha, 1 Mayıs 1936 tarihinde istinsah edilmiştir. Katalog bilgilerinde müstensihhin Ahmet Cevat Paşa olduğu belirtilmişse de metin içinde bunu doğrulayacak herhangi bir kayda rastlanmadı. Nüshanın ilk 79 sayfası Mecmū' atü 'ş-Şanāyi' ile ilgilidir. Bundan sonra gelen sayfa boşdur. Daha sonra gelen 81-98 arası yapraklarda çeşitli konularla ilgili bilgiler yer

alır. Bunlar; bazı kimya terimlerinin Türkçe karşılıkları, misk yapımı, haşeratlerden kurtulma yolları, altın yıldız yapımı, zihin ya da el çabukluğu oyunları, çeşitli iksir yapımı gibi konulardır. 99. yaprağı da boştur. Bu boş yaprak sonrası 16 sayfa kadar, sonradan kalem alındığı anlaşılan, bir fihrist bölümü gelir. Fihrist sonrası son iki yaprağı yine boştur. Bu nüsha eksik bir nüsha olup yirmi ikinci bābın dördüncü faslının yarısında metin bitirilmektedir.

9) H Nüshası

İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu (No. 6231)

275x170, 205x110 mm ölçülerinde olan nüsha 24 yaprak ve 29 satırdan oluşmaktadır. Yalnız nüshanın 1b sayfası 21 satırdır. Bāb ve fasıl numaraları ile başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış olup sayfalar kırmızı çerçeve içine alınmıştır. Nüsha harekesiz nesih ile yazılmıştır. Nüshanın temmet kaydında Ḥaffāzāde'nin öğrencilerinden Ḥekīmzāde olarak bilinen Sūde Muhammed tarafından H. 1124 (M.1712) tarihinde istinsah edildiği yazılıdır. Nüshanın hemen başında eserin adı "kitāb-ı mecmū' atü 'ş-şanāyi' ü 'l-ğarībe" olarak geçmektedir.

Bu nüsha H. 1103 tarihli Çorum nüshasına yakın bir nüshadır. Bu nedenle de Çorum nüshasında görülen eksikler bu nüshada da görülmektedir.

10) Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi (No. 43 Ze 307/1)

Nüsha 42 yaprak ve 21 satırdan oluşmaktadır. Yalnız 1b sayfası 19 satırdır. Nüshanın istinsah tarihi ile müstensihî belli değildir. Fasıl ve bāb numaraları ile başlıklar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Yazı türü nestaliktir. Nüshanın başında bulunan bir yaprakta metin dışı bilgiler bulunmaktadır. Bu yaprağın bir yüzünde insanı uykusuz bırakma, bilincini kaybettirme ya da geri getirme üzerine çeşitli karışımlardan bahsetmekte, diğer yüzünde ise iki şiir bulunmaktadır.

Bu nüsha üslup ve içerik açısından diğer nüshalardan çok H. 1103 tarihli Çorum nüshasına yakın bir nüshadır. Bu nedenle de Çorum nüshasında görülen yanlış ya da eksikleri bu nüshada da görebilmekteyiz.

11) Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi (No. 35/ASL)

Nüsha 47 yaprak ve 19 satırdan oluşmaktadır. Ancak nüshanın 1b sayfası ile sonradan yazıldığı anlaşılan 3a sayfası 18 satırdır. 3b sayfası ise 10 satırdır. 4. ve 43. yaprakları boştur. Nüshanın bāb ve fasıl numaraları ile başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olup sayfalar kırmızı çerçeve içine alınmıştır. İstinsah tarihi ile müstensihî belli olmayan nüshanın yazı türü nesih'tir. Sayfalar yer yer su lekelidir. Bu nedenle de sayfaların bazı yerlerinde kelimeler siliktir. Nüshanın ilk sayfasında çeşitli dua ve ayetler yer almaktadır. Bu sayfanın son satırında İmām Ahmed Efendi adı ve H.1140 (M. 1727) tarihi vardır.

Viyana ve İzmir nüshalarına yakın olan bu nüshanın 1b sayfasının başında eser adı olarak "mecmū' atü 'ş-şanāyi'" yazılıdır.

12) Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu (Ms. Or. Oct. 2821)

150x75, 145x65 mm ölçülerinde olan nüsha 75 yaprak ve 19 satırdan oluşmaktadır. Ancak 1b sayfası 14 satırdır. Yazı türü nesihdir. Cildi koyu kahverengi meşin, miklepli ve şemselidir. Bâb ve satır numaraları ile başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış olup sayfalar kırmızı çerçeve içine alınmıştır. Yalnız 1b ile 2a sayfaları sarı çerçevelidir. Nüshanın iç kapak kısmında bazı terimlerin yer aldığı silik yazılar vardır. Ondan sonra gelen sayfada divani yazıyla yazılmış bazı tarifler yer almaktadır. Asıl metin bu sayfadan sonra gelmektedir. Nüshanın 73. yaprağı sonrası gelen iki yaprakta sonradan kaleme alındığı anlaşılan gümüş, altın gibi bazı madenlerin yapımı hakkında bilgi verilmektedir.

Nüshanın istinsah tarihi ile müstensihi belli değildir. Ancak 1b sayfasının başında farklı kalemle sonradan yazıldığı anlaşılan eserin adı “ mecmû‘atü’ş-şanāyi‘ ” olarak verilmiş, hemen altına da Arapça, eserin H. 1216 (M. 1801) tarihinde İstanbul’a getirildiği belirtilmiştir.

Nüshanın başlangıç kısmı Viyana nüshası ile aynıdır. Bu nüshada da Abdal Han’ın emri ile eserin Farsçadan Türkçeye tercüme edildiği yazılıdır. Eserin kırk bir bâb ve yüz altmış sanattan oluştuğu belirtilmektedir.

Oldukça eksik olan bu nüshanın fihrist bölümünde otuz dokuz, kırk ve kırk birinci bâblarda belirtilen elbise temizlemek, saç ve sakalı boyamak ve havai fişek ile ilgili konular metin içinde yoktur. Metinde otuz sekizinci bâb sonrası bâb numaralandırması yapılmamıştır. Nüshanın son bölümlerinde iri kağıt yapımı, mürekkep yapımı, kuvvetlendirici macun yapımı gibi konular yer almaktadır. Ayrıca nüshanın sayfaları da karıştırılmıştır. Temmet kaydının düşürüldüğü sayfadan sonra gelen yedi sayfa metin içinde yer almalıdır.

13) A3 Nüshası

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu (No. 34Ae Müteferrik 101)

152x97, 100x50 mm ölçülerinde olan nüsha 95 yaprak, 15 satırdan oluşmaktadır. Sırtı meşin, kağıt kaplı ve şirazeli olan nüshanın bâb ve fasıl numaraları ile başlıkları genellikle kırmızıdır. Ayrıca 41b sayfası kırmızı çerçeve içine alınmıştır. Yazı türü rikadır. Nüshanın 44b sayfası boşdur. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

Bu nüsha H. 1103 tarihli Çorum nüshasına yakın bir nüshadır. Bu nedenle de Çorum nüshasında olduğu gibi bu nüshada da esas aldığımız metinde tutkallar bâbında yer alan ok tüylerini yapıştırmak ile ilgili bölüm bu nüshanın fihrist bölümünde ayrı bir bâb olarak gösterilmiştir.

Nüshanın 1b sayfasının başında eser adı “mecmû‘atü’ş-şanāyi‘ ” olarak yazılıdır. Oldukça eksik olan bu nüsha ayrıca özensiz şekilde de yazılmıştır. Kelime ve ifadelerin özensiz yazılmasından kaynaklanan yanlışların yanı sıra şu durumlar da özensiz yazıldığını göstermektedir: nüshanın fihrist bölümünde on sekizinci bâbdan sonra yirminci bâba geçilmesi, metinde birinci bâbın üçüncü faslıyla ilgili bölümün iki defa yazılması, metin içinde yirmi ikinci bâb başlığı sonrası yirmi dördüncü bâb başlığının atılması gibi.

Nüshanın sayfaları da karıştırılmıştır. 78a-b yaprağı 84b sayfası sonrası gelmelidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

14) Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi (No. 19 Hk 2964)

180x125, 150x90 mm ölçülerinde olan nüsha 17 satırdan oluşmaktadır. Bâb ve fasıl numaraları ile başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüsha karton üzeri kağıt kaplı ciltlidir. Yazı türü nesih olan nüshanın ilk 64 yaprağı Mecmū' atü 'ş- Şanāyi' ile ilgili olup son 13 yaprağında batıl itikatlara girebilecek bazı dertlerin devası olan ya da isteklerin yerine gelmesi için gerekli olan ilaç ve dualar yer almaktadır. Müstensihî belli olmayan nüshanın istinsah tarihi H. 1256 (M. 1840) olarak verilmiştir. Nüshanın fihrist bölümünün on birinci bâbına kadar olan ilk yaprakları eksiktir.

Nüshanın fihrist bölümünde konular kırk bir bâb olarak sınıflandırılrsa da metin içinde kırk bâb yer almaktadır.

Viyana nüshasına yakın olan nüshanın içinde bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Lal ve yakut taşı yapmak ile ilgili olan ikinci bâbın ilk faslı konu ile ilgili iken, sonra gelen iki fasıl inciye parlatmak ile ilgilidir. Metinde ikinci bâb sonrası üçüncü ve dördüncü bâblar anlatılmadan beşinci bâba geçilmektedir. Otuz sekizinci bâbda yer verdiği taşların özellikleri ile ilgili konuyu oldukça kısa tutmaktadır. Bu bölüm sonrası fihristin otuz dokuz, kırk ve kırk birinci bâblarında belirtilen elbise temizlemek, saç ve sakal boyamak ve havai fişek ile ilgili konular metin içinde yer almamaktadır. Metnin otuz dokuzuncu bâbında kağıdın renklendirilmesi, süslenmesi ve temizlenmesi gibi konular yer alırken, kırkinci bâbında kuvvetlendirici macun yapımı, çeşitli renklerde mürekkep yapımı, farklı renkler oluşturmak, muhtelif rahatsızlıklara iyi gelen karışımlar, aklı başa getiren ya da aklı baştan götüren ilaçlar, kağıttan yazıyı gidermek gibi konular yer almaktadır.

15) Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi (No. 173/SA)

Nüshanın istinsah tarihi ile müstensihî bilinmemektedir. Nüsha 15 satır ve 80 yapraktan oluşmaktadır. Yalnız 1b sayfası 13 satırdır. Yazı türü nesih olan nüshanın son iki yaprağı boş olup ikinci yaprağın arka yüzünde kılıç ve bıçağa su vermek ile yeşil yakut yapımı hakkında bilgi verilmektedir. Bu nüsha H. 1103 tarihli Çorum nüshasına yakın bir nüshadır. Bu nedenle de Çorum nüshasında olan eksiklikler bu nüshada bulunabilmektedir.

16) İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu (No. 34 Ae Müteferrik 102)

215x137, 213x60 mm ölçülerinde olan nüsha 50 yaprak ve 23 satırdır. Ancak 1b sayfası 18 satırdır. Yazı türü rikadır. Müstensihî belli olmayan nüshanın temmet kaydında istinsah tarihi 15 Zilhicce 1251 (M. 2 Nisan 1836) olarak verilmektedir. Nüshanın fihrist bölümünde bâb ve fasıl numaraları ile başlıklar kırmızıdır. Metin içinde ise on altıncı bâba kadar bâblar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. On yedinci bâbdan itibaren ise konu başlıkları ara ara kırmızı mürekkeple yazılmış, ancak bâb ve fasıl numaraları belirtilmemiştir. Metnin dördüncü bâbına kadar olan fasıllar ise mavi mürekkeple yazılmıştır.

Nüshanın iç kapak sonrası gelen sayfasında sonradan kaleme alındığı anlaşılan çeşitli karışımlar yer almaktadır. 1b sayfasının başında ise eser adı “ mecmū' atü 'ş-şanāyi' ” olarak verilmektedir. Nüshada eserin kırk bâb, yüz altmış bir hüner ve yüz otuz dört fasıldan oluştuğu belirtilmektedir.

Bu nüsha da H. 1103 tarihli Çorum nüshasına yakın bir nüshadır.

17) İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu (No. 34 Ae Müteferrik 100/2)

180x127, 130x80 ölçülerinde olan nüsha şirazeli ve meşin kaplıdır. İstinsah tarihi ve müstensihî belli olmayan nüshanın yazı türü rikadır. Nüsha 59 yaprak ve 15 satırdan oluşmaktadır. Bâb ve fasıl numaraları ile başlıklar kırmızıdır.

Nüshanın 1a sayfasının başında eser adı “kitâb-ı şanâyi’ -i mücevherât” olarak yazılmıştır. Nüshanın giriş bölümünde eserin Abdal Han’ın emriyle Farsçadan Türkçeye tercüme edildiği kırk bir bâb ve yüz altmış sanattan oluştuğu belirtilmektedir.

Viyana ve İzmir nüshalarına yakın bir nüshadır.

18) Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu (Sınaatı Türkî Talat1)

Nüsha 220x160 mm dış ölçülerinde olup 115 yaprak ve 12 satırdan oluşmaktadır. Ancak 1b sayfası 8 satırdır. Harekesiz nesih ile yazılmış olan nüshanın 1b sayfası harekelidir. Dijital kopyasını temin edebildiğimiz nüshanın bâb ve fasıl numaraları ile başlıkları silik haldedir. Sayfaları çerçeve içine alınan nüshanın temmet kaydında istinsah tarihi H.1260 (M. 1844) olarak yer almaktadır. Müstensihî belli olmayan nüshanın iç kapak sonrası gelen sayfasında kitabın sahibi olarak “Velî Şâh Mîrzâ Şîrîn bin ‘Aţây Beg” olduğu belirtilmekte ve bu adın hemen altında da H. 1260 tarihi kaydı yer almaktadır. Nüshanın son iki yaprağı ise İzmir nüshasında olduğu gibi metin içinde geçen bazı terimlerin anlamlarının yer aldığı sözlük kısmıdır. Ancak son yapraktaki terimler bir önceki yaprakta geçen terimlerin tekrarı şeklindedir.

19) Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu (No. R 2956/1)

Tespit ettiğimiz nüshalar içinde temin edemediğimiz tek nüshadır. Kütüphane ile iletişime geçmemize rağmen kütüphaneden daha sonra olumlu ya da olumsuz bir dönüt alamadığımız için bu nüsha ile ilgili bilgilerimiz sadece katalogdaki bilgilerle sınırlıdır. Katalogda eser adı “Mecmû‘a-i Şanâ‘î” olarak yer almaktadır. Nüsha 160x100, 130x60 mm ölçülerinde, 43 yaprak ve 21 satırdan oluşmaktadır. Yazı türü taliktir. İstinsah tarihi belli olmayan nüshanın müstensihî Musa bin Ali’dir.

2. Dil Özellikleri

2.1. Yazım Özellikleri

Bu bölümde metin incelenirken tespit edilen belirli bazı yazım özellikleri üzerinde durulmuştur. Bunların başında “ç” sesinin yazımı gelmektedir. Bu sesin yazımında bir tutarlılık söz konusu değildir. Bu ses bazen “ç” harfi ile yazılırken, bazen de “c” ile yazılmıştır. Ancak metinde kelimeler “ç” harfinden ziyade “c” ile gösterilmektedir.

Kelime başında aynı kelime hem “ç” hem de “c” harfi ile yazılabilmektedir: چامور çamur 7b/12, چامورندن 20b/3; چوملکه çömleğe 44a/14, چوملکدن 44b/2; چقاروب 38b/6, چقارسا 90a/9; چناغ 39a/8, چناغچیلر 20a/14; چونکه 52a/11, چونکه 20a/16.

İç seste de aynı durum söz konusudur: چق buçuğ 9a/14, چق buçuğ 99b/13; صاچه لر 59b/4, صاچه لر 79a/2

Kelime sonunda da aynı kelimedeki “ç” li ve “c” li yazımlar görülmektedir: برق birkaç 15a/17, برق birkaç 12b/14; هیچ hiç 16a/8, هیچ hiç 11a/14; قچ kaç 7a/4, قچ kaç 88a/16; اوج üç 4a/13, اوج üç 4a/3; کرپیچ kerpiç 37b/4, کرپیچ kerpiç 61a/17

Eklerde de hem “c”, hem de “ç” li kullanımlar görülmektedir: اوجاق uvaçuk 61a/1, انچه جك incecük 23a/13, 42b/8; پآره چكړي päreçükleri 23b/3, قصه جك kışacuk 59a/14, چناکچیلر çanağcılar 20a/14, ایکنه چیلر iğneçiler 25a/2, اتمکچي etmekci 70b/5

“p” sesinin de yazımında tam bir tutarlılık söz konusu değildir. Kelimelerin yazımında “p” nin yanı sıra “b” harfi de kullanılmıştır. Bu durumu kelime başında aynı kelimedeki bile görebilmekteyiz: پادشاهلر pād-şāhlar 2b/13, پادشاهلره pād-şāhlara 58a/15; پاك پاک 7b/8, پاك پاک 23b/1; پيدا peydā 6a/9, پيدا peydā 17a/15; پکلی pekligi 5b/10, پکلی pekligi 61a/11

İç seste de bu durum görülebilmektedir: ایلک ipligün 77b/4, ایلک ipligine 77b/3; کوپوکی köpügi 46a/12, کوبک köpük 39b/4; بیراق yaprak 53b/1, بیراق yaprak 53a/16; یاپشوب yapışup 6a/14, یاپشودورلر yapışdurular 27b/12

Son seste de aynı kelimedeki “p” sesi hem “p”, hem de “b” ile yazılabilmektedir: صاپنه şap + ina 68b/3, صاب şap 75a/17

Ulaç eki “-up / -üp” de genellikle be(ب) ile yazılmasına karşın zaman zaman pe (پ) ile de yazılmıştır: بولوب bulup 3b/6, قالمیوب qalmayup 47a/13, قویوب koyup 67a/8, قارشیدروپ qarışdurup 32a/8, یاپوب yapup 25a/8, 51b/10

“ñ” sesi metinde genel olarak “ك” ile gösterilirken, zaman zaman “ڭ” ile de yer almaktadır. İç ses ve son seste “ñ”nin yazımı ile ilgili bazı örnekler şu şekildedir:

İç seste ڭ ile yazılanlar: اڭا aña 28a/6, 42b/3, 83a/14, هنرمندڭر hünermendünğdür 2a/16, دڭلو deñlü 76/3

Sonda ڭ ile yazılanlar: چوملکڭ çömlegün 23b/7, ایلسڭ eylesen 17a/1, قرصڭ qurşun 30a/17

İç seste kef (ك) ile yazılanlar: اكا aña 6b/1, 6b/9, 10b/14, صکره şonra 64b/13, یونی yüñi 58b/11

Sonda kef (ك) ile yazılanlar: گومشك gümüşün 50b/4, اوك öñ 51b/11, صویوك şuyun 52a/1

Türkçe ön ünlülü kelimelerde “s” sesi için genellikle s (س) kullanılırken, art ünlülü kelimelerde ş (ص) kullanılmaktadır. Ancak bazı kelimelerde ikili kullanım görülmektedir: ساپلری sapları 74b/11, صاپلری sapları 74b/13, 75a/3; صرمسق şarımşak 10b/13, صرمسق şarımşak 74b/9, صریمشاق şarımşakdan 64b/7; سىچق sıcak 37a/5, صىچق sıcak 66a/3, سود sūd 24b/2, 55b/8, صو صغرى şu şıgırı şüdi 75a/15, صرچه şırça 9b/70, سرچه سلیمانی, sırça-i süleymānī 21b/13

Art ünlülü kelimelerin başında “t” ünsüzü hem t (ت), hem de ṭ (ط) ile yazılabilmektedir: تاووغه tavuğa 8b/10, طاووغه tavuğa 8b/12, 65b/16; طوبى topı 64a/5, توب top 81a/9, توج Tuc 59a/17, طوج Tuc 26b/1, طوز toz 69a/3, توز toz 14a/3, 49b/14, طوتوب tutup 75b/6, توتله tutalar 65a/16, 65b/10 gibi. Kelime içinde de bu ikili kullanım görülmektedir: دوطولمش duṭulmuş 54b/7, دوتوب dutup 75b/6, طوطقال ṭuṭqaldur 80a/16, طوتقال ṭuṭqal 19a/11, 80a/14,

Türkçe kelimelerin ünlüleri ile ilgili farklı yazımlar görülebilmektedir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

bardağ 18b/7, bardağ 18b/10; buçuğ 34a/17, buçuğ 99b/11; bölük 42b/2, bölük 42b/2; çek 30a/2, çek 22a/17, çek 87a/1; dağı 17b/4, dağı 2a/9, 2b/1; gümüş 5a/15, gümüş 10a/6, gümüş 50b/3; ıgne 8b/7, ıgne 8b/16; küline 58b/9, kül 32a/2

Bu tür örneklerin daha da çoğaltılabileceği metnimiz harekesiz bir metindir. Ancak bazı kelimelerin yanlış okumalara karşı harekelendirilerek yazıldığı görülmektedir.

bağır 5b/2, başsar 27b/11, koyalar 9b/16, oymalar 25b/3, yub 21b/16, düdeden 72b/6, müdevver 11a/2, bindüreler 28a/4, zerdeçub 22b/8 gibi.

Eserde hemze (ء) işareti izafet kesresini göstermek için kullanıldığı gibi belirtme hal ekini göstermek içinde kullanılmıştır: bürey 49a/17, kaseyi 37b/16, şahıfeyi 43b/13, fişkı 44a/4, 48b/8, düdeyi 72b/7, eczayı 21b/5, 38b/8 gibi.

Türkçe kelimelerde şedde işaretinin yan yana bulunan ikiz ünsüzü göstermek için kullanıldığı görülmektedir: ısı 15b/15, yaşşı 79b/4, elli 71b/10 gibi. Türkçe kelime kök veya gövdelerin sonundaki ses ile ek başındaki ses aynı olduğunda bu iki aynı ünsüzü gösterilmek için şedde işareti kullanıldığı gibi eklerin de ayrıca yazıldığı görülmektedir: kıllar 7a/8, yeşilliği 42b/1, başsar 28b/15, elleri 6a/14, kesseler 32a/1, 32a/4. Ancak sadece şedde işaretinin kullanıldığı örnekler de yer almaktadır: kesseler 31a/15

2.2.Ses Özellikleri

2.2.1. Ünlü Uyumu

2.2.1.1. Damak Uyumu

Damak uyumu Türkçenin başlangıçtan günümüze kadar her devrinde sağlam bir şekilde ilerleyen Türkçeye hâkim olan ünlü uyumdur. Hatta bu uyum eserde Farsça iki kelimede etkisini göstermiş ve ilerleyici benzeşme yoluyla kelimelerin uyuma uygun yazılmasına neden olmuştur: tavaya 33b/10, turunc 10b/12, 12a/4, 81a/10

Eklerin de genel anlamda uyuma uygun yazıldığı metinde, bazı uyum dışı kullanılan ekler de yer almaktadır. Ancak bu tür örneklerin sayısı çok fazla değildir: pârçeçukları 61a/2, eksildukça 18a/5, döğüldukda 13a/15, lâkin âteşde kaynarken 17b/10, nakkaşlık 4a/2, 5a/3, nemnâklığını 10a/10, mülâ'imliği 30a/8

2.2.1.2. Dudak Uyumu

Eski Anadolu Türkçesinin en önemli ses hadiselerinden olan yuvarlaklaşma hadisesi incelediğimiz metinde de kendini göstermekte ve bazı kelimeler yuvarlak ünlü ile kullanılmaya devam etmektedir. Yuvarlak ünlü ile kullanılan başlıca kelimeler şu şekildedir: açık 37b/3, altun 5b/2, bölük 42b/2, buçuğ 34a/14, kuru 49b/11, çubuk 48a/14, delük 12a/10, demüri 4a/17, eksük 39b/4, incü 3b/11, kemük 24b/2, kendü 3a/14, şaru 6a/11, yuğaru 8b/12, yavuz 70b/8, yazı 19a/16. Ancak yuvarlak ünlü ile kullanılan bu kelimelerden “kuru 8a/10, şaru 25a/11, yazı 70a/11” kelimeleri düz ünlü olarak da metin de yer almaktadır. Ayrıca bazı yabancı kelimelerin dudak ünsüzleri nedeniyle yuvarlaklaştığı görülmektedir: temüz 79b/4 (< Ar. temyîz)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Metinde düz ünlü ile kullanılıp uyum dışı kalan bazı kelimelerin uyuma uygun olarak yuvarlak ünlü ile de örnekleri yer almaktadır: kuyı 5a/6, 8a/10, 048a/5, 48b/1, hāl kuyusu 9a/17, kuyusına 84a/13; kurımiş ola 21a/1, kuruya 10a/10, 12b/14.

Metnin harekesiz yazılması, ünlüsü yazılmayan eklerde dudak uyumunun ne ölçüde geliştiğinin belirlenmesini güçleştirmektedir. Mesela Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlü ile kullanılan ve metinde yer alan 1. teklik şahıs iyelik eki, addan ad yapan “+ cuḡ / + cük / + cuḡ / + cük” eki, fiilden ad yapan “-gü” eki ile “-duḡça” ulaç eki ve düz ünlü olarak kullanılan anlatılan geçmiş zaman eki “-miş, -miş”, 2. tekil şahıs eki “-sın, -sin” ile “-ınca, -ince” ulaç eki ünlüsü gösterilmeden yazılan ekler arasındadır. Ancak metinde bazı eklerin ünlüsü zaman zaman gösterilmektedir. Dönemin özelliklerini ve eklerin gelişimini gösterebilmek için, ünlüsü gösterilen bazı eklerdeki farklı kullanımlar üzerinde durulacaktır.

İlgi Hal Eki + uḡ / + üḡ / + nuḡ / + nıḡ; + ın / + in / + ün

İlgi hal eki hem “ḡ”, hem de “n” ile yazılmakta; ünlüsü gösterilen kelimelerde “ḡ” ile yazılanlardan bir örnek hariç (şuyınḡ 40a/15) ekin ünlüsünün yuvarlak ünlü ile yazıldığı görülmektedir: şuyunḡ dibine 19b/14, anuḡ 25a/5, 38a/5, 81a/11, renglerünḡ eyüsidür 27a/5, furūnuḡ içine 37b/3, bunuḡ 54a/10, 55a/2, 60a/15, topuḡ içini 81a/16.

“n” ile yazılanlarda ise ekin ünlüsü bir örnek hariç, ki bu da uyuma uygun yazılmıştır, (gözün ḡarâretin 85a/6) düz ünlü olarak yer almaktadır: çekirdegin yaḡını 62a/5, ḡadeḡin içinde 13b/15, ḡazın iç yaḡına 8b/9, pişmiş kerpiḡin ortasını 60a/2, manḡalın dibini 60a/15, ol ḡabbların birine 62a/14, çölmegin aḡzını 62b/15, ol delügin eḡrâfını 64a/16, çiḡegin ba'z varakı 68a/14, ḡaşların ma' rifetini 88b/2.

Belirtme Hal Eki + (y)u

Eski Anadolu Türkçesi¹² ve 17. yüzyıl metinlerinde¹³ olduğu gibi ekin ünlüsünün genellikle düz ünlü olarak gösterildiği metinde, bir örnekte yuvarlak tabandan sonra yuvarlak ünlü ile gösterilmektedir: şuyu 31a/14.

Üçüncü Tekil Şahıs İyelik Eki + u / + ü

Metnimizde genellikle ünlüsü gösterilen bu ek, Eski Anadolu Türkçesi döneminde olduğu gibi¹⁴ düz ünlü olarak yer almaktadır. Ancak nadir de olsa birkaç örnekte yuvarlak tabandan sonra yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır: şılâye üstünden 17b/5, şıḡır ḡırnaḡınunḡ üstünü 28b/3, kâse üstüne 37b/15, tezek üstünden 57a/5, ḡalye ḡuzunu 58b/15

Addan Ad Yapma Eki + lı / + li, + lu / + lü

¹² Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara, 2007, s. 31-32; Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, Akçağ Yay., 3. Baskı, Ankara, 2005, s. 87

¹³ Yavuz Kartalhoğlu, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*, TDK Yay., Ankara, 2011, s. 165

¹⁴ Timurtaş, *a.g.e.*, s. 53; Gülsevin, *a.g.e.*, s. 12-13

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlü olarak kullanılan ek¹⁵, 17. yüzyıl Arap harfli metinlerde düzensizlik göstermektedir.¹⁶ Metinde ekin ünlüsünün gösterildiği kelimelerde daha çok yuvarlak ünlü ile kullanımına dair örnekler bulunsa da düz ile ilgili örnekler de yer almaktadır: şırçalı kâse 15b/8, şırçalı kab 39a/13, sekiz güşeli 22a/11, 22a/12, tuzlu 26b/7, 47b/7, 62b/8, qarınlı şîşe 35b/3, tuzlu şu 44a/7, ol tuzlu şuyı 46b/13, şâbünli şuyı 92a/1

Yuvarlak ünlü olarak gösterildiği bazı örnekler ise şu şekildedir: cevâhir niķâblu kitâb 3b/2, tuzlu şu 7b/4, bir bol ağızlu şîşeye 10b/12, bir şırçalı kab 18a/2, tatlu şu 18a/3, şırçalı şey' 18b/3, gereklüdür 19a/1, yeşil boyalı eczâyı 21b/5.

Addan Ad Yapma Eki +sız /+ suz

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü ekler arasında olan ek¹⁷, 17. yüzyıl metinlerinde daha çok düz ünlü şeklinde kullanılmıştır.¹⁸ Metinde ise ek ünlüsü düz tabanlı bir kelimeden sonra düz ünlü ile gelmektedir: kalaysız kabın içine 43a/2, kalaysız legen 43b/11

İki kelimedede ise yuvarlak ünlü olarak yer almaktadır: şusuzluğu 65a/7-8, 65b/2, ağsuz 78b/11

Fiilden Ad Yapma Eki -ici

Eski Anadolu Türkçesinde genellikle düz ünlü olarak kullanılan ek,¹⁹ 17. yüzyıl Arap harfli metinlerde de düz ünlü olarak kullanılmıştır.²⁰ Metnimizde iki kelimedede geçen ek, düz tabanlı iki kelimeden sonra düz ünlü olarak yer almaktadır: hüner terbiye edicileri 3a/10, kesici 31b/13

Fiilden Ad Yapma Eki -kin

Metinde tek kelimedede geçen ek düz ünlü olarak yazılmıştır: keskin 021a/17, 058b/05.

Fiilden Ad Yapan Ek - ı / -i / -u

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü olan ek,²¹ metnimizde 17. yüzyıl metinlerinde olduğu gibi²² hem düz, hem de yuvarlak ünlü şeklindedir: yazı 6b/17, diri 12a/15, yarı 38b/13, yarusı 40a/17, yazı 70a/11

Fiilden Fiil Yapma Eki -dır- / -dir-

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü olan ek,²³ 17. yüzyıl metinlerinde de yuvarlak ünlü şeklindedir.²⁴ Ek ünlüsü metinde genellikle yuvarlak ünlü şeklinde gösterilirken birkaç örnekte düz ünlülü kullanımlar bulunmaktadır. Bu düz ünlülü şekiller de düz tabanlı fiillere gelmiştir. Ek

¹⁵ Timurtaş, *a.g.e.*, s. 95

¹⁶ Kartallıoğlu, *a.g.e.*, s. 393

¹⁷ Gülsevin, *a.g.e.*, s. 119; Timurtaş, *a.g.e.*, s. 50

¹⁸ Kartallıoğlu, *a.g.e.*, s. 416; Hayati Develi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşimleri ve Uyumları*, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 104

¹⁹ Gülsevin, *a.g.e.*, s. 137

²⁰ Kartallıoğlu, *a.g.e.*, s. 177

²¹ Gülsevin, *a.g.e.*, s. 137

²² Kartallıoğlu, *a.g.e.*, s. 424

²³ Gülsevin, *a.g.e.*, s. 139-140

²⁴ Kartallıoğlu, *a.g.e.*, s. 273

ünlüsünün düz ünlü şeklinde kullanıldığı kelimeler şu şekildedir: deldireler 10b/8, bindirüp 18b/10, 45b/ 14, kızdırup 21a/17.

Fiilden Fiil Yapma Eki -(ı)l- / -(i)l- / -(u)l- / -(ü)l-

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü şekillerinin yanı sıra, genellikle düz ünlü şeklinde kullanılan ek,²⁵ 17. yüzyıl metinlerinde geçiş safhasındadır.²⁶ İncelediğimiz metinde ise ekin yardımcı ünlüsü hem düz, hem de yuvarlak ünlü ile gelebilmektedir. Ekin yardımcı ünlüsünün düz ünlü olarak gösterildiği kelimeler şu şekildedir: her neye ursalar gedilmeye 4a/17, getirilüp 6b/3, kesilen 8a/7, kesilüp 15b/1, kırılır 22b/1, 22b/2, görilür 57a/9, yazılan 54b/10, 71b/3

Yuvarlak ünlü şeklinde olanlar ise daha çok yuvarlak tabanlı kelimelerde görülmektedir: döğüldükda 13a/15, tutulmaduk 21a/16, yonula 24b/1, yonulur 24b/1, konulmuşdur 39b/5, döğülmüş 52b/6, 78a/15, 78a/16, 79b/7, duşulmuş 54b/7, dökülen 70a/4, aşula 75a/2, 88a/5, oşuldamasa 85b/8

Fiilden Fiil Yapma Eki -(i)n- / -(ü)n-

Ekin ünlüsünün pek gösterilmediği metinde ek, Eski Anadolu Türkçesinde uyum dışı kalıp düz ünlü olarak yer almaktadır.²⁷ İncelediğimiz metinde iki kelimeye ünlüsü gösterilen ek, hem düz, hem de yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır.

Ekin ünlüsünün düz ünlü olarak gösterildiği kelimeler şu şekildedir: murād édineler 16b/2, murād édinürlerse 30b/9, görünür 74a/14, heybetlü görine 89b/10

Ekin metinde yuvarlak ünlü olarak gösterildiği örnekler ise şu şekildedir: hûb görüne 21a/11, insānuş yüzi içinde görüne 31b/12, görünmeyince 68b/8, her nev' inden görüne 76a/1, şu görüne 76b/6, 77a/5, 'akreb görüne 76b/8, yılan görüne 76b/12, yeşil görüne 76b/15, benefşe reng görüne 77a/2, şîrin görüne 88b/15, heybetlü görüne 89b/1

Ulaç eki -madın

Metnimizde bir kelimeye geçen bu ekin ünlüsü düz ünlü olarak gösterilmiştir: katmadın 39b/16

2.2.2. Ses Değişmeleri

2.2.2.1. Ötümlüleşme

ç > c Değişmesi

Bazı kelimelerde iç seste ötümlüleşme görülmektedir: geçe 6a/4, ocağ 36a/4, 36a/6, 48a/9, 48a/10, ince 37a/8, 79a/17. Ancak aynı kelimenin ötümlüleşmediği örnekler de yer almaktadır: geçe 24b/5, ince 43b/9, ocağ 48a/4, 48a/12

Türkçede ötümsüz ünsüz ile biten bir kelime ünlü ile başlayan bir ek aldığı anda ötümlüleşir. Metnimizde de bu durum söz konusudur: kerpici 60a/4, kerpiciñ 60a/7, pişmiş kerpici 037b/14,

²⁵ Gülsevin, *a.g.e.*, s. 140; Timurtaş, *a.g.e.*, s. 137

²⁶ Kartallıoğlu, *a.g.e.*, s. 187

²⁷ Gülsevin, *a.g.e.*, s. 140-141

fetilün ucına 77a/16. Ancak iki ünlü arasında kalan sesin ötümlüleşmediği örnekler de metinde yer almaktadır: pişmiş kerpiçi 062b/09, kerpiçün delüğinden 060a/06

ķ > ğ Değişmesi

Genellikle iki ünlü arasında kalan ötümsüz sesler ötümlüleşmektedir: siyâhlığı 38a/4, çubuğı 48a/15, şovuğa 56a/8, aşağıdağı 60a/10

Bazı kelimelerde ise “ķ” ünsüzü ile bitip ünlü ile başlayan ek almalarına rağmen zaman zaman ötümlüleşme gerçekleşmemektedir: bardaķun 55a/6, řabaķun 73b/2, balçıkı 78a/6

t / ř > d Değişmesi

Metnimizde art ünlülü kelimelerde kelime başında hem ötümlü, hem de ötümsüz şekilde kullanılan örnekler yer almaktadır.

şuta 10a/16 - dutup 75b/6; řutulmaduķ 21a/16 - duşulmuş 54b/7; şura 16a/17 - dura 12b/12, 17a/4, 20b/5; şurıldıuğdan 73b/12 - durıldıuğdan 46a/11; şoğurmuş 74b/10 - doğurmuş 23a/8; şokınmaz 72a/16 - doķınmaya 11a/4, 36a/7; şolup 036a/02 - dolup 21a/5

Metnimizde art ünlü taşıyan aşağıdaki kelimeler ise günümüz Türkçesinden farklı olarak “t-” sesini muhafaza etmiştir.

şağar 8a/12, şağılmaya 13a/16, şallardur 17a/6, şamarı 68b/3, şamla şamla 80a/15, şamlaya 18b/11, şışı 23b/17, şoğrayalar 79a/17, şoğrı 61a/10, şolu 76b/3, řoķuz 74b/17, on řoķuzuncı 50a/6

Metnimizde ön ünlülü iki kelime günümüz Türkçesinden farklı olarak ötümlü şekilde yazılmıştır: demren 4b/2, 30b/12; derleyüp 44b/3

Ön ünlü ile kullanılan bir kelimenin ise hem ötümlü hem de ötümsüz şekli metinde yer almaktadır: şöküp 91b/10 - şökeler 46b/14

Günümüz Türkçesinden farklı olarak ön ünlülü bir kelimede “t-“ sesi muhafaza edilmiştir: şügme 7a/3

Kelime sonunda da bazı kelimelerin ötümlü şekilde kullanıldığı görülmektedir: şivid 40a/1, şurd 93a/6

“şivit” kelimesi kelime sonunda ötümsüz şekilde kullanıldığı gibi, bir örnekte ünlü ile başlayan ek almasına rağmen ötümlüleşmemiş, ötümsüz şekilde kullanılmıştır: şiviti 95b/12

Bazı kelimelerde görülen ötümlüleşme ise kelime köklerinde taşıdıkları birincil uzun ünlülerden kaynaklanmaktadır.

şüd 9a/3, 24b/2, 25a/15, ‘avretler řüдини 74a/9, şu şıgırı şüdi 75a/15

2.2.2.2. Ötümsüzleşme

b- > p- Değişmesi

Metinde kelime başında bu ses değişimi ile ilgili örnek olabilecek kelimeler şu şekildedir: parmaķ 22b/7, 23b/5; pişdükden 50a/14, pişe 13a/01, 36b/12, pişecek âteş 53a/2, pişmekden 11a/8, pişmiş 63b/7, pişüreler 70b/5, pişürmesi 75b/1

Kelime başında b- > p- ses değişimin olmadığı “b” sesinin korunduğu örnekler de yer almaktadır; barmağ 9b/14, barmağları 76a/9, bişmiş 95b/7, bişürmek 35a/13

-ğ > -k Değişmesi

Arapça “zamğ” kelimesinin sonundaki ünsüz metnin genelinde ötümlü şekilde kullanılırken, bir örnekte Türkçenin ses yapısına uygun olarak ötümsüz şekilde kullanılmıştır: zamğ 70b/17

-v- > -f -Değişmesi

Metinde bu ses değişmesini bir kelimeye görebilmekteyiz: ufağ 61a/6, ufağ ufağ 47a/7, 82b/3. Ancak aynı kelimeye “-v- > -f-” ses değişiminin olmadığı, “v” sesinin korunduğu örnekler de metinde yer almaktadır: uvağ 7b/2, uvağ uvağ 47b/11, 74b/09

Eklerde Ötümsüzleşme

İncelediğimiz metinde Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi sürekli ötümlü ünsüz ile kullanılan ekler nedeniyle ötümsüzleşme olmamaktadır. Ancak ötümsüz ünsüz ile biten Arapça bir kelimeye bulunma hal eki şedde işareti kullanılarak ötümsüz şekilde gösterilmiştir: vakta 66a/8

2.2.2.3.Dudaksılaşma

-ğ- > -v- Değişmesi

Metinde bu ses değişmesini “şoğu-” fiili ve türevlerinde görmekteyiz: şovudukdan 63a/14, 83a/3, şovuya 8b/15; şovudalar 9a/15, 71a/06; şovuğ 17a/7, 21b/20, 65a/4, 66a/15; şovuğa 56a/8. Ancak incelediğimiz metinde “-ğ- > -v-” değişiminin olmadığı “ğ” ünsüzünün korunduğu örnekler de bulunmaktadır: şoğudukdan 33b/13, 46b/7; şoğuya 13a/3, 27b/7; şoğuyınca 69a/12; şoğuda 30a/07, 58a/8; şoğuk 16a/1, 22b/10; şoğukluğu 51a/14 gibi.

2.2.2.4. η > n Değişmesi

İncelediğimiz metinde ilgi hal ekinde bulunan geniz damak ünsüzü olan “η”nin geniz dış ünsüzü olan “n” ile de yazıldığı görülmektedir. “η” sesiyle yazılan ek, bir örnek dışında, metinde yuvarlak ünlü ile yazılırken, dış sesi olan “n” ile yazılan ilgi hal eki düz ünlü ile yazılmıştır. Metinde “η > n” ses değişmesine örnek olabilecek kelimeler şu şekildedir: çekirdeğin yağını 62a/5, kadehin içinde 13b/15, kazın iç yağına 8b/9, mankalın dibini 60a/15.

Bir örnekte ise “n” sesi ile yazılan ilgi hal eki yuvarlak tabanlı bir kelimeye uyuma uygun olarak yuvarlak ünlü ile gelmiştir: gözün hâretin 85a/6

2.2.3. Ses Türemesi

2.2.3.1. Yarı Ünlüleşme

Hemze(ء) > y

Metnimizde Arapça bazı kelimelerde görülen bu ses olayını, Tahsin Banguoğlu yabancı kelimelerdeki çatışmanın giderilmesi için bazen seslilerden dar olanın, zayıf seslinin bir yarım sesliye dönmesi şeklinde açıklamaktadır.²⁸ Zeynep Korkmaz ise, Türkçede yan yana iki ünsüz

²⁸ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2000, s. 69

bulunamayacağından araya bir koruyucu “-y-“ ünsüzünün girmesi ve bunun da yazıda belli edilmesine bağlamaktadır.²⁹Konuyla ilgili metnimizde geçen örnek olabilecek kelimeler şu şekildedir:

‘acā’ib > ‘acāyibler	‘acāyibler beyānındadır 6a/13
‘acā’ib > ‘acayib	kırmūzī reng ola be-ğāyet ‘acayib ola 46a/1
dā’im > dāyim	dāyim feraḥı ḡālib ola 52b/1
fā’ide > fāyide	baş ağrısını def’ eder ve zihne fāyide vērūr 65a/9
ḡara’ib > ḡarāyib	bu ‘acāyib ve ḡarāyib beṣ faşıldur 6a/16
mülā’im > mülāyim	bir cevher peydā ola mülāyim baḡır gibi 87b/9
sā’ir > sāyir	kılıca ve sāyir ālete bu şu ile şu vērşeler şöyle ola 31b/11
zā’il > zāyil	tā kim kireçün ḡoḡusu ḡalmaya zāyil ola 79b/11

2.2.3.2. Ünlü Türemesi

Metnimizde ünlü türemesi yabancı kelimelerde Türkçenin ses yapısına uygun olarak iki ünsüz arasında görüldüğü gibi, küçültme eki almış Türkçe kelime de görülmektedir:

faşılda	dört faşılda kırḡ bāb üzre taḡsīm olınmışdır 3b/10
azacuk	ve azacuk birinc daḡı ḡoyalar 26b/8
göğçin zibili	gerekdür ki göğçin zibili ḡatup 48b/5

2.2.4. Göçüşme

Metnimizde bu ses olayını yakın sesler arasında tek bir kelime de görmekteyiz: taş çölmek 14b/3, pākīze çölmek 23b/4, büyük çölmek 35b/16, çölmek 44a/14, toprak çölmek 67a/5

2.3. Yapı Bilgisi

Klasik Osmanlı Türkçesi özellikleri gösteren metnin, günümüz Türkiye Türkçesinden ayrılan özellikleri ile metinde yer alan başlıca yapı özellikleri şu şekildedir:

Addan ad yapan “+cılayın” eki metnimizde tek kelime de geçmekte ve “gibi, kadar” anlamlarında kullanılmaktadır: ancılayın 12b/1, 17a/7, 20a/4, 29a/15; ancılayındur ki 7b/7, 22a/9

+ (1)n ekinin bir örnekte addan zarf yapma görevinde kullanıldığı görülmektedir: demür tūbālī ki demūri āteşden ḡıḡarup döḡdükleri *vaḡtın* ḡekiḡün altından şıḡrayan pāḡçelerdür 26a/3

+1A ekinin de iki kelime de addan zarf yapma görevinde kullanıldığı görülmektedir: ve daḡı ḡāyetle keskin olup 4a/16, ḡāyetle memdūḡdur 27a/8, üzerine ḡāyetle keskin sirke ḡoyalar 44a/11, ve bir şān’atla eliyle taḡrīk edüp şarusın ḡıḡaralar 7b/9

Karşılaştırma sıfatı ve zarfı yapan “+ raḡ / + rek” ekinin metnimizde de kullanıldığı görülmektedir: yuḡaru + raḡ 44a/17, yēḡ + rek 48b/8

²⁹ Zeynep Korkmaz, *Marzubān-nāme Tercümesi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973, s. 98

Metnimizde 1. ve 2. tekil şahıs ile 2. çoğul şahıs iyelik ekleri ile ilgili örnek bulunmazken, daha çok 3. tekil ve çoğul şahıs iyelik ekleri ile 1. çoğul şahıs iyelik eki örnekleri yer almaktadır: zıkr eyledüğümüz 22a/1, ma' lûmumuz 68b/9, 96a/3; şol eli 8b/5, ba' zısı 4a/2, şığır tırnağının üstünü 28b/3, kılye tuzunu 58b/15, kemâl şāhibleri 3a/10, hüner terbiye edicileri 3a/10.

Aitlik eki, günümüz Türkiye Türkçesinden farklı olarak genellikle damak uyumuna uymaktadır: altındağı kâğıd 70a/7, evvelki faşıl 74b/2, yukarıdağı taş 80a/13, her yerdeki 16b/2.

Günümüz Türkiye Türkçesinden farklı olarak 3. şahıs iyelik eki almış isimlerden sonra “+n” belirtme hal eki olarak kullanılmaktadır: ok yeleklerin anlar ile yapışdursalar 6b/4, kuruşanın yarup 10b/3, ol incü dānelerin şuyun içine birağalar 18a/3. Günümüzdeki kullanımlara paralel olarak bir zamir n'si “+ı/+i” belirtme hal eki kullanımı da metinde yer almaktadır: mersin yaprağını 71a/3, kıymetini bilür 58b/1, parmaklarını beyāzü'l-beyz ile bulaşduralar 8b/6.

Yalın ya da iyelik eki almış bazı adların belirtme hal eki almadan, eksiz halde, belirtme hali görevinde kullanıldığı görülmektedir: *zincifre* bir ketān bēzine bağlayup 47b/4, ol *hamir* bir top gibi eyleye 63b/14, incüden *gayrısı* ba' de pūte içine koyup 20a/13.

Metinde diğer nüshalarda da aynı şekilde yazıldığı görülen yönelme hal eki almış bir kelimenin bulunma hal anlamında kullanıldığı görülmektedir: āteş + e kızdursalar 74a/8

Metin, konusu itibariyle daha çok geniş zaman, gereklilik, şart ve emir kiplerine dayalı bir anlatıma sahiptir. Bu anlatıma ve konusuna bağlı olarak metinde daha çok 3. şahıs çekimi bulunan fiillerin sınırlı sayıda da olsa diğer şahıs ekleri ile ilgili kullanımları da yer almaktadır. Mesela 1. tekil şahıs ekini sadece görülen geçmiş zamanda ve bir tek örnekte (tesmiye eyledüm 3b/2) görebilmekteyiz. 1. çoğul şahıs eki ile ilgili örnekleri ise sadece istek kipinde (rengleri yād edelüm 25b/11, hükemā kavlinde haber vèrelüm 55b/16) tespit edebilmekteyiz. 2. tekil şahıs ekini ise geniş zaman, dilek şart kipi, gereklilik kipi, emir kipi ve geniş zamanın şartında tespit edebilirken, fiillerin 2. çoğul şahıs çekimi ile ilgili örnekler metinde yer almamaktadır.

Eserin konu ve anlatımına bağlı olarak fiil çekimlerinin günümüz Türkiye Türkçesinden ayrılan başlıca kullanım özellikleri ise şu şekildedir:

İncelediğimiz metinde bir örnekte gelecek zaman eki olarak “-acak” kullanılırken(bu cümle eczaları ki zıkr olacaktı 25b/9), birkaç örnekte “-ısar” eki kullanılmıştır: yār-ı gār olısdur 2a/17, hāl kıyusu şıfatı zıkr olısdur 9a/17.

“-a/-e” istek eki istek anlamının yanı sıra değişik kullanım alanlarına sahiptir. Dilek-şart, gereklilik, emir ve geniş zaman kipinde de kullanılan bu ekle ilgili örnekler şu şekildedir:

bi-tevfıķı 'llāhi ta' ālā maqşūd-ı küllī hāşıl ola 3b/8, rengleri yād edelüm 25b/11, 'afv edüp geçeler 3a/14, kanķı balık ki andan yēye bīhūş olup şuyun yüzine gele 78b/14, her ne zamān ki ele alalar bülbul gibi şadā vère 81b/2, her kıanda ki tılā edeler kıılı ziyāde bitürüp uzun eyleye 93a/9, gerekdür ki bir hālī evün içine bir keskin bıçaķ kıoyasın 79a/10, peynir dükenince böyle edesin 79b/3, ve gerekdür ki muhkem saħķ edüp biribirine bir hōş kıarışı 45a/17, ammā şöyle kııyayalar ki 45a/2, lākin ba' de şu ile kıaynadalar 47b/14, ol hābbıları içine kıoyup kıaynada 62a/11, eger yazılmaz ise yine güneşe kıoya 72a/5, kıarıkını yerine getüreler 52a/11, gilini bir pāk şey' ile alalar 69a/7, ihtirāz edeler

72a/12. “-a/-e” eki ile kurulan geniş zamanda gelecek zamana da kayan bir geniş zaman anlamı görülmektedir: mercân olmuş göresin 23b/11, billûra reng vèrmek beyânındadır ki la‘l ve yâkût renginde ola 3b/15, demûri ve şırçayı kese 4a/17, ol güller ve şükûfeler muharrik ve lerzân olalar 6a/1.

Metnimizde gereklilik anlamı daha çok “-a/-e” eki ile verilmektedir. Bu ekin yanı sıra “gerek” kelimesi kullanılarak oluşturulan “-mağ /-mek gerek” yapısı ile de gereklilik anlamı verilmektedir: bir büyük kâlîba dökilmek gerekdür 21a/6-7, sirke ile saḥḥ eylemek gerekdür 25b/10, şırçacılar ‘amelini bilmek gerekdür 25b/10, ağızı kapanuḥ olmaḡ gerekdür 21b/8, lâkin odun yakmaḡ gerekdür 37a/9, ğubârdan ve tozdan ğâyetle şaḡınmaḡ gerekdür 45b/5.

İncelediğimiz metinde fiillerin birleşik çekimlerinde hikâye, şart ve “iken” ulacı ile oluşturulmuş birleşik şekilleri yer alırken; rivayet şekli yoktur. Birleşik çekimin hikâye şekli, anlatılan geçmiş zamanın hikâyesi ve geniş zamanın hikâyesi şeklinde yer almaktadır. Bunlardan anlatılan geçmiş zamanın hikâyesi ile ilgili metinde iki örnek (zıkr olunmuş idi 17a/14, bir cüz’ alınmış idi 45a/14) yer alırken, geniş zamanın hikâyesi ile ilgili sadece bir örnek (bu işe meşğûl görür idi 83a/17) yer almaktadır.

Şart kipi ile kurulmuş olan birleşik çekimler ise görülen geçmiş zamanın şartı, anlatılan geçmiş zamanın şartı, geniş zamanın şartı şeklindedir. Metinde şart kipi ile en fazla kullanılan birleşik çekim geniş zamanın şartıdır: murâd edersenḡ 37a/14, eger dilerseḡ 60b/15, her ne kadar ince toğrarsa 79a/17, ḡanḡı yère düşer ise 61a/10, eger raḡîḡ ve revân olmazsa 71a/10, her ne vaktde dilerlerse 13a/8, tamâm reng isterlerse 24b/13, bir pâre kâğıd ile ovarlarsa 15a/6, her nice isti‘ mâl ederler ise 53b/2.

Metnimizde “iken” ulacı ile oluşturulmuş birleşik çekimlerde sadece geniş zamanın “iken” şekli yer almaktadır: lâkin âteşde ḡaynarken 17b/10, bir etmek yerken 54a/9, bir ḡadeḡ yerken 54a/9, ve ḡaynar iken 17a/11.

Günümüz Türkiye Türkçesinden farklı olarak kullanılan ulaç ekleri şu şekildedir:

-madın: enâr şuyı ḡatmadın ancaḡ mu‘ aşfer şuyına çekeler 39b/16.

-duḡda/ -dükde: ıttılâ‘ bulduḡda dil-i ‘afv u kerem ile setr edüp 3a/12, kâğıdda yazıldıḡda bir reng peydâ ola 6a/9, yazmaḡ murâd edindükde bir şadef içine bir mıḡdâr ḡoyup 20a/1, lâzım geldükde bir mıḡdâr yumurḡa aḡını alup 80a/7.

-mazdan: ḡall olmuş za‘ ferâni ḡarışdurup durılmazdan evvel ya‘ nî altun şuyun yüzinde iken kâğıdı içine baturalar 40b/17.

Ortaç eklerinden “-acaḡ / -ecek” ekinin ise bir örnekte “-açaḡ” şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: zîbaḡ şıḡaçaḡ ḡadar boş eyleyeler 63b/14

Sonuç ve Değerlendirme

17. yüzyılda Farsçadan Türkçeye tercüme edilen eser, farklı bilim alanlarıyla ilgili konuları içermektedir. Bu yönüyle eser, Osmanlı bilim ve kültür tarihini çalışan araştırmacılara yararlanabilecekleri malzeme sunmaktadır. Ayrıca eser konusu itibarıyla edebiyat, tarih, dini

metinler gibi eserlerde yer almayan sözcükleri ihtiva etmesi ve söz konusu alanlardaki terimler açısından Türkçenin durumunu yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.

Eserle ilgili tespit ettiğimiz on dokuz nüshanın en eski nüshası H. 1103 tarihli Çorum (19 Hk 2938) nüshası iken, en yeni nüshası 1 Mayıs 1936 tarihli Süleymaniye nüshasıdır. Nüshaların tamamı harekesizdir.

Farsça eserin yazarı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Farklı kataloglarda Kâmrân Şîrâzî, Mîr Yahyâ, Hekîm Mağribî ve Zeynelabidin yazar adı olarak geçmektedir. Farsça nüshalar Mecma' u's-Şanâyi', Cevâhirü's-Şanâyi' adı ile de kataloglarda yer almaktadır. Elde ettiğimiz nüshaların bazılarında eserin Abdal Han'ın emriyle Türkçeye tercüme edildiğine dair bilgi bulunsa da, mütercimim kim olduğuna dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Eser adı metin içinde Mecmû'atü's-Şanâyi' olarak yer almasına rağmen Millet Kütüphanesi'nin Ali Emiri koleksiyonunun 100/2 katalog numaralı nüshasının 1a sayfasının başında eser adı "kitâb-ı şanâyi' -i mücevherât" olarak verilmiştir.

Çalışmamızın dil özellikleri bölümünde eserin belirli bazı dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmamıza konu olan eserin harekesiz yazılması nedeniyle eklerde dudak uyumunun ne ölçüde geliştiğinin belirlenmesi ve dönemin özelliklerinin ortaya konulabilmesi için ünlüsü gösterilen bazı eklerdeki farklı kullanımlar üzerinde duruldu. Bu kullanımlardan özellikle ilgi hal ekinin yuvarlak ünlü ile kullanımlarının yanı sıra düz ünlü ile de uyuma uygun kullanıldığı ve bu hal ekinde η > n ses değişiminin olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra addan ad yapma eki "+IX" ekinin düzensiz şekilde kullanıldığı, fiilden fiil yapan "-XI" ekinin ise 17. yüzyıl metinlerinde olduğu gibi geçiş safhasında olup tam uyuma girmeyen ekler arasında olduğu görülmektedir. Ayrıca eserde ses değişimleri incelenirken kelimelerde ikili kullanımlar göze çarpmaktadır: töküp 91b/10 - dökeler 46b/14, toplam 036a/02 - dolup 21a/5, barmağ 9b/14 - parmağ 22b/7, soğuk 16a/1 - şovuk 17a/7 gibi.

KAYNAKÇA

- ADIVAR A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970
- Ahterî Mustafa Muslihuiddin el-Karahisarî, *Ahterî-i Kebir* (Haz.: Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak), TDK Yay., Ankara, 2009
- ARAT Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz.: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., İstanbul, 1979
- BANGUOĞLU Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2000
- BİLGEGİL M. Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1963
- BİLGİN Muhittin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002
- BİRAY Himmet, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, TDK Yay., Ankara, 1999
- CLAUSON Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- Derleme Sözlüğü*, I-XII, 2. Baskı, TDK Yay., Ankara, 1993
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 13. Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1996
- DİLÇİN Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, 2. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2009
- DİZDAROĞLU Hikmet, *Tümce Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1976
- DEVELİ Hayati, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumları*, TDK Yay., Ankara, 1995
- DUMAN Musa, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yay., Ankara, 1995
- Ed. Sachau - Hermann Eth', *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî, and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, Part I, Oxford University Press Warehouse, 1989
- EREN Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 1. Baskı, Bizim Büro Basım Evi, Ankara, 1999
- ERGİN Muharrem, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul, 1997
- ERGİN Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul, 2012
- Evliyâ Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini* (Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), 4. Kitap, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001
- FLÜGEL Gustav, *Die Arabischen, Persischen Und Türkischen Handschriften Der Kaiserlich-Königlichen Hof-Bibliothek Zu Wien*, Zweiter Band, Wien, 1865
- GENCAN Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Ayraç Yay., Ankara, 2001
- GÖTZ Manfred, *Türkische Handschriften*, Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden, 1979
- GÜLSEVİN Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara, 2007
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991
- İLKER Ayşe, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, TDK Yay., Ankara, 1997
- JOHNSON Francis, *A Dictionary, Persian, Arabic And English*, London, 1852
- KANAR Mehmet, *Arapça Türkçe Sözlük*, 1. Baskı, Say Yay., İstanbul, 2009
- KANAR Mehmet, *Farsça Türkçe Sözlük*, 2. Baskı, Say Yay., 2010
- KARA Serdal, *Mecmû'atü 'ş- Şanâyi' (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2013.
- KARTALLIOĞLU Yavuz, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni(16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*, TDK Yay., Ankara, 2011
- Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-Zunûn* (Çev.: Rüştü Balcı), C. II, Türk Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2007

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- KOÇAOĞLU Timur, “Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı ê / i Meselesi”, *Türk Kültürü*, S. 483-484, Ankara, 2003, s. 266-281
- KOÇ Nurettin, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Yay., İstanbul, 1996
- KORKMAZ Zeynep, *Marzubân-nâme Tercümesi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973
- KORKMAZ Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 3. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2009
- KORKMAZ Zeynep, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, 5. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2011
- Mehmet Dursun Erdem – Münteza Gül, “Kapalı (ê) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi – Anadolu Ağızları ilişkisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 11, Ankara, s. 111-148
- Mustafa Canpolat – Zafer Önler, *Edviye-i Müfredde*, TDK Yay., Ankara, 2007
- MUTÇALI Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995
- Nurettin Demir – Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı*, 6. Baskı, Grafiker Yay., Ankara, 2012
- ÖNLER Zafer, *Müntahab-ı Şifâ I*, TDK Yay., Ankara, 1990
- ÖNLER Zafer, *Müntahab-ı Şifâ II Sözlük*, Simurg Yay., İstanbul, 1999
- ÖNLER Zafer, *Revnak-ı Bustan*, TDK Yay., Ankara, 2000
- ÖNLER Zafer, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1985*, Ankara, 1989, s. 87-130
- ÖNLER Zafer, “XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitaplarındaki Bitki Adları Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.52, 1988, s. 53-63
- ÖNLER Zafer, “Türkçede + la Zarf Eki”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül – 1 Ekim 1992)*, TDK Yay., Ankara, 1996, s. 9-15
- ÖNLER Zafer, “XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili Ve Sözvarlığı”, *Kebikeç*, Yıl: 3, S. 6, 1998, s. 157-168
- ÖNLER Zafer, “Tarihsel Süreçte Anlam Değişimleri”, *Kur'an ve Dil-Dilbilim Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 17-18 Mayıs 2001, s. 369-375
- ÖNLER Zafer, “Türkçede +IX Eki”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004)*, C. II, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 2203-2208
- ÖNLER Zafer, “Tarihsel Metinlerde Kim Ve Kaçan Kim Bağlaçlı Cümle Türü”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (27-28 Ağustos 2007)*, C. I, İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009, s. 339-354
- ÖNLER Zafer, “Türkiye Türkçesinde Ad Durumu Kategorisi”, *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Adana, 2012, s. 706-710
- ÖNLER Zafer, “+ (X)n Zarf eki ve Kullanımı”, *Türkoloji Dergisi*, C. 17, 2010, s. 143-155
- PAKALIN M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB Yay., İstanbul, 1983

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- REDHOUSE James W., *A Turkish And English Lexicon*, Beyrut, 1987
- REDHOUSE James W., *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye* (Haz.: Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz, Yaşar Yılmaz), TDK Yay., Ankara, 2009
- RİEU Charles, *Catalogue of The Persian Manuscripts in The British Museum*, Volume II, 1881
- SAMİ Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, 5. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul, 1995
- SAMİ Şemseddin, *Kamusu 'l-A 'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306
- STENGASS F., *Persian – English Dictionary*, Beyrut, 1998
- ŞAHİN Hatice, *Eski Anadolu Türkçesi*, 2. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2009
- Tarama Sözlüğü*, I-VIII, TDK Yay., Ankara, 2009
- Tebrizi, *Burhân-ı Katı* (Çev.: Mütercim Âsım Efendi, Haz.: Mürsel Öztürk, Derya Örs), 2. Baskı, TDK Yay., İstanbul, 2009
- TEKİN Talat, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995
- TİETZE Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı A-E*, C. I, Simurg Yay., İstanbul, 2002
- TİETZE Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı F-J*, C. II, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 2009
- TİKEN Kamil, *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-Fiiller*, Ankara, 2004
- TİMURTAŞ Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, 3. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2005
- TULUM Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, 1. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2011
- Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2005
- TÜRKYILMAZ Fatma, *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, TDK Yay., Ankara, 1999
- Yazım Kılavuzu*, 26. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2009
- http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=781176&pageStatus=0&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author (Son erişim tarihi: 07/07/2014)
- http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=1088500&pageStatus=0&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author (Son erişim tarihi: 07/07/2014)
- http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=777740&pageStatus=0&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author (Son erişim tarihi: 07/07/2014)
- http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=1731566&pageStatus=0&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author (Son erişim tarihi: 07/07/2014)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

<http://dl.nlai.ir/UI/3ea294fd-6585-4fb5-b5f9-76fa2a42fd85/Catalogue.aspx> (Son erişim tarihi: 07/07/2014)

http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=2111537&pageStatus=0&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author# (Son erişim tarihi: 07/07/2014)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

KAVRAM SÖZLÜKLERİYLE İLGİLİ TERMINOLOJİ ÜZERİNE*

Pelin KOCAPINAR**

ÖZET

Türk dilinde kavram sözlükleri; *adbilimsel sözlükler, düzensel sözlükler, sistematik sözlükler, konusal sözlükler, konu tasnifli sözlükler, tematik sözlükler* gibi farklı şekillerde adlandırılırken yabancı dillerde de çeşitli terimlerle karşılanmaktadır. Anlamına göre düzenlenen sözlükler olarak da değerlendirilen bu tür sözlükler, *alfabetik olmayan (non-alphabetical), kavramsal (conceptual), ideografik (ideographic), ideolojik (ideological), nosyonal (notional), onomasiyolojik (onomasiological), semantik (semantic), sistematik (systematic), tematik (thematic), konusal (topical) sözlük veya thesaurus, leksikon (lexicon)* gibi adlarla yabancı dillerde karşılık bulmaktadır. Söz konusu sözlüklerle ilgili terim çokluğu, özellikle bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için de istenilen bilgiye ulaşma açısından bazı sıkıntılara sebep olmaktadır.

Bu makalede, özellikle yabancı kaynaklardan yararlanılarak hangi ülkelerde hangi terimin daha yaygın olarak kullanıldığı, bu sözlüklere bu adların verilmiş sebepleri belirtilmiştir.

Kavram sözlükleriyle ilgili meydana gelen terim karmaşası yanında bu sözlüklerin çeşitlere ayrılması konusunda da farklı görüşlerin olması, ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramdan veya anlamdan kelimeye doğru giden, alfabetik olmayan ve çeşitli adlarla anılan kavram sözlüklerinin, oluşturulmasındaki bazı farklı yöntemler düşünülerek kimi sözlük bilimciler tarafından çeşitlere veya alt bölümlere ayrılıp buna göre adlandırıldığı da görülmüştür. Yazıda bu görüşler de ele alınıp değerlendirmeler yapılmış ve çeşitlere ayrılan söz konusu sözlükler arasında ne gibi farkların olduğuna da kısaca değinilmiştir. Sonuç bölümünde ise Türk dilinde yaygın şekilde görülen terim karmaşasının yaşanmaması için *kavram sözlüğü* teriminin neden tercih edildiği açıklanarak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kavram Sözlükleri, Sözlük Bilimi, Terminoloji, Terim Karmaşası.

* Bu makale, yazarın 2014 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Kavram Sözlükleri ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı Üzerine Bir Deneme" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir. **Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.**

** Dr. Gençlik ve Spor Bakanlığı, El-mek: pkocapinar@yahoo.com

THE TERMINOLOGY RELATED TO THE CONCEPTUAL DICTIONARIES

ABSTRACT

The conceptual dictionaries in Turkish, which are called as onomasiological dictionaries, compositional dictionaries, systematical dictionaries, topical dictionaries, issue classified dictionaries, thematical dictionaries, are named with different terms in foreign languages as well. These kind of dictionaries, which are also considered according to their meanings, are equivalence with in foreign languages such as *non-alphabetical*, *conceptual*, *ideographic*, *ideological*, *notional*, *onomasiological*, *semantic*, *systematic*, *thematic*, *topical* or *thesaurus*, *lexicon*. The multiplicity of those terms mentioned above causes some problems when researchers especially who wish to have the information study in this domain.

In this article, the term which is more commonly used in which countries and the reasons for why the dictionaries are named by the help of the foreign literature in particular.

Besides the term conflicts about the conceptual dictionaries, also having different opinions on categorization of those dictionaries are occurred as an another problem. It is seen that those dictionaries are divided into types or sub-sections by some lexicologists, thinking some different methods on comprising conceptual dictionaries which are non-alphabetical and called with various names referring from term or meaning to word. In this article, these opinions are considered and then, evaluated, and the differences existing in those dictionaries divided into different types are mentioned briefly. As for in conclusion, by explaining the reason of using the *conceptual dictionary* term in order to avoid the terminological conflicts which are commonly occurred in Turkish.

Key Words: Conceptual Dictionaries, Lexicography, Terminology, Term Conflict

1. Giriş

Kavram sözlükleri gerek yerli gerekse yabancı literatürde farklı adlarla ifade edilmektedir. Türk dili alanında çok sık karşılaştığımız terim karmaşası, kavram sözlükleri söz konusu olduğunda yabancı dillerde de karşımıza çıkmaktadır.

Türk dilinde sözlük bilimi çalışmaları ve sözlüklerin ele alınması son zamanlarda artmaya başlamıştır. Bu alanda ciddi çalışmalar yapmaya başlayan bilim adamları da kavram sözlüklerini farklı adlarla ele almışlardır. Hem Türkçede hem de yabancı dillerde karşımıza çıkan kavram sözlüklerinin adlandırılışındaki çeşitlilik, bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için istenilen bilgiye ulaşma açısından zorluklara, kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Konuyla ilgili bilgileri elde etmek isteyen araştırmacı, tek terimden yola çıkarak araştırmaya başladığında amacına ulaşamamakta, diğer terimleri de kullandığında uzun süren uğraşlar sonucunda tatmin edici verileri elde edebilmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu makalede, öncelikle Türkiye’de kavram sözlüklerine verilen adlar üzerinde durulmuş ve konunun ülkemizde çok fazla ele alınmadığı, kavram sözlükleriyle ilgili bilgilere ulaşmada Türkçe kaynakların yetersiz olduğu dikkati çekmiştir.

Konuyla ilgili bilgilere daha çok yabancı kaynaklardan ulaşılmış ve diğer dillerin kavram sözlükleriyle ilgili terminolojisi üzerinde durulmuştur. Bunun yanında hangi ülkelerde hangi terimin daha yaygın olarak kullanıldığı, bu sözlüklere farklı adların verilmesi sebepleri, kimi sözlük bilimcilerin kavram sözlüklerinin oluşturulmasındaki bazı farklı yöntemlere göre yaptıkları sınıflandırmalar ve bu sözlük çeşitleri arasında ne gibi farkların olduğuna da kısaca değinilmiştir.

Sonuç bölümünde ise genel değerlendirmeler yapılmış, Türk dilinde yaygın şekilde görülen terim karmaşasının söz konusu sözlükler için yaşanmaması amacıyla *kavram sözlüğü* teriminin tercih edildiği ve bu tercihin sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Türk Dilinde Kavram Sözlüklerinin Adlandırılışı

Türkiye’de dil bilimi alanındaki çalışmaların öncülerinden biri olup “dil bilimini sevdiren adam” olarak da nitelendirilen (Sinan-Demir, 2010) ve sözlük bilimi alanındaki çalışmalarıyla da bizi bilgilendiren Doğan Aksan, bu tür sözlüklere kimi dilcilerin adbilimsel (onomasiologique) sözlükler dediklerini belirtmiş ve kendisi *kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri* terimini kullanmıştır (Aksan, III, 2009: 77). Özcan Başkan, *Bildirişim* adlı eserinde alfabetik sıraya göre olan sözlükleri *dizinsel sözlük*, kavram sözlüklerini ise *düzensel sözlükler* adıyla vermiştir (Başkan, 2003: 149). Mahmud Fehmi el-Hicazi’nin “Sözlük Yapımında Modern Akımlar” adlı yazısını tercüme eden Kazım Ürün, bu sözlüklerin adını *sistematik sözlük* şeklinde çevirmiştir (Ürün, 2003: 167). Paşa Yavuzarslan, *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü* adlı eserinde Arap sözlükçülüğünü ele alırken konuyu *tematik sözlükler* olarak vermiştir (Yavuzarslan, 2009: 3). Aynı şekilde Hüseyin Kahraman Mutlu, konuyla ilgili bir makalesinde *tematik sözlük* terimini kullanmıştır (Mutlu, 2009). Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda, özellikle tarihî sözlüklerde ise *konu* terimi tercih edilmektedir. Örneğin Yusuf Öz, doktora tezini kitaplaştırdığı *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler* adlı eserinde tertip özelliklerine göre sözlükleri, alfabetik sözlükler ve *konu sözlükleri* olarak ele almıştır (Öz, 2010). Hatice Şirin User bu sözlükler için tematik terimi yanında *konusal sözlük* terimini de kullanır (User, 2010: 19-23). Mustafa Arslan, bu sözlüklerden bahsederken *konu sözlükleri* terimini (Arslan, 2013); Abdülbaki Çetin, *konu tasnifli sözlük* terimini kullanmışlardır (Çetin, 2006).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere *kavram sözlükleri*, *adbilimsel sözlükler*, *düzensel sözlükler*, *sistematik sözlükler*, *tematik sözlükler*, *konusal sözlükler*, *konu sözlükleri* gibi farklı şekillerde karşımıza çıkan terimler, yabancı dillerde de farklılaşmaktadır.

3. Yabancı Dillerde Kavram Sözlüklerinin Adlandırılışı

Kavram sözlükleriyle ilgili terim çokluğu diğer dillerde de görülmekle beraber konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler yabancı kaynaklarda daha fazla yer almakta ve dolayısıyla istenilen verilere daha kolay ulaşılmaktadır.

Benzer anlama sahip kelimelerin birbirine yakın şekilde yerleştirildiği sözlüklere çok fazla isim verildiğini belirten Werner Hüllen, bu tür sözlüklerin *ideolojik*, *ideografik*, *analojik*, *semantik*, *tematik*, *kavramsal*, *konusal*, *onomasiolojik* vb. şekillerde adlandırıldığını ifade eder. Hüllen’e göre bununla ilgili biri ya da diğerinin lehine bazı tartışmalar yapılmasına rağmen bu isimler, makro yapısında alfabetik düzenden ayrılan bir sözlük tipini karakterize ettikleri için aynı anlama gelir. Kendisinin *konusal (topical)* ve *onomasiolojik* terimlerini eş anlamlı olarak tercih ettiğini söyleyen Hüllen, bunların zıddı olarak da *alfabetik* ve *semasiolojik* terimlerini verir (Hüllen, 2004: 278).

Gerardo Sierra, *onomasiolojik sözlük* teriminin bir düşünceden hareketle bir kelimeyi bulmak için kullanılan tüm sözlükleri kapsadığını belirtmiştir. Sierra “The Onomasiological Dictionary: a gap in lexicography (2000)” adlı yazısında bu tür sözlükler için *ideolojik (ideological) sözlük* (Shcherba 1995), *semantik (semantic) sözlük* (Malkiel 1975), *kavramsal (conceptual) sözlük* (Rey 1977), *konuşmacı merkezli sözlük (speaker-oriented)* (Mallinson 1979), *tematik sözlük* (McArthur 1986), *terim dizini (nomenclator)* (Riggs 1989) isimlerinin kullanıldığını belirtir. Onomasiolojik sözlükleri basılı ve on-line olarak ele alan Sierra, basılı onomasiolojik sözlükler başlığında, kavram ya da anlamdan, ilgili bir kelimeye gitme ihtiyacı duyan yazarlara yardımcı olmak amacıyla yazılan sözlüklerin *thesauri*, *tersine sözlükler (reverse dictionaries)*, *eş anlamlı sözlükler (synonym dictionaries)* ve *resimli sözlükler (pictorial dictionaries)* olarak dört grupta sınıflandırılabilceğini belirtir (Sierra, 2000: 224).

Onomasiolojik sözlüğün semantik ölçütlere göre düzenlenen bir sözlük olduğunu ve böylece kullanıcıyı kavramlardan ifadelerle, anlatıma yönlendirdiğini belirten Christian Lehmann, makro yapılarına göre ayırt edildiğinde onomasiolojik sözlüklerin *thesaurus* (konu sözlüğü) ve *eş anlamlı sözlük* olarak iki çeşidi olduğunu belirtir¹.

Henri Béjoint, kelimelerin anlamsal olarak düzenlendiği başvuru çalışmasının bir *thesaurus*, *leksikon (lexicon)* veya *kavramsal, ideolojik, onomasiolojik, semantik* sözlük olarak adlandırıldığını ifade eder (Bejoint, 2004: 15).

Henri Béjoint başka bir eserinde ise bu adlandırmalara şu şekilde açıklık getirmiştir:

Anlamına göre düzenlenen sözlükler alfabetik olmayan (non-alphabetical), kavramsal (conceptual), ideografik (ideographic), ideolojik (ideological), nosyonal (notional), onomasiolojik (onomasiological), semantik (semantic), sistematik (systematic), tematik (thematic), konusal (topical) vb. ya da thesaurus veya leksikon (lexicon) olarak adlandırılmıştır. Pruvost bunu dört alt türe ayırır: eş anlamlı kelime gruplarının organize edildiği sözlükler için “eş anlamlı (synonymique)”, ortak semantik özelliklere sahip olan kelimelerin bulunduğu grupların oluşturduğu sözlükler için “analojik (analogique)”, temalar içindeki kelimelerin olduğu gruptakiler için “metodik (methodique)” ve evrene bakışa göre kelimeleri düzenlenenler için “ideolojik (ideologique)”. Béjoint, bu isimlerin kullanım alanlarının, sınırlarının net olmadığını da belirtir (Béjoint, 2010: 17-18).

Hollandalı sözlük bilimci Piet van Sterkenburg ise *sistematik* sözlük dediği bu tür sözlükler için “Literatürde sistematik sözlükler için çeşitli isimler vardır. Uluslararası anlamda sistematik ya da tematik sözlük özellikle *thesaurus* adı altında popüler olmuştur.” şeklinde açıklama yapmıştır (Sterkenburg, 2003: 128).

Werner Hüllen, bu alanda oldukça fazla çalışmış bir dil bilimci olup burada *kavram sözlüğü* şeklinde ele alınan terimi “konusal (topical) (tematik, kavramsal, ideografik, onomasiolojik) sözlük” olarak belirtmiştir. Aynı sayfanın 27 numaralı dipnotunda ise konuyu biraz daha aydınlatmıştır:

Konusal sözlükler için thesaurus terimi “Roget’s Thesaurus” tarafından popüler hâle getirilmiştir. Prensipite konusal sözlük ve thesaurus arasında sözlük bilimsel açıdan farklılıklar yoktur. Onomasiolojik (onomasiological), daha bilimsel bir terimdir ve daha genel terim olan ‘konusal’ ile karşılaştırıldığında lengüistik geçmişine atıfta bulunmaktadır. Aynı ilişki ‘alfabetik’ ile karşılaştırılan semasiolojik (semasiological) arasında da bulunur. McArthur 1986’da “tematik sözlük” terimini kullanır (Hüllen, 1999: 12).

¹ LEHMANN, Christian, “Onomasiological dictionary” **Lexicography**, http://www.christianlehmann.eu/ling/ling_meth/ling_description/lexicography/onomas_dictionary.html, 21.08.2014.

Hüllen'in, terim çeşitliliği ile ilgili verdiği tatmin edici diğer bilgiler ise özetle şöyledir:

Alfabetik ve konusal sözlüklerin arasındaki fark, 20. yüzyılın ilk yarısında Alman, İngiliz, İsveç, Fransız dil bilimciler tarafından tartışma konusu olmuştur. O dönemlerde alfabetik sözlükler için semasiyolojik (semasiological), konusal sözlükler için onomasiyolojik (onomasiological) ifadesi kullanıma sunulmuştur. Hüllen, *semasiyoloji*, *semasiyolojik* (semasiologie, semasiologisch) terimlerinin ilk kez Christian K. Reisig tarafından 1825'te Latin filolojisi üzerine verilen konferansta; *onomasiyoloji*, *onomasiyolojik* (onomasiologie, onomasiologisch) terimlerinin de ilk kez A. Zauner tarafından 1903'te Latince kökenli dillerde insan vücudunun bölümlerinin isimleri üzerine olan yazısında kullanıldığını dipnotla belirtmiştir. Yine o dönemlerde Fransa'da *analog* (*analogue*) ve *ideolojik* (*idéologique*) terimlerinin tercih edildiğini, eski Doğu bloku ülkelerindeki dil bilimcilerin *tematik* sözlükler dediğini ve hâlâ da adı geçen ülkelerde bu terimlerin kullanıldığını açıklamıştır (Hüllen, 1999: 16).

Igor Burkhanov, İngilizce konuşan ülkelerde özellikle *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases* (1852) eserinden sonra genellikle *thesauri* adının kullanıldığını, bu tür sözlükleri alfabetik düzenli, bilindik sözlüklerden ayırmak için bazı yazarların farklı adlar da aradığını belirtir. McArthur'un kendi yayınında *Longman Lexicon of Contemporary English* (1981) adını kullandığını, Burger'ın *The Wordtree* adını tercih ettiğini örnek olarak verir. Eski SSCB'de, Bulgaristan'da, Polonya'da ve diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde benzer çalışmaların *tematik sözlükler* olarak adlandırıldığını açıklayan ve bunlara örnekler veren Burkhanov, bu yayınların yabancı bir dil olarak İngilizce ve diğer dilleri öğretmede, yabancı bir dil veya ikinci bir dil olarak Rusça öğretmede araç olarak kendisini gösterdiğini belirtmiştir (Burkhanov, 1999: 72).

Bu tür sözlükler için Igor Burkhanov *ideografik* terimini tercih etmiş, ideografik sözlüğü ifade ederken parantez içinde bu sözlük çeşidini *ideolojik* (*ideological*), *nosyonal* (*notional*), *kavramsal* (*conceptual*) vb. olarak da belirtmiştir (Burkhanov, 1999: 11). Tematik sözlüğün ideografik sözlük terimiyle tam olarak eş anlamlı olmadığını, tematik sözlüğü ideografik sözlüğün bir çeşidi olarak gördüğünü belirten Burkhanov, bu tür sözlükleri *thesaurus*, *tematik sözlük* ve *sistemik* (*sistematik*) *sözlük* şeklinde üçe ayırır. Buna göre genel olarak *thesaurus*, daha çok sözlük yazarının düşünce ve inanç yapısını yansıtan ve geniş kapsamlı; *tematik sözlük*, yabancı dil öğretme amacıyla oluşturulan, pratik amaçlı, isimlere daha kolay uygulanabilen, genellikle iki dilli olan; *sistemik* (*sistematik*) *sözlük* ise isim, sıfat, fiil gibi sözcük türlerinden birinin sözlük birimleri arasındaki ilişkilere ve sistemik yaklaşıma göre düzenlenen sözlüktür (Burkhanov, 1999).

Rus sözlük bilimci VV Morkovkin ise söz varlığının semantik yakınlığa göre yerleştirildiği sözlüklerin *ideografik* (Kelime Yunanca olup *idea* kavram, düşünce, tasavvur; *grapho* yazı, yazmak demektir.) olarak adlandırıldığını ve bu sözlüklerin de kendi içinde *ideografik thesauri*, *analojik* (*analogical*) *sözlük* ve *eğitici ideografik sözlük* (*tematik*) olarak üçe ayrıldığını belirtmiştir (Morkovkin, 1970).

E.G.Şimçuk, *Russkaya Leksikografiya* adlı eserde bu tür sözlüklerle ilgili şöyle açıklama yapar:

Thesaurus diye de bilinen ideografik sözlükler, 'anlam'dan sözcüğe veya kelime grubuna geçiş üzerine kurulmuştur. Tematik olarak adlandırılan ideografik sözlüklerde -bunlar çoğunlukla okul sözlükleri karakterindedir- genel olarak bütün sözlüksel birimler değil yalnızca eğitim öğretim alanındaki belirli temalarla bağlantılı olan sözlük birimler yer alır (Şimçuk, 2009: 143-144).

Anlaşıldığı kadarıyla özellikle Rus sözlükçülüğünde bu sözlükler için *ideografik* terimi kullanılırken okul sözlüğü niteliğinde olup söz varlığı sınırlı ve genellikle yabancı dil öğretme gibi eğitim, öğretim amaçlı olarak belli temalara göre hazırlanan bu tür sözlükler ise *tematik* olarak adlandırılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Hartmann ve James ise *tematik sözlükler*'i "Thesaurus veya ansiklopedik sözlük gibi, düzenleyici bir prensip olarak tematik düzeni kullanan başvuru çalışmasının bir çeşidi." şeklinde tanımladıktan sonra *tematik düzen*'i ise "Konuların sınıflandırılmasına göre bir başvuru çalışmasında bilginin sistematik düzenlemesi." olarak açıklar (Hartmann-James, 1998: 142). Sistematik düzeni ise "Bir konu alanının kavramsal sistemi içinde, maddeleri tematik olarak düzenleme prensibi." olarak ifade eder (Hartmann-James, 1998: 135).

Bo Svensén, onomasiolojik veya tematik sözlükleri aynı anlamda kullanarak makro yapısı, sözlük birimlerin içeriğine, anlam yönüne dayalı olan sözlüklere onomasiolojik veya tematik sözlükler denildiğini, bir thesaurusun, bir kavram sözlüğünün tipik bir onomasiolojik sözlük olduğunu belirtir (Svensén, 2009: 23).

4. Sonuç

Görüldüğü gibi terimler ülkeden ülkeye değişiklik gösterirken aynı ülke içinde de terim farklılıkları bulunmaktadır. Öyle anlaşıyor ki bu adlar adı geçen sözlüklerin oluşturulma özelliklerine göre seçilmiştir. Sözlük aşamasına gelmeden önce *kelime listesi*, *dizin*, *terim dizini* (*nomanciator*) gibi isimler alan bu sözlüklerin tümü için daha sonra *onomasiolojik* teriminin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Önceleri bu çalışmaların genellikle nesnelerin alabileceği adları incelemesi, dolayısıyla kavramdan hareket ederek onu işaret eden kelimelere gitme yaklaşımını esas alması nedeniyle *onomasiolojik* olarak adlandırıldığını ve aslında bu sözlüklerin hazırlanmasında kavramdan, anlamdan kelimeye giden bir yaklaşımın genel adı olduğunu söyleyebiliriz. Zamanla düzenlenişinde ve içeriğinde ufak tefek değişiklikler yapıp adlandırmada farklılıklar oluşsa da *onomasiolojik* terimi bu tür sözlükleri kapsayan yaygın ad olarak görülmektedir.²

Onomasiolojik sözlük terimi zamanla sözlük bilimciden sözlük bilimciye göre değişiklik göstermiş, hatta bu sözlükler kimi sözlük bilimciler tarafından türlere ayrılmıştır. Dolayısıyla bu sözlükler için, söz varlığının anlamsal yakınlığı, özellikleri doğrultusunda düzenlenmesine göre *semantik*; Yunanca *idea* (kavram, düşünce) isminden ve *grapho* (yaz-) fiilinden türetilip kavramyazı (ideogram) olarak bir yazı sistemini belirtmesine rağmen bu tür sözlüklerin sözlük bilimin bir dalı olarak kullanılmasına göre *ideografik*; söz varlığındaki tüm kelimeleri kapsamasını, dünyanın düzenini tam olarak ortaya çıkarmayı düşünenlere, evrene bakışa veya dünya görüşüne ve yine kavram anlamında düşünülmesine göre *ideolojik*; Aristo'nun kavram geleneğinin etkisi ve kavramın temel alınmasına göre *kavramsal*; belli bir sisteme göre düzenlenmesinin esas alınmasına göre *sistematik*; iki şey arasındaki bilinen benzerlikten bilinmeyen benzerliğe ulaşma yolunu bulmaya, genel görünüşleri birbirine benzemeyen iki şey arasındaki kısmi benzerliğe dayanan analojiyi (Filizok, 2001: 24) esas almasına göre *analojik*; belli konulara göre düzenlenmesi düşünülerek *konusal* veya *konulu*; belli temalara göre düzenlenmesi dikkate alınarak *tematik*; onomasiolojik teriminden sonra modern anlamda Roget'in *Roget's Thesaurus* adlı ünlü çalışmasının esas alınmasına göre *thesaurus*³ terimleri tercih edilmiş gibi görünmektedir.

Bu şekilde adlandırılan sözlükler arasında düzenleniş, içerik vb. yönünden bazı farklılıklar olsa da genellikle aynı tarzda çalışmalar anlaşılmaktadır. Alfabetik olmayan ve kavramdan, anlamdan, konulardan, temalardan hareketle kelimeye doğru yönelen kavram sözlükleri çeşitli şekillerde oluşturulabilmektedir. Bazıları görsel öğelere yer verirken bazıları söz varlığı

² Doğan Aksan bu terimi yukarıda belirtildiği gibi *adbilimsel* olarak çevirmiştir. Kâmile İmer, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy *onomasioloji* terimi için *adkavrambilim* veya *kavramsal adbilim* terimlerini kullanmaktadırlar (İmer vd., 2011: 334).

³ Günümüzde *thesaurus* terimi, alfabetik olarak sıralanan madde başları altında birbirine yakın ve eş anlamlı sözlük birimlerin bir araya getirilerek hazırlandığı sözlük anlamında da kullanılmaktadır.

sınırlamasına bazıları da sınıflandırma değişikliğine gitmektedir. Hatta kimi sözlükler kavramsal ve alfabetik özellikleri birleştirmektedir (eş anlamlılar sözlüğü gibi).

Onomasiyolojik yaklaşım temelindeki sözlükler zamanla dilden dile farklı adlar almış, sözlük bilimcilerin bir kısmı bu tür sözlüklerin çeşitleri olduğunu belirtmiş ve bu yaklaşıma göre hazırlanan sözlükleri, aralarındaki küçük ayrımlara göre farklı başlıklarda ele almışlardır.

Bu sözlüklerin ortak özelliği aslında bir düşünceden, bir kavramdan, bir anlamdan, bir temadan yola çıkılarak bunlarla ilişkili, anlam yakınlığı olan kelimelerin sınıflandırılmasıyla oluşmasıdır.

Biz de bu tür sözlükler için, bir dilin söz varlığını ele alıp sözlüğün temel ögesi olan kavramları esas almasını, kavramdan kelimeye gitme prensibini düşünerek ve Doğan Aksan'ın seçimini de yerinde görerek yabancı bir terim yerine Türk dili için daha uygun olan *kavram sözlüğü* terimini kullanmayı tercih ettik. Dolayısıyla kavramdan veya anlamdan kelimeye doğru giden, alfabetik olmayan ve çeşitli adlarla anılan kavram sözlükleri, kimi sözlük bilimciler tarafından bu sözlüklerin oluşturulmasındaki bazı farklı yöntemler düşünülerek (görsellerle veya alfabetik biçimle birleşmesine göre, söz varlığının bir kısmının veya tümünün alınıp belirli konu veya temalarda verilmesine göre) çeşitlere ayrılmış olsa da terim karmaşası yaşanmaması için Batılı birçok sözlük bilimcinin yaptığı gibi tek terimin kullanılmasının uygun bir yaklaşım biçimi olacağı düşünülmüş ve bu tür sözlüklerin tümü için *kavram sözlüğü* adı kullanılmıştır.

5. KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (2009), **Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Cilt I,II,III, Ankara, TDK Yayınları.
- ARSLAN, Mustafa (2013), “Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A. 210 Numarada Kayıtlı Lügat Mecmuası Üzerine Bir Değerlendirme/An Assessment On Dictionary Corpus Registered On Yz. A 210 Turk Dil Kurumu Library” **TURKISH STUDİES - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**- ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu Armağanı), Volume 8/1, Winter 2013, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4563>, s. 579-600.
- BAŞKAN, Özcan (2003), **Bildirişim**, İstanbul, Multilingual.
- BÉJOİNT, Henri (2004), **Modern Lexicography: An Introduction**, New York, Oxford University Press.
- BÉJOİNT, Henri (2010), **The Lexicography of English: from origins to present**, New York, Oxford University Press.
- BURKHANOV, Igor (1999), **Linguistic Foundations of Ideography**, Poland, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Rzeszów.
- ÇETİN, Abdülbaki (2006), “Ahmed-i Dâî'nin Farsça Öğretmek Amacıyla Yazdığı Bir Eser: Müfredât”, **SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, Sayı 20, Güz, 2006, s. 113-128. (Erişim) <http://turkoloji.cu.edu.tr>, 27.07.2013.
- FİLİZOK, Rıza (2001), **Anlam Analizine Giriş**, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- HARTMANN, R.R.K., JAMES, Gregory (1998), **Dictionary of Lexicography**, London and New York, Routledge.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- HÜLLEN, Werner (2004), “English Onomasiological Dictionary and Thesauri”, Edited By HÜLLEN, Werner, **A History of Roget’s Thesaurus**, New York, Oxford University Press.
- HÜLLEN, Werner (1999), **English Dictionaries, 800-1700 The Topical Tradition**, New York, Oxford University Press.
- İMER, Kâmile, KOCAMAN, Ahmet, ÖZSOY, A. Sumru (2011), **Dilbilim Sözlüğü**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- LEHMANN, Christian, “Onomasiological dictionary” **Lexicography**, http://www.christianlehmann.eu/ling/ling_meth/ling_description/lexicography/index.html, (Erişim) 21.08.2014.
- Mahmud Fehmi El-Hicazi (2003), “Sözlük Yapımında Modern Akımlar” çev. A. Kazım Ürün, **NÜSHA Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Sayı 8, YIL: III, Kış 2003, s.157-172. (Erişim) <http://www.doguedebiyati.com/nusha.html>, 30.08.2010.
- MORKOVKİN, V.V. (1970), **Ideografiçeskie slovari**, Moscow, Moscow University Press. (Erişim) http://rifmovnik.ru/ideog_book2.htm#3, 27.08.2010.
- MUTLU, Hüseyin Kahraman (2009), “Türkçe Öğretiminde Sözlükçülük Tekniği Açısından Tematik Sözlükler/In Turkish Education Thematic Dictionaries from Dictionary Technics Point of View” **TURKISH STUDIES-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-** ISSN: 1308-2140, (Sözlük Özel Sayısı), Volume 4/4, Summer 2009, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.831>, p. 814-822.
- SIERRA, Gerardo (2000), “The onomasiological dictionary: a gap in lexicography” **Euralex 2000 Proceedings**, Part V: DICTIONARY MAKING: SPECIAL TYPES OF INFORMATION, p. 223-235, http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2000/027_Gerardo%20SIERRA_The%20onomasiological%20dictionary_a%20gap%20in%20lexicography.pdf, (Erişim) 21.08.2014.
- SİNAN, Ahmet Turan, DEMİR, Sezgin (2010), “Dil Bilimini Sevdiren Adam: Prof. Dr. Doğan Aksan (1929-2010)/The Man Had Linguistics Liked: Prof. Dr. Doğan Aksan (1929-2010)” **TURKISH STUDIES-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-** ISSN: 1303-9199, (Türkçede Dilbilim Çalışmaları), Volume 5/4 Fall 2010, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1774>, p. 639-662.
- STERKENBURG, Piet van (2003), **A Practical Guide to Lexicography**, Philadelphia, PA, USA, John Benjamins Publishing Company, <http://site.ebrary.com/lib/ankarauniv/Doc?id=10040043&ppg=56>. (Erişim) 09.08.2010.
- SVENSÉN, Bo (2009), **A Handbook of Lexicography: the theory and practice of dictionary-making**, New York, Cambridge University Press.
- ŞİMÇUK, E. G. (2009), **Russkaya leksikografiya**, Moskova: ACADEMIA.
- ÖZ, Yusuf (2010), **Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler**, Ankara, TDK Yayınları.
- USER, Hatice Şirin (2010), **Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları-Söz Varlığı İncelemesi**, Konya, Kömen Yayınları, 2. bs.
- YAVUZARSLAN, Paşa (2009), **Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü**, Ankara, Tiydem Yayıncılık.

TÜRKÇE LİTERATÜRDE ÇEVİRİBİLİM ALANINI BELİRTEN TERİM(LER) VE BU TERİM(LER)İN KAPSAMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

*Şaban KÖKTÜRK****

*Cem ODACIOĞLU***

*Nazan Müge UYSAL****

ÖZET

Çeviri tarihi ile ilgili çalışmalar, çevirinin düzenli ve sistemli bir şekilde yapıldığı ve çeviri eyleminde kuramsal tohumların atıldığı ilk dönemin Antik Roma dönemi olduğunu göstermektedir. Bir sorunsal olarak antik çağdan bu yana incelenen çeviri, bilimsel bir perspektifle ilk olarak dilbilimin bir alt disiplini olarak incelenmiş, 1970’li yıllardan sonra ise bağımsız bir disiplin olarak kabul edilmeye başlamıştır. İnceleme konusu, insana, kültüre, dile özgü böylesine karmaşık bir doğaya sahip olan bir disiplin için kesin sınırların çizilmesi ve genel geçer kuralların koyulması zordur. Ancak bilimsel çalışmaların sürdürüldüğü disiplinlerde kavramların içeriklerine ilişkin bir uzlaşmanın olması gerektiği de aşîkârdır. Ülkemizde bu bilimsel çalışma alanının genel adının kullanımı açısından bu alanda faaliyet gösteren akademisyenlerin söylemleri incelendiğinde bir tutarlılık bulunduğu¹ söylenebilir, ancak kavramın altının ne ile doldurulduğu hususunda tam bir ortak kabulün olmadığı görülmektedir. Ülkemizde kavramların altının ne ile doldurulduğu hususunda görülen bu farklılıkların alanda egemen olan farklı ekollerin epistemolojik yaklaşım farklılıklarıyla ilgili olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada, öncelikle Alman ve Anglosakson ekollerinin çeviri disiplinini hangi terimle ifade ettiği ve terimin altını ne ile doldurduğu hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra, ülkemizdeki akademisyenlerin çeviri alanına bakış açıları ve alan adı ile ilgili kullandıkları terimler ve terimlerin altını ne ile doldurdukları bir söylem analiziyle gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, çeviri alanını belirten terim(ler)in arama motorlarında hangi çeşitlilikle kullanıldığını ve yaygın olarak tercih edilen terimleri içeren Google Trends Arama hacimleri ile ilgili bilgiler de sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çeviribilim, Çeviri Araştırmaları, James Holmes, üst alan kavramı, kavram

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

*** Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi İngilizce Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı, El-mek: skokturk@sakarya.edu.tr

** Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İngilizce Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı, El-mek: codacioglu@sakarya.edu.tr

**** Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, El-mek: mugenazan@hotmail.com

¹ Zaten “terimler bilim, sanat ve meslek dallarının mensupları arasında anlaşmayı sağlayan, ait olduğu alanın özel kavramlarını karşılayan kelimelerdir” (Kültürel, 2009:2378)

AN EVALUATION OF THE UMBRELLA TERMS IN THE REALM OF TRANSLATION STUDIES WITHIN THE TURKISH CONTEXT

ABSTRACT

Studies regarding the history of translation show that the first period when theoretical bases of translation were laid and translation was performed in a systematical way was the Ancient Roman times. Translation which was analyzed as a research question since Ancient Times was studied as a discipline of linguistics from a scientific perspective but accepted as an independent discipline after the 1970s. For a discipline the research area of which has such a complex nature pertaining to human, culture and language, drawing strict borders and establishing generally accepted rules are difficult. Yet, within disciplines where scientific studies are conducted, it is obvious that a consensus with respect to the content of concepts or terms is necessary. When the discourse of the academicians in the Turkish context is analyzed, it can be observed that there is a general consistency in terms of the umbrella term of translation discipline, yet; what the term stands for shows differences. The reason for this difference in their discourse can lie in the epistemological difference between different dominant approaches in this field. For this reason, in this study, first of all, some information about how these approaches, namely Anglo-Saxon and German Approaches (Schools), term translation discipline and what they mean by these terms have been given. Thereafter, Turkish academicians' viewpoints of translation field, terminology they use for the field and what they mean by this terminology has been presented with a discourse analysis concerning these academicians' studies. The terms pertaining to the umbrella term of translation in Google Search Trends have also been presented in order to see the variety of terms searched and which of these terms are mostly preferred on search engines.

Key Words: Science of Translation, Translation Studies, Übersetzungswissenschaft, James Holmes, umbrella term, concept/term.

1. GİRİŞ

Babil kulesi efsanesine göre Tanrıya ulaşmak için büyük bir gayretle Babil Kulesi'ni inşa etmekte olan insanoğlu sahip oldukları dil ortaklığını kaybetmekle cezalandırılır. Artık her biri farklı bir dile sahiptir ve dolayısıyla iletişim kuramazlar. Ve artık yeniden anlaşabilmek için çeviriye ihtiyaçları vardır. İşte belki de Babil efsanesinden bu yana var olan “[bu] dil kargaşasını ve [dil ve kültür farklılıklarını] aşmak adına verdiğimiz bir uğraştır çeviri ve dolayısıyla diller ötesi ortak bir [varlıktır]” (Kızıltan, 2001: 71) ya da “dillerin dili”dir (Göktürk, 2013).

Tarih bilginin bize izin verdiği kadar geriye gittiğimizde, çeviri üzerine düşünen ve onu kuramsallaştırma gayretinde bulunan ilk toplumun Romalılar olduğunu görürüz. Eski Yunan edebiyatından Roma edebiyatına yeni eserler katarak Roma edebiyatını geliştirmek amacıyla çeviriler yapan Cicero ve Horatius milattan önceki yıllarda çeviri eyleminin anlamına göre mi yoksa sözcüğü sözcüğüne mi olması gerektiğini sorguluyorlardı (Gürçağlar, 2011: 105-106; Kızıltan, 2001: 75-76). Zaman içerisinde bir dönem yoğun olarak kilise kontrolünde gerçekleşen, zamanla sıradan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

halkın anlayabileceği şekilde yapılan İncil çevirilerinin ardından, çeviri stratejilerini sınıflandırmaya ve dillerin karşılaştırmalı biçim analizlerini oluşturmaya yönelik dilbilimsel uğraşlar ve eşdeğerlik sorunsalının tartışılması ile devam eden çeviri çalışmaları, 1970’lerde dilbilimsel yaklaşımların ötesine geçerek kültürel olguları da bünyesine almaya başlamıştır (Gürçağlar, 2011: 106-120).

Dolayısıyla 1970’li ve 80’li yıllar ereğ kültürün çeviri eylemindeki öneminin kavrandığı ve betimleyici ve işlevsel yaklaşımların ortaya çıktığı bir dönem haline gelmiştir. Bir başka ifadeyle, artık dilbilimsel veriler çeviri etkinliklerini çözümlemek ve açıklamak için yeterli olamıyor, bu eylemin daha sınırları geniş, çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu fark ediliyordu. Bundan ötürü, çeviri eylemini kapsayan çalışmaların artık farklı bir alan olarak düşünülmesi kaçınılmazdı. Bu sebeple, James S. Holmes’un 1972 yılında Kopenhag’da düzenlenen Üçüncü Uluslararası Uygulamalı Dilbilim Kongresi’nde sunduğu çeviri çalışmalarının adı ve doğası, içeriği ve alt alanları gibi konuları irdeleyen “The Name and Nature of Translation Studies” isimli bildirisi büyük yankı uyandırmıştı. Ve bu bildiriyle belki de o güne kadar önceleri dilbilim daha sonraları uygulamalı dilbilimin bir alt alanı olarak görülen bu araştırma alanının özerkleşmesi gerektiği fikrinin de tohumları atılmaya başlanmıştı.

1970’lerden bugüne geldiğimizde ise, artık, var olan kuramların eleştirilerinin yapıldığı, belki de çeviri fenomeninin bütün parçalarını ve sorunlarını çözümleyebilecek genel bir kuram oluşturulmasının zor olduğunun fark edildiği, onun yerine kültür ve dönemlerle sınırlı olgulardan bahsetmenin daha mümkün olduğunun kabul gördüğü bir dönemi yaşamaktayız. Ve hatta çeviri eyleminde dil ve kültürün ötesinde ideoloji ve güç ilişkilerinin bir kültür dizgesini ve dolayısıyla çeviri politikalarını ve stratejilerini nasıl etkilediğini veya etkileyebileceğini tartışıyoruz. Bunun da ötesinde sosyolojik yaklaşımların da etkisiyle çeviri olgularının arkasında yer alan insan unsuru, bir başka deyişle bir birey ve meslek sahibi olarak çevirmenin toplumsallaşma süreci, çeviri ve yayın dünyası, yayın politikaları ve çeviri eğitiminin nasıl olması gerektiği gibi konuları irdeliyoruz.

İnceleme konusu insana, kültüre, dile özgü böylesine karmaşık bir doğaya sahip olan bir inceleme alanı için kesin sınırların çizilmesi ve genel geçer kuralların koyulması da zordur. Belki de bu yüzden henüz bu çalışma alanının adı konusunda bile tam bir ortak fikre varılmış değil gibi gözüküyor. Çünkü çeviri alanında faaliyet gösteren en önemli ekollerden olan Anglosakson ve Alman ekollerinde bile alanın adlandırılmasıyla ilgili farklı terimler kullanılmaktadır. Bunun da ötesinde araştırma konusu veya sorunsal olarak odak noktaları da farklılık göstermektedir. Çeviri alanı ile ilgili Türkiye dışında görülen bu algı farklılıklarının ülkemizde de var olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira ülkemizde bu alanda çalışmalar yapan akademisyenlerin çeviri eylemi, süreçleri, kuramları vs. gibi konuları kapsayan bir üst alan adı olarak kullandıkları terimler ve bu terimlerin altını ne ile doldurdukları incelendiğinde bir ortaklıktan ziyade birtakım farklılıkların varlığı göze çarpmaktadır. Oysaki Descartes (1999: 16, aktaran Büyüknisan, 2008: 137) bilimsel çalışmaların sürdürüldüğü disiplinlerde kavramların içeriklerine ilişkin bir uzlaşmanın olması gerektiğini vurgulamakta ve bilimsel araştırmalarda kavram tanımından doğan farklılıkların ortak kabullere varmayı zorlaştırdığını ve sorunlara yol açtığını belirtmektedir.

Yukarıda açıklanan bilgilere de bakıldığında, söz konusu bilim dalını karşılayan üst kavram konusunda Türkiye’deki akademisyenlerin arasında bir tutarlılık olduğu söylenebilir de bu kavramın içeriği ve altının hangi yan kavramlarla doldurulduğu hususunda belirsizlikler veya farklı kullanımlar olduğu düşünülmektedir. Bu durumun alanda egemen olan farklı ekollerin epistemolojik yaklaşım farklılıklarıyla ilgili olabileceği düşünülmektedir.² IBu sorunun somutlaştırılması ve

² Terimle ilgili genel bir tutarlılık olsa bile, altının neyle doldurulduğu konusunda farklı kullanım ve belirsizlikler olduğu ve “dil bilimciler tarafından dilin sürekli değişme içinde bulunan bir varlık olduğu” (Egro, 2009: 843) gerçeği düşünülürse, çalışmanın mantığı anlaşılabilir.

farkındalığın sağlanması için böyle bir çalışmaya gerek duyulmuştur. Bu amaç doğrultusunda, önce Alman ve Anglosakson ekollerinde çeviri disiplininin kavramsal olarak nasıl tanımlandığı ve bu tanımların içerik olarak neyi kapsadıkları irdelenecektir. Ardından, Türkiye'deki akademisyenlerin konuyla ilgili çalışmalarında bilim dalı için kullanılan üst kavramları hangi yan (alt) terimlerle doldurdıklarına yer verilecek ve söylem analiziyle de bu akademisyenlerin alanın genel adı için kullandıkları terimler ve bu terimlerle neyi ifade ettikleri açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmada sorunun daha net görülebilmesi için 3 farklı tabloya yer verilmekte ve bu tabloların açıklamaları yapılmaktadır. Çalışmanın sonunda ise bu tablolardan elde edilen verilerin değerlendirmesi yapılmaktadır³.

2. TRANSLATION STUDIES (Çeviri Araştırmaları/Çalışmaları) ve ÜBERSETZUNGSWISSENSCHAFT (Çeviribilim)

Michael Mulkey'in da söylediği gibi “bilim, bilinmeyen alanların keşfedilmesiyle ilerler” (çev. A. Koş, 2004: 107). Bilim dünyasında yeni bir sorunla karşılaşıldığında, ilgili konuya yakın bilim insanları kendi çalışma alanlarındaki modelleri veya paradigmaları kullanarak soruna yaklaşmaya ve onu çözmeye çalışırlar. Şayet mevcut yöntemlerle sorun çözümlenebiliyorsa sorun ilgili bilim dalının bir alt dalı olarak faaliyet gösterebilir, ancak mevcut modeller yeterli sonuç vermiyorsa o zaman sorunu inceleyen araştırmacılar “yeni iletişim kanallarının kurulmasına”, yeni amaç ve yaklaşımların belirlenmesine yol açarlar, bu da yeni bir “bilim dalı ütopyasını” doğurur (çev. Koş, 2004: 107-108).

Pek çok akademik disiplin ile karşılaştırıldığında özerk bir araştırma alanı olarak geçmişi 20. yüzyılın sonlarına uzanan “Translation Studies”/ “Übersetzungswissenschaft”/ “Çeviri Araştırmaları/Çalışmaları” veya “Çeviribilim” böyle bir ilerleme sürecinden geçmiş ve dilbilim, uygulamalı dilbilim ve karşılaştırmalı edebiyat gibi farklı alanlardan doğmuş, bilimsel bir alandır. Her ne kadar çeviri süreci ve eylemi etrafında şekillenen karmaşık sorunların çözümlerinin kendine ait iletişim kanalları, yöntem, model ve amaçlar gerektirdiği bugün genel olarak kabul görse de, Holmes'un 1970'lerdeki bildirisinde değindiği belirsizliklerin tam anlamıyla çözülebildiği de söylenemez. Holmes (1972), “Çeviribilimin Adı ve Doğası”⁴ adlı bildirisinde araştırma alanında denenecek modeller, yöntemler, kullanılacak terimler, alanın sınırları, sorunun tanımı, bir bilim dalı olarak neleri içermesi gerektiği ve hatta adının ne olacağı veya olması gerektiği konusunda tam bir fikir birliği olmadığının altını çizer (Koş, 2004: 108). İçinde bulunduğumuz dönemde artık kuramlar, yöntemler, yaklaşımlar, sorunun tanımı gibi konularda epey yol kat edildiğini söyleyebiliriz, fakat belki de ortak bir algı ve kabule varılması gereken en önemli konulardan biri alanı tanımlamak için kullanılan kavramlar/terimler ve bu kavramlarla/terimlerle tam olarak neyin ifade edilmeye çalışıldığıdır.

³ Benzer bir çalışma Hüseyin Ersoy tarafından yapılmıştır. Ancak Ersoy'un bu çalışmayı yapmasının nedeni, sadece yazılı çevriyi kapsayan (Ersoy'un görüşü) Çeviribilim sözcüğünün tercümeyle hesaba katarak oluşturulmadığını kuramsal ve kavramsal açıdan irdelenektir. Bkz: “Çevirinin Üst Alan (Çeviribilim) Ve Alt Alan (Yazılı Çeviri, Sözlü Çeviri) Adlarının Terminoloji Kuralları Açısından İncelenmesi” (2011), *Kavram, Kuram ve Süreç Açısından Tercüme Etkinliği* (2012).

⁴ James Holmes'un “The Name and Nature of Translation Studies” adlı bildirisinin A.Koş tarafından yapılan ve Çeviri Seçkisi II isimli kitapta yer alan çevirisinde “Çeviribilimin Adı ve Doğası” başlığı kullanılmıştır. Bilindiği gibi, *Translation Studies* terimi *Translatology*, *translation science* veya *science of translating* gibi terimlere daha iyi bir alternatif olarak ilk defa 1972 yılında James S. Holmes tarafından ortaya atılmıştır. *Translatology* Fransızca (translatologie) gibi bazı dillerde oluşturulmuş olmakla birlikte, daha sonraları ortaya çıkan *translation science* Almanca *Übersetzungswissenschaft* teriminden yapılan bir ödünç almadır aslında. Fakat Holmes'un (1988:70, aktaran Munday,2009: 5) da belirttiği gibi “not all Wissenchaften can properly be called sciences”-[Almanca'da “Wissenchaft” denilen her şey İngilizce'de pek de “science” diye adlandırılmaz]. Zaman içerisinde Holmes'un ölümünün ardından bildirisinin geniş kitlelere ulaşmasından bu yana sadece 20 yıllık bir süre içinde her ne kadar diğer dillerde farklı terimler olmaya devam etse de İngilizce konuşulan ülkelerde yaygın olarak *Translation Studies* terimi kullanılagelmıştır.

Çeviri fenomenini odak noktası ve sorunsalı olarak ele alan bilimsel yaklaşımlara genel anlamda baktığımızda, bu alanda farklı bilimsel arka planlara sahip olmanın yanı sıra araştırma konusuna odaklanmaları bakımından da farklılıklar gösteren iki önemli akımın varlığı kabul edilmektedir: “Translation Studies” olarak adlandırılan Anglosakson ekolü ve “Übersetzungswissenschaft” olarak bilinen Alman ekolü.

Bernardo (2007)’ye göre, ilk terim geniş anlamıyla çeviri ile alakalı tüm araştırmaları kapsamına alırken, dar anlamıyla İngilizce dilinde çeviri alanında yapılan araştırmaları kapsamaktadır. Bu bağlamda Translation Studies dilbilimsel analizin ötesinde çeviri metinlerin barındırdığı kültürel ve ideolojik meselelere geniş ölçüde yoğunlaşan edebi çeviriler etrafında şekillenir. Toury, Venuti, Bassnett, Baker, Lefevere, Newmark, Pym gibi araştırmacılar Kültür Çalışmaları alanındaki kültürel ve politik değişkenleri ve kolonileşme, feminizm gibi edebi popülerite unsurlarını dikkate alarak, güç dengelerinin çeviri üzerindeki manipülasyonunu sorgulayıp betimlemeye çalışır (s. 90). Özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde geniş ölçüde kabul gören ve bu yeni disipline yakıştırılan Translation Studies terimi İngilizcedeki epistemolojik gelenek ile bağdaşan bir yapıya sahiptir. “Studies” terimi İngilizcede geleneksel fen ve insan bilimleri ayırımına dayanarak “cultural studies/kültür araştırmaları”, “literary studies/edebiyat araştırmaları” gibi araştırma alanı insan bilimlerine giren bilimsel araştırma alanlarına uygun görülen bir addır (Holmes, 1970, aktaran Venuti, 2004: 175). Dolayısıyla Anglosakson epistemoloji geleneği çeviri alanında meydana gelen bilimsel araştırmalara uygun olan üst başlığı “Çeviri Araştırmaları/Çalışmaları/İncelemeleri” olarak kabul etmektedir.

Munday (2009)’a göre, terim İngiliz/AngloSakson ekolünde yaygın olarak ve tutarlı bir biçimde kullanılmaktadır. Alanla ilgili kurumsal isimler (Centre for Translation Studies vs.) ve *Translation Studies* (Bassnett 1980/2002), *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (Baker and Mamkjaer 1998; Baker and Saldanha 2008), *Introducing Translation Studies* (Munday 2001/2008), *A Companion to Translation Studies* (Kuhiwczak and Littau 2007) ve *The Routledge Companion to Translation Studies* (Jeremy Munday) gibi sıkça takip edilen yayınların başlıklarındaki “studies” ifadesi terimin yaygın kabulünün göstergeleri arasındadır (s.5).

Alman ekolünün “Übersetzungswissenschaft” terimi ise tin bilimleri (Geisteswissenschaften/humanities) ve doğa bilimlerinin (Naturwissenschaften/natural sciences) benzer çıkış noktalarına sahip olsalar da farklı metotlar kullandıkları gerekçesiyle birbirinden ayrılması gerektiğini savunan Dilthey’in epistemoloji geleneğine uzanmaktadır. Tin bilimlerinin araştırma yöntemi yorum veya anlama iken, doğa bilimlerinin metodolojisi doğrulayıcı/tasdikleyici hükümler çerçevesinde açıklamadır. Ancak görünen o ki insan bilimlerine ait çalışma alanlarını “studies” terimiyle ifade eden Anglosakson epistemolojisinin aksine Alman epistemolojisi insan bilimleri alanındaki disiplinlerin de bilim terimiyle karşılanmasına hoş bakmaktadır.

“Übersetzungswissenschaft” terimini 1813 yılında ilk kullanan bilim insanı Friedrich Schleiermacher olmuştur (Bernardo, 2007: 91). Bu adlandırma 20. Yüzyılın ikinci yarısında Leipzig Okulu tarafından bilimsel çeviri çalışmalarını ifade etmek amacıyla yeniden kullanılmaya başlanmıştır ve bu isim bugün halen alanın genel adı olarak kullanılmaktadır. Almanca dilinde çeviri üzerine araştırmalar yapan bilim insanları “Übersetzungswissenschaft”ın araştırma nesnesi olan çeviri ile ilgili oldukça sistematik, çok boyutlu ve yoğun bir analiz geliştirmiştir. Bu analizi, çeviriye hem bir işlevsel amaç, hem bir metinsel işlem, hem de zihinsel bir süreç olarak bakarak, onu bir dilbilimsel işlem, iletişimsel davranış, göstergebilimsel süreç, hermeneutik araştırma ve kültür transferi olarak gören perspektiflerden inceleyerek geliştirmişlerdir (Bernardo, 2007: 91). Özellikle Koller ve Wills’in çeviriye getirdikleri dilbilimsel yaklaşımlar, Schleiermacher, Heiddegger, Gadamer, Paepcke ve Stolze gibi bilim insanlarının hermeneutik yaklaşım ile ilgili çalışmaları, Krings, Lörscher ve Königs’in psikodilbilimsel çalışmaları, Leipzig okulunun iletişimsel yaklaşımı,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Göttingen'deki araştırma grubu tarafından yürütülen kültürel yaklaşımlar ve Reiss, Vermeer ve Nord'un önderlik ettiği işlevsel yaklaşımlar Alman ekolünün çeviri alanındaki önemli paradigmalardan biridir (Bernando, 2007: 91). Bu bakış açılarından her birinin detaylı bir şekilde incelenmesiyle ortaya çıkan literatür, analizin derinliği ve ciddiyeti, sistemliliği ve yöntemsel çeşitliliği bakımından şaşırtıcıdır.

2. TÜRKİYE'DEKİ AKADEMİSYENLERİN ÇEVİRİ ALANINA BAKIŞ AÇISI

Tablo 1, Türkiye'deki akademisyenlerin çeviri alanı için üst kavram olarak hangi terimi kullandıklarını (Çeviri Araştırmaları/Çalışmaları, Çeviribilim, Translatoloji) göstermekte ve söz konusu bilim dalına karşılık kullandıkları üst kavramı ne tür yan/alt kavramlarla doldurdukları incelemektedir.

Akademisyenler	Çalıştıkları Kurumlar	İncelenen Bilim Dalı İçin Kullandıkları Üst Kavramlar	Kitapları ve Makalelerinde Söz Konusu Bilim Dalı için Kullandıkları Üst Kavramı Doldurdıkları Yan/Alt Kavramlar
Ayşe Nihal Akbulut	Doğuş Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı	Çeviribilim	Özerk bilim dalı, çeviri etkinliği ("Özerk bir Bilim Dalı olarak Çeviribilim Adı İle Kimliği", 2005)
Berrin Aksoy	Atılım Üniversitesi İngilizce Mütercim Tercümanlık	Çeviribilim, Çeviri Araştırmaları	Çeviri çalışmaları, dal, disiplin, yazılı çeviri, yazın çevirisi, bilimsel ve çok disiplinli alan, çeviri eylemi, faaliyet, çeviri etkinliği (Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi, 2002)
Hüseyin Ersoy	Sakarya Üniversitesi Çeviribilim Bölümü	Translatoloji	Translasyon, çeviri, tercüme, etkinlik (Kavram, Kuram ve Süreç Açısından Tercüme Etkinliği, 2012)
İşın Bengi Öner	Doğuş Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı	Çeviribilim	Bilim Dalı ("Çeviribilimde Bireysel Kuramlardan Geniş Ölçekli bir Bakış Açısına Doğru", Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler, 1995)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Mine Yazıcı	İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Bölümü	Çeviribilim	Bilim dalı, disiplin, Çeviribilim Araştırmaları (<i>Çeviri Etkinliği</i> - 2004, <i>Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları</i> - 2005, <i>Çeviribilimde Araştırma</i> -2011)
Muharrem Tosun	Sakarya Üniversitesi Çeviribilim Bölümü	Çeviribilim	Çeviri pratiği, çeviri mesleği, bilim dalı (çeviri+kuramsal bilgi), estetik, eylem, sanatsal faaliyet, yaratıcı faaliyet, sanat(<i>Çeviri Eleştirisi Kuramının Temelleri</i> - 2007, <i>Çeviri Eleştirisi Kuramı</i> -2013)
Özlem Berk	Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim	Çeviribilim	Bilim dalı, yazılı aktarım işlemi, çeviri alanı, sözlü alan, akademik disiplin, akademik çalışma alanı (<i>Kuramlar Işığında Çeviribilim Terimcesi</i> , 2005)
Sakine Erüz	İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Bölümü, Yaşar Üniversitesi Mütercim Tercümanlık	Çeviribilim	Çeviri etkinliği, bilim alanı, özerk disiplin (<i>Akademik Çeviri Eğitimi</i> , 2008)
Şehnaz Tahir Gürçağlar	Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim	Çeviribilim	Disiplin, araştırma, alanı, nesnel bilim alanı, kuramsal alan, Çeviri Araştırmaları (<i>Kapılar:Çeviri Tarihine Yaklaşımlar</i> -2005, <i>Çevirinin ABC'si</i> -2011)
Turgay Kurultay	İstanbul Üniversitesi Çeviribilim	Çeviribilim	Özerk bilim dalı, çeviri etkinliği ("Çeviriye Bilimsel Bakış ve Türkiye'deki Gelişmeler", 1999)

3. TÜRKİYE'DE ÇEVİRİ ALANINDA FAALİYET GÖSTEREN AKADEMİSYENLERİN ÇALIŞMALARI ÜZERİNDE YAPILAN SÖYLEM ANALİZİ

Tablo 2 (Söylem Analizi Tablosu), çeviri alanında çalışan akademisyenlerimizin yazdığı veya söylediği çeviri ile ilgili bilimsel metinlerden bazı alıntılar içermekte ve bunlar üzerinde yapılan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

söylem analiziyle, bu bilim dalı içinde üst kavramla ilgili görüş ayrılıkları olup olmadığını ve ayrıca bu üst kavramın altının ne gibi terimlerle doldurulduğuna ışık tutmaktadır.

Berrin Aksoy, 2002	"Theo Hermans'ın da belirttiği gibi dilimizde "<u>Çeviribilim</u>" ya da "<u>Çeviri Araştırmaları</u>" olarak karşılanan "<u>Translation Studies</u>" terimi Amerikalı James Holmes tarafından, ister kuramsal, bilimsel ister deneysel ya da uygulamalı olsun, çeviriye tüm açılardan, geçmişten günümüze dek yapılan tüm yaklaşımları içermesi için ortaya atılmış bir isimdir. Oysa Koller (1990) gibi bilim adamları ve ülkemizdeki ve dışarıdaki kimi <u>çeviri araştırmacılarının</u> yer yer <u>Çeviribilim</u> veya <u>Çeviri Araştırmaları</u> terimini dilbilimsel ve kuralcı yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan betimleyici ve hedef odaklı yaklaşım yerine kullandıkları görülmektedir. Bu çalışmada "<u>Çeviri Araştırmaları</u>" tüm disiplini kaplar şekilde kullanılmaktadır" (Aksoy, 2002:29) (<i>Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi</i>) Bu alıntı metinde Aksoy, Translation Studies sözcüğünün, Çeviribilim ve Çeviri Araştırmalarının karşılığı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Ancak, Aksoy bu metinde kitabının seyrinden ötürü diğer çeviribilimcilerden farklı olarak, "<u>Çeviri Araştırmaları</u>" sözcüğünü tercih etmiştir çünkü bu kavram ona göre tüm disiplini kapsamaktadır. O halde, Translation Studies sözcüğünün karşılığı olarak kullanılan bu iki Türkçe kavramla ilgili Türkiye'deki çeviribilimciler arasında zaman zaman farklı tercihler söz konusu olabilir. Ancak Aksoy Çeviri Araştırmalarını, çeviri disiplini⁵ altında yapılan tüm çalışmaları kapsayacak bir üst terim olarak kullanıyor. Bu noktada, Anglosakson ekolüyle paralellik göstermektedir.
Özlem Berk, 2005	"Nitekim, 20.yüzyılın son çeyreğinde bağımsız bir <u>bilim dalı</u> olarak varlığını kabul ettiren <u>Çeviribilim</u> alanında yapılan çeşitli çalışmalar da çeşitlenerek artmaktadır" (Berk, 2005:7) (<i>Kuramlar Işığında Çeviribilim Terimcesi</i>) Özlem Berk ise yukarıdaki alıntıda, Çeviribilimin 20.yüzyılın son çeyreğinde bağımsızlığını kabul ettiren bir bilim dalı olduğuna vurgu yapmaktadır. Ayrıca, Berk'in, Holmes'un ilk etapta Çeviri Araştırmalarına karşılık kullandığı Translation Studies kavramı için Çeviribilim sözcüğünü benimsediği görülmektedir. Bilindiği gibi, Alman ekolü, Çeviribilim için "<u>Übersetzungswissenschaft</u>" terimini kullanmaktadır. Çoğunlukla Alman ekolünün etkisiyle bu sözcük dilimize birebir çeviri yoluyla Çeviribilim olarak aktarılmıştır şeklinde bir çıkarım yapabiliriz. Dolayısıyla, bu kavram zamanla akademik gelenekçe kabul edildiğinden, Berk de Alman ekolünün etkisiyle Çeviribilim terimini benimsemiş olabilir. Ancak, Berk, Çeviribilim terimini dışında literatürde başka üst kavramlarında olduğuna şu şekilde vurgu yapar: "<u>Translatoloji</u>: <u>Çeviribilimi</u> adlandırmak için kullanılan terimlerden biri. <u>Translatoloji terimi</u> 1970'lerden bu yana özellikle de Kanada, Almanya ve Danimarka'da kimi <u>çeviribilimciler</u> tarafından kullanılmaktadır" (Berk, 2005:156) (<i>Kuramlar Işığında Çeviribilim Terimcesi</i>) Bu alıntı metinden de anlaşılacağı üzere Berk, Çeviribilim sözcüğü için türetilen Translatolojinin literatürde var olduğunu belirtmektedir. Berk'e göre, bu terim 1970'lerden beri, Kanada, Almanya ve Danimarka'da bazı çeviribilimciler tarafından zaten kullanılmaktadır. Ancak bu terimin kullanımı akademik geleneğin etkisiyle Türkiye'de fazla yaygınlaşmamıştır (krş. Hüseyin Ersoy) Berk ayrıca benimsediği üst kavramın (Çeviribilim) altını bilim dalı, akademik disiplin, akademik çalışma alanı vb. ile doldurmaktadır.

⁵ *Büyük Türkçe Sözlük*'te (2011) disiplinin üçüncü anlamı zaten öğretim konusu olan veya olabilecek bilgiler bütünü, bilim dalı olarak geçmektedir. Ancak, Aksoy bu akademik alanın altını Çeviri Araştırmaları, çeviri faaliyeti, çeviri etkinliği vb. kavramlarla doldurmaktadır.

Hüseyin Ersoy, 2012	"Daha sonra ise, Türkçe <u>Translatoloji</u> literatüründe sözlü olarak yapılan <u>çeviri alanı</u> adı olarak <u>translatologlarımızın</u> kullandığı farklı ifadelerin (sözlü çeviri, yorumlama, tercüme, dilmaçlık) terminoloji kurallarıyla örtüşüp örtüşmediği incelenecektir" (Ersoy, 2012:24). (<i>Kavram, Kuram ve Süreç Açısından Tercüme Etkinliği</i>) Translation Studies sözcüğünün daha kapsayıcı olduğunu düşünen Berrin Aksoy gibi, Hüseyin Ersoy da, bilim dalı için kullanılan üst kavrama (üst alan terimi) daha farklı bir bakış açısından yaklaşmaktadır ve Çeviribilim sözcüğünü kullanmayarak belki de bir farkındalık yaratmak istemektedir. Dolayısıyla, Ersoy yazılı çevirinin yanı sıra sözlü çeviriye de içine alan bir terim olan Translatoloji demenin daha uygun olduğunu düşünmektedir. Ersoy, Çeviribilimin sınırlayıcı olduğunu düşündüğünden aynı işlemi çeviribilimciler sözcüğü içinde uygulamaktadır ve bunun yerine translatolog sözcüğünü benimsemekte, ayrıca terminoloji kuralları doğrultusunda bir terim önerisinde bulunmaktadır. Ancak Ersoy'un bu terimleri benimsemesi genel olarak Çeviribilimin teriminin sözlü çeviri alanını kapsamak yönünden eksik kaldığını düşünmesinden ileri gelmektedir. Ersoy, bu görüşünü aşağıdaki alıntıyla da sürdürmektedir: "Ersoy'un saptamalarını irdelediğimizde, akla gelen ilk soru, "çeviri" sözcüğünün tek başına (cümle içinde değil, bağlamsız) ifade edilmesi durumunda neyi çağrıştıracak sorusudur. Bu durumda "çeviri" sözcüğü, üst alanı da, alt alanlardan yazılı çeviri alanını da çağrıştırmaktadır. Bu durum ise terminoloji kuralları açısından sorunlu bir durumdur" (Ersoy, 2012:37). (<i>Kavram, Kuram ve Süreç Açısından Tercüme Etkinliği</i>) Ersoy, bu alıntıda da çeviri sözcüğünün üst alan olarak kullanılmasıyla ilgili bir problem olduğunu belirtmektedir çünkü bu sözcük aynı zamanda yazılı çeviriye de çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla Çeviribilim sözcüğü aslında kendi içinde dışlayıcı bir özellik ortaya koyarak tercüme etkinliğini kapsamamaktadır. Ersoy ayrıca, bu bilim dalı için Translatoloji üst kavramını kullanmanın terim oluşturma kurallarıyla örtüşüğünü belirterek, terimin kullanılabilirliğini şu şekilde dile getirmektedir: "Ayrıca <u>Translatoloji</u> teriminden alan adı, ürün adı ve eyleyen (ürünü üreten kişi) adı rahatlıkla türetilabilmektedir. Örneğin; <u>Translatoloji</u>, <u>Translasyon ürünü</u>, <u>Translasyon</u>, <u>Translatör</u> gibi. Bunun dışında Vermeer'in belirttiği "bir terimin yabancı sözcükten oluşturulması" ilkesinden dolayı bu terimin birçok farklı şeyi çağrıştırmaya olasılığı da bulunmamaktadır. Gerçi <u>Translatoloji'nin</u> yabancı terim ya da ödüncülenme sözcük oluşu dolayısıyla, kullanımı eleştirilebilir. Ancak unutmamak gerekir ki, sosyoloji, psikoloji, biyoloji, kardiyoloji gibi sayabileceğimiz birçok terim hep ödüncülenme terimlerdir ve Türkçe içinde sorunsuz bir şekilde kullanılmaktadır" (Ersoy, 2012:45). (<i>Kavram, Kuram ve Süreç Açısından Tercüme Etkinliği</i>) Alıntıdan da görüleceği gibi Ersoy, bu kavramın türetmeye de uygun olduğunun altını çizmekte ve Translatolojiden yola çıkarak, çeviri ürünü için translasyon ürünü, çeviri için translasyon, çevirmen için translatör kavramlarını ortaya atmaktadır. Bu sözcüğün ödüncülenme yoluyla dilimize aktarılması ve yabancı olması nedeniyle eleştiri alabileceğini ancak psikoloji, kardiyoloji vb. birçok teriminde hep bu yolla dilimize aktarıldığını vurgulamaktadır. Böylece Çeviribilim sözcüğü üst alan olarak şekil değiştirerek (bir başka ifadeyle Translatolojiye dönüşerek) tercümeyle de kapsayacaktır. Bu hem sözlü çevirinin kuramlarını geliştirmesini sağlayacak hem de Türkçe literatürdeki kavram sorununu ortadan kaldıracaktır (Ersoy'un görüşü). Üst alan kavram sorunuyla ilgili en çok görüş bildiren kuramcılardan biri de İstanbul Üniversitesi Mütercim Tercümanlık bölümünde öğretim üyesi olan

Mine Yazıcı, 2004	Mine Yazıcıdır. Çünkü üç farklı kitabında da benzer konuları tartışmaktadır. Çalışmada, kitaplar eksiden yeniye sıralanmış ve alıntı metinler incelenmiştir: "Aynı şekilde Holmes'un "<u>Çeviri Araştırmaları</u>" kavramıyla ilgili çizdiği bilimsel olarak dikey tablonun da, Lefere'nin tanımıyla örtüştüğü görülür. Ne var ki, konuyu Türkçe açısından incelediğimizde, özellikle "<u>ad</u>" konusunda sorun yaşandığı görülmektedir. Gerek Lefere'nin, gerek Holmes'un 1960'lı yıllardan 1980'li yıllara gelinceye dek kullanılan "<u>Çeviribilim</u>" sözcüğü yerine, "<u>Çeviri Araştırmaları</u>" sözcüğünü seçmeleri rastlantı olmayıp, o zamana dek dilbilim kapsamında ele alınan çevirinin, sadece iletinin aktarılması şeklindeki kullanımlık metinlerin çevirisiyle <u>sınırlı tanımını aşmaya çalıştıklarını</u> bir göstergesidir" (Yazıcı, 2004:26). (<i>Çeviri Etkinliği</i>) 2004 tarihli kitabında Yazıcı, alıntılanan metinde de görüleceği üzere, Türkiye'de çeviri alanının adlandırılma konusunda bir sorun yaşandığını belirtmektedir. Lefere ve Holmes'un alan terimi konusunda bir paralellik içinde olduklarını ve Translation Studies kavramıyla belirtilenin tesadüfî bir durum olmayıp; bu bilimin tanımını genişletmek, bir başka deyişle sınırlı tanımını aşmak gibi bilinçli bir amaca hizmet ettiğini saptamaktadır. Söz konusu bilim dalı için üst kavramla ilgili görüş ayrılıkları olduğu Yazıcı'nın şu sözlerinden de ortaya çıkmaktadır: "<u>Çeviri Araştırmaları</u> terimi, başlangıçta sadece "Manipulation School" (Amaca Yönelik Çeviri Okulu) olarak tanınan, yazınsal çeviriyle ilgili bilim adamları tarafından benimsenmekle birlikte, sonunda bu alanda akademik çalışma yapan herkes, bu terimi kabul etmeye başlamıştır. Ne var ki, bu terimin, <u>her dilin akademik geleneğine uygun olarak kullanıldığı da yadsınamaz bir gerçektir</u>. Şöyle ki, <u>Almanca</u> da bu terim tıpkı "dilbilim" gibi "<u>Çeviribilim</u>" olarak kullanılırken, inceleme alanını daha geniş tutan <u>Amerikalılar</u> tarafından tıpkı "<u>Kültür Araştırmaları</u>" gibi, "<u>Çeviri Araştırmaları</u>" olarak kullanılmaktadır" (Yazıcı, 2004:27). (<i>Çeviri Etkinliği</i>)
Mine Yazıcı, 2005	Alıntı metne bakıldığında, başlangıçta Çeviri Araştırmaları sadece Manipülasyon ekolü tarafından benimsenmiştir. Ancak ne var ki, artık bu alanda çalışan her akademisyen bu terimin varlığını kabul etmektedir. Kavram akademik gelenekle de örtüşmektedir. Almanca'da bu terimin karşılığı Alman epistemoloji geleneğine bağlı olarak "Übersetzungswissenschaft" ve Alman ekolünün etkisiyle, Türkiye'de de ödünçleme yoluyla Çeviribilim olarak kabul edilmiştir. Ancak, kültür bilim için kültür araştırmaları teriminin daha uygun olduğunu düşünen Anglosakson ekolü tarafından tercih edilen terim Çeviri Araştırmalarıdır (krş. Berrin Aksoy) Yazıcı, konuyla ilgili olarak 2004 tarihli eserinde ayrıca şunları belirtir: "<u>Çeviri Araştırmaları</u> yerine "<u>Çeviribilim</u>" teriminin seçilmesi ise, <u>yine ülkemizde akademik geleneğin Almanya'dan ülkemize sığınan bilim adamları tarafından başlatılmasından kaynaklanabilir</u>. Başka bir deyişle, aynı "dilbilim" konusunda olduğu gibi, <u>Almanca'da disiplinlerin adının sonuna "bilim" sözcüğünün eklenmesi</u>, üstelik çeviri konusundaki araştırmaların ilk önce dilbilim kapsamında ele alınması, "<u>Çeviribilim</u>" <u>adının</u> benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Ne var ki, yukarıda anlatılan süreç içerisinde bilimsel bakış açısının genişlemesi ve küreselleşmesiyle birlikte, "<u>Çeviribilim</u>" <u>adının da yetersiz kalacağı</u> düşünülebilir. Bu durumda, "<u>Çeviribilim Araştırmaları</u>" adı da bir öneri olarak gündeme gelebilir. Burada, "<u>Çeviri Araştırmaları</u>" yerine "<u>Çeviribilim Araştırmaları</u>" adının önerilmesi ise, alanın sadece çevirilerin incelenmesiyle sınırlı kalmayıp, kuramsal çalışmalara da ağırlık vermesi düşüncesinden kaynaklanmıştır" (Yazıcı, 2004:27) (<i>Çeviri Etkinliği</i>)
Mine Yazıcı, 2011	Alıntı metin incelendiğinde, Çeviribilim Araştırmaları yerine Çeviribilim denmesi Alman ekolünün yanı sıra yine Almanya'dan ülkemize gelen bilim

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

adamları tarafından başlatılan bir hareketten kaynaklanabilir. Ancak küreselleşmeyle birlikte Yazıcı, Çeviribilim adının yetersiz olduğunu öne sürerek, Çeviribilim araştırmaları terimini önermiştir. Bu da alan içinde aslında üst kavramsal farklı kullanımlar olduğunu veya olabileceğini göstermektedir.

Yazıcı, aşağıdaki alıntılar incelendiğinde, 2005 tarihli eserinde de Çeviribilim teriminin kökenini irdelemekte ve benzer konulara değinmektedir:

"Çeviribilim sözcüğü çeşitli dillerde zaman akışı içerisinde farklı şekillerde kullanılmıştır. Terim önce İngilizce'de Philology sözcüğünden örnek alınarak "Translatology" şeklinde türetilmiştir. İspanya'da ise bu terim İngilizce'den ödünçleme yoluyla "Traductologia" şeklinde ortaya çıkarken, Kanada'da "Translatology" terimi tercih edilmiştir. Almanca'da ise, bu terimin Almanca köklü terimlerden türetilerek "Übersetzungswissenschaft" şeklinde kullanıldığı görülmektedir" (Yazıcı, 2005: 16) (*Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları*)

Bu metinde, Yazıcı Çeviribilim sözcüğü için diğer dillerde de farklı terimlerin kullanıldığını belirtmektedir. Bu sözcük için İngilizler ve Kanadalılar Translatology kavramını türetirken, İspanyollar, İngilizce'den ödünçleme yoluyla Traductologia demeyi uygun görmüşlerdir. Almanlar ise Übersetzungswissenschaft sözcüğünü benimsemiştir. Ülkemizde ise söz konusu terim, Almanca köklü "Übersetzungswissenschaft" sözcüğünün birebir çevirisi yoluyla dilimize aktarılmış ve Çeviribilim olarak yerleşmiş olabilir.

Yazıcı, 2005 tarihli eserinde çeviri alanı için üst kavram meselesiyle ilgili ayrıca şunları belirtir:

"Günümüzde bu bilim dalı için James Holmes'un önerdiği sözcük Çeviri İncelemeleri'dir. Onun Çeviribilim sözcüğüne karşı çıkması, matematik, fizik gibi kesin sonuçlar elde edebilen bilimler için "bilim" sözcüğünün kullanılmasının daha doğru olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Türkçe'de ise akademik çevrede kabul gören sözcük "çeviri incelemelerinden" çok "Çeviribilim"dir. Bu hem Alman bilim geleneğinin Türk bilim geleneği üzerindeki etkisinden, hem de 1980 sonrası, örneğin dilbilim sözcüğünün bilimsel çevrede kanıksanıp, kabul görmüş olmasından kaynaklanmaktadır" (Yazıcı, 2005:17). (*Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları*)

Alıntıdan da görüleceği üzere, Çeviribilim sözcüğünün ülkemizdeki akademisyenler tarafından kullanım nedeni Alman bilim geleneği, bir başka deyişle Alman ekolünün etkisidir. Ayrıca Yazıcı'ya göre, Holmes'un Çeviribilim yerine Çeviri İncelemeleri/Araştırmaları demesi kesin sonuçlar elde edebilen alanlar için bilim denmesinin daha uygun olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır.

2011 yılındaki kitabında ise Yazıcı üst kavram meselesini farklı bir şekilde irdelemektedir:

"Bu konu Türkiye açısından irdelenecek olursa, "Translation Studies" terimi İngilizceden Türkçeye, "çeviri incelemeleri" olarak değil, "Çeviribilim" olarak geçmiştir. Türkçe'ye bu sözcüğün "Translatology" sözcüğü gibi hiçbir "kesit uyumsuzluğuna" (register mismatch) düşmeden kullanılabilmesi, bir başka deyişle, hem "çeviri", hem de "bilim" sözcüklerinin aynı dil ailesinden gelen sözcüklerden oluşan birleşik bir isim olarak kullanımı "dilin olanaklılığı" yanı sıra, bilinçli şekilde kullanımının bir sonucudur" (Yazıcı, 2011: 18). (*Çeviribilimde Araştırma*)

Yazıcı bu alıntıda Translation Studies teriminin Türkçe'ye Çeviribilim şeklinde aktarıldığını belirtmiş ve çeviri+bilimin aynı dil ailesinden gelen sözcüklerden oluşan birleşik bir isim olarak dilin olanaklılığı neticesinde bilinçli olarak kullanıldığını ve Translatoloji kavramının kesit uyumsuzluğuna (register mismatch) düştüğünü ileri sürmüştür. Yazıcı için Translation Studies teriminin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

	Türkçe karşılığı olarak, Çeviribilim terimini bilinçli bir kullanım olarak kabul ediyor çıkarımı yapılabilir.
Şehnaz Tahir Gürçağlar, 2005	İngiliz ekolünden diğer bir akademisyenimiz Şehnaz Tahir Gürçağlar ise şunları belirtmektedir: "Bugün Holmes, özellikle <u>Çeviribilimi</u> farklı alanlara böldüğü sınıflandırmayla anımsanmakta ve <u>akademik bir dal</u> olarak <u>Çeviribilimin</u> kurucularından biri sayılmaktadır. 1972 yılında sunduğu "The Name and Nature of Translation Studies (<u>Çeviribilimin</u> Adı ve Doğası) başlıklı bir bildiri Holmes, <u>Çeviribilimin</u> bağımsız bir <u>disiplin</u> haline gelmesi çağrısında bulunur ve <u>bu disiplin</u> isim olarak İngilizce "Translation Studies" (<u>Çeviri Araştırmaları</u>) terimini önerir ve <u>bu disiplinin</u> ele alacağı farklı alanları sınıflandırır" (Gürçağlar, 2005.17) (<i>Kapılar: Çeviri tarihine Yaklaşımlar</i>) Gürçağlar, bu metinde iki Türkçe (Çeviribilim ve Çeviri Araştırmaları) ve bir İngilizce kavram üzerinde (Translation Studies) durmakta ve Holmes'un 1972 yılında sunulan bir bildirisinde, Çeviribilim için kullandığı kavramın aslında Çeviri Araştırmaları anlamına da geldiğini parentez içinde belirtmektedir. Bu durumda, tek bir kavrama iki anlam yüklenmektedir (Translation Studies = Çeviribilim, Çeviri Araştırmaları). Aslında, Gürçağlar, bilim dalına Çeviribilim sözcüğünün kullanıp, Holmes'un önerdiği Translation Studies teriminin Türkçe karşılığı olarak Çeviri Araştırmaları tanımını seçerek, disiplinin üst alan kavramıyla alakalı var olan kullanım farklılığının altını çizmiş oluyor. Bu durumda bu çalışmanın da sorguladığı kavram sorununun varlığına dair bize bir ipucu veriyor. Bu alana Türkiye'de Çeviri Araştırmaları mı demeliyiz, yoksa Çeviribilim mi? Ya da alanın kapsamı ve odak noktalarına dair yurtdışında var olan epistemolojik yaklaşım farkının Türkiye'de de var olduğu ve bu durumun da farklı kullanımları mümkün kıldığı çıkarımını yapabilir miyiz bu durumda? Gürçağlar'ın bir başka metninden yapılan alıntıda ise Çeviribilimin tercih edilmesinin nedenleri şu şekilde dile getirilmektedir: "Türkçe <u>Çeviribilim teriminin</u> tercih edilmesinin ardında yatan neden büyük bir olasılıkla Türkçe'de kullanımı benimsenmiş ruhbilim, toplumbilim, siyasetbilim gibi "-bilim" son ekli disiplin adlarıdır. Holmes, bildirisinde çeviriden söz ederken genelde yazılı çeviriyi, özelde de edebiyat çevirisini ele alıyordu, bu nedenle bugün <u>Çeviribilim</u> kapsamında bir alt disiplin olarak ilerleyen <u>sözlü çeviri araştırmalarına</u> kısaca değinse de bunların <u>disiplin</u> içinde önemli olacağını hesaba katmamıştı" (Gürçağlar, 2011: 102). (<i>Çevirinin ABC'si</i>) Gürçağlar'dan yapılan bu alıntı metne bakıldığında, tıpkı ruhbilim, toplumbilim vb. "bilim" son ekli disiplinler gibi çeviriye bilim son eki getirilerek Türkçe Çeviribilim terimi türetilmiştir. Oysaki bilindiği gibi terimin asıl çıkış noktalarından biri olan Translation Studies için Çeviri Araştırmaları ifadesi de kullanılabilir. Ancak alıntıda, bu akademik çalışma sahası için hangi terimin uygun olup olmadığı belirtilmemekle birlikte Gürçağlar'ın sözlü çeviri araştırmaları terimini kullanması Çeviri Araştırmaları kavramını Çeviribilimin altında gördüğü ve Çeviribilimi üst kavram/alan statüsüne taşıdığı düşünülebilir.
Işın Bengi Öner, 1995	Çeviri alanında görev yapan diğer bir akademisyenimiz Işın Bengi Öner'in 1995'te yazdığı bir makalesine bakıldığında, "Bu üçlü yapı içinde, yukarıda değindiğimiz gibi betimleyici alanın, <u>Betimleyici Çeviribilimin</u> özel bir yeri vardır" (Öner, 1995.16). ("Çeviribilimde Bireysel Kuramlardan Geniş Ölçekli bir Bakış açısına Doğru") şeklindeki ifadelerden farklı bir durum göze çarpmaktadır. Zira çoğu kaynakta Betimleyici Çeviri Araştırmaları olarak geçen ifadeye Öner henüz 1995'te, Betimleyici Çeviribilim demeyi daha uygun görmüş ve Translation Studies için hangi Türkçe karşılığın kullanılmasının uygun olduğuyla ilgili görüş ayrılıklarını tekrar gözler önüne sermiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Turgay Kurultay, 1999	Dolayısıyla, Öner Çeviribilim teriminin altını disiplin, bilim dalı vb. ile dolduruyor denilebilir (Çeviribilim: alan adı- Betimleyici Çeviribilim: alt alan adı). Kurultay ise Çeviribilim terimi konusunda şunları belirtmektedir: "Genelde bilimin işlevi ve işleyişi sorgulanabiliyor. Ama özellikle <u>Çeviribilim kavramı tartışmalı</u>. Söz gelimi on yıllarca <u>Çeviribilim</u> alanında çalışmış olan Wills yeni çalışmalarında <u>Çeviribilim teriminin</u> tereddütsüz kullanılamayacağı görüşünde. Toury çevresi de bilim yerine öteden beri "<u>Translation Studies</u>" demeyi yeğliyor. Bu duruma bakıp, <u>Çeviri Araştırmalarının</u> (veya <u>bilimin</u>) somut ve güvenilir sonuçları olmayacağı da düşünülebiliyor" (Kurultay, 1999, İstanbul Üniversitesi, Akşit Göktürk'ü Anma Toplantısında yapılan konuşma)⁶ Alıntı metin incelendiğinde, Kurultay Çeviribilim kavramının tartışmalı olduğunu belirtmektedir. Düşüncesini kanıtlamak amacıyla, Wills'in son zamanlarda yaptığı çalışmalarda Çeviribilim terimini sorgulayarak kullandığını, Toury'nin de Translation Studies (Çeviri Araştırmaları) terimini kullanmayı tercih ettiğini vurgulamaktadır. O halde denebilir ki bazı kuramcılar akademik geleneğe bağlı olarak Çeviribilim sözcüğünü üst kavram olarak kabul ederken, bazı kuramcılar ise bu kavrama daha sorgulayıcı yaklaşmaktadırlar.

4. ÇEVİRİ ÜST ALANIYLA İLGİLİ KAVRAMLARA İLİŞKİN GOOGLE ARAMA TRENDLERİ İSTATİSTİKLERİ⁷

Tablo 3 (Google Arama Trendleri) söylem analiziyle elde edilen bulguların istatistiksel değerlere bir yansıması olup olmadığını ve incelenen bilim dalı için gerek dünyada gerekse de Türkiye'de hangi üst kavramın en çok tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Google Arama Trendleri, Google web aramalarında hangi terimlerin popüler olduğunu gösteren bir yapıya sahiptir ve girilen terimler için Google üzerinden şimdiye kadar yapılan toplam arama sayısına oranla kaç arama yapıldığını hesaplayarak, Google web aramalarının bir kısmını analiz eder. Ancak, arama terimleri için Google Arama Trendleri belli bir miktar trafik eşiği koymuştur. Bu sebeple, düşük hacimli arama terimleri gösterilmez. Arama hacmi dizinleri 0-100 arası bir değerle ölçeklendirilmiştir (<http://www.google.com/trends>).

Aranan Terimler	Ülkeler	Arama Hacmi Dizini ⁸
<i>Translation Studies</i>	İran	<u>100</u>
	Birleşik Krallık	22
	Hindistan	21
	Polonya	17
	Kanada	17
	Avustralya	14
	Çin	14
	İtalya	13
	İspanya	10
	ABD	10

⁶ Aslında burada Kurultay incelenen kavram üzerinden, disiplinin varlığını tartışmaya açmaktadır. Ancak bu alıntıya söylem analizinde yer verilmesinin nedeni Toury, Wills gibi kuramcıların çeviriyi Çeviribilim olarak değil de Çeviri Araştırmaları veya sadece çeviri faaliyeti yönüyle ele almasıdır. Dolayısıyla, Translation Studies sözcüğünü Türkçe'ye Çeviribilim olarak aktarmak bu doğrultuda düşünen kuramcılarının konuyla ilgili görüşlerini belirsiz hale getirir.

⁷ Tablodan elde edilen istatistikler sonuç bölümünde açıklanmıştır.

⁸ Bir sözcüğün Google arama motoru aracılığıyla ne kadar arandığını gösteren oran. Arama [google.com/trends](http://www.google.com/trends) üzerinden yapılmıştır.

<i>Çeviri Araştırmaları</i>	x	<i>Grafik göstermek için yeterli arama hacmi yok.</i>
<i>Translatology</i>	x	<i>Sonuç göstermek için yeterli arama hacmi yok.</i>
<i>Translatoloji</i>	x	<i>Grafik göstermek için yeterli arama hacmi yok.</i>
<i>Übersetzungswissenschaft</i>	Almanya	100
<i>Çeviribilim</i>	Türkiye	100

Araştırmanın yapıldığı tarih:23.11.2013

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’deki Akademisyenlerin Çeviri Alanına Bakış Açısını Gösteren Tablo 1 ve Söylem Analizini içeren Tablo 2’ye bakıldığında, incelemeye alınan akademisyenlerin çoğu bilim dalının karşılığı olarak Çeviribilim kavramını kullanmaktadır. Ayrıca sekiz akademisyenin bu üst kavramın (Çeviribilim) altını özerk bilim dalı, çeviri etkinliği, disiplin, çeviri pratiği, estetik, sanatsal faaliyet, eylem, yazılı aktarım işlemi, alan, sözlü alan, sözlü çeviri, yazılı çeviri, edebiyat çevirisi, betimleyici çeviribilim, betimleyici çeviri araştırmaları, araştırma alanı, kuramsal, alan, sözlü çeviri araştırmaları vb. ile doldurduğu görülmektedir. Bu açıdan listede Çeviribilim kavramının bir alan adı olarak kullanımı konusunda geniş bir birlik olduğu sonucuna varılabilir.

Bu noktada şu sorular sorulmalıdır: Akademisyenlerimiz Çeviribilim sözcüğünü türetirken bir akademik geleneğin etkisi altında kalmış olabilir mi? veya özellikle Yazıcı’nın da vurguladığı gibi, Alman bilim adamlarının Türkiye’de bir süre faaliyet göstermesi vb. faktörler sonucu akademik geleneğin şekillenmesiyle diğer bir deyişle Alman ekolünün etkisi altında Çeviribilim sözcüğü türetilmiş olabilir mi? Söylem analizinden de anlaşılacağı üzere, Çeviribilim sözcüğünün türetilip benimsenmesinde Alman ekolü ve akademik gelenek etkili olmuştur (bkz. Yazıcı). Dolayısıyla, Anglosakson ekolünün Translation Studies (Çeviri Araştırmaları) olarak benimsediği kavram söz konusu bilim dalına üst alan adı olması yönüyle, Türkçeye Çeviri Araştırmaları olarak değil de Çeviribilim olarak aktarılmış ve öylece benimsenmiştir. Holmes, bildirisinde Translation Studies kavramını kullanırken, aslında kast ettiği Çeviri Araştırmalarıdır. Zira ona ve alanın adını bu şekilde kullanmayı benimseyen araştırmacılara göre, “bilim” matematik, fizik, kimya vb. gibi kesin sonuçlar elde edilen bilimler için kullanılmalıdır. Araştırma alanı insana özgü olgular içeren disiplinler bilim terimiyle tam olarak örtüşmezler. Öte yandan, yaygın olarak “Translation Studies” de “Übersetzungswissenschaft” gibi kullanım kolaylığı bakımından veya akademik gelenek etkisiyle “Çeviribilim” olarak Türkçeye aktarıldığı için bu ayrım Türkçede belirsiz hale gelmiştir. Özellikle, çalışmasının kapsamı gereği Çeviri Araştırmalarını terimini öne çıkaran Aksoy da, söz konusu kavramın, disiplinin genel adı olarak kullanılabileceğini belirtmiştir.

Üst kavram olarak farklı bir bakış açısı getiren akademisyenlerimizden Ersoy (bkz. Tablo 2), bilim dalı için Translatoloji üst kavramını benimsemiş ve bunun altını ödünçleme yöntemiyle alana dâhil ettiği translasyon, çeviri, tercüme gibi alt alan kavramlarıyla doldurmuştur. Ersoy, Çeviribilim kavramının üst alan adı olma konusunda yetersiz olduğunu ileri sürerek, akla ilk yazılı çeviriyi getirdiğini ve tercümeyi dışladığını vurgulamaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Özetle, bu çalışma kapsamında incelenen akademisyenlerin çoğu alan terimi olarak Çeviribilim kavramını tercih ederlerken, bu akademisyenlerin çalışmalarından yapılan alıntılar içeren söylem analizi tablosuna bakıldığında, farklı kavram adlarının kullanılabileceği yönünde fikirler veya önerilerin de mevcut olduğu görülür (çeviribilim, translatoloji, çeviri araştırmaları, çeviri incelemeleri). Alan adını ifade eden bu kavram(lar)ın altının ne gibi kavramlarla doldurulduğuna bakıldığında ise farklı terimleri içeren ifadelerin kullanıldığı görülmektedir (sözlü çeviri/alan, yazılı çeviri/alan, edebiyat çevirisi, betimleyici çeviribilim, betimleyici çeviri araştırmaları, kuramsal alan vs). Dolayısıyla, akademisyenlerin tercih ettikleri alan adı ve bu alan adının içeriği (sorunsal olarak odak noktası, alt dallar vs.) konusunda bir ortaklıktan ziyade çeşitlilik mevcuttur.

Tablo 3. Çeviri Üst Alanıyla İlgili Kavramlar Google Arama Trendleri incelendiğinde ise, Translation Studies teriminin on ülkede arandığı ve arama hacimlerinin (10-100) arası bir ölçekte olduğu görülmüştür. Çeviri Araştırmaları terimiyle ilgili ülke istatistiği elde edilememiş ve grafik göstermek için yeterli arama hacmine ulaşılamamıştır. Aynı durum Translatoloji ve Türkçe ödünçlenmiş hali olan Translatoloji terimi içinde geçerlidir. Yapılan araştırmada, ülke istatistikleri bulunamamış ve sonuç/grafik göstermek için yeterli arama hacmi yakalanamamıştır. Ancak, Übersetzungswissenschaft ve Çeviribilim terimleri için aynı durum söz konusu değildir. Übersetzungswissenschaft Almanya’da, Çeviribilim de Türkiye’de aranmaktadır ve arama hacimleri 100 ölçeğindedir. Bu sonuçlar da şunu göstermektedir ki: internet üzerinden yapılan aramalarda da, dünya çapında yaygın olarak “Translation Studies” ve “Übersetzungswissenschaft” terimleri, Türkiye’de ise “Çeviribilim” terimi çeviri disiplinin genel adı olarak kullanılmaktadır.

Şimdiye kadar elde edilen bulgular, ülkemizde alan adıyla ilgili birtakım sorgulamalar olsa da, genel anlamda bir ortak kabulün olduğu, fakat bu alan adının neyi veya neleri kapsadığı ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu göstermektedir. Çeviri alanında önemli çalışmalara imza atan Alman ve Anglosakson ekollerinin de alanın adlandırılmasıyla ilgili farklı epistemolojik yaklaşımlara sahip olduklarına değinilmiştir. Bu ekoller, disiplinin çalışma alanları ve çalışma odaklarına bakış açıları bakımından da farklılık göstermektedirler. Gerek Anglosakson gerekse de Alman ekolündeki farklı adlandırmalar ve içerikler Türkiye’de genel olarak ortak bir terimin kabul edilmesiyle ülkemizde belirsiz bir hale gelmiştir, bir başka ifadeyle “Übersetzungswissenschaft” ve “Translation Studies” arasındaki yaklaşım farklılıkları, bu iki terimin Türkçede yaygın olarak Çeviribilim şeklinde kullanılmasıyla Türkçe literatüre net bir biçimde yansıyamamıştır. Öte yandan, bu çalışmanın başında da değinildiği gibi bilimsel araştırmaların sürdürüldüğü disiplinlerde kavramların kullanımları ve bu kavramların içeriklerine ilişkin bir uzlaşmanın ve ortak kabulün olması çalışma alanının bilimsellik çatısı altına girebilmesinde önemli bir role sahiptir (Büyüknisan, 2008: 137). Dolayısıyla, çeviri disiplininde de sadece alan adı kavramıyla değil, alanın kapsadığı alt kavramlar ve bunların adlandırılmasıyla da ilgili olarak bir uzlaşma ve tutarlılık olması gerekmektedir. Bu noktada, “insanların dış dünyayı algılayarak anlamlı iletilere dönüştürdükleri ve bu anlamlı iletileri de dış dünyayla paylaştıkları dinamik bir süreç” (Yalçın ve Şengül, 2007:749) olarak tanımlanabilecek iletişim önemli bir unsurdur.

KAYNAKÇA

- AKALIN- HALUK, A ve BAŞK. (2011) *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- AKSOY, B. (2002) *Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- BERNANDO, M.A. (2007). 20th Century Approaches to Translation- AHistographical Survey. Santoyo, J.C. & Lanero J.J. (edi.) *Estudios de Traducción y Recepcion*, 83-99.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- BERK, Ö. (2005). *Kuramlar Işığında Çeviribilim Terimcesi*, Multilingual, İstanbul.
- BÜYÜKNİSAN, Emra (2008). “Çeviribilimde Kavram Örgüsü – Bilimkuramsal Ölçütler Temelinde Bir Sorunsal mı?”, *Littera Edebiyat Yazıları Dergisi*, 23, 133-142.
- EGRO, Abazi G, (2009), “Dünyada ve Türkiye’de Anlam ve Kelime Drğişmelerine İlişkin Araştırmalar Münasebetiyle”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Osman Nedim Tuna), Volume 4/3, Spring 2009, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.707>, p: 841-870
- ERSOY, H. (2012). *Kavram, Kuram ve Süreç Açısından Tercüme Etkinliği*, Araştırma Yayınları, Ankara.
- ERUZ, S. (2008). *Akademik Çeviri Eğitimi: Çeviri Amaçlı Metin Çözümlemesi*, Multilingual, İstanbul.
- GÖKTÜRK, A. (2004). Çeviri Dillerin Dili’nden. M. Rıfat (hızl.). *Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler* içinde. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008, 109-111.
- GÜRÇAĞLAR-TAHİR, Ş. (2005). *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*, Scala Yayıncılık.
- GÜRÇAĞLAR-TAHİR, Ş. (2011). *Çevirinin ABC'si*, Say Yayınları, İstanbul.
- HOLMES, J.S. (2004). Çeviribilimin Adı ve Doğası. (çev. A.Koş). *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?* içinde. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008, 109-111.
- KIZILTAN, R. (2001). Tarihte Çeviri. *Ankara Üniversitesi Dergiler Veritabanı*. 41(1), 37-68.
- MUNDAY, J. (2009) *The Routledge Companion to Translation Studies*, Routledge, New York, USA.
- ÖNER, BENGİ-I. (1995). "Çeviribilimde Bireysel Kuramlardan Geniş Ölçekli Bir Bakış Açısına Doğru", *Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler* (yay. haz. Mehmet Rıfat), Düzlem Yayınları, 9-32, İstanbul.
- TOSUN, M. (2007). *Çeviri Eleştirisi Kuramının Temelleri*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya
- TOSUN, M. (2013). *Çeviri Eleştirisi Kuramı*, Aylak Adam, İstanbul.
- VENUTI, L. (2000) *The Translation Studies Reader*. Baker, M. (edi.), Routhledge, New York, USA.
- YALÇIN, KAAN S. ve Şengül, M. (2007), “Dilin İletişim Sürecindeki Rolü ve İşlevleri”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Osman Nedim Tuna), Volume 2/2, Spring 2007, www.turkishstudies.net, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.105> , p. 749-769.
- YAZICI, M. (2004). *Çeviri Etkinliği*, Multilingual, İstanbul.
- YAZICI, M. (2005). *Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları*, Multilingual, İstanbul.
- YAZICI, M. (2011). *Çeviribilimde Araştırma*, Multilingual, İstanbul.
- KÜLTÜRAL, Z, “Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Mehmet Dursun Erdem), Volume 4/3, Spring 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.787>, p. 2379-2389.

İnternet Kaynakları

- AKBULUT, NİHAL-A. (2005). "Özerk Bir bilim Dalı Olarak Çeviribilim Adı ile İkimliği"(Bildiri)http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/ayse_nihal_akbulut_ozerk_bir_bilim_dali_olarak_ceviribilim.pdf Erişim 1.12.2013
- KURULTAY, T. (1999). "Çeviriye Bilimsel Bakış ve Türkiye'deki Gelişmeler", <http://ceviribilim.com/?p=246>. Erişim 11.11.2013.
- <http://www.google.com/trends> Erişim 23.11.2013.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ŞEYH AHMED İLÂHÎ VE PEND-NÂME'Sİ*

Esra KURU**

ÖZET

İnsanları iyiye, doğruya ve güzele yöneltmek; topluma faydalı, ahlâklı bireyler yetişmesini sağlamak amacıyla kaleme alınan eserlere nasihat-nâme, pend-nâme, öğüt-nâme vb. adlar verilir. Okuyanları ahlâkî ve sosyal açıdan kemale ulaştırmayı amaçlayan ve böylece örnek şahıs, olgun insan tipini yetiştirmeyi gaye edinen pend-nâmeler didaktik eserler arasında yer alırlar. Pend-nâmeler manzum, mensur veya manzum-mensur karışık şekilde meydana getirilmiş olup; okuyanın eserden didaktik mahiyette dersler çıkarması maksadıyla sade, anlaşılır bir dille yazılmışlardır. Türk edebiyatında ilk örneklerini atasözü ve deyimlerin teşkil ettiği pend-nâmeler; komşu hakkından zinâya, evlât sevgisinden riyâyâ kadar birçok konu hakkında kaleme alınmışlardır.

XV. yüzyıl Fatih Sultan Mehmed devri şairlerinden, Şeyh Ahmed İlâhî de mesnevî nazım şekliyle 45 beyitlik bir pend-nâme kaleme almıştır. 45 beyti hâvî olan eserde müellif, ârifler ve mürşid-i kâmiller üzerinden insanlara pend ü nasihatte bulunmuştur. Genel manada toplum içinde uyumlu bir insan modelini hedef alan İlâhî, bu model vasıtasıyla nasihatlerini beyan eder. İnsanları iyiye ve doğruya sevk edici ilâhî emirleri aktarmaya çalışan müellif, toplumun her ferdini kucaklayıcı bir davranış modeli de çizmeye gayret eder. Devrin padişahına sunulan bu eserde müellif, her üç dilin imkânlarından da istifade etmeye çalışmıştır.

Bu makalede pend-nâme nazım şekli, Şeyh Ahmed İlâhî'nin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri üzerinde durulduktan sonra, söz konusu pend-nâmenin transkribe edilmiş metni, şekil ve muhteva özellikleri açısından incelenecektir. Ayrıca, Arapça kısımların da transkribi yapılarak, bu bölümlerin genel manada ne ifade ettiği dipnotta gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Ahmed İlâhî, Pend-nâme, İslâmî Türk Edebiyatı, XV. Yüzyıl.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Ankara Üniversitesi, TÖMER, E-mail: esrakuru85@gmail.com

SEYH AHMED ILAHI AND HIS BOOK ON ETHICS

ABSTRACT

Written works are given names such as advice book, book on ethics, guidance book in order to direct people towards what is good, right and beautiful and enable raising well-behaved individuals. Books on ethics which aim to reach readers to the pen in ethical and social terms and thus aim to raise role model, mature person type are among didactic works. Books on ethics are made up as poetic, prosaic or poetic-prosaic mixture; and they are written in a plain, understandable language so that the readers can take didactic lessons from the work. While proverbs and idioms constitute the first examples of books on ethics in Turkish literature, they were written about many subjects including neighbour rights to adultery, child love to hypocrisy.

As a poet of the 15th century Fatih Sultan Mehmed's era, Seyh Ahmed Ilahi also wrote a 45-couplet book on ethics in the form of mesnevi verse. The work which had 45 couplets included ethical advice to people through authors, intellectuals and absolute guides. Ilahi aims a human being model that is in harmony with the society in general terms and he declares his advice by means of this model. The author tries to transmit divine orders which direct to the good and correct and also tries to draw a behaviour model which hugs every individual of the society. In this work which is presented to the sultan of the era, the author tries to make use of each of the three languages.

In this article, after emphasizing the verse style of the book on ethics, Seyh Ahmed Ilahi's life, literary personality and works, we will be analyzing the transcribed text of this book on ethics in terms of its shape and contents. We will also transcribe the Arabic parts and show what these parts express in general terms in the footnote.

Key Words: Seyh Ahmed Ilahi, Book on Ethics, Islamic Turkish Literature, 15th Century.

Giriş

Farsça'da "nasihat", öğüt manasına gelen "pend" sözcüğü "nâme" ile birlikte pend-nâme (پندنامه) yani öğüt kitabı, nasihat risalesi gibi anlamlar taşır. Pend-nâmeler genelde ahlâkî-didaktik eserlerdir. İslâm toplumlarında şahsî ve ictimai ahlâkın korunmasına önem verilmiş, dinin emir ve yasakları ile gelenek ve töre ahlâkî içinde yapılması veya yapılmaması gereken davranışları konu edinen pend-nâme türünde kitaplar telif edilmiştir.

Genellikle semavî dinlerin ve ahlâk felsefecilerinin ortaya koyduğu ilkeler bu tür eserlerin yazılmasına zemin hazırlamıştır. Bu hususta Arap ve İran geleneğinde pek çok eserin kaleme alındığı bilinmektedir. Türklerin nasihat kitapları yazmaları ise Müslüman olduktan sonraki döneme rastlar. Şair ve müellifleri bu konuya yönlendiren başlıca etken İslâm dininin nasihat dini olduğunu vurgulayan âyet¹ ve hadislerdir.² Ayrıca muhtelif hikâyeler anlatılıp kıssadan hisse alınması öğütlenir.³

¹ "Ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ediyorum ve nasihat ediyorum" A'râf 7/62. "Ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim" A'râf 7/68.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Pend-nâmelerde öncelikle insanların iç dünyalarına ulaşmaya çalışan şairler, bu yolda dinî-ahlâkî-sosyal normlardan yararlanmışlar ve böylece eserlerine genel bir hava kazandırmaya gayret etmişlerdir. İdeal formu olarak mesnevî nazım şeklini kullanan pend-nâmeler, nasihat-nâmeler veya bu isim altında görülme pend-nâme niteliğindeki bu eserlerin en önemli vasıfları dinî, tasavvufî ve ahlâkî-didaktik karakter arz etmesidir. Türk Edebiyatında nasihat verir tarzda eserlerin ilk örneklerinin görülme zamanları İslâmiyet'ten önceki devirlere kadar uzanır.⁴ Türklerin yeni yeni İslâm'ı benimsemeye başladığı asırlarda İslâm dininin yüceliğini anlatmak, insanları dinin yasakladığı şeylerden kaçındırmak ve onları emrolunan ahlâk yoluna çağırmak için yazılmaya başlanan ve yoğun olarak nasihatlere yer veren *Divan-ı Lügati't-Türk*, *Kutagdu Bilig*, *Divan-ı Hikmet* ve *Atabetü'l-Hakayık* kendilerine özgü kalıplaşmış şekilleri atasözleri, halk deyimleri ve manzum nasihatler ile bu ilk İslâmî eserlerin, müstakil pend-nâme türünün ilk örnekleri olduğu anlaşılmaktadır.⁵

Kuşkusuz pend-nâme türünün en meşhuru Fars edebiyatına mensup Feridüddin-i Attar'ın *Pend-nâme*'sidir. Bu eser, yüzyıllardan bu yana doğu kültürlerinde geniş ve derin bir ilgi ile okunmuş, tasavvufî görüş ve İslâm ahlâkını geniş kitlelere ulaştırıp yayma konusunda büyük rol oynamıştır. Daha sonra bu yolda verilen eserlere örnek teşkil etmiştir. Bu eserin Türk edebiyatında manzum ve mensur birçok çeviri ve şerhi yapılmıştır. Tercüme olmayan pend-nâmelerde de yine Attar'ın *Pend-nâme*'si örnek alınmış, konuların seçimi ve düzeni, Attar'ın bu meşhur eserine benzetilmeye çalışılmıştır.⁶ Nasihat-nâmeler sadece manzum olarak yazılmamış, mensur ve manzum-mensur karışık olarak kaleme alınmıştır. Önemli olan öğüt verme olunca bu tür eserlerde sanat kaygısı, yerini daha çok örnek ve iyi insan olma/yetiştirme anlayışına bırakmıştır.⁷

Anadolu'daki ilk nasihat-nâme örnekleri XIII. yüzyılda görülmeye başlanır. Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye'si* Anadolu'da gelişen mesnevi edebiyatının ve nasihat-nâme türünün ilk örneği olarak kabul edilir.⁸ Ahmed Fakih'in *Çarh-nâme'si* de ilk örneklerdendir. Bu nasihat-nâmelerden sonra, ilerleyen asırlarda edebiyatımızda pek çok pend-nâme türünde manzum (*Pend-nâme-i Güvâhî*, *Hayriyye-i Nâbî*, *Lutfiyye gibi*) ve mensur öğüt kitapları kaleme alınmıştır.⁹ XV. yüzyılda yaşamış olan Şeyh Ahmed İlâhî de bu tarzda bir eser meydana getirmiştir.

² "Din nasihatı" (Riyâzü's-Sâlihîn, 1976: 224) "Namaz kılmak, zekât vermek ve Müslümana hayırhâh olmak üzere Peygamber'e biat ettim" (Riyâzü's-Sâlihîn, 1976: 224).

³ İskender Pala, "Nasihat-nâme" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 409.

⁴ Ahmet Zeki Güven, Edirneli Nazmî'nin Pendnâmesinde Eğitim ve Ahlâk Anlayışı, *Turkish Studies*, Volume 4/5, Summer 2009, s. 184.

⁵ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 181.

⁶ Mustafa Kutlu, "Pend-nâmeler", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VII, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 241-242.

⁷ İbrahim Gültekin, Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Divanında Nasihatnâme Türünde Yazılmış Şiirler ve Bu Şiirlerin Konuları, *Dili ve Üslûbuna Dair Bazı Husûsiyetler*, *Turkish Studies*, Volume 8/9 Summer 2013, s. 1527.

⁸ Haluk Gökalp, "Risâletü'n-Nushiyye'de Tahkiyevî Unsurlar", *Turkish Studies* Volume 4/7, Fall 2009, s. 302.

⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz.

- Agâh Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız" *TDAY Belleten*, Ankara 1964, s. 89-115.
- Mahmut Kaplan, "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler" *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 11, s. 791-799.
- Mehmet Arslan, "Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin Pend-nâme'si", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Sivas 2004, S. 4, s. 5-80.
- Mahmut Kaplan, "Hayriyye-i Nâbî", AKM Yayınları, Ankara 2008, s. 1-25.
- Mine Mengi, "Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî" AKM Yayınları, Ankara 1991, s. 9-14.
- Mehmet Hengirmen, "Pend-nâme (Öğütler ve Atasözleri)", *Güvâhî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 17.

Şeyh Ahmed İlâhî Kimdir?

Yoğurtlu Baba Dergâhı'nın¹⁰ en önemli postnişinlerinden Ahmed İlâhî¹¹ XV. asır mutasavvıflarından bir zâttır. Anadolu'ya gelmeden önceki hayatıyla ilgili sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Ahmed İlâhî kaynaklardan¹² edindiğimiz bilgilere göre, Buhara'da doğmuş; Halvetiyye, Melâmiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarından bazı şeyhlere hizmet etmiştir. Halep'te Necmüddin Kübrâ'nın neslinden Şeyh Necib'in tekkesinde uzun süre halvet hayatı yaşamış, burada iken Debbâğzâde'nin talebi üzerine Kübrâ'nın Keşfü'l-Esrâr adlı eserini genişleterek Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Şair ve müellif Ahmed İlâhî, Fatih Sultan Mehmed devrinde Bursa'ya gelerek Edremit'te irşâda başlamıştır. Bursa'da medfun olduğu bilinen Yoğurtlu Baba Dergâhı'nı harabe hâlinde iken ihyâ etmiştir. Muhibbânından Defterzâde Derviş Efendi adlı bir hayır sahibi de burasını yeniden inşâ ettirerek dervişlerin hizmetine sunmuştur.¹³ Ayrıca zâviye ile birlikte aynı yerde bir câmi ve dervişler için odalar yaptırarak dergâhın tasarrufunu da Ahmed İlâhî'nin evladına bırakmıştır. Bursa Kütüğü'nde 870/1465 olarak gösterilen dergâhın yapım tarihine göre şeyh, Anadolu'ya belirtilen tarihten önce gelmiş olmalıdır.¹⁴

Ahmed İlâhî'nin gerek Bursa gerekse Anadolu'nun tasavvuf tarihi açısından bir diğer önemi aynı zamanda İbnü'l-Arabî'nin temsil ettiği Ekberî ekole mensup olmasıdır. Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine Edremit'te iken vahdet-i vücûd düşüncesinin İbnü'l-Arabî'den sonra Anadolu'daki en güçlü temsilcisi kabul edilen Sadreddin Konevî'nin *Miftâhü'l-Gayb* ve Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ını şerh etmiş olması ve Ayasofya Camii'ndeki vaazlarında tasavvuf felsefesinin en girift konularını açıklamaya çalışması İlâhî'nin temsil ettiği fikirler konusunda bazı ipuçları vermektedir.¹⁵

Ahmed İlâhî'nin kendi dergâhı hazîresinde medfûn olduğu bilinmekle beraber, bugün ne dergâhı ne hazîresi ne de mezar taşı mevcuttur.¹⁶

Eserleri

Ahmed İlâhî, devrinde âlim, fâzıl ve aydın bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar, Arapça-Farsça ve Türkçeye hâkim olup, her üç dilde de eserler kaleme almıştır.

- **Tercüme-i Miftâhu'l-Gayb:** Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine Edremit'te iken Sadreddin el-Konevî'nin aynı adlı eserine yazdığı Farsça şerhtir. 143 varaktan müteşekkil olan eserin müellif nüshası, Konya Yusuf Ağa 414 numaradadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa numara 278'de bir nüshası daha vardır.

¹⁰ Ahmed İlâhî Tekkesi olarak da tanınan Yoğurtlu Baba dergâhı, Bursa'da kurulan ilk Nakşibendî dergâhı olması yönüyle Nakşibendiyye tarihi ve özellikle bu tarikatın Anadolu'da yayılması açısından önemli tekkelerden biridir.

¹¹ Nakşî şeyhlerinden Fatih devrinde Semerkant'tan Anadolu'ya gelen Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden bir de Abdullah İlâhî (ö. 896/1491) adında bir zât vardır. "İlâhî" nisbesinden dolayı bu zât ile Ahmed İlâhî karıştırılmamalıdır.

¹² İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* (haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu), Anıl Matbaa, Ankara 1998, s. 143-144; Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri* (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı).

¹³ Bursa Şer'iyye Sicilleri, B 41, vr. 87a; Kepecioğlu Kâmil, *Bursa Kütüğü II*, s. 317.

¹⁴ Bursa Kütüğü II, s. 317.

¹⁵ Abdürrezzak Tek, *Nakşibendî ve Kadirî Tekkelerinin Bursa'nın Tasavvuf Kültürüne Katkısı*, Yenidünya Dergisi, İstanbul 2014, S. Şubat.

¹⁶ Balırcâzâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ* (haz. Mefâil Hızlı-Murat Yurtsever) Bursa 2000, s. 106; Bakırcı Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-Vekâyî der Belde-i Celile-i Bursa*, Millet Kütüp. Ali Emîrî, Kit. Nr: 89, s. 162-163; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 598-599; Mustafa Kara, *Bursa'da Tasavvuf ve Tekkeler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2012.

- **Şakâyiku'l-Hakâyık li-Sultânî'l-Hakâyık:** Mahmud el-Şebusterî'nin *Gülşen-i Râz*'ına yazmış olduğu şerhtir. Eserin nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı numara 474'dedir.¹⁷
- **Divan:** Türkçe kaleme aldığı divanın şu an bilinen tek nüshası Bursa Yazma ve Eski Basma Eserleri Kütüphanesi (BEEK), Orhan, nr. 93'dedir. Eserin tıpkıbasımı İsmail Hikmet Ertaylan tarafından yapılmış (İstanbul 1960) mecmuadaki Türkçe şiirler daha sonra Cemal Kurnaz tarafından Ahmed İlâhî'nin Türkçe şiirleri adıyla neşredilmiştir.¹⁸¹⁹
- **Hızır-nâme:** Kitâb-ı Molla İlâhî, Necâtü'l-Ervâh gibi farklı isimlerle anılan eserin kütüphanelerde birden fazla nüshası bulunmaktadır. Bkz. Süleymaniye Ktp., Mihrişah nr. 195, 127, 202/5; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserleri Kütüphanesi (BEEK), Genel nr. 846/2, 2284/2, 5007/2.
- **Kenzü'l-Esrâr:** Necmüddin Kübrâ'ya nispet edilen Kenzü'l-Esrâr adlı Arapça eserin genişletilerek Türkçe'ye çevrilmiş şeklidir. Eser, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 868'de kayıtlıdır.
- **Risâle-i Es'ile ve Ecvibe:** Risale-i Molla İlâhî, Risale-i Tasavvuf gibi değişik isimlerle zikredilen eserin birçok nüshası vardır.²⁰
- **Şerh-i Ba'zı Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam:** Farsça olan eserde Ahmed İlâhî, Ömer Hayyam'ın bazı rubâilerini şerh etmiştir. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Paşa Koleksiyonu, nr. 702/4'de kayıtlıdır.
- **Merâtib-i Fakr:** Farsça manzum olan eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, nr. 1425, 82b-84a varakları arasındadır.
- **Sırr-ı Tâcü'l-Emcâd:** Arapça kaleme alınan eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, nr. 1425, 76b-78b varakları arasındadır.
- **Mîzânü'l-Efkâr:** Arapça yazılan eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, nr. 1425, 70b-76a'da kayıtlıdır.
- **Mahzenü'l-Cevâhir fî-Esrâr-ı Zikr:** Yine Arapça kaleme alınan eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Koleksiyonu, nr. 1425, 1b-2b'de kayıtlıdır.
- **Risale-i Tevhîdiyye:** Eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Kemal Edip Koleksiyonu'nda nr. 56, 305b-306b varakları arasındadır.
- **Tasavvuf Risalesi:** Eser, Nur-i Osmaniye Kütüphanesi'nde 5123 numarada, 90b-113a varakları arasında yer almaktadır. Mukavva üzeri ebru kâğıt kaplı, kenarları ve sırtı kırmızı meşin kaplı, çeharguşe ciltte yer almaktadır.
- **Pend-nâme:** Aşağıda, eserden ayıntılı bir şekilde bahsedilecektir.

Pend-nâme-i Şeyh Ahmed İlâhî

Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, nr. 1425'de, varak numarası 80b-82b olan eser, aruzun *fâilâtün/fâilâtün/fâilün* vezniyle kaleme alınmıştır. Mesnevî nazım şekli ile

¹⁷ Abdürrezzak Tek, daha önce konuyla ilgili bir makalesinde eserin ismini "Şakâyiku'l-Hakâyık li-Sultânî'l-Hakâyık" adıyla zikreder. Fakat Süleymaniye Kütüphanesi, Kemal Edip Kürkçüoğlu koleksiyonunda (Num: 56, vr: 296b-393b) yer alan eserin bir nüshasında, eserin ismi "Şerh-i Ebyât Ez-Gülşen-i Râz" olarak geçmektedir.

¹⁸ Cemal Kurnaz, "Ahmed İlâhî'nin Türkçe Şiirleri" *İLAM Araştırma Dergisi* 1/1, (Ocak-Haziran 1996), s. 153-172.

¹⁹ Pend-nâme'nin bulunduğu varakta Şeyh Ahmed İlâhî'ye ait 24 satırlık mesnevi nazım şekliyle yazılmış Türkçe şiiri bulunmaktadır.

²⁰ Eser için ayrıntılı bkz. Abdürrezzak Tek, "Molla Ahmed İlâhî'nin Ayasofya Camii'inde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar" *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2006, C. XV. S. 1, s. 285-305.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

meydana getirilen eserin ebatları 160x100, metin boyu 100x50, satır sayısı ise 17'dir. Mukavva kâğıt üzerinde, kahverengi deri kaplamalı, şemseli, köşebendli ve mıklebi mevcuttur. Müstensihin kayıtlı olmadığı eserde, pend-nâmenin yazıldığı tarihe dair herhangi bir malumat da yoktur. Fakat eserin, Fatih Sultan Mehmed (ö. 1481)'e sunulduğu göz önüne alınırsa XV. veya XVI. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

a. Şekil Özellikleri

Mesnevî nazım şeklinin kullanıldığı eserde İlâhî, genel olarak pend-nâmesinin kâfiye ve rediflerini Türkçe kelimelerden meydana getirmiştir:

Bir naşîhat iderem şâhâ saña
Bu cihân fânîdür kalma aña

Ehline hergiz vefâ kılduğu yok
Muṭlaḳâ ḡayra cefâ kılduğu yok

Bir bezekli yüzi var telbîs ile
Bu muvâfîḳ yârdur İblîs ile

Eserin bazı beyitlerinde ise bu kâfiye ve beyit örgüsünü Arapça kelimelerin teşkil ettiğini görüyoruz:

Kim ki geldi bu cihânda bir zamân
Ḳayḡusunda aḡlayu ser-câvidân

Olmasaydı ortada dünyâ sebeb
Dolmaz idi nâr-ı cennet zî-‘ aceb

Vezin ve kafiye den sonra şiirdeki ritmi sağlayan unsur ses tekrarlarıdır. Seslerin belli aralıklarla yinelenmesiyle şiir, musikiye yaklaşır ve ahenk yönünden farklı ve çekici bir atmosfere bürünür.²¹ Ahmed İlâhî de eserin pek çok yerinde asonans ve aliterasyonlara müracaat ederek şiirine ritmik bir âhenk kazandırmıştır. Asonans ve aliterasyonların yoğun olduğu beyitlerden bazıları şunlardır:

Ḳaḡḡ Te‘ âlâ ‘ âdil-i muṭlaḡ durur
Şâh-ı ‘ âdil zıll-i zât-ı Ḳaḡḡ durur

Mülk-i Ḳaḡdur mülk-i ‘ âlem lem-yezel
Aña virir ki ola ḡayrû’l-‘ amel

Ger dilerseñ Ḳazret-i Ḳaḡḡa delîl
Ehl-i ḡaḡḡa ḡoş teveccüh eylegil

Enbiyâ vü evliyâ dünyâ ile
Buldılar vaşl-ı beḡâ Mevlâ ile

Yazar eserin iki beytini Arapça ağırlıklı sözcüklerden meydana getirmiştir:

Âlet itmîşdür Ḳudâ-yı lem-yezel
Ḳâzihi’ d-dünyâ fi külli’l-‘ amel

²¹ Muhsin Macit, *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 51.

Haşşelü'l-cühhâl ħurumâten bihâ
Vaşalu ħahren ve nîrânen bihâ

Eserin XV. yüzyıla ait bir ürün olması hasebiyle Eski Anadolu Türkçesine ait birtakım kelime, kelime grupları, fiil ve fiil çekimleri bu dönemin karakteristik husûsiyetlerini gösterir mahiyettedir:

Câhil ol tiryâċdan ġâfil **durur**
Aġu içdi öldi çün câhil **durur**

Biri **uçmak** ehline serdâr ola
Birisi **tamuda** şadrü'n-nâr ola

Ġaflet ile **esridür** câhilleri
Gösterir yüz şayd ider 'âķılleri

Ġaflet ile 'âleme yapışmagil
Nûr u zûlmet ertesinde ħorķaġıl

Eserde dikkat çeken yönlerden biri de müellifin, aynı beyit içinde zıt kavramları kullanmasıdır. Müellif, konunun akışına uygun zıt kelimeleri seçerek okuyucuya vermek istediġi mesajı daha etkili hâle getirmeye çalışmıştır:

Pes bu dünyâ muţlakâ alt ola
Birine **lâ'net** birine **rahmet** ola

'Ârif-i Ĥaġġ **aġudan** perĥîz ider
Götürür **tiryâċ**ını budur hüner

Ġaflet ile 'âleme yapışmagil
Nûr u **zûlmet** ertesinde ħorķaġıl

Biri **uçmak** ehline serdâr ola
Birisi **tamuda** şadrü'n-nâr ola

b. Muhtevâ Özellikleri

Müellif, giriş bölümünde eserini sunduġu şahsa hitap ederek, cihanın faniliġinden ve düşmanlarından başka kimseye vefa göstermediġini dile getirir. Her peygamberin bu dünyada aynı ahvali yaşadığını, onların da cefadan gayrı bir dert görmediġini ifade eder:

Bir naşîĥat iderem şâĥa saña
Bu cihân fânîdür ħalma aña

Ehline hergiz vefâ ķıldıġı yok
Muţlakâ ġayra cefâ ķıldıġı yok

Her nebî kim besledi şoñra yedi
'Âlemüñ resmi hemîşe bu idi

Yazar, dünyanın yine cefakâr yüzünü tasvir etmeye eder. İnsanın dünyanın peşinden koştukça, onun kaçtığını nimetlerinin süslü birer şeytan olduğunu ifade eder. Cahillerin bu nimetler arasında gaflete düşüp sarhoş olduğunu; âriflerin ise cihanın mekr ü hilesinden ictinâp ettiġini dile getirir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Gidesin ardınca ol senden kaçır
Kemterisiñ kor seni ğayra kaçır

Bir bezeklü yüzi var telbīs ile
Bu muvāfıķ yārdur İblīs ile

Ġaflet ile esridür cāhilleri
Gösterir yüz şayd ider ‘āķılleri

‘Ārif olan naķşına virmez göñül
Nice kim ħaķķla bulmışdur sübül

Tanıımış kim bu cihān mekkārdur
Yār şüretlü ‘aceb aĝniyādur

İlāhî, eserin mukaddime bölümünde aĝırlıklı olarak dūnyanın hāllerinden uzak durulması gerektiğini, dūnya üzerinden nasihatlerini vererek devam eder. Müellife göre dūnya ve içindekileri zahirî olarak saf suya benzetirken iç yüzünde ise bunların zehir olduğunu terennüm eder. Teşbih sanatının doruk noktasına çıktığı aşağıdaki beyitlerde dūnya adeta bir yilandır ve onun zehrinin çaresi yoktur:

Pes bu dūnyā muṭlaķā alt ola
Birine lā‘ net birine raḥmet ola

Bir yılānedür şebah bu bî-ķarār
Kim anuñ aĝusı var tiryāķ-ı vār

‘Ārif-i Ħaķķ aĝudan perḥīz ider
Götürür tiryāķını budur hüner

Cāhil ol tiryāķdan ğāfil durur
Aĝu içdi öldi çün cāhil durur

Dūnyeniñ şehvetleri aĝu ola
Gerçi şüretde muşaffā şu ola

Fakat kâinatın yaratıcısının Allah olduğunu, O’nun adaletli bir padişah ve bütün malın ve mülkün sahibi olduğu ifade edilir. Bu dūnyada hayır işleyen kulların mükāfatı Allah tarafından verilecektir. Hayır sahiplerinin cennete, řer işleyen kulların ise cehenneme gideceği ifade edilir:

Ħaķķ Te‘ālā ‘ādil-i muṭlaķ durur
Şāh-ı ‘ādil zıll-i zāt-ı Ħaķķ durur

Mülk-i Ħaķdur mülk-i ‘ālem lem-yezel
Añā virir ki ola ḥayrū’l-‘amel

Bir kişiden alır ve virir bire
Tā bu işi ‘ādil ü zālīm göre

Biri uçmaķ ehline serdār ola
Birisi şamuda şadrü’n-nār ola

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bütün bu hadiseler Allah'ın birliğine delâlet eder. Hakkın rızasına kavuşmak isteyen kişinin, ehl-i hakka hoş teveccüh kılmasının gerekliliği beyan edilir. Hz. Peygamber'in, Allah'ın varlığına bir delil olduğunu; hakk ehlinin ve âriflerin ise Hz. Peygamber'in nübüvvetine iman ettiği dile getirilir:

Kim ulühiyyet-i kemâl-veş budur
Şimdiden sonra sözüm bir dürlüdür

Ger dilerseñ Hazret-i Hakk'a delil
Ehl-i hakk'a hoş teveccüh eylegil

Olmayınca uş bu kapuda delil
İremez ol şâha kalur o delil

Ol mu' allim kim delil-i Hak durur
Ehl-i hakk u ' ârif-i muṭlaḳ durur

Şeyh-i kâmil mürşidi hakk-ı hakla
Ol ki yolñ hayr-veş zeheble

Ahmed İlâhî ârif insanlara öğüt verirken onların, toplumda menfî hadiselerle karşı muhalif olmalarını, olmazlarsa eğer âriflik sıfatının gereklerini yerine getiremeyeceğini ifade eder. İlâhî'ye göre, nefsanî arzularına yenik düşen insan şeytan ehlidir:

Zerrece şer' e muḫâlif olmaya
Ger olursa şeyh ' ârif olmaya

Lu' b u lehv ehli şeyâtin ehlidür
Cümle-i ' âlemlere bu söz-durur

Hakikat sırlarına ermek isteyen insan bir tarikata intisap etmeli, İslâm'ın şer'i kaidelerine boyun eğmelidir. Müellif, nasihatlerinin ilâhî birer sır olduğunu; bu ilâhî sırların işitilmesini ve hak yolunda ölçülü bir mümin olmanın şartı olmasına bağlar:

Olmayan ehl-i tarikat evvelâ
' Ârif-i sırr-i ḫâḳîḳat çün ola

O durur ehl-i ḫâḳîḳat ey imâm
Muṭlaḳâ şer' an muvâfıḳ ve's-selâm

Cümle esrâr-ı İlâhidür bu söz
Müstehak-ı sem' -i şâhidür bu söz

Sonuç

Ahmed İlâhî'nin mesnevî nazım şekliyle, 45 beyit hâlinde tertip ettiği eseri, aruzun fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün vezniyle kaleme alınmıştır. Söz konusu yukarıda ele alınmış olunan pend-nâmesi, klâsik pend-nâmeler ile mukayeseye tâbi tutulduğunda beyit sayısı ve nazım şekli itibarıyla, diğer pend-nâmelere nazaran farklı bir pend-nâme olduğu görülmektedir. XV. asırda kaleme alınan eser, dili ve muhtevâsı ile döneminin karakteristik üslup yapısını ve morfolojik husûsiyetlerini taşır mahiyettedir. Müellifin, Fatih Sultan Mehmed'e ve onun şahsında hitap ettiği insan tipi, kâmil insan tipidir. Toplum içinde itidalli bir insan modelinin nasıl olması gerektiği, hangi özellikleri yansıtmalı gibi olgular üzerinde duran İlâhî, eserinde nasihatlerini padişah üzerinde herkese vermeyi amaçlamıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Eserin genel olarak muhtevasına bakıldığında şair, muhatap aldığı kişiye nasihatlerde bulunur. Dünyadan, ukbâ âlemine irtihâl edecek olan insanın, Allah'ın o kişide hangi vasıfları alması gerektiği konular üzerinde yoğunlaşır. Bir vâiz edasıyla öğütlerini sıralar ve âhirette kurtuluşuna vesile olacak nasihatlerini beyân eder. Devrinin dil husûsiyetlerini ve kelime kadrosunu da nasihatlerine uygun biçimde seçen şair, eserine ayrı bir çekicilik katmak ister. Devrinde âlim ve fâzıl bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan İlâhî, eserinde baştan sona ilâhî emirleri terennüm etmiştir. Müellif, ayrıca bu eseriyle içerisinde bulunduğu cemiyete faydalı olmayı amaçlamış, ölçülü insan modelini çizmeye çalışmıştır. İlâhî'nin kaynaklarda söz edilmeyen Pend-nâme'si tanıtılıp çevriyazılı metni aşağıda verilmiştir:

1 PEND-NÂME-İ ŞEYH AHMED İLÂHÎ
BE-SULTÂN-I MUHAMMED HÂN-I ĞÂZÎ
Bir naşihat iderem şâhâ saña
Bu cihân fânîdür kılma aña

Ehline hergiz vefâ kılduğı yok
Muṭlaḳa ğayra cefâ kılduğı yok

Her nebî kim besledi soñra yedi
‘ Âlemüñ resmi hemîşe bu idi

5 Kim ki geldi bu cihânda bir zamân
Ḳayğusunda ağlayu ser-câvidân

Bu bekâsuz menba‘ -ı tağyîrdür
Uymamak naḳşına ḥoş tedbîrdür

Eliyle aldadı cebbârlar
Mekrile azdurdı çok mekkârlar

Ben senüñ memlûkuñam dut beni
Soñra döner kim kaçan gördüm seni

Yıllarda miḥnet ile yâr olur
Bir nefesde döner ü ağıyâr olur

10 Gidesin ardınca ol senden kaçır
Kemterîsiñ ḳor seni ğayra kaçır

Bir bezeklü yüzi var telbîs ile
Bu muvâfıḳ yârdur İblîs ile

Ġaflet ile esridür câhilleri
Gösterir yüz şayd ider ‘ âḳılleri

‘ Ârif olan naḳşına virmez gönül
Nice kim ḥaḳḳla bulmuşdur sübül

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- Tanımış kim bu cihân mekkârdur
Yâr şüretlû 'aceb ağniyâdur
- 15 Ālet itmişdür Hudâ-yı lem-yezel
Hâzihi'd-dünyâ²² fî külli'l-'amel²³
- Enbiyâ vü evliyâ dünyâ ile
Buldılar vaşl-ı beķâ Mevlâ ile
- Haşşelü'l-cühhâl hürumâten bihâ
Vaşalu ķahren ve nîrânen bihâ²⁴
- Pes bu dünyâ muṭlakâ alt ola
Birine lâ' net birine rahmet ola
- Bir yılânedür şebah bu bî-ķarâr
Kim anuñ aġusı var tiryāk-ı vār
- 20 'Ārif-i Hākķ aġudan perhîz ider
Götürür tiryākını budur hüner
- Cāhil ol tiryākdan ġāfil durur
Aġu içdi öldi ķün cāhil durur
- Dünyeniñ şehvetleri aġu ola
Gerçi şüretde muşaffâ şu ola
- Her ne dünyâdan alına şer' ile
Ol ola tiryāk bu 'ārif bile
- Hākķıla kıl gel taşarruf dünyâya
Tâ helâl ola ne kim nefsüñ yine
- 25 Ġaflet ile 'āleme yapışmagil
Nür u zulmet ertesinde ķorkaġıl
- Olmasaydı ortada dünyâ sebeb
Dolmaz idi nār-ı cennet zî-'aceb
- Aġniyâ muṭlak vekîlu'llāhdur
Haşşaten ol kim cihānda şāhdur
- Mülk-i mālını aña virmiş Hudâ
Tâ vekāletde 'adālet eyleye

²² fî hâzihi'd-dünyâ (Bu dünyada vardır). Nahl sûresi 16/30.

²³ Her amel bu dünyadadır.

²⁴ Cahiller bununla yokluğu (mahrumiyeti) elde ettiler ve kahra (zarara) ve ateşe (cehenneme) bununla ulaştılar.

- Pādiṣāhuñ mülk-i mālında eger
Bir vekīl itse hıyānetü'l-hāzer
- 30 Hakk Te'ālā 'ādil-i muṭlaḳ durur
Şāh-ı 'ādil zıll-i zāt-ı Hakk durur
- Mülk-i Hakkdur mülk-i 'ālem lem-yezel
Añā virir ki ola hayrū'l-'amel
- Bir kişiden alır ve virir bire
Tā bu işi 'ādil ü zālīm göre
- Biri uçmaḳ ehline serdār ola
Birisi şamuda şadrū'n-nār ola
- Luṭf-ı ḳahrı zāhir ola āşikār
Bundan ötürü ḳaḳ itdi nūr-ı nār
- 35 Kim ulūhiyyet-i kemāl-veş budur
Şimdiden şonra sözüm bir dürlüdür
- Ger dilerseñ Hazret-i Hakkā delīl
Ehl-i ḳaḳā ḳōş teveccüh eylegil
- Olmayınca uş bu ḳapuda delīl
İremez ol şāha ḳalur o delīl
- Ol mu'allim kim delīl-i Hakk durur
Ehl-i ḳaḳ u 'ārif-i muṭlaḳ durur
- Şeyḫ-i kāmīl mürşidi ḳaḳ-ı ḳaḳla
Ol ki yolñ ḳayr-veş zehebile
- 40 Zerrece şer'e muḳālīf olmaya
Ger olursa şeyḫ 'ārif olmaya
- Lu'b u lehv ehli şeyātīn ehlidür
Cümle-i 'ālemlere bu söz-durur
- Ehl-i bid'at ehl-i sünnet olmadı
Mübtedi' şāhib-ṭarīḳat olmadı
- Olmayan ehl-i ṭarīḳat evvelā
'Ārif-i sırr-i ḳaḳīḳat çün ola
- O durur ehl-i ḳaḳīḳat ey imām
Muṭlaḳā şer'an muvāfiḳ ve's-selām

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- 45 Cümle esrâr-ı İlähîdür bu söz
Müsteḥak-ı sem'-i şâhîdür bu söz

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Mehmet (2004), Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin Pend-nâme'si", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Sivas.
- Bakırcı Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-Vekâyî der Belde-i Celîle-i Bursa*, Millet Kütüp. Ali Emîrî, Kit. Nr: 89.
- Baldırzâde Selisi Şeyh Mehmed, (20009, *Ravza-i Evliyâ* (haz. Mefâil Hızlı-Murat Yurtsever) Bursa.
- BELİĞ, İsmail (1998), *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* (haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu), Anıl Matbaa, Ankara.
- CANIM, Rıdvan (2012), *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- EKİNCİ, Ramazan (2012), "16. Asırda Yazılmış Mensur Bir Nasihat-nâme: Abdülkerim Bin Mehmed'in Nesâyihü'l-ebrâr'ı" *Turkish Studies*, Volume 7/2 Spring, Ankara, s. 423-441.
- GÖKALP, Haluk (2009), "Risâletü'n-Nushiyye'de Tahkiyevî Unsurlar/ Narrative Items In Risâletü'n-Nushiyye", *TURKISH STUDİES- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN:1308-2140 (Klâsik Türk Edebiyatında Mesnevî- Prof. Dr. Haluk İpekten Anısına), Volume 4/7, Fall 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.908>, Ankara,p, 253-297.
- GÜLTEKİN, İbrahim (2013), "Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Divanında Nasihatnâme Türünde Yazılmış Şiirler ve Bu Şiirlerin Konuları, Dili ve Üslûbuna Dair Bazı Husûsiyetler/ Poems In The Divan Of Taşlıcalı Yahyâ Bey Written In The Nasihatname Genre And Some Properties Of The Theme, Language, And Style Of These Poems", *TURKISH STUDIES- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,ISSN: 1308-2140 (Prof. Dr. Mustafa Argunşah Armağanı), Volume 8/9 Summer 2013, www.turkishstudies.net, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5482>, Ankara, p. 1525-1552.
- GÜVEN, Ahmet Zeki (2009), "Edirneli Nazmî'nin Pendnâmesinde Eğitim ve Ahlâk Anlayışı/ Education And Morality Approach In The Pendnâme Of Edirneli Nazmî", *TURKISH STUDIES, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,ISSN:1308-2140 (Edebiyatımızda Mahallîleşme ve Türkî-i Basit- Prof. Dr. Mustafaİsen'e), Volume 4/5 Summer 2009, www.turkishstudies.net, DoiNumber:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.858> , Ankara, p. 182-197.
- HENGİRMEN, Mehmet (1983), "*Pend-nâme (Öğütler ve Atasözleri)*, *Güvâhî*", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KAPLAN, Mahmut (2002), Türk Edebiyatında Manzum Nasihatnâmeler, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, Ankara.
- KAPLAN, Mahmut (2008), *Hayriyye-i Nâbî*, AKM Yayınları, Ankara.
- KARA, Mustafa (2012), *Bursa'da Tasavvuf ve Tekkeler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa.

- KARTAL, Ahmet ve Diğerleri (2004), *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. 5, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- KURNAZ, Cemal (1996), “Ahmed İlâhî’nin Türkçe Şiirleri” *İLAM Araştırma Dergisi* I/1, (Ocak-Haziran), İstanbul.
- KUTLU, Mustafa (1990), “Pend-nâmeler”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VII, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1964), Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız, *TDAY Belleten*, Ankara.
- MACÎT, Muhsin, (2005) *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- PALA, İskender (2006), “Nasihat-nâme”, *DİA*, C. 32, İstanbul.
- Riyâzü’s-Sâlihîn (1976), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- TEK, Abdürrezzak (2014), “Nakşibendî ve Kadirî Tekkelerinin Bursa’nın Tasavvuf Kültürüne Katkısı”, *Yenidünya Dergisi*, İstanbul.
- TEK, Abdürrezzak (2006), “Molla Ahmed İlâhî’nin Ayasofya Camii’inde Fatih’in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar” *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 1, Bursa.
- YILDIZ, Alim. (2013) *Geleneğin İzinde*. “İbrahim Gülşenî’nin Pendnâmesi” Kitabevi Yayınları, İstanbul. s. 306.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE ESKİ TÜRKÇENİN İZLERİ*

Serhat KÜÇÜK**

ÖZET

Dede Korkut Hikâyeleri, Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerindendir. Oğuzca'nın bilinen en eski yazı dili olan Eski Anadolu Türkçesi, aynı zamanda gösterdiği fonetik özellikler bakımından da Orta Türkçeden Osmanlıcaya geçişte köprü vazifesi görmektedir. Bundan dolayı Eski Anadolu Türkçesi döneminde Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki pek çok unsur arkaik olarak barındırılmaktadır, bu unsurların bir kısmı ya aynı biçimde ya da fonetik değişimlere uğrayarak Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde devam ederken, bir kısmı da bu dönemden sonra özellikle edebi dilde kullanımdan düşmüştür. Ancak hemen şunu da belirtmeliyiz ki Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki bazı kelime veya gramatikal unsurlar Eski Anadolu Türkçesinden sonra edebi dilde kullanılmazken, Anadolu halk şivelerinde varlıklarını sürdürmüştür. Anadolu halk şivelerini derlemeye yönelik şimdiye kadar yapılmış veya yapılacak olan çalışmalar saklanan bu unsurları ortaya çıkartmada çok önemlidir. Pek çok üniversitemizin Türkoloji bölümlerinde Anadolu halk şivelerinin derlenmesine yönelik çalışmaların artarak devam etmesi bu yönde olumlu bir gelişmedir. Dede Korkut Hikâyelerinin önemi sadece Eski Anadolu Türkçesine ait yazılı edebi eser olmasından ziyade, oluşumu çok daha eski zamanlarda başlamış ve uzun yıllar halk arasında söylenile gelen bu hikâyelerin halk şivesinden derlenerek yazıya aktarılmasıdır. Bundan dolayıdır ki bu eser arkaik unsurları saklaması bakımından diğer Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden çok daha ehemmiyetlidir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Eski Anadolu Türkçesi, halk şivesi, arkaik unsurlar.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü, El-mek: serhatkucuk@karabuk.edu.tr

TRACES OF THE OLD TURKISH IN DEDE KORKUT STORIES

ABSTRACT

Old Anatolian Turkish, which is the oldest written language of Oghuz, also serves as a bridge between Middle Turkish and Ottoman Turkish in terms of its phonetic features. Therefore, many components in Old Turkish and Middle Turkish in the period of Old Anatolian Turkish are found archaically. While some of these components continue in Ottoman Turkish and Turkey Turkish either in a similar way or with phonetic changes, some of them, especially in literary language, have fallen into disuse after this period. However, we should indicate that while some words or grammatical components have not been used in literary language after Old Anatolian Turkish, they have continued their existence in Anatolian folk accents. The studies made or to be made regarding to compile Anatolian folk accents are very important in revealing these hiding elements. The studies regarding to compiling of Anatolian folk accents are increasingly continuing at Turcology departments at many of our universities, and this gratifies us. The importance of Dede Korkut's stories does not only depend on being a written literary work. Also, they have begun to come into existence in old-time and they have been transferred to the written language by being compiled from folk accents. Therefore, this work is more important than the other works of Old Anatolian Turkish in terms of hiding the archaic components.

Key words: Dede Korkut, Old Anatolian Türkish, folk dialect, archaic elements.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ

Orta Asya'dan çeşitli sebeplerle batıya doğru göç eden, çoğunluğunu Oğuz boylarının oluşturduğu Türk boylarının Anadolu için verdikleri savaş, 11. yüzyılda başlamaktadır. Malazgirt Savaşı ile Anadolu kapılarının Türklere açılması, Mirykefelon Savaşı ile Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesiyle, bu topraklara yerleşen çoğunluğu Oğuz, Türkmen, Kıpçak vb... boylar Anadolu'da karışık dilli bir yazı dilinin başlamasına sebep olmuşlardır. İlk yazılı eserlerin 13. yüzyılda verilmeye başlandığı bu döneme Türkoloji literatüründe umumiyetle Eski Anadolu Türkçesi adı verilmektedir. Eski Anadolu Türkçesi 13-15. yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Batı Türkçesinin ilk evresini oluşturan bu karışık dilli dönem, kendi içerisinde genel olarak üç devreye ayrılmaktadır (Üşenmez 2014: 22).

- a) Selçuklular Dönemi
- b) Anadolu Beylikleri Dönemi
- c) Osmanlı Türkçesine Giriş Dönemi

Yukarıda verdiğimiz Eski Anadolu Türkçesi adlandırması ve Eski Anadolu Türkçesinin üç devreye ayrılması genel olarak kabul edilen görüşlerdir. Tabii bunların dışında hem dönemi farklı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

adlandırmalarla adlandıran görüşler hem de dönemin tasnifiyle ilgili farklı görüşler vardır; ancak konumuzu fazla dağıtmamak açısından bunlara girmeyi gerekli görmedik.¹

Olga Bolga dili

‘olga bolga’ tabirini ilk olarak, 15. yüzyılda Muhammed Bin Baydur kullanmıştır, Baydur: “...bu zayıf ve günahlu kul kim Muhammed Bin Baydur gördüm kim mütekaddimler ulusu imâm-ı zâhid Ebû Nasr b. Zâhir b. Muhammed es-Serahsî, rahmetullahi aleyhi, bir kitâb cem eylemiş kim her bir sözi bin cana değer; amma gördüm kim terki b. muhallel ve muhabbat olga bolga ibâresince yazmışlar. Diledim kim bu lâtif ve şerîf nüshanın lütfi ve şerefi dahi artuk ola; ol sakim ibâretten sarîh ve fasîh ve rûşen Türkçeye döndürdüm” (Ercilasun 2004: 435). Muhammed Bin Baydur’un kullandığı bu tabir o dönemden itibaren uzun müddet Anadolu’daki pek çok edip tarafından da kullanılmıştır. İlim âleminde ‘olga bolga’ veya ‘karışık dilli eserler’ olarak adlandırılan bu görüşe göre, Anadolu’da başlayan Oğuzca, Karahanlı edebî dilinin bazı özelliklerini halen daha devam ettirmekte, yani Eski Türkçenin devamı olan Karahanlı Türkçesi ile Oğuzca arasında organik bir bağ bulunmaktadır ve bu bağ 15. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Bu fikir ilk olarak Arat tarafından 1956 yılındaki “V. Türk Tarih Kongresinde” ortaya atılmıştır. Arat meseleye şu soruyu sorarak başlar: “Cenub şivesinin bugüne kadar malum olan en eski metinleri XIII. asrın ikinci yarısına ait bulunduğu göre, bundan önceki XIII., XII. ve hatta XI. asırlara ait metinler nerede? (Ercilasun 2004: 434). Bu metinlerin, inkişaf bakımından XI. ve XIII. asırlarda bu şivede görülen dil hususiyetleri arasında bulunması icap eder. Bu hususiyetler XIII. asırdan geriye doğru gittikçe azalacak ve XI. asırdan bu yana geldikçe de artacaktır. Bu Eski Anadolu metinlerinin bizim bugün hususiyetlerine almış nesil bunu kendi şivesi mahsulünden saymadığı gibi, bundan birkaç asır önceki nesiller de bunları beğenmeyerek, bu metinlerin bir kısmını olurlarına bırakmışlar ve bir kısmını da kendi devirlerinin hususiyetlerine uydurarak, yeniden kaleme almışlardır...Türk dilinin ve bilhassa Anadolu yazı dilinin tarihî inkişafında bir geçiş merhalesi teşkil eden bu eski metinler, dil hususiyetleri bakımından bu “karışık” devreye ait bulunmaktadır. Dilin bir taraftan teşekkül ve inkişafını, diğer taraftan bunun eski umumî yazı dili ile olan ilgisini daha yakından tayin ve tespit etmek için, bu karışık devir yahut Muhammed Bin Baydur’un ifadesiyle ‘olga bolga’ devri metinlerinin dikkatle taranması ve araştırılması lazımdır (Arat 1987: 317, 318).

Mansuroğlu, Anadolu’da yazı dili olan Oğuzcanın Doğu Türkçesi ile bağlantısının 15. yüzyılın sonuna kadar devam ettiğini belirtir (Üşenmez 2014: 39).

Behcetü’l-Hadâik üzerinde doktora tezi yapan Mustafa Canpolat bu eserin Oğuz lehçesinin ilk verilerinden olduğunu kabul ederek, eserin yazıldığı bölgenin Anadolu, yazılış tarihinin de 12. yüzyılın sonları ya da 13. yüzyılın başı olması gerçeğe en yakın ihtimaldir. Eserdeki dil karışıklığının sebebi, yazı dilinin etkisi ve buna kendiliğinden yerli özelliklerin karışmaya başlamasıdır. Yazar, etkisinde kaldığı Doğu Türkçesi yazı dili geleneği ile yerli lehçe özellikleri arasında bocalamıştır. Yine Canpolat’a göre bütün yerli lehçe özellikleri bir anda ve bir çırpıda yazı diline girmemiş, ortak kültür dili ile yerli lehçe arasında uzun bir çarpışma olmuş, bu arada bir yandan eski yazı dilinin, bir yandan da yavaş yavaş bir yazı dili haline gelmeye başlayan yerli lehçenin özelliklerini taşıyan eserler yazılmıştır (Ercilasun 2004: 435, 436).

Ercilasun, 1988 yılındaki “Uluslar Arası Türk Dili Kongresinde” sunduğu bildiride, Batı Türkçesinin doğuşuna yol açan tarihî, coğrafi, siyasî ve lengüistik şartları açıklamış, Eski Anadolu Türkçesinin doğrudan doğruya Oğuz şivesi (ağzı) üzerine kurulduğunu savunmuştur, yine

¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Yayınları, 1994, Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, Enderun Yayınları, 2000, Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları 2008, Hatice Şahin, *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, 2003, Gürer Gülsevin-Erdoğan Boz, *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, 2004, Emek Üşenmez, *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler*, Akademik Kitaplar, 2014.

Ercilasun, karışık dilli eserlerin içinde 11 ve 12. asırlarda hatta 13. yüzyılın başlarında yazıldığı kesin olarak bilinen hiçbir eserin olmadığını, *Behcetü'l-Hadâik*'in 12. asrın sonu veya 13. asrın başlarında yazıldığı fikrinin sadece tahminden ibaret olduğuna dikkat çekerek, kendi görüşüne göre bu eserlerin 13. ve 14. yüzyıllarda yazılmış olduğudur. Bu eserlerin yazarlarının Orta Asya'daki edebi dili bilen kimseler olduğunu ve belki de bunların Oğuz asıllı olabileceğine dikkat çekerek, bu ediplerin eserlerini bildikleri edebî dilde yazdıklarını; fakat zaman zaman Oğuzca özellikleri de eserlerine kattıklarını ifade ederek, hatta daha büyük ihtimalle Oğuzca özelliklerin müstensihlere ait özellikler olabileceğini belirtmiştir (Ercilasun 2004: 438). Yine Ercilasun, Muhammed Bin Baydur'un kullandığı "*olga bolga*" tabirinin karışık dili değil, doğrudan doğruya "Doğu Türkçesini" anlatmak için kullanıldığını belirtmiştir (Ercilasun 2004: 438).

Bu konuya en sert itiraz Şinasi Tekin'e aittir, Tekin "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-Bolga Sorunu" adlı makalesinde Ali'nin *Kıssa-i Yusuf*'unda ve benzeri eserlerde görülen Eski Anadolu Türkçesine aykırı dil tutarsızlıkları, birkaç nesildir Türk dil bilimcilerini uğraştırmaktadır... Orta Asya'nın Türk ve İran asıllı bilgin ve şairleri siyasi baskılar ve huzursuzluk yüzünden özellikle 12. yüzyılın sonundan itibaren Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Bunlar tabii olarak "Oğuzca" konuşan Anadolu halkına, eserlerinde doğrudan doğruya Orta Asya Türkçesi ile hitap edemedikleri gibi Oğuzcayı da pürüzsüz bir şekilde hemen öğrenememişlerdir, onun için isteyerek veya istemeyerek, bilerek ya da bilmeyerek birbirini tutmayan ayrı şive özelliklerini eserlerinde yan yana kullanmak zorunda kalmışlardır (Tekin 1973-1974: 69).

Bütün bu görüşlerden çıkaracağımız sonuç, tıpkı Ercilasun'un da dediği gibi Muhammed Bin Baydur "*olga bolga*" tabirini "Doğu Türkçesini" ifade etmek için kullanmıştır. O dönemde Anadolu halkı için zor ve anlaşılmasız olan Doğu Türkçesi ile yazılan eseri, Anadolu halkının konuştuğu şive üzerinde inkişaf eden Eski Anadolu Türkçesine çevirmiştir.

Arkaik (eskicil) nedir?

Türkçe Sözlük'te "Konuşulan ve yazılan dilde kullanımdan düşmüş olan eski söz veya deyim, ayrıca kullanıldığı çağdan daha eski çağdan kalma bir biçimin bir yapının kullanılmasıdır (TS 2005). Berke Vardar, Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğünde "eski biçim", "eskilik" maddeleri başlığı altında kullanımdan düşmüş bulunan sözlüksel birim, söz dizimsel olgu vb... biçiminde tanımlanmıştır (Vardar 2002: 93). Mehmet Ölmez "Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine" adlı makalesinde tartışmaya açtığı eskicil terimi ile ne kastettiğini şöyle açıklar: "Öncelikle eskicilik nedir, ne anlaşılmaktadır onu belirleyip daha sonra asıl konuma geçmek istiyorum. Burada bir eskilikten eskicilikten söz etmesem de kastettiğim Türkçe Sözlük'teki anlamıyla eskicilik olmayıp dil bilimindeki kullanımıyla eskicilik olduğunu belirtip kendi aradığı tanımın Talat Tekin'den öğrendiği: "Bir dilde Eski Türkçe ile karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra, sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır (Ölmez 2003: 136).

Yukarıda arkaizm üzerine yapılan bazı tanımları verdikten sonra, arkaizmden ne anladığımızı verip, asıl konumuza yani Dede Korkut Hikâyelerindeki arkaik unsurlara geçelim. Arkaik ya da eskicil unsurlar ele alınıp incelenirken, ilk önce ele alınan lehçe eş zamanlı yaklaşımla ele alınmalıdır. O lehçe olduğu dönemdeki diğer lehçelerden soyutlanmalı, lehçenin fonetik, morfolojik tüm özellikleri belirlendikten sonra, bu lehçeye ait eserlerde normalde o dönemde olması söz konusu olmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra, sözlüksel biçimlerin de tıpkı Eski Türkçedeki gibi yaşamasıdır.

anuy "onun" Eski Türkçede "*ol*" zamiri hal ekleriyle çekimlenince "*a*" biçimine dönüşür, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde de aynı biçimdedir. Eski Anadolu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Türkçesinden sonra Osmanlıca içerisinde belli bir müddet böyle devam eden bu durum, daha sonra Türkiye Türkçesinde “o” biçimine dönüşerek şimdiki halini almıştır.

anun kibinün hanum bebekleri yitmesün (DK 8/4).

aruk “zayıf, güçsüz” Kelime Uygur Türkçesinden itibaren dilimizde vardır, **aruk** “zayıf, güçsüz” (TT VIII 14), Karahanlı Türkçesinde **aruk** “zayıf, güçsüz” (DLT I 259), Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi. Kıpçak Türkçesinde **arık** (CCI), **aruk** “zayıf, güçsüz” (Kİ 11) ve Çağatay Türkçesinde **arık** “zayıf, güçsüz” (Sang 37v 17) biçimindedir (Uçar 2011: 1893). Kelime arkaik olarak Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada belli bir dönem kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüştür, bu kelimenin yerini “*zayıf, güçsüz*” kelimeleri almıştır.

semüz koyun aruk oldı (DK 48/10).

ata “baba” Eski Uygur Türkçesinden itibaren tespit edebildiğimiz bu kelime, Uygur Türkçesinde **ata** “baba” (U II 20, 2), Karahanlı Türkçesinde **ata** “baba” (DLT I 86), Harezmi Türkçesinde **ata** “baba” (Kutb 13), Kıpçak Türkçesinde **ata** “baba” (Kİ 8) ve Çağatay Türkçesinde **ata** “baba” (Sang 30v 1) biçimindedir. Kelime Batı Türkçesinde belli bir dönem arkaik olarak Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca içerisinde görüldükten sonra Türkiye Türkçesinde bu kelimenin yerini “baba” kelimesi almıştır; sadece “(bu mal) bana atadan dededen kaldı” deyiminde kullanılmaktadır.

ata adın yoritmayan hoyrad oğul ata bilinden inince inmeşe yig (DK 4/9).

ayt- “söylemek” Köktürkçede kelime **ayt-** “söylemek” (BK D 41), Uygur Türkçesinde **ayt-** “söylemek” (MI 19, 11), Karahanlı Türkçesinde **ayt-** “söylemek” (KB 507), Harezmi Türkçesinde **ayt-** “söylemek” (Kutb 6), Kıpçak Türkçesinde **ayt-** “söylemek” (Kİ 27), Çağatay Türkçesinde **ayt-** “söylemek” (Sang 54r 3), Batı Türkçesinde kelime umumiyetle **eyt-** biçiminde ince sıradan olmasına rağmen, Dede Korkut Hikâyelerinde **ayt-** biçiminde kalın sıradan tespit edilmiştir.

*ne söylersin ne aydursın canum baba
bu kadar işden korhan yiğit-mi olur* (DK 176/5)

*baba ne söylersin ne aydursın
bağrum-ile yüreğim ne tağlarsın* (DK 245/6)

bay “zengin olmak” Köktürkçede **bay** “zengin olmak”, Eski Uygur Türkçesinde **bay** “zengin olmak” (AY 192-5), Karahanlı Türkçesinde **bay** “zengin olmak” (KB 407), Harezmi Türkçesinde **bay** “zengin olmak” (Kutb 25), Kıpçak Türkçesinde **bay** “zengin olmak” (Kİ 37), Çağatay Türkçesinde **bay** “zengin olmak” (Sang 127v 18), Batı Türkçesinde **bay** “zengin olmak” (TS 83).

allah allah demeyince işler oñmaz şadir tanrı vermeyince er bayımaz (DK 2/11).

bayı- (bak. bay)

egin “sırt, arka” Eski Türkçede **egin** “sırt, arka” anlamlarında kullanılır: *bil yokarı kögüz eginke tegi* (Irq Bitig 18), Karahanlı Türkçesinde **egin** “sırt, arka” (DLT I 78), Harezmi Türkçesinde **egin** “sırt, arka” (Ali 7, 46), Kıpçak Türkçesinde **eyin** “sırt, arka” (Kİ 19), Çağatay Türkçesinde **egin** “sırt, arka” (Sang 109r 12) şeklinde görülen bu kelime, Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak **egin** “sırt, arka” biçiminde kullanılmaktadır, Osmanlıca içerisinde kullanımı giderek azalan **egin** kelimesinin TS I 254’de arkaik olarak kullanıldığı görülür, Bugün Anadolu ağızlarında arkaik olarak **eyin** “sırt, arka” (DS 1821) tespit edilmiştir.

egni bek demür tonum saklar-idüm bu gün için (DK 129/9).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

görlü “güzel, görkemli” < ET *körklüg* < *körk+lüg* Eski Türkçeden itibaren Harezmi Türkçesine kadar kelime sadece *körklüg* biçiminde kullanılmıştır, Harezmi Türkçesinde ise *körklüg* biçiminin yanı sıra son hecedeki “g” sesini düşürerek *körklü* / *körkli* biçimleri de vardır (EDPT 743a). Kelime Eski Anadolu Türkçesinde *görlü* biçiminde kullanılmaktadır. Osmanlıca içerisinde belli bir dönem daha kullanılan kelime daha sonra kullanımdan düşmüştür.

ağız açup öger olsam üstümüzde tañrı görlü, tañrı dostı din serveri muhammed görlü (DK 5/ 12-13).

dede kırkut gene soylamış, görelüm hanum ne soylamış: ağız açup öger olsam üstümüzde tañrı görlü (DK 6/ 11-12).

göyün- “(canı) yanmak, (içi) yanacak derecede” üzülmek” Eski Türkçede *künke köyüp* (U II 8, 27) örneğinde olduğu gibi Eski Türkçede umumiyetle *köy-* biçimindedir. Orta Türkçede de “*köy-*” biçiminde görülen ilgili kelime, Eski Anadolu Türkçesinde *göyün-* biçiminde bulunmaktadır. Bugün yazı dilinde rastlamadığımız bu kelime Anadolu ağızlarında *gögün-*, *gön-*, *gönü-*, *gögnü-*, *göyün-* gibi biçimlerde “yanmak, üzülmek” anlamlarında bulunmaktadır (DS 2132).

sarımsak otın yimedin kızan içüm göyünür (DK 137/4).

iste- “aramak” Kelime Uygur Türkçesinden itibaren tespit edildi, Uygur Türkçesinde *iste-* “aramak” (U I 6, 1), Karahanlı Türkçesinde *irte-* “aramak” (DLT I 272), *iste-* “aramak” (Kuran Tefsiri 126), Harezmi Türkçesinde *iste-* “aramak” (Ali 29), *izte-* “aramak” (Kutb 62), Kıpçak Türkçesinde *iste-* “aramak” (Kİ 13), Çağatay Türkçesinde *iste-* “aramak” (Sang 101r 23) biçimindedir. Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinde “*aramak*” anlamıyla kullanılmaya devam eden kelime, bu dönemde anlam bakımından iki şekilde gelişim gösterir; “*aramak*” anlamının yanında kelime “*istemek*” anlamıyla da kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra Batı Türkçesinde kelimenin “*aramak*” anlamı tamamen unutulmuş, kelime “*istemek*” anlamında kullanılmaya devam etmiştir.

beli canum baba eyle isterem, pes varasın bir cici bici türkmen kıızı alasın (DK 171/6).

kaçan “ne zaman” Eski Türkçede *kaçan* “ne zaman” (U III 54, 18), Karahanlı Türkçesinde *kaçan* “ne zaman” (DLT I 403), Harezmi Türkçesinde *kaçan* (Kutb 127), Kıpçak Türkçesinde *kaçan* “ne zaman” (Kİ 69), Çağatay Türkçesinde *kaçan* (Sang 267v 20) biçiminde kullanılmaktadır, Eski Anadolu Türkçesinde de aynı biçimde kullanılmaktadır.

kurt kaçan haber verse gerek (DK 46/7).

kağı- “kızmak, öfkelenmek” İlk defa Eski Uygur Türkçesinde “kızmak, öfkelenmek” anlamlarında tespit edilmiştir *övkeleser kağısar* (Suv 595), Karahanlı Türkçesinde *kağı-* “kızmak, öfkelenmek” anlamında kullanılır (DLT III 269), Harezmi Türkçesinde *kağı-* “kızmak, öfkelenmek” (Kutb 131), Kıpçak Türkçesinde *kağı-* / *kağı-* “kızmak, öfkelenmek” (CC I, CCG), Çağatay Türkçesinde *kağı-* “kızmak, öfkelenmek” (Sang 274v 10) anlamlarında kullanılan kelime, Batı Türkçesinde ise Eski Anadolu Türkçesinde “kızmak, öfkelenmek” anlamlarında *kakı-* ve *kağı-* biçimlerinde geçmektedir *kakı-* (YZ 710), *kağı-* (YZ 26). Kelime Osmanlıcada belli bir dönem daha kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüştür (EDPT 609b).

yaltaçuk yay ufandığına katı kağıdı (DK 108/12).

ne kağırsın baña ağan kızan yohsa göksünde yok-mudur iman (DK 48/6).

kanı “hani” Orhon Yazıtlarında *kanı* (KT D 9), Bozkır Uygur yazıtlarında *kayü* biçiminin yanı sıra *kañu* biçimi de vardır (ETY II 38). Uygur Yazmalarında *kayü* / *kañu* biçimleri aynen devam eder: *kayü* TT VII 12, 5; *kañu* U II 4 biçimlerindedir. Buradan hareketle bu kelimenin Orhon Türkçesinden de daha eski dönemlerde *kañu* biçiminde olduğu $\tilde{n} > y$ ve $\tilde{n} > n$ değişiminin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

daha bu dönemde başladığını söyleyebiliriz, Orhon Türkçesinin “n” tarafında olduğunu yazıtlardaki *il(i)m (a)mtı k(a)nı* KT D 9’da iki yerdeki örnekten anlarız. Eski Uygur Türkçesi “n” şivesi² ve “y” şivesine ayrılmaktadır, “n” şivesinin etkin olduğu yazıtlarda “n” biçimini, “y” şivesinin baskın olduğu yazıtlarda ise “y” biçimini görmekteyiz. Bozkır Uygur Yazıtlarında *qayu* ve *kañu* biçimleri bulunmaktadır (ETY II 38), bu durum Uygur yazmalarında da aynı şekilde devam eder: *qayu* TT VII 12, 5; *kañu* U II 4. Karahanlı Türkçesinde *qayu* biçimi olmasına rağmen, Kaşgarlı Argu lehçesinde *kañu* biçiminin varlığına dikkat çekmiştir (DLT I 31). Harezmi Türkçesinde *kanı* Ali 17, 32, *qayu* Kutb 129’da, Kıpçak Türkçesinde *qayda* / *qanda* / *qanča* biçimleri bulunmaktadır (EDPT 632b), Çağatay Türkçesinde *qayu* / *qay* (Sang 277v 20) şekilleri varken, Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinde *kanı* (YZ 62) biçimi daha fazla karşımıza çıkar, Osmanlıca’nın ilk dönemlerinde *kanı* biçimi devam ederken, daha sonra *hanı* > *hani* biçimine dönüşür.

*iki varduñ bir gelürsin yavrım qanı
qarañu düinde bulduğum oğul qanı* (DK 24/6,7).

karga- “kargış etmek” Karahanlı Türkçesinde *karga-* “kargış etmek” (DLT III 290), Harezmi Türkçesi *karga-* “kargış etmek” (Kutb 133), Kıpçak Türkçesi *karga-* “kargış etmek” (Kİ 69), Çağatay Türkçesi *karga-* “kargış etmek” (Sang 269r 7), Eski Anadolu Türkçesinde *karga-* biçiminde olan kelime, Osmanlıcada *kargı-* biçimindedir. çağdaş lehçelerde Azericede *ğargı-*, Türkmencede *ğarğa-* (EDPT 655a) biçimindedir (Doğan2013: 1178).

dimez olsañ yana göyine qarğaram qazan saña (DK 140/5).

ogrı “hırsız” Eski Uygur Türkçesinden itibaren kelime dilimizde vardır. *ogrı* “hırsız” (İrq Bitig 16), Karahanlı Türkçesi *ogrı* “hırsız” (DLT I 126), Harezmi Türkçesi *ogrı* “hırsız” (Kutb 114), Kıpçak Türkçesi *ogrı* “hırsız” (Kİ 16), Çağatay Türkçesi *ogrı* “hırsız” (Sang 76v 24) biçiminde bulunmaktadır. Kelime Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak yaygın biçimde kullanılmıştır, Osmanlı Türkçesinde ilk zamanlarda kullanılan kelime, daha sonra kullanımdan düşmüş, bu kelimenin yerine “hırsız” kelimesi kullanılmıştır.

öyleden soñra ivine geldi gördi-kim oğrı köpek yike tana ivini birbirine katmış (DK 5/ 10).

oñı- (bak. *oñı-*).

oñı- “çağırarak, davet etmek” Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki Türkçede üç tane *oñı-* fiili vardır; bu fiillerin “çağırarak, davet etmek” anlamlarındaki *oñı-* örneğini Orhon Yazıtlarında görmekteyiz: *okıglı kelti* ‘Davet etmek için geldiler’ (BK D 28). Eski Uygur Türkçesinde “çağırarak, davet etmek” anlamlarındaki *oñı-* örneğinin yanı sıra “(kitap) okumak” anlamında da *oñı-* fiili bulunmaktadır. Biz “çağırarak, davet etmek” anlamlarındaki *oñı-* ile “(kitap) okumak” anlamındaki *oñı-* fiilinin aynı fiil olmadığını düşünmekteyiz, muhtemelen bu iki fiilden biri Orhon Türkçesinden de eski zamanlarda uzun vokalli idi, Orhon Türkçesi döneminde her iki biçim de tıpkı Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi yaşamaktaydı; ancak Orhon Yazıtlarında sadece “çağırarak, davet etmek” anlamlarındaki *oñı-* fiili geçmiştir. Eski Uygur Türkçesine geldiğimizde her iki anlama da sahip olan *oñı-* fiili bulunmaktadır. Biz burada bu iki fiili ayrı kabul ettiğimiz için sadece “çağırarak, davet etmek” anlamlarındaki *oñı-* fiilini alacağız; çünkü Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olan bu biçimdir. Köktürkçe *oñı-* “çağırarak, davet etmek” (BK D 28), Eski Uygurca *oñı-* “çağırarak, davet etmek” (TT VIII H I), Karahanlı Türkçesinde *oñı-* “çağırarak, davet etmek” (KB 576), Harezmi Türkçesinde *oñı-* “çağırarak, davet etmek” (Kutb 118) bu dönemden

² Burada *şive* terimini TDK’nın *ağız* terimine karşılık kullanılmaktadır, halen daha tartışmalı olan bu konuya, burada daha fazla girmeden şöyle açıklayabiliriz; Çuvaşça ve Yakutça gibi dilleri *uzak lehçe*, Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatayca ile Özbekçe, Kırgızca ve Türkmence gibi dilleri *yakın lehçe*, *şiveyi* ise bir lehçe içerisindeki bölgesel konuşma farkları olarak düşünmekteyiz.

sonra “çağırmak, davet etmek” anlamındaki *oķı*- fiili yoktur, Batı Türkçesinde sadece Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak “çağırmak, davet etmek” anlamında *oķı*- bulunmaktadır. Kelime bugün Türkiye Türkçesinde bu anlamda bulunmamaktadır; sadece Anadolu ağızlarında “çağırmak, davet etmek” anlamları ile arkaik olarak tespit edilmiştir: *oku*-, *oķu*- “çağırmak, davet etmek” (DS 9 3276).

nāmerd tayıñ al eylemiş, oķuyuban bizi aldılar varduķ (DK 300/1-2)
pay püre big bazırganlarını yanına oķıdı, buyruk itdi (69/8).

ol “o” Hem üçüncü tekil şahıs zamiri hem de işaret zamiri “ol” biçimindedir, Eski Türkçede ve Orta Türkçede “ol” biçiminde olan bu zamir, Eski Anadolu Türkçesinde de aynı biçimini korumuş, Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerinde “o” biçimine dönüşmeye başlayan “ol” zamiri, hem Osmanlıcada hem de Türkiye Türkçesinde “o” biçimindedir.

ol anı yidürür içürür ağırlar azizler gönderür (DK 7/9).

oķ- “iyileşmek, büyümek, gelişmek” Bu fiil Eski Uygur Türkçesi ve Orta Türkçede *on*- biçiminde iken Batı Türkçesinde *oķ*- biçimine dönüşmüştür. Uygur Türkçesinde *on*- “iyileşmek, büyümek, gelişmek” (M I 36), Karahanlı Türkçesinde *on*- “iyileşmek, büyümek, gelişmek” (KB 1680), Harezmi Türkçesinde *ün*- “iyileşmek, büyümek, gelişmek”, Kıpçak Türkçesinde *ön*- “iyileşmek, büyümek, gelişmek” (Kİ 123), Çağatay Türkçesinde *ün*- “iyileşmek, büyümek, gelişmek”, Osmanlıcada *oķ*- “iyileşmek, büyümek, gelişmek” (TS 545) biçimindedir. Dede Korkut Hikâyelerinde *oķ*- biçimi tespit edilmiştir (Demirci 2013: 275-279).

allah allah demeyince işler oķmaz (DK 2/11).

örü tur- “ayağa kalkmak” Birleşik fiil biçiminde kalıplaşan bu kullanıma ilk olarak eski Uygur Türkçesinde rastlanmaktadır: *örü tur-* ‘ayağa kalkmak’ (AY 182 6,7). Bu birleşik fiil biçimi Orta Türkçede de *örü tur-* biçiminde kullanılmıştır, Eski Anadolu Türkçesinde tıpkı Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi *örü tur-* ‘ayağa kalkmak’ biçiminde tespit edilmiştir: *örü tur-* ‘ayağa kalkmak’. Osmanlıcada *örü dur-* biçiminde belli bir dönem kullanılan ibare daha sonra kullanımdan düşmüştür.

alın başı balkır bir ir gördüm, kalkubanı yirümden örü turdum (DK 207/2).

öt- “geçmek” Kelime Uygur Türkçesinden beri dilimizde vardır, Uygurcada *öt-* “geçmek” (U II 61), Karahanlı Türkçesinde *öt-* “geçmek” (DLT I 171), Harezmi Türkçesinde *öt-* “geçmek” (Nahc 30, 2), Kıpçak Türkçesinde *öt-* “geçmek” (Tuh 21b 10), Çağatay Türkçesinde *öt-* “geçmek” (Sang 58v 5), kelime Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak bazı eserlerde tespit edilmiştir. Osmanlıcanın ilk dönemlerinde *öt-* “geçmek” kullanılmıştır (TS I 569), daha sonra Osmanlıcada “geçmek” anlamında *öt-* fiili kullanılmamıştır. Kelime Derleme Sözlüğünde de tespit edilemedi.

tañ ötdi gün toğdı (DK 90/13).

sı- “kırmak, (ettiği yemini) bozmak” Eski Türkçeden beri dilimizde bulunan bu fiil, Batı Türkçesine kadar hiçbir değişikliğe uğramadan gelmiştir. Osmanlıca içerisinde belli bir süre kullanılan *sı-* fiili bugün yazı dilimizde bulunmamaktadır. Anadolu ağızlarında arkaik olarak varlığını sürdürür: *sı-* “kırmak, bozmak” (DS 3610).

oğlan anasınıñ sözün sımadı (DK 31/9).

sıga- “sıvamak, okşamak” Kelime Uygur Türkçesinden itibaren dilimizde vardır, Uygur Türkçesinde *sıka-* “sıvamak, okşamak” (TT VIII K. 3), Harezmi Türkçesinde *sıka-* “sıvamak, okşamak” (Kutb 164), kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi. Batı Türkçesinde ise Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcanın ilk dönemlerinde arkaik olarak kullanıldıktan sonra, *sıka-* ~ *sıga-* > *sıva-* biçimine dönüşmüştür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

Yarasın eliyle sığadı (DK 27/12).

süñük “kemik” Kelime Köktürk Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlamıştır, *süñük* “kemik” (KT D 24), Uygur Türkçesinde *süñük* “kemik” (M III 39, 3), Karahanlı Türkçesinde *süñük* “kemik” (KB 2206), Harezmi Türkçesinde *süñük* “kemik” (Kutb 160), Kıpçak Türkçesinde *söwek* “kemik” (CCI), *süñük* “kemik” (Hou 21, 19), *süwük* “kemik” (Kİ 54), Çağatay Türkçesinde *süñük* “kemik” (Sang 247r 20) biçimlerinde tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde kelime arkaik olarak kullanılmaya devam etmiş, Osmanlıcanın ilk dönemlerinde de arkaik olarak kullanılan kelime, daha sonra kullanımdan düşmüştür.

ağzum içi buz kibi süñüklerüm tuz kibi oldı (DK 157/13).

şış- “açmak, çözmek” Kelime Uygur Türkçesinden itibaren dilimizde vardır, *şış-* “açmak, çözmek” (U II 76, 2), Karahanlı Türkçesinde *seş-* “açmak, çözmek” (DLT II 13), *şeş-* “açmak, çözmek” (DLT II 293), *çeş-* “açmak, çözmek” (Kuran Tefsiri 358), Harezmi Türkçesinde *çeş-* *şeş-* “açmak, çözmek” (Ali 51, 52), Kıpçak Türkçesi *şeş-* “açmak, çözmek” (Kİ 55), Çağatay Türkçesinde *yış-* “açmak, çözmek” (Sang 349v 11) biçimindedir. Clauson kelimeyi Batı Türkçesinde tespit edememiştir. Tarama ve Derleme Sözlüklerinde biz de “*açmak, çözmek*” anlamlarında *şeş-*, *şış-*, *çiş-* vb... kullanıma rastlamadık. Ancak kelime Eski Anadolu Türkçesinin *Yûsuf u Zeliha* ve *Dede Korkut* gibi önemli eserlerinde “*açmak, çözmek*” anlamlarında arkaik olarak tespit edilmiştir.

elini şışdiler kolça kopuzın eline verdiler (DK 31/13).

tart- “çekmek, çıkartmak” Uygur Türkçesinden itibaren tespit edilmiştir, Uygur Türkçesinde *tart-* “çekmek, çıkartmak” (U II 59 I), Karahanlı Türkçesinde *tart-* “çekmek, çıkartmak” (KB 86), Harezmi Türkçesinde *tart-* “çekmek, çıkartmak” (Ali 57), Kıpçak Türkçesinde *tart-* “çekmek, çıkartmak” (Kİ 62), *dart-* “çekmek, çıkartmak” (Bul 87v), Çağatay Türkçesinde *tart-* “çekmek, çıkartmak” (Sang 153v 2) biçimindedir, kelime Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcanın ilk dönemlerinde *tart-* “çekmek, çıkartmak” anlamlarında kullanıldıktan sonra, bu anlamını kaybetmiş ve “*tartmak*” anlamlarında kullanılmaya devam etmiştir.

aķ pürçeklü karınuñ südin tartdı, aķan turı sulardan ħaber keçe (DK 19/6-7).

güz alması kibi al yanağın tartdı, yırttı (DK 54/6).

taşra “dışarı, şehir dışı” Köktürkçede *taşra* “dışarı” (KT D 26), Karahanlı Türkçesinde *taşra* “dışarı” (DLT I 424), Harezmi Türkçesinde *taşra* “dışarı” (Kutb 173), Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi, Çağatay Türkçesinde ise Sanglax 12’de *taşgaru* “dışarıya doğru” biçimi tespit edildi. Kelime Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada arkaik olarak bulunmaktadır, Türkiye Türkçesinde ise sadece *taşralı* kelimesinde bulunmaktadır.

pes ol tekür ħal’adan taşra çıķdı (DK 203/3).

tümen “on bin” Köktürkçede *tümen* “on bin” (BK K 1), Eski Uygur Türkçesi *tümen* “on bin” (M I 10, 4-5), Karahanlı Türkçesi *tümen* “on bin” (DLT I 402), Harezmi Türkçesi *tümen* “on bin” (Kutb 190), Kıpçak Türkçesi *tümen* “on bin” (Kİ 40), Çağatay Türkçesi *tümen* “on bin” (Sang 185r 14), Batı Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde kelime yaygın biçimde kullanılmıştır; ancak Osmanlıca içerisinde kullanım alanı daralmış ve günümüzde sadece askeri terim olarak kullanılmaktadır.

agayıldan tümen koyun virgil bu oğlana (DK 18/1)

uçmak “cennet” Soğdca kökenli bir kelimedir ve Karahanlı Türkçesinden itibaren dilimizde vardır, Karahanlı Türkçesinde *uçmak* “cennet” (DLT I 118), *uștmax* “cennet” (KB 63), Harezmi Türkçesinde *uștmax* “cennet” (Kutb 194), Kıpçak Türkçesi *uçmak* “cennet” (Kİ 8),

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Çağatay Türkçesi *ucmağ / ucmak* “cennet” (Sang 65v 7), Osmanlıcada *uçmak* “cennet” (TS I 710) biçimlerinde tespit edilmiştir.

ağ sağıllı baban yirü uçmağ olsun (DK 66/5).

us “akıl” Kelime ilk olarak *Divanü Lûgat-it-Türk*’te tespit edilmiştir; *us* “akıl” (DLT I 166), Harezmi Türkçesi *us* “akıl” (Kutb 200), Kıpçak Türkçesi *us* “akıl” (Kİ 14), Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi. Kelime Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmış ve Osmanlı Türkçesinden sonra kullanımdan düşmüştür.

şundan berü aqlım ussum dire bilmem (DK 57/6).

uş “işte, şimdi” Karahanlı Türkçesinden itibaren tespit edildi, *uş* “işte, şimdi” (DLT I 36), Harezmi Türkçesinde *uş* “işte, şimdi” (Kutb 120), Kıpçak Türkçesinde *uş* “işte, şimdi” (Bul 15, 15), Çağatay Türkçesinde *uş* “işte, şimdi” (Sang 75v 24) biçimlerinde bulunmaktadır. Batı Türkçesi içerisinde Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bu kelime, Osmanlıcanın ilk dönemlerinden sonra kullanımdan düşmüştür.

dede korkut hay oğul qarçar adama uş bögelek gibi buhludur (DK 87/12-13).

üç otuz on “yirmi beş” Eski Türkçede sayı sistemi bugün kullandığımız ondalık sayı sisteminden farklıdır, *üç otuz* “yirmi üç”, *biş yigirmi* “on beş” gibi, Batı Türkçesinde hiç görülmeyen sayı sistemi Dede Korkut Hikayelerinde tespit edilmiştir.

girçeklerün üç otuz on yaşını toldursa yig (DK 4/12).

ün “ses” kelime Eski Uygur Türkçesinden itibaren dilimizde tespit edilmiştir. *ün* “ses” (U III 34, 3), Karahanlı Türkçesinde *ün* “ses” (KB 77), Harezmi Türkçesinde *ün* “ses” (Kutb 203), Kıpçak Türkçesinde *ün* “ses” (Hou 22, 7), Çağatay Türkçesinde *ün* “ses” (Sang 88v 20), Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak kullanıldığı görülen *ün* kelimesi, Osmanlıcanın ilk zamanlarında kullanılmış, daha sonra kullanımdan düşmüştür. *ün* “ses” (TS I 744).

ünüm anlañ bigler sözüm (DK 36/10).

yağı “düşman” Köktürkçede *yağı* “düşman” (KT D 2), Eski Uygur Türkçesinde *yağı* “düşman” (U III 43), Karahanlı Türkçesinde *yağı* “düşman” (DLT III 89), Harezmi Türkçesinde *yağı*, *yavu* “düşman” (Kutb 64, 75), Kıpçak Türkçesi *yağı* “düşman” (Kİ 95), Çağatay Türkçesinde *yawu* “düşman” (Sang 333v 4), Osmanlıca *yağı* “düşman” (TS 764).

ilde yağı yok iken (DK 30/8)

arak eyle- “hazırlık yapmak” *arak* kelimesi Karahanlı Türkçesinden itibaren dilimizde vardır. *arak et-*, *araklan-*, *arak eyle-* gibi kullanımlarla karşımıza çıkar. Karahanlı Türkçesinde *arak-et-* “hazırlık yapmak” (DLT III 13), Harezmi Türkçesinde *arak-et-* “hazırlık yapmak” (Kutb 69), Kıpçak Türkçesinde *arov-et-* “hazırlık yapmak” (CCG), Çağatay Türkçesinde *arak-et-* “hazırlık yapmak” (Sang 329r 14) biçimlerinde tespit edilen kelime, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcanın ilk dönemlerinde kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüştür.

mere ne didüğüm yetürün, kara aygırı yarağ-ile getürün didi (DK 84/1).

yavuz “kötülük” Kelime Köktürkçede *yabız* “kötü, düşman” (BK D 32), Uygur Türkçesinde *yawız* “kötü, düşman” (U II 78, 40), Karahanlı Türkçesinde *yavuz* “kötü, düşman” (KB 413), Harezmi Türkçesinde *yawuz* “kötü, düşman” (Ali 8), Kıpçak Türkçesinde *yawuz* “kötü, düşman” (Kİ 99), Çağatay Türkçesinde *yawuz* “kötü, düşman” (Sang 340r 27), kelime Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcanın ilk dönemlerinde *yavuz* “kötü” anlamında arkaik olarak

kullanıldıktan sonra, anlam değişmesine uğramış umumiyetle “çetin, iyi, gürbüz, güzel” anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır.

ol bir yavuz canavardur (DK 87/13).

yayağ “yaya” Köktürkçede *yadag* “yaya” (BK K 1), Eski Uygur Türkçesinde *yadag* “yaya” (TT VI 229), Karahanlı Türkçesinde *yadag* “yaya” (DLT 28), Harezmi Türkçesinde *yadag* “yaya” (Nahc 24, 17), Kıpçak Türkçesinde *yadag* “yaya” (Hou 26, 15), Çağatay Türkçesinde *yayağ* “yaya” (Sang 340 v 29), Eski Anadolu ve Osmanlıcada belli bir süre *yayağ* biçiminde kullanılmıştır (TS 804), daha sonra sondaki “ğ” sesini düşürür ve *yaya* biçiminde kullanılır.

kendüler atlu babanı yayağ yorıtdılar (DK 30/11).

yaylak “yayla” Eski Uygur Türkçesinde *yaylak* “yayla” (Irq Bitig 51), Karahanlı Türkçesinde *yaylak* “yayla” (DLT III 47), Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi. Kıpçak Türkçesinde *yaylak* “yayla” (Kİ 100), Çağatay Türkçesinde *yaylak* “yayla” (Sang 17r 23) biçimlerinde bulunmaktadır, kelime Dede Korkut Hikâyelerinde *yaylak* “yayla” biçiminde tespit edilmiştir.

karşu yatan kara tağı sorar olsam yaylak kimün (DK 102/13).

yazı “ova, sahra” Köktürkçede kelime *yazı* “ova, sahra” (KT D 17), Uygur Türkçesinde *yazı* “ova, sahra” (TT V 12, 123), Karahanlı Türkçesinde *yazı* “ova, sahra” (KB 21), Harezmi Türkçesinde *yazı* “ova, sahra” (Kutb 76), Kıpçak Türkçesinde *yazı* “ova, sahra” (Kİ 93), Çağatay Türkçesinde *yazı* “ova, sahra” (Sang 331r 1), kelime Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak kullanıldıktan sonra, Osmanlı Türkçesinde de yine çok yaygın olmamakla beraber kullanıma devam etmiştir. Yine kelime arkaik olarak Anadolu ağızlarında *yazı* “ova, sahra” (DS 4819) olarak tespit edilmiştir.

dirse han görür misin oğlanı yazıda yabanda geyigi kıvar senün öñüne getirür (DK 22/7-8).

yori- “yürümek” Eski Türkçede *yori-* “yürümek” (KT D 37), Karahanlı Türkçesi *yori-* “yürümek” (DLT III 87), Harezmi Türkçesi *yori-* “yürümek” (Ali 49), Kıpçak Türkçesi *yürü-* “yürümek” (Hou 35, 9), *yürü-* “yürümek” (Kİ 92), *yürü-* “yürümek” (Tuh 35b 10), Çağatay Türkçesi *yürü-* “yürümek” (Sang 341v 20) biçimlerinde iken Batı Türkçesinin Eski Anadolu döneminde umumiyetle *yöri-* şeklindedir, Dede Korkut Hikâyelerinde arkaik biçimde *yori-* tespit edilmiştir.

kāfir yayınça yayağ yorır diyeyin mi (DK 146/10).

yort- “atı rahvan sürmek” Kelime Eski Uygur Türkçesinden beri dilimizde vardır. Eski Uygur Türkçesinde *yort-* “atı rahvan sürmek” (U III 34, 64), Karahanlı Türkçesinde *yort-* “atı rahvan sürmek” (DLT III 435), Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi, Çağatay Türkçesinde *yort-* “atı rahvan sürmek” (Sang 342r 32), Osmanlıcada *yort-* “atı rahvan sürmek” (TS 842).

yedi gün yedi gice yortdı (DK 190/8).

yügür- “koşmak” Kelime ilk olarak *Divanü Lûgat-it-Türk*’te tespit edilmiştir, *yügrüş-* “koşuşmak” (DLT III 102), Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi. Çağatay Türkçesinde *yügür-* “koşuşmak” (Sang 344v 11), Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcanın ilk dönemlerinde kullanılan kelime daha sonra kullanımdan düşmüştür.

şahbaz şahbaz atlar yüğürdi (DK 63/9).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

KISALTMALAR:

Ali	<i>Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u</i>
BK	<i>Bilge Kağan</i>
Bul	<i>Bulgatü'l-müştak fî Lugati't-Türk ve'l-Kıpçak</i>
CC	<i>Codex Cumanicus</i>
CCG	<i>Codex Cumanicus Almanca Giriş</i>
CCI	<i>Codex Cumanicus İtalyanca Giriş</i>
Çağ.	<i>Çağatay Türkçesi</i>
DLT	<i>Divanü Lügat-it-Türk</i>
DK	<i>Dede Korkut Hikâyeleri</i>
DS	<i>Derleme Sözlüğü</i>
EDPT	<i>An Etymological of Pre-Thirteenth-Century Turkish</i>
ETY	<i>Eski Türk Yazıtları</i>
Har.	<i>Harezm Türkçesi</i>
Hou	<i>M. Th. Houtsma</i>
Kar.	<i>Karahanlı Türkçesi</i>
KB	<i>Kutadgu Bilig</i>
Kıp.	<i>Kıpçak Türkçesi</i>
Kİ	<i>Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk</i>
Kök.	<i>Köktürkçe</i>
KT	<i>Köl Tigin</i>
Kutb.	<i>Kutb'un Husrev ü Şirin'i</i>
M I	<i>Manichaica I</i>
M II	<i>Manichaica II</i>
M III	<i>Manichaica III</i>
Nach.	<i>Nehcü'l-Ferādis</i>
Osm.	<i>Osmanlı Türkçesi</i>
Sang.	<i>Sanglax</i>
Suv	<i>Altun Yaruk</i>
TS	<i>Tarama Sözlüğü</i>
TT	<i>Türkische Turfan-Texte</i>
Tuh.	<i>Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fî'l-Lugati't-Türkiyye</i>
U I	<i>Uigurica I</i>
U II	<i>Uigurica II</i>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

U III	<i>Uigurica III</i>
U IV	<i>Uigurica IV</i>
USp	<i>Uigurische Sprachdenkmeler</i>
Uyg.	<i>Eski Uygur Türkçesi</i>
YZ	<i>Yûsuf u Zeliha</i>

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşid Rahmeti, **Makaleler**, cilt: I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.
- ATALAY, Besim, **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi**, c: I, II, III, IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- BOROVKOV, A. K., **Orta Asya'da Bulunmuş Kur'ân Tefsirinin Söz Varlığı** (XII.-XIII. yüzyıllar), (Rusçadan çevirenler: Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- BROCKELMANN, C., **Osttürkische Grammatik der Islamischen Litteratursprachen Mittelasiens**, Leiden, 1954.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1933.
- CLAUSON, Sır Gerard, **Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford the Clarendon Press, London, 1972.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür-Şenol Korkmaz, **Yusuf u Zeliha**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür, "g'li Damak ı'si ve Bunun Ardahan Yerli Şivesinde Çözülmesi Üzerine," **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 9/6 Spring 2014, p. 275-289, ANKARA-TURKEY, 2013.
- Derleme Sözlüğü**, c: I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963-1982.
- DİLÇİN, Dehri, **Yusuf ve Zeliha**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1946.
- DOĞAN, Talip, "Oğuzca Ağızlarında k/g > ç/c Değişmesi," **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/9 Summer, p. 1171-1181, ANKARA-TURKEY, 2013.
- ECKMANN, János, **Çağatayca El Kitabı**, (çeviren: Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1988.
- EMİNOĞLU, Emin, **Destân-ı Yusuf**, IQ Yayınları, İstanbul, 2008.
- ERASLAN, Kemal, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce, **Kutadgu Bilig III (İndeks)**, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1979.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- ERDAL, Marcel, **Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon**, Volume: I, II, Wiesbaden: Harrassowitz, 1991.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- EREN, Hasan, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1999.
- ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I, II** (Giriş, metin, faksimile) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- GAZİHAN, Sultan Abdülhamid, **Lugati Çağatai ve Türki Osmâni**, Mihran Matbaası, İstanbul, 1298.
- GRØNBECH, Kaare, **Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus**, Kopenhagen: E. Munksgaard, 1942.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- HAN, Muhammad Mehdi, **Sanglax**, (yayınlayan: Sır Gerard CLAUSON), London, 1960.
- İZBUDAK, Veleli, **El-İdrak Haşiyesi**, İstanbul, 1936.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1958.
- NADELYAYEV, V. M- NASİLOV, D. M- TENİŞEV, E. R- ŞÇERBAK, A. M., **Drevnetyurskiy Slovar**, Leningrad: Izdatel'stvo Nauka, 1969.
- ÖLMEZ, Mehmet, “Çağataycadaki Eskiçil Öğeler Üzerine”, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu, Mustafa Canpolat Armağanı, sayfa: 135-142, Ankara, 2003.
- Tarama Sözlüğü**, c: I II, III, IV, V, VI, VII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963- 1977.
- TAŞ, İbrahim, **Yusuf ve Zeliha**, (Yayınlayan: Mehmet ÖLMEZ) İstanbul, 2008.
- TEKİN, Şinasi, “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-Bolga Sorunu”, TDAY Belleten 1973-1974, Ankara, 1974.
- TEKİN, Talât, **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Türkçe Sözlük**, (10. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- UÇAR, Filiz Meltem Erdem, “Çağatay Türkçesinde Eski Türkçenin İzleri,” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 Winter 2011, p. 1891-1898, TURKEY, 2011.
- ÜŞENMEZ, Emek, **Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Öğeler**, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2014.
- YILDIZ, Osman, **Yusuf ve Zeliha**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2008.
- ZAJACZKOWSKI, ANANIASZ, **Bulgat Al Muştâq Fi Lugat At-Turk Wa-l-Qıfzâq II**, Warszawa, 1954.

OSMANLI ALFABESİYLE BİR BAŞKA DİLİN YAZIMI: RUMCA ÖRNEĞİ*

Gökhan ÖLKER**

ÖZET

Oğuz Türkçesinin, Azerbaycan Türkçesi ile birlikte ikinci devresini meydana getiren Osmanlı Türkçesi, Arap alfabesine dayanan ve otuz bir harften oluşan Osmanlı alfabesi ile yazıya aktarılmaktadır. Ancak Osmanlı alfabesi hiçbir zaman Türkçeyi tam anlamıyla karşılayamamıştır. Bilhassa ünlü sistemindeki yetersizlik ve aynı ses için gereğinden fazla harf kalabalığı bu alfabenin öğrenimini ve öğretimini her zaman zorlaştırmıştır. Tanzimat ile başlayan alfabe tartışmaları günümüzde dahi hâlâ sürmektedir. İç ve dış etkenlerden dolayı alfabe üzerinde yapılan veya yapılmaya çalışılan değişiklikler bu tartışmaların daha uzun bir süre devam edeceğini göstermektedir. Biz günümüzdeki tartışmaları bir kenara bırakarak Osmanlı alfabesi üzerindeki tartışmalara farklı bir pencereden bakmak istiyoruz.

Osmanlı alfabesinin ünlü sisteminin zayıf olduğu ve bir ünsüz ses için gereğinden fazla harf bulunduğu eleştirilerinin bir noktada sağlamasını yapmak için aynı alfabenin farklı bir dile uygulanmasını ele alıp inceleyeceğiz. Bu araştırma Osmanlı devleti sınırları içerisinde Türkçeden sonra belki de en çok konuşulan dil olan Rumca üzerine olacaktır. Bunun yanı sıra Osmanlı devleti sınırları içerisinde Osmanlı alfabesiyle kaleme alınmış Rumca metinler için okuma anahtarı da ortaya konmuş olacaktır.

Önce Osmanlı devleti içerisindeki Rumlar ve Rumca eğitimi üzerinde durulacaktır. Daha sonra on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı alfabesiyle kaleme alınmış bir ders kitabı ile dört manzum sözlük ayrıntılı olarak ele alınıp Rumca kelimelerin nasıl yazıldığı ve Rum harflerinin Osmanlı alfabesiyle nasıl karşılandığı ortaya konulacaktır. Bu arada da Osmanlı alfabesinin Rumca harfleri karşılamaadaki yeterliliği tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı alfabesi, alfabe tartışmaları, manzum sözlük, Osmanlı'da Rumlar

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Konya Necmettin Erbakan Ün. Ahmet K. Eğitim Fak. Türk Dili ve Ed. Eğt. El-mek: golker@gmail.com

WRITING OF THE ANOTHER LANGUAGE WITH THE OTTOMAN ALPHABET: GREEK EXAMPLE

ABSTRACT

The Ottoman Turkish that the second half of Oghuz Turkish forming together with the Azerbaijan Turkish are transcribed by the Ottoman alphabet which is based on the Arabic alphabet and consisting of thirty-one letters. However, the Ottoman alphabet literally can not to be enough for Turksih. Especially the vocal system inadequacy and extra letters for the same sound have been difficult always to the learning and teaching of this alphabet. The alphabet discussion starting with the Tanzimat still continues even today. Because of internal and external factors be made or tried to make changes on the alphabet show that this discussions will continue for a longer period. We want to look at a different point to discussions on the Ottoman alphabet leaving aside the present day discussions.

We will examine taking over applying of the the same alphabet on the different language for to make the control of criticism which vocal system of the Ottoman alphabet is insufficient and there is more than enough letters for consonant sounds. This research will be on Greek which has been perhaps the most widely spoken language after Turkish within the borders of the Ottoman state. Reading key will be set forth in the for Greek texts were written in Ottoman alphabet in the borders of the Ottoman state.

Before the Greeks in the Ottoman state and Greek education will be emphasized. Later it will be manifested how the Greek words were written and Greek letters were responded with Ottoman alphabet by a textbook with a four-verse dictionary was written in the nineteenth century with Ottoman alphabet were scanned in detailed. Meanwhile, the adequacy of the Ottoman alphabet will be determined inwhich responding to Greek letters.

Key Words: Ottoman alphabet, alphabet discussions, verse dictionary, Greeks in the Ottoman

Osmanlı'da Alfabe Meselesi

Oğuz Türkçesinin, Azerbaycan Türkçesi ile birlikte ikinci devresini meydana getiren Osmanlı Türkçesi, Arap alfabesine dayanan ve otuz bir harften oluşan Osmanlı alfabesi ile yazıya aktarılmaktadır. Ancak Osmanlı alfabesi hiç bir zaman Türkçeyi tam anlamıyla karşılayamamıştır. Bilhassa ünlü sistemindeki yetersizlik ve aynı ses için gereğinden fazla harf kalabalığı (“s” için ث ص س; “z” için ط ظ ز ذ gibi) bu alfabenin öğrenimini ve öğretimini her zaman zorlaştırmıştır.

Osmanlı devleti dünya devletlerine nispeten her alanda güçlü iken alfabe ile ilgili sıkıntılar dile getirilmemiştir. Ne zaman ki Avrupa devletleri Osmanlı devletinin önüne geçmeye başlamış ve buna paralel olarak da Avrupa halkları arasında okuryazarlık oranı artmış, işte o zaman bilhassa Avrupa’yı gören Osmanlı aydınları bizde bir şeylerin ters gittiğini düşünmeye başlamışlardır. Avrupa’daki okuryazar oranının fazlalığını, dönemin birçok aydını bizdeki alfabenin zorluğuna bağlamıştır. Birçok araştırmacı alfabe tartışmalarını Münif Paşa ile başlatmaktadırlar. Münif Paşa’nın 1862 yılında Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye’de yaptığı konuşma alfabenin yetersizliği ile

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ilgili ilk tespit olarak ele alınmaktadır.¹ Tanzimat gazeteleri üzerine araştırma yapan Ölker bu konunun daha önce de dile getirildiğini söylemektedir. “Ahmed Cevdet Paşa Kavaid-i Osmaniyye (1851) adlı eserinde alfabe sorununa işaret etmiştir. Encümen-i Dâniş (1851) harflerin ıslahı için kararlar almıştır. Alfabe sorununa Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye’de 1862 yılında Münif Paşa da değinmiştir. Münif Paşa buradaki konuşmasında Avrupa’daki okuma-yazma oranının çok oluşunu kolaylığa bağlamakta, bizde de bu oranın arttırılabilmesi için hareke sistemini uygulamak ve harfleri bitişirmeden birbirinden ayrı yazmak gerektiğini söylemektedir. Birinci yöntemi uygulamak güç olduğu için ikincisini tercih etmenin uygun olacağını belirtmektedir. Ceride-i Havâdis’in 1840 yılında basılmış 5. sayısındaki yazıda harfleri bitişirmeden yazmakta oldukları için Avrupa’daki okuryazar oranının çokluğuna işaret edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa’dan da, Encümen-i Dâniş’ten de, Münif Paşa’dan da çok daha önce İstanbul’da basılan bir gazetede, Ceride-i Havâdis’te, 1840 yılında bu görüşler aktarılmıştır. Daha önce 1839’da Paris’teki Le Sieclé gazetesi Ceride-i Havadis’te yer alan yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkın azaltılması meselesini işlemiştir. Tanzimat aydınları ve yöneticileri de reformların halk tarafından iyi anlaşılabilmesi için dile önem vermiştir. Ceride-i Havâdis’i çıkaran Churchill’in Le Sieclé’da çıkan yazıyı görmüş olması muhtemeldir. Aslında Osmanlı aydınının dil ve alfabe meselesiyle ilgili düşüncelerinin Avrupa tarafından ya da Osmanlı sınırlarında yaşayan gayr-i müslimler tarafından da tartışılmış olduğu, çözümünü üzerinde ortaya atılmış görüşleri çok daha önce düşünmüş oldukları görülmektedir.” (Ölker 2013: 2026).

Cumhuriyetin ilanından sonra dil konusunda tartışmalar daha çok imla ve alfabe üzerine yoğunlaşmıştır. Osmanlı devletinin son yüzyılında başlayan alfabe tartışmaları, yazı devriminin yapıldığı 1928’e kadar sürmüştür (Akalin 2002: 27).

Günümüzde dahi hâlâ alfabe tartışmalarının sürmesi, iç ve dış etkenlerden dolayı alfabe üzerinde yapılan veya yapılmaya çalışılan değişiklikler bu tartışmaların daha uzun bir süre devam edeceğini göstermektedir. Bu konuda Nurettin Demir ve Emine Yılmaz “Bitmeyen Öykü: Alfabe Tartışmaları” adı altında genişçe bir rapor hazırlayarak günümüz alfabe tartışmacılarının dikkatlerine sunmuşlardır (Demir-Yılmaz 2014).

Tüm bu tartışmaların ışığında Osmanlı alfabesinin ünlü sisteminin zayıf olduğu ve bir ünsüz ses için gereğinden fazla harf bulunduğu eleştirilerinin bir noktada sağlamasını yapmak için aynı alfabenin farklı bir dile uygulanmasını ele alıp inceleyeceğiz. Bu araştırma Osmanlı devleti sınırları içerisinde Türkçeden sonra belki de en çok konuşulan dil olan Rumca üzerine olacaktır.

Bunun yanı sıra Osmanlı devleti sınırları içerisinde Osmanlı alfabesiyle kaleme alınmış Rumca metinler için okuma anahtarı da ortaya konmuş olacaktır. Rumcada toplam 24 harf vardır. Bunlardan yedisi ünlü, 17’si ünsüz harftir. Bunların dışında beşi ünlü olmak üzere toplam 12 birleşik harf vardır. Bu çalışmada bu kadar harf kalabalığının Osmanlı alfabesiyle nasıl karşılandığı tespit edilecek ve bu metinler okunurken karşılaşılan zorluklar anlatılacaktır. Asıl konuya geçmeden önce Osmanlı devletindeki Rumlar ve Rumca eğitimi üzerinde biraz durmakta fayda vardır.

¹ Geniş bilgi için bk. Şükrü Haluk Akalin (2002), Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, TDK Yayını, S. 607, s. 1-58; Kâmile İmer (1976), Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi, Ankara, TDK Yayınları; Zeynep Korkmaz (1963) Türk Dilinin Tarihi Akışı Işığında Atatürk ve Dil Devrimi, AÜ DTCF yayınları: 147, Ankara 1963, IX+85 s.; Geoffrey Lewis (2007), *Trajik Başarı, Türk Dil Reformu*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 257 s. (çev. Mehmet Fatih Uslu,); Nurettin Gülmez (2006), *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Harfler Üzerine Tartışmalar*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul.

Rumlar ve Rumca Eğitimi

Rum sözcüğü etimolojik ve tarihsel kullanılışıyla Roma'dan kaynaklanmıştır. Bu sözcük "Roma İmparatorluğu", "Roma İmparatorluğunda yaşayan kimse", "Romalı", "Arap ilinden başka ilden olan kimse", "Anadolulu", "Osmanlı" gibi anlamların karşılığı olarak kullanılmıştır. Eskiden Anadolu'ya Diyar-ı Rum; yani Roma Ülkesi denirdi. Örneğin Celaleddin-i Rumi, Anadolulu Celaleddin demektir. "Rum Selçukluları (Anadolu Selçukluları)" ve "Rumeli (Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları)" gibi. Rumluk ırki birlikten yoksundur. Çeşitli kavimler dinleri bakımından "Rum" adıyla anılmışlardır. Mezhep bakımından Sırlar, Bulgarlar ve Ulahlar Ortodoks olduklarından Rum Cemaati (Rum milleti) kabul edilmişlerdir. Onların yaşadığı Balkan toprakları da Türkler tarafından "Rumeli" olarak adlandırılmıştır. "Yunan olmak" ve "Rumluk" aynı şey değildir. Yunanlık Kuzey Yunanistan ve Mora çevresiyle sınırlıdır. Buna karşın daha geniş bir anlamı olan Rumluk, bir toplum ve ülkeler anlayışını ifade eder. Batı Anadolu, Adalar (Kıbrıs dâhil) ve Rumeli Yarımadası gibi daha geniş bir alan, Rumlukla ilgilidir.

Rumlar, Anadolu'daki Bizans (Doğu Roma) egemenliğinden sonra, Yunan dilini ve Ortodoks Hristiyanlığı benimsemiş eski Anadolu uygarlıklarının kalıntıları olan çeşitli halklardan meydana gelmektedir. Tarihçi İsmail Hami Danişmend'in bu konudaki değerlendirmesi ise şöyledir: "Yunanlık fikri, Rumluk fikriyle başlamıştır. Kuzey Yunanistan ile Mora çevresinde sınırlı olan Yunanlığa mukabil Batı Anadolu, Adalar ve Rumeli'nin çeşitli taraflarına yayılmış olan Rumluk daha geniş bir camiadır; her ikisi de ırki birlikten tamamıyla yoksundur; bütün Rum-Yunan toplumu bir mezhep ve dil birliğinden ibarettir. Bilhassa mezhep bakımından ilk zamanlarda Sırlarla, Bulgarlar ve Ulahlar bile Rum toplumuna mensup sayılmıştır. Buna göre; Yunanlar, Ortodoksluk mezhebine mensup Yunan olmayanlara da sahip çıkarak, güçlerini aşan bir davayı sürdürmeye çalışmaktadırlar. Çapı büyük Rumluk ve Bizans hülyası tarihi gerçeklere göre 1821'de Balkanlarda -özellikle Romanya'da- akamete uğramış, Yunan isyanı ile mevzileşerek Yunanistan ve bazı Ege adalarında Yunanlık düşüncesine dönüşmüştür. Bizans, Yunan olmaktan uzak, özellikle Anadolu kavimlerinin Hristiyanlık potasında yoğrulmasıyla meydana gelen bir devlettir ki, Anadolu uygarlığını ifade eder. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Rum> Tarih:03.07.2014).

Osmanlı Devletinde Müslüman olmayanların Anadoludaki yerleşmeleri genel olarak şu şekildeydi: Rumlar kuzey ve batı yanda, deniz kıyısı vilayetlerinde bulunmaktaydılar. Yahudiler Batı Anadolu kentlerindeydi. Ermeniler Doğu Anadolu'daydı ama iç kesimlere de dağılmış durumdaydılar. Doğuda daha küçük hristiyan topluluklar da (Süryanî, Nesturî vd.) vardı (McCarthy, 1998: 14).

Osmanlı Devleti'nin azınlıklara tanıdığı serbestlik çerçevesinde kendi dillerinde eğitim yapma hakkının verilmesinden yararlanan Rumlar da kendi kiliselerini kurmuşlar ve kendi eğitim-öğretim kurumlarını açmışlardır. Bu kurumlar dinî niteliği ağır basan bir eğitim düzenini benimsemişler, dolayısıyla da kiliselere bağlı kurumlar hâlinde teşkilatlanmışlardır. Zamanla da bu kurumlar örgün eğitim-öğretim kurumu hâline getirilmişlerdir. Bir süre bu şekilde devam ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin parçalanması yönünde planlar tatbik eden Batılı devletlerin güdümüne girmeye başlayan bu eğitim kurumları, buna bağlı olarak da ilgili devletlerin siyasi amaçları doğrultusunda Osmanlı Devleti aleyhine olan her türlü faaliyette yerlerini almışlardır (Polat, 1986: 440). Örneğin, Mondros Mütarekesi'nin takibinde Rum faaliyetlerinin teşkilatlandırılmasında Fener Rum Patrikhanesi, metropolitlikler, papazlar ve kiliselerin rolü büyük olmuştur. Özellikle Karadeniz Bölgesi'ndeki Pontusçu çetelerin desteklenmesinde metropolit ve papazlar aktif rol oynamışlardır (Kılıç, 2011: 492).

Tanzimat'ın getirdiği yasal değişikliklerden yararlanarak Rumlar, söz konusu dönemde Tanzimatın "eğitim yoluyla Osmanlılık" politikasından özellikle kaçınmışlardır. Heybeliada'da papaz yetiştirmek amacıyla bir Ortodoks İlahiyat Okulu kurmuşlardır. Patrikhane, bu okulda papaz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

görünümlü ihtilâlciler yetiştirip bunları yurdun en ıssız yerlerindeki Rumlar ile yüzyıllardır Türkçeden başka dil bilmeyen Ortodoks azınlıklar arasına göndererek Türk düşmanlığı yapmış, “Büyük Yunanistan” ülküsünü geliştirmeye çalışmıştır (Büyükkarcı, 2003: 25).

Çoğunluğu Türkçe konuşan Orta Anadolu Rum cemaatlerinin ortaokul öncesi Rum okullarının müfredatlarını inceleyen Augustinos, Yunancaya verilen önemi göz ardı edememiş ve bu durumu şöyle yorumlamıştır: “İletişimsel ve kültürel değeri açısından Yunancaya verilen önem çok doğaldı belki ama bu durum esas itibarıyla Türkçe konuşan Kapadokya halkı açısından bir başka anlam taşıyordu. Yunanca öğrenimi hem dinsel gereksinimleri karşılıyor hem de bireylerin etnik grup içerisinde kalmasını sağlıyordu.” (Augustinos, 1997: 273). İlerleyen kısımlarda Türkçe öğrenmeyi sadece ekonomik bir gereklilik olarak gösteren yazar büyük Yunan hayalinin gerçekleşmesi yolunda atılan bir adım olan Yunanca öğrenmeyi etkileyici ve bütünleştirici olarak ele almaktadır.

Ayrıca maddî imkânları iyi olan Rum aileler çocuklarını yurt dışına eğitime göndermekteydiler. Bilhassa İtalya üniversitelerine gönderilen bu gençler, felsefe, tıp gibi ilim dallarında eğitim gördükleri gibi, bir yabancı dili de mükemmel şekilde öğrenmekteydiler. Türklerin yabancı dil öğrenimini uzun süre ihmal etmeleri ve Avrupa üniversitelerinde yetişen Rum gençlerin yabancı dil bilmeleri sonucunda Rumlar, Osmanlı Devleti’nin dış işlerinde etkili hâle gelmişlerdir. Bu durum onların Osmanlı diplomasisinde güçlerini iyice arttırmıştır. Bu ise ilerde Osmanlı Devleti’nin aleyhine olacaktır (Tosun, 1998: 4).

Osmanlı Alfabetiyle Rumcanın Yazımı

Tüm bu sebeplerden dolayı Osmanlı devleti içerisinde yabancı dil olarak Arapça ve Farsçadan sonra en çok yazılı malzeme ortaya konulan dil hiç şüphesiz Rumca olmuştur. Gazeteler, dergiler ders kitapları, sözlükler vb her türlü yazılı üründen bolca örnek vardır. Biz de buradan hareketle bir yazı dilini temsilen bir Rumca öğretim ders kitabını ve konuşma dilini de temsilen dört manzum sözlüğü çalışmamıza esas aldık.

Ders kitapları bilindiği üzere yazı dilini temsil eder. Çünkü ortak bir ağız etrafında halkı bütünleştirmeyi hedefleyen yazı dili, bu hedefine ulaşabilmek için dilde belirli bir standardı belirlemek zorundadır. Bu belirlediği standardı hedef kitleye ulaştırmanın ve bu standardı hedef kitleye öğretmenin en etkili yolu örgün eğitimden geçer. Bu yüzden de ders kitaplarının esas aldığı dil tam anlamıyla bir yazı dilidir.

Yazı dilini temsilen çalışmamıza esas aldığımız Usul-i Lisan-ı Rumi (ULR) Aleksandır Konstantinidi Paşa tarafından 1892 yılında maarif nezaretinin izniyle, mekâtib-i şahaneye devam eden çocuklara Rumca öğretmek üzere ders kitabı olarak bastırılmıştır. Osmanlı sahasındaki Rumcanın yazı dili olarak kullanımı hakkındaki bilgileri buradan alacağız.

Geçmiş zaman içerisinde yaşayan insanların konuşma dilini tespit etmek çok zordur. Günümüz teknolojisini olmadığı zamanlarda sözün tek kalıcılık kazandığı yer yazılı ürün ve anonim hafızadır. Anonim hafıza bireyden bireye her aktarılışında bir takım değişikliklere uğrama olasılığı ile karşı karşıyadır. Oysa yazılı ürün, yazıldığı andaki gibi kendini muhafaza eder. Yazılı ürünler arasında ağız özelliklerinin bolca yansıdığı yerlerden biri de manzum sözlüklerdir. Yabancı bir dili şiirle öğretmek, şiirin akılda kalıcılığı nedeniyle eskiden popüler bir öğretim yöntemi olarak görülür ve eğitim kurumlarında uygulanırdı. Ancak manzum sözlükler herhangi bir kaynaktan faydalanmadan doğrudan yazarın hafızasına dayalı olarak oluşturulduğu için kelimeler aslı halleri ile değil de yazarın kullandığı halleriyle karşımıza çıkar. Bu da esere ağız özelliklerin yansıdığını gösterir. Yani manzum sözlüklerde galat-ı meşhur lûgat-i sahihden çoktur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Osmanlı sahasında yazılmış ve konuşma dilini temsilen çalışmamıza esas aldığımız dört manzum sözlük şunlardır:

- a. Bunlardan ilki 1783 yılında müellifi belli olmayan Tuhfe-i Rumi (TR), İstanbul'da Yusufyan Han matbaasında basılmıştır. Otuz sayfadan oluşmaktadır. İlk sayfada sonradan eklendiği belli olan bir konu fihristi ve daha sonrada bir mensur mukaddime vardır.
- b. İkincisi ise 1797 yılında Hanyalı Nuri tarafından Girit'te kaleme alınan ve iki parçadan oluşan Lügat-ı Manzume-i Nuriye (LN)'nin birinci parçası asıl sözlük ikinci parçası ise bu sözlüğe zeyl şeklindedir. Her iki kısımda da manzum mukaddime vardır. Toplam 881 beyitten oluşan uzunca bir sözlüktür. Yer yer Girit Rumcasının özelliklerini göstermektedir².
- c. 1817 yılında Fevzi Kisedarzade tarafından taş baskı yapılan Tuhfetü'l-Uşşâk (TU) ise toplam 24 sayfadan oluşmaktadır. Nerede basıldığı belli değildir. Ege tarafından (büyük ihtimalle İzmir) olduğu tahmin edilmektedir. 19 beyitlik bir giriş, 13 kıta, 3 muhammes ve bir de tarih beytinden oluşan eserde sayfalar herhangi bir kurala bağlı kalmaksızın değişik sayıda satırlardan oluşmaktadır³.
- d. Son olarak da 1875 yılında Abdülvehhâb Zârî tarafından yazılan ve İstanbul'da basılan Manzume-i Vehbi (MV)'yi esas alacağız. Manzum bir girişle başlayan eser toplam 48 sayfadır. Son sayfada kısaca Rum alfabesi tanıtılmaktadır. Rumca kelimeler harekeli Türkçe kelimeler harekesiz olarak yazılmıştır.

Rumcada müstakil harfler yirmi dört tanedir. Bunlardan yedisi ünlü on yedisi ünsüz harflerdir. Bunların yanında birleşik harfler de vardır. Bazı ünlüler bir araya gelerek tek sesi karşılar. Aynı şekilde bazı ünsüz harfler de yanyana geldiklerinde okunuşlarında değişiklik meydana gelir. Birleşik harflerle ilgili olarak çalışmanın sonunda genel bir değerlendirme yapacağız. Asıl konumuz olan asli harflerin Osmanlı alfabesiyle nasıl karşılandığını bütün harfleri tek tek ele alarak göstermeye çalışacağız.

A/α: Alfa harfi Usul-i Lisan-ı Rumi'de (ULR) medli elif ile gösterilmekte ve fetha-i sakile olarak değerlendirilmektedir. Türkçedeki "طار" kelimesindeki elif "ı" gibi telaffuz olunur denilmektedir. Manzum sözlüklerde ise alfa harfi birden çok harf ve hareke denilen işaretlerle karşılanmaktadır. Asli olarak elif "ı" veya medli elifle "î" ile karşılanan bu harf metin harekeli ise yatık veya dik fetha ile karşılanma yoluna gidilmektedir. *أَيُّوسَ أَزِيزُ* "aziz" (MV), *ΠΑΝΑΓΙΑ* "Meryem" (LN), *χαρτί* "kağıt" (LN), *θάλασσα* "deniz" (TR), *άνθρωπος* (insan) (TU).

Bunların yanında alfa harfinin metinlerde bazen ayın "ع" bazen de he "ه" ile karşılandığı olmaktadır. Ayın harfine kelime başında rastlanırken he harfine kelime ortasında ve kelime sonunda rastlanmaktadır. *عَبْرَاهِيمَ* "ibrahim" (LN), *ΑΣΚΗΤΗΣ* "evliya" (TU), *قَرَبُ وَي* "karabı" (TR), *σαράντα* "kırk" (LN).

B/β: Vita harfi bütün eserlerde vav "و" harfiyle karşılanmaktadır. Bu harfin okunuşunda herhangi bir sıkıntı yoktur. Ancak alfa "α", epsilon "ε" ve yota "ι" harflerinden sonra gelen ipsilon "υ" harfi bazen "v" bazen de "f" şeklinde okunur. Bu kuraldan dolayı kelimenin aslı vita harfiyle mi yazıldı yoksa ipsilon harfinin telaffuzundan kaynaklanan bir "v" midir, tespit etmek oldukça

² Geniş bilgi için bk. Gökhan Öker, *Lugât-ı Manzûme-i Nûriye Berây-ı Terceme-i Lisân-ı Rumiye Üzerine*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/9 Summer 2013, p. 2007-2019, ANKARA-TURKEY

³ Geniş bilgi için bk. Gökhan Öker, *Rumca-Türkçe Manzum Sözlük Tuhfetü'l-Uşşâk*, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/4 Summer 2009.

güçtür. Çünkü manzum sözlüklerde söyleyiş ön plana çıkar ve yazıya da o şekilde aktarılır. Yani her iki durumda da “v” sesi vav harfiyle karşılanır. ویزی βυζί “meme” (MV), βιβλία “kitap” (TR), πρόβατο “koyun” (TU), βοριά “poyraz” (LN), αυγά “yumurta” (TU).

Γ/ γ: Gama harfi üç türlü yazılmaktadır: Kalın sıradan ünlü bir harfin önünde veya birkaç harf istisna olmak üzere ünsüz harflerin önünde olursa gayin “غ” harfiyle yazılmaktadır. اغوری “oğlan” (MV), αυγά “yumurta” (TU), πλάγο “engin” (LN), γούνα “kürk” (ULR).

Gama ince sıradan ünlü bir harfin önünde olursa ye “ی” harfiyle yazılmaktadır. γέρον “ihtiyar” (TR), γύφτος “çingân” (MV), γέλιο “gülüş” (LN), γίγας “dev” (ULR).

Son olarak da gama harfinin yan yana veya kapa “κ”, harfinin önünde yazılması durumunda nun “ن” ve kef “ك” harfleri veya sağır kef “ك” harfi ile; ksi “ξ” ve hi “χ” harflerinin önünde yazılması durumunda ise sadece kef “ك” harfi ile karşılandığı görülmektedir. ακίρα “gemi demiri” (ULR), άγγελος “melek” (TU), άχιστεία “dünürlük” (ULR), άγκλός “melek” (MV), σάπιπς “tronpete” (ULR).

Δ /δ: Delta harfi ULR’de peltek z “ذ” ile gösterilmektedir. Ancak manzum sözlüklerde peltek z’nin yanı sıra je “ج”, dâl “د”, ze “ز” ve zı “ظ” ile de yazımına rastlanmıştır. δίδω “verdim” (ULR), δικά “Hak” (LN), δίκο “Hak” (MV), δάσκαλος “hoca” (TR), πόδια “ayak” (TU), δόντι “diş” (TU).

Ε /ε: Epsilon harfi ULR’de elifle gösterilmekte ve fetha-i hafife olarak değerlendirilmektedir. Manzum sözlüklerde elif “ف”, fetha “َ” ve he “ه” ile gösterilmekte bazen de hiç bir işaret kullanılmamaktadır. ένα “bir” (LN), ήρι “el” (TU), έλα εδώ “gel berü” (TR), καφέ “kahve” (LN).

Osmanlı alfabesinde çoğu zaman a/e ayrımı yoktur. Her ikisi için de kullanılan işaretler birçok metinde aynıdır. Yer yer kalın ünsüz harflerden yola çıkılarak bu ayrım yapılmaya çalışılsa da bu her zaman mümkün olmamaktadır. Ayrıca alfa “α” ve yota “ι” harfleri birleşerek söyleyişte epsilondan farklı olmayarak “e” sesine karşılık gelirler. Osmanlı alfabesiyle yazılmış Rumca bir metindeki kelimede geçen “e” sesinin karşılığının epsilon mu yoksa alfa/yota birleşik harfi mi olduğunun tespiti neredeyse imkansızdır. Bu sebeplerden dolayı metin okunurken kelimelerin Rumca sözlüklerden bulunarak sağlanmasının yapılması oldukça zor bir iştir.

Ζ/ ζ: Zita harfi Osmanlı alfabesindeki ze “ز” harfi gibi okunur ve bu harfle gösterilir. Metinlerde de daima ze harfiyle gösterilen zita harfinin tek karışıklığa yol açtığı yer yukarıda da bahsedildiği gibi delta harfinin bazen ze harfiyle yazılması bazen de sigma “σ” harfinin bazı durumlarda okunuşta z sesi vermesi ve bunların yazıda gösterilmesidir. Kelimenin asli yazımında zita harfi varsa metinlerde daima ze harfiyle gösterilmiştir. ζεστό “sıcak” (MV), ζτιανός “dilenci” (TR), ζάχαρη “şeker” (TU), Ζάρα “baykuş” (LN).

Η/η, Ι/ι, Υ/υ: Sırasıyla ita, yota ve ipsilon harfleri kesre-i hafife olarak değerlendirilmekte ve Osmanlı alfabesinde ye “ی” harfiyle beraber bazen dik kesre َ bazen de yatay kesre ̣ ile gösterilmektedir. Rumcada “ı” sesi yoktur böylece esre ile veya ye harfiyle yazılmış bütün ünlüleri i okunmalıdır. Ancak Osmanlı alfabesiyle yazılmış Rumca bir metni okurken en çok zorluk çıkartan ses yine “i” sesidir. Çünkü Rumcada “i” sesini karşılayan üç asli üç de birleşik olmak üzere toplam altı harf/harf bileşeni vardır. Bu harflerin kullanımına göre söyleyişte aynı olan bir kelimenin anlamı değişebilmektedir. Bu yüzden de metnin sağlıklı bir kontrolünü yapmak çok zor bir iştir. Hele de bu metin söyleyişi ön plana çıkaran ve kelimenin imlasında birçok hata yapan manzum sözlükler olursa iş daha da zorlaşmaktadır. ήσθη “hasta” (TR), πίστη “pisth” (LN).

“iman” (LN), ἀληθινὸς ἀμεινός “doğru söz” (TU), βιβλία “kitap” (TR), δαχτυλίδι “yüzük” (TU), ἀγόρι “oğlan” (MV), ἀναhtar “anahtar” (TR), κοιλία “karın” (MV).

Ayrıca Türkçede sıkça gördüğümüz bir ses hadisesi olan ünlü türemesi de manzum sözlüklerin söyleyişi esas almasından dolayı Rumca kelimelerde de karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Türkçenin yapısına uymayan ikiz sessiz harfle başlayan kelimelerde kelimenin başına ve/veya ikiz sesin arasına bir ünlü getirilmektedir. Bu da kelimenin özgün halini bulmakta oldukça zorluk çıkarmaktadır. ψυχή “can” (MV), ψεύτης “yalancı” (TR).

Son olarak da “i” sesiyle ilgili söyleyeceğimiz şudur: Bilindiği üzere Rumcadaki kelimelerde cinsiyet ayrımı vardır. Yani Rumcadaki bütün kelimeler ya erkek ya dişi veya üçüncü cins de denilen nötrdür. Kelimeler çekime girerken bu özelliklerine göre kullanılırlar. Ayrıca her kelimenin cinsiyetini belli eden gramatikal takılar vardır. Bunlar mensur sözlüklerde kelimenin sonunda ve kelimedenden ayrı olarak gösterilir. Manzum sözlüklerde ise kelimeler verilirken bu takılar çoğu zaman dikkate alınmaz. Fakat bazen cinsiyet takısı da kelimenin önüne getirilerek birleşik bir şekilde yazılır. Bu da kelimenin anlamlandırılmasını oldukça güçleştirmektedir. ἡ μικρή “sıgar” (LN).

Θ/θ: Thita harfi Osmanlı alfabesinde peltek s “ث” ile karşılanmakta ve bu harfin karşıladığı sese denk gelmektedir. Metinlerde ağırlıklı olarak peltek s ile yazılsa da te “ت” ve ti “ط” ile de yazıldığı tespit edilmiştir. θεός “Tanrı” (MV), θεός “Allah” (ULR), ἄνθρωπος “insan” (TR), ἀσθενεῖς “hasta” (TR).

Κ/κ: Kapa harfi kalın sıradan ünlülerle yazıldığında kaf “ق” harfiyle, ince sıradan bir ünlü ile yazıldığında kef “ك” harfiyle gösterilmektedir. Metinlerde de buna riayet edilmiştir. Ancak kef harfiyle yazıldığı zamanlarda gama harfindeki kef kullanımı ile karışmaktadır. κόπος “zahmet” (ULR), καιρός “vakit” (ULR), κραστής “sâki” (TU), κούρκος “mısır, hindi” (TR).

Λ/λ: Lamda harfi Türkçedeki “l” sesi gibi telaffuz edilip Osmanlı alfabesindeki lam “ل” harfiyle gösterilir. μάγουλο “yanak” (MV), λάδι “zeytin yağı” (TR), μέλισσα “bal arısı” (TU).

Μ/μ: Mi harfi Türkçedeki “m” gibi telaffuz edilir ve Osmanlı alfabesinde mim “م” harfiyle gösterilir. Mi harfi pi “π” harfiyle yan yana yazıldığı zamanlarda bazen ikisi birlikte “b” sesi verirler. Bu durumda manzum sözlüklerde mi ve pi harfleri gösterilmez kelime sadece “b” harfiyle yazılır. Bu tarz kelimelerin tespiti çok zordur. κορμί “Vücut” (MV), μαύρο “siyah” (TR), μέλι “bal” (TU), μαλαβής “ma’i” (LN).

Ν/ν: Ni harfi Türkçe “n” harfi gibi okunur ve nun “ن” harfiyle gösterilir. Manzum sözlüklerde de bu şekilde geçer. Ancak manzum sözlüklerin özelliklerinden biri de eser içerisine yer yer öğretilmek istenen dilde cümleler veya çekimli yapılar serpiştirmektir. Ni harfi vita, pi, fi ve psi harfleriyle başlayan bir kelimenin önüne gelirse “m” olarak telaffuz edilir. Bu söyleyişte manzum sözlüklerde aynen yazıya yansır. σου “su” (MV), φουρνάρος “hasis” (TR), πένα “kalem” (LN), τον φίλον “dostu” (ULR).

Ξ/ξ: ksi harfi ikiz bir sestir. Osmanlı alfabesinde kaf “ق” ve sin “س” harfleriyle gösterilir. Metinlerde çoğunlukla buna uyulur. Ancak sin harfi yerine bazı metinlerde sad “ص” harfinin de kullanımına rastlanır. Ayrıca bazı metinler okunuşta ortaya çıkan kaf ve sin harfi arasındaki ünlüyü de gösterme yoluna gitmektedirler. Bu da kelimenin tespitini zorlaştırmaktadır. μαζιλάρια “yastık” (TR), δόξα “şükür” (TU), ὄδον “odun” (LN), ὄδον “odun” (TU).

Ο/ο, Ω/ω: Omikron ve omega harfleri ULR’de top “طوپ” harfindeki vav “و” olarak gösterilmekte ve zamme-i sakile-i mebsute olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı imlasında kelime

başında elif ve vav “و” harfleri ile veya sadece elif “ی” harfi ile gösterilmektedir. Eğer metin harekeli ise zamme kullanılmaktadır. Kelime ortasında ve sonunda ise bazen vav harfiyle gösterilmekte eğer metin harekeli ise bazen de sadece zamme ile yetinilmektedir. Osmanlı alfabesinde bir kelimenin aslının omikron ile mi yoksa omega ile mi olduğunu tespit etmek imkânsızdır. Ayrıca omikron ile ipsilon harflerinin birlikte yazılmasıyla “u” sesi karşılanır. Bu da metinlerde karşımıza çıkacak sorunlardan biridir. Osmanlı alfabesinde Türkçe metinlerden de bildiğimiz gibi “o” ve “u” ayrımı yoktur. *ξύλο* “odun” (TU), *σῆκω* “kalk” (TR), *φωτιά* “ateş” (LN), *αὐτίνα* “ekşi” (LN), *ἅγιος* “aziz” (MV), *δῶγμα* “döngel yemişi” (LN), *οὐρανὶ* “eflâk” (LN).

Π/π: Pi harfi Türkçedeki “p” gibi telaffuz olunur ve pe “پ” ile gösterilir. Ancak kelime ortasında mi harfinin arkasından gelirse “b” şeklinde okunur ve yazıya da be “ب” olarak yansır. Bu iki sesin kelime başındaki okunuşunu ise yukarıda mi harfinde anlatmıştık. *πατήρας* “peder, baba” (MV), *πόνος* (ağrı) (TR), *πίστη* “iman” (LN), *ἐμπορος* “tüccar” (ULR).

Ρ/ρ: Ro harfi Türkçedeki “r” gibi telaffuz edilir ve Osmanlı alfabesinde re “ر” harfiyle ile karşılanır. Manzum sözlüklerde de bu şekilde kullanılır. *ράπτης* “terzi” (ULR), *ἀγορί* “oğlan” (MV), *πρόβατο* “koyun” (TU), *χαρτί* “kağıt” (LN).

Σ/σ,ς: Sigma harfi Türkçedeki “s” gibi telaffuz olunur ve Osmanlı alfabesinde sin “س” harfiyle gösterilir. Sigma eğer vita “β”, gama “γ”, delta “δ”, mi “μ” ve ro “ρ” harflerinden birinin önünde olursa veya bu harflerle başlayan bir kelimedenden önce gelirse “z” şeklinde telaffuz edilir ve bu telaffuz manzum sözlüklerde yazıya yansıtılır. Fakat manzum sözlüklerde sigmayı karşılamak için bu harflerin dışında sin “س”, ze “ز”, sad “ص” ve şin “ش” harflerinin kullanıldığı da tespit edilmiştir. “Sad” harfi sadce kalın ünlülerle kullanılırken “sin” harfi hem ince hem de kalın ünlüler için kullanılabilir. “ze” harfinin kullanımı yukarıda açıklandığı gibidir. “şin” harfi ise bilhassa ağız özelliği olarak göze çarpmaktadır. Bilhassa Girit Rumcasının klasik özelliklerinden biri olan *ش > س* değişimi Girit’te yazılmış eserlerin yanında diğer eserlerde de kendini göstermektedir. *σάλος* “salıntı” (ULR), *ρίζας* “kökleri” (ULR), *σαγόνι* “çene” (MV), *ἄσπρο* “beyaz” (TR), *σαράντα* “kırk” (LN), *σκύλος* “köpek” (TU), *ἀσχημὸς* “çirkin” (MV), *σῆκω* “kalk” (TR), *μάς* “bize” (MV), *κόσμος* “dünya” (LN).

Τ/τ: Taf harfi Türkçedeki “t” gibi telaffuz edilir ve Osmanlı alfabesinde te “ت” ile karşılanır. Ancak ni harfinden veya ni harfiyle biten bir kelimedenden sonra gelirse “d” olarak telaffuz edilir ve manzum sözlüklerde dâl “د” harfiyle gösterilir. Manzum sözlüklerde taf harfi te “ت”, dâl “د” ve tı “ط” harfleriyle gösterilmektedir. “dâl” harfinin kullanımı yukarıdaki kuralın dışında taf harfinin açık hece olduğu durumlarda da ortaya çıkmaktadır. Yani taf harfi, kendisinden sonra bir ünlü geldiği zaman çoğu yerde te “ت” yerine dâl “د” ile karşılanmaktadır. “ti” harfi ise genellikle kalın ünlü hecelerde kullanılmaktadır. *ταχύς* “seri” (ULR), *τὴν τιμὴν* “namusu” (ULR), *μύτη* “burun” (MV), *τρελός* “deli” (TU), *φωτιά* “ateş” (LN), *αὐτίνα* “ateş” (TU), *δῶγμα* “davul” (TU), *κοντόλι* “kalem” (TU), *χαρτί* “kağıt” (TR), *αὐτί* “kulak” (MV).

Φ/φ: Fi harfi Türkçedeki “f” sesine karşılık gelir ve Osmanlı alfabesinde fe “ف” ile gösterilir. Metinlerde de daima fe “ف” harfiyle karşılanmıştır. Bu harfle ilgili olarak metinlerde karşılaşılan tek zorluk ipsilon harfinin bazı ünlülerle birleşerek söyleyişte “f” sesini vermesi ve bunun da metinlere “f” olarak yansımasıdır. *φίλος* “dost” (ULR), *προφήτη* “peygamber” (MV), *φούρνος* “fırın” (TU), *ψεύτης* “yalancı” (TR), *αὐτί* “kulak” (MV).

Χ/χ: Hi harfi Türkçedeki “h” sesine karşılıktır. ULR’ye göre Osmanlı alfabesinde kalın sıradan ünlülerle geldiğinde ha “ح” harfiyle, ince sıradan ünlülerle geldiğinde he “ه” harfiyle

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

karşılır. Ancak metinlerde “ha” harfine hiç rastlanmamıştır. Hi harfi ULR dışında incelediğimiz metinlerde he “ه”, hı “خ”, şın “ش” ve sadece bir kelime de kef “ك” harfiyle karşılanmıştır. حارا *“sevinç”* (ULR), χύνω *“dökerim”* (ULR), χείλη *“dudak”* (MV), χείλη *“dudak”* (TR), δαχτυλίδι *“yüzük”* (TU), χέρι *“el”* (LN), χήνα *“kaz”* (LN), άσχημος *“çirkin”* (MV), άσχημος *“çirkin”* (TR).

Ψ/ψ: Psi harfi ikiz harflerden biridir. Osmanlı alfabesinde pe “پ” ve sin “س” harfleriyle karşılanır. Taradığımız metinler de genel olarak buna uymaktadır. Ancak ağız özelliklerinden dolayı bazen sin harfi yerine şın harfinin de kullanıldığı olmaktadır. Ayrıca manzum sözlüklerde söyleyişin yazıya yansımından dolayı pe ve sin harfleri arasında bazen ünlü türemesi meydana gelmekte ve bu ses bir hareke işaretiyle gösterilmektedir. Ayrıca Türkçede kelime başında çift sessiz olmadığından psi harfiyle başlayan bir kelimenin başında yine ünlü türemesi olabilmektedir. ψαθί *“hasır”* (LN), απευδής *“doğru söz”* (TU), ψυχή *“can”* (MV), ψεύτη *“yalancı”* (TR).

Yukarıda her harf için verilen bilgileri Osmanlı alfabesiyle yazılmış Rumca bir metin için okuma anahtarı haline getirirsek şu şekilde bir tablo çıkmaktadır.

Birinci Tablo: Okuma Anahtarı

Rumca alfabe			Osmanlı alfabesindeki karşılığı	
			Yazı dili	Konuşma dili
Büyük Harf	Küçük Harf	Harfin Adı	Usûl-i Lisân-ı Rûmî	Manzum sözlükler
A	α	alfa	آ / ا (fetha-i sakîle)	آ / ا / ع / ه / dikey fetha / yatay fetha
B	β	vita	و	و
Γ	γ	ğama	ك / غ / ی	ك / غ / ی
Δ	δ	zelta	ذ	ظ / ژ / ز / ذ / د
E	ε	epsilon	أ (fethā-i hafife)	أ / ه / yatay fetha
Z	ζ	zita	ز	ز
H	η	ita	إ (kesre-i hafife)	أ / ي / dikey kesre / yatay kesre
Θ	θ	şıta	ث	ط / ت / ث
I	ι	yota	إ (kesre-i hafife)	أ / ي / dikey kesre / yatay kesre
K	κ	kapa	ق / ك	ك / ق
Λ	λ	lamda	ل	ل
M	μ	mi	م	م
N	ν	ni	ن	ن
Ξ	ξ	ksi	قسى	قص / قس
O	ο	omikron	و / أو (zamme-i sakîle-i mebsûte)	و / أو / zamme
Π	π	pi	پ	ب / پ
P	ρ	ro	ر	ر
Σ	σ/ς	sigma	س	ص / ش / س / ز
T	τ	taf	ت	ط / د / ت
Υ	υ	ipsilon	إ (kesre-i hafife)	أ / ي / dikey kesre / yatay kesre

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Φ	φ	fi	ف	ف
X	χ	hi	ح / ه	ه / خ / ش
Ψ	ψ	psi	پس	اپس / پیش / پس
Ω	ω	omega	و / اُ (zamme-i sakîle-i mebsûte)	و / اُ / zamme

Birleşik Harfler Üzerine

Rumcada bazı harfler belli harflerle yan yana geldiklerinde asli seslerinden farklı olarak telaffuz edilirler. Biz bunlara birleşik harfler diyoruz. Rumcada yan yana yazılan aynı iki harf tek ses gibi okunur. Harflerden biri yok hükmündedir. Bu kural sadece gama harfi için geçerli değildir. Gama harfi yukarıda da anlatıldığı gibi iki kere yazıldığında bazen farklı ses verir. Gama harfi yukarıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bunun dışında Rumcada on iki adet birleşik harf vardır. Bunların metinlere yansımaları, telaffuzda ortaya çıkan sesi karşılayan asli harflerden farklı değildir. Bu harfler ve okunuşları şu şekildedir:

İkinci Tablo: Birleşik Harfler

μπ	ب	ب
ντ	د	ن
αι	أ fetha-i hafife	أ / ه / yatay fetha
ει	إ kesre-i hafife	إ / ي / dikey kesre / yatay kesre
οι	إ kesre-i hafife	إ / ي / dikey kesre / yatay kesre
υι	إ kesre-i hafife	إ / ي / dikey kesre / yatay kesre
ου	و zamme-i sakile-i makbuze	و / اُ / zamme
αυ	أف / أ	أف / أ
ευ	أف / أ	أف / أ
ηυ	إيف / إيو	إيف / أف / إيو / او
τζ	ج	ج
τσ	چ	چ

Değerlendirme

Bilhassa Tanzimat döneminde başlayan ve harf devrimiyle son şeklini alan alfabe tartışmaları, günümüzde de Kur'an-ı Kerim'in Arapça olması sebebiyle Osmanlı alfabesine atfedilen kutsiyet ve önemden dolayı yer yer karşımıza çıkmaktadır. Biz de bu çalışmada Osmanlı alfabesindeki ünlü sorununun sadece Türkçeyi yansıtmakta değil, Türkçeden tamamıyla farklı olan bir dilin ünlülerini de yansıtmadaki yetersizliğini örnekleriyle göstermeye çalıştık.

Gerçekten de birleşik harflerle beraber on iki ünlü harfin Osmanlı alfabesiyle yazılımı tam bir kargaşa meydana getirmektedir. Altı “i” harfinin hepsi de Osmanlı alfabesinde aynı şekilde gösterilmektedir. Oysa bırakın harfin farklı olmasını Rumcada harfler üzerine konulan vurgu işaretleri dahi anlamda değişikliğe yol açabilmektedir. Tıpkı Türkçe de olduğu gibi aynı sesin Osmanlı alfabesinde birkaç harfle gösterilmesi Rumca için de büyük bir sorun teşkil etmektedir. Yukarıdaki açıklamalardan ve anahtar tablodan da anlaşılacağı gibi bir delta “δ” harfi beş farklı harfle (δ / ζ / ς / Ϸ / ϸ) karşılanmaktadır. Eserler kendi içerisinde dahi tutarsızlıklarla doludur. Rumca bir harf, bir eser içinde birden çok Osmanlı harfiyle karşılanmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tüm bunların yanında Rumcanın Osmanlı devleti içerisinde çok rahat bir gelişme alanı bulunduğunu, hiç bir sıkıntı ve baskıya maruz kalmadan kendi dil ve dinlerini öğrettiklerini/öğrendiklerini günümüze ulaşan yazılı ürünlerden anlıyoruz. Bu alanda o kadar çok yazılı ürün vardır ki Türk araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Biz de bu çalışmamızla bu alana eğilmek isteyen araştırmacılara açıklamalarıyla ve örnekleriyle bir okuma anahtarı sunmuş olduk.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Şükrü Haluk (2002): Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, TDK Yayını, S. 607, s. 1-58
- AKSOY, Azmi (2003): Yunanca – Türkçe Türkçe – Yunanca Sözlük, İstanbul: Alfa Yayınları
- _____ (2003): Türkçe Açıklamalı, Dilbilgisi Uygulamalı Modern Yunanca İstanbul: Fono Yayınları
- Augustinos, Gerasimos (1997): Küçük Asya Rumları- On dokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite, Ayraç Yayınevi, İstanbul (Çev.: Devrim Evci).
- BİLGEHAN, Hakkı (2011): Girit, İzmir: Barış Yayınları.
- BÜYÜKKARCI, Süleyman (2003): Türkiye’de Rum Okulları, Konya: Yelken Yayınları.
- ÇELGİN, Güler (2011): Eski Yunanca-Türkçe Sözlük, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- DEMİR, Nurettin; YILMAZ, Emine (2014): Bitmeyen Öykü: Alfabe Tartışmaları, Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- FARDİ, K. T., (1860): Hazine-i Lügat-ı Rumiye vü Osmaniye, İstanbul, Anatoli Matbaası.
- ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Γ., ΣΙΑΠΕΝΟΥ, Ε Αγγλο-Ελληνικό, Αθήνα: Π. Κουτσουμπος.
- HLORİDİS, Yanko (1899): Kamus-ı Osmani, Türkçe Rumca Lügat İstanbul: Ektog Matbaası,
- GÜLMEZ, Nurettin (2006): Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Harfler Üzerine Tartışmalar, İstanbul, Alfa Aktüel Yayınları
- HOLTON, David; MACKRİDGE, Peter; Warburton-Philippaki Irene (2007): Greek A Comprehensive Grammar of the Modern Language, London: Routledge.
- _____, (2008): Greek An Essential Grammar of the Modern Language, London: Routledge.
- İMER, Kâmile (1976): Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi, Ankara, TDK Yayınları
- KÂMÎ, Hüseyin (1887): Kelimât, Türkçeden-Rumcaya, Hanya: Mekâtib-i İslâmiye Matbaası.
- KAPATZAS, Λεωνίδας; TUNCAY, Faruk, (1994): Ελληνο Τουργκικο Λεξικό – Yunanca Türkçe Sözlük, Αθήνα: Ροδάμους Εκδόσεις
- KILIÇ, Pelin İskender (2011) Samsun Ve Çevresinde Pontus Çetelerinin Faaliyetleri Ve Hükümetin Uygulamaları / Pontus Gangs Activities And Government Applications In And Around Samsun, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140 (Halil Erdoğan CENGİZ Adına) Volume 6/2 Spring 2011, www.turkishstudies.net, ttp://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2169, p. 485-502.
- KİSEDARZADE, Fevzi (1817): Tuhfetü’l-Uşşâk

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- KORKMAZ, Zeynep (1963): Türk Dilinin Tarihi Akışı Işığında Atatürk ve Dil Devrimi, AÜ DTCF yayınları: 147, Ankara 1963, IX+85 s.
- KONSTANTİNİDİ, Aleksandır (1892): Usul-i Lisan-ı Rumi, İstanbul, Neologos Matbaası.
- LEWIS, Geoffrey (2007): Trajik Başarı, Türk Dil Reformu, İstanbul, Paradigma Yayınları, 257 s. (çev. Mehmet Fatih Uslu,).
- MCCARTHY, Justin (1998). Müslümanlar ve Azınlıklar, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- MİLYOPOLOS, Yanko P. (1894): Lügat-ı Türkiye Rumiye, İstanbul. A. K. Yerardu.
- NURİ, Hanyalı (1797): Lugât-ı Manzûme-i Nûriye Berây-ı Terceme-i Lisân-ı Rumiye, Girit.
- OHANİ, Yorgaki (1897) Ta'lim-i Lisan-ı Rumi, İstanbul: Kasbar Matbaası.
- ÖLKER, Perihan (2013): "Cerîde-i Havâdis Ve Hakâyıku'l-Vekâyî Gazetelerinde Türk Dili İle İlgili İki Yazı / Two Writing About The Turkish Language In The Cerîde-i Havâdis and Hakâyıku'l-Vekâyî Newspapers", International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140 (Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH Armağanı) Volume 8/9 Summer 2013, www.turkishstudies.net, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5131>, p. 2021-2033.
- ÖLKER, Gökhan (2009): Rumca Türkçe Manzum Sözlük Tuhfetü'l-'Uşşâk / Greek-Turkish Verse Dictionary Tuhfetü'l-'Uşşâk, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN: 1308-2140 (Dr Yücel DAĞLI Anısına), Volume 4/4 Summer 2009, www.turkishstudies.net, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.834>, p. 856-872.
- _____. (2013) Lugât-ı Manzûme-i Nûriye Berây-ı Terceme-i Lisân-ı Rumiye Üzerine / About To Lugât-ı Manzûme-i Nûriye Berây-ı Terceme-i Lisân-ı Rumiye, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140 (Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH Armağanı) Volume 8/9 Summer 2013, www.turkishstudies.net, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4909>, p. 2007-2019.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2003): Rumca-Türkçe Mûlemma Mani Tarzı Söylenmiş Şiirler Üzerine, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Prof. D. A. Bican Ercilasun Armağanı, Konya.
- POLAT, İlknur (1986): Türk-Yunan Çerçevesinde Rum Eğitim-Öğretim Kurumlarının Yeri ve Önemi, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Ankara: Üçüncü Askeri Tarih Semineri.
- PANAYİOTİDİS, Yuvanaki (1897): Kamus-ı Rumi, Rumcadan Türkçeye Lügat, İstanbul: Panayotidis Matbaası.
- REDHOUSE, Sir James (2001). A Turkish And English Lexicon, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TEMASTOKLİ Ahtena (1896): Kamus-ı Osmani, Rumcadan Türkçeye Lügat, İzmir: Amaltiya Gazetesi Matbaası Yayınları.
- TOSUN, Ramazan (1998): *Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar*, Niğde, Tolunay Yayınları.
- Tuhfe-i Rumi (1783) İstanbul, Yusufyan Han Matbaası.
- ÜNAL, Mehmet Ali (2011): Osmanlı Tarihi Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayınları,
- ZÂRÎ, Abdülvehhâb (1875): Manzume-i Vehbi, İstanbul.

İnternet Adresleri

[http://tr.wikipedia.org/wiki/Rum Alıntılama](http://tr.wikipedia.org/wiki/Rum_Alıntılama) tarihi:03.07.2014.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

"YALNIZLIK" VE "YALAN" BAĞLAMINDA KURGULANAN ÜÇ ROMAN KAHRAMANI: FAHİM BEY, SAMİM VE HAYRİ İRDAL*

*Recai ÖZCAN***

ÖZET

Edebiyat, toplumun siyasi, sosyal, ekonomik alanlarda karşı karşıya kaldığı problemleri farklı türlerle, farklı biçimlerde yansıtır. Türkiye’de 1930’lu yıllarda yoğunlaşan eski-yeni tartışmalarının ortasında kalan, zihnindeki yeni hayat arzusunu romanlarında kurmaya çalışan yazar, kimi zaman toplumcu gerçekçi bir yol izlemiş kimi zaman da birey psikolojisini öne çıkararak, bireyin gelenek karşısındaki duruşunu, toplumla çatışmasını anlatma yoluna gitmiştir. Modern hayatla birlikte bireyin karşı karşıya kaldığı bir problem olarak ortaya çıkan “yalnızlık” ve “yabancılaşma” gibi hâller, romanımızda ilk kez Cumhuriyet’in kuruluşunu izleyen yıllarda, psikolojinin ve psikanalizin kavramları da kullanılarak yoğun biçimde işlenmiştir. Modern hayatın büyük bir sorun olarak gündeme getirdiği bireyin yalnızlığı, edebi eserlere de yansımış, bazı roman kahramanlarının “yeni dünya” arayışına zemin hazırlamıştır. Bu arayış, Fahim Bey ve Biz romanında olduğu gibi, bireyin kendi iç dünyasına yönelmesi ya da Yalnızız romanındaki gibi Simerenya tarzı “ütopik” bir dünya tasavvuru biçiminde ortaya koyulurken; Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında olduğu şekliyle, bireyin, içinde olmaktan çoğu zaman zevk aldığı, gerçeğe hayal arasında var olan “büyümlü” bir dünya hâline gelmiştir. Buna bağlı olarak bu yazıda “yalnızlık” ve “yalan” kavramlarının Fahim Bey ve Biz, Yalnızız ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü adlı romanlardaki görünüşleri; yazarlarının ve roman kahramanlarının bu kavramlara yükledikleri anlamlar ve bunların birbiriyle ilişkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yalnızlık, Yalan, Abdülhak Şinasi Hisar, Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar, Roman.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: recaiozcan@duzce.edu.tr

THREE NOVEL CHARACTERS THAT ARE FICTIONALIZED UNDER THE CONTEXT OF "LONELINESS" AND "LIE": FAHİM BEY, SAMİM, HAYRİ İRDAL

ABSTRACT

Literature reflects the problems that society face with in political, social and economical areas in different forms. In Turkey, the writer, who finds himself between old-new discussions-which increased in 1930s-, tries to establish his new life desire in his novels, sometimes follows a socialist and realistic way and sometimes puts forward individual psychology in order to explain the stand of an individual against traditions. The situations like "loneliness" and "alienation" came up as a problem in modern life that an individual face with and these situations were intensely mentioned in our novels in early times of Turkish Republic by using the notions of psychology and psychoanalysis. Loneliness of individual, which modern life brings forward as a major problem, is seen in literary works and paves the way for "new world" searches of some novel characters. While this search is presented as turning of individual towards his own inner world in "Fahim Bey ve Biz" novel, or presented as Simerenya style utopic world imagination in Yalniziz novel; in Ahmet Hamdi Tanpınar's Saatleri Ayarlama Enstitüsü novel it becomes a magic world between real and imagination in which the individual mostly likes to be in. Therefore, in this article, appearances of "loneliness" and "lie" subjects in Fahim Bey ve Biz, Yalniziz and Saatleri Ayarlama Enstitüsü novels and meanings that are attributed to these subjects by writers and characters of these novels and their relations are discussed.

Key Words: Loneliness, Lie, Abdülhak Şinasi Hisar, Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar, Novel

Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı adlı kitabında Alemdar Yalçın, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayınlanmış romanların tamamına yakınının "yakın tarihimiz"le hesaplaşmasının sebeplerinden birinin toplumun yaşadığı "siyasi acılar" olduğunu belirtir.¹ II. Meşrutiyet, Balkan savaşları, Birinci Dünya savaşı gibi, toplumsal hafızamızın son dönemlerini işgal eden bu olaylar, romanımıza farklı yönleriyle yansımıştır. 1930 ve sonrasında kaleme alınan romanların birçoğunda, bir yandan değer çatışmaları² diğer yandan "Yeni Hayat" arayışları konu edilir. Roman yazarı bu arayışlarda etrafındaki sıradan, yoksul ama hayatı seven şehir insanını görür ve anlatır.³ Osman Gündüz'ün, Türk romanının gelişim sürecinde Tanzimat, Servetifünun ve Meşrutiyet dönemlerinden sonra "olgunlaşma dönemi" olarak adlandırdığı Cumhuriyet Dönemi⁴; Feridun Andaç'ın "tutunamayan küçük insanın kentteki serüveninin" romanlarda anlatıldığı Aydınlanma

¹ YALÇIN, Alemdar, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*, Günce Yayınları, Ankara, 1998, sh.15.

² Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar Türk Romanında değerler çatışmasını yansıtan istatistiki veriler için Bkz. ARIK, Şahmurat, *Cumhuriyet Öncesi Türk Romanında Değerler Çatışması*, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, İkinci Basım, Sayı 65-66-67, Ankara, 2002, sh.300.

³ Bu algı değişiminde Batı dünyasında gelişen sürrealist, varoluşçu düşüncelerin edebiyatımıza etkisi önemlidir.

⁴ GÜNDÜZ, Osman, "Geleneksel Anlatma Formlarından Çağdaş Romana", *TURKISH STUDİES- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*-ISSN: 1303-9199, Volume 4/1-I Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: [http:// dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.565](http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.565), pg.797.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Dönemi olarak kabul ettiği 1940-50'li yıllar⁵, Tanpınar'ın ifadesiyle, edebiyatçılarımıza "halkın dilini ve halkın kendisini keşfetme" olanağı sağlamıştır.⁶ Bu dönemde Nazım Hikmet, Sabahattin Ali gibi edebiyatta toplumcu gerçekçi, siyasette muhalif olan isimlerle birlikte; Orhan Veli, Sait Faik gibi bu muhalif gruba "sessiz" destek veren, eserlerinde siyasi dilden uzak kalmaya çalışarak muhteva ve üslup bakımından onlardan ayrılan edebiyatçılar vardır.

Batıda varoluşçu edebiyatın etkin olduğu bu yıllarda, Türk edebiyatında da bireyi "psikolojisiyle" ele alan, onun kendine ve toplumuna yabancılaşmasının nedenlerini irdeleyen ve birey özgürlüğünün anlamını sorgulayan romanların yoğunlaştığını görürüz. Bu yoğunlaşmada, farklı birçok nedenin yanı sıra, İsmet Emre'nin belirttiği gibi "20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren psikolojinin fizyolojiden kopması, bağımsız bir bilim olarak kurumsallaşması, kendine yakın gördüğü bilimlerle belirli derecelerde ilişki kurması"⁷ biçimindeki gelişmelerin önemli etkisi vardır. Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf adlı romanında kurgulanan romantik bir kahraman etrafında toplumcu gerçekçi bir çizgide beliren bu arayış, Peyami Safa'da, Abdülhak Şinasi'de ve Tanpınar'da birey psikolojisinin derinliklerini hedef alır. Buna bağlı olarak yazımızda, Cumhuriyet sonrası dönemde kaleme alınan Fahim Bey ve Biz, Yalnızız ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü adlı romanlarda, yazarları tarafından "psikolojik bir hâl" olarak öne çıkarılan, kahramanların kendi "içinde" ya da "dışında" yalan üzerine kurdukları dünyaların anlamı ve ifade biçimleri üzerinde duracağız. Yazımızın merkezine bu üç romanı almamızın sebebi; üç romanda da "yalan" olgusunun olay örgüsünde belirleyici bir unsur olması ve yazarların bu olguya yaklaşımlarındaki farklılıktır. Örneğin; Fahim Bey ve Biz'in kahramanı, anlatıcı kahramanın "teşhisiyle" bir "mythomane"dır. Onun en önemli özelliği, kendi kurguladığı bir dünyada "yalanı" yaşıyor olmasıdır. Yalnızız romanının birey psikolojisini iyi bilen kahramanı Samim, yalan olgusunu psikolojinin kavramlarıyla anlamaya çalışan, Simerenya gibi "yalan bir dünya" kurgulayan bir "ütopyacı"dır. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün kahramanı Hayri İrdal ise hayatında yalanla gerçeği ayırt etmekte zorlanan; yalanı oyun olarak kabul edip, kimi zaman sadece şaka niyetine söylediği yalanın "gerçekliği"ne esir olan bir "hayalci" dir. Yaklaşık onar yıl arayla yayınlanan bu romanların yazarlarının, karakter yaratma sürecinde psikolojik, parapsikolojik terimleri; yalanı ve yalnızlığı bireyin patolojik bir ruh hâli olarak görmeleri ve karakterlerini bu bakış açısıyla kurgulamaları, dönem romanı açısından yeni bir durumdur.⁸ Kendine "Donkişotvari" bir "yalan dünya" kurarak bu dünyada "mutlu" olmaya çalışan Araba Sevdası romanının kahramanı Bihruz Bey, İntibah romanının romantik kahramanı Ali Bey, Halit Ziya Uşaklıgil'in Mai ve Siyah adlı romanının kahramanı Ahmet Cemil ve birçok roman kahramanının ortak özelliği onların "aldanmaya müsait" bir ruh hâline sahip olmalarıdır. Özellikle Bihruz Bey bu konuda daha hassas bir yapıya sahiptir. Yalan ile gerçek arasındaki sınır Bihruz'da ortadan kalkar. Kendi kurguladığı "yalan" dünyanın içinden görür gerçekliği ve bu dünyaya göre anlamlandırır. Berna Moran'ın ifadesiyle Bihruz: "Periveş Hanım'a rastlayınca parktaki konuşmalarını hemen kafasında bir aşk romanının başlangıcı yapar: 'Bu güzel ve şairane romanın kahramanı bizzat kendisi olduğunu,' düşünür; kendi macerası, okuduğu romanlarla birleşir kafasında. Periveş Hanım'ın öldüğünü işitince kendisi de artık o tür romanlarda ölen kızın acı çeken sevgilisi olur. Periveş Hanım tifodan mı

⁵ ANDAÇ, Feridun, *Edebiyatımızın Yol Haritası*, Can Yayınları, İstanbul, 2000, sh.59.

⁶ TANPINAR, Ahmet Hamdi, Ahmet Hamdi Tanpınar Anlatıyor, *Varlık Dergisi*, 1 Aralık 1951, Sayı 377, sh.5.

⁷ EMRE, İsmet, "Yeni Türk Edebiyatının Psikoloji Kaynakları", *TURKISH STUDIES-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*-ISSN: 1303-9199, Volume 4/1-I Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: [http:// dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.565](http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.565), pg.334.

⁸ Yazarın kahramanına bakışı, modern zamanlarla değişime uğramıştır. Berna Moran'ın tabiriyle yazar "dünyayı algılayış biçimiyle" eserine ve kahramanına içeriden ya da dışarıdan bakabilir. Geleneksel bakış açısına göre yazar hakim, her şeyi bilen, okuru yönlendirmeye çalışan, okurun önüne her şeyi hazır biçimde sunan bir anlatıcı konumundadır. Modern zamanlarda bu bakış açısı değişir, birçok romanda yazarın sesi duyulmaz. Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* 3, İletişim Yayınları, İstanbul, sh.85. Ayrıca romanda sesini duyurmamaya özen gösteren yazar adeta bir psikiyatr, psikolog yerine geçer ve karakterini hastalıklı bir varlık olarak görmeye başlar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ölmüş? ‘Ne münasebet!..Verem olmalı...Öyle nazik vücutlar hep veremden giderler.’ Hele o sıra okuduğu, Lamartine’in *Graziella*’sını kendi durumuna o denli yakın bulur ki kitap koltuğunda her gün تنها kırlara çıkar, matem ve gözyaşları içinde geçirir gününü.”⁹ Araba Sevdası’nda ve diğer ilk dönem roman örneklerinde gördüğümüz gibi yazar belki Recaizade’nin denediği gibi “iç monolog”, “iç çözümleme”¹⁰ gibi yöntemleri kullanarak bir anlamda tarafsızlık gösterse de, çoğunlukla, kahramanlarına “acımaktan”, onların ibretlik hâlini okura gösterme isteğinden vazgeçmek istememiştir.

“Hiçbir şey Satosu”nda Yaşayan Bir “Mythomane”: Fahim Bey

Abdülhak Şinasi Hisar, Fahim Bey ve Biz adlı romanı 1942 yılında Cumhuriyet Halk Partisinin düzenlediği roman yarışmasında üçüncülük ödülünü aldıktan sonra, Yarım Ay mecmuasına verdiği bir röportajında, romanın “vak’a ve tesadüf romanı” ve psikolojik tahlilin ağırlıklı olduğu romanlar olmak üzere iki türde yazılabileceğini belirtir. Buna göre, vak’a ve tesadüf romanının temelinde tesadüflerin bir araya gelerek oluşturduğu vakalar vardır. Diğer tür ise yazarın, kahramanlarını ruhsal açıdan tahlil ederek “inşa ettiği” türlerdir. Yazar bu türde, insanın bilinmeyen yönleri üzerine okuru düşündürmek, hayatı “derinden duymak ve duyurmak” ister.¹¹ Hisar bir başka yazısında bu arzusunu şöyle dile getirir: “İnsan, kendi kendine daima hayran kalan bu zavallı hayvan, ruhunun tecelliyatını anlamayı ve anlatmayı nasıl bilemiyor? Anlamadan yaşadığı hayatın mucizesini düşünmeye başladığı zaman, en basit gelen şeylerin derinliğine, karışıklığına nasıl şaşırıyor?”¹² Her ne kadar Abdülhak Şinasi Hisar, eserine hikâye adını vermiş olsa da Halide Edip gibi birçok romancı Fahim Bey ve Biz’in roman türüne daha yakın olduğunu düşünür.¹³ Halide Edip 1941’de kaleme aldığı bir yazıda, Fahim Bey ve Biz’i roman olarak kabul etmesinin gerekçelerini şöyle ifade ediyor: “Muharriri Abdülhak Şinasi Hisar bu esere hikâye diyor. Fakat ona roman demek belki daha doğru olur. Çünkü hikâyeden, muayyen bir vaka yahut vakalar, az çok hareket, az çok sergüzeşt beklenebilir. Roman tarife sığmayan, şekle ve nizama tabi olmayan, hikâye, dram, şiir, hülâsa yazı sanatının bütün unsurlarını ihtiva eden insanı ister tek, ister her tarafından birden kavrayan en hududsuz sanattır... Mamañih romandan umumiyetle vaka, hareket, mükaleme ve en ziyade karakter temsili beklenir.”¹⁴ Fahim Bey ve Biz’de Hisar, karakter tahlili ve psikolojik derinliğe önem vererek hikâyeden çok romana uygun bir kahraman kurgulamıştır. Yazar, eserinin merkezine koyduğu Fahim Bey karakterini kendi sözleriyle değil, çevresindekilerin gözüyle anlamaya/anlatmaya çalışır. Kimi zaman, bir muamma olarak nitelendirdiği kahramanının hususiyetlerinden romanın son bölümüne kadar bahseder ve nihayetinde onu bir psikolog edasıyla: “mythomane” olarak adlandırır.¹⁵ Anlatıcı kahramanın Fahim Bey’i mythomane olarak nitelendirmesinin sebepleri arasında onun: hayalden zevk alması, gerçek dünyanın tehditlerini ciddiye almaması, bugünden çok gelecekte yaşaması, hayal

⁹ MORAN, Berna, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, sh.58.

¹⁰ MORAN, Berna, a.g.e., sh.60.

¹¹ GÖKŞEN, Enver N., Roman Kahramanları, Yarım Ay, Sayı 174, 1 Haziran 1943, sh.7.

¹² HİSAR, Abdülhak Şinasi, Kitaplar ve Muharrirler I-Mütareke Dönemi Edebiyatı, YKY, İstanbul, sh.248.

¹³ Fahim Bey ve Biz adlı eserin türü ile ilgili tartışmalar için bkz. TURİNAY, Necmettin, Fahim Bey ve Biz Romanı Etrafındaki Spekülasyonlar, Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı, İkinci Basım, Sayı 65/66/67, Ankara, Temmuz 2002, sh.611.

¹⁴ Eserin roman mı hikâye mi olduğu konusu birçok yazar tarafından tartışılmıştır. Halide Edip, 1941’de yazdığı bir tahlilde şu gerekçelerle onu roman olarak kabul ettiğini belirtiyor: “Muharriri Abdülhak Şinasi Hisar bu esere hikâye diyor. Fakat ona roman demek belki daha doğru olur. Çünkü hikâyeden, muayyen bir vaka yahut vakalar, az çok hareket, az çok sergüzeşt beklenebilir. Roman tarife sığmayan, şekle ve nizama tabi olmayan, hikâye, dram, şiir, hülâsa yazı sanatının bütün unsurlarını ihtiva eden insanı ister tek, ister her tarafından birden kavrayan en hududsuz sanattır... Mamañih romandan umumiyetle vaka, hareket, mükaleme ve en ziyade karakter temsili beklenir.”ADIVAR, Halide Edip, Fahim Bey ve Biz, Akşam Gazetesi, 11 Eylül 1941.

¹⁵ Mitomanya, “patolojik yalancılık” la eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. DIKE, Charles, Paradigm, Volume 12/2, Spring 2007, pg.4.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

dünyasında mesut yaşayabilmesi, gerçek dünyada insanların yaptığı işi en ince ayrıntısına kadar sadece düşünmesi ve hayal etmesi vardır. Her ne kadar Behçet Necatigil'in "*Fahim Bey'e her yerde, her zaman rastlanabilir.*"¹⁶ tespiti tartışma götürse de, Nesrin Tağızade Karaca'nın "*trajik bir sosyal uyumsuzluk içinde kıvranan*" Abdülhak Şinasi'nin bu romanda aslında kendi yaşadığı "*büyük bir yalnızlık*"¹⁷ hâlini anlattığı düşüncesi, Mehmet Narlı'nın "her roman otobiyografiktir"¹⁸ (birinci) önermesiyle birlikte düşünüldüğünde daha gerçekçidir.

Burada Fahim Bey'in romandaki hâlleri ile gerçekten bir "mythomane" olup olmadığını tartışmak gibi bir niyetimiz olmamakla birlikte "yalan" kavramının psikolojik anlamı/anlamları üzerine birkaç cümleyi gerekli görüyoruz. Ruh ve Akıl Bozuklukları adlı kitabında Dr. Henry Yellowlees "gerçekten kaçan", bir bakıma "yalana sığınan" kişiyi tarif ederek onun bu duruma kuruntuları yüzünden düştüğünü şöyle ifade ediyor: "*Gerçekten kaçan kişi, olmıyan şeye inanmakla, gerçeği inkâr eden kimsedir. Nitekim, insanın 'kuruntusu olması' paranoid mizacın başlıca özelliğidir, onda er geç meydana gelecektir bu kuruntular. Gerçekten, iki ayrı yoldan kaçılabilceğini düşünebiliyoruz. Bir yandan kendi çevresine içteki gerçek dünyasına, gözlerini kapıyarak ve kendine özgü, gerçek olmıyan, kendinin yarattığı bir hayal dünyasına çekilerek; öte yandan, bulunduğu yerden ayrılmadan, çevresindeki gerçekleri, savunma gücünü yıkmayı tehdit eder etmez, birer birer tutup atarak. Biriyle karşılaşmak istemiyorsak, ya kendimiz kaçırız, ya da onu kaçırırız. Duruma göre ikisi de istenilen sonucu verir.*"¹⁹

Yellowlees'in de belirttiği gibi kişiyi gerçek dünyadan uzaklaştıran unsurların başında kuruntuları gelir. Yalan "söylemek" değil, yalan "yaşamak"tır burada söz konusu olan. Bu durum "ahlaki" sorumluluktan kurtarır bir bakıma kişiyi. Çünkü kişi kendi "gerçekliğini" kurgularken toplumun ahlaki değerlerine karşı değildir. Bunu neden yapar, neden gerçek dünyayı terk edip yalan üzerine kurulmuş "hayal" dünyasında yaşamayı göze alır? Hayal etmekle, gerçek dünyada "hayallerde yaşamak" arasında önemli bir fark vardır. Hayal etmek "yalanı yaşamak" anlamına gelmez ama gerçek dünyada "hayallerde yaşamak" kişinin "yalan/ı yaşaması" anlamına gelir. "*Gerçekten tamamiyle ayrılmak, ödenecek yüksek bir fiyattır, ama biz, ara sıra seve seve öderiz bunu. Öyle ya, insan harikalar dünyasına bedava girecek değil ya. Sanırım, çocuklar bedava girerler bu dünyaya, on iki yaşından küçük olanlarsa, yarım bilet almak zorundalar. Kandırıcı şöyle, esas gerçek ancak sonradan çatışmağa başlar. Ama her şeye rağmen, hepimiz de, ara sıra, hülyalarımızın gerçekleştiği ülkeye kaçırız, dönüş için gerekli tedbirler alırsak, bu ara sıra kaçışlar zararlı değil, faydalı olmaktadır.*"²⁰ Kurgulayıcısının gözünde Fahim Bey gerçeklikten ara sıra değil de "devamlı" kaçtığı için "mythomane" olarak adlandırılmıştır.

Babası aracılığıyla, Fahim Bey'le tanışan kahraman anlatıcı, Fahim Bey'in bakışlarının, dışarıdan çok "içeriye doğru" olduğunu söyler. Fahim Bey, dış dünyanın kendisine verdiği rolü oynamak zorunda olduğunu bilen, buna karşılık "iç sesini" dinleyerek bireysel arzularını sonuna kadar gerçekleştirmeye çalışan; psikanalizin terimleriyle düşündüğümüzde süperegosu ile bilinçaltının baskısı arasında benliğini inşa etmeye çalışan "garip" bir tiptir. Kahramanın onu, "*kendine mahsus bir hayal aleminde yaşayan bir manyak*" olarak adlandırmasının sebebi, Fahim Bey'in bu "garip" hâlleridir. Freud'un süpereggo kavramıyla ilgili gözlemlerinin birçoğu Fahim

¹⁶ NECATİGİL, Behçet, Fahim Bey ve Biz Alıncaya Çevrildi, *Varlık Dergisi*, Sayı 421, 1 Ağustos 1955, sh.14.

¹⁷ KARACA, Nesrin Tağızade, *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Eserlerinde Geçmiş Zaman ve İstanbul*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, sh.114.

¹⁸ NARLI, Mehmet, "Otobiyografi ve Roman/Otobiyografik Roman", *TURKISH STUDIES- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*- ISSN: 1303-9199, Volume 4/1-I Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.565>, pg.903.

¹⁹ YELLOWLEES, Henry, *Ruh ve Akıl Bozuklukları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966, sh.113.

²⁰ YELLOWLEES, Henry, a.g.e., sh.115.

Bey'in psikolojik durumuyla örtüşür.²¹ Fahim Bey "ideal bir evlat" olmak ister; babasını "üzmemek" için elinden geleni yapar. Resmi olarak bir işi olmadığı hâlde Babıali'ye "fahri olarak" gidip gelir. İstanbul taraflarında büyük bir konak kiralar. Bu konağın kendisi için çok büyük olduğunu, boş odalarda yapayalnız kalacağını söyleyen arkadaşlarına şu cevabı verir: "Aman, olmaz, birader! Bursa'dan gelen giden bulunur! Siz bilmezsiniz, memlekette bizim mevkiimize pek ehemmiyet verirler. Benim burada nasıl yaşadığımı görenler gidip babama da söylerler. İhtiyarlık vaktinde yüreği hoş osun! Biraz borçlanırım, ama, zarar yok, bir gün olur bütün bu borçları öderim"(Fahim Bey ve Biz, sh.14) İyi bir evlat olmak konusunda başarılı da olur Fahim Bey; zira babası onun kendisine yalan söylediğini öğrenmeden vefat eder.

Fahim Bey, kahraman anlatıcının ifadesiyle "hayati yalan"ı yaşar.(FBB, sh.118) Kurduğu dünyanın tek öznesi kendisidir ve burada bu şekilde yaşamaktan memnundur. Onun memnuniyetine gıpta ve şaşkınlıkla bakan, mutluluğunun sebebini anlamaya çalışan anlatıcı kahraman buna bir türlü anlam veremez. Ortada bir "yalan" vardır ve Fahim Bey dışında herkes, bu yalanın farkındadır. Reji'den ayrıldıktan sonra tuttuğu idarehanin kapıcısı, Fahim Bey'in kurduğu dünyanın gerçek dünyadan ne kadar uzak olduğunu şöyle anlatır: "Beyim, onu bir Allah kulunun gelip aradığı yok ki! Ona mektup bile gelmez! Zaten bir işi de yok; o da odasında boyuna uyur! Kapısını iyice vurmali, o zaman uyanır, açar!" Kapıcının boşa yaşadığını düşündüğü Fahim Bey, iş yerini de tıpkı evi gibi eksiksiz döşemiştir. Mekâna dışarıdan bakıldığında büyük, önemli işlerin yapıldığı bir yer olarak görülür. Anlatıcı, romanın bir yerinde Fahim Bey'in Arslan Hanında tuttuğu bu iş yerini, eşi Saffet Hanım'ın "ümitlerini beslemek için yaptığı bir fedakârlık" olarak değerlendirir.(FBB, sh.56) Fahim Bey, bir başkasına söylediği yalana kendisi de inanır. Fahim Bey'in işi hakkındaki tutumu da böyledir. İşile ilgili kendisine bir soru sorulsa "uzun uzun" izahat verebilir ama hayal dünyasının gerçek hayatla karşılaşmasını da istemez. Zira gerçeklikle hayalin bir arada yaşayamayacağını, gerçekliğin hayal dünyasını yıkacağını hisseder ve sorulardan kaçınır. Kahraman anlatıcı onun bu durumunu romanda şöyle ifade eder: "O hem bu meşhur işi izah ettiğini sanıyor, hem, bazı sualleri ve tenkitleri önlemek için, bazı noktaları hiç açmamak istiyordu. Ben bu hassas noktalara dokunmaya yaklaştıkça onun kuşkulandığını duyuyordum. Zihninde kendi kendine kolay kolay hâlettiği şeyler hep hayal ve muhâlden ibaret tasavvurlar olduğu için mi, nedir? O, bunları maddi şekillere sokmak zarureti karşısında şaşıyor mu ne oluyor?Bilmem, fakat sizden yardım beklerken bile gene bu işin bir kısmını sizden de gizlemek, işini, üstüne bir kuluçkaya yatar gibi, örtmek, bir sır gibi saklamak istiyordu."(FBB, sh.52) Anlatıcı kahramana göre Fahim Bey'in hakikatten kaçması, aslında onun "hiçbir şey şatosu"nda yaşaması anlamına gelir.(FBB, sh.53) Fahim Bey, hayal dünyasını inşa etme hususunda edebiyattan yardım alır. Anlatıcı onun, Halid Ziya Uşaklıgil'in Bir Yazın Tarihi'ni "yaşamak istemiş olabileceğini" düşünür; çünkü yazın kimi zaman, akrabalarından birinin yalısına gelir ve tıpkı Bir Yazın Tarihi'ndeki kahramana benzer biçimde yaşar.(FBB, sh.57) Yaşadığı bu muhayyel dünyadan ayrılmak, hayallerini hakikate dönüştürmek istemez: "İhtimal ki Fahim Bey muhayyalesinde bazı kıymetli emeller beslemekle beraber hayatta bunları tahakkuk ettirmek için ihtiyar olunacak fedakârlıkları ve gayreti kabul etmiyor yahut benimsemiyor ve böylece onları sade hayalinde yaşatmayı tercih ediyordu. İhtimal ki onun hayali pek geniş ve kendi hülyasına, inanmak kabiliyeti de pek kuvvetliydi. Lakin belki hayatın hakikat ve muvaffakiyet çerçevelerine uymayan ve sığmayan bu hülya ve hesap ile o hep hakikatin haricinde, ancak bir efsane aleminde kalmaya mahkumdu. Gönümüzde yaşayan hülyalara onların hakikate inkılap etmesiyle alakamız kalmayacak kadar inandığımız zamanlar

²¹ Karen Horney, Freud'un "süperego" kavramıyla ilgili gözlemlerini şöyle açıklıyor: "bazı nevrotik tipler özellikle katı ve yüksek ahlak standartlarına bağlı gibi gözükür; yaşamlarındaki güdülendirme gücü mutluluk arzusu değil, ahlaklı ve kusursuz olmaya yönelik tutkulu bir itkidir; yaşamlarını bir dizi "meli-malı" yönetir: işlerini kusursuz yapmaları, farklı farklı alanlarda becerikli, kusursuz bir yargı gücüne sahip, ideal bir koca, ideal bir evlat, ideal bir hostes olmaları vb. gerekir." HORNEY, Karen, Psikanalizde Yeni Yollar, Öteki Yayınları, Ankara, 1994, sh.153.

bizim içinde yaşadığımız hayal aleminin başkalarının gördükleri hakikat dünyasıyla hiçbir münasebeti kalmaz."(FBB, sh.76)

Fahim Bey'in gariplikleri birçoklarının onu farklı adlandırmasına neden olur. Fahim Bey sıradan insanların kiminin söylediği gibi evliya mıdır? İflah olmaz bir hayalci midir? Deli midir? Modern zamanların Don Kişotu mudur? "Romantik yalan"ın içinde "romansal hakikat"²² peşinde koşan sade bir "özne" midir? Yoksa bütün bu özellikleri de içinde barındıran, romanın anlatıcı kahramanının teşhisiyle bir "mythomane" midir?

Samim'in "Yalansız Bir Simerenya" Tasavvuru

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, birey psikolojisini irdeleyen ve bireysel huzursuzlukların daha çok sosyolojik ve psikolojik nedenleri üzerinde duran romanların sayısı Cumhuriyet sonrasında artar. Dokuzuncu Hariciye Koğuşu, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu gibi romanlarında psikolojik kavramları sıkça kullanan Peyami Safa, Yalnızız'da da bu yaklaşımını sürdürür. Yazar, Yalnızız romanında "yalan, dip zıtlık, Doğu-Batı arasındaki Türk insanının iç çatışmaları"²³ gibi meselelere özel bir yer ayırmıştır. Romanın kahramanı Samim, insanların çeşitli nedenlerle söylediği/söylemek zorunda kaldığı yalanın psikolojik nedenleri üzerine düşünür. Fahim Bey'in sorgulamadan, gerçek dünyanın acılarından kaçmak için söylediği/yaşadığı yalan hakkında Samim daha bilinçlidir. Yalanın nedenlerini anlamaya çalıştığı gibi, vücut diline yansımalarını da izler. Fahim Bey'in, yaşadığı "büyük yalanı" Samim, psikoloji ilminin kavramlarıyla, Meral ve Selmin'in davranışları üzerinden anlamaya çalışır.

Samim çağının bireysel ve toplumsal sıkıntılarını ve bu sıkıntılar karşısındaki acziyetini hissedenden bir aydındır. Fahim Bey gibi o da yalnızdır. Ancak Samim'in Fahim Bey'den ayrılan tarafı yalnızlığının farkına varması ve yalnızlığı üzerine düşünmesidir. Fahim Bey yalnızdır ama bundan şikâyeti yoktur. Onun yalnızlığını, kahraman anlatıcı ya da başkalarının sözleriyle anlarız. Fahim Bey ve Biz'in birinci bölümü, Fahim Bey'in ölüm ilanı ile başlar. Burada Fahim Bey'in yalnızlığına vurgu yapılır. Aslında bütün insanlara mahsus olan bir hâl olmasına rağmen yalnızlık Fahim Bey'de daha trajiktir. Romanda insanlar "birbirinden uzun mesafelerle ayrılmış" yıldızlara benzetilir. Yıldızlar ışıklarıyla varlıklarını gösterirler ama "tıpkı bütün insanlar gibi" birbirlerinden çok uzaktırlar: "(İnsanlar)kendi hususi boşlukları içinde dönen, hepsi yalnız, hepsi mahrem ve başkalarına kapalı birer dünyadır. Bir yıldız sönünce ondan uzaktakiler bir şey duymaz.(FBB, sh.7) Örneğin Fahim Bey'in varlığını herkes bilir, ama onu gerçekten tanıyanların sayısı çok azdır. Tanıdığını söyleyenler ise aslında onu yanlış tanımışlardır. Romanın girişinde Fahim Bey'in ölüm ilanında verilen bilgiler bunun delilidir. Fahim Bey'in vefatını ilan eden gazete, ertesi gün ilanı şöyle tekzip eder: "Dün vefatını bildirdiğimiz Tütün Reji İdaresi mütercimi Ahmet Fahim Beyin eski maslahatgüzarlarımızdan bulunmadığı tasrih olunur"(FBB, sh.8) Oysa anlatıcı kahramana göre onunla ilgili verilen bu bilgi doğrudur.

Samim, yalnızlığı çağın bir problemi olarak görür. İnsanın yalnızlaşmasının sebeplerinden biri ruhsal olandan uzaklaşması, maddi dünyanın dışına çıkamamasıdır: "Kelimenin üstüne bastın: Yalnızım, yalnızsınız. Bak, bu infirat romantizmi, anladın mı? Geçen asrın şairlerini isyan ettiren bu infirat romantizmi, daha önceki asrın insan haklarına temel yaptığı bir infiratedeolojisine karşıdır. Bu, işte, yakıcı ve boğucu yalnızlık korkusu, bu müthiş fobi, ferdiyetler nizamı üstüne kurulmağa

²² Rene Girard'ın "üçgen arzu" olarak ifade ettiği; arzu duyan bir "özne", arzuyu telkin eden bir "dolayımlayıcı" ve arzunun "nesnesi"nden oluşan bu üçgen yapıyı Fahim Bey ve Biz romanından çok Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde (Halit Ayarç-İrdal-Enstitü) ya da Yalnızız'da (Samim-Meral-Meral'in Paris sevgisi) görmemiz mümkündür. GİRARD, Rene, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

²³ KARATAŞ, Turan, Peyami Safa'nın Yalnızız Romanı, *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, İkinci Basım, Sayı 65/66/67, Ankara, Temmuz 2002, sh.629.

doğru hergün biraz daha fazla giden yeni nizamların Ben'ler arasındaki mesafeleri açarak ruhların birbirlerine intikallerini ve kaynaşmalarını mümkün kılan polipsişik bir havadan onları mahrum etmesidir. Yani, bak, büyük kalabalıkların ortasında, insan denilen sosyal mahluk kendi... Kendi iç dünyasının mahbusu hâlinde, şifasız bir yalnızlığa mahkum. Anlatabiliyor muyum? Bu... Bu egosantrik insan telakkisi, bütün aşkları anlaşılmazlığa düşüren ve kine çeviren ters bir disiplin doğurmuştur. Yalnızım evet, herkes yalnızdır, yalnızız.(Yalnızız, sh.347) Samim, bireyin yalnızlaşma sürecini farklı kavramlarla ele alır. Ona göre insan, yaşarken “varlaşma” ve “yoklaşma” hamleleri arasında “dip zıtlık” durumunu yaşar. Romanın geneline baktığımızda Samim’i: “varlaşma”, Meral’i “yoklaşma” sürecinin figürleri olarak değerlendirebiliriz.²⁴ İnsanın “varlaşma” hamlesiyle “ebedilik hayali ve neşesi” ortaya çıkar. Samim, bulunduğu dünyadan rahatsız olsa da, yazdığı kitapla ve Simerenya hayali ile “ebedilik” için ilk adımı atmış, “varlaşma” hamlesini yapmıştır. Samim, yüz elli yıl sonraki Simerenya’yı düşleyerek bir bakıma yalnızlıktan kurtulacağı “entelektüel yalanını” inşa eder. Kurguladığı bu dünyada bireysel, toplumsal bütün dertlere çare bulunmuştur. Samim’e göre psikolojik bir durum olmasına rağmen, toplum hayatını derinden etkileyen, çağın en büyük problemlerinden biri olan yalan, yüz elli yıl sonrasının Simerenya’sında gereksiz olacaktır. Çünkü insan, “müspet” ve “menfi” bütün duyguları, düşünceleri arasındaki zıtlığı ortadan kaldırılabilmıştır burada: “Simeranya’da yalan tamamiyle lüzumsuz bir hâle gelmiştir; anlaşılmıştır ki bu, tabiatın ve hayatın içindeki zıtlıkları barıştıramayan insanın bir görünüş ahengi yaratmak için kutuplardan birini örtmek ihtiyacıdır.”(Yalnızız, sh.61) Samim’in yaşadığı çağın insanları, bahsedilen zıtlığı ortadan kaldırmak için “yalan”ı kullanır. İnsanlar yalan söyleyerek, çatışan iki unsurdan birinin üzerine geçici olarak örter. Bu eylemleri gelecekte daha büyük sıkıntılara sebebiyet verir:

“-Dur sana bir misal ile anlatayım: Yıldırım bir elektrik hadisesidir, değil mi?

-Öyledir.

-İnsan fizik sahada müspet ve menfi arasındaki zıtlığı uzlaştırarak elektrik ışığını elde ediyor. Tabiatın bu yıkıcı kuvveti insanın elinde fayda vericidir. Fizik sahada böyle. Fakat içine insan ruhunun karıştığı sosyal hayat sahasında bütün zıtlıkların barışması mümkün olmuyor. Yalan o zaman müspet ve menfi kutuplardan birini muvakkat bir zaman için örtmek suretiyle zıtlığı ortadan kaldırır. Tabii muvakkat bir zaman için.

-Buna da bir misal söyle.”(Yalnızız, sh.62)

Samim, Aydın’ın hastalığının, annesi Mefharet’ten saklanması buna örnek verir. Aydın’ın menenjit olması menfi bir durumdur. Samim, Mefharet’e yalan söylenmesine karşıdır. Çünkü bugün hakikatin üzeri yalanla örtüldüğünde, yarın problem daha büyük ve karmaşık olarak ortaya çıkar.(Yalnızız, sh.60) Birey yalanın peşinden giderek aslında “yoklaşma” sürecine girmektedir. Yalan söylemek, bireyin en büyük psikolojik rahatsızlıklarından biridir. Bu, biyolojik hastalıkların da nedenidir. Kişi, hayatı olduğu gibi kabul etmediği, gerçeklerle yüzleşmediği, gerçeklerin üzerini örttüğü için vücudunu gelecekte nüksedecek hastalıklara açık hâle getirmektedir. Bu nedenle Simerenya’da doktorlar, hastalığın sebebini öncelikle hastanın hayatına ve ruhuna bakarak anlamaya çalışır: “Simerenya’da her türlü hastalığın amilini evvela hastanın

²⁴ Peyami Safa’nın romanlarında birçok çatışma unsuru ele alınmıştır. Doğu-Batı, Erkek-Kadın, Madde-Mana gibi çatışmaların romanlarda sıkça kullanılmasının sebebi Peyami Safa’nın roman türüne yüklediği anlamla ilgilidir. Romanlarında zıt dünyaların sentezini arayışı, Nurdan Gürbilek’e göre şöyle ifade edilir: “Ne yazık ki çoğu romanını, bu kuramın emrine vermişti Peyami Safa. Doğu-Batı sorununa kilitlenmiş romanlarındaki madde-ruh karşıtlığı da hemen her durumda bir kadın-erkek karşıtlığı olarak karşımıza çıkar. Kadın genellikle madde ve bedeni, erkeğe mana ve ruhu temsil eder. Birkaç örnek dışında Safa’nın neredeyse tüm kadınları ya züppedir (“sözde kız”dır, “tango”dur, “Beyoğlu kadını”dır, “dejenere kız”dır) ya da züppeliğin tehdidi altındadır; yani doğru tercihi yapmadığı takdirde züppe olacaktır.” GÜRBİLEK, Nurdan, *Kör Ayna Kayıp Şark*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, sh.86.

hayatında ve ruhunda ararlar. Çok defa da hiçbir çaresi olmayan talihsizliklerden hayat aksiliklerinden birini bulurlar: ümitsiz bir aşk, çok sevilen birinin ölümü, namus lekesi, vicdan azabı gibi çaresizlikler... ve bu ağır ıstırap yükünü kaldıramayan ruhun sıkıntısı ve isyanı. İşte o zaman, hastayı kaderinin aksiliklerine intibak ettirecek bir ruh tedavisi başlar ve mucizesini verir. (Yalnızız, sh.63)

Samim'in ileri sürdüğü anlamıyla "yoklaşma hamlesi", Fahim Bey'in yaptığı gibi, "hayati yalanı yaşamak"tır. Meral'in arzuladığı Paris hayatı: "hayati yalan"dır. Meral, Paris'in ışıltılı yaşantısının cazibesine kapılmış ve "yoklaşma hamlesi"ne sürüklenmiştir. O, bir bakıma Fahim Bey'in "benlik problemini" yaşar; bir farkla: Fahim Bey kendi dünyasına çekilerek "toplumdan kurtulmuş/kaçmış", böylelikle –kendisine göre- özgürleşmiştir. Ancak Meral, toplumla çatışmanın tam ortasında kalmıştır. Bir yanda bilinçaltından gelen özgürleşme istekleri, diğer yanda toplumun kendisinden beklediği davranış kalıpları vardır. Meral'in hayalî de olsa "babasının kadavrası üzerine basarak geçmesi", benliğin özgürlüğe ulaşmak için aşması gereken büyük engel anlamına gelir. Meral'in yaşadığı psikolojik çatışma anını yazar şöyle ifade ediyor:

"Bir tek şans. Meral pencereye doğru ağır ağır yürüdü. Haykırmak. Skandal. Ferhat kuduracak, babası duyacak, işte o zaman adamcağıza bir hâl olabilir; ve bütün günahın yükü Meral'in sırtında kalır. Ne müthiş. Aman... Şimdi burası üstüne basmaya razı olması lazım. Kuvvet işte bu. İnsan bunu da gözüne alabilse önünde durulmaz. Fakat –Samim'in gözüyle- cemiyet var. Er geç o çıkar insanın karşısına. Mahkemelerinden ziyade onun nefreti korkunç. Ve öfkesi. Gizli, dilsiz, hiçbir şekle bağlı olmayan öfkesi. Ne yapar? Müthiş bir tatouage. Damgalar insanı. Kötü kadın. Bitti." (Yalnızız, sh.321)

Bir kadın olarak Meral'in seçme şansı yoktur. Kendisine dayatılan, içinde yaşaması istenen bir "dünya sahnesi" ve burada erkek egemen toplumun oynamasını istediği bir rol vardır. Meral, kendisinin değil toplumun inşa ettiği bir dünyada yaşamak zorunda bırakılır. Bu dünyada insanların bireysel özgürlüğüne yer yoktur. Fahim Bey'in özgürleşmesini Meral gerçekleştirememiştir. Meral'in yaşadığı kişilik bölünmesine sebep olan; "varlaşma" ve "yoklaşma" çatışmalarını yoğun biçimde yaşamasıdır. Bu çatışmayı anlatıcı kahraman şöyle ifade ediyor: "Bu iki zıt hamle insanda iki benlik yaratmıştır. Birincisi, aşk ve fedakârlık hamleleri hâlinde kendi kendini aşar ve ebedilik değerlerine sarılır. Sevgili aşkından, aile aşkından, meslek aşkından, millet aşkından, insanlık aşkından Allah aşkına kadar gider (Esasen böyle bir transcendence olmadan varlığın mümkün olmadığı Simeranya metafiziğinin esasını vücuda getirir). İnsan fanilik sıkıntısından böyle kurtulur ve varlığının en dolgun hâlini yaşar. Her insan bu "birinci" türlü an ve dereceleriyle, pek az veya pek çok şuurlu olarak vardır. Bütün sosyal ve kutsal değerler oradadır; birinci Meral de oradadır." Samim'in tasnifiyle bu şekilde oluşan birinci benliğin karşısında bir de ikinci benlik vardır ki bu "tabiate, uzviyete, biyolojik hayata ve içgüdülere" bağlıdır. Bütün "kaba iştah ve şehvet, kibir ve gösteriş" gibi değerler ikinci benliktedir. Birinci benlik, insanın manevi dünyasını oluşturur ve "varlaşma" hamlesinin karşılığıdır. İkinci benlik ise bireyin maddi dünyasıdır ve "yoklaşma" hamlesine karşılık gelir.

Hayri İrdal: "Aradan Yalanı Çıkarın Hiçbir Şey Kalmaz"

Yalnızız'dan yaklaşık on yıl sonra yayınlanan, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü adlı romanı hakkında İbrahim Şahin'in "öyle anlaşıyor ki Saatleri Ayarlama Enstitüsü yalan hakkında bir romandır."²⁵ Tespiti bize göre de doğrudur. Romanın ilginç kahramanı Hayri İrdal'ın psikiyatra söylediği "aradan bu yalanı çıkarın, hiçbir şey kalmaz, kurtulurum." (Saatleri Ayarlama Enstitüsü, sh.109) cümlesi; huzursuz bireyin, dünyada gerçeklik olarak algıladığı her şeyin şaka için söylenmiş bir yalandan ibaret olduğunu vurgular. Çoğu zaman

²⁵ ŞAHİN, İbrahim, *Haz ve Günah-Bir Tanpınar Yorumu*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, sh.284.

“lüzumsuz yere konuşan” Hayri İrdal’ın, Şerbetçibaşı elmasıyla ilgili uydurduğu masal, yalana/aldanmaya ihtiyacı olan toplum tarafından gerçek gibi algılanmış ve “kesin inanç” hâline getirilmiştir. Kimi zaman söylenen küçük yalanlar, yalan söyleyeni içine alan garip hakikatler olur ki Hayri İrdal’ın akli melekelerinin yerinde olup olmadığının kontrolü için Adli Tıbb’a gönderilmesinin esas sebebi, kendi uydurduğu bu hikâyenin, şaka niyetiyle söylenmiş bir “yalan” olduğunu itiraf etmesidir. Hayri İrdal’ın doktora söyledikleri aslında toplumun yalana/aldanmaya ihtiyacının bir göstergesidir. Toplum, büyülenmek ister, masalın efsanenin peşindedir. Gerçek hayattan herhangi bir bilgiyi alır, zihninde dönüştürür, “masalını” inşa eder ve bu masalın uzun süre yaşamasını ister. Hayri İrdal’ın şaka için söylediği bir “yalan” toplumun aldanma ihtiyacını karşılamak üzere kabul edilmiş ve gerçek hâlini almıştır: “*Bu sefer de başıma manasız bir iş geldi. Lüzumsuz yere konuştum. Ağzımdan bir kelime çıktı. Onun etrafında bütün bir masal uydurdular. Mahvıma kadar gittiler. Ben maalesef kendim başladığım bir yalanın kurbanıyım. Bunu nasıl yaptım? Niçin yaptım? Bilmiyorum. Fakat bu iş böyle... Bir gevezelik... Başka bir şey değil. Belki burada bütün insanlıkla birleşiyorum. Hepimiz kendi masallarımızın kurbanıyız. Fakat benimki başka türlü oldu. Karımın, çocuklarımın hayatında, kendi hayatımda onun cezasını çekiyorum... anla beni! Bana insanlar yüklediler, başka bir şey yok ortada...*”(SAE, sh.108)

Hakan Sazyek’in grotesk bir eser olarak değerlendirdiği Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanının “topluma yabancılaşmış” kahramanı²⁶ Hayri İrdal “yalan”dan haz alan biri olmakla birlikte Fahim Bey gibi “yalan”ı gerçekliğe ebedî olarak tercih edebilecek bir yapıda değildir. Ona göre “yalancı” Mehmet Ergüven’in ifadesiyle “dünyayı oyuna çevirerek”²⁷ (bu Halit Ayar’ın için de geçerlidir.) işe başlar. Hayatı “iki eli cebinde uydurulan bir masal” (SAE, sh.73) olarak görür. “*Seyit Lütfullah’ın mektebinden*” gelen Hayri İrdal’a tuluat kumpanyasındaki her eşya “yalan olduğu için” güzel görünür. Hayri İrdal, gerçekliğin dışına çıkma arzusunu/aldanma arzusunu, Fahim Bey gibi “mythomane” olarak ya da Samim gibi geleceğe yönelterek değil sanatın haz verici büyüyle gerçekleştirmek ister: “*Her şey fakir, eski, biçare ve hasisti. Fakat ben Seyit Lütfullah’ın mektebinden geldiğim için bütün bu fakir ve biçare şeyler sırf yalan olduğu için kendiliğinden bana güzel görünüyordu. İlk giydiğim, Üçüncü Napolyon devri azılzadesinin pantolonu üç yerinden yırtıktı. Aşık olduğum kadın, daha iyisi kontes, ferah ferah annemi doğurmuş olabilirdi, fakat ne ehemmiyeti vardı? Mesele o anda adımın Hayri olmaması, gerçeğin dışında bulunmamda idi. Bu tek manasıyla kaçıştı. Yalanın sihirli çizgisi içinde idim ve bu bana yetiyordu.*”(SAE, sh.73) Ama bize göre de Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanını diğer iki romandan ayıran, onun “bir idealin inşasının romanı” değil de “bir idealin çözülüşünün” romanı olmasıdır.²⁸

Toplumun aldanma ihtiyacını karşılayan, gerçeğe dönüşen yalana, başka birçok örnek vardır romanda. Örneğin Ahmet Zamani Efendi, başlıbaşına bir “yalan”dır. Onun yaşadığına dair elde hiçbir delil yoktur; ama “İspirizma Cemiyeti’nin üyeleri bir seanslarında, onun ruhuyla konuşmayı başarmışlardır. Çünkü bu cemiyetin üyelerinin Ahmet Zamani Efendi’nin yaşadığıyla ilgili en küçük şüpheleri yoktur. (SAE, sh.296) Saatleri Ayarlama Enstitüsü gibi “büyük bir yalan”a inanan, bu yalana diğer insanların da “iman” derecesinde inanmasını sağlamaya çalışan Halit Ayar’ın göre önemli olan Ahmet Zamani Efendi gibi birinin yaşayıp yaşamadığı değil, insanların onun yaşadığına imanları, bu imanı ortaya çıkaran psikolojik bir hâl olan “aldanma” ihtiyaçlarıdır.

²⁶ SAZYEK, Hakan, "Grotesk-Yabancılaşma Bağlamında Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü", TURKISH STUDIES-İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN: 1308-2140, Volume 8/4 Spring 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4397>, p.1245.

²⁷ ERGÜVEN, Mehmet, Gerçeğin Maskeleri, Cogito-“Yalan”, YKY, Sayı 16, Güz 1998, İstanbul, 1998, sh.91.

²⁸ İdealin inşasını “yalanın inşası” olarak anlamlandırdığımızda Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve bu enstitünün bünyesinde bulunan bütün unsurların romanın sonunda sabun köpüğü gibi ortadan kalkması, Tanpınar’ın bu çözüme “ironik” bakışını gösterir.

Halit Ayaracı'ya göre tarih, bugünün ürünüdür; bugün yazarsınız ve insanlar yazdıklarınıza inanır. Hayri İrdal, Halit Ayaracı ve Doktor Ramiz'in bu konudaki diyalogları şöyledir:

“Halit Ayaracı gülmemek için dudağını kısıtı.

-İnanmayan bir adamla çalışmak dünyanın en güç işidir.

Artık bunalmıştım.

-Bütün dediklerinizi yapıyorum. Bu yetişmez mi? İnanmağa ne lüzum var?

-Hiçbir şey yapmayın, yalnız inanın, bize bu yeter...

-Çünkü bana evvela inanç lazım. Saf kalbe bu işin doğruluğuna inanç... Siz çürümüş insansınız... Eski ruhsunuz! Hayata inanmayan insanla çalışılmaz. Daha Ahmet Zamani'nin mevcudiyetini bile kabul etmediniz...

-İyi ama, yok bu adam... Yok. Tarihlerde yok! Bana tek bir kağıt gösterin, sadece bir isim gösterin, yeter.

Doktor Ramiz.

-Eski moda laflar... Diyordu. Tarih, günün emrindedir. Ben sana yüz meselede yüzlerce kâğıt gösteririm ki yalandır, bundan ne çıkar? Mevcut olmasa adını bilmezsiniz, ondan konuşmazdınız... Bütün mesele şuradan geliyor: Kendinizi zamanınızdan üstün görüyorsunuz... Entelektüel gururu. Ben bütün hakikatleri bilirim, demek istiyorsunuz! Hayır, azizim, öyle bir şey olamaz. Bir insan bütün hakikatleri bilmez, bilemez...”(SAE, sh.278)

Nitekim Halit Ayaracı'nın zorlaması ile, hiç var olmamış bu adamın kitabı da basılır: “Şeyh Ahmet Zamani'nin Hayatı ve Eseri.” Hayri İrdal bir yandan Halit Ayaracı'nın inşa ettiği “yalan dünyada” yaşamayı kabullenir diğer yandan yalanının meydana çıkacağını düşünerek korkar.²⁹ Halit Ayaracı onun korkusunu hafife alır. Çünkü ona göre “yalan diye bir şey” mevcut değildir.(SAE, sh.294) Bu noktada Halit Ayaracı Fahim Bey'e benzer. Yalanın içinde yaşayan kişi tabii ki “yalan diye bir şey”in mevcut olmadığına inanacaktır. Ayaracı'ya göre bilgi “ikinci derecede” önemlidir, önemli olan “yapmak ve yaratmaktır.”(SAE, sh.336) Kişiler inandıkları gibi yaşarlar, daha doğrusu inandıkları doğrultuda yaşamak isterler; bildikleri doğrultuda yaşamaktan rahatsız olurlar. İşte burada tekrar Abdülhak Şinasi'nin Fahim Bey'ini hatırlarız. Fahim Bey için yaptıklarının mantıklı ya da lüzumlu olup olmaması önemli değildir. Onun için önemli olan kendine özgü bir “hayati yalanı” yaşıyor olmasıdır. “Ahmet Zamani Efendi diye birisi vardır” denildiği için var olur. İspat isteyenler için mezarı bile gösterilebilir. Yazdığı eserlere atıfta bulunulabilir. Bu hayali kişi sadece “icad edilmiş” daha doğrusu icat edilmek zorunda kalmıştır. Ahmet Zamani Efendi o kadar “hakikileştirilmiştir” ki Hayri İrdal'ı eleştiren Cemal Bey, Ahmet Zamani'yi “doğrudan doğruya” reddetmez, onun yerine “Fennî Efendi” adında bir kişinin varlığından bahseder.(SAE, sh.296) Ahmet Zamani denen kişi aslında Fenni Efendi'dir ona göre. Yani yalan, yeni bir yalanla “yalanlanır.”

Saatleri Ayarlama Enstitüsü gibi “büyük, mantıksız, gereksiz ve hatta bütünüyle yalan” olan bir müesseseyi ortadan kaldırdığınızda onu inşa edene kadar ortaya koyduğunuz her gayret, her yorum, her bilgi de doğal olarak “yalan”dan ibaret olacaktır. Aradan Enstitü'yü çıkardığımız zaman ortada Halit Ayaracı da kalmaz. Nitekim romanın sonunda Hayri İrdal'ın dışında, Halit Ayaracı'ya kimsenin cesaret edip de söyleyemediği, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün lüzumsuzluğu, bir Amerikalının cümleleriyle anlaşılır. Halit Ayaracı, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün yani büyük

²⁹ (Belki de) Halit Ayaracı ve onun kurguladığı bütün her şey (Saatleri Ayarlama Enstitüsünün tamamı da dahil olmak üzere) tamamen Hayri İrdal'ın kurguladığı bir “similasyondan” ibarettir.

yalanın merkezindedir. Hayri İrdal ise bu yalanın parçası olmaktan kendisini bir türlü kurtaramayan bireydir. Halit Ayarcı'nın "telkin" kabiliyeti³⁰ o kadar yüksektir ki söylediklerini kimse eleştiremez. Enstitünün "lüzumlu" olduğuna, "saçma" olmadığına herkes sorgusuz sualsiz inanır, kimse bu enstitünün ne işe yarayacağını sormaz da neden bir "ecnebi" bu hakikati korkmadan söyleyebilir? Amerikalının söylediği "hakikat" tıpkı bir "ateş" gibi diğer bütün unsurları hakimiyeti altına alır, "büyük yalanı" yok eder. Bu bir bakıma, İbrahim Şahin'in Haz ve Günah adlı eserinde, Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında ateşe yüklediği dönüştürücülük vasfına benzer bir durumdur. Halit Ayarcı'nın telkiniyle kurulan enstitü, dışarıdan birinin sözüyle yıkılmıştır. Tıpkı simyacı grubun bir yangınla dağılması gibi: "*Seyit Lûtfullah simya ilmi (Kayser Andronikos'un hazineleri ve Şerbetçibaşı elması) peşinde bir ömür tüketirken eşyaya nüfuz, etmek arzusudur. Tanpınar'daki esrar çözme, bilmek ve anlamak merakı Seyit Lûtfullah'ın parodik hayatıyla aynıdır. Metnin sonunda bir yangın yüzünden simyacı grup dağılır. Yangın ateşe ilişkindir. Ateş de anasır-ı erbaadan biridir. Ateşin en büyük özelliği dönüştürmesidir.*"³¹ Seyit Lûtfullah'ın "simya ilmi"nin peşinden koşması ile amacı bakımından sanatkâr faaliyetinin bir olması, ikisinin de bir yalanın peşinde koştuğu anlamına gelir. Bu neden böyledir? Toplum olarak aldanmaya, yalana "ihtiyacımız" olduğundan mı? Gerçek hayattan kaçmak istediğimizden mi? Problemleri çözmek yerine onları daha karmaşık hâle getirmekten zevk alan bir toplum olduğumuzdan mı?

Georg Lukacs romancının eserinde roman kahramanlarının psikolojisini öne çıkarmasını, onun, romanıyla ilgili biçim belirleme niyetinin yansıması olarak görür. Ona göre önemli olan kahramanın psikolojik arayış sürecidir.³² Bu arayış sürecinin ifade biçimi yazarın üslubuna bağlıdır. Bireyin psikolojik hâlleri romanda ele alınmaya başlandığında onun "özgürlüğü" esas meselelerden biri olur. Rollo May Özgürlük ve Kader adlı kitabında Sartre'ı örnek göstererek özgürlükle, insan olmanın eş anlamlı olduğunu belirtir. Özgürlük, insanların "seçme anında" ortaya çıkar: "*Özgürlüğün ve varoluşun bu eşdeğerliliği, her birimizin seçme anında kendini gerçek olarak yaşamasında kendini gösterir. Eğer biri "Yapabilirim" ya da "Seçerim" ya da "İsterim" derse, kendi önemini hisseder, çünkü köle için bunları söylemek olanaksızdır.*"³³ Yani bir insan seçme şansına sahipse, bu şans bir başkasına bağımlı olmadan kullanabiliyorsa özgürdür. Bireyin seçtiği şeyin niteliği önemli değildir; varlığına son veren ölümünü bile "seçmesi" bireyin özgür olduğunu gösterir. Kişi, değişmek ya da değişmemek, topluma uyum sağlamak ya da sağlayamamak, hareket etmek ya da etmemek konusunda seçme şansına sahipse, görece olarak özgürdür. Modernlik bir yandan insana teknolojiyi, konforu sunmuş diğer yandan onun elinden seçme kabiliyetini almış, onu toplum içinde yalnızlaştırmıştır. Bireyi özgürleştirdiğini iddia ederken aslında onu köleleştirmiştir.³⁴ Kalabalıklar içinde yalnızlaşan birey iç dünyasını, kendisini anlamaya çabalamış ya da yaşamayı arzu ettiği dünyayı kendisi inşa etmeye çalışmıştır. Doğal olarak bütün bu bireysel hâller, edebiyatta da örneklenmiştir.

Sonuç

Modern zamanların ilk edebî ürünlerinden olan Fahim Bey ve Biz'in kahramanı yalnızdır ve yalnızlığını kendi "yalan dünyasını" inşa ederek, toplumdan soyutlanarak ve bu dünyada mutlu

³⁰ Rene Girard'ın yapısal formülündeki "arzunun dolayımlayıcısı" unsuruna bu romanda en uygun karakter Halit Ayarcı'dır. Halit Ayarcı'nın Hayri İrdal üzerindeki hakimiyetini şu cümleler çok açık ifade eder: "*Şu kadarını söyleyeyim ki, saatçilerin pîri Şeyh Zamanî Hazretlerinin hayatını ve keşiflerini anlatan bu eserin gördüğü rağbeti doğrudan doğruya, enstitümüzün kurucusu, aziz velinimetim, büyük dostum, beni hiçten bugünkü şahsiyetime erdiren Halit Ayarcı'nın yüksek meşiyetlerine borçluyum. Zaten hayatımda iyi, güzel, faydalı ne varsa hepsi onun, bir otomobil kazasının üç hafta evvel aramızdan alıp götürdüğü o büyük adamındır.*" (SAE, sh.8)

³¹ ŞAHİN, İbrahim, a.g.e, sh.417.

³² LUKACS, Georg, *Roman Kuramı*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, sh.68.

³³ MAY, Rollo, *Özgürlük ve Kader*, Okuyan Yayınları, İstanbul, 2011, sh.14.

³⁴ BENJAMİN, Walter, *Son Bakışta Aşk*, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, sh.135.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

olarak yok etmeye çalışır. Yalnızlığı nedeniyle kaybetmiş değildir, dışarıdan bakıldığında normal insanlara "saçma" gelen bir hayatı benimser ve mutlu olur. Abdülhak Şinasi Hisar, Fahim Bey'i kurgularken kahramanı ile arasına bir mesafe koyar. Fahim Bey gibi "garip" dünyalarda yaşayan nice garip tipler vardır ve bu tipler anlaşılamadıkları ölçüde suçlanırlar. Hisar'ın kahramanını "benzeterek" değil "farklılaştırarak" inşa etmeye çalıştığı açıktır. Hisar, Turinay'ın da belirttiği gibi "iç hayat anlatması" konusunda Peyami Safa'dan ayrılrsa da³⁵ bize göre romanında parçadan bütüne giden, ulaştığı bütünlüğü psikolojinin kavramıyla açıklayan bir tutum sergilemiştir.

Samim, yalnızdır ve Simerenya gibi "yalanın olmadığı" bir dünyayı tasavvur eder. Yalnız insanın yalnızlıktan kaynaklanan hastalıklarına, burada çözüm arar. Çünkü gerçek dünyada tek başına bu hastalıklara çare bulmasının imkânı yoktur. Samim yalnızdır ama yalnızlığının çağın aydınına özgü bir durum olduğunun farkındadır. Yalnızız'da yalan, tamamıyla psikolojik bir hâl olarak ele alınır, anlaşılmaya çalışılır. Samim bir bakıma Peyami Safa'nın psikoloji bilgisini, düşüncesini anlatmak, dolayısıyla yazarın "ideolojisine" hizmet için kurgulandığı izlenimini verir.

Hayri İrdal, yalnızdır. Her ne kadar yalana şüphe ile yaklaşıp da "yalanın büyü" onu da farklı biçimde içine alır. Ne Fahim Bey gibi kendisini "yalan dünyaya" sorgusuzca atar, ne de bu dünyada yaşamının hazzından kendini alabilir. Tanpınar'ın "eşikte olma hâli" Hayri İrdal'da ifadesini bulur. Hayri İrdal, yalanı edebiyat ve sanatla eşdeğer görür. Ahmet Hamdi Tanpınar bu romanında dili; "öğretmek, bilgi vermek"ten çok "büyülemek" için kullanır.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edip, Fahim Bey ve Biz, *Akşam Gazetesi*, 11 Eylül 1941.
- ANDAÇ, Feridun, *Edebiyatımızın Yol Haritası*, Can Yayınları, İstanbul, 2000.
- ARIK, Şahmurat, Cumhuriyet Öncesi Türk Romanında Değerler Çatışması, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, İkinci Basım, Sayı 65-66-67, Ankara, 2002.
- BENJAMİN, Walter, Son Bakışta Aşk, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.
- DIKE, Charles C., *Paradigm*, Volume 12/2, Spring 2007.
- EMRE, İsmet, "Yeni Türk Edebiyatının Psikoloji Kaynakları", *TURKISH STUDIES-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*-ISSN: 1303-9199, Volume 4/1-I Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.565>, pg.319-355.
- ERGÜVEN, Mehmet, Gerçeğin Maskeleri, *Cogito- "Yalan"*, YKY, İstanbul, Sayı 16, Güz 1998.
- GIRARD, Rene, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.
- GÖKŞEN, Enver N., Roman Kahramanları, *Yarım Ay*, Sayı 174, 1 Haziran 1943.
- GÜNDÜZ, Osman, "Geleneksel Anlatma Formlarından Çağdaş Romana", *TURKISH STUDIES-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*-ISSN: 1303-9199, Volume 4/1-I Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.565>, pg.763-798.
- GÜRBİLEK, Nurdan, *Kör Ayna Kayıp Şark*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi, *Fahim Bey ve Biz*, YKY, İstanbul, 2011.

³⁵ TURINAY, Necmettin, *a.g.m.*, sh.611.

- HİSAR, Abdülhak Şinasi, *Kitaplar ve Muharrirler 1-Mütareke Dönemi Edebiyatı*, YKY, İstanbul, 2008.
- HORNEY, Karen, *Psikanalizde Yeni Yollar*, Öteki Yayınları, Ankara, 1994.
- KARACA, Nesrin Tağızade, *Abdülhak Şinasi Hisar'ın eserlerinde Geçmiş Zaman ve İstanbul*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- KARATAŞ, Turan, Peyami Safa'nın Yalnızız Romanı, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, İkinci Basım, Sayı 65/66/67, Ankara, Temmuz 2002.
- LUKACS, Georg, *Roman Kuramı*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.
- MAY, Rollo, *Özgürlük ve Kader*, Okuyan Yayınları, İstanbul, 2011.
- MORAN, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I- II*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- NARLI, Mehmet, "Otobiyografi ve Roman/Otobiyografik Roman", *TURKISH STUDIES-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*-ISSN: 1303-9199, Volume 4/1-I Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.565>, pg.901-909.
- SAFA, Peyami, *Yalnızız*, Ötüken Yayınları, İstanbul, sh.2000.
- SAZYEK, Hakan, "Grotesk-Yabancılaşma Bağlamında Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü", *TURKISH STUDIES-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*-ISSN: 1308-2140, Volume 8/4 Spring 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4397>, p.1243-1267.
- ŞAHİN, İbrahim, *Haz ve Günah-Bir Tanpınar Yorumu*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, Ahmet Hamdi Tanpınar Anlatıyor, *Varlık Dergisi*, Sayı 377, İstanbul, 1 Aralık 1951.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004.
- TURİNAY, Necmettin, Fahim Bey ve Biz Romanı Etrafındaki Spekülasyonlar, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Türk Romanı Özel Sayısı*, İkinci Basım, Sayı 65/66/67, Ankara, Temmuz, 2002.
- YALÇIN, Alemdar, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*, Günce Yayınları, Ankara, 1998.
- YELLOWLEES, Henr, *Ruh ve Akıl Bozuklukları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.

BOZKIRIN ÜZERİNE DOĞAN GÜNEŞ: “BOZKIRIN SIRRI TÜRK PEYGAMBER” *

*Mehmet ÖZDEMİR***

ÖZET

Bu makalede; dini, sosyal, siyasi, kültürel vb. gibi pek çok konuda Türkistan coğrafyasını konu edinen “*Bozkırın Sırrı Türk Peygamber*” romanı halkbilimi açısından değerlendirilmektedir. Türk edebiyatında kültür temalı romanın tarihi gelişimi düşünüldüğünde, gelenek ve görenekleri, köy yaşamını yani kültürü konu edinen ilk romanlar, ilk köy romanı mevzusunu ortaya çıkarmıştır. Pek çok konuda ilklerin yaşandığı bu dönemlerde “*köy*” teması da yazarların Anadolu’ya yönelişinde zengin sunumlar bulmuştur. Köy edebiyatının/köy romanının temellerinin atıldığı o günlerden bugünlere roman -her ne kadar batılı bir tür olarak değerlendirilse de- zengin anlatımlar ve örneklerle Türk kültür dairesinde kendisine özel bir yer edinmiştir. Bozkırın Sırrı Türk Peygamber romanı, önceki örneklerinde büyükşehirlerden/İstanbul köy yaşamına olan yönelişin, Anadolu’dan Türkistan’a yani Anadolulu bir yazarın gözünden Türkistan’dan Anadolu’ya açılan bir penceresi olmuştur. Romanda aranan Anadolu değildir, bugün Anadolu’da sahip olunan mirasın hazırlanışdır. Bu bağlamda romanda halkbilimi açısından Anadolu’ya ulaşmaya çalışılmıştır. Bozkır, bugünkü Türk kültürünün doğuş havzasıdır. Millet olmayı, devlet olmayı ve her türlü üretimi burada öğrenen Türkler, pek çok nedene bağlı olarak bu birikimi Anadolu topraklarına ulaştırmışlardır. Günümüzde Anadolu’da görülen geleneklerin pek çoğunun Türkistan kökenli oluşu, Türk kültürünün bu bölgeden çeşitli coğrafyalara yayılmasıyla ilgilidir. Bir bozkır romanı olan eser, Türkistan geleneklerinin zengin örneklerini sunar. Bu yönüyle değerlendirildiğinde romanın önemi daha net olarak anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Popüler Kültür, Popüler Edebiyat, Türk Töresi, Gelenek ve Görenekler.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü Doktora Öğrencisi, El-mek: mehmetozdemir@hacettepe.edu.tr

THE SUN WHICH RISING OVER OF STEPPE: BOZKIRIN SIRRI TÜRK PEYGAMBER

ABSTRACT

In this article; the novel of Bozkırın Sırrı Türk Peygamber which deal with the culture and geography of Turkestan in terms of many aspects such as religious, political, social and cultural issues has been examined according to elements of folklore. When considering the historical development of the culture-themed novels in Turkish Literature, the first novels depicting the traditions, customs, and cultural themes in a village setting have initiated the first village novels. In this period, there have been a number of new attempts in literature and writers have started being interested in Anatolia and they have presented rich examples of village-themed novels. Although it is regarded as a genre with a western origin, the village-themed literature or novel has proved itself as a special literal genre in Turkish Literature with its groundbreaking samples that have been published since those periods. The novel of Bozkırın Sırrı Türk Peygamber is a great example of he drifts from Anatolia to Turkestan unlike the drifts from villages to the metropolitan of Istanbul observed in the first examples. In the novel, the place that is being looked for is not Anatolia. The thing that is being traced is the preparation of the current heritage in Anatolia. In this context, this novel is examined in terms of folklore with an aim of reaching Anatolia. Steppe is the origin where Turkish culture was born. Turkish people learnt how to be a nation, how to be a state and how to produce in steppe and brought this knowledge and these traditions to Anatolia. The reason why most of the traditions observed in Anatolia today is related to the Turkestan is because Turkish culture spread the other geographies from the Turkestan. Being a steppe novel, Bozkırın Sırrı Türk Peygamber provides rich examples of this culture. From this point of view, the importance of this novel is obvious.

Key Words: Popular Culture, Popular Literature, Morals of Turkish, Tradition and Custom.

Giriş

William John Thoms tarafından icat edilen “folklore” kavramı Türkçe’de “halkiyat, halkbilimi ve folklor” gibi isimlerle anılmıştır. Ülkemizde folklor kavramı –bilimsel ortam haricinde- yanlış anlaşılacak daha çok halk oyunları için kullanılmıştır. Dolayısıyla içerik ve doluluk bakımından bu kavramlardan en genel geçer kullanıma sahip olanı “halkbilimi” kavramıdır. Özellikle son dönemde halkbilimi daha geniş bir boyutta ele alınmış ve kültür bilimi kavramı ortaya çıkmıştır. Aslında pek değişen bir şey olmamıştır. Çünkü halkiyat, halkbilimi ve folklor kelimeleri de kültür bilimiyle aynı amaca hizmet etmektedir. Kültür bilimi kavramı, özellikle son dönem çalışmaları olarak bilinen “somut ve somut olmayan kültürel miras çalışmalarını, popüler kültür çalışmalarını, tüketim kültürü çalışmalarını, reklam kültürü ve reklamcılık çalışmalarını, medya ve internet kültürü çalışmalarını, kültür turizmi, kültür ekonomisi ve kültür endüstrisi çalışmalarını, popüler mizah ve toplumsal cinsiyet çalışmaları gibi pek çok yeni çalışma konusunu halkbilimi disiplinin çalışma alanına eklemiştir. Bu yeni çalışma konuları incelendiğinde bu kavramların tamamının içerik olarak kültürü konu edindiği anlaşılabacaktır. Bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Spring 2014

kapsamda hazırlanan çalışmada halkbilimi ve kültür bilimi perspektifleri göz önünde bulundurulmuştur.

Kültür konusunda geçmişten günümüze değin pek çok tanım yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Yapılan tanımlar değerlendirildiğinde kültürün çok geniş bir alanı kapsadığı ortaya çıkar. Uzmanların görüşleri incelendiğinde halkbiliminin sözlü edebiyat çalışmalarından antropolojiye, sosyolojiye, mitolojiye ve müzikolojiye kadar pek çok disiplini kapsadığı sonucuna ulaşılır (Rioux, 2014: 25). Çobanoğlu'na göre “*kültür, insanların biyolojik kalıtlarının ötesindeki ihtiyaçlar, doyumlar ve doyumsuzlukların şekillendirdiği ve insanların öğrenme yoluyla kazandığı, edindiği, inşa ettiği maddi ve manevi birikimi, değerleri, yönelimleri, duygu ve düşünce dünyaları, sosyal davranışları, teknolojileri ve sanatlarının tamamını ifade eden ve doğaya (nature) eklenmiş yaratmalar, donatmalar bütünüdür*” (2005: 18). Kültür, halkbilimi ve/ya folklor en genel anlamda yaşanmış devirlerin dilidir ve yaşanacak bir ömrün yolunda durur (Pamirli, 1940: 10). Geçmiş her ne kadar eskilere dayanırsa dayansın, sözel olarak yaşatılan gelenekler, bir kısmı yazılı, görsel, elektronik vb. süreçler sonucu bugünlere ulaşabilmişlerse, bu durum geleneklerin sürekliliğinin bir göstergesi sayılabilir. Ancak her devirde toplumların geleneği yaşayış şekilleri farklı olabilir. Çünkü yukarıda değinildiği gibi folklorun yaşanacak ömrün yolunda durması olayı, onun yaşandığı/yaşanacağı yüzyılın imkânlarından, ihtiyaçlarından, gelişimlerinden vb. pek çok konudan etkileneceğine/değişeceğine ve öylece varlığını devam ettireceğine işaret sayılmalıdır.

Türk milletinin geniş bir coğrafyaya yayılmış halde bulunan zengin bir kültürel mirası vardır. Bu miras geçmişten günümüze çeşitli anlatımlar aracılığı ile kurgulanmış, halen de kurgulanmaya devam etmektedir. Özellikle son yıllarda tiyatrolarda, filmlerde, belgesellerde ve romanlarda en çok tüketilenler (bestseller) listeleri incelendiğinde geçmişe dönük olarak bir dönemi, kişiyi, mekânı, âdetleri, gelenek ve görenekleri kısaca kültürü anlatan eserlerin/yapıtların okuyucunun/izleyicinin ayrıca ilgisini çektiği görülmektedir. Bu eserlerin dikkati çeken en önemli nitelikleri işlenen konuların mümkün olduğunca kültürel doku içerisinde sunulmasıdır. Geçmişin kültür mirasını bugünün estetiği ile sunmaya dayanan edebiyat ve sanat eserleri, okuyucunun/izleyicinin gönlüne hitap etmiştir. Yazarların okuyucunun ilgisini bu yönde toplamaya çalışarak tarihin/kültürün derinliklerine ışık tuttıkları aşikârdır. Hemen her dönemde okuyucunun kendisini/toplumunu/kültürünü anlatan eserlere ilgi duyduğu da bilinen bir gerçektir. Hiç şüphesiz bu gerçek, günümüz eserleri için de geçerli bir durumdur.

Türk okuyucusu romanı İstanbul sokaklarında tanımış, aynı şekilde İstanbul da okuyucuya roman aracılığı ile sunulmuştur. Ancak yazarların Anadolu'ya yönelişi ile başlayan köy edebiyatı / köy romanı¹ olgusu, bir anda Türk romanı açısından geleneksel olanla modern olanın kucaklaşması şekline dönüşmüş ve oluşturulan yeni tarz okuyucunun beğenisini kazanmıştır. Yani bugünün popüler edebiyatının gelenekçi olarak nitelenmesi², romanda köy temasının işlenmeye başlanması ve yaygınlık kazanmasıyla ilgilidir.

Gelenekçi Popüler Kültür Edebiyatı/Romanı

Bir yaşamın saniyelerden yıllara dönüşümünde en önemli dinamiklerden birisi olarak görülen popülerlik algısı, kendi çevresinde bir kültür dairesi oluşturmuştur. Popüler kültür adıyla anılan söz konusu bu oluşum daha çok içinde yaşanan zamanla ilgilidir. “*Popüler kültür çağında popülerlik “saatlik, günlük, haftalık, aylık ve yıllık” ölçütlerine göre belirlenmektedir*” (Özdemir, 2007: 3). Popüler kültürün pek çok işlevi bulunmaktadır. Ama en önemli işlevi tüketimi teşvik

¹ Makalede incelenen konunun hacmi gereği köy edebiyatı bahsi üzerinde durulmamıştır. Bu konuda şu kaynaklara bakılabilir: (Özgül, 1998: 280-291; Kaplan, 1997; Okay, 2011: 119-125; Akyüz, 2010: 66-82; Kaplan, 2012: 369-376).

² Son dönemde yayınlanan pek çok romanın incelenmesinden hareketle elde edilen bu görüş tarafımıza aittir.

etmesidir. Bunun için de bir takım araçlardan (*medya-internet-sinema ve yazılı basın*) yararlanır. Popüler kültürde “*edebiyat eserinin medya kapsamında farklı ürünlere dönüştürülmesi*” (Özdemir, 2008: 15) kendi başına önemli bir olgu iken bir de edebiyat eserlerine dönüştürme olayı vardır. Popüler kültür, sözü edilen bu tüketim amacına ulaşmak için *geleneği yeniden üretme sürecine* başvurur. Yeniden üretme gelenekçi popüler kültür edebiyatının en önemli işlevlerinden bir tanesidir. Sözü edilen bu edebiyat türü gelenek ve görenekleri bazen özgün formlarda bazen de popüler kültürün ihtiyaçlarına uygun olarak kullanır. Elbette, gelenek sadece popüler edebiyatla sunulur, şeklinde bir indirgeme yapılamaz. Mevlâna’yı, Şems’i, Yunus’u, Hacı Bektaş’ı, Hacı Bayram’ı, Nasreddin Hoca’yı, Dede Korkut’u, Keloğlan’ı, kent kültürüyle bir bütün olarak gören kültür turizmi anlayışı, gelenek üzerine bina edilen tanıtım-tüketim ilişkisinin bir başka, belki de en zengin yönüdür.

Medya, pek çok alanda olduğu gibi -günümüzde varlığı yadsınamayacak ölçüde- geleneğin sunumunda da en önemli araç konumundadır. “...*Türk medyasının “fıkra, makale, röportaj, karikatür, fotoğraf, mektup, ilan, reklam, haber, dizi, belgesel, radyo oyunu” gibi ürünleri, Türk kültür belleğine ait farklı gelenekler ve unsurları ortaya koyabilmektedir*” (Özdemir, 2008: 13). Geçmişte edebiyat eserleri için kahraman yaratmak ön planda iken bugün hazır kahramanları/Türk kültür mirasını/Türk kültüründeki ideal insan tiplerini, farklı biçimlerde sunmak esastır. Popüler kültürün popülerleştirme başlığı altında, beyin yıkama ve propagandadan³ oluşan iki önemli işlevi vardır (Acer, 2013: 3). Kitap endüstrisi, geleneği popüler hale getirerek modern insanın geçmişe dönük olan kültürel gereksinimlerine cevap vermiş olur. Yani popüler kültür, geleneğin propagandasını yapmaktadır. İşte sözü edilen bu popülerleştirme işlemi geçmişle-günümüzü yakınlaştırarak bir “*anlam ve değer üretme*” sürecini başlatır. Bu duygusal yakınlaşma aynı zamanda gelenek ve modernite/yenilik çatışmasına da bir ölçüye kadar engel olacaktır. Söz konusu bu durum gelenekçi popüler kültür okuyucusunun geleneği öğrenme ve mümkünse yaşama ihtiyaçlarını arttıracaktır.

Popüler kültür ve ekonomi kavramları birlikte düşünülmelidir. Çünkü popüler kültür her zaman ekonomik amaçlara hizmet eder. Bir ürün için popülerlik üretenler ya da ürünleri popüler kültür havuzuna aktaranlar, ekonomik kaygıyla hareket ederler. Burada muhatap kitlenin ihtiyaçları dikkate alınır. Yeni ürünler üretilince dolaylı olarak ihtiyaçlar da üretilmiş olur. Medyadan yararlanılarak yeni ürünlerin ne kadar gerekli olduğu telkin edilir; yani propaganda yapılır (Acer, 2013: 3-4).

Popüler kültür yaşamda daha da etkin olmak adına medya imkânlarından sonuna kadar yararlanmakta, hatta kendi medya belleğini oluşturmaktadır. Daha çok yazılı-görsel basın olarak adlandırılan; ancak teknolojinin gelişimiyle birlikte her gün yeniden tanımlaması yapılan medya, kendi etrafında popüler medya kültüründen oluşan bir içerikler bütünü ortaya çıkarmıştır. Bu içeriklerin tamamı yine medya vasıtasıyla sunulmaktadır. Medya kültürünün bir pasta olarak nitelenmesi durumunda, bu pastanın en büyük diliminin reklam sektörüne ayrıldığı görülecektir. Makalede incelenen *Bozkırın Sırrı Türk Peygamber*, reklam olanaklarından etkili bir şekilde yararlanan romanlar arasındadır. 15 Ocak 2003 tarihinde yayın hayatına başlayan ve o günlerden bu günlere hem televizyonda hem de sinemada kendisine has bir izleyici kitlesi oluşturmuş sayılı projelerden bir tanesi olan *Kurtlar Vadisi*, adı geçen romanın reklamını yaparak, bir anda romana okuyucu kitlesi oluşturmuştur (http://tr.wikipedia.org/wiki/Kurtlar_Vadisi). Bu projenin en önemli karakteri konumunda olan Polat Alemdar, dizinin bazı bölümlerinde dizi çalışanlarından Ahmet Turgut’un çeşitli kitaplarını okumuş, dolayısıyla seyirciye sunumunu yapmıştır. Sözü edilen bu reklam sayesinde milyonlardan oluşan Kurtlar Vadisi ailesinin Bozkırın Sırrı Türk Peygamber’i okuma ihtiyacını doğurmuştur. Bu durumun bir göstergesi olarak dizinin yayınlandığı haftada

³ Popülerleştirmenin diğer fonksiyonları için ayrıca bakınız: (Acer, 2013: 3).

Bozkırın Sırrı Türk Peygamber romanı adeta satış patlaması yapmıştır. Medyanın gücünü yine medyanın ortaya koyduğunu söylemek yerinde olacaktır. Çünkü Sabah gazetesi yazarı Yüksel Aytuğ 17 Mart 2010 tarihinde köşesinde kaleme aldığı "Polat Edebiyat Programı Yapsın" başlıklı yazısında bu konuya şu şekilde değinmiştir:

"Pazar günü yazmıştım. Demiştım ki, "İçinden en çok kitap geçen dizi Kurtlar Vadisi. Polat bu kez de 'Bozkırın Sırrı - Türk Peygamber' adlı kitabı elinden düşürmedi. Televizyon sektörüne ha bire ödül dağıtanları bilmem ama Yazarlar Birliği, Vadi'ye bir ödül borçlu..." Polat'ın bu hafta çiftlik evinde okuduğu Ahmet Turgut'un kitabı, o geceden sonra satış rekorları kırdı. Kitap, hafta sonunda ikinci baskısını yaptı ve tükendi. Yayınevi şu an üçüncü baskıyı hazırlıyor. "Bozkırın Sırrı - Türk Peygamber" romanı, Türkiye'nin en geniş kapsamlı kitap satış sitelerinden www.kitapyurdu.com'da o güne kadar ilk 100 listesinde yokken, dizinin yayınlandığı gece 30'uncu sıraya yükseldi. Hafta başında ise ilk 3'e girdi. Yine www.kitapyurdu.com'da en çok arama yapılan anahtar kelimeler arasında birinci sırada "Bozkırın Sırrı", ikinci sırada "Türk Peygamber" ve üçüncü sırada kitabın yazarı "Ahmet Turgut" yer alıyor. Bir televizyon ünlüsünün kitap satışlarını bu denli etkilemesine en son ABD'de rastlanmıştı. Sunucu Oprah Winfrey'in programında tanıttığı kitapların neredeyse tamamı, o hafta "En Çok Satanlar" listesine giriyordu. Bizim Oprah'ımız ise "Polat" oldu... Şu kaderin cilvesine bakar mısınız? Memleketin en çok eleştirilen, "en kötü, en zararlı rol model" olarak gösterilen dizi karakteri, Türk Edebiyatı'na en fazla katkı sağlayan kişi haline geldi. Eh, artık Polat Alemdar'ın (Necati Şaşmaz) bir edebiyat programı yapması farz oldu" (http://www.sabah.com.tr/Gunaydin-/Yazarlar/aytug/2010/03/17/polat_edebiyat_programi_yapsin).

İlk baskısı 1 Şubat 2010'da tarihinde okuyucuyla buluşan eser, söz konusu reklamın da etkisiyle ardı ardına birkaç baskı yaparak en çok satılan eserler listesinde zirvelerde yer almıştır. Hâlihazırda eserin Haziran 2013 itibarıyla 20. baskısı yapılmıştır. Polat'ın elinde saniyelerle ölçülecek bir zaman diliminde yer alan eser, medyanın tüketime olan etkisini ölçmeye yeterlidir. Medya-edebiyat ve kitap endüstrisi ilişkisinin gözlemlendiği bu örnek, bugün etkili bir şekilde kullanılmaktadır.

Günümüzde popüler edebiyatımız önemli bir şekilde geçmiş teması üzerinde durarak geçmiş önemli bir kaynak haline getirmiştir. Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan yaşam çizgisinde kurulan devletlerin, bu devletleri yöneten önemli şahsiyetlerin ve her yönüyle yaşam tarzlarının kısacası kültürün işlendiği gelenekçi popüler kültür edebiyatı ortaya çıkmıştır. Konuyu daha da somut hale getirmek gerekirse, günümüzde sözü edilen bu edebiyat ekolü sayesinde okuyucu, Mevlâna'yı, Tebrizli Şems'i, Yunus Emre'yi, Hacı Bektaş Veli'yi, Hacı Bayram Veli'yi, Somuncu Baba'yı, Mimar Sinan'ı, Yavuz Sultan Selim'i, vb. farklı yazarlardan, farklı üsluplardan okuma fırsatı bulmuştur. Söz konusu kaynağı kullanan yazarlar ve eserleri şunlardır: Sinan Yağmur'un "Tennure ve Ateş-Hz. Mevlâna, Aşkın Gözyaşları-I Tebrizli Şems, Aşkın Gözyaşları-II Mevlâna, Aşkın Gözyaşları-III Kimya Hatun, Aşkın Gözyaşları-IV Hamuş, Aşk'a Yolculuk-Veysel Karâni, Aşkın Meali-I Yusuf ile Züleyha, Aşkın Meali-II İbrahim ve Hacer, Kerbelâ-Aşk'a Bela: Hz. Hüseyin; Mahmut Ulu'nun Aşka Ağlayan Derviş Yunus Emre, Aşka Ağlayan Veli Hacı Bektaş Veli, Somuncu Baba; Elif Şafak'ın 1998'de "Mevlâna Büyük Ödülü"nü kazandığı romanı Pinhan, Mevlâna ve Tebrizli Şems ilişkisini inceleyen romanı Aşk, Mimar Sinan'ı anlattığı romanı Ustam ve Ben; Ahmet Ümit'in Bab-ı Esrar, Ninatta'nın Bileziği ve Sultanı Öldürmek, İskender Pala'nın Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk, Katre-i Matem, Şah Sultan, Od-Yunus Emre, Efsane-Barbaros, Bir Eyüp Sultan Romanı: Mihmandar; Mürvet Sarıyıldız'ın "Antik Kentte Aşk, İki Cami Arasında Aşk & Mihrimah ile Sinan, İki Cami Arasında Aşk 2, Aşk Mahal, Nuriye Çeleğin "Hay Sultan- Bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Spring 2014

Abdülkâdir Geylânî Romanı; Harun Tokak “*Suya Düşen Kan- Bir Ehl-i Beyt Romanı...* ”⁴. Sadece Türk yazarlar değil yabancı yazarlar da bu konuyu eserleri aracılığı ile okuyucuyla buluşturmuştur. Bu kitapların asıl önemi geçmişin değerlerinin sadece tarih kitapları aracılığı ile öğrenilebileceği anlayışını da önemli ölçüde etkilemiştir⁵.

Bozkırın Üzerine Doğan Güneş: Bozkırın Sırrı Türk Peygamber

Ahmet Turgut tarafından kaleme alınan *Bozkırın Sırrı Türk Peygamber* romanı, Aladağlı⁶ Türklerin yaylak ve kışlak hayatından zengin örnekler sunan, Türkistan töresine/gelenek ve göreneklerine fazlasıyla yer veren önemli bir eserdir. Romanda dinî, siyasi, kültürel vb. pek çok nedene bağlı olarak “*keçe çadırda doğup at sırtında ölen bozkır evlatları*”nın (Turgut, 2010: 402) yaşamı anlatılır. Eserde dinî ve siyasi yönetimle ilgili zengin örnekler, kültürel analizler ışığında okuyucuya sunularak gelenek ve görenekler bağlamında dünle-bugünü kıyaslama fırsatı verilmiştir. Romanda yer alan pek çok unsur, Türk kültür dairesi çerçevesince değerlendirildiğinde romanın halkbilimi açısından zengin örnekler sunduğu görülecektir. Roman, bu yönüyle bugün sahip olduğumuz pek çok gelenek ve ritüelin prototiplerini yansıtır. Roman, gelenekler açısından Dede Korkut Kitabı’nı esas alan bir araştırmacı için bile zengin materyaller sunan bir eserdir. Bu bağlamda makalede bazı bölümlerde roman ve Dede Korkut Kitabı arasında bazı kıyaslamalara da yer verilecektir.

Bozkırın Sırrı Türk Peygamber romanı Önsöz olarak değerlendirilen “*3000 Yıl Önce Dünya ve Orta Asya*” sunumu ile başlamaktadır. Roman, dipnotlarda sunduğu referanslar itibarıyla okuyucuyu “*kurğu mu-gerçek mi?*” düzleminde soluksuz bir serüvene çıkartmaktadır. Okuyucuyu Türkistan coğrafyasının derinliklerine sürükleyen “*on bir*” bölümden oluşan romanda, Türk kültürü ilmek ilmek dokunmuştur. Eser, tıpkı başlangıçta olduğu gibi “*İkizlerden Sonraki 3000 Yıl*” isimli bir sonuç yazısı verilerek noktalanmıştır. Bu makalede incelenen romana halkbilimi unsurları bağlamında yaklaşılarak, bir takım değerlendirmelerde bulunmaktadır. Romanda “*deyişler, türküler, deyimler, atasözleri, dinî hikâyeler vb.*” pek çok halkbilimi unsuruna yer verilmiştir. Bunun yanında töre kavramı üzerinde durularak törenin emirleri ve yasakları bozkır erlerinin yaşayışından örnekler sunularak verilmiştir.

Roman; bir kültür içinde yaşayagelen bozkır erlerinin aile hayatını, töre mevzuunu, halktan dilediğince vergi toplayan zalim Tigin’in (Andakan) insafsızca davranışlarını, çekilen sıkıntıları, yeni dinin (Gök Tanrı İnancı) haberci (Erdenay/Cebrail) aracılığı ile tebliğ edilmesini, kutlanan (peygamberlik verilen) er Öktem’i ve Gök Tanrı’ya davet sürecini, yeni dinin bozkıra yayılışını, Öktem ile Tigin’in savaşı ve inançlı olanların ilahi huzurunu bir bütünlük içinde aktararak, okuyucuya bozkır havasını teneffüs etme imkânı tanımıştır⁷.

Romanın Halkbilimi Açısından Analizi

Romanda deyimler ve atasözleri zengin bir biçimde kullanılmıştır: “*Eşeğin aklına karpuz kabuğu sokmak (s.34) / ‘Kuş kanadıyla yetişir, er dediğin atıyla!’ (s.40) / Delidir, ne yapsa yeridir*

⁴ Söz konusu liste detaylı taramalar sonucu geliştirilebilir.

⁵ Burada söz konusu edilen elbette akademik tarihçilik değildir. Zaten romanlarda gerçeklik olgusu konumuz dışındadır. Kültürü sevdirmek, onu okuyucunun ilgi duyduğu şekilde sunmaya bağlıdır.

⁶ Türk kültür dairesinde dağlar özellikle de Aladağlar önemli bir yer işgal eder. Aladağ, romandaki tanıtıma göre “*bugünkü Kırgızistan, Kazakistan ve Özerk Sincan-Uygur yönetimi sınırlarının birleştiği üçgende, Issık Göl yakınlarındadır*” (Turgut, 2010: 13). Aladağ, Dede Korkut Kitabı’nda da çok önemli bir mekân olarak yansıtılır. Aladağ, Oğuz erlerinin avlandığı bir bölgedir. Kötü haberler Aladağ’dan aşip Bayındır Han divanına ulaşır. Başta Salur Kazan, Begrek ve Kan Turalı olmak üzere bütün Oğuz erleri Aladağ’a ava çıkarlar. Bugün Türk coğrafyasının pek çok yerinde Aladağlar mevcuttur.

⁷ Makalede romanın özetinin verilmesi düşünülmüştür; ancak yine makalenin hacmi ve romanın yapısal analizi yapılmadığı düşünülerek bu düşünceden vazgeçilmiştir.

(s.48) / Havanda su döğmek (s.74) / Her kuşun eti yenmez (s.79) / Yerden göğ'e kadar haklı olmak (s.81) / Kelle koltukta yaşamak (s.85) / Sabah ola hayrola (s.87) / Alnının teriyle hak etmek (s.112) / Başına devlet kuşu konmak (s.123) / Gemi azya almak (s.140) / Burnundan kıl aldırmamak (s.167) / Deli divane olmak (s.300) / Su akar yatağını bulur (s.319) / Huy çıkar can çıkmaz (s.326) / Nalina ve mihına çakmak (s.351)”(Turgut: 2010) vb. gibi pek çok deyim ve atasözüne yer verilmiştir. Ayrıca romanda Öktem, kızına “bal Gülce bala Gülce, çiçekten bala Gülce” eşine ise “bal çiçek, gülçiçek, baldan da gülçiçek”, (Turgut, 2010: 240) tekerlemeleriyle hitap etmektedir.

Romanda bozkır âdetleriyle yani gelenek ve görenekleriyle ilgili pek çok unsur bulunmaktadır. Romanın başlangıcından bitişine değin bozkır yaşayışı hakkında önemli ipuçları verilir. Bozkır erleri arasında komşuluk son derece önemlidir: “Kışlaktan yaylağa dönüş sonrası herkesin eski noktasında yurt tutması gerekirmişçesine kimse başkasının yerine göz koymaz, koyamazdı. Hem komşuluk hukuku, hem de “rutini şartsız-koşulsuz tekrar etme” isteği buna engeldi. Zaten töre de boşuna “börü koşninin yimes” [Kurt bile komşusunu yemez.] demezdi. Külleri için bile birbirlerine muhtaç olurlar ama komşularının varını yoğunu abartıp dillendirmeden de duramazlardı. Kart tavuklar bile bir anda kaz görünür; er görmüşlerin adı kızı çıkardı abartısız” (Turgut, 2010: 14). Komşuluk bozkırda olduğu gibi Anadolu coğrafyasında da birlikteliğin en önemli simgelerinden olmuştur. Hatta Türk inancına göre komşu hakkı Tanrı hakkıdır (Ergin, 2004: 77). İyi günde de kötü günde de her zaman müracaat edilen ilk kişiler komşulardır. Komşuluk gerçek manada paylaşımın, birlikteliğin, huzurun ve güvenin sembolüdür.

Bozkır töresinde toylar önemli bir yer işgal etmektedir. Toylar, alışılmış düzeni bozan önemli eğlenme unsurlarıdır. Önemli geçiş dönemlerinden olan kırk gün-kırk gece süren düğünler ve balaların hayata gözlerini açtığı doğumlar gibi çocukların dış çıkarmaları da üç gün-üç gece eğlenme sebebi olarak görülmüştür. Bilindiği gibi dış çıkarma çocuklar açısından sancılı bir süreçtir. Dışleri çıkan çocukların mutluluğu bozkır yaşamında olduğu gibi Anadolu’ya intikal etmiştir⁸. Yukarıda sözü edilen bu toylar pek çok geleneği yansıtmaktadır: “Bu toylar esnasında konuklara mükellef sofralar çekip onları en fazla memnun eden olmak için yarışan bozkır evlatları cömertliklerini atalarından emanet almakla övünürlerdi” (Turgut, 2010: 14-15). Asıl olan cömertlikte namlarının dört bir yana yürümesidir. “Kazanlar dolusu etler kavrulmuş, konuklara defaatle ziyafetler çekilmişti” (Turgut, 2010: 15). Türk töresinde cömertlik önemli bir olgudur. Cömertliğin sergilendiği en önemli yer, toylarda kurulan sofralardır. Dede Korkut Kitabı’nda bu bahis üzerinde çok sık durulmuştur. “Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sufra çekmez” (Ergin, 2004: 74) sözü bir cömertlik aşaması olan sofraya geleneğinin ispatıdır. Romanda bu söz “kız, anasından görmeyince öğüt almaz; oğul sofraya düzmedikçe ata övülmez” (Turgut, 2010: 23) şeklinde verilmiştir. Ayrıca bereket ve cömertliği tasvir eden “Halil İbrahim Sofrası” deyimini İbrahim Peygamber’in adıyla anılır (Turgut, 2010: 310d). “Öktem kurbanlardan ilk parçayı koparıp kalanını kendi elleriyle dağıttığında afiyetle yenen etler, İbrahim Yalavaç’tan ikramdı sanki. Sofra bu güzel töreyi başlatanındı ne de olsa” (Turgut, 2010: 310). Sofra düzme, atalardan evlatlara miras kalan bir gelenektir. Çocukların atalarından gördükleri şekilde sofraları donatmaları hem cömertlik simgesi hem de ataların övünç kaynağıdır. Bu gelenek kalıp ifadelerde de sözü edildiği gibi nesiller boyu süregelmiştir. Sözü edilen bu toylarda icra edilen bazı faaliyetler şunlardır: “Aladağ eteklerinde delikanlılar güreş kapmış; kısraklar çatlayıncaya kadar yarıştırmış, gökler katına uçup gitmiş atalar için dualar edilmişti. Kadınlar ayrılık kokan türküler eşliğinde bile eğlenebilmeyi başarmış; düğün sevinciyle karışık ayrılık acılarına, ulu tepelerde uçuşan kuşlar dahi şahit tutulmuştu. Ara sıra bin bir nazla ayağa kaldırılıp halaya kattıkları gelin için “üzülme kızım, hem ağlarsın, hem gidersin” demeyi de ihmal etmemişlerdi” (Turgut, 2010: 15).

⁸ Bu konu hakkında ayrıca bakınız: (Muğlalı vd. 2007: 68-72).

Bozkırın önem verdiği konulardan bir tanesi de yuva olgusudur. Gülce'nin ecesi/ninesi "torununun üzerindeki yeşil kaftanı saran altın sarısı şeritlerdeki allı pullu gelincik çiçeklerini işaret etmişti. "Uzaktan bakılınca güzelliklerine hayran olursun. Yemyeşil çayırılar arasındaki gelinciklerden ben de isterim dersin. Oysa elini azıcık hoyrat uzatsan, kırılıverir yaprakları. Hassastır gelincikler. Bunu unutmayasın benim nazlı kızım. Yuva kurmak, gelincik sevmeye benzer. Vaktiyle bana anam dediydi bunları, sen de kendi kızına ecem söyledi, dersin gayri..." (Turgut, 2010: 16). Gülce ile ecesi arasında geçen bu konuşma Türklerin aileye verdiği önemi/değeri açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Romana göre toyda giyilen kıyafetler kaftanlardır. Gelin muradı simgeleyen yeşil, güveyi ise asaleti simgeleyen mavi kaftan giymiştir (Turgut, 2010: 16-17; Ölmez, 2010: 17). Romanda babalarının evlatlarıyla övünç duyduğu görülür. Kız babaları gelin olan kızlarına "boyuna geldin, yaşına girdin amma boynumuzu bükmedin" sözünü nesillerdir söylenegeldiği şekilde yinelemekten kaçınmazlar, bu tekrardan hoşlanırlardı (Turgut, 2010: 18).

Bozkır töresine göre evlenen kızların yurdunu babası yapar: "Hepiniz şahitsiniz. Gelin attaydı, nasibi yoldaydı. Atasının elinden tuttu, yurduna geldi. Soralım ey ahali: Bu gerdekten razı mıdır eri, kaynatası?" Bu türlü sorgulamaların sıradanlığını bilmesine rağmen heyecanlanmıştı Gülce. Kaynatasına baktı göz ucuyla. Çok şükür getirdikleri her şeyden memnun olduklarını söylüyordu. Gelinin çadırı da, kabı kacağı da, yorganı döşeği de yerli yerinceydi" (Turgut, 2010: 18-19). Bu gelenek günümüzde de yaşatılmaktadır. Düğünlerde yatak odasını kız tarafının yapması bozkır töresindeki "gerdek" geleneğine temellendirilmiştir. "Yuvayı dışı kuş yapar" deyişinin kökeninde de "gerdek töresi" vardır" (Turgut, 2010: 18-19).

Gülce ile Begrek'in düğününden yansıyan diğer adetler şunlardır:

"Adetler üzere atın terkisinde getirdikleri "nasibi" alan annesi, Gülce'nin eline tutuşturdu onu. Kızcağız kulpunu kırdıktan sonra kaynanasına uzattı saygıyla. O da oğluna gösterdi, bu eski küpü. Begrek içine bir petek bal koyunca, geline iade edildi aynen... Gülce bununla ne yapması gerektiğini gayet iyi biliyordu ama heyecandan olsa gerek bir an sıkıca kavrayamadı küpü. Hemen toparlanıp iki eliyle sarıldı yeniden. Üç kere başının üzerinden geçirip gerdeğinin perdesine fırlattı hızla. Yere düştüğünde, param parça olan küpten bal sızıyordu göz göz. Gayrı söz kendisindeydi: "Ata ocağımdan getirdiklerim yitip gitti de, erimin verdikleri kaldı sadece. Nasibim onun bu yuvaya getireceklerinde..." Henüz sözünü tamamlamışken eğilip bala çaldı parmaklarını ve ellerini gerdeğe sürmeye başladı. Bu esnada "teze yuvam bana bal şerbet olsun" demeyi de ihmal etmemişti. Tüm yapılanlar ömür boyu devam etmesi istenen huzur içindi ne de olsa. Sıra babalara gelmişti şimdi. Dünürlerden biri su, diğeri ekmek uzattı teze evlilere. Birer lokma ve yudum alan gelinle güvey yuvalarının bereketli olmasını dileyecekti... Kam alkışları ardından bu bahis de sona erince, kaynatası yakında duran henüz yaşını bile doldurmamış bir erkek bebeciği kavrayıp kollarına bıraktı Gülce'nin. Tüm kalabalık çıt çıkarmadan kendisini izlerken "bize böyle koç yiğitler doğurasın kızım" diyordu gür nidalarla. ...eğilmesini söyledi Kamlardan biri. Ritüelin sonuna gelinmişti ve kurşun dökülecekti tepesinden aşağı. Titrek nefesler, yine davullar eşliğinde gökler katındaki atalara yalvarıyordu şimdi. Bu teze evliliğin kem gözlerden, nazarlardan, yerin ve göklerin, günün ve gecenin kötü ruhlarının şerrinden uzak kalması için..." (Turgut, 2010: 19-21).

Bu âdetlerin tamamının günümüzde de devam ettiği bilinen bir gerçektir. Ana evinden gelen gelin, yuvasına girmeden kötülükleri kovmak için küp, cam vb. eşyalar kırmaktadır. Kucağına bir erkek bebese verilerek soyun devamı için erkek çocuklar doğurması istenmekte ve bu yönde dualar edilmektedir. Yine aynı şekilde yeni yuvasına giren gelinin saç saçma geleneği kapsamında yuvasının bereketli olması amacıyla üzerinden "para, çiçek, bulgur, pirinç, buğday, şeker vb." gıdalar saçılır. "Darısı Başına" ifadesinin kaynağı da yine bu ritüellerle ilişkilidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Spring 2014

Türk inanç sistemi içerisinde önemli bir motif olan elma, aynı zamanda zürriyet sembolüdür. Türk halk hikâyelerinde sıklıkla kullanılan bu motif, erkek ve kız çocukların doğmasında önemli bir unsur olarak görülmüştür. Romanda da derinlemesine işlenen bu mevzu, şu şekilde gerçekleşmiştir: “İhtiyar, zifir karası kaftanına daldırmıştı ellerini. Yeniden çıkardığında, avuçlarının arasında kan kırmızı renkli bir elma duruyordu... “Bu elma, seni bugünlere çıkaran toy hediyesidir sana. Kabut et onu!” (Turgut, 2010: 23). Bu elma, Begrek ile Gülce’nin doğacak çocukları “Öktem ve Aşena”nın müjdecisiydi.

Romanda çocuk/çocuksuzluk ayrıca vurgulanmıştır. Çocuksuzluk hem erkek hem de kadınlar için aşağılanma/dışlanma nedenidir. Dede Korkut Kitabı’nın ilk hikâyesi olan “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu”nda gördüğümüz bu durum, romanda derinlemesine işlenmiştir:

Umay, eski kocasının, “**bu kadın döl tutmuyor, soysuzun teki**” kabilinden aşağılamalarına dayanamayıp ayrılma isteğini seve seve kabullenmişti iki yıl önce. Şimdiki kocasının çocuk doğurma şartı aramadığını da biliyordu. İkizlerin bakımı karşılığında iaşesi karşılansın, ele güne karşı horlanmasın onun için yeterliydi. Tarafların beklentisi aynen yaşanırken kara kış ortasında hamile olduğunu anlayan Umay, ikizlerin doğumundan dört yıl sonra hem iade-i itibar sağlamış, hem de ana olmanın hazzına ulaşmıştı. ...Nitekim kadıncağız öz-üvey derdine bulaşmaksızın erini memnun ederken, bir an önce ikinci çocuğunu da doğurma telaşına düşmüştü... Umay bu isteğine kavuştuğunda ikinci çocuğunun da erkek olmasının gururunu yaşıyordu. Begrek de aynı erinçle yücelmiş ve güçlü kuvvetli olması için son evladına “Aybars” demişti” (Turgut, 2010: 34).

Umay, Begrek’le evlendi evleneli on altı yaz geçmesine rağmen obasını ziyaret etmemiştir: “Aslında Umay aşağılanmış bir şekilde terk ettiği obasını ziyaret etmek için oğullarının delikanlı olmasını beklemişti yıllardır. Şimdi onları da önüne katıp gururla dönebilirdi ata obasına...” (Turgut, 2010: 49). Görüldüğü gibi Türk kültüründe çocuk soyun devamı olduğu kadar ana-babaların da övünç kaynağıdır.

Bozkır töresinde yeni doğan çocuklarla ilgili bir takım ritüeller görülmektedir. Bozkır töresine göre hiçbir şey tesadüfi değildir. Yeni doğan çocukların hangi hayvanın postuna sarılırsa o hayvanın huyunu kazanacağına inanılmaktadır. Romandan anlaşıldığı üzere bozkır erleri cesur olması için “kurt”, atik ve cevval olması için “tazi” postuna sarılmaktadır. “Nesli çoğalsın, ardı çok olsun” diye balaya “Gürhan” adı koyulmuş, adetler üzere cesur olması için kırk gün kurt postuna, atik ve cevval olması için de kırk gün tazi postuna sarılmıştı” (Turgut, 2010: 34). Yine aynı şekilde “Begrek... güçlü, kuvvetli olması için son evladına Aybars demişti. Kırkar gün kurt ve tazi postuna sarılmasını da ihmal etmeden...” (Turgut, 2010: 34). Buna ilaveten kız çocukları da uysal ve çalışkan olmaları için “eşek” postuna sarılmaktadır. “Gülçiçek’in isteği balasının uysal ve çalışkan olması için her kız evladı gibi eşek postuna yatırılması”dır (Turgut, 2010: 69). Gülçiçek’in eri Öktem, kızının eşek postu yerine ceylan postuna yatırılmasını istemişti. “Öktem kundak postu olarak neden ceylan derisi seçtiğini her sorana başka türlü açıklıyordu. Begrek misk kokmasının, Aşena ceylanın toprak rengindeki bereketin, Umay ürkekliğinin buna sebep olduğunu biliyor, ona göre temenni sıralıyordu. Oysa Öktem “ceylanı seçtim, çünkü kızımın da seninkiler gibi güzel gözlü olmasını isterim” demişti eşine” (Turgut, 2010: 69). Gülçiçek eri Öktem’in inadını katır postuyla ilişkilendirir: “Öktem bir nebze bile geri adım atmamıştı zaten. İçindeki bir ses “doğduğunda kurdunkine değil de, katır postuna mı sardılar seni. Bırak inadını Öktem diyordu ama bunu da dillendirmedim” (Turgut, 2010: 182). Gülçiçek’in ilk ve tek çocuğu olan Bala Gülce’nin göbek bağı gül ağacı dibine gömülür. Aileler, “kızları gül gibi koksun, incitilmesin ama ömrü de gül kadar kısa olmasın niyetiyle” (Turgut, 2010: 70) bu geleneği gerçekleştirirlerdi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Spring 2014

Bugün Anadolu'nun pek çok yerinde "doğumdan bir hafta sonra göbek bağının sembolik yerlere gömülmesi ve bu esnada dilek tutulması âdeti" (Turgut, 2010: 70d) görülmektedir.

Bozkır töresi erkek çocukların başka obalardan evlendirilmesini daha makbul görür: "Töre genelde başka obalardan kız alınmasını isterdi. Bu şekilde bir çeşit bozkır içi dayanışma tesisi edildiği için ekseriyetle bu kurala uyulur, kızlar gurbete gider, gelinler dışarıdan gelirdi. Haliyle başka obadan kız almak kesilmemiş karpuz benzerdi" (Turgut, 2010: 48). Gelinlerin oba dışından seçilmesi gibi evlenme de yaş sırasına göre gerçekleşmektedir. Begrek ile Umay oğulları Öktem için kız istemeye gittiklerinde Öktem büyük kız Taçlıççek yerine küçük kız Gülççek'i tercih eder. Ancak "Gülççek'in babası "ilk olarak şunu bilin ki, bu iş kismetse ve olacaksa bile ancak ablasının toyundan sonra olabilir" (Turgut, 2010: 55) demiştir. Gülççek'in ablası "Taçlıççek evlenip kız kardeşinin önü açıldığında toy vakti karara bağlanmıştı gayrı" (Turgut, 2010: 64). Tıpkı evlenme gibi bozkır töresine göre eşlerden boşanma da çeşitli nedenlere bağlanmıştır. Aile içinde yaşanan ahlaksızlık ya da kadınların kısır olması dolayısıyla erlere çocuk verememesi boşanma nedeni olarak görülmüştür (Turgut, 2010: 302).

Romanda vurgulanan bozkır geleneklerinden bir tanesi de "Beç Alayı"⁹dır. "At, sığır, keçi gibi sürülerden ve samur, ayı gibi hayvanların kürklerinden Tigin'in hakkı olan vergi (bec), her sene Ekim ayında obaların ileri gelenlerince [Aksakallar] götürülür ve bizzat teslim edilirdi" (Turgut, 2010: 63d). Aksakallar için en iyi beçi götürmek ve dolayısıyla takdir edilmek çok önemliydi: "Kış aylarına girilirken hazırlanan mutat beç alayı önceki yıllara nazaran daha gösterişli ve zengindi haliyle" (Turgut, 2010: 70). "En yüklü beçi getirdikleri için Tigin tarafından takdir edileceklerine de inandırmışlardı birbirlerini" (Turgut, 2010: 70).

Bozkır töresinde büyüklere ve yöneticilere bir saygı unsuru olarak onları görünce diz kırıp selam verilirdi. Bozkır töresine göre bu hareket; karşısındakine itaat edildiğini belirten en yüce saygı ifadesidir. Bugün kullanılan "diz çökmek, diz çöktürmek" gibi deyimlerin kökeninde bu ritüelin olduğu bilinmektedir (Turgut, 2010: 71d).

Romanda bozkır töresinde cenaze merasimleriyle/yoğ merasimleriyle¹⁰ ilgili aydınlatıcı bilgilere yer verilmiştir. Bozkırdaki cenaze merasimlerini kamlar idare eder. "Adet üzere üç gün boyunca Gürhan'ın cesedi ölü çadırında açıkta bekletilmeliydi" (Turgut, 2010: 109). Bozkır inanışına göre âdetlerin eksiksiz bir şekilde yapılması ölünün ruhunun sükûna ereceğine işaretirdi. "Nitekim hemen işe koyulmuşlar, sürülerin içerisinden iduk [adak] olarak dokuz keçi seçmişler ve onları tek tek kurban ederken sagular yakıp kanlı gözyaşları akıtmışlardı" (Turgut, 2010: 109). Yoğ merasimlerinde kanlı gözyaşları akıtmak bozkır âdetlerindendir. Yanaklar, avurtlar ve gözaltları çizilerek gözyaşları kanlandır. Şamanist dönem âdetlerinden olan ve gözyaşlarını kanlandırmak için yapılan bu uygulama "kan-uğut" adıyla Anadolu'nun bazı yörelerinde devam ettirilmektedir (Turgut, 2010: 109d). Ölünün arkasından icra edilen bu geleneğin amacı sevilen kişinin ölümünden duyulan acının ifadesi ve bir yas göstergesidir. Bu durumun bir başka amacı da "ölen insanın hoşnutluğunu kazanma ve onun ruhunu teskin etmektir. Böylece kızgın olan ve istemeyerek bu dünyadan ayrılan ruhun yaşayanlara zarar vermesi engellenmiş oluyordu" (Onay, 2013: 482). Ayrıca cenaze merasimlerindeki adaklardan yapılan ve cenaze merasimi esnasında ziyarete gelenlere dağıtılan yemeklere yoğ aşı denilmektedir. "İslamiyet öncesi Türk din ve düşünce hayatında ölen insanın ardından onun ruhunu teskin etmek amacıyla uygulanan yemek

⁹ Bec Alayı geleneği "Pençik Çıkartma" olarak Dede Korkut Kitabı'nda görülmektedir. "Dede Korkut Kitabı'nda önemli bir vergi sistemi "pençik çıkartma"dır. Bu terim, savaş sırasında elde edilen ganimetin beşte birinin Bayındır Han'a vergi olarak ayrılması demektir. Hikâyelerde zaferden sonra bu ganimetler Han'a sunulmakta, Bayındır Han da yılda bir kere hatununun elinden tutarak otağından ayrılıp, otağını yağmalatmaktadır. Bu tavır diğer beylerde de görülmekte, beyler, aç görünce doyurarak, çıplak görünce giydirerek sosyal dayanışma hukukuna uygun davranışlar sergilemektedirler" (Türkmen, 2011: 252-253).

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: (Onay, 2013: 479-490)

verme geleneği” (Onay, 2013: 486) günümüzde yoğ aş, aş verme, ölü yemeği, lokma dağıtımı, ölü helvası vb. isimlerle anılmakta ve Anadolu’nun bazı yörelerinde yaşatılmaktadır.

Romanda kurganlar, defin işlemleri ve ölüm sonrası ile ilgili ayrıntılı açıklamalar bulunmaktadır:

“Gürhan için hazırlanmış, kabrin kenarları tomruk ve ağaçlarla güçlendirilip oda haline getirilmişti. Kurt postlarına kefen misali sarılan ceset, ölünün özel eşyalarıyla birlikte mezara indiriliyordu şimdi... Begrek ve Umay yanaklarını, gözaltılarını bıçakla kertip yine kanlı gözyaşı akıtırken, mezarın üstünü tomruk ve dallarla örtüverdi Aybars. Koray ise göğsü yarılıp iç organları çıkarılmış olan Gürhan’ın iduk atını baş-deri-ayaklar ve kuyruk tek parça olacak şekilde mezarın başındaki direğe astırıyordu” (Turgut, 2010: 111-112).

Yine Şamanist dönem âdetlerinden olan balballar, öldürülen kişi sayısına göre dikilmektedir (Turgut, 2010: 112d). Kahramanın hayatayken kaç kişiyi öldürdüğünü simgeleyen balballar, hak edilmiş ödül(ler) olarak değerlendirilmiştir. “Koca İnal tüm bu ritüellerin hangi saikle yapıldığını anlamamışçasına sırtlandığı balbalı getirmişti o esnada. Zira ona göre Tahsildar’ı öldüren Bazgan değil Gürhan’dı ve bu balbalı da alnının teriyle(!) hak etmişti” (Turgut, 2010:112).

Romanda hamile ya da lohusa kadınlara bulaştığı belirtilen Albastı/Al-karısı ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. İkinci çocuğuna hamile olan Gülçiçek, yaşadığı onca üzüntü sonucu çocuğunu kaybetmiştir. “Albastı balamı aldı. Albastı sana kızdı, benim balamı aldı. Sana kızdı, balamı aldı Albastı” (Turgut, 2010: 144). Obanın kamlarından olan Koray bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “‘Gürhan’ın ruhu Öktem’in peşinde. Ulu Satılay ve Erlikan obaya Albastı yolladı bu yüzden. O da Gülçiçek’in ağzından girip balasını çaldı. Bir daha ağzını açarsa Albastı canını da alır, kızı Bala Gülce’ye de musallat olur’ diyerek Umay’ı ve gelini korkutmuş, henüz düşük yapmış olan kadıncağzın yemesini, içmesini hatta konuşmasını dahi yasaklamıştı” (Turgut, 2010:145).

Romanda halk hekimliğinin zengin örnekleri görülür. Romanın başkahramanı Öktem, ustası Koca İnal’dan otacılık (şifalı ot bilgisi) mesleğini öğrenmiştir. Koca İnal, öğrencisine topladığı bitkilerin kurutulması kadar saklanması da önemli olduğunu vurgular. “Saklaması kurutmaktan daha zor ve daha önemli... Hararet, ılık ve hava ottaki şifanın düşmanıdır. Ne yap et bitkilerini koru onlardan” (Turgut, 2010: 46). Bitkilerin kurutulması ve saklanmasıyla ilgili verilen bilgiler günümüzde hâlâ kullanılmaktadır: “Umay’ın keçi kılından eğirdiği iplere Aşena’nın da yardımıyla tek tek sapladığı kurumuş otları deste deste rulohuyor, içinde hava boşluğu bırakmamacasına sıkıştırarak koyun bağırsağından yapılmaz zarflara yerleştiriyor, kuruyan ve paketlenen bitkileri lazım olacakları güne kadar keremlere [toprağın altındaki mahzenlere] indiriyordu. Taze kullanım gereken durumlardaysa ormandan döner dönmez otları kazanlarda kaynatıp kendi kendine yeni karışımlar geliştirmeye çabalıyordu” (Turgut, 2010: 46). Öktem eşinin hamilelik dolayısıyla oluşan mide bulantısına çözüm amacıyla bir karışım hazırlamıştır:

“Kışlaktaki son günlere girilirken mutat üzere kızcağzın bulantıları da yoğunlaşmıştı. Öktem yazdan kuruttuğu zencefilleri ahşap havanlarda döve döve toz haline getiriyor, bizzat sağdığı keçi sütleriyle birlikte içiriyordu eşine. Bu sonuç vermeyince karışıma gülyağı da ilave etmiş, nihayet dindirmişti bulantıları” (Turgut, 2010: 67). “İlk hamileliğindekine nazaran mide bulantıları ve kusmaları daha yoğun olan eşine ne zencefiller, ne de gül yağları kâr etmişti bu kez. Dereotu ve aslanpençesi kullanarak bazı yeni karışımlar denemiş ama sonuç değişmemişti” (Turgut, 2010: 76).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Spring 2014

Romanda hastalıklara şifa olarak sunulan bitkisel ilaç tariflerine de sıklıkla yer verilmiştir. Kişinin kendisini zinde hissetmesi amacıyla badem yağı ile çörek otu karışımından bir ilaç hazırlanmıştır. Bu karışımın acı olan tadı ise bir parça bal ilave edilerek tatlandırılır (Turgut, 2010: 82). Tigin'in hazırlattığı zehirli oklarla vurulan Aladağlılar, "akrep otu ve yalavaç kökünden" hazırlanan karışımlarla tedavi edilmeye çalışılmıştır (Turgut, 2010: 393). Yazar, okuyucuyu bu tarifler konusunda ayrıca uyarır (Turgut, 2010: 82).

Romanda Türklerde "ev yağması/han yağması/han-ı yağma" olarak, başka milletlerde ise "potlaç" adıyla bilinen yağma geleneğinin de zengin bir örneği vardır.

"Türklerde düğün veya herhangi bir eğlence-şölen sırasında davet sahipleri armağanlar hazırlar ve konukların bunları yağma edercesine kapışmasını isterdi. Zamanla güç ve misafirperverlik sembolü haline gelen bu adet Anadolu'ya kadar taşınmıştır. Beyler, ağalar, padişahlar, sünnet, düğün gibi toylarda "han-ı yağma" denilen bu tür uygulamalar gerçekleştirmiştir. Sosyologlar bu olguya potlaç der. Kelime Kızıldereli dilinden alınmıştır. Potlaç adetleri günümüzde havaya para saçılması, tabak-çanak kırılması ve çocuklara para toplatılması şeklinde devam edegelmektedir..." (Turgut, 2010: 154d).

Türk inancına göre "...er malına kıymayınca adı çıkmaz" (Ergin, 2004: 74). Bu konu Dede Korkut Kitabı'nda şu şekilde işlenmiştir: "İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy"a göre Salur Kazan her yıl düzenli olarak evini yağmalatmaktadır. Ancak hikâyede belirtildiği gibi Taş Oğuz beyleri düzenlenen yağmaya davet edilmezler. Hikâyede görülen bu durum bir yönüyle dışlanmadır ve İç Oğuz ile Taş Oğuz beyleri arasında bir bölünmeye yol açar. Bu hikâyeden hareketle han yağması geleneğinin toplumsal yaşamdaki önemi bir kez daha hatırlanmış ve toyların toplumsal yaşamdaki bütünleştirici özelliği ortaya konulmuştur. Bu gelenek başka kavimlerde potlaç adıyla sürdürülmektedir. Ziya Gökalp'e göre potlaç "esasî oldukça israfıca görkemli bir şölendir. Bu şölende konukların yiyeceklerinden çok fazla gıdalar, giyebileceklerinden çok fazla giysiler ve özellikle tepeler oluşturacak denli bakır kaplarıyla yorganlık pöstekiler vb. yığılır. Çağrı sahibi bütün bu şeylerin çağrılılarca kaldırılıp götürülmesini önerir"¹¹ (1991: 47-48). Romanda han yağması geleneği şu şekilde işlenmiştir:

"Toyların üç hafta sonra yapılacağını, herkesin yağma şölenine davetli olduğunu söylediğinde halk bu haberi büyük bir sevinçle karşılamıştı. [...] Birazdan yağma şöleni başlayacaktı. Müjdeyi vermek için dışarı çıktığında tüm şehir gözlerini ondan alamamıştı. Batmakta olan güneşi arkasına alarak, "ben daha parlağım" çalımlarıyla tahta çıktı. Çığırkanlara işaret verdiğinde, "yedğiniz içtiğinize afiyet olsun, aldığınız gördüğünüz sizinle olsun" muştusu tüm davetlileri çılgına çevirmeye yetmişti. Çadırlarda kendilerini bekleyen ipeklileri, çömlekleri, kürkleri yağmalıyor, birbirlerini ezme bahasına daha fazla mal kapmak için yarışıyorlardı. Andakan ise halkını izleyerek atalarının cömertliğini bugüne taşımanın gururunu yaşıyordu" (Turgut, 2010: 154-196).

Kızıyla yeğenini evlendiren Andakan, kendi varisinden/çocuğundan önce torun sevmek istemediğini bildirmiştir. Bundan dolayı evli çift aralarına kılıç koyarak muratlarını başka zamana ertelemişlerdi: "Az sonra çadırın çırallarını söndürürken ikazı unutmamıştı güvey. Varisten önce torun sevmek istemeyen Tigin için muradı erteleyeceklerdi. Aralarına bir kılıç koyup sırt sırta yatmaktan başka seçenekleri yoktu" (Turgut, 2010: 197). Türk toplumunda kılıç, önemli bir ant sembolüdür. Dede Korkut Kitabı'nda bu konu zengin bir motif olarak işlenmiştir. Çeşitli yarışmalar neticesinde Trabzon Tekürünün kızı Selcen Hatun'u eş olarak almaya hak kazanan Kan Turalı, kâfir ilinde kendisine kurulan gerdeğe girmeye razı olmaz: "...Kırk yirde otak dikdirdi, kırk yirde kızıl ala gerdek dikdirdi. Kan Turalı-y-ile kızı getirip gerdeğe koydılar. Ozan geldi yilteme çaldı.

¹¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: (Gökalp, 1991: 47-54).

Oğuz yigidiniñ öykeni kabardı, kılıcın çıkardı yiri çaldı kertdi, ayıtdı-kim: Yir kibi kertileyin, toprak kibi savrılaysın, kılıcuma toğranayın, ohuma sançılaysın, oğlum toğmasun, toğar-ise on güne varmasun big babamuñ kadın anamuñ yüzün görmedin bu gerdege girer-isem didi...” (Ergin, 2004: 193). Yine “Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu”nda da kılıç, üzerine ant içilen önemli bir semboldür. Destanın önemli kahramanlarından Egrek kâfir illinde esir düşer. Bu durum kahramanın kardeşi Segrek’ten gizlenir. Segrek arkadaşlarıyla eğlenceden dönerken yolda kavga eden iki çocuk görür. Bunlara birer şaplak atar ve ayırır. Bu duruma içlenen çocuklar Segrek’e “...Mere mizüm öksüzligümüz yetmez-mi, bizi niye urursın, hünerüñ var ise kartaşuñ alınca Kal’asında esirdür, var anı kurtar didi” (Ergin, 2004: 226). Bu haberi alan Segrek doğruca eve gider. Onu engellemek isteyen annesi ile babası durumu Kazan’a haber ederler. Kazan Bey’in de önerisiyle Segrek nişanlısıyla hemen evlendirilir. “Oğlanı gerdege koydılar. Kız-ile ikisi bir döseğe çıkdılar. Oğlan kılıcın çıkardı, kız-ile kendü arasına bıraktı. Kız aydur: Kılıcuñ gider yiğit, murad vir murad al, sarılahum didi. Oğlan aydur: Mere kavat kızı men kılıcuma toğranayım, ohuma sançılaysın, oğlum toğmasun, toğar-ise on yaşına varmasun, ağamuñ yüzün görmeyinçe, ölmüş ise kanın almayınca bu gerdege girer-isem didi” (Ergin, 2004: 228). Görüldüğü gibi Türk toplumunda kılıç önemli bir ant sembolüdür. Romanda da yeğeniyle kızını evlendiren Andakan, yeğenine kendi evliliğinden olacak varisinden önce torun sevmek istemediğini bildirmiş ve bu konuda aralarında ant içmişlerdir¹².

Bilindiği gibi ilk Türk kavimleri konar-göçer bir yaşam tarzı sonucu tarımla pek ilgilenmemişler, geçim kaynakları daha çok hayvancılık olmuştur. Romanda bu konuyla ilgili şu şekilde bir açıklama verilmiştir:

“Yafes diyordu, “şu bozkıra gelip çadır kuran ilk kişidir. Meralara sürüleri yayan, ata yular takip evlatlarına emanet bırakan Kutlu atamızdır o... Evlatlarına meralar sarardığında kışlağa inmesini, baharla beraber yaylağa çıkmasını öğreten Yafes’ti. Onun töresi toprağa bağlanıp sabana ve yağmura köle olmayı, göle düşüp balıklara yalvarmayı hoş görmez. Yeryüzü sizindir, der Yafes. Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar oğullarımızı ve yilkılarımızı yayıp yetiştirmemiz hep onun töresindendir” (Turgut, 2010: 225).

Ayrıca bozkır erlerine göre “toprağa bağlanmak hımbıl insanların işi” (Turgut, 2010: 351) olarak görülmüştür. Obanın önde gelen kamlarından olan Koray, “bozkırın evlatlarına yeni yeni adetler getirerek Yafes’in kemiklerini sızlattıyoruz” (Turgut, 2010: 351) diyerek çiftçilikle uğraşmayı töreyi bozmakla eş değer görmüştür. Çünkü bozkır erlerine göre “yeri dağlar, töreyi beyler” (Turgut, 2010: 371) tutmaktadır.

Türk mitolojisinde çevresinde kült oluşan en önemli inanç unsurlarından biri de dağlardır. Bozkırın Sırrı Türk Peygamber romanında yer alan Aladağ, bozkır evlatları için kutsal bir mekândır. Yazar, Öktem ile Erdenay’ı/Cebrail’i Aladağ’da bir mağarada buluşturarak İslam ve öncesi inançlardaki motife telmihte bulunmuştur. Bilindiği gibi Peygamberler de Cebrail ya da Tanrı’yla hep yüce dağlarda¹³ buluşmuştur. “Sinâ/Tur, Cudi, Ararat, Ağrı, Zeytinlik, Hira, Uhud, Arafat” vb. dağlar çeşitli inançlarda önemli fonksiyonlar üstlenen kutsal mekânlardandır (Özdemir, 2013: 142). Romanda kutsiyet atfedilen Aladağ içinde böyle bir durumdan söz edilebilir.

Tanrı tarafından kutlanan Öktem sanemleri birer hayal olarak değerlendirir: “Seni, beni ve şu balayı yaratan başkasından korkmamızı istemiyor. Öncekilerden dinlediğimiz sanemler hiçbir işe kudreti olmayan hayallerden başka bir şey değil...” (Turgut, 2010: 146). Kutsalları/kutluları belleklerden silmek kolay değildir. Umay, oğlu Öktem’e “karını ve kızını bırakıp her nereye gideceksen git ama atalarım ve onların sanemlerine laf söyleme” (Turgut, 2010: 146) demiştir.

¹² “Bu konuda ayrıca bakınız: (İnan, 1948: 279-290).

¹³ Bu konuda daha detaylı bilgi için ayrıca bakınız: (Özdemir, 2013: 140-142)

Görüldüğü gibi Umay sanemlere duyduğu saygıyı (oğlu kutlanmış dahi olsa) içinden söküp atamaz. Bu durum toplumsal değerlerin kökleştikten sonra kolay bir şekilde değiştirilemeyeceğine işaret eder. Bu sanemlerden bazıları şunlardır: Yıldırımlardan sorumlu sanem “*Ancasın*” (Turgut, 2010: 28d) hastalık yayan ruhlara “*Çor*” (Turgut, 2010: 36d) kısmetleri dağıttığına inanılanlara “*Daşkazit*” (Turgut, 2010: 72d), insanları çıldırttığına inanılan saneme ise “*Satılay*” (Turgut, 2010: 145d) denilmektedir. Roman boyunca şamanlık dönemine ait olan sanemlerle ilgili pek çok unsur detaylı şekilde analiz edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada “*Bozkırın Sırrı Türk Peygamber*” romanı halkbilimi açısından değerlendirilmiştir. Romanda, eğlence unsuru olarak toylar ve bu toylardan yansıyan gelenek ve görenekler, incelenerek beylerin/yöneticilerin güç ve cömertlik sembolü olan “han yağması”na değinilmiştir. Yine romanda aile olgusuna dikkat çekilerek, yuva kurmanın önemi üzerinde durulmuştur. Eş seçme ve boşanma olguları töre bağlamından ele alınmıştır. Ailelerde en önemli unsur çocuk olarak görülmüş, çocuksuz kadınlara ise önem verilmemiş, bu kadınlar soysuz olmakla suçlanmışlardır. Ayrıca eserde yeni doğan çocuklar için yapılan ritüeller üzerinde durulmuş, çocukların bir takım huyları edinmesi bu pratiklere bağlanmıştır. Romanda Türk idare sistemiyle ilgili de önemli bilgiler vardır. Tigin’e duyulan saygı, vergi unsuru olan “Beç Alayı” vb. pek çok unsur dikkat çekici bir biçimde sunulmuştur. Romanda eski Türk geleneklerindeki cenaze ve defin merasimlerinden önemli bilgiler yer almaktadır. Şamanlık dönemindeki korkulan/saygı duyulan sanemler/tinler ile yeni dinin değerleri bir pencereden sunulmuştur. Halk hekimliğinin bir yansıması olarak hastaların tedavileri için bitkisel karışımlar hazırlanmıştır. Bu makale kapsamında incelenen romanda, çadırdı yaşama gözlerini açan bozkır konar-göçerlerinin yaşamlarına tutulan ışık, akademik bağlamda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Son zamanlarda Türk romanında görülen tarihi dönem ve şahsiyetlere yönelişteki önemli örneklerden biri olan “*Bozkırın Sırrı Türk Peygamber*”, kavmi devir Türk yaşayışını, gelenek göreneklerini, zevklerini günümüz okuyucusuyla buluşturması açısından son derece önemlidir. Şüphesiz kurgusal bir dünyanın imkânları doğrultusunda sunulan bu yaşayış tarzı, günümüz insanı için sıra dışı ve fantastik bulunduğu gibi milli romantizmi besleyen kaynaklar olarak da düşünülebilir. Benzer romanlar, milletlerin geçmişiyle bağlarını güçlendirmesi açısından da ayrıca incelenmelidir.

Notlar

1. Romanda bozkır töresine ait pek çok geleneğe yer verilmiş, bu geleneklere yönelik açıklamalar dipnotlara serpilmiştir. Makalede bazı dipnotlardaki açıklamalar metin içinde kullanılmış, kaynak gösterilirken de sayfa numarasından sonra “d” harfi ilave edilmiştir. Örnek: (Turgut, 2010: 70d).

KAYNAKÇA

- ACER, Fatih, (2013), “Popüler Roman ve Gençler Üzerindeki Etkileri –Bursa Örneği–”, **Turkish Studies**, Volume 8/4 Spring, Sayfa: 1-23.
- AKYÜZ, Kenan, (1995), **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923**, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, (2005), **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Spring 2014

- ERGİN, Muharrem, (2004), **Dede Korkut Kitabı I**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖKALP, Ziya, (1991), **Türk Uygarlığı Tarihi**, (Haz. Yusuf Çotuksöken), İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- İNAN, Abdülkadir, “Eski Türklerde ve Folklorda Ant”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 4, Sayfa: 279-290.
- KAPLAN, Mehmet, (2012), “Karabibik”, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-I**, İstanbul: Dergâh Yayınları, Sayfa: 369-376.
- KAPLAN, Ramazan, (1997), **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MUĞLALI, Mehtap vd. (2007), “Samsun Yöresinde Süt Dişleri ile İlgili Folklorik Yaklaşımlar”, **Millî Folklor**, Yıl: 19, Sayı: 73, Sayfa: 68-72.
- OKAY, Orhan, (2011), “Türk Romanına Köy Mevzuunun Girişinde Unutulan Bir isim: Ahmed Mithad Efendi” **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, İstanbul: Dergâh Yayınları, Sayfa: 119-125.
- ONAY, İbrahim, (2013), “İslamiyetten Önce Türklerde, Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları” **International Journal of Social Science**, Volume 6 Issue 3, Sayfa: 479-490.
- ÖLMEZ, Nurhan, (2010), “Tekstillerde Renkler Üzerine Simgesel ve Alegorik Bir Değerlendirme”, **Türk Sanatları Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Sayfa: 17-24.
- ÖZDEMİR, Mehmet, (2013), “Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Bir Yüce Dağ: Halbaba”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 9, Sayfa: 141-163.
- ÖZDEMİR, Nebi, (2007), “Sanal Mizah”, **ICANAS 38**, (Ankara 10-15 Eylül 2007); Ankara, 2009: 1277- 1301.s.
- ÖZDEMİR, Nebi, (2008), **Medya Kültür ve Edebiyat**, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, (1998), “İlk Köy Romanımız Türkmen Kızı (mı?)”, **Dursun Yıldırım Armağanı**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, Sayfa: 280-291.
- PAMİRLİ, Osman Turgut, (1941), “Tirebolu Manilerinden Tirebolu Kalesi”, **Aksu**, Sayı: 30, Sayfa: 16-17.
- RIOUX, Marcel, (2014), “Halk ve Halk Bilimi” (Çev. Zeynep Nagihan Kahveci), **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4**, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- TURGUT, Ahmet, (2010), **Bozkırın Sırrı Türk Peygamber**, İstanbul: Profil Yayıncılık.
- TÜRKMEN, Fikret, (2011), “Dede Korkut’ta Halk Hukuku Unsurları”, **Bilig**, Sayı: 58, Sayfa: 245-256.

İnternet Kaynakları

- http://www.sabah.com.tr/Gunaydin/Yazarlar/aytug/2010/03/17/polat-edebiyat_programi_yapsin, [Erişim Tarihi: 15.03.2014]
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Kurtlar_Vadisi, [Erişim Tarihi: 15.03.2014].

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Spring 2014

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA ÖN SES /y-/ TÜREMESİ*

*Fatih ÖZEK***

ÖZET

Bir ses hadisesi olarak türeme, asıl kelime olmaması halde, kelime başında veya içinde türeyen ses olarak tanımlanır. Ses türemelerinin sebepleri çeşitlidir. Ancak genel olarak seslerin birbirleriyle etkileşimi ve söyleyiş kolaylığı ile meydana gelir.

Ön ses /y-/ türemesi Türkçede bilinen, çokça örnekleri olan bir ses olayıdır. Daha çok /ı/ ve /i/; nadiren diğer ünlülerin önlerinde türeyen /y-/ ile ilgili örnekler Türkçenin ilk yazılı kaynaklarında rastlanılır: AT *ī-, īd- 'göndermek' > Kök. yīd-; ETT yīd- (Krş. Krh. īd- (DLT); Yak. īt-); AT *ālpagut ~ ilpagut, Kök. yīlpagut 'yiğitler, alpler' Talat Tekin'in "Türk Dillerinde Ön Sesde y- Türemesi" adlı çalışması /y-/ türemesinin Türkçenin daha sonraki tüm tarihi ve çağdaş lehçelerinde de görüldüğünü ortaya koymuştur.

Ön ses /y-/ türemesinin Türkiye Türkçesi ağızlarında da örnekleri vardır. Çalışmanın ilk amacı bu örnekleri listeleyebilmektir. Bir ön çalışma ile *yīye* "sahip", *yirinti* "çatlak", *yiri* "iri", *yılın* "serap", *yacanamak/yecanamak* "korkmak, ürkmek, çekinmek", *yuhu* "uyku", *yüvez* "üvez", *yiz* "iz", *yığlamak* "ağlamak", *yēri* "utanmaz", *yeye/yige* "eğe", *yendürmek* "indirmek", *yaldatmak* "aldatmak" vb. ve *yıbrıh* (Ar.) "ibrik", *yırgat* (Rum.) ırgat, *yesir* (Ar.) "esir" vb. gibi alıntı kelimelerde ön ses /y-/ türemesi tespit edilebilmiştir. Çalışmanın ikinci amacı ise bu türemelerin sebeplerini bulmaktır. İlk bakışta ön ses /y-/ türemesinin şu üç durumda ortaya çıktığını söylenebilir:

1. Uzun ünlülerin kısalmasıyla
2. Sandhi türemeleriyle
3. Söz başı zayıf/vurgusuz ünlülerin ses değerlerinin korunmasıyla

Çalışma bu ilk tespitlerden hareketle Türkiye Türkçesi ağızlarındaki /y-/ türemesi örneklerini listelemeyi ve türemenin sebeplerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: türeme, ön ses, /y-/ fonemi, fonetik, Türkiye Türkçesi ağızları.

* Bu makale, 04-07 Aralık 2013 tarihleri arasında Bursa'da düzenlenen VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş biçimidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: ozekfatih@gmail.com, fatihozek@yandex.com.tr

ANAPTYXIS OF /y-/ IN TURKEY TURKISH DIALECTS

ABSTRACT

Anaptyxis is defined as a sound which originally does not belong to a word, but occurs by a derivation in any part of a word. The reasons for anaptyxis are diverse, but mostly they occur by interaction of sounds and effortlessness of pronunciation.

Anaptyxis of initial /y-/ is a typical sound event which occurs a lot in Turkish. The examples of prothesis /y-/, derived mostly in front of the /ɪ/ and /i/ and rarely the other vowels, can be seen at very first written texts of Turkic: A.T *ī-, īd- 'to send' > Kök. yıd- ; ETT yid- (Krş. Krh. īd- (DLT); Yak. īt-); AT *ālppagut ~ ilpagut, Kök. yilpagut 'brave men'. 'Anaptyxis of /y-/ in Turkic Languages', a work by Talat Tekin, shows us that anaptyxis of /y-/ can be seen in latter historical periods of Turkic and modern Turkic dialects.

Anaptyxis of /y-/ can be seen in Turkey Turkish dialects also. The first aim of this study is to list these examples. By a prestudy the examples of yiye "owner", yirinti "cracked", yiri "huge", yılgin "mirage", yacanamak/yecanamak "to be afraid, to hang back", yuğu "sleep", yüvez "rowan", yız "ız", yığlamak "to cry", yeri "barefaced", yege/yige "riffler", yendürmek "to lower down", yaldatmak "to cheat" vb. ve yıbrıh (Ar.) "kettle", yırgat (Rum.) laborer, yesir (Ar.) "slave" etc. are determined. The second aim of the study is to find out the reasons of these derivations. The reasons of anaptyxis -/y-/ can be listed as follows:

1. Shortening of long vowels
2. Sandhi derivation
3. The protection of sound value of initial atonic vowels

This study aims to list the examples of anaptyxis /y-/ and to find out its reasons the first determinations.

Key Words: Derivation, initial sound, the foneme /y-/ Turkey Turkish dialects

0. Giriş

Türeme, kelime asıl olarak bulunmadığı halde çeşitli sebeplerle sonradan ortaya çıkan sesler olarak tanımlanır. Ses türemeleri ünlü ve ünsüz türemesi biçiminde; kelimeler başında, içinde ve sonunda görülebilir. Türkçede, özel olarak da Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ünsüz türemeleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹ Bu bildiride yalnızca Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ön ses y- türemesi üzerinde durulacaktır.

¹ Bk. M. Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*, Helsinki, 1949.; J. Eckmann, Kelime Ortasında Anorganik b,p ve m'nin Türemesi, *Türkiyat Mecmuası*, X, s.313-320, 1953.; J. Eckmann, "Türkçede d, t ve n Seslerinin Türemesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1955, TDK Yay., s.11-23, Ankara, 1988.; Talat Tekin, "Türk Dillerinde Ön Seste y Türemesi", *Türk Dilleri Araştırmaları* 4, s. 51-66, Ankara, 1994.; Gürer Gülsevin, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında # h Sesi Üzerine", *TDAY-B 2001/I-II*, TDK Yay., s. 129-146, Ankara, 2003.; Gürer Gülsevin, "Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3): "üzüm/yüzüm; öllük/höllük" türeme mi düşme mi?" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi Journal Of Turkish World Studies C. V, S. 2*, Kış 2005, s. 207-213, 2005.; Ahmet Buran, Türkiye Türkçesi Ağızlarında -r/-r Türemesi, Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı (Ed. Bülent Gül), TKAE

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

/y/ ünsüzü bilindiği gibi tonlu, akıcı, yumuşak ön-damak ünsüzüdür. Çıkış biçimine göre de yarı-ünlüdür. Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren (D - 9) aslî olarak ön, iç ve son seste görülür. /y/ ünsüzünün yarı-ünlü niteliği, boşluk doldurucu bir ses olma özelliği türeme veya düşme gibi ses olaylarına zemin hazırlamıştır. Bundan dolayı Türkçenin hemen hemen tüm dönemlerinde /y/ sesiyle ilgili fonetik olaylara rastlanılır.

Ön ses /y-/ türemesi Türkçede bilinen, çokça örnekleri olan bir ses olayıdır.² Daha çok /ı/ ve /i/; nadiren diğer ünlülerin önlerinde türeyen /y-/ ile ilgili örnekler, Türkçenin daha ilk yazılı dönemlerinde karşımıza çıkar:

Kök. yılpagut ~ alpagu “yiğitler, alpler” < *ılpagut < AT*ılpagut (Tekin;1964:54); Kök. yürün “beyaz” ~ ürün; Kök. yün- ~ ün- “çıkmak, belirmek” < *ün-; Uyg. yıcan- ~ ıcan- “sakınmak, çekinmek, korkmak” < AT* ıça-n-; Uyg. yitiz “yüksek” < idiz; (Gabain;1988:39); Uyg. yıl- ~ il- “ilmek, iliştmek, bağlamak” < AT.*ıl- (Tekin;1964:54); Uyg. yıgla- ‘ağlamak’ (EUTS) < AT *ıgla-

Bu ilk türeme örnekleri dışında Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinde ön ses y- türemesi örnekleri görülür:

Krh. yıgla- (DLT); Hrzm. yıgla- (NF), Kıp. yıgla- (TZ) ~ ıgla- ~ ıla- ~ ağla-, Çağ. yıgla- (LD) (Krş. Türkm. ağla-) < AT *ıgla-; Krh. yacan- (DLT), ETT yacan- “utanmak, sıkılmak” < AT* ıça-n-; Hrzm. yinçük (ME) ‘incik, baldır, baldır kemiği’; Kıp. yinçük (BV) ~ yünçük (TA) ~ incük < AT *inçük; Kıp. yekindü (BM) ~ yikindü (TA) ‘ikindi’ < AT *ëkinti.

Kırg. yel “halk” (Tekin,1995:144)

Az. yiye “sahip”

Özb. yelli “elli”

Uyg. yit “it”

SUyg. yöt “öd” (Tekin; 1964:61-63);

Türkm. yilik “ilik”

Gag. yimdat “imdat”(Alibekiroğlu; 2013:698-702)

1. Türkiye Türkçesi ağızlarında ön ses y- türemesi

Ön ses /y-/ türemesi Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülür. Bu örnekler ortaya çıkış biçimleri ve kullanıldıkları bölgeler bakımından çeşitlilik göstermektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ön ses /y-/ türemeleri şu durumlarda ortaya çıkmıştır:

1. Birincil uzun ünlülerin kısalmasıyla,
2. Sandhi³ türemelerle,
3. Söz başı zayıf/vurgusuz ünlülerin ses değerlerinin korunmasıyla.

Yay., s.183-192, Ankara, 2013.; Hatice Şahin, “Türkiye Türkçesindeki Bazı Kelimelerin Başındaki y Sesinin Düşme mi Türeme mi Yaşadığına Dair”, 5. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 19-22 Aralık 2012, Denizli, 2012.; Aylin Koç, “Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.28, Selçuk Üniv. Yay., s.47-67, Konya, 2010.

² Genel olarak Türkçede görülen ön ses y- türemesi için bk. Talat Tekin, “Türk Dillerinde Ön Seste y Türemesi”, Türk Dilleri Araştırmaları 4, s. 51-66, Ankara, 1994.

³ Sandhi: İki kelime ya da kelime şeklinin karşılaşması ve bundan doğan düzenli ses değişimleri. Ulama, ünlü boşluğu vb. gibi. [A.von Gabain, Türk Dillerinin Tipik Özellikleri (Çev. Mevlüt Gültekin), Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007, s.314, 2007.]

1.1. Birincil uzun ünlülerin kısalmasıyla oluşan /y-/ türemesi.

/y/ sesi bir yarı-ünlüdür. Bilindiği gibi yarı-ünlüler kayan ünlüyü oluşturan ya da kayan ünlülerde temel ünlülere eşlik edebilen seslerdir. AT *tūn > Türkm. düyn; AT *tūş > Türkm. düyş; AT* tūp > Türkm. düyp... vb. örneklerde görüldüğü gibi uzun ünlü kısalırken bir /y/ yarı ünlüsü ile ikizleşebilmektedir. Aynı durum söz başındaki uzun ünlüler için de geçerlidir: “Söz başındaki birincil uzun ünlü bir ikiz ünlü geliştirerek bazen kendisinden önce bir y- doğurur ya da türetir.”⁴ Türkiye Türkçesi ağızlarında uzun ünlülerin kısalmasıyla ilişkilendirdiğimiz ön ses y- türemesi örnekleri şunlardır:

ya<*ā

1. yaldat- ~ yallat- “aldatmak” (ErcYA, s.110; NevYA, s.83; DS XI, s.4143 vd.) < AT * ālta- (Krş. Türkm. ālda-)

ye<*ē

2. yege ~ yiye “eğe” (ArdYA, s.22; DS XI, s.4223) < *ēkeg

3. yer- ~ yēr- “ermek” (ErzA, s.203; RizİA, s.95; AybA, s.35; ÇÇYA, s.70; ElzA, s. vd.) < *ēr- (Krş. Tob.ier-, Hlç. ĩer-)

4. yerin- ~ yirin- “erin-” (DSXI, s.4252-4280) < *ēr- “erin-, üşen-“

yı<*ī

5. yır “ır, şarkı” (AdMKGSA, s.84, DS XI, s.4273) < AT*īrla- “şarkı söylemek”

6. yığla- “ağlamak” (DS XI, s. 4262) < AT*īğla- “ağlamak” (Krş. Türk. āğıt)

yi<*ī

7. yiri “iri” (RizİA, s.95; DS XI, s.4279) < AT*īrig (Krş. Türkm. ĩri, Hlç. ĩre)

8. yirinti “çatlak” ~ yirim “küçük iki sırt arasındaki su yırıntısı” ~ yirik “üst dudağı yarık” (DSXI, s.4279-4280) < AT*īr- “yirik açmak”, irük “duvardaki yirik, yarık, çatlak” (Tekin;1964:57)

9. yiz “iz” (ElzSV, s.228) < AT*īz (Krş. Türkm. ĩz, Çuv. yĭr)

ya/ye<*ī

10. yeğ ~ yığ “ığ” (DSXI, s.4223-4261) < AT* īk (Krş. Türkm. ĩk)

11. yecan- ~ yacan- “korkmak, ürkmek, çekinmek, sakınmak” < AT *īčan- “sakınmak, çekinmek, korkmak” (DSXI, s.4114)

yi <*ē

1 yiye “iye, sahip” (DSXI, 4284) < AT* ēdi (Krş. Hlç. eydi)

13. yin- ~ yen- “inmek” (ErcYA, s.110; ÇÇYA, s.70; ArdYA, s.22; AdMKGSA, s.84 vd.) < AT* ēn- (Krş. Türkm. ĩn-, Hlç. ĩn-)

⁴ T. Tekin (1995), s.138

yu<*ü

14. yuħla- ~yuħu “uyku” (DS XI, s.4313) < AT*ü “uyku” (Krş. Yak. ü)

yē<ē

15. yēri “utanmaz” (DS, s.4251) < AT* ēr-“yermek, kötülemek, iğrenmek” (Krş. Uyg. erinçülüg, yerinçülüg “günahkâr”)

1.2. Sandhi türemelerle oluşmuş /y-/ türemesi

Ünlü ile biten bir kelime, ünlü ile başlayan bir kelimeye ulandığında ikinci kelimenin başında bir /y/ türeyebilir. Sandide, sandhi veya boşluk doldurucu türeme şeklinde adlandırılan bu tarz türemelerin yazılı kaynaklardaki ilk örneği Orhun Abidelerinde görülür: anca yıdmış (T 34) (Tekin;2003:78) Türkiye Türkçesi ağzlarında tespit ettiğimiz ön ses y- türemesi örneklerinin bir kısmı bu şekilde oluşmuştur. Hemen belirtelim bu türemeler geçicidir, konuşma esnasında anlık ortaya çıkar. Dolayısıyla da herhangi bir ağız için belirleyici değildir.

1. yinek < inek “iki *tene yinek* var” (ErzYA, s.110)
2. yemin < emin “sülēmen, *ōlu yemin* kök.” (SerA., s.174)
3. yessir < esir “*bele yessir* götürdi miler” (ErzYA, s.76)
4. yeK- < ek- “ben *fasille yeKmēyırın*” (DalA., s.119)
5. y`edirne < edirne “mā sereye *aldı y`edineyi*. (EdİA, s.214)
6. yetim < eğitim “kırk beş gün *bi yetim* gördüm” (DalA, s.140)
7. yit- < it- “*ğızı yitmiş* suyuñ içine” (KırYA, s.320)
8. yüzüm < üzüm “*bastı kımızı yüzümmizi* götürdñ” (DiyA, s.87)
9. yesgi < eski “daha esgi. Bilen yok *ki yesgi*.” (EsMİA, s.287)
10. yābi < abi < ağabey “*tābi yābi*” (KmYA, s.127)
11. yengerek < engerek “bā kazārka *bi yengelek* yılan yatmış.” (EdİA, s.214) vb.

1.3. Söz başı zayıf/vurgusuz ünlülerin ses değerlerinin korunmasıyla oluşan ön ses /y-/ türemesi

Zayıf veya vurgusuz söz başı ünlülerin, ses değerlerini korumak üzere yarı ünlü /y/ sesini türetmesi karşılaşılan bir ses hadisesidir. Türkiye Türkçesi ağzlarında da zayıf veya vurgusuz /ı/, /i/ ünlülerinin /y/ türettiği bazı örnekler mevcuttur:

1. yibrik ~ yıbrıħ (EdİA, s.58) < ibrik
2. yırgat (VGHA, s.63) < ırgat
3. yiğne (RizİA, s.95) < ET igne
4. yirmik (BigYA, s.32) < irmik
5. yırgala- (ArdYA, s.22; VGHA, s.63) < ıragala-

2. Kaynaklarda hem türeme hem düşme olarak gösterilen kelimeler

Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili çalışmalarda, bazı kelimeler hem ön ses y- türemesine, hem de ön ses y- düşmesine örnek verilmektedir. Bu konuya ilk dikkat çeken Gürer Gülsevin⁵ olmuştur. Gülsevin “Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3)” adlı makalesinde, çeşitli çalışmalarda ön ses y- türemesine örnek verilen kimi kelimelerde türeme olmadığını, eski şeklin devamı olduğunu örnekleriyle açıklamıştır. Daha sonra Hatice Şahin, “Türkiye Türkçesindeki Bazı Kelimelerin Başındaki y Sesinin Düşme mi Türeme mi Yaşadığı Üzerine” adlı bildirisinde daha önce yapılan çalışmaları değerlendirerek yıldız ~ ılduz, yıldı ~ ıldı, yırak ~ ırak, yır ~ ır, yincü ~ inci, yiğit ~ igit, yıpar ~ ıpar kelimelerin çeşitli kaynaklarda hem türeme hem de düşmeye örnek verildiğini belirtmiştir. Bu listeye ip ~ yip kelimesi de eklenebilir. Bu kelimeler ile ilgili görüşümüz şu şekildedir:

“yır” sözcüğünde uzun ünlünün kısılmasına bağlı olarak oluşmuş bir ön ses y- türemesi vardır: **yır** “ır, şarkı” < AT *ırla- “şarkı söylemek” (Krş. Uyg. yır (EUTS) ~ ır; Krh. yır (DLT); Çuv. yurı).

yincü, yip, yiğit, yıpar, yıldı, yıldız kelimelerinde ön ses y- türemesi yoktur. Bu kelimelerin bilenen ilk şekilleri /y/’lidir:

yüncü “inci”: Uyg. yincü (EUTS); Krh. yincü ~ yünçü (KB); Hrzm. yincü (NF); Kıp. inci (TZ) ~ inçü (GT) ~ yincü (İM) ~ yençü (BM); Çağ. inci (ŞD) ~ inçü (LD) ~ yünçü (ŞD); ETT inçü (KG) (Krş. Bşk. iny; Kzk. injüv; Hak. çimcük; Özb., Y.Uyg. incu; Türkm, Gag., Trk. inci; Çuv. ence)

yip “ip”: Uyg. yip (EUTS); Krh. yip (KB) ~ yip (DLT); Hrzm. yip (HŞ); Kıp. ip (CC) ~ yip (İM); Çağ. ip (ŞT); ETT ip (YZ) (Krş. Tat. cip ~ cöp; Tuv. çep; Hak. çip; Kzk. jip; Krg., Kklp., Krç. cip; Bşk., Nog., Kmk., Y.Uyg. yip; Özb., Gag., Trk ip; Türkm. yüp)

yıpar “güzel koku”: Uyg. yıpar (EUTS); Krh. yıpar ~ yıpar (DLT); Kıp. ıpar (Kİ) ~ ıpar (CC) ~ ıpar (BM) ~ yıpar (TA)

yıldı “at sürüsü”: Kök. yıldı (Orh.); Uyg. yıldı (EUTS); Krh. yıldı (KB); Hrzm. yıldı (ME); Kıp. yıldı (İM); ETT ııldı (DK) (Krş. Krg., Tuv., Şor cıldı; Kzk. jıldı; Nog., yıldı; Hak. çığılı; Alt. d’ıldı; Bşk., Tat., Trk. yıldı; Yat. Sılgı ‘at’)

yıldız “yıldız”: Uyg. yıldı ~ yıldız (EUTS); Krh. yulduz (DLT) ‘yıldız’; Hrzm. yulduz (ME); Kıp. yulduz (TA); Çağ. yulduz (Krş. Bşk. yondoz; Tat. yoldız; Kzk. juldız; Hak. cılıs; Krç. culduz; Nog. yultuz; Krg., Kklp. cıldız; Özb. yulduz, Y.Uyg. jultuz; Az. ulduz ~ ıldız; Türkm. yulduz; Gag., Trk. yıldız)

yırak “ırak”: AT *ırāk ~ yırāk Kök. ırak (Orh.) ‘uzak’ ~ yıra- (Orh.) “uzaklaş-”; Uyg. ırak (EUTS); Krh. yırak (DLT; KB); Hrzm. ırak (NF); Kıp. ırak (CC) ~ yırak (TZ); Çağ. ırak (ŞD) ~ yırak (LD); ETT ırak (SN) (Krş. Krg., Alt. ırāk; Kzk. jırak; Kklp. cırak; Tuv., Trk. ırak; Hak. ırax; Tat., Bşk. yırak; Özb. yirāk; Y.Uyg., Gag. yirak; Az. ırağ; Türkm. yirāk; Yak. irāx)

yılan TBulg. dilom; Kök. yılan (Orh.); Uyg. yılan (EUTS); Krh. yılan (DLT); Kıp. yılan (CC, BM vd.) ~ cılan (CC); Bşk., Tat., YUyg. yılan; Türkm. yılan; Kırğ. cılan; Kzk. jılan; Az. ilan)

3. Sonuç

/y/ sesinin yarı-ünlü niteliği ve boşluk doldurucu özelliği, Türkçenin ilk yazılı belgelerinden günümüze kadar, bu ses ile ilgili çeşitli ses olaylarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu ses olaylarından biri de ön ses y- türemesidir. Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ön ses y- türemelerinin çoğu uzun ünlülerin kısılmasıyla ilgilidir. Önemli bir kısmı ise

⁵ Bk. Gürer Gülsevin, “Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3)”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi V-2, İzmir, s. 207-213, 2005.

sandhi türemeleridir. Bu tarz türemeler, ilgili ağız çalışmalarında –çoğunlukla- örnek kelime ile gösterildiği için dikkatlerden kaçmıştır. Bu türemelere ilaveten sınırlı sayıda örnekte, söz başındaki zayıf/vurgusuz ünlülerin söz değerlerini korumasına bağlı olarak oluşmuş ön ses y- türemesi görülmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında dağınık olarak çeşitli ağızlarda tespit edilen ön ses y- türemeleri, hiçbir ağız için belirleyici/karakteristik değildir.

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Tespit Edilen Ön ses /y-/ Türemesi Örnekleri

- yaldat- ~ yallat- “aldatmak” (ErcYA, s.110; NevYA, s.83; DS XI, s.4143 vd.)
- yen- ~yin- “inmek” (ErcYA, s.110; ÇÇYA, s.70; ArdYA, s.22; AdMKGSA, s.84 vd.)
- yer- ~yèr- “ermek” (ErzA, s.203; RizİA, s.95; AybA, s.35; ÇÇYA, s.70; ElzA, s. vd.)
- yiri “iri” (RizİA, s.95; DS XI, s.4279)
- yır “ır, şarkı” (AdMKGSA, s. 84, DS XI, s.4273)
- yege ~ yiye “eğe” (ArdYA, s.22; DS XI, s.4223)
- yeğ ~ yiğ “iğ” (DSXI, s.4223-4261)
- yirinti “çatlak” ~yirim “küçük iki sırt arasındaki su yırıntısı” ~ yirik “üst dudağı yarık” < ır “çatlak, gedik” (DSXI, s.4279-4280)
- yiye “iye, sahip” (DSXI, 4284)
- yiz “iz” (ElzSV, s.228)
- yerin- ~ yirin- “erin-” (DSXI, s.4252-4280)
- yecan- ~ yacan- “Korkmak, ürkmek, çekinmek, sakınmak” <“içan-, sakınmak, korkmak” (DSXI, s.4114)
- yëri “utanmaz” < ër-“yermek, kötülemek, iğrenmek” (DS, s.4251)
- yığla- “ağlamak” (DS XI, s. 4262)
- yuhla- ~yuhu “uyku” (DS XI, s.4313)
- yesgi “eski” (EsMİA, s.221)
- yit- “it-“ (ErcYa, s.110; KırYA, s.64); yèTTiñ mi (AnYA, s.137)
- yine “inek” (ErcYa, s.110)
- yemin “emin” (SerA, s.74)
- yeke ~ yekke “eke, yaşlı kadın” (ErzA, s.203; DS XI, s.4229)
- yırak ~ yırağ “ırak” (RizİA, s.95, NevYA, s.83 vd.)
- yiğne “iğne” (RizİA, s.95)
- yedirne “edirne” (EdİA, s.55)
- yengerek ~ yengelek “engerek” (EdİA, s.55; VGHA, s.26)
- yüzüm “üzüm” (DiyA., s.17)
- yurfa “urfa” (AdMKGSA, s.84)
- yıstanbul “İstanbul” (AdMKGSA, s.84)
- yenişte “enişte” (AdMKGSA, s.84)
- yırgala- “ırgala-“ (ArdYA, s.22; VGHA, s.63)
- yirmik “irmik” (BigYA, s.32)
- yüremek “üremek” (BigYA, s.32)
- yımız “omuz” (BinMA, s.32)
- yörme “örme” (ÇukA, s.144)
- yeK- “ekmek” (DalA, s.144)
- yetim “eğitim” (DalA, s.144)
- yılan “iran” (DivMA, s.98)
- yölanlar “olanlar” (DivMA, s.98)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- yüründe “uğrunda (KarYA, s.78)
- yüzellik “üzerlik” (KarYA, s.78)
- yesir ~ yèsir ~ yessir “esir” (RizİA, s.95; ErcYA, s.110, SerA, s.74; KrbYA vd.)
- yibrik ~ yıbrıh “ibrik” (EdİA, s.58)
- yırgat “ırgat” (VGHA, s.63)

Kısaltmalar

a. Eser Kısaltmaları

AdMKGSA	Adıyaman- Merkez, Kahta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı
AnYA	Antalya ve Yöresi Ağızları
ArdYA	Ardanuç ve Yöresi Ağızları
AybA	Aybastı Ağzı
BigYA	Biga Yöresi Ağızları
BinMA	Bingöl Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları
ÇÇYA	Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı
ÇukA	Çukurova Ağızları
DalA	Dalaman Ağzı
DivMA	Divriği Merkez İlçe Ağzı
DiyA	Diyarbakır Ağzı
DS	Derleme Sözlüğü
EdİA	Edirne İli Ağızları
ElzA	Elazığ İli Ağızları
ElzSV	Elazığ ve Yöresi Söz Varlığı
ErcYA	Erzincan ve Yöresi Ağızları
ErzA	Erzurum İli Ağızları
EsMİA	Eskişehir İli Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağızları
KarYA	Karaman ve Yöresi Ağızları
KırYA	Kırşehir ve Yöresi Ağızları
KmYA	Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları
KrbYA	Karabük ve Yöresi Ağızları
NevYA	Nevşehir ve Yöresi Ağızları
RizİA	Rizi İli Ağızları
SerA	Serik Ağzı
VGHA	Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

b. Diğer Kısaltmalar

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
Alt.	Altay Türkçesi
AT	Ana Türkçe
Az.	Azerbaycan Türkçesi
bk.	Bakınız
Bşk.	Başkurt Türkçesi
Çag.	Çağatay Türkçesi
C.	Cilt
EOT	Eski Oğuz Türkçesi
Gag.	Gagavuz Türkçesi
Hak.	Hakas Türkçesi
Hlç.	Halaç Türkçesi
Kmk.	Kumuk Türkçesi
Kırg.	Kırgız Türkçesi
Krş.	Karşılaştırınız
Kzk.	Kazak Türkçesi
Nog.	Nogay Türkçesi
Özb.	Özbek Türkçesi
S.	Sayı
s.	Sayfa
Tat.	Tatar Türkçesi
TKAE	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
TDK	Türk Dil Kurumu
Trk.	Türkiye Türkçesi
Tuv.	Tuva Türkçesi
Türkm.	Türkmen Türkçesi
Uyg.	Uygur Türkçesi
Uyg. Br.	Uygur Brahmi ağzı
Ü.	Üniversite
Yak.	Yakut Türkçesi
Yay.	Yayın
Y.Uyg.	Yeni Uygur Türkçesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

KAYNAKÇA

- ALİBEKİROĞLU, Sertan (2013), “*Türkçede Ön Ses y / Initial Phonem y In Turkish*” **TURKISH STUDIES** -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 8/1, Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4464> p. 685-710.
- BÖLÜK, Ramazan (2012), **Serik Ağzı**, Serik Kaymakamlığı Kültür Yay., İstanbul.
- BURAN, A., Oğraş, Ş.(2003), **Elazığ İli Ağzıları**, Elazığ Kültür Kurultayı Yay., Elazığ.
- BURAN, A., İlhan, N. (2008), **Elazığ Yöresi Söz Varlığı**, TDK Yay., Ankara.
- BURAN, Ahmet (2013), “*Türkiye Türkçesi Ağzılarında –r/-r Türemesi*”, Bengü Belâk **Ahmet Bican Ercilasun Armağanı** (Ed. Bülent Gül), TKAE Yay., s.183-192, Ankara.
- ERDEM, M. Dursun (2008), “*Anadolu Ağzılarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine/ On Original Long Vowels In Anatolian Dialects*” **TURKISH STUDIES** -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 3/3, Spring 2008, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.350> p. 502-562.
- ERDEM, M.D., BÖLÜK, R. (2011), **Antalya ve Yöresi Ağzıları**, Turkish Studies Puplication, Ankara.
- ERDEM, M.D., KIRIK, E. (2011), **Kahramanmaraş ve Yöresi Ağzıları**, Turkish Studies Puplication, Ankara.
- ERDEM, M.D., DAĞDELEN, G. (2012), **Karabük ve Yöresi Ağzıları**, Karabük Valiliği Yay., Karabük.
- ECKMANN, J., (1988), “*Türkçede d, t ve n Seslerinin Türemesi*”, **TDAY- Belleten** 1955, TDK Yay., s.11-23, Ankara.
- ERTEN, Münir (1994), **Diyanbakır Ağzı**, TDK Yay., Ankara.
- GABAİN, A.von (2007), “*Türk Dillerinin Tipik Özellikleri / Peculiarities Of The Turkic Languages*” (Çev. Mevlüt Gültekin), **TURKISH STUDIES** -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 2/2, Spring 2007, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.73> p. 307-327.
- Derleme Sözlüğü** (1963-1982), C. I-X11, TDK Yay., Ankara.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1995), **Erzurum İli Ağzıları** (İnceleme-Metinler-Sözlük), TDK Yay., Ankara.
- GÖNEN, Mehmet Emin (2003), **Van Gölü Kuzey Havzası Ağzıları**, Dicle Ü. Sosyal Bilimler Enst. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyanbakır.
- GÜLSEVİN, Gürer (2003). “*Türkiye Türkçesi Ağzılarında # h Sesi Üzerine*”, **TDAY-Belleten** 2001/I-II, TDK Yay., 129-146, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (2005), “*Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3): “üzüm/yüzüm; öllük/höllük” türeme mi düşme mi?*” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi** Journal Of Turkish World Studies C. V, S. 2, Kış 2005, s. 207-213.
- GÜNŞEN, Ahmet (2000), **Kırşehir ve Yöresi Ağzıları**, TDK Yay., Ankara.

- GÜNAY, Esra Gülin (2008), **Adıyaman- Merkez, Kahta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı**, Fırat Ü. Sosyal Bilimler Enst., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- İLERİ, Canan (2008), **Eskişehir İli Mihaliçcik İlçesi ve Yöresi Ağzları**, TDK Yay., Ankara.
- KALAY, Emin (1998), **Edirne İli Ağzları**, TDK Yay., Ankara.
- KARADAĞ, Sibel (2001). **Dalaman Ağzı**, Muğla Ü. Sosyal Bilimler Enst. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla.
- KİBAR, Osman (1998), **Biga Yöresi Ağzları**, Çanakkale On Sekiz Mart Ü., Sosyal Bilimler Enst. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.
- KOÇ, Aylin (2010), “*Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi*”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.28, Selçuk Ü. Yay., s.47-67, Konya.
- KORAŞ, Hikmet (1992), **Karaman ve Yöresi Ağzları**, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enst. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), **Nevşehir ve Yöresi Ağzları**, TDK Yay., Ankara.
- KÜÇÜKER, Paki (1988), **Bingöl Merkez İlçe ve Köyleri Ağzları** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), F.Ü. Sosyal Bilimler Enst., Elazığ.
- ÖZÇELİK, S., Boz, E. (2001), **Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı**, TDK Yay., Ankara.
- ÖZKAN, İbrahim Ethem (1994), **Ardanuç ve Yöresi Ağzları**, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enst. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- SAĞIR, Mukim (1995), **Erzincan ve Yöresi Ağzları**, TDK Yay., Ankara.
- ŞAHİN, Hatice (2012), “*Türkiye Türkçesindeki Bazı Kelimelerin Başındaki y Sesinin Düşme mi Türeme mi Yaşadığına Dair*”, **5. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu**, 19-22 Aralık 2012, Denizli.
- TEKİN, Talat (1994), “*Türk Dillerinde Ön Seste y Türemesi*”, **Türk Dilleri Araştırmaları** 4, s. 51-66, Ankara.
- YELOK, Veli Savaş (1999), **Divriği Merkez İlçe Ağzı**, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enst. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- YILDIRIM, Faruk (1999), **Çukurova Ağzları- Adana ve Osmaniye İlleri**, Çukurova Ü. Sosyal Bilimler Enst. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana.

AVUSTRALYA'DA İLKOKUL DÜZEYİNDEKİ TÜRK ÖĞRENCİLERİN ANA DİL EDİNİMİNDE AİLE VE OKUL ETKİLEŞİMİ*

*Hatice PARLAK***

*Fatma ALKAN****

ÖZET

Dil edinimi belirli bir çizgi dahilinde gerçekleşir ve doğal bir süreç içerisinde bir önceki nesilden miras alınır. Çocukların dil edinimleri, dil ile iç içe olmalarına ve etraflarındaki insanlarla o dilde etkileşime geçmelerine bağlıdır. Dil edinimi, çocuklarda fiziksel, sosyal ve kavramsal gelişimin doğal bir süreci olarak gerçekleşir. Çocuklar 6-7 yaşına gelmeden önce dil ile iç içe olmazlarsa yani o dili günlük hayatlarında kullanmazlarsa, dil edinimi gerçekleştiremeyebilir. Dilin akademik düzeyde de kazanılabilmesi için çocukların eğitim hayatında yer alması gerekir. Dilin hem evde hem de okulda kullanım alanına sahip olması öğrencilerin dile karşı olumlu yaklaşımlarını sağlar. Bu da çocukların dil becerilerinin güçlendirilmesine olanak tanır. Ailenin ana dile yaklaşım tarzı, çocukların ana dillerine karşı tutumlarını da belirler. Bir çocuğun ana dil gelişimi, aile ve okul dayanışmasını gerektirir. Bunun için okulda verilen ana dil eğitimi, evde aileler tarafından da desteklenmelidir.

Avustralya'nın Viktorya eyaletinde yaşayan 4-11 yaş aralığındaki öğrencileri kapsayan bu araştırmayla, iki dilli çocukların Türkçe ve İngilizceyi kullanma oranları, ailelerin çocuklarının ana dil edinimi üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemi esas alınarak uygulanan bu çalışmada, ilköğretim düzeyindeki öğrencilerden veriler toplanmış ve toplanan bu veriler, betimsel analiz ve içerik analizi tekniğinden faydalanılarak çözümlenmiştir. Tablo ve grafiklerle desteklenen verilerin açıklanması, ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması aşamasında-yapılan yorumların daha nitelikli olması amacıyla- veriler arasındaki neden sonuç ilişkilerinin belirlenmesine özen gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Avustralya, Dil Edinimi, İki Dillilik, LOTE, Anadil*

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Dr. Gazi Üniversitesi Türk Dili El-mek: h_parlak@yahoo.com

*** La Trobe Üniversitesi Doktora Öğrencisi, el-mek: fatmaalkan75@gmail.com

THE FAMILY AND SCHOOL INTERACTION OF MOTHER TONGUE ACQUISITION OF TURKISH STUDENT AT THE PRIMARY SCHOOL LEVEL IN THE AUSTRALIAN CONTEXT

ABSTRACT

Language acquisition that is inherited as a natural process from previous generations is carried out in a specific line. Language acquisition of children depends on the amount of time they are exposed to language and the amount of frequency they interact with the people. Language acquisition is a natural process of physical, social and cognitive growth. If children are not exposed to language before age of 6 to 7, in other words they don't use it in their daily lives; language acquisition might not be achieved. In order to achieve academic language, it should be included in their educational life. It will have a positive effect on the students if language is used both at home and at school. This will give an opportunity to strengthen their language skills. The parent's attitude towards the mother tongue will identify the attitudes of the children. The development of mother tongue requires solidarity of the family and the school. Therefore mother tongue education given at school should be supported by families.

This research includes students that are at the age of 4 to 11 who are living in the state of Victoria, Australia. We tried to identify the percentage of language usage of both English and Turkish as well as the effects of the families' on their children's mother tongue acquisition. This research that was based on qualitative research firstly gathered data from primary school students and secondly, the data was analysed using descriptive and content analysis methods. With the intention of obtaining sufficient interpretation, the explanation stage of the data analysis which is supported with graphs and tables was given extra attention in order to identify the relation of reason and conclusion found between datas.

Key Words: Australia, Language acquisition, bilingualism, LOTE, mother tongue

0. GİRİŞ

Avustralya bir göçmen ülkesidir ve bünyesinde birçok etnik grup barındırmaktadır. Araştırmamızı yaptığımız 4.400.000 nüfuslu Viktorya eyaletinde, toplam nüfusun %44.5'inin ya kendisi ya da ebeveylelerinden en az biri Avustralya'dan başka bir ülkede doğmuştur. Bu durumun doğal bir neticesi olarak Viktorya'da 151 dil konuşulmaktadır. Türkçe de bu dillerden biridir. (Guidelines for Managing Cultural and Linguistic Diversity In Schools, 2012). Avustralya'daki etnik ve dilsel çeşitliliğe bağlı oluşan çok kültürlülük 1974 yılında Avustralya hükümeti tarafından resmen kabul edilmiştir. (RMIT University, 2008) Avustralya hükümetinin çok kültürlülüğü benimsemesi, etnik grupların dilleri ve kültürlerini öğrenme, koruma ve devam ettirmeleri bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Çok kültürlülük politikasının bir gereği olarak Avustralya'nın Viktorya eyaletindeki okullarda, etnik grupların dillerini öğrenmelerini sağlamak amacıyla LOTE (Languages Other Than English/ İngilizce Dışındaki Diller) programı başlatılmıştır. Günümüzde Viktorya'da hafta içi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

devlet okullarının bazılarında LOTE adı altında Türkçe dersi verilmektedir. Devlete bağlı okullarda LOTE kapsamında hangi dilin öğretileceği, okullara bırakılmıştır. Bu konuda en yetkili isim okul konseyidir. Devletin okullarda sadece bir temsilcisi vardır ve bu temsilcinin karar aşamasında tek bir oy hakkı vardır. Kısacası, okul konseyi ve konseyin belirlediği müdür, hangi dil veya dillerden yana ise LOTE adı altında o dil veya diller öğretilir. LOTE dersi için belirlenen dil, okulun bulunduğu semt ve o semtte bulunan etnik grubun sayısı ve ağırlığına göre değişebilmektedir (Parlak, Avara, 2012). Avustralya'daki LOTE (Languages Other Than English/ İngilizce Dışındaki Diller) programı iki dillik kapsamında değerlendirilemez de çocukların dil devamlılığını sağlaması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar bu programın çerçevesi belirlenmiş olsa da okulların, verilmesi gereken ders saati üzerinde inisiyatifli bulunmakta, programa göre 150 dakika olması gereken haftalık süre, dersin verildiği okulun kararına göre 40 dakikaya bile düşebilmektedir.

Avusturalya'nın politika olarak okullarda etnik grupların dilini desteklemesi, göçmen çocukların dile yaklaşımını olumlu yönde etkilemektedir. Bu çocuklar, ana dillerini, baskın toplum dili ile birlikte kullandığında ana dil, sadece evde hüküm süren günlük dil olmaktan çıkmakta, böylece ana dilin akademik seviyede öğrenilmesine zemin hazırlanmaktadır. Bilindiği gibi kuşaklar arası bağlantıda en önemli unsur, dildir.

Okuluna göre 40 dakika bile olabilen Türkçe dersleri çocukların dil eğitimi açısından yeterli düzeyde değildir. Bu yüzden İki dilli ortamda büyüyen çocuklara anadilini öğretme sorumluluğu, doğal olarak anne babalara düşmektedir.

Avusturalya ve Türkiye'de doğan iki kuşak arasında, yetiştikleri yerler ve kültür bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Göçmen aileler doğdukları ve vatan bildikleri ülkelerin kültürünü tam anlamıyla yansıtırken, ikinci kuşak göçmenler yani Avustralya'da doğan çocuklar, ailelerinden farklı bir toplumla iç içe kalmaktadır. Bu çocuklar okul hayatlarında, farklı etnik gruplarla bir arada eğitim almakta ve evlerinde kendilerine verilen dilsel ve kültürel eğitimden farklı birçok yapıyla karşılaşmaktadırlar (Portes, 1994). Bu çocuklara kendi kimlikleri ile ilgili ikilem yaşamamaları, karşılaştıkları farklı etnik diller ve kültürler içinde var olmaya devam etmeleri için, dilin edinilmesi noktasında ailelere büyük sorumluluklar düşmektedir.

Bevely Clark'ın da ifade ettiği gibi iki dilli çocuklar, evin dışında sadece bir dille etkileşime geçerse bu çocuklar, çok hızlı bir şekilde evde kullandıkları dili bırakır ve dışarda kullanılan dile geçiş yaparlar. Bu da zamanla iki dilli bu çocukların ana dillerine karşı duydukları ilginin zayıflamasına sebep olur. Bu süreç eğer evde birden fazla çocuk varsa çok daha hızlı gerçekleşir. Çocuklar genellikle her iki dilde de aynı yeterlilik düzeyine sahip değildir. Onlar aileri ile ana dillerini kullanırken, okulda yaşatları ile ikinci dili kullanırlar (Clark, 2014).

Çocuklar, etraflarındaki dünyayı öğrendikleri dil aracılığıyla anlamlandırır. Çocukların dil gelişimi ve dildeki yaratıcılığı için dili kullanabileceği zengin bir çevre gerekir (Lindfors, 1991). Okullar, çocukların kendi yaş grupları ile ana dillerini kullanma imkanı sunan en elverişli ortamlardır. Vygotsky, dili çocuğun bireysel zihin gelişimi ve sosyokültürel dünyası arasında bir köprü olarak kabul eder. Ona göre çocukların kavramsal gelişiminde dil edinimi, en önemli mihenk taşıdır (Berk & Winsler, 1995). Evlerinde ana dillerini öğrenen çocuklar, başlangıçta dünyayı bu dil aracılığıyla algırlar. Bilindiği üzere çocuklar dili çevrelerindeki insanları model alarak öğrenirler. Onların ilk öğrendiği dil içine doğup büyüdükleri ailesinin dili, yani anadilleridir (Özdemir, 1988:90; Sağlam, 1992:26; Piyade, 1990:9). Çocuklar ailede ilk sosyalleşme sürecini gerçekleştirmektedir. Erken çocukluk döneminde, çocukların gelişmesinde, kişiliklerinin oluşmasında, bilgi ve becerilerinin artmasında, içinde yaşadıkları topluma daha kolay uyum sağlamalarında, anadil önemli bir araçtır. (Temel, Yazıcı, 2014). Bu çocuklar iki dilli ortamlarda büyümekte, hem kendilerine ulusal kimliklerini kazandıracak ana dillerini hem de başarılı olmak ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

bir yerlere gelebilmek için içine doğdukları toplumun dilini öğrenmek zorundadırlar. İkisi arasında doğru denge sağlanamadığında çocukların eğitim hayatındaki başarıları olumsuz yönde etkilenmektedir. İki dilli ve çok kültürlü ortamda yetişen çocuklar için benlik saygısının gelişimi son derece önemlidir. Çünkü kendi kültürel benliğini kazanan bireyler, yaşadıkları toplumun değerlerine de saygı duyarlar ve içinde bulundukları toplumun değerleri ile uyum içinde yaşarlar. (Temel, Yazıcı, 2014).

Avustralya'da çocuklara haftada üç saat ana dillerinde eğitim alma imkanı sunulsa da bu süre ana dilin geliştirilmesi için yeterli değildir. Türkçe her ne kadar okul ortamında da verilse de dil öğretimin sırasında ailerin desteği yeterli oranda alınmadığı takdirde, ilk dil yani ana dil gerileme yaşayabilir. Cummins'e göre , ilk dil tam olarak kazanılmazsa, iki dilli çocukların ana dili geriler ve akademik başarıları olumsuz yönde etkilenir (Cummins,2001:3; İleri,2000:30).

Bilindiği gibi dil edinimi doğal bir süreç içerisinde, çocukların fiziksel, sosyal ve kavramsal gelişiminin bir parçası olarak, gerçekleşir. Çocuklar dili edinirken etraflarındaki insanlarla etkileşime geçer. Ancak nasıl etkileşime geçildiği oldukça değişkendir. Çocuklar 6-7 yaşına gelmeden önce dil ile iç içe olmazlarsa yani o dili günlük hayatlarında kullanmazlarsa, dil edinimi gerçekleştiremeyebilir. 2-6 yaş arasındaki çocuklarda dil edinimi öyle hızlıdır ki bu çocuklar, altı yaşına gelene kadar usta bir dil kullanıcısı haline gelirler. Çocuklar okul yaşına gelene kadar, inanılmaz bir dil yeterliliğine sahip olurlar, bu edinim çaba göstermeksizin gerçekleşir. (Clark, 2014) Bunun için çocukların dil ediniminde aile oldukça önemli bir yere sahiptir.

İki dilli çocukların ikinci dilde akademik ve kavramsal düzeyde başarılı olabilmeleri için en azından başlangıç düzeyinde, sözlü ve yazılı olarak birinci dili yani ana dillerini bilişsel bir düzeyde geliştirmeleri gerekmektedir. Birinci dildeki yeterlilik düzeyi ikinci dil edinimini de etkilemektedir. (Collier,1995). Çocukların ikinci dil edinimleri ve dil becerilerinin güçlendirilmesi, ana dil eğitiminin okullarda verilmesi ile doğrudan ilgilidir. Çocukların ana dillerinin ev dışında, zamanlarının çoğunu geçirdikleri okul hayatında da yer aldığını görmeleri, ana dillerine karşı olumlu yaklaşımlarını sağlayacaktır. Ancak ailenin ana dile yaklaşım tarzının da ana dil edinimindeki önemi unutulmamalıdır. Bir çocuğun ana dil gelişimi, aile ve okul dayanışmasını gerektirir. Okulda verilen ana dil eğitimi, evde desteklenmedikçe çocukların dil edinimi sekteye uğrar.

Çocukların yaşadıkları aile ortamı, ailenin geldiği sosyal ve kültürel çevre, aile bireylerinin eğitim düzeyi, Avustralya'da kalış süreleri, Türkiye ve çevredeki Türkler ile kurulan sosyal ilişkiler, yaşanan konutun bulunduğu çevre, ailelerin çocuklarını bir takım dini, sosyal veya kültürel organizasyonların düzenlediği etkinliklere katması, aile bireylerinin birbirleriyle kurduğu dilsel ilişki sırasındaki dil tercihi, ailedeki görsel-işitsel medya kullanım alışkanlıkları çocukların sadece ikinci dil edinimini değil, aynı zamanda onların anadili gelişimini de etkileyen önemli faktörlerdendir.

1. AMAÇ

Bu çalışmayı yapmaktaki amacımız, iki dilli ve iki kültürlü ortamlarda yetişen üçüncü kuşak Türk göçmen çocuklarının Türkçe alt yapılarını belirleyebilmek, anadillerini akademik düzeyde öğrenirken ailelerin buna katkılarının ne oranda olduğunu tespit etmektir.

Biz bu araştırmayla, ilkokul düzeyindeki Türk öğrencilerin Türkçe ve İngilizceyi nerelerde ve kimlerle kullandıklarını, aile fertlerinin çocuklarının dil edinimine katkılarının ne düzeyde olduğunu, ailelerin çocuklarıyla, onların dil becerilerini geliştirmeye yönelik ne tür faaliyetlerde bulunduklarını tespit etmeye çalıştık. Hedefimiz aile ve okul birlikliğini güçlendirerek öğrencilerin daha etkin bir şekilde dil öğrenmelerine katkı sağlamaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

2. YÖNTEM

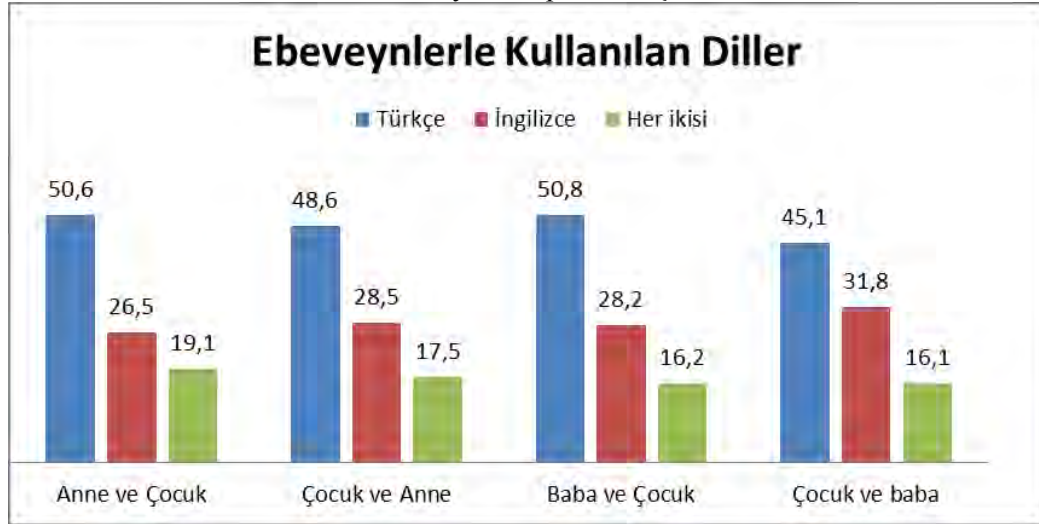
Nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen bu çalışmada, Avustralya'nın Viktorya eyaletinin başkenti Melbourne'de 4-11 yaş aralığındaki öğrencilere, kapalı ve açık uçlu, sınıflamalı ve sıralamalı değişkenleri belirlemeye yönelik soruların yer aldığı üç bölümlü bir anket uygulanmıştır. Bu anket, özel bir kolejde eğitim gören ana okulundan başlayarak altıncı sınıf öğrencilerinin de dahil olduğu, toplam 195 öğrenciye isimsiz,/anonim olarak ve birebir yaklaşık 15-20 dakikalık süre içerisinde uygulanmıştır. Anket, kolej idarecilerinin ve öğretmenlerinin tam desteği alınarak yapılmıştır.

Araştırmaya temel olan anket, Sarina Greco ve Elina Rosa tarafından öğretmenlerin, kendi öğrencilerinin dil yeterliliklerini belirlemek amacıyla hazırladıkları Dillerin Öğretimi Hakkında (About Teaching Languages) (Greco, Raso, 1989) adlı kitaptan alınmıştır. Öğrencilerin sosyolinguistik profilini çıkarmaya yönelik olarak hazırlanan bu anket, Türk çocukları üzerinde uygulanmıştır.

Anket çocukların Türkçe ve İngilizce kullanım düzeylerini belirlemeye yöneliktir. Bilindiği gibi ilk dilde edinilen akademik beceriler; okuma, yazma ve kavramsal gelişim, dünya bilgisi ve öğrenme stratejileri, ikinci dile de aktarılabilir. (First- and Second-Language Acquisition in Early Childhood Beverly A. Clark sf. 185) Bunun için öğrencilerin iki dili edinim, kullanım düzeyleri ve kullandıkları yerler oldukça önemlidir.

3. VERİLER VE DEĞERLENDİRME

Ana dilleri Türkçe olan çocukların, Türkçe ve İngilizce altyapılarını belirlemeye yönelik olarak anketin ilk bölümünde, öğrencilerin nerelerde ve kimlerle, ne oranda Türkçe ve İngilizce konuştukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda; anne-çocuk, çocuk-anne; baba-çocuk, çocuk-baba arasında her iki dilin kullanım düzeyleri tespit edilmiştir.

Grafik 1

İlkokul düzeyindeki bu öğrencilerin ebeveynleri ile en çok kullandıkları dil %50,8 ile Türkçedir. Anketimizin uygulandığı çocukların annelerinin %50,6'sı ve babalarının %50,8 çocuklarıyla iletişime geçerken Türkçeyi tercih etmekte, çocuklarda ise bu oran biraz daha düşmektedir. Çocukların %48,6'sı anneleriyle Türkçe, %45,1'i babalarıyla Türkçe konuşmaktadır.

İngilizcenin evlerde kullanılma düzeyi, Türkçeye göre daha düşüktür. Çocukların yaklaşık %30'u ebeveynleri ile iletişime geçerken İngilizceyi tercih etmektedir. Her iki dilde iletişime geçenlerin oranı ise yaklaşık %18'dir.

Bu oranın değişmesindeki en büyük etken anne ve babaların dile yaklaşım tarzlarıdır. Çocuk, İngilizce sorduğu sorulara İngilizce karşılık alabiliyorsa bu durum, evde tercih edilen dilin zamanla değişmesine sebep olacaktır. Anne ve babaların İngilizceyi yeterli düzeyde bilmeleri ve kullanım tercihleri, bu oranlar arasındaki farkı etkileyecektir. Şimdilik durum Türkçenin lehine görünmektedir.

Anket Türklerin yoğun olarak yaşadığı Broadmedows bölgesinde uygulanmıştır. Bu çalışma, uygulandığı yer itibarıyla düşünüldüğünde, sonuçların bu şekilde çıkması normaldir. Çocukların ve tabii ki ailelerin günlük hayatlarında Türkçeyi kullanabilecekleri bir ortamda yaşamaları, Türkçeyi iletişim dili olarak seçmelerinde etkilidir. Eğer bu anket bu bölgenin dışında, Melbourne'nin Türk toplumuna daha uzak semtlerinde yaşayan Türk çocukları üzerinde uygulansaydı, sonuçlar büyük ihtimalle İngilizce lehine olacaktı.

Dil, belirli durumlarda belirli amaçları yerine getirmek üzere kullanılan bir araçtır. Anketin ikinci bölümü bu durumları kapsamaktadır. Bu bölümde: *Uyumadan önce, yemek yerken, günlük olaylardan bahsederken, evde iş yaparken, mutfakta annelerine yardım ederken, okulda yaşadıklarını anlatırken, alışverişe giderken, misafirlikte, dede ve nineleri ile birlikteyken, akrabalarıyla biraradayken, anne ve babalarının arkadaşları ile birlikteyken*, gibi durumlar sıralanarak, bu durumlarda hangi dilin daha çok tercih edildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre Türkçe kullanımı, en yüksek *dede ve nineleriyle birlikteyken* durumunda gözlenmiştir. Çocukların yaklaşık %69.3'ü Türkçe, %15.8'i İngilizce, %9.2'si her iki dili kullanarak dede ve nineleri ile iletişime geçmektedir. Türkçenin en düşük kullanımı ise *alışverişe giderken* durumunda yaşanmaktadır. Bu oran yaklaşık %43.4'tür.

İngilizce en çok okulda yaşananların anlatılması sırasında kullanılmaktadır. Bu durumun yüzdeliği İngilizce için %36.3, Türkçe için %44.9'dur. Bu durumda, İngilizcenin yüksek çıkmasının sebebi okullarda kullanılan eğitim dilinin İngilizce olmasıdır. Öğrencilerin Türkçeyi tercih etmeleri ise ailenin İngilizce düzeyi ve bu dile yaklaşım tarzları ile doğrudan ilgilidir.

Belirlediğimiz durumlar daha çok ev içini kapsamaktadır. Bu durumlarda tercih edilen dilin Türkçe olması, göçmenlerin evlerinde çoğunlukla ana dillerinde iletişime geçtiklerini gösterir.

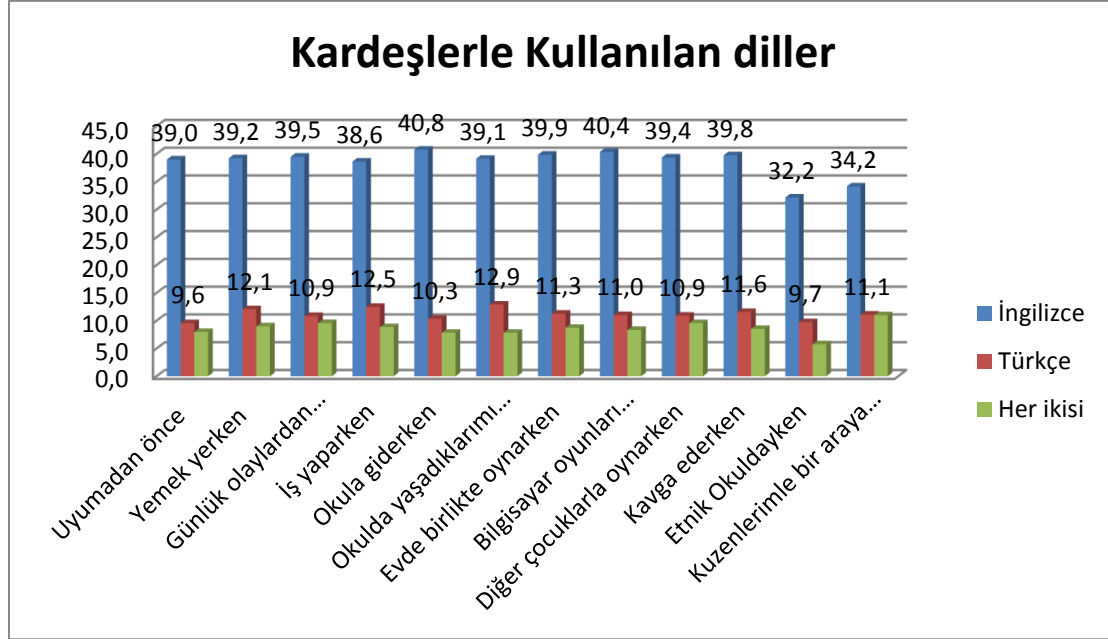
Tablo 1

	Türkçe	İngilizce	Her ikisi
Uyumadan önce	46,5	30,2	18,7
Yemek yerken	49,8	28,8	17,5
Günlük olaylardan bahsederken	44,5	34,6	16,1
Evde iş yaparken	46,1	34,2	15,2
Mutfakta anneme yardım ederken	49,5	27,8	17,2
Okulda yaşadıklarını anlatırken	44,9	36,3	14,7
Alışverişe giderken	43,4	35,7	17,1
Misafirlikte	53,6	21,2	21,1
Dedem ve ninem bizdeyken	69,3	15,8	9,2
Akrabalarımın bir aradayken	45,5	28,8	21,8
Anne ve babanın arkadaşlarıyla birlikteyken	43,9	23,5	20,9

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Çocuklar dinleyicilerine ya da muhatap oldukları kişiye göre kullandıkları dili değiştirirler. Örneğin kendilerinden küçüklerle konuşurken farklı bir dil kullanırlar. Dili kullanma yetenekleri geliştikçe, etraflarındaki sosyal durumları giderek daha iyi anlamaya başlarlar ve davranışlarını ve düşüncelerini de buna göre ayarlarlar. (Clark, 2014). Göçmen çocukların kardeşleri ve arkadaşları ile anlaşma dili, çoğunlukla eğitim aldıkları ve okul hayatlarında kullandıkları dil ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü ana dil ev sınırları içerisinde kalmakta, hayatlarının büyük bir bölümünü kapsayan okul hayatı, onların hangi dile yöneleceklerini de belirlemektedir.

Grafik 1

Kardeşi olmayan çocuklar anketin bu bölümüne cevap vermemiştir. Bu öğrenciler, cevap vermeyen olarak değerlendirilmiş ve aşağıdaki tabloda gösterilmemiştir. Ancak ankete cevap veren 195 öğrencinin yaklaşık %40'ının kardeşi yoktur. Bu yüzden İngilizce kardeşler arasında en çok kullanım oranına sahip olsa da ortalaması, bütün durumlar için yaklaşık olarak % 35-40'dır. Eğer cevap verenlerin tamamının kardeşi olsaydı bu oran, %75 %80 civarına yükselirdi. Bunu, Türkçenin bütün durumlar için % 11 civarında kullanılıyor olması ve arkadaşlarla tercih edilen dildeki yüzdeler de desteklemektedir.

Kardeşlerle dil tercihinin gösteren durumlar ve dilin kullanım oranları şu şekilde belirlenmiştir. Ankete katılan öğrencilerin %40,8'i okula giderken iletişim dili olarak İngilizceyi tercih etmektedir. En düşük İngilizce kullanım oranı hafta sonu Türkçe okulunda gerçekleşmektedir. Diğer durumlarda ise İngilizcenin hakimiyeti devam etmektedir.

Anketin yine ikinci bölümünde çocuklara, arkadaşları ile hangi durumlarda hangi dili tercih ettikleri sorulmuştur. Sonuçlara göre, ankete katılanların yaklaşık %75,1'i arkadaşları ile iletişim kurarken İngilizceyi tercih etmektedir. Türkçenin arkadaşlar arasında kullanım düzeyi ise yaklaşık % 3,9'da kalmaktadır. Her iki dilde de iletişim kuranların oranı ise %16,3'tür. Çocukların yaşlıları ile iletişimlerinde, tercihlerini İngilizceden yana kullanmalarının birçok sebebi vardır. Arkadaşları ile en çok zaman geçirdikleri yer okul ve okul çevresidir. Okulda ise baskın olarak kullanılan dil, İngilizcedir. Ayrıca okulda bütün etnik gruplarla ve öğretmenlerle kullanılan ortak dil İngilizcedir. Kısacası eğitim dili, çocukların dil tercihinin de belirlemektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

Çocuklar birçok durumlarda, örneğin *oyun alanında, sınıfta, günlük olaylardan bahsederken, birlikte iş yaparken, okula giderken, okulda yaşananlardan bahsederken, evde oynarken, bilgisayar oyunları oynarken, kavga ederken* yaşlıları ile edindikleri dili geliştirme imkanı bulur. Berk & Winsler'e göre oyunlar, çocukların dil yeteneklerini geliştiren bir araçtır. Çocuklar, oyunlar aracılığıyla hem kelime haznelerini hem de bu kelimeleri nasıl kullanacaklarını öğrenirler. Ayrıca oyunlar çocuklara kendi bakış açılarını ifade etmeleri, anlaşmazlıkları çözmeleri ve kendi yaş gruplarını birlikte oynamaya ikna etmeleri için olanak tanır. Oyunlar, çocukların dili bir bütün olarak öğrenmesini sağlar. (Berk & Winsler, 1995; California Department of Education, 1988; Lindfors, 1991; Tabors, 1997).

Tablo 2

Arkadaşlarla Kullanılan Dil	Türkçe	İngilizce	Her ikisi
Oyun alanında	1,0	75,5	20,8
Sınıfta	1,6	77,4	19,0
Günlük olaylardan bahsederken	2,4	78,5	16,7
İş yaparken	5,6	76,7	14,6
Okula giderken	3,4	77,2	14,9
Okulda yaşananlardan bahsederken	3,9	78,0	15,9
Evde oynarken	7,0	71,8	18,8
Bilgisayar oyunları oynarken	5,1	76,2	16,2
Diğer çocuklarla oynarken	3,6	78,0	16,4
Kavga ederken	4,1	75,7	15,9
Türk okullarında	5,1	61,3	10,0

Anketin üçüncü bölümü dil becerilerine ayrılmıştır. Çocukların ana dillerinde ve baskın dilde ne oranda okuma, yazma ve dinleme yaptıkları derecelendirme soruları ile tespit edilmiştir.

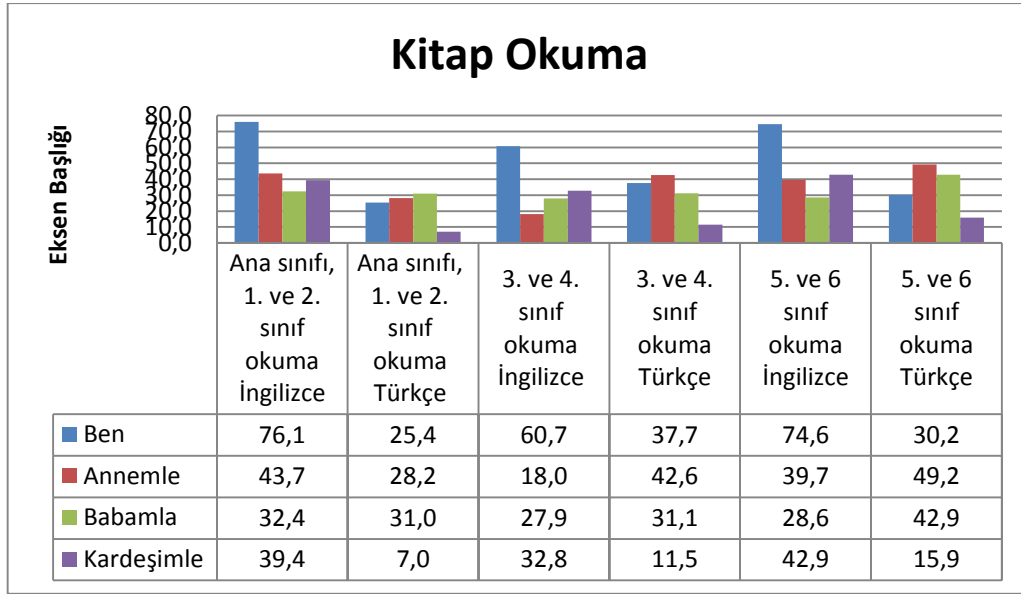
İlk dillerinde okuma yazma öğrenen çocuklar, ikinci dili edinirken kavramsal zorluklar yaşayabilirler. Okuma yazma sadece diller arasında transferi sağlamaz ayrıca farklı bir alfabe ya da dil olduğunda bile diğer dilde okumayı kolaylaştırır. Bütün dillerde okuma, aynı yollarla öğrenilir ve aynı şekilde kazanılır. Evrensel dil kurllarına göre ilk dillerinde okumayı iyi bir şekilde öğrenen çocuklar, ikinci dillerini de muhtemelen aynı düzeyde öğrenirler. Ana dilde okuma, bu dilde okuma yazma hünelerini geliştirmek için en güçlü araçtır. (Clark, 2014).

Anketin yapıldığı okulda ders saatleri İngilizce lehinedir. Öğrencilere verilen haftalık toplam 27 saat dersin sadece dört saati, Türkçedir. Bu durumda öğrencilerin İngilizce okuma becerilerinin daha hızlı gelişmesi beklenen bir sonuçtur. Anketimizde İlköğretim öğrencilerinin kimlerle hangi türde ve hangi dilde okuma çalışması yaptıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin yaş düzeyleri mektup, dergi ve gazete okumaya pek müsait olmadığı için özellikle kitap okuma sıklıkları üzerinde durulmuştur. Öğrencilere verilen okuma tercihleri bir boş zaman etkinliği olmaktan ziyade, eğitimlerinin bir parçası olarak değerlendirilmiş ve derslerde sınıf seviyelerine göre yaptıkları okuma türleri değerlendirmeye alınmıştır. Anasınıfından başlayarak altıncı sınıf öğrencilerinin de dahil olduğu bu anket, tarafımızdan üç kategoriye ayrılmış ve çıkan sonuçlar bu kategorilere göre değerlendirilmiştir. Bu kategori Avustralya eğitim sistemindeki ayırım göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. 1. Kategori başlangıç düzeyidir ve anasınıfı, birinci ve ikinci sınıf öğrencilerini 2. Kategori orta düzeydir ve üçüncü, dördüncü sınıf öğrencilerini, 3. Kategori ileri düzeydir ve beşinci, altıncı sınıf öğrencilerini kapsar. Bu ayırım, öğrencilerin yaşlarına göre okuma düzeylerinde bir değişiklik olup olmadığı, hangi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

seviyede daha çok yardıma ihtiyaç duyduklarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Avustralya eğitim sisteminde öğrenciler ana sınıfından itibaren okumaya başlamaktadır ve düzenli olarak her gün okumaları gereken kitaplar bulunmaktadır. Velilerle birlikte yapılan bu okumaların, öğretmenler tarafından kaydı tutulmaktadır. İngilizce okuma kitapları setler halinde ve bu setler çocukların seviyelerine göre hazırlanmıştır. Kelimelerin sıklıklarına göre yazılan setlerdeki bu kitaplarda yer alan kelimeleri çocukların ezberlemesi gerekmekte ve çocukların bu kelimeleri öğrenip öğrenmediği testler aracılığıyla kontrol edilmektedir.

Grafik 2

Grafik 3'te de görüldüğü gibi çocukların başlangıç düzeyinde kendi başına yaptıkları okumanın sıklığı %76,1'dir. Bu düzeyde en çok yardım aldıkları ebeveynleri ise %43,7 ile anneleridir. Başlangıç düzeyinde Türkçe yapılan okumaların yüzdeliği ise İngilizceye kıyasla oldukça düşüktür. Çocukların kendi başına yaptığı Türkçe okumanın yüzdeliği 25,4'tir. Öğrenciye en çok yardım eden ebeveyn ise %31 ile babadır.

Orta düzeyde yani 3. ve 4. Sınıf öğrencileri arasında çocukların kendi başlarına yaptığı İngilizce okuma yüzdeliklerinde 60,7 ile bir düşüş gözlenirken, bu seviyedeki iki dilli çocukların Türkçe okuma yüzdeliklerinde 37,7 ile bir artış yaşanmaktadır. Türkçe lehine değişen bu durumun nedeni, çocukların başlangıç düzeyinden ziyade, orta düzeyde okuma yazma seviyelerini geliştirmiş olmalarına bağlanabilir. Orta düzeyde İngilizcede çocukların en çok yardım aldığı aile üyesi %32,7 ile kardeşleridir. Anne babanın İngilizcesi orta düzey çocuklarda muhtemelen yeterli gelmemektedir. Okula giden ve İngilizce bilen abla ya da ağabey çocukların okumalarında ve ödevlerinde daha çok yardımcı olabilmektedir. Orta düzeyde çocukların Türkçe okumalarda aldıkları yardımın düzeyinde bir artış görülmektedir. Bu seviyede çocuklar %42,6 oranında annelerinden yardım almaktadır.

İleri düzeyde yani 5. ve 6. Sınıf öğrencileri arasında çocukların kendi başlarına yaptığı İngilizce okuma yüzdeliklerinde, orta düzeye göre %14 oranında bir artış gözlenmiştir. Bu seviyedeki çocukların Türkçe okuma düzeylerinde ise yüzde %7,1'lik bir düşüş tespit edilmiştir. Bu düzeydeki öğrenciler, aile üyelerinden aldıkları yardım bakımından orta düzey öğrencileri ile benzerlik göstermektedir. Bu seviyedeki çocuklar da İngilizcede daha çok abla ya da ağabeylerinin

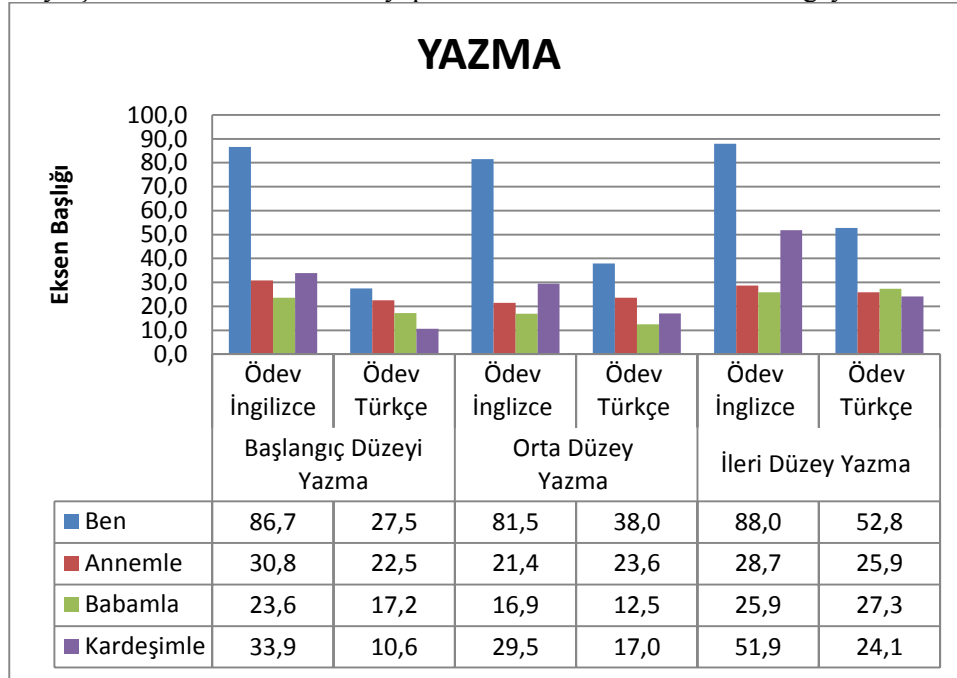
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

yardıma ihtiyaç duymaktadırlar. Türkçede de durum orta düzeydeki gibidir. İleri düzey öğrencileri de %49.2 oranında annelerinden destek almaktadır.

Tabloya bakıldığında tek başına yapılan Türkçe kitap okuma faaliyetlerindeki artış ile aileden alınan yardımın artışı arasında bir paralellik görülmektedir. İngilizcenin baskın dil olarak kullanıldığı ve öğretildiği Avustralya’da göçmen çocuklar için ikinci dil konumuna düşen Türkçe, aileden alınan yardımla gelişmekte, ana dillerindeki anlama oranlarını geliştiren ikinci, üçüncü kuşak göçmen çocuklar, tek başlarına daha fazla okuma faaliyeti yapabilmektedir.

Yazma, akademik düzeyde alınan dil eğitiminin en önemli unsurlarından biridir. Bir dili anlamak, o dili tam anlamıyla bilmek anlamına gelmez. İkinci bir dil edinirken en zor gelişen becerilerden biri de yazmadır. Konuştuğunu, okuduğunu ve kendi düşüncelerini, uygun dil kalıpları içerisinde yazıya dökmek, akademik dil eğitimin bir parçasıdır ve genellikle ders saatleri dışında yapılan etkinliklerle, öğrencilere verilen ödevlerle geliştirilir. Bunun için ailenin bu alana desteği, oldukça önemlidir. Ödevlerin yapılması sırasında ailenin göstereceği destek, öğrencilerin hem anlamasını kolaylaştıracak hem de ana dilde yapabilecekleri hataları en aza indirecektir.

Grafik 3

Anketimizin yazma bölümündeki sonuçlar, çocukların tek başına yaptığı İngilizce ödevlerin her düzeyde yaklaşık %85’4’lük bir orana sahip olduğunu, Türkçede ise bu oranın neredeyse yarı yarıya gerilediği, yaklaşık %39,4 olduğunu göstermiştir. İngilizcede ödevlere gösterilen bu ilgi, Avustralya eğitim sisteminin çocukların seviyelerine uygun olarak belirlediği, yapılmasını zorunlu tuttuğu ve haftalık takibe bağladığı yazma ödevlerinin olması ile açıklanabilir. Türkçede böyle bir sistemin olmaması ve öğrencilere verilen ödevlerin günlük ya da haftalıktan ziyade, dönemlik olması ve her dönem için üç ya da dört yazma ödevini kapsaması, bu yüzdelerin düşük çıkmasında etkili olmuştur.

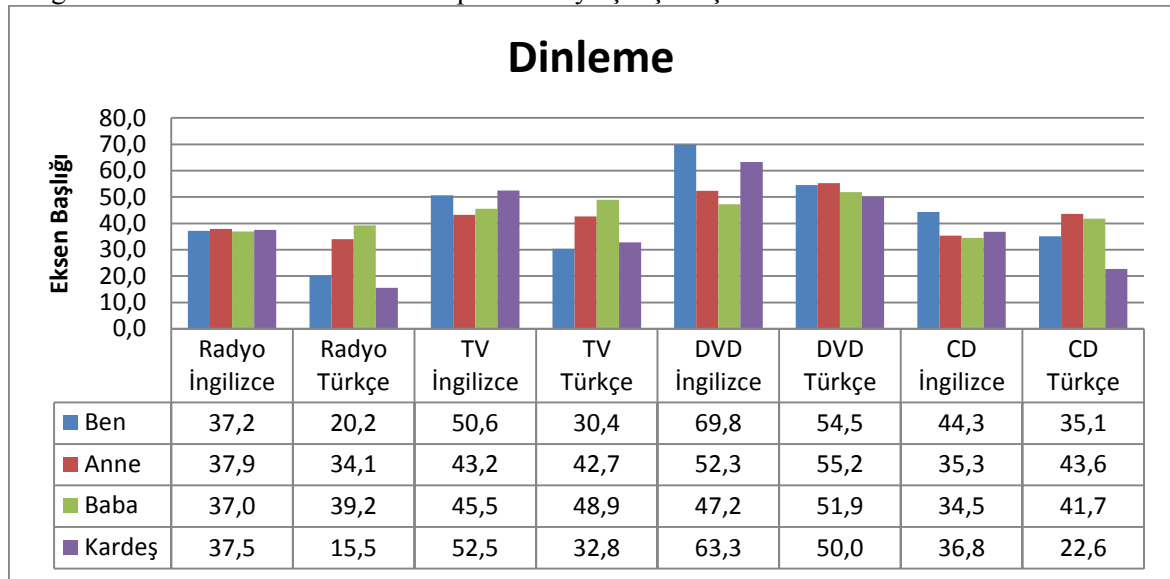
Ankette dikkati çeken bir durum da çocukların Türkçe seviyeleri ilerledikçe, tek başına yaptıkları ödevlerin yüzdelerinde de bir artış gözlenmesidir. Öğrenciler başlangıç düzeyinde Türkçe ödevlerini tek başlarına %22,5, orta düzeyde %38, ileri düzeyde ise %52,8 oranında yapabilmektedir. Bu durum çocukların yaşlara ve sınıflara göre Türkçe seviyelerinde bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ilerlemenin söz konusu olması ile açıklanabilir. Yardım aldığı aile üyesi ise annedir. Ancak bu yardımın oranı ortalama %24'te kalmıştır. Bunun sebebi, daha önce de bahsedildiği gibi Türkçede eve verilen ödevlerin düzenli ve yeterli düzeyde olmamasından kaynaklanmaktadır.

Dil becerilerinden bir diğeri olan dinleme, doğru şekilde iletişim kurmanın gereklerinden biridir. Duyulana doğru şekilde anlamak ve uygun cevabı vermek için değişik türlerde dinleme uygulamalarının yapılması gerekir. Dinlemenin bir parçası olan konuşma, sadece günlük dilde ihtiyaçları gidermekten ibaret değildir. Dil gelişimi ve dilin akademik seviyeye ulaşması için farklı türlerde konuşmalara bireyin aşına olması gerekir. Anketimizin bu bölümünde, öğrencilerin radyo, televizyon, DVD ve CD dinleme oranları, bu faaliyetleri ailenin hangi üyesi ile yaptıkları ve en sık hangi dinleme türünü kullandıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Grafik 4

Bu bölümde genel olarak bütün sınıfların dinleme faaliyetlerindeki yüzdeler alınmış, ilerleyen teknolojinin de bir sonucu olarak, DVD'nin İngilizce'de %69,8 Türkçede %54,5 ile öne çıktığı görülmüştür. Ailelerle birlikte yapılan dinleme faaliyetinde de durum aynıdır. Yalnız DVD'nin hangi aile fertleri ile daha sık yapıldığı dile göre değişmektedir. İngilizcede bu faaliyet %63,3 kardeşlerle, Türkçede %55,2'lik oranla anne ile yapılmaktadır. Ancak Türkçede babanın bu faaliyetteki yüzdeliği de anneden yalnızca %3 düşüktür. İngilizce DVD izlenme oranlarının yüksek çıkması, çocukların kendi yaşlarına ve yaşadıkları toplumun kültürüne uygun programlardaki çeşitlilik ve bu programlara erişim kolaylığı ile açıklanabilir. Ayrıca İngilizcenin her alanda, buna medya da dahil, baskın olması, çocukların dinleme tercihini etkilemektedir. LAI Yu-Tung Carol(2009) adlı araştırmacının da belirttiği gibi çocuklar belirli yaşlarda televizyon ve film yıldızları, şarkıcılar vs. gibi insanları kendilerine rol model seçerler. Bu çocuklar rol model aldığı kişinin konuşma ve davranış şeklini taklit eder. Baskın toplumun kültürüne ve yaşam tarzına ait rol modeller, çocukların düşünce dünyası ve dil tercihlerinde önemli rol oynayabilir. Bu yüzden Türk ailelerin kendi kültürlerinde de örnek alınabilecek birçok sanatçı, film yıldızı, şarkıcı olabileceğini çocuklarına göstermeleri, rol model olarak seçtiği kişilerin konuşma şekli ve davranışlarından etkilenen çocukların Türkçeyi tercih etmelerinde etkili olacaktır.

Avustralya'da SBS adlı devlet kanalı, hem radyoda hem de televizyonda, günde bir saat Türkçe yayın yapmaktadır. Ancak bu yayınların izlenme oranı Türk göçmenler arasında, özellikle saatlerin uymaması sebebiyle, yaygın değildir. Gelişen teknoloji sayesinde uydu aracılığıyla birçok

Türk ailesi, evlerine Türk kanallarını bağlatmışlardır. Buna rağmen iki ülke arasındaki sekiz saatlik farktan dolayı aileler, daha çok Türkçe DVD ya da CD satın almayı tercih etmektedir. Bu da bu dinleme faaliyetlerindeki yüzdeliğin daha yüksek çıkmasını açıklamaktadır.

SONUÇ

Avustralya hükümeti, çokkültürlü yapısının bir gereği olarak, bünyesindeki etnik gruplara ana dillerinde eğitim imkanı sağlamaktadır. Bu, en fazla haftada 150 dakikalık bir sürede gerçekleşse de göçmen statüsündeki öğrencilerin dillerini akademik düzeyde geliştirmelerine imkan sağlar. Bu imkan sayesinde dil, yalnızca etnik grupların evlerinde kullandıkları ve hayatın diğer alanlarına taşıyamadıkları bir araç olmaktan çıkar.

Dil edinimi her ne kadar ailede gerçekleşse de çocuklar dillerini okul aracılığıyla geliştirir. Bunun için okul- aile-öğretmen işbirliği oldukça önemlidir. Çocukların okul hayatlarında aileye sorumluluk vermek ve verilen ödevler aracılığıyla aileyi işin içine katmak, dil edinimindeki başarıyı olumlu yönde etkileyecektir.

Ankete göre Avustralya’da yaşayan Türk göçmenler, evlerinde iletişim dili olarak Türkçeyi tercih etmektedir. Ancak Türkçe lehine olan bu yüzdelikler, İngilizceden çok da yüksek değildir, neredeyse bu oranlar yarı yarıyadır. Anketin Türk toplumunun yoğun olarak yaşadığı bölgede yapılmış olması sonuçları, Türkçe lehine çevirse de -uzun vadede- aileler çocuklarıyla ana dillerinde konuşma hassasiyeti göstermediği sürece, bu yüzdeliklerin İngilizce lehine değişeceği aşikardır. Çocukların ana dillerini daha çok dede ve nineleri ile birlikteyken tercih etmeleri de bu düşüncemizi destekleyen bir kanıt olarak gösterilebilir. Prof. Dr. Mustafa Çakır’ın Almanya’daki Türk göçmen çocukları üzerine yaptığı araştırmada da ifade ettiği gibi, ana dil, iki dilli toplumlarda yeterince kullanılmazsa bu, yeni yetişen nesillerin Türkçe öğrenmesini olumsuz etkileyecek ve bu nesillerde, iki yönlü yarı dillilik oluşmasına sebep olacaktır. (Çakır, 2014)

Dil, kullanım düzeyine bağlı olarak gelişmektedir. Çocukların okul öncesinde daha çok zaman geçirdiği yer, aile ve aile çevresi iken okul hayatı başladıktan sonra bu durum arkadaşlar lehine değişmektedir. Çocukların; sosyaleşmesi, arkadaşlarının oyunlarına katılabilmesi ve onlara kendini kabul ettirebilmesi için arkadaşlarıyla aynı dili kullanmaları gerekir. Buların bir neticesi olarak arkadaşları ile birçok durumu paylaşan bu çocuklar, onlarla oyun oynarken, kavga ederken kısacası iletişime geçerken farklı dil yapıları ve kelime haznelerini de öğrenirler. Bu sayede dillerini geliştiren çocuklar, kendilerini baskın dilde daha iyi ifade etmeye başlarlar ve günlük hayatta da dil tercihlerini İngilizceden yana kullanırlar. Bu noktada Türkçenin baskın dilde varlığını devam ettirmesi için çocukların kendi yaş gruplarıyla Türkçe iletişime geçmelerini sağlayacak ortamların oluşturulması oldukça önemlidir.

Anketin sonuçlarına göre Türkçe ve İngilizce okuma düzeyleri arasındaki büyük farklar görülmektedir. Bunun sebebi, iki dilli çocukların seviyesine uygun Türkçede materyallerin olmamasına bağlanabilir. Avustralya’da iki dilli çocuklara sunulan Türkçe materyaller, Türkiye’deki tek dilli çocuklar için hazırlanan hikaye ve masal kitaplarından oluşmaktadır. Ne kullanılan kelime kadrosu ne de dilbilgisi yapıları ile Avustralya’daki Türk çocuklarının seviyesine uygun olmayan bu kitaplar, Türkçe okuma oranlarındaki düşüklüğün sebebi olarak gösterilebilir. Ders saatleri bakımından iki dil kıyaslanabilecek düzeyde değildir. Haftada yalnız üç saat ayrılan Türkçe için İngilizcedeki gibi düzenli okuma kayıtları tutulamamakta, öğrencilerin okuması gereken kitap sayısı bir olarak belirlenmekte ve bu okuma faaliyeti evlere ödev olarak verilmekten çok, sınıfta öğretmenlerin kontrolünde gerçekleşmektedir. İki dilli göçmen çocukların seviyelerine uygun Türkçe okuma kitapları hazırlandığı ve bu kitaplara ulaşım sağlandığı takdirde, İngilizce kadar olmasa bile çocukların akademik düzeyde Türkçelerinin gelişmesi sağlanacaktır. Ayrıca bu okuma faaliyetlerinde İngilizcedeki gibi okuma kayıtlarının tutulması, çocukların ana dillerinde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

okur yazarlık düzeylerinin geliştirilmesi için evlere okuma ödevlerinin verilmesi ve ailenin de işe dahil edilmesi Türkçenin göçmenler arasında devam etmesini ve dil kaybının önlemesini, kısmen de olsa, sağlayacaktır.

Anketin yazma bölümünün sonuçları okumada olduğu gibi İngilizce lehinedir. Çocukların kendi başlarına ya da aile üyelerinden birinin yardımı ile ödev yapma oranı İngilizceye kıyasla oldukça düşüktür. Türkçede doğru yazım ve imla, İngilizceye nispetle daha kolaydır. Türkçenin okunduğu ve konuşulduğu gibi yazılan bir dil olması, yazma becerisinin de daha kolay edinilmesini sağlar. İngilizcede spelling yani doğru yazım ve imla, okuma yazma becerisi edinilirken ders saatlerinin önemli bir kısmının ayrıldığı bir alandır. İngilizce ve Türkçe arasındaki imla farkı, sadece Türkçenin alfabesinde yer alan ancak İngilizcede yer almayan seslerden kaynaklanmamakta, İngilizcede yan yana gelen bazı harflerin fonetik olarak farklı seslendirilmesi ve farklı yazılmasını da kapsamaktadır. İlkokul düzeyindeki öğrencilerin yazmalarının gelişmesi, eve verilen ödevlerin daha sık ve düzenli hale getirilmesi ile doğrudan bağlantılıdır. Eğer öğrencilere dönemlik yerine haftalık ödev verilir ve ailelerin de işin için katılması sağlanırsa, öğrencilerin Türkçelerinin gelişeceği kanaati taşınmaktadır.

Dinleme faaliyeti sonuçlarına göre her iki dilde de DVD ön plana çıkmaktadır. Teknoloji, Türkçe programlara erişimi kolaylaştırarak Avustralya'da yaşayan Türk çocuklarının dil ve kültür edinimine katkı sağlamaktadır. Türk dizileri izleme, Avustralya'da aile ile birlikte yapılan faaliyetlerin başında gelmekte, bu da ailelerle çocukların ortak noktada buluşmalarına, ortak değerleri paylaşmalarına ve dili etkin bir biçimde kullanmalarına olanak tanımaktadır. Böylece yoğun bir şekilde baskın toplumun dilene maruz kalan göçmen çocuklarının yaşayabileceği muhtemel dil kayıplarının kısmen de olsa önüne geçilebilmektedir.

Avustralya'daki çok kültürlülük ortamı her ne kadar etnik grupların kendi değerleri ve dillerini korumalarına olanak tanısa da eğer aileler ana dile gereken önemi vermez, çocuklarının ana dillerinde eğitim almalarını desteklemezse, iki kültür arasında kalan çocuklar, kendine ve yaşadığı sosyal çevreye yabancılaşmaya başlar. Bu yüzden aileler, çocuklarını kavramsal ve dilsel olarak geliştirmek için onları ana dillerini kullanmaya teşvik etmelidir.

KAYNAKÇA

- BERK, L., & WİNSLER, A. (1995). **Scaffolding children's learning**: Vygotsky and early childhood education. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children. (ERIC Document No. ED384443)
- CLARK, Beverly A., **First- and Second-Language Acquisition in Early Childhood**, p. 184, <http://ecap.crc.illinois.edu/pubs/katzsym/clark-b.pdf> , (ET: 16.08.2014)
- COLE, M., & COLE, S. (1993). **The development of children**. New York: Scientific American Books. (in Clark, Beverly A., First- and Second-Language Acquisition in Early Childhood <http://ecap.crc.illinois.edu/pubs/katzsym/clark-b.pdf> , (ET: 16.08.2014))
- COLIER, Virginia (1995) **Acquire Second Language for School**, Directions in Language and Education, VI, n4, p.14
- CUMMINS, Jim (2001). **Bilingual Children's Mother Tongue: Why is it Important for education?** *Sprog Forum (February,; Denmark)*
- CURTİSS, S. (1977). **Genie: A psycholinguistic study of a modern-day wild child**. New York: Academic Press. (in Clark, Beverly A., First- and Second-Language Acquisition in Early Childhood <http://ecap.crc.illinois.edu/pubs/katzsym/clark-b.pdf>, (ET: 16.08.2014))

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- ÇAKIR, Prof. Dr. Mustafa, **Almanya'daki Çok Kültürlü Ortamlarda Türkçenin Anadili Olarak Kullanımı, Anadolu Üniversitesi**, sf. 41, http://kybele.anadolu.edu.tr/makaleler/sb2002_2_1/194824.pdf (ET: 17.05.2014)
- GOLDİN-MEADOW, S. (1982). **The resilience of recursion: A study of a communication system developed without a conventional language model**. In E. Wanner & L. R. Gleitman (Eds.), *Language acquisition: The state of the art*. New York: W. W. Norton. (in Clark, Beverly A., *First- and Second-Language Acquisition in Early Childhood* <http://ecap.crc.illinois.edu/pubs/katzsym/clark-b.pdf> , (ET: 16.08.2014))
- Guidelines for Managing Cultural and Linguistic Diversity In Schools**, Department of Education Employment and Training, <http://www.eduweb.vic.gov.au>, (ET:11.07.2014)
- İLERİ, Esin (2000). "Avrupa Topluluğu'nun Dil Politikası ve Almanya'da Okula Giden Türk Asıllı Öğrencilerin Dil Ve Eğitim Sorunları." Avrupa'da Yaşayan Türk Çocuklarının Anadil Sorunları Toplantısı. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları,, sayı: 734, s:29
- LAI Yu-Tung Carol(2009), **Language maintenance and language loss in first language**, (College of Foreign Languages, National Chengchi University, Taipei 116, Taiwan), Volume 7, No.7 (Serial No.70), US-China Foreign Language, ISSN 1539-8080, USA, sf. 13)
- LİNDFORS, J. W. (1991). **Children's language and learning (2nd ed.)**. Boston: Allyn and Bacon. McLaughlin, B. (1984). *Second language acquisition in childhood: Vol. 1. Preschool children (2nd ed.)*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. (ERIC Document No. ED154604) (in Clark, Beverly A., *First- and Second-Language Acquisition in Early Childhood* <http://ecap.crc.illinois.edu/pubs/katzsym/clark-b.pdf> , (ET: 16.08.2014))
- MCLAUGHLİN, B. (1984). **Second language acquisition in childhood: Vol. 1. Preschool children (2nd ed.)**. Hillsdale, NJ: Erlbaum. (ERIC Document No. ED154604)
- MENYUK, P&BRİSK, M. E., (2005), **Language Development and Education: Children with Varying Language Experiences**. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- MURİEL SAVİLLE-Troike (2006), **Introducing Second Language Acquisition**, Cambridge Uni. Press, p.4
- NEWPORT, E. (1991). **Contrasting concepts of the critical period for language**. In S. Carey & R. Gelman (Eds.), *The epigenesis of mind: Essays on biology and cognition*. Hillsdale, NJ: Erlbaum (in Clark, Beverly A., *First- and Second-Language Acquisition in Early Childhood* <http://ecap.crc.illinois.edu/pubs/katzsym/clark-b.pdf> , (ET: 16.08.2014))
- ÖZDEMİR, Çağatay, M. (1988), **Federal Almanya'daki Türk İşçi Çocuklarının Eğitim Sorunları Açısından İki dillilik ve İki kültürlülük ile İlgili Eğitim Modelleri**. Gazi Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (TEMEL, Prof.Dr. Z. Fulya, YAZICI Öğr.Görv. Zeliha, *İki Dilli ve Çok Kültürlü Ortamlarda Yetişen Çocuklar İçin Anadilinin Gerekliği*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.TDK Yayınları. Sayı.622: 495-505. İçinde yer alan bir kaynak)
- PARLAK Hatice, AVARA Hayriye (2012), **Avustralya/Viktorya'nın Dil ve Eğitim Politikası Çerçevesinde Türkçenin Öğretimi**, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/1 Winter, p. 1828 , TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- PİYADE, Zeynep G. (1990), **The Bilingual First Language Acquisition of A Turkish Child. A Comprative Case Study**. Middle East Technical Universty: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (TEMEL, Prof.Dr. Z. Fulya, YAZICI Öğr. Görv. Zeliha, İki Dilli ve Çok Kültürlü Ortamlarda Yetişen Çocuklar İçin Anadilinin Gerekliliği, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. TDK Yayınları. Sayı.622: 495-505. İçinde yer alan bir kaynak)
- PORTES, A. (1994): **The Informal Economy and Its Paradoxes**. In: Smelser, N. J. & Swedberg, R. (Editors), *The Handbook of Economic Society*. Princeton University Press, Princeton, N. J.
- SARİNA Greco and Elina Raso (1989), **About Teaching Langauages**, (A Professional Development Program For Primary School Teachers), The Catholic Education of Victoria.
- TEMEL, Prof.Dr. Z. Fulya, YAZICI Öğr.Görv. Zeliha, **İki Dilli ve Çok Kültürlü Ortamlarda Yetişen Çocuklar İçin Anadilinin Gerekliliği**, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.TDK Yayınları. Sayı.622: 495-505. (ET: 5.07.2014)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

FENÂFİLLÂH MERTEBESİNDEN BEKÂBİLLÂH MAKAMINA MEVLÂNÂ'DA İLAHÎ AŞK*

*Yakup POYRAZ***

ÖZET

Şeker kamışı idim

Ölümümle şeker olacağım

(Mevlânâ)

Mevlânâ Celâleddin-i Rumî, on üçüncü yüzyılda hayatının önemli bir kısmını Anadolu'da geçirmiş bir şair ve düşünce insanı olarak sadece bu coğrafyada değil, dünyanın pek çok ülkesinde insanlar için dün olduğu gibi bugün de önemli bir değere sahiptir. Mevlânâ düşüncesinde, Allah'a duyulan sevginin yani ilahî aşkın çözümlemesi günümüze kadar yerli ve yabancı pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş, bu sebeple de ilahî aşk çerçevesinde Mevlânâ, pek çok araştırmaya konu olmuştur. Mevlânâ'nın yaşamı ve Mevlânâ'nın Mevlânâ olmasına giden yoldaki yoldaşı Şems-i Tebrizî ile olan alakası yaşadığı dönemde pek çok tartışmaya neden olmuştur. Bu tartışmaların kökeni, insanların sahip oldukları bilginin sadece kendi akılları tarafından algılanıp yorumlanabiliyor olmasına dayanmaktadır. Bu doğrultuda Mevlânâ'nın "*Testide ne varsa dışına o sızar*" veya "*Yay kötü oldu mu ok eğri gider*" sözleri tam olarak bu gerçeği ifade etmektedir. Mevlânâ hakkında hem o dönemde hem de günümüzde şüpheli sorular ve yapılan tartışmalar sadece Şems ile ilgili değildir. Onun sahip olduğu inancı, yani ilahî aşkı ve Allah sevgisinin onda ulaştığı merteye ile bu mertebenin onun inancındaki yeri arasındaki ilişki de sürekli olarak sorgulanmıştır. Hakikat şudur ki, kalbindeki Hakk aşkını "*Ben ol ki bilesin*" ile ifade etmesi, esasen tüm soruların cevabını teşkil etmektedir. Bu çalışmada aşkın, her kişide farklı tezahür eden "aşkın" hâli Mevlânâ çerçevesinde incelenmiş ve ondaki aşkın izahı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ Celâleddin-i Rumî, Şems-i Tebrizî, tasavvuf, aşk, ilahî aşk

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü El-mek: yakuppoyraz46@hotmail.com

MEVLANA'S DIVINE LOVE FROM FENEFILLAH STAGE TO BEKABILLAH

ABSTRACT

Mevlana Celaleddin Rumi (Mawlana Jalal ad-Din Rumi) is a thirteenth century Anatolian mystic poet and sufi philosopher known not only in our country but also throughout the world for his exquisite poems and words of wisdom. In Mevlana's thought, analysis of love of God, in other words, divine love has attracted the attention of many Turkish and foreign researchers and Mevlana has been subjected to many research in the framework of divine love. Mevlana's life and his relation with his companion Şems Tebrizî (Shams Tabrizi) have been a question of debate at that time. The origin of this debate is based on the thought that the knowledge of people can only be perceived and interpreted by their minds. In this regard, Mevlana's says "*The pitcher leaks outside what it has inside*" or "*If the bow is bad, the arrow won't hit the target*" exactly refer to this fact. Both skeptic questions about Mevlana and the debates are not just about Sems. His belief, in other words divine love, and the relationship between love of Allah (the extent) and the place of this extent in his faith has been questioned continuously. The fact is that he expressed his love of God in his heart by the following statement; "if you want to know the love in my heart, be a Mevlana". In this study, the state of love, manifesting differently in each person, was examined in the framework of Mevlana and the definition of love was tried to be introduced.

Key Words: Mawlana Jalal ad-Din Rumi, Shams Tabrizi, sufism, love, divine love

GİRİŞ

Aşk ile ilgili olarak yapılan bunca tartışma ve araştırma ile söylenen onca sözden hangisi gerçek aşkı ifade etmektedir sorusuna verilebilecek tek bir yanıt yoktur, çünkü insanlar sadece salt doğrulardan değil, doğdukları yerin iklimi dâhil birçok çevre faktöründen de etkilenmektedirler. Bu sebeple insanlar, sahip oldukları düşünsel ya da sosyal, kültürel, dini, siyasi tüm inançlarını kapsayan bir algı çerçevesinde yaşamakta, çoğunlukla da kendilerinden ayrı olanları anlamada zorluk çekmektedirler.

Aşkı, herkesin kendi meşrebi çerçevesinde algılayıp yaşamasından kaynaklı olarak, tarihin ilk çağlarından itibaren ortaya çıkan görüş ayrılıkları, zıtların çatışması olarak görülmüş ve bu çatışmalar çoğunlukla gerçek bir uzlaşa ile son bulmamış, kavga ve ikiliklerin yegâne sebebi olmuştur. Ne kadar fazla olursa olsun çoklukların ve zıtlıkların dahi birliğe vardığını düşünen Mevlânâ ise aşkın birliğinde sadece Allah aşkına inanmış ve onun için çabalamıştır.

Tasavvufta Mevlevî yolunun önderi olarak bilinmekte olan Mevlânâ Celâleddin-i Rumi¹ on üçüncü asırda (Horata, 1999: 3) 6 Rebiu'l-evvel 604² yılında Belh şehrinde (Kayadibi, 2007: 1)

¹ Mesnevi adlı eserinin girişinde ismini *Muhammed b. Hüseyin El-Belhi* olarak yazan Celaleddin'e, "efendimiz" mânâsına gelmekte olan *Mevlânâ* ve Sultan mânâsına gelmekte olan *Hüdavendigar* ile *Rumî*, *Belhî* gibi isimler sonradan verilmiştir (Altın, 2010: 10).

² Bu tarih, miladi takvime göre 30 Eylül 1207 tarihine tekabül etmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

dünyaya gelmiştir. Annesi sultan soyundan gelmekte olan Mevlânâ'nın babası sarayda görevli olup, Sultanü'l-Ulema lakaplı Bahâeddin Veled (ö.1231)'dir. Çocukluk dönemi Hanefî-Maturîdî itikadının hâkim olduğu Harezm'de yapılan ilmî ve felsefî münazaraların içerisinde geçen Mevlânâ, ilk dini eğitimini (Bardakçı, 2007: 55) ve tasavvufî neşvesini babası Bahâeddin Veled'den almıştır. Babasının ölümünün ardından ise eğitimi ile babasının eski bir öğrencisi olan Seyyid Muhakkık Burhaneddîn-i Tirmizî meşgul olmuştur (Cebecioğlu, 2005: 32).

Mevlânâ, bazı kaynaklara göre beş veya altı, bazı kaynaklara göre ise on iki yaşındayken (Horata, 1999: 45) sarayda yaşanan çeşitli olaylar neticesinde ailesinin Bağdat'a sürülmesiyle küçük yaşta gurbet yollarına düşmüştür. Bağdat'ın ardından bir süre Mekke ve Suriye'de yaşadktan sonra Anadolu'ya geçmiş, Karaman'da bir süre kalmasının ardından da on sekiz yaşındayken Konya'ya yerleşmiş ve burada evlenip iki çocuk³ sahibi olmuştur (Altıntaş, 1986: 110).

Eğitimi süresince zahiri ilimlerin yanı sıra batını ilimleri de öğrenmek amacıyla Seyyid Burhaneddin'e intisap edip dokuz yıl hizmet ederek ufkunu aydınlatan Mevlânâ (Arslan, 1986: 57) Konya'daki medreselerde eğitim vermekte olan babasının vefatının ardından babasının vazifesini üstlenmiş (Güllüce, 2007: 11), fıkıh başta olmak üzere İslami ilimler üzerine dersler okutmuştur.

Fıkıh derslerinde dört yüz civarındaki öğrenci mevcudunun yanında camilerde vermekte olduğu dini derslere katılım sürekli artmıştır (Cebecioğlu, 2005: 34). Mevlânâ'nın âlimliği, faziletleri ve iyilikseverliği sebebiyle kendisine içten sevgi ve saygı duyulmuş, zamanla namı, yaşadığı bölgeden çok uzaklara kadar ulaşmıştır.

Solgun benizli, zayıf ve narin bir görünüşe sahip olan Mevlânâ (Kaval, 2011: 13), yaşadığı dönemi aşan maneviyat ve feraseti ile yüzyıllar boyunca farklı ulus ve meşreplerden pek çok insanı tesiri altına almıştır. O, insanları ilahî aşk çatısı altında birleştirmeyi başarmış bir mutasavvıf olarak "bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun dini, siyasi, toplumsal ve kültürel hayatında" (Horata, 1999: 43) mühim bir yere sahip olmuştur.

Mevlânâ'ya göre nurdan yaratılmış bir *ruh* ile toprak ve çamurdan yaratılmış bir *beden* içerisine hapsedilmiş bir varlık olan *insan*, nur ve çamurdan olma hâlinin yarattığı çelişkiden dolayı birbirine zıt eğilimler gösteren istek ve arzularından dolayı bir tür psikolojik gerilim içindedir (Bayraktar, 2006: 1-4).

Der ki toprak ten için: "Sen dön geri,

Rûhu ter et, yönlen, toz ol, gel beri!

Cinsimizsin, yönlenip gelmen güzel,

Hem bedenden kurtulup, gelsen güzel!

Der ki ten: "Ben bıkmışım, hem ayırırım,

Kurtulup gelmem, ayaktan bağlıyım!" (Mesnevi, Cilt:3, No. 4422-4424)

³ Mevlânâ'nın, ilk evliliği Gevher Hatun'dan olma iki oğlundan ilki olan Sultan Veled, Mevlânâ'nın vefatının ardından Mevlevî tarikatının sürdürücüsü olarak babasının yolunu devam ettirmiş ancak ikinci oğlu Alâeddin, Şems'in öldürülmesi olayına karışmış olma iddiasıyla itham edilmiş olup babası sağken hayatını kaybetmiştir. Gevher Hatun'un vefatının ardından Konya'lı Kerra Hatun ile evlenmiş, bu evliliğinden ise Muzafferüddin Âlim Çelebi ile Melike Hatun dünyaya gelmiştir.

Vecd hâlinde iken gördüğü hakikatleri ifade etmede sembolleri kullanan Mevlânâ, eserlerinde iç hesaplaşmadan geçemeyen insanların olgunlaşıp *insan-ı kâmil* mertebesine erişemeyeceğini söylemekte (İmamoğlu, 2014: 11) ve ömrünün hülasasını yalnızca şu üç kelime ile ifade etmektedir: *hamdım, piştim, yandım* (Çelik, 2005: 665).

Annemarie Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutları* adlı eserinde Mevlânâ'ya özel bir bölüm ayırmış ve ondan oldukça geniş bir şekilde söz etmiştir. Yazar, bu bölümde Mevlânâ'yı anlatırken ilk cümlesiyle bir gerçeğin üzerinde durur ve "Batı'da Celâleddin Rumî kadar tanınan başka bir mutasavvıf yoktur." der. Çünkü Mevlânâ orada sadece araştırılmakla kalmamış aynı zamanda benimsenmiştir. Onu benimseyenlerin hemen tamamına yakını, Batı'da kaybedilen insani değerleri, hümaniteryen bir insan sevgisine bağlayan anlayışla yaklaşmamışlar, gerçekten insanın erdemlerini Allah'ın yaratıcı cevherinden gördükleri için, İslami ilgi çerçevesinde kabullenmişlerdir, Schimmel de bunlardan birisidir. Bir anlamda "Mevlânâ uzmanı" olarak nitelendirebileceğimiz Schimmel'in Mevlânâ hakkındaki tespitleri Batı kültürü kadar Doğu toplumları için de önemlidir (Subaşı, 2014).

Schimmel'e göre Mevlânâ, öncelikle anlattıklarında geniş bir açılım sağlıyor ve sonunda konuyu manevî malzemelerle zenginleştirerek, insanların daha rahat anlayabileceği bir tarz oluşturuyor. Onun içindir ki; "Her yorumcu, Vahdet-i Vücutçuluktan kişisel bir tasavvuf yorumuna, cezbeli aşktan ehl-i sünnet bir anlayışa kadar ne aradıysa bulmuştur onda." Ve daha da önemlisi, Mevlânâ'nın bu eserleri yazarken bir ilham kuşağının içinde olması ve bunları tamamıyla vecd halinde söylemesidir. Ondaki vecd duygusu öylesine yüksek bir noktaya çıkar ki, tevazu'undan "Yokluk Dükkânı"na benzettiği Mesnevî'yi söyleyip yazdırmaya devam etmekte Kur'an'ın muhtevasından söz eden Yaratıcı'nın Kur'an'da zikrettiği ayetlere atıflar yapıp 'ağaçları kaleme, denizleri mürekkebe' dönüştürerek yazmaya devam etse bitmeyeceğini söylemekten geri durmaz... Mevlânâ, Mesnevî için "Yokluk Dükkânı" tabirini kullandığı satırların hemen devamında çok önemli bir hususiyetin daha altını ısrarla çizer ve: "Mesnevîmiz Vahdet (Birlik) Dükkânıdır, orada Bir'den başka ne görürsen puttur." der. Onun "Bir"i Yüce Yaratıcı'dır. Onun içindir ki onun eserlerini ehl-i sünnet çizgisinin dışında bir benzetmeye malzeme yapmak ona haksızlık olur. Schimmel de bunun farkında olduğu için: "Mevlânâ'nın eserleri İlahî aşk tecrübesiyle bambaşka bir boyut kazanan sarsılmaz bir iman belgesidir." (Schimmel, 2001: 333) demektedir (Subaşı, 2014).

Kaynaklarda Mevlânâ ile ilgili; doğumu, göçü, eğitimi, ailesi vb. pek çok konuda farklı olay ve yorumlar görülmekteyse de hemfikir olunan en önemli savlardan biri Mevlânâ'yı "pişirip yakarak" (Çetinkaya, 2005: 180) *Gönüller Sultanı Mevlânâ* olmasına neden olan zatın Şems-i Tebrizî oluşudur. Zira Mevlânâ'daki âşıklık kifayetini gün yüzüne çıkaran ve onda muzaffer olan züht ve riyazet neşvesini âşık tavrına dönüştüren kişi hakikaten Şems-i Tebrizî'dir (Bilgin, 2008) ki bu tasavvufi aşk İslam âleminin en önemli şairlerinden birinin doğmasına neden olmuştur (Özdemir, 2011: 3).

Şems ile Mevlânâ

Asıl adı Muhammed b. Ali b. Melikdâd olan Tebrizli Şemseddin (Kaval, 2011: 28) dünyanın her türlü nimet ve ihtirasından kendini soyutlamış, pejmürde görünümlü olup (Sargut, 2011:6) Konya'ya geldiğinde altmış yaşında olan gezgin bir dervıştır (Çetinkaya, 2005: 181). Şems'in bazı kaynaklarda Bâtını tarikatına mensup olduğu söylenmiş olsa da (Hatemi, 2014) ilahî aşk coşkusu tutkuya dönüştürerek içselleştirmiş olması hasebiyle onu bir tarikata sığdırmaya çalışmak boş bir uğraştır. Onun makam ve mertebe babında eriştiği hâl, daha yukarıya meyilden ziyade makamsızlık [hiçlik] mertebesine erişme arzusu ile ifade edilebilir. "Şems-i Parende" yani *Uçan Şemseddin* (Güven ve Arpağuş, 2004:139) olarak da tanınmakta olan Tebrizî, bu arzuya erişebilme amacıyla pek çok diyar gezmiştir (Çetinkaya, 2005: 182).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tebrizli Şems ile Rumî'nin ilk kez karşılaşması hakkında pek çok rivayet bulunmaktadır⁴. Bunlardan ilki Şems ile Mevlânâ'nın ilk kez Suriye'de, sonrasında ise Konya'da Şeker-Firuşân/Şekerciler Hanı olarak bilinen bir hanın önünde (Gölpınarlı, 1985: 74) karşılaştıkları rivayet edilmektedir. Burada, Mevlânâ kendisini bekleyen Şems'in yönelttiği sorulara "gerçek" yanıtları vermesiyle kendinden geçerek bayılan Şems'i kucaklayıp kaldırmış (Çetinkaya, 2005: 183), hem yaşadığı yere hem de gönül hanesine taşımıştır.

Mevlânâ'nın hayatı için bir dönüm noktası olan bu karşılaşma ve nihayetindeki kavuşma, iki denizin buluşması anlamına gelen "maraca'l-bahreyn" e benzetilmiştir (Önder, 2008). Bu sıra dışı karşılaşmanın ardından Mevlânâ'nın, Şems ile birlikte girdikleri hücrede (medrese odası) halvet⁵ olup, yalnızlıklarına kimseyi kabul etmedikleri nakledilmektedir (Atalay, 2008: 189):

*Bizimlesin diye öyle sevinmedeyim ki
Gönlüm, her solukta uçmada;
Her an sabır elbisesini yırtmada;
Münezzehdir noksan sıfatlardan, kulunu geceleyin götüren.*

*Bana nasılsın diyorsun; ne bileyim ben.
Nerdensin, kimlerden diye soruyorsun; ne bileyim ben.
Ben, sensem peki, sen kimsin;
Sen bu musun, yoksa o mu; ne bileyim ben.
Sabırsızlıktan, a Tebrizli Şems derim;
Böyle misin, öyle misin; ne bileyim ben."*

Halvetin öncesinde medreselerde eğitim verip camilerde vaaz eden, riyâzet yapıp zühd ve takvâ içinde yaşamakta olan Mevlânâ, halvetin ardından eski ahabap ve alışkanlıklarını tümüyle değiştirmiştir. Üstadlık makamında sahip olduğu ilim ve irfanı bir kenara bırakıp, Şems'in yörüngesine giren itaatkâr bir talebe misali (Bardakçı, 2007: 70) her şeyin sonuna ermiş iken her şeye yeniden başlamış (Cebecioğlu, 2005: 36), bu yeni suretiyle başka bir Mevlânâ olmuştur (Kaplan, 2008):

*Öylesine bir canım ki, daha dün doğdum dünyadan;
Fakat eskimiş dünyayı yeni baştan kurdum ben*

*Hakk Şems'i ve din Şems'i ölümsüzlük sefalarında büyükler büyüğüdür.
Onun güneşinin parıltısında aklı başında kalmış bir zerre bulunur mu?
Bu zerre nerede?*

Mevlânâ'nın bütün eserleri; "Allah, sevgili ve aşk" sırrı etrafında daimî bir dönüştür, bir deverândır, anlatılamayana kelimelerle ifade etme çabasıdır. Mevlânâ'ya aşkın sırrını az da olsa

⁴ Varlıkları ile sadece yaşadıkları dönem ve bölgeyi değil, aradan yüzyıllar geçmesine rağmen hâlen dünyanın pek çok ülkesinde muazzam bir tesir gücü yaratmakta olan Şems ile Mevlânâ'ya dair kanıtlanabilir bilgilerin dışında sayısız rivayet olması da kaçınılmaz bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır.

⁵ Çeşitli kaynaklarda oldukça uzun sürdüğü bildirilen halvetin süresi bazı yerlerde *kırk gün*, bazı yerlerde de *üç ay* olarak ifade edilmişken, bazı araştırmalarda ise bu sürenin *altı ay* olduğu bildirilmiştir.

anlatacak yegâne çare: Müzik ve semâ' idi. Mevlânâ için yaratılış, ilâhî müziğin ilk sesi ve melodisidir; zirâ ilâhî sesle hayat bulan yaratıklar, âlemin raksına katılmak için birbirini etkiler ve harekete geçirirler (Schimmel, 1999: 197).

Mevlânâ'yı vecde ulaştıran, bu âlemden alıp ötelerin ötesine götüren semâ'dır. Semâ başladığı zaman her şeyi unuturdu. Bundan dolayı semâ, Mevlânâ için yemekten ve içmekten daha önemliydi (Çetinkaya, 2007: 95)

Aşkın raksıla birlikte zerreler/atomlar, aynı hedefe doğru bir hareket içine girerler. Böylece ferdî akış mecralarından çıkarak Güneş'in çekim gücüyle şekillenmiş ve canlanmış yeni bir birliğin/ tevhidin merkezi çemberinde dairevî halkaya müdahil olurlar. Çünkü fenomenler çelişkili görünseler de, hayat akışları farklı olarak gerçekleşir. İlahî aşk, her dâim ana merkezdedir, var edilmiş her varlık kozmik sistemin sınırlarını aşamaz ve çiğneyemez. Fakat Mevlânâ kendisini, her şeyin etrafında deveran ettiği ilâhî Mâşuk'un tecellisi olarak gördüğü Şems'in huzurunda bir zerre olarak tasavvur eder. Nitekim semâ, bir sevgili olunca anlam kazanır. Güneş olmadan zerreler hiç rakedebilirler mi? Aksi takdirde zerreler yalnızlaşırlar ve hareketsiz kalırlar (Schimmel, 1999: 202-203).

Şems ile Mevlânâ'nın günler ve geceler boyu süren halvet sohbetlerinin ardından Mevlânâ'da oluşan aşk neşvesi; cami ve medreseye gitmemek, Şems'ten başkasını görmemek, semâ edip ney ve rebabın yakıcı seslerine meyil ve rağbet etmek (Çelik, 2005: 666) gibi hâller müridlerin Şems'e düşman olmasına sebep olmuştur (Çetinkaya, 2005: 184). Şems'in kendi üstadlarını yoldan çıkardığını düşünen müridler, "Yalınayak başıkabak biri türedi, Müslümanların pişvasını yoldan çıkarıyor" isyanıyla, çıkarılan onca mesnetsiz dedikoduyu gerekçe göstererek Şems'in Konya'dan gitmesini istemişlerdir (Gölpınarlı, 1985: 75). Oysa Mevlânâ'nın yaşadığı aşk hâli, Hakk'a varma ile gördüğü büyüklük karşısında yaşadığı hayret hâlini ifade etmektedir. Bu cezbe, âşğın vardığı hazı bilmeyenlerin anlayabileceği bir hâl olmadığından, Mevlânâ söylenen sözlerle itibar etmediyse de" (Bardakçı, 2007: 68) bu dedikodular sebebiyle Şems bir süre sonra Konya'dan ayrılıp (Gölpınarlı, 1985: 36) Şam'a gitmek zorunda kalmıştır.

On beş ay yirmi gün süren bu muhabbetin sona ermesiyle (Çelik, 2005: 666) pirlerinin eski hâline döneceğini sanan Konya halkı ise, Mevlânâ'nın sürekli olarak semaya durduğu, delirdiği söylentisi ile kendilerinin sebep oldukları bu üzüntüyü gördüklerinde hatalarının farkına varmışlardır.

Mevlânâ için Şems bir ses aksidir sadece, ruh ikizi olduklarından, sohbetleri monologtur aslında (Çetinkaya, 2005: 185). Nasıl ki gönüldeki aşkı bir mecazla anlatmayı tercih ederse âşıklar, Mevlânâ da kalbinde büyüyen Hak aşkını ifadede Tebrizî'yi bu sebeple mecaz olarak seçmiştir (Bardakçı, 2007: 72). Şems kolundan Mevleviler bu rabıtayı; "heman aynı Muhammed ile Ali'dir Şems ü Mevlânâ" diyerek bu birlikteliği Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin yakınlığına benzetirken (Hatemi, 2014), aşk deryasında hemdem ve dahi birbirlerine meclâ olan bu yarenlik Hz. Musa'nın Hızır'a bağlılığına da benzetilmiştir (Bilgin, 2008). Mevlânâ, Şems'in gidişinin ardından yazdığı satırlarda, dostunun özlemi onun gerçek kimliğiyle açıklamaktadır (Gölpınarlı, 2000: 67):

Sakin bizi bırakıp gitme! Evimin aydınlığı sensin, evi bırakıp gitme!

Bizim zevkimizin, neşemizin tadısın, bizi gözet, gitme!

Bizi görüşten mahrum etme, gözsüz bırakma!

Çünkü sen bizim gözümüz, görüşümüzün.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu gidişinin ardından Mevlânâ, Şems'e dönmesi için mektuplar göndermiş (Altın, 2010: 13) en sonunda da oğlunu Şam'a gönderip Şems'in dönmesini istemiştir. On beş ay süren ayrılığın ardından Şems ile Mevlânâ yeniden bir araya gelmişlerdir. Şems'in dönmesi üzerine Mevlânâ yeniden kavuştuğu mutluluğu aşağıdaki dizeler ile dile getirmiştir (Önder, 2008):

Güneşim, ayım geldi.

Gözüm, kulağım geldi.

O altın madenim geldi.

Başımın sarhoşluğu, gözümün nuru geldi.

Bir dileğim olmuşa,

İşte o dilediğim geldi.

Dün gece mumla aradığım dost,

Bugün bir gül demeti gibi yoluma çıkageldi."

Mevlânâ'nın Şems'den evvelki döneminde sürdürmekte olduğu hayatı ile Şems'den sonraki yaşayışı arasında geçen sürede gerçekleşmiş bu esaslı değişim, ne on üçüncü yüzyıl Konya halkının ne de kendi müridlerinin anlayışına mazhar olabilmıştır. Her ne kadar aralarındaki dostluk ilişkisi dönem dönem beşeri aşk olarak değerlendirilip iftiraya uğramışsa da, Mevlânâ'ya bu dedikodu yakıştırılmamış, ancak yine de Mevlânâ'nın değişen düzen ve yaşayışının sorumlusu olarak görülen Şems büyücü olarak nitelendirilip, hor görülmüştür.

Şems'in Konya'ya geri dönüşünden kısa bir süre sonra müridlerinin arasında başlayan kıskançlıklar nedeniyle, Şems bir kez daha uzaklaşmak zorunda kalmıştır (Altın, 2010: 13). Şems'in bu gidişi ise yeniden pek çok rivayete sebep olmuştur.

Bunlardan en fazla kabul göreni; Mevlânâ'nın, Şems'i ilk gidişinden sonra dönmesinin ardından, evlatlığı Kimya Hatun ile evlendirmesi süreci ile başlamaktadır. Bu rivayetin kaleme alındığı hemen her eserde; müridleri, her ne kadar Mevlânâ'yı incitmekten çekinse de Konya efradınca sevilmeyen bir kişilik olan Kara Şeyh'in [Şems] öldürülmesi ile ortadan kaldırılması ile Mevlânâ'nın eski günlerine dönmesi arzulandığı vurgulanmaktadır. Yine aynı şekilde pek çok yazar tarafından Şems'in öldürülmesi olayında Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin'in de yer aldığı nakledilmektedir. Buna göre Mevlânâ, kendisi henüz hayattayken ölen oğlu Alâeddin⁶'in cenazesine gitmemiş, Alâeddin'in çocukları aile halkından sayılmamış ve akraba olarak kabul edilmemişlerdir. Şems'in öldürülmesi ile ilgili sırrın, Mevlânâ'nın diğer oğlu Sultan Veled ile birkaç has mürid arasında sır kalmış olması ve Mevlânâ'nın vefatından sonra Eflakî⁷'ye söylenmiş, o da bunu kendi eserine kaydetmiş (Çetinkaya, 2005:188-189) olduğu söylenmekteyse de, Hatemi (2014) Eflakî'nin Konya'nın *güvenilmez paparazzisi* olduğunu, Mevlânâ'dan yüz yıl sonra şehre gelen bu zatın sözlerinin doğruyu yansıtmadığını iddia etmektedir. Hatemi'ye göre Şems

⁶ Mevlânâ'nın küçük oğlu Alâeddin'in, Kimya Hatun'a âşık olduğu ve bunun Şems'in öldürülmesi olayına katılmış olmasının sebeplerinden biri olduğu, genellikle Mevlânâ'nın hayatının konu edildiği romanlarda (Kuds, 2009; Şafak, 2010; Ümit, 2008, vb.) konu edilmiştir.

⁷ Türkistan doğumlu olan Eflakî, Sultan Veled'in oğlu Arif Çelebi'nin talebesi olup bir din ve astronomi âlimi olarak ömrünün sonuna dek bu ocaktan ayrılmamıştır.

öldürülmemiş; hakkında çıkan söylentiler ve istenmiyor oluşu gibi nedenlerle bir daha dönmek üzere İran'ın Kuzeybatısında bulunan Hoy şehrine gidip orada münzevi bir hayat sürmüş, öldüğünde ise yine burada gömülmüştür ki bu iddiası, Osmanlı eserlerinde yer alan ifadeler⁸ ile desteklenmektedir.

Sonuç olarak, Şems gerçekten Hoy'a mı gitti yoksa rivayetlerde nakledildiği üzere öldürüldü mü, bilinmemekte ve bu belirsizlik Şems'in türbesi hususunda da kendini göstermektedir. Zira Niğde'de Şems'e izafe edilen Kesikbaş Türbesi ile Tebriz'deki Geçil adlı mezarlıkta, Hoy'da ve Pakistan'daki Multon kentinde Şems'in türbe ve/veya makamları ile bunların dışında Konya'da Şems-i Tebrizî Türbesi ve Mescidi, Şems'in ölümü konusundaki şaibeleri biraz daha derinleştirmektedir.

Sultan Veled, Şems'in gidişinin ardından Mevlânâ'da ilahî aşkın sönmediği gibi ayrılığın acısıyla daha da artarak coşkun bir hezeyana dönüştüğünü, Mevlânâ'nın ayrılık derdi ile âdeta deli olduğunu ve aşktan elini ayağını kaybedip zahid iken meyhaneci (ancak nura mensup olan canın içtiği nur şarabından) sarhoş olduğunu söyler (Cebecioğlu, 2005: 37). Şems'in yeniden dönüşünü bekleyen Mevlânâ, bu gidişten kırk gün sonra ak sarığını çıkarıp, başına duman rengi bir sarık⁹ sarmış, tasavvufi hayatın iyice içine gömülerek (Altıntaş, 1986: 110) ayrılığa ve aşka dair şiirler söyleyip sema etmiştir (Bardakçı, 2007: 72):

*Ey arş güneşi, ey Tebrizli Şemseddin,
Yeni ay gibi zayıfım, solgunum, yüzümü dolunaya çevir.*

*Tebrizli Şemseddin'e yalvar da de ki;
Lutfet, o zamansızlık bahçesinden bir kerecik olsun bak bize.*

*Aşkımın altı da üstü de Tebrizli Şemseddin,
Canımı onun aşkıyla alt üst ettim gitti.*

*Sen bir kez daha şu yolculuktan dön gel,
Gel Allah aşkına bir gör hâlimizi"*

Şems ile birlikte geçirilen ve yaklaşık olarak yirmi iki aylık bir zaman dilimini kapsayan bu birliktelikte Şems, Mevlânâ'nın içindeki ilahî aşkın ortaya çıkıp kemâle ermesinin mimarı olmuş, Mevlânâ, Şems'in irşadı ile *fenâfillâh* mertebesinde son aşama olan *bekâbillâh* makamına bu vesile ile erişmiştir (Çelik, 2005: 667). Şems'in sırta kadem basması ise Mevlânâ'nın acılarının

⁸ "Somuncu Baba diye bilinmekte olan şeyhin Hoy'da Şems'e bağlı olup tarikat meclisi tertip ettikleri" veya Kanuni Sultan Süleyman'ın İran'a yaptığı seferinde Hoy şehrinde bir süre kaldığı ve Şems'in makamını ziyaret ettiği'nin bildirilmesi, bu iddianın örneklerindendir. Bununla birlikte, Şems'in yeniden ortadan kaybolması ile mateme giren Mevlânâ'nın ya doğrudan Şems tarafından ya da manevi âlemden gönderilen "Şems'in Hoy şehrinde bulunduğu ve dönmesinin imkânsız olduğunu" söylediği mesaj ile matemini bitirip Hüsameddin Çelebi ve Selahattin Zerkubi'yi dost edindiğini söylemektedir.

⁹ Mevlâna ve Mevlevîlerin giydikleri elbise ve diğer folklorik unsurlarla ilgili detaylı bilgiler için bkz.: Gülay KARAMAN (2012) "Mevlânâ'nın Menkıbeleri Üzerine Üzerine Folklorik Bir İnceleme" Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, Volume 7/3, Summer 2012, p. 1675-1693, Ankara/Turkey.

mısrarlarla kanatlanmasına neden olmuş, en unutulmaz eserlerini bu gidişin ardından yazmaya başlamıştır.

Mevlânâ'nın neredeyse her şiirin ardından Şems'in adını zikrettiği bu dönemde, "Şems'i gördüm" diyen bir zata, bu müjdeli haberin sevinci ile üzerindeki kıyafetini çıkarıp vermiş, bunun imkânsız olduğunu söyleyenlere karşı ise "bunu, onun yalanına bağışladım, doğru söylemiş olsaydı canımı verirdim" demiştir. O, ancak hayatının son dönemlerinde Şems'in ölmüş olduğuna inandığını söylenmiştir (Çetinkaya, 2005: 189).

Aşk ve İlahî Aşk

Aşk kavramı, taşıdığı yükün manevi derinliği ve ağır yakıcılığı sebebiyle tarih boyunca pek çok düşünür, şair, yazar ve araştırmacı tarafından ele alınmış, aşk kavramını oluşturan unsurlar incelenmiş, aşk kavramı tanımlanarak çözümlenmesine çalışılmıştır.

Aşk ve sevgi kavramının varlıklarla olan ilişkisinin tanımlanması, ilk kez antik çağ filozoflarından Empedokles tarafından dünyanın oluşumunun açıklanmasında dile getirilmiştir. Empedokles, dünyanın aşk ve nefret gibi iki zıt kutuplu hissin karşılıklı mücadele etmesi ile bu unsurların birleştirip ayırdığı bir oluş ve bozuluş durumunun devamı nihayetinde oluştuğunu söyleyerek, *hareket* olarak nitelendirdiği bu kurama göre itme ve çekmenin (sevgi-nefret) daima hareket hâlinde olduğunu öne sürmektedir. Platon ise aşkı, insanları iyi/güzel şeylere yönlendirerek ölümsüzlük isteğinin dışavurumunu sağlayan bir oluş şeklinde açıklamakta ve bu duygunun cinsleri birleştirmekte olan bir his değil, tüm insanlığın mutluluğa duyduğu özlem olarak nitelendirmektedir (Kılıç ve Arslan, 2007: 324). Ancak yine de, aşk hâlinin insanda yaratacağı bilinçyitimini ifade etmek amacıyla "*Aşkın gözü kördür*" denmektedir. Bu minvalde eski bir Çin atasözünde de "aşk tümüyle gözdür ancak hiçbir şeyi görmez" denmesi, aşk hâlinin kusurları örten bir ruhsal vaziyet yarattığının örneklerindendir.

Filozoflar, aşkta ilki yıkıcı veya yırtıcı (Agape), ikincisi ise yapıcı veya sevecen (Eros) olmak üzere iki zıt ilkeyi benimsemişlerdir. Onlara göre aşk bu iki ucun dengesi ile müspet anlamını kazanırken, sağlıklı aşklar uçlardan birinin baskın olması ile kendini gösterecektir. Bununla birlikte aşk hâlinde, az da olsa bir çılgınlık, çılgınlık hâlinde ise az da olsa bir miktar ussallık olacaktır (Timuçin, 1998: 20).

Dilimize Arapça'daki *ışk* kökünden türeyerek geçmiş bir kelime olan **aşk**, şiddetli ve aşırı bir sevgi olarak tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra; insanları belirli bir varlık, nesne veya evrensel bir değere bağlayan gönül bağı, insan tarafından kendisinin haricinde bir varlığa ya da güzelliğe duyulan yoğun ve aşırı sevgi, sevmeye varılacak son merteye (Kılıç ve Arslan, 2007: 322), insanın kendisini bütünüyle sevdiğine adanarak düşkünlük göstermesi (Çelik, 2008: 25-26), insanın sevgi tarafından hüküm altına alınması (Arslan, 1986: 1-2) gibi tanımlamalar da yapılmıştır.

Aşkla ilgili olarak kaynaklarda (pek çoğuna burada da yer verileceği üzere) ziyadesiyle tanım ve açıklama bulunmaktaysa da, bu tanımlardaki ortak nokta, aşkın tanımının yapılamayacağı üzerinedir. Aşkın tek ve ortak bir tanıma sahip olması mümkün değildir, zira yapılacak tanımlar kişilerin yaşadıkları dönem, yetiştikleri kültür, sahip oldukları sosyal, siyasal ve dini inanışlar ve dahi meslekleri, yaşantılarına ve dolayısıyla duygularına da şekil vermekte olduğundan çeşitlilik arz edecektir. Öyleyse farklı durum ve koşullar altında yaşamakta olan insanların aşka dair tanımlarının farklılıklar göstermesi anlaşılır bir durum sergilemektedir.

Örneğin, insanın insanı yarattığı bir edim olarak nitelendirilen aşk (Timuçin, 1998: 21), külliyyen haz olarak her çeşit koşul ve kuraldan azade (Cündioğlu, 2009) olup, sadece cinsi çağrışımlar uyandıran bir olgu olmadığından ölüm ve yaşam dâhil olmak üzere hayatın çevresinde dönen bir mihver (Koçin, 2003: 395-396) olarak kelimelerin ötesine geçmiş bir tecrübe (Çelik, Z.

2006: 6) ve dibi görünmeyen bir deniz, söze sığmayan bir mânâ olarak nitelendirilmektedir (Kuşpınar, 2009: 15). Sahip olduğu tüm nitelikleri sebebiyle kutsanan aşk, insana sevgiliden çok daha güzel bir kavramı, aşkın kendisini sunmaktadır ki âşıkların bu nedenden dolayı vuslatı istemedikleri söylenmektedir (Kılıç ve Arslan, 2007: 327).

Dante aşkı güneş ve yıldızları deviren bir güç (Timuçin, 1998: 21) olarak yüceltmekteyken, dışarıdaki dünyayı sadece bir hayal ve bir vehim olarak gören sufiler için aşk, fani bedeninin Hakk'ın deryasına karışarak yitip gitmesi olarak tanımlanmaktadır (Ayvazoğlu, 2008: 9). Tıpta ise aşk, insanların beyinlerinde psikoloji dünyasını kontrol eden bölge olan prefrontal korteksin işleyişinde meydana gelen bozukluk olup, patolojik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Sevmeye ulaşılana son nokta olan aşk hâlinin kişilerde obsesif kompulsif bir hastalığa neden olabileceği, bu sebeple patolojik bir unsur hâline gelebileceği ifade edilmektedir (Yavuz, 2012). Bu tanımlamalarda her ne kadar birbirinden farklı niteliklere sahip açıklamalar yer alsada, aşk tanımlarındaki tek ortak nokta, bu duygunun *aşırılık* hâlini ifade ediyor oluşudur.

Aşk ile aynı kelime kökünden türetilip anlam bakımından ilişkili olduğu kelimelerden biri, Arapça'da sarmaşık anlamına gelmekte olan *aşeka*'dır. Aşk ile *aşeka* arasındaki benzerlik ilişkisi ise, aşekanın doğasında var olduğu üzere, sarılarak dolandığı ağaç ve diğer bitkilerin besinlerinden yararlanması ile aşkın âşığının yaşam pınarlarını kurutması arasındaki ilişki ile açıklanmaktadır (Dizman, 2009: 7). Bununla birlikte, hem tatlı hem de ekşi olan bir meyveye *uşuk* adının verilmesi de benzer bir ilişki sebebiyle gerçekleşmiş; bununla meyvenin tatlı yanı aşk hâlinde yaşanan mutlulukla, ekşi yanı ise ayrılığın ardından yaşanan hoşnutsuzlukla ilişkilendirilmiştir (Arslan, 1986:1).

İlahi aşk ise tasavvufta, en genel anlamıyla âşığın (kulun) maşuka (Allah'a) olan sevgisi olarak ifade edilmektedir, çünkü bu inanışta tek ve gerçek sevgili, mutlak güzel olan Allah'ın kendisidir. Bu durumda sevginin de ötesinde bir hâl olarak tanımlanan aşk kulun Hakk'a duyduğu hasret dolu özleyiştir. Tasavvufta mecazî aşk şeklinde ifade edilmekte olan bir insanın bir başkasına karşı hissettiği sevgi ve aşk da esasen Allah aşkının bir tezahürüdür ve bu sadece asıl aşka ulaşmaya bir vesiledir (Koçin, 2003: 396) ki *mecazî aşk*, *hakiki aşkın köprüsüdür* deyişi, bu sebeple söylenmiştir (Ögke, 2012: 19). Bu durumda, Allah tarafından yaratılan güzelliklerden yalnızca birine gönül kaptırmak olan geçici aşk, güzelliğin asıl kaynağına varmada geçilen bir yol (Çelik, Z., 2006: 5) olsa da esas ve daim olan; aşk-ı lâhûtî, aşk-ı mânevî, aşk-ı hakîkî, aşk-ı ilâhî ve muhabbetullah gibi deyimler ile de ifade edilen Allah aşkıdır (Çelik, 2008: 25). Ancak, mecazî aşkta olduğu gibi bu aşka bir anda erişilmemekte, bu yol sabır ile adım adım geçilmektedir.

Tasavvuf yolunda dört aşamadan geçildiği söylenmektedir, bunlardan ilki olan *talip* tasavvuf okuluna kabulünü isteyen kişi anlamına gelmektedir. Bu aşamada talibin önce mevcut durumu ile sahip olacağı yükü kaldırıp kaldıramayacağı incelenmekte, kabul kararı bazen yapılan bir hazırlık dersi ile talibin gösterdiği başarıya göre verilebilmektedir (Cebecioğlu, BT: 259). Bu dersi geçen ya da kabul edilen talip, uzun ve ağır geçen bir eğitim sürecinin sonunda, ikinci kademe olan *mürîd* makamı ile onurlandırılır. Bu makamda tasavvufa ait sorumluluklar pratikte uygulamaya konulmakta ve mürîd, asıl muradı olan hakikate ermenin akıl ve mantıkla değil dini tecrübe ile varılacağını öğrenmektedir. Bu aşamanın ardından gelen *sâlik* makamında tasavvuf yolcusu, sürekli ibadet ve zikir hâli ile kemale erme (*seyr-i sülûk*) evresinden geçerek nefsinin ıslahını sağlamaktadır. Yolda varılan son nokta ise *vâsıl* makamıdır ki, bu makamın sahibi, Allah'a ulaşmış, *fenâfillâh* olarak adlandırılan bu mertebede dünyevi varlıklardan geçip, Allah'ın varlığı içinde yok olmuştur (Şengül, 2010:647). Ancak bu kademeler herkes için geçerli değildir. Dolayısıyla bu tanım bir makamdan geçmiş olanın, diğer makama erişeceği ve bu yola giren herkesin vâsıl makamına ereceği anlamına gelmemektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tasavvuf yolcusunun sırayla geçtiği *talip, mürid, sâlik ve vâsıl* makamlarında erdiği sekiz farklı sevgi kademesinden de söz edilmektedir (Aslan, 1986: 1-2):

- Sevme hâli nedeniyle kalbin özlem duymasını ifade eden **meveddet**,
- Salike gözyaşlarını dökmesine neden olan sevdâyı ifade eden **hevâ**,
- Sevgilinin sevmesi ile serbest oluş ve dostluğu ifade eden **hillet**,
- Kötü huylardan arınıp sevgiliye layık olma ve yaklaşmayı ifade eden **muhabbet**,
- Sevginin ateşi ile kalbin yanıp parçalanmasını ifade eden **sağaf**,
- Sevdalının kul, köle olmuşçasına çılgınca sevmeye hâlini ifade eden **hüyam**,
- Dost ve yârin güzelliğiyle, sevgi şarabının kana kana içilmesini ifade eden **valeh**,
- Aşkın değil sadece maşukun olması ve var olan her şeyin O'ndan ibaret olmasını ifade eden **aşk** makamı.

İki balık, “deniz adlı çok güzel bir yer varmış” diye sohbet ederken, bu yere duydukları merakı yaşlı ve tecrübeli bir balıktan öğrenmek istediklerinde, yaşlı balığın kendilerine hayretle “denizden başka bir yer yok ki” (Çıtlak, 2012) demesi, tasavvuftaki aşk kavramının ifade edilmesine verilecek en özel hikâyelerden biridir.

Sırrı bilmiş çok büyük bir şah idi,

Tam seçilmiş, aşkı hep Allah idi. (Mesnevi, I:241).

Tasavvuf, esasen dini temeller üzerine kurulmuş bir inanış yolu olsa da aşk kelimesi Kuran'da ve sahih [gerçek, doğru] olarak kabul edilmiş hadislerde yer almamaktadır (Dizman, 2009: 20). Bu durum, İslamiyet'in doğuş yıllarında, putperestlik inancının yeni yıkılmış olması ve geçiş sürecinin yaşanıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Zira bu dönemde *Yaratıcı ile yaratılmış olan* ve *Allah ve kul* gibi keskin ayrımlar ile bir edep ve had kalıpları oluşturulmasına ve Allah'ın insana ait vasıflardan münezzeh olduğunun kavratılmasına çalışılmıştır. Bu sebeple İslamiyet'in ilk zamanlarında aşk yerine *heva*, *vecd*, *vüdd*, *alaka* veya *hubb-muhabbet* kavramları tercih edilmiştir (Kılıç ve Arslan, 2007: 323).

Bununla birlikte, Allah'a duyulan sevginin aşk kelimesi ile ifade edilmesine yönelik tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir. Bu doğrultuda bazı mutasavvıflara göre Allah sevgisinin *aşk* ile ifadesinde herhangi bir beis bulunmazken, diğerleri bu durumun üç görüş sebebiyle caiz olmadığını söylemektedirler.

Bunlardan ilki Kuran ve hadislerde sözü edilmekte olan muhabbet kelimesi ile aşk arasında herhangi bir ilgi ilişkisi bulunmaması, ikincisi, aşkın *sevgide aşırılık* olarak ifade edilmesidir. Bu tanım, Allah'ı aşırı sevmeye gibi bir durumun söz konusu olamayacağı, zira O'nu hakkıyla sevmenin zaten aciz insan ruhunun yetemeyeceği bir hâl oluşuyla açıklanmaktadır. Dolayısıyla bir kul Allah'ı ne kadar severse sevsin hiçbir boyutunun aşırı olması mümkün değildir. Üçüncü ve son gerekçe ise, aşkın değişiklik mânâsına geliyor olmasından kaynaklanmaktadır ki değişiklik kula mahsus olup, Allah için geçerli olmayan bir hâldir (Arslan, 1986:3).

Ancak konu ile ilgili yapılan değerlendirmeler âşığı bağlayacak bir güce sahip değildir. Zira mürşid olan zat, dar anlamlar ve de küçük hesaplar peşinde değildir. Mürşidin birilerini memnun etme düşüncesi ya da eleştirilme kaygısı yoktur; haset ile fesadı çıkardığı gönlü ve dünya nimetlerine yumduğu gözünde ateşi ve kuruyu yakmış, sadece Allah aşkını barındırmıştır (Konur, 2005:153). Bu sebeple mürşid, sahip olduğu manevi tekâmülün çeşitli kademelerinde zahiri mânâda birbirine zıtlık sergilemekte olan sözler söyleyebilmektedir. Ancak bu sözlerin hakiki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

mânâsına sadece bu sözlerin makamında (aşk parantezinde) değerlendirildiğinde varabileceği düşünülmelidir (Cebecioğlu, 2005: 45). Aksi takdirde dini emirleri harfîyyen yerine getirme gaye ve gayretiyle yaşanmakta olan bu inanç insanlarının bir sapkın olarak itham edilmeleri sonucunu doğuracaktır ki Hallac-ı Mansur, bu duruma verilebilecek en önemli örneklerdendir.

Asıl adı Ebu Abdullah Hüseyin b. Mansur el Beyzavi el Hallac olan Hallac-ı Mansur'un hayatına mâl olan "Ene'l-Hak" nidasının özünde de saf Allah aşkından başka bir şey yoktur. Bu söz, onun kendisini Hakk'nın yerine koyduğu gerekçesiyle idama mahkûm edilmesine sebep olmuştur (Didar, 2012).

Hallac'ın, *Ene'l-Hak* ifadesiyle "Eğer Allah'ı tanıımıyorsanız eserini tanıyınız, işte o eser benim, ben Hakkım" demiş (Kılıç ve Arslan, 2007: 328). Aslında aşk makamına erme ile kendisini [dünya ve her tür dünyevi nimet ve esareti] unutup sadece Allah'ı bulduğunu ve yaratılmış olan her eserin Allah'ın bir tecellisi olduğunu ifade etmek istemiştir. Ancak bedeninin, aklının ve ruhunun her köşesine sirayet etmiş olan aşk hâlleri, onun şeytanın esiri olduğu zannına yol açmıştır (Arslan, 1986: 17). Burada eski bir şairin söylediği "şeriatın kim ki bir taş kaldıra, başını oraya koya" (Nurbaki, B.T.) sözü ile nakledilen uyarının önemi, bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Hallac'ın sahip olduğu aşk, Allah'ın kâinatı aşkla yarattığı inancı ile beslenmiştir ve Hallac Allah'ın bu sevgisinin bir izi olarak *Allah insanı kendi suretinden yarattı* hadisini göstermektedir. Bu doğrultuda ezelde Hakk sahip olduğu sıfatlarda kendini temaşa etmiş ve onların içinden en önemlisi olan aşkı seçerek insanda bu sıfatını görünür kılmak istemiştir. Hallac, Rabbine dönmenin, dünyevi olan her şeyin terk edilmesi ve saf adanmışlık ile mümkün olabileceğini söylemekte sadece Rabbine kavuşmayı dilemektedir (Altıntaş, 1986: 80-85):

Ben seni arzu ediyorum. Ben seni sevap için değil, kendi azabım için istiyorum. Bana gerekli olan bütün iyilikleri aldım ben, sadece azap ile vecdime sevinç ve neşe katan hariç.

Seninle benim aramda canımı sıkkan bir ben var.

Haber ver arkadaşlarıma, ben yüksek bir denize gönderilmek üzere gemiye bindirildim ama sandal devrildi. Ben darağacında öleceğim, artık Mekke ve Medine'yi istemiyorum.

Hallac'ın öldürülmesi ile ilgili olarak öğrencisi ve müridi olan Şibli'nin söylediği (Güneş, 2004):

Ben ve Hallac aynı şey idik; beni divaneliğim kurtardı, onu aklı batırdı.

Ben ve Hallac aynı şey idik. Ne var ki o sırrı açığa vurdu ben sakladım.

Yahut da Mısırlı şair, Zekî Mübârek'in; "Eğer Muhyiddin İbn Arabî edebî sembollerin arkasına sığınmasaydı onu da Hallac gibi katlederlerdi." sözleri, mutasavvıf şair ve düşünürlerin ilahî aşkın ifadesinde neden sembollerin bu denli yoğun kullandığını da açıklar niteliktedir.

Mevlânâ'da İlahi Aşk

Mevlânâ'nın düşüncesinde beşeri aşk, sadece basit ve sahte bir aşktır, çünkü maşukun varlığı hangi cinsten ise aşk da anca bu cinsin mertebesinde olacaktır ve topraktan yaratılanın sonu yine toprakta bitecek, toprakla çürüyüp yitecektir (Arslan, 1986: 98). Öte yandan nefis ile isteğin adının aşk olmadığını, bu sebeple de Mevlânâ Allah aşkı dışındaki sevgilerde aşırıya gidilmemesi gerektiğini söylemektedir (Çelik, 2006: 46).

Mevlânâ'ya göre mecazi aşkın görünüşü nur olup içi dumandır. Mecazi aşk, mecazi seviyede kalmışsa eğer, insanın ruhi kıymetini bozup onu insanlıktan çıkararak, sadece kendi varlığını düşündüren, hırs ve açgözlülüğün hüküm sürdüğü bir hâl yaratacaktır (Dizman, 2009: 29-30). Bununla birlikte, dünya nimetlerine yahut da bir kadına âşık olma ile yetinen kişi ise üzerine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

güneş vuran duvara âşık olmakla aynı anlamdadır. Bu durumda âşık, duvardaki ışığın duvara ait olmadığını anlamamış (Kaval, 2011: 504), aşkın kaynağı olan güneşi görmemiş, gönlünü duvara vermiştir (Karaköse, 2009: 67):

Ey salık, eğreti güzelliklere bakma da sen onun aslını ara. Duvardaki ışık güneşe varır. Sen de sana layık olana, güneşe git.

Mevlânâ için, *nerede bir güzel varsa, O'nun ışığıdır* (Arslanoğlu, 2000: 181). Çünkü Allah aşkıdan başka her şey boştur. Ona göre, aşkın olmadığı yerde bal yemek bile zehirdir:

Aşk-ı Hak'tan elde mevcut her nedir,

Bal yemişsen bir zehir, can çekmedir! (Mesnevi, I:3588).

Yaratılmış olanı üç gruba ayırmış olan Mevlânâ'da insan, melek ile hayvan arasında yer almaktadır. Ona göre melek Rabbine kulluk görevini kayıtsız şartsız yerine getirmektedir. Hayvanlar ise sırf şehvetten yaratılmış olup, akıl ve irade sahibi olmadıklarından kulluk ile mükellef değildir. İnsan ise yarı şehvet yarı akıl sahibi oluşu ile diğer yaratılmışlardan farklı bir tür olduğundan; iradesi nefesine (şehvetine) galip geldiği takdirde meleklerden üstün, şehveti iradesinden baskın olduğu takdirde ise hayvanlardan daha aşağı bir dereceye düşmektedir (Durakoğlu, 2013: 4).

Mevlânâ'ya göre cüz'î akılda¹⁰ mevcut olan bilginin kaynağı küllî akıl¹¹ olduğundan gerçek bilginin kaynağı burasıdır (Köle, 2013: 87). Çünkü aklın sahip olduğu melekeler mutlak olan hakikate erişmede yetersiz kalmakta, idrake nail olabilmek için gündelik bilinç seviyesini aşacak yeni bir bilinç formu gerekmede ve bu da teorik bilginin aşıp teslim olabilmek hâli ile mümkün olabilmektedir. Bu durumda akla yol gösterecek rehber aşktır (Tan, 2012: 15). Bu sebeple Mevlânâ'daki aşkın gücü sahip olduğunu sandığı her şeyin önemini yitirmesine sebep olmuş, “Aşkın gönlüme dolalıdan beri, senin aşkıdan başka neyim varsa hep yandı. Aklı, dersi, kitâbı hep rafa kaldırdım; ama şiirler, gazeller, rubâiler öğrendim” demiştir (Çelik, 2008: 38). Ancak Mevlânâ'da aşk, katıksız bir mutluluk ile huzuru ifade eden bir kavram değildir. Çünkü Ona gelen aşk, en ağır yük olan dert ile birlikte gelmiştir.

“Ey işin aslını arayan kişi! Şu hakikati iyi bil ki, kimde dert varsa, kimin gözü yaşlı, gönlü yaralı ise o, ilahî sırlardan koku alır, dermanına erişir. Kim daha uyanıksa, o daha dertlidir. Kim hakikati daha iyi anlamışsa, onun beti benzi daha çok sararmıştır” (Karaköse, 2009: 113).

Allah'a ulaşmada akli Burak'a benzeten Mevlânâ, onun sadece dünyevi kavrayışta yeterli bir aracı olduğunu (Kuşpınar, 2009: 7) ancak yolun daha ötesine geçemeyeceğini söyleyerek; *bir ülkenin sultanı aşk olmuşsa, akli idam etmek gerek* demiştir (Uludağ, 2008). Hakk yolunda kullanılan akli bataklığa batmış aciz bir eşeğe benzetmesi de bu sebeptendir:

Aşkı anlatmış akıl, aciz eşek;

Aşkı yalnız şerheden aşk oldu tek! (Mesnevi, I: 115).

Yaşadığı dönemin tüm ilimlerine vakıf bir âlim olan Mevlânâ, aşka ulaşma adına bildiği her şeyi “yok” a saymış, bizzat kendi yaşantısı ile âşkın kim ve nasıl olması gerektiğini göstermiş (Kartal, 2012: 56) beden ve akıl kafesi ile can vesvesesinden kurtuluşunu ise şöyle ifade etmiştir:

¹⁰ Aynı zamanda akl-ı meaş olarak ifade edilen cüz'î akıl, beşeri akıl ifade eden bir kavramdır ve dünyevi hadiselerin çözümünü konusunda edinilen bilgileri kapsamaktadır.

¹¹ Âlemin sureti olarak ifade edilen küllî akıl ise cüz'î akılda (da) var olan bilgilerin kaynağı olarak ifade edilmektedir. Başka bir ifade ile cüz'î akli bir öğrenci olarak ifade edersek, *öğretmen* olan küllî akıldır.

*Öyle bir maşuka âşık olmuşum,
Hem akıl, candan geçip kurtulmuşum (Mesnevi, III:4137).*

*Ben güvercin misali dam dönmekteyim,
Sarhoşum artık, güvercinlikteyim (Mesnevi, VI:2000)*

İlahi aşkın odak noktası maşukun yani Allah'ın cemali, güzel vechidir. Bu nedenle aşkın ifadesini bulduğu bu yüce makama erişen kişilerde dünyevi akıl, bu kişinin bütün dünya bilgilerine sahip olsa dahi aşk hâlinin duyumsattığı acz ile devre dışı kalmaktadır. Bu sebeple akıl nefsten kurtulduğu an hür kalmaktadır (Kuşpınar, 2009: 18). Yürüdüğü yolda, insan gözünün Allah'ı göremeyeceğini, sırta ancak kendinden kurtulmayla erileceğini söylemektedir:

*Şüphesiz göz Hakk'ı idrakten uzak,
Ol ki Musa, gel de mevcut sırta bak! (Mesnevi, I: 1135).*

Aşkın pek çok tarifini yapmış olan Mevlânâ, kendisindeki aşkı ilacı olmayan bir dert olarak tanımlamış ancak yine de aşkı, bütün ümitleri kendinde toplayan ruh nuru olarak nitelendirip; 'ben'i, 'biz'i ve 'varlık' davasını bırakarak, güzeli ve güzellikleri yaratan Yaratıcı'da her dilek ve isteğin yok edilmesi olarak tanımlamıştır. Mevlânâ'da aşk tüm gölge ve [dünyevi] varlıktan geçince düşülen altın madeni gibidir (Çelik, Z., 2006: 35).

Dünyevi nimet veya hakikatlerin özü aşktır. Bu sebeple Mevlânâ, nereye baksa Allah'ı görmektedir. Bütün eşya ve eşyanın içyüzü aşk ile kavranabilecek, Allah'ın yüceliğini hissetmeye hizmet edecektir (Akarpınar, 2005: 160):

“Bazen şarap dedim O'na, bazen kadeh dedim, bazen saf altın, bazen gümüş diye ad taktım. Bazen yem, bazen av, bazen de tuzak diye O'nu çağırdım. Bütün bu adların takılmasının sebebi nedir? Adını söylememek için...”

Gören göz için Allah'ın güneşten daha fazla göründüğünü söyleyen Mevlânâ (Arslanoğlu, 2000: 180) *Hamuş* (suskun) mahlasını kullandığı gazellerinde aşkın tarifini “ben ol ki bilesin” diyerek aşk mertebesinin alevden ellerini anlatmıştır.

*Öyle bir aşk seçmiş ki enbiyâ,
Öyle aşktan zevke ermiş evliya! (Mesnevi, I:220)*

Hız. Ali'nin “Gerçeği gördüğüm andan beri gerçek hakkında şüpheye düşmedim ben.” (Nehcü'l-Belâga, 2011: 309) şeklindeki inancı gibi, yüreğine aşk düştükten sonra başka bir şeye inanmamıştır.

Mevlânâ'nın Mesnevi için “şiir şuurla yazılır, Mesnevi'de şuur yoktur” (Çalışkan, 2011) demesinde, günümüzde dahi milyonlarca insanın başucu kitabı niteliğinde olan Mesnevi'nin tamamen aşk ile yazıldığına işaret etmiştir.

Mevlânâ, tekâmülünde en son aşama olan aşk mertebesinde marifet ve aşk sarhoşluğuyla mest olmuştur (Cebecioğlu, 2005: 45-45):

Âşık, aşk diyarında ne söylerse söylesin, ağzından aşk kokusu yayılır. Fıkıhtan bahsetse ağzından hep yokluğa ait sözler çıkar; her sözünde yokluğun nakşını işler. Küfrü anlatsa dinin hakikatini söyler. Eğri söylese doğru görünür. O ne güzel eğridir ki doğruyu süsler. Eğri görünse de Hakk'ın sözü doğrudur. O eğri değil, dosdoğrudur. Ekmek şeklinde olan şekerin görünümü ekmeye benzese de şüphesiz tadı ekmek değil şekerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Eserlerinin neredeyse tamamında çeşitli sembolleri kullanan Mevlânâ, aşkın sırrını *ney* ile anlatmıştır. Mevlânâ'nın, aşkın sırrını sezdirmede bu unsuru kullanmasının sebebi ise, bu saz ile insan arasında olduğunu düşündüğü benzerlikten kaynaklanmaktadır.

Ney'in efsanesi, Hz. Muhammed Mirac'da ilahî güzelliği temaşa etmesinin ardından kalbinde doğan aşkın ateşine dayanamayıp sırrını damadı Hz. Ali'ye anlatması ve Hz. Ali'nin de aynı aşkın tesiriyle bu sırrı gidip kör bir kuyuya söylemesi ile başlamıştır. Peygamber, günün birinde ashabıyla gezerken sırrını duyup sesin kaynağına yöneldiğinde, sesin kuyunun dibindeki kamışın esen rüzgârla sallandıkça sırrının ifşa edildiğini görmüştür. Kamıştan yapılan bir çalgı olduğundan *nây* ya da *ney* adlı bu sazın, bu olayın ardından dilinden anlayanlara bu yakıcı sırrı hâlâ ifşa etmekte olduğu söylenir (Ayvazoğlu, 2008: 27).

Ney'in yetiştiği yere kamışlık denmektedir ve Ney yapılacak olan kamış *neyistân* da denilen bu kamışlıktan çıkarılmıştır. Kamış, kesildikten sonra kurumaya bırakılmasının ardından oldukça sancılı geçirdiği “olma” sürecinde, yeteri kadar kurduğunda, ölçüsü dâhilinde iki ucundan kesilmektedir. Bundan sonra boğazı ayıklanıp [kamışın içinin dağlanması], göğsü ve sırtına yedi adet delik açılır. Başına başpâresi ve ayağına paraz avnası takıldıktan sonra boğumlarına tel sarılması suretiyle kamış, ney olur (URL-1).

Ney'in “olma” serüveni aslında hayatın anlamını, nefsin terbiye ve şekillenmesini ifade etmektedir. Bununla birlikte *ney* insana dönüşme ve insanı dönüştürme yönleri ile de ikili bir işleve sahiptir; çünkü ney, hem insandır hem de neyin üfleyip harekete geçirdiğidir. Üzerindeki yedi delik ise insanın yüzüne telmihte bulunarak insanın suretini simgelemektedir (Tosun ve Erdoğan, 2013: 352). Buna göre neyin üst kısmında bulunan altı delik; iki göz çukuru, iki kulak, iki burun deliği ve alt kısmında bulunan tek delik de ağız olarak insan yüzünü simgelemektedir (Zavotçu, 2009: 720).

Ney'in hikâyesi ile başlayan Mesnevi'de Mevlânâ, ruh ve beden ilişkisinin izahında kullandığı ney metaforu ile nurdan yaratılmış, ancak çamur ve topraktan bir bedene hapsedilmiş insanı tarif etmektedir. Çünkü ten kafesine hapsedilmiş olmak, Allah visaline engel bir hâl olduğundan, Allah ile bir olmanın sırrının yüceliğini anlamış olanda hicran ve özleyiş sebebidir. Bu minvalde ney, ruhlar âleminde (kamışlıktan) alınıp ten kafesine hapsedilmiş olmanın verdiği acı ve özlem ile inlemektedir. Ancak bu feryadı herkes duyamaz. Zira beden hapisanesinde mutlu olanlar asıl vatanlarına dönmek için arzu duymaz, sadece nefsin haz ve şehveti içinde ölümlü olurlar (Bayraktar, 2006: 2).

Mesnevi'de de Mevlânâ'nın kendisinin bizzat yazmış olduğu ilk on sekiz beyitte neyin açıkladığı sırlardan söz edilmektedir. Ney, koparıldığı günden beri ayrılıktan şikâyet ederek aşk ve hasret ateşiyle yanıp tutuşmakta, “elestü birabbiküm?” seslenişini özleyen “insan-ı kâmil”i temsil etmektedir. Neyin yangını, neyistan olarak tabir edilen öz yurdu; kamışlık, birlik ve bekâ âlemini simgelemektedir (Ayvazoğlu, 2008: 27-28). Ney'in sırrı, oluşu esnasında geçirdiği evreler ile anlatılmaktadır. Neyzenin üflemesiyle duyulan ses ise, bu sesi duyanın sahip olduğu kabiliyet merhalesi ile içe tesir etmektedir. Bu durum ise duyma ile dinleme arasındaki fark oranında ayrılık göstermektedir.

Bununla birlikte, tüm enstrümanlar arasında ney sesi, insan sesine en yakın sesi veren sazlardandır. Olma yolunda geçtiği merhaleler, kendi gibi çile ile dolu olgun ve ehil olan insanın ağzına değdiğinde çıkan ses ne sadece neye aittir, ne de insana. Çıkan ses “Hû” dur ki bu, Allah'ın tüm isimlerini içine alır (Çıtlak, 2012).

Dinle neyden, bak neler söyler durur,

Dertlerinden, ayrılıktan dem vurur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

*Kestiler der bir kamışlıktan beni,
Dinler ağlar er, kadın cândan beni.*

*Kim ki aslından uzak kalmış, arar,
Her ne geçmiş, gelse tekrar olsa yâr!*

*Anlayış mislince herkes yâr bana
Ermemişler gönlümün esrârına.*

*Sırrım olmaz, hiç iniltimden uzak,
Görmeyen çok, duymamıştır her kulak.*

*Âteş artık, yel değildir ney sesi,
Kimde od yok, yokluk olsun hissesi.*

*Hem zehirdir, hem panzehirdir ney denen,
Böyle bir müştakı var mıymış gören?*

*Aşk-ı Mecnûn neyse, ney neşretmede,
Kanla dolmuş yol nedir, bahsetmede.*

*Bir balıktan gayriler kanmış suya,
En uzun gün, en nasipsiz gündü yâ!*

*Olgunun ahvâlini bilmez ki ham,
Söyle az söz, yetsin artık vesselâm! (Mesnevi, 2011: 11)*

Sırrım feryadımdan uzak değil, diyen ney, sahibi olduğu sırrı her kulağın duyamayacağını, her gözün göremeyeceğini ve öz yurdundan (kamışlıktan) kesildiğinden beri feryadını duyan herkesin ağladığını söylemektedir. Yine ney, aslından uzak kalan herkesin içinde bu öze dönme arzusunun olduğunu, herkesin kendisini duyduğunu ancak bu ses ve sözleri herkesin işitemediğini söylemektedir. Ancak kimde bu ateş yoksa “yok olsun” diyen ney, biraz da bezginlikle içi ateşle dağlanmayanın kendisini anlamayacağından dem vurmaktadır.

Şüphe yok ki her okuyan, ancak akli miktarınca anlar (Mesnevi, 2011: 263)

Mevlânâ'nın *hamdım, piştim, yandım* deyişindeki ham olma hâlinen pişme noktasına varış, insanın içinde yaşadığı ikilik arasındaki çekişmeler ile alâkalıdır (İmamoğlu, 2014: 12). Ona göre hayat ancak zıtların sulhuyla mümkündür (Kayadibi, 2007:3). Mesnevi'de bu sebeple

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Mevlânâ, insanı ve toplumu aşır; ayı güneşi, toprağı yıldızı, kurdu kuşu, iyisi kötüsü, güzeli ve çirkini ile tüm varlığı kucaklamış, mısralarında çokluğun ve ikiliğin ardında saklı olan *birliği* sürekli olarak vurgulamıştır (Bayraktar, 2006:1).

Lutfâ kahra ben de âşık olmuşum

Zıt olan bir çifte âşık olmuşum (Mesnevi, I:1570).

Allah, insanın neslinin kıyamet gününe dek sürüp var olması için erkek ile kadını birbirlerine sevdirmiştir. Çünkü her cüz'ün başka bir cüz'e meyli vardır. Onların birleşmesinden başka bir şey vücut bulur. Gece de gündüz ile böyle sarmaş dolaştır birbirine; ne kadar ayrı görünseler bile aynı amaca hizmet etmektedirler; bu amaç, yaşamın devam etmesidir." (Karaköse, 2009: 69).

Dışta baksan zıt gelir gündüz gece

Çift görevlenmiş meğer hep öylece (Mesnevi, III:4419)

Aşk Mevlânâ'yı Allah aşkında bulduğu "tek"liğe götürmektedir. Onda ikilik yoktur aslında ve her iki "bir" olanda içkindir (Tan, 2012: 75):

O'na karşı iki "ben" olamaz; oraya iki "ben" sığamaz. Sen de "ben" diyorsun, o da "ben" diyor. Ya sen onun önünde öl, ya o senin önünde ölsün de ikilik kalmasın. Fakat o ölmez, buna imkân yok. Ne dış âlemde ölür o, ne zihinde; çünkü "o", bir diridir ki ölmez.

Mevlânâ, ne insanda, ne canlıda ne de tüm diğer varlıkta tekliğin aslında alenen kendini gösteren bir sır olduğunu söylemektedir (Yasa, 2012: 44):

Ne 'bu'sun, ne 'o'sun sen, kendi özünde... Ey, çoktan çok, kuruntular ötesinde, hem gizlidir, hem de açık.

Mevlânâ, vücûd sıfatını, sadece var edene veren ve onun dışındakileri hayal olarak niteleyen görüşüyle vahdet-i vücûd fikrine yakın görünür. Bilindiği gibi, vahdet-i vücûd, ilhamını temel olarak Platôn (M.Ö. 423-347), daha çok Plotinos'un (ö. M.270) felsefelerinden alan ve aralarında farklılıklar olmakla birlikte, Bâtınî, İsrâkî ve nazârî sûfî ekollerce de benimsenen bir görüştür. Vahdet-i vücûda göre, iki açıdan gördüğümüz sadece bir hakikat vardır: (a) Varlık, ya müşahede ettiğimiz şeylerin zâtıdır ve "Hakk" adıyla anılır; (b) ya da bu zâtı açığa çıkaran eşyadır ve "halk" adıyla anılır. Allah'ın hakikî birliği, hâricte çokluk şeklinde müşahade edildiğinden varlık, "hakk-halk, hakikat-zuhûr, vahdet-kesret" şeklinde tek hakikatin iki ayrı yönü olarak belirir. Yani, ontolojik bakımdan yalnızca bir tek hakikat olmakla birlikte, epistemolojik bakımdan iki manzara göze çarpar: İlki, görünen âlemi aşan, onun üstünde yer alan biricik Hakk'tır. İkincisi ise, son izah ve temelini Hakk'ın zâtî birliğinde bulan çokluktur (Tunagöz, 2013: 588).

Biz çenge dönmüşüz, mızrabı vuran sensin; inleyiş bizden değil; sen inliyorsun.

Biz ney gibiyiz, bizdeki ses sendendir; biz dağ gibiyiz, bizdeki ses sendendir.

Kazanıp mat olmada satranç gibiyiz biz; a sıfatları hoş zat, kazanıp mat olmamız da senden.

A bizim canımıza can olan, biz kim oluyoruz ki seninle beraber bu arada bulunabilelim?

Biz yoklarız; bizim varlıklarımız, geçici şekiller izhar eder, Mutlak Varlık olan sensin ancak.

Birey ve Yaratan arasındaki ilişki bağlamında iki tür tutumdan söz edebiliriz: (1) Akılcı yaklaşım, (2) Vahiy temelli yaklaşım. *Akılcı yaklaşım* felsefi bir nitelik taşır (Taşdelen, 2013: 718).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Îlâhî sıfatlar konusu, Allah'ın "kim"liğini, niteliklerini ve etkilerini ifade eden, O'nu kendi yüceliği bağlamında zatileştiren ve O'nunla yarattıkları arasındaki irtibatı kılavuzluk yapan; kısaca Yaratıcı'yı mümkün olduğu ölçüde açıklamaya çalışan bir tartışma sahasıdır. Hem dinî hem de felsefî boyutları olan bu bahis, aşkın bir varlıkla, ontolojik ve epistemolojik açıdan sınırlı bir varlığın bilişsel ilişkisini içerdiğinden oldukça netameli bir fikrî sürecin habercisidir (Tunagöz, 2013: 585).

Öncelikle, Mevlânâ'nın sıfat anlayışının, Ehl-i Sünnet'in sıfat anlayışı ile genelde mutabık olduğunu söylemeliyiz (Tunagöz, 2013: 586). Mevlânâ, kelâmcıların ve filozofların aksine, vücûd sahibi varlıklar fikrine katılmaz; tek vücûd sahibi olarak Allah'ı kabul eder. O, konuyu birtakım benzetmeler, örnekler, hikâyeler yoluyla anlatır; vahdet-i vücûd tabirini de sadece bir kez kullanır. Ona göre, var olan sadece Allah'tır; O'nun dışında hiçbir şey hakikî varlığa sahip değildir (Tunagöz, 2013: 589).

Mevlânâ, diğer taraftan, Allah'ın varlığı ile âlemin varlığını eşitlemenin yanlış olduğunu açıkça vurgular. Ona göre, örneğin insan; Allah'ın tecellisidir, tecessümü değil. Mutlak ve hakikî varlık olan Allah'ın var edişi, yani tecellisi; zâtının değil, sıfatlarının ve isimlerinin sonucudur. Allah zâtı itibarıyla bilinemez ve mutlak gayptır (Tunagöz, 2013: 591).

Mevlânâ için varlıkta ikilik yoktur ve her geçen teklik gözüne ve gönlüne biraz daha net görünmektedir (Çelik, 2005: 41):

"Zannetmeyesin ki ben varlıkta ikilik görüyorum. Her an yeni bir ilham yeni bir gelişme buluyorum kendimde. Görüyorum ki benim canım da, gönlüm de sensin. Gözüm, başım, bütün benliğim hep sensin"

Bu sebeple Mevlânâ için, görünen ve de görünmeyen, bilinen ve de bilinmeyen, hareket hâlinde olan veya olmayan her şey aşkın netice ve tecellisini (Kayadibi, 2007: 7) ifade etmekte ve şöyle söylemektedir (Tan, 2012: 15):

"Ben kim oluyorum? Su, yel, toprak, ateş bile ondan sarhoş olmuş; onun ateşi bana da neler eder, toprağa da, yele de. Aşk ondan gebedir, bu cihansa aşktan gebe; bu dünya şu dört unsurdan doğdu, fakat dört unsur aşktan doğdu."

Mevlânâ'nın sahip olduğu bu birlik duygusu, Ondaki aşkın zamanla ve de aşama aşama vardığı değişim kapısına götürmüştür. Bu kapı, vahdet-i vücûd anlayışını temsil etmektedir.

Mevlânâ'nın Yaratan ile yaratılanın tek ve aynı kaynaktan gelip bir olduğuna inanan vahdet-i vücûd anlayışına sahip olup olmadığı konusundaki tartışmalar, kendisinin hayatta olduğu dönemlerden günümüze kadar gelmiş sorunlardan biridir. Bu konuda bazı araştırmacılar, Mevlânâ'nın düşüncesinde vahdet-i vücûd anlayışının önemli bir yer işgal ettiğini söylemekteyken, bazıları ise bu düşünceye şiddetle karşı çıkmıştır.

Örneğin Bardakçı, (2007: 75) Mevlânâ'nın aşka tutulup vecde dalan bir âşık için Allah'tan başka bir şeyin mânâsının olmadığını söylediği sözlerinin, onda içkin olan vahdet-i vücûd düşüncesinin ürünü olduğunu söylemiştir. Mevlânâ'ya göre, varlık sadece Allah'tır, *"ancak şaşı göz biri iki görür"*, insanın Allah'tan başka bir şey görüyor olması da sadece bakışındaki eksiklikten kaynaklanmaktadır,

Bir bak da "La" (yok) dan başka sonra ne kaldı?

Ancak "illallah" (yalnızca Allah) hepsi gitti yok oldu.

Benzer şekilde Sargut da (2011: 7) Mevlânâ'nın sahip olduğu aşk anlayışının tevhid ya da vahdet-i vücûd inancını kuvvetlendirdiğini iddia ederek "O bütün anlayışların üzerine çıkarak

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

kendisini mutlak varlıkta yok etmiştir, onun varlığına bürünmüştür” ve “bütün âlem bir kişidedir ve kişi kendini bildi mi âlemi bilir düşüncesini benimsemiştir” der.

Tan ise (2012: 111), Mevlânâ'nın Allah'a yönelme ile O'nu anlamanın tek yolunun, insanın kendini yok etmekten geçtiği inanıcı ile ancak kendi özüne ulaştığında uluhiyyet bilgisine ulaşılacağı düşüncesini ileterek, Mevlânâ'nın bilinen anlamda vahdet-i vücûdculuğunu ancak kendine özgü bir vahdet anlayışı olduğunu söylemiştir. Güneş (2004) ise Mevlânâ'nın Hallac-ı Mansur için: “Gerçeği işaret ile anlatan Hallac'ı halk darağacına çekti. Hallac sağ olsaydı, sırlarının büyüklüğü yüzünden o beni darağacına çekerdi” sözünü hatırlatmış ve Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in “Allah dostlarını tanımak, Allah'ı tanımaktan daha güçtür. Hallac, o büyük insanı astıktan sonra her ne yaptılar ise [kanından ve küllünden] çıkan Ene'l-Hak yazısı ile herkes ona yaptığından pişman olmuştur. O günden sonra da hiçbir öğüt meclisi onu anmadan renklenmez. O kıyamete kadar övülecektir.” deyişini nakletmektedir.

Ancak Ayvazoglu (2008: 9), Mevlânâ'nın vahdet-i vücûdculuğunu, çünkü Mevlânâ'da Allah ile bir olma düşüncesinin ontolojik değil psikolojik bir hâl olduğunu söylemekte, bu dünyayı bir hayal ve vehimden ibaret görerek bu dünya için çalışmayı reddeden sufilerin bu sınıfa girmeyeceğini söylemektedir.

Taşgetiren (2005: 9) ise “Allah insana şahdamarından daha yakındır” (Kâf 50/16), “Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir” ayet ve hadislerinde nakledildiği üzere, Allah'ın kulları ile birlikte olmasının idraki ve Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmenin hangi ruh hâliyle yapılabildiğini ifade etmede yaşadığı zorluğu anlatırken, tasavvufta bu durumların ifadesinde kullanılmakta olan bir sözü hatırlatmaktadır: “Men lem yezuk lem ya'rif”. Tatmayan bilmez anlamına gelen bu söz pek çok sorunun tek ve gerçek cevabıdır aslında. Zira Mevlânâ'nın da belirttiği gibi aslında varamadığımız/ulaşamadığımız her hükmümüzde ancak “kendimize göre saçmıyor” olmamız mümkündür (Yasa, 2012: 43).

Sonuç olarak Hallac'ın aklını hür kılp, Allah'a ulaşmada arasındaki perdeyi (aracıları) kaldırdığında, varlığının her zerresinin Allah aşkıyla dolup Allah adını haykırması ile Mevlânâ'nın her hücresinin Allah aşkıyla dolup, her baktığı yerde Allah'ı görmesi arasında esasen bir fark görülmemektedir. Mesnevi başta olmak üzere tüm şiir ve sözlerinin yazıldığı kitaplarda, Allah'ın kelamını anlaşılır kılma gayretiyle yazdığı mısralar da bunu kanıtlar niteliktedir.

Mevlânâ ve Şeb-i Arûs

Kuşa kafesi bırakıp uçmak nasıl tatlı geliyorsa

Bana da ölmek öyle hoş, öyle tatlı geliyor

(Mevlânâ)

Mesnevi başta olmak üzere; Divân-ı Kebîr, Divân-ı Şems-i Tebrîzî (Gazeller), Rubâ'ıyyât (Rubâîler), Mecâlis-i Seb'a (Yedi Meclis), Mektûbât (Mektuplar) ve Fîhi Mâ Fîh eserlerinin sahibi Mevlânâ, 5 Cemaziyelahir 672 (17 Aralık 1273) tarihinde, altmış yaşında iken, yaşlılığının tesiriyle hastalanarak (Kaval, 2011: 36) dünya hayatına gözlerini yummuştur. Mezarı, Konya Mevlânâ Müzesi'ndedir.

Pek çok insan için acı çağrışımlar yaparak hüznü uyandıran ölüm kelimesi, Mevlânâ'nın adı ile anıldığında hüznün makamından çıkıp “düğün”e dönüşmektedir. Zira bu Allah aşığı için ölüm, dünyevi hayatının son bulmasıyla her şeyin tecellisi ve nihayetinde kaynak olarak gördüğü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Rabbine kavuşmasını sağlamıştır. Bu sebeple dünyevi hayata gözlerini yumduğu gece, *Şeb-i Arûs* yani *düğün gecesi* olarak bilinmekte ve kutlanmakta, kutlama törenleri sadece Konya’da değil, dünyanın pek çok ülkesinde de sevenlerinin buluştuğu mekânlarda aynı coşku ve canlılık ile yaşatılmaktadır.

Mevlânâ için ölüm, dünyadan ve hapsedildiği beden zindanındaki esaretten kurtuluş (Arslanoğlu, 2000: 192), Allah’a kavuşma yani vuslat olarak nitelendirilmiştir (Kazancı, 2009: 67). Bu sebeple ölüm, beklenen bir dost olarak kalbindeki aşk ile vuslata ermesini sağlayacak, Allah ile arasındaki perdenin kalkmasına imkân verecek güzellihtir.

Mevlânâ’ya göre bu dünya, sadece aslolana varmaya giden yolda bir geçiş güzergâhıdır;

Der ki Hamza: “Öyle ya, ben genç iken;

Ölme, dünyadan geçiş bildimdi ben! (Mesnevi, III:3430).

Tasavvufta bir hadis-i şeriften ilhamen söylenen “Ölmeden evvel ölünüz.” (Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 2: 29) tavsiyesi adetâ bir emr-i zarurîdir. Çünkü Şemseddin-i Sivasî’nin deyişiyle:

Mûtû kable en temûtû” sırrına mazhar olan

Gördü onlar haşr u neşri nefha-i sûr olmadan

Gerçek hayat ondan sonra ulaşılabilecek hayattır. Çünkü Hak’la dirilmek; ağırlıklarını atmış ve hür olarak, adeta ilâhî bir kişilikle hayata devam etmektir. Bunun adı “Bekâbillâh”tır.

Hayât-ı câvidânı şeyh-i kâminden suâl ettim

Ölmeden evvel ölmektir deyince intikal ettim

Hayat ve ölüm iç içedir ve insanoğlunun nihaî mutluluk yolunun köşe taşlarıdır. Ölümü iyi düşünüp sırlarını idrak etmek, ölümü öldürenlerin, ölmeden evvel ölenlerin huzurunu insanoğluna sağlayabilir. Hayat pınarlarının her dem kurumaya devam ettiği, yoktan gelenin yoka gittiği ve bu kuralın hiç değişmediği ortadayken, yeniden dirilmek ve yeniden doğmak için ölüm, tefekkür edilip, idrak edilmeyi bekliyor (Çelik, 2009: 124).

Bu sebeple ölüm, sırrın özüne erenler için korkulacak bir şey değildir;

Ölmenin kimler koşarmış üstüne,

Ejderhaya koştu çıplak kim yine? (Mesnevi, III:3431).

Kim ölüm görmüş, uzaklaşsın hele,

Haşri görmüşler çabuk ölsün hele (Mesnevi, III:3437).

Ona göre, ölümden sadece bu dünyayı anlamamışlar korkacaklardır, ölüme sadece bu dünyayı anlamamışlar yanacaktır;

Lutfu görmüşler, ferahlıklar sizin,

Kahra layıklar, esepler, siz için (Mesnevi, III:3438).

Ölüm, Mevlânâ’da kişinin anlamadığı, çözemediği suretinin aksini görmesidir;

Sen kaçarsın aynadan, canım benim,

Sade sensin, korktuğun sen bildiğim! (Mesnevi, III:3442).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ayna sunmuş olsa, çirkinlik senin,

Ruh ağaçtır, ölme bir yaprak bilin! (Mesnevi, III:3443).

Mevlânâ'ya göre, fani beden, müddetini doldurduğunda solup gidecek, toprağa karışacak; ancak ruh sonsuzluğa kalacaktır.

Gördüğün ten, oldu toprak eni sonu,

Oysa ruhun ölmeyendir, bil bunu (Mesnevi, VI:4875)

Annemarie Schimmel, Mevlânâ'nın dilinden ölümü şöyle tasvir eder: "Her ölüm daha yüksek bir kademede yeniden dirilmeye götürür. O yüzden insan ölümden neden korksun? Burada dertlerin zindanında esir olan dilenci orada padişah köşküne geri dönecektir. Doğan sahibine, bülbül bahçesine geri dönecektir. O yüzden mü'min, bir gül gibi tebessüm ederek can verir. O bilir ki şeker kamışı idim, ölümümle şeker olacağım." (Schimmel, 1999: 141).

Mevlânâ, Aralık ayının 17. gününde güneş batarken bu fani âleme gözlerini yumar. Asırlar aşip gelen gür sesiyle Mevlânâ, insanlığa şöyle seslenir:

"Ölüm günü tabutum yürüyünce şu dünyanın derdiyle dertleniyorum sanma. Bana ağlama, yazık yazık deme. Şeytanın tuzağına düşersen işte hayıflanmanın sırası o zamandır. Cenazemi görünce ayrılık ayrılık deme. Buluşma görüşme zamanım o vakittir benim. Beni toprağa tapşırınca elveda elveda deme sakın; mezar cennetler topluluğunun perdesidir." (Schimmel, 1999: 7).

Mevlânâ'nın cenaze törenine sadece müridleri değil, her din ve ırktan ve de her kesimden genç, yaşlı, çocuk her yaştan insan katılmıştır. İslamiyet dininin en değerli temsilcilerinden olan Mevlânâ'nın cenaze törenine yoğun ilgi ve katılım gösteren gayri müslimlere bazı Müslümanlar tepki göstermişlerdir. Ancak bir Rum keşişin; "Mevlânâ ekmek gibidir. Hiç kimse ekmeğe ihtiyaç duymamazlık edemez. Ekmekten kaçan hiçbir aç gördünüz mü? Siz, onun kim olduğunu nereden bileceksiniz?" demesi üzerine tepkiler kesilmiş (Kaval, 2013: 37), tıpkı Mevlânâ'nın arzu ettiği gibi, *tüm zıtlar ve tüm renkler bir arada* Mevlânâ'yı son yolculuğuna uğurlamışlardır.

SONUÇ

Tasavvuf yolunun önderlerinden Mevlânâ Celâleddin-i Rumî çocukluğundan itibaren aldığı eğitim ve terbiye sebebiyle yaşadığı dönemde kendisini seven oldukça geniş bir halk kitlesine sahip bir *ehl-i aşk* olarak, sadece sözde değil, tüm öz ve davranışlarında da aşkın tene büründüğü insan olma sıfatını taşımaktadır.

Rumî, yaşadığı dönemde, içinin dağıldığı acılı bir oluş sürecinden geçerek, "Hû" diyen ney sesi gibidir. Ancak, ilahî aşkın sırrına vakıf olmuş bu eren, bu sırta yeniden doğabilmek ve asıl dünyayı görebilmek adına *ölmeden önce ölere* kendini, yokluğa büründürdüğü varlığının özünde bulmuştur. Mevlânâ'yı Mevlânâ yapan bu sırta eriş, *bekâbillâh* denilen bu sürece geçiş ise kalbinin sırdaşı ve can yoldaşı Şems sayesinde olmuştur.

İnsanların diğer insanları ancak kendilerinin sahip oldukları bilgi ile anlayıp yorumlayabildiği gerçeği, gayet anlaşılır düzeyde temel bir insani gerçeklik olmakla birlikte, bugünkü hâli ile on üçüncü yüzyılda da geçerli olan bir durumu yansıtmaktadır. Tıpkı günümüzde olduğu gibi, on üçüncü yüzyılda da insanlar ilim ve bilgiyi sadece kendi akılları çerçevesinde yorumlamış, inandıkları doğrultuda isimlendirmeye çalışmışlardır.

Yaşadıkları dönemde oldukça fazla tepki çeken Şems ile Mevlânâ'nın muhabbeti ve bu muhabbetin tesiriyle oluşan tüm eserler, Mevlânâ'yı sekiz yüzyıl sonrasında dahi aynı ilgi ve sevgiyle taşınmasına imkân vermiştir. Fakat onları anlamayıp yadırgayan, yargılayan ve hor

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

görenlerin hiçbirinin adı bugün bilinmemektedir. Bu durum, aradan ne kadar zaman geçerse geçsin, aslolanın baki kalacağını, gerisinin yok olacağını en açık delilini oluşturmaktadır.

Mevlânâ'nın sahip olduğu ilahî aşk, ne yaşadığı dönemdeki insanlar tarafından anlaşılmıştır ne de yirmi birinci yüzyılda yaşamakta olan bizler tarafından anlaşılabilir bir niteliktedir. Bu aşk, sadece bu aşkın sahibi olabilenler tarafından açıklanabilir bir niteliğe sahip olup, izahı da ancak bu aşkı yaşama ile mümkün olabilecektir.

Dolayısıyla bu konu ile ilgili yapılan açıklamalar da ithamlar da ait olmadığımız katların yorumlamasından öte bir anlam taşımayacaktır. Çünkü sadece cüz'i akıl ile yorumlayıp isimlendirdiğimiz tüm tanım ve ithamlar bu dünyaya aittir. Mevlânâ, ise hayatta olduğu dönemde dahi bunlardan berî olmuş, sahip olduğu tüm bilginin sırrını sadece ve sadece "Allah"ta bulmuştur.

KAYNAKÇA

- AKARPINAR, B. (2005) "Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin Mesnevi ve Rubâiyyat'ında "Meyve" ve "Üzüm" Sembolleri", Bilig Dergisi, Sayı: 32, ss.145-164.
- AKPINAR, S. (2011) "Modern Türk Romanında Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ Celaleddin-i Rumî", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, Sayı:14, ss. 7-27, Ankara.
- ALTIN, F. T. (2010) "Mevlânâ'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet Değerlerinin İşleniş ve Eğitim Açısından Tahlili", Selçuk Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- ALTINTAŞ, H. (1986) Tasavvuf Tarihi, Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ARSLAN, H. (2006) "İbni Sînâ ve Mevlânâ'nın Aşk Felsefelerinin Karşılaştırılması", Fırat Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- ARSLANOĞLU, İ. (2000) "Mevlânâ'nın Aşk ve İnsan Felsefesi", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı:16, ss.175-197.
- ATALAY, M. (2008) "Hüdâvendigâr'ı Anlamak: Mevlânâ'nın Mirasını Anlamanın Bir Yöntemi", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 18, ss.164-199.
- AYVAZOĞLU, B. (2008) Ney'in Sırrı, İstanbul: Kapı Yayınları.
- BARDAKÇI, M. N. (2007) "Mevlânâ'nın Tasavvufî Düşüncesinin Kaynakları", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi. 8(19), ss.5-77.
- BAYRAKTAR, L. (2006) "Mevlânâ'da Ruh Beden İlişkisi Problemi", Mevlânâ Araştırma Kültür Sanat Derneği (MAKSAD) 19-21 Aralık Uluslararası Mesnevi Mevlevihaneler Sempozyumu Bildirileri, ss.111-116.
- BİLGİN, A. (2008) "Çağdaşımız Mevlânâ", Oğuzeli Dergisi, Mevlânâ Özel Sayısı, ss.22-39.
- CEBECİOĞLU E. (2005) "Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlânâ'nın Anlaşılmasındaki Rolü-Metodolojik Bir Yaklaşım", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, ss.29-54.
- CEBECİOĞLU, E. (BT) "Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü" E.T.: 19. 07. 2014, http://dosyalar.semazen.net/e_kitap/tasavvuf_terimleri_ve_deyimleri_sozlugu.pdf.
- CÜNDİOĞLU, D. (2009) "Akıl Kaleminden Kırk Kurallı Aşk", Yenişafak Gazetesi, Yayın Tarihi: 30.08.2009. Erişim Tarihi: 17.07.2014.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- ÇALIŞKAN, H. (2011) “Mesnevi-i Manevi” Tasavvuf Kültürü Dergisi Hernefes, S.24, ss. 20-24.
- ÇELİK, İ. (2002) “Mevlânâ'nın Mesnevinin Tercüme ve Şerhleri”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 19, ss.71-93.
- ÇELİK, İ. (2005) “Mesnevi-i Manevi, Klasiklerimiz XIII”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 6(14), ss.661-696.
- ÇELİK, İ. (2008) “Muhammed İkbâl'de Akıl ve Aşk” İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Tasavvuf 9 (22), ss. 23-57.
- ÇELİK, İ. (2009) “Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:40, ss. 119-146, Erzurum.
- ÇELİK, Z. (2006) Mevlânâ'da Akıl-Aşk İlişkisi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- ÇETİNKAYA, B. A. (2005) “Benlik Duvarından Kerpiç Koparmak” Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 6 [2005] ss. 179-220.
- ÇETİNKAYA, B. A. (2007) “İkiz Ruhların Konuşma Dili Semâ” Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 8 [2007], sayı: 20, Mevlânâ'ya Armağan Sayısı, ss. 93-115.
- ÇITLAK F. (2012) “Mesnevi'nin İlk 18 Beytinin Arkasındaki Sır Aydınlanıyor”, Aktüel Dergisi, www.aktuel.com.tr. Yayın Tarihi: 21.11.2012. Erişim Tarihi: 15.07.2014.
- DİDAR, E. (BT) “Hallac-ı Mansûr'u Anlamak” İndigo Dergisi, Erişim Tarihi: 10.07.2014, http://arsiv.indigodergisi.com/arsiv/erdal_01_19.html
- DİZMAN, E. (2009) “Meşşâi Sistemde Aşk'ın Tecellîsi (Fârâbî Ve İbn Sînâ Modeli)”, T.C. Ankara Üniversitesi SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DURAKOĞLU, A. (2013) “Mevlânâ ve Marcel'de İnsan Varlığı” Akademik Bakış Dergisi Sayı: 37, ss.1-19.
- GÖLPINARLI, A. (1985) “Mevlânâ Celâleddin”, IV. Basım, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- GÖLPINARLI, A. (2000) Rumî, Mevlânâ Celaleddin, Divânı Kebir'den Seçmeler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- GÜLLÜCE, H. (2007) “Mevlânâ ve Şems-i Tebrizî”, Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu, 26-28 Ekim, Bildiriler, ss.11-23.
- GÜNEŞ, Y. (2004) “Hallac-ı Mansur”, Yayın Tarihi: 02.03.2004 <http://sufizmveinsan.com/aksam/hallac.html>
- GÜVEN R. ve ARPAGUŞ S. (2004) “Mevlânâ Celaleddin ve Şems-i Tebrizî”, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27 (2), ss. 135-148.
- HATEMİ, H. (2014) “Şems-i Tebrizî Konya'da öldürülmedi, İran'da öldü”, Röportaj: Savaş Porgham, Yayın Tarihi: 24 Şubat 2014, Erişim Tarihi: 08.07.2014, <http://vivahiba.com/article/show/profdr-huseyin-hatemi-sems-i-tebrizi-konyada-oldur/>.
- HORATA, O. (1999) “Mevlânâ ve Divan Şairleri”, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı'nın Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı, ss.43-56.

- İMAMOĞLU, T. (2014) “Mevlânâ Düşüncesindeki Zıtların Uyumunun Batı Düşüncesindeki Diyalektikle Karşılaştırılması”, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, ss. 11-24.
- KAPLAN, M. (2008), “Mevlânâ’nın Türk ve Dünya Kültürü Bakımından Taşıdığı Mânâ”, Yayın Tarihi: 13 Şubat 2008, Erişim Tarihi: 15.07.2014, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=213.
- KARAKÖSE, Ş. (2009) Mevlânâ’dan Düşündürülen Sözler, İstanbul: Yakamoz Yayınları.
- KARAMAN, G. (2012) “Mevlânâ’nın Menkıbeleri Üzerine Üzerine Folklorik Bir İnceleme”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, Volume 7/3, Summer 2012, p. 1675-1693, Ankara/Turkey.
- KARTAL, A. (2012), “Mevlânâ Celaleddin Rumî”, İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu, İstanbul: Sütun Yayınları.
- KAVAL, M. (2011) Mevlânâ’nın Mesnevi’inde Dönemin Sosyo-Dini Yapısı ve Tasavvufi Hayatı, T.C. Ankara Üniversitesi, SBE, Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- KAYADİBİ, F. (2007) “Mevlânâ’da Sevgi, Birlik ve Barış” İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 16, ss. 1-20.
- KAZANCI, F. ve A., Ş. (2009) “Mevlânâ’nın Ölüm Algısının Kur’anî Arka Planı” Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi , Sayı:2, ss.67-79.
- KILIÇ, C. ve ARSLAN, H. (2007) “İslam Düşüncesinde Aşk Metafiziği (İbn Sînâ ve Mevlânâ’da Aşk Felsefeleri)”, Social Sciences Theology-Islamic Phylosophy, 2(4), ss. 321-351.
- KOÇİN, A. (2003) “Divan Şiirinde Şairlerin Aşka Yaklaşımları”, Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi, 11(2), ss. 395-423.
- KONUR, H. (2005) “Mesnevî’de Mürîd-Mürşid İlişkisi”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 6 (14), ss. 149-157.
- KÖLE, B. (2013) “Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrâkinde Aklın Konumu”, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:3, ss.81-96.
- KUŞPINAR, B. (2009) Mevlânâ’da Akıl ve Aşk, Yayın Tarihi: 24 Haziran 2009. Erişim Tarihi: 14.07.2014 http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=523,
- Mesnevi (2011) Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, Nazmen Tercüme, Ahmet Metin Şahin, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Nehcû’l-Belaga (2011) Hz. Ali, Hutbeler, Mektuplar, Sözler, Ankara, Sure Yayınları.
- NURBAKİ, H. (BT) “Hz Şems ve Mevlânâ” Erişim Tarihi: 10.07.2014 <http://www.semazen.net/sp.php?id=241>.
- ÖGKE, A. (2012) “Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî’de Aşk”, Sufi Araştırmaları, Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği MEDAR, İzmir: Tibyan Yayıncılık Basım Yayım Matbaacılık.
- ÖNDER, M. (2008) “Mevlânâ ile Şems’in Konya’da buluştukları Yer”, Yayınlanma Tarihi: 22 Ağustos 2008 http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=395. Erişim Tarihi: 17.07.2014.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- ÖZDEMİR Ş. (2011) "Mevlânâ'nın Eğitimci Kişiliği", T.C. Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi 16(1), ss. 1-13.
- PAKİŞ, Ö. (2002) "Tasavvufî Tefsir ve Vahdet-i Vücûdun Sembolik Dili", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 23(2), ss.5-27.
- SOYSALDI, İ. (1998) "Tasavvufta Aşk ve Marifet", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:3, ss. 187-216.
- SARGUT, C. (2011) "Allah'ın Şems'deki Nurani Tecellisi Aşktır", Tasavvuf Kültürü Dergisi Hernefes, Sayı:24, ss. 6-11.
- SCHIMMEL, A. (1999) Ben Rüzgârım Sen Ateş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eseri, çev. Senail Özkan, İstanbul: Ötüken.
- SCHIMMEL, A. (2001) İslâm'ın Mistik Boyutları, İstanbul: Kabalcı Yay.
- SUBAŞI, M. İ. (2014) "Ben Rüzgârım Sen Ateş/Schimmel", Erişim Tarihi: 25.08.2014, http://akademik.semazen.net/author_article_print.php?id=1420
- ŞENGÜL, M. B. (2010) "Elif Şafak'ın Aşk Romanında Tasavvuf", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, Volume 5(2) Spring 2010, p.644-673, Ankara/Turkey.
- TAN, Y. (2012) "Mevlânâ Düşüncesinde Tanrı-İnsan İlişkisi" T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- TAŞDELEN, V. (2013) "Mevlânâ ve Kierkegaard'da Birey ve Tanrı İlişkisi", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, Volume 8/6 Spring 2013, p. 717-728, Ankara, Turkey.
- TAŞGETİREN, A. (2005) "Görüymüş Gibi, Yakın, Beraber...", Tasavvuf Dergisi, Sayı:14, İstanbul: Erkam Matbaası.
- TİMUÇİN, A. (1998) "Felsefe Sözlüğü", II. Baskı, İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- TOSUN, M. ve ERDOĞDU, Ş. (2013) "Mevlânâ Çevirilerinde Sembollerin Önemi: "Ney" ve "Gel" Örneğinde Mesnevi'nin Evrensel Hoşgörü Çağrısı", Akademik İncelemeler Dergisi 8, Sayı(1), ss. 347-362.
- TUNAGÖZ, T. (2013) "Mevlânâ'da İlâhî Sıfatlar", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, Volume 8/3, Winter 2013, p. 583-608, Ankara, Turkey.
- ULUDAĞ, S. (2008) "Hz. Mevlânâ'da Akıl, Nakil, Vahiy İlişkisi", E.T.: 17.07.2014, www.akademik.semazen.net/author_article_detail.php?id=892.
- YASA, M. (2012) "Mevlânâ'nın Mesnevi'sine Özel Atıfla Muamma Kavramının Tanrı'yı Anlamada Yüklendiği İşlevin Filo-Teolojik Kısa Bir Çözümlemesi", Sufi Araştırmaları, Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği MEDAR, İzmir: Tibyan Yayıncılık Basım Yayın Matbaacılık.
- YAVUZ, M. (2012) "Aşk Bir Hastalık mıdır?" Sabah Gazetesi, Yayın Tarihi: 15.01.2012, E.T.:25.08.2014, <http://www.sabah.com.tr/yasam/2012/01/15/ask-hastalik-midir>.
- ZAVOTÇU, G. (2009) "Ney'in Öyküsü ve Dîvân Şiirinde İşlenişi", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39, ss.719-751.
- URL-1: Ney'in Yapılışı, Erişim Tarihi: 20.07.2014, www.dinleneyden.com

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

DİSİPLİNLERARASI MATERYAL GELİŞTİRME SÜRECİNİN TÜRKÇE ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETİM TASARIMI BAŞARILARINA VE ÜSTBİLİŞSEL FARKINDALIKLARINA ETKİSİ*

*Oğuzhan SEVİM***

ÖZET

Bu araştırmanın amacı disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin Türkçe öğretmen adaylarının öğretim tasarımı başarılarına, üstbilişsel farkındalıklarına ve öğrenme sürecine yönelik görüşlerine etkisini incelemektir. Bu amaca uygun olarak ön test - son test kontrol gruplu yarı deneysel desen uygulanmıştır. Araştırma, 2013-2014 bahar döneminde Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü 2. sınıflarında Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme (ÖTMG) dersini alan 85 öğrenci ile Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) Bölümü 2. sınıfta Öğretim Tasarımı dersini alan 52 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu 137 öğrenciden oluşmuştur. Araştırmanın verileri Öğretim Tasarımı Başarı Testi, Üstbilişsel Farkındalık Envanteri ve Öğrenme Sürecine Yönelik Görüşme Formu ile toplanmıştır. Nicel veri toplama araçları hem deney hem de kontrol grubunda araştırma öncesi ve sonrasında uygulanmıştır. Araştırmada nicel verilerin analizinde SPSS 18.0 paket programı kullanılmıştır. Bu doğrultuda, verilerin çözümlenmesinde bağımsız gruplar t-testi ve bağımlı gruplar t-testi kullanılmıştır. Nitel verilerin çözümlenmesinde ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. 11 hafta süren deneysel uygulama sürecinde dersler deney grubunda disiplinlerarası materyal geliştirme etkinlikleriyle, kontrol grubunda ise mevcut öğretim programında yer alan etkinliklerle işlenmiştir.

Araştırmanın sonunda öğretim tasarımı açısından kontrol ve deney grubu öğrencileri arasında anlamlı bir fark bulunamazken üstbilişsel farkındalık açısından anlamlı bir fark bulunmuştur. Ayrıca Öğrenme Sürecine Yönelik Görüşme Formu ile elde edilen nitel verilerin nicel verileri desteklediği anlaşılmıştır.

Anahtar kavramlar: Disiplinlerarası materyal geliştirme süreci, Türkçe öğretmen adayları, öğretim tasarımı başarısı, üstbilişsel farkındalık.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Atatürk üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, El-mek: oguzhan-sevim@windowslive.com

THE EFFECTS OF INTERDISCIPLINARY MATERIAL DEVELOPMENT PROCESS ON THE PRE-SERVICE TURKISH TEACHERS' INSTRUCTIONAL DESIGN ACHIEVEMENT AND METACOGNITIVE AWARENESS

ABSTRACT

The aim of this research is to examine effects of interdisciplinary material development process in terms of pre-service Turkish teachers' instructional design achievement, metacognitive awareness and opinions to the learning process. In accordance with this aim, it was used control group pretest-posttest quasi experimental design. Research were conducted with participation that 85 second class students taking the Instructional Technology and Material Development Course (ITMD) in the Department of Turkish Education and 52 second class students taking Instructional Design Course in the Computer and Instructional Technologies Department (CITD) in the spring semester 2013-2014 at Faculty of Kazım Karabekir Education. A total of 137 preservice teachers participated in the study. The research data were collected by Instructional Design Achievement Test, Metacognitive Awareness Inventory and Survey Form for the Learning Process. The quantitative data collection instruments were applied in both experimental group and control group before and after the experimental process. In the current study, SPSS 18.0 was used for the quantitative analysis. More specifically, the data analysis was conducted using the independent samples t-test and the paired samples t-test. Content analysis was used during the qualitative phase. In the process of experimental application with 11 weeks, experimental group was taught by interdisciplinary material development activities whereas control group was taught by the activities in the existing curriculum.

At the end of the study, it was indicated no significant difference between experimental and control groups in terms of instructional design but a significant difference was found between experimental and control groups in terms of metacognitive awareness. Additionally, the qualitative data obtained by Survey Form for the Learning Process supported the quantitative findings.

Key Words: Interdisciplinary material development process, the Turkish pre-service teachers, instructional design achievement, metacognitive awareness.

1. GİRİŞ

Eğitim-öğretim sürecinde kullanılan öğretim materyallerinin öğrencilerin öğrenmeleri üzerinde önemli etkileri vardır. Farklı ders içerikleri için hazırlanan ve kullanılan bu öğretim materyalleri öğrencilerin farklı duyularını harekete geçirerek kalıcı bir öğrenmenin gerçekleşmesini sağlar. Ayrıca bu materyaller, öğretmenlere öğretim sürecini sürdürmede ve zenginleştirmede yardımcı olur (Sevim, 2013; Sweller, 1994). Öğretim materyali kullanmak hem öğrencilerin öğrenme durumlarını kontrol etmede hem de sınıf yönetiminde öğretmene kolaylık sağlar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Günümüzde teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte materyal geliştirme sürecinde öğretim teknolojileri önem kazanmaya başlamıştır. Öğretmenler; bilgisayar, projeksiyon ve diğer teknolojik araç-gereç ve yöntemleri kullanarak öğrencilerin ilgisini konuya rahatça çekebilmekte, karmaşık öğrenme içeriklerini öğrencilere sunarken daha etkili sonuçlar alabilmektedirler (Ayçiçek, 2007; Figl, Derntl, Rodriguez ve Botturi, 2010). Bu durum ise öğretim teknolojilerinin öğretim sürecinde aktif bir şekilde kullanılmasının bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır.

Teknolojinin eğitimde etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasında en büyük sorumluluk öğretmenlere düşmektedir. Öğretmenlerin yeni teknolojileri öğretim sürecinde etkin bir şekilde kullanabilmeleri, bu teknolojileri öğrenmelerine bağlıdır (Ördekçi, 2005). Bu bağlamda öğretmenlerin öğretim teknolojileri ile ilgili bilgi, beceri ve olumlu tutuma sahip ve bu süreçten edindikleri kazanımları öğretim sürecinde amacına uygun bir şekilde kullanabilecekleri şekilde yetiştirilmelerinin öğretmen yetiştirme açısından ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır (Bayram, 2006). Özellikle düşünsel yani soyut içeriklerden oluşan Türkçe dersinin yapısı göz önünde bulundurulduğunda bu sürecin ehemmiyeti daha net bir şekilde görülmektedir.

Öğretmenlerin teknolojiyle bütünleşmiş öğretim materyallerinin hazırlanması, geliştirilmesi ve uygulanması konusundaki yeterlilikleri, hizmet öncesi almış oldukları eğitimle yakından ilgilidir. Yapılan araştırmalarda öğretmenlerin teknolojik araçlarla ilgili bilgilerinin yeterli olmadığı ve teknolojiyi öğretim ortamıyla bütünleştirmede sorun yaşadıkları tespit edilmiştir (Eroldoğan, 2007; Hoogveld, Paas ve Jochems, 2005; Özdamli, 2011). Hizmet öncesi eğitim sürecinde bilişim teknolojileri uzmanlarının rehberliğinde gerçekleştirilecek materyal tasarımları ile öğretmenlerin bu ihtiyaçları karşılanıp mesleki hayatlarına bu becerileri kazanmış bir şekilde başlamaları sağlanabilir. Bu konu Türkçe dersi bağlamında düşünüldüğünde Türkçe öğretmen adaylarının teknolojiyle bütünleşmiş öğretim materyallerini hazırlama ve kullanma ihtiyaçlarının bilişim teknolojileri alanı ve Türkçe dersi arasında gerçekleştirilecek ortak projelerle karşılanabileceği söylenebilir. Türkçe öğretmen adaylarının bilişim teknolojileri uzmanlarıyla ortak çalışmada yer almaları ise ancak disiplinlerarası çalışmalarla mümkündür.

Öğretim teknolojilerinin farklı derslerde etkili bir şekilde kullanılabilmesi ancak her bir ders öğretmenin bilişim teknolojileri uzmanlarıyla iş birlikli çalışmalar yapmasıyla sağlanabilir. Disiplinlerarası çalışma; bir disiplinin, ihtiyaç duyduğu herhangi bir alanla ilgili bilgi ve yetenekleri kendi alanında kullanmasıdır (Kaur ve Manan, 2013; Lungeanu, Huang ve Contractor). Disiplinlerarası çalışmaların öğrencilerin daha anlamlı ve kalıcı öğrenmelerine önemli katkıları olduğunu gösteren çalışmalar yapılmıştır (Anselmi, Bertherat, Estebanez, Van't Hoff ve Zylbersztejn, 2012; Yıldırım, 1996). Bu bağlamda bilişim teknolojisi rehber öğretmenlerinin Türkçe öğretmenlerine teknolojik olarak destek vermeleri, Türkçe öğretmenlerinin ise bilişim teknolojisi rehber öğretmenlerine alan bilgisi bakımından yardımcı olmaları beklenmekte ve bu şekilde birbirlerinin uzmanlık alanlarından faydalanarak öğretim tasarımı sürecinde daha aktif rol alabilecekleri düşünülmektedir.

Öğretim teknolojilerinin farklı derslerde etkin olarak kullanılabilmesi, eğitim-öğretim ilke ve amaçlarına uygun olarak öğrenme sürecine dâhil edilmesine bağlıdır. Öğretmenler; öğretim etkinliklerini, materyallerini ve öğretim sürecini değerlendirmeyi içeren öğeleri sistemli bir sürecin parçaları hâline getirebilmelidirler (Çalışkan, 2014). Öğretim tasarımı öğeleri sürekli etkileşim hâlinde olduğu, birinde alınan karar diğerini etkilediği için bu konudaki kararların birbirleriyle uyumlu olması gerekir (Babadoğan ve Ünal, 2011; Kalyuga, 2009; Thomas ve McKay, 2010). Aksi durumda birindeki başarısızlık sürecin tümünün başarısızlığına yol açabilir. Bu noktada materyal geliştirme sürecinde önemli bir yere sahip olan öğretim tasarımı bilgisinin gerekliliği daha iyi anlaşılmaktadır.

Materyal geliştirme süreci öğretim tasarımı bağlamında ele alındığında tasarımcının yani öğretmenin kendi düşünme süreçlerinin farkında olması ve bunları kontrol edebilmesinin de önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu farkındalık durumu ise tasarımcının üstbilişsel becerileriyle ilgilidir (Akin, Abacı ve Çetin, 2007; Aydemir ve Kubanç, 2014; Saraç, 2010; Yıldız, 2010). Üstbilişsel beceriler bireyin, sorunun çözümünde kullanılabilecek yolların farkında olmasını, bilgilerini organize ederek süreci izlemesini, sonuçlar çıkarmasını ve elde ettiği bu sonuçları ne zaman, nerede ve nasıl kullanacağını bilmesini içermektedir (Akpınar, 2011; Çakıroğlu, 2007; Özsoy, 2008; Pilten, 2008; Schraw ve Moshman, 1995; Yore ve Treagust, 2006). Bu açıdan bakıldığında üstbilişsel becerilerin öğretim tasarımı başarısıyla çok güçlü bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir (Durmuş ve Özdemir, 2013). Öğretim tasarımı ve üstbiliş becerileri arasındaki bu güçlü ilişki ise materyal geliştirme sürecinde bilişim teknolojilerinin farklı öğrenme içeriklerine entegre edilmesinde öğretmenlerin öğretim tasarımı ve üstbilişsel becerilerinin çok önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Tasarım öğelerinin herhangi birindeki bir uyumsuzluğun tüm öğretim sürecine olumsuz yansıma olasılığı da öğretim materyali geliştirme sürecinde disiplinlerarası çalışmaların önemini ortaya koymaktadır.

Türkçe derslerinde teknolojik materyallerin kullanılması Türkçe öğretmenlerinin teknolojik yeterlilikleriyle doğrudan ilgilidir. Türkçe öğretmenlerinin teknoloji okuryazarı olabilmelerinde hizmetöncesi eğitim sürecindeki yaşantıları önemli bir etkiye sahiptir. Öğretim materyali geliştirme sürecinin bilişsel ve tasarım boyutları da dikkate alındığında Türkçe öğretmen adaylarının bilişim teknolojisi (BT) rehber öğretmen adaylarıyla hizmetöncesi dönemde gerçekleştirecekleri disiplinlerarası çalışmaların onların hem öğretim tasarımı başarılarını hem de üstbilişsel becerilerini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle araştırmanın problemleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin Türkçe öğretmen adaylarının öğretim tasarımı başarılarına etkisi nedir?
2. Disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin Türkçe öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıklarına etkisi nedir?
3. Türkçe öğretmen adaylarının disiplinlerarası materyal geliştirme sürecine yönelik görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Araştırma, ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desene göre gerçekleştirilmiştir. Çalışmada bağımsız değişken olan disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin bağımlı değişkenler olan öğretmen adaylarının öğretim tasarımı başarıları ile üstbiliş becerileri üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Öğrenciler araştırma gruplarına yansız olarak atanarak gruplar arasındaki denklik sağlanmaya çalışılmıştır. Yansız atamayı sağlamak için kontrol değişkenleri olarak Öğretim Tasarımı Başarısı Testi ile Üstbilişsel Farkındalık Envanteri'nden aldıkları puanlar kullanılmıştır. Deneysel işlem öncesinde Öğretim Tasarımı Başarısı Testi ile Üstbilişsel Farkındalık Envanteri uygulanarak öğrencilerin giriş düzeyleri belirlenmiş, kontrol grubunda mevcut programa göre materyal geliştirme süreci izlenmişken deney grubunda disiplinlerarası materyal geliştirme süreci takip edilmiştir. Her iki uygulama sürecinin tamamlanmasından sonra elde edilen sonuçlar, hem gruplar içi hem de gruplar arası karşılaştırmalarla incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma, 2013-2014 Bahar Döneminde Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü 2. sınıflarında ÖTMG dersini alan 85 öğrenci ile BÖTE Bölümü 2. sınıfta Öğretim Tasarımı dersini alan 52 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Grupların oluşturulmasında öğrencilerin öğretim tasarımı başarı puanlarıyla üstbiliş becerilerini kullanma düzeyleri etkili olmuştur. Çalışma öncesinde Türkçe Eğitimi Bölümünde öğrenim gören 2. sınıf öğrencilerine Öğretim Tasarımı Başarı Testi ile Üstbilişsel Farkındalık Envanteri uygulanmış, yapılan karşılaştırmalarda aralarından anlamlı fark bulunamayan bu sınıflardan biri kontrol, diğeri ise BÖTE Bölümünde öğrenim gören öğrencilerle disiplinlerarası çalışacak olan deney grubu olarak atanmıştır.

Kontrol grubundaki öğrenciler her bir grupta dört öğrenci olmak üzere 11 gruba; deney grubundaki öğrenciler ise 8'i dörder, 3'ü ise üçer öğrenciden oluşan 11 gruba; deney grubu öğrencileriyle disiplinlerarası çalışarak ortak materyaller geliştirecek olan BÖTE Bölümündeki öğrenciler ise 10'u dörder, 1'i ise 3 üç öğrenciden oluşan 11 gruba ayrılmıştır.

2.3. İşlem

Kontrol ve deney gruplarında gerçekleştirilen öğretim etkinlikleri ÖTMG dersinin öğrenme içeriği dikkate alınarak planlanmıştır. Yapılan bu araştırmada deney grubunu kontrol grubundan farklı kılan temel özellik ise deney grubu öğrencilerinin öğretim materyallerini geliştirirken BÖTE Bölümündeki öğrencilerle disiplinlerarası çalışmaları olmuştur.

Deney ve kontrol gruplarında ele alınan öğrenme içeriklerinin haftalara göre dağılımları Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Deney ve Kontrol Gruplarında Ele Alınan Öğrenme İçeriklerinin Haftalara Göre Dağılımı

	Öğretim teknolojileri ve Materyal Geliştirme Dersi İçeriği
1. Hafta	Dersin Hedeflerinin Belirtilmesi ve Öğretim Yönetim Sisteminin Tanıtılması
2. Hafta	Eğitim, Öğretim, Eğitim Teknolojisi ve Öğretim Teknolojisi Kavramları
3. Hafta	Kuramsal Dayanaklar
4. Hafta	Öğretim Tasarımı Modelleri
5. Hafta	Çoklu Ortamla Öğrenmede Tasarım İlkeleri
6. Hafta	Bilişsel Yük Kuramı ve Çoklu Ortam Tasarımı
7. Hafta	İhtiyaç Analizi
8. Hafta	Tasarımlama
9. Hafta	Geliştirme
10. Hafta	Uygulama
11. Hafta	Ölçme ve Değerlendirme

Araştırma sürecinde yedinci haftaya kadar öğrencilere materyal geliştirme ile ilgili temel ve kuramsal bilgiler verilmiştir. Yedinci haftadan itibaren gruplar; materyal geliştirme süreciyle ilgili ihtiyaç analizi, tasarımı, geliştirme, uygulama, ölçme ve değerlendirme aşamalarını tamamlamaya başlamışlar ve her hafta bu etkinlikleri düzenlemiş oldukları raporlarda tartışmışlardır. Kontrol grubunda yer alan öğrenciler her bir aşamayı kendi grup arkadaşlarıyla tamamlamaya çalışırken deney grubundaki öğrenciler BÖTE Bölümündeki eş gruplarıyla disiplinlerarası çalışarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Öğretim materyali geliştirme sürecinde deney ve kontrol grubunda gerçekleştirilen işlem basamakları şu şekildedir:

- Öncelikle ÖTMG dersinin kazanımları belirlenerek bu kazanımların gerçekleştirilmesine yönelik öğrenme içeriği hazırlanmıştır. Hem deney hem de kontrol grubunda, hazırlanan bu öğrenme içeriği kullanılmıştır.
- Yedinci haftaya kadar deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilere ÖTMG dersi ile ilgili temel bilgiler verilerek öğrenciler, kuramsal olarak sürece hazır bir hâle getirilmeye çalışılmıştır.
- Yedinci haftadan itibaren ihtiyaç analiziyle başlayacak olan öğretim materyali geliştirme basamaklarında gerçekleştirilmesi gereken işlemler, ilgili literatür incelenerek belirlenmiştir. Bu işlemlerden bazıları ortaokullarda uygulama gerektirdiğinden önceden tespit edilen okulların bağlı oldukları millî eğitim müdürlüklerinden gerekli izinler alınmıştır.
- İhtiyaç analiziyle başlayan süreçle birlikte her bir basamakla ilgili hem deney hem de kontrol grubundan materyal geliştirme sürecini tartışan ve anlatan rapor talep edilmiştir. Çalışma gruplarından talep edilen raporun taslağı belirlenirken ihtiyaç analizi, tasarımlama, geliştirme, uygulama, ölçme ve değerlendirme basamaklarındaki beceriler dikkate alınmıştır. Hazırlanan taslak rapor her iki grup için geçerli olmuştur. Deney grubu öğrencileri bu raporu BÖTE Bölümü öğrencileriyle birlikte hazırlarken kontrol grubu öğrencileri grup içi çalışmalarla hazırlamışlardır.
- Deney ve kontrol grupları, materyal geliştirme sürecindeki ihtiyaç analizi, tasarımlama, geliştirme, uygulama ve değerlendirme basamaklarını daha önce belirlenmiş olan okullarda uygulamalı olarak gerçekleştirmişlerdir.
- Materyal geliştirme sürecinde deney grubu öğrencilerinden BÖTE Bölümündeki öğrencilerle disiplinlerarası çalışarak teknoloji destekli öğretim materyalleri geliştirmeleri istenirken kontrol grubundaki öğrencilerden böyle bir uygulama istenmemiş; kontrol grubu öğrencileri, materyal geliştirme konusunda serbest bırakılmıştır.
- Deney grubu öğrencileri, disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinde alan uzmanı olarak öğretim teknolojilerinin Türkçe öğretiminde etkili olarak kullanılmasına yönelik önerilerini öyküleme yapıları üzerine aktararak BÖTE Bölümündeki öğrencilere sunmuşlardır. Disiplinlerarası çalışma grupları her bir işlem basamağı için düzenli olarak bir araya gelmiş, ürün ortaya çıkana kadar bu süreci devam ettirmiştir. Kontrol grubu öğrencileri ise materyal geliştirme sürecini kendi grup içi etkinlikleriyle tamamlamaya çalışmışlardır. Bu süreçte deney ve kontrol gruplarında gerçekleştirilen etkinlikler aynı olurken aralarındaki temel fark deney grubu öğrencilerinin BÖTE bölümü öğrencileriyle birlikte çalışmaları olmuştur.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, Türkçe öğretmen adaylarının ÖTMG dersine ilişkin ön bilgi düzeylerini ve deneysel işlem sonrasında ders başarılarını belirlemek amacıyla çoktan seçmeli test; deneysel işlem öncesi ve sonrasında üstbilişsel stratejileri kullanma düzeylerini belirlemek amacıyla Üstbilişsel Farkındalık Envanteri, disiplinlerarası materyal geliştirme sürecine yönelik görüşlerini belirlemek için de Süreçle İlgili Görüşme Formu kullanılmıştır.

2.4.1. Öğretim Tasarımı Başarı Testi

Dersin kazanımlarına göre hazırlanan belirtke tablosu kullanılarak 73 sorudan oluşan çoktan seçmeli bir başarı testi oluşturulmuştur. Hazırlanan başarı testinin kapsam geçerliliği için BÖTE ve Türkçe Eğitimi alanlarında uzman iki öğretim üyesine ve bir de ölçme-değerlendirme uzmanına danışılmış ve uzmanların görüşleri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Teste son şekli verildikten sonra madde analizine geçilmiştir. Daha önce ÖTMG dersini alan 83 kişilik

öğrenci grubuna bu başarı testi uygulanarak KR-20 tekniğiyle testin güvenirliği hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalardan sonra ayırt edicilik gücü 0.30'un altında olan 33 madde başarı testinden çıkarılmıştır. 40 sorudan oluşan başarı testinin güvenirlik katsayısı 0.85 olarak belirlenmiştir. Maddelerin güçlük değerleri 0.22 ile 0.79 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Başarı testindeki maddelerin güçlük değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2: Başarı Testindeki Maddelerin Güçlük Değerleri

	Güç Sorular (0.00 - 0.39)	Orta Güçlükte Sorular (0.40 - 0.69)	Kolay Sorular (0.70 - 1.00)
Madde numaraları	5, 7, 8, 12, 17, 22, 28, 33	2, 3, 6, 11, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 39, 40	1, 4, 9, 10, 14, 20, 25, 34, 35

Başarı testinde yer alan maddelerin ayırt edicilik katsayılarının ise 0.25 ile 0.63 arasında değiştiği görülmüştür. Tablo 3'te testteki maddelerin ayırt edicilik değerleri gösterilmiştir:

Tablo 3: Başarı Testindeki Maddelerin Güçlük Değerleri

	Çok Ayırt Edici (> 0.40)	Oldukça Ayırt Edici (0.30 - 0.39)	Düşük Ayırt Edici (0.20-0.29)
Madde numaraları	2, 7, 11, 18, 20, 26, 32, 37, 40	5, 6, 8, 10, 12, 15, 16, 17, 19, 21, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 38, 39	3, 4, 9, 13, 14, 22, 27, 36

Başarı testinin güvenirlik hesaplamasından sonra elde edilen bilgilere dayanarak testteki maddelerin birbirleriyle tutarlı olduğu söylenebilir.

2.4.2. Üstbilişsel Farkındalık Ölçeği

Türkçe öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıklarını ölçmek için Schraw ve Dennison'ın (1994) Üstbilişsel Farkındalık Envanteri kullanılmıştır. Envanter; Akın, Abacı ve Çetin (2007) tarafından Türkçeye çevrilerek geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmış Likert tipi bir ölçektir. Ölçekte yer alan her bir madde 1'den 5'e kadar (Kesinlikle katılmıyorum: 1, Katılmıyorum: 2, Kararsızım: 3, Katılıyorum: 4, Tamamen katılıyorum: 5) puanlandırılmıştır. 52 maddeden oluşan Üstbilişsel Farkındalık Envanteri'nin güvenirlik çalışması için iç tutarlılık ve test-tekrar test katsayıları incelenmiş ve ölçeğin uyarlanan form ile orijinal form puanları arasındaki ilişkinin 0.93 olduğu görülmüştür. Güvenirlik çalışmalarından elde edilen bulgulara dayanılarak Üstbilişsel Farkındalık Envanteri'nin üniversite öğrencilerinin üstbilişsel farkındalık düzeylerini ölçmede yeterli olduğu söylenebilir (Klein, 2011).

2.4.3. Öğrenme Sürecine Yönelik Görüşme Formu

Türkçe öğretmen adaylarının disiplinlerarası materyal geliştirme süreciyle ilgili görüşlerini alabilmek için uzman görüşlerine de başvurularak 5 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan formla ilgili uzman görüşü alınmış, iki soru aynı amaca hizmet ettiği gerekçesiyle tek bir soruda birleştirilmiş ve iki soru ise araştırma probleminin çözümüne yönelik olmadığı gerekçesiyle formdan çıkarılmıştır. Böylece nihai görüşme formunda şu iki soru yer almıştır: 1) "Disiplinlerarası materyal geliştirme sürecini diğer çalışma süreçlerinden

farklı kılan özellikler nelerdi?” 2) “Disiplinlerarası çalışmak, materyal geliştirme sürecinde size nasıl yardımcı oldu?”

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan Öğretim Tasarımı Başarı Testi ve Üstbiliş Farkındalık Envanteri’nden elde edilen verilerin analizinde kullanılacak istatistiki testleri belirlemek amacıyla hem uygulama öncesi hem de uygulama sonrası deney ve kontrol gruplarına ait puanların normal dağılım gösterip göstermedikleri test edilmiştir. Kontrol ve deney grubundaki öğrencilerin sayıları 50’den az olduğu için bu araştırmada normallik testi için Shapiro-Wilks testi kullanılmıştır. Normallik testiyle elde edilen bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir:

Tablo 4: Deney ve Kontrol Gruplarının Öğretim Başarısı Testi ve Üstbiliş Farkındalık Envanteri’ne Ait Normallik Testi Sonuçları

	Gruplar	N	İstatistik değeri	Anlamlılık düzeyi
Ön Test Üstbiliş	Kontrol	44	,950	,06
	Deney	41	,966	,25
Son Test Üstbiliş	Kontrol	44	,965	,19
	Deney	41	,951	,07
Ön Test Başarı	Kontrol	44	,979	,60
	Deney	41	,924	,20
Son Test Başarı	Kontrol	44	,976	,46
	Deney	41	,951	,07

Tablo 4 incelendiğinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin uygulama öncesi ve sonrasına ait başarı ve üstbiliş puanlarının normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Veriler normal dağılım gösterdiği için grup içi karşılaştırmalarda bağımlı örneklemelerde t-testi, gruplar arası karşılaştırmalarda ise bağımsız örneklemelerde t-testi kullanılmıştır.

Türkçe öğretmen adaylarının süreçle ilgili görüşlerinin analizinde ise içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Öğretmen adaylarının görüşleri çözümlenerek öncelikle kodlar oluşturulmuş, bu kodların iki ana tema çerçevesinde şekillendiği tespit edilmiş ve son olarak da bu iki ana tema başlığı altında diğer alt temalar oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin Türkçe öğretmen adaylarının öğretim tasarımı başarılarına ve üstbilişsel farkındalıkları üzerine etkisi bağlamında iki temel kategoride ele alınmıştır.

3.1. Disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin Türkçe öğretmen adaylarının öğretim tasarımı başarılarına etkisi:

Uygulama öncesi ve sonrasına ait deney ve kontrol grubu öğrencilerinin öğretim tasarımı başarı puanları bağımsız örneklemelerde t-testi ile karşılaştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 5’te gösterilmiştir:

Tablo 5: Deney ve Kontrol Gruplarına Ait Ön Test – Son Test Öğretim Tasarımı Başarı Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin T-Testi Sonuçları

		N	X	S	t	Sig. (p)
Ön test	Kontrol	44	67,78	9,074	1,382	,17
	Deney	41	65,24	7,762		
Son test	Kontrol	44	73,01	6,854	-1,771	,08
	Deney	41	75,67	6,984		

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tablo 5 incelendiğinde uygulama öncesinde deney ve kontrol gruplarına ait ortalama başarı puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı, her iki grubun da sürece benzer başarı düzeyinde başladıkları anlaşılmaktadır ($p=0,17>0,05$). Son test puanlarına bakıldığında ise ön test puanlarına göre her iki grubun da başarısında bir artışın olduğu fakat gruplar arasında yine anlamlı bir farklılığın gerçekleşmediği görülmektedir. Tablo 5'e bakıldığında uygulama öncesinde kontrol grubu öğrencilerinin deney grubu öğrencilerinden yaklaşık 2,5 puan daha başarılı oldukları görülürken uygulama sonrasında bu farkın deney grubu lehine yaklaşık 2,5 puan olarak sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Bu bulgudan hareketle her ne kadar gruplar arasında uygulama sonrasında anlamlı bir farklılık görülme de disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin deney grubu öğrencilerinin başarı puanlarını mevcut programa göre daha çok artırdığı söylenebilir.

Deney ve kontrol gruplarına ait ortalama başarı puanları bağımlı örneklemelerde t-testi ile analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir:

Tablo 6: Deney ve Kontrol Gruplarının Başarı Durumlarıyla İlgili Bağımlı Örneklemelerde T-Testi Sonuçları

		N	X	S	t	Sig. (p)
Kontrol grubu	Ön test	44	67,78	6,730	-5,152	,00
	Son test	44	73,01			
Deney grubu	Ön test	41	65,24	6,465	-10,327	,00
	Son test	41	75,67			

Tablo 6 incelendiğinde hem deney hem de kontrol grubunun ön test – son test ortalama başarı puanları arasında anlamlı bir farkın olduğu anlaşılmaktadır. Fakat her iki grubun da son test ile ön test puanları arasındaki farka bakıldığında ortalamanın en fazla arttığı grubun deney grubu olduğu görülmektedir. Kontrol grubunun ortalama başarı puanları yaklaşık 5 puan artarken deney grubunun yaklaşık 10 puan artmıştır. Bu bulgudan hareketle disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin mevcut programa göre gerçekleştirilen materyal geliştirme sürecine göre başarıyı artırmada daha etkili olduğu söylenebilir.

3.2. Disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin Türkçe öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıklarına etkisi:

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin uygulama öncesi ve sonrasına ait üstbilişsel farkındalık puanları bağımsız örneklemelerde t-testi ile karşılaştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 7'de gösterilmiştir:

Tablo 7: Deney ve Kontrol Gruplarına Ait Ön Test – Son Test Üstbilişsel Farkındalık Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin T-Testi Sonuçları

		N	X	S	T	Sig. (p)
Ön test	Kontrol	44	136,73	24,875	,478	,63
	Deney	41	133,85	30,436		
Son test	Kontrol	44	139,25	23,466	-4,610	,00
	Deney	41	164,98	27,916		

Tablo 7 incelendiğinde deney ve kontrol gruplarına ait ön test üstbilişsel farkındalık puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p=,63>,05$). Uygulama öncesinde gruplar arasında her ne kadar üstbilişsel farkındalık puanları açısından anlamlı bir farklılık olmasa da gruplara ait ortalama puanlara bakıldığında kontrol grubunun deney grubundan yaklaşık 3 puan daha fazla puana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Uygulama sonrası deney ve kontrol gruplarına ait

üstbilişsel farkındalık puanlarının karşılaştırma sonuçlarına bakıldığında ise deney grubu lehine anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıklarını artırmada mevcut programa göre gerçekleştirilen materyal geliştirme sürecinden daha etkili olduğu söylenebilir.

Deney ve kontrol gruplarına ait ortalama üstbilişsel farkındalık puanları bağımlı örneklemelerde t-testi ile analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir:

Tablo 8: Deney ve Kontrol Gruplarının Üstbilişsel Farkındalık Durumlarıyla İlgili Bağımlı Örneklemelerde T-Testi Sonuçları

		N	X	S	T	Sig. (p)
Kontrol grubu	Ön test	44	136,73	34,528	-,485	,63
	Son test	44	139,25			
Deney grubu	Ön test	41	133,85	14,728	-13,349	,00
	Son test	41	164,98			

Tablo 8 incelendiğinde kontrol grubuna ait ön test – son test üstbilişsel farkındalık puanları arasında anlamlı bir farkın olmadığı fakat deney grubuna ait ön test – son test üstbilişsel farkındalık puanları arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. Kontrol grubunda ön test –son test puanları arasında her ne kadar anlamlı bir fark olmasa da uygulama sonrası lehine yaklaşık 3 puan bir artışın olduğu anlaşılmaktadır. Deney grubunun ön test – son test ortalama puanları arasındaki farka bakıldığında ise uygulama sonrası lehine yaklaşık 31 puan artışın olduğu görülmektedir. Tüm bu bulgular ise disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıklarını artırmada oldukça etkili bir çalışma tarzı olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3. Türkçe öğretmen adaylarının disiplinlerarası materyal geliştirme sürecine yönelik görüşleri

Türkçe öğretmen adaylarının disiplinlerarası materyal geliştirme sürecine yönelik görüşleri içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiş ve elde edilen bulguların iki ana tema çerçevesinde bir araya geldiği görülmüştür. Bunlardan birincisi disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin kendine özgü özellikleri, ikincisi ise disiplinlerarası materyal geliştirmenin işlevselliğidir. Öğretmen adaylarının görüşleri bu iki ana tema bağlamında ele alınarak çözümlenmiş, alt temalar hâlinde frekans ve yüzde olarak ifade edilmiştir.

Tablo 9. Türkçe Öğretmen Adaylarının Süreçle İlgili Görüşleri

Süreçin özgün özellikleri			Süreçin işlevselliği		
Alt tema	f	%	Alt tema	f	%
Mesleki iş birliği	25	21,7	Uzmanlaşma	23	23,5
Etkili entegrasyon süreci	20	17,4	Yaratıcı düşünme	18	18,4
Teknik destek	18	15,7	Yeterliliklerinin farkına varma	17	17,3
Disiplinlerarası rapor yazma	16	13,9	Etkili geri bildirim	15	15,3
Kendi düşünce süreçleri üzerinde düşünme	14	12,2	Farklı disiplinleri tanıma	13	13,3
Teknolojik öğretim materyalleri geliştirme	9	7,8	Bilgi transferi	8	8,2
Bilimsel işlem basamaklarını kullanma	8	7,0	Etkili planlar yapma	4	4,1
Uzman değerlendirmesi	5	4,3			
Toplam	115	100	Toplam	115	100

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Tablo 9 değerlendirildiğinde Türkçe öğretmen adaylarının özellikle süreçle ilgili mesleki iş birliği, uzmanlaşma, etkili entegrasyon süreci, yaratıcı düşünce, teknik destek ve etkili geri bildirim gibi özellikler üzerinde durdukları anlaşılmaktadır.

Sürecin özgün özellikleriyle ilgili olarak Türkçe öğretmen adaylarından bazılarının görüşleri şu şekildedir:

Bence materyal geliştirme süreci sadece alan uzmanlarına bırakılmamalıdır. Çünkü bazen alan uzmanlarının teknik olarak bilgi sahibi olamadığı materyallerin de geliştirilmesi söz konusu olabilir. Bu gibi durumlarda farklı disiplinlerden yardım almak bir gereklilik oluyor. Ayrıca farklı disiplinlerden aldığımız görüşlerle kendi görüşlerimizi daha net ve etkili bir şekilde tanımlayabiliyoruz. (Katılımcı [K] 15)

Günümüzde öğretim ortamlarında kullanabileceğimiz çok sayıda öğretim materyali var. Fakat bu materyallerin süreçle bütünleştirilemedikleri takdirde hiçbir anlamı kalmıyor. Biz bu süreçte öğretim teknolojilerinin öğretim süreciyle nasıl bütünleştirileceğini analiz basamağından ölçme ve değerlendirme basamağına kadar her safhasını yaşayarak öğrendik. (K 27)

Dersin adında öğretim teknolojileri kavramı vardı ama öğretim teknolojilerini geliştirebilmek için teknik destek de gerekiyordu. Bu dönem yapmış olduğumuz disiplinlerarası çalışmalarla teknik destek ekimizi de tamamlamış olduk. (K 13)

Katılımcıların sürecin özgün özellikleriyle ilgili görüşleri değerlendirildiğinde K 15'in öğretim sürecinde öğretmenlerin teknik bilgisini aşan öğretim materyallerinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulabileceği üzerinde durarak kendi becerileri üzerinde fikir yürüttüğü; K 27'nin öğretim sürecinde kullanılan öğretim materyallerinin etkili olabilmesi için gereken şartlar üzerinde durduğu; K13'ün ise teknoloji temelli öğretim materyallerinin geliştirilmesi için teknik desteğe ihtiyaç duyulduğu ve bunun da ancak disiplinlerarası bir çalışmayla gerçekleştirilebileceği üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların bu görüşlerinden hareketle Türkçe öğretmen adaylarının üstbilişsel bilgi açısından önemli olan yordam bilgisi (K 27), bildirimsel (K15) ve duruma dayalı bilgi (K 13) üzerinde durdukları anlaşılmaktadır. Elde edilen bu bulgular uygulama süreci sonrasında kontrol ve deney grupları arasında üstbilişsel farkındalık açısından ortaya çıkan anlamlı farkı açıklamada önemli olarak görülmektedir.

Sürecin işlevselliğiyle ilgili olarak Türkçe öğretmen adaylarından bazılarının görüşleri ise şu şekildedir:

Süreçte bir alan uzmanı bir de bilişim uzmanı vardı. Türkçe öğretmen adayları alan uzmanıydı. İlk kez kendimi alan uzmanı olarak nitelendirdim ve materyal geliştirme sürecinde alanımla ilgili bilgilerin önemini kavradım. (K 8)

Farklı bir disiplinle çalışmanın en avantajlı tarafı bana göre yaratıcı fikirlerin daha sıklıkla ortaya çıkmasıdır. Düşünsel olarak birbirimizin süreçle ilgili görüşlerini destekleyip açımlayarak hem yaratıcı hem de orijinal fikirlere ulaşmış olduk. (K 40)

BÖTE Bölümü ile yapılan ortak çalışmalar, alanımızla ilgili yeterlilik durumumuzu gözden geçirmemize yardımcı oldu. Hem süreci başarılı bir şekilde tamamlamak hem de eş grubumuza destek olabilmek için

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

alanımızla ilgili eksikliklerimizi tespit ederek bunları tamamlamaya çabaladık. (K 25)

Katılımcıların sürecin işlevselliğiyle ilgili görüşlerine bakıldığında K 8'in süreç öncesinde kendini nasıl gördüğü ve süreç sonrasında artık kendini nasıl nitelendirdiği, bu süreçteki konumunun ya da rolünün ne olduğu üzerinde düşündüğü; K 40'ın disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin farklı, orijinal ve yaratıcı düşüncelerin ortaya çıkmasındaki etkisi üzerinde durduğu; K 25'in ise disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin kendi yeterlilik durumunun farkına varmasındaki ve iş birlikli çalışmalarla farklı disiplinlerdeki eksiklik ya da ihtiyaçların tamamlanmasındaki rolü üzerinde durduğu anlaşılmaktadır.

Türkçe öğretmen adaylarının disiplinlerarası materyal geliştirme sürecine yönelik görüşleri her iki ana tema bağlamında değerlendirildiğinde araştırmanın diğer problem durumları olan öğretim tasarımı başarısı ve üstbilişsel farkındalıktan elde edilen bulguları destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmadan elde edilen bulguların değerlendirilmesiyle ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin uygulama öncesi ve sonrası öğretim tasarımı başarı puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu sonuç disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin mevcut programa göre yürütülen materyal geliştirme sürecinden öğretim tasarımı artırmada istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermiştir. Fakat Tablo 5'e bakıldığında uygulama öncesinde öğretim tasarımı başarısı açısından sürece kontrol grubunun gerisinde başlayan deney grubunun uygulama sonrasında süreci kontrol grubunun önünde tamamladığı görülmektedir. Bu ise disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin öğretim tasarımı başarısı üzerinde her ne kadar anlamlı düzeyde etkili olmasa da başarıyı artırmada mevcut programa göre yürütülen materyal geliştirme sürecinden daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Öğretim tasarımı başarısının grup içi karşılaştırmalarına bakıldığında her iki grubun ön test – son test ortalama başarı puanları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Yani deney ve kontrol gruplarında gerçekleştirilen her iki uygulama süreci de Türkçe öğretmen adaylarının öğretim tasarımı başarılarını artırmada istatistiki olarak etkili olmuştur. Fakat Tabloya 6'ya bakıldığında deney grubuna ait ön test – son test ortalama başarı puanları arasındaki farkın kontrol grubuna ait ön test – son test ortalama başarı puanları arasındaki farktan daha fazla olduğu görülmektedir. Grup içi karşılaştırmalardan elde edilen bu sonuç disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin etkili bir çalışma tarzı olduğunu ortaya koymaktadır. Farklı alanlarda yapılan benzer araştırmalardan elde edilen sonuçlar da disiplinlerarası çalışmaların öğrencilerin akademik başarılarını artırdığını ortaya koymakta (Gouvea, Sawtelle, Geller ve Turpen, 2013; Kaur ve Manan, 2013; Robinson, 2013) ve bu çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir.

Araştırmanın diğer bir bağımlı değişkeni olan Türkçe öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıkları ile ilgili elde edilen sonuçlara bakıldığında öğretim tasarımı başarısından elde edilen sonuçlardan farklı olduğu görülmektedir. Tablo 7'ye bakıldığında uygulama öncesi deney ve kontrol gruplarına ait üstbilişsel farkındalık puanları arasında anlamlı bir fark yokken uygulama sonrasında deney grubu lehine anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Uygulama öncesinde deney grubu üstbilişsel farkındalık düzeyi açısından sürece kontrol grubunun yaklaşık 3 puan gerisinde başlarken uygulama sonrasında süreci kontrol grubunun yaklaşık 24 puan önünde tamamlamıştır. Yine grup içi karşılaştırmalara bakıldığında kontrol grubunun ön test - son test üstbilişsel farkındalık puanları arasında anlamlı bir fark bulunmazken deney grubunda uygulama sonrası lehine anlamlı bir fark belirlenmiştir. Tüm bu sonuçlar disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Türkçe öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıklarını artırmada oldukça etkili bir çalışma tarzı olduğunu göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin Türkçe öğretmen adaylarının özellikle üstbilişsel farkındalıkları üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Deney grubu öğrencilerinin, teknolojiyi Türkçe dersi konularıyla bütünleştirmeye çalışırken BT rehber öğretmen adaylarından destek almaları, bu süreçte teknik bağlamdaki eksikliklerini tamamlamalarına fırsat verirken aynı zamanda entegrasyon sürecini de yakından tanımalarına zemin hazırlamıştır. Deney grubu öğrencilerinin ihtiyaç analizi, tasarım ve geliştirme gibi her bir basamağın sonunda BÖTE Bölümü ile hazırlamış oldukları raporlar ise onların her bir basamaktaki etkinliklerin tamamlanması için gerekli süreçler hakkındaki farkındalıklarını artırmıştır (Hand, Prain ve Wallace, 2002; Hand, Wallace ve Yang, 2004). Aynı zamanda disiplinlerarası olarak hazırlanan bu raporlar, deney grubu öğrencilerinin sahip oldukları bilgilerin kaynaklarını ve bu bilgilerin nasıl değiştiğini dolayısıyla üstbilişsel farkındalık düzeyinin artışı göstermesi bakımından bir kanıt niteliği taşımaktadır (Hohenshell ve Hand, 2006; Keys, Hand, Prain ve Collins, 1999). Kontrol grubu öğrencileri ise kendilerini teknolojik olarak yeterli görmedikleri için klasik anlamda materyaller geliştirmeyi tercih etmiş ve öğretim tasarımının teknik boyutundaki süreçleri tanıma ve yaşama fırsatını bulamamışlardır. Bu durumun ise kontrol grubundaki öğrencilerin üstbilişsel farkındalıkla ilgili giriş ve çıkış davranışları arasında anlamlı bir farkın ortaya çıkmamasına yol açtığı söylenebilir.

Türkçe öğretmen adaylarının disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin özgün özellikleriyle ilgili görüşlerine bakıldığında gruplar arasında üstbilişsel farkındalık açısından ortaya çıkan önemli farkı açıklar nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle K 15, K 27 ve K 13'ün görüşlerine bakıldığında bunların, Flavell (1979) tarafından üstbilişsel bilginin basamakları olarak ileri sürülen yordama bilgisi, bildirimsel bilgi ve duruma dayalı bilgi ile ilgili açıklamalar olduğu görülmektedir. Türkçe öğretmen adaylarının süreçle ilgili görüşlerinin Flavell'in (1979) üstbilişsel bilgiyle ilgili açıklamalarıyla örtüşmesi, bu çalışmanın üstbilişsel farkındalık konusundaki başarısına etki eden faktörlerin açımlayıcısı olarak görülebilir.

Yapılan bu araştırmayla disiplinlerarası materyal geliştirme sürecinin öğretmen adayları arasındaki mesleki iş birliğinin artmasını sağladığı, bunun ise öğretmen adaylarının birbirlerinin alanlarının özelliklerini ve ihtiyaçlarını tanımalarında ve etkili bir öğretim tasarımı sürecinin nasıl planlanacağına ilişkin bilgi ve becerilerini geliştirmelerinde oldukça etkili olduğu anlaşılmıştır (Campbell ve Henning, 2010; Michael, 2010; Yıldırım, 1996). Deney grubundaki öğrencilerin teknolojik materyallerin tasarımında dikkat edilmesi gereken süreçleri BÖTE Bölümündeki öğrencilerle birlikte deneyimlemesi, sorunları tespit edip birlikte çözüm önerileri sunmaları hem öğretim tasarımı ile ilgili bilgilerinin hem de üstbilişsel farkındalıklarının artmasında önemli bir faktör olarak görülmektedir.

Kontrol grubunun materyal geliştirme sürecinde dikkat çeken hususlardan biri de ÖTMG dersinin önemli bir boyutu olan öğretim teknolojilerinin öğretim tasarımı süreciyle bütünleştirilmesinde yaşanan zorluklardır. Öğretim teknolojilerinin geliştirilmesi ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmayan kontrol grubu öğrencileri genellikle klasik olarak tanımlanabilecek materyaller geliştirmeyi tercih etmişlerdir. Klasik materyal geliştirme sürecinde ise algılama, hatırlama ve anlama gibi bilişsel becerilerin kullanılması yeterli olmaktadır. Oysa disiplinlerarası materyal geliştirme süreci, deney grubu öğrencilerinin teknoloji destekli öğretim materyalleri geliştirebilmeleri için kendi düşünce süreçleri üzerinde düşünmelerini gerekli kılmıştır (Bağçeci, Döş ve Sarıca, 2011; Çeçen ve Alver, 2011; Karakelle ve Saraç, 2007). Deney grubu öğrencileri Türkçe dersi öğrenme içeriklerini bilgisayar ortamına aktarmak için tasarladıkları materyallere

odaklanarak süreçle ilgili stratejiler geliştirdikleri ve süreç içerisinde kendi yeterlilik durumlarını tespit edebildikleri için üstbilişsel farkındalıkları önemli düzeyde artmıştır..

Deney grubu öğrencileri Türkçe dersi öğrenme içerikleriyle öğretim teknolojilerini bütünleştirebilmek için 11 haftalık bir araştırma-geliştirme süreci yaşamışlardır. Sürecin sonunda 11 farklı öğretim materyali geliştirilmiştir. Bu teknoloji destekli öğretim materyallerinin geliştirilmesinde alan uzmanı olarak hem Türkçe öğretmen adaylarının hem de bilişim teknolojisi rehber öğretmen adaylarının bilimsel işlem basamaklarını takip etmelerinin ve bilimsel becerileri kullanmalarının büyük etkisi olmuştur (Martinello, 2000; Scherer ve Tiemann, 2014). Eş grupların birbirlerine materyal geliştirme süreciyle ilgili sorular sorması, bilgi kaynaklarını birlikte incelemeleri, uygulama ortamlarında gözlem yapmaları, elde ettikleri bulguları yorumlamaları ve değerlendirmeleri, birbirlerini eleştirmeleri onların üstbilişsel farkındalıklarının artmasında oldukça etkili olmuştur. Deney grubu öğrencilerinin bilimsel becerileri, süreçte etkili bir şekilde kullanabilmeleri ve öğrendiklerini gerçek hayat ortamlarında uygulayabilmeleri, hem deneyim kazanmalarına hem de öğretim tasarımı ile ilgili bilgi yapılarını zenginleştirmelerine yardımcı olmuştur.

Disiplinlerarası materyal geliştirme süreci, deney gurubu öğrencilerinin konuya odaklanmalarını sağlayarak hem kendi gruplarındaki hem de eş gruplardaki öğrencilerin öğrenme durumlarını değerlendirmelerini, materyal geliştirme süreçlerini ihtiyaca göre yeniden şekillendirmelerini ve zenginleştirmelerini sağlamıştır (Kovacic, Filzmoser ve Denk). Bu süreç, Türkçe ve BÖTE gibi farklı disiplinlerden gelen çalışma gruplarının kendi uzmanlık bilgilerini başka alanlara uygulayabilmelerini yani bilgi transferini yapıcı bir şekilde gerçekleştirebilmelerini sağlayarak hem öğretim tasarımı başarısının hem de üstbilişsel farkındalığının artmasında etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKIN, A., ABACI, R., ve ÇETİN, B. (2007). The validity and reliability study of the Turkish version of the Metacognitive Awareness Inventory. *Educational Science: Theory and Practice*, 7(2), 655-680.
- AKPUNAR, B. (2011). Biliş ve üstbiliş (metabiliş) kavramlarının zihin felsefesi açısından analizi. *Turkish Studies*, 6 (4), 353-365.
- ANSELMİ, F., BERTHERAT, J., ESTEBANEZ, L., VAN'T HOFF, M., and ZYLBERSZTEJN, K. (2012). An interdisciplinary learning experience in neuro-optics. *Journal of Physiology-Paris*, 106(3-4), 58-61.
- AYÇİÇEK, E. P.(2007). *Sınıf öğretmenlerinin fen ve teknoloji dersinde materyal kullanımının akademik başarı, derse yönelik tutum ve öğrenme stratejilerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- AYDEMİR, H., ve KUBANÇ, Y. (2014). Problem Çözme Sürecinde Üst Bilişsel Davranışların İncelenmesi. *Turkish Studies*, 9 (2), 203-219.
- BABADOĞAN, C., and ÜNAL, F. (2011). Examples of instructional design for social studies according to meaningful learning and information processing theories. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 2155-2158.
- BAĞÇECİ, B., DÖŞ, B., ve SARICA, R. (2011). İlköğretim öğrencilerinin üstbilişsel farkındalık düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 551-566.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- BAYRAM, S. (2006). *İlköğretimde materyal kullanımı*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- BRANSFORD, J. D., BROWN, A. L., and COCKING, R. R. (2000). *How people learn: Brain, mind, experience, and school*. Washington, D.C.: National Academy Press.
- CAMPBELL, C., and HENNING, M. B. (2010). Planning, Teaching, and Assessing Elementary Education Interdisciplinary Curriculum. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 22(2), 179-186.
- ÇAKIROĞLU, A. (2007). Üstbiliş. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 22-26.
- ÇALIŞKAN, İ. (2014). A Case Study about Using Instructional Design Models in Science Education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 394-396.
- ÇEÇEN, M. A., ve ALVER, M. (2011). Türkçe öğretmeni adaylarının üstbilişsel okuma stratejilerini kullanma düzeyleri (Giresun Üniversitesi örneği). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 39-56.
- DURMUŞ, F., ve ÖZDEMİR, A. Ş. (2013). Çoklu zekâyâ dayalı öğretimin altıncı sınıf öğrencilerinin matematik dersindeki başarılarına ve üstbilişlerine etkileri. *Turkish Studies*, 8 (12), 443-452.
- EROLDOĞAN, A., Y. (2007). İlköğretim II. kademe okullarındaki branş öğretmenlerinin bazı değişkenlere göre öğretim teknolojilerini kullanma düzeylerinin incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- FİGL, K., DERNTL, M., RODRIGUEZ, M. C., and BOTTURİ, L. (2010). Cognitive effectiveness of visual instructional design languages. *Journal of Visual Languages & Computing*, 21(6), 359-373
- FLAVELL, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 34 (10), 906-911.
- GOUVEA, J. S.; SAWTELLE, V.; GELLER, B. D.; and TURPEN, C. (2013). A Framework for Analyzing Interdisciplinary Tasks: Implications for Student Learning and Curricular Design. *CBE - Life Sciences Education*, 12(2), 187-205.
- HAND, B., PRAIN, V., and WALLACE, C. (2002). Influences of writing tasks on students' answers to recall and higher-level test questions. *Research in Science Education*, 32, 19-34.
- HAND, B., WALLACE, C. S., and YANG, E.M. (2004). Using the Science Writing Heuristic to enhance learning outcomes from laboratory activities in seventh grade science: Quantitative and qualitative aspects. *International Journal of Science Education*, 26, 131-149.
- HOHENSHELL, L. M., and HAND, B. (2006). Writing-to-learn strategies in secondary school cell biology: A mixed method study. *International Journal of Science Education*, 28(2-3), 261-289.
- HOOVELD, A. W.M., PAAS, F., and JOCHEMS, W. M.G. (2005). Training higher education teachers for instructional design of competency-based education: Product-oriented versus process-oriented worked examples. *Teaching and Teacher Education*, 21(3), 287-297.
- KALYUGA, S. (2009). Instructional designs for the development of transferable knowledge and skills: A cognitive load perspective. *Computers in Human Behavior*, 25(2), 332-338.

- KARAKELLE, S., ve SARAÇ, S. (2007). Çocuklar için üstbilişsel farkındalık ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 10 (20), 87-103.
- KAUR, S, and MANAN, S. (2013). Developing interdisciplinary teaching: a vignette of a postgraduate course original research article. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 90, 755-763.
- KLİNE, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. (3rd edition). New York: The Guilford Press,.
- KOVACİC, I., FİLMOSER, M., DENK, F. (2014). Interdisciplinary Design: Influence of Team Structure on Project Success. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 119, 549-556.
- LUNGEANU, A, HUANG, Y., and CONTRACTOR, N. S. (2014). Understanding the assembly of interdisciplinary teams and its impact on performance. *Journal of Informetrics*, 8(1), 59-70.
- MARTİNELLO, M. L. (2000). *Interdisciplinary inquiry in teaching and learning*. Upper Saddle River: Gillian E. Cook
- MİCHAEL, H. (2010). Interdisciplinary Strategy and Collaboration: A Case Study of American Research Universities. *Journal of Research Administration*, 41(1),22-34.
- ÖRDEKÇİ, S. (2005). Öğretmen yetiştirme programlarındaki öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme dersinin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ÖZDAMLİ, F. (2011). The experiences of teacher candidates in developing instructional multimedia materials in project based learning. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 15, 3810-3820.
- ÖZSOY, G. (2008). Üstbiliş. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 713-740.
- PİLTEN, P. (2008). *Üstbiliş stratejileri öğretiminin ilköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin matematiksel muhakeme becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ROBINSON, K. (2013). The interrelationship of emotion and cognition when students undertake collaborative group work online: An interdisciplinary approach Original Research Article. *Computers & Education*, 62, 298-307..
- SARAÇ, S. (2010). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin üstbiliş düzeyleri, genel zekâ ve okuduğunu anlama düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- SCHERER, R., and Tiemann, R. (2014). Evidence on the effects of task interactivity and grade level on thinking skills involved in complex problem solving. *Thinking Skills and Creativity*, 11, 48-64.
- SCHRAW, G. (2002). *Promoting general metacognitive awareness*. H. J. Hartman (Ed.), *Metacognition in learning and instruction* (s. 3-16). London: Kluwer Academic Publishers.
- SCHRAW, G., and MOSHMAN, D. (1995). Metacognitive theories. *Educational Psychological Review*, 7, 351-371.
- SETTLAGE, J., ve SOUTHERLAND, S.A. (2007). *Teaching science to every child*. New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- SEVİM, O. (2013). *Sekizinci sınıf Türkçe dersi kişisel gelişim temasının öğretiminde etkileşimli bilgisayar uygulamalarının etkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- SWELLER, J. (1994). Cognitive load theory, learning difficulty, and instructional design. *Learning and Instruction*, 4(4), 295-312,
- THOMAS, P. R., and MCKAY, J. B. (2010). Cognitive styles and instructional design in university learning. *Learning and Individual Differences*, 20, 197–202.
- YILDIRIM, A. (1996). Disiplinlerarası öğretim kavramı ve programlar açısından doğurduğu sonuçlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 89-94.
- YILDIZ, G. (2010). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin matematik başarıları, bilişüstü stratejileri, düşünme stilleri ve matematik öz kavramları arasındaki ilişkiler. Yayınlanmamış doktora tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YORE, L.D., and Treagust, D.F. (2006). Current realities and future possibilities: Language and science literacy—empowering research and informing instruction. *International Journal of Science Education*, 28(2–3), 291–314.

BATI KAYNAKLI KATEGORİK YAZINSAL ARGÜMANLARIN NESNELLİK SORUNU VE BUNLARIN BAZI METİN TÜRLERİNDEKİ KARŞILIKLARI ÜZERİNE*

*Selim SOMUNCU***

ÖZET

Kültür alanı şarkiyatçılık ve emperyalizmin önemli bir boyutunu oluşturur. Şarkiyatçılık ve kültür üzerine çalışmalar yapmış olan Edward Said'in Doğu toplumlarına ilişkin yaptığı tüm çözümlemelerin bizi iki temel kaynağa götürdüğü söylenebilir: Michel Foucault'nun bilgi-iktidar çözümlemeleri ve Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramı. "Üçüncü Dünya"yı şarkiyatçılıkla ilişkilendiren Edward Said, şarkiyatçılığı bilgi-iktidar ilişkisi olarak tanımlar. Said'e göre Batı, bilgi-iktidar ilişkisinden hareketle, kendini tanımlamak, sömürgeci niyetlerini haklı göstermek ve bu amacını gerçekleştirmek adına muhayyel bir Doğu üretmiştir. "Biz ve diğerleri" şeklinde bir ötekileştirme politikasından yola çıkan Batı, kendini merkez kabul ederek yüzyıllardır yaptığı şarkiyatçılık çalışmalarıyla bu ayrımı belirginleştirmeye çalışmış ve bilgi yönetimiyle üretilmiş Doğu algısına menfi imajlar yüklemiştir. Bu çalışma, Batı merkezli çalışan bazı şarkiyatçı kültür insanlarının ürettiği "Üçüncü Dünya Edebiyatı" ve "Ulusal Alegori" gibi yazınsal argümanlara yönelik bir değerlendirmeyi içermektedir. Bu bağlamda söz konusu argümanların üretildiği Batı medeniyetinin edebiyat algısının nesnellik düzeyini, Batılı bazı temel yazınsal metinlerin ve Batı merkezli edebiyat ödülllerinin politik boyutu üzerinden eleştirel olarak irdelemektedir. Bu bağlamda makale, yukarıda adı geçen argümanların ne amaçla üretildiğini, bunların Türk romanında bir karşılığı olup olmadığını tartışmaktadır. Bu yazının amacı Üçüncü Dünyanın tamamına ilişkin genellemeler yapmak değil, sadece Türk edebiyatını dolaylı ya da doğrudan "Üçüncü Dünya Edebiyatı"na dâhil eden bakış açılarının doğruluğuna ilişkin bir tespit yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Üçüncü Dünya Edebiyatı, Ulusal Alegori, Türk Edebiyatı, Nesnellik, Edebiyat Ödülleri

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Öğretim Üyesi. El-mek: selimsomuncu@hotmail.com

OBJECTIVITY PROBLEM OF WEST ORIGINATED CATEGORICAL LITERARY ARGUMENTS AND ON THEIR EQUIVALENTS IN SOME TEXT GENRES

ABSTRACT

The field of culture constitutes an important phase of orientalism and imperialism. All the analysis about Eastern culture of Edward Said having done some works on orientalism and culture can be said to take us to two basic fountain: Michel Foucault's knowledge-potency analysis and the concept of hegemony of Antonio Gramsci. Associating "The Third World" with orientalism, Edward Said identifies the orientalism as relation of knowledge-potency. According to Said, from the point of knowledge-potency relationship West has created an imaginary East in favor of describing itself, justifying its imperialist purposes and maintaining this purpose. With a "we and the others" alienation policy, West by accepting itself as the center has tried to make this alienation clear with a hundreds year of orientalism works and has loaded bad images on the created East perception through knowledge management. This article includes an evaluation about literary arguments such as "The Third World Literature" and "National Allegory" developed by some orientalist culture people having a West-centered working style. In this context, through political extent of some basic western literary texts and West-centered literature awards it examines the objectivity level of literature perception of Western civilization in which these arguments are developed. In this sense the article discusses what these arguments are developed for and whether they have equivalents in Turkish novel or not. The purpose of this paper is not to make generalizations about the entire "The Third World" but just to make an observation about accuracy of point views including Turkish literature into The Third World Literature directly or indirectly.

Key Words: The Third World Literature, National Allegory, Turkish literature, Objectivity, Literary Awards

Giriş

Şarkiyatçılığın ruhunu bütünüyle içinde taşıyan "Üç Dünya" algısı, Batı'nın Doğu toplumları üzerinde bir takım ayrıntılı tarihsel, sosyolojik, antropolojik araştırmalar yaparak bilgilendirme yoluna gitmesi neticesinde ortaya atılmış bir tezdır. –Kavramın ilk mucidi Mao Zedong'dur. (1893-1976)- Bu bağlamda Batı, Doğu toplumlarının tarihini, edebiyatını, gelenek ve din gibi özelliklerini inceler, onları sınıflandırır. "Üç Dünya" söylemi Doğu ile Batı arasındaki uçurumun ifşaatına yönelik çalışmaların terminolojisiyle üretilmiş bir kavramdır. "Teorik açıklama için yapay olarak ortaya çıkarılan birinci, ikinci ve üçüncü dünya terimleri yine egemen anlayışı pekiştirmek adına öne sürülmektedir." (Özel, 2009: 234) Geçmişte Doğu'nun önemi "Işık doğudan gelir" anlamına gelen Latince *Ex oriente lux* özdeyişinde dolaylı olarak vurgulanmaktadır. Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki ilişkiler ve etkiler değerlendirildiğinde, bu güneş benzetmesinin çok da abartılı olmadığı anlaşılmaktadır. Bugün daha çok "egzotik, mistik" gibi terimlerle biraz da hafife alınarak tavsif edilen Doğu medeniyetleri Batılı toplumların bugünkü seviyelerine ulaşmalarında göz ardı edilemeyecek etkilere sahiptir." (Tavukçu, 2009: 750) Gerek Üç Dünya söyleminde gerekse Doğuya yönelik değer düşürücü tüm söylemlerde özellikle vurgulanan şey bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

kültürlerden hiçbirinin antropolojik açıdan bağımsız ve özerk olarak kavranamayacağıdır. Dolayısıyla Batı'nın Doğu'ya ilişkin tüm algısı genellemeci bir bakış açısidir ve her genelleme gibi yanlış varsayımlarla temellendirilme ihtimali yüksektir.

“Üçüncü Dünya Edebiyatı”

Üçüncü Dünyayı şarkiyatçılıkla ilişkilendiren bir başka aydın Çin ve Afrika edebiyatı üzerinden Ulusal Alegori'nin epistemolojik temellerine ilişkin kısmen özeleştiriyi de içeren bir makale yazan Fredric Jameson'dur. Söz konusu makale “Üçüncü Dünya Edebiyatı” ifadesinin daha sonra uluslararası bir tartışmaya dönüşmesine de sebep olmuştur.¹ Jameson efendi-köle ilişkisini ulusların kendi arasındaki ilişkiler bağlamına taşıyarak Amerikalıların İkinci ve Üçüncü Dünyanın efendisi olarak aynı ilişkiyi sürdürdüğünü söyler. Jameson'a göre “Yukarıdan bakış, epistemolojik olarak sakatlayıcıdır ve öznelere indirger: Bir sürü parçalanmış öznellik şeklindeki yanılsamalara kolektif geçmiş ya da gelecekte yoksun, toplumsal bütünlüğü kavrama yönünde herhangi bir olanaktan mahrum bırakılmış, ölmek üzere olan bireysel bedenlere.” (Jameson, 2005: 395)

Üç Dünya tezinin edebiyata uyarlanması sonucu Lucas ve Mao'nun teorilerinden mülhem ortaya atılan “Üçüncü Dünya Edebiyatı” söylemi de Batı ile Doğu arasındaki ayırt edici özellikleri vurgulayan, Doğu ile ayrımları belirginleştirme pratiğinin edebiyat alanındaki yansımasıdır. Tam olarak neyi imlediğine gelecek olursak; Dünyanın geri kalmış bölgelerinde ulus millet teziyle meşgul olan, her şeyiyle politikaya esir olmuş, ideolojilere bağımlı bir kültürün ürünü olan –ulusal-alegorik metinleri imleyen bir kavramdır. Üçüncü Dünyanın karşısına konulan metinler yani Birinci Dünya metinleri ise siyaset dışı metinlerdir. -Ya da en azından öyle olması beklenir.- Fredric Jameson Üçüncü Dünyaya ilişkin farkındalık yaratmanın Birinci Dünya entelektüellerinin temel siyasal görevlerinden biri olduğunu itiraf eder. (Jameson, 2005: 384) Dolayısıyla burada bir etiketleme söz konusudur. Bu, aynı zamanda ötekileştirici bir etiketleme olmakla birlikte temeli şarkiyatçılığa dayanan kategorik bakıştır. Buna, biz-öteki düalizmi de denilebilir ve bunun içerisinde sadece metinler, edebiyatlar ve edebiyatçılar yer almaz okur da yer alır. Dolayısıyla Üçüncü Dünya okuru ile Birinci Dünya okuru arasında da bir ayrım özellikle belirgin kılınmaya çalışılır. Bu edebiyat ve sanat izleğinde bir ayrım olmaktan ziyade ötekileştirici bir ayrımdır.² Bir Üçüncü Dünya metninin Batılı okur için önceden okunmuş izlenimi uyandıracağı, bayat bir bilgi sunacağı ve toplumsal ilginçlikten uzak olduğu özellikle bu metinler için vurgulanan hususlardır. Jameson bunu; Üçüncü Dünya romanı Proust ya da Joyce'un verdiği tatminleri vermeyecektir, şeklinde ifade eder. (Jameson, 2005: 366) Oysa salt Üçüncü Dünya ülkelerinde edebiyatın siyaset etkisinde olduğunu söylemek yanıltıcı bir söylem olarak kabul edilebilir.

Edward Said, emperyalizm konusunda edebiyatın önemli bir işlevi yerine getirdiğini söyler. Said'e göre özellikle roman, tarihi en iyi bilinen edebî biçim olması, toplumsal yapıyı içermesi, Batılı bir tür olması nedeniyle emperyalizmle uyuşan, onunla birlikte çalışmaya en müsait türdür. (Said, 1998: 12-13) Modern gerçekçi romanın ilk örneği olan Robinson Cruose'nun Avrupa'ya uzak bir adada mahsur kalıp burayı kendine yurt edinen bir Avrupalı'yı konu alması rastlantıdan ziyade yukarıdan beri tartıştığımız “Üç Dünya” tezi, emperyalizm ve edebiyat arasındaki ilişkiyle açıklanabilir. İlk örnekle yetinmeyen bu izlek daha sonra Batı edebiyatında işlenmeye devam edecektir. Jules Verne'in Türkçe'ye Esrarlı Ada diye çevrilen *L'Île Mystérieuse* romanı da benzer içeriktedir. Bu tür anlatılarda sadece ekonomik boyutu ön plana çıkaran, bunun yanında sömürgeciliği de haklı gösteren bir bakış vardır. Hatta Berna Moran'ın da söylediği gibi

¹ Üçüncü Dünya Edebiyatı terimiyle ilgili tarafsız bir tutum sergilemeye çalışan ama pek de başarılı olamayan bu makale için bk. Fredric Jameson, “Çok Uluslu Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Edebiyatı”, *Modernizm İdeolojisi*, (çev.: K. Atakay, T. Birkan), İstanbul, Metis Yayınları, 2008.

² Oysa edebiyat biliminin bir alt dalı olarak yükselişe geçen “Mukayeseli Edebiyat 19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçiliğe karşı oluşturulmuştur.” (Öztekin, 2007: 674)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

orada daha önce hiç insan yokmuş gibi yani işgal edilen topraklarda yaşayan yerlileri görmezden gelerek, yok sayarak hikâyeyi kuran anlatılar da yok değildir. (Moran, 2008: 68) Bir yazınsal metinde ideoloji her şeyi söylemez. İdeolojinin eksik bıraktıklarını okur ya da eleştirmen romandaki söylemlerden çıkarır. Bu tür anlatılarda uzak ülkeleri kolonize etmek isteyen emperyalist ideolojinin yansımaları vardır. Burjuva ideolojisi de buna hizmet etmiş, yabancı uzak ülkeleri kolonize etme eyleminin bir insanlık görevi olarak görülmesini sağlamış, bunun için edebiyatı da olabildiğince kullanmıştır. Dolayısıyla sömürdüğü ya da sömürmeye çalıştığı ülkelerin edebiyatını “Ulusal Alegori” diye etiketleyen Batı’nın edebiyatı da siyasete hatta kirli siyasete alet olabilmektedir. Batı’nın da Üçüncü Dünyadan çıktığını dile getiren Jameson “Ulusal Alegori”nin Batı edebiyatında da olduğunu açık yüreklilikle söyler. Örnek olarak 19. yy. Batı edebiyatının önemli realist metinlerinden olan Benito Perez Galdos’un romanlarında ulusal alegorinin Avrupalı birçok selefinden çok daha belirgin olduğunu dile getirir. Hatta Galdos dışında Dreiser ve Sherwood Anderson gibi isimler de zikreder. (Jameson, 2005: 366-385)

Batı’dan Taltif Alan Üçüncü Dünya Metinleri ve Batı Merkezli Ödüllerin Nesnelliği

Batı’nın Doğu’ya bakışını, bakarken zihninde oluşan kültür algısını, bu algının içinde nesnelliğin³ yerini çok iyi gösteren bir başka husus Dünya çapında verilen Batı merkezli ödüllerdir. Söz gelimi Dünyada en muteber ödül olarak kabul edilen, yaklaşık yüz yılı aşkın bir süredir edebiyat dalında da verilmeye devam eden Nobel, edebiyatın prestijli ödülllerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Uluslararası edebiyat alanında diyalogun en iyi göstergesi, edebiyat dünyasında sahip olunabilecek en büyük onur, en yüksek, en tartışmasız ödülün Nobel olduğu söylenir. Fakat Nobel’in itibarının görece olduğunu düşünenler çıkabilir. Birileri onun tartışılmazlığını tartışabilir. Uzun yıllar sadece Avrupa merkezli verilen ödül 1913 yılında Asya ve Doğu toplumlarına yani Üçüncü Dünyaya açılır. İlk ödül alan Üçüncü Dünyalı, Hintli yazar Rabindranth Tagore’dır. Ödülün Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde verilmesi de dikkat çekicidir. (Casanova, 2010: 168) Ödülün tekrar bir Doğuluya layık görülmesi için 75 yıl beklenecektir. -1988’de Mısır’lı yazar Necip Mahfuz- Ödüle 2006 yılında ilk Türk yazarı olarak layık görülen Orhan Pamuk’un, Nobel edebiyat ödülünü almadan önce Ermeni soykırımına ilişkin açıklamaları, ödülün Fransız Parlemtosunun Ermeni soykırımı konusundaki kararıyla aynı gün ve saatte açıklanması, ödülün açıklanmasından sonra konuya ilişkin yazılanlar bu ödülün ve kurumun Türkiye’de en çok tartışıldığı günleri beraberinde getirmiştir. Pamuk’un ödülü almasını müteakip onlarca yazar, şair ve aydın ödülün hak edilmesine ilişkin görüş belirtti. Bu görüşler içerisinde birbirinin tam zıttı açıklamalar yer almaktaydı. Özellikle Pamuk’un ödülü romancılığının çok önüne geçmiş olan politik-ideolojik kimliğinden, şarkiyatçı algılarından, bu toprakların kültürel dokusuna yabancılaşmış kişiliğinden dolayı aldığını, Orhan Pamuk’un aldığı ödülün Türkçeyi ve Türk yazarlarını yaraladığını, bu ödülle Türkiye’nin ve Türk tarihinin satışa çıkarıldığını, onun ödülü hak edecek kadar iyi bir yazar olmadığını, Türk edebiyatında Nobeli ondan önce hak eden daha iyi romancılar olduğunu söyleyenlerin yanı sıra ödülün ve Pamuk’un lehinde açıklamalar da yapıldı.⁴ İkinci tür yazılar içerisinde Pamuk’un Nobeli hak ettiğini düşünenlerin kendi içinde tutarsızlıklar barındıran açıklamaları çok daha ilginçti. Söz gelimi Hasan Bülent Kahraman, Pamuk’un hem büyük bir romancı hem de sorumluluğunu bilen bir aydın olduğu ve Türk romanını yeni bir çağa ve kapasiteye taşıdığı ve bunu evrensel ölçütler içinde Dünya romanına katkılar getirerek yaptığı için ödüle layık görüldüğünü söyledi. Aynı açıklama içinde Kahraman’ın hem kendi inancını sarsacak, hem de okurun aklına soru işaretleri düşürecek şu ifadesi dikkate değerdi: “Orhan Pamuk bu ödülü

³ Genelde sosyal bilimlerde özelde ise edebiyat bilimindeki nesnellik sorunu ve kavramların isabetliliği son yıllarda tartışmaya açılmış ve bu bağlamda bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Söz konusu çalışmalardan biri İsmet Emre’ye aittir. Bk. (Emre, 2010: 185-211)

⁴ Orhan Pamuk’un ödülü kazanmasını müteakip edebiyat çevrelerinden gelen eleştiri ve değerlendirmelerin önemli bir kısmını derleyen bir yayın için bk.: (Hece, 2006: 8-12)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

zannedildiğinin tersine sadece Türkiye hakkında açıkladığı görüşler nedeniyle kazanmamıştır.” (Kahraman, 2006)

Ödüle ilişkin bu şaibeli durum sadece Türkiye’ye özgü bir durum değildir. Orhan Pamuk’un Nobel ödülüne giden süreçte yaşadıklarının benzerini yaşayan yazarlar da vardır. Söz gelimi 1988’de ödüle layık görülen Mısır’lı yazar Necip Mahfuz⁵ ve 2001’de ödülün sahibi olan Hint asıllı yazar V. S. Naipaul⁶... Dolayısıyla Batı’nın merkezinde verilen bu ödülün uluslararası saygınlık sahibi bir ödül olmasına rağmen tam olarak objektif olduğu, ya da siyasi kararlardan, ideolojik söylemlerden bağımsız olduğunu söylemek güçtür. Ödüle layık görülenler temsil ettikleri camiyayı -romancıysa roman camiasını- ne kadar temsil edebiliyor? Daha da önemlisi Nobeli alan yazarlar, içinden çıktığı toplumu ne kadar temsil ediyor, bir temsil kabiliyetine sahip mi? Yoksa içinden çıktığı topluma değil de ödülü veren Batı’ya benzediği için mi ayrıştırılarak ödüle layık görülüyorlar? Bu tür sorular ve bu sorular çevresinde yapılacak tartışmalar Batı kaynaklı kanonik yapıların deşifresini de kaçınılmaz kılacaktır.

“Ulusal Alegori” Nerede Başlar Nerede Biter?

Türk romanında yüzyılı aşkın bir süre Doğu ile Batı arasındaki karşıtlıklar, bu karşıtlıklar içinde aşk, alafranga kültür, yozlaşma, intihar gibi klişe temaların işlenmesi, kurmaca unsurlarının ve estetik boyutun göz ardı edilmesi ve roman türünün ideolojik bir araç olarak kullanılması “Ulusal Alegori” tezine ilişkin tartışmaların Türk edebiyatını da kapsayan bir içeriğe ve bağlama kavuşmasını kaçınılmaz kılmıştır. Türk romanının serencamı Türkiye’de ideoloji ve iktidarın gidişatıyla da önemli benzerlikler ve koşutluklar gösterir. Siyasal, tarihsel analizleri kuru ve tarafsız kalamayan bir bakış açısıyla, tek taraflı hatta eksik tarihsel dokümanlarla, bazen destan geleneğinin devamı gibi aktaran romancı, tarihsel bağlama tam olarak oturmayan, insanî doğallığı olmayan, yarattığı “kahraman”larıyla büyük romancı sanını üzerinde taşıyan, aydın kimlikleri ağır basan yazarlar “Ulusal Alegori” söylemini pekiştirmişlerdir. Bazı araştırmacılar “Ulusal Alegori”k metinleri Türk edebiyatında 1930’larla sınırlı tutar. Fakat 1930’lardan sonra da alegorik metinlere rastlamak mümkündür. Hatta “Ulusal Alegori”nin 1980’lere kadar devam ettiği söylenebilir. Çünkü “devlet nasıl idame edecek” sorusunun hâlâ sorulduğu ya da kapitalist ve emperyalist Birinci Dünyanın ekonomik ve kültürel sömürgeciliğine karşı verilen mücadelenin hala devam ettiği bir toplumda ideolojiden bağımsız, estetik değere sahip, üst düzey bir sanatın icrası çok mümkün görünmemektedir.

Türk romancısının söylemini “Ulusal Alegori”ye yakınlaştıran en önemli izleklerden biri Batılılaşma daha doğrusu bu izleğin tek taraflı işlenmesidir. Bir yazar Dünyayı Batılılar ve “biz” şeklinde ikiye ayırmışsa ve eğer onun romandaki tutumu tamamen bizi yücelten, “biz”den yana bir tavırsa bu yerel bir roman olmakla birlikte monolojik⁷ bir romanın, klişe roman birikiminin

⁵ Siyasetten hiç de uzak durmayan Necip Mahfuz, yazdıkları ve söyledikleriyle tepkileri çeken bir yazar olmuştur. Cebelavi Çocukları (1959) romanında Allah’a ve Hz Muhammed’e değer düşürücü bir söylemle yer verdiği için kitap İslam Dünyasında yasaklılar listesinde yer almıştır. Ayrıca Mısır devlet Başkanı Enver Sedat’a İsrail’le yaptığı anlaşmadan dolayı açık destek vermiş, (1978) bu yüzden kitapları birçok Arap ülkesinde yasaklanmıştır. Daha sonra aykırı görüşlerinden dolayı hakkında ölüm fetvası da çıkarılmıştır.

⁶ V. S. Naipaul; İslam toplumuna ve İslam’ın değerlerine ilişkin değer düşürücü söylemlerin sahibi olan yazarlardandır. Özellikle 2001’de İkiz Kulelere düzenlenen saldırıdan sonra bu eleştirilerini tekrar hararetle dile getirmiş ve aynı yıl Nobel’e layık görülmüştür. 2010 yılında Avrupa Yazarlar Parlementosu toplantısının onur konuğu olarak Türkiye’ye davet edilmiş fakat bu ziyaret, Hilmi Yavuz’un Naipaul’un ideolojik kimliğine ilişkin geniş yankılar uyandıran bir ifşa yazısının ardından Naipaul tarafından iptal edilmiştir. Söz konusu yazı ve sonrasında başlayan tartışmalar için bk.: Hilmi Yavuz, “Avrupa Yazarlar Parlementosu’nun Onur Konuğu Naipaul’u Tanıyalım”, Zaman, 17 Kasım 2010. Hilmi Yavuz, “Naipaul ve Bizimkiler”, Zaman, 21 Kasım 2010.

⁷ Diyalojinin karşıtı olarak monoloji; karakterlerin silik olduğu, yazarıyla aynı görüşü paylaştığı, tek sesliliğin hâkim olduğu, bir düşüncenin ısrarla yüceltildiği ya da şiddetle yerildiği metinlerdeki söylemi imler. Bu tür anlatılarda “monolojik bir tasarımda kahraman kapalıdır ve anlamsal sınırları kesin bir biçimde çizilmiştir: kahraman ne ise odur ve

oluşumunu kaçınılmaz kılacaktır. Dolayısıyla romanın ideolojik bir araç olarak kullanılması, kurmaca unsurunun ve estetik boyutun göz ardı edilmesi “Ulusal Alegori” söylemini aslında doğrulamıyor değildir.

Türk Romanının evrensele yaklaşımı olarak değerlendirebileceğimiz arayışı doğal olarak 1970’lerden itibaren yeni izleksel yaklaşımlarla kendini göstermeye başlar. Öncesinde ideolojik bağımlılık gitgide belirginleşir. Sürekli işlenen benzer temalar gereksiz, sıkıcı bir tekrara dönüşür. 1959’da Aylak Adam ile başlayan sonra 1970’lerde yine Yusuf Atılgan ve Oğuz Atay gibi isimlerle belirginleşen yalnız adamın, bireyin dış dünyayla sorunlarını ele alan temaların işlenmesi Türk romanının yazgısındaki bu değişimin ilk habercileridir. Öncesinde nadir de olsa bu doğrultuda kaleme alınmış bazı romanlardan bahsedilebilir; Peyami Safa’nın Dokuzuncu Hariciye Koşuşu (1930), Nahit Sırrı Örik’in Kıskaçmak’ı (1946) gibi. 1980’lerden itibaren ise Bilge Karasu, Vüs’at O. Bener, Leyla Erbil gibi yazarlarla bu eğilim giderek belirginleşmiştir. Yani burada tersine bir ilişkiden bahsedilebilir. Bir anlamda roman “memleket meseleleri”ni bırakıp kendi içine eğildikçe - ya da kendi işine baktığında- Dünyaya açılıyor, evrensellik basamaklarını tırmanıyor. Zaten 1980 sonrası Türk romanında başlayan bireyselleşme eğilimiyle başta toplumcu gerçekçilik olmak üzere edebiyattaki siyasi eğilimler ciddi bir itibar kaybı yaşamaya başlamıştır. Yani roman hiç şüphesiz siyasi amaçlarla kullanılmış olsa da siyasi yükümlülüğünden kurtuldukça kendini bulur. Yazar dolaylı da olsa kendini yansıtan roman karakterini insanlığın bir parçası olarak görüyorsa bu evrensel bir tavidir. “Hiçbir kültür, yöneliminde yalnız evrensel veya yerel değildir, fakat evrenselliğin modernleşme ile birlikte gelme eğilimi vardır.” (Mardin, 2003: 30) “Ulusal Alegori”ye dâhil olmayan metinler genel geçer insanî durumu, insanlığı ön plana alan, evrensel olmaya namzet metinlerdir. Edward Said, kendi halkının ortak acılarını temsil etme, çektiklerine tanıklık etme, hâlâ ayakta olduğunu gösterme yolundaki bu önemli görevi gerçekleştirme yükümlülüğünün entelektüele ait olduğunu belirtir. Manzoni, Picasso, Neruda gibi birçok romancı, şair, ressam kendi halklarının yaşadığı tarihsel deneyimi estetik yapıtlarda cisimleştirmişler ve bunlar büyük yapıtlar olarak tanınmıştır. Said’e göre, entelektüelin görevi krizi evrenselleştirmek, belli bir ırkın (ulusun) çektiği acıları daha geniş bir insani bağlama oturtup bu deneyimi başkalarının acılarıyla ilişkilendirmektedir. (Said, 1998: 246-55) Büyük romanlarda yazar, içinde bulunulan Dünyanın sorgulamasını yaparken “Üçüncü Dünya” romanlarında yazar millî değerlerin ya da devrim değerlerinin sözcülüğünü yapar. Roman okuru, Balzac, Kafka ya da Dostoyevski’yi Fransız, Alman ya da Rus ruhunu anlamak için değil evrensel bir ruhun serüvenlerini, o ruhun parçası olabildiği ölçüde de kendini anlayabilmek için okur. (Gürbilek, 2007: 173)

Sonuç

Edebiyatta yoğun bir siyasal eğilim hep var olagelmıştır. Bu, hem Doğu’da hem de Batı’da böyledir. Dolayısıyla Dünya edebiyatında siyasal tercihlerin belirgin olmadığını iddia etmek hem bize göre -hem de yukarıda kendisinden yaptığımız bir alıntıdan da anlaşılacağı üzere Jameson’a göre- pek mümkün görünmemektedir. Avrupa merkezli bir bakış olan “Üçüncü Dünya Edebiyatı”nın Dünyanın az gelişmiş ve gelişmemiş bölgelerinde yaşanan gerçeklikleri ve üretilen edebî değerleri küçümseme ya da görmezden gelme adına ortaya atılmış bir kavram olarak Amerikan ve Avrupa edebiyat kanonunun⁸ kuramsal bir etiketlemesi olduğunu söylemek mümkündür. “Üçüncü Dünya Edebiyatı” Batı’nın Doğu Dünyasını teorik olarak abluka altına almak için geliştirdiği bir söylem biçimi, Batı edebiyatının Doğu edebiyatını karşıt bir kimlik

olduğu şeyin sınırları içinde, yani gerçeklik olarak tanımlanan imgesinin sınırları içinde edimde bulunur, deneyimler, düşünür ve bu sınırlar içinde bilinçlidir; yazarın onunla ilgili monolojik tasarımı çığnemedi kendisi olmaktan çıkamaz, yani kendi karakterinin, tipikliğinin veya mizacının sınırlarını aşamaz.” (Bahtin, 2004: 103)

⁸ Felsefe ve teolojide farklı karşılıkları olmakla birlikte edebiyatta hem ‘iyi’ edebiyatı belirleyen ölçütleri hem de her kültürün kendi edebî geleneğini temsil ettiği varsayılan ‘seçkin’ yapıtlar listesini belirleme işi ya da belirleyen yapı. (Parla, 2004)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

olarak ilan etmesi ve kendi hegemonyasını kurma sürecinde üretilmiş bir kavramdır. “Üçüncü Dünya Edebiyatı”na yakın bir kavram olarak değerlendirebileceğimiz, Üçüncü Dünyaya ait metinlerin genelini kapsayıcı bir ifade olarak kullanılan “Ulusal Alegori”, Batı edebiyatının Doğu edebiyatını ötekileştirmek, az gelişmişliği vurgulamak için geliştirdiği bir terimdir. “Üç Dünya” teziyle birlikte ortaya çıkan tartışmalar eleştirisini yaptığı toplumların yaşadığı açmazın benzerini yaşayarak edebî bir problemi politik bir zeminde tartışmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla bu tartışmaların ve bu tartışmalar sonrasında ortaya atılan fikirlerin salt Doğu toplumları ya da edebiyatlarıyla ilgili bir gerçekliğe işaret ettiği şüphelidir ve tartışılması gereken de budur. Nitekim yukarıdan beri tartıştığımız kavrama yönelik bu eleştirel yaklaşımlar “Ulusal Alegori” söyleminin kendisine değil, bu söylemin salt siyasal amaçlarla Doğu toplumlarına has kılma eğiliminde olan söylemin yerli ve yabancı mimarlarıdır. Fakat kendi içine kapanırken, sadece siyasetten uzaklaşan, kendi kültüründen uzaklaşmayan, ithal motiflerle taklit metinler üretmek yerine kendi milli değerleri etrafında oluşturulmuş yerli bir sanat ilgisini evrensel algıda kabul görececek düzeye çıkarabilen güçlü yazarlar “Üçüncü Dünya Edebiyatı” ve “Ulusal Alegori” algısını değiştirecek ve “Doğu’da bu işler böyle olur.” ezberini de bozacaktır.

KAYNAKÇA

- BAHTİN, Mihail M. (2004). Dostoyevski Poetikasının Sorunları, (çev.: C. Soydemir) Metis Yayınları, İstanbul.
- BELGE, Murat (2009). “Üçüncü Dünya Edebiyatı Açısından Türk Romanına Bir Bakış”, Edebiyat Üstüne Yazılar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CASANOVA, Pascale (2010). Dünya Edebiyat Cumhuriyeti, (çev.: F. Deniztekin, S. Özen), Varlık Yayınları, İstanbul.
- Editör (2006). “Nobel İçin Ne Dediler” Hece, S. 119, s. 9.
- EMRE, İsmet (2010). “Yeni Türk Edebiyatında Kullanılan Bazı Kavramları Nesnelleştirme Denemesi” TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 5/2 Spring 2010, www.turkishstudies.net, DOI Number: ttp://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.936, p. 185-211.
- GÜRBİLEK, Nurdan (2007). Kör Ayna Kayıp Şark, Metis Yayınları, İstanbul.
- JAMESON, Fredric (2008). “Çok Uluslu Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Edebiyatı” Modernizm İdeolojisi, (çev.: K. Atakay, T. Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent (2006). “Orhan Pamuk Bu Ödülü...” Hece, S. 119, s. 9.
- MARDİN, Şerif (2003). Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MORAN, Berna (2008). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZEL, İsmet (2009). “Yerinde mi Kavramlar?”, Tok Kurda Puslu Hava, Şule Yayınları, İstanbul.
- ÖZTEKİN, Nezahat (2007). “Mukayeseli Edebiyat -Araştırma Tarihi Ve Yöntem-” TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 2/4 Fall 2007, www.turkishstudies.net, DOI Number: ttp://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.936, p. 671-679.
- PARLA, Jale (2004). “Edebiyat Kanonları.” Kitaplık, S. 68. s. 51-53.
- SAİD, Edward W. (1998). Kültür ve Emperyalizm, (çev.: N. Alpay), Hil Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

TAVUKÇU, Orhan Kemâl (2007). “Edebî Metinler Işığında Doğu Kültürlerinin Batıya Etkileri Ve Batıda Türk İmgesi” *TURKISH STUDIES* -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 2/4 Fall 2007, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.936>, p.750-762.

YAVUZ, Hilmi (2010) “Naipaul ve Bizimkiler”, *Zaman*, 21 Kasım.

YAVUZ, Hilmi (2010). “Avrupa Yazarlar Parlementosu’nun Onur Konuğu Naipaul’u Tanıyalım”, *Zaman*, 17 Kasım.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

MEHMED FENNÎ VE *TUHFETÜ'L-İHVÂN* İSİMLİ ŞÜKÛFE-NÂMESİ*

Fatih SONA**

ÖZET

Şükûfe-nâmeler, çiçekler ve çiçek yetiştirenler hakkında bilgi veren eserlerdir. Bu eserlerde Osmanlı çiçek kültürü hakkında bilgilere ulaşabiliriz. Çiçek sevgisi Osmanlılar'da yaygın bir heves olmuştur. Çiçek bir ticaret malı değil, bir gönül işidir. Çiçek yetiştiren insanlar, yetiştirdikleri çiçeklerinin adlarıyla nam kazanmışlardır. Bu çiçeklerden birisi de lâledir. Lâle, soğanlı ve otsu bir bitkinin adıdır. Çiçekleri bir sap üzerinde olup, kırmızı, sarı ve beyaz renkli olabilir. Bazı dönemler lâle merakı çok artmıştır. İstanbul'daki lâle merakı arttıkça, imparatorluğun çeşitli yerlerinden ve diğer ülkelerden bu şehre lâle tohumları getirilmiştir. Girit Adası'ndan dahi İstanbul'a lâle getirilmiştir.

Çiçek meraklılarından biri Fennî Mehmed Çelebi'dir. Mehmed Fennî bazı kaynaklara göre M. 1708'de, bazı kaynaklara göre ise M. 1715 tarihinde vefat etmiş, Rumelihisarı'ndaki Kayalar Mezarlığı'na defnedilmiştir. Mehmed Fennî'nin eserlerinden biri *Tuhfetü'l-İhvân* isimli şükûfe-nâmesidir. Şair, aynı zamanda iyi bir çiçek yetiştiricisidir. Bu eseri yazmaya İbrahim Hanzâde Mehmed Bey'in teşvikiyle başlamıştır. Şair, bu eserinde o dönemdeki bazı çiçeklerin değerleri hakkında bilgi vermektedir. Lâle ve özellikle Girit lâlesi çok değerlidir. Eserde, o dönemdeki lâle yetiştiricilerinin adlarını buluyoruz. Mehmed Bey, Rüştü Efendi, Habib Bey, Himmet Efendi, Hacı Ahmed, Yıldız Çelebi bunlardan bazılarıdır. Ayrıca eserde o dönemdeki bazı lâlelerin isimleri de yer alır. Bî-mânend, semen-simâ, müselle-i âlem, mîhr-i münîr, la'l-i bedahşî, mülûkî ve nâdir bunlardan birkaçıdır. Bu makalede Fennî Mehmed Çelebi'nin *Tuhfetü'l-İhvân*'ın içeriği verilmiş ve tanıtılmış, ardından eserin tenkitli metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şükûfe-nâme, Mehmed Fennî, lâle, lâle isimleri.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: fatihsona@yahoo.com

MEHMED FENNÎ AND HIS WORK NAMED *TUHFETÜ'L-IHVÂN* AS FLOWER BOOK

ABSTRACT

Flower books are the works which provide information about flowers and people who raise flowers. In these works, we can get information about Ottoman flower culture. The love of flower was widespread passion in Ottoman life. Flowers were not a commercial thing, but a matter of heart. The people who raise flowers gained reputation for the names of their flowers. One of these flowers is tulip. The tulip is the name of oniony and herbaceous plant. His flowers are on stamp and it can be red, yellow and white. The interest in tulip increase remarkably. As the interest in tulip in Istanbul increased, tulips seeds were brought to that city from different places of the empire and the other countries. Tulips were brought to Istanbul even from the island of Crete.

One of those who are keen on flowers is Fennî Mehmed Çelebi. According to some sources, Mehmed Fennî died in 1708; according to some others he died in 1715. He was buried in Kayalar graveyard in Rumelihisar. One of Mehmed Fennî's works is a şükûfe-nâme named *Tuhfetü'l-Ihvân*. The poet is also a good flower cultivator. The poet started to write this work with the support of İbrahim Hanzâde Mehmed Bey and he wrote a book about tulips. In this work, the poet provides information about some flowers in that terms. The tulip and especially the Crete tulip was so valuable. We can find the names of the people who raised tulip in the book. Some of these are Mehmed Bey, Rüştü Efendi, Habib Bey, Himmət Efendi, Hacı Ahmet, Yıldız Çelebi. Besides we can find the names of some tulips in the work. Some of these are bî-mânend, semen-sîmâ, müselle-i âlem, mihr-i münîr, la'l-i bedahşi, mülûkî and nâdir. In this articles, Fennî Mehmed's work *Tuhfetü'l-Ihvân* was given the content and introduced then the critical text was given.

Key Works: Flower book, Mehmed Fennî, tulip, tulip names.

Çiçek sevgisi ve merakı Osmanlılar'da yaygın bir tutku hâline gelmiştir. Bunu onların hayatlarında bulmak mümkündür. Evlerinde, bahçelerinde, türkülerinde, şiirlerinde kısaca hayatlarında görürüz. Çiçek bir ticaret malı değil, bir sevdâ işi olmuştur. Çiçeklerle ilgili kitaplarda yer tutan yüzlerce adın ne iş yaptıklarına baktığımız zaman her türlü meslekten insanları görürüz. Bu çiçekleri yetiştiren insanlar, yetiştirdikleri çiçeklerinin adlarıyla ün kazanmışlardır (Gökay 2002: 55).

Şükûfe kelime anlamı olarak çiçek anlamına gelir, şükûfe-nâmeler ise çiçekler ve onları yetiştirenler hakkında bilgi veren eserlerdir. Mecmua ve risâle olarak düzenlenen bu eserlerin ortak özelliği çiçekler ve onları yetiştirenler hakkında bize bilgi vermesidir. Bu konudaki eserlerden bazıları şunlardır (Ayverdi 2006: 12-13; Önal 2009:914-5) :

- 1.Netâyicü'l-Ezhâr, Mehmed bin Ahmedü'l-Ubeydî
- 2.Gonce-i Lâlezâr-ı Bağ-ı Kadîm, Mehmed Remzi Efendi
- 3.Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

4. Lâlezâr-ı İbrâhim, Reisü'l-küttâb Üçanbarlı Mehmed Efendi
5. Mîzânü'l-Ezhâr, Şeyh Mehmed Lâlezârî
6. Şükûfe-nâme, Abdullah bin Mehmed Efendi
7. Risâle-i Esâmi-i Lâle, Ahmed Kâmil Efendi
8. Şükûfe-nâme, Urfalı Ademî Efendi
9. Takvîmü'l-Kibâr ve Miyârü'l Ezhâr, Tabîb Mehmed Aşkî Efendi
10. Risâle-i Takvîm-i Lâle. Tabîb Mehmed Aşkî Efendi¹
11. Şükûfe-nâme, Ali Çelebi.²

Klasik Türk şiirinde en çok dikkat çeken çiçek güldür. Gülden sonra ise Divan şairlerinin en çok kullandıkları çiçekse lâledir (Bayram 2007: 217). Lâle, soğanlı ve otsu bir bitkinin adıdır. Çiçekleri bir sap üzerinde olup, kırmızı, sarı ve beyaz renkli olabilir. Gerçek vatanının Orta Asya olduğu sanılmaktadır. Beş bin çeşidi bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir (Baytop, Kurnaz 2003: 79). Bazı dönemler lâle merakı çok artmıştır. İstanbul'daki lâle merakı arttıkça, imparatorluğun muhtelif köşelerinden ve diğer memleketlerden bu şehre lâle tohumları getirilmiş, Girit Adası'ndan dahi İstanbul'a lâle getirilmişti. Hatta bir zamanlar Girit lâlesi İstanbul'da kıymet kazanmış ve herkes Girit cinsinden lâle sâhibi olmak hevesine düşmüştür (Aktepe 1953: 89).

Lâlenin yetiştirilmesinde zevk erbâbı çok ince düşünürdü. Onun ayıp ve kusurdan uzak olması gerekirdi. Her lâleye rengine göre şairâne isimler konur, şiirler söylenirdi. Lâle sohbetleri, edebî bir zevk ile geçerdi (Hakverdioğlu 2008:475). Bu çiçek meraklılarından biri de Fennî mahlaslı Mehmed Çelebi'dir. Asıl adı Mehmed'dir.³ Sadrazam Avlonyalı Ayas Paşa torunlarından. İstanbul'da doğmuştur. "*İsmi Mehmed'dir. Avlonyalı Sadr-ı A'zam Ayas Paşa ahfâdındandır. İstanbul'da tevellüd ve hezâr-fen bir şâ'ir-i nâzûk-sühan olmagla Fennî mahlasını ihtiyâr eylemiştir.*" (Mehmed Siraceddin 1994: 101).

Mehmed Fennî, İstanbul'da bulunan Cihângiri Hasan Efendi'nin etkisiyle Halveti tarikatına girdi. Daha sonra Bursa Mevlevîhânesi şeyhi Sâlih Dede'ye intisap ederek Mevlevî oldu. "*Âgâz-ı hâlinde şehri-i Kostantiniyye'de şeyh-i hakikat-âgâh veliyy-i bî-iştibâh aktâr-ı cihânda nâmı cihân-gîr ve miyân-ı meşâyih-i kirâmda kerâmât-ı bâhire ile 'arîf ü şehîr olan kutbü'l-ârifîn ve zahrü'l-vâsılîn meşâyih-i ulü'l-ihtirâmın bülendi Cihân-gîr Şeyhi Hasan Efendi merhûmdan münîb ve vâfir zamân ol zât-ı 'âlîye hizmet etmek nâsîb olup ba'dehû Burusa'da Mevlevî-hâne şeyhi zübde-i sulehâ melce-i fukarâ Sâlih Dede Efendi'ye bir zamân tereddüd edip anlardan dahi mecâz ve enfâs-ı tayyibelerinden bûy-âşînâ-yı dimâg-ı imtiyâz oldu.*" (Sâlim 2005: 562).

Sonra Âdem Dede'ye intisap etti, bazı makamlara ulaştı ve sonunda Seyyid Halil Ruhavî'nin teveccühüne mazhar oldu. "*Andan Âdem Dede Efendi'ye intisâb ile kat-ı makâmât-ı*

¹ Mehmed Aşkî, eserine Allah'a hamd ve peygambere övgü ile başlar. Lâleyi ve Sultan Selim'i övdükten sonra iyi bir lâlenin ve kusurlu gözüken lâlenin özelliklerini verir. Sonra ise 307 lâlenin ismini, sâhiplerini ve özelliklerini bir tablo şeklinde anlatır (Yılmaz 2000: 81-127).

² Ali Çelebi'nin şükûfe-nâmesinde toplam olarak 29 çiçeğin tavsifi bulunmaktadır. Bu eserde kadehî, lâle, sünbül ve gül çeşitlerinden bahsedilmiştir. Ali Çelebi ayrıca eserini beyitlerle süslemiştir (Keskin 2011: 282-3).

³ Bu dönemde Mustafa Fennî adlı 1745'te vefat etmiş, divan sâhibi başka bir şair daha vardır (Öztoprak: 2005: 12). Bu dönemde *Sâhil-nâme* isimli, Galata'dan başlamak üzere Boğaziçi'nin iki yakasındaki sâhil beldelerinin işlendiği bir mesnevi vardır. Fevziye A. Tansel, bu sâhil-nâmenin hangi Fennî tarafından yazıldığının ihtilaflı olmasına rağmen Mehmed Fennî tarafından yazılmış olması gerektiğini söylemiştir (Tansel 1976: 331-346). Ancak Nihat Öztoprak bu sâhil-nâmenin Mustafa Fennî tarafından yazıldığını ifade etmektedir (Öztoprak: 2005: 11-27).

âliyyeye pâ-nihâde- i şitâb ve nihâyet Seyyid Halil Ruhâvî'nin teveccüh-i iksîr-i mürrîdâneleriyle kâm-yâb olmuştur." (Mehmed Siraceddin 1994: 101).

Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa'ya yazdığı kasidenin beğenilmesi üzerine kendisine câize olarak Cizye kitâbeti makamı verilmiştir. "*Köprülü-zâdeye bir kasîde verip ber-vech-i te'bîd menâsıb-ı hâcegân-ı dîvân-ı bülend-erkândan cizye mukâbelesi kitâbeti ihsân olundu.*" (Esrar Dede 2000: 416-7).

Fâzıl Ahmet Paşa'nın vesilesiyle dönemin pâdişâhı IV. Mehmed'in sohbetlerinde bulundu. "*Sultân Mehmed Han-ı Râbî'a intisâb edip pür-feyz-i duhûl-i huzûr-ı hümayûn ve pîşgâh-ı pâdişâh-ı gerdûn-iktidârda nice hünerler izhâr etmekle envâ'-ı 'inâyât-ı hüsvânîye makrûn oldu.*" (Sâlim 2005: 563).

İstanbul'da Rumelihisarı'nda, projesini kendisinin çizdiği ve yapımına bizzat nezâret ettiği yalısında hayatını sürdürmüştür. Bu yalı, döneminde çok şöhret bulmuş ve yalının bulunduğu mekâna "Fennî Burnu" denmiştir. "*Evâ'il-i ömründe Rûmîli Hisârı iskelesi kurbunda sâhil-hânesinin harîtasını tanzîm ve resmini tertîb ederek nukûş-ı gûn-â-gûn-ı tâk u revâkını dahî kendi eliyle nakş eyledi. O bânî-i ma'ârifin sâhil-hânesi meşhûr-ı rûzgâr olduğu gibi nâm-ı âlîlerine mensûb olarak o mahalle de Fennî Burnu diye nâm kaldı.*" (Mehmed Siraceddin 1994: 102).

Kendisi tarih manzumeleri ile meşhurdur. Kamaniçe Kalesi'nin fethine tarih düşürmüştür: "*Vefatından otuz yedi sene önce Kamance Kalesinin fethine*

Yıkıp bin seksen üçde aldı elden

Kamance mülkünü Sultân Muhammed" (Ali Enver 2013: 167)

Esrar Dede ve Mehmed Sirâceddin'e göre Fennî, 1120/1708, Sâlim'e göre ise 1127/1715 tarihinde vefat etmiş, Rumelihisarı'ndaki Kayalar Mezarlığı'na defnedilmiştir. Kaynaklarda divanının bulunduğu yazılmaktadır. "*Kuvve-i nâtika ile mümtâz her hüner ü ma'rifetle ser-fîrâz olduğdan başka miyân-ı şu'arâda haylice nâm u şânı olup müretteb sâhib-i divân olan üdebâdandır. Vâdî-i târîhde dahî nâdire-gü'yân-ı zamândan idi.*" (Mehmed Siraceddin 1994: 102).

Mehmed Fennî'nin eserlerinden birisi de *Tuhfetü'l-İhvân* isimli şükûfe-nâmesidir. Cevad Rüştü onun *Tuhfetü'l-İhvân* isimli eseri olduğunu naklettikten sonra iyi bir çiçek yetiştiricisi olduğunu dile getirmektedir: "*Zevken zarîf, hissî rakîk, tarihen şâyân-ı tîzkâr meşhûr heveskârlar arasında çiçeklerin muhtelif nev'ilerine karşı manzûmeler inşâd eden bir zât daha vardır ki bu da Fennî Mehmed Çelebi'dir. Fennî Çelebi, Tuhfetü'l-İhvân nâmıyla çiçeklerden bâhis, serâpâ manzûm bir risâle yazmış, bunu İbrâhim Hanzâde Mehmed Bey'e takdîm etmişti. Çünkü aynı zamânda Mehmed Bey de çiçekleri pek sever ve yetiştirmek husûsunda büyük bir mahâret ibrâz ederdi.*" (Polat, 2001: 267).

Fennî Çelebi, bu kitabı neden yazdığını "Sebeb-i tedvîn-i în risâle" başlığı altında açıklamıştır. Buna göre bahar mevsimi geldiğinde nehirler, ırmaklar coşmuş, Allah'ın nuru dünyaya saçılmış, gül ve lâle de gülüp açılmıştı. Lâleler etrafı sarıp şarap kadehini ele almışlar, nergis zerrin kadehi doldurmuş, bir meclis hazırlanmıştı. Servi şevk ve arzû ile kıyâma durmuş, gül bahçesine hayli nizâm gelmiş, işret ve muhabbet için safâ ehli toplanmışlardı. Şair, bu sırada Kays gibi ferâgat köşesinde otururken mektup taşıyan bir genç gelerek kendisine âlem halkının safâ ve işrette olduğunu, onunsa mihnet köşesinde yattığını, ibret ile o bahçeye bakması gerektiğini anlattı. Şair de o bahçeye nesîm rûzgârı misâli vardı. Her taraf cennet bahçesi gibi olmuş, her birisi olgunlaşmış lâlelerle süslenmişti. Etrafta yer yer güller ve sümbüller açılmıştı. Gönülleri açan o yerde kalındı ve birçok yemekler yendi. Beg Efendi (İbrahim Hanzâde Mehmed Bey) söze başlayıp şaire şöyle seslendi: Ey hüner sâhibi Fennî, Allahu Teala sana kudret verdi, cihânda sakın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

himmetsiz olma. Lâle vâfında bir kitap yaz, her birini ayrı ayrı seçip yaz. Safâ meclisinde olanlar senin ününü, nâmını sonsuza dek sürdürsünler.

Bu sözler üzerine şair bu eseri yazmaya karar vermiş, ismini *Tuhfetü'l-İhvân* koymuş, dostlarının da bunu takdîr etmelerini beklemiştir:

Beg efendi edip söze âgâz

Dedi ey Fennî-i hüner-perdâz

Hamdülü'llâh ki verdi Hâk kudret

Şağın olma cihânda bî-himmet

Lâle vâfında bir kitâb eyle

Her birin yazıp intihâb eyle

Ki ola yâdigâr-ı bezm-i şafâ

Nâmını haşre dek ede ihyâ

Nâmı oldu çü *Tuhfetü'l-İhvân*

Umaram ki kabûl ede yârân

Şair eserine Besmele ve tevhit ile başlar. Bütün çiçeklere renk ve koku veren, kuşların ötmesini sağlayan Allahu Teala'dır. Bütün çiçekler gece gündüz ona hamd etmektedir. Bundan sonra "münâcât" gelir. Şair, kendisinin günahlarının çok olduğunu söylemektedir. Ancak Rabbinin aşkından ciğeri kanla doludur. Allah'tan gönlünden kendi sevgisinden başkasını çıkarmasını ve nurlara gark olmasını istemektedir. Her nefeste onun ismini söyledikten sonra na'ta geçer. Hz. Peygamber iki âlemin pâdişâhıdır. Fennî, bundan sonra peygamberin bazı mucizelerini anlatır. Onun parmaklarından su akmış, ayı ikiye bölmüş, koyun kendisinin zehirli olduğunu ona söylemiştir. Kendisi nur olup gölgesi yere düşmez; gökyüzünden ışık gelmesin diye bir bulut onu takip ederdi. Bunun yanında mirac hâdisesi ki onun üstünlüğünü anlatmaya yetmektedir.

Şair bundan sonra dört halifenin övgüsüne geçer: Hz. Ebubekir, peygamberin iki dünyada yardımcısı, yol arkadaşıdır. Adâleti ile meşhur olan Hz. Ömer, Acem mülkünün doğu ve batısını fethetmiştir. Hz. Osman ise *Kur'an-ı Kerim*'i kendisinde toplamış, Allah uğruna başını fedâ edip şehit olmuştur. Hz. Ali, peygamberin sırlarına vâkıfı, âşıkların cümlesinin önde gideni idi. Şair, peygamberin torunları Hz. Hasan ile Hüseyin ve amcaları olan Hz. Hamza ve Hz. Abbas'a dua etmektedir.

Fennî, burada eserini tertip etme nedenini açıkladıktan sonra Mehmed Bey'i övmektedir. Mehmed Bey, fâzıl, kâmil, âlemin âlimidir. Zengin ve fakir, sabah akşam ondan faydalanmaktadır. Şair, onun vücuduna sonbahar rüzgârlarının esmemesi ve ömrünün uzun olması için dua etmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Şair bundan sonra gelen mensur kısımda o dönemdeki lâlenin değeri ile ilgili bilgi verir. O devirde Fâzıl Ahmed Paşa'nın kethudası Mahmud Ağa bütün çiçekleri bilir ve nâdir bir çiçek görse ondan edinmeye çalışırdı. Girit Adası'ndan Horasânî adında, tanınmış, gönlü kırık bir derviş ortası siyah tohumlu, beyaz bir lâle bulup, Mahmud Ağa'ya hediye etti. O da bu lâleyi kendi bahçesine ekerek büyütüp geliştirdi. Bunu gören İstanbul'un zarîf kimselerinin hepsi bu çiçeğe meyl ettiler ki Girit Adası'nda oturan kişiler bu lâle sayesinde zor işlerini bile ondan kazandıkları para sayesinde görür hâle geldiler:

“İbtidâ bu lâleniñ şüyü‘una bâ‘ iş ü bādî merhûm u mağfûr fâtih-i Kandiye olan Fâzıl Ahmed Paşa hâzretlerinin kethudâsı Maḥmud Ağa ki envâ‘-ı şükûfeye vuḳûf-ı tāmı olup her kimsede ki bir nâdir şükûfe zâhir olsa taḥşiline şarf-ı maḳdûr ederler idi. Girid cezîresinden kendilerine Ḥorasânî nâmıyla mu‘aven bir dervîş-i dil-rîş cezîre-i mezkûreniñ kûh u deştin geşt ü güzâr ederken ortası siyâh tohumlu bir beyâz katmer lâle bulup mezbûr Maḥmud Ağaya ihdâ ederler. Anlar daḥi İstanbul’a irsâl edip kendi bâğçesinde neşv ü nemâ buldu. Anı gördükde zurefâ-yı İstanbul meyl-i küllî gösterip her biri cân u dil ile mübtelâsı olup ‘alâ ḳadri‘t-ṭâḳa biraz taḥşil edip reng-âmîzlerine daḥi nâ‘il olunup bir mertebe şöhret-şi‘âr oldu ki Girid cezîresinde olan erbâb-ı meşâlih bir lâle köküyle niçe düşvâr işlerin görür oldular.”

Bundan sonra bazı çiçeklerin o devirdeki değerleri yer alır. Zerrin, renk ve kokuda benzersizdir. Dört beş senede bir çiçeği açar ve kış vaktine düşer. Lâle-i Rumi'nin görünüşünde özel bir hâl vardır. Karanfil ise otluk derecesinde olup itibarı düşüktür:

“Zerrîn egerçi reng ü bûda lâ-naẓîrdır, lîkin dört beş senede bir ancak çiçeği nümâyân olur ve şitâ vaktine düşüp taḥtesine temâşâsı ‘asîrdür. Lâle-i Rûmîniñ daḥi gerçi nümâyişinde ‘âlem vardır, ol daḥi ekşeriya ḳaşr gelip ba‘zen âfetden ḥâlî degildir. Sünbül ise bu şehirde degme ḥâlde ḳarâr-dâde olmayıp fenâ-peẓîrdır, meger ki her gâh tohumu ekilip biraz zamân ber-ḳarâr ola. Ḳaranfil ise otluk maḳûlesi olup i‘tibârdan sâḳıttır.”

Sözün özü, bütün hepsine üstün gelen Girit lâlesidir ve çeşitlerine sınır yoktur. Onu izlemek insanın içini açar. Bu lâlenin bir kısmı sarı, bir kısmı kırmızı, bir kısmı mavi ve bir kısmı da beyazdır.

Bundan sonra Girit lâlesinin çeşitleri verilmektedir. Bu lâle onları yetiştirenlerin adlarıyla anılmaktadır.

Sarı olanlardan en güzeli Beg Efendi'nin lâlesidir ki sarı ile kırmızı karışıp onun derecesinde bir lâle görülmemiştir. Sonra Merhum Acemzade sarısı gelir, birer kırmızı noktası olup kokusu vardır. Daha sonra Defterdâr Beg'in sarısıdır ki ortası yeşildir. En sonda ise Kıbrıs sarısıdır, kısa boylu olmakla bunların ayarında değildir.

Kırmızı lâlelerde önce kendisinin, sonra sırasıyla Beg Efendi'nin, Tezkireci Efendi'nin, Rüştü Efendi'nin, Habib Bey'in, has odabaşı Mehmed Ağa'nın lâleleri beğenilmiştir.

Mavilerde Beg Efendi'nin müselle-i âlemi, Sipahi ve Balıkcı mavis, Himmet Efendi'nin oğlunun, Ağazâde ve Hacı Ahmed'in lâleleri meşhurdur.

Beyaz renkli olanlarda Saadetli Beg Efendi'nin semen-sîmâsı, kendisinin ayva gülü, Eyüp imamının, Hacı Ömer'in, Hazinedâr'ın, Mahmud Ağa'nın ve Yıldız-zâde Çelebi'nin lâleleri meşhurdur. Bu lâlelerin her biri Hak Teala'nın kudretini gösterirler. Bu risâlede bazılarının isimlerini andığını Fennî bildirmektedir. İbrahim Paşazade Beg Efendi'nin bahçesinde yüz otuz çeşit lâle vardır ki kısaltılarak bazıları anlatılmıştır. Şair, burada lâle sâhiplerine dua etmekte, dünya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ve ahiretlerinde mutlu olmaları Allahu Teala'dan dilemektedir. Bundan sonra meşhur lâleleri kıtalar biçiminde anlatmaktadır.

Şair önce Mehmed Bege dua etmekte, çiçeklere rağbet ettiği için mutlu olmasını dilemekte, ecdâdına rahmet okumaktadır. Şair, daha sonra lâleleri ve özelliklerini anlatmaktadır. Bî-mânend ve semen-sîmâ cihânı süsleyen iki lâle olmuşlardır:

Evvelâ anda oldu rûy-nümâ
Bu iki lâle-i cihân-ârâ
Biriniñ nâmı oldu bî-mânend
Birine dediler semen-sîmâ

Müsellem-i âlem cennetten dünyaya gelmiştir, insanlar ona meyl ederler. Diğerlerinin hepsinden üstündür:

Geldi dünyâya bâğ-ı cennetden
Nice meyl etmesin aña âdem
Hâk budur cümlesinden a' lâdır
Nâmı dendi müsellem-i ' âlem

Mihr-i münîrin şekli hâle gibidir, bu güzellikle mehtâba benzer olmuş, ufuklara nur vermiştir:

Hâle-veş olsa ' aceb mi şekli
Oldu bu hüsn ile meh-tâba nazîr
Nûr-veş verdi ziyâ âfâka
Aña lâyıq deseler mihr-i münîr

La'l-i bedahşî cihânın gül bahçesinde cümlesinden güzeldir, rengi inci gibidir:

Gülistân-ı cihânda hâk budur kim
Olup ol cümleden mümtâz ü yahşî
Görüp bu reng ile gevher-şinâsân
Dediler nâmına la' l-i bedahşî

Mülûkî ve nâdirin benzeri yoktur ve Fennî'ye mahsustur:

Emr-i şâhî ile şükûfeciyân
Mişlin olmadı bulmağa kâdir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Oldu bu lâle Fennîye maḥşûş
Dendi nāmı mülûkî ve nâdir

Hüsn-i hasen kırmızıda benzersizdir, âlemde nâdir ve az bulunur, sevgilinin yanağı gibi renklidir:

Sâde-rû kırmızıda bî-mânend
Bâğ-ı ‘ âlemde nâdir ü kem-yâb
Ruḥ-ı dil-ber gibi olup rengin
Oldu hüsn-i ḥasenle şöhret-yâb

Siyâh u sepîd nâdir bulunan Girit lâlelerindendir, gece ve gündüze benzesin diye bu isimle anılmışlardır:

İbtidâ ḥalk içinde buldu şüyû‘
Nâdir iken şükûfezâr-ı Girîd
Şeb ü rûza teşâbüh oldu diye
Nāmını koydular siyâh u sepîd

Bunlardan başka tuhfe-i mîrin âlemde benzeri ve eşi yoktur. Rûy-ı nigâr başlar üzerinde taşınsa yeridir, sevgilinin saçının yaprağıdır. Sultânî-i gülğûnun her yaprağı la’l rengindedir. Ferah-bahş, gönül çalan bir sevgili gibi saçlarını etrafa dağıtmıştır. Onu görende dert, keder kalmaz. Kavs-i kuzah parlaktır, baktıkça insanın içine ferahlık verir. Fass-ı nigîn etrafı kırmızı renkli olan güzel bir lâledir. Kubbeli, vahdet tuğuna îmâ etmekte, lâlelerin velîsi olmuştur. Tâcdâr, Yeniçeri ocağındaki zagarcı başıdır. Gül-i bî-har yüz yapraklı güle benzer, parlaklıkta gül bahçesinin gülü gibidir. Tâc-dâr-ı Kerim Çelebi safâ bahş eden bir lâledir, dünya şahının başına takılsa layıktır. Ankudi ise Ali Ağa tarafından kendi tohumundan yapılmıştır. Böylece toplamda ondokuz tane lâlenin ismi verilmiştir.

Alî Çelebî’nin şükûfe-nâmesi diğer çiçeklerden de bahsederken Fennî’nin eseri lâleleri anlatmaktadır. Mehmed Aşkî, eserinde 307 lâleden bahsederken Fennî ise 19 lâlenin ismini vermiştir. İbrahim Hanzâde Bey’in bahçesinde 130 çeşit lâle olduğunu ama kendisinin bu kadarını yazdığını söylemektedir. Zira şairin amacı sadece lâlelerin isimlerini vermek değil; kendi edebî gücünü de göstermektir.

Eserin şekil özelliklerine bakarsak eser 77 beyitlik bir mesnevî ile başlamaktadır. Bu bölüm “fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün” vezniyle yazılmıştır. Ardından Mehmed Bey’e 14 beyitlik bir kaside yazılmıştır. Kasidenin vezni “fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün”dür. Kasideden sonra nesir bölümü gelmektedir. Nesir bölümünden sonra çiçeklerin adlarının verildiği kıtalar yer almaktadır. 15 kıta “fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün” , 3 kıta “mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün” ve 1 kıta “fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün” vezniyle yazılmıştır.

Sonuç olarak Mehmed Fennî, o dönemdeki çiçeklerin değer ölçülerini bize eserinde göstermiştir. Onun devrinde lâlenin çok değerli olduğunu öğrenmekteyiz. Lâlenin yanında zerrîn de

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

değerlidir, fakat karanfil otluk gibidir yani değersizdir. Bu eserden o dönemde çiçek yetiştiricilerin isimlerini ve bazı lâlelerin isimlerini öğrenmekteyiz.

Eserin şu kütüphanelerde yazma nüshaları vardır. Tenkitli metni hazırlarken bu nüshalardan yararlandık: S. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuru Osmaniye Koleksiyonu No: 3704, 6 varak.

A. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu No: 161. 8 varak.

Tuhfetü'l-İhvân

Bismi'llâhi'r-raḥmāni'r-raḥîm

A.1b,S.1b	1	fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün Hâza bismi'llâh ey ulü'l-ebsâr Bir nihâl üzre şan gül-i bî-ḥar
	2	Oldu her ḥarfî bir gül-i zîbâ Yer yer i' rābî bülbül-i gūyâ
	3	Nokṭa-i bāsî şebneme beñzer Oldu gülşen anıñla tāze ve ter
	4	Oldu mîmî çü ḡonce ve lâle Elfi bir serv-ḡad ruḡ-ı âle
	5	Lafzatu'llâh bu gülşeniñ gülüdür Hāsı şan âşiyân bülbülüdür
	6	Lāmı bir sünbül-i muṭarrâdır Rāsı bir zülf-i ' anber-āsâdır
	7	Nūnu māhî-i baḡr-i ḡikmetdir Yāsı bir keṣṭî-yi hidāyetdir
	8	Gidelim keṣṭî-yi hidāyetle Erelim gülsitāna himmetle
	9	Gülşen-i vaḡdete olup dāḡil Fenniyâ ṭuṭî-veş terennüm ḡıl

Der-tevhîd-i ḡazret-i vâcibü'l-vücūd

10	Ey ziyâ-baḡş-ı gülşen-i ' âlem ḡālîḡ u mücid-i benî âdem

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- A.2a
- 11 Tâc-baḥşâ-yı lâle-i gülzâr
Kâr-fermâ-yı günbed-i devvâr
- 12 Cümle ezhâra reng ü bû senden
Ḥayl-i murgâna güft ü gû senden
- 13 Lâle ‘aşkıñla dâğ-ber-dildir
Serv derdiñle pây-der-gildir
- 14 Nergise bir gedâ iken muḥtâc
Verdiñ iḥsânıñ ile zerrîn tâc
- 15 Sûsene bir nice zebân verdiñ
Ġonceye luṭf ile dehân verdiñ
- 16 Cümle ezhâr u ġonca her ne ki var
Ḥamdiñi rûz u şeb eder tekrâr
- 17 Ḥoş demiş bunu ḥazret-i Câmî
Feyz-i aḳdesden aluban kāmı
- S.2a
- 18 Her giyâhî ki ez-zemîn rûyed
Vaḥdehû lâ-şerikeleh gûyed
- Der-Münâcât-ı kâzi’l-ḥacât**
- 19 Yâ ilâhî ġünâhıma bakma
Ḥıdmetiñde ḳuşûruma bakma
- 20 Gerçi cürm ü ġünâhım efzûndur
Lîk ‘aşkıñla bu ciger ḥûndur
- 21 Mâ-sivâ ḥubbını çıkar dilden
Feyz-yâb olayım ‘ibâdetden
- 22 Şöyle ṭolsun muḥabbetiñle bu cân
Etmeyem daḥı ġayrıya nigerân
- 23 Etmişim vaḥdetiñe çün iḳrâr
Eyle bâğ-ı cihânda ber-ḥordâr

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

24 Koma cehl içre cân-ı âgâhı
Baña 'aşkıñla rüşen et râhı

25 Cânı sırrıñdan eyleyüp âgâh
Diyelim her nefesde illa'llâh

A.2b

Der-Na' t-ı Hâzret-i fahrü'l-mevcûdât 'aleyhi efđalü's-şalavât

26 Hâzret-i pâdişâh-ı her dü-serâ
Ekmelü'l-halk sırr-ı ev-ednâ

27 Nokta-i aşı-ı merkez-i 'âlem
Sebeb-i hilkat-i benî âdem

28 Evvel-i ceyş-i aşfiyâ oldur
Âhir-i hayl-i enbiyâ oldur

29 'Âzim olmasa çarh-ı vâlâya
'Arş bulmazdı rif' at ü pâye

30 Kalır idi 'ademde nüh eflâk
Bunu müş'ir degil midir levlâk

31 Oldu şer'-i şerîfi Hakkâ delîl
Kıldı parmaklarından anı sebîl

32 Mu' cizâtıyla tayy edip râhı
İki şakķ etdi mühre-i mâhı

33 Eyleyip zât-ı pâkini ma'lûm
Söyledip aña berre-i mesmûm

34 Nûr idi cümleten o serv-i revân
Yere düşmezdi sâyesi ey cân

35 Hüsüne günden ermesin diye tâb
Sâiebân olmak idi aña şehâb

36 Olsa 'ömrüm de eylesem takrîr
Mu' cizâtını haşre dek taḥrîr

37 Kılmayam biñde birini iḥşâ
Aña mi'râc besdir ey dānâ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

S.2b	Der- sitāyış-i Һazret-i Ebī Bekrū'ş-şiddīk
38	Reh-revān-ı şehān-ı pür-himmet Pīşvāyān-ı Һaşşa-i ümmet
39	Oldular bāğ-ı dīne çār-erkān Çār-yār-ı güzīn-i 'ālī-şān
A.3a	40 Evvelā şāh-ı milket-i taḥkīk A'nī Bū-Bekr-i Һazret-i şiddīk
41	Perde-dār-ı ḥabīb-i Һazret-i Ḥaḳ Mişl-i 'ayn-ı mücerred-i muṭlaḳ
42	Yār-ı ğār-ı Resūl-i her dü-serā Mādiḥ-i pādişāh-ı ev-ednā
	Der-sitāyış-i Һazret-i 'Ömer
43	Şāniyen 'ādil ü şeci' ü kerīm 'Ömer-i pādişāh-ı heft-iḳlīm
44	Fātiḥ-i şarḳ u ğarb [u] mülk-i 'Acem Rehber-i reh-revān-ı ḥayl-i ümem
45	Dā'imā medḥ ederdi anı Resūl Etti 'adliyle ḥalḳı kendiye ḳul
	Der-sitāyış-i Һazret-i 'Oşmān
46	Şālişen şāh-ı Һazret-i 'Oşmān Aḥsenü'l-vech cāmī' ü'l-Ḳur'an
47	Rāh-ı Ḥaḳ'da serin fedā etdi Şühedā meslegin ṭutup gitdi
48	Pertev-endāz idi yüzü nūru Pür-ziyā eyler idi deycūru
	Der-sitāyış-i Һazret-i 'Alī
49	Rābi'an Һazret-i 'Alīyy-i velī Vāḳıf-ı nüktehā-yı lem-yezelī

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- 50 Nokta-i taht-ı bâda etti beyân
Dört kitâbın rumûzunu ey cân
- A.3b 51 Maḥrem-i rāz-ı Muṣṭafā oldu
Cümle ‘uṣṣāka muḫtedā oldu
- Der-sitāyış-i Ḥasaneyn-i muḫteremeyn**
- 52 Bir daḥı nūr-ı çeşm ü ḳurret-i ‘ayn⁴
Şāh-zāde Ḥasan emīr Ḥüseyn
- Der-sitāyış-i ‘ammi-i muḫteremeyn Ḥamza ve ‘Abbās**
- 53 Hem olan ekremīn-i ‘inde’n-nās
‘Ammi-i pāk Ḥamza ve ‘Abbās
- 54 Cümlesine ola selām ü peyām
Hem taḥiyyāt-ı ‘izzet ü ikrām
- S.3a **Sebeb-i tedvīn-i in risāle**
- 55 Erişip i‘tidāl-i faşl-ı bahār
Cūşa gelmişdi şevḳ ile enhār
- 56 Dehre feyz-i Ḥudā saçılmışdı
Gül ü lāle gelip açılmışdı⁵
- 57 Lāleler tutmuş idi şahrāyı
Ele almışdı cām-ı şahbāyı
- 58 Cām-ı zerrīni pūr kılp nergis
Etmiş āmāde bir niçe meclis
- 59 Serv şevḳ ile etmiş idi kıyām
Gülşene ermiş idi ḥayli nızām
- 60 ‘İşret için cemī-i ehl-i şafā
Pūr-hevā idiler ḥabāb-āsā

⁴ Bir] hem S.⁵ Gelip] gülüp A.

- 61 Ben daḥi sākin idim ‘uzletde
 ̖ays-veṣ kūṣe-i ferāgatde
- 62 Nā-geh erdi ğulām-ı nāme-resān
 Dedi ey Fenniyā meded ḥūbān
- A.4a. 63 Halk-ı ‘ālem şafā ve ‘işretde
 Sen yatarsıñ bu künc-i miḥnetde
- 64 Gül nebī mīr-i muḥterem ister
 ‘İbret ile o bāğa eyle naẓar
- 65 Bu kelāmı çün eyledi tefhīm
 Vardım ol bāğçeye mişāl-i nesīm
- 66 Bir maḳām-ı şerīf ü cāy-ı münīf
 Bāğ-ı cennet gibi hevāsı laṭīf
- 67 Her ẓaraf lālelerle zeyn olmuş
 Her birisi kemālını bulmuş
- 68 Tutmuş eṭrāfı cā-be-cā güller
 Açılıp gūşe gūşe sūnbüller
- 69 Edip ol cāy-ı dil-gūşāda ẓarār
 Yendi ol demde ni‘ met-i bisyār
- 70 Ba‘ d-ez-īn der-miyān olup eṣ‘ār
 Eyledik ğüft ü ğū mişāl-i hezār
- 71 Beg efendi edip söze āġāz
 Dedi ey Fennī-i hūner-perdāz
- 72 Ḥamdüli’llāh ki verdi Ḥaḳ ḳudret
 Şaḳın olma cihānda bī-himmet
- 73 Lāle vaşfında bir kitāb eyle
 Her birin yazıp intiḥāb eyle
- 74 Ki ola yādigār-ı bezm-i şafā
 Nāmıñ ḥaşre dek ede iḥyā

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

- 75 Sözlərindən erişdi cāna ğidā
Nola fermānın eyleşem icrā
- 76 Anıñ adına eyledim inşā
Oldu hāmem bu medh ile gūyā
- S.3b 77 Nāmı oldu çü **Tuhfetü'l-ihvân**
Umaram ki qabūl ide yārān
- A.4b. **Der medh-i fāzıl-ı yegān Hāzret-i Meḥmed Beg nevvera'llahü zārīḥa**
fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün
- 1 Leb-i cān-baḥşı ile mürdeler etdi iḥyā
Anda var ḥāşıyet-i nuṭḡ-ı Mesīḥā ḥaḡḡā
- 2 Āferīn ol gül-i şad-berg-i ruḡ-ı āline kim
Verdi ḥüsniyle cihān gülşenine ḥüsni ü bahā
- 3 Qatı ra' nādır 'izārında ol iki sünbül
Lāle ḥaddinde yaraşmış o ḥaṭ-ı 'anber-sā
- 4 Kimdir ol fāzıl u dūr-dāne-i baḡr-ı 'irfān
Kimdir ol gevher-i ser-tāc-ı ma'ārif-pīrā
- 5 Beg efendi o kerem-pīşe hūner-perver kim
Kef-i deryāsına dirsem nola anıñ deryā
- 6 Fāzıl u kāmīl ü 'allāme-i 'ālemdir ol
Vechi var ṭutsa rikābını naşīr ü dānā
- 7 Ṭoludur kāse-i gerdūn-ı kerem ḡānı ile
İntifa' etmededir şām u şeh-bāy u gedā
- 8 Ey ser-efrāz-ı cihān kūyın etdim me'vā
Qoma kim dest-i felek eyleye pā-māl-i cefā
- 9 Ḥasb-i ḥālimde bunu Fā'izi-i nādire-gū
Gūyiyā kendi lisānımdan ediptir inşā
- 10 Hıç cem' iyyet-i ḡāṭırdan eşer gördün mü
Bu qadar meclise uğrar yolun ey bād-ı şabā
- 11 Benim ol Şā'ib-i devrān ki şeh-i endīşem
Milket-i ma' rifete etmededir istilā

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- 12 Vaşf u medhinde benim sikkeyi mermerde kazan
Sâ'ir ehl-i sühanın kârı ke-naşsı fi'l-mâ
- 13 Söz tamâm oldu du'â eyleyelim ey Fennî
Böyle bir mîr-i melek-ğaşlete her şubh u mesâ
- 14 Esmesin bâğ-ı vücûduna anın bâd-ı hâzân
Ömrünü devletini eyleye efzûn Mevlâ

[A.5a] İbtidâ bu lâlenin şüyû'una bâ' iş ü bādî merhûm u mağfûr fâtih-i Kandiye olan Fâzıl Ahmed Paşa hazretlerinin kethüdâsı Maḥmud Ağa ki envâ'-ı şükûfeye vukûf-ı tammı olup her kimsede ki bir nâdir şükûfe zâhir olsa [S.4a] taḥşîline şarf-ı maḥdûr ederler idi. Girid cezîresinden kendilerine Ḥorasânî nâmıyla mu'anven bir dervîş-i dil-rîş cezîre-i mezkûrenin kûh u deştin geşt ü güzâr ederken ortası siyâh tohumlu bir beyâz katmer lâle bulup mezbûr Maḥmud Ağaya ihdâ ederler. Anlar daḥi İstanbul'a irsâl edip kendi bâğçesinde neşv ü nemâ buldu. Anı gördükde zurefâ-yı İstanbul meyl-i küllî gösterip her biri cân u dil ile mübtelâsı olup 'alâ ḡadri't-tâka biraz taḥşîl edip reng-âmîzlerine daḥi nâ'il olunup bir mertebe şöhret-şî'âr oldu ki Girid cezîresinde olan erbâb-ı meşâlih bir lâle köküyle niçe düşvâr işlerin görür oldular. Ḥaḡ budur ki her şükûfe-i mütenevvi'ada ve her şecere-i müşmire ve ḡayr-ı müşmirede şun'-ı Ḥudâ

Berg-i dıraḡtân-ı sebz der-naḡar-ı hûşyâr

Her varâḡ-ı defterîst ma'rifet-i Kirdigâr⁶

[A.5b] mışdâkıncâ lâ-yu'ad velâ yuḡşâdır, lîkin bu lâlede olan ḡâlet-i zâ'ide bir şükûfede olmayıp ez-cümle ḡüsniyyâtından biri her sene çiçekli gelip bir ay miḡdârı şuda durur, pejmürde olmaz. Zerrîn egerçi reng ü bûda lâ-naḡîrdir, lîkin dört beş senede bir ancaḡ çiçeği nümâyân olur ve şitâ vâktine düşüp taḡtesine temâşası 'asîrdür. Lâle-i Rûmînin daḥi gerçi nümâyîşinde 'âlem vardır, ol daḥi ekşeriya ḡaşr gelip ba'zen âfetden ḡâlî degildir. Sünbül ise bu şehirde degme ḡâlîle ḡarâr-dâde olmayıp fenâ-peḡîrdir, meger ki her ḡâh tohumu ekilip biraz zamân ber-ḡarâr ola. Ḥaranfil ise otluḡ maḡûlesi olup i'tibârdan sâḡıttır. Ḥulâşa-i kelâm cümlesine tefevvuk iden Girid lâlesidir ki envâ'ına nihâyet [S.4b] olmayıp temâşası feraḡ-efzâdır, bir kısmı sarı ve bir kısmı kırmızı ve biri daḥi ebrî ve bir kısmı daḥi beyâzdır ve her kısmı el-ḡâletü hâzihî ellişer nev'a varmışdır. Ve mezkûr sarı aḡsâmından cümleye ḡâlib olan Beg Efendide olan tuḡfe-i mîrdir ki sarı ile la'li âmîziş edip [A.6a] bunun fevḡında bu âna dek bir lâle daḥi görûlmemişdir. Anın mâ-dûnında Merhûm 'Acem-zâde şarısıdır. Ve her berginde birer sürḡ noḡtası olup râyiḡası daḥi vardır. Andan sonra merhûm Defterdâr Begûn şarısıdır ki ortası yeşildir. Bundan sonra Kıbrıs şarısıdır ki kûteh-ḡad olmaḡla bunların 'ayarında degildir.

Kırmızılarda cümleden a'lâ râḡımu'l-ḡurûfuñ mülûkîsidir. Andan sonra Beg Efendi hazretlerinin la'l-i bedâḡşası, ba'dehû merḡûm Tezkireci Efendinin alı, ba'dehû Rüşdi Efendinin kırmızısı, ba'dehû Ḥabîb Beg kırmızısı ve ḡaş odabaşı Mehmed Aḡanın gül-i bî-ḡârı, sâ'irleri daḥi biri birinden mütefavittir. Ebrîlerde daḥi Beg Efendinin müselleme-i 'âlemi ve sipâhî ve Balıḡçı

⁶ Akıllı kişilerin nazarında yeşil ağaçların her bir yaprağı Allah'ın marifetini anlatan bir defterdir.

ebrîsi ve Himmet Efendi-zâdeniñ pesendîdesi ve Ağâzâde ebrîsi ve Hacı Aḥmedüñ ziyâ-baḥş ile müsemma olan ebrîsi ve ebrî-i kebîr ki gevher-nigîn nâmıyla şöhret-şî'ardır. Ve sayirler daḥi biri birinden mütemeyyizdir. Ve beyâzlarda daḥi sa'âdetli Beg Efendimizin semen-sîmâsı ve bu ḥaḳîriñ ayva gülisi ve Eyyûb imâmının beyâzı ve Hacı 'Ömer beyâzı ve Ḥazînedâr beyâzı ve Maḥmud Ağa beyâzı [A.6b] ve Yıldız-zâde Çelebi'niñ tırfıl beyâzı, bunlardan daḥi biri birinden a'lâ olup her biri ketm-i 'ademden 'âlem-i vücûda gelip Ḥaḳ sübhânehû ve te'âlânıñ kemâl-i ḳudretiñ izhâr eyler. 'Ankebût-mişâl bir za'îf kökten heft-reng ile mütelevvin bir lâle zâhir olur ki [S.5a] 'aḳl-ı ḥired-bîn esrârına ḥayrân u müteḥayyirdir. Ḥaşılı bunuñ envâ'ına nihâyet olmayıp ancak bu risâlede bir miḳdârı ba'zısı adlanıp ba'zısı şâhibleriniñ isimleriyle yâd olundu. Ez-cümle İbrâhîm Paşa-zâde Beg Efendimizin faḥrî [ve] pesendi bâğçe-i feraḥ-fezâlarında yüz otuz nev' lâle mevcûd olup nişfî mertebesine daḥi isim ta'yîn olunmamışdır. Bu miḳdârı ancak bu muḥtaşarda îrâd olundu.

Ḥaḳ budur ki ol vücûd-ı mükerrem envâ'-ı ma'ârifle pîrâste ve fûn-ı şettâ ile ârâste olduğundan mâ'adâ ṭab'-ı laṭîfleri şükûfe-perverlik vâdisine daḥi meyl edip bu deñli nâ-dîde ve nâ-şinîde⁷ lâle kendi bâğçelerinde mevcûd olup bu vâdîde cümleye tefevvuḳ etmişlerdir ve bu dâ'i-i dîrinelerin daḥi her bir nev'inden ḥişşe-dâr buyurup beyne'l-aḳrân külli iftiḥârımızı eflâkle hem-ser buyurmuşlardır. Ḥaḳ celle ve 'alâ ol maḥdûm-ı 'âli-ḳadriñ âfitâb-ḳadr-i şeref-nişâbların [A.7a] kûsûf-ı melâlden ve mâh-tâb-ı 'izz ü sa'âdet-iktisâbların ḥusûf-ı zevâlden maşûn u maḥfûz eyleyip sa'âdet-i uḥreviyyelerin devlet-i dünyâların[a] ḳat ḳat ḡâlib eyleye. Âmin.

Ve iki nev-resîde tâze nihâl-mişâl maḥdûm u maḥdûmelerin bād-ı âfetden ḥıfz eyleyip serîr-i kâmurânisinde müstedâm ve ber-devâm eyleye. Âmin. Bi-ḥürmetihi seyyide'l-mürselîn.

S.5b

fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
 Beg efendi o fâzıl u dâna
 Eyledi çün şükûfeye rağbet
 Bâğ-ı 'âlemde ber-ḥudâr olsun
 Ede ecdâdına Ḥudâ raḥmet

Bî-mânend semen-sîmâ

fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
 Evvelâ anda oldu rûy-nümâ
 Bu iki lâle-i cihân-ârâ
 Biriniñ nâmı oldu bî-mânend
 Birine dediler semen-sîmâ

Müsellem-i âlem

fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
 Geldi dünyâya bâğ-ı cennetden
 Nice meyl etmesin aña âdem
 Ḥaḳ budur cümlesinden a' lādır
 Nâmı dendi müsellem-i 'âlem

⁷ nâ-şinîde] –A.

Tuĥfe-i Mîr

fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
 Yoĥdur ' âlemd e mişl ü mânendi
 Şarılarda bulunmaz aña nazîr
 Beg efendiniñ olmağın zâhir
 Nâmı oldu bunuñ da tuĥfe-i mîr

[A.7b]

Mîhr-i Münîr

fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün
 Hâle-veş olsa ' aceb mi şekli
 Oldu bu ĥüsn ile meh-tâba nazîr
 Nûr-veş verdi ziyâ âfâķa
 Aña lâyıķ deseler mîhr-i münîr

Rûy-ı Nigâr

fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
 Hâķ budur böyle lâleniñ olsa
 Başlar üstünde cân gibi yeri var
 Gûyiyâ bergi zûlf-i dil-berdir
 İsmi lâyıķ olursa rûy-ı nigâr

La' l-i bedaĥşî

mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün
 Gülistân-ı cihânda ĥâķ budur kim
 Olup ol cümleden mümtâz ü yaĥşî
 Görüp bu reng ile gevher-şinâsân
 Dediler nâmına la' l-i bedaĥşî

Sultânî Gülgün

mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün
 Görüp bu gülşen-i ' âlemd e rûyun
 Eder bu lâle cân-ı zârı meftûn
 Olup her bergi la' l ile mülevven
 Anıñçün nâmıdır sultânî gülgün

S.6a

Feraĥ-baĥş

mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün
 Perîşân eylemiş eţrâfa zûlfün
 Mişâl-i dil-rübâ bir ĥûb-ı dil-keş
 Gören âdemde ĥalmaz ĥuşş a ve ĥam
 Nola derlerse nâmına feraĥ-baĥş

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

Ḳavs-ı ḳuzah

fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
 Hâḳ budur bu şükûfe-i ğarrâ
 Baḳdığınca verir derûna feraḥ
 Niçe levn ile olmağın zâhir
 Nâm-ı nâmîsi oldu ḳavs-ı ḳuzah

A.8a

Mülûkî ve Nâdir

fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
 Emr-i şâhî ile şükûfeciyân
 Mişlin olmadı bulmağa ḳâdir
 Oldu bu lâle Fennîye maḥşûş
 Dendi nâmı mülûkî ve nâdir

Faşş-ı nigîn

fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
 Bir güzel lâledir ki Fennî pesend
 Oldu eṭrâfı la' l-veş rengîn
 Faşş-ı ḥâtem gibi olup mümtâz
 Anıñ için denildi faşş-ı nigîn

Ḳubbeli

fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
 Eyleyip tûğ-ı vaḥdete îmâ
 Lâleniñ oldu gūyiyâ velîsi
 Oldu bu gülşen-i fenâda anıñ
 Nâmı Himmet Efendi ḳubbelisi

Tâc-dâr

fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
 Tâc-dârı zağarcı başıdır
 Lâleniñ biri de bu gülşende
 Tâc-dârı baş üzre şâhâne
 Etmiş ezhârı kendiye bende

Hüsn-i Ḥasen

fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
 Sâde-rû kırmızıda bî-mânend
 Bâğ-ı ' âlemde nâdir ü kem-yâb
 Ruḥ-ı dil-ber gibi olup rengîn
 Oldu hüsn-i ḥasenle şöhret-yâb

Gül-i Bî-hār⁸

fe' ilātün mefā' ilün fe' ilün
 Gül-i şad-berge beñzer a' lādır
 Oldu revnağda gül-i gülzār⁹
 Dest-i hūbānı etmez āzürde
 Dediler nāmına gül-i bî-hār

A.8b

Siyāh u sepīd

fe' ilātün mefā' ilün fe' ilün
 İbtidā halk içinde buldu şüyū'
 Nādir iken şükūfezār-ı Girīd
 Şeb ü rūza teşābüh oldu diye
 Nāmını koydular siyāh u sepīd

Tāc-dār-ı Kerīm Çelebi

fe' ilātün mefā' ilün fe' ilün
 Böyle bir lāle-i şafā-bağşı
 Şāh-ı dehrīñ başına taşsınlar
 Görmeyenler şükūfe-i 'adni
 Tāc-dār-ı Kerīm'e baqsınlar

Ankūdī

fe' ilātün mefā' ilün fe' ilün
 'Alī Ağa-yı fā'ıku'l-aqrān
 Hāşıl olsun murād u maqşūdı
 Kendi tohmundan eyledi peydā
 Nāmını dedi anıñ ankūdī

KAYNAKÇA

- AKTEPE, M.Münir. “*Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle*”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C.4, S.7, İstanbul 1953.
- Ali Enver. **Semâ-hâne-i Edeb**, Haz. Sadık Erdem, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013.
- AYVAZOĞLU, Beşir. **Güller Kitabı**, Ötüken Yay., İstanbul 1995.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı. **18. Asırda Lâle**, Haz. M. Uğur Derman, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006.

⁸ Gül-i Bî-hār, Siyāh u sepīd, Tāc-dār-ı Kerīm Çelebi, Ankūdī] –A.

⁹ Bu mısırada vezin aksamaktadır.

- BAYRAM, Yavuz. “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler” **TURKISH STUDIES**-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN:1308-2140, (Tunca Kortantamer Özel Sayısı-II), Volume 2/4, Fall 2007, www.turkishstudies.net, DOI Number:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.169, p.209-219.
- Baytop, Turhan-Kurnaz, Cemal. “Lâle”, **TDVİA**, Ankara 2003, s. 79-81.
- Esrar Dede. **Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye**, Haz. İlhan Genç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
- GÖKYAY, Orhan Şaik. “Divan Edebiyatında Çiçekler I-II-III” **Güçlük Nerede? Seçme Makaleler** 3, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 55-110.
- HAKVERDİOĞLU, Metin. “Lâle Devri ve Lâle İsimleri” **TURKISH STUDIES**-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN:1308-2140, (Fahrettin Kırzioğlu Armağanı), Volume 3/4, Summer 2008, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.374, p.472-498.
- KESKİN, Neslihan Koç. “Şükûfe-perest Bir Osmanlı Ali Çelebi ve Şükûfe-nâmesi” **Gazi Türkiyat, Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Bahar 2011, Sayı 8, s.257-284.
- Mehmed Fennî. **Tuhfetü'l-İhvân**, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu No: 161.
- Mehmed Fennî. **Tuhfetü'l-İhvân**, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuru Osmaniye Koleksiyonu No: 3704.
- Mehmed Siraceddin. **Mecma'-ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ**, Haz. Mehmet Arslan, Sivas 1994.
- ÖNAL, Sevdâ. “Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri” **TURKISH STUDIES**-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN:1308-2140, (Klasik Türk Edebiyatı, Prof. Dr. Meserret Dirioz Hatırasına), Volume 2/4, Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.652, p.878-895.
- ÖZTOPRAK, Nihat. “Fennî ve İzzet Efendi'nin Sâhîlnâmelerinde İstanbul”, **Üsküdar Sempozyumu C.II**, İstanbul 2005, s.11-27.
- Sâlim. **Tezkiretü's-Şuarâ**, Haz. Adnan İnce, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- TANSEL, Fevziye A. “Dîvân Şairlerimizden Fennî'nin Boğaziçi Kıyılarını Canlandıran Mesnevisi: Sâhil-nâme”, **Belleten**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976, s.331-346.
- POLAT, Nazım Hikmet. “Meşhur Eski Çiçek Meraklılarından Fennî Mehmed Çelebi”, **Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine, Cevat Rüştü'den bir Güldeste**, Kitabevi Yay., İstanbul 2001, s.267-271.
- YILMAZ, Fatma Büyükkarcı. “Risâle-i Takvîm-i Lâle” **Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları** Volume 24/III, Ağâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı, Harvard 2000, s.81-127.

INSTITUTIONS OF FAMILY AND MARRIAGE AS SOCIAL VICES IN MAJOR WORKS OF OĞUZ ATAY*

Yiğit SÜMBÜL**

ABSTRACT

Oğuz Atay has managed to place himself among the forerunners of modernist and post-modernist Turkish novel with his mastery of Turkish language and groundbreaking style which was unfamiliar to the Turkish readership in the second half of the 20th century. Highly influenced by such Western modernist authors as Joyce, Proust, Nabokov and Dostoevsky, Atay reflects the experiences of contemporary Turkish intellectuals such as ‘nothingness’, inbetweenness, search for the meaning of existence and disconnectedness from society in the chaotic social and political atmosphere of his time. Atay’s intellectuals revolt against traditional social and political institutions and their people’s blindness to their nation’s underdevelopment in the global sense with feelings of responsibility and guilt.

Among the social institutions Atay criticizes, traditional institutions of family and marriage come to the fore. Atay views these social obligations as burdens on the intellectual men’s shoulders which blunt their potentials as the saviours of the nation. In this respect, Atay’s intellectual characters have to isolate themselves from familial and marital concerns to achieve the virtue of ‘disconnectedness’. In Atay’s major works, it is clearly seen that each intellectual character declares an open war against their families for the sake of achieving greater goals.

Key Words: Oğuz Atay, disconnectedness, intellectual, social institutions, marriage, family

* This article has been extracted from the author’s thesis submitted to Erciyes University’s Institute of Social Sciences on February 14, 2014 under the title “A Comparative Study on the Portrayals of Modern Intellectuals in Major Works of James Joyce and Oğuz Atay”.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: yigitsumbul@gmail.com

OĞUZ ATAY'IN BAŞLICA ESERLERİNDE BİRER SOSYAL KUSUR OLARAK AİLE VE EVLİLİK KURUMLARI

ÖZET

Oğuz Atay Türkçe'yi kullanmadaki ustalığı ve 20. yüzyılın ikinci yarısındaki okurlara oldukça yabancı olan tekniğiyle kendisini modernist ve post modernist Türk edebiyatının öncüleri arasına koymayı başarmıştır. Batı edebiyatının ünlü modernist yazarlarından James Joyce, Marcel Proust, Vladimir Nabokov ve Fyodor Dostoyevski gibi isimlerden oldukça etkilenmiş olan Oğuz Atay eserlerinde çağdaş Türk aydınlarının arada kalmışlık, hiçlik gibi duygularıyla varoluşsal anlam arayışlarını ve bu sürecin sonucundaki toplumdan soyutlanmalarını, başka bir deyişle tutunamamalarını zamanının kaotik sosyal ve politik atmosferi ışığında yansıtmaktadır. Oğuz Atay'ın aydınları genellikle geleneksel sosyal ve politik kurumlara ve halkın uluslarının geri kalmışlığına karşı gözlerini kapatmış olmasına karşı büyük bir sorumluluk ve suçluluk duygusuyla baş kaldırmaktadır.

Atay'ın eleştirdiği sosyal oluşumlar arasında geleneksel aile ve evlilik gibi müesseseler en başlarda gelmektedir. Ona göre bu sosyal zorunluluklar aydın bireyin, -ki bu aydın birey yazarın metinlerinde her zaman bir erkektir- omzunda bir yüktür ve bu yük onun ulusun kurtarıcısı olarak sahip olduğu yetenekleri ve potansiyellerini köreltmektedir. Bu bağlamda, Atay'ın aydın karakterleri 'tutunamama' erdemine ulaşabilmek için ilk olarak kendilerini aileleri ve evlilikleri ile ilgili yükümlülüklerden soyutlamak zorundadır. Yazarın başlıca eserlerinde de görüleceği gibi, her aydın karakter daha büyük hedeflere ulaşabilmek için ilk başta bu gibi sosyal müesseselere savaş ilan etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Atay, tutunamama, aydın, sosyal kurumlar, evlilik, aile

Family and Marriage as Social Vices in Major Works of Oğuz Atay

Atay's relation to the Western tradition of modernist literature is the most remarkable one among his contemporaries in Turkey. Influenced by Joyce, Kafka, Dostoyevsky, Nabokov and Proust, Atay imitates thematic and stylistic aspects of such authors. Atay, in this respect, becomes one of the forerunners of the new tradition in Turkey and introduces his nation with the new wave of literature dominating the world.¹ When it comes to Turkish literature, Atay's influence on his contemporaries has been immense, as he is among the first writers who break away with the traditional Anatolian realism using European techniques and themes. Ahmet Ümit, one of the contemporary Turkish novelists, asserts that "Atay's heroes are the modern noncompatible Don

¹ Atay's novels have constantly been compared to the works of these novelists, especially Joyce. It is commonly known that Atay wrote his first novel *The Disconnected* as a response to Joyce's *Ulysses*. See: Mümtaz SARIÇİÇEK. (2009). "Ulysses ve Tutunamayanlar"ın Karşılaştırmalı İncelemesi / A Comparative Study on *Ulysses* and *The Disconnected*", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 4 /1-I Winter 2009, pp. 529-560.

See also: Serdar Odacı. (2009). "Ulysses ve Tutunamayanlar'da Bilinçakışı Tekniği / The Technique of Stream-of-consciousness in *Ulysses* and *Tutunamayanlar*", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 4 /1-I Winter 2009, pp. 605-684.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Quixotes living in our country. These heroes, who are so stubborn in that they stand alone and defend their own realities leading to their own destruction, witness the universal fate of the modern individuals” (2007:53). Atay opens a new era in Turkish literature followed by generations of young writers, who turn their attention to the innovations in literature without breaking away from their roots. Atay’s mastery in modernist and post-modernist techniques influences famous writers such as Yusuf Atılgan and Orhan Pamuk. After the sudden death of Oğuz Atay in 1977, Turkish literature undergoes a drastic change. As for the characters dominating Turkish literature, the air of modernism has always remained effective on fiction. However, Atay’s intellectual characters need to be extensively delineated to identify the major traits of ‘outcast’ intellectuals of his literature.

In his works, Atay gives voice to the modern man’s, mostly intellectuals’, spiritual paralysis, identity crisis, reactions to social institutions and self-sacrifice for the sake of their nations and people. Atay’s intellectuals are clearly interwoven with autobiographical elements to some extent. As one of the intellectuals himself during the troublesome 70s in Turkey, the author feels the necessity of an intellectual action to stop the nation’s nondevelopment, to enlighten the common people and to guide them out of the social, political and cultural darkness and paralysis. As Atay suffers a lot from his people’s blindness and unquestioning resignation to the present situation of their nation, he isolates himself from his people and gives voice to the socially alienated intellectuals in his literature as a means of getting his voice heard by the masses. For that purpose, Atay draws his intellectual characters with common personal traits and values like their alienation from society, their deep social and political consciousness regarding their nation and their breakaway with social conventions like family and marriage in this long process.

As Atay’s major works cannot be thought to be totally free from autobiographical sources, his views regarding the social conventions like traditional family structures, and marriages burdened on modern intellectuals can be traced through his major works. Furthermore, biographical accounts about the author also indicate that Atay as an intellectual suffers a lot due to problematic familial relations and his short-lived entanglement with the opposite sex, including his short marriage to Fikriye Gürbüz. For instance, before his literary career starts, Atay decides to move into another apartment; probably as he views his family and the domestic environment as a crippling factor on his intellectual development. He isolates himself into a secluded flat in Istanbul and the production of his first two novels coincides with this social estrangement.

Obviously, the free-spirited intellectual finds the chance to fly towards infinite horizons as a result of his breakaway with social conventions; which is exemplified in Atay’s fiction in detail. As an example to this, Ecevit observes that Atay bases the love triangle in his second novel *Dangerous Games* on his simultaneous marriage with Fikriye Gürbüz and his attachment to Sevin Seydi, by which he gets distanced to the opposite sex totally after a feeling of inbetweenness and disappointment. In the novel, Hikmet Benol also feels such entrapment between female figures, both of whom he loves in some senses. Atay’s depiction of Sevgi, in the novel, resembles his feelings towards his short-dated wife Fikriye; and Bilge echoes Sevin Seydi whom he is secretly in love with (Ecevit, 2011:132). Such troublesome experiences of heart leave the intellectual in a much more complicated mental state and Atay, very much like Hikmet in the novel, ends up with a total scepticism towards marriage and love. Atay reflects such troubles and breakaways in his major works and depicts family, marriage and love as burdens on intellectuals’ shoulders, which cripple their creativity. In all cases, Atay’s intellectuals achieve their true identities after their disengagements from their families, separation from wives and lovers and freedom from domestic concerns. In this respect, the aim of this article is to point out that Oğuz Atay deliberately describes such social institutions as family and marriage as social vices in intellectual men’s lives and such attachments must be eliminated by the intellectuals in order to achieve greater goal in modern life.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Atay coins the term ‘disconnectedness’, creates a character type with it and names his first novel after this concept. The term refers to the modern man’s isolation, separation and disconnection from society and all other social institutions, mostly due to the lack of meaning and loss of values in the external world. With this term, Atay usually describes a class of people, who feel suffocated due to the social and moral values rapidly changing as a result of the process of modernization, the political chaos dominating the nation and the dilemma between the west and the east. These people are almost always selected amongst a certain group of people above the average level of educatedness and social consciousness; as the rest is very much occupied with their survival out of this political, economic and social chaos in Turkey in the second half of the 20th century. However, Atay’s conception of ‘disconnected’ individuals always excludes women who could be classified as ‘connected’ individuals of secondary importance in the modern Turkish society. Atay’s conception of the term also implies that women constantly interfere in men’s lives through old-fashioned traditions and social institutions like family and marriage, which results in distortion of the intellectuals’ potentials for greater causes like development of the country, education of citizens and enlightenment of the Great Turkish nation:

According to Atay, the married woman is a symbol of traditionalism, the bourgeois life style; she is an obstructive element that plays a negative role in man’s development and functions to reduce him to material reality; she is the one who must be escaped and avoided. The functions of Nermin in *The Disconnected*, Sevgi in *Dangerous Games*, Cemile in *Those who Live by Games* are all the same in each work: to represent the ongoing social order (Ecevit, 1989:69).

In Atay’s first novel, *The Disconnected* (1972), Turgut Özben experiences such suffocation under pre-established social conventions and isolates himself from his wife and children. Years after he establishes a regular, traditional domestic order, Turgut learns that his best friend Selim has committed suicide; and this news comes as a huge blow on his petit-bourgeois life standards and it shakes him off his years-long trivial pursuits as a trapped intellectual. In his letter to Turgut, Selim has said: “my life was a game that I wanted to be taken seriously. You got married and spoil the game” (Atay, 2012c:31) Turgut, then, starts questioning his marriage to Nermin.

In the novel, voices of major female figures, such as Nermin and Günseli, are constantly suppressed by the narrations of either Selim or Turgut. Furthermore, these characters are always refused independent identities and identified only in relation to their male companions: Nermin as Turgut’s wife, Günseli as Selim’s girlfriend and Aysel as Esat’s sister. For instance, Irzik claims that Günseli, in *The Disconnected*, only speaks through Selim’s language within Turgut’s framework. For her, Günseli only conveys Selim’s words to us and “her voice is borrowed by a dead man throughout the narrative. Her speech is dominated thoroughly by Selim’s language. In the mean time, the little pun employed by the author functions as a symbol of such process: - Günseli Günseli seli seli Selim Selim!” (265). Yavuz, on the other hand, points out that the male voice also suppresses Nermin’s speech in the novel:

Nermin is described within Turgut’s framework as a woman who possesses petit-bourgeois tastes and belongs to the world of the ‘connected’ throughout the novel. With such character traits, she is excluded from men’s world and cannot be related to the general cause of the novel due to her own attitude and choices. In short, she cannot internalize ‘disconnectedness’ very much like the other female characters in the novel (2011:56-7).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

In opposition to such bourgeois mannerisms, Turgut begins to feel a certain degree of nausea on the triviality of anything he encounters like J.P. Sartre's famous character Roquentin.² After he gets Selim's letter, Turgut's regular sleep routine also changes and he starts complaining about his wife sleeping next to him: "Perhaps, she doesn't really exist; the thing lying next to me is perhaps just a bunch of hair. [...] What a pity! Humans do not get the shapes in our dreams" (32). As a result of these feelings, Turgut later leaves his wife, children and the artificial lifestyle behind and sets off to get closer to Selim by only taking his books with him. Atay obviously draws a parallel between his own family life and Turgut's. They are both intellectuals who are engineers in official posts, which provides them with sufficient income to afford a big flat, to look after children and to give a prosperous life to their wives. However, both intellectuals achieve their spiritual fulfilment only after they break their connection with such involvements.

Similarly, Atay's second novel, *Dangerous Games*, presents another example for the Turkish intellectuals who get suffocated under social conventions, institution of marriage or fruitless attempts of love. What actually bothers Hikmet most is the regret of the dilemma he feels between his marriage to Sevgi and attachment for Bilge. His unhappy marriage with Sevgi and unsatisfied desires for Bilge are narrated to the reader by Atay with all the sincerity and outspokenness Hikmet has. Atay dictates every single detail in his creation of Hikmet to himself in the notes on his personal diary. He states that Hikmet "takes shelter in Sevgi's hands and surrenders in the beginning. Yet, what Sevgi wants is something different. She wants to see a man next to her, a self-conscious man acting like real men in public" (2012a:54). Besides not appealing to Sevgi's tastes for an ideal husband, Hikmet does not answer to the expectations of Bilge, either. What Hikmet thinks about the institution of marriage and married people, which is also shaped upon his unhappy and hopeless marriage with Sevgi, is also highly realistic and heart-breaking:

There is no beauty in disorderly lives. You can feel the smell of hardheartedness everywhere in the house. A married but lonely man does not know what to do after he comes home from the burdens of a busy, irritating and suffocating day. He cannot find any tranquilizing detail while he is burning with his rage to take the revenge of all those disdain and abasement. He takes his revenge from the clothes he takes off in a fit of anger (2010:148).

Hikmet always feels crushed under the fact that he could never approach Bilge during his marriage with Sevgi. His obsessive attachment to Bilge makes him feel that everything would be different if he had conquered her heart. On the other hand, he does not deem himself worthy of such rewards and happiness: "What would Bilge do with me? I don't know what to do with myself" (160). This situation is reflected on his character as a feeling of uselessness and high melancholy. Demiralp gives perhaps the best description of Hikmet in one of his articles. He takes the names of the two ladies as allegorical, as Sevgi means 'love' and Bilge means 'wise' in Turkish. For him, Hikmet is doomed to lose all the time, and he lacks love (Sevgi) in his relationship with Sevgi and Wisdom (Bilgelik) with Bilge (1978:12). Having been disappointed with love affairs, Hikmet rejects all responsibility and escapes.³ He begins to complete every single unfinished business within his mind in his 'shanty' world and to get rid of his feeling of regret in this way. For Atay, Hikmet is incapable of finishing any affair he half-heartedly gets involved in: "He perhaps feels that bringing things to a conclusion metaphorically means death for him. He escapes all deaths by leaving many lives unfinished" (2012b:56).

² Antoine Roquentin: The protagonist who feels a deep nausea and psychological collapse upon the triviality of human reality in French writer-philosopher Jean-Paul Sartre's famous novel *Nausea*.

³ For a similar assessment, please see: Veysel Şahin. (2013). "Oğuz Atay'ın Romanlarında Toplumsal Yabancılaşma/Social Isolation in Oğuz Atay's Novels", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/9 Summer 2013, p. 2317.

Coşkun Ermiş, the protagonist of Atay's only dramatic work, *Those who Live by Games*, also shares similar concerns with Atay's other intellectuals regarding marriage and family as an obstacle before his intellectual and spiritual development. The biggest problem shaping Coşkun's character is that he does not deem his life suitable for his standards as an intellectual man. His marriage to Cemile, responsibilities as a father and his passive position in the domestic sphere cripple his potentials as a free-thinking intellectual and a playwright. "He has got married to Cemile just because he did not know what he wanted. He has done that because Cemile told him he was important while everyone else humiliated him" (2012b:108). Not considering himself sitting well with this kind of life, Coşkun always tries to keep his mind busy with any possible pursuits. The plays he has been writing for some time bring him a new environment and new friends. One of Coşkun's best friends, Saffet introduces Coşkun to Servet, owner of a private theatre company, and Emel, a young actress. Having seen the reflection of the unfulfilled desires of his past in the eyes of Emel, Coşkun gets one step further from his home. His meeting with Emel means an opportunity for him to compensate a life wasted away. When compared to Cemile, Emel appears as a younger, more beautiful, cultured and free-spirited lady, which best meet Coşkun's expectations. Emel comes as a glimmer of hope for Coşkun to satisfy his unfinished passions. Although Emel is younger than him, Coşkun gets positive responses to his affection most probably due to his maturity and abilities to write drama. Just like Turgut and Hikmet, Coşkun also vents all his pains on his marriage as a result of his 'disconnectedness'. However, he experiences even this secret affair with Emel as if living in another game he himself created. He runs away from home twice and fails in both of them. After the last disappointment he faces, his heart, which has not been in good condition lately, plays a game against him this time; and Coşkun dies a sudden death at the end of the play.

Lastly, Prof. Server Gözbudak, the protagonist of Atay's last novel *The Science of Action*, bears the traces of the bad influences of and impressions on the institution of marriage and traditional family. This alienated intellectual, also echoing Atay himself, reflects his views about marriage and family, which he sees as a trouble in his life, in negative terms. He confesses that the person to whom he most frequently reflected his troubles and concerns is his wife: "Only one person has been waiting in terror for this outburst from me: my wife" (2012a:48). Apart from the fact that his wife knows him well, Prof. Gözbudak also mentions his wife while talking about his monotonous domestic life. The bills to be paid, the monotonous order of dinners had together everyday, the same conversation around the table, the same TV programs and instalments, etc. The life of a professor is comfortable, but boring. Consequently, the intellectual person cannot get satisfied with such a standard of life. In one of these subsequent nights, he resembles a young actress in a movie to one of the students he always makes a point of in the classroom. Just like Coşkun Ermiş in Atay's play *Those who Live by Games*, he realizes his feeling of longing for the unfulfilled dreams. He confesses that this beautiful, young lady influenced him deeply as: "I saw her face in mid-rows of the class: she was looking at me. Her eyes were dark coloured. She was not paying attention to the lecture. Then, I must have thought that her eyes were dangerous. I guess, I wanted to forget those eyes" (60). After turning back to the real world from his dreams, Server Gözbudak remembers his duties and responsibilities as a family man.

However, while talking about his responsibilities, Prof. Gözbudak never makes mention of his wife saying: "I have instalments to pay and two kids to look after" (60). This statement indicates his distanced stance towards the institution of marriage. At the end of the unfinished novel, the professor remembers his domestic life once again after his meeting with this young lady named Semra in a party. He states that his wife asks too many questions and he feels anxiety and fear in his household. With the statement "The house was a disturbance to me" (112), he reveals that he has been suffocating under this trouble. Server Gözbudak, however, seems to have forgotten

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

all these troubles when he takes Semra out for a drink and dance after the party. When Atay's diary notes are carefully analyzed, it is easy to realize that what Atay intends to create is a professor Gözbudak beyond the traits mentioned above, but with intentions of living a furtive life outside home and work. In these notes, Atay states about the professor that "he falters in an anti-social and climacteric life style which stems from his illegitimate affairs and rapid changes of women coming in and out of his life" (2012b:268). Although this intellectual is planned to be living a double life, the readers can only see the professor's identity as a man of education in this unfinished novel. Unfortunately, Atay does not have enough time for writing about the active social life of the professor though sketched out beforehand. In the biographical study on Atay, Ecevit writes that "the novel is left half-finished at the point when the second identity of the professor shaped by a heavy fondness of the opposite sex and entertainment begins to be put down on paper" (2011:525). These statements and the character portrayed complete the general picture of the unsuccessful marriages in the whole Atay literature, as can also be seen in the cases of Turgut, Hikmet and Coşkun.

As a conclusion, thus, it can be argued that Atay aims to give the message that female voices are, and should be, eliminated by the male voice and female identities must be digested into the male ones in a patriarchal society. In Atay's major works, overindulgence in the family habits and female routine means degeneration for the intellectual man; and women are the agents of the bourgeois routine always trying to cripple men's devotion to greater causes. As can be observed from the abovementioned texts, Atay's female characters and the familial atmosphere are always described in negative terms. Atay's 'disconnected' intellectuals have a strong social consciousness and feeling of responsibility for the future prosperity of their nation, they sacrifice themselves for the sake of their nation's enlightenment and wellbeing.

The fact that Atay himself is born into a generation that begins to take the west as a role model in national development both in science and arts causes a great conflict for his intellectuals who are condemned to betray the glory of their ancestors and turn to the West. That is why almost all disconnected intellectuals in Atay's literature are alienated from society into a kind of private self, looking for meaning and a way out of this inbetweenness. Under such great assignments and inner conflicts, family life and marriage turn out to be nothing more than waste of time for these intellectuals. In fact, Atay's intellectuals characters are always granted the virtue of 'disconnectedness' the moment they finally manage to save themselves from familial and marital trivialities. Atay openly declares war against traditional social institutions like family and marriage for the sake of personal, intellectual and national development and freedom of thought.

REFERENCES

- ATAY, Oğuz. (2012). *Eylembilim* (Science of Action). İstanbul: İletişim Yayınları.
- . (2012). *Günlük* (The Diary). İstanbul: İletişim Yayınları.
- . (2011). *Oyunlarla Yaşayanlar* (Those who Live by Games). İstanbul: İletişim Yayınları.
- . (2010). *Tehlikeli Oyunlar* (Dangerous Games). İstanbul: İletişim Yayınları.
- . (2012). *Tutunamayanlar* (The Disconnected). İstanbul: İletişim Yayınları.
- DEMİRALP, Oğuz. (1978). "Oğuz Atay'ı Değerlendirmek Yolunda." (On the Way to Evaluate Oğuz Atay). *Oluşum*. (Nascence). Ekim. v.12. pp.8-12.
- ECEVİT, Yıldız. (2011). *Ben Buradayım: Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası*. (Here I Am: The Biographic and Fictional World of Oğuz Atay). İstanbul: İletişim Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- . (1989). *Oğuz Atay'da Aydın Olgusu*. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- IRZİK, Sibel. (2009). "Tutunamayanlar'da Çok seslilik ve Sınırları". *Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. Haz. Handan İnci. İletişim Yayınları. pp. 258-266.
- ODACI, Serdar. (2009). "Ulysses ve Tutunamayanlar'da Bilinçakışı Tekniği / The Technique of Stream-of-consciousness in Ulysses and Tutunamayanlar", *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 4 /1-I Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1264151595_12.%20Serdar%20Odac%C4%B1.pdf, pp. 605-684.
- SARIÇİÇEK, Mümtaz. (2009). "Ulysses ve Tutunamayanlar'ın Karşılaştırmalı İncelemesi / A Comparative Study on Ulysses and The Disconnected", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 4 /1-I Winter 2009, www.turkishstudies.net, DOI Number :http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1217265246_9.%20M%C3%BCmtaz%20Sar%C4%B1%C3%A7i%C3%A7ek.pdf, pp. 529-560.
- ŞAHİN, Veysel. (2013). "Oğuz Atay'ın Romanlarında Toplumsal Yabancılaşma/Social Isolation in Oğuz Atay's Novels". *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/9 Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number : http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1950248051_137%C5%9Eahin%20Veysel-2313-2322.pdf, pp. 2313-2322.
- ÜMİT, Ahmet. (1997). "Uyumsuzların Aksak Tangosu." (The Limping Tango of the Absurd). *Öküz Dergisi*. (The Ox Journal) Aralık. Prep by. Handan İnci. *Oğuz Atay'a Armağan*. (A Gift for Oğuz Atay). İstanbul: İletişim Yayınları. pp.44-59.
- YAVUZ, Ayşe Duygu. (2011). "Düzenin ve Kadının Karşısında Bir Garip Oğuz Atay" (Oğuz Atay, A 'Strange', Against the System and the Women). Diss. İhsan Doğramacı Bilkent UP.

TÜRKÇEDE PARA BİRİMLERİYLE İLGİLİ DEYİMLER VE BUNLARIN ANLAM BİLİMSEL KARŞILAŞTIRILMASI*

*Erdal ŞAHİN***

ÖZET

Deyim, gerçek anlamından farklı anlamı olan ve en az iki sözcükten oluşan sözcük öbeğidir. Deyimler, dilinde oluştukları halkın geçmişi, yaşam biçimi, gelenekleri, görenekleri ve başka maddi ya da manevi değerleriyle ilgili izler taşır. Geçmişteki kültüre ait bazı unsurları ifade eden sözcük ve sözcük öbekleri, bugün o kültür yaşanmadığı hâlde, deyimlerde diğer sözcük veya sözcük öbekleriyle birlikte çeşitli kavramları ifade etmek üzere kalıplaşmış olarak bulunabilmektedir. Dilimizde de pek çok deyim kurulumunda geçmişten bugüne kadar kullanılan pek çok para birimi yer almıştır. Türkçede para birimlerinden sadece 'akçe', 'kuruş', 'mangır', 'metelik', 'para' ve 'pul' ile ilgili deyimler yapılmıştır. Yüzyıllardır para basan ve kullanan Türklerin deyimlerinde bu sözcükler, deymi oluşturan diğer sözcüklerle türlü biçimlerde kalıplaşarak aynı ya da birbirinden farklı birçok kavramın ifadesi için kullanılmıştır. Türkçede para birimlerinin yer aldığı toplam 54 deyim tespit edilmiştir. Türlü biçimlerdeki bu deyimlerde yoğunlukla 'değersiz, kıymetsiz'; 'değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek'; 'değersiz etmek, değersizleştirmek'; 'değer vermemek'; 'yoksul, parasız'; 'yoksul olmak, parasız olmak'; 'çok para kazanmak'; 'bir mesele üzerinde yerli yersiz fikir yürütme' kavramları ifade edilmiştir.

Çalışmada para birimleriyle ilgili deyimler, özellikle anlam yönünden karşılaştırılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, deyim, para, para birimi, anlam bilimi.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, El-mek: esahin@marmara.edu.tr

COMPARATIVE SEMANTIC ANALYSIS OF TURKISH IDIOMS RELATED TO CURRENCY

ABSTRACT

An idiom is a group of words (at least two words) having a meaning not deducible from those of the individual words. In all languages, idioms show traces of the past, referring to life-style, traditions, material and spiritual values of peoples. Some idioms contain the words that refer to obsolete and outdated cultural elements that are no longer in use. In Turkish language, we can give the example of money idioms referring to various monetary units used by the Turks in the past. There are 54 Turkish idioms related to currency. They are based on the following words: 'akçe', 'kuruş', 'mangır', 'metelik', 'para', 'pul'. These idioms convey different meanings that are mainly related to the following notions: 'of no value', 'to be of no value', 'to lose value', 'to devalue', 'to undervalue', 'out of money', 'to be poor', 'to make a lot of money', 'to talk nonsense'.

In this article, Turkish money idioms are comparatively analysed from the semantic point of view.

Key Words: Turkish language, idioms, money, currency, semantics.

1. Giriş

Gerçek anlamından ayrı bir anlamı olan ve çekici bir anlatım özelliği bulunan kalıplaşmış sözcük öbeğine *deyim* denir. Deyimler, en az iki sözcükten oluşur ve dilde öğeleri değiştirilmeden ve öğeleri arasına başka bir sözcük girdirilemeden kalıp olarak kullanılırlar. Deyimleşmede dil genellikle aktarmalardan, somutlaştırmalardan ve benzetmelerden yararlanır. Halkın söz yaratma gücünden doğan deyimler, bunları söyleyen halkın dil inceliğini göstermesi yanında o halkın geçmişi, yaşam biçimi, gelenekleri, görenekleri ve başka türlü özellikleriyle ilgili izler taşır. Geçmişteki kültüre ait bazı unsurları ifade eden sözcük ve sözcük öbekleri, bugün o kültür yaşanmadığı hâlde, deyimlerde diğer sözcük veya sözcük öbekleriyle birlikte bir kavramı anlatmak üzere kalıplaşmış olarak bulunabilmektedir.

Dillerde belli bir kavramı ifade etmek üzere bazı sözcüklerin deyim olarak kalıplaşması çeşitli biçimlerde olmuştur. Türkçede söz dizimi açısından deyimler fiil ismi öbeği, sıfat-fiil öbeği, zarf-fiil öbeği, isim tamlaması, sıfat tamlaması, isnat öbeği, yönelme öbeği, bulunma öbeği, çıkma öbeği, edat öbeği, bağlama (bağlaç) öbeği, ikileme (tekrar öbeği) ve cümle biçimlerinde bulunabilmektedir.¹ Sözlü halk kültürünün ürünleri olan deyimlerin kuruluşunda, hatırdı tutma kolaylığı sağlamak, anlatıma güç kazandırmak için bazen uyak (kafiye) türlerine de başvurulur.

¹ Türk dilinde deyimlerin söz dizimi özellikleri ve örnekleri için bk. Uzun Subaşı, Leyla (1991), "Türkçedeki Deyim Yapılarında Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Özellikler", *Dilbilim Yazıları* 1990, Ankara, s. 57-64; Yüceol Özezen, Muna (2001), "Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz", *Türk Dili*, S. 600, s. 869-879; Aksan, Doğan (2004), *Türkçenin Sözvarlığı*, 3. bs., Ankara, s. 174-176; Özkan, Mustafa (2004), "Deyimleşmiş İkilemeler", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül 2004)*, Ankara, s. 2294-2315; Demir, Celal (2008), "Türkçede Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri", *Türk Dili*, S. 677, s. 428-444; Sinan, Ahmet Turan (2009), "Deyimlerin Yapısı Değişir mi?", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, Fall 2009, s. 1996-2009.

(Hatipoğlu 1972: 200)

Parayı bilen ve kullanan halkların deyim hazinelerinin bir bölümünü doğal olarak para ve para birimleri ile ilgili deyimler oluşturmıştır. Eskiden eldeki malların değişimi yerine paranın mübadele aracı olarak kullanılmasından² bu zamana, para maddi varlığın en önemli göstergesi ve insanoğlunun vazgeçilmezlerinden biri olmuştur. Bir tedavül aracı olan ve aynı zamanda gücü temsil eden para, geçmişte parayı kullanan devletlerde ekonomik hayatın en önemli esası ve göstergesi görülmüştür. Bu gerçek bugün de geçerliliğini korur. Geçmişten bugüne devletlerin ekonomik yaşamlarındaki olumlu veya olumsuz gelişmeler kısa sürede paraya yansımıştır. Yüzyıllardır parayı bilen ve kullanan Türklerin dillerinde de para ve para birimleri ile ilgili birçok deyim yapılmıştır.

Daha önce başka bir çalışmamın konusunu teşkil ettiğinden³ bu çalışmada genel anlamlarıyla yani “devlet tarafından bastırılan, üzerinde değeri yazılı olan kâğıt ya da metalden ödeme aracı” anlamına gelen *para* ve *akçe* (*akça*) sözcüklerinin bulunduğu deyimler inceleme konusu yapılmamış, bunlarla birlikte para birimlerini ifade eden diğer sözcüklerin geçtiği deyimler incelenmiştir. Para birimleri ile ilgili deyimler kısmen yapı bakımından, özellikle anlam yönünden karşılaştırılarak incelenmiştir.

2. Türkçede Para Birimleri İlgili Deyimler

2.1. Akçe Sözcüğü Bulunan Deyimler

Akçe (< *ak* + *ça*)⁴ sözcüğü, *Türkçe Sözlük*’te “1. Küçük gümüş para. 2. Her tür madenî

² İnsanoğlunun yaşamında, çok erken dönemlerde başlayan değiş tokuşları gerçekleştirebilmek için bir değer ölçüsü gerekiyordu. Erken çağlarda bunun için metaller, işlenmiş parçalar (kazan, sacayak, şiş, bel vb.) ya da külçeler şeklinde kullanıldı. (Milliyet 1993d: 9157) Sikke biçiminde paralar ilk kez MÖ 7. yüzyılda Batı Anadolu’da Antik Çağ’ın ticaret yolları üzerinde kurulan Lidya’da ortaya çıktı. Eski Yunan kent devletlerinin sikkeleri önceleri Ege ve Akdeniz’de tedavül etmekteydi. Büyük İskender’in fetihleri sayesinde, sikke kullanımı MÖ 4. yüzyılda Mısır, Pers İmparatorluğu ve Kuzey Hindistan’a ulaştı. (Pamuk 2000: 2-3) Türklerde de madenî paraların 6. yüzyıldan itibaren Göktürk, Tüргеş ve Uygur devletlerinde basılıp kullanıldığı bilinmektedir. Bu dönemden sonra, medeni dünyada olduğu gibi, Türk ülkelerinde de yaygın mübadele aracı olarak çeşitli birimlerle ve adlarla para kullanışta olmuştur. Tarih boyunca Türk devletlerinde bastırılan ve kullanılan paralar hakkında geniş bilgi için özellikle bk. Orkun, Hüseyin Namık (1936), “Eski Türklerde Para”, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, s. 39-43; Artuk, İbrahim (1964) “Para”, *İslam Ansiklopedisi İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, İstanbul, s. 508-510; Tözen, İbrahim -Tunçay Aykut (1973), *Türkiye Cumhuriyeti Madenî Paraları ve Madalyaları 1923-1973*, İstanbul; Ölçer, Cüneyt (1983), *Cumhuriyet Dönemi Türk Kâğıt Paraları 1923-1983*, İstanbul; Tekin, Oğuz (1999), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para”, *Osmanlı*, C. III, Ankara; Pamuk, Şevket (2000), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, 2. bs., İstanbul; Öztürk, Mustafa (2002), “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, C. X, Ankara, s. 802-822; Akyıldız, Ali (2003), *Para Pul Oldu: Osmanlıda Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul; Şirin User, Hatice (2005), “Türkçede Para ve Para Birimi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 2004/1, s. 129-151; Sertkaya, Osman F. -Rysbek Alimov (2006), *Eski Türklerde Para*, İstanbul; Akyıldız, Ali (2007), “Para”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34 (Osmanpazarı-Resuldar), İstanbul, s.163-166.

³ Şahin, Erdal (2013), “Türkiye Türkçesi ile Tatar Türkçesinde Parayla İlgili Deyimler ve Bunların Anlam Bilimsel Karşılaştırılması”, *Türk Dünyası Araştırmaları (Prof. Dr. Turan Yazgan’a Armağan)*, S. 207, s. 261-280. Çalışmada, Türkiye Türkçesinde “devlet tarafından bastırılan, üzerinde değeri yazılı olan kâğıt ya da metalden ödeme aracı” anlamlarıyla *para* ve *akçe* sözcükleri bulunan 79 deyim, Tatar Türkçesinde aynı anlamla *akça* sözcüğü yer alan 68 deyim tespit edilmiş ve bunların anlam bilimsel karşılaştırması yapılmıştır.

⁴ Türkologların çoğunluğu, *akça* ~ *akçe* sözcüğünün gümüşün rengi düşünülerek *ak* “beyaz” + *-ça* biçimbirimlerinden oluştuğunu düşünür. G. Ramstedt ise sözcüğü Eski Türkçede “değerli ipek kumaş” ve “hazine” anlamlarına gelen *agı* + *-ça* olarak açıklamıştır. Ramstedt’in bu çözümlemesi kimi Türkologlarca da desteklenmiştir. Örneğin sözcüğün kökeni için Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 66’da “Eski Türkçe *agı* “kıymetli ipek kumaş, hazine, para”dan Farsça etkisiyle getirilen küçültme eki *+ça* ile *agı+ça* > *ağça* > *akça* > *akçe*; bazılarına göre ise Türkçe *ak* kelimesinden gelmektedir.” denir. Gülensoy 2007: 59’da sadece “Eski Türkçe *agı* “varlık, hazine”+*ça*” açıklaması yapılmıştır. Tietze 2002: 124’te ise sadece “para” < *akça* “beyazımsı” < *ak* + sığata eklenen *-ça* küçültme eki.” köken bilgisi verilmiştir. Sahillioğlu 1989: 225’te “akçe”nin batı dillerinde “beyaz” manasına gelen *asprodan* alındığı iddiası”nın varlığından söz edilir. *Akça*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

para.” (TDK 2005: 48); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*’nde “1. Para. 2. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan 19. yüzyıla değin kesilmesi sürdürülen gümüş sikke türü ve para birimi.” (Milliyet 1993a: 250); *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te “1. Selçuklular ve Osmanlılarda para birimi olarak kullanılan gümüş sikke. 2. Para, nakit. 3. (Para birimi kuruş olduktan sonra) *kuruşun* 120’de biri.” (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 66); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*’te “1. Küçük gümüş para. 2. Her çeşit madenî para.” (Çağbayır 2007a: 167); *Lehce-i Osmânî*’de “Ufak gümüş para, pul, nakit, zenginlik, mal.” (Ahmet Vefik Paşa 1876a: 47); *Kâmûs-ı Türkî*’de “1. Vaktiyle mütedavil bulunmuş bir küçük gümüş sikke, pul. 2. Nakit, para, zenginlik.” (Şemseddin Sami 2010: 39); *Dictionnaire Turc-Français*’de “1. Paranın üçte biri ve *kuruşun* yüz yirmide biri değerinde para. 2. Basılmış para.” (Kieffer-Bianchi 1835a: 73); *Turkish and English Lexicon*’da “1. Gümüş para. 2. Madenî para, para. 3. Paranın üçte biri.” (Redhouse 1987: 164) anlamlarında yer almıştır.⁵

Akçe sözcüğünün Osmanlılarda “gümüş sikke” anlamı yanında 15. yüzyıldan itibaren genel anlamda “para, nakit” karşılığında kullanıldığı (Sahillioğlu 1989: 224) düşünülür. Gerçekte ise Osmanlı Devleti’nde 15. yüzyıla kadar esas para birimi olan *akçe*⁶, gerek ilk çıktığı dönemde gerekse 15. yüzyılda altın para (*sultânî*) ve daha sonraki yüzyıllarda başka adlarla (*kuruş*, *para*, *pul*, *mecidiye* vb.) türlü madenlerden paralar basıldığında doğal olarak “belli değerlerdeki gümüş sikke” anlamı genişletilerek “para, nakit” anlamında da kullanılmıştır. Türkçede bu anlamından sonra mecazi olarak “zenginlik, mal, mülk”⁷ anlamı da gelişmiştir. Ağızlarda ise ya paralardan ya da paraya benzer olarak yapılan “kadınların süs eşyasında kullandıkları madenî, parlak ve ortası delik, yassı pul.” (TDK 1962: 145) anlamında *akça* sözcüğü kullanılmaktadır.

Türkçede *akçe* sözcüğünün bu anlamlarından bazılarıyla yer aldığı ve türlü anlamlar ifade etmek üzere kurulmuş birçok deyim vardır.⁸ Bunlardan “para birimi” ifadesiyle *akçe* sözcüğünün kullanıldığı deyimler şunlardır: *akçe bozmak* “mali güçlükler karşısında gümüş paranın kenarından kırarak ayarını düşürüp kıymetini azaltmak” (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 66); *akçe etmez* “bir

sözcüğünün diğer Türk lehçelerindeki biçimleri, anlamları ve köken bilgisi için bk. Sevortyan, E. V. (1974), *Etimologičeskij Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi na Glasniye)*, C. 1, Moskova, s. 120; Şirin User 2005: 132-135.

⁵ İsfahan Selçuklilerinde de *akçe* adı ile para kesilmiştir. (Uzunçarşılı 1978: 232) Osmanlı Devleti’nde 1326’da Orhan Bey zamanında gümüş sikkeler kesilerek *akçe-i Osmânî* (Osmanlı akçesi) adıyla piyasaya sürülür. (Milliyet 1993d: 9157) Bunun 1, 5 ve 10 *akçelik* birimleri vardı. 1 ve 5’lik *akçeler* Orhan Bey, 10’luklar ise Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezit devirlerinde çıkarılır. (Akyıldız 2007: 164) *Akçe*, Osmanlı Devleti’nde 1724’te *kuruşun* temel para birimi olarak kabul edilmesine değin günlük alışverişlerde kullanılan esas sikke olarak kaldı. (Milliyet 1993d: 9157) İlk Osmanlı gümüş para birimleri şer’î *dirhem* ağırlığından çok farklıydı ve belki küçük sikkeler, yarısı veya dörtte biri şeklinde *dirhem*’in bir kesriyle ifade edilemediği için bu ismin yerine *akçe* tercih edilmiştir. Türkçe olarak düzenlenen belgelerde gümüş para biriminden daima *akçe* diye söz edilmekte, *dirhem* tabiri hukuki belgelerde, özellikle Arapça belgelerde geçmektedir. Fatih Sultan Mehmet zamanında olduğu gibi çeşitli dönemlerde yapılan taşşişlerle *akçenin* giderek ufalması, incelmesi ve iktisadi bir değer ifade edemez hâle gelmesi, II. Süleyman zamanında, 1687 yılında para rejiminde bazı değişiklikler yapılmasına yol açmıştır. Gümüş para birimi *kuruş*, *zolota* ve küsuratları olan *paraya* kaydırılmış, *akçe* de zamanla aslında Mısır Memluk sikkesi olan *paranın* küsuratı hâline gelmiştir. Bu dönemde 3 *akçe* 1 *para* ediyordu. Osmanlılarda zamanla *para* *akçenin* yerini almıştır. (Sahillioğlu 1989: 225-226) İlk Osmanlı parası olan gümüş *akçe* en son 1834’te de çıkarılmıştır. (Akyıldız 2007: 165) Bu tarihten sonra ülkede *akçe* basımına tamamen son verilmiştir. (Milliyet 1993d: 9158) Bir müddet *akçe* adı yalnız bir hesap birimi olarak varlığını sürdürmüştür. (Sahillioğlu 1989: 226)

⁶ *Akçe* sözcüğü, Osmanlıların yaptığı bir sözcük değildir, daha önce tarihî Türk yazı dillerinden Kıpçak, Harezm ve Eski Anadolu Türkçelerinde de “gümüş para” > “para, nakit” anlamlarında kullanılmaktaydı. (bk. Sevortyan 1974: 120; Paçacıoğlu 2006: 15) Bu sözcüğü, Türk dili alanında ilk defa Yenisey bölgesinde bulunan bir sikke üzerinde okuyan bilim adamları vardır. (bk. Sertkaya-Alimov 2006; Şirin User 2005: 131-132)

⁷ bk. Şemseddin Sami 2010: 39; Ahmet Vefik Paşa (1876a): 47.

⁸ “Para, nakit” anlamına gelen *akçe* (*akça*) sözcüğünün yer aldığı deyimler için bk. Şahin, Erdal (2013), “Türkiye Türkçesi ile Tatar Türkçesinde Parayla İlgili Deyimler ve Bunların Anlam Bilimsel Karşılaştırılması”, *Türk Dünyası Araştırmaları* (Prof. Dr. Turan Yazgan’a Armağan), S. 207, s. 268-269.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

akçelik değeri bile yok, kıymetsiz” (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 66); *bir akçe (akça)* “pek değersiz” (Şemseddin Sami 2010: 39); *deve bir akçeye, deve bin akçeye* “çok ucuza alınmayan bir şey gerekli olduğunda çok pahalıya alınabilir” (TDK 2005: 512); *sıçan deliği bin akçe* “kaçıp saklanacak yer yok” (TDK 2005: 1747)

Türkçede para birimi olarak *akçenin* yer aldığı türlü biçimlerde ve anlamlarda 5 tane deyim tespit edilmiştir. Bunlardan *akçe bozmak* deyim, gümüşten yapılan akçelerin çeşitli nedenlerle kırılıp ağırlığının eksiltilmesi gerçeğine dayanmaktadır. Bu deyim, *akçelerin* gümüşten yapıldığı Osmanlı Devleti zamanında kullanılmış olup paraların cumhuriyet döneminin ilk on yılından sonra değersiz metallerden basılmaya başlanmasıyla bu deyim kullanımı giderek azalmış olmalıdır. *Akçe etmez* deyim, Osmanlının son döneminde *akçenin* değerinin azalmasıyla ya da bir *akçenin* değersiz olduğu dönemde kullanılmaya başlandığı anlaşıyor. *Bir akçe (akça); deve bir akçeye, deve bin akçeye; sıçan deliği bin akçe* deyimlerinde *akçe* sözcüğü, *bir* ve *bin* sayı sıfatlarıyla miktar olarak belirtilmektedir. Bunlardan ikisinde *bir akçe* sıfat tamlaması “değer olarak az, değersiz” anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım, söz konusu deyimlerin 1 *akçenin* çok değersiz olduğu bir zamanda yapıldıklarını göstermektedir. İki deyimde ise *bin akçe* sıfat tamlaması “değer olarak çok, değerli” anlamında kullanılmıştır. Bu da söz konusu deyimlerin 1000 *akçenin* önemli bir maddi değer olarak algılandığı bir zamanda yapıldığına işaret eder.⁹

2.2. Kuruş Sözcüğü Bulunan Deyimler

Kuruş (< Alm. *Groschen*)¹⁰ sözcüğü, *Türkçe Sözlük*’te “Liranın yüzde biri değerinde Türk parası.” (TDK 2005: 1266); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*’nde “Türk lirasının yüzde biri değerindeki para birimi.” (Milliyet 1993b: 7199); *Kubbealtı Lugatı Misallî Büyük Türkçe Sözlük*’te “1. Bir liranın yüzde biri değerindeki Türk para birimi, guruş. 2. Osmanlı Devleti zamanında kesilen bir para.” (Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 1802-1803); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*’te “Türk lirasının yüzde biri değerindeki para birimi.” (Çağbayır 2007b: 2857); *Lehce-i Osmânî*’de “Yüz yirmi akçelik sim sikke.” (Ahmet Vefik Paşa 1876b: 819); *Kâmûs-ı Türkî*’de “Kırk paradan mürekkep liranın yüzde biri kıymetinde

⁹ Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti’nin temel para birimi olan *akçe* 1326-1688 döneminde % 85 oranında değer kaybetmiştir. Yaklaşık 360 yıl tedavülde kalarak iç ve dış tesirlerle 17. yüzyıl sonlarında daha fazla taşıyıp edilemeyecek derecede küçülür. *Akçe*, sadece muhasebe sikkesi ve ufaklık olarak 19. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürür. (Öztürk 2002: 812)

¹⁰ Mehmet Zeki Pakalın, İsmail Galip Bey’in *Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye*’sinin 232. sayfasından naklen “*Kuruş* lafzı aslında miladi 13. asır evailinden beri kalmış ve sonradan taammüm etmiş bir tabirdir. Fransa krallarından Saint Louis zamanında meskûkâtın ıslahıyla yeni usulde ve yüksek ayarda ihraç olunan gümüş sikkelere *gros tournois* (*toursus grossus*) tesmiye olundu. İşbu yeni sikkeler bütün Avrupa’da intişar ederek artık miladi 14. asırda peyderpey Bohemya, Lehistan ve Macaristan ve daha sonra İngiltere ve memâlik-i sâire kuruşları tedavül âleminde görülmeye başladı. İşbu sikkeyi kabul eden akvâm-ı muhtelif *grossus* kelimesini kendi lisanlarının şekli aslisini tamamiyle muhafaza eder şekilde ahz ve nakletmekle beraber az çok lafız değişikliğine uğratmışlardır. Mesela İtalyanca *grosso*, İslavca *grosz*, Macarca *grache* ve Almanca *grochen* ve Türkçe *kuruş*, Mısır’da dahi takrip edilerek *kurş* ve hatta cemi *kuruş* olmuştur. *Krosos* kelimesinin Osmanlı lisanıyla Alman ve İslav lisanındaki şekil ve telaffuzları pek müşâbih olmasına bakılırsa Hüdavendigâr Gazi Sultan Murat-ı Evvel’in Bosna ve Sırbistan’daki seferleri hengâmında oralarda cari olan İslav ve Alman sikkelerinin şark memleketlerine nakil ve ithaliyle beraber isminin dahi mezkûr milletlerin telaffuzları gibi kabul olunmuş olduğu kuvvetli ihtimallerindendir. Sultan Yıldırım Bayezit’in Berât-ı âli’sinde *kuruş* namının öylece zikredilmesi dahi buna kâfi delildir. Her ne kadar Ehl-i Salip tarafından arz-ı Filistin’de kestirilmiş olan *grosos*ların memâlik-i Osmaniyye’de en evvel meydân-ı tedâvülde intişar ettiği bazı müellifler tarafında beyan edilmiş ise de bu rivayet pek zayıf olup çünkü bidâyet-i zuhûr-i Devlet-i Aliyye’de o taraflara hiç gidilmemiş ve tüccari münasebetlerde dahi bulunulmamış idi. *Kuruş* kelimesi o zamanlarda dahi yalnız alındığı vakit daima “gümüş sikke” manasını ifade ederdi. Türkçede böyle olduğu gibi elsin-i ecnebiyyede dahi suret-i istimali bunun aynı idi.” (Pakalın 1972: 326) bilgisini verir. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*’nde sözcüğün kaynağının Almanca *Groschen* ya da İtalyanca *grossi* sözcükleri (Milliyet 1993b: 7199); *Kâmûs-ı Türkî*’de de Almanca *Groschen* ya da Latince *grossi* sözcükleri (Şemseddin Sami 2010: 690) olabileceği belirtilmiştir. Çağbayır 2007b: 2857’de “Lat. *grossus* > Alm. *Groschen* / İt. *grossi*” açıklaması yapılmıştır.

Osmanlı sikkesi ki meskûkât-ı Osmaniyyenin vâhid-i kıyâsîsi hükmündedir. Vaktiyle bakır ve metalin sikkesi olup şimdi yalnız gümüşten bir küçük güzel sikkedir. Eskiden kızıl ve kara kuruş ismiyle riyal ve flori kıymetinde büyük sikkeler dahi var idi.” (Şemseddin Sami 2010: 690); *Dictionnaire Turc-Français*’de “Türk kuruşu, bu para eskiden üç franktan fazla değerde iken bugün değeri düşerek ancak 25 Fransız kuruşu (centime) eder.” (Kieffer-Bianchi 1835b: 317); *Turkish and English Lexicon*’da “Türk lirasının yüzde biri değerindeki para.” (Redhouse 1987: 1342) anlamlarında kullanılır.

Geçmişte Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde çeşitli dönemlerde türlü değerlerle tedavülde olan *kuruş*¹¹ para birimi ve diğer bazı sözcükler ile türlü anlamlar ifade etmek üzere birçok deyim yapılmıştır. Türkçede bünyesinde *kuruş* sözcüğü bulunan deyimler şunlardır: *Beş kuruşun hesabı için kırk takla atmak* (Korkmaz 2003: 855) “azıcık para için her şeyi yapmak”; *kör kuruş* “hiçbir değeri olmayan en küçük para” (Püsküllüoğlu 1995: 567); *kör kuruşun hesabını sormak* “harcanan en küçük paranın bile nereye harcandığını araştırmak” (Püsküllüoğlu 1995: 567); *kör kuruşun hesabını vermek* “harcanan en küçük paranın bile nereye harcandığını söylemek” (Püsküllüoğlu 1995: 567); *kuruşu kuruşuna ödemek* “borcu tamamen kapatmak” (Püsküllüoğlu 1995: 578).

Türkiye Türkçesinde para birimi *kuruşun* bulunduğu türlü biçimlerde 5 tane deyim tespit edilmiştir. Para birimi *kuruş* ile ilgili bu deyimlerde *kuruş* sözcüğü, sadece *beş* sayısı ile miktar olarak ve “geçmez, alışverişte değerini yitirmiş” anlamında *kör* sıfatıyla nitelik olarak belirtilerek deyim oluşturur. *Beş kuruşun hesabı için kırk takla atmak* deyiminin *beş kuruş* miktarındaki paranın enflasyonla değerini kaybettiği dönemde; *kör kuruş*, *kör kuruşun hesabını sormak*, *kör kuruşun hesabını vermek*, *kuruşu kuruşuna ödemek* deyimlerinin ise *kuruşun* artık değerini yitirdiği ya da geçmez olduğu bir dönemde oluşup yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.¹²

2.3. Mangır Sözcüğü Bulunan Deyimler

Türkçede *mangır* (*bakır* sözcüğünün bulaşmasıyla) (< Moğ. *möngün*)¹³ sözcüğü, *Türkçe*

¹¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda III. Ahmet döneminde (1703-1730) piyasadaki *esedî kuruş*ların standartları örnek alınarak ilk Osmanlı *kuruş*ları basılmaya başlanır. Böylece 1 Osmanlı *kuruşu* = 120 *akçe* = 40 *para* üzerinden yeni bir para birimi oluşturuldu. Osmanlı *kuruşunun* 1760’ların ortalarına kadar istikrarlı bir çizgi izlediği düşünülebilir. Bu tarihten sonra *kuruşun* değeri gerilemeye başlar. Böylece 18. yüzyıl başlarında büyük boy gümüş sikkelerle Osmanlı Devleti’nin temel para birimi olarak devreye giren *kuruşun* satın alım gücü, yaşanan hızlı taşış ve enflasyon sürecinden sonra büyük ölçüde azalmıştı. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren *kuruş* günlük alışverişlerde kullanılan bir ufak para birimi olarak görülür. (Pamuk 2002: 475) Osmanlı Devleti’nde 8 Nisan 1916 Tevhîd-i Meskûkât Kanunu’yla 1 *liranın* 100 *kuruş*a eşit olduğu kabul edilmiştir. (Milliyet 1993d: 9159) Cumhuriyet döneminde ilk *kuruş* 1924’te tedavüle çıkarılmış, ilk madenî paralar aynı yıl basılmıştır. 2,5, 5 ve 10 *kuruş* olmak üzere dört ayrı paradan olan seriye 1925’te de 25 *kuruş* eklenmiştir. Enflasyonla değer yitiren *kuruş*lar, en son 1989’da tedavülden kaldırılmıştır. 1989’a kadar işlem gören 1, 5, 25 ve 50 *kuruş*lar, bu tarihte tedavülden çekilince en küçük para birimi 1 *lira* oldu. Madenî para olarak bilinen *kuruş*, bir defa 1944 yılında banknot olarak bastırıldı. Almanya’da bastırılan ve üzerinde dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün fotoğrafı bulunan 50 *kuruşluk* kâğıt para, 1947’de tedavülden çekildi. Madenî *kuruş*lar ve basım tarihleri şöyledir: Yarım *kuruş* 1947, 1 *kuruş* 1935, 1947, 1961, 1963, 1969, 1975, 2,5 *kuruş* 1948, 5 *kuruş* 1924, 1935, 1950, 1958, 1970, 1974, 1975, 10 *kuruş* 1935, 1949, 1958, 1969, 25 *kuruş* 1924, 1935, 1944, 1948, 1959, 1966, 50 *kuruş* 1935, 1947, 1971, 100 *kuruş* 1934. (“On Altı Yıl Sonra Kuruş Dönülüyor”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=125301>, 15.06.2009) Türk lirasından altı sıfır atılarak, 1 Ocak 2005’ten itibaren yeni Türk lirasına geçildi. Bu tarihten itibaren madenî paralar 1, 5, 10, 25, 50 *yeni kuruş* ve 1 *yeni Türk lirası* olarak basıldı. Bunlar, 01.01.2010 tarihine kadar tedavülden kaldılar ve bu tarihten itibaren tedavülden çekilerek yerlerini aynı değerinde *kuruş* ve *Türk lirasına* bıraktılar.

¹² Osmanlı Devleti’nde *kuruş* da hızlı iktisadi gelişmeler ve 18. ve 19. yüzyılın iktisadi hacmi ile devletin askerî ve bürokratik masrafları karşısında daha fazla dayanamaz ve sürekli değer kaybetmeye başlar. 1844’teki para düzenlemesi ve *mecidiye* esaslı para sistemine geçmek de *kuruşun* erimesini engelleyemez. 1840 yılında ilk defa piyasaya sürülen ve daha sonra da para sisteminin bir parçası olan *kaimeler* de bu düşüşün önüne geçememiştir. (Öztürk 2002: 812)

¹³ *Mangırın* “nakit” anlamına gelen Moğolca *mungun* / *mongon* sözcüğünden geldiği (Uzunçarşılı 1964: 283; Tekin 2003: 568) düşünülmektedir. Sözcük Osmanlı kaynaklarında *mangur*, *mangır*, *mankur*, *mankır* biçimlerinde geçer. (Tekin 2003: 568) Şemseddin Sami 2010: 745’te, TDK 2005: 1340’da ve Milliyet 1993c: 7755’te sözcüğünün kökeni hakkında

Sözlük'te "1. eski Bakırdan yapılmış, iki buçuk para değerinde sikke. 2. argo Para." (TDK 2005: 1340); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*'nde "Eskiden akçenin dörtte biri değerinde bakır sikke, fülüs. 2. argo Para." (Milliyet 1993c: 7755); *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te "1. Bir cins bakır para. 2. argo Para." (Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 1932); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*'te "1. Bakır para. 2. Eskiden akçenin dörtte biri değerindeki bakır sikke. 3. argo Para." (Çağbayır 2007b: 3049); *Lehce-i Osmânî*'de (*mankır* okunacak biçimde yazılmıştır.) "Sabıkta kara fülüs, dördü bir akçe; mutlaka akçe manasına." (Ahmet Vefik Paşa 1876b: 1110); *Kâmûs-ı Türki*'de "1. Eskiden bir cins küçük bakır sikke ki dördü bir akçe ederdi, fülüs, fülüs. 2. Alelittlak akçe, para." (Şemseddin Sami 2010: 745); *Dictionnaire Turc-Français*'de (*mankır*, *mangır* ve *mangur* biçimlerinde yazı çevirimi yapılmış.) "Bakır para türü." (Kieffer-Bianchi 1835b: 1031); *Turkish and English Lexicon*'da "1. Akçenin dörtte bir değerinde olan ve artık kullanılmayan bakır, küçük sikke. 2. Para, madenî para. 3. Madalya vb. olarak kullanılmak üzere yapılan, süs para. " (Redhouse 1987: 1663) anlamlarıyla yer alır. Osmanlı Devleti'nde çeşitli dönemlerde türlü değerlerle tedavülde olan *mangırın*¹⁴ "belli değerdeki bakır sikke" anlamı genişleyerek sınırlı çevrede - argoda - "para, nakit; madenî para" anlamında da kullanılmıştır. Pakalın 1972: 405'te *mangırın* "para, nakit" anlamında özellikle "dervişler ve bilhassa Mevlevî ve Bektaşîler tarafından kullanıldığı" belirtilir.

Türkçede bu anlamlarıyla *mangır* ve diğer bazı sözcükler ile türlü anlamlar ifade etmek üzere 3 tane deyim yapılmıştır. Bu deyimler şunlardır: *Mangır eritmek* "bol para harcamak" (Püsküllüoğlu 1995: 596); *mangır kesmek* "sürekli ve çok para kazanmak" (Püsküllüoğlu 1995: 596); *mangır tutmak* "sürekli ve çok para kazanmak" (Püsküllüoğlu 1995: 596).

Mangır sözcüğüyle kurulan deyimlerde *mangır* sözcüğü, hiçbir sayı sıfatıyla miktar olarak belirtilmez. Bu deyimlerde *mangır* ve birlikte bulunduğu sözcüklerle 'çok para harcamak' (*mangır eritmek*) veya 'çok para kazanmak' (*mangır kesmek*, *mangır tutmak*) kavramları ifade edilir. Bu ifade, *mangır* sözcüğüyle yapılan deyimleri, anlam olarak bugünkü temel anlamında *para*yla ilgili deyimlere yaklaştırır. Bu deyimlerden *mangır* sözcüğünün değerini yitirdiği dönemde hiç deyim yapılmadığı, *mangırın* geçer olduğu ve değerini koruduğu dönemde ya da "para, nakit; madenî para" anlamıyla kullanıldığı çevrelerde bu deyimlerin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim "çok para kazanmak" anlamında *mangır tutmak* deyimini *para tutmak* deyimine, *mangır kesmek* deyimini ise *para kesmek* deyimine aynı yapıdadır ve bunlar eş anlamlıdır.

Ayrıca bakırın rengi kırmızı olduğu için Osmanlılarda bakır sikke olan *mangıra fels-i*

hiçbir bilgi bulunmamaktadır, dolayısıyla Türkçe kabul edilmiş görünmektedir. Redhouse 1987: 1663'te sözcüğün kökeni olarak Türkçe gösterilmiştir. Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 1932'de sözcüğün kökeninin belli olmadığı belirtilmiş ve "Bakır ile ilgili olabilir." denmiştir. Çağbayır 2007b: 3049'da "Moğ. *möngün* > *mankır*" açıklaması yapılmıştır. Şirin User 2005: 144'te ise "Sadece Türkçenin Batı (Oğuz) alanında, Oğuz alanının da Osmanlı ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanılan *mangır* sözü, **bangır* "bakır" biçimli ilk şeklin Türkçedeki *b* > *m* ön ses değişmesi ile *mangır* biçimine geçmiştir." denir.

¹⁴ Koleksiyonlardaki birkaç bakır sikke örneğinin Orhan Bey dönemine (1324-1362) ait olduğu iddia ediliyorsa da kaynakların büyük çoğunluğu, *mangır*ların basımının I. Murat döneminde (1362-1389) başladığı konusunda görüş birliği içindedir. (Pamuk 2000: 43) Osmanlı Devleti'nde tuğralı olarak ilk *mangır* kestiren Yıldırım Bayezit'in oğlu Emir Süleyman Çelebi'dir. (Uzunçarşılı 1964: 283) II. Mehmet'in saltanatı sırasında piyasalarda iki farklı boy bakır sikke tedavül etmekteydi. Büyük boy *mangır*lar bir dirhem (3,20 g) ağırlığında olup, 8 tanesi bir *akçe* değerindeydi. Küçük bakır sikkeler ise bir dirhem'in üçte biri ağırlığında olup, 24 tanesi bir *akçe* değerindeydi. 16. yüzyılın ikinci yarısında da yarım ve çeyrek *mangır* değerinde küçük bakır sikkeler piyasaya sürüldü. En küçük bakır sikkelerin 32 tanesi bir *akçeye* eşit kabul ediliyordu. (Pamuk 2000: 44) Başlangıçta 24 *mangır* 1 *akçe* değerindeydi, daha sonra 1 *akçe* 8, 4, 2 *mangıra* düşmüş, sonunda 1 *mangır* 1 *akçe* olmuştur. 18. yüzyıl ortalarından sonra *mangır*lara "bakır para, nuhas akçe, sikke-i nuhasiyye" denilmiştir. 19. yüzyılın başlarında ise *mangıra* alışverişte "çürük akçe" de denilmiştir. (Milliyet 1993c: 7755) *Mangır*, en son II. Abdülhamit döneminde basılmış olup yine o devirde çıkarılan 1879 Karamnamesi ile tedavülden kaldırılmıştır. (Tekin 2003: 568)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ahmer ya da *fülüs-i ahmer*, *fülüs-i ahmer* de denilmiştir.¹⁵ Eskiden bu sözcük öbekleriyle “pek yoksul (olmak)” anlamında *fülüs-i ahmere muhtaç (olmak)* (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 983; Pamuk 2000: 162); *fülüs-i ahmere muhtaç (olmak)* (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 983) deyimleri yapılmış ve kullanılmışsa da bugün bunlar, ölçünlü Türkçenin pek çok sözlüğünde yer almamaktadır.

2.4. Metelik Sözcüğü Bulunan Deyimler

Osmanlı Devleti’nde II. Mahmut döneminde (1808-1839) bastırılan gümüş cedit beşlik sikkelere *metelik* (< Fr. *metallique*)¹⁶ denmişti. Bu sözcük *Türkçe Sözlük*’te “1. eski Çeyrek kuruş, on para değerinde demir para. 2. *mec.* Çok az para.” (TDK 2005: 1381); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*’nde “Eskiden on para değerindeki sikke. 2. Para, çok az para. (Milliyet 1993ç: 8069); *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te “1. Osmanlı Devleti’nin son devirlerinde (1828) tedavüle çıkarılan ve değeri beş kuruştan başlayıp iki buçuk kuruş, bir kuruş, yirmi para ve nihayet on para olan akçe.” (Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 2038); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*’te “1. Eskiden kullanılmış olan on para değerindeki madenî para. 2. *mecaz.* Çok az para.” (Çağbayır 2007b: 3174); *Lehce-i Osmânî*’de (*metaliq* okunacak biçimde yazılmıştır.) “Mağşûş akçe manasınadır.” (Ahmet Vefik Paşa 1876b: 1114); *Kâmûs-ı Türkî*’de “1. Az gümüşle karışık gümüş akçe, sikke-i mağşûşe. 2. Elyevm on paraya geçen eski yirmilik sikke-i mağşûşe.” (Şemseddin Sami 2010: 788); *Turkish and English Lexicon*’da (*metaliq* okunacak biçimde yazılmış ve işaretlenmiştir.) “1. Geçer, küçük madenî, Türk parası, eskiden gümüştendi. 2. On para değerinde, tağşış edilmiş yarım kuruş sikke.” (Redhouse 1987: 1678) anlamlarında geçer. Osmanlı Devleti’nde “çeşitli değerlerdeki metal sikke” anlamındaki *metelik* sözcüğü mecazi olarak “çok az para” anlamında da kullanılmıştır.

Bu anlamlarıyla *metelik* ve diğer bazı sözcükler ile türlü anlamlar ifade etmek üzere 6 tane deyim yapılmıştır. Bünyesinde *metelik* sözcüğünün bulunduğu deyimler şunlardır: *Meteliğe kurşun atmak* “hiç parası kalmamak” (TDK 2005: 1381); *meteliğe kurşun sıkmak* “hiç parası olmamak” (Püsküllüoğlu 1995: 604); *meteliği olmamak* “hiç parası olmamak” (Çağbayır 2007b: 3174); *metelik etmemek* “hiç değeri olmamak” (Püsküllüoğlu 1995: 604); *metelik etmez* “çok değersiz görülen (nesne veya kimse)” (TDK 2005: 1381); *metelik vermemek* “değer ve önem vermemek, umursamamak, aldırış etmemek” (TDK 2005: 1381).

Metelik, Osmanlı Devleti’nde *akçe* ve *kuruşun* yanında, bunlardan değer olarak az para birimi olarak kullanılmıştır.¹⁷ Bu sözcüğün bulunduğu deyimlerde *metelik* sözcüğü, hiçbir sayı sıfatıyla miktar olarak belirtilmez. Bu sözcük, deyimlerde birlikte bulunduğu sözcüklerle ‘değersizlik, kıymetsizlik; değer vermemek’ (*metelik etmemek*, *metelik etmez*; *metelik vermemek*) ve ‘parasız olmak, parasızlık; yoksul olmak, yoksulluk’ (*meteliğe kurşun atmak*, *meteliğe kurşun sıkmak*, *meteliği olmamak*) kavramlarının ifade edildiği deyimlerde kullanılmıştır.

¹⁵ *Fels-i ahmer* ya da *fülüs-ı ahmer*, *mangır* adı verilen bakır para manasına gelir bir tabirdir. Cemi *fülüs* olan *fels*, Arapça “akça, para, mangır”; *ahmer* de “kırmızı” demektir. Bu itibarla *fülüs-ı ahmer* “kırmızı, kızıl para” demektir. Bakır paralar kırmızı olduğu için bu tabir meydana gelmiştir. Halk dilinde *fülüs-ı ahmer* suretinde kullanılan bu tabirin doğrusu *fels-i ahmer*dir. *Mangır*, gümüş olan *akçeye* nispeten kıymeti düşük olduğu için *fülüs-ı ahmere muhtaç* denilmek suretiyle “yokluk, züğürtlük” ifade edilirdi. (Pakalın 1972: 637)

¹⁶ Sözcüğün kaynağı olarak Şemseddin Sami 2010: 788’de R. *meta(l)likos*; Çağbayır 2007b: 3174’te Yun. *metallikhos* / Fr. *metallique*; Milliyet 1993ç: 8069’da Fr. *metallique*, Lat. *metallicus*, Yun. *metallikos* gösterilmiştir. Sözcüğün kökeni için Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 2038’de ise “Fr. *metallique* < *monnaie metallique* “madenî para” < Yun. açıklaması yapılmıştır.

¹⁷ II. Mahmut döneminde, 1828 yılında bastırılan gümüş cedit beşlik sikkelere *metelik* deniyordu. Nevileri 5 *kuruşluk*, 2,5 *kuruşluk* (yüz *paralık*), 1 *kuruşluk* ile *kuruşun* aksamından olarak 20 ve 10 *paralıktan* ibaretti. *Metelik*, en sonra *kuruşun* dörde bir küsuruna yani 10 *paraya* alem olmuştur. II. Abdülhamit’in salatanatının sonlarıyla 1906 yılını takip eden Meşrutiyet devrinde de *metelik* ve küsuratı olan 5 *paralık* basılmıştır. Sultan Reşat’ın zamanında basılan son *metelikler* nikeldendi. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde 10 *para* ile bir şey almak mümkün olmadığı için *metelik* tabiri kullanılmaz olmuştur. (Pakalın 1972: 494)

2.5. Para Sözcüğü Bulunan Deyimler

Para (< Far. *pâre*) sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te "1. Devletçe bastırılan, üzerinde değeri yazılı kâğıt veya metalden ödeme aracı, nakit. 2. Kazanç. 3. *eski* Kuruşun kırkta biri." (TDK 2005: 1570); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*'nde "1. Devletçe bastırılan, üzerinde itibari değeri yazılı kâğıt ya da metal ödeme aracı. 2. Herhangi bir ülkede kullanılan para birimi. 3. Hangi biçimde olursa olsun tüm nakit paralar, menkul değerler, mal mülk. 4. Eskiden kuruşun kırkta biri. (Milliyet 1993d: 9154); *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te "1. Alış verişte ödeme aracı olarak kullanılmak üzere devlet tarafından basılıp tedavüle çıkarılan, üzerinde itibari değeri yazılı kâğıt veya maden. 2. Servet, zenginlik. 3. *eski* Kuruşun kırkta biri." (Ayverdi-Topaloğlu 2005c: 2456); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*'te "1. Devletçe bastırılarak dolaşıma çıkarılmış, üzerinde saymaca değeri yazılı kâğıt ya da madenî ödeme aracı, nakit. 2. Eskiden kullanılan, kuruşun kırkta biri değerindeki para birimi. 3. Herhangi bir ülkenin para birimi. 4. Taşınır, mal, mülk, nakit." (Çağbayır 2007c: 3770); *Lehce-i Osmânî*'de "Üç akçelik, bir para kuruşun kırkta biri; mutlaka nakit, meskûkât yahut mal, gınâ." (Ahmet Vefik Paşa 1876a: 344); *Kâmûs-ı Türkî*'de "1. Kuruşun kırkta bir cüzü ki vaktiyle üç akçeye münkasım idi. 2. Akçe, nakit, meskûkât." (Şemseddin Sami 2010: 957); *Dictionnaire Turc-Français*'de "Türk kuruşunun kırkta biri, küçük para türü." (Kieffer-Bianchi 1835a: 173); *Turkish and English Lexicon*'da (*pâre* ve *para* okunacak biçimde yazılmış ve işaretlenmiştir.) "1. Para, nakit. 2. Kuruşun kırkta biri değerindeki Türk sikkesi." (Redhouse 1987: 432) anlamlarına yer verilir.

Türkçede *para* sözcüğünün "türlü değerlerde metal sikke" > "devletçe bastırılan, üzerinde değeri yazılı metal veya kâğıt ödeme aracı, nakit" > mecazi olarak "servet, zenginlik, mal, mülk" > "kazanç" anlamları gelişmiştir.

Osmanlı döneminde *para* sözcüğünün "türlü değerlerde metal sikke ve para birimi"¹⁸ anlamıyla ve bu sözcüğün +*lık* ekli türevi ile diğer bazı sözcükler türlü anlamlar ifade etmek üzere birçok deyim oluşturmıştır. Türkçede bünyesinde bu anlamıyla *para* ve bu sözcüğün türevi olan *paralık* sözcüğünün bulunduğu deyimler şunlardır: *al bundan da beş paralık* "bir mesele üzerinde olur olmaz, yerli yersiz fikir yürütüldüğü zaman kullanılır" (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 115); *al on paralık da ondan* "bir mesele üzerinde olur olmaz, yerli yersiz fikir yürütüldüğü zaman kullanılır"

¹⁸ 1517'de Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra, birkaç değişiklikte, gümüş *medin*ler tekrar basıldı. 1524 tarihli Mısır Kanunnamesi'nden itibaren Osmanlı kaynakları *medini* Farsça "parça" anlamına gelen *pâre* sözcüğüyle adlandırmaya başladılar. *Medin* ya da *para*, 18. yüzyılın sonlarına kadar Mısır'da hem temel hesap birimi hem de günlük işlemlerde en çok kullanılan sikke özelliğini korudu. *Para* ile *akçe* arasındaki kur değerinin 1585-1586 taşışından sonra değiştiği bilinmektedir. *Akçenin* gümüş içeriğinin bu dönemde gösterdiği büyük dalgalanmalar nedeniyle iki sikke arasındaki kur değeri de bir hayli dalgalandıktan sonra, 1640 yılında 3 *akçe* eşit 1 *para* düzeyinde sabitlendi. 17. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da, Anadolu ve Suriye'de de basılmaya başlanan *paralar* da *akçenin* üç katı gümüş içermekteydi. (Pamuk 2000: 103-105) Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın sonlarına doğru yapılan bir düzenlemeyle *para*, *akçenin* yerine Osmanlı para birimi hâline geldi. 1 *para* = 3 *akçe*, 1 *kuruş* = 40 *para* ölçüsü getirilen bu sistemdeki ilk gümüş *kuruş* 1690 yılında basıldı. (Akyıldız 2007: 164) III. Ahmet zamanında tuğralı, tuğrasız *kuruş*, *zolota* ve bunların aksamı olarak 20, 10 ve 5 *paralıklar* kesildi. I. Mahmut devrinde (1730-1754) 1 *para* = 3 *akçe* üzerinden muamele gördü. III. Mustafa (1757-1774), ilk defa olarak 60 *para* kıymetinde çift *zolotalar* bastırır. I. Abdülhamit zamanında 9 dirhem ağırlığında 60 *paralık* (çifte *zolota*), ayrıca 30 *para*, 20 *para*, 10, 5 ve 1 *paralık* sikkeler kesilir. III. Selim devrinde (1789-1807) ise *paralardan* birer kırat ve *kuruşlardan* 1,5 dirhem vezinlerinden eksiltir. Abdülmecit zamanında H. 1256'da sikke ayarının tashihiine karar verildi ve H. 1259'un sonlarına doğru sikke basımına başlandı. Karar gereğince bakırdan 40, 20, 10, 5 ve 1 *paralıklar* basıldı. Gümüş *paralıklar*, sikke tashihiinden sonra artık basılmadığı gibi bakır 1 *paralıkların* da darbindan vazgeçilmiştir. Bakır *paralar*, Abdülaziz zamanında ve II. Abdülhamit'in ilk saltanat yıllarında dahi basılmıştır. H. 1296 senesi meskûkat kararnameleleri mucibince bakır paralar alışverişten kaldırılmış yalnız II. Mahmut ve Abdülmecit saltanatlarının başlangıcında kesilen *altılık* ve aksamı ile *kara beşlik* ve aksamı *metelik* paralar kalmıştı. Zamanla para sıkıntısı hissedildiğinden H. 1326 senesinde bir kanunla 40, 20, 10, 5 *paralık* nikel meskûkat basılması kararlaştırıldı. VI. Mehmet Vahideddin zamanında yalnız 40 ve 10 *paralık* nikeller çıkarıldı. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ise 1924'te 100 *paralıklar* ve 1934'te 10 *paralıklar* basıldı. (Artuk 1964: 508-509)

(Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 115); *altmış paralık* “hiçbir değeri olmayan veya değeri çok az olan, kıymetsiz” (Ayverdi-Topaloğlu 2005a: 121); *beş beş para mı saydı?* “bunu para vererek almadı” (Püsküllüoğlu 1995: 166); *beş para almamak* “hiç para almamak” (TDK 2005: 250); *beş para etmemek* “hiçbir değeri olmamak” (TDK 2005: 252); *beş para etmez* “hiç değeri yok, işe yaramaz” (TDK 2005: 250); *beş paralık* “hiç değeri olmayan, değersiz” (Püsküllüoğlu 1995: 166); *beş paralık etmek* “birini zor durumda bırakmak, dile düşürmek, rezil etmek” (TDK 2005: 252); *beş paralık olmak* “zor durumda kalmak, dile düşmek, rezil olmak” (TDK 2005: 252); *beş para mı saydı?* “bunu para vererek almadı” (Püsküllüoğlu 1995: 167); *beş parasız* “yoksul, fakir” (Püsküllüoğlu 1995: 167); *beş para vermemek*¹⁹ “hiç para vermemek”; *bini bir paraya* “1. pek çok ve ucuz, 2. pek çok yapılan, pek çok olan” (TDK 2005: 273); *bir paralık* “hiç değeri olmayan, değersiz” (Püsküllüoğlu 1995: 183); *bir paralık etmek* “çok utanacak, işe yaramaz bir duruma düşürmek” (TDK 2005: 277); *bir paralık olmak* “çok utanacak, işe yaramaz bir duruma düşmek” (Püsküllüoğlu 1995: 183); *ciğeri beş para etmez* “değersiz, aşağılık (kimse);” (TDK 2005: 368); *iki paralık etmek* “değerini, onurunu düşürmek” (TDK 2005: 949); *iki paralık olmak* “değerini, onurunu yitirmek” (TDK 2005: 949); *kırk paralık* “hiçbir değeri yok, değersiz” (Püsküllüoğlu 1995: 552); *kırk parası kalmamak* “parası çok az kalmak veya hiç kalmamak” (Püsküllüoğlu 1995: 552); *kırk parasız kalmak* “hiç parası kalmamak” (Ayverdi-Topaloğlu 2005b: 1681); *on para etmemek* “hiçbir değeri olmamak” (TDK 2005: 1504); *on paralık etmek* “birine hakarete bulunmak, birini kötü duruma düşürmek” (TDK 2005: 1504); *on paraya on aslanın ağzında* “para kazanmak çok güçleştirdi” (TDK 2005: 1502); *on paraya on takla* (veya *taklak*) *atmak* “küçük çıkar sağlamak için her türlü onur kırıcı işe katlanmak” (TDK 2005: 1502).

Türkçede para birimi ifadesiyle *para* ya da *paralık* sözcüklerinin bulunduğu türlü biçimlerde 27 tane deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerde *para* ve *paralık* sözcükleri kendilerini sayı olarak belirten sayı sıfatlarıyla birlikte bulunur. Bunlar, deyimlerde özellikle *bir*, *iki*, *beş*, *on*, *kırk* veya *altmış* sayılarıyla miktar olarak belirtilir. Bu sayılarla belirtilen *para* ve *paralık* sözcükleri, deyim içinde ilgili diğer sözcüklerle türlü biçimlerde kalıplaşarak özellikle ‘değersiz, kıymetsiz’ (*altmış paralık*, *beş para etmez*, *beş paralık*, *ciğeri beş para etmez*, *bir paralık*, *kırk paralık*); ‘değersiz etmek, değersizleştirmek’ (*beş paralık etmek*, *bir paralık etmek*, *iki paralık etmek*, *on paralık etmek*) ve ‘değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek’ (*beş paralık olmak*, *bir paralık olmak*, *iki paralık olmak*, *on para etmemek*), ‘parasız olmak’ (*kırk parası kalmamak*, *kırk parasız kalmak*); ‘bir mesele üzerinde yerli yersiz fikir yürütme’ (*al bundan da beş paralık*, *al on paralık da ondan*) kavramlarının ifadesinde kullanıldığı görülür.

Bu deyimlerin anlamlarına bakarak, bunların belirtilen miktarlardaki *paranın* alış gücünün az olduğu dönemlerde oluştuğunu söyleyebiliriz. *Para* biriminin değerinin yaşanan enflasyonla düşüşüne göre, bu sözcükle yapılan deyimlerde sözcüğü belirten sayının da değiştiği görülmektedir. Böylece *para* sözcüğü farklı sayılarla belirtilmesine rağmen, dönemlere göre aynı kavrama karşılık olarak birkaç tane deyim oluşmuştur: ‘Değersiz, kıymetsiz’ anlamında *altmış paralık*, *bir paralık*, *beş para etmez*, *beş paralık*, *kırk paralık*; ‘değersiz etmek, değersizleştirmek’ anlamında *bir paralık etmek*, *iki paralık etmek*, *beş paralık etmek*, *on paralık etmek*; ‘değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek’ anlamında *bir paralık olmak*, *iki paralık olmak*, *beş paralık olmak*, *on para etmemek*.

Ayrıca “bunu para vererek almadı” anlamında *beş para mı saydı?* veya *beş beş para mı saydı?*; “hiç para almamak” anlamında *beş para almamak*; “yoksul, fakir” anlamında *beş parasız*; “hiç para vermemek” anlamında *beş para vermemek*; “çok ve ucuz” anlamında *bini bir paraya*; “azıcık para için her şeyi yapar” anlamında *on paraya on takla atar* deyimlerinde de *bir*, *beş* ve *on*

¹⁹ Bu deyim, Güney Slav dili Boşnakçada da iki ögesi çevrilmiş olarak kullanılır: *Ne dajem ni pet para* “Beş para vermem”. (Eren 1968: 241)

sayı sıfatlarıyla miktar olarak belirtilmiş *para* sözcüğü “az miktarda para” olarak düşünülmüştür.

2.6. *Pul* Sözcüğü Bulunan Deyimler

Türkçede *pul*²⁰ sözcüğünün birçok anlamıyla birlikte parayla ilgili *Türkçe Sözlük*’te “eski Akçeden küçük metal para.” (TDK 2005: 1631); *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*’nde “Eskiden kullanılan akçeden küçük metal para.” (Milliyet 1993e: 9618); *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te “1. Eskiden kullanılan küçük madenî para, kuruşun küsuratından biri.” (Ayverdi-Topaloğlu 2005c: 2532); *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*’te “1. Üzerine sikke damgası vurmak üzere hazırlanan, küçük ve madenî parçalar. 2. Eskiden kullanılan akçenin üçte biri değerinde madenî para. 3. *eski* Değersiz para. 4. *ağız* Para.” (Çağbayır 2007c: 3904); *Lehce-i Osmânî*’de “Yunanide ubul, küçük akçe, fûls, mankır.” (Ahmet Vefik Paşa 1876a: 373); *Kâmûs-ı Türki*’de “En küçük sikke.” (Şemseddin Sami 2010: 788); *Turkish and English Lexicon*’da “1. Pek küçük madenî para. 2. Para, nakit.” (Redhouse 1987: 451) anlamları yer alır.

Türkçede *pul* sözcüğünün parayla ilgili olarak “akçeden küçük metal sikke” > “değersiz para” > “para, nakit” anlamları gelişmiştir.

Osmanlı Devleti’nde *pul*, *akçe* ve *kuruş*la birlikte bunlardan değer olarak az para birimi²¹ olarak kullanılmıştır. Bu anlamlarıyla *pul* ve diğer bazı sözcüklerle türlü anlamlar ifade etmek üzere çeşitli biçimlerde 8 tane deyim yapılmıştır. Türkçede bünyesinde *pul* sözcüğünün bulunduğu deyimler şunlardır: *Bir pula muhtaç olmak* “pek yoksul olmak, parasız olmak” (Demirci-Korkmaz 2008: 199 [869. dize]); *altın adı pul oldu, kız adı dul oldu* “uygunsuz davranışları yüzünden temiz tanınan kişiliği lekелendi” (TDK 2005: 83); *bir pul etmemek* “hiç değeri olmamak” (TDK 2005: 277); *bir pula satmak* “bir kimseyi bir çıkar uğruna harcamak” (TDK 2005: 277); *paraya pul dememek* “1. çok para kazanır olmak, 2. elde edilen parayı az bulmak, 3. bol para harcamak” (TDK 2005: 1571); *pula almamak* “değer vermemek, hiçe saymak” (Çağbayır 2007c: 3904); *pula saymamak* “değer vermemek, hiçe saymak” (Çağbayır 2007c: 3904); *pul tutmak* “para kazanmaya başlamak” (Püsküllüoğlu 1995: 669).

Para birimi olarak *pul* ile ilgili deyimlerde *pul* sözcüğü, sadece *bir* sayı sıfatıyla miktar olarak belirtilerek deyim oluşturur. Türkçede *bir pul* sözcük öbeğinin bulunduğu *bir pul etmemek* deyimıyla ‘çok değersiz olmak’, *bir pula satmak* “çok küçük bir çıkar uğruna harcamak” kavramları ifade edilir. Bu deyimlerin belirtilen miktardaki *pulun akçe, kuruş* vb. para birimlerine göre az değerli para birimi olarak kullanıldığı dönemde oluşup yaygınlaştığı anlaşıyor. Ayrıca *altın adı pul oldu, kız adı dul oldu* ve *paraya pul dememek* deyimlerinde ise *pul* belli bir sayı sıfatıyla belirtilmeyip “değersiz metal para” anlamında kullanılmıştır. *Pul tutmak* deyiminde “para kazanmaya başlamak” -kazanmak değil - kavramının ifade edilişinde yine *pulun* geçer olan diğer

²⁰ TDK 2005: 1631’de sözcüğün kökeni olarak Farsça *pûl* gösterilmiştir. Ayverdi-Topaloğlu 2005c: 2532’de “Türkçe olmayan bu kelimenin aşağıdaki çeşitli anlamları farklı köklere dayanmış olmalıdır ancak etimolojileriyle ilgili kesin bir sonuca varılamamıştır.” denir. Şevket Pamuk, sözcüğün kökeni için “fulus” maddesi, *Encyclopedia of Islam*, 2. bs. künyeli kaynağa dayanarak şöyle der: “*Pulun* kökeni ise büyük olasılıkla İslam toplumlarında kullanılan *fels* veya *fulusa* gitmektedir. Nitekim Şemseddin Sami, bu sözcüğün kökeni için “*Ar. fûlsün* mehzâz olan *Yu. ubulustan* olması baîddir.” (Şemseddin Sami 2010: 978) der. Şevket Pamuk’a göre İslam toplumları bu terimi Bizans’ta bakır sikkeler için kullanılan *folisten* almışlardır.” (Pamuk 2000: 43) *Pul*, Osmanlılarda kuruşun küsuratından biridir. *Kuruşun* diğer küsuru *para* ve *akçedir*. Bu para birimlerinin kullanıldığı dönemde 1 *kuruş* 40 *para*, 1 *para* 3 *akçe*, 1 *akçe* 3 *puldur*. (Pakalın 1972: 781) *Mangıra* da halk dilinde *pul* denildiği (Tekin 2003: 568) kaynaklarda yer alır.

²¹ Ayrıca, 1915’ten sonra halk metal paraları toplayıp ödemeleri kâğıt parayla yaptığı için bu paralar da bozuk para sıkıntısını gidermeye yetmeyince, piyasaya 1 ve 2,5 kuruşluk kâğıt paralar ve para işlevi gören 5 ve 10 kuruşluk posta pulları çıkarılır. (Milliyet 1993d: 9159) 1924 ve 1925 yıllarında çıkarılan iki yasayla 25 kuruşa kadar çeşitli değerlerde kâğıt paralarla para yerine kullanılan pulların metal paralarla değiştirilmesi ve 5 milyon liralık yüz paralık ve 5, 10, 25 kuruşluk basılması kararlaştırıldı ve böylece dolaşımda büyük zorluklara neden olan küçük değerdeki kâğıt paralar ortadan kaldırıldı. (Milliyet 1993d: 9159)

para birimlerine göre değersizliği düşünülmüştür. Nitekim Türkçede “para biriktirmek, biriktirerek parayı artırmak” kavramının ifadesi için *para tutmak* ve “sürekli ve çok para kazanmak” kavramının ifadesi için *mangır tutmak* deyimleri tercih edilmiştir.

Ölçünlü Türkçenin diğer sözlüklerinde yer almayan *bir pula muhtaç olmak* “pek yoksul olmak, parasız olmak” (Demirci-Korkmaz 2008: 199 [869. dize]) *pula almamak* “değer vermemek, hiçe saymak” (Çağbayır 2007c: 3904); *pula saymamak* “değer vermemek, hiçe saymak” (Çağbayır 2007c: 3904) deyimleri ise Eski Anadolu Türkçesi döneminde tespit edilmiş deyimlerdir.

3. Para Birimleriyle İlgili Deyimlerin Anlam Bilimsel Karşılaştırılması

Türkçede para birimleri ile ilgili deyimler, birbirine benzer veya birbirinden farklı biçimlerde aynı kavramın ifadesi ya da birbirine benzer veya birbirinden farklı biçimlerde ayrı kavramların ifadesi için kullanılmıştır. Bu deyimlerde deyim oluşturan sözcüklerin tamamı veya bir kısmı, gerçek anlamı dışında kullanılarak bir kavramı anlatmak üzere türlü biçimlerde kalıplaşmıştır.

Dilimizde türlü düşünce ve duygular, soyut kavramlar somut para ve türlü değerlerdeki para birimleri aracılığıyla anlatılmıştır. Para birimlerinin yer aldığı sözcük öbeklerinin deyimleşmesinde, kalıplaşmaya uğrayan sözcüklerin kendi anlamları dışında yeni bir anlamı yansıtır duruma gelmeleri etkili olmuştur: *mangır kesmek* > “sürekli ve çok para kazanmak”; *on paraya on takla* (veya *taklak*) *atmak* > “küçük çıkar sağlamak için her türlü onur kırıcı işe katlanmak”; *pul tutmak* > “para kazanmaya başlamak” vb.

Para birimi adlarıyla insanın kişisel ve toplumsal yaşamıyla ilgili türlü kavramların ifade edildiği deyimler oluşturulduğu gibi yine ekonomik yaşamla ilgili kavramların anlatıldığı deyimler de yapılmıştır: *akçe bozmak*, *kör kuruş*, *kör kuruşun hesabını vermek*, *kuruşu kuruşuna ödemek*, *paraya pul dememek* vb.

Para birimleri ile ilgili olarak bazı kavramlar için birer deyim oluşturulmuşken, bazı kavramlar için birkaç deyim yapılmış yani bazı deyimler aynı kavramı ifade edecek şekilde kurulmuştur. Para birimleri ile ilgili deyimlere bakıldığında bunlarda yoğunlukla ‘değersiz, kıymetsiz’ (*akçe etmez*, *altmış paralık*, *beş para etmez*, *beş paralık*, *bini bir paraya*, *bir paralık*, *ciğeri beş para etmez*, *kırk paralık*, *metelik etmez*); ‘değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek’ (*beş paralık olmak*, *bir paralık olmak*, *iki paralık olmak*, *metelik etmemek*, *on para etmemek*, *bir pul etmemek*) ve ‘değersiz etmek, değersizleştirmek’ (*beş paralık etmek*, *bir paralık etmek*, *iki paralık etmek*, *on paralık etmek*), ‘değer vermemek’ (*metelik etmemek*, *metelik vermemek*); ‘yoksul; parasız’ (*beş parasız*, *füls-i ahmere muhtaç*, *fülüs-i ahmere muhtaç*); ‘yoksul olmak; parasız olmak’ (*bir pula muhtaç olmak*, *füls-i ahmere muhtaç* (olmak), *fülüs-i ahmere muhtaç* (olmak), *kırk parası kalmamak*, *kırk parasız kalmak*, *meteliğe kurşun atmak*, *meteliğe kurşun sıkamak*, *meteliği olmamak*); ‘çok para kazanmak’ (*mangır kesmek*, *mangır tutmak*); ‘bir mesele üzerinde yerli yersiz fikir yürütme’ (*al bundan da beş paralık*, *al on paralık da ondan*) kavramlarının anlatıldığı görülür.

Bu deyimlerden bazıları aynı kavramı ifade edecek biçimde kurulduğu gibi benzer yapı özelliği de gösterirler. Özellikle ‘azıcık para için her şeyi yapmak’ anlamında *beş kuruşun hesabı için kırk takla atmak*, *on paraya on takla atmak*; türlü anlam incelikleriyle ‘değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek’ anlamında *metelik etmemek*, *on para etmemek*, *bir pul etmemek* ve *bir paralık olmak*, *iki paralık olmak*, *beş paralık olmak*; ‘değersiz, kıymetsiz’ anlamında *akçe etmez*, *beş para etmez*, *ciğeri beş para etmez*; yine ‘değersiz, kıymetsiz’ anlamında *altmış paralık*, *beş paralık*, *bir paralık*, *kırk paralık*; ‘yoksul (olmak); parasız (olmak)’ anlamında *bir pula muhtaç olmak*, *füls-i ahmere muhtaç* (olmak), *fülüs-i ahmere muhtaç* (olmak) ve *meteliğe kurşun atmak*, *meteliğe kurşun sıkamak*, *meteliği olmamak*; ‘bir mesele üzerinde yerli yersiz fikir yürütme’

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

anlamında *al bundan da beş paralık*, *al on paralık da ondan*; ‘çok para kazanmak’ anlamında *akçe kesmek*, *para kesmek*, *mangır kesmek* deyimleri hem benzer yapıda hem de eş anlamlıdır. Benzer yapıda ve eş anlamlı olan bu deyimlerde eşdeğer olan bazı öğelerin değiştirildiği görülmektedir. Bunlardan *ad* (veya *sözcük öbeği*) + *eylem* yapısında olanlarda özellikle fiili tamamlayan öge eşdeğerdeki başka bir ögeyle değiştirilmektedir: *akçe etmez* = *beş para etmez*; *bir paralık olmak* = *iki paralık olmak* = *beş paralık olmak*; *metelik etmemek* = *on para etmemek* = *bir pul etmemek* vb. Ayrıca bu yapıda sadece fiilin değiştirildiği örnekler de vardır: *mangır kesmek* = *mangır tutmak*; *metelik etmemek* = *metelik vermemek*; *meteliğe kurşun atmak* = *meteliğe kurşun sıkamak* vb.

4. Sonuç

Türkçede, toplumsal yaşamda büyük öneme sahip ekonominin temel aracı olan paranın birimlerinden *akçe* ile 5, *kuruş* ile 5, *mangır* ile 3, *metelik* ile 6, *para* ile 27 ve *pul* ile 8 olmak üzere toplam 54 tane deyim tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden en fazla *para*, en az *mangır* sözcüğüyle deyim yapılmıştır. Para birimleriyle ilgili deyimler ve bunların sayısı, toplum yaşamında paranın önemli olduğunu ve Türkiye Türklerinin parayı yüzyıllardır kullandığını göstermektedir. Bu deyimlerin pek çoğu, dönemin ekonomik şartları içinde Osmanlı Türkçesinde oluşturulmuş ve Türkiye Türkçesinde kullanılmaya devam edilmiştir.

Türkçede para birimlerinin yer aldığı deyimler, birbirinden farklı veya birbirine benzer biçimlerde aynı kavramın ifadesi ya da birbirinden farklı veya birbirine benzer biçimlerde ayrı kavramların ifadesi için kullanılmıştır. Türlü biçimlerdeki bu deyimlerde yoğunlukla ‘değersiz, kıymetsiz’; ‘değersiz olmak, kıymetsiz olmak, değersizleşmek’; ‘değersiz etmek, değersizleştirmek’; ‘değer vermeme’; ‘yoksul, parasız’; ‘yoksul olmak, parasız olmak’; ‘çok para kazanmak’; ‘bir mesele üzerinde yerli yersiz fikir yürütme’ kavramları ifade edilmiştir.

Kalıplaşmış sözcük öbekleri olan ve yüzyıllarca değişmeden kullanılan deyimlerde bugün kullanışta olmayan varlık adları deyimlerde yaşayarak bugüne kadar gelmiştir. Bunda da o deyimlerin gerçek anlamının dışında başka bir anlam ifade etmesi etkili olmuştur. Para birimleriyle ilgili deyimlerde de bugün kullanışta olmayan - *kuruş* hariç - parayla ilgili terimler kalıplaşıp bugüne kadar gelmişlerdir.

Deyimlerde türlü kavramların ifadesi için dildeki bütün sözcüklerden yararlanılması mümkün olmadığı gibi, para birimleriyle ilgili deyimlerde de çeşitli kavramların anlatılmasında bütün para türleri ve birimleri kullanılmamıştır. Türkçede para birimleri olan *akçe* (*akça*), *kuruş*, *mangır*, *metelik*, *para*, *pul* ile deyimler yapılmışken *kaime* (*kayme*), *lira*, *mecidiye*, *medini*, *sultânî*, *şâhî*, *ikilik*, *beşlik* vb. para birimleriyle ilgili deyim tespit edilememiştir. Ayrıca Osmanlı sınırları içinde alışverişlerde kullanılan yabancı para birimleri Kırım *Kefevî akçesi*, İran *tümeni*, Venedik *dukası*, Fransız *frangı*, İngiliz *sterlini*, Rus *rublesi* ile de deyim yapılmamıştır. Ancak son yıllarda “maddiyatı düşündüğünü hâl ve hareketleriyle belli etmek” anlamında *gözünde* (*gözlerinde*) *dolar işareti belirmek* deyiminde Amerika Birleşik Devletleri’nin para birimi olan ve dünya ticaretinde ülkeler arası geçerliliği olan *dolar* sözcüğü dikkati çekmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmet Vefik Paşa (1876a), *Lehce-i Osmânî*, C. 1, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Ahmet Vefik Paşa (1876b), *Lehce-i Osmânî*, C. 2, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

AKSAN, Doğan (1990), *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, C. 3, 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSAN, Doğan (2004), *Türkçenin Sözcüğü*, 3. bs., Ankara: Engin Yayınevi, s. 174-176.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. 2 (Deyimler Sözlüğü), İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- AKYILDIZ, Ali (2003), *Para Pul Oldu: Osmanlıda Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKYILDIZ, Ali (2007), “Para”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 163-166.
- ARTUK, İbrahim (1964), “Para”, *İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, C. 9, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 508-510.
- AYVERDİ, İlhan-Ahmet TOPALOĞLU (2005a), *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 1 (A-G), İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan-Ahmet TOPALOĞLU (2005b), *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2 (H-N), İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan-Ahmet TOPALOĞLU (2005c), *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 3 (O-Z), İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007a), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*, C. 1 (a-den), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007b), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*, C. 3 (j-müt), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007c), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*, C. 4 (müt-tap), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- DEMİR, Celal (2008), “Türkçede Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri”, *Türk Dili*, S. 677, s. 428-444.
- EREN, İsmail (1968), “Güney Slav Dillerinde Kullanılan Türkçe Ekler”, *XI. Türk Dilbilim Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 239-252.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1972) *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KİEFFER, J. D.-T. X. Bianchi (1835a), *Dictionnaire Turc-Français*, C. 1, Paris: L'imprimerie Royal.
- KİEFFER, J. D.-T. X. Bianchi (1835b), *Dictionnaire Turc-Français*, C. 2, Paris: L'imprimerie Royal.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Milliyet (1993a), “Akçe”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: Milliyet Yayınları, 250-251.
- Milliyet (1993b), “Kuruş”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul: Milliyet Yayınları, 7199.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- Milliyet (1993c), “Mangır”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul: Milliyet Yayınları, 7755.
- Milliyet (1993ç), “Metelik”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: Milliyet Yayınları, 8069.
- Milliyet (1993d), “Para”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul: Milliyet Yayınları, 9154-9163.
- Milliyet (1993e), “Pul”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul: Milliyet Yayınları, s. 9618-9620.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1936), “Eski Türklerde Para”, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: T.C. Adliye Vekilliği Yayınları.
- ÖLÇER, Cüneyt (1983), *Cumhuriyet Dönemi Türk Kâğıt Paraları 1923-1983*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa (2004), “Deyimleşmiş İnkilemeler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül 2004)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2289-2317.
- ÖZTÜRK, Mustafa (2002), “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, C. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 802-822.
- PAÇACIOĞLU, Burhan (2006), *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1971), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., C. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1972), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., C. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- PAMUK, Şevket (2000), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- PAMUK, Şevket (2002), “Kuruş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 458-459.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1995), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Radikal (2009), “On Altı Yıl Sonra Kuruşa Dönülüyor”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=125301>, 15.06.2009.
- REDHOUSE, James W. (1987), *Turkish and English Lexicon*, New İmpression (3. bs.), Beyrut: Librairie du Liban.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1984), “Akçe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 224-227.
- SERTKAYA, Osman F. -Rysbek ALİMOV (2006), *Eski Türklerde Para*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- SEVORTYAN, E. V. (1974), *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Glasniye)*, C. 1, Moskova: İzdatelstvo Nauka.
- SİNAN, Ahmet Turan (2009), “Deyimlerin Yapısı Değişir mi?”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, Fall 2009, s. 1996-2009.

- ŞAHİN, Erdal (2013), “Türkiye Türkçesi ile Tatar Türkçesinde Parayla İlgili Deyimler ve Bunların Anlam Bilimsel Karşılaştırılması”, *Türk Dünyası Araştırmaları (Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan)*, S. 207, s. 261-280.
- Şemseddin Sami (2010), *Kâmûs-ı Türkî*, Hzl. Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞİRİN USER, Hatice (2005), “Türkçede Para ve Para Birimi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 2004/1, s. 129-151.
- TEKİN, Oğuz (1999), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Para”, *Osmanlı*, C. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- TEKİN, Oğuz (2003), “Mangır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 568.
- TÖZEN, İbrahim -TUNÇAY Aykut (1973), *Türkiye Cumhuriyeti Madenî Paraları ve Madalyaları 1923-1973*, İstanbul: Yapı Kredi Bankası.
- Türk Dil Kurumu (1962), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. 1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005), *Türkçe Sözlük*, 10. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UZUN SUBAŞI, Leyla (1991), “Türkçedeki Deyim Yapılarında Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Özellikler”, *Dilbilim Yazıları 1990*, Ankara, s. 57-64.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1964), “Mangır”, *İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, C. 7, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 282-283.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1978), “Akçe”, *İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, C. 1, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 232-233.
- YÜCEOL ÖZEZEN, Muna (2001), “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz”, *Türk Dili*, S. 600, Ankara, s. 869-879.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

YAPI BAKIMINDAN TÜMCE TÜRLERİ VE YAN TÜMCE*

*İbrahim TOSUN***

*Ali KOÇ****

ÖZET

Dilde yargı birimleri olarak bilinen tümceler ögelerinin yerleri bakımından dilden dile farklı kurulsalar da, bu kuruluş içerisinde yer alan ögeleri bakımından benzerdirler. Bu nedenle her dilde tümcelerin tanımı, işlev ve görevleri aynıdır. Bu aynılıktan dolayı tümce sınıflandırmaları ve zmlmelerinde göz önüne alınan kıstaslar bütün dillerdeki tümcelere uygulanabilecek evrensel bir nitelik kazanmaktadır. Dilledeki bu genel, evrensel özellikler tümce zmlmelerinde belirli yöntemlerin ortaya çıkmasını ve kuramsallaşmasını sağlamıştır. Naom omsky'nin 'retici Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı' tümcenin ve diğer dilbilgisel kategorilerin bütün dillerde benzer olma zelline, evrenselliğine dayanmaktadır.

Türkçede tümce konusu üzerine bugüne kadar epeyce önemli çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğu, tümce türleri ve tümcenin sentaktik düzeniyle ilgili olmakla birlikte bazıları Türkçenin genel gramerini ele almış ve tümceye de yer vermişlerdir. Çalışmaların çokluğuna rağmen Türkçedeki tümce konusu bütün yönleriyle henüz tam bir açıklığa kavuşturulamamıştır. Özellikle yapı bakımından tümceler ve bu alanı oluşturan terimler üzerinde tam bir birlik sağlanamamıştır. Bu alanın en tartışmalı konuları eylemsilerle kurulu yan tümcelerin durumu, basit ve birleşik tümceler, sıralı tümce ya da tümce üstü birimlerdir. Bu konularda hl devam etmekte olan görüş ayrılıklarına rağmen, bu çalışmada, yapı bakımından tümceler üzerine bugüne kadar söylenmiş olanlardan yola çıkılarak tümce yapısı konusunda toplu bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Karşıt görüşlere ve çelişkili açıklamalara rağmen konuyla ilgili yaygın kabul gören fikirler ön plana çıkarılmış, daha yaygın kullanılan terimler esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: tümce, yan tümce, eylemsi, tümcede yapı.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: itosun62@hotmail.com

*** Arş. Gör. Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: alimardin47@hotmail.com

SENTENCE TYPES AND SUBORDINATE CLAUSE IN TERMS OF STRUCTURE

ABSTRACT

Sentence in the language known as judicial units in terms of the location of the item is founded as discrete from language to language, they are similar in terms of the elements of these organizations. Therefore, each of the sentences in the language definition, functions and duties are the same. Due to this fact and sentence classification criteria taken into account in the analysis can be applied to sentences in all languages is becoming a universal character. In the language of this general, universal properties of specific methods of sentence analysis has led to the emergence and of theoretical. Noam Chomsky's "Manufacturer Transformational Grammar Theory" of sentences and other grammatical categories are similar in all languages of the property, is based on universality.

Many studies have been made on the topic sentence in Turkish so far. Although a substantial part of these studies is related to the types of sentence and syntactic order of sentence, some of them handle general grammar of Turkish and give place to the sentence. Despite the multitude of studies, all aspects of the subject in Turkish sentence have not been clarified yet. Especially sentences in terms of structure and on terms that form this area have not provided a complete unity. The most controversial issues of this area are the status of the subordinate clause installed with verbals, simple and compound sentences, sequential sentence and top units of sentences. Taking into account the differences of opinion that is stil ongoing in these issues, in this study, the sentences in terms of structure on the basis of what has been said until now, a collective assessment about sentence structure has been studied. Despite opposing views and conflicting statements, widely accepted ideas on the issue are brought to the forefront, the more frequently used terms are based on.

Key Words: sentence, subordinate clause, verbal, sentence structure.

1. Giriş

Dilde Yargı birimleri olarak bilinen, sözcüklerden kurulu tümceler sözcüklerinin dizilişi bakımından dilden dile farklılıklar gösterse de, bu kuruluş içerisinde yer alan öğeleri bakımından benzerdirler. Bu nedenle hangi dilde olursa olsun tümcelerin tanımı, işlev ve görevleri aynıdır. Bu aynılık özellikle diller arası aktarımlarda belirginleşirken, tümce sınıflandırmaları ve çözümlemelerinde göz önüne alınan kıstaslar bütün dillerdeki tümcelere uygulanabilecek evrensel bir nitelik kazanmaktadır. Bu genel, evrensel özellikler tümce çözümlemelerinde belirli yöntemlerin ortaya çıkmasını ve kuramsallaşmasını sağlamıştır. Örneğin; Naom Çomsky'nin 'Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı' tümcenin ve diğer dilbilgisel kategorilerin bütün dillerde benzer olma özelliğine, evrenselliğine dayanmaktadır.¹

¹ UZUN, Nadir Engin, *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual Yay., İstanbul 2000, s.1-90.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Türkçede yapı bakımından tümceler pek çok gramerci tarafından incelenmiş olmakla birlikte, 2000’li yıllara kadar hem terimler hem de sınıflandırmalar konusunda tam bir birlik sağlanamamıştır. Yapı bakımından tümce tasniflerinin ele alındığı gramer çalışmalarında her çalışma bir öncekileri esas almış gibidir. Bazen tasniflerde farklılıklar görülse de tanımlamalarda aynı şeyler söylenmektedir. Konuyla ilgili çalışmalar, adlandırmalar bağlamında değerlendirildiğinde basit/yalın/yalınç, cümle/tümce, bileşik/birleşik, bağımlı/bağlı, girişik/karmaşık gibi terimlerde birliktelik sağlanmadığı görülmektedir.²

Türkiye’de tümce çözümlemelerinde dilbilimsel yöntemlerin kullanılması ve tümcelere kuramsal bazı açılardan bakılması daha çok doksanlı yıllardan sonra başlamış, doksanlı yıllardan bu yana yapılan çalışmalarda tümce çözümlemeleri ve özellikle yapı bakımından tümcelerle ilgili daha sağlam sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada; genel olarak tümce, tümcenin dil bütünlüğü içindeki yeri, temel tümce ve yan tümcenin tanımı, özellikleri, tümcenin farklı adlandırmaları ve yapı bakımından tümce türleri, özellikle de yan tümceciklerle (filimsilerle) kurulan tümce çeşitleri ele alınmıştır. Bu konuda bugüne kadar yapılmış başlıca tespitler değerlendirilerek genel bir sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır.

Genel olarak bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir hareketi, bir isteği bildiren sözcük ya da sözcük dizisinden oluşan tümcenin tanımını bazı Türkologlar şu şekilde yapmaktadır: "Bir yargıyı dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde oluş veya kılış bildiren çekimli bir fiille sonuna cevher fiili getirilen ve durum bildiren bir isimle kullanılan kelimeler dizisine cümle denir.³", "Bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir olayı, bir isteği, bir yargıyı anlatmak için kurulan sözcük dizisine tümce denir.⁴", "Bir fikri, düşüncüyü, hareketi, duyguyu, olayı tam olarak anlatan kelime veya kelime grubuna cümle denir.⁵", "Tümce, herhangi bir düşünce, duygu, oluş ve kılış anlatan; bir yargı bildiren ve çekimli bir eylemle veya ek eylemle (cevher eylemi) biçimlenen sözcük ya da sözcük grubu/gruplarıdır.⁶", "Geleneksel dil bilgisinde tümce, en az bir yüklemenden oluşan tamamlanmış düşüncenin ifadesidir.⁷", "Bir düşüncenin, bir duygunun ya da bir yargının başlı

² EMRE, Ahmet Cevdet, **Türk Dilbilgisi**, TDK Yay., İstanbul 1945; BİLGEGİL, M. Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, İstanbul 1964, s. 73-89; GENCAN, Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, TDK yay., Ankara 1971, s. 53-89; DİZDAROĞLU, Hikmet, **Tümce Bilgisi**, TDK Yay., Ankara 1976; HATİBOĞLU, Vecihe, **Türkçenin Sözdizimi**, TDK Yay., Ankara 1977; AKSAN Doğan, **Her Yönüyle Dil – Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yay., Ankara 1980; ATABAY, Neşe- ÇAM, A.-ÖZEL, S., **Türkiye Türkçesinin Sözdizimi**, TDK Yay., Ankara 1981; ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1985, s. 404-407; GÜLENSOY, Tuncer, **Türkçe Ders Notları II**, Elazığ 1985, s. 74-80; GÜLENSOY, Tuncer, **Türkçe El Kitabı**, Bizim Gençlik Yay., Kayseri 1994; KARAÖRS, Metin, **Türkçenin Sözdizimi ve Cümle Tatlilleri**, s. 48-50; PAÇACIOĞLU, Burhan, **Türk Dili Dersleri**, Cumhuriyet Üniversitesi yay., Sivas 1987, s. 97-109; ŞİMŞEK, Rasim, **Örneklerle Türkçede Sözdizimi**, Trabzon 1987; EDİZKUN, Haydar, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988; BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 1990; KORKMAZ, Zeynep-ERCİLASUN, Ahmet Bican-AKALIN, Mehmet-GÜLENSOY, Tuncer-ZÜLFİKAR, Hamza-PARLATIR, İsmail-BİRİNCİ, Necat, **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, YÖK Mat., Ankara 1990, s. 142-145; KARAHAN, Leyla, **Türkçede Söz Dizimi –Cümle Tahlilleri-**, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 61-67; KOÇ, Nurettin, **Yeni Dilbilgisi**, 3. Bas., İnkılap Yay., İstanbul 1996; EKER, Süer, Çağdaş **Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003, 341-402; KESKİN, Raşit, **Türkçe Dilbilgisi-Kelime ve Cümle Tahlilleri-**, Konya 2003; ÖZKAN, Mustafa-SEVİNÇLİ, Veysi, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, İstanbul 2008; PARLATIR, İsmail-BİRİNCİ, Necat, **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, YÖK Mat., Ankara 1990, s. 142-145; AYDIN, İlker, "Türkçede Yan Tümce Türleri ve İşlevleri", **Ankara Üniversitesi Dil Dergisi** S. 126, Ankara 2005, s.29-55; DELİCE, H. İbrahim, **Türkçe Sözdizimi**, Kitapevi yay., İstanbul 2007, s.150-167.

³ DELİCE, age, s. 150.

⁴ GENCAN, age, s. 53

⁵ PAÇACIOĞLU, age, s. 97.

⁶ EKER, age, s. 343; BAŞKAN, Özcan, "Dilbilimde Yoz-Yorum İşlemi", **TDAY-Belleten**, TDK Yay, Ankara 1976, s. 65-80’de "... bilimsel bildirimler, kişinin öznel izlenimlerinden öteye geçerek, başkalarının dadenetleyebileceği biçimde nesnel olmak zorundadırlar. Tümce konusunda yapılacak incelemelerde de, o dili ana dili olarak kullanmayan birisinin bile yararlanabileceği somut ve kesin ölçütler ortaya sürülmesi gerekmektedir." diyor.

⁷ HARTMANN, R. R. K.-STORK, F. C., **Dictionary of Language and Linguistics**, New York-Toronto 1972, s. 208.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

başına anlatımına yarayan ve içindeki sözcüklerin sayısı sınırlı olmayan, dile ait bir birimdir.⁸”, “Bir fikri, bir duygu ve düşüncüyü, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm halinde anlatan kelime grubu.⁹”, “Herhangi bir dilin belirlenmiş sıralanma, belirtme ve tonlama kalıplarına uygun olarak bir bütün oluşturan seçilmiş söz dizimsel birlikler dizisidir.¹⁰”.

Çeşitli gramer çalışmalarında bazı araştırmacılar tümce yerine tümsöz ve cümle terimlerini de kullanmakta, gerek tümceleri tanımlarken gerek türlerine ayırırken adlandırmalarda bir birliktelik sağlayamamaktadırlar. Adlandırmalar ve terimler konusunda farklılıklar olsa da yapılan açıklamalarda ve verilen örneklerde, sözü edilen tümcelerin aynı türden oldukları açık olarak görülmektedir. Bu çalışmaların genelinde yapı bakımından tümceler basit ve birleşik (bazılarında sıralı ve bağlı tümceler ayrı bir kategoride ele alınmış, bazılarında birleşik tümce içinde verilmiştir.) olarak ikiye ayrılırlar. Tek yargı bildirenlere basit, birbirine bağlı olarak birden fazla yargı bildirenlere ise birleşik tümce denmektedir. Basit tümcelerde tek bir yüklem olduğu halde, birleşik tümcelerde bazen kişi ve zaman kategorileri eksik, yargı bildiren birden fazla yüklem bulunur. Zaman ve kişi bakımından tam olan yüklem birleşik tümcede temel yargıyı oluştururken, bu yönleriyle eksik olan yüklemsiler yan yargıları bildirirler. Böylece birleşik tümcelerde temel ve yan tümcecikler dediğimiz öbekler ortaya çıkar. Buna göre de birleşik tümcenin tek bir temel yargıya bağlı, birden fazla yargıyı içinde barındıran tümce olduğu söylenebilir. Temel yargıyı taşıyan tümce kip ve kişi kategorileriyle kurulurken, yan yargıları bildiren tümceler genellikle eylemsilerle, bazen şart kipi ve ki bağlacıyla temel tümceye bağlanan ve onu çeşitli yönlerden tamamlayan öğeler olarak ortaya çıkmakta; bazı yapılarda da tümcelerin anlam yönünden birbirlerini bütünledikleri görülmektedir. Bu nedenle dilciler birleşik tümce tanımlamalarında genellikle yan tümcelerin yüklemsilerindeki morfolojik yapıları dikkate alarak, adlandırmaları bu yapılara göre yapmaktadırlar. Bu durumda birleşik tümceler çeşitli alt türlere ayrılmakta ve birbirinden farklı adlandırmalar söz konusu olmaktadır. Adlandırmalarda bir birlik sağlamak ve bu konudaki çelişkileri gidermek için öncelikle birleşik tümce türünün bünyesinde bulunan temel ve yan tümce kavramlarına açıklık getirmek gerekmektedir.

Türkçede tümce değerinde bulunan, hükmü üzerinde taşıyan, yüklemi şart kipinden bir fiil dışında çekimli fiil veya ek fiil almış isim olan, birleşik tümcelerin daima tamlanan unsuru durumunda bulunan kelime veya kelime dizisine temel tümce denir. Yan tümce ise tümce değerinde bulunmayan yüklemi şart kipinden bir fiil veya isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil olan tümcelerle çekimli bir fiilden sonra kullanılan "ki" bağlacıyla ya da başka bağlayıcılarla (ilgeçlerle) kurulan sözcük veya sözcük öbeklerine denir ki bunlar temel tümcenin herhangi bir ögesi olurlar.

İlker Aydın, "Türkçede Yan Tümce Türleri ve İşlevleri" adlı makalesinde yan tümceyi ve onun işlevsel yönlerini şöyle açıklamaktadır: "*Yan tümce kuruluş bakımından bir tümce değerinde olmasına karşın anlamca temel tümceye bağlı olan, dilbilgisel özerkliği bulunmayan tümcedir. Bunlardan dilek ya da koşul kipine dayalı olanlar ve eylemsilerle kurulanlar bağımsız yargı bildirmezler. Bir yan tümce temel tümcenin bir ögesi olabildiği gibi, başka bir yan tümce içinde de bulunabilir. Yan tümceler yer aldıkları tümceler içinde çeşitli sözdizimsel işlev üstlenen hep bir üst tümceye bağlı birimlerdir. Kısaca, yan tümce temel tümcedeki yargıyı güçlendiren, açıklayan, bütünleyen ve türlü yollarla temel tümceye bağlanan tümcedir.*"¹¹ Buradan, yan tümcelerin asla bağımsız yargı birimleri olamayacağı, ancak birleşik tümceler içerisinde işlevsel-bağımlı yargılar olarak görev alabilecekleri sonucuna varılabilir. Birleşik yapılarda kurucu unsur olarak görev yapan temel tümcedir. Bu bakımdan asıl yargı, durum ve düşünce, yüklemi zaman + kişi bakımından tam

⁸ AKSAN, age, s. 122.

⁹ KORKMAZ, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 1992, s. 32.

¹⁰ SEZER, Ayhan, "Türkçe Tümcelerde Sözdiziminin İşlevi", **Genel Dilbilim Dergisi**, C:2, S:5-6, Ankara 1979, s. 53-63.

¹¹ AYDIN, agm, s.29.

donatılmış temel tümce üzerinden bildirilir. Temel tümcenin yüklemi ister eylem ister ad ya da ad türünden sözcüklerden oluşsun, her zaman birleşik tümcenin yüklemi konumundadır ve tümce içinde kesinlikle başka bir öğeye dönüşmez.

Yapısal özellikleri yanında, tümceler, yüklemelerinin türüne, öğelerinin sıralanışına ve yüklendikleri anlama göre de sınıflandırılırlar. Tümcenin değişik yönleri ve gelenekselleşmiş bazı ölçütler dikkate alınarak yapılan yaygın sınıflandırmalarda, bir dilin bütün yargı birimleri, Türkçe için de geçerli olmak üzere, genellikle şu tümce türlerinden herhangi birinin içinde yer almaktadır: Yapı bakımından: 1. Basit tümce, 2. Birleşik tümce, 3. Sıralı ve Bağlı tümce; anlam bakımından: 1. Olumlu tümce, 2. Olumsuz tümce, 3. Soru, 4. Emir, 5. Ünlem tümceleri; yüklemine türü bakımından: 1. Eylem tümcesi, 2. Ad tümcesi; yüklemine yeri bakımından: 1. Kurallı, 2. Devrik, 3. Kesik tümce.¹² Bu çalışmanın kapsamı dışında olsa da konuyla ilgisi bulunduğundan, tümcelere anlam, yüklemine türü ve yeri bakımından kısaca değinmek gerekmektedir.

Yüklemin olumsuzluk ve soru anlamlarıyla genişletilmiş olup olmama durumuna göre birbirinden ayrılması, anlamlarına göre tümce gruplarını oluşturmaktadır. Bir tümcede olumsuzluk eki yoksa o tümce olumlu, olumsuzluk eki varsa olumsuz tümce, soru edatı ya da soru sıfatı / soru zarfı almışsa soru, emir kipinde çekimlenmişse emir, bir duygu ifade ediyorsa ünlem tümcesi olarak adlandırılmaktadır.

“Memleket meselelerine bakışımız ayrı ayrıdır.”(olumlu tümce) (Sevinç Çokum-Bizim Diyar)

“Bu yüzlerce kız çocuğunun çılgın neşesi, sevinci bana dalgın bir hüzünden başka bir şey vermiyor.” (olumsuz tümce) (R. N. Güntekin-Çalıkuşu)

“Bir yaz günü, zerreleriniz saatlerce güneşi içtikten sonra bir ağaç altında hiç arka üstü uzandınız mı?” (olumlu soru tümcesi) (Suut Kemal Yetkin)

“Kendi hayatı da böyle değil miydi?” (olumsuz soru tümcesi) (Mehmet Rauf)

“Kuyu kaz benim için, derin et kendin için.” (emir tümcesi) (Atasözü)

“Ben de kalkmış kendimi yoruyorum! Laf dinleyen kim?! ... Ah! Ah ki gençliğim! Ah ki gidişatımız!” (ünlem tümcesi) (Ferit Edgü-Yazmak Eylemi)

Tümcenin kuruluşunda en önemli görevi üstlenen yüklemidir. Yüklemine türüne göre tümcelerin iki farklı görünümü söz konusudur. Buna göre yüklemi isim soylu sözcük ya da sözcük gruplarından ek-fiil yardımıyla oluşturulmuş tümcelere isim/ad; yüklemi çekimli eylemlerden meydana gelmiş olanlara de fiil/eylem tümcesi adı verilir.

“İneyim de beni tımarhaneye kapatın.” (eylem tümcesi) (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

“Bu çocuk cahildir, ama hoştur.” (ad tümcesi) (Ömer Seyfettin-İlk Düşen Ak)

Türkçenin genel tümce yapısında yüklemine sonda bulunması gerekmektedir. Bu kurala uyan tümceler kurallı, uymayan, yani yüklemi sonda bulunmayan tümceler ise devrik ya da kuralsız olarak adlandırılmaktadır. Bir tümcenin diğer görünümleri nasıl olursa olsun, her tümce yüklemine yeri bakımından ya kurallı veya devriktir. Türkçede devrik tümce örneklerine daha çok konuşma dilinde ve şiirde rastlanır. Bazen nesirde de kişilere ait bir üslup özelliği olarak devrik tümceler kullanılır.

¹² EKER, age, s.380.

“Sokakta ağlanır, gülünür, / hayal kurulur ve ölünür.” (kurallı tümce) (Ahmet Muhip Dıranas-Şiirler)

“Ya çıkar ya çıkmaz o kurt yarına.” (devrik tümce) (F. N. Çamlıbel-Han Duvarları)

Bu kısa açıklamadan sonra asıl üzerinde durulacak olan yapı bakımından tümcelere ve bu tümceler içinde ortaya çıkan farklı yapıdaki yargı birimlerine geçilebilir.

2. Yapı Bakımından Tümceler

İletişim aracı olarak tümcelerden yararlanıldığında, iletilmek istenen yargının basit/karmaşık, kısa/uzun olması tümcenin özellikle yapı bakımından nasıl kurulması gerektiğini belirlemektedir. Aynı zamanda tümcelerin yapısal özelliklerini belirleyen başka bir unsur da o tümceyi oluşturan dilin gelişmişlik ve işlenmişlik düzeyidir. Bu konuda Alâeddin MEHMEDOĞLU “*Türklük Biliminde kanıtlanmıştır ki, birleşik cümleler basit cümlelerin ilmi kanuna uygunlukla inkişafı sonucunda oluşmuştur. Daha doğrusu, basitten birleşige doğru inkişaf belirli bir zorunluluk (zaruret) neticesinde baş göstermiştir. Dilin gramer yapısının aşağı katı olan basit cümle birleşik kata doğru, yani birleşik cümleye doğru inkişaf etmiştir. Bu süreç aşamalarla şöyle gelişme göstermiştir. 1. Basit cümle; 2. Basit geniş cümle; 3. Öğeleri genişlenmiş basit cümle; 4. Bağımsız birleşik cümle; 5. Bağımlı birleşik cümle; 6. Karışık türlü bağımsız birleşik cümle; 7. Karışık türlü bağımlı birleşik cümle; 8. Temel veya yardımcı cümlelerin dönüşüme uğraması neticesinde oluşan basit cümle.*”¹³ şeklinde bir oluşum sırası belirlemiştir. Dillerin art süremli olarak ses-sözcük-tümce kronolojisinde geliştiği göz önüne alındığında, tümcelerin de önceleri genellikle basit yapıları oldukları ve dilin gelişimine bağlı olarak (yazı dili olma gibi) zamanla birleşik ve karmaşık yapılara dönüştükleri söylenebilir.

Bir metnin örgüsü içinde bir araya gelen tümceler oluşturuluş biçimleri ve ilettikleri yargının başka bir yargıyla ilişkisi bakımından üç şekilde karşımıza çıkarlar. Bunlar klasik sınıflandırmalarda farklı tümce türleri olarak da belirlenebilen, aynı zamanda bu yapılar içinde görev alabilen yargı kalıplarıdır. Bağımsız, yan ve temel tümceler olarak adlandırılacak bu birimlerden kendi başına tam bir yargı bildirenlere bağımsız, tamamlanmak için başka yargı birimlerine ihtiyaç duyanlara, yani tamlanan durumunda olanlara, temel, genellikle bazı yönlerden eksik, anlam ya da bazı şekil kategorileri bakımından, asıl yargıyı tamamlama amacı ile kurulanlara ise yan tümce denir. Bu üç birim, tümceler yapı bakımından değerlendirilirken bu yapılar içinde kurucu unsurlar olarak karşımıza çıkan temel yargısal yapılardır.

Tümceler yapı bakımından, bünyelerinde barındırdıkları unsurların taşıdığı yargı durumuna göre basit, birleşik ve sıralı olmak üzere üçe ayrılırlar. Bu ayırım genel olarak tümcedeki yargı sayısı ve bu yargıların birbirleri ile ilişkilerine göre yapılmaktadır.

2.1. Basit Tümce

Bir tümce bünyesinde isim veya isme dayalı kelime öbeklerini barındırıyor ve bu şekliyle bir yüklem etrafında dizge oluşturuyorsa basittir. Bu tür tümcelerde tek bir yüklem, o yükleme dayalı tek bir yargı ve yargıyı çeşitli yönlerden belirginleştiren öğeler bulunur. Bünyelerinde yan tümce -tümce- veya iç tümce barındırmazlar. Başka bir deyişle sadece bir yüklemle kurulurlar ve tek hüküm taşırlar. Anlamlarına göre olumluluk, olumsuzluk veya soru anlamı taşıyabilir; yüklemlerinin türüne göre ad veya eylem tümcesi; yüklemlerinin yerine göre düz ya da devrik olabilirler. Aslında bunlar yukarıda kısaca değinilmiş olan bağımsız tümcelerdir. Kendi başlarına tam bir yargı birimidirler ve iki nokta arasında bağımsız olarak kullanıldıkları gibi, hem sıralı

¹³MEHMEDOĞLU, Alâeddin, “Türkiye Türkçesinde Karışık Türlü Bağımlı Birleşik Cümle”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/3 Spring 2009, 1501.

tümcelerde virgül ve noktalı virgülle ya da bağlaçlarla bağlanmış olarak yer almakta hem de birleşik ve karmaşık tümcelerde asıl (temel) tümceyi tamamlayan herhangi bir öge rolü üstlenmiş bir iç tümce olarak bulunabilmektedirler.

“*Kimdir bu Mümtaz Bey?*” (basit-devrik-soru-ad tümcesi) (A.H. Tanpınar-Huzur)

“*Şimdi de dükkânlar kapalı!*” (basit-kurallı-olumlu-ad tümcesi) (Ferit Edgü-Yazmak Eylemi)

“*Arkamdan yılan, tosbağa, bir kirpi, geçmiştir.*” (basit-kurallı-olumlu-eylem tümcesi) (Sait Faik Abasıyanık-Hışt Hışt!..)

“*İki karpuz bir koltuğa sığmaz.*” (basit-kurallı-olumsuz-eylem tümcesi) (Atasözü)

“*Benim sadık yârim kara topraktır.*” (basit-kurallı-olumlu-ad tümcesi) (Aşık Veysel)

“*Yedinci günün sonunda çivi yazısının harflerini çözmüş.*” (basit-kurallı-olumlu-eylem tümcesi) (İskender Pala-Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk)

2.2. Birleşik Tümce¹⁴

Bir veya birden çok yan tümce ile bir temel tümceden meydana gelmiş, birbirine eylemsilerle, şart kipiyle ya da çeşitli ilgeç ve bağlaçlarla bağlanmış tümce türüne birleşik tümce denir. Bu tür tümceler bünyelerinde fiil veya file dayalı kelime öbeklerini; özne, nesne, tümleç görevlerinde başka bir tümceyi veya iç tümceyi barındırmaktadırlar. Bunlarda tek bir temel yükleme bağlı birden fazla yan yargı söz konusudur. İki bölümden oluşan¹⁵ birleşik tümcelerde yan yargılar temel tümceyi özne, nesne ve tümleç olarak tamamladıkları gibi, asıl anlamı pekiştirmek, açıklamak, görünürleştirmek, sonuçlandırmak, sınırlandırmak ve bir nedene bağlamak için de kullanılabilmektedirler. H. İbrahim Delice’nin “*İki veya daha fazla yargının bir cümle yapısı içinde yan cümle veya iç cümle şeklinde birleştirilmesi yoluyla oluşturulan cümle türüdür.*”¹⁶ diye tanımladığı birleşik tümcelerde temel tümce olumlu/olumsuz, ad/eylem, düz/devrik olma özellikleri taşıdığı halde içinde barındırdığı yan tümceler temel tümce ile aynı paralellikte olmayarak farklı özellikler sergileyebilmektedir. Yani temel tümce olumlu olduğu halde yan tümceler olumsuz, temel tümce ad tümcesi olduğu halde yan tümceler eylem tümcesi olabilir. Bu tür durumlarda yan tümcenin durumunun, genel tümcenin adlandırılmasında hiçbir rolü olmaz. Adlandırma daha çok yan tümcenin temel tümceye bağlanma biçimi göz önüne alınarak yapılır.

“*Kartalın beğenmediğini, kargalar kapışır.*” (Cenap Şahabettin)

kargalar kapışır. (temel tümce)

Kartalın beğenmediğini, (yan tümce)

¹⁴Birleşik tümceleri BİLGEGİL, age. s. 73-89’da 1. Girişik-Birleşik Cümleler, 2. Şartlı Birleşik Cümleler, 3. Sıralı Cümleler, 4. Bağlı Cümleler, 5. Ki Bağlacıyla Kurulan Cümleler, 6. Ara Cümlecisi, 7. Karmaşık cümle; ERGİN, age, s. 404-407’de 1. Şartlı Birleşik Cümle, 2.Ki’li Birleşik Cümle, 3. İç İçe Birleşik Cümle; GÜLENSOY, age, s. 74-80’de birleşik tümceleri oluşturan temel cümle, yan cümle ayrımlarından yola çıkarak, 1. Bağlacı (Ki’li) Yan Cümle, 2. Dilekli Yan Cümle, 3. Şartlı Yan Cümle, 4. Edatlı Yan Cümle, 5. Sorulu Yan Cümle, 6. İkilemeli Yan Cümle, 7. Ara Cümle, 8. Girişik Cümle, 9. Sıralı Cümle, 10. Kesik Cümle; EKER, age, s. 381-384’te 1. Şartlı Birleşik Tümce, 2. Ki’li Birleşik Tümce; ÖZKAN, Mustafa-SEVİNÇLİ, Veysi, age, s. 160-168’de 1. Şartlı Birleşik Cümle, 2. İç İçe Birleşik Cümle, 3. Ki’li Birleşik Cümle, 4. Girişik Cümle biçiminde sınıflandırmışlardır.

¹⁵AYAN, Ekrem, “Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle Yapılarının Karşılaştırılması”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 6/1 Winter 2011, TURKEY, 645.

¹⁶ DELİCE, age, s.163.

Yukarıdaki birleşik tümcede, anlam bakımından temel tümce olumlu olduğu halde yan tümce olumsuzdur. Sınıflandırmada genellikle girişik (birleşik) tümce olarak değerlendirilen bu tümcenin adı yan tümceyi kuran –dik eylemsi ekiyle ilgilidir.

“Tek pencerenin önünde, duvarın dibinde tozlu ve sefil, âdeta sürünen mevsim sonu çiçeklerine bakarak düşünüyorum.” (A. H. Tanpınar-Saatleri Ayarlama Enstitüsü)

düşünüyorum. (temel tümce)

Tek pencerenin önünde, duvarın dibinde tozlu ve sefil, âdeta sürünen mevsim sonu çiçeklerine bakarak (yan tümce)

“Mümtaz, Nuran'ın geleceği sabahlar erkenden uyanırdı.” (A.H.Tanpınar, Huzur)

Mümtaz erkenden uyanırdı. (temel tümce)

Nuran'ın geleceği sabahlar (yan tümce)

“İnsan melek olsaydı, cihan cennet olurdu.” (Tevfik Fikret)

Cihan cennet olurdu. (temel tümce)

İnsan melek olsaydı. (yan tümce)

“Ben sanmışım ki şehri canın pahasına müdafaa edeceksin.” (H. R. Gürpınar-Gulyabani)

Ben sanmışım (temel tümce)

şehri canın pahasına müdafaa edeceksin (yan tümce)

“Sanki eski ve güzel bir metni tefsir eder gibi, bütün müphem parıltılar keskin vuzuha kavuştular.” (A. H. Tanpınar-Huzur)

bütün müphem parıltılar keskin vuzuha kavuştular. (temel tümce)

Sanki eski ve güzel bir metni tefsir eder gibi, (yan tümce)

Yan tümce + temel tümce biçiminde yapılan birleşik tümcelerdeki yan yargıları, çekimli eylemli ve çekimsiz eylemli olarak ikiye ayırmak gerekir.¹⁷ Çekimli eylemlerle kurulu yan tümceler koşullu, ki bağlaçlı, iç tümceli ve çeşitli ilgeçlerle temel tümceye bağlanmış, tam donanımlı¹⁸ tümcelerdir. Çekimsiz eylemli olanlar eylemsilerle kurulurlar ve tümce içinde bir ad, önad ya da zarf gibi kullanılarak, temel tümcenin herhangi bir ögesi olurlar. Bünyesinde bütüncül tümce çözümlemesinde tek yüklem barındıran ancak, ayrıntılı çözümlemede varlıkları ortaya çıkabilen yüklemsiler bulunduran¹⁹ birleşiklerde yan tümcelerin hem yapısal hem de işlevsel olarak çeşitlilikler göstermesi, içinde bulunduğu bu birleşik yapıların da çeşitlenerek alt türlere ayrılmasına neden olmaktadır:

2.2.1. Girişik-Birleşik Tümce

Yan tümceleri eylemsilerle kurulmuş birleşik tümcelerdir. Bu kuruluş içindeki yan yargıların yüklemleri zaman ve kişi kategorileri bakımından eksiktir. Mastar ve ortaç ekleri ile oluşturulanlar ad çekim eklerini alabilir ve aldıkları bu eklere göre temel yargının öznesi, nesnesi ya da tümleci olabilirler. Zarf-fiil ekleriyle kurulanlar, adlar gibi çekime girmezler, asıl tümcede zarf tümleci görevi üstlenirler. Bu durumdan dolayı girişik-birleşik yapılarda yan tümceler tam bir oluşu, kılışı ve durumu ifade etmek yerine, temel yargıyı tamamlamaya dayalı bir amaçla kullanım

¹⁷ AYDIN, agm, s. 29.

¹⁸ AYDIN, agm, s. 29.

¹⁹ DELİCE, age, s.163-167.

alanına çıkmış gibi görünürler. Bu yan tümceler temel tümceden koparıldıklarında asla tam bir yargı birimi olamazlar. Artık tümce değil, birer söz öbeği (kelime grubu) olarak değerlendirilirler.

Bir tümce içinde -mA, -mAk, -İş/-Uş mastar; -An, -AsI, -mAz, -Ar, -DIk/-DUk, -AcAk, -mİş sıfat-fiil; -Ip/-Up, -dIkçA, -IncA/-UncA, -A/-I, -ArAk, -AlI, -Ar -mAz, -mAdAn, -kAn, -dIğIndAn zarf-fiil ekleriyle kurulu yan tümceler çoğunlukla zaman, durum ve tarz bildirirler

"Gerçek kanılarını çevreye bildirmek kişinin boynunun borcudur." (Nurullah Ataç)

kişinin boynunun borcudur (temel tümce)

Gerçek kanılarını çevreye bildirmek (özne görevinde yan tümce)

"Bütün bu insanlar şu evde yalnız birbirlerine zevk, eğlence ve heyecan vermek için yan yana gelmişlerdi." (P. Safa-Sözde Kızlar)

Bütün bu insanlar şu evde yan yana gelmişlerdi (temel tümce)

yalnız birbirlerine zevk, eğlence ve heyecan vermek için (yan tümce)

"Bir kadın için açıklanması güç olmakla birlikte, ... akşam senin perine karşı zorlu bir eğilim de bende uyandı." (H. R. Gürpınar-Gulyabani)

akşam senin perine karşı zorlu bir eğilim de bende uyandı (temel tümce)

Bir kadın için açıklanması güç olmakla birlikte (yan tümce)

"Dörthanlar'dan buraya geldiği gün üstünde parça parça dökülen elbiseleri ... yeniden sırtına geçirdi." (Kenan Hulusi Koray-Dörthanlar'ın Kulaksızı)

... yeniden sırtına geçirdi (temel tümce)

üstünde parça parça dökülen elbiseleri (yan tümce)

Dörthanlar'dan buraya geldiği gün (yan tümce)

"Sonra çektiği tüm bir rezillik gözünün önünden gelip geçti." (Abbas Sayar-Can Şenliği)

Sonra gözünün önünden geçti (temel tümce)

çektiği tüm bir rezillik (yan tümce)

gelip (yan tümce)

"... kapıdan girerken ıslak bir koku yüze çarpar." (Burhan Arpad-Alnımdaki Bıçak Yarası)

... ıslak bir koku yüze çarpar (temel tümce)

kapıdan girerken (yan tümce)

"Yeşilirmak'ın kıyısında, Amasya'nın kapısında, bu masalı dinlemeden, bu dalı gönlümüze gölge etmeden olmaz." (C. Atıf Kansu-Balım Kız Dalım Oğul)

Yeşilirmak'ın kıyısında, Amasya'nın kapısında, olmaz. (temel tümce)

bu masalı dinlemeden, (yan tümce)

bu dalı gönlümüze gölge etmeden (yan tümce)

Girişik-Birleşik tümcede görev alan yan öğeler görüldüğü gibi üç başlık altında ele alınabilen tam donanımsız, eylemsilerle kurulmuş yan tümcelerdir. Bunlar dışında yine birleşik tümcelerde herhangi bir öğe olarak görev yapan, fakat yüklemli olan yan tümceler

de bulunmaktadır. Bu tür yan tümceler ve oluşturdukları birleşik yapılar da şu adlar altında ele alınmaktadır:

2.2.2. Şartlı Birleşik Tümce

Bünyesinde şart-fiil veya şart-fiil öbeği bulunan tümce türüdür. Sonda bulunan temel tümcedeki yargının gerçekleşmesi yan tümcedeki şarta bağlanır. Şart tümcecigi genellikle zarf görevindedir ve temel tümceyi zaman, sebep, şart, benzetme anlamlarıyla tamamlamaktadır.

“*Bizim eşiğin sırtındaki semer vuruğu yere sürsem yara geçer mi?*” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

yara geçer mi? (temel tümce)

Bizim eşiğin sırtındaki semer vuruğu yere sürsem (yan tümce)

“*Cihan yıkılsa bu cephe sarsılmaz.*” (M. Akif Ersoy)

bu cephe sarsılmaz (temel tümce)

Cihan yıkılsa (yan tümce)

“*Ben ölürsem bayrağımın altında ölürüm ...*” (Y. K. Karaosmanoğlu-Zoraki Diplomat).”

bayrağımın altında ölürüm (temel tümce)

Ben ölürsem (yan tümce)

“*Artık demir almak günü gelmişse zamandan / Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.*” (Y. K. Bayatlı-Kendi Gök Kubbemiz)

Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan (temel tümce)

Artık demir almak günü gelmişse zamandan (yan tümce)

“*Bir yerde mantık varsa, ancak orada niçin sorusunun cevabı da vardır.*” (Aziz Nesin-Bir Sürgünün Anıları)

ancak orada niçin sorusunun cevabı da vardır. (temel tümce)

Bir yerde mantık varsa, (yan tümce)

Şart eki, içinde bulunduğu tümcede keşke vb. bir edatla birleşirse kip kurma hüviyetini kazanacağı için zarf tümleci oluşturmak yerine başlı başına tümce kurmakla görevli olur. Bu durumda, şart eki ünlem tümcelerini oluşturur ve bu tür tümceler temel tümce ilkelerine göre çözümlenir.²⁰

“*Dağlara, denizlere, ovalara / Uzansaydık yağarak iplik iplik / Tohumları susamış tarlalara / Bahar, gölge ve yağmur götürseydik.*” (Ahmet Muhip Dıranas-Şiirler)

Bunların her biri kendi başına birer dilek tümcesidir.

2.2.3. Ki’li Birleşik Tümce

Ki ile bağlanmış birleşik tümceler yan ve temel tümcenin sıralanışı bakımından farklı özellikler gösterirler. Temel ve yan tümceyin yeri değişebildiği gibi temel tümce düşmüş de olabilir.

²⁰ DELİCE, age, s.165.

2.2.3.1. Yan Tümcesi Başta Olanlar

Türkçenin söz dizimine uygun olarak kurulmuş bu tümceleri bağlayan ki'nin Türkçe kim sözcüğünden geldiği söylenebilir.

“Zevkten öylesine sarhoştı ki heyecan sesini kısmıştı.” (Yavuz Bahadıroğlu-Şirpençe)

heyecan sesini kısmıştı. (temel tümce)

Zevkten öylesine sarhoştı ki (yan tümce)

“Arka sokaklarda o kadar çok dolanmışlardı ki başı dönmüştü.” (Yavuz Bahadıroğlu-Şirpençe)

baş dönmüştü. (temel tümce)

Arka sokaklarda o kadar çok dolanmışlardı ki (yan tümce)

2.2.3.2. Yan Tümcesi Sonda Olanlar

Bu tür tümcelerde temel, kurucu unsur başta olduğu için bunlar Türkçenin tümce düzenine aykırı bir yapılanma gösterirler.

“Diyebilirim ki azizim Kasım bunların ayakkabılarından boyun bağlarına kadar bir özellikleri vardır.” (H. E. Adivar-Me’vut Hüküm)

Diyebilirim (temel tümce)

azizim Kasım bunların ayakkabılarından boyun bağlarına kadar bir özellikleri vardır. (yan tümce)

“Ben sanmıştım ki şehri canın pahasına müdafaa edeceksin.” (H. R. Gürpınar-Gulyabani)

Ben sanmıştım (temel tümce)

şehri canın pahasına müdafaa edeceksin. (yan tümce)

2.2.3.3. Temel Tümcesi Düşmüş Olanlar

Yan tümcesi başta olan, fakat temel tümcesi herhangi bir nedenle eksik bırakılmış tümcelerdir.

“Bana gözükmüyor ki...” (ne diyeyim) (H. R. Gürpınar-Gulyabani)

“Boynumdan muskayı çıkarmam ki...” (cin bana bir şey yapsın) (H. R. Gürpınar-Gulyabani)

2.2.4. İç-İçe Birleşik Tümce

Bir tümce bağımsız yapısını koruduğu halde başka bir tümcenin içinde onun bir ögesi olarak yer alabilir. Bu şekilde oluşturulmuş tümcelere iç-içe birleşik tümce denir. Bu şekilde oluşturulmuş tümcelerin ayrıntılı çözümlemesi, bu unsurun yüklemi esas alınarak, bağımsız bir tümceymiş gibi yapılır. Ara tümce bağımsız da olsa genel değerlendirmede her zaman temel tümcenin bir ögesidir. Genellikle alıntılarda ve aktarmalarda kullanılan bu tür yapılarda yan tümce çoklukla de-, say-, zannet-, farz et-, bil-, gör- eylemlerine edatlarla ya da ikileme kalıplarıyla bağlanır.

Tam donanımlı yan tümceler gibi, kadar ve diye edatlarıyla temel tümceye bağlanarak zarf görevinde kullanılabilirler:

“Bir felaketten kurtulmuş gibi sevindi.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

Sevindi. (temel tümce)

Bir felaketten kurtulmuş gibi (yan tümce)

“Aradaki zaman hiç bitmeyecek kadar uzun geldi.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

Aradaki zaman uzun geldi. (temel tümce)

hiç bitmeyecek kadar (yan tümce)

“Dışarıdan gelen bir tane versinler diye bekledi.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

Dışarıdan gelen bekledi. (temel tümce)

bir tane versinler diye (yan tümce)

Aynı eylem kökünden türemiş çekimli eylemlerin ikileme gibi kullanılmasıyla da bu tür birleşik yapılar oluşmaktadır:

Dışarı çıkar çıkmaz insanlar etrafını sardılar.

insanlar etrafını sardılar. (temel tümce)

Dışarı çıkar çıkmaz (yan tümce)

Oldu olacak bu işi de sen yap.

bu işi de sen yap. (temel tümce)

Oldu olacak (yan tümce)

Açıklama, tahmin ve onaylama anlamı olan eylemlerle kullanılan tam donanımlı yan tümceler de iç-içe birleşik yapılar oluştururlar:

“Uzaktan bakanlar bu iş kolaydır sanırlar.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

Uzaktan bakanlar sanırlar. (temel tümce)

bu iş kolaydır (yan tümce)

“Ben muallimliği, terbiyeyi başka türlü anlıyorum, dedi ve bahsi değiştirdi.” (R. N. Güntekin-Çalıkuşu)

dedi ve bahsi değiştirdi. (temel tümce)

Ben muallimliği, terbiyeyi başka türlü anlıyorum (yan tümce)

2.2.5. “Mi” Edatlı Birleşik Tümce

Yan tümcesi mi edatı ile temel tümceye bağlanan birleşik yapılardır. Bu yapılarda yan tümce mi edatı ile birlikte zarf tümleci görevi üstlenir. Ekin soru anlamı tamamen ortadan kaybolur. Yan tümce tam donanımlı olsa da anlam bakımından eksiktir.

“Ecinni tayfası birine bulaştı mı, karnına girer oturur.” (Sadri Ertem-Bacayı İndir Bacayı Kaldır)

karnına girer oturur. (temel tümce)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ecinni tayfası birine bulaştı mı (yan tümce)

“Biraz daha yaklaşınca şu yukarıdaki ağaçların içine bir kaldırdım mı fenerimi, ne fistanlıların fistanlı hallerini görürdüm.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

Biraz daha yaklaşınca ne fistanlıların fistanlı hallerini görürdüm. (temel tümce)

şu yukarıdaki ağaçların içine bir kaldırdım mı fenerimi, (yan tümce)

2.2.6. Ara Tümceli Birleşik Tümce

Ayan’ın “Bir cümlelerin her hangi bir görevle başka bir cümlelerin yapısında yer aldığı cümlelerdir. Bu cümleler, temel cümlelerin bir unsuru olur veya o unsurun bir parçasını oluşturur.”²¹ diye tanımladığı ara tümceli birleşik tümceler, içinde ara tümce bulunan yapılardır. Ara tümceler asıl tümcedeki herhangi bir ögenin açıklaması biçiminde olup ek bilgi ifade ederler ve bağımsız bir nitelik taşırlar.

“Tenkitlerinize, buna ikaz demek daha doğru olur, teşekkür ederim.” (Cemil Meriç)

Tenkitlerinize teşekkür ederim. (temel tümce)

buna ikaz demek daha doğru olur, (ara tümce)

“Hepsinin birden aklına, olan oldu, kaçmak fikri geldi.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

Hepsinin birden aklına kaçmak fikri geldi. (temel tümce)

olan oldu, (ara tümce)

“Yaşımız, senin için bahsediyorum, çok emniyetle geleceğe bakacak bir yaş!” (Ömer Seyfettin)

Yaşımız, çok emniyetle geleceğe bakacak bir yaş! (asıl tümce)

senin için bahsediyorum, (ara tümce)

2.3. Sıralı Tümce

Bildirdikleri yargı bakımından bağımsız, fakat taşıdıkları anlam ve belirttikleri yargının ortaya çıkma zamanı, yeri ve yapısı bakımından birbirini tamamlayıcı tümcelerden oluşan yapılardır. Sıralı tümcelerde yargılar birbirine virgülle, noktalı virgülle, bağlaçlarla veya bağlama edatları ile bağlanırlar. Delice, Kullanımlarına Göre Cümleler başlığı altında ele aldığı bu grup tümceleri şu şekilde tasnif edip açıklamaktadır: “Ayrı ilkeler doğrultusunda yapılan ancak bir amaç için yan yana getirilen veya birinin diğerini anlamca tamamlaması amacıyla kullanılan cümleler dizisidir.

1. Sıralı Cümleler: Aynı zaman dilimi içinde gerçekleşen veya birbirini takip eden bir zaman seyri sergileyen iki cümlelerin sıralama işlevli bağlaçlarla ya da bu tür bağlaçlar yerine kullanılan noktalama işaretleriyle yan yana kullanılmasının adıdır. Kendi içinde öge ortaklığı olup olmamasına göre iki gruba ayrılır. **a. Bağımsız Sıralı Cümleler:** Aynı zaman dilimi içinde gerçekleşen veya birbirini takip eden bir zaman seyri sergileyen iki cümlelerin öge ortaklığı olmaksızın yan yana kullanılmasının adıdır. **b. Bağımlı Sıralı Cümleler:** Aynı zaman dilimi içinde gerçekleşen veya birbirini takip eden bir zaman seyri sergileyen iki cümlelerin öge ortaklığı ile yan yana kullanılmasının adıdır. **2. Bağlı Cümleler:** Değişik yapılarla oluşturulmuş cümlelerin sıralama işlevli bağlaçlar dışında ilişkilendirme bağlaçları aracılığıyla birbirini anlamca

²¹ AYAN, agm, s. 645.

*tamamlamak için kullanılması yoluyla ortaya çıkan cümle dizisinin adıdır.*²² Aslında metinlerde aynı fikir etrafında toplanan tümcelerin oluşturduğu, Akçataş'ın "cümle grubu"²³ olarak adlandırdığı tümceler genellikle böyle tümcelerdir. Bu durumda bazı öğelerin ortak olup olmamasına bağlı olarak iki tür tümceden söz edilebilir.

"Saat çalar, zaman yürür, / ben susarım." (A. M. Dıranas-Şiirler)

Saat çalar. Zaman yürür. Ben susarım. (şekil olarak üç tam donanımlı bağımsız tümce)

"Bir sevdiğim güzel vardı, bu evrenden vazgeçti." (A. M. Dıranas-Şiirler)

Bir sevdiğim güzel vardı. Bu evrenden vazgeçti. (şekil olarak iki tam donanımlı bağımsız tümce)

"Acıyordum, çünkü hakikaten zavallı bir halde idi." (S. F. Abasıyanık-Medar-ı Maişet Motoru)

Acıyordum. Çünkü hakikaten zavallı bir halde idi. (şekil olarak iki tam donanımlı bağımsız tümce)

2.3.1. Sıralı-Bağlı Tümce

Öğelerinden biri veya bir kaç ortak olan sıralı tümcelerdir. Bu sıralı tümceler ya ortak bir yüklem ya ortak bir özne ya da ortak bir nesne etrafında kümelenirler. Ortak öğeler bu tümcelerin birbirine bağlı olmasını (yani birer bağımsız tümce olarak, aralarına nokta getirilerek yazılmamasını) bir ölçüde zorunlu kılar.

"Kuyu kaz benim için, derin eş kendin için." (sen-ortak özne) (Ata sözü)

"Kol kırılır, yen içinde kalır." (kol-ortak özne) (Ata sözü)

"Hayvanın karası dışında, insanın karası içinde olur." (olur-ortak yüklem) (Ata sözü)

"Bir mevsim seninle baş başa kaldık / yaşadık bir zaman İstanbul'u." (biz-ortak özne) (A. M. Dıranas-Şiirler)

"Bu çocuk cahildir, ama hoştur." (Bu çocuk-ortak özne) (Ömer Seyfettin-İlk Düşen Ak)

"Ne Ahmedim ortak, ne Mehmet, ne de Durmuş." (ortak- ortak yüklem) (A. M. Dıranas-Şiirler)

2.3.2. Sıralı Bağımsız Tümce

Aralarında ortak öğe bulunmayan, aynı duygu, düşünce ve anlam bağlamında peş peşe sıralanmış, aşamalı bir durumu, oluşu veya kılışı dile getiren sıralı tümcelerdir. Bu durumda yargıların gerçekleşmesi, ortaya çıkışı birbirine bağlı olarak gerçekleşir ya da birbirini tamamlar, pekiştirir.

"Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı, / Bir dakika araba, yerinde durakladı." (Faruk Nafiz Çamlıbel-Han Duvarları)

"Şemsiyeler açılıyor, yakalar kalkıyor, adımlar sıklaşıyordu." (R. N. Güntekin)

"Oyun bitti ve her şey yerini buldu." (A. M. Dıranas-Şiirler)

²² DELİCE, H. İbrahim, "Yapı Açısından Cümle Sorunu", *Turkish Studies* - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012, p. 874-875.

²³ AKÇATAŞ, Ahmet, "Türkiye Türkçesinde Yapı, İşlev ve Anlam İlişkileri Açısından Cümle Grupları ve Cümle Türleri Üzerine Bir Deneme-II", TDAY-Belleten, Ankara 2007-II, s. 7-13.

“Saat çalar, zaman yürür, ben susarım.” (A. M. Dıranas-Şiirler)

“Engir’in elindeki kukla gülüyordu ve sokakta insanlar koşar gibi yürüyorlardı.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

2.4. Karmaşık Tümce

İçinde, birden fazla, farklı yapıda tümcenin yer aldığı, çeşitli birleşik tümcelerden oluşmuş daha hacimli tümceler karmaşık tümce olarak adlandırılmaktadır.²⁴

“Yenilik arayan gençleri yerecek sözleri açıldı mı, anlamıyorum ben bunları, deyip öfkeli öfkeli güleceksiniz.” (N. Ataç- Günlerin Getirdiği)

“Naim Efendi, yeni sazdan, yeni şarkılardan zevk almak şöyle dursun son senelerde artık yazılan ve konuşulan Türkçeyi de anlamıyordu.” (Y. K. Karaosmanoğlu- Kiralık Konak)

2.5. Eksiltili (Kesik) Tümce²⁵

Herhangi bir nedenle yüklemi eksik olan tümcelere eksiltili (kesik) tümce denmektedir.²⁶ Bu tümceler basit bağımsız tümceler olabileceği gibi farklı yapıda, ana yüklemi eksik tümcelerden de oluşabilmektedir.

“Her tarafta yükseklik her tarafta ıssızlık / Yalnız arabacının dudağında bir ısıklık!” (var: ortak yüklem eksik) (F. N. Çamlıbel-Han Duvarları)

“Az veren candan, çok veren maldan” (verir). (Ata sözü)

“İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa” (anlaşır). (Ata sözü)

3. Yan Tümce Türleri²⁷

Birleşik tümceler içinde yer alan yan tümceleri tam donanımlı olanlar ve donanımsız olanlar diye iki gruba ayırmak gerekmektedir. Her iki durumda da bunlar bir temel tümceye bağlıdır ve herhangi bir öge olarak görev üstlenmektedirler.

3.1. Tam Donanımlı Yan Tümceler

Birleşik tümceler içinde yer alan, yüklemli zaman ve kişi kategori ekleri ile donatılmış yan tümcelerdir. Kuruluş bakımından şöyle gruplandırılabilirler:

3.1.1. Şartlı Yan Tümceler²⁸

Yüklemi şart kipiyle çekimlenmiş, temel tümceye şart anlamı ile bağlanmış yan tümcelerdir.

“Bizim eşeğin sırtındaki semer vuruğu yere sürsem yara geçer mi?” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

Bizim eşeğin sırtındaki semer vuruğu yere sürsem (şartlı yan tümce)

²⁴ BİLGEGİL, age, s. 97-98; TOSUN, İbrahim, “Latîfî Tezkiresi’nde Seciler ve Tümce Özellikleri” **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 7/1 Winter 2012, p. 2014’te tezkireden rastgele seçilmiş tümçeler arasında karmaşık tümce türünün daha yaygın olduğu görülmüştür.

²⁵ ÜSTÜNOVA, Kerime, ““Bak-” Eylemiyle Kurulu Eksiltili Cümle Türü Üzerine”, **Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 4/3 Spring 2009, s. 2238-2246.

²⁶ BOZKURT, Fuat, **Türkiye Türkçesi**, Hatiboğlu Yay., Ankara 2000, s. 352.

²⁷ GÖĞÜŞ, Beşir, “Türkçede Cümlesilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri”, **TDAY-Belleten**, TDK Yay., Ankara 1968, s. 89-142.

²⁸ DEVELİ, Hayati, “Sa Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme”, **TDAY-Belleten**, Ankara 1997, s. 116-151.

“Ben ölürsem bayrağımın altında ölürüm ...” (Y. K. Karaosmanoğlu-Zoraki Diplomat).”

Ben ölürsem (şartlı yan tümce)

“Artık demir almak günü gelmişse zamandan / Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.” (Y. K. Bayatlı-Kendi Gök Kubbemiz)

Artık demir almak günü gelmişse zamandan (şartlı yan tümce)

“Bir yerde mantık varsa, ancak orada niçin sorusunun cevabı da vardır.” (Aziz Nesin-Bir Sürgünün Anıları)

Bir yerde mantık varsa (şartlı yan tümce)

3.1.2. Ki’li Yan Tümceler²⁹

Temel tümceye “ki” bağlacıyla bağlanmış, yüklemi tam donanımlı yan tümcelerdir.

“Zevkten öylesine sarhoştur ki heyecan sesini kısmıştı.” (Yavuz Bahadıroğlu-Şirpençe)

Zevkten öylesine sarhoştur ki (ki’li yan tümce)

“Arka sokaklarda o kadar çok dolanmışlardı ki başı dönmüştü.” (Yavuz Bahadıroğlu-Şirpençe)

Arka sokaklarda o kadar çok dolanmışlardı ki (ki’li yan tümce)

“Bana gözükmüyor ki...” (ki’li yan tümce) (ne diyeyim) (H. R. Gürpınar-Gulyabani)

“Boynumdan muskayı çıkarmam ki...” (ki’li yan tümce) (cin bana bir şey yapsın) (H. R. Gürpınar-Gulyabani)

3.1.3. Edatlı Yan Tümceler

Açıklama, benzerlik, eşitlik, neden gibi anlamlarla, bazı edatlar yardımıyla temel tümceye bağlanmış yan tümcelerdir.

“Bir felaketten kurtulmuş gibi sevindi.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

Bir felaketten kurtulmuş gibi (edatlı yan tümce)

“Aradaki zaman hiç bitmeyecek kadar uzun geldi.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

hiç bitmeyecek kadar (edatlı yan tümce)

“Dışarıdan gelen bir tane versinler diye bekledi.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

bir tane versinler diye (edatlı yan tümce)

3.1.4. İkilemeli Yan Tümceler

Aynı eylem kökünden türemiş çekimli eylemlerin ikileme gibi kullanılarak temel tümceye bağlandığı yan yapılarıdır.

Dışarı çıkar çıkmaz insanlar etrafını sardılar.

Dışarı çıkar çıkmaz (ikilemeli yan tümce)

²⁹ MEHMEDOĞLU, agm, s. 1500-1540’ta bu başlık altında ki’li ve şartlı birleşik tümceleri ele almaktadır.

Oldu olacak bu işi de sen yap.

Oldu olacak (ikilemeli yan tümce)

Bilir bilmez konuşuyor.

Bilir bilmez (ikilemeli yan tümce)

3.1.5. İç Yan Tümceler

Açıklama, tahmin ve onaylama anlamı olan eylemlerle kullanılan tam donanımlı, temel tümcenin içinde yer alan ve bir öge görevi üstlenen yan tümcelerdir.

“Uzaktan bakanlar bu iş kolaydır sanırlar.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

bu iş kolaydır (iç yan tümce)

“Ben muallimliği, terbiyeyi başka türlü anlıyorum, dedi ve bahsi değiştirdi.” (R. N. Güntekin-Çalıkuşu)

Ben muallimliği, terbiyeyi başka türlü anlıyorum (iç yan tümce)

3.1.6. “Mi” Edatlı Yan Tümceler

Mi edatı ile temel tümceye bağlanan , genellikle zarf tümleci görevi üstlenen yan tümcelerdir. Bu tür yan tümceler tam donanımlı olsa da anlam bakımından eksiktir.

“Ecinni tayfası birine bulaştı mı, karnına girer oturur.” (Sadri Ertem-Bacayı İndir Bacayı Kaldır)

Ecinni tayfası birine bulaştı mı (mi edatlı yan tümce)

“Biraz daha yaklaşıncı şu yukarıdaki ağaçların içine bir kaldırdım mı fenerimi, ne fistanlıların fistanlı hallerini görürdüm.” (Cevdet Kudret-Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman)

şu yukarıdaki ağaçların içine bir kaldırdım mı fenerimi (mi edatlı yan tümce)

3.2. Donanımsız Yan tümceler

Eylemsi ekleriyle kurulmuş, yüklemli zaman ve kişi ekleri bakımından eksik, girişik-birleşik³⁰ tümce türünün kuruluşunda yer alan yan tümcelerdir. Özlem Deniz Yılmaz, “isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil şekillerinin fiilden türeme adlara mensup olan sözcük birimleriyle karıştırılmaması gerekir. Fiili adlaştırma şekilleri sözcük birimi üretimi alanına değil, fiil kelime şekli çekimi sahasına aittirler. Fiil ad şekillerine ait özellikler; 1.Fiil adları daima eylem, hareket dile getirir. 2. Fiil yönetmesini korur. 3. işlek çatı eklerinde ortaya çıkar. 4. Fiil olumsuzluk, yeterlilik ve yetersizlik şekillerinde işler. 5. Birleşik fiil yapılarında işlev görür.”³¹ şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Bunlar da aldıkları eylemsi eklerine göre üç gruba ayrılırlar.

3.2.1. İsim-Fiilli Yan Tümceler

Bünyesinde isim-fiil veya isim-fiil öbeği bulunan yan tümcelerdir. Birleşik tümce türünde asıl yargının öznesi, nesnesi, tümleci olurlar. -mA, -mAk, -İş/-Uş eklerinden birini almış sözcük ve öbekler, yüklemi tam donanımlı olmayan yan tümceler kurarlar. Bu yapılar hem ad çekim eklerini hem de çeşitli çekim edatlarını alabilmektedirler.

³⁰ MEMMEDOĞLU, Alaeddin, “Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi”, 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı, TDK Yay., Ankara 1999, s. 745-768.

³¹ DENİZ YILMAZ, Özlem, *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, TDK Yay., Ankara, 2009, s. 23.

"Gerçek kanılarını çevreye bildirmek kişinin boynunun borcudur". (Nurullah Ataç)

Gerçek kanılarını çevreye bildirmek (özne görevinde isim-fiilli yan tümce)

"İhsan büyük bir Türk tarihi yazmak istiyordu". (A.H.Tanpınar, Huzur)

Büyük bir Türk tarihi yazmak (nesne görevinde isim-fiilli yan tümce)

"Bütün bu insanlar şu evde yalnız birbirlerine zevk, eğlence ve heyecan vermek için yan yana gelmişlerdi." (P. Safa-Sözde Kızlar)

yalnız birbirlerine zevk, eğlence ve heyecan vermek için (isim-fiilli yan tümce)

"Bir kadın için açıklanması güç olmakla birlikte, ... akşam senin perine karşı zorlu bir eğilim de bende uyandı." (H. R. Gürpınar-Gulyabani)

Bir kadın için açıklanması güç olmakla birlikte (isim-fiilli yan tümce)

3.2.2. Sıfat-Fiilli Yan Tümceler

Sıfat-fiiller *"Eylem köküyle ekleri, yeni bir biçimbirim - bir çeşit birleşkebirim (synthème)- oluşturup bazen ad, bazen sıfat, bazen de (Yunancada bir yan tümce eylemi olan) bir yüklemsi (prédicatoïde) görevini yüklenir. Sıfat görevini yüklenen bu fiilimsiler zaman bakımından geniş, gelecek ve geçmiş zamanı gösterebilirler. Üstelik iyelik ve ad çekim eklerini alabilirler. Yani, Çağdaş Türkçenin biçimbilim (morphologie) kurallarına uygundurlar."*³² Bir birleşik yapı içinde – An, -AsI, -mAz, -Ar, -Dİk/-DUK, -AcAk, -mİş sıfat-fiil eki almış yapılar yan tümce oluştururlar. Bunlar hem birlikte kullanıldıkları adın sıfatı olur, hem de adın yerine geçerek adlaşmış sıfat olarak kullanılırlar. Adlaşmış sıfat olduklarında isim işletme eklerini ve bazı çekim edatlarını alabilirler.

"Bitmez tükenmez yolculuklar, dağların sert havasına, çöllerin ateşine dayanacak bir vücutta değilmiş." (R. N. Güntekin-Çalıkuşu)

dağların sert havasına, çöllerin ateşine dayanacak bir vücutta (sıfat-fiilli yan tümce)

"İnsana bu kadar uzak olan bu kuşta, insanlıktan bir şey vardır." (S. F. Abasıyanık-Havuz Başı)

İnsana bu kadar uzak olan bu kuşta (sıfat-fiilli yan tümce)

"Dörthanlar'dan buraya geldiği gün üstünde parça parça dökülen elbiseleri ... yeniden sırtına geçirdi." (Kenan Hulusi Koray-Dörthanlar'ın Kulaksızı)

üstünde parça parça dökülen elbiseleri (sıfat-fiilli yan tümce)

"Mümtaz, Nuran'ın geleceği sabahlar erkenden uyanırdı." (A.H.Tanpınar, Huzur)

Nuran'ın geleceği sabahlar (sıfat-fiilli yan tümce)

Sıfat-fiil ekli yan tümceler edatlarla da kullanılmakta ve zaman, benzerlik, eşitlik, çabukluk, açıklama, neden gibi anlamlarla temel tümceyi tamamlamaktadırlar.

"Onu şehvetle yediğim için, onu aşkla kokladığım için mi severim?" (S. F. Abasıyanık-Havuz Başı)

şehvetle yediğim için, aşkla kokladığım için (sıfat-fiilli yan tümce)

³²SELLA, Eleni – MAVROPOULOU, Maria, "Türk Dilinde Ortaçlar – Yunan Dilinde İlgi Yantümceleri: Türkçe'de Parasentemler, Yunanca'da Sentagmlar", **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, s. 1837-1838.

“... Yalnız bir yanağı ve gözü dışarda kalmış küçük bir kız çocuğu, ağzını oynatamadığı için babasına elleriyle işaret yapıyor.” (Peyami Safa)

ağzını oynatamadığı için (sıfat-fiilli yan tümce)

3.2.3. Zarf-Fiilli Yan Tümceler

–Ip/-Up, -dİkçA, -IncA/-UncA, -A/-I, -ArAk, -AlI, -Ar –mAz, -mAdAn, -kAn, -dİğIndAn ekleriyle kurulu yan tümcelerdir. Genellikle zaman, durum ve tarz bildirirler

“Sonra çektiği tüm bir rezillik gözünün önünden gelip geçti.” (Abbas Sayar-Can Şenliği)

gelip (zarf-fiilli yan tümce)

“Çok geçmeden, Von Papen ... bir yolunu bulup yanıma oturdu.” (Y. K. Karaosmanoğlu-Zoraki Diplomat)

Çok geçmeden (zarf-fiilli yan tümce)

bir yolunu bulup (zarf-fiilli yan tümce)

“Yeşilirmak’ın kıyısında, Amasya’nın kapısında, bu masalı dinlemeden, bu dalı gönlümüze gölge etmeden olmaz.” (C. Atıf Kansu-Balım Kız Dalım Oğul)

bu masalı dinlemeden, (zarf-fiilli yan tümce)

bu dalı gönlümüze gölge etmeden (zarf-fiilli yan tümce)

“Kul sıkışmayınca Hızır yetişmezmiş.” (Ata sözü)

Kul sıkışmayınca (zarf-fiilli yan tümce)

4. Sonuç

Yapı bakımından tümcelerin ele alındığı bu yazı, bugüne kadar yapılmış çalışmalarda tam bir çözüme kavuşturulamamış yapı bakımından tümceyle ilgilidir. Yukarıda değinilen, bu konu ile ilgili bazı sınıflandırmalarda da görüldüğü gibi, gerek birleşik tümcelerin sınıflandırılmasında, gerekse konuyla ilgili kullanılan terimlerde tam bir birlik sağlanamamaktadır. Tanımlamalar genellikle aynı olmasına rağmen, bu tanımların karşılığı olan bazı tümce türleri farklı gruplar içine yerleştirilmiştir. Son yıllarda yapılmış çalışmalarda bu konu daha dil bilimsel bir yaklaşımla ele alınsa da, Türkçe tümceler batı dillerindeki örneklerle karşılaştırılarak değerlendirildiği için, net çözümler üretme noktasında sıkıntıların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nedenle de, geleneksel dilbilim yöntemiyle, doğrudan Türkçenin kendi kurallarına uygun olarak kurulmuş ve dilde kullanım alanı bulmuş tümce örneklerinden yola çıkarak bir değerlendirme yapmak daha doğru olur kanısındayız. Örnek tümcelerin sunduğu anlamsal ve biçimsel işlevler bütünlüğünden yola çıkarak, ayrıca terimler konusunda da birleştirici olması açısından, daha yaygınlık kazanmış olanları tercih ederek sınıflandırma yapmak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Bir ana tümce ile bu tümcenin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan yardımcı tümcelerden oluşan, yapı ve anlam bakımından birbirine bağlı birleşik tümceleri, Girişik-Birleşik Tümce, Şartlı Birleşik Tümce, Ki’li Birleşik Tümce, İç İçe Birleşik Tümce, Mi Edatlı Birleşik Tümce başlıkları altında, Türkçenin verdiği örnekleri genelleyerek, sınıflandırmak mümkündür. Birleşik tümce oluşturan yan tümceleri ise “Mi” Edatlı Yan Tümceler, İç Yan Tümceler, İkilemeli Yan Tümceler, Edatlı Yan Tümceler, Ki’li Yan Tümceler, Şartlı Yan Tümceler, Sıfat-Fiilli Yan Tümceler, İsim-Fiilli Yan Tümceler, Zarf-Fiilli Yan Tümceler olarak değerlendirmek gerekir.

Bazı çalışmalarda Ki’li Birleşik Tümceler “Bağlı Tümce” başlığı altında ele alınmıştır. Bağlı tümce adlandırılması bu tür tümcelerin sadece dış yapısı dikkate alınarak yapılmış bir

adlandırmadır. Halbuki bu adlandırmayı yapanların çoğu tümceleri değerlendirirken tümcenin iç yapısını, yani anlam yönünü de gözönünde bulundurmak gerektiğini belirtmektedirler. Ki'li tümceler anlam boyutları ile değerlendirildiklerinde bunların birer birleşik tümce oldukları ve anlam değişikliğine uğramadan şartlı ya da girişik birleşik tümcelere dönüştükleri görülmektedir. Örneğin; *Çalış ki kazanasın.-Çalışırsan kazanırsın.* ve *Geldim ki seni göreyim.-Seni görmeye geldim.* tümceleri farklı kuruluştaki olan, fakat aynı anlamı yansıtan birleşik tümcelerdir.

Bütün bu tümce türleri, yan tümcelerinin kipsellik özellikleri dikkate alındığında yüklemi çekimlenmiş olanlar ve yüklemi çekimlenmemiş olanlar gibi iki gruba , yan tümce-temel tümce olup olmama ilişkisine bakıldığında da, yan ve temel tümcelerden ya da birden fazla temel tümceden oluşanlar olarak iki alt türe ayrılmaktadır. Yan tümce-temel tümce kalıbında olanlarda yan tümceler temel tümcenin herhangi bir ögesi durumundadır ve tümceler arasında hem yapısal hem de anlamsal bir bağ bulunur. Bu kalıpta olmayanlarda ise tümceleri bir arada tutan tek şey anlamsal bağlıdır. İstenirse, her birinin birer bağımsız tümce olarak kullanılması hiçbir sorun yaratmaz.

Sıralı tümcelerde yan ve temel tümce ilişkisi yoktur. Bu kuruluş içindeki yargılar tam ve bağımsızdır. Her tümce kendi içinde çözümlenerek öğelerine ayrılır. Bu tümceler bazen birbirlerine olan anlam yakınlığı, bazen de ortak öğelerinin olması nedeniyle bağlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABASIYANIK, Sait Faik, **Medar-ı Maişet Motoru**, İş Bankası yay., İstanbul 2014.
- AKÇATAŞ, Ahmet, “Türkiye Türkçesinde Yapı, İşlev ve Anlam İlişkileri Açısından Cümle Grupları ve Cümle Türleri Üzerine Bir Deneme-II”, **TDAY-Belleten**, Ankara 2007-II, s. 7-13.
- ADIVAR, Halide Edip, **Me’vut Hüküm**, Atlas yay., İstanbul 1968.
- AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim**-,TDK Yay., Ankara 1998.
- ARPAD, Burhan, **Alınımdaki Bıçak Yarası**, Doğan Kitabevi, İstanbul 1968.
- ATABAY, Neşe- ÇAM, Ayfer-ÖZEL, Sevgi, **Türkiye Türkçesinin Sözdizimi**, TDK Yay., Ankara 1981.
- AYAN, Ekrem, “Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle Yapılarının Karşılaştırılması”, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011, p. 645-651.
- AYDIN, İlker, “Türkçede Yan Tümce Türleri ve İşlevleri”, **Ankara Üniversitesi Dil Dergisi** S. 126, Ankara 2005, s.29-55.
- BAHADIROĞLU, Yavuz, **Şirpençe**, Nesil Yay., İstanbul 2011.
- BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 1990.
- BAŞKAN, Özcan, “Dilbilimde Yoz-Yorum İşlemi” , **TDAY-Belleten**, TDK Yay, Ankara 1976, s. 65-80.
- BAYATLI, Yahya Kemal, **Kendi Gök Kubbemiz**, Yapı Kredi yay., İstanbul 2003.
- BİLGEGİL, M. Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, İstanbul 1964.
- BOZKURT, Fuat, **Türkiye Türkçesi**, Hatiboğlu Yay., Ankara 2000.

- ÇAMLİBEL, Faruk Nafiz, **Han Duvarları**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.
- ÇOKUM, Sevinç, **Bizim Diyar**, Ötüken Neşr., İstanbul 2008.
- DELİCE, H. İbrahim, **Türkçe Sözdizimi**, Kitapevi yay., İstanbul 2007.
- _____, “Yapı Açısından Cümle Sorunu”, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012, p. 871-876.
- DEVELİ, Hayati, “Sa Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme”, **TDAY-Belleten**, Ankara 1997, S. 115-152.
- DIRANAS, Ahmet M., **Şiirler**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2009.
- DİZDAROĞLU, Hikmet, **Tümce Bilgisi**, TDK Yay., Ankara 1976.
- EDGÜ, Ferit, **Yazmak Eylemi**, Sel Yay., 2005.
- EDİZKUN, Haydar, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- EKER, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003.
- SELLA, Eleni – MAVROPOULOU, Maria, “Türk Dilinde Ortaçlar – Yunan Dilinde İlgi Yantümceleri: Türkçe’de Parasentemler, Yunanca’da Sentagmlar”, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, p.1835-1861.
- EMRE, Ahmet Cevat, **Türk Dilbilgisi**, Cumhuriyet Mat., İstanbul 1945.
- ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1985.
- GENCAN, Tahir Nejat; **Dilbilgisi**, TDK yay., Ankara 1971.
- GÖĞÜŞ, Beşir, “Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri”, **TDAY-Belleten**, TDK Yay., Ankara 1968, s. 89-142.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Türkçe Ders Notları II**, Elazığ 1985.
- _____, **Türkçe El Kitabı**, Bizim Gençlik Yay., Kayseri 1994.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Çalkuşu**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2007.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Gulyabani**, Özgür Yay., İstanbul 2007.
- HARTMANN, R. R. K.-STORK, F. C., **Dictionary of Language and Linguistics**, New York-Toronto 1972, s. 208.
- HATİBOĞLU, Vecihe, **Türkçenin Sözdizimi**, DTCF Yay., Ankara 1982.
- KANSU, Ceyhun Atıf, **Balım Kız Dalım Oğul**, Bilgi Yay., Ankara 2005.
- KARAHAN, Leyla, **Türkçede Söz Dizimi –Cümle Tahlilleri-**, Akçağ Yay., Ankara 1993.
- KARAOĞLANOĞLU, Yakup Kadri, **Zoraki Diplomat**, İletişim Yay., İstanbul 1984.
- KARAÖRS, Metin, **Türkçenin Sözdizimi ve Cümle Tatlilleri**, Kayseri 1993.
- KESKİN, Raşit, **Türkçe Dilbilgisi-Kelime ve Cümle Tahlilleri-**, Konya 2003.
- KOÇ, Nurettin, **Yeni Dilbilgisi**, 3. Bas., İnkılap Yay., İstanbul 1996.
- KORKMAZ, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 1992.

- KORKMAZ, Zeynep-ERCİLASUN, Ahmet Bican-AKALIN, Mehmet-GÜLENSOY, Tuncer-ZÜLFİKAR, Hamza-PARLATIR, İsmail-BİRİNCİ, Necat, **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, YÖK Mat., Ankara 1990.
- KUDRET, Cevdet, **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2009.
- MEMMEDOĞLU, Alaeddin, “Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı**, TDK Yay., Ankara 1999, s. 745-768.
- _____, “Türkiye Türkçesinde Karışık Türlü Bağımlı Birleşik Cümle”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 4/3 Spring 2009, s. 1500-1540.
- NESİN, Aziz, **Bir Sürgünün Anıları**, Nesin Yay., İstanbul 2005.
- ÖZKAN, Mustafa-SEVİNÇLİ, Veysi, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, İstanbul 2008.
- DENİZ YILMAZ, Özlem, **Türkiye Türkçesinde Eylemsi**, TDK Yay., Ankara, 2009.
- PAÇACIOĞLU, Burhan, **Türk Dili Dersleri**, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 1987.
- PALA, İskender, **Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk**, Kapı Yay., İstanbul 2004.
- PARLATIR, İsmail-BİRİNCİ, Necat, **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, YÖK Mat., Ankara 1990.
- SAFA, Peyami, **Sözde Kızlar**, Ötüken Yay., İstanbul 1995.
- SAYAR, Abbas, **Can Şenliği**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- SEZER, Ayhan, “Türkçe Tümcelerde Sözdiziminin İşlevi”, **Genel Dilbilim Dergisi**, C:2, S:5-6, Ankara 1979, s. 53-63.
- ŞİMŞEK, Rasim, **Örneklerle Türkçede Sözdizimi**, Trabzon 1987.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Huzur**, Dergâh Yay., İstanbul 1999.
- _____, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, Dergâh Yay., İstanbul 1961.
- TOSUN, İbrahim, “Latîfî Tezkiresi’nde Seciler ve Tümce Özellikleri” **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 7/1 Winter 2012, p.2003-2016.
- UZUN, Nadir Engin, **Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe**, Multilingual Yay., İstanbul 2000.
- ÜSTÜNOVA, Kerime, ““Bak-” Eylemiyle Kurulu Eksilteli Cümle Türü Üzerine”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 4/3 Spring 2009, s. 2238-2246.

FERİDÜDDİN-İ ATTÂR'IN MANTIKU'T-TAYR İSİMLİ ESERİNİN TÜRK EDEBİYATINDAKİ İLK VE TEK ŞERHİ: ŞEM'Î ŞEM'ULLAH'IN ŞERH-İ MANTIKU'T-TAYR'I*

*Muhittin TURAN***

ÖZET

Tasavvufun Anadolu'da yayılışından itibaren bu konuda eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Fars, Arap ve Türklerin yaşadıkları havzada her biri diğerinden bir başka yönüyle üstün olan bu eserler vahdet-i vücut anlayışını anlatmıştır. Fars edebiyatında bu konuda akla gelen ilk eserlerden biri de Feridüddin-i Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'dir. Seyr ü sülukun mertebelerini *talep, aşk, marifet, istiğna, tevhit, hayret* ve *fena vadisi* olarak sembolleştiren Attâr'ın 4725 beyitlik bu eseri, hem kendi devrinde hem de sonraki devirlerde revaç bulmuştur. Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'i Türk şairleri tarafından tercüme edilmiş, içerisindeki hikâyeler yeniden uyarlanarak kaleme alınmıştır. Bununla birlikte İslâm kültür dairesi içinde, büyük kısmı dini ve tasavvufi nitelikte olan Arapça, Farsça ve Türkçe pek çok şerh kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de 16. yüzyıl şarihlerinden Şem'î Şem'ullah tarafından kaleme alınan *Şerh-i Mantıku't-Tayr*'dir. Tespitlerimize göre Türk edebiyatında ilk ve tek *Mantıku't-Tayr* şerhi Şem'î Şem'ullah'ın yaptığı şerhtir. *Şerh-i Mantıku't-Tayr* bu yönüyle Türk edebiyatında dikkate değer bir eser olarak görülmüştür. Şem'î'nin, içinde barındırdığı bütün kültür öğeleriyle vücuda getirdiği bu eser, dil ve edebiyat açısından büyük önem arz etmektedir. Bu sayede devrin okuyucusunun kaynaklara ulaşmada yaşayacağı muhtemel zorlukları da engellemiştir. Bu çalışmanın¹ amacı, meşhur İranlı şair Feridüddin-i Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* isimli eserinin 16. yüzyıl şarihlerinden Şem'î Şem'ullah tarafından yapılmış olan *Şerh-i Mantıku't-Tayr* isimli şerhinin tanıtılması olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şerh-i Mantıku't-Tayr, Şem'î Şem'ullah, Feridüddin-i Attâr.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: kibar_turan@hotmail.com

¹ Muhittin Turan (2014), *Şem'î Şem'ullah Şerh-i Mantıku't-Tayr (inceleme-metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana.

**FERIDUDDIN-I ATTAR'S MANTIKU'T-TAYR IN TURKISH
LITERATURE OF HIS WORK TITLED FIRST AND ONLY
OPIMION: SEM'I SEM'ULLAH'S SERH-I MANTIKU'T-TAYR**

ABSTRACT

Many works have been written since the spread of Sufism in Anatolia. These works, each superior in one aspect to others, have told about "unity of existence" in a region where Persians, Arabs and Turks lived together. One of the most famous works about this theme in Persian literature is *Mantku't-Tayr* by Feridüddin-i Attâr. Attâr's 4725-verse work allegorizing "*demand, love, ingeniousness, austerity, unity, consternation and evanescence valley*" as the grades of contemplation has been popular both in his time and later periods. Attar's *Mantku't-Tayr* has been translated and its stories have been adapted and rewritten by Turkish poets. Besides, many Persian, Arabic and Turkish commentaries showing religious qualities within the context of Islamic culture have been written. One of these works is *Şerh-i Mantku't-Tayr* by Şem'i Şem'ullah who is a commentator in 16th century Turkish literature. In this study I allege that Şem'i Şem'ullah's *Şerh-i Mantku't-Tayr* is the first and only commentary in Turkish literature. In this sense *Şerh-i Mantku't-Tayr* is considered to be a significant work in Turkish literature. This worked composed by Şem'i who took account of cultural qualities of his time is very important in relation with language and literature. Thus, he abolished possible difficulties which the readership of the period would have in reaching sources. In this study I will introduce *Şerh-i Mantku't-Tayr* by Şem'i Şem'ullah, a 16th century commentator of famous Persian poet Feridüddin-i Attâr's *Mantku't-Tayr*.

Key Words: Serh-i Mantiku't-Tayr, Sem'i Sem'ullah, Feridüddin-i Attar.

GİRİŞ

Edebiyat ve sanatımızı derinden etkileyen tasavvufî anlayış, bazı temel isim ve metinler etrafında dönerek gelişir (Avşar, 2007: 72). Bu bağlamda İranlı şair Feridüddin-i Attâr'ın *Mantku't-Tayr* isimli tasavvufî eserini yoğun olarak anlama ve izah etme çabaları kendisini göstermiş ve bu eser sonuçta Ortadoğu, Hindistan ve havzası, Anadolu ve Batı'da oldukça itibar edilir bir eser haline gelmiştir. Attâr'ın *Mantku't-Tayr*'ı Türk şairler tarafından tercüme edilmiş, ondaki hikâyeler genişletilerek veya uyarlanarak kaleme alınmıştır. 4725 beyitlik bu eser hem devrinde hem de sonraki devirlerde revaç bulmuştur. Kendisinden sonraki eserleri de büyük ölçüde etkileyen bu şaheser, özellikle Mevlânâ'da büyük tesirler bırakmıştır. İşte bu eser 16. yüzyılda Şem'i Şem'ullah tarafından şerh edilmiş ve tespitlerimize göre Türk edebiyatında ilk ve tek olma özelliğini göstermiştir.

Şem'i Şem'ullah

Şem'i Şem'ullah (?-1602) Kanuni, III. Murat, II. Selim ve III. Mehmet dönemlerinde yaşamış mutasavvıf, âlim bir şârihtir. Mahlası Şem'î'dir. Kendisinin nerede ve ne zaman doğduğu bilgisi şu an itibarıyla mevcut değildir. Sadece Bağdatlı İsmail Paşa *Hediyyetü'l-Ârifin* isimli eserinde babasının adını Mehmed ve doğduğu yeri İstanbul olarak verir (Bağdatlı İsmail Paşa, 1967: 438)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Şem'i efendinin metfun olduğu yer hakkında Sahih Ahmed Dede Üsküdar'da Rumî Mehmed Paşa Camii civarında bir evin altında gömüldüğünü yazar (Sahih Ahmed Dede, 2003: 282). Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgiye göre mezar taşında

“Rûşen etsün hâne-i kalbin Hudâ

Şem'î'nin rûhuna kim kıla duâ” yazmaktadır (Bursalı Mehmet Tahir, 1333: 258).

Şem'î, Prizrenli Şem'î ile karıştırılmış ve bazı biyografik eserlerde Prizrenli Şem'î hakkındaki bilgiler Şem'î Şem'ullah'a isnat edilmiştir.² Söz konusu olan Şem'î hakkındaki en tutarlı bilgiyi veren Nev'îzâde Atâî'ye göre ilimde kendisini yetiştirmiş ve tasavvufta ilerlemiş olmakla birlikte kendisini öğrenci yetiştirmeye adanmıştır (Nev'îzâde Atâî, 1989: 332).

Şem'î efendiye şöhretini kazandıran eser Şerh-i Mesnevi'dir. Mevlânâ'nın bu eserini şerh etmesi devrinde kendisine büyük yardım ve saygınlığın vesilesi olmuştur. Şu beyti, eseri hakkında görüşünü yansıtır:

Ölmedi ol kim kodu dünyada bir hûb eser

Eseri olmayanın gör ki yerinde yel eser (Şem'î, vr. 117a)

Aynı zamanda Sahih Ahmed Dede Şem'î'nin Farsçayı iyi bildiğini ve hocası olduğunu kaydeder (Sahih Ahmed Dede, 2003: 272). Nitekim Fars edebiyatının klasiklerinden olan Gülistan, Bostan, Mantıku't-Tayr, Mahzenü'l-Esrar, Baharistan gibi eserleri şerh etmesi ve Şerh-i Divan-ı Hâfız'ı kaleme alması bu konuda bir delil olacak niteliktedir.

Şem'î Efendi'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla 15 eseri vardır. Bunlar *Şerh-i Mantıku't-Tayr*, *Şerh-i Divan-ı Hâfız*, *Şerh-i Gülistan*, *Şerh-i Divan-ı Şâhî*, *Şerh-i Baharsitan*, *Şerh-i Pend-i Attâr*, *Tuhfetü'l-Âşıkîn*, *Şerh-i Bostan*, *Şerh-i Mesnevi*, *Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr*, *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*, *Şerh-i Mahzen-i Esrâr*, *Terceme-i Akâid-i Lâmiyye alâ mezheb-i Mâturidiyye*, *Terceme-i Kaside-i Nûniyye*, *Terceme-i Şurûtu's-salât*'tır.³

Feridüddin-i Attâr

Ebu Hamid Feridüddin Muhammed bin Ebu Bekr İbrahim-i Nişaburî ya da kısa adıyla Feridüddin-i Attâr (1142/45-1221), Horasan Selçukluları zamanında çeşitli kaynaklardaki farklı bilgilerin varlığıyla birlikte 1142-45 yıllarında İran'ın Nişabur kentinin Kedken köyünde dünyaya geldi. Devletşah Tezkiresi'nde Attâr'ın doğumu 6 Şaban 553/1 Eylül 1158 ve vefatı ise 10 Cemaziyelahir 627/25 Nisan 1230 olarak verilmiştir (Devletşah, 1338: 187). Attarlıkla uğraştığı için *Attâr* lakabını aldı. *Muhtarname* isimli eserinden bir oğlunu kaybettiğini söylemesi onun evlendiğinin göstergesidir denebilir. Uzun zaman tasavvufla ve mutasavvıflarla uğraşmıştır. Kendisinin Kutbeddin-i Haydar'ın dervişi olduğu bilgisinin Helmuth Ritter tarafından yanlış olduğu ortaya konmuştur (Ritter, 1979: 7). Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Türkistan ve

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Murat A. Karavelioğlu (2004), *Klasik Türk Edebiyatında Şem'i Mahlaslı Şairler ve Prizrenli Şem'i*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, cilt 32, s. 65-80.

³ Şem'î Şem'ullah hakkında geniş bilgi için istifade ettiğimiz şu eserlere bakılabilir: Şeyda Öztürk (2011), *Şem'i Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İsam Yayınları, İstanbul; Abdülkadir Dağlar (2009), *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri; Seyhan Dünder (1998), *Şem'i Şem'ullah'ın Şerh-i Gülistan'ı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; Davut Akat (1999), *Şem'i Şerh-i Baharistan (Giriş-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; Şükrü Akkoyun (1999), “Şem'î Saâdetnâme (Giriş-Metin)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; Elif Keyik (2001), *XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'i'nin Şerh-i Pendnâmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; İsmail Ünver (1985), “Şem'i Şem'ullah”, Türk Dili, cilt:XLIX (yıl:34), sayı:397, Ankara, s.38-43; Murat A. Karavelioğlu (2004), “Klasik Türk Edebiyatında Şem'i Mahlaslı Şairler ve Prizrenli Şem'i”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, cilt 32, s. 65-80.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Hindistan'a seyahat sonrası Nişabur'a döner ve hayatının sonuna kadar orada kalır. Bu seyahatleri sonucunda birçok şerh ve dervişle tanışır, onların sohbetlerinde bulunur. Bu birikim sonunda da günümüze kadar varlığını koruyan eserler vücuda getirir.

Esrarname isimli eserinde Ebu Said-i Ebu'l-Hayr'a manen intisap ettiğini ve onu kendisinin terbiyecisi olduğunu söyler ve üveysi olduğunu ortaya koyar.

Tasavvufla yakından ilgilenmiş, şeyhlerin ve mutasavvıfların meclislerinden aldığı feyizle kendisi de yavaş yavaş bu yolda ilerlemiş ve sufi-meşrep bir hal almıştır. Bu durum kendisinden sonra gelen şairlerin eserlerinde de yankı bulmuştur. Dolayısıyla Attâr sadece devrinde değil kendisinden sonra da fikri ve edebi yönden örnek alınır olmuştur. Bunların başında Mevlânâ Celaleddin-i Rumî gelir. Sonra Hâfız, Sa'dî, Molla Câmi, Mahmud-ı Şebüsterî, Hâfız gibi İran edebiyatının öncüleri gelir. Özellikle Mevlânâ, Attâr'ı şu sözlerle yüceltir:

Heft şehri-ı ısk-râ Attâr geşt

Mâ henüz ender-pey-i yek kûçeîm

Mevlânâ "Attâr yedi aşk şehrini dolaştı ama biz hâlâ bir sokağının köşesindeyiz" diyerek Attâr'a olan saygısını gösterir ve yüceliğini teslim eder.

Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled de,

Attâr rûh bûd u Senâî dü çeşm-i û

Mâ kible-i Senâî vü Attâr âmedîm

"Attâr ruh idi Senâî onun iki gözü. Biz Attâr ve Senâî'nin kiblesine geldik"

Attâr, eserlerinin verdiği bilgiye göre Ehl-i Beyt'e saygılı bir Sünnîdir. "Hayatının sonlarına doğru Şîî olduğu iddiası, yanlış olarak ona isnat edilen eserlerden kaynaklanmaktadır." (Şahinoğlu, 1991: 95).

Attâr bütün nazım şekillerini kullanmasına rağmen daha çok gazel ve mesnevîde ön plana çıkmıştır. Daha ziyade tasavvufi gazelleri, kendisinden sonra da etki yaratacak şekilde kuvvetlidir. Bu tür gazellerinde vahdet-i vücud anlayışını çok net ve ustalıkla yansıtmış, temsillere ve çerçeve hikâyelere başvurarak anlatımı sağlamlaştırmıştır. Mevlânâ'daki dağınık anlatımlar Attâr'da yoktur. Konular tek parça halinde verilmiş ve konu bütünlüğü sağlanmıştır. Attâr'da mana lafızdan önce gelir. Hiçbir eserinde hiçbir makam sahibini övmemiştir. Eserlerinin genelini bir *nasihat* üslubu ile kaleme almıştır. Dünyanın geçiciliği, insan-ı kâmil olmak, nefsini bilmek, şehvetini yenmek gibi konular Attâr'ın yüz bine beyte yaklaştığı söylenen eserlerindeki ana konulardır denebilir. Tabii mensur eserlerinde de bu kendini göstermektedir. Bunu en net bir şekilde Mantıku't-Tayr'da geçen *talep*, *aşk*, *marifet*, *istiğna*, *tevhit*, *hayret* ve *fena* vadisinde görebilmekteyiz. Bu aslında tasavvuftaki şeriat, tarikat, hakikat, marifet mertebelerine denk gelir.

Eserlerinde süssüz ve yalın anlatımı tercih eden Attâr daha çok sufi vaizlerin anlattıkları ve kökeni daha çok eski Yunan'a kadar giden hikâyelere yer vermiştir.

"Attâr, Ahmed el-Gazzâlî'den gelen aşk anlayışına ve Hallâc'da görülen *fenâ* telakkisine bağlı kalmakla yetinmemiş, vahdet-i vücudun en üst seviyesine ulaşmış ve belki de farkına varmadan bazen ittihad bazen da hulûl akidelerine yaklaşmıştır." (Şahinoğlu, 1991: 96) Attâr bir Moğol askeri tarafından 1221 yılında Nişabur'da öldürülmüştür.

Attâr'a aidiyeti kesin olan eserler şunlardır: *İlâhîname*, *Esrârname*, *Musibetname* (*Cevâbname*), *Hüsrevname* (*Gül ü Hüsrev* ya da *Gül ü Hürmüz*), *Muhtarname*, *Mantıku't-Tayr* (*Makâmâtü't-Tuyûr*, *Makâmât-ı Tuyûr* ya da *Tuyûrname*), *Divan*, *Tezkiretü'l-Evliyâ*.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Mazharü'l-Acaib, Pendname, Lisanü'l-Gayb, Haydarname, Üştürname, Nüzhetü'l-Ahbâb, Rumûzu'l-Âşıkîn, Mihr ü Müşterî, Bülbülname, Cümcümename, Vuslatname, Kenzü'l-Esrâr, Micname, Cevherü'z-Zât, Basarname gibi eserler Attâr'a isnat edilen eserlerdir. Dolayısıyla ona aidiyeti şüpheli hatta bazıları kesin olarak onun değildir.⁴ “Adı geçen eserlerin pek çoğu XV. yüzyılda yaşayan Attâr-ı Tûnî tarafından yazılmış, bir kısmı da yine Attâr adlı veya mahlaslı diğer kişilerce kaleme alınmıştır.” (Şahinoğlu, 1991: 98)

Şem’î Şem’ullah’ın Şerh-i Mantıku’t-Tayr’ı

Tasavvufun Anadolu’da yayılışından itibaren bu konuda eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Fars, Arap ve Türklerin yaşadıkları havzada her biri diğerinden bir başka yönüyle üstün olan bu eserler vahdet-i vücud anlayışını anlatmıştır. Fars edebiyatında bu konuda akla gelen ilk eserlerden biri de Feridüddin-i Attâr’ın *Mantıku’t-Tayr*’ıdır. Seyr ü sülukun mertebelerini *talep, aşk, marifet, istiğna, tevhit, hayret* ve *fena vadisi* olarak sembolleştiren Attâr’ın 4725 beyitlik bu eseri, hem kendi devrinde hem de sonraki devirlerde revaç bulmuştur. Kendisinden sonraki eserleri de büyük ölçüde etkileyen bu eser özellikle Mevlânâ’da büyük etki bırakmıştır.

Bununla birlikte İslâm kültür dairesi içinde, büyük kısmı dini ve tasavvufi nitelikte olan Arapça, Farsça ve Türkçe pek çok şerh kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de 16. yüzyıl şarihlerinden Şem’î Şem’ullah tarafından kaleme alınan *Şerh-i Mantıku’t-Tayr*’dır.

Tasavvufi bir eser şerhi olan *Şerh-i Mantıku’t-Tayr* şerh geleneğinin hemen bütün unsurlarını kendisinde toplayan bir eserdir. Ayet, hadis, menakıp, gramatikal bilgi, İslâm tarihi, dini-tasavvufi eserler vb. şerhin temel unsurlarını içerir.

Bilindiği gibi şerhler ya kısmen bir şiire, ya eserin bir bölümüne ya da daha küçük boyutlu eserlere yapılabilir. İncelediğimiz eseri değerli kılan en önemli konulardan biri de işte Attâr’ın *Mantıku’t-Tayr* isimli eserinin **tamamına** yapılmış bir şerh olmasıdır. 431 yaprak ve 4725 beyitten oluşan bu şerh, Türk edebiyatında, hem hacim hem de içerik bakımından önemli bir yere sahiptir. Şerh metotları içerisinde en yaygın olan geleneksel şerh yöntemine uygun olarak kaleme alınmıştır. Çoğunlukla mısra şerhi olarak karşımıza çıkan eser, yer yer beyit şerhi olarak da kaleme alınmıştır.

Gerek mısra gerekse beyit şerhi olsun metin, mensur şekilde yazılmış ve sayfanın içerisinde herhangi bir boşluğa yer vermemiştir. Beyitler, Arapça ibareler ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılarak okunması kolaylaştırılmıştır.

M 1596-97/ H 1005- M 1598-99/ H 1007 yılları arasında yazılan eserde Şem’î’ye göre, tarikat ve hakikat ehli kişilerin halleri anlatılmış ve daha çok zâhir ehlinin faydalanacağı bilgiler yer almıştır.

Şârih, şerh tekniği açısından oldukça önemli olan hem kendi hem de kendi devrindeki veya önceki şairlere göndermeler yapma geleneğini kanaatimizce çok iyi bir biçimde yerine getirmiş, güvenilir bir nüsha tespit ederek eserinde onlarca şair ve eser adlarını zikretmiştir.

Şem’î’nin kullandığı onlarca dil bilgisi terimi, derkenarlardaki etimolojik bilgiler, cümleleri kuruluşunda gösterdiği titizlik, günümüzde kullanılmayan ve arkaik dediğimiz kelimeleri kullanması, yabancı kelimeleri açıklama gayreti, yabancı kelimelerin ses yapısı ve diğer unsurlar tam bir şerhin nasıl yapılması gerektiği konusunda bize bilgi verir.

⁴ Attâr ve Türk edebiyatındaki tesirleri hakkında şu eserlere bakılabilir: Helmuth Ritter (1979), “Attâr” İslâm Ansiklopedisi, cilt 2, MEB Yayınları; Feridüddin-i Attâr (2012), *Evliya Tezkireleri*, (haz. Süleyman Uludağ), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul; M. Nazif ŞAHİNOĞLU (1991), “*Feridüddin Attâr*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt 4, İstanbul, s. 95-98; Vesile Albayrak SAK (2012), “*Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği ve Bu Geleneğe Mantıku’t-Tayr Tercümeleri*”, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, s. 655-669.

Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ı Türk şairleri tarafından tercüme edilmiş, içerisindeki hikâyeler yeniden uyarlanarak kaleme alınmış, fakat şu ana kadar Şem'î Şem'ullah'ın şerhi dışında bir şerhe rastlanmamıştır. Şem'î Şem'ullah'ın şerhi, bu bakımdan da ayrı bir önem arz etmektedir.

Eserin Nüshaları

Üç nüshası tespit edilen eserin künyelerini ve şekil özelliklerini şu şekilde vermek mümkündür:

1. Süleymaniye Kütüphanesi Nüshası: *Şerh-i Mantıku't-Tayr, Carullah, 01716.* (Müellif nüshasından istinsah edilmiş.)

Vişneçürüğü, ebruli sağlam kapak, siyah mürekkeple yazılmış ta'lik hat, satır sayısı 21, 429 varak, $200 \times 145-150 \times 80$ mm. ölçülerinde, başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış.

2. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Nüshası: *Şerh-i Mantıku't-Tayr, T 6329.*

431 varaklık, ciltli, sağlam vişne rengi meşin ve şemseli kapak, 250×150 mm. ölçülerinde, 2. sayfada metnin çevresi işlemeli, 2b sayfasında mavi ve altın renkli bir serlevha, siyah mürekkeple yazılmış nesih hat, Farsça beyitler kırmızı mürekkeple yazılmış, her varakta 21 satır, İshak b. Ahmed tarafından H. 1007 (M. 1598/1599)'de istinsah edilmiş. Yazının kağıtta kapladığı alan altın renkli cetvelle çevrelenmiş. Eserin sonunda temellük kaydı 431a'da Ali Bey İbn. Abdi Paşa olarak geçilmiştir.

3. Millet Kütüphanesi Nüshası: *Şerh-i Mantıku't-Tayr, Ali Emiri 1185.*

268 varaklık, ebru işlemeli, şemsiz sağlam kapak, kuru açık vişne renkli, sırtı siyah, kapağın içinde mücellid Ahmed Efendi yazısı var, $207 \times 140 - 148 \times 84$ mm. ölçülerinde, ayet, hadis ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, siyah mürekkeple yazılmış ta'lik hat, her varakta 21 satır, yazının kağıtta kapladığı alan kırmızı renkli cetvelle çevrelenmiş.

Eser besmele, Allah'a hamt ve tevhitle başlıyor. Allah'ın âlemi yaratış sebebi bir hadise dayandırılarak açıklanıyor: "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, halkı yarattım." Allah'ın kudreti ve birliği *Mesnevi*'den iktibaslarla kuvvetlendiriliyor. Ardından Hz. Peygamber'e, ailesine ve dört halifeye övgü yer alıyor.

Metindeki Şerh Metodu

Sebeb-i Teşrih

Sebeb-i teşrih, yazarın kitabı neden ve kim için kaleme aldığını belirttiği bölümdür. Bir şarih bir eseri farklı sebeplerden dolayı şerh eder. Bir metnin daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olması (Kortantamer 1994: 1), okuyucuların yazarla bu konuda aynı seviyede olmaması, zaten açık ve biliniyor olduğu düşüncesi veya bir başka ilim dalını ilgilendirdiği için bazı ön bilgilerin verilmemesi, lafzın birden çok anlama yorulacak tarzda mecazlı ve kinayeli bir üslupla yazılmış olması, metnin yazarının insan olmasınensebiyle yanılması, meseleleri ve bilgileri karıştırması (Saraç 2007: 123) eserin şerh edilme sebepleri arasında anılabilir. Ayrıca şiirin şer'-i şerife mugayir olmadığını bildirmek; şathiye türü eserlerin anlaşılmasında yanlışlar olacağı düşüncesinden, şiiri okuyup 'berzahta' kalanların yardımına koşmak; bir mutasavvıfın hangi makama yükseldiğini belirtmek için (Bilgin 2001: 170) de şerhler kaleme alınabilir. Bunlara ek olarak zamanın sultanı ya da başka bir devlet büyüğü, yabancı dilde yazılmış beğendiği bir eserin Türk diline kazandırılmasını şairden isteyebilir. (Ünver 1986: 437)

Şem'î de eserini şu sebepten şerh ettiğini açıklıyor: Bir gün Şem'î'nin dostları kendisinden *Mantıku't-Tayr*'ı şerh etmesini ısrarla ister. Aradan zaman geçtikten sonra Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa'nın sohbetinde tasavvuftan söz açılınca Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ından övgüyle

bahsedilir. Hasan Ağa o esnada Şem'î'den eserin Türkçe olarak kaleme alınmasını rica eder. Şem'î de bunu emir telakki ederek söz konusu eseri 1005 (1597) Ramazan'da şerh etmeye başlar.

Şem'î eserin hangi tür konuları içerdiğini ve şerhin kimlere hitap ettiğini de söyler:

“Bu kitâb-ı müstetâb egerçi hâkîkat itibârı ile aşhâb-ı tarîkatûn sülûk u ahvâli ve aşhâb-ı hâkîkatûn hüsn-i sîret ve hüsn-i hâli beyânındadır ve hem anda bisyâr esrâr-ı Sübhânî mündericdûr. Lâkin şerhi sebebi ile ehl-i zâhire hem bu kitâbdan bisyâr rûhânî fevâ'id müyesser olur. Lâ-cerem havâş ve ‘avâm mâ-beyninde meşhûr olup küllî kâdr ü râğbet bulur.” (S3a)⁵

Dolayısıyla Şem'î bu eseri tarikat ve hakikat ehli kişilerin hallerini anlatmak için şerh ettiğini ve bu eserin daha çok zâhir ehlinin faydalanacağı bilgiler yer aldığını söyler. Dolayısıyla tasavvufun, diğer sufi metinlerdeki gibi, halk tarafından daha iyi ve tasavvufi kavramları ve tarikatın daha doğru anlaşılmasını sağlamak, eserin temel hedefleri arasında gösterilebilir.

Ardından eserin kaleme alınmasında etken olan Tırnakçı Hasan Ağa'nın özelliklerini ve methini anlatan bölüm gelir. Devlet erbabı arasında tanınan, izzet ve şeref sahibi, isminin ve huyunun hasan (güzel) olduğunu, cömert ve yumuşak huylu olduğunu anlatır. Sonra da Sultan Murat'ın tırnaklarını kestiğinden kendisine Tırnakçı lakabının verildiğini bildirir.

İncelediğimiz eserde bir şerhte bulunması gereken unsurların hemen hepsi vardır. Bu unsurlar Farsça beyit, Türkçe tercüme, genel yorum, mahsul-i beyt/hulasa-i kelam, kelimenin metindeki anlamı, kelimenin sözlük anlamı, iktibaslar, dini-tasavvufi-edebi eserler, tarihi şahıslar, nüsha karşılaştırması, ayet, hadis, kelam-ı kibar, menakıb-ı evliya, İslam tarihi vb. şeklinde sıralanabilir. Bir şerhteki beyitte bu unsurların hepsinin bir arada bulunması zordur. Bunlardan bir kısmının bir beyitte bir kısmının başka bir beyitte bulunması genelde görülen şekildir. Bu durum beytin yüklendiği anlamla doğrudan ilgilidir. Beyitteki malzeme ne kadar çoksa şerh de o kadar geniş olacaktır. Aynı zamanda bir şarih şerh edeceği eserin barındırdığı ilmi konulara da vakıf olabilmelidir. Bu ilimler tasavvufi derslerin verilmesine yardımcı olur. Buradaki sembolik ifadelerin tasavvufi literatürde birer karşılığı olduğundan şarih bunların hemen hepsini kucaklamalıdır: Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, hikmet, ilm-i nücum, ilm-i nakd, intikad, meani, beyan, bedii, iktibas, tıp, ilm-i tabir-i rüya, kimya, ebced, kültür tarihi, sarf ve navih, vb.

Bazı beyitlerde, kelimelerin anlamı verilerek Türkçe'ye tercümesi yapılmış fakat beytin tamamına nüfuzu sağlanamamıştır. Aynı şekilde, kelimelerde gizlenen anlam, bazen beyit içerisinde eritilmiş, bazen de münferit olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Gramer şerhleri de kendisine metin içerisinde yer bulmuş ama çoğu kez derkenarlarda gösterilmiştir. Dolayısıyla eserin, baştan sona tam bir bütünlüğün olmadığı ama diğer bütün şerhlerin kendisinden bir şeyler bulacağı bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

Mantıku't-Tayr, diğer sahalarda olduğu gibi özellikle Anadolu sahasında yankı bulan bir eserdir. Tasavvufun, tasavvufi kavramların, sufi menkabelerinin ve daha birçok özelliği yansıtmasıyla ilk olmasa da ilkler arasında olması, bu eserin şerhinden ortaya çıkacak faydayı da arttırmıştır. Bir ilmin, o konuda temel kaynaklara gidildikçe daha doğru ve net inceleneceği ortadadır. Dolayısıyla kendi alanında ilkler arasında olan bu eserin şerhi, temel kaynaklara yönelmek ve tasavvufun daha ilk devirlerdeki durumunu öğrenmek açısından önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Metindeki hikâyelerin büyük kısmını Attâr, gezip dolaştığı, mahfillerinde bulunduğu sufilerden dinlediği kıssalardan derlemiştir. Dolayısıyla halk ağzında dolaşan bu derlemeler, orada

⁵ Parantez içindekiler sırasıyla: Süleymaniye nüshası (S), varak numarası, a/b yüzü.

yaşayan halkların İslami olmayan, indi görüşünü de önemli ölçüde yansıtmaktadır. Bunun yanında o zamanın kültür hayatı hakkında da önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Şerhlerdeki beyti veya mısraı özetleyen, toparlayan cümleyi ve yoruma başladığını anlatmak için hülâsa-i kelâm budur, ya'nî, hâsıl-ı kelâm vb. ifadeler kullanır.

“Âteş senüñ süz u şevküñden âteş gibi olmuş. **Ya'nî** âteşüñ pür-ḥarâret ve süzân olması iy Ḥüdâ senüñ süz u muḥabbetüñdendir. **Hulâşa-i kelâm budur** ki, gūyâ âteş evvel âteş degül idi ve anda bu süz yok idi. Senüñ süz u şevküñ sebebi ile bu ḥâlete irişdi.” (S18a)

Şem'î, beyitlerin ardındaki bir alt manayı (mazmun) verirken murâd, işâret vardur ki vb. ifadeler kullanır:

“*Küh*dan murâd şaḥradur ki ḥazret-i Resûl'üñ şalla'l-lâhu 'aleyhi ve sellem fermân-ı şerîfi ile oldı havâda mu'allak tûrdı ve kūh-ı Ḥirâ taḡına **işâret vardur ki** ḥazret-i Resûl şalla'l-lâhu 'aleyhi ve sellem anuñ üzerinde iken hareket eyledi. “Sâkin ol” didi. Fevrî sâkin oldı.” (S48b)

“Kendüñi fehm ü idrâk eyle ki sen yüz ol ḡadarsın. **Murâd** insân zâ'idü'l-vaşf 'uluvv-ḡadur ve 'azîm-şân şâḡibi idügin iş'ardur.” (S20b)

Aynı anlama gelebilecek cümleleri “bu hem mânâdur” şeklinde alternatif bir cümle şeklinde verir:

“**Hikmet-i ü mînehed bār-ı heme**

Cemî'isine (10) hikmeti anuñ yüki⁶ ḡor.

Vey 'aceb kū ḡod nigh-dār-ı heme

Vây 'aceb ki cemî'isini (11) ḡıfz idici o kendüsidür. **Bu hem-ma'nâdur:** Vây 'aceb ki cemî'sinüñ (12) ḡafızı ḡod odur. Murâd cemî' aḡvâl irâdet-i Yezdânî (13) ile zūḡur bulduḡı⁷ iş'ardur. Ba'zı nüsaḡda *vey* yirine (14) *vîn* vâḡı'dür.” (S14b)

Şerhlerdeki beyti veya mısraı toparlayan cümle olarak verilen “mahsul-i beyt” Şem'î'de “hülâsa-i kelâm budur” şeklinde karşımıza çıkar:

“**Bād bî-tuyî ser ü pây âmede**

İy Ḥüdâ! Bād sensiz (7) ser ü pāsız gelmişdür.

Ḥāk der-kef bād-peymây âmede

Kef ü destinde (8) ḡāk⁸ ölçücü gelmişdür. Ḥulâşa-i kelâm budur ki, bād eḡerçi iy Ḥüdâ senüñ (9) yoluñda vezân ve pūyân ve her cānibe senüñ taleb ve vuşulüñ için (10) revândur. Lîkin cemālüñ müşâhedesinden bî-behredür.” (S18a)

Mısraın veya beytin verdiği mazmunu “murâd/murad budur” şeklinde ifade eder:

“**Ḥîş-râ bi'snâs ki şad ḡendân tūyî**

Kendüñi fehm ü idrâk eyle ki sen yüz ol ḡadarsın. **Murâd** insân zâ'idü'l-vaşf 'uluvv-ı ḡadur ve 'azîm-şân şâḡibi idügin iş'ardur.” (S20b)

⁶ hikmeti anuñ yüki: yüki anuñ hikmeti Ü, M.

⁷ bulduḡı: bulduḡun Ü, M.

⁸ ḡāk: ḡāk bād Ü, M.

Farsça cümlelerin düşünülebilecek diğer bazı çevirilerini de söz konusu eder ve o çevirilerin uzak anlam taşıdığını belirtir:

“Senüñ kâruñ bu maḥallde iki cev i'tibârı ile geldi ya'nî bu māl iki cev miḳdârıdır. Bu ma'na ba'iddür.” (S308a)

“Ser-be-ser cüyâ-yı şāhî âmedend

Cem'ân kendülerden ötürü bir şāh taleb idici geldiler. *Şāh*müñ *yāsı* maşdariyye olup şāhlık ma'nāsına olmak ziyāde ba'iddür.” (S84b)

Kelime anlamlarını ya derkenarda ya da şerhin son cümlesi olarak verir:

“Mūsā ez-heybet şevēd mūsīçe-vār

Anuñ rūḥ-ı şerīfinüñ heybetinden Mūsā peygām-ber 'aleyhi's-selām ve mürselīnden iken mūsīçe gibi olur. *Mūsīçe* ügeyik ve mezeldek didükleri kuşdur.” (S46a)

Şem'î eserinde dilbilgisi eğitimi de vermektedir. Masdar, masdar-ı murahham, mâzî, muzârî, zemm, emir, gâ'ib, hâzır, mütekellim, müfred, cem', fi'l-i muzari-i ga'ib, vasıf terkibi, harf-i tenbih, teşdid, tahfif vb. dilbilgisine ait terimleri metin içinde, kelimenin hangi anlam ve görevde kullanıldığı konusunda okuyucuyu bilgilendirmektedir:

“Bîst men cevher beyāmed ez-miyānş

Ol şanemüñ içinden yigirmi batman cevher geldi. Ya'nî zāhir oldu.

Ḥ'āst şud ez-dest ḥālī rāyigānş

Ol ḥâlde ol şanem ve cevher elden müft ü rāyigān gideyazdı. Zîrā ol şanemüñ derūnında zāhir olan cevher ol şanemden ötürü virecekleri altundan çok ziyāde idi. *Men* bunda batman ma'nāsınadır ki nūn'un teşdidi iledür. Lîkin vezn için bu teşdidsiz okunur.” (S306a)

“Çün hemî güftü ḥaḳīḳat ber-zebānş

Ez-re'a ḳalbī Ḥüdā güftü 'ıyānş

Çünkü ḥazret-i 'Ömer raḳıya'l-lāhu 'anh re'y-i ḳalbīden zebānı üzere ḥaḳīḳat dirdi. Ḥüdāy 'azze ve celle anı 'ıyān ve āşikāre dirdi. Murād ekser vahy ḥazret-i 'Ömer'üñ raḳıya'l-lāhu 'anh re'y-i şerīfī üzere nāzil olurdu. *Re'a ḳalbī* benüm ḳalbüm gördi ma'nāsınadır. Ḥazret-i 'Ömer'den raḳıya'l-lāhu 'anh “re'y-i şā'ibe muşib olduğına sebep nedür?” diyü su'āl eylediler. “*Re'a ḳalbī*” diyü cevāb virdi. *İyān* 'aynuñ kesri ile müfā'ale bābından maşdardur.” (S57b)

“*Demēd* ki fi'l-i muzārī-i gā'ibdür. Bunda egerçi zāhir ma'nā i'tibārile üfürür ma'nāsınadır.” (S10a)

“*e'l-lezī* ism-i işāretdür.” (S20a)

Şem'î hem mısra hem de beyit şerhini kullanmıştır.

Mısra Şerhi

Metindeki şerhlerin hemen hepsi mısra mısra şerh edilmiştir. Beyitteki anlam kaymalarını önlemek ya da kavramları gereği gibi derinlemesine açıklayamama endişesi bunun sebebi olabilir.

“Bî-şıfat geştem negeştem bî-şıfat

Şıfatsız oldum. Lîkin ber-i'tibār şıfatsız olmadum. Zîrā bu ḥālet hem bir şıfatdur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

‘Ārifem ammā nedārem ma‘rifet

Eğerçi ‘ārifem. Ammā ma‘rifet tutmazam. Zīrā ‘ışk-ı İlāhī’nün mecnūnları erbāb-ı ‘irfāndandır. Zīrā maḳbūlān-ı der-gāh-ı eḫadiyyet zümresindendir. Ammā ‘aḳldan dūr oldukları için ma‘rifetu’l-lāhdan bī-behrelerdür.” (S360b)

“Ba‘d çendīn sāl ĩmān-ı dūrüst

Bu kadar yıldan şöıra dūrüst ĩmān, ya‘nī şeyḫ bisyār zamān ĩmān-ı vuşūl bulmuşken

Īn çünīn nev-bāve’ī rūyeş büşüst

Buncılayın bir nev-bāve anuñ yüzini yudı. Ya‘nī henüz tāze bir duḫter şeyḫi kendüsine tābī‘ idüp ‘ırz u vaḳārını maḥv u mün‘adim eyledi. *nev-bāveden* murād ol duḫterdür eğerçi tāze ve ṭurfānda ma‘nāsınadır.” (S151a) vb.

Beyit Şerhi

Bu şekilde yaptığı şerhler mısra şerhlerine göre çok daha azdır:

“Cümle güftend ān çi güftī bīş ez’īn

Bārḫā güftīm bā-ū pīş ez’īn

Çünkü müridler ol müridden bu kadar levn ü melāmet istimā‘ eylediler cemī‘an āña cevāb virtüp didiler: “Ol sözleri ki sen didüñ. Aña bundan ziyāde niçe kerre didüñ āña bundan evvel? Maḥalle enseb olan budur ki evvelki *bīş* evvelā bā-yı ‘Arabī ile ‘aksi olmak hem mümkündür.” (S160b)

“Ber-der-i Ḥaḳ her yekī-rā şad hezār

Geh şefā‘at gāh zārī būd kār

Hüdāy ‘azze ve cellenün ḳapısı üzere her birinün işi gāhī şad hezār şefā‘at gāhī şad hezār zārī ve fiḡān oldu. Ya‘nī rüz u şeb tazarru‘ ve niyāz ve nāle ve fiḡān ve du‘āya meşḡūl oldılar.” (S161b) vb.

Şem’i’nin Mantıku’t-Tayr Nüshalarını Karşılaştırması

Güvenilir, daha doğrusu müellifin elinden çıkan bir metnin vücuda getirilmesi onu diğer nüshalarıyla karşılaştırmak, eksik, fazla veya farklı yönlerini belirtmekle mümkündür. Şem’i de bu şerhi hazırlarken tek nüsha üzerinden hareket etmemiş, birden çok *Mantıku’t-Tayr* nüshasını görmüş ve eserinde kullanmıştır.

Bu mısrā‘ ba‘zı nüsaḫda böyle vāḳi‘dür, Ba‘zı nüsaḫda mısrā‘-i evvel böyle vāḳi‘dür vb. ifade edilen, bazen derkenarda bulunan ama çoğu kez de metne dahil edilen bu farklılıklar, bazen bir kelime, bir tamlama, bir mısra olarak verilir, bazen de beyit olarak karşımıza çıkar. Çoğu kez de anlamları beraberinde verilir:

“Ba‘zı nüsaḫda bu beyt vāḳi‘dür:

Ger be-‘ayb-ı ḥ īştēn meşḡūlī’ī

Gerçi bes ma‘yūbī’ī maḳbūlī’ī

Eğer sen kendü ‘aybuña meşḡūl olasın eğerçi ziyāde ma‘yūbsın. Lākin maḳbūl olursın. (S298a)”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“Baʿzı nüsaḥda bu beyt böyle vāḳiʿdür: *Ger ez-în sevdā tu dil deryā kunī*. Eger sen bu sevdā sebebinden gönlüñi deryā eylesesin yaʿnī ʿışḳ-ı İlāhī sebebi ile eger deryā dil olasın.” (S185b)

“Baʿzı nüsaḥda mısrāʿ-i şānī böyle vāḳiʿdür: *Ġam derāmed gird-i ān bī-ġam-kūsār*. Ol yār u ġam-kūsārsuzuñ eṭrāfına ġam geldi. Yaʿnī anı ġam ihāṭa eyledi.” (S170b)

“Baʿzı nüsaḥda *rūsivā* yirine *şeydā* vāḳiʿdür.” (S95a)

“Baʿzı nüsaḥda *müşṭī* yirine *müşennā* vāḳiʿ olmuştur ki maʿnā böyle olur: Eyāz’dan ġamı müşennā dirüz.” (S330b)

“Baʿzı nüsaḥda mısrāʿ-i şānīde *āb-dār* vāḳiʿdür ki *laṭīf* maʿnāsınadır.” (S136a)

“Baʿzı nüsaḥda mısrāʿ-i evvelde *giryān* ve mısrāʿ-i şānīde *ḥayrān* vāḳiʿdür ki maʿnā aña göre olur.” (S370a) vb.

Şem’î’nin İşaret Ettiği Muhtemel Cümle Çevirileri

Şem’î, beytin/mısraın tercümesini verdikten sonra, bunların başka şekilde de çevrilebileceğini bu hem-maʿnâdur, bu maʿnâ hem mümkündür şeklinde ifade eder.

“Her kirā dil der-taʿaşşub beste şud

Her kimüñ ki ḳalbi taʿaşşuba muḳayyed ve giriftār oldu

Bā-dalālet kār-ı ü peyveste şud

Anuñ kār u ḫālī dalālete peyveste ve ḳarīn oldu ve mısrāʿ-i şānīde bu hem-maʿnâdur: Anuñ kār u ḫālī dāʾim dalāletle oldu.” (S73a)

“Çün ḫarī tā çend başī bī-fisār

Niceye degin yularsız bir ḫar gibi olursın? Zīrā herkes ki talebdan berīdür maʿnâda ḫar-sīretdür. Bu hem-maʿnâdur: Niçeye degin bir ḫar gibi yularsız olursın?” (S337a)

“Ān çi men dīdem ʿıyān mest ü ḫarāb

Ol nesneyi ki mest ü ḫarāb iken ben ʿıyān gördüm. Bu hem-maʿnâdur: Ol nesneyi ki ben mest ü ḫarāb ve ʿıyān gördüm.” (S369b)

“Çün birün rāndī sūy-i meydān feres

Ol püser çünki feresi meydān cānibine sürdi. Bu hem-maʿnâdur: Ol püser çünki meydān cānibine feres sürdi.” (S382a)

“Şad cihān der-yek zamān mīsūḫtī

Fevrī yüz cihānı yaḳardı. Bu hem-maʿnâdur: Fevrī yüz cihān yanardı.” (S391a)

Farsça beyit ve mısraların çevirisinde uzak anlam taşıyanların varlığına da işaret eder:

“Sentüñ kārūñ bu maḫalde iki cev ʿitibārı ile geldi yaʿnī bu māl iki cev mīḳdārıdır. Bu maʿnā baʿiddür.” (S308a)

“Ser-be-ser cūyā-yı şāhī āmedend

Cemīʿan kendülerden ötürü bir şāh taleb idici geldiler. *Şāh* mūñ *yāsı* maşdariyye olup şāhlık maʿnāsına olmaḳ ziyāde baʿiddür.” (S84b)

Farsça ve Dil Bilgisi Öğretimi

Şem’î’nin bu eseri şerh etme sebebi her ne kadar Tırnakçı Hasan Ağa’nın ısrarları olsa da o, öncelikle bir Farsça hocasıdır. 15 eserinden 11 tanesi şerhtir ve bu şerhlerin hepsi de Farsça eserlere yapılmıştır. Dolayısıyla bunlar, okurlarına gerek cümle bazında gerekse dil bilgisi bazında Farsçayı öğretmek istediğinin kanıtıdır. Aşağıda verdiğimiz örnekler bunlardan birkaçıdır:

“*Mühdât* if’âl bâbindan ism-i mef’ûldür ki nâkızdur aşlı *mühdeyetündür*. *Yâ* harf-i müteharrik mâ-kabli meftûh elife kalb olunup *mühdâtün* oldu. Lâkin bu güne tâ’lar Fârisî’de uzun yazıldığı için bunda *mühdât* yazılmışdır.” (S38b)

“*Günc* ve *güncâyî* kâf-ı Fârisî’nün zammesiyledür.” (S297b)

“*Ferseng* Fârisî ve fersah anuñ mu’arrebidür ki *on iki biñ adım* ma’nâsınadır.” (S383a)

“*Günc* kâf-ı Fârisî’nün zammesiyledür ki *günciden* ma’nâsınadır.” (S120b)

“*Mülk* Fârisîde burçak ma’nâsına gelir.” (S227a)

“*Gejem* kâf-ı Fârisî’nün fethi ile *kelem* ma’nâsınadır.” (S240b)

“*Gerd* kâf-ı Fârisî’nün fethi ile bunda *gerdîd* ma’nâsınadır.” (S249b)

“Kâf-ı Fârisî’nün zammı ile *güm şevd* yok oldu ma’nâsına olmak hem mümkündür.” (S345a)

Bunların yanında pek duyulmamış bir Farsça dil bilgisi kuralını, Hest kelimesindeki hâ ve estin birleşiminden oluşan yapıya “hest mürekkebi” dendiğini de Şem’î’den öğreniyoruz:

“Hest hâl-i mâ heme zîn bîş ne

Hest bunda *hâ* ve *est*den mürekkebdür ki *hâ* zâ’idedür. Buña hest mürekkebi dirler.” (S298a)

Şem’î, masdar-ı murahham, mâzî, muzârî, zemm, emir, gâ’ib, hâzır, mütekellim, müfred, cem’, vasıf-ı terkîbî, harf-i tenbih, teşdid, tahfif vb. dil bilgisine ait terimleri metin içinde, kelimenin hangi anlam ve görevde kullanıldığı konusunda okuyucuyu bilgilendirmektedir:

“Bîst men cevher beyâmed ez-miyâns

Menn bunda *batman* ma’nâsınadır ki nün’uñ teşdîdi iledür. Lâkin vezn için bu nuñ teşdîdsiz okunur.” (S306a)

Şem’î, aşağıdaki kelimelerin vasıf terkibiyle yazıldığı bilgisini verir. Dikkat edileceği üzere bunların hepsi birleşik kelimelerdir. Bu tür kelimelerin yazımı, yazım birliği konusunda da bir fikir vermesi açısından önemlidir:

ser-keş, reh-ber, suhan-dân, reh-şinâs, cân-fişân, ser-endâz, bâd-peymây, ciger-h’âr, mevc-zen, râh-rev, özl-âmûz, reh-nümây, hûşe-çîn, hırka-dâr, kâr-fermây, gevher-fişân, müşk-bâr, büt-şiken, Tûbâ-nişîn, dûr-bîn, dil-nüvâz, kâr-sâz, şeker-rîz, râz-cûy, âlem-fürûz, jende-pûş, âteş-perest, Leylâ-dûst vb.

Şerhteki Türkçe Şiirler

İktibasların kimi Hâfız’dan, kimi Sa’dî’den, kimi Câmi’den, kimi Mevlânâ’dan kimi de tespit edemediğimiz şairlerden yapılmıştır. İktibas olarak gösterdiğimiz bu manzumelerin bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

kısımının Şem'î'ye ait olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Şerhte Sa'dî'den, Câmî'den ve Mesnevî başlığını verdiği Mevlana'dan yaptığı iktibaslarda şiirlerin söz konusu kişilere ait olduğunu belirtmiştir fakat geriye kalan ekser beyitlerin kimlere ait olduğu belirtilmemiştir. Bu iktibasların hemen tümü Farsça'dan, çok az bir kısmı da Türkçe ve Arapça'dan yapılmıştır. Arapça'dan yapılanlar ayet, hadis ve kalam-ı kibardır. Türkçe iktibasların hepsi manzumdur. Bunlardan birisi 16. yüzyıl divan şairi Bâkî'ye aittir fakat Bâkî'ye ait olduğu belirtilmemiştir. Şem'î'nin şerhe bu şekilde Türkçe şiirler eklemesi Türkçeye olan hassasiyetini gösterir. Şiirler oldukça sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır.

“Cânlar fedâ muhabbet-i cânâna ser degül

Erbâb-ı ışkâ terk-i ser itmek hüner degül” (S35b)⁹

“Çehre-i cāndan hicābı ref iderseñ Şem'îyā

Şem'-i maşşūduñ ruḡ-ı cānān gibi rüşen olur

Çünkü nār-ı ışkıla sūzān olup maḡv olasın

Hîç şeksiz ki maḡāmuñ cennet ü gülşen olur” (S2a)

“İnāyet hüdhüdi hādî olursa

İrem sîmurga biñ vādî olursa” (S2a)

“Ger metâ'ı çok olan irerse vaşla dāmeni

‘Aşıkuñ cānıdur metâ'ı innehu şey'un ḡalîl¹⁰” (S305a)

“Vaşl-ı cismānîyi men'itse ‘atāyiden raḡîb

Vaşl-ı rûḡānîye ḡod kevn ü mekân ḡā'il degül” (S128b)

Arapça ve Farsça Kelimelerin Türkçe Karşılıkları

Beyitteki Farsça kelimelerin manasınadur şeklinde Türkçe, Farsça veya Arapça olarak anlamı verilir.

“Mūsîçe ügeyik ve mezeldek didükleri kuşdur.” (S46a)

“Diremne yavşan didükleri otdur.” (S63a)

“Fāḡte ügeyik didükleri kuşdur.” (S81a)

“Murḡ-ı zerrîn şarı aşma didükleri kuşdur.” (S82a)

⁹ Baki divanı, 290. gazel.

¹⁰ *innehu şey'un ḡalîl*: “Günahım ne kadar büyük olsa da gam yemem çünkü Allah'ın rahmeti ondan daha büyüktür.”

Dolayısıyla Farsça beyitteki Farsça kelimenin anlamı sadece Türkçe olarak verilmez. Bu durum kelimenin ya o zamanki yani 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'ndeki kullanıldığı şeklinden, ya Şem'i'nin bir dilci hassasiyeti içerisinde olmasından ya da başka bir sebepten kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim şerhte, Farsça kelimenin hemen ardından genellikle Türkçe değil de Arapça ve yine Farsça karşılığının verilmesi bunu gösterir. Ardından Arapça ve Farsça kelimelerin Be-Türkî şeklinde sadece Türkçe karşılıkları verilir.

“*Nūn, māhī* ma'nāsınadır. Be-Türkî balık.” (S81b)

“*Vech-i şānī* i'tibārı üzere *pey, pes* ma'nāsınadır. Be-Türkî ard.” (S88b)

“*Kısm* kâfuñ kesri ile *hişşe* ma'nāsınadır. Be-Türkî pay.” (S88a)

“*Nigīn, faḍḍ* ma'nāsınadır. Be-Türkî yüzük kaşı.” (S106a)

Değişik Okuyuşlarla Beyte/Mısraa Verilen Farklı Anlamlar

Şem'i, mısraın veya beytin yapılacak farklı okumalarla (tamlamalar, kelimeleri farklı okuma, farklı anlama gelebilecek kelimeler) farklı anlamlar taşıyacağını bildirir.

“*Cūş bisyārī zened deryā-yı jerf*”

Jerf deryā cūş u ḥurūşı ziyāde çok ve uzak yirden istimāc olunur. Lā-cerem çünkü anuñ kalb-i şerīfī deryā-yı bī-pāyān gibi idi. Pes anuñ cūş u ḥurūşı bisyār ba'īd mahalden istimāc olunur. *Cūş* muzāf olmak cā'izdür ki ma'nā böyle olur: ‘Amīk-i deryā ziyāde çok cūş urur ve ḥurūş eyler.’ (S46b)

“*Merd-i bī-gevher kücā āyed be-kār*”

Zīrā gevhersiz merd kanda işe gelür ve şeref ve i'tibār bulur. *Merd* muzāf i'tibār olunmazsa ma'nā böyle olur: Merd gevhersiz kanda işe gelür ve nice kadr ü şeref bulur?” (S105a)

“*Şāh güfteş nīstī maḥrem der-īn*”

Şāh çünkü ḥādımın bu sözleri işitdi aña didi iy ḥādım sen bu ḥuşūşda maḥrem degülsin.

Key burī tu rāh iy ḥādım der-īn

İy ḥādım sen bu sırra kaçan yol iledürsin? Ya'nī sen bu sırra vukūf bulmağa kâdir degülsin. Ba'zı kimse *maḥrem* yerine *mücrim* okur ki ma'nā böyle olur: Şāh aña didi iy ḥādım sen bu ḥuşūşda mücrim degülsin.” (S129b)

Tercüme Niteliğinde Yapılan Şerhler

Bir şerhi şerh yapan unsurların başında dil, tarih, din, gelenek vb. kültürel unsurlar gelir. Bir şerhte bu unsurlardan ne kadar varsa şerhin değeri de o derece artar. Bunu belirleyen iki temel unsur vardır: Şerh edilen metnin malzemesi ve şârihin kültür birikimi. Diğer taraftan bu unsurlar bir şerhte aynı derecede yer almaz. Beyitlerin/mısraların taşıdıkları anlam yoğunluğunun seviyesi, şârihin eseri bitirememesi kaygısı, malzemeyi önceki bölümlerde kullandığından tekrara düşme korkusu vb. sebeplerle bazı beyitleri/mısraları bazen tercüme niteliğinde bir çeviriye de mahkûm bırakabilir. Nitekim genel olarak Şem'i'nin bu eseri de özellikle eserin sonlarına doğru şerh görünümünden çıkıp birer tercüme görünümü arz etmektedir. Bunu birkaç örnekle görelim.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“Sî ten bî-bâl ü per rencûr u süst
Haste ve za'îf bâl ü persiz otuz ten
Dil şikeste cân şude ten nâ-dürüst
Kalbi şınmış cânı gitmiş teni mecrûh.” (S391a)

“Şad hezârân âfitâb-ı mu'teber
Şad hezârân mu'teber âfitâb
Şad hezârân mâh u encüm bîşter
Şad hezârân mâh u encümden ziyâdere.” (S391a)

“Şad hezârân cân-ı çün mâ bî-ķarâr
Şad hezârân bizcileyin bî-ķarârûn cânı
Her nefes bādâ bedîn ģazret nişâr
Her nefes bu ģazrete nişâr olsun.” (S393a)

“Cân-ı ân murġân zi-teşvîr ü ģayâ
Çünkü bunu işitdiler ol murġlarûn cânı ģacâlet ve ģayâdan
Şud fenâ-yı maĥz u ten şud tütîyâ
Fenâ-yı maĥz oldu ve tenleri sürme ve maĥv oldu.” (S397b)

“Çün sūy-ı sîmurġ kerdendî nigâh
Çünkü anlar sîmurġ cânibine nazar eylerlerdi
Būd ân sîmurġ ģod ĩn cāygâh
Ol sîmurġ ģod burada idi.” (S398b)

“Ân heme ģarķ-ı taĥayyür mândend
Ol cemî' murġlar taĥayyürde ģarķ ģaldılar.
Bî-ģod ĩşân der-tefekkür mândend
Anlar bî-ģod ve bî-'aķl tefekkürde ģaldılar.” (S398a)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Farsça ve Arapça Kelimelerin Farklı Yazımlarına İşaret Etmesi

Şem'î, kelimelerin farklı şekillerde yazılabileceğine de işaret eder.

“Eyâz ve Eyâs luğatdur.” (S127a)

“Şan‘â ve Şan‘ân luğatdur.” (S133a)

“Bu kelime üç vech cā'izdür Tātār ve Tatār ve Tatar.” (S54b)

Şem'î'nin Yaşadığı Devirle İlgili Düşünceleri

Şem'î Şem'ullah, yaşadığı devirde gördüğü olumsuzluklara işaret etmiştir. Şem'î halkın bidatler karşısındaki duyarsızlığı, insafsızlık, kibir, cehalet, kendi eksikliğini görmeyip başkasının eksikliğini görmek, liyakatsizlik vb. konularda görüşlerini dile getirir. Dolayısıyla Şem'î, devrin içinde bulunduğu ahlaki yapı hakkında bilgi vererek sosyolojik tespitlerde bulunmuştur.

“Bu zamānda olan bed-bahtların ‘âdetleridir ki kendü ‘ayblarından gâfil olup biri birinüñ ‘ayblarına nâzır ve meşgüllerdür.” (S298a)

“Bu zamānda ekşer halk erbāb-ı sülûka rağbet ve iltifāt eylemedüklerine sebep budur ki erbāb-ı sülûkı kendüler gibi dünyā-perest ve tâbî‘-i nefis ü hevā ve mağlûb-ı ekl ü şurb görürler.” (S295a)

“Ziyāde ‘aceb hāletdür ki bu zamānda mürşid nāmında olan nākışlar henüz aḥvāl-i tarīkatden bî-ḥaber ve bî-behre iken murdesini kāmīl diyü ḥalīfe eyler ve bir cānibe irşāda gönderür. Āh bu vādî-i dālāletden necāt bulmamış tārīfe ki bisyār selīm ve sāde-dilleri tarīk-i sedāddan dūr idüp dālālete mübtelā eylediler.” (S315a)

“Ammā cabbār ve mütekebbirleri nerm ü te‘dīb eylemege lāzımdur ḥuşuşen bu zamānda ziyāde lāzımdur.” (S244b)

“Ziyāde ‘aceb hāletdür ki bu zamānda mürşid nāmında olan nākışlar henüz aḥvāl-i tarīkatden bî-ḥaber ve bî-behre iken meredesini kāmīl diyü ḥalīfe eyler ve bir cānibe irşāda gönderür. Āh bu vādî-i dālāletden necāt bulmamış tārīfe ki bisyār selīm ve sāde-dilleri tarīk-i sedāddan dūr idüp dālālete mübtelā eylediler.” (S315a)

“Bu zamānda olan aşḥāb-ı devlet ve erbāb-ı gınānuñ ekşeri bu sīret üzeredür. Ḥuzūrında şer‘-i şerīfden söz söyleyenlere bî-ḥuzūr olur ḥiddet ve gāzab āşikār eyler ḥaberi yokdur ki bu ḥālāta sebep vücūdında olan aḥlāk-ı zemīmedür.” (S357a)

“Ḥuşuşan bu zamānda ki inşāf ve mürüvvet ḳalmayup ḥased ve ta‘aşşub ve gāraz ‘ālemi ihāta eylemiştir.” (S398a)

Şerhin Kaynakları

Bir şerhin olmasa olmazlarından olan şerh kaynakları burada da söz konusudur. Şem'î, ayet, hadis, İslâm tarihi, evliya menakıbı, tasavvufi-edebi eserleri şerh usulüne uygun bir biçimde eserine işlemiştir. Şerh-i Mantiku't-Tayr'a kaynaklık eden ve isimleri anılan eserler ve müellifleri şunlardır:

Kur'ân-ı Kerim, Mevlânâ Celaleddin-i Rumî-Mesnevî (S48b), Şeyh Nizamî-i Gencevî-Mahzenü'l-Esrâr (S399b), Işknâme (Mıhr ü Müşteri) (S404b), Mevlânâ Câmî-Nefahâtü'l-Üns (S11b), Silsiletü'z-Zeheb (S11b), Ney Risalesi (S389b), Karamanî-Künh-i Zât (S21a), Şeyh Sa'dî-i

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Şîrâzî-Bostan (S120b), *Gülîstan* (S397b), Hâfız-ı Şîrâzî-Divân-ı Hâfız, *Vâmuk u Azrâ* (S365a), *Enisü'l-Uşşâk* (S158b), Sofyalı Nimetullah b. Ahmed b. Mübârek-Lugat-ı Nimetullah (S382b), Amr b. Osman el-Mekkî-Gencnâme (S317b), İbn-i Melik Cemâleddin Firuz Gûhî (Emir Şâhî)-*Divân-ı Şâhî*, Şem'i-Divân-ı Ali Şerhi (S5b)

Metinde Geçen “Halklılaşmış” Kelimeler

Halk tarafından kelimeler, sözlükteki asıl şekilleriyle kullanılmayabilir. Bu, genellikle başka dillerden alınan kelimelerde görülür. Halk o kelimeye kendine uygun bir şekil verir.¹¹ Şem'i de buna dikkat çekerek kelimelerin, avam şeklinde tarif ettiği halk ağzındaki karşılıklarına da değinmiştir.

“*Kerefs* ‘avâm taḥrîf idüp kereviz dir.” (S288a)

“*Durre*¹² ‘avâm taḥrîf idüp türre dir ki lafz-ı ‘Arabîdür.” (S62b)

“*Mûsîkâr* bir sâzuñ ismidür ki ‘avâm taḥrîf idüp mişkâl dir.” (S75b)

“*Tâbe* ‘avâm taḥrîf idüp tâva dir.” (S192b)

“*Heyzurân*¹³ ‘avâm taḥrîf idüp *hîzrân* dir.” (S333a)

“*Naḥl* egerçi *hurma ağacı* ma’nâsınadır. Lâkin bunda murâd ol naḥldür ki gün-â-gün bal mûmından ḥâşıl olur. ‘Avâm taḥrîf idüp *naḥl* dir.” (S355a)

“*Kelâve*¹⁴ ‘avâm kelebe dir.” (S266a)

Tûbre ‘avâm taḥrîf idüp torba dir.” (S294b)

Bazı İmla Özellikleri

*Arapça ve Farsça kelimelerin ön, iç ve özellikle son seslerinde, Eski Türkiye Türkçesi dönemindeki bazı eserlerde de rastlanan, hemze (◌) işaretinin yükleme (akuzatif) durumu eki görevini üstlenmesi söz konusudur. Osmanlı Türkçesi döneminin sonlarına doğru azalma gösteren bu duruma eserimizden örnek vardır:

شہزادہ şeh-zâdeyi (S383b-17), پردہ perdeyi (S30a-19).

*İzafet yâ’sının (yâ-yı izafet), izafet vav’ının (vâv-ı izafet) yerine kullanıldığı görülür:

درد و عشق derd-i ışk (S373b-2); کمال و قدرت kemâl-i kudret (S88b-9), فتح و باب fetḥ-i bâb (S288a-18).

*Türkçe kelimelerde metnimizde kalınlık-incelik uyumuna riayet edilmiştir fakat yine de bu duruma aykırı kelimelere rastlanmaktadır:

خواجہ لقḥâcelik (S64a-19), محبتسزلق muḥabbetsizlik (S94b-5), ضعيفلق za’îfliḥ (S116a-18), کافرلق kâfirlik (S132a-16).

*Kişi ekinin kelimedden ayrı bir şekilde yazıldığınız görüyoruz:

¹¹ Halklılaştırma: “Başka dillerden alınmış kelimelerdeki sesçe yabancı yanların bir dili konuşan halk tarafından kendi dilinin ses düzenine uygun hale getirilmesidir.” (Tulum, 2011: 5)

¹² Kamçı.

¹³ Bambu ağacı, hazaran.

¹⁴ Halka şeklindeki iplik yumağı.

یایشه ایم yapışayum (S36a-5), ویره ایم vireyüm (S271b).

*Çok az da olsa bazı kelimelerde, yükleme durumu eki hareke ile gösterilmiştir:

تگرگ tegergi¹⁵ (S281b-10)

*Elif-i meksure ile yazılan bazı kelimeler elif ile yazılabilmektedir:

موسا Mūsā (S293a-1)

SONUÇ

Şem’î’nin, bu eserden önce şerhler kaleme almıştır. Bu şerhler, *Şerh-i Mantıku’t-Tayr* için kültürel bir zemin oluşturmuş, diğer şerhlerde olan bazı bilgileri de bu eserine almıştır. Söz konusu eserindeki kurgu ve yapı daha çok *Şerh-i Mesnevide* görülür. Kendisinin Sünni bir Müslüman kimliğiyle kaleme aldığı eserlerinde Mevlânâ’ya olan hürmeti tamdır.

Şem’î, bütün eserlerinde olduğu gibi şerh adabına uygun hareket etmiş, şerhe sebep olan kişi veya kişileri haddinden fazla denilebilecek seviyede övmüştür.

Biz burada gördük ki şerhler anlam açısından olduğu kadar dilbilgisi açısından da önemli bir yere sahiptir. Şem’î’nin kullandığı onlarca dilbilgisi terimi; derkenarlardaki etimolojik bilgiler, cümleleri kuruşunda gösterdiği titizlik, günümüzde kullanılmayan ve arkaik dediğimiz kelimeleri kullanması, yabancı kelimeleri açıklama gayreti, yabancı kelimelerin ses yapısı ve diğer unsurlar tam bir şerhin nasıl yapılması gerektiği konusunda bize bilgi verir.

Şârih, şerh tekniği açısından oldukça önemli olan hem kendi hem de kendi devrindeki veya önceki şairlere göndermeler yapma geleneğini kanaatimizce çok iyi bir biçimde yerine getirmiş, güvenilir bir nüsha tespit ederek eserinde onlarca şair ve eser adlarını zikretmiştir. Bu sayede devrin okuyucusunun kaynaklara ulaşmada yaşayacağı muhtemel zorlukları da engellemiştir. En çok göndermeyi Mevlânâ, Hâfız ve Sa’dî’ye yapmıştır.

KAYNAKÇA

- AKAT, D. (1999), *Şem’î Şerh-i Baharistan (Giriş-Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bursa.
- AKKOYUN, Ş. (1999), “*Şem’î Saâdetnâme (Giriş-Metin)*”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bursa.
- AVŞAR, Ziya (2007), “*Rûhu’l- Mesnevî’de Mesnevî’nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi*” Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/3 Summer 2007, s. 59-72.
- Bağdatlı İsmâil Paşa (1951-1955), *Hediyetü’l Ârifîn Esmâü’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Musânnifîn*, I. Nşr. Kilisli Muallim Rifat- İbnülemin Mahmud Kemâl, II. nşr. İbnülemin Mahmud Kemâl-Avni Aktuç, İstanbul, Tahran 1387/ 1967.
- Bursalı Mehmet Tahir (1333), *Osmanlı Müellifleri, I-III*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- DAĞLAR, A. (2009), *Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri.

¹⁵ “dolu”

- Devletşah (1338), *Tezkiretü'ş-Şuara*, Tahran.
- DÜNDAR, S. (1998) , *Şem'i Şem'ullah'ın Şerh-i Gülistan'ı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir.
- Feridüddin-i Attâr (2012), *Evliya Tezkireleri*, (haz. Süleyman Uludağ), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- KARAVELİOĞLU, M. A. (2004), “*Klasik Türk Edebiyatında Şem'i Mahlaslı Şairler ve Prizrenli Şem'i*”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, cilt 32.
- KEYİK, E. (2001), *XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'i'nin Şerh-i Pendnâmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir.
- Nev'îzâde Atâî (1989), *Hadâyiku'l-Hakâyik fî Tekmileti'ş-Şakâyik*, haz. Abdülkâdir Özcan, İstanbul.
- ÖZTEKİN, Nezahat (2007), “*Attâr'ın İlâhî-Nâmesi'ndeki İki Hikâyenin Anadolu Mesnevilerindeki İzleri*”, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/3 Summer 2007s. 428-443.
- ÖZTÜRK, Ş. (2011), *Şem'i Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İsam Yayınları, İstanbul.
- RITTER, H. (1979), “*Attâr*” İslâm Ansiklopedisi, cilt 2, MEB Yayınları.
- SAHİH Ahmed Dede (2003), *Mecmuatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye (Mevlevîlerin Tarihi)*, haz. Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİNOĞLU, M. N. (1991), “*Feridüddin Attâr*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt 4, İstanbul.
- SAK, Vesile Albayrak (2012), “*Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği ve Bu Gelenekte Mantıku't-Tayr Tercümeleri*”, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, s. 655-669.
- Şem'i Efendi, *Şerh-i Mesnevî, IV*, Süleymâniye Ktp. Dâru'l-Mesnevî Bölümü nr.204, vr.117a.
- Şem'i Efendi, *Şerh-i Mantıku't-Tayr, Süleymaniye Ktp. Carullah, 01716*.
- TULUM, Mertol (2011). *Osmanlı Türkçesine Giriş*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- ÜNVER, İ. (1985), “*Şem'i Şem'ullah*”, Türk Dili, cilt: XLIX (yıl:34), sayı:397, Ankara.

COMPARISON OF WRITING ATTITUDES OF 4TH GRADE STUDENTS WHO SPEAK TURKISH AND KURDISH AS NATIVE LANGUAGE*

*Ali TÜRKEK***

*Behsat SAVAŞ****

*H. Sebile SAVAŞCI*****

ABSTRACT

Maternal language education aims to develop four main linguistic skills. And it has an important place in the process of socializing and individualization. But reading and writing, which are accepted as fundamental qualities of a modern society, are considered as more advanced of the language skills. While other skills are innate, reading and writing are developed later. Reading and writing skills, and particularly writing skill, are more difficult skills to develop, and thus, the attitude towards writing is more negative when compared to other skills. For this reason, exercises to develop writing skill are important necessities of native language teaching.

On the other hand, the existence of peoples whose native languages are different in the country, is an important reality, which must be taken into consideration in terms of native language teaching. The realization of the obstructions standing against the good teaching of Turkish (which is a unifying element for the peoples whose native languages are different) to the children whose native languages are different is important in getting rid of the obstructions. From this perspective, together with other native languages, the attitudes of students whose native language is Kurdish is a problem to be searched. This kind of studies can contribute the scientific studies to understand the conditions of the students whose native language is not Turkish but learning Turkish and developing Turkish language skills. On this ground, this study aims to compare the attitudes for Turkish writing exercises of the 4th class students whose native language is Turkish and those whose native language is Kurdish.

The screening model has been used in research. The target population of the study are the 4th grade students from villages and center of Ağrı/Tutak and from schools chosen randomly in Burdur. The study sample is constituted from 200 students consist of 133 students

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, El-mek: ali.turkel@hotmail.com

*** Yrd. Doç. Dr. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi

**** Öğretmen MEB

whose native language is Turkish and 67 students whose native language is Kurdish.

Random selection of sample has been used in sample selection. The public survey which is taken from the site www.region15.org/file/3465/download have been used to specify the attitudes of students towards writing. First the survey has been translated in Turkish, then it has been read by the students from all classes to specify the incoherent expressions, and then it has taken its last form. The survey-alpha reliability coefficient of which is 82,4 consists of 15 articles, 5 point of them is Likert scale. After taken out the missing data, data of 200 survey picked up from students has been entered to SPSS and statistical analyses have been done according to 200 surveys. Meaningfulness state of results of surveys has been evaluated according to level $p < 0,05$. Percentage and frequency amounts have been used for the opinions of students to the survey of the writing attitude. Kay-Square analysis has been done for the connection between the mother tongue and the writing attitudes.

While analyzed the percentages between the native language and writing attitudes, it is observed that there is a meaningful connection between the native language and the articles “I like drawing” “thinking what I will write makes me sad” “I wish I had much time to write in school” ($p < 0,05$). While In the articles “I like drawing” and “I wish I had much time to write in school”, there is a meaningful difference on behalf of the students whose native language is Kurdish, in the article “thinking what I will write makes me sad” has a meaningful difference on behalf of the students whose native language is Turkish. Consequently, these 3 articles at once show that the writing attitudes of the students whose mother tongue is Kurdish is more positive. There is not a meaningful relation between the native language of students and the articles “I like writing stories” “writing is boring” “I like writing in my spare times” “I like writing letters to people” “I like writing in school” “I like writing at home” “I like reading” “I think I am a good writer” “I like writing” “i like sharing my writing to the others” “writing is joyful” ($p > 0,05$) As a consequence, it can be said that there is not a negative attitude in the students whose mother tongue is Kurdish while compared to the ones whose mother tongue is Turkish.

Key Words: Turkish, Kurdish, Native Language Education, Writing skills, Writing attitude

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ANADİLİ TÜRKÇE VE KÜRTÇE OLAN 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN YAZMAYA KARŞI TUTUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

ÖZET

Ana dili eğitimi dört temel dil becerisinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu, bireyin hem bireyselleşme hem de sosyalleşme sürecinde önemli bir paya sahiptir. Ancak çağdaş bir toplum olmanın başat niteliklerinden kabul edilen okuma ve yazma ana dili eğitiminin diğer iki becerisine göre daha ileri sayılan becerileridir. Diğer beceriler doğuştan gelirken okuma ve yazma sonradan geliştirilir. Okuma ve yazma özellikle de yazma, daha ağır geliştirilen bir beceri olarak karşımıza çıkar. Bunun sonucu olarak öğrencilerin yazmaya yönelik tutumu diğer becerilere göre daha olumsuzdur. Bu nedenle yazmayla ilgili çalışmalar ana dili öğretiminde önemli gereksinimlerden biridir.

Öte yandan ülkemizde ana dilleri farklı olan toplulukların varlığı ana dili eğitimi açısından göz önünde bulundurulması zorunlu bir gerçekliktir. Ülkemizdeki ana dili farklı olan toplulukları birleştirici bir unsur olarak Türkçe'nin ana dili farklı olan çocuklara da sağlıklı bir şekilde öğretilmesi önündeki engellerin tanınması, bunları aşmaya yönelik önlemlerin alınması açısından önemli bir gereksinimdir. Bu açıdan başkaca ana dillerin yanı sıra ana dili Kürtçe olan öğrencilerin yazmaya yönelik tutumları araştırılmaya gereksinim duyulan bir konudur. Bu türden araştırmalar ana dili Türkçe olmayan çocukların Türkçeyi öğrenme ve Türkçe dil becerilerini geliştirme sürecinde bulundukları durumu daha bilimsel boyutta ele almamıza katkı sağlayabilir. İşte bu gerekçelerle bu araştırmada anadili Türkçe ve anadili Kürtçe olan 4. sınıf öğrencilerinin Türkçe yazma çalışmalarına yönelik tutumlarının karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla; "Anadili Türkçe ve anadili Kürtçe olan 4. sınıf öğrencilerin yazmaya yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?" alt problemine yanıt aranmıştır.

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Çalışma evrenini Ağrı İli Tutak ilçesi merkez ve köy ilköğretim okullarındaki 4. sınıf öğrencileri ve Burdur ilinde rasgele seçilmiş bir ilköğretim okulundaki 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma örneklemini ise, anadili Türkçe olan 133 öğrenci ve anadili Kürtçe olan 67 öğrenci olmak üzere toplam 200 öğrenci oluşturmuştur. Örneklem seçiminde tesadüfi örneklem seçimi kullanılmıştır.

Öğrencilerin yazma tutumlarını belirlemek için çalışmada www.region15.org/file/3465/download sitesinden alınan "yazma tutumu belirleme anketi" uzman görüşlerinden yararlanılarak kullanılmıştır. Öncelikle maddeler Türkçeye çevrilmiş, değişik sınıflara devam eden öğrencilere okutulmuş, anlaşılmayan ifadelerin düzeltilmesini takiben son şeklini almıştır. Alpha güvenirlik katsayısı 82,4 olan anket 15 maddeden oluşmakta olup 5'li Likert tipindedir. Eksik olan veriler çıkarıldıktan sonra öğrencilerden toplanan 200 anketin verisi SPSS ortamına girilmiş ve 200 veri üzerinde istatistiksel analiz yapılmıştır. Analiz sonuçlarının anlamlılık durumları $p < 0,05$ düzeyine göre değerlendirilmiştir. Öğrencilerin yazma tutumu anketine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ilişkin görüşlerinde yüzde ve frekans değerleri kullanılmıştır. Öğrencilerin anadilleri ve yazma tutumları arasındaki ilişki için “Ki Kare” (Kay-Square) analizi yapılmıştır.

Anadili ile yazma tutumları arasındaki oranlar incelendiğinde, “çizmekten hoşlanırım”, “ne yazacağımı düşünmek beni üzer”, “keşke okulda yazmak için daha çok zamanım olsaydı” maddeleri ile öğrencilerin anadilleri arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Bu maddelerden “çizmekten hoşlanırım” ve “keşke okulda yazmak için daha çok zamanım olsaydı” maddelerinde ana dili Kürtçe olanlar lehine anlamlı bir fark görülürken “ne yazacağımı düşünmek beni üzer” maddesinde ana dili Türkçe olanlar lehine anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Sonuçta, bu üç maddede ana dili Kürtçe olanların yazmaya yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu söylenebilir. “Hikâye yazmaktan hoşlanırım”, yazmak çok sıkıcı”, “boş zamanlarımda yazmaktan hoşlanırım”, “insanlara mektuplar ve notlar yazarak eğlenirim”, okulda yazmaktan hoşlanırım”, “evde bir şeyler yazmak çok eğlenceli”, “okumaktan hoşlanırım”, “iyi bir yazar olduğumu düşünüyorum”, yazmaktan hoşlanırım”, evde ne kadar sıklıkta yazı yazarsın”, “yazdıklarımı diğerleriyle paylaşmaktan hoşlanırım”, “yazmak eğlenceli” maddeleri ile öğrencilerin anadilleri arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir ($p>0,05$). Sonuç olarak genelde bakıldığında ana dili Kürtçe olan öğrencilerin Türkçe yazma becerisine yönelik tutumlarında ana dili Türkçe olanlara göre bir olumsuzlukları olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Kürtçe, Ana dili Eğitimi, Yazma Becerisi, Yazma Tutumu

Introduction

Contemporary civilization is highly based on reading and writing skills. Reading and writing are the tools of transferring experiences of the humanity. Also it is a tool of communication and understanding each other between generations (Öz, 2001). The ability of reading written language is the most important tool by which people can be both the individual of the society and the civilization that they live. They can increase their information, observe the events, give opinion about events, learn how to think, use written communication devices, comprehend how they can be real individuals by reading (Baştürk, 2004). The reading skill, one of the four main language skills, develops and shapes influenced by many factors like school, environment and individual differences. One of the main purposes during developing reading skills is to make reading a habit. (Türkel and Ünlücömert, 2013). With the development of modern social life, the importance of being literate has increased and the rate of literacy has been accounted as the standard of modern development. Now that, having the ability of reading and writing is regarded as the way of people's preparing themselves to the social, economical and civic responsibilities of them (Çelenk, 2006). Also having these abilities takes an important place in communication among people. Reading and writing skills enable individuals to communicate each other, too.

The person's knowing and realizing oneself, socializing, communicating with other people are possible with language. The key of personhood in society is communication (Aydın and Yangil, 2013). Contacting each other is an inevitable necessity for all human beings. Every human being must contact with each other for continuation of the living. Language is the most advanced communication tool of human beings (Aksan, 2007). Language is sociological system that provides

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

understanding between people (Dilaçar, 1968). Language is such tool that provides understanding and explaining. The native language is the first language which a person learns from the society and environment where he/she was born and grows up in (Kavcar, 1998). The mother-tongue which is the leading factor that makes the notion as a real notion and that connects the people of that Notion is a system of thinking that brings the people in a common way of understanding and explaining the universe and forms the universe in human mind.

The most important tool is the language and the native language applied in the educational process. The main purpose of education for native language is understanding and developing the language of environment and society where the person lives in (Çelebi, 2006).

Reading and writing, which are accepted as the fundamental qualities of a modern people, are considered as more advanced of the language skills. While other skills are innate, reading and writing are developed later. As the researchers often emphasized, reading and writing skills, and particularly writing skill, are more difficult skills to develop and, the attitude of writing is more negative when compared to other skills. For this reason, exercises to develop writing skill are important necessities of native language teaching.

On the other hand, the existence of peoples whose native languages are different in the country is an important reality, which must be taken into consideration in terms of native language teaching. The realization of the obstructions standing against the good teaching of Turkish (which is a unifying element for the peoples whose native languages are different) to the children whose native languages are different is important in getting rid of the obstructions. From this perspective, together with other native languages, the attitude of students whose native language is Kurdish is a problem to be searched. This kind of studies can contribute the scientific studies to understand the conditions of the students whose native language is not Turkish but learning Turkish and developing Turkish language skills. On this ground, this study aims to compare the attitudes for Turkish writing exercises of the 4th class students whose native language is Turkish and those whose native language is Kurdish.

Children start learning their mother-tongue with being exposed to it. This language which is learnt from mother, father and relations fits in the main rules of language. The child obey these rules unconsciously, and gets the skill of using the language according to the rules unconsciously, too (Demirel, 2002). Conserving and improving of the language and making use of it is only possible with the knowing this language from a to z. Thus, there is a lot of problems to be solved in issues like “mother-tongue awareness” and “education of mother-tongue”. Every single information and skill in education of mother-tongue should be taught one by one, in suitable time and place and with an appropriate method and with forming the most natural educational environment.

Native language develops from family environment to social environment and develops from the birth of an individual's own accord, and it is a process that occurs through every phase of the life (Demir and Yapıcı, 2007). Native language education is regarded as “intervening the improvements and preparing activities that are suitable for the condition to make the learning process that occurs naturally more active, regular and updated”. The main purpose of teaching mothertongue is to bring people in language and sense of pleasure, in other words to use language correctly, understand and produce beauties (Sinan and Demir, 2010). Work of native language education should be considered as a process that includes not only learning and developing the language naturally but also planned activities that are not in the same direction every time. In this regard, the objective of the first grade Turkish language programmes is organizing the skills of children that emerge slowly or fast and bringing the children to the level of using the advantages of the opportunities that are given by that language. According to Cazden, the cognitive objectives of

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

language development are to provide the ability of understanding and using the language for the gradually expanding aims and the emotional objectives of language development are to provide the ability of using the language with pleasure, frequently and actively (Yıldiran, 1983). Native language education should be connected with the process of cognitive and affective improvements of children. Also it should be directly connected with the nature of that language and the cultural environment to which the child is belonged. For example, the native teaching of Turkish that does not overlap any other language in the points of main features and that is read and written according to phonetic alphabet should be considered as a process that is specific. In this point, it is always possible to use and to be affected from the systems that are improved for the education of other languages as native language but is not a good approach to take them as exact models (Demir and Yapıcı, 2007).

Native language education includes four language skills; listening, speaking, reading and writing. Effective usage of language depends on the using of the four language skills to form unity (Kavcar, 1998). Reading and listening skills form the understanding skills, speaking and writing skills form the explaining skills. Brain cells get ready for using language is competence, this competence is learned unconsciously in time by people and this is acquisition (Huber, 2010). But people do not use these four language skills equally in his/her life. We are usually in listener and speaker position in society (Taşer, 2009). So we use reading and writing less than the other two skills. Our attitude towards writing and reading may be less than the other two language skills (Temizkan ve Sallabaş, 2009). But a good native language user should use these 4 main language skills effectively. Thus, besides having the reading and writing skills improved, applying activities that encourage the students to use these main skills are among the most important tasks of the teachers. The native language skills are acquired as listening, speaking, reading and writing, respectively (Yavuz, 2010). Writing skill requires more cognitive ability than other skills. Interest and tendency of people are important priorities to improve writing skill.

Writing skill requires more cognitive ability than the others. Individuals' interests and inclinations are important to develop writing skills (Cemiloğlu, 2009). Especially, for functional approach that grounds on communication, it is the most important objective to increase the competence level of the language that is intended to be acquired. In paralleled with this purpose, the studies for every skills of language should be conducted included writing skill. Development of writing skill starts with the first reading and writing education (Arslan and Aytaç, 2010). People need writing for disseminating and transferring information and having reliable communication with people. Writing is more effective way of expressing emotions than speaking. It is possible to save and transfer the information and put the problems into words and look for a solution with the use of writing. Writing, with all these properties, makes grade strides with the development of technology (Artut, ?). Writing is "seeing what hear, think and plan and narrating what we lived. It is a way of communication like speaking" (Sever, 2004).

Writing skill develops more severely than the others (Demirel, 2003) Writing skill is also the most difficult one. The difficulty is due to the cognitive, psychological and grammatical problems in the writing process (Byrn, 1988). The psychological problems in writing process are not having somebody to communicate while writing, and this situation's effecting the people psychologically and getting them bored while writing. Writing process requires more attention while applying language rules. Difficulties in cognitive process are because of not acquiring this skill naturally like speaking before school life but acquiring it later with school. The difficulties are occurred not only because of the nature of writing skill. And as such, problem writing applications in the Turkish classes cause more difficulty about developing writing skill. To remove these difficulties and to help develop writing skills, it is necessary to make students enjoy writing. If it is succeeded, applications which develop writing skill will be easier (Maltepe, ?).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Purpose of the Study

The purpose of this study is to make a comparison of the writing attitudes of the 4th grade students who speaks Turkish and Kurdish as the native language.

Method

This study is in the “scanning model”. The universe of the study consists of the fourth grade students (n: 910) who study in primary schools in Tutak town in Ağrı county, and fourth grade students who study in primary school selected randomly in Burdur county in 2012-2013 schooling year in Turkey. The sample of the study consists of 133 students who have Turkish as native language and 67 students who have Kurdish as native language. This means 200 fourth grade students were chosen. For sample election “random sampling method” was used. Informations which consist of sample groups are shown in Table 1.

Table 1. Distributions of Sample Group

Native language	f	%
Turkish	133	66.5
Kurdish	67	33.5
Total	200	100

Data Collection Tool

To determine the writing attitude, “writing attitude survey” was used. (It is taken from www.region15.org/file/3465/download on 11.01. 2013). The survey consists of 15 items, and Likert scale was used. Answers to questions were graded like “not at all”, “a little”, “some”, “a lot”, “a whole lot”. The alpha reliability coefficient of survey is 82,4.

Data Analysis

The data was obtained from 200 students in the survey. After removing the deficient and faulty data, statistical analysis was used on the data obtained from the 200 students in the survey. The significance level of analysis results was assessed according to the $p < 0.05$ level. To determine the correlation between the writing attitudes and the native languages “K-Square”, and to show the distribution of the students’ ideas about writing attitudes, descriptive statistics were used.

Results

Percentages and frequency distributions between writing attitudes and native language are shown in Table 2.

Table 2. Percentages and Frequency Distributions between Writing Attitudes and Native Languages

	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
I like to draw										

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

	I like to draw		I like writing stories.		Writing is boring.		I like to write in my spare time.		It is pleasure for me to write letters and notes to others		I like to write when I am at school		Thinking of what to write makes me upset.		It is very enjoyable to write something when I am at home.	
	T	K	T	K	T	K	T	K	T	K	T	K	T	K	T	K
Not at all	3 2,3	10 14,9	12 9,0	6 9,0	4 8,3	4 6,0	16 12,0	6 9,0	30 22,6	16 23,9	11 8,3	4 6,0	5 3,8	12 17,9	11 8,3	4 6,0
A little	9 6,8	0 0,0	15 11,3	4 6,0	3 2,3	3 4,5	10 7,5	4 6,0	13 9,8	3 4,5	8 6,0	3 4,5	7 5,3	2 3,0	11 8,3	8 11,9
Some	22 16,5	9 13,4	29 21,8	10 14,9	17 12,8	13 19,4	33 24,8	10 14,9	29 21,8	11 16,4	20 15,0	6 9,0	17 12,8	18 26,9	26 19,5	8 11,9
A lot	39 29,3	14 20,9	29 21,8	19 28,4	16 12,0	1 1,5	27 20,3	13 19,4	13 9,8	10 14,9	24 18,0	19 28,4	19 14,3	10 14,9	27 20,3	9 13,4
A whole lot	60 45,1	34 50,7	48 36,1	28 41,8	86 64,7	46 68,7	47 35,3	34 50,7	48 36,1	27 40,3	70 52,6	35 52,2	85 63,9	25 37,3	58 43,6	38 56,7
Total	133 100,0	67 100,0	133 100,0	67 100,0	133 100,0	67 100,0	133 100,0	67 100,0	133 100,0	67 100,0	133 100,0	67 100,0	133 100,0	67 100,0	133 100,0	67 100,0
X ²	17,310		3,581		8,278		5,191		3,481		3,979		21,803		5,225	
df	4		4		4		4		4		4		4		4	

	I like to share with others whatever I write		Writing is very enjoyable.		I would like to have more time to write		I like to read		I think I am a good writer		I like to write		How often do you write at home.	
	Turkish	Kurdish	Turkish	Kurdish	Turkish	Kurdish	Turkish	Kurdish	Turkish	Kurdish	Turkish	Kurdish	Turkish	Kurdish
Not at all	17 12,8	8 11,9	10 7,5	5 7,5	29 21,8	5 7,5	2 1,5	1 1,5	20 15,0	11 16,4	10 7,5	1 1,5	17 12,8	9 13,4
A little	16 12,0	2 3,0	12 9,0	5 7,5	11 8,3	3 4,5	8 6,0	5 7,5	17 12,8	5 7,5	9 6,8	1 1,5	13 9,8	8 11,9
P	,002		,466		,082		,268		,481		,409		,000	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

So me	23 17,3	13 19,4	12 9,0	10 14,9	17 12,8	15 22,4	13 9,8	2 3,0	34 25,6	20 29,9	20 15,0	13 19,4	33 24,8	13 19,4
A lot	21 15,8	10 14,9	26 19,5	12 17,9	25 18,8	13 19,4	27 20,3	16 23,9	18 13,5	10 14,9	31 23,3	15 22,4	31 23,3	13 19,4
A whole lot	56 42,1	34 50,7	73 54,9	35 52,2	51 38,3	31 46,3	83 62,4	43 64,2	44 33,1	21 31,3	63 47,4	37 55,2	39 29,3	24 35,8
Total	13 3 10 0,0	67 10 0,0	13 3 10 0,0	67 10 0,0	13 3 10 0,0	67 10 0,0	13 3 10 0,0	67 10 0,0	13 3 10 0,0	67 10 0,0	13 3 10 0,0	67 10 0,0	13 3 10 0,0	67 10 0,0
X ²	4,946		1,660		9,567		3,170		1,607		6,502		1,686	
df	4		4		4		4		4		4		4	
p	,293		,798		,048		,530		,808		,165		,793	

According to relations between native language and writing attitudes in Table 2, there are meaningful correlations between native language and items such as “I like drawing”, “Thinking what to write makes me sad”, “I wish I could have much more time to write at school” ($p < 0.05$).

There isn't meaningful correlation between native language and items such as “I like writing story”, “writing is boring”, “I like writing in my leisure times”, “I enjoy writing letters and notes to people”, “I like writing at school”, “it is enjoyable to write something at home”, “I like reading”, “I think I am a good writer”, “I like writing”, “how often do you write at home”, “I like sharing my writings with the others”, “writing is enjoyable” ($p > 0.05$).

Conclusions

Although there is a little relation between the negative language and writing attitudes there haven't been detected important differences in generally.

Recommendations

- Different native languages can be chosen in different studies.
- Different class grade can be chosen in different studies.
- Different learning skills can be chosen in different studies.

REFERENCES

- AKSAN, D. (2007). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARTUT, K. (Tarihsiz). *İlköğretim (I. Kademe-birinci sınıf) yazı öğretiminde temel ilkeler*. Adana: Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü.
- ASLAN, D. ve AYTAÇ, A. (2010). “İlk okuma yazma öğretimine ilişkin tutum ölçeği geliştirilmesi”. *İlköğretim-Online*, (9)3, 841-850.
- AYDIN, İ.S. ve YANGİL, M.K. (2013). “Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin edimsel sınıflandırılması”. *Turkish Studies*, 8/1, 829-841.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- BAŞTÜRK, M. (2004). *Dil edinim kuramları ve Türkçenin anadili olarak edinimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- BYRNE, D. (1988). *Teaching writing skills*. Honkhong: Longman.
- CEMİLOĞLU, M. (2009). *Dil bilimi açısından Türkçe yazılı anlatım ve anlatım teknikleri öğretimi*. Bursa: Alfa Aktüel Yayıncılık.
- CEYHAN, M. A. ve KOÇBAŞ, D. (2009). *Çiftidillilik ve eğitim*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- ÇELEBİ, M. D. (2006). “Türkiye’de anadili eğitimi ve yabancı dil öğretimi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 285-307.
- ÇELENK, S. (2006). *Etkinlik temelli ilk okuma ve yazma öğretimi*. İstanbul: Morpa Yayınları.
- DEMİREL, Ö. (2002). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- DEMİREL, Ö. (2003). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- DEMİR, C. ve YAPICI, M. (2007). “Ana dili olarak Türkçenin öğretimi ve sorunları”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 9/2, 177-192.
- DİLAÇAR, A. (1968). *Dil ve dilcilik*, Ankara: TDK Yayınları.
- HUBER, E. (2010). “Bildirişim edincinin dil edincine etkisi”. *Dil Dergisi*.135, 7-21.
- KAVCAR, C. (1998). “Türkçe eğitimi ve sorunları”, *AÜ TÖMER Dil Dergisi*, 65.
- MALTEPE, S. (2006). “Türkçe Öğretiminde Yazılı Anlatım Uygulamaları İçin Bir Seçenek: Yaratıcı Yazma Yaklaşımı”. *Dil Dergisi*, 132, 56-66.
- ÖZ, M. F. (2001). *Uygulamalı Türkçe öğretimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- SEVER, S. (2004). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. (4. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- SİNAN, A.T. ve DEMİR, S. (2010). “İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıflar Türkçe ders kitaplarındaki öykülerin metin dil bilimsel yöntemler ışığında değerlendirilmesi”. *Turkish Studies*, 5/1, 886-929
- TAŞER, S. (2009). *Konuşma Eğitimi*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- TEMİZKAN, M. ve SALLABAŞ, E. (2009). “Öğretmen adaylarının okuma ve yazmaya yönelik tutumlarının karşılaştırılması”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış,155- 176.
- TÜRKEK, A. ve ÜNLÜCÖMERT, N.(2013). “Öğretici metinlere yönelik yaratıcı okuma uygulaması örneği ve sürece ilişkin öğrenci görüşleri”. *Turkish Studies*, 8/12 , 1345-1358.
- YAVUZ, M. (2010). “Öğretmenlerin geri bildirimlerine göre okul müdürlerinin dinleme becerilerinin analizi”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal Of Education)*, 38, 292-306.
- YILDIRAN, G. (1983), “Okulöncesi eğitimde okul, anne-baba ve çevre arasındaki işbirliğinin sağlanması”. Koç, N.(Ed.), *Okulöncesi eğitim ve sorunları* (ss. 69-88). Ankara: TED Yayını.

Student Writing Attitude Survey

Class:

Native language:

1. I like to draw (circle one)

not at all a little some a lot a whole lot

2. I like writing stories.

not at all a little some a lot a whole lot

3. Writing is boring.

not at all a little some a lot a whole lot

4. I like to write in my spare time.

not at all a little some a lot a whole lot

5. I enjoy writing notes and letters to people.

not at all a little some a lot a whole lot

6. I like writing at school.

not at all a little some a lot a whole lot

7. I have trouble thinking about what to write.

not at all a little some a lot a whole lot

8. It's fun to write things at home.

not at all a little some a lot a whole lot

9. I like to share my writing with others.

not at all a little some a lot a whole lot

10. Writing is fun.

not at all a little some a lot a whole lot

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

11. I wish I had more time to write at school.

not at all a little some a lot a whole lot

12. I like to read.

not at all a little some a lot a whole lot

13. I think I'm a good writer.

not at all a little some a lot a whole lot

14. I like to write.

not at all a little some a lot a whole lot

15. How often do you write at home?

not at all a little some a lot a whole lot

DESTAN ŞAİRİ FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA’NIN SÖZ VARLIĞI*

*Melike ULUÇAY***

ÖZET

Her dil temel kelime hazinesi, deyimler, atasözleri ve kalıplaşmış ifadelerden oluşan bir söz varlığına sahiptir. Söz varlığı bir dilin zenginliğini, dili kullanan milletin kültür birikimini ve düşünce dünyasının gücünü gösteren ve geliştiren önemli ölçütlerden biridir. Dilin edebiyatın ana malzemesi olmasıyla nedeniyle, söz varlığını oluşturan kelime ve terkipler de bu ana malzemenin en küçük anlam birimleridir. Edebi eserleri meydana getiren şair ve yazarlar eserlerinde kullandıkları sözler ile bir dilin söz varlığını zenginleştirmekle birlikte dile ait olan söz varlığının aktarılmasını sağlarlar.

Bu çalışma Türk edebiyatının en üretken şairlerinden biri olan ve 1953’ten sonra kendini yalnızca Türkçenin söz varlığı ve dizim olanaklarıyla şiir yazmaya adanmış Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın söz varlığını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Örneklem olarak seçilen, şairin Kurtuluş Savaşı’nı destan formunda kaleme aldığı Bağımsızlık Savaşı serisindeki bütün şiirler, bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Kelimeleri sıklıklarına göre dizen ve kelime sıklık istatistiği yapan “Simple Concordance Program 4.07” kullanılarak söz varlığı unsurlarının içinde yer aldığı ortak bir havuz oluşturulmuş ve burada yer alan kelime, özel isim, ikileme, deyim ve atasözleri ayrı ayrı tespit edilmiştir. Söz varlığına ilişkin nicel veriler gösterilirken, en sık kullanılan söz varlığı unsurlarının eserin türüyle ve içeriğiyle olan bağlantıları tartışılmıştır. Kelime listesinde yer alan kelime ve kavramların sıklığı ile şairin üslubu hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Şairin kendi ürettiği, Türkçenin söz varlığına katkıda bulunan kelimeler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fazıl Hüsnü Dağlarca, Söz Varlığı, Bağımsızlık Savaşı Serisi.

*Bu makale, Pamukkale Üniversitesince 19-22 Aralık 2012 tarihlerinde düzenlenen 5. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunulan sözlü bildiri genişletilerek ve düzeltilerek hazırlanmıştır.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: melikeulucay@gmail.com

AN EPIC POET FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA'S WORD PROPERTY

ABSTRACT

Each language has a unique word property including fundamental vocabulary knowledge, idioms, proverbs and clichéd expressions. Word property is one of the most important criteria which show and develop the richness of a language, the cultural accumulation of a nation which uses the language and the power of that nation's intellectual world. As the language is the main element of literature, words and phrases forming word property are from the smallest units of meaning. Poets and authors creating literature works both help transfer word property and enrich a language's word property with their use of expressions in their works.

This study was conducted to determine the word property of Fazıl Hüsni Dağlarca who is one of the most prolific poets of Turkish literature and adores his life to write poems with only the word property and syntagm of Turkish language after 1953. Therefore, firstly all poems in the Independence War Series written in an epic style of Turkish War of Independence which were chosen as sampling were transferred into computer. Then, a common group comprising the elements of word property was generated by using the Simple Concordance Program version 4.07 which enables to order words according to their frequencies and conduct frequency statistics. After then words, proper names, handiadyoins, idioms and proverbs in that group were determined one by one. In the presentation of quantitative data related to the word property, the relations among the most frequently used elements of the word property and the works' genres and contents were discussed. As a result, an evaluation was made according to the frequencies of vocabularies and concepts in the vocabulary list and the poet's literary style. Lastly, the words created by the poet and contributing to the word property of Turkish language were determined.

Key Words: Fazıl Hüsni Dağlarca, Word Property, Independence War Series

Giriş

Fazıl Hüsni Dağlarca, 94 yıl süren hayatının 75 yılını şiire ve Türkçenin arı bir dil olmasına adanmasıyla Türk edebiyatında önemli bir yer edinmiş ve sembolleşmiş şairlerden biridir.

Fazıl Hüsni Dağlarca şiir tutkudur. Yaşamda ve evrende ne varsa şiirle anlatılabileceğine inanır. Bu inançta olduğu için de neredeyse hiç yazı yazma gereği duymamıştır. Şiirlerinde yaşamı anlatması yanında poetik düşüncelerini de ortaya koyar. (Kılıçarslan, 2009: 30)

Hece ve aruz vezniyle yazdığı onlarca şiirden sonra kendi şiirini oluşturan Dağlarca Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinde Garip, İkinci Yeni, 60 Kuşağı, Maviciler, Hisarcılar gibi dönemlere şahit olmasına rağmen hiçbir akımdan etkilenmeyip kendi şiir akımını oluşturmuştur. Ancak ses, yapı ve söyleyiş gibi şiir unsurları dikkate alındığında Dağlarca'nın Necip Fazıl, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Muhip, Cahit Sıtkı ve Ziya Osman Saba gibi şairlerin şiir terbiyesi ve zevkiyle yetiştiği söylenebilir. Bu kuşak, başta Baudelaire olmak üzere Fransız sembolist

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

şairlerinin imaj dünyalarından geniş ölçüde etkilenmiştir (Ertop, Kılıçarslan 2009: 77). Yelok (2009:354) Dağlarca'nın söze can verip dili alabildiğince güzel kullanarak düşünce ve hayal dünyasını anlatırken Türk diline de katkıda bulunduğunu belirterek neredeyse bir asırlık geçmişiyle meydana getirdiği geleneği olan sade dili, şiir biçimleri, bağlaçlarla uzayıp giden mısraları, kelime tekrarları yaparak oluşturduğu ses kompozisyonlarıyla ve her şeye rağmen kullandığı Öz Türkçe kelimeleriyle bir şiir dünyası kurduğunu ayrıca Dağlarca'nın üretkenliği, samimiyeti, dilin sınırlarını zorlayan, Türkçenin ifade imkânlarının sınırsız olduğunu ispatladığını vurgulamıştır.

Dağlarca ve Türkçecilik

Türkçecilik, Türk dilini sevmek, onun büyüklüğüne ve üstünlüğüne inanmak, varlığını korumak, onu başka dillere karşı müdafaa etmek, sadeliğini sağlamak ve kudretli bir edebiyat dili hâline getirmektir (Timurtaş, 1992). Türkçenin arı ve zengin bir şiir dili olması için çaba gösteren Dağlarca bir Türkçecidir. "Türkçem benim ses bayrağım" deyişini bizlere kazandıran şair Türkçe tutkunudur. Anlatmak istediklerini Türkçe kelimelerle daha iyi ifade ettiğini düşünmektedir. İnce'nin (2009) belirttiğine göre Dağlarca "Benim şiirimde bir başarı varsa bu Türkçemize duyduğum saygının ürünüdür." der.

Dağlarca 1955 yılından sonra Öz Türkçe sevgisiyle dil devrimi kavgasına dâhil olarak da dilci bir tavır takınır (Yelok, 2009: 351).

Yelok'a göre (2009: 351) Türk şiirinin ustalarından olan Fazıl Hüsni Dağlarca, bir asra yaklaşan hayatını halkın dilini aramak, mahalli olanı dile getirmeye çalışmak, Türkçenin söyleyiş imkânlarını genişletmek gayretiyle şiirini yoğurmuştur. Onun şiirle yoğrulması, şiirin varlığıyla hayatını bütünleştirmesi, hayatının her anında şiirle birlikte olması ve kendi şiir dilini oluşturması, oluşturduğu bu dili muhafaza etmek amacıyla gösterdiği titizlik ve ihtiyat küçümsemez. Bunların sonucunda o, kendine özgü bir Dağlarca dili ortaya koymuştur. Dağlarca bunun için genel manada dili zenginleştirmek için gayret göstermiş, bunu yaparken de Türkçenin ifade imkânlarını alabildiğine zorlayan bir şiir dili meydan getirmiştir.

Anıtkabir'de ilk kez ortaya çıkan özleştirme eğilimi kimliğini Asu'da bulur (Demircan, 2009: 359). Yelok (2009:351), Dağlarca'nın Öz Türkçeci tavrı İnkılâp (İstiklal Savaşı) (1951), İstanbul Fetih Destanı (1953), Asu (1955), Batı Acısı (1958) ve Aç Yazı (1959) adlı kitaplarının daha sonra yapılan baskılarında şiirlerini yeniden elden geçirdiğini belirtmiştir. Dağlarca ile yapılan bir söyleşide bu durumu "Eskiden yayımlanmış yapıtlarımda bile olabildiğince sözcük değiştirmeleri yapıyorsam 1959'dan "Türkçe Katında Yaşamak" şiirinden beri yalnız Türkçe sözcüklerle yazıyorsam, Türkçenin suç başışlamaz egemenliğindedir." diyerek izah etmiştir.

Hızlan'a göre (2009: 83) Bugün birçok şairin arı, duru Türkçeyle şiir yazabilmesinin, kelime zenginliğine kavuşmuş olmasının öncüsü Dağlarca'dır. Çünkü başkası tarafından zenginleştirilmiş kelimeleri ve bir tür edebi mirası kullanmamış, aksine bir kelimeyi o, şiirsel bir hale getirmiştir.

Dağlarca ve Bağımsızlık Savaşı

Türk Kurtuluş Savaşı olağanüstü kahramanları ve olağanüstü olayları içerdiği için önemli bir destan kaynağıdır. Dağlarca bir tarih bilinci oluşturmak için milletimizin tarihiyle ilgili destan formunda kalıcı şiirler yazmıştır. "Yurdumuz büyük bir yapıtsa destanlarımız o büyük yapıtın geleceğini, gelecek kuşakların eline veren büyük imge kurgularıdır. Özgürlük belgeleridir. Bu gerçek böyle de biline." cümleleri bu durumu tasdik eder niteliktedir.

Yahya Kemal, "Türkler destan yapmaktan destan yazmaya fırsat bulamamışlardır." der; fakat Hızlan'a (2009) göre tarihimizin büyük savaşlarını destan boyutunda işleyen Fazıl Hüsni, Çakırın Destanı, Üç Şehitler Destanı, İstiklal Savaşı Samsun'dan Ankara'ya, İstiklal Savaşı-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

İnönüler, Sivaslı Karınca, İstanbul Fetih Destanı, Anıtkabir, Delice Böcek, Yedi Memetler, Çanakkale Destanı, Malazgirt Ululaması ile bu destan şiirinin temsilcisi durumundadır. Dağlarca, vatan sevgisi ve savunmasını ölümsüz masallar haline getirir.

Şair sonraki destanlarının çok büyük bir bölümünde Kurtuluş Savaşı mücadelesini anlatır. Kurtuluş Savaşı'nı anlattığı destanlarda da bu kez Mustafa Kemal, destanın dokusundaki ana kahramandır. (Asiltürk, 2009: 186)

Bağımsızlık Savaşı serisi beş kitaptan oluşmaktadır. İlk kitap olan *Samsun'dan Ankara'ya* işgal altındaki ülkenin bir bütün oluşturmaya başlamasını anlatır. İkinci kitap *İnönüler*'de ortaya çıkan ulusal gücün kendi kişiliğini bulması, üçüncü kitap *Sakarya Kıyıları*'nda ülkenin kara günleri, dördüncü kitap *30 Ağustos'ta* düşmana büyük bir darbe vurularak İzmir yolunun ordularımıza açıldığı anlatılır. Serinin son kitabı olan *İzmir Yollarında* ise bir ulusun bağımsızlığını yitirmesiyle neleri yitirebileceğinin unutulmaması ve bundan ders alınması gerektiği anlatılır.

Dağlarca bu destan dizisini şu cümlelerle tanıtır: “Bu yapıtlar salkımı Bağımsızlık Savaşımızı boydan boya dile getirmektedir. Ulusumuzun özgürlükle eş anlamlı olduğunu, bütün tarihsel yaşamı içinde bir gün bile tutsaklık uçurumuna düşmediği övüncünü taşımaktadır. Yapıtın ilk yaprağında gösterilen şema, 20 ayrı çalışmadan oluşmaktadır. Bu çalışmalar sırasıyla okunmadıkça, ulusumuzun yaşama boyutu, direnç boyutu, geleceklerdeki boyutu gözle görülmez.” (Şimşek, 1999: 198).

Kurtuluş savaşı ile ilgili birçok eser kaleme alınmış olmasına rağmen bu eserler destan niteliği kazanamamışlardır. Yani İlyada ve Şehname'de olduğu gibi bir epik destan biçimi kazanamamışlardır. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde Fazıl Hüsni Dağlarca, Türk tarihinin önemli olaylarını bir bütünlük anlayışıyla şiirleştirerek Türk şairleri arasında ayrıcalıklı bir konum kazanmıştır (Börekçi, 2005: 225).

Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Veriler doküman inceleme tekniği ile elde edilmiştir. Fazıl Hüsni Dağlarca'nın *Bağımsızlık Savaşı* serisinde yer alan şiir kitapları veri kaynağı olarak kullanılmış, dokümanda yer alan şiirlerin kelime sayımı ve analizi yapılarak toplam ve farklı kelime kullanım sıklıkları belirlenmiştir.

İncelenen kitaplar şunlardır: *Samsun'dan Ankara'ya*, *İnönüler*, *Sakarya Kıyıları*, *30 Ağustos*, *İzmir Yollarında*.

Örnekleme oluşturan eserlerdeki bütün şiirler elektronik ortama aktarılmıştır ve bir metin havuzu oluşturulmuştur. İlk olarak deyimler, ikilemeler ve özel isimler işaretlenerek metinlerden ayrılmıştır. Havuzda bulunan ayrı yazılan birleşik kelimeler TDK'nin Yazım Kılavuzu'na (2005) göre “+” işareti ile birleştirilmiştir: alaca karanlık, alın yazısı vb. Daha sonra da Simple Concordance Program 4.07 yazılımı ile metin havuzunun ham listesi çıkarılmıştır. Listedeki kelimelerin çekim ekleri kontrol edilerek silinmiş ve kelimeler kök ya da gövde biçimlerinde birleştirilmiştir. Fiiller “-” işareti ile gösterilmiştir: yap-, at-, ver- vb. Bütün işlemlerin ardından kelimeleri, özel isimleri, ikilemeleri, deyimleri gösteren dört ayrı liste elde edilmiştir. Çalışmada sunulan söz varlığı verileri bu listelerden elde edilmiştir. Ayrıca bu listeler incelenmiş ve Dağlarca'nın ürettiği kelimeler ile bugün Standart Türkiye Türkçesi'nde kullanılmayan fakat Dağlarca'nın kullanıma çıkardığı kelimeler tespit edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Fazıl Hüsni Dağlarca'nın Bağımsızlık Savaşı eserlerindeki söz varlığına ilişkin genel veriler şöyledir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Unsurlar	Toplam	Farklı	Toplam/Farklı Oranı
Kelime	19394	2684	7,22
Özel İsim	1094	370	2,95
İkileme	357	82	4,35
Deyim	304	154	1,97
Toplam	21149	3290	6,42

Şiirlerin oluşturduğu havuzda; kelime, özel isim, ikileme ve deyimden meydana gelen toplam 21149 unsur bulunmaktadır. Bunlar da 3290 farklı unsurun tekrarlanması sonucu oluşmuşlardır. Her söz varlığı unsuru ortalama olarak 6 kez (6, 42) tekrar edilmiştir.

Şiirlerin oluşturduğu havuzda diğer söz varlığı unsurları dışında toplam 19394 kelimenin yer aldığı bu kelimelerden 2684'ünün birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Şiirlerde bir kelime ortalama olarak 7 kez (7,22) tekrar etmiştir. Şiirlerde geçen en sık ilk 100 kelime şöyledir:

bir 532; ki 197; dağ(tepe) 183; de- 183; mı(mi/mu/mü) 183; ol- 183; da(de) 159; ne 155; bu 152; ben(zamir) 139; var 128; **gök** 125; **yer** 124; el(organ) 119; **at** 118; **toprak** 117; daha 116; **yurt** 116; **düşman** 109; **ana** 108; gece 104; ya(ünlem) 101; gel- 94; ayak 92; işte 83; **biz** 81; değil 81; al- 80; gibi 80; o 80; **vatan** 76; ses 75; gör- 72; sen 72; **al** 71; biri 71; kara(renk) 71; karanlık 71; dur-70; gir-70; bütün 68; ağız 67; git- 67; kuş 67; su 67; hep 64; **savaş** 64; **yok** 63; **kan** 62; büyük 61; duy- 60; göz 59; öyle 59; üst 59; **öl-** 58; var- 58; **bayrak** 57; **er(erkek)** 57; ağaç 56; **ordu** 56; **yürek** 56; ağustos 54; i- 54; çok 53; kal- 51; kocaman 51; çocuk 50; yürü- 50; **can** 49; her 49; ta 49; büyü- 48; **süngü** 48; geç- 47; gün 47; uzak 47; artık 46; **hey(ünlem)** 46; **yaşa-** 46; yüz(çehre) 46; baş 45; iç 45; kız 45; oğul 45; en(zarf) 44; **ha(ünlem)** 44; karşı 44; yıl 44; et- 43; sanki 43; iki 42; kadar 42; **köy** 42; **sev-** 42; ama 41; **düşün-** 41; kişi 41; **parla-** 41; soluk 41; yel 41.

Yukarıdaki kelimeler arasında koyu renkle gösterilen *gök, yer, at, toprak, yurt, düşman, ana, biz, vatan, al, savaş, yok, kan, öl-, bayrak, er(erkek), ordu, yürek, can, süngü, hey(ünlem), yaşa-, ha(ünlem)* gibi kelimeler destan türüyle ilişkili kelimeler olduğu için listenin üst sıralarında yer almaktadır. Listenin devamında da *güç(kuvvet), vurul-, şehit, saldır-, kılıç, özgürlük, millet, ulus, birlik, istiklal, cephe, memleket, savunma, sömürge, zafer, destan, gazi, hürriyet, bağımsızlık, gaza, pala(kılıç), müdafaa, savunu* gibi destanın kelime dünyasında öncelik gösteren benzer kelimelere rastlanmaktadır.

Şiirlerde kullanılan söz varlığı unsurları içinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen özel isimler incelendiğinde, 1094 toplam özel isim kullanıldığı, bunların 370 tanesinin birbirinden farklı özel isimler olduğu görülmektedir. Şiirlerde bir özel isim ortalama olarak 3 kez (2,95) tekrarlanmıştır.

Mustafa Kemal 89; İzmir 83; Allah 49; Türk 20; Ankara 20; Sakarya 20; Akdeniz 17; İstanbul 15; İnönü 14; Sivas 14; Tanrı 13; Afyon 13; Erzurum 12; Dumlupınar 10; İsmail 10; Türkiye 10; Anadolu 9; Bursa 9; Tınaztepe 9; Eskişehir 8; Satı 8; Ahmet 7; 1. Ordu 7; Çanakkale 7; Fahrettin Paşa 7; Konya 7; Oğuz 7; Salih 7; Teymur 7; Ali 6; 2. İnönü 6; Kocabaş 6; Memiş 6; Samsun 6; Sivas Kongresi 6; Süleyman 6; Abdullah 5; Acıdağ 5; Adana 5; Apustol 5; Aslıhanlar 5; İnönüler 5; Mehmet 5; Mehmetçik 5; Recep 5; Rizeli 5; Tekin 5; Ahmetgil 4; Belkahve 4; Can 4; Gülsüm 4; Hasan 4; Havza 4; Kemal 4; Kocaeli 4; Kutahya 4; Murat Dağı 4; Toros 4; Van 4;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

Yunan 4; Zeki 4; Aydın 3; Bozdağ 3; Cengiz 3; Çalköyü 3; Deli Orhan 3; Döğeri 3; Eber Gölü 3; Elif 3; Elifçik 3; 57. Alay 3; Hak 3; İbrahim 3; 2. Ordu 3; İzmirli 3; Kalecik Sivrisi 3; Kasım 3; Korkut 3; Memet 3; Menderes 3; Orhan 3; Orta Asya 3; Özdemir 3; Palandöken 3; Sakarya Savaşı 3; Şehzadebaşı 3; Toroslar 3; Turgut 3; Türkler 3; Uşak 3; Yalçın 3; Afrika 2; Akbaş 2; Akçal Dağı 2; Akpınar 2; Altaylar 2; Ankara Kalesi 2; Antep 2; Artvin 2.

Yukarıdaki özel isimlere bakıldığında 89 sıklıkla en fazla tekrar eden özel isim Kurtuluş Savaşı'nın temel öznesi konumunda olan *Mustafa Kemal*'dir. İkinci sırada yer alan özel isim ise Kurtuluş Savaşı'nda yabancı işgalinin sona erip, zaferin kazanıldığı yer olan *İzmir*'dir. Üçüncü sırada ise savaşın arka planı yani manevi boyutunu teşkil eden *Allah* kelimesinin yer aldığını görüyoruz. Dördüncü sırada ise *Türk* kelimesinin tekrarlanması savaşın milli boyutunu göstermektedir. Sonrasında yer alan *Ankara, Sakarya, Akdeniz, İstanbul, Sivas, Afyon, Erzurum, Dumlupınar, bursa, Eskişehir, Ordu, Çanakkale, Konya, Samsun, Sivas, Adana, Ashıhanlar, Havza, Kocaeli, Kütahya, Van, Uşak, Antep, Artvin* şehirleri Kurtuluş Savaşı'nın coğrafyasını oluşturmaktadır. Şiirlerde yer alan bu isimler, Atatürk'ün "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıl bütün vatandır." sözünün destana yansımış biçimidir.

Diğer kişi isimleri ise Kurtuluş Savaşı'nın yardımcı özneleri konumunda olan Anadolu insanı temsil etmektedir. Bağımsızlık Savaşı eseri içinde gerçek kişileri ve yerleri barındırdığı için bu yönüyle geleneksel destandan ayrılmaktadır.

Şairin kullanmış olduğu özel isimler zihinde toplumumuza özgü duygu değerleri taşıyan göstergeler olması yönüyle önem taşımaktadır.

Şiirlerdeki anlatımın gücünü artıran önemli unsurlardan biri olan ikilemelere bakıldığında toplamda 357 ikilemenin kullanıldığı bunların 82 tanesinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Her bir ikileme ortalama olarak 4 kez (4,35) kez tekrar edilmiştir.

Ölüm kalım 57; **yer yer** 55; şırl şırl 31; **öküz mökül** 30; parıl parıl 18; **omuz omuz** 12; uzun uzun 8; kolay kolay 6; köy möy 6; al al 4; çoluk çocuk 4; er geç 4; **hey hey(ünlem)** 4; kara kara 4; **ölüm mölüm** 4; parça parça 4; usul usul 4; yeni yeni 4; yorgun argın 4; ana baba 3; bir bir 3; cik cik 3; damar damar 3; gece gündüz 3; kana kana 3; sabah sabah 3; yalım yalım 3; yanı sıra 3; alev alev 2; avuç avuç 2; baştan başa 2; beş on 2; boy bos 2; dede mede 2; gacı gücü 2; hayal meyal 2; kendi kendine 2; kurt kuş 2; pırıl pırıl 2; tek tek 2; üst üste 2; adı sanı 1; adım adım 1; alt alta 1; art arda 1; az buz 1; az çok 1; boy boy 1; bölük bölük 1; cıvıl cıvıl 1; daha daha 1; dalga dalga 1; der demez 1; dilim dilim 1; diri diri 1; dış dış 1; dişe dişe 1; dizi dizi 1; et met 1; gece mece 1; gelen giden 1; gizli gizli 1; göz göz 1; göze göz 1; gün gün 1; gürül gürül 1; ıslıl ıslıl 1; ileri geri 1; karış karış 1; kör topal 1; lime lime 1; lokma lokma 1; pare pare 1; sağ selamet 1; sağlı sollu 1; salkım salkım 1; tel tel 1; uç uca 1; uçsuz bucaksız 1; yavaş yavaş 1; yol yol 1; yön mön 1.

İkilemeye katılan ikinci sözcüğün, öncekinin önsesine bir "m" eklenmesiyle kurulan kağıt mağıt, okul mokul, araba maraba gibi örnekler, özellikle konuşulan dilde çok sık kullanılmaktadır (Aksan, 2006; 60). Ancak şairin şiirlerinde kullandığı kendi ürettiği ikilemeler de mevcuttur. Bunlar: köy köy, sızı sızı, ayak ayak, dipçik dipçik, çiçek çiçek, kıl kıl, ip ip, alaca alaca, yalaz yalaz, türkü türkü, bayrak bayrak, vatan vatan, elif elif, yağız yağız, şahadet şahadet, felek felek, gönülcel gönülcek, sarıca sarıca, doruk doruk, burç burç. Şair anlatımı kuvvetlendirmek için kelimelerin duygusal değerini artırarak kendisine özgü bir kavramlaştırma yani kavram işaretleme yapıyor.

Damı sarmış yangın:

Öküzün boynu yalaz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

O ne boynuz, görüle.

Keçinin kuyruğu yok

Saçak olmuş kıl kıl,

Deri sarkmış aşağı

Eti ip ip örüle.

Toplumun maddi ve manevi kültürünü yansıtan, anlatımı güçlü kılan en önemli unsurlardan biri olan deyimler incelendiğinde şiirlerde 304 deyim kullanıldığı, bunların 154'ünün birbirinden farklı deyimler olduğu tespit edilmiştir. Her deyim şiirlerde ortalama olarak 2 kez (1,97) tekrar edilmiştir.

Allah Allah 26; yok olmak 15; şehit olmak 14; şaha kalkmak 8; kurşun sıkmak 7; soluk almak 7; geri çekilmek 5; gün doğmak 5; güneş doğmak 5; haber salmak 5; yok etmek 5; ant içmek 4; ayağa kalkmak 4; kına yakmak 4; ses etmek 4; türkü söylemek 4; can vermek 3; dile gelmek 3; ele geçirmek 3; ele geçmek 3; geri kalmak 3; karşılık vermek 3; kim bilir 3; ne çıkar 3; ne kadar 3; selam vermek 3; ses vermek 3; taş kesilmek 3; var olmak 3; abdest almak 2; açık düşmek 2; ağır gelmek 2; çiğ çiğ yemek 2; dağ gibi 2; dar gelmek 2; duman almak 2; el ele vermek 2; geri dönmek 2; gözünü yummak 2; harekete geçmek 2; hayra yormak 2; kan oturmak 2; karşı koymak 2; namaza durmak 2; ne demek 2; tanış çıkmak 2; toprağa düşmek 2; yollara düşmek 2; zorunda kalmak 2; acı duymak 1; ah etmek 1; akla gelmek 1; akli ermek 1; ar etmek 1; ateş açmak 1; ayak basmak 1; az gelmek 1; baş eğmek 1; belini kırmak 1; besmele çekmek 1; bıyıkları terlemek 1; bir uçtan bir uca 1; bir varmış bir yokmuş 1; birlik olmak 1; can gelmek 1; cana can katmak 1; cana kıymak 1; çiçek açmak 1; çifte koşmak 1; dal budak salmak 1; dalıp gitmek 1; derine inmek 1; dert çekmek 1; duman etmek 1; el atmak 1; el çırpma 1; elde etmek 1; elinde tutmak 1; elinden gelmek 1; eline almak 1; esir düşmek 1; evirip çevirmek 1; feda olsun 1; geri almak 1; geri vermek 1; göğüs vermek 1; göz değmek 1; gözleri fal taşı gibi açık 1; gözleri parlamak 1; gözüne dizine dursun 1; gücü yetmek 1; güm güm etmek 1; gün ağarmak 1; gün batmak 1; günaha girmek 1; güneş batmak 1; hayran olmak 1; helal olsun 1; hız almak 1; iç içe girmek 1.

Savaş kavram alanına giren deyimler: “şehit olmak, şaha kalkmak, kurşun sıkmak, geri çekilmek, yok etmek, can vermek, ele geçmek, ele geçirmek, dar gelmek, harekete geçmek, karşı koymak, toprağa düşmek, acı duymak, ateş açmak, duman etmek, kan gövdeyi götürmek, nişan almak, şehit düşmek”tir. Şiirin geneline hâkim olan mistik tavır “Allah Allah, şehit olmak, abdest almak, namaza durmak, besmele çekmek, günaha girmek, helal olsun, kul olmak, şehit düşmek” gibi deyimlerle kendini göstermiştir.

Olağanüstülükleri gösteren deyimler ise: “taş kesilmek, bir varmış bir yokmuş, yoktan var etmek”tir. Bu gibi deyimler destan formunda yazılan bu şiirlerin biçim ve içerik noktasında uyumlu olduğu görülmektedir.

Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Ürettiği Kelimeler:

Şairler, duygularını, zihinlerindeki imgeleri şiire aktarırken sözcükleri yeni anlamlarla kullanabilmekte, onlara yeni değerler yükleyebilmektedirler (Aksan, 2003: 36). Aşağıdaki örneklerde Dağlarca'nın göstergeleri anlam açısından daha etkili kılmak için duygu değeri yüklediği kelimelerden ve dilde bulunmayan, onun ürettiği yeni kelimelerden örnekler verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

1) Of be of,

Tüketemez,

Alamaz,

Vallahi acederim,

Düşman yese yese beni. (Samsun'dan Ankara'ya: 20)

Acet- : aç+et- acıktırmak anlamında kullanılmıştır. Sıfat ve yardımcı fiili birleştirerek yapmıştır.

2) Ne işin var buralarda

Yurt büyütümü mü diyorlar

Büyük müsün, tok musun yurdun var da? (30 Ağustos: 108)

Büyütüm: Yurt büyütmek manasında kullanılmıştır.

3) Irmaklar

Sakarya'dır, yurda gökaydın,

Bir yeni gündüzü getire getire.

Gökaydın: Şehitlerin ölmediklerini, gökte olduklarını anlatmak için analogi yoluyla "günaydın" yerine "gökaydın" ifadesini kullanmıştır. Çünkü "günaydın" yeryüzündekilere denir. Yine bu ifadeyle destanın olağanüstü boyutu ön plana çıkmaktadır.

4) Bir Mardinli'nin

Bir Hopalı'nın

Bir Artvinli'nin

Bir Şavşatlı'nın

Bir Rizeli'nin

Bir Urgalı'nın

Bir Kastamonulu'nun

Bir Antalyalı'nın

Bir Mersinli'nin

Bir Erzincanlı'nın

Bir İskenderunlu'nun

Yüzü

Benzerdi hep

Yandırılmış yakıldırılmış öldürülmüş

Yüzüne

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bir İzmirli'nin. (İzmir Yollarında: 90)

Yakıldırıl-: diğer kelimelere uyum sağlaması için ezgi amacıyla şair tarafından türetilmiş bir kelimedir. Bu şekilde paralel yapılar oluşturulmuş. Dil bilgisel olarak mümkün, özel bir kelime türetilmiştir.

- 5) Hayra yordum bu işin sonunu ağam,
Beni yeniden genç etti bu yoru.
Düşman ya gece çatar ya gündüz,
Ne ala benzer ne kıra taşıdığım parıltı,
Ben feleğin dışındayım.
Yeter mi bakalım bana zoru? (Samsun'dan Ankara'ya: 47)
Yoru: Şair bu göstergeyi tabir anlamında kullanmıştır.

- 6) Öylesine iri öylesine yücelek.
Karanlık ışıltılı yeşil.
Sanki dönmüş bütün şehitlerinden,
Yer, dışarı. (İzmir Yollarında, 100)

Yücelek: -lak, -lek ekiyle türetilmiş, daha yüce anlamına gelen bir kelime.

- 7) Aç idi at
Aç idi yüzbaşı
Aç idi önyüzbaşı
Aç idi eskil yüzbaşı
Binbaşı
Yarbay
Albay. (İzmir Yollarında, 72)

Eskil: Büyük Türkçe Sözlük'te "Yunan- Latin tarih ve uygarlıklarıyla ilgili" ve "Aksaray'a bağlı ilçe." olarak geçer.

Şiirde kıdemli, eski manasında kullanılmıştır.

Dağlarca'nın Hatırlattığı Kelimeler

Dağlarca Türkçe kelime kullanmak için Eski Anadolu ağız özelliklerinden ve bugün yaşayan Türkiye Türkçesi ağızlarından kelimeler kullanmıştır. Bu kelimeler sözlüklerde yer alıp Ölçünlü Türkiye Türkçesinde pek kullanılmayan kelimelerdir. Bu kelimeler Türkçe oldukları için daha sık kullanılabilirler.

- 1) Kendi dilince güzel
Ağırması yaşamanın ölümün,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

Haydi varalım

Gönlümüzdeki yalazla

Anlamın göllerine. (Sakarya Kıyıları, 51)

Ağırmak: Bu göstergenin anlamı Tarama Sözlüğü'nde (2009: 15) “haykırmak” olarak geçmektedir.

2) Kanlar ki karanlığa nar

Hele hele dayandımız.

Vurulanın yarasın sar

Hele hele dayandımız.

Dayantı: Bu göstergenin anlamı “Derleme Sözlüğü'nde (2009: 1384) “destek, dayak” olarak geçmektedir, yani dayanılan şey ya da kişi.

3) Savaş yurdu kurtarıırken bizi yurda esrik kılar

Ağzımız değil yüreğimiz özgürlük sütü üzre kırmızı (İzmir Yollarında, 80).

Esrik: Bu göstergenin anlamı Tarama Sözlüğü'nde (2009: 98) “sarhoş” olarak geçmektedir. Kelimenin aslı esrüttür.

Şair aynı zamanda birçok yöresel sözcük ve yöresel deyişle birlikte, konuşma diline ait ifadeler de kullanmıştır: “Rüzgârdanağrı, gönülcek, yedmek, sankim, yeğnik, dah, dahha, bacım, iyceden, ilen dedikleyin, sabağınan. gayricek, nah, ko, deneler, çoğımış, dimeden bizik, heye nirde, yooo, deyu, dellan”...

Konuşulan dilden yararlanma, içtenliği pekiştirdiği gibi, okuyan/dinleyenin kendi konuştuğu dili bulmasına, şiiri kendisine yakın hissetmesine de yol açar. (Aksan, 2003:29)

Şairin konuşulan dildeki bu ses kalıplarını ve yerel söyleyiş biçimlerini şiirde kullanması onun şiirlerini daha da doğallaştırmaktadır.

Şiirlerde yer alan “aldı” ile başlayan bölümler ise okuyucuya halk hikâyesi geleneğini hatırlatır:

“Aldı kara sazını eline.

Aldı çayır:

Aldı portakal:

Aldı kuru fasulye” gibi...

SONUÇ

Türk edebiyatının en verimli dönemlerinden biri olan Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin, en özgün temsilcilerinden biri olan, dilimize “Türkçem benim ses bayrağım” deyişini kazandıran, Türkçeci şair Dağlarca, dilin imkânlarını zorlayarak Türkçenin söz varlığını zenginleştirmek istemiştir. Bunu neoloji yaparak, yeni kelimeler türeterek ve konuşma dilinin ağız özelliklerini ve halka ait kelimeleri kullanarak yapmıştır. Böylece Dağlarca yalnızca Türkçenin söz varlığını

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

kullanarak zengin bir şiir sözlüğü oluşturmuştur. Kısa ve öz anlatımı, karmaşık ve uzun cümlelere tercih etmesi şiirlerdeki etkiyi artırmıştır. Şairin yerel ve doğal söyleyişler kullanması, konuşulan dilden yararlanması onun şiirlerini içten ve çekici kılmakla birlikte kalıcı olmasını da sağlamıştır.

Türk edebiyatının destan şairi ve Türkçeci şairi Dağlarca'nın şiirlerine Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu yüz temel eserde, Türkçe ders kitaplarında ve Türk Dili ve Edebiyatı ders Kitaplarında daha fazla yer verilmesi yeni nesle tarih bilinci ve dil sevgisini kazandırması ve söz varlığını zenginleştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Dağlarca'nın ürettiği kelimelerin Türk Dil Kurumu'nun sözlüklerine alınması gerektiği tarafımızdan düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, D. (2003). **Cumhuriyet Döneminden Bugüne Örneklerle Şiir Çözümlemeleri**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AKSAN, D. (2006). **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**. Ankara: Engin Yayınları.
- AKSAN, D. (2006). **Türkçenin Sözcüğü**, Ankara: Engin Yayınları.
- ASILTÜRK, B. (2009). “*Destan Şairi Olarak Dağlarca*”. **Fazıl Hüsni Dağlarca** (Ed: Konur Ertop ve Özgen Kılıçarslan). s. 179-186 Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ATAÇ, N. (1970). **Diyeğim –Söz Arasında**, İstanbul: Varlık Yayınları.
- BAYAR, N. (2006). **Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BÖREKÇİ, M. (2005). *Kurtuluş Savaşını Destanlaştıran Şair: Fazıl Hüsni Dağlarca*. 1. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu'nda sunulan bildiri. Erzurum, 19-22 Temmuz.
- BÖREKÇİ, M. (1997) “*Tarih İçinde Türkçenin Sesi/Sessizliği*”, **Ekev Akademi Dergisi**, C. 1, S. 1, s. 241-252.
- DAĞLARCA, F.H. (2009). **Bağımsızlık Savaşı 1, Samsun'dan Ankara'ya**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DAĞLARCA, F.H. (2009). **Bağımsızlık Savaşı 2, İnönüler**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DAĞLARCA, F.H. (2009). **Bağımsızlık Savaşı 3, Sakarya Kırıları**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DAĞLARCA, F.H. (2009). **Bağımsızlık Savaşı 4, Otuz Ağustos**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DAĞLARCA, F.H. (2009). **Bağımsızlık Savaşı 5, İzmir Yollarında**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DEMİRCAN, Ö. (2009) “*Dağlarca ve Türkçe*”,**Fazıl Hüsni Dağlarca** (Ed: Konur Ertop ve Özgen Kılıçarslan). s.355-386, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- DİLÇİN, C. (2009) **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERTOP, K. ve KILIÇARSLAN, Ö. (Ed.) (2009) **Fazıl Hüsni Dağlarca**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- HIZLAN, D. (2009) “*Dağlarca'nın Kuşatıcı Şiiri*”, **Fazıl Hüsni Dağlarca** (Ed: Konur Ertop ve Özgen Kılıçarslan). s.82-86, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İNCE, Ö (2009). “*Fazıl Hüsni Dağlarca ve Geleneğin Arka Yüzü*”,**Fazıl Hüsni Dağlarca** (Ed: Konur Ertop ve Özgen Kılıçarslan). s. 49-56, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

-
- KILIÇARSLAN, Ö. (2009) “*Dağlarca ve Şiir Görgüsü*”, **Fazıl Hüsnü Dağlarca** (Ed: Konur Ertop ve Özgen Kılıçarslan). s.29-35, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ŞİMŞEK, T. (1999). *Fazıl Hüsnü Dağlarca Hayatı ve Şiiri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- TİMURTAŞ, F. K. (1992). “*Türkçecilik Cereyanının Tarihi*”, **Türk Dünyası El Kitabı**. s. 248. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009) **Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

FERİT EDGÜ'NÜN “BİR GEMİDE” ÖYKÜSÜNÜN GREİMAS’IN EYLEYENLER MODELİNE GÖRE İNCELEME DENEMESİ*

*Ahmet USLU***

ÖZET

Hikâye sanatı, onu meydana getiren anlatıcısından bağımsız olmayan, anlatıcısının kurguladığı izlencede meydana gelen bir anlatı türüdür. Eser meydana geldikten sonra yorumlama, anlamlandırma sırası okura gelir. Metnin içerdiği yapıları, izlekleri yeniden yorumlamak, dönüştürmek, anlamsal bağlarını keşfetmek okurun işidir. Eski Yunancada gösterge anlamına gelen semeion ile bilim anlamına gelen logos sözcüğünün birleşmesiyle meydana gelen semology Türkçede gösterge bilimi terimiyle karşılanmaktadır.

Göstergebilimin öncüleri olarak iki isimden söz etmek mümkündür. Bunlar Charles Sanders Peirce ve İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure’dür. Peirce, “Tüm evren, yalnızca göstergelerden oluşmamış olsa bile, göstergelerle dolup taşar” sözü ile bütün bilgi nesnelerinin göstergebilimin konusu olabileceğini ifade etmiştir.

Ferit Edgü’nün “Bir Gemide” öyküsü 1978 yılında yayımlanmıştır. Biz bu öyküde Greimas’ın göstergebilim için önerdiği metin inceleme metodunu kullandık. A.J. Greimas’a göre anlatının oluşabilmesi için öyküyü başlatacak bir olay ve bu başlangıç durumunu bozacak dönüştürücü öğeye ihtiyaç vardır. Göstergebilim bir metni çözümlerken, yüzey yapısından hareketle, derin yüzeydeki yapıya açıklık getirmeye çalışır. Bunu yaparken de metnin anlam evrenine ulaşmaya çalışırken bazı araçlar kullanır. Greimas’ın eyleyenler modeli karşıtlıklar ilkesine dayanır. Bu metodun öykü incelemesinde ve metni derin anlam düzeyinin kullanılmasında önemli olduğunu düşünüyoruz. Öyküde kesitler belirlenmiş, daha sonra da kesitler söylemsel ve anlamsal düzeyde incelenmiştir. Bu kesitlerde eyleyenler modelinde bulunan altı eyleyenin bulunduğu, anlatı izlenceleri tespit edilmiştir. Bu çalışmanın bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilim, göstergebilimsel çözümleme, eyleyenler modeli, öykü, durum-kesit öyküsü

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi El-mek: ahmetuslu43@hotmail.com

ANALYSIS ESSAY OF FERİT EDGÜ'S STORY "BİR GEMİDE" ACCORDING TO GREİMAS' ACTANTS MODEL

ABSTRACT

The art of story is a form of narrative that is not independent from its creator, namely the narrator, and created within the theme fictionalized by its narrator. When the work is created, it is the reader's turn to interpret and give meaning to it. The reader's duty is to reinterpret, transform the structures in the text and themes as well as unveiling the meaning connections between those. Semiology derived from Ancient Greek word semeion meaning sign and logos meaning science is known as science of signs in Turkish.

Two people should be mentioned as founders of Semiology. These are Charles Sanders Peirce and Swiss linguist Ferdinand de Saussure. Saying "Although the universe is not entirely made up of signs, it overflows with signs", Peirce expresses that all objects can be subject of Semiology.

The story of Ferid Edgü, "Bir Gemide", was published in 1978. The text analysis method proposed by Greimas for semiological analysis was utilized in this story. A.J. Greimas argues that an incident starting the story and an element transforming the initial status are required for creating the narrative. During the analysis, semiology aims at clarifying the deep structure of the text through its surface structure. Within this analysis, some instruments are applied in order to reach at the meaning universe of the text. "Actants Model" of Greimas is based on the Principle of Opposites. It is widely acknowledged that this method is highly significant in story analysis and application of deep structure of text. After the segments in the story were determined, they were analyzed in terms of discourse and semantic levels. It is appreciated that this paper will shed light on successive researches.

Key Words: Semiology, semiological analysis, actants model, story, situation - story

Giriş

Hikâye incelemesi konusunda birçok yöntem denenmiş ve hikâyenin anlamlandırılması konusu kuramcılar tarafından farklı şekillerde ele alınarak incelenmiştir. Hikâye sanatı, anlatıcısından bağımsız olmayan, anlatıcı tarafından kurgulanan bir anlatı türüdür. Metin meydana geldiğinde ise yorumlama ve anlamlandırma sırası okura gelmektedir. Biz bu çalışmada Ferit EDGÜ'nün "Bir Gemide" adlı hikâyesini Göstergebilimsel bir çözümleme modeli olarak Greimas'ın Eyleyenler Modelini esas alarak bir çözümleme çalışması yapacağız.

Göstergebilimin öncüleri olarak iki isimden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki Charles Sanders Peirce, ikincisi ise İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'dür. Peirce, "Tüm evren, yalnızca göstergelerden oluşmamış olsa bile, göstergelerle dolup taşar" sözü ile bütün bilgi nesnelerinin göstergebilimin konusu olabileceğini ifade etmiştir.(Altunkaya 2012, 762)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

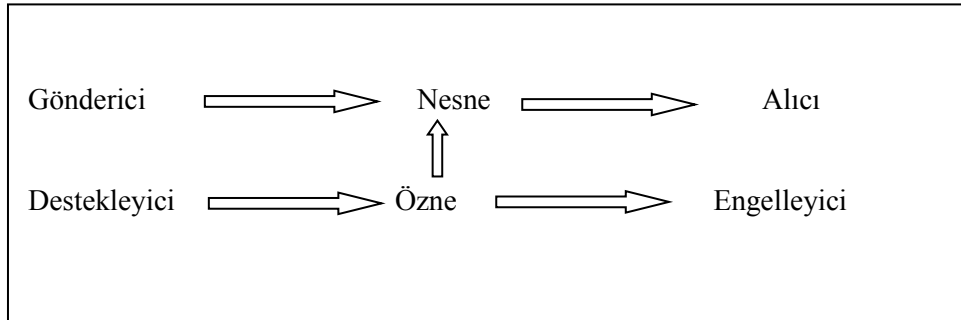
Saussure 1916'da yayımlanan *Cours de linguistique générale* (Genel Dilbilim Dersleri) adlı eserinde göstergebilim varlığını ilke olarak ileri sürmüştür. (Barthes 2009, 27) Daha sonra ise bu görüş kuramcılar ve eleştirmenler tarafından geliştirilerek yeniden ele alınmıştır.

Saussure "Dil, kavramlar belirten bir göstergeler dizgesidir." (Saussure 1998, 45) der. Dil göstergeler bütünüdür. Saussure Genel Dilbilim Dersleri adlı eserinde gösterge, gösteren ve gösterilen kavramlarını da şu şekilde açıklar: "Kavramla işitme imgesinin birleşimine gösterge diyoruz... Bütünü belirtmek için gösterge sözcüğü kullanılmalı, kavram yerine gösterilen ve işitme imgesi yerine de gösteren terimleri benimsenmelidir." (Saussure 1998, 109) Bu durumda ağaç sözcüğü gösterendir, ağaç sözcüğü söylendiğinde aklımızda uyandırdığı kavram gösterilendir, iki kavram birlikte göstergeyi oluşturmaktadır. Bir gösterilenin farklı gösterenleri olabilir. Ağaç için İngilizce'de tree sözcüğünün kullanılması gibi.

Edebî metinlerde gösterenler cümle üstü birimlerdir. Çünkü onlar sözce içinde bir anlam ifade ederler. Tek başlarına veya bulunduğu cümleye bakarak onları anlamak bazen imkânsızdır. Bu gösterenleri anlamak için cümleden öteye, bağlama veya sözceye bakmak şarttır. (Erdem 2009, 123) Göstergebilim; gösterge dizgelerini betimlemek, göstergelerin birbiriyle kurdukları bağıntıları saptamak, anlamların eklemlenerek oluşma biçimlerini bulmak, göstergeleri ve gösterge dizgelerini sınıflandırmak bu sayede metnin anlaşılmasını sağlayabilecek bir kuram olma özelliği taşır.

Greimas eylemleri altı eyleyene dönüştürerek aralarındaki ilişkileri şu şekilde gösterir: (Yücel 1999, 119)

Tablo 1: Greimas'ın Eyleyenler Modeli

Greimas kişilerin eylemlerini altı eyleme indirdikten sonra bunları işlevleri açısından kendi aralarında ikiyeşerli biçimde birleştirir: (Kıran 2003, 216)

1. İsteyim Eksen: özne ve nesne karşıtlığı
2. İletişim eksen: gönderici ve alıcı karşıtlığı
3. Güç eksen: Destekleyici ve engelleyici karşıtlığı

Greimas bu eyleyenleri gerçekleştiren oyuncuların olduğunu ve bir oyuncunun birden çok eyleyeni gerçekleştirebildiği gibi tek bir eyleyenin de birkaç oyuncu tarafından gerçekleştirebildiğini söyler. Altı eyleyenin hepsi bir anlatıda olabildiği gibi daha az da olabilir. Ancak en az iki eyleyenin (Özne – Nesne) bulunması zorunluluğu vardır. (İşeri 2000, 124)

Greimas'ın eyleyenler modelinde metni çözümleyebilmek için ilk olarak metin vakanın sürecini değiştiren olay ve kişiler dikkate alınarak kesitlere ayrılır. "Bir kesit, aralarında bir dayanışma bağıntısı bulunan mantıksal bir çekirdekler dizisidir." (Barthes 2009, 118)

Göstergebilim, anlamlı bir dizge oluşturan birimlerin aralarında bir ilişkinin, kurallı bir dayanışmanın olduğuna inanır; anlamların benzer öğelerden değil, karşıt öğelerden doğduğu

varsayımına dayanır. Bu nedenle etrafımıza baktığımızda işittiğimiz, gördüğümüz, farkına vardığımız tüm dizgelerin derinliklerinde bir anlamsal bütünlüğün olduğunu ve tüm insanların bu anlamsal imleri anlamlandıran veya anlamlandırmaya çalışan birer gösterge avcısı olduğunu ifade eder. Çünkü yazın pek çok bilgiyi üstlenir. (Yılmaz 2013, 2631)

Tüm anlatı türlerinde, örneklerinde her öznenin karşısında yer alan bir karşı özne bulunmaktadır. Belirli bir nesneye göre tanımlanan karşılıklı bağıntılarda, birinin yengisi diğerinin yenilgisi, birinin bulduğu ötekinin yitirdiği olarak belirmektedir. Böylece aynı anlatı birbirine karşıt, gene de birbirini bütünleyen iki anlatı izlemi: izlem-karşı-izlem biçiminde eklenmektedir. Her anlatı aynı temel çizgiye göre birbirini izleyen üç deneyim biçiminde gelişip sonuçlandığı söylenebilir: (Yücel 1999, 127-128)

Yetkilendirici Deneyim: Öznenin belirli bir edimi gerçekleştirebilmesi için gerekli edinci kazanması.

Sonuçlandırıcı Deneyim: Öznenin izlencesini gerçekleştirebilmesi için edinci kazanması.

Onurlandırıcı Deneyim: Öznenin başarısının (kahramanın) başkalarınca tanınması ve onaylanması.

Bu çalışmada izlenecek yol gösterge dizgelerini çözümlemek olacaktır. Yüzeyden derine bakıldığında ilk görünen, metnin anlatım düzlemidir. Bu nedenle çözümlemede, ilk aşamada anlatım düzlemi kesitlenerek önce söylemsel düzey, yani kişilerin uzam ve zaman içinde yer alışları belirlenecek, sonra metin anlatısal düzeyde eyleyenler ve anlatı izlenceleri açısından incelenecektir.

1. Genel Çözümlemeler

Ferit Edgü'nün 1978'de yayımlanan "Bir Gemide" adlı öyküsü incelememize konu olacaktır. Öykünün adı Bir Gemide daha başlangıçta bir belirsizlik izlenimi vermektedir. "Bir" sözcüğü burada öncelikle belirsizlik anlamını vermek için kullanılmıştır. Öykünün ilerleyen kesitlerinde bu geminin sıradan, herhangi bir özelliği olmayan, diğerleri gibi olduğu anlaşılır. Bir sözcüğü işlevsel bir anlama sahiptir. Belirsizlik, kesin olmayan anlamı yanında öykünün sonlarına doğru görülen ışık ve başka bir gemiye geçme fikri kabul görmeyecektir. Çünkü içinde bulunan geminin de diğerlerinden bir farkı yoktur. Gemiler birbirinin aynısıdır. Bu nedenle de tüm gemiler "bir"dir. Bu "Bir Gemi" o kadar sıradan ve diğerleri ile aynıdır ki isim bile yazma gereği duyulmamıştır.

Gemi sözcüğü daha öykünün başlığında bir bütünü, içinde bulunan bir nesneyi göstermektedir. Gemi işlev olarak bir noktadan diğer bir noktaya ulaştıran nesnedir. Gemi yolculuğu zorluk, belirsizlik kelimelerini de beraberinde taşır. Fırtına en büyük engelleyicidir. Hedefine ulaşmaya çalışan gemi fırtına ile engellenmeye çalışır. Buna rağmen hedefine varabilen gemi başarılıdır. Ancak geminin sürekli batma, yok olma içindekilerle birlikte hedefe varamama ihtimali de bulunmaktadır. Gemi başka bir bakış açısı ile bir kurtarıcıdır. Umut taşıyıcıdır. Gemi ile yelken açılan yeni limanlar kurtuluşun bir temsilcisi de olabilir. Ancak bu öyküde bu anlamı çağrıştıracak bir anlam kesiti bulunmuyor. Hatta tam aksine adı bile olmayan bu gemi hiçbir amaca hizmet etmediği yolculuğun "meçhule" yapıldığı izlenimini veriyor. Öyküdeki gemi kara parçasından uzakta hiçbir şekilde kara ile teması bulunmayan uçsuz bucaksız denizde yalnız, amaçsız bir nesnedir. Ne ayrıldığı yer ne de varacağı nokta bellidir. Gemiden tek kurtuluş başka bir gemiye geçmektir. Gemi varlığı ile yolcuları umutsuzluğa sürükler.

Öykü benöyküsel ("tanık") anlatıcının gözlemleri, düşünceleri, yorumları eşliğinde anlatılıyor. Benöyküsel anlatıcının adı öyküde verilmiyor. Çünkü o da diğerleri gibidir, ayırt edici bir özelliği yoktur. Öyküde merak ve gerilimi oluşturan ve öyküyü ayakta tutan bir gece vakti

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

anlatıcı ile gemiden birinin güvertede karşılaşması oluşturuyor. Karşılaşılan kişinin kaptan olup olmadığı öykü boyunca merak konusudur. Öykü sonunda da gerçekten kim olduğu konusu netleşmez. Ancak kaptan da değildir. Öykünün genelinde işlenen ana merak konusu ise gemiden kurtuluşun sağlanıp sağlanmayacağıdır. Öykü sonunda bu kurtuluş gerçekleşmez. Ancak gelecekte gerçekleşeceğine dair umutla bitirilir.

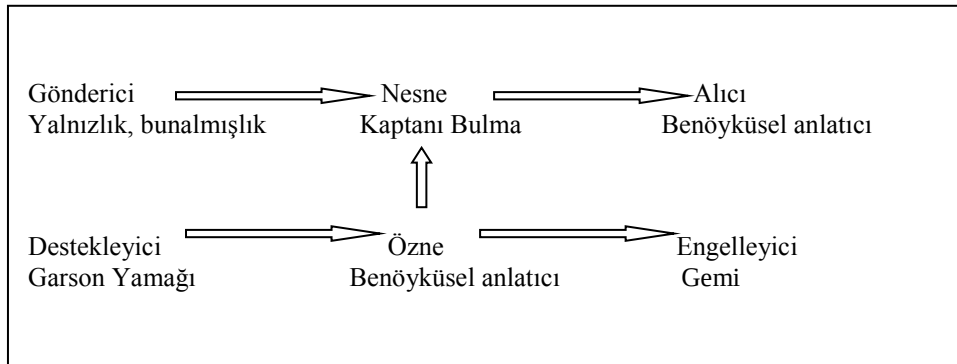
1.1. Kesitlere Ayırma

Greimas'ın eyleyenler modelinde metni çözümleyebilmek için metni kesitlere ayırmak gerekir. Kesit, aralarında bir dayanışma bağıntısı bulunan mantıksal bir çekirdekler dizisidir. (Barthes 2009, 118) "Bir Gemide" öyküsünü üç kesite ayırarak inceleyeceğiz.

1.1.1. Birinci Kesit:

Bir akşam vakti yemekten sonra güverteye çıkan anlatıcı ile başlıyor. Anlatıcının içinde bulunduğu durum çevre betimlemeleri ile hissettiriliyor. Havanın ağır, eriyen bir kurşun gibi oluşu aynı zamanda anlatıcının ruh halini de anlatması bakımından önemlidir. Böyle durumlarda insanın içinde bulunduğu ruh hali onu yalnızlığa iter. Karamsarlık, bunalma hali, yalnızlık ve düşünce içinde olma birbirini tetikleyen, bir arada düşünülmesi gereken kavramlardır. Anlatıcı da filikaların altında kimsenin göremeyeceği bir yeri tercih eder. Burada anlatıcının içmonologlarına şahit oluyoruz. Gemide oluşunun nedenlerini ve nasıllarını sorgulayan bir anlatıcı. Gemiye ne zaman nasıl geldiğini anımsamaya çalışır fakat hatırlayamaz. Hafızasında hayal meyal bir toprak parçası (yemyeşil, boz ya da kül rengi) canlanır. Fakat bir toprak parçasında yaşayıp yaşamadığını bile hatırlayamaz. Zaten yemyeşil bir toprak parçası hayali hemen ardından bir çöle, kül rengi, boz bir alana dönüşür. Hayali bile imkânsızdır. Anlatıcı burada varlığını sorgular. Bu sorgulama ve yalnızlık onu bir arayışa bir kurtarıcıya yöneltir. Gemi metaforunda kurtarıcı elbette kaptan olacaktır. Peki, kaptan nasıl biriydi? Metnin bu kesitinde benöyküsel anlatıcı kaptanın nasıl olduğunu anlamaya ve anlatmaya çalışır. Daha önce bir iki kez kaptan zannederek gördüğü, karşılaştığı kişi kaptan değildir. Ya da aklındaki kaptan imajına uymaz: "Üstü başı yırtık pırtık, hemen hemen çırılçıplak, gözleri yuvalarından fırlamış, yağlı saçları omuzlarını bulan, bir deri – bir kemik, zavallı bir insandı dümen başındaki." Bu kişi kaptan olamazdı. Burada kaptan arayışına garson yamağının verdiği bir cevap onda bir aydınlanma meydana getirir: "Tüm iş rotada biliyorsunuz, demişti. Rotayı Kaptan Babamız çizer. Rota çizildikten sonra da kim olsa yönetebilir gemiyi. İş bir fırtına patlamasın." Kaptan gemide rotayı belirleme işini yapar. Sonrasında ise gemi garson yamağına bile bırakılabilir. Ancak yine de kaptan için gemidekilerin Kaptan Babamız diye hitap etmesi önemlidir. Bu kim olduğunu neye benzediğini bilmedikleri kişi onlar için bir babadır. Bütün ihtiyaçlarını gidermektedir.

Tablo 2: Birinci Kesitteki Eyleyenler Modeli

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İlk kesitte öykü kahramanı durum öznesi olarak belirir. Özne nesneye sahipse bağlaşım, değilse ayrışım öznesi adını alır. Öykü kahramanı eyleyenler örnekçesinde nesne olarak belirtilen kaptanı bulma'daki kaptanı bulamamıştır, sahip değildir. Bu nedenle bu öznenin ayrışım özelliğini gösterir. Gönderici konumunda bir kişi değil durum sözkonusudur. Yalnızlık, bunalmışlık, sıkılmışlık alıcının güdülenmesini sağlayan etmenlerdir. Destekleyici konumundaki garson yamağı özneye kaptanın bulunması, tanınması amacına ulaşması için destekleyici bir güçtür. Ancak garson yamağının zaman zaman dümene kendisinin de geçtiğini söylemesi ve sürekli değişik kişilerin dümen başında olması kaptanın tanınmasını ve bulunmasını zorlaştırmaktadır. Geminin içinde bulunduğu bu durum en büyük engelleyicidir.

Kaptanın gemideki en büyük görevi rotayı tayin etmektir. Rota tespit edildikten sonra kaptana çok bir iş kalmamaktadır. Rota tespit edildikten sonra gemiyi o rota dâhilinde kim olsa götürebilecektir. Bu aşamada benöyküsel anlatıcı rotayı sorgulamaya başlar: "Acaba bizim rotamız neye göre çizilmişti? Hangi limana doğru? Gemiye yönetenler biliyor muydu bu sorunun karşılığını? Yoksa onlar da bilinmezliğin rotasında mı tutuyorlardı dümeni? Gelişigüzel çizilmiş, amacı olmayan bir rota üstünde mi ilerliyorduk? Belki haritası bile olmayan bir rota." Kaptan ister olsun ister olmasın rotayı belirledikten sonra kim olsa rotayı takip ederek gemiyi hedefe götürebilecektir. Ancak tek engel fırtınadır. Bir fırtınanın kopmasını ve geminin batma tehlikesi ile karşı karşıya gelinmesini ister benöyküsel anlatıcı. Bu sarsıntı herkesi kendine getirecek belki de kaptanı ortaya çıkarabilecektir. Öyküde kaptanın sorgulanması bu kısımda büyük harfler kullanılarak daha belirgin hale getirilmiş. Fırtınada gemidekilerin bağırışlarını duyar gibi oluruz bu yazım şekli ile: "KAPTAN BABAMIZ NERDE? NİÇİN KURTARMIYOR GEMİMİZİ? İMDAT!" Ancak kaptan geminin batacağını anladığı zaman geminin tek su almayan filikasına atlayıp "Batıyorsunuz çocuklar, batıyorsunuz ve ben kaçarak kurtuluyorum, diye neşeli kahkahalar atarak sıvışma yolunu seçmeyecek mi?" Anlatıcı bu soruyu sorduktan sonra da cevabını kendisi verir: "Eğer kaptanı varsa bu geminin, mutlak bunu yapacaktır gibime geliyor."

Bir metaforlar düzleminde öyküyü değerlendirirsek gemi kapsadığı anlam ve içerdiği yoğunluk nedeniyle dünyayı temsil ediyor. Benöyküsel anlatıcı bu gemiye neden, nasıl bindiğini, kaptanının kim olduğunu, nerden gelip nereye gittiğini bilmemektedir. Bunu kimsenin de bilmediğine inanır. Kendisini uçsuz bucaksız bir denizde yani evrende bulmuştur. Dünya için bir rota çizilmiş ve o rota dâhilinde hareket etmektedir. Ancak sorun olduğunda her kimse ve neredeyse geminin kaptanı yani dünyaya yön veren kişi, varlık çıkıp gidecektir. İnsana düşen bu yolculukta kim olduğunu veya kime hizmet ettiğini, amacını sorgulamadan hayatına devam etmektir. Öyküde anlatıcının ya da garson yamağının sonraki kesitlerde gelen kişinin adının verilmemesi de öneminin olmamasındandır. Yani BİR gemide herhangi birileri, birbirinden çok da farklı olmayan kişilerdir, bu nedenle de adlarının bir önemi yoktur. Peki kaptan? Kaptan dünyanın sıkıntılı zamanlarında yol gösteren, rota tayin eden kişi ya da varlıktır. Geminin babasıdır. Dünya gemisinde kaptanlar peygamberlerdir. Ancak burada dikkat çeken bu kaptanlar geminin fırtınadan kurtulması için ellerinden gelenleri yaparlar; fakat baktılar ki dünya kurtarılacak değil onlar da buradan kurtuluşun tek yolu olan su almayan tek filika ile kendilerini kurtarırlar.

Benöyküsel anlatıcı kaptan sorgulamasından sonra tayfalara ve yolculara geçer. Tayfalar her gün kendilerine gösterilen işleri yaparlar. Yolcular ise sınıf sınıf. "Birinci mevkidekiler domuz gibi yiyorlar ve geceleri balo salonunda oyun oynayarak, dans ederek eğleniyorlar. İkinci mevkidekiler, birincidekilere özeniyorlar. Üçüncü mevkidekiler, kendilerine gösterilen işleri yapıyorlar. Önlerine konulan çorbayı, fasulyeyi, pilavı yiyorlar ve hiçbir gün bıktık demiyorlar." Burada gemi metaforunda insanlar üç kategoriye ayrılmış: Hali vakti yerinde derdi, tasası olmayan zengin, eğlence düşkünü insanlar. Burada anlatıcının bu gruptaki insanlardan pek de hoşlanmadığını anlıyoruz. Bu insanlar **domuz gibi** yemektedirler. İkinci gruptaki insanlar orta halli

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

insanlar. Bunlar da birinci gruptakilere özenen, ilk fırsatta onların yerini alabilecek insanlar. Üçüncü gruptaki insanlar ise hizmet eden, geminin devamı ve düzeni için gerekli insanlar. İşçiler.

Bu kesitte sıkılan, içinde bulunduğu durumdan bunalan anlatıcı özneyi güverteye yönlendiren içinde bulunduğu durumdur. Sıkışmışlık ve bunalma göndericisi ile benöyküsel anlatıcı karşıtlığı görülür. Bu yalnızlık ve sıkılmışlık, sıkışmışlık gemi kaptanını bulma, arama eylemine yöneltir. Benöyküsel anlatıcı gemiden sorumlu olarak gördüğü kaptanı arama işine koyulur. Anlatıcı özne ve kaptanı arama nesnesi karşıtlığı onun garson yamağı ile desteklenmesi ile sürdürülür. Kaptan nesne, destekleyici garson yamağı ve anlatıcı özne tarafından bulunamayacaktır. Arama ve sonuçsuzluk, kaptanın kim ya da nasıl biri olduğu sorularının cevapsızlığı öyküyü sürükleyen karşıtlıklardır.

Bu kesitin anlatı izlencesinde isteyim ekseninde özne konumundaki anlatıcı özne, nesne konumundaki kaptanı bulma ideali arasındaki ilişki ile bir anlatı sözcesi oluşturur. Bu ilk kesitte özne, kaptanı bulma edimin gerçekleştirilebilmek için gerekli edinci kazanmıştır. Böylelikle anlatı izlencesinin eyletim ve edinç aşamaları gerçekleşmiştir. Edinç aşaması, dönüşüm sürecinin ilk aşamasıdır. Bu aşamada özne, bir eylemi gerçekleştirilebilmek için yetenekleri kazanmaya çalışır. Sorgulamaya ve araştırmaya devam eder. Bunun için öznenin yapmak zorunda olması, yapmayı istemesi, yapabilmesi (güç) ve yapmayı bilmesi (bilgi) gerekir. Bunlardan birinin eksik olması, özneyi başarısız olmaya iter. (Kıran ve Kıran 2003, 249)

Bu kesit gemi metaforunun anlatıcı öznedeki bıraktığı ruhsal çözülme ile başlar. Öykü boyunca ağırlığı hissedilen metaforun ağırlığı sıradan bir akşamın sıradan bitmesi ile son bulur. Her ne kadar gencin gelmesi ile birlikte bir dönüşüm beklense de bu gerçekleşmez ve öykü başladığı yerde biter. Greimas'ın anlam düzeylerini ayırdığı dört öğeyi öyküde şu şekilde gösterebiliriz:

Eyletim	Edinç	Edim	Yaptırım
Gönderici	Bilgi	Kaptanı	Kaptanın kim olduğunu öğrenemiyor. Kaptansız bir gemi olduğu sonucuna varıyor.
Özne	Güç	Sorgulamak	
Merak		Aramak	

Bu kesitteki:

Betiler

Gemi, güverte, eriyen bir kurşun
gibi hava; boz, kül rengi toprak;
Üstü başı yırtık pırtık, hemen hemen
Çırılçıplak, gözleri yuvalarından fırlamış kaptan(?)

İzlekler

sıkılmışlık, bunalmışlık, aramak, merak, esensizlik

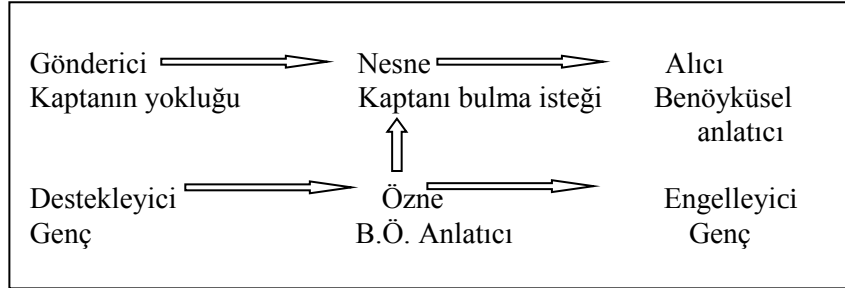
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

1.1.2. İkinci Kesit:

Benöyküsel anlatıcı bu kesitte yanına gelen biri ile sohbet etmeye başlar. Öncelikle kaptan olup olmadığını merak eder. Kaptanı eleştirir. Burada benöyküsel anlatıcı ile gelen gencin konuşmaları merak uyandırır. Gerçekten de bu kişi kaptan mıdır? Değilse kimdir?

Tablo 2: İkinci Kesit teki Eyleyenler Modeli

İkinci kesitte dikkat çeken kavramlar destekleyici ve engelleyicinin aynı kişi olmasıdır. Burada içmonologdan diyaloga geçilir. Benöyküsel anlatıcı az önce içinde yaşadıklarını dışa vurmaya başlar. Burada anlatıcının yanına gelen genç, anlatıcının kaptanı ve geminin işlevini anlaması noktasında benöyküsel anlatıcıyı desteklemekle birlikte onun kafasını daha da karıştırarak kaptanı bulması konusunda onu engeller. Gelen kişi ile benöyküsel anlatıcı arasındaki şu konuşma dikkat çekicidir: “Sakın siz de bu gemide doğmuş olmayasınız? Dedi / Hayır, dedim. Ben bir kara parçasında doğdum. / Ya da öyle sanıyorsunuz, dedi. Düşgücü.” Gelen genç, anlatıcıyı daha belirsiz bir duruma sürüklemiştir: Gemide doğma ihtimali.

Yolculuk tutkusunu diye bir tutkuyu bilmediğini söyleyen kişi, anlatıcının aslında istemeden bu gemide olduğunu ispatlamak ister gibidir: “Birincisi, niçin bu gemiyi seçtiniz? / Başkası yoktu onun için, dedim / İkincisi, nereye gitmek istiyordunuz? / Bunu ben de bilmiyordum, dedim. Bildiğim yalnız gitmek istediğimdi. Limana indim ve limanda demirini almakta olan bu gemiyi buldum. Hemen atlardım.” Ancak bu cevabı çok da inandırıcı bulmayan kişi geminin adını sorar, fakat anlatıcı ne geminin adını bilir ne de yanında olduğu filikanın üzerinde geminin adı yazmaktadır.

Konuşma bir süre devam ettikten sonra gelen kişinin kullandığı ifadeler anlatıcıya bu kişinin kaptan olabileceğini düşündürür. Ancak kişi bunu yalanlar. O da bu geminin kaptanı olmadığını düşünür. Amaçsız, gelişigüzel yol almakta olduklarına ve böyle giderlerse batacaklarını düşünürler. Gelen genç de anlatıcı gibi bu soruna kafa yormuştur. Kaptan olmak, fikrini ortaya atar anlatıcı. Fakat buradaki sorun da ne için kaptan olunacağıdır. Kendilerini kurtarmak için mi yoksa gemiyi kurtarmak için mi? Anlatıcı gemiyi, gemideki insanları kurtarma fikrindedir. Ancak karşısındaki kişi tam olarak öyle düşünmemektedir. Gemide çalışan tayfalar kaptan kelimesini duyar duymaz uzaklaşırlar, forsalar ise pislik içinde yaşayan dilleri bile farklı olan insanlardır. Gelen kişinin düşüncesi kaptan köşkünü ele geçirip gemiye yeni bir yol çizmek ve ilk limanda herkesi kurtarıp gemiyi orada batırmak. Fakat anlatıcı gemiyi denizin ortasında olduğu yerde batırmayı düşünür. Kurtulan kurtulsun der. Anlatıcı her şeyin bir rastlantı olduğuna inanır. Karşısındaki kişi de rastlantıların zaman içinde anlam içerebileceğini anlatır. Anlatıcı gemiyi limana ulaşmadan batırmanın bir kurtuluş olduğunu düşünür. Herkesin her şeyden, tüm acılardan bir kurtuluşu olacaktır.

Anlatıcının bir şeyler yazdığını daha önce de gördüğünü söyleyen kişi bunları ne yaptığını nasıl gönderdiğini merak eder. Niçin yazdığını, kime yazdığını kendisinin de bilmediğini belirten anlatıcı yazdıklarını bir şişeye koyarak denize attığını söyler.

İkinci kesit aslında varoluşsal bir sorgulama anlamı içeriyor. Benöyküsel anlatıcı kaptanı ve kaptanın varlığını sorguladıktan sonra mitlerde olduğu gibi bir kahraman olmayı hayal eder. Amaç insanlığı kurtarmaktır. Madem ulaşılacak bir liman yoktur, amaçsız ve gelişigüzel hareket eden bu geminin kaptanı bile yoktur, zaten terk edilmiştir. O zaman bu geminin batırılmasında hiçbir sakınca yoktur. Yalnız forsalar; ayakları bağlı, geminin işini yapan, pislik içinde çalışan bu insanlar ölmeyi hak etmezler. Belki sadece kurtarılması gereken yegâne insanlar bunlardır. Burada sosyalist bir eleştiriden, dünya görüşünden bahsetmek mümkündür. Bir tarafta zenginler, burjuva sınıfı, gününü gün edip yiyip içerken diğer taraftan asıl cefayı çeken ama bu dünyanın varlığını devam ettirmesini sağlayan işçiler. Gemi batsa da kurtarılması gereken işte bu işçilerdir.

İkinci kesitte de kaptanı arama, anlamlandırma göndericisi anlatıcı özne karşıtlığı devam eder. İkinci kesitte gelen gencin kaptan olma ihtimali fakat daha sonra bunun doğru olmadığını anlaşılması ve aramanın devam ettirilmesi söz konusudur. Kaptanı arama ve anlamlandırma gencin destekleyici rolü ile sürdürülür. Fakat destekleyici konumdaki genç bir süre sonra kaptanın bulunmasının mümkün olmadığını söylemesi ile son bulur. Bu aşamada genç destekleyici rolünden engelleyici rolüne geçiş yapar. Belki de kaptan diye biri yoktur. Kaptanın varlığının somutlanamaması soyutlamayı getirir. Geminin bir kaptanı olmama ihtimali de vardır. Ancak bu bilinmeyen, gemiye rota çizen bu kişi ya da kişiler gece kimsenin olmadığı zamanlarda ortaya çıkar ve limandan geminin ihtiyacı olan şeyleri tedarik ederler. Soyut hale getiren kaptan somut şeyler yapmaktadır. Her ne kadar görünmese de yaptıkları ile ortadır, somuttur. Bu da bir karşıtlık olarak işlenir.

Burada anlatıcının yazdıklarını bir şişeye koyup denize atması anın şahitliğini yapması için hedefi belli olmayan kişilere, okuyucuya bıraktığı izlerdir. Yazarın bu dünya gemisinde yapacağı şey de budur aslında. Şahit olduklarını, düşündüklerini, kimseyle paylaşamadıklarını yazıp bir boşluğa atmak. O yazılar zamanı geldiğinde bir gün mutlaka birilerinin eline geçecektir.

Bu kesitte anlatı izlencesi benöyküsel anlatıcının içmonologlarında gördüğümüz düşüncelerin gelen genç tarafından da desteklenmesi ile oluşturulur. Dönüşüm özne – nesne karşıtlığında farklı bir şekilde gerçekleşir. Kaptan bir noktada bulunmuştur. Destekleyici genç ile özne arasındaki konuşmada kesinleşen bu dönüşümün sonucu kaptanın olmadığı fikridir. Kaptanı bulma eğer yoksa gemiye kaptan olma edimleri gücü oluştururken bunu yapmanın kime fayda sağlayacağı fikri dönüşümün gerçekleşmesini engellemiştir. Destekleyici genç, öyküye felsefi bir açılım getirmiş kaptan olmanın bir işe yaramayacağını belirtmiştir. Kaptan olarak gemiye yön verme fikri bir güç olarak anlatıcıda ve gençte olsa bile edimin gerçekleştirilememesi öyküyü sonuca götürmemiş, yetilendirici deneyimde bırakmıştır .

Bu kesitteki:

Betiler

Yabansı, Birinci mevki yolcularından biri
Soğuk bir "hayır",

İzlekler

Merak, sorgulama, kaptan olma ideali
geminin kaptansız oluşu

Turkish Studies

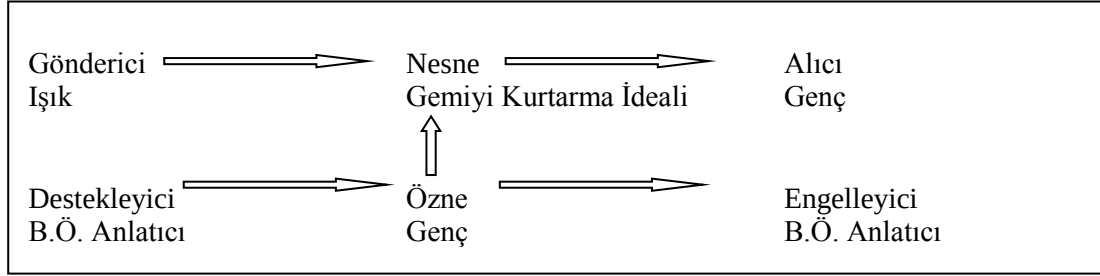
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

1.1.3. Üçüncü Kesit:

Bu kesitte ayrılma zamanı anlatılmaktadır. Ayrılmak üzere ayağa kalktıkları sırada gelen genç bir ışık gördüğünü söylese de anlatıcı bir ışık görmez. Anlatıcı uzaktan geçen gemilerin zaman zaman güvertedeki ışıklarının görüldüğünü ama onların da hemen kaybolduğunu söyler. Eğer isterse madem bir ışık görmektedir, o ışığa ulaşmak için gemiden hemen atlayabileceğini söyler. Ancak genç bunu kabul etmez. Çünkü onun amacı ortak bir kurtuluştur, bireysel kurtuluş onun için önemli değildir.

Tablo 3: Üçüncü Kesitteki Eyleyenler Modeli

Benöyküsel anlatıcı gitmek için ayağa kalktığında genç, bir ışıktan bahsettiği halde anlatıcı bunu göremez. Geminin kurtarılması için bu ışığa ihtiyaç vardır. Ancak anlatıcı bu ışıklardan daha önce de uzaktan da olsa gördüğünü ancak hemen kaybolduğunu söyler. Anlatıcıya göre geminin kurtarılması mümkün değildir. Ancak eğer kendisini kurtarmak istiyorsa atlayıp ışığa ulaşabilecektir. Anlatıcı için kurtuluş ümidi yoktur. Ancak yanına gelen kişi için de atlamak bir kurtuluş değildir. Çözüm ortak, toplumsal kurtuluştur. Eğer toplum kurtulmayacaksa bireyin kurtulmasının da bir anlamı yoktur. Kapitalizmin bireyselleştirmesine karşı sosyalizmin toplumsal refah, kurtuluş anlayışı burada dikkat çekmektedir. Anlatıcı kurtuluşun artık olamayacağını yaşının, tecrübesinin bunu gösterdiğini anlatır. Ancak genç için bu mümkündür. Gençlerin gördüğü kurtuluş ışığını yaşlı birinin görmesi mümkün değildir. Genç umutlu konuşur: “Öyle günler yaşayacağız ki bu geminin üstünde, yalnız gençler bilecek.” Sonrasında ise “iyi geceler” bile demeden ayrılır. Gencin kurtuluşa inanmayan anlatıcı ile konuşacağı bir şey kalmamıştır. Genç oradan ayrıldığında makine dairesine iner. Makine dairesi geminin en önemli bölümüdür. Çünkü gemiyi ayakta tutan, geminin yola devam etmesini sağlayan bölümüdür. Genç de bu bölümde çalışmaktadır.

Anlatıcı özne bir gün kurtuluşun gelmeyeceğine inansa da bilinçaltında gence inanmaktadır. Genç ne yaptığını ne dediğini bilmektedir. Öykünün sonunda gencin “Öyle güzel günler yaşayacağız ki bu geminin üstünde, yalnız gençler bilecek.” Cümlesinden önce anlatıcının kullandığı “O gecenin son sözünü bir ahir zaman peygamberi gibi söyledi.” cümlesi bunu açık etmektedir. Belki o gün ne genç ne de gemi halkı açısından bir kurtuluş söz konusu değilse bile bir gün bu gerçekleşecektir.

Bu kesitte ışığın gelmesi ile bir umut ışığı doğmuştur. Anlatıcı özne bir kurtuluş olacağını düşünmese de bu onun yaşındaki insanlar için mümkün değildir. O an için gencin gördüğünü söylediği ışık kendisi için değil ama anlatıcı için bir umuttur. Anlatıcı ile genç arasında umut anlayışında karşıtlık vardır. Görünen ışık o gün için değil; ama gelecek için bir umut ışığıdır. Bu gemiden kurtuluş gerçekleşecektir. Ama bu kurtuluş gençler içindir. Anlatıcı yaşındakiler ise bu kurtuluşu göremeyeceklerdir. Burada da genç ile anlatıcı arasında bir karşıtlık söz konusudur. Destekleyici genç gemi engelini aşacaklarına ve kurtuluşa ereceklerine inanmaktadır. Genç anlatıcıya ahir zaman peygamberi gibi görünür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu kesitte özne görevini, verilmesi gereken mesaj açısından gence bırakmıştır. Anlatıcı öznenin yaşı nesneyi gerçekleştirmek için yeterli gelmez. Edim aşamasında anlatıcı özne görevini gence bırakır. Genç bu edimi gerçekleştirebilecek güçtedir. Sonuçlandırıcı deneyim gerçekleşmesi de anlatıcı öznenin kullandığı "ahir zaman peygamberi gibi" ifadesi bir anlamda sonuçtur. Onurlandırıcı deneyim genç açısından "ahir zaman peygamberi gibi" sözleri ile gerçekleşmiştir. Anlatıcı özne içinde bulunulan uzam ve zaman açısından sonuca ulaşmasa da gelecek artık daha aydınlıktır. Işık göndericisi anlatıcı özne için geleceğe dönük nesnenin gerçekleştirilebilmesinde umut ışığı olmuştur. Öykü bu şekilde bitse de başlangıçtaki esensizlik hali öykünün sonunda görülmez.

Bu kesitteki:

Betiler

İzlekler

Köhne gemi, ahir zaman peygamberi

Esenlik, geriye dönüş

Makine bölümü

2. Anlatının Biçemi

Söylem ve anlatı sözcenin başlıca iki türünü oluşturur. Öykümüzde söylem ve anlatı türleri bir arada kullanılmıştır.

Bir anlatı türü olan öykülerde, "öykü kipi" de denilen –di'li geçmiş zaman ve geçmiş zaman değerinde şimdiki zamanın hikâyesi ile üçüncü tekil ve çoğul kişili anlatım kullanılır: "Kuşkusuz, bazı günler üniformalarını çıkarıp aramıza bizden biri gibi girdiği **oluyordu**. Ama o zaman onu hiçbirimiz tanımıyorduk."

Söylemde ise birinci tekil-çoğul kişi, kip olarak da şimdiki zaman ile di'li geçmiş zaman kipi kullanılır: "Bu geminin üstünde doğup büyümüş olmayı, buradan, bu gemiden ve denizle gökten başka bir yeri görmemiş, yaşamamış olmayı yediremediğim için mi bu düşü kuruyordum, yoksa bir başka yaşam, bir başka geçmiş mi arıyordum kendime? Bilmiyorum."

Aynı metin hem anlatı hem de söylem sözcelerini bir arada bulundurabilir. Sözclem öznesi kendini bilinçli ya da bilinçsiz hissettirir, öznelliğini ortaya koymak için metnin yüzeyinde ortaya çıkabilir. Bu anlatıda anlatıcı kendisini bilinçli olarak ortaya koymaktadır.

3. Anlatıcı ve Kahramanlar

"Bir Gemide" öyküsünde yazar 1. Tekil şahıs anlatımını tercih ederek hem kahraman hem de anlatıcı özelliklerini taşıyan bir kahraman ortaya koyar. Ben adılı kullanılarak yazılan öykü bu nedenle sınırlı bakış açılı anlatıcıdır. Benöyküsel anlatıcı kendi düşündüklerini içmonolog ile anlatmakla birlikte 2. Ve 3. Kesitlerde genç kişi ile yapılan konuşmaları da ondan dinleriz.

Öyküde başat rolü oynayan başka kahraman (özne) bulunmadığından gemide ne olup bittiğini ve gençle yapılan konuşmayı yine benöyküsel anlatıcıdan dinleriz. Aynı zamanda olayın içinde de yer aldığı için "kahraman rolündeki benöyküsel anlatıcı" tanımı burada daha uygun düşmektedir.

Öyküde ne kaptan olarak kaptan köşkünde yer alanlar, ne garson yamağı ne de genç gerek fiziksel-ruhsal özellikleri gerekse edimleriyle varlık gösteren kahramanlar değildir. Bu nedenle bu kahramanlar yüzeysel olarak işlenmiş, biçimsel işlevi olan kahramanlardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

4. Zaman ve Uzam

Öyküde öykü zamanını bildiren kesin bir tarih yoktur. Ancak güverteye çıkılıp ter dökülmesi, bunaltıcı bir havanın olmasından mevsimin yaz olduğunu söyleyebiliriz. Günün kesiti ise akşam sonrasındır. Zamanı bildiren başka ifadeler de rastlanmaz. Olay akşamdan sonra başlamış ve çok kısa bir süre içerisinde bitmiştir. Yalnız geriye dönüş 1. Kesitte yer alır. Anlatıcının garson yamağı ile olan konuşması gündüz yapılmıştır. Ancak bu konuşmayı anlatıcının içmonologlarından anlayabiliriz.

Uzam, metnin her düzeyinde yer alır. Öykünün ismi uzama bir göndermedir. Uzamı oluşturan öğeler bağımlılık içerisinde. Anlam bu ilişkiden doğar. Metindeki uzam genel olarak gemi ve geminin bölümlerinden oluşur. Güverte, kaptan köşkü, filikaların olduğu kısım uzamla ilgili yerlerdir. Fakat bu uzamlar betimlenmez. Sadece geminin adının bile yazılı olmadığı bilgisi verilir. Geminin isminin olmaması da anlam bağımlılığı ile bir bilinmezlik, belirsizlik algısı meydana getirmek için özellikle kullanmıştır. Yazarın anlatıcı olarak kendisini yerleştirdiği yer güverte, olayın geçtiği yerdir. Güverte ve geminin içi karşılıklı ilişkisi ile bağlanmıştır. Sıkıcı, dar, boğucu bir uzamdan güverteye ferahlamaya ve aydınlanmaya, yalnız kalmaya yarayan, hatta kaptan hakkında eleştiride bulunulan tek yerdir.

Öyküde bu uzamın verilmesi ilk kesitteki anlatı izlencesinin başlamasıyla aynı zamana denk gelir. Yazar bu uzamda ferahlar ve kendisini güvende hisseder. Güverte ve gemi içi arasındaki ayrılığı şu şekilde gösterebiliriz:

<u>Güverte</u>	<u>Tümlük</u>	<u>Güvenlik</u>	<u>Ferahlık</u>	<u>Aydınlanma</u>
Gemi içi	Eksiklik	Güvensizlik	Sıkıntı	Boğuculuk

Güverte ve gemi için kazandığı değerler anlatıcı öznenin konumunu belirliyor. Ancak bu anlatıcı da bir edim olarak egemenliğe, bilince dönüşemiyor.

5. Anlatıcı Özne Açısından Dönüşüm

Öyküde anlatıcı özne ya da diğer iki kahraman açısından bir dönüşüm gözlenmemektedir. Öykünün 3. Kesitinde ışığın görülmesi ile birlikte genç için bir umut olsa da ortak kurtuluşu tercih ettiği için burada da aslında beklenen dönüşüm gerçekleşmez. Sadece ileriye dönük olarak bu dönüşümün beklendiğini söyleyebiliriz.

6. Sonuç

Ferit Edgü'nün "Bir Gemide" adlı öyküsünde kaptanı bulma ve gemiden kurtulma ideali anlatının ana izlencesini oluşturur. Anlatı, anlatıcının sıkılmışlık ve bunalmışlık duygusu ile güverteye çıkması ile başlar. Bu ideallerden kaptanın bulunması, kim olduğunun anlaşılması üzerinde durulan 1. ve 2. kesitlerde bir dönüşüm gözlenmez. 2. kesitte aslında geminin kaptanının olmama ihtimali bir dönüşümdür. Kaptanın sesli sorgulanması, kaptanın olmama fikrine ulaşılması edinç aşamasını gerçekleştirmiştir. Işığın genç tarafından bulunması edim aşamasıdır. Ancak gemiden bireysel kurtuluşun düşünülmemesi yaptırımı gerçekleştirmez. Anlatıcı özne edim için isteyim ve edim aşamalarını gerçekleştirmiştir. Bilgi ise öyküde baştan sona işlenmiştir. Anlatıcı özne ve genç bu bilgi konusunda kafa yormuş, uğraşmıştır. Güç ise ışığın görülmesi ile birlikte gençte görülür. Ancak yaptırımı dönüşmez. Dönüşüm için anlatıcı, genci zorlasa da öykünün felsefi alt yapısı bu dönüşüme o an ve uzam açısından izin vermez. Anlatıcı öyküde baştan sona bakılığında bir dönüşüm gerçekleştirmez. Ancak genç için kullandığı "ahir zaman peygamberi" ona gelecek kurtuluş için bir umut aşılar, belki de tek dönüşüm budur. Anlatıcının gençle olan

konusması bu ifade ile metafizik boyuta yöneliştir. Soyutlama yapılarak karşıdan gelen bir ışık(ki bu ışığı anlatıcı değil sadece genç görmüştür) geleceğe işaret eder. Ancak henüz zamanı gelmemiş, yakın bir gelecekte sadece gençlerin göreceği bir kurtuluş söz konusudur.

Ferit Edgü'nün 1978'de yayımlanan bu öyküsü Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar düşünüldüğünde o yıllar için bir çözüm önerisi niteliği taşır. Siyasi hayatta eyleme dönüşmeyen bu fikirler bu öyküde de edim aşamasında kalmıştır. Sonuçta varılmak istenen nokta da dikkat çeken dönüşüm genç, ışık ve gelecek üçlemesindedir. Yaşı gençten büyük olan anlatıcı dönüşümü öyküde makine dairesinde çalışan gence bir ahir zaman peygamberi bilinciyle bırakmıştır. Bir tezi olan bu öykünün Greimas modelinde sonuçlandırıcı deneyim gerçekleşmese de metafizik boyutta bunun gerçekleşeceği fikrini alırız. Bu yönüyle değerlendirildiğinde öykü Greimas modelinin tüm ayrıntılarını içerisinde barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALTUNKAYA, Hatice (2012), "‘Beyhude Ömrüm’ Adlı Hikâyenin Greimas’ın Eyleyenler Modeline Göre İncelenmesi", *TURKISH STUDIES - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall 2012, p. 761-771, ANKARA-TURKEY
- BARTHES, R. (Çev.) Rifat M – Rifat S. (2009). Göstergebilimsel Serüven, İstanbul, YKY
- İŞERİ, Kamil (2000) *Yolcu ile Yılan Adlı Masalın Göstergebilimsel Çözümlemesi*, Ana Dili, Sayı:18, s.12-27
- ERDEM, Mehmet DURSUN (2009), "Göstergebilim (semiotik) Açısından Rasim Özdenören'in 'İt' Hikâyesi", *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308_2140, Volume 4/6 Summer 2009.
- KIRAN, Ayşe (1981) *Dilbilim Yazın İlişkilerinde Yazınsal Göstergebilimin Yeri*, FDE Dergisi, Ankara: H.Ü. Yayınları, cilt II, Sayı:8, s.99-115
- KIRAN EZİLER Ayşe, KIRAN Zeynel, (2003) *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- DE SAUSSURE Ferdinand (Çev.) VARDAR Prof.Dr. Berke, Genel Dilbilim Dersleri, İstanbul 2001
- ÜNAL Mahir, (2009) *Türkçede Öykü-Roman Seçki(antoloji)*, İnkılap Kitabevi.
- YILMAZ Nusret (2013), "Sait Faik'in Şehri Unutan Adam Adlı Öyküsünün Göstergebilimsel Açısından İncelenmesi", *TURKISH STUDIES - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/9 Summer 2013, p. 2629-2640, ANKARA-TURKEY
- YÜCEL Tahsin (1991), *Yapısalcılık*, İstanbul, YKY.

KUR'AN'IN IŞIĞINDA FUZÛLÎ*

Mehmet ÜNAL**

Aliye YILMAZ***

ÖZET

Klasik Türk edebiyatında olduğu gibi Fars Edebiyatının da en önemli kaynaklarından birisi de Kur'an-ı Kerim'dir. Hem Türk hem de Fars birçok şair eserlerinde Kur'an-ı Kerim'den iktibaslar yapmışlar, bu yolla okuyucuya verilmesi gereken mesajı daha etkili sunmuşlardır. Bu şairlerin önde gelen temsilcilerinden biri de hem Türkçe hem de Farsça şiirler yazan, 16. yüzyıl Fars ve Türk edebiyatının önde gelen temsilcilerinden Fuzûlî mahlaslı Molla Muhammed b. Süleyman Bağdâdî'dir. Şiir bir söz sanatıdır. Fuzûlî de bir söz üstadıdır. Şairin meşrebi aşk ve sevgidir. Bütün eserlerinde Kur'an-ı Kerim'in engin denizinden faydalanmış, hemen hemen bütün eserlerinde ayetleri ya aynen almış, ya da biraz değiştirerek ayetleri tazmin etmiş ve bazen de kendi sözlerini Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin mefhumuna yerleştirerek söylemiştir. Farsça ve Türkçe yazılan divanların birçoğu Kur'an ayetlerinden derin bir etki almıştır. Allah'ın kelamını öğrenmek tüm bilimlerden faziletlidir. Bunun için Müslüman milletlerin hepsi Allah kitabına özel olarak ilgi duymuş ve onu bütün bilimlerin başlangıcı ve insanlığın başı (ser-levhası) olarak tanımışlardır.

Fars şair ve yazarları, Kur'an'ı öğrenerek ve ezberleyerek daha sonraki dönemlerde yazacakları eserlerinin temelini ve esasını oluşturmuş, düşüncelerini şekillendirmişlerdir. Bu nedenle onlar bütün edebî hayatları boyunca, Kur'an-ı Kerim'in insanı insan yapan ahlaki değerlerine ve yüksek mazmunlarına bağlı kalarak şiirlerine maneviyat kazandırmaya çalışmışlardır.

Bu makale, Hasibe Mazioğlu'nun 1962 yılında neşrettiği Fuzûlî'nin Farsça Divân'ından seçilen beyitleri açıklayarak, beyitlerin anlamlarına uygun ayetleri seçerek, şairin Kur'an-ı Kerim'den nasıl faydalandığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Kur'an-ı Kerim, Fars Edebiyatı, Farsça Divan

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Uzman, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Doğu Dilleri Bölümü Fars Dili Edebiyatı, El-mek: mehmetunal@sdu.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları, El-mek: aliyeyilmaz@sdu.edu.tr

- Yazı, Seyyid Hamîd Tabîbiyân'ın, "Fuzûlî der Âfitâb-ı Kur'ân" adlı makalesinden faydalanılmıştır. Bu makalede Hasibe Mazioğlu'nun 1962 yılında neşrettiği Fuzûlî'nin Farsça Divân'ından beyitleri Kur'an-ı Kerim'den uygun olan ayetleri vererek açıklanmıştır. Ayetlerin manası verilirken Diyanet Vakfının yayınladığı Kur'an-ı Kerim Meâlinde faydalanılmıştır.

FUZULI IN THE LIGHT OF KORAN

ABSTRACT

The Holy Koran is one of the most significant sources of Persian Literature as it is in the Classical Turkish Literature. A lot of both Turkish and Persian poets quoted from the Holy Koran in their works and they conveyed their message more affectively to their readers by this way. One of these poets is Molla Muhammed b. Suleyman Bagdadi whose pen name is Fuzuli and who wrote both Turkish and Persian poems and is one of the most prominent representatives of 16th century Persian and Turkish literature. Poetry is an art of words and Fuzuli is a master of words. Love lies in his temperament. He made use of the vastness of the Holy Koran in all his works. He either quoted the verses of Koran or arranged them with little changes in nearly all his works and he sometimes wrote his poems basing on the Quranic verses. Most of Turkish and Persian diwans were deeply affected by the verses of Koran. Learning the words of God is more virtuous than learning other sciences. Therefore, all the Muslim nations are specially interested in God's Book and accept it as the beginning of humanity and all sciences.

Persian poets and authors formed the basis of their future-works by learning and memorizing the Holy Koran and shaped their thoughts. For this reason, throughout their literary lives they tried to spiritualize their poems by staying loyal to moral values and notions of the Holy Koran.

In this article, we explained the couplets that were chosen from Fuzuli's Persian Diwan that was published by Hasibe Mazioglu in 1962. We also emphasized how the poet made use of the Holy Koran by choosing the verses that are suitable for the meaning of the couplets.

Key Words: Fuzuli, the Holy Koran, Persian Literature, Persian Diwan

Kur'an'ın parlak güneşi çok uzun zamanlardan beri Fars edebiyatının manzum ve mensur eserlerine ışık tutmuştur. Kur'an-ı Kerim'in kültürel ve eğitsel etkisi ortaya çıktığı ilk andan itibaren Fars şiirinde görülmeye başladı ve çok geçmeden dördüncü ve beşinci yüzyıllarda en uç noktasına ulaştı. Öyle ki Kur'an ayetlerinden derin bir etki almayan hiçbir divanın bulunmadığını söyleyebiliriz.

Kur'an'ı öğrenmek ve ezberlemek Fars şair ve yazarların sonraki dönemlerde öğrendiklerinin temeli ve esası oluşturmuş ve düşüncelerini şekillendirmiştir. Bu nedenle onlar bütün şiir hayatları boyunca, Kur'an-ı Kerim'in insanı insan yapan ahlaki değerleri ve yüksek mazmunlarına bağlı kalarak şiirlerine maneviyat kazandırmaya çalışmışlardır.

Bu cümleden olarak İslam medeniyetinin beşiğinde yetişmiş Müslüman şairler, Kur'an eğitiminden çok etkilenmiş olan Fuzûlî mahlaslı Molla Muhammed b. Süleyman Bağdâdî (ö.963) ortaya çıkmıştır. Bu makalede, Türk soyundan olup Bağdat'ta oturan Fuzuli'nin şiirlerindeki Kur'an'ın etkisi görülmeye çalışılacaktır.

Kur'an-ı Kerim, mukaddes İslam dininin kendisine dayandığı ilahi bir hakikattir. İnsani ve ahlaki talimatlarını içeren ve dünya halkının her türlü saadetini tazmin eden dini ve dünyevi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

kuralları öğreten bir vahiy kitabıdır. Hikmet ehli şöyle demiştir: “İlim fazileti bilinen fazilettir” ve Allah'ın bilgilerin tümünden daha faziletli olduğu bilinmektedir. Bu yüzden Allah'ın kelamını tanımak tüm bilimlerden faziletlidir. Bunun için işin başlangıcından beri Müslüman milletlerinin hepsi Allah kitabına özel olarak ilgi duymuş ve onu bütün bilimlerin başlangıcı ve insanlığın başı (ser-levhası) olarak tanımışlardır.

Kur'an, insanın maddi ve manevi bilgileri parlak bir güneş gibi onun nurunu almıştır. Hazreti Ali'nin söylediği gibi (as): **Fihî rebî'u'l-kalbî ve yenabî'u'l-ilmi: Kur'anda, gönüllerin baharı ve bilginin kaynağı vardır.**¹ Bu teammül, bilimsever İranlıların Kur'an'ın esrarı noktasında inceleme ve araştırma yapmalarına ve ahlaki, ilmi açıdan diğer Müslümanların önüne geçmesine vesile olmuşlardır.

İlk bakışta Kur'anî ilimler ve İslamî bilimleri geliştirmede İranlıların önemli katkıları olduğu görülmektedir. Selman-ı Farisi olarak meşhur olan ve Ebu Abdullah olarak bilinen Hamân oğlu Ruzbi ilk İranlı Müslüman, İslam fıkhnın dört rûknünden biri olan kıraat ilminde altı kıraat, hadis ve rivayet ilminde Sahibân-ı Sahah-ı Sitte, Mekâtî' b. Süleymân-ı Horâsânî ve Muhammed b. Cerir-i Taberî tefsirde, Sibevey ve öğrencisi -Ahfeş Harezmlî idi ve Sibeveyin kitabını şerh etmişti- Sarf ve nahivde, meşhur olanların hepsi İran soyundan gelenlerdir. Eğitim temelini ve İslam kültürünü gösteriş ve yaymakta diğerlerinden öndeydiler, bu bilim adamlarının eşsiz eserleri İslam dünyasında bu gerçek şu Arap sözüyle özetlenmektedir. Şehâdetü'l-fi'âli Adlû min şehâdetü'l-ricâli."²

Lakin Kur'an'ın fesahat ve belagati insanları ve cinleri ona benzer bir ayet getirmekten aciz bırakan mucizevi bir kelimedir. Kur'an kendisi bu fesahatle kafirlerin ve inkar edenlerin aczi için kendine kanat germiştir. **“Kul lein ictemaati'l-insü ve'l-cinnü alâ en ye'tû bimisli hezâ'l-Kur'anî lâye'tûne velew kâne ba'zuhum liba'zın zahîran”** (Söyle ki, eğer insanlar ve periler bir araya toplanıp birbirine destek verseler bile Kur'an'ın benzerini getiremezler).³ Kur'an'ın bu fesahatinin (açık ve anlaşılır bir şekilde) bütün söz söyleyen Müslümanlar, özellikle Farsça konuşanlar bu yaratılmayan kelamın çekincesinin tesirinde kalmıştır. Ve bereketli lafızlarından ilham almış ve manasını tazmin etmişlerdir. Fuzulî mahlaslı Molla Muhammed b. Süleymân-ı Bağdâdî Bağdat'ta yaşayan Farsça şiir söyleyen Türk soylu (ö.963) bir söz üstadıdır ki bu etkilerden nasibini almıştır.⁴ Bu Şii mezhepli şairin meşrebi aşk ve sevgidir. Çünkü Kur'an'ı kaynak göstermiş ve maya bulmuştur. Bazen Kur'an'ın aydınlık sözlerini aynen almış ve bazen ise biraz değişiklikle ayetleri tazmin etmiş ve bazen de kendi sözlerini Kur'an'ın ayetlerinin mefhumuna yerleştirerek söylemiştir. Şimdi Fuzulînin Farsça divanını incelemeye başlayacağız ve tartışılacak beyitlerini Allah'ın izniyle yanlışlık yapmadan bu şekilde ve divan sayfalarının düzeniyle yazacağız.⁵ Ayrıca bu bölümde beyitleri açıklamaya çalışacağız. Etkisi olan örneklerden ve İlâhi ayetlerle açıkça bağı olan beyitleri incelemeye çalışacağız. Ta ki okuyucuya söz konusu şairin Kur'an-ı algılamasındaki yöntemini anlatsın. Söylemişler ki: Meyve ağaçta yetişir.⁶

Şi'ri değersiz görmek makbul değildir. Şiir yüksek arştan yere inmiştir (s. 1)

Söz senin feyzinden öyle bir yükseldi ki, konuşan dil onun vasfından aciz kaldı

Söz gökyüzünden vahiy rengiyle indi, o anda perdeyi kaldırdı ve güzelliğini gösterdi

¹ Subhî Salih (1395 h.k.) *Nehcü'l-Belâga*, Ofset Baskısı, İran: Kum, s. 254.

² Meydânî Nişâbü'rî (1290 h.k.) *Mecmau'l-Emsâl*, Tahran, s.240.

³ İsrâ Suresi, 17/88.

⁴ Zebîhullah Safâ (1342), *Târih-i Edebiyat der İran*, 6. Baskı, Firdevs Yay., 5. Cilt, s. 274-279

⁵ Fuzûlî'nin Farsça Divanı (m. 1962), Yayınlayan: Hasibe Mazioğlu, Dustân Yay., Ankara Bas.

⁶ Mehdi Muhakkık (1344), *Nasır Hüsrev Şiirlerinin Analizi*, Tahran, Tahran Üniv. Yay., s. 71.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Eğer senden başka bir renkle tekrar gökyüzüne gitse, her inişin bir çıkışı vardır ve bu olmayacak bir şey değildir (s. 76)

Kelam (Kur'an) gökten yere iniyor, sen feleğe yükseliyorsun. Bu hal anlayan insana derecenin ne kadar yüksek olduğunu kafî derecede anlatır (s. 556)

Gökyüzünden sözün inişi tenasüpsüz değildir. Talâk suresi (65) onuncu ayetin mefhumuyla şöyle buyuruyor: “**Kad enzele'l-lahu ileyküm zıkrân**” (Gerçekten de Allah sizin tarafınıza zikri indirdi). Aynı şekilde Enbiya suresinin (21) onuncu ayetiyle de ilişkisi vardır. Şöyle buyuruyor: “**Lekad enzelnâ ileykum kitâben fihi zıkrukum, e fe lâ ta'kulûn**” (Andolsun, size öyle bir kitap indirdik ki sizin bütün şeref ve şanınız ondadır. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?)

En'am suresinin (6) on dokuzuncu ayetinde de aynı mana görülüyor ve buyuruyor: “**Uhiye ileyye hâzâl kur'ân**” (Bu Kur'an bana vahyolundu).

Azizi'd-dîn Nesefî diyor ki: “Her zaman gökyüzünün melekleri gökten yere gelseler ve göze görünseler ve Peygamberlere görünseler ve Allah'ın sözünü peygamberlere ulaştırırsa, adı vahiydir.”⁷

Sözün yükselişi Fâtır suresi (35) onuncu ayetinin mefhumundan alınmıştır ve şöyle buyuruyor: “**İleyhi yes'adul kelîmut tayyîbu**” (Temiz söz ona doğru yükselir).

Hiz. Peygamberin (sav) Miracı hakkında aşağıda şu beyt verilmiştir. (s. 247)

Sözün derecesi o kadar yüksektir ki saygıdan okuyor, hoca bazen dua bazen vahiy ve bazen de Kur'an'dır. (s. 18)

Kur'an-ı Kerim'de söz ya kelimadan dua, vahiy ve Kur'an gibi kelimelerle yorumlanmıştır. Habîş Teflîsî'den rivayet edilir ki: Duanın ilk şekli söylemek anlamındadır, nitekim Yunus Suresi (10) onuncu ayetinde buyuruyor: “**Da'vâhum fihâ subhânekellâhumme**” (Onların sözü orada Allah'ım Seni tenzih ederim): Ey Allahım temizlik sendedir.) Birinci vahyin işaretleri sözleri sırla söylemekteydi, çünkü Necm Suresinin (53) onuncu ayetinde buyuruyor: “**Fe evhâ ilâ abdihî mâ evhâ**”. (Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi). Birinci kelamın görüntüsü Allah Cella Celalihi'nun (Kur'an) idi, çünkü Fetih suresi (48) on beşinci ayetinde buyuruyor: “**Yurîdûne en yubeddilû kelâmallâhi**” (Kur'an-ı değiştirmek istiyorlar.)⁸

Can bir nefesten ibaret sanma onun zatını düşün, görünürde suret ve gözdür ve ona hayranlıkla bakacaksın (s.18)

“Nefha” lügatte bir kere üflemek manasına gelir ve burada Allah'ın insanın vücuduna ruh üfleme anlamında kullanılmıştır. Tefsirlerde şöyle gelmiştir: “Allahü Teâlâ Hz. Adem'i (as) yedi yerin toprağından yarattı, her yerden vücudunun bir parçasını, o zaman nefes ona can veriyor, temiz ruhu çağırıldı. Söyledi: Lebbeyk dedi: Bu bedenine içine gir.”⁹

Kur'an-ı Mecid'te Secde suresinin (32) dokuzuncu ayetinde şöyle işaret buyrulmuştur: “**Summe sevvâhu ve nefeha fihi min rûhihî**” (Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir.)

Aynı şekilde Hicr Suresi (15) yirmi dokuzuncu ayet ve Sad Suresinin (38) yetmiş ikinci ayetinde buyuruyor: “**Fe izâ seveytuhu ve nefahtu fihi min rûhî fekaû lehu sâcidîn**” (Artık onu dizayn edip, içine ruhumdan üflediğim zaman, hemen ona secde ederek yere kapanın).

⁷ Azizüddîn Nesefî, (h.1350), *İnsan-ı Kâmil*, Yayınlayan: Marîjan Mûle, Tahran: İran ve Fransa Enstitüsü, s. 239 ve 324.

⁸ Habîş b. İbrâhîm Tiflîsî (1340), *Vücûh-ı Kur'an*, Yayınlayan: Mehdi Muhakkık, Tahran: Tahran Üniversitesi, s. 98 ve 252 ve 305.

⁹ Ebubekr Atîk Nişâbü'rî, (Surâbâdî) (1347), *Kasâs-ı Kur'ân-ı Mecîd*, Tahran: Tahran Üniversitesi, s. 5.

“Uli'l-ebsâr”, akıllılar ve gören gözler anlamında bir Kur'an ıstılahıdır. Aşağıdaki ayetlerde şöyle kullanılmıştır: “**İnne fî zâlike le ibreten li ulil ebsâr**” (Muhakkak ki bunda basiret sahipleri için ibret vardır). Ve Haşr Suresinin (59) ikinci ayetinde buyuruyor: “**Fa'tabirû yâ ulil ebsâr**” (Ey basiret sahipleri, artık ibret alın).

İyi olan ve kötü olan her şekil insan fıtratında bir iz bıraktı Zamanın etkisiyle değişmesi mümkün değildir. (s.20)

Kötülerden ve iyiden her bir hakem yaratılmanın başlangıcına gitti, dönen dünyanın değişiminden hiçbir zarar gelmez. (s.20)

Sen kanaatten nefes alan birisisin, sen ezelin hükmünden geçemeyen birisisin (s.77)

Bu beyitlerde kaza ve kader söz konusu olmuştur. Onun iyi ve kötüsü Allah (cc.) elinde ve iradesindedir ve hiçbir güç ona müdahale, tasarruf ve değişim getiremez. Ve bu Allah-ı Subhan Kur'an'da Allah sünneti diye bahsetmiştir. Çünkü ayetlerde (62) Ahzab suresi (33) ve (43) Fatır suresi (35) ve (23) Fetih suresi (48) buyuruyor: “**Ve len tecide li sunnetillâhi tebdîlâ**” (Ve Allah'ın sünnetinde bir değişiklik bulamazsın).

Ve bu değişmezliği kaza ve kaderde Ra'd suresinin (13) on birinci ayetinde şöyle buyrulmuş: “**İzâ erâdallâhu bi kavmin sûen fe lâ meredde lehu, ve mâ lehum min dūnihî min vâl**” (Allah, bir kavme ceza vermeyi dilediği zaman, artık onu reddedecek (mani olacak kimse) yoktur. Ve onlar için, ondan başka koruyan bir dost yoktur).

Aynı şekilde ayetler: Nisa suresi (4) kırk yedinci ayeti ve Ahzab suresi (33) otuz yedinci ayetinde buyuruyor: “**Ve kâne emrullâhi mef'ûlâ**” (Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir).

Bir fakir bilim yeteneğiyle bu kadar bilirse, hayatta olana kadar Allah'ın lütfundan ekmeği gelir.

Niçin herkesin saygısına kafanı eğiyorsun, niçin o padişah ve bağışlayıcının lütfunu kendine koyuyorsun (s.22)

İnsan şekli rahimde yapıldığından bilgili olanına kadar, Subhan'ın lütfundan çaba göstermeden rızkını elde ediyor (26)

İkinci mısraının mefhumu Hud suresini (11) altıncı ayetiyle yukarıdaki birinci ve üçüncü beyitlere benzemektedir. Buyuruyor ki: “**Ve mâ min dâbbetin fil ardı illâ alâllâhi rızkuhâ**” (Ve yeryüzünde yürüyen bir canlı yoktur ki; onun rızkı, Allah'ın üzerine (Allah'a ait) olmasın).

Son beytin mefhumu Gâfir suresinin (40) kırk altıncı ayetinin bu kısmına benzemektedir: “**Ve savverekum fe ahsene suverekum ve razakakum minet tayyibât**” (Ve sizi tasvir etti 'suret verdi'. Sonra suretlerinizi ahsen kıldı 'güzelleştirdi'. Ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı).

Mîbdî tefsirde şöyle diyor: “Biliyorsun ki Allah senin rızkını senden önce senin vücuduna aktarmış ve ona birçok neden vermiş ve onu yetiştirmeyi kendisi güvence vermiş, elini ve gözünü başkalarının malına dikmen ve kendi ihtiyacını başkasına aktarman iyi değildi”.¹⁰

Çoğunluktan yüzünü azınlığa doğru çevir eğer biri yalnız kalırsa, Melekler tehlikeli yerlerde onu izler ve yardımcısı olurlar (s.23)

Beytin mefhumundan anlıyoruz ki Ra'd suresi (13) on birinci ayetinde buyuruluyor: “**Lehu muakkibâtun min beyni yedeyhi ve min halfihî yahfezûnehu min emrillâhi**” (İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah'ın emriyle onu korurlar).

¹⁰ Keşfü'l-Esrâr'dan Alıntı, Reşidüddîn Mîbedî (h. 1338), Tahran: Tahran Üniversitesi, 8. Cilt, s. 501.

Dünyanın gamını taşımayan kişi, mahşerin ve sırat köprüsünün mizanının gamını taşımaz. (s.23)

Şiirin suçundan amelimizin ölçüsünün belirlendiği gün birinden korkuyorum, rüzgârla ölçülen hiçbir şey ağır olmayacak (s.30)

“Vaz-ı yâ nasb-ı mîzân” terkibi her iki beyitte Rahman suresi (55) yedinci ayetinden alınmıştır. Şöyle buyuruyor: **“Ves semâe refeahâ ve vedaal mîzân”** (Göğü de yükseltti ve mizanı (ölçüyü) koydu).

Yine aynı şekilde Enbiyâ Suresinin (21) kırk yedinci ayeti gelmiştir: **“Ve nedaul mevâzînel kusta li yevmil kıyâmeti”** (Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız).

“Cürm-i Şi'r” terkibi ikinci beytin birinci mısraında Kur'an-ı Kerim bazı şairleri hata yapmalarından dolayı uyarmıştır ve onların peşinden gidenleri sapık olarak adlandırmıştır. Şuarâ suresinin (26) iki yüz yirmi dört-iki yüz yirmi altıncı ayetlerinde buyurduğu gibi: **“Veş şuarâu yettebiuhumul gâvun. Elem tera ennehum fî kulli vâdin yehîmûn ve ennehum yekûlûne mâ lâ yef'alûn”** (Ve şairlere de akılsızlar ve ziyankârlar uyar. Görmez misin ki hiç şüphe yok, onlar, her vâdide sersemce dolaşıp dururlar ve hiç şüphe yok ki onlar, yapmadıkları şeyleri söylerler).

İkinci beytin ikinci mısraı A'raf suresinin (7) sekiz-dokuzuncu ayetiyle benzersiz değildir. Şöyle buyuruyor: **“Vel veznu yevme izinil hakku, fe men sekulet mevâzînuhu fe ulâike humul muflîhûn. Ve men haffet mevâzînuhu fe ulâikellezîne hasirû enfusehum”** (O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevabı ağır basarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Ve kimin (sevap) tartıları hafif gelirse, işte onlar, âyetlerimize zulmettiklerinden dolayı nefislerini hüsrana düşürmüş olanlardır).

Mahşerden korku düşüncesi ve kıyamet azabının korkusu Kur'an-ı Kerim'in çoğu ayetlerinden değiştirilmeden alınmıştır. Bu cümleden 6. Surenin elli birinci ayetinde buyuruyor: **“Ve enzir bihillezîne yehâfûne en yuhşerû ilâ rabbihim”** (Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur'an ile) uyar).

Herkesin cenneti bir zevktir çünkü çocukların cenneti annenin yanındadır ve bal nehri ve göğsün sütüdür. (s. 24)

Suyun dört nehrine işaret ediyor. Su, süt, şarab, bal ki cennette akmaktadır. Ve onların adı Muhammed suresinin (47.) on beşinci ayetinde şöyle buyuruyor: **“Fîhâ enhârun min mâin gayri âsin(âsinin), ve enhârun min lebenin lem yetegayyer ta'muhu, ve enhârun min hamrin lezzetin liş şâribîne ve enhârun min aselin musaffâ”** (Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır).

Herkes için iyilik ve kötülüğü değiştirerek yaratıyor, Furkân adında Allah'tan bir nasihat yazısı geldi (s.24)

Furkân Kur'an'ın diğer adıdır. Allahu Teâlâ'nın Al-i İmrân suresi (3) üç-dördüncü ayetinde şöyle buyuruyor: **“Ve enzelet tevrâte vel incîl. Min kablu huden lin nâsi ve enzelel furkân”** (O, daha önce Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidayet olarak indirmişti. Furkan'ı da indirdi). Ve Furkân manası “Hak ile batılı birbirinden ayırıyordu.”¹¹ Furkân Suresinin (25) birinci ayetinde buyurduğu gibi: **“Tebârekellezî nezzel furkâne alâ abdihî li yekûne lil âlemîne nezîrâ”** (Eğri ile doğruyu birbirinden ayıran Kur'anı, tüm insanları uyarsın diye kullarına indirile Allah'ın şanı yücedir).

¹¹ Vücut-ı Kur'an, s. 221.

Fakat halk devanın dertten derecesinin yüksek olduğunu biliyor, hikmet sahibi özgürlük ve elem (elif-lam-mim) unvanını yazdı. (s. 25)

Elif-lam-mim harfinin amacı, Kur'an-ı Kerim'in altı suresinin başında yer alan haruf-ı mukattaa olan elif-lam-mim'dir. Özellikle Bakara suresinin (2) birinci ayetinde Fatiha suresinden sonra yedi uzun surenin birincisidir. Buyuruyor: **“Elif, lam, mim. Zâlikel kitâbu lâ reybe fih, hûden lil muttekîn”** (Elif, lam, mim. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir).

Dünyada ahiret için çalış yoksa üzüntü çekeceksin, çünkü kış yaprağının üzüntüsü yazın yoktur (25)

Birinci mısra Kasas suresinin (28) yetmiş yedinci ayetine işaret eder ve şöyle buyuruyor: **“Vebteğî fîmâ âtâkellâhud dârel âhurete”** (Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara).

Eğer yalancı değilsen Allah'ı tanımak için ümitsiz olma, Onun affında olan ümitlerin mahrumiyeti yoktur

Feyzin geleceği hak ise ümit vardır, hazırlık yapan kişide affının işaretlerini görür (s. 28)

Gerçi en sonunda Allah'ın afv ü mağfireti bütün insanların hatalarını örtecektir (s.616)

Yukarıdaki beyitler gösteriyor ki 1. Zümer suresinin (39) elli üçüncü ayetinde buyuruyor: **“Kul yâ ibâdiyyellezîne esrefû alâ enfusihim lâ taknetû min rahmetillâhi, innallâhe yagfiruz zunûbe cemîan, innehu huvel gafûrur rahîm”** (De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir). 2. Yusuf Suresinin (12) seksen yedinci ayetinde şöyle buyuruyor: **“Lâ ye'yesu min revhillâhi illel kavmul kâfirûn”** (Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez). 3. Hicr suresinin (15) elli altıncı ayetinde şöyle buyuruyor: **“Men yaknetu min rahmeti rabbihî illad dâllûn”** (Rabbının rahmetinden, sapkınlardan başka kim ümidi keser).

Senin medhini sabah ve akşam yapıyorum, aslında vefasızlık yapmadan kazanana kadar sana dua ederim. (s.76)

“El-aşîyye ve'l-ebkâr” Al-i İmran suresinin (3) kırk birinci ayetinden alınmıştır, şöyle buyuruyor: **“Vezkur rabbeke kesîran ve sebbih bil aşîyyi vel ibkâr”** (Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et). Yine Gafir suresinin (40) elli beşinci ayetinde buyuruyor: **“Ve sebbih bi-hamdî rabbike bil aşîyyi vel ibkâr”** (Akşam sabah Rabbini hamd ederek tesbih et).

“El-gıdûvve ve'l-âsâl” A'raf suresinin (7) iki yüz beşinci ayetinde ve Ra'd suresinin (13) on beşinci ayetinde ve Nûr suresinin (24) otuz altıncı ayetinde geçmektedir. Yukarıdaki beyt birinci ayetle benzerliği çoktur. Şöyle buyuruyor: **“Vezkur rabbeke fî nefsike tedarruan ve hîfeten ve dûnel cehri minel kavli bil guduvvi vel âsâli”** (Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret).

Ey Allahım, eşyanın doğuşundan beri amaç sensin, Peygamberimize yakın olmayı sen seçmişsin (s.149)

Vahiy gelenlerin hiçbiri senin miracına ulaşamaz, sana yakın olacak kişiyi kendin seçmişsin. (s. 149)

“Ev Ednâ” ibaresi Necm Suresinin (53) dokuzuncu ayetinden alıntı yapılmıştır. Şöyle buyuruyor: **“Fe kâne kâbe kavseyni ev ednâ”** (Peygambere olan mesafesi iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu). Allah bu surede Mustafa'nın miraca çıkışı ve geri dönüşüne şahitlik etti ve açık olduğunu haber verdi. “Çünkü Cebrail onu belli bir makama koydu, Mustafa Mecid arşından

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

biraz daha yakın gitmeyi amaçladı ve Kabe kavseyn makamını görmek maksadıyla ve sıfatının kemaliyle hakkın şanını görmesi için yaslanacak yer yaptı.”¹²

Bizim vücudumuzu sıkıntı çekmek için yarattı, yoksa halka her zaman Allah’tan rahmet vardır. (s.151)

Günahların bağışlanması ve Allah’ın rahmeti defalarca Kur’an ayetlerinde tekrar edilmiştir. Daha uygun olan ayetler yukarıdaki beytle aşağıdaki gibidir: 1. En’am suresi (6) yüz kırk yedinci ayetinde buyuruyor: **“Rabbukum zû rahmetin vâsi’ah”** (Sizin rabbiniz geniş rahmet sahibidir). 2. A’râf suresinin (7) yüz elli altıncı ayetinde buyuruyor: **“Rahmetî vesiat kulle şey’in”** (Allah’ın rahmeti her şeyin üzerindedir). 3. Zümer suresi (39) elli üçüncü ayetinde buyuruyor: **“İnnallâhe yagfiruz zunûbe cemîâ”** (Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder). 4. Gâfir suresinin (40) yedinci ayetinde buyuruyor: **“Rabbenâ vesi’te kulle şey’in rahmeten ve ilmen”** (Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır).

Vücudun cevherinde hiç kimseyi boş sanma, bu şüphe failin yaptıkları için yanlış bir söylentidir (s.151)

Bu beyt Mu’minun suresinin (23) yüz on beşinci ayetinin mefhumuna işaret ediyor, şöyle buyuruyor: **“E fe hasibtum ennemâ halaknâkum abesen”** (Yoksa sizi ancak boşu boşuna yarattık).

Namazda kurnazlık yapmak soru soran kişiye pahalı bir inci gibidir ve tuhaf değildir. Hak sahibinin her şey elinde ise o soru soranın bahşişi gibidir. (s.152)

Bazen çok gülü olan bir bahçede perde çekiyorum, bazen de “Hel eta”nın kapısına ip çekiyorum (s. 156)

“İnnemâ” Maide suresinin (5) elli beşinci ayetine işaret ediyor ve şöyle buyuruyor: **“İnnemâ velîyyukumullâhu ve resûluhu vellezîne âmenullezîne yukîmûnes salâte ve yu’tûnez zekâte ve hum râkûn”** (Sizin dostunuz ancak Allah’tır, Resûlüdür ve Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren mü’minlerdir).

Şeyh Tabresî söylüyor: “Bu ayet İmam Ali’ye (as) delalet eder. Bu ayetin amacı Emiru’l-mü’minun hazretleridir. Özel ve genel rivayetlere göre Hz. Ali rûkû’ halinde yüzüğünü dilenciye bağışladı.”¹³

“Hel etâ” ibareti İnsan suresinin (76) birinci ayetinden alıntıdır, şöyle buyuruyor: **“Hel etâ ale’l-insânî hînun mined dehri lem yekun şey’en mezkûrâ”** (İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?)

İbn-i Abbas şöyle diyor: “Bu ayet Hz. Ali (as) ve ailesinin şanına indirilmiştir ve o nedenle Hasan ve Hüseyin ikisi de hasta oldular, Mü’minlerin emiri ve Fatma (as) o ikisinin iyileşmesi için, üç gün oruç tuttu. İyileştikten sonra beşi de, niyetlerini sakladılar. Hz. Fatma birince gece için üç sağ borç aldığı arpanın hepsinden bir sağ (küffare ölçüsü) arpayı un yaptı ve pişirdi. İftar zamanında bir fakir kapıya geldi, onlar ekmeğini fakire verdiler ve hepsi su ile iftar ettiler, böylece ikinci gece bir yetime verdiler ve üçüncü gece bir esire ve üç gece de tüm aile açlıktan sabr ettiler. Ta ki Allah bu yaptığı işler için ve sabırları için onların şanında bu ayeti indirdi.”¹⁴

Her zaman bana doğru itaatsızlığın korkusu yol buldu. Allah tarafından bir ses geldi korkma affedileceksin (s.160)

¹² Kur’an-ı Mecid’in Tefsirinin Edebi ve İrfanı Özetlemesi, İmâm-ı Ahmed Mîbedî (1352), Yazar: Habîbullah Amûzkâr, Tahran: 2. Cilt, s. 473.

¹³ Mecmeu’l-Beyan’ın Tercümesinin Özeti, Ebu’l-Fazl b. Hasan-ı Tebrîsî (1350), 1. Baskı, Çeviren: Ahmed-i Behîştî, Tahran: Farâhânî Yayınları, 7. Cilt, s. 82-90.

¹⁴ Keşfu’l-Esrâr’dan Alıntı, 10. Cilt, s. 319.

“Lâ tehaf” kelimesi Kur'an-ı Kerim'in dokuz ayetinde verilmiştir. Hepsinden uygun olanı Ankebut suresinin (29) otuz üçüncü ayetinde verilmiştir, şöyle buyuruyor: **“Ve kâlû lâ tehaf ve lâ tahzen, innâ muneccûke ve ehleke”** (Elçiler ona, korkma, üzülme, biz, seni ve aileni kurtaracağız, dediler).

Ebu Bekr Nişâbü'rî'nin tefsirinde şöyle söylenmiştir: Allahu Teâlâ Hz. Adem'in toprağı ıslanına kadar kırk gün üzüntü yağmuru yağdırmıştır. Ondan sonra bir saat mutluluk yağmurunu üzerine yağdırdı. O bir saat mutluluk yağmuru için ölüm zamanında kulun kulağına “Lâ tehaf velâ tehzan” (korkma ve endişelenme) diyorlar.¹⁵

Geçim kaygısı için herkese yüz sürme bütün dönüşler onadır. (s. 165)

İkinci mısra, altı defa Kur'an-ı Kerim'de geçen “İlâllahu türciu'l-umûr” ayetinden alınmıştır. Daha çok Hadid suresinin (57) beşinci ayetine benzemektedir, şöyle buyuruyor: **“Lehu mulkus semâvâti vel ardı ve ilâllâhi turceul umûr”** (Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Bütün işler ancak O'na döndürülür).

Sabahleyin, özellikleri kevser ırmağı ve kafur gibi olan yakut renkli şarapta billur kadeh ara (s.162)

İkinci mısra İnsan suresinin (76) beşinci ayetinden alıntı yapılmıştır ve şöyle buyuruyor: **“İnnel ebrâra yeşrebûne min ke'sin kâne mizâcuha kâfûrâ”** (İyiler ve iyi iş yapanlar ise, katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten içerler).

Birinde sade yapraktan bin renk yapmış, az bulunan zehirden de tertemiz içki yapmıştır (s. 163)

Bu gece meyhanede içki içme ta ki gün ağardığında temiz şarap sunan sakilerin elinden içesin. (s.164)

Birinci beytin ilk mısraı Zümer suresinin (39) yirmi birinci ayeti ile benzersiz değildir ve şöyle buyuruyor: **“E lem tere ennallâhe enzele mines semâi mâen fe selekehu yenâbia fil ardı summe yuhricu bihi zer'an muhtelifen elvânuhu”** (Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı. Sonra onunla renkleri çeşit çeşit ekinler çıkarıyor).

“Şarâb-ı tuhûr” İnsan suresinin (76) yirmi birinci ayetinden alıntıdır ve şöyle buyuruyor: **“Ve sekâhum rabbuhum şarâben tahûrâ”** (Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir).

Nefsini hataya düşerek aldatma, istek yolunu tut ve korkma muhakkak Allah bağışlayandır. (s.165)

“İnnâ rabbenâ legafûr” Fâtır suresinin (35) otuz dördüncü ayetinin bir kısmıdır ve şöyle buyuruyor: **“Ve kâlûl hamdu lillâhillezî ezhebe annel hazene, inne rabbenâ le gafûrun şekûr”** (Ve hamd Allah'a ki derler, bizden gamı, sıkıntıyı giderdi; şüphe yok ki Rabbimiz, suçları örter, mükâfatlarını da fazlasıyla verir).

Akıl yoluyla yazı yazan kalemine sordum, İnsanın bilmediği her şeyi öğrettik dedi. (s. 221)

“Alleme mâlem ya'lem” Alak suresinin (96) beşinci ayetinden alınmıştır ve şöyle buyuruyor: **“Alleme'l-insânu mâ lem ya'lem”** (İnsanın bilmediği her şeyi öğrettik).

Hakka yakınlıkta bulunduğu mekânın yüksekliği Meryem oğlu İsa'nın bulunduğu dördüncü felektir. (s. 247)

¹⁵ Kasâs-ı Kur'an-ı Mecîd, s. 5.

İkinci mısraının birinci kısmı Hz. Peygamberin miracına telmih edilmiştir ve İsra suresinin (17) birinci ayetine işaret edilmiştir. Buyurduğu gibi: **“Subhânellezî esrâ bi abdihî leylen minel mescidil harâmî ilel mescidil aksallezî bâreknâ havlehu li nuriyehu min âyâtinâ, innehu huves semîul basîr”** (Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir). Bu hikâye şöyledir: Hz. Peygamber Mescid-i Haram'ın içindeydi. Burak atıyla Cebrail (as) geldi ve dedi: Ya Rasûlullah, Allah buyurdu ki seni gökyüzüne götüreyim ve Allah ile konuşacaksın. Şimdi bu Burak atına otur, ben seni Beytül-Mukaddes'e kadar götüreyim. Sonra Peygamber dedi: Cebrail beni Beytül-mukaddes'e götürdüğünde orada elimden tuttu ve miraca götürdü.”¹⁶

İkinci mısraının ikinci kısmı Hz. İsa'nın (as) dördüncü feleğe çıkışına telmih ediyor. Nisa suresinin (4) yüzelliyedi-yüz elli sekizinci ayetlerinde buna işaret ediyor ve şöyle diyor: **“Ve mâ katelûhu yakînâ. Bel rafaahullâhu ileyh”** (Kesinlikle onu öldürmediler. Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir). Bu hikâye şöyledir. Melek Cehudân İsa'yı öldürmek istediğinde, onu bir eve koydular ve darağacına bağladılar. Katil Tîtanus İsa'yı dışarı çıkarmak için eve gitti. Allah İsa'yı o hapisaneden alıp göğe götürmek için Cebrail'i gönderdi. Cebrail de İsa'yı dördüncü feleğe götürdü.”¹⁷

O Kaf ve Nun harfî insanın yaratılışının temelidir. Kaf-ı kemal ve nun-ı neval Muhammed'dir. (s.291)

Kaf ve Nun fiilinin amacı “kûn” Yasin suresinin (36) seksen ikinci ayetinde şöyle buyurmuştur: **“İnnemâ emruhû izâ erâde şey'en en yekûle lehu kun fe yekûn”** (Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak **“Ol!”** demektir. O da hemen olurur). O büyük Allah bir “kûn” işaretiyle varlıkların imkânıyla dünyayı yarattı.”¹⁸

Allah'ın Resulü yaratılışla ilgili insanlara ders verdiğine ait birçok hadis ve haber vardır ve bu aslın açıklamasıdır. “Dünya ve dünyadakiler levh ve kalem ve arş ve kürsi ve âdem ve ondan başka hepsi o kutsal vücut için onun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır.”¹⁹

Bize tavaf etmesi vacip olan Kabe hariminin ayağı, senin kapını tavaf etmek iştiağından böyle çamura batıp kalmıştır (şevk u hasretle koşarken heyecanından bastığı yeri görmemiş (s. 450)

Birinci mısra Hac suresinin (22) yirmi dokuzuncu ayetinde görülmektedir ve şöyle buyuruyor: **“Summel yakdû tefesehum vel yûfû nuzûrahum vel yettavvefû bil beytil atîk”** (Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atîk'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler).

Onun kapısının toprağında oturmuşum lakin ne fayda, Kabe harimindeki avlanması haram avlardan dahi olsam dinlemiyor, beni öldürüyor (s. 493)

Kabe'de avın yasak olduğunu belirten birçok haber ve hüküm vardır. Kur'an-ı Kerim'de hareme gelenler için avı yasaklayan bazı ayetler vardır. Tabii ki bir hac yapmakla meşgul olan bir kişiyi de kapsıyor. Şöyle buyuruyor: 1. Maide suresinin (5) doksan beşinci ayeti: **“Yâ eyyuhâllezîne âmenû lâ taktulûs sayde ve entum hûrûm”** (Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin). 2. Maide suresinin (5) doksan altıncı ayetinde **“Ve hurime aleykum saydul berri mâ dumtum hurumâ”** (Kara avı ise ihramlı olduğunuz sürece size haram kılındı).

¹⁶ Tercüme-i Tefsir-i Taberî, Tashih: Habîb Yağmayî (1339-1344), Tahran: Tahran Üniversitesi, 4. Cilt, s. 910-916.

¹⁷ Mücemmilü't-Tevârih ve'l-Kasas'dan Alıntı, Tashih: Melikü'l-Şuarâ, Bahar 1318, Tahran: Kitâb Furuşî Zevvâr, s. 218-219.

¹⁸ Seyyid Hamîd Tabîbiyân (1374) Irâk-i Nâme, Tahran: Revzene Yay., s. 3.

¹⁹ Şerh-i Taarruflu Bulunan Hadislerden Alıntı, (h.k.1330), Nuol kişol, 2. Cilt, s. 46.

Âşıklık derdiyle öldüğüm için ne bahtıyarım. Bu fani mülkten güzel bir bakilik metaı götürüyorum. (s. 499)

İkinci mısraının bir kısmı Ra'd suresinin (13) yirmi altıncı ayetinde görülmüştür ve şöyle buyuruluyor: **“Ve mal hayâtu'd-dunyâ fi'l-âhireti illâ metâ'u”** (Hâlbuki dünya hayatı, ahiretin yanında çok az bir yararlanmadan ibarettir).

Seni gördüğüm anda dinimi kaybettim. Nasıl inkar edeyim ki mahşer gününde yaşlı gözlerim buna şahitlik eder (s. 53)

İkinci mısraının konusu Nur suresinin (24) yirmi dördüncü ayetinden alınmıştır ve buyuruyor: **“Yevme teşhedu aleyhim elsinetuhum ve eydihim ve erculuhum bimâ kânû ya'melûn”** (O gün onlara, onların dilleri, elleri ve ayakları (hayat filmleri) yapmış olduklarına şahitlik edecek).

Yine Yasin Suresi (36) altmış beşinci ayetinden alınmıştır ve şöyle buyuruyor: **“El yevme nahtimu alâ efvâhihim ve tukellimunâ eydihim ve teşhedu erculuhum bimâ kânû yeksibûn”** (O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da yaptıklarına şahitlik eder).

Yoluna düşüp serildim, bir kere dönüp bakmıyorsun. Ay yüzlü sevgilim fakirlerine karşı ne kadar istiğna gösteriyorsun. (s.537)

İkinci mısra Fatır suresinin (35) on beşinci ayetinde görülmektedir ve buyuruyor: **“Yâ eyyuhen nâsu entumul fukarâu ilâllâhi, vallâhu huvel ganiyyul hamîd”** (Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır). Ve bir de Muhammed suresinin (47) otuz sekizinci ayetinin bir kısmında görülüyor ve şöyle buyuruyor: **“Vallâhul ganiyyu ve entumul fukarâu”** (Ve Allah Gani'dir (zengindir). Ve sizler fakirsiniz).

Kurtuluş için herkese Allah'ın ibadeti gibi Ey Murtaza Ali sana saygı duymak farzdır. (s. 57)

Bilindiği üzere İmamiyye Şiilerinin Hz. Ali'nin vilayetine nas teşkil edecek birçok rivayetleri vardır. Veli o kimsedir ki halk içinde vilayet sahibidir. Ve onların işlerinde hüküm sahibidir ve diğerlerinin ona itaat etmesi vaciptir. Buna göre beytin anlamı Nisa suresinin (4) elli dokuzuncu ayeti ile yakın bir benzerliği vardır ve buyuruyor: **“Yâ eyyuhâllezîne âmenû atûllâhe ve atûr resûle ve ulil emri minkum”** (Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de itaat edin).

Kederlerin fena mülkünde olduğuna inandım. Bundan sonra varlığım müddetince beka mülküne talibim. (s. 603)

Fena mülkünden maksat maddi olan bu dünyadır ve beka mülkünden kasıt da ahirettir. Kur'an-ı Kerim'de bir çok ayet dünya ve güzelliklerini yermek için ve bunun aksine ahiret ve kalıcı olan nimetlerini methetmek için geçmektedir. Yukarıdaki beytin en benzeri Ankebut suresinin (29) altmış dördüncü ayetinde vardır ve buyuruyor: **“Ve mâ hâzihil hayâtud dunyâ illâ lehvun ve laib(laibun), ve inned dârel âhirete le hiyel hayevânu, lev kânû ya'lemûn”** (Ve bu dünyâ yaşayış, ancak aslı olmayan bir eğlenceden, bir oyundan başka bir şey değil ve şüphe yok ki âhiret yurdunda gerçek yaşayış, bunu bir bilselerdi).

Yine böylece Kasas suresinin (28) altmışıncı ayetinde buyuruluyor: **“Ve mâ ûtîtum min şey'in fe metâul hayâtid dunyâ ve zînetuhâ ve mâ indallâhi hayrun ve ebkâ, e fe lâ ta'kulûn”** (Dünyalık olarak size verilen her şey, dünya hayatının geçimliği ve süsüdür. Allah'ın katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ve yine beytin genel mefhumuyla Kasas Suresinin (28) seksen üçüncü ayetinde verilmiştir ve buyuruyor: **“Tilke'd-dârul âhiretu nec'aluhâ lillezîne lâ yurîdûne uluvven fîl ardi ve lâ fesâden, vel âkibetu lil muttekîn”** (İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır).

Hiz. Allah kendi zatının nispeti için kelâmı Arapça gönderdi. Bunun derecesine bak. (s.613)

Kur'an-ı Kerim'in Arapça olduğuna delalet eden birkaç ayet gelmiştir. Yukarıdaki beytle en benzeri Yusuf suresinin (12) ikinci ayetindedir ve şöyle buyuruyor: **“İnnâ enzelnâhu kur'ânen arabîyyen le allekum ta'kılûn”** (Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik).

Yine aynı şekilde Şuarâ suresinin (26) yüz doksan üç-yüz doksan beşinci ayetlerinde buyuruyor: **“Nezele bihir rûhul emîn. Alâ kalbike li tekûne minel munzirîn. Bi lisânin arabîyyin mubîn”** (Apaçık Arap diliyle, uyarılardan olman için onu Cebrail senin kalbine indirmiştir).

Onun mucizesinin kemali ilim ve hikmetinde bellidir. İnsanın ilim ve hikmetinden hiçbir şey alınmamıştır. (s.614)

Bu beyt Nisa suresinin (4) yüz on üçüncü ayetinden tazmin edilmiştir ve buyuruyor: **“Ve enzelallâhu aleykel kitâbe vel hikmete ve allemeke mâ lem tekun ta'lem”** (Allah, sana kitabı (Kur'an'ı) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir).

Yukarıdaki beyt buna ek olarak Peygamberin ümmî olduğunu işaret etmektedir. Bunun yüksek mertebesi Kur'an-ı Kerim'de A'raf suresinin (7) yüz elli yedi-yüz elli sekizinci ayetlerinde bu sıfatla takdir edilmiştir. Şöyle buyurduğu gibi: **“Fe âminû billâhi ve resûlihî nebiyyil ummî”** (Öyleyse Allaha ve gönderdiği ümmî peygamberine iman edin). Ebû'l-Fütûh Razî rivayet etmiştir: “Bir gün Muhammed Hira dağında oturuyordu. Cebrail geldi ve ona dedi. Ya Muhammed oku! Rasulullah (sav) dedi: “Ben okuma bilmiyorum.” Yine de Rasulullah dedi: (Cebrail) Beni aldı ve zorla sıktı, sonra geri döndü ve söyledi: Oku! Söyledim: Ya Cebrail ben okuyucu değilim. Bir daha beni sıktı ve geri döndü üçüncü kere de aynısını yaptı. O zaman şu ayeti ona okudu: **“İkra bismi rabbike ile'l-kavlihi mâlem ya'lem”**.²⁰

Bu söylediğim sırdan eğer onun kalbi bilmediyse İnsan değildir, ondan daha kötü hayvandır hatta ondan daha aşağıdır. (s. 620)

Bu beyt aşağıdaki A'raf suresinin (7) yüz yetmiş dokuzuncu ayetlerinde görülmüştür ve şöyle buyuruyor: **“Lehum a'yunun lâ yubsırûne bihâ ve lehum âzânun lâ yesmeûne bihâ, ulâike kel en'âmi bel hum edallu, ulâike humul gâfilûn”** (Onların gözleri vardır, onunla görmezler. Onların kulakları vardır, onunla işitmezler. Onlar hayvanlar gibidir. Hatta daha çok dalâlettedirler. İşte onlar gâfillerdir). Ve Furkan suresinin (25) kırk dördüncü ayetinde buyuruyor: **“Em tahsebu enne ekserehum yesmeûne ev ya'kılûne, in hum illâ kel en'âmi bel hum edallu sebîlâ”** (Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkınlırlar).

Şüphesiz onun makamı ölümsüz olacaktır. Kıyafeti sondos (altın işlemeli kumaş) ve evinin hizmetkârları hurilerdir. (s. 621)

Beytin mefhumu Duhan suresinin (44) elli bir-elli dördüncü ayetleriyle yakın benzerliği vardır ve buyuruyor: **“İnnel muttekîne fî makâmin emîn. Fî cennâtin ve uyûn. Yelbesûne min sundusin ve istebrakın mutekâbilîn. kezâlike ve zevvecnâhum bi hûrin in”** (Muhakkak ki takva

²⁰ Ebu'l-Fütûh-ı Râzî (1. Cilt Yıl: 1352, Cilt 12, Yıl k. 1387), *Tefsîr-i Ruhû'l-Cinân*, Tashih: Ebu'l-Hasan Şi'rânî, Tahran: Kitâb Furûşî İslâmiye, 5. Cilt, s. 555.

sahipleri, mutlaka emin makamlardadır. Cennetlerde ve pınarlarda. Karşılıklı ipekten ve atlastan giysiler giyerler. İşte, böyle. Ve onları, iri gözlü huriler ile evlendiririz).

Ey kendi lütfunla bizi kerem sahibi yapan ve siyah topraktan bizi Adem yapan, bize mümkün olmayan bilimleri öğreten iki dünyada başımızı yükselten (s. 643)

Birinci ve sonuncu mısra İsrâ suresinin (17) yetmişinci ayetinde işaret ediyor ve buyuruyor: **“Ve lekad keremnâ benî âdeme ve hamelnâhum fil berri vel bahri ve razaknâhum minet tayyibâti ve faddalnâhum alâ kesîrin mimmen halaknâ tafdîlâ”** (Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık).

Üçüncü mısraın mefhumu Alak suresinin (96) beşinci ayetinde tazmin edilmiştir ve şöyle buyuruyor: **“Allemel insâne mâ lem ya'lem”** (İnsana bilmediği şeyleri öğretti). Ve yine Bakara suresinin (2) iki yüz otuz dokuzuncu ayetinin bir kısmıyla benzemektedir ve buyuruyor: **“Allemekum mâ lem tekûnû ta'lemûn”** (Allah size bilmediğiniz şeyleri öğretti).

Dünya senin varlığının açık delilidir. Her zerre seni zikretmede fasih bir dildir. (s. 652)

Eğer Allah'ın varlığına delil istiyorsalar bu davada tüm dünya Allah'ın varlığının delilidir. (s. 26)

Birinci beytin ve birinci mısraın anlamı, ikinci beytte tazmin edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet geçmektedir ki bu dünyayı ve yaratılanların hepsi Allah'ın varlığının delili diye tanıtıyor. Birinci mısra ile benzeyen ayet şundan ibarettir. 1. Yunus Suresi (10) altıncı ayetinde buyuruyor: **“Mâ halakallâhu fîs semâvâti vel ardı le âyâtin li kavmin yettekûn”** (Allah'ın semalarda ve yerde yarattığı şeylerde, takva sahibi bir kavim için âyetler 'deliller' vardır). 2. Şurâ suresinin (42) yirmi dokuzuncu ayetinde buyuruyor: **“Ve min âyâtihî halkus semâvâti vel ardı ve mâ besse fihimâ min dâbbeh”** (Gökleri, yeri ve bu ikisi içinde yaydığı canlıları yaratması, O'nun varlığının delillerindendir).

İkinci beytin ikinci mısraı İsrâ suresinin (17) kırk dördüncü ayetiyle benzemektedir ve buyuruyor: **“Tusebbihu lehus semâvâtus seb'u vel ardu ve men fihinne ve in min şey'in illâ yusebbihu bi hamdihî ve lâkin lâ tefkâhûne tesbîhahum”** (Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız).

Bugün dünyada sıkıntılarla yaşayalım, çünkü rahatın sözü kıyamette verilmiştir. (s. 655)

Dünyada asla rahatın olmadığı kesindir. Eğer bir rahatlık varsa da rahatlamayı umut etmeyi terk etmektir. (s. 628)

İki beytinde birinci mısraı Beled suresinin (90) dördüncü ayetiyle benzemektedir ve buyuruyor: **“Lekad halaknel insâne fî kebed”** (Andolsun ki biz insanı, meşakkat içinde yarattık).

Birinci beytin ikinci mısraı Gafir suresinin (40) otuz dokuzuncu ayetiyle benzemektedir ve buyuruyor: **“İnnemâ hâzihî hayâtud dunyâ metâun ve innel âhirete hiye dâru'l karâr”** (Bu dünya hayatı, sadece 'geçici' bir metadır 'faydalanmadır'. Ve muhakkak ki ahiret karar kılınacak 'devamlı kalınacak' yerdir).

Ey senin mülkün ortaksız ve vârisizdir ve bu mülk kadim ve baki olandır.

Dünyada yaratılanlardan sadece senin kadim olan zatının sebebi yoktur. (s. 652)

Birinci mısra İsrâ suresinin (17) yüz on birinci ayetinde görülmektedir ve buyuruyor: **“Ve kulil hamdu lillâhillezî lem yettehiz veleden ve lem yekun lehu şerîkun fil mülk”** (Ve de ki: “Hamd, çocuk edinmeyen Allah'a mahsustur ve O'nun mülkte ortağı olmamıştır).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Allah'ın varis olması ve Allah Teâlâ'nın mirası ile ilgili Kur'an-ı Mecid'de verilmiştir ve yukarıdaki beyitlerin en benzeri Hicr suresinin (15) yirmi üçüncü ayetindedir ve buyuruyor: **“Ve innâ le nahnû nuhyî ve numîtu ve nahnul vârisûn”** (Hiç şüphesiz biz diriltir, biz öldürürüz ve biz dünyanın sonunda dünyadakilerin varisiyiz).

Yine aynı şekilde Hadid suresinin (57) onuncu ayetinde buyuruyor: **“Ve lillâhi mîrâsus semâvâti vel ard”** (Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır).

Dünyada zorluk çekmeden rahatlık yoktur. Bu olmayınca onun olmaması şarttır. (s. 653)

Beytin mefhumu Şerh suresinin (94) beşinci ayeti ile benzemektedir ve buyuruyor: **“Fe inne maal usri yusra”** (Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır). Ve yine Talak suresinin (65) yedinci ayeti ile benzemektedir ve buyuruyor: **“Seyec'alullâhu ba'de usrin yusrâ”** (Allah, zorluktan sonra kolaylık verecektir).

Gönlümüzde sana yakınlaşmak zevkiyle tazelik vardır. Bizim varlığımız senin ilminle kuşatılmıştır. (s. 663)

İkinci mısra Talak suresinin (65) on ikinci ayetinde görülüyor ve buyuruyor: **“Ennallâhe kad ehâta bi kulli şey'in ilmâ”** (Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilirsiniz).

Yeryüzünü ihata eden sırlardan gafil misin? (s. 698)

“Besât ve basit” terkinin amacı arzıdır ve Nuh suresinin (71) on dokuzuncu ayetinden alınmış gibidir ve şöyle buyuruyor: **“Vallâhu ceale lekumul arda bisâtâ”** (Ve Allah, arzı sizin için geniş bir mekân kıldı).

İkinci mısra Fussule suresinin (41) elli dördüncü ayetinden alınmıştır ve buyuruyor: **“İnnehu bi kulli şey'in muhit”** (Allah her şeyi kuşatandır).

Yine aynı şekilde Nisa suresinin (4) yüz yirmi altıncı ayeti ile benzerliği vardır ve buyuruyor: **“Ve lillâhi mâ fîs semâvâti ve mâ fîl ard. Ve kânullâhu bi kulli şey'in muhitâ”** (Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. Allah, her şeyi kuşatıcıdır).

Haberin yok mu, geçmiş zamanda Allah'ın kazası, emaneti mevcudata arz ettiği zaman cemadat korkup bu emaneti kabul etmediler. Onlarda bunu kabul edecek kabiliyet yoktu. Kaza bunu sana tevdi etti.

Ki onu namahremlerden saklayasın ve onu kim sana emanet etti ise gene ona iade edesin. (s. 706-707)

Bu beytler Ahzab suresinin (33) yetmiş ikinci ayetinde görülüyor ve şöyle buyuruyor: **“İnnâ aradnel emânete ales semâvâti vel ard vel cibâlî fe ebeyne en yahmilnehâ ve esfakne minhâ ve hamelehal insânu, innehu kâne zalûmen cehûlâ”** (Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, sorumluluğundan korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir).

KAYNAKÇALAR ve DİPNOTLAR

1. Subhî Salih (1395 h.k.) *Nehcü'l-Belâga*, Ofset Baskısı, İran: Kum, s. 254
2. Meydânî Nişâbü'rî (1290 h.k.) *Mecmau'l-Emsâl*, Tahran, s.240.
3. İsrâ Suresi (17) Ayet (88)
4. Zebîhullah Safâ (1342), *Târih-i Edebiyat der İrân*, 6. Baskı, Firdevs Yay., 5. Cilt, s. 274-279

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

5. *Fuzûlî'nin Farsça Divanı* (m. 1962), Yayınlayan: Hasibe Mazıoğlu, Dustân Yay., Ankara Bas.
6. Mehdi Muhakkık (1344), *Nasır Hüsrev Şiirlerinin Analizi*, Tahran, Tahran Üniv. Yay., s. 71.
7. Azizüddin Neseî, (h.1350), *İnsan-ı Kâmil*, Yayınlayan: Marîjan Mûle, Tahran: İran ve Fransa Enstitüsü, s. 239 ve 324.
8. Habîş b. İbrâhim Tiflîsî (1340), *Vücûh-ı Kur'an*, Yayınlayan: Mehdi Muhakkık, Tahran: Tahran Üniversitesi, s. 98 ve 252 ve 305.
9. Ebubekr Atîk Nişâbûrî, (Surâbâdî) (1347), *Kasâs-ı Kur'an-ı Mecîd*, Tahran: Tahran Üniversitesi, s. 5.
10. *Keşfü'l-Esrâr'dan Alıntı*, Reşidüddin Mîbedî (h. 1338), Tahran: Tahran Üniversitesi, 8. Cilt, s. 501.
11. *Vücuh-ı Kur'an*, s. 221.
12. *Kur'an-ı Mecîd'in Tefsirinin Edebi ve İrfanı Özetlemesi*, İmâm-ı Ahmed Mîbedî (1352), Yazar: Habîbullah Amûzkâr, Tahran: 2. Cilt, s. 473.
13. *Mecmeu'l-Beyan'ın Tercümesinin Özeti*, Ebu'l-Fazl b. Hasan-ı Tebrîsî (1350), 1. Baskı, Çeviren: Ahmed-i Behîştî, Tahran: Farâhânî Yayınları, 7. Cilt, s. 82-90.
14. *Keşfü'l-Esrâr'dan Alıntı*, 10. Cilt, s. 319.
15. *Kasâs-ı Kur'an-ı Mecîd*, s. 5.
16. *Tercüme-i Tefsir-i Taberî*, Tashih: Habîb Yağmayî (1339-1344), Tahran: Tahran Üniversitesi, 4. Cilt, s. 910-916.
17. *Mücemmilü't-Tevârih ve'l-Kasas'dan Alıntı*, Tashih: Melikü'l-Şuarâ, Bahar 1318, Tahran: Kitâb Furuşî Zevvâr, s.218-219.
18. Seyyid Hamîd Tabîbiyân (1374) *Irâk-i Nâme*, Tahran: Revzene Yay., s. 3.
19. *Şerh-i Taarrufta Bulunan Hadislerden Alıntı*, (h.k.1330), Nuol kişol, 2. Cilt, s. 46.
20. Ebu'l-Fütûh-ı Râzî (1. Cilt Yıl: 1352, Cilt 12, Yıl k. 1387), *Tefsîr-i Ruhu'l-Cinân*, Tashih: Ebu'l-Hasan Şî'rânî, Tahran: Kitâb Furûşî İslâmiye, 5. Cilt, s. 555.

TÜRKMENÇEDE İSTEME İFADE EDEN YAPILAR*

Ünal ZAL**

ÖZET

Sovyetler Birliğinin yıkılması Türk dünyasına yönelik siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilgi ve yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Siyasi ve coğrafi nedenlerle birbirinden uzun yıllar ayrı kalmış Türk soylu topluluklar arasındaki kültürel bütünlüğü sağlamanın yollarından biri de üretilen bilim, kültür ve sanat eserlerinin karşılıklı olarak bilinmesi ve aktarılmasıdır.

Bugün sözünü ettiğimiz kültürel bütünlüğün sağlanmasında tarihi ve siyasi sebeplerden dolayı ortaya çıkmış olan farklı yazı dilleri ve yazı sistemlerinin kullanılıyor olması önemli bir engeldir. Bu engeli aşmanın yollarından biri de bilim, kültür ve sanat eserlerinin karşılıklı olarak aktarılmasıdır. Şimdiye kadar yapılan aktarma çalışmaları göz önüne alındığında, lehçeler arası aktarmanın görüldüğü kadar kolay olmadığı ve kendine özgü bir takım zorlukları olduğu açıkça görülmektedir. Bu zorlukları aşmak için bu alanda çalışan birçok bilim insanı tarafından çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur.

Biz de yaptığımız çeşitli araştırmalarda Türk lehçelerinde, *istek, rica, emir, empoze etme, yalvarma, tembih, uyarı, önerme, tavsiye, cesaretlendirme, tahrik etme* gibi anlamları ifade etmede farklı işaretleyicilerin kullanıldığını gördük. İsteme ifadeleri aynı zamanda *ümit etme, arzulama, istekli olma, temennide bulunma* ifadelerinin *dilek, izin verme, ümit verici olma* anlamlarını da kapsamaktadır (Johanson 2009).

Kaynak lehçe olarak Türkmen Türkçesi, hedef lehçe olarak ise Türkiye Türkçesinin seçilmiş olduğu bu çalışmada, Türkmen Türkçesinde sadece istek kipini ifade eden yapılardan sentetik düzeydeki *-mAkçI, -mAkçIdIr* ekleri ile analitik düzeydeki *-mAkçI bol-* ve *-AsI gel-* yapılarının *nasıl, hangi biçimlerle* ve *hangi anlamları karşılayacak şekilde kullanıldığı* üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstek Kipi, Sentetik Yapılar, Analitik yapılar.

* Bu çalışma, 22-24 Aralık 2011 tarihleri arasında Muğla'da düzenlenen *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda* sunulan bildirinin makale haline getirilmiş şeklidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: unalzal@gmail.com

STRUCTURES THAT STAND FOR OPTATIVES IN TURKMEN TURKISH

ABSTRACT

The collapse of Soviet Union brought about political, economic, social and cultural interests and convergence towards Turkic countries. One of the ways of having cultural integrity among the Turkic societies separated from each other for a long time because of political and social reasons is to have knowledge about and to transfer science, culture and art mutually.

Today, using scriptures and different written languages, which occurred because of historical and political reasons, is a significant obstacle in having cultural unity that mentioned before. One of the ways of overcoming this obstacle is to transfer scientific, cultural works as well as artwork. When we consider the works that have been transferred so far, it is clear that transfer between dialects is not as easy as it looks and has some specific problems. In order to overcome this problem, a lot of scientists who work in this field have offered different solutions.

We, also, find in our various studies that different indicators have been used in Turkic languages to express meanings such as agitation, encouragement, recommendation, suggestion, warning, admonition, invocation, enforcement, order, request, desire. The expressions of request include the meanings of subjunctive, permission and expectation of the expressions for hope, desire, wish at the same time (Johanson 2009).

In this paper, the structures which express only optative mood – *mAkçI*, *-mAkçIdIr*, *-mAkçI bol* and *-AsI gel* in Turkmen Turkish are studied in terms of how, and in which forms they are used as well as which meanings they refer to.

Key Words: Optative Mood, Synthetic Structures, Analytical structures.

0. Giriş

Türk lehçeleri *istek*, *rica*, *emir*, *empoze etme*, *yalvarma*, *tembih*, *uyarı*, *önerme*, *tavsiye*, *cesaretlendirme*, *tahrik etme* gibi anlamları ifade etmede farklı stratejiler kullanır. İsteme ifadeleri aynı zamanda *ümit etme*, *arzulama*, *istekli olma*, *temennide bulunma* ifadelerinin *dilek*, *izin verme*, *ümit verici olma* anlamlarını da kapsar.

Johanson (2009) Türk lehçelerindeki kiplik kategorisini şekil bakımından sentetik ve analitik yapılar olarak ikiye ayırdıktan sonra, anlam yönünden isteme (ing. volition), gereklilik (ing. necessity) ve yeterlilik (ing. possibility) alt başlıklarında ele alır. Bunlardan isteme (ing. volition) kipliğini de gönüllülük kipi (ing. voluntative), istek kipi (ing. optative) ve şart kipi (ing. hypothetical) olmak üzere üç grupta ele alır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu çalışmada Türkmen Türkçesinde sadece istek kipini ifade eden yapılardan sentetik düzeydeki *-mAkçI*, *-mAkçIdIr* ekleri ile analitik düzeydeki *-mAkçI bol-* ve *-AsI gel-* yapılarının nasıl, hangi biçimlerle ve hangi anlamları karşılayacak şekilde kullanıldığı üzerinde durulacaktır.

İstek Kipi (ing. optative):

Öncelikle istek nedir sorusunun üzerinde durmak gerekir. “Günlük hayatta yoğun toplumsal ilişkileri paylaşan, mesafeli olmayan insanların birbirlerinden bir şey isterken sıklıkla kullandıkları bir anlam alanı olan istek kipi, birinci kişilerde daha çok niyet edilen, tasarlanan durumları, bazen de gerçekleşmesi düşük olan dilekleri, arzu ve hayal edilen şeyleri karşılayan bir anlam alanı iken; ikinci ve üçüncü şahıslarda ise bazen yönlendirici olabildiği için tavsiye, öneri, teklif, nasihat, tembih vb. anlamlarını da içermektedir.” İstek kipi emir kadar güçlü olmadığı gibi rica kadar da kibar değildir (Aslan Demir 2008: 93-94).

Johanson ise semantik kod adlı çalışmasında istek kavramını “Bu kavram talep, rica, direktif, empoze ediciler, yalvarma, uyarı, teşvik, öneri, tavsiye, öğüt, cesaretlendirme, kışkırtma vb. içerir” şeklinde tanımlamaktadır (Johanson 2007).

Yukarıdaki bilgiler ışığında baktığımızda Türkmen Türkçesinde istek (ing. optative) kipini ifade etmek için sentetik ve analitik düzeyde farklı morfolojik işaretleyicilerin kullanıldığını görüyoruz.

1. Sentetik Yapılar (ing. synthetic devices)

1. *-mAkçI*

Türkmen Türkçesinde istek kipinin sentetik düzeydeki işaretleyicilerinden birisi *-mAkçI*’dir. Aşağıdaki örnekte ikinci şahıs tarafından dile getirilen bu istek kipi, karşıdaki kişiyi bir işi yapması hususunda yönlendirmekle beraber öğüt, öneri, tavsiye, cesaretlendirme, teşvik, uyarı, teklif, nasihat ve tembih gibi anlam alanlarını da kapsamaktadır.

(1) Gurbannazar hatıñda kakama hat yazcak, bir zat ayt**makçı** diyipsiñ (Zal 2012).

“Gurbannazar, (geçen) mektubunda babama (ayrıca) mektup yazacağım, (ona) bir şey söylemek istiyorum demişsin.”

Teklik birinci şahıs tarafından dile getirilmekte olan aşağıdaki bir başka örnekte ise istek ifadesi “niyet edilen, tasarlanan bir öneri” durumunu ifade etmektedir.

(2) Men saña gımmatlı maslahat berm**mekçi**. (Arnazarov 2003).

“Ben sana kıymetli bir fikir vermek istiyorum / (niyetindeyim)”

Türkmen Türkçesindeki bu yapı bilinen geçmiş zamanda *-mAkçIdI*, öğrenilen geçmiş zamanda *-mAkçImIş*, olumsuzluk anlamını ifade ederken *-mAkçI däl*, sıfat fiilli yapıyla *-mAkçIdIk*; *-mAkçI* eklerinden sonra gelen bazı eklerle birlikte *makçı...lar* / *-mekçi...ler* ve son olarak da *-mAkçIdIr* şeklinde kullanılarak içinde bulunduğu zaman dilimi ve anlama göre istek ve niyet ifadesini dile getirmektedir.

Standart Türkmen yazı dilindeki isteme ifadeleri, özü itibariyle ayrıntılı bir konu olduğu için burada sadece *-mAkçI*’dır yapısı üzerinde durulacak, konunun diğer alanlarına ilerleyen çalışmalarda yer verilecektir.

2. *-mAkçIdIr*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Türkmen Türkçesinde istek kipini ifade eden bir diğer yapı ise **-mAkçIdlr** formudur. Bu yapının **-mAkçI** işaretleyicisinin üzerine **-dlr** ekinin getirilmesi suretiyle oluşturulduğu ve “*niyeti tasdik eden*” bir anlamı karşıladığı görülmektedir (Clark 1998: 294).

(3) Amerika’dan gelen biznesmenler dokmo senagatınıñ, gaytadan işleyän senağatıñ kârhanelarını gurmağa maya goyumlorunu gönükdür**mökçüdür**lör (Clark 1998: 294).

“*Amerika’dan gelen işadamları dokuma ve geri dönüşüm sanayi işletmelerinin temelini atmak istemektedirler.*”

Şart, gereklilik, yeterlilik vb. kipler de aslında konunun genel çerçevesi içinde önemli bölümler oluşturmakla beraber yukarıda belirtilen sebepten dolayı bu çalışmada konu dışında bırakılmıştır.

2. Analitik yapılar (ing. analytic devices)

Türkmen Türkçesinde isteme kipliğini ifade eden yapılar sentetik düzeyde olduğu gibi analitik düzeyde de farklı yapılardaki işaretleyicilerle ifade edilmektedir. Burada da Türkmencede sadece istek kipini ifade eden formlardan 1. **-mAkçI bol-**; 2. **-AsI gel-** yapılarının üzerinde durulacaktır.

1. -mAkçI bol-

Türkmen Türkçesinde isteme kipliğini ifade eden analitik yapılardan birisi **-mAkçI bol-** yapısıdır. Türkmencede oldukça yaygın olan bu yapıda “*niyetin gerçekleşme ihtimalinin yüksek olduğu*” görülür.

(4) Onsoñ patşanıñ oğlu nalaç bolup keyigi öldür**mekçi bolup**dur. (TEA 10, 123)

“*Ondan sonra, padişahın oğlu çaresiz kalıp ceylanı öldürmeye karar vermiş.*”

(5) Men sözüme azacık dıngı berip, öz edyän işimizi kakama sada hem gısgacık düşündür**mekçi boldum** (Arnazarov 2003)

“*Ben sözüme biraz ara verip, yaptığımız işi babama sade ve kısa bir şekilde anlatmak niyetinde idim.*”

Söz konusu yapı bilinen geçmiş zamanda **-mAkçI boldı**, öğrenilen geçmiş zamanda **-mAkçI bolupdır** ve şimdiki zamanda **-mAkçI bolyar** şeklinde kullanılmaktadır.

2. -AsI gel-

Türkmen Türkçesinde niyet ifade etmek için kullanılan diğer bir analitik yapı ise **-AsI gel-** formudur. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere bu yapı bir “*eylemin gerçekleşme niyetini*” ifade etmektedir.

(6) Okasıñ **gelyär** (Clark 1998: 648).

“*Okumak istiyorsun.*”

(7) Aydası **gelyär** (Clark 1998: 648).

“*Söylemek istiyor.*”

Sonuç

Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de istek kipini ifade etmek için farklı yapılarda morfolojik işaretleyicilerin kullanıldığını görülmektedir. Bunlardan bazıları sentetik düzeyde **-mAkçI**; **-mAkçIdlr**, analitik düzeyde ise **-mAkçI bol-** ve **-AsI gel-** biçimleridir.

Bu biçimler Türkiye Türkçesine kullanıldıkları bağlamlara göre *yönlendirme, öğüt, öneri, tavsiye, cesaretlendirme, teşvik, uyarı, teklif, nasihat, tembih, niyeti tasdik etme vb.* anlamlar katmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- ARNAZAROV, Seyitnazar, 2003. Türkmen Türkçesinde niyet kipi ve Türkiye Türkçesinde anlatımı, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13., s. 333-344.
- BASKAKOV, N. A., HAMZAEV, M. Ja. ÇARYJAROV, B., 1970. *Grammatika turkmenskogo jazyka*. Aşxabad.
- CSATÓ, Éva Á. in print. Modal categories in Karaim: A case of complex contact morphology. In Thomas Stolz (ed.) *Morphologies in contact*. Oldenburg: Akademie Verlag.
- CUMAEV, K. ve diğerleri, [Aktaran: A. Duymaz, M. Ergün, N. Biray] 1998. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 10 (Nesir-Nazım) – Türkmenistan Türk Edebiyatı I*, Kültür Bakanlığı Yayınları 2125, Ankara.
- CLARK, Larry, 1998. *Turkmen reference grammar*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- DEMİR ARSLAN, Sema, 2008. *Türkiye Türkçesinde İsteme Kipliği*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B. vd, 1991. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1371, Ankara.
- HANSER, Oscar, 1977. *Turkmen manual. Descriptive grammar of contemporary literary Turkmen. Texts. Glossary*. Wien: Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs.
- JOHANSON, Lars 2007. Contact-induced renewal of Turkic modal expressions of volition, necessity and possibility.
- JOHANSON, Lars, 2009. Modals in Turkic. In: Hansen, Bjoern & de Haan, Ferdinand (eds.) *Modals in the languages of Europe. A reference work*. (Empirical Approaches to Language Typology 44.) Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 487-510.
- JOHANSON, Lars in print. Mood meets mood. In: Stolz, Thomas & Vanhove, Martine & Otsuka, Hitomi & Urdze, Aina (eds.) *Morphologies in contact*.
- KARA, Mehmet, 2001. *Türkmençe (Giriş, Gramer, Metinler, Sözlük)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SAHATOVA, Gulshen, 2005. *Untersuchung abhängig komplexer Konstruktionen im Turkmenischen mittels Tesnières Translationstheorie und DVG*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- SÖYEGOV, M. ve diğerleri, 2000. *Türkmen diliniň grammatikası – Morfologiya*, Türkmenistanın Prezidentiniň Yanındaki İlim ve Tehnika Baradaky Yokarı Geňiş Mağtımçılı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı, Aşgabat.
- ZAL, Ünal, *Gurbannazar Ezizov'a Mektuplar*, The international exhibition and scientific conference “Science, technology and innovative technologies in the prosperous epoch of the powerful state”, 12-14 Haziran 2012, Aşgabat-Türkmenistan. (Basılmamış bildiri metni)

TÜRK SÖZLÜKÇÜĞÜNDE BİR DÖNÜM NOKTASI: MİSALLİ BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK*

*Mehmet GÜRLEK***

ÖZET

Bir dilin söz varlığını belli bir düzenle bir araya getiren sözlükler, kelimelerin anlamlarını belirtmek için yazılır. Bu yönüyle genel sözlükler, özel sözlükler, tek dilli, iki/çok dilli sözlükler gibi türlere ayrılır. Türklerde sözlükçülük Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lûğati't-Türk*'üyle başlar. Tanzimat'la birlikte Türk sözlükçülüğünün bir ivme kazandığı görülür. Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî*'sine kadar Anadolu sahasında Türkçe sözcüklerin madde başı yapıldığı bir sözlüğe rastlanmamıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın eserinden günümüze kadar çok sayıda Türkçe sözlük yazılmıştır. Bunların arasında Şemseddin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî*'si, yaklaşık yetmiş yıllık sözlükçülük tecrübesine sahip Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük* ile *Meydan Larousse*'nin sözlük bölümünü bir tarafa bırakırsak genellikle modern sözlükçülük ilkelerinin göz ardı edildiği görülmektedir. 1972 yılından 2005 yılına kadar süren yoğun bir çalışmanın ürünü olan *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'ün, çeşitli açılardan değerlendirildiğinde, Türkçenin bugüne kadar ortaya konulabilmiş en mükemmel sözlüğü olduğu ortaya çıkacaktır. Çalışmanın giriş bölümünde sözlükle ilgili temel kavramlar verilmiş, sözlük türleri ve her birini Türk sözlükçülüğünde önemli birer aşama olarak gördüğümüz bazı sözlükler tanıtılmıştır. Değerlendirme bölümüne *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* kısaca tanıtılarak başlanmış, bilimsel, iyi temellendirilmiş bir sözlüğün seçimine ve hazırlanmasına yaklaşılabilecek yirmi başlıkta sözlük değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede konuyla ilgili yer yer örnek madde başları seçilerek tablo halinde gösterilmiştir. Sonuç bölümünde ise bu sözlüğün Türk sözlükçülüğünde hangi açılardan bazı ilkeleri gerçekleştirdiği açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, Sözlükçülük, Misalli Büyük Türkçe Sözlük.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, El-mek: mehmetgurlek@gmail.com

A MILESTONE IN TURKISH LEXICOGRAPHY: “MİSALLİ BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK”

ABSTRACT

The dictionaries gathering the vocabulary of a language with a particular order are written to define the meanings of the words. On that sense the dictionaries have different types such as common dictionaries, customized dictionaries, monolingual and bilingual/ multilingual dictionaries. The lexicography in Turks began with “*Dîvânü Lügati’t-Türk*” written by Kaşgarlı Mahmud. With the reforms of Ottomon Empire, acceleration in Turkish Lexicography could be seen. Until “*Lehçe-i Osmanî*” was written by Ahmed Vefik Paşa, no other dictionaries, in which Turkish words are used as lexical entries, were encountered. Many Turkish dictionaries were written until today originating from the works of Ahmed Vefik Paşa. Among these works, *Kamus-ı Türkî*, written by Şemseddin Sami, ignores the principles of modern lexicography except the “*Turkish Dictionary*” and “*Meydan Larousse*” prepared by Turkish Language Society with an almost seventy – two- year experience. When *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, which is a product of more than three decades’ hard work from 1972 to 2005, is assessed from different perspectives, it will be clear that it is the most excellent dictionary of Turkish language until today. In the entry section of the work, basic concepts were defined and some dictionaries were introduced which were cornerstones in Turkish Lexicography. The evaluation section begins with a short presentation of *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* and the dictionary is assessed with twenty headings with a content of how to choose and prepare a scientific, well based dictionary. In this assessment, sample entries were chosen partly and shown as charts related with the topic. In conclusion part, it is explained that from which aspects this dictionary break grounds in Turkish Lexicography.

Key Words: Dictionary, Lexicography, Misalli Büyük Türkçe Sözlük

GİRİŞ

Sözlükler bir dilin söz varlığını bir araya getiren, kelimeler ve anlamlarını bulmak için temel eserlerdir. Çeşitli tanımları yapılan sözlük “*Bir dilin ya da bir dilin bir bölümünün genel olarak veya belirli bir zamanda kullanılan kelime ve deyimlerini umumiyetle alfabe sırasına, bazan da kavram alanlarına göre ele alıp aynı dille tanımlarını yapan, örnek vererek açıklayan veya başka bir dildeki karşılıklarını yazan kitap*” şeklinde tanımlanabilir (Topaloğlu 2010: 25). Sözlük bilimi ise bir dilin veya karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin kelime hazinesini sözlük biçiminde ortaya koyma kurallarını belirleyen dilbilimi dalıdır ve sözlüksel kodlama yöntemi, sözlük yazma süreci, söz varlığı öğeleri, dizimsel ve dizisel kodlama ile ilgili çalışmaları sözcükbilim alanındaki bilgiler ışığında görür (Topaloğlu 1989: 133; İmer vd. 2011: 231).

İçerik ve oluşturma yöntemlerine göre sözlükler çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir: Doğan Aksan (1998: 75-76), sözlükleri hazırlanış amaçları ve taşıdıkları nitelikler bakımından şöyle tasnif etmiştir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

1. Bir ya da birden çok dilin söz varlığını işleme bakımından:**a)** Tek dilli sözlükler, **b)** Çok dilli sözlükler.**2. Abece sırasının esas alınıp alınmamış olmasına göre:****a)** Abecesel sözlükler, **b)** Kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri.

3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre: **a)** Genel Sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler), **b)** Lehçebilim sözlükleri, **c)** Eşanlamlı, eşadlı, tersanlamlı ögeler içeren sözlükler, **ç)** Yabancı ögeler içeren sözlükler, **d)** Tarihsel sözlükler, **e)** Köken bilgisi sözlükleri, **f)** Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri), **g)** Argo sözlükleri, **ğ)** Deyim ve atasözü sözlükleri, **h)** Anlatımbilim sözlükleri, **ı)** Sanatçı ve metin sözlükleri, **i)** Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri, **j)** Tersine sözlükler ve başka sözlük türleri.

Ahmet Kocaman ise (1998: 111):

1. Betimlemeli / kuralcı sözlükler.**2.** Eş zamanlı / art zamanlı sözlükler.**3.** Genel / teknik sözlükler.**4.** Genel kullanım / öğrenim amaçlı sözlükler.**5.** Tek dilli / çok dilli sözlükler.

şeklinde bir tasnif yapmıştır.

Yılmaz'a göre (2014: 97) modern bir sözlüğün hazırlanması için gerekli olan bazı aşamalar vardır. Yılmaz, sözlük hazırlayıcılarının ve hedef kitlenin belirlenmesini ilk aşama olarak görür. Amaç, zaman ve yöntem belirlendikten sonra yazılı veya sözlü kaynakların taranması bir diğer aşamadır. Sözlüksel birimlerin (madde başı öge) belirlenmesi ve bu birimlerin tanımlanması son aşama olarak değerlendirilir. Sözlüğün hazırlanmasında yukarıda belirtilen aşamaları biraz daha detaylandıran Svensen (1993: 236-250 Akt. Kocaman 1998: 112), ilk metnin yazılması, metnin gözden geçirilmesi ve düzeltmelerin yapılması, yeniden inceleme ve düzeltme, sayfa düzeni, basım ve ciltleme aşamalarına da değinir.

Sözlük kişi ya da kişilerin damgasını taşısa da bilimsel ve güvenilir olması için veri seçiminde gözetmesi gereken bazı ölçütler vardır. Bunlar:

1. Gerçeklik: Sözlük, salt düzenleyicisinin dil yetisinde bulunan sözcükleri değil, gerçekte kullanılan sözcükleri (yaygın anlamları ile birlikte) içermelidir.

2. Sıklıkta tutarlılık: İlgili alanın en sık ve yaygın kullanımları sözlükte bulunmalıdır.

3. Uygunluk: Yalnız amaca uygun sözcükler seçilmelidir.

4. Kuralcılık: Sözlük, gerektiğinde yaygın kullanım kurallarını açıklamalıdır.

5. Kullanım/biçem düzlemleri: Sözlükte argo, yerel ağız, resmî, gündelik, eski vb. niteliler bulunmalıdır.

6. Eski/yeni sözcükler: Eski diye nitelenen, ama günümüzde de yaygın olarak kullanılan sözcüklere yer verilmeli, bir ölçüde benimsenmiş yeni yapım sözcükler de sözlüğe eklenmelidir.

7. Yerel sözcükler: Dilin kurallarını yansıtan, ortalama konuşurun anlayabileceği yerel sözcüklere sınırlı bir yer ayrılabilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

8. Kapsam: Dildeki bütün sözcükler ya da amaca uygun belli bir kesitin tamamı sözlükte yer almalıdır.

9. Genel / teknik sözcükler: Son derece teknik olanlar hariç, uzmanlık alanı dışında kalan, günlük dile girmiş sözcükler genel sözlüklerin kapsamına alınabilir.

10. Sözlü / yazılı dil: Sözlük gereçleri genellikle yazılı dilden toplanır; oysa sözlü dilden veri toplamak, yazılı biçimlerin sözlü dildeki değişimlerini göstermek önemlidir. Veri seçiminde en önemli ilke dilin bütününe olabildiğince yaklaşmaya çalışmak, bu amaçla sözlü ve yazılı dil kesitlerinden veri toplamaya özen göstermektir (Sinclair 1987 Akt. Kocaman 1998: 112).

Sözlük hazırlamada en önemli ve en çok dikkat isteyen aşamalar, madde başı ögelerinin tespit edilmesi ve bu ögelerin tanımlanmasıdır. Ele alınan döneme göre dilde kullanılan veya eski metinlerde geçen bütün kelime ve deyimler sözlüğe alınırken kullanılmayan ya da kullanılıp kullanılmadığı belirlenemeyen kelime ve deyimlerle bazı yazarların eserlerinde rastlanan, ancak dilde yaygınlık kazanmamış kelime ve deyimlere yer verilmez. Çok karmaşık bir yapıya sahip olan dil, sözlük sayesinde bazı kalıplar içinde düzene konulduğundan kullanılmayan bir kelimeye yer verilmesi kullanılan bir kelimenin sözlüğe alınmamasından daha büyük bir yanlıştır. Kısacası sözlük “gereklenleri içerip gerekmeyenleri dışarıda bırakma” ilkesine uygun olmalıdır. Bu açıdan sözlükçülük bir seçme ve ayıklama işi olup bir harmanlama değildir. Sözlüksel tanımların verilmesi, kolayca yanlışlığa düşmeye ve eksik anlatıma elverişli olduğu için, ayrı bir uzmanlık ve geniş bir kültürü gerektirir. Tanım sırasında ögelerin temel anlamı başta verilmeli, yan anlamları, bununla ilişkisine ve kullanım sıklığına göre sıralanmalıdır. Her bir açıklamada deyimlere ve öteki öğelere yer verilmeli, bunlar yazılı ürünlerden derlenen örneklerle tanıklanmalıdır (Topaloğlu 2010: 25; Aksan 1998: 85).

Sözlük çalışmaları dilin yazılmasıyla başladı. Birçok sözlü kültür çok detaylı konuşma işlevi (speech function) ve sözbilim (rhetoric) teorileri geliştirdi, fakat bu, ancak yazı gelişip dilbilgisi ve kelimeler üzerine yoğunlaşıldıktan sonra oldu. Bu, genel anlamda dilin değişmeye devam etmesi ve kadim metinlerin anlamlarının kaybolmaya yüz tutmasıyla başladı. Hindistan’da, M.Ö. üçüncü ve ikinci yüzyılların başlarında, Vedas’taki zor anlaşılan kelimeleri açıklamak için sözlükçeler yazıldı. Bu sözlükçeler yavaş yavaş bugün bizim sözlük dediğimiz şeye evrildiler (Halliday ve Yalop 2007: 17).

Türk sözlükçülüğünün gelişmesinde doğrudan ve dolaylı olarak belirli kaynaklardan yararlanmıştır. Türk dilleri siyasî-coğrafî konumları, yazılı veya sözlü olarak gelişmeleri, Türk kültür merkezlerine uzaklık ve yakınlıklarına bağlı olarak doğu ve batı kaynaklarından belli ölçüde etkilenmişlerdir. Türk sözlükçülüğü Doğu’da Arap-Fars, Batı’da ise Avrupa ve Rus sözlük geleneklerinden etkilenmiştir (Cumakunova 2011: 16).

Türk sözlükçülüğünün temelini Arap sözlükçülük geleneğine uygun biçimde yazılan Kaşgarlı’nın *Dîvânü Lügati’t-Türk* adlı eseri oluşturur. Ne var ki bu eser hem dünya dilbilim tarihi hem de sözlük bilimi çalışmalarında hak ettiği yeri bulamamıştır.¹ Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olan *Dîvânü Lügati’t-Türk* çeşitli Türk boylarından derlenmiş bir ağızlar sözlüğü karakterini taşımaktadır. Bununla birlikte eser yalnızca bir sözlük olmayıp Türkçenin XI. yüzyıldaki dil özelliklerini belirten, ses ve yapı bilgisine ışık tutan bir gramer kitabı; kişi, boy ve yer adları kaynağı; Türk tarihine, coğrafyasına, mitolojisine, folklor ve halk edebiyatına dair zengin bilgiler ihtiva eden bir eser olmanın yanında döneminin tıbbi ve tedavi usulleri hakkında ansiklopedik bir eser niteliği de taşımaktadır (Kaçalın 1994: 446-449). Türk dilinin tarihî dönemlerine dair birçok

¹ Konuyla ilgili olarak Bk. Ferhat Karabulut, Dünya Dilbilimi Tarihi İçinde Dîvânü Lügati’t-Türk’ün Yeri ve Önemi, Turkish Studies Volume 4/3 Spring 2009, s. 1326-1342.

soruya cevap veren Kaşgarlı'nın sözlüğü, isimler ve fiiller olmak üzere iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Türkçe kelimelerin açıklaması Arapça olarak yapılmış, kelimelerin geçtiği örnek cümleler verilmiştir. Eser ilk önce Kilisli Rıfat Bilge tarafından Arap harfleriyle bastırılmış, daha sonra Besim Atalay bu değerli eseri günümüz Türkçesine çevirmiştir.²

Bu eserden sonra, Türk sözlükçülüğünü Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı sahalarında takip etmek mümkündür. Anadolu sahasında Tanzimat dönemine kadar yazılan sözlüklerde Türkçenin ihmal edildiği görülür. Arapça ve Farsça öğretmek amacıyla kaleme alınan bu sözlüklerde genellikle pratik amaç güdülmüştür.³

Modern sözlükçülük ilkelerine göre düzenlenen ilk sözlüğümüz Batı modeli sözlükçülüğünü iyi bilen bir dilbilimci olan Şemseddin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî*'sidir. Altı ciltlik *Kâmûsü'l-Alâm* ve iki ciltlik *Kâmûs-ı Fransevî*'yi de yazan Şemseddin Sami'nin bu önemli sözlüğü Türk sözlükçülüğü için bir dönüm noktasıdır ve daha sonra yazılan sözlüklere de kaynaklık etmiştir. *Kâmûs-ı Türkî*'de eski ve yeni yazarlar tarafından kullanılan Türkçe asıllı kelimeler başta olmak üzere, kullanımdan düşmüş olup bazı türevleri hâlen kullanılan sözlere yer verilmiştir. Türk diline Arapça, Farsça ve Batı dillerinden girmiş ve kullanımda olan söz ve terimlerin hepsinin alınmasına dikkat edilmiş, bazı arkaik biçimler de sözlüğe alınmış ve "ihya edilmesi elzemdir" diye de belirtilmiştir. Arapça alıntılar, Arapçadaki anlamını kaybedip Türkçede yeni bir anlam kazanmışsa bunlar belirtilmiş, sözlükte "Tr" kısaltmasıyla bu gibi farklı kullanımlar düzenli bir şekilde gösterilmiştir. Ayrıca hurûf-ı hecâ sistemine dikkat edilmiş, daha önce hazırlanan sözlükler bu konuya dikkat etmedikleri için eleştirilmiştir. Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*'de kelimelerin doğru okunabilmesi için belirli işaretler kullanmış ve böylece Türkçe kelimelerdeki fonetik problemleri bir derece olsun halletmiştir. *Kâmûs-ı Türkî*'de kelimelerin hangi dile ait oldukları belirtildiği gibi kelimenin hangi kökten türediği de gösterilmiştir. Bir anlamda etimolojik izahlar da bu sözlükte yer almıştır. *Kâmûs-ı Türkî*'de kelimelerin anlamları 1. anlam ve 2. anlam şeklinde rakamlarla sıralandığı gibi yakın anlamda kullanılanların arasına virgöl, anlamları açıklamak üzere verilen örnek cümleler ise iki nokta ile ayrılmıştır. Madde başlarında gerekli noktalama işaretleri kullanılmış, kullandığı işaretleri eserin sonunda tablo halinde göstermiştir (Yavuzarslan 2004: 187-188).

Osmanlı sahasında Tanzimat'la başlayan Türk sözlükçülüğü teknik ve leksikografik prensipler açısından epeyce bir ilerleme kaydederken zamanı siyasî akımlarına bağlı olarak dil politikasının değişimiyle Osmanlı dili kavramının da içeriği değişmiştir. Osmanlı dili Arapça-Farsça-Türkçe karışımı bir dil değil, Türkçe esasında Türk dilinin bir kolu olarak kabul edilerek Türkçe ön planda tutulmaya başlanmıştır (Yavuzarslan 2004: 193-194). Öte yandan Türkçe sözlük hazırlamada sorunlar Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan dil çalışmalarında sadeleştirme çabalarının gölgesinde kalmıştır (Usta 2006: 225).

12 Temmuz 1932 günü Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasıyla sözlük çalışmaları hızlanmış, 1945 yılında *Kâmûs-ı Türkî* esas alınarak birinci baskı *Türkçe Sözlük* yayımlanmıştır. Bu tarihten itibaren dilde yaşanan gelişmeler, yapılan yeni baskılara yansıtılarak *Türkçe Sözlük*'ün onuncu baskısı 2005 yılında, on birinci baskısı 2011 yılında yayımlanmıştır. Yaklaşık yetmiş yıllık sözlükçülük tecrübesine sahip Türk Dil Kurumu'ndan başka, *Meydan Larousse* içinde oldukça titiz

² Bk. Besim Atalay, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi I* (1939), II (1940), III (1941), IV Dizin "Endeks" (1943), Ankara.

³ Konuyla ilgili olarak Bk. M. Sadi Çöğenli, *Eski Harflerle Basılmış Türkiye Türkçesi Sözlükleri Kataloğu*, Erzurum, 1987; Mehmet Ölmez, *Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü, Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü* Dilbilim Derneği Yay. s.88-100, Ankara, 1999; Aziz Gökçe, *Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri*, Ankara, 1998; Hasan Eren, *Çağatay Lugatları Hakkında Notlar*, DTCF Dergisi, VII/1-2, 1950; Şirvan Kalsın, *Harezm Türkçesi ve Sözlükleri*, Kebikeç, sy. 6, s.131-133 Ankara, 1998; Jale Demirci, *Kıpçak Sözlükleri*, Kebikeç, sy. 6, s. 145-151, Ankara, 1998.

bir şekilde taranan ve hazırlanan, terimlerle ilgili geniş açıklamaların, yer yer ansiklopedik bilgilerin bulunduğu sözlük de, kanaatimizce Türk sözlükçülüğünde önemli bir aşamadır.⁴

DEĞERLENDİRME

Misalli Büyük Türkçe Sözlük

Dış kapakta “*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*” adı görülse de iç kapakta sözlüğün adının “*Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (bundan sonra MBTS) olduğu anlaşılmaktadır. Yine dış kapakta yazar adı olarak İlhan Ayverdi yazılsa da iç kapakta daha geniş bir ekip tarafından hazırlandığı görülmektedir. İç kapakta İlhan Ayverdi adından sonra “Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu, Redaksiyon-Etimoloji” ifadesi bulunmaktadır. Burada İlhan Ayverdi adı Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu’ya göre biraz daha kalın (bold) yazılmıştır. Yine iç kapakta Arapça, Farsça Etimoloji Hayri Bilecik; Prof. Dr. Mustafa Tahralı İmla (Uygulama) Arapça, Farsça Etimoloji; Dr. Fahrünnisa Bilecik (Tashih-Ekler Kısmı); Dr. Nevnihal Bayar (Tashih) ve Hülya Uğur (Dizgi) diğer isimlerdir. Yine bu isimler İlhan Ayverdi ve Ahmet Topaloğlu adlarına göre daha küçük puntolarla yazılmıştır.

Danışma Kurulunda Samiha Ayverdi, Nihad Sami Banarlı, Faruk Nafiz Çamlıbel, Orhan Seyfi Orhon, Fevziye Abdullah Tansel gibi Türk dili ve edebiyatına hizmet etmiş büyük aydınlar ile Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, Prof. Dr. Kaya Bilgegil, Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş gibi önemli akademisyenler yer almaktadır. Ayrıca sözlüğün hazırlanmasında tıptan ilahiyâta, felsefeden mimariye kadar on altı alanda özel alan danışmanları kendi sahalarına ait kelimelerin tarif edilmesinde yardımcı olmuştur.

Sözlük hazırlıklarının başlangıcı 1972, yazılmasının başlangıcı ise 1976 senesine dayanmaktadır. 1972-1976 arasında XIII. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar yüzlerce eser taranmıştır. 1976 senesinden itibaren maddeler İlhan Ayverdi tarafından yazılmaya başlanmıştır. Ayverdi, sözlüğün birinci cildinde (Bk. s. XII) sözlüğün hazırlanmasında yardımlarını gördüğü kişileri ifade etmiştir: Öncelikle Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu adı zikredilmiştir. Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu sözlüğün etimoloji, redaksiyon, gramer ve dil notları kısımlarını hazırlamış, ayrıca halli icap eden her konuda yardımcı olmuştur. Arapça ve Farsça kelimelerin etimolojisini Hayri Bilecik ile Prof. Dr. Mustafa Tahralı yapmış, Dr. Fahrünnisa Bilecik sözlüğün sonundaki ekler bölümünü hazırlamış, yine Dr. Nevnihal Bayar iç kapakta belirtildiğine göre tashihte yardımcı olmuştur. Dizgi işlerini Hülya Uğur, bilgisayar ile ilgili bütün konuları, dizgi kontrolü ve mizanpaj işlerini Can Bayar yapmıştır. Sözlüğün yazımı 2005 yılında tamamlanarak birinci baskısı yayımlanmıştır. Sözlüğün ikinci baskısı 2006, gözden geçirilmiş üçüncü baskısı 2008, dördüncü baskısı ise 2011 yılında yapılmıştır.

MBTS 3 cilt halinde toplam 3595 sayfa, 61.000 madde, 35.000 deyim ve 100.000 örnekten oluşmaktadır. 1. cilt A-G, 2. cilt H-N, 3. cilt ise O-Z arasındaki harfleri madde başı olarak almıştır. 1. ciltte Takdim (s. VII), Önsöz (s. IX), Sözlükte takip edilen yol ve prensipler (s. XIV), Sözlüğün kullanıma dair bazı notlar (s. XXVI), Kaynak eserler (s. XXXVI), Bibliyografya (s. XXXIX), Örnek alınan yazarlar (s. LXV), Kısaltmalar (s. XIX) ve Transkripsiyon alfabesi (s. LXXI) verildikten sonra maddelere geçilmiştir. 3. cildin sonunda ise “Ekler Üzerine Bir Deneme” bölümü yer almaktadır (s.3567-3595).

David Crystal (1987 Akt. Kocaman 1998: 113) bir sözlüğün değerlendirilmesinde yirmi soru sorulabileceğini, bu noktaları gözeterek bilimsel, iyi temellendirilmiş bir sözlük seçimine ve hazırlanmasına yaklaşılabileceğini ifade etmektedir. Bunlar: 1. Cilt dayanaklılığı, 2. Kâğıdın niteliği, 3. Madde başlarının açık yazılması, 4. Aranan sözcüklerin bulunması, 5. Uluslararası genel

⁴ Bk. Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi 1969-1973 I-XII.

sözcükleri kapsaması, 6. Ansiklopedik bilgi içermesi, 7. Zor kavramlara ilişkin resim bulunması, 8. Tanımların birbirinden açıkça ayrılması ve temelden ikincil anlamlara doğru sıralanması, 9. Tanımların anlaşılır olması, 10. Örneklendirmelerin gerçekçi ve yapaylıktan uzak olması, 11. Kullanım bilgileri içermesi, 12. Argo, resmî vb. biçem açıklamaları bulunması, 13. Köken bilgisi vermesi, 14. Heceleme noktalama vb. konularda bilgi vermesi, 15. Söyleyiş açıklamaları bulunması, 16. Deyim, atasözü vb. içermesi, 17. Eş- zıt anlamlı sözcükleri göstermesi, 18. İlişkili sözcükleri çapraz gönderimle nitelemesi, 19. Sözcüklerle ilgili dilbilgisi bilgileri sağlaması, 20. Yararlı ekleri bulundurması.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak MBTS üzerinde değerlendirmemizi yapacağız.

1) MBTS iplik dikişli bordo lüks cilt ile ciltlenmiştir. Kaliteli ve sağlam bir cilt kullanılmıştır.

2) MBTS’de 60 gram ağırlığında “ivory” renk “clariana kâğıt” kullanılmıştır. Sözlüklerde ilk defa karşılaşılan bu renk sözlüğü okurken veya kullanırken gözleri yormamaktadır. Sözlük için ideal bir sayfa ağırlığına sahiptir ve bu sayede sayfaları çevirirken birden çok sayfa gelmemektedir. Diğer sözlüklerle bu konuda karşılaştırıldığında; ya hacim olarak tek ciltte toplama yahut ekonomik gerekçelerle ince kâğıt kullanılmakta, bu da sözlükleri rahat kullanmayı engellemektedir.

3) Günümüz sözlüklerinde madde başları yazımında genellikle küçük harflerin tercih edildiği görülmektedir, ancak MBTS’de madde başı yazımında büyük harfler tercih edilmiştir. Her bir sayfa iki sütun halinde düzenlenmiş, kalın (bold) yazılan madde başları arasında 6nk (nokta vuruş) boşluk bırakılmıştır. Madde başı dışarıda, açıklama ise asılı girintili olarak yaklaşık 0,5 santim içeride düzenlenmiştir.

4) MBTS’de tam alfabetik bir sıralama esas alınmış, çeşitli dönemlere ait örnekler (*degül>değil, dimek>demek, kapu>kapı* gibi) genellikle bugünkü söyleyişle yazılmıştır. Madde başlarının büyük harflerle düzenlenmesi ve madde başları arasında boşluk bırakılması aranan kelimenin kolayca bulunması sağlamaktadır. Bazı madde başlarında ses düşmesi (*hemşehri-hemşeri, hammal-hamal, eczahane-eczane* gibi), ses türemesi (*acâyip, acâip, laboratuvar-laboratuar, akıl-akl gurup-grup* gibi), ses değişimi (*öğmek-övmek, acep-aceb, ceset-cesed, döğmek-dövmek, cambaz-canbaz* gibi), farklı telaffuzlardan kaynaklanan sebeplerden (*ayâl-iyâl, ays-ış* gibi) ikili-üçlü, nadiren de dörtlü imlâ kullanımı görülmektedir. Görsel açıdan değerlendirildiğinde kullanılan yazı fontundan madde başları ve ara maddelerin düzenlenmesine kadar mizanpaj konusunda ciddi bir dikkat sarf edildiği de açıktır.

5) Yabancı kelime teriminin kültür ve dil ilişkilerini olumsuz açıdan nitelediği düşünüldüğünden kültürlülük ve kültürlerarası ilişkiden esinlenerek bu terim yerine “uluslararası kelime” terimi ön plana çıkmıştır. Bu terimden anlaşılması gereken ise çok sayıda dilde hemen hemen aynı biçimde ve anlamda var olan kelimelerdir (Ülkü, 1991: 81-87). *Demokrasi, drama, radyo, telefon, taksî* gibi kelimeleri buna örnek olarak verebiliriz. Öte yandan uzmanlık alanı içerisinde görülen element adları gibi bazı terimlerin de bu kategori içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu yönden bakıldığında MBTS’de sadece alıntı kelimeler olarak anlaşılmaması gereken, uluslararası kelimelere yer verildiği görülür:

Tablo 1

DEMOKRASİ i. (Fr. <i>démocratie</i> < Yun.) Millî irâdeye, hür seçime dayalı yönetim şekli: <i>Demokrasilerin temel şartı, aralarında gizli anlaşma bulunmayan en az iki partinin bulunmasıdır</i> (Vildan Serin).
Na Sodyum elementinin sembolü

6) MBTS'de aşağıda örnek olarak seçilen madde başlarında görüldüğü gibi ansiklopedik bilgilere yer vermekten kaçınılmamıştır.

Tablo 2

BALAD [l ince] i. (Fr. ballade) Fransız edebiyatında bir nazım şekli [Konusunu halk masallarından veya bir gelenekten alan ve bendler halinde yazılan baladlar ilk zamanlarda müzik eşliğinde söylenirdi].

BALDIRAN i. (Kökü belli değildir) Nemli yerlerde yetişen, tohumları hekimlikte ve eczacılıkta kullanılan, maydanoz cinsinden zehirli bir bitki, ağrı otu. **Conium** [Çok zehirli olup derelerde ve göllerde yetişen su baldıranı, yol kenarları ve yıkıntılarda yetişen ak baldıran, harabelerde yetişen büyük baldıran gibi çeşitleri vardır]: Kenarlarında baldıranlar, ballı babalar, ısırganlar bitmiş harap bir binanın önünde durdular (Fahri Celal).

7) MBTS'de hiçbir madde açıklamasında resim kullanılmamıştır. Bazı resimli sözlüklerimizi bir kenara bırakırsak madde başlarının açıklamasında resim, fotoğraf gibi görsel kullanmak Türk sözlükçülüğünde pek başvurulmayan bir yöntemdir.⁵

8) MBTS'yi diğer sözlüklerden ayıran noktalardan biri de madde başı öğelerin tanımlanması konusundadır. MBTS XIII. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar Türkçede kullanılmış bütün Türkçe ve yabancı kelimeleri içermektedir. Yaşayan Türkçe kelimelerde isim ve fiillerin kök ve gövdeleri, takılar, edatlar, Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde yer alan, ancak zamanla kullanımdan düşmüş ve bugün halk arasında belli ölçüde yaşamaya devam eden kelimeler, deyimler, terimler sözlüğe alınmış; yazılışı ve söylenişi değişmiş kelimeler yaygın şekliyle madde başı yapılarak diğer şekil de yanında gösterilmiştir. Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden dilimize girmiş kelimeler sözlüğe alınmış, bazı kelimelerin kaynaklarda yer alan eski şekilleri de gösterilmiştir. Yanlış türetildiği halde dilde yaygın olarak kullanılan kelimeler de sözlüğe alınmıştır. Anlamlar kullanım yaygınlığına göre sıralanmaya çalışılmıştır. Her bir farklı anlam numaralandırılarak verilmiş, numaralar kalın (bold) yazılmıştır. Anlam sıralamasında temel anlamdan başlanmış, mecazî ve argo anlamlar, terimler, Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzına ait kullanımlar sona bırakılmıştır. Eğer bir kelime deyim içinde anlam kazanmışsa, madde başında değil ara maddede gösterilmiştir. Aşağıda **OKUMAK** madde başı sözlükteki şekliyle örnek olarak gösterilmiştir:

Tablo 3

OKUMAK *geçişli f.* (Eski Türk. *okı-mak* "çağırmak; yüksek sesle okumak") **1.** Bir yazıda ne yazıldığını sâdece gözle veya aynı zamanda seslendirerek çözmek: "*Çince okuyabilmek.*" "*Arap harflerini okumak.*" "*Mektebe gitmeden okudu.*" **2.** Bir yazıda anlatılmak istenen mânâyı anlamak, öğrenmek: *Bütün okuduklarım Fransa'nın idârede pek kusurlu hareket ettiğini meydana koydu* (Refik H. Karay). *Okuduğum romanlar birer birer aklımdan geçiyor* (Yusuf Z. Ortaç). *Zâten ben Evliya Çelebi'yi tenkit etmek için değil ona inanmak için okurum* (Ahmet H. Tanpınar). **3.** Bir metni seslendirmek, yüksek sesle kırâat etmek: *Şairlerin her salı günü toplanıp şiirlerini bir kürsüden okudukları Grand Palais'deki şâirler salonuna gittim* (Ahmet Haşim). *Kaç kişi varsa hepimiz bir ağızdan okuduk* (Aka Gündüz). *Bunlardan başka bir de Kur'an okuyan*

⁵ Türkçe resimli sözlükler için Bk. Ali Seydî, Resimli Kâmûs-ı Osmanî 3c., İstanbul 1326-1330; Raif Necdet, Resimli Kâmûs, İstanbul, 1927 (Yeni Resimli Türkçe Kamus adıyla İstanbul 1928); Mithad Sadullah, Resimli Yeni Türkçe Lugat, İstanbul, 1930; İbrahim Alaaddin Gövsa, Resimli Yeni Lugat ve Ansiklopedi, İstanbul 1947-1954.

büyük hâfızlar vardı (Ahmet H. Tanpınar). **4.** (Nazarı önlemek veya gidermek, bir hastanın iyi olmasını, bir işin çözülmesini sağlamak gibi maksatlarla) Bazı duâları usûlüne göre söylemek, okuyup üflemek, nefes etmek. **5.** (Şarkı, türkü vb. ni) Sesli olarak nağme ile söylemek: *Hüseyin Bahâ Efendi'yi, Sermuharrir Ali Şekib'in parmaklarıyla hem-âheng olarak pest perdeden okuduğu bir şarkının ninnisiyle uyumaya hazırlanmış görünce şaşırdı* (Halit Z. Uşaklıgil). *Diğer Arap kaside-serâlar da muttasıl / yâlel terennümüyle okurmuş fasıl fasıl* (Yahya Kemal). **6. mec.** (Belirtilere bakarak) Bir şeyin söylenmemiş gizli tarafını anlamak, mânâ çıkarmak: *Evet anlıyorum, göz bebeklerinizde sarâhatle okuyorum* (Aka Gündüz). *Herkesten başka gözlerle bakan annem yüzümdeki yorgunluğu okuyor* (Yusuf Z. Ortaç). *Acaba yüzümden herkes ne yaptığımı okuyor mu?* (Ahmet H. Tanpınar). **7. argo.** Anlatmak, ortaya dökmek: *"Hele bir parayı görsün, bütün bildiklerini okur."* **8. argo.** Sövmek, küfür etmek. **9. E. T. Türk.** Söylemek, demek: *Hüsnüne tahsin okurlar rub'-i meskûn şeş cihet* (Nesîmî - T. S.). *Bu şahsa gâh şâir derler ve gâh kâhin okurlar ve gâh Mecnun deyü istihza kılarlar* (Hadîkatü's-Süedâ - T. S.). **10. E. T. Türk. ve halk ağzı.** Çağırmak, davet etmek: *Cebrâil geldi eyitti: Dur yâ Muhammed ki Allah Taâlâ seni okur; çün anı işittim, derhal turu-geldim* (Ahmed Bican). *Ol oğlu Süleyman Paşa'yı okudu, Karasi vilâyetinde ona tımar verdi, kendi Burusa'ya teveccüh etti* (Aşıkpaşazâde). *Nâme ile ben kara yazılıyı yar okumuş / Yazılıp gönlüm n'ola olursa sinem pür-sürur* (Zati). • geçişsiz f. **12. Öğrenim görmek, tahsil yapmak:** *Meccâni okudu* (Reşat N. Güntekin). *Önce kim olduğunu, ne iş gördüğünü, Erzurum'da ne vakitten beri bulunduğunu, nerde okuduğunu, hocalarının kimler olduğunu sordu* (Ahmet H. Tanpınar). *Dört sene birlikte anı sıralarda okumuşuz* (Burhan Felek). **13.** (Bir kimseye veya bir kimsenin arkasından) Duâ etmek, duâ maksadıyla belli sözleri söyleyerek Allah'tan mağfiret dilemek: *"Geçmişlerine okumak."* *Ben seni mortoyu çektin sandım da arkandan okuyorum bilem* (Ercüment E. Talu).

* **Okuyup üflemek:** (Bir duâyı okuduktan sonra duâ edilen kimsenin yüzüne veya etrafa üflemek âdetinden dolayı) Belli bir amaçla âyet veya duâ okumak: *Allah'ın kitabından bildiği şeyleri okuyup üfleser be is yoktur* (Katip Çelebi'den Seç.). *Kerim Çelebi ahilik kuşağını aldı, dudaklarını kıpırdatarak okuyup üfleyip Melik Bey'in beline doladı. Üç düğüm vurdu, ahilik palasını üç kez öpüp kuşağa soktu* (Kemal Tahir).

Okuyup yazma: Okuma yazma: *Okuyup yazman var mı?* (Ömer Seyfeddin).

Okumak fiiliyle deyimler: **Bela okumak / Benim oğlum binâ okur, döner döner yine okur / Bildiğini okumak / Bülbül gibi okumak / Canına okumak / Ciğerini (Kalbini) okumak / Çarkına okumak / Fatiha okumak / Gözleri velfecri okumak / Hariçten gazel okumak / İçinden okumak / Lahavle okumak / Lanet okumak / Masal okumak / Maval (Martaval) okumak / Meydan okumak / Rahmet okumak / Su gibi okumak / Yüzünden okumak.**

Anlam sıralarını belirten sayıların kalın (bold) yazılması anlam sırasını bulmayı kolaylaştırmıştır. İlk olarak temel anlam verilmiş, daha sonra ikincil anlamlara geçilmiştir. Kelimenin varsa mecaz (mec.) ve argo anlamları gösterildikten sonra Eski Türkiye Türkçesi (E.T. Türk.) ve halk ağzındaki kullanımları yaygınlık derecelerine göre verilmiştir. Okumak madde başında verilen beşinci ve altıncı anlamda olduğu gibi ifadeyi tamamlayan kısımlar için yer yer parantez işareti kullanılmıştır. Gramer kategorisine dikkat edilmiş, anlam verilirken çatılarına göre gruplandırma yapılmıştır. Madde başı açıklamasından sonra ara madde ile deyim ve deyme benzer ifadeler gösterilmiştir.

9) MBTS’de yapılan tarifler açık ve anlaşılırdır. Giriş bölümünde belirtildiği gibi sözlük hazırlamada en önemli noktalardan birisi olan tanımlama geniş bir kültürü ve ayrı bir uzmanlığı gerektirir. MBTS’de kelimelere anlam verilirken nüansları göstermekten, çok kelime kullanmaktan ve zengin ifâdelerden kaçınılmamıştır. Kelimelerin eskiden kullanılan fakat sonradan unutulmuş bazı anlamlarına da belli ölçüde yer verilmiştir. Kelimenin deyim içinde kazandığı anlamlar, asıl anlamlar içinde gösterilmemiştir. Anlam vermede “.... işi yapılmak, ... işine konu olmak, ... işini başkasına yaptırmak” gibi klişe tanımlara yer verilmemiştir. Aşağıda “ALINMAK” ve “HER” madde başına yapılan tanım, ara madde ve birleşikler verilmeden *TDK Türkçe Sözlük* ile mukayeseli bir şekilde gösterilmiştir:

Tablo 4

MBTS	TDK Türkçe Sözlük (11. Baskı)
HER (هر) sıf. (Fars. <i>her</i>) 1. Tekil kelimelerin önüne getirilir ve o kelime için verilen hükmün aynı cinsten olan şeylerin hepsi için teker teker geçerli olduğunu gösterir, -nin hepsi, bütün, cümle: " <i>Her baba (Babaların hepsi) çocuğundan sorumludur.</i> " " <i>Her işi (Bütün işleri) sağlamdır.</i> " " <i>Her şiir (Şiirlerin hepsi) hassastır.</i> " Allah adıyla olur her iş tamâm (Süleyman Çelebi). <i>Her taraftan dışarıya asker dökülüyor</i> (Namık Kemal). <i>Bahçenin her noktasında uzun uzun durup konuşarak dolaştık</i> (Ahmet Haşim). 2. Önüne geldiği tekil kelime için cümlede verilen hüküm olumsuzsa, bu hükmün aynı cinsten olan şeylerin hepsi için değil ancak bazıları için geçerli olduğunu belirtir: " <i>Her kuşun (Bütün kuşların) eti yenmez, (ancak bazısının eti yenir.)</i> " " <i>Her su (Bütün sular) içilmez, (ancak bazıları içilir.)</i> " " <i>Her taş (Bütün taşlar) baş yarmaz, (ancak bazıları yarar.)</i> "	her Far. <i>her</i> sıfat Önüne geldiği ismin benzerlerini "teker teker hepsi, birer birer hepsi, birer birer tamamı" anlamıyla kapsayacak biçimde genelleştiren söz " <i>Bir hafta, her gece çalışmak suretiyle hikâyesini bitirdi.</i> " - H. E. Adıvar

Tablo 5

MBTS	TDK Türkçe Sözlük (11. Baskı)
ALINMAK edilgen f. (<al-i-n-mak) 1. Elinde veya yanında bulundurulmak: " <i>Nüfus kâğıdı alınmadan seyâhate çıkılmaz.</i> " " <i>Bu havada şemsiye alınmaz mı?</i> " 2. Belirlenmek, tespit edilmek: " <i>Kalıbı alınmak.</i> " " <i>Örneği alınmak.</i> " " <i>Kopyası alınmak.</i> " 3. Tıbbî bir müdâhale ile vücuttan çıkarılmak: " <i>Beş yaşında iken bâdemciklerim alınmış.</i> " " <i>Hastadan alınan parça tahlîle gönderildi.</i> " 4. Fethedilmek,	alınmak <i>nsz, -e</i> 1. <i>nsz, -e</i> Alma işi yapılmak " <i>Mahalle mektebinden alınmış, rüştüye verilmiş.</i> " - H. R. Gürpınar 2. Elde edilmek " <i>Her biri gerçek hayattan alınmış birer gerçek olmak.</i> " - H. R. Gürpınar 3. -den Uyarlanmak 4. -e, -den Bir sözün, bir davranışın kendisine söylediğini veya yapıldığını sanarak incinmek, kırılmak " <i>Emekli ajan, alınmış gibi maun masanın arkasında oturan kişiyi süzdü.</i> " - O. Aysu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

zaptedilmek: *Bu kale senin attığın güllerle alınmaz* (Nâmık Kemal). 5. İçilmek, yutulmak: *"Aç karnına aspirin alınmaz."* 6. ... olarak kabul edilmek, ... ittihaz edilmek: *"Örnek alınacak büyüklerimiz çoktur."* 7. Giderilmek, çıkarılmak, izâle edilmek: *"Posası alınmak."* *"Tuzu alınmak."* *"Yağı alınmak."* *"Kokusu alınmak."* 8. (Mesâfe için) Katedilmek: 5 – 6 kilometrelik yol bir, bir buçuk saatte alınır (Burhan Felek). 9. (Toz ve örümcekler için) Temizlenmek. 10. (Elektrik, su, telefon, hava gazı vb. için) Bağlatılmak, temin edilmek. (-den) 11. Bulunduğu yerden kaldırılıp götürülmek, götürülüp başka yere konmuş olmak: *"Gene bardağım yerinden alınmış"* *"Burada idi, alınmış."* 12. Satın alınmak, para karşılığı temin edilmek: *"Çocuğa ayakkabı alındı."* 13. Tahsil edilmek: *"Emlâk vergisi iki taksitte alınacak."* *"Kirâ hâlâ alınmadı."* *"Çekin karşılığı ne zaman alınacak?"* 14. Sağlanmak, elde edilmek: *"Kredi alındı."* *"Borç alınacak."* *"Fidye alınmış"* İlm ile dünyâ vü ukbâ alınur / İkisinden izz ü devlet bulunur (Âşık Paşa). 15. Seçilmek: *"Bu antoloji her şâirden üçer şiir alınarak meydana getirildi."* 16. Çekilmek, kaldırılmak: *"İskele alınmıştı, vapura binemedim."* 17. Örnek alınıp uygulanmak: *"Binânın üslûbu Türk mimârisinden alındı."* *"Modern matematik metotları dışarıdan alındı."* 18. Çalınmak: *"Bu kasadan para alınmış."* 19. Aktarılmak, iktibas edilmek: *"İtalik harflerle basılan cümleler adı geçen kitaptan alınmıştır."* 20. Uzaklaştırılmak, ilgisi kesilmek: *"Müsteşarlıktan alındı."* *"Çocuk kurstan alınıp bir işe verilmeli."* *"Okuldan alınacakmış."* 21. Kısaltılmak, daraltılmak, eksiltmek: *"Boyundan ve eninden ikişer parmak alınması gerekir."* 22. Teslim alınmak, tesellüm edilmek: *"Fabrikadan gelen mallar ambar memuru tarafından alınsın."* *"Makbuz alınmadan para verilmez."* *"Evrâkın tarafınızdan alındığını iddia ediyorlar."* (-e) 23. Çalıştırılmak üzere tutulmak: *"Fabrikaya yeni işçiler alındı."*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

“Sekreter alınacak.” 24. (Bir yere) Kabul edilmek: “Misâfirler hangi odaya alınacak?” 25. Bir tarafa doğru çekilmek veya çevrilmek: “Bu levha 2 santim aşağı alınmalı.” “Buz dolabı biraz sola alınırsa kapısı daha rahat açılır.” 26. Kaydı yapılmak, kabul edilmek: “Felsefe bölümüne bu yıl yüz kişi alınacak.” 27. Nakledilmek: “Müdür İzmir’den Bursa’ya alındı.” 28. Dâhil edilmek, konulmak: “Kara listeye alınmak.” “Kitaba alınmak.” “Sıraya alınmak.” 29. Kaydedilmek, geçirilmek: “Banta alınmak.” “Filme alınmak.” 30. –de tutulmak, –de bulundurulmak: “Göz hapsine alınmak.” “Karakola alınmak.” dönüşlü f. 31. (Bir sözden, bir davranıştan) Kendine göre anlam çıkararak incinmek, gücenmek, darılmak: <i>Teessürümü gizleyemiyorum, doktor bundan alınmış görünüyor</i> (Peyâmi Safâ). <i>Kimse alınmasın. Hani zehir gibi keskin iktisatçımız da pek yok gibi</i> (Burhan Felek). <i>Zavallı Türk aydını (...) Batılı dostları alınmasınlar diye hazinelerini gizlemeye çalışır</i> (Cemil Meriç). 32. eski. (Gönül için) Kapılmak: <i>Olduk nereye vardık ise aşka giriftâr / Alındı gönül bir sanem-i mehlîkâya</i> (Ruhî-i Bağdâdî). <i>Alına da deli gönül alına / Ciğerciğim aşk okuna deline</i> (Karacaoğlu).	

Tabloda görüldüğü gibi *alınmak* fiilini TDK Türkçe Sözlük birinci anlam olarak “alma işi yapılmak” şeklinde tarif ederken MBTS sözlüklerin yazılış sebeplerine uygun olarak otuz iki ayrı anlam sırasında örneklerle (9. ve 10. anlamlar örneksiz) göstermiştir. Ayrıca MBTS *alınmak* madde başında diğer madde başı fiillerde olduğu gibi, fiil çatısını göz önünde bulundurarak edilgen ve dönüşlü çatı anlamlarını gruplandırmıştır.

10) Örnekler, kelime ve anlamlarının bir tür ispatıdır. MBTS bu yönüyle incelendiğinde bir sözlükte bulunması gereken niteliklere sahip olduğu görülür. Anadolu sahasında yazılmış ilk Türkçe eserlerden, günümüze kadar yüzlerce eser taranmış, binlerce örnek seçilmiştir. Örneklerin yazarları ve şâirleri, örnek alınan eser isimleri parantez içinde gösterilmiştir. *Tarama Sözlüğü*’nden alınan örnekler de eser veya yazar isminden sonra T.S. kısaltması konmuştur. Eğer bir örnek kaynaklardan alınmamışsa bu durumu belirtmek için (...’den); kimin tarafından söylendiği belirlenememişse (...) işareti konmuştur. Madde başları Türk dilinin ifâde güzelliğini taşıyan örneklerle açıklanmıştır. Özellikle dîvân edebiyatının en güzel örneklerini bu sözlükte görmekteyiz. Bu yönüyle sözlük Türk kültür tarihine ışık tutacak niteliktedir. Ayrıca örneklerde yer aldığı halde sözlükte bulunmayan kelimelerin anlamları parantez içinde gösterilmiştir. Örneğin AŞİYAN maddesinde “*Hâr ü hâs iltür (götürür) anda ki kuş âşiyân tutar*”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

11) MBTS okuyucuya kullanım bilgileri sunmaktadır. “Sözlüğün kullanımına dâir bazı notlar” başlığı ile birinci ciltte XXVI- XXXVI sayfaları arasında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bu başlıkta ilk olarak imla konusuna değinilmiş ve madde başlarında ikili, üçlü ve nâdiren de dörtlü imlâ kullanımının sebepleri yirmi üç maddede açıklanmıştır. İkinci olarak uzatma işaretinin nerelerde ve hangi durumlarda kullanılıp kullanılmadığına değinilmiş, okuyucuya on bir maddede açıklama yapılmıştır. Bunlardan başka kesme işareti (apostrof), parantez işareti, tire işareti, kalın (bold) ve italik harf kullanımı, birleşiklerin yazımı, büyük ve küçük harf kullanımı ile ilgili konularda örnekli açıklamalar verilmiştir.

12) MBTS’te Eski Türkiye Türkçesi, argo, halk ağzı, kaba dil, çocuk dili, yeni kelime, gibi anlamlarda açıklamalar bulunmaktadır. Bu tür açıklamalar sadece madde başına özgü olmayıp ara madde ve birleşiklerde de bulunmaktadır:

Tablo 6

BEBE i. (çocuk dilinden ; ses taklidi k.) Süt çocuğu, en küçük çağındaki çocuk.
BICI BICI i. (ses taklidi söz) (Çocuk dilinde) Yıkanma.
DELĞİÇ i. (< del-giç) halk ağzı . 1. Demir, çelik, ağaç vb. şeylerden yapılan ve herhangi bir şeyi delmeye yarayan, ucu sivri alet. 2. Tütün dikmeye yarayan ve ağaçtan tutacak yeri olan, ucu sivri demirli alet.
DİŞENGİ i. (< dişe-gi ve -n- türemesiyle <i>dişe-n-gi</i>) E. T. Türk. ve halk ağzı . Değirmen taşını diş diş yapmak için kullanılan bir nevi taşıçı çekici.
INCALIZ i. (Kökü belli değildir) halk ağzı . Turşusu yapılan bir cins yaban soğanı.
ISKA i (Kökü belli değildir) argo . Boşa çıkarma
KAFESLEMEK <i>geçişli f.</i> (< kafes+le-mek) argo . Kendi çıkarı için birini kandırmak, kafese koymak

13) MBTS’yi diğer sözlüklerden ayıran en önemli yönlerden biri etimolojik açıklamaları okuyucuya sunmasıdır. Bu sözlük etimolojik bir sözlük iddiasında olmamasına rağmen sözlükte yer alan bütün madde başları etimolojik yönden değerlendirilmiştir. Arapça ve Farsça kelimelerin etimoloji bilgilerini vermek nispeten kolay kabul edilse de Türkçe kelimeler için aynısı söylenemez. Madde başı ögelerin gramer kategorisi italik bir şekilde kısaltmalarla gösterildikten sonra menşei, etimolojisi ve varsa eski yazılı şekilleri italik olarak parantez içinde verilmiş, etimoloji notları köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Etimolojide kelimelerin kökünü ve ekini göstermek amacıyla sola ok başlı tırnak (<) işareti kullanılmıştır. Yine bu işaret yabancı kelimelerin Türkçeye geçtiği dil ile ilk kaynağı olan dilin kısaltmasını ayırmak için de kullanılmıştır. Etimolojide kelimenin ilk şekliyle günümüzdeki şeklini ayırmak için sağa ok başlı tırnak (>) işareti, etimolojide kaynağı kesin belli olmayan kelimelerin sonunda köşeli parantez içinde soru işareti (?) kullanılmıştır. Fiil kök veya gövdelerine gelen ekleri göstermek için tire (-) işareti, isim kök veya gövdelerine gelen ekleri göstermek için artı (+) işareti kullanılmıştır.

Tablo 7

ABANMAK <i>geçişsiz f.</i> (aba-n-mak ; kökü belli değildir) [Aba-mak fiili halk ağzında geçer] (-e) 1. Dayanmak, yaslanmak: <i>Yağmurdan şişmiş olan tahta kepenklere iki elimle abandım, açıldılar</i> (Refik H. Karay). 2. Bir şeyin üzerine eğilmek, kapanmak: <i>Rahmi masanın üstüne yığıldığı gazetenin üstüne abanmış, başlıkları okuyordu</i> (Burhan Felek). 3. Çullanmak, yüklenmek: <i>İki herif zavallıya abanıyorlar</i> (Ahmet Rasim). <i>Göğsüme kuvvetli bir şey abanmış gibi nefesim daralıyor</i> (Kerime Nadir). 4. (-den) Sarkmak, uzanmak: <i>O ise bî-pervâ, başını sallaya sallaya gülüyor, geriliyor, ilerliyor, pencereden abanıp aşağılara bakıyor</i> (Ahmet Rasim).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

ATRAKSİYON i. (Fr. <i>attraction</i> < Lat.) Gazinolarda, varyete ve revülerde müşterileri, seyircileri oyalamak için yapılan ilgi çekici gösteriler.
BEZEMEK <i>geçişli f.</i> (Orta Türk. <i>beze-mek</i> "boyamak", Eski Türk. <i>bediz</i> [< Çin.] "süs"ten <i>bediz+e-mek</i> > <i>bedze-mek</i> > <i>bezze-mek</i> > <i>beze-mek</i>) Süslemek, donatmak, tezyin etmek.
KARGA TULUMBA <i>zf.</i> (İtal. <i>carga la tromba</i> "yelkenleri indirip topla!") [Ses değişikliğinde <i>tulumba</i> kelimesinin etkisi vardır]
KONU i. (<i>kon-u</i>) <i>yeni.</i> 1. Ele alınan, incelenen, üzerinde konuşulan mesele, olay, fikir veya durum, mevzu: <i>Öğretmenimizin verdiği konuları manzum yazardım bazı ...</i> (Yusuf Z. Ortaç). <i>Osmanlıca'nın bize bu konuda verdiği bir enteresan misal vardır</i> (Ergun Göze). 2. Bahis.
NATO KAFA (Yun. <i>neto kaphari</i>) [<i>Kaphari</i> şekli Türk. kafası biçiminden gelmiştir] "İşte kafa, işte mermer, bu kafanın taştan farkı yok, hiçbir şey anlamaz ve dinlemez" anlamına gelen <i>Nato kafa, nato mermer</i> deyiminde geçer.

14) MBTS'de imlâ, noktalama ve heceleme, söyleyiş konularında açıklamalar bulunmaktadır. Eğer madde başında herhangi bir ses olayından kaynaklanan telaffuz farklılığı varsa, bu fark köşeli parantez içinde belirtilmiştir.

Tablo 8

ALASEN [Hece düşmesi sebebiyle ikinci <i>a</i> uzun okunur.] <i>ünl.</i> "Allah'ımı seversen" sözünün halk arasında ve günlük konuşmadaki bir şekli.
Canım (ara madde 3. anlam) <i>sıf.</i> Çok güzel çok kıymetli [Bu anlamda ilk hece biraz uzun söylenir.]: "Canım kumaşa yazık etmişler"

Türkçede bulunmayan ve kelimenin aslındaki *ayın* ve *hemze* harflerini göstermek için kesme işareti (‘) kullanılmıştır. Bu harflerden *ayın* kendinden önce gelen (a), (i) ve (u) seslilerini kesik gibi, *hemze* ise kendinden önceki seslileri kesik bir uzun hece gibi telaffuz ettirmektedir. Bir sessizden sonra ve bir sesliden önce gelen harekeli *hemze* ve *ayın* göstermek için kesme işareti kullanılmamış, ancak madde başlarında ikili imlâ ile gösterilmiştir.

Tablo 9

KURA-KUR'A i. (Ar. <i>Kur'a</i>) 1. Seçim yapılması gereken yerlerde başvuru talihine dayalı usûl, ad çekme 2. Kura ile askere alınan erler
SÜRAT-SÜR'AT i. (Ar. <i>sur'at</i>) Çabukluk, hızlilik, hız

Ayrıca birleşik kelimelerin hangi durumlarda ayrı veya bitişik yazıldığı konusunda I. ciltte (s. XXXII-XXXIII) açıklamalar da bulunmaktadır.

15) MBTS'te bazı seslerin inceliğini ve kalınlığını göstermek için köşeli parantez kullanılmış, bu şekildeki madde başları da kelimenin türünü belirten kısaltmalardan önce gösterilmiştir. Uzun sesliler şapka ve yatık çizgi işaretiyle gösterilmiş, yatık çizgi eski yazıdaki kalın (k) (kaf) ve kalın (g) (gayın)'dan sonra gelen uzun a ve u seslerini göstermek için kullanılmıştır.

Tablo 10

ATTA [<i>t ince</i>] i. (ses taklidi k.) (Çocuk dilinde) Gezme: <i>Gelir derler çocuğa / Baban attaya gitti</i> (Necip F. Kısakürek).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

BAL [l ince] (ب ل) i. (Ar. *bâl*) Kalp, gönül, yürek.

İDRAKSİZ [k ince] sıf. İdrâki ve kavrayışı olmayan, anlayışsız, ahmak.

16) MBTS'nin zenginliklerinden biri de dile büyük bir ifâde gücü katan deyimlere, deyimlere benzer sözlere ve kısmen atasözlerine yer vermesidir. Deyimler fiillerin kök şekliyle alınmıştır. Deyimler, madde başlarına anlam verildikten sonra, üçüncü şahıs mastar şekliyle yıldız işaretiyle (*) gösterilerek alfabetik olarak sıralanmıştır. Olumlu ve olumsuz şekillerinde anlam gücüne dikkat edilmiş, hangisi güçlü ise o tercih edilmiştir. Eğer deyim birkaç fiille yapılıyorsa en çok kullanılan şekli alınmış, diğerleri parantez içinde gösterilmiştir. Deyimlerin açıklanmasında da örnekler verilmiştir. Atasözlerine sözlükte yer verilmemekle birlikte, deyim ile atasözünün sınırlarının kesin belirlenemediği durumlarda yer verilmiştir. Ayrıca MBTS'de deyimlerle mecaz yapıların ayırımına girmeden bu tür mecaz yapıları gerçek deyimlerin yanında, yapılaş özelliklerine bakılmaksızın kelimenin altında sıralanmıştır. Normal anlam taşımayan deyim niteliğindeki tekrarlar da (*aman aman, Allah Allah* gibi) deyimlerle birlikte gösterilmiştir. Sözlük tam alfabetik olarak düzenlendiğinden alfabetikliği bozan deyimler fiilde alınmamış, ancak kelimenin altında "... fiiliyle yapılan deyimler" başlığı altında sıralanmıştır. Tablo 9'da görüldüğü gibi *akıl almak* sözü akılda, *bela okumak* ise Tablo 3'te görüldüğü gibi belâ madde başında tarif edilmiştir.

Tablo 11

Akıl almak (danışmak, sormak): Bir mesele hakkında bir kimsenin fikrini almak, tavsiyesini sorup öğrenmek: *Vergi dâiresinde bâzı çapraşık işi olanlar bana akıl danışmaya geliyorlar* (Reşat N. Güntekin).

Akıl almamak: Kabul edilebilecek gibi olmamak, inanılması mümkün olmamak, olabileceği düşünülemez: *Çünkü bu uzak, silik hayalde rüyâ gibi aklın almayacağı şeyler var* (Reşat N. Güntekin). *İslâmiyet, Yunan'ın akıl almaz ahlâksızlıklar meşheri mitolojisine hiçbir zaman iltifat etmemiştir* (Cemil Meriç). *Hele onlara yapılan 'mum söndü' iftirâsı aklın almayacağı bir şeydi* (Ergun Göze).

(Bir şeye) Akıl erdirememek: (O şeyi) Anlayamamak, sırrını çözmemek, mahiyetini kavrayamamak: *Yâd ellere gönül verdin de döndün / Gönül sana akıl erdiremedim* (Karacaoğlu). *Ah, niçin bu ince hesaplara daha evvel akıl erdirememişti* (Reşat N. Güntekin). *İki taş arasında o kilidi alıp getirmesine Sav-Tekin bir türlü akıl erdiremiyordu* (Mustafa N. Sepetçioğlu).

Akıl (Akıl sır) ermemek: Kolayca kavranılıp anlaşılamamak, sırrı akılla çözülememek: *Allah'ın akıl sır ermez bir hikmetidir* (Reşat N. Güntekin).

Akıl etmek: Yapılacak şeyi, alınacak tedbîri vaktinde düşünmek, düşünebilmek: *İyi ki tüfek almayı akıl ettik anne* (Aka Gündüz). *Hayret doğrusu, bu usulleri en iyi bilen yazarlar dahi bir üçüncü tâbiri sanki akıl edemiyorlar* (Rauf Tamer).

17) Dilin zenginliği olan eş anlamlı kelimelere MBTS'de yer vermekten kaçınılmamıştır. Eş anlamlılık bazen madde başı tarif edilirken belirtilmiştir (bk. **hikmet** madde başının 7. anlamında [**eski**. Felsefe Yunanca *sophia* kelimesiyle eş anlamlıdır.]) Madde başlarında varsa karşıt anlamlı kelimeler de belirtilmiştir.

Tablo 12

USLU <i>sıf.</i> (< us+lu “akıllı”) 1. Başkalarını rahatsız edecek davranışlarda bulunmayan, söz dinleyen, edepli, terbiyeli. Karşıtı: YARAMAZ.
UZAK <i>sıf.</i> (< uza-k) 1. Arada çok mesafe bulunan, uzun sürede gidilebilen, ırak. Karşıtı: YAKIN

Tablo 13

BEZMEK <i>geçişsiz f.</i> (Eski Türk. bez-mek “soğuktan titremek”) (-den) Bıkmak, usanmak, bîzar olmak, gına gelmek: <i>Hem okudum hemi de yazdım / Yalan dünya senden bezdim</i> (Karacaoğlan). <i>Usandım da bezdim bu tatlı candan / Kuzum kuzum der de meler bir koyun</i> (Kul Mehmed).
DEPREM <i>i.</i> (Eski Türk. tepre-mek “hareket etmek”ten depre-mek > depre-m) yeni. Yer altındaki bâzı boşlukların birdenbire çökmesi, yer kabuğu tabakalarının kırılıp yer değiştirmesi, yâhut yanardağlardan fışkıran gaz veya lavların şiddetli basıncı sebebiyle meydana gelen ve yeryüzünün herhangi bir yerinde hissedilen sarsıntı, yer sarsıntısı, zelzele, hareket, hareket-i arz.
YER SARSINTISI <i>birl. i.</i> Yer altındaki bazı boşlukların birdenbire çökmesi, yer kabuğu tabakalarının kırılıp yer değiştirmesi, yanardağdan fışkıran gaz veya lavların şiddetli baskısı sebebiyle meydana gelen ve yeryüzünün herhangi bir yerinde hissedilen sarsıntı, deprem, zelzele.

18) MBTS’de birbiriyle ilgili olan madde başlarında, ara madde ve birleşiklerde “Bk.” kısaltmasıyla gönderim yapılmıştır.

Tablo 14

KALEMİS - KALEMİS YAĞI <i>i.</i> (Ar. gâliye “pahalı şey, ıtır” ve misk ile gâliye-misk’ten) Gâliye denen macundan çıkarılan güzel koku, gâliye-misk. Bk. GÂLİYE [Halk ağzında Kallemiş şeklini almıştır]: <i>Envâi türlü kalemis yağı ve tefârik kokularıyla karışmış</i> (Burhan Felek).
KALGI (< kal-gı) Nerede çalgı orada kalgi söyleyişinde geçer. Bk. NERE
PAPAĞAN YEMİ <i>birl. i.</i> Aspür denen bitki Bk. ASPUR

19) MBTS gramer kısaltmaları ve dilbilgisi notları yönüyle Türk sözlükçülüğünde önemli bir aşamadır. Madde başı olan kelimenin türünün belirtilmesi anlam açısından oldukça önemlidir. Türkçe hem fiil hem de fiil çatıları yönüyle zengin bir dildir. Bu sebeple fiil olan bir madde başında fiil çatısı belirtilmediği takdirde anlam tam olarak verilemez. Günümüze kadar hazırlanan Türkçe sözlüklerde fiil çatıları tam olarak gösterilmemiştir. MBTS titiz bir şekilde fiil çatılarını anlam yönüyle gruplandırarak göstermiştir. Tablo 3’te olduğu gibi **OKUMAK** madde başında geçişli ve geçişsiz anlamlar, Tablo 5’te görüldüğü gibi **ALINMAK** madde başında edilgen ve dönüşlü çatı anlamları gruplandırılarak gösterilmiştir. Dilbilgisi kategorisi içinde değerlendirilen toplam 47 kısaltma sözlükte yer almaktadır. Bu kısaltmalar herhangi bir madde başı veya ara maddenin kelime sınıfı, eğer fiil ise çatısı, fiilin hangi durum ekiyle kullanıldığı, Türkçe kurallara göre türetilmediyse yanlış türetme olduğu, mecazî bir anlama sahip olup olmadığı, yeniden

kullanılmaya başlanan bir kelimeyse bunun bilgisi gibi konularda sözlük kullanıcısına pek çoğu önceki sözlüklerde bulunmayan değerli bilgiler sunmaktadır.

Tablo 15

ERDEM i. (Eski Türk. erdem “terbiye”) <i>E. T. Türk. ve yeniden</i> . Fazîlet.
EVLİLİK DIŞI birl. i. <i>yeni</i> . (Kadın–erkek beraberliğinde) Arada nikah olmayan, yasal olmayan, gayrimeşru: “Evlilik dışı ilişki.” “Evlilik dışı çocuk.”
İĞNELENMEK <i>edilgen f.</i> (< iğnele-n-mek) 1.İğne ile tutturulmak. 2.eski. Başka bir yere geçirilmek istenen bir yazı veya şeklin kenarları iğne ile delinmek. <i>dönüşlü f.</i> 3.(Vücudun herhangi bir yeri) İğne batıyormuş gibi acımak.
SAÇILMAK <i>edilgen f.</i> (< saç-ı-l-mak) 1.Ortalığa dağıtılmak, etrafa dökülmek: <i>Pencereler açılıyor / Çil paralar saçılıyor</i> (Ruşen E. Üneydin). <i>Yere birtakım kağıtlar, kutular saçılmıştı</i> (Kerime Nâdir). <i>dönüşlü f.</i> 2.Ortalığa dağılmak, serpmek: <i>Gözüm yaşı yer yüzüne saçıldı / Bahar oldu yayla yolu açıldı</i> (Karacaoğlu). <i>Top patlasın, âteşleri etrafı saçılsın</i> (Nâmık Kemal). 3.Yayılmak, dökülmek: <i>Üsküfün eğdirmiş şahin bakışlı / Siyah zülfün ay yüzüne saçılmış</i> (Karacaoğlu).
SÜRÜM i. (< sür-ü-m) [<i>Eskiden beri kullanılan kelime son dönemde yeniden canlandırılmıştır</i>] 1. (Mal, eser, gazete vb. için) Piyasada aranır, alınır, satılır, itibar görür olma, revaç. 2. (Para için) Geçerli olma, tedâvül.

20) MBTS’de 3. cildin sonunda Dr. Fahrünnisa Bilecik tarafından hazırlanmış “Ekler Üzerine Bir Deneme” bölümü yer almaktadır (s. 3567-3595). Bu bölümde isimden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri, fiilden fiil yapma ekleri listelenmiş (s. 3568-3569), her bir listede verilen ekler işlek olup olmamaları ve fonksiyonları bakımından açıklanmıştır (s. 3570-3595).

Tablo 16

-aç/-eç İşlek olmayan bir isimden isim yapma ekidir. Benzetme ve ilgi fonksiyonu kurar. a) Somut isim yapar: <i>Bakraç</i> (<bakır+aç) b) Soyut isim yapar: <i>Bozaç</i> “boza çalan”, <i>kıraç</i> . c) Hem soyut hem somut isim yapar: <i>Topaç</i> .
-ak/-ek İşlek olmayan bir isimden isim yapma ekidir. Tahsin Banguoğlu Eski Türkçe’de canlı bir ek olan +gak/+gek küçültme ekinden gelmiş olduğunu ve daha sonra işlekliliğini kaybettiğini söylemektedir. Çeşitli fonksiyonları vardır: a) Benzerlik ifade eder: <i>Topak, solak, başak, benek</i> . b) Küçültme ifade eder: <i>Çanak, oğlak</i> (oğul+ak), <i>yolak, kısak</i> (kısır+ak)
+al/+el İşlek olmayan bir isimden isim yapma ekidir. Aynı zamanda isimden sıfatla yapmaktadır. a) Somut isim yapar: <i>Çepel</i> (<çöp+el) b) Soyut isim ve sıfat yapar: <i>Gövel</i> (<(gök+el), <i>güzel</i> Kartala kaçmak deyimindeki <i>kartal</i> (<kart+al) kelimesi de bu ekle yapılmıştır. Günümüz Türkiye Türkçesinde bu ekle yeni kelimeler ve terimler türetilmiştir: <i>sözel, tüzel, yanal, genel, özel, cinsel, tümel, üstel, ulusal</i>

SONUÇ

Dîvânü Lügati't-Türk'le Türk sözlükçülüğü daha sonra çok geniş bir coğrafyada eserler vermiştir. Bugün uygulamalı dilbiliminin bir dalı olan sözlükçülük dilden edebiyata, tarihten felsefeye kadar çeşitli disiplinlerin kesiştiği bir uzmanlık alanıdır.

Şemseddin Sami ile yeni bir boyut kazanan Türk sözlükçülüğünün *TDK Türkçe Sözlük* ve *Meydan Larousse*'un sözlük bölümü ile önemli aşamalar kaydettiğini görmekteyiz. Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve otuz dört yıllık yoğun bir çalışmanın ürünü olan MBTS'nin aşağıda maddeler halinde gösterdiğimiz bazı ilkleri başardığı için Türk sözlükçülüğünde bir dönem noktası olduğunu söyleyebiliriz:

- MBTS XIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Türkçede kullanılmış yerli ve yabancı kelimeleri içeren tek sözlüktür. Arapça, Farsça ve Batı dillerinden dilimize girmiş bütün kelimeler sözlüğe alınmış, bunu yaparken seçici davranılmıştır. Özellikle Arapça ve Farsça kelimeler için bazı sözlüklerin yaptığı gibi bir harmanlama yapılmamış, gerçekten kullanılmışsa sözlüğe alınmıştır. Eski Anadolu Türkçesi ve halk ağzına ait sözlerin ise kısmen yazı diline geçmiş olanları alınmıştır. Bu yönüyle sözlükte madde başlarını çoğaltma kaygısı güdülmemiştir.

- MBTS gramer kısaltmaları ve dil notları ile kendisinden önce hazırlanmış bütün sözlüklerden farklıdır. Madde başından sonra kelimenin gramer kategorisi verilmiş, özellikle fiiller çatıları belirtilerek her çatı altında anlamlar gruplandırılmıştır. Bugüne kadar hazırlanan hiçbir sözlükte çatılar tam olarak belirtilmediği gibi, anlamlar da fiil çatılarına göre verilmemiştir.

- Günümüzde modern sözlükçülük ilkelerine göre hazırlanmış bir sözlüğün etimolojik bilgi vermesi beklenir. Bu yönüyle MBTS kendinden önce hazırlanan genel sözlüklerden farklıdır. Etimolojik bir sözlük olmamasına rağmen bütün madde başlarında köken bilgisi bulunmaktadır. Arapça, Farsça ve Batı kökenli kelimelerin yanında nispeten zor kabul edilen Türkçe kelimelere yapılan etimoloji ve dil notları genel kullanıcıdan akademik kullanıcıya kadar tatmin edici bir seviyededir. Bu yönüyle Türk sözlükçülüğünde bir ilki başarmıştır.

- Anlam verme konusunda MBTS sözlüklerin yazılış amacına uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Tanımlar doğru ve titiz bir şekilde yapılmış, birçok sözlükte olduğu gibi klişe tanım tercih edilmemiş, anlam verilirken nüanslar dikkatle gösterilmiştir. Bunun için bir dilin zenginliği olarak kabul edilen eş/yakın anlamlı kelimeler kullanılmıştır. Bu yönüyle MBTS “güzel Türkçenin” sözlüğüdür. Ayrıca uzmanlık gerektiren konularda alan danışmanlarına başvurulmuş, yer yer ansiklopedik bilgiler de verilmiştir.

- MBTS'nin diğer sözlüklerden farklı bir başka tarafı da madde başlarına örnek verirken ortaya çıkmaktadır. Madde başları, ara maddeler ve deyimler tek bir örnekle geçirilmemiş, örnekler kelimelerin ve anlamların delili olarak görüldüğünden fazla örnek vermekten kaçınılmamıştır. Özellikle divan edebiyatından seçilen beyitler -bir kısmı ağır kabul edilse de- Türk edebiyatının zenginliğini gözler önüne serecek bir antoloji oluşturacak niteliktedir.

- MBTS Türk kültürüne ışık tutacak niteliktedir. Sözelimi **AYAK** madde başına bakan kullanıcı, kelimenin etimolojisini, gramer kategorisini, temel, mecaz, argo, Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzındaki kullanımlarının yanında madde altında gösterilen **ayak berberinin** eskiden “seyyâr berber” anlamına geldiğini, **ayak bezirgânının** “seyyâr satıcı”, **ayak değiştirmek** ifadesinin askeri bir jargon, **ayak dîvânının** “tarihte devlet erkânının acil durumlarda yaptığı bir toplantı”, **ayak kârcılığı**nın ise “komisyonculuk” olduğunu öğrenecektir.

Öte yandan MBTS'nin ağır kabul edilebilecek bazı örnekler ve gereksiz şapka işareti kullanımı gibi yönlerden gözden geçirilmesinin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Elbette bir sözlük,

sözlükçülük alanındaki gelişmelere paralel olarak yeni baskılarla gözden geçirildikçe arzu edilen seviyeye ulaşacaktır.

MBTS'nin hazırlanmasında elbette merhûme İlhan Ayverdi Hanımefendi büyük gayretler sarf etmiştir. Ancak sözlükte hakkıyla ifâde edilmediğini düşündüğümüz bir husûsu da dikkatlere sunmak isteriz. Böyle bir sözlüğün ortaya çıkmasında yaşayan en büyük sözlükçümüz Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu'nun engin sözlük bilgisi belirleyici olmuştur ve bugün akademi dünyasında herkes bu gerçeğin farkındadır. Ancak sebebi anlaşılmaz bir şekilde Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu adı İlhan Ayverdi adına göre daha küçük puntolarla iç kapakta gösterilmiştir. Nasıl bir bina mimarı ile anılırsa bu sözlüğün mimarı da Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu'dur. MBTS'nin *mahlas* maddesinde birinci anlam için verilen bir örneği de bu vesileyle yazımızda hatırlatmak isteriz:

Ma'lûmdur benim sühanım mahlas istemez

Fark eyler anı şehrimizin nüktedanları

Nedim

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, 1998, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 3. cilt, TDK Yay., Ankara.
- AYVERDİ, İlhan ve TOPALOĞLU, Ahmet (Redaksiyon-Etimoloji), 2008, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., İstanbul.
- CRYSTAL, David, 1987, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, CUP.
- CUMAKUNOVA, Gülzura, 2011, "Türk Sözlükbiliminin Etkileşim Alanları", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, s. 15-30, İstanbul.
- GÖKÇE, Aziz, 1998, *Türkiye Türkçesinin Tarihî Sözlükleri*, Kebikeç Yay., Ankara.
- HALLİDAY, M.A.K-YALOP Colin, 2007, *Lexicology: A Short Introduction*, Continuum, London.
- İMER, K., KOCAMAN, A., ÖZSOY, S.A., 2011, *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- KAÇALIN, Mustafa, S., 1994, "Dîvânü Lügati't-Türk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9, s. 446-449, İstanbul.
- KOCAMAN, Ahmet, 1998, "Dilbilim Sözlük Sözlükçük", *Kebikeç*, sy. 6, s.111-113, Ankara.
- SİNCCLAİR, J. M, 1987, *Lookin Up (An Account of Cobuild Project)*, Collins Elt.
- SVENSEN, Bo, 1993, *Practical Lexicography*, CUP.
- TOPALOĞLU, Ahmet, 1989, *Dilbilgisi Terimler Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul.
- TOPALOĞLU, Ahmet, 2010, "Türkçede Genel ve Özel Sözlükler ile Sözlük Yazımı", *Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu*, Kubealtı Yay., s. 25-29, İstanbul.
- Türkçe Sözlük, 2011, TDK yay., Ankara.
- USTA, Halil İbrahim, 2006, "Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46- 1, s. 223-242, Ankara.
- ÜLKÜ, Vural, 1991, "Yabancı Kelimeler-Yerleşmiş Kelimeler ve Uluslararası Kelimeler", *Türk Dili*, sy. 476, s. 81-87, Ankara.

YAVUZARSLAN, Paşa., 2004, “Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî’nin Kâmûs-ı Türkî’si”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*44(2), s. 185-202, Ankara.

YILMAZ, Engin, 2014, *Temel Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Pegem Ak. Yay., Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

**ÇETİN CUMAGULOV, KIRGIZİSTANDAKİ NESTURİ-TÜRK
YAZITLARI (XIII-XIV. YÜZYILLAR),
(KIRGIZSTANDAGI NESTORİAN-TÜRK CAZUU ESTELİKTERİ
(XIII-XIV- KILIMDAR)),
CENGİZ AYTMATOV DİL VE EDEBİYAT ENSTİTÜSÜ YAY.,
BİŞKEK, 2013, 544 S.,
ISBN 978-9967-25-575-3***

*Ali ÇELİK***

Giriş

Nestürlük, İstanbul Patriği Nestûr'un (ö. 451) öncülüğünde oluşan bir Hristiyan mezhebidir (Albayrak 2007: 15). Bu mezhebe bağlı olan kişiye ise Nesturî denir.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, El-mek: alicelik@istanbul.com

Nesturîliğin Orta Asya'daki durumu¹

Nesturîliğin tesiri, özellikle Suriye'de geniş bir şekilde etkili olmuştur. Bu mezhebin taraftarlarının çoğu Antiohiya piskoposluğunun Doğu tarafında yer almışlardır; ancak burada Edesli piskopos Ravul'un sert eleştirisine maruz kalmışlar ve Efes katedralinde kâfir oldukları öne sürülerek sürgüne uğramışlardır. Yeni yerleşim yeri aramak zorunda kalan Nesturîler, İran'a kaçarak oradaki yerli halk tarafından iyi karşılanmışlardır. Kısa zamanda İran, Orta Asya, Hindistan ve Çin gibi geniş topraklara yayılmışlardır. Hatta 499'da Nesturî piskoposunun birine "Doğu'nun Partikos-Katolikosu" ünvanı verilmiştir.

Müslüman bilginlere göre Türkistan'ın birçok şehrinde Hristiyan kiliseleri bulunmuştur. Özellikle Patrikos Timofey'in (780-819) döneminde Hristiyanlık Orta Asya'da çok geniş ölçüde yayılmıştır. Çünkü Patrikos Timofey'in mektuplarında Türk hanının Hristiyanlığı kabul ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır.

Suriye kaynaklarına göre, Piskopos Timofey, Hristiyanlığı kabul eden Türk hanları ile sıkı temaslarda bulunmuştur. Ceti-Suu bölgesinde yaşayan göçmen boylarından biri olan Çiğillerin içinden bazılarının Hristiyan oldukları belirtilir. Hatta bunların bir kısmı da Issık-Köl tarafında yaşarlarmış. Ayrıca Nesturîlerin XI. yy'de Moğol kabilesi Kereitleri de Hristiyanlığa çektiklerine dair bilgiler, Ebu'l Farac ve Mares'in hatıralarında vardır. Hatta Reşidüddin de Moğol Tarihi adlı eserinde Kereitlerin Hristiyanlığı kabul ettiklerini belirtmektedir.

Ünlü Türkolog Vladimir Bartold, Patrikos III. İlya'nın (1176-1190) Gürhanların merkezlerinden biri olan Kaşgar'da (diğer başkenti Balasagun) "Nesturî Metropoliği"nin kurulduğunu yazmaktadır. Moğol istilâsına kadar Talas ile Issık-Köl arasındaki bölgede Kangılar boyu yaşamaktaydı. Ceti-Suu Nesturîlerinin Kangılara yakın olduğu düşünülebilir. Aynı fikire Aleksandır Bernştam da katılmaktadır. Elbette bu mesele iyi araştırılmadığından Kangıların hangi dinden oldukları da belli değildir. Nesturîlerin bıraktıkları yazıtların *etnik* yönden kime ait olduğunu belirtmek zordur. Vladimir Bartold, Kangıları Uygurlara yakın olarak göstermekte; Çin terimi goagüy'ü (yüksek tekerlekli araba), Kangıl adına benzetmektedir.

Orta Çağ seyahatçilerin Marco Polo, Rubruck, Plano Karpini, III. Mar Yabalahi ve Rabban Sauma kendi günlük ve raporlarında Orta Asya ve Tangut'ta yaşayan Nesturîler hakkında Moğolları Hristiyanlığa çektiğine ve onlarla iyi ilişkilerde bulunmak için değerli hediyelerle beraber misyoner-elçileri gönderdiğine dair bilgiler bulunmaktadır.

Ceti-Suu'da bulunan Nesturî mezarlıkları Moğol dönemine aittir. Ayrıca Çüy vadisinde de Nesturîlerin yaşadığına dair izler vardır. Bilhassa bulunan yazıtlar arasında Moğollar öncesi döneme ait yazıtlar da vardır. Bunlar Karahaniler veya Kidanlar dönemine ait olabilir. Kidanlar bütün dinleri korumuşlardır. Bundan dolayı Kidan döneminde, Karahaniler dönemine kıyasla Hristiyanlık serbestçe yayılabilmiştir.

XIII. yy'nin başında Cengiz Han bütün Türk boylarını istila ederek onları bağımsız hale getirdiği bilinmektedir. Cengiz Han'ın ve onun oğullarının hanımlarının bazılarının Hristiyan oldukları veya Hristiyanlığı benimsemeleri dikkat çekicidir. Diğer taraftan Plano Karpini, Moğol hanlarından birinin sarayında misafir olarak bulunduğu sarayda hizmet edenlerin arasında Hristiyan olanların ve hanın sarayının önünde Hristiyan askerlerin bulunduğunu belirtmektedir.

Yaşam durmaksızın değişmektedir. Zamanla yeni devletler, hanedanlar doğar, büyür ve sona erer. Birinin yerine diğeri gelir. Beraberinde yenilikler, zorluklar getirir. Nesturîlere karşı olan tavır da değişir. Dolayısıyla XIV. yy sonlarına doğru Nesturîler tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Onlardan kalmış yazıtlar ise bize 500-600 yıl önceki hayatı, Nesturî dönemi hakkında bilgiler

¹ Bu başlık altındaki bilgiler, 01.05.2014 tarihinde Prof. Dr. Çetin Cumagulov ile yapılan sohbette derlenmiştir.

vermektedir. O dönemde veba salgını sırasında birçok Nesturî ölmüş, bazıları ise başka yerlere göç yahut yerli halk ile karışmıştır.

Kırgızistandaki Nestorian-Türk Cazuu Estelikleri (XIII-XIV- KILIMDAR)

Yayın Bilgisi

Çetin Cumagulov tarafından kaleme alınan eser Kırgız Türkçesinde basılmıştır. Editörlüğünü Cıldız Mederaliyeva üstlenmiştir. Eserin ilk baskısı 2012 yılında yapılmış; ancak bazı teknik hatalar sebebiyle 2. Baskısı 2013 yılında yapılmıştır. Eser 544 sayfadan oluşmaktadır.

İçeriği

Çetin Cumagulov, eserinin “Önsöz”ünde çalışmasının temel amacının *Kırgızistan coğrafyasında bulunan XIII-XIV. yüzyıllarda eski Nesturî alfabesinde taşlara yazılan yazıtlar hakkında okuyuculara Kırgızca olarak geniş bilgi vermek* olduğunu belirtmiştir. Buna ilave olarak 19. yy’nin sonlarında keşfedilmeye başlanılan bu taşların Türkoloji, Semitoloji ilimlerine katkı sağlaması yanında taşlardaki dil özelliklerinin Türk dilleri ve onun içindeki Kırgız dilinin tarihi gelişimini belirlemede yardımcı olacağını da eklemiştir.

19. yy’nin sonlarına doğru bulunan ilk taşların bir kısmı Moskova ve St. Petersburg gibi ilmi merkezlerle gönderilmiş olmasına rağmen geçen zaman içinde bazı taşların akıbeti ne yazık ki bilinmemektedir. Bugün St. Petersburg’daki Ermitaj Müzesi, Bışkek Devlet Tarih Müzesi, Almatı Merkez Tarih Müzesi (eski adı Verniy), Taşkent, Omsk gibi çeşitli yerlerdeki müzelerde bulunmaktadır. Özellikle eserde verilen yazıtların resimleri, bilgileri, transkripsiyon, transliterasyon ve tercümelere okuyucuya sunulmuştur.

Giriş bölümünde Nesturî harfli taşların ne zaman, nerede ve kim tarafından bulunduğu hakkında detaylı bilgiler yanında bu taşlar hakkında yapılan çalışmalardan bahsetmiştir

Çetin Cumagulov, yazıtlar ve yazıtların yazıldığı taşlar hakkında şu bilgileri vermektedir: “Yazıtlar standart görünümde değildirler. Yuvarlağa benzer taşlara yazılmış, her türlü ölçüde, dere taşları ya da yuvarlak taşlar kullanılmıştır. Ortasına haç, bazıları ise süslü haç yapıp sonra üst kısımdan alta doğru haçın iki tarafına yazı yazılmıştır. Bazen haçın alt tarafı da yazı ile kuşatılmıştır. Nesturî(Süryani) dilinde yazılan yazılar çoğunlukla kısa olsa da Türkçe metinler ise zengin metinlidir. Genelde 4-5 satırlı yazıtlar olmakla birlikte 12-14 satırlı yazıtlar da vardır. Yazı öncelikle yukarıdaki satırdan sağdan solu takiple okunur. Sonra haçın sağ tarafındaki yukarıdan aşağıya doğru okunur, sonra sol tarafındaki sonra da alttaki en paralel satırlar okunur. Metnin başında genellikle Selevkos devri boyunca ifadesi kullanılır sonra 12 aylık hayvanlı takvim verilir. Tarih, ölenin adı, yaşı, işi gibi bilgiler verilir. Türkçe metinlerde Aleksandır Hanın yıl hesabı boyunca diye başlanır.”

Eserde, yazıtlarla bağlantılı olarak hayvan adları (takvim), insan adları ve bu yazıtlarda geçen bazı kelimelerin diğer Türk dilleriyle paralellikleri hakkında örnekler verilmiştir. Yazıtlarda kullanılan 12 hayvanlı takvimde şu hayvan adları geçmektedir: bars, it, yont, yılan, koy, luu, piçin/biçin, tonguz/doğuz, tuşkan/tabişkan, sıçkan, takagu, ud.

Yazıtlarda geçen kadın ve erkek adlarından bazıları şunlardır:

- a) Erkek adları: Aaron, Abd-İşo, Avraam, Aymengü, Aytay, Akpaş, Aliya, Altun-Abba, Antonis, Arslan-Tunga, Atamos, Bak-Mengü, Bamta, Bek, Buyan-Öz, Georgis, İlbilge-Kubiç, İoann Akpaş, İoann Tegin, Yol-Kutluk, Kalça Tegin, Takil-Terim-Kuştañç, Yontuz-Bek, Çengşi-Kan...

- b) **Kadın adları:** Avya, Aybar Kuştañç, Ala-Köz, Alma, Alma-Katun, Ançak, Aya, Baçak-Terim, Daulet, Dulit, Elena, İlbiğe-Kutiç, Yol Tegin, Yumari, Kelka, Kutluk-Katun, Mariyam-Aşa, Mengkü-Kelka, Pilga, Tuz Aşa, Tüz-Katun, Türk, Şirin, Yuliya...

Yazıtlarda geçen 76 kelimenin Uygurca, Özbekçe, Kırgızca ve Türkçe ile olan paralelliklerine değinilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

At: Uyg. at, Özb. at (isim), Kırg. at, ısım, Türk. ad, isim; **Altı:** Uyg. altı, Özb. olti, Kırg. altı, Türk altı. **Yol:** Uyg. yol, Özb. yul, Kırg. col, Türk. yol; **Kutlug:** Uyg. kutluk, Özb. kutlug, Kırg. kuttuu, Türk. kutlu, mübarek.

Çetin Cumagulov, Kırgızistandaki Nesturi-Türk Yazıtları (XIII-XIV. Yüzyıllar) adlı eserini 7 bölüme ayırmıştır. Bunlar:

I. Türk Dilinde Yazılan Yazıtlar

Eserde Nesturilerle bağlantılı, Türkçe veya Türkçe-Nesturî dilinde karışık 20'ye yakın yazıt bulunmaktadır. Özellikle Türkçe yazıtlar, fazla satırlı ve zengin dildedir. D. A. Chwolson, S. Malov ve P. K. Kokovtsov gibi isimler de bu yazıtlar üzerinde çalışmışlardır.

Türkçe yazılan yazıtların çoğunluğunun bugün nerede olduğu bilinmemektedir. Ermitaj'da 3, Moskova Tarih müzesinde 1, Almatı Merkez Müzesinde 1, Bişkek Toktogul Satılğanov Edebiyat Müzesinde de 1 taş bulunmaktadır.

Türk Dilinde Yazılan Yazıtlar başlığı altında şu yazıtlar bulunmaktadır: *Taptemir Yazıtı, Yuşmed Yazıtı, Denha Arım Yazıtı, Mengü Taş Yazıtı, Mayfrak Yazıtı, Kutaş Yazıtı, Sauman Yazıtı, Şadıbek Yazıtı, Yuntuzbek Yazıtı, Tag-Arslan Yazıtı, İltaş Yazıtı, Mengütaş Yazıtı, 1300 tarihinde yazılmış bir yazıt, Anış Hata Yazıtı, Mariyam Aşa Yazıtı, Kutluk-Terim Koştañç Yazıtı, Alma Katun Yazıtı.*

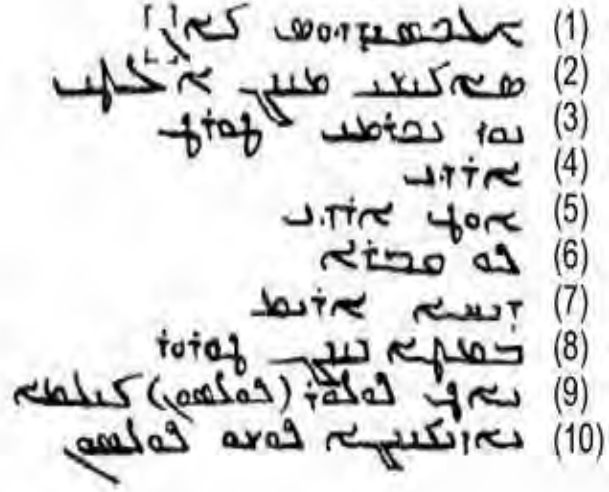
Türkçe yazılmış olan bir yazıttan örnek:

Denha Arım Yazıtı

Bu yazıt Pişpek (Bişkek) ya da Tokmok (Burana) mezarlarından bulunmuştur. Bugün nerede olduğu bilinmemektedir. Bu yazıt hakkında ilk çalışmayı D. A. Chwolson yaptı. Çalışmanın ikincisi Almanca olarak çıktı. S. E. Malov 1959'da D. A. Chwolson'un Almanca olarak çıkan çalışmasını kendi yaptığı çalışmaya ekledi. Çetin Cumagulov da bu çalışmalardan faydalanarak eserine ekledi.

Yazıtın orijinal hali

Yazıtın estampajı

Yazıtın Transkripsiyonu:

- 1- Aleksandros kan
- 2- sakış(1) ming altı
- 3- yüz ikirmi dört
- 4- erdi
- 5- ut erdi
- 6- pu kabra
- 7- Denha Arım
- 8- Bamtanıng turur
- 9- yat polsun kelmiş (kilma)
- 10- yazıkına puşu polsun

Yazıtın Tercümesi:

- 1- Aleksandros Han'ın
- 2- yıl hesabı (boyunca) bin altı
- 3- yüz yirmi dört
- 4- idi.
- 5- İnek (yılı) idi.
- 6- Bu kabir/mezar,
- 7- Denha Arım
- 8- Bamtanındır.
- 9- Anıt olsun. Ona gelenler
- 10- onun günahlarına karşı dua okusun

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

Yukardaki metinde tarihlendirme 1624 olarak geçmektedir. Ancak Nesturîlerin kullandığı takvim, miladî takvime göre 311 yıl ileridedir. Bu sebeple bu tür yazıtlarda verilen tarihler için 311 yıl geriye gitmek gerekir.

Yazıtın üçüncü satırındaki yirmi anlamındaki ikirmi kelimesi, diğer “Nesturî Harfli Türkçe Yazıtlar”da igirmi yahut yigirmi olarak geçmektedir. Burada ikirmi olarak geçmesi dikkat çekicidir.

II. Karacıgaç Yazıtları

Bişkek şehrine yakın Karacıgaç köyü, eski zamanlarda Hristiyanların yaşadığı bir şehirdir. Bölge tarihi hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Eserde 41 adet yazıtta yer verilmiş, özellikle bazı yazıtlarda geçen Türkçe isimler de dikkat çekmektedir.

Karacıgaç Yazıtları başlığı altında şu yazıtlar bulunmaktadır: *Birinci Yazıt, İkinci Yazıt, Üçüncü Yazıt, Dördüncü Yazıt, Beşinci Yazıt, Altıncı Yazıt, Yedinci Yazıt, Sekizinci Yazıt, Dokuzuncu Yazıt, Onuncu Yazıt, On Birinci Yazıt, On İkinci Yazıt, On Üçüncü Yazıt, On Dördüncü Yazıt, On Beşinci Yazıt, On Altıncı Yazıt, On Yedinci Yazıt, On Sekizinci Yazıt, On Dokuzuncu Yazıt, Yirminci Yazıt, Yirmi Birinci Yazıt, Yirmi İkinci Yazıt, Yirmi Üçüncü Yazıt, Yirmi Dördüncü Yazıt, Yirmi Beşinci Yazıt, Yirmi Altıncı Yazıt, Yirmi Yedinci Yazıt, Yirmi Sekizinci Yazıt, Yirmi Dokuzuncu Yazıt, Otuzuncu Yazıt, Otuz Birinci Yazıt, Otuz İkinci Yazıt, Otuz Üçüncü Yazıt, Otuz Dördüncü Yazıt, Otuz Beşinci Yazıt, Otuz Altıncı Yazıt, Otuz Yedinci Yazıt, Otuz Sekizinci Yazıt, Otuz Dokuzuncu Yazıt, Kırkıncı Yazıt, Kırk Birinci Yazıt.*

III. Burana Yazıtları

Burana’da bu yazıtları ilk haber veren F. V. Poyarkov’dur. Bu bölgenin tarihi ve buluntular bakımından zengin olduğu belirtilmektedir. 28 yazıtta yer verilmiştir.

Burana Yazıtları başlığı altında şu yazıtlar bulunmaktadır: *Birinci Yazıt, İkinci Yazıt, Üçüncü Yazıt, Dördüncü Yazıt, Beşinci Yazıt, Altıncı Yazıt, Yedinci Yazıt, Sekizinci Yazıt, Dokuzuncu Yazıt, Onuncu Yazıt, On Birinci Yazıt, On İkinci Yazıt, On Üçüncü Yazıt, On Dördüncü Yazıt, On Beşinci Yazıt, On Altıncı Yazıt, On Yedinci Yazıt, On Sekizinci Yazıt, On Dokuzuncu Yazıt, Yirminci Yazıt, Yirmi Birinci Yazıt, Yirmi İkinci Yazıt, Yirmi Üçüncü Yazıt, Yirmi Dördüncü Yazıt, Yirmi Beşinci Yazıt, Yirmi Altıncı Yazıt, Yirmi Yedinci Yazıt, Yirmi Sekizinci Yazıt.*

IV. Krasnoreçka Yazıtları

Bişkek-Balıkçıl bölgesinin 35-38 kilometre uzaklıkta Krasnoreçka adlı eski şehir kalıntılarının olduğu bölgede çeşitli arkeolojik çalışmalar yapılmış ve 2 adet yazıt bulunmuştur. Araştırmalar X-XI. yy’de bu bölgede yerleşim olduğunu belirtmektedir.

Krasnoreçka Yazıtları başlığı altında şu yazıtlar bulunmaktadır: *Birinci Yazıt, İkinci Yazıt.*

V. Sanpetersburg Ermitaj Müzesi’deki Yazıtlar

Ermitaj Müzesine, Kırgızistan coğrafyasından bulunan ve araştırma-koruma amacıyla gönderilen çok fazla yazıt bulunmaktadır. Kırgızistan’da bulunan eserler hakkında kısaca bilgiler verilmiştir. 93 yazıtta ver verilmiştir.

Sanpetersburg Ermitaj Müzesi’ndeki Yazıtlar başlığı altında şu yazıtlar bulunmaktadır: *Birinci Yazıt, İkinci Yazıt, Üçüncü Yazıt, Dördüncü Yazıt, Beşinci Yazıt, Altıncı Yazıt, Yedinci Yazıt, Sekizinci Yazıt, Dokuzuncu Yazıt, Onuncu Yazıt, On Birinci Yazıt, On İkinci Yazıt, On Üçüncü Yazıt, On Dördüncü Yazıt, On Beşinci Yazıt, On Altıncı Yazıt, On Yedinci Yazıt, On Sekizinci Yazıt, On Dokuzuncu Yazıt, Yirminci Yazıt, Yirmi Birinci Yazıt, Yirmi İkinci Yazıt, Yirmi Üçüncü Yazıt, Yirmi Dördüncü Yazıt, Yirmi Beşinci Yazıt, Yirmi Altıncı Yazıt, Yirmi Yedinci Yazıt, Yirmi Sekizinci Yazıt.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Yazıt, Yirmi Dokuzuncu Yazıt, Otuzuncu Yazıt, Otuz Birinci Yazıt, Otuz İkinci Yazıt, Otuz Üçüncü Yazıt, Otuz Dördüncü Yazıt, Otuz Beşinci Yazıt, Otuz Altıncı Yazıt, Otuz Yedinci Yazıt, Otuz Sekizinci Yazıt, Otuz Dokuzuncu Yazıt, Kırkinci Yazıt, Kırk Birinci Yazıt, Kırk İkinci Yazıt, Kırk Üçüncü Yazıt, Kırk Dördüncü Yazıt, Kırk Beşinci Yazıt, Kırk Altıncı Yazıt, Kırk Yedinci Yazıt, Kırk Sekizinci Yazıt, Kırk Dokuzuncu Yazıt, Ellinci Yazıt, Elli Birinci Yazıt, Elli İkinci Yazıt, Elli Üçüncü Yazıt, Elli Dördüncü Yazıt, Elli Beşinci Yazıt, Elli Altıncı Yazıt, Elli Yedinci Yazıt, Elli Sekizinci Yazıt, Elli Dokuzuncu Yazıt, Altmışinci Yazıt, Altmış Birinci Yazıt, Altmış İkinci Yazıt, Altmış Üçüncü Yazıt, altmış Dördüncü Yazıt, Altmış Beşinci Yazıt, Altmış Altıncı Yazıt, Altmış Yedinci Yazıt, Altmış Sekizinci Yazıt, altmış dokuzuncu Yazıt, Yetmişinci Yazıt, Yetmiş Birinci Yazıt, Yetmiş İkinci Yazıt, Yetmiş Üçüncü Yazıt, Yetmiş Dördüncü Yazıt, Yetmiş Beşinci Yazıt, Yetmiş Altıncı Yazıt, Yetmiş Yedinci Yazıt, Yetmiş Sekizinci Yazıt, Yetmiş Dokuzuncu Yazıt, Sekseninci Yazıt, Seksen birinci Yazıt, Seksen İkinci Yazıt, Seksen Üçüncü Yazıt, Seksen Dördüncü Yazıt, Seksen Beşinci Yazıt, Seksen Altıncı Yazıt, Seksen Yedinci Yazıt, Seksen Sekizinci Yazıt, Seksen Dokuzuncu Yazıt, Doksanıncı Yazıt, Doksan Birinci Yazıt, Doksan İkinci Yazıt, Doksan Üçüncü Yazıt.

VI. Devlet Tarih Müzesindeki Yazıtlar

Bugün bu müzede 8 taş vardır; ancak önceki çalışmalarda bulunan taşların kaybedildiği belirtilmektedir.

Devlet Tarih Müzesindeki Yazıtlar başlığı altında şu yazıtlar bulunmaktadır: *Birinci Yazıt, İkinci Yazıt, Üçüncü Yazıt, Dördüncü Yazıt, Beşinci Yazıt, Altıncı Yazıt, Yedinci Yazıt, Sekizinci Yazıt.*

VII. Almatı Merkez Tarih Müzesindeki Yazıtlar

Müzede 20'ye yakın Türkçe yazıt vardır. Müzede önceleri daha fazla taş vardır; fakat sonraları çeşitli yerlere araştırma maksatlı gönderilmiştir. Özellikle Çüy vadisinde bulunan bu taşlar daha önce başka yerlerde yayınlanmamış olup taşların estampajları Cumagulov'un dostu Napil Bazilhan tarafından yapılmıştır. 19 yazıt bulunmaktadır.

Almatı Merkez Tarih Müzesindeki Yazıtlar başlığı altında şu yazıtlar bulunmaktadır: *Birinci Yazıt, İkinci Yazıt, Üçüncü Yazıt, Dördüncü Yazıt, Beşinci Yazıt, Altıncı Yazıt, Yedinci Yazıt, Sekizinci Yazıt, Dokuzuncu Yazıt, Onuncu Yazıt, On Birinci Yazıt, On İkinci Yazıt, On Üçüncü Yazıt, On Dördüncü Yazıt, On Beşinci Yazıt, On Altıncı Yazıt, On Yedinci Yazıt, On Sekizinci Yazıt, On Dokuzuncu Yazıt.*

Eserini 7 bölüme ayırarak taşlar hakkında bilgi veren Çetin Cumagulov, yazıtların fotoğraflarını, estampajlarını, transkripsiyonlarını, transliterasyonlarını ve tercümelerini (Kırgızca) vermiştir.

Son olarak, eserde geçen tüm özel isimler için "Dizin"; çeşitli kaynaklar ve bilgiler belirtilirken kullanılan kısaltmalar için "Kısaltmalar"; eserin yazımında kullanılan kaynaklar için "Kaynaklar"; ünlü bilim adamlarından gelen mektuplarını "Yazara Gelen Mektuplar" adıyla ayrı başlıklar açarak eserine eklemiştir.

KISALTMALAR

Uyg.: Uygurca, Özb.: Özbekçe, Kırg.: Kırgızca, Türk.: Türkçe

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, Kadir (2007) Nestûrilik, İslam Ansiklopedisi 33. Cilt, TDV, İstanbul, s. 15-17

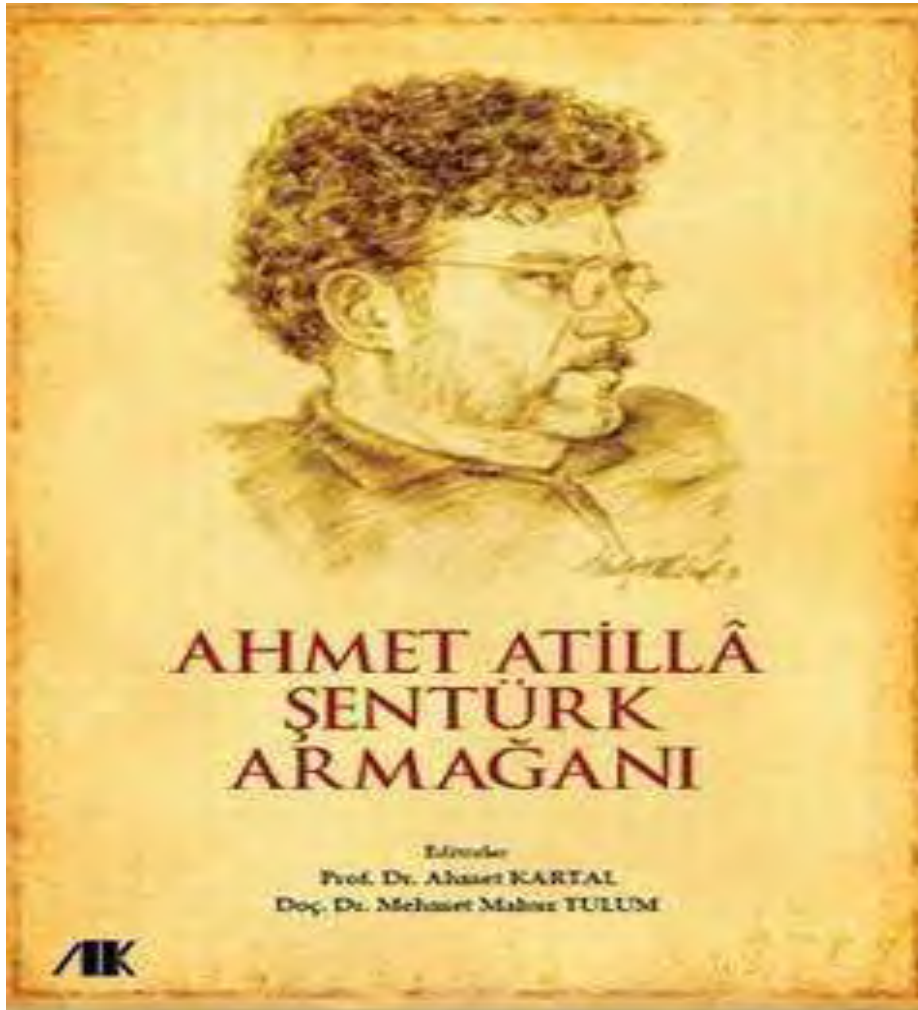
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer2014

**AHMET ATİLLÂ ŞENTÜRK ARMAĞANI (2013), AHMET
KARTAL-MEHMET MAHUR TULUM (ED.), AKADEMİK
KİTAPLAR YAYINLARI, İSTANBUL, 775 S., ISBN: 978-605-
5688-59-2***

*Bilge KARGA***

Ahmet Atillâ Şentürk'ün dost ve öğrencilerinin yazılarından oluşan Ahmet Atillâ Şentürk Armağanı 2013 yılının sonlarında yayımlandı. Kitabın ilk sayfalarında M. Fatih Köksal'ın bir tarih kıtası, Rasim Köroğlu'nun bir dörtlüğü, Mehmet Mahur Tulum'un Şentürk'ün hayatını ve çalışmalarını anlatan "*Ahmet Atillâ Şentürk*" (ss. 11-54) adlı yazısı yer almaktadır.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: bkarga@cu.edu.tr

Kitaptaki makalelerin ilki, Sadık Armutlu'ya aittir. Yazar, "*Yedi Divan Sahibi, Sanatkâr, Âlim ve Erken Dönem Bir Azeri Türk Hükümdar Şairi: Ahmed Bin Üveys*" (ss. 55-89) başlıklı yazısında Ahmed bin Üveys'in edebî yönü üzerinde durur. Daha sonra Ziya Avcı, "*Edirneli Nazmî'nin Yayınlanmamış Yeni Türkî-yi Basît Gazelleri ve Bu Bağlamda Yapay İki Edebî Mesele; Türkî-yi Basît ve Mahallîleşme*" (ss. 91-124) adlı yazısında Türkî-i Basît'i, mahallîleşmenin bir kolu ve Türkçeye "çeşni katan bir girişim" olarak nitelendirir. İsrail Babacan, "*Bâkî'nin Gazellerinde Hüsn-i Ta'lîl Sanatı*"nda (ss. 125-142) XVI. yüzyılın önemli bir şairi olan Bâkî'nin bu sanatı nasıl kullandığını incelemeye çalışır. H. Dilek Batıslam, "*Cem Sultan'ın Mürâca'aları*"nda (ss. 143-158) Cem Sultan Divanı'nda birçok mürâca'a beyitlerin bulunduğu dikkat çeker, Cem Sultan'ın mürâca'aya ilgisini de bu yazıyla ortaya koymuş olur. Ali Fuat Bilkın'ın "*Bosnalı Sûdî'nin Hâfız Şerhi*" (ss. 159-166) adını taşıyan yazısında Sûdî'nin şerhlerinin, diğer şerhlerden ayrılan önemli özellikleri örneklerle pekiştirilmeye çalışılır. Müjân Çakır'ın, "*Büzürcmîhr-i Hakîm'in Nûşîrevân-ı Âdil Adına Yazdığı Zafer-nâme'nin Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir Değerlendirme ve Bir Zafer-nâme Tercümesi*"nda (ss. 167-186) Nûşîrevân'ın veziri Büzürcmîhr'in, Nuşîrevan için çeşitli nasihatlerden oluşan soru cevap şeklinde tertip ettiği eseri ele alınır. Muharrem Dayanç, "*Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Hayat Hikâyesi*" (ss. 187-197) adıyla kaleme aldığı yazısında ise Tanpınar'ın çocukluğundan ölümüne kadar yaşadıklarını anlatır. Armağan'a "*Mucize-gû Bir Şiir Filozofu*" (ss. 199-212) adını taşıyan yazısıyla katkıda bulunan Muhammet Nur Doğan, makalede bu zamana kadar hep bir hiciv şairi olarak bilinen Nefî'nin farklı bir yönüne dikkat çekmeye çalışır. Ramazan Durmaz "*Türk Göçbeciliğinde Çadır: Orta Asya'dan Anadolu'ya Tarihi Seyir*" (ss. 213-226) başlıklı makalesinde çadırın tarihimizdeki önemi ve yapılışı üzerinde durur. Aysun Eren, "*Klasik Türk Şiirinde Güzelden Gazele "Gönül" Güzergâhı*"nda (ss. 227-271) taranan yüz otuz bir divandan yola çıkarak "gönül"le ilgili elde edilen tespitlere yer verir. Hasan Ali Esir, "*Lâmiî Çelebi Münşeât'ının Mektuplar Bölümünde Lâmiî Çelebi'nin Eserleri İle İlgili Bilgiler*"inde (ss. 273-284) Lâmiî'nin Münşeât'ında yer alan 78 Türkçe mektubu ele alır. Daha sonra İlhan Genç, "*Uygarlık Tarihinde Mevlevî Estetik Duyarlılığının Temelleri*"inde (ss. 285-307) Mevlevîliğin doğrudan ve dolaylı olarak edebiyatımızı etkisi altında bıraktığını anlatır. Kadir Güler'in, "*Evliyâ Çelebi'nin Gözüyle Kütahya*" (ss. 309-318) adlı makalesinde isimler ve sınırlar bakımından Kütahya'nın zamanla ne kadar ve hangi yönlerden değiştiği, Evliya Çelebi'nin perspektifinden yaranılarak değerlendirilir. Mustafa Güneş, "*Yûnus Emre Dîvânı'nda Söz Bağlamında Teşbîh Sanatı*" (ss. 319-327) başlıklı makalesinde, teşbih sanatının Yunus Emre Divanı'ndaki kullanımlarını gösterir. "*Hikmet Şairi Nâbî'de Güzellik, Aşk ve Âşıka Dair*" (ss. 329-382) makalesinde Mahmut Kaplan, Nâbî'nin Divan'ından ve Hayriyye adlı eserinden hareketle Nâbî'nin aşka, âşığa ve maşuka ilişkin görüşlerini tespiti çalışır. Osman Karatay, "*Dil Kıyaslarında Organ İsimleri: Bağır Kelimesi Üzerine*" (ss. 383-390) adlı makalesinde Türkçedeki "bağır" kelimesinin diğer dillerle ilişkisinin olup olmadığını irdeler. *Klasik Türk Şiirinde Lâle* adlı kitabıyla da tanıdığımız Ahmet Kartal ise, "*Türk Kültür ve Edebiyatında Lâle*" (ss. 391-425) adlı makalesinde laleye farklı bir açıdan bakar. Bilal Kemikli, "*İnsanı Bulmak: Ümmî Sinân Ocağında Kemâle Yolculuk*" (ss. 427-434) adlı yazısında Ümmî Sinan ocağının, insanın kemale ermesinde önemli bir rol üstlendiğini belirtir. Beyhan Kesik, "*Koca Râgıb Paşa'nın Şiirlerinde Hikemî Tarz*"nda (ss. 435-456) XVIII. yüzyılın önde gelen şairlerinden Koca Râgıb Paşa'nın, Nâbî'nin etkisinde olsa da kendi üslubunu oluşturmuş bir şair olduğunu belirtir. Hanife Koncu, İstanbul semtleri için yazılmış metinlerin bilinmeyen bir örneğini "*Bir Eyüp Şehrengîzi (Şehrengîz-i Lebîbî Cüvânân-ı Ebî Eyyûb-ı Ensârî)*" (ss. 457-473) adlı makalesiyle bu kitapta bilim dünyasına kazandırır. M. Fatih Köksal, "*İbni Kemâl'in Dîvân'ında Yer Almayan Bazı Şiirleri*" (ss. 475-486) adlı makalesinde Kemalpaşazade'nin Türkçe Divan'ının şiir mecmuaları ve cönkler dikkatle taranarak yeniden hazırlanması gerektiğini önemle vurgular. Öznur Özdarıcı, "*Türklük Şuuru ve Emin Bülent*" (ss. 487-500) adlı yazısında Fecr-i Âtî şairlerinden Emin Bülent Serdaroğlu'nun Kin, Hâtîf Diyor Ki, Dev Şarkısı, Bir Destandan, Hatay'a Selam, Hisarlara Karşı, İstanbul şiirlerinde açıkça görülebilen Türklük şuuru ve tarih sevgisi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

üzerinde durur. Hilmi Özden, "*Türklerde Kartal ve Çift Başlı Kartal Tamgası*" nda (ss. 501-516) kartal tamgasının menşei konu edinir. Can Özgür, "*Memlûk-Kıpçak Sahasında Yazılmış Altı Dilli Kral'ın Sözlüğünde İkili-Çoklu Kelime ve Şekiller*" (ss. 517-522) adlı makalesinde XIV. yüzyılda yazılmış olan ve karışık lehçe özelliği gösteren kelime ve şekiller üzerinde durur. Işıl Pınar Öztürk, "*Narkissostan Nergise/Bir Çiçeğin Serencâmı*" nda (ss. 523-537) nergis çiçeği ile ilgili farklı tespitlerde bulunur. Nihat Öztoprak'ın kaleme aldığı "*Akademik Dergilerde Hakem Usulü ve Hakem Raporlarının Hazırlanışı*" (ss. 539-560) başlıklı makalesinde genel editörlüğünü yürüttüğü *TürkKültürü İncelemeleri Dergisi*'nin hakem raporlarından yola çıkarak hakem usulünün işleyişi ve raporların hazırlanışındaki aksaklıklar dile getirilir. İbrahim Ethem Polat, "*Türk Kültür Dünyasında ve Edebiyatında Ebu'l Ala e'l-Ma'arrî*" de (ss. 561-575) E'l-Ma'arrî'nin (973-1057) hayatını, Türk kültür dünyası ve edebiyatındaki yerini açıklar. Bahir Selçuk, "*Nefî'nin Kasidelerindeki Farsça Yapılı İkilemelerin (Terkîb-i Tekerrürî) Ses ve Anlam Düzenine Etkisi*" (ss. 577-595) adlı makalesinde Nefî'nin kasidelerindeki ikilemelerin, ahengin oluşumuna önemli katkısı olduğuna dikkat çeker. Esmâ Şahin, "*Kumru Yaka Mı, Yoksa Kamerî Yaka Mı*" (ss. 597-604) başlıklı makalesinde bu iki kelime grubunun birbiri yerine yanlış kullanımlarına dikkati çeker. Selami Turan'ın, "*Kadı Burhaneddin Ahmed'in Gazellerinde Söz Tekrarlarının Kullanımı*" (ss. 605-627) adlı makalesinde Kadı Burhaneddin Ahmed'in gazellerindeki söz tekrarları üzerinde durulur. Kaplan Üstüner'in, "*Nâbî'nin Hayriyyesinde Ol/Ma!*" (ss. 629-668) adlı yazısında Nâbî'nin, *Hayriyye* adlı eserinde "olmak" fiilinin öğüt ve istek içeren olumlu ve olumsuz tüm çekimleri incelenmiştir. Halil İbrahim Yakar, "*Antepli Hasırcızade Hafız Mehmet Ağa ve Külliyyatı*" (ss. 669-690) adlı makalesinde Hasırcızade'nin edebî şahsiyeti üzerinde durur. Ali Yıldız, "*Divan Şiirinde Aşk*" (ss. 691-723) adlı yazısında farklı kaynaklara giderek aşkın tanımını yapar, bu tanımlardaki ortaklığa dikkat çeker. Gencay Zavotçu'nun, "*Ad ve Sıfatlarıyla Zâtî Dîvânı'nda Rakîb*" inde (ss. 725-737) *Zâtî Divânı*'ndaki rakibe verilen farklı adlar ve sıfatların öne çıkanlarını sıralar. Kitabın sonunda, A. Atillâ Şentürk'ün kızı Ayşenur Şentürk "*Babam...*" (ss. 739-740), öğrencisi Nurcan Boşdurmaz "*İki İsim Bir Vücûd*" (ss. 741-747), doktora öğrencisi Hasan Ali Esir "*Hocam Ahmet Atillâ Şentürk*" (ss. 749-754), dostu Necdet İşli "*Kadim, Karizmatik ve Âlim Dostum: Ahmet Atillâ Şentürk*" (ss. 755-758), sınıf arkadaşı Cihan Okuyucu "*Hatıralarımdaki Atillâ*" (ss. 759-775) adlı yazılarıyla anılarındaki A. Atillâ Şentürk'ü anlatırlar.

Ahmet Atillâ Şentürk'e saygı ve sevginin anlatımı olan meslektaşları ve öğrencilerinin yazılarından oluşan bu kitap, aynı zamanda Türk dili ve edebiyatı alanının uzmanlarının inceleme yazılarından oluşan bir eserdir. Bu yönüyle dil ve edebiyat alanının pek çok yönüne ışık tutan bir kaynak durumundadır.